00030865

00030865

Digitized with financial assistance from
Observer Research Foundation
on 21 May, 2019

SYLLOGE SCRIPTORUM

Varii generis et argumenti:

IN QUA

Plurima de vita, moribus, geſtis, fortuna, ſcriptis, familia, amicis, et inimicis THUANI, ſcitu digniſſima continentur; ex quibus partim antehac editis, partim ineditis, nunc vero primum collectis, atque huic editioni HISTORIAE additis, conficitur

TOMUS SEPTIMUS.

30865

TT-6-4

LONDINI
Excudi curavit SAMUEL BUCKLEY
MDCCXXXIII.

LECTORI S.

SAMUEL BUCKLEIUS.

TOTUM ſaeculum nunc elapſum eſt, cum nulla Thuani hiſtoriae editio denuo fuerit ſuſcepta. Feliciter autem evenit, ut per tantum temporis ſpatium ſubſidia, quibus incomparabilis hujus operis accuratior et perfectior, quam ulla antehac, editio adornari poſſet, conſervata ſint; ſicut in epiſtolis ad celeberrimum virum, Richardum Meadum, huic editioni praefixis, ſatis, ut ſperare licet, demonſtratum fuit. In hoc igitur ſeptimo tomo nihil aliud praeſtandum fere eſt relictum, niſi ut literae, aliaque varii argumenti ſcripta, ex quibus potiſſimum conſtat, juſto et facillimo ordine diſponerentur. Ex his enim, quorum pleraque vel ad ipſum Thuanum, vel ad opera illius ſpectant, eum nec vitae ſuae, nec ſcriptorum, novo aliquo defenſore, qui cauſam illius ſuſcipiat, hodie indigere apparebit; adeoque famae illius optime conſultum eſſe, dum ex una parte ſua ipſius vel amicorum verba, et inimicorum ex altera, ſunt adducta.

Primae hiſtoriae partes Lutetiae juſſu auctoris, ſuo quaeque ordine, gradatim prodierunt; quarum exemplaria ad principes, cardinales, alioſque diverſarum gentium homines ingenii et eruditionis laude celebratos miſit. Quandoquidem igitur commendationes, conſilia, et reprehenſiones, quibus haec occaſionem dederunt, apte et apposite collocata et hominis, et operis ſui, hiſtoriam quodammodo conſtituant; ſuſcepto officio ſatis nos facturos exiſtimavimus, ſi ab ullas animadverſiones noſtras, niſi ubi res ipſae neceſſario poſtulabant, immiſcendo refugientes, id tantummodo efficere conaremur. Et quia rei hujus exequendae optima nobis ratio videbatur, ut ea omnia, quae eruditorum attentionem praecipue mereri et conciliare poſſent, ordine quodam juxta ſe ponerentur; ad certa capita revocare ſtatuimus, quorum tituli hic ſequuntur.

I. De Thuani hiſtoriae ſucceſſu, quem Romae experta eſt.

II. De Thuani hiſtoriae ſucceſſu, quem in aula Gallica experta eſt.

III. Gaſp. Scioppii, et Jeſuitae Machaulti ficto nomine Jo. Bapt. Galli ſeſe occultantis, in Thuani hiſtoriam ſcripta contumelioſa.

IV. Jac. Aug. Thuani ſui ipſius defenſio, ſub titulo Commentariorum de vita ſua Libri ſex.

V. De Thuani hiſtoriae ſucceſſu apud Jacobum primum, Magnae Britanniae regem.

VI. Illuſtrium quorundam et doctiſſimorum virorum de prioribus hiſtoriarum Thuani LXXX libris, Lutetiae diverſis annis et formis ab ipſo auctore editis, judicia.

VII. De Jac. Aug. Thuani Teſtamento et morte.

VIII. De cura et fide amicorum, quibus paratam hiſtoriae ſuae editionem publicandam Thuanus commiſit. Adjecta ſunt ſcriptorum recentium celebriorum in Thuani hiſtoriam elogia et cenſurae.

IX. Scripta varii argumenti: alia ab ipſo Jac. Aug. Thuano effecta; alia a quibuſdam viris eruditis, quae Thuani erga literas et literatos amorem ac ſtudium exhibent.

Quae hactenus commemoravimus, ad ipſum auctorem et opera illius ſpectant. Iis autem ſubjecta ſunt certa quaedam et indubitatae fidei de filiis et amicis ejus monumenta, his capitibus comprehenſa:

X. De Franciſco Auguſto Thuano.

XI. De J. A. Thuani conjunctiſſimis, et in ſcriptis ejus maxime celebratis, amicis.

XII. De Jacobo Thuano. Deque bibliothecae Thuaneae fato.

Quemadmodum autem in iis conquirendis, quae ad ſingula haec capita ullo modo pertinere viderentur, neque labori, neque ſumptibus pepercimus; ita nihil eorum, quae

quae iis illuſtrandis inſervirent, nos ſuppreſſiſſe, ſed ſuo quaeque loco, prout accepimus, integra adhibuiſſe, vere affirmare poſſumus. Si quid igitur deeſſe, aut pleniorem explicationem deſiderare, alicubi inveniatur; defectus ejuſmodi materiae tantum inopiae, quo minus ſuppleti ſint, lector amice, attribues. Quae diximus autem, de chartis potiſſimum mſs. intelligi volumus. Nemo enim prudens expectare poteſt, ut unumquodque eorum, quae in editis libris de hiſce rebus paſſim occurrant, nos collegiſſe profiteamur. In ſumma, neque ſtudium, neque induſtriam nobis defuiſſe facile, ut ſperamus, apparebit; ut, ſi quid momenti nos tandem effugerit, oſcitantiae ſane vel incuriae id nequaquam imputari debeat.

De epiſtolis autem ſpeciatim, quae in hoc volumine continentur, id monitum eſſe volumus, non eadem ratione a nobis omnes fuiſſe exhibitas. Ex iis enim, quae prius editae fuerant, eas tantum partes, quae ad rem noſtram facere videbantur, excerpſimus; libro, unde deſcriptae ſunt, ſemper citato. Quae lucem autem, quod ſciamus, nunquam antea adſpexerant, ex mſs. noſtris integras dedimus; quoniam praeter ea, quorum cauſa ſint adductae, alia quoque haud inutilia, et eruditis accepta, in ſe habere poſſint. Si qua igitur epiſtolarum mſs. excerpta tantum occurrant, quod raro tamen accidet, haud alii cauſae id attribui oportet, quam quod epiſtolae, unde excerpta iſta ſunt deſumpta, non integrae ad nos pervenerint.

Id ſolummodo in nos ſuſcepimus, ut Thuani hiſtoriam, et quidquid ei adhaereret, aut recte conjungi poſſet, optima et utiliſſima ratione in lucem publicam proferremus. Quapropter hiſtoricum a poeta diſtinguentes, carmina, quibus haud raro otium ſuum oblectare ſolebat, omnino praetermiſimus; quanquam in eo ſcribendi genere plurimos ſui temporis praeſtiterit, ac praeter ſingulas poematum ejus editiones plurima quoque adhuc inedita in manibus noſtris habeamus.

Reſtat tantum obſervare, in ea, quae ex ſchedis noſtris mſs. huic volumini inſeruimus, errata quaedam, ſive feſtinanti auctorum calamo, ſive hallucinatione eorum, qui ab autographis deſcripſerunt, irrepſiſſe; quae tamen doctorum judicio, ut invenimus, relinquere, quam conjecturis noſtris immutare, conſultius exiſtimavimus.

Haud diutius te, lector benevole, hic in limine retinebimus, quin unum illud admonentes ſtatim dimittamus: SIQUI memoriae laudumque Thuani fautores unam aliquam vel plures epiſtolas, poema, vel quidquam aliud opuſculum, ſive ab ipſo Thuano, ſive ab ullo ejus amicorum, de hiſtoria praeſertim vel auctore ſcriptum; aut notationes aliquas, quibus in hac editione quidpiam illuſtretur vel emendetur; aut errata typographica, etiam minutiſſima (quorum nonnulla in tanto opere poſt ſummam diligentiam nos effugiſſe neceſſe eſt) nobiſcum communicare dignabuntur: quaecunque ita accipiamus, non tantum ad communem eruditorum uſum et beneficium, ut in poſterum occaſio ſeſe offerat, in lucem aliquo modo proferemus; ſed quibus etiam pro tam grato officio devincti ſimus, publice declarabimus. Faſciculus aliquis id genus tegmine incluſus ad manus noſtras perveniet, hoc pacto inſcriptus: Au Sieur Buckley au bureau du Secretaire d'Etat à Whitehall, Londres. Vale. Dat. a. d. III kal. Sextil. A. D. MDCCXXXIII.

I.

DE THUANI HISTORIAE Succeſſu, quem Romae experta eſt.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy en l'Hoſtel de Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe, à Rome.*

Monsieur,

J'AY reçu la voſtre du 25 du paſſé, dont j'ay eſté fort aiſe pour connoiſtre par icelle voſtre convaleſcence, laquelle je ſupplie Noſtre Seigneur vous vouloir accroitre. Je ne faudray par la premiere à en remercier très humblement Monſeigneur le Cardinal, pour la bonne aſſiſtance que j'ay ſçu qu'il vous a fait rendre. Je vous envoie la liſte des livres que je deſire recouvrer; je les deſire avoir en blanc s'il eſt poſſible, ou bien nets & gueres rongnés. Mandez moy par le premier ordinaire le prix, afin de vous faire tenir l'argent. Je baiſe les mains à Monſieur Olivier, & le ſupplie de vous aſſiſter au recouvrement d'iceux. Je crois que Monſeigneur le Cardinal aura reçu mon Hiſtoire, & qu'il en aura baillé un exemplaire à Monſeigneur le Cardinal d'Oſſat. Je ne doute point qu'elle ne ſoit ſoigneuſement examinée, voire *uſque ad calumniam.* Je vous prie de recueillir diligemment ce que en apprendrez, & me le faire ſçavoir; plus grand plaiſir ne me ſçauriez vous faire. Monſieur Coquelei en a envoyé un exemplaire au Seigneur Frachetta, duquel je vous prie auſſi ſçavoir l'avis, & le faire ſouvenir des Eloges, auquels j'ajouteray *Aldus Manuccius* qui eſt mort au lieu où vous étes, depuis peu d'années. Je deſire auſſi que faſſiez recouvrer un livre fait par Conſalvo Ponce de Leon contre l'Abſolution, imprimé à Rome 1592, ou 1593. que j'ay veu ici. Je crois que l'on l'aura depuis ſupprimé, & pour ce vous conviendra aider de vos amis pour le recouvrement d'iceluy. J'avois ſupplié Monſeigneur le Cardinal d'Oſſat, pour avoir le Conclave du Pape à preſent heureuſement ſeant. Je vous prie l'aller ſaluer de ma part, ſans toutesfois luy parler dudit Conclave, s'il ne vous en parle le premier, & prendre garde à ce qu'il vous dira de mon Hiſtoire. Je penſe bien qu'il m'en eſcrira, mais je ſeray bien aiſe de ſçavoir d'ailleurs ce qu'il vous en pourra dire en privé. Eſcrivez moy ſouvent & des Lettres & des affaires; & faites eſtat de moy en tout ce que penſerez que je ſeray bon à vous ſervir. Je ſupplie N. S. Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris ce 24 Janvier 1604.

Voſtre ſincerement affectionné
Couſin & Serviteur
J. A. De Thou.

Servez vous de la faveur de Monſeigneur le Cardinal d'Oſſat pour le recouvrement du premier Volume des Conciles Grecs, & n'oubliez à tirer de l'Eſpagnol, & d'autres, tout ce que pourrez pour les Eloges.

Ex MS. *A Monſieur De Thou, Preſident en la Cour de Parlement, à Paris.*

MONSIEUR. Je vous ſuis infiniment obligé de la faveur qu'il vous a pleu me faire, de m'envoyer voſtre Livre; & vous en remercie avec toute l'affection qu'il m'eſt poſſible. Je n'ay peu encores ſatisfaire à l'extreſme deſir que j'ay de le lire entierement; car ce gentilhomme des miens, à qui il avoit eſté baillé, n'en ayant peu apporter qu'un ſeul exemplaire, je n'ay pas voulu plus long temps differer à le monſtrer à Monſieur le Cardinal d'Oſſat, qui ne l'a poinct encores relaſché. Je ne preſume poinct d'eſtre capable de juger d'une telle œuvre: neantmoins je ne laiſſeray pas de vous dire, qu'en ce peu que j'en ay veu, il me ſemble avoir eu aſſez de moyen de recognoiſtre un ſçavoir, jugement, & eloquence digne d'un tel ſubject, & d'un tel Autheur. Auſſy ne pouvoit on attendre autre choſe de vous, qui eſtes aujourd'huy l'ornement & la lumiere des bonnes Lettres. N'y pouvant donc contribuer autre choſe, je n'y apporteray que le vœu, qu'il puiſſe eſtre reçu de tous avec tant d'honneur que merite voſtre ſinguliere doctrine & vertu, & que je vous rendray toute ma vie, avec une entiere affection à vous faire ſervice. En laquelle je prieray Dieu, Monſieur, vous donner en bonne ſanté longue & heureuſe vie.

De Rome le 25 de Janvier 1604.

Voſtre tres affectionné allié à vous ſervir
LE CARDINAL DE JOYEUSE.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe.*

MONSEIGNEUR. J'ay reçu celle qu'il vous a pleu m'eſcrire du 25 du paſſé. J'attens ſur ce que j'ay pris la hardieſſe de vous envoyer, voſtre jugement & cenſure, & celle auſſi de Monſeigneur le Cardinal D'Oſſat. L'œuvre eſt fait il y a dix ans, & a été imprimé à diverſes fois, moy eſtant occupé tant en ce qui ſuit, qu'en autres charges publiques, qui ne me donnoient gueres de loiſir de revoir ce que j'avois eſcrit; bien vous peus je aſſeurer, qu'il n'y a rien qui ne ſoit fidelement tiré & extrait des Livres du temps, & la plus part pour ce qui regarde l'Italie, des Italiens meſmes, que je garde ſoigneuſement pour me defendre contre la calomnie dont je ſens desja ici la pointure. Je ne veus pas nier, que le ſtile franc & libre, tel que mon naturel eſt, aliené de toute diſſimulation, comme auſſi de toute haine & partialité, ſe peut reſſentir du temps auquel a eſté eſcrite ceſte premiere partie; & qu'encores que j'y aie beaucoup apporté dés lors de temperament, pour adoucir l'aigreur des eſprits merveilleuſement envenimés au temps de ces premiers remuements; toutesfois il en peut encores reſter beaucoup & plus qu'il ne ſeroit beſoing, mais ceſt œuvre n'eſt eſcrit pour faire un accord & reconciliation entre les partis, ains pour repreſenter hiſtoriquement, c'eſt à dire, avec la verité, comme les choſes ſont paſſées. Je ne refuſe neantmoins voſtre cenſure & celle de Monſeigneur le Cardinal D'Oſſat, & de tous autres juges equitables de ce mien travail, qui eſt plus grand que l'on ne pourroit croire, attendu meſmement les occupations continuelles, parmi leſquelles je l'ay pourſuivi ſi avant que je l'ay conduit juſques à l'an 1593. Il y a deux endroits que je n'ay eu loiſir de conſiderer qu'aprés l'œuvre du tout imprimé: l'un ſur la fin du quatrieſme livre, & l'autre ſur le commencement du ſuivant, que je voudrois en eſtre retranchés, & de cette heure ce qui y eſt dict & eſcrit *indictum & non ſcriptum volo*, touchant les Papes Paul III. & Jules III. car encores que cela ſoit pris des eſcrits lors divulgués en Italie, toutesfois je reconnois que la memoire en doit eſtre ſobrement raffraiſchie, pour la reverence du Saint Siege, en laquelle j'ay tousjours veſcu & veux mourir, eſtimant que les mœurs ne nous doivent jamais empeſcher de rendre l'obeiſſance que nous y devons pour la doctrine & la diſcipline. Cela ſoit dit s'il vous plaiſt non ſeulement pour ces deux lieux, mais pour autres auſſi, ſi aucuns ſe trouvent. J'eſpere en la

prochaine

prochaine edition, qui eſt ja ſur la preſſe, ſatisfaire à ce que l'on pourroit requerir en cela, & ſeray bien aiſe cependant d'eſtre adverti s'il y a autre choſe que l'on deſire de moy. Je &c.

Fevr. 1604. J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Depuis vous avoir eſcrit j'ay reçu une lettre de Monſeigneur le Cardinal du 25 du paſsé, par laquelle il me remercie de mon livre. Je penſois que le gentilhomme qui s'en eſtoit chargé, euſt porté les deux exemplaires que je luy avois baillé, mais il en a laiſſé un en cette ville; tellement que celuy que Monſeigneur le Cardinal a reçu, eſtant entre les mains de Monſeigneur le Cardinal D'Oſſat, il ne l'a encore pû voir. Je ne doute point que l'on n'y retrouve fort à redire par delà, principalement és endroits où je parle des Papes Jules II, Paul III, & Jules III, ſur la fin du quatrieſme livre, & au commencement du ſuivant, & auſſi de la Legation du Cardinal Caraffe, & où il eſt fait mention de Monſieur Charles Du Moulin. Mais j'ay eſcrit en France, & durant les troubles. Je vous prie de recueillir ſoigneuſement ce que vous en oirez dire; afin que s'il y a choſe en quoy je puiſſe ſatisfaire, la verité & la dignité de la France ſûre, aux eſprits de delà, je m'efforce de leur donner contentement en la prochaine edition qui ſe commence desja. Vous en pourrez beaucoup prendre du Seigneur Frachetta, auquel Monſieur Coquelei en a envoié un exemplaire. Je crois qu'il n'y a que ces deux à Rome; ſi d'aventure Monſieur le Nonce qui eſt par deçà n'en a envoyé quelqu'autre. J'attens en grande devotion ſur ce de vos Lettres, & vous prie de m'eſcrire diligemment. Je ne ſçai ſi Meſſeigneurs les Cardinaux de Joyeuſe & D'Oſſat me voudront eſcrire ce qu'ils en penſent. S'ils n'en veulent prendre la peine, chargez vous en, & me faites entendre leurs avis. Il y en a bien d'autres, qui pour autres reſpects m'ont voulu abymer par deça: mais ſa Majeſté m'a defendu juſques icy, & par l'approbation publique qu'elle a faite de l'œuvre, a fait ceſſer les clameurs de beaucoup de malveuillans. Je vous prie derechef de m'eſcrire ſoigneuſement, & ſur cela, & faire reſponſe à mes dernieres. Je ſupplie en cet endroit N. S. Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 25 Fevrier 1604.

Voſtre plus affectionné Couſin
à vous faire ſervice,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçu la voſtre du 9 du paſsé ce jourd'hui troiſieſme Avril: depuis la datte de la voſtre eſt arrivée la nouvelle de la mort de Monſeigneur le Cardinal D'Oſſat, laquelle a fort troublé cette Cour: S. M. en a porté un grand regret, comme ayant perdu un ſerviteur & miniſtre trés digne, & de grande authorité au lieu où il eſtoit. En mon particulier, j'ay perdu un amy ſingulier; avec luy j'ay perdu l'eſperance du Tome des Conciles Grecs, que je vous prie de recouvrer d'ailleurs, enſemble le livre de Conſalvo Ponce & les autres, à votre commodité, & me mander le prix afin que je le vous envoie incontinent. Quant à noſtre Hiſtoire, j'ay bien eſtimé qu'elle ne plairoit à tout le monde; mais qui ne ſait que *veritas odium parit?* Et toutesfois c'eſt la premiere loi de l'Hiſtoire, non ſeulement de dire la verité, mais d'oſer la dire hardiment. Quant au particulier du lieu qui regarde la Pragmatique des Eſpagnols, je l'ay pris de Guicciardini, & ay eſtimé qu'il devoit eſtre remarqué par un François; afin que ce que l'on a blaſmé en nous, quand nous avons eu recours en la neceſſité à ce remede, ne nous charge de ſi grande envie envers le Saint Siege, comme l'on a voulu faire; & que

que l'on ſçache, que les Eſpagnols ont en pareil cas pratiqué ce meſme moyen. Quant à l'autre lieu *migravit ad meliorem vitam*, je ne me ſouviens pas de l'avoir dit de Sectaires manifeſtes, & faiſant profeſſion de la Theologie: peut eſtre que cela ſe pourra trouver eſtre dit de quelque Allemand excellant és autres Sciences, & qui paraventure eſtoit Proteſtant; ce que je n'ay ſçû ni conſideré, lorſque j'ay ainſi parlé de ſon decés. D'ailleurs la charité Chreſtienne nous oblige d'eſperer meſme de ceux qui ne ſont hereſiarques, & qui nés de peres Sectaires penſent, en tant de lieux où ce mal a pris pied, en leur erreur faire leur ſalut. Je n'en parle en Theologien, ains en homme qui a compaſſion de l'homme, & qui par les loix du temps & du royaume eſt obligé à vivre avec les hommes. Je ſuis bien marri que cet œuvre, qui eſt fait pour les eſtrangers, trouve ſi mauvais accueil par delà; mais pour plaire aux uns trop ſervilement, il ne faut violer les loix de l'Hiſtoire, & deſplaire à tous les autres. Auſſi crois je qu'il ſe verra peu d'exemplaires par delà. Car ſi Monſieur le Nonce n'y en a envoyé, j'eſtime qu'il n'y en a aucun autre que celuy que j'ay envoié à Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe, & un autre que Monſieur de Coquelei a envoié au Seigneur Frachetta, duquel m'eſcrivez. Je vous prie vous enquerir diſcrettement que ſeront devenu ces exemplaires. D'ailleurs il n'y en a plus par deça, & travaille-t-on desja à la ſeconde edition; de laquelle je ne faudray à vous envoier la premiere partie, qui ſera en plus commode forme; c'eſt à dire en 8vo; & crois que dans un mois elle ſera achevée. Il y aura quelque choſe de changé, ou pluſtoſt adouci; car de dire autrement les choſes qu'elles ne ſont, ou diſſimuler laſchement la verité, j'en ferois conſcience, auſſi bien que ceux qui en feront de relire mon livre. Je vous prie, pour finir, baiſer tres humblement les mains de ma part à Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe. En cet endroit je ſupplie N. S. Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 3 Avril 1604.

Voſtre plus affectionné Couſin
à vous faire ſervice,
J. A. De Thou.

Monsieur, eſcrivez moi je vous prie diligemment à toutes les occaſions, & principalement des divers jugemens que l'on fera de mon livre. Je ne crains point que librement on me diſe la verité; & ſerois grandement blaſmable, ſi je n'endurois patiemment que l'on parle librement de moy; puiſque je veux que l'on endure que je parle librement des autres, pourvû que ce ſoit avec verité, & ſans aigreur.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Je n'ay voulu laiſſer partir ce gentilhomme ſans luy donner ce mot pour vous, qui ne ſera ajoutant à ma derniere que pour vous prier d'avoir ſouvenance de ce que je vous eſcris, & m'eſcrire à loiſir les jugemens divers qui ſe font par delà. J'ay reſpondu à ce que m'avez eſcrit, comme je feray à tout ce que m'eſcrirez. Il n'eſt poſſible de contenter en tels ſujets, & au temps où nous vivons, tous les humeurs & eſprits du ſiecle. Je m'efforceray neantmoins de me juſtifier de ce dont l'on me voudra noter. Dieu veuille que ceux qui jugeront de ce mien travail, y apportent pareille candeur & ſincerité que j'ay fait en eſcrivant. Ma conſcience, qui m'eſt un grand teſmoin devant Dieu & devant les hommes, me dit que je n'y ay rien apporté, hors ce qui touche l'honneur & la liberté de ce Royaume, en intention d'offenſer ni bleſſer autrui. En cela je m'aſſure & me confirme à eſcouter & endurer patiemment tout ce que l'on dira & fera contre, c'eſt à dire contre la verité. La ſeconde edition pourra ſatisfaire à quelques uns à certains endroits; ce que je vous eſcris pour vous ſervir & en uſer diſcrettement, ne voulant que l'on penſe que pour crainte ou autre reſpect je change rien au gré des vivans, attendant plutoſt grace & loyer de la poſterité pour ce mien travail, que de ceux qui diſpenſent aujourd'hui les graces. Ce gentilhomme me donne eſperance de

pouvoir

pouvoir recouvrer le Conclave dernier; aidez vous de luy, & l'en faites reſſouvenir. Si auſſi par la faveur de Monſeigneur le Cardinal vous pouvez recouvrer le premier Tome des Conciles Grecs, je vous prie le mettre avec les autres dont m'avez donné eſperance, & me faire ſçavoir par le premier le prix. Eſcrivez moy ſouvent; je ne faudray à vous faire reſponſe. Je ſupplie Noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 9 Avril 1604.

En haſte,
Voſtre humble & affectionné
Couſin à vous ſervir,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur de Thou.*

Monsieur. Je vous remercie de l'honneur que vous me faites de deſirer mon jugement ſur voſtre Hiſtoire. Je vous ay desja eſcrit ce qu'il me ſembloit pouvoir juger par quelques feuillets que j'en avois pû lire, m'eſtant deſaiſy de l'exemplaire qu'il vous pleuſt m'envoyer pour l'amour de feu Monſ. le Cardinal d'Oſſat, qui le liſoit avec grande attention. Depuis ſon decez, je l'ay retiré & le lis tous les jours, y employant le loiſir que me laiſſent les occupations qui me ſont ſurvenues ſur mon depart, lequel me fera auſſi differer à vous entretenir juſques alors que j'auray le bien de vous voir, qui ſera bien toſt, comme j'eſpere, avec la grace de Dieu, puis qu'il a pleu au Roy me donner le congé de retourner en France. Cependant je vous diray ſeulement que je ne puis que me conformer à voſtre advis, & loüer grandement la reſolution qu'avez priſe de ſupprimer en la ſeconde edition les deux paſſages que vous m'avez cottez en voſtre lettre; & juge cette ſeconde penſée digne de voſtre prudence & pieté, eſtant fondée comme vous dittes ſur la reverence du Saint Siege, ſur laquelle & quelques autres points qui ſont en meſme conſideration, je veux auſſi eſperer qu'en cette reveue & ſeconde edition vous taſcherez à donner la ſatisfaction qui ſe peut deſirer; comme je laiſſe à juger à voſtre meſme prudence, combien cette procedure eſt non ſeulement religieuſe, mais encore utile au bien & repos de l'Egliſe & de l'Eſtat, & à voſtre reputation meſmes; pour l'acroiſſement de laquelle tous vos ſerviteurs ont à deſirer que voſtre livre puiſſe eſtre par tout receu & leu avec toute liberté, & que vous recueilliez d'un ſi grand & ſi digne ouvrage l'honneur qui vous y avez merité, duquel je feray tousjours auſſi jaloux comme deſireux de vous faire ſervice, & d'auſſi bon cœur que je prie Dieu, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté longue & heureuſe vie. De Rome ce 4 de May 1604.

Voſtre tres affectionné allié à vous ſervir,
Le Cardinal de Joyeuse.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Si toſt que j'ay reçû la voſtre du 18 du paſſé je n'ay voulu faillir à vous faire reſponſe. J'euſſe deſiré que le libraire qui a porté mon Hiſtoire à Rome, ſe fuſt chargé d'autres marchandiſes: car je me doutois bien qu'elle ne ſeroit au gouſt de ceſte Cour; auſſi a-t-elle eſté eſcrite en temps que nos affaires admettoient plus de liberté que l'on ne peut endurer là, & qu'il eſtoit neceſſaire de maintenir lors par deça, pour defendre la juſtice de noſtre cauſe; laquelle enfin Dieu contre toute eſperance, voire toute puiſſance humaine, a juſtifiée & eſtablie. Cela devroit rendre plus equitables ceux qui la veulent cenſurer. Cela ſoit dit en general. En particulier, l'on s'offenſe de ce qui eſt eſcrit du Conclave de Jules III: ſur ce je vous prie de prendre garde que l'on ne s'arreſte à la premiere edition in folio, de laquelle il y euſt peu d'exemplaires imprimés en mon abſence, ou occupé ailleurs; tellement que je ne pûs vaſquer à les revoir, & que ce qui fuſt lors imprimé du dit Conclave, eſtoit en la

la copie tracé; mais les libraires ne laiſſerent de le mettre: & pour preuve de cela vous prendrez garde, qu'en la ſeconde edition il n'y a un ſeul mot du dit Conclave, ains ſeulement eſt fait mention de l'indigne choix qui fut fait du Cardinal de Monte, choſe trop notoire non ſeulement à Rome, mais par tout le monde pour pouvoir eſtre obmiſe. Cela ſervira d'avertiſſement à celuy qui a charge de revoir le livre, de diſtinguer les deux editions, & s'attacher ſeulement à la ſeconde. Quant à la Preface, elle a eſté faite pour tout l'œuvre; & pour ce que je ſçavois que la façon moderée dont je parlois des Proteſtans ſeroit mal interpretée d'aucuns, je me ſuis eſtendu, dés le commencement ſur ce ſujet pour m'excuſer, & rendre raiſon de tout l'œuvre, & de ce que je m'eſtois proposé en iceluy, ſans attendre davantage. D'autant que je n'eſperois faire autre Preface ſur tout le reſte. Vous pourrez avertir de cecy Monſeigneur le Cardinal Seraphin, auquel j'eſcris pour le remercier de tant d'honneur qu'il luy a plû de me faire de prendre en protection ma cauſe. Il ne l'euſt pû faire pour perſonne qui honore plus ſes merites & ſa candeur. Puiſque par delà, comme vous m'eſcrivez, l'on met en conſideration la qualité & les alliances de ceux contre leſquels l'on veut proceder; je vous prie de n'oublier de mettre en avant, comme de vous meſme, l'eſtroite alliance que j'ay avec Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe, laquelle va juſques à Monſeigneur le Duc de Montpenſier, lequel ſe ſentiroit grandement offencé de l'offence que je pourrois recevoir en cet endroit. Ajoutez à Monſieur de Montpenſier, Meſſieurs de Luxembourg, Monſieur le Conneſtable, qui ſont en pareil degré, & Monſeigneur le Prince de Condé, à cauſe de Madame ſa mere. Faites encore mettre en conſideration, que ceux de la maiſon de Bourbon tiennent cette Hiſtoire comme faite pour montrer la juſtice de leur cauſe, contre ceux qui ont voulu entreprendre contre eux & leur maiſon par le paſſé: tellement que ſi l'on luy donne quelque atteinte, ils eſtimeront l'injure faite à eux, & que ceux qui s'en ſont plaint à tort par deça, & n'ont rien obtenu, auront fait faire par Rome, par les ſupports & faveurs qu'ils y ont, tout ce qui s'en enſuivra. Ce qui renouvellera les playes anciennes, & fera croire à ceux de Bourbon que leurs ennemis ont plus de credit à Rome qu'eux. Je laiſſe cela à menager à voſtre prudence. Pour moy je ne trouveray mauvais que l'on en retranche ce que l'on voudra, & que l'on faſſe re-imprimer le livre par delà ainſi retranché; pourveu que l'on n'y ajoute rien, & que ce ſoit ſans note de l'autheur. Mais s'il eſt poſſible il faudra tenir la choſe en longueur, afin que la ſeconde partie qui pourra eſtre achevée dans trois mois, & qui les contentera d'avantage, au moins les offencera moins, puiſſe cependant aller juſques à eux, & paſſer par le meſme expedient qui ſera pris. J'ay grand regret que j'aye eſté contraint de mettre en lumiere mon Hiſtoire, puiſque ce que j'avois fait pour la publier, par le malheur du temps & des diverſes fortunes, me tourne à ſi grande envie. Je dis contraint, parce qu'il y avoit une copie en Allemagne, qui avoit eſté faite à mon deſçû, & qui y avoit eſté portée fort incorrecte & brouillée, & que l'on me menaçoit de faire imprimer ſi je n'euſſe prevenu. Ce que je deſire que ſache Monſeigneur le Cardinal Seraphin, & ſur tout que l'on prenne garde qu'il y a beaucoup de choſes changées en la ſeconde edition, comme le lieu que je vous ay ja marqué; à laquelle il ſe faudra tenir ſans s'arreſter à la premiere. Pour les livres que vous m'avez fait tranſcrire, je trouve bien que preniez la voye de Francfort à la premiere foire. Je vous prie de m'eſcrire ſur tout diligemment. Je voudrois fort eſtre delivré de cette moleſtie, laquelle enfin n'apportera rien que de faſcheux diſcours ſi l'affaire n'eſt conduite ſecrettement & moderement. Je remets le tout à l'equité de Monſeigneur le Cardinal Seraphin, & à ſa prudence. Vous ſçavez combien je ſuis aliené & eloigné de toute vanité, & comme peu je recherche ces fumées. Mais puiſqu'il faut mettre toute pierre en œuvre, je vous prie n'obmettre ce moyen, comme venant de vous & non de moy. Je ne ſçay comment je pourray envoyer un de mes livres au Seigneur Vialard; il y en doit avoir par delà, & le pouvez aider du voſtre, en attendant que je trouve la commodité de luy en envoyer. J'avois reçû auparavant voſtre derniere deux des voſtres du 20 Septembre & 4 Octobre, avec les Eloges y inclus, auſquelles je n'ay fait reſponſe, parce que j'eſtois lors malade,

lade, & ne commence que depuis peu de jours à me lever du lit, où j'ay eſté attaché prés d'un mois. Je n'y feray maintenant autre reſponſe, ſinon pour le regard de ce que deſiriez ſçavoir, s'il y avoit point aujourd'huy aucun en France de la Maiſon de Cantelme de laquelle eſt le Duc de Popoli au Royaume de Naples. Je vous diray que quant à la connoiſſance que j'ay des bonnes Maiſons de France, rien ne me vient en memoire en quoy je puiſſe ſatisfaire au deſir du Seigneur Vialard pour ce regard. Et ne me fiant en moy ſeul, je me ſuis desja informé de pluſieurs qui ont connoiſſance des Provinces plus eſloignées de ce Royaume, deſquels je n'ay pû rien apprendre juſques à huy. Je m'en informeray encore, mais je doute d'en pouvoir avoir plus grande certitude, & crois qu'il n'y a plus de familles aujourd'huy de ce nom. A tant je finiray la preſente, vous priant de m'eſcrire diligemment à toutes les occaſions, & faire eſvanouir s'il eſt poſſible cette pourſuitte intempeſtive. Car elle ne peut apporter, pour ceux meſme qui la font, aucun contentement: au contraire, je prevois qu'il en peut arriver choſe à laquelle ils pourroient avoir regret. Je ſupplie N. S. Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 14 Novembre.

Voſtre humble ſerviteur & Couſin,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçû la voſtre du 10 du paſſé. Je vous remercie de la peine qu'avez priſe pour les relations, & vous prie de continuer, & me mander ce qu'il vous coute pour cayer; & n'en faites difficulté, car autrement je ferois difficulté de vous employer ſi librement. Je vous prie auſſi de vous reſſouvenir des Eloges, & principalement de G. Faernus: je crois qu'en pourrez avoir nouvelles chez Monſeigneur le Cardinal Borromée; car il eſt mort en la famille de ſon oncle. Je me ſens fort honoré de ce qu'il a plû à Monſeigneur le Cardinal Seraphin recevoir be bonne grace ce que luy avez preſenté. Je me promets de ſon equité & candeur plus que de tous ceux qui euſſent pû prendre la peine de juger de ce labeur, que j'ay donné au public, non ſans avoir prevû que je courois fortune d'encourir l'envie & du dedans & du dehors; mais on ne peut ſervir à la poſterité & plaire au temps preſent tout enſemble. Si l'ambition & autres deſirs qui chatouillent l'eſprit des hommes m'y euſſent pouſsé, je ne ſuis ſi ruſtique, ni ſi imprudent, que je n'aye bien jugé que ce n'eſtoit le moyen d'eſperer plus grand avancement au monde d'aujourd'huy; mais il y a long temps, que je vois au deſſous de moy ce que je vois devant moy, & que j'ay dit adieu à l'eſperance & à la fortune. Il conſiderera, s'il luy plaiſt, en quel temps, & de quel temps, j'ay eſcrit. J'ay eſté tousjours François & ſerviteur des Rois, & de ceux de la Maiſon Royale; & non jamais penſionaire, ni partiſan d'autres. Tout ce qui leur a eſté contraire, a eſté contraire à mon affection. Avec perte de mes biens & au hazard de ma vie je les ay ſuivis aux armées, & par tout ailleurs, durant ces calamiteuſes guerres. Je n'ay pourtant rien donné à la grace ni à la haine en eſcrivant l'Hiſtoire, mais j'ay oſé plus librement dire la verité, & en conſerver la memoire à la poſterité, qu'un autre en craignant l'envie, *aut obnoxius*, n'euſt voulu faire. Je ne doute point que par delà je ne ſemble à beaucoup avoir trop librement, voire hardiment eſcrit en certaines choſes; mais il a eſté beſoin que pluſieurs par deça ayent eu cette meſme hardieſſe, & meſmes ſentiments de l'eſtat, pour conſerver l'eſtat, & aider à le preſerver du peril où ceux qui nous eſtoient contraires l'avoient mis. Dieu enfin a jugé le different; & la juſtice de la cauſe qui commença à eſtre connue dés lors, c'eſt à dire, il y a 45 ans, a eſté decidée & connue par l'heureux ſuccés qu'il a pleu à Dieu donner à ceux qui ont ſuivi l'ordre & les loix du Royaume. Monſeigneur le Cardinal mettra cela en conſideration, s'il luy plaiſt, auquel ſi je n'euſſe craint d'eſtre importun, j'euſſe volontiers eſcrit. J'attendray une autre occaſion, aprés qu'il aura pris la peine de perdre quelques heures en la lecture de noſtre Hiſtoire, & que j'auray ſçû de vous comme il aura pris les raiſons y inſerées; leſquelles je vous prie luy faire entendre, meſmes

s'il

s'il eſt beſoin luy montrer ma lettre, ou luy en bailler un extrait. *J'attendray ſur* ce voſtre reſponſe. Si vous pouvez par ſa faveur avoir les deux Tomes des Conciles Grecs, je vous prie auſſi l'en ſupplier humblement de ma part, car j'entends que l'on a reſolu depuis l'arrivée de Monſeigneur le Cardinal du Perron qu'ils ſeront publiés. Si vous ne pouvez rien obtenir par cette voye, je vous prie y employer la faveur de Monſeigneur le Cardinal du Perron, & l'en ſupplier tres humblement de ma part. Vous pourriez me les faire tenir en cette foire de Paſques par la voye de Francfort. Je vous prie de baiſer tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal, auquel par importunité de mon Cordelier j'avois eſcrit. Vous m'excuſerez envers luy ſi je ne luy eſcris, me remettant au Sieur de la Feuillée qui fait ici ſes affaires, & avec lequel je confere ſouvent, & fais entendre ce que j'eſtime luy devoir eſtre eſcrit. Je ne la vous feray plus longue, & attendant ſur ce reſponſe de vous, je ſupplierai N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 10 Fevrier 1605.

Voſtre plus affectionné Couſin
à vous faire ſervice,
J. A. DE THOU.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. J'ay reçû la voſtre du 8 de May, & crois que depuis icelle eſcrite vous en avez reçu d'autres de moy, deſquelles j'attends la reſponſe. Cependant je reſpondray à la voſtre, & vous diray que j'ai eſté infiniment aiſe que Monſeigneur le Cardinal Seraphin ait prit de bonne part ce que luy avez repreſenté pour moy. Je deſire fort ſçavoir quel jugement il fera de ce qu'il n'a encore vû, & principalement de la Preface, car du ſurplus il faut plus de loiſir que ſes grandes occupations paravanture ne luy permettront; joint que c'eſt choſe qui ne merite qu'il y perde les meilleures heures. Et pour parler ingenument, je le deſire plus pour moy, que pour luy: car ce ne luy ſera que corvée & moleſtie de ſe pener en une lecture ſi inutile pour ſon regard; mais ce me ſera le contentement le plus grand, & honneur tout enſemble, d'avoir pour juge celuy dont j'ay tousjours eſtimé la candeur & probité, rares vertus en ce ſiecle. Je ſuis ſon tres humble ſerviteur, & me reſerve à luy eſcrire lorſque je ſçauray que pour l'amour de moy il aura deſrobé quelques heures à ſes plus ſerieuſes occupations. La ſeconde partie s'eſtendra juſqu'à la bataille de Lepanto, c'eſt à dire, juſqu'en l'an 1571. de laquelle encore qu'elle s'imprime, & malgré moi, je ſuſpendray la publication juſqu'à ce que je reçoive ſur celle-ci de vos nouvelles. Plus avant il ne m'eſt permis paſſer, quant à la publication, à cauſe que la memoire des choſes eſt trop recente, & la foi de l'Hiſtoire ne peut compatir avec les mœurs de ceux qui ſont encore pour la pluſpart vivans: Il ſuffira de l'avoir eſcrite, comme j'ay fait juſqu'en l'an 1601: cela ſe reſervera pour la poſterité, & ne verra la lumiere pour cette heure. Je deſire fort ſçavoir l'année & le lieu du decés & l'age lors d'icelui de Gabriel Faernus: car il me faſche fort de le laiſſer paſſer ſans eloge & honorable mention en mon Hiſtoire. Paravanture qu'en deviſant avec Monſeigneur le Cardinal Seraphin vous en pourrez apprendre quelque choſe; car il doit l'avoir connu, s'eſtant tousjours fort delecté en bonnes lettres, & ayant cheri ceux qui les ont illuſtrées, comme on ne peut nier que Faernus n'y ait beaucoup contribué. Je n'ay reçû qu'une lettre de vous depuis voſtre partement, & celle à laquelle je fais preſentement reſponſe; encore ne l'ay je reçûe que du jour d'hier. Je crois que les autres que me pourrez avoir eſcrites, ſeront demeurées par les chemins. Mademoiſelle voſtre mere en a eſté en peine, à laquelle vous devez prendre garde de donner contentement, & croire que c'eſt une grande pieté de ſuivre ſes vœux & bons enſeignemens. La lettre qu'avez eſcrite à voſtre frere la met, & tous vos amis, en plus grand ſoupçon qu'ils n'eſtoient auparavant. Regardez bien aux inſpirations dont faites mention, ſi elles viennent du ciel, devant que vous y laiſſiez emporter. Je n'ay pû denier cet office aux voſtres qui m'en ont prié, ni à moy-meſme, & ay eſtimé eſtre de mon devoir de vous

vous donner cet avertiſſement. Vous y penſerez à loiſir, & vous en conſeillerez avec Dieu. La Bible ἑνδεκάγλωττον dont m'eſcrivez, ſera un œuvre digne du lieu dont il ſort. Dieu veuille continuer cette ſainte inſpiration, afin qu'en ſuite des Conciles Grecs, nous puiſſons avoir tous les Peres Grecs, comme Origene, S. Cyrille, S. Gregoire de Nyſſe, & autres. Cette depenſe eſt vrayement digne du Saint Siege. J'attendray, puiſque vous me le faites ainſi eſperer, le premier Tome des Conciles Grecs, & je vous prie d'en refraiſcher la memoire à Monſeigneur le Cardinal du Perron, auquel je baiſe tres humblement les mains. Je vous prie auſſi faire regarder, ſi pourrez recouvrer les Evangiles, & l'Epiſtre *ad Romanos* en Langue Æthiopique imprimée à Rome il y a long temps in 4to, & me les envoyer, car ce livre defaut à ma curioſité. Le ſurplus que je vous avois recommandé, je l'attendray par le retour de Monſieur l'Ambaſſadeur. Je vous prie, pour faire fin, m'eſcrire ſouvent, & me faire part des nouvelles de delà. En cet endroit je ſupplieray N. S, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris, vigile de S. Pierre 1605.

Voſtre plus affectionné Couſin & ſerviteur,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçû la voſtre du 23 du paſſé: je vous remercie des Eloges que m'avez envoyé, & ſuis bien ayſe qu'ayez trouvé cette addreſſe pour en avoir d'autres. Mais je deſirerois eſtre aſſuré au vray de l'année du decés. Je crains que ceux que m'avez envoyé ne ſoyent du tout certains. Je ne laiſſeray de les employer, & principalement celuy de Jo. Bapt. Benetti, & d'autant plus volontiers que je n'en peus parler qu'avec honorable mention du gentilhomme qui les vous a donné, auquel je baiſe tres humblement les mains, & le ſupplie m'honorer familierement de ſes lettres. Je ne ſeray pareſſeux de luy eſcrire. Je deſire fort entendre les difficultés leſquelles on veut me communiquer, & principalement ſi c'eſt ſur mon Hiſtoire: car je ne doute pas qu'il n'y ait beaucoup à redire, & prendray touſjours de bonne part d'eſtre averti, comme je l'ay eſté ja d'Angleterre & d'Allemagne, pourveu que ce ſoit ſans convice, & avec la meſme candeur que j'ay eſcrit, laquelle ſi elle ne plaiſt à tous, ne doit eſtre trouvée ſi mauvaiſe, que pour le bien l'on me doive rendre le mal. Vous avez par delà Meſſieurs les Cardinaux Seraphin & du Perron, qui peuvent l'avoir lûe, auſquels vous pourrez addreſſer, ſi vous apprenez que le Maitre du Palais veuille paſſer plus avant que la liberté permiſe és Hiſtoires ne peut ſoufrir. Pour moy, je ſuis reſolu de tout endurer & diſſimuler; mais ſi l'on outrepaſſe par delà les bornes de la charitable admonition, qui ſera tousjours bien priſe, je ne veux pas promettre ni garentir qu'il ne s'en trouve qui avec une meilleure plume que la mienne, voudront venger l'injure qui me ſera faite, au grand regret paravanture de ceux qui auront commencé; bien vous puis-je aſſurer, que ce ſera avec le mien extreſme, qui ne deſire rien tant que le repos, & qui n'ay ni par haine, ni par ambition, entrepris ce laborieux œuvre. Si vous voyez Monſieur d'Abain vous luy en pourrez parler, & luy dire que j'ay grand regret, que Monſieur de la Rochepozai ſon frere & Madame ſa mere ne ſe ſoient pû accommoder avec Madame de Schomberg, & qu'elle ait eſté contrainte par l'extreſme neceſſité, comme elle dit, & comme il eſt vraiſemblable, d'avoir recours aux extreſmes remedes. Vous l'aſſurerez que je ſuis ſon ſerviteur, & que j'apporteray en cette affaire tout ce que porterois pour toute ſa maiſon. Les exemplaires qui ont eſté portés par delà peuvent eſtre retirés ſans en faire plus grand bruit: c'eſt le meilleur expedient, car je me doute bien que la liberté Françoiſe ne ſera agreable à cette Cour. Comme j'ay en horreur la detrectation, auſſi peu ſuis-je propre à flater; & vous ſçavez quels ſont les temps d'aujourd'huy; auxquels, ſi jamais, le proverbe ancien a lieu *obſequium amicos* &c. Je donneray en cela meilleur conſeil à autruy, que je ne le ſçaurois prendre pour moy. Dieu qui eſt ſcrutateur de nos cœurs, rendra à chacun

ſelon ſa droite intention. Je donneray ordre pour faire bailler à Mademoiſelle voſtre mere ce que m'eſcrivez. Je vous feray encore reſſouvenir des Evangiles en Abiſſin in 4to imprimés du temps du Pape Leo X. *curante Petro Æthiope*, & de l'eloge de Faernus qui doit eſtre decedé à Rome devant l'année 1570. Je ne la vous feray plus longue, ſinon pour ſupplier le tout-puiſſant, Monſieur, qu'il luy plaiſe vous donner en ſanté ſa grace.

De Villebon ce 20
Septembre 1605.

Voſtre plus affectionné
Couſin & ſerviteur,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Je vous eſcrivis dernierement en haſte de Villebon, d'autant que vous diſiez attendre ſur ce que m'eſcriviez la reſponſe. Depuis j'ay penſé de vous faire encore celle-cy, & vous prier de voir Meſſieurs les Cardinaux Seraphin & du Perron, & leur baiſer les mains de ma part, en leur faiſant entendre la conſequence de cette affaire, & que ſi l'on paſſe outre il y auroit danger que l'on fit livre ſur livre; ce qui ſeroit à mon grand regret, mais je n'en ſeray le maiſtre. L'Hiſtoire doit eſtre libre, & en oſtant cette liberté l'on la fera prendre plus grande à beaucoup qu'ils ne voudroient ni devroient. Si le livre n'eſt au gouſt commun du lieu où vous eſtes, cela ſe peut diſſimuler, & ſuffira de retirer le peu d'exemplaires qui y ont eſté portés. Je deſirerois que le libraire ſe fuſt chargé de marchandiſes plus agreables, auſſi n'a ce eſté mon deſir que le livre y fuſt porté par les libraires, ains ſeulement envoyé pour eſtre vû par les plus prudens & les plus equitables & entendus en nos affaires. Je ne ſçai quel jugement en fait Monſeigneur le Cardinal Seraphin. Car je crois depuis le temps que m'avez fait entendre ce que luy avoit plû vous en dire, il aura pû perdre quelques heures en la lecture. Je deſire fort le ſçavoir; faites moy, s'il vous plaiſt, cet office. J'ay donné ordre pour ce que m'avez eſcrit. Je crois que Mademoiſelle voſtre mere vous aura fait tenir l'argent. En cet endroit je vous diray qu'elle eſt fort en peine de voſtre reſolution, & deſireroit que vous euſſiez bien penſé devant que la prendre. L'on a trouvé mauvais, que vous ayez caché la volonté que vous aviez de demeurer par delà à ceux qui vous pouvoient donner conſeil, & deſquels vous le deviez prendre. Je vous en eſcrivis davantage par la precedente de ma derniere, ſur quoy ne m'avez fait reſponſe. Ce que vous deſirerez que je faſſe entendre à Mademoiſelle voſtre mere, me le faiſant privement ſçavoir, je ne faudray à vous rendre en cela, comme en toute autre choſe, ce que je dois à ceux que j'aime comme vous. Vos raiſons ſeront telles paraventure, qu'elle & moy nous en ſentirons ſatisfaits. Vous devez ce contentement à voſtre mere de luy rendre compte de vos actions, principalement quand il y va de prendre un conſeil pour toute voſtre vie. Eſcrivez moy familierement ſur ce ſujet, & croyez que je deſire tant voſtre bien & avancement, que par tout où je pourray penſer que le puiſſiez trouver, je vous y aideray plutoſt de ce que je pourray, que je ne vous en deſtourneray; & ne croyez, je vous prie, que j'apporte en cela aucun prejugé ou paſſion. Je vous deſire bien là, & mieux icy, mais par tout je vous deſire bien, & pourveu que vous nous faſſiez connoiſtre que vous puiſſiez eſperer certainement par delà telle fortune & contentement, que nous ſecondions vos vœux & les favoriſions de tous nos moyens. C'eſt ce que je vous ay penſé devoir eſcrire ſur ce propos, dont je vous prie de me faire reſponſe, afin de pouvoir donner quelque contentement à Mademoiſelle voſtre mere. Je vous prie auſſi derechef avoir ſouvenance de mon affaire, & d'entretenir le gentilhomme duquel m'avez eſcrit, & faire à ce qu'il m'eſcrive. En cet endroit je ſupplie noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris ce 4
Octobre 1605.

Voſtre humble & affectionné
Couſin & ſerviteur,
J. A. De Thou.
Ex MS.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçû la voſtre du jour de Touſſaints dernier; je crois cependant que vous aurez reçu les miennes reſponſives aux voſtres precedentes, avec celles que j'eſcrivois à Monſeigneur le Cardinal Seraphin. J'attends ſur ce voſtre reſponſe; car je crois avoir ſatisfait en partie à ce que m'eſcriviez, & fait des ouvertures qui ſeront trouvées raiſonnables; aprés leſquelles ſi on paſſe outre, je ſuis deliberé de me ſoucier auſſi peu de ce qui s'en enſuivra, que je me ſuis montré equitable pour eviter une injuſte cenſure. Sur tout je vous prie de prendre garde, comme je vous ay eſcrit, aux deux editions. Car l'on connoiſtra par la conference, que ce que les imprimeurs avoient par meſgarde mis en la premiere, encore qu'il fut tracé en la copie, a eſté corrigé en la ſeconde. J'attends ſur ce voſtre reſponſe en bonne devotion, pour ſçavoir ſi mes raiſons, & comment elles auront eſté receues. Le mal vient d'icy; & eſt porté par ceux de l'Ordre de celuy qui eſt chargé de l'affaire, leſquels n'en oſant parler par deça, à l'inſtigation d'autres grands que ſçavez, font jouer le jeu par delà: mais j'eſpere que ſi les volontés ſe trouvent mal diſpoſées, la prudence du monde qui regne aujourd'huy apportera quelque moderation, & empeſchera que la choſe ne paſſe ſi avant. Dieu en ordonnera comme il lui plaira, lequel j'appelle à teſmoin de la ſincerité de mon cœur, & de la candeur que j'ay apporté; n'ayant autre but que ſa gloire, à laquelle il appartient que les choſes paſſées ſoient fidellement tranſmiſes à la poſterité ſans haine & ſans amitié. Quant à Monſieur Vialard duquel vous m'avez auſſi envoyé les lettres, je vous prie luy baiſer les mains de ma part, & le remercier de l'avis qu'il m'a donné, qui n'eſt gueres eſloigné de ce que je vous avois eſcrit par mes dernieres. Je luy avois eſcrit, & vous prie de me tenir pour excuſé envers luy, ſi je ne luy eſcris preſentement; la haſte du courrier m'en empeſche. J'attends tousjours les choſes: je ſuis bien aiſe de ce que m'avez eſcrit pour voſtre particulier; vous ne pouviez vous en ouvrir à perſonne qui prit mieux vos raiſons, & deſira plus vous aider & ſervir comme je feray en ce que m'eſcrivez pour le St. Jean envers Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe, & vous rendray en cela l'office que pourriez deſirer de perſonne qui vous aime & eſt preſte d'embraſſer tout ce qui ſera de voſtre contentement & avancement. Eſcrivez moy ſouvent, & me faites part des eſcrits de par delà aux occaſions. Je ſupplie N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 29. Novembre 1605.

Voſtre humble ſerviteur
& Couſin,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Je crois que depuis les voſtres dernieres eſcrites du 15 & 29 du paſſé, vous aurez reçû celles que je vous ay eſcrites, enſemble l'encloſe adreſſante à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, dont j'attends reſponſe en bonne devotion. Cependant Monſieur l'Ambaſſadeur a eſcrit au Roy qu'il avoit parlé à Sa *Sainteté* pour tenir la choſe en ſurſeance; ce que Sa Sainteté luy a accordé fort volontiers. Le Roy en eſcrira à cette meſme fin, & meſme à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, pour luy teſmoigner qu'il a fort agreable ce qui a eſté fait par luy en cette affaire. Je ſuis marri que la malignité ſourde d'aucuns, qui vient de deça meſme, ait eſté la cauſe de faire un ſi grand bruit de peu de choſe, laquelle diſſimulée ſe fuſt eſvanouie, & eſtant remuée donnera plus de credit au livre qu'il n'euſt eu ſans cela. Ce dont l'on s'offenſe eſt peu de choſe, & peculiere ſeulement au lieu où vous eſtes: car par tout ailleurs l'on n'en fera tant de cas. La conſequence du bruit, comme je vous ay eſcrit, va loing, & touche à ceux que je crois que l'on ne veut maintenant offencer; j'entends ceux de la maiſon de Bourbon,

Bourbon, qui eſtimeront que l'on veut faire une querelle d'Allemand au livre pour ſujet leger & recherché, pour par ce moyen eſtouffer ce qui bleſſe les factions en ce Royaume, leſquelles ne s'oſeroient plaindre, les choſes eſtant paiſibles, & attendant un trouble empruntent le manteau de la Religion, comme autrefois, pour combattre & deſtruire ce qui fait contre eux. Je vous prie de peſer cette conſideration, & le faire entendre à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, auquel je ne ſçaurois exprimer combien je me ſens redevable. Ce que je peus maintenant, c'eſt proteſter devant Dieu & les hommes, que je ſuis ſon tres humble ſerviteur, & acquis par un ſingulier bienfaict, que j'eſtime d'autant plus grand que ſans l'avoir merité de luy, non requis ne ſupplié, il luy a plû ſi franchement & liberalement me rendre ce bon office. Dieu m'a fait une grande grace que la verité & la candeur que j'ay eu pour mire, & dont j'ay uſé en tout cet œuvre, a trouvé une telle protection en luy. Je n'en perdray jamais la memoire; & ſi je ne puis rien autrement pour ſon ſervice, la poſterité ſçaura que je ne ſuis point ingrat. Je vous remercie du ſoing que vous avez des Eloges: ſur tout je deſire ſçavoir le jour, & le lieu du decés; car ſans cela je ne puis faire mention de ceux dont je deſire honorer la memoire. Je ſuis marri que voſtre avertiſſement pour St. Jean de Latran eſt venu ſi tard. Je l'avois desja ſçû de Monſeigneur le Cardinal de Joyeuſe; lequel ſans cela eſtoit diſpoſé à vous aider de ſa faveur & recommandation. Au ſurplus, je crains fort que Mademoiſelle voſtre mere ne puiſſe s'eſtendre davantage que juſques à ce qu'elle vous a promis, encore qu'elle ait bonne volonté. Vous ſçavez la charge qu'elle a, neantmoins elle montre de vouloir faire tout ce qu'elle pourra. Je ne vous la feray plus longue, attendant la reſponſe à mes dernieres, & ſuppliray humblement le tout-puiſſant, Monſieur, qu'il vous donne en ſanté ſa grace.

De Paris ce 29 Decembre 1605.

Voſtre plus affectionné Couſin & ſerviteur,
J. A. De Thou.

Monſieur Vialard trouvera icy, s'il luy plaiſt, mes humbles recommandations à ſes bonnes graces. Je le ſupplie de continuer ſes bons offices.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçû deux des voſtres, l'une fort vieille du 13 Decembre de l'an paſſé, & l'autre du onze du mois n'agueres eſchû, enſemble les Notes de A. C. Elles ſont dignes de celuy tel que me le deſcrivez, & par le jugement de celuy auſſi denommé en voſtre lettre. Vous m'eſcriviez par vos precedentes que l'on ne toucheroit à la Preface, ſeulement que l'on eſtimoit que prematurément ſe faiſoit en icelle mention de l'edit de pacification, d'autant que le temps n'eſtoit encores venu en cette premiere partie d'en parler; à quoy je vous reſponds que la Preface eſtoit faite pour tout l'œuvre, & pour excuſer d'autres choſes que je prevoyois que dés cette premiere partie l'on pourroit reprendre; comme les Eloges des hommes de Lettres, & principalement des Allemands, deſquels la plus grande part ſont Proteſtants: mais ce n'eſt ce que je recommande en eux, ains ſeulement l'erudition és autres Lettres, ou bien ſi j'ay parlé honorablement d'aucuns Theologiens, comme Melancthon, dont l'on s'offenſe tant, ç'a eſté pour remarquer ſa moderation, telle que les Catholiques meſmes l'ont reconnu propre pour une conference & reconciliation lors, ſi nos pechez n'euſſent empeſché un ſi grand bien. Quoyque j'en aye dit, je ne l'ay dit que des actes, & ſelon l'hiſtoire du temps. Voila donc l'occaſion pour laquelle j'ay dés le commencement, jetté ces preparatoires en ma Preface: laquelle, quoy que vous m'ayez eſcrit, j'ay tousjours penſé que l'on trouveroit mauvaiſe par delà; mais que les plus prudents pour cette heure le diſſimuleroient; que cela ſeulement ſeroit cauſe qu'és autres choſes, leſquelles aiſément pouvoient eſtre paſſées, & l'euſſent eſté ſans cela, l'on ſe rendroit plus ſevere; ce que j'ay fort bien apperçu par les Notes du bon P. leſquelles

quelles ſont pour la pluſpart ridicules, mais je vois bien que l'on luy a laiſſé toucher là où il fait mal aux autres qui ne parlent point encore, c'eſt à dire, qui attendent avec grand deſir que pour le ſujet de la Religion nous revenions encore aux mains & aux confuſions paſſées. Il eſt bien aiſé à ceux qui ſont loing du peril de prononcer ſi hardiment en telles choſes, & blaſmer ceux qui embraſſent le repos, & le veulent perſuader à leurs concitoyens. Et cependant où eſt la charité? n'a-t-on point de pitié de 40 années paſſées pleines de continuelles miſeres? n'a-t-on point d'horreur de la perte des Pays-Bas advenuë par cette obſtination forcenée? Nous pouvons eſtre icy bons Catholiques & obeiſſans, quant à la doctrine, au Saint Siege, ſans tenir cette ſanglante propoſition, qu'il faille par la force & par les armes eſtablir la Religion. Voila pourquoy je ne me repentiray jamais d'en avoir dit, en la place où je ſuis, ce que j'en ay tousjours dit; moins de ce que j'en ay eſcrit. D'une choſe ſuis-je fort marri, que cela ſeul ſoit cauſe que mon livre ait eſté examiné ſi exactement, & juſques à calomnie.

Je baiſe tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal du Perron, pour la bonne volonté que m'eſcrivez qu'il monſtre avoir en cette affaire, & pour le ſincere jugement qu'il fait de moy & de mon livre. Il me connoiſt, & a porté teſmoignage ailleurs de moy que j'aime la verité, & que ma parole & mes mœurs ne ſe deſmentent point. Derechef je luy baiſe les mains, & le prie de prendre en ſa protection cette cauſe, qui n'eſt point mienne du tout, mais qui regarde la France, & le repos d'icelle, je n'oſe dire auſſi l'honneur du nom François; ce que je n'ajoute par preſomption, ou eſtime que je faſſe de mon œuvre que je priſe beaucoup moins que ceux qui l'aſſaillent par tant d'endroits, & luy donnent credit aux deſpens du repos de mon eſprit; ains d'autant que je crois que je ne puis en cela recevoir injure, qui ne redonde ſur toute la France. Ce propos ſeroit long qui s'y voudroit eſtendre. Je ſuis reſolu d'attendre tout ce que l'on voudra en ordonner, avec une patience Chretienne, & ennemie de toute diviſion, mais qui ne cedera qu'à la raiſon. L'on y doit regarder plus d'une fois devant que rien precipiter, de peur que les plus haſtés ne ſe repentent à loiſir. Quant à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, je ne ſçaurois aſſez remercier ſa bonté & ſa candeur en mon endroit: qu'il me commande, qu'il taille & rongne, je recevray tout bien de ſa part; il m'a tant obligé, que je ne ſeray jamais ingrat de l'honneur que j'ay reçû de luy, le ſuppliant tres humblement de vouloir continuer en cette bonne volonté. Je ne ſçay s'il me fera cette faveur de m'eſcrire: il me ſuffit qu'il m'aime & me conſerve en ſes bonnes graces. J'ay mis les Notes és mains du bon homme P. M. qui en a ja verifié une partie & s'en mocque; & dit que c'eſt autre choſe d'eſcrire au lieu d'où ſont venues les Notes, & principalement en l'Hiſtoire, & autre choſe d'eſcrire la verité des choſes paſſées en France, & au loing. Car il faut donner quelque choſe à la liberté des pays; laquelle ſi l'on veut du tout oſter, l'on aigrit pluſtoſt les eſprits que l'on ne les contient en devoir. Il eſt fort offencé de Agobardus, & à peine s'en taira-t-il; il faut eſtre plus equitable qui veut retenir les genereux eſprits. J'ay reçû l'Eloge de Sebaſtien Corradus, dont je vous remercie. J'attends celui de R. Amaſæus & de Pompilius ſon fils, afin qu'ils ſoient mis chacun en ſon lieu & année: je les avois ja inſerés, mais non en leur lieu, aimant mieux faillir en cela, que taire leur nom; en quoy l'on peut remarquer avec quelle candeur & diligence, j'ay recherché d'honorer tous ceux qui ont contribué à la reſtauration des Lettres. Si les Italiens & les Eſpagnols me fuſſent venus auſſi facilement en mains, que les Allemans plus ſoigneux d'eſcrire telles choſes, l'on euſt connu, que l'affection que l'on dit à tort que je porte aux Allemans, n'euſt preponderé à celle que j'ay aux autres nations; une deſquelles m'a couſté plus de temps & d'eſtude à ſçavoir, que dix des autres. Et toutesfois l'on trouvera par experience que j'en ay ramaſſé ſi bon nombre, que les Italiens & les Eſpagnols n'auront (quant à ce) qu'à envier aux autres. J'ay reçu toutes celles que m'avez eſcrites, ſans qu'il s'en ſoit perdu aucune, & les ay gardées diſcrettement ſans les communiquer à perſonne. Eſcrivez moy confidemment ſur cette aſſurance, comme je vous faits. Je baiſe les mains à Monſieur d'Abain, & ay regret extreſme à l'infor-

l'infortune de Monſieur de la Rochepozay ſon frere. La maladie dont il eſt affligé ne ſe guerit, comme j'ay dit pluſieurs fois à Madame ſa mere, par paroles ni par procés, il faut voir des effects: tout le temps qui ſe perd & conſume autrement, ne ſert qu'à avancer la ruine des maiſons de part & d'autre. Il eſt beſoing qu'il en eſcrive; ſi l'on ne commence à deſlier la bourſe, l'on ne s'aquittera jamais. Vous luy pourrez communiquer cet article. Si le ſeigneur Vialard voit la preſente, il y trouvera mes affectionnées recommandations à ſes bonnes graces. Je ſupplie en cet endroit N. S, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

Le 12 Fevrier 1606.

Voſtre plus affectionné Couſin & ſerviteur,
J. A. De Thou.

Si vous connoiſſez quelque Eſpagnol, je vous prie de ſçavoir par luy le jour du decés & l'age de Franciſcus Salinas Profeſſeur en Muſique à Salamanca. Il doit eſtre mort depuis l'an 1580. Les Peres Jeſuites le pourront ſçavoir.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçu deux de vos lettres en meſme jour, du dixieſme de Fevrier, & du 11 de Fevrier. Je ne vous ſçaurois aſſez remercier du ſoin & affection que portez à ce qui me touche. Dieu m'a ſuſcité nouveaux defenſeurs, & enfin la haine l'envie & l'acerbité commencent à ceder à la raiſon, à l'equité, & à la douceur. Dieu qui eſt juge de l'interieur, qui m'eſt teſmoin que j'ay eſcrit ſans haine & ſans grace, m'a fait ce bien de faire reconnoiſtre par le temps la candeur & ingenuité de laquelle toutes mes actions ont touſjours eſté accompagnées. C'eſt ce qui a fait embraſſer ma cauſe à Monſeigneur le Cardinal du Perron: car il me connoiſt mieux que je ne me connois moy-meſme. Le teſmoignage qu'il a rendu de moy ſera enfin trouvé veritable, dont je vous prie le remercier tres humblement de ma part, attendant qu'à loiſir je luy en rende graces par lettres, la haſte du porteur ne m'en donnant preſentement le moyen. Je vous ſupplie auſſi baiſer tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal Sforza, & luy dire que ce peu que j'ay d'induſtrie, je le conſacre & vouë à l'honneur de ſa famille. Sa courtoiſie m'y oblige, puiſque devant que d'avoir reçû la favorable offre de ſes bonnes graces, j'ay eſté ſi heureux que ce que j'ay eſcrit luy a apporté contentement. Il ne doit douter maintenant que je ne recherche toutes les occaſions en pareil ſujet de luy rendre le ſervice qu'il peut attendre d'un homme de bien, & qui honore la vertu, meſme en ceux qu'il n'a l'honneur de connoiſtre. Je vous prie l'en aſſurer en attendant que je prenne la commodité de luy eſcrire. Je ne ſçay s'il ſera beſoing que ce ſoit en Latin ou en François; vous le pouvez ſçavoir des ſiens; je prendray le choix des deux, ſuivant ce que me manderez. Je vous remercie de l'Eloge de Romulus Amaſæus: j'attends les autres à loiſir, comme de Hannibal Cruceius &c. Si vous voyez par occaſion Monſeigneur le Cardinal de Viſconti, vous luy pourrez baiſer les mains de ma part, & le remercier tres humblement de l'honorable teſmoignage qu'il lui a pleu rendre de moy; & l'aſſeurer que la meſme verité qu'il reconnoiſt és choſes du Levant, je l'ay recherchée & embraſſée és choſes d'Allemagne, & en nos guerres civiles, ſans haine ni amitié. Si Monſeigneur le Cardinal Sforza a quelques Memoires qui puiſſent ſervir à illuſtrer ſa famille, pour les années qui ſuivent, il ne peut les commettre à perſonne qui deſire plus à les employer en lieu apparent pour en conſerver la memoire à la poſterité. Il ne ſera beſoing des originaux, qui doivent demeurer par devers luy; ains des copies ſeulement. Je deſire fort ſçavoir la ſuite de ceux de ſon nom depuis cinquante ans en çà, afin que je voye s'il eſt fils du Comte Scipion qui fut envoyé General en France du temps de Pio V. J'ay connu le Cardinal ſon frere qui vivoit lorſque j'eſtois à Rome il y a 33 ans, au temps de Gregoire XIII. Depuis il y en a eu un autre de la meſme famille, qui entretenoit

tretenoit eſtroite amitié par lettres avec Monſeigneur le Cardinal de Bourbon dernier decedé, auprés duquel j'eſtois lors. Vous me faites beaucoup de bien de m'acquerir de tels amis. J'approuve fort l'avis de Monſeigneur le Cardinal Sforza de tirer cette affaire de la Congregation, & s'il eſt poſſible la commettre à Meſſeigneurs Seraphin & du Perron. Je baiſe tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, & vous ſupplie de luy dire que je ſuis ſon tres obligé ſerviteur, & luy deſire ſanté & tres longue vie. Je ſupplie en cet endroit N. S, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris ce 18 Mars 1606.

Voſtre humble ſerviteur & Couſin,
J. A. De Thou.

Monſieur Vialard trouvera icy mes humbles recommandations à ſes bonnes graces.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. J'ay reçu voſtre derniere du 20 Mars: je ſuis en peine que n'ayez pluſtoſt reçû toutes celles que je vous ay eſcrites depuis la derniere du mois de Decembre, qui eſtoient reſponſives à toutes celles que m'avez eſcrites depuis, & dont vous faites mention par celle du 20 du paſſé. Je crois que maintenant vous les aurez reçues, & connoiſtrez que je n'ay jamais tardé deux jours aprés la reception des voſtres à y faire reſponſe bien particuliere. J'ay ſatisfait pour Meſſeigneurs les Cardinaux Sforza & Viſconti, deſquels je prend à grand heur & honneur le teſmoignage qu'il leur a pleu porter de mon labeur. Je n'ay encore pris le temps d'eſcrire à Monſeigneur le Cardinal Sforza, attendant reſponſe de celle que je vous ay eſcrite: cependant je vous ſupplie luy confirmer ma tres humble devotion & ſincere affection à ſon ſervice, & luy dire que je prendray en ſinguliere faveur, qu'il luy plaiſe faire copier les Memoires deſquels il me fait offre; l'aſſurant qu'il ne les peut commettre à perſonne qui en ſerve plus fidellement le public, & avec plus de reconnoiſſance de ſes merites & de toute ſon illuſtre famille. Pour tout le ſervice que je luy ay voué, je ne luy demande autre grace, ſinon qu'il me defende de la calomnie, & protege mon innocente liberté, qui ne tend qu'à conſerver la verité des choſes memorables pour les tranſmettre incorruptiblement ſans haine & ſans amitié à la poſterité. Je vous ſupplie auſſi de baiſer tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal du Perron, & l'aſſurer de mon ſervice. Je n'ay pû encore luy eſcrire à loiſir comme je deſire. Je deſirerois qu'il luy plût de faire ce que vous avoit conſeillé Monſeigneur le Cardinal Sforza, c'eſt à dire, d'obtenir de Sa Sainteté que la choſe fuſt tirée de la Congregation, & la remettre à luy & à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, auquel auſſi je baiſe tres humblement les mains. Mais que me dites vous pour le ſecond & troiſieſme Tomes? eſt il poſſible qu'ils ſoient deſirés par delà? ou que je doive deſirer qu'ils y ſoient vûs? ſi c'eſtoit à recommencer, je ne mettrois ni moy ni mes amis en peine. Je crois que je vous ay dit, ou eſcrit, que par force j'avois donné au public ce qui en eſtoit imprimé; d'autant qu'il y en avoit une Copie en Allemagne à moy deſrobée *ab amanuenſi Germano incorrectè*, & que je craignois que l'on y imprimaſt. Cette meſme crainte a eſté cauſe que l'impreſſion en a eſté continuée icy juſques à 1572, c'eſt à dire, juſques à un mois aprés la Saint Barthelemy: car plus avant il n'eſt loiſible de paſſer, encore que j'aye depuis peu de jours achevé tout l'œuvre & conduit juſqu'en 1601, c'eſt à dire, la naiſſance de Monſeigneur le Dauphin; epoque memorable pour noſtre repos, & de toute la Chretienté, qui ne peut eſtre en paix la France eſtant en trouble. Je doute fort que cette ſeconde partie n'excite nouvelles tempeſtes ſur ma teſte, tant s'en faut que je deſire qu'elle paſſe les Monts. J'attendray ſur ce encore de vos nouvelles: auſſi bien n'eſt ce choſe preſte juſques à la foire de Septembre prochaine. Je baiſe

les

les mains à Monſieur Vialard, & vous prie de veiller pour les Eloges, & pour les Memoires de Monſeigneur le Cardinal Sforza, s'il me continue cette bonne volonté. Je finiray en cet endroit, & ſupplieray N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 12
Avril 1606.

Voſtre humble ſerviteur
& Couſin,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal Sforza.*

Monseigneur. La reputation de vos vertus, & le nom que vous avez acquis en cette grande Cour pour favouriſer les Lettres & perſonnes lettrées, eſtoit ſuffiſant pour attirer tous ceux qui aiment la vertu & les Lettres à vous honorer & ſervir; mais moy ſingulierement, qui ay trouvé ſi favorable accueil en vos bonnes graces ſans les avoir meritées par aucun ſervice, & en choſe en laquelle mon innocence s'eſtoit trouvée aſſaillie de tant de calomnies & malveuillances. Je n'attribue cela à aucune choſe qui ſoit en moy ou provienne de moy, reconnoiſſant aſſez mon infirmité naturelle & defauts tres remarquables; mais à celuy qui eſt ſcrutateur de nos cœurs, lequel ſçachant ma droite & ſincere intention, car c'eſt tout ce que j'y ay apporté du mien, m'a ſuſcité en lieu eſloigné un ſi grand & puiſſant ſupport que le voſtre; & a retenu ſoit la violence ſoit la precipitation de ceux, qui ſans connoiſſance de cauſe, au premier mouvement vouloient condamner ce que le temps leur a desja en partie juſtifié, & leur fera enfin connoiſtre avec la grace de Dieu, en laquelle je me confie, eſtre fort eſloigné de ce que l'on s'eſtoit perſuadé au commencement. Quand je me ſuis mis à eſcrire l'Hiſtoire de ce temps, bien que je n'ignorois que la complaiſance concilie les amis, & la verité engendre la haine, toutesfois je ne penſois trouver les jugemens ſi peu equitables & les oreilles des lecteurs ſi violentes. Les diſſentions civiles excitées pour la pluſpart au ſiecle paſſé pour la Religion, eſt un ſubject eſpineux, & comme un feu caſché ſous des cendres ſur leſquelles il fait dangereux cheminer; mais je penſois avoir ſatisfait à tout cela en la Preface, laquelle je n'avois miſe au devant de l'œuvre pour ornement accouſtumé, comme pluſieurs font, ains pour excuſe neceſſaire contre les calomnies & obtrectations, que je prevoyois ſe preparer contre moy; & crois que ſi elle eſt diligemment & equitablement leuë & examinée, elle contentera en partie les plus rigides cenſeurs. Ma vie reſpondra du reſte, laquelle eſt (telle que mes eſcrits) franche & ouverte & expoſée au public. J'ay eſcrit ſans grace & inimitié des perſonnes, j'atteſte Dieu, je n'ay amour ni haine qu'envers la vertu & contre le vice. On ne ſçauroit rendre aux bons & vertueux l'honneur qui leur eſt deub, ſinon par comparaiſon en deteſtant les vicieux. Je n'ay entrepris de faire des Panegyriques, moins des Philippiques, & ne me ſuis accommodé au temps preſent pour avoir le gré des grands & deſguiſer la verité des choſes à la poſterité, à laquelle j'ay plus d'eſgard qu'à tout ce que je pouvois eſperer ou craindre des vivants. Je ne demande autre grace ny recompenſe pour tant de travail & peine que j'ay ſouffert durant douze années continuelles entre les affaires publiques qui m'occupent journellement, en eſcrivant cette Hiſtoire; ſinon que ma franchiſe & liberté & candeur ſoient bien interpretées, & que par mes actions ordinaires, l'on juge ſincerement de l'interieur de mes intentions. La principale loy de l'Hiſtoire eſt non ſeulement dire la verité, mais de la dire hardiment: oſtez cette liberté que je ſçai que l'on blaſme en moy, vous luy crevés les yeux, vous la decharnez, vous lui oſtez la vie: & pleuſt à Dieu que l'on peuſt voir tout d'un aſpect tous les livres, les memoires, & les papiers ſecrets dont j'ay compoſé ce corps! l'on connoiſtroit avec quel temperament j'ay addouci, moderé, equitablement interpreté, & benignement excuſé l'aigreur, la violence, la paſſion, l'inſectation des eſcrits de ceux qui ont traité de ces choſes devant moy. C'eſt autre choſe de traiter des affaires, & d'eſcrire l'Hiſtoire: en

l'un

l'un il ſe faut retenir & ne dire que ce qui eſt neceſſaire preſentement au ſubject, bien ſouvent pallier & excuſer ce qui autrement meritoit reprehenſion. Quand je me ſuis trouvé en telles rencontres, je n'ay rien fait ny dict qui portaſt prejudice à mon maiſtre: ce ſont choſes ordinairement ſecrettes & momentanées. L'Hiſtoire au contraire eſt choſe publique, & qui doit ſervir non ſeulement à ceux qui ſont, mais auſſi qui ſeront. Je ſçay auſſi que l'on requiert en moy une plus ouverte deteſtation de nos adverſaires en la Religion; en quoy je penſe auſſi avoir ſatisfait par ma Preface. J'adjouſteray, que les loix ſous leſquelles nous vivons aujourd'huy ne permettent de parler autrement, & que puiſque l'experience nous a appris que les armes ſont funeſtes au faict de la Religion, il faut l'aider des arts de paix, pour parvenir à ceſte reconciliation tant deſirée de tous les bons. D'ailleurs en mon particulier, ayant eſté employé par ſa Majeſté en ces affaires, comme vous pourra teſmoigner Monſeigneur le Cardinal du Perron, il ne m'eſtoit ſeant de monſtrer plus d'aigreur en mes eſcrits contre eux, que ſa Majeſté par ma bouche ne leur en avoit teſmoigné. Vous m'excuſerez, Monſeigneur, ſi pour la premiere fois que j'ay l'honneur de vous eſcrire je vous parle ſi librement. Je ne puis contraindre mon naturel; & l'aſſeurance que M. du Puy me donne par les ſiennes que vous n'aurés mes lettres deſagreables, m'a fait prendre ceſte hardieſſe. Je penſe plaider ma cauſe devant vous, & loue Dieu que devant un tel juge je ſois appellé; juge de qui, ſoit pour la ſplendeur de la famille, ſoit pour l'experience des choſes, l'equité, la rectitude du jugement, jointe avec une ſinguliere erudition, j'eſpere tout ſupport & faveur en une ſi juſte cauſe. Il y a douze ans & plus que j'ay travaillé à ceſt œuvre, entre les affaires publiques qui m'occupent journellement: je me ſuis deſrobé le temps pour profiter à la poſterité. L'ambition ne m'a pouſſé à cela, & prevoyant l'envie que j'attirerois ſur moy, j'euſſe volontiers ſupprimé mon nom, s'il euſt eſté loiſible: mais craignant que cela euſt rendu la choſe ſuſpecte, j'ay mieux aimé ſacrifier mon nom & ma fortune tout enſemble, que de faire rien en cela qui euſt peu diminuer la foy & la creance de l'Hiſtoire, puis qu'elle eſtoit faite pour ſervir au public; en quoy je penſe pluſtoſt meriter pitié que reprehenſion. Et toutesfois je ne ſuis ſi ferme, que je ne ſoye preſt de recevoir meilleur conſeil que celuy que j'ay peu prendre de moy-meſme, & de mes amis de deça; voire ſubir le jugement de tous candides cenſeurs, comme le voſtre, Monſeigneur, lequel je ſuivray non ſeulement en cela, mais en toutes autres choſes qui me viendront commandées de voſtre part. La ſeconde partie ſera achevée dans peu de mois, que je ne faudray à vous faire voir incontinent; vous ſuppliant tres humblement d'en prendre la protection comme de la premiere. Je vous avois aſſez d'obligation de m'avoir fait entendre la bonne volonté que me portez ſans adjouſter nouveau comble, que vous me communiqueriez volontiers les Memoires que vous avez, pouvant ſervir à l'hiſtoire. Je prend à grande faveur que m'eſtimiés digne de ceſte grace, & je la reçois comme la premiere avec tres affectionnée devotion de vous ſervir; ce que je penſe faire en ſervant au public, puiſque les actions de tous ceux de voſtre tres illuſtre famille y ſont conjointes. M. du Puy, qui vous rendra celle-cy, vous fera entendre plus particulierement ce que je peus deſirer en cela ſans abuſer de voſtre bonté. Il m'eſt conjoint de proche parenté, & tel que j'eſtime que vous ne le jugerez indigne de voſtre faveur & aſſiſtance és occurrences qui ſe pourront preſenter. Les bons offices qu'il recevra de vous, je les reputeray faicts à moy-meſme, & les mettray avec les autres obligations que je vous ay pour vous rendre à l'avenir tres humble ſervice. En ceſt endroit, je ſupplie le tout-puiſſant, Monſeigneur, vous donner en parfaite ſanté l'heureux accompliſſement de tous vos ſaints deſirs, avec la grace.

De Paris ce 1 May 1606.

Voſtre tres humble & obeiſſant ſerviteur,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. Je reçus hier au ſoir la voſtre du 5 du paſſé, & y fais preſentement reſponſe à la haſte; & pour ce que me faites entendre que Monſeigneur le Cardinal Sforza auroit agreable que je luy eſcriviſſe, & que cela vous pourroit concilier quelque faveur envers luy, je luy eſcris par cette voye: mais je crains pour la haſte, car je n'ay eu qu'une heure pour luy eſcrire, que ma lettre ſe trouve doublement mal eſcrite, & pour l'eſcriture, & pour le ſujet. Vous ſuppléerez à l'un, & vous offrirez à la luy lire; de l'autre, il l'excuſera par ſa bonté, s'il luy plaiſt. J'ay eſcrit en François n'ayant reçû reſponſe de vous ſur ce que je deſirois, ſçavoir, s'il auroit agreable que l'on luy eſcriviſt en François ou en Latin. Depuis j'ay ſçû qu'il entend fort bien noſtre langue; c'eſt pourquoy ſans attendre davantage je lui ay eſcrit. Je ſuis ſi preſſé que je n'ay loiſir d'eſcrire à Monſeigneur le Cardinal du Perron: je vous ſupplie luy baiſer tres humblement les mains de ma part, & auſſi à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, *cui gratulor ob proſperam valetudinem recuperatam.* Dieu la luy conſerve long temps pour le public, & pour ſes ſerviteurs, au nombre deſquels je m'inſere. J'attends les Eloges de Romulus Amaſæus, d'Hannibal Cruceius, Fr. Salinas, Gab. Faërnus, & des autres. Je les ay recouvrés d'ailleurs, & toutesfois les voſtres ſeront tousjours bien venus. J'attendray à cette foire les Memoires que m'avez fait tranſcrire: ſi ce ne peut eſtre pour celle-cy, ce ſera pour la prochaine. Pour ceux de Monſeigneur le Cardinal Sforza, il faudra le ſupplier les faire copier, ſuivant ce que je vous ay ja eſcrit; car il faut que les originaux lui demeurent. Je vous ſupplie de ſçavoir particulierement de luy, s'il deſire quelque choſe de moy, en quoy je ſoye bon & il me juge utile à le ſervir. Car je me ſens fort ſon obligé. Il trouvera que j'ay fait, comme je devois, honorable mention de Monſieur le Comte de Santa Fiore, ſon pere ou ſon oncle. Prenez occaſion ſur la lettre que je luy ay eſcrite de vous familiariſer davantage avec luy, & luy donner toute aſſeurance de mon ſervice. La ſeconde partie ne ſera preſte qu'à la foire de Septembre prochain, & ne faudray auſſi toſt à vous en faire tenir ſix exemplaires par la voye de Francfort; ſi je n'en trouve d'autre plus prompte entre cy & là. Je deſirerois fort ſçavoir les lieux que l'on deſire eſtre oſtés, & qu'ils fuſſent particulierement cottés. Je me remets à vous de ce que m'eſcrivez pour avoir la permiſſion conditionnée, pourveu qu'il ne ſe faſſe rien en cela qui puiſſe noter. Vous en prendrez l'advis de Meſſeigneurs les Cardinaux nos amis & bons Seigneurs, & m'eſcrirez à voſtre loiſir ſur tout. En ceſt endroit je ſupplie N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 2 May 1606.

Voſtre humble Couſin
& ſerviteur,
J. A. DE THOU.

M. Vialard trouvera ici mes tres affectionnées recommandations à ſes bonnes graces.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. J'ay reçû voſtre derniere du 16 du paſſé, n'ayant fait reſponſe à la precedente, d'autant qu'il me ſembloit qu'il n'y avoit rien qui preſſaſt. Si je l'euſſe pluſtoſt reçûe, j'euſſe eſcrit en Latin à Monſeigneur le Cardinal Sforza; mais voyant que deſiriez que je m'acquitaſſe de ce devoir plus promptement, & m'ayant eſté dit par deça qu'il entendoit le François, devant que d'attendre voſtre reſponſe, je m'avançay. Vous m'en excuſerez envers luy, s'il vous plaiſt, & ſçaurez s'il aura plus agreable doreſnavant que je luy eſcrive en Latin. Je vous ſupplie baiſer les mains à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, & luy dire, qu'auſſi toſt

toſt que la ſeconde partie ſera achevée, qui ſera en deux mois au plus tard, je ne faudray à la luy envoyer. J'eſcris à Monſeigneur le Cardinal du Perron; vous luy preſenterez la lettre, & le ſupplierez d'avoir cette affaire pour recommandée. Quoyque vous m'eſcriviez, je doute fort, que la ſeconde ſoit mieux receuë que la premiere. Vous connoiſtrez que d'induſtrie j'ay obmis tout ce qui regarde la procedure du Concile de Trente, de peur d'offenſer; l'hiſtoire en eſt faite, tirée des Actes que j'ay eu du feu Monſieur Bourdin Secretaire d'Eſtat, qui avoit lors la charge d'Italie. Elle ſe pourra inſerer une autre fois, ou imprimer à part. Puiſque j'ay eu la patience d'achever, avec autant de peine & ſi ingrate, l'œuvre, il faut m'armer de la meſme patience pour en ſouffrir les divers jugements. Dieu qui eſt par deſſus tout ce qui s'en peut dire, ſçait mon interieur, & que le ſeul amour de ſa gloire, qui ſe conſerve par la verité des eſcrits, m'a fait entreprendre ce que j'ay eſcrit: *ſi fallo nunquam propitium eum habeam.* L'on nous promet icy que Monſeigneur le Cardinal Viſconti doit eſtre envoyé par Sa Sainteté pour le Baptême: ſi cela eſt, je luy feray le preſent de la ſeconde partie, puiſqu'il luy a plû de faire ſi equitable jugement de la premiere. Je vous recommande les Eloges dont je vous refraiſchiray icy la memoire y ajoutant quelques autres, Hannibal Cruceius, Hier. Ferrarius, *qui in Philippicas ſcripſit*, Leon Malaſpina Flor. *qui in Epiſt. ad Atticum commentarium edidit*, Gabriel Faërnus, Fr. Salinas, Andreas Striceco *qui fragmenta Ciceronis collegit.* J'ay recouvré les Eloges de Covarruvias & de Horneeus. Je ne ſçay ſi Dominicus Maſſarius Vicentino viendra dedans mon temps: il a eſcrit ſur Pline en la partie des Poiſſons, & *de Ponderibus & Menſuris.* Je vous prie vous en enquerir. Je ſuis en peine pour vous faire tenir nos Poëmes, & attends que je vous envoye noſtre ſeconde partie par la voye de Francfort & Veniſe, ſi vous ne m'en enſeignés une autre. Je ne me ſoucierois des fraix, pourveu qu'elle fuſt ſeure & prompte. Je vous prie auſſi de refraiſchir la memoire des Conciles Grecs à Monſeigneur le Cardinal du Perron, & luy propoſer, en luy preſentant ma lettre, l'expedient de Monſeigneur le Cardinal Sforza. J'ay veu ici les avis du Conſiſtoire touchant le Monitoire. Il y en a qui s'eſtonnent fort de l'application de ce paſſage *occide & manduca*, qui n'a jamais eſté, & ne peut eſtre tiré en ce ſens. Mais je laiſſe cela à d'autres que le ſçauront bien relever. Monſieur, je ſupplie N. S, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 12 Juin 1606.

Voſtre humble ſerviteur
& Couſin,
J. A. DE THOU.

Extrait d'une Lettre de Monſieur Pierre du Puy à Monſieur Joſeph Juſte de la Scala du 20 *May* 1606; *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck in* 8vo. 1624. *pag.* 163.

L'HISTOIRE de Monſieur de Thou ne ſera pas ſi toſt achevée: le volume qu'il nous donne de nouveau va juſques au temps de la St. Barthelemy exclud. Il a retranché tout le Concile de Trente, qui eſt fort grand dommage: il pourroit bien faire ſeul un juſte volume. Il dit là les veritez qui ne ſe peuvent endurer maintenant, principalement à Rome où ſon livre a failly d'eſtre cenſuré, n'euſt eſté quelques amis Cardinaux qu'y a eu. Mon frere qui eſt ſur le lieu luy a fort ſervy en ceſt affaire, & luy eſcrit fort ſouvent. Le Cardinal Seraphin François a rompu le coup deux ou trois fois. Je ne ſçay ſi ce dernier volume fera tant parler que le premier, qui luy a donné beaucoup de peine. Il y a un Miniſtre à Geneve qui ſe meſle de tourner, qui a voulu mettre en François ceſte Hiſtoire, mais le coup a eſté rompu.

Ex MS. *Lettre de Monſieur Caſaubon à Monſieur Goulart.*

MONSIEUR. J'ay eſté chargé de Monſieur le Preſident de Thou de vous prier de ſa part vous oppoſer à ceux qui par delà, comme on tient par deça, veulent mettre en François ſon Hiſtoire. Le dit Sieur deſire pour pluſieurs cauſes grandes, que pour encore ſon livre ne ſoit traduit, ou pour le moins qu'il ne ſoit imprimé ſans qu'il l'ait veu, & à ces fins a obtenu [1] defenſe d'en imprimer en France aucune verſion, ou d'y en vendre aucune imprimée ailleurs. Il ne ſçait ni moy auſſi qui eſt l'autheur de cette verſion, ſeulement il a eſté adverti par quelqu'un que mon Seigneur de Candale la faiſoit imprimer, ou vouloit faire imprimer, & que en ſçaviez quelque choſe; ce qui l'a occaſionné de vous prier par moy que apportaſſiez, s'il vous plaiſt, voſtre credit à ce que cela n'advienne: veu meſmes qu'il y en a une nouvelle edition ſur la preſſe tantoſt achevée, augmentée de la moitié autant. Je vous prie donc de donner au dit Sieur ce contentement, que pour pluſieurs cauſes il deſire obtenir de vous, & de tous ceux qui par delà voudroient reimprimer ſon œuvre à ſon deſçû, ſoit en François, ſoit en Latin. Si je vous avois dit ce qui principalement le meut à s'oppoſer à cela, vous trouveriez bonne ſa reſolution. Je deſirerois bien que mes affaires ne me contraigniſſent point d'aller par delà, ſur tout pour ne perdre tant de temps que les voyages font conſumer ſans aucun fruit; mais ſi je ſuis contraint de ce faire, je me conſole que j'auray le bien de vous voir, & diſcourir avec vous de pluſieurs choſes, ſi Dieu le veut. Je ſuis aprés à une edition de Polybe, grand & excellent autheur, comme vous ſavez trop mieux: je me ſuis enfin laiſſé perſuader de le mettre en Latin, puiſque juſqu'à preſent on ne l'a veu que à travers de bien eſpaiſſes nues. J'ay auſſi illuſtré grandement ce qui eſt de l'art militaire ancien, en quoi Polybe & Cæſar n'ont point d'eſgaux. Ce ſera mon travail pour encore un an ou deux, ſi Dieu m'en fait la grace, car l'œuvre eſt grand & tres difficile, & je deſire ne m'en acquitter de legier. Tenez moy, Monſieur,

à Paris ce 27 Janvier 1606.

Voſtre tres humble ſerviteur,
IS. CASAUBON.

Au dos eſt eſcrit: *A Monſieur Goulart fidele Paſteur de l'Egliſe de Dieu.*

NOT. [1]. *Cette defenſe fut obtenuë en* 1607, *& imprimée pour la premiere fois à la fin du* 57e *livre de ſon Hiſtoire de l'Edition de Drouart in folio de la même année* 1607. *La voici.*

HENRY par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre, A nos Baillifs, Seneſchaux, Prevoſts, Juges ou leurs Lieutenans, & à tous nos autres Juſticiers & officiers qu'il appartiendra, Salut. Nous avons cy devant permis & accordé à noſtre amé & feal Conſeiller en nos Conſeils d'Eſtat & privé & Preſident en noſtre Cour de Parlement de Paris le ſieur de Thou faire imprimer l'hiſtoire en Latin par luy compoſée des choſes advenues de noſtre temps, avec inhibitions & deffenſes tres-expreſſes à tous Imprimeurs, Marchands Libraires, autres que celuy ou ceux qui auront de luy pouvoir & permiſſion, de s'entremettre d'imprimer leſdits livres: neantmoins ledit ſieur de Thou ſeroit adverty qu'au prejudice deſdites deffenſes aucuns Imprimeurs & Libraires de ceſtuy noſtre Royaume ſe voudroient ingerer de vendre & debiter leſdits livres, imprimez hors noſtre Royaume, terres & ſeigneuries hors de noſtre obeyſſance, meſme les faire traduire en François où il s'y pourroit commettre grandes fautes & erreurs contre l'intention de l'Autheur, principalement en la verſion Françoiſe. A CES CAUSES deſirans luy pourvoir & empeſcher en tant qu'à nous eſt qu'en une œuvre entreprinſe pour l'utilité publique par l'imprudence d'aucuns particuliers il ne s'y commette des fauſſetez & erreurs au dommage du public, Nous voulons, vous mandons, & à chacun de vous endroict ſoy, ſi comme à luy appartiendra, enjoignons faire reiterer de par nous les deffenſes à tous qu'il appartiendra dans vos reſſorts & juriſdictions d'imprimer, vendre & diſtribuer leſdits livres, autres que ceux qui ſeront imprimez dans ceſtuy noſtre Royaume, & par celuy ou ceux qui ont & auront pouvoir dudit ſieur de Thou, ny les faire mettre en François ſans ſon ſceu & permiſſion, ſur peine de confiſcation deſdits livres & d'amende arbitraire. Donné à Paris, le vingt deuxieſme jour de Janvier, l'an de grace mil ſix cens ſept & de noſtre regne le dix huictieſme.

Par le Roy en ſon Conſeil,
Signé, PERROT.

Ex MS. All' Illmo Sig^re^ Monſieur de Thou del Conſiglio di Stato della Maeſtà Chriſt^ma^ & Preſidente nel ſacro Parlamento di Pariggi.

Illmo Sig^re^

IO hò ſtimato & riverito ſempre il nome di V. S. Illma, parendomi che i molti meriti delle ſue virtù richiedano, & da me & da altri, verſo lei queſt'ottima diſpoſitione, la quale le ſaria da me più volontieri confirmata con l'opere, ſe mi ſi rappreſentaſſe qualche occaſione di poterla ſervire, com'hò deſiderato & deſidererò ſempre. Intanto, voglio che queſta ſerva à lei per teſtimonio, & à me per renderle, come fò, affettuoſe gratie dell'amorevole volontà que l'è piacciuto moſtrare, non ſolo verſo l'honore della mia famiglia con farne ſi honorata mentione nelle ſue hiſtorie, mà anco in haver memoria della particolare perſona mia, nelle lettere ſcritte à Monſignore del Pozzo, lette da me con guſto particolare. Io veramente prendo infinita delettatione dalla lettura delle hiſtorie, poiche non hò occaſione d'adoperarmi effettualmente come ſaria l'inclinatione mia; & per queſto, ſi come le coſe di V. S. Illma ſono tanto maggiormente da me ſtimate, reputandole in vero degne di laude & di molto honore, coſi confidentemente ricorrerò à lei nelle occaſioni. Quanto alle memorie ch'io poteſſi havere per aggiongere all'illuſtratione della mia famiglia, non dirò altro; poiche delle coſe vecchie già il Corio & Giovio ne'ſuoi trattati, & il Guicciardini, n'hanno ſcritto diffuſamente. Dell'altre moderne, dopo la perdita della Caſa mia del Ducato di Milano, che trattano del Conte Santa Fiore mio Padre, di felice memoria, & del Card^le^ Sta Fiore ſuo frat^llo^ & mio zio, vi ſono tutti gl'Hiſtorici Italiani coſi Croniſti, come particolari, con più [illegible] hanno trattato, & in particolare l'Adriani, ſe ben quà è autore poco celebre, & io hò raccolta la vita del detto Sig^re^ Conte mio Padre, quale facendo hora io fare Latina, piglierò confidenza di mandarla poi à V. S. Illma per confrontare le coſe di Francia & aggiuſtarle con le ſue, & acciò vegga al rimanente, che nelle ſue hiſtorie, da alcune minutie in poi, il tutto è conforme; non volendo ch'eſca in luce ſe prima non ſia da lei riveduta & dal ſuo giuditio approbata. Il Sig^re^ Card^le^ Aleſſandro Sforza, che V. S. Illma nomina, fù mio zio, fratello pure del detto Sig^re^ mio Padre, & ſarà quello che haveva amicitia con l'Illmo Card^le^ de Borbone vecchio, perche col' giovane mi ricordo haver trattato io negotii, & havuta corriſpondenza inſieme. Tutto queſto potrà ſervir à V. S. Illma per informazione, & per pregarla à valerſi coſi confidentemente dell' opera mia nelle occorrenze del ſuo ſervitio, com'io faccio capitale del ſuo gran valore nelle coſe che più mi premono, & le baccio le mani.

Da Roma l'ultimo di Maggio 1606.

Di V. S. Illma
Affettuoſiſſimo per ſervirla ſempre
Il Cardinale Sforza.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçu la voſtre du 29 du paſſé, enſemble celle de Monſeigneur le Cardinal Sforza, à laquelle je ne feray reſponſe qu'en luy envoyant noſtre ſeconde partie, laquelle je crains que ne ſoit auſſi mal receue que la premiere. Pour cette heure il ſuffira que preñiez la peine de luy baiſer les mains de ma part, & l'aſſeuriez de mon tres humble ſervice. Vous aurez reçû maintenant celle que je vous eſcrivis dernierement, avec celle que j'addreſſay à Monſeigneur le Cardinal du Perron. Aprés que j'auray reçû ſur icelle voſtre reſponſe, je ne faudray à luy faire une recharge conformément à ce que Mademoiſelle voſtre mere m'a dit que deſiriez. Cependant vous le pourrez ſupplier de ma part, de faire l'office que Monſeigneur le Cardinal Sforza trouve bon eſtre fait. Il eſt bien difficile de dire la verité, comme la loy de l'Hiſtoire le requiert & qu'elle eſt preſcrite par Polybe, & pouvoir plaire aux Grands. C'eſt un grand malheur aujourd'huy, qu'il faille faire banqueroute à ſa conſcience, ou deſplaire à ceux que chacun

deſire avoir pour amis; & qu'il ne ſe trouve point de moyen en cela. *Mais il y a* une puiſſance plus grande que tout ce que nous voyons, qui nous fera un jour raiſon à tous. C'eſt là où il faut que les bons aſpirent, & mettent toute leur gloire & eſperance ſur cette reſolution. Aprés avoir baiſé tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, je ſupplieray N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 21 Juillet 1606.

Voſtre humble ſerviteur & Couſin,
J. A. De Thou.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal du Perron, à Rome.*

Monseigneur. Quand je n'aurois autre ſujet de vous eſcrire, les bons offices que Monſieur du Puy m'a fait entendre que m'avez rendu en choſe qui regarde plus le public & la France que mon particulier, m'y obligent. Je vous remercie tres humblement du teſmoignage qu'il vous a plû rendre de moy, & la vraye & juſte raiſon qu'il vous a plû auſſi apporter de ce que je parle ſi moderément d'aucuns dont le nom ne peut eſtre entendu qu'avec offenſe au lieu où vous eſtes. Il y a difference de la Religion, & de la Doctrine hors la Religion. J'ay loué l'un, & paſſé legerement l'autre, de peur de violer les loix ſous leſquelles nous vivons en paix; leſquelles ſi tous ſont obligés de garder, & plus ceux qui ont eſté employés à les faire. Vous me connoiſſez d'ailleurs, & ma franchiſe & ſincerité. Le trop grand amour de la verité, duquel il vous a plû particulierement rendre ſi honorable teſmoignage par eſcrit, me peut avoir concilié cette haine; mais j'eſpere en voſtre faveur & bonté, que ce que la neceſſité de l'œuvre par moy entrepris a exprimé de moy, ne diminuera en rien la bonne opinion que vous avez tousjours eu de moy. Je vous ſupplie donc de continuer en vos bons offices, & me tenir pour ce que je vous ſuis & de tout ce qui vous touche, c'eſt à dire, Monſeigneur,

De Paris ce 12 Juin 1606.

Voſtre tres humble & tres affectionné ſerviteur,
De Thou.

La Lettre ſuivante eſt tirée des Ambaſſades du Cardinal du Perron, *imprimées à Paris in folio* 1623, *pag.* 506.

A Monſieur de Thou, Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, & Preſident en ſa Cour de Parlement.

Monsieur. Je ne puis que je ne me ſente fort obligé, à l'occaſion qui m'a donné ſujet de vous ſervir, au faict de voſtre Livre; puiſque les remerciements qu'il vous a pleu m'en rendre par voſtre lettre, ſont ſi honorables qu'ils meritent eux-meſmes mille remerciements. J'ay toute ma vie autant priſé & eſtimé vos vertus, que perſonne du monde: mais ceſte mienne eſtime, que je penſois eſtre au comble & à la cime de ſa perfection, a eſté encore beaucoup augmentée, par le luſtre que j'ay recogneu que vos eſcrits apportent à noſtre ſiecle. C'eſt pourquoy j'ay creu devoir d'autant plus ayder à procurer que le public en jouïſſe pleinement & univerſellement. Ils ſont grandement honorez par tout: mais j'oſeray dire, & le diray veritablement, qu'ils le ſont plus en Italie, de ceux qui les ont veus, qu'en aucun autre lieu de l'Europe. Meſſieurs les Cardinaux Aquaviva, Viſconti, Sforſe, & autres de ce College, qui ont l'eſprit eſlevé par deſſus la portée ordinaire des hommes, ne ſe peuvent laſſer de les louer & celebrer, & de les mettre au premier rang, aprés Sallufte, Tacite, & autres anciennes lumieres de l'Hiſtoire Latine. Et pourtant avez-vous grand intereſt que le vol de leur

gloire

gloire ne ſoit point raccourcy, & que les copies s'en diſtribuent librement en ceſte Province, qui eſt le plus reſonant & reſplendiſſant theatre du monde, & où ils ſont receus & deſirez avec tant d'applaudiſſement. C'eſt choſe qui ſe fera ſans beaucoup de mutation. J'en ay parlé par diverſes fois au Pape, luy repreſentant le merite de l'œuvre, & la condition du temps où il a eſté eſcrit, aſçavoir, durant les derniers troubles, pendant leſquels ceux qui aimoient la conſervation de l'Eſtat, & en apprehendoient la ruine, qui eſtoit toute proche & imminente, tendoient pluſtoſt à maintenir en union les eſprits qui affectionnoient la defenſe commune de leur patrie, qu'à les aigrir & diviſer par toucher lors ſeverement les ulceres de la Religion. Sa Sainctеté m'a monſtré d'en faire le cas qu'il convient, & de deſirer que l'on y procede avec toute la douceur, reſpect, & diſcretion, dont ſont dignes les vertus & qualitez de l'œuvre & de l'Autheur, de maniere que je crois que l'une des bonnes fortunes de voſtre livre aura eſté ce peu d'oppoſition, qu'il a trouvée au commencement; d'autant que ceſt obſtacle aura ſervy à le faire voir, eſtimer, & admirer par deçà, & à faire deſirer, comme l'on fait avec impatience, que le troiſieſme tome ſorte bientoſt en lumiere. Ce vous doit eſtre un doux fruict de voſtre peine, d'eſtre loué par tout. Mais ſi Alexandre cheriſſoit ſes travaux, pour l'eſperance qu'il avoit d'eſtre particulierement loué des Atheniens; d'autant plus devez vous recevoir de contentement, d'eſtre loué des eſprits d'Italie, qui pour l'ordinaire, en la partie du jugement, emportent la palme par deſſus tous les autres. Je m'en réjoüys avec vous, & prie Dieu, Monſieur, qu'il vous ayt en ſa ſaincte & digne garde.

De Rome ce 12 Juillet, 1606.

Voſtre affectionné ſerviteur,
J. Cardinal Du Perron.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. Je n'ay fait reſponſe à la voſtre derniere du 29 Juin, avec laquelle m'avez envoyé les Eloges d'Eſpagne, attendant la lettre de Monſeigneur le Cardinal du Perron, qui m'a eſté gardée fort long temps: enfin je l'ay reçûe ſeulement devant hier. Je ne luy eſcriray que lorſque je luy enverray la ſeconde partie. Cependant je vous prie le voir, & luy baiſer tres humblement les mains de ma part, le remerciant de la lettre qu'il m'a eſcrite, en laquelle il adjoute à ceux qui m'aviez averti qui me faiſoient l'honneur de ne desfavoriſer mon travail, le Cardinal Aquaviva. Je loüe Dieu ſi en un œuvre entrepris pour le public je n'ay pû plaire à tous, au moins que je n'aye deſplû à ceux deſquels la grandeur d'eſprit conjointe à la ſplendeur de la race, peuvent mieux juger de telles choſes, que le commun des eſprits eſlevés en bas lieux, quelque erudition que par eſtude ils ayent acquiſe; c'eſt à ceux-là que j'appelleray, quand les autres me condamneront. Mais la poſterité en donnera le jugement definitif. Ce m'eſt aſſez que maintenant je puiſſe deſcliner l'envie & la haine publique. Quand j'eſcriray à Monſeigneur le Cardinal du Perron, je ne faudray à l'office que Mademoiſelle voſtre mere m'a fait entendre que deſiriez de moy. Je vous prie de ſaluer de ma part Monſeigneur le Cardinal Seraphin. Je n'ay reçû aucunes Lettres de luy. J'aime mieux ſes bons effets que j'ay eſprouvé, & deſquels je ne perdray jamais la memoire, que les belles & honneſtes lettres des autres. Il peut craindre que ſes lettres ne fuſſent veues, & que s'en ſervant par deça, cela luy pût nuire par delà. Comme je dis librement & eſcris ce que je penſe, ainſi ſuis-je religieux ſecretaire de ce qui m'eſt eſcrit, & commis à ma foy par ceux qui me font l'honneur de m'aimer. Peu de perſonnes voyent les lettres qui viennent de voſtre part, leſquelles je garde pour ma conſolation & contentement particulier; non pour en faire monſtre, comme pluſieurs font indiſcrettement, & par oſtentation. Je ſuis fort alienė de telles vanités. S'il vient à propos, vous l'en pourrez aſſeurer; car je crois que c'eſt cela qui le retient de m'eſcrire. Je vous remercie des Eloges d'Eſpagne. J'ay ſçû d'ailleurs le jour du decés d'Alvarus Gomecius. Vous trouverez icy le nom de quelques autres Italiens, deſquels je vous prie vous enquerir

enquerir à voſtre loiſir. J'ay achevé tout l'œuvre, lequel arrive à cxx Livres, mais vous n'en verrez preſentement que LI. Je crains fort que cette derniere partie ne m'excite nouvelle envie. Toutesfois j'eſpere en l'equité de mes bons-Seigneurs amis, qui defendront mon innocence; ils en ſeront les premiers juges. Je vous envoyeray ſept exemplaires en blanc, car la relieure peſeroit trop: il y en aura cinq pour Meſſeigneurs les Cardinaux Aquaviva, Viſconti, Sforza, Seraphin, & du Perron; deux pour vous, à la charge d'en faire part au Seigneur Vialard. J'en chargeray Monſieur l'Huillier, lequel vous les fera tenir à la premiere commodité; car par la voye de Francfort & de Veniſe l'attente euſt eſté trop longue. Faites moy part ſouvent de vos nouvelles. En cet endroit je ſupplie N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 14 Aouſt 1606.

Voſtre humble ſerviteur & Couſin,
J. A. De Thou.

Ex MS. *Jacobo Auguſto Thuano viro ampliſſ. Mutius Riccerius S. D.*

Feliciter mihi olim accidit ut cum primum adoleſcens Romam veni, Arnaldi Doſſati, quem mox cardinalem vidimus, amicitiam adeptus ſim; nam praeterquam quod tanti viri conſuetudo magno mihi ſemper praeſidio atque ornamento fuit, accidit etiam ut ejuſmodi occaſione tibi uſui fuerim, dum ſcilicet vulgatae editionis Plautus cum hoc pervetuſto et celebri, qui in Vaticana bibliotheca aſſervatur, conferretur tibi; etſi poſtea is labor, ſecutis veſtris civilibus bellis, quae ipſum Doſſatum in alias curas tranſtulerunt, interciſus ad exitum perduci non potuit. Licuit mihi tum dignitatem tuam et laudes cognoſcere a laudato illo viro, atque eam de te concipere opinionem cui poſtea tam cumulate ac luculenter reſpondiſti, nobiliſſimo opere hiſtoriarum. Ego tomos priores duos, qui hactenus apparuerunt, ligurivi, non legi; adeo importune repetiit qui commodaverat; nec alios deinde expiſcari potui vel omni diligentia conquiſitos. Perpauci huc quidem advecti grandi pretio a primariis aulae viris coempti ſunt momento omnes. Quid quaeris? vel ex hac aviditate colligi poteſt noſtratium de eo opere judicium; etſi non te latet eſſe quibus ſectariorum cauſae, perſonis, et geſtis, haud ita infenſus in enarrationibus et vocabulis videare. Ego vero quemadmodum jam inde ab ineunte meo in Doſſatum ſtudio praecipuam quandam mecum in te obſervantiam fovi ſemper; ita nunc Chriſtophori Puteani cognati tui amicitiam nactus, facere non potui quin illum rogarem, ut cum ego te cum hoc munere qualiſcunque carminis per ambitionem adeo, veterem hanc meam erga te voluntatem teſtaretur. Hoc autem praeſertim munus ad te mitto, ut quemadmodum olim me idem cardinalis Doſſatus tuorum exemplo carminum ad poeticae laudis amorem excitavit, ita nunc ſcias ejuſdem illuſtriſſimi viri commendatione, me dudum per hos verſus nequaquam vulgari officio in hac aula donatum. Hoc ipſo tabellario ad Iſaacum quoque Caſaubonum nonnihil literarum dare viſum eſt, amicitiae cauſa: ſi ſine tua moleſtia fieri poterit, erit mihi pergratum ut et ipſe hos verſus legendos accipiat. Vale. Romae xv Kal. Octob. 1606.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

Monsieur. J'ay reçû la voſtre du 20 Septembre avec l'encloſe, ſeulement du 10 du preſent. Je fais reſponſe au Seigneur Mutio Ricceri. Il y aura un exemplaire pour luy avec ceux que recevrez par la voye du Sieur l'Huillier, mais je ne ſçay quand ce pourra eſtre: car le paquet de tant de livres eſt gros & peſant. J'ay auſſi reçû le livre *de Scriptoribus Florentinis* que j'avois desja par la voye de Monſieur d'Abain, lequel a publié icy avant que d'aller en Poictou mille invectives contre mon Hiſtoire, & dit qu'il ne ſera enfin en la puiſſance de Sa Sainctete d'empeſcher qu'elle ne ſoit cenſurée par delà. Si je le vois au retour, je luy

luy demanderay, *pro jure amicitiæ*, s'il parle de luy-meſme ou par la bouche d'autruy, & de qui. Quant à ce que me mandez du Sieur Claudio Maretti pour le voyage du Pape Clement à Barcelone, je ne vous peus maintenant dire au vray *quo authore* je l'ay eſcrit, parce que je n'ay le loiſir de feuilleter mes livres, & revoir mes memoires; mais je crois que s'il prend la peine, il le trouvera dans Guicciardin. J'y verray de plus prés, *cum per negotia licebit*. Je baiſe tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal du Perron, & ſuis de plus en plus ſon obligé. Encore que je ne me ſoucie d'un tel pedant que celuy dont m'eſcrivez, duquel j'ay veu l'infame Commentaire *in Priapeia*, toutesfois je ſerois bien aiſe deſirant le repos, n'eſtre abboyé de tels chiens enragés. Il eſt gagé, comme vous m'eſcrivez, & de ceux que ſçavez, pour offenſer tous les gens de bien. Celuy mentionné au commencement de celle-cy qui retourne bientoſt par delà, eſt ſon patron, & penſe-t-on que c'eſt luy qui le lance contre ſon ancien precepteur; ingratitude puniſſable: & puis, que ſert pour l'avancement des Lettres *ex qua gente prognatus ſit ille literatorum princeps?* on ne ſçait que dire à ſes livres, l'on s'attache à ſon nom. Je crois qu'il aura fort appreſté à parler & à eſcrire par ſon Euſebe. Je devrois avoir part à l'envie, quand l'on verra mon nom au front du livre; mais il ſe ſçaura bien deffendre tout ſeul, ſans qu'il ſoit beſoin que je lui ſerve ou ſoit appellé pour ſecond.

Baiſez les mains de ma part à Monſeigneur le Cardinal Seraphin, l'aſſeurant de mon tres affectionné ſervice. Je crois que quand vous avez eſcrit celle à laquelle je fais reſponſe, vous n'aviez encore reçû les dernieres que j'avois eſcrites devant que partir pour Perigort, tant à Monſeigneur le Cardinal Sforza, qu'à Monſeigneur le Cardinal du Perron, auquel je n'ay obmis l'office que deſiriez de moy. Vous les aurez receues depuis. J'ay depuis la voſtre receue, reçû une autre du Seigneur Cardinal Sforza par la voye de Monſieur l'Ambaſſadeur, à laquelle je fais preſentement reſponſe. Vous la luy preſenterez, s'il vous plaiſt, & l'aſſurerez qu'au pluſtoſt que je pourray, je feray tenir l'exemplaire de la ſeconde partie. L'on parle icy que Monſeigneur le Cardinal du Perron veut changer d'air; faites en ſorte devant ſon partement que cette affaire ſoit miſe en tel eſtat, que les brouillons ne puiſſent la traverſer. J'eſpere bientoſt recevoir lettres de vous plus recentes que les dernieres. Je me garderay la vous faire plus longue, ſinon pour ſupplier, N. S, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Paris ce 15 Decembre 1606.

Voſtre humble Couſin
à vous ſervir,
DE THOU.

Extrait d'une Lettre de M. Du Puy à M. Joſeph Juſte de la Scala, du 11 *Janvier* 1607. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala *imprimées à Harderwyck in* 8vo: 1624. *pag.* 309, 310.

LA premiere partie de l'Hiſtoire de Monſieur de Thou a eu mille traverſes à Rome de s'eſchapper de la cenſure; mon frere y a ſervy Monſieur de Thou comme ſon debvoir l'y obligeoit. Monſieur le Cardinal du Perron, avec lequel il eſt maintenant, a monſtré combien il eſtoit amy de Monſieur de Thou & qu'il l'affectionnoit grandement, ayant commandé à ce Schoppius de ſe taire, voulant au livre qu'il a faict contre vous, eſcrire contre ledict Seigneur Preſident ſur ce qu'il loue en ſon Hiſtoire pluſieurs grands perſonnages, comme Ph. Melanchton, Monſieur Caſaubon & autres. —— Les Cardinaux Sforce & Seraphin ont auſſi fort defendu ce livre: ceſte ſeconde partie renouvellera la querelle.

Ex MS. All' Illmo Sig^{re} Monſieur de Thou del Conſiglio di Stato della Maeſtà Chriſt^{ma} & Preſidente nel ſacro Parlamento di Pariggi.

ILL^{MO} SIG^{RE},

SE non hò ringratiato V. S. Illma con mie lettere prima d'hora della volontà amorevole, che co'la ſua l'è piacciuto dimoſtrarmi, non hò però laſciato di farlo con l'animo, mentre ſono ſtato impedito da viaggi, & d'altre occupationi inſino adeſſo, che le rendo quelle maggiori gratie ch'io poſſo di tanto favore & di tanta confidenza, & me le confeſſo obligato, riſerbandomi a farlene più ampia fede con gl'effetti quando occorrerà; & in tanto mi rimetto à quanto le ſcriſſi già un pezzo fà, in teſtimonio del deſiderio che hò di ſervirla, & del capitale che faccio del molto ſuo ſapere, circa la vita del Conte mio Padre, di felice memoria, approntando tuttavia le coſe ſucceſſe in Francia, afinche V. S. Illma mi favoriſca di rivederle & confrontarle con le ſue, havendo io diſſegnato di non laſciarle uſcir fuori, ſe prima non ſiano approbate dal giuditio ſuo. Alla [1] lettera di V. S. Illma tutta piena di prudenza, haverei da riſpondere longamente; mà perch'inſine non potrei ſe non, con replicare le medeme coſe ſue, confirmare per veriſſimo quanto dice, le ricorderò ſolo, che fù ſempre impoſſibile il ſalvarſi dalle calonnie de' maligni, & che ſi come ſpeſſe volte la virtù d'un^{o} ſolo hà ſuperata la confuſione de' molti, coſi deve conſolarſi che la verità, accompagnata dalla medeſima ſua virtù, ſarà in fine quel ſeme che produce il ripoſo & la quiete dell' animo, & qui baccio à V. S. Illma le mani.

Di Roma alli x *Novemb.* 1606.

Di V. S. Illma
Affettuoſiſſimo per ſervirla ſempre
IL CARDINALE SFORZA.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. J'ay reçû la voſtre du 21 Fevrier. Je n'ay reçû la reſponſe du Seigneur Mutio Ricceri mentionnée en icelle. Je ne ſçais ſi Monſeigneur le Cardinal Seraphin aura reçû la ſeconde partie, qui luy avoit eſté envoyée par Monſieur Ribier, Conſeiller en cette Cour. J'en avois conſigné un exemplaire és mains de Monſieur Prevoſtat pour Monſeigneur le Cardinal du Perron; mais il me le rendit le jour devant que partir, & ne s'en vouluſt charger. J'avois auſſi chargé Baptiſte d'un autre pour Monſeigneur le Cardinal Sforza, lequel l'emporta, mais à ce que je vois par la voſtre, il n'a eſté rendu, dont je ſuis tres marry: ce que je vous eſcris pour vous teſmoigner, que j'ay fait en cela ce que j'ay pû faire. J'en ay fait mettre un autre depuis és mains de Monſieur du Perron pour le faire tenir à Monſeigneur ſon frere. Je ne ſçais ſi la fortune de ce dernier aura eſté meilleure que des premiers. Si Sonnius envoye des livres à Rome je feray mettre quelques exemplaires en ſes bales. L'on ſe pourra, en ce temps, & nommément par delà, offenſer de l'Arreſt de Tanquerel, lequel je n'ay pû obmettre en ſon année, eſtant un monument memorable de nos libertés & franchiſes, duquel l'exemple a eſté renouvellé depuis dix ans, meſmes en cette meſme Cour, & l'année meſme que ſa Majeſté reçut la Benediction du S. Pere, par un Arreſt executé avec la meſme ceremonie en la Sorbonne par Monſieur le P. Forget. Hors cela, l'on n'aura occaſion de ſe plaindre, comme je crois, ſi non que je ſemble parler trop moderément des Proteſtans. Mais j'eſcris en France, & penſe m'en eſtre aſſez excuſé en la Preface; laquelle, comme je vous ay eſcrit cy-devant, n'eſtoit faite pour la ſeule premiere partie, mais pour tout l'œuvre. Je vous ſupplie de baiſer les mains à tous mes bons Seigneurs & amis que j'ay en cette Cour, & les ſupplier de ma part d'embraſſer la defenſe de ma candeur & de

NOT. [1] Du 1 de May 1606, cy-deſſus, pag. 16.

mon innocence. Quand à ce que m'eſcrivez du Seigneur Claudio Maretti; je ne me ſouviens plus de quel lieu de Guicciardin vous entendez, ſi ce n'eſt de celuy auquel il parle de certains Edits Pragmatiques faits par l'Empereur en Eſpagne contre l'authorité du Siege Apoſtolique. Le lieu eſt au livre xvii, qui eſt l'un des ajoutés en la ſeconde edition en la page 6. de celle de Gab. Giolito de Veniſe de l'an. 1569. Il y a un autre lieu, où je dis que le Prince d'Orange chef de l'entrepriſe de Florence deteſtoit en cela la cupidité du Pape. Il eſt pris du xix Livre page 151 de la meſme edition de Giolito. Quant à Scioppius, il le faut laiſſer abboyer; c'eſt un clabaud importun, il aura ſa fureur pour peine. Puiſqu'il s'eſt voulu addreſſer aux Peres Jeſuites, blaſmant leur diſcipline en l'inſtitution de la jeuneſſe, il peut bien eſcrire contre ceux auſquels il n'eſt obligé d'aucun reſpect: ſon Commentaire ſur les *Priapées* montre aſſez quel il eſt au dedans & au dehors. Au reſte, le ſecret en cela que deſirez ſera gardé. Je crois que vous aurez maintenant l'Euſebe tant attendu. Mon nom, qui eſt au devant me conciliera nouvelle envie. Je voudrois que les mots *Voluſiani Annales* n'y fuſſent point; mais il eſt difficile de retenir la plume & l'eſprit de l'Autheur: je ſuis trop loing de luy pour avoir pouvoir ſur luy en telles choſes. Cela vous ſoit dit pour meſnager diſcrettement envers ceux que verrez à propos. Le Seigneur Vialard m'a eſcrit, je luy fais reſponſe. S'il vous met en main des Memoires pour la Tranſilvanie & la Pologne, vous me les ferez tenir à la commodité. Vous l'en ferez ſouvenir, s'il vous plaiſt. Je n'ay encore reçû ceux que m'avez fait tranſcrire par delà: pourveu qu'ils ne ſoient perdus ou egarés par les chemins, il n'y aura grande perte à l'attente; car il n'y a rien qui preſſe. Je baiſe trés humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal du Perron, & ſuis ſon tres humble ſerviteur. N. S, Monſieur, vous ait en ſa ſainte garde.

De Paris ce 1
Avril 1607.

Voſtre humble Couſin
& ſerviteur,
DE THOU.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. Je ne ſçay ſi depuis que je vous ay eſcrit, noſtre ſeconde partie ſera arrivée juſques au lieu où vous eſtes: je ne deſire tant qu'elle ſoit venue par delà, car je prevois qu'elle y trouvera plus d'obtrectateurs que de fauteurs, comme je crains qu'elle y ſoit portée, puiſqu'elle eſt publique, aprés que Monſeigneur le Cardinal du Perron & vous n'y ſerez plus. Mais il faut remettre cela à la bonté de Dieu, qui l'a juſques ici protegée & defendue contre toutes les traverſes & calomnies que les ennemis de la verité lui avoyent oppoſé. Je ſuis retourné en grace par deça envers pluſieurs qui s'en ſentoient offenſez, & le chef de la famille a pris la peine de me venir viſiter ſur l'occaſion d'une affaire, me diſant qu'il eſtoit bien aiſe d'avoir eu ſujet de me voir. Cela ſçû par delà pourra empeſcher ceux qui courent ſus volontiers à ceux qu'ils voyent deſja pourſuivis par d'autres. Je crois auſſi que n'aurez oublié de refraiſchir la memoire de ceux à qui l'Autheur & l'œuvre touchent. Car ce ſont choſes que l'on met en conſideration en ce theatre de prudence. Il ſe faut aider de ces moyens, puiſque la verité & l'innocence ne ſont aujourd'huy ſuffiſantes pour la defenſe des bons. Conſervez moy en la bonne grace de Monſeigneur le Cardinal Seraphin, & baiſez les mains de ma part à Monſeigneur le Cardinal Sforza. J'ay envoyé deux exemplaires par diverſes voyes pour luy, & le malheur a voulu que ni l'un ni l'autre ne ſont arrivez à bon port. Ce m'eſt un extreſme regret, & me conſolerois de la perte de tous les autres, ſi j'avois pû ſatisfaire à ſon deſir. Je ſuis ſon tres humble ſerviteur. Je n'ay encore reçû les Memoires que m'avez fait tranſcrire; bien m'a-t-on dit qu'ils ſont en cette ville. Je vous prie, ſi avez la liſte des traités y compris, me l'envoyer; car celle que m'avez envoyée s'eſt perduë.

Si

Si noſtre Hiſtoire d'avanture arrive avant voſtre partement, vous prendrez garde au fait de Tanquerel lib. xxviii: car je crois que ceſt exemple ſera fort mal reçu. Sur la fin de la page, le lieu n'a eſté imprimé comme je l'avois mis, *errorem à Bonifacio octavo invectum* &c: il faut lire *errorem Bonifacii octavi temporibus invectum, & poſt ejus mortem* &c. Il eſtoit ainſi eſcrit en ma minute, mais ou celui qui a tranſcrit, moy abſent, ou l'imprimeur & correcteur ont fait cette faute. Je vous recommande encore les Eloges de Gabriel Faernus, Andreas Bacius, Franciſcus Turrianus Jeſuite, Hercules Ciofanus qui a fait des Notes ſur Ovide.

Comme j'achevois celle-cy, j'ay reçû la voſtre du 9 du paſſé. Je baiſe les mains au Seigneur Vialard, & le remercie de ſes Memoires. J'ay regret extreſme que noſtre Hiſtoire n'ayt pû arriver à bon port, non pour deſir que j'aye qu'elle ſoit venue par delà, car j'ay tousjours bien penſé qu'elle n'y ſeroit bien receue; mais pour ce que quand elle n'y euſt eſté envoyée de ma part, elle y euſt pû enfin eſtre portée d'autre, & plus mal traitée qu'y eſtant introduite par mes amis. La verité n'a gueres d'amis aujourd'huy, il faut prendre patience; la poſterité en jugera. Toutes les cenſures ne peuvent donner ni oſter la vie aux livres, quand il n'y va point de la Doctrine, s'il ne plaiſt au Seigneur des ſiecles. Ce qui n'eſt bon maintenant, ſera meilleur en un autre temps. Tout eſt ſujet au changement: il n'y a que la parole du Seigneur qui demeure eternellement. C'eſt trop preſcher. Je baiſe tres humblement les mains à mes bons Seigneurs Meſſeigneurs les Cardinaux Sforza, Seraphin, & du Perron, & ſuis leur tres humble ſerviteur. Monſeigneur le Cardinal Sforza ſçait mieux ce qui peut ſervir à mon Hiſtoire que moy-meſme. Tout ce qui vient en mon temps m'eſt utile; c'eſt à dire, depuis 1546 juſques en 1601, voire 1607. Car il m'a prit envie de continuer juſqu'à cette grande epoque qui nous promet la paix univerſelle en l'Europe, ſi l'affaire des Pais-Bas ſe diſpoſe à la paix, comme je ne n'en doute nullement, quoyqu'il ſe diſe & eſcrive au contraire. Si noſtre Hiſtoire ne peut arriver avant le partement de Monſeigneur le Cardinal du Perron, je vous ſupplie de faire en ſorte qu'il diſpoſe les choſes par delà, à ce qu'il ne s'innove rien en ſon abſence ſans qu'il en ſoit adverti. Je ne la vous peus faire plus longue: je ſuis, Monſieur,

De Paris ce 11 Juin 1607.

Voſtre humble Couſin
& ſerviteur,
De Thou.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal du Perron.*

Monseigneur. Je n'ay point de paroles ſuffiſantes pour exprimer l'obligation que je vous ſens avoir, pour avoir voulu de telle affection prendre ma cauſe contre ceux qui eſchauffoient l'affaire ſur des memoires envoyés de ce lieu: je laiſſe à voſtre prudence à examiner avec quelle charité & intention; je crois que vous en pouvez ſentir quelque choſe par delà en voſtre particulier. Mon innocence & ma conſcience me conſolent, & me fortifient contre tous ces artifices, apuyées ſur la bonne volonté de ceux qui me connoiſſent au dedans, comme vous. Je reconnois que le temps auquel j'ay eſcrit, & ma liberté naturelle, me peuvent avoir quelquefois emporté; mais ſans haine, dont j'appelle Dieu à teſmoin, & moins avec meſpris de ce que je dois venerer. Vous ſçavez que je n'ay jamais vacillé en la Religion de mes Peres, c'eſt à dire, en la Catholique, en laquelle je veux vivre & mourir: mais j'ay parlé librement de ceux qui ſe ſervoient de la Religion pour en faire une Cape à l'Eſpagnole, & couvrir leur ambition. Je ne pouvois louer les vertus ſans noter par reflexion les vices. Je n'ay touché par cela, ni entendu en rien toucher la reverence du lieu & des perſonnes: *Non loca ſed mores ſcriptis vexavi*

Scepſius Auſonios, actaque Roma rea eſt.

Celui

Celui de qui cela a eſté eſcrit a eſté toleré à Rome, & ce grand Empereur qui a donné ſon nom hereditaire à tous ſes ſucceſſeurs l'a enduré, encore que particulierement il l'euſt deſchiré, auſſi bien que Catulle: mais je ne voudrois me ſervir de ceſt exemple pour m'excuſer, non plus que mon intention n'a eſté de l'imiter. Je ne me ſuis jamais propoſé que de dire la verité ſans haine & ſans amitié, & toutesfois d'autant que je dois plus à autruy qu'à moy-meſme, je ne refuſe d'eſtre admoneſté, & recevoir les avertiſſements qu'il vous plaira en particulier me donner, afin qu'avec ce peu de mutation que vous dites, l'œuvre puiſſe eſtre leu par tout. Cependant j'ay pris la hardieſſe de vous envoyer quelques exemplaires de la ſeconde partie, pour les faire voir à qui de Meſſeigneurs les Cardinaux vous trouverez à propos. Le tout paſſera par le meſme jugement, s'il vous plaiſt. Il s'y pourra trouver quelques particularités touchant nos droits, qui pourront deſplaire: & toutesfois eſcrivant l'Hiſtoire du temps, je n'ay pû obmettre ces choſes publiques, comme la condemnation contre Tanquerel, dont les Actes ſont non ſeulement és Archives de la Cour, mais d'abondant imprimés. Vous qui eſtes né François, & avez touſjours ſuivi le parti François, excuſerez aiſément cela; mais je crains fort que ceux qui ignorent nos droits & nos libertés, ne le prennent de ſi bonne part; c'eſt pourquoy j'implore derechef voſtre prudence & voſtre protection en ce fait, & ſemblables; vous ſuppliant de croire, que comme je n'ay rien eſcrit pour flater, auſſi n'ay-je eu intention de bleſſer ni offenſer perſonne. Il faut donner quelque choſe à ceux qui eſcrivent deça les Monts, puiſque ceux qui ſont delà, & au milieu de l'Italie, ſemblent aujourd'huy ſe vouloir attribuer pareille liberté; & neantmoins aprés tout cela je proteſte d'obeiſſance, à laquelle je me rangeray tousjours ſouſmis, & ſuivray trés volontiers les bons conſeils qui me ſeront donnés de voſtre part. Cependant que l'occaſion ſe preſente, en laquelle je vous puiſſe faire connoiſtre par effet combien je me ſens voſtre obligé, je ſupplieray tres humblement N. S, Monſeigneur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris ce 22 [1] Aouſt 1607.

Voſtre tres humble & obeiſſant ſerviteur,
DE THOU.

Monſeigneur. Celle-cy vous ſera rendue par Monſieur Du Puy, lequel j'entend eſtre maintenant en voſtre famille. Je l'eſtime bien heureux de cette faveur, & participe à l'obligation qu'il vous en a, comme m'eſtant ſi proche comme il eſt. J'eſpere que vous aurez contentement de ſon ſervice, & vous ſupplie tres humblement de l'avoir pour recommandé.

Ex MS. *A Monſieur Du Puy, à Rome.*

MONSIEUR. J'ay reçû voſtre derniere en laquelle vous avez obmis la date. J'eſcris à Monſeigneur le Cardinal du Perron; vous luy preſenterez la lettre. Elle eſt conforme à ce que deſirez & pour moy & pour vous. Je ſeray bien aiſe qu'il ne ſe remue rien par delà qui puiſſe troubler mon repos, mais j'ay plus apprehendé cela autrefois que maintenant. L'on fera bien de ne faire rien en cette affaire precipitemment, dont l'on ſoit contraint puis aprés de ſe repentir à loiſir. Vous ferez entendre là à Monſeigneur le Cardinal le fait de Tanquerel; car je luy en touche un mot par ma lettre, par laquelle vous connoiſtrez ce qui s'eſt fait pour vous faire tenir les livres. Monſeigneur le Cardinal Seraphin en a un; les autres je ne ſçay ſi les pourrez recevoir devant voſtre partement. Voyez cependant Monſeigneur le Cardinal Sforza, & luy baiſez les mains de ma part, le ſuppliant me continuer ſa bonne volonté & bons offices. Je recevray les Memoires

NOT. [1] Il y a ſans doute faute à cette date; car il paroit que c'eſt icy la Lettre dont M. de Thou fait mention au commencement de la ſuivante à M. du Puy, qui eſt du dernier Juillet 1607.

moires qu'il luy a pleu m'envoyer, avec l'honneur & devotion à ſon illuſtre famille, telle que je dois. J'ay enfin reçû les papiers qu'avez confié au Sieur le Meſle; je craignois que la trop longue garde les eſgaraſt: s'il y en a quelques autres, à voſtre commodité & loiſir, autrement ne vous en mettez en peine: ce n'eſt avec moy qu'il faut compter; je vous dois, & veus devoir aſſez d'ailleurs. Vous voyez comme j'uſe librement de vous. J'ay reçû ce que m'avez envoyé du Seigneur Vialard, auquel je baiſe les mains. Je vous recommande les Eloges, & ſur tout de Hier. Colomna, auquel j'ajouteray M. Antonino Scaino de Salo, qui a eſcrit ſur Ariſtote. Je ne vous la feray plus longue, ſeulement je ſupplieray N. S, Monſieur, qu'il vous ait en ſa ſainte garde.

De Paris ce dernier
Juillet 1607.

Voſtre humble & affectionné
Couſin à vous ſervir,
De Thou.

Comme la Lettre qu'on vient de lire, eſt la derniere que nous avons de M. de Thou à M. du Puy, nous jugeons à propos d'ajouſter icy ce qui ſuit.

Extrait des Mêlanges d'Hiſtoire & de Literature par M. de Vigneul Marville, *pag. 254. du premier volume de l'Edition de Paris 1725, en 3 volumes in 12.*

Christophe Du Puy étoit l'aîné de Meſſieurs Du Puy. C'eſt lui qui a donné au public le *Perroniana* dont il avoit une copie. Il ſuivit à Rome le Cardinal de Joyeuſe en qualité de ſon Protonotaire; & rendit en ce Païs-là ſervice à M. de Thou, à l'occaſion de la premiere partie de ſon Hiſtoire, que la Congregation de l'Indice vouloit condamner, & ranger au nombre des Livres hérétiques. Eſtant de retour en France, il ſe fit Chartreux à Bourg-fontaine, où quelques années après le Cardinal Antoine Barberin qui connoiſſoit ſon rare mérite, l'alla déterrer, & par ſon credit, le fit venir à Rome exercer la charge de Procureur Général de ſon Ordre, & de Prieur *in Urbe*. Le Pape Urbain VIII. lui auroit donné des marques eminentes de ſon eſtime; mais la part que Meſſieurs Du Puy ſes Freres avoyent euë à la nouvelle Edition des Libertez Gallicanes, lui fermerent les mains. Il mourut aſſez âgé, Prieur de la Chartreuſe de Rome, à qui il avoit donné tous les embelliſſemens dont ce lieu eſt capable. Le Saint Bruno gravé par Melan, eſt le véritable portrait de Chriſtophe Du Puy.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal Du Perron.*

Monseigneur. L'honneur que vous m'avez fait d'avoir agreable ce qui vient de moy, m'a fait deſirer & rechercher tous moyens pour vous faire voir, devant que partiſſiez du lieu où vous eſtes, la ſeconde partie de noſtre Hiſtoire. J'en ay mis en chemin par diverſes voyes pluſieurs exemplaires, qui n'ont pû arriver juſques à vous. Enfin j'entend que celuy qui a eſté envoyé à Monſeigneur le Cardinal Seraphin a eu meilleure fortune que les autres. Dernierement j'en conſignay icy deux exemplaires és mains d'un libraire de Milan envoyé avec un homme de lettres par Monſeigneur le Cardinal Borromée, qui me promit les vous faire tenir ſeurement; mais je ne ſçay ſi avant voſtre partement. Ce que je vous eſcris, pour vous teſmoigner le devoir que j'ay fait pour m'acquitter en cela de mon devoir, & pour vous ſupplier de me continuer la meſme bonté que vous m'avez tousjours monſtrée. Ceux qui veulent oſter de tout l'honneſte & legitime liberté, pourroyent par un contraire effet irriter la licence effrenée de parler & d'eſcrire, que je n'ay jamais approuvée. Vous eſtes au lieu & au theatre de la prudence civile, où l'on peut & doit mettre cet inconvenient en conſideration. Pour moy, je n'en viendray jamais là, eſtant deliberé de patienter, endurer, ſouffrir pluſtoſt que de faire ou de dire rien qui ſoit indigne de ma franchiſe & de ma moderation. Je me ſuis dit cette loy dés le commencement, attendant de la poſterité

poſterité la condemnation ou l'approbation de mon travail. Cependant je me conſole en ma conſcience, & dis ſouvent aprés Horace:

Tamen me
Cum magnis vixiſſe invita fatebitur uſque
Invidia; et fragili quaerens illidere dentem,
Offendet ſolido:

& ce qui ſuit j'adjoute auſſi,

Niſi quid tu, docte Perone,
Diſſentis.

Vous en ordonnerez par voſtre prudence & bonté, pour le pouvoir que vous avez & ſur l'œuvre & ſur l'Autheur. Voila pour mon regard; mais vous ſçavez qu'il y a aujourd'huy des eſprits de loiſir, qui ſans eſtre priés ni invités par ceux qui y ont le principal intereſt, entreprennent d'eſcrire & defendre les cauſes des autres. C'eſt ce qui eſt à craindre en ce ſubject, & que j'apprehende ſur tout. J'attend de vous en cela un bon office envers ceux qui peuvent, devant voſtre partement; afin qu'en voſtre abſence il ne ſoit rien precipité, dont les uns & les autres aprés ayent occaſion de ſe repentir. L'honneur que vous avez fait à Monſieur Du Puy, qui m'eſt ſi proche, n'eſt fait à luy ſeul: j'y prend part pour vous en rendre tres humbles ſervices par tout où j'en auray le moyen. Il vous en fera entendre davantage, & meſme des particularités qui regardent cette ſeconde partie, qui n'a encore eſté veuë; afin que l'on ne s'en offenſe tant qu'il eſt à craindre, à l'occaſion de la memoire recente du trouble de Veniſe. Je ne vous ennuyeray davantage, & en cet endroit je ſupplieray tres humblement N. S, Monſeigneur, vous donner en parfaite ſanté longue & heureuſe vie.

De Paris ce dernier
Juillet 1607.

Voſtre tres humble &
obeiſſant ſerviteur,
DE THOU.

Lettre tirée des Ambaſſades du Cardinal du Perron, *imprimées à Paris in folio* 1623. *pag.* 657.

A Monſieur de Thou, Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, & Preſident en ſa Court de Parlement de Paris.

MONSIEUR. Je reçus, il y a quelques moys, une ſeconde lettre, que vous me fiſtes l'honneur de m'eſcrire, par laquelle vous me mandiez que vous m'envoyez le dernier tome de voſtre Hiſtoire. Cela fuſt cauſe que je differay à y faire reſponſe, attendant que le preſent dont elle eſtoit ſuivie fuſt arrivé; afin de vous pouvoir remercier de l'une & de l'autre grace tout enſemble, & vous donner par meſme moyen l'avis qu'il vous plaiſoit me demander ſur le dernier enfantement de voſtre belle plume. Mais enfin, aprés avoir attendu pluſieurs mois, j'ay appris que le courrier Valerio, qui m'apportoit le livre que vous m'aviez deſtiné, tomba en un foſſé plein d'eau, où il ſe penſa noyer, & y perdit, ou gaſta, pluſieurs paquets, & entre autres le livre dont il eſtoit chargé. Cela il ne me l'oſa dire, de peur de me mettre en cholere; craignant que ceſte faute ne m'empeſchaſt de luy donner quelque argent, que je luy avois promis, à ſon retour de France. Mais je l'ay ſçû depuis, & me ſuis reſolu de vous en rendre compte, comme je fay par ce mot d'eſcrit; afin que vous n'imputiez pas, s'il vous plaiſt, mon long ſilence à pareſſe. J'eſpere en bref, avec l'ayde de Dieu, avoir le bien de jouïr en preſence de voſtre converſation, & de vos eſcrits. Ceſt eſpoir me fera abbreger ma lettre; pour vous dire que je ſuis,

MONSIEUR,

De Rome, ce 6
Aouſt 1607.

Voſtre tres affectionné ſerviteur,
J. CARDINAL DU PERRON.

N. B. M. le Cardinal du Perron partit de Rome au mois de Septembre 1607, & arriva à Paris au mois de Decembre ſuivant.

Ex MS.

Ex MS. Al molto Illre Sigre Jacomo Auguſto Tuano.

Mlto Illre Sigre Oſsmo. Eſſendo ritornato à Milano nel meſe d'Agoſto, ſubito preſentai l'hiſtoria di V. S. al Sigre Cardinale Borromeo, ſogiungendo quello che mi pareva poco ai meriti grandi di lei. Aggradì ſommamente il tutto come lo conoſcerà d'una lettera di ſua Sigria Illma quà anneſſa. Con primà buona occaſione mandarò à Roma l'altre hiſtorie, & le farò preſentare à quei Sigri Illmi che deſidera ſiano date. Dal Sigre Giovanni Sonnio recevera il Breviario & Meſſale vecchio Ambroſiano, & farò diligente inquiſitione per l'inſtitutioni della Lingua Ethiopica, che à nome di V. S. mi diſſe il Sigre Labeo. Eſſendo io buono per qualche coſa, priegho V. S. à favorirmi de ſuoi commandamenti; a' quali mi truoverà prontiſſimo. Con il che facendo fine mi raccomando à V. S. alla quale faccio reverenza.

Da Milano alli 25 Agoſto 1607.

Di V. S. molto Illre
Humiliſſimo ſervitore,
ANTONIO OLGIATO.

Ex MS. *Al molto Illre Sigre Jacomo Auguſto Tuano.*

NOVERAM te jampridem, Clariſſime Praeſes, ex iis ipſis hiſtoriis tuis quarum exemplar Olgiatus reddidit mihi tuo nomine. Sed ex commemoratione qua ille mirifice delectatur laudum tuarum, tanto clarius mihi cognitus es quanto me tibi arctiore vinculo devinxiſti. Quod me lucubrationum tuarum munere dignum putaveris, et gaudeo vehementer et gratias tibi maximas ago. Erunt apud me teſtes tuae apud me benevolentiae ſempiternae; tuumque de bibliotheca Ambroſiana bene merendi ſtudium, nulli unquam patientur eſſe obſcurum. Jam vero illud unum reliquum eſt, ut ſi qua in re meam operam tibi uſui fore exiſtimes, ea uti ſine ulla exceptione velis. Deus te incolumem tueatur ſuaeque gratiae participem faciat. Mediolani x Kal. Septemb. 1607.

Addictiſſimus,
FRID. CARDS. BORROMAEUS.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſes Conſeils d'Eſtat & privé, & Preſident en ſa Cour de Parlement.*

MONSIEUR. Ma longue indiſpoſition, cauſée de la goute, a fait que je ne vous ay peu eſcrire comme je deſirois, pour vous teſmoigner tousjours & de parole & de faict combien j'eſtime vos rares vertus & merites. Au reſte, j'ay leu le premier Tome de voſtre Hiſtoire, laquelle me plaiſt merveilleuſement; & pour dire en peu de paroles, c'eſt un œuvre digne de vous, c'eſt à dire, d'un eſprit grand & relevé. Monſieur du Puy qui s'eſt monſtré diligent au poſſible en tout ce qui vous touche, & n'a laiſſé aucune occaſion où il s'agiſt de voſtre ſervice, vous dira plus particulierement ce que j'en penſe & juge. Je n'ay encore leu l'aultre volume, pour ce que tout auſſi toſt que je le receus, il me le fallut preſter à certains Seigneurs Cardinaulx, qui me le demanderent avec paſſion & importunité, tellement que je ne l'ay peu retirer juſques à maintenant. Je ne doute poinct qu'il ne ſoit frere germain de l'aultre, & s'il eſt loyſible de changer tant ſoit peu le dictum de Socrates du Livre d'Heraclite, *ce que j'ay leu eſt fort bon, & encore comme je penſe ce que je n'ay pas leu:* toutesfois je m'acquitteray de mon debvoir au pluſtoſt, & je vous en eſcriray, vous aſſeurant que je ne manqueray vous ſervir en toutes occurrences, & feray en tout ce qui vous appartiendra & dans la Congregation & hors d'icelle, comme un homme de bien & amy doibt faire, & comme ſi vous meſmes eſtiés preſent. Vous le cognoiſtrés par les effects, qui ſont marques

trop

trop plus aſſeurées que les paroles. Sur ce je vous baiſe humblement les mains, priant Dieu, Monſieur, vous donner en ſanté longue & heureuſe vie au bien du public.

A Rome le 9 Sept. 1607. Voſtre tres affectionné ſerviteur, LE CARDINAL SERAPHIN.

Ex MS. *Illuſtriſſimo viro Jacobo Auguſto Thuano in ſupremo Senatu Pariſienſi praeſidi,*

JACOBUS SEGUERIUS, S. D.

CHRISTOPHORUS Puteanus propinquus tuus, mihi amiciſſimus et ob praeſtantes animi virtutes chariſſimus, rogavit me ſaepe ut ad te ſcriberem; ut ſi aliud nihil praeſtare poſſem, oſtenderem ſaltem quanti tuam excellentem virtutem, cum incredibili eruditione conjunctam, facerem: ſed pudor infans, ait ille, prohibebat. Nunc autem, neſcio quo genio inſtigante, conſtitui perfricare frontem, et honeſtae egregii juvenis voluntati obtemperare; atque ut quicquid in mentem venerit libere effundere. Hiſtoria tua eſt in ore omnium; neque quiſquam eſt eorum qui aliquid in literis ſapiunt, quin eam plurimi faciat, ut elegantem, ut accuratam, ut veritati congruentem: ſed bellum nobis et quidem continenter eſt cum hominibus inſipidiſſimis plenis ruris & inficetiarum, quibus omnia bene Latino et caſtigato dicendi genere ſcripta ſuſpecta ſunt impietatis; qui nihil aliud crepant, quam chartas Voluſianas et ſpurciſſima quaedam ac barbarie inquinatiſſima commentaria, vix ſellis Patroclianis digna. Ignoſce ſi libere loquor, ita à natura atque à parentibus inſtitutus ſum; neque poſſum iſtorum hominum meminiſſe, quin excandeſcam; etſi illi, quia bene veſtiti ſunt, ſe ſolos ſapere putent, qui tamen profecto, δεῖ γὰρ τ'ἀληθῆ λέγειν, ſapiunt, ut Catullus ait, pueri inſtar bimuli tremula matris dormientis in ulna. Plura tibi de hoc hominum genere commemorabit Puteanus noſter, qui ſtrenue audenterque ſe geſſit, quoties iſtos σαλάκωνας καὶ σολοίκους tua allatrare animadvertit. Mihi certe nuper magna lis fuit cum Scioppio, homine ſuo judicio doctiſſimo, meo autem praefidentiſſimo et arrogantiſſimo; qui neſcio quos verſus tuos de praedone Quirinali maximè vituperabat. Credo cenſuram eorum legerat apud νεκρομάντην Delrio. Vir ille, qui nihil aliud quam ſtoam jactat, hoc unum ſibi propoſuiſſe videtur, ut virulentam linguam, in Scaligerum, Caſaubonum, denique in optimum quemque diſtringat; ſed audio quoſdam eſſe potentiorum, qui parati ſint, ni caveat, gladio ἀντιμυκτηρίζειν. Ego tantae doctrinae Stoicae ſecurus hoc curabo, quantum tenuiſſimae vires meae ferent, ut illi, aliiſque ejuſdem farinae, rationem objiciam quoties de te, aliiſque maximis & doctiſſimis viris, ſermo erit; efficiamque apud Illuſtriſſimum Cardinalem Serafinum, qui te mirifice colit, et quem ego, niſi ingratus ſim, parentis loco habere debeo, ne quid iſti novi moliantur; etſi intelligo te iſtos magis contemnere quam metuere. Vale. Deus te incolumem ſervet. Romae ad diem xi Septembris, 1607.

Ex MS. All' Illmo Sig^re^ Monſieur de Thou del Conſiglio di Stato della Maeſtà Chriſt^ma^ & Preſidente nel ſacro Parlamento di Pariggi.

ILL^MO^ SIG^RE^,

HEBBI la ſeconda parte delle Hiſtorie di V. S. Illma; mà havend'io fatto nel medeſimo tempo un viaggio in Lombardia, dove hò dimorato alcuni meſi, ella ſi compiacerà eſcuſarmi ſe tardi vengo à ringratiarla. Faccio però hora queſto debito tanto piu affettuoſamente, quanto piu hò havuto commodità di leggerle, & oltre all'ammiratione dell'opera fatta con tanta dottrina & arte, vedere anco *la*

la mentione che fà delle attioni del Sig^re Conte mio Padre, di felice memoria, di che le reſterò eternamente obligato, coſi come reſto tuttavia piu deſideroſo & pronto à ſervirla. Favoriſcami col' commandarmi molte coſe di ſuo ſervitio in questa Corte, che l'aſſicuro conoſcerà al meno, con un ottima diſpoſitione verſo di lei, la ſtima grande che facciò de'tanti meriti ſuoi, & in tanto le baccio affettuoſamente le mani.

Di Roma li 2 *Febr.* 1608.

Aff^mo per ſervirla ſempre
Il Cardinale Sforza.

Ex MS. *Jacobo Auguſto Thuano V. C. Antonius Olgiatus S. P. D.*

Literae quas proxime miſiſti Illuſtriſſimo Cardinali noſtro gratiſſimae acciderunt; non ſolum ob earum elegantiam et ſplendorem, ſed multo magis ob egregiam animi tui erga eum ſignificationem: cui pari affectu, ubi ſeſe obtulerit occaſio, ipſe reſpondebit. Hiſtoriam tuam Cardinali Sfortiae dedi; eadem ut Cardinali Seraphino Romae daretur per amicum curavi; ſuam vero in commodiorem uſum apud me ſervari Cardinalis Perronius, dum Mediolano tranſiret in Galliam, mandavit. De inita cum Cardinali noſtro amicitia quod gratiam mihi habeas nihil eſt, Vir Illuſtriſſime; morum enim tuorum integritas, plurimarum rerum uſus, et elegantioris doctrinae facultas, tibi ſummorum virorum amorem & benevolentiam facile conciliant: mihi vero vix tantum illud debetur, quod excellentem virtutem tuam, tanquam egregii artificis tabellam, in bono, ut aiunt, lumine collocavi; quae poſtmodum ipſe per ſe ſpectantis oculos in ſui traxit admirationem. Ad Iſaacum Caſaubonum libenter ſcriberem, eique noſtra ſtudia communicarem; ſed quo minus id efficiam, externa, quam is ſequitur, impedior, Religione. Eſt tamen unum quod illum ſcire velim, nempe Ubertum Folietam quem requirit de ſimilitudine normae Polybianae, in penu Hiſtoriae reperiri. Etſi meae tenuitatis conſcius non audeo quicquam polliceri, operam tamen meam ſine ulla exceptione tibi defero, et ut ea in his noſtris regionibus utaris te rogo. Vale. Mediolani Kal. Martii 1608.

Ex MS. *Al molto Ill^re Sig^r il Sig^r Jacomo Auguſto Tuano.*

Perilluſtris Domine. Nihil eſt, mihi crede, Clariſſime Vir, quod in quaerendo patrocinio tuis Hiſtoriis tantopere elabores. Satis ſe ipſae tuentur, et ad omnem concuſſum ſtabiles, refellunt voces hominum vel tui parum amantium, vel gloriae invidentium tuae. Ego tamen, ſi quid opus fuerit, dabo operam ut intelligas me tuae laudi favere mirifice. Amo enim jam non ingenium modo tuum, et literas quibus excellis, ſed probitatem, ſtudium pietatis, caeteraſque animi tui dotes, quas a multis audio praedicari. Sic igitur habeas, eſſe me tui maxime ſtudioſum, tuamque exiſtimationem et dignitatem curae mihi eſſe jam et in poſterum ſemper fore. Mediolani 4 Non. Martii 1608.

Perilluſtris ampl. tuae ſtudioſiſſ.
Fr. Card. Borromaeus.

Ex MS. *A Monſeigneur le Cardinal Sforza.*

Apre's avoir attendu paradventure trop long temps l'occaſion de vous eſcrire & vous envoyer le reſte de ce qui a eſté imprimé de mon Hiſtoire, j'ay enfin uſé de celle du preſent porteur, que vous pouvés connoiſtre comme ayant quelque charge par delà, & lequel je vous ſupplie avoir pour recommandé s'il a beſoing de voſtre faveur, & vous ſervir de luy quand il vous plaira de m'honorer de vos commandements. J'ay apprehendé que ce reſte du Roy Charles fuſt moins bien reçû au lieu où vous eſtes, pour le ſubject des confuſions qui s'y voyent: mais il

Il doit eſtre pardonné à ceux qui en ont ſenti ſi long temps depuis, & en ſentent encores le mal, d'en parler plus librement; mal, qui ne ſe peut guerir que par une longue ſuite d'années en paix, & par le reſtabliſſement inviolable de la foy publique. Je n'en diray rien davantage, encores que j'y ſois obligé, & pour la juſtification de ce que j'en ay eſcrit, & pour avoir eſté employé par S. M. au traicté de l'Edict dernier qui s'eſt faict pour ce regard, encores que pour eviter l'envie j'euſſe faict tout mon poſſible pour en eſtre excuſé. Vous, Monſeigneur, qui jugés plus ſincerement de telles affaires, que ceux qui ſont nourris en la poudre des livres, me ſerés s'il vous plaiſt en cela Protecteur, & empeſcherés par voſtre bonté, ja de moy experimentée, que l'innocence ne ſoit opprimée de la calomnie, & ferez que la liberté demeure à ceux qui ſont obligés de dire la verité. Si je connois que ces derniers livres ne vous ayent eſté deſagreables, j'y adjouteray encores xxiii autres livres, qui vont juſques à l'année 1584 incluſe, & juſques au commencement de nos guerres & confuſions enragées, qui ont peu s'en a fallu renverſé ceſt Eſtat. Là il faudra arreſter le cours de l'impreſſion, & garder les xlv livres qui reſtent & pourſuivent l'Hiſtoire juſques à l'année 1601, ja du tout achevés il y a trois ans, pour un meilleur temps, auquel il ſoit plus libre de penſer ce que l'on veut, & d'eſcrire ce que l'on penſe. Cependant je vous ſupplieray me continuer la faveur de vos bonnes graces, & m'honorer tousjours de vos commandements, comme celuy qui deſire à jamais demeurer,

De Paris ce 14 Juillet 1608.

Voſtre tres humble & obeiſſant ſerviteur,
J. A. De Thou.

Ex MS. Al Illmo Sigre Monſieur de Thou &c.

STAVO con deſiderio ardente aſpettando il rimanente delle hiſtorie di V. S. Illma quando m'è capitato la ſua lettera, inſieme con la parte ch'è ſtata ultimamente ſtampata. Io l'hò recevuta con quel contento maggiore ch'à tant'opera ſi richiede, & ſi conviene al ſavore ch'ella ſi compiace farmi; & ſi come l'una & l'altra coſa è da me grandemente ſtimata, coſi l'aſſicuro che nell'occaſioni del ſuo honore ne moſtrero manifeſti ſegni, com'ho fatto anco per l'adietro; ben che la verità & il valore ſuo ha poco biſogno d'altra compagnia, che quella della lode che le tocca per proprio merito. La perſona che m'ha preſentato l'altra, mi ſara raccommandatiſſima; & poiche non poſſo ſervire V. S. Illma nelle coſe di momento & di proprio ſervitio ſuo, come ſarebbe deſiderio mio, mi goderò di ſervirla col mezzo di ſuoi dependenti, mentre ſtarò aſpettando occaſioni maggiori da confirmarle l'ottima volontà che le porto. Et fra tanto le baccio le mani.

Di Roma li 10 Settembre 1608.

Di V. S. Illma affmo per ſervirla ſempre,
Il Cardinale Sforza.

Ex MS. *Et ex Indice expurgatorio Romano, Madriti excuſo 1667 in folio, pag. 205.*

Editto del Maeſtro del Sacro Palazzo.

SENDO di grandiſſimo ſcandalo, & occaſione di molti mali, la lettura de' libri cattivi & pernicioſi, & nulladimeno di giorno in giorno ſcoprendoſi che de' ſimili n'eſcono in luce, Noi F. Ludovico Yſtella Valentino dell'ordine de' Predicatori, Maeſtro del Sacro Palazzo Apoſtolico, Giudice ordinario &c; Notifichiamo à tutti gli fedeli, che doppo l'ultimo Editto noſtro publicato alli 7. di Settembre di queſto anno 1609, ſono ſtati probibiti e ſoſpeſi reſpettivamente gl'infra ſcritti.

De

De Poteſtate Papae, an et quatenus in Reges et Principes ſeculares jus et imperium habeat, Gulielmi Barclaii J. C. liber poſthumus anno 1609.

Tortura Torti, ſive ad Mathaei Torti librum reſponſio, qui nuper editus contra Apologiam ſereniſſimi potentiſſimique Principis Jacobi Dei Gratia Magnae Britanniae Franciae et Hiberniae Regis, pro juramento fidelitatis. Londini excudebat Robertus Barkerus anno 1609.

[1] Jacobi Auguſti Thuani Hiſtoriae.

Barlaami Monachi de Principatu Papae, Joanne Luydo interprete.

Vindiciae contra Tyrannos, ſive de Principis in populum, populique in Principem legitimâ poteſtate, Stephano Junio Bruto Celſo auctore. Edinburgi an. 1579.

De Principum (quibus electio Imperatoris in Germania commendata eſt) origine ſeu inſtitutione, liber unus Simonis Schardii. Argentorati, impenſis Lazari Zetzneri Bibliopolae 1608.

Oratio M. Antonii Arnaldi Advocati in Parlamento Pariſienſi &c. habita 4 et 3 Idus Julias. *Prohibetur cum annexis opuſculis, videlicet* Arreſtum contra Joannem Caſtellum Scholaſticum, *et* Joannis Paſſeratii Præfatiuncula in diſputationem de Ridiculis, *cum ſequentibus carminibus.* Lugduni Batavorum ex officina Ludovici Elzevirii anno 1595.

Praeter hos ſupra notatos, qui omnes prohibiti ſunt, liber inſcriptus Joannis Marianae è Societate Jeſu Tractatus ſeptem, Coloniae Agrippinae impreſſus, ſumptibus Antonii Hierati, anno 1609, *ſuſpenſus eſt.*

Però di ordine & commiſſione ancora dell'Illuſtriſſimi & Reverendiſſimi Signori Cardinali della ſacra Congregatione della Santa Inquiſitione univerſale Romana, commandiamo & commettiamo à tutti li librari, & à qualſi voglia altro di qualcunque conditione, o dignità ſi ſia, che ritrovandoſi haver'alcuno ò più de'ſopra nominati libri, devino (nell'alma Citta di Roma fra lo ſpatio di dieci giorni dalla publicatione di queſto Editto) conſignarli infallibilmente al noſtro offitio; nell'altre citta, terre, & luoghi di qualſi voglia regno, natione & popolo fra dieci giorni, doppo che in qualſi voglia modo e maniera verra à loro notitia tal prohibitione, devino conſignarli all'offitio della ſanta Inquiſitione, altrimente (oltre l'offeſa di Dio) incorreranò ipſo facto *nella Scommunica maggiore* latæ ſententiæ, *& inoltro venendo gli tranſgreſſori à notitia noſtra, procederaſſi contra di loro con le pene taſſate ne'ſacri Canoni, & nelle Regole dell' Indice Romano, & altre pene arbitrarie. Avertendo, che queſta prohibitione ſi eſtende à gli ſopra nominati libri, ſe ben foſſero ſtampati in altra lingua, in altro tempo, o in altro luogo di quelli che ſopra ſono notati. Volendo che anco alle copie ſtampate di queſto Editto, ſigillate con il ſigillo di qualche perſona conſtituita in Dignità Eccleſiaſtica, per tutto ſi dia piena fede come all'iſteſſo originale. In fede di che &c.*

Dat. in Roma nel Palazzo Apoſtolico queſto di 9 *Novembre* 1609.

Fr. Ludovicus Yſtella Magiſter
Sacri Palatii Apoſtolici.

Pro D. Paulo Spada Not.
Stephanus Spada Subſt.

Supradictum Edictum affixum & publicatum fuit ad valvas Principis Apoſtolorum de Urbe, & in aliis locis ſolitis & conſuetis Urbis, hac die 14 *Novembris Anno Domini* 1609, *per me Dominum de Rubeis S. D. N. Papæ Curſ.*

Chriſtoph. Fund. Mag. Curſ.

In Roma nella Stamperia della Reverenda Camera Apoſtolica 1609.

Ex MS.

NOT. [1] Non aliter quam ſub hoc Titulo generali prohibetur Lectio Thuani, in omnibus hucuſque editis Indicibus Sacrae Congregationis Romanae expurgatoriis.

Ex MS. Et ex eodem Indice typis excuſo, pag. 206.

Editto del Maeſtro del Sacro Palazzo.

POICHE ogni giorno ſi ſcuopre che tutta via eſcono in luce libri cattivi e pernicioſi, quali come che ſono di non poco ſcandalo coſi apportano gran danno e pericolo à chi gli legge: Noi F. Ludovico Yſtella Valentino dell'ordine de' Predicatori, Maeſtro del Sacro Palazzo Apoſtolico, Giudice ordinario &c; Notifichiamo à tutti gli fedeli eſſer ſtati prohibiti e ſoſpeſi reſpettivamente gl' infra ſcritti.

De Poteſtate Papae, an et quatenus in Reges et Principes ſeculares jus et imperium habeat, Gulielmi Barclaii J. C. liber poſthumus anno 1609.

Tortura Torti, ſive ad Mathaei Torti librum reſponſio, qui nuper editus contra Apologiam ſereniſſimi potentiſſimique Principis Jacobi Dei Gratia Magnae Britanniae Franciae et Hiberniae Regis, pro juramento fidelitatis. Londini excudebat Robertus Barkerus anno 1609.

Jacobi Auguſti Thuani Hiſtoriae.

Barlaami Monachi de Principatu Papae, Joanne Luydo interprete.

Vindiciae contra Tyrannos, ſive de Principis in populum populique in Principem legitima poteſtate, Stephano Junio Bruto Celſo auctore. Edinburgi anno 1579.

De Principum (quibus electio Imperatoris in Germania commendata eſt) origine ſeu inſtitutione, liber unus Simonis Schardii. Argentorati, impenſis Lazari Zetzneri Bibliopolae 1608.

Praeter hos ſupra notatos qui omnes prohibiti ſunt, liber inſcriptus Joannis Marianae è Societate Jeſu Tractatus ſeptem, Coloniae Agrippinae impreſſus, ſumptibus Antonii Hierati anno 1609, *ſuſpenſus eſt.*

Mare liberum, ſive de jure quod Batavis competit ad Indicana commercia. Lugduni Batavorum 1609.

Commentariorum de Statu Religionis et Reipub. in Regno Galliae, primae partis libri tres, *ſine nomine auctoris et loci impreſſionis.* 1572.

Gulielmi Perkinſi problema de Romanae fidei ementito Catholiciſmo, Hanoviae 1604, *prohibetur omnino.*

Apparatus in Revelationem Jeſu Chriſti, auctore Gulielmo Alabaſtro Anglo, Antuerpiae 1607, & Antitheſis Benedicti à Benedictis Veneti, contra Gulielmum Witakerum: *niſi fuerint ex correctis ab auctoribus, et Romae impreſſis cum approbatione P. Magiſtri Sacri Palatii.*

Diſcours politiques & militaires du Seigneur de la Noue 1599, *prohibentur omnino.*

Georgii Beati Sententiarum definitivarum Saxoniae de Matrimonialibus Centuria. Gerae ad Eliſtrum 1608, *prohibetur omnino.*

Danielis Molleri J. C. Semeſtrium libri quinque, Lipſiae 1598, *omnino prohibentur.*

Però d'ordine ancora e commiſſione dell' Illuſtriſſimi & Reverendiſſimi Signori Cardinali della ſacra Congregatione della Santa Inquiſitione univerſale Romana, commandiamo & commettiamo à tutti li librari, & à qualſi voglia altro di qualcunque conditione o dignità ſi ſia, che ritrovandoſi haver' alcuno o piu de' ſopra nominati libri, devino (nell'alma Citta di Roma fra lo ſpatio di dieci giorni dalla publicatione di queſto Editto) conſignarli infallibilmente al noſtro offitio; nell'altre citta, terre, e luoghi di qualſi voglia regno, natione, & populi, fra dieci giorni, doppo che in qualſi voglia modo e maniera verra à loro notitia tal prohibitione, devino conſignarli all' offitio della ſanta Inquiſitione, o dove non ſaranno Inquiſitori, devino conſignarli alli Monſignori Veſcovi; altrimente (oltre l'offeſa di Dio) incorreranno ipſo facto *nella Scommunica maggiore* latæ ſententiæ, *& in oltre venendo gli tranſgreſſori à notitia noſtra, procederaſſi contra di loro con le pene taſſate* ne'

ne' ſacri Canoni & nelle Regole dell'Indice Romano, & altre pene arbitrarie. Avertendo che queſta prohibitione ſi eſtende à gli ſopra nominati libri, ſe ben foſſero ſtampati in altra lingua, in altro tempo, o in altro luogo di quelli che ſopra ſono nominati. Volendo che anco alle copie ſtampate di queſto Editto, ſigillate con il ſigillo di qualche perſona conſtituita in Dignità Eccleſiaſtica, per tutto ſi dia piena fede come allo ſteſſo originale. In fede di che &c.

Dat. in Roma nel Palazzo Apoſtolico queſto di 30 *Gennaro* 1610.

F. Ludovicus Yſtella Sacri Palatii
Apoſtolici Magiſter.

Pro D. Paulo Spada Not.
Stephanus Spada ſubſtitutus.

Die 30 *Januarii* 1610. *ſupradictum Edictum affixum & publicatum fuit ad valvas Curiæ, & in acie Campi Floræ, & aliis locis ſolitis Urbis, per me Franciſcum de Clericis Apoſt. Curſorem.*

Pro D. Mag. DD. Curſorum
Franc. de Bonis Curſ.

Romæ ex Typographia, Rev. Cameræ Apoſtolicæ 1610.

Ex MS, *A Monſieur de Thou.*

MONSIEUR. Ayant eſté adverti par les noſtres qui ſont à Paris, d'un certain rapport qu'on vous auroit faict de nous touchant le jugement de voſtre Hiſtoire, j'ay penſé que mon devoir me donnoit droict & contraint de vous eſclaircir de la verité pour voſtre contentement & noſtre deſcharge, & vous aſſeurer que perſonne de nous n'a ni procuré ni penſé de procurer aucune Cenſure de voſtre œuvre, & que ce qu'on en a faict a eſté à noſtre deſceu, auſſi bien que la Cenſure contre l'Arreſt de Chaſtel, que nous avons ignorées juſques à ce que Monſieur de Breves l'eut fait accommoder, de laquelle toutesfois on nous avoit chargé; tant eſt importune l'animoſité de nos adverſaires à nous mettre aux rangs en toute mauvaiſe lice, afin de nous rendre odieux à chacun. Ainſi de fraiſche datte & fraiſche menſonge, on a eſcrit par delà que nous avions fait cenſurer la Reſponſe du ſieur Coeffeteau au Roy d'Angleterre, qui eſt doublement contre la verité; car nous ne l'avons poinct faict, & de plus avons empeſché de le faire: mais il n'y a mal au monde que les Jeſuites ne faſſent à l'opinion de ceux qui nous ſont trop mauvais. Pour voſtre regard, Monſieur, je vous ſupplie de tenir comme choſe certaine que nous deſirons que vos œuvres ayent cours & credit ſelon leur merite, non ſeulement en France, mais par tout l'univers pour l'honneur de la France, & eſperons que noſtre deſir ſera facilement accomblé par voſtre prudence, qui pourra ſagement donner l'eſponge & la lime à ce qui aura pû offenſer, & s'adviſera touſjours de tenir bon la cauſe de Dieu & defendre à tout rencontre l'honneur de ſon Egliſe, ne donnant à perſonne cauſe legitime de mordre & meſdire. Vous aurez recompenſe de cet office devant Dieu & de l'honneur devant les hommes, & nous & toute la France aurons la joye de voſtre honneur & avec les peuples eſtrangers le profit de ce noble corps d'Hiſtoire, & la poſterité vous benira à jamais. Monſieur, nous vous deſirons affectueuſement ce bien & d'autres beaucoup plus grands, non ſeulement pour le rang que vous tenez entre les premiers officiers & colonnes de voſtre Eſtat & Monarchie, mais auſſi pour la glorieuſe memoire de feu M. De Thou voſtre tres honoré Pere, qui l'an 1564 ſeant premier Preſident en cette Cour ſouveraine, embraſſa & ſouſtint noſtre droit en vray pere & pilier de juſtice contre pluſieurs & puiſſants adverſaires, & s'aſſeurant cette Compagnie d'un eternel bienfaict l'obligea de prier Dieu pour luy & pour tous ceux qui luy appartiennent & vous honorer & ſervir qui eſtes ſon image. Nous vous honorons auſſi pour vos merites, & vous ſervirons d'un cœur franc, quand il vous

plaira

plaira d'en faire l'eſſay: & ſi en mon particulier je vous puis eſtre utile en quelque choſe, je m'offre à vous avec l'eſtendue de toutes mes forces grandes & petites. Vous avez depuis peu de jours icy M. Ribere Docteur Medecin, qui vous eſt tres affectionné ſerviteur, & le teſmoignage qu'il m'a donné de voſtre vertu & des devotions de Madame, a renforcé ceſte ancienne affection envers vous pour me faire prier Dieu pour voſtre proſperité, & de ceux que vous aimez, juſques à ce que avec les prieres je puiſſe rendre mon tres humble ſervice; vous ſuppliant, Monſieur, de croire que tant que je vivray à Rome ou ailleurs, vous y aurez un tres humble & affectionné ſerviteur. Je vous baiſe tres humblement les mains.

De Rome ce 22 Juin 1610.

Par voſtre tres humble & tres affectionné ſerviteur,
RICHEOME.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

MONSIEUR. M'eſtant trouvé trois ou quatre fois en occaſion de parler de voſtre Hiſtoire avec le R. P. Richeome aſſiſtant Jeſuite, & luy ayant amplement fait entendre voſtre bonne intention, je puis dire en verité avoir cogneu en ce Pere un grand deſir de vous obliger, & voudroit trouver quelque moyen de corriger & moderer ce qui s'eſt paſſé à Rome dernierement ſur ce ſubject. Je luy ait dit & au Pere Laurin combien il eſtoit à propos pour le bien de la Chreſtienté, & pour leur Religion en particulier, de n'irriter pas ſi facilement un perſonnage de voſtre qualité, que tout le monde a en telle eſtime, & qui a ſi bien merité du public. Ces Peres aſſeurent qu'ils ne ſe ſont aucunement meſlés de ceſte Cenſure, & s'offrent d'employer tout leur pouvoir pour la faire caſſer: ce qu'ils ſe promettent de pouvoir faire. Si vous avez agreable, Monſieur, de m'eſcrire ſur ce ſubject voſtre volonté, & comment vous voudriez permettre qu'on retranchaſt quelques choſes, je taſcherois à vous ſervir icy, pendant que j'y ſuis: ce que je deſirerois de tout mon cœur. Le Pere Richeome me dit vous en avoir eſcrit. Vous ſuppliant trouver bon le zele que j'ay à voſtre ſervice, y eſtant en tant de façons obligé. Je ne vous eſcriray les nouvelles de Rome, tous les jours on forge de nouvelles menſonges; les Eſpagnols ſont en grande apprehenſion de ce qu'en France contre leur eſpoir on s'y gouverne bien, craignant infiniment que M. de Leſdiguieres n'entre en Italie. Priant Dieu, Monſieur, vous donner & à Madame & Meſſieurs vos enfants en ſanté longue & heureuſe vie.

De Rome le 23 Juin 1610.

Voſtre tres humble & tres obeiſſant ſerviteur,
RIBERE.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

MONSIEUR. Le deſir que j'ay touſjours eu de vous teſmoigner par quelque effect ce que je vous ay declaré de bouche de mon affection, m'a fait rechercher les moyens de vous ſervir en l'occaſion de ce qui ſe traitte icy ſur le ſujet de voſtre Hiſtoire. Meſmes depuis qu'ayant appris voſtre intention par une voſtre lettre que le Pere Richeome m'a fait voir, j'ay creu que le deſir que j'ay reconnu au Pape de vous donner du contentement pourroit avoir plus facile ſuccés. Monſieur le Cardinal Bellarmin & quelques autres prendront la peine de voir s'il s'y pourra trouver l'expedient qu'ils recherchent volontiers ſur la propoſition que je leur en ay faite, & devant à ſa Saincteté; & m'eſtant chargé d'en faire l'eſſay, je l'ay desja bien avancé. Cependant on m'a promis & aſſeuré qu'il ne s'eſtoit rien publié, ny ne ſeroit cy-aprés du jugement advenu ſur ladite Hiſtoire, qu'aprés l'advis que je vous en auray donné, qui ſera le pluſtoſt que je pourray, avec ſouhait de quelque plus agreable rencontre pour voſtre ſervice. Conſervez moy, s'il vous plaiſt, voſ-

tre ancienne bienveuillance, & obligez en uſant du pouvoir que vous avez en mon endroit. Je ſupplie noſtre Seigneur qu'il luy plaiſe vous donner, Monſieur, autant de contentement que vous en ſouhaite

à Rome le 13 Octob. 1610. Voſtre tres affectionné à vous faire ſervice,
Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. Je vous envoye le livre Arabic que je garde il y a long temps, avec quelques autres deſquels Monſieur de Villenoce s'eſt voulu charger. L'edition des Conciles s'eſt differée juſques vers Paſques, auquel temps je vous en garderay ce qui ſera preſt, ou le tout, excepté le premier que vous avez. J'ay baillé voſtre Hiſtoire au Sieur de Creil pour eſſayer de la reduire en eſtat qu'elle puiſſe aller par tout (le tout de voſtre gré & conſentement) ſi ſon aage & frequentes indiſpoſitions le luy permettent. Pleuſt à Dieu qu'il ſe preſentaſt meilleur ſujet, & à moy plus de pouvoir de vous faire connoiſtre l'affection que j'ay de vous ſervir & me continuer voſtre bienveuillance! Je le ſupplie qu'il luy plaiſe vous octroyer, Monſieur, l'heur que vous ſouhaite

à Rome le 29 Janvier [1]. Voſtre tres affectionné à vous ſervir,
Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. Le Sieur Ribere m'ayant fait voir ce que vous luy eſcrivez ſur le ſubjet de celle que j'ay receuë, je l'ay jugé à propos pour vous faire voir ce que l'on voudroit eſtre changé ou oſté. Ce jugement n'a eſté fait à la haſte, & dés le commencement que je vis celles que vous aviez eſcrites au Pere Richeome, que ſur les huit livres premiers que j'ay fait bailler audit Sieur Ribere & peut ſervir de prejugé pour tout le reſte, ce peu de diſcours que j'ay eu avec luy y apportera quelque clarté: le tout avec le plaiſir de ma part de faire eſſay ſi je vous y pourray ſervir à voſtre contentement, & avec celuy que je recevray en toutes occaſions de me pouvoir employer en choſe qui vous ſoit agreable. Je n'ay encore receu celuy que l'on m'a dit que vous aviez pris la peine de m'envoyer; il ſera le bien venu. J'eſſayeray de recouvrer celuy que ledit Sieur Ribere m'a fait voir que vous deſiriez, en ayant eſté vendu deux depuis peu au lieu que je luy avois enſeigné, avec eſperance que l'on me donne de l'un. Je me promets, s'il vous plaiſt, la continuation de voſtre bienveuillance ſur la ſeule aſſeurance que je vous prie de prendre de ma bonne volonté; & ſupplie noſtre Seigneur qu'il luy plaiſe vous octroyer, Monſieur, l'heur que vous ſouhaite

à Rome le 21 de Mars. Voſtre tres affectionné à vous faire ſervice,
Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. J'ay reçû depuis deux jours les livres qu'il vous a pleu m'envoyer, deſquels je vous remercie de tres bon cœur. Je vous envoyay par le Sieur Ribere, qui partit d'icy il y a quelque temps, quelques cahyers ſur le ſujet que luy-meſme vous dira. Depuis ſon depart j'ay recouvré un Nouveau Teſtament en Ethiopien, qu'il m'avoit dit qu'euſſiez bien deſiré d'avoir. Je le vous envoyeray par la commodité du retour de M^r. de Barrault, que j'eſpere eſtre bien toſt, eſtant l'expedition qu'il pourſuit icy de ſon Eveſché en bon chemin. Cependant s'il ſe preſente icy quelque meilleure occaſion pour voſtre ſervice, je tiendray à honneur

NOT. [1] Sans date d'année.

honneur d'y eſtre pour vous employé, comme perſonne qui deſire ſe conſerver, Monſieur,

Voſtre tres affectionné à vous ſervir,
[1] Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Il y a icy un volume in folio du Nouveau Teſtament en Arabic, avec la traduction interlineaire Latine. S'il vous plaiſt je vous l'envoyeray avec l'autre, & en attendant voſtre reſponſe: la haſte ne m'a permis de vous faire la lettre entiere de ma main.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. J'ay enfin reçû l'œuvre de vos Hiſtoires par les mains du Seigneur Rocelaie, de quoy je me ſens obligé de vous faire le remerciement qui ſe peut par eſcrit, avec deſir qu'il ſe preſente occaſion de plus digne reconoiſſance du contentement & honneur que je reſſens de tout ce qui vient de voſtre part. J'attends, comme je vous ay mandé, le depart de Monſieur de Bazas, pour vous envoyer les quatre Evangeliſtes en Ethiopien, & voſtre reſponſe ſur celuy qui eſt en Arabic, s'il ſe trouve encore entre les mains de celuy qui l'avoit, comme il me l'a promis, & toutes ſortes de ſubjets de vous faire connoiſtre mon affection à voſtre ſervice. Je ſupplie noſtre Seigneur qu'il luy plaiſe vous octroyer, Monſieur, autant d'heur que vous en deſire

à Rome le 26 de May. Voſtre tres affectionné à vous faire ſervice,
Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. Depuis la voſtre du 7e de May, j'en ay reçû une du Sieur Ribere du 23 de Paris, qui vous aura repreſenté ce que nous traitaſmes icy ſur le ſujet de voſtre Hiſtoire. J'attends quelque bonne ouverture, pour mettre en plus de liberté un ſi bel œuvre, & vous faire connoiſtre le reſpect que l'on porte icy au rang & aux merites de l'autheur. Je me ſuis enquis de l'edition Βιβλίων πολυγλώσσων, meſme du P. Lorigny Jeſuite François, fort verſé en cette matiere; qui ne m'en a rien ſçeu apprendre, & croit n'y avoir rien imprimé ſous ce titre que la Bible royale d'Anvers. Bien a-t-on imprimé une Bible à Veniſe avecque ce titre Latin, *Biblia vulgat. edit. tranſl. ex Hebraeo, tranſlat. Rom. ex Septuag. & Chald. paraphr. tranſlat. congeſta.* Mais il n'y a que du Latin. Quant au 2e tome des Conciles, il eſt imprimé, mais la publication en eſt differée juſques à la fin du mois d'Aouſt prochain, auquel temps on aura les 4 entiers, & le 5e à la fin de Novembre. Suivant ce que vous m'en manderez, je vous les envoyeray. Et ne faites point, s'il vous plaiſt, de doute que toutes ſortes d'occaſions de vous ſervir & teſmoigner mon affection, ne ſoient receuës de moy avec l'honneur que je porte, & le deſir que j'ay de la conſervation de voſtre bienveuillance. Je ſupplie noſtre Seigneur qu'il luy plaiſe vous octroyer, Monſieur, l'heur que vous ſouhaite

à Rome le 23 de Juin. Voſtre tres affectionné à vous faire ſervice,
Fr. Cardinal de la Rochefoucault.

Ex MS. *A Monſieur De Thou.*

Monsieur. Je vous ay teſmoigné par pluſieurs lettres, & de bouche au Sieur Ribere pour vous le rapporter, le cas que l'on fait icy de voſtre qualité & merites, & le deſir de vous le faire connoiſtre ſur le ſujet duquel vous m'eſcrivez. Pour moy j'y ſuis porté par tant de conſiderations, que j'aurois juſte crainte d'eſtre

NOT. [1] Sans date.

d'eſtre tenu pour ſuſpect en cette matiere, ſi je ne jugeois ceux qui y peuvent, conjoints avec moy en ce deſſein. J'attends avec impatience l'aide qui s'y pourra apporter d'ailleurs ſur l'ouverture faite de voſtre part, & aucunement acheminée en l'eſſay qui vous en a eſté envoyé. Sur la plainte que vous faites de la forme de la Cenſure qui vous ſemble indefinie, & pluſtoſt contre la perſonne que contre vos Livres, aprés m'eſtre aſſez ſoigneuſement informé de ceux qui manient telles affaires, j'ay eſté aſſeuré qu'autre cenſure n'a eſté faite qui vous touche qu'en un feuillet imprimé, intitulé *Editto del Maeſtro del Sacro Palazzo*, où ſont ces mots *Jacobi Thuani Hiſtoriae:* lequel feuillet ne ſe vend point, eſt ſeulement affiché à la porte du Palais, & eſt renouvellé de temps en temps avec addition de livres nouvellement cenſurez; & que de ces feuillets, au bout de quelques années, quand on imprime l'Index des livres deffendus, on en prend ceux que l'on juge pour inſerer audit Index: que voſtre Hiſtoire n'a eſté inſerée en aucun Index, ny fait mention d'icelle en autre lieu ny autres termes que les ſuſdits. Quant audit feuillet, c'eſt choſe non permanente, & qui ne tombe en main que de ceux qui ſont icy, & de peu. Il y auroit plus de conſideration en l'edition nouvelle de l'Index, à quoi j'eſpere qu'il ſera pourvû, & il y a long temps que je m'y ſuis employé, comme je feray avec affection & obligation en tout ce qui vous touchera, & ſupplie noſtre Seigneur qu'il luy plaiſe vous octroyer, Monſieur, l'heur que vous ſouhaite

à Rome le 21 Juillet [1]. — Voſtre tres affectionné à vous ſervir,
FR. CARDINAL DE LA ROCHEFOUCAULT.

Ex MS. — *A Monſieur De Thou, Preſident au Parlement à Paris.*

MONSIEUR. Comme je me remettois ſur pied d'une petite maladie, qui m'a tenu environ un mois, & que j'eſperois de vous eſcrire ce qu'on auroit fait pour vous touchant l'affaire que vous ſçavez, eſt venu l'Arreſt du Parlement contre le Cardinal Bellarmin, qui a fort rejouï les ennemis de la France, cuidans avoir un fort juſte pretexte pour maltraitter & mal parler de cette Cour, & troubler le repos public, & autant meſcontente les François qui n'attendoyent pas en un tel temps une telle ſaillie, meſme contre ce Prelat trés amy de la France, & qui particulierement s'eſtoit employé pour vous d'affection: n'ayant ſon livre rien qui n'ait eſté pluſieurs fois imprimé tant à Paris qu'ailleurs par la France, & ayant parlé ſi modeſtement de la Puiſſance du Pape, qu'il ne tint pas à pluſieurs ennemis de noſtre Ordre que Sixte V ne fit cenſurer ſon livre ſur ce point, comme n'y ayant pas aſſez dict. Je crois, Monſieur, que ſi vous l'aviez leu que vous n'auriez trouvé autre doctrine que celle de l'Egliſe & des ſaints Conciles, tant de ceux qui ont eſté tenus en France qu'ailleurs, qui parlent de ce ſubject. Vous auriez veu auſſi les Docteurs qu'il allegue de toutes Nations, & je me perſuade que vous n'auriez pas tiré de cette doctrine des concluſions ſi pernicieuſes & ſi ſanglantes contre l'Eſtat & la perſonne des Rois, comme dict l'Arreſt. Je ſuis trés marri de ce coup, & voudrois pour bonne choſe qu'il n'euſt pas eſté donné, pour la crainte que j'ay que ce ne ſoit la ſemence de quelque Schiſme, & que cette Cour que j'honore n'en rapporte autant de blaſme, que la reputation du Cardinal & ſa doctrine eſt celebre par tout. Quelques uns ont dict, qu'on l'a ainſi traitté à cauſe qu'il eſt Jeſuite, veu qu'il y a des autheurs qui ſe vendent à Paris, comme par tout, qui en diſent plus que luy ſans comparaiſon, contre leſquels on ne dit rien. Si le rapport eſt vray, je ne m'en donne pas de peine. Je ſuis marri ſeulement que tout le mal qu'on nous vient faire, tombe pluſtoſt ſur le public que ſur nous, & que les ſervices que nous deſirons employer pour noſtre patrie ſoyent retardés par l'animoſité de quelques uns. On a eſcrit de par delà que vous aviez procuré un Arreſt contre ce bon Cardinal, offenſé de la Cenſure de voſtre Hiſtoire. Je ne le crois point, vous eſtimant ſeigneur de vertu & de conſcience,

NOT. [1] Sans date d'année.

ſcience, & qui ne voudroit pour ſon particulier nuire à la cauſe publique, & en ay dit ma creance au Cardinal, & ſupplié de croire que vous n'eſtiez point cauſe de cet Arreſt. Nos Peres de Paris m'eſcrivent que l'eſtabliſſement du College eſt retardé, & je le crois. Noſtre Pere General auſſi ne veut point qu'on inſiſte plus à ceſte pourſuitte; nous ſçavons que l'Univerſité ſe paſſera facilement de nos travaux, & l'on voit aſſez que nous n'aurons faute d'autres lieux pour les y employer. Les gens de bien nous ſçauront gré du deſir que nous avons monſtré de ſervir en particulier ceſte noble ville, où noſtre compagnie a pris ſa premiere naiſſance; & au ſurplus nous taſcherons de prendre en patience le mal qu'on dict de nous, & que l'on nous veut faire, ſi on le fait. Je vous ay eſcrit cecy, Monſieur, en confidence, invité & pouſsé de l'opinion que j'ay de voſtre vertu; & voſtre prudence voit ce qui eſt neceſſaire pour obvier aux maux à venir. Noſtre Pere General & tous tant que nous ſommes, auront ſoin de mettre la paix par tout. Je vous ſerviray en particulier de trés bon cœur, & verray ſi ce qui eſtoit commencé ſe pourra remettre à bien, que j'eſtimerois le meilleur que vous employaſſiez quelques Docteurs par delà, qui vous adviſaſſent de ce qu'ils eſtimeroient devoir eſtre limé en ceſte Hiſtoire. Cela vous ſeroit plus honorable, & crois que par deça ſeroit mieux venu. Je vous baiſe trés humblement les mains, & pour bonnes eſtrennes du nouvel An, je vous ſouhaite les benedictions du ciel & de la terre, & à toute voſtre famille.

De Rome le 2 Janvier 1611.

Par voſtre trés humble & obeiſſant ſerviteur,
RICHEOME.

L'AUTEUR du *Mercure François*, Tom. I. p. 376. edition de Paris 1611, 8vo. dit que " le Cardinal Bellarmin, qui eſtoit à Rome & premier de l'Inquiſition, " fut un des principaux à pourſuivre une cenſure de livres; & n'oublia à y faire " mettre tout ce qui avoit eſté faict contre les Jeſuites; dont l'Edit en fut publié " le neufieſme Novembre de ceſte année [1609.] & contenoit les Livres ſuivans." Voyez la Liſte dans l'Edit du Maître du Palais, cy-deſſus pag. 36.

Le même Auteur, ſans parler de M. de Thou en particulier, ajoûte, " Ceſte " cenſure a donné depuis ſubjet à beaucoup de perſonnes de parler: on en a fait " diverſes plaintes en France, & eſcrit qu'il la falloit lacerer à cauſe de l'Arreſt con" tre Jean Chaſtel, qui y eſtoit inſeré: Arreſt digne d'eſtre regravé en lettres d'or " à la poſterité, pour donner crainte à tels Aſſaſſins. Bref, c'eſt vouloir faire " aveugle toute la France. Le grand mal qui eſt depuis advenu par tels maudits " Aſſaſſins, faict gemir tous les François de la perte de leur grand Roy." Voyez ſur ce ſujet M. Rigault *de Rebus Galliae, lib.* II. *pag.* 470.

Heic ſubjiciendam duximus cenſuram in primam partem, ſive XVIII *libros priores hiſtoriarum Thuani, Drouartianae editionis in* 2 *vol.* 8vo, *nomine cujuſdam A. Caraccioli Clerici regularis ſubſcriptam; quæ a Chriſtophoro Puteano* (Du Puy) *Roma miſſa fuit auctori noſtro: qui in epiſtola ſua reſponſoria ad Puteanum,* XII *Februarii* 1606. *data, & ſupra in ſuo loco pag.* 12 *inſerta, haec, inter alia, de illa profert:*

J'AI reçû deux des voſtres —— enſemble les Notes de A. C. Elles ſont dignes de celuy tel que vous me le deſcrivez, & par le jugement de celuy auſſi denommé en voſtre lettre. —— J'ay tousjours penſé que l'on trouveroit ma Preface mauvaiſe par delà; mais que les plus prudents pour ceſte heure le diſſimuleroient; que cela ſeulement ſeroit cauſe qu'és autres choſes, leſquelles aiſement pouvoient eſtre paſſées, & l'euſſent été ſans cela, l'on ſe rendroit plus ſevere, ce que j'ay fort bien apperçu par les Notes du bon P. leſquelles ſont pour la pluſpart ridicules, mais je vois bien

que l'on luy a laiſsé toucher là où il fait mal aux autres qui ne parlent point encore, c'eſt à dire, qui attendent avec grand deſir que pour le ſubjet de la Religion nous revenions encore aux mains & aux confuſions paſſées. —— J'ay mis les Notes ès mains du bon homme P. M. qui en a ja verifié une partie, & s'en mocque; & dit que c'eſt autre choſe d'eſcrire au lieu d'où ſont venues les Notes, & principalement en l'Hiſtoire, & autre choſe d'eſcrire la verité des choſes paſſées en France, & au loing.

Ex MS. *Cenſura in Jacobi Thuani Hiſtoriam, Pariſienſis Editionis* 1604.[1]

Tomi primi Errata.

P*RAEFATIO locis aliquantulis corrigenda, ubi nimirum in juſtam Haereticorum punitionem invehitur et libertatem conſcientiae concedendam ſignificat, atque conceſſam in regno Franciae laudat.*

Ed. Drouart. Tom. I. 8vo.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 7.	p. 8.	*Dele ea verba* —— muneris paſtoralis oblitus.
Ibid.	Ibid.	*Dele* —— in invidiam et odium ingratus ſenex vertit.
20.	15.	*Dele* —— et impuri patris.
21.	Ibid.	*Dele* —— quae odia eo evaſerunt, ut temere et injurioſe rex a pontifice proſcriptus.
Ibid.	16.	*Dele* —— moribundi ſenis inaneis diras contraria obnuntiatione generoſe reviſerit, cuſo etiam Neapoli aureo nummo, qui effigiem ſuam ex una parte, et inſignia Neapolis ac Siciliae ex altera referebat, cum hoc elogio, PERDAM BABYLONIS NOMEN; quales adhuc hodie multi reperiuntur.
Ibid.	Ibid.	*Dele* —— nec in odio quod tam pertinaciter contra Helvetios exercuit.
25.	18.	*Dele* —— neque enim novum aut ſine exemplo eſſe apud nos regum eam poteſtatem fuiſſe, praecipue in prima et ſecunda familia, ut epiſcopos inſtituere, accedente provincialium epiſcoporum inauguratione, et aliquando etiam deponere poſſent. Id vero in eo, qui ipſe fratrum ſuffragiis eligatur, novum et minime ferendum fuiſſe, quod epiſcopos et alios praeſules eligendi poteſtatem iis, ad quos jure divino et ſacris patrum decretis pertinet, ademptam, ad ſe ſumma injuſtitia traxerit, ut eam, pretio accepto et cauſa religionis impia praevaricatione prodita, Chriſtiani orbis principibus turpiter divenderet. Peccatum tunc in ſacris muneribus diſpenſandis admiſſum Leo mox longe graviore cumulavit. Nam cum alioqui ad omnem licentiam ſponte ſua ferretur, Laurentii Puccii cardinalis, hominis turbidi, cui nimium tribuebat, impulſu, ut pecuniam ad immenſos ſumptus undique corrogaret, miſſis per omnia Chriſtiani orbis regna diplomatis omnium delictorum expiationem ac vitam aeternam pollicitus eſt, conſtituto pretio, quod quiſque pro peccati gravitate dependeret: in eamque rem per provincias quaeſtores & aeraria ordinavit, quibus additi praecones, qui tanti beneficii magnitudinem apud populum commendarent, et orationibus artificioſe compoſitis propoſitiſque palam libellis rei efficaciam immoderate extollerent. Quod licentioſe nimis a pontificiis miniſtris paſſim, atque in Germania praecipue, fiebat, ubi

NOT. [1] i. e. Editionis Drouartianae in 2 Vol. 8vo.

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

ubi qui redimendam pecuniam Romae a Pontifice conduxerant, per luſtra & popinas quotidie ſine pudore in aleae luſum uſuſque turpiſſimos poteſtatem extrahendi animas functorum ex igne expiatorio profundebant.

p. 31. p. 20. *Dele* —— cui inſidias nefaria fraude ſtruxerat.

36. 23. *Dele* —— Caeſar, ut injuriam ſibi a Clemente illatam ulciſceretur, nominis pontificii auctoritatem per omnem Hiſpaniam abolet, exemplo ab Hiſpanis ipſis poſteritati relicto, poſſe eccleſiaſticam diſciplinam citra nominis pontificii auctoritatem ad tempus conſervari.

63. 37. *Dele* ——Idem actum et poſtea Spirae, inſtantibus Proteſtantibus: quod unice reformidabat Clemens, qui quantum ex diſciplinae emendatione auctoritatis et ornamenti eccleſiae accederet, tantum de amplitudine et poteſtate ſua detrahi exiſtimabat. Tandem ab invito id extortum eſt, poſtquam, capta Florentia et dominatione Mediceae domus in ea ſtabilita, inſtanti Caeſari honeſte amplius denegare non potuit. Sed cum rem in longum miris ludificationibus extraheret, onus ſucceſſori reſervatum morte praeventus impoſuit.

78. 44. *Dele* —— quos mox ambitioſus et indulgens ſenex.

92. 52. *Dele* —— ita Rom. pontifex ab Imperatoribus primum creari aut conſtitui ſolitus, arbitrium ſummi inter Chriſtianos principatus conſtituendi ad ſe paulatim traxit. Id circa annum Chriſti ıↄccccxcvii accidit.

Ibid. Ibid. *Dele* —— ut non immerito Fr. Petrarcha, qui tunc temporis floruit, indignabundo animo miratus ſit, quaenam iſta ſuperbia eſſet, principem Romanum publicae libertatis auctorem libertate privare, ut cujus eſſe debent omnia, ipſe non ſit ſuus. In haec enim verba ad ipſum Carolum imperatorem ſcribens vir optimus et ſua aetate doctiſſimus prorupit.

194. 101. *Dele* —— augebat horrorem perverſa et praepoſtera judiciorum forma, quae contra naturalem aequitatem et omnem legitimum ordinem in juriſdictione illa explicanda obſervatur: tum etiam immanitas tormentorum, quibus plerumque contra veritatem quicquid delegatis judicibus libebat, a miſeris et innocentibus reis, ut ſe cruciatibus eximerent, per vim extorquebatur; quo fiebat, ut non tam pietatis tuendae cauſa eam inventam dicerent, cui alia via ſatis ex antiqua eccleſiae diſciplina proſpectum eſſet, quam ut everſis iſta ratione etiam omnium fortunis, liberis capitibus periculum crearetur.

203. 104. *Dele* —— princeps omnibus naturae donis cumulatiſſimus, et in quo, ſi in voluptates ſolutior non fuiſſet, nihil merito deſiderare poſſes: nam poſt divortium, niſi quod pontificiam auctoritatem execratus ſe caput eccleſiae conſtituit, nihil in religione mutavit, ſicut jam diximus, et epiſcopos fere bonos et doctos totis illis xiv annis, quibus ab Romana eccleſia ſe ſeparavit, in regno ordinavit, doctorum et literatorum fautor eximius.

206. 105. *Dele* —— Deſiderius Eraſmus, grande hujus ſaeculi decus.

210. 108. *Dele* —— nam Petrus Caſtellanus a nonnullis ex Sorbonicorum collegio jampridem infeſtorum, quod Robertum Stephanum doctiſſimum et peritiſſimum rei typographicae virum adverſus eos texiſſet, accuſatus eſt, quod in extrema oratione, quam in Franciſci funere habuit, ſperare atque perſuaſum

Ed. Drouart. Tom. I. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

habere dixiſſet, regis animam, vita ſanctiſſime acta, ſimul atque e corpore exceſſiſſet, protinus coelo receptam eſſe, neque expiatoriis ullis ignibus eguiſſe; quaſi de tertio loco, ut ipſi aiebant, de quo tot nuper a Proteſtantibus controverſiae excitatae fuerant, addubitaſſet: eamque ob cauſam quoſdam e ſuo numero ad regem delegarunt, qui a Joanne Mendoza regiorum diſpenſatorum principe excepti (is et ipſe mortuo Franciſco, a gratia, qua in aula antea florebat, ordine ſuo motus exciderat) hoc faceto et apto, pro tempore, reſponſo eluſi ſunt: Scio, inquit, quid huc veneritis; nempe ubi locorum Franciſci heri optimi anima nunc ſit, cum Caſtellano, ut male ſentiente, controverſamini: ceterum vobis confirmare poſſum, qui Franciſcum optime noverim, hoc eum ingenio ſemper fuiſſe, ut diu haerere ullo loco quantumvis amoeno et commodo nunquam potuerit, ut mihi ad purgatorium non morae faciendae cauſa divertiſſe videatur, ſed tantum, ut vinum illac tranſeundo a pocillatore pro more deguſtandum acciperet. Quo audito cum viderent Sorbonici Caſtellanum plus in aula valere gratia, quam ut ei negotium faceſſere poſſent, pudore confuſi domum reverterunt.

p. 213. p. 109. *Dele* —— cum igitur lege regni ſacerdotum collegia res ſoli et immobiles poſſidere prohibeantur.

231. 117. *Quod Georgio Lutherano prophetiam quandam tribuat; idcirco dele ea verba* —— hortante Georgium praefecto, ut bono animo eſſet, haec quidem flamma (inquit ille,) corpori moleſta eſt, ceterum animum minime frangit. At qui nos ex editiore loco tam ſuperbe deſpicit, intra paucos dies quam nunc arroganter ſedet, tam ignominioſe jacebit. Haec loquenti fune aſtricto vox incluſa eſt. Nec vaticinio exitus defuit.

238. 120. *Laudat P. Martyrem Vermilium Haereticum; ideo dele ab eo loco,* —— nam ſub exitum Novembris Petrus Martyr Vermilius Florentinus Argentina, ubi Italia exulans jam per quinque annos magna fama docuerat, in Angliam venit, a Thoma Crannero Cantuarienſi archiepiſcopo evocatus. Is in monaſterio Feſulano Florentiae proximo, Canonicorum, uti vocant, Regularium S. Auguſtini educatus, primum Patavii linguae Graecae et Philoſophiae plenam cognitionem adeptus, dein Bononiae Hebraicarum literarum et Theologiae ſtudiis gnaviter incubuit: unde illius ordinis ſodalium facile princeps habitus, cum in mores eorum ſeverius animadverteret, magna invidia laborare coepit; quam ut amoliretur, Neapolim profectus, comite conſiliorum Jo. Valdeſio Hiſpano clam coetum inſtituit praecipuae nobilitatis tam viris quam foeminis celebratum; in quorum numero etiam recenſetur Victoria Columna Ferdinandi Davali marchionis Piſcarii quondam uxor, ingenio, pietate, et modeſtia cum paucis comparanda. Sed cum non diu, re in vulgus emanante, ibi conſiſtere poſſet, Lucam profectus et in eodem inſtituto perſeverans, ſocios ibi habuit Immanuelem Tremellium Ferrarienſem, genere Hebraeum, ſed profeſſione Chriſtianum, qui Hebraicas literas, Celſum Martinengum, qui Graecas, et Paulum Laſicium Veronenſem, qui Latinas doceret, ac denique Hier. Zanchium Bergomatem. Verum ne heic quidem quieſcere potuit, cumque illac Paulus Buxeto

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

rediens iter habiturus eſſet, ut periculo praeverteret, relicta Italia Tigurum Helvetiorum conceſſit, comite profectionis Bernardino Ochino Senenſi, magnae eloquentiae concionatore.

p. 240. p. 121. *Dele laudes Beati Rhenani et Joannis Schoneri.* Vir in humanioribus literis, antiquitate et pia doctrina exercitatiſſimus, ingenio miti, ut qui in cogitatione de conſtituenda ex omnium conſenſu in religione concordia conſenuerit, ſummus Deſ. Eraſmi obſervator, qui eandem viam in his turbis inſtitit. Hujus etiam anni initio XVII Kal. Feb. matura mors Joannem Schonerum Caroloſtadienſem jam ſeptuagenarium Norimbergae nobis eripuit, ubi ille domicilium fixerat, aſtronomiae, quam poſt Regiomontanum opere illo egregio reſolutarum tabularum maxime illuſtravit, ſcientia inſignem, et illa inprimis, quae ex poſitu aſtrorum de cujuſque fortunis judicium fert, multis obſervationibus ab illo locupletata.

277. 140. *Invehit in Romanum pontificem, quod et ſaepe facit ſub Haeretici perſona, ſub quo latitans debacchatur: itaque dele* religionis cauſam heic agi ſubinde repetens, et aſtu pontificis Romani haec fieri, qui Caeſarem in ipſos armaverit, et cujus crudelis potentia cum ſumme Deo inviſa ſit, minime dubitare debeant, quin Deus in eam et ejus fautores graviſſime quam primum vindicaturus ſit.

317. 156. *Dele* —— cui nihil ſuorum charitate proximius.

322. 158. *Dele* —— atque inprimis a Paulo patre admonetur, ut a IV Eid. Septembreis ſibi caveret; aſtra enim ei cladem inſignem portendere. Siquidem ille pontifex aſtrologiae divinanti, quae de ſingulorum fortunis judicat, valde addictus erat, ob idque Lucam Gauricum Geophanenſem, aetate ſua magni nominis aſtrologum, ſemper, dum vixit, familiariter habuit, privato colloquio et menſa dignatus, ac tandem Civitatenſi epiſcopatu donavit.

323. 159. *Dele* —— quas a patre, ut conjurati aiebant, edoctus.

337. 166. *Dele* —— cui conciliorum univerſalium cura commiſſa eſt.

338. 167. *Dele* —— ſi recuſent patres, ſe, Caeſaris nomine et juſſu, ſynodi tranſlationem hanc frivolam et illegitimam, quaeque in ea fient nullius eſſe momenti, profiteri.

Ibid. Ibid. *Dele* —— quorum in poteſtate minime ſit, citra conſenſum Caeſaris concilium transferre.

348. 171. *Dele* —— in qua minime illum ſincere verſari ſciret.

351. 172. *Dele* —— ibi ex Philippi Melanchthonis ſententia, qui, ut erat miti ingenio, pacificandae eccleſiae unice ſtudebat.

358. 175. *Dele* —— Proteſtantium dicterium locum habuit, ob id videlicet illos chriſmatis et ſacri olei uſum tueri, quod inde caput unctius referrent.

373. 182. *Dele* —— quantumvis fremente pontifice.

Ibid. Ibid. *Dele* —— tunc et Paulus Vergerius epiſcopus Juſtinopolitanus, cujus ſedula opera Clemens VII ac Paulus per Germaniam uſi fuerant, vir magnae doctrinae, et Ferdinando regi, cujus filiam ex ſacro lavacro, cum in Pannonia eſſet, ſuſceperat, valde charus, ne concilio intereſſet, aut Juſtinopolim reverteretur, a pontifice prohibetur: unde ille primum Venetias, dein Patavium ſe contulit: ubi Franciſci Spierae nuper in ſumma deſperatione mortui exemplo territus, in agrum Bergomatem ſeceſſit, atque inde ad Rhaetos abiit, apud quos in Telina valle aliquanto tempore Lutheri doctri-

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

nam profeſſus, poſtremo a Chriſtophoro Wirtembergico Tubingam evocatus fuit.

p. 411. p. 201. *Dele* —— nihil igitur opus eſſe gratia ac largitate pontificis Romani; neque vero ſe uxores ac liberos deſerere poſſe, quos diligendos et cura ac benevolentia complectendos didicerint, auctore Chriſto, qui conjugium ampliſſimo elogio cohoneſtaverit, et illud impuro coelibatui praetulerit, cum melius eſſe nubere quam uri per Paulum praecipit: fruſtra etiam improbari, quod in eccleſiis ſuis integrae coenae uſus omnibus permittitur; id enim juxta Chriſti mandatum et veteris eccleſiae morem fieri, nec eſſe quod in eo mutationem ullam recipiant.

416. 202. *Dele* —— quid enim formula illa Auguſtana aliud agitur, quam ut pontificiae auctoritatis jugum, quod adeo generoſe excuſſimus, rurſus cervicibus noſtris imponatur? Ut errores nuper detecti et certis ſcripturae teſtimoniis revicti iterum in domum Dei invehantur? Ut tot annorum contentionibus ac laboribus parta libertas turpi obſequio ac morigeratione, quae non ſolum ad noſtrum dedecus, ſed ad Dei ignominiam et offenſionem pertineat, corrumpatur et penitus amittatur? At enim aliorum exemplo cedere tempori, et tranquillitati publicae conſulere, nos decuit. Id enim maxime omnium urgent adverſarii, in eoque criminationum ſuarum veluti arcem conſtituunt. Verum id in ceteris, quae ad fluxae hujus vitae commoda pertinent, uti jam diximus, locum habere poſſit: ad ea vero, quae Dei gloriam ſpectant, minime porrigi debere non ambigitur. Hoc enim nos magna illa veteris eccleſiae lumina Joannes Chryſoſtomus, Auguſtinus, Ambroſius docuerunt, teſtimonioque B. Petri, cujus ille, qui nos per Caeſarem oppugnat, ſe immerito ſucceſſorem jactat, confirmarunt, Deo, non hominibus, in iis quae Dei ſunt, parere homines debere admonentis. Itaque et in veteris eccleſiae annalibus legimus Gordium Caeſarienſem, qui ſub Licinio imp. ordines duxit, et poſtremo verae gloriae corona inſignitus eſt, cum ad ſupplicium raperetur, rogatum ab amicis ut periculi evitandi gratia ſententiam retractaret, reſpondiſſe; Non oportere linguam in contumeliam ejus, qui eam creaſſet, quidquam pronunciare. Et Baſilius magnus hanc etiam civi ſuo laudem tribuit, quod cum moneretur, ut de Deo quod vellet ſentiret, ceterum in ſinu tegeret, neque motum animi palam evulgaret, monitorem aſpernatus ſit, veritatem non ſolum ab iis prodi dictitans qui eam deſerunt, ſed etiam ab illis qui eam agnitam non audent publice profiteri. Id enim exemplo Danielis confirmari, qui contra Darii regis edictum magno et conſtanti animo, apertis feneſtris, verum Deum adoraverit, cum id privatim et clanculum facere poſſet: verum quod ea res ad divini nominis gloriam pertineret, nullam inſtantis periculi rationem habuerit, quod ei ab invidis et aemulis conflatum, poſtea, Deo ita volente, in ipſorum caput recidit. Valeant ergo, qui nos facto Chriſtum agnoſcere, verbo autem rejicere ſuadent. Quid enim magis pudendum, quam nomen ejus erubeſcere qui mundum condidit, qui nos ad imaginem ſui creavit, tot beneficiis, licet indignos, cumulavit; per quem vivimus, ſpiramus, cujus denique nos hereditas ſumus? Haec ſumma eſt accuſationis. Videte nunc, o qui

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

qui non omnino iniqui eſtis, quam immerito apud vos traducamur, quam injuſte nos armis perſequantur, qui tranquillitatis publicae ſpecioſum nomen obtendunt. Quapropter oramus omneis et obnixe admodum obteſtamur, tam qui nobiſcum idem in religione ſentiunt, quam ad quos juſtiſſimae hujus querelae vox perveniet, ut vota, ſuffragia, lachrimas conſocient, quibus iram victoris flectere, et hactenus infeſtas nobis ipſius aureis in poſterum benigniores reddere poſſimus. Id et humanae conditionis vinculum et communis patriae calamitas exigit, quae utraque magnam cum religione et pietate communionem habent. Quod ſi, impulſu ejus qui has turbas ciet, qui tanquam rugiens leo ovilia circuit, qui ex publica rerum perturbatione commodum captat, Caeſar, cujus ſecundum Deum omnia noſtra ſunt, inexorabilis eſſe pergat, arma, vim, injuriam abſtinete. Nihil enim legitimi magiſtratus auctoritas vos permovere debet, ubi manifeſta Dei offenſio cernitur: Mauritii inprimis et Thebaeae legionis exemplum in memoriam revocate: ii enim quam virtute bellica tam pietate inclyti milites, cum contra Imperii hoſteis ſemper fortiter ac gnaviter ſe geſſiſſent, ad omnia ducum dicto audientes, in iis, in quibus Dei gloria vertebatur, Deo quam hominibus obedire maluerunt, et, ut hanc inconcuſſam animi conſtantiam retinerent, nulla ſupplicia horruerunt. Quod ſupereſt, nobiſcum ſi non arma adverſus implacatos hoſteis, at preces apud Deum conjungite, ut is pro ſua ineffabili clementia et miſericordia ad res noſtras reſpiciat, regum ac magiſtratuum, quorum mentes, conſilia, affectiones in ipſius poteſtate ſunt, moderetur, flectat, molliat, corda noſtra ad veram poenitentiam inclinet; calamitoſos et bonis ſpoliatos atque ob purioris doctrinae profeſſionem huc illuc cum uxoribus, liberis, atque omni familia exulanteis conſoletur, et mutuis charitatis ac pietatis officiis ſublevet, atque ut in eo laudabili propoſito ad extremum uſque ſpiritum perſeveremus efficiat, noſque omneis adverſus externos generis humani hoſtis impetus et aſtus interno Spiritus ſui robore et prudentia muniat.

p. 430. p. 209. *Dele* —— adempto ipſis jure gladii. Sub anni exitum XII Kal. Januar. Odoſii Bigerronum deceſſit Margarita Franciſci ſoror, Henrici Labretani Navarrae regis conjux, foemina omnibus ingenii et animi dotibus exculta: quae tamen apud eccleſiaſticos male audiebat, quod fratris in Lutheranos male animati iras pro viribus temperaret, et apud ipſam tutus eſſet illis receptus. Certe Girardum Rufum, qui Cleriacenſe opimum admodum in Aginnatibus coenobium a Franciſco in ejus gratiam obtinuerat, ſaepius apud fratrem, quod Lutheri doctrinae ſectator eſſet, accuſatum, fremente licet Sorbonicorum collegio, conſtanter tutata eſt, et poſt omnia Oleronenſi epiſcopatu in Benearnenſi provincia donavit. Ejus nomine et fabellarum volumen imitatione Jo. Bocatii editum circumfertur, ſi tempora et juvenilem aetatem in qua ſcriptum eſt reſpicias, non prorſus damnandum, certe gravitate tantae heroinae et extrema vita minus dignum. Decima Muſa et quarta Charis a ſtudioſis omnibus, aut una novem Muſarum et trium Charitum inſtar appellari meruit: verſibuſque paſſim editis, et nummis percuſſis, his elogiis ornata eſt;

praecipue

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. — Edit. Lond. Tom. I.

praecipue vero a III ſororibus Anglis, Anna, Margarita, et Jana Semeriis, non minus ob ſplendorem generis, quam ingenii elegantiam et eximiam eruditionem cum rara morum probitate conjunctam aeterna commendatione dignis, celebrata eſt, edito hecatondiſticho, quod Jo. Auratus, Jo. Antonius Baifius, Nic. Deniſotus, praeclara Galliae noſtrae lumina, vario carminum genere poſtea expreſſerunt.

p. 437. p. 212. *Dele* —— inter alia, quod bona pauperum dilapidaſſet, in nepotes et ſororum filios omnem eccleſiae ſubſtantiam abſumpſiſſet; Mutinam et Rhegium Lepidi, quae ad Imperium pertinent, Ferrarienſium duci vendidiſſet; Parmam et Placentiam, quas eccleſiae minime quaeſiſſet, alienaſſet; Aſcanium Columnam et Baleonos injuſte profligaſſet; calumnioſe Caeſarem et Galliae regem incuſaſſet, quod hic cum Proteſtantibus, ille cum Anglo amicitiam coluiſſet, cum ipſe cum Turco Alexandri VI exemplo occultum commercium habuiſſet: quod denique in conſiliis capiendis ac ceteris rebus ſuis ſemper aſtrologos atque adeo Lucam Gauricum, quem et menſae adhibebat, conſuluiſſet. Exprobrata et patri filii flagitia et obſcoenitates, quas vivus diſſimulaverat, et de quibus, cum nonnunquam audiret, hoc ſolum conſueſſet dicere; Filium non commonſtrante parente haec didiciſſe. Quae, ſive vera ſive propter odium a pleriſque credita, magnum mortuo ac familiae dedecus in Italia, longe vero maximam ſedi Romanae apud Germanos et Anglos ad offenſionem proniores infamiam peperere.

443. 215. *Dele* —— is ſoluti ad omnem licentiam animi homo ſtatim adepta dignitate, qualis eſſet, omnibus manifeſtum fecit. Nam cum antiquae conſuetudinis ſit, ut novuspontifex galerum, cui velit, ſuum largiatur, eum juveni cuidam, cui Innocentio nomen, quique, quod in familia ſimiae curam gereret, Simiae etiam poſt adeptam dignitatem nomen retinuit, cognomine etiam ſuo atque inſignibus attributis donavit. Querentibus vero cardinalibus, quod indignum hominem ad tantum faſtigium evexiſſet, non inurbane reſpondit, Et vos, quid tandem in me meritorum comperiſtis, quem Chriſtianae reipublicae principem conſtitueretis?

444. Ibid. *Dele ea verba* —— Nam in iis rebus auctoritatem Romani pontifices ſibi arrogant.

Ibid. Ibid. *Dele* —— ut, quoniam diplomate pontificio rex a cenſuris abſolvebatur, propterea rex non intelligatur potuiſſe aut poſſe nunc aut in poſterum ullo modo ex quacunque cauſa cenſuris apoſtolicis ſubjici, aut ea re regis regnique juribus, libertatibus ac praerogativis derogari aut praejudicium ullum fieri: ut de cauſis, de quibus ad judicem ſaecularem itur, praefectus Veromanduorum cognoſcat, et in actis publicis conſervatoris regiorum ſcholae Rhemenſis privilegiorum titulum ſibi ſumat; archiepiſcopus autem conſervatorem privilegiorum apoſtolicorum, non officialem ordinarium, ne haec munia confundantur, ſed alium dicat, ita ut in cauſis criminalibus ſacrae perſonae coram archiepiſcopi officiali aut ejus vicario comparere teneantur; ſolutae, coram praefecto Veromanduorum aut ejus legato, modo de crimine ſpeciali et notionis regiae non agatur, quo caſu etiam ſacris addicti juriſdictioni regiae ſubjacebunt, et praefectus Veromanduorum

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

tanquam judex regius, non tanquam ſcholae privilegiorum conſervator de cauſis eorum cognoſcet.

p. 448. p. 217. *Dele* —— dum literarum ſacrarum homo rudis, theologicis libris in illo otio ſcriptis ſe deridendum propinat; quibus contrario ſcripto artificioſe ridiculo, ſub Benedicti Paſſavantii nomine, a Theodoro Beza reſponſum eſt.

453. 220. *Dele* —— Menſe Junio poſt edictum a rege promulgatur, et VIII Kal. Quintil. in ſenatu recitatur, quo ſuperius de ſcribis pontificiis et eorum numero coercendo ante quadriennium factum confirmatur, ac fraudibus quotidianis, quae in adipiſcendis ſacerdotiis a pleriſque patrabantur, unde frequentes adeo per omnia Galliae tribunalia magna nominis eccleſiaſtici infamia paſſim lites ferebantur, obviam itum eſt. Nam pravo uſu invaluerat, ut plures falſae literae reperirentur, quibus ejurandorum ſacerdotiorum gratia procuratores conſtituebantur, atque ab iis, qui in rationes referunt, quae cui a Pontifice beneficia conceduntur, crebrae conceſſi ſacerdotii teſtationes ſumerentur; nec procuratoriae literae ante promerentur, quam cum opportunum videretur mandatum ſacerdotium profiteri, et ita ad duos uſque annos ſaepius premerentur, nec ante ejus mortem qui ſacerdotium ejuraſſet exhiberentur. Eadem ſerpente licentia fiebat, ut plerique ſub conditione ſacerdotiis cederent, ut ea certae perſonae pontifex attribueret, ac nihilominus quoad ſuperſtites eſſent in abdicati ſacerdotii poſſeſſione remanerent, quod eos, quibus pontifex ſacerdotium largitus fuerat, gratiam illius ſpreviſſe praetexerent, cum tamen ſimulate poſſeſſionem adipiſcerentur, idque pontificii ſcribae in acta referrent. Item, quod cum legibus pontificiis irrita ejuratio habeatur niſi intra trimeſtre evulgetur, plerique, qui procuratores abdicandi ſacerdotii cauſa conſtituerant, confeſtim mandatum revocabant, quod innumeris fraudibus et calumnioſis in jure captionibus occaſionem praebebat. Itaque ſancitum, ut trapezitae, quorum curae hujuſmodi negotia committi ſolent, in actis diem perſcribant, quo aditi, et quo procuratoriae literae ipſis oblatae, et per quos ſcribas confectae ſint, quique teſtes iis ſubſcripſerint; quo item die ipſi, et qua de cauſa pernices tabellarios Romam miſerint, et quid reſponſi Roma acceperint. Hoc ut neceſſarium, ſic ſalutare admodum remedium eſt adhibitum, et tanquam fraenum graſſanti falſariorum audaciae impoſitum, quo numeroſae deinceps et inextricabiles lites per omneis regni curias explicarentur et terminarentur. Id initio Romae male acceptum, quod regi minime licere dicerent, de iis quae ad juriſdictionem eccleſiaſticam ſpectent, cujus ſe pontifex ſummum magiſtratum profitetur, leges ferre, et in eo pontificiam auctoritatem minui paſſim jactarent. Verum id juris noſtris regibus eſſe, et uſu receptum eſt, et argumentis atque exemplis docuit Carolus Molinaeus, juriſconſultus tam eruditione ac judicio quam probitate conſpicuus, qui commentariis in illud edictum publicatis tantam invidiam ſuſtinuit, praevalente jam tum inter Gallos pontificiorum potentia, ut ob id calumnioſe accuſatus, ſolum vertere, et apud Sequanos et Germanos divertere cogeretur; ubi vir de ingrata patria optime meritus, tutum et honorificum perfugium nactus eſt, donec, bello inter regem et Julium III exar-

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

deſcente, ab exilio revocatus eſt.

p. 456. p. 221. *Poſt* et quamvis *dele* —— ut ait ille.

Ibid. Ibid. *Dele* —— Eorum haec dogmata ferebantur; eccleſiam Romanam, quoniam verae Chriſti fidei renunciaverit, Babylonicam meretricem eſſe, et arborem illam ſterilem, quam ipſe Chriſtus diris devovit et revellendam eſſe praecepit: proinde minime parendum pontifici, et epiſcopis, qui ejus errores fovent: monaſticam vitam eccleſiae ſentinam ac plutonium eſſe; vana illius vota, nec niſi foedis puerorum amoribus ſervientia: preſbyterii ordines magnae beſtiae, quae in Apocalypſi commemoratur, notas eſſe: ignem purgatorium, ſolemne ſacrum, templorum encaenia, cultum ſanctorum, ac pro mortuis propitiatorium Satanae commenta eſſe.

458. 222. *Dele* —— quod in opes, faſtum, ac vitia pontificum vehementius inveherentur.

464. 224. *Dele* —— quo ſi quandoque pedem inferant, non Dei, divorumve ſtatuis advolvi; nec cereos eis aut donaria ulla ponere; non ſacerdotes ab eis rogari, ut pro ſe aut propinquorum manibus rem divinam faciant; non cruce frontem inſignire, uti aliorum moris eſt; cum coelum intonat, non ſe luſtrali aqua aſpergere, ſed ſublatis in coelum oculis Dei opem implorare; non religionis ergo peregre proficiſci; non per vias ante crucium ſimulacra caput aperire; ſacra alio ritu et populari lingua celebrare; non denique pontifici aut epiſcopis honorem deferre, ſed quoſdam e ſuo numero delectos pro antiſtitibus et doctoribus habere.

471. 227. *Dele* —— Plerique ſcripſere, inter noviſſima mandata, quae moriens Henrico filio dedit, hoc etiam addidiſſe, ut de injuriis a ſenatu Aquenſi provincialibus in ea cauſa illatis quaeri juberet. Ante vero quam moreretur, Joannem Romanum monachum comprehendi juſſerat, et ſenatui Aquenſi mandaverat, ut in eum animadverteret. Is ſiquidem cum de Haereticis quaeſtionem haberet, novum tormenti genus repererat, iis qui tormentis ſubjiciebantur ocreas ſebi bullientis plenas induere juſſis, quos ridens coram contemplabatur, et admotis calcaribus, Ecquid belle inſtructi eſſent, ut peregre proficiſcerentur, rogabat. Verum ille de ſenatus decreto certior factus Avenionem profugit, ubi ab hominibus, ut ſibi videbatur, ſecurus, divinam ultionem non effugit, omni peculio a domeſticis ſpoliatus, et ad extremam inopiam redactus, cum ſcatente foedis ulceribus corpore mortem ſaepius optaret, quam non niſi ſero, et poſt horrendos cruciatus, votis propitiam expertus eſt.

483. 232. *Dele* —— ob id tantum, quod puriorem doctrinam colerent.

582. 276. *Dele* —— Expeditiſſima ea viſa Caeſarianis miniſtris ratio, qua et conſilii actio redderetur facilior, et patres, expulſis ex civitatibus, quos illae Tridentum mittere potuiſſent theologis, pauciores adverſarios habituri eſſent. Pulſi ergo illi et ejecti; pars in Helvetios, alii alio confugerunt: abeunteis plerique cives, et inprimis Jo. Fridericus, quamvis captivus, per miniſtros ſuos pecunia, viatico, ac ſolatio perbenigne proſecutus eſt. Tanta vero ex eo ſecuta in templis ſolitudo, ut occaſionem haud occultis multorum querimoniis dederit, vim non bonis tantum et corporibus, ſed etiam mentibus et conſcien-

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

conſcientiis afferri quiritantium.

p. 588. p. 279. *Dele* —— Ad haec concionatores re prius deliberata reſpondent, Non quidem evulgaſſe ſe picturas; non tamen eas adeo reprehenſione dignas judicare; neque enim negari poſſe, quin plerique per ipſius ditionis fineis triennio abhinc a puriore religione defecerint; et ſi quidem ad belli auctores reſpiciatur, quin opprimendae religionis cauſa urbs obſeſſa ſit, itidem dubitari non poſſe: quod ad ſe attinet, nihil in admonendo populo praetermiſſum, neque ſe in poſterum praetermiſſuros: ceterum de concilio, quod Tridenti indictum ſit, longe aliter ſentire; illud enim ſe delendae veritatis ergo coactum exiſtimare; quippe in quo Romanus pontifex principem locum teneat, qui ſe pro Chriſti adverſario gerat: itaque non aliter orare Deum ſibi licere, quam ut tam pernicioſos hoſtium veritatis conatus et conſilia reſcindat, frangat, diſſipet, a quibus nihil niſi malum et Dei gloriae aeque ac reipublicae adverſum porro expectandum ſit.

600. 284. *Dele* —— hoc eſt quod maxime ad ſuam et univerſae eccleſiae injuriam pertinere arbitratur, quod eo tempore concilium coëgerit pontifex, quo conjunctis cum Caeſare copiis ipſum bello oppugnat; ne videlicet Gallicae eccleſiae praeſules eo convenire poſſint, quorum ſalutaribus ſententiis ac conſiliis tam in caput quam in membra diligentiſſime anquiratur; quae corrupto uſu in eccleſiam irrepſerunt, emendentur; et, emendatis iis quae in doctrina ac moribus corrupta ſunt, publica eccleſiae concordia ſarciatur. Hoc eſt, inquam, patres, cujus cauſa me rex ad vos miſit; non ut de injuria bello illato ſibi facta conqueratur; non hoc per meae conditionis hominem, non apud vos deceret: Neque enim ille aut potentiorem aut ſuperiorem ſe agnoſcit, cujus opem imploret, a quo jus petat: ſatis illi animi, ſatis virium et copiarum eſt, quibus non ſolum hoſtileis impetus propulſare, ſed ipſi ſibi jus dicere, et bello illato efficere poſſit, ut aggreſſores temeritatis et audaciae ſuae poeniteat; verum ſacra profanis miſceri, ambitioni religionem, inexplebili alieni invadendi cupiditati pietatem, jus rapinis, fas violentiae obtendi indignatur, et eo impudentiae inimicos ſuos poſtremo deveniſſe, ut, cum maxime fallunt, cum fucum hominibus faciunt, tunc doctrinae et morum in eccleſia emendationem conſtituere videri velint. Itaque rex Chriſtianiſſimus et natu maximus eccleſiae filius, his enim titulis a majoribus acceptis merito gloriatur, qui videat ſecum tam implacate et inique agi, cum diſſimulationi amplius locus eſſe non poſſit, me ſuo nomine coram vobis, ſicuti per ſuos legatos Romae jam feciſſe ſcitis, denunciare juſſit, ob excitatum tam iniquum tamque alieno tempore bellum, non licere nec integrum ſibi eſſe ditionis ſuae epiſcopos Tridentum mittere, neque habere hunc conſeſſum pro oecumenica et legitime congregata ſynodo, ſed magis, quod literarum nuper traditarum inſcriptio doceat, pro conventu quodam privato, qui non religionis ac reip. cauſa, verum in ambitioſorum quorumdam, compendium ex his turbis captantium, gratiam ſit conſtitutus; ac proinde illius decretis nec ſe nec regni ſui Ordines ullo modo obligari; contra, adhibiturum ea remedia, ſi opus fuerit, quibus majores ſui in conſimili cauſa uſi fuerint. Non enim ignoratis, patres,

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

tres, quid juris Galliae reges jam a primis temporibus, cum nobiliſſimum regnum fundatum eſt, quantumque in rebus ſacris ſibi jure ſuo ſumpſerint; quamque poteſtate illa ſua non licenter ad religionem evertendam abuſi, verum ad tuendam eam et vindicandam a tyrannide libertatem Chriſtianam hactenus pie ſemper ſint uſi. Nota ſunt Clodovei et Childeberti temporibus habita concilia; nota ſunt Caroli magni, cui et ejus parenti magnitudinem ſuam Romani pontifices debent; nota Ludovici Pii de religione decreta. Cum vero temporis ſucceſſu pontifices poteſtate legitima abutentes avare in eccleſia graſſarentur, Ludovicus IX, is qui ob pietatem et vitae ſanctimoniam eximiam inter divos referri meruit, generoſe reſtitit, et anno ſalutis CIↃCCLXVII legem tulit, quae et hodie Pragmaticae nomine circumfertur, qua mos priſcus in eligendis epiſcopis et ceteris praeſulibus intermiſſus revocatur, et ullum eo nomine pontifici Romano tributum pendi prohibetur. Sed rurſus, pervincente eorum ſeu aſtu ſeu potentia, eadem, quae prius, mala invaluerunt, quae poſtmodo Baſileenſis ſynodi decreto omnino ſublata ſunt, et annalia vectigalia ex beneficiis, quae vocant, exigi vetita. Quam ſynodum, quod pontificum nimiam potentiam coërcere videretur, ab ipſis pro falſa habitam, Carolus VII poſtea in regni comitiis Auguſtoriti Pictonum confirmavit edicto, quod vulgo Pragmaticam Sanctionem nuncupant. Eugenius quidem IV, qui ad concilium Baſileenſe ſaepius a patribus vocatus eo venire detrectaverat, in ſua cauſa judex irritum illud et ut ſchiſmaticum pronunciavit; et Aeneas Silvius Picolomineus, qui praecipui ſcribae munere in concilio Baſileenſi functus eſt, cum poſtea ſummus pontifex creatus eſſet, ſumpto Pii II nomine, illud omnium maxime improbavit; miſſoque ad Ludovicum XI Caroli VII filium legato, quamvis primaria Pariſienſis curia et theologorum ſchola reclamaret, et contra conteſtaretur, tandem impetravit, ut Sanctio illa aboleretur, conſultore Joanne Balua cardinali: verum hujus facti utrumque poſtea poenituit; regem quidem, qui ea re magnum ſe in regno detrimentum accepiſſe ſenſit; cardinalem vero, ob moleſti carceris diuturnitatem, in quem propterea a ſagaciſſimo rege conjectus creditur. Quas autem inimicitias eam ob rem cum Ludovico XII optimo principe Julius II exercuerit, vos ſcitis, et utinam non adeo recens eſſet memoria; nam nomen illud tunc Galliae inviſum, vereor ne nunc etiam fatale ſit. Poſtea Leo X cum Franciſco tranſegit, et quamvis inſtrumenta ea de re confecta fuerint, Sanctio tamen illa adeo apud nos in omnibus regni curiis et theologorum noſtrorum collegiis religioſe etiam hodie colitur, ut eam ſervaturos ſe jurejurando interpoſito promittant. Viderint ergo, qui paci eccleſiae conſultum volunt, et pro ſua prudentia pontifex ejuſve melius conſulti ſucceſſores provideant, ut occultam hanc et latentem ſciſſuram aliquando reſarciant. Cum haec vobis Chriſtianiſſimus rex per me dicit ac denunciat, hoc etiam dictum intelligit, ſe ſemper erga religionem, quam a patribus hauſit, et ſedem Romanam, quam majores ſui coluerunt, defenderunt, auxerunt, ſincero et parato animo futurum, neque commiſſurum, ut ejus fidem, cultum et amicitiam praeſens vel ventura aetas deſiderare poſ-

i ſit;

Drouart. Edit. Lond.
m. I. 8vo. Tom. I.

ſit; ſed in has anguſtias publicae tranquillitatis hoſtium vi fraudulenta adductum, ut, niſi ſibi et reipublicae deeſſe velit, aliud praeſtare non poſſit: itaque nec inaneis in juſta cauſa minas ac cenſuras extimeſcere, quas alioqui, ſi iniquam cauſam foveret, pius princeps merito exhorreſceret; multo minus proſcriptiones reformidare, qui ſciat, quid olim univerſi regni Ordines Lutetiae ſub Philippo Pulchro, et Pariſienſis theologorum ſchola contra Bonifacium VIII decreverit; quid ſub Carolo VI contra Benedictum, et poſtea contra Julium II ſub eo de quo modo diximus, et cujus adeo jucunda ac venerabilis inter Gallos etiam hodie memoria viget, Ludovico XII. Igitur cum tam juſta arma induerit, tam juſtas hujus actionis cauſas habeat Chriſtianiſſimus rex, poſtremo a vobis petit, ut quicquid a me ipſius juſſu dictum eſt, aequi bonique conſulatis, et conteſtationem hanc, quam ſcripto exhibiturus ſum, in acta referri jubeatis, hujuſque actionis documentum mihi ejus nomine impertiamini, quo ceteros orbis Chriſtiani principes ac civitates de re tota certiores faciat. Audito legato.

p. 649. p. 304. *Dele* —— Neque hoc contenti eccleſiaſtici virulentum librum edunt, quo ſenatus Toloſani auctoritatem contumelioſis dicteriis perſtringebant; cui contrario ſcripto Jo. Maſencalus curiae princeps, antiquae gravitatis et probitatis vir, pro ſenatuſconſulti defenſione reſpondit; quo aculeate atque adeo acerbe in mores et libidines ſacerdotum invehitur; eoque nomine a theologis Pariſienſibus liber publica cenſura anno ſequenti damnatus eſt; nec dubium eſt famae diſcrimen ipſum quoque aditurum, niſi eum amplitudo ſua et integritatis opinio a calumniae morſibus vindicaſſet.

653. 306. *Dele* —— Eodem anno Martinus Bucerus Seleſtadii in Alſatia natus, quem relicta Argentina in Angliam tranſmiſiſſe diximus, Cantabrigiae diem ſuum obiit pridie Kalendas Martias, cum LXI aetatis annum ageret, multorum carminibus epitaphiis celebratus, ac praecipue duorum Suffolciorum fratrum, quorum mater ſemper aegrotanti aſſedit et omnia humanitatis officia praeſtitit. Paulo antequam moreretur, cum Germaniae ſtatum deploraret, vereri ſe ſaepius dixit, ut in tanto multorum ardore Deum cognoſcendi et eccleſiae inſtaurandae, deficiente diſciplina, qua improbi caſtigarentur et ordo in miniſterio ſervaretur, laudabiles eorum conatus diu aut feliciter procederent: itaque optare unice ſe, ut quae ad Edvardum regem de eccleſiae diſciplina conſtituenda ſcripto comprehendiſſet, per Angliae regnum locum haberent et religioſe obſervarentur. Funus ejus magna frequentia celebratum, plus CIↃII hominum illud deducentibus, et corpus in majore urbis templo conditum eſt.

738. 344. *Dele* —— Romam ſub id tempus petiit, ut novis a pontifice emendicatis facultatibus et ſacerdotiis, ſic enim tunc jactabatur, lacunas illas expleret.

768. 357. *Dele* —— idoneos in templis et juventuti erudiendae doctores praeficere ſui officii eſſe profitentur; ſic enim obviam iri hoſtium veritatis conatibus aiebant, qui id hactenus egerint, ut oppreſſis piis doctoribus pontificia poteſtas conſtitueretur, et juventus erroneae et impiae doctrinae a teneris imbuta ſucco, ſenſim in ea adoleſceret: eo conſilio non ſolum

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

pios doctores in vincula conjeciſſe, ſed et eos per jurisjurandi religionem dira et inaudita inhumanitate adegiſſe ut Imperii finibus excederent, alioſque aut a doctrina inter eos recepta abhorrenteis, aut qui minus conſtantes a pura religione defecerant, in horum locum ſubſtituiſſe.

p. 777. p. 360. *Dele* —— a Bonifacio VIII inquieto et ſuperbo homine.

882. 407. *Dele* —— Mox, ubi praeſenſit ac notavit ſigna certa propinquantis mortis vir invicto et excelſo animo, rebus in exercitu et domi ſumma animi tranquillitate ordinatis, minime ſe invitum terris excedere profeſſus eſt, quod ſe fidei in Dei Filium ſuae optima ſpe foveri laetaretur, neque ſentiret affici deſiderio ejus vitae, in qua continuis quaſi fluctibus negotiorum vexatus, tam incertas voluntates et leveis hominum animos atque indignam meritis ſuis gratiam expertus eſſet. Tum cum Jo. Albino colloquium fidele habuit, et ſacratiſſimorum Chriſtianae communitatis myſteriorum cupidiſſime particeps factus eſt. Tandem v Eid. Quintileis, hora nona matutina, in caſtris obiit, cum annum XXXII exceſſiſſet. Multa prodigia hunc caſum portendiſſe narrantur: canum rabies, qua ad mutuam perniciem uſque certarunt; fremitus in aëre; hominum et equorum illo campo, in quo conflictus fuit, nocte intempeſta auditi clamores; ejulatus item in oppidis; in Perlini vero arce de Mauritii ſtatua, nulla vi adhibita, caput decidit; ipſe quoque viro optimo in domo flagrante per ſomnum apparuit; ſanguineae etiam guttae in herbarum foliis viſae, non ſolum iis locis, ſed et Argentinae ſub Junii initium, quod ad papilionum ingentem nubem tunc paſſim volitantium multi referebant, quibus ruptis hic cruor emanaverit. Corpore Mauritii exenterato, inteſtina Siverhuſiae condita ſunt: cadaver Lipſiam primo delatum et in D. Thomae depoſitum eſt, concione in mortui laudem publice a Joachimo Camerario habita XIV Kal. Sextileis; inſtitutumque ut quotannis memoria tanti principis celebraretur: tandem Fribergam tranſlatum eſt, oppidum argentifodinis nobile, prodeunte obviam ſenatu et Agnete uxore Philippi Heſſi filia, aulicarum foeminarum comitatu complorationem augente, et in B. Mariae juxta patrem Henricum et Albertum filiolum terrae x Kal. Sextil. mandatur, cum a Daniele Dreſſero eccleſiae Dreſedenſis paſtore iterum fuiſſet laudatus. Conditus eſt inſigni monumento vere inſignis vir, qui etiam inter arma humanitatis ſtudia minime neglexit.

931. 428. *Dele* —— Tunc et multi in Gallia ob religionem ſupplicio affecti ſunt; ac Lugduni quidem Martialis Albus, Petrus Scriba, Bernardus Seguinus, Carolus Faber, Petrus Navierius, alii, qui omnes publicis Bernatum ſumptibus Lauſanae operam literis dederant, et propagandae religionis quam Bernates profitentur cauſa in Galliam ſummiſſi fuerant; antequam tamen ejus rei quidquam egiſſent, comprehenſi publice cremantur, nec ut iis parceretur Bernates a rege impetrare potuerunt. Cum ad ſupplicium ducerentur, una quoque Lud. Marſacus, homo militaris, ſed qui in ſacris libris legendis multum temporis contriverat, productus eſt, minime revincto collo, uti fieri aſſolet; ſic enim judex, quod ille regi militaſſet, juſſerat: cumque videret ſociis indutum collo a carnifice laqueum, quaeſivit a praetore, an eorum potior

Edit. Drouart. Tom. I. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

quam ſua cauſa exiſteret: Cur enim, inquit, non me ſimili torque donas, et tam illuſtris ac praeſtantis ordinis me quoque equitem creas? Quo dicto alludebat ad uſu receptum inter principes morem, qui quos cohoneſtare volunt, in ſui ordinis numerum cooptant, et torqui veluti honoris ac virtutis inſigni donant. Saeviebat tunc ultra modum Lutetiae peſtis: et multi quotidie ob religionem flammis exurebantur: cujus rei invidia a multis in cardinalem Turnonium rejiciebatur, qui regni tranquillitatis ſumme ſtudioſus cum eſſet, nec citra turbas in cauſa religionis quidquam novari poſſe exiſtimaret, Sectarios omneis ut publice quietis perturbatores odio proſequebatur: ſed culpam plures in Pictaviam Valentinam conferebant, quae, ut Aumalium et Marcianum generos captivos redimeret, ob religionem damnatorum bona fiſco adjudicata a facili principe, cujus ingenio abutebatur, veneficiis ſuis impetraverat, et per homines ſuos atque emiſſarios quaeſtiones ea de re ut frequentes ac calumnioſae plerumque haberentur curabat.

"De hoc autem libro, deque ejus auctore, hoc cenſeo: Librum dignum eſſe qui penitus damnetur et aboleatur; quippe qui locos tam crebros et tam foede peſtilentes habeat, ut plane purgari non poſſit, quin hiſtoriae ſenſus mutilus, atque adeo inutilis, reddatur: Auctorem ob immane odium quod in Romanam ſedem ejuſque ſummos pontifices identidem oſtendit, videri Calviniſtam, atque ob id jure inter primae claſſis Haereticos recenſendum."

D. Anton. Caraciolus,
Cl. Reg.

Edit. Drouart. Tom. II. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

Secundi Tomi Cenſura.

In hoc ſecundo Tomo ſaepe mordentur ſummi pontifices, et laudantur Haeretici, non ſolum ob eruditionem, ſed ob pietatem; paſſim quoque ſectas Haereticorum appellat auctor honorifico nomine Religionis.

Lege paginas 33, 137, 146, 159, 214, 241, 353, 483, 565, 688, 689, 690, 719, *in quibus omnibus locis lineas ſubductas invenies.*

[1] *Manu* Cardinalis Bellarmini *ſcriptum.*

Tomi ſecundi Errata.

p. 33. p. 473. *Dele* —— Verum Julius ad ſcurrilitatem uſque feſtivus, et alienam ab innata deceſſoribus pontificibus ambitione mentem prae ſe ferens.

159. 526. *Dele* —— cito in ſuperbiam vertit.

235. 559. *Dele* —— Nam licet ſacrorum penes ipſos non ſit omnino arbitrium.

236. 560. *Dele* —— aequum videri, ut potius veteris eccleſiae veſtigiis inſiſtatur, quae non ferro et flammis in religione conſtituenda

NOT. [1] Sic notatum in MS. a *Chr. Puteano* ad *Thuanum* miſſo.

Edit. Drouart. Tom. II. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

tuenda ac propaganda, ſed puriore doctrina et honeſtis vitae antiſtitum exemplis, rem confecit.

p. 241. p. 562. *Dele* —— Quo et eodem anno immatura morte crepta eſt Olympia Fulvia Morata Ferrarienſis, morum ſanctimonia, ingenio et eruditione cum quavis priſci aevi comparanda foemina. Huic parens fuit Fulvius Peregrinus Moratus Mantuanus, homo doctus, qui filiam in literis inſtituit, in quibus tantum profecit, uſa etiam Chiliano Sinapio praeceptore, ut Graece et Latine ſcribere eleganter, et verſus utraque lingua pangere didicerit. Dein in Renatae Herculis II Ferrarienſis uxoris familia cum Proteſtantium doctrinam hauſiſſet, ubi et in comitatu atque adeo amicitia Annae Ateſtinae, quae poſtea Franciſco Lotharingo Guiſae duci nupſit, principem locum tenuit, totam ſe theologicis ſtudiis mancipavit. Poſtremo ob religionem natale ſolum vertere coacta, cum Aemilio fratre in Germaniam venit, et Andreae Gruntlero medico nupſit, cum quo conjunctiſſime, ſed paucis vixit annis; et Heidelbergae, ubi larem fixerat, VII Kal. Novembreis ex hac vita exceſſit, cum vix totos XXIX annos exegiſſet. Eam mox Aemilius frater et Andreas maritus ſecuti ſunt, in eodem tumulo ad D. Petri conditi. Hujus Miſcellanea coëgit et publicavit Coelius Secundus Curio, ob religionem et ipſe Italia profugus, quae foeminae omni laude digniſſimae mores et raram eruditionem exprimunt, et quid a tam excellenti ingenio expectari potuiſſet, niſi praemature adeo in vivis eſſe deſiiſſet, clare oſtendunt.

353. 610. *Dele* —— Sub exitum Octobris, cum hiſtoriam huc uſque exacta fide et diligentia pertexuiſſet, ſcribendi et vitae finem fecit Joannes Sleidanus lue populari correptus, anno aetatis LI, a cognomine vico in Belgio ita vocatus; vir eruditione et rerum agendarum peritia hoc ſaeculo clarus, qui adoleſcentiam apud nos fere egerat, et in Bellaiorum familia diu verſatus, res magnas ſub Joanne Bellaio cardinali geſſerat ac didicerat: inde incaleſcente per Galliam in Lutheraniſmi ſuſpectos animadverſione in Germaniam ſeceſſit, et Argentinenſi reipûblicae ſuam operam addixit, in eaque urbe, tot rerum quas geſſerat, aut a fide dignis acceperat, notitia fretus, Commentarios ſcribere aggreſſus eſt.

357. 613. *Dele illa verba* —— ut plerumque fit.

558. 702. *Dele* —— et non niſi ob ſummas ac raras virtutes ſupremo faſtigio dignas a pontificis dignitate aemulorum et innata aulae Romanae praepoſtera ambitione excluſus.

573. 727. *Dele* —— ex quibus ultimus hodie ſuperat Joſephus Juſtus Scaliger, qui ſecundum patrem nunc inter literatos et in re literaria principem ſine controverſia locum tenet, vere eruditorum Phoebus, ut politiſſimi ingenii vir eum indigitavit. De hoc ut plura dicam, nec pudor ejus patitur, nec per ingentia ipſius erga me merita licet; quanquam minime vereor, ne propterea minus vera de eo praedicare videar; cum quicquid dixero, opinione omnium vero minus ſit. Sed potius eſt ut tanti viri nomen per tranſennam appellaſſe contenti, cultum, quo divinum ejus ingenium cum rara morum probitate conjunctum, pro jure amicitiae quae mihi cum illo intercedit, proſequimur, venerabili ſilentio, ut in ſacris fieri amat, obſignemus.

Ed. Drouart. Tom. II. 8vo. Edit. Lond. Tom. I.

p. 688. p. 759. *Dele* —— an potius, quod ruentis Romanae potentiae pudenda et adulta vitia ſacrae ſcripturae admota face revelaverint, et nunc demum emendari expoſtulent, ſeditioſius egiſſe arguuntur?

694. 762. *Dele* —— Ferunt, cum efferretur, ad Baſtiliam adverſam reſpexiſſe, et ſenatorum, qui in ea nuper capti detinebantur, recordatum ſaepius dixiſſe, Vereri ſe ne injuriam innocentibus hominibus feciſſet: ad quas voces cardinalem Lotharingum, qui aderat, ſubiratum monuiſſe regem, eam mentem illi a maligno ſpiritu et generis humani hoſte immitti; a quo proinde ſibi caveret, et conſtantiam in fide ſervaret. *Ibi enim latet mendacium ad tuendos Haereticos confictum.*

735. 780. *Dele* —— quod regni ſecretum ad aſſerendam religionem et regiam majeſtatem tuendam contra ſacerdotalem juriſdictionem, ſi quando poteſtate legitima eam abuti contingit, a majoribus inventum eſt, et laudabili conſuetudine atque eventu jam multos annos in Gallia feliciter uſurpatum.

Ibid. 781. —— *pro* charactere *ſcribe* officio.

737. Ibid. *Dele narrationem pertinacis mortis, viz.* —— Sententia, ut fit, coram ipſo recitata nullum conſternati animi ſignum dedit, ſed ignoſcere ſe judicibus dixit, qui ſecundum conſcientiam, non ſecundum ſcientiam et veram Dei ſapientiam judicaſſent. Tum multa de aeterno Dei judicio, et quaſi converſa ad judices oratione, praefatus, tandem commotior in haec verba deſiit: Jam tandem ignes veſtros et incendia reſtinguite, atque ad Deum, emendata priore vita, menteis convertite, ut peccata vobis condonentur ac deleantur: iniquus derelinquat viam ſuam, omiſſiſque perverſis conſiliis ad Dominum convertatur, et ipſe ejus miſerebitur. At vos vivite et valete, o ſenatores, et in Deo ac de Deo indeſinenter cogitate: ego libens ad mortem pergo. His dictis plauſtro impoſitus, magna equitum ac peditum armatorum caterva ſtipante, quaſi periculum ſubeſſet, ubi ad S. Joannis plateam venit, qui locus erat ſupplicio deſtinatus, pauca apud populum, uti receperat, prolocutus, evangelii ſe cauſa nimirum, non tanquam latronem ad mortem damnatum, ipſe ſe veſte exuit; et cum in altum attolleretur aliquoties auditus eſt haec verba pronuncians, Deus mi, ne me derelinquas, ne ego te derelinquam. Eliſis mox laqueo faucibus corpus in ignem conjicitur.

741. 783. *Dele* —— ac poſtremo Romam miſſus inſtigante Nic. Pelleveo tunc cardinali, de quo jam multoties locuti ſumus, a Gregorio XIII indigne ob id habitus eſt, dum prioris decreti potius ab affectatis judicibus contra ſenatorum privilegia facti, quam alterius, quo ab univerſa curia abſolutus eſt, rationem habendam putat.

755. 789. *Dele* —— qui ancipiti diu fortuna ob pontificum odia et ambitionem jactatus.

761. 791. *Dele laudes Roberti et Henrici Stephani, viz.* —— Nec multo poſt vivis exemptus eſt Robertus Stephanus Pariſienſis, typographus regius, ſecundum Aldum Manutium Romanum, qui Venetiis, et Joannem Frobenium, qui Baſileae eandem artem ſumma laude exercuerunt, clariſſimus: quos ille longo ſpatio ſupergreſſus eſt, acri judicio, diligentia accurata, et artis ipſius elegantia: cui ob id non ſolum Gallia,

Edit. Drouart. Tom. II. 8vo. | Edit. Lond. Tom. I.

lia, ſed univerſus Chriſtianus orbis plus debet, quam cuiquam fortiſſimorum belli ducum ob propagatos fineis patriae unquam debuit: majuſque ex ejus unius induſtria, quam ex tot praeclare bello et pace geſtis ad Franciſcum decus et nunquam interitura gloria redundavit. Sed migrante ad Deum optimo non ſolum principe, ſed literarum fautore ac parente eximio, indigna bene merito de patria civi tot editis Hebraicis, Graecis, et Latinis libris gratia repenſa eſt a theologorum noſtrorum collegio, qui hominem reipublicae invigilantem et quaſvis aequas conditiones accipere ſe paratum demonſtrantem, non deſierunt laceſſere, donec ille vexationum injuſtarum pertaeſus ex neceſſitate conſilium cepit, et relicta patria Genevam ad extremum ſe contulit. Ubi tanta prudentia publicam ſimul et privatam rem curavit, ut quamvis tot adverſitatibus conflictatus et incommoditatibus, quae ſolum vertentibus neceſſario perferendae ſunt, tamen in opere aſſiduus ad ultimum vitae ſpiritum laudabile rei literariae adjuvandae propoſitum conſtanter tenuerit, ac tandem cum LVI annum vitae ageret, VII Eidus Septembreis fatis conceſſit; foris gloria dives, et domi liberis, qui Genevae manerent, relicta opulenta ſupellectile: Hanc enim legem ingratae patriae pertaeſus, non tam ejus odio, quam juſtae, ut putabat, ultionis ratione in teſtamento dixit. Itaque Robertus filius, qui eandem artem Lutetiae ſumma cum laude pro facultatibus exercuit, ab hereditate paterna omnino excluſus eſt: quam Henricus tanto patre digniſſimus filius crevit, qui typographicam non ſolum longo tempore itidem poſtea exercuit, ſed multa ad juvandam rem literariam propria induſtria contulit, inter alia edito aemulatione patris, qui linguae Latinae penum olim condiderat, linguae Graecae copioſiſſimo et multorum principum gazis praeferendo theſauro.

p. 854. | p. 831. *Dele* —— lectiſſimae et eruditiſſimae foeminae.

865. | Tom. II. p. 5. *Dele* —— ne ad inquiſitionis Hiſpanicae ſcopulos.

883. | 13. *Dele* —— praevalida eccleſiaſticorum vitia.

Ibid. | Ibid. *Dele* —— pars judicio.

892. | 17. *Dele* —— Nam pontifices in eo tantum videri omnem curam poſuiſſe, ut inter principes bellum ex bello ſererent, ex eaque occaſione parteis foverent.

893. | 18. *Dele* —— Multaque in eam rem ſubjecit, quibus demonſtrabat, a vera pietate diſſentanea dicere eos, qui Davidicarum cantionum vernacula lingua uſu foeminis interdicunt: quarum ſi interpretatio, quae circumfertur, minime probetur, errores notari, non autem totum opus rejici debere. Inde non modicam calumniandi anſam praebitam adverſariis, ex eo colligentibus, non cum hominibus, ſed cum Deo bellum geri, cum cantionum ad Dei laudem et piorum ſolatium inſtitutarum publice ac privatim uſus prohibetur.

895. | Ibid. *Dele* —— Verum non minus peccari ab iis, qui in illos qui ſolo pietatis ſtudio ducuntur, proque ea fortiter ad mortem pergunt, et jacturam ſuorum ac fortunarum contemnunt, plus aequo ſaeviunt: nam irritari plerumque ſpectantium animos; et in confeſſo eſſe, id in multorum animis excitaſſe ſtudium cognoſcendi de ea doctrina quam in mediis flammis homines minime mali tam conſtanter profiterentur, ac poſtremo ipſos eam ſuſcepiſſe. Longe aliam antiquorum patrum rationem fuiſſe: Nam nec CCCXVIII in Nicaena ſyno-

Edit. Drouart. Tom II. 8vo. — Edit. Lond. Tom. II.

do priore, IↃCXXX in Chalcedonenſi, CL in Conſtantinopolitana epiſcopos aliis armis quam Dei verbo contra Ariano, Macedonianos, ac Neſtorianos uſos eſſe; nec Conſtantinum, Valentinianum, Theodoſium, Marcianum, pios maxime principes, quidquam gravius in Sectarios quam exilium ſtatuiſſe. Itaque a ſuppliciis ac poenis temperandum videri: quod ſi neceſſitas ferat ut magiſtratu opus ſit, id ſaltem ſervandum in ſumendis ſuppliciis, ut loci, temporis, perſonarum, voluntatum, et qua de cauſa coetus coactus ſit, ratio habeatur.

p. 896. p. 19. *Dele* —— et quibus ludificationibus uſi ſint pontifices, ut eum ſpe laudabili, quam animo pius princeps conceperat, fruſtrarentur.

921. 29. *Dele* —— et poſt varias diſputationes ſumi poſſe placuiſſe dicebat, cum pontifex pro ſummo magiſtratu minime cenſeri debeat, ut qui Venaſcinenſem comitatum non jure, ſed vi Raimundo Toloſano olim ablatum poſſideat; nec vero pontificem ulla ratione magiſtratum aut principatum extra poteſtatem eccleſiaſticam in homines exercere poſſe: cum Chriſtus ſuis edixerit, reges terrae ſubditis dominari, non autem ſic ſuos imperaturos; quorum maximum inter ipſos minimum cenſeri velit.

962. 51. *Dele* —— Sed pontifex [1] deprivatis affectibus tantum ſolicitus, ad cetera ſecurus, idem quod alii ante eum verebatur, nempe ne ſua ſibi potentia in ordinem cogeretur.

964. 52. *Dele* —— inſigni perfidia.

965. 53. *Dele* —— inſigni violatae fidei infamia cumulavit.

967. Ibid. *Dele* —— et de alia quavis re potius quam de munere paſtorali ſolicito.

1003. 69. *Dele laudes Alberti comitis Mansfeldii, viz.* —— Et in ſuperiore Saxonia Albertus comes Mansfeldius, Lutheri fautor eximius, et propter religionis cauſam varia diu fortuna jactatus, tandem ex aerumnoſae hujus vitae miſeriis evocatus, quietem, quam in longiſſima vita reperire non potuerat, in morte invenit; cum patriae LX annos praefuiſſet, LXXX vixiſſet: deceſſit III Nonas Martias.

1009. 72. *Dele laudes Melanchthonis, viz.* —— Philippus Melanchthon Witembergae hoc anno obiit XIII Kal. Maias, aetatis ſuae climactericum diebus LXIII egreſſus, ex hemitritaeo, ſenibus fere lethali. Is Bretta oppido Palatinatus Rheni natus et Hidelberga oriundus, patrem habuit Georgium uſu tractandorum noſtro more armorum inſignem, ob idque Maximiliano Caeſari percharum; de cetero virum bonum et pium. Cum vero operam literis daret in ludo ad Hercyniae-portam tunc celebri, ſub Jo. Hungero et Georgio Simlero, in Joannis Reuchlini, viri ſua aetate doctiſſimi, familiaritatem venit; qui Philippi nomen, quod habebat ille familiae, ſignificans ſolum nigrum Germanico ſono in Graecum Melanchthonis mutavit; ſicuti ſuum a fumo deminutum ab Hermolao Barbaro olim in Italia in Capnionem converſum meminerat. Poſtea exortis in Germania propter religionem turbis perpetuus M. Lutheri aſſecla, longe diverſum tamen a doctore ſuo ingenium ad eam cauſam attulit. Nam cum omni ope anniteretur, ut fuga,

NOT. [1] Haec verba *de privatis affectibus tantum ſolicitus, ad cetera ſecurus,* in ed. Lond. omittuntur.

Edit. Drouart. Tom. II. 8vo. Edit. Lond. Tom. II.

doctrina quam tradebat eſſet perſpicua, et ambigua explicarentur, in eo ſumma alioqui erat altercationum ac rixarum fuga, et maximum tranquillitatis ac quietis ſtudium, ut niſi de neceſſariis contendendum minime putaret: nam poſſe conniveri ad nonnulla, ferri denique multa debere. Qua animi moderatione et aequitate, quanquam exacerbatis tunc temporis ſummopere omnium animis, maximorum tamen virorum opinione diſſidentium amicitiam ac benevolentiam meruit. Certe Franciſcus ante xxx annos, cognito Melanchthonis ſingulari ad ſedandas eas quae in eccleſiam invectae ſunt turbas ſtudio ex Gulielmo Bellaio Langaeo, protinus ad eum Guiſa ſcripſit, miſſo Barnaba Voraeo Foſſa; rogavitque, ut quam primum in Galliam ſe conferret, de unione doctrinarum cum ſelectis aliquot doctoribus acturus, quo pulcherrima illa ſacrae adminiſtrationis concordia ſarciri poſſet. Biennio vero poſt Jacobus Sadoletus epiſcopus Carpentoractenſis, cum Romam veniſſet et in cardinalium collegium praeter ſpem ac votum cooptatus fuiſſet, amantiſſimas literas ad eum dedit, quibus ſignificabat ardentiſſime expetere ſe, ut, quantumvis locorum ſpatiis et opinionum diſſidentia dividerentur, amore et ſtudiorum communicatione in poſterum conjungerentur. Sed qui obviam eam humanitatem in exteris ac diverſa ſentientibus probavit, longe contrariam fortunam inter ſuos et eandem religionem profitenteis expertus eſt. Nam exorta repente in Germania factio eorum, qui, ut ſe flagrantiore in religionis cauſa ſtudio verſari demonſtrarent, omnem conciliationis et concordiae ineundae mediam viam aſpernabantur, et ceteros paci ſtudenteis, quos Adiaphoriſtas et Interimiſtas, nominibus ad odium compoſitis, vocabant, ut deſertores et in pietatis negotio tepidos damnabant. Horum anteſignani fuere Matthias Flaccius Illyricus et Nic. Gallus, quibuſcum tota vita, viro tranquillitatis alioqui cupido, certamen fuit. In quo proinde poſt mortem reprehenſa eſt a ſuis ea, quam dixi, rixarum et contentionum fuga; praeterea nimium philoſophiae et mathematicarum artium ſtudium, atque illius praeſertim partis, quae ex aſtrorum poſitu ac concurſu de vita ac fortunis hominum decernit. Verum de iis omnibus diligenter et ornate admodum perſcripſit Joachimus Camerarius Melanchthoni tota vita conjunctiſſimus, cujus accuratam narrationem legiſſe, ut mihi jucundum fuit, ita ab iis, qui eccleſiae paci conſultum cupiunt, eam cognoſci non inutile exiſtimo.

" Et de hoc ſecundo tomo idem judicium perfero ac de " primo: nam in hoc etiam tomo Thuanus concilium Tri- " dentinum exagitat, ſummos pontifices identidem taxat, " Haereticos laudat, praecipue Condaeum, Navarrum, " Momorantium, ſeditionis Gallicae auctores, et Haeretico- " rum principes fautores. Conſulantur interim illuſtriſſimi " Perronus et Du Henry, qui, ut reor, auctorem hunc bene " norunt, deque eo, an videlicet inter primae claſſis Haere- " ticos ſit recenſendus, optime judicabunt.

D. Anton. Caraciolus,
Cl. Reg.

OB argumenti ſimilitudinem, Hiſpanicae Inquiſitionis Cenſuram de primis octoginta libris Thuani Hiſtoriae, quos ipſe ſolos, dum vixit, publici juris fecerat, hoc loco collocare adducti fuimus.

Ex Indice Librorum prohibitorum et expurgandorum illuſtriſſimi ac reverendiſſimi D. D. Bernardi de Sandoval et Roxas S. R. E. preſb. cardin. tit. S. Anaſtaſiae, archiepiſc. Toletani, Hiſpaniarum primatis, majoris Caſtellae cancellarii, generalis inquiſitoris, regii ſtatus conſiliarii &c. auctoritate et juſſu edito, de conſilio ſupremi ſenatus ſanctae generalis Inquiſitionis Hiſpaniarum. Madriti, apud Ludovicum Sanchez typographum regium 1612, *in folio.*

Pag. 520. *Ex Jacobi Auguſti Thuani Hiſtoriarum ſui temporis libris* XXC: *tomo* I. *Pariſiis apud Ambroſium et Hieronymum Drouart, anno* 1606, *in folio.*

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. p. 2. — Edit. Lond. Tom. I. p. 3.

In Praefatione ad Henricum IV.

Poſt motibus vexat, [*dele* et deinceps vexabit, niſi tempeſtiva remedia, atque adeo alia quam quae hactenus adhibita ſunt, ab iis, quorum praecipue intereſt, adhibeantur. Nam experientia ſatis edocti ſumus, ferrum, flammas, exilia, proſcriptiones, irritaſſe potius quam ſanaſſe morbum menti inhaerentem: ad quem proinde curandum, non iis quae in corpus tantum penetrant, ſed doctrina et ſedula inſtitutione, quae in animum leniter inſtillata deſcendit, opus eſſe: alia quippe omnia pro arbitrio civilis magiſtratus atque adeo principis ſanciuntur; ſola religio non imperatur, ſed ex praecepta veritatis opinione, accedente divini Numinis gratia, bene praeparatis mentibus infunditur. Ad eam cruciatus nihil valent, quin obfirmant potius animos quam frangunt aut perſuadent. Quod de ſua illa ſapientia tam magnifice praedicavere Stoici, hoc nos multo juſtius de religione dixerimus. Nam ubi quis religione ducitur, in eo nullum habent momentum vexatio et dolor; et quicquid aliud incommodi eſt, virtute, quae ab illa praecepta opinione ingeneratur, obruitur. Nihil illi eorum quae ferenda ſunt diſplicet: quicquid cadere in hominem poteſt, in ſe cecidiſſe non queritur. Vireis ſuas novit; dumque ſe Dei gratia fretum putat, oneri ferendo ſe quoque parem futurum confidit. Stet illic licet carnifex, licet tortor ferrum et flammam admoveat, perſeverabit; nec quid paſſurus, ſed quid facturus ſit, cogitabit. Felicitas illi quippe domeſtica eſt, et ſi quid extrinſecus intervenit, leve eſt, et ſummam tantum cutem ſtringit. Quid, quod Epicurus ipſe, ab aliis philoſophis tanquam impurior notatus, de ſapiente ait, eum, ſi in Phalaridis tauro peruratur, exclamaturum, Dulce eſt, et ad me nihil pertinet? An putamus minores iis animos fuiſſe, qui centum abhinc annis ob religionis cauſam diverſis ſuppliciis perierunt; aut porro futuros, ſi in iis perſeveretur? Audire eſt operae pretium, quid unus ex iis dixerit feceritque. Cum igni cremandus ad palum alligaretur, ibi genibus flexis canere coepit hymnum, quem fumus et ignis vix interrupit: et cum carnifex ignem poſt tergum, ne conſpiceretur, immittere vellet, Huc, inquit, accede, et ante oculos accende

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

ignem; ſi enim illum timuiſſem, nunquam ad hunc locum, quem fugere licuit, acceſſiſſem. Itaque non cruciatibus repreſſus ardor res novas in religionis cauſa molientium, ſed potius obdurati animi ad majora patienda ſive audenda. Nam ubi ex cineribus aliorum alii enati ſunt et numerus crevit, patientia in furorem evaſit; nec jam ſupplices, ut antea, ſed importuni expoſtulatores et flagitatores eſſe coeperunt; et qui ſupplicia prius fugiebant, ultro etiam arma intulerunt. Id jam quadraginta totos annos in Gallia, paulo minus in Belgio, cernimus: reſque eo tandem devenit, ut non unius aut alterius poena, quod fortaſſe ab initio licuit, malum, ne latius ſerpat, reſecari poſſit; ſed cum totos populos, totas nationes atque adeo maximam Europae partem pervaſerit, non jam magiſtratus ferro, ſed gladio Dominico opus eſt; nam doceri et moderata ratione ad colloquia et amicas collationes invitari debent, qui cogi non poſſunt. Fecit hoc B. Auguſtinus ad Proculianum partis Donatianae ſectarium ſcribens, qui etiam pro iis rogabat Donatum Africae procoſ. ne occiderentur: decere quippe verae religionis cultores, ut a perpetuo propoſito non recedant vincendi in bono malum; et quod alibi ad Caecilianum praeſidem ſcribit, ut tumor ſacrilegae vanitatis terrendo potius ſanetur, quam ulciſcendo reſecetur. Itaque in luculenta illa ad Bonifacium epiſtola idem ſubdit; in hujuſmodi cauſis, ubi per graveis diſſenſionum ſciſſuras non hujus aut alius hominis eſt periculum, ſed populorum ſtrages jacent, detrahendum eſſe aliquid ſeveritati, et majoribus malis ſanandis charitate ſubveniendum. Quod adeo in eccleſia obtinuit, ut ea ſententia ſemel atque iterum in Gratiani decretum tranſcripta ſit: quippe ita cenſebat vir pio ac miti ingenio, ea mala non aſpere, duriter, aut imperioſe tollenda eſſe, magiſque docendo quam jubendo, magis monendo quam minando profici; ſicque cum multitudine peccantium agendum, ſeveritatem autem exercendam eſſe in peccata paucorum; ac ſi quando minae ab iis qui praeſunt adhibeantur, id cum dolore fieri oportere, ultioniſque metum ex ſcripturis intentari debere, ne ipſi in ſua poteſtate, ſed Deus in eorum ſermone timeatur, ſicuti in epiſtola ad Aurelium epiſcopum ait. Et certe, ſi verum amamus, in ſacrae antiquitatis vetuſtis omnibus monumentis nullum ſupplicii de Sectariis ſumpti ac probati exemplum exſtare fateamur neceſſe eſt, eccleſiamque priſcam a cruore fundendo ſemper abhorruiſſe. Quod ſi quando accidit, id pii vere epiſcopi deteſtati ſunt; ut in Priſcilliano paruit, qui, exitiabilis doctrinae auctor, cum per Galliae eccleſias ac praecipue in Aquitania perfidiae ſuae ſemina ſparſiſſet, a Maximo, qui occiſo Lugduni Gratiano imperium uſurpaverat, alioqui bono principe, Auguſtae Trevirorum cum ſectatoribus ſuis capitali ſupplicio affectus eſt circa annum Chr. CCCLXXXIII, licet B. Martinus ab imperatore ſponſionem elicuiſſet, nihil cruentum contra reos conſtitutum iri, et Itacium epiſcopum alioſque inſtigatores ſedulo monuiſſet, ut ab accuſatione deſiſterent; nam et id ceteri epiſcopi tanquam inique factum improbaverunt: Et quanquam Itacius callido jam ſcelere perfecto invidiam verens fruſtra ſe ſubtraxiſſet, tamen poſtea a Theogniſto damnatus eſt: vixque B. Martinus, ac non niſi extre-

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

ma neceſſitate cogente, cum illa Itacianae partis communione miſceri voluit. Ipſe B. Ambroſius a Valentiniano imp. puero, Gratiani interfecti fratre, ad Maximum ſub id miſſus in relatione ſua teſtatur, cum Treviris eſſet, abſtinuiſſe ſe ab iis epiſcopis qui Itacio communicabant, et a fide devios ad necem petebant. Cum vero ex furialium illorum epiſcoporum ſententia Maximus poſtea decreviſſet tribunos ſumma poteſtate armatos ad Hiſpanias mittere, qui Haereticos inquirerent, deprehenſis vitam et bona adimerent, idem B. Martinus apud eum tenuit, ut decretum revocaretur. Erat quippe viro pio ſolicitudo, ut non ſolum Chriſtianos, qui ſub illa erant occaſione vexandi, ſed etiam ipſos Haereticos liberaret; et animo providebat tempeſtatem illam, niſi averteretur, maximam ſanctorum turbam depopulaturam eſſe, parvo tunc inter hominum genera diſcrimine, cum quiſque ſolis oculis dijudicaretur, et pallore potius aut veſte, quam fide, Haereticus aeſtimaretur. Priſcilliano autem occiſo, non ſolum non coercita eſt haereſis, quae illo auctore proruperat, ſed confirmata ac latius propagata eſt, et ſectatores ejus, qui illum ut ſanctum prius honoraverant, poſtea ut martyrem colere coeperunt, corporibus peremptorum in Hiſpaniam relatis, et magnis exſequiis celebrato eorum funere: quin et eo profecta eſt adſectantium ſuperſtitio, ut per Priſcillianum jurare ſumma religio haberetur: ex eoque inter Gallicanae eccleſiae epiſcopos perpetuum diſcordiarum bellum exarſerit, quod totos quindecim annos agitatum vix dum ſopiri diu poſt potuit, plebe Dei interim et optimis quibuſque ad probrum et ludibrium expoſitis. Quae verba quoties apud Sulpitium Severum, qui res illius aevi pari elegantia ac fide ſcripſit, lego, toties ſubit animum imago temporum pueritiae meae, cum, primum exortis ob religionem in Gallia motibus, homines non ex moribus aut ante actae vitae innocentia, ſed ex vultu ac pallio ſuſpecti, oculis ad caedem deſignarentur, et inter aeſtus contentionum et odia, gratiam, metum, inconſtantiam, ſomnum, deſidiam, et arrogantiam eorum qui ſummae rerum praeerant, regnum factionibus ſcinderetur, et regni turbata quiete religio ipſa in periculum vocaretur. A B. Martini temporibus deinceps mitius cum deviis a fide in eccleſia actum eſt, tantumque aut loco pulſi, aut pecunia mulctati ſunt; ſanguini ſemper parcitum fuit. Cumque anno S. CIↃ LX quidam ex Berengarii archidiaconi ſectatoribus illius doctrinam in Eburonibus, Atuaticis, et aliis Belgii populis diſſeminarent, Bruno Trevirorum archiepiſcopus eos dioeceſi ſua expellere ſatis habuit, ceterum cruore abſtinuit. Nec ſeverius ii deinceps ab eccleſia habiti, donec ad Valdenſium tempora ventum eſt; contra quos cum exquiſita ſupplicia parum proficerent, et remedio, quod intempeſtive adhibitum fuerat, malum exacerbaretur, numeruſque eorum in dies creſceret, juſti tandem exercitus conſcripti ſunt; nec minoris molis bellum, quam quod antea noſtri adverſus Saracenos geſſerant, contra eoſdem decretum eſt; cujus is exitus fuit, ut potius caeſi, fugati, bonis ac dignitatibus ubique ſpoliati atque huc illuc diſſipati ſint, quam erroris convicti reſipuerint. Itaque qui armis ſe initio tutati fuerant, poſtremo armis victi in Provinciam apud nos et Gallicae ditionis Alpeis vicinas confugerunt, late-

braſque

braſque vitae ac doctrinae ſuae iis in locis repererunt: pars in Calabriam conceſſit, in eaque diu, atque adeo uſque ad Pii IV pontificatum, ſe continuit: pars in Germaniam tranſiit, atque apud Bohemos et in Polonia et Livonia larem fixit: alii ad occidentem verſi in Britannia perfugium habuerunt. Nam ab eorum reliquiis ortus Joannes Wiclevus putatur, qui diu Oxoniae docuit, et ante CCC annos poſt varias de religione concertationes morte fatali deceſſit; in mortuum enim tantum a magiſtratu animadverſum fuit, oſſibus ejus diu poſtquam obiit publice crematis. Hinc alii atque alii ſecuti ſunt uſque ad noſtram aetatem; qua poſt infeliciter tentatam ſuppliciorum ſeveritatem, res a diſputationibus ad aperta bella et totas populorum defectiones in Germania, Anglia, ac Gallia devenit; incertum majore publicae tranquillitatis an religionis ipſius detrimento, ſciſſura inde facta ac confirmata, et ab iis qui poſſunt et debent nimis diu neglecta. Quae non tam a me dicuntur ad retractandam toties de Sectariis ſupplicio afficiendis vexatam quaeſtionem, neque enim id tempori aut conditioni meae convenit, quam ut oſtendam, prudentiſſime et ex inſtituto veteris eccleſiae principes eos feciſſe, qui bella ob religionem exorta potius vel cum iniquiſſimis conditionibus amice componi, quam armorum vi confici, debere cenſuerunt. Id vidit Ferdinandus ſapientiſſimus princeps, qui, bellis longe maximis ac periculoſiſſimis ſub Carolo V fratre in Germania exercitatus, cum experientia didiciſſet coepta armis adverſus Proteſtanteis hactenus male ceſſiſſe, poſtquam felicibus auſpiciis imperium inivit, religionis pacem ſolemni decreto ſanxit, quam repetitis vicibus ſemper poſtea confirmavit: et cum videret melius per amica colloquia religionis negotium procedere, ejuſque rei, aliquoties ſub fratre indictis Ratiſponae et Wormatiae olim conventibus, periculum feciſſet, paulo ante mortem, poſt peractum Tridenti concilium, Proteſtantibus, qui ad illud non venerant, ſatisfacere cupiens, novum rurſus cum iis colloquium ex Maximiliani filii prudentiſſimi principis conſilio inſtituere voluit; ad idque Georgium Caſſandrum, virum doctum et moderatum, delegit, qui cum adverſae partis paſtoribus controverſa Auguſtanae confeſſionis capita amice retractaret. Sed adverſa viri optimi valetudo et utriuſque accelerata mors fructum ex eo ſperatum Germaniae invidit. Idem Germanorum exemplo poſtea Poloni optimates in ſua republica ſtatuerunt. Emanuel autem Philibertus Sabaudiae dux, poſtquam pacis nobiſcum factae beneficio in antiquam ditionis amiſſae poſſeſſionem reſtitutus eſt, cum, ſive ad excitandam ſui in Italia famam, ſive ut aliis vel cum periculo ſuo gratificaretur, damnoſo ſe adverſus Convallenſeis bello temere implicuiſſet, matura poenitentia errorem emendavit, permiſſa innocentibus alioqui populis religionis libertate, pacemque cum iis factam deinceps religioſe ſervavit. Ad noſtra nunc venio, et ulcus tractare aggredior, quod valde vereor ne vel tantum tetigiſſe mihi fraudi ſit. Sed quando hunc ſermonem ſemel ingreſſus ſum, ut verbo expediam, dicam ingenue, nam ſub te licet, bellum non eſſe legitimum modum tollendae ex eccleſia ſciſſurae: Proteſtanteis quippe apud nos, qui per pacem numero et auctoritate in dies minuebantur, inter arma ac diſſenſiones ſemper creviſſe; et, ſive praepoſtero religionis ardore,

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

ardore, ſive ambitione ac rerum novandarum ſtudio, a noſtris longe pernicioſiſſimo errore peccatum eſſe, qui bellum internecinum contra Proteſtanteis ſaepius ſuſceptum ac compoſitum, toties infauſtis Galliae auſpiciis, magno religionis ipſius periculo renovarunt. Quid verbis opus? res clamat ipſa. Nam poſt varias turbas et per eas toto regno innumeras urbeis occupatas, cum iis reſtitutis anno LXIII pax reddita fuiſſet, mirum quanta repente ſerenitas refulſerit, quam laetum illud quadriennium bonis omnibus fuerit, religione in tuto collocata, et conditis ab integerrimo juris moderatore optimis legibus, quarum nunquam Galliam poenitebit; donec vergentibus fatis ſecuritatis publicae per eas conſtitutae nos taedere coepit, et repudiatis pacis conſiliis ad bellum inclinavimus, non ſolum nobis, ſed conſultoribus ipſis poſtremo funeſtum. Quos velim heic dicere, ſatis intelligunt, qui quid inauſpicato Baionae colloquio tunc actum ſit non ignorant. Ex illo ſiquidem tempore cuncta apud nos exotica fraude jam tum deluſos ad inſidias et arma parari coepta: tum et Albanus cum potenti exercitu in Belgium miſſus, qui, abdicata Margaritae Parmenſi, quae cum ſumma moderatione provincias illas adminiſtraverat, auctoritate, ferro et flammis omnia miſcuit, arces ubique exſtruxit, libertatem inſolitis vectigalibus ad belli ſubſidia impoſitis labefactavit, et civitates opulentas infracta libertate, quaſi praevalida corpora cibo ſubtracto, ad maciem adduxit. Haec vero dura et praerupta conſilia populorum inſecuta eſt deſperatio, ac poſtremo defectiones; quae utcunque ad tempus compoſitae tandem hunc exitum habuerunt, ut major et opimior pars, atque ad navigationes, quibus maxime opes illarum provinciarum conſtant, opportunior, a reliquo corpore quaſi avulſa nunc Ordinum auctoritate adminiſtretur, et bellum non ſolum cum altera parte, ſed cum univerſis Hiſpanorum viribus jam pridem feliciter gerat. Quod ne accideret, veritus multo ante Franciſcus Balduinus Atrebas, clari nominis hac aetate JC, conſilium dederat Belgii proceribus, ut libello ſupplici porrecto libertatem Proteſtantibus, qui tunc ubique exagitabantur, a Philippo impetrarent, ſuppliciorum et in ſuſpectos inquirendi intermiſſa ſeveritate; eaque de re librum Gallice conſcripſerat, quo demonſtrabat, colloquiis et aequabili jure inter diſſentienteis conſtituto religionis per controverſias jactatae negotium melius quam vi et armorum via confici poſſe; in qua ſi pergeretur, fore providebat, ut Proteſtantium vires tunc exiguae et huc illuc ſparſae per factiones jungerentur, et a concertationibus verborum ad arma et defectiones olim deveniretur. Hominis Belgae de Belgio augurium eo libentius commemoravimus, praeſertim apud te, quod is, cum Proteſtantium doctrinam ab initio amplexus eſſet, et poſtea diligenti patrum lectione aliter perſuaſus mutaſſet, tamen eam animi aequitatem ſervaverat, ut non odio, quod plerique faciunt, implacabili adverſus eos, a quibus diſceſſerat, ferretur, ſed, raro Chriſtianae charitatis ad hoc aevum exemplo, errore proprio admonitus alieni commiſeratione tangeretur, omnemque operam daret, ut, quod novandi ſtudio et temeritate peccatum fuerat, melioris antiquitatis revocata in uſum memoria officioſe corrigeretur. Ea mente cum eſſet, e Ger-

e Germania in Galliam reverſus, conſilium ſuum juxta prudens ac pium ſereniſſimo parenti tuo facile probavit, et in ejus familia honorificum locum tenuit, conſiliis nonnunquam adhibitus, et erudiendae fratris tui naturalis pueritiae appoſitus. Valeant igitur importunae illae jactationes, quibus homines, religionis videlicet ſupra alios amantes, in Gallici nominis invidiam tamdiu gloriati ſunt, quod nunquam paci cum Haereticis ſubſcripſerint: videant quo praeclara tandem ſua illa conſilia evaſerunt, amiſſaſque florentiſſimas provincias et cum iis opes ſuas damnoſe conſumptas moereant. Quam vellent illi nunc exemplo noſtro, quod adeo tunc artificioſe deteſtabantur, ſapere; quantoque pretio redimerent tot annorum jacturam, quos ſi utiliter contra communes Chriſtiani nominis hoſteis impendiſſent, jampridem eos Pannonia et utraque Mauritania magna cum ſua gloria, nec minore emolumento, exegiſſent? Sed vereor, ne, quam in illis deſideramus prudentiam, alii merito in nobis requirant: qui, ſive proprio furore incitati, ſive illorum, quos dixi, inſtigatu, pernicioſiſſimis longe turbis interim occaſionem dedimus; quibus urbes direptae; templa, quibus primorum motuum rabies pepercerat, a fundamentis everſa; deſolatae provinciae, et renovata odia, quae pace ſopita fuerant; ſuſpiciones auctae, et arma poſita, ut acrius reſumerentur. Tamen et poſt iſta pax tandem facta; quae quo laetior, eo majore piaculo ac ſempiterna, hoc vovere licet, oblivione ſepeliendo violata eſt; laniena biennio poſt ſecuta, quae te, Domine, quem Deus reſtituendae rei Gallicae olim deſtinabat, paene abſorpſit. Caphareum hunc praetervectis alii atque alii intra duos annos occurrunt ſcopuli, ad quos pari imprudentia factum naufragium, Nnuminis ira haud diu tardante, et per principis generoſi mortem, aliena potius culpa quam propria voluntate lapſi, Franciae ſcelus ulciſcente. Quid ſucceſſor ejus? E Polonia rediens, cum, Maximiliani Caeſaris et ſenatus Veneti, apud quos in itinere diverterat, ſpretis ſalutaribus conſiliis, bellum, quod illi diſſuaſerant quodque ſupplices ab eo Proteſtantes deprecabantur, quam pacem in regni ingreſſu maluiſſet, mox poenitentia ductus mutavit; et triennio poſt pacificatorium edictum condidit, quod peculiariter ſuum vocare conſueverat; totoque ſeptennio pax alta fuit, niſi ſi aliquibus locis per intervalla ac diſcurſationes militum, de cetero haud magna belli mole, interrupta eſt; donec homines otii impatientes, cum indigne ferrent eo res per pacem deduci ut Gallia ipſis facile careret, bellum funeſtiſſimum alieno maxime tempore excitarunt; ad quod ſe fatali caecitate rex, ab iis qui circa ipſum erant male conſultus, cogi paſſus eſt, armis initio contra te in ſpeciem verſis, quae mox in ipſius caput reciderunt. Horret animus ad recordationem deteſtandi parricidii, non ſolum cum aeterna nominis Francici ignominia, ſed ipſorum, qui tantopere tunc ob id laetati ſunt, infamia conjuncti: quod regnum et cum regno religionem ipſam inextricabili proculdubio involviſſet exitio, niſi tu, Domine, inſperato Dei noſtrae ſaluti invigilantis beneficio in haec tempora reſervatus, ſtantis columnae inſtar, labantem remp. fulciſſes, et praecipitem publicae calamitatis obvia cuncta obterentis rotam virtute tua ſufflaminaſſes; perilluſtri interim

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

terim exemplo per teipſum edito, cetera legibus humanis ſubjici, religionem ſolam, quod jam dixi, nec cogi nec imperari poſſe. Nam tot adverſitatibus inter bella civilia a puero conflictatus, a compluribus eodem tempore exercitibus circumventus, poſt tot cladeis partim acceptas, partim datas, vinci quippe et vincere perinde tunc calamitoſum erat, cum in priore propoſito, quaſi in veſtigio pugnans, ſemper antea perſeveraſſes, ad ſpes aeque ac terrores infractus, tandem ubi cuncta virtuti tuae cedere ſenſiſti, ſupplicibus tuorum votis exoratus ultro ceſſiſti, et in ipſo victoriarum curſu te vinci paſſus, adſpirante Dei gratia, majorum religioni nomen dediſti. Eandem poſtea aequitatem, qua moderatione animi es, quam tibi fructuóſam fuiſſe expertus eras, erga tuos ſervaſti, revocatis, quae contra Proteſtanteis atque adeo contra te praeter deceſſoris tui voluntatem publicata fuerant, edictis; et poſt pacem non ſolum cum tuis, ſed cum externis principibus magna cum nominis tui laude factam, unum atque alterum edictum in Proteſtantium gratiam conditum tertio confirmaſti, quo eos bonis ac laribus, necnon famae et honoribus reſtituiſti, pleroſque etiam ex iis primariis dignitatibus ornaſti; ratus futurum, ut, detumeſcentibus ſenſim odiis, concordia edictis ſancita inter infeſtos commodius ſarciretur, et per eam ſerenitate mentibus reddita, quid in religione optimum, hoc eſt, quid antiquiſſimum, ſummotis affectibus, quaſi diſcuſſa nube, facilius dignoſceretur. Hanc nimirum agendi viam boni illi patres, cum iis qui opinione prava aut aliqua ſimultate ſuperbientes a regula et communione eccleſiae decrraverant, ſibi inſiſtendam ſemper arbitrati ſunt, ut charitate potius quam vincendi ſtudio ſe duci oſtenderent. Sic B. Auguſtinus ubique Pelagianos, ſic Optatus Milevitanus ei coaevus Donatiſtas, fratres vocant: ſic ante eos B. Cyprianus optare ſe et conſulere pariter ac ſuadere ait, ut, ſi fieri poteſt, nemo de fratribus pereat, et conſentientis populi corpus unum gremio ſuo mater gaudens includat: plerique ſiquidem inter eos quibuſcum diſſidium nobis eſt reperiuntur, quibus, ut ipſius Auguſtini verbis utar, in occulto propoſitum eſt ſedatis remeare turbinibus; ac ſi eadem perſeverante tempeſtate prohibeantur, metuantve ne ſuo reditu talis vel ſaevior oriatur, voluntatem infirmis conſulendi retinent, ſine ulla conventiculorum ſegregatione, ad mortem uſque defendentes et teſtimonio ſuo adjuvantes eam fidem quam in eccleſia Catholica praedicari ſciunt, contumelias et injurias utrinque inflictas pro pace eccleſiae patientiſſime ferentes, exemploque ſuo docentes, quo affectu ac charitatis ſinceritate Deo ſerviendum ſit. Hac ratione cum et experimento edoctus et exemplo tuo confirmatus paci eccleſiae conſulendum ducerem, ab omni inſectatione abſtinui, et Proteſtanteis, praecipue eos qui in literis excelluerunt, honorifice ſemper appellavi; nec noſtrorum vitia tacui, quippe qui ſic cum viris optimis ſentiam, longe falli eos, qui putant haereſibus, quae multiplices totum fere orbem hodie vexant, plus virium ac roboris in ſuorum Sectariorum malis animis ac verſutiis, quam in noſtris vitiis ac ſceleribus, ineſſe.] Utrique

p. 10. p. 12. *Poſt* ſublatis [*dele* ex eccleſia et] republica

Poſt

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 13.	p. 16.	*Poſt* academiam, [*dele* cui et inſigne ornamentum addidiſti,] evocato
Ibid.	Ibid.	*Poſt* Caſaubono [*dele* altero hujus ſaeculi lumine,] eique

Ante initium lib. 1. *adſcribatur hujuſmodi antidotus*, "Totum hoc opus Hiſtoriarum Thuani cautiſſime et cum judicio legendum, eo quod multa honorifice ab ipſo in favorem Proteſtantium dicantur."

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 2.	p. 5.	*Poſt* Calabria. [*dele* Auxit Ferdinandi perfidiam quod] cum
Ibid.	6.	grande [*dele* perfidiae ſuae] lucrum
3.	8.	II [*dele* immoderato aeſtu omnia bellis miſcendi etiam in decrepita aetate ardens, muneris paſtoralis oblitus et] tot
Ibid.	Ibid.	conſcribitur. [*dele* Quam perfidiam] ut
8.	15.	impuri [*dele* patris] omnique
Ibid.	Ibid.	et [*dele* laudabili perfidia] in
Ibid.	Ibid.	ut [*dele* temere et injurioſe] rex
Ibid.	16.	in [*dele* caput et] membra
Ibid.	Ibid.	ſenis [*dele* inaneis] diras
Ibid.	Ibid.	obnuntiatione [*dele* generoſe] revicerit
10.	18.	eſt: [*dele* nec defuerunt qui jam tum culpam potius in Leonem rejicerent: neque enim novum aut ſine exemplo eſſe apud nos regum eam poteſtatem fuiſſe, praecipue in prima et ſecunda familia, ut epiſcopos inſtituere, accedente provincialium epiſcoporum inauguratione, et aliquando etiam deponere poſſent. Id vero in eo, qui ipſe fratrum ſuffragiis eligatur, novum et minime ferendum fuiſſe, quod epiſcopos et alios praeſules eligendi poteſtatem iis, ad quos jure divino et ſacris patrum decretis pertinet, ademptam, ad ſe ſumma injuſtitia traxerit, ut eam pretio accepto et cauſa religionis impia praevaricatione prodita Chriſtiani orbis principibus turpiter divenderet. Peccatum tunc in ſacris muneribus diſpenſandis admiſſum Leo mox longe graviore cumulavit. Nam cum alioqui ad omnem licentiam ſponte ſua ferretur, Laurentii Puccii cardinalis, hominis turbidi, cui nimium tribuebat, impulſu, ut pecuniam ad immenſos ſumptus undique corrogaret, miſſis per omnia Chriſtiani orbis regna diplomatis omnium delictorum expiationem ac vitam aeternam pollicitus eſt, conſtituto pretio, quod quiſque pro peccati gravitate dependeret: in eamque rem per provincias quaeſtores et aeraria ordinavit, quibus additi praecones, qui tanti beneficii magnitudinem apud populum commendarent, et orationibus artificioſe compoſitis, propoſitiſque palam libellis, rei efficaciam immoderate extollerent; quod licentioſe nimis a pontificiis miniſtris paſſim, atque in Germania praecipue, fiebat, ubi, qui redimendam pecuniam Romae a pontifice conduxerant, per luſtra et popinas quotidie ſine pudore in aleae luſum uſuſque turpiſſimos poteſtatem extrahendi animas functorum ex igne expiatorio profundebant.] Tunc
11.	19.	opponeret, [*dele* nec, ut de corrigenda quaeſtorum audacia et impudentia cogitaret, adduci poſſet, irritatum potius, quam ſanatum vulnus eſt] majoriſque
Ibid.	20.	ſemper [*dele* innata vanitate an perfidia] perſequebatur
12.	Ibid.	inſidias [*dele* nefaria fraude] ſtruxerat

deditur

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. I.

p. 14. p. 23. deditur. [*dele* Caeſar, ut injuriam ſibi a Clemente illatam ulciſceretur, nominis pontificii auctoritatem per omnem Hiſpaniam abolet, exemplo ab Hiſpanis ipſis poſteritati relicto, poſſe eccleſiaſticam diſciplinam citra nominis Pontificii auctoritatem ad tempus conſervari.] Eodem

15. 24. creatur, [*dele* abutente Chriſtianorum paſtore Chriſtianorum principum viribus, ut privatae ambitioni et ſuorum libidini inſerviret:] quod

Ibid. 25. doctrina, [*dele* ac poſtremo corpuſculi adfectata imbecillitate, profundam ambitionem diu celaverat,] quam

20. 32. appellaret. [*dele* Certe in reliqua vita ita ſe geſſit ille rex, ut eum, ſi aequiores et prudentiores pontifices nactus fuiſſet, ſponte ſe ſubjecturum ipſorum poteſtati fuiſſe appareret.] Bolena

22. 35. libidine; [*dele* et inter haec graſſante Caeſaris, et nutante pontificis, cujus auctoritas in dubium revocabatur, fortuna. Nam cum praecipiti et inconſiderata Leonis X ſeveritate irritatus Lutheri animus omnino ſe ab eccleſia Romana ſeparaſſet, plerique per Germaniam, qui ab eo admoniti multa non in diſciplina ſolum, ut aiebat, ſed etiam in doctrina, ſacerdotum ambitione et avaritia introducta corrigi debere cenſebant,] cum

24. 37. componerentur: [*dele* idem actum et poſtea Spirae inſtantibus Proteſtantibus: quod unice reformidabat Clemens, qui, quantum ex diſciplinae emendatione auctoritatis et ornamenti eccleſiae accederet, tantum de amplitudine et poteſtate ſua detrahi exiſtimabat. Tandem ab invito id extortum eſt, poſtquam, capta Florentia et dominatione Mediceae domus in ea ſtabilita, inſtanti Caeſari honeſte amplius denegare non potuit. Sed cum rem in longum miris ludificationibus extraheret, onus ſucceſſori reſervatum morte praeventus impoſuit.] Itaque

35. 52. reſtituerat, [*dele* poſteris aeque damnoſa ac ignominioſa] pactione

Ibid. Ibid. inauguraſſet. [*dele* Ita Romanorum pontifex, ab imperatoribus primum creari aut conſtitui ſolitus, arbitrium ſummi inter Chriſtianos principatus conſtituendi ad ſe paulatim traxit.] Id

40. 58. vertiſſe, [*dele* peſſimo, ſed ſolemni et uſitato pontificibus Romanis, ſicuti Proteſtantes jactabant, conſilio, qui eos inter Chriſtianos, qui ipſorum nimiam potentiam in dubium vocant, capitaliori odio quam ipſos Chriſtiani nominis hoſteis hactenus ſemper perſecuti ſunt.] Igitur

Ibid. 59. Capitone [*dele* perfectiſſimam] linguae

Ibid. Ibid. curavit, [*dele* et inſtituta typographica officina maximum ad ſolidam rerum Hebraicarum intelligentiam momentum attulit.] Cum

42. 61. terrae [*dele* honorifice] mandaretur

43. 63. praeficitur. [*dele* Heic Gutlingus ab Ulrico miſſus, vir vehemens, de omnium conſenſu hanc ad milites orationem habuiſſe fertur. Si de laude et gloria, commilitones, in hoc bello tantum ageretur, tamen ſperarem vos majorum veſtrorum memores, qui toto terrarum orbe plurima ubique nominis ſui trophaea fixerunt, animis et robore non defuturos, ut partam retro ſaeculis famam virtute tueremini: Nunc, cum

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

non de vita et fortunis tantum, quanquam et haec quoque petuntur, ſed, quod iis omnibus pretioſius eſt, de libertate et religione certamen ſit, non dubito vos eo animoſius annixuros, quo non jam patriam et homines, quibus multa debetis, teſteis, ſed Deum ipſum, cujus omnia noſtra ſunt, inſpectorem habetis, cui nunc conſiliorum et virtutis veſtrae rationem reddituri eſtis; nam vitae et ceterorum, quae ad vitam commode degendam neceſſaria ſunt, jacturam, famae et gloriae comparatione leviter ferimus; quandoquidem ea multis caſibus obnoxia extra nos potius quam noſtra ſunt. Nec enim de vita heic multum ſoliciti eſſe debemus, quibus potioris vitae poſt mortem ſpes eſt; verum pro illa in hac nobis elaborandum eſt, ut nos in hoc reſpirandi interuſurio ſic geramus, ut beatitudinis aeternae bona non amitttamus: His auſpiciis fidem dedimus, commilitones; in hoc ſigna extulimus; haec ſumma conſiliorum, quae nunc agitantur, hic finis eſt. Libertatem virtute veſtra partam, machinis et aſtu cum hactenus Dei hoſtes avellere nequiverint, nunc armis et per vim eripere conantur; et ille quidem, qui ſe paſtorem, qui ſe Agni pacifici vicarium profitetur, quos verbo Dei in pace paſcere debuerat, ferro et flammis atrociter exagitat; pontificem Romanum dico, qui tot turbarum auctor, Caeſarem prudentiſſimum alioqui et clementiſſimum principem ad arma contra nos capeſſenda ſuſcitat, ut acceptam ſcilicet a Germanis, nam id vulgo jactatur, in urbe poſtremo capta et direpta duce Carolo Borbonio injuriam, eodem, cujus auſpiciis illata eſt, miniſtro et vindice in inſonteis ulciſcatur. Quod etſi iniquiſſimum eſt, tamen patienter ferendum eſſet, quando nos falſam doctrinam amplecti paſſim blaterant, ſi nullum juſtius aut magis neceſſarium orbi Chriſtiano et ipſius adeo cervicibus bellum immineret. Nunc cum quotidie Turcam cum potentiſſimo exercitu in Pannoniam deſcendere afferatur, jamque et Peſtae et Budae praefectos frequenteis delectus habere, quid aliud cogitare illum putemus, qui ſibi Chriſtiani gregis cuſtodiam arrogat, quam belli tam juſti curam omittere, ut lupis ovile incuſtoditum prodat, et ipſe lupis ſaevior miſeras oveis, a quo ſibi potius caveant anxias, membratim diſcerpat? Quid enim meruimus, qui pro religione et libertate tot annos oppreſſa foedus percuſſimus? Qui citra majeſtatis imperatoriae offenſionem, et obſequii, quod Caeſari, prout debemus, integra fide ſemper praeſtitimus, id unum egimus, ut nemini religio, cujus confeſſionem publice exhibuimus, fraudi eſſet, et emendationis per Saxonicas eccleſias recepta formula ſervaretur, donec, libero ac legitimo in Germania coacto concilio, controverſiae exortae componerentur? Quid, quod promiſſa repoſcimus? Quod Caeſarem ad Spirenſia comitia, et decretum in his ipſo conſentiente factum vocamus? Nam licet poſtulata noſtra aequa non eſſent, tamen quia Caeſar fidem interpoſuit, et comitiorum auctoritas acceſſit, quod petimus, praeſtari debuit. Nos contra impietatis et perduellionis invidia oneramur, ne, cum de Romani pontificis crudelitate et perfidia queri velimus, audiamur. Callide id et aſtute, atque ex ingenio vere illius, cujus ſe miniſtrum potius appellare debuit, qui per calumnias et diſcordias inter nos hodie graſſatur, ut Chriſti regnum, quod pace

2 ſtat,

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. I.

ſtat, ſparſis diſſidiorum ſeminibus evertat. His artibus a nobis Caeſaris animum avertit, qui pravis pravi hortatoris conſiliis impulſus, exuta Germaniae, quam prae ſe ſemper tulit, charitate, nos bello perſequi decrevit. Cujus quoniam aures ſupplicationibus et votis noſtris clauſas hactenus experti ſumus, reliquum eſt ut juſtis armis contra injuſtam vim nos tueamur. Maximas et certiſſimas, quae nobis abunde ſuppetunt, vireis parvi aeſtimarem, niſi pro religione et patria, quae ſecundum religionem proxima eſt, ſumpta arma proſperaturum Deum conſiderem. En illae adſunt, majores propediem futurae, ubi ceteri, quos juſtae cauſae favere certo ſcimus, convenerint. At hoſtis, quamvis in eam curam tot jam annos intentus, quam ambiguis tamen reſponſis ſemper diſſimulavit? neque nunc etiam diſſimulare erubeſcit, fruſtra hactenus promiſſa auxilia expectat, et ab iis, quos imparatos opprimere ſperaverat, ipſe imparatus opprimi periclitatur, ut Deo nos curae eſſe et cauſam noſtram jam nemo vel ex hoc indicio dubitare poſſit. Habuit ſemper et habitura eſt oppugnatores veritas et innocentia: quid enim mirum, cum virtutem, quae fere proſperis frangitur, adverſis exerceri et acui conſtet? Sed nec defuerunt, aut unquam deerunt, qui, ſeu divina ope freti, ſive humanis praeſidiis adjuti, utramque tueantur. Macti ergo eſtote, commilitones, iſta ſpe et fiducia: jam duces aderunt Jo. Fridericus et Philippus, in quibus aeque pietas et militaris virtus eminet; aderit ipſe Ulricus; qui vobis non ſolum in vi propulſanda operam praebebunt, ſed et in inferenda, ſi opus fuerit, adjutores erunt. Interea, ut omnia recte adminiſtrentur, neve hoſti incautos nos invadendi detur occaſio, Ulricus Hedecum, virum et nobilitate et virtute inſignem, cui pareatis vobis praefecit. Cetera Deo, cui nos chariſſimos eſſe perſuaſum merito habemus, permittite. Illo ſiquidem auſpice, et violatae religionis ac perfidiae acerrimo vindice, nihil eſt quod in juſta cauſa jure metuere aut reformidare debeatis. Perorantem laetis clamoribus excepere milites, belli invidia a Caeſare, quem etiamnum venerabantur, in Romanum pontificem tranſlata.] Jam

p. 46. p. 66. poteſt? [*dele* atqui hoc agitur impulſu Romani pontificis, qui, jam faſcinatis omnium Chriſtianorum principum mentibus, ne quid ſit quod immoderato ſuo imperio reſiſtat, libertatem Germaniae oppugnare conſtituit, et, cum religionis cauſa libere et pacifice tractari debeat, vim et turbas adhibet, quo tam bonum opus ex ipſius arbitrio conficiatur; ſin minus, omnino interrumpatur.] Nam

54. 77. Sleidanus, [*dele* cujus fidei et diligentiae multum tribuo in explicandis foederatorum conſiliis,] culpam

73. 101. illam [*dele* ſaeviſſime] in

Ibid. Ibid. exercuerat. [*dele* Augebat horrorem perverſa et praepoſtera judiciorum forma, quae contra naturalem aequitatem et omnem legitimum ordinem in juriſdictione illa explicanda obſervatur. Tum etiam immanitas tormentorum, quibus plerumque contra veritatem quicquid delegatis judicibus libebat, a miſeris et innocentibus reis, ut ſe cruciatibus eximerent, per vim extorquebatur; quo fiebat, ut non tam pietatis tuendae cauſa eam inventam dicerent, cui alia via ſatis ex antiqua ec-

cleſiae

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
		cleſiae diſciplina proſpectum eſſet, quam ut, everſis iſta ratione etiam omnium fortunis, liberis capitibus periculum crearetur.] Itaque
p. 75.	p. 104.	conceſſit, [*dele* princeps omnibus naturae donis cumulatiſſimus, et in quo, ſi in voluptates ſolutior non fuiſſet, nihil merito deſiderare poſſes: nam poſt divortium, niſi quod pontificiam auctoritatem execratus ſe caput eccleſiae conſtituit, nihil in religione mutavit, ſicut jam diximus, et epiſcopos fere bonos et doctos totis illis XIV annis, quibus ab Romana eccleſia ſe ſeparavit, in regno ordinavit, doctorum et literatorum fautor eximius.] Ingraveſcente
76.	105.	Eraſmus, [*dele* grande hujus ſaeculi decus,] ob
78.	108.	Stephanum [*dele* doctiſſimum et peritiſſimum] rei
83.	114.	Sleidano [*dele* diligentiſſimo] rerum
86.	117.	Nec [*dele* vaticinio] exitus
Ibid.	118.	ſpectaverat: [*dele* ita verum illius vaticinium fuiſſe eventu comprobatum eſt.] Sedato
88.	120.	annos [*dele* magna fama] docuerat
Ibid.	Ibid.	philoſophiae [*dele* plenam] cognitionem
Ibid.	Ibid.	ſtudiis [*dele* gnaviter] incubuit
Ibid.	Ibid.	incubuit: [*dele* unde illius ordinis ſodalium facile princeps habitus, cum in mores eorum ſeverius animadverteret, magna invidia laborare coepit; quam ut amoliretur,] Neapolim
Ibid.	Ibid.	celebratum; [*dele* in quorum numero etiam recenſetur Victoria Columna, Ferdinandi Avali marchionis Piſcarii quondam uxor, ingenio, pietate, et modeſtia cum paucis comparanda.] Sed
Ibid.	121.	Senenſi [*dele* magnae eloquentiae] concionatore
89.	Ibid.	Uticenſis [*dele* Chriſtianorum in Hebraicis longe doctiſſimus, qui ad maximas chariſſimi praeceptoris laudes hanc adjecit, quod Hebraicorum carminum rationem, quae hactenus nobis incognita eſt, perſpectam ille habuerit, quam et ſe ſcriptis aliquando traditurum receperat.] Eodem
Ibid.	Ibid.	fixerat, [*dele* aſtronomiae, quam poſt Regiomontanum opere illo egregio reſolutarum tabularum maxime illuſtravit, ſcientia inſignem, et illa in primis, quae ex poſitu aſtrorum de cujuſque fortunis judicium fert, multis obſervationibus ab illo locupletata.] Romae
103.	140.	repetens, [*dele* et aſtu pontificis Romani haec fieri, qui Caeſarem in ipſos armaverit, et cujus crudelis potentia cum ſumme Deo inviſa ſit, minime dubitare debeant, quin Deus in eam et ejus fautores graviſſime quam primum vindicaturus ſit.] De
119.	159.	quas [*dele* a patre,] ut
125.	166.	Caeſaris, [*dele* cui conciliorum univerſalium cura commiſſa eſt,] aut
Ibid.	167.	tribuenda, [*dele* quorum in poteſtate minime ſit, citra conſenſum Caeſaris concilium transferre,] quia
130.	172.	ſententia, [*dele* qui, ut erat miti ingenio, pacificandae eccleſiae unice ſtudebat,] de
Ibid.	Ibid.	Lipſienſibus [*dele* theologis] habita
131.	173.	eſſe: [*dele* id vero ſe ſummi beneficii loco duxiſſe, eoque aequiori animo captivitatem tuliſſe, quod interea ſuam in religione libertatem ſervare licuerit: in qua cum in dies aſſidua ſacrorum librorum lectione confirmatior evadat, nolle ſe committere

mittere

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. I.

mittere, ut, ſi contra quam fieri debere ſentiat in religionis negotio ſe gerat, et divinam majeſtatem et Caeſarem ipſum ludificaſſe dicatur; qua re cum nihil flagitioſius fieri poſſe exiſtimet, (hoc enim illud eſſe peccatum contra Spiritum Sanctum, quod nullo unquam tempore condonatur) majorem in modum orare Caeſarem, per Dei miſericordiam, qua per Filii immolationem humano generi reconciliatus ſit, ne factum hoc ſuum implacate ferat: non gloriolam in eo affectare, ſed id unum ſpectare, ut vero Dei cultu regni coeleſtis hereditatem conſequatur:] hoc

p. 132. p. 175. Sturmio [*dele* viro ſummae eloquentiae] copioſe

138. 182. cujus [*dele* ſedula] opera

Ibid. Ibid. fuerant, [*dele* vir magnae doctrinae,] et

151. 199. ambiguo [*dele* ac fraudulento] reſponſo

Ibid. Ibid. reſponſo, [*dele* fraudis ipſe, ut creditur, patri particeps] Mauritium

154. 202. infertur. [*dele* Quid enim formula illa Auguſtana aliud agitur, quam ut pontificiae auctoritatis jugum, quod adeo generoſe excuſſimus, rurſus cervicibus noſtris imponatur? ut errores nuper detecti et certis ſcripturae teſtimoniis revicti iterum in domum Dei invehantur? ut tot annorum contentionibus ac laboribus parta libertas turpi obſequio ac morigeratione, quae non ſolum ad noſtrum dedecus, ſed ad Dei ignominiam et offenſionem pertineat, corrumpatur et penitus amittatur? At enim, aliorum exemplo, cedere tempori et tranquillitati publicae conſulere nos decuit: Id enim maxime omnium urgent adverſarii, in eoque criminationum ſuarum veluti arcem conſtituunt. Verum id in ceteris, quae ad fluxae hujus vitae commoda pertinent, uti jam diximus, locum habere poſſit: ad ea vero, quae Dei gloriam ſpectant, minime porrigi debere non ambigitur. Hoc enim nos magna illa veteris eccleſiae lumina Joannes Chryſoſtomus, Auguſtinus, Ambroſius docuerunt, teſtimonioque B. Petri, cujus ille qui nos per Caeſarem oppugnat ſe immerito ſucceſſorem jactat, confirmarunt, Deo, non hominibus, in iis quae Dei ſunt, parere homines debere admonentis. Itaque et in veteris eccleſiae annalibus legimus Gordium Caeſarienſem, qui ſub Licinio imp. ordines duxit et poſtremo verae gloriae corona inſignitus eſt, cum ad ſupplicium raperetur, rogatum ab amicis ut periculi evitandi gratia ſententiam retractaret, reſpondiſſe, Non oportere linguam in contumeliam ejus, qui eam creaſſet, quidquam pronunciare. Et Baſilius magnus hanc etiam civi ſuo laudem tribuit, quod cum moneretur, ut de Deo quod vellet ſentiret, ceterum in ſinu tegeret neque motum animi palam evulgaret, monitorem aſpernatus ſit, veritatem non ſolum ab iis prodi dictitans qui eam deſerunt, ſed etiam ab illis qui eam agnitam non audent publice profiteri. Id enim exemplo Danielis confirmari, qui contra Darii regis edictum magno et conſtanti animo apertis feneſtris verum Deum adoraverit, cum id privatim et clanculum facere poſſet: verum quod ea res ad divini nominis gloriam pertineret, nullam inſtantis periculi rationem habuerit, quod ei ab invidis et aemulis conflatum, poſtea, Deo ita volente, in ipſorum caput recidit. Valeant ergo, qui nos facto Chriſtum agnoſcere, verbo autem rejicere ſuadent. Quid enim magis puden-

Edit. Drouart. Fol. Tom I. — Edit. Lond. Tom. I.

dum, quam nomen ejus erubeſcere, qui mundum condidit, qui nos ad imaginem ſui creavit, tot beneficiis licet indignos cumulavit; per quem vivimus, ſpiramus, cujus denique nos hereditas ſumus? Haec ſumma eſt accuſationis.] Videte

p. 155. p. 203. debet, [*dele* ubi manifeſta Dei offenſio cernitur. Mauritii inprimis et Thebaeae legionis exemplum in memoriam revocate: ii enim quam virtute bellica tam pietate inclyti milites, cum contra imperii hoſteis ſemper fortiter et gnaviter ſe geſſiſſent, ad omnia ducum dicto audientes, in iis, in quibus Dei gloria vertebatur, Deo quam hominibus obedire maluerunt, et, ut hanc inconcuſſam animi conſtantiam retinerent, nulla ſupplicia horruerunt. Quod ſupereſt, nobiſcum ſi non arma adverſus implacatos hoſteis, at preces apud Deum conjungite, ut is pro ſua ineffabili clementia et miſericordia ad res noſtras reſpiciat; regum ac magiſtratuum, quorum mentes, conſilia, affectiones in ipſius poteſtate ſunt, moderetur, flectat, molliat; corda noſtra ad veram poenitentiam inclinet; calamitoſos et bonis ſpoliatos atque ob purioris doctrinae profeſſionem huc illuc cum uxoribus, liberis, atque omni familia exulanteis conſoletur, et mutuis charitatis ac pietatis officiis ſublevet; atque ut in eo laudabili propoſito ad extremum uſque ſpiritum perſeveremus, efficiat, noſque omneis adverſus externos generis humani hoſtis impetus et aſtus interno Spiritus ſui robore et prudentia muniat.] Hac

156. 205. primas, [*dele* cum videret viros doctos in Germania periclitari,] crebris

161. 212. coluiſſet, [*dele* cum ipſe cum Turco Alexandri VI exemplo occultum commercium habuiſſet,] quod

165. 217. exegit, [*dele* extrema clauſula minime priori vitae et famae reſpondente, dum literarum ſacrarum homo rudis, theologicis libris in illo otio ſcriptis ſe deridendum propinat, quibus contrario ſcripto artificioſe ridiculo, ſub Benedicti Paſſavantii nomine, a Theodoro Beza reſponſum eſt.] Ita

167. 220. jactarent. [*dele* Verum id juris noſtris regibus eſſe, et uſu receptum eſt, et argumentis atque exemplis docuit Carolus Molinaeus, juriſconſultus tam eruditione ac judicio quam probitate conſpicuus, qui commentariis in illud edictum publicatis tantam invidiam ſuſtinuit, praevalente jam tum inter Gallos eorum, qui auctoritatem pontificiam adverſus jura regni tuebantur, potentia, ut ob id calumnioſe accuſatus ſolum vertere, et apud Sequanos et Germanos divertere cogeretur; ubi vir de ingrata patria optime meritus tutum et honorificum perfugium nactus eſt, donec, bello inter regem et Julium III exardeſcente, ab exilio revocatus eſt.] Sub

169. 222. IX, [*dele* quod in opes, faſtum, ac vitia pontificum vehementius inveherentur, et populos ſenſim ab eorum obedientia alienarent,] Innocentius

Ibid. Ibid. videretur, [*dele* dominico gladio poſito ferreum ſtrinxit, et] Leopoldum

171. 224. pendere: [*dele* Dei cultum aſſiduis precibus et morum innocentia prae ſe ferre, ceterum] raro

175. 229. propoſitum. [*dele* Ita calumniis et vexationibus in omneis Belgii ſubditos, et eos ſimul qui magno numero negotiandi cauſa illuc confluebant, feneſtra aperta eſt,] quo

edicto.

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. I.

p. 175. p. 229. edicto. [*dele* Tunc etiam Matthias Flaccius edito lingua Germanica ſcripto, quorſum pertinerent arma in Germania excitata oſtendit, quibus tamen multi ſupina ſeu maligna ignorantia occaecati, religionis cauſam non agi impudenter hactenus, ut ipſe aiebat, contenderent.] Initium

215. 276. eſt. [*dele* Expeditiſſima ea viſa Caeſarianis miniſtris ratio, qua et concilii actio redderetur facilior, et patres, expulſis ex civitatibus quos illae Tridentum mittere potuiſſent theologis, pauciores adverſarios habituri eſſent.] Pulſi

Ibid. Ibid. confugerunt: [*dele* abeunteis plerique cives, et inprimis Jo. Fridericus, quamvis captivus, per miniſtros ſuos pecunia, viatico, ac ſolatio perbenigne proſecutus eſt. Tanta vero ex eo ſecuta in templis ſolitudo, ut occaſionem haud occultis multorum querimoniis dederit, vim non bonis tantum et corporibus, ſed etiam mentibus et conſcientiis afferri quiritantium, donec a ſenatu, qui eo nomine magnam invidiam ſuſtinebat,] poſt

217. 278. ob [*dele* conſtantem piae] doctrinae

Ibid. 279. quo [*dele* piae] doctrinae

Ibid. Ibid. picturas; [*dele* non tamen eas adeo reprehenſione dignas judicare; neque enim negari poſſe, quin plerique per ipſius ditionis fineis triennio abhinc a puriore religione defecerint; et ſi quidem ad belli auctores reſpiciatur, quin opprimendae religionis cauſa urbs obſeſſa ſit, itidem dubitari non poſſe: quod ad ſe attinet, nihil in admonendo populo praetermiſſum, neque ſe in poſterum praetermiſſuros; ceterum de concilio, quod Tridenti indictum ſit, longe aliter ſentire; illud enim ſe delendae veritatis ergo coactum exiſtimare; quippe in quo Romanus pontifex principem locum teneat, qui ſe pro Chriſti adverſario gerat: itaque non aliter orare Deum ſibi licere, quam ut tam perniciosos hoſtium veritatis conatus et conſilia reſcindat, frangat, diſſipet, a quibus nihil niſi malum et Dei gloriae aeque ac reipublicae adverſum porro expectandum ſit.] Hoc

222. 283. adigat? [*dele* An haec verba eum decent, qui ſe Agni pacifici vicarium in terris, qui ſe ſervorum Dei ſervum honorifico elogio profitetur? Quid ſi Turci haec intelligant; ſi, qui in Germania Proteſtantes appellantur, audiant? Immane quam utrique, hi quidem ad religionem labefactandam, illi vero ad univerſos Chriſtianos oppugnandos, expeditam viam patefactam exiſtimabunt.] At

Ibid. 284. conſiliis [*dele* tam in caput quam in membra diligentiſſime anquiratur,] quae

Ibid. Ibid. in [*dele* doctrina ac] moribus

Ibid. Ibid. ſibi [*dele* jure ſuo] ſumpſerint

Ibid. Ibid. decreta. [*dele* Cum vero temporis ſucceſſu pontifices poteſtate legitima abutentes avare in eccleſia graſſarentur, Ludovicus IX, is qui ob pietatem et vitae ſanctimoniam eximiam inter divos referri meruit, generoſe reſtitit, et anno ſalutis CIↃCCLXVII legem tulit, quae et hodie Pragmaticae nomine circumfertur, qua mos priſcus in eligendis epiſcopis et ceteris praeſulibus intermiſſus revocatur, et ullum eo nomine pontifici Romano tributum pendi prohibetur. Sed rurſus, pervincente eorum ſeu aſtu ſeu potentia, eadem, quae prius, mala inva-

Ed. Drouart. Fol. Tom. I. — Edit. Lond. Tom. I.

invaluerunt; quae poſtmodo Baſileenſis ſynodi decreto omnino ſublata ſunt, et annalia vectigalia ex beneficiis, quae vocant, exigi vetita. Quam ſynodum, quod pontificum nimiam potentiam coërcere videretur, ab ipſis pro falſa habitam, Carolus VII poſtea in regni comitiis Auguſtoriti Pictonum confirmavit edicto, quod vulgo Pragmaticam Sanctionem nuncupant.] Eugenius

p. 241. p. 306. ageret; [*dele* multorum carminibus epitaphiis celebratus, ac praecipue duorum Suffolciorum fratrum; quorum mater ſemper aegrotanti aſſedit, et omnia humanitatis officia praeſtitit. Paulo antequam moreretur, cum Germaniae ſtatum deploraret, vereri ſe ſaepius dixit, ut in tanto multorum ardore Deum cognoſcendi et eccleſiae inſtaurandae, deficiente diſciplina, qua improbi caſtigarentur et ordo in miniſterio ſervaretur, laudabiles eorum conatus diu aut feliciter procederent. Itaque optare unice ſe, ut quae ad Edvardum regem de eccleſiae diſciplina conſtituenda ſcripto comprehendiſſet, per Angliae regnum locum haberent et religioſe obſervarentur. Funus ejus magna frequentia celebratum, plus IICIↃ hominum illud deducentibus, et corpus in majore urbis templo conditum eſt.] Hic

242. 307. natus, [*dele* mathematicis artibus ac geographiae praecipue, quam ſcriptis illuſtravit, cognitione clarus, tum et ad extremum etiam theologus non exigui inter ſuos nominis, et propter prudentiam cum ſumma integritate conjunctam ex umbra et pulvere literario in lucem civilem evocatus, delato a civibus ſummo patriae ſuae magiſtratu; in cujus adminiſtratione non ſolum conceptam de ſe ſpem aequavit, ſed etiam longe ſuperavit; ut ejus exemplo confirmari poſſit, philoſophis et literatis hominibus reipublicae adminiſtrationem minime interdicendam eſſe.

265. 334. *pro* theologis qui ad concilium, *ſcribe* iis qui ad concilium

Ibid. Ibid. viros [*dele* bonos] mittere

266. 335. dum [*dele* theologi] veniant:

Ibid. Ibid. ſubmittat; [*dele* videre quidem et agnoſcere patres, in eo ſacroſanctae potentiae culmine nonnihil eſſe, quod deprimi et emendari ipſius eccleſiae interſit; ſed in eo negotio prudenter et ſubtili quadam via progrediendum: jam ſe experientia didiciſſe, quam diſſimulanter cum pontificiis agendum ſit, qui potius arte tractandi, quam vi aperta oppugnandi ſint: haec ſe inpraeſentiarum vix ab ipſis extorſiſſe; ſed non deſperare, quin plura impetrari poſſint, modo ſe aequanimeis et patienteis in hoc negotio praebeant.] Tunc

Ibid. Ibid. venturos [*dele* theologos,] qui

267. 336. aliis [*dele* theologis] Norimburgam

Ibid. Ibid. jubebantur [*dele* theologi] etiam

Ibid. Ibid. legatos [*dele* ac theologos] ad

Ibid. Ibid. Mauritius [*dele* theologos] Norimburgam

Ibid. 337. venere [*dele* theologi] Wirtemburgici

Ibid. Ibid. aut [*dele* theologi] ſuper

Ibid. Ibid. veniſſe [*dele* theologos,] ut

268. Ibid. igitur [*dele* theologi] qui

Ibid. 339. ipſum [*dele* pro imperii libertate] vertit

Ibid. Ibid. venturis [*dele* theologis] caveri.

dein

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 268.	p. 339.	dein [*dele* theologos] quoque
284.	357.	profitentur; [*dele* ſic enim obviam iri hoſtium veritatis conatibus aiebant, qui id hactenus egerint, ut oppreſſis piis doctoribus pontificia poteſtas conſtitueretur, et juventus, erroneae et impiae doctrinae a teneris imbuta ſucco, ſenſim in ea adoleſceret: eo conſilio non ſolum pios doctores in vincula conjeciſſe, ſed et eos per jurisjurandi religionem dira et inaudita inhumanitate adegiſſe ut imperii finibus excederent, alioſque aut a doctrina inter eos recepta abhorrenteis, aut qui minus conſtantes a pura religione defecerant, in horum locum ſubſtituiſſe: itaque ſe miniſtros illos et juventutis moderatores ab illis ejectos revocare, et, ne quis calumniae locus ſit, jurisjurandi nexu prorſus exſolvere, ut ipſis deinceps libere liceat foederatorum patrocinio fretis, juxta confeſſionem quae Auguſtae olim exhibita eſt, verbum Dei pure ſuis cuique locis, et paſſim in Germania, docere, ac juventutem erudire;] poena
320.	399.	Proteſtantium [*pro* theologis *ſcribe* miniſtris] magna
321.	400.	hoc [*dele* erroneum dogma] admiſcuit
Ibid.	Ibid.	mathematicis [*dele* multum profecerat,] praeceptore
Ibid.	Ibid.	monumentis [*dele* de republica optime meritus, adeo ut Germanus Eſdras ac Strabo appellatus ſit.] Deceſſit
326.	407.	eſt, [*dele* quod ſe fidei in Dei Filium ſuae optima ſpe foveri laetaretur,] neque
Ibid.	Ibid.	eſſet. [*dele* Tum cum Jo. Albino colloquium fidele habuit, et ſacratiſſimorum Chriſtianae communitatis myſteriorum cupidiſſime particeps factus eſt.] Tandem
351.	435.	Leunclavio, [*dele* induſtrio ac fideli] harum
355.	439.	Is, [*dele* quod magnae auctoritatis eſſet,] in
359.	444.	praeceptor [*dele* vir eruditus] qui
360.	445.	Proteſtanteis [*dele* theologus] eoque
372.	459.	XVI [*dele* et rem literariam, dum vixit, non mediocriter voce et ſcriptis editis juvit,] a Jo.
385.	473.	Julius [*dele* ad ſcurrilitatem uſque feſtivus, et] alienam
Ibid.	Ibid.	ab [*dele* innata deceſſoribus pontificibus] ambitione
459.	561.	Tiguri [*dele* magna cum laude] profeſſus
Ibid.	562.	Ferrarienſis [*dele* morum ſanctimonia, ingenio et eruditione cum quavis priſci aevi comparanda foemina.] Huic
Ibid.	Ibid.	inſtituit, [*dele* in quibus tantum profecit,] uſa
Ibid.	Ibid.	ſcribere [*dele* eleganter,] et
460.	Ibid.	profugus, [*dele* quae foeminae omni laude digniſſimae mores et raram eruditionem exprimunt, et quid a tam excellenti ingenio expectari potuiſſet, niſi praemature adeo in vivis eſſe deſiiſſet, clare oſtendunt.] Praeceſſit
466.	569.	Pellicanus [*dele* in Hebraicis literis doctiſſimus] deceſſiſſet.
473.	578.	dejicitur. [*dele* Verum poſt Mariae mortem, Matthaeo Parkero Cantuarienſi archiepiſcopo, Edmondo Grindallo Londini, et Ricardo Gloceſtriae epiſcopis ſuggerentibus, Eliſabethae juſſu ſemeſa oſſa e Marſalli ſtabulo eruta et cum Friſvidae oſſibus rurſus permiſta terrae mandata ſunt III Eidus Januar. anni CIↃ IↃ LXI, cum XI Kalendas Sextileis ante, Cantabrigienſis academiae ordinum decreto, gradus et honoris tituli Bucero et Fagio adempti in integrum reſtituti fuiſſent, omnibus, quae contra eos eorumque doctrinam ac memoriam acta erant, reſciſſis. Quoque res dignius conficeretur, III

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. — Edit. Lond. Tom. I.

Kalendas Sextileis publicus conventus indicitur ad beatae Virginis, ubi Ackworthus academiae nomine orationem in demortuorum laudem habuit, ſuperiorum temporum crudelitate, quae non ſolum in vivos ſed etiam in mortuos ſaeviiſſet, multis verbis exagitata. In eandem ſententiam et a Jacobo Pilkintono multa verba facta ſunt, et in memoriam revocatum Stephani VI et Sergii III Romanorum pontificum exemplum, qui ob privatas injurias in Formoſum mortuum exquiſita immanitate olim graſſati memorantur.] Nunc

p. 493. p. 602. conſtituatur, [*dele*, hoc eſt, reſtituta puriore doctrina, mentibus quies paretur, qua deficiente et Dei iram provocari, et diffidentibus animis de collatione in communem hoſtem facienda haud facile conveniri poſſe. Orant igitur, quod aliis ſuis provinciis largitus ſit, id ipſum ne Auſtriacis deneget, et eccleſiae miniſtris ac ludimagiſtris, qui puriorem doctrinam profiteantur, nulla ob eam cauſam fiat moleſtia.] Ad

494. 603. Megalopolenſis [*dele* adhibitis viris doctis] effecit

Ibid. Ibid. tabulis [*dele* ad exactiſſimum calculum putatis magnam a ſtudioſis gratiam inivit et] inter

499. 610. quod [*dele* deliri] pontificis

Ibid. Ibid. uſque [*dele* exacta fide et diligentia] pertexuiſſet

Ibid. Ibid. vocatus, [*dele* vir eruditione et rerum agendarum peritia hoc ſaeculo clarus,] qui

500. Ibid. Auguſtanus, [*dele* vir linguae Hebraicae ſcientia clarus, quam et ſcriptis luculentis illuſtravit,] cum

577. 723. quod [*dele* ſive pontificum in eo negotio non bona fide verſantium ambitione, ſive] ob

578. 724. ſodalitio, [*dele* monitore uſus Conſtantino quodam, qui ei a ſacris confeſſionibus erat,] praecipue

579. 725. amplificaret. [*dele* Fuit et hic annus doctrina illuſtrium virorum morte inſignis. Nam] XII

580. Ibid. natus, [*dele* moderato ingenio et eruditione rara excultus] obiit

Ibid. Ibid. medicus [*dele* inſignis] qui

Ibid. 726. donatis [*dele* a ſtudioſis non mediocrem inivit gratiam.] Obiit

Ibid. 727. Juſtus Scaliger, [*dele* qui ſecundum patrem nunc inter literatos et in re literaria principem ſine controverſia locum tenet, vere eruditorum Phoebus, ut politiſſimi ingenii vir eum indigitavit. De hoc ut plura dicam, nec pudor ejus patitur, nec per ingentia ipſius erga me merita licet; quanquam minime vereor, ne propterea minus vera de eo praedicare videar, cum quicquid dixero opinione omnium vero minus ſit. Sed potius eſt ut tanti viri nomen per tranſennam appellaſſe contenti, cultum, quo divinum ejus ingenium cum rara morum probitate conjunctum, pro jure amicitiae quae mihi cum illo intercedit, proſequimur, venerabili ſilentio, ut in ſacris fieri amat, obſignemus.] Sub

586. 713. Babylonica, [*dele* in quo ſumma vehementia, vir alioqui recenti injuria exacerbatus in pontificis faſtum et curiae Romanae abuſus ab ea in eccleſiam occidentalem, quae illi ſubjecta eſt, diſſeminatos invehitur,] qui

594. 722. rejicerent, [*dele* non deerant qui utroſque in culpa eſſe dicerent, quippe qui in licentiam ac libidines effuſi eas ſoluto coelibatu alerent, perditoque luxu diffluerent: cui cum propriae

 propriae

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. I.

priae opes minime ſufficerent, miſeram plebem deglubere, angariis ac tributis vexare, flagellis ac fuſtibus caedere, omnique impotentis dominatus genere opprimere non ceſſabant, ac denique cuncta facere, quibus juſta Numinis ad ultionem lento pede feſtinantis iracundia provocatur.] Territae

p. 595. p. 728. electio [*dele* juxta antiquam eccleſiae conſuetudinem] penes

595. Ibid. Dunenſis [*dele* homo doctus] ad

Ibid. Ibid. Deus [*dele* juxta praeceptum ſuum] vernaculo

596. 729. Knoxius [*dele* luculenta ſed] vehementi

612. 748. celebretur, [*dele* et non a Romano pontifice, ſed ab imperatore indicatur: dum pontifex in eo non tanquam praeſes et judex, ſed partis loco ſedeat, et ſe concilio ſummittat, praeſulibuſque ac theologis jusjurandum, quo ipſi devincti ſint, remittat, ut libere citra metum dicere poſſint ſententias: dum pro norma judicii ſit ſacra ſcriptura ac ſolum verbum Dei, rejectis traditionibus humanis, conſuetudinibus cum Dei verbo pugnantibus, et Romanae eccleſiae conſenſu: dum theologi qui confeſſionem Auguſtanam amplectuntur, non ſolum audiantur, ſed in controverſiis decidendis ſententias dicant, eiſque idonee caveatur, ut non tantum ſecure eo accedere poſſint, ſed libertas illis decreto Auguſtano conceſſa citra fraudem ſalva maneat, capita controverſa non ſecundum ſuffragiorum numerum, ut in civilibus cauſis fieri conſuevit, decidantur, ſed juxta divini verbi regulam ac praeſcriptum ſanciantur. Ante omnia Tridentinae ſynodi, ut vitio coactae, acta cuncta ac decreta reſcindantur et denuo retractentur.] His

616. 752. ante. [*dele* felicibus auſpiciis] Londini

621. 758. pergerent: [*dele* et quanquam manifeſtum eſſet ad introſpiciendas judicum mentes et libertatem ſuffragiorum reprimendam adductum regem, tamen reperti ſunt, qui palam ac ſub principis oculos vel capitis periculo priſcam ac ſenatoriam libertatem retinerent, et multa in curiae Romanae mores ac pravos uſus, qui poſtremo in pernicioſiſſimos errores degeneraverint ac ſectis paſſim pullulantibus cauſam dederint, invecti, mitigandas poenas et inhibendam judiciorum ſeveritatem cenſerent, donec ex concilii oecumenici auctoritate religionis diſſidia, emendata eccleſiae diſciplina, componerentur. Quae fere optimi cujuſque ſententia erat; ad quam firmandam Baſileenſis et Conſtantienſis ſynodorum decretum, de concilio ſingulis decenniis habendo, in medium adducebant. Hujus ſententiae auctor fuerat Arnoldus Ferrerius claſſium inquiſitoriarum praeſes, vir probitate ac gravitate conſpicuus, tum juris ſcientia vel ex eo clariſſimus, quod eum Jacobus Cujacius, aevi noſtri ſingulare ornamentum, praeceptorem unicum agnoverit. Ferrerium ſecutus fuerat Antonius Fumeus, Paulus Foxius gentis claritate et ingenii, omni ſcientiarum genere exculti, nobilitate inſignis, Nic. Valla, Euſtochius Porta, alii. Idem, eo die quo rex in ſenatum venit, coram eo cenſuit Claudius Viola, et poſt eum Ludovicus Faber, vir acri et generoſo ingenio praeditus, qui poſtremo addidit, inter omneis quidem conſtare religionis diſſidium turbis cauſam praebere: ſed videndum eſſe quis vere turbarum auctor ſit, ne, quod Achabo olim turbas objectanti

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. Edit. Lond. Tom. I.

tanti exprobravit Helias, in re ſimili nunc reſpondeatur, Tu quis es, qui conturbas Iſrael? Tum Annas Burgus multa de aeterna Dei providentia, cui cuncta parere neceſſe habeant, praefatus, ubi in rem ventum eſt, ſubjecit, Plurima eſſe hominum flagitia ac delicta legibus damnata, quibus neque laqueus neque ſerviles cruciatus ſufficerent, contumelioſa in Deum dejeramenta, frequentia adulteria, profuſas libidines, crebra perjuria, quae non modo diſſimulentur, ſed propudioſa licentia foveantur. Contra, nova quotidie adverſus eos ſupplicia parari, quos nullius mali criminis reos adhuc haec aetas viderit. An enim laeſae majeſtatis, quibus nulla principis mentio niſi inter vota ac preces? An quod leges violaverint, civitatum fidem tentaverint, provincialium animos ad ſcelus corruperint, accuſantur? Atqui ne cogitaſſe quidem illos ab exquiſitis teſtibus hucuſque extorqueri potuit. An potius, quod ruentis Romanae potentiae pudenda et adulta vitia ſacrae ſcripturae admota face revelaverint, et nunc demum emendari expoſtulent, ſeditioſius egiſſe arguuntur? Poſtea ordine praeſides ſententiam dixere, et Chriſtophorus quidem Harlaeus et Petrus Seguierius graviter, ſed modeſte, in judiciis hujuſmodi capitalibus rite ac recte hactenus defunctam curiam coram rege aſſeruere, ac porro fore, ut ſemper ſui ſimilis, prout antea fecerit, munere ſuo optime defungatur ad Dei gloriam, nec regem populumve ejus porro poenitere poſſit. Chriſtophorus autem Thuanus liberius cognitorem et advocatos regios nota dignos pronunciavit, qui curiae decreta ſugillare et eorum auctoritatem in diſcrimen vocare auſi eſſent. Renatus Balietus homo bonus cenſuit decreta, de quibus querela inſtituta eſſet, denuo retractanda, et plenius de iis cognoſcendum eſſe. Minarius paucis verbis, ut invidiam molliret, regia edicta ſervanda dixit.] Poſtremo

p. 622. p. 760. accipiebant. [*dele* Sed rerum prudentiores indignabantur, regem aliena voluntate impulſum in ſenatum venire ut ſuarum legum, quas tueri debuiſſet, ſubverſor eſſet: et tamen parum eſſe quod in curiam venerit, quod extremae tantum cognitioni interfuerit: at vero ſuffragia legi, non numerari; incipi ſenatus conſultum, non perfici; arripi tabellam ſententiarum indicem, minas et carcerem adhiberi, vinciri ſenatores: quis non credat principem nimis facilem, dum haec audit, alienae libidini turpiter inſerviiſſe? Quis non illos merito oderit, qui notabili dedecore proditis curiae arcanis in magnatum gratiam inſigni perjurio conſcientiam foedaverint? Quis non haec denique tanquam ſiniſtra periculoſae ac prodigioſae mutationis auguria interpretetur?] Poſtridie

Ibid. Ibid. pleroſque [*dele* viros pios ac pacis ſtudioſos,] qui

Ibid. Ibid. comperiſſe, [*dele* multa ſenſim per avaritiam et ambitionem in eccleſiam irrepſiſſe, quae ad Dei contumeliam vergant et offenſionis cauſam praebeant, quaeque proinde S. ſcripturae teſtimoniis argui debent, et ex antiquorum conciliorum decretis ac prioris aevi patrum auctoritate emendari. Neque vero heri aut nudiuſtertius de curiae Romanae corruptis moribus et depravata diſciplina inſtitutas querelas eſſe; nam jam ante multos annos in Gallia audita et nota eſſe, quae Gulielmus Pariſienſis, Joannes Gerſo, Nicolaus Clemangius, Wiſellius Groeningenſis, Ludovico XI rege, academiae Pariſienſis

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. — Edit. Lond. Tom. I.

ſienſis inſtaurator, et alii theologi de iis ſcripſerint.] Id

p. 623. p. 761. Senonenſem. [*dele* Dum paſſim miſeri homines ob religionis cauſam ad tribunalia rapiuntur, et tam frequenti accuſatione fautores, amici, et qui liberiorem vocem mittere auſi eſſent, in periculi partem vocantur, triſti ubique ſilentio,] longe

Ibid. 762. relatus. [*dele* Ferunt, cum efferretur, ad Baſtiliam adverſam reſpexiſſe, et ſenatorum, qui in ea nuper capti detinebantur, recordatum ſaepius dixiſſe, Vereri ſe, ne injuriam innocentibus hominibus feciſſet: ad quas voces cardinalem Lotharingum, qui aderat, ſubiratum monuiſſe regem, eam mentem illi a maligno ſpiritu et generis humani hoſte immitti, a quo proinde ſibi caveret, et conſtantiam in fide ſervaret. Id verum necne ſit, non affirmaverim, certa et quae tantum in confeſſo ſint ſcripturus.] Certe

632. 773. *Pro* miſeros *ſcribe* impios homines.

Ibid. Ibid. terrorem [*dele* ſui] ſpargerent

633. 774. conflatum, [*dele* accepta pronis auribus calumnia.] Ita

Ibid. Ibid. auribus, [*dele* ne veritati contra calumniam audiendae paterent.] Conſtat

Ibid. Ibid. juſſu, [*dele* cui de calumnia ſuboluerat,] commiſſis

Ibid. Ibid. vanitatis [*dele* fraudiſque nefariae] convicti

Ibid. Ibid. ſunt. [*dele* Inultum tamen eorum crimen manſit, praevalente adverſus reorum innocentiam publico odio. Antequam calumnia detegeretur,] ex

Ibid. Ibid. rumpebant: [*dele* quo ſpectaculo nemo non vel Proteſtantium cauſae infeſtiſſimus ſummopere commovebatur.] Urbe

638. 779. praetervectus, [*dele* venalem] calamum

Ibid. 780. Pariſienſis [*dele* perperam lata] tanquam

639. Ibid. provocaverat: [*dele* quod regni ſecretum ad aſſerendam religionem et regiam majeſtatem tuendam contra ſacerdotalem juriſdictionem, ſi quando poteſtate legitima eam abuti contingit, a majoribus inventum eſt, et laudabili conſuetudine atque eventu jam multos annos in Gallia feliciter uſurpatum.] In

Ibid. 781. privaretur, [*dele* lituram hanc ſe libenter ac laeto animo pati teſtatus eſt, quod, ita ſigno beſtiae, cujus in Apocalypſi fit mentio, deleto, nihil ſibi porro cum Antichriſto futurum commune eſſet.] Hoc

Ibid. Ibid. hortabantur, [*dele* neu turpi tergiverſatione Dei cauſam deſereret, qui ipſum minime deſerturus eſſet: plus in Deo quam hominibus praeſidii poſitum; tantum perſeveraret, neque vitam temporariam contra ſempiternam beatitudinem aeſtimaret; ſi conſtantiam retineret, caſuros judicibus quantumvis infeſtis, animos; et, ſi quidem Deus aliter decreviſſet, manere eum aeternam gloriam, et ipſum coram Deo cum angelis et felicium coetu triumphaturum, relicto apud homines egregio virtutis omni conditioni anteferendae exemplo: proinde amicorum hortatus miſſos faceret, qui corpori ejus non animae et exiſtimationi conſulerent, ac ſe conſtantia ad certamen forti et intrepida conſcientia capeſſendum accingeret.] Praevaluere

Ibid. Ibid. dedit, [*dele* ſed ignoſcere ſe judicibus dixit, qui ſecundum conſcientiam, non ſecundum ſcientiam et veram Dei ſapientiam, judicaſſent.] Tum

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 640.	p. 782.	prolocutus, [*dele* evangelii ſe cauſa nimirum, non tanquam latronem, ad mortem damnatum,] ipſe
Ibid.	Ibid.	attolleretur, [*dele* aliquoties auditus eſt haec verba pronuncians, Deus mi, ne me derelinquas, ne ego te derelinquam.] Eliſis
Ibid.	Ibid.	prodiit. [*dele* Cum vero magna cum laude juris ſcientiam Aureliani profeſſus eſſet, inde Pariſienſis ſenator majore integritatis gloria in eo ordine claruit; multorum votis ac precibus, dum in carcere eſſet, etiam eorum qui ipſius de religione ſententiam minime probabant, adjutus et commendatus; ac poſt mortem veris lachrimis deploratus. Illorum vero, qui a majorum ſacris defecerant, animos partim conſtantia ſua ita confirmavit, partim exacerbavit, ut ex ejus cineribus ampla defectionum ac conjurationum ſeges enata credatur, quae regnum antea florentiſſimum diu poſtea male habuit.] Secundum
641.	784.	cenſuerunt, [*dele* inventis artibus ac paratis veluti foveis, in quas etiam inſontes et ignari praecipitarent. Nam ubique, ac Lutetiae praeſertim, erectae ſanctorum ac B. Virginis Mariae locis profanis per vicos ac compita imagines, ad quas omni cultu exornatas candelae interdiu accendebantur, et cantica more inſolito a turpibus perſonis, utpote bajulis et aquariis, non ſine ſacrae diſciplinae et ſacerdotalis ordinis dedecore decantabantur, appoſitis per vias arculis, in quas tranſeuntes pecuniam ad cereos ac candelas in eum uſum coëmendas erogare importunis hominum ad id deſtinatorum prenſationibus cogebantur. Quod tributum ſi quis pendere recuſaret, aut eas imagines inſalutatas quamvis incogitanter pertranſiiſſet, aut non denique ad inſuaveis illos modos venerabundus ſubſtitiſſet, in eum tanquam ſuſpectum impetus a plebe fiebat; belleque is ſecum actum putabat, ſi tantum pugnis caeſus ac pedibus in coeno conculcatus, ceterum ſalva vita, in carcerem truderetur. Quibus rebus non ſolum non infracti, ſed irritatiores utrique redditi, ex eoque conjunctiores effecti, juxta audaci et maxime omnium, quae annalium monumentis uſquam conſignata leguntur, memorabili facinore conjurationem aggreſſi ſunt, de qua libro ſequenti dicemus.] Nunc
644.	787.	alios, [*dele* quaſi in triumphum] ex
Ibid.	Ibid.	Bohorquia [*dele* plenum inde miſericordiae, inde invidiae ſpectaculum, ex eo auctae, quod Bohorquia] ceteris
Ibid.	Ibid.	ſumma [*pro* conſtantia *ſcribe* pertinacia] mortem
Ibid.	Ibid.	coetibus [*dele* ad ſacras faciendas preces] patuiſſent
Ibid.	Ibid.	etiam [*pro* conſtantia *ſcribe* pertinacia] pertulit
Ibid.	Ibid.	ejuſdem [*pro* religionis *ſcribe* haereſis] ſcintillas
Ibid.	Ibid.	Is, [*dele* rarae eruditionis vir, ſed] parum
Ibid.	Ibid.	eſt, [*dele* et ſive ſenectute ſua audacior, ſive repentina mutatione ex meticuloſo, qui hactenus fuerat, jam fortior effectus, inexſpectata conſtantia inquiſitorii tribunalis aſſeſſores acerbiſſimis verbis objurgavit, aptiores eſſe aſſerens qui vili agaſonum munere fungerentur, quam qui fidei, quam turpiter ignorabant, cenſuram impudenter ſibi ſumerent. Praeterea vehementer dolere teſtabatur, quod veritatem, quam tunc tueri ſe aiebat, ſciens ac volens adverſus pios illius defenſores ſaepe coram ipſis oppugnaſſet. Quam poenitentiam, quamdiu in vivis eſſet, ex animo nunquam deponeret. Ita in triumphum

umphum

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
		umphum ductus ac] vivus
p. 644.	p. 787.	ille [*dele* ob eximiam pietatis et eruditionis opinionem] cum
645.	788.	vero, [*dele* quia ſacris confeſſionibus diu Caeſari, eique in ſolitudine ſua poſt imperii ac regnorum abdicationem, ac poſtremo animam agenti, ſemper praeſto fuerat.] Ad
Ibid.	Ibid.	ſpectaculum, [*dele* quod primo pleriſque aſtantium lachrimas excuſſerat, larvis his in ſcenam productis riſum multis, ac poſtremo indignationem movit.] Eadem
Ibid.	Ibid.	criminis [*pro* inſimulatis *ſcribe* convictis] actum.
648.	791.	exercuerunt, [*dele* clariſſimus: quos ille longo ſpatio ſupergreſſus eſt, acri judicio, diligentia accurata, et artis ipſius elegantia: cui ob id non ſolum Gallia, ſed univerſus Chriſtianus orbis plus debet, quam cuiquam fortiſſimorum belli ducum ob propagatos fineis patria unquam debuit: majuſque ex ejus unius induſtria, quam ex tot praeclare bello et pace geſtis, ad Franciſcum decus et nunquam interitura gloria redundavit. Sed migrante ad Deum optimo non ſolum principe, ſed literarum fautore ac parente eximio, indigna bene merito de patria civi tot editis Hebraicis, Graecis, et Latinis libris gratia repenſa eſt a theologorum noſtrorum collegio, qui hominem reipublicae invigilantem, et quaſvis aequas conditiones accipere ſe paratum demonſtrantem, non deſierunt laceſſere, donec ille vexationum injuſtarum pertaeſus ex neceſſitate conſilium cepit, et] relicta
Ibid.	792.	ubi [*dele* tanta prudentia publicam ſimul et privatam rem curavit, ut quamvis tot adverſitatibus conflictatus et incommoditatibus, quae ſolum vertentibus neceſſario perferendae ſunt, tamen in opere aſſiduus ad ultimum vitae ſpiritum laudabile rei literariae adjuvandae propoſitum conſtanter tenuerit, ac] tandem
Ibid.	Ibid.	conceſſit, [*dele* foris gloria dives, et domi liberis, qui Genevae manerent, relicta opulenta ſupellectile. Hanc enim legem ingratae patriae pertaeſus, non tam ejus odio, quam juſtae, ut putabat, ultionis ratione in teſtamento dixit. Itaque] Robertus
Ibid.	Ibid.	Henricus [*dele* tanto patre digniſſimus] filius
Ibid.	Ibid.	ad [*dele* juvandam] rem
Ibid.	Ibid.	literariam [*dele* propria induſtria] contulit,
Ibid.	Ibid.	copioſiſſimo [*dele* et multorum principum gazis praeferendo] theſauro.
Ibid.	Ibid.	natus, [*dele* philoſophiae ac medicinae ſtudiis clarus, ſuavitate item morum, quam oris ſpecie praeferebat, omnibus acceptus;] qui
Ibid.	Ibid.	Witembergae [*dele* ſumma cum laude] docuiſſet,
670.	818.	et [*dele* theologorum] Proteſtantium
672.	821.	licet [*pro* purioris *ſcribe* novae] doctrinae
673.	822.	praetextu, [*dele* deliri plane ſenis et] fratris
675.	824.	Pariſienſis, [*dele* homo non ineruditus,] qui
676.	825.	Olivarius [*dele* vir eccleſiaſticae emendationis ſupra modum ſtudioſus, et] qui
680.	830.	Olivario, [*pro* qui religionis *ſcribe* qui novae religionis] cauſae
Ibid.	Ibid.	favebat, [*dele* [1] et de eccleſiae emendatione ſerio cogitabat,] ſed

uxor,

NOT. [1] Haec verba deſunt ed. Gen. et Lond.

Edit. Drouart. Fol. Tom. I.	Edit. Lond. Tom. I.	
p. 681.	p. 831.	uxor, [*dele* miti ingenio foemina, et] quae
Ibid.	Ibid.	Moratae [*dele* lectiſſimae et eruditiſſimae foeminae] conſuetudine
682.	833.	praefectura, [*dele* in qua induſtriam ſuam exerceret,] Guiſii
Ibid.	Ibid.	remuneratus, [*dele* homo bonus alioqui et doctus, et] qui
683.	Ibid.	gemitus [*dele* optime meritam de republica] animam
Ibid.	Ibid.	animam [*dele* Deo] tradidit:
Ibid.	Ibid.	tradidit: [*dele* vir proculdubio tanto faſtigio digniſſimus, ſi meliori ſaeculo natus, aut aequiores optimis conſiliis ſuis eos, qui regum animos ac fraena moderabantur, nactus eſſet.] Mortuo
	Edit. Lond. Tom. II.	
686.	p. 5.	eſt, [*dele* ne ad inquiſitionis Hiſpanicae ſcopulos, de qua jam ſaepius Henrico II rege actum fuerat, et quam tunc ardentibus ſtudiis Guiſiani urgebant, magnum in ea ad firmandas res ſuas momentum repoſitum rati, navem illideret,] ſed
688.	7.	Rupichandeus, [*dele* juvenis nobili loco natus et egregie theologicis ſtudiis inſtructus,] quem
Ibid.	8.	ferens, [*dele* ac futurum ſperare propter nataleis et perſpectam ex communi fama hominis ſinceritatem ac doctrinam,] ut
Ibid.	Ibid.	ſatisfieret. [*dele* Ejus ſumma haec erat. Tumultu Amboſiano arma non contra regem aut ipſam Catharinam aut regiae ſtirpis principes, ſed adverſus eos ſumpta, qui contra regni leges publicam adminiſtrationem uſurpaſſent, et impotenti dominatu non ſolum corpora vexare, ſed mentes ac conſcientias hominum in miſeram ſervitutem redigere conarentur. Eorum videlicet ambitione factum, ut edictorum in Proteſtantium gratiam, et eorum qui pro patria libertate arma ſumpſiſſent, factorum beneficio uti minime licuerit: ut regni curiae multa contra regis mentem in eorum promulgatione, tacito ſenatus-conſulto, ut fraus lateret, appoſuerint: ut Nemoroſius, qui incolumitatem foederatis nomine regis pollicitus fuerat, fide data ſe ſolutum exiſtimaverit: et in eorum cauſa Conſtantienſis conciliabuli decretum renovatum ſit, quo ſcitum eſt, Sectariis fidem minime ſervari debere: ut denique regis aures obturentur ad ſupplicum ac miſerorum preces de Guiſianorum crudelitate et avaritia quiritantium, qui ſanguine ſcilicet innocentium ante XXXV annos ruſticorum bello lactati, et ſemper ab eo tempore cruori aſſueti, nunc Gallorum ſanguinem ſitire non deſinant. Eorundem aſtu factum, ut concilii toties promiſſi ſpes interverſa ſit, ita perperam ejus celebrandi ratione inſtituta, ut penes eos, qui malo cauſam dederint, hoc eſt, praeſules, ſummum arbitrium ſit: rex vero, qui praeeſſe debeat, et curare ut ex verbo Dei controverſiae decidantur, ſecundas obtineat. His malis duo omnino remedia ſuppetere: ſi liberi ordinum conventus habeantur, et ex eorum auctoritate juxta regni leges legitima adminiſtratio conſtituatur: nam melius pace conſtituta religioni conſultum iri, quam ſi turbatis rebus negotium inchoëtur. Interea a poenis temperandum, et libertatem conſcientiis relinquendam; quas ad traditiones humanas et cultus ex cujuſque voluntate, non ex Dei mandato inſtitutos, neceſſario recipiendos, illaqueari quis ferre queat? Publicam item religionis profeſſionem permittendam eſſe, dum ex legitimi concilii

I ſententia

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. II.

ſententia controverſiae dirimantur, et pax eccleſiae reſtituatur: quo in concilio quin futura ſit cauſa ipſorum ſuperior, ſi audiantur, minime dubitandum eſſe. Hoc] breviculum

p. 689. p. 9. interrogatus, [*dele* raro Dei beneficio juvenis innocens,] quem

695. 17. eſt. [*dele* Nam pontifices in eo tantum videri omnem curam poſuiſſe, ut inter principes bellum ex bello ſererent, ex eaque occaſione parteis foverent; principes autem religione motos, varias poenas ac ſupplicia ad coërcendum malum ſtatuiſſe, ſed infelici, ut apparet, ſucceſſu. Juris denique adminiſtros nullum in iis modum tenuiſſe, dum alii ſeveritate in ſaevitiam degenerante abutuntur, alii avaritia corrupti in eo negotio calumnioſe innocenteis oppugnant. Nec extra culpam eſſe epiſcopos, qui, abjecta gregis cura, in id tantum jam a multis annis incumbunt, ut reditus amplificent, luxurioſe ac licentioſe vivant; adeo ut aliquando, quod relatu pudendum et horrendum, Lutetiae XL viſi ſint in otio ac deliciis putreſcentes: et vero curam eam infantibus atque indignis quotidie committi, atque ita eccleſiarum oculos, hoc eſt, epiſcopos, excaecatos, et Dominicae domus columnas in terram ſenſim afflictas et profligatas. Curiones itidem ab illis ordinatos praeſulum exemplo, avare, imperite, negligenter, in ſuo munere verſari. Quae cum ita ſint, minime mirandum, ſi plebs ac pleraque nobilitas, male in religione a teneris imbuta, ad pravas opiniones et inde ad turbas inclinet. Praecipuum mali remedium a Deo petendum: convocandos ex univerſo regno pios viros, qui de eccleſiaſticorum vitiis et eorum exſtirpandorum ratione conſulant: regi inprimis providendum, qui ſuis exemplo eſſe debeat, ne ſacroſanctum Dei nomen polluatur, ut ſacrae ſcripturae pure ac citra fucum ac vanitatem explanentur. In regiis aedibus quotidie conciones, ſi fieri poſſit, habeantur. Tum ſumpta occaſione, converſo ad Catharinam ac reginam nurum ſermone, eas obſecrat, ut profanis et impudicis cantionibus, quibus aulica conclavia ubique perſtrepant, faceſſere juſſis, pſalmos vernaculos et hymnos ſacros omni loco et tempore concinant: id Deo gratum, cui nullus coetus gratus eſſe poſſit, in quo non ipſe laudetur ac celebretur: multaque in eam rem ſubjecit, quibus demonſtrabat, a vera pietate diſſentanea dicere eos, qui Davidicarum cantionum vernacula lingua uſu foeminis interdicunt: quarum ſi interpretatio quae circumfertur minime probetur, errores notari, non autem totum opus rejici debere. Inde non modicam calumniandi anſam praebitam adverſariis, ex eo colligentibus, non cum hominibus, ſed cum Deo bellum geri, cum cantionum ad Dei laudem et piorum ſolatium inſtitutarum publice ac privatim uſus prohibetur. Alterùm remedium eſſe concilium generale, ad diſſenſiones hujuſmodi componendas a patribus ſemper uſurpatum; neque vero ſe videre, qui pontificis conſcientia vel ad horae momentum quieſcere poſſit, qui tot animas quotidie perire videat, quas ab ipſo proculdubio Deus tandem repoſciturus ſit. Quod ſi concilium generale obtineri non poſſit, tum regem quod ſui officii ſit facturum, et Caroli Magni et Ludovici Pii exemplo concilium nationale coacturum, cui et intereſſe jubebit qui inter Sectarios doctores habentur, ut cum illis de controverſis religionis

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. | Edit. Lond. Tom. II.

capitibus diſceptatio inſtituatur. Sic a Theodoſio in Conſtantinopolitana ſynodo factitatum contra Arianos et Macedonianos, quamvis eorum error jam a Nicaeno concilio et aliis legitime damnatus eſſet. Ceterum utrinque graviter peccari; a Sectariis quidem primum, qui religionis praetextu armis ſumptis publicam tranquillitatem turbent, contra apoſtoli mandatum, qui pro regibus orare, iiſque etiam difficilibus et importunis obſequi praecipit: unde factum, ut decem illis adeo celebratis eccleſiae perſecutionibus, quibus tot fidelium animae conſumptae ſunt, ne unus quidem repertus ſit, qui cauſam ſuam quamvis juſtam armis defendendam exiſtimaverit; ſed potius patientia et conſtantia carnificum ictus ſuſtinuiſſe ac poſtremo viciſſe. Itaque coetus ſeditioſorum ſemper vetitos, regemque edictis ſuis hac in parte ſatis ſuperque providiſſe. Verum non minus peccari ab iis, qui in illos qui ſolo pietatis ſtudio ducuntur, proque ea fortiter ad mortem pergunt et jacturam ſuorum ac fortunarum contemnunt, plus aequo ſaeviunt; nam irritari plerumque ſpectantium animos; et in confeſſo eſſe, id in multorum animis excitaſſe ſtudium cognoſcendi de ea doctrina, quam in mediis flammis homines minime mali tam conſtanter profiterentur, ac poſtremo ipſos eam ſuſcepiſſe. Longe aliam antiquorum patrum rationem fuiſſe. Nam nec CCCXVIII in Nicaena ſynodo priore, IↃCXXX in Chalcedonenſi, CL in Conſtantinopolitana epiſcopos aliis armis quam Dei verbo contra Arianos, Macedonianos, ac Neſtorianos uſos eſſe; nec Conſtantinum, Valentinianum, Theodoſium, Marcianum, pios maxime principes, quidquam gravius in Sectarios quam exilium ſtatuiſſe. Itaque a ſuppliciis ac poenis temperandum videri: quod ſi neceſſitas ferat, ut magiſtratu opus ſit, id ſaltem ſervandum in ſumendis ſuppliciis, ut loci, temporis, perſonarum, voluntatum, et qua de cauſa coetus coactus ſit, ratio habeatur.] Poſt

p. 697. | p. 19. ſuſceperit, [*dele* et quibus ludificationibus uſi ſint pontifices, ut eum ſpe laudabili, quam animo pius princeps conceperat, fruſtrarentur.] Morbum

Ibid. | Ibid. cunctandum, [*dele* nullamve impedimentorum, quae a pontifice afferantur, habendam rationem.] Interim

Ibid. | Ibid. fiat. [*dele* Minime vero ferendum, ut Itali, qui tertiam regni ſacerdotiorum partem occupant, noſque tanquam hirudines exſugunt, abſentes ex iis fructus percipiant, contumelioſi erga Deum, in regem vero injurioſi: quippe quorum culpa fiat, ut populus paſtoribus deſtitutus ad novas opiniones plerumque erroneas tranſverſus feratur, et inde pernicioſi motus, ut nuper accidit, in regno exoriantur.] Dandam

Ibid. | Ibid. commorarentur, [*dele* nec pecuniae quicquam Romam deferretur.] Nuper

703. | 27. nominis [*dele* theologo.] Idem

721. | 51. ſtatuiſſet [*dele* jure vel injuria, fraude ſive aperta vi] deſideria

722. | 52. curabat, [*dele* inſigni perfidia] erga

Ibid. | Ibid. qui [*dele* eadem] impietate

Ibid. | 53. machinationem [*dele* inſigni violatae fidei infamia] cumulavit.

738. | 73. debere. [*dele* Qua animi moderatione et aequitate, quanquam

Edit. Drouart. Fol. Tom. I. — Edit. Lond. Tom. II.

quam exacerbatis tunc temporis ſummopere omnium animis, maximorum tamen virorum opinione diſſidentium amicitiam ac benevolentiam meruit.] Certe

p. 738. p. 73. omnibus [*dele* diligenter et ornate admodum] perſcripſit

Ibid. Ibid. conjunctiſſimus; [*dele* cujus accuratam narrationem legiſſe ut mihi jucundum fuit, ita ab iis, qui eccleſiae paci conſultum cupiunt, eam cognoſci non inutile exiſtimo.] Complureis

Ibid. Ibid. Germanos [*dele* non exigui nominis, qui a P. Bembo, Gaſpare Contareno cardinalibus, Baptiſta Egnatio, Ludovico Becatello Italis, dum viveret, magno in pretio habitus,] hoc

739. 74. Phorcenſis, [*dele* vir optimus et pariter doctrina ac ſuavitate morum excellens,] decrepita

Tomo II. *Pariſiis, apud Ambroſium et Hieronymum Drouart,* 1606, *in folio.*

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.

p. 8. 85. rejiciebant, [*dele* aut cum tali temperamento admittebant, ut, rejectis quae voluntario cultu aut humana adinventione inoleverant, cetera quae expreſſo Dei verbo congruerent non aſpernarentur.] De

9. 87. verum [*dele* inopinatus caſus eos fidei datae religione liberavit.] Prati-gelati

16. 95. memorant; [*dele* remque miraculo propiorem etiam ab hoſtibus habitam, ut palam in caſtris Sabaudi jactaretur, jam manifeſtum eſſe, bellum, quod adverſus Valdenſeis gereretur, contra Dei voluntatem ſuſceptum: et quidem Sebaſtiano Virgilio ad proelium cum atrocibus minis vadenti, ab hoſpita praedictum ſcribunt, eo die re experturum, Sabaudi an Valdenſium cauſa eſſet juſtior; nam ſi Sabaudi juſtior eſſet, ejus quoque fore victoriam. Cum igitur vulneratus ac prope exanimis in diverſorium referretur, tunc eandem hoſpitam inclamaſſe, Valdenſium potiorem cauſam eſſe; quippe qui cum exiguo numero contra tam potentem exercitum ſuperiores extitiſſent. Qui factum elevabant,] eventum

18. 98. homines, [*dele* quorum conſtantiam intra ſe tacitus admirabatur,] melius

Ibid. Ibid. viro [*dele* ſtrenuo] ob

19. Ibid. ſuppliciis [*dele* in inſonteis] temperaretur,

Ibid. Ibid. temperaretur, [*dele* neque inauditi damnarentur; iſtas turbas a duobus hominum generibus proficiſci, qui contrariis cupiditatibus incitati in idem tamen collimarent, ut ſuffragiorum libertas in judiciis labefactetur ac pervertatur. Nam alios inconſiderato pietatis ardore errores in Dei domum invectos nulla admiſſa in contrarium ratione obſtinate tueri: alios vereri, ne doctrina, quam pravis ſuis ſtudiis ac cupiditatibus repugnare ſciunt, ſenſim invaleſcat: atqui arrogantiae ſummae eſſe, eos damnare qui Dei verbo nitantur, ac veſaniae inauditae, poſtulare ut verbum Dei hominum commentis poſthabeatur. Igitur ancipiti Dei verbo, quod certa veritatis regula ſit, non gladiis et ignibus, quibus perduntur animae, non ſervantur, et franguntur potius voluntates quam ad officium flectuntur, cum iis agendum eſſe. Confeſſioni eorum prorſus cum Proteſtantium noſtratium doctrina conſentaneae,] inter

ulciſ-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
p. 20.	p. 99.	ulciſcantur [*dele* et Nógareti exemplum ſecuti ipſum pontificem in ordinem cogant.] Quae
Ibid.	Ibid.	Italis, [*dele* quorum avaritia et malae artes rerum gnaris ac futuri providis jam tum ſuſpectae erant,] nullae
21.	102.	exiret [*pro* purior *ſcribe* novus] Dei
22.	Ibid.	in [*dele* depravatam] doctrinam
23.	104.	ſumpturum, [*dele* in quam certiſſimum ſit, foediſſimos errores, qui ad Dei contumeliam ſpectent, temporis lapſu irrepſiſſe, et quos nec ipſe tueri debeat;] hoc
28.	112.	cardinalis [*dele* oſtentandi ingenii et popularis aurae captandae ad vanitatem uſque cupidus,] annitente
29.	114.	ominabantur. [*dele* Tum in ſacri ordinis corruptos mores et diſciplinam depravatam acerba oratione invectus eſt; foedam ignorantiam inter ſacerdotes graſſari; nec, ut fieri debeat, commiſſos ſibi greges docere, ſuove exemplo ad puram integramque vitam praeire; ſed profligatis moribus populo offenſionem parere, et quaſi conductitios mercede omnia facere, nullaque re minus quam officio gaudere, dum ſe totos voluptatibus mancipant, et nimio otio ac luxu licenter exultant; hanc eſſe, nec aliam, malorum, quae regnum hoc olim florentiſſimum affligant, cauſam. Proinde plebis nomine petit, uti rex, cujus proprium munus eſt religionis patrocinium ſuſcipere, id ſedulo agat, et pullulantem vitiorum luxuriem reſecet, adempta omni ſacerdotibus juriſdictione, quae ipſis minime conveniat: verum iis opibus in pios uſus diſtributis curet, ut nationale concilium, quod eſt unicum et praeſentiſſimum his malis componendis remedium, legitime celebretur, eoque libere accedentibus fide publica caveatur. Concilio praeſit rex, illiuſve loco conſanguinei principes; interim, dum de religionis controverſiis decernitur, publice conveniendi et conciones audiendi iis, qui Romanae eccleſiae ceremoniis religione praepediti intereſſe non poſſint, facultas detur. Et quoniam coetus illiciti omnes prohibiti ſint, iis praefecti regii ac miniſtri provinciarum inſpectores adſint regis mandatu, et videant ne quid inde rex aut reſpublica detrimenti capiat. Non debere adverſus eos praejudicium valere jampridem uſurpatum; quemadmodum nec longa temporum praeſcriptio, quae a Romana eccleſia profertur, facere poſſit, ut mendacium veritatis loco habeatur: nam religionis cauſam non gladio aut convitiis, ſed amice et verbo Dei tranſigendam.] Poſtremo
30.	115.	multis, [*dele* ſeu pietatis ratione, ſeu] novarum
Ibid.	116.	eos [*dele* raro Dei beneficio] ullos
31.	Ibid.	abſtineatur: [*dele* quod ad eos, qui in unione remanſerunt, ſed ſcrupulis quibuſdam tenentur, offenſionum cauſas, ne ob eas tandem ſe alienent, praecidendas eſſe. Imaginum ante omnia uſum, a Deo vetitum et a beato Gregorio improbatum, ſaltem e loco adorationis omnino tollendum. In baptiſmo exorciſmos et certas precum formulas, quae extra ejus inſtitutionem ſunt, omitti poſſe; ac ſufficere, ut aqua et verbum tantum juxta Dei praeſcriptum adhibeantur: ſputi in infantuli os injectionem non ſolum non neceſſariam videri, verum etiam non carere periculo. Sacrae communionis uſum integrum, hoc eſt, ſub utraque ſpecie ſine perſonarum diſtinctione, reſtitui debere; nec Conſtantienſis concilii, quod Dei mandato

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

dato praeponderare minime debeat, auctoritatem, quo minus id fiat, obeſſe poſſe. Offendere item multos, quod ſinguli aut pauci nec juxta Dei inſtitutum communicent, nullis adhibitis precibus, quae ab omnibus intelligantur, aut explicato tam tremendi myſterii uſu. Proinde viros pios optare, ut antiquus ſacrae euchariſtiae uſus reſtituatur, et antiſtites primis menſium ſingulorum Dominicis diebus, vel ſaepius ſi fuerint rogati, omneis, qui communicare velint aut debeant, convocent. Tum, pſalmis populari ſermone ab omnibus cantatis, fidei ac generalis peccatorum confeſſio edatur: publicae preces pro principe ceteriſque magiſtratibus, eccleſiaſticis et aliis, pro aëris ſalubritate, terrae fructibus, proque afflictis, concipiantur. Secundum haec evangeliſtarum aut beati Pauli locus de ſacrae euchariſtiae uſu praelegatur et explicetur; et ita ad communionem ſub utraque ſpecie omnes qui adſunt recipiantur. Interea recens et nuper inventum Dominici corporis feſtum, quod multarum offenſionum cauſam praebeat et minime neceſſarium ſit, aboleatur: nam myſterium illud ad adorationem et ſpiritualem cultum, non ad pompam et ſpectacula, inſtitutum eſſe. [1] In ſacrificio itidem, quod ab imperitis ſacrificulis ac vitae perditae nebulonibus plerumque, non ſine piorum offenſione, proſtituatur ac venundetur, graviſſime peccari: multos etiam de eo ambigere, quippe qui non admittant, quod eccleſiaſtici affirmant, Chriſtum in eo offerri, nec aequo animo ferant pluris illos ſuum illud, quam Chriſti ſacrificium, aeſtimare; ſed doctiores ſic cenſere, ſacrificium illud, quod a ſacerdotibus fit, tantum eſſe veri illius ſacrificii ſemel pro nobis a Chriſto peracti ſignum ac monumentum, et perperam facere imperitos preſbyteros, qui male imperitam plebem imbuant, ut eos pro Sectariis habeat, qui aliter quam ipſi ſentiunt. In celebratione etiam externa peccari; primum, quod omnia illic peregrino et incognito ſermone recitentur, cum tamen preces non ad ſacerdotum tantum, ſed omnium audientium utilitatem fundantur: quod cum ita ſit, quis incognito ſermone reſpondeat, Amen? Quod ſi Latinum idioma retineri placeat, ſaltem adhibendam interpretationem vulgari, et qui ab omnibus intelligatur, ſermone. Praeterea contra inſtitutum myſterii fieri, quod unus tantum in ſacrificio communicet, populo interim nequicquam otioſe inſpectante. In ratione item colendi Dei hoc deſiderari, ut Pſalmorum cantio lingua vernacula in uſum revocetur, et preces privatae communi, et qui a vulgo percipi poſſit, ſermone concipiantur. Haec eſſe quae caſtigatione egere videantur; et expetere quidem viros pios, ut nihil de auctoritate pontificia detrahatur; nihil in doctrina mutetur; et, ſi quid in miniſtris eccleſiaſticis peccatum fuerit, non ideo miniſterium tollatur, ſed illius ſemper ſarta tectaque auctoritas ſervetur: Ceterum iſtis ſemel bene ſtabilitis nihil incommodi aut abſurdi conſequi poſſe, ſi in ceteris ad emendationem eorum, quae offenſionis cauſam praebent, cum charitate et cura ſerio attendatur.] His

p. 32. p. 118. nominis [*dele* theologus] in

33. 119. ipſe [*pro* praefuit *ſcribe* adfuit.] Ad

NOT. [1] *Quae ſequuntur* XI *circiter lineae, uſque ad* In celebratione, *deſunt* Edd. Gen. *et* Lond.

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
p. 34.	p. 119.	caſtigavit: [*dele* nec multis libris opus eſſe; verbum Dei ſufficere, ad quod tanquam regulam doctrina appendenda et examinanda ſit.] Nec
Ibid.	Ibid.	qui [*dele* fratres ſint et] eodem
Ibid.	Ibid.	contumacia; [*dele* nimia ſeveritate in eo graviter errari; ſic olim Alexandrum Alexandriae patriarcham ad inſaniam Arium adegiſſe; ſic Neſtorium Conſtantinopolitanum ob andem cauſam in non minus pernicioſum errorem incidiſſe:] Satis
Ibid.	120.	quae [*dele* docte, ſapienter, ut nihil melius,] ab
Ibid.	Ibid.	Hoſpitalio [*dele* ad Dei gloriam et veram religionem conſtituendam] dicta
Ibid.	Ibid.	Hoſpitalius, [*dele* quippe cui de fraude ſuboleviſſet, et ſciret hoc fieri, ut negotium ſibi faceſſerent, et interea negotio remora injiceretur.] Tum
37.	123.	fieret; [*dele* et interea ſemper a ſuppliciis, quibus ob religionem miſeri homines antea afficiebantur, abhorruiſſe;] demirari
Ibid.	Ibid.	inculcaret, [*dele* Beza quoad vocationem legitimam reſpondit, manuum impoſitionem non neceſſariam legitimae vocationis notam eſſe; praecipuas eſſe atque adeo ſubſtantiales, in mores ac doctrinam inquiſitionem, et electionem; nec vero mirum eſſe, ſi ab iis, qui vulgo Ordinarii appellantur, manuum impoſitionem non acceperint; an enim ab illis, quorum depravatos mores, ſuperſtitionem ac falſam doctrinam improbant? aut expectandum fuit, ut ab illis approbarentur, qui veritatem oppugnant, quam ipſi tuentur? Neque vero ſemper miraculis ad extraordinariam vocationem opus eſſe; idque exemplis Iſaiae, Danielis, Amoſi, Zachariae, poſtremo Pauli, confirmat.] Tandem
38.	124.	Caſſandro [*dele* optimo viro et doctiſſimo, ac puriſſimo hac aetate theologo,] conſiliis
Ibid.	125.	inſtitui. [*dele* Hominis arrogantiam] tulit
39.	127.	et [*dele* honorifice] inprimis
Ibid.	Ibid.	epiſcopum, [*dele* virum literis non mediocriter ornatum] inviſit
40.	Ibid.	ut [*dele* pie ac prudenter] deſpicerent
41.	129.	capite [*dele* errorem a Bonifacio VIII invectum, et poſt ejus mortem paſſim damnatum] ignominioſa
Ibid.	Ibid.	pontifex [*dele* ſemper antea veritus, ſi concilium indiceretur, ne is ejus exitus eſſet, ut ipſe in ordinem cogeretur,] cum
42.	130.	eſt, [*dele* et curiae Romanae faſtum, pompas, luxum, ambitionem, ſordeis, corruptos mores, quos perſpectos ſe habere dicebat, multis et acerbis verbis deteſtatus, poſtremo addit: concilium a pontifice indictum, non, ut oportuit, ad ſtabiliendam Chriſti doctrinam, ſed ad firmanda infirmae carnis divinis mandatis adverſantis commenta; non ad purgandum ovile dominicum, ſed ad diſſeminandos hominum inveteratos errores; denique non ad Chriſtianam libertatem, ſed ad miſerarum animarum ſervitutem et oppreſſionem inſtitutum eſſe: quippe in quo juxta ceremonialis Romani praeceptum, quod habetur lib. I. cap. III. ſectionis XIV, epiſcopi tantum, abbates, et ii omnes praeſules, qui ſecundum formam juramenti, quod praeſtant cum ad dignitates promoventur, ad ſynodum venire tenentur, intervenire poſſint, ac ei ſubſcribere; inferiores autem eccleſiaſtici viri ac ſaeculares principes conſu-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

conſulendi ac inſtruendi, non autem deliberandi et decernendi, gratia interſint; quo fieri dicit, non ſolum ut qui ob craſſos et erga Deum contumelioſos errores ſe ab eccleſia Romana ſeparaverint, non audiantur, contra quam a Paulo III initio promiſſum fuerat, ſed etiam ut multi ac peritiores ex illiuſmet eccleſiae gremio doctores ad ſententiam dicendam non admittantur, libertate, in qua ſpes ſarciendae concordiae reliqua erat, omnino ſublata, et aperta ad ſciſſuram nunquam ex domo Dei eliminandam feneſtra.] Hanc

p. 58. p. 156. nam [*dele* ut Romanam curiam, ubi nihil tunc recti, nihil ſani erat, omittam,] apud

Ibid. Ibid. dediſſe. [*dele* Nec prudentiores ſunt, qui regem in alterutram partem omnino propendere debere cenſent; ſic enim ſciſſuram deſituram. Quod ita interpretor, regem debere ingentem exercitum comparare ex alterius partis hominibus, quo alteram oppugnet, et membra membris ad univerſi corporis necem armare; quod et Chriſtiano nomine et homine ipſo indignum eſſet: et libenter quidem ab egregiis illis regum conſiliariis quaererem, ex quibus copiis exercitum illum componi debere cenſeant; an enim ex iis, qui, cum minime idem nobiſcum ſentiant, proculdubio mox ad hoſtem transfugient? Praeterea quis ſpondere auſit futurum, cum in fratrum, parentum, filiorum et cognatorum conſpectum venerint, ut infeſtis animis cum iis conflicturi ſint; et ut confligant, quem victoriae, quamcunque in partem inclinaverit, exitum expectare poſſimus, victoribus aeque ac victis luctuoſae? Et fortaſſe id in populari aut plurium ſtatu locum habere poſſit: verum in regno, in quo poteſtas penes unum eſt, partes tolerari nullo modo poſſunt. Hoc ergo remedium minime hujuſmodi eſt, ut malo mederi poſſit: emendatiore vita opus et puriore erga Deum conſcientia. His armis inſtructi erant boni illi patres, qui eccleſiam adverſus Arium et hujuſmodi Sectarios tutati ſunt; B. Ambroſium dico, Chryſoſtomum, Hilarium; quos ſi cum epiſcopis, qui nunc ſunt, componamus, quam male religionis rebus et noſtrae ſecuritati proſpectum ſit, facile deprehendemus. Nec me latet futuros, qui eandem quaeſtionem, quae nuper in Poſſiaceno colloquio tractata, et antea in ſenatu Pariſienſi coram rege agitata eſt, retractari cupiant: quibus hoc reſponſum velim, me religionis controverſias penes eoſdem praeſules, ad quos earum cognitio pertinet, relinquere; tantum de diſciplina hic agere, quo univerſi hujus regni cives pacate vivere, et in obſequio, quod regi debent, contineri poſſint. Ad edictum vero menſe Julio nuper factum quod attinet, ſic cenſeo, in legibus diſtinguendum eſſe: nam aliis ſine manifeſta Dei offenſione minime derogari poſſit, quae proinde nuſquam violari debent, quippe quibus violatis regnorum everſionem continuo ſequi neceſſe ſit; quod in quibuſdam quaſi uno ictu accidiſſe magno noſtro cum dolore vidimus; ſicuti nuper in momento paene Pannonico regno a Turcis noſtra aetate occupato. Alia imperia ſenſim corruptis paulatim legibus peſſum data ſunt, ut, ſi tegulam hodie poſt aliam ac deinceps aliam ſemper demas, imbrices et tabulata tempore corrumpi incipient, ac tandem totum aedificium corruet. Aliae ſunt leges, quae a regis arbitrio pendent, et quarum ipſe gratiam facere interdum

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

dum citra periculum poteſt, et iis ſaepenumero tacito conſenſu abrogatur; qualem eam eſſe, quae nuper menſe Julio promulgata eſt, experientia docuit. Nam, quantumvis juſta et rationi conveniens, locum habere non potuit; eaque in re judices, ad quos ejus ſtabiliendae cura pertinet, omni culpa, quam iis imputari poſſe initio dixeram, exonerabo. Ac memini ſane me legere, Ciceronem Catoni ſuccenſere ſolitum, quod cum corruptiſſimo ſaeculo viveret, in ſententiis dicendis adeo ſeverus et rigidus eſſet, ac ſi in Platonis republica verſaretur. Nam in hujuſmodi legibus id praecipue ſpectandum arbitror, ut quomodo pedi calceus, ſic tempori, et iis quorum gratia fiunt, quadrent et conveniant; alioqui praeclaris illis in ſpeciem edictis idem uſu veniet, quod illis a Demetrio tanta arte fabricatis navigiis, quae cunctos in ſui admirationem rapiebant, aſpectu quidem pulchris, ceterum ad navigationem inutilibus. Audio nunc, quod contra quidam male feriati homines muſſitent, eandem rem ſaepius in deliberationem adduci, eo conſilio, ut quod hucuſque repudiatum fuit, tandem obtineat. Verum res non ita habet; ſed ut aegrotis, ſic nobis ſemper liberum fuit quovis tempore et undecunque remedia quaerere; quod eo dico, quod ſciam me a quibuſdam eo nomine calumnioſe traduci; quibus idem dictum velim, quod a quodam pio Leontio epiſcopo olim reſponſum fuit, qui canitiem verendam oſtentans, qualis haec mea eſt, et barbam pertractans, Haec, inquit, cum diſſoluta fuerit, lutum fiet: quo dicto intelligi volebat, eos, quos tantum ſui odium ſeu faſtidium ceperat, pejorem ſe mortuo aut a munere remoto fortaſſe ſucceſſorem habituros.] Nec

p. 60. p. 158. ſe [*dele* verbum Dei pure et ſincere populum edocturos,] nihilque

61. 159. invaſerint; [*dele* neque expectandum duxerint, dum Deus, qui religionis cauſam regit, ipſis praeiret.] Ibidem

Ibid. Ibid. fuit, [*dele* et reginae juſſu ex Valentini et Sagienſis epiſcoporum, Butillerii, Eſpencaei et Picherelli theologorum conſilio haec capita propoſita fuerant; ut quando potius ex animis hominum quam ex templis aliiſque locis juxta beati Auguſtini ſententiam errores eradicandi ſunt, epiſcopi dent operam per curiones, ut plebs de recto earum uſu ſedulo moneatur, et ita omnis offenſionum occaſio regia conſtitutione, accedente eccleſiae auctoritate, praecidatur; cui ſi quis repugnaverit, tanquam quietis publicae regiorumque edictorum violator plectatur. Inprimis, ex templis aliiſque locis tam publicis quam privatis ſanctae Trinitatis effigies tollatur, tanquam ſacra ſcriptura, conciliis, et veterum patrum teſtimoniis prohibita, et tantum diſſimulatione et praeſulum ac paſtorum ſegnitie tolerata. Idem de aliis profanarum perſonarum, aliorumque, de quibus martyrologiorum in eccleſia receptorum fide minime conſtat, laſcivaeque et minus honeſtae formae ac brutorum imaginibus dictum intelligatur. Non iis coronae, ſerta, veſtes imponantur, non thura incendantur, non candelae accendantur, in ſupplicationibus minime geſtentur, non vota et oblationes ad eas fiant, aut genu flexo colantur: et quia haec omnia pars adorationis ſunt, ex altaribus, excepto venerabili ſanctae crucis ſigno, prorſus tollantur, et in parietibus aut pro valvis templorum ſtatuantur, ita ut deinceps

Edit. Drouart. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
		neque ſalutentur, nec oſculo impreſſo votiſve aut donariis colantur; feretra item humeris per vicos et in templis circumferri ſolita, et baculi, ſicuti nuper Senonenſi provinciali ſynodo cautum eſt, omnino aboleantur. His conditionibus cum Beza tam ſuo quam collegarum nomine ſe ſubſcribere paratum oſtenderet, tantum de crucis ſigno, quod primum a Conſtantino Caeſare ad cultum propoſitum aiebat, cum eccleſia diu ante eo caruiſſet, non aſſentiretur, in eoque perniciosiſſime peccari contenderet, Nic. Mallardus collegii theologici Pariſienſis decanus interceſſit; et, quamvis quaedam pravo more irrepſiſſe non diffiteretur, tamen omnem illum imaginum cultum retinendum contrario ſcripto propoſito praefracte aſſeruit; et ita] re
p. 61.	p. 160.	blaterent, [*dele* Dei ope] enixurum
Ibid.	Ibid.	ut in [*dele* laudabili de promovenda religione] propoſito
64.	162.	erat [*dele* miti] ingenio
67.	167.	revertitur; [*dele* non ſine indignatione multorum, qui ſummum armorum ducem ad aucupandam vilis plebis gratiam ſerviliter rei ridiculae operam dare aegre ferebant, unde nihil praeter jocantium dicteria reportavit. Permiſſa inde plebi licentia optimi quique per vicos indigne habiti;] multi
77.	179.	excluſo, [*dele* et longe ad nos trans mare remiſſo. Cum rurſus profeſſionem fidei ab omnibus, qui publico munere funguntur, exigunt, quo exemplo id faciant, amplius ipſos videre oportuiſſe. Certe videre omneis id contra concilia et ſanctorum patrum decreta fieri, qui nullam aliam fidei confeſſionem praeter Nicaeni concilii ſymbolum unquam exigendam cenſuerunt; niſi dicamus, ea ſpecie tegi Hiſpanicae Inquiſitionis terribile nomen, quod omnes nationes adeo exhorreant, et quam veluti decipulam ad vexandos bonos et illaqueandas conſcientias nuper Aureliani perniciosis conſiliis ſuis ſubſternere moliti ſunt: quod ſi locum habeat, magnum ex eo praejudicium cauſae Proteſtantium fieri; quippe qui ea profeſſione, non expectata concilii ſententia in quo audiri debent, peractos ſe damnatae opinionis reos agnoſcere cogantur; ſicque miniſtri et alii adeo, qui ita inauditi damnati eſſent, a concilii audientia excluderentur. Antequam vero Guiſius et Carolus cardinalis ejus frater ad alios accuſandos admittantur, neceſſe eſſe ut ipſi ſe purgent, et ejurent confeſſionem Auguſtanam, cui ſe, cum nuper Tabernis eſſent, ſubſcripturos principi illuſtriſſimo receperunt; et cardinalis ea recantet, quae de tranſubſtantiatione, de aſſervatione et circumgeſtatione euchariſtiae, de juſtificatione, ſanctorum invocatione, de purgatorio, et imaginibus, contra receptam in eccleſia Romana opinionem, coram regina pluries diſſeruit.] Quod
Ibid.	Ibid.	interfectorum, [*dele* qui non muta ſimulachra, ſed ſpirantes Dei effigies erant.] Cum
78.	180.	adoleſcens, [*dele* in quo praeter gentis nobilitatem, oris venuſta facies, eruditio, eloquentia cum ſingulari modeſtia certabant.] In
Ibid.	Ibid.	turbavit. [*dele* Tum quia belli metus ingruebat, communi decreto jejunium publicaſque preces indici placuit; et inde ad reliquas eccleſias ſcribunt, et ad avertendam Dei iram, qui propter peccata populi tantarum calamitatum tempeſta-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
		tem immittat, ut idem faciant, et omneis ad reſipiſcentiam adducant hortantur, atque ita apud ſe ſtatuant, erga poenitenteis vereque ex animo confeſſos ac vitae novitatem meditanteis Dei promiſſiones efficaces eſſe et ad illos omnino pertinere; haec vera debellandorum Dei hoſtium arma eſſe, vitae nimirum emendationem, ac pias preces; quae ſi deſint, tela ac gladios fruſtra expediri, quae Deus in propria torquentium ac ſtringentium latera mox converſurus ſit.] Jam
p. 103.	p. 215.	eccleſiae [*dele* emendandae] curam
111.	225.	confringunt, [*dele* palam dictitantes, cum imaginum ac pravi cultus propugnatores tam crudeliter in homines, hoc eſt, in ſpiranteis Dei imagines quotidie ſaevirent, non videre, cur a ſtatuarum, hoc eſt, a mortuarum atque adeo vetitarum rerum, et quae occaſionem offenſionis darent, profligatione temperare deberent. Editum et in eam rem ſcriptum, quo ſanctorum patrum teſtimoniis imaginum cultus refutabantur, et ad Chriſtianos principes pertinere demonſtrabatur, ut earum uſus tanquam in Deum contumelioſus in ditionibus ſuis aboleretur: itaque ſtatuarum profligatores minime cenſeri ſeditioſos debere, quippe qui, cum veritatis patrocinium ſuſceperint, ſui officii eſſe ducant tam deteſtandum et piis omnibus inviſum ſpectaculum e conſpectu hominum tolli.] Secundum
181.	325.	Florentinus [*dele* ingenio et eruditione inter ſuos praeſtans,] varia
Ibid.	Ibid.	Tigurini [*dele* memoriae patris eam gratiam rependentis] benignitate
195.	341.	eam [*dele* ad avertendam Dei iram,] ſi
Ibid.	Ibid.	ut [*dele* divinus cultus ab omni errore ac ſuperſtitione purus in regno conſtituatur,] ſublatis
219.	381.	vero [*dele* puriorem linguarum cognitionem ad theologicam ſcientiam [1] adjunxerat, et] biblia
Ibid.	380.	natus [*dele* magni nominis inter ſuos theologus] qui
Ibid.	Ibid.	appulit, [*dele* in quibus improbo labore tantum profecit,] Martini
Ibid.	Ibid.	aſſiduus, [*dele* ut famam concionibus quaeſitam etiam laborioſiſſimis editis commentariis auxerit,] Argentinae
221.	395.	Palatinus [*dele* ex theologis] Michaelem
Ibid.	Ibid.	Eraſtum [*dele* ſumma doctrina et peracri judicio medicum,] ac
Ibid.	Ibid.	Xylandrum [*dele* utriuſque linguae apprime gnarum, ad haec philoſophiae et mathematicarum artium doctrina praeſtantem virum,] qui
Ibid.	Ibid.	Bidenbrachius [*dele* theologi,] et
222.	396.	didicerat; [*dele* ſic et in religionis negotio non igne et ferro graſſari, ad quod ipſum et Galliae regem plerique hortabantur, ſed colloquiis, diſputationibus, amicis collationibus, conciliis denique, ſive nationalibus ſive oecumenicis, rem gerere tutius judicabat. Itaque cum videret, concilio Tridentino jam ad exitum perducto, quantum ad Germaniam et ſuae ditionis populos, parum profectum, ſeroque animadverteret ſibi a cardinali Morono verba data, quo a poſtulatis ſuis et communibus cum rege Galliae initis conſiliis diſcederet, quod ab aliena ope tantis malis ſubſidium fruſtra exſpectaverat, a propriis

NOT. [1] *Vide Var. Lect. ad pag.* 381, *tom.* II, *edit. Lond.*

Edit. Drouart. Tom. II. | Edit. Lond. Tom. II.

propriis ſibi ſumendum exiſtimavit, et Maximiliani F. optimi juxta ac prudentiſſimi principis conſilio uſus, de controverſis Auguſtanae confeſſionis articulis amice conciliandis ſerio cogitare coepit. Qua in re opera Georgii Caſſandri viri optimi ac doctiſſimi, qui Duiſburgi tunc erat, uti voluit. Is ad exactiſſimam rerum ſacrarum ſcientiam ſummum animi candorem ac moderationem addiderat, et in cognoſcendis hujus aevi controverſiis rationibuſque quibus haec tempeſtas utcunque ſedari, et ne major diſtractio et dilaceratio in eccleſia fiat occurri poſſit, conquirendis omne vitae ſpatium contriverat. Ad eum igitur Ferdinandus XI Kal. Jun. literas dederat, quibus Viennam ad ſe ut veniret hortabatur; cumque ob continuos arthritidis dolores majorem anni partem lecto affixus facile ſe excuſaſſet, alteris ad eum Vienna Eid. Quintil. datis literis rogat, ut, quando ipſi praeſentia ſua inſtitutum reconciliationis opus promovere per valetudinem non licet, quod unum ſupereſt, ſcripto et conſilio illud adjuvet, collectoque doctrinae Catholicae ſummario, praeter antiqua et indubitata fidei Catholicae in confeſſione Auguſtana comprehenſa dogmata, quae ſemper fuerunt extra controverſiam poſita, etiam illos omnes articulos explicet, qui jam hinc inde inter eruditos utriuſque partis ad concordiam ſunt deducti, vel pro conſtituenda eccleſiae unitate ac quiete concedi et indulgeri, ſalva veritate Catholica, adhuc poſſunt, et quibus denique confeſſio Auguſtana expreſſe non contradicit, quamvis ab iis, qui eam amplectuntur, contra religionem Catholicam in dubium vocentur. Quod ille admirabili brevitate et moderatione praeſtitit, conſultatione de articulis inter Catholicos et Proteſtanteis controverſis edita, et ad Maximilianum Caeſarem, jam mortuo Ferdinando, miſſa; quae viro optimo, et qui animum ab omni affectu et partium ſtudio abduxerat, aequaque ac ſincera mente unicam veritatem a Chriſto proditam et apoſtolorum miniſterio per orbem univerſum diffuſam, partim literis conſignatam, partim priſca univerſali ac perpetua eorum, qui eccleſias poſt apoſtolos gubernandas receperunt, traditione conſervatam profitebatur, ultima et tanquam cygnea vox fuit; quippe biennio poſt Coloniae vivis exemptus eſt.] Ceterum

p. 223. p. 397. natus, [*dele* acri vir ac vehementi ingenio et admirabili facundia praeditus, tum inter Proteſtanteis magni nominis theologus,] cum

Ibid. Ibid. eſſet, [*dele* nec minus propterea in munere ſuo aſſiduus aut a continua ſcriptione abſtineret,] tandem

Ibid. Ibid. Cellarius, [*dele* vir doctiſſimus, et praeter theologica aliis etiam ſcriptis editis clarus,] Baſileae

Ibid. Ibid. Bibliander [*dele* vir multijugae eruditionis] valde

Ibid. 398. verſionis [*dele* tanti apud nos et Hiſpanos ipſos factae] origo

Ibid. Ibid. cognoſceretur, [*dele* et inſigne documentum extaret, quid utilitatis ex adverſariorum libris et induſtria, ſi ſemotis odiis charitatem et aequitatem induamus, ad Dei gloriam capi poſſit.] Hoc

226. 401. vindicem [*dele* ambitioſa oſtentatione] jactabat

Ibid. Ibid. Navarrae, [*dele* quod injuſte detinebat,] etiam

228. 403. Molinaeus [*dele* magni nominis juriſconſultus ac priſcae liber-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. — Edit. Lond. Tom. II.

libertatis retinens] conſultationem

p. 228. p. 403. qua [*dele* ob multas cauſas] concilium

Ibid. Ibid. terminatum [*dele* contra antiqua patrum decreta et regni Francici dignitatem ac libertatem] contendebat.

230. 406. nervis, [*dele* uti olim a Juliano imperatore contra Chriſtianos factitatum hiſtoria ſacra memorat] religio

232. 409. nolebat. [*dele* Philippus igitur, ut tergiverſantem pontificem cogeret, apta, ut ſibi videbatur, ratione uſus, minutae auctoritatis metum incutiebat; et cum concilii publicationem et executionem prae ſe ferret, ejus decreta etiam contra cardinaleis et epiſcopos facta, per omnia ditionis ſuae regna ac provincias, regis nomine, nuſquam mentione pontificis facta, promulgari imperabat. Quod pontificis animum, inter multa injurioſe in ipſum ab Hiſpanis facta, maximopere exulceravit, fruſtra mitigante ſenem iracundum Coſmo, et inde commoda ex potentiſſimi regis amicitia, inde periculum, ſi ab eo ſe alienaret, oſtentante.] Tandem

233. 410. Pio IV, [*dele* cum minus ille ſibi peracto jam concilio ab Hiſpanis praeſulibus timeret,] obtinuerat

238. 415. privavit. [*dele* Cum vero ſub id tempus Vidus Aſcanius Sfortia cardinalis deceſſiſſet, camerarii dignitatem, quod antea nuſquam factum fuerat, turpi nundinatione Vitellocio Vitellio cardinali xxc aureorum CIↃ vendidit, et Alexandrum Sfortiam Aſcanii defuncti fratrem camerae clericum in cardinalium collegium cooptavit, non tam ut eum dignitate augeret, quam ut venale clerici camerae munus, quod per galeri adeptionem vacabat, pro conceſſae dignitatis pretio acciperet. Ipſe finito concilio ad omnia ſecurus ſpectaculis et variis oblectamentis totum tempus impendebat, ſtructo in Vaticano forma amphitheatrali loco, in quo ludos et haſtiludia ſaepius ſpectabat, de cetero exiguam prae ſe de paſtorali officio ſolicitudinem ferens; cumque multorum opinione parum concilii ultimi decretis proſpectum eſſet, creſcentibus in dies diſſidiis, majore quoque ſciſſura per ipſius negligentiam eccleſia in Germania, Britannia, apud nos, et jam in Belgio, lacerabatur. Itaque] ſub

Ibid. 417. ſit. [*dele* Addita erat literis ſuccincta argumentorum pro ſacerdotum matrimonio contra [1] impurum coelibatum enarratio, cum mandato, ut brevis ille commentarius cardinalibus communicaretur, cujus ſumma haec erat: negari non poſſe utriuſque teſtamenti teſtimoniis uxores ſacerdotibus permitti, et conſtare apoſtolos ipſos, paucis exceptis, conjuges habuiſſe; quod autem Chriſtus poſt eorum vocationem mandaverit, ut ſe ab uxoribus ſepararent, nullo loco reperiri: liquere item in prima orientali et occidentali eccleſia uſque ad tempus prohibitionis a Calixto factae ſacerdotum conjugia libera ac licita fuiſſe: proinde cum natura noſtra fragilis ſit et omnium aetas ab adoleſcentia in malum prona, cum caro ſit ſtimulus peccati, et arctiſſima ſit continentiae via, paucique reperiantur qui carnis ſtimulum non ſentiant et in igne poſiti non ardeant, ſitque talis ignis concupiſcentiae ad perniciem devorans, Dionyſium Corinthi epiſcopum prudentiſſime Pinytum ſuffraganeum monuiſſe ne coelibatus onus tanquam neceſſarium fratribus imponeret, ſed infirmitatis plurium rationem haberet: ſic Paphnutium in Nicaena ſynodo honorabileis confeſſum

NOT. [1] Impurum *deeſt Edd. Gen. & Lond.*

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

confeſſum nuptias, et concubitum cum propria uxore caſtitatem eſſe aſſerentem, ſuaſiſſe patribus, ne coelibatus legem dicerent; gravem quippe eſſe cauſam, quae aut ipſis ſacerdotibus aut eorum conjugibus ſcortationis occaſionem praeberet. Id ſi olim ſanćte ac ſapienter dićtum, et ut inde honeſtati, hinc infirmitati, hominum ſubveniretur, neceſſarium exiſtimatum eſt, nunc profećto hoc infelici ſaeculo verum eſſe, quo vix inter multos unus reperiatur, qui caſtum coelibatum praeſtet; nam omneis fere publicos eſſe ſcortatores, cum maximo animarum diſcrimine et populi offenſione. Praeterea eam ſacerdotum penuriam eſſe ob vetitum matrimonium, ut ſcholae theologorum apud Catholicos vacuae ſint, et, ſpretis epiſcopis, omnes ad Sećtariorum ſcholas profugiant, ibique qualiquali manuum impoſitione accepta ſe paſſim ingerant, ſintque eccleſiae Catholicae, ſupra quam credi poſſit, dedecori: qui tamen, libertate conjugii permiſſa, omnes in eccleſia nobiſcum manerent. Proinde ex eccleſiae bono videri, ut ipſa contra regulae ſeveritatem ea in re aliquid indulgeat, et liceat viris ſacram vitam profeſſis vel in coelibatu permanere vel matrimonium contrahere; dein ut honeſti mariti, qui dočti et rerum eccleſiaſticarum periti ſint, ad ſacros majores ordines admittantur; poſtremo, ut cum ſacerdotibus, qui jam antea contra conſtitutiones ſacras matrimonium contraxerint, in tanta miniſtrorum paucitate diſpenſetur, et ii per eccleſiam gratioſe tolerentur, ac denique ut miniſtrare poſſint, ipſorum conſcientiis relinquatur: valde enim abſurdum eſſe, ſacerdotes conjugatos removere, ſcortatores vero, qui contra legem divinam et humanam ſimul peccant, delinquenteis pati; quod ſi ii caſtitatis voto aſtringendi videantur, certe ad ſacerdotium promoveri non debere, niſi qui provećta jam aetate ſint, et de quibus ſpes certa concipi poſſit, ut coelibatum pie et inviolate colant. Nec vero ſatis firmum videri eorum argumentum, qui propter conſervanda bona eccleſiaſtica coelibatum mordicus retinendum cenſent; quippe iis reputandum eſſe, an deceat eccleſiam tot animarum periclitatione conſervandis bonis invigilare, cum eorum indemnitati per ſolemneis deſcriptiones et inventaria perque alias ejuſcemodi legitimas cautiones abunde proſpici poſſit. Quibus tamen rationibus et argumentis, quantumvis inſtante Caeſare et re ipſa urgente, nihil a pontifice, jam poſt concilium ſemel dimiſſum ſecuro, impetrari potuit.] In

p. 243. p. 428. militiae, [*dele* ex qua nullum aliud decus aut emolumentum quam membrorum mutilationem reportarat,] pertaeſus

244. 429. Ita [*dele* in ſpeciem] omni

Ibid. Ibid. crevit [*dele* ut principibus ipſis formidoloſa eſſe coeperit,] fundatoris.

Ibid. 430. Jeſuitarum [*dele* ſuperbo et ambitioſo, ſicuti tunc multis videbatur,] nomine

245. Ibid. edidit, [*dele* cujus ſumma haec erat. Novam hanc ſocietatem appellatione inſolita Jeſus nomen ſibi vindicantem, tamque licenter quaſlibet perſonas quamlibet illegitimas, facinoroſas, et infameis nullo delećtu admittentem, quae nulla re ab aliis ſaecularibus in ritu, ceremoniis, ac vivendi norma, quibus monachorum ordines diſtinguuntur, differret; ad haec tam multis privilegiis, libertatibus et immunitatibus, praeſer-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. | Edit. Lond. Tom. II.

tim in ſacramentorum adminiſtratione, in praeſulum et ſacri ordinis praejudicium, immo etiam principum ac dominorum et magnum populi gravamen, contra ſcholae Pariſienſis privilegia, donata eſſet, videri monaſtici ordinis honeſtatem violare; ſtudioſum, pium et neceſſarium virtutis, abſtinentiae, ceremoniarum et auctoritatis enervare exercitium; immo praebere occaſionem libere ab aliis votis deficiendi; debitam praeſulibus obedientiam ſubſtrahere; dominos et eccleſiaſticos et alios ſuis juribus injuſte privare; perturbationem in civili et ſacra adminiſtratione, querelas, lites, diſſidia, contentiones, aemulationes, rebelliones, variaſque ſciſſuras inducere: his de cauſis hanc ſocietatem in religionis negotio periculoſam videri; ut quae pacem eccleſiae conturbet, monaſticam diſciplinam evertat, et magis ad deſtructionem quam ad aedificationem pertineat. Hac] theologorum

p. 245. p. 430. mandavit. [*dele* Ea ſocietatem illam, ut novos omneis ordines, ſumme periculoſam, et his temporibus ad motus potius concitandos quam eccleſiae concordiam ſarciendam inſtitutam aſſerit: inprimis Jeſuitarum nomen, ut arrogantiae plenum, improbat; quippe cum ita ſolis ſibi tribuant, quod eccleſiae Catholicae competit, quae proprie fidelium congregatio dici poteſt, cujus caput eſt Chriſtus; illi vero cum hoc nomen ſolis ſibi ſumunt, et hoc dicere videri, ſolos ſe eccleſiam conſtituere. Tum multa in privilegiis ei a Paulo III conceſſis ineſſe dicit, quae juri communi pugnent, epiſcoporum, curionum, et univerſitatum auctoritati ac poteſtati praejudicent; ac proinde conſultius eſſe, ut, quando ad Turcorum et infidelium inſtructionem et verbi Dei apud illos populos promulgationem a pontifice auctorati ſunt, in locis, qui iis vicini ſunt, domicilia ſodalibus aſſignentur, uti olim in Chriſtiano limite Rhodienſes equites excubare juſſi ſunt.] Quibus

246. 431. illi [*pro*[1] ſectae *ſcribe* religioni] addixerant

Ibid. Ibid. impedirentur. [*dele* Antequam res in ſenatu agitaretur, ab academia conſultus Carolus Molinaeus conſultatione ſcriptis mandata, quae poſtea et publicata eſt, reſponderat: Juſtiſſimam cauſam videri ſubeſſe, cur univerſitas Pariſienſis pro muneris neceſſitate Jeſuitis novum opus nunciaret, eoſque ut ab hujuſmodi novitatibus deſiſtant via juris compelleret, his fere rationibus: quod novum collegium inſtituerent, contra antiqua atque etiam ſynodica decreta ac concilium generale inprimis ſub Innocentio III Romae celebratum anno CIↃ CCXV, quae certis finibus et intra modum haec nova collegia ad vitandam in ſacro ordine perturbationem coërceri voluerunt; item contra placita curiae, quibus haec nova Jeſuitarum ſecta jampridem exploſa eſt: quod contra ſolemne delectorum cardinalium cum aliquot praeſulibus Nicaeae Pauli III juſſu congregatorum conſilium id fiat, qui novos religioſos, quos vocant, novaſque ac fictitias religiones admitti prohibuerint; nam idem ante eos cenſuiſſe Petrum Alliacum cardinalem, Armichanum archiepiſcopum, Gulielmum de S. Amore, et Joannem Gerſonum, duo inſignia ſcholae Sorbonicae olim lumina, quod multitudine ſimilium conventuum, magno reipublicae incommodo, non mediocriter ſinguli graventur; metuſque ſit, ne hac ſemel in regno recepta ſecta paulatim, ut ſunt rerum novarum apud nos cupida ingenia, graſſante exemplo

NOT. [1] *In Edd. Gen. & Lond.* ſocietati.

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

emplo quaſi ſerpigine multiplicetur, magno non ſolum populi onere, ſed etiam ſacri ordinis diſpendio, quod eorum inſtitutio non ſolum ad ſingulorum ordinum detrimentum, ſed univerſi regni periculum ſpectet; et jure prudentiſſimus quiſque vereatur, ne ſpecie libertatis commeantibus ultro citroque Italis et Hiſpanis, quibus praecipue haec ſecta conſtat, arcana regni per exploratores ad hoſteis emanent: id vero tanti habitum eſſe, ut ob eam cauſam epiſcopos jure divino inſtitutos a munere repelli poſſe reſponderint et ipſi pontifices, et poſt eos juris pontificii viri conſultiſſimi: ad haec collegium hoc minime approbatum, proinde et illegitimum eſſe, in idque inſtitutum videri, ut morientium facultatibus inſidientur: quod in media academia, cui ſubjici et parere nolunt, novum ludum aperiant; quod non ſolum monſtroſum, ſed ſeditioni proximum ſit: poſtremo quod in academia innumeris ſcholis ac collegiis etiam abundanti ſuperfluant, novas ſuperſtitiones invehant, et faſcinatis plebis ingeniis edicta pacificatoria et quietem publicam jam nunc violent, et porro majore mole contarbaturi ſint. Secundum haec cauſa ſenatu frequenti agitata eſt. Pro ſodalibus Petrus Verſorius magni nominis patronus, laudata multum eorum origine quam modo memoravimus et inſtitutione, peroravit. Stephanus Paſcaſius contra pro academia Pariſienſi diſſeruit, et ſectam eam ambitioſam et fucatae religionis plenam appellans, in Hiſpania natam, Lutetiae adultam, Venetiis exercitatam, Romae initio exagitatam, poſtremo receptam, et privilegiis immodicis et jure communi exorbitantibus donatam, poſtea apud nos theologorum Pariſienſium ſententia damnatam, et item a Pariſienſi epiſcopo rejectam fuiſſe dixit: nunc vero gratuitae puerorum inſtitutionis ſpecie graſſari, et inde familias captatis teſtamentis exhaurire, inde juventutem ſpecie religionis corrumpere, et faſcinatis per ſuperſtitiones puerorum ingeniis jam nunc ſeditiones et defectiones, in regni perniciem aliquando erupturas, moliri. Tum inter plura eorum vota illud exagitat, quo praepoſito ſuo, qui ſemper ab Hiſpaniarum rege deligitur, quemque tanquam Deum praeſentem in terris venerari ſe aiunt, obedientiam, quam caecam appellant, per omnia et in omnibus pollicentur. Mox Ignatium Loiolam cum Martino Luthero comparat, et ambos diverſa ratione in idem conſpirare demonſtrat, ut legitimam magiſtratus auctoritatem labefactent, diſciplinam eccleſiaſticam enervent, omnia divina et humana jura confundant. Deinde in ambitioſum eorum nomen invehitur, quod cum Sectarii alii ante CC annos uſurpaſſent, ab eccleſia rejecti et juſto Dei judicio ac flagello omnino diſſipati perierunt: Hoc nomine nihil aliud agi, quam ut inter ejuſdem religionis profeſſores ſciſſura conſtituatur, et Jeſuitae alii ſint, alii Chriſtiani: quod vero adeo ſe erga pontificem obſequentes praebeant, eo magis ſuſpectos eos Gallis eſſe debere, qui pontificem quidem tanquam caput et principem eccleſiae agnoſcunt, ſed ita ut ſanctis decretis et oecumenicis conciliis tanquam inferior parere teneatur: nihil adverſus regnum ac reges pronunciare, aut contra curiae placita, aut in praejudicium epiſcoporum intra eorum fineis decernere valeat. Tum ſubjicit, novis Sectariis iſtis ſemel

Edit. Drouart. Edit. Lond.
Fol. Tom. II. Tom. II.

admiſſis, totidem hoſteis intra regni viſcera ali, qui, ſi contingat ut excandeſcente perverſa bile in nos arma vertant pontifices, regi nominique Gallico bellum indicturi ſint. Poſtremo verſa ad ſenatores oratione, Vos, inquit, qui nunc Jeſuitas toleratis, aliquando ipſi, ſed ſero, credulitatem veſtram accuſabitis, cum conniventia veſtra effectum videbitis, ut horum aſtu, dolis, ſuperſtitione, diſſimulatione, praeſtigiis, ac malis artibus publica tranquillitas non ſolum in hoc regno, ſed etiam per univerſum orbem Chriſtianum periclitetur. Poſt eum replicavit Verſorius; ac demum Baptiſta Menilius, vir ingenio et probitate clarus, cognitoris regii partes ſuſtinens, qui, increpita initio patronorum utrinque acerbitate, poſtquam de novis ordinibus et periculo in eorum admiſſione, non ſolum quantum ad religionem, ſed etiam quantum ad civilem adminiſtrationem, multa dixit, tandem contra Jeſuitas peroravit, qui, utpote voto obligati, in ſcholae Pariſienſis corpus ad juventutem erudiendam nullo modo cooptandi eſſent; et a ſenatu petiit, videret, in quam rem Claromontani epiſcopi legatum converti poſſet aut deberet, ut memoria teſtatoris ac voluntas alio genere conſervaretur.] Cauſa

p. 274. p. 466. Scotus [*dele* magni inter ſuos nominis theologus] Lipſiae

Ibid. Ibid. agnituros [*dele* Lutheri exemplo] docuiſſet

Ibid. Ibid. artis [*dele* praeſtantiſſimus, quam et doctiſſimis ſcriptis illuſtravit,] Heidelbergae

Ibid. Ibid. mors [*dele* omnibus ſaeculis deploranda, et eo magis quod vix annum aetatis XLIX attigerat, viri longiſſima vita digniſſimi, et quam exegiſſe videbitur iis, qui aetatem ejus ex librorum quos plurimos ac utiliſſimos confecit, induſtria ſua illuſtravit et edidit, non ex annorum quos vixit, numero metientur. Is primum ſtudiorum tirocinium in Gallia Lutetiae Pariſiorum et Avarici Biturigum fecit: inde in omni literarum genere excellens, et linguae Latinae ac Graecae peritiſſimus, peragrata Italia in patriam rediit, ubi medicinam fecit, et philoſophiam publico ſtipendio profeſſus eſt; cujus eam praecipue partem, quae hiſtoriam naturalem ſpectat, copioſiſſimis ſcriptis explicavit; antiquorum quoque complura monumenta praecipue theologorum primus in lucem edidit. His acceſſit praeter doctrinam, quae in eo eximia fuit, incredibile juvandae reipublicae literariae ſtudium, quo uſque ad ultimum vitae ſpiritum flagravit, cum lue peſtifera correptus jam viribus linquentibus ad ordinandam non rem domeſticam ſed ſupellectilem librariam e lecto ſurgeret, ut quae vivus publicare non potuerat, ita diſponeret ut poſt mortem ejus ad reipublicae utilitatem edi poſſent. Huic ſtudio, abjecta omni alia praeterquam ſalutis aeternae cura, intentum, et plus quam vires ferre poterant diligenter incumbentem, cum vaſa ſe colligere quaſi diſceſſurum amicis diceret, mors eum, qui nunquam otioſus in vita fuerat, oppreſſit, et extremos optimi viri labores reipublicae quaſi invidere viſa eſt; qui tamen non omnino perierunt: nam eo mortuo ex illius bibliotheca ita ab eo ordinata, tanquam ex locupletiſſimo penu, pleraque poſtea in lucem prodierunt, curante Gaſpare Wolfio, quae deſiderium ipſius quotidie renovant. Mortuum laudavit Joſias Simlerus, et elegantiſſimo carmine Theodorus Beza, quo inter alia naturam eum tanquam fidum ſuorum ſacrorum antiſtitem

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. Edit. Lond. Tom. II.

tiſtitem plorare dicit, mutam deinceps futuram, niſi ipſe mortuus loquatur.] Annus

p. 275. p. 467. parentarunt: [*dele* et, ut erant tunc ſciſſa ob religionis novos motus ſtudia, mortuum quiſque vindicabat, dum ſimul et antiquae religionis retinentes et novam profitentes, ad utras partes moriens ille inclinaſſe diceretur, multum momenti partibus ſuis allaturum fuiſſe credunt.] Paulo

282. 475. conflavit; [*dele* alioqui doctus et opere chronologico, quod tanquam exactiſſima ratione putatum ab eruditis omnibus maxime probatur, de republica bene meritus.] Dum

283. 477. opere [*dele* clarus.] Quem

Ibid. Ibid. qui [*dele* ſumma cum laude] medicinam

284. Ibid. hiſtoria [*dele* magnam laudem adeptus,] tandem

Ibid. 482. vocarentur; [*dele* et pontifex hoc commentum auctoritate ſua confirmans decrevit, ut ii non jam Conſilierii, ſed Giſlerii deinceps appellarentur. Anno aetatis XIV ob rei familiaris tenuitatem in ſancti Dominici ordinem allectus, tantum inter ſuos continentiae et aſtricti moris opinione valuit, ut, accedente aetate, ad praecipua munia obeunda vocatus ſit, et tandem Comi in Mediolanenſi principatu inquiſitioni praepoſitus ob juriſdictionis odium magnas cum collegii illius civitatis ſodalibus, qui ſe Ferdinandi Gonzagae Inſubrum praeſidis auctoritate tuebantur, contentiones exercuit. Inde ſui fama ſparſa Bergomum Venetae ditionis civitatem miſſus eſt; ubi in ipſum Georgium Medolacum, qui ante eum inquiſitioni praepoſitus fuerat, inquiſivit; et, ne quid ad ſummam audendi libertatem deeſſet, Victorem Superantium urbis epiſcopum poſtulavit. Sed violentam illam juriſdictionem ſenatus nomine eluſit Nicolaus Pontius urbis praefectus, qui poſtea Venetiarum dux creatus eſt, homine urbe faceſſere non citra contumeliam juſſo; cujus injuriae ille memoriam ſervavit, cum ad eum jam pontificem ſenatus Venetus ſolemnem legationem pro more decreviſſet, et legationis principem Pontium doctrina ac rerum uſu virum praeſtantiſſimum cum tribus aliis patritiis conſtituiſſet; nam Pontium nunquam admittere in conſpectum voluit, cauſatus eum parum digne et honorifice de ſanctae ſedis dignitate ſolitum loqui; quapropter eo rejecto reliqui tres officio defuncti ſunt. His et aliis in exercenda illa juriſdictione contentionibus fama ſeveritatis quaeſita, meruit apud Paulum IV, ut anno hujus ſaeculi LVII ab eo in cardinalium collegium cooptaretur; et cum antea ipſe et tres alii cardinales ſummi inquiſitores creati eſſent, et periculoſum prudentioribus videretur ſupremam poteſtatem uni committere, novum cardinalem ſolum cum ſumma poteſtate obeundo illi muneri praefecit, poteſtatem illam, quae invicta adverſus omneis eſſe deberet, numero debilitari dictitans; quippe qui experientia didiciſſet, quod alii graviter et ſevere decreviſſent, alios humanitate praetexta mitigantes plerumque corrumpere. Eam poteſtatem cum ille, inter Dominicanos fratres adultus ſub pontifice inquiſitioni juſto impenſius favente, in omneis, quamdiu is vixit, odioſa ſeveritate exercuiſſet, et eandem ſub Pio IV retinere vellet, plerumque offendit, cum novus pontifex immoderatae et adeo inviſae potentiae, quo benevolentiam a populo Romano pariter et a ſacro ordine, qui juriſdictione illa multum vexa-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. | Edit. Lond. Tom. II.

tus fuerat, iniret, fraenum injici utile et neceſſarium exiſtimaret. Itaque parum abfuit, quin hominem horrida libertate in conſiſtorio paſſim abutentem in Hadriani molem conjici aliquoties juſſerit. Tandem ubi pontifex creatus fuit, juriſdictionem, quam ſub aliis tanta ſeveritate exercuerat, et ipſe ſeveriſſime exercuit, et per alios cum magna nec toleranda multorum vexatione exercendam curavit; populo ad ejus electionis famam fremente et indignante, ob recentem adhuc Pauli IV memoriam, a quo iſte ad honores provectus ejus quoque acta et memoriam reſtituturus credebatur. Nec omnino vanus metus fuit; nam ut injuriarum tenaciſſimus, ſic beneficiorum non immemor erat, ubique gratitudinis laude affectata. Itaque] prima

p. 286. p. 483. illiterato [*dele* ſed proſtitutae fidei,] qui

Ibid. Ibid. Palearius, [*dele* cujus eruditionem ſingularem ſcripta ipſius teſtantur,] eadem

Ibid. 484. eſſet. [*dele* Cum vero in principe laudari praecipue ſciret juſtitiam, magnitudinem animi, clementiam, liberalitatem et prudentiam, ita juſtitiam amplectebatur, ut exacta juris obſervantia plerumque injurioſe peccaret. Ita vero a clementia abhorrebat, ut tamen feram et implacabilem naturam diſſimularet, cum multa de clementia honorifice praefatus, poſtremo illam exacta nocentium caſtigatione contineri diceret. Magnitudinem autem animi cum in civili adminiſtratione et privatis actionibus minime prae ſe ferret, in paſtorali poteſtate venditanda nimius fuit, et plerumque ab ea exorbitavit; ut qui prudentia et rerum experientia, quae non niſi aſſidua negotiorum tractatione quaeritur, minus valeret; quod vel ex mandatis quae Jo. Franciſco Commendono cardinali ad Caeſarem dedit mox patuit.] Ab

290. 488. verum [*dele* homo imperioſus, et qui nullas rationes voluntati ſuae contrarias admitteret,] alteris

Ibid. Ibid. miniſter [*dele* hero prudentior] paruit

311. 477. conceſſit; [*dele* juris antiqui et Gallici conſultiſſimus, cujus notae in jus conſuetudinarium noſtrum ac aliae doctiſſimae lucubrationes apud nos pro ratis juris deciſionibus habentur. Hic eſt, qui Parmenſis belli initio condito ab Henrico II edicto in depravatam curiae Romanae in ſacerdotiis diſpenſandis diſciplinam, cum publicato in edictum illud commentario in graviſſimam offenſionem incidiſſet, a patria hanc indignam meritis ſuis gratiam retulit, ut ſolum vertere cogeretur. Ab exilio autem revocatum cum eum Momorantius equitum magiſter, cujus ille negotia in foro Pariſienſi procurabat, regi commendaret, En, inquit, homuncionem, qui, quod cum XXXCIↃ hominum facere nequiviſti, ut Julium pontificem placatum haberes, libello edito perfecit. Poſtea etiam conſultationem in concilium Tridentinum eadem libertate ſcripſit, quae et illi perniciem creavit.] Ante

Ibid. 478. virum [*dele* optimum] taederet

Ibid. Ibid. ſeducere. [*dele* Vir bonus ac ſimplex, qui patriae charitate, ſupra quam dici poteſt, inflammabatur, cum emendationem in religione, quam tantopere optabat, in licentiam et factiones verſam videret, admodum indoluit,] ac

Ibid. Ibid. animam [*dele* Deo] reddidit

328. 533. muniverint; [*dele* tum religionem Dei dono animis homi-

 num

Edit. Drouart. Edit. Lond.
Fol. Tom. II. Tom. II.

num inſinuari, non imperari, multis demonſtrant, obteſtanturque, Gamalielis conſilium potius ſequi velit, ne tandem populus ad impias libertinorum et de Numine male ſentientium opiniones vi nimia et magiſtratus ſeveritate adigatur, adempto religionis, quam probant, cultu, et inculcata ejus, a qua abhorreant, profitendae neceſſitate:] ſe

p. 366. p. 590. invitemus. [*dele* Patres noſtri huc illuc ſparſi XL annorum et amplius ſpatio, cum in occulto veram religionem profeſſi deliteſcerent, omne injuriarum et ſuppliciorum genus ſumma patientia tulerunt: nunc cum ſummo Dei beneficio non ſolum integrae familiae, pagi et oppida, ſed totae civitates regia auctoritate fretae palam veram Chriſti fidem profiteantur, in defectionis Chriſtiano nomine indignae crimen incurramus neceſſe eſt, ſi diſſimulatione et praepoſtera modeſtia juſtam adeo cauſam prodamus, et ſpecioſi nobilitatis nominis, quod tanti in rebus aliis ad vanitatem uſque facimus, obliti, in Dei cauſa nos deſeramus, propriamque ſalutem dum negligimus, alienam tot animarum perditum eamus.] Quapropter

413. 635. texerat. [*dele* Tandem pridie natalis Chriſti Carolus, cum fidele colloquium cum ſacerdote haberet, confeſſus eſt habere ſe in animo quendam hominem occidere: quo audito, cum ſacerdos delictorum gratiam impertiri recuſaret, et ille contra inſtaret, ſi fidelium menſae non participaret, ut ſibi ſaltem ad publicam offenſionem vitandam panis non conſecratus coram populo traderetur, ſacerdos pertinaciter et hoc recuſavit, remque protinus ad patrem, uti juſſus erat, detulit; qui ſtatim reſpondit, Eum ſe hominem eſſe, quem filius peteret: ceterum ſibi conſulturum.] Auditae

Ibid. Ibid. ille, [*dele* ſive ſuperſtitione ſive religionis ſimulatione,] nihil

414. Ibid. fecerunt. [*dele* Ita ille, omni ope deſtitutus, ex deſperatione in furorem vertitur; et cum a paucis cuſtodiretur, accenſo tunc luculento igne ob aſperam hyemem in prunas ſe cernuum miſit, unde vix, ambuſta veſte et tunica linea interiore nec illaeſo omnino corpore, a cuſtodibus retrahi potuit. Cum haec non ſucceſſiſſet, alia ſibi mortem via conſciſcere aggreditur. Biduo ſine potu exacto, tertio die tanta ſe frigida ingurgitavit, ut parum abfuerit quin medius rumperetur. Rurſus fame per aliquot dierum inediam collecta, paſtillis carne coctu difficili fartis tam copioſe ventrem ſaburravit, ut paene ſuffocatus ſit. Haec, ut ex ore ipſius Foxii accepi. Addit Petrus Juſtinianus patritius Venetus, adamante in os injecto Carolum ſtrangulare ſeſe conatum, ſed a cuſtodibus mature ſuccurrentibus impeditum fuiſſe.] Igitur

Ibid. 636. interpretatum eſſe: [*adde in margine,* vide auctoris correctionem in erratis annotatam, ſcil. “Ingens tamen in aula “totaque adeo Hiſpania nec ſimulatus luctus facile contrarium “evicit; cum et rex dilectiſſimam ſibi conjugem ereptam et “populi firmiſſimum pacis vinculum morte reginae, quam “propterea Irenam vocabant, ſolutum dolerent.”] Hoc inſolitae

430. 655. et [*dele* theologorum] ſuorum

Ibid. Ibid. Leovitius [*dele* clariſſimus] aſtrologus

433. 658. virorum [*dele* doctrina praecellentium,] qui

Ibid. Ibid. Baſileenſis, [*dele* qui ſecundum Frobenios nulli ſumptui

parcens

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
		parcens induſtria ac diligentia ſua literariam rem multum promovit, editis ſumma characterum elegantia innumeris veterum ac recentium monumentis, ob idque de ſuo et poſtero ſaeculo optime meritus, eoque magis, quod, dum in utilitatem publicam totis animi et corporis viribus incumbit, res privatas, quas admodum confuſas reliquit, ita contempſit, ut plus de gloria, quam de hereditate ſua cogitaſſe videatur.] Obiit
p. 438.	p. 666.	conjiciendam: [*dele* notam eſſe in cunctos Hiſpanorum ſaevitiam et ſuperbiam, ac praecipue in eos qui evangelio nomen dederint: plus in ferarum quam hujuſmodi hominum miſericordia fiduciae ſubeſſe.] Sex
447.	675.	detonare; [*dele* ut unum id agi appareat, non ut doctrina ipſorum rejiciatur, ſed ut miſeri homines odio ac furori populi propediem mactandi objiciantur:] et
471.	704.	connitamur, [*dele* Deo propitio] evertemus.
Ibid.	Ibid.	evertemus. [*dele* Is eſt qui exercituum Deus cognominari amat, qui bonam cauſam ſemper tuetur, qui praeſenti patrocinio nunquam ſuos deſtituit, noſque hodie proteget, ſi modo in ipſo, cujus auſpiciis arma pro animarum libertate ſumpſimus, fiduciam collocemus. Nam heic cauſa ejus praecipue agitur, quo minus ad ingentem hoſtium numerum exhorreſcere exigua manus debemus, qui mox flatu illius momento diſſipabuntur. Pugnandi, non deliberandi, hora inſtat; neque jam de receptu, niſi poſt partam victoriam, cogitare licet. Quicquid erit, commilitones, ſi quidem res proſpere cadant, quod plane confido, id ut ad Dei gloriam, ſin contra, quod avertat ille, ut in meum unius caput redundet, eum ipſum belli ac victoriarum diſpenſatorem oro obteſtorque.] Quibus
Ibid.	Ibid.	unius [*pro* conſtantia et prudentia *ſcribe* opera] rurſus
472.	705.	habuit, [*dele* laudata Condaei, qui in defenſione tam juſtae cauſae fortem ſimul et fidam operam ad mortem uſque navaſſet, virtute ac conſtantia; ejuſque exemplo ceteros hortatur, ut conſtantiam retineant, et ad veritatem ac patriae libertatem tuendam, quae ſceleratis inimicorum armis petantur, animos obfirment: nam in Condaeo minime intermortuam eſſe bonam cauſam, neque eo caſu viros pios animis ſpem omnem abjicere debere: Deum ſuae cauſae ita proſpexiſſe, ut comites Condaeo, dum vixit, dederit, qui ei e vivis ſublato mox praeſenti ac parabili remedio ſuccederent: Benearni principem, atque adeo ipſius Condaei filium, qui ut paterni nominis ſic etiam virtutis heres ſit, adeſſe: quos et alios praeterea proceres nunquam bonae cauſae defuturos confidat. Haec illa] apud
511.	755.	inter [*dele* theologos] Miſenenſeis
512.	Ibid.	Strigelius [*dele* magni nominis inter ſuos theologus,] qui
Ibid.	Ibid.	conceſſit; [*dele* tantumque aſſiduo labore in trium linguarum cognitione et philoſophicis ſtudiis profecit,] ut
Ibid.	Ibid.	frequentia [*dele* ac fructu] profeſſus
Ibid.	Ibid.	eſt; [*dele* praeter doctrinam verecundiae, ſobrietatis, ac modeſtiae laude cum primis conſpicuus,] multa
Ibid.	756.	natus, [*dele* homo omni literarum genere non mediocriter expolitus; qui cum, eruditionis ſuae fama Mediolani ac Ticini ſparſa, dein Lucae, Auguſtae Taurinorum, ac poſtremo

Eporediae

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. II.	
		Eporediae ob religionem non citra vitae periculum exagitatus eſſet,] poſtremo
p. 520.	p. 770.	Pius V [*dele* fruſtra aſtu et per inſidias Anglorum reginam adortus eſſet, tunc demum] publico
521.	Ibid.	tamen [*dele* ingenti ſive audacia ſive temeritate] diſcuſſit
523.	777.	Thuringicos [*dele* theologos] poſt
Ibid.	778.	complurium [*dele* theologorum] ſubſcriptionibus
524.	Ibid.	Witembergenſes [*dele* theologi] ſententiam
Ibid.	Ibid.	eſt, [*dele* theologis] in
Ibid.	Ibid.	procedat. [*dele* De altero capite ſic decreverunt, coenam Dominicam duabus rebus juxta beati Irenaei ſententiam conſtare, terrena ac coeleſti, neque elementa ſignave illa nuda eſſe et vacua, ſed ſimul re ipſa credentibus exhibere ac repraeſentare fide quod ſignificent.] Cui
525.	780.	ſunt; [*dele* mirantibus tamen, imo indignantibus pleriſque, Philippum nulla neceſſitate urgente, nullo manifeſto pacis bono, aut ſpe inde propagandi imperii inductum ſororis filiae matrimonium expetiviſſe, ex quo nullum emolumentum, multum invidiae in caput ipſius redundaret, peſſimo exemplo in principe orbis Chriſtiani familia inchoato, et inde ad nobilitatem, et a nobilitate ad plebem uſque ſe extendente.] Ubi
533.	789.	prohibeantur: [*dele* Quod ſe de aequitate majeſtatis ſuae conſecuturos, tanquam rem pietati et rationi conſentaneam, minime deſperare; alioqui fore, ut apud Deum abominandae defectionis rei inter homines inteſtabiles habeantur, et rex ipſe de eorum fide merito diffidat, quos Deo fidem fefelliſſe et religionis cultum humanis commoditatibus poſthabuiſſe cognoverit;] armorum
	Edit. Lond. Tom. III.	
600.	23.	perductum: [*dele* porro ridiculum eſſe pontifici Romano deeſſe pecuniam, qui omnium facillimam illius expediendae viam habeat: nam in ore omnium eſſe, nullum opulentius vectigal toto terrarum orbe eſſe pontificis calamo, cujus ſimplex ductus quantumvis immenſam pecuniae vim momento pariat.] Moronus
622.	51.	proeliorum, [*dele* ut Hiſpani maligne jactabant] ac
Ibid.	Ibid.	acquieverit. [*dele* Sed Venerium excuſat perſpecta Hiſpanorum mens ac conciliorum ratio, qui Venetae reipublicae infeſti jam ab initio eos ſemper ludificati, et in tempore auxilio negato fruſtrati fuerant, nec, niſi pudore victi et ſpe certa ut Turci ad manus non venirent, in pugnam conſenſerant.] Itaque
637.	69.	partis [*dele* theologis] ſumma
Ibid.	70.	Chemnicenſis, [*dele* qui rem literariam non mediocriter et ſcriptis et viva voce juvit et illuſtravit, diu illuſtri] ludo
Ibid.	Ibid.	praefectus, [*dele* et poetica facultate, quam rebus ſacris fere impendit, magnam laudem inter ſuos adeptus] Eid.
Ibid.	Ibid.	Zulegero [*dele* theologis;] quibus
Ibid.	Ibid.	Neander [*dele* viri eruditione praeſtantes,] qui
638.	71.	Witembergenſes [*dele* theologi] catechiſmum
Ibid.	Ibid.	Mansfeldici [*dele* theologi] quaſi
646.	88.	et [*dele* culpam] quidem
Ibid.	Ibid.	cetera [*dele* crimina,] quod
Ibid.	Ibid.	aliud [*dele* crimen,] quo
647.	Ibid.	eſt, [*dele* ne, quod Hugo Latimerus olim pro concione Ed-

Edit. Drouart. Fol. Tom. II.	Edit. Lond. Tom. III.	
		vardi VI temporibus dixerat, fore, ut populi peccatis et iniquitatibus irritatus Deus bonum illum regem eriperet, idem rurſus Anglicano regno contingat, et ſereniſſimae reginae dies ob eandem cauſam contrahat: orarent igitur pro longa ipſius vita indeſinenter apud Deum, ut diu regno praeſit, ad ipſius eccleſiae pacem et Angliae ſecuritatem: ſe quidem illi, ſi fieri poſſet, vitam ad mundi finem optaturum, qui non longe ſuo judicio abſit, et quem multos ex iis qui adſunt viſuros credit. Poſtremo, aſtantes, ut pro ſe ardentiſſimas ad Deum preces funderent, obſecravit, quo ſibi jam jam morituro in pura veritatis cognitione, fide, ac miſericordiae divinae ſpe placide ac conſtanter ad Deum migrare divina benignitate concederetur.] Tum
p. 648.	p. 75.	exemplo, [*dele* et Joannae Aragoniae Caroli V parentis, quae propter affectatas ſecundas nuptias, quod et divinis et humanis legibus poterat, amentiae praetextu vitam in perpetua cuſtodia exegit.] Proinde
657.	96.	oderat, [*dele* et intolerandam liberis hominibus in inquiſitionis munere exercendo ſeveritatem deteſtabatur.] Is
658.	100.	praefuit. [*dele* In ea multa ad diſciplinae ſuperiorum bellorum licentia collapſae inſtaurationem et preſbyterii conſtitutionem pro tempore decreta ſunt, et quae ultima ſynodo indeciſa remanſerant, tunc ex communi paſtorum ſententia determinata.] Eodem
659.	Ibid.	ingenii, [*dele* et doctrinae, quam profitebatur, tenaciſſima, ad quam propagandam nullis laboribus aut ſumptibus tota vita pepercit, periculorum omnium ſupra ſexum contemptrix, dum cauſae, quam tuebatur, ſerviret. Itaque praeter ingentia bella, quae quantum in ſe fuit ſummis impendiis geſſit, in Cantabria juris Navarrici provincia, ut eam doctrinam promulgaret, paſtores linguam patriam, quae a nemine fere vicinorum capitur, neque vero ſcribi poſſe antea credebatur, edoctos miſit; et novum Chriſti foedus, catechiſmum et preces in Genevenſi eccleſia uſurpari ſolitas in linguam Vaſconicam ſeu Cantabricam transferri et elegantiſſimis typis Rupellae excudi curavit. Antequam moreretur teſtamentum condidit, quo poſt animam ſumma conſtantia ac fiducia Deo commendatam, eodem quo rex Henricus ejus parens loco ſine ulla funeris pompa ſepeliri mandat: tum principi filio enixe imperat, ut ante omnia pietatem colat, ſecundum eam in qua educatus fuit fidei confeſſionem, neque ſe mundi fumis, voluptatibus, deliciis et aliis vitiorum irritamentis ab ea divelli patiatur, et conſtitutiones ea de re a ſe in Benearni principatu et inferiore Navarra promulgatas ſervari curet; familiam diligenter perpurget, et ab ea pravos conſiliarios male de Numine ſentienteis, palpatores libertate praepoſtera abutenteis ac vitioſos omneis faceſſere jubeat; bonos, pios, vitae inculpatae, in iiſque Bellovarium, Francurium, et Betulum penes ſe retineat; Catharinae ſororis praecipuam curam habeat, placide, amanter, ſine ulla acerbitate tractet, eamque in eadem pietatis ſchola in Benearni pago educari curet, ut, cum adoleverit, principi pari dignitate eandem religionem profeſſo elocetur; Henricum Borbonium Condaeum patruelem tanquam fratrem amice diligat, et Franciſcum

Edit. Drouart. Fol. Tom. II. — Edit. Lond. Tom. III.

cum Contii marchionem ejus fratrem; curetque, ut ſumma inter eos cum Colinio concordia ad Dei gloriam propagandam alatur: poſtremo filium heredem inſtituit, et regem, reginam parentem, Andinum et Alençonium regis fratres rogat, ut principis filii ac Catharinae ejus ſororis patrocinium ſuſcipiant, eiſque liberam doctrinae ſuae profeſſionem permittant.] Carolum

Ex ejuſdem Jac. Aug. Thuani Hiſtoriarum ſui temporis libris ſex, quibus reliqua Caroli IX, *quae in ſecunda parte deſiderabantur, continentur. Pariſiis, apud Ambroſium et Hieronymum Drouart*, 1607, *in folio.*

Edit. Drouart. Rel. Car. IX.

p. 2. p. 116. innititur, [*dele* juxta Macchiavelli doctoris ſui ſententiam] in

7. 122. extitit? [*dele* Tum ad Maurum reginae Navarrae defunctae concionatorem converſus, haec verba pronunciavit. Hem, mi frater, nunc ſentio me a Deo diligi, quando propter ſanctiſſimum ipſius nomen has plagas acceperim. Faxit Deus ipſe ne uſitatae ſuae erga me clementiae unquam obliviſcar.] Cum

13. 129. ſum. [*dele* Felicem me, qui me mori ſentiam, et in Deo, cujus gratia in ſpem vitae aeternae erigor,] moriturus

17. 134. neptis, [*dele* de cetero foemina lectiſſima, neque mediocribus literis erudita,] cum

Ibid. Ibid. agnita [*dele* a ſicariis,] et

Ibid. Ibid. illa [*dele* conſtanter] facere

Ibid. 135. tandem [*dele* ſumma immanitate] obruta

Ibid. Ibid. Perionio; [*dele* tamen ex eo commendatione dignus fuit, quod ingenio, diligentia, aſſiduitate et opibus etiam ſuis, quantum in ipſo fuit, rem literariam juvit ac promovit,] inſtituta

19. 138. praeſes, [*dele* vir gravitate, doctrina, et integritate clarus,] a

Ibid. Ibid. impetravit. [*dele* Eadem ſaevitia ubique graſſante,] cum

Ibid. Ibid. coemeterio, [*dele* ſive ſponte, quod aliquando contingit, cum natura deficiente in eo planta eſt ut penitus exareſcat, ſive aqua tepida ab impoſtoribus infuſa,] alieno

Ibid. Ibid. omnia [*dele* factioſi ſuo furori blandientes] ad

Ibid. Ibid. igitur [*dele* ſeditioſi] ad

20. Ibid. eſſet. [*dele* Contra Proteſtantes diſſerebant; et, ſi quidem id miraculo deputandum eſſet, hoc ſigno portendi dicebant, quamvis eo vulnere plane extincta eccleſia videretur, futurum tamen, ut admirabili et incomprehenſa hominibus ratione rurſus rediviva effloreſcat; quod etiam exemplo commonſtrati Moſi in rubo miraculi confirmabant, qui, licet inflammatus, minime conſumebatur. Addebant, et dici poſſe ad innocentiae commendationem potius quam ad lanienae approbationem id pertinuiſſe, quippe cum ſpina in loco ab innocentibus denominato effloruiſſet.] Eodem

21. 140. habuit, [*dele* ipſumque Thuanum inprimis, virum miti ingenio et a ſanguine omnino alienum, exemplum ſcilicet et periculum ex ea impendens veritum, qui et, qua erat animi libertate, in arcano regem increpuit, quod, ſi quidem vera eſſet conjuratio a Colinio et ſuis inita, non jure potius cum iis uti maluiſſet.

Edit. Drouart. Rel. Car. IX. | Edit. Lond. Tom. III.

maluiſſet. Certe ipſe tota vita Sanbartholomaeam diem deteſtatus eſt, illos Statii Papinii verſus in diſpari re ad eam accommodans,

Excidat illa dies aevo, ne poſtera credant
Saecula; nos certe taceamus, et obruta multa
Nocte tegi propriae patiamur crimina gentis.

Ut potius aptato ad tempus et locum reſponſo, quam ex animo regis factum laudaſſe videatur.] Quaeſtionis

p. 21. p. 140. ingenio, [*dele* et qui nunquam conſilii ſanguinarii auctor extitiſſet; ſed cum factum infectum reddere non poſſet, et intereſſe exiſtimationis regis ac publicae tranquillitatis arbitraretur, ut ejus invidia, ſi non omnino aboleri poſſet, ſaltem aliqua ratione mitigaretur,] regi

22. 141. ſint; [*dele* aliorum, ad quos ſecreta mandata, non ſcripto, ſed per emiſſarios data ſunt, ſumma intemperies fuit, Pariſienſem lanienam in exemplum trahentium.] Principium

Ibid. Ibid. procuratore, [*dele* homine profligati pudoris,] cui

Ibid. Ibid. occiſae; [*dele* quaedam etiam a violentis ſicariis violatae.] Poſtridie

Ibid. Ibid. citati [*dele* tanquam boves in macello a laniis] mactabantur.

Ibid. Ibid. jam [*pro* ſicariis *ſcribe* miniſtris] in

Ibid. Ibid. quicquam [*dele* a ſeditioſis] moveretur

Ibid. Ibid. Curtius [*dele* Textor ſeditioſorum dux] cum

Ibid. Ibid. inviſiſſet, [*dele* ille ad coenam amicos veniſſe ratus convivium parat, quo ſicarii ſumpto rem Lutetiae geſtam renunciant, ſimulque bulgam poſcunt, qua tradita, velut inter ſacra menſae hoſpitem] obtruncant.

Ibid. Ibid. elaboratis [*dele* barbara immanitate] direpta

Ibid. 142. deambularet, [*dele* crudeliter] enectus

Ibid. Ibid. et [*dele* a ſicariis] mactati

Ibid. Ibid. vinctos [*pro* eodem furore bacchati ſunt *ſcribe* animadvertere.] Franciſcus

23. Ibid. e [*dele* ſicariorum] manibus

Ibid. Ibid. dum [*dele* a ſeditioſis quaſi] in

Ibid. Ibid. praecipitati, [*dele* Boidono quodam, omni ſcelerum genere cooperto, praecipuo duce et incentore, qui poſtea dignum vitae exitum ſortitus eſt, Claromontii in Arvernis capitali judicio affectus.] Triduum

Ibid. Ibid. Mandelotus, [*dele* homo prudens, quamvis Guiſianae factioni addictus crederetur, tamen ad rei atrocitatem cohorruit, et ab inſtanti ſeditioſorum multitudine] aliquot

Ibid. 143. procurator, [*dele* homo ingenita pravitate et libidinibus probroſis infamis,] per

Ibid. Ibid. ad [*dele* horrendae] ſententiae

Ibid. Ibid. omnes [*dele* ad caedeis et rapinas diſcurrunt. Boidono Morniellus et Clavius ſe adjunxerunt, homines nefarii et ad omne facinus prompti. Cum carnificis opera in ea re patranda uti vellent, ille recuſavit, et legitimi magiſtratus ſententiae ſe parere paratum oſtendit, ceterum promiſcuis caedibus fatigari aut immiſcere ſe nolle. Cum idem praeſidiariis arcis mandaretur, illi pariter ultra modum commoti non carnifices ſe eſſe, nec militari decori tam probroſum factum

Edit. Drouart. Ref. Car. IX. Edit. Lond. Tom. III.

convenire indignabunde reſponderunt; nullam a miſeris hominibus ſibi illatam injuriam. Itaque e macello et faece plébis profligati pudoris homines ad eam rem conducuntur. Tandem, cunctis factum deteſtantibus, ad urbanam cohortem, quae ccc oppidanis conſtat, devenitur; qui quod carnifices, quod homines externi conſtanter recuſaverant, in civeis ſuos alacriter ſuſcipiunt. Delecti igitur perditiſſimi quique ex ea cohorte, ducibus illis] ad

p. 24. p. 143. faciunt, [*dele* et crumenas prius ſagaciter ſcrutati, ſupplices ac Dei hominumque fidem imploranteis crudeliter caedunt, miſerabili utique ſpectaculo, cum filii patrum collo implicati, patres filios complexi, fratres, amici ſe ad conſtantiam invicem hortantes, ab efferatis laniis, bajulis, naviculariis, tanquam totidem pecudes mactarentur, inter ululatus, lamenta, clamores horrendos, qui tota urbe perſonabant. Quod, tanquam ſe invito et ignaro fieret, Mandelotus ſubito Guilloteria rediens, ſed re jam confecta, moleſte in ſpeciem tulit, et ad locum lanienae venit, ut de re jure anquireret, adhibito regio magiſtratu; confectiſque per notarium publicum probationibus, per praeconem edici ridicula diſſimulatione imperat, ut qui auctores tanti facinoris norint, eorum nomina edant, centum aureorum praemio delatoribus et indicibus propoſito. Sub veſperam iidem lanii ad Rodamnenſem publicum carcerem veniunt, et novo crudelitatis genere in vinctos ſaeviunt, laqueiſque in colla inſertis miſeros cruciant et ſemineces ad flumen proximum raptant. Nox ſequens rapinis ac caedibus traducta; ſupellex aedibus, merces officinis exportari, latitantes e latebris per indicia erui, frequentes in fluvium abjici.] Trucidatorum

Ibid. 144. ſexus [*dele* immaniter] occiſi

Ibid. Ibid. perculſi, [*dele* et ſceleris auctores deteſtati,] quamvis

Ibid. Ibid. potant, [*dele* ultra facinoris deteſtationem] graviſſimo

Ibid. Ibid. Provincia [*dele* praeſidum prudentia et humanitate] res

Ibid. Ibid. veneni [*dele* ei a ſeditioſorum emiſſariis propinati.] In

25. 145. noctu [*dele* immiſſis ſicariis, ex eorum praecipue numero qui juris civilis ſcientiae operam dantibus immiſti gladiatoriam in ea urbe faciunt, inter quos excellebat Turrius, et aliis perditae vitae hominibus,] ad

Ibid. Ibid. cc [*dele* crudeliter] trucidati

Ibid. Ibid. poſtea [*dele* immanitate geminata] ad

Ibid. Ibid. poſtremo [*dele* pervincente ſeditioſorum violentia, et eorum praecipue qui ſuperiori anno delegatorum ex ſenatu Pariſienſi judicum decreto proſcripti fuerant, qui ſe ita acceptam injuriam ultum ire et decreti illius memoriam inducere ſperabant,] complures

Ibid. Ibid. producti, [*dele* crudeliter ab emiſſariis illis, duce Maronimo facinoroſo homine,] interfecti

Ibid. Ibid. diſtributis, [*dele* et affectata etiam ex homicidiis apud plebem hoc facto gratia. *Id* in ſpeciem indigne tulit ſenatus, quaeſtione in facti auctores inſtituta; quae tamen diſſimulatione ſenſim evanuit, dilapſis ex urbe ad tempus ſicariis ac percuſſoribus.] Per

27. 148. compreſſa, [*dele* cum prudentiores, minime Proteſtantium partibus addicti, ad ſe ex triſti praeſentis ſtatus cogitatione ſenſim rediiſſent, et factum execrantes ejus cauſas et excuſationem

Edit. Drouart Rel. Car IX. Edit. Lond. Tom. III.

tionem curioſa veſtigatione quaererent, ſic judicabant, ‘ nullum ſimilis ſaevitiae exemplum in tota antiquitate evolutis gentium annalibus reperiri: nam certis hominibus aut uno loco furores hujuſmodi circumſcriptos fuiſſe, ut recentis injuriae ſenſu excuſari potuerint; aut in eos bacchatam tantum rabiem, quos e medio tolli jubentis intererat. Sic enim Mithridatis regis Ponti juſſu, uno nuncio atque una literarum ſignificatione, per totam Aſiam, eodem die CL civium Romanorum CIↃ interfecta. Sic Petrum Aragonium VIII CIↃ Gallorum in Sicilia, quam ſe abſente occupaverant, trucidari juſſiſſe. Eorum longe ab hoc diverſam eſſe rationem. Nam reges illi in peregrinos et alienigenas ſaeviebant; hic vero in ſuos, et non plus poteſtati quam fidei ſuae commiſſos civeis. Illi nulla alia quam peregrinis ipſis data fide obligati erant; hic recenti foedere cum regibus principibuſque vicinis ad ſervandam, quam juraverat, pacem aſtrictus erat. Illi nullas ad fallendum artes regio faſtigio indignas adhibuerant; hic pro illecebra data dextera et nuptialibus ſacris abuſus eſt, ſororis conſanguineae geniali ſtola paene ſanguine reſperſa. Regias praedicari virtutes has ſolere, juſtitiam, manſuetudinem, clementiam; ſaevitiam ac crudelitatem in aliis omnibus, tum vero praecipue in principibus, damnari. Laudatum ſaeculis omnibus Publium Scipionem dicere ſolitum, malle ſe civem unum ſervare quam mille hoſteis interficere: eamque vocem Antoninum cognomento Pium crebris ſermonibus uſurpaſſe. Reges quidem jus vitae et necis in ſuae ditionis ſubjectos populos habere; ſed cum hoc temperamento, ut non niſi cauſa cognita et quaeſtione conſtituta in eos animadvertere liceat. Hunc furorem et mentis caecitatem Gallorum animis a divina mente miſſam propter aſſiduas ſanctiſſimi Numinis ſui execrationes ac contumelias, quibus rex ipſe, prave a matre, prave a moderatoribus ipſi a matre datis inſtitutus minime abſtineat, exemplo jam ab aula in urbes, et ab urbibus ad paganos ac ruſticos, tanta licentia graſſante, ut tertio quoque verbo Dei caput, mortem, ſanguinem, ventrem deteſtentur. Nefandis itidem libidinibus, ſcortationibus, et adulteriis, irritatam Dei patientiam: denique naturam rerum jam quodammodo cum Deo de tam diuturna patientia et manſuetudine expoſtulare, neque terram Gallicam diutius iſta portenta tolerare potuiſſe. Nam quae cauſae contra Colinium obtendantur, eas nulla vero ſimili ratione confictas vix pueris perſuaderi, nedum probari poſſe. Cui enim probari poſſe, conjurationem illam intra Lutetiae moenia Colinium feciſſe, quem conſtat ante pacem, nam hoc demus, ſontem, certe poſt edictum, ſi quidem in publica fide et regis promiſſis conſtantia eſſe debet, inſontem ad regem veniſſe, a bello civili prorſus abhorrentem et de Belgico tantum ſolicitum? Quod vero poſt vulnus acceptum conjuraſſe dicunt, minus veritati conſentaneum videtur. Nam quî Colinius duobus tantis vulneribus acceptis aeger, aetate affectus, utroque brachio captus, quorum de altero amputando medici deliberabant, CCC adoleſcentibus comitatus LX CIↃ infeſtiſſimorum ſibi hominum egregie armis inſtructorum quaſi exercitum adoriri potuiſſet; aut tam exiguo tempore de tanto ac tam immani facinore conſilium capere? Vix enim ad horas XL poſt vulnus

2 acceptum

Edit. Drouart. Rel. Car. IX. — Edit. Lond. Tom. III.

acceptum vitam perduxit, quo ſpatio illi erat a medicis omni colloquio interdictum. Tum ſi cujus criminis inſimulabatur, an non Coſſenio ejuſque cuſtodiae commendatus atque obſeſſis viis undique intercluſus in poteſtate regis erat, ut momento temporis, ſi regi ita videretur, in carcerem trudi, et comparatis, judiciorum more, teſtibus in eum legibus et jure agi poſſet? Praeterea, ſi Colinius cum ambactis et clientibus in regem conjuraverat, cur eodem crimine ceteros innocenteis, tot nobileis, matres-familias, virgineſque, quae illo nuptiarum cauſa convenerant, tot praegnanteis mulieres, tot aetate affecta ſenes, tot in lectis decumbenteis aegrotos, et omnis ſexus ac profeſſionis homines de Colinii ultimis conſiliis ignaros comprehendi oportuit? Cui vero non abſurdum ac plane ridiculum videri, Colinium in Navarrum eandem cum ipſo religionem colentem, et quem quadriennium ante in poteſtate habuerit, tam alieno tempore conjuraſſe? Ita plerique diſputabant, ſicque exiſtimabant, facti hujus ratione nomen Gallicum olim invidia atque adeo infamia laboraturum, tantaeque indignitatis poſteritatem non immemorem futuram. Tunc etiam, ne quid ad ſummam inſaniam deeſſet, aemulatione veterum imperatorum laus in tam deteſtando facinore quaeſita: nam] cuſi

p. 28. p. 149. ſeptemviro [*dele* humaniſſimo] principe

Ibid. Ibid. Helvetios [*dele* benigne] ſuſcepti

Ibid. Ibid. praecipue, [*dele* ubi cum in tanta rerum vaſtitate plerique penuria laborarent, diligentia Theodori Bezae et collegarum pecuniam ad eos uſus undique corrogantium ſublevati ſunt.] Duo

Ibid. Ibid. conceſſere, [*dele* humaniter et honorifice] a

Ibid. Ibid. ſuſtinentes [*dele* violentiae] ceſſerunt

29. 150. nomine [*dele* vulgo] receptam

Ibid. Ibid. Non [*dele* ſinat Deus,] mi

Ibid. Ibid. reſponſo [*dele* modeſtiae pleno] rex

32. 154. regina [*dele* poſt ſcelus admiſſum, ut ejus invidia elevaretur,] nec

36. 158. caedeis [*dele* ac latrocinia] menſe

Ibid. Ibid. edito. [*dele* In Bellevrei familiaritatem ſe inſinuaverat Toloſas quidam, nomine Petrus Carpenterius, jus civile aliquando Genevae publice profeſſus, qui in tumultu Pariſienſi perfugium apud eundem habuit, ſicuti plerique alii minus clari nominis; nam magnae famae viros domo recipere periculoſum erat homini gratiam aulicam captanti. Petrus is fortunae obſecutus et inſita levitate in utrumque paratus, palam non lanienam illam, ſed cauſam, ita Proteſtantium factionem appellabat, deteſtari, juſtoque Dei judicio factum dicere, poſtquam religio in factionem coaluit, poſtquam religioſi illi homines pro lachrimis, precibus, jejuniis arma ſumpſerunt, urbes occuparunt, promiſcuis ubique caedibus graſſati ſunt, etiam juſtis proeliis cum ſupremo magiſtratu depugnarunt, ut juſtam Numinis iram in ſe concitaverint: conciones eorum olim ad preces inſtitutas, nunc conventicula et coitiones effectas, in quibus non de pietate, doctrina, et morum emendatione, ſed de pecuniae collatione, de milite per provincias occulte conſcribendo, de arcanis cum externis principibus, cum ſeditioſis hominibus per oppida regia conſiliis agitur, ad turbandam

Edit. Drouart. Rel. Car. IX. | Edit. Lond. Tom. III.

bandam pacem beneficio regis Proteſtantibus conceſſam: ultore ad eam audaciam Dei gladio opus fuiſſe, eamque mentem regi alioqui clementiſſimo coelitus datam agnoſcere. Haec Carpenterius in occulto primum et in privatis cum Bellevreo colloquiis, dein etiam palam cum ſaepius inculcaret, idoneus viſus eſt, cujus opera rex reginaque in eodem negotio uterentur. Nec ille gravate onus ſuſcipit, aliqua aureorum ſumma in praeſens accepta et dignitatum ac honorum grandibus promiſſis oneratus, quos ille meritis majores poſtea conſecutus eſt; et cum Bellevreo profectus, eo in Helvetiis relicto, Argentoratum, ubi etiam aliquando docuerat, conceſſit, ut rei famam colore quaeſito obſcuratam ex propinquo per Germaniam commodius ſpargeret. Ibi ad Franciſcum Portum Cretenſem, virum Graece doctiſſimum et in familia ſereniſſ. principis Renatae Ferrarienſis olim in Italia educatum, epiſtolam in Cauſarios ſcribit XVII Kal. Octobr. duoque inter Galliae Proteſtanteis horum genera fuiſſe dicit; alterum pacatorum, qui ad religionem ſolum reſpiciebant; alterum eorum qui cauſam tuebantur, homineis factioſos et a pacis conſiliis abhorrenteis; et unumquemque eorum ſuos paſtores habuiſſe, Spinam, Sorellum, Hilbracum, Capellam, Haium, Mercurium; quorum moderatio et in omni re aſſerenda ſtudium aliis diſplicebat, inprimiſque Theodoro Bezae, quem buccinam Sebae vocat, et in quem praecipue toto illo libro invehitur, lanienamque non ſolum excuſat, ſed multis verbis et ſummo artificio jure factam demonſtrat, ut factio impia ad regiam auctoritatem labefactandam, fidem urbium ſolicitandam, tranquillitatem publicam turbandam, in perniciem denique Proteſtantium et religionis ipſorum a turbulentis hominibus et patriae hoſtibus conflata everteretur. Ad quam epiſtolam reſponſum eſt Porti ipſius, ſeu quis alius fuit, nomine, Kal. Mart. anni inſequentis, non ſine multa verborum acerbitate. Ea quoque in re Franciſci Balduini juriſconſulti, qui Proteſtantium religionem olim in Germania amplexus, poſtea ex Georgii Caſſandri nunquam ſatis laudati theologi conſilio mediam viam inſiſtens, apud nos tranſierat et tunc Andegavi docebat, opem et operam imploravit Andinus. Verum ille, acreis cum Genevenſibus contentiones cauſatus, quibus fore dicebat, ut quae ab ipſo proficiſcerentur in ea cauſa minime in bonam partem acciperentur, re vera quod factum deteſtaretur, modeſte ſe excuſavit; et lecta Carpenterii epiſtola multa in ea memoriae et exacti in hiſtoria vetere ſenſus peccata notavit. Et ſane deplorandum fuit, viros dignitate, pietate, integritate, ac doctrina praeſtanteis et ab omni fuco et vanitate alienos, Morvillerium, Thuanum, Monlucium, Pibracium, et Bellevreum, ut regni bono inſervirent, eo non metu aut ſpe, ſed praeſenti rerum ſtatu adductos, ut rem, quam intra ſe deteſtabantur, aut ſimulate laudarent aut officioſa excuſatione obſcurarent.] Interea

p. 38. | p. 161. territum [*dele* indigna] conditione

Ibid. | Ibid. ſpectavit, [*dele* rem regiis oculis indignam,] et

49. | 173. conſilium; [*dele* nam Deum haud dubie in ſua cauſa ſuis praeſto futurum. Quod ſi ad arma deveniendum ſit, nihil morte acerbius poſſe contingere, quae tolerabilior longe gladios ſtringentibus ſit futura quam ſi inermes ſe praedonibus dedant;

Edit. Drouart. Rel. Cir. IX. | Edit. Lond. Tom. III.

dedant; a quibus non aliam quam qui Lutetiae, Aureliani, Lugduni, Caſtri, et Toloſae nuper immaniter trucidati ſunt, gratiam expectare poſſint. Optabilius eſſe mortem ab hoſte et in proelio aut pro moenibus fortiter pugnando oppetere, quam latronis aut etiam carnificis manu mactari. Neque vero aut humano aut etiam divino jure injuſta eſſe arma, quae pro juſta defenſione non ad vim inferendam, ſed ad injuriam propulſandam ſumuntur. Nec bellum adverſus regem, ſed impios ejus conſiliarios geri, qui regia auctoritate ad caedeis ac rapinas abutantur. Nec deſperandum, ſi in manifeſta cauſae juſtitia, ſerio et vera peccatorum coram Deo confeſſione expiatis mentibus, in eum ſpes et vota ſua conjecerint, quin Deus ipſorum aliquando miſereatur, et inſperata via expediendae ſalutis rationem aliquam eis commonſtret; interea patientia et precibus graſſari: verum eſſe, ſicque exiſtimare ipſos debere, cum in feſtinatione multum periculi ſit, morae et cunctationi, quae praeclaras rei bene gerendae rationes praebere ſolent, inſiſtendum eſſe.] Ad

p. 70. p. 197. regno. [*dele* Mirarique ſubiit, quod Romae publicis laudibus depraedicabatur, id apud nos aeque omneis triſti ſilentio deteſtari,] regemque

Ibid. Ibid. extulit, [*dele* et Boidono illo lanienae immanis anteſignano palam laudato, etiam ei poteſtatis plenitudine gratiae beneficium impertivit;] et

71. 198. et [*dele* ſcenae ſerviens] repetita

79. 208. Simlero [*dele* viro ea provincia digniſſimo] qui

Ibid. Ibid. ortus, [*dele* magni nominis et eruditionis inter ſuos theologus;] is

Ibid. Ibid. quae [*dele* vir ad publicam utilitatem natus] immaturo

114. 253. ſunt. [*dele* Cui ſimilem opinionem a communi humanitatis ſenſu abhorrentem, contra belli jura et publicam fidem, ſciſſa factionibus Gallia, etiam noſtri theologi Lutetiae et in praecipuis regni urbibus pari temeritate, haud ſine magna ſacri nominis infamia, his ultimis temporibus defenderunt.] Praeter

133. 275. et [*dele* (in Erratis *ad fin.*) pro prudentia ſua, et rara in ſcribendo loquendoque facultate] negotium

139. 283. Galliae [*dele* duo magna, et quibus vix orbis univerſus comparanda habuit, hujus ſaeculi ornamenta,] abſtulit

Ibid. Ibid. Mercerum [*dele* utrumque eruditione et probitate clariſſimum;] ſed

Ed. Lon. T. II

Ibid. 809. dediſſet, [*dele* et utriuſque linguae peritia apprime inſtructus, quantos in ea perplexa ſcientia progreſſus feciſſet, Harmenopuli epitoma elegantiſſime in Latinum verſa et illuſtrata ſummum ſpecimen dediſſet,] tandem

Ibid. Ibid. addixit, [*dele* in quo diligentia, contentione, ac rara animi perſpicacis felicitate tantum profecit, ut] cum

Ibid. Ibid. conſenſione [*dele* is eſſe viſus ſit, qui jacturam morte tanti viri acceptam, qualem in ea lingua nulla ante aetas audiverat, facile farciret. Itaque] Vatablo

140. Ibid. ſuccenturiatus, [*dele* vix credibile eſt, qualem ſe quantumque praeſtiterit; quippe qui, quatuor linguarum peritiſſimus, ad incredibilem diligentiam acerrimum judicium attuliſſet; accedente rurſus ad eximiam doctrinam candore, modeſtia, et ſumma morum innocentia, adeo ut ex ipſius paene unius

Edit. Drouart. [illegible] IX. — Edit. Lond. Tom. II.

ſchola prodiiſſe conſtet, quicunque in Gallia hodie paulo melius Chaldaicam et Hebraicam linguam callent.] Turbatis

p. 140. p. 809. ſunt [*dele* eruditiſſima] in

Ibid. Ibid. commentaria: [*dele* qui foetus, licet poſthumi, accuratam parentis ſui diligentiam produnt; ut vel ex iis et aliis, quae vivus publicavit, monumentis in confeſſo ſit, nunquam quenquam Chriſtianum felicius hebraiſſaſſe.] Ante

Edit. Lond. Tom. III.

148. 294. quo [*dele* magni nominis ſua aetate] juriſconſultus

167. 316. funeſtum [*dele* et Pariſienſi praecipue tumultu infami, quamvis id potius aliena quam ſua culpa accidit, neceſſitate homini feroci et ad iram praecipiti rei exequendae artificio injecta, nec ſpatio ad deliberationem conceſſo, ut ſuo loco diximus. Id vero cum pacis et publicae ſecuritatis vinculum ſolviſſe, ſed ſerius, animadverteret, conſultoreſque potius ad privata odia et ſuam ambitionem ſpectaſſe, quam fidei et quietis publicae, ſine qua ipſe majeſtatem regiam tueri non poterat, rationem habuiſſe indignaretur, moderatoribus illis non mediocriter ſuccenſuit, quos et ab eo tempore a conſiſtorio removere,] et

Ex ejuſdem Jac. Aug. Thuani Hiſtoriarum ſui temporis parte quarta. Pariſiis, apud Hieronymum Drouart, 1609. in folio.

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.

p. 9. 329. perſeveraturum, [*dele* regni Dei] propagationem

42. 365. inſtauravit. [*dele* Dum res armis utrinque gereretur, longe diverſa facies in aula erat, ubi rex natura religioſus, et qui ſpectaculis, quae tamen fere neſcivit aut exhorruit antiquitas, maxime capiebatur, opportunam paſcendi animi harum rerum avidi in loco pontificiae ditioni ſubjecto occaſionem nactus ſupplicationibus a perſonatis hominibus in natalis profeſtis celebrari ſolitis frequenter intererat. Ante centum annos, invaleſcente religionis per voluntarios cultus luxuriantis laſcivia, exorta ſecta eſt eorum, qui poenitentiam in interiore cordis morſu poſitam publice profeſſi, eam ut exterioribus ſignis oſtentarent, ſaccum in veteri lege in luctu uſurpari ſolitum induebant, et detorto ex Pſalmiſta, qui ſe in flagella paratum dicit, loco, ita velati ſe flagellis caedebant, ob idque ſe Flagellantium nomine indigitabant. Contra quos Joannes Gerſo Pariſienſis academiae cancellarius, et ſui aevi puriſſimus theologus, jam tum ſingulari libro ſcripſit. Deinceps ea ſecta in religionem abiit pontificum favore, ſecus inſtitutum illud pietatis quam ab initio factum fuerat, interpretantium, ita ut hodie per omnem Italiam complures huic religioſae veluti militiae nomen dent, delictorum expiationem hac ratione ſe conſecuturos ſperantes. Jamque diſtincti coloribus veneto, albo, et nigro, ut olim Romae praſinae et venetae factiones in re diſpari ſtudia hominum diſtrahebant, ſic in religione pleriſque locis magnas contentiones et aemulationes excitarunt. Quae ſpectacula ad hoc tempus coelo Gallico ac regiae ditioni fere incognita, ex eo apud nos recepta, non ſolum rerum novarum materiam ambitioſis ingeniis praebuere, ſed ſuperveniente contemptu regiam majeſtatem non mediocriter labefactarunt. Dum igitur turbae Flagellantium ſe rex im-

2 miſcet,

Edit. Drouart. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. III.	
		miſcet, et ejus exemplo aulae proceres,] Carolus
p. 54.	p. 380.	natalibus [*dele* et propter raram eruditionem] clariſſimus
59.	385.	eripuit [*dele* duo magna Italiae et Germaniae lumina] Paulum
Ibid.	Ibid.	linguae [*dele* exactam] notitiam,
Ibid.	Ibid.	notitiam, [*dele* quas et variis ſcriptis illuſtravit,] non
Ibid.	Ibid.	eſt: [*dele* ad quae omnia, quod pauci ante illum fecerant, politioris literaturae ornamenta ſemper attulit,] variis
Ibid.	Ibid.	a [*dele* tanto patre dignis] filiis
Ibid.	Ibid.	edita, [*dele* cum ejuſmodi ſint, ut iis ad rem literariam plurimum emolumenti ſit redundaturum, ſimul omnia aliquando edi reipublicae maxime intereſt.] Conſtans
Ibid.	386.	diſtinctas [*dele* ad utilitatem publicam] ediderunt
Ibid.	Ibid.	tandem [*dele* vir optimus et de republica tot exantlatis laboribus bene meritus] ex
90.	422.	Pannonii, [*dele* non ſolum literis inſigniter exculti, ſed et] rerum
100.	434.	cautius [*dele* oblatis a Deo remediis] in
102.	461.	Auguſtanus [*dele* utriuſque linguae apprime peritus, et omnis antiquitatis ac literaturae cum paucis hujus aevi comparandus, ad haec philoſophicis et mathematicis ſtudiis clarus,] dum
Ibid.	Ibid.	ille [*dele* magno rei literariae bono] vivus
Ibid.	Ibid.	promiſit [*dele* et, qua erat eruditione et ingenio, praeſtare potuit,] publico
Ibid.	436.	Kal. Octobr. [*dele* a Joſia Simlero Tigurino viro doctiſſimo, qui non diu ipſi ſupervixit, laudatus, et variis variorum carminibus epitaphiis celebratus.] Fuit
Ibid.	Ibid.	Hornano, [*dele* rara utriuſque linguae, antiquitatis et humaniorum literarum cognitione, philoſophiae praeterea ac medicinae ſtudiis praeſtanti, quod complura multiplicis doctrinae ab eo elucubrata monumenta abunde teſtantur;] qui
Ibid.	437.	animam [*dele* de republica literaria optime meritam Deo] reddidit
122.	460.	valetudinem. [*dele* In negotio autem religionis, quod in Germania multis abhinc annis agitatum eſt, eam rationem ſervavit, ut cum a ſacris majorum nuſquam recederet, non propterea Proteſtantibus ſuſpectus fuerit, mediam emendationis viam tota vita ſectatus; cui etiam poſt concilium Tridentinum ad finem perductum inſtitit, impetrato ſuis calicis uſu a pontifice; quem et pro ſacerdotum conjugio ſaepius interpellavit, ſed nullo exitu.] Huic
123.	461.	probabat [*dele* conſtantiſſimus] aſſertor
Ibid.	Ibid.	fingat, [*dele* conſtantiſſime] et
Ibid.	Ibid.	exegiſſet, [*dele* animi candore et omnijuga eruditione praeſtans,] qui
Ibid.	Ibid.	ſtrinxit, [*dele* aliis ſcientiis egregie inſtructus, ac praecipue mathematicis, quas et per ſe percepit, et ſumma cum laude diu profeſſus eſt, et inſtrumentis ingenioſiſſime a ſe excogitatis illuſtravit. In bonis literis et excelluit,] et
Ibid.	462.	commentarium [*dele* magna prudentia] ſcripſit
Ibid.	Ibid.	mors [*dele* et praeclarum rei literariae juvandae deſiderium et conceptam de optimi viri laboribus ſpem] abrupiſſet.
Ibid.	Ibid.	abrupiſſet. [*dele* Mortuum laudavit Jo. Gulielmus Stukius.] In

Hereſ-

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. III.	
p. 123.	p. 462.	Hereſbachius [*dele* vir dignitate et doctrina praeſtans] in
Ibid.	Ibid.	Eid. Octobr. [*dele* ad Deum] migravit
Ibid.	Ibid.	Pſalmos [*dele* eruditiſſimum] edidit
Ibid.	Ibid.	ſcripſit, [*dele* non minus morum ſuavitate de ſuis quam eruditione de republica bene meritus.] Annum
Ibid.	Ibid.	aſtronomicae [*dele* praeſtantiſſimi] quas
124.	Ibid.	plura [*dele* ab admirabili ejus ingenio,] quorum
154.	496.	ab [*dele* optima] parente
163.	508.	mentio [*dele* ex veteris aegroti ſomnio originem habuiſſe dicitur, hoc eſt,] ex
Ibid.	Ibid.	vigilaret [*dele* delirans,] ſive
Ibid.	Ibid.	quieſceret [*dele* ſomnians,] viſos
174.	520.	poſſe: [*dele* id pervidiſſe et Imperii principes, qui Auguſtanam confeſſionem amplectuntur: id et ſereniſſimam Anglorum reginam, apud quos uni tantum religioni locus, ceteris excluſis:] nec
Ibid.	Ibid.	monere; [*dele* in dictum Gamalielis reſpiciat, quae ex Deo ſunt, ea contra omneis omnium machinationes duratura; quae ex hominibus, ſenſim evaneſcere. Tum illud in republica fixum ratumque teneat, id utile quod neceſſarium. Quod in Poloniae, Hungariae, Bohemiae regnis, et in Helvetiorum republica tanquam in ſpeculo contemplari poſſit, ſi res vere et citra cavillationem excutiatur. Nam veritati facere fucum eos, qui Germaniae aliquem principem cum rege Galliae comparant. Germaniam totam cum regno Franciae comparatam optime convenire, quae cum non niſi edicto de religionis pace a Ferdinando conſtituto a tot bellis, calamitatibus, et vaſtitatibus requieſcere potuerit, documento id regi eſſe debere, ſi pacem habere velit, idem ut in regno ſuo faciat; alioqui nunquam deſituras turbas. Perculoſiſſimum autem eſſe, ut rex, cujus officium eſt, inſtar boni patrisfamilias, omneis ſuos aequabili jure complecti, ſciſſo factionibus regno, oblitus fidei datae ſe alteri parti ducem praebeat. Id ipſum etiam atque etiam videre debere, et quantum regiae exiſtimationis interſit, ut ſuos omneis in fide contineat, et fidem ſuam univerſis citra alterutrius partis diffidentiam approbet. Nam vix eum apud externos principes fidem approbaturum, cui ſui minime confidant. Quod vero de ſereniſſima Angliae regina exemplum affertur, minime ad rem facere. Nam non eandem utriuſque regni conditionem eſſe; nec in Anglia, ut in Francia, tot principes, proceres, et ex nobilitate et ceteris ordinibus praecipuos publicam ſuae religionis profeſſionem petiiſſe. Quod ſi feciſſent, et illa fidem edicto publico obſtrinxiſſet, proculdubio eam religioſe ſervaſſet: nec ut ab ea diſcederet, ullis ſibi rationibus perſuaderi, aut vi allata a ſuis cogi paſſa eſſet. Atqui meliora Proteſtanteis a ſua majeſtate ſibi pollicitos fuiſſe, cum viderint eum apud Belgii Ordines nuper partes ſuas interpoſuiſſe, ut Ecmondani comitis perverſo juris ordine ab Hiſpanis ſupplicio affecti liberi bonis et honoribus reſtituerentur. Nec ſatis eſſe, quod Villoclarus addat, regem Proteſtantibus conſcientiarum libertatem relinquere, adempta tamen libera ac publica religionis ſuae profeſſione. Nam perinde facere, qui ita regi fidei edictis datae ſatisfieri contendunt, atque ii, qui quibus vitam ſalvam promiſiſſent, iis poſtea ad victum neceſſaria denegarent.] Itaque

2 contendit,

Edit. Drouart. Tom. III. p. 175. Edit. Lond. Tom. III. p. 521.

contendit; [*dele* qui poſt honorificas praefationes ad caput de unica majorum, hoc eſt, Catholica Apoſtolica Romana religione in regno juxta Ordinum poſtulationem conſtituenda longe majore temperamento reſpondit. Optandum eſſe piis omnibus, et ſe ſemper optaſſe, ut vera Romana religio ab initio a beato Paulo promulgata non ſolum in Franciae regno, ſed univerſo terrarum orbe unica et ſola celebraretur. Sed neminem latere, poſtquam deſtructo imperio Romano pontificum in majus potentia aucta eſt, adeo ut Caeſaribus, regibus, ac ceteris orbis principibus legem imponere voluerint, eam primam fidem pravo uſu, craſſis erroribus, hominum commentis, ac tandem perverſo cultu ſenſim depravatam ac corruptam fuiſſe. Fidem ejus rei facere querelas piorum virorum emendationem in eccleſia fruſtra petentium a multis ſaeculis annalium libris conſignatas. Id ſciſſurae tandem occaſionem praebuiſſe, multoſque errorum et perverſi cultus pertaeſos, poſtquam in ſublimi illo et humanum modum ſupergreſſo pontificiae auctoritatis typho nullam emendationis ſpem viderent, ſe ab Romanae ſedis obedientia ſeparaſſe; quippe qui Deo potius quam hominibus ſibi in religione parendum exiſtimarent; quos cum vi cogere periculoſum eſſe experientia docuiſſet, tandem non aliud magis opportunum remedium viſum, quam ſi libera religionis profeſſio ipſis permitteretur; quod pluribus edictis conceſſum, ut pax in regno ſtatueretur, ita revocatum mox bellum accendiſſe; itaque ſperaſſe, ut in ultimo rex ſervando ſummam curam poneret, nec quamvis de mutato conſilio ex diverſis locis, ante Villoclari adventum, ad ſe allatum eſſet, fidem addidiſſe; quippe qui ſic ſtatueret, principem religioſum et prudentem nihil fide antiquius habere; quam ſervari non ſolum ad exiſtimationem et publicam ſecuritatem pertinere, ſed violatam certiſſimo divinae ultionis flagello vindicari proculdubio ſit. Qua in re non poſſe praeterire inſigne noſtra memoria exemplum Ladiſlai Hungariae et Poloniae regis, qui dum pontifici et cardinalibus fidei vinculo ipſum ſe ſoluturos vana ſpe implentibus nimis auſcultat, fidem Amurathi Chriſtiani nominis hoſti datam temere violavit, et mox ingenti clade obrutus decus, opes, ac potentiam ſimul cum vita uno proelio amiſit. Quem enim exitum habiturum hoc bellum, ubi nulla veniae ſpes alteri parti ſuperabit; rex vero ſi bellum minus ex ſententia procedat, non habebit, rupto ſemel per fidem violatam publico ſecuritatis ac ſocietatis vinculo, quo idonee ſuis cavere poſſit? Et ut res ex voto ſuccedant, quis victoriae adeo funeſtae finis erit? cum principibus viris e medio ſublatis atque adeo propria familia regia paene extincta, et amputato veluti altero brachio rex mutilabitur, regnum ſanguine, horrore, et vaſtitate implebitur? Itaque regi imponere, qui diverſas religiones in eodem regno tolerari non poſſe, idque bellis cauſam praebere et obſequii vinculum ſolvere contendunt. Nec meliore fide in medium afferri Germanicorum principum exemplum: nam nec ſingulos principes apte cum rege Galliae comparari poſſe, nec ipſos ulla pactione ſubditis ſuis eam libertatem conceſſiſſe. Proinde quando rex in tantae molis negotio ſe in conſilium adhibere dignetur, ſic cenſere, ut depoſita belli cogitatione potius ancipitem Dei gladium ſtringat,

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. Edit. Lond. Tom. III.

hoc eſt, concilium nationale liberum ac legitimum ad componenda religionis diſſidia celebrari curet. Nam alioqui ſuorum ſanguine ab initio fundatam ac rigatam religionem, cruore ſemper majores vireis ſumpturam. De cetero, quod rex rogat, ne ſe rebus ſuorum Proteſtantium immiſceat aut illos ulla in re juvet, ſic ipſum ſibi perſuadere debere, eadem ac ſe hactenus moderatione geſſit porro ſe geſturum, et effecturum ut potius Dei gloriae ac regni Gallici tranquillitati ſtuduiſſe quam turbis in alieno excitandis favere videri debeat. Ad extremum regem orare, ut in ea re honorificum ſibi, regno ſalutare ac neceſſarium, amicis principibus ac vicinis utile conſilium capiat.] Jam

p. 178. p. 524. obteſtarentur, [*dele* majoris incommodi vitandi cauſa duas religiones tolerari poſſe multis et rationibus et exemplis demonſtrantes;] neque

193. 543. cogitaret; [*dele* ceterum ab Hiſpanorum immanitate, ſuperbia, et avaritia, ſic enim loquebatur, alienus:] vir

197. 547. jubent. [*dele* Quod indigne ferens ex ordinum numero Joannes Saliger in magiſtratus conſeſſu auditus, dira vaticinando urbi interminatus dicitur, quod ſe verbi divini praedicatione hoc pacto indignos redderent.] Antea

Ibid. Ibid. Avila [*dele* vanitate genti inſita] ſe

Ibid. Ibid. eum [*dele* vanitate Hiſpanienſi] noluit

198. 548. eluſerunt; [*dele* cum ipſe interim minime ceſſaret, inſtigante Eſcovedo novi belli in Belgio excitandi auctore, omnia ſumma faciens, ut imperium, quod ab Ordinibus in ſpeciem amice petebat, vi et inſidioſis conſiliis, ſi poſſet, reciperaret. Itaque cum Fronſbergio comite, Nicolao Polvillerio, Carolo Fokaro, et Cornelio Emdenſi Germanorum tribunis, quos licet popularibus ſuſpectos Antuerpiae manere convenerat, donec promiſſa ſtipendia plene exſolverentur, clam agit, et miſſis literis, quae poſtea evulgatae ſunt, contendit ut imperata facerent: Sic enim fore, ut et regi auctoritas ſalva maneat, nec Ordines eos ſtipendiis, quae bona fide diſſolvi rex et ipſe intelligat, fraudare poſſint. Quod ad conſilium de urbe rurſus intercipienda ac diripienda pertinere interpretati Ordines, eo rebus ſuis maturius conſulere et ab Auſtrio ſibi cavere coeperunt. Auſtrius ſub id tempus evocato Carolo Croio Cimaci principe, qui tunc Araſcotani parentis loco arci praeerat, etiam de arce in poteſtatem per ejus abſentiam redigenda cogitare creditus eſt. Auxere ſuſpicionem literae tunc temporis in Benearni pago a Navarri miniſtris, dum per veredarios in Hiſpaniam deferrentur, interceptae; quibus Auſtrius et Eſcovedus Philippum ad bellum in Belgio movendum incitabant, rationibus etiam belli gerendi adjunctis, ut nimirum cum exiguo, ſed delecto militum numero id faceret, neque munitae et in continenti ſitae urbes, ſed inſulae primo invaderentur, quibus captis ceteras facile ſub jugum miſſum iri, adempto maritimo commercio, quo ſolo totius provinciae opes conſtant. Quod ut commodius fiat, ſerenda inter nobilitatem et plebem ob religionem ac conſcientiarum libertatem diſſidia. Nam inde acre certamen proculdubio exoriturum, quod nobilitati a plebis partibus diſcedendi et praeſidi ſe applicandi occaſionem et neceſſitatem ſit praebiturum. Sic autem diffidenteis et inter ſe diviſos facilius carpi,

Edit. Drouart. Edit. Lond.
Fol. Tom. III. Tom. III.

et alterum alterius opera opprimi poſſe. Ad id expeditum videri, ut ſpecie auxilii regi Galliae ad bellum contra Proteſtanteis ultimis comitiis decretum gerendi Hiſpani et Itali in Gallia ſiſtantur, ut inde citius in Belgium evocari queant. Addebat ſeorſim, et quaſi inſcio Auſtrio, alias belli neceſſario gerendi cauſas Eſcovedus, quod niſi Auſtrius a Philippo pecunia et milite ad id juvaretur, ex deſperatione alio nec opinato repente diſceſſurus eſſet. Cui periculo ut praeverteret, regem demiſſe obſecrabat. Has literas Lovanio VII Eid. April. utriuſque manu ſcriptas ante reſignatas Navarrus confeſtim ad Arauſionenſem, cujus cauſam cum ſua conjunctam exiſtimabat, mittit; qui mox eaſdem ad Ordines perferendas curavit, monuitque, ut iis praelectis conſilium rebus ſuis utile caperent. Eodem tempore Auſtrius honorificam ad Caeſarem et Imperii ſeptemviros ac ceteros principes legationem decernit, et de Arauſionenſi et foederatis cum ipſo Ordinibus querelam apud eos inſtituit, belli gerendi Belgio ex ea occaſione jam tum fundamenta jaciens. Miſſus et vicecomes Gandenſis magnifico comitatu ad Angliae reginam, qui de Arauſionenſi, Batavis et Mattiacis, quod pacem non ſervarent, conquereretur. Illa vero, quae ſciret Ordines illarum provinciarum in Galliam legationem ſecretam decreviſſe, ut ſe regis aut Andini patrocinio committerent, a quo quanquam ſe rex excuſaſſet, tamen Andinum cum bona ſpe legatos dimiſiſſe, acriter per ſuos et Arauſionenſem et Ordines increpat, quod pacificationis conditionibus non ſtarent, monetque, ſi perſeverent, quando ex eo non parum publici commercii libertas detrimenti accipiat, implorata ipſius ope, fore, ut quae in ſua poteſtate ſint, remedia idonea in tempore adhibeat. Heic Ordines, qui viderent Auſtrium belli cauſas quaerere, Angliae reginam ob Gallici nominis aemulationem haud ſatis rebus ſuis aequam, Germanos adhuc ſibi ſuſpectos in viſceribus haerere, nec pecuniam ad diſſolvenda ſtipendia ſuppetere, animi anxii fluctuabant, et quid agerent in dubio erant. Tandem omnis ad rem pecuniariam expediendam converſa cogitatio, ut Germanos dimitterent. Quam in rem et operam ſuam ultro deferebat Auſtrius, addebatque, niſi aequis conditionibus Germani acquieſcerent, fore, ut ipſe vim tempeſtivam ex ipſorum Ordinum voluntate adhiberet. Haec ita palam agebantur; ſed in occulto moras nectebat, et ut idem facerent Germanis clam ſuadebat. Poſtremo cum ſuſpicionibus ſubortis conſilia ex voto minime procedere doleret, et potentioribus remediis adverſus Ordinum vireis quotidie invaleſcenteis opus eſſe cerneret, ex pecuniae Germanis exſolvendae penuria occaſionem ſumpſit mittendi in Hiſpaniam Eſcovedi, in ſpeciem ut de ſtipendiis Germanis debitis cum rege ageret, re vera ut eum de rerum ſtatu certius edoceret, et coram validioribus quam per literas, quae contradicenteis refutare non poſſunt, rationibus ad bellum tantopere expetitum accenderet. Antea inſtigante Eſcovedo, dum adhuc in Italia eſſet Auſtrius, de Angliae regno, Eliſabetha expulſa, ſub jugum mittendo apud pontificem egerat, et inſcio Philippo pervicerat, ut pontifex quaſi nullius precibus impulſus, ſed ſola Chriſtiani orbis charitate et publici boni contemplatione permotus, regem ſolicitaret de ſubſidiis in id bellum ſummittendis;

Edit. [illegible] Edit. Lond.
[illegible] Tom. III.

dis; quod et ipſi honorificum, Belgio ſectaria peſte ob Anglorum viciniam infecto tutum, et ad Dei gloriam ſumme fructuoſum eſſet. Quod Philippus compoſita ad tempus diſſimulatione eluſerat. Cum vero poſt Requeſenis mortem Auſtrius gubernator Belgii a Philippo declaratus mandatum de proficiſcendo quamprimum in provinciam accepiſſet, tamen ex conſilio Eſcovedi ex Italia, unde nulla mora interpoſita in Belgium tendere jubebatur, in Hiſpaniam tranſmiſit, ut regis animum periclitaretur, an propoſitum a pontifice de Anglia invadenda conſilium perſequi vellet. A quo cum alienum regem reperiret, non deſtitit, poſtquam in Belgium venit, illud negotium urgere, et inſuper petiit, ut portum in Cantabria ſibi ad claſſem parandam munire liceret, cujus cuſtodia Eſcovedo committeretur. Verum eo magis conſilium exoſus Philippus; et omnia facere, ut omni ſubſidio, etiam eo quo provincia indigebat, adempto, ei ſpem omnem rei conficiendae praecideret; quod illum in ſummas anguſtias conjecerat. Eoque pertinebant literae illae Eſcovedi, quibus Philippum monebat, ne pateretur, ut frater ex deſperatione in extrema conſilia praecipitaret: nam miſerabilem conditionem ſuam in ea provincia ducere, et malle cum ſex millibus peditum duobus millibus equitum propriis auſpiciis in Gallia militare, quam diutius cum tam dedecoroſa fortuna conflictari; eaque de re ſaepius ad Antonium Pereſium, qui tunc unus ab epiſtolis ſecretis Philippo erat et in ejus gratia praecipue florebat, perſcripſerat. Cum vero videret nihil illis literis regem moveri, ad nova conſilia Auſtrii hominis elati de cetero ſecuri ac negligentis animum inclinat, et paulo antequam foedus illud clandeſtinum, de quo diximus, in Gallia ſancitum eſt, colore levium aliquot negotiorum Lutetiam homines fidos miſerat, qui aliquoties in aedibus Joannis Vargae Mexiae Philippi apud regem oratoris, ad quem venire ſe ſimulabant, diverterunt. Ceterum Varga, qui videret negotia illa non eſſe hujuſmodi, propter quae Auſtrius ſive Eſcovedus primarios miniſtros extra provinciam toties ablegaret, et alioqui ingenium Eſcovedi noſſet, obſervare coepit, quo illi, dum in urbe eſſent, commearent, et cum quibus colloquium haberent; cognitoque eos ſub noctem obſcuram ad Guiſii aedeis itare, idque ipſos apud ſe diſſimulare, ad Philippum ſcribit; et praefatus nolle principis arcanis ultra quam velit participare, tamen ratione muneris obligatum ſe exiſtimaſſe de iis, quae in ſuſpicionem ipſum adduxerint, eum ſedulo monere, ne flagitioſi ſilentii reus apud ipſum aliquando poſtuletur; et cum videat homines ſaepius ab Auſtrio Lutetiam veniſſe, et cauſas quaerenti res nihili praetexere, et clam ſe ad Guiſianorum aedeis noctu commeare, non potuiſſe non ipſum ea de re conſulere, ut ſi id juſſu ſuo fiat, ſilentium, quod ſumma fide ſit ſervaturus, ſibi imperet; ſin contra, quid ea in re voluntatis ſuae ſit, aperire ne gravetur; nam quidquid juſſerit, id ſe diligenter executurum. Ad hunc nuncium Philippus princeps rerum ſuarum ſolicitus cohorruiſſe dicitur, et cum jam ob occultas ſuſpiciones Joannem a Soto ab Auſtrio, qui bello Granatenſi et in ſacri foederis expeditione inſervierat, tacite removiſſet, et honeſta miſſione exercitus curatorem creaſſet, ſuffecto in ejus locum Joanne Eſcovedo, ſenſit perſonam,

non

Edit. Drouart. Fol Tom. III. | Edit. Lond. Tom. III.

non conſilia mutata. Itaque Vargae reſcribit, itationes illas e Belgio ſe ignaro fieri: proinde det operam, ut quorſum occulta conſilia tendant, indaget, et ad ſe perſcribat. Poſtea reſcitum eſt Guiſium et Auſtrium foedus inter ſe ſecretum iniviſſe, Galliae et Hiſpaniae regibus ignaris, pro utriuſque coronae defenſione, quarum illi ſibi veluti patrocinium ſumebant. Quod quo pertineret, exitus magno noſtro malo declaravit. Id cum cognoviſſet Philippus ſub id fere tempus quo Eſcovedus ab Auſtrio et Ordinibus in Hiſpaniam venit, eo magis a belli conſiliis, cujus alioqui juſtas cauſas habebat, ſe alienum oſtendit. Eſcovedus vero, ubi praeter opinionem omnem rei conficiendae ſpem praeciſam vidit, homo turbulenti ingenii et otii impatiens, ut de Antonio Pereſio, quem ſuis conſiliis adverſari ſciebat, ultionem ſumeret, et eadem opera eo amoto principem locum, ſic enim ſibi perſuaſerat, occuparet, illum per amicos emiſſarios apud Philippum criminari inſtitit, quod perfida temeritate Gomeſii Silvae Eboli in Picentinis principis ante aliquot annos defuncti uxorem, praeſtanti forma, nec minus amoeno ingenio foeminam, quam Philippus impotenter deperibat, ſolicitaret, eamque ab amore regis alienaret. Quo magis Pereſius proprio periculo incitatus apud regem inſtabat, ut hominem turbulentum procul amandaret, ubi rebus ſuis incommodare non poſſet; eaque in re Petri Faiardi Veleſiae marchionis, primariae ob prudentiam et fidem apud Philippum auctoritatis, opera utebatur, qui pernicioſa Eſcovedi conſilia ſummopere deteſtabatur. Tandem cum Auſtrius eum ad ſe remitti cum certae regis voluntatis mandatis inſtanter peteret, perſuadetur a Pereſio Philippus, ut hominem, quem ulterius in aula retinere citra manifeſtam Auſtrii offenſionem, remittere ad eundem ſine periculo non poſſet, aut veneno aut ferro tolleret; idque negotii ſibi ſumpſit, et executus eſt. Conſilii a Pereſio dati Philippum poſtea poenituit, qui ut rei invidiam a ſe et rivalem ab aula removeret, Pereſium, quaſi privata injuria incenſus nullo ſuo mandato id feciſſet, de facto a judicibus interrogari voluit. Quod multarum calamitatum non ſolum ipſi Pereſio, ſed toti Aragoniae regno initium fuit. Sed haec poſtea acciderunt. Tunc vero poſt Eſcovedi e Belgio diſceſſum] Auſtrius

p. 210. p. 563. conſtituerentur, [*dele* quam ab Hiſpanis factum eſt, qui avaritia caeci totos xxx annos mutuis lanienis miſeros indigenas in Indiis et ad extremum ſeipſos, graſſante inter eos divina ultione, confecerunt.]

218. 573. cupientes, [*dele* ex ea occaſione partem ſibi in republica arrogare voluerunt, et ſumptuariis legibus ad Laconicam parſimoniam atque adeo ſobrietatem inepte conditis ridiculi fuere, dum, quod imperiti medici faciunt, corpora nimio ſucco turgentia non purgant, ſed ad maciem adducere conantur, palamque cunctis fecere theologorum profeſſionem a civili adminiſtratione omnino ſeparatam eſſe.] His

255. 617. fuit, [*dele* ſive Pereſio credatur, ſive ipſi Philippo. Pereſius ſiquidem ſcripto apud nos diu poſt publicato id Philippi mandatu ſe feciſſe confeſſus eſt, quod Eſcovedus pravorum conſiliorum Auſtrio auctor extitiſſet, et metus eſſet, ſi ad eum remitteretur, ut jam ulterius quam oportuerat provectum

 magni

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. III.	
		magni animi juvenem porro impellere non ceſſaret; aut ſi retineretur, Auſtrius, inde aucta ſuſpicione quaſi conſilia ſua detecta eſſent, ad deſperationem adigeretur. Philippus vero longe aliam caedis a Pereſio patratae cauſam credi voluit; quod videlicet Eſcovedus, qui Roderici Gomeſii Silvae commendationi ſuam fortunam debebat, Silvae viduam, quam Pereſius deperibat, ab amore ipſius alienaſſet. Quae ſi vera ſunt, ut certe alterutrum verum eſſe neceſſe eſt, Albanum ejuſque filios a tanto crimine abſolvunt. Certe Philippus ſtatim poſt Jo. Auſtrii mortem ſcrinia ejus ac literas diligenter conquiri et aſſervari juſſit, atque ad ſe in Hiſpaniam perferri; ex quibus cum occulti inter ipſum et Guiſiarum icti foederis rationes, et quo tenderent, cognoviſſet, inde conſiliorum ſecretorum cum Guiſianis renovandorum occaſionem arripuit, et ab eo tempore cum Guiſio per oratores ſuos agere coepit, quantumvis diſſuadentibus Didaco Spinoſa cardinali Toletano, et Petro Faſciardo Veleziarum marchione, magnae auctoritatis ac prudentiae viris, ſuper ea re ab ipſo conſultis, qui rem magnae molis dubiique eventus, et majoris contra Galliae regnum periculi quam utilitatis ad rem Hiſpanam inde rediturae plenam, immenſiſque ſumptibus et non aeſtimabili hominum ſanguine conſtituram eſſe multis verbis demonſtrabant. Verum apud impatientem injuriae principem parum illorum rationes valuerunt, qui Andini in Belgium expeditione irritatus, regis licet ab ea averſi in regno bellis civilibus quaſſato infirmitatem pro excuſatione admittere noluit, quin inique juxta et imprudenter eum facere dicebat, quod ſuos, quos metu legum coercere debuerat, ut ſolute domi viveret, foris contra fidem pace inter ipſos facta interpoſitam bellum gerere pateretur.] Morte
p. 303.	p. 703.	duo [*dele* doctrina praeſtantes viri] Joannes
Ibid	Ibid.	Graecas [*dele* magna cum laude] profeſſus
Ibid.	Ibid.	eſt, [*dele* mathematicarum artium, quas et ſcriptis illuſtravit, et pariter linguae ſacrae ſcientia, exemplo Sebaſtiani Munſteri praeceptoris ſui, clarus,] ut
309.	686.	annos [*dele* Albani odio et Hiſpanorum immanitate inaudita] parens
Ibid.	Ibid.	ejus [*dele* de patria optime meritus] indigno
Ibid.	Ibid.	eſt, [*dele* quae tamen in juvene inconſtantis animi, cujus teſtimonia pleraque edebat, cito exaruerunt.] Majoris
314.	691.	addidit, [*dele* cum praefatione, qua maxime nititur demonſtrare Belgas ob tumultus exortos, quorum culpam in Albanum ac ceteros regis miniſtros rejicit, aut divinae laeſae majeſtatis aut perduellionis crimini minime affineis eſſe; inprimiſque de templis expilatis et imaginibus ac ſtatuis paſſim dejectis crimen objectum refutat, quod qui potuerunt, non prohibuerint; et factum quidem ipſum nunquam probaſſe moderatiores dicit, aut non infectum voluiſſe, ſed altius penetranti et judicia divina, quantum homini licet, rimanti in confeſſo eſſe, Deum hoc facto Ordines, populum, regemque ipſum docere ac convincere voluiſſe, ſi tam grave periculum apud Hiſpanos cenſetur ſtatuas ac imagines lapideas ac ligneas frangere ac demoliri, quanti pluris apud ipſum Deum fuerit, ſpiranteis ipſius imagines, hoc eſt, homines Chriſtiano nomine inſignitos, nullo aetatis aut ſexus diſcrimine, per tot cruciatus,

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. | Edit. Lond. Tom. III.

cruciatus, poenas, exilia, tot annos miſerabiliter divexaſſe ac evertiſſe. Et haec ad confirmandos in Ordinum fide, qui nutabant, animos dicta ac jactata ſunt.] Complures

p. 337. p. 721. revocaret, [*dele* vel ea maxime ratione, quam licet ineptiſſimam, tamen apud hominem ſuperſtitioſum valituram putabat, quod veneno Sectario paſſim pullulante periculum eſſet, ſi ſacris addictus uxorem duceret, id in exemplum a perniciofis hominibus traheretur.] Verum

345. 730. regnum [*dele* non tam legitimo ſucceſſori adjudicandum, quam potentiori occupandum] reliquit.

381. 775. fuit: [*dele* ut fidem contra interponat Philippus, et inſtrumentis ac ſigillis promiſſa ſignet, cui dubium eſſe quin pontifex eum ſacramento ſolvat? Nam ſcitum eſſe in aula Romana, Haereticis, quales Proteſtantes cuncti habentur, minime fidem ſervari debere; idque ſcriptis ſuis paſſim urget is, qui Cornelii Callidii Chryſopolitani nomine Santalgondani orationi nuper in Wormacienſibus comitiis habitae reſpondit; idem clamitare Joannem Lenſaeum, nec non et Cunerum Leovardienſem epiſcopum. Nec Philippo, licet promiſſam fidem ſervare in animum induxerit, liberum per pontificem et ſacri officii miniſtros id fore; quinimo illos conſcientiae ſcrupulum religioſo principi injecturos, eumque ad bellum contra Sectarios gerendum tandem vel invitum compulſuros. Eodem quippe aſtu illos uſos, ut regem Chriſtianiſſimum nuper contra datam fidem ad facinus Lutetiae et exemplo graſſante tota Gallia patratum impellerent, cujus ipſum poſtea poenituit. Nam ingenium provinciae non eſſe tale, ut in Gallos tam diri facinoris cogitatio cadat. Id conſilii in Italia praemeditatum et in Hiſpania recoctum ad regem offenſione irritatum aliunde tranſmiſſum fuiſſe; igitur in Philippo nullam ſincerae reconciliationis et gratiae ſpem ſupereſſe. Nam ſi natura talis eſt, ut tot caedium, exactionum, proſcriptionum in Belgio auctor fuerit, proculdubio fieri, eum ſemper ad ingenium rediturum, et naturam vel furca expulſam uſque recurſuram. Quod ſi alieno inſtigatu neque ſponte ad ea impulſus fuit, cui dubium relinqui, quin eorundem, quorum ſe aſtu tranſverſum agi ſciverit, porro conſilio ſit uſurus, et pontificis inquiſitorumque hortatu eadem qua prius immanitate contra Belgas ſaeviturus?] Quam

399. 795. rapitur; [*dele* et cum Iſabella Oſoria contractas nuptias, antequam Luſitanicam infantem in uxorem duceret, ex iiſque ſuſceptos liberos objicit, parario Roderico Gomeſio Silva, et poſtea ſpe nuptiarum corruptam Eufraſiam, quam, ut erat, gravidam A. Levae Aſculi principi in matrimonio collocavit: tum uxorem legitimam Iſabellam, regis Chriſtianiſſimi ſororem, nefario ſcelere de medio ſublatam regerit, quod et probationibus, quae penes fratrem regem ſint, conſtare dicit, idque ab eo factum, ut uxore legitima extincta inceſtuoſum cum ſororis filia conjugium contraheret, et quaſi alter Juppiter, qui Junonem ſororem duxit, deteſtando exemplo honeſtatem ac ſanctimoniam nuptiarum nefaria conjunctione pollueret.] Poſtea

402. 798. addentur [*dele* literis viri inſignes;] et

Ibid. Ibid. natus, [*dele* exacta linguae Graecae cognitione clarus,] qui

contu-

Edit. Drouart. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. III.	
p. 402.	p. 798.	contuliſſet, [*dele* eas maxime ſcriptis et induſtria ſua illuſtravit,] Fuggerorum
Ibid.	Ibid.	illo [*dele* ſumma fide] latinitate
Ibid	Ibid.	Eid. Octobr. [*dele* intempeſtiva magis reipublicae quam ſibi morte ad Deum] migravit.
Ibid.	799.	natus, [*dele* linguae Hebraicae peritiſſimus,] qui
403.	800.	ſuſcepit. [*dele* Sed legibus Imperii et laudabili Germaniae inſtituto, quae maxime omnium nationum honeſtatem conjugiorum juxta Dei praeceptum colit, cum nuptiae citra parentum, aut eorum qui parentum loco ſunt, conſenſum contractae minime legitimae cenſeantur; proinde neque Velſera legitima Ferdinandi uxor, neque liberi ex ea ſuſcepti tantae ſucceſſionis capaces ab Ordinibus provinciarum, quas ampliſſimas Ferdinandus poſſidebat, habiti ſunt. Itaque Maximiliano Caeſare fratre vivis exempto, cum de bonis inter ejus filios, qui complures erant, dividundis ageretur, ex Ordinum ſententia etiam ditionum Ferdinandi ratio habita eſt, et illae per deſtinationem jam tum fratrum filiis aſſignatae ſunt; cum ille aliam praeter Velſeram ſe uxorem habere poſſe ſalva conſcientia negaret; et Velſera ab Ordinibus pro legitima uxore, liberique ex ea ſuſcepti paternae hereditatis capaces minime haberentur. Ita vivo videnteque patruo fratris filii ejus hereditatem creverunt, vixque Ferdinandus ab Ordinibus impetrare potuit, ut exiguum caſtellum ex tam opulento patrimonio detraheretur, quo Carolum grandiorem natu filium ex Velſera natum cum marchionis titulo donavit. Andreas alter filius ut in collegium cardinalium cooptaretur a Gregorio XIII facile obtinuit, licet is honos non niſi ex legitimo matrimonio procreatis attribui ſoleat. Sed Romae, quod inter Germanos ducitur contubernium, pro legitimo matrimonio reputatum eſt, propterea quod accedente eccleſiaſtici ritus auctoritate id contractum eſſet. Ferdinandus, qui ex ea re non mediocriter offenderetur, tamen, quamdiu Velſera vixit, dolorem in ſinu preſſit; quem poſt illius mortem ſtatim foris eduxit, et de ſecundis nuptiis ſerio cogitare coepit, ex quibus vir jam inclinata aetate, ſi non aliud commodum, ſaltem hoc ſe conſecuturum ſperabat, ut fratris filiis certam ſucceſſionis ſuae, quam jam animo devoraverant, ſpem e faucibus eriperet. Quanquam ſecus accidit. Nam cum ille nullos heredes maſculos ex ſororis filia reliquerit, potius ſuorum rationes in dividunda Auſtriacae domus hereditate initas ad tempus conturbavit, quam ſperatum ex ea emolumentum ademit.]
448.	852.	Tubingenſis [*pro* theologos *ſcribe* Proteſtantes] diu
Ibid.	853.	tranſmiſerant [*dele* eo conſilio, ut poſtea ſcripſerunt, ut quia Lutheranos toto oriente quaſi Sectarios exagitari intellexerant, ab infamia, qua invidioſe onerabantur, ſe purgarent, et, ut eorum verbis utar, lucernam verbi divini minime ſub modium abſconderent, ſed ſupra candelabrum collocarent.] Ad
	Edit. Lond. Tom. IV.	
461.	9.	praefationem [*dele* de abominabili reliquiarum et imaginum cultu, particulaque euchariſticae hoſtiae ſanguine falſo manare creditae, unde ab avaris ſacerdotibus credulae plebi pernicioſe impoſitum ſit, de Vaurenſi et B. Antonii capſis, et hujuſmodi nugamentis (ita verba edicti ferebant) concilio

ipſo

ipſo Tridentino vetitis ac damnatis, de reliquiis ſanctorum quae contra eccleſiae Romanae doctrinam populo obtruduntur, de particulis ſepulchri B. Virginis, et B. Michaelis cranio, de ſtatuarum quarundam capitibus perforatis, quibus impoſtores oleum aut alium liquorem inſtillabant, ut ſtatuae lachrimas aut ſudorem mittere viderentur; tandem ut tam deteſtandae ſuperſtitiones exſtirparentur, et avaritiae fomes, qui fallaciis hujuſmodi cauſam praebeat, e faucibus ſacerdotum eripiatur, his de cauſis, et aliis quas ſenatus hoc rerum ſtatu propalare nequaquam conſultum exiſtimat, ad publicam concordiam ac ſecuritatem] edicitur

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
p. 462.	p. 26.	cauſa [*dele* a ſacerdotibus] clam
Ibid.	Ibid.	ſibi [*dele* a ſicariis] metuens
Ibid.	Ibid.	faciebant, [*dele* et nomina conjuratorum ac ſociorum edebant.] Miſerat
463.	29.	detexerint. [*dele* Jam enim exemplo graſſante in Hibernia ab emiſſariis illis turbare res coeperant.] Itaque
482.	44.	ortum, [*dele* Graeciae ſuae magnum noſtra aetate ornamentum,] qui
Ibid.	Ibid.	defecit, [*dele* a Theodoro Beza, cum quo conjunctiſſime vixerat, carmine epitaphio laudatus.] Annum
514.	90.	concionatores [*dele* quod violentiſſimum ad ciendam plebem telum fuit, paſſim] in
Ibid.	Ibid.	Sectarium [*dele* quaſi ſigno dato debacchari,] ex
Ibid.	Ibid.	confeſſionibus [*dele* credulas] animas
518.	95.	diſputavit [*dele* literatorum hujus ſaeculi princeps] Joſephus
Ibid.	Ibid.	illo [*dele* admirando et ad omnem aeternitatem victuro] opere
519.	96.	verti, [*dele* quam cum in dies pontifex dolis ac machinis convellere nitatur, non committendum eſſe,] ut
Ibid.	Ibid.	dediſſe. [*dele* Canonem vero concilii Nicaeni de paſchali celebratione non pontificis Romani, qui ea poteſtate ac auctoritate quam nunc ſibi vindicat minime tunc fuerit, ſed communi Conſtantini Caeſaris, qui ſynodo praefuerit, et patrum decreto conditum eſſe. Concilia vero ipſa non a pontifice, ſed ab imperatoribus Romanis indici ſolita, ſicuti Conſtantienſe Caeſar Sigiſmundus recenti adhuc hominum memoria indixerit; et jus conſtituendi non ſolum epiſcopos in Germania, ſed etiam pontificem Romanum penes Caeſarem ante et poſt Caroli magni tempora uſque ad Othonem I, et deinceps uſque ad Gregorii VII papae aetatem fuiſſe.] Cavendum
521.	99.	deceſſerat, [*dele* vir ingenii felicitate et ſcribendi facultate, quod ejus ſcripta ad omnem aeternitatem victura, vel fatente invidia, teſtantur, noſtra aetate incomparabilis,] in
Ibid.	Ibid.	tempore [*dele* inſignem] illam
Ibid.	Ibid.	eſt, [*dele* quam tanta puritate, prudentia, et acumine ſcripſit, quamvis interdum libertate genti innata contra regium faſtigium acerbior, ut ea ſcriptio non hominem in pulvere literario verſatum, ſed in media hominum luce et in tractandis reipublicae negotiis tota vita exercitatum redoleat; adeo ingenii felicitas et animi magnitudo omnia obſcurae et humilis fortunae impedimenta ab eo removerant, ut propterea non minus recte de maximis rebus judicare et ſcribere prudenter

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. — Edit. Lond. Tom. IV.

denter poſſet. Et ſane memini Petrum Ronſardum virum acerrimi judicii, qui licet in diſpari fortuna conſtitutus tota vita ſcholaſtico otio oblectatus fuerat, cum de Buchanano, Hadriano Turnebo, Antonio Goveano, M. Antonio Mureto, quibuſcum arcta amicitia conjunctus fuerat, verba faceret, dicere ſolitum, illos homines nihil paedagogicae praeter togam et pileum habuiſſe; et tamen de vulgo paedagogorum ſic cenſere, nunquam incorrigibilis ineptiae ex paedagogica contractae characterem vel longiſſimi aevi curriculo deleri poſſe.] In

p. 522. p. 100. archiepiſcopus, [*dele* exortis ob Lutherum controverſiis cum emendationem in eccleſia ardentiſſimis votis expetere prae ſe ferret, neque negotium hoc, reipublicae Chriſtianae periclitanti adeo neceſſarium, per quorundam ambitionem ſatis ex animo procedere putaret,] a

Ibid. Ibid. Scavenburgicus [*dele* malam gratiam bene merito de ſe ſeni rependens] huic

527. 106. quo [*dele* Deum hominesque teſtabatur, poſtquam benigniſſimus Deus ex tenebris papatus, haec verba edicti erant, in lucem et veram ſancti ac ſalutiferi verbi ſui cognitionem ipſum adſeruiſſet, nihil aliud exoptaſſe, quam ut in vocatione et officio cum tranquilla conſcientia vivere, et ſubditis ſibi a Deo commendatis publicum incorruptae doctrinae ac ſacramentorum uſum legitimum permittere liceret.] Interim

555. 140. loco [*dele* formidabilem omnibus bonis] inquiſitionem

557. 141. valeant: [*dele* neque vero ſe de praeſenti Dei patrocinio, qui bonam cauſam nunquam deſerturus ſit, deſperare, eorumque pium et religioſum propoſitum, qui omnem in eo ſpem reponant, non laudare; ſed enim ſic exiſtimare, rem arduam ac periculoſam ſuſcipere non inita ratione facultatum, aut eas praevalente avaritia aut intempeſtiva parſimonia ſupprimere et omittere, id neutiquam eſſe Deo fidere, ſed per ea Dei patientiam proculdubio tentari; contra vero occaſionibus ac facultatibus a D. O. M. oblatis uti, eundemque, ut incepta proſperet, orare, id demum eſſe in Deo ſpem ac fiduciam collocare.] Nunc

567. 164. illud [*dele* toti academiae valde inviſum et alioqui jam prudentioribus ſuſpectum,] ob

568. Ibid. tot [*dele* doctiſſimis] ſcriptis

577. 174. ſpondere, [*dele* qui prudentia ſumma praeditus periculo ſuo didicerit, religionem a Deo inſpirari, hominibus imperari non poſſe.] Eo

Ibid. 175. captivorum [*dele* et verbum Dei ſitientium] libertatem

Ibid. Ibid. rogare; [*dele* praeterea, ut concionatorum vociferationibus contra Proteſtanteis ex ambone debacchantium, exemploque carnificinae Pariſienſis cunctos ad caedeis incitantium, modum faciant;] alioqui

578. 176. ſe [*dele* non ſolum de civili adminiſtratione, ſed etiam de gloria Dei promovenda ſolicitum] ſupplicibus

Ibid. Ibid. coelibatum [*dele* a pontifice contra Dei verbum ſacerdotibus indictum] minime

582. 180. ut [*dele* gratiae D. O. M. agerentur, quod archiepiſcopum luce verbi ſui irradiaſſet; itidemque Deus obſecraretur, ut perſeverantiam archiepiſcopo largiatur: tum] Gebbardo

584. 183. ſeptemviris [*dele* pro ſua libidine] archiepiſcopum

relin-

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
p. 584.	p. 183.	relinquitur, [*dele* injurioſe] amoti
586.	185.	Romanam [*dele* tam indignam] ratam
Ibid.	Ibid.	pontificem [*dele* falcem in alienam meſſem immittere, et] indicta
Ibid.	Ibid.	retroceſſiſſe. [*dele* Interea pontificem Romae tanquam ex altiſſima ſpecula caedeis et Germanorum effuſum cruorem, ut nuper in ſanguineo Pariſiorum balneo fecerit, ſpectaturum. Ad extremum orat Caeſarem, ut pontificis conatibus obviam eat, neque ſuis temporibus Germanos libertatis ſuae jacturam facere, aut vim ab eo Auguſtanae confeſſionis ſociis eorumve conſcientiis afferri patiatur.] Dum
587.	187.	ferendum [*dele* inaudita juxta et iniqua pontificis audacia] imponatur
589.	189.	debacchatur, [*dele* quem et abominationem in urbe Roma, non Dei, ſed diaboli vicarium vocat, latronem, et conſcientiarum tyrannum.] Tum
593.	194.	juvenem [*dele* doctiſſimum et ingenii ſolertia praeſtantem.] Segurius
Ibid.	Ibid.	homo [*dele* probo et vivaci, nec inerudito] ingenio,
Ibid.	Ibid.	ingenio, [*dele* ceterum] credulo,
Ibid.	Ibid.	aetate [*pro* purioris *ſcribe* novae] doctrinae
Ibid.	Ibid.	eſſet, [*dele* incredibili cupiditate flagraſſe ſe viſendi eos principes, quorum opera Deus ad propagandam nominis ſui gloriam uſus eſſet: itaque] in
Ibid.	Ibid.	libidinem, [*dele* tum maxime Romani pontificis animum, qui nullum ad hoc uſque tempus lapidem non movit, ut regni florentiſſimi quietem perturbaret, in eaſque cunctos ejus Ordines anguſtias conjiceret, ex quibus nunquam eluctari poſſent.] Ea
594.	Ibid.	proponebatur. [*dele* Nam in Hiſpania et Italia quotquot in ſuſpicionem emendatae religionis veniunt, eos cruci ſubjectos antichriſti tyrannidem et inquiſitionis atrocitatem ac ſaevitiam quotidie experiri. In Gallia Tridentini concilii promulgationem, et per eam inquiſitionis inſtitutionem a legatis pontificiis adverſus ampliſſimi Ordinis interceſſionem et eccleſiae Gallicanae libertatem urgeri. In Anglia Jeſuitarum aſtu animos populorum ad defectionem ſolicitari; ac niſi faces illae reginae ſapientiſſimae prudentia extinctae eſſent, clandeſtinos coetus et nefarias conjurationes jampridem in ipſius caput et regni perniciem erupturas fuiſſe. In Scotia eam nuper pontificiorum artibus ac calliditate mutationem contigiſſe, optimis quibuſque per procerum diſcordiam et regis adoleſcentiam aula exactis, ut, niſi mature proſpiciatur, eccleſia in diſcrimen ventura videatur. Quantum ad Belgium attinet, in eo res profligatas, et ab omni exterorum auxilio imparatiſſimas, proculdubio brevi collapſuras eſſe, ac ſub pontificiae crudelitatis jugum venturas. Apud Helvetios vero portenti illius Romani largitionibus ac vafritie turbulentiſſimiſque Jeſuitarum concionibus belli civilis incendia propemodum hoc biennio excitata eſſe, ut Bernates emendatae religionis cultores Caroli Sabaudiae ducis in eos ex compoſito irrupturi armis obruerentur. Suecorum denique eccleſias, retibus pontificiis in ultima aulae penetralia jactis, in aſſiduo metu ac dubitatione verſari, ne alienatus regis animus aliquid tandem gravius in ſe ſtatuat. In Germania autem, ex quo pax de-

creto

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
		creto Ordinum eccleſiis conceſſa eſt, nunquam ab eo tempore ceſſaſſe pontificios, ut tranquillitatem et alcedonia conturbarent. Et nuper quid contra illuſtriſſimum Colonienſem ſeptemvirum moliti ſint, bello ob eam cauſam paſſim accenſo, cunctis notum eſſe.] Haec
p. 594.	p. 195.	ut [*dele* quod reipublicae Chriſtianae ac totius eccleſiae amplificationi bene cedat,] conjunctionem
Ibid.	Ibid.	ſocietati [*dele* Dei cauſa et ad ejus gloriam ita inſtitutae] Navarrum
Ibid.	Ibid.	aetate [*dele* raro Dei beneficio] duo
Ibid.	Ibid.	Colonienſes [*dele* ex errorum tenebris emergentes] emendatae
Ibid.	Ibid.	emergentes [*pro* emendatae *ſcribe* novae] doctrinae
Ibid.	Ibid.	exutum [*dele* in optima cauſa] ſuccubuiſſe
Ibid.	Ibid.	provincias [*dele* et eccleſias] confirmari,
Ibid.	Ibid.	aut [*dele* inſperato Dei auxilio] aliunde
Ibid.	Ibid.	cauſae [*dele* tam piae ac juſtae] ſublevandae
595.	Ibid.	omnium [*dele* inſtauratarum totius Europae eccleſiarum] ſynodus
Ibid.	196.	ſunt [*dele* utriuſque partis theologi] temperetur
Ibid.	Ibid.	loco [*dele* Chriſtiana charitas et] fraterna
Ibid.	Ibid.	velint; [*dele* imo paratos eſſe omnium animos ad ea dogmata amplectenda quae Dei verbo ſint conſentanea; immerito eos Zuinglianos, Calviniſtas, ac Sacramentarios vocari, quippe qui in Chriſti ſolius verba juraverint, nullius ſententiae addicti, niſi quatenus veteris et novi foederis doctrinae congruit. Quod ſi ab ullius mortalis nomine adoptanda Gallis eſſet appellatio, potiore utique jure eos Lutheranos vocatum iri. Nam hujus nominis invidia et odio cum laboraretur in Gallia, innumeros prope per LX annos caeſos, exuſtos, equuleis admotos, praeclarum doctrinae, quam a Luthero primum acceperant, teſtimonium ſanguine ſuo obſignaſſe; neque plures martyres, quos vocant, ceteras omneis Europae regiones quam Galliam unam dediſſe. Lutherum ab eccleſiis Gallicis ut ipſarum in Chriſto parentem coli ac ſuſpici; quod illius miniſterio veritas primum eruta ſit. Ejus vero doctrinam tanti ab illis fieri, ut unum illum, repetita ab apoſtolorum ſaeculo memoria, fuiſſe exiſtiment, qui ſcriptis ſuis et laboribus plurimum eccleſiae Dei contulerit.] Non
Ibid.	Ibid.	carere. [*dele* Verum non decere, propter unius aut alterius acerbitatem, integras eccleſias perpetuis diſſenſionibus flagrare. Multis in Germania ſic de Gallis perſuaſum eſſe, quaſi erroneam et qualibet ſecta vel etiam pontificia deteſtabiliorem doctrinam amplectantur: quo magis deſiderare ipſos, ut palam, quales ſint, publica actione teſtentur, et, ſi errent, ex Dei verbo doceantur. Controverſiam de coena Dominica non adeo difficilem, ut ſynodo dirimi non poſſit, duobus potiſſimum argumentis colligi: priore, quod cum tria ſint, quae in hoc negotio ſpectentur, ſymbola, res exhibitae, et fructus qui inde percipitur, de his fere inter partes conveniat. Nam fateri omneis panem et vinum eſſe ſymbola, corpus et ſanguinem res exhibitas; earum vero fructum hinc cum B. Paulo ſtatui, ut fractio panis et vini ſumptio ſit corporis et ſanguinis Chriſti communio: perceptionis autem modum, in quo haeretur, ſupra naturam et ſpiritualem eſſe cun-

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. Edit. Lond. Tom. IV.

ctos agnoſcere. Sed enim in arcano illo et ineffabili modo indagando dum multi nimis laborant, plagas illas diſputationum et controverſiarum inextricabileis pertexuiſſe. Ceterum hac de re minus ſolicitos nos eſſe debere, vel ipſius Lutheri teſtimonio admoneri, qui in epiſtola ad Helveticas civitates ſe de modo laborare negat, dum de praeſentia conſtet. Alterum argumentum facilis concordiae eſſe, quod nunquam ea ſerio quaeſita ſit, quin Deus conatum proſperaverit, ut ex colloquio Lutheri et Zuinglii anno CIƆ IƆ XXVIII inſtituto, et triennali illo Marpurgenſi apparet, quorum utroque inter primarios utriuſque partis theologos de coenae negotio conveniſſe, formula de eo perſcripta et utrinque ſubſcriptione comprobata, conſtat. Quod vero importuna quorumdam acerbitate ab ea poſtea diſceſſum ſit, id, repugnante Luthero et bonis omnibus, factum eſſe. Itaque ſi denuo, quod a Dei benignitate ſperandum ſit, conciliatio iniri queat, ne rurſus ab ea diſcedatur, magiſtratûs auctoritatem interponi debere. Proinde rogare Navarrum, ut in eam cogitationem ſerio incumbatur, ſicque illuſtriſſimi principes exiſtiment, latiſſimum quidem eſſe virtutis ac pietatis ſuae campum; uberiorem vero religionis et pietatis excolendae materiam ac ſegetem nullam eſſe quam in hoc negotio; et principum ipſorum, qui repurgatam a ſuperſtitionibus religionem ſectantur, maxime intereſſe, ut quo arctioribus religionis vinculis ſunt obligati, eo firmior inter eos amicitiae neceſſitudo ac nexus coaleſcat.] Cum

p. 596. p. 197. Chemnitium [*dele* ſummi nominis inter Proteſtanteis theologum] per

Ibid. Ibid. VIII [*dele* pacis ſtudioſis eccleſiae Gallicanae theologis] colloquium

597. 198. mathematicis [*dele* doctiſſimum] Melanchthonis

Ibid. Ibid. illi [*dele* pontificis ſeu tyrannide ſeu libidine] injuria

Ibid. Ibid. pervolare [*dele* potuerit. Monuiſſe quidem Imperii principes, ut ſibi a Romani pontificis aſtu et inſidiis caverent, et, ſi quid ille moliretur, communibus conſiliis ac ſubſidiis rem agerent, et pro ſalute ac dignitate Imperii adverſus illius fraudes vigilarent.] Cum

Ibid. 199. dederit. [*dele* Eorum autem haec ſumma erat, ut miſerum Chriſtiani orbis ſtatum deploraret, qui ob religionis diſſidium jam viginti totos annos periculoſiſſimis juxta et calamitoſiſſimis bellis concuſſus ſit, eo exitu, ut attritis utrinque viribus potentiſſimo ſimul et impotentiſſimo Turcorum tyranno ad internecionem Chriſtiani nominis via aperiatur. Hujus mali fontem ac fomitem non alium eſſe quam Romani pontificis ambitionem, qui, ut labantem auctoritatem ſuam quavis ratione fulciat, principum Chriſtianorum animos alioqui pacis cupidos contra Proteſtanteis accendit, eorumque ope conſcientiis laqueum injicere immani crudelitate meditatur. Cum enim in tranquillitate eccleſiarum multum ad Dei gloriam amplificandam praeſidii ac momenti eſſe videat, bellorum incendia in illos ſpargit, et regnorum everſiones flocci pendit, modo ſanguinarium illum animum ultione expleat, et eadem ruina tum in Germania tum in Gallia Proteſtantium eccleſias involvat. Porro quanta fuerit ſemper pontificum ambitio et inexhauſta dominandi cupiditas, quam incredibili adverſus imperatores odio illi flagraverint, teſtari diuturna

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. | Edit. Lond. Tom. IV.

turna bella tot ſaeculis in Italia et Germania geſta; quorum is finis fuit, ut Caeſares cenſurarum larvis exterriti, dum imperitae plebis animis praetextu religionis imponitur, poſtremo Italia pulſi ſint, et pontificia poteſtas longe lateque toto orbe propagata. Quid item in Gallia et Anglia moliti ſint, ut regna illa turpi obſequio ſibi beneficiaria redderent; qua denique conſtantia ac virtute reges Chriſtianiſſimi creſcenti illorum tyrannidi reſtiterint, ex annalium fide conſtare. Nunc erudito hoc ſaeculo detectis eorum praeſtigiis et ſuperſtitionis, quem ambitioni praetexunt, fuco, cum non jam de imperio, ſed de ſalute propria dimicent, haud mirum eſſe, ſi tot tragoedias per orbem Chriſtianum excitent, ut principum pacificorum animos ad arma contra ſuos vertenda religionis cauſa impellant. Hoc enim ipſorum ambitioni inſitum eſſe ut florentiſſima regna in extremum diſcrimen adducere minime vereantur, ne quid potentiae decedat, quam malis artibus quaeſitam pejoribus ſervare ſtudent. Ex hoc fonte manaſſe bella in Gallia et Belgio, et nuper in Germania in cauſa Colonienſi excitata. Proinde Navarrum Caeſaream majeſtatem, quantum poteſt, enixe rogare, ut de componendis tam perniciosis diſſidiis pro ſumma dignitate ſua cum ceteris Chriſtianis principibus in commune conſulat, et rejectis pontificum conſiliis pacis ineundae rationes amplectatur, permiſſa ſubditis ſuis verae ac rectae religionis profeſſione. Sic enim exiſtimare debere, animam, hominis nobiliſſimam partem et divinae aurae particulam, verae religionis luce illuſtratam nullis bellorum aerumnis premi, nullo fidicularum aut equuleorum metu aut cruciatu cogi poſſe ad ea in religione ſuſcipienda, quae vel a ratione vel a divini verbi norma aliena judicet. Nam neque pretio ullo aut tormentorum violentia veritatem erui, ſed amica ac benevola collatione aliqua, et ejuſmodi colloquiis ac ſynodis, qualeis vetus eccleſia pleraſque novit, noſtra aetas hactenus deſiderat. Quod ſi Caeſarea majeſtas fecerit, non ſolum gratiam de univerſo Chriſtiano orbe merebit, ſed Maximiliani Caeſaris optimi parentis veſtigiis inſiſtet, qui, cum ſubditis ſuis imperii initio religionis libertatem conceſſiſſet, Chriſtianiſſimo regi e Polonia redeunti auctor fuit, ut pacem in regno coleret, neque ſuis indicto ob eam cauſam bello regnum rurſus in exitiale periculum adduceret. Alterum mandatorum caput erat, ut legationem ob id inſtitutam oſtenderet, quo interea, dum concordia univerſis ſarciretur, controverſia inter Auguſtanae confeſſionis ſocios et Helveticas ac Gallicanas eccleſias in uno articulo diſſidenteis exorta amice componeretur. Id ſaepius tentaſſe ipſius parentem Maximilianum, atque inprimis in comitiis anno CIↃ IↃ LXVI celebratis; neque proinde id novum et inſolens videri debere. Quae omnia cum nihil habeant, quod non ad Imperii pacem ac tranquillitatem ſpectet, orare Caeſaream majeſtatem, ut quod a Navarro ea in parte actum eſt, id tanquam a principe ſinceri ac candidi pectoris pleno et pacis in eccleſia conſtituendae ac Imperii dignitatis ſtudioſo profectum aequi bonique conſulat.] His

p. 599. p. 200. reſponſo [*dele* a ſocietatis Jeſuiticae, ut putatur, ſodalibus artificioſe confiсto,] quorundam

601. 203. diſciplinae [*dele* ſacrae] juxta

604. 206. Milius [*dele* theologus] paſtorum

in

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
p. 604.	p. 206.	in [*dele* Evangelii] doctrina
605.	207.	obviam [*dele* pontificiorum tyrannidi, ut aiebant,] ſi
Ibid.	Ibid.	et [*dele* ſalutaria] Arauſionenſis
606.	208.	Utenhovius [*dele* homo doctus] et
607.	209.	Philippum [*dele* impium, tyrannum, alterum Roboamum, Achabum, Tarquinium Superbum, atque adeo Turcam] contumelioſe
610.	212.	venit, [*dele* ſeque Petri Guionii Veſontione nati, qui olim ob religionem morte in patria mulctatus fuerat, filium mentitus, et religionis repurgatae, ita de induſtria loquebatur, acerrimum ſtudium prae ſe ferens] in
Ibid.	Ibid.	inſinuavit, [*dele* et ut opinioni fidem aſtrueret, frequens concionibus et veſpertinis precibus intererat, pſalmos et novi teſtamenti libros ſemper manibus verſans.] In
Ibid.	213.	ſe [*dele* quod tenuis fortunae eſſet, ſpe opum inde parandarum] facinus
611.	Ibid.	eſt, [*dele* praeſtitiſſe inquiens, ut opificium aliquod manuarium didiciſſet, unde ſe in tenui fortuna aleret, neque per pragmaticam in magnatum amicitiam ſe inſinuaſſet, et lucri ſpe tantum facinus aggreſſus eſſet.] Poſtea
Ibid.	214.	ſe [*dele* impia ſcurrilitate] quaſi
Ibid.	Ibid.	admirati, [*pro* plures *ſcribe* Haeretici] deteſtati
Ibid.	Ibid.	indoluerunt [*dele* ejus prudentiam, conſtantiam, magnanimitatem, aequitatem, patientiam, ac moderationem, quae virtutes vix fortaſſe in ullo mortalium tantae ſimul fuerunt, neceſſariis temporibus experti.] Eique
Ibid.	Ibid.	cum [*dele* prudentiſſimo] rerum
612.	215.	mortuus. [*dele* Paulo ante in Anglia conjuratio contra reginam jam diu inita menſe Februario detecta fuit, delatione Edmondi Nuellii, qui Gulielmum Parrium cognatum ſuum conſpirationis auctorem accuſavit. Is Parrius obſcuro loco natus, ſed animo ſupra fortunam elatus, juris ſcientiae operam in pueritia dederat, et cum totum decennium in reginae familia fuiſſet, ante triennium, rixa cum Hugone Hara nobili viro ſuborta, ipſum intra domeſticos parietes interficere molitus fuerat; ob idque cum periclitaretur, voluntarium ſibi exilium indixerat. Itaque venia petita a regina in Galliam proximam primo venit, et Lutetiae majorum religioni initiatus eſt. Cum tamen videret ſe ceteris Anglis, qui in regno ob religionem exulabant, ſuſpectum eſſe, quaſi explorator a regina miſſus eſſet, Lugdunum tendit, ubi rurſus ob exterorum nimis frequentem concurſum cum ſe in multorum ſermones incurrere doleret, latebras quaerens Mediolanum divertit, et inde Venetias perrexit; familiarique in colloquio cum Benedicto Palmio Jeſuita cum miſerae Anglorum conditionis mentio incidiſſet, valde cupere ſe iniri rationem dixit, qua laborantibus in patria Catholicis ſubveniri poſſet, et Angliae regnum ad ſedis Romanae obedientiam reduceretur, deque ea cum illo egit; cumque Palmius ejus laudabile propoſitum multum multis verbis laudaſſet, et acceſſuram, quod Parrius ad conſcientiae ſuae ſecuritatem petebat, pontificis auctoritatem pollicitus eſſet, jam tum de motibus in patria contra reginam excitandis cogitare coepit; in eamque rem literas ad pontificem dat, et ſuam operam defert, literas tam ad exonerandam conſcientiam, quam ſalvi commeatus, quaſi

Romam

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. Edit. Lond. Tom. IV.

Romam petiturus, ab eo petens; ſed cum eae ſerius advenisſent, et ipſe interea Lutetiam reverſus eſſet, ut ſe magis in propoſito confirmaret, cum Gulielmo Alano magni nominis theologo Anglo agere voluit. Cum ille non adeſſet, Watti doctiſſimi Jeſuitae contraria ſententia victus paene a ſua priore diſceſſit. Is ſalva conſcientia contra publicam tranquillitatem principemve, ne religionis quidem in cauſa, quidquam novari poſſe pernegabat, idque multis e ſacra ſcriptura et patrum auctoritate petitis teſtimoniis confirmabat, ac complures e Jeſuitico etiam ſodalitio adſtipulatores habebat. Sed ſtatim mutavit, a Thoma Morgano nobili Anglo ob religionem apud nos exulante perſuaſus; et libri ab eo porrecti, qui reſponſionem ad ſcriptum de Juſtitia Anglicana in reginae defenſionem editum continebat, lectione confirmatus priorem ſententiam reſumpſit; et ubi de pontificis voluntate et gratia, theologorumque conſentiente ſententia ſibi conſtaret, paratum ſe rem aggredi profeſſus eſt, in idque fidele colloquium cum Hannibale Codreto Jeſuita petiit, et poſtea cum Vindocino et Jouſa cardinalibus rei ignaris in ipſo Jeſuitarum ſacello ſacrae Dominicae coenae participavit: qua de re literas, ut certiorem conſilii ſui et conſtantis ad patranda ea quae promiſerat voluntatis fidem pontifici faceret, a collegio petiit, et incluſas cum literis, quas ad pontificem ſcribebat, Jacobo Ragazonio pontificis apud regem oratori Romam mittendas dedit. Inde profectionem ejus Morganus urget, qui Ferneherſtum limitis Scotici regulum, qui tunc Lutetiae erat, inde ſtatim in Scotiam tranſmiſſurum, et, ubi de reginae morte cognoviſſet, cum XXX CIↃ popularium veteri religioni addictorum in limite, ut reginae Scotorum quanquam facti hujus ignarae praeſto eſſent, appariturum affirmabat. Itaque, non exſpectato pontificis reſponſo, in Angliam trajicit menſe Januario anni praecedentis; ubi quo ſe in familiaritatem reginae rurſus inſinuaret, et ex eo patrandi citra periculum facinoris commoditatem captaret, per proceres aditum ad eam ſibi parat; habere ſe res magni momenti, de quibus cum illa ageret, dictitans. Ita ad colloquium ſecretum admiſſus de conjuratione ab exulibus Anglis in Gallia ſe ſolicitatum, et, quod faciendum ipſe ſuſceperat, alios moliri dicit, ut illam e medio tollerent, et ea ſublata Scotorum reginam majorum religioni addictam in ſolio collocarent. Hac delatione ſimulata cum ſe tutum putaret, eo majore fiducia rem poſtea cum Edmondo Nuellio cognato ſuo ex occaſione communicat, quod eum majorum religioni addictum ſciebat. Itaque ejus aſſerendae rationem inire cum ſibi perſuaſum eſſe diceret, nihilominus conſilium tam atrox primo diſſimulavit, et de locis in regno occupandis externiſque copiis in Angliam introducendis verba ſparſit. Haec ante prandium inter eos acta; menſis remotis idem ſermo repetitur, et poſtremo, ſive incaleſcente Parrii pectore, ſive praemeditato ante conſilio ejus detegendi occaſionem quaereret, etiam de regina occidenda loqui coepit, quod non ſolum per ſe glorioſum, ſed ejus, qui tantum facinus patraſſet, meritum magni apud Deum momenti futurum multis verbis oſtendebat. Cum non tam reclamaret Nuellius, quam difficultatibus rei exequendae propoſitis moram injiceret, allatae ſunt a Ptolemaeo Gallio cardinali

dinali Novocomenſi literae, pridie Kalendas Februarias Romā ad Parrium ſcriptae, quibus ille nomine pontificis benedictionem Parrio impertiebatur, et eum, ut in laudabili propoſito perſeveraret, enixe hortabatur; id cum nutantem impuliſſet, tamen, exortis novis difficultatibus, cum rurſus haeſitaret, allatus eſt Durocortoro Remorum Gulielmi Alani liber, cujus lectione ad facinus patrandum omnino animum obfirmavit. Eo argumentis ſtudioſe collectis probabatur, reges ab eccleſiae communione ſeparari, deponi, et ad officium cogi poſſe; bella ſive externa ſive civilia religionis cauſa jure et legitime ſuſcipi. Quem librum et Nuellio legendum porrexit, ratus eoſdem illum in Nuellii animo, quam in ſuo, impetus et ultionis igniculos excitaturum. Verum longe aliter evenit: Nam eo magis conſilium deteſtatus Nuellius, cum vereretur, ne, ſi per alium detegeretur, ex conſcientia in criminis partem veniret, praevertendum cenſuit; et coram Roberto Dudleio Leiceſtriae comite, Henrico Hunſdono Warvici praefecto, Chriſtophoro Hattono vicecamerario, et Franciſco Walſingamo ab epiſtolis, ſe conjurationis indicem obtulit, quam et ſcripto complexus eſt, poſtquam Parrius in Londinenſem arcem conjectus fuit. Ibi interrogatus cum factum initio pernegaret, et quae colloquio cum regina habito dixerat tantum fateretur, Nuellius cum ipſo committitur; cujus praeſentia victus rem, ſicuti habebat, niſi quod Nuellium ut facti incentorem inculpabat, tandem confeſſus eſt; conventumque inter ſe et Nuellium dixit, ut reginam, dum in hortis aut ad Jacobi fanum ſeorſim a turba ſpatiaretur, aggrederentur, diſpoſitis haud hinc longe delectis, qui ad ſtrepitum accurrerent, et rem, etiam ſtipatoribus invitis, confectam darent; tum paratam navem ad fugam conſcenderent, et re confecta Catholicos paſſim ad libertatem toto regno vocarent. Poſtea literas ad reginam dat XVII Kal. Mart. petitque, ut deteſtando conſilio, quod ab minus aequo animo profectum ſit, ignoſcat. Paulo ante, cum S. Catharinae praefecturam ambiret, a regina repulſam tulerat, eamque rem maxime ad animum revocaverat. Id conſilii cum, accedente pontificis et theologorum auctoritate, fidei in Deum ardentis, charitatis erga patriam, virtutis apud omneis aeternum monumentum futurum ſibi perſuaſiſſet, ſe cunctis conjurationibus hactenus initis participaſſe, praeterquam ei, quae de Agni Dei nomine vocata eſt. Poſtremo monet reginam, ut reginam Scotiae humaniter tractet, ceterum diligenter cuſtodiat, neque in rege Francorum religioſis peregrinationibus intento multum praeſidii ponat; ac proinde ſibi regnique tranquillitati caute conſulat. Quarto poſt die ad quoſdam e judicibus dat literas, et publicani in evangelio celebrati crimen ingenue fatentis, non Caini de ſalute deſperantis, vicem ſuſtinere ſe profeſſus, miſericordiam eorum implorat, et duo emendandae culpae ſuae propoſita dicit, poenam et gratiam: quorum alterum deprecatur, tanquam clementia ſereniſſimae reginae minus dignum, et exemplo ad poſteritatem periculoſum; quippe novum et hactenus inauditum in hoc regno, ut ex ea cauſa et tali fidejuſſore quiſquam quidquam tale erga principem ſuum in Anglia molitus ſit: alterum ut honorificum, ſic miſericordia tantae reginae digniſſimum eſſe. Quod ſi minus tu-

Edit. Drouart. Fol. Tom. III. — Edit. Lond. Tom. IV.

tum videatur, petere ſaltem, ut, antequam in ſe ſententia feratur, coram judicibus denuo audiatur. Tum ex indicio Gulielmus Critonius Scotus, profeſſione Jeſuita, qui diſſimulato habitu in Angliam venerat, comprehenſus, cum a Walſingamo interrogatus eſſet, an de conjuratione Parrius cum ipſo communicaſſet et ad exonerandam conſcientiam conſilium rogaſſet, ille initio rem inficiatus poſtridie per literas reſpondit, meminiſſe ſe ea de re Parrium aliquando ſecum egiſſe, cumque ad ea reſpondiſſet, omnino non licere, illum multis rationibus contra diſputaſſe; rem magno Catholicorum bono ceſſuram, et alioqui ad regni miſerabili ſervitute oppreſſi libertatem pertinere. Tum replicaſſe ſe, non faciendа mala, ut inde eveniant bona; hoc inſuper addito, Deum magis adverbiis quam nominibus gaudere, et magis ei placere bene et legitime quam bonum et legitimum, ita ut nullum bonum liceat facere niſi bene et legitime. Qui aliter ſentiant, hac fere ratione niti, quod unius animae perditione multas animas ſervare expediat. Sed neque hoc ſine expreſſo Dei mandato aut certa divina inſpiratione tentari debere, et ita tunc ſe cenſuiſſe et nunc cenſere. Prolatae et in reum cardinalis Novocomenſis literae, de quibus dixi, Italice ſcriptae. Tum cauſa publice, more in Anglia recepto, agitata in Weſtmonaſterienſi curia coram Henrico Hunſdono, Franciſco Knolle, Jacobo Croſto, Chriſtophoro Hattono, Chriſtophoro Veraio juſtitiae Anglicanae principe, Gilberto Gerrardo, Edmundo Anderſono, Rogero Manlibodo, et Thoma Henage equitibus, cum Parrius longa oratione habita conjurationem ingenue fateretur, ceterum de regina interficienda conſilium iniviſſe pernegaret, ex literis et confeſſionibus tandem convictus ac perduellionis reus peractus eſt. Inde per fluvium in turrim reducitur, et VI Non. Mart. crati impoſitus ac per Londinenſem urbem traductus ad locum ſupplicii trahitur. Ibi, cum in priore denegatione perſeveraret, patibulo ſuſpenditur, moxque inciſo fune pudenda ſemianimi adhuc exſecta et cum viſceribus ventre aperto extractis in ignem ſubjectum conjecta. Poſtea caput praeciſum, et corpus in quatuor partes ſectum fuit. Hic exitus primae ad interficiendam reginam initae conjurationis fuit, cujus publica ultio incuſſo talia molituris terrore non tam profuit quam exemplo nocuit, aliis confertim eadem auſis, et ſacroſancta principum majeſtate per cenſuras ac proſcriptiones ad privatorum injurias et furorem ſemel expoſita.]

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
p. 617.	p. 221.	Pleſſio [*dele* viro raris ingenii dotibus praedito] literis
Ibid.	Ibid.	ambone [*dele* vanis] terroribus
621.	226.	Leunclavius [*dele* vir doctiſſimus et juris Graeci Romanique peritiſſimus,] cui
Ibid.	Ibid.	occaſione [*dele* veram] annalium
Ibid.	Ibid.	hiſtoriae, [*dele* quam luculentis ſcriptis illuſtravit,] cognitionem
638.	245.	immunitates [*dele* falſarum inquiſitionum,] cognitionum
639.	246.	religionis, [*dele* cujus rationem coram aequis judicibus non ſuſpectis aut omnino adverſariis in liberis ac legitimis ſynodis reddere tenerentur.] Verum
Ibid.	Ibid.	ſtatuere, [*dele* quinimo Philippum ipſum Hiſpanienſi inquiſitioni et pontificis imperio tam arctis nodis obligatum eſſe,

Edit. Drouart. Fol. Tom. III.	Edit. Lond. Tom. IV.	
		eſſe, ut quod Itali multi principes et ipſe Judaeis permittit, id Chriſtianis ſuis ſubditis indulgere non poſſit,] via
p. 644.	p. 251.	hominum, [*dele* qui rem literariam ſummopere juverunt.] Prior
Ibid.	Ibid.	et [*dele* doctiſſimi] typographi

NOTATU dignum cenſemus, Indicem expurgatorium de novo fuiſſe compoſitum anno 1640, pro Catholicis *(ut praefert titulus)* Hiſpaniarum regnis Philippi IV regis Catholici; juſſu ac ſtudiis illuſtriſſimi ac reverendiſſimi D. D. Antonii a Sotomaior, ſupremi Praeſidis, ac in regnis Hiſp. Sicil. et Indiar. Generalis inquiſitoris, luculenter ac vigilantiſſime recognitum; de conſilio ſupremi ſenatus Inquiſitionis generalis: Madriti editum 1640, in folio. *Verum etſi tota jam Thuani Hiſtoria, libros centum et triginta octo complectens, anno* 1620, *deinde et anno* 1630, *Genevae typis vulgata eſſet; novus tamen hic index, qui anno* 1667 *iterum quoque impreſſus fuit, loca ſolummodo in priore indice Hiſpanienſi ſupra deſcripta, ex primis octoginta libris Drouartianae editionis in folio, neque alia aut plura, continet.*

II.

II.

DE
THUANI HISTORIAE
Succeſſu, quem in aula Gallica experta eſt.

Les deux Lettres ſuivantes, trouvées parmi nos Manuſcrits, ne ſe rapportent pas directement au ſujet que nous allons expoſer, ſçavoir, la maniere dont l'Hiſtoire de M. de Thou fut reçue à la Cour de France: cependant nous n'avons pas voulu les ſupprimer, mais avons jugé à propos de les placer icy, comme des preuves authentiques de l'eſtime & de la conſideration particuliere que le grand Henry IV *avoit pour nôtre Auteur, avant la publication de ſon Hiſtoire.*

Ex MS. *Lettre du Roy Henry* IV. *à Monſieur le Preſident de Thou.*

Monſieur le Preſident. J'ay receu tant de preuves de voſtre affection à mon ſervice, & en ay eu tant de contentement, que je ne veux differer plus long temps à vous teſmoigner le reſſentiment que j'en ay, & l'eſtime que je fais de vous, de voſtre capacité, integrité, & preud'hommie, qui ſont des parties ſi recommandables en ce temps meſmement corrompu par la malice des ſiecles paſſez. Que deſirant d'oreſenavant le faire reconnoiſtre à tout le monde, comme je le reconnois, & pour cette occaſion vous approcher de moy & me ſervir de vous en mes plus importantes affaires, je vous ay fait expedier un Brevet de Conſeiller en mon Conſeil d'Eſtat & Finances, que je vous envoye; d'autant que je veux & entends qu'à l'avenir vous vous trouviez & aſſiſtiez en tous mes Conſeils, où je me promets que je ne ſeray ſervy de vous avec moindre fidelité & affection que je l'ay tousjours eſté juſques icy, & que j'en eſpere la continuation, comme vous vous devez attendre de moy tous les teſmoignages d'un bon maiſtre & qui vous aime, comme les effets le vous feront reconnoiſtre. Je vous ay cy-devant eſcrit pour retirer des mains du neveu du feu Sr Abbé de Bellebranche la [1] Librairie de la feuë Reyne mere du Roy Monſeigneur, ce que je vous prie & commande encore un coup de faire, ſi ja ne l'avez fait; comme choſe que je deſire & affectionne & veux, afin que rien ne s'en eſgare, & que vous la faſſiez mettre avec la mienne. Adieu, Monſieur le Preſident. Ce 4 Novembre, à Monceaux 1598.

Henry.

Ex MS. *Lettre du Roy Henry* IV. *à Monſieur le Preſident de Thou.*

Monſieur le Preſident. Avant que vous m'euſſiez eſcrit, ny que perſonne du monde m'euſt parlé pour vous, ſi toſt que j'eus nouvelles de la mort de l'Eveſque de Chartres voſtre oncle, je me ſouvins de la reſerve que je vous avois accordée de l'Abbaye de Bellefontaine par ſa mort. Ce ſont là des teſmoignages de la memoire que j'ay de vos ſervices; comme auſſi le Brevet que je vous ay envoyé pour eſtre de mon Conſeil ordinaire, ſur l'aſſeurance que j'ay tousjours euë de voſtre fidelité & affection; laquelle ſera que l'occaſion s'offrant encore de la reconnoiſtre à l'a-

NOT. [1] Vide Lib. i. Comment. de Vita Thuani, p. 17. hujuſce Edit.

à l'avenir, vous m'y trouverez auſſi diſpoſé que de bon cœur je prie Dieu qu'il vous ait, Monſieur le Preſident, en ſa garde. Ce 10 Novembre, à Monceaux.[1]

HENRY.

Ex Pet. Burmanni Sylloge Epiſtolarum à Viris illuſtribus Scriptarum. *Leidæ* 1727, 4to. *Tom.* I. *pag.* 379.

Is. CASAUBONUS J. LIPSIO.

THUANI τȣ̃ πάνυ hiſtoria pauciſſimis exemplis edita fuit, non tam ut publicaretur, quam ut regi offerretur, voluntate illius caſura aut ſtatura, neque enim ambitione impulſus vir ſummus ad eam ſcriptionem acceſſit. Itaque velut periculi faciendi cauſa, edi ſuis ſumptibus pauca exemplaria curavit. Nunc cum Rex magnus patrocinium ſuum illi prolixe detulit, praelo iterum ſubjecta eſt a typographis, quae editio ubi fuerit abſoluta, ſtatim ad te mittetur: quod ut tibi ſignificarem egit mecum Thuanus. Puto inaudiviſſe te aliquid de ſermonibus multorum ad primum libri illius conſpectum. Et dubitamus adhuc μισαληθείᾳ laborare hoc ſeculum, ſi unquam ullum aliud? Atqui illorum querelae potiſſimum ſunt auditae, qui in religionis negotio idem cum ipſo ſentiunt. Indignum ſit relatu, quo proceſſerit quorundam furor: quanquam nemo ita fuit impudens, qui palam γογγύζειν auderet. Lut. Pariſ. xii Kal. Apr. 1604.

Ex MS. *Extrait d'une Lettre du Roy à Monſieur de Bethune ſon Ambaſſadeur à Rome du 4 May* 1604.

QUAND le Nonce m'a parlé & fait plainte du livre du Preſident de Thou, il a cogneu le deplaiſir que j'en ay receu, & comme j'ay commandé le cours & la vente d'iceluy, qui a eſté faite.

Extrait d'une Lettre de M. J. Gillot à M. Joſ. de la Scala, de Paris le 30 *Mars*[2], *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck* 1624, *in* 8vo. *pag.* 420.

MONSIEUR le Preſident de Thou a eu de grands aſſaults pour ſon livre. Tantoſt l'on le vouloit defendre tout à faict, tantoſt cenſurer, tantoſt reformer; les Grands offenſez de la liberté & peut-eſtre de la verité. Le Roy a voulu que l'on luy en aye tourné la Preface ou l'Epiſtre, qui s'addreſſe à luy. *Tandem quieſcit*, & me ſemble un peu en repos. Et de faict, on le r'imprime en autre marge: car il n'y en a plus des premiers.

Extrait d'une Lettre de M. Vertunien à M. Joſ. de la Scala, de Poictiers le 14 *Juin* 1604. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck* 1624, in 8vo. *pag.* 355.

MONSIEUR le Threſorier Saincte Marthe me compta ces derniers jours, que le Roy avoit pris un ſingulier plaiſir au ſubject de l'Epiſtre dedicatoire de l'Hiſtoire de France de Monſieur de Thou, & luy avoit commandé la faire traduire en François & puis l'imprimer: ce qui a eſté ja faict par le fils de deffunct Hottoman Juriſconſulte.

Extrait

NOT. [1] Sans date d'année: mais Nicolas de Thou evêque de Chartres mourut en 1598.

[2] Sans date d'année.

Extrait d'une Lettre de M. Pierre Du Puy, à M. Joſ. de la Scala, de Paris le 19 *Novemb.* 1604, *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck* 1624, in 8vo. *pag.* 160.

MONSIEUR le Preſident de Thou outre les XIIX. livres de ſon Hiſtoire, a baillé à l'imprimeur huict livres qui ſuivent. Je voudrois qu'il luy euſt prins envie de nous donner le reſte qu'il a faict juſques à l'année M. D. XCVII. ou plus. Il m'a dict qu'il n'en ſera plus que juſques à la naiſſance de Monſeigneur le Dauphin, qui eſt en l'an M. D C. C'eſt un œuvre, à ce que j'ay ouy dire, qui eſt admirable; & toutesfois il ne manque d'avoir icy beaucoup de meſdiſances & calomnies, tant de la part des Jeſuites que d'autres telles ſortes de gens qui ne meritent pas le lire, moins de le voir, & moins encores d'en oſer parler. Il me monſtra, il y a peu de jours, une inſigne meſdiſance. Il dict donc au commencement du livre III. que Henry Roy d'Angleterre ſe declara chef de ſon Egliſe, *& Epiſcopos,* inquit, *ferè bonos & doctos ordinavit.* Les Jeſuites & aultres telles gens n'ont pas trouvé cela bon. Or il a trouvé dans Sanderus qui a eſcrit *de Statu Eccleſiae Anglicae,* le dict livre eſt imprimé à Rome, lors qu'il parle de ces Eveſques, il les appelle *minimè malos.* Vous voyez donc, Monſieur, en quelle peine ſont ceux qui veulent maintenant eſcrire: car ſi l'on n'eſcrit à leur gré & ſelon leur volonté, l'on oit incontinent cenſure, & eſpluche de ſi prés qu'ils prennent garde juſques aux mots.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. le Comte de Beaumont Ambaſſadeur en Angleterre.*

MONSIEUR. Vous recevrez celle-cy par les mains de Monſieur de Ste Marthe, fils de M^{r} le Lieutenant General de Poictou, & nepveu de Monſieur de Ste Marthe que cognoiſſez, & duquel les vertus & erudition ſont cogneues de tous ceux qui ayment la vertu & les Lettres. Il a deſiré ceſte addreſſe & ceſte recommandation de moy, s'en allant par delà avec un [1] bon homme qui repaſſe aprés cinquante ans la mer, pour aller ſaluer le fils de ſa bonne Maiſtreſſe. Vous les aurez, s'il vous plaiſt, tous deux pour recommandez. Je vous envoyeray bientoſt ſix exemplaires de mon Hiſtoire reimprimée, pour en uſer & les diſtribuer ainſy que verrez eſtre à faire. Je ne deſire plus que ce ſoit en mon nom, & que l'on croye que je l'aye faict reimprimer; comme la verité eſt que ce n'eſt moy ny à ma pourſuite que cela ſe faict, ains pour empeſcher que les Allemans, qui impriment tout, n'entreprinſſent de la reimprimer. Les moleſties que j'en ay receu, & le peu de gré que l'on m'en ſçait, me font aiſément perdre toute l'envie que j'aurois d'advancer un œuvre pour le ſubject utile au public, & auquel par ma fidelité & diligence je pouvois apporter quelque choſe. Mais j'ay cogneu à mes deſpens, que le loyer de ceux qui embraſſent la verité eſt la haine des Grands, qui veulent par tout eſtre flattez; tellement que ſi aprés les avoir louez où ils ont merité, l'on vient à les deſcouvrir & ſurprendre en quelque faulte, comme il ne peut arriver que ceux qui ſont expoſez à la veue de tout le monde & employez aux charges publiques ne chancellent quelques fois, ils s'aigriſſent & mettent en oubly tout le reſte; & en arrive ce que dit le proverbe, que pour un verre caſſé l'on perd dix ans de bon ſervice. Contre tout cela je me conſole en ma conſcience, & eſpere de la poſterité, en deſpit de l'envie, ce que la malignité de ce ſiecle me denie. Cela me gardera de plus rien haſarder au public, juſques à ce que je me voye aſſeuré de garand. Mais aſſez pour ce ſubject. Voſtre paix appreſte icy à diſcourir, & aurez ſceu que l'on a deliberé ſi l'on uſeroit de l'occaſion. Celuy qui peult le plus y pouſſe tant qu'il peut, & avec de puiſſantes raiſons: mais l'amour de l'aiſe, & ceux que cognoiſſez qui ont attaché noſtre ſeureté delà les Monts, ſçavent ſi dextrement manier & meſnager ceſte inclination, qu'ils nous feront enfin perdre l'occaſion. Dieu veuille que le mal que par ce moyen ſe pouſſe-

NOT. [1] Blackwood.

Pouſſeroit au dehors, ne rentre au dedans, & excite une plus pernicieuſe guerre que celle que nous monſtrons tant craindre.

A Paris ce 3 Septembre 1604. Voſtre &c. Jacques Auguste de Thou.

Ex MS. *Extrait d'une Lettre de M. de Villeroy à M. de Bethune Ambaſſadeur à Rome du 5 May 1605.*

Je croy que M. le Preſident de Thou eſt marri d'avoir publié ſon livre, & qu'il ne s'y engageroit ſi avant s'il eſtoit à recommencer: mais il faut manier ce fait doucement pour y apporter quelque remede, qui ne peut eſtre autre, à mon avis, que d'en empeſcher la reimpreſſion; car pour l'amender & corriger, il faudroit changer une grande partie d'iceluy; choſe difficile de faire. Je luy en ay parlé par le commandement de ſa Majeſté. Il m'a aſſuré qu'il ſera le premier à tenir la main qu'il ſoit enſeveli, & qu'il ne s'en parle plus; non qu'il eſtime avoir failli à l'Hiſtoire, ne qu'il ſe veuille deſdire de ſes opinions en ce qui concerne la Religion; mais parce qu'il ne veut faire choſe qui deſagrée à ſa Majeſté, & porte prejudice à ſon ſervice.

J. A. Thuani Epiſtola ad V. Cl. Petrum Janinum, tirée du Recueil de Pieces Hiſtoriques & curieuſes, *imprimé à Delft en 2 Vol.* 12°. 1717.

Jacobus Auguſtus Thuanus V. C. P. Janino S. D.

Cum me domi nuper poſt repulſam meam pro ea quae nobis intercedit amicitia et muneris conjunctione humaniſſime viſeres, injecto a te de ipſa repulſa ſermone ſtatim occupavi, et rem antea toties inter nos fruſtra agitatam nunc abſque ulla retractationis ſpe ſemel tranſactam ſilentio tegendam exiſtimavi. Cum tu nihilominus pergeres, ego qui ad primam rei mentionem commotior fueram, impetum repreſſi, et ad audiendum imperata patientia me compoſui. Itaque poſt multa verba ultro citroque inter ambulandum commutata ſic diſceſſiſti, ut et me hortatibus tuis placatiorem redditum, et ad priſtinum vitae genus redire paratum arbitrareris. Quippe hoc ipſe mihi una cum patientia imperaveram, ut nullum reſponſione mea commoti animi, vel gravius in quenquam adfecti ſignum darem. Neque ſane is erat diſceptandi aut altercandi locus, praeſertim tam recenti dolore, quem ad rationem exigere, et re prius cum amicis et familiaribus mature communicata mitigare cupiebam, quam de rebus meis et vitae in futurum genere eligendo quidquam certi apud me ſtatuerem. Igitur ſic habe; me adhuc ambigere quid in poſterum ſim facturus: an intermiſſum in ſenatu et in aula munus repetere, an, quo magis inclinat ab omni ambitu et fumis aulicis abhorrens animus, publico abſtinere omnino et vitam privatam ſectari debeam. Cum vero his Feriis Paſchalibus praeter morem meum, [a] ad vitandos in hoc caſu importunos hominum occurſus rus conceſſiſſem, a turbis procul poſitus, et defixa in pietatis ſtudiis, quae menti commotae tranquillitatem conciliant, cogitatione, prius invocata, ſicut in omnibus ſieri debet, propitii Numinis gratia, coepi apud me perpendere quid in hac deliberatione conſilii mihi capiendum eſſet, ne juſto plus dolori quam par ſit dediſſe, vel dignitate mea et vitae ante actae innocentia indignum quid feciſſe exiſtimarer. Itaque ut momenta cauſae et argumenta in mentem venerunt, quaſi tecum in arcano colloquerer, ita ea nullo ordine in ſcriptum conjeci, et ad te tanquam aequum judicem, et unicum querimoniarum mearum arbitrum protinus miſi, ut pro candore tuo ac prudentia decerneres, quid viro bono et generoſo in hac occaſione faciendum cenſeas. Injuriam mihi privatim, ſed majorem Reip. factam doleo; ex eoque graviorem cepi dolorem. Quippe qui ſic animatus ad Remp. acceſſerim, ut ejus damna ac vulnera acriore ſenſu ſemper proſequerer, quam rerum mearum jacturam; quas, qui me norunt, ſciunt fere negligere, tam ab avaritia

VAR. LECT. Ex MS. [a] qui eas in urbe tranſigere ſemper antea conſueveram, ad

[illegible]quam ab ambitione longe poſitum. Proinde meam injuriam, non tam mei privatim, quam reipublicae ratione expendi cupio; a qua ſi ſeparari poteſt, quin mihi ſilentium in poſterum imponatur, non ultra pugnabo. A me incipiam. Ego patre et avo patritiis ortus, nam ſuperiora familiae decora praetermitto, etiam majores maternos primariis togae dignitatibus ornatos habui. Sic autem a patre inſtitutus ſum, ut praecipuam regni cauſam ſemper habuerim. Eo animo cum primum magiſtratum capeſſivi, in procerum amicitiam, qui mecum idem ſentiebant, me inſinuavi, et officia omnia quae privatim ac publice prodeſſent ſedulo exercui; dein, augeſcente cum annis dignitate, in regum ipſorum notitiam veni, et qui me adverſis temporibus, inque ſingulorum calamitatibus impigre geſſeram, pervadente ad omneis publica tempeſtate fidem meam etiam Henrico III approbavi, qui Pariſienſi motu urbe pulſus me cum paucis ſecum duxit, ac prius in Neuſtriam primariam regni provinciam cum mandatis ad ſingulos praefectos et civitatum [α] magiſtratum miſſum, rebus utcunque compoſitis, in ſacrum conſiſtorium allegit, ab eoque tempore opera noſtra uti voluit. Et cum ardeſcente vehementius bello Gaſp. Schombergium Nantolii comitem, virum regii nominis [β], ut noſti, ſtudioſiſſimum, ad auxiliarem exercitum in Germania conducendum legaret, me quoque cum illo, quicum jam arcta neceſſitudine conjunctus eram, miſit, ut milite ſcribendo et rebus ad profectionem ordinandis intento Schombergio, Caeſarem ac reliquos Imperii principes adirem, et negotiorum in dies impendentium mole ſtrenuum belli ducem levarem. In ea expeditione cum Florentiam ad rem pecuniariam expediendam Schombergius excurriſſet, me triſtiſſimus de regis caede nuncius Venetiis oppreſſit, ibique cum illuſtriſſimo cardinali Joüſa, qui manente contra Henricum interdicto Romam reliquerat, et amiciſſimo mihi Arnoldo Oſſato, qui poſtea in cardinalium collegium cooptatus fuit, per aliquot dies ſubſtiti. Demum, pergente in Germaniam Schombergio, ad Helvetios profectus ſum, et Soloturni apud Nicolaum Brulartum Sillerium oratorem regium, qui nunc ſolſtitium honorum, ut Budaeus noſter loquitur, attigit, aliquot item dierum moram feci. Inde [γ] in Galliam cum aliquot Helvetiorum tribunis reverſus, regem novum poſt capta Lutetiae ſuburbia Caſtelloduni conveni, et rerum Italiae ac Germaniae poſt recentem motum ſtatu expoſito, ſemper in ejus caſtris toto quinquennio manſi, niſi ſi quando in Turones, [δ] ibi tunc ſenatus habebatur, aut alias regni provincias negotiorum cauſa juſſus ſum excurrere. Demum, poſt inaugurationem, more majorum, Autrici Carnutum a Nicolao Thuano patruo meo civitatis epiſcopo celebratam, ac Lutetiam mox receptam, laribus et bibliothecae meae redditus ſatis magnum operae pretium feciſſe mihi videbar, quod, integra conſcientia ac fide regi ſervata, pacis beneficio cum ceteris omnibus, qui ab ea tantopere abhorrentes bellum contra patriam geſſerant, frui poſſem, ratus fore, ut rex caſtrenſis illius quinquennii, quo ab ejus latere nunquam diſceſſeram, memor mei rationem aliquando haberet. Tunc enim in ſumma rerum omnium anguſtia verſabar; quippe qui re omni per bella ſpoliatus, totum illud tempus ſumptu meo, ſine ullo ſtipendio aut honorario exegiſſem. Et rex ipſe vulgo dicere ſolebat [ε] me longe diverſa ab ceteris mente eſſe, qui poſt continuam rerum mearum jacturam nullum verbum facerem, cum alii ex calamitate publica quotidie lucrum facientes de damnis ſuis aſſidue quererentur. Quod in ſpeciem utique honorificum erat; verum illud mihi elogium pro ſperato ſtipendio, proque omni praeteritorum laborum praemio fuit, mutato cum fortuna regis animo; periculoque meo expertus ſum, fluxam principum gratiam eſſe, [ζ] neque eos quidquam libentius facere, quam ut in proſperis praeteritorum obliviſcantur, et eorum commemorationem ab iis qui comites fuerunt factam, pro exprobratione accipiant. Sed, quorſum haec? dices. Ut intelligas mala mea ſorte effectum, ut iis fidam operam calamitoſiſſimis temporibus navaverim, qui in proſperis tam malam gratiam rependerunt. Ita altum toto biennio ſilentium de me fuit; quouſque noſtrates Proteſtantes

VAR. LECT. [α] magiſtratus [β] et amplitudinis, [γ] petito ab eo commeatu [δ] ubi [ε] me contrarium cunctis fere facere, qui poſt [ζ] nihilque illos libentius

teſtantes per ſuperiora edicta illuſum ſibi fuiſſe queſti ſunt, libello regi, cum caſtris ad Faram Veromanduorum ad Eſiam poſitis haereret, intempeſtive porrecto. Quorum querimoniis ut mature obviam iretur delectus ſum a rege, qui ad eos cum plenis mandatis proficiſcerer. Initio me excuſaveram, ſcit hoc D. Villaregius, animo jam tum providens quantum inde mihi invidiae ab [α] malevolis olim conflaretur. Sed me cum Schombergio ad res Armoricanas componendas miſſo, cum delegati interea inſtigatu meo fuiſſent Mericus Vicus et Sofredus Calignonus, poſtremo novis mandatis a rege allatis [β], totum biennium in eo negotio tractando effluxit, quod ut et quadriennium antea proxime elapſum hiſtoriae ſcribendae impendimus, de qua, quando primum mentio ejus incidit, et inter criminationes tanquam praecipua repulſae noſtrae cauſa objicitur, pretium videtur ut aliquid dicam. Cum me non mihi, ſed patriae et amicis natum et ſcirem et gauderem, ſummaque delectatione in legendis hiſtoriis afficerer, quippe qui ita ſentirem, non tantum praeceptis, ſed etiam exemplis vitam regi et ad felicitatem inſtrui, rem mihi honorificam, nec reipublicae inutilem facturum exiſtimavi, ſi noſtri res aevi aliquando ſcriptis mandarem, ducto initio ab eo tempore in quo P. Jovius luculentus [γ] ſcriptor deſiit. In ea cogitatione jam a puero defixus, poſtea in peregrinationibus, foro, legationibus, pacis bellique negotiis explicandis in id unum laboravi, ut omnia ad eam rem neceſſaria per otium proviſa haberem. Hiſtorias omneis editas undique conquiſivi, non editas deſcribi mihi curavi, commentarios ſingulorum belli ducum, legationum acta, et eorum qui regi ab epiſtolis erant ſcrinia evolvi. Tum ex colloquiis familiaribus virorum illuſtrium qui ante me in regno floruerunt, magnam mihi rerum notitiam comparavi, et ad ipſorum judicium ac fidem res ſtudiorum aeſtu in contrarium per libellos et rumores jactatas expendi. In iis, honoris cauſa, nominare poſſum virtute et rerum agendarum peritia praeſtantes Paulum Foxium Carmanium, Vidum Fabrum Pibracium, Philippum Huraltum Chevernium ſororium meum, et Gaſparem ipſum Schombergium. His rebus inſtructus, ardente adhuc civili bello, hiſtoriam ſcribere aggreſſus ſum; in qua me ſumma fide et incorrupta, procul amore et odio verſatum fuiſſe, nihilque aliud ante oculos propoſitum habuiſſe, quam Dei gloriam et publicam utilitatem, teſtor ipſum Deum qui mihi vires et ingenium ad rem tam ſpiſſae molis abſolvendam inter has turbas et occupationes dedit. Stylo, dicendi facultate, lumine orationis, ſententiarum gravitate, ut me multis inferiorem non inficior, ita nemini eorum, qui ante me in eo genere ſcripſerunt, fide ac diligentia conceſſerim: [δ] ejuſque rei arbitrium penes te et poſteritatem eſto. Jamque in opere multum progreſſus eram, cum ad me ex Germania reſcriptum eſt, extare primae partis exemplum, quod, ni praeverterem, injuſſu meo propediem ederetur. Quod curioſitate amanuenſis Germani acciderat, qui cum meas ſchedas deſcriberet, illud ſibi clam deſcriptum in Germaniam ſecum abſportaverat.

Id cum mihi ſumme cavendum putarem, per amicos ut exemplum reciperem ante omnia curavi, ſed eo tempore quo jam ſemel iterumve a curioſis item deſcriptum illud fuiſſe vero ſimile fiebat. Itaque, nec ea cautione metu liberatus, tandem ipſe ſerio de editione coactus ſum cogitare, nomenque meum, quod, ſi licuiſſet, ſuppreſſum cupiebam, non ambitioſe apponi paſſus ſum, maluique gratiae in aula, fortunarum domi et exiſtimationis foris periculum facere, quam committere ut quod ad publicam utilitatem et conſervandam rerum memoriam tanta cura ſcripſeram, praepoſtera ulla prudentia fidem apud eos qui nunc ſunt et poſt erunt amitteret. Rem minime invidia carituram haud ignorabam. Sed vicit fidem eventus. Nam publicata prima parte, immane quam commoti ſunt plerique ſive invidi, ſive factioſi, qui mox proceres quoſdam, qui per ſe in talibus rebus nihil vident, per calumnias artificioſe confictas, ut ſcis, in me concitaverunt, remque e veſtigio Romam detulerunt, et auctore maligne exagitato, facile pervicerunt, ut moroſi illi cenſores, omnia mea ſiniſtre interpretarentur, et praejudicio perſonae opus integrum, cujus [ε] et tertiam quidem partem legerant, praecipitato ordine

VAR. LECT. [α] invidis ac [β] et Schombergius et ego cum iis juſſi ſumus agere, totumque biennium rurſus in [γ] hiſtoriarum [δ] cujus rei [ε] ne

ordine damnarent. Quod animoſe factum inſtigatu novitiorum theologorum, qui hodie ſibi rerum omnium arbitrium ſumunt, et in hac ipſa dignitate adipiſcenda, quae jam tum communi bonorum voto mihi deſtinabatur, id olim objectum iri ſibi perſuadebant. Rex cauſam meam initio quidem tuebatur, quamdiu proceres in aula infeſtos habui. Sed, mitigata cum tempore invidia, paulatim ipſe eorundem aſtu infractus eſt, cognitoque Romae per emiſſarios labare regem, poſt Oſſati et Seraſini cardinalium mihi amiciſſimorum obitum, et illuſtriſſimi Perronii ex urbe diſceſſum, ictus poſtremo in me directus eſt, qui facile vitari potuit, ſi qui circa regem erant tantae injuriae ſenſum ad ſe ac regni dignitatem pertinere vel minima ſignificatione prae ſe tuliſſent. Et quanquam in aula factionibus ſciſſa nihil certi praeſidii viderem, tamen quia, cum Romae cenſuram primo minabantur, Caſtronovio reſcripſerat D. Villaregius ſe ad Seraſinum, qui adhuc in vivis erat, nomine regis ſcripturum diligenter et rem commendaturum, idque Caſtronovius mihi adfirmaſſet, rem in tuto collocatam pro tempore exiſtimabam. Sed neque id Villaregius fecit; et cum paulo poſt Sillerius voces importunas ea de re coram rege jactatas juſſu regis mihi retuliſſet, neque pro me quidquam ſe dixiſſe oſtenderet, deſideravi in eo amici [α] mei hactenus crediti officium. Et cum de fato meo ſeculique ingratitudine ſtomachoſe conqueſtus eſſem, haec ad extremum verba indignabundo propiora juſtus dolor a me expreſſit, mihi ob tale factum honorificam inter Hiſpanos, ſi in ipſorum ditione natus eſſem, conſtituram fuiſſe gratiam, quae [β] apud Gallos negabatur: miratuſque ſum tanti viri ſive faſtidium ſive cautiorem prudentiam. Nam faſtidii ſummi fuit, cum ei librum paſſim tunc expagitatum dediſſem, non legiſſe ſaltem praefationem; quam ſi legiſſet, habebat [γ] ille quod pro me reſponderet: Si vero legit, cum non reſponderit, nimis prudenter fecit, qui amici periculum in publica cauſa auctoritate ſua non defenderit. Ita in aula omni ope deſtitutus facile Romae oppreſſus ſum; ubi haec duo tela ſimul in me ab emiſſariis conjecta ſunt, edicti videlicet in Proteſtantium gratiam facti procuratum negotium, et uſurpata in propugnandis regni juribus ac ſcribenda hiſtoria libertas coelo Romano hodie non ferenda, quae cenſuram illam in me decretam poſtremo maturaverunt. Neque tamen interea regina deſtitit opera mea uti, et dignitatis adipiſcendae, cum id Harlaeus revocata perhonorifice parentis mei feliciſſima memoria urgeret, ſpem fecit: multotieſque per quaeſtorem ſuum, qui clam inter nos commeabat, nam palam ob ſuſpicacem regis animum non licebat, mihi confirmavit; cum nihil aliud ad tam obviam benevolentiam reſponderem, quam ut ipſa me commendatum haberet, et ea in re, quod e re ſua ac publica eſſet pro prudentia ſua ſtatueret. Idem ſaepius per Bullionium ducem et comitiſſam Saltuenſem, alioſque quos longum eſſet memorare repetitum. Et cum emiſſarii illi me, nec non Harlaeum ipſum, apud regem criminarentur, quid ageretur me diligenter monendum curavit, et ipſa per D. Gevreum illis poſtremo ſilentium imperavit, id ſibi diſplicere ſignificans, atque etiam interminata, ſi [δ] pergerent. Inter haec mors regis incidit, prodigio propior; ad quod conſternati, ut par erat, cuncti in ſenatu, non tamen in ea regente declaranda, quod id ſalus publica ac praeſens rerum neceſſitas a munere noſtro repoſcere videretur, nos defuimus; magnaque concordia ac conſtantia ſententiam diximus, in eaque dicenda ego et Harlaeus ceteris alacritate, quae in tali re eſſe poterat, praeivimus. Quatriduo poſt, cum ad ipſam ſalutandam pro officio iviſſem, prolixa cum benevolentiae ſignificatione dimiſſus ſum. Ego vero, qui non tam eam dignitatem ambirem, quam ea me dignum reddere et reginae fidem induſtriamque meam approbare cuperem, ulterius urgere deſtiti, rem totam ipſius arbitrio relinquens, et judicium ejus honorificum pro tam laborioſi muneris ſolatio ac praemio, atque adeo pro beneficio, expectans. Sed eundem in regina animum, quem prius a rege, mox expertus ſum. Quid enim eam mutaverit, aut qua de cauſa mutaverit, id vero nunc quaeritur. Amicitia mihi principis Condaei objecta eſt, et quod mihi pertinaciter in hoc negotio ſuffragatus fuit. Miſeram meam conditionem, cui amici

VAR. LECT. [α] mihi [β] Gallo apud [γ] in ea re quod [δ] pergerent, fore ut rem non mecum, ſed cum ipſa regina ſibi eſſe experirentur.

mici pariter et inimici in hac petitione nocuerunt! Atqui haec amicitia bono regni conciliata eſt, et crevit cum pace publica, nullumque alium finem habuit quam ipſius publicae rei ſalutem. Henricus IV in ipſo victoriarum curſu poſt receptam Lutetiam adhuc quaſi coelebs et nondum de nuptiis, qualeis boni optabant, ſerio cogitans, cum ad firmandum imperium munimentis domeſticis egeret, Schombergius, me inſtigante et Claudio Tremollio Condaei avunculo, auctor ei fuit, ut Condaeum tunc puerum ſeptennem, qui ad Joannis Angeriaci fanum in Santonibus, ubi parens ejus deceſſerat, cum matre erat, honorifice accerſeret, eumque ob aetatem ſibi minime ſuſpectum populis, ſi ſe ſine liberis obire contingeret, quaſi legitimum regni heredem oſtenderet. Miſſus eo conſilio poſt felicem in Sequanis ſucceſſum Jo. Vivonus Piſanii marchio, vir dignitate ac virtute praecipuus, qui Condaeum e manibus Proteſtantium, apud quos educabatur, receptum in aulam adduceret. Is et moderator ejus pueritiae appoſitus, et praeceptor ei commendatione noſtra datus Nic. Faber, vir et vitae innocentia et pietatis ac litterarum ſtudiis cum paucis comparandus. Poſtea Condaeus novis [α] ſubinde honoribus a rege cumulatus, ut de ejus dignitate ac ſtatu nemo poſſet ambigere. Haec regni bono qui procuravit, ſi ex eo ſibi Condaeum devinxit, et ille gratiam ſe debere exiſtimat, an propterea ſuſpectus eſſe debuit? Quid, quod ultima officia, quae amicitiam his initiis captam in majus auxerunt, conſcientiam ipſius reginae obligatam habent? Verum haec arcana non efferri, cum non tam mea, quam reginae, hoc rerum ſtatu interſit, his amplius explicandis ſuperſedebo. Tantum teſtem appellabo reginam, nihil me toto illo ſecreti tempore feciſſe, quod non ipſa mandante aut conſcia ſit factum. Poſtquam ex Belgio in regnum rediit Condaeus, quid non feci ut eum reginae conciliarem, et ad omnia pro regni ſalute dictis audientem efficerem? Id omnes ſciunt, nec ipſa ignorat. Nulla interim noſtri, nulla promiſſae dignitatis facta mentio: quippe cum nollem res meas cum Condaei expoſtulationibus miſceri, multumque ac diu pugnavi ne ille inter petitiones ſuas hanc mei cauſa adjiceret; quod ille nihilominus ad extremum fecit. Cum vero tandem Condaei cum regina negotium interventu meo compoſitum fuit, nullam mei mentionem fieri [β] paſſus ſum: reginam eo aequius de mea modeſtia exiſtimaturam ratus, quod ita palam teſtatum faciebam, me beneficium, quod inter perplexas illius negotii conditiones [γ] extorqueri poterat, ab ipſius mera gratia expectare maluiſſe. Verum hodie, ut video, rara modeſtiae ac fidei gratia, tantumque mentiendi et fallendi egregii artifices in pretio habentur, et quo quiſque impudentior et improbior, eo in aula validior: ut mihi de ſeceſſu cogitanti ſaepius Aquinatis illud in mentem veniat: *Quid faciam Romae? mentiri neſcio.* [δ] Tranſacto itaque Condaei negotio, quod unum conſilia eorum qui circa reginam erant et ſerias de republica conſultationes remorari dicebatur, pro tanti beneficii, quod mihi debebatur, gratia, maleficium ſtatim repenſum eſt. Nam cum reginae inſigni conſtaret experimento, me majorem dignitatis ejus ac tranquillitatis publicae, quam Condaei gratiae rationem habuiſſe, reſtabat, ut qui me criminabantur, cum ab ea ſuſpicione me liberatum dolerent, [ε] novi criminis invidia apud ipſam onerarent. Sub id igitur cum in cardinalis Bellarmini librum grave ſenatus decretum fuiſſet factum, [ζ] quamvis minime interfuiſſem, non tamen defuerunt, qui Romae ſpargendum curarunt, me ultionis ob cenſuram contra me decretam occaſiones quaerentem, has turbas excitaſſe, et S. C. faciendi auctorem fuiſſe. Id eos qui cauſae aemuli favebant, comminiſci minime puduit, qui ſe re omni inferiores in hac petitione cum viderent, calumniis adverſus me ſecurum et talium rerum aut rudem aut impatientem, ſe ſuperiores evaſuros confidebant. Et quamvis Villaregius ea de re ad D. Brevium oratorem regium regis ac reginae nomine ſcripſerit, et ipſe legatus pontificius, qui hic eſt, eodem ſe officio defunctum [η] nuper mihi confirmaverit, regina ob difficilem et indignum rei exitum

VAR. LECT. [α] ſuper alios [β] paſſus ſum: plenum ejus rei arbitrium reginae relinquens, quam de mea modeſtia eo aequius exiſtimaturam confidebam, quod eo facto teſtatum [γ] ab ea [δ] Compoſito utcunque [ε] novi me criminis [ζ] cui minime interfueram, [η] nuper, cum eum domi conveniſſem, mihi

cum [α] anxia, aliaſque hujuſmodi in poſterum cum pontifice concertationes verita, odium quod contra Harlaeum fortiſſimum regii nominis propugnatorem ob id conceperat, in me effudit; et aemuli, qui me propter arctam cum Harlaeo neceſſitudinem ac conſiliorum conſenſionem antea reginae ſuſpectum reddiderant, inde captata occaſione, facile eidem perſuaſerunt, nullum hujuſmodi diſſidiorum finem futurum, ſi Harlaeo in eo magiſtratu ſuccenturiaret. Ita quanquam calumniae paterent, eventus tamen malevolorum expectationi reſpondit. Interea qui me ob Condaei amicitiam antea in ſuſpicionem apud reginam adduxerant, cum notaſſent in Condaeo, quod me ad omnia morigerum habere non poterat, priſtinum illum benevolentiae calorem paulum refriguiſſe, reginam reſtitantem impellunt, ut ſine delatione in alium conſentiret. Nam de mea repulſa non multum pugnaturum Condaeum: [β] Hic me artibus non ſolum quaſi ſenatu motum, ſed omni ſpe gratiae in aula excluſum, non tam mea quam reipublicae [γ] vice doleo. Etenim vir bonus et bene de rege regnoque meritus, cujus fides tot egregie factis reginae perſpecta erat, dignitatis ſive promiſſae ſive debitae fructu privari non niſi ſumma cum ingratitudine potuit. Cujus ſenſus cum ad omnes exemplo pertineat, injuriam quoque meam privatam ad rempublicam pertinere neceſſe eſt. Auxit eam aemuli comparatio, hominis novi, et multis qui in ea dignitate adipiſcenda mihi ultro cedebant poſthabendi, ne quid aliud de eo dicam, qui reginae ignotus, initium gratiae ab aliena injuria fecit, et inconſiderato quorundam favore, imo turpiſſima nundinatione, poſt adfectatas tot protelationes ac ludificationes mihi tandem praelatus eſt. Atqui, ſi ita ab initio decretum fuerat, pars clementiae [δ] fuit, cito occidere. Enimvero cum nulli prenſationibus meis toto eo tempore moleſtus fuerim, neminem ex tot aulae proceribus, qui ſe ultro offerebant, advocatum allegaverim, totam rem ab initio reginae voluntati permiſerim, quid merui vita tam moderate et innocenter acta, ut mihi tam indigna repulſa ad extremum illuderetur? Non is ſum, qui genus, adfinitates, amicitias contra virtutem aeſtimem. Verum earum quoque rerum, cum cetera non deeſſent, aliquam rationem haberi debuiſſe ſi dicam, non iniquam rem peritis [ε] aeſtimatoribus dicere videbor. Nam procul dubio eſt, ſi ad togae merita etiam familiae decora accedant, dignitatem et cum dignitate auctoritatem, quae ad res gerendas plurimum confert, ei conciliari, virtutemque per ſeſe admirabilem, cumulatis aliunde ornamentis illuſtriorem effici. Opes modicas, ſplendorem frugalem, comem gravitatem in vita togata laudo. Faſtum nataleis exſuperantem, luxum cenſu majorem, impotentem dominationem non fero. Quid, quod ex aliena arca immane pretium, quod in foediſſimum illud mercimonium erogatum eſt, ſumptum dicitur? Id verum necne ſit, neſcio; hoc ſcio, non niſi cum publica indignatione id dici poſſe. Caſtos non ſolum oculos et manus, ſed lares ab omni facto turpi et opprobrio ac denique ſuſpicione puros ad ſacra juſtitiae adferri debere dico. Ganeas, aleam, comeſſationes, et hujuſmodi [ζ] impudicitiarum irritamenta deteſtor. Hoc eſt, nimirum, quod injuriam meam ex privata publicam facit. Neque vero haec a me nimia repulſae impatientia dici putes. Non is ſum qui ſuperiorem ferre nequeam. Multos hactenus patientiſſime tuli, Joannem Forgetum laudatiſſimum virum mala mea ſorte, ſed pejore reipublicae nuper ereptum ferre potui. Nicolaum Poterium, Antonium Seguierium, Edvardum Molaeum, viros graveis et irreprehenſibileis ferre poteram. Nunc mihi neceſſitas inde diſcedendi impoſita eſt, ubi non ſim qui fueram et eſſe debui. At meliore conditione in aula me futurum dicis. Quo me vocas? Ad chimaeras, phorcydas, harpyias, ſtrigas, meduſas? Ixioniam mihi nubem objicis, et amplecti ac deoſculari jubes. Apage iſta monſtra per vacuum volitantia. Solidam virtutem cubo inſidentem ſector, quae falli fallereque neſcit, vero gaudet, fucum abominatur. Ego leges colere, jura venerari, loco ſententiam dicere, alios patienter audire, fidem et ordinem [η] in omnibus ſervare qui tota vita didici, nunc ad gratiam loqui, nutus alienos obſervare, aſſentari, laetitiam pariter

VAR. LECT. [α] anxia, et ſimiles cum pontifice [β] His [γ] cauſa doleo. Nam vir [δ] fuiſſet, [ε] rerum aeſtimatoribus [ζ] impudicitiae [η] in omni re

pariter et dolorem ſingere, confuſe omnia ac perverſe agere, atque, ut paucis mul-ta complectar, inter mendacia, diſſimulationes, perfidiam, fraudes, dolos conſe-neſcere jubeor. Plus quarta parte longam vitam non petenti tribuit Deus, qui me liberum et ingenue educatum ab otio honeſto iſtuc aetatis in aulam abreptum injurioſam ſervitutem ſervire in ſenectute voluit. Nam qui poſſum? Novi vireis meas, novi ingenium ac mores, et, quod pauci faciunt, novi me ipſum. Ego ne-gotiis tractandis, ſi in meliora tempora incidiſſem, fortaſſe non impar, hodie ut res ſunt, me calumniis, potentum odiis, refrigeſcenti in horas gratiae, innume-riſque aliis injuriis, quae viro innocenti in aula ferendae ſunt, ſuſtinendis impa-rem ſentio. At enim triumvir aerario curando nuper, inquis, creatus es: ſic-cine quod plurimi, qui ſibi ac ſuis meritis multum deberi putant, adeo cupide pro honorifico laborum praemio ambiebant, tam parvi facis? Atqui jam de mea injuria cogitabatur, cum id muneris mihi demandatum eſt. Itaque volui me ab eo excuſare, jam tum praeſentiens ἐχθρῶν [α] ἄδωρα δῶρα. Sed reginae imperiis co-actus aſſenſum praebui, ne ex faſtidio meo inimici occaſionem me apud ipſam exagitandi arriperent. Et vero cum ad alia omnia ſuſpectus ſim, quid mihi cum aerario? Mene tota vita cum collybo luctari, in collybo emori? Quis putaſſet Thuanum in doctrinarum ſtudiis a puero nutritum, quem vulgo philoſophum aulici, honorifico per ſe nomine, ceterum ut ipſi putant ridiculo, in gynaeceo vocant, ex foro [β] in ſenatu inclinata jam aetate ad [γ] trapezitas et collybiſtas fuiſſe tranſiturum. Ita mea infelici ſorte effectum, ut quod aliis ornamento et pro prae-mio erat, mihi in contumeliam verterit. Jamque illuc revolvor, ut mihi ſicut in ſenatu, ſic in aula, quo me vocas, omnem ad dignitates et gratiam aditum intercluſum exiſtimem. Nam quae me cauſae a ſenatoria dignitate, eaedem ab omni gratiae ſpe apud reginam excludunt; ita perſuaſam videlicet ab iis, qui, ignavia noſtra an imprudentia incertum, priſca factionum nomina in regno re-novant, et exoletas politicorum ac zelotarum ſectas per pacem ſopitas quaſi ab inferis excitant; quo per ſciſſuram illam catholico corpore diviſo ſeditioſos ſibi addictos ad honores provehant, bonos et publicae tranquillitatis amanteis per ca-lumnias ſuſpectos reddant, ac poſtremo ad privatam vitam adigant. Et [δ] quidem hodie nulli plus in aula, plus in civitatibus et oppidis poſſunt; ſoli commendati-one ſua praefectos, provinciarum praeſides, magiſtratus, officialeis in aula cre-ant: nemoque hodie, quamtumvis majorum religionis retinens, aut innocentia ſua tutus eſt, aut ad publica munera admittitur, niſi nomen factioni dederit, et quaſi formatas ab iis acceperit. Scio D. Villaregium multis cum dejerationibus aſſeverare, nullas pontificis, nullas legati pontificii, aut eorum quos dixi, partes in hoc negotio fuiſſe; nec prohibere, quo minus ipſe ac ceteri rerum apud regi-nam moderatores, a me et omnibus qui regno bene cupiunt, ſcelerati et inteſtabi-les atque adeo Gallici nominis hoſtes habeantur, ſi ullus eorum interceſſionibus locus in magiſtratibus deligendis relictus deprehendatur. Et tamen cum in cau-ſam penitus inquirerem, nullam aliam ab eo expiſcari, nec vero divinare ipſe aut comminiſci potui. Et ut adſeverationibus tanti viri aliquid condonem, idque cauſa ejus mihi perſuadeam, vix eſt ut perſuaderi poſſit iis quos publica intereſt bene ac recte de iis rebus ſentire. Sic enim vulgo diſputant, per meam repulſam, tam diſpari ſucceſſore delecto, [ε] manifeſtiſſime id agi, ut ſoli zelotae deinceps ad rempublicam accedant, politici qui dicuntur ab ea prorſus excludantur. Itaque, ſe-cedente Harlaeo, et me indigne pulſo, cauſam novitiorum theologorum tanto fa-vore in aula ſublevatam, et in ipſorum gratiam cum academia Pariſienſis contra tenderet intermiſſam, nunc vice verſa urgeri: jamque ſermones de concilii Triden-tini promulgatione paſſim jactari, quae rege in minore aetate conſtituto magnum pontificiae auctoritati per regnum ſtabiliendae ac regiae dignitati infringendae momentum procul dubio ſit allatura. His cuniculis ante XXV annos tentatum, ac poſtremo convulſum imperium Henrico III rege, qui primaria urbe, atque adeo ſede ſua pulſus, dein per nefandas perduellium coitiones ad deſperationem adactus

VAR. LECT. [α] δῶρα ἄδωρα δῶρα. [β] ex ſenatu [γ] menſarios, trapezitas, ad collybiſtas [δ] tamen [ε] apparere

[illegible]actus, tandem et deteſtando parricidio ſublatus eſt. Iiſdem ſive inſidiis ſive armis Henricum IV, legitimum regni heredem, quibus deceſſor ejus oppreſſus fuerat oppugnatum fuiſſe: qui poſt pacem Franciae redditam merito Magni cognomentum adeptus ac toti Europae formidabilis, parum tot victoriis profecerit, ſi deteſtando et ipſe parricidio occiſus, homines poſt ſe reliquit, qui mutata temporum conditione eundem animum ſervaverint, eademque diſſidiorum ſemina ad labefactandam publicam quietem porro ſpargere non deſinant. Haec ita jactari minime ignoras. Quae ſi vera ſunt, non jam ad privatam meam injuriam, ſed ad [α] publicam, quae diu ſarta tecta his conſiliis conſervari non poteſt. Sin minus, quod potius credo et mihi perſuadeo, tamen quia dicuntur et a multis creduntur, longe graviſſime peccaſſe illos fatendum eſt, qui reginae auctores fuerunt, ut, me ſpreto, cujus opera cum bona omnium ordinum gratia uti poterat, alium ignotum ſibi ad hoc munus adſciverit; cujus comparatione ſive odio dirae ſuſpiciones tam altas in hominum animis radices egerunt, ut non niſi cum regni pernicie ex iis evelli poſſint. Vides ergo meam injuriam ita cum publico conjunctam, ut ab ea ſeparari nullo pacto [β] queat. Certe ſi extaret ullum poſt repulſam hanc in me reginae publicum aut aliud benevoli animi teſtimonium, haberem et quo me intus ſolarer, et inter amicos injuriam, quam multi in dies exaggerant, excuſarem; ſperaremque ut illae ſuſpicionum nubeculae, quae in ipſius et eorum quibus per calumnias a factioſis inſinuatae ſunt animo reſident, cum tempore evaneſcerent. Sed cum tantum mihi poſt tantam injuriam verba data ſint, nullaque re in praeſens, nulla in poſterum ſpe recreatus ſim, reliquum eſt ut illud uſurpem,

Spes et Fortuna, valete;
Vos alias poſthac ludificate animas:

et qui ad munia publica aut inutilis aut ſuſpectus ſum habitus, mihi privatim vivam; atque ad Muſarum ſacrarium, ex quo ad rempublicam capeſſendam in adoleſcentia prodieram, antequam ſenectus ingraveſcat, tanquam ad tutiſſimum tranquillitatis portum mature confugiam. Habes momenta et argumenta cauſae raptim, ac confuſe, ut in dolore collecta, quae in tuum ſinum, vir humaniſſime mihique amiciſſime, effudi, ut ea pro jure amicitiae et prudentia tua expendas, et quid mihi de me in poſterum ſtatuendum ſit, ipſe ſtatuas: quandoquidem plus tuo et amicorum, quam meo judicio ſtare decrevi. Nam ſi mihi in altum rurſus pandendi ſinus, ſi poſt unum et alterum naufragium renavigandum, ſi toties adverſantis fortunae denuo faciendum experimentum, pro ſolatio mihi, pro excuſatione apud omneis erit, quicquid amicorum ſuaſu et te auctore in ea re fecerim; ne, ſi mutata velificatione curſum tenere non potuero, propitium fruſtra Neptunum invocare videar, qui poſt tertium naufragium periculoſam adverſa tempeſtate navigationem ſuſcipere non dubitaverim. Vale, et ſive me collegam in aula habebis, ſive me privatae rationes domi retinebunt, porro amare perge. E Villebonio noſtro pridie Kal. April. A. S. M.DC.XI.

Ex MS. *A Monſieur le Preſident de Thou.*

MONSIEUR. Ayant appris depuis mon deſpart de la Cour le ſuccés de l'affaire dont nous avons ſouvent parlé, j'en ay le reſſentiment & deſplaiſir pareil à l'affection que j'ay tousjours euë à voſtre particulier contentement, et au bien que je m'en promettois pour le public. Mais puis qu'il a pleu à Dieu en diſpoſer ainſi, ce n'eſt pas à vous qu'il faut apprendre comme nous devons nous conformer à ſa volonté, & ne perdre point courage de ſervir le public; lequel reconnoiſtra tousjours par vos juſtes et ſages deportemens qu'il y a plus perdu que vous, qui avez eſté porté à cette affaire plus par le deſir d'autruy que par voſtre propre mouvement ou intereſt particulier. Les exemples ſi frequents de tant d'excellens perſon-

VAR. LECT. [α] publicam rem pertinere, quae [β] queat; quod initio dixeram.

perſonnages qui ont eſté exclus des charges auſquelles leurs merites les appelloient & la façon dont ils ſe *ſont comportez en tels accidens, il les faut prendre de* [illegible]. C'eſt pourquoy je ne feray *que vous aſſeurer de la continuation de mon affection* particuliere à vous honorer & ſervir, *n'ayant point voulu m'engager plus avant en* mon voyage, ſans vous en rafraiſchir *la memoire, & vous teſmoigner le deſir que* j'ay de meriter la conſervation de vos *bonnes graces; auſquelles je me recom*mande d'auſſi bon cœur, que je prie Dieu, Monſieur, vous donner *longue & heu*reuſe vie.

De Marſeille le 25 Avril 1611.

Voſtre tres affectionné Couſin
à vous ſervir,
LE CARDINAL DE JOYEUSE.

Ex Syll. Epiſt. Iſ. Caſauboni, Ed. Rot. 1709, *p.* 381.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

AMPLISSIME praeſes. Etſi magno repente affectus ſum dolore, qui meus in te amor eſt et obſervantia, cum intellexi non eam eſſe habitam tuae dignitatis rationem, quam tua in rempublicam ſumma merita poſtulabant haberi, et boni omnes cupiebant ac ſperabant; mox tamen, ubi ex illa indignatione colligere me cœpi, et praeſentem rerum in patria ſtatum apud me reputare inſtitui, rationibus, ut mihi quidem videbantur, non levibus ſum adductus, ut tecum actum non male putarem, et dictum vetus uſurparem, ταὐτόματον ἡμῶν πολλάκις κάλλιον βουλεύεται. Fateor durum eſſe ea ſpe excidere, quae non ex inani arrogantia, ſed ex merito concepta primum fuerit; deinde ab iis toties firmata, quorum in poteſtate erat efficere, ne verba viro gravi videri poſſent dediſſe. At non clam te eſt, vir ſapientiſſime, rerum humanarum eam eſſe conditionem, ut ea ſaepius eveniant, quae nemo futura aut fieri debere putaverat, quam quae ὁ ὀρθὸς λόγος ſuadebat eventura. Hoc cum in aliis vitae partibus poteſt obſervari, tum in honorum vel maxime tributione, qui ad aulicorum ſaepius voluntatem, quam principum, qui fere in ſuorum poteſtate ſunt, certo judicio deferuntur. Ut igitur nemo prudens mirabitur, hiſce praeſertim moribus, caculam aliquem militarem, cocum, aut lenonem, vel etiam archilenonem, ad ampliſſimam fortunam et provinciarum etiam praefecturas potuiſſe pervenire; ita profecto mirari nemo debet, bonis, integris, doctis, aut quavis alia virtute excellentibus, ad ſummas dignitates aditum non patere, et debita ipſius praemia terrae filiis deferri. Quid querimur, aut miramur? ἐπὶ τούτοις, hac, inquam, lege et conditione nati ſumus; neque huic malo remedium, dum ſtabunt res humanae, unquam afferetur. Feramus, vir ampliſſime, et feramus aequo animo, quod per rerum humanarum naturam emendari non poteſt. Simul providentiam divinam, ἣ θέμις ἐστὶ, contemplemur & admiremur. Nam quum ſuſque deque ferri omnia forte fortuna videantur, Deo tamen optimo maximo ſingulorum, quae fiunt, ratio conſtat; neque aliquid fit, quod non ei ſit multo ante praeviſum, et ἀνεξιχνιάστῳ τινὶ σοφίᾳ decretum ut fieret. Sic igitur κακῶν κακῶς βουλὰς oderimus, ut in ſapientia imperveſtigabili τοῦ ἀριστοτέχνου Θεοῦ acquieſcamus. Tu vero, illuſtriſſime vir, tot veris bonis, quae nulla vis auferre unquam tibi poterit, a ſuperis ornatus, ſi teipſum potius quam patriam, ſi tuos, ſi ſtudia quibus delectaris, ſi denique rem familiarem tuam reſpicis, cur magnopere gaudeas juſtiſſimam, niſi fallor, cauſam habes. Quid? putaſne te eo loco poſitum vel unum diem quietum fuiſſe habiturum, quum ad te vexandum omnes certatim operam ſtudiumque ſuum conferrent, qui te propter pietatem, φιλαλήθειαν, et ceteram virtutem tuam, cane et angue pejus oderunt? Illine permitterent, ut moribus tuis rempublicam regeres, quibus eſt propoſitum, quocunque tandem pacto eos de medio tollere, qui nefariis ipſorum conſiliis ſeſe oppoſuerint? Quod equidem eo confidentius dico, quod recens ſum a lectione multorum librorum ab illis peſtibus profectorum, hac ſatanica doctrina plenorum.

Horret

Horret animus meminiſſe eorum quae legi, quaeque pro fidei articulis docentur. Et creſcit tamen furor quotidie, creſcit audacia quam alit ſucceſſus. Ea doctrina regem maximum nuper nobis eripuit; eadem tamen doctrina et ejus defenſores in illa ipſa urbe, ubi tantus rex χθὲς ϗ πρώην eſt occiſus, propugnatores eſt nacta, qui libris editis, vobis omnibus conniventibus qui ad clavum reipublicae ſedetis, Marianam quidem verbo tenus damnant, at reliquos omnes perfidiae, rebellionis, et parricidii magiſtros palam laudant, ne dicam excuſant. O tempora! O mores! Et erit aliquis vir cordatus, qui pro magno ducat principem locum inter eos obtinere, quibus haec ſunt ferenda, et ſuo ſilentio comprobanda! Platonem ferunt dicere ſolitum, cum apud bonos excuſaret quod rempublicam non attigiſſet, certo conſilio ſe a publicis curis abſtinuiſſe, ubi animadvertiſſet, iis legibus et inſtitutis patriam regi, quibus mores ſui congruere non poſſent. Enimvero contra torrentem jugiter niti, quis ſine certa pernicie diutius poteſt? Haec, et ſimilia his alia, ſive exempla ſive documenta, ut revocares ad animum te rogarem, vir ampliſſime, ſi, quod ſaepe multis viris bonis accidit, ab omni cura reipublicae eſſes ſummotus. Nunc quid opus? Nam, ſi vera ſunt quae mihi narrantur, καταβὰς ἀνέβης, et meliore loco res tuae jam ſunt, quam eſſent futurae ſi aliter contigiſſet. Opto ita eſſe; et Deum veneror, ita velit eſſe faxitque. Binas tuarum nudiuſquartus accepi; alteras earum ad regem miſi, et de tua integritate prolixe ad ipſum ſcripſi. Cottonus nobilis Anglus in hiſtoria pergit ad te mittenda. De meis rebus nihil jam ſcribam, omnia enim narrabit uxor, quam, propitio numine, brevi iſthic videbis. Vale, Londini, a. d. XI Kal. Maias, MDCXI.

Ex MS. *Monſieur De Thou à Monſieur Caſaubon.*

MONSIEUR. J'ay receu la voſtre du 20 du paſſé. Je ne ſçaurois vous aſſez remercier du conjoye & reſſentiment que vous monſtrez par icelle à voir ce qui me touche. Si ce refus ne regardoit que mon injure privée, & ne s'eſtendoit juſques au public, je n'en euſſe receu ſi grand deſplaiſir que j'ay fait. Vous me connoiſſez aliené d'ambition & d'avarice, plus porté au repos qu'au travail d'une ſi penible charge, joint les raiſons deſduites ſi elegamment par voſtre Lettre, laquelle je confeſſe en cette douleur publique m'a plus apporté de conſolation, que toutes les fumées & offres labiales, que nous diſons vulgairement, de tous nos Courtiſans. Car je ne ſuis homme qui me repaiſſe de venteuſes eſperances. Si l'on me veut permettre de me retirer, & vivre privé chez moy, hors d'injures, l'on ne me ſçauroit donner recompenſe qui me puiſſe tant contenter. Enfin, je ſuis reſolu de ſuivre celuy, qui par voyes inſcrutables aux hommes, conduit les affaires des hommes & gouverne tout l'univers. Je ſuis icy en ma maiſon, me preparant à cet honeſte loiſir avec tout contentement, ſinon entant que je ſuis privé de voſtre douce & erudite compagnie, qui me fait vous ſupplier de toute affection de m'eſcrire à toutes occaſions & bien au long. Car vos plus longues Lettres me ſont les plus agreables. Le bon homme Monſieur le Febvre eſt malade avec peril. Quelle affliction à moy, en l'eſtat où je me retrouve maintenant, s'il plaiſoit à Dieu nous l'oſter, vous abſent! Je me penſerois merveilleuſement deſlaiſſé: mais il faut remettre le tout à la bonté & providence du tout-puiſſant, lequel ne deſlaiſſe jamais les ſiens.

J'attends ce qu'il plaira au ſereniſſime Roy de la Grande Bretagne de m'envoyer, & par voſtre advis feray tout ce que je pourray pour donner contentement à S. M. J'auray auſſy ſoin de ce qui vous touche. Je crois que voſtre nepveu vous aura mandé que j'ay retiré les clefs, d'autant que l'on m'avoit averti de la Cour, qu'il y avoit des importuns aprez, que j'ay deſtourné par ce moyen. Vous retrouverez tout en ſon eſtat priſtin, quand vous ſerez pour revenir, & devez par toutes les voſtres qu'eſcrivez aux uns & aux autres, principalement à nos Grands de Cour, donner eſperance de voſtre retour, afin que reteniez par ce moyen ce qu'avez laiſſé icy. Commandez moy, & vous ſervez de moy. Ma femme vous baiſe les mains. J'eſpere que nous verrons bien-toſt Mademoiſelle voſtre femme en bonne

ſanté. Je ſupplie en cet endroit noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

De Villebon ce 7 May 1611.

Voſtre bien humble & tres affectionné ſerviteur,
De Thou.

Ex Syll. Epiſt. Iſ. Caſauboni, Ed. Rot. p. 383.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Illustrissime vir. Quae nuper ad te ſcripſi cum tuis reſpondi, puto eſſe tibi reddita. Ex iis dolorem meum cognoviſti, quia dignitatis tuae ratio non eſt habita; quod tamen οὐκ ἀθεεὶ factum putamus, et magno tuo bono. Nam ſi tu illo dignus eras loco, et eras profecto digniſſimus, haud tamen ſcio an ferreum hoc ſaeculum ſatis eſſet dignum, quod te videret ad clavum illum reipublicae ſedentem. Omnes hic boni, qui tuam excellentem virtutem norunt, tibi gratulantur, et cum bonarum partium hominibus, quibus eum caſum ſcimus accidiſſe moleſtiſſimum, gemunt. Ac Deus quidem bene vertat! Multi tamen putant, majorum malorum haec eſſe praeludia. Rex ſereniſſimus literis meis factus certior de tuo conſilio, privatam in praediis tuis vitam degendi, Deum ſtatim oravit ut aliam tibi mentem daret, meque juſſit te hortari, ne rempublicam, ne patriam deſereres, in hac praeſertim tanta virorum inſignium penuria. Cogita, non eſſe te natum tibi ſolum, ſed patriae; quam difficili tempore derelinquere, prodere eſt. Cogita, omnium bonorum oculos in te eſſe conjectos; quibus ad deſperandum de ſalute patriae noli, per Deum immortalem, exemplo tuo praeire. Spero equidem, nondum omnes patriae noſtrae occubuiſſe candidos ſoles. Si tamen, peccatis noſtris exigentibus, aliter ſuperi ſtatuerint, at magnos viros, ut de imperatoribus olim dictum, ſtantes mori oportet. Tu vero mihi ignoſce, qui tam libere de his apud te. Londini, propridie Kal. Maias, MDCXI.

Ex MS. *A Monſieur le Preſident de Thou.*

Monsieur. La connoiſſance que l'on a de voſtre vertu fera tousjours juger avec quelle intention vous avez deſiré les charges, & les moyens que vous avez tenus pour y parvenir; leſquels eſtant eſloignez de ceux qui ſont les plus pratiquez en ce ſiecle, on deplorera pluſtoſt le malheur public que l'on blaſmera vos deſportemens, deſquels il me ſemble que vos amis ont avecque vous autant de ſujet d'eſtre contens que ſi les affaires euſſent eu bon ſuccés, ſingulierement de la reſolution que vous prenez de ne vous eſloigner point des affaires; leſquelles encore qu'elles ſoient auſſi eſpineuſes, que le repos ſeroit doux à une perſonne qui en ſçauroit ſi bien uſer comme vous, j'eſpere neantmoins que le contentement que vous recevrez de ſervir au public par vos travaux, mais plus encore par l'exemple de voſtre integrité & innocence, recompenſera la douceur de la vie privée. Quelque reſolution que vous y preniez, je vous prieray de croire que je correſpondray à voſtre amitié avec la meſme ſincerité & entiere affection que j'ay tousjours eue à vous honorer & ſervir, & à meriter la conſervation de vos bonnes graces; auxquelles je me recommande d'auſſi bon cœur, que je prie Dieu, Monſieur, vous donner longue & heureuſe vie.

De Rome ce 24 Juin 1611.

Voſtre tres affectionné Couſin à vous ſervir,
Le Cardinal de Joyeuse.

Comme

Comme nous n'aurons pas occaſion de mentionner cy-aprés M. le Cardinal de Joyeuſe, nous mettrons ici la Lettre qu'il eſcrivit de ſon lit de mort à M. le Preſident de Thou & à Madame ſa femme.

Ex MS. *A Monſieur & à Madame de Thou.*

MONSIEUR & Madame. Comme durant ma vie je n'ay rien tant chery & honoré que vous, la quittant je vous en ay voulu donner encore ce dernier teſmoignage, & vous apporter de plus parmy le deſplaiſir que je ſçay que vous reſſentirez de mon deceds cette particuliere conſolation, qu'ayant pleu à Dieu m'aſſiſter de ſa divine bonté il m'a donné le loiſir de le reconnoiſtre & me jetter aux pieds de ſa miſericorde, pour luy confeſſer mes fautes & luy en demander tres humble pardon. Tellement qu'ayant fait tout ce que j'ay peu penſer eſtre du bien & ſalut de mon ame, je parts de ce monde avec beaucoup de contentement ayant receu les ſacrements de la ſaincte Egliſe, & m'eſtant reſigné entierement entre les mains de Dieu, avec beaucoup d'eſperance que j'ay qu'il me recevra en ſon paradis. J'euſſe bien deſiré avant que mourir d'avoir cet honneur & cette ſatisfaction de vous voir, pour vous donner & à Mademoiſelle & à Meſſieurs vos enfans la ſaincte benediction de N. S; mais m'en voyant hors de moyen, j'ay prié le R^d Pere de Lingendes Recteur des Jeſuites de cette ville, entre les mains duquel j'ay remis ma conſcience, de la recevoir de voſtre part, & il m'a promis de la vous rendre de la mienne, priant Dieu qu'elle vous apporte toute ſorte de bien & de proſperité. Et bien qu'ayant la connoiſſance que j'ay de voſtre bon naturel, je ſoye aſſeuré qu'il ſoit inutile de vous recommander l'amour & la crainte de Dieu, & de vivre tousjours en la meſme amitié & bonne intelligence que vous avez fait juſques à preſent, ſi eſt ce que j'ay penſé que vous prendriez en bonne part que je vous en conjure pour l'amour de Dieu & pour celle que vous m'avez tousjours fait l'honneur de me teſmoigner, aprés quoy il me ſemble que vous ne devez rien tant avoir devant les yeux que le ſervice de leurs Majeſtés, vous exhortant & vous ſuppliant, autant que je dois & qu'il eſt en ma puiſſance, de ne vous en departir jamais pour quelque conſideration que ce ſoit. Quant à ce qui eſt de mon Teſtament & de ma derniere diſpoſition, je vous ſupplie tres humblement de l'avoir agreable & la mettre à execution le pluſtoſt que vous pourrez; & outre le particulier ſoin que j'ay eu de mes ſerviteurs que vous y trouverez nommez, je deſire que vous leur faſſiez le bien de les aſſiſter de voſtre faveur, & que vous les ayez tousjours en voſtre protection. Vous voulant bien de plus recommander particulierement les Protonotaires qui ſont en mon ſervice, afin que ſuivant les bons & agréables ſervices qu'ils m'ont rendus, il vous plaiſe leur deſpartir ce qui eſt de voſtre auctorité aux occaſions qu'ils en auront beſoing, & à tous mes autres domeſtiques. La particuliere affection que j'ay tousjours reconnu que le S^r d'Orſan a portée à tous ceux de noſtre maiſon, & principalement encore à moy, fait que je vous ſupplie tres volontiers de luy faire l'honneur de l'aimer & de l'avoir en voſtre protection: laquelle je vous demande encore pour le Sr de Concocelles, qui eſt un fort honneſte gentilhomme du Vivarais, lequel ayant trouvé tousjours porté de beaucoup d'affection en mon endroit, & eſtant perſonne qui vous peut rendre ſervice, je vous prie de l'aimer & le proteger en ce qu'il vous en requerra. J'adjouſteray encore à ces deux le ſeigneur Angelo Badoaro, qui eſt un gentilhomme Venitien que vous avez veu Ambaſſadeur à Paris; lequel ayant tousjours fort aimé, je l'ay jugé digne d'eſtre protegé de vous en ſes affaires, pour eſtre homme de conſideration & de beaucoup de merite. Reſte maintenant que je vous demande tres inſtamment, comme je fais, les derniers offices qu'on doit eſperer des parens & amis qui reſtent en ce monde, qui eſt de faire prier Dieu pour le ſalut de mon ame; & vous diſant adieu pour la derniere fois, je le ſupplieray qu'il vous donne, Monſieur & Madame, toute ſorte de bien & de proſperité & ſa ſainte grace.

D'Avignon ce 23 d'Aouſt 1615.

Voſtre tres humble ſerviteur,
LE CARDINAL DE JOYEUSE.

III.

III.

Gaſp. Scioppii, et Jeſuitae Machaulti ſub ficto nomine Jo. Bapt. Galli ſeſe occultantis, in Thuani Historiam ſcripta contumelioſa.

Cum noſtrum ſit, ſcripta, quae collegimus, aequa lance ita diſponere, ut tam quae adverſus Thuanum, quam quae in defenſionem ejus edita fuerint, lectorum oculis pariter obverſentur; quae in Hiſtorico noſtro Scioppius reprehendit heic inſerere non dubitabimus.

Primum autem, quid ſpeciatim de Scioppio, ut etiam de aliis id genus ſcriptoribus generatim ſenſerit Thuanus, pari jure recitare tenebimur. Is enim, ut obiter illud heic notemus, ſicut aliis, quorum intereſſet, contemptu ſolum petulantes hujuſmodi ſcriptores excipere ſuaſerat, ita cum res ſuae poſtulabant, haud aliter ſe geſſit.

Quapropter nec cum Scioppio, neque cum Machaulto, in arenam deſcendere dignatus, ad actiones, mores, totamque vitae rationem provocat, quo de fide et integritate in hiſtoria conſcribenda, quid ſtatui debeat, quiſque per ſe facile intelligat.

Hac igitur de cauſa, Commentarios de vita sua *Scioppii et Machaulti conviciis proxime ſubjungere decrevimus.*

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, du 6 Nov. 1606. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck in* 8vo. 1624. *pag.* 507, 508.

Les merites que vous eſtes acquis ſur le public vous ont desja ſuſcité beaucoup d'envieux & obtrectateurs: c'eſt l'exercice continuel de la vertu & de l'excellent ſçavoir en ceſte vie, & principalement en ce ſiecle plein de monſtres, & ne faut douter que ce grand [1] chef d'œuvre ne vous en ſuſcite de nouveaux. Il y a un maraud de pedant à Rome que l'on dict eſtre gagé pour abboyer aprés tous ceux qui par leur induſtrie & doctrine ſervent au public: il le faut laiſſer pour ce qu'il vault, & le meſpriſer ſans vous en travailler ny vous divertir de vos bonnes & ſerieuſes eſtudes. La poſterité vous rendra ce que l'ingratitude de preſent vous envie; & ce peu qui reſte de blanches ames aujourd'huy, dés ceſte heure priſe & honnore tout ce qui vient de vous, ſans s'arreſter au jappement de ces chiens importuns.

Extrait d'une Lettre de M. Pierre du Puy à M. Joſ. de la Scala du 11 *Janvier* 1607. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck in* 8vo. 1624. *pag.* 309.

Monsieur le Cardinal du Perron a monſtré combien il eſtoit amy de M. de Thou, & qu'il l'affectionnoit grandement, ayant commandé à ce Scioppius de ſe [2] taire, voulant au livre qu'il a fait contre vous, eſcrire contre ledict Seigneur Preſident ſur ce qu'il loue en ſon Hiſtoire pluſieurs grands perſonnages, comme Ph. Melancthon, M. Caſaubon, & autres.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Chr. du Puy à Rome, du 15 *Dec.* 1606.

Ex MS. *Voyez la Lettre entiere pag.* 24 *de la premiere Section de ce ſeptiéme Volume.*

Je baiſe tres humblement les mains à Monſeigneur le Cardinal du Perron, & ſuis de plus en plus ſon obligé. Encore que je ne me ſoucie d'un tel pedant que celuy dont m'eſcrivez, duquel j'ay veu l'infame [3] Commentaire *in Priapeia*; toutesfois je ſerois bien aiſe, deſirant

NOT. [1] Son Edition d'*Euſebii Theſaurus Temporum.* [2] Scioppius trompa le Cardinal s'il luy promit de ne point écrire contre M. le Preſident de Thou, car il l'attaqua violemment dans le livre qu'il faiſoit alors contre M. de la Scala; comme nous le verrons cy-aprés. [3] Ouvrage de Scioppius.

deſirant le repos, n'eſtre abboyé de tels chiens enragés. Il eſt gagé, comme vous m'eſcrivez, & de ceux que ſçavez, pour offenſer tous les gens de bien. Celuy mentionné au commencement de celle-cy [1], qui retourne bientoſt par delà, eſt ſon patron ; & penſe-t-on que c'eſt luy qui le lance contre ſon ancien precepteur [2]? ingratitude puniſſable ; & púis, que ſert pour l'avancement des Lettres, *ex [3] qua gente prognatus ſit ille literatorum princeps?* on ne ſçait que dire à ſes livres, l'on s'attache à ſon nom. Je crois qu'il aura fort appreſté à parler & à eſcrire par ſon Euſebe. Je devrois avoir part à l'envie [4], quand l'on verra mon nom au front du livre [5], mais il ſe ſçaura bien defendre tout ſeul ſans qu'il ſoit beſoin que je luy ſerve ou ſois appellé pour ſecond.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Chr. du Puy à Rome, du 1 Avr. 1607.

Ex MS. *Voyez la Lettre entiere pag.* 26 *de la* 1ere *Section de ce* 7me *Volume.*

Quant à Scioppius, il le faut laiſſer abboyer ; c'eſt un clabaud importun, il aura ſa fureur pour peine. Puiſqu'il s'eſt voulu addreſſer aux Peres Jeſuites [6], blaſmant leur diſcipline en l'inſtitution de la jeuneſſe, il peut bien eſcrire contre ceux auſquels il n'eſt obligé d'aucun reſpect: ſon Commentaire ſur les *Priapées* monſtre aſſez quel il eſt au dedans & au dehors.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, du 20 *May* 1607. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck in* 8vo. 1624. *pag.* 510.

Mais que dirons nous de ce maraut de Schoppius, que Monſieur Heinſius a ſi bien deſcrit ſans le nommer? c'eſt aſſez & trop pour tel clabaud maſtin: il eſt indigne de la cholere des gens de bien, & de la voſtre principalement. Son livre [7] eſt ſi bien receu icy, bien que ſoigneuſement imprimé à Mayence, que perſonne n'en achepte, & croy qu'il mourra dés ſa naiſſance s'il eſt negligé, comme il doibt eſtre. On m'eſcrit de Rome qu'il y en a un pareil contre Monſieur de Caſaubon. *Idem et de eo eſto judicium.* Tels vilains voudroyent occuper les bons & ſerieux eſprits à reſpondre à leurs ſales convices, & les irriter, voire deſpiter contre le public. Le vray moyen de ſe venger d'eux genereuſement eſt de ne faire pas ce qu'ils deſirent. Monſieur Caſaubon a pris ceſte reſolution par le conſeil de ſes amis. Vous devez faire le meſme, & ne penſer pas qu'un ſi deteſtable livre ait jamais veu la lumiere.

Thuanus, in Hiſtoriarum libro 125, *ſub anno* 1606, *refert Iſaacum Caſaubonum Epiſtolam luculentam ſcripſiſſe ad Frontonem Ducaeum de horrenda in Anglia conſpiratione fulminali tunc temporis detecta: quae Epiſtola, in Sylloge Roterodami edita* 1709 *in folio, reperitur pag.* 385, *et ſeq. ad quam Eudaemon Joannes convicia copioſe regeſſit. De quo ſcripto, atque adeo huic ſimilibus, hanc ſententiam profert Thuanus. Vid. p.* 347, *Tom.* VI. *hujus noſtrae Editionis.*

——— Convicia copioſe regeſſit. Et rurſus ad ea in majore opere et alieno loco Caſaubonus reſpondit, melius facturus ſi amicos audiviſſet, neque ſe cum tali adverſario commiſiſſet ; nam hodie in ejuſmodi diſſertationibus a moderatione verborum quae ubique ſervanda eſt, ad jurgia et convicia per contentionem fere deſcenditur ; quae homines maleferiati, et ſuo, aliorumque otio abutentes, ſcriptis mandare minime dubitant, famam, cum benefactis nequeant, ex maledictis ſcilicet aucupantes: quos probe ultus fuerit, quiſquis eorum ſcripta non reſponſione, ſed ne lectione quidem digna judicaverit.

In libro cui titulus Gaſp. Scioppii Scaliger Hypobolimaeus, *Moguntiae typis excuſo anno* 1607, *in* 4to, *haec leguntur adverſus Thuanum, a fol.* 326, *ad* 335.

Exemplum maledicti, quo in ipſis Haereticis flagellandis uti poſſumus, eſt Pauli Act. xiii.

Paulus repletus Spiritu Sancto intuens in eum dixit: O plene omni dolo et omni fallacia, fili Diaboli, inimice omnis juſtitiae, non deſinis ſubvertere vias Domini rectas?

Digreſſio ad conſutandum Sinonis cujuſdam artificium.

Et cum tales tam malefaciendi quam maledicendi Haereticis modi uſque eo clare nobis a Spiritu Sancto in ſcripturis praecantur, ut ipſius ſolis radio deſcripti videri poſſint ; quis non miretur ex conchyliatis et togatis iſtis mancipiis fortunaque dulci ebriolis, qui, ut eſt apud

NOT. [1] M. d'Abain de la famille de la Rochepozay. [2] Joſeph Scaliger av[illegible] Precepteur de Meſſieurs de la Rochepozay. [illegible] *Scaliger* [illegible]*bolimaeus* de Scioppius s'imprim[illegible] [illegible]'il preſſentoit luy arriva. [5] Scaliger avoit dedié ſon Euſebe à M. de Thou. [6] Scioppius les déchira cruellement dans pluſieurs Libelles ſous divers maſques de nom. [7] Le *Scaliger Hypobolimaeus.*

apud Oſeam, *in malitia ſua laetificarunt regem et in mendaciis ſuis principes*, eſſe, qui cum ſe hereditarios Catholicae eccleſiae diſcipulos et Apoſtolici ac Romani ſeminis frutices haberi velint, palam nihilominus jactare audeant, ſe ex Proteſtantibus (quos, neſcio ſuone an typographi vitio, ſed certe examuſſim optime *Proſtantes* alicubi appellant) eos potiſſimum qui in literis excelluerint, hoc eſt, qui doctrinae atque ingenii praeſidia ad oppugnandam dilectam Chriſti ſponſam, columnam illam et firmamentum veritatis eccleſiam contulerint, honorifice ſemper appellare? Oſeae vii.

Κόμπος πάρεστι, κοὐκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μή.
Hoc glorior, feciſſe nec me pernego.

Quos tamen ſi minus Paulinum illud, *Non eſt bona gloriatio veſtra*, hoc certe Pindaricum, ut homines tam literis ac poetis deditos, abſterrere debuit: 1 Cor. v.

Τὸ καυχᾶσθαι παρὰ καιρὸν
Μανίαισιν ὑποκρέκει.
Inepte alieno gloriari tempore,
Non ſimplici concordat hoc inſaniae.

Egregiam vero laudem et ſpolia ampla referet, qui hoc nomine ſibi placet, quod eos propter neſcio quid literularum honorificentius etiam quam omnes Catholicos appellat, et *eximios Lutheri fautores, quam in hac vita nequiverint, in morte demum quietem inveniſſe, et ad potiorem vitam migraſſe* ſcribit: quos omnes Apoſtolus, ut modo audivimus, Spiritu Sancto repletus, *plenos omni dolo et omni fallacia, filios Diaboli, et inimicos omnis juſtitiae* dixiſſet. Sed neſcivit Paulus literas, (quid enim ſciret ille, qui prope a jactanda inſcitia aberat, nihilque ſe niſi Chriſtum crucifixum ſcire gloriabatur?) nec ad iſtum ſapientiae gradum pervenerat, ut iſta novi generis moderatione et τροποφορίᾳ Haereticos petulantiſſimos et noxioſiſſimos laudandos potius, famae atque honoribus reſtituendos, dignitatibus, iiſque primariis, afficiendos; quam devitandos, ut ſubverſos et proprio judicio condemnatos; quam magiſtratui indicandos; quam ſtatim interficiendos, etiamſi filii et amici ſint; quam lapidibus obruendos, ut ſacerdotis imperium minuentes; quam denique ne minimo quidem humanitatis communis ſigno proſequendos eſſe ſciret. At enim dandum et concedendum aliquid eſt Chriſtianae charitati. Quid igitur? hic ſolus diligere didicit, noſque omnes acerbi illi et ferrei ſumus, quos nullius neque dolor, neque calamitas, neque innocentia ad miſericordiam poteſt inflectere? Age, eſto: num tandem majorem hic quam S. Paulus dilectionem habet, qui tanto amore flagravit, ut ante converſionem optaret anathema eſſe pro fratribus ſuis, poſt vero ſuſceptam Chriſti fidem, cuperet ipſe ſuper impendi pro aliis? Et hic tamen eſt ille, qui Romanos ab Haereticis declinare eoſdemque obſervare jubet, qui Timotheum, qui Titum filios ſuos tam ſolicite ut Haereticos devitent monet. Num etiam majori hunc charitate, quam S. Johannem, affectum putabimus? cui hoc in animo, in ore, in calamo denique perpetuo erat: *chariſſimi, diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo eſt.* At hujus tanta charitate inflammati doctoris praeceptum eſt: Formula honorifice de Haereticis loquendi.

Siquis hanc doctrinam non affert, nolite eum recipere in domum, nec Ave ei dixeritis.

Hic contra amator et miſericors noſter, non ſolum Ave ipſis dicendum, neque in domum recipiendos eos, ſed laudibus etiam invidioſis afficiendos, primariis muneribus, in [1] primiſque bibliothecis praeficiendos, hoc eſt, oleum igni, reſtinguendi cauſa, ultro ingerendum eſſe cenſet. Quo id tandem fine, quo conſilio? Ut, inquit, doceantur, et moderata ratione ad colloquia et amicas collationes invitentur. At enim tantum abeſt, ut ideo amice et humaniter complecti Haereticos ut doceantur debeamus, ut propter hoc ipſum, ne amice habeantur et inter nos tolerentur, ne docendi quidem ſint, velut jam tot Spiritus Sancti monitis probatum eſt. At habet fortaſſe ex ſanctis patribus, quo ipſe auctore ſic in amandis tuendiſque Haereticis omnes ſuperet ac relinquat. Haud vidi magis, quanquam ut demus ei auctorem non deeſſe, et quis omnium tam inſanus eſt, qui ullum ſatis idoneum auctorem contra perſpicuum Dei juſſum atque imperium inveniri poſſe ſibi perſuadeat? Et tamen compertiſſimae falſitatis eſt, quod de ſanctorum patrum auctoritate jacit. Quid enim dilucidius his Tertulliani verbis? SS. Patres odiſſe et fugere Haereticos jubent.

Ratio conſtat, in primis illa, quod fides noſtra obſequium apoſtolo debeat, prohibenti quaeſtiones inire, novis vocibus aures accommodare, Haereticum poſt unam correptionem convenire, non poſt diſputationem. Adeo interdixit diſputationem, correptionem deſignans cauſam Haeretici conveniendi: et hoc, unam ſcilicet, quia non eſt Chriſtianus, ne more Chriſtiani ſemel et iterum, et ſub duobus aut tribus teſtibus caſtigandus videretur: cum ob hoc ſit caſtigandus propter quod non ſit cum illo diſputandum. Deinde De praeſcript.

NOT. [1] *Iſ. Caſaubonum* innuit, qui Thuani commendatione bibliothec[ae] regiae Pariſienſi ab Henrico IV praepoſitus fuit.

inde quoniam nihil proficit congreſſio ſcripturarum *(id eſt, diſputatio ex ſacris bibliis)* niſi plane ut aut ſtomachi quis ineat everſionem aut cerebri.

Si Haeretici ſunt, Chriſtiani eſſe non poſſunt, non a Chriſto habendo, quod de ſua electione ſectati Haereticorum nomen admittunt. Ita non Chriſtiani, nullum jus capiunt Chriſtianarum literarum: ad quos merito dicendum eſt, qui eſtis? quando, et unde veniſtis? quid in meo agitis, non mei?

Quid? Sanctiſſimus et fortiſſimus Dei martyr Cyprianus neſcivit charitatis leges, cum in libro de unitate eccleſiae ſcriberet, Haereticum cum ſe Chriſtianum profitetur, non magis Chriſtianum eſſe, quam Diabolus ſit Chriſtus, quoties Chriſtum eſſe ſe mentitur? Cum etiam in epiſtola ad Cornelium LV tam diligenter ab Haereticorum congreſſu cavendum moneret:

Declinent fortiter, et evitent dilectiſſimi fratres noſtri verba et colloquia eorum, quorum ſermo ut cancer ſerpit. Nulla cum talibus commercia copulentur, nulla convivia, nulla colloquia miſceantur, ſimuſque ab eis tam ſeparati, quam ſunt illi ab eccleſia profugi.

Quid? Magnus Antonius tam fuit ab omni charitate alienus, crudus, et, ut Æſchyli verbis utar,

Σιδηρόφρων τε κἀκ πέτρας εἰργασμένος,

Animoque ferreo et perfectus ex petra,

ut non ipſe ſolum infinitum in Haereticos odium haberet, neque id aut precibus mitigari, aut vetuſtate ſedari pateretur, ſed illud etiam jam animam agens velut hereditatem aliquam ſuis relinqueret? Sic enim in vita ejus S. Athanaſius ſcribit:

Nunquam Manichaeis, aut aliis Haereticis ſaltem amicabilia verba largitus eſt, denuncians talium amicitiam atque ſermones perditionem eſſe animae. Sic etiam Arianos deteſtabatur, ut omnibus diceret, ad eos ne prope accedendum quidem eſſe.

Et verba moribundi haec ponit:

Haereticorum et Schiſmaticorum venena vitate, meumque in eos odium ſectamini. Scitis ipſi, quod nullus mihi ne pacificus quidem ſermo cum eis unquam fuerit.

Quid de Lucifero Sardiniae archiepiſcopo exiſtimabimus, qui ad ipſum imperatorem Conſtantium ſcribere non dubitat?

Tu, cum neges Dei filium, Gentilis aut Judaeus nobis es, teque cum tuis Arianis judicamus cultores omnium daemonum, et abominamur quo modo Judaeos.

3. de fid. cap. III. Cui ſic ſubſcribit S. Ambroſius, ut Haereticos *deteſtabiliores eſſe dicat ipſis Judaeis, qui carnem Chriſti crucifixerunt.* S. Chryſoſtomus in Matthaeum homil. XIII.

Haereticos a ſpiritu immundo obſeſſos et gentilibus eſſe pejores nemo dubitat.

Quinimmo contra Arianos ſine ulla dubitatione ſic nos argumentari docet:

Arianus eſt. Ergo Diabolus eſt.

Eat nunc bene veſtitus ille, qui Haereticos pro fratribus haberi poſtulat, eoſque ſemper honorifice ſibi appellatos gloriatur; eat, inquam, et omnes hos ſanctiſſimos patres *ſive praepoſtero religionis ardore, ſive ambitione ac rerum novandarum ſtudio* a recte conſulendo aberraſſe inſimulet? Quidni enim et hoc audeat, quem alia nihilo minori faſtu et ſupercilio, atque adeo intolerabili prorſus fraude ac fallacia ad ſublevandam Haereticorum cauſam, et onerandos invidia Catholicos in medium attuliſſe apparet? In quo non eſt quod quis maledicum me conviciatorem potius, quam accuſatorem, vel dicam Catholicorum adverſus Haereticos et eorum nutriculas propugnatorem, exiſtimet, niſi de fraude, quod inſimulo (nam de faſtu ut ipſe taceam, nemo non, ex iis quae modo attuli, judicare poſſit, cum qui ſe charitate et prudentia in complectendis et ad officium reducendis Haereticis tot patres ſanctiſſimos ſuperare, ſibique quod eos fugerit, uni potiſſimum, aut certe non niſi tribus aliquibus aut quatuor praeter ipſum laicis in mentem veniſſe perſuaſum habeat, altius quam pro hominis laici ſuique cognoſcentis modo animos ſublatos gerere) niſi, inquam, de fraude planiſſimum fecero, ut eam ab iſto admiſſam eſſe nemini non vel meridiana luce clarius appareat, quin non modo maledicus habear et improbiſſimus alieni nominis atque honoris depeculator, ſed mihi etiam calumniae notam ad caput affigant, et nemo me aditu, congreſſione, ſermone dignum judicet, omneſque, tam boni quam improbi, velut infauſti et obſcoeni ominis avem deteſtentur et abhorreant, non recuſo. Sin autem facio ut me promiſſum optima fide exſolviſſe omnes intelligant, quanquam, ut iſtius factum quam maxima concipi poteſt indignatio et odium excipiat, impetrare me tacente res ipſa debet, ſatis tamen habiturum me polliceor, ſi rationem officii mei lectoribus probem, neque a genere et inſtituto vitae meae, cujus is ſtatus eſt ut omnis mihi cura atque opera poſita ſit in Catholica eccleſia defendenda, alienum feciſſe videar. Cum igitur iſte Haereticorum patronus, *inſigne moeſtis praeſidium reis*, ſi ſuperis placet, religionis diſſidium (nam *haereſin* dicere

Faſtus Sinonis iſtius.

cere religio ei fuit) negaſſet ſanari poſſe, niſi alia, quam quae hactenus adhibita ſint reme-dia, adhibeantur, quod uſus rerum doceat, proſcriptione, exilio, ferro et flammis irritari potius et confirmari Haereticorum animos, quam ad ſanitatem revocari: alia porro remedia illa, inſtitutionem, doctrinam, colloquia et amicas collationes eſſe dixiſſet: ad extremum non modo plebem ab Haereticis deceptam (nam ſi de his tantum qui credunt Haereticis locutus eſſet, poſſet excuſari, quia eadem fere S. Auguſtini ſententia quodam tempore fuerit, quam tamen ipſe poſtea rerum uſu doctum abjeciſſe aut ſaltem correxiſſe ſe teſtatur, ut mox demonſtrabitur) ſed neque ipſa etiam capita, hoc eſt, Haereticos et exitialium doctrinarum auctores poenis afficiendos eſſe, magiſque docendo quam jubendo, magis monendo quam minando profici contendit. In quo quantum a ſacris ſcripturis et a ſanctorum patrum cum exemplis tum praeceptis diſſideat, ſatis ſuperque jam comprobavimus, neque id tamen hoc loco agito. Gravius enim eſt, quod ſequitur:

Atqui S. Auguſt. experimentis ſe probaſſe ait, multis prodeſſe cogi ad fidem, ut mox parebit.

Et certe, ſi verum amamus, in ſacrae antiquitatis vetuſtis omnibus monumentis nullum ſupplicii de Sectariis ſumpti ac probati exemplum exſtare fateamur neceſſe eſt, eccleſiamque priſcam a cruore fundendo ſemper abhorruiſſe; quod ſi quando accidit, id pii vere epiſcopi deteſtati ſunt, ut in Priſcilliano paruit, qui exitialis doctrinae auctor a Maximo, alioqui bono principe, cum ſectatoribus ſuis capitali ſupplicio affectus eſt, licet B. Martinus ab imperatore ſponſionem elicuiſſet, nihil cruentum contra reos conſtitutum iri, et Itacium epiſcopum alioſque inſtigatores ſedulo monuiſſet, ut ab accuſatione deſiſterent, nam et id ceteri epiſcopi tanquam inique factum improbaverunt. Et quanquam Itacius, callido jam ſcelere perfecto, invidiam verens fruſtra ſe ſubtraxiſſet, tamen poſtea a Theogniſto damnatus eſt: vixque B. Martinus, ac non niſi extrema neceſſitate cogente, cum illa Itacianae partis communione miſceri voluit. Ipſe B. Ambroſius in relatione ſua teſtatur, cum Treviris eſſet, abſtinuiſſe ſe ab iis epiſcopis qui Itacio communicabant, et a fide devios ad necem petebant.

Deum immortalem! (nec enim poſſum quin exclamem) haec tam inania, tam falſa, tamque facilem refutandi rationem habentia, talem virum effutire auſum, nec veritum eſſe, ne ipſae chartae, cum ſcribebat, ejuſmodi flagitia reſpuerent, ac vocem hanc mitterent:

Τί σε χρὴ τοῖον ἐόντα
Μαψιδίως ψευδέεσθαι;

Si enim nullum Haeretici, qui jure caeſus videretur, exemplum ex omni antiquitate repetere potuit, quidni ad amicos illos ſuos Calvinum, Bezam, et iis vicinum Benedictum Aretium retulit, cauſamque occiſorum Michaelis Serveti et Valentini Gentilis ab iis ſciſcitatus eſt? quidni libros eorum, quibus jus faſque eſſe defendunt, gladio in Haereticos animadvertere, inſpexit? quid afferet? quid reſpondebit? non ſe libros Haereticorum legere ſolere? atqui laudare eos et honorificentiſſime appellare ſolet. An vero juriſconſultum eſſe ſe, nec theologorum controverſiis implicari? ſiquidem Luthero dicto audiens eſſe poſſet, id ei crederem. Divinis enim rebus admiſcere ſe juriſconſultos nullo modo Lutherus voluit, id quod ſatis loquitur totum caput de juriſconſultis, quod in colloquiis ipſius convivialibus exſtat, Francofurti anno 1569. in folio, ut loquuntur, impreſſis: quorum folio 406. b. et 395. haec leguntur verba, quae me pudor meus hic afferre non ſineret, niſi intereſſe exiſtimarem ei contra quem hic diſputo, ſanctitatis et gravitatis Haereticorum, quos ipſe defendendos ſuſcepit, guſtum aliquem praeberi. Sic igitur tertius ille Elias, *divinitus*, ut Beza ait, *inſpiratus* de juriſconſulti officio praecipit:

Juriſtae quid eccleſia ſit, neſciunt, etiamſi libros ſuos omnes pervolutent; quare neque hic reformari ab iis aut in ordinem redigi nos patiemur. Omnis juriſta eſt aut nequiſta, aut ignoriſta, qui in divinis rebus minus ſapit quam occiſa ſus. Et ſi quando juriſconſultum audis de rebus divinis diſputare cupientem, ſic ei dicito: Audi ſis, homo non magni pretii: juriſconſulto non prius his de rebus verba facere fas eſto, quam porcam ventris crepitum edentem audierit. Tum me meminerit aſſurgere, nudatoque reverenter capite, genuque modice ac concinne flexo, dicat: Hanc tibi, veneranda domina avia, gratiam habeo: ſiquidem diu jam factum eſt, cum concionem non audivi. Non enim nos quid ſit eccleſia doceri ab ipſis volumus. In ſumma, niſi me remiſſionem peccatorum rogabunt juriſtae, et humiles ad evangelium adrepent, ita terroris eos et metus implebo, ut quo ſe vertant, neſciant. Equidem jura ac leges non intelligo, veruntamen dominus ſum legum in rebus quae conſcientiam attingunt.

Ut paratragoediat carnifex!

Verum, eſto non legerit illos theologorum ſuorum de puniendis Haereticis libros: num tandem ne conſtitutiones quidem imperatorias legit, et domi quoque ſuae hoſpes eſt? non plenus eſt titulus codicis de Haereticis, legibus in eam rem latis? non imperatores Valentinianus et Martianus paulo poſt S. Auguſtini obitum lege lata ſanxerunt?

Nemo hujuſmodi libros et ſacrilega ſcriptorum audeat monumenta ſervare. Quod ſi qui in his criminibus fuerint deprehenſi, perpetua deportatione damnentur. Eos vero

qui diſcendi ſtudio audiverint de haereſi diſputantes, decem librarum auri jubemus ſubire diſpendium. Ultimo etiam ſupplicio coerceantur, qui illicita docere tentaverint. Omnes vero hujuſmodi chartae et libri incendio concrementur, ut facinoroſae perverſitatis veſtigia flammis combuſta depereant.

Ecce Sectarios ultimo ſupplicio affici juſſos.

Sed non probatae fortaſſis ſanctis viris, inprimis epiſcopis, leges ejuſmodi aut poenae fuerunt. Id quidem vel ex his paucis quae ſubjiciam patrum verbis (quorum plura, ſi ſit opus, laudare poſſim) perſpicuum fiet. Cum juſſu Macarii praefecti nonnulli ex Donatiſtis in Africa ultimo ſupplicio affecti fuiſſent, Donatiſtae occaſionem hanc criminandi eccleſiam Catholicam arripuere, tanquam ſanguinariam, neque jam Catholicam, ſed Macarianam, omneſque Catholicos Macarianorum nomine nuncuparunt. Quid cenſebimus animi tum fuiſſe vere piis epiſcopis? an, quod noſter iſte cognitor Haereticorum ac defenſor pro certo et explorato confirmat, caedem Haereticorum *tanquam injuſte factam improbarunt, ac deteſtati ſunt?* nihil minus. Quinimmo Macarium Moyſis, Phineae et Eliae zelum, et amoris erga Deum legemque ejus abundantiam, imitatum laudeque maxima digniſſimum judicarunt. Id unus Optatus, qui S. Auguſtino in libro I contra Parmen. eſt *venerabilis memoriae, et catholicae communionis epiſcopus, neque S. Ambroſio diſpar,* quem S. Fulgentius *ſanctum* vocat, *nec minus fidelem Pauli interpretem fuiſſe tradit, quam aut Ambroſium aut Auguſtinum,* toto libro tertio ad Parmenianum copioſe exſequitur, unde pauca haec delibare et huc referre viſum eſt:

Auguſt. epiſt. CLXI, et CLXIV. et 2 cont. Petil. c. XXXIX.

Lib. II. ad Monimum.

Sed arguendus, ut dicitis, vobis videtur eſſe Macarius, quod ſine voluntate Dei aeſtimatis eum hoc facere non potuiſſe, *ut ſcilicet propter haereſin vel ſchiſma quenquam occideret.* Habetis hujuſmodi reos antiquos. Accuſate primo Moyſen, ipſum legiſlatorem, qui cum de monte Sinai deſcenderet, prope necdum propoſitis tabulis legis, in quibus ſcriptum erat, Non occides, tria millia hominum uno momento juſſit occidi. Macarium differte pauliſper. Phineen filium ſacerdotis in judicium provocate: ſi tamen inveneritis praeter Deum aliquem judicem. Nam quod accuſatis in perſona ipſius *(caedem ſcilicet ejus qui contra legem peccarit)* a Deo laudatum eſt, quod in zelo Dei factum eſt. Placuit Deo homicidium, quia vindicatum eſt adulterium. Supprimite interim voces, quibus in Macarium dictat invidia: recurrite primum ad Eliam prophetam, qui in rivo Cyſon, cum pareret voluntati Dei, quadraginta et quadringentos occidit. Sed forte dicitis illos merito occiſos, iſtos indigne. Nunquam ſequitur vindicta, niſi ejus anteceſſerit cauſa. Vindicavit, ut diximus, Moyſes, vindicavit Helias, vindicavit Phinees, vindicavit Macarius. Videamus quare Moyſes tria millia hominum juſſerit occidi, quare Phinees duos, et quare Elias quadringentos et quinquaginta, quare Macarius duos, quorum nomina quotidie flabello invidiae ventilatis. Omnes conſtat in eos vindicaſſe, a quibus juſſio divina contempta eſt, &c.

Gal. V.

Quid? S. Hieronymus non videtur ſatis aſſentiri Optato, cum in illa apoſtoli verba, *modicum fermentum totam maſſam corrumpit,* ita commentatur:

Igitur ſcintilla ſtatim, ut apparuerit, exſtinguenda eſt, et fermentum a maſſa vicina ſemovendum, ſecandae putridae carnes, et ſcabioſum animal a caulis ovium repellendum, ne tota domus, maſſa, corpus, et pecora, ardeat, corrumpatur, putreſcat, intereant. Arius una ſcintilla fuit, ſed quia non ſtatim oppreſſa eſt, totum orbem ejus flamma populata eſt.

De ipſis porro legibus imperatorum, quae capitis poena haereſin ſanciunt, quid antiquitati videretur, non obſcure S. Leo docet epiſtola XCI ad Turbium cap. I.

Priſcilliani ſupplicium palam hic S. Leo probat. Animadverte, lector, quid de eventu ſupplicii de Priſc. ſumpti S. Leo judicet.

Merito, inquit, patres noſtri, ſub quorum temporibus haereſis haec nefanda (Priſcillianiſtarum) prorupit, per totum mundum inſtanter agere, ut impius furor ab univerſa eccleſia pelleretur, quando etiam principes mundi hanc ſacrilegam amentiam ita deteſtati ſunt, ut auctores ejus ac pleroſque diſcipulos legum publicarum enſe proſternerent. Et profuit diu iſta diſtrictio eccleſiaſticae lenitati, quae etſi ſacerdotali contenta judicio cruentas refugit ultiones, ſeveris tamen Chriſtianorum principum conſtitutionibus adjuvatur, dum ad ſpirituale nonnunquam recurrunt remedium, qui timent corporale ſupplicium.

Satin' plane et diſerte affirmat, leges quae corporali ſupplicio et enſe non ſolum auctores errorum Haereticos, ſed etiam pertinaciores et importuniores eorum diſcipulos proſequuntur, prodeſſe et adjumento eſſe eccleſiae? contra quam iſte malae cauſae patronus pugnat, cum ſcribit:

At S. Auguſtinus multis utile eſſe ait, ut cogantur. Tuo judicio eadem ſuperſtitioni et haereſi, quae ſapientiae, vis eſt.

Alia omnia pro arbitrio civilis magiſtratus atque adeo principis ſanciuntur; ſola religio non imperatur, ſed ex praecepta veritatis opinione, accedente divini numinis gratia bene praeparatis mentibus infunditur. Ad eam cruciatus nihil valent, quin obfirmant potius animos, quam frangunt aut perſuadent. Quod de ſua illa ſapientia tam magnifice praedicavere Stoici, hoc nos multo juſtius de religione dixerimus. Nam ubi quis religione ducitur, in eo nullum habet momentum vexatio et dolor, et quicquid aliud incommodi

commodi eſt; virtute, quae ab illa praecepta opinione ingeneratur, obruitur; nihil illi eorum, quae ferenda ſunt, diſplicet.

Nimirum S. Leo vere pius epiſcopus non fuit. Id enim ſolum adhuc inſaniae hominis deeſt, ut nominatim Optatum et Leonem vere pios neget fuiſſe. Univerſe enim jam affirmavit, nullius vere pii epiſcopi ex veteri memoria exemplum afferri poſſe, qui ſupplicium de Haereticis ſumptum non dico probarit, ſed non abhorruerit, et ut inique factum deteſtatus fuerit. At enim Auguſtinus, inquit, vir pio ac miti ingenio Haereticorum ſuppliciis nunquam ſubſcripſit. Quid tu? an vero ſi quid ipſe pius ac mitis non probavit, Optatum et Leonem, qui probarunt, continuo impios ac crudeles exiſtimare oportet? poteſt laudari vir ſanctiſſimus etiam ſine aliena contumelia, atque adeo ad duorum iſtorum maximi nominis virorum laudem adjungi, ut triumviratus vere piorum epiſcoporum, qui noſtrae ſe adverſus iſtum Haereticorum adſtipulatorem ſententiae auctores profiteantur, exiſtat. Legat, qui volet, epiſt. ejus CLXVI, in qua imperatores optimos enumerat, qui ſeveriſſimas in Haereticos leges tulerunt, unumque ſolum Julianum Apoſtatam propter Catholicorum odium Haereticis faviſſe ſcribit. Verbum quod improbet, nedum quod ut rem iniquam deteſtetur Haereticorum ſupplicia, nullum ibi legitur. In epiſtola quidem ejuſdem quinquageſima ad Bonifacium, ei, quod iſte dicit, manifeſto repugnans et adverſarium invenias. Nam iſte credi poſtulat, ſi quando de ſectario ſumptum eſſet ſupplicium, pios epiſcopos id factum noluiſſe, abhorruiſſe, et ut impium atque eccleſiae in poſteritatem pernicioſum deteſtatos fuiſſe. Auguſtinus contra docet, *nolle quidem eccleſiam ullum Haereticum occidi, tamen ſicut domus David non potuit habere pacem, niſi Abſolon exſtingueretur, et David pace regni moerorem mortis filii conſolatus eſt, ſic cum ex neceſſitate nonnunquam Haereticorum nonnullorum mors ſequitur, Eccleſiam materni cordis dolorem lenire ac ſanare tantorum liberatione populorum.* Quis non videat, quantum inter utriuſque ſententiam interſit? iſte quidem Haereticorum caedem epiſcopis vere piis impiam et cum peſſimo publico conjunctam videri ſolitam contendit. Eandem Auguſt. acerbam quidem, ſed utilem tot populis, planeque nonnunquam neceſſariam ab eccleſia judicari. Neque tamen id uno tantum loco Auguſt. docet, ſed plurimis libris ſuam de poenis Haereticorum ſententiam teſtatam reliquit. At ſecundo quidem Retractationum libro, itemque epiſt. XLVIII et L, mutaſſe ac vertiſſe ſe fatetur priorem illam ſuam ſententiam, qua Haereticos ad fidem non cogendos eſſe cenſuerat, idque ſe veris victum et multorum exemplis, qui coacti ex Donatiſtis optimi Catholici evaſerint, edoctum feciſſe affirmat: quod etiam lib. II contra lit. Petiliani c. LXXXII, LXXXIII, et LXXXIV, tract. II. in Joh. Epiſt. CLXIV, CXXXVII, CLXXII, et aliis locis compluribus luculente facit. Quorum guſtum aliquem lectori hoc loco praeberi non ab re futurum puto, ſaltem ut de veritate eorum, quae noſter iſte δοκησίσοφος ad faciendam Romanae eccleſiae Hiſpaniſque invidiam pro Haereticis attulit, facilius rectiuſque exiſtimari poſſit. Quando igitur quaeritur utrum Haeretici et Schiſmatici ſint a principibus puniendi, tota quaeſtio eſt (ait Auguſtinus) utrum nihil mali agant. Qui, ſi male agunt, habent unde timeant eos, qui non ſine cauſa gladium portant. Si roges pro quo peccato puniantur Haeretici: *Pro ſacrilegio* (reſpondebit) *Haeretici erroris digniſſimas poenas luerent, etiamſi neminem violenta inſania laedere auderent: occidunt animas, affliguntur in corpore: ſempiternas mortes faciunt, et temporales perpeti ſe conqueruntur.* Sed et ſacrarum literarum teſtimonio comprobat, haereſin et ſchiſma ſive ſummi ſacerdotis deſertionem in Core, Datan, et Abiron gravius fuiſſe punitum, quam populi idololatriam et vituli adorationem. *Non autem puniretur*, inquit, *atrocius, niſi gravius penderetur et ſceleratius commiſſum.*

N. B. Neceſſitatem interdum evenire occidendi Haereticos.

Sciolus.

Audin' temporales mortes Haereticorum?

Donatiſtas, inquit, per ordinatas a Deo poteſtates cohiberi atque corrigi, mihi non videtur inutile; nam de multorum jam correctione gaudemus, qui tam veraciter unitatem Catholicam tenent atque defendunt, et a priſtino errore ſe liberatos eſſe laetantur, ut eos cum magna gratulatione miremur. Qui tamen neſcio qua vi conſuetudinis nullo modo in melius mutari cogitarent, niſi hoc terrore perculſi, ſolicitam mentem ad conſiderationem veritatis intenderent, ne forte non pro juſtitia, ſed pro perverſitate et praeſumptione hominum, ipſas temporales moleſtias infructuoſa et vana tolerantia paterentur.

Lethargici.

Iſtos ergo atroces quondam inimicos, pacem et quietem noſtram variis violentiarum et inſidiarum generibus graviter inſectantes, ſi ſic contemneremus et toleraremus, ut nihil omnino quod ad eos terrendos et corrigendos valere poſſit excogitaretur et ageretur a nobis, vere malum pro malo redderemus. Si enim quiſquam inimicum ſuum, pericuIoſis febribus phreneticum factum, currere videret in praeceps, nonne tunc potius malum pro malo redderet, ſi eum ſic currere permitteret, quam ſi corripiendum ligandumque curaret? et tamen tunc ei moleſtiſſimus et adverſiſſimus videretur, quando utiliſſimus et miſericordiſſimus exſtitiſſet.

Phrenetici.

Sed et ex illis, qui quadam vetuſta ſocordia premebantur, nonne ſalutariter regula temporalium

Lethargici.

poralium moleſtiarum excutiendi erant, ut tanquam de ſomno lethargico emergerent, et in ſalutem unitatis evigilarent? Quam multi nunc ex ipſis nobiſcum gaudentes, priſtinum pondus pernicioſi ſui erroris accuſant, et fatentur nos ſibi moleſtos eſſe debuiſſe, ne tanquam mortifero ſomno, ita morbo veternoſae conſuetudinis interirent? At enim quibuſdam iſta non proſunt. Numquid ideo negligenda eſt medicina, quia nonnullorum inſanabilis eſt peſtilentia; de quibus ſcriptum eſt: Fruſtra flagellavi filios veſtros, diſciplinam non receperunt. Puto tamen quia dilectione, non odio flagellati ſunt. Non omnis qui parcit, amicus eſt; nec omnis qui verberat, inimicus. Meliora ſunt vulnera amici, quam voluntaria oſcula inimici. Melius eſt cum ſeveritate diligere, quam cum lenitate decipere. Et qui phreneticum ligat, et qui lethargicum excitat, ambobus moleſtus ambos amat.

Hem tibi noſter Sinon.

Corripiuntur negligentes paſtores, et dicitur eis: Errantem ovem non revocaſtis, perditam non inquiſiſtis. Et vos oves Chriſti eſtis, o Donatiſtae; characterem dominicum portatis in ſacramento, quod accepiſtis: ſed erratis et peritis. Non ideo vobis diſpliceamus, quia revocamus errantes, et quaerimus perditos. Melius enim facimus voluntatem Domini monentis, ut vos ad ejus ovile redire COGAMUS, quam conſentiamus voluntati ovium errantium, ut perire vos permittamus.

Putas nullam vim adhibendam eſſe homini, ut ab erroris pernicie liberetur? cum ipſum Deum (quo nemo nos utilius diligit) certiſſimis exemplis hoc facere videas, et Chriſtum audias dicentem: Nemo venit ad me, niſi quem pater attraxerit; quod fit in cordibus omnium, qui ſe ad eum divinae iracundiae timore convertunt. Melius eſt quidem (quis dubitaverit?) ad Deum colendum doctrina homines duci, quam poenae timore vel dolore compelli: ſed non quia iſti meliores ſunt, ideo illi qui tales non ſunt, negligendi ſunt. Multis enim profuit (quod experimentis probavimus) prius timore vel dolore COGI, ut poſtea poſſint doceri, aut quod jam verbis didicere opere ſectari.

Experientia S. Auguſtini.

Et dubitas nunc, lector, quin ſanctus hic vir meritiſſimo cum iſto Haereticorum advocato expoſtulare injuriam poſſit, qui ſe ſententiae illius, quam ipſe omni vi acerrime oppugnaſſet, auctorem laudare nihil veritus fuerit? non etiam videtur tibi totidem verbis in eum, quibus Philippica octava in Fufium Calenum Cicero uti poſſe?

Hoc intereſt, Calene, inter meam ſententiam et tuam; ego nolo quenquam civem committere, ut morte multandus ſit; tu, etiamſi commiſerit, conſervandum putas. In corpore ſi quid ejuſmodi eſt quod reliquo corpori noceat, uri ſecarique patimur, ut membrorum aliquod potius, quam totum corpus intereat. Sic in reipublicae corpore, ut totum ſalvum ſit, quicquid eſt peſtiferum AMPUTETUR. Dura vox. Multo illa durior: Salvi ſint improbi, ſcelerati, impii: deleantur innocentes, honeſti, boni, tota reſpublica. Iracunde agere me tecum ſolere dixiſti. Non eſt ita. Vehementer me agere fateor: iracunde nego. Omnino iraſci amicis non temere ſoleo, ne ſi merentur quidem. Itaque ſine verborum contumelia a te diſſentire poſſum, ſine animi ſummo dolore non poſſum.

Sed hoc loco veniam mihi, lector, dabis, ſi ingenio meo utar, et ſyllogiſmum ex ſuperioribus fabricatum exhibeam. Is eſt ad hanc faciem:

S. Auguſtinus non deteſtatur, ſed magnopere probat Haereticos morte temporali affici, eorumque ſectatores ad fidem cogi, velut jam paruit.

S. Auguſtinus fuit epiſcopus pio et miti ingenio, quemadmodum iſte de eo fatetur.

Ergo quidam epiſcopi vere pii, ſive pio et miti ingenio praediti, non deteſtati ſunt, ſed magnopere probarunt Haereticos morte temporali affici, eorumque ſectatores ad fidem cogi.

Nunc inibi ſum ut promiſſa exſolvam, quodque ſupra de fraude et fallacia hominis iſtius, tam multiplicis falſitatis jam a me convicti, demonſtraturum me recepi, bona fide repraeſentem. Ut igitur doceat, vere pios epiſcopos heroicis illis temporibus ſupplicia de Haereticis, et, ut ipſe loquitur, *exitialis doctrinae auctoribus*, tanquam inique facta improbare et deteſtari ſolitos, B. Martini et S. Ambroſii exemplo utitur; quorum ille pro Haereticis imperatorem deprecatus fuerit, et eorum accuſatorem Itacium epiſcopum, ad deponendam accuſationem, ut iniquam et ſcelere implicatam, impellere cohortatione ſua ſtuduerit: uterque autem damnatione et ſupplicio Haereticorum offenſi a communione accuſatorum ſe removerint: ejuſque totius negotii Sulpicium Severum auctorem laudat; neque ego fidem ejus accuſo hactenus. Sed quod veram cauſam qua impulſus Martinus caedem Haereticorum deprecatus, quaque et ipſe et Ambroſius accuſatoribus offenſi fuerint, tam belle diſſimulat et nec verbo attingit, ejuſmodi eſt, ut ſi res ipſa minus magnum ad rempublicam momentum haberet, calliditas et ſolertia ſutelarum forenſium ſtudioſo non indigna riſum potius quam bilem movere nobis poſſet. Si enim duobus ſponſione inter ſe certantibus ni Romae ex ſummo tholo baſilicae S. Petri Venetiae adſpici poſſint, ego captus arbitrer me ſuper ſummo illo tholo conſtitiſſe et culmen turris ad S. Marci quae

Accipe nunc Danaum inſidias, artemque Sinonis.

Vene-

Venetiis eſt, clare perſpexiſſe affirmem, hacque captioſa mea ſententia alterum, qui videri Romae Venetias negarat, ut ſponſione victum ſe fateatur inducam, parum profecto viri boni officio functus merito ab omnibus exiſtimer: ſiquidem intelligunt qui dialectica didicere, in ejuſmodi ſententia ſtropham ac fallaciam ex ſophiſtarum penu et inſtrumento petitam ineſſe, quam ſive compoſitionis ſive non cauſae ut cauſae appelles licet. Neque enim aut tum, cum Romae eſſem, aut ea cauſa, quod de ſummo culmine proſpicerem, Venetias vidi, quod verba unito et conjuncto ſenſu accepta ſignificant, ſed tum, nempe cum Venetiis eſſem, et ideo, quod ad ipſam turrim propius acceſſiſſem. At eandem nobis veterator iſte Novatorum captans gratiam in re longe maximi momenti fraudem ſciens ac prudens admittit.

B. Martinus ſupplicium Haereticorum ab imperatore deprecatus eſt, et eos, qui accuſatione ſua Haereticis cauſam mortis attuliſſent, congreſſu et amicitia indignos judicavit.

Ergo vere pii epiſcopi ſupplicia Haereticorum, ut inique facta, improbare et deteſtari ſoliti fuerunt.

Verum omnino prius eſt, ſed captioſe prolatum, ob verae cauſae diſſimulationem, de qua tamen, ex iis quae modo attulimus, nemini non niſi prorſus tardo atque hebeti oboriri ſuſpicio poteſt. Quis enim temere credat, B. Martinum Haereticis ſupplicia, tanquam iniqua, deprecari potuiſſe, qui eadam S. Auguſtino et Optato ſanctiſſimis et prudentiſſimis epiſcopis tantopere probata et laudata, ac S. Leoni Priſcillianum hunc, de cujus ſupplicio nominatim agit iſte, recte atque ordine et utiliter caeſum videri ſciat? aliam aliquam igitur fuiſſe cauſam oportet, quae B. Martinum ad impediendas Haereticorum poenas impulerit. Eam duplicem Sulpicius Severus ponit. Unam, quia nefas judicabat (quid? occidi Haereticos? nequaquam, erant enim, ut ipſe ait Sulpicius, *luce indigniſſimi*, ſed) imperatorem laicum in cauſa eccleſiaſtica poteſtatem exercere et capitis epiſcopos condemnare. Altera eſt, quod epiſcopum non decere exiſtimabat accuſatorem in cauſa capitali agere. Utrumque vir ſanctus improbavit, cum quod per ſe res iniquitatem haberet, tum quod mali moris et exempli videretur; quod exemplum ſi imitarentur Haeretici, non ſolum nullam malo medicinam futuram, ſed multo majores etiam ac diuturniores in eccleſia turbas naſcituras praevidebat. Quod quidem ipſe accuſationis illius Itacianae exitus comprobavit. Eodem enim modo quo Itacius foede (ut ait Sulpicius) ſupplicando reſcriptum ab imperatore de pellendis Haereticis abſtulit, ipſi quoque, largitionibus corrupto Macedonio officiorum magiſtro, reſcriptum priori adverſarium de reſtituendis in eccleſias ſuas Haereticis ab imperatore extorſerunt: ex quo non ſolum non relevari peſtem illam eccleſiae, ſed vehementius ingraveſcere neceſſe erat. Haec conſiderans S. Martinus, et *diſſentiens*, ut ait Horatius, *exemplo trahenti perniciem veniens in aevum*, non Priſcilliani miſericordia ductus (quem, ut Haereticus non fuiſſet, propter multa turpiter ac ſcelerate ab eo facta morte affici tamen oportebat) poenis eorum intercedendum putavit. Id quod haec Sulpicii verba perſpicue confirmant:

Tum vero Idacius atque Itacius epiſcopi acrius inſtare, arbitrantes poſſe inter initia malum comprimi: ſed parum ſanis conſiliis ſaeculares judices adeunt, ut eorum decretis atque executionibus Haeretici urbibus pellerentur. Igitur poſt multa et foeda Idacio ſupplicante elicitur ab imp. reſcriptum.

Priſcillianus, ne ab epiſcopis audiretur, ad principem provocavit, permiſſumque id noſtrorum inconſtantia, qui aut ſententiam in refragantem ferre debuerant, aut, ſi hi ipſi ſuſpecti habebantur, aliis epiſcopis audientiam reſervare, non cauſam imperatori de tam manifeſtis criminibus permittere. Secuti etiam accuſatores, Idacius et Itacius epiſcopi: quorum ſtudium in expugnandis Haereticis non reprehenderem, ſi non ſtudio vincendi plus quam oportuit certaſſent. Ac mea quidem ſententia eſt, mihi tam reos quam accuſatores diſplicere. Certe Itacium nihil penſi, nihil ſancti habuiſſe definio. Fuit enim audax, loquax, impudens, ſumptuoſus, ventri et gulae plurimum impertiens.

Martinus apud Treviros conſtitutus non deſinebat increpare Itacium ut ab accuſatione deſiſteret: Maximum orare, ut ſanguine infelicium abſtineret: ſatis ſuperque ſufficere, ut epiſcopali ſententia Haeretici judicati eccleſiis pellerentur. Novum eſſe et inauditum nefas, ut cauſam eccleſiae judex ſaeculi judicaret.

Hoc fere modo homines luce indigniſſimi peſſimo exemplo necati aut exſiliis mulctati. Sic igitur in gentem ab iſto fraudem factam eſſe tam clarum feci, *quam ſolis radii olim eſſe, cum ſudum eſt, ſolent*, meumque adeo in ea detegenda et coarguenda ſtudium ac laborem ipſis etiam hominis iſtius amicis et affeclis minime improbatum iri confido.

In libro cui titulus Gaſp. Scioppii Eccleſiaſticus auctoritati Sereniſſimi D. Jacobi Magnae Britanniae Regis oppoſitus, *Hartbergae excuſo an* 1611 *in* 4to, *haec inſeruntur adverſus Thuanum, a pag.* 370, *ad pag.* 408.

CAPUT CVIII.

QUAMVIS Deus ipſe perſpicue doceat, impios Haereticos ſacerdoti ſuperbe contradicentes ad verum non converti, ac propterea morte affici debere; et ex illorum morte hanc ad ceteros utilitatem redire, quod negligentiam eorum ac ſecuritatem timor diſcutit (nam, ut Publius ait, *metus cum venit, rarum habet ſomnus locum*) et adjumenta ſive inſtrumenta veri a falſo diſcernendi, quae alioquin latent recondita, exprōmere, et rebus propoſitis accommodare docet, eoque pacto tandem ad veritatis cognitionem perducit; ſicut et Ariſtoteles homines metu ad conſultandum excitari ſcribit; quamvis igitur haec omnia Deus ipſe tam plane nos doceat, adhuc tamen audet *Thuanus* Pariſienſis ille praeſes, *in hiſtoriarum ſuarum praefatione*, hinc potiſſimum in Romanam Eccleſiam et in Hiſpanos invidiam quaerere, quod Haereticos eccleſiae contradicentes ſummo ſupplicio afficiant, et cum timorem illorum ſupplicio in diſcipulis excitatum, tum alia quoque poenarum iiſdem diſcipulis propoſitarum genera, magnas ad eos emendandos vires habere exiſtimant.

Thuanus eccleſiae in puniendis Haereticis morem calumniatur.

Hos Thuanus *ſive praepoſtero religionis ardore, ſive ambitione ac rerum novandarum ſtudio perperam conſulere* omni vi pugnat. Tametſi autem ejus improbitatem et mentiendi libidinem in *Scaligero Hypobolimaeo* a pag. 326. uſque ad pag. 336. ita detexi et convici, ut omnium eorum judicio qui vel ingenui ſanguinis guttam habent, improbiſſimum ac mendaciſſimum ſcriptorem videri oporteat; quia tamen multis ſe pro Catholico probat, et ſimulatione illa ſua non modo Galliae ſuae nocere ſtudet, dum ſententia ſua libros, quibus Haeretici plurimum jugulantur, proſcribit, itemque operam *Societatis Jeſu*, praetoriae illius caſtrorum Dei cohortis tot rebus praeclare ac feliciter pro eccleſia inclytae, calumniatur et infamat; ſed etiam non minimum ad ſeditiones ac perduelliones illas, quae vos Auſtriacos principes tot jam annis exercent, momentum attulit, quandoquidem populis veſtris ab Haereticis in errorem abductis, Galliae regis exemplum, et Thuani, velut hominis Catholici curiaeque Pariſienſis praeſidis, diſputatio (velut ego in nonnullorum libellis legi, quos vobis obtulerunt) ipſis *Autonomiam*, ſive credendi quicquid libeat poteſtatem, a vobis deberi uſque adeo perſuaſit, ut vobis tanquam tyrannis et libertatis ſuae oppreſſoribus arma inferre et invitis quicquid vellent extorquere nequaquam religioni ſibi duxerint:

Ejus hypocriſis et improbitas.

Idem ſeditionum concitator.

Et peſſime de Auſtriacis meritus.

Propter has ergo cauſas operam minime luſurus videor, ſi hominis illius in mentiendo impudentiam denuo breviter ob oculos omnibus ponam.

Primum Thuani mendacium.

Ait igitur primum omnium, *veram et unicam rationem qua religionis diſſidium ſanari queat, eſſe, ut cum Haereticis et cum exitialium doctrinarum auctoribus, non minus quam cum eorum diſcipulis, agatur, potius docendo quam jubendo, magis monendo quam minando*, ſive, *ut doceantur et colloquia amicaeque collocutiones cum ipſis inſtituantur.*

Spiritus Sanctus vetat cum Haereticis diſputari.

Sed Spiritus Sanctus, velut audivimus, vetat ejuſmodi porcis et canibus ſanctum dari, aut margaritas projici, atque adeo nec Ave eis dici permittit, ſed jubet eos devitari et ejici, tanquam homines peſtilentes et contagioſos, quorum ſermo velut cancer ſerpat, et qui monita ac ſanam doctrinam neque audiant neque intelligant. Proverb. ix. *Noli arguere* ſive erudire *deriſorem, ne oderit te.* Proverb. xxii. *Ejice deriſorem, et exibit cum eo jurgium.* Proverb. xiii. *Qui illuſor eſt, non audit cum arguitur.* Proverb. xxiii. *In auribus inſipientium ne loquaris, quia deſpicient doctrinam eloquii tui.* Iſai. xxvi. *Etiamſi miſereamur impio, tamen non diſcet juſtitiam, quia in terra ſanctorum inique egit, propterea non videbit gloriam Domini.* Pſalm i. *Impii non reſurgunt in concilio juſtorum*, id eſt, non convertuntur, etiamſi juſti eos moneant, doceant et errorem eorum condemnent. Uter igitur mentitus videri debet, Spiritus Sanctus an Thuanus?

Aliud Thuani mendacium.

Deinde contendit, *animadverſionem*, ſive poenam Haereticorum, *eſſe crudelitatem et ex odio eorum proficiſci.* Sed quanto aliter Seneca 1. de Ira cap. xv. *Corrigi nequeunt* (inquit) *nihilque in illis ſpei bonae capax eſt. Tollantur ergo e coetu mortalium, facturi pejora quae contingunt, et, quo uno modo poſſunt, deſinant eſſe mali. Sed hoc ſine odio. Quid enim eſt cur oderim eum, cui tum maxime proſum, cum illum ſibi eripio? num quis membra ſua odit tunc cum abſcindit? non eſt illa ira, ſed miſera curatio. Non ira, ſed ratio eſt, a ſanis inutilia ſecernere.*

Haereticorum poena eſt opus non odii, ſed charitatis.

Sed etiam ſi ex odio iſtos Dei et eccleſiae hoſtes occidamus, num non eo ipſo laudem meremur? an neſcit juſſiſſe Deum Deuteron. xiii. *Si tibi perſuadere voluerit frater, filius, filia, aut uxor, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, ut religionem mutes, non acquieſcas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus, ut miſerearis et occultes eum, ſed ſtatim interficies eum, ut omnis Iſrael audiens timeat, et nequaquam ultra faciat quippiam hujus rei ſimile?*

Falſam religionem ſequentes odio habendi et interficiendi.

an uſque eo in hiſtoria ſacra imperitus et hoſpes eſt, ut neſciat *quid de pio rege Aſa ſcriptum ſit* 2 Par. xv. *Intravit ex more ad corroborandum foedus, ut quaereret Dominum Deum* PATRUM *ſuorum in toto corde et tota anima ſua. Si quis autem*, inquit, *non quaeſierit Dominum Deum*

Edictum de occidendis falſam religionem amplectentibus.

patrum ſuorum (id eſt, ſi a majorum ſuorum religione veteri defecerit) *moriatur a minimo uſque ad maximum, a viro uſque ad mulierem. Juraveruntque Domino voce magna cum exſeſecratione: praeſtititque eis Dominus requiem per circuitum.* Non legit quae Deus Zach. xiii. de ſtatu eccleſiae praedixit. *Cum quis falſum prophetaverit*, ſive ſcripturas falſo interpretatus fuerit, *occident eum pater et mater ejus qui eum genuerunt.* Quod etiam Luc. xiv. Chriſtus ita confirmat: *ſi quis venit ad me, et non odit patrem ſuum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et ſorores, non poteſt meus eſſe diſcipulus*, ſi nimirum ab iis impediatur Chriſti gloria ſeu vera religio. Matth. x. *Veni ſeparare hominem adverſus patrem ſuum, et filiam adverſus matrem ſuam, utque inimici hominis fiant, qui ſunt domeſtici ejus. Non veni pacem mittere, ſed gladium.* Utrius ergo magis probari debet ratio, Thuani an ipſius Dei? Hoc amplius affirmat Thuanus: *Certe, ſi verum amamus, neceſſe eſt fateamur, in omnibus vetuſtis ſacrae antiquitatis monumentis nullum exſtare exemplum ſupplicii de Sectariis ſumpti ac probati, et eccleſiam priſcam a cruore fundendo ſemper abhorruiſſe; quod ſi quando accidit exitialis doctrinae auctores occidi, id vere pii epiſcopi deteſtati ſunt, in primis ſanctus Auguſtinus, vir pio et miti ingenio, qui ſuppliciis Haereticorum nunquam ſubſcripſit.* Audiamus ergo S. Auguſtinum, cujus epiſt. XLVIII ad Vincentium haec ſunt verba, &c.

Aliud Thuani mendacium.

Mea primitus ſententia ERAT, neminem ad unitatem Chriſti eſſe cogendum: verbo eſſe agendum, diſputatione pugnandum, ratione vincendum, ne fictos Catholicos haberemus, quos apertos Haereticos noveramus. Sed haec opinio mea non contradicentium verbis, ſed demonſtrantium ſuperabatur exemplis. Nam primo mihi opponebatur civitas mea, quae cum tota eſſet in parte Donati, ad unitatem Catholicam timore legum imperialium converſa eſt: quam nunc videmus ita hujus veſtrae animoſitatis perniciem deteſtari, ut in ea nunquam fuiſſe credatur. Ita aliae multae, quae mihi nominatim commemorabantur: ut ipſis rebus agnoſcerem, etiam in hac cauſa recte intelligi poſſe, quod ſcriptum eſt, Da ſapienti occaſionem, et ſapientior erit] *Haec ille.* Alia ejuſdem S. Patris verba afferre nihil attinet, cum et ex *Hypobolimaeo* peti poſſint, et haec ipſa Thuanum, plus quam ipſius honori expediat, impudentiſſimi mendacii convincant, ut mirari ſatis nequeam qua fronte adhuc in curiam venire, et collegiis ſuis, in quibus viros inſigni virtute et eruditione praeditos inveniri complures conſentaneum eſt, os ſuum oſtendere audeat. Apud nos quidem Germanos, ſi quis calceolarius, ſartor, piſtor, faber ferrarius, aut quicunque opifex, in tam turpi mendacio, imo falſi crimine deprehenſus eſſet, ceteri ejus congreſſum et convictum ſtatim adverſarentur, et ex communi corporatorum, ſive ejuſdem artificii opificum, ſententia ipſi, velut infami, opere faciundo interdiceretur. An autem in Gallia curiarum praeſides impune et ſalvo honore tam aperte mentiri, et mendacio ſuo non tantum eccleſiae Romanae invidiam conflare, ſed etiam imperatoris, regis Catholici, ceterorumque principum Auſtriacorum ſubditis rebellandi auctoritatem dare, eoſque velut vocis ſuae claſſico ad arma ſtimulare poſſint, id ego collegis ejus, ſenatoribus ampliſſimis, conſiderandum relinquo: quos ut patriae amantes eſſe ejuſque et utilitati et gloriae ſervire adeo non moleſte fero, ut etiam eo nomine commendare eos non dubitem, ſic nec ab ipſis vitio mihi datum iri confido, quod, ut matris eccleſiae honori ne deſim et auguſtis patronis meis fidelis conſiliarii ac miniſtri operam navem, fraudem et impoſturam Thuani detegendam ſuſcepi.

S. Auguſtinus prius putabat cum Haereticis agendum verbis.

Sed poſtea mutavit ſententiam.

Quanti referat Thuani, ipſum non eſſe Germanum.

CAPUT. CIX.

TAMETSI autem Thuanus nec Auguſtini nec aliorum ſanctorum patrum, imprimiſque eorum verbis quos in *Hypobolimaeo* teſtes citavi, convinci poſſet, tamen vel ſolam S. Bibliorum auctoritatem merito, ne tam aperte mentiretur, revereri debuit. Quid enim? non fuit Moyſes vir pio ac miti ingenio, de quo Num. xii. legimus, fuiſſe *virum mitiſſimum ſuper omnes homines, qui morabantur in terra?* At enim hic uſque eo zelo et odio in apoſtatas indulſit (quem Thuanus *praepoſterum religionis ardorem* vocat) ut praeciperet Levitis: *Ponat vir gladium ſuper femur ſuum, et occidat unuſquiſque fratrem et amicum et proximum ſuum*; eiſdemque XXIII hominum millibus occiſis ſic rem geſtam gratularetur: *Conſecraſtis manus veſtras Domino; unuſquiſque in filio et fratre ſuo, ut detur vobis benedictio*, Exod. xxxii. Sed etiam *Eliam* credibile non eſt minori quam Thuanum charitate et manſuetudine affectum fuiſſe. Is tamen octingentos et quinquaginta ſacerdotes ac prophetas Baal gladio occidit, 3 Reg. xviii. quod *fatuitate ſua deciperent populum Iſrael*, velut Jerem. xxiii. Legimus *David* quoque, de cujus manſuetudine, quamque vel ab eorum qui majeſtatis imminutae ac laeſae crimen commiſerant ſanguine fundendo abhorruerit, paſſim ſcriptura teſtatur, quanto eorum odio flagraret qui a vera religione deſciviſſent, non uno loco profeſſus eſt. v. g. Pſal. xxv. *Domine, dilexi decorem domus tuae, et locum habitationis gloriae tuae. Odivi eccleſiam malignantium, et cum impiis non ſedebo.* Pſal. cxxxviii. *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et ſuper inimicos tuos tabeſcebam? perfecto odio oderam illos, et inimici facti ſunt mihi.* Pſal. c. *Facientes praevaricationes odivi. In matutino* (id eſt, ſtatim ut exorti fuerant)

Thuani mendacium ex ſacris literis refutatum.

Moſes vir mitiſſimus.

Zelo religionis multa hominum millia cecidit.

Idem zelus in Elia.

Et in Davide.

David Haereticos ſtatim interficiebat.

rant *interficiebam omnes peccatores terrae* (qui terram ſive homines terrae, *peccare faciunt in verbo*, Iſai. xxix. *qui per dulces ſermones et benedictiones ſeducunt corda innocentium*, Rom. xvi.) *ut diſperderem de civitate Domini omnes operantes iniquitatem.* Sed ut nulla talis odii piorum

Thuanus ſenſu communi convincitur.

erga eos qui a vera pietate deſciſcunt, exempla extarent, ſenſus tamen communis, ſi quem modo habet Thuanus, eum docere poterat, fieri non poſſe, quin quo quiſque eſt religioſior, eo pejus impium omninoque a religione ſua quam veram putat alienum oderit; non modo quia natura fert, ut amemus eos qui eadem quae nos volunt, ac propterea res omnes, amicos et inimicos, multo autem magis deos et genios tutelares nobiſcum communes habent, ſtudiiſque ac vitae genere, inprimis autem religionis profeſſione nobis ſunt ſimiles, odio autem habeamus, ſaltem non amemus, qui contraria volunt, nobiſcum diſſident, neque eorum quae maxime vellemus, commune quicquam habere volunt: ſed etiam

In religione diſſidentes non poſſunt mutuo ſe amare.

quia putant omnes recte de Deo ſentientibus, itaque ut oportet eum colentibus, omnia proſpere cedere; illos autem qui vel in utroque vel in alterutro peccant, ſive aut nullam aut falſam religionem ſectantibus, Deum cum ipſis, tum aliis qui negotii quicquam cum iis commiſcent, infeſtum reddere et mala multa arceſſere perſuaſum habent. In quo quam non fallantur, *conſultatio* mea *de Germaniae ſtatu*, cum ratione tum ſacrarum literarum auc-

Thuanus ſuos inimicos propinquis ſuis vult exoſos eſſe.

toritate, pluribus demonſtrat. Et vero poterit Thuanus, vel de ſe conjectura ducta, omnis hujus rei veritatem nullo negotio, ſi velit, invenire. Si enim ego Pariſios nunc venirem, et ipſe me a liberis, ſi quos habet, ac propinquis ſuis honorifice accipi videret, non eſt dubium quin ſe ab iis negligi exiſtimaturus, ac propterea non mediocriter ſtomachaturus ſit, quod in eum benevoli eſſe ſuſtineant, cui ſe mendaciſſimum et improbiſſimum hominem videri, et ita palam libris editis deſcribi et infamari non ignorent. *Iraſcimur*, ait Ariſtoteles, *etiam iis qui bono animo ſunt*, ſive qui nihil commoventur aut turbantur, *in rebus noſtris adverſis. Nam ſignificationem dant ſe parvi nos facere*, quaſi videlicet res frivola ac nullius momenti eis videatur, quod male nobiſcum agitur. Et quidem tanto magis iis ſuccenſemus, quanto aequius videtur eos nobiſcum condoleſcere et injuria nobis facta commoveri, tanquam quos vel ſanguinis propinquitate conjunctos habemus, vel beneficiis affecimus. Nam ad propinquos honos et ignominia noſtra pertingit, ut eos parvi facere quam bene vel male audiamus minime omnium conveniat. Qui vero beneficia a nobis acceperunt, niſi tuendo honore noſtro et odio habendis iis qui nos infamant gratiam referre ſtudeant, perinde ſe gerere videntur, (ait Ariſtoteles) quaſi ab inferioribus acceperint, ſive quaſi nos debitum ipſis tribuerimus, neque laudem aut gratiam eo nomine mereamur.

Quidni ergo velit Deus ut iraſcamur Haereticis? A quibus habetur pro mendaci.

Quid igitur? non iraſci putabimus Deum, ſi nos in tanta quam ipſi faciunt Haeretici contumelia aequis animis eſſe, et inimicis ejus familiariter uti videat? ipſe enimvero eſt, qui ſe *fortem zelotem* eſſe omniaque ad ſuam gloriam referre profitetur. Quomodo ergo non ſtomachetur, ſe pro mendaci, perfido et foedifrago ab Haereticis haberi? ipſe foedus cum eccleſia fecit, *eamque ſibi in ſempiternum ſponſavit* (Oſeae ii.) juravitque ſuum Spiritum ſuumque verbum ab ore ſeminis Chriſti ſive epiſcoporum, in primis ejus cujus fidem non defuturam dixit, in aeternum non receſſurum, velut paulo prius ipſa ſcripturae verba quibus id continetur audivimus. Sed Haeretici eccleſiam non in ſempiternum ſponſatam eſſe, adulteramque factam et paſtores eccleſiae jam inde ab apoſtolicis temporibus uſque ad Lutherum Spiritu et verbo Dei caruiſſe dicunt, quemadmodum ſupra Lutheri verba de Concilio Nicaeno primo retuli: *in eo non fuiſſe ullum epiſcopum qui vel minimum de Spiritu Sancto olfecerit.* Atqui, ut Baptiſtes ait Joan. iii. *Quem miſit Deus, verba Dei loquitur: qui autem accipit ejus teſtimonium, ſignavit quia Deus verax eſt.* Quaſi dicat: Deus Iſai. lix. Chriſto, quem miſſurus erat, promiſit, ſe Spiritum et verbum ſuum ei daturum: *Cum venerit Sioni redemptor ejus, hoc foedus meum cum eis: Spiritus meus qui eſt in te, Chriſte, et verba mea quae poſui in ore tuo, non recedent ab ore tuo uſque in ſempiternum.* Itaque non eſt dubitandum, quin Chriſtus qui jam venit, verbum Dei loquatur. Et qui ei credit, ſignavit, ſive confirmavit, ac velut conſignatis tabulis ſive chirographo ſuo ac ſigillo teſtatus eſt, ſe Deum pro veraci habere. Ergo qui Chriſto non credit, ſignavit quod Deus ſit mendax, neque praeſtet quod foedere facto promiſit. At enim ibidem Deus promiſit, etiam ab ore ſeminis Chriſti, ſive apoſtolorum, et ab ore ſeminis ſeminis Chriſti, ſive epiſcoporum, Spiritum ac verbum ſuum in ſempiternum non receſſurum: quemadmodum etiam Chriſtus Joh. xiv. eundem Spiritum ac verbum ſuum apoſtolis daturum ſe promittit, *ut maneat in eis uſque in aeternum*; quibus etiam dixit Lucae x. et Matth. x. *Qui vos audit, me audit; qui vos ſpernit, me ſpernit; non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis.* Ergo qui credit apoſtolis, ſemini Chriſti, et ſemini apoſtolorum, ſive epiſcopis, *ſignavit quia Deus eſt verax*; *qui non credit* (quod Haeretici faciunt) *ſignavit Deum eſſe mendacem.* Cui ergo jam veriſimile fiat, Deum tanta contumelia non inflammari ad iram, ut faciat nobis quod ipſe minatur Ezech. xxi. *Ecce ego ejiciam gladium meum de vagina ſua, et occidam in te juſtum et impium?* quomodo etiam nobis non ſuccenſeat, ſi, cum filii ejus ſimus, nihil ignominia ejus commoveamur, ſed ultro etiam inimicis ejus amici

amici vivamus? *Viri mali*, ait Salomon Prov. xxviii. *qui derelinquunt legem, non cogitant judicium*, ut blaſphemantem ſcilicet impium judicent, et in eum zelo Dei accendantur, quemadmodum Judas monet ut Haereticos *arguamus judicatos*: ſed ultro etiam *laudant impium*: *qui autem cuſtodiunt legem et inquirunt Dominum, animadvertunt omnia*, ſive, nihil ad contumeliam Dei pertinens negligunt, *et ſuccenduntur contra impium*. Ita ſuccenſus fuit Phinees, qui arrepto pugione principem tribus Simeon occidit, eaque caede manus ſuas Domino conſecravit, ut Deus zelum hunc (*praepoſterum illum*, ut Thuanus ait, *religionis ardorem*) *ei ad juſtitiam reputarit et ſummo ſacerdotio remuneratus fuerit*, Numer. xxv. et Pſalm. cv. Rex autem Joſaphat, quamvis *ambularet in viis David patris ſui, et pergeret in praeceptis Dei, faceretque rectum in conſpectu Domini, et cor ejus audacia ſumpta propter vias Domini lucos de Juda ſuſtuliſſet, ac ſacerdotes et Levitas cum libro legis Domini in cunctas urbes Juda, ut populum docerent, miſiſſet*, ſive, quamvis Lutheri et Calvini haereſin ex regno ſuo proſcripſiſſet, et Jeſuitis ac monachis collegia ac monaſteria et eccleſias aedificaſſet (3 *Reg*. xxii. et 2 *Par*. xvii.) quia tamen cum haeretico ſive idololatrico rege Iſraeel foedus ejuſmodi fecit, quo eoſdem amicos et inimicos uterque habere tenebatur, ejuſque filiam haereticam filio ſuo uxorem dedit, Deum irritavit, velut ei propheta nunciat, 2 Par. xix. *Impio praebes auxilium, et his qui oderunt Dominum amicitia jungeris: et idcirco iram quidem Domini merebaris, ſed bona opera inventa ſunt in te* (quaſi dicat: ſed es tamen bonus Catholicus, putaſque bona opera tibi ad ſalutem eſſe neceſſaria, neque ſolam fidem ſufficere) *eo quod abſtuleris lucos de Juda, et praeparaveris cor tuum ut requireres Deum patrum tuorum*, ſive, ut veterem religionem quam majores tui habuerunt defenderes. Cum autem, hac admonitione contempta, denuo cum Ochizia rege Calviniano, *cujus opera fuerunt impiiſſima, amicitias iniſſet*, ut claſſem ad petendum ex Ophix aurum communibus impenſis inſtruerent, ex alio propheta audivit: *Quia habuiſti foedus cum Ochozia, percuſſit Dominus opera tua, contritaeque ſunt naves, nec potuerunt ire in Ophix*, 2 Par. xx. Quamvis autem ab hac poſtea regis haeretici ſocietate diſceſſerit, neque denuo claſſem ſuam cum navibus ejus jungere voluerit (3 *Reg*. xxii.) nequaquam tamen inter bonos ſive perfectos Judae reges numerari meruit. *Praeter David et Ezechiam et Joſiam omnes reges Juda peccatum commiſerunt: nam reliquerunt legem Altiſſimi, et contempſerunt timorem Dei*, Eccli. xlix. Joſaphat enim non quidem Altiſſimi legem reliquit, ſed tamen timorem Dei contempſit, ſive, non timuit Dei offenſam ex inito cum Haereticis foedere excipere. Hoc exemplo moniti rectiſſime vos, auguſti principes, facitis, cum foedus omne cum Haereticis et Infidelibus abominamini; ac ne inducias quidem pactumque de damno mutuo non inferendo, niſi populorum veſtrorum rationibus ita poſtulantibus, facere, potiuſque veſtra ipſi vineta caedere, (quod quidem in vobis eſt) quam gladium ab exequendo Catholicae religionis zelo feriatum geſtare animum inducitis. Felicitatem quam Galliae reges jam inde a *Franciſco primo*, ex ſuſcepto adverſus veſtros majores Haereticorum patrocinio initoque cum Turcis foedere, perceperunt, non eſt cur eis invideatis. Faxit Deus, ut hodierno regi pupillo ſanguis ille, quem per matrem reginam chriſtianiſſimam et religioſiſſimam a vobis Auſtriacis traxit, veſtram apoſtolicae ſedis obſervantiam, et Catholicae fidei, adverſus Infideles et Infidelibus longe execrabiliores Haereticos, armis et legibus defendendae ardorem excitet, neque quid Thuanus eique ſimiles apoſtatae et relapſi Haeretici, Catholicos ſe profeſſi, aliter conſulant, in aures admittere libeat, quippe quos mendacii atque fraudis palam convincere tam nullius ſit negotii, velut etiam ex his ejuſdem Thuani verbis conſtare poteſt: *Alia omnia pro arbitrio civilis magiſtratus atque adeo principis ſanciuntur, ſola religio non imperatur. Ad eam cruciatus nihil valent. Nam ubi quis religione ducitur, in eo nullum habet momentum vexatio et dolor*, &c. Deus enim diſertim et perſpicue contrarium affirmat, Iſai. xxviii. *Tantummodo ſola vexatio intellectum dabit auditui*. Et Prov. xxix. *Virga et correptio tribuunt ſapientiam*. Prov. xxvi. *Virga in dorſo imprudentium*. Prov. xxii. *Stultitia colligata eſt in corde pueri, et virga diſciplinae fugabit eam*. Prov. x. *Virga in dorſo ejus qui indiget corde*. Pſal. lxxvii. *Non crediderunt in mirabilibus ejus. Itaque ira Dei aſcendit ſuper eos, et occidit pingues eorum. Cum autem occideret eos, quaerebant eum, et revertebantur*, ad veram nempe religionem. Pſal. lxxxii. *Perſequere eos in ira tua: imple facies eorum ignominia et quaerent nomen tuum, Domine*.

Qui amant Deum, oderunt hoſtes Dei.

Zelus Phineae.

Joſaphat erat quidem rex pius.

Tamen Haereticos non valde oderat.

Itaque Deus eum punivit.

Auſtriacorum erga Haereticos odium.

Aliud Thuani mendacium.

CAPUT CX.

FIT quidem (fateor) ut nonnullis nihil virga, nihil flagella, nihil cruciatus proſint, quorum ſcilicet adulta et corroborata eſt malitia, qui non tantum laqueo conſuetudinis vel auctoritatis, aut alicujus ſive cupiditatis ſive metus captivi tenentur, ſed etiam *ſunt in felle amaritudinis et obligatione iniquitatis* (ut Simon ille Magus *Act*. viii.) qui, ut vel plus ſapere videantur et diſcipulos poſt ſe abducant vel ventri ſuo ſerviant vel denique aegre faciant

Qui ſint illi, qui neque dolore neque metu convertantur.

ciant paſtoribus et epiſcopis, diſſenſiones et offendicula facere et *ſectas perditionis blaſphemantes non metuunt introducere* (2 Petri ii.) quos etiam propterea Deus Satanae excaecandos et indurandos tradit; ut non magis quam Pharo, tot plagis affecti, reſipiſcere queant. Nihilominus etiam hos occidi Deus jubet *Deuter.* xvii. non ut ipſi bonam mentem capeſſant (*nec enim reſurgunt* tales *impii in judicio et conſilio juſtorum*, Pſalm i. et *omnes* qui ſic ad Haereſin *ingrediuntur*, *non revertentur*, *nec apprehendent ſemitas vitae*, Prov. ii. *Et ſi contuderis ſtultum in pila*, *quaſi ptiſanas*, *feriente deſuper pilo*, ſive, ſi eum in mortario velut hordeum in piſtillo piſaveris, *non auferes ab eo ſtultitiam ejus*, Prov. xxvii.) *ſed ut cunctus populus audiens timeat*, *et nullus deinceps intumeſcat ſuperbia*, ſive, ut ne malum ſerpat, alioſque adhuc ſanos inficiat (*Haereticorum ſermo*, ait Paulus 2 Tim. ii. *velut cancer ſerpit*) ſive, *ne ferax lupus rapiat et diſpergat oves*, Joh. x. Perinde ergo facit Thuanus ac ſi diceret: Membrum hoc cancro jam infectum eſt: Itaque amputari non debet, nihil enim proficies, nec ſanitatem ei reſtitues. *Vel:* Lupus nunquam mutabit naturam, quin rapiat et diſpergat oves ubicunque poteſt: Itaque nihil proficiet paſtor perſequendo, occidendo, et de medio tollendo lupo. Quo ecquid tandem dici poteſt ſtultius? Deus *Ezech.* xxxiv. diſertim eccleſiae ſuae tanquam ovibus gregis ſuae ita pollicetur: *Faciam cum eis pactum pacis*, *et ceſſare faciam beſtias peſſimas* (lupos) *de terra*, *ut ſecuri dormiant in ſaltibus*, ſive, *ut ſint in terra ſua abſque timore. Non erunt ultra in rapinam*, *neque beſtiae terrae devorabunt eos*, *ſed habitabunt confidenter*, *abſque ullo terrore.* Sed Chriſtus Matth. vii. Paulus Act xx. et 2 Tim. iii. et Petrus 2 Pet. ii. *multos lupos* fore praedicunt *rapaces*, *minime parcentes gregi*, *ac propterea paſtores jubent vigilare*, *attendere*, et conſequenter facere ceſſare beſtias illas peſſimas. Quomodo autem? hoc Davidis prophetia noviſſima praemonſtrat, cum eccleſiae Chriſti ſtatum deſcribit, 2 Reg. xxiii. *Praevaricatores* (qui in Dominum praevaricati ſunt, quia filios alienos genuerunt, *Oſe* v. ſive, quia diſcipulos poſt ſe abduxerunt *Act.* xx.) *quaſi ſpinae evellentur univerſi*, *quae non tolluntur manibus: et ſi quis tangere* ſive de medio auferre *voluerit eas*, *armabitur ferro et ligno lanceato*, *igneque ſuccenſae comburentur ad nihilum.* Sed etiam Paulus qui cancro, contagioſiſſimo malo, ſimiles facit Haereticos, quid adverſus eos ſuſcipi debeat ſatis manifeſte demonſtrat, 1 Cor. v. *Auferte malum ex vobis ipſis: neſcitis quia modicum fermentum totam maſſam corrumpit?* fieri nimirum nequit, quin alios Haeretici ſuo fermento ſive *doctrina et hypocriſi* (velut Chriſtus *fermentum* interpretatur Lucae xii, et Marci xvi.) aut etiam velut cancer cetera membra, inficiant et corrumpant. Itaque auferendi ſunt, ac velut membrum jam infectum ferro recidendi. *In corpore* (ait Tullius) *ſi quid ejuſmodi eſt quod reliquo corpori noceat*, *uri ſecarique patimur*, *ut membrorum aliquod potius*, *quam totum corpus intereat. Sic in reipublicae corpore*, *ut totum ſalvum ſit*, *quicquid eſt peſtiferum amputetur. Dura vox. Multo iſta durior: Salvi ſint improbi*, *ſcelerati*, *impii: deleantur innocentes*, *honeſti*, *boni*, *tota reſpublica.* Atque hoc ipſum Salomo dicit loco ſaepius laudato, Prov. xix. *Peſtilente multato*, ſeu flagellato, *ſtultus ſapientior erit*; tametſi iis verbis non modo reliquos ſanos ſervari, ſed hoc amplius, jam contagione aliquantum affectos perſanari et reſtitui docemur, ut etiam Haereticorum diſcipulos recte atque utiliter timore aut dolore ad eccleſiam redigi ſeu compelli nequaquam ſine impudentia aut inſcientiae nota *Thuanus* neget, cujus hujuſmodi fere eſt ratio: Oves jam longe a grege aberrarunt: Itaque fruſtra paſtor abit eas quaerere, et durus eſt ſi inventas in humeros imponat, et ſua ſponte ſive ſuis pedibus redire ad gregem renitentes reportet. *Vel:* Oves ſcabioſae factae ſunt: Itaque fruſtra eas paſtor a reliquo grege ſecludit et ſanare conatur. *Vel:* Oves ſublatae ſunt a fure et latrone, qui non per oſtium in ovile ingreſſus eſt, ſed aliunde aſcendit: Itaque nihil proficit paſtor, ſi eas vindicet et a fure repetat. Quis autem non vel hinc videat quid ſit illud quod Thuanus quaerit, tametſi verbis id promere non audeat? Alterutrum quidem certe ſentire ſe fateatur neceſſe eſt. Aut Proteſtantes non errare, non languere, non aegrotare, non ſcabioſos, nec furibus et latronibus in praedam ac rapinam eſſe, ſive, Calvinum et Lutherum non eſſe fures, latrones, lupos, haereticos, et qui credunt illis, atque ab eccleſia Catholica diſceſſerunt, non errare, non perire: Aut boni paſtoris et epiſcopi non eſſe quaerere oves quae errarunt, neque inventas, ſi ſua ſponte redire nolint, in humeros imponere et reportare, nec aegras ſeu ſcabioſas ſanare, nec raptas denique vindicare. Si prius ſentit Thuanus, oportet ut ſit inſignis impudentiae nebulo, qui ſe Catholicum profiteatur, et tamen Haereticos errare neget. Sin poſterius; ſtultiſſimus eſt, et dignior qui Abderitarum dictatorem agat quam qui conſilio regio praeſit. Nam quod dicat ille, interdum medicinam aegris non prodeſſe; quod quaeritur non inveniri; quod furto ablatum eſt, non recuperari: num tandem propterea officio ſuo deeſſe paſtores debent? an ignorat quid Seneca reſpondeat argumento, quo a ſanandis amici cujuſdam ſui vitiis jam adultis deterreri poterat: *Reſpice aetatem ejus jam duram et intractabilem. Non poteſt reformari. Tenera finguntur. An* (inquit Seneca) *profecturus ſim neſcio. Malo ſucceſſum mihi quam fidem deeſſe*; *nec deſperaveris etiam diutinos aegros poſſe ſanari*, *ſi contra intemperantiam ſteteris*, *ſi multa invitos*

Quare tales occidi Deum juſſerit.

Ne alii eorum ſequantur exemplum.

Thuani ſtoliditas.

Deus eccleſiae promittit fore ut lupi de medio tollantur. Haeretici autem ſunt lupi.

Itaque tollendi. Non manu: Sed ferro et igni.

Membra cancro infecta, amputanda.

Thuani ſtoliditas.

Thuanus in anguſtias redigitur.

Ut vel improbus, vel ſtolidus videri neceſſe habeat.

Etiamſi quidam inſanabiles, non tamen ideo negligenda medicina.

vitos et facere COEGERIS et pati. An etiam non legit quae S. Auguſtinus, quem tamen ipſe auctorem ſententiae ſuae habere ſe jactat, adverſus iſtam contradictionem diſputet? *At enim quibuſdam poenae ac moleſtiae non proſunt* (ſic enim ſibi contradici fingit, et reſpondit:) *Numquid ideo negligenda eſt medicina, quia nonnullorum inſanabilis eſt peſtilentia? de quibus ſcriptum eſt*, Jerem. ii. Fruſtra flagellavi filios veſtros, diſciplinam non receperunt. *Et Jer.* v. Percuſſiſti eos, et non doluerunt: attriviſti eos, et renuerunt accipere diſciplinam. *Puto tamen quia amore, non odio flagellati ſunt. Non omnis qui parcit, amicus eſt, nec omnis qui verberat, inimicus. Meliora ſunt vulnera amici, quam voluntaria oſcula inimici. Corripiuntur negligentes paſtores, et dicitur eis*, Ezech. xxxiv. Vae paſtoribus qui oves infirmas non conſolidaſtis, aegrotas non ſanaſtis, confractas non alligaſtis, abjectas non reduxiſtis, errantes non revocaſtis, perditas non quaeſiviſtis. *Et vos, o Donatiſtae, oves Chriſti eſtis, characterem Domini circumportatis in ſacramento quod accepiſtis. Sed erratis et peritis. Non ideo vobis diſpliceamus, quia revocamus errantes, et quaerimus perditos. Melius enim facimus voluntatem Domini, monentis ut vos ad ejus ovile redire COGAMUS, quam conſentiamus voluntati ovium errantium, ut vos perire permittamus. Melius eſt quidem, (quis dubitat?) doctrina homines ad Deum colendum duci, quam poenae timore vel dolore compelli: ſed non quia iſti meliores ſunt, ideo illi qui tales non ſunt negligendi ſunt. Multis enim profuit (quod experimentis probavimus) prius timore vel dolore COGI, ut poſtea poſſint doceri, aut quod jam verbis didicere, opere ſectari.* Quod porro contendit Thuanus vexatione, proſcriptione, exilio, ferro et flammis ſive cruciatu et dolore non modo nihil profici, ſed animos quoque Haereticorum magis irritari et obfirmari: id quam vere dicat, partim ex iſtis quae jam in medium attuli, partim hinc quoque intelligi poteſt, quod perſpicue affirmat Deus, non poenas et dolores cur animis obfirmentur Haeretici cauſam eſſe, ſed quia illudunt, et ita, cur vincula ipſorum conſtringantur, ſive, cur a gratia Dei deſerti a Satana magis vinciantur, mereant, Iſai. xxviii. *Et nunc nolite illudere, ne forte conſtringantur vincula veſtra.* Prov. v. *Iniquitates ſuae CAPIUNT impium, et funibus peccatorum ſuorum conſtringitur. Ipſe morietur, quia non habuit diſciplinam* (quia pertinaciter in ſententia manſit et ex ſuperbia noluit obedire ſacerdotis imperio, occidetur, Deut. xvii) *et in multitudine ſtultitiae ſuae decipietur*, nam *ſtultitia impii ſupplantat greſſus ejus*, Prov. xix. Perſuaſio ſcilicet ſcientiae, qua ſibi ſapientior videtur epiſcopis et doctoribus nec eorum audit monita, Prov. xii. *Via ſtulti recta in oculis ejus: qui autem ſapiens eſt, audit conſilia.* Hujuſmodi ergo ſtultitiae ſive ſtultae perſuaſionis vis et multitudo decipit Haereticos, non virga, ſive poena: cujus Deus hanc eſſe vim teſtatur, ut fuget ſtultitiam, et velut gladius vinculum, quo cor ſtulti obligatum eſt, diſſolvat, Prov. xxii. *Stultitia colligata eſt in corde pueri, et virga diſciplinae fugabit eam.* Utri ergo credi jam aequius putabimus, Deo an Thuano?

Haereticorum diſcipuli ſunt oves Chriſti, ſed errantes. Itaque debent a paſtoribus requiri.

Experientia S. Auguſtini in cogendis Haereticis.

Aliud Thuani mendacium.

Quare Haeretici magis obdurentur.

CAPUT CXI.

Qui quod poſtremo ad eventum provocat, et ex eo quod vobis Auſtriacis, tibi praecipue, rex Catholice, negata Haereticis *Autonomia* male verterit, et provincias aliquot a ditione et imperio veſtro alienarit, male et imprudenter a vobis factum; contra regem Galliae, nuper certa *Franciſci Ravaillaci* manu caeſum, in permittenda Calviniſmi libertate multum vidiſſe, ex eoque feliciter et ex ſententia rem geſſiſſe, cogit; haud ſane ſcio, num plus etiam quam in ſuperioribus inſaniat. Si enim *Divus Philippus* tuus, rex Catholice, parens, propterea imprudenter feciſſe nulloque conſilio uſus videri debet, quod ob negatam Haereticis impietatis ac perfidiae ſuae libertatem Hollandiam ac Selandiam emiſit; quantam *Henrici Burbonii* imprudentiam vel ſtoliditatem fuiſſe oportebit, cui ſuſceptum Haereticorum patrocinium non unam alteramque provinciam, non regnum, non imperium, ſed ipſam vitam, atque utinam ne ſimul alterius vitae ſpem omnem eripuit? Quis eſt qui tam inopinato tanti regis ac bellatoris caſu non attonitus ſtatim Pſalmi verbis exclamandum putarit? *Ecce homo, qui non poſuit Deum adjutorem ſuum, ſed ſperavit in multitudine divitiarum ſuarum, et praevaluit in vanitate ſua? Soles* quidem, ait poeta, *occidere et redire*, ſimiliterque provinciae amitti et recuperari *poſſunt*, ac fortaſſe novus aliquis jam orbis, qui Batavorum et Selandorum jacturam penſet, enaſcitur, ut denuo Pſaltae verbis gloriari, Philippe rex, poſſis: *Populus quem non cognovi ſervivit mihi:* ſed Burbonio, poſtquam *ſemel occidit brevis lux, nox eſt perpetua una dormienda*, neque quo jacturam ſoletur habet. *Viderunt oculi ejus interfectionem ſuam, et de furore Omnipotentis bibit. Donec atteratur coelum non evigilabit, nec conſurget de ſomno ſuo.* Quae tamen ita accipi velim, ut eum mala in hac vita accepiſſe, cumque occideretur Deum quaeſiiſſe, nequaquam deſperandum putem: ipſi quidem ſingulari alioquin aetatis noſtrae ornamento ſic eveniſſe, ceteris vero exemplo ejus doctiores fieri, neque committere ut eorum obitu plus Haeretici, Turcae et Athei, quam Catholici fideles ac pii doleant, ex animo precor atque opto. Veruntamen

Thuanus ex eventu conſilia judicat.

Utri felicius rem gerant, Galli an Hiſpani.

Quid lucri Galliae rex fecerit ex Haereticorum patrocinio.

Meum de exitu Galliae regis judicium.

Auſtriacorum mala unde revera originem duxerint.

runtamen ut longe plura etiam perdidiſſetis, neque eorum ſive recuperandorum ſive longe luculentiore forte compenſandorum ſpem ullam haberetis; nondum tamen vos quicquam in eo quod Haereticorum hoſtes vos profeſſi incrementis ipſorum reſtitiſtis, a prudentia alienum feciſſe inſimulari poteſtis, cum multae aliae cauſae commemorari queant, propter quas minus ex ſententia res adverſus Haereticos et rebelles veſtros ſubditos proceſſerit.

Negligentia nimia: erga miniſtros indulgentia. Eadem David laborare ſolitus.

Quid enim, ſi non nemo veſtrum alias res egit, neque condignam rebus tanti momenti diligentiam et proviſionem adhibuit, ac miniſtrorum fidei nimis confiſus fraudi eorum oportunum ſe praebuit, num tandem aliter multa cecidiſſe, neque quantum oportuit actum eſſe mirabimur? Davidem optimum ac ſapientiſſimum regem, qui *Pſal.* c. ſic de ſe gloriatur: *Facientes praevaricationem odivi: detrahentem ſecreto proximo ſuo, hunc perſequebar:* Siba nihilominus ſervus Miphiboſeth officii ſpecie adeo circumvenit, ut omnia heri ſui bona ab eo dono acciperet. Et quamvis non multo poſt fraudem ac mendacium

Graviſſimas ejus poenas dedit.

ejus David perſpexiſſet, non modo crucem nequiſſimo mancipio non fixit, ſed etiam dimidium bonorum herilium ei reliquit. Et vero ſi bene calculum ponimus ac politice rem diſputamus, omnium calamitatum quae Davidem exercuerunt unquam, nimia ejus lenitas, quodque ſcelera familiarium, propinquorum ac filiorum ſuorum propter nimiam facilitatem et intempeſtivam clementiam vindicare non auderet, cauſa fuit, velut in *conſultatione mea de Germania* ex hiſtoria ſacra luculenter demonſtravi.

Auſtriacis facilitas et indulgentia ſua, noxia.

Quod ſi ergo nimia facilitas et quaedam diſciplinae diſſolutio (quam fere natura vobis Auſtriacis inſevit) multa miniſtros veſtros male docet, et horum peccati impunitas, aliorum libidinem ad idem tentandum accendit, non eſt quod aut praeter ſententiam multa vobis evenire miremur, aut cauſas mali longe arceſſamus.

Miniſtri principum eccleſiarum vexatores.

Quid autem? *Si anathema fuit in medio veſtri*, hoc eſt, ſi quid vobis inſciis miniſtri veſtri ſive jurium ſive bonorum eccleſiae invaſerunt, ſeque utilitati veſtrae vindicandis anathematis, ſive rebus Deo conſecratis, bene conſulere perperam exiſtimant: num tandem idem vobis, quod Joſuae fortiſſimo et ſanctiſſimo imperatori, uſu venire mirum eſt, ut ſcilicet exercitus veſter etiam in cauſa juſtiſſima ab inimicis Dei et eccleſiae ſuperetur?

Rerum Deo ſacrarum violatio quantum reipub. noceat.

Cum enim unus tantum vir ex toto exercitu Iſraelitico, inſciis ceteris, aliquid ſpoliorum urbis Jericho Deo conſecratorum attigiſſet, iratus Deus pavorem et fugam in copias Iſraeliticas immiſit, et non paucos eorum ab hoſtibus, quamvis impiis, caedi fecit. Quaerenti cauſam Joſue, reſpondit Deus: *Peccavit Iſrael, et praevaricatus eſt pactum meum: tuleruntque de anathemate, et furati ſunt atque mentiti, et abſconderunt inter vaſa ſua. Nec poterit Iſrael ſtare ante hoſtes ſuos, eoſque fugiet, quia pollutus eſt anathemate: non ero ultra vobiſcum, donec conteratis eum qui hujus ſceleris reus eſt, et combuſſeritis eum cum liberis, jumentis et omni ſubſtantia ſua.* Et mox ad univerſum populum proclamans: *Anathema* (inquit) *in medio tui eſt Iſrael: non poteris ſtare coram hoſtibus tuis, donec deleatur ex te qui hoc contaminatus eſt ſcelere*, Joſ. vii. Simile mendacium ac furtum ſive ſacrilegium in Anania et Saphira ſubita morte Petrus punivit. *Act.* v. Qui tamen de eo quod ipſi ad apoſtolorum pedes depoſituros ſe voverant, non de aliena largitione, delibatam partem retinuere, ut quam ingentis ſe ſceleris alligent illi, qui in res eccleſiae

Regum, res ac jura eccleſiae violantium, poena.

quas alii Deo conſecrarunt involant, vel hoc ſolo exemplo moniti ſcire poſſint. Regibus quidem ac principibus, qui opes eccleſiarum fiſco vindicant, vel etiam qui athei ſunt, nec Deo de rebus noſtris curae eſſe credunt, et velut veſte peregrina induuntur, ſimiliterque palatinis eorum miniſtris et conſiliariis, qui, propter eccleſiaſticorum hominum contemptum ac ſuperbiam, dominis ac patronis ſuis occupandorum vel retinendorum bonorum Deo ſacratorum auctores ſunt, merito metuendum eſt ne fidem prophetiae illius *Soph.* I. ſuo maximo malo impleant: *Et erit in die illa, viſitabo ſuper principes et ſuper filios regis, et ſuper omnes qui induti ſunt veſte peregrina, et viſitabo ſuper omnem qui arroganter ingreditur ſuper limen* (qui in alienam domum, ſive in eccleſiam, intrat ejuſque bona attingit) *qui complent domum Domini ſui iniquitate et dolo, qui dicunt in cordibus ſuis: Non faciet bene Dominus et non faciet male. Et erit fortitudo eorum in direptionem, et domus eorum in deſertum: et aedificabunt domos, et non habitabunt: et plantabunt vineas, et non bibent vinum earum.* Hujuſmodi comminatio quantopere regibus, principibus ac regnis metuenda ſit, teſtatur *Carolus magnus* libro ſeptimo *Capitulorum*, ſive legum eccleſiaſticarum et civilium,

Caroli magni judicium de iis qui eccleſiis moleſti ſunt.

Pariſiis anno 1588. editorum cap. CIV, et CV, et CLXXXVIII. Novimus, inquit, multa regna et reges eorum propterea cecidiſſe, quia eccleſias ſpoliaverunt, reſque earum vaſtaverunt, abſtulerunt, alienaverunt vel diripuerunt, epiſcopiſque et ſacerdotibus, atque, quod magis eſt, eccleſiis eorum abſtulerunt, et pugnantibus, *ſive militibus*, loco ſtipendii dederunt. Quapropter nec fortes in bello, nec in fide ſtabiles fuerunt, nec victores extiterunt; ſed terga multi vulnerati et plures interfecti verterunt, regnaque et regiones, et, quod pejus eſt, regna coeleſtia perdiderunt, atque propriis hereditatibus caruerunt et hactenus carent, &c. Qualiter Dominus talium criminum ultrices poenas per Saracenos et alios populos venire permiſit, cunctis earum geſta legentibus liquet, et, niſi nos ab his caveamus, ſimilia nobis ſupervenire non dubitamus. Prohibemus ergo omnino *ſub poena*

ſacrilegii

Ejuſdem ſanctio de ſecuritate et immunitate eccleſiaſtica.

ſacrilegii generaliter omnibus, cunctarum eccleſiaſticarum rerum invaſiones, vaſtationes, alienationes, ſacerdotumque et reliquorum ſervorum Dei oppreſſiones, vexationes, atque cunctorum generum injurias, &c. Si quis ex jure eccleſiaſtico hactenus noſtra largitate aliquid poſſedit, ſi illa deinceps habere voluerit, praecipimus ut ad proprios epiſcopos veniat, et ab eis et a praepoſitis eccleſiarum unde eſſe videntur, quocunque modo juſte potuerit, eam impetrare ſatagat, et nihil ex eis aliter ambiat aut concupiſcat, vel accipiat, ne cupidum ſanctarum rerum ignis qui in eis eſt favilloſius exurat. Unde et in ſacris canonibus, Spiritu Dei conditis, decretum habetur ita: *Si quis oblata dederit vel acceperit praeter epiſcopum, vel eum qui conſtitutus eſt ab eo ad diſpenſandam miſericordiam pauperibus, et qui dat et qui accipit, anathema ſit.*

Ejuſdem de excommunicatis judicium.

Scimus autem anathematos homines et in praeſenti ſaeculo infames eſſe ac perditos, et a conſortio fidelium in omnibus abſque pane et aqua fieri alienos, atque ſi abſque eccleſiae ſatisfactione de hac vita receſſerint, a regno Dei fore extorres. Quam foveam cavere diſſimulans vel recuſans, noſtra ſe ſciat per omnia ſocietate carere, quia non ſolum qui faciunt, ſed et qui facientibus prava conſentiunt, rei ſunt. Satius enim nobis eſt regnum non habere terrenum, quam aeternum perdere.

Carolus magn. plus clericorum, quam militum auxilio confiſus.

Plus vero me credo Deum poſſe per ſanctorum ſuorum merita adjuvare, quam omnem militiam ſaecularem. Quapropter omnes ſcire cupimus, ſi ſuper his quibus fruimur bonis, univerſum mundum lucrari potuiſſemus, noſtram veſtraſque animas perdere noluiſſemus, nec ſe pro praedictis cupiditatibus perdere volentibus conſentire, &c. Hanc porro legem Carolo non modo aſſentiente ratamque habente, ſed ultro etiam poſtulante univerſo Germaniae Galliaeque populo, ad comitia Wormatiam anno 770 congregato latam fuiſſe, ex eorundem capitulorum libro VI. cap. CCLXXXV, diſcimus.

Comitiorum Germaniae et Galliae adverſus Proteſtantes decretum.

Ibi enim legitur *generalis totius populi ſupplicatio apud principem pro ſacerdotum cauſa*, in qua etiam haec ſunt: Scimus res eccleſiae Deo eſſe ſacratas, ſcimus eas eſſe oblationes fidelium et pretia peccatorum; quapropter ſi quis eas ab eccleſiis, quibus a fidelibus collatae Deoque ſacratae ſunt, aufert, procul dubio ſacrilegium committit.

Ad quem finem eccleſiae fundatae fuerint.

Offerunt enim illas Deo fideles pro remiſſione peccatorum ſuorum, ac parentum et filiorum, aut pro quocunque voluerint, ad ſerviendum ex iis Deo in ſacrificiis, miſſarumque ſolenniis, orationibus, luminariis, pauperum ac clericorum alimoniis, et ceteris divinis cultibus et eccleſiae utilitatibus.

Qui finem illum impediunt, ſunt ſacrilegi.

Qui ergo inde eas aufert, quid agit niſi ſacrilegium? Talis autem in ſacris canonibus *Anathema* pronunciatur. Scimus autem anathematos homines, vel ſacrilegos, non ſolum infames eſſe, ſed etiam a regno Dei extorres fieri, ſi in talibus defecerint, non dubitamus.

Et infames.

Et hoc vobis omnibuſque fidelibus ſanctae Dei eccleſiae et noſtris notum eſſe cupimus, quod cum his, qui abſque voluntate aut conſenſu vel datione rectoris illius eccleſiae cui ipſae res juſte eſſe debentur, et maxime proprii epiſcopi, res eccleſiae a regibus petere aut retentare vel auferre aut invadere vel vaſtare praeſumpſerint, nec in hoſtem nec ad pugnam ire nec cibum ſumere, nec ad eccleſiam vel ad palatium aut in itinere pergere, nec etiam noſtros homines cum eorum hominibus, aut caballos vel reliqua pecora noſtra cum eorum pecoribus, aut ad paſtum ire, aut ſimul habitare, vel manere, nec ullam participationem cum eis, niſi pro emendatione ante publicam emendationem et eccleſiae ſatisfactionem, unquam ſcienter aut libenter habere debeamus, ne pro eorum iniquitatibus atque flagitiis, una cum eis nos et noſtri, quod abſit, pereamus. Scimus enim quia perit juſtus pro impio. Tales vero a nobis, ſi nos fideles habere vultis, ſegregate, et in ergaſtulum ſub publica poenitentia redigite, et poſtulata concedite.

A regibus res eccleſiaſticas impetrantes ſunt infames.

Audiant Proteſtantes hunc receſſum Imperii.

Ut ergo haec omnia a vobis et a nobis, ſive a ſucceſſoribus veſtris et noſtris futuris temporibus abſque ulla diſſimulatione conſerventur, ſcriptis eccleſiaſticis inſerere jubete, et inter veſtra capitula interpolare praecipite. Et capite inſequenti Carolus hoc eorum poſtulatum ſibi aequiſſimum videri affirmat, ſeque quod petierint lege lata mox ſancire velle pollicetur.

CAPUT CXII.

Poena, qua Caroli M. poſteri fuerunt affecti, ob neglectum ſuperius decretum.

ATQUE utinam eadem nepotibus Caroli mens manſiſſet! fortaſſe ſtaret adhuc imperium et regnum Carolingorum: Reſpublica quidem, certe Chriſtiana, minus multis cladibus ſaepe affecta fuiſſet. *Carolus* enim *Calvus* Galliae rex cum multa eccleſiaſticorum praedia, praecipue Rhemenſis epiſcopatus villas *comitibus ſuis in beneficium dediſſet*, quod metueret, ne ſi quando a fratribus bellum ſibi fieret, ſuorum ope deſtitueretur, quemadmodum ipſi facturos ſe minati fuerant, ſtatim ultorem Deum expertus eſt, Nordmannis in Galliam inundantibus, eamque ferro et flamma paſſim infeſtantibus, quibus etiam Carolus bonam Galliae partem cedere neceſſe habuit. Similiter *Carolus Craſſus*, quod theſauris eccleſiae Metenſis pacem a Nordmannis redemiſſet, occulto Dei judicio ita punitus fuit, ut ſui eum repudiarent, et imperiali ac regia dignitate exuerent, ipſeque vix panem ab Arnolpho imper. fratris ſui filio emendicare poſſet. Ipſe quoque *Arnolphus* pedicu-

pediculari morbo conſumptus miſere periit, quia ipſo imperante ſacerdotes (ut Luitprandus auctor eſt) vincti trahebantur, nulla eccleſiaſticae juriſdictionis habita ratione. Ad extremum, cum nihil tot exemplis profectum eſſet, et anno 990, *Caroli* Lotharingiae ducis, Carolingorum ultimi, milites Rhemenſem civitatem proditione cepiſſent, totumque epiſcopatum illum depraedati eſſent, *omniaque principi ſuo etiam in locis ſacris licere dicerent*, fidem comminationi ſuae ſupra prolatae facturus Deus, ut Carolus ab Hugone Capeto caperetur, et cum ipſo Carolingi extinguerentur permiſit. Sapientiores his fuerunt illi ex Saxonibus Germaniae reges et imperatores. *Henricus* enim *Auceps* proelium cum Hunnis commiſſurus, tametſi cauſam juſtiſſimam tuebatur, quod tamen anathema in exercitu ſuo eſſe ſciret, multis laicis imperatorum largitione res ſacras poſſidentibus, ipſis quoque eccleſiaſticis ſimoniae palam obnoxiis, votum Deo fecit de criminibus ejuſmodi penitus recidendis et ex regno ſuo proſcribendis, ſi victoria potitus eſſet. In quo Deus ipſi annuit, ut eo conflictu XXXVI. M. Hunnorum caeſi fuerint. Ejus filius *Otto Magnus* cum a fratre Henrico rebelli ingenti exercitu undique ſeptus eſſet, plurimique ejus milites ad hoſtem transfugerent, ac Germanus quidam princeps, qui magna militum manu ei ſuppetias venerat, quod ſibi ab eo in tantas redacto anguſtias nihil negatum iri perſuaſum haberet, ea fiducia Abbatiam Laureſheimenſem, ex cujus opibus ſtipendium militi ſuo perſolveret, donari petiiſſet; hujuſmodi oratione improbitatem ejus coram univerſo exercitu confutavit: *Obedire Deo magis oportere, quam hominibus. Quis ſapiens non videat te haec non humilitate petitionis, ſed comminationis auctoritate dixiſſe? Scriptum eſt:* Nolite ſanctum dare canibus. *Itaque ſi vis cum ceteris Infidelibus ad hoſtes transfugere, quanto citius tanto melius.* Princeps ergo tanta regis conſtantia perculſus et rubore perfuſus, ad pedes ejus accidit, ac faſſus culpam ſibi veniam dari petiit, nec multo poſt duces Ottonis inſignem de rebellibus victoriam retulere, ipſo interea in eccleſia orante ſuamque cauſam Deo commendante. Cum autem quarto decimo poſt anno, ſui male memor in gratiam conjugis ſuae, ſocrum Bertam Abbatia Merenſteinenſi donaſſet, ſtatim ei filius Luitholpus rebellis factus arma movit. Adeo verum eſſe conſtat, quod de ſe Deus profitetur: *Glorificantes me glorificabo: qui autem me contemnunt, contemnentur.* Itaque ſi Carolus magnus et Otto magnus cum cognatione ſua nunc in terras redeant, et a vobis Auſtriae gentis principibus conſulantur, quid eſſe cauſae putent quod minus proſpero ſucceſſu adverſus Infideles et Haereticos rem geratis; equidem dubium nullum habeo, quin ſtatim *anathema in medio veſtri* eſſe ſuſpicentur, voſque rebus relictis omni cura inveſtigare moneant, utrum miniſtri veſtri, ſive ſuae utilitatis cauſa ſive quod ſe bene in rem veſtram conſulere perperam exiſtiment, rebus ſacris manus admoverint et eccleſiae hominibus moleſtiam exhibeant. Quod ſi autem et Haereticorum et Haereticis credentium atque Acatholicorum, non modo militum, ſed et ducum ac tribunorum opera vos uti ac fidei eorum primaria chriſtianitatis propugnacula credere audiant, nempe vos poenas ejus rei dare nihil omnino mirentur: quippe qui ſcriptum ſciant, Iſai. XXI. *Qui incredulus eſt, infideliter agit: et, qui depopulator eſt, vaſtat.* Et 1 Reg. XXIV. *Ab impiis egredietur impietas.* Et Oſeae IV. *Populus tuus, ſicut hi qui contradicunt ſacerdoti*, id eſt, ita moratus eſt quomodo eos oportet qui pontifici non obediunt; quales porro ſint eorum mores, ibidem ſic declaratur: *Non eſt veritas, et non eſt miſericordia, et non eſt ſcientia Dei in terra eorum.* (Nam ſacerdotis labia cuſtodiunt ſcientiam, *Mal.* II. hanc autem repellunt iſti, et ſacerdoti eos ſcientiam docenti contradicunt) *Maledictum*, ſive, ut eſt in Chaldaeo, *perjurium, et mendacium et homicidium et adulterium inundaverunt, et ſanguis ſanguinem tetigit*, ſive, ut habet Chald. *et peccatum peccatis aggregant. Periit ſanctus de terra eorum* (Mich. VII.) *et rectus in hominibus non eſt. Qui optimus in eis eſt, quaſi paliurus: et qui rectus, quaſi ſpina de ſepe. Nolite ergo credere amico, et nolite confidere in duce*, qui nempe ſacerdoti contradicit. *Nam omnes in ſanguine inſidiantur, vir*, ſive unuſquiſque eorum, *fratrem ſuum ad mortem venatur, malum manuum ſuarum dicunt bonum. Propter hoc ſuper adoleſcentulis ejus* populi *non laetabitur Dominus*, (Iſai. IX.) *et pupillorum ejus et viduarum non miſerebitur: quia omnis* (non tantum *caput et cauda*, ſive magiſtratus et propheta docens mendacium populumque ſeducens, ſed etiam ſubditi, tam parvuli quam adulti, tam viri quam mulieres, omnis denique) *hypocrita eſt et nequam, et univerſum os locutum eſt ſtultitiam*, ſive, *mendacium*, ut eſt in Chaldaeo, hoc eſt, ad tempus aliquod ſimulant quidem integritatem et candorem, ſed occaſionem nacti, aut cum tanti eſſe putant, fidem fallere nequaquam religioni ſibi ducunt. Nam *malus eſt qui obedit linguae iniquae, et fallax qui obtemperat labiis mendacibus*, ſive, qui falſum doctorem ſequitur, Prov. XVII. *Quod ſi ergo, vivit Dominus, dixerint: et hoc falſo jurabunt* (Jer. V.) neque ii modo *pauperes et ſtulti, ignorantes viam Domini*, ſed etiam *optimates qui cognoſcunt judicium Dei ſui, quorum domus plenae dolo, unde magnificati ſunt et ditati, incraſſati et impinguati, et praeterierunt ſermones Dei peſſime. Omnes iſti principes declinantes* (ſive apoſtatae a majorum fide) *ambulantes fraudulenter*, ſeu, *proditorie*, ut Lutherus interpretatur: *quibus cum dixiſſem: State ſuper vias, et videte, et interrogate de ſemitis antiquis, et ambulate*

Diſcite, reges, quid miniſtris ſacrilegii auctoribus reſpondeatis.

Auſtriaci ſi Carolum et Ottonem magnos conſulant, quid reſponſi accepturi ſint.

Haereticorum auxilio atque opera utentes plecti mirum non eſt.

bulate in iis, reſponderunt: Non ambulabimus, (Jerem. vi.) *et miſi eis prophetas, ut reverterentur ad Dominum: Sed hos proteſtantes illi audire noluerunt*, 2 Paral. XXIV. Quam vero parum gratam Deo rem faciant principes, qui auxilio hominum ejuſmodi ſacerdoti contradicentium in bellis quamvis juſtiſſimis et ad coercendos infideles et rebelles ſuſceptis utuntur, 2 *Paral.* xxv. Amaſiae regis Judae exemplo docemur. Is enim Edomitas rebelles ſuos armis ad officium redacturus, *mercede conduxerat de Iſrael centum millia robuſtorum centum talentis argenti*; *venit autem propheta ad illum, et ait: O rex, ne egrediatur tecum exercitus Iſrael, non eſt enim Dominus cum Iſrael et cunctis filiis Ephraim* (quia ejecerunt ſacerdotes Domini, filios Aaron, atque Levitas; et fecerunt ſacerdotes de noviſſimis populi, qui non erant de filiis Levi, 3 *Reg*. xii. et 2 *Paral.* xiii. ſuntque abſque Deo vero, et abſque ſacerdote doctore, et abſque lege, 2 *Paral.* xv.) *Quod ſi autem putas in robore exercitus bella conſiſtere, ſuperari te Deus faciet ab hoſtibus. Dei quippe eſt adjuvare et in fugam convertere. Dixitque Amaſias ad hominem Dei: Quid ergo fiet de centum talentis, quae dedi militibus Iſrael? Et reſpondit ei homo Dei: Habet Deus, unde dare tibi poſſit multo his plura. Separavit ergo* ſive dimiſit *Amaſias exercitum Haereticorum, et confidenter eduxit populum ſuum, percuſſitque Edomitas.* Nimirum perinde facit qui cauſam Dei ope Haereticorum tuetur, ac ſi Deo diabolum adjutorem advocet; quaſi Deus ſuam gloriam aliter vindicare nequeat, niſi opem ferente diabolo ejuſque filiis. Quod ſi Carolum magnum, quae ipſius ſit de fide Haereticorum ſententia, conſulatis, ad *ſeptimum Capitulorum* ſuorum *librum* vos, opinor, remittet, cujus *Capitulo* 401. haec ejus verba lego: Volumus atque praecipimus, ut omnes ſuis ſacerdotibus, tam majoris ordinis quam et inferioris, a minimo uſque ad maximum, ut ſummo Deo cujus vice in eccleſia legatione funguntur, obedientes exiſtant. Nam nullo pacto agnoſcere poſſumus, qualiter nobis fideles exiſtere poſſint, qui Deo infideles et ſuis ſacerdotibus inobedientes apparuerint; aut qualiter nobis obedientes noſtriſque miniſtris ac legatis obtemperantes erunt, qui illis in Dei cauſis et eccleſiarum utilitatibus non obtemperant. Potius namque, juxta veritatis vocem, ille metuendus eſt qui poteſt animam et corpus perdere in gehennam, quam ille qui corpus torquere et honores temporales poteſt auferre. De illis dictum eſt: *Qui vos audit, me audit: et qui vos ſpernit, me ſpernit.* Et alibi: *Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei.* Et iterum: *Qui vos recipit, me recipit.* Et multa alia horumque ſimilia. His ergo fulti oraculis jubemus ut omnes eis pro viribus ad eorum peragenda miniſteria, et ad malos et peccatores atque negligentes homines diſtringendos (*ſive puniendos*) ſummopere obedientes exiſtant. Qui enim in his, quod abſit, aut negligentes eiſque inobedientes fuerint inventi, ſciant ſe nec in noſtro imperio honores retinere, *licet etiam filii noſtri fuerint*, nec in palatio locum, neque nobiſcum aut cum noſtris ſocietatem aut communionem ullam habere, ſed magis ſub magna diſtrictione poenas luere. In his namque omnium noſtrorum fidelium volumus agnoſcere fidem ac benevolentiam: Quoniam ſi haec fideliter et utiliter impleverint, tunc Deo et nobis fideles erunt. Si autem, quod abſit, ſecus egerint, tunc non ſolum infideles, ſed etiam *infames* atque reprobi ac manifeſte apparentes notabuntur, eorumque domus publicabuntur, et ipſi exiliabuntur. *Haec Carolus ille maximus.* Ceterum quibus et quantum tuto credant reges ac principes (nec enim Haeretici et qui eis credunt eodem ordine habendi ſunt, atque adeo nec diſcipulis falſorum doctorum idem omnibus ἦθος et ingenium eſſe ſolet, multique naturae bonitate vincuntur, ut vivant melius quam credant, quamque vivi oportere exiſtiment) partim ea quae ſupra expoſui ſignificant, partim *conſultatio* mea *de Germaniae ſtatu*, quo proprie omnis haec diſputatio pertinet, diſtinctius exequitur. Hoc loco ſatis eſſe debet, quod eos qui Catholicos pro Antichriſtianis habent, eorumque potentiam ac proſperitatem Deo ac verae religioni adverſari perſuaſum habent, niſi ſint ipſorum Catholicorum principum ſubditi, non ſatis tuto rebus gerendis adhiberi, multo minus autem praefici, et vel hac una in re cur ſaepe ſpe veſtra fruſtraremini, ſatis cauſae fuiſſe ex ſacrarum literarum auctoritate, et prudentiſſimi maximique imperatoris ſententia demonſtravi.

Deum offendunt, qui Haereticorum auxiliis utuntur.

Haereticorum auxilium eſt auxilium Diaboli.

Caroli magni ſententia de fide Haereticorum et ſacerdotibus inobedientium.

Haec nempe Carolus V. magno malo ſuo vera eſſe ſentit.

Intelligite reges, et erudimini, qui judicatis terram.

Sacerdotibus inobedientes declarantur infames.

CAPUT CXIII.

QUID autem ſi hoc quoque uſu venit, ut ſive vos ſive majores veſtri, plus quam par eſſet cauſae quam tuebamini juſtitia freti, ac viribus copiiſque veſtris confiſi, Haereticos ac rebelles veſtros ad poenam expeteritis: Num tandem videri novum debet, minus ex ſententia vobis proceſſiſſe? Quid enim refert cauſam juſtam, atque adeo ipſius Dei honorem armis vindicari, ſi Dei honos interea cum re creata quacunque communicetur? quod ab illis fit, qui ſuas vires ad reportandam ab hoſte victoriam ſolas ſufficere exiſtimant, aut certe Deo ſoli, niſi ipſi annitantur, non ſatis virium eſſe arbitrantur. Itaque exercitus Iſraeliticus *Judic.* xx. quamvis cauſam juſtiſſimam ipſius Dei mandato bello proſequerentur, bis nihilominus a Benjamitis caeſus et in fugam verſus fuit. *Erant enim in fortitudine ac numero confidentes*, ac dubium prorſus nullum habebant, cum ipſorum eſſent

Nimia fiducia in cauſae bonitate ſuiſque viribus quantum hominibus noceat.

quadrin-

quadringenta millia, Benjamitarum vero nonniſi viginti quinque millia et ſeptingenti, quin victores diſcederent. Quamvis ergo Dei oraculum prius conſuluiſſent quam pugnam inirent, non tamen quaeſiverunt, utrum Dominus ſecum eſſe ſive victoriam tribuere ipſis vellet, (quippe quam exploratam ac domi conditam habere ſibi videbantur) ſed hoc modo, quamnam tribum principatum et ſummum imperium in eo bello obtinere vellet. Suo ergo malo docti ſunt, *equum* quidem *parari ad diem belli, ſed Dominum eſſe qui ſalutem ac victoriam tribuat.* Prov. xxi. Fortis nimirum zelotes eſt Dominus, qui *gloriam ſuam nequaquam dat alteri.* Iſ. xlviii. ac propterea Gedeoni de XXXII. hominum millibus, quae adverſus CXXXV. millia Madianitarum coegerat, non niſi trecentos permiſit, quibus hoſtes conficeret: *Multus tecum eſt populus* (inquit Gedeoni Judic. vii.) *nec tradetur Madian in manus ejus: ne glorietur contra me Iſrael, et dicat: Meis viribus liberatus ſum.*

Fides in Deum eſt, quae bella conficit.

Sed, ſi verum quaerimus, nihil eſt quod homines, etiam pios, pro juſtiſſima cauſa propugnantes, in bello magis vel juvet vel victoria fruſtretur, quam ſi vel multum vel parum de Dei potentia et opis ferendae facultate ſibi polliceantur: *Fides tua ſalvam te fecit*, ait mulieri Chriſtus, a qua tanta potentia affectus credebatur, ut vel contacta fimbria veſtimenti ejus a morbo ſe liberatum iri nihil dubitaret, *Matth* ix. Tanquam diceret Chriſtus: Non tam mea omnipotentia, quam fides tua qua me omnipotentem credidiſti, te ſanavit. Nam ſi non credidiſſes, ſanare te non potuiſſem. Sicut mox eodem capite, cum duo caeci viſum ſibi reſtitui petiiſſent, *creditis* (inquit) *quia hoc poſſum vobis facere? Si creditis, ſecundum fidem veſtram fiat vobis.* Et Marci ix. viro illi, cujus filius a ſpiritu muto vexabatur, cum dixiſſet, *ſi quid potes, adjuva nos miſertus noſtri.* Ex quibus dubitatio ejus vel

Fides de omnipotentia Dei quam ſit efficax:

modica fides tam de eo quid poſſet, quam quid vellet Chriſtus, perſpicitur. Sed de voluntate dubitare, culpa fere caret. Itaque Chriſtus fidem tantum de ſua omnipotentia requirens, *ſi potes* (inquit) *credere, omnia poſſibilia ſunt credenti.* Et Marci v. Jairo, cui obitus filiae nunciabatur, ac ſimul ne Chriſto fruſtra moleſtus eſſet ſuadebatur: *Noli timere* (inquit) *tantummodo crede.*

Etiamſi cum dubitatione de voluntate Dei conjuncta ſit.

Sed centurio ille itemque leproſus, *Matt.* viii. tametſi maximam de omnipotentia Chriſti fidem haberent, de voluntate tamen ejus adhuc dubitabant: *Domine, ſi vis* (ait leproſus) *potes me mundare.* Chananaea vero mulier illa *Matth.* xv. cujus filia a daemonio vexabatur, parem de voluntate ac potentia Chriſti fidem habebat, itaque nec ſilentio nec repulſae Chriſti ceſſit, adeoque audire meruit: *O mulier, magna eſt fides tua, fiat tibi ſicut vis.* Petrus vero, *Matt.* xiv. juſſus a Chriſto ambulare ſuper aquas, *cum videret ventum validum*, de potentia Chriſti dubitavit et in fide infirmus factus fuit, ac propterea mergi coepit. Similiter Moyſes, *Num.* xx. juſſus a Deo virga petram percutere ad eliciendam aquam, de potentia Dei dubitans, ſemel fruſtra percuſſit, neque niſi recollecto fidei robore et ictu repetito aquas eduxit. Itaque negat eum Deus ſibi credidiſſe, ſed *incredulum fuiſſe, neque ſe coram multitudine ſanctificaſſe.* Tres autem viri illi, *Dan.* iii. de potentia Dei maximam fidem habebant, quamvis de voluntate incerti eſſent. *Ecce Deus noſter, quem colimus* (inquiunt regi) *poteſt eripere nos de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, o rex, liberare. Quod ſi noluerit, tamen notum tibi ſit quia deos tuos non colimus.* Hac autem tanta ſua fide *extinxerunt impetum ignis*, velut apoſtolus ait *Heb.* xi. quo loco etiam docet, *fidem ex qua juſtus vivit*, ſive juſtificantem (de illa enim loqui illum ex clauſula capitis decimi et principio undecimi ſatis manifeſte perſpicitur) etiam ad victoriam armis parandam valere. *Deficiet me tempus* (inquit) *enarrantem de Gedeon, Barac, Sampſon, Jephte, David, Samuel, et prophetis, qui per fidem devicerunt regna, obturaverunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, fortes facti ſunt in bello, caſtra verterunt exterorum.*

Etiam minus pii et impii per fidem de potentia Dei miraculoſas victorias obtinent.

Neque tamen non niſi ſancti et pii homines fuerunt, qui per fidem, quam de Dei omnipotentia habebant, res tam ingentes patrarunt. Nam eorum quoque habemus exempla qui quamvis vitam ac mores ſuos Deo minus probarent, aut etiam graviſſimis ſuis ſceleribus ejus iram in ſe commoviſſent, fidei tamen magnitudine admirandam ab hoſte victoriam retulerunt. Exempli gratia: *Abia* rex Juda, de quo teſtatur ſcriptura, 3 Reg. xv. *ambulaſſe eum in omnibus peccatis patris ſui, qui dereliquerat legem Domini* (2 Paral. xii.) *nec fuiſſe cor ejus perfectum cum Domino, ac toleraſſe ſodomiam publicam et participem fuiſſe idololatriae, paſſumque eſſe ut uxor ſua Priapi ſacerdos eſſet ejuſque ſimulacrum turpiſſimum religioſe coleret*, hic ergo rex per fidem exercitum Jeroboami regis haeretici, octingentis millibus electorum et ad bella fortiſſimorum militum conſtantem, profligavit, et quingenta millia ex iis occidit. Cujus verba, quibus Iſraelitas hoſtes ante proelium compellavit, audire eſt operae pretium, 2 Par. xiii. *Num ignoratis* (inquit) *quod Deus dederit regnum Davidi ſuper Iſrael in ſempiternum? Nunc ergo dicitis, quod reſiſtere poſſitis regno Domini, quod poſſidet per filios David: Habetiſque grandem populi multitudinem atque vitulos aureos, quos fecit vobis Jeroboam in Deos: Et ejeciſtis ſacerdotes Domini filios Aaron atque Levitas, et feciſtis vobis ipſi ſacerdotes: Noſter autem Dominus Deus eſt, quem non reliquimus: Sacerdoteſque miniſtrant Domino de filiis Aaron, et Levitae ſunt in ordine ſuo: Holocauſta quoque offerunt Domino per ſingulos dies. Ergo in exercitu noſtro Deus eſt et ſacerdotes ejus, qui clan-*

gunt

gunt tubis et reſonant contra vos. Nolite ergo pugnare contra Deum patrum veſtrorum, quia non vobis expedit. Haec magna profecto fides fuit regis, qui nihilo ipſis Iſraelitis et eorum rege haeretico melior erat, niſi quod ſimul cum haereſi, ſive idololatria, veterem quoque et Catholicam, religionem toleravit et ſacerdotes legitime ordinatos ſecum habuit. Ejus filius *Aſa* quamvis longe patre melior, *excelſa* tamen *in Iſrael dereliquit*, 2 Par. xv. (quod perinde fere eſt, ac ſi hodie Catholicus quiſpiam princeps cives quidem et agricolas ad eccleſiae communionem redigat, equeſtrem vero ordinem reguloſque provinciae, quo minus quod quiſque velit credat, non impediat) nihilominus, per fidem quam de potentia Dei habebat, decies centena hoſtium millia aggredi nihil dubitavit. *Domine* (inquit in oratione ſua) *non eſt apud te ulla diſtantia utrum in paucis auxilieris, an in pluribus. Adjuva nos, Deus noſter, in te enim et in tuo nomine habentes fiduciam venimus contra hanc multitudinem. Domine, Deus noſter tu es: non praevaleat contra te homo.* Quaſi dicat: Nos quidem neque ipſi hoſti viribus pares, neque quorum cauſa miraculum facias, quibuſque victoriam tribuas, digni ſumus: Sed agitur hoc bello potius de nomine tuo quam de nobis. Si enim nos vincamur, ſcandalum accipient cum hoſtes tum alii, putabuntque noſtram religionem eſſe falsam, ſive te quem colimus non eſſe Deum omnipotentem. Potes ergo nos propter peccata noſtra alio tempore et modo punire: nunc autem exiſtimationi et honori tuo conſule. Hoc erat *corde perfecto in Deum credere*, et per fidem hoſtes vincere, velut Deus ipſe per prophetam, 2 Par. xvi. regi Aſa teſtimonium perhibet. Quis autem rege *Achab* magis impius et ſceleratus commemorari poteſt? Is tamen cum crediđiſſet Deo, ſive maximam de Dei potentia et auxilii ferendi voluntate fidem habuiſſet, duabus vicibus ingentem regis Syriae exercitum, in quo triginta duo reges auxiliarii numerabantur, paucis copiis, *quaſi duobus parvis gregibus caprarum* (apparet fuiſſe tantum ſeptem millia) vicit, profligavit, in fugam vertit, centum millia occidit, ipſum quoque Syriae regem cepit. Ergo, dices etiam Haereticis nonnunquam victoriam Deus largitur: Quid ni? Sed nempe cum gloria Dei agitur, quemadmodum hoc bello erat. Rex enim Syriae Infidelis ſive Ethnicus erat, Achab vero Haereticus quidem, ſed tamen Iſraelita, qui *claudicaret in duas partes*, et tam Deum Iſraelis quam idolum Baal coleret, 3 Reg. xviii. 21. Itaque ſi viciſſet rex Syriae, non minus adverſus Deum Iſraelis, quam adverſus Baal gloriatus fuiſſet, quaſi neuter Deus ſuis viribus reſiſtere potuiſſet. Deus ergo non propter Achabum, ſed propter ſe ipſum et gloriam ſuam, ultione peccatorum Achabi in aliud tempus prolata, victoriam Iſraelitis tribuit, velut ex Scripturarum contextu manifeſtum eſt: *Dixerunt Syri: Dii montium ſunt Dii Iſraelitarum, ideo ſuperarunt nos* (id eſt, non ideo quod Deus Iſraelitarum ſit potentior Deo noſtro, nos in priore proelio ſuccubuimus, ſed quia montibus defenſi vel adjuti fuerunt, ubi nos copias noſtras explicare non potuimus, aut etiam quia peculiares Deus ipſorum in montanis vires habet) *ſed melius eſt ut pugnemus contra eos in campeſtribus, et obtinebimus eos. Accedens ergo propheta ad regem Iſrael dixit: Haec dicit Dominus, quia dixerunt Syri: Deus montium eſt Dominus et non Deus vallium: Dabo omnem multitudinem hanc grandem in manu tua, et ſcietis quia ego ſum Dominus.*

Haereticis quando Deus victoriam tribuat.

CAPUT CXIV.

Est ergo haec prima cauſa, cur Deus etiam iis, qui non modo non perfecti, ſed etiam atrocibus ſceleribus cooperti ſunt, victoriam adverſus Infideles pugnantibus impertiatur, ne ſcilicet opinio divinitatis ac potentiae ſuae inter homines minuatur; quam cauſam etiam, *Deut.* xxxii legimus: *Incraſſatus eſt dilectus populus et recalcitravit, receſſit a Deo ſalutari ſuo* (deſeruit veterem religionem, ſi minus totam, ſaltem magna ex parte:) *Immolaverunt diis quos ignorabant, qui novi recenteſque venerunt, quos non coluerunt patres eorum. Vidit Dominus, et ad iracundiam concitatus eſt, et ait: Abſcondam faciem meam ab eis: In gente ſtulta irritabo illos* (id eſt, dabo victoriam hoſtibus eorum, qui adhuc ſunt ſtultiores ipſis) *foris vaſtabit eos gladius et intus pavor. Sed propter iram inimicorum diſtuli, ne forte ſuperbirent hoſtes eorum, et dicerent: Manus noſtra excelſa, et non Dominus fecit haec omnia.* Et Iſai xlviii. *Audite haec qui vocamini nomine Iſrael, et de aquis Juda exiſtis: Qui juratis in nomine Domini, non in veritate neque in juſtitia. De civitate enim ſancta vocati ſunt, et ſuper Deum Iſrael conſtabiliti ſunt*, (quaſi hodie quis dicat de Haereticis: Vocantur nomine Chriſti et baptizati ſunt ac profitentur Chriſtum, ſed perperam: Nomen eccleſiae ſibi vindicant ſeque ſuper Chriſtum fundatos eſſe et in ipſo fiduciam omnem habere vane gloriantur) *ſcio quia praevaricans praevaricaberis*, ſive praevaricari in fide ſoles, *et tranſgreſſorem ex utero vocavi te*, quia adhuc puer haereſin didiciſti, adeoque pertinaciter eam tueris. Nihilominus *diligens te feci voluntatem tuam ſuper Babylonem, ut auferrem ſemen Chaldaeorum* (ſic enim habent LXX. interpret. q. d. Etiamſi Haereticus es, tamen, quaſi te diligerem, feci quod voluiſti, ut Turcas ſcilicet proelio vinceres) *propter nomen meum longe faciam*

Prima cauſa cur Deus etiam impiis victoriam tribuat;

Ne Infideles Dei potentiam contemnant.

Gloriae ſuae Deus conſulit, cum impios ab Infidelibus ſuperari non permittit.

tiam furorem meum (non patiar te a Turcis ſuperari) *et laude mea infraenabo te, ne intereas: Ecce excoquam te, ſed non quaſi argentum, eligam* vel electum reddam *te in camino paupertatis* (quaſi dicat: Merebaris quidem ut te a Turcis ſuperari et prorſus deleri permitterem: Sed quia Turcae nomen meum blaſphemarent, ſi Haereticis quidem, tamen nomine ſaltem Chriſtianis, ſuperiores extitiſſent, propterea tibi victoriam quidem tribuam, ſed egeſtate tamen te puniam) *propter me, propter me faciam, ut non blaſphemer, et gloriam meam alteri* (Mahometo) *non dabo.* Nimirum quando ſive impii Catholici ſive Haeretici armis ſe contra Infideles tuentur, habent cur bene de victoria ſperent, neque quicquam adverſi timeant, quamvis etiam nulla haereſios aut aliorum peccatorum poenitentia ducantur. *Attendite, omnis Juda, et tu, rex Joſaphat* (ait propheta, 2 Par. xx.) *Haec dicit Dominus vobis: Nolite timere, nec paveatis hanc multitudinem* (quamvis tu, rex, *iram Domini merebaris, praebendo ejus inimicis auxilium*, et contrahendo cum Haereticis amicitiam filioque tuo haereticam uxorem dando, 2 Par. xix. et *non auferendo excelſa*, 3 Reg. xxxii. 44. quamvis etiam vos, Judaei, *adhuc ſacrificetis in excelſis*, 3 Reg. xxxii. ac *nondum direxeritis cor veſtrum ad Dominum Deum patrum veſtrorum*, ſive nondum ex haereſi ad veterem religionem vos convertere cogitetis, 2 Par. xx. 33. tamen non eſt quod fidem de potentia Dei dimittatis et

Secunda cauſa cur etiam impiis Deus victoriam tribuat. Si habeant quaedam bona opera.

de victoria deſperetis) *non eſt enim veſtra pugna, ſed Dei. Adeoque nec vos eritis qui dimicabitis, ſed tantummodo confidenter ſtate et videbitis auxilium Domini ſuper vos.* Alia cauſa cur Deus etiam impiis et mediocriter tantum bonis victoriam largiatur, neque propter peccata eos in bello puniat, haec eſt, quam propheta reddit, 2 Par. xix. *Iram quidem Domini merebaris*, o Joſaphat, *ſed bona opera inventa ſunt in te.* Quae autem? *Primum*, ambulavit
1\. in viis David primus, et non ſperavit in Baalim, ſicut ejus majores aliquot fecerant. *De-*
2\. *inde*, ſumpta audacia propter vias Domini, ſive propter veram religionem animoſior redditus, lucos ſuſtulit, quod perinde eſt ac ſi eccleſias Lutheranorum incendio conſumpſiſſet.
3\. *Praeterea*, miſit ſacerdotes cum libro legis per cunctas urbes ſuas, ut docerent populum, et ad Deum patrum ſuorum ſive ad veterem religionem revocarent, quibus etiam auctori-
4\. tatis et ſecuritatis cauſa principes ſive magiſtratus ſaeculares adjunxit. *Adhaec*, tribunal ſupremum emendavit, et proregem in juriſdictionem eccleſiaſticam invadere iiſque cauſis quae ad Deum pertinent admiſcere ſe vetuit. Summum vero conſilii praeſidem, pontificem conſtituit, et ſacerdotes ac Levitas conſiliarios, ſive aſſeſſores, ſimul cum ſaecularibus laicis creavit, quemadmodum Deus, *Deut* xvi. 18, et *Deut.* xvii. 9. et 12. *Deut.* xix. 17.
5\. praeceperat. *Poſtremo*, ut accepit nuncium de hoſtium adventu, humiliavit ſe coram Deo, praedicando ſive indicendo jejunium univerſo populo, ac publice Deum orando, et virium ſuarum imbecillitatem confitendo. *In nobis quidem* (inquit) *non eſt tanta fortitudo, ut poſſimus huic multitudini reſiſtere. Sed cum ignoremus quid agere debeamus, hoc ſolum habemus re-*

Ira bonis operibus mitigatur. Fide autem victoria paratur. Sola etiam humiliatio iram Dei mitigat.

ſidui, ut oculos noſtros dirigamus ad te. Hujuſmodi ergo bona opera iram Dei, quam graviſſimis illis peccatis ſuis, foedere nempe cum haeretico rege inito et data filio ſuo uxore haeretica excelſiſque non ſublatis, meruerat, mitigarunt. *Fides* autem de potentia Dei miraculoſam victoriam obtinuit: *Credite*, inquit ad populum ſuum, *in Domino Deo veſtro, et ſecuri eritis: Credite prophetis ejus, et cuncta evenient proſpera.* Sed etiam ubi tot bona opera non ſunt, ſola humiliatio Deum placare et poenam commeritam amoliri poteſt, velut 2 Par. xii. legimus. *Haec dicit Dominus: Vos reliquiſtis me, et ego reliqui vos in manu regis Ægypti. Conſternatique principes et rex dixerunt: Juſtus eſt Dominus. Cumque vidiſſet Dominus quod humiliati eſſent, factus eſt ſermo Domini ad Semeian: Quia humiliati ſunt, non diſperdam eos, daboque eis paulum auxilii. Et averſa eſt ab eis ira Domini, nec deleti ſunt penitus: Siquidem in Juda inventa ſunt opera bona.* Quaenam? Primum, adhuc habebant ſecum ſacerdotes legitime vocatos, qui quotidie Deo ſacra faciebant, quamvis etiam idola colerent et ſodomiam tolerarent. Deinde, quia, quamvis poenitentiam non agerent, *delictum* tamen *ſuum cognitum fecerunt, et injuſtitiam ſuam non abſconderunt*, ſive, non defenderunt peccata ſua, ſed faſſi ſunt: Quod humilitatis genus per ſe ſolum ac ſine emendationis propoſito ad avertendas hujus vitae calamitates ſatis efficax eſſe ſolet. Quemadmo-

Humiliatio externa, etiam non acta poenitentia, Deum placat.

dum etiam Achab 3 Reg. xxi. audita Dei comminatione ob caedem Naboth, *ſcidit veſtimenta ſua, et operuit cilicio carnem ſuam, jejunavitque, et dormivit in ſacco, et ambulavit demiſſo capite:* Ac tametſi nullam idololatriae ſuae poenitentiam ageret, Deum nihilominus placavit, et ab eo temporalis poenae remiſſionem obtinuit. *Factus eſt ſermo Domini ad Eliam: Nonne vidiſti humiliatum Achab, coram me? Quia igitur humiliatus eſt mei cauſa, non*

Catholici quomodo adverſus Haereticos et Infideles victores fieri poſſint. Primum ſi faciant, ut pugna ſit Dei, in ipſum credendo.

inducam malum in diebus ejus. Hinc diſcimus, ſi quando rex quiſpiam aut princeps Catholicus pro Catholica religione adverſus Infideles aut Haereticos, maxime ſubditos ſuos, propugnans, iram Dei meruiſſe ſe recordatus, tantum fateatur male ſe feciſſe neque peccatum defendat, etiamſi propoſitum ab eo peccato abſtinendi non habeat, ſatis tamen eſſe cauſae cur victoriam ſine omni prorſus dubitatione ſibi deſpondeat. Nam primum pugna Dei eſt, non ipſius: propter quam cauſam, exemplo Joſaphat, nihil metuere debet, quamvis ab omnibus belli ſubſidiis turpiter imparatus, atque etiam ſua culpa neque opibus neque

que copiis ſatis inſtructus ſit, ſed velut Achab *cum parvulis ſuis gregibus caprarum ex adverſo proficiſcatur, etiamſi hoſtes repleant terram* (3 Reg. xx.) et ſicut Joſaphat *ſtet tantum confidenter et credat in Domino.* Ezechias quidem ſua culpa et nimia credulitate ſive imprudentia, non ſolum quas in fiſco ſuo habebat pecunias, ſed etiam omne argentum quod repertum fuerat in domo Dei, imo etiam ipſas valvas templi Domini et laminas auri refixas regi Aſſyriorum miſerat, ut ab eo pacem redimeret, adeoque ad ſummam rei nummariae difficultatem, vel potius egeſtatem redactus fuerat; nihilominus quia in Deo credidit, cujus cauſam in bello, quod ipſi rex Aſſyriae inferebat, agi non ignorabat (*ſalvos nos fac de manu hoſtis*, ait ad Deum, *ut ſciant omnia regna terrae quia tu Dominus Deus es ſolus*; et ad populum: *Viriliter*, inquit, *agite, nec paveatis regem Aſſyriorum cum univerſa multitudine quae eſt cum eo, multo enim plures nobiſcum ſunt quàm cum illo. Cum illo enim eſt brachium carneum: nobiſcum Dominus Deus noſter, qui auxiliator eſt noſter, pugnatque pro nobis*) propterea venit Angelus Domini et percuſſit in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque millia. Quae autem res tam admirabilem victoriam peperit, ſive, ob quam cauſam Deus Ezechiae, qui merito imprudentiae ſuae, quodque neceſſariis belli gerendi praeſidiis atque nervis, pecuniis videlicet, ſe ipſe ſpoliaſſet, poenas luere debebat, adverſus hoſtes opem tulit? In Ezechia quidem cauſa fuit fides de omnipotentia Dei, velut modo ex verbis ejus conſtitit: In Deo vero zelus gloriae ſuae et amor Davidis. *Protegam civitatem iſtam, ut ſalvem eam propter me et propter David ſervum meum. Deſpexit quidem et ſubſannavit te rex Aſſyriorum, filia Sion: Sed revera mihi exprobravit, me blaſphemavit, et ſuper me exaltavit vocem, et levavit altitudinem oculorum ſuorum*, quaſi dicat: Mea haec eſt pugna, non veſtra. Itaque nihil nunc attinet, conſiderare utrum vos extraordinario et miraculoſo auxilio digni ſitis, qui ordinaria media ſive belli inſtrumenta imprudenter e manibus dimiſiſtis et velut intecta latera hoſti obtuliſtis. Poteſtis alio quovis tempore ob errorem iſtum plecti: Nunc autem fieri nequit ut ab hoſte ſuperemini, niſi cum exiſtimationis et gloriae meae detrimento. Nam videbor non potuiſſe ſervare quod Davidi promiſi, neque vos a rege Aſſyriorum liberare. *Propter me igitur, propter me faciam, ut non blaſphemer, et gloriam meam alteri non dabo.* Aliam cauſam rex aut princeps Catholicus, quamvis iram Dei peccatis ſuis promeritus et prorſus ab omnibus rebus imparatus, ex bello in quo gloria Dei agitur, victoriam ſibi certiſſimo pollicendi, neque quicquam Haereticos aut Infideles eorumque vires et copias pertimeſcendi, hanc habet, quod in eo inveniuntur bona opera, et v. g. habet ſecum ſacerdotes et Levitas, qui, licet minus innocentes, *colunt Deum patrum ſuorum, clanguntque tubis et reſonant contra Haereticos*, quae res regi Abiae, ut ſupra dixi, victoriae fiduciam praebuit: Item peccata ſua ſi minus palam confitetur et emendare conſtituit, ſaltem non excuſat nec defendit. Nam vel in hoc ſatis momenti eſſe ad differendam peccatorum poenam Robami exemplo jam didicimus. Sed nullum commemorari bonum opus poteſt, quod plus regi Catholico ad victoriam obtinendam ſuffragetur, quam maxima fides de potentia Dei et prompta pro honore Dei depugnandi voluntas. *Oculi enim Domini* (ait Hanani propheta 2 Par. xvi.) *contemplantur univerſam terram, et praebent fortitudinem his qui corde perfecto credunt in eum. Hi in curribus, et hi in equis* (Pſal. xix.) *nos autem in nomine Dei noſtri recordati ſumus. Ipſi incurvati ſunt et ceciderunt, nos autem ſurreximus et erecti ſumus.*

Ezechias meruerat ab Aſſyriis vinci.

Nihilominus Aſſyrii fuerunt caeſi.

Propter fidem in Ezechia. Et propter zelum gloriae ſuae ac Davidis amorem in Deo.

Alius modus quo Catholici victoriam conficere poſſunt.

Fides omnium operum bonorum ad reportandam victoriam efficaciſſima.

CAPUT CXV.

HAEC ſi bene didiciſſent illi qui *Carolo* V. *Caeſari* a conſiliis fuerunt, aut quorum ille conſiliis plus uti fere neceſſe habuit (nam ſanctiſſimas ejus cogitationes aliena plerumque conturbavit ambitio, velut in conſultatione de Germania demonſtravi) nae nos hodie vix ulla haereſis veſtigia videremus, neque vos, auguſti principes, tot ſubditorum veſtrorum rebelliones exercerent, atque a fide Chriſti inter Infideles propaganda retardarent. Si enim verum dicere velimus, *modica fides* de Dei auxilio, ſive *diffidentia* aut *incredulitas*, omnium eorum, quae a Carolo in religionis tuendae negotio peccata ſunt, cauſa fuit.
Niſi enim conſiliarii ac miniſtri ejus magnopere metuiſſent, ne vires ejus tantae non eſ-
ſent quibus Dei gloriam et Catholicam religionem adverſus Germanorum principum po-
tentiam tueretur, omnium primum nequaquam incolumem Wormatia diſcedere Luthe-
rum permiſiſſet, ſed velut Haereticum convictum et condemnatum, vel propterea quod
is Witteberga Wormatiam iter faciens, contra quam Caeſar in diplomate ſalvi conductus e-
dixerat, cum alibi, tum Erfurdiae (teſte *Matthaeo Dreſſero* Erfurdienſi Lutherano in Ger- 1.
maniae urbibus pag. 247.) conciones habuerat multoſque in haereſin ſuam pellexerat,
ſummo ſupplicio affeciſſet: Deinde non paſſus fuiſſet anno 1530. confeſſionem Luthera- 2.
norum in comitiis Auguſtanis palam recitari, neque pertinaces Haereticos incolumes inde
abire, ſeque ad bellum civile comparare: Tum anno 1531. non feciſſet cum Lutheranis 3.
inducias, neque ſuſpendiſſet executionem decreti comitiorum adverſus ipſos facti: Multo 4.
minus

Cauſa omnium eorum, quae Carolus V. in religionis negotio peccavit.

Mendae aliquot ſive errata actionum Caroli V.

minus anno 1532. edicto publico pacem Lutheranis Noribergae dediſſet, ut ab iis adver-
5. ſus Turcam auxilia impetraret: Sed neque anno 1541. eundem ob finem privatis literis
cauſam eccleſiae et Catholicorum Imperii ordinum Proteſtantibus prodi permiſiſſet, ſuſpen-
ſo Auguſtanorum comitiorum decreto, et admiſſis in Spirenſe Imperii tribunal Haereticis:
6. Neque anno 1542. copiis Imperii adverſus Turcam miſſis Joachimum electorem Branden-
7. burgenſem Lutheranum ducem praefeciſſet: Neque anno 1543. cum Angliae rege ſchiſ-
8. matico adverſus Gallum foedus feciſſet, nec etiam cum Bonnam venit, *Hedionem* et *Buce-*
9. *rum* haereſin ibi docentes, incolumes dimitti paſſus eſſet: Et anno 1544. nequaquam Fer-
dinandi fratris cauſa, ut is rex Romanorum ab omnibus haberetur, eique auxilia adverſus
Turcam decernerentur, publico decreto Lutheranis libertatem religionis et jus utendi
raptis eccleſiae bonis locumque in Spirenſi camera tribuiſſet, cum praeſertim Catholici or-
10. dines omnes vehementer contradicerent: Neque anno 1546. bello Lutheranis illato negaſ-
ſet ſe pertinaces Haereticos et ſacrilegos eccleſiarum ac monaſteriorum praedones ad ſup-
plicium expetere, ſed rebelles tantum et laeſae, non divinae, ſed humanae ſive Caeſareae
11. majeſtatis reos in ordinem velle redigere; neque haereticorum principum auxiliis adverſus
hoſtes uſus fuiſſet, iiſque ſuae religionis, ſive perfidiae, liberum in caſtris ſuis exercitium
12. permiſiſſet: Neque victoria poſtea potitus, rebelles, ſacrilegos et haereticos in gratiam
recepiſſet, nec Wittebergae et Lutheri ſepulchro ibi peperciſſet; quae res quanto multis
13. ſcandalo fuerit, ex his *Matth. Dreſſeri* verbis in Wittebergae deſcriptione apparet pag.
615. et ſeq. Quid tam *(inquit)* mirum eſt, quam victorem Caeſarem victae urbi, quae
omnium haereſion ſentina putabatur, adeo peperciſſe ut ne lapidem quidem loco move-
rit? Hiſpani quidem in arcis templo in Lutheri ſepulchrum inſultarunt, ſed effodere ta-
men illud auſi non ſunt. Imo, cum Caeſar ſepulchro Lutheri inſiſteret, et Hiſpani cor-
poris effoſſionem atque concremationem impenſe urgerent, Carolus V. fide dignis teſtibus
id referentibus, dixit: Sinite ipſum quieſcere uſque ad diem reſurrectionis judicii omnium.
Quod vero Caeſar in tanta victoria hanc urbem laedere veritus eſt, id abſque dubio fecit,
motus quadam reverentia erga domicilium muſarum et religionis ſacratiſſimum: Quem-
admodum Alexander magnus, Jaddi ſacerdotis ſummi et collegii ſancti reverentia adductus,
Hieroſolymis olim pepercit. In his verbis quae de Caroli verbis narrat non facile mihi
perſuaderi patior, qui penes me habeam nobilis cujuſdam Saxonici de Saxoniae ſtatu
relationem ante hos XIII. annos ſcriptam, in qua et haec ſunt: Cognovi ex quodam
mercatore Italo ſemicatholico, Wittebergae commorante, Hiſpanum militem qui cum
Carolo V. Wittebergam venit, quaeſitum cadaver Lutheri in tumba non reperiſſe:
Ne tamen abſque mulcta maneret infamis locus, erecto ſuper eam quaſi parvo pa-
tibulo ad ventris exonerationem ſimul accommodato, ex eo publicam cloacam feciſſe. Ir-
ridet etiamnum hic mercator Lutheranos, aitque ſe melius ſcire quid in tumba illa lateat
quam ipſi. Nam fuerat et ipſe miles ea tempeſtate. Et revera ſub illo lapide non eſt
Lutheri corpus, ſive a ſuis ſectatoribus alio tranſlatum ne cremaretur ab Hiſpanis, ut
Lutherani credunt, ſive a diabolo ablatum, quod eſt veriſimilius. Sed quidquid ſit de Lu-
theri cadavere (nam nec ego nec Michael archangelus cum diabolo eo nomine diſputan-
tes altercabimur) illud dubitationem nullam habet, ex eo quod Wittebergae pepercit Ca-
rolus, Haereticos *ad ruinam aedificatos* (quemadmodum Tertullianus loquitur) ſive in erro-
re ſuo non mediocriter confirmatos fuiſſe, quaſi Deus, in cujus manu cor regis eſt, in hoc
14. evangelii ſui domicilium non ſaevire Carolum permiſerit. Sed etiam niſi Germanorum
principum offenſam excipere metuiſſet, nequaquam *Mauritium Saxonem*, hominem verſi-
pellem, et ab ipſis Lutheranis, ut Sleidanus ſcribit, violatae fidei, proditae religionis et
ſummae ingratitudinis palam editis libellis inſimulatum, electori a ſe devicto ſucceſſorem
dediſſet, nec ſupremam totius Imperii dignitatem, et ſolo Caeſareo faſtigio humiliorem,
15. cooptando Haeretico profanaſſet: multo minus autem *tranſtuliſſet terminos*, hoc eſt, in pon-
tificis provinciam invaſiſſet, religionis formulam, quae INTERIM dum concilium Tridenti-
16. num finem caperet, ab omnibus in Germania obſervaretur praeſcribendo: minime vero
omnium *tranſactionem* illam *Paſſavienſem* anno 1552. extorqueri ſibi paſſus fuiſſet, qua
Landgravio, perduellium duci atque auctori, libertas, Lutheranis aſſeſſoribus in ſupremo
17. Imperii tribunali locus, ſacrilegis eccleſiarum occupatoribus impunitas dabatur: Cum eti-
am eodem tempore *Auguſtae Vindelicorum* reip. formam ſuo arbitratu conſtitueret, nequa-
quam praedicantes qui haereſin docerent ibi toleraſſet, quod eum feciſſe et magnas ab
haeretico populo gratias iniiſſe his verbis Sleidanus commemorat: *Caeſar dies aliquot Au-*
guſtae commoratus priorem reipublicae formam et ſenatum a ſe conſtitutum reſtituit, et e miniſtris
eccleſiae tres removet; aliis autem, ut juxta confeſſionis Auguſtanae formulam doceant et agant,
18. *permittit. Ea res pro concione recitata magnam excitavit laetitiam.* Sed nulla ex re, quam
parum in Deum fiduciae tum habuerit Carolus, aeque manifeſte apparet, atque ex tranſ-
actione illa, quam cum *Alberto Brandeburgico*, teterrima illa Germaniae peſte, eodem anno
fecit. Quod ut tanto diſtinctius ſciatur, operae pretium fuerit Sleidani de damnis, quae

furia

ſuria illa eccleſiaſticis, nullam aliam ob cauſam, niſi quia belli pro Lutheraniſmo adverſus Caeſarem ſuſcepti participes eſſe nollent, intulit, narrantem audire: *Vicinis* (inquit) *ex nobilitate et aliis, jam ante, niſi parerent, bellum denuntiaverat; inprimis autem epiſcopo Bambergenſi et Wirciburgico, qûos etiam in hoc rerum ſtatu ad graviſſimas conditiones adegit. Et Bambergenſis quidem, ut ſe ſuamque provinciam periculo jam imminenti ſubduceret, pacem ab eo maximis jacturis redemit. Nam ſuae ditionis oppida et praefecturas ad viginti coactus fuit ei dare, confectis ea de re literis, ſimulque clientelas et beneficiarios omnes ei permittit. Wirciburgicus autem aureorum millia ducenta viginti dependit, et ſimul ejus debita, quorum erat ſumma circiter trecenta quinquaginta nummûm aureorum millia, in ſe recipit et perſolvere pollicetur. De hac tranſactione ut audivit Caeſar, illam reſcidit, et epiſcopis ne ſervarent mandavit, propterea quod eſſet mali res exempli, cogere aliquem imperata facere propter officium Caeſari praeſtitum et Imperio. Sed cum poſtea Albertus cum Caeſare Metim obſidente aliter paciſci non vellet, niſi pactiones illae juberentur eſſe firmae, haberetque* L. *ſigna peditum et equitatum non parvum, Caeſar ut eum in ſuas partes perduceret, obſecundans tempori, culpam omnem ei condonat, et actionem in eum inſtitui belli cauſa vetat, et tranſactionem cum epiſcopis factam confirmat.* Veritus ſcilicet fuit Carolus, ne Deus ſatis virium non haberet ad tuendam cauſam ſuam, niſi ei diabolus ejuſque milites, nempe Haeretici, opem ferrent. Quare ſtatim *factum eſt ei ſecundum fidem ſuam*, hoc eſt, nulla re memorabili geſta, imo prope tertia exercitus ſui parte deſiderata, cum haud exigua honoris ſui ſugillatione Metenſem obſidionem ſolvere neceſſe habuit. Quae poſtea fuerunt conſecuta, non tam ad Carolum jam de actorum poenitentia meditantem, quam ad fratrem et collegam, vel potius ſucceſſorem *Ferdinandum* pertinent; cujuſmodi eſt illa tantopere celebrata *pax religionis*, omnium tam Lutheranorum quam Catholicorum Imperii ordinum conſenſu, in comitiis Auguſtanis anno 1555. ſancita, quae non modo haereſios profeſſionem et retentionem eccleſiaſticorum bonorum ſacrilege raptorum liberam omnibus faceret, et eccleſiaſticis haereſin amplexuris honorem ſalvum fore caveret, ſed etiam omnem juriſdictionem epiſcopis in Lutheranos eriperet, hoc eſt, paſtores munere ſuo fungi et poteſtate a Deo accepta uti prohiberet. Neque vero dubium habeo, quin *Matthias Heldus* Caeſaris Caroli conſiliarius, pro ſummo ſuo Catholicae fidei zelo et haereſion odio, mature officii Caeſarem admonuerit, et quanta in ejuſmodi actionibus peccarentur, quamque parum ex ſententia propter Dei offenſam res evaſurae eſſent, fideliter expoſuerit. Sed quia Ferdinandus rex Ungariam opem ferentibus Lutheranis tueri, et imperium in ſe ac filium transferre jam diu imbiberat, adeoque multa Lutheranorum gratiae danda judicabat, perfecit Granvellani opera, ut Caeſar tam ſpectatae fidei conſiliarium a ſe dimitteret: Qua de re Sleidanum audire ſatius fuerit: *Gliſcebat* (inquit) *inter Granvellanum et Heldum aemulatio quaedam atque ſimultas, quae tandem hunc exitum habuit, ut Heldus loco ſummotus curia decederet, ac vitam privatam ageret. Nam ille praeſtabat auctoritate, et Heldum in crimen odiumque vocabat, quod in conſiliis et actione nimium eſſet vehemens, quod Caeſarem nihil tale cogitantem et invitum propemodum in bellum pertraxiſſet. Cumque non obſcuram ſuae voluntatis daret ſignificationem Granvellanus, quaſi concordiam* (cum Haereticis, ſive conſociationem juſtitiae et iniquitatis, lucis et tenebrarum, Chriſti et Belial) *et otium publicum amaret, interpellatus a Proteſtantibus ad pacis conſilia Caeſarem inflexit. Poſtquam vero Heldum eliſerat, Joannem Navium Lucenburgium, velut magis obſequentem ſuis moribus adſcivit, in ejuſque locum ſubſtituit.* Nimirum hoc illud eſt, quod Diocletianus aiebat, ab iſto miniſtrorum genere, *bonum, cautum, optimum vendi imperatorem*, nam Caroli animum, alioquin egregie ad pietatem factum et gloriae divinae zelo inflammatum fuiſſe, et a mollibus id genus conſiliis, quibus Haereticorum vires ali et incrementa ſumere non ignorabat, abhorruiſſe, cum multae ipſius actiones, inprimiſque ſanctiſſima illa vitae ejus clauſula ſatis declarat, tum inimicorum Hiſpanici et Auſtriaci nominis, praecipueque *Thuani* confeſſio luculenter teſtatur.

Caroli V. modica fides.

Ob eam punitus.

Egit poenitentiam.

Ferdinandi Caeſaris errata in negotio religionis.

Heldi Catholicae fidei zelus.

Ferdinandus quare in Lutheranos fuerit indulgentior.

Heldus a Caeſare dimiſſus, ob Catholicae religionis fervorem.

Granvellani πολιτευμα et Macchiavelliſmus.

Caroli V. zelo aulici illuſerunt.

CAPUT CXVI.

QUONIAM vero idem *Thuanus* quaedam de eodem Carolo ſcribit, quae non modo virtutem ei ac prudentiam defuiſſe vincunt (in quo dolus, quo in laudando Caeſare Carolo uſus eſt, deprehenditur) ſed etiam iis, quae jam diſputavi, magnopere contradicunt; non debeo committere, ut ſilentio meo aſſentientis ſpeciem praebeam. Scribit ergo Thuanus libro ſecundo: *Exorto Luthero diſtractis principum et populorum animis, Carolus* V. *tot ſucceſſibus elatus, arridente fortuna, occaſionem arripuit Imperii ſibi ſuiſque proprio jure aſſerendi, id ſibi tot victorias ſpondere, atque adeo ſibi deberi tum confidebat, tum vero etiam rem tentare honorificum et quodammodo neceſſarium exiſtimabat.* His verbis perfidiae ſeu perjurii palam Carolum inſimulat. Is enim, referente quoque Sleidano, jusjurandum dederat, et tabulis conſignatis promiſerat, *nullum ſeſe conſilium initurum, quo dignitatem Imperii ſuae familiae peculiarem et hereditariam faciat, ſed liberam et integram permiſſurum ſeptemviris eli-*

Carolum Thuanus inſidioſe laudat.

Eundem perjurii inſimulat.

gendi facultatem juxta Caroli IV. *legem et juris pontificii praeſcriptum.* Quod vero imprudentiſſimus fuerit, cum ſe viribus ſuis Germaniam in fide ſua ac familiae tenere poſſe credidit, libro IV. Thuanus ita commemorat: *Huic victoriae a Proteſtantibus reportatae, fortuna Caeſaris virtutem et prudentiam* (militarem ſcilicet) *adjuvante partae, defuit animus qui ea moderate et SAPIENTER uti ſciret; nam cum nec ea MENS Caeſaris eſſet nec vires, ut tot urbes, populos, principes, quos inſolita felicitate in ordinem coegerat, vi et praeſidiis tenere, et Germaniae rempublicam in regnum hereditarium transformare poſſet, reliquum erat ut humanitate et clementia majeſtatem et exiſtimationem tueretur.* Si non habuit eam mentem eaſque vires Carolus, quae ad continendam in officio Germaniam neceſſariae erant, certe imprudens et ſtolidus fuerit neceſſe eſt, qui rem tentare honorificum, et quodammodo neceſſarium putarit, neque moderate et ſapienter uti victoria ſciverit:

Et in ſuſpicionem imprudentiae ſeu ſtoliditatis eum vocat.

Τὸ γὰρ τολμᾷν ἀδύνατον, ἀνδρὸς οὐ σοφοῦ.

Audere namque inconceſſa haud ſapientis eſt.

Caroli conſilium non fuit Imperium facere hereditarium.

At enim turpiter Thuanum mentiri, hoc eſt, officium ſuum facere, cum Carolum occupandi et familiae ſuae vindicandi Imperii conſilia agitaſſe et victoria intemperanter atque impotenter uſum fuiſſe ſcribit, nemini qui Sleidanum, cujus fidei tantum tribuit Thuanus, vel ſemel legerit obſcurum eſſe poteſt. Nam victoria quomodo uſus fuerit, ita palam eſt, ut verbis opus non habeat; quamvis enim extremo anno 1530. a ſeptemvirali electorum collegio, uno Saxone excepto, ut fratrem Ferdinandum Romanorum regem crearent, impetrarit, qua quidem re jusjurandum et datam Imperio fidem violari contendebant Lutherani principes, ex quorum ad Caeſarem epiſtola haec Sleidanus verba recitat: *Scire ipſum, quam accurate, quam ſancte, quibus verbis atque pactis Imperio ſe devinxerit et obligarit: quomodo fide data per jusjurandum promiſerit ſervare legem Carolinam: quomodo ſpoponderit neque ſe quicquam eſſe contra facturum, nec aliis etiam ut faciant permiſſurum. Haec nimirum pacta violari non poſſe, neque reſcindi aut mutari, niſi de communi omnium ordinum conſilio ac voluntate,* &c. quia tamen idem Sleidanus narrat, id eum, *editis et allatis in medium argumentis, electoribus perſuaſiſſe,* nec ullam in eo vim aut terrorem adhibuiſſe, nemo niſi improbus quicquam eum contra fidem datam et jurejurando firmatam feciſſe inſimulare poteſt. Quod enim Saxo ſibi creationem regis tanquam vitioſam nequaquam probari proteſtatus eſt, quantum referat non video, quippe qui ſolus eſſet, et Haereticus, ac paulo prius decreto omnium ordinum Imperii Dei ac reipublicae hoſtis declaratus. Sed ſi omnino Caeſar fratrem ſuum vel nolentibus et invitis, tam Catholicis quam Haereticis, Imperii principibus atque ordinibus regem imponere tentaſſet, aut etiam opere ipſo impoſuiſſet, nequaquam conſiliariis et theologis ejus argumenta defuiſſent, quibus factum ejus omni peccati et violatae fidei crimine carere ſpecioſe ac probabiliter defenderent. Sic nempe diſputare poterant. In jurejurando ſeu ſacramento illo, quo ſe Carolus Imperio devinxit, primum locum tenet eccleſiae ac pontificis defenſio: Quemadmodum et Sleidanus ſcribit: *Conditiones ſive leges, quas Caroli legati praeſcriptas ab electoribus ratas habuerunt, et per jusjurandum probarunt ipſius Caroli verbis atque nomine, literis etiam ea de re confectis, ſunt ejuſmodi: Tueatur rempublicam Chriſtianam, pontificem et eccleſiam Romanam, cujus ipſe ſit advocatus: Jus aequabiliter adminiſtret ac paci conſulat.* Et rurſum: *Colonienſis archiepiſcopus electum Caeſarem Latinis verbis rogat: An fidem Catholicam ſervare, defendere eccleſiam, adminiſtrare juſtitiam, reſtaurare imperium, tueri viduas, pupillos et id genus calamitoſos homines, an honorem debitum Romano pontifici velit exhibere. Ubi annuit, ductus ad aram conceptis verbis jurat.* Jam vero qui jurat ſe tutorem fore eccleſiae Romanae et auctoritatis pontificiae, idem ſimul jurat, ſe bona fide adhibiturum omnia adjumenta ſeu media, quae ad tuendam eccleſiae ac pontificis auctoritatem et incolumitatem pertinere uſuique fore ex animi ſententia judicarit. Advocatus enim, qui praetermittit quicquam quod ei cui fidem ac patrocinium ſuum profitetur, utile fore exiſtimat, praevaricatur ac perfidiae ſe alligat.

Ferdinandi deſignatio in regem Romanorum.

Eam Lutherani jurijurando Caeſaris adverſari contendebant.

Sed in eo mentiebantur.

Saxonis proteſtatio erat frivola.

Etiamſi Carolus Imperium voluiſſet facere hereditarium, potuiſſet ſpecioſe defendi.

Juraverat enim ſe defenſorem fore pontificis et eccleſiae.

Putabat autem ad id requiri, ut Imp. faceret hereditarium.

At enim Carolus Caeſar ex animi ſententia ita judicat, nunquam in tuto fore, ſed ſemper graviſſime periclitaturam Catholicam in Germania fidem et eccleſiae ac pontificis auctoritatem, niſi univerſam Germaniam ſibi obnoxiam reddiderit, ſuaeque ditioni etiam in poſteritatem ſubjecerit. Quamdiu enim iſta nimia libertate fruimini, neque vos Caeſari in iis, quae ad conſervandam religionem pertinent, dicto audientes eſtis, neque vobis alii obediunt, ut fiat quod *Judic.* xxi. ſcriptum eſt: *In diebus illis non erat rex in Iſrael, ſed unuſquiſque quod ſibi rectum videbatur, hoc faciebat.* Itaque niſi Caeſar praevaricari ac fidei ſacramento firmatae parum memor eſſe velit, non poteſt ſalvo officio facere quin hoc conſervandae Catholicae religionis et tuendae eccleſiae Romanae medium prorſus neceſſarium arripiat, hoc eſt, licentiam iſtam veſtram recidat, atque in veram libertatem convertat. Nam poſſe malum non libertas eſt, ſed licentia: *Is enim liber eſt, qui poteſt vivere quemadmodum vult,* non quemadmodum concupiſcit: Quorum illud eſt cum ratione, hoc praeter rationem.

Idque nihil adverſari libertati Germaniae. Quis ſit liber?

tionem. Qui ergo illud expetit quod rectae rationi ac legibus eſt conſentaneum, id eſt, quod nec vis nec jus prohibet (nam cupere quod non poſſis, dementis eſt: quod non debeas, improbi) is enimvero *velle* dicendus eſt, quemadmodum in Pſalmo ſcriptum eſt: *In mandatis tuis volet nimis.* Et qui poteſtatem habet vivendi ſecundum leges, ſive faciendi quod recta ratio jubet, is demum *liber* eſt: Non autem qui poteſt facere, cuique licet quod ipſi libet, ſive, quod non ratio, ſed affectus et cupiditas ſuadet.

Germani non videbantur eſſe liberi:

Cum haud poſſent vivere ſecundum leges.

Non ergo nunc liberi eſtis, vos Germani, cum poteſtatem habeatis non parendi legibus. Nam, exempli cauſa, anno 1521. Wormatiae in comitiis decretum Caeſar edidit communi principum ordinumque conſilio, in quo damnatur ac proſcribitur Lutherus, *ut auctor ſchiſmatis, ut manifeſtus ac pertinax Haereticus, et potius daemon humana ſpecie quam homo, cujus immanitas atque rabies nullius oratione ſatis explicari queat, quippe in cujus libris nihil aliud quam ſeditiones, bella, diſcordiae, incendia, caedes ac rapinae contineantur: mandaturque omnibus ut illum capiant et in poteſtatem ſuam reducant; eos vero qui quocunque modo faveant aut operam ei ſuam communicent, aeque proſcribit: Libros etiam Lutheri aboleri et cremari jubet:* Atque hoc ſuum decretum ſive edictum magno omnium ordinum aſſenſu promulgatum, omnique abrogandi difficultate, imo, ut ita dicam, impoſſibilitate ſeptum, eſſe ſacroſanctum mandat. Quanta ergo haec veſtra licentia eſt, cum anno 1524. ſimul omnes in Noribergenſibus comitiis, abſente Caeſare, per legatum tamen ſuum conquerente, quod edictum illud Wormatienſe communi veſtro conſilio ac voluntate factum, maximo Germaniae detrimento, violaveritis, idque impoſterum magno ſtudio ſervari praecipiente, novo decreto, in pontificem, eccleſiam, et Caeſarem denique nimis contumelioſo, prioris illius exſecutionem ſuſtuliſtis: Quo etiam nomine mox a Caeſare literis ex Hiſpania datis graviter objurgati eſtis; quarum literarum argumentum Sleidanus lib. IV. ſic exponit: Quod conventum alium indixerint, in quo rationem inire velint conſtituendae religionis ad tempus uſque concilii; quod etiam delectis aliquot viris doctis et ſacrorum peritis judicium de ſumma doctrinae permittant, minime omnium aut poſſe aut velle ſe concedere; ſed pro ſuo munere, quandoquidem ſit eccleſiae tutor atque patronus, modis omnibus decretum hoc improbare, ne videlicet tum Dei tum pontificis iram adverſum ſe concitet: Quid enim in eccleſiam Chriſtianam contumelioſius fieri poſſit, quam ſi reverentia ſummae poteſtati debita ſic projiciatur? ſi Germania, quae primam ſemper habuit pietatis et obſequentiae laudem, tantam rem ſola moliatur, quam nulli principes, ne pontifex quidem ipſe Romanus audeat ſubire; videlicet ut eam religionem, quae tot ſaeculis valuit in orbe Chriſtiano, repudient et aboleant? Orare ſe Deum, ut Germaniam benigne reſpiciat, neque ſe vivo tantum malum patiatur inundare. Pareant igitur edicto Wormatienſi, niſi poenam ſubire velint; et actionem omnem religionis differant, dum et ſummi pontificis, et ſuo etiam juſſu concilium habeatur, qui ſint ipſorum ſupremi magiſtratus.

Principes Germani fatentur ſe non eſſe liberos.

Quoniam etiam in iiſdem Noribergicis comitiis Caeſari reſpondiſtis, parituros vos edicto Wormatienſi, *quantum omnino facere poſſitis*, ruſumque anno 1526. in Spirenſibus comitiis decreto ſanxiſtis, *ita ſe gerat quiſque in ſua provincia, ut facti ſui rationem Deo et Caeſari reddere queat:* Quo quidem decreto deinceps Proteſtantes ſemper uſi ſunt ad tuendam cauſam ſuam, quippe quo Wormatienſe edictum fuerit antiquatum. Certe vos poteſtatem non habere faciendi quod juſtum eſt legibuſque conſentaneum, adeoque nec liberos eſſe, ſatis aperte fertis.

Recte ergo Carolus facit, ſi eos in libertatem aſſerat.

Itaque ſi faciat Caeſar, ut poſſitis omnino parere edicto Wormatienſi, neque impediamini quo minus eccleſiae et pontifici debitum honorem exhibeatis, ejuſque hoſtem Lutherum ac libros ejus de medio tollatis, hoc eſt, ſi veſtras vires compeſcat, ſuas vero augeat, voſque pluſculum in ordinem redigat, cum optime libertati veſtrae conſulet, tum adjumento ad tuendam fidem Catholicam et eccleſiae auctoritatem utiliſſimo, imo prorſus neceſſario utetur.

Alia Caroli Caeſaris excuſatio

Poterat etiam ab iiſdem Caeſarianis defendi, quod conceptis verbis jurarit Caeſar, *ſe velle imperium reſtaurare*, hoc eſt, in priſtinum ſtatum reducere. Itaque neceſſe eſt, ut publica Imperii vectigalia ambitu Caroli IV aliorumque impp. probroſis largitionibus alienata vindicet, ac principibus velut male fidei poſſeſſoribus eripiat. Hoc autem, et multa alia conſimilia ad inſtaurandum imperium pertinentia praeſtari ab imperatore nequaquam poſſe, niſi totum Imperium ſuae ac poſterorum ex familia ſua ditioni ſubjiciat. Poterant in eandem ſententiam alia multa, ut principum aſſentatoribus plauſibiles id genus rationes quantacumque cum injuſtitia conjunctae nunquam deeſſe ſolent, ab iiſdem diſputari: Quae alio loco accuratius excutiam, mihique patriae noſtrae libertate nihil charius et antiquius eſſe planiſſimum omnibus, Deo juvante, faciam.

Ex

Ex Continuatione Hiſtoriarum Thuani *Francof.* 1628. *in folio*, *pag.* 314. *ſub anno* 1612.

IN catalogo librorum nundinis Francofurtenſibus autumnalibus anni 1611 edito, inter libros qui proximis demum nundinis prodituri eſſent, hic titulus repertus fuit: *Gaſparis Scioppii Eccleſiaſticus*, *authoritati sereniſſimi Domini Jacobi*, *Magnae Britanniae Regis*, *oppoſitus. Hartbergae: proſtabit apud Nicolaium Steinium.* Nomen auctoris hominis maledici, et Hartbergae oppiduli in Weſtphalia, in quo conſtat nullam eſſe typographiam, conjectare fecit librum illum aliquid monſtri continere et ex meris invectivis conſarcinatum eſſe. Neque iſthaec feſellit opinio. Nam cum hoc anno in Galliam fuiſſet allatus, cum alibi tum in primis cap. CXI. compertus eſt memoriam Henrici magni, regis defuncti, contumelioſis verbis proſcindere, conſequentias abominandas ex genere mortis, quo ſcelere nefario Ravaillaci interemtus fuit, ducens, et malitioſe ad tantum regem verba hieropſaltis accommodans, *Ecce homo*, *qui non poſuit Deum adjutorem ſuum* &c. qui locus tam male ad ipſum applicatur, ut nullus ſit Gallorum, praeſertim ex iis, qui apud illum aſſidui fuerunt, qui Scioppium illum inſignis mendacii non arguat: cujus verbis ſi fides ſit adhibenda, omnes reges et principes, qui, propter tranquillitatem ſuorum regnorum et quietem ſubditorum, pacem concedunt religionem Catholicae contrariam amplexis, hoc encomium poſt mortem reportabunt, quod Haereticorum, Turcarum et atheorum, quam Catholicorum, fidelium et piorum partibus addictiores fuerint. Verum homo iſte non tantum Galliae regem, ſed ipſum pontificem, imperatorem, adeoque omnes reges principes et reſpublicas in orbe chriſtiano impudenti ore perſtringit: quorum nemo eſt qui non in ſuis ditionibus vel Judaeos, vel Graecos, vel Lutheranos, vel Calviniſtas, vel Huſſitas, vel alios ſimiles toleret. Quapropter ſenatus Pariſienſis ſequenti decreto librum illum damnavit: " Poſtquam ſenatus, claſſe primariorum, decu-" ria Tholenſi, et curia edicti coactis, vidit librum a Gaſpare Scioppio editum, cui titu-" lum fecit, Eccleſiaſticus, ſuppoſito nomine Hartbergae, quaſi illic excuſus eſſet, anno " CIↃIↃCII. qui multas blaſphemias et execranda maledicta contra ſanctiſſimam et lauda-" tiſſimam memoriam Henrici IV defuncti (quem Deus abſolvat) aliaſque propoſitiones " ad turbandam quietem totius chriſtiani orbis, et regum ac principum ſupremorum vitam, " regna et principatus in diſcrimen adducenda tendentes continet, auditis concluſionibus " cognitoris regii et habita deliberatione, decrevit et decernit, ut liber iſte a carnifice " publice in area palatii exuratur: ſimulque interdicit omnibus typographis et bibliopolis " ne eum excudant, venum exponant, recipiant, publicent: iiſdem et aliis, cujuſcunque " ſtatus et conditionis ſint, fas non erit eum habere, retinere aut communicare. Si quis il-" lum habeat, is tenebitur intra viginti quatuor horas a publicatione hujus decreti, quae " tum in hac urbe cum clangore tubae et voce praeconis, tum in aliis praefecturis ſub hu-" jus parliamenti juriſdictione fiet, eum afferre aut mittere ad graphiarium rerum capita-" lium hujus curiae, aut ad aliarum urbium tabularia, ut flammis tradatur, poena criminis " laeſae majeſtatis in eos qui huic mandato non paruerint conſtituta. Dictum et factum " VIII kal. xbr. CIↃIↃCXII. Subſcripſit,

VICINUS.

Ex Paediis Scioppianis, *Amſt.* 1666, 8vo. *pag.* 30.

Cardinalis Bellarmini epiſt. ad Scioppium 22 *Januar.* 1612.

ECCLESIASTICUM tuum ſummo pontifici laudavi, quia laude dignus erat. Quamvis enim in paucis quibuſdam doctrinae capitibus a me diſſentias, ego tamen non tanti me facio, ut exiſtimem injuriam mihi fieri, ſi unuſquiſque in ſuo ſenſu abundet. Laudavi in te peritiam ſcripturarum ſacrarum, laudavi zelum converſionis Haereticorum, laudavi libertatem in Thuano reprehendendo, laudavi prudentiam et ſapientiam in rege Anglorum exagitando, laudavi multa alia, quorum memor jam non ſum, quae docte et luculenter in libro tuo explicabantur. Quare Deo gratias agere debes, qui tibi ingenium ad excogitandum, et facundiam ad ſcribendum et eloquendum praeſtitit; non mihi, qui quod facere debui feci, ac de cetero ſervus Dei inutilis ſum. Vale, vir optime, et me, ut facis, amare perge. Romae.

Ex Petri Lambecii tomo 1mo. Commentariorum de Bibliotheca Caeſarea Vindobonenſi, *pag.* 50. *Vindobonae* 1665 *in folio.*

GASPAR Scioppius, homo, ut notiſſimum eſt, ingenii maligni et oris maledicentiſſimi, qui propter praeſtantiſſimorum et de re literaria optime meritorum virorum invidas ac injurioſas calumniationes merito *Canis Grammaticus* appellandus eſt.

Ex

Ex Jo. Geor. Graevii epiſtola, Danielis Eremitae lucubrationibus a ſe editis Ultrajecti 1701, praefixa.

ERAT Scioppius latinae linguae ſane quam peritus; ſed ut aſpero erat ac violento ingenio, ſic et aſpera erat et horrida ejus dictio, ſine palaeſtra, et in qua nihil elucebat venuſtatis, ac ne mica urbanitatis, ſed ruris et inſulſitatis omnia ſunt plena; ut Scioppius videatur natus eſſe in trivio, et educatus in cauponum et lenonum contubernio, in quo didicerit obſcoeniſſimis et homine indignis convitiis inſectari praeſtantiſſimos quoſque viros, et quidem nulla laceſſitus cauſa et injuria, ſed ſtimulante livore et inſita illa malignitate trucis ingenii, frigidiſſima uſus religionis calumnia.

Denique, ut omnes Scioppii in Thuanum cenſurae, quaecunque in manus noſtras pervenerunt, lectori pateant, excerpta quaedam ex libro ſuo, quem Judicium de Stylo Hiſtorico *inſcripſit, heic ſubjunguntur; quamvis liber iſte non niſi Thuano jam multos annos mortuo in lucem prodiiſſe videtur: prima enim editio, quam nobis unquam aſpexiſſe contigit, alteri ejuſdem auctoris ſcripto, cui titulus* Infamia Famiani, *adjecta, anno* 1658 Sorae *in* 12mo *publicata eſt. Extat quidem diſſertatio Scioppii ſub ficto nomine* Paſcaſii Groſippi, de rhetoricarum exercitationum generibus, *in qua multa ſermonis Thuani vitia notantur; nulla tamen quae non pluribus verbis in hoc ſuo* Judicio de ſtylo Hiſtorico *exagitantur.*

Exempla barbariſmi.

JACOBI Aug. Thuani latinitatem multi laudant, Burdo inprimis, ne fides veteri verbo deſit: *Mutua muli.* Sed is in praefatione hiſtoriae ſuae *ſubſtraxit* et *ſubſtracto* habet, ab elegantiſſima, ſi ſuperis placet, praepoſitione *ſubs.* Ejuſdem eſt *aboletus* pro *abolitus*, non ſemel, elegantiae credo cauſa, uſurpatum. Et lib. XV. amicitiam regis *ſe colitūrum* promittit: Puer autem decennis *culturum* dixiſſet, aut nates perdidiſſet. Idem lib. XXVI. *perculſit* habet, neſcio an Calepino auctore; Priſcianus quidem docet *perculit.*

Exempla ſoloeciſmi.

FOEDUS Thuani ſoloeciſmus eſt hiſt. lib. X. *Menzanum caſtellum aggrediuntur, ſed irrito ſucceſſu; qui intro erant, ſe gnaviter defendentibus.* et lib. XI. *Domibus, quae ex adverſo arcis intro ſunt, terra oppletis.* Jam enim neque qui grammaticae rudimentis operantur ignorant, quod Caper vetuſtiſſimus grammaticus monuit, *intro* ſignificare locum, *intus* in loco. Lucilii de eadem re verſus ſunt:

> *Nam velut* intro *aliud longe eſſe atque* intus *videmus,*
> *Sic et* apud *longe aliud eſt, nec idem valet atque* ad:
> Intro *nos vocat ad ſeſe, tenet* intus *apud ſe.*

Quod ſi poetae credendum non putavit, quid fuit cur Fabii doctrinam contemneret? Is lib. I. cap. V. planiſſime ſic ſcribit: Intro *et* intus *loci adverbia.* Eo *tamen* intus, *et* intro ſum, *ſoloeciſmi ſunt*, qua tamen culpa Thuanus vacare poterat, ſi *introrſus* vel *introrſum* dixiſſet, quod quidem promiſcue pro *intus* et *introverſus* uſurpari conſtat. Horatius, *Introrſum turpis, ſpecioſus pelle decora.* Caeſar, *introrſus inſpicere.* Varro, *introrſus ſpectare.* Livius, *nihil introrſus roboris ac virium eſſe. Hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt.* Non minus flagitii facit Thuanus, cum l. V. ſic ſcribit: *Tantum terroris oppidanis injecit, ut tandem poſitis armis deditionem faciunt, et quem modo tanquam civem admittere noluerunt, ſaeviſſimum tyrannum experti ſunt.* Quis eum grammaticas regulas didiciſſe credat? Scribit etiam lib. XXVI. *Pulcherrimam rei bene gerendae occaſionem elabi paſſus eſt: quod magnorum deinde tumultuum cauſa exſtitit*, pro *quae cauſa extitit. Incommodare aliquem*, pro *alicui*, ſine ſoloeciſmo dici nequit: Neque tamen Thuanus lib. X. ſic loqui dubitat. Cujus et hoc eſt lib. IX. *Ne aut arma ſumatis ipſi, vel auxilia illis contra me ſubminiſtretis:* Quam ſtribliginem vel puer emendaverit, et *ne vel arma ſumatis* ſcripſerit. Non longo hinc intervallo apud Thuanum legimus: *Ferdinandus reſpondet, et, cum ſummus ſit magiſtratus, mirari ſe dicit quomodo obedire ſibi nolint, potiuſque novitiis quorundam opinionibus auſcultantes curioſitate quadam et ſuperbia tranſverſos agi ſe ſinere, et a via majorum deflectere*, pro *tranſverſos agi ſe ſinant et deflectant.* Cujus ſimiles ſoloeciſmi maximo numero in hiſtoria iſta reperiuntur.

Exempla peregrinitatis.

EJUSDEM farinae eſt hoc Thuani in hiſtoriae praefatione: *Remittentibus cum tempore odiis*, ſc. *col tempo* Etruſci vulgo uſurpant. Tullius, *procedente tempore, in poſterum, in reliquum tempus, temporis intervallo. Laurea amittit longo tempore viriditatem.*

tatem. Qui etiam, quod Thuanus diceret *omnes cum tempore fiunt tardiores*, hoc modo effert: *Quo plus cuique aetatis acceſſit, eo fit tardior.* Ejuſdem Ciceronis eſt: *Opportunitas non fit major productione temporis.* Et 10 ad Attic. ep. 1. *Quae tu ſcelera partim parari et jam cogitari, partim ex tempore futura cenſes?* Quo loco *jam* et *ex tempore* opponuntur. Plautus *in aetate* dicere ſolet, ut Trinum. *Amicum caſtigare ob commeritam noxiam, immane, ſive injucundum eſt facinus, verum in aetate utile ac conducibile*, id eſt, aetatis progreſſu, *col tempo.* Hoc etiam Livii lib. XLII. non alium habet ſenſum: *Si poſſeſſio haud ambigua regni maneret, multa diem tempuſque afferre poſſe, quibus amiſſa recuperare poſſet.* Pro quo Thuanus dixerit: *Eum quae amiſit cum tempore recuperare poſſe.* Paris elegantiae eſt hoc Thuani lib. 1. Rex *epiſcopum aliquando deponere* poteſt, pro *epiſcopatu depellere, abigere, exuere, movere, removere, dimovere, detrudere, dejicere, abire, cogere*, aut, Livii imitatione, *epiſcopatum alicui abolere*, aut Velleii, *abrogare. Probare*, pro *experiri*, ſive *experimento capto cognoſcere*, nemo niſi valde in Latio hoſpes dixerit. Hoc tamen Thuanus facit lib. XVIII. *Qui tantam humanitatem in exteris ac diverſa ſentientibus probavit, longe contrariam fortunam inter ſuos expertus eſt.* Citat quidem Briſſonius juriſconſultorum loca, ubi *probare* ex vulgari Italorum idiomate pro *experiri* legatur; ſed accuratius ea intuiti, *probare* pro *approbare, laudare, probum judicare*, dictum inveniunt, v. gr. Gaius l. XV. ff. de peric. et commodo rei vend. *Sive emptor non deguſtarit vinum, ſive deguſtando male probavit, de ſe queri debet:* Hic *probavit* ſignificat *approbavit, bonum cenſuit.* Modeſtinus l. XXXII. ff. ad l. Corn. de Falſis. *Menſuras vini aut frumenti publice probatas corrumpere*, id eſt, quas auctoritas publica pro probis agnovit. Mela l. XXXIX. ff. De ſolut. *Si ſoluturus tibi pecuniam, eam apud numularium, quoad probaretur depoſuerim.* Hoc loco *probaretur*, non ſignificat, *ad obruſſam exigeretur*, ſive *inſpiceretur*, aut *examinaretur*, ſed *pro ſpectata et probata agnoſceretur.* Seneca tamen, *effectu probare* videtur dixiſſe pro *ipſo opere experiri*, epiſt. XXIV. *Haec ſaepe audiſti, ſaepe dixiſti; ſed an vere audieris, vere dixeris, effectu proba.* Quamvis *proba* rectius interpretemur *demonſtra, approba nobis, planum fac.* Inquinatiſſimum eſt hoc etiam Thuani, quod in lib. XIII. lego: *Viginti ad minus dies hoſtem in obſidione moraturum:* [Quia ſcilicet Galli dicunt *au moins*, Itali *al meno*, Hiſpani *a lo menos*, quod Latinis eſt *minimum, ſaltem, duntaxat; quod minimum eſt.*]

Exempla novitatis, ſeu novationis.

THUANI hiſtoria neque ipſa νεωτερισμῶν non eſt pleniſſima, v. gr. *Alias* pro *alioqui. Noſtra eſt retro ſaeculorum memoria. Juxta veterem ſententiam. Multoties, gratitudo, ingratitudo, in ditione epiſcopi, ſubditi alicujus. Tenetur revocare ſententiam viginti ad minus dies. Impraeſentiarum. Nullatenus ea de re actum eſſe*, pro *omnino non* aut *nihil penitus*, quae quam ſint lutulenta, ſupra demonſtravimus. Sunt et iſta nove ab eo dicta: *Pejerare in Deum, impares contra tantam multitudinem. Vir nupſit puellae*, pro *uxorem duxit puellam*, cum tamen amiculus ejus Joſ. Burdoſc. nuptos viros ita deteſtatus fuerit: *Apage, apage viros nuptos. Hic in Gallia viri non nubunt, ſed foeminae.* Literas quibus fides alicui fit ſive teſtimonium praebetur, quas priſci *auctoritates*, vulgo *literas credentiales* vocant, Thuanus, Sleidanum ſecutus, inſulſiſſime *fiduciarias* vocat: cujus ſordibus accenſeas licet, *Caligae* pro *femoralibus. Moroſa tergiverſatio*, quod moram afferat. Obiter notandum, *improperare alicui* pro *exprobrare, vitio vertere, ingerere, executioni demandare. Concivis*, pro *civis* aut *popularis. Dejeramenta in Deum*, pro *dirae* aut *blaſphemiae. Injuriae memoriam ad animum revocare*: Ridicule. Juris conſulti *injuriam revocare ad animum* habent, non *memoriam injuriae.* Aeque ridiculum eſt hoc: *Aſſeveranter negare.* Perinde enim valet *aſſeveranter* atque *affirmative*, quod vulgo dicunt. Sordide haec quoque, *ad mortem damnare aliquem*, pro *capitis condemnare. Ne ipſorum dignitati tractu temporis praejudicetur, diſtributo unicuique viritim aureo*, ubi τὸ *unicuique* miſſum fieri debuit, tametſi ſimillime Seneca III. de ira II. dicat: *Ambitio viritim ſingulos occupat.* Eſt etiam Thuani, *gratiam alicujus demereri*, pro *aliquem demereri*; *dietim*, pro *in ſingulos dies. Brumoſo aere*, pro *hiberno* aut *brumali. Ultroneus* et *ſpontaneus*, pro *voluntarius. Mercimonium*, pro *mercatu*, cum *mercem* ſignificet. *Singulis quatuor menſibus ſtipendium militibus dependit*, pro *quarto quoque menſe.* Vel potius, *quot quadrimeſtribus*, ſicut, *quot annis, quot calendis*, ubi ſubauditur verbum *ſunt.* Integra enim oratio eſt: *Siculi quotquot annis tributa conferunt*, ſive *tot annis quot ſunt tributa conferunt:* pro quo Cic. ἐλλειπτικῶς, *Siculi quotannis conferunt.* Plautus Stich. *Meminiſtis quot calendis petere demenſum cibum*, pro *tot calendis quot ſunt petitis cibum*, id eſt, omnibus vel ſingulis calendis. Horat. *Non ſi trecenis, quotquot erint dies, Plutoni tauros immoles.* Recte Muretus eum notat, qui dixerat, *Singulis quinque annis.* Singuli enim eſſe nequeunt, qui ſunt quinque: cum *ſinguli* voce unitas ſeu μονὰς ſignificetur. Cic. *Saepe ſingulis utendum eſt, plerumque binis, non fere ternis amplius. Et ſingulis aetatibus ſinguli, vel bini oratores tolerabiles inventi ſunt. Caeſar, Tarenti, Brundiſii, Siponti, ſingulas legiones poſuit.*

poſuit, id eſt, in unaquaque trium civitatum unam legionem. *Binos aureos ſingulis diſtribuit*, id eſt, unicuique duos. Plautus, *Indies qui ſingulas eſcas edunt*, id eſt, qui quotidie ſemel tantum cibum capiunt. Idem Ciſtellar. act IV. ſc. II. *Singulum video veſtigium*, pro *ſingulorum*. Varro, *neſciebamus ſemel unum ſingulum eſſe*. Livius, *ex ſingulo ligno ſcapham* dixit, pro quo Polybius μονόξυλον πλοῖον. Falſum proinde eſt, quod Priſcianus veteres negat in unitatis numero ſingulum dixiſſe. Agellius l. XVIII. c. 13. *Numo ſingulo mulctabatur*. Et lib. XIX. c. VIII. *Singulum* et *plurativum* numerum dicit, pro *ſingulari* et *plurali*. Fugit tamen Muretum ratio, cum pro *ſingulis quinque annis* dicendum putat, *quinto quoque anno*. Nec enim eadem utriuſque dicti eſt ſententia. Si quid enim fiat, quod quinquenniis, ſeu ſingulis quinquenniis ſemel, nihil neceſſe eſt id quincto ſemper anno fieri, cum etiam primo, ſecundo, aut quocunque quinquennii anno factum intelligatur. Rurſum Thuani eſt: *De rerum ſtatu optime inſtructus*, pro *edoctus*. *Per tranſennam* appellare, pro *praetereundo*, *in tranſitu*, ὡς ἐν παρόδῳ. *Tranſenna* Latinis nihil eſt aliud quam funis extentus. Qui aliter accipiunt, ſibi a mendoſo Ciceronis loco turpiter imponi patiuntur. Is in primo de Orat. ſic recte legitur: *Petes a Craſſo, ut illam copiam ornamentorum ſuorum, quam conſtructam uno in loco quaſi praetereuntes ſtrictim adſpeximus, in lucem proferat, ac ſuo quidque loco collocet*. Hic *praetereuntes* valet illud ipſum, quod vulgo *obiter* dicunt, id eſt, aliud fere agentes, et in tranſcurſu. Sic alio loco Cic. *Nemo poteſt uno adſpectu neque praeteriens in amorem incidere. Uno adſpectu et praeteriens judicat. Quaſi praeteriens ſatisfaciam univerſis.* Hoc verbum *praetereuntes* ſciolus quiſquam corrigere conatus fuit, ex eoque facere *pertranſeuntes*; niſi tamen id oſcitanti librario inter ſcribendum excidiſſe putabimus. Utroque poſtea a conſecutis librariis in contextum recepto, ut eſſet ſic: *Quaſi pertranſeuntes, praetereuntes, ſtrictim adſpeximus*: Occaſio nata fuit Nonio, ſtolidiſſimae pecudi, ſeu cui alii paris ſtuporis grammatico, experiendi ingenii, cui indulgens, ex verbo *pertranſeuntes*, fecit *per tranſennam*: Quod nullo negotio iis probavero, qui Nonium non prorſus ignorant, et librorum MSS. uſum habent.

Exemplum archaiſmi, ſive obſoletorum verborum uſus.

In *Thuano* nihil hujus generis legere memini, quam quod hoc l. XVII. *Guiſius quaſi parto triumpho* vitulabundus *in Galliam advolat*.

De

De auctore Notationum inſequentium in Jac. Aug. Thuani hiſtoriarum libros.

Iſaacus Caſaubonus in epiſtola, paulo ante mortem ſuam ſcripta, Lond. VIII *Eid. Jun.* 1614. *Edit. Roterodami* 1711 *in folio, pag.* 565. *haec habet.* Vidimus hic librum adverſus ampliſſimum Thuanum, a Gretſero Jeſuita nuper editum. Ibi obſervat rex optimus [Jac. I.] et non minus Chriſtianus quam illa familia eſt Satanica, probro illi verti quod infamem lanienam, anni 1572, non laudarit. O virum beatum hoc crimine!

Franciſcus Sweertius in epiſtola ad Gul. Camdenum dat. kal. Julii 1614, *in ſylloge a Tho. Smitho Londini edita* 1691. *in* 4to. *pag.* 147, *ſic ſcribit*, Legiſtine ſcriptum quoddam Ingolſtadii impreſſum contra praeſidem Thuanum? Ego ſum in ea opinione Gretſerum Jeſuitam auctorem.

Denique Philippus Alegambe, in Bibliotheca ſcriptorum ſocietatis Jeſu, Antuerpiae 1643. *in folio, pag.* 201. *inter opuſcula Jacobi Gretſeri quoddam inſerit ſub hoc titulo generali et indefinito* Notae in libros hiſtoriarum Jac. Aug. Thuani.

Sed D. d'Iſs auctor verſionis Gallicae commentariorum de vita Thuani, Amſt. 1713. *in* 12mo. *pag.* 277. *aliter cenſet. ſcil.* En 1614. un Jeſuite nommé le P. *Jean Machaud* fit imprimer en Allemagne un libelle intitulé Remarques ſur les Hiſtoires de J. A. de Thou. Il s'y deguiſa ſous le nom de *Joannes Baptiſta Gallus*, & quoiqu'il ne ſoit point parlé de la ville où ces remarques ſont imprimées[1], cependant le titre porte, qu'elles le ſont avec privilége de l'Empereur, chez *Eliſabeth Angermaer*, & de l'imprimerie *d'Eder*. Tous ces noms, auſſi bien que ce privilege (qu'on n'y voit point) ſont ſuppoſez.

Hoc confirmat Jacobus le Long in Bibliotheca ſua hiſtorica Galliae, Paris 1719, *in folio, pag.* 443, *viz.* Jean de Machault, Jeſuite, eſt l'auteur des *Notationes J. B. Galli in J. A. Thuani hiſtoriarum libros, Ingolſtadii*, 1614. Il eſt mort en 1619: Alegambe, dans la Bibliotheque des Ecrivains de ſa Compagnie, attribuë un ſemblable ouvrage à Jacques Gretſer, ſans marquer le lieu ni la forme de l'edition. Il pourroit bien ſeulement avoir eu ſoin de l'impreſſion de ces remarques.

In JACOBI AUGUSTI THUANI HISTORIARUM *libros NOTATIONES, lectoribus et utiles et neceſſariae. Auctore* JOANNE BAPTISTA GALLO, *J. C.*

S. Bernardus ſerm. LXV. in Cantica. *Longe plus nocet falſus Catholicus, quam ſi verus appareret Haereticus.*

Cum gratia et privilegio Caeſar. majeſtat. Ingolſtadii, typis Ederianis, per Eliſabetham Angermayrinam. Anno Redemptoris 1614.

S. Bernardus ſerm. LXVI. *in Cantica.*

Hi ſunt, qui boni videri, non eſſe: Mali non videri, ſed eſſe volunt. Mali ſunt, et videri boni volunt, ne ſoli ſint mali. Mali videri timent, ne parum ſint mali. Etenim minus ſemper malitia palam nocuit; nec unquam bonus, niſi boni ſimulatione deceptus eſt. Ita ergo in malum bonorum boni apparere ſtudent, mali nolunt, ut plus liceat malignari.

INDEX CAPITUM.

I. Vaniſſima Thuani hiſtoria.
II. Thuanus ſcriptorum haereticorum admirator.
III. Thuanicae quaedam loquendi formulae.
IV. Collecta a Thuano apophthegmata.
V. Thuanus in Sectarios propenſior.
VI. Probis omnibus et Catholicae religionis aſſertoribus perinfenſus Thuanus.
VII. Suſceptum a Thuano bellum in Jeſuitas internecinum.
VIII. Contumelioſe reges chriſtianiſſimos appellat Thuanus.
IX. Convicia in Romanos pontifices tota paſſim hiſtoria a Thuano ſparſa.
X. Implacabile Thuani odium in ſedem Romanam.
XI. Thuanus pſeudotheologus.
XII. Malignae aliquot Thuani fraudes.

PRAEFACIUNCULA in NOTATIONES.

JAcobus Auguſtus Thuanus, clariſſimi viri Chriſtophori Thuani principis ſenatus Pariſienſis filius, hiſtoriam ſui temporis libris viginti ſupra centum eſt complexus. Speravit, credo, hac tot librorum editione ſarcire jacturam aliquot decadum Livii, aut forte (nam hoc ingenium eſt Haereticorum, τῷ πλήθει τῶν βιβλίων φιλοτιμουμένων *ait S. Nazianzenus) tot lucubrationibus gloriam*

NOT. [1] Il y a *Ingolſtat* dans le titre de notre exemplaire.

riam apud poſteros immortalem conſequi. Verum quod his libris plurima inſperſerit, quibus ſe Haereticorum partiarium eſſe non obſcure ſignificavit, eos apoſtolica ſedes tanquam peſtilentiſſimos cenſura notavit, anno 1610. *Et quoniam plerique ſunt, qui niſi quod agunt nil recte factum putant, referam paucis in aliquot capita quae mihi libros illos decurrenti viſa ſunt inconſideratius et irreligioſius eſſe dicta.*

CAPUT I.

Vaniſſima Thuani hiſtoria.

SOLENT quae corpore quaeſtum faciunt calumniari matronas honeſtiſſimas, et, quae vis eſt conſcientiae, priuſquam accuſentur ſe purgare. Πόρνη σώφρονα, ut ait ſanctus Nyſſenus. Eſt in Thuani hiſtoria quiddam huic ingenio affine. Nam in ipſo ſtatim limine ait ſuam ſe conſcientiam ſaepius interrogaſſe, an, dum hiſtoriam texeret, ullius rei ſenſu acriore tangeretur, quae ſe in opere inſtituto tranſverſum ageret. Quid illa reſponderit non explicat: Niſi forte ſatis ab ea reſponſum putat, cum paulo poſt ſancte profitetur homo religioſus, cui jurato vix quiſquam Catholicus credat; Privatas ſi quae ſubeſſent injurias ſic fuiſſe oblitum, ut omnem illarum ſenſum publice privatimque depoſuerit. Habemus igitur hiſtoricum e vetere Stoicorum ſchola, Ariſtidi non imparem, vel etiam quovis Origeniſta et Pelagiano ἀπαθέστερον, qui iraſci cuiquam ſcelus nefarium ducat, et injuriarum acceptarum ne meminiſſe quidem, ſi velit, poſſit. Sed ad populum haſce phaleras, Thuane: Loquere, aut etiam ſcribe, ut te videam. Nam quae omnino in opere tanto pagella eſt, quae impotentis animi tui affectus indomitos non aperiat? Hic in pontifices Romanos Bacchae in morem furis, illic in reges chriſtianiſſimos, quod in Haereticos animadverterint, maledictorum plauſtra convehis; in paginae cujuſvis opiſthographo, mirum ni tu in Guiſianam domum ſtylum ſtringis: Vix foliolum unum eſt, quod inſanum tuum in Haereticos amorem non arguat: Melanchthonem, Oſiandrum, Scaligerum, Bucerum, delicias tuas, diſſuaviaris: Si tantillum in legendo progreſſus fuero, Catholici cujuſpiam hominis te cenſorem offendam, ejus dictum factumve, licet ad memoriam inſigne, elevas; et hoc ſcriptionis genus ad calcem a carceribus perducis, tui ubique quam ſimillimus, et tuam nobis conſcientiam dilaudas vir antiquae probitatis; et ſuaſurum te putas, ſtylum tuum ab omni odio amoreque liberum, a via veritatis regia nunquam latum unguem deflexiſſe? Praefat. hiſt.

CERTE cum libris quindecim prioribus multa retuliſſes, quae, ut ſpero, multi ſincerius quam tu ad poſteros literis taanſmittent, deventurus ad ea quae his quadraginta annis in Gallia geſta ſunt, ne quis de fide hiſtoriae tuae dubitaret, haec praefatus es: *Ex actis ipſis, et iis quae jam tum quidem recentibus adhuc odiis ſcripta ſunt, verum ad optimorum poſtea virorum fidem a nobis expenſa, citra livorem et amorem ſequentia perſcribemus; petita interim venia, ſi quorundam ambitio, avaritia, perfidia, fraudes et pernicioſa adverſus rempublicam conſilia interdum perſtringentur. Nam veritatem profeſſis ea lege, ſed temperate ac citra maledicentiam, hiſtoria ſcribenda eſt. Me vero, ut ſpero, longinquitas temporis ab odii ſuſpicione facile liberabit.* Lib. xv.

HAEC legenti venit in mentem Horatianum illud dicere: *Quid tanto feret hic dignum promiſſor hiatu?* Sane tam liberalis et magnifica Thuani pollicitatio perpulit me, ut quae decimo ſexto libro et conſequentibus habet, legerem attentius. In iis vero, pro Deus immortalis, ut alia omnia, quam quae in ſe recepit, praeſtat! Nam in illo loco aperte ſe factionis haereticae partiarium aperit: Calviniſtarum aliorumque Sectariorum pleno ore doctrinam, pietatem, innocentiam, denique conſtantiam in ſubeunda morte depraedicat: Omnia per vim aut fraudem a chriſtianiſſimis regibus Henrico II, Franciſco II, Carolo IX geſta contendit: Guiſios turbarum omnium cauſam fuiſſe decernit: Si qui in ſenatu ſententiam contra novatores dixerunt, ii ſocordes, obnoxii Guiſiis, turbulenti homines, aut voluptuarii. Quo de genere plura ſuis locis adnotabo. Denique Burgus, Foxius, Valla, Ferrerius, Placius, et alii ob haereſim notati infamia, viri nobiles, acri ingenio, ſumma probitate, ad imitandum poſteris a Thuano proponuntur, homine ab omni affectu prorſus libero.

NUNC inquiramus, ſi placet, quaenam habuerit adjumenta hiſtoriae ſuae contexendae: Fatetur ingenue ſe, ut loquitur, *ex actis ipſis, et iis quae jam tum quidem recentibus adhuc odiis ſcripta ſunt, verum ad optimorum virorum fidem a ſe expenſa.* Rem planius explicabo, quam a graviſſimis autoribus acceptam nefas eſt obrui ſilentio. Repertam olim ferunt ſacrarum literarum tranſlationem ex Hebraeo in Graecum ſermonem, in quadam Syriae urbe, idque, ut aiunt, ἐν πίθοις, *in doliis:* Et Thuanum quoque rumor increbruit, adeuntem paternam hereditatem, inveniſſe in parentis ſui libraria ſupellectile dolium refertum libellis, quos temporum illorum licentia in dies plurimos praelo dabat: Ex iis denique ſtylo eleganti ſuae hiſtoriae telam perpetuam texuiſſe. En illa Sibyllae folia Thuano di-

vina ſorte miſſa; hoc ipſum eſt, quod obſcurius verbis illis innuit *ex actis ipſis, et iis quae jam tum quidem recentibus adhuc odiis ſcripta ſunt, verum ad optimorum virorum fidem expenſa:* Quae ſane quiſquis attente leget, tuam magnopere prudentiam requiret, Thuane, qui, ex iis quae recentibus adhuc odiis ſcripta ſunt, putaſti veritatem hiſtoricam peti potuiſſe. Nam in odii, maximeque recentis, regno quis eſſe poteſt veritati locus?

Julianus ille parabates negavit, teſte S. Cyrillo Alexandrino, quidquam a Chriſto ſervatore memoratu dignum geſtum eſſe, licet quae in ſacris hiſtoriis de eo relata ſunt, non ignoraret. Tanta vis eſt odii ubi mentem hominis occuparit, ut quae maxime videt tangitque, nec videri tamen neque omnino tangi perſuadeat. Nemo in cauſa ſua judex aequus; adeo ſibi quiſque favet, ut quod placet id aequum eſſe judicet: φιλαυτίας id in nos imperium, cui minime qui paret, is proxime ad virtutis faſtigium accedit. Et tu e duobus illis rivulis coenoſis ſtillam ſincerae veritatis elici poſſe credis, Thuane? et tu ab odio maxime recenti, aut amore proprio, libellos cudi fidei indubitatae putas? Probamus quotidie quam vana ſint quae Mercurii illi Gallobelgici comminiſcuntur. Tu quaſi de tripode dicta venditabis, quae tranſcripſiſti ex illis leviſſimis foliolis, quae ante annos triginta aut quadraginta e chalcographiis Haereticorum prodierunt, cum maxime ſtudia partium ferverent? Nimis faciles et inconſiderati ſimus, ſi te audiamus: Tu nimium praefidentis animi, ſi ſperaſti te prudentibus viris hiſce fabulis fucum facere poſſe.

At enim quod ſcires, Thuane, talium libellorum fidem plerumque vacillare, ne quid niſi conſideratiſſime ſcripſiſſe viderere, addis; te libellos illos *ad optimorum virorum fidem expendiſſe:* Audio ſane; ſed tamen ſcire pervelim, qui tandem optimi illi viri, quorum fidem imploraſti: Non, opinor, Catholici, quos fere conviciis proſcindis; quibus etiam nunquam probabuntur tot calumniae in probos omnes effuſae; neque adducentur, ut ſubſcribant vaniſſimis laudibus, quas plenis, quod aiunt, manibus in Apoſtatas et Haeticos confers. Henricum certe quartum, aeterna memoria dignum principem, nemo neſcit et graviſſimorum et plurimorum hominum querimoniis monitum ac interpellatum de hujus hiſtoriae vanitate, ſevere edixiſſe Thuano eam ut recognoſceret et innumeris mendis purgaret; quod ab eo tentatum eſſe dicunt poſteriore editione: Quanquam Lutherani et Calviniſtae priorem, ut pleniorem et magis ad guſtum ſuum, hoc eſt, convitiis in Catholicos omnes longe impudentioribus refertiſſimam, iterum praelo commiſerunt.

Necdum optimos illos viros ad quorum fidem Thuanus hiſtoriam ſuam expendit reperi: niſi forte illi ſunt, quos extremo quoque libro laudare conſuevit, Lutherani, inquam, et Calviniſtae ſcriptores, quos e remotiſſimis plerumque Boruſſiae, Pomeraniae, Hungariae, et Hollandiae latebris eruit, ne ſequens aetas tam bene meritos de re Chriſtiana homines vixiſſe ignoret. Hos Thuanus optimos cenſet, alias nunquam tam magnifice praedicaturus; horum ſtat judicio, a quibus ſine dubio ſperat, quae ſcripſerit, omnia comprobatum iri. Quare quis eſt qui libellos iſtos famoſiſſimos, recentibus adhuc odiis ſcriptos, a circumforaneis librariolis clam diſtractos, et, quod caput eſt, a miniſtris haereſeos approbatos, non ſtatim judicet omni exceptione majores eſſe? aut quis divinam Thuani mentem, ingenium ſolers ac grave judicium, non admiretur, prae ſe ferentis ingenue, imo alta voce praedicantis, hiſtoriam ſuam ex his fontibus hauſtam eſſe? Homo omnium vaniſſime, et ab omni luce judicii ac rationis derelicte, quos te in laqueos imprudens induis; neque vides, ut hiſtoriae tuae fidem dum concilias, detrahis? replica veterum annales, evolve Paulum Aemylium, Philippum Cominaeum, ſexcentos alios; diſpice ecquid e talibus libellis hiſtoriam ſuam, quod tu feciſſe te fateris, emendicarint.

Sed permitte, quaeſo, Diogenes noſter, dolium tuum tantiſper excutiamus: Magnae apud te autoritatis librum in eo Paſſavantium imprimis reperio, eo tibi gratiorem, quod et Bezam ciet autorem, et artificioſe ridiculus eſt, et Lizetum abbatem lancinat elegantiſſime: ex eo quaſi locupletiſſimo penu, non dubito, quin plurima dicteria in pontifices deprompſeris. Alium ecce librum ex bibliotheca illa tua doliari, Tigrim; nam ei crudelis et ferox haereſis titulum hunc praefixit. Ejus meminiſti quodam loco: *Evulgatus eſt iiſdem diebus*, ais, *libellus in Guiſianos ſcriptus, cui ob id* Tigridi *titulus praefixus erat, quo eorum crudelitates ſumma acerbitate exagitabantur.* Nondum quidem ille liber in meas manus venit, ſed eo doctore te plurimum profeciſſe auguror, adeo foecundus es et facundus quoties in cardinalem Lotaringum ceteroſque Guiſios, quod tibi ſaepe evenit, facis impetum. Nec vero diſſimulare potuiſti quam graviter tuleris quod de Martino Lometio, pauperculo, ut ais, librario, ſumptum ſit Lutetiae ſupplicium, [illegible] diſſeminatum illum libellum: Neque Leontium ſenatorem expertem cenſurae tuae q[illegible] vitti, quod huic judicio praefuiſſet, atque *in Guiſianorum gratiam*, quemadmodu[illegible] ais, *ſeverius quendam alium Rotomagenſem inſtitorem plecti juſſiſſet.* Interroga ſis nunc conſcientiam illam tuam, quaere de ea quam ab odio libera fuerit haec dum ſcriberes. Adeone vero in antiquo jure rudis es et peregrinus, ut ignores quae in libellorum famoſorum diſſeminatores decreta ſint? Aut tantum juris in te habet odium, quo in Catholicos abriperis, ut tanquam

Lib. xv.

quam infames beneficio legis frui debere neges; et quaſi laterum tuorum oppoſitu legum ſeveritatem a librariolis haereticis arcere velis, ut impune quidquid libuerit in nos ſpargant?

Eodem refero, quae tu alio loco memoras, cum a Ponſenatio et Albaſpinaeo in Haereticos nonnullos lege actum eſſet. *A Proteſtantibus*, inquis, *cuncta in rem ſuam interpretantibus notatum, quod Albaſpinaeus, qui oris miniſtris obſtruendi (quo populum alloquendi facultas eis adimeretur) autor fuerat, paulo poſt inſano foeminae cujuſdam amore correptus, ex eoque furore contracto, accedente adhaec pediculari morbo, inter graviſſimos cruciatus expiraverit, fraeno ab amicis in os injecto, ut cibum reciperet, quem ob doloris impatientiam, cum fame mori decreviſſet, homo rabie efferatus reſpuebat. Ponſenatius vero grandi aere obrutus, cum patrimonium omne ſuum et uxoris dotem helluaſſet, ex malae actae vitae conſcientia in furorem conſimiliter inciderit, ex quo de ſalute aeterna deſperans, a ſuis vinctus, inter ejulatus ac diros laniatus in ſumma inopia vitam finierit.*

His affine prorſus eſt et eodem artificio contextum, quod de Henrico ſecundo memoras; *Ferunt, cum, accepto vulnere, efferretur, ad Baſtilliam adverſam reſpexiſſe, et ſenatorum* Lib. xix. *qui in ea nuper capti detinebantur* (Annam Burgum et alios haereſi notatos intelligis) *recordatum ſaepius dixiſſe, Vereri ſe ne injuriam innocentibus feciſſet.* Exclamare nunc libet vetus illud ὦ Δίκη: Et paene venit in mentem dicere, quod olim Aegyptii aquis interclusi, Fugiamus Iſraelem, quia Dominus pugnat pro eis: Cavete, principes Chriſtiani, quidquam gravius in Lutheranos et Calviniſtas ſtatuere, monet Thuanus. Cum ſophiſta Libanius Julianum apoſtatam, altero anno excitatae in Chriſtianos perſecutionis, ſubito oppreſſum in Perſide accepiſſet, exclamaſſe fertur, ait S. Hieronymus; Quomodo Chriſtiani Deum ſuum ἀνεξίκακον eſſe dicunt?" Nihil hoc furore praeſentius. Idem hic Thuanus; Cavete, judices, ne quid acerbius in hoſce novos antiquae religionis cenſores ac reformatores decernatis: Male Ponſenatio et Albaſpinaeo vertit, cum in illos aſperiores fuiſſent, et ora miniſtris juſſiſſent obſtrui, ne ad populum morti proximi verba facerent de ſua innocentia doctrinaeque ſanctitate: proſpicite, ne quae in eos deſaeviit praeſentiſſima ira Dei, vobis non parcat.

Μορμολυκεῖα tua ſunt iſthaec, Thuane, quibus non obſcure haereſi patrocinaris: Non te puduit nugas iſtas ex libellulis tuis tranſcribere, et ſperare tam hebetes fore poſteros, ut crederent ſummam illam primamque veritatem pro miniſtris haereſeon contra doctrinam Catholicam teſtimonium dicturam? Alia omnia potius, quam ut Deus Haereticis atteſtetur, eoſve defendat, quos per eccleſiam proſcripſit. Nihil Albaſpinaeus fecit in vita ſapientius, quam cum juſſit impietatis praeconibus os obſtrui, ne, dum infelices animas exhalarent, pergerent Deum lingua contumelioſa laceſſere. Et Nicaeni concilii patres refert magnus Athanaſius, cum Arii liber legeretur palam, aures obſtruxiſſe, veritos, ne quid peſtilentis illius doctrinae per auditum in animos illaberetur: Juſſiſſeque eampſe ob rem Conſtantinum Magnum librum illum flammis ultricibus donari, memorant rerum eccleſiaſticarum ſcriptores: Tu reprehendas eum, qui miniſtros peſtilentis doctrinae vetuerit e rogo ferali ad populum Catholicum verba facere, cum venenata quaeque animalia, maxime dum intereunt, virus ſuum evomant? Neque nos terres, Thuane, aut Henrici ſecundi ſiniſtro caſu, aut Ponſenatii θεηλάτῳ, quam dicis, ϛυμφορᾷ, quaſi eis ab irato numine haec illata ſint ob ſumpta de Calviniſtis ſupplicia: Quae ut minime miror reperiri in illis tuis libellis, quos ardentibus adhuc odiis ſcriptos eſſe agnoſcis, ita miſeret me tui, qui haſce nugas in hiſtoriam tuam tranſtuleris. Nihil illi ad famam tota vita glorioſius peregerunt, quam cum divino zelo permoti ſtuduerunt, ne cancer ille haereſeos latius in reipublicae Chriſtianae perniciem ſerperet. Si tu, quod ab eis hac in parte geſtum eſt, aliter interpretaris, facis tuo more, qui Catholicorum omnium praeclara facinora mavis ambitioni aut avaritiae, quam pietati ac boni communis ſtudio accepta ferre.

Jam opinor vides, Thuane, qui ex illis turbulentis fontibus coenoſos rivulos in tuam hiſtoriam derivaris, quam inconſulte feceris. Atque ut imperiti rerum et viarum, aeſtivo tempore nocte concubia, fatuos, ut vocant, ignes dum ſequuntur, incurrunt in praecipitia locaque paluſtria, quibus extricare ſe nequeunt; ſic tu, dum praeluces illos libellos e tenebricoſis Haereticorum praelis depromptos ſequeris, Deus bone! in quam aperta mendacia impingis? Quorum ſane chiliadas hic texere poſſem, ſi vacaret; pauca tantum de multis perſtringam.

De Hen[illegible]tavo, poſtquam eccleſiae Anglicanae caput haberi voluit, haec habes: *In* Lib. i. *reliqua v[illegible] geſſit ille rex, ut eum ſi aequiores et prudentiores pontifices nactus fuiſſet, ſponte ſe ſu[illegible]um ipſorum poteſtati fuiſſe appareret. Cum vero nullis ſe conditionibus cum pontifice in gratiam redire poſſe animadverteret, &c.* Mitto cetera pertaeſus levitatis tuae et calumniarum, quas quoties Romam propius adis, pleno ore effutis in pontificem furioſiſſime. Verum ſi ab illo rege contra pontificem ſtare tibi certum eſt, quin conditiones exprimis quas Romana ſcilicet illa aſperitas admittere nunquam voluit? An tu putas licu-

cuiſſe ſummo pontifici mulieroſiſſimum principem, qui divortia divortiis cumularet, ut agnoſcis ipſe, ubi de repudiata Clivia loqueris, in filiorum eccleſiae numero cenſere? Eum qui ſacras virgines et innumeros homines religioſae continentiae voto aſtrictos, ne ſolus turpiter vivere diceretur, ſolutos ad innuptas nuptias convolare juſſit; eum, inquam, qui ſacrum patrimonium omne uſurparat, paucisque annis in profundiſſimum ſuarum voluptatum gurgitem profuderat; qui denique, ut alia praetermittam innumera, B. Thomae Cantuarienſis archiepiſcopi ſacrum mauſoleum expilarat, et, quod longe omnium ſceleratiſſimum judico, ſacros cineres ſuffoderat, et, lite quaſi vivo intentata, mulctam foediſſimam irrogarat? Is tibi videtur, Thuane, *in reliqua vita* ſe geſſiſſe, quemadmodum Chriſtianum principem decuit? Non dubito quin haec omnia quae de illo ſcripſiſti, ad optimorum virorum, Buceri, Fagii, Cranmeri, fidem religioſe expenderis, ut de iis dubitare nefas ſit.

Lib. VIII. EANDEM vanitatem olet, quod de Hermanno quondam archiepiſcopo Colonienſi refers, *virum fuiſſe miti ingenio, qui ſuorum periculo potius, quam rei familiaris ac dignitatis diſpendio territus, ultro archiepiſcopatu ceſſerit.* Nae felices Lutherani, qui te laudum ſuarum

Lib. III. praeconem nacti ſunt. At te meminiſſe oportuit eorum, quae aliquot ante libris dixeras, *et a pontifice Romano proſcriptum coetuque fidelium depulſum eſſe,* (licet cauſam maligne ſuppreſſeris) *et miſſos a Caeſare, qui ſententiam pontificiam exequerentur.* Scio quid addas, viros principes perfeciſſe, ut Hermannus lubens volens jure ſuo cederet. Habes quod optaſti, Thuane, ſi et pontificis cenſuram et Caeſaris auctoritatem nullius in hoc negotio ponderis fuiſſe eviceris. De hoc mendaciorum genere pleraque ſunt alia tuis paſſim hiſtoriis inſperſa: Ut Nantolium Lenoncuriis ereptum malis artibus Joannis cardinalis Lotaringi: Marcheſias per vim Longavallio poſſeſſore dejecto, ceſſiſſe Carolo cardinali Joannis nepoti, quae certiſſimis tabulis conſtat juſto pretio coempta. Sed ut telum quodcunque ira facit, ita malevolo ingenio omnia in convitium famulantur.

Lib. LII. AT ſine me, obſecro, Thuane, unum hoc tot vaniſſimae tuae hiſtoriae praeconiis addere, quod de parente tuo viro optimo habes. Ais enim, Carolum nonum poſt Sanbartholomaeam caedem in ſenatum veniſſe, ibique Chriſtophorum Thuanum ſenatus principem, *Tempori accommodata oratione regis prudentiam laudaſſe, eundem vero in arcano increpuiſſe; certe tota vita Sanbartholomaeam diem deteſtatum eſſe, et quoſdam Papinii verſus eo retuliſſe,* Excidat illa dies aevo, *&c. ut potius aptato ad tempus et locum reſponſo, quam ex animo factum regis laudaſſe videatur.* Haec tu. Quid autem Genevae putas dixiſſe miniſtros, Thuane, cum haec legerent? Conſtantiorem adhuc in ſua cauſa tuenda inventum eſſe neminem, cujus gratia ne parenti quidem parcat ſuo, quem malit a cunctis haberi praevaricatorem, cothurnum, chamaeleontem, καιροῦ πολυτρέπτα θεράποντα, ut loquitur S. Nazianzenus, quam ut ab eo vere et ex animo damnata Calviniſtarum factio eſſe videatur: Et miramur adhuc ſi tanti faciant hiſtoriam tuam Sectarii?

CAPUT II.

Thuanus ſcriptorum haereticorum admirator.

MUTUUM muli ſcabunt, ait vetus proverbium; hiſtoriam Thuani quaſi Alcoranum Turcae, aut Heſceſaitae ſuum illum quem οὐρανοπετῆ nominabant, Sectarii omnes deoſculantur: Ille viciſſim, ut eis gratiam rependat, quidquid ſcribunt obviis manibus excipit; ut nemo unquam juſtius audierit, Haereticorum mirio, quemadmodum de Thuani majoribus loquebatur Tertullianus. Nihil homini affingo, ſtylum ipſe ſuum et manum agnoſcet.

PHILIPPUS Melanchthon Lutheri anteſignanus, atheiſmorum ingenioſus artifex, qui ut aliquando lateret ſe Hippophilum Melangaeum dixit, habuit ille tamen laudum ſuarum

Lib. IV. praeconem Thuanum, qui ubi copioſe vitam ejus, ſtudium pacis, obitum, filias Haereticis elocatas non ſine laude commemoravit, lectorem ablegat ad legendam ejus vitam a Joachimo Camerario Lutherano conſcriptam, atque *a ſe*, ut ait, *jucunde perlectam*, ſpondetque fore, ut ea lectio non ſit inutilis iis qui paci eccleſiae conſultum volunt. Deus tales ab eccleſia irenarchas et adiaphoriſtas avertat.

Lib. IV. JOACHIMI Camerarii hominis haereſeos nota infamis libros eccleſia jubet nos de manibus deponere, nomen ejus in primam claſſem auctorum improbatae lectionis rejicit: At Varius Succronenſis Thuanus nos ad ejus legenda monumenta invitat: Utri credent Catholici?

JOANNES Sleidanus Calviniſta, mendaciorum loquaciſſimus, hiſtoriam ſcripſit Thuanicae quam ſimillimam: Eam olim Carolus quintus imperator mendis et mendaciis refertam eſſe confirmavit: Quin etiam cum Cominaei hiſtoriam donaret latinitate, ea plagi-

Lib. XI. arius impudens ſubtraxit omnia quae Catholicam pietatem ſpirabant. Et tamen Thuanus, aut

aut imprudens, quod vix credo, aut adſavens improbitati hominis, eum vocat *diligentiſſimum rerum Gallicarum obſervatorem*, et negat a Catholica religione fuiſſe alienum; quem alieniſſimum fuiſſe omnes ſciunt: niſi forte Catholicae nomine Calviniſticam intelligit Thuanus.

Nicolai Gerbellii et Cuſpiniani laudibus librum primum hiſtoriarum, tanquam inſigni coronide, concludit idem Thuanus; et geminum par Haereticorum a doctrina ſingulari et morum ſuavitate praedicat; hoc eſt forte quod aiunt, *et graecus graeco*. Lib. I.

Joannes Knoxus Scotus, ex ſacerdote Catholico nefarius apoſtata et patriae ſuae fax teterrima, cujus extant ſcripta peſtilentiſſima, quibus omnem principibus, ſi forte Calvini placitis contraveniant, auctoritatem abrogat: Nactus ille tamen eſt laudatorem Thuanum. Fecerat jam hoc olim Calvinus, et Knoxo primas detulerat reformatae, ſi ſuperis placet, in Scotia religionis. Ejuſdem apoſtatae improbiſſimum facinus alio loco refert idem Thuanus, neque vocula una perſtringit. Lib. III. Lib. XV.

Parentat etiam Juſto Jonae, vultque poſteros omnes ſcire eum fuiſſe, Thuani verba ſunt, *Martini Lutheri fidum ac conſtantem miniſtrum* (de Sila quopiam S. Pauli comite ab eccleſiis ordinato loqui diceres) *ut in cujus ſinu ille veluti animam expiraverit.* Nam profecto magnam aetas ſequens memoriae rerum praeteritarum jacturam feciſſet, hoc ſi neſciviſſet, quo tandem in ſterquilinio putidiſſimum illud inferni monſtrum vivere deſiiſſet. Lib. XI.

Sed amabo, lector, ſanum ſapiebat Thuanus, cum Olympiam Fulviam Moratam Ferrarienſem his ornabat elogiis? *Foeminam morum ſanctimonia, ingenio, et eruditione cum quavis priſci aevi comparandam: Eam Proteſtantium hauſiſſe doctrinam, ideoque coactam natale ſolum vertere, Heidelbergae larem fixiſſe, ubi medico nupſerit.* Nam haud dubie ſupra ceteros mortales ſapit novus iſte Calvinianarum Amazonum laudator, qui in eis tantam morum ſanctimoniam tantumque et ingenii et eruditionis deprehendit, ut longe poſt eas Catharinae omnes, Eudoxiae, et Probae Falconiae ſint ponendae. Quid enim aut argutius ſcriptis, aut gravius placitis, aut ſanctius vita junioris illius Epicuri, Lutheri inquam? *E tenebris tantis tam clarum extollere lumen Qui ſolus potuit:* Nam et Thuanum ſuum habuit prior Epicurus. Itaque, ut aequiſſimus ille rerum ſacrarum aeſtimator praeclare ab ſe dictum putat, Fulvia Morata prorſus morum ſanctimonia inſigni et magno judicio ac eruditione eſſe debuit, quae, relicta religione majorum, ſeſe in Lutheri ſinum cum Bora contulerit. Lib. XI. Lucretius.

Nec minus laudum prodigus eſt Thuanus in beatum Renanum Seleſtadienſem, improbum interpolatorem veterum patrum, quos falſiſſimis adnotationibus foede corrupit. *Fuit tamen*, inquit ille, *in literis humanioribus, antiquitate, et pia doctrina exercitatiſſimus, ingenio miti, ut qui in cogitatione de conſtituenda omnium conſenſu in religione concordia conſenuerit, ſummus Deſiderii Eraſmi obſervator.* Hoc unicum a Thuano vere dictum eſt. Nam qui Renani ſcripta legerit, quem cum Eraſmo potius componat inveniet neminem. Adeo uterque veteris pietatis oſor eſt, amator novitatis; utrique ſacra omnia et religioſa diſplicent; incertum uter improbius veterum patrum auctoritatem elevet: et hujuſcemodi homines a pia doctrina commendaret, ſi pius eſſet, Thuanus; niſi de illis eſſet qui *bonum malum dicunt?* Lib. III.

Jam quae de Petro Martyre Calviniſta narret audiamus: *Cum ille ſacras literas*, inquit, *in ſuo Patavienſi coenobio ſumma cum laude profiteretur, et in mores fratrum ſuorum ſeverius animadverteret, magna invidia laborare coepit, eamque ut amoliretur Neapolim contendit, tum Lucam profectus eſt: Ubi cum ei conſiſtere non licuerit, Tigurum Helvetiorum conceſſit*; *unde, aſſumpto comite Bernardo Ochino Senenſi magnae eloquentiae concionatore, Baſileam abiit*; *deinde Argentinam, Martino Bucero adnitente*; *denique Oxonium in Angliam evocatus eſt, ubi vivendi finem fecit.* Haec Thuanus longe pluribus et maximo verborum apparatu; ut paene videatur voluiſſe imitari D. Lucam relegentem in Actis peregrinationes laborioſiſſimas S. Pauli, quo novum hunc apoſtolum, aut potius teterrimum apoſtatam, in divos referret. Diſſimulamus, Thuane, cur Petrus ille pſeudomartyr religioſa vota quae ſancte in S. Auguſtini ordine nuncuparat ejerarit; cur monaſticum habitum cum profano commutarit: *Quod in fratrum ſuorum mores ſeverius animadverteret*, inquis. Perſuadebis id ſcilicet ſano cuiquam. Nam quis credat eum ſanctioris vitae deſiderio et odio laxioris diſciplinae deſeruiſſe clauſtra, vota violaſſe, in ſinum et amplexus haereſeos ſpurciſſimae advolaſſe; aeſtuantem innocentioris vitae cupiditate aſciviſſe ſibi comites nefarios apoſtatas, Ochinum et Bucerum? Denique pertaeſum religioſi coetus abiiſſe in Angliam ſub Henrico octavo, ibique facem praetuliſſe iis qui ſacra omnia violarunt quis neſcit? Cur ergo, Thuane, honeſtatis velum improbiſſimae praetexis apoſtaſiae? Quaſi neſciamus, quod a S. Baſilio veriſſime dictum eſt, Haereticos eſſe ζηπεδόνα ἐκκλησιῶν; et, quod olim Tertullianus ſcriptum reliquit, eos facilius *apoſtaticum* quam *apoſtolicum cenſum* proferre poſſe. Lib. III.

Et hoc debueras bona fide, Thuane, mandare literis (ſi tamen veritate praeluce hiſtoriam texere inſtitueras) cur Petrus ille tuus Martyr, mulierculārum poſt ſe greges trahens,

neque Neapoli neque Lucae conſiſtere potuerit: Philumenen, mihi crede, non ſolus Apelles habuit: Ingenium hoc Haereticorum eſt omnium, γνωστικῶν praeferre ſpeciem quandam, reapſe vero ſeſe in ſpurciſſimarum voluptatum coeno volvere. Hoc tuus ille Petrus Martyr, Thuane; hoc Bernardinus Ochinus, ceterique quos tu laudas, egregie praeſtiterunt.

Lib. xxxv. ETIAMNE portentum illud hominis, Calvinum inquam, laudet Thuanus? *Joannes Calvinus*, inquit, *acri vir ac vehementi ingenio, et admirabili facundia praeditus.* Annon habuit aliud quod de illo ſcriberet? Neſcivit, credo, ut repente ex cauſſidico theologus, patrum veterum cenſor, eccleſiae univerſae reformator haberi voluit: aut ignoraſſe potuit impuras hominis libidines, praefractam audaciam, animum acceptae injuriae perquam memorem? Satis illud fuit Thuano commendare hominem ab ingenio et facundia, quo efficacius omnes ad evolvenda ejus peſtifera ſcripta perpelleret. Non ita meridie lucet, Thuane, ut tu quo propendeas, quos doctores audias, quos lubenter evolvas libros, omnibus aperis.
Lib. LII. Qui porro Bavium non odit, et habuit quod in Calvino praedicaret, reperit etiam in Theodoro Beza plurima quae laudaret, nihil omnino quod reprehendi poſſet. Ejus ingenioſiſſimam poeſin ſaepe admiratur; mirum ni quae propudioſus homo ſerio luſit in Candidam et Audebertum canticis Salomonis accenſeat. Similes habent labra lactucas. Mirum ſi neſcivit quae ſenatus in ſpurciſſima illa juvenilia ſtatuerat: utque facti, ſcilicet, poenitens ſe in aſylum impuritatis, quo impunius quae ſcripſerat patrare pergeret, contulerit. Haec Thuanus ignoravit omnia; quae de Beza viro laudatiſſimo ſcivit, memoriae commendavit; *Cum plerique e Catholicis urbibus Genevam fugerent ſuppliciorum in Haereticos decretorum metu, ille corrogatis undique eleemoſynis eos alebat.* Abdiam diceres prophetarum ſub Jeſabelis perſecutione nutricium. Jam vereor, Thuane, ne te etiam derideant tui, tam inſulſe corrogantem vaniſſimas laudes, quibus manifeſtiſſima tuorum doctorum flagitia nequicquam vis obtegere.

Lib. LXXVI. ET Buchananum laudat Thuanus, quem impudentiſſima μειώσει excuſat. *Interdum*, inquit, *libertate genti innata contra regium faſtigium acerbior.* Unde autem derepente mollis iſte cenſor, qui ſcripta Buchanani paene dicam ſanguine humano exarata, quibus ille populum ad arma contra principes ſumenda convocat, tam levi brachio caedit? Nec vero acer-
Lib. LXXIII. bior fuit in reprehendenda Hottomanni Francogallia, aut Anthenotico Boetiani ſenatoris Burdegalenſis, quibus illi monarchiae Gallicanae hoſtes capitaliſſimi plebeculam quaſi claſſico ad defectionem excitant. Si quid tale a Catholico quopiam, Deus immortalis, quibus diris caput ejus Thuanus devoveret?

QUID vero de Petro Ramo? *Opibus ſuis*, inquit Thuanus, *juvit rem literariam.* Juvit autem? qui potuit hoc vere dici de eo, qui nova docendi ratione omnium in ſe concitavit odia; quem vir doctiſſimus Jacobus Carpentarius, quaſi alterum Theſſalum methodicum, tam ſaepe exagitavit? Hoc forte Thuanus abs ſe dictum noluit; ſcholam matheſeos Petri Rami liberalitate inſtitutam praedicare voluit. Quod etſi non inficior, tamen ne laudandus fuit homini qui ſe Catholicum profiteretur Ramus haereticus, cujus hoc unum fuit ſtudium ut haereſim ſuis opibus juvaret, et pauperum ſcholaſticorum, quos e Picardia ſua evocabat, Lutetiae ſeminarium inſtitueret, quorum animos non tam literis imbueret quam inficeret haereſi.

CAROLI Molinaei J. C. ſcripta omnia, cum alii ſummi pontifices, tum non ita pridem rejecit in claſſem librorum improbatae lectionis Clemens octavus anno Domini M DC II.
Lib. XXXVIII. Thuano viſum aliter, qui de eo haec: *Carolus Molinaeus vir bonus ac ſimplex, qui patriae charitate ſupra quam dici poteſt inflammabatur: Indignam meritis ſuis gratiam retulit, ut ſolum vertere cogeretur.* Nimis profecto laudum largus es, Thuane, ſi Catholicus es, qui hominem peſtilentiſſimum, eccleſiaſtico civilique foro damnatum, ita propugnas ut exortem omnis culpae fuiſſe dicas. Miror hominem in foro verſatum non provocaſſe ad te a pontificiis regiiſque ſententiis in eum toties pronunciatis.

Lib. LII. CLAUDIO Gaudimelo Lutetiae ob haereſim caeſo parentat etiam Thuanus: *Fuit*, inquit, *excellens noſtra aetate muſicus, qui pſalmos Davidicos vernaculis verſibus a Clemente Marotto et Theodoro Beza expreſſos ad varios et jucundiſſimos modulorum numeros aptavit; quibus et hodie publice et privatim in concionibus Proteſtantium decantantur.* Nam aequum cenſuit Thuanus, ut ſcriptura Idithun, Aſaph, Core filios, principes ſacrorum carminum a David inſtitutos commemorat; ſic reſcire poſteros quae graves theologi et prophetae novae religionis, Marottus et Beza, verſibus molliſſimis compoſuerant, a Cl. Gaudimelo numeris ſuaviſſimis maximeque ſonoris eſſe aptatos. Itaque quantam operam ponunt pii omnes ut Catholicos avocent ab ejuſmodi cantiuncularum auditione, quod, ut vere a Platone dictum eſt, *plures aure quam ore venenum hauriant*, tantum adhibuit ſtudii Thuanus, ut omnes ad
Lib. XXXV. illos Sirenum cantus alliceret. Audiamus nunc grave Thuani judicium de Tigurina bibliorum editione. Ubi enim Haereticos, qui in ea operam, ut ipſe cenſet, utiliſſimam poſuerunt, recenſuit, haec habet: *Quod eo commemorandum duxi, ut verſionis, tanti apud nos et Hiſpanos ipſos factae, origo cognoſceretur, et inſigne [illegible] conſtaret quid utilitatis ex adverſariorum*

verſariorum libris et induſtria, ſi ſemotis odiis charitatem et aequitatem induamus, ad Dei gloriam capi poſſit. Nec enim placent Thuano cenſurae librorum improbatae lectionis; vult nos comportatas ab Haereticis merces libere quaſvis excipere, pharmaca ab ignaris tractari; Tros Rutuluſve fuat, nullo diſcrimine apud illum eſt. At Catholicorum alius eſt ſenſus, mens prorſus alia; Timent Danaos, et vera ferentes; gnari ſaepenumero ſub Hebraicae vel Graecae voculae elegantiori expoſitione, quaſi illecebra, latere peſtilentis doctrinae hamum. Legat ille non gemmas, ſed venena de ſtercore haeretico; malo ſucco turgeat ſerpens mala gramina paſtus; nos Eccleſiae communi noſtrum omnium matri morem geremus, et iis libris abſtinebimus quos illa ſuo graviſſimo calculo improbavit.

At Scaligerum quod Thuanus laudat non aegre fero: fuit enim in illo homine non vulgaris literarum humaniorum cognitio: Verum cum eum divini ingenii hominem et rara morum probitate vocat, quis veri amans ferat? Ignota nimirum eſt cuiquam Joſephi Scaligeri arrogantia? qui prae ſe neminem quidquam ſciviſſe cenſet, de quo Ariſtophaneum illud jure dici poteſt, Ἀκόλαςον ἔχε γλῶτταν, αἰσχίστην νόσον. Nicolaus Serrarius, vir ſolide doctus, faſtuoſum illud apoſtema non ſemel ſtylo pupugit.

Venio ad Iſaacum Caſaubonum, quem ſane poteſt ſuo jure Thuanus a bonarum artium Lib. I.
ſcientia commendare: At quis ferat eum dicentem, Caſaubonum a Chriſtianiſſimo rege Geneva evocatum academiae Pariſienſi reſtaurandae? Apage mihi reſtauratorem hunc, quem academia nunquam ſivit apud ſe docere, ne cum bonis literis haereſeos virus, ut fit, in juvenum animos ſenſim demitteret, experta olim quantum detrimenti juventus Catholica cepiſſet in Rami ſcholis. Nimis ſim prolixus, ſi quae de Jacobi Sturmii, Conradi Pelicani, et aliorum Proteſtantium ſcriptorum probitate Thuanus habet: quem jure putet aliquis non alio conſilio hiſtoriam ſui temporis conſcribendam ſuſcepiſſe, quam ut libere catalogum ſeu potius bibliothecam haereticorum auctorum contexeret, addito cuique perhonorifico elogio. Niſi forte fallimur, cum Haereticos eſſe dicimus, quos ille pro Orthodoxis habet. Nam apud eum et haec notare me commemini, *a pio quodam Leontio* Lib. XXVIII.
dictum olim, Hac nive ſoluta multum cogetur luti: Verba ſunt Leontii pſeudoepiſcopi An- Lib. III. cap.
tiocheni, Arianae haereſi perquam addicti, ut eſt apud Sozomenum: quare μνημονικὸν ἁμάρ- 19.
τημα putarem eſſe Thuani, niſi cum utique animadverterem Proteſtantibus pietatis, morum ſanctimoniae, virtutum denique omnium palmam decernere. Itaque antiquatae L. ult. de Hae-
ſunt apud eum leges veteres, quae Haereticorum libros damnant flammiſque addicunt; ret. in C.
ſanciuntque eum capite luere qui apud ſe habuerit illa, ut S. Nazianzenus loquitur, aſpidum ova, non ſane inania et ſubventanea, ſed e quibus baſiliſcus ſemper aliquis erumpit. Orat. II. de pace.

CAPUT III.

Thuanicae quaedam loquendi formulae.

Si modo, quod a philoſopho dictum eſt, verba quibus utimur, σημεῖα εἶναι τῶν ἐν ψυχῇ ἐν- De interpret.
νοιῶν, quaſi gnomon eſſe debent ad exploranda ſenſa animi tui, Thuane, intelligimus facile quam non procul abſis ab erroneis opinionibus Calviniſtarum, quorum idioma tam libenter uſurpes. Sua cuique genti dialectus eſt; itaque et Ioniſmos in Herodoto, et in Theocrito Doriſmos tam frequentes deprehendimus: Nec aberravit muliercula illa, quae ſanctum Petrum ex idiotiſmo Galilaeum eſſe dixit: Facit enim aſſuetudo, ut eorum quibuſcum verſamur diutius, et loquendi et pronunciandi morem hauriamus. Thuanus is eſt, qui ſic a puero libris Haereticorum aſſuevit, ut quos penitus imbibit ſtylo referat. Paucos de multis hujus generis idiotiſmos referam. Religioſi ſcilicet Calviniſtae, veriti ne Chriſti laudibus detrahant, apoſtolorum neminem aut martyrum aliorumve quos eccleſia pie colit, Sancti nomine cohoneſtant. Id ſolenne etiam Thuano noſtro eſt; Petrum, Dionyſium, Quintinum, nominat, licet materna lingua et vetus eccleſiae mos eum doceat honorificentius eſſe compellandos; ſive Sanctorum appellatione abſtinuerit, ut Genevenſibus, quibus ſcribebat potiſſimum, gratior eſſet; ſive ut veteres iconomachos expreſſius imitaretur. Theophilus quidem certe imperator et ſui ſaeculi Nero, vetans edicto Sanctos dici Petrum Paulumve, aiebat id praenomen Chriſto uni deberi. Sed nos 4 in Marc.
illo metu jam olim liberavit Tertullianus, admonens Chriſtum ipſum affectaſſe chariſſimo cap. XIII.
diſcipulorum de figuris ſuis peculiariter nomen communicare: Itaque qui ſanctum Petrum, petram, paſtorem, eccleſiae fundamentum dixit, non aegre feret Sanctum etiam nominari: Et B. Paulus Sanctos vocabat primos Chriſtianos: Quin Syri etiamnum non ἁπλῶς Petrum Paulumve, ut Haeretici, ſed Mar Phetras, Mar Phaulos, Dominus Petrus et Dominus Paulus, de more veteri indigitant: neque neſcimus priſcam Graecorum loquendi rationem cum de ſanctis viris loquebantur, ὁ ἐν ἁγίοις, quam vix credo ignotam fuiſſe Thuano. Quid ergo cauſae eſt, cur ſemitam Haereticorum malit inſiſtere? cur ico-

nomachorum,

nomachorum Leonis Iſaurici et Conſtantini Copronymi, ab eccleſia jam olim proſcriptorum, placitis haeret, quos Glycas refert vetuiſſe beatis martyribus Sanctorum nomen addi? Annal. IV. p. Quod etiam iconoclaſtarum pſeudoſynodo decretum fuiſſe reperio anno Domini DCCLIV. Niſi Lib. III. cap. 20. forte, ut *aſpis a vipera*, quemadmodum loquitur Tertullianus, ita iconomachi a veteribus Gnoſticis hoc virus hauſerunt, quod Irenaeus refert. Profecto enim ferendum non eſt, Homil. VII. ad popul. aiebat S. Chryſoſtomus, cum ſine praefatione honoris dominum ſervus non appellet, homulos iſtos e limo Genevenſi nuper effictos, gigantum inſtar, in coelum pugnare, et beatos qui cum Chriſto aevum agunt, meritiſſimis titulis velle ſpoliare.

Olet etiam haereſeos ſcholam illud familiare loquendi genus Thuano, cum Haereticorum Lib. XVII. miniſtros paſtores eccleſiarum vocat. *Chandaeus, eccleſiae Pariſienſis,* inquit, *paſtor.* Falleris, Thuane, graviter, et fallis impudenter, ſi tu eos eſſe paſtores putas ac non potius fures, quibus nec eſt commiſſa gregis cura ab ſummo paſtore et epiſcopo animarum, ut loquitur apoſtolus, nec per portam patet aditus in ovile, ſed aſcendunt aliunde, ut princeps paſtorum ait. Itaque tantum abeſt ut illi gregem paſcant et tueantur, quos divina ſcriptura teſtatur nihil aliud moliri quam ut Chriſti oves ab eo avocent, cui ſuprema paſcendi gregis cura in terris eſt demandata. Et tu mihi hos, Thuane, pro paſtoribus eccleſiarum venditas? Lupos debueras dicere, ſi verum dicere voluiſſes.

Et prophanum neſcio quid ac haereticum in illa tua vulgari loquendi formula ineſt, cum eccleſias Deo poſitas et alicujus ſancti viri nomine inſignitas, tu, elegantioris ſtyli ſtudio, Fana Pauli, Ægidii, Quintini nominas. At meminiſſe tamen debueras S. Auguſtinum, bonum opinor loquendi magiſtrum, monuiſſe, falſorum deorum ſeu idolorum fana recte dici: cur ergo profano hoc nomine ſacra illa loca dehoneſtas, cum pleriſque e veneranda antiquitate petitis abundares? Nec abludit ab Haereticorum ſeu phraſi ſeu ingenio, quod Statuas et Simulacra plerumque nominas, quas Chriſtiana omnis antiquitas ſynodique ſacras dixere Imagines. Injicis ſuſpicionem, Thuane, ne ſenſa eorum animo penitus hauſeris, quorum voces ac loquendi morem tam lubenter uſurpas.

Quid? quod Catholicos ſaepenumero Pontificios appellas? quod unde tandem niſi ex Haereticorum habes officina? qui ſe nobis magnam facere injuriam putant, ſi Pontificios, hoc eſt, Romano pontifici obnoxios, vocent. Nolo hic, Thuane, veterum annales replicare, quibus perfacile confirmarem eos demum olim pro Catholicis habitos qui Romano pontifici literarum formatarum commercio conjungerentur. Neſcio an Auguſtanus an Genevenſis dici malis; nos certe Romani ſumus, hoc eſt, antiquae fidei depoſitum a beatis apoſtolis Petro et Paulo eccleſiae Romanae commiſſum cuſtodimus. Offendit quoque non leviter Catholicas aures petitum e Genevenſi ſchola Coenae nomen pro auguſtiſſimo ſacramento, quo tu tam ſaepe uteris, Thuane, ut videaris a prophanis Haereticorum myſteriis non eſſe alienus.

Jam vero quod de haereſeos ſeu architectis ſeu fautoribus agens jactas eos plerumque theologicis ſtudiis apprime imbutos fuiſſe, pluresque annos theologiam Baſileae, Tiguri, Genevae, docuiſſe, quis Catholicorum ferat? *Faciunt et favos veſpae,* ait Tertullianus, *habent et eccleſias Marcionitae:* Dicam pari jure, docent et theologiam miniſtri haereſeon, quia Thuano placet. Erras, grammatice, neque theologia quid ſit intelligis: Qui enim fidem et ſcripturam ſacram evertunt invertuntque (quibus tamen fundamentis nititur ſacra illa de Deo ſcientia) qui poſſunt theologi nominari? Eorum theologiam ſi ſaperes, Thuane, mataeologiam diceres, quae de Deo nec bene ſentit nec recte loquitur.

Huic affine eſt quod ſaepe inculcas, ob religionem ſupplicio affectos, quos conſtat ob haereſim damnatos eſſe. Erras enim ſi perverſam de Deo opinionem, dici religionem putas poſſe: Deus unus, una fides, unica religio; ea non alia quam Catholica, Apoſtolica et Romana, extra quam (verba ſunt S. Hieronymi, non mea) quiſquis agnum comederit profanus eſt; ſi quem extra hanc arcam diluvium deprehenderit, ait idem, peribit: Cur tu ſectarios ab eccleſia, ſolaque et vera religione diſſectos, aſſeris ob religionem mulctatos eſſe? niſi forte hoc intelligi voluiſti, quod apertius eloqui non es auſus, ob religionem ſpretam atque violatam eſſe punitos. Sed alia eſt tibi mens, Thuane, ſexcentis aliis locis expreſſa; Orat. conſulari. Tu religionum omnium capax, forte cum Themiſtio cenſes, Deo cordi eſſe immenſam illam vaniſſimarum religionum varietatem; neque a Turcarum opinione magnopere diſſides, qui in ſua religione quemque ſervari dicunt poſſe: Catholicorum alia mens eſt et ſententia, qui quid tu ſentias non morantur.

Neque diſſimulari poteſt aut latine parum aut parum vere abs te dictum centies de Proteſtantibus ob haereſim ſupplicio affectis, *Eos ſumma conſtantia mortem oppetiiſſe:* Pervicaciam et contumaciam debueras dicere, non conſtantiam in iis fuiſſe, qui obfirmato animo in haereſi ad mortem uſque perſtitere: aut jam nihil eſt quod vetet nos virtutum nominibus teterrima quaeque vitia cohoneſtare, ſi pervicacem Haereticum, conſtantem dicere liceat.

CAPUT IV.

Collecta a Thuano apophthegmata.

FUIT ea veterum in conſcribenda hiſtoria prima cura, ut quaecunquè graviter a ſapientibus viris dicta fuerant colligerent, ut eo poſteritati ad virtutem praelucerent. Aliam prorſus rationem Thuanus iniiſſe videtur. Collegit enim fere quaecunque aut ridicule aut etiam impie vel dicta a principibus viris, ſeu de iis ficta a malevolis: Quo vero id conſilio fecerit, cogitationum noſtrarum arbiter ille Deus novit. Itaque non abs re virum quendam gravem dicere ſolitum memini, hiſtoriam Thuani quaſi ſupplementum quoddam Rabeleſii ſibi videri; adeo crebris perſperſa eſt dicteriis ſive apophthegmatis quae Lucianicum quiddam olent. Seligam ejus generis pauca quaedam; nam plura me pietas vetat.

SUMAM initium a pontificibus maximis. Refert, *Hadrianum quartum dicere conſueviſſe,* Lib. xi. *Non videre ſe quomodo qui faſtigium pontificatus maximi tenerent, ſaluti ſuae conſulere poſſent: Et id etiam aliquando a Marcello Cervino deplorante miſeram pontificum Romanorum conditionem eſſe repetitum.* Nam vir optimus Thuanus, de omnium ſalute ſolicitus, timet parenti communi omnium noſtrûm, cui magna illa totius eccleſiae cura incumbat, quem tot undique premant paeneque opprimant negotia: B. Petrum Moronaeum cuperet omnes imitarentur, ponerent infulas, clavum abjicerent, ventis et procellis Petri naviculam permitterent, ſibi ſuaeque ſaluti caverent, captata ſecretioris loci quiete, quod, ut ille vult, in illo rerum ſummo faſtigio omnis ad ſalutem via ſit intercluſa. Recte mones, Thuane, cui cum tertius in ſenatu gradus occupationum ſatis et periculorum non afferret, principem in eo locum maximis dimicationibus expoſitum omni ratione conatus es aſſequi. Sed hoc alii in ceteris elogiis tuis ponent, nunc quod coepimus agamus. Neque enim tam ab Hadriano dictum, quam confictum a Thuano aut Haeretico aliquo crediderim bellum illud apophthegma. Ain' tu, nullam pontifici Romano ſalutis conſequendae reliquam eſſe viam? Qui in eccleſiae ſpecula vigilat, qui lupos ab ovili Chriſti arcet, qui morbidas pecudes ab integris ſecernit, qui gregem ſuum a noxio pabulo avocat; dicam planius, ut me intelligas; qui verbi divini praecones in Germaniam, Angliam, Hollandiam, erudiendo populo, confutandis Haereticis, diſpenſandis Chriſti ſacramentis in dies ſubmittit; qui ad Indos uſque et ad ultimas orbis partes apoſtolico ſpiritu afflatos homines amandat, exterminandae idololatriae et ferendi evangelii cauſa; qui Romae, qui tota Europa, et in pleriſque Aſiae et Americae partibus ſeminaria juventutis Chriſtianae fidei praeceptis imbuendae ſumma liberalitate fundat; qui libros haereticos, quaſi peſtilentes et noxias herbas, cenſurae eccleſiaſticae virgula ſubmovet; qui aſſidue pro domo Dei contra Haereticos excubat, huic tu ſalutis ſpem nullam eſſe reliquam cenſes? An vero ſplendor ille dignitatis pontificiae, qui, ſat ſcio, perſtringit oculos tuos et quarundam noctuarum tibi ſimilium, vetuit quo minus Damaſus, Leo, Gregorius, Zacharias, Adrianus, plerique alii praeclare officio fungerentur? Audirem libens quid de Aarone pontifice ſentias: quem ſi tu quoque, ut ille quondam Alexander magnus in Jaddo ſucceſſore, vidiſſes, lamina aurea, tiara magnifico, podere decentiſſimo, rationali pulcherrimis gemmis interlucente, ut obſtupuiſſes? an tu etiam manibus ſacrilegis aut ſcripto virulento ſacrum illum habitum a Deo et inſtitutum et definitum auderes violare? Ad Judaica me provocas, inquis; cultum hunc omnem reſpuit Chriſtianae religionis modeſtia. Ain' tu? qui neſcias S. Joanni evangeliſtae πέταλον aureum, utpote epiſcopo Aſiae, fuiſſe, quemadmodum olim S. Polycarpus ejus diſcipulus apud Euſebium retulit: aut vero non audieris ex S. Hieronymo, ut olim ad pedes S. Epiphanii Salaminae epiſcopi populus accidere conſueverit Epiſt. ad Joan. oſculi gratia? aut ignores veterem morem Chriſtiani populi religioſe manum epiſcopi diſ- Hieroſ. ſuaviantis? Eum te, ſi neſcias, S. Ambroſius docebit. Quod ſi tam avide S. Hieronymum legeres quam ſtudioſe incubas libellis famoſis ex odii officina depromptis, ſcires S. Damaſum, cujus ille amanuenſis Romae fuit, tanta circumfulſiſſe gloria in illa ſumma pontificia dignitate, ut longe omnibus gentilium flaminibus, adeoque ipſi ſacrorum regi anteiret. Quod ſi prophanis auctoribus quam S. Hieronymo mavis credere, habes Ammianum Marcellinum referentem magni Athanaſii Alexandriam ineuntis glorioſiſſimum triumphum: Fuit olim tempus, cum nemo his offenderetur, ſtatuerentque omnes dignitati a Deo tot immunitatibus cohoneſtatae ſatis ab hominibus deferri non poſſe. Erupe- runt non ita pridem ex inferi antris myopes et tenebriones quidam, qui ſplendorem dignitatis pontificiae ferre nullo modo poſſunt, in eam furenter invehuntur, belluam ſeptifrontem, Vaticanam, diadematam per ſummum ſcelus vocant. Ego tibi te, Thuane, hoc eſt tuos verſiculos commodiore loco objiciam, ut quid de ſacra pontificum dignitate cum Haereticis ſentias, omnes ex te ipſo intelligant. Expectaſne tamen dum ſol radios ſuos ſubtrahat, quod a caeculis neſcio quibus Vulcani filiis improbe laceſſatur? Scimus a

S. Chryſoſtomo dictum eſſe, ϗ τὰς ὗες τὸ μύρον πνίγειν εἴωθε, ϗ τὸ φῶς τὰς ἀσθενεῖς ὀφθαλμὰς ζυλίζειν.

Lib. x. Venio jam ad aliud dignum Thuano apophthegma: *Cum Corneus quidam Santacii fraude in hoſtium manus deveniſſet, fertur Julius tertius,* inquit ille, *dicterio ſe et Corneo digno, facta ad Santacii nomen, quod Italica lingua obſcurum ac nullius virtutis ſanctum ſonat, alluſione, triſtem nuncium more ſuo excepiſſe: Mirari ſe nimirum qui Corneus, qui minime veros ſanctos ac ne Deum ipſum quidem crederet, ſe temere Santacio credidiſſet, et fidem ejus promiſſis tam inconſiderate adhibuiſſet.* Haec Julius, aut, ut veroſimilius eſt, Thuanus de Julio commentus eſt: nam Calviniſticum quiddam olet jocus iſte; nec enim agnoſcit eccleſia ſantacios ſeu ſanctulos iſtos, quos e calendario ſuo petiit Thuanus et obſcuros ac nullius virtutis ſanctos eſſe definit. Caveſis amabo, Thuane, maledictis ſanctos laceſſere, ne quid virium ac virtutis habeant tuo malo edoctus ſcias: Nam ſi periculoſum fuit in eum ſcribere qui potuit proſcribere, quanto inconſideratius eſt in eos maledicum ſtylum exerere quorum apud Deum ſumma poteſtas eſt? Monet Gregorius

In S. Cypr. ille, meritiſſimo cognomento theologus, te longe et ſapientior et religioſior, ἅπαντα δύναται Κυπριανὰ ϗ ἡ κόνις: Itaque, ſi ſapis, luxuriantem illum ſtylum tuum, et ex vicinia haereſeos irreligioſum neſcio quid haurientem, pauliſper ſtringe: Suorum perſaepe gravius quam ſuam Deus ulciſcitur injuriam.

Lib. iii. Neque religioſius eſt quod Thuanus retulit, dictum a neſcio quo Joanne Mendoza regiorum diſpenſatorum principe Sorbonenſibus theologis, cum hi Petro Caſtellano controverſiam moviſſent, quod de ignibus expiatoriis dubitare viſus eſſet. Quibus autem te laetitiis efferri credam haec tuis athea dicteria narrantem? quanta porro animi voluptate cenſes ingentes trepidare Titos, cum graviſſima ſcilicet illa tua apophthegmata tam ſtudioſe collecta perlegunt? nec tam, opinor, ſuum cuique nomen cognitum eſt quam illud mendaciſſimi Mendozae dictum de rege Franciſco decurrente quovis ocyus euro loca expiatoria: Te doctore ſcilicet et altero ſaeculi noſtri Livio, haec poſteritas omnia ſciet; te magiſtro, cum ridere volent Epicuri de grege porci in ſuis illis putentibus gurguſtiis, habebunt ad manum ſcommata quae in veritatem Catholicae religionis evoment: Cumque Tullius hiſtoriam dixerit eſſe magiſtram vitae, nova tuae nobis definitio quaerenda erit: Excogitabunt alias alii; haec mihi certe optima videtur, ſi quis eam hiſtoriam dicat magiſtram improbitatis, calumniarum officinam, armarium atheiſmorum: Si cui non videor ſatis expreſſiſſe quidquid in ea eſt aut vanitatis aut nequitiae, addat ſane quod volet, per me licebit.

Lib. xii. Jam excutiendum illud quod de Cardinali Caraffa memoras: *Is cum Lutetiam tanquam pontificis legatus ingrederetur,* ais, *et ſignum crucis, ut fit, ederet, verborum quae proferri mos eſt loco, ut erat ſecuro de numine animo et ſummus religionis deriſor, occurſante paſſim populo et in genua ad ipſius conſpectum procumbente, ſaepius ſecreta murmuratione haec verba ingeminabat: Quandoquidem populus iſte vult decipi, decipiatur.* At tu ipſe, Thuane, niſi fuiſſes ſummus religionis deriſor et parum certo de Deo animo, haec ſcripſiſſes? haec in odium pontificis, cardinalium, ſacraeque benedictionis formulae commentus eſſes? Non maluiſſes aeterno haec omnia ſilentio obvolvere, ut veriſſima eſſent, nec a te, ut apparet, conficta, quam literis in contemptum religionis conſignare? Nam cui tandem bono haec omnis narratio? non placebat tibi tuiſque pontificio legato delatus honor: Satis intelligo; nec illa ratio benedictionis eccleſiaſtico more impartiendae, quam ne nominaſti quidem, ſatis probabatur; ideone petulanti illo maledicto concidenda fuit graviſſimi principis ad Chriſtianiſſimum regem miſſi exiſtimatio? Certe interdum venit mihi in mentem ſubvereri, ne Lutheranus quiſpiam amicus tuus aut Calviniſta ejuſmodi ſeu hiſtorias ſeu dicteria tuae hiſtoriae quaſi plagulas aut lemniſcos addiderit: Nam quis credat a Catholico talia proficiſci potuiſſe? Tamen cum ſtylum tuum aequabilem videam, et idem maledicentiae virus tuis omnibus libellis offuſum deprehendam, dubitare non poſſum quin tu horum ſis omnium artifex. Ac vide, quaeſo, quantum in ea re profeceris. Memini quendam principem ſenatus tibi perquam ſimillimum, ſeu linguae petulantiam dicas ſeu laxiorem religionis diſciplinam, cum de re pia et ad eccleſiae utilitatem pertinente in illo ſenatu ageretur, obluctaretur porro paene ſolus ille omnibus, ubi ſe ſuffragiorum numero vidit obrui, exclamaſſe illud tuum, ſeu Caraffae mavis, Si populus iſte vult decipi, decipiatur. Ita enim ſumus jam uſu naturaeque vitio comparati, ut id genus dicteria longe tenacius haereant animis quam quae ad mores formandos recte a ſapientibus viris dicta ſunt.

Lib. xi. Nec omittenda mihi videntur quae Thuanus noſter de Claudio Espencaeo doctore theologo refert: *Actum fuerat,* inquit, *Romae de eo in cardinalium collegium cooptando, ſed ab aemulis apud pontificem delatum eſt, quod ille quaedam perperam inter concionandum, de Aurea, quam vulgo appellant, Legenda locutus, cum Ferream potius vocandam eſſe contenderet; quare poſtea publice recantare coactus fuiſſet:* Atque ut id ne temere abs re dictum putetur, gravem auctorem laudas Joannem Sleidanum Calviniſtam. At ne nos doce, quaeſo, Thuane,

ne, quas et quam graves ob cauſas Eſpencaeo, alioqui docto viro, clauſus ille fuerit ad ſacros honores aditus: Nec enim ſola illa cauſa quam tu praetexis calumnioſe, nec bellula illa, quam tu quaſi filiolam tuam diſſuaviaris, alluſio legendae aureae ſeu potius ferreae, ut dicebat, ei obfuit: Multa peccarat alia homo quidem a literis humanioribus ſatis inſtructus, ſed in theologicis paene rudis: quique deſtitutus iis adjumentis, quae ſcholaſtica quam vocant theologia ſolet afferre ad difficiliores ſcripturae et ſanctorum patrum nodos explicandos, impegit non ſemel, et ſane magno bonorum omnium moerore graviter. Conveniemus eum in ſequentibus agentem de ſacris imaginibus tollendis e ſacris locis et omni cultu ac veneratione ſpoliandis. In quo errore quamvis te fautorem et partiarium habeat, evincet tamen catholica veritas tot teſtata ſacrorum conciliorum contra vos decretis. Et ſane id fere vobis contingit, quod a poetis vel Accurſio ad ſacras literas illotis manibus ſaepe convolatis; aut quod parta nonnulla Graeci Latinive ſermonis cognitione, confeſtim ſacraria omnia myſteriorum fidei vobis patere vultis; et, antequam veterum qui vobis et aetate et ſcientia et auctoritate praeierunt ſententias rogetis, imo ne audita quidem ſacroſancta eccleſiae deciſione, de abſtruſiſſimis rebus pronunciatis; quod in reculis illis veſtris et negotiis quotidianis, cum arbitri judiceſve ſedetis, nunquam ageretis: Quamobrem deſine, Thuane, judicium pontificis de Eſpencaeo criminari; noli vaniſſimam cauſam afferre praeteriti illius hominis in legendo cardinalium ſenatu: Qui ſibi privato tantum attribuit, ut leges eccleſiae novas praeſcriberet, abrogaret veteres, quid faceret in illo ſummo dignitatis gradu conſtitutus?

Quanquam non neſcimus, Thuane, quam multa in legenda illa aurea, ſeu ferrea cum Eſpencaeo mavis, perperam conſcripta ſint: audivimus haec ab illis qui rerum eccleſiaſticarum quam tu ſcientiores ſunt. Neque tu ſolus fidem illius libri elevas: faciunt id tecum qui de Lutheri et Calvini ſchola ſunt, quod in eo, praeter illa quae vel ab imperitis vel a malevolis aſperſa ſunt, pleraque inveniantur quae te tuique ſimiles mordeant; qualia ſunt, delatus a Chriſtianis omnibus primae ſedi honor; frequentes ad beatorum apoſtolorum limina ex orbe toto peregrinationes; religioſae vitae inſtitutum, quod tu ſummopere quodam carmine deteſtaris; excommunicationis, quae nervus eſt diſciplinae Chriſtianae, quanta ſemper vis fuerit; Haereticos quantum ſemper majores noſtri ſint averſati: Eae ſunt cauſae, mi Thuane, ſi veri amantes ſumus, cur legenda illa ferrea non ferenda vobis eſſe videatur: Paſſavantii tibi jucundior eſt, ſat ſcio, lectio; Proteſtantium libelli, quorum nundinae Francofurtenſes feraciſſimae ſunt, tibi plus voluptatis afferunt: Ex iis in hiſtoriam tuam derivas plurima, illi tibi affatim ſufficiunt quae in Romanum pontificem, cardinales, epiſcopos, religioſi inſtituti ſectatores, probos denique omnes quaſi ex plauſtro maledicta deoneras. Et miramur eam a Romano pontifice anno ſuperiore inter libros damnatae et improbatae lectionis eſſe recenſitam?

At illud quo tandem loco reponemus quod tu vis reſcire poſteros Annam Burgum, apoſtatam omnium teterrimum, quem tu tamen quaſi unum de priſcis martyribus oblique commendas, *cum epiſcopi Pariſienſis juſſu ſacerdotali charactere*, (ut loqueris imperitiſſime) *tanquam indignus ritu recepto privaretur, teſtatum ſe lituram hanc libenti ac laeto animo pati, quod ita ſigno a beſtia, cujus in Apocalypſi ſit mentio et quam pontificem Romanum interpretabatur, deleto, nihil ſibi porro cum antichriſto commune futurum eſſet.* Quid ergo jam reſtat, Thuane, niſi ut omnia Calvini, Bezae, Lutheri, aliorumque improbiſſimorum hominum in res ſacras convicia percenſeas? Nam iis te mirifice delectari ſatis ſignificas, adeo ſtudioſe omnia quae a nefario homine infelicem animam exhalante, et a temporariis ignibus ad perpetuos, duce haereſi, properante dicta ſunt collegiſti, verbiſque elegantibus exornaſti. Quaerat qui volet in illo bene magno hiſtoriae tuae volumine, ſi quid unquam ſit praeclare a doctiſſimis viris dictum ſcriptumve ad confutandas haereſes iſtas nuperas: Mirum de iis apud te ſilentium: Quaſi tu Genevae aut Magdeburgi natus et educatus nunquam Chriſtianae lac inſtitutionis ſuxiſſes; ita tibi inaudita et incomperta illa omnia. Si quid improbiſſimus quiſpiam perfuga in ſummos pontifices, cardinales, praelatos, religioſae vitae ſectatores commentus eſt; ſi quid Marſacus, aut Burgus, aut Colinius cecinisse ferunt in morte ob haereſim obita, id tu quaſi trophaeum quoddam in aede Memoriae vis conſecratum. Lib. xvi.

Nam quod tu ſacerdotalem characterem vocas attonſam illam in ſacerdotum apice comam, inſulſe deliras, et erras, tuo more, ſacrarum rerum ignorantia. Veros theologos conſuluiſſes, non illos nuperos et e lapide emptos, quorum legendis commentis potius quam commentariis plus aequo te addixiſti, ſcires quid character, ubi et quibus ſacramentis imprimatur, quam nullo eum temporis intercapedo ſit obliteratura. At dum bonas horas legendis malis libris Chytraei et aliorum Calviniſtarum, de beſtia, de antichriſto, ejus nomine, numero, charactere impendis, non vacat tibi ea perdiſcere quae animae tuae ſalus ſibi depoſceret. Sed oſtendam alio loco pluribus, quam tu implacabili odio in Romanum pontificem feraris: Nunc tantum hoc dico, tibi tuique ſimilibus in firmiſſimam illam

illam eccleſiae petram incurrentibus id certiſſime eventurum quod api contingere ſolet, quae, ubi furenter in ſaxum irruit, et ſtimulum et vitam perdit. Aliis, Thuane, petra illa pulſata ventis eſt; non ceſſit hoſtibus quam tu ſis potentioribus: Aliae ante te veſpae, fuci alii et crabrones in petram hanc ſtimulos fruſtra ſtrinxerunt; audita ſunt eorum in primam ſedem murmura; mendacium veritati, rationi furor, ſchiſma et haereſes ceſſerunt eccleſiae: Tu, ſi quid ſupra reliquas inferi portas, aut potius ſupra Chriſtum, potes, eccleſiae ſponſum et protectorem, age.

CAPUT V.

Thuanus in Sectarios propenſior.

MULTA nos ut id conſtanter aſſeramus perpellunt, quae paſſim hiſtoriae ſuae quaſi teſtatiſſima animi ſui ſenſa inſperſit. Pauca de plurimis producam. Cum Lutherana lues integerrimum hactenus Galliae corpus inficeret, chriſtianiſſimi reges Franciſcus primus, Henricus ſecundus, Franciſcus item ſecundus, et Carolus nonus, cenſuerunt peſtilentiſſimam illam gangraenam ferro flammaque curandam eſſe, ne latius ſerperet. Puniti ſunt audaciores nonnulli, ut poena paucorum exemplum eſſet omnium. Diſplicuit vehementer Thuano homini mitiſſimo ea chriſtianiſſimorum regum et ſapientiſſimi ſenatus in novatores ſententia: quare nulla ſe obtulit occaſio quam non arripuerit avidiſſime ut ſe in alia fuiſſe ſententia probaret Genevenſibus, Tigurinis, Valdenſibus, Sectariis denique omnibus. Id vero perſuaſiſti, Thuane; faxis ne jam animo tuo hic ſcrupulus haereat; ſatis intelligunt illi tui fraterculi quantum abhorrueris ab illa legum regiarum ſeveritate. Rem aliquot teſtimoniis hiſtoriae Thuanicae confirmabo.

LABORIOSISSIME tranſcripſit ex Haereticorum kalendariis ſutores, lanarios, cerdones omnes qui in Anglia, Gallia, Germania multati ſunt juſſu catholicorum principum, quod haereſim obfirmato animo tuerentur, callideque diſſeminarent; paene diceres eum acta proconſularia, quibus veterum martyrum certamina continentur, texere voluiſſe: Ita ſedulus eſt in loco, tempore, perſonis, verbis ultro citroque habitis percenſendis: Denique ſuppliciorum genera quibus iſtorum hominum compreſſus eſt furor, ita et tragice et enucleate perſequitur, ut ſua ſibi viſcera hac juris acerbitate divulſa diſtractaque ſatis ſignificet.
Lib. IX. Ludovici Marſaci hominis militaris, cum ad rogum impietatis titulo duceretur, dictum conſtantiae animique plenum refert, ut paene martyrem vindicatum pronunciare velle vi-
Lib. XII. deatur. In Anglia brevi temporis ſpatio ſub Mariae catholicae imperio ſeptuaginta ſex
Lib. XVI. ſupra centum numerat, ob religionem, ut loquitur, ſupplicio affectos. Alibi refert Lutetiae quoſdam delatos fuiſſe, qui in Mauberti platea coitiones facerent; *Delatione*, inquit, *inſigni mendacio cumulata: nam non ſolum conventus nocturnos haberi, ſed etiam in iis promiſcuos concubitus exerceri extinctis luminibus aiebant:* Mitto cetera, in quibus hiſtoricum ſe eſſe Thuanus oblitus, haereſeos patronum non obſcure agit; caſtiſſimae ſcilicet, et de qua veterum Gnoſticorum coitiones ſuſpicari grande nefas ſit. Illud non omitto quod eodem loco, lamentabiliter, ut eſt apud Plautum, paratragoediat. *Hac inquiſitione*, inquit, *multi ut periculum anteverterent fuga ſaluti conſuluere:* (Miror Thuanum ſacrarum literarum ſcientiſſimum, non ſtatim hic laudaſſe apoſtolum conſolantem Hebraeos talia ob Chriſtum paſſos, "Rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio accepiſtis) *eorum bona annotata, et mox ſub haſta publicata ſunt. At videre erat paſſim per urbem omnis generis variam ſupellectilem praeconis voce divendi, abſentes reos tribus edictis citari, vacuas aedes proſcribi, in quibus tantum relicti erant pueruli infantes, qui quod fugitivorum fortunae comites eſſe non potuerant, lamentabili ejulatu vicos et plateas rumpebant. Quo ſpectaculo*, inquit, *nemo non vel Proteſtantium cauſae infeſtiſſimus ſummopere commovebatur.* Quam putas gratiam iniit Thuanus apud Genevenſes, Rupellanos, Argentinenſes, Hollandos, deſcriptione hac tam eleganti perſecutionis acerbiſſimae Calviniſtarum et Lutheranorum?

Lib. XVI. QUID? Annae Burgi ſenatoris Pariſienſis obſtinatum in haereſi animum quibus verborum pigmentis ornat? Nunquam Caeſarienſis Euſebius, licet facundiſſimus, ita res veterum martyrum celebravit. Sic enim Burgum cauſam dicentem ponit ob oculos Thuanus, ut Polycarpum quempiam vel Laurentium martyres ſanctiſſimos coram Decio aliquo conſtitutos diceres: Ejus reconditam ſcientiam dilaudat: Majores ciet: Exitum veris optimorum virorum lacrymis condecoratum aſſeverat; denique, *Ex ejus cineribus*, inquit, *ampla defectionum ac conjurationum ſeges enata creditur.* At parcas iſthaec, Thuane, ne te tandem prodas penitus, et unus plus toto ſenatu ſapere velle videare: quin ab illo ad Genevenſem eccleſiam aut inquiſitionis Anglicanae ſeverum tribunal provocas?

VENIO ad aliud quod idem Thuanus omnibus ſane ingenii nervis expreſſit; triſte nimirum ac funeſtum ſpectaculum: Fuit id ſumptum ſupplicium de Lutheranis pleriſque, inquiſitionis Hiſpanicae decreto; eique Philippus ſecundus rex partim Pinciae, partim

Hiſpali voluit intereſſe: *Plenum inde miſericordiae ſpectaculum*, inquit, *inde invidiae, ex eo auctae, quod Boborquia* (Lutherana) *ceteris aetate minor, vix enim vigeſimum primum annum attigerat, ſumma conſtantia mortem ſubiit. Sed quod Vaeniae aedes coetibus ad ſacras faciendas preces patuiſſent, eadem qua illa damnata eſt ſententia, a fundamentis dirui juſſae ſunt.* Et paulo poſt: *Auxit eorum numerum Franciſca Chaveſia, virgo Deo dicata, &c.* Praetermitto cetera quibus carpit laceratque judicium illud omne; illa tantum duo triave in hac tragica deſcriptione concoquere non poſſum: Qui Lutherana Chaveſia, virgo Deo dicata poſſit adhuc dici, ſi modo verum eſt quod dixit S. Chryſoſtomus, παρθενεύουσαι apud Haereticos ὅμοιαι ταῖς πορνευούσαις? Adhaec cur debuit a conſtantia laudari, obſtinata in haereſi foemina? ſed de hac catachreſi Thuanica dixi ſuperius, capite de Formulis loquendi Thuano propriis: Cur autem mirum ei videtur, homini ſcilicet ſapienti et rerum praeteritarum non ignaro, eas aedes in quas perduelles convenerant, eſſe a fundamentis everſas? Nunquam id, opinor, in ſimili cauſa factum meminerat. Aut cur ſacras preces nominare auſus eſt prophanas illas Haereticorum cantiunculas, mulcendis auribus, non placando Deo aptas? Negavit certe jam olim Euſebius, loca in quae Haeretici precandi cauſa conveniunt, 3 de v. Conſt.
εὐκτήρια dici jure poſſe: Praeivit nobis Spiritus Sanctus per apoſtolum quid de iis ſentire cap. LXIII.
debeamus, cum ejuſmodi coetum ſedem ſatanae dixit eſſe: et tu in iis ſacras ad Deum preces fundi putas, Thuane? quid jam obſtat quin et conceptas a Mahumeti myſtis pari titulo cohoneſtes, quando tibi pectus eſſe videmus omnium religionum capax? Sed me prae omnibus iſtud movet, quod, qui tam acerbe fers inquiſitum a Chriſtianis principibus in Lutheranos et Calviniſtas, nullum uſpiam ſignum das averſi animi a teterrima crudeliſſimaque Anglicana inquiſitione, qua tot ſanctiſſimi viri mactati ſunt ab Henrico octavo, Edvardo et Elizabetha: Hoccine credibile eſt neſciviſſe te? aut vero ſubſcripſiſſe damnationi nobiliſſimorum martyrum, Thomae Mori, Joannis epiſcopi Roffenſis, Carthuſienſium, aliorumque paene innumerabilium, quos ille ſui ſaeculi Nero ſuſtulit, quod ejeratam abs ſe ſummi pontificis auctoritatem, ſed divina voce confirmatam, ipſi prodere nullo modo vellent? fugiſſe te dices quae lippis et tonſoribus nota ſunt, quaeque tabulis pictis expreſſa paſſim vaenierunt; ſupplicia, inquam, illa crudeliſſima de ſanctiſſimis viris ſumpta, renovata vetera et a Nerone, Decio, et Diocletiano excogitata tormenta, equuleos, cataſtas, uncos, ſartagines, viſcerationes, ſuffixa contis caeſorum capita, diſpoſita paſſim Londini aliiſque in Angliae urbibus pro turrium et murorum pinnis ad horrorem ſpectantium: Haec ſcilicet neſciviſti omnia, Thuane, vel approbaſti, qui ne vocula quidem una perſtrinxiſti, effuſus in eorum commendationem qui ſub Maria Angliae regina catholica haereſeos nefariae poenas luerunt. Jam non auſim fruſtra illud Joſuanum abs te ſcitari, *Noſter es, an adverſariorum*, qui tam manifeſtis indiciis quarum ſis partium prae te feras, cum furenter in eos incurris qui ſeverius aliquid in Calviniſtas vel Lutheranos ſtatuerunt? Atqui non neſci- Lib. IX.
viſti et Michaelem Servetum Calvini juſſu Genevae extremo ſupplicio ob haereſim affectum fuiſſe, et eopſe tempore ſcriptum a Calvino librum de puniendis Haereticis, quo factum ſuum probaret; et Valentinum Gentilem Bernae eodem nomine vita privatum judicio ſenatus: Quae tamen omnia ſummis digitis attigiſti; ne quos hactenus propugnaveras, vel leviſſime in toto tuo opere perſtrinxiſſe putarere.

Et offendit ſane illud graviter piorum omnium animos, quod cum Thuanus paucis ex- Lib. XII.
poſuiſſet quae, Maria catholica Anglis imperante, a ſenatu decreta fuerant in cadavera Buceri et Fagii haereticorum, praetereaque uxoris Petri Martyris item apoſtatae, (quam demortuam impii homines foeminam haereticam condiderant cum cineribus beatae Friſvidae, quae in iis locis maxima olim veneratione colebatur) mox non expectata ſerie temporum, ubi imperatam a catholicis judicibus ſub Maria, ut dixi, exhumationem iſtorum cadaverum retulit, convolat ad tempora Elizabethae haereticae, et de reſtitutis ejus juſſu honoribus Bucero, Fagio, et Vermilii ſcorto, verborum magnifico apparatu agit; ut paene cum Haereticis triumphare ſubſaltans illius dictio videatur. Quinetiam homo ad omnes calumniarum artes intentus, ſimile quiddam factum olim refert a Stephano ſexto et Sergio tertio pontificibus Romanis in Formoſum: adeo ſcarabaeis volupe eſt in fimo lutoque deverſari. Nec minore, ut videtur, voluptate, *Matthaei Parkeri archiepiſcopi*, inquit, *Cantuarienſis, Edmundi Grindalli Londinenſis et Richardi Gloceſtriae epiſcoporum* memorat auctoritate haec omnia perfecta eſſe: Quanquam quos ille vocat epiſcopos, S. Athanaſius, haud paulo ſaniore vir judicio, κατασκόπους, S. Stephanus junior, inſignis ille ſub iconoclaſtis martyr, ἐπισκότους, S. Petrus epiſcopus epiſcoporum ἀλλοτριοεπισκόπους dixerunt: Nos cum Ezechiele propheta, paſtorum ſeu epiſcoporum larvas et idola nominamus, quibus ſcilicet foemina, eccleſiae Anglicanae caput, jus omne auctoritatemque tranſcripſerat. Sed relicta Anglia redeo in Galliam noſtram.

Ubi Thuanus ea percenſet quae anno ſexageſimo nono ſuperioris ſaeculi contigerunt, Ad annum
Andelotum quaſi unum e priſcis illis heroibus praedicat, eique hoc epitaphium ſtatuit: 1569
Obiit Andelotus, vir prudentia et aequitate praecipuus: quem paulo ante dixerat, *abiiſſe Pictonas*,

ut pecunias undique, maxime ex ſacro patrimonio, corrogaret, et res Proteſtantium iis in locis labefactatas reſtauraret. En illa, Thuano ſapientiſſimo judice, commemoranda Andeloti nequiſſimi Sectarii aequitas! en prudentia ſacrilegi praedicanda! res Haereticorum labefactatas reſtaurare, poſitas Deo aedes expilare, eccleſiae patrimonio contra eccleſiam pugnare, ſacris rebus ad uſus prophanos abuti! utrumne improbior qui haec patravit Andelotus, an Thuanus qui haec aequitatis et prudentiae immeritis titulis exornat impudentior?

Lib. XLVIII. HABUIT fratrem Andelotus Odetum Colignium, qui cardinalitiam purpuram graviſſimis flagitiis ac perfidia denique haeretica foedavit: Et Thuanum ille tamen nactus eſt laudatorem: Ait enim eum, *ſuſcepta procuratione cauſae Proteſtantium, demoratum in aula Elizabethae reginae Angliae.* Tum de ejus ingenio judicioque graviſſimo plura. Jam non miror fuiſſe olim qui freti acumine ingenii et dicendi facultate paradoxa neſcio quae pertractarint, cum video ſuſceptum patrocinium nefariorum apoſtatarum, ab eo maxime qui et ampliſſimi ſenatus praeſes ſit, et Catholicum ſe haberi velit. Nam et Petrus Placius, qui, anno M D LXXII, cum ceteris Haereticis Lutetiae caeſus eſt, eidem Thuano videtur, *vir gravitate, doctrina, et integritate clarus:* Gravitatem hominis in eo, ut opinor, ſtatuit, quod de prava opinione ſuſcepta nunquam ſe dimoveri paſſus eſt: Doctrinam vero Placii ſingularem, Thuano judice, fuiſſe fatendum eſt, qua plus unus ille viderit in religionis negotio quam omnes retro eccleſiae magiſtri, licet ſacras literas nunquam attigiſſet, ſed in foro et rationibus regiis tractandis aetatem omnem triviſſet ſuam: Denique quidni illius integritas ab eodem Thuano praedicetur, qui cum perduellibus et Dei regiſque Chriſtianiſſimi hoſtibus conſilia communicarat? Si hoc ſapere eſt, Thuane, quid tandem deſipere eſt?

Lib. LII. CAVAGNIUS et Bricomotius Catholicorum hoſtes infenſiſſimi capite luerunt Lutetiae anno Domini M D LXXII. Hic laſcivit Thuani ſtylus, praedicantis mirifico verborum apparatu fortem Cavagnii novi martyris animum, Bricomotium exhortantis ad gravia omnia perferenda: Vincentium quempiam invictiſſimum martyrem diceres ſub Deciano acerbiſſima quaeque patientem, ſi neſcires Cavagnium et Bricomotium, geminum par improbitatis ob graviſſima flagitia in ſcalas gemonias pertractum, et hactenus expertus non eſſes Thuani vanitatem et malam in ſcribenda hiſtoria fidem. *Triborio toto*, de Cavagnio moriente loquitur, *Latine pſalmos defixis in coelum oculis mortem opperiens recitavit.* Tum paulo poſt: *Nec ſatiata plebs ſupplicio, etiam in mortuos indigne ſaeviit, quibus interula ſpoliatis etiam pudenda abſcidit.* At hic opportune poteras et debebas, Thuane, Dei vindicem manum in ſceleratos praedicare; et de Bricomotio nominatim id dicere, quod de Albaſpinaeo, Ponſenatio, cardinali Santandreano et aliis in Haereticorum gratiam vaniſſimorum rumorum auceps dixiſti, ἐξηλάτῳ συμφορᾷ, ut eſt apud Euripidem, in eas miſerias prolapſis juſtiſſime quas aliis injuſtiſſime intulerant; cum non ignorares ſolitum Bricomotium ſacerdotes catholicos excidere et eorum auriculis contexto torque ad pompam uti.

Lib. XVII. NEQUE ſe minus acrem haereſeos patronum profeſſus eſt Thuanus, cum eo venit ubi ſumpta de reis Amboſianae conjurationis ſupplicia recenſenda ei fuerunt. Quas non ſpiras molitur tortuoſus anguis, ut veritatis caput obtegat? qua non diſſimulatione utitur? *Praecipitata*, inquit, *multorum judicia ac ſupplicia, cum alii noctu ad pinnas arcis ſuſpenderentur, alii quorum ſpectaculo permoveri homines poſſe metus erat in profundum mergerentur. Interdiu vero permulti ad ſupplicium, more inſolito, rapiebantur, ſine elogio ac criminis titulo, et ſine vocali carnificis praeconio, denique nominibus damnatorum ſuppreſſis, ita ut flumen cadaveribus ſupernataret, oppidi vici ſanguine exundarent, plateae hominum patibulis ſuffixorum ſylva horreſcerent.* Quaeſo potuiſſetne pictius Nerones aut Diocletianos ſanguinis Chriſtiani ſitientiſſimos repraeſentare? I nunc, Thuane, et te adeo gnaviter et ὑπερβολικῶς mentientem, profitere nullo impulſum odio vel amore haec ſcripſiſſe.

Anno 1561. EODEM prorſus artificio deſcribit ea quae Lutetiae anno CIƆ D LXI contigerunt ad D. Medardi eccleſiam: *Catholici fragorem campanarum excitarunt*, inquit, *ſive ex uſu, ſive ut moleſtiam faceſſerent auditoribus Joannis Malonis miniſtri, qui in vicinia concionabatur. Ab iis miſſi duo inermes, qui curionem et aedituos rogarent ut a pulſatione illa horrifica abſtinerent: Rejecti illi cum jurgiis, et ſtatim obſeratis templi valvis intercluſus ex iis unus, qui cum vim facere vellet ut egrederetur, ſtrictoque cultro ſe defenderet, crebris contorum ictibus poſtremo confoſſus eſt.* Et hunc, Thuane, ceteris martyribus Calvinianis accenſe. Pergit, *Cum iterum ſtrepitus campanarum excitatus eſſet, miſſus a magiſtratu apparitor armatus: Verum cum occluſas templi portas offenderet, ſaxorum grandine ex templi turre in ſubjectum locum depluente, affuit Gabaſto praefectus vigilum, &c.* Male profecto ceſſit Calviniſtis quod hoc patrono per illud tempus non ſunt uſi. Quam dilucide et vero ſimiliter ſeditionem ab illis excitatam purgaſſet? Nunquam ſenatus in crucem egiſſet Gabaſtonem et Argyrothinum, haereticos ſeditionis principes. Pro veſanum hominem, qui non ſit veritus tam mala fide veritatem hiſtoricam Haereticorum gratia intervertere! ita quondam, ut in fabulis eſt, lupus ovem criminabatur aquae perturbatricem.

UT

Ut autem ad Sanbartholomaeam diem devenit, ſatiſne ſe aperit; pro Haereticorum (Lib. LII. et LIII.) tum caeſorum innocentia, quaſi pro aris et focis, decertans, et maledictorum genus omne in Catholicos tanquam perfidos et barbaros homines evomens? Non arbitror ab ullo Beza dolentius caſum illum deplorari potuiſſe. Negat in primis, *ullum ſimilis ſaevitiae exemplum in tota antiquitate evolutis gentium annalibus reperiri: Hunc*, ait, *furorem et mentis caecitatem Gallorum animis a divina mente immiſſam propter aſſiduas nominis ſui execrationes et contumelias, quibus rex ipſe prave a matre, prave a moderatoribus ipſi a matre datis inſtitutus minime abſtineret.* Sed hic, quaeſo, ſiſte gradum, homo religioſiſſime: An putas dirius a quoquam divinum nomen numenve violari quam ab Haereticis? Sancto Hieronymo quam tibi, (Lib. VII. in Iſaiam.) opinor, praeſtat credere, aſſerenti nullum eſſe crimen quod haereſis improbitate non superet: aut etiam nos ſines magno illi Epiphanio Salaminæ præſuli fidem adhibere, docenti, ὅτι χείρων ἡ κακοπιστία τῆς ἀπιστίας: An vero ſceleratiores eſſe ducis qui ira ac furore de mente dejecti, caput, mortem, ſanguinem, ut tuis formulis utar, irreligioſe dejerant, iis quos tu quaque pagella effers in coelum, quique et ſcriptis et concionibus ſuis perſuadere populo volunt, Deum auctorem eſſe peccati, praeſcripta ab eo mandata hominibus quae obſervari nullo modo poſſint, negaſſe nobis τὸ αὐτεξούσιον, et tamen aeternis poenis mactare eos qui non paruerint, promiſiſſe quidem eccleſiae corpus ſuum, ceterum praeter ejus figuram dediſſe nihil: Hoc eſt, ut planius loquar, eripere Deo veritatem, juſtitiam, bonitatem, res ipſi penitus cognatas: Tune putas, Thuane, divinum numen ab ullis gravius quam ab his violari? at haec ſunt myſteria eorum quos tu in ore et ſinu habes: hanc tu malorum quae patimur vel primam cauſam allegaſſes, ſi quid in te judicii veraeque lucis fuiſſet.

Et quoniam in Sanbartholomaea tragoedia verſamur, animadverti te nullum non mo- (Lib. LIII.) vere lapidem, ut Gaſparem Colinium maris Gallici praefectum, rebellium Haereticorum ſine controverſia principem, fuiſſe tamen innocentiſſimum evincas. *In ejus ſcrinio intercepto et reginae juſſu diligenter excuſſo*, ais, *nihil repertum fuiſſe quod illius ſincerum in Carolum nonum regem ejuſque fratres animum non probarit.* Sobrius eras, Thuane, cum haec ſcriberes? An ebrietas neſcio quae ſicca odii in Catholicos amoriſque praepoſteri in Haereticos te de gradu mentis deturbarat? omnemque memoriam eripuerat, rerum perfidioſiſſime a Colinio geſtarum contra reges Chriſtianiſſimos? quot Galliae urbes qua fraude qua vi occuparat? quot in patriam conflarat exercitus? quoties ſigna cum Carolo nono contulerat? quoties externum militem in Galliae viſcera conduxerat? Quid enim nefarie in Gallia totis decem aut duodecim annis, niſi Colinio duce, tentatum fuit? Et audes, reclamante tota Europa, innocentem eum dicere; et tantum non dicere, ſanctiſſime diem ultimum clauſiſſe? *Colinius*, inquit, *in pedes ad preces fundendas erigitur parieti innixus, praeeunte Merlino paſtore.* Quin etiam vale ſuis dicentem audiſti, Thuane; *Felicem me qui me mori ſentiam, et in Deo cujus gratia in ſpem vitae aeternae erigor moriturus ſum.* Tunc excurris in ea quae illo mortuo geſta ſunt, et lamentabili naenia funus proſequeris: *Colinii corpus deformatum, pudendis item et manibus ac pedibus truncatis per vias ad Sequanae ripam tractum eſt.* Nam quod aliud manupretium debebatur homini ſacrorum, ſi quiſquam alius, oſori? aut quae unquam Jeſabel plus innocentis ſanguinis effudit? Nec vero temere hujus mulieris incidit mentio. Ut enim prophetes ei interminatus fuerat, fore ut aliquando de ſuperiore loco dejecta eſca et ludibrium canum eſſet: Ita vir quidam religioſus de ſacra D. Franciſci familia, Jeſſaeus nomine, inſignis eo tempore divini verbi praeco, Colinio, cum ejus juſſu Amboſiae ad furcam raperetur, praeſago ſpiritu denunciarat fore ut aliquando de feneſtra deturbaretur poenaſque ſexcentorum ſcelerum penderet. Hoc, Thuane, non e libellis tuis quos ardentibus adhuc odiis ſcriptos dixiſti petitum, ſed tota Gallia decantatum, non omiſiſſes, ſi bona fide res uti geſtae ſunt, ac non in Haereticorum gratiam narrare ſtatuiſſes.

Atque ut his finem imponam, quibus quam bene in Lutheri Calvinique dogmata eſſes animatus non obſcure ſignificaſti, de oxyacantha ſeu alba ſpina, quam illo ipſo tempore quo de agimus, in S. Innocentii apud Pariſios coemeterio, effloruiſſe praeter naturae ordinem viderunt innumeri, quid cenſes? *Sive hoc ſponte, quod aliquando contingit*, ais, *cum natura deficiente in eo planta eſt ut penitus exareſcat, ſive aqua tepida ab impoſtoribus infuſa id factum eſt.* Quarum conjecturarum altera ab ingenio malevolo, altera ab animo ita cauſis naturalibus affixo, ut ſuperiorem vix ullam cauſam agnoſcat, profecta eſt. Sed pergis in illo tuo graviſſimo de re tanta judicio: *Quae omnia factioſi*, inquis, *ſuo furori blandientes ad Deum, his indiciis quae patrarentur ſibi grata eſſe ſignificantem referebant: Itaque et coelum exultabundum Proteſtantium lanienam aſpicere aiebant: Et Jacobus Carpentarius illam lucem (ad menſem alludens) Auguſtàm ſcripto edito depraedicavit.* Maluiſſet, ſat ſcio, et nefaſtam dici, et nigerrimo lapillo notari, quod ea virtus Catholicorum de Haereticorum perfidia triumphaſſet. Atque ex his ſat ſuperque intelligimus in quorum verba jurarit Thuanus.

CAPUT

CAPUT VI.

Probis omnibus et catholicae religionis aſſertoribus perinfenſus Thuanus.

Quisquis hactenus in Thuani ſcriptis notata ſpectavit attentius, non dubitabit eum qui pro Sectariis ſemper pugnarit, nunquam probis viris et religionis catholicae aſſertoribus aequum fore. Nec enim fieri poteſt, ut qui Sectariis patrocinetur, Catholicis faveat. Ceterum non immorabor iis recenſendis, quos extra Galliam poſitos ob ſuſceptam catholicae religionis defenſionem Thuanus maledico ſtylo pupugit; intra regni hujus conſiſtam fines, et quibus convitiis eos laceſſerit qui laterum ſuorum oppoſitu Galliam olim ab haereſeos lue puram, hoc etiam ſaeculo ſartam tectam tutari conati ſunt, dicam.

Lib. xv. Ac in primis nullam praetermittit occaſionem lacerandi Guiſios: Ut paene jam mihi perſuaderi ſinam principes hoſce viros perquam regno Gallicano periculoſiſſimis illis temporibus neceſſarios fuiſſe, quos tam obſtinato animo perſequitur Haereticorum fautor et patronus. Nam aliud fere nihil agit libro decimo quinto et aliquot conſequentibus, quam ut eos, *odium commune populi Gallicani*, quemadmodum loquitur, eſſe et fuiſſe contendat; ab eis tyrannidem occupatam; nihil contra reges ſive Amboſiae ſive Meldis tentatum; omnes illorum qui tum in armis fuere conatus eo tantum ſpectaſſe ut ne libertas Gallicana ab regulis hiſce novis violaretur; quidquid ſanguinis fuſum ſit religionis cauſa ſeu Lutetiae ſeu in aliis regni urbibus, id totum Lotharingorum principum maximeque Guiſiorum conſiliis ac machinationibus eſſe fuſum; damnatorum bona non tam fiſco adjudicata quam eorum condonata cupiditati; omnia denique ab eis per vim ac fraudes geſta eſſe. Haec Thuanus ille ἀπαθὴς generatim de tota Guiſiorum familia; nunc quibus ſingulos cohoneſtet laudibus audiamus.

Lib. v. *JOANNES Lotharingus cardinalis*, *ſolo libidinum miniſterio et ſtolida liberalitate Franciſco charus erat*, inquit: Quanta et quam multa paucis convicia homo nefarius in virum principem deonerat! cujus piam in pauperes munificentiam ſtolidam liberalitatem vocat; et obitas ſaepe de maximis rebus pro Franciſco primo cum dignitate legationes, libidinum regiarum miniſterium nominat. Quid eo improbius homine, qui regi Chriſtianiſſimo crimen hoc impingit, ut cardinali ampliſſimo, illuſtriſſimo principe, homine antiquae probitatis quaſi lenone quopiam ſit abuſus? quod tamen utrum e trivio petierit convicium, an e libellorum ſuorum lacunis hauſerit dubius animi ſum. Sed undecunque petitum, Thuano perinde eſt, dum hamentatam odio in Lotharingos haſtam torqueat.

De Carolo item Lotharingo cardinali Joannis nepote quid attinet plura dicere? Cum eum ſibi Thuanus quaſi Antonium quendam in oculos poſuiſſe videatur, quem maledicentiſſimis Philippicis tota hiſtoria proſcinderet. Lib. v. Lib. xvi. *Nullum non ab eo ſuſceptum ſcelus*, ait, *nullum ſine eo tota Gallia commiſſum*: Eum cum Perrenotto de prodenda externis Gallia clam egiſſe, eundem fictis criminibus quoſcunque libuit vita ſpoliaſſe: Denique, quidquid ſexcentis libellis famoſis haereſeos hydra, totis paene quinquaginta annis, in Carolum et Franciſcum Guiſios, quidquid in eos veneni ſparſit, id totum ſumma diligentia, etiam cum auctario non mediocri, collegit bona fide Thuanus. Id autem quo conſilio fecerit, ſi cui eſſet dubium dicerem. Nam etſi nulla quod ſciam ab eis injuria ſit privatim laceſſitus, tamen fieri non potuit quin eos odiſſet graviſſime quos cerneret Proteſtantium infenſiſſimos hoſtes eſſe. Difficile eſt tacere cum doleas, aiebat Romanus orator; et filiolo Croeſi quem natura loquendi uſum negarat, repente dolor reſtituit: Taceretne de iis Thuanus, quos animadvertebat quaſi hereditario quodam odio ferri in Lutheranos et Calviniſtas, ſuas, ut vere loquar, delicias? Eorumne famae parceret, quos videbat ferro flammaque perſequi haereſes, quarum propugnandarum cauſa hiſtoriam texere videbatur? Pauca quaedam Lib. v. de Thuani ſcriptis huic rei confirmandae ſeligam. *Carolus cardinalis Lotharingus, ut regis* Lib. xxxiii. *animum occuparet, turpibus ſe obſequiis Valentinae inſinuavit. Is Tridenti cum eſſet, audita Franciſci Guiſii fratris morte, literas ad matrem dedit conſolationis plenas, ad oſtentationem diſ-* Lib. lix. *ſimulato dolore, quae ab emiſſariis ejus publicatae ſunt. Idem levitate inſita, et omnem modum ſupergreſſa ambitione, non ſolum Galliae, ſed etiam ſuis fatalis fuit. Adhaec ſumme tota vita inaequalis, et in proſperis inſolens, et in adverſis infractus. Aliquando fuerat in confeſſionem Auguſtanam propenſior: Obiit in ſummo omnium odio.* Sic eſt, Thuane, nullum neque Haeretici neque tui ſimiles Ecebolii magis oderant, nullum ſenſerant graviorem novorum dogmatum hoſtem, reique publicae Gallicanae amantiorem. Itaque eum cane pejus et angue oderant, quaeque agebat omnia ſiniſtre interpretabantur. Ut enim quoſdam cernimus tam pravo eſſe ſtomacho, ut optimos quoſque cibos in vitioſos humores convertant; ſic judicia quaedam ſunt adeo a vero devia, ut eis ſupera infera, nigra candida, vitioſa Lib. v. laudabilia eſſe videantur: Quale iſtud eſt quod uſpiam habet Thuanus: *Carolus Lotharingus*

ringus cardinalis Remorum praeſul academiam in urbe ſuae dioeceſeos primaria conſtituit: Id ambitioſe ab eo affectatum, qui ſciret et maximi momenti eam rem ad famam exiſtimationemque, et, ſi tempus aliquando incideret, ad res novas moliendas ac commovendos plebis animos potentiſſimum telum ſubminiſtraturam. Mala mens, malus animus: quam ſiniſtre quaecunque aguntur a laudatiſſimis viris interpretatur! Sic eſt omnino, ut vetus quidam auctor cenſuit, calumnia inſtar veneficae Circes facit τοὺς μὲν ψευδομένους εὐδοκιμεῖν, τοὺς δὲ μηδὲν ἠδικηκότας δοκεῖν ἀδικεῖν; denique rebus omnibus vultum mendacem induit. Thuani animus hoc humore vitioſiſſimo praeſtrictus, quam maligne, Deus bone! pulcherrimum cardinalis factum intuetur! Quod enim ſemper habitum eſt glorioſiſſimum utiliſſimumque reipublicae Chriſtianae, ut ubique juventutis erudiendae gymnaſia ſtatuerentur, quod nunquam magis Gallia noſtra ſibi depopoſcerat, inſeſſa tum undique ſciolis quibuſdam grammaticulis, qui ſe cornicum oculos confixiſſe et ignota priſcis ſaeculis fidei myſteria ſibi ſolis patuiſſe denique jactabant; quod Catholici omnes gratulabundi exceperunt, quaſi firmiſſimum praeſidium in illis Campaniae oris Sedano Victoriacoque proximis contra haereſes nimis foecundo ſatu illis locis ſuccreſcentes, conſtitutum munificentia vigilantiſſimi praeſulis, hoc Thuanus ſuo more ambitioni mavult et novarum rerum molitioni aſcribere!

Atque ut non ſoli Guiſii rem Catholicam turbulentis illis temporibus graviter tutati ſunt, ita non eos ſolos maledicus Thuani petit ſtylus. Fuit enim patrum noſtrorum memoria C. V. Santandreanus tribunus equitum: *Eum decoctorem luxuque perditum hominem fuiſſe*, ait Thuanus. Crederem id facilius, ſi de iis fuiſſet quos ubique noſter hiſtoriographus praedicat: Nunc cum fortiſſimi viri et in defendenda Catholica religione conſtantiam, et fidem erga patriam regemque Chriſtianiſſimum morte ipſa, quam in perduelles haereticos fortiter dimicans oppetiit, teſtatam habeamus, apage te cum ſolennibus illis tuis formulis, Thuane, quibus proborum omnium praeclara facinora inobſcurare fruſtra conniteris. Colinius, Andelotus, Bricomotius, quia Haereticorum principes, homines frugi et modeſtiae laude clari, Santandreanus et quotquot a Catholicorum partibus ſteterunt, Thuano judici aequiſſimo, perditi luxu homines, decoctores, perfidi, et ſi quid gravius fingi poteſt, dicentur. Et diſſimulamus adhuc, Thuane, quarum partium ſis? Sorex indicio perit.

Nunc de aliis quoque viris optimis quid ſentias audiamus. Profecto enim, ut argute *(In apolog.)* olim a Tertulliano dictum eſt, hoc maxime argumento Chriſtianae religionis probari integritatem, quod ea Neroni homini ſceleratiſſimo improbaretur; ita credibile eſt poſteros pro fidei Catholicae aſſertoribus conſtantiſſimis habituros duntaxat eos quos tu vituperas maxime: adeo tute tibi in hoc ſcriptionis genere quam ſimillimus es. Georgius cardinalis *(Lib. XVIII.)* Armeniacus, Lugdunenſis primas, maximis pro Dei eccleſia perfunctus laboribus, divino conſilio datus Galliae tunc videtur cum Lutheri Calvinique furiae in ſacra omnia convolarunt. At modeſtiſſimus homo Thuanus de eo ſic loquitur: *Georgius Armeniacus cardinalis, homo gloriae ad vanitatem cupidus.* Nam quid aliud a vaniſſimo ſcriptore alteroque noſtri aevi Palaemone judicium expectes? qui cum ſibi cenſoriam in omnes virgulam arrogarit, in eas judicii praecipitavit tenebras, ut dignitatem pontificiam ſuperbiam, haereticam inſolentiam modeſtiam nominet? Lutherus diſertis verbis ſuum judicium patrum omnium decretis antepoſuit; negavit quenquam prae ſe ab apoſtolorum aevo fuiſſe qui ſcripturae fideique nodos diſſolveret accuratius: Calvini dictum perfrequens eſt, allatis patrum contra ſe ſententiis, Sed veteres omnes nihil moror: Idem, diſturbatis Chriſti ac divorum imaginibus, ſuas ubique circumferri ſinit, nunquam vocula homuncionum iſtorum incredibilem neque ferendam ſuperbiam attigit Thuanus. Si quis ſummus eccleſiae pontifex tiaram ab Oſtienſi epiſcopo ſolenni ritu accipiat; ſi quis archiepiſcopus auctoritatem ſuam tueatur, et, de veteri more, clero ſacris infulis inſigni ſtipatus procedat, mox Thuanum audies Stentorea voce detonantem in faſtuoſam eccleſiaſticorum ambitionem. Laudo hominis ingenium, qui, cum placere maxime cuperet iis quibus eccleſiae ſplendor in primis diſplicet, eo collimavit toto hiſtoriae ſuae contextu, ut praecipua eccleſiae capita deprimeret conviciorum mole ſi poſſet: minuſque, me judice, ſapienter proviſum eſt a Tacito imperatore, cum edixit Cornelii Taciti gentilis ſui hiſtoriam in ſingulis bibliothecis imperii aſſervari, quam a Thuano: Qui, ut perficeret ne qua Haereticorum aut Atheorum bibliotheca hiſtoriam ſuam non haberet, eam id genus calumniis referſit et iis illecebris condiit quibus vulturios illos ſaginari ſolere ſcivit. Videamus quid de aliis ſenſerit.

Petrus Lizetus primarii praeſidis in ſenatu Pariſienſi locum diu magna cum laude te- *(Lib. V.)* *nuerat*, inquit. *Is Sanctovictoriano coenobio donatus reliquum aetatis in illo ſuburbio exegit, extrema clauſula minime priori vitae et famae reſpondente; dum literarum ſacrarum homo rudis theologicis libris in illo otio ſcriptis ſe deridendum propinat. Quibus contrario ſcripto artificioſe ridiculo ſub Benedicti Paſſavantii nomine a Theodoro Beza, uti creditur, reſponſum eſt.* Nam gravis hiſtorici partes fuerunt libellum illum Lucianico ſtylo exaratum et ab impuriſſimo ſcriptum homine in cauſa fidei contra virum optimum et doctiſſimum commemorare: ne-

que veritus eſt Thuanus ne ſe quoque probis omnibus deridendum propinaret, non modo cum ſeceſſum Lizeti religioſum et libros ibidem ab eo pro Catholica religione ſcriptos poſtpoſuit Genevenſis rabulae ac infamis ſtigmatiae nugis artificioſis; ſed etiam cum illum carpere auſus eſt qui a rebus forenſibus ad theologicas, ſacrarum literarum, inquit, homo rudis, ſeſe contulit: Quaſi ſcholam theologicam Thuanus ipſemet ullam unquam adierit, qui tamen ſubinde theologum agit, tam inepte quam temere, ut alias docebimus.

Lib. LV. Eo in ſenatum, ubi eoſdem reperio et haereſeos et Thuani hoſtes. *Jacobus Magiſter, princeps ſenatus, in cauſa Annae Burgi* aſperior ipſi videtur: *Is conſilii machinator*, inquit, *vehementius in Sectarios peroravit.* Lib. XVI. *Renatus Bailletus homo bonus, ſed ſecors. Joannes Santandreanus itidem praeſes, re in majus exaggerata, Lutheranos quoſdam coram Catharina ſiſtit.* Lib. XVII. *Aegidio Burdino cognitore regio inſtante, antea Sectariis ſemper infeſto, et rem in majus augente, quia Guiſianorum literae acceſſerant, nulla mora interpoſita, promulgatum fuit in Haereticos decretum. Antonius Minarius et ipſe praeſes, praecipuus Henrici incentor, et alioqui vitae ſolutae et ad voluptates projectae: Quem etiam monuerat Annas Burgus, niſi rogatus ſponte abſtineret, fore ut ex alia cauſa coactus judicio non intereſſet: Quod a praeſaga potius quam a conſcia mente profectum* aſſeverat Thuanus, apud quem non modo martyres, ſed etiam prophetas haereticos habemus. At vero Annas Burgus, Ludovicus Faber, Arnoldus Ferrerius, Paulus Foxius, Euſtochius Porta, et quotquot jam tum in illo ſenatu Lutherana lues afflaverat, illi, eodem judice, *viri probitate ac gravitate morum conſpicui, acri judicio, generoſo ingenio, conſtantia et animi firmitate cum veteribus illis Papinianis aut Catonibus comparandi.* Pro quam mihi haec omnia Thuani deliramenta vaniſſimam illius aevi opinionem ad vivum exprimunt! Sic enim jactabant novarum opinionum ſatores et venditabant ſuos ſectatores, ut dicerent per ingenii judiciique imbecillitatem fieri ſi quis adhuc in veteri religione conſiſteret, ab ſe doctrinam rerumque ſacrarum cognitionem ſtare, meram barbariem in Catholicis eſſe. Sed nunc lucet, mi Thuane; ſerius ades qui haec nobis poſt tot veritatis de haereſi triumphos occinis; ψευδώνυμον illam, ut loquitur apoſtolus, Gnoſticorum ſcientiam vera religio eademque vetus et catholica falſitatis jam ſatis ſuperque arguit. Itaque laudari a te laudatiſſimi illi viri quos tu maligne deprimis nolunt: eamque rem unam illis poſt obitum feliciſſimam eveniſſe cenſeo, quod eodem ſtylo qui Haereticos et flagitioſos omnes exornavit, ſint dehoneſtati.

JOANNES Tilius primus curiae notarius, juris, inquis, *noſtri apprime ſciens, ſed obnoxius, edito libello regis Franciſci et Catharinae matris reginae auctoritatem ſuffulciit. In eo haud obſcure Proteſtantes ſugillavit quaſi turbarum Galliae ac rumorum auctores, miniſtroſque ſeditionum tubicines dixit, adverſus quos tanquam Sectarios arma jure poſſe ac debere ſumi cenſuit.* Sed bona fide dic, Thuane, quid tandem horum tibi non probetur? anne moleſte fers a viro probo et juris Gallici, ut tute fateris, ſcientiſſimo pro rege et regina contra maledicos eſſe ſcriptum? Crimini dabis Tilio, quod pro Sectariis novas res indies molientibus contra veterem et religionem et Galliae morem non ſcripſerit? Modeſtius, Thuane, non potuit vir optimus, qui ſe et Catholicum et Gallum eſſe meminiſſet, eandem quam tu ſcribendi viam inſiſtere: Neque putavit quenquam fore qui ſe Catholicae matris filium diceret, et ſtylum in curiae lumina, ob ſuſceptam religionis contra perfidos novatores defenſionem, exerceret: aut ſi unquam ſuſpicatus eſt quenquam eo amentiae progreſſurum, non eum certe qui, Chriſtophoro Thuano viro optimo et avitae religionis retinentiſſimo natus, primos annos Lutetiae inter primarii templi canonicos poſuiſſet, deinde ſacris initiatus ſpem dediſſet ſuis certiſſimam fore ut in altaris miniſterio conſeneſceret: quanquam ſi eundem praeſagiiſſet ſuſceptis ſacris ordinibus ad ſecundas etiam nuptias convolaturum, ſpreta voti religione, non dubito quin de eo ſiniſtri quidpiam eſſet auguratus. Sed ad rem qua de agebam redeo: Anne graviter fers, Thuane, a Tilio haereſes nuperas earumque adminiſtros dici ſubjeciſſe faces iis ſeditionibus quibus Gallia jam tot annos ardet? nondum tibi homini perſpicaci clarum eſt a Proteſtantibus Germaniam, Galliam, Angliam, aliaſque regiones omnes quas peſtis illa pervaſit eſſe perturbatas? Lutherus, Zwinglius, Muncerus, Calvinus, Beza, quoties ſervitia in dominos armarunt ſcire te diſſimulas? quot principum Catholicorum urbes occuparunt, expilarunt, inflammarunt? quot ſacras aedeis ſacrilegis manibus ſolo complanarunt? quoties veterum eccleſiae perſecutorum in Catholicos, maximeque ſacerdotes, immanitatem renovarunt? quot ubique divorum exuvias jam tot ſaeculis religioſiſſime aſſervatas in profluentem ſparſerunt? quot regum Chriſtianiſſimorum mauſolea impie ſuffoderunt? quot quamque maledicis libellis, quaſi lituis quibuſdam ac tubis bellicis, in reges populos concitarunt? Et tamen haec qui patrarunt omnia, te judice, ſunt innocentes; Tilius, qui bellorum tubicines eos vocat, haud aequum facit! Jam non miror fuiſſe olim qui ſe philoſophos dicerent et aſſeverarent ſibi nivem atram videri, coelum conſiſtere, terram perpetua eaque circulari motione cieri: Haereticos etiam tam perverſo judicio, qui Cainum, Judam, Pilatum, Sodomitas, pro ſanctiſſimis viris haberent, prophetas vero et apoſtolos infra omnes ſontes laeſaeque

r Epiphan. de Ophitis.

laeſaeque divinae majeſtatis reos amandarent, quando hominem qui Catholicus audire velit tam ſiniſtram de viris optimis opinionem concepiſſe video.

Quod ſi quis plura volet in hoc genere, evolvat libros LII et LIII hiſtoriae Thuanicae, videbit quam illi homini frequens ſit et ſolenne probroſis eos verbis lacerare qui regum juſſa capeſſentes poenas de Haereticis ſumpſerunt. *Eodem die quo Lutetiae res geſta eſt*, inquit, *ducenti amplius Meldis in carceres conjecti ſunt a Coſſeto fiſci procuratore, homine profligati pudoris.* Et paulo poſt: *Ii tanquam boves a laniis in macello mactabantur.* Tantum non illud Virgilianum Thuanus intonat, *Exoriare aliquis noſtris ex oſſibus ultor.* It Lugdunum: *Maxima omnium laniena Lugduni edita eſt, Bordono quodam omni ſcelerum genere cooperto praecipuo duce et incentore.* Neque multo poſt: *Petrus Antiſſiodorenſis homo ingenita pravitate et libidinibus probroſis infamis.* Et, *Opimiora vero cadavera ad adipem conficiendam pharmacopolis id depoſcentibus conceſſa ſunt.* Unde autem haec, Thuane, tibi perſpecta? *Id ab iis*, ait, *qui haec recentibus odiis ſcripſerunt, proditum eſt.* O peponem et bardum, qui e tam coenoſis fontibus putidiſſima illa cadavera eruit, quibus monſtruoſum hiſtoriae ſuae corpus compaginaret! E vipera ſat ſcio et e bufone ab empiricis utilitatis aliquid elici; ſed ab illis cadaveribus tuis opimioribus, Thuane, quid tandem boni? niſi forte illud dicas, quod ab imperatore neſcio quo argute reſponſum ferunt, graveolentiam hoſtilium cadaverum quibuſvis odoribus et pigmentis eſſe fragrantiorem.

Lib. LII.
Lib. LIII.

Lugduno Tholoſam concito ac furenti curſu rapitur Thuanus: *Tholoſae*, inquit, *a Turrio et aliis perditae vitae hominibus idem factitatum.* Tholoſa Rhotomagum tranſvolat; *Rhotomagi*, ait, *duce Maronimo facinoroſo homine caedes patratae.* Denique cum de diruenda Gaſtinaea cruce, quae Lutetiae in Sandionyſiano vico proſcripti ante aliquot annos Haeretici Gaſtinae bonis SC. aedificata fuerat, agit, *Seditioſi*, inquit, *et factioſi homines obſiſtebant ne ea crux dirueretur.* Quid plura? aequiſſimus judex Thuanus, ubique ſui ſimilis, Haereticos innocentes pronunciat, Catholicis qui regis juſſu arma ſumpſerunt infamiae notam inurit. Itaque ſic cenſeo: *Quod Jacobus Auguſtus Thuanus bene de Haereticis meritus, in eorum gratiam longiſſimum hiſtoriae corpus produxit; ei ab iiſdem ſtatuam ſive equeſtrem ſive aſinariam poni, et in ejus baſi vetus Ennii epitaphium tantiſper immutatum tranſcribi:*

Aſpicite, o cives, Livî novi imagini' formam.
Hic veſtrum panxit maxima facta patrum.

CAPUT VII.

Suſceptum a Thuano bellum in Jeſuitas internecinum.

Quaeſivi, Thuane, ex omni antiquitate quem maxime tecum quaſi παράλληλον componerem. Appionem Grammaticum tandem reperi, meo judicio tibi quam ſimillimum, nec tam ovum ovo, quod aiunt: Uterque grammaticus, uterque populo Dei perquam infeſtus, uterque πολυβιβλιογράφος, uterque gloriolae appetentiſſimus, utrique perſuaſum donari immortalitate quos ſcriptis ſuis infererent. Tiberius certe Appionem vocabat cymbalum mundi, Plinius publicae famae tympanum: Tu quid de te tuiſque ſcriptis ſentias aut ſperes videris; ego ſane haud diuturniora commentariis Appionis fore auguror; nec permittet ille Deus, niſi forte ſit Galliae iratiſſimus, peſtilentes tuos libros diutius hominum manibus teri, quandoquidem hunc unum ſcopum tibi videris ob oculos poſuiſſe, ut improborum omnium ſuſcepto patrocinio, maledicentiſſimum ſtylum in omnes probos exereres. Itaque jam non miror te Jeſuitico ſodalitio, quemadmodum loqui ſoles, capitales inimicitias denunciaſſe: quos enim perſentiſcis eccleſiae Catholicae acerrimos eſſe defenſores, qui amare potes fautor et patronus hoſtium ejuſdem eccleſiae? Quare perge operam dare gnaviter hoſti generis humani, Thuane: Monuit me S. Cyrillus Alexandrinus, hoc illi eſſe in more poſitum quoties veritatis doctrinam adulterare nititur, excitare in primis ſycophantas qui probris impetant propugnatores veritatis Catholicae: hos praemittit quaſi fundibularios antequam explicata acie pugnet, his, ut ſcriptura loquitur, utitur emiſſariis. Vide igitur ne in te illud etiam S. Hieronymi belle quadret, Maledictorum pannos hinc inde conſuitis, et eorum carpitis vitam quorum doctrinae reſiſtere non valetis: Num idcirco vos non eſtis Haeretici, ſi nos quidem aſſertione veſtra crediderint peccatores, et os foedum non habebitis ſi cicatricem in noſtra aure potueritis monſtrare? Et quanquam de tot doctiſſimis viris quibus abundat ille religioſus ordo, quem tu tam ſaepe et maledice carpis, non defuturos pleroſque putem qui tibi tuiſque calumniis reſpondeant, tamen haec etiam habe a me pauca, quae tua ſcripta decurrenti notata ſunt. Debeo laborem hunc et veritati quam propugno, et probitati eorum quibuſcum familiariter ante hos annos paene triginta Biturigibus ſum verſatus.

Apolog. ad Theodoſ.

Epiſt. LXVIII.

Ac

Ad annum 1565.

Ac inprimis, cum hujus ordinis inſtitutum refers, haec ſcribis: *In ſpeciem omni ambitionis et divitiarum ſuſpicione a novo ordine remota tantum crevit ſocietas, ut principibus ipſis formidoloſa eſſe coeperit.* Quanquam cur ab ordine illo remotam tantum in ſpeciem eſſe dicas ſuſpicionem ambitionis et divitiarum non video; cum reapſe voto ejeret omnem dignitatum ambitum, et ex tanto numero praeſtantiſſimorum patrum illius ordinis duo tantum hactenus in collegium cardinalium ſummi pontificis juſſu ſint cooptati, cum illi religioſi voti ſui memores nunquam honorem illum prehenſaſſent. Etſi non me fugit pleroſque de eodem ordine patriarchas, archiepiſcopos et epiſcopos creatos eſſe; ſed qui in Aethiopiam, Indiam, et Japonios ultimos ad apoſtolicum munus, certiſſima pericula, graviſſimos labores, mitterentur: Haec tu, ſi hiſtoricum potius quam ſycophantam agere decreviſſes, Thuane, debueras non obvolvere ſilentio, iiſque potius percenſendis immorari quam miniſtrorum proteſtantium, quos tu paſtores eccleſiarum vocare ſoles, et pſeudoepiſcoporum Anglorum nugaciſſimis ſanctionibus enarrandis.

Nam quod ſocietatem illam formidoloſam ais eſſe coepiſſe principibus, quin clarius aperuiſti, quibus tandem? Anne Catholicis? atqui ea ab illis certatim evocatur, nemoque jam fere eſt tota Europa, qui non ei ſuas academias moderandas committat, ejuſque operam in maximis negotiis non depoſcat. Haereticis forte? apud quos ſane ſi verſarere, haud aegre ſubſcriberes illis edictis quae toties in Catholicos, ac nominatim in Jeſuitas, et eos qui in ſeminariis excoluntur fidei Catholicae rudimentis fulminarunt: quae tu, ut talium es curioſus indagator, accurate retuliſti in hiſtoriam tuam; hoc etiam de tuo addens,

Lib. LXXIV. quo ſignificaſti nihil potuiſſe a ſenatu Anglicano juſtius decerni: *Jam enim*, inquis, *exemplo graſſante in Hibernia, ab emiſſariis illis turbari res coeperant.* Nam notae ſunt veſtrae illae artes, ſi quid in Catholicos crudelius ſtatuatur, negare id religionis nomine fieri, neque quaſi Catholicos plectere, ſed ut publicae quietis perturbatores. Sed vetus et rancidum eſt hoc ſatanae artificium: Jamque pridem Nero in Chriſtianos quaſi urbis incendiarios vaniſſimo colore quaeſito, Diocletianus in eoſdem quaſi qui palatium Nicomedienſe (quod ſciebant omnes de coelo tactum eſſe) inflammaſſent, deſaeviit. Et vetus eſt Tertulli-

In Apol. ani querimonia, *circa majeſtatem imperatoris infamari a gentilibus Chriſtianos:* Praetexebat, quod etiamnum agit, has furori ſuo cauſas ſatan, quem tu tuique perbelle imitamini.

Sed aveo ſcire quid etiam comminiſcare de iis quos ex ſacro illo ordine quotannis ad barbaros religionis Catholicae profeminandae cauſa navigare inaudiimus; videamus quam fauſto celeuſmate noſtri ſaeculi apoſtolos proſequare, qui periodos Petri Martyris Vermilii

Lib. XLV. Martinique Buceri teterrimorum apoſtatarum accuratiſſimo ſtylo es perſecutus. Quanquam cur haec abs te expectem, cum ea lego quae tu uſpiam habes de infami illo Jacobo Soria Calviniano pirata cum claſſe Hiſpanica confligente, qua de ſic loqueris, ut, te judice, nihil ab eo tota vita glorioſius geſtum ſit: *Suorum*, inquis, *clade irritatus Soria, repertos in navi Hiſpanica Ignatium Azebedam et Didacum Andradam occidit.* Imponis tuo more, Thuane, et veritatem ſolita diſſimulatione intervertis: Religioſi illi patres ſexaginta de ſuis fratribus in Braſiliam ad barbaros Chriſtiana fide imbuendos deducebant: Reſcivit nefarius praedo ac ſectarius Soria, neque tam avaritia quam crudelitate duce innocentes illas tot victimas jam Deo devotas, et ſuſcepta tam periculoſa navigatione martyrii candidatas, crudeliſſime mactavit, ſub hoc praeconio; *Excindantur ii funditus qui papiſticam religionem in Braſiliam devehunt.* Quid tu aliam caedis illatae cauſam, homo verſipellis, allegas? Aut vero indignum tuis annalibus eſſe putaviſti inferere praeclarum illum tot religioſorum patrum conatum, qui tam accurate miniſtros haereſeos qui cum Villagnone in Franciam antarcticam ſunt profecti recenſuiſti; de qua ſane profectione alius erit dicendi locus.

Nunc reſumo praeclaram illam tuam de Soria ſuſceptam narrationem: *Projectis Soria in mare ſigillis, calculis, roſariis, reliquiis, et hujuſmodi myſticae ſupellectilis inſtrumentis, quibus religioſi illi patres novitios Indos Chriſtianae pietatis ſacris initiant.* Itane vero ſentis, Thuane? Credis Jeſuitas non aliter novellos Indiae Chriſtianos initiare? non eos catechiſmo erudire, Catholico illo ſane, non Genevenſi tuo? non baptiſmo tingere? non miniſtrare ex ſacro eccleſiae ritu poenitentiae et euchariſtiae ſacramenta? non diſcernere quae fidei capita, quae adjumenta pietatis? Vin' tu illos haec docere? Sus Minervam, quod aiunt! O te inſulſiſſimum calumniatorem, qui, cum religioſos illos patres quam maxime laedere velis, laudas maxime! Et verſiculos tuos ſane inficetos ac averſo Phoebo fuſos legimus *in parricidas*, quibus illos denotas; ibi quid de roſariis et ſacris ſigillis ab eccleſia religioſe uſurpatis ſentias, prae te fers; neque diſſimulas quam ingratis auribus excipias, quae religioſi illi patres pro religione Chriſtiana illis in oris propaganda magna cum laude perficiunt: Agnoſciſne bubonis feralem cantum?

Quin procul ad fuſcos gens dira remittitur Indos?
Illic mira canunt edere facta patres.
Illic religio per ſola ſilentia creſcit,
Nec res verbo agitur, juſſit ut ille, Dei.

Conſita ſed granis in ſacra roſaria ramos
Fūndit, et in ramis muta ſigilla gerit.
His quibus inter nos perit artibus, incipit illic
Relligio. [1]

Certe

NOT. [1] Hoc Thuani in parricidas poema, a Mamerto Patiſſonio Lutetiae anno 1599 in 12mo excuſum, heic integrum ſubjungere viſum eſt.

IN PARRICIDAS.

RURSUS ab immiti furiae bacchantur Averno,
Vipereaſque rotat torva Megaera comas:
Rurſus Trinacriis puer ablactatus in antris
Sacrilega ſtringit tela cruenta manu:
Notus et eoo tantum aſſaſinus in axe,
Pro pudor, in noſtro viſitur orbe frequens.
Scilicet has arteis nuper gens gnara nocendi
Exitio invexit, Gallia, nata tuo,
Heſperiae fuſcis gens emiſſaria ab oris,
Fucum affectata quae gravitate tegit,
Nata magiſtratum convellere, nata miniſtris
Subtrahere obſequium praeſulibuſque ſuum:
Geryonae quae dum placeat faveatque trifauci,
Terrarum reliquos non facit aſſis heros,
Et coelo facinus dignum putat, omnia ſaevi
In regis longas tradere ſceptra manus.
Quae diſciplinam morum, quae Gallica venit
Exuto legum ſolvere jura metu,
Et vileis regnantum animas ipſoſque necandos
Horrenda reges proditione docet,
Servandamque fidem negat, argutiſque cavillis
Detorquet magni juſſa ſevera Dei.
Sunt tamen, et cur ſunt? qui nunc quoque crimine in iſto
Obtendant cauſam relligionis agi;
Accuſentque bonos ultro, excuſentque nocenteis,
Et patrocinio conſilioque juvent.
Hoſne ſuperſtitio male ſanos excitet aeſtus,
Quique atra vexat pectora bile furor,
An pietas ſimulata, mea nil quaerere refert,
Damnandum in magnis cum ſit utrumque viris;
Quos magicis aureis claudentis cantibus anguis
Eſſe inſtar cautos pagina ſacra jubet,
Candoremque ſimul mitis ſervare columbae,
Fallereque et falli grande putare nefas.
Nos patimur ſegnes, lentique ſedemus ad iram,
Et pietas ipſa relligione perit;
Si modo relligio eſt, alere intra viſcera tetram,
Quae jam ſe corpus fundit in omne, luem:
Si modo relligio eſt, patriis ſine murmure ſulcis
Accipere hoſtili ſemina jacta manu;
Semina corrupti ſucci, lentique veneni,
Noxia doctrinae ſemina peſtiferae.
Concipit inde malum quippe inconſulta juventus,
Mox concepto alios inficit ipſa malo:
Jamque fere totus ſacer ordo et Gallica pubes
Plebſque avido virus combibit ore nocens.
Jam turgent venae, cor palpitat, ilia tendunt,
Nullaque pars toto corpore ſana manet.
Atque utinam nunquam tibi crus, dux Loiola ſectae,
Iciſſet laeva miſſa ſagitta manu;
Gallia Cantabrico cum quondam et Iberia bello
Pro patriis facerent proelia aperta focis.
Quam bello plus pace noces, et ad otia verſus
Crudeleis animum vertis ad inſidias;
Gallia et in media conſcripto milite regnas,
Diraque fraterno nomine bella geris!
Nempe tua a bello cunctorum fonte malorum
Secta ſata eſt: bellum hinc nunc et adulta ferit.
Aſpice Carrafam, placidae qui tempora vitae
Impendit ſtudiis, ſecta profana, tuis:
Mox ſeptem impoſitas inſedit collibus arces,
Cornua terrificis intonuere minis.
Tympanaque Italiam confeſtim audita per omnem,
Urbis et ad portas Hannibal alter adeſt.
Noſque leves adeo, nos, credula pectora, Galli
Ad bellum infauſta ſolicitamur ave.
Protinus induciae violantur patre Quiritum
Auctore, et Martis nuncius urbe venit.
Pignora jam belli rutilant, micat igneus enſis
Livida adhuc ſtridens a Phlegethontis aqua.
Haec infelicis Gallis primordia belli,
Quod nos exitio noſtraque paene dedit.
Huc ergo, huc animos, terrae qui ſceptra tenetis:
Nunc velo amoto cernere vera licet.
Cauſa heic veſtra agitur; nam credite, veſtra potentis
In vita HENRICI vertitur ecce ſalus.
Ille quidem petitur, ſed per latus illius omnes
Credite, vos, reges, mens niſi laeva, peti.
Nullus jam miſeris toto patet orbe receptus;
Praeſentem oſtentant obvia cuncta necem.
Nil ſecurum uſquam eſt; ſtimulis furialibus actus
Percuſſor, quoquo vertitis ora, latet.
Nam quibus excubiis majeſtas regia poſthac,
Aut quo ſtipatu vivere tuta queat;
Si pueri diſcunt his vitam odiſſe magiſtris,
Extrema et mortis temnere ſupplicia?
Si tormenta pati poſſunt, nilque inde fateri,
Hacque polum ſperant ſcandere poſſe via?
In vitam alterius nil non permittitur illi,
Cui propria eſt odio negligiturve ſalus:
Mentibus hinc teneris gliſcit praepoſterus ardor,
Et caecos juvenes in ſcelus omne rapit.
Heu ſapimus ſero, ſapimus tamen, atque potenti
Eſſe Deo curae Gallica ſceptra patet:
Qui nos admonitos, tacta tam leniter aure,
De propria memores eſſe ſalute jubet.
Hoc Veneti vidit prudentia cana ſenatus,
Vidit, et eſt noſtris reddita cauta malis:
Dum timidae ſecreta his credere mentis ephebos
Vulpibus atque animi pandere vota vetat:
Dumque ſub his operam ſtudiis navare magiſtris,
Et ferulae prohibet ſuppoſuiſſe manum.
Vos quoque, quos coeli rector diademate cinxit,
Hoc ſapere exemplo diſcite; noxa prope eſt:
Nec temere errones in regna admittite veſtra;
Hoſtis, ſi quis erit, praebeat hoſpitium.
Sentiet is praeſto damnum, recteque monenti
Flebit, at heu ſero, non habuiſſe fidem.
Mitior infameis exercuit ira volucres,
Quas Phinei menſis incubuiſſe ferunt.
Nempe per hos factum, divinae ut vocis apud nos
Eſſet ubique fames, eſſet ubique ſitis.
Quis Deus alipedes arctoo ex axe gemellos
Miſit, et aetheria monſtra fugavit ope?
Fercula nunc nullo foetentia ſumere tactu,
Nunc licet e puro fonte levare ſitim.
Reddita libertas nunc priſtina, reddita regno
Majeſtas; ſacris nunc quoque conſtat honos.
Dicere nunc verum licet atque audire viciſſim,
Inque Dei templo nunc bona verba ſonant:
Nullaque mendaci ponet jam praemia linguae,
Venaleiſve animas ſtator Iberus emet.
Turba inimica, vale; non exarſiſſe furore
Centauros tanto fabula priſca refert,
Marte Pelethroniis auſos confligere iniquo
Convivae rapta conjuge Pirithoi:
Quos pius Alcides caſum indignatus amici
Lernaea fixos grandine ſtravit humi.
Quid loquor? Alcidae eſt inflicta injuria noſtro,
Nec tamen Alcidae eſt ultio facta manu:
Nempe quod hic Graio generoſior Hercule Gallus;
Turba Ixionio pejor ut iſta grege eſt;
Quae gremio ſponſam conata revellere noſtro
Sacra inter menſae bella cruenta movet,

Certe apud te tuique ſimiles, Luciane noſter, jampridem omnis religio periit: Non magnus ille Dominicus ſanctiſſimi ordinis inſtitutor religionem Catholicam perdidit, ut tu nefarie calumniaris, cum ante quadringentos annos pium Roſarii uſum afflatus divino numine ſuos docuit; ille Albigaeos quorum ſemitam teris, qua fuſis Roſario ad B. virginem precibus, qua concionibus ſaepe profligavit. Itaque nunc video cur Jeſuitas tantae virtutis aemulos calumnieris, et tam jejune patres illius ordinis qui martyrium fecerunt glorioſiſſimum ſub illo tuo archipirata laudes. Non enim debuere ſancti illi viri eo ſtylo celebrari, quo toties haereſeos impuriſſimae miniſtri falſis laudibus exornati fuerant; neque permiſerunt olim Athenienſes ab homine improbo bonam in ſenatu ſententiam dici.

Itaque diſpudet me ineptiarum tuarum, Thuane, ac vereor ne cui videar inſulſiſſima tua ſcommata in illum ordinem contorta magni pendere ſi ad ſingula reſpondero. Quare id cenſeo de calumniis in Jeſuitas tuis dicendum quod a S. Hieronymo de haereſibus vere pronunciatum eſt, eas aperuiſſe confutaſſe eſt, adeo utraeque ſunt ab omni veriſimilitudine
Lib. LXV. alienae. Leges a Jeſuitis ſumptuarias in Luſitania conditas eſſe nugaris. Catones mihi cenſorios effingere videris velle. Ab iiſdem negatum rebellibus in Belgio, contra legitimo principi datam fidem juramentum, et in eo, verba haec tua ſunt ipſiſſima, *praefracte perſtitiſſe:* Nam tu alter Ecebolius et quovis cothurno mutabilior, aut de iis quos Themiſtius notabat vocabatque purpurae non regis amicos, fidem Chriſtianiſſimo regi datam non aegre cuicunque novo incubatori ac tyranno in Galliam irrumpenti
Lib. LII. dares. Ab Emundo Augerio Jeſuita, inquis, perſuaſum Franciſco Bauloni ſenatori Burdegalenſi admodum locupleti, ut ab uxore diverteret, illumque hujus opibus ſublevatum opimam in ea civitate ſcholam inſtituiſſe. Maledicendi te effraenata libido, Thuane, in inſulſiſſimas nugas praecipitem rapit: Jam ab uxore diverterat Baulo, cum Augerius, quem tu criminaris, Burdegalam attigit: Et opima illa Baulonis fundatio ſummam duorum millium Francorum non exceſſit, quod Burdegalenſis ſenatus omnis ſaepe agnovit, cum cauſa illa omniſque donatio ab Elia Franciſci fratre diſcuteretur.

Lib. LXXVI. Jam vero, cum de divo tutelari tuo Joſepho Scaligero Calviniſta agis, haec habes: *Ejus elenchum anni Juliani confutare conatus eſt Chriſtophorus Clavius Jeſuita.* Conatus vero? annon etiam manifeſtiſſimae inſcitiae arguit? nihil ego quid ſentias moror, doctorum omnium ſto judicio. Clarior eſt ille mathematicorum omnium noſtri aevi ſol Clavius, quam ut aut tuae laudationis facula egeat aut tuis calumniis inobſcuretur.

Lib. XXVIII. Et illud etiam fers aegerrime, quod Jeſuita quidam in colloquio Poſſiaceno durius cum Beza aliiſque miniſtellis haereticis egerit. Fatebor ingenue non eodem quo tu lacte altus et educatus fuerat, ut tam honorifice quam tu eos appellaret: *Contumelioſa*, inquis, *multa in Proteſtantes effutiit; eos vulpes, ſimias, ac monſtra eſſe dixit.* Sperabas, Thuane, Jacobum Layneſium (nam id illi Jeſuitae nomen fuit) theologorum ſui aevi facile principem,

Monſtrorumque dolo domitorem aggreſſa nefando
  Nunc paſſim noſtro crimine monſtra facit.
Non mihi vaticino pectus quod turgeat oeſtro
  Glorior, aut intus numen habere puto:
Sed ſi praeſagae non me prudentia mentis
  Decipit, haec alios deinde pericla manent.
Tuque adeo noſtris nimis heu conterminus oris,
  Grande domi fratrum qui miſer agmen alis;
Si ſapis, a magno tibi miſſa haec rege putato
  Praeſidia, haud arces vi ſubitura tuas;
Sed quae compedibus mentes animoſque tuorum,
  Et duris ſtringant nexibus ingenia.
Cum volet ille per hos te finibus exiget hoſteis,
  Mutatoque procul coget abire ſolo.
Et niſi ſponte feras, nigrum damnabit ad orcum:
  Namque etiam in Stygios jus habet ille lacus.
Tu quoque Vindelicos, qui, Gallica nomina, Boios,
  Qui trans Danubium Norica regna tenes,
Quoque juves patres, veſtem queis fibula nectit,
  Effundis totas luxurioſus opes;
Sumptibus immodicis accepta ut damna dolebit,
  In gentem ingratam qui periere, nepos!
Bello internecino cum dulcia pacis avitae
  Otia mutabit ſeditioſa cohors,
Et tua regna dabit placito rapienda tyranno;
  Quippe ſibi id proprio jure licere putat.
Quin procul ad fuſcos gens dira remittitur Indos?
  Illic mira canunt edere facta patres;
Illic relligio per ſola ſilentia creſcit,
  Nec res verbo agitur, juſſit ut ille, Dei;
Conſita ſed granis in ſacra roſaria ramos
  Fundit, et in ramis muta ſigilla gerit.
His, quibus inter nos perit, artibus incipit illic
  Relligio, in cunis mox peritura ſuis;
Et nova cuncta placent, quoniam novus orbis et ille eſt,
  Ex priſca ſupereſt et pietate nihil.
At procul Harpyiae hinc, procul hinc Ixione nati,
  Semiferi gravidae nubis inane genus.
Eſte novi procul hinc, hominum deliria, cultus,
  Et quae ſponte ſibi numina quiſque facit.
Gallia (nam decorat Gallos hac laude vetuſtas)
  Non alit in gremio talia monſtra ſuo.
Nos juvat antiquo vitam producere ritu,
  Nos juvat in priſca ſimplicitate mori.

De hoc carmine ſic Lipſius in epiſtola ad Thuanum, (N°. XLIX. *Cent ad Germanos et Gallos.*)——Parabates egregius, et multis in locis vel ad priſcum cothurnum. Carmen a fine, me quidem judice, poterat omitti: nec tu negaveris natum tibi in calore. Vides quam libere, ergo amice.——*Cui ſic reſpondet Thuanus (Burm. Syll. Epiſt. Vol. 1. p. 406.)*——Quod de carmine in parricidas mones, ut omnia a te et tuo candore profecta, in bonam partem accipio: et fateor omitti potuiſſe; ſed tamen ut ſcripſiſſe poeniteat, per illos non licet in quos ſcriptum eſt: Ex quorum officina novi quotidie emiſſarii prodeunt, qui calorem, in quo illud natum non nego, tepere non ſinunt. En, cum haec ſcribo, duo ad ſupplicium rapti, quorum confeſſiones mera prodigia, mera monſtra. Crede mihi, ſi iſtic ſis, aliter ſentias. Verum illud ad te miſi, et ne longius emanet (nam a reliquo libro ſeparari poteſt) quando ita tibi videtur, cupio.

pem, habiturum pro oraculis Calvinum, Bezam, Viretum et alios, quos tu eccleſiarum paſtores vocare ſoles? *Contumelioſa*, inquis, *multa in Proteſtantes effutiit?* Perſuadebis ſcilicet modeſtos aliquando fuiſſe haereſis miniſtros. At hoc de me audi, quod tu forte neſcis, Layneſium hunc quem tu quaſi contumelioſum hominem depingis, a Tridentina ſynodo fuiſſe modeſtiae nomine literis perquam honorificis commendatum. Ut de eo jure dici poſſit quod de Dionyſio Exiguo ſcriptum reliquit Caſſiodorus, fuit in illo cum ſapientia magna ſimplicitas, cum doctrina humilitas, cum facundia loquendi parcitas. Nam quod graviter fers Haereticos ab eo vulpes, ſimias, monſtra dici, non vereris ne te putemus in illis contumelia affici? Tamne ergo in veterum ſcriptis peregrinus et hoſpes es, ut neſcias haec apud illos vulgata eſſe Haereticorum elogia? aut ignoras vulpinari Haereticos et omnia dolo malo agere? Quid? quod tute Jeſuitas in illo tuo ſatyrico carmine vulpes vocas?

Lib. de divin. lection. cap. XXIII.

Et timidae ſecreta his credere mentis ephebos
Vulpibus, atque animi pandere vota negat.

Carm. in parricidas.

Simias vero quidni poſt Tertullianum dixerit Haereticos Layneſius? aut dubitet quiſquam eos pro monſtris habere, quos S. Gregorius Nyſſenus hippocentauris aliiſque id genus prodigiis ſimiles eſſe voluit? Tute ipſe quid de Jeſuitis habes in illa vere flebili elegia tua?

At procul Harpyiae hinc, procul hinc Ixione nati
Semiferi gravidae nubis inane genus.
et, *Non alit in gremio talia monſtra ſuo*

Gallia, inquis: Thuano ceteriſque Atheis et Haereticis Jeſuitae monſtra ſunt, non erunt Jeſuitis Thuanus ceterique Haeretici monſtra? Quanquam tolerabilius Jeſuitis eſſe debet quod a te eo loco cenſentur, cum audiunt quae tu generatim in omnes ordines religioſos es furioſe debacchatus. Ecquid enim eorum meminiſti quae tu, non Phoebi, ſed Satanae ſpiritu ebrius, impudentiſſime profudiſti, et ante aliquot annos Caeſaroduni Turonum imprimi curaſti, quibus haud ſcio an quidquam a Calvino vel Beza unquam peſtilentius prodiit? Sic enim de religioſis:

[1] *Scelera atque examina mille* Fol. 27. pag. 2.
Monſtraque ſub rigidis latitantia bardocucullis
Virtutum regnare loco, et ſibi ſumere nomen.
Denique proſtibulum et ſpurcae impietatis aſylum
Noſtra Dei tandem factum per crimina templum.

Solabatur neſcio quem Phocion Athenienſis, et nonne ſentis, aiebat, quam tibi honorificum ſit cum Phocione mori? Et Jeſuitis glorioſum eſſe reor, quod eodem Thuani ſtylo, quo religioſi ceteri probique omnes, configuntur.

CAPUT VIII.

Contumelioſe reges Chriſtianiſſimos appellat Thuanus.

Ut ſuperior aetas bellorum civilium fuit foecundiſſima, ita dici non poteſt quot libellos famoſos in reges Chriſtianiſſimos produxerit. Hos ſedulus talium ſcrutorum inveſtigator Thuanus conflaſſe videtur, ut ex iis quidquid acerbiſſimum erat et principibus viris infeſtiſſimum hiſtoriae ſuae inſereret et ad poſteros tranſmitteret. Nae calumnia ipſa, ſi loqui poſſet, negaret ſe unquam majus ab ullo beneficium accepiſſe. Perfecit enim Thuanus ut, quae libellis ſingulis quaſi quibuſdam rivulis temere effuſa facile exaruiſſent, nunc in immenſum illum maledictorum oceanum et bene magnum hiſtoriarum volumen transfuſa perennitatem quandam habitura videantur. Nam cui regum etiam noſtrorum parcit? Ludovicus duodecimus, jure optimo dictus habituſque patriae parens, antiquae religionis, ſi quiſpiam alius, retinentiſſimus, licet difficillimis illis quibus regnavit temporibus non deeſſent Thuani plurimi qui ei ad vindictam faces admoverent ſuaderentque Galliae perpetuum cum ſancta ſede divortium; haeſit ille tamen in ſuſcepta pietate, quam praeclaro facinore immortalitati conſecravit; rem, uti geſta eſt, ipſius Thuani verbis referam, unaque cenſuram hominis inconſultiſſimi apponam.

Ludovicus duodecimus, Julio mortuo, inquit, *aſſiduis multorum hominum atque uxoris inprimis, imperioſae foeminae, querelis victus, Piſano concilio renunciavit, et, ut Leoni decimo gratificaretur, Lateranenſi ſubſcripſit:* haec ille, quibus profecto religioſi principis virtutem nullo unquam Lib. I.

NOT. [1] Thuanus Arnoldo Oſſato carmen inſcripſit, quod poſtea Caeſaroduni Turonum excuſum fuit: cujus carminis principium et finis, omiſſis ducentis circiter verſibus, in libro IV Com. de vita ſua, p. 103, inſeruntur. In multis quidem bibliothecis, Lutetiae et alibi, carminis hujus exemplar Caeſarodunenſe quaeri curavimus; ſed, quamvis maxima adhibita diligentia, nuſquam reperiri potuit: quod ſi in manus noſtras devenire contigiſſet, in ima hac pagina integrum fuiſſet exhibitum. Veriſimile eſt, hoſce verſus inter ducentos illos omiſſos legi.

unquam tempore intermorituram imprudens commendavit. Quid enim laudabilius dici potuit quam Chriſtianiſſimum regem, ut ſedi apoſtolicae morem gereret, de cauſa ſua remiſiſſe plurimum, eccleſiae univerſae mentem concilio generali teſtatam approbaſſe, ſubmoviſſe a ſe ſchiſmaticos pravorum conſiliorum auctores? Sed Thuani cenſuram nunc audiamus: *Conſultius multorum judicio facturus, ſi in laudabili corrigendae eccleſiaſticae diſciplinae propoſito perſeveraſſet.* Nimirum hujus graviſſimi cenſoris calculo, conciliabuli Piſani contra jus faſque coacti auctoritate, corrigi debuerat potius eccleſiaſtica diſciplina, quam Lateranenſis concilii ſecundum leges et ſacra majorum inſtituta decreto. Vide, quaeſo, Thuane, quo feratur denique animus odio praeceps, ut, cum ſe oculatiſſimum eſſe putet, in clariſſima tamen luce caecutiat, et puerilem in modum de rebus apertiſſimis balbutiat. Et vero ex hac regis ſapientiſſimi cum eccleſia Catholica ſummoque pontifice conſenſione, gravis autor quid tandem accidiſſe cenſet? *Hae*, inquit, *inclinantis imperii noſtri cauſae et*
Lib. 1. *adverſae ſimul fortunae Ludovici.* Quam penitus acu tetigit ſolerti vir ingenio Thuanus veram calamitatum Galliae originem! quis unquam mortalium eo πολιτικώτερος? Sic gentiles olim cenſuerunt factam imperii Romani inclinationem Chriſtiana religione toto orbe ſuſcepta: Gotthos, Vandalos, Herulos aliaſque barbaras gentes Romam uſque penetraſſe, quod vetus idolorum cultus evangelio Chriſti ceſſiſſet. Reſponderunt hiſce querimoniis non magno labore S. Cyprianus et S. Auguſtinus, duo Africae lumina, Oroſius Hiſpanus, aliique plures: neque valde mirati ſunt hac fuiſſe opinione homines Chriſtianae lucis et veritatis exortes. Quid ſi hodie reviviſcant, et ſupremi ſenatus praeſidem, qui ſe Catholicum dicat, audiant referentem imperii Gallicani inclinationem in Chriſtianiſſimi regis cum ſancta ſede conſenſionem? abibunt, credo, non aegre omnes in S. Cypriani ſententiam, multis natare fidem in labris, quum in corde nulla ſit aut perexigua.

Lib. 1. JAM vero quantum laborat Thuanus ut Chriſtianiſſimum principem Lutheranae impietatis aſſertorem nobis exhibeat, vel antequam ex inferis Lutherus erupiſſet? Memorat enim a Ludovico duodecimo cuſum nummum aureum, quo effigiem ſuam ex una parte expreſſit cum hoc elogio: PERDAM BABYLONIS NOMEN. Miror etiam ab inſigni illo mendaciorum fabro non fuiſſe additum in averſa nummi parte aliquam de antichriſto epigraphen. Si quis Rigaltius, aut Leſchaſſerius, aut quis alius e Thuani convivis nummum quempiam hujus formae ſcienter exprimeret, profecto is et Thuano et Magdeburgenſibus eſſet multo jucundiſſimus: neque dubito quin eum quaſi palladium quoddam coelo delapſum in ſua clinodia mox eſſent relaturi. Sed vendita, quaeſo, pueris has nuces, Thuane. Sycophantiae enim illae tuae non tam nocent quam nocendi voluntatem prae ſe ferunt.

Lib. 1. EJUSDEM ſapientiae illud eſt quod alio loco Thuanus aſſeverat, *eidem Ludovico regi adverſa omnia eveniſſe quod Alexandrum ſextum pontificem coluiſſet.* Nam ſi hoc vult Thuanus, regem prave factorum cum Alexandro ſocietatem iniiſſe, inſignem facit et regi optimo et nomini Gallicano injuriam: Sin illud aſſerit, non debuiſſe Chriſtianiſſimum principem primogenitum eccleſiae filium, parentem in Chriſto ſuum, qualemcunque tandem, ſed tamen Chriſti vices in terris gerentem colere, hoc vero nimis ſtolide deſipere eſt, et omnem una cum judicio perdidiſſe memoriam verborum Chriſti jubentis exerte morem geri etiam indignis heredibus ac ſucceſſoribus Moyſi. Nunquam enim feret cenſor ille divinae providentiae oculus, eccleſiae invigilans, ut paſtore ſupremo careamus, qui, licet agat male, bene tamen docere deſinat, cuique eo nomine honor in terris ſecundum Deum maximus haberi debeat. Donatiſtarum hic olim error proſcriptus fuit: Tum Wicleffi, cadere principes ſive eccleſiaſticos ſive ſaeculares omni dignitate, ex quo labe aliqua lethali ſe commacularint. Cenſemus aliud qui eundem cum eccleſia Catholica ſenſum habemus; Thuanus ſi aliud ſentit tranſeat ſane in Donati et Wicleffi partem.

FRANCISCI primi inter praeclara Thuani apophthegmata meminimus, cum de Petro Caſtellano ageremus.

VENIO ad Henricum ſecundum, cujus orgia, ut Thuanus loquitur, Deus bone, qua ſtyli acerbitate idem exagitat! Catonem dicas, aut vero e priſcis eccleſiae patribus Baſilium vel Gregorium, quoties in amores Henrici excurrit, et infinitam illam potentiam Dianae Valentinae, quam aliquando ſtrigem nominat. Quod ſi eum virtutis amor infamis illius vitii oſorem facit, faveo ſane non illubens: Sed multa ſunt quae me ab hac opinione avocant. Cur enim inconceſſos illos, fateor, amores, ſed furtivos tamen in Chriſtianiſſimo rege adeo ſevere carpit, et vix una alterave vocula inceſtuoſas Henrici octavi regis Angliae nuptias leviter perſtringit? an is forte eo amicior Thuano, quo pontifici Romano inimicior? Haec ſi te cauſa palponem graviſſimorum flagitiorum, Thuane, reddidit, actum eſt: quem ego hominem vel monendum vel refellendum ſumpſi! Sed a principibus abſcedo. Nec enim eos probo, quibus voluptas nulla major eſt quam bene tecta principum vitia male in vulgus prodere: Qua una haud ſcio an ulla ſit planior ad rebellionem via: ut jam miretur nemo ſi eam ex omnibus maxime inſiſtant Haeretici, quibus ad proſeminanda ſua conſilia nulla mitior meliorque tempeſtas eſt; adeo bello vigent, pace languent.

Age ergo, Thuane, cui ſaepenumero deliciae Henrici ſtomachum moverunt, quid eſt
quod neque Lutheri ex monacho cum nonna ſacrilegas nuptias unquam tibi diſplicuiſſe oſten-
dis? nec in ſtigmatici Calvini famoſa adulteria declamaſti unquam? neque voculam do-
loris ullam Theodori Bezae perverſi amores abs te expreſſerunt? neſciviſti ſcilicet illa
quae ſpurciſſimus homo in Candidam et Audebertum cantavit; aut quid a ſenatu in eun-
dem hoc ipſo nomine decretum fuiſſet: haec tu homo caſtiſſimus modeſtiſſimuſque non
es auſus attingere: his ſordibus forte chartas tuas illinire noluiſti. Laudo pudorem gra-
viſſimi ſenatoris: ſed tamen unde illa ſtyli tui inaequalitas! Effuderat olim Petrus Bem- Lib. III.
bus adoleſcens verſus feſcenninos: Tu maligno ingenio, *domini cui ſerviebat mores id tu-
liſſe*, addis; ut Leoni decimo, cui jam aevi maturus ab epiſtolis fuit, notam infamiae inu-
ras: Ab eadem perverſitate animi et impotentia profectum illud eſt, quod alio loco tam
confidenter commemoras, ut improbi lenonis partes in eo negotio ſuſtinuiſſe videaris.
Dum adhuc in conclavi eſſent cardinales, inquis, *interceptae ſunt quorundam qui cardinalibus* Lib. V.
*aderant ad catamitos ſuos ſcribentium literae, quibus abſentiae deſiderium adeo flagitioſis verbis
teſtabantur, ut inde conjecturam multi fecerint, obſcoenum aliquem pontificem ex illo conclavi
proditurum, ex quo tam pudendae literae emanaſſent.* O gravem hiſtoricum, et veteribus il-
lis Thucydidi, Xenophonti, Livio, Caeſari accenſendum! Sed de hominis levitate dicam
poſtea; nunc enim queri libet de hoc novo lamiarum genere, quibus in pervidendis Ca-
tholicorum vitiis tam perſpicaces oculi ſunt, in graviſſimis manifeſtiſſimiſque Haeretico-
rum flagitiis tam hebetes et obtuſi. Sed dixiſſe Ariſtotelem memini, matres de liberûm
ſuorum pulchritudine vel deformitate minus ſincere quam obſtetrices judicare, quod ſum-
mus ille matrum in filios amor rationi ſaepe imponat; quos Thuanus et miratur et diſſua-
viatur quotidie, quorum lectione mirifice captatur, quid mirer ſi in eorum vitiis recog-
noſcendis talpa ſit caecior, aquila perſpicacior in eorum quos odit labeculis pervidendis?
Quanquam quae tandem homini cauſa ſubeſſe potuit, cur in Henrici ſecundi regis optimi
et Chriſtianiſſimi mores tam graviter animadverteret? Dicam quod ſentio. Obſervavi
eum nuſquam gravius regi Henrico ſuccenſuiſſe quam in cauſa Annae Burgi, quem ille Lib. XVI.
infamem haereſi ultimo ſupplicio affici mandavit: Animadverti, quamdiu in vivis idem
Henricus fuit, ſemper lege actum eſſe in Haereticos, neque aliud gratia aut minis a rege
conſtantiſſimo impetrari potuiſſe: Itaque ſubdubitare apud me occoepi ne forte ea res gra-
vius Thuanum pupugiſſet; qui, ut eſt molli animo, nihil minus optat quam ut ſeverius a-
gatur cum apoſtatis, templorum expilatoribus, ſacrarum virginum raptoribus, ſuffoſſori-
bus ſacrorum tumulorum, et id genus monſtris quae ex Lutheri lerna primum prodiere,
tum in coenoſo Lemanni lacu praeclare adoleverunt. Malum quod huic novo Ariſtidi,
aut Caſſio, quem reorum ſcopulum ob ſeveritatem nominabant, primae in ſenatu non
ſunt delatae.

At forte in Catharinam Medicaeam minus intemperans fuit? Imo vero quid addi po-
teſt ad convicia quae in illam paſſim evomuit? Multi profecto poenas luerunt inconſidera-
tae ſcriptionis, qui prae Thuano peccarant leviſſime. Provoco ad ejus hiſtoriam ubi haec Lib. I.
de nuptiis Henrici et Catharinae: *Ferunt*, inquit, *Clementem implacabili tum in Gallos odio
ardentem, vix poſt conſummatas nuptias ſibi adhuc credentem dixiſſe, Sibi abunde poenarum de
Gallis ſumptum eſſe, cum provideret fore ut ex illa face (ita Catharinam patruelis filiam voca-
bat) magnum incendium olim in Gallia exoriretur.* Itaque ut aliquando, Deo irato, ferae
e luſtris, e terrae viſceribus flammae, lapidoſae grandines e nubibus, ex aere venti peſti-
lentes in ſceleratos homines eruperunt; ſic, Thuani judicio, divinum numen Gallis vehe-
menter infenſum familiam illam Medicaeam regno Galliae, quaſi equum quendam Sejanum,
aut Tholoſanum aurum, aut vero Helenam fatalem dedit, Romano pontifice in regni o-
dium funeſtiſſimarum pronubo et conciliatore nuptiarum. Ac ne vanum Clementis au- Lib. XVI.
gurium quiſquam fuiſſe putet, quae non de Catharina comminiſcitur, maxime ubi, viro
mortuo, nondum maturis regno liberis, rerum omnium habenas capeſſivit? Brunechil-
dem alteram moribus, aut etiam veterem illam Medeam putes. Quae omnia ſi quis ſcire
velit unde Thuanus hauſerit, ſciat turbulentis illis temporibus quibus Franciſcus ſecundus
et Carolus nonus imperarunt, cum aegerrime ferrent Haeretici conſtantiſſimam princi-
pem optimorum virorum conſilio armiſque adjutam, diligentius anquirere in novarum
opinionum ſatores, emiſiſſe in lucem libellum quendam longe omnium famoſiſſimum,
qui cum *Beatae Catharinae vitam* titulo praeferret, re tamen ipſa perpetuam ſatyram con-
tinebat, qua ſcelerum omne genus Catharinae reginae affingebat. Exſcripſit gravem il-
lum libellum Thuanus, vel certe ea excerpſit quibus exiſtimationem Chriſtianiſſimae prin-
cipis ſe poſſe maxime laedere ſperavit. Non vacat hic omnia referre, unicum attingam.
Coſmus Rugerius Florentinus, quo auctore Mola icunculam aeream magicam in caput regis Ca- Ad annum
roli noni fabricarat, reginae Catharinae favore, quae illius et hujuſmodi hominum opera perſa- 1574.
miliariter utebatur, periculo exemptus eſt. Non eſt haec, Thuane, hiſtorici, ut reris, in

ſcribendo libertas, ſed hominis aut malevoli aut imprudentis in effutiendis calumniis effraenis libido.

Jam vero qui Henricum et Catharinam tam indigne habuit, expectas dum eorum liberis parcat, maxime conſtantiſſimis avitae religionis propugnatoribus et hoſtibus novitatis haereticae captitaliſſimis? Nam ubi de Franciſco ſecundo agit, quam callide optimum principem dedecorat? *Sparſum rumorem eum elephantiaſi laboraſſe*, quod primo quidem impudens juxta ac malignum commentum vocat, mox omnia congerit quibus rem veroſimilem reddat: *Repertos qui in ſecretis mandatis haberent ut pueros infra ſex annos per regiones Ligeri circumpoſitas (nam tum rex Bloeſis agebat) matrum gremio avulſos tanquam victimas ad certam necem raperent; ut ſcilicet calenti eorum ſanguine rex in hauſtu ac balneo ad vitioſum ſanguineae maſſae habitum corrigendum uteretur:* Sic enim praeſcribere medicos: Omitto cetera quibus confirmat affectum Franciſco fuiſſe corpus et in illam foedam luem jam a conceptu diſpoſitum. Quid hoc ſcriptore facias, cui unum id propoſitum eſſe videtur, ut maledica ſepia veritatem obſcuret, ancilletur haereſi, poſteriſque perſuadeat ab irato Deo Franciſcum, quaſi Oziam alterum, percuſſum eſſe tam foeda tabe, quod innocentes ſcilicet Lutheri Calvinique aſſeclas gravius habuiſſet?

Lib. xvi.

Lib. lii. Lib. liii.

De Carolo nono, Franciſci fratre, quid attinet dicere? non invenit Thuanus verba quibus ſuum in illum furorem ſatis exprimeret, maxime ubi devenit ad ea denarranda quae Lutetiae Sanbartholomaea die geſta ſunt: Non jam cuniculis agit, ſed diſerte regis factum execratur, conſilium illud ſanguinarium vocat, perfidum regem nominat, negat ex omni antiquitate par flagitium reperiri poſſe; *Multi*, inquit, *rabiem illam regi et Galliae in poſterum magno conſtituram augurabantur.* Potuitne Thuanus impotenis animi rabiem planius aperire? Subdit: *Ne quid ad ſummam inſaniam deeſſet, aemulatione veterum imperatorum laus in tam deteſtando facinore quaeſita. Nummi aurei et argentei cuſi, regique oblati; in quorum antica parte regis in throno ſedentis effigies depicta erat cum inſcriptione,* VIRTUS IN REBELLES: *In poſtica duae columnae, quod erat regis inſigne, cum inſcriptione,* PIETAS EXCITAVIT JUSTITIAM: *Alii praeterea quibus haec epigraphe inerat,* CAROLUS NONUS REBELLIUM DOMITOR. Non ergo placent hi nummi Thuano, mavult illos verſare manibus qui ex Haereticorum prodeunt officinis: Defer ad eum, quaeſo, aliquem de illis quos Neapoli ſub Ludovico duodecimo cuſos referebat cum illa jucundiſſima inſcriptione, PERDAM BABYLONIS NOMEN; quam ſane, ut eſt rei antiquariae ſcientiſſimus, nullo negotio explicabit: Aut aliquem cedo ex iis qui ante annos quadraginta e Sandionyſiano oppido, cum id in poteſtate eſſet Ludovici Condaei, prodierunt, cum illa rebellionis indice epigraphe, LUDOVICUS XIII REX FRANCORUM: At certe profer aliquem ex iis quos nuper Germania miſit ad nos eo fabrefactos artificio, ut cum pontificem tiara inſignem aut cardinalem certo ſitu referant, inverſo ſpectrum quodpiam aut monſtrum repraeſentent. Hoc Thuanus, ſi bene hominem e ſcriptis novi, longe anteferet omnibus aureis argenteiſque nummis Caeſarum adeoque Romuli ipſius vel Theſei.

CAPUT IX.

Convicia in Romanos pontifices tota paſſim hiſtoria a Thuano ſparſa.

Si qua ſe nota prodidit Thuanus male de Catholica religione ſentire, hac opinor maxime, quod neminem de Romanis pontificibus non contumelioſius appellavit, hauriens temere ac malevole e coenoſis Haereticorum gurguſtiis quaecunque furor et vinolentia unquam ſuggeſſerunt: Nullamque non arripuit occaſionem eos conviciis laceſſendi, ut, quos re manuque non poterat, ſaltem virulento calamo laceraret. Ac audiſſet utinam S. Proſperum bene monentem,

Si paſtorem ovium laedere vis, lupus es.

Induat ille ſe licet ovina pelle, avitae religionis dicat ſe quam volet retinentem, nemo ſanus adduci poterit ut credat in ejus pectore quidquam ineſſe Catholici hominis, qui hiſtoriam paene videtur eo ſolum fine texuiſſe, ut bibliotheca calumniarum, ſeu potius armamentarium quoddam eſſet, ex quo nefarii Chriſtianae religionis hoſtes omne telorum ac maledictorum genus in ſummum eccleſiae caput peterent.

Lib. i. Quoties de Alexandro ſexto ſermo illi incidit, (qui ſane perſaepe intempeſtivus eſt, niſi ſuem in luto volutari deceret) toties filium illi fuiſſe Caeſarem Borgiam, filiam Lucretiam commeminit: Spurciſſimi Chami ſoboles paterno dedecore ſibi gloriam parari ſperat.

Lib. i. Leonem vero decimum quibus criminationum molibus tentat obruere! *Peccatum*, inquit, *in ſacris muneribus diſpenſandis admiſſum Leo mox longe graviore cumulavit: Nam cum*

alioqui

alioqui ad omnem licentiam ſponte ſua ferretur, et quae in hanc rem plurima Thuanus omnes calumniae habenas permittens. Nuſquam enim facundior ejus eſt ſtylus, quam cum canino more pontifices arrodit; adeo naturae vitio fieri aſſolet, ut quod maxime aliis perſuaſum cupimus, in id omnes ingenii nervos contendamus. Aſſignat ibidem Thuanus Leoni miniſtros, *qui per luſtra et popinas*, ait, *quotidie ſine pudore in aleae luſum uſuſque turpiſſimos poteſtatem extrahendi animas functorum ex igne expiatorio promittentes, pecuniam a credulis emunctam profundebant*: itaque hic affuiſſe Lutherum, *qui talium conciones*, inquit, *refutavit*. Itane vero, Thuane? Lutherus ergo, te judice, doctrinam eccleſiae de extrahendis animabus ex igne expiatorio refutavit? Bonum factum: quis jam ſe Luthero dubitet committere, hoc Thuani graviſſimo fretus judicio? O coenum! o tenebrae! tune etiam poſthaec inter Catholicos mutire vel hiſcere audeas? Vide quo te conceptum in Romanum pontificem odium imprudentem rapuerit. Lutherus primo in quaeſtuarias indulgentias ſeu potius in foedos abuſus invectus eſt, tamen agnita eccleſiae poteſtate in indulgentiis dividundis ac elargiendis, tum, ut eſt ingenium ſuperborum inſolens, ipſaſmet indulgentias convellere tentavit. Tu, brevi rerum compendio, ſed maximo veritatis honoriſque tui diſpendio, refutatas ais a Luthero conciones eorum qui indulgentias nomine pontificio largiebantur. Erras, Thuane, erras ſi veritatem refutari poſſe putas; premitur a mendacio interdum, opprimitur nunquam; ut ſolem aliquando nubes offuſcant, qui tamen ubi ad hypſoma ſuum devenit, atque, ut ſcriptura loquitur, *in virtutē ſua eſt*, tum facillime eas diſpellit.

Audiamus jam de Paulo tertio quid Thuanus ſentiat. *Is ſobrietate, vultus gravitate, doctrina, ac poſtremo corpuſculi affectata imbecillitate profundam ambitionem diu celaverat, quam mox, adepta dignitate, manifeſtam omnibus fecit.* Quanquam ſi Thuanus hiſtorici potius quam rabulae vel conviciatoris partes ſuſtinere maluiſſet, ſepono nunc pontificiam dignitatem, non illud e trivio maledictum temere in Paulum torſiſſet, ſed expreſſiſſet planius diſtinctiuſque, quibus ſe vel prior illa diſſimulatio argumentis, vel quibus indiciis poſterior haec et *profunda* hominis, ut loquitur, *ambitio* prodiderit. Nam ſi, ut vere olim a Romano ſenatore dictum eſt, accuſare ſufficit ut quis condemnetur, ecquis erit innocens? Sic tui illi majores, Thuane, Chriſtum nonnunquam ſuperbiae inſimulabant, cum ab eo tamen vitio abeſſet longiſſime. Sed ita ſumus natura comparati, ut quo animi morbo laboramus maxime, eum in ceteris omnibus a nobis certiſſime deprehendi exiſtimemus. Itaque velim te excutias, et conſcientiam illam tuam, ut iiſdem quibus tu verbis utar, interroges, ecquid te tranſverſum agat praefidens animus, qui tibi quaſi omnium hominum ſapientiſſimo cenſuram deferat, eorum etiam quos audire Chriſti loco omnes addecet.

Venio ad Julium tertium, quo homine ſceleratius nihil fingi poteſt, ſi Thuano impudentiſſime ſuo more mentienti fides adhibeatur. Refert Origenes Hebraeos hiſtoriam Suſannae apud Danielem non evulgaſſe, ne, ſi populus ſacerdotum ſcelus reſciret, vileſceret aliquando dignitas ſacerdotalis. Inventus eſt homo poſt homines natos audaciſſimus, qui ſe et Catholicum eſſe profiteretur, et patrem Chriſtianae plebis, utor S. Auguſtini phraſi, ſtylo maledico laceraret, quo alienis a religione Catholica eum deridendum propinaret: Denique, quidquid ſuperioris aevi effraenis licentia et adnatum partiariis Lutheri et Calvini ingenium ſummo Dei in terris ſacerdoti maledicendi excogitavit, id omne quaſi coelo miſſum oraculum exciperet, ſuamque in hiſtoriam, imprudentius neſcio an impudentius, transfunderet. Quid pluribus? quem Thuanus probris foediſſimis in Petri ſedem aſcendentem excepit, eundem ad finem uſque vitae furenter eſt perſecutus. *Obiit*, inquit, Lib. xi.
Julius tertius intemperantia vitae magis quam ſenio effoetus: Totum ſe voluptatibus mancipaverat. Sed anne hoc eſt, quod de Nerone ferunt, qui, cum perditiſſime et impuriſſime viveret, caſtum eſſe poſſe neminem cenſebat? *Oſtendunt*, aiebat S. Hieronymus de Haereticis agens, *quam caſte vivant, qui bene de aliis ſentire aut loqui nequeunt*: Quod a S. Gregorio Nazianzeno B. Hieronymi magiſtro de iiſdem dictum aliquando commemini,

Σφῆς ἀταϑαλίης διαμετρείουσιν ἅπαντας.

Thuanus, homo, ut vulgo ferunt, plane uxorius, quique ſacris ordinibus annexum continentiae votum, ſtimulante libidine, ſecundis etiam nuptiis perfregit perrupitque nefarie, neque Deum timens neque reveritus homines, quae a Sectariis in S. Petri ſucceſſorem ſunt conficta, ut credidit non aegre, ita obviis manibus excepta tranſmiſit ad poſteros.

Visamus nunc Julii ſucceſſorem Marcellum Cervinum. Etiamne hominem omnium judicio integerrimum, et qui vix diebus duobus et viginti in illo ſummo rerum ſacrarum faſtigio ſedit, quem tantum terris fata oſtendere nec ultra ſiverunt eſſe, coelo jam maturum pontificem, maledica lingua carpet Thuanus? *Cum parens ejus Richardus*, ait, Lib. xi.
aſtrologiae judiciariae ſcientia clarus, ei ex ſtellarum conjunctione ſummam in eccleſia dignitatem praedixiſſet, licet a Caſſandra Bencia matre ad nuptias invitaretur, pertinaciter recuſavit,

nolle ſe dictitans clariorem longe fortunam, quam ſibi aſtra ſoluto ac coelibi portenderent, matrimonii vinculis commutare. Sed quibus haec autem ſapiens Thuanus venditat? Vultne etiam ex vaniſſimis genethliacorum placitis laureolam captare! Vix adducor, ut credam; ſed quod in famoſis Haereticorum libellis de Cervino reperit, homo religioſus praetermittendum non putavit. Quanquam id ab eo peccatum eſt graviter, quod Marcellum una et *virum rara eruditione, prudentia, ſanctitate vitae antiquis comparandum, denique aſſiduum in ſacrae ſcripturae et patrum lectione* aſſeverat, et eundem tamen nobis exhibet nugaciſſimis aſtrologorum, aut verius circulatorum fabulis addictiſſimum, quas eruditio confutat facile, ſpernit prudentia, vitae ſanctitas, patrum veterum monimenta, ſcripturae denique ſacroſancta veritas deteſtantur. Mendacem, aiebat ille, oportet eſſe memorem; verum peſtilentiſſima invidiae ſoboles calumnia nihil penſi habet quam conſentanea dicat, dum laedat quam poteſt graviſſime.

Lib. xi. GRADUM facio ad Paulum quartum: *Is ſtudio quietioris vitae*, ut fatetur Thuanus, *totum ſe pietati dederat et literis, aſciveratque pleroſque viros optimos, qui religioſis votis ante aram Vaticanam nuncupatis, approbante Clemente ſeptimo, Theatinorum ordinis fundamenta jecerant. Virtus illum ſua inde extractum coegerat varias obire legationes Neapolim, in Angliam, Hiſpaniamque: quibus omnibus cum ſumma laude perfunctus, tandem ad pontificatum evectus eſt.* Et tamen reperit in eo Momus noſter quod carperet? quietem ab eo in ſpeciem affectatam eſſe; nam καρδιογνώστης hic novus penitiſſimos animi receſſus videt, et quo quidque fine fiat novit. Tum de eodem Paulo: *Magna ac ſumptuoſa admodum pompa coronam a Joanne Bellaio epiſcopo Oſtienſi ſumpſit, et ita ſeveritas illa ex qua emendationem in eccleſiaſtica diſciplina quidam ſperabant, plerique verebantur, cito in ſuperbiam vertit.* Profecto, Thuane, ſi tu, cum ſententiam in ſenatu dicis, tam facile et ex levicula conjectura de capite pronuncias, quis prae tuo non malit cujuſvis etiam furioſiſſimi hominis ſtare judicio? Quanquam te amici purgant tui, et ſtylum quidem te fatentur acriorem interdum exerere, etiam in optimos quoſque, at certe in ſententia dicenda valde incogitantem et plane infantem eſſe aiunt: Ut vehementer non ita pridem ſint demirati, quid tibi venerit in mentem aſpirare ad principem ſenatus gradum, quem omnes vix imo ſubſellio dignum judicabant; noſti Homericum illud credo,

Παῦροι γάρ τοι παῖδες ὅμοιοι πατρὶ πέλονται,

itaque ne parentem tuum Chriſtophorum Thuanum recogita, a quo nulla in te tranſfuſa ſeu pietatis ſeu ſapientiae hereditas eſt. Dementiſſimi faſtus eſt ita ſe neſcire, ut, cum minimis vix aequere, velis omnibus anteferri. Sed haec alias forte tecum pluribus.

NEQUE debuit Pius quartus indonatus abire: Liberalior eſt Thuanus quam ut ullum pontificem maximum non aliquo maledicentiae proſequatur elogio. Itaque et hunc ſic ab
Lib. xvi. inauguratione ipſa commendat ſuo more: *Mox mutavit, quique hactenus humanus, patiens, munificus, gratus, mitis ac pecuniae minime cupidus habitus fuerat, alios mores induiſſe repente viſus eſt:* Haec ille, nec quidquam profert quo tam ſiniſtrum de Pio judicium ſuum firmet. Itaque licet natantibus oculis hiſtoriam Thuani lecturi ſint Magdeburgenſes et Genevenſes, tamen non dubito quin ii quibus in pectore Chriſtiani ſalis mica eſt, hominis temeritatem, vel qui modeſtiſſime ſentient, levitatem vehementer ſint demiraturi, qui tantum ſibi arrogarit, ut crediderit quidquid in ſummum eccleſiae paſtorem effudiſſet pro indubitato ab omnibus excipiendum; cui ſuſpecta jam tot argumentis fides obtinuit apud probos omnes ut jurato etiam in tali cauſa credi non debeat.

Lib. xxxvii. ADDAM denique graviſſimum ejuſdem de Pio quinto judicium, cujus viri ſanctitatem Roma ſuſpexit, cum in eo cerneret vivas expreſſaſque imagines Leonis et Gregorii, utriuſque vere magni pontificis: tanta morum ſanctimonia, oris gravitas, ſtudium diſciplinae Chriſtianae, ut optimi rerum aeſtimatores acceptam ei ſecundum Deum retulerint inſignem illam anno ſeptuageſimo primo ſuperioris ſaeculi reportatam de Turcis victoriam apud Naupactum. Vidit tamen in eo Thuanus, adeo lynceus eſt, quod alios omnes fugit: Ubique, inquit, gratitudinis laudem affectavit: Hoc vero eſt ingenium eorum qui rumuſculos plebis aucupantur, qualem Thuanum ex ſcriptis ejus conjicere licet, ut alios praeter ſe omnes hac animi aegritudine laborare credant. Sed anne quod ſequitur, hujus ſiniſtri judicii in Thuano fontem aperit? *Juriſdictionem inquiſitor fidei*, inquit, *et ipſe ſeveriſſime exercuit, et per alios cum magna nec toleranda aliorum vexatione exercendam curavit.* Hinc illae lachrimae. Anquirebat Pius ſapientiſſime et ſeveriſſime in bellulos amiculos tuos, Thuane, ſi qui forte Romam peſtifera doctrina inficere tentarent; movit ea res tibi ſtomachum, non potuiſti hominem, licet omnibus numeris abſolutum, non aliquo malevolentiae tuae telo petere. Nec dum Thuani de Gregorio decimo tertio, Sixto quinto, Clemente octavo, aliiſque a Pio quinto pontificibus licuit videre: Erit, ut ſpero, alius, qui audacis hominis temerariam cenſuram qua decet ſeveritate caſtigabit.

CAPUT

CAPUT X.

Implacabile Thuani odium in ſedem Romanam.

NEQUE vero Thuanus contentus ſingulares pontifices ſtylo maledico petere, omnem occaſionem captat qua generatim univerſos, ſi poſſit, dignitate et auctoritate ſpoliet. Et, pro ſuperûm fidem! quam inſulſe et quantum homini impotentis animi furor fucum fecit! Anglia ſub Henrico octavo ſuave Chriſti jugum excuſſit, ſeque eccleſiae Catholicae primum nefario ſchiſmate, tum foediſſima haereſi ſubtraxit: Monere uxorium principem pontifices et ſapientiſſimi et patientiſſimi, videret ne, dum libidini indulget ſuae, Chriſtianiſſimam inſulam in luſtrum haereſeos ſecum traheret. Impurum hominem faſcinarant carnis voluptates, excaecarant oculos, aures obſtruxerant, eripuerant mentem: poſt diuturnas minas tandem ad cenſuram eccleſiaſticam ventum eſt. Quid graviſſimus judex, Thuanus, ad haec? *Si Henricus aequiores et prudentiores pontifices nactus eſſet*, inquit, *haud eo res progreſſa eſſet*; et ſane incommode prorſus accidit quod tu in Petri cathedra, Thuane, eo aevo, hac ſapientia prudentiaque praeditus non ſediſti. Profecto enim, ut es homo ſolers ac ingenioſus, rationem iniiſſes aliquam qua contra ſacroſanctas leges matrimonii a Lib. IX.
Deo inſtitutas, contra jura omnia, Henricus Annam Bolenam, filiam, ut aiunt, ſuam, repudiata Catharina Auſtriaca conjuge, qua cum plures annos concordiſſime vixerat, uxorem duceret: Excogitaſſes modum aliquem cunctis hactenus ignotum, quo rex avariſſimus impune octodecim epiſcopatuum (nam innumera alia ſacerdotia perquam opima hic non commemoro) bona fiſco ſuo addicere, et conjugatis etiam fruenda condonare poſſet: Itaque ſerius omnino quam fuit e re Chriſtiana publica natus es, Thuane; praecipitarunt ſententiam pontifices Romani cum tu nondum eccleſiae cenſuram tibi vindicaſſes: Itaque ſubtracta eſt eccleſiae Anglia. Quis hoc novo Salomone litium nodos facilius feliciuſque diſſolvat? quam plane ad fontem mali digitum intendit, certiſſimamque Anglicanae rebellionis cauſam indicavit?

PARI fide ſapientiaque Hermanni quondam Colonienſis archiepiſcopi cauſam deplora- Lib. III.
tiſſimam ſuſcipit contra pontificem Romanum; quod, opinor, non tam praeſtitit hominis Germani gratia, quam ut anſam aliquam arriperet teſtificandae ſuae in pontificem malevolentiae. Nam ſi apud illum plus ratio quam livor valuiſſet, quid tandem habuiſſet ſcribere in pontificium decretum, quo, inquinatus Lutherana labe Colonienſis Hermannus, eccleſiaſtica dignitate ſpoliabatur? Quaſi novum ſit aut inſolens, Haereticum, qui ſe jam ſua improbitate abdicarit, eccleſiaſtico mucrone ab eccleſiaſtico coetu ſemovere. Quis hoc ex Petri ſucceſſoribus non fecit hactenus? Quis factum, modo probus et qui ſe eccleſiae filium meminiſſet, non probavit? Niſi forte Lutherus Thuano nondum Haereticus eſt! aut ei retractare ea placet quae in oecumenica ſynodo Tridentina ſunt ſancita. De qua quid me referre attinet, quam contemptim ubicunque ſe obtulerit occaſio loquatur? Cerdonum aut lanionum vel imperitae ac tumultuantis plebeculae diceres pſephiſmata. Sic olim Sabinus Heracleenſis, πνευματομάχος, aiebat concilium Nicaeae primo habitum Socrat. lib. I. cap. 5.
ex hominum imperitorum faece coaluiſſe; quo tamen, ut veriſſime a Mario Victorino dictum eſt, convenerant univerſi orbis lumina. Et haud ſcio tamen an ulla poſt apoſtolorum Lib. I. adverſ. Arium.
aevum habita ſynodus ſcientiores rerum ſacrarum viros congregatos viderit, quam ea cui tam parum Thuanus defert, homo ſcilicet rerum omnium intelligentiſſimus: Providentiae nimirum divinae hoc eſt, ait S. Gregorius magnus, ut, quo propius ab orbis fine abſumus, plures eccleſiae ſuae doctioreſque ſubmittat viros qui denſiſſimam callidarum haereſeon caliginem diſſipent ac diſpellant. Et mihi ſubolet Thuani in ſanctam ſedem malevolentiam, quod uſpiam apud eum lego: *Summi pontificis ſuaſu Carolum quintum ſen-* Lib. I.
tentiam mutaſſe, et arma in Turcam parata vertiſſe in Germanos, peſſimo, ſed ſolenni, inquit, *et uſitato pontificibus Romanis conſilio, qui eos e Chriſtianis qui nimiam ipſorum potentiam in dubium vocant, capitaliori odio quam ipſos Chriſtiani nominis hoſtes ſemper hactenus ſunt perſecuti.* Non diffiteor haec Thuanum dicere a Proteſtantibus jactata; ſed proteſtetur ipſe dum volet ſinceram ſuam in hiſtoria ſcribenda mentem, fat nota eſt ipſius phraſis, ut, quod maxime vult a ſe dictum, id Haereticorum ſpecioſo ſcilicet velet nomine. Quod ſi aliter ac ſcripſit ſenſit Thuanus, quin vaniſſimas illas criminationes vera reſponſione retudit? An homini in veterum hiſtoriis exercitatiſſimo nihil ſuppetebat, quod contra malevolos illos primae ſedis calumniatores impudentiſſimos diceret? Quaſi cuiquam ignota ſint, quae pontificum maximorum extent amoris et benevolentiae erga Germanos monimenta? Aut vero quenquam fugiat, quoties et quales viri a ſede apoſtolica miſſi ad eos ſint religionis Catholicae vel propagandae vel propugnandae cauſa? Quot tota paſſim Germania, adeoque in ipſis Romae viſceribus, Germanicae juventutis ſeminaria eorundem pontificum munificentia ſint inſtituta? Quod ſi bona fide hiſtoriam ſui temporis Thuanus texere voluiſſet, ecquid improborum rumuſculos in Julium tertium collegiſſet, ac non potius nobi-

liſſimum

liſſimum illud ab eo Romae ad S. Apollinaris ſtabilitum nationis Germanicae ſeminarium commemoraſſet? tam fuiſſet vecors et amens, ut Proteſtantibus de Romano pontifice fidem adhibendam cenſeret; ac non potius anquirendum quot et quibus Germaniae locis a Gregorio decimo-tertio pontifice maximo aliiſque fundata fuerint collegia eidem juventuti inſtituendae, quaſi firmiſſima patritae religionis erecta propugnacula, contra furentes ac inſanos novatorum aſſultus? Haec tam oſcitanter, ne dicam mala fide, praetermiſſa ab eo qui
Lib. LII. Haereticorum ſcholas percurrit omnes, ipſoſque adeo haereſeos magiſtros laudibus effert quantis poteſt maximis; qui novarum opinionum alumnos publicis Bernatum ſumptibus ad praeclara illa novae theologiae ſtudia miſſos, et in ipſo paene veſtibulo Lugduni a Catholicis oppreſſos tragice deplorat; haec, inquam, quis ferat, aut ab animo in primam ſedem malevolo profecta eſſe dubitet? Nam quo tandem ſpectant iſthaec de capitali pontificum in Germanos odio, niſi ut quaſi unguem, quod aiunt, in ulcere figat, et nobiliſſimae optimaeque nationis animos penitus a ſancta ſede alienet? Belliſſime hoſtis humani generis officium facis, Thuane,

Tu potes unanimes armare in proelia fratres,

nec eſt quod malle te oſtendas quam ut rurſus Henriciani Romam infeſtis armis petant, et Guelfae ac Gibellini res in Italia novas moliantur. At aberras, mihi crede, tota diametro a
Lib. II. epiſt. 65. pietatis ſcopo: Nihil enim dolentius deploravit olim ſanctus Theodorus Studita, quam quod ſe Graeci a Romano pontifice eccleſiae capite ſeparaſſent: Nihil gravius imperio ſuo regnoque Galliae timuit Carolus ille magnus, quam ne quo caſu ab unione ſedis apoſtolicae unquam avellerentur. Itaque et ipſe nullos non ultro ſuſcepit labores, ut ſuam in eam obſervantiam teſtaretur, et quater Romam profectus eſt, ut Romanos pontifices a Longobardorum injuriis vindicaret, et haec ſuo teſtamento cavit ſanctiſſime: *Super omnia autem jubemus, ut ipſi tres fratres* (filios ſuos imperii ac regnorum heredes intelligit) *curam et defenſionem ſancti papae ſimul ſuſcipiant, ſicut quondam ab avo noſtro Carolo, et beatae memoriae genitore Pipino rege, et a nobis poſtea ſuſcepta eſt.* Aveo ſcire quid tibi, Thuane, haec et ſimilia antiquae pietatis monimenta legenti veniat in mentem: Ecquid etiam tum conſcientiam tuam illam religioſam interroges, quod te ſaepe facere in hiſtoriae tuae veſtibulo praedicas: Ea te ſane, niſi aut ſurda aut elinguis penitus ſit, monet, nihil tibi jam cum veteribus illis Chriſtianis eſſe commune, cum tu eam ſedem omni calumniarum genere dedecores, pro qua illi ornanda et amplificanda nullis laboribus ſumptibuſve pepercerunt.

Quid? quod non obſcure prae te fers quam tibi ſint in amoribus quotquot unquam in ſummos pontifices calamum ſtrinxerunt? Eorum enim et nomina refers in tabulas ſtudio-
Lib. XV. ſiſſime, et querimonias de Romanae eccleſiae corruptis moribus ad nauſeam ingeris. Imo quo ſuavior fluat oratio, artificioſe tuo more Germanos principes, Palatinum comitem, Saxoniae ducem, Marchionem Brandeburgicum, alioſque his ſimiles inducis accurate commemorantes quae Nicolaus Clemangius, Joannes Gerſon, Guillielmus Pariſienſis (ſine te moneri, vir ſapientiſſime, Matthaeum voluiſti dicere) de ea re olim expoſtularunt: Prorſus id ingenioſe abs te fictum. Nam cui dubium eſſe poſſit quin libri illi, nobis vix cogniti, hominum militarium et Germanorum terantur manibus; niſi hoc forte dicas, eos te nomenclatore uſos eſſe. Quare nihil jam eſt quod oratione non conficias, qui tam argute fabulas concinnes.

Sed bona fide dic, Thuane, unde tibi tantum in Romanos pontifices innatum odium? Dicam enim tibi quod Parmeniano Donatiſtae quondam Optatus Milevitanus. Quid tibi ſedes Petri fecit? Te ſane, ut audio, Carnotenſi epiſcopo patruo tuo ſucceſſorem nominarat, opimis beneficiis auxerat, cum tu clero ſacris ordinibus illigatus nomen dediſſes. Tuorumne librorum cenſuram Romae factam cauſaberis? hinc auctum fateor, non ortum odium; cum tu jam ante tot annos verſiculis peſtilentiſſimis et hiſtoriis odii virus in ſedem apoſtolicam evomuiſſes. Sed, opinor, ut in natura quaedam cernimus occulta quadam ἀντιπαθείᾳ diſſidere, ſic impietatis ille ſuccus quem a teneris hauſiſti, ſanctitatem et auctoritatem primae ſedi a Deo collatam ferre nullo modo poteſt.

Ac ne me quis putet tui odio rem in majus augere, exſcribam hic verſiculos aliquot tuos effuſos eo tempore quo res Catholicorum in Gallia nutare videbantur, cum necdum Henricus ille magnus inter Catholicos profiteretur: Tu tempus illud tibi optatiſſimum obveniſſe credens quo Gallia divortium perpetuum ab apoſtolica ſede faceret, Deus immortalis! quae quamque nefaria tum effutiiſti! Miror tam tibi parum frontis fuiſſe, ut, tali abs te impietatis profeſſione palam emiſſa, auderes adhuc in Catholicorum coetu locum tenere. Ecquid enim verſus illos tuos agnoſcis Caeſaroduni Turonum primum, tum Lutetiae, denique apud Batavos praelo datos? In iis quid de Romana eccleſia ejuſque fide et doctrina cenſes?

Luimus

Luimus nocentis Fol. 6. p. 1.
Crimina Romae,
Improbos mores, et adulterinos
Numinis cultus, tragicaſque fraudes
Odit, et totum Deus ultor armis
Concutit orbem.

Quae vero regi Henrico nondum ejerata Calvini perfidia das praecepta? Prorſus ea quae a Mezentio quopiam divini numinis contemptore, aut a Calvino Bezave dari potuiſſent.

Licet invida contra Fol. 18. p. 1.
Bellua Vaticana fremat.

Quid unquam effraenatius ac irreligioſius ſive a temulentis Lutheranis, aut a ſpurcis Calviniſtis, aut a fanaticis Anabaptiſtis in ſanctam Petri ſedem dictum eſt? Pergis monere regem optimum ne ſe Catholicae ſubmittat, Romam potius infeſtis ſignis petat, excommunicationis fulmen negligat,

[1] *Tu ſeptifrontis cornua belluae,*
Et quidquid audent, hinc ſocer, hinc gener,
Hujuſque debellare ſaecli
Monſtra piis inimica natus.

Addamne etiam cetera?

[2] *Fruſtra pandet aperta*
Coeli templa vicarius,
Vanis pollicitis callidus artifex
Vulgi ſtulta levis paſcere pectora.

Ut efferatus grammaticus ſacroſanctam pontifici a Chriſto poteſtatem concreditam elevare nititur, et ſe Catholicum adhuc mentitur? Porro qui tam contumelioſe ſucceſſorem S. Petri habet, quid ſentire putas de collegio cardinalium? quae vota impuriſſimi ganeonis et profani poetae?

Romanumque apicem, pulſis, tibi, Roma, cinaedis,
Reſtituat, civeſque tuos, priſcumque ſenatum.

Denique ſuam de ſummo pontifice ſententiam miſſis ambagibus exprimit, Galliam deplorans,

Ad praedam accincti, nam ſat Lotharingia non eſt
Una, Quirinalis praedo, Sabaudus, Iber.

O elogia indigna ſanctitate dignitateque pontificia! Sed eo digniora Thuano Haereticorum improborumque omnium praecone, per quem non ſtetit quo minus Henricus ille magnus novas Sectariorum opiniones ad finem uſque vitae tueretur, et Galliam, Romanae ſedi in primis obnoxiam, contra eccleſiam Romanam armaret.

CAPUT XI.

Thuanus pſeudotheologus.

Qui Petrum Lizetum Sanctovictorianum abbatem nuper deridebat Thuanus, quod a ſtudiis forenſibus repente ad theologicos libros ſcribendos animum appuliſſet, idem, in verſiculis pangendis et conſarcinanda hiſtoria ſui temporis mediocriter verſatus, putavit ſibi jus faſque eſſe interdum doctorem theologum agere: Audiamus igitur novum repente quaſi e ſipario in ſcenam prodeuntem ſacrae doctrinae magiſtrum, aut potius ſtolidum Paſſavantii Theodorive Bezae diſcipulum, ea narrantem quae ſub Henrico octavo in Anglia contigerunt: *Eccleſiaſticos tam Angliae quam Hiberniae ſacramento adigit Henricus, ut ſe* Lib. 1.
tanquam eccleſiae caput a Chriſto proximum agnoſcant; mutata diſciplina, nihil in doctrina mutatum. Itane vero, homo rerum ſacrarum imperitiſſime, nihil tum apud Anglos mutatum in doctrina cenſes, cum publice ejerata eſt ſummi pontificis in eccleſiam auctoritas, eaque delata eſt homini laico, ne quid gravius dicam? Et Calvinus ille veſter Henrici furorem deteſtatus eſt, et Calvini aſſeclae religioſiores etiamnum execrantur Anglos, qui ſummam illam eccleſiae poteſtatem homini πολυγαμωτάτῳ, tum puero infanti, adeoque non ita pridem foeminae detulerunt; ut nihil jam vetet quin Pepuzianorum ab inferis ſuſcitetur error; et mulieribus, quas in eccleſia tacere juſſit apoſtolus, decernatur poteſtas ſacris

NOT. [1] Vide lib. IV. Com. de vita Thuani, p. 116. [2] Vide lib. IV. Com. de vita Thuani, p. 107.

ſacris myſteriis operandi. Sed quid Calvinus aut Calvini auditores in hac re ſenſerint, nihil moror: cum ſacris literis ſit teſtatiſſimum, pontificis quam in eccleſia exercet auctoritatem a Chriſto ſalutis noſtrae vindice profectam eſſe, cum ab hac fidei norma nunquam majores noſtri latum unguem deflexerint, cum id omnibus conciliis generatim indictis ſit agnitum probatumque, tu doctrinam eccleſiae in Anglia mutatam negas, in qua palam ea veritas eſt improbata. Quanto feciſſes conſultius, Thuane, ſi in verſiculis fundendis conſenuiſſes, aut certe ſi animus erat devexa iſta tua ad honeſtum et pium otium aetate res theologicas attingere, non operam poſuiſſes evolvendis famoſis libellis vel Haereticorum bibliothecis (quas tu, credo, propediem Photius alter in lucem dabis) ſed ſcripturam ſacram ex eccleſiae ſenſu, praeeuntibus tibi quaſi fidis nomenclatoribus antiquis patribus, modeſte et pro ingenii tui tenuitate perlegiſſes?

Nunc vero cum illotis manibus ſacra illa tractas, quam multa imprudens peccas? Quis enim tibi credat neotheologo tam audacter aſſeveranti nihil in Anglia ſub Henrico octavo de doctrina catholica mutatum? Cum ἄῤῥηκτα matrimonii vincula libidinis impetu et vaniſſimis pſeudoepiſcoporum decretis ſint ſoluta; cum religioſa vota paſſim Henrico rege, pro ea quam ſibi in ſacra omnia arrogabat poteſtate, ſint violata; cum atheiſmis Briandi (quem Henricus per jocum vocabat ſuum apud inferos vicarium) et aliorum id genus hominum, omnis repente illa inſula miſerrime ſit deformata? Tu haec neſciviſti, homo candide, alioqui memoriae mandaturus, et obliteraturus quod ſcripſeras imprudenter, *nihil tum apud Anglos mutatum in doctrina.* At profecto ſi negare pergis, evincam faciillime, alia omnia docuiſſe praelatos et divini verbi praecones in Anglia ſub Henrico ſeptimo, quam quae ſub octavo Herodiani illi novi (pſeudoepiſcopos Angliae qui tum erant intelligo) populo ſuadebant. Neque enim ſi Zwinglianos Henrici octavi juſſu ad ſupplicium pertractos conſtat, idcirco conſequens eſt eum doctrinam Catholicam conſervaſſe. Εὐήθης es nimium, Thuane, in hoc rerum genere, et ineptis, mihi crede, qui neſcias Sabellianos quondam Arianis infenſos, Neſtorianis Eutychianiſtas; quinetiam Calviniſtas audio Lutheranis in pleriſque Germaniae urbibus bellum ἄσπονδον indixiſſe: Ita Zwinglianos cane pejus et angue oderat Henricus octavus ais: ſcio, et idem pleraque doctrinae Catholicae capita ejerabat: At, quod te neſcire vix puto, non in uno apice ſtat fidei Chriſtianae ſumma: Quiſquis vel unicae doctrinae fideive Catholicae dogma negat, vehementer fallitur ſi ſe Catholicum putat. Neque tuliſſent Zwinglianos Ariani: ideone tamen Haereticorum numero Arianos eximendos cenſes? Sed nullus mihi ſcribendi modus erit ſi ad ſingula non theologiae, ſed mataeologiae tuae capita ſigillatim reſpondere velim. Pauca delibabo.

In praefat. In praefatione tua, adeoque tota hiſtoria, hoc tanquam axioma ſtatuis: *Neminem ad credendum, ſive ad Catholicam religionem amplectendam, eſſe cogendum:* Ex quo deducis, *perinique principes Catholicos feciſſe, quoties in Haereticos lege agi voluerunt.* At profecto verum illud eſt Terentii,

> *Homine imperito nil quicquam eſt injuſtius,*
> *Qui, niſi quod aequum cenſet, nil rectum putat.*

Quod ſi tibi homini occupatiſſimo licuiſſet tantiſper ſacrae ſcholae limen terere, audiiſſes enucleatius quid de hac re tota ſit ſentiendum, hocque in primis, nemini unquam poſt fidem eccleſiae datam licuiſſe ab ea recedere, adeoque legibus quemque ſubjici quas ſibi lubens volens impoſuerit. Quo factum eſt ut jure meritoque in Haereticos lege actum ſit ex reſcriptis principum Conſtantini, Valentiniani, Theodoſii aliorumque: Alia eſt Gentilium, Judaeorum, Turcarumque, qui nunquam religionem Catholicam ſunt profeſſi, ratio. Itaque in illa tua praefatione S. Auguſtinum mala fide allegas; etſi enim aliquando mitius cum Haereticis agendum cenſuerat, tamen longo rerum uſu monitus in reliquorum abiit ſententiam, et gravibus eſſe poenis coercendos dixit. Pari fide divi Martini preces Clementi maximo imperatori oblatas pro Priſcillianiſtis commemoras: Atque utinam legiſſes Severum haec narrantem attentius, aut etiam cardinalem Baronium illius temporis periculique, non Haereticorum, ut tu opinaris, ſed Catholicorum, ſeriem omnem veriſſime denarrantem, puderet te et ἀνιστορισίας et infantiae tuae: Poſſem in hanc ſententiam plurima congerere, ſi luberet; tu quos in hoc negotio conſulas habes, ſat ſcio, non paucos e Catholicis. Et quoniam te ſcriptis Haereticorum capi video, vix mihi perſuadeo Calvini librum de punitione Haereticorum tibi deeſſe.

Lib. v. Jam vero quam reconditae eruditionis illud eſſe cenſes, quod libro quinto tam conſtanter aſſeveras, *reges Galliae cenſurae pontificiae non ſubjacere.* Cujus ſane axiomatis ſcopum vident omnes, rationem praeter te et eccleſiaſticae auctoritatis contemptores nemo ſatis intelligit. Quid enim? non eſt in univerſum eccleſiae gregem pontifici a Chriſto data poteſtas? aut vero Chriſtianiſſimum regem in hoc eccleſiaſtico grege eſſe negas? et ad foedos ſiniſtroſque hoedos, hoc eſt, Schiſmaticos et Haereticos, relegas? Facis injuriam, Thuane,

ane, regibus optimis et, ut eccleſiae primogenitos decuit, pontificiae dignitatis obſervan-
tiſſimis, qui melioribus, quam tu ſis, uſi doctoribus et vincula cenſurae eccleſiaſticae ſem-
per veriti ſunt et ut quam citiſſimè ſolverentur religioſe ſtuduerunt. Referrem hic ple-
raque noſtrorum externorumque principum exempla, ſi tu ea neſcires, aut ſi tibi profutu-
ra crederem. Nam me magna capit admiratio legentem, quae tam praeſidenter aſſeris
contra Catholicorum omnium ſententiam et indubitata ipſius fidei principia. Quocirca
et ſaluti tuae conſules et honori, ſi paulo conſideratius in quos te laqueos induas perpen-
das animo: Nam quod ſe reges Chriſtianiſſimi abs te defendi ſentiunt, laudant animum;
prudentiam non minus quam pietatem deſiderant: dum quos liberos eſſe cupis, reddis aut
nefario ſchiſmati obnoxios, aut in teterrimam haereſeos ſervitutem indigniſſime detrudis.
Quanquam haec, ut opinor, moliris non tam ut regibus gratificere, quam ut Romano pon-
tifici, ſi qua poſſis, incommodes, et ſupremam illius in eccleſiam univerſam imminuas po-
teſtatem. Quod certe ſtudium tuum Catholicae filius nemo approbet. Quis enim filio in
communem omnium parentem malevole pugnanti ſuppetias ferat?

Et tamen pleraque libris tuis ſunt inſperſa quae hunc animum tuum produnt. Quor-
ſum enim, quaeſo, iſthaec abs te tam temere? *Pontificem Romanum jus ſibi arrogare concilii
indicendi:* Nam avemus abs te novo theologo reſcire, cui tandem alteri jus hoc tranſcri- Lib. xv.
bas, aut cui comitiorum hujus imperii Gallici indicendorum jus ſit et poteſtas niſi regi?
Ac ſi quaſi dubia in re quod reſpondeas non habes, docebit te Socrates, eccleſiaſticae ſcrip-
tor hiſtoriae, antiquo canone ſtatutum eſſe, *Nullum haberi legitimum concilium, niſi quod* Lib ii. cap.
nutu et auctoritate ſummi pontificis ſit coactum: Quod ſi etiam ſynodicas literas undique Ro- xiii.
mam miſſas evolvere placet, invenies ea demum rata fuiſſe hactenus conciliorum decreta
quae ſummus pontifex ſuo calculo comprobavit. Quamobrem petulantem illum tuum
ſtylum reprime ſis, Thuane, neu arrogantiae deputes quod pontificiae eſt dignitatis, quam
non Phocas aliquis, ut delirant tui illi amiculi, ſed Chriſtus ipſe hominum ſervator pri-
mae illi ſedi detulit: Tabulas ſanguine teſtatoris obſignatas habemus in ſacris evangeliis,
occlude ſis aures novitiis tuis commentatoribus, veteres eccleſiae patres, ut ſacrae monent
paginae, interroga de viis antiquis, mox refiges illud tuum temeritatis et inſcitiae ple-
num, de arrogantia pontificum in arrogando ſibi jure concilii indicendi.

Haud abſimile illud eſt quod alio dicis loco, *pontifices Romanos jus ſibi vendicare acade-* Lib. v.
mias quibus libitum fuerit locis condendi. Cui ſane criminationi tuae ſi oppoſuero id eos nun-
quam facere niſi Chriſtianorum principum, apud quos eae academiae fundandae ſunt, ro-
gatu, quid dices? At ita ſe res habet, nec probabis unquam a Romanis pontificibus aca-
demiam ullam cuiquam invito principi Chriſtiano fuiſſe obtruſam. Itaque et ſolennia, ſi
bene commemini, verba ſunt formulae qua gradus in academiis Catholicis a cancellario de-
feruntur, cum ſe id agere pronunciat, *pontificali ac regia auctoritate.* Nam ſi de me ſcire
cupis cur in ea re pontificia auctoritas neceſſaria judicetur, ſic accipe. Academia eccleſi-
aſticae communitatis pars quaedam eſt et portio. Ea cum omnibus reipublicae muneri-
bus habiles viros ſufficiat, tum in primis eccleſiaſtico ſtatui: quare nihil aequius eſt quam
ut pontificis auctoritas in ea condenda interveniat. Certe quidem memoriae proditum
eſt, fere olim a religioſis et eccleſiaſticis viris academias regi conſueviſſe, ſolaque tempo-
rum licentia morem hunc invectum ut a ſaecularibus et uxoratis juventus doceretur. Qua-
re deſine, Thuane, Romanum pontificem arrogantiae nomine inſimulare, vel mortalium
omnium et arrogantiſſimus una et imperitiſſimus audies, qui animi impotentis morbo quaſi
aeſtu quodam abreptus et Andabatarum in morem in Chriſtianae plebis communem pa-
rentem incurras.

Et quis te feret illa ſcribentem? *Carolus quartus ſuo periculo, ſed ſero, ſenſit quorſum perti-* Lib. i.
neret jus illud quod ſibi in inaugurandis imperatoribus Romanus pontifex ſumpſit, ut ſcilicet lice-
ret ei a quo accipere debuit, leges quas vellet pro inaugurationis pretio imponere. Profecto qui
haec ex hiſtoria tua neſciat deprompta, credat a Calvino quopiam aut Luthero eſſe dicta-
ta, vel certe ex centuriatorum autographo ad verbum exſcripta, nec enim credibile eſt
quidquam ab eis contumelioſius in ſanctam ſedem ſcribi potuiſſe. Quod ſi Bellarminum
de tranſlato ad Germanos imperio legere maluiſſes quam neſcio quos e Lutheri hypocau-
ſtis vel Calvini luſtris ſcriptores non minus imperitos quam irreligioſos, conſuluiſſes, Thu-
ane, nomini tuo: Sed ut ſerpens mala gramina paſtus, quemadmodum apud poetam, ve-
neno tumeat neceſſe eſt, ſic tu hauſtis malignis ſuccis Chemnitii, Chytraei, Magdebur-
genſium, quis miretur, ſi tam improba in primam ſedem evomas? Placet mihi vehemen-
ter S. Baſilius de te tibique ſimilibus loquens, οὐχ ὁρᾷς ὁποῖα τὰ τῶν ἀθλίων σώματα ἀπερεύ- In Pſalm xliv.
γεται; *quod aperit, inquit, latere* πολλὴν τινα τὴν ἐν τῷ βάθει νόσον. Et vero ſuaſurum te cui-
quam ſperas Germanis illatam injuriam a Romano pontifice cum ad illos jus imperii certis
pactis et conventis tranſcripſit? Pietatem hactenus et religionem in te deſideravimus, ni-
hil jam propius eſt quam ut te etiam judicium deficere dicamus, qui collatum Germanicae
nationi ſummum a pontifice Romano beneficium injuriam vocas. Quanquam, ut verum

fatear, certat ubique impietas cum imperitia tua, nec adhuc ſatis exploratum habeo cui primas decernere oporteat. Ab imperatore pontificem leges accipere debuiſſe, ais; qui probas improbum iſtud dictum? Leges a pontifice datas imperatori pro pretio inaugurationis maligne calumniaris; miror nunquam veniſſe cuiquam in mentem id opprobrare Joiadae ſummo apud Hebraeos pontifici, cum Joam regem inauguraret, et divinam legem ei in manum daret, novoque eum cum Deo ac religione patria foedere devinciret. Hoc tu nefarie pretium inaugurationis vocas; neque invitius quidquam vides quam imperatoriam majeſtatem pontificiae dignitati faſces ſubmittere: Velles iterum triſtiſſima illa tempora exiſtere quibus Romam Henricus, Conradus, Fridericus infeſtis armis petebant; quo arrogantia pontificum, quemadmodum loqueris, comprimeretur: Quam gratum tibi foret audire novos Attilas, Geiſericos, Totilas, Aſtulphos, Deſiderios in Italiam ſigna convertere, primamque ſedem, ut olim factum eſt, dira crudelique ſervitute premere? Licebit tibi quod voles optare; quod optaris, Deo propitio, non aſſequere.

Pergo nunc ad aliud reconditioris tuae theologiae caput; namque ubi recenſes varia dogmata Andreae Oſiandri haeretici, iſtud homo perſpicax non praetermittis; *hoc erroneum dogma ceteris admiſcuit quo aſſerit Chriſtum, etiamſi per primi parentis peccatum non fuiſſet perditum genus humanum, naſciturum tamen nihilominus fuiſſe.* Ἀμάθεια θράσος φέρει, ait vetus auctor, et tua te inſcitia tam gravem alienorum dictorum cenſorem reddit, Thuane. Hocce ergo quod in Oſiandro notas inter haereſes reponis? nae tu homo es in theologicis infantiſſimus, qui, ſi ſcholas illas vel a limine ſalutaſſes, audiiſſes graviſſimos doctores ea de re varie ſentientes, ſalva fide Catholica. Imo vero id ut addiſcas, Thuane, Catholici viri optimi cenſent exaggeratam Dei erga genus hominum bonitatem eo probari, quod etiam venturus in orbem eſſet, quamvis nullum primi parentis ſubeſſet crimen morte expiandum. Depone infulas, homo prophane, nec de rebus quae captum tuum ſuperant diſſere, ne, quemadmodum olim Phormio coram Annibale de rebus bellicis diſputans eſt deriſus, ita te poſteris, tam inſulſe de theologicis rebus ſcribentem, ſubſannandum propines.

Lib. xiv. Et elucet tua illa doctrina, Thuane, cum de ſacris precibus lingua vernacula conceptis judicium tuum interponis. Cum enim Davidis pſalmos Gallicis expreſſos verſibus Haeretici quidam Lutetiae canerent, *Id ſacer ordo*, inquis, *aegerrime tulit, quod eam inventam eſſe rationem dicerent, qua ſacra publica, vetuſtiſſimo inſtituto a Romana eccleſia matrice accepto, lingua Latina peragi ſolita, nunc eo ſermone expreſſa quem quivis e vulgo caperet, contemnere plebs aſſueſceret.* Quae tu non modo imperite, ut ante dicebam, ſed etiam maligne tuo more: Dum jejuna pietatis defenſione cauſam eccleſiae prodis. Cur enim ſubticuiſti, praevaricatoris in morem, quae dicenda fuerant maxime, nec dubium quin a ſacro ordine et graviſſimis theologis dicta fuerunt, pro retinendo veteri precandi ritu et prohibendo illo novitio ac prophano? Semper enim hoc ſolemne fuit Haereticis, ut ejuſmodi cantiunculis plebeculae demulcerent et aures et animos, et ab eccleſiaſticis hymnis avocarent: Hoc Paulus Samoſatenus, hoc Arius, hoc plerique alii factitarunt, hoc denique poſt tot alios Clemens Marottus infamis pſaltes noſtro aevo tentavit; hominis prophani verſiculos longe omnibus ſcripturae tranſlationibus quas eccleſia vetus eſt venerata, Sectarii nuperi praetulerunt. At Thuanus, ut ordini ſacro expoſtulanti de vernaculis illis precibus inſcitiae notam inurat, *Vetitum*, inquit, *alia lingua preces concipi quam Latina, ne quivis e vulgo caperet, itaque plebs contemnere aſſueſceret.* Quae ut una cauſa ſit, tamen cum ea maxime utantur qui eccleſiae Catholicae invidiam conflare volunt, cur ſolam perfidus praevaricator a ſacro ordine allatam fingit? Aliae ſunt et plurimae et graviſſimae cauſae cur in ſacris ritibus vernaculae linguae locus non ſit datus, quas nec ignoraſſe Thuanum credo, et hic afferre nihil opus eſt.

Lib. ix. Jam excutiamus quae de Simone Portio dicit uſpiam, *Nonnihil dum Ariſtotelicae doctrinae plus juſto tribuit, in diſputationibus de anima et mente humana Pomponatii ſui culpae affinis creditus eſt.* Unde autem tibi nova hac incuſſa eſt religio, Thuane, ut quem concilio Lateranenſi, hoc eſt, graviſſimo eccleſiae totius decreto damnatum eo nomine ſcias, extremo ſtylo perſtringere vereare? Sed profecto neceſſe eſt ut, cui improbantur quae probarit eccleſia, eidem probentur quae improbarit.

Lib. lix. Quanquam aliquando vult videri Thuanus eccleſiae decretorum vindex: Meminerat ab ea olim proſcriptos flagellantes quoſdam haereticos: Itaque exarſit gravius pro eo quo eſt in res ſacras zelo, et debacchatus eſt in ſupplicationes illas ad quas interdum nonnulli ſaccis operti poenas flagellis de ſe ſumunt. Ne verere, Thuane, ne putemus te de illis unquam fuiſſe, quos velatos aliquando Lutetiae vel Tholoſae vidimus per ſacros quadrageſimae dies templa obeuntes: Putent haec tibi, ſat ſcio, cui non aegre perſuaſit Calvinus cilicium, cinerem, diſciplinam, veteris legis inanes fuiſſe ceremonias, novitate ac libertate legis evangelicae abolitas: Itaque homo prophanus καὶ κηνώδης collegia illa ſive φρατρίας, diverſis ſaccorum diſtinctas coloribus, cum veteris circi factionibus praſinis vene-

2 tiſque

tiſque confert: vere hoc, ut omnia, dixit Apoſtolus, immundis omnia immunda, addo et prophanis prophana.

Quod ſi quis Thuano ſimilis ψυχικὸς ſcire ſe negat, quid interſit inter veteres flagellantes haereticos, et eos qui nunc ſe ultronea illa cruce onerant, habet e Jeſuitico ſodalitio Gretſerum qui hoc eum cumulatiſſime docebit. Interim me Thuani monent ſcripta quam vere ſit ab Alcuino Caroli magni doctiſſimo praeceptore dictum, diſciplinam quaſi diſplicinam eſſe nominatam.

Venio ad alia duo graviora mataeologiae Thuanicae capita; eorum alterum eſt lib. xxxv. in quo accurate, quanquam ſub alterius perſona, congerit Thuanus quaecunque unquam ab impuris Haereticis ſunt contra coelibatum ſacerdotum excogitata: Allegatur veteris ſacerdotii Aaronici libertas, laudantur apoſtoli conjugati, excitatur Paphnutius e concilio Nicaeno, gravis ejus ad patres habita oratio celebratur, non omittitur epiſtola Dionyſii Corinthii ad Pinytum; referuntur execrationes nebulonum quorundam in Calixtum papam, auctorem, ut aiunt, coelibatus eccleſiaſtici: Denique, ſi Thuani locum illum communem legunt miniſtelli Genevenſes, habebunt calumniarum plus ſatis quibus horam ſolidam auditores ſuos detineant. Nec puduit hominem non penitus antiquitatis ignarum has nugas proponere, quas confutare poſſit quiſquis theologiam vel a limine ſalutarit? Denique adeo tranſverſum egit maledicendi libido, ut quae ad haec impurorum hominum deliramenta centies ſunt reſponſa, maligno ſilentio ſuppreſſerit. Lib. xxxv.

Alterum, et id ſane perinſigne theologiae Thuani caput eſt, lib. xxviii. Ubi ab Eſpencaeo et aliis quos vehementer laudat ſtatutum ait, *Ut ſanctae trinitatis effigies, tanquam ſacrae ſcripturae, conciliis et veterum patrum teſtimoniis prohibita, tollatur: Sanctorum imaginibus non coronae, ſerta, veſtes imponantur, non candelae accendantur, non thura incendantur: In ſupplicationibus minime geſtentur, ex altaribus tollantur, in iis ſola crucis effigies reſervetur.* Et vero tantopere arriſit Thuano id decretum, ut qui ei obſtiterunt homines praefracti ſint ab eo judicati. Sic enim habet: *Nicolaus Mallardus collegii theologici Pariſienſis decanus interceſſit; et quamvis quaedam pravo more irrepſiſſe non diffiteretur, tamen omnem illum imaginum cultum retinendum contrario ſcripto praefracte aſſeruit, et ita re infecta diſceſſum eſt.* Tuo quidem maximo dolore, ſat ſcio, Thuane, qui ſi in eo conventu judex fuiſſes, nae, quo es in idololatriam zelo, ſacram in eccleſiis imaginem jam nullam haberemus. Et mirabare nuper Eſpencaeum collegio cardinalium excluſum, et neſcio quam hujus repulſae cauſam e legenda ferrea petitam canebas, homo vaniſſime, qui vel imprudens hic agnoſcis hominem plus aequo ſibi tribuentem, dum a Catholica opinione receſſit, impegiſſe in iconoclaſtarum errorem, quos non ſtatim flammis donaſſe ſacras imagines accepimus, ſed primum quidem ſtatuiſſe, ut in ſublime tollerentur, ne jam eis oſcula libare cuiquam liceret. Nemo repente fit improbus, nec omnes ſtatim nequitiae ſuae fraudes haereſis exerere conſuevit. Lib. xxviii.

Et eodem illo tuo genio, Thuane, tranſcripſiſti nefarium edictum quo Haeretici pietatem omnem ac religionem Bruxellis ad tempus eliminarunt, ubi haec inter cetera: *De abominabili reliquiarum et imaginum cultu, unde ab avaris ſacerdotibus credulae plebi pernicioſe impoſitum ſit, &c.* Tum varia congeris quae ab iconomachis hujus aevi jactantur, neque vocula intercedis. Quamobrem qui haec quae a me ſunt e ſcriptis tuis excerpta leget, aut a te negabit eſſe ſcripta, aut Thuanum eſſe Catholicum negabit. Lib. lxxiv.

CAPUT XII.

Malignae aliquot Thuani fraudes.

Quanquam ea quae hactenus ſunt a nobis in hiſtoriam Thuani notata, ſole ipſo clarius oſtendunt nihil ab eo eſſe bona fide narratum, ſed omnia quae de Catholicis ſcripſit adulterata eſſe odio, quae de Haereticis caeco in eos amore corrupta eſſe; tamen, ut multorum deſiderio fiat ſatis, nonnullas adhuc hominis technas prorſus illiberali dignas mancipio aperiam. Etenim cum certum haberet ac conſtitutum, et Haereticorum favere opinionibus, et tamen inter Catholicos cenſeri, rationem quandam excogitavit qua, veluti de genere amphibiorum, nunc harum nunc illarum eſſet partium. Nam perſaepe Thucydidis aut Livii in morem conciones et bene longas et elaboratas ſcripſit, eaſque haereſeon propugnatoribus aſcripſit, quibus novarum opinionum firmamenta rationeſque omnes qua potuit vi dicendi perſuadere conatus eſt; neque unquam veneno illi, quod quaſi aureo vaſe lectori propinavit, antipharmacum ullum appoſuit. In rem quaeſo praeſentem, quod aiunt jureconſulti, veniamus; et uno alterove exemplo propoſito fraudem hanc retexamus.

Bohemos pro communione ſub utraque ſpecie ita perorantes quodam loco inducit, ut veteres Huſſitas vel Wicleffitas ex inferis evocatos triumphare credas: Nullus apud illum eſt Lib. ix.

eſt qui Bohemorum legatis quidquam reſpondeat, nullus qui pro eccleſiae decretis contra Haereticorum naenias dicat. Quod cum agit quid aliud molitur quam ut veritas mendacio cedat, et imprudenti lectori haereſis ſuaviter inſtilletur?

Lib. XVI. ALIUS locus apud eundem eſt in quo principum Proteſtantium oratores ex Germania Lutetiam deducit, quo innocentiae Annae Burgi Lutherani ceterorumque novatorum apud regem Henricum ſecundum patrocinentur. Quo ſane artificii genere Thuanus belliſſime refert capitalem generis humani hoſtem ea perſaepe dicentem per arreptitios quae ipſe dicere nunquam auſit. Sic quae concepit animo Thuanus in eccleſiam Romanam et Catholicam religionem, concionibus illis ſuis quas Haereticis aſcribit, ſubdole homo nefarius inſerit; licet vix unquam ita dolos ſuos conſuat, ut aciem fugiant hominis mediocriter attenti. Certe quidem Thucydides et Livius, quos ſibi, ut videtur, ad imitandum propoſuit, bona fide quid ultro citroque dictum reſponſumque fuerit in ſuis illis concionibus explicant, maximeque cavent ne qua putentur praejudicata opinione a vero deflectere: Pudeat hominem in eccleſiae caſtris merentem ſtipendia, quaſi perfugam ita fidei hoſtibus in omnibus favere, ut pro eis ſemper, contra eos licet manifeſtis et erroribus et flagitiis implicatos nunquam dicat; an vero ita ſe res habeat accurate diſpiciamus.

TETERRIMA fuit poſt fundatum imperium Gallicanum Amboſiana conjuratio, a perfidis hominibus ſuſcepta, qui, religione Catholica ejerata, nullo jure, nulla auctoritate ad arma convolantes ex diverſis Galliae partibus ſtatuerant, rege Franciſco ſecundo aut occiſo aut in ordinem redacto, omnia miſcere. Renaudius, Calvini fautor ſi quis alius, idem hujus nefarii conſilii princeps. Pro ſuperi! quae in hoc audaciſſimo facinore non tam deſcribendo, quam obſcurando Thuanus eſt commentus! Nihil in regem tentatum, omnia conjuratorum conſilia in ſolos Guiſios conſpiraſſe, aliud cogitaſſe nihil quam ne Gallia Lotharingorum jugo ſerviliter premeretur. Interea ut ſibi liberum campum aperiat ad vituperandos impune Guiſios, Renaudium perorantem inducit ad praecipuos factionis duces, et rem ab ovo, quod aiunt, deducentem; ubi ſane cum verbis certant mendacia, quae ſi urgere ſingula velim, vereor ne mihi Renaudium opponat militarem hominem et talium rerum minus peritum. Nam, ut olim principum Romanorum ad ſenatum vel populum orationes notis excipiebantur fideliter, ita mihi videre videor Thuanum Renaudii latus obſidentem, et ſuaviſſimam illam concionem e dicentis ore ſcriptis mandantem; qua Renati Lotharingi cum Carolo Burgundo bella, Antonii cognomento Boni, (quod ille tamen omiſit, ut ille alter inimicum ſuum Piſonem, Frugi, quod ei cognomen erat, addere noluit ne laudaret, ita bonae fidei ſcriptor Thuanus obvolvit ſilentio, ne quem de illa familia celebraret) Antonii, inquam, illatas Haereticis clades, quanquam eas callido artificio elevat, Claudii Guiſii in Gallias adventum, Franciſci varias expeditiones exequitur, ita tamen ut eis laudem omnem maligne adimat. Ingenioſus homo invenit, quî eadem opera poſſet et omne malevolentiae quo tumebat virus in Guiſios evomere, et velo quaſi oppanſo conatum Haereticorum longe omnium flagitioſiſſimum tegere. Nihil agis, Thuane, jam veritas fidem occupavit: Nemo neſcit qui ſenſus animorum in eis fuerit, quos Renaudius ex condicto ad eidus Martias anni MDLX, Amboſiam evocarat. Cohorruit orbis univerſus tanti ſceleris perlato quaquaverſum nuncio; facileque intellectum eſt hunc eſſe primum fructum haereſeos, quam ſuperbia genuit, aluit crudelitas. Jam Lutherus Germanica ſervitia in dominos armarat; reſtabat hoc etiam Calvino, ut Gallos, contra ingenium gentis, in Chriſtianiſſimos reges ſuos vano libertatis titulo cogeret.

Lib. XIV. AGE, nunc alias Thuani fraudes excutiamus. Andelotus Gaſparis Colinii frater, Gallici peditatus praefectus idemque haereſeos fautor acerrimus, auctoritate qua plurimum poterat incurabili quadam ſerpigine milites inficiebat. Evocavit eum ad ſe Henricus rex optimus, monuit perhumane ne ſe aliosque perditum iret: Rediret ad eccleſiae caſtra. Hic, quaſi Sebaſtianus quiſpiam coram Diocletiano ſiſteretur, ſic eum nobis Thuanus glorioſum ſuae fidei confeſſorem magnificis verbis exhibet: *Summa fiducia, ut erat vir elato animo, juxta Calvini doctrinam, minime ſecundum regis votum, reſponſum dedit: Quin etiam majore quam antea fiducia haec addidit, ſe in cauſa religionis fucum Deo facere non poſſe; corpus, opes, dignitatem, in regis eſſe poteſtate; animam ſoli Deo, qui dedit illam, ſubjacere, cui proinde in hac cauſa, ut potiori domino, parere neceſſe habeat.*

QUID unquam ab apoſtolis ipſis dictum conſtantius furenti in Chriſtum ſynagogae? aut vero quid obſtat quin hoc Thuani praeconio elatus ad ſuperos Andelotus in divorum numero reponatur? Flagitioſiſſimus ille mortalium, digniſſimuſque fratribus ſuis Gaſpare et Odeto; cui de ſacerdotum auribus contextus torques, quovis conchyliato nobilior, ut aiebat, e collo pendebat, qui, turbinis inſtar aut potius furiae cujuſpiam tartareae in morem, quocunque pedem intulerat Catholicos mactabat, aras priuſquam everteret ſacerdotum ſanguine imbuebat, eccleſias inflammabat, ſacros calices conflabat, aſſervatos maxima religione ſanctorum cineres in auras ſpargebat. Hunc tibi tutelarem divum aſciſce, Thuane, hunc tuis in haereſi confirmandis ad imitandum propone, illis ejus conſtantiam, quoniam

niam eo verbo ſaepe tibi abuti placet, praedica: Eum etiam, ſi voles, Calvini, nec enim Chriſti, confeſſorem immortalitati conſecra: Sciant poſteri quam ἀντιφραστικῶς veſtibulo hiſtoriae tuae affixa ſint illa duo emblemata Ἀληθείας et Παῤῥησίας; verius iis ſubſtituiſſes Ψεύδους et Θράσους: convenientius hi duo Limentini Dii farraginis tuae hiſtoricae limen obſediſſent; adeo tuus ubique ſtylus in mendacia projectus audacter eſt, ut aliud nihil propoſitum habere videatur, quam ut proborum hominum ruina improbos evehat.

Et riſi ſane, ea percurrens quae tu eidem hiſtoriarum tuarum veſtibulo praefixiſti ex Luciano et Polybio. Quam enim religioſe id praeſtitiſti, quod te illi docuerant? In hiſtoria nullo affectu privato duci, ſed virtuti laudem decernere etſi ea in hoſte reperiatur, vitium vel in amiciſſimo deteſtari. Itaque viſa mihi tua hiſtoria eſt inſtar pyxidis, quarum pleraſque apud pharmacopoeos cernimus, quibus inſunt affixi tituli perelegantes, et earum fere rerum quae ab ultimo oriente curandis corporibus devehuntur, quarum tamen praeter epigraphas nihil repraeſentant. En tibi alia hujus fraudis argumenta.

Ierat in Braſiliam Villagagno, haereſis miniſtros non paucos ſecum adduxerat, ut Lib. xi.
erat tum Calvini ſectae addictiſſimus. Vix octo menſes in illa ora cum eis tranſegit; in Galliam rediit, quodque ipſi utilius fuit, ad eccleſiam Catholicam ſeſe retulit. Tu vero, Tite noſter, cujus in ore et corde ſcilicet Ἀλήθεια καὶ Παῤῥησία ſeſſitant, quid ais? Unde tam repentina in Villagagnone mutatio? Ecquos doctores Catholicos in Braſilia audierat, qui Sectariorum cum pari improbitate inſcitiam aperirent? Tu haec tantum obiter: *Villagagno a cardinali Lotharingo, ut creditur, per literas monitus Genevenſes miniſtros male a ſe habitos dimiſit.* Quae ſane paucula verba vix a te veritas extorſit. Quanquam ſi quid in te ingenui hominis fuiſſet, cardinalis Lotharingi hac in re pietatem dilaudaſſes, qui devium a fide Catholica in eccleſiam revocaſſet, *Conveniens homini eſt hominem ſervare voluptas.* Niſi forte, omnium religionum homo, nihil intereſſe putas quam quiſque profiteatur, et quacun-
que via ad tam grande ſecretum, ut aiebat ille, perveniri. Sic Themiſtius gentilis philo- Orat. Conſul.
ſophus Valenti perſuadere conatus eſt, divinum numen homini impervium hac opinionum varietate delectari: Catholicorum alia mens eſt, ſenſus alius, quibus ut arca ſalutis unica eſt, ſic indubitatum eſt illos qui ab ea extorres fuerint, ſpei etiam exortes eſſe. Sed ad Villagagnonem redeo, qui ſuae ad eccleſiam reverſionis cauſas ſcripto evulgavit, quas tu non neſciviſti; eas ſi forte oblitus, et veritatem ferre potes, de me audi. Fucum fecerant primi haereſeos miniſtri Villagagnoni, homini minime malo, et qui ceteros ex ſe metiretur; nam praeter purum Dei verbum, eccleſiae reformationem, benevolentiam mutuam, aliud crepabant nihil: Accedebat oris, totius corporis, ad modeſtiam conformatio: Diceres illos ipſos eſſe Manichaeos quos ſanctus Auguſtinus olim in confeſſionibus ſuis depingebat: Itaque Villagagno, homo tum rerum divinarum parum intelligens, quod pleriſque etiam aliis contigit, prima illa haereſeos congreſſione dejectus eſt. Speravit ſe veritatem apud nuperos illos Gnoſticos inventurum quam Catholici nondum praeſtitiſſent. Sed ut Alexandrinus Clemens memoriae prodidit Aegyptiorum templa propylaeis pulcherrime ſubſtructis varioque marmore incruſtatis exornata eſſe; in quae ſi penitius infres, crocodilum, aut felem, aut hircum, aut quod aliud foediſſimi animalis ſimulacrum invenies: Ita prorſus ſub praeclaro illo ſactimoniae velo meram reperit Villagagno hypocriſim, avaritiam, libidinem, ambitionem, quibus offenſus ſeſe ad eccleſiae ſinum retulit. Haec tu veritatis et libertatis amator, Thuane, cum ſcires optime, maligno ſilentio ſuppreſſiſti; veritus ne quid laudis ex eo eccleſiae Catholicae accederet, neu qua vocula de fratribus in Chriſto Calviniſtis male merereris, ſi eorum orgia Braſiliana, de quibus fuſe vereque Villagagno, propalares.

Sed quo etiam ſpectaſſe putem Thuanum cum Joannis Lerii hiſtoriam hac de re ſcrip- Lib. xi.
tam mirifice laudat. *Scripſit*, inquit, *ſumma fide ac ſimplicitate.* Anne hoc eſt quod aiunt, Corvus corvo ſuaviter crocitare videtur? Neque adhuc quidquam reperi ex officina Haereticorum depromptum, quod Thuano non ſummopere arrideret. Itaque ut Lerii haeretici probat hiſtoriam, ita Andreae Theveti Catholici hominis de eadem re ſcriptos commentarios dici non poteſt quantum deprimat: *Cum vix literas ſciret Thevetus*, ait, *abjecto cucullo ex monacho celeberrimus planus factus eſt.* Sed unde repente tantum aceti Thuano homini ſuaviſſimo? Amiculos ſuos Lutherum, Bucerum, Ochinum, Petrum Vermilium, innumerabiles alios apoſtatas non a fide modo, etiam a religioſo ſtatu, quos ſciebat abjecto cucullo in nonnarum amplexus ruiſſe turpiter, nunquam vocula pupugit: Thevetum cur unum tam graviter exagitat? Sed, opinor, hac ſe Thevetus moleſtia liberaſſet, et Thuano benevolo uſus eſſet, ſi Catholicam cum aliis apoſtatis ejeraſſet; quod in eccleſiae caſtris ſtetit, hinc illae graves in eum Thuani querelae.

Transeo ad aliud malae fidei in Thuano non obſcurum argumentum: Georgium Lib. iii.
quendam Sophocardium concionatorem Lutheranum ex Scotia huc ad nos advocat, divinum prorſus hominem, qui cum jam ad palum ſtaret, pyrae impoſitus, repente alta voce, quae ab omnibus ſit exaudita, praedixit quae a Deo ſuae innocentiae vindice brevi tempo-

re ſumendae eſſent poenae de cardinali Santandreano: *Nec vaticinio defuit exitus*, inquit Thuanus. Sic alio loco Annam Burgum praeſago ſpiritu narrat Antonio Minario praeſidi praedixiſſe, quae deinde comprobavit eventus. Quis jam ergo Lutheranis faceſſat moleſtias, quos tam praeſens numen ſibi praecipuae curae eſſe oſtendit? Aliis merces tuas et λήρους defer, Thuane: Aliis narra quod te video magno apparatu verborum facere, Sophocardium in carcere, eodem quo obiit die, coenam dominicam ex ritu Lutheri celebraſſe: Egregiam vero laudem, ſi Catholicus es, obſtinato defers homini, qui, ne quidem ultimo illo quo vixit die, a flagitioſo ritu voluit abſtinere. Sed tu non σοφοκάρδιος ſed μωροκάρδιος es, ſi prudentibus perſuaderi putas poſſe, eum qui ad mortem uſque excucullati apoſtatae doctrinam et improbiſſimam et impuriſſimam mordicus tenuerit, habuiſſe ſupplicii ſui in Catholicos Deum ultorem.

Nec vero praetermitti debet dolus alius, Thuano perquam familiaris. Obſervatum enim eſt, pleriſque ſcriptoribus haereticis, quos nunquam ſine praeconio nominat, unum alterumve Catholicum doctorem interdum ab eo adjectum eſſe. An vero forte de eo dici debet, quod olim S. Hieronymus in Evagrio Pontico Origeniſta graviter reprehendit? Qui, ut fidem verbis ſuis aſtrueret et haereſis ſuae fautores pro gravibus et ſanctis viris venditaret, ſancti Joannis anachoretae vitam ſuis libris praefixit: Ut venefici, inquit ex Lucretio, *prius oras pocula circum Contingunt mellis dulci flavoque liquore.* Niſi forte huc etiam ſpectavit Thuanus, ut, pauculis interdum Catholicis doctoribus jejune laudatis, eccleſiae Catholicae paupertatem et inopiam apud nos doctorum hominum prae multitudine maxima Haereticorum, quos vulgo doctrinae nomine commendat, oſtenderet.

Jam vero, quorſum illud quod ubique Sectarios omnes communi Proteſtantium nomine complectitur; et quod hactenus ſectatorum Lutheri proprium fuit, nunc etiam cum Calviniſtis communicat? Anne Thuanicum ſive ſubdolum hoc aliquid ſubolet? Sic opinor; voluit Thuanus ſuadere imprudenti lectori jam Calviniſtas et Lutheranos eodem et nomine et dogmate conſociari, neque jam niſi forte de rebus parvulis diſſidere. Qui ſi bona fide ageret, divideret nominibus quos ſcit et ſententiis et animis toto coelo diſſidere. Tentarunt ante eum idem alii, ut junctos opinionibus Sectarios omnes, quaſi manu facta, furioſius cum eccleſia Catholica committerent. Sed nunquam eveniet, ſat ſcio, ut gigantes illi Calanam turrim in Deum ſubſtruentes, idem aut ſentiant aut loquantur. Lupis et agnis quanta ſortito obtigit, imo longe major, inter illos diſcordia eſt.

Lib. LXXIII. Referendum illud quoque inter illiberales Thuani ſutelas cenſeo, quod in Rupellae obſidione deſcribenda habet: Eo enim loci, fateor, primum graviter invehitur in miniſtros quoſdam, qui pro concione vulgo clamarent hoſtibus in eo bello impium eſſe parci. (In Scorp.) Sed mox ſcorpii in morem cauda venenum fundit, et, ut loquitur Tertullianus, *arcuato ferit impetu*; nam addit: *Cui ſimilem opinionem a communi ſenſu humanitatis abhorrentem, contra belli jura et publicam fidem, ſciſſa factionibus Gallia, etiam noſtri theologi Lutetiae et in praecipuis regni urbibus, pari temeritate, haud ſine magna ſacri nominis infamia, his ultimis temporibus defenderunt.* Ut non tam Calviniſtas ſuos quam noſtros theologos hic ſuo more voluiſſe carpere videatur. Sed haec de plurimis pauca in priores Thuani libros adnotaſſe ſufficiat, nam facilius longe eſſe duco ſtabulum Augiae expurgare, quam omnia hiſtoriarum Thuani et menda et mendacia exhaurire.

Quae Photius in Bibliotheca de Philoſtorgio hiſtorico et Ariano ſcribit, conveniunt optime Thuano: ἱστορεῖ ἐναντία σχεδὸν ἅπασι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικοῖς, ἐξαίρει τοὺς ἀρειανίζοντας ἅπαντας, λοιδορίαις πλύνει τοὺς ὀρθοδόξους· ὡς εἶναι τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μὴ ἱστορίαν, μᾶλλον ἀλλ' ἐγκώμιον μὲν τῶν αἱρετικῶν, ψόγον δὲ γυμνὸν καὶ κατηγορίαν τῶν ὀρθοδόξων, ἀνὴρ πάνυ ψευδολόγος. *Narrat fere contraria omnibus eccleſiaſticis hiſtoriis, laudibus extollens quos novit Arianiſmo infectos, et convitiis orthodoxos perfundens: ut eſſe hoc ejus opus non tam hiſtoria videatur, quam Haereticorum laudatio, cum nuda et mera vituperatione atque accuſatione Catholicorum, &c.* Si pro Arianis ſubſtituas Lutheranos et Calviniſtas, exiſtimes Photium de Thuano locutum eſſe.

Sententia

Sententia haec praetoris praefecturae Pariſienſis primum typis vulgata fuit Pariſiis, apud Durand 4to. 1614; et poſtea ad calcem Commentariorum de Vita Thuani Genevae editorum anno 1620, cum monitione lectori ei adjuncta.

SENTENTIA PRAETORIS PRAEFECTURAE PARISIENSIS, *adverſus famoſum libellum inſcriptum, In* JAC. AUG. THUANI *Hiſtoriarum libros Notationes, auctore* JO. BAPTISTA GALLO.

UNIVERSIS praeſentes literas inſpecturis, LUDOVICUS SEGUIERIUS eques, ſancti Briſſonis baro, Realſii et S. Firmini dominus, conſiliarius regius, nobilis ordinarius cubiculi regii, praefecturae Pariſienſis praetor, S. D. Notum facimus, quod hodie poſtquam ad nos retulit regius in hac curia procurator, poſtremis Francofurtenſibus nundinis quoſdam hujuſce urbis bibliopolas attuliſſe famoſum libellum inſcriptum, IN JAC. AUGUSTI THUANI HISTORIARUM LIBROS NOTATIONES, AUCTORE JO. BAPTISTA GALLO JC. impreſſum Ingolſtadii, anno praeſenti milleſimo ſexcenteſimo decimo quarto, apud Eliſabetham Angermayrinam: Nos, viſo dicto libello et concluſionibus dicti procuratoris regii, dicimus, quod dictus liber, quia pernicioſus eſt et multa continet ſeditioſa adverſus tranquillitatem publicam, pacificatoria edicta, ac denique plenus eſt impoſturarum et calumniarum adverſus magiſtratus regios, ſuppreſſione damnabitur: Prohibemus ac vetamus ne quis bibliopola aut typographus eum recipiat aut retineat, ejuſque copiam ulli faciat, neve eum imprimat, imprimive curet, aut vendat; qui ſecus faxit mulcta quingentarum librarum Pariſienſium, ac praeterea corporis poena emendabit. Atque hanc noſtram ſententiam procurator regius librariorum ſyndicis ſignificari curabit, ut per ſyndicos cunctis librariis et typographis notificetur, neque ullam ignorationis cauſam illi praetexant, et intra octo dies omnia quae habent dicti libelli exemplaria ad actuarium noſtrum adferant, eadem poena in minime parentes indicta. Dictique ſyndici librariis ac bibliopolis ſententiam noſtram ſignificatam fuiſſe certum faciant procuratorem regium; ſin ſecus, nomine proprio privatoque ipſi caſtigabuntur. In cujus rei fidem nos praeſentibus literis ſigillum praefecturae Pariſienſis apponi juſſimus. FACTA et data per HENRICUM DE MESMES, Irvallii dominum, ſacri conſiſtorii conſiliarium, et civilem urbi propraefectum, die ſabbathi VII Junii, anno S. milleſimo ſexcenteſimo decimo quarto. Signatum;

DROUART.

LECTORI.

NESCIO quis fanaticus JO. BAPTISTAE GALLI nomine ſeſe nuper involvit, oeſtroque ſatanico percitus calumniarum et mendaciorum virulentiſſima rabie paginas aliquot infecit, quas ſuperioribus nundinis Ingolſtadienſes typographi, qui foedum ingenii monſtrum protinus abominari et corrumpere debuerant, circum quaeſtus et officinas exponere maluerunt. Itaque fallaci titulo proſtabant quaedam in Jac. Auguſti Thuani Hiſtoriarum libros notationes; intus autem convicia, impoſturae, technae omnes ſycophanticae ad optimi viri famam, ſi licet, labefactandam flagitioſiſſima conjuratione conſpirabant. Sane Thuanus, illuſtriſſimis ampliſſimiſque ortus parentibus, ſummis ingenii judiciique dotibus divino numinis beneficio cumulatus, rem omnibus olim ſeculis profuturam, temporum ſuorum hiſtoriam compluribus libris pertexuit. Verum ea tempora inciderunt, quibus ſententiam aperuiſſe veritati conſentaneam modeſtiaeque adfinem, maximum fuit ſcelus. Is ergo pravas de rebus ſacris opiniones, quas obtentu religionis nefarius quiſque conceperat, exoſus, in ipſa quidem ſectarum capita, velut in publicae quietis conturbatores regio magiſtratuum gladio cauſa cognita animadvertendum eſſe cenſuit. At poſtquam id malum, populos, provincias, regna integra pervaſit, ea demum non truculenta vaſtatione deleri, ſed potius ſanctis adhortationibus et caſtigatis morum exemplis coerceri, atque in Chriſtianam concordiam reduci, votis omnibus exoptavit. Quod quum verum rectumque eſſe explicatis rerum toto orbe geſtarum monumentis, ſumma fide, procul odio, procul amore, oſtendiſſet, provolavit e taberna ferali gallulaſcens bubo, qui et exemplorum ipſamet acta, ipſas regum magnatumque epiſtolas ac diplomata, ipſa legatorum mandata, quiſquilias eſſe occineret, ex doliari, quam ſtultiſſime blaterando comminiſcitur, bibliotheca petitas: quum tamen ipſiſſima ſint acta rerum et commentaria, quae duces, epiſcopi, magiſtratus, legati, alii denique viri graviſſimi confecere; quaeque adhuc ſervantur in Thuani bibliotheca, non doliari, ſed inter egregias, quae tota Europa celebrantur, lectiſſima. Illud vero quam ſcelerate et perfide Gallus iſte cucurivit, Thua-

num

num libro ſuarum hiſtoriarum vigeſimo tertio, Franciſco II diram aliquam morbi, quaſi de materno conceptu contracti, infelicitatem exprobraſſe: Cum tamen eo libro Thuanus exquiſitiſſimam operam dederit, ut, aperta vera morbi cauſa, ſicut a praeſtantibus medicis explorata fuerat, demonſtraret impudentiſſimum fuiſſe mendacium, quod in vulgus ſparſerant Baptiſtae Gallo conſimiles bipedum nequiſſimi. Sed quid non fingere audeat damnatae conſcientiae perditiſſimus nebulo, qui Thuano, quod olim deſignatus epiſcopus Carnotenſis, inter eos, qui vulgo Minores Canonici nuncupantur, ſteterit, poſteaque ſacramento conjugali ſeſe obligaverit, crimini vertit, et votum ejeraſſe mentitur. Nempe fatuus Gallus ignorat, aut ſtolide diſſimulat, quod pueri ſciunt, minima illa ſacrorum initia pontificum auctoritate facile diſſolvi: Neque propterea obligatum fuiſſe Thuanum, aut prohibitum, quo minus ſanctiſſimae conjugi fidem daret, ac datam, vitae conjugalis innocentiſſime tranſigendae voto ſanciret; quod eccleſiam ſciviſſe, angelos renunciaſſe, Deum opt. max. ratum habuiſſe nemo ſanus, nemo bonus addubitat. Sciunt Franco-Galli, quod Baptiſta Gallus obſtinata veſania pernegat, Thuanum Catholicae fidei tenaciſſimum, et eccleſiae Romanae, quam ſanctiſſimi apoſtoli Petrus et Paulus ſcriptis ſanguine ſuo conſignatis fundaverunt, religioſiſſimum eſſe cultorem, qui vel tantillum ab ea recedere ſummum ſemper eſſe nefas exiſtimaverit. Apage gallinaceum iſtum deteſtandae proterviae Gallum, de ſterquilinio ſuo margaritam contaminare geſtientem. Vae illis rabulis, qui ſuo patrocinio turpem inficeti Galli cantum excitarunt.

IV.

VIRI ILLUSTRIS

JAC. AUG. THUANI

REGII IN SANCTIORE CONSISTORIO CONSILIARII,

ET IN SUPREMO REGNI SENATU

PRAESIDIS AMPLISSIMI,

COMMENTARIORUM DE VITA SUA LIBRI SEX.

CORNELIUS TACITUS IN VITA JULII AGRICOLAE.

PLERIQUE SUAM IPSI VITAM NARRARE, FIDUCIAM POTIUS MORUM, QUAM ARROGANTIAM, ARBITRATI SUNT. NEC ID RUTILIO ET SCAURO CITRA FIDEM, AUT OBTRECTATIONI FUIT. ADEO VIRTUTES IISDEM TEMPORIBUS OPTIME AESTIMANTUR, QUIBUS FACILLIME GIGNUNTUR.

CAIUS PLINIUS, EPIST. XVI. *LIB.* VI.

BEATOS PUTO QUIBUS DEORUM MUNERE DATUM EST, AUT FACERE SCRIBENDA, AUT SCRIBERE LEGENDA; BEATISSIMOS VERO QUIBUS UTRUMQUE.

IV.

JAC. AUG. THUANI
COMMENTARIORUM DE VITA SUA
LIBER PRIMUS.

NATUS [α] eſt Jacobus Auguſtus Thuanus Lutetiae Pariſiorum VIII Eid. Octobr. circa horam ſeptimam matutinam, in aedibus avitis, quas nunc habitat, anno ſalutis [β] CIↃ IↃ LIII; eodemque [1] die pro eo in ſacro luſtrico CIↃ IↃ LIII.
ad S. [a] Andreae in Arcubus fidejuſſerunt Renatus [b] Rollierius epiſcopus Silvanectenſis, Franciſcus [c] Demié ex nobilitate [d] Lemovica ſenator Pariſienſis, et Margarita [e] Borgeſia Auguſtini patrui [2] uxor: in eoque Jacobi nomen fere gentilitium, quippe ſupra Auguſtinum avum tres ordine Jacobi numerantur, ac maternum, ex voluntate patris renovatum eſt. Aderat Hadrianus item patruus, qui Jacobo Auguſti nomen ominoſum adjunxit. Is magni animi et incorruptae

VAR. LECT. [α] [Prooemio ſequenti, quod in *MSS. Reg. Samm. & Autogr.* legitur, nota haec in *MS. Rig.* praefigitur. *C.*] *Hanc praefationem Nicolaus Rigaltius commentariis de vita Jacobi Aug. Thuani praemiſerat, quam tamen cum typis mandaretur, excudi noluit, quae ex libro manu ſua ſcripto excerpta eſt.*

Decennium jam elapſum fuerat ab editis primum Annalibus; et illorum auctor, qui, mordaci adhuc veritatis hodie tantopere inviſae ſenſu, ſumma ſtatim inter ſuos, et mox foris Romae, malignitate quorundam civium ſuorum iſthic res moventium, ac poſtea in Hiſpania, invidia conflagraverat, obfirmato ad familiarem ſibi conſtantiam contra obtrectationes animo, et magnatibus regni, qui ſe laeſos immerito putabant, placatis, omni ſe moleſtia plane defunctum exiſtimabat; cum ecce famoſus liber Ingolſtadii cuſus, ſed in Francia, proh pudor! natus, partu elephantino prodiit, et ad auctorem ipſum, cum ad Menehildis-fanum cum ceteris a rege reginaque ad motus nuperos componendos delegatus eſſet, a librario Francofurto veniente allatus eſt; quem ille, titulo tantum perlecto, ſuſpicatus id quod erat, ſtatim librario reddidit; nec ſe inſpectione aut lectione deinceps dignaturum eum religioſe promiſit. Is poſtea Lutetiam allatus, cum auctor, nihil de eo apud quenquam conqueſtus, quod religioſe rurſus affirmat, adhuc reipublicae cauſa abeſſet, praetoris Pariſienſis ſententia damnatus ac ſuppreſſus eſt. Itaque nec ei mens eſt infami libello, quem nunquam legit, reſpondere; neque Annales ſuos apologia, quod plerique fecerunt, contra calumnias objectas tueri: ſed quoniam calumniarum putidarum conſarcinatores non contentos in Annaleis dicere, etiam in vitam auctoris ſtylum virulentum ſtringere non puduit, multi ei perſuadere conati fuerant, ut quod in publicae rei gratiam feciſſet, tot annorum et vigiliarum opere conſummato, ſibi ac ſuis privatim minime denegaret: quod tamen ille pertinaciter ſe facturum pernegavit; injurias ſibi praeter jus, tam ingrato ſaeculo, inflictas, ſilentio, patientia, ac contemptu, tranſigere certus, de iiſque ad poſteritatem, quae citra odium et gratiam olim ſuffragium latura eſſet, provocans; de cetero ſecurus, quid maleferiati homines aut in aula noſtra aut foris garriant, modo intus bona conſcientia tutus, eam teſtem perpetuam apud Deum habeat, recte et fide integra navatae in tota illa ſcriptione operae. Mihi igitur, qui viri ad publicam utilitatem nati innocentiam perſpectam habeam, ejuſque dignitatem integram conſervari publicae itidem rei ſummopere intereſſe exiſtimem, memoria repetenti, quae ab illo, de ſe ac rebus ſuis veraci ac minime jactabundo animo plerumque differente, accepi, ea ſcriptis mandare operae pretium duxi: ut de iis ad refellendas calumnias non ſolum apud praeſentis ſaeculi homines conſtet, ſed etiam qui poſt nos futuri ſunt, hinc habeant, unde privatos viri ejus mores et totam vitae domeſticae rationem diſcant, cujus ingenium et candorem ex ipſius ſcriptis ſunt olim ſemper cogituri.

INTERPR. [a] *S. André des Arcs.* [b] *Roulier eveſque de Senlis.* [c] *Demié.* [d] *du Limouſin.* [e] *Bourgeois.*

Notae quae ſequuntur, a P. Puteano in editionis Genevenſis, in bibliotheca regia aſſervatae, margine ſua ipſius manu inſcriptae ſunt. Stylum licet operis magis quam materiam reſpiciunt, emendationes a tanto viro factas hic adjicere viſum eſt; qualeſque ſint, textum cum notis conferendo lector curioſus facile, nec ingrate, videbit. C.

NOT. [1] die Chriſtiano ſacramento tinctus ad S. Andreae in Arcubus

[2] uxor. Praenomen maternum ex voto patris inditum Jacobo, quod fere Thuanis gentilitium fuerat, quippe ſupra Auguſtinum avum tres ordine Jacobi numerantur. Aderat et patruus Hadrianus, qui Jacobum cognominavit Auguſtum. Is magni

incorruptae probitatis vir, primum ſenator Pariſienſis ex ordine eccleſiaſtico, dein libellorum ſupplicum in regia magiſter, cum nondum ea dignitas numero viluiſſet, cum legatus in Hiſpaniam a rege Carolo, qui eum plurimi faciebat, deſtinaretur,[1] praematura morte XVIII poſt annis [α] deceſſit.

INTER majores Jacobus II Mariam [a] Violam duxit uxorem, ex familia, quae tot ſenatui aſſeſſores, et Gulielmum Violam urbi epiſcopum, dedit. Jacobi iſtius frater Guichardus Annam Deganaiam ſororem Joannis [b] Deganaii, a Franciſco Guicciardino toties honorifice memorati, et qui poſtea digniſſimus Franciae cancellarius fuit, uxorem duxit; de cujus cauſa matrimoniali conſultus Nicolaus [c] Boerius, magni nominis, ut tunc tempora ferebant, juriſconſultus, [2] reſpondit conſilio XL.

EXTINCTA deinceps, ſive in alienam tranſlata, familia principali, ſecundo geniti ex equeſtri ordine in togatum migrarunt, in eoque Jacobus III vixit, et ex Genovefa [d] Monia Alemania Auguſtinum ſuſtulit; qui cum ſenatus Pariſienſis praeſes a Franciſco I lectus fuiſſet, paulo poſt obiit, menſe Martio anno CIƆ IƆ XLV. Cumque ad ejus funus, [3] ut fit, invitaretur ſenatus, ampliſſimi ordinis praeſes reſpondit, Auguſtini integritatem ac ſummam virtutem, quibus in ſenatu, [4] dum vixit, excelluerat, meruiſſe, ut non ſolum funeris honor, qui praeſidibus aliis deferri ſolitus eſſet, praeſtaretur, ſed ut in poſterum tanti viri, donec erit juris cultor rectique ſenatus, intempeſtivum lugeat [5] exitum. Atque id in acta curiae eſt relatum. Is porro Claudiam [e] Marlam in uxorem duxit, Erici Marlae Franciae cancellarii, qui cum Bernardo [f] Armeniaco equitum magiſtro ſub Carolo VI indignum in modum anno CIƆ CCCC XVIII Lutetiae caeſus eſt, proneptem, quae Chriſtophorum, ac XXI praeterea, ſeu mares ſeu foeminas, mira foecunditate viginti annorum ſpatio, progenuit.

CHRISTOPHORUS ex Jacoba [g] Tullia Caelia, cum Deganaio jam memorato, quippe quae Dionyſiam ejus ſororem aviam habuiſſet, et Franciſco [h] Olivario item Franciae cancellario, arctiſſima cognatione conjuncta, tres filios ac quatuor filias ſuſtulit,

turi. Proinde nemo a me expectet, ut ad librum publica magiſtratus auctoritate jam damnatum reſpondeam; quia nihil heic ſcribere inſtitui, quam quod ex familiaribus ejus colloquiis ſparſim, cum una deambularemus, variis vicibus didici, et quod ipſe ſe facturum, ſi per malevolorum obtrectationes licuiſſet, ſaepe pollicitus fuerat; ut multa ſingularia toto vitae minime otioſae curriculo ſibi viſa ac cognita, et a diverſis hominibus accepta, quae in univerſae ac generalis hiſtoriae corpus vix commode compingi poterant, quaſi vitam privatam ſcribens, in ephemeridem ſive rerum quotidianarum commentarios conjiceret. Quod cum ille non fecerit, neque vero ſit facturus, ſupereſt ut, quod fructuoſius et uberius praeſtare potuiſſet, id jejunius ac minore cum utilitate per amicos ſuppleatur: ut mihi danda ſit venia, ſi, ne tot rerum magno poſteritatis detrimento memoria periret, audacior in re aliena fui; nec minor fides tribuenda de amico viro ſcribenti, cujus ingenua ac nemini noxia libertas plenam de ſe ac moribus ſuis cenſendi libertatem omnibus fecit. Natus eſt

[β] CIƆ IƆ LIII; quo eodem anno, ſed aliquot poſt menſibus, atque adeo S. Luciae die, aeternae memoriae princeps, Antonii Borbonii et Joannae Labretanae filius, Pavii in Benearni principatu, ſub horam decimam ſerotinam, in lucem, ſine ullo fere matris dolore, editus eſt, et de avi Navarrae regis adhuc ſuperſtitis nomine Henricus dictus; qui poſtea magno Chriſtiani orbis bono apud nos feliciſſime regnavit: eodemque die *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

VAR. LECT. [α] deceſſit. Majores [quod omiſſum voluiſſet auctor, quippe qui quod non ipſe fecit vix ſuum putet] ex Campania noſtra ſive Bria arceſſuntur, ubi in Ceſanenſi comitatu cognominis arx eſt; quam Blanca, Jacobi II et Mariae Violae, ex familia, quae tot ſenatui aſſeſſores, et Gulielmum urbi dedit epiſcopum, filia, dotalem in Angluriorum familiam intulit. Is Jacobus et Guichardum fratrem habuit, qui Annam Deganaiam Joannis Deganaii, a Franciſco Guicciardino toties honorifice memorati, et qui poſtea digniſſimus Franciae cancellarius fuit, ſororem, uxorem duxit. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Viole.* [b] *de Gannay Sr. de Perſan.* [c] *Boyer.* [d] *le Moine des Lallemans.* [e] *de Marle.* [f] *d'Armagnac conneſtable.* [g] *Jacqueline Tuelleu dame de Celi.* [h] *Olivier.*

NOT. [1] praematura morte deceſſit.
[2] reſpondit conſiliorum quae ab ipſo edicta ſunt undecimo. Extincta
[3] ut fit, *delentur.*
[4] dum vixit, *delentur.*
[5] exitum: quod in acta

ſuſtulit, ac [1] ſex alios praeterea qui in infantia eſſe deſierunt. Joannes filiorum major natu, in flore aetatis, cum magnam de ſe expectationem in aula noſtra excitaſſet, morbo abſumptus, Renatum ex Renata Balieta progenuit, et tres filias ex majore numero ſuperſtites; Renatam, quae Joanni [a] Burnovio Cuſſaeo ſenatus Armoricani primario praeſidi; Iſabellam, quae Joanni [b] Longovallio Manicampio Bucoii comitis in Belgio gentili; Jacobam, quae Friderico [c] Hangeſto Argenlio, nupſerunt. Chriſtophorus biennio vix Joanne minor miſerabili caſu per haec bella, cum cognomine filio quem ex Franciſca [d] Alegrina ſuſtulerat, periit. Filiae natu majores, Jacoba vitam monaſticam profeſſa in [e] Malanoviano coenobio, ejuſdemque coenobii antiſtita electa ad paucos dies ſuperfuit. Maria et ipſa in [f] Piſciaceno coenobio primum profeſſa, poſt [g] Claretii in Aulercis monaſterii haud longe a [h] Nogento Retrodi [α] antiſtita. Anna item, quae Philippo [i] Huralto Chevernii comiti et Franciae cancellario; et Catharina, quae Achilli [k] Harlaeo ſenatus Pariſienſis primario praeſidi nupſerant, jampridem ad meliorem vitam migraverunt.

SUPEREST Jacobus [β] Auguſtus, de quo ſermo inſtitutus eſt, qui difficilem admodum [2] infantiam habuit, ut ipſe a nutrice ſua ſe intellexiſſe ſaepius mihi narravit, crebris torminibus cruciatus et inſomnis fere per noctem, ut metus parenteis inceſſerit, ne intenſis et aſſiduis ejulatibus rumperetur. Ad haec pro cibo totum biennium nihil praeter lac accipiens, rejecta omni pulte, a qua deinceps tota vita abhorruit, et, quae in Italia uſurpatur, ex friato pane et oleo polenta; ſolito citius propterea ablactatus, et inde gracilis ac macilentus, ut de vita ejus deſperaretur, donec ad quintum annum pervenit, quo pingueſcere et ſucco coepit turgeſcere, qualis cernitur in tabula a Georgio Veneto illuſtriſſimi cardinalis Caroli [l] Lotharingi domeſtico, qui in proximis aedibus [m] Fiſcanenſibus diverſabatur, depicta: tunc enim ſeptimum annum agebat.

EO factum, ut indulgentius, et negligentius quantum ad animi cultum, domi ſit habitus; quippe qui, dum valeret, ſatis diſcere videretur. Nec interea tamen in illa aetate, quantum in ſe fuit, deſidiae ſe dedidit, in pingendo aſſiduus, ad quod laudabile animi exercitium, omni alio ſive infantiae ſive pueritiae omiſſo oblectamento, natura ferebatur: gentile hoc in Thuanis; nam et Hadrianus patruus, de quo dixi, et Joannes et Chriſtophorus fratres ſcitiſſime pingebant. Ipſe Alberti [n] Dureri praeſtantiſſimi pictoris coelaturas calami ductu ſtudioſe admodum imitabatur, et eodem inſtinctu, antequam ſciret legere, ſcribere didicit. Decimo demum anno literas CIƆIƆLXIII. attigit; ex hac [γ] occaſione mox in ſcholam [o] Burgundicam, quod ea in proximo eſſet, cum

VAR. LECT. [α] antiſtita, hodie adhuc in vivis eſt. Anna *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] Auguſtus cum Maria: de quo *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[γ] occaſione. Joannes Tulenus homo Gallo-belga Lutetiae tunc erat, qui literis Graecis et Latinis egregie inſtructus, etiam Eraſmum puer viderat, et, quo caſu incertum, in aulam delatus, ſive adfectata ſive vera dementia, in epiſcopatu Cameracenſi ſibi fraudem factam dicebat; hoc excepto, bene de literis ac de rebus ſuis ſentiens. Is, cum erudita ſcurrilitate diurnum aureum a Carolo rege meruiſſet, liberaliori vitae aſſuetus, crebro in aedeis patris ventitabat; et, ut induſtriam ſuam ei adprobaret, aliorum in docenda lingua Graeca magnum prae ſe faſtidium ac contemptum ferens, regulas et novorum verborum declinationes ac conjugationes propria manu deſcriptas Jacobo puero porrigebat, cum vix dum legere didiciſſet, et a Graecis inſtituendi eum fecit initium. Poſt annum mox in ſcholam *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Bourneuf Sr. de Cuſſé, premier preſident de Bretagne.* [b] *Longueval de Manicamp, parent du comte de Bucquoy.* [c] *d'Hangeſt d'Argenlieu.* [d] *Alegrin.* [e] *Malenouë.* [f] *de Poiſſy.* [g] *abbaie de Clairetz au Perche.* [h] *Nogent le Rotrou.* [i] *Hurault de Chiverny.* [k] *de Harlay.* [l] *de Lorraine.* [m] *hôtel de Feſcan à Paris.* [n] *Durer.* [o] *le college de Bourgogne.*

NOT. [1] ſuſtulit, ac praeterea ſex alios qui infantium aetatem non exceſſere. Joannes

[2] infantiam habuit, crebris torminibus cruciatus, *dele* ut ipſe a nutrice ſua ſe intellexiſſe ſaepius mihi narravit.

cum Renato Rollierio [a] Renati epiſcopi [1] Silvanectenſis patrini ex fratre nepote [α] miſſus eſt.

Vix annum in gymnaſio fuerat, cum diriſſima [2] febre correptus, et in paternas aedeis deductus eſt. Curabat eum Joannes [b] Magnus, et Gracchus, qui de aegroto deſperantes eum pro depoſito triduum habuerunt. Itaque ex procoetone, in quo jacebat, patris conclavi proximo, in diverſum ab illo cubiculum tranſlatus fuit, cum mater diceret, ſi contingeret eum in illo mori, fore, ut pater eo uti in poſterum nollet. Toto eo tempore, quo a medicis atque a ſuis derelictus fuerat, Gabrielis Maracolia illuſtriſſimae [c] Maracoliorum in Petrocoriis familiae heres, quae negotiorum cauſa frequenter apud patrem itabat, aſſidebat aegroto, et plerumque pernoctabat; et cum a parentibus rogaretur, ne ſe circa puerum jam conclamatum fatigaret, illa et melius de ejus valetudine ſperare [3] reſpondit, et ex ingenui nec ingrati animi indole non inane ſe capere omen dixit, fore, ut vicem aliquando ſuis redderet. Renatam ex Nicolai [d] Andini Mezeriae marchionis matrimonio unicam habebat filiam, quae ſub id Franciſco [e] Borbonio Delphino principi nupſit; et ex iis natus Henricus [f] Monpenſeriae dux, ſaeculi ſui amor, ac breves, proh dolor! deliciae; quem Thuanus devotiſſime coluit, ab illo viciſſim impenſe redamatus.

Post integrum ſeptimeſtre, tanto tempore ad vireis, poſtquam tam periculoſo morbo defunctus eſt, recuperandas opus fuit, in ſcholam reductus, Henricum [g] Monantholium [h] Remis oriundum audivit, et poſtea Joannem Martinum Pariſienſem, ac poſtremo Michaëlem [i] Mareſcotum et Petrum [k] Vallam ex Neuſtria nobileis [4] philoſophos, qui poſtea omnes laurea pro more donati medicinam magna cum laude Lutetiae fecerunt. Monantholius in ſchola [l] Prelaea educatus, et doctrinae Rameae addictus, ad medicinam mathematicas artes adjecit; et in regiorum profeſſorum collegium allectus, ad extremam vitam eo munere egregie defunctus eſt. Eo praeceptore Thuanus arithmetica et geometrica elementa didicit.

Heic autem ſe animadvertiſſe narrabat, a patribus, qui pueros diſciplinae tradunt, graviter peccari, dum, praeceptorum curae confiſi, minus ipſi diligentiae adhibent; cautiuſque facturos, ſi per fidos et appoſitos cuſtodes eos obſervent, nec tempus inutiliter illis perire ſinant; videantque, ne in geſtu et ſermonibus indecenter aut minus modeſte ſe [β] gerant. Id cum negligi ſuo tempore videret, ex eo inceſſiſſe curam alios monendi; et, ſi Deus ipſi hunc votorum cumulum addidiſſet, quod ſero ſed plena menſura ei tributum eſt, in filiorum educatione majorem, quam in ſe factum eſſet, [5] diligentiam adhibendi. Sero ſe literas attigiſſe: ſed nec probare illorum vehemens deſiderium, qui votorum nimii pueros vix quinquenneis ad eas animum appellere jubent; et mirari Quinctilianum, grande [6] Romanae togae decus, qui docendi impotens,

VAR. LECT. [α] miſſus eſt. Petrus Gemellius natione Sequanus Comitatenſis, neque enim aliunde deligi poteſt, in ea primarii moderatoris munere fungebatur. Is, concionibus per quadrageſimam Divoduri Mediomatricum, et poſtea Lutetiae ad Andreae fanum, habitis, famam apud populum, et gratiam apud parenteis ejus, collegerat, ut de filio in diſciplinam ipſi tradendo libenter aſſentirentur. Itaque Jacobus apud illum in ſchola hoſpitium cum Renato contubernali ſumpſit; et uterque, quamdiu in ea fuit, praeceptore camerae, quem vulgo vocant, magna ſuorum incuria et errore caruit. Nam Gemellius theologalis canonici officium in eccleſia Cameracenſi exercebat, et toto fere anno abeſſe cogebatur. Partes ejus Gothofredus Faius ſecundarius gymnaſiarcha, qui proxima contignatione inferius habitabat, aliquando, ſed negligenter, quippe nulla ad id conditione obligatus, ſupplebat. Vix annum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] gerant, et nimia ac ſecreta coaetaneorum familiaritate cerei in vitium flecti mores paulatim depraventur. Id cum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *René Roulier evêque de Senlis.* [b] *le Grand, & le Jay.* [c] *de Mareuil en Perigort.* [d] *d'Anjou marquis de Mezieres.* [e] *de Bourbon prince Dauphin d'Auvergne.* [f] *Montpenſier.* [g] *Monantheuil.* [h] *Reims.* [i] *Mareſcot.* [k] *du Val de Normandie.* [l] *le college de Preſle.*

NOT. [1] Silvanectenſis ex fratre nepote miſſus eſt. *dele* patrini.

[2] febre correptus, in paternas aedeis relatus eſt.

[3] reſpondit, et ex ingenua indole non ingrati animi ſe capere omen dixit. Ea Renatam ex Nicolai

[4] philoſophos, qui poſtea medicinam magna cum

[5] diligentiam adhibendi. Se literas attigiſſe ſerius quidem: ſed nec

[6] Romanae togae decus, qui etiam infantibus erudiendis praecepta condidit; laudabili magis quam felici conſilio, quando quidem ipſe eximiae ſpei filium praecipitatis ſtudiis exhauſtum

impotens, diſcendi infantibus, laudabiliori quam feliciori conſilio, neceſſitatem impoſuit; etiam filio rarae ſpei in exemplum poſito, quem praecipitatis ſtudiis exhauſtum moeſtiſſimus parens extulit; jactura poſteris ſane felici, cujus occaſione nobis edidit admirabile ſpecimen illud eloquentiae, quo eum in ſexto Inſtitutionum volumine inſolabiliter luxit.

MAJOR in Thuano literarum amor, quam robur ingenii et memoriae tenacitas in iis diſcendis ac retinendis, fuit; pluſque adſiduitate et literatorum conſuetudine, quam labore proprio, cujus contentionem natura non ferebat, profecit; libertate ſumma tum vita tota, tum maxime in ſtudiis, uſus; quod jam a prima pueritia quaſi ſui arbitrii relictus, ſuo, [1] non ullius qui poſſet cogere, ductu vitam inſtituiſſet. Ab hoc vehemente amore manavit non minus vehemens erga eos omnes, quorum fama et ſcriptis tota Europa nomen increbruerat, affectus, quos et videre et alloqui jam tum [α] geſtiebat. Cum vero Hadrianus Turnebus ad Godofredum [a] Faium, quem diligebat, ſub id veniſſet, et Thuanus a Faio ad eum ſalutandum deductus eſſet; ex eo tam alte imago celeberrimi viri haeſit, ut, cum paulo poſt in vivis eſſe deſiiſſet, ea dormienti continuo obverſans ex ejus animo nunquam deleri potuerit.

POST quinquennium, ubi e [2] ſchola exiit, Dionyſium Lambinum, et Joannem [β] [b] Pelerinum, qui Ariſtotelem Graece loquentem [3] interpretabatur, in Graecis profeſſorem regium audivit; eodem fere tempore, quo et juvenis illuſtriſſimus Franciſcus [c] Juſtus Turnonius ad eum audiendum aſſiduus erat. Jam Joannes [d] Auratus profeſſioni [γ] renunciaverat, et in [e] Sanvictorianum ſuburbium conceſſerat, quo frequens itabat Thuanus, ex ejuſque colloquiis ſemper inſtructior redibat, de [f] Budaeo, quem ille puer viderat, Germano [g] Brixio, Jacobo Tuſano ſedulo [4] eum percontatus. Hujus etiam beneficio in notitiam P. Ronſardi [5] diſcipuli venerat, cujus jam tum et amicitiam poëtica quadam facultate demeruit, adeo ut cum ultima editione opera ſua recudenda Jo. [h] Galandio mandaſſet, Orphea ei cum honorifico maxime elogio dicaverit. In Jo. Antonii [i] Baifii etiam et Remigii [k] Bellaquei familiaritatem ex eadem occaſione ſe inſinuavit, quam poſtea arctius coluit.

HINC [l] Aurelianum cum fratre patrueli Chriſtophoro Auguſto fere coaetaneo, Auguſtini patrui regii in ſenatu patroni filio, et Renato Rollierio contubernali, ad juris civilis ſcientiam diſcendam profectus eſt; eodem fere anno, quo quartum edictum CIϽIϽLXX.
pacificatorium conditum eſt, et Carolus rex pactas cum Eliſabetha Maximiliani II Caeſaris filia nuptias [m] Mezeriae ad Moſam menſe [6] Novembri conſummavit. Sequens annus in juris profeſſoribus publice audiendis inſumptus eſt: ii erant Joannes [n] Robertus, Gulielmus Fornerius, et, qui nuper [o] Avarico Biturigum huc venerat, Antonius [p] Contius; cujus ſcripta per particulas huc illuc ſparſa, in unum corpus colligi, publicae rei non mediocriter intereſt.

EO anno fatis conceſſit is, quem dixi, Hadrianus patruus; et Catharina ſoror CIϽIϽLXXI.
Achillis Harlaei uxor: et Thuanus Jacobi Cujacii, ex cujus ſcriptis jam tunc in illa aetate

VAR. LECT. [α] geſtiebat. Itaque, quod fere accidit, ut quiſque interdiu expetita noctu per ſomnum ſibi videre videatur; ille ſibi nunc in Italia et in Hiſpania, nunc in Germania, Belgio, et Britannia, per quietem peregrinari, et viros literis praeſtanteis videre ac compellare, tum libros et bibliothecas evolvere, videbatur: et haec ei continuo tota vita, ac praecipue donec iis in parte poſtea perfectus eſt, fuere gratiſſima ſomnia. Cum vero *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] Peregrinum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[γ] renunciaverat, quam Nic. Gulonicus gener exercebat, et in Sanvictorianum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de la Faye.* [b] *Pelerin.* [c] *Juſt de Tournon.* [d] *Dorat.* [e] *S. Victor.* [f] *Budé.* [g] *de Brye & Jacques Touſan.* [h] *Galand.* [i] *Baïf.* [k] *Belleau.* [l] *Orleans.* [m] *Mezieres ſur la Meuſe.* [n] *Robert, & Fournier.* [o] *Bourges.* [p] *le Conte.*

NOT. [1] non ullius qui cogeret, ductu

[2] ſchola exiit, regios profeſſores Dionyſium Lambinum

[3] interpretabatur, audivit; eodem

[4] *dele* eum

[5] *dele* diſcipuli

[6] Novembri perfecit. Sequens

aetate tantam admirationem conceperat, audiendi [1]ultra modum cupidus, relictis ſociis, cum quibus conjunctiſſime vivebat, in [a] Allobrogas iter intendit, cum prius aliquot menſeis Avarici Biturigum commoratus eſſet; ubi Fr. [b]Hotomanum quaeſtiones illuſtreis, quae poſtea editae ſunt, praelegentem, et Hugonem [c] Donellum audivit. [d] Valentiam Segalaunorum, nam Cavarum [e] Avenio metropolis eſt, venit, annum fere ante tumultum Pariſienſem, ubi Cujacius Papinianum ſuum interpretabatur; [2] et cum eo profitebatur Fr. [f] Roaldeſius, et Enimundus Boneſidius.

Heic illi primum cum Joſepho [g]Scaligero, qui Cujacii videndi cauſa ab ipſo invitatus illuc ante venerat cum Lud. [h]Montjoſio et Georgio Burgo, contracta amicitia, quem tunc conſuetudine, et poſtea dum licuit convictu, [3] et in abſentia per literas incredibili ſtudio et affectu per XXXVIII annos indeſinenter coluit: eaque re, quam ſibi ab improbis hominibus exprobrari et vitio verti intellexit, in ſinu gaudet, et palam gloriatur; tantaque ex recordatione ejus nunc etiam voluptate perfunditur, ut contumelias, convitia, calumnias, et pericula et incommoda ab injuſto illorum odio, ſi Deo placet, ob id profecta, ſi detur optio, tam dulcis et honeſtae tamque eruditae conſuetudinis amiſſione aut etiam oblivione, [4] nolit redimere. Et hoc iſtis pro omni ad illorum virulentiam reſponſione dictum [α] cupit: atque id perſancte quidem adſeverare poteſt, toto eo tempore, quo tanti viri familiaritate ſibi frui datum eſt, nunquam eum de religionis controverſis capitibus diſputantem audiviſſe, aut ſibi compertum de iis ad alios ſcribere conſueviſſe: [5] neque vero, niſi provocatus, de iis, nec niſi invitiſſimus, diſſerebat. Et id verum eſſe ſcit tota illuſtris [i] Caſtaneorum familia, cujus princeps Ludovicus [k]Abennius, qui oratoris regii apud pontificem munere tanta cum laude defunctus eſt: ſciunt ejus filii Joannes [l] Rupipozaeus, atque adeo H. Ludovicus epiſcopus [m] Pictavienſis, qui et domi apud patrem, et in Hollandia diu [6] cum eo fuit; uterque autem conſuetudine ejus eruditiores redditi, a majorum religione propterea minime deſciverunt. Quaſi vero extra religionis cauſam non multa praeclara, et ſupra captum, quantum ad literas, humanum, in eo admiranda eſſent, quae bonus quiſque ab eo cognoſcere et doceri merito cuperet; et propter tam raras in eum a Deo cumulatas dotes non ipſe obſervari, ac praecipua veneratione coli, a bonis quibuſque mereretur. Sed ſic eſt, religio, quae fide, et certa de bonitate Dei fiducia, nec non charitate, olim nitebatur, et majora in dies incrementa capiebat, hodie factione et humanae prudentiae carniſque conſiliis et coitionibus valere ac ſuſtentari creditur; quibus quantum tribuimus, tribuimus autem nimium, tantum divinae providentiae, a qua omnia adminiſtrari et regi potius credendum eſt, ingenio noſtro confiſi detrahimus. Quo fit ut Deus peccatis noſtris exaſperatus, nos propriis cupiditatibus caecos in reprobum ſenſum raptari ſinat; ut quae recta ſunt non videamus, et quae fieri non conveniunt faciamus: et ad extremum verendum ſit, ne malum per ſe ingens, ſi diutius ab iis, qui nimis ſecuri, aut plus aequo ſibi ac propriae ſolertiae tribuentes, de iis rebus praepoſtere plerumque pronunciant, negligatur, quod recti ſincerique ex unione priſtina et legitima ſucceſſione ſupereſt,

gangraena

VAR. LECT. [α] cupit; neque vero ob eam quam in religione profitebatur doctrinam, cui Annalium auctorem in occulto ſavere falſo mentiuntur, id aut feciſſe aut nunc dicere arbitrentur. Nam ſancte adſeverare poteſt *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Dauphiné.* [b] *Hotman.* [c] *Doneau.* [d] *Valence en Dauphiné.* [e] *Avignon metropole du Comtat Venaiſſin.* [f] *Roaldes, & Boneſoy.* [g] *della Scala.* [h] *de Montjoſieu, & du Bourg.* [i] *de Chaſteigner.* [k] *d'Abin.* [l] *de la Rochepozay.* [m] *de Poictiers.*

NOT. [1] ultra modum cupidus, in Allobrogas iter intendit, *dele* relictis ſociis cum quibus conjunctiſſime vivebat.

[2] ubi et *dele* cum eo profitebatur

[3] dein abſentem

[4] nolit redimere. Ceterum perſancte id quidem adſeverare, *dele* et hoc iſtis pro omni ad illorum virulentiam reſponſione dictum cupit: atque

[5] neque vero de iis unquam niſi provocatus invitiſſimus diſſerebat. Atque hoc ita eſſe ſcit tota illuſtris

[6] cum eo fuit: uterque viri doctiſſimi conſuetudine eruditiores redditi. minime autem ab religione majorum deſciverunt. Quaſi vero

gangraena ſerpente depaſcatur; tempuſque illud veniat, quo regnum Dei heic atque illic fruſtra quaeratur, quod intra paucos erit, qui unionem et ordinem cum manſuetudine animi et aequitate ſervaverint. His de rebus ſaepenumero ſermocinanteis Thuanum et Nic. [a] Fabrum [α] audivere plerique, cum deplorato rei Chriſtianae his noviſſimis temporibus ſtatu ſe mutuo ſolarentur, et interim in officio contra offenſiones publicas conſtanter perſeverandum eſſe dicerent, et, quod ſtrenui bellatores faciunt, in veſtigio moriendum: bonos quippe afflictionibus et calumniis ſemper obnoxios fore, eaſque pro certo divinae gratiae teſtimonio, atque adeo praemio, accipere debere. Haec obiter ex occaſione amicitiae cum Scaligero contractae, quae vitio illi a virtuti et literis infeſto hominum genere vertitur, dicta ſint.

PATER, qui filium longius et diutius abeſſe nollet, ſive mali praeſagus, ſive aliam ob cauſam, eum, poſt annum quam Valentiam profectus erat, domum revocat. Carolus [b] Lamonius, vir bonus et aliqua proximitate cum patre conjunctus, libellorum ſupplicum in regia magiſter, rei ſalinariae inſpiciendae, quae perperam per [c] Delphinatum, Provinciam, et Septimaniam, adminiſtrari dicebatur, cum delegatis miſſus fuerat: hic, rogatus a patre ut filium in urbem rediens ſecum reduceret, eum, petita a Jacobo Cujacio venia, ſecum [d] Gratianopolim primum duxit, ubi Franc. [e] Bellomontium Adretium, vulgo Baronem dictum, vidit; cum ad Lamonium ſalutandum in epiſcopi aedibus veniſſet, et Salucias cum copiis regiis, quae Subalpinae regionis praeſidiis deſtinatae erant, proficiſceretur. Hominem tanti nominis, dum cum Lamonio in horto deambularet, attentis oculis conſpicatus, qua pingendi facultate adhuc erat, eum, ubi abiit, ex memoria ſic effinxit, ut ab omnibus dignoſceretur. Erat jam totus canus, ſed cruda adhuc ac viridi ſenectute, oculis truculentis, naſo aquilino, facie macilenta, ſed ruboribus interfuſa, ut lutum ſanguine maceratum, quod in P. Corn. Sylla obſervatum eſt, ori inſperſum diceres; de cetero corporis habitu prorſus [β] militari. Tandem [f] Lugdunum cum Lamonio venit; et per [g] Molinium, Nivernium, Genabum, ſecundo [h] Ligeri Aurelianum delatus, cum paucos dies ſodalibus ſalutandis, quos in urbe reliquerat, conſumpſiſſet, recta ad patrem profectus eſt. CIↃIↃLXXII.

JAMQUE omnia nuptiali adparatu perſtrepebant, cui et ipſe interfuit; ſermones etiam inter Gaſparem [i] Colinium, et Henricum [k] Momorantium Danvillam, tantopere poſtea exagitatos, cupide excepit, cum nuptiarum die poſt ſacrum peractum per ſepimenta lignea ad turbam prohibendam extructa ſaltu in chorum ingreſſus eſſet. Paucis poſt diebus vulneratus Colinius, et vulnus ejus ſecutum univerſae pacis vulnus, quo convulſa tranquillitas et ſecuritas publica; et tandem infida pace terminatum internecinum bellum, quod per intervalla renovatum, aliis atque aliis conditis edictis, vix tandem compoſitum eſt: et in diem hodiernum pax ſervata, traditis ſecuritatis cauſa urbibus et arcibus, quae malo exemplo penes Proteſtanteis adhuc [γ] remanent. Tanti conſtitit regi ac toti regno tumultus Pariſienſis, quem, ſi ad rerum ex eo ſecutarum horrorem reſpiciamus, probari aut laudari non poſſe fateamur neceſſe eſt, niſi ab iis qui bella ex bellis in patria ſeri, et omnem reconciliationis rationem ſublatam inter nos cupiunt: ut homini Gallo et quietis cupido, qui tantum religionis per univerſam Europam concuſſae motum, charitate et manſuetudine tutius componi poſſe, quam vi aut odiis, ſemper exiſtimavit, vitio verti non debeat, ſi, pacis conſilia vel

VAR. LECT. [α] ſaepe audivi, cum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*
[β] militari: ita narrantem Jacobum ſaepius audivi. Tandem *MSS. Reg. Samm. & Aut.*
[γ] remanent: nec tamen juſte aut honeſte, ob caſus illius memoriam, ab iis repeti poſſunt. Tanti conſtitit *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *le Fevre.* [b] *de Lamoignon.* [c] *Dauphiné, Provence, & Languedoc.* [d] *Grenoble.* [e] *de Beaumont baron des Adrets.* [f] *Lion.* [g] *Moulins, Nevers, & Gien.* [h] *la Loire.* [i] *de Coligni.* [k] *de Montmorency de Damville.*

vel cum privato diſpendio conſtanter ſectatus, et quae ab ea ſunt aliena nunc etiam deteſtetur. Certe pater ejus, cujus ſi veſtigiis inſiſtat filius, ſatis ſe in pietate et publica re tractanda ſapere arbitratur, tantopere ea deteſtatus eſt, ut cum poſt caſum Statii Papinii Sylvas legeret, et in locum in Annalibus ſuis memoratum incidiſſet, ad libri marginem diem S. Bartholomaei adſcripſerit, charactere peculiari ſibi, ſed eleganti, et ſatis ex archivis curiae noto. Atque is liber in Jacobi Auguſti bibliotheca propterea aſſervatur, ut fidem contra calumnias faciat, qui viri optimi hac de re ſenſus fuerit.

TRADIT Thuanus [1] in libris Hiſtoriarum, multa multos ad Colinium ſcripſiſſe, ut eum a conſilio ad nuptias Navarri veniendi deterrerent, propoſito rei periculo; quibus ille ſurdas aures ſemper praebuerat, mori potius, et per urbis vicos raptari certus, (haec enim verba ex ejus ore excepta, et ipſe [a] Villaregius Thuano confirmavit,) quam ullum diffidentiae ſignum daret regi, a quo nuper in gratiam receptus fuerat, aut ad arma civilia rurſus deveniret. Eadem ſibi [b] Maium quendam ordinum ductorem [α] praedixiſſe, cum [c] Viennam Allobrogum paulo ante proficiſceretur; Colinium ſumma caecitate et imprudentia amicorum conſilia negligere, qui non videat ſe ad nuptias tot tam adfectatae benevolentiae pignoribus, quae, ni mens laeva eſſet, poſt reconciliationem merito ſuſpecta eſſe deberent, invitari, ut ejus exemplo proceres eidem cauſae addicti, [2] ex toto regno certatim cum eo irent; et ſinguli, qui univerſi minime poterant, inter feſta connubialia nihil tale metuentes, quaſi ſigno dato, opprimerentur. Cum contra diſputaret Thuanus, et male facere eos, qui tam ſiniſtre de egregia regis, et eorum qui circa ipſum erant, voluntate, ſive ſentiant ſive ominarentur, multis et optimis, ut ſibi videbatur, rationibus pertenderet, Maium, qui ſe comitem illi in via adjunxerat, ad ultimum dixiſſe, exitum rei fidem brevi facturum; et ita ſimul Viennam ingreſſos: ubi, ad hominis inviſi conſpectum excitata ſtatim ſeditione, parum a periculo abfuit Thuanus, dum viae comitis antea ſibi ignoti periculo ſe opponit; ſiquidem is caedibus, praedis, et infeſtis excurſionibus, ut aiebant oppidani, circumpoſitae regioni multa [3] damna ultimo bello dederat. Thuanus, qui nihilominus periculum ejus non tantum ad ſuum decus, ſed etiam ad ſecuritatem publicam, pertinere exiſtimaret, omnem operam dedit, ut commotam plebem placaret; et ita tandem conventum, ut Maius urbe exiret, et in proximo ſuburbio hoſpitium ſibi ſumeret. Hominis non prius et nunquam poſtea ſibi viſi, qui poſt tumultum Pariſienſem, cum ad ſolitas excurſiones rediiſſet, a ruſticis caeſus eſt, mentionem in ſuo diario fecerat [β] Thuanus. Id autem [4] fecerat, tum ut jam de Annalibus ſcribendis cogitans memoriae ſuae conſuleret, in quibus tamen id omiſit, ut multa ſingularia, quae in univerſae hiſtoriae corpus facile conjici non poſſunt nec debent, tum ut rei tantae ante caſum ſibi praedictae memorabile teſtimonium ad poſteritatem conſervaret: nam divina providentia fieri, ut inſignes caſus, ſive prudentia inſita a viris bonis, ſive metu praeſago ab obnoxiis, ſive artis ſuae peritia, ſi qua eſt, a mathematicis, fere praeſignificentur, ne ſe non [5] monitos eſſe cauſari homines, aut moniti ad ferenda, quaecunque erunt, ſe comparare, non poſſint; quod a Thuano diligenter locis ſuis obſervatum eſt.

TUNC

VAR. LECT. [α] praedixiſſe, a Jacobo intellexi, cum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] Thuanus; quod, cum aliud ab eo impetrari non poſſet, benigne mecum communicavit. Id autem *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Villeroy.* [b] *le capitaine Maye.* [c] *Vienne en Dauphiné.*

NOT. [1] in libris Hiſtoriarum, varios ad Colinium varia ſcripſiſſe, quae ad Navarri nuptias venientem deterrerent; quibus ille ſurdas

[2] ex toto regno certatim convenirent, atque una omnes, inter feſta connubialia nihil tale metuentes, ſigno dato, opprimerentur. Cum contra diſputaret Thuanus, perperam judicare, qui tam ſiniſtre

[3] damna ſuperiore bello dederat.

[4] fecerat, tum ut memoriae ſuae conſuleret, jam de Annalibus ſcribendis cogitans; in quibus tamen id omiſit, quemadmodum alia nonnulla, quae in univerſae — tum ut rei tantae ſibi ante caſum praedictae

[5] monitos fuiſſe cauſentur homines, aut moniti ad ferenda, quaecunque erunt, parati eſſe poſſint; quod a Thuano

Tunc vero ad terribilium rerum ſpectaculum non potuit non animo cohorreſcere, cum ipſe die Dominica, in quam B. Bartholomaei ſolemnitas eo anno incidebat, ad ſacrum audiendum pergens, Hieronymum [a] Grolotium Aureliani praefectum et [b] Calliſtum jam interfectos per viam proximam in profluentem trahi coactus eſt cernere, et [1] lachrimas tenere, quas, qua animi teneritudine eſt, vix in ferarum innoxiarum caede tenuiſſet. Et hactenus oculis adflictatus fuit: nam de cetero cavit, publico abſtinens, ne tale quid aſpicere [α] cogeretur. Poſt aliquot dies ſedata tempeſtate, cum ad Chriſtophori fratris, qui haud longe a [c] Montis-martyrum porta habitabat, aedeis divertiſſet, ab eo ad tumulum quendam, unde [d] Monſalconiae furcae conſpici poterant, deductus eſt, quo plebs Colinii truncum traxerat, et catena ferrea ad tignum tranſverſum ſuſpenderat: ſubiitque ſtatim recordatio, atque adeo in oculos imago occurrit, illius urbium everſoris totque conſertis proeliis famoſi ducis, et jam de Belgio triumphantis, quem paucos ante dies in aede beatae Virginis contemplatus fuerat; cujus cadaver infelici ligno affixum tamque contumelioſe [2] habitum cum cernebat, hinc profunda Dei judicia admirabatur, inde fragilitatis humanae admonebatur, quae brevis aevi metis concluſa ſpes longas [3] inchoare nos prohibet, et in horas de eo cogitare quod nos ſemel manet. Fr. Momorantius [e] equitum tribunus, qui abſentia ſua ſalutem, non ſolum ſibi ſed regno ſalutari, familiae [4] ſuae quaeſiverat, corpus per domeſticos loco infami clam auferendum curaverat, et [f] Cantiliae, ubi erat, in arca plumbea loco ſecreto deponendum: nam, ne offenſioni cauſam daret veritus, quominus loco ſacro defoderetur, vetuerat: poſtea [g] Caſtellionem ad Lupam tranſlatum, et in majorum ſepulchro conditum [β] fuit.

Ab eo tempore Thuanus a paternis migravit aedibus, et apud Nicolaum patruum ſenatorem Pariſienſem, qui pulcherrimas in [5] majoris templi, quippe cujus ſodalis erat, clauſtro aedeis, olim a Gul. [h] Briçoneto Gulielmi cardinalis filio, epiſcopo Meldenſi, ſtructas, habitabat, domicilium fixit; in quibus XIV annos continuos [6] manſit, illius collegii et ipſe ſodalis; nam mox Nicolaus per obitum Caroli [i] Guillartii Carnutum epiſcopus creatus fuit: ubi copioſiſſimae bibliothecae, quae et in dies nova CIƆIƆLXXIII.
acceſſione locupletatur, inſtruendae initium fecit. Tunc ordini ſacro atque adeo patruo epiſcopo ſucceſſor deſtinatus, totum ſe juris ſtudio et libris Graecis legendis dedit.

Et cum impenſo Italiae videndae deſiderio flagraret, cognito virum ampliſſimum Paulum [k] Foxium, legatione Anglicana et Veneta nuper magna cum laude defunctum, in eo eſſe ut ad pontificem et alios Italiae principes, qui de fratre in regem Poloniae electo gratulati apud Carolum fuerant, gratias eo nomine acturus mitteretur, et inde in Germaniam eodem officio defuncturus, poſtremo in Poloniam, proficiſceretur; occaſionem

VAR. LECT. [α] cogeretur: auribus item conſulere non potuit, per quas quae demittuntur, ſegnius animos irritant, ut ille ait, quam quae fidelibus oculis ſunt ſubjecta. Poſt aliquot *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] fuit; ita poſtea a Momorantii domeſticis intellexiſſe ſe mihi affirmavit Jacobus. Ab eo *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Grollot baillif d'Orleans.* [b] *Calliſte.* [c] *Montmartre.* [d] *Montfaulcon.* [e] *mareſchal de France.* [f] *Chantilly.* [g] *Chaſtillon ſur Loin.* [h] *Briçonnet evêque de Meaux.* [i] *Guillart evêque de Chartres.* [k] *de Foix.*

NOT. [1] lachrimas tenere, quas, ut eſt animo ad miſerationem tenerrimo, vix in ferarum

[2] habitum cum cerneret, hinc

[3] inchoare nos vetat, jubetque, in horas

[4] ſuae quaeſiverat, Colinii corpus per domeſticos de tam infami loco detrahi, et in Cantiliaci ſui ſecretiora adportari ſibi clanculum curavit; unde poſtea Caſtellionem ad Lupam

[5] majoris templi clauſtro aedeis, *dele* quippe cujus ſodalis erat.

[6] manſit, illius collegii et ipſe ſodalis, nam et ipſe inter illius templi collegas canonicos allectus fuerat: et Nicolaus, per obitum Caroli Guillartii Carnutum epiſcopus creatus, ad Carnutes ſuos conceſſerat. Iis in aedibus Thuanus noſter ordini ſacro, atque adeo patruo epiſcopo ſucceſſor, deſignatus, copioſiſſimam bibliothecam inſtruere coepit, ac pernoſcendae rerum divinarum atque humanarum ſcientiae, tum ſcriptoribus Graecis ſummo ſtudio lectitandis, incubuit. Interea vehementiſſimo Italiae videndae deſiderio flagrabat, cognitoque virum ampliſſimum

occaſionem tam praeclaram minime praetermittendam cenſuit: et commendatione Philippi Huralti ſororii regis Poloniae cancellarii, in ejus comitatum venit cum Chriſtophoro Auguſto patrueli, Chriſtophoro Hectore Marla, et Vido [a] Arbaliſta Bordio, cum jam ille [b] Genabum perveniſſet.

De tanto viro, cui tantum debere ſe Thuanus paſſim profeſſus eſt, et vita ejus domeſtica, [1] quaedam heic addere viſum eſt operae pretium. Is ex illuſtriſſima Foxia familia, ſive de Fuxo, ut in antiquis domus archivis ſcriptum reperitur, prognatus, ex [c] Carmaniorum comitum ſtirpe; nam gens ea in [2] plures ſtirpes ſciſſa eſt: a puero in modicis pro tanta familia opibus, iiſque controverſis, relictus, et ſacris deſtinatus, poſt humaniores literas mira felicitate perceptas, cum et Graece optime intelligeret, et Latine eleganter ſcriberet, juris ſcientiae operam dedit; in qua praeſtans ejus et ad omneis diſciplinas perdiſcendas natum ingenium multipliciter profecit, eamque tota vitâ excoluit, Jacobum Cujacium inter omneis interpretes ſecutus. Dein ſtudiis philoſophiae ſe totum mancipavit, et Ariſtotelis doctrinae quaſi nomen dedit, adeo ut ejus ſectatores omnes diligeret, et ſummo in [3] pretio haberet, et inter eos Danielem Barbarum patricium Venetum patriarcham Aquileienſem deſignatum; quem dicere ſolitum aiebat, niſi Chriſtianus eſſet, ſe Ariſtotelis [4] doctrinam per omnia et in omnibus amplexurum fuiſſe. In ea non tam praeceptores quam amicos monitores habuit Jac. [d] Carpentarium, qui publicis praelectionibus, et ſuſceptis contra P. [e] Ramum ob id inimicitiis, magnum nomen in academia Pariſienſi ſibi comparaverat, et Auguſtinum [f] Niphum, Sinueſſani illius famoſi philoſophi nepotem; quem et inter domeſticos habuit, ut et pleroſque philologos, in iiſque Carolum [g] Utenhovium, Obertum Gifanium, et Robertum [h] Conſtantinum, qui variis ſcriptis de ſuo ſaeculo et poſteritate bene ſunt promeriti. Ex quo vero Pariſienſi ſenatu exceſſit, et legationibus obeundis operam ſuam addixit, ſic vitam inſtituerat, ut peractis negotiis, quae ſumma cura et [5] diligentia adminiſtrabat, nullam ſibi horam perire ſineret, quam ſeriis ſtudiis non impenderet. Habebat puerum, qui, coram doctore, ex jure, aut Ariſtotele, aut [6] Cicerone, cujus ſcripta ſemper prae manibus habebat, aliquid praelegeret: nam, ſive ut imbecillitati oculorum parceret, ſive ut memoriae exercendae conſuleret, ipſe non legebat, ſed recitantem attente audiebat, et poſt recitationem eadem ipſe memoriter recitabat, atque etiam interpretatione adjuvabat; ita ut lectorem et auditores ex domeſticis, quos ſemper adhibebat, eadem opera inſtrueret, et ingenium exercendo altius memoriae recitata infigeret; eaque conſuetudine effecerat, ut quoties cum principibus aut aliis regis nomine de magnis negotiis ageret, et quae audiverat, et quae reſponderat, fideliter deſcribenda curaret: nam ut non legebat, ſic neque ſcribebat, et aliena opera in utroque utebatur, niſi ſiquando res hujuſmodi incidiſſet, quae alterius fidei tuto committi non poſſet. Heic nihil addam de incredibili virtutis amore et charitate [7] patriae, Spartacorum et vitiorum odio, magnitudine animi, ſolicita publicae rei cura, candore, fide certa, in amicitiae officiis obeundis praecipuo ſtudio, quae omnia in ſummae nobilitatis viro ſumma erant, et cunctos in ejus admirationem et amorem ſimul rapiebant. Accedebat oris et totius corporis habitus veneranda ſpecies et vere imperio digna, comitas in excipiendis hominibus, ſermonum mellita gravitas, ſed ab omni ſervili adulatione aliena; quod illum,

INTERPR. [a] *Arbaleſte Sr. de la Borde.* [b] *Gien.* [c] *de Carmain.* [d] *Charpentier.* [e] *de la Ramée.* [f] *Niſo di Seſſa in Terra di Lavoro.* [g] *Utenhove.* [h] *Conſtantin.*

NOT. [1] quaedam heic ab ipſo Thuano accepta referre operae pretium fuerit. Is ex illuſtriſſima

[2] in plures ſtirpes propagata eſt: a puero

[3] in pretio haberet, praeſertimque Danielem Barbarum

[4] doctrinam amplexurum fuiſſe, *dele* per omnia et in omnibus.

[5] diligentia adminiſtrabat, quod ſibi reliquum erat temporis, id omne ſeriis ſtudiis impenderet.

[6] Cicerone aliquid praelegeret, *dele* cujus ſcripta ſemper prae manibus habebat

[7] patriae, et vitiorum odio, *dele* Spartacorum

illum, alioqui tot virtutibus omnium benevolentiam promeritum, minus in aula noſtra gratum faciebat: quod cum ille agnoſceret, nec domi in otio vir ad magna natus vellet torpeſcere, honeſtum ſibi exilium quaſi indixerat, in obeundis legationibus [α] aſſiduus. Addebat Thuanus, cum [β] Foxius in omnibus, quae in perfectae ac conſummatae virtutis homine requiri poſſunt, plene ſemper ſibi et omnibus ſatisfeciſſet, ſe tamen in eo digne laudando nunquam ſibi ſatisfacere potuiſſe; et, cum multa dixiſſet, ſemper plura dicenda reliquiſſe.

Cum ad eum venit, in comitatu ſuo habebat ille Arnaldum [a] Oſſatum, quem e foro, quo ſe ad juris civilis ſcientiam, quam ſub Cujacio perceperat, excolendam contulerat, in Italiam profecturus, nuper in familiam ſuam aſciverat. Is aliquot ante annis in Prelaea ſeu Ramea ſchola militaverat; et, ſi non inimicitiarum, at controverſiarum Jacobi Carpentarii cum Petro Ramo tanto aeſtu agitatarum particeps fuerat; extantque hodie Carpentarii contra [b] Theſſalum Oſſatum de methodo aliquot diſſertationes, quae fidem ejus rei faciunt. Verum homo recti judicii, quam gratus in praeceptorem, tam in veri indagatione ingenuus, Ariſtotelis doctrinam, quam ſibi jure an injuria exagitandam propoſuerat Ramus, ad extremum amplexus eſt. Tunc vero Platonem Foxio interpretabatur; et quoniam divina illius ſcripta, quantumvis florida ubertate arrideant, prooemiis variis, crebris interrogationibus, longe petitis digreſſionibus ac fabuloſis plerumque narrationibus, ut eſt natura dialogi, interſecta ſunt, vir Peripateticae ſerio addictus, quae alia ratione progreditur, et omiſſis his omnibus rem tangit, diffuſa haec in arctum cogi, et ſub aſpectum diſtincte poni, cupiebat; qua in re Oſſati induſtria utebatur, qui inter equitandum patentibus campis ſummam doctrinae Platonicae dialogis comprehenſae ediſſerebat, et ille quae ab Oſſato acceperat, poſtea viciſſim memoriter repetebat. Et haec inter illos. Cum vero ex equis [1] deſcenderant, Thuano ac ſuis vocatis, dum prandium apparabatur, quod in ejus hoſpitio, qui comitabantur, ſumebant, per Franciſcum [c] Choeſnum hodie praeſidem Carnutenſem, tunc vero inter domeſticos a lectionibus illi inſervientem, Paratitla Cujacii in juris Digeſta coram Oſſato recitari jubebat; quae et ipſe, quia admodum conciſe ſcripta ſunt, copioſiore ſermone explicabat, ut idem faceret in codicem Cujacio poſtea auctor, qui ab eo monitus ſtylum laxavit, et opus abſolutiſſimum Foxio dicavit; ex cujus praefatione quanti ipſum fecerit homo, qui nihil gratiae dabat, cuivis abunde apparere poteſt. Poſt prandium phyſicam auſcultationem coram Oſſato cum Alexandri Picolominei paraphraſi itidem recitari jubebat, et in eo praecipue [2] campo ſe exercebat, et paria cum Oſſato faciebat.

Primum ex Italiae principibus adivit Philibertum Emmanuelem [d] Sabaudiae ducem, quem ex quartana laborantem [e] Auguſtae Taurinorum convenit, quo paulo ante [f] Nicaea Ligurum venerat. Is fere negotia per Margaritam uxorem explicabat; et Foxius, qui praecipuo ante et poſt matrimonium cultu heroinam admirabili ingenio et aequitate praeditam ſemper proſecutus fuerat, per aliquot dies in illa aula commoratus eſt. Ibi Thuanus arctam cum [g] Vido Demolineo Rupifortio Bloeſenſi, jam provecta aetate, literarum nomine amicitiam junxit; quam et officiis cum fratre continuavit, in Galliam reverſus, et cum ipſo aliquot poſt annos [h] Baſileae, ubi et deceſſit, renovavit.

VAR. LECT. [α] aſſiduus. Haec ut Jacobum cum inexplebili propenſione narrantem ſaepius audivi, ita ſcribo; qui et addebat, cum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] Paulus *MSS. Reg. Samm. & Aut.* et ſic ubique.

INTERPR. [a] *d'Oſſat.* [b] *Charpentier appelloit d'Oſſat* Theſſalum, *à cauſe de ſon nom* d'Arnaud, *parceque les* Arnautes *étoient un peuple de Theſſalie.* [c] *Choeſne preſident à Chartres.* [d] *Savoie.* [e] *Turin.* [f] *Nice en la coſte de Genes.* [g] *Gui de Moulins de Rochefort, de Blois.* [h] *Baſle.*

NOT. [1] deſcenderant, per Franciſcum Choeſnum, hodie praeſidem Carnutenſem, Paratitla Cujacii in juris Digeſta

[2] campo ſe exercebat. Primum ex Italiae principibus —— ducem tunc temporis Auguſtae Taurinorum ex quartana laborantem. Is fere negotia per Margaritam uxorem explicabat, heroinam admirabili ingenio et aequitate praeditam, quam et Foxius propterea praecipuo cultu ſemper proſecutus fuerat. In ea igitur aula gratiſſimus pluſculos dies commoratus eſt. Ibi Thuanus

renovavit. Is Margaritae et ipſi Sabaudo percharus ob raram hiſtoriae naturalis cognitionem, quem feſtivis ſermonibus explicabat, [1] et, novis cum judicio factis experimentis, in dies augebat; ut honorificentiore loco, quam medicinae nomine, quam alioqui feliciter facere credebatur, apud eos eſſet. Inſtructo a Philiberto navigio, per [a] Padum Foxius cum comitatu ſuo delatus, [b] Caſalium, Montisferrati principatus primariam urbem et arce munitiſſima [2] famoſam, venit.

Ibi petito a Foxio commeatu, in [c] Inſubres a comitatu facta bidui excurſio ad [d] Papiam. Antequam urbem ingrederentur, ad locum in quo infeliciter a noſtris pugnatum, et Franciſcus ipſe captus eſt, ſubſtiterunt; et inde ad Carthuſianorum, ſtructura et [e] Vicecomitum mauſoleo ornatiſſimum tota Europa, coenobium perrexerunt: ubi Thuanus a ſeniore ex illo ſodalitio, cum pro more multa percontaretur, rem commemoratione dignam accepit; quam, quod neſciret an ab aliis prodita eſſet, in ſua adverſaria conjecerat. Aiebat ille Franciſcum, juxta ſepti muros, tunc apertos, captum, per medium ſeptum ad templum adductum fuiſſe, et, cum ante majus altare ſiſteretur, tunc ex Pſalmo CXVIII a ſacris [3] ſodalibus ad preces in choro congregatis recitatum fuiſſe verſum 70; poſt quem, ut fit, pauſa facta, regem captivum antevertiſſe, et memoriter ſequentem verſum quaſi ad conſolationem ſuam forte ductum alta voce recitaſſe, *Bonum mihi quia humiliaſti me, ut diſcam juſtificationes tuas.* Inde, poſt luſtrata Papiae templa, [f] [4] Mediolanum itum, amplitudine et frequentia ſua urbem nobiliſſimam; et inde rurſus per [g] Laudem-Pompeii nocturno itinere itum [h] Placentiam, quo jam ſecundo Pado Foxius venerat; unde [i] Mantuam ad Gulielmum ducem ſalutandum divertit.

Ibi Thuanus vidit Camillum Caſtellionem [k] Baltazaris comitis Caſtellionis filium, qui doctrina et poëtica praeſtans ob [l] Aulicum ſuum, [5] quem ad Ciceronis Oratoris exemplar effinxit, majus nomen meruit; eoque filium tanti viri magis ſuſpexit, quod prudentia, moribus, et toto vultu, ac decenti corporis habitu, exemplar a parente relictum referre videretur. Ibi et, inter rara pleraque ab Iſabella [m] Ateſtina avia praeſtantis ingenii heroina loco ſpectabili ſtudioſe congeſta, rem ſibi commemoratione dignam [α] vidiſſe narrabat Thuanus. Cupido dormiens e [n] Lunenſi marmore adhuc luculento, a Mich. Angelo [o] Bonarota, qui architecturam, ſtatuariam, picturam, a priſcis ſaeculis intermortuas artes, diebus noſtris quaſi in vitam unus revocaſſe creditur, ſculptus, poſt multam operis admirandi praedicationem Foxio oſtenſus eſt; qui conſpectus ab aſtantibus, et a Thuano ipſo, qui his artibus ſumme delectabatur, quaquaverſum curioſis oculis luſtratus, omnem de eo factam antea commendationem ſuperare videbatur. Tum, poſt ſatis diutinam admirationem ad ſtuporem uſque ſpectantium provectam, quaſi [6] ex machina ex ſerico faſciolo, quo involutus erat, alter promptus, antiqui operis, et qualem tot Graecorum epigrammatum certatim in eam rem factorum mira arte expreſſum legimus, e terra, ut erutus erat, adhuc luteus; qui cum novo comparatus, ſtatim effecit, ut aſtanteis prioris judicii ſumma conſenſione ſuppuderet, et antiquum quaſi marmor ſpirans cuncti [7] faterentur; novum tanquam lapidem jacentem iidem, qui tantopere laudaverant, prae

altero

VAR. LECT. [α] vidiſſe ſaepe narrantem Jacobum audivi. Cupido *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *le Po.* [b] *Caſal dans le Montferrat.* [c] *le Milanois.* [d] *Pavie.* [e] *ceux de la maiſon de Viſconti.* [f] *Milan.* [g] *Lodi.* [h] *Piacenza.* [i] *Mantoua.* [k] *il Conte Baldaſſar Caſtiglione.* [l] *il Cortegiano.* [m] *da Eſte.* [n] *de Luna en la coſte de Genes.* [o] *Buonaruoti.*

NOT. [1] et novis experimentis in dies

[2] famoſam venit. Hinc a Foxii comitibus facta bidui excurſio ad Papiam. Antequam urbem ingrederentur

[3] ſodalibus ad preces congregatis recitatum fuiſſe

[4] Mediolanum itum, urbem amplitudine ſua et populi frequentia nobiliſſimam; et inde rurſus

[5] quem ad Tulliani Oratoris exemplar

[6] ex machina alter depromptus, antiqui operis, et qualem tot Graecorum poetarum epigrammata certatim laudavere, e terra, ut erutus

[7] faterentur, novum non ſecus ac rudem forte lapidem deſpicerent:

altero deſpicerent: aiebantque e domeſticis nonnulli, ipſum Bonarotam, hominem inter omneis ſaeculi ſui artifices maxime ingenuum, cum Iſabellae ſuum Cupidinem altero viſo offerret, enixe rogaſſe, ut eo ordine utrumque opus [1] ſpectaretur, ut ea comparatione cuncti diſcerent, quantum hodierna aetas priſcae in his artibus concedat.

MANTUA [a] Mirandulam itum, quae adhuc praeſidio Gallico tenebatur, duce [b]Artuſerio, qui poſtea bellis [2] civilibus magis inclaruit. A Fulvia [c] Corregienſi vidua Picorum matre perhumaniter exceptus Foxius biduum in ea fuit; unde, facto per Concordiam itinere, quod alterum Picorum eſt oppidum, [d] Ferrariam ventum; ubi Foxius, ab Alfonſo duce perfamiliariter exceptus, et omnes qui cum eo erant, quaſi in aula Francica ſibi verſari videbantur; adeo ille, qui tam arcta cum regibus noſtris cognatione conjunctus erat, et a puero apud nos educatus fuerat, noſtros mores imbiberat, ut nihil praeter locum in toto convictu mutatum appareret. [3] Ferrariae tunc profitebatur Franciſcus Patricius [α] Dalmata; quem, quod novas atque a communi ſenſu alienas atque adeo erroneas opiniones in Ariſtotelis doctrina explicanda tueri diceretur, ut ex diſcuſſionum Peripateticarum parte jam edita patebat, Foxius ad colloquium admittere inſuper habuit; et Thuanus tantum vidit, non etiam allocutus eſt.

PECULIARI ducis navigio egregie ornato Foxius Venetias deductus eſt. Urbem nocte ſubluſtri ingreſſi ſunt per magnum canalem, undis repercuſſu lunae et aedium fere marmorearum ſplendore criſpantibus cum admirabili ſpectantium jucunditate; ſubiitque memoria Philippi [e]Comminei Argentonii equitis celeberrimi, qui, a Carolo VIII Venetias miſſus, vicum eum tota Europa domibus ornatiſſimum praedicat. Ad Arnoldi [f] Ferrerii oratoris regii aedeis divertit Foxius: qui in ejus comitatu erant ad proximas domos hoſpitia ſumpſerunt. Thuanus ad Juſtinae a Ferrerio ipſo aſſignatum habuit, [4] quod ea, ex omnibus quae conductitias aedeis hoſpitibus elocabant, ſola lenocinium non facere diceretur; et Ferrerius, qui arcta cum Chriſtophoro Thuano Jacobi parente amicitia vinciebatur, [5] praecipuam quoque ejus curam ſibi habendam diceret. Perhonorifice Foxius a ſenatu exceptus, deducente, ut fit, Ferrerio, et propter dignitatem perſonae, et quod ordinarii oratoris munere ſumma cum laude nuper apud ſereniſſimam rempublicam defunctus fuerat. Et quia ab amicis, quos Romae habebat, pontificem vix eum admiſſurum ob memoriam [g] Mercurialis conventus, in quo Foxius poſtulatus fuerat, et perverſo juris ordine a delegatis judicibus primum damnatus, poſtea retractato judicio ab univerſis ſenatus claſſibus abſolutus; eo factum, ut ille ſibi alicubi tantiſper exſpectandum exiſtimaverit, dum nova ad pontificem a rege mandata acciperet, et qui res regis Romae procurabant, ei ad illam aulam benignum aditum [6] patefeciſſent. Id commode [h] Patavii ei accidit, quae eſt urbs munitiſſima totius Venetae ditionis, et omnium ſcientiarum profeſſoribus florentiſſima; quo ipſe, et qui in ejus comitatu remanſerant, nam plerique ex morae illius occaſione alii alio diſceſſerant, ſe contulit, in [7] iiſque Thuanus, qui nunquam ab ejus latere diſcedebat.

QUI

VAR. LECT. [α] Dalmata, cujus meminit et auctor in Annalibus ad annum CIↃIↃXCVII; quem, *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a]*la Mirandole.* [b] *de l'Artuyſie.* [c] *de Correggio.* [d]*Ferrare.* [e] *de Comines Seigneur d'Argenton.* [f] *du Ferrier.* [g] *la Mercuriale.* [h] *Padoue.*

NOT. [1] ſpectaretur, quo magis ea comparatione cunctis innoteſceret, quantum

[2] civilibus magis inclaruit. Ibi a Fulvia ——— exceptus Foxius biduum manſit

[3] Ferrariae tunc philoſophiam profitebatur

[4] quod ea, ex omnibus quae diverſoria exercerent, ſola lenocinium

[5] praecipuam quoque curam ejuſce rei ſibi habendam

[6] patefeciſſent. Quaerenti locum morae faciendae opportunum, Patavium placuit, urbs munitiſſima

[7] in iiſque Thuanus, qui interim, ne tempus — ditionem peragravit; luſtrata

Qui interim, ne tempus illud ſibi periret, cum Chriſtophoro patrueli totam Venetam in Ciſalpina ditionem ipſe peragravit; luſtrata [a] Vicentia, Piſcaria, et Benaco lacu omni tota Europa nobiliſſimo, in quo vetuſta Scaligerorum ſedes Verona ipſa, eorum ſepulchris adhuc praeter antiquitatis ſuae praerogativam nobiliſſima, [b] Brixia Catulli Veronenſis mater Veronae ſuae amata, et [c] Bergomum, quod jam ad montana vergit: et inde, flexo per Cremonam, Cremam, et [d] Ateſte itinere, Patavium reditum; ubi adhuc profitebatur Hier. Mercurialis [e] foro Livii in Umbria natus, qui nuper ex Maximiliani Caeſaris aula redierat, [1] eruditione ſua et ſcriptis a diſcipulis fere ſuis publicatis clarum adeptus nomen, quicum Thuanus jam tum familiariter verſabatur: poſtea Florentiam a Franciſco duce magnis praemiis evocatus, in Piſana academia diu medicinam docuit, et Florentiae poſtremo ad longaevam aetatem conſenuit.

Erat tum Patavii Niphus, qui in Ariſtotele interpretando avitam gloriam renovare ſatagebat, et non mediocri cum laude Lutetiae, dum in Foxii familia eſſet, magno auditorum concurſu docuerat; homo conſortis impatiens, et cui parce laudare, aemulis perpetuo obtrectare, ſolemne erat. Is aegerrime ferens Julium Caeſarem Scaligerum, tanti nominis virum ut in ejus ingenium ac doctrinam obtrectatio non caderet, de avo ſuo vulgariter ſenſiſſe, et quantum Petro Pomponatio praeceptori ſuo tribueret, tantum illi in ſermonibus detrahere ſolitum, iras, quas in parentem coquebat, in filium evomuit; et, cum non haberet quod in utrumque diceret, gentis exagitandae occaſionem cepit: cognitoque Thuanum arcta cum Joſepho Scaligero conjunctum amicitia, eum in arcano ſeducit, et longa oratione, ut erat in dicendo vehemens, non credulo adoleſcenti perſuadere conatus eſt, Julium parentem, Benedicti Burdonis filium, Scaligeri nomen mentitum eſſe: et jam tum Burdoniae fabulae initium fecit; quam deinde alii maligne ſparſerunt, et grandibus poſtremo libris [2] carnificis manu puniendis magna ſua cum infamia evulgarunt.

Ubi tandem, annitentibus regiis miniſtris et amicis, ſpes Foxio facta non ingratum ejus ad urbem fore adventum, ipſe in viam ſe dat, jam praecipitata hyeme, et, per [f] Rodiginum et Lignacum facto itinere, [g] Bononiam pontificiae ditionis primariam urbem venit; et ab [h] Alexandro ab Armis, (et nobilitate civitatis praecipua,) qui [3] obviam cum carrucis venerat, invitatus, cum ſe diu fruſtra excuſaſſet, poſtremo in ejus aedibus hoſpitium ſumpſit: ubi omni laetitiae genere exceptus, per aliquot dies commoratus eſt, cunctis civitatis ordinibus ad eum ſalutandum [4] confluentibus. Venit et ad eum Carolus Sigonius, qui, contentionum cum Fr. Robertello [i] Utinenſi, qui jam tum deceſſerat, pertaeſus, et Germanorum, qui Robertello favebant, concurſum non ferens, Patavium primum ſtudiorum domicilium reliquerat, et, a Jacobo Boncompagno invitatus, Bononiam ſe contulerat: ubi Romanam ultimi aevi hiſtoriam diligenter ac ſummo judicio pertexuit, et eidem Boncompagno nuncupavit; nam prioris aevi hiſtoriam, et alia immortalitate digna opera, Patavii ſcripſerat. Cum eo Thuanus totos dies fuit; et cum aegre Sigonium Latine loqui ſciret, malebat Italice balbutire, quam non familiariter cum eo verſari. Ab eo tandem expreſſit, et

libros

INTERPR. [a] *Vicenza, Peſchiera, & Lago di Garda.* [b] *Breſcia.* [c] *Bergamo.* [d] *Eſte.* [e] *Forli en la Romagne.* [f] *Rovigo, & Lignago.* [g] *Bologna.* [h] *Aleſſandro dall' Armi.* [i] *d'Udine.*

NOT. [1] eruditione ſua et ſcriptis publicatis clarum adeptus nomen: poſtea Florentiam a Franciſco

[2] carnificis manu lacerandis magna

[3] obviam cum curribus venerat, ſtudioſiſſime invitatus, poſtremo in ejus aedibus

[4] confluentibus. Venit ad eum et Carolus Sigonius, qui, contentionum cum Fr. Robertello Utinenſi, jam vita functo, pertaeſus, et Germanorum Robertello faventium concurſum non ferens, Patavium ——— reliquerat, Bononiamque a Jac. Boncompagno invitatus ſe contulerat: ubi Romanam poſterioris aevi hiſtoriam, diligenter ac ſummo judicio compoſitam, eidem Boncompagno nuncupavit; nam prioris aevi res et alia immortalitate digna Patavii ſcripſerat.

libros de ſenatu Romano ſub Joannis Sarii [a] Samoſcii, qui poſtea non Poloniam ſolum ſuam, ſed et totum [1] orbem, nominis ſui gloriae teſtem habuit, nomine editos, ut et Poloniam Petri [b] Craſſini, nec non et commentarium in Agrarias Bernardini Lauredani [2] nomen praeferentem, a ſe ſcriptum eſſe. Vidit et Ulyſſis Aldrovandi ampliſſimam jam tum ſupellectilem, ad hiſtoriam naturalem illuſtrandam [α] repoſitam.

INDE per Apenninum nivibus canum [c] Florentiam itum; miraque temperies quamvis media hyeme ſuperato eo apparuit, quaſi aliud coelum, aliae terrae, atque adeo longe ab horridis [3] illis montibus, quae pedes eorum tangunt, poſitae eſſent. Franciſcus princeps obviam Foxio proceſſit, eumque perhonorifice in aedeis Palatinas deduxit, in quibus ipſe et Joanna Auſtria uxor habitabant. Coſmus parens adhuc in vivis erat, et in alteris aedibus [d] Pitianis, ad quas per Palatinas media porticu ſupra [e] Arnum itur, diverſabatur, tranſcripta imperii cura filio, ſed dignitate et majeſtate penes ipſum manente. Ad eum ſalutandum cum comitatu ſuo [4] introductus Foxius; quem in magna aula invenit cum pileolo nocturno, ad menſam prope ignem ſedentem, ex formoſiſſimo, qui fuerat, fuſca et lurida facie, jamque ex morbo perculſum, ex quo brevi poſt deceſſit. Exaudiebat difficulter, neque diſtincte loquebatur; et Camilla Martellia altera uxor, quam poſt elatam Helionoram [f] Toletanam duxerat, ei quaſi interpres aſſidua erat, et in aures inſinuabat quae dicebantur, et plerumque pro ipſo reſpondebat. [5] Cum Foxio aſſiduus erat Ant. Maria [g] Salviatus S. Papuli apud nos epiſcopus, qui poſtea in collegium cardinalium cooptatus fuit, et Robertus Ridolfius, qui nuper ex Anglia, in qua pontificis nomine occulta cum Maria Scota agitaſſe conſilia [6] dicebatur, vix extremo devitato periculo evaſerat.

VENIEBAT et crebro P. [h] Victorius veneranda jam tum canitie ſenex, qui cum Thuano, quando cum Foxio non licebat, aſſidue de literis verba faciebat. Querebatur [7] is jam tum bonas literas in Italia viloſcere; habere ſe multa quae publico libenter daret, [β] ſed ea a pleriſque non tanti aeſtimari quanti conveniret; typographos praeterea et pigre et imperite in ſuo munere verſari: ſe prioribus annis Aeſchylum, quem et emendatiorem et auctiorem habebat, adoleſcenti docto atque adeo Gallo dediſſe, (is erat Henricus Stephanus,) ſed qui negligenter ac nimis diu exſpectationem ſuam remoratus eſſet. Tum multa in Ciceronis epiſtolas ad familiareis, et ad Atticum, ex antiquis libris annotaſſe ſe aiebat; quae ne perirent infelici adeo ſaeculo verebatur. Is Thuanum ad Sanlaurentiam bibliothecam deduxit, et ei magnum volumen interpretum Graecorum in Ariſtotelem etiam non editorum oſtendit, qui Oceanus inſcriptus eſt, ac praeterea Virgilium capitalibus literis exaratum; ſubinde ingemiſcens, quod antiqua Medicea tanti nominis bibliotheca, per ſeditiones domeſticas Romam, et inde extra Italiam, avecta erat. Ea eſt quam Catharina regum noſtrorum parens, magno

VAR. LECT. [α] repoſitam, quae poſtea crevit; ex qua tantum hactenus Ornithologia edita eſt: cum ex indice multa ſupereſſe appareat, et in iis Moſchologium, quae publico dari publicae rei interſit. Inde per *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] ſed ea ab illis qui debent non tanti fieri; et ſublato principe, qui mortem quotidie minabatur, Muſas antiquum omne patrocinium amiſſuras: typographos *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Zamoyski, Palatin de Belz* al. *Belzki.* [b] *Craſſinski.* [c] *Florence.* [d] *Palagio Piti.* [e] *Arno.* [f] *de Tolede.* [g] *Salviati evêque de S. Papoul.* [h] *Vettori.*

NOT. [1] orbem gloriae ſuae teſtem habuit, nomine editos, et Poloniam

[2] nomen praeferentem, inter opera ſua cenſeri debere. Vidit et Ulyſſis

[3] illis montibus poſitae eſſent.

[4] introductus Foxius, ad menſam ſedentem invenit in aula ſpatioſiſſima, cum pileolo nocturno ante focum, ex formoſiſſimo,

[5] Cum Foxio frequens erat Ant. Maria

[6] dicebatur, evaſerat. Aderat et crebro P. Victorius

[7] is jam tum literas in Italia vileſcere, et habere ſe multa quae

magno pretio, quantumvis Coſmo contradicente, comparatam, in [1] Galliam tranſportandam impetravit, et per bibliothecarium peculiarem ſeorſum, quamdiu vixit, apud ſe habuit; quam demum Thuanus a creditoribus ejus regis pecunia redemptam in bibliothecam regiam inferendam curavit, et congeſtum a magnis regibus theſaurum tanta acceſſione locupletavit. Eandem fortunam minime expertus eſt Pandectes, olim Conſtantinopoli a Piſanis captus, et Piſis poſtea [a] Etruriam tranſlatus, qui in publico reipublicae palatio aſſervabatur, neque proinde cum privatae bibliothecae libris urbe exportari potuit; et nunc etiam ſeorſim in eodem palatio, cum ceteris rari pretii cimeliis principis, religioſe cuſtoditur. Eum cum evolveret Thuanus, et ex ſcriptura antiquiſſimum eſſe, et [2] ex ligatura archetypum, ex quo omnia noſtra exemplaria deſcripta ſunt, animadvertit: nam eadem quae in extremo tranſpoſitio hodie paſſim habetur, illic cernitur, ut ex illo manaſſe in noſtros libros appareat; quod et Ant. Auguſtinus obſervavit. Subit et Cujaciani deſiderii recordatio, qui bis mille aureos depoſiturum ſe multoties obtulit de reſtituendo Pandecte, ſi ſibi ad annum utendus commodaretur: nam, quamvis fideliſſime expreſſus putetur editione illa quam Laelius Taurellus procuravit, multa tamen potuiſſe fugere illum et librarios, quae proprio aſpectu et libri tractatione ſe deprehenſurum ſperabat homo felicis diligentiae: idque Thuano ſaepe dixerat; et, cum [b] Auguſtae Taurinorum eſſet, nihil non fecerat commendatione Philiberti ducis, et Margaritae uxoris, ipſis etiam ſponſoribus de reſtitutione allegatis, ut tanti voti compos evaderet; ſed nihil impetrare potuerat: tantum a Coſmo reſponſum, ſi Florentiam veniret, fore, ut et libro ad plenam ſatietatem uti poſſet, neque ad ſe acceſſiſſe ipſum poeniteret. Id unum, poſt exactiſſimam in excolenda ſua ſcientia adhibitam ſolertiam, ad animum explendum ſibi defuiſſe, in eoque ſe deſiderio moriturum, aiebat Cujacius.

Vidit et Florentiae Thuanus Georgium [c] Vaſarium Arretium architectum et pictorem [3] praeſtantiſſimum; et, cum per omnia ab eo duceretur, et in effigies Joannis et Garſiae Coſmi filiorum, de quorum calamitoſo fato clam aliquid inaudiverat, incidiſſet, in arcano ipſum rogavit, an quae jactarentur vera eſſent; et ille ſilentio annuens famae occultae fidem fecit, et Coſmum id, quamvis juſte et generoſe factum, enixe tegi voluiſſe confirmavit, ne aemuli initio fundati imperii materiam inde obtrectandi [α] arriperent.

Florentia [d] Senas ventum, recenti adhuc Gallici nominis apud populareis memoria; cujus ſitum Thuanus, jam tum de hiſtoria ſcribenda cogitans, diligenter luſtravit, ut longae obſidionis ſpeciem curioſa locorum contemplatione animo [4] altius infligeret. Dum in urbe eſſet Foxius, Alexandrum Picolomineum veneranda canitie ſenem in aedibus ſuis inviſit; quem culcitae incumbentem, et Ariſtoteli ſuo, hoc eſt, a ſe diverſis explicationibus illuſtrato, recognoſcendo vacantem, improviſus invenit; nam ſolus erat, et famuli huc illuc per feſtum diem diverſi abierant: quod ille anxietate ſumma excuſavit, et gratias Foxio pro tam honorifica ſalutatione egit. Tum, ſedere juſſis qui cum Foxio aderant, in iiſque Thuano, multa de ſtudiis ſuis diſſeruit; eorumque ſe demum in ea aetate dulciſſimum fructum capere dixit, aliis oblectamentis deficientibus, quibus aliae aetates innocenter et citra offenſam gaudere poſſunt. Quod cum dicebat, non tam ſenectuti ſolatium quaerere dicebatur, quam adoleſcentes

VAR. LECT. [α] arriperent: itaque auctor monitorum Vaſarii memor, idem quod ille veritus, partem eam in Hiſtoriis ſuis ſuppreſſit, ſeorſimque, cum iis quae ad concilium Tridentinum pertinent, excudendam curavit. Florentia *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *la Toſcane.* [b] *Turin.* [c] *Vaſari d'Arezzo.* [d] *Siena.*

NOT. [1] in Galliam adportari curavit, [2] antiquiſſimum eſſe, et ex membranarum compage archetypum, ex quo omnia noſtra [3] praeſtantiſſimum: cumque ab eo per varia duceretur, et in [4] altius infigeret. Dum

adoleſcentes qui aderant, qua humanitate erat, ad deſidiam vitandam et philoſophiae ſtudia capeſſenda exemplo ſuo cohortari.

SENIS Lucam divertit Foxius, quod ad illam rempublicam literas a rege et novo Poloniae rege haberet, et amicos ex illa nobilitate complureis viros graveis. Itaque non ſolum ut orator regius, ſed ut reipublicae amicus, quam honorifice et amanter cum toto ſuo comitatu exceptus eſt. Unde triduo Romam itum, per [a] Faliſcos et [b] Viterbium facto itinere, ad [c] Balnea-Regia luſtranda, locum fontibus ingenti mole ſcaturientibus et artificio [1] admirandis nobilem, et a Gambara cardinali ſumma cura exornatum. CIↃIↃLXXIV.

NOCTU urbem Foxius ingreſſus eſt per pontem [d] [2] Milvium, et inde ab oratore noſtro ad pontificem in arcano deductus: nam aliquot poſt dies publice auditus eſt, et Thuanus aliique nobiles ad B. pedum oſculationem admiſſi. Tum Foxii cauſa ante XII annos terminata rurſus in diſceptationem deducta, et ad delegatos cardinaleis remiſſa, magno errore, et majore Foxii ac regii nominis damno: ſed errorem excuſat, quod Armeniacus cardinalis proxima Foxio cognatione conjunctus, ad quem inviſendum ille Lugduno Avenionem [3] diverterat, ampliſſima ſacerdotia in ejus gratiam ejerare in animo habebat; quod et tandem fecit. Is vero jam paene octogenarius urgebat, ut Foxius res ſuas Romae conficeret; et Foxio ſpes, ab iis qui in occulto minus ei bene volebant, fraudulenter facta, ſi rem pontifici committeret, fore ut negotium brevi finem acciperet. Ita vir bonus in errorem inductus, ex quo vix poſt decennium ſe extricare potuit.

HEIC rem commemoratione dignam, quam Thuanus in commentarios privatos relatam in ſuis Hiſtoriarum [4] libris omiſit, quod annum, quo id accidit, certo neſciret, minime reticendam duxi. Aiebat Foxium, indigne in juris ſui perſecutione in illa aula habitum, prenſandis cardinalibus fatigatum, die quodam poſt prandium ad Proſperum [e] Sanctacrucium veniſſe; et, quia jam non regis res ſed ſuas agere videretur, quod illi ſummo probro vertebat, conſilium ab homine regii atque adeo Gallici nominis perſtudioſo exquiſiiſſe, quo ſe decore ſalvo, cum bona pontificis venia, tam perplexo negotio expediret. Is, initio bellorum civilium oratoris pontificii munere apud nos defunctus, reginae commendatione in collegium cardinalium allectus fuerat; et, arcanorum regni particeps effectus, rara fide et prudentia res inter pontificem reginamque adminiſtraverat; ut vel ex illuſtriſſimi Ludovici Gonzagae [f] Nivernii ducis ad Sixtum V commentariis patet. [5] Cum igitur eandem charitatem retineret, ac praeterea ſciret Paulum reginae, cui honoris et fortunarum amplificationem praecipue debebat, percharum eſſe, eum ad cryptam in aedibus ſuis ſeducit, erant enim jam Maio ineunte intenſi eo [6] anno calores, cum Thuano, quem, quod cum parente ejus amicitiam, dum in Gallia eſſet, coluiſſet, ad ſecretum admitti voluit. Ibi multa de cultu ſinceroque ſuo erga regem reginamque obſequio praefatus, [7] praecipuoque in Foxium, cujus virtutem et merita ſuo pretio aeſtimet, affectu; ‘ Cogis me, inquit, ‘ vir illuſtriſſime, in tuam gratiam renudare, quae in aula noſtra ſumma ſilentii ‘ reverentia teguntur; cui illud ingenium eſt, ut exquiſita ſeveritate, cum occaſio ‘ ſe offert, et impune licet, in externos utatur, et, ſi quis dignitate praeſtans ei ſe ‘ ſubjiciat,

INTERPR. [a] *Monteſiaſcone*, i. e. *Faliſcorum montes.* [b] *Viterbo.* [c] *Bagnarea.* [d] *ponte Molle à Rome.* [e] *di Santa Croce.* [f] *le duc de Nevers, dans les Memoires de ſon Ambaſſade auprés de Sixte* V.

NOT. [1] admirandis nobilem, Gambarae cardinalis cura ſumptuque non modico exornatum.

[2] Milvium, et inde a legato regio ad pontificem in arcano

[3] diverterat, ampliſſimis ſacerdotiis in ejus gratiam cedere in animo habebat;

[4] libris omiſit, quod non ſibi ſatis de anno quo res incidit compertum eſſe diceret, minime reticendam duxi.

[5] Cum igitur eoſdem adfectus retineret, ac praeterea

[6] anno calores, Thuanumque ob amicitiam, quam, dum in Gallia eſſet, cum ejus parente coluerat, ad ſecretum

[7] praecipuoque in Foxium adfectu, ‘ Cogis me,

‘ ſubjiciat, eam cauſam longo comperendinationum ſufflamine protelari gaudeat;
‘ dum interim per gentes toto orbe fama vulgatur, et noſtri nominis terror ſpargitur:
‘ quae ſeveritas eo uſque valet, quo uſque vel infirmitate vel religionis metu toleratur.
‘ Nam ſi aliquis princeps exiſtat qui neutro attineatur, caute ac ſumma diſſimula-
‘ tione ab ea ſeveritate diſceditur: fama ſiquidem et hominum patientia hujus aulae
‘ ſtat majeſtas, et, quod vafer Florentinus dixit, iis rebus, quae aliis imperiis ſunt
‘ [1] exitio, conſervatur. Id tibi dictum eſto; a quo didiceris, et candor meus et fides
‘ tua, et ejus qui heic tecum eſt, vel in hac aetate, prudentia, requirit, ut a nemine
‘ reſciſcatur. Enimvero mihi dolet, quod a principio in partem conſilii, quod nunc
‘ petis, non admiſſus ſum; ſic enim futurum erat, ut quod nunc poenitentia vix
‘ emendari poteſt, prudentia melius inſtructus antevertiſſes. Dicam tamen, et ex-
‘ emplo recenti, eoque domi non foris petito, te docebo. Noſti Galeacium [a] San-
‘ ſeverinum Gajacii comitem, quem nunc audio apud vos deceſſiſſe. Is in gratia
‘ regis Chriſtianiſſimi floruit; eique poſthabitus fuit Hadrianus [b] Baleonus, Aſtoris,
‘ qui Famaguſtae in Cypro nuper periit, frater, et ipſe hac in urbe paucos ante dies
‘ extinctus. Levis armaturae primarius tribunus ultimis bellis Galeacius fuerat;
‘ quibus ante quadriennium compoſitis, ſtudio ſuos videndi, et reculas, quas in Gal-
‘ lia Ciſpadana habebat, ad vos transferendi, Bononiam venerat; ubi, ſive livore
‘ ſive delatione eorum quorum intererat ne ſua per abſentiam occupata recupe-
‘ raret, ſive odio ſectae quam profiteri dicebatur, a ſancto officio comprehenſus, et
‘ Romam continuo [2] ductus eſt: quo nuncio ultra modum ferunt commotum
‘ Chriſtianiſſimum regem, qui protinus [c] Sangoartium ex veſtra nobilitate notum
‘ equitem, qui nunc, ut audio, apud Catholicum regem oratoris munere [3] fungitur,
‘ Romam miſit, et hominem atque adeo officialem ſuum, in quem proinde ani-
‘ madvertendi nulli jus eſſet, per eum repetiit; datis inſuper pleniſſimis mandatis,
‘ ut illum quavis ratione ſecum reduceret. Sangoartius, ubi ad urbem venit, et ad-
‘ miſſus, quid in mandatis haberet, expoſuit, pontifex, qui ad aulae ſeveritatem in-
‘ genii peculiarem in his rebus duritiem adjunxerat, mirari ſe dixit, regem Chriſtia-
‘ niſſimum pro ſectario, quem ad poenam trahi gaudere debeat, partes ſuas inter-
‘ ponere; tamen, quod eum tam enixe hominem obnoxium [4] repetere videat, de
‘ re mature conſulturum, et effecturum, ut rex Chriſtianiſſimus ſuas petitiones ſibi
‘ curae fuiſſe intelligat. Ita primo dimiſſus Sangoartius, qui poſt paucos dies rurſus
‘ auditus eſt; et, cum videret rem de die in diem duci, et ad cardinalium congrega-
‘ tionem remitti, ſibi dolere dixit, quod adverſus ſenatus ſeveritatem non minus ſe-
‘ veris mandatis agere jubeatur; quae, niſi intra triduum regi, tradito ſuo officiali,
‘ ſatisfiat, expromere cogatur: id ſe pontifici denunciare, ut intra tempus illud pro
‘ prudentia ſua ſtatuat, an non e dignitate ſua, et ſanctae ſedis, quam in reſponſioni-
‘ bus ſuis ſemper obtendebat pontifex, potius ſit, principi tam bene de eccleſia merito
‘ gratificari, quam injuſta eum repulſa prorſus a ſe alienare; nam [5] officialis ſui ſe-
‘ que vindicem appellantis periculum diutius non poſſe negligere; atque ad animum
‘ injurioſum illius carcerem, tanquam injuriam ſibi deſtinato factam, revocare: vi-
‘ deat igitur, et, quid e dignitate et ſua et regis Chriſtianiſſimi ſit, mature apud ſe
‘ conſideret: ſe poſt triduum, non petita audientia, compariturum. Triduo exacto,
‘ cum

INTERPR. [a] *Sanſeverino conte di Cajazzo.* [b] *Baglioni.* [c] *de Vivonne Sr. de St. Goart, marquis de Piſani.*

NOT. [1] exitio, conſervatur. Enimvero mihi dolet, quod a principio in partem conſilii tui non fuerim vocatus; nam quae difficilia nunc obverſantur, facile antevertiſſes. Noſti Galeacium Sanſeverinum

[2] ductus eſt: ea re ultra modum commotus rex Chriſtianiſſimus, Sangoartium ex veſtra

[3] fungitur, Romam protinus miſit,

[4] repetere videat, daturum operam, ut rex Chriſtianiſſimus ——— dimiſſus Sangoartius, ac poſt paucos dies rurſus auditus, cum videret

[5] officialis ſui periculum diutius non poſſe

‘ cum eadem a ſeveritatis exactae pontifice regererentur, et nova comperendinatione
‘ petitiones ſuas eludi cerneret Sangoartius, poſt XV dierum, tot enim circiter in urbe
‘ fuerat, moram, ſibi amplius expectare [1] liberum non eſſe reſpondit; tantum re-
‘ ſponſi, quod regi ſatisfiat, impetrandi intra illud tempus facultatem conceſſam;
‘ quod ſi non obtineat, jubere regem, quod huc uſque facere diſtulerat, ut pontifici de-
‘ nunciet, ipſum decreviſſe oratorem ſuum, quem Romae habet, is erat Carolus [a] An-
‘ geneus Cenomanorum epiſcopus, qui mox in cardinalium collegium cooptatus fuit,
‘ domum [2] revocare; ſibique injunctum, ut eum ſecum reducat: ſi quae graviora
‘ negotia [3] incidant, miſſurum oratores ſuos; interim de negotiis, quae in hac aula
‘ ſint ordinaria, per trapezitas et procuratores apoſtolicos acturum: poſt hanc de-
‘ nunciationem, nec alio expectato reſponſo, ſe e veſtigio oratori regio, quem jam
‘ monuerit, regis nomine [4] edicturum, ut ſe poſt biduum ſequatur. Haec verba, qua
‘ erat animi praeſentia, cum Gallicana libertate protuliſſet Sangoartius, et, quod
‘ olim Popilius Laenas ſenatus-conſulto Antiocho porrecto feciſſe memoratur, quaſi
‘ circulo pontificem [5] circumſcripſiſſet, ut eligeret, amicitiam, necne, regis Chriſtia-
‘ niſſimi vellet; imperioſus juxta ac moroſus ſenex mirum in modum excanduit;
‘ et tamen ſic Sangoartium dimiſit, ut ſe amplius cogitaturum et regi ſatisfacturum
‘ reſponderet. Illo diſcedente exclamare pontifex, Dei [6] hominumque ubique fi-
‘ dem et opem implorare, oculos et brachia huc illuc circumferre; actum eſſe de
‘ religione, vim libertati eccleſiaſticae afferri: regem puerum, qui Chriſtianiſſimi
‘ titulos ſibi ſumat, male conſultum Sectariorum patrocinium ſuſcipere; et, quod
‘ extremae [7] contumeliae loco reputet, hominem ebrioſum ad ſe allegaſſe, qui prae-
‘ fracta audacia ſe et ſacroſanctum univerſalis [8] eccleſiae ſenatum, qui Romae penes
‘ ſe ſit, in ordinem cogere praeſumpſerit. Poſt has et ſimiles quiritationes, re cum
‘ fidis, iiſque praeſertim cardinalibus qui de cauſa cognituri erant, ſtatim communi-
‘ cata, cum ſerio agere Sangoartium, et quod verbo dixerat facto executurum, ap-
‘ pareret, expedire viſum, ut, nulla dilatione interpoſita, antequam per contentiones
‘ id evulgaretur, Gajacius in Galliam ad regem reducendus Sangoartio traderetur;
‘ iſque in arcano moneretur, caveret, ne mandata, quibus uſus erat, potius ad pub-
‘ licam offenſionem quam ad regis dignitatem ſpectantia, emanarent, ſatiſque ha-
‘ beret, quod voti compos gratificationem regis deſiderio reſpondentem a pontifice
‘ impetraſſet. Quia vero ebrioſum Sangoartium [9] per iram Pius vocitaverat, in mores
‘ temperantiſſimi viri ex ea occaſione anquiſitum; compertumque eum non ſolum
‘ vino omnino abſtinere, ſed vix poculo aquae ter in anno ſitim reſtinguere. Hoc,
‘ ſi initio in conſilium adhibitus fuiſſem, pro dignitate tua et communi amicitia,
‘ libere monuiſſem: [10] nunc, quoniam res amplius integrae non ſunt, aſtu eorum
‘ qui te in has ambages induerunt, ſupereſt, ut de diſceſſu hinc quam fieri poterit
‘ honorifico captata occaſione quamprimum cogites; nam omnis heic mora de-
‘ inceps non ſolum infructuoſa, ſed dignitati tuae et regii nominis decori detrimen-
‘ toſa, erit. Cum vero ad tuos redieris, fac ut, quod in Gajacii longe diſpari cauſa
‘ et ſub pontifice longe diſſimili feliciter ſucceſſit, auctoritate regia utaris; quae niſi
‘ tibi

INTERPR. [a] *d'Angennes evêque du Mans.*

NOT. [1] liberum non eſſe; tantum reſponſi, quod regi ſatisfiat

[2] revocare; ſibi vero injunctum, ut eum ſecum reducat:

[3] incidant, miſſurum regem oratores

[4] edicturum, ut abeuntem ſe poſt

[5] circumſcripſiſſet, quem non egrederetur, priuſquam eligeret, amicitiam, necne,

[6] hominumque fidem et opem

[7] contumeliae loco reputaret, hominem

[8] eccleſiae ſenatum, in ordinem cogere praeſumpſerit.

[9] per iram pontifex vocitaverat,

[10] nunc quoniam, aſtu eorum qui te in has ambages induerunt, res integrae non ſunt, ſupereſt, ut de

'tibi negotium confectum dederit, fruſtra id a ſalutationibus, [1] prenſationibus, nec 'niſi longo ac detrimentoſo tibi tempore, potes ſperare.' His dictis Santacrucius Foxium rogavit, monitorum memor eſſet, ceterum monitoris [α] oblivifceretur.

Dum cauſa inter cardinaleis agitaretur, Oſſatus, qui Foxio a ſtudiis erat, a literis ad negotia primum ex ea occaſione animum tranſtulit; et cauſae merita in breviarium lucido ordine conjecerat, cujus exempla cardinalibus tradita ſunt; et jam tum conjecturam peritiores fecere, fore, ſi diutius in illa aula moraretur, ut et magno in pretio haberetur, et ad ſummos honores viam ſibi ſterneret: [2] quod et accidit.

Antea, petita a Foxio venia, [a] Neapolim profectus eſt Thuanus, exeunte Februario, et jam adulto illis locis vere; et, per [b] Velitras, Tarracinam, [c] Fundos, quod eſt initium ditionis Neapolitanae, facto itinere, ad urbem per cryptam pulverulentam, qualis a Seneca deſcribitur, in [d] Pauſilyppo excavatam venit; in qua Joannem Baptiſtam Portam, ſcriptis de naturali hiſtoria abſtruſiore, quae plura poſtea fecit, jam notum, vidit: et inde [e] Surrentum et Salernum uſque excucurrit, miratus utrobique coeli ac ſoli amoenitatem, [f] Mergillinam item Virgilii et Sannazarii tumulo et maris proſpectu nobilem: tum [g] Puteolos et ſpectabilia circum loca luſtravit, et inde Romam propere rediit, hoſpitiorum incommoditatibus adeo fatigatus et emaciatus, ut non ex profectione redire, ſed ex gravi morbo ac longinquo reſpirare, videretur.

Interea ſtudia domeſtica minime intermiſſa; et ipſe Oſſatus coram Foxio per illos aeſtus pomeridianis horis Alex. Picolominei Sphaeram nobilibus domeſticis praelegebat, et alternis vicibus ille et Foxius, ſic enim fieri conſueverat, interpretabatur. Thuanus, qui praecipuus utriuſque auditor erat, dum per ſemeſtre in urbe fuit, amicitiam doctorum virorum, pro more et inſito literarum amore, ſibi ſedulo conciliavit, et inprimis M. Ant. Mureti, cujus judicium tanti a Joſepho Scaligero fieri meminerat, ut quantum ille Julio parenti tribuebat, ei non minus ipſe tribueret. Itaque quicquid a Foxii [3] comitatu, in quo adſiduus erat, temporis ſuffurari poterat, id itando ad Muretum impendebat; ejuſque judicium de viris doctis, qui in urbe tunc erant, diligenter exquirebat. Ab eo de Scipionis [h] Tettii Neapolitani caſu cognovit, hominis undecunque, ut ille aiebat, doctiſſimi; qui, delatus quod male de Numine ſentiret, remo mancipatus fuerat, et tunc, an adhuc in vivis eſſet, incertum erat. Dolebat et Aonii [i] Palearii Verulani, et Nicolai [k] Franci [4] Beneventani, vicem; qui, ille quidem ob nimiam in pietate ſimplicitatem, ſic enim loquebatur, ad ignem, hic ob inviſam coelo Romano in ſermocinando libertatem ſub Pio v ad furcam, eſt damnatus. Ad aram coeli, id Franciſcanorum aedi nomen ſupra S. Marci palatium, quo pontifex per anni aeſtus ſecedere tunc conſueverat, Foxio aſſignatum hoſpitium fuerat. Heic crebro ventitare Muretus; qui et inde Thuanum ſemel atque iterum ad Paulum Manutium jam decumbentem [5] deduxit. Vidit et in urbe Latinum Latinium, Laurentium Gambaram; et omnium ſecundum Muretum familiariſſime Fulvium Urſinum, qui in Farneſianis aedibus habitabat. Jam Octavianus Pantagathus ad meliorem vitam migraverat,

VAR. LECT. [α] oblivifceretur: quod idem et Jacobo dictum, qui tamen rem minime oblivioni mandavit, ſed in adverſaria retulit; et quanquam in Annalibus omiſit, tamen poſt tot annorum intercapedinem, cum nullum inde periculum Santacrucio, qui jampridem obiit, creari poteſt, non moleſte ferret, ſi ea nunc monimentis publicis conſignantur. Dum cauſa *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Naples.* [b] *Velletri, e Terracina.* [c] *Fondi.* [d] *il monte Pauſilippo.* [e] *Sorrento, e Salerno.* [f] *Mergolino.* [g] *Pozzuolo.* [h] *Tettio.* [i] *Palearío di Verulo.* [k] *Franco di Benevento.*

NOT. [1] prenſationibus, aut mora diuturniore ſperabis. His dictis Santacrucius

[2] quod et accidit. Foxio Romae tantiſper adhuc haerente, Neapolim

[3] comitatu ſubſecivum habebat, id circa Muretum impendebat;

[4] Beneventani, vicem; qui ſub Pio quinto perierant; ille quidem ob nimiam in pietate ſimplicitatem, ſic enim loquebatur Muretus, hic ob inviſam coelo Romano in ſermocinando libertatem. Ad aram coeli, id Franciſcanorum

[5] deduxit. Ipſe Thuanus innotuit etiam Latino Latinio, Laurentio Gambarae, et omnium ſecundum Muretum familiariſſime Fulvio Urſino,

migraverat, cujus magnum in literis nomen; et dignus tanto magiſtro diſcipulus Onuphrius Panvinius, Scaligero, cum Romae eſſet, ob raram in omni antiquitate Romana, ſeu profana ſive ſacra, doctrinam, et patriae ratione, percharus, [a] Panhormi in Sicilia [1] nuper fatis deceſſerat.

FOXIUM Romae haerentem, et male inchoato negotio exitum fruſtra circumſpicientem, funeſtus de morte Caroli regis nuncius [2] oppreſſit; quae illi, ut triſtis, ſic honeſta, hinc diſcedendi cauſa exſtitit; Philippo Boncompagno cardinali a Gregorio patruo ad novum regem, qui, e Polonia ſubito rediens, jam in Venetis finibus eſſe dicebatur, ſalutandum cum legati dignitate miſſo: quem Foxius, petito a pontifice commeatu, mox ſecutus eſt; et per [b] Urbeventum, Interamnium, Narniam, Livii forum, Spoletum, Urbinum, relicto ad dextram [c] Piſauro, et memorabili amniculo [d] Rubicone tranſmiſſo, [e] Ariminum citatis equis cum omni comitatu ſuo pervenit. Cum Urbini eſſet, vix paucarum horarum ſpatium Thuano conceſſum eſt, dum Foxius cum principe eſſet, ad palatium ſtructura [3] nobile luſtrandum, et bibliothecam per tranſennam viſendam, quae in eo aſſervatur; quae illi per Fridericum [f] Commendonum patuit, plus ipſius Commendoni, quam bibliothecae, cujus tantum ſedem inſpexit, videndi cupido. Arimini conſcenſa bireme Ravennam vento paulum vehementiore delati ſunt; ibique Thuanus Hieronymum [g] Rubeum vidit, luculentum antiquitatum urbis ſuae ſcriptorem, quas una et altera editione multum illuſtravit, et paria in ultima illa antiquitate cum Sigonio feciſſe videri voluit. Inde Foxius eodem navigio Venetias appulit, antequam legatus pontificius, qui diverſo itinere quamvis per citatos incedebat, eo veniſſet. Venetiis, aſſumpto [4] Arnoldo [h] Ferrerio comite, per [i] Julii forum in Dalmatiam uſque perrexit; et obvium novum regem una ſalutaverunt. Cum eo erat [k] Pibracius, e periculo recenter elapſus, de quo multus inter eos ſermo, et Pomponius [l] Bellevreus: unde Venetias reditum eſt; ubi quid actum ſit, et toto regis per Italiam itinere, in Hiſtoriarum libris perſcriptum eſt.

INTEREA Thuanus Venetorum librariorum apothecas veſtigabat: inde comparato magno librorum, praecipue [5] Graecorum, qui apud nos rariores, numero, bibliothecam jam inchoatam multum locupletavit. [6] In diſceſſu cum commeatum a Ferrerio peteret, ab optimo et ſapientiſſimo ſene, pro amicitia qua parentem ejus jam a tempore Mercurialis conventus proſecutus fuerat, cum multa benevoli animi teſtatione [7] dimiſſus eſt; et, quoniam eum ſacris deſtinatum, quod in plurium liberorum familiis fieri amat, reſcierat, inſuper monitus, in vitae genere deligendo videret, et vires ſuas expenderet, ut potius ad Dei gloriam et coeleſteis opes reſpexiſſe, quam de iis quas tinea corrumpit cogitaſſe, videretur; alioqui fore, ut ampliſſima illa vectigalia, quibus ad explendas cupiditates plerique hodie abutuntur, non beneficia, ſicut vulgo vocantur, ſed veneficia eſſe, magno ſuo cum dedecore et aeternae vitae diſpendio, experiretur: quae vox jam tum alte illi in pectus deſcendit, et poſtea ad capeſſendum in vitae genere eligendo conſilium magnum momentum attulit.

REX

INTERPR. [a] *Palerme.* [b] *Orvieto, Terni, Narni, Forli, Spoleto, e Urbino.* [c] *Peſaro.* [d] *Rugone riviere.* [e] *Rimini.* [f] *Commendone.* [g] *Roſſo.* [h] *du Ferrier.* [i] *Friuli.* [k] *le Sr. de Pibrac.* [l] *de Bellievre.*

NOT. [1] nuper fatis conceſſerat. Foxium Romae haerentem, et male inchoati negotii exitum

[2] oppreſſit. Haec illi quidem triſtis ſed honeſta fuit diſcedendi occaſio: Philippum Boncompagnum cardinalem —— eſſe dicebatur, miſſum cum legati dignitate, ſecutus eſt; et per Urbeventum,

[3] nobile luſtrandum, inſpiciendamque bibliothecam, quae illi per Fridericum — Commendoni videndi noſcendique cupido, quam bibliothecae, cujus tantum ſedem inſpexit. Arimini

[4] Arnoldo Ferrerio, per Julii forum —— perrexit: illic obvium novum regem una omnes ſalutaverunt.

[5] Graecorum, qui tunc apud nos

[6] In diſceſſu cum Ferrerium ſalutaret, ab optimo et

[7] dimiſſus eſt; atque inſuper monitus, quoniam, ſicut in plurium liberorum familiis fieri ſolet, ſacris eum deſtinatum reſciverat, in vitae genere

Rex Venetiis Ferrariam cum tota aula venit; unde miſſus Foxius Romam, ut pontifici pro tam honorifica ad ipſum decreta legatione gratias ageret. Cum eo Thuanus profectus eſt, et, per Bononiam facto itinere, Florentiam venit; ubi Franciſcum ducem atratum obvium habuit, nam paucos ante menſeis Coſmus pater deceſſerat, eo minore ſui deſiderio, quod ſontico morbo praepeditus, diu antequam moreretur, inter vivos eſſe deſierat. Ibi Thuanus memor [a]Muretum Zozimi, qui hiſtoriam Eunapianam contraxit, videndi deſiderio tantopere flagrare, et quia exemplar, quod in Vaticana bibliotheca aſſervabatur, habere non potuerat, Florentinum ut habere poſſet Foxii interventu ſperaſſe; Foxio autem vellit, ut illius ad aliquot menſeis uſum a Franciſco impetraret: quod initio conceſſum; ſed poſtea compertum, ut Romae, ſic Florentiae, Pii V temporibus interdictam hujus libri lectionem fuiſſe: adeo ingens illud odium, quo Zozimus, pollente fanaticorum Gentilium ſuperſtitione, ob infeſtum in Chriſtianos animum, et quaedam in Conſtantinum et Theodoſium [1] libere dicta, flagrabat, in animo pii ſenis poſt tot ſaecula adhuc recens erat; ut idem metus, qui Evagrii tempore Chriſtianos nondum bene confirmatos invaſerat, abolitis penitus gentium erroribus, et Chriſtiano nomine ubique conſtituto, ipſum nunc etiam inceſſeret. Per [b] Senas inde Romam ventum; cum toto [c] Latio, incenſis poſt meſſem ſtipulis, coelum ardere videretur. Ibi de Zozimo Thuanus Foxium apud Muretum excuſavit, et fore dixit, ut, quamprimum in Galliam reverſus eſſet, ſi uſpiam aut apud nos aut in Germania exemplar Zozimi extaret, daret operam, ut ejus deſiderium expleretur: quod et ſedulo fecit, ſed fortaſſe ſerius, ut in ſequentibus apparebit.

Post aliquot dierum moram Foxius officio defunctus ad regem reverſus eſt; et ubi Senas venit, relicta ad dextram Florentia, [d] Lucam divertit: ibique peramanter, ut prius, exceptus, inde per [e] Piſas, Piſtorium, Petram-Sanctam, in Liguriam deſcendit, et [f] Genuam provinciae caput venit; ac protinus luſtrata civitate in [g] Taurinos ire perrexit, quo jam rex pervenerat. Hinc juſſi [2] omnes, ne in Alpium tranſitu anguſtis hoſpitiis ſe turba impedirent, et regi moleſti eſſent, Lugdunum ſe conferre.

Ibi Thuanus, Joannem fratrem grandiorem libellorum ſupplicum magiſtrum nactus, aliquanto tempore manſit, dum novae in aula faciei cuncti aſſueſcerent; quo tempore deliberatum in regni ingreſſu, bellum cum Proteſtantibus gerendum eſſet, necne: in eaque deliberatione Foxius cum [h] Villoclaro commiſſus eſt, cum jam in arcano res decreta eſſet; qua de re cum ſuſpiriis Foxium acriter conquerentem vidiſſe ſe Thuanus aiebat, ac fore dicentem, ut temere capti conſilii tam pernicioſi poenitentia brevi ſubiret. Ut Venetiis ita Lugduni magnam librorum copiam ſibi Thuanus comparavit apud Joannem [i] Tornaeſium et Gul. Rouillium, qui in ſuo herbario Jacobi [k] Dalechampii ope, et in bibliis Salmanticenſibus juxta Hiſpanicam cenſuram cudendis, jam tum laborabat.

Post menſem Joannes domum repetiturus cum Thuano Foxium adit, et, tam patris quam ſuo nomine actis gratiis, ab eo petiit, ut cum bona ſua gratia fratrem ad parentem communem reducere liceret: quod a viro humaniſſimo tandem [3] impetratum, etſi invitus faceret, ut eum, cujus tantopere jucunda conſuetudine uſum ſe teſtabatur, antequam cum tota aula ad urbem veniret, a ſe dimitteret. Sed quia bello decreto rex in Provinciam deſcenſurus erat, patris deſiderium diutius [4] remorari noluit:

INTERPR. [a] *Muret.* [b] *Siena.* [c] *Campagna di Roma.* [d] *Lucca.* [e] *Piſa, Piſtoia, e Pietra Santa.* [f] *riviera di Genoua.* [g] *Piedmont.* [h] *de Villequier.* [i] *de Tournes, & Rouille.* [k] *Dalechamp.*

NOT. [1] libere dicta laboraverat, in animo pii ſenis

[2] omnes, ne ampliore turba in Alpium tranſitu anguſtis hoſpitiis regem premerent, Lugdunum ſe conferre. Ibi Thuanus Joannem grandiorem fratrem libellorum

[3] impetratum: etenim aegre ferebat, quod eum, cujus gratiſſima conſuetudine uſum ſe teſtabatur, antequam cum tota aula ad urbem veniret, a ſe dimitteret; tamen quia bello

[4] remorari noluit. Patrem igitur ambo fratres

noluit: quem ambo fratres ad [a] Cocliacam villam in Vaſtinenſi agro, per autumnaleis vindemias rebus prolatis cum conjuge dilectiſſima feriantem, nacti ſunt, perbenigne excepti.

Ex Italia reverſus Thuanus [1] domo ſe tenuit, literis vacaturus; et librorum lectioni totum quadriennium impendit: ſed nec tam privato ſtudio, quam amicorum literatorum colloquiis ac conſuetudine, profecit; in quibus primas ferebant Petrus et Franciſcus [b] Pithoei fratres, Antonius [c] Oiſellus, Jacobus Hollerius, magni illius Hollerii digniſſimus filius, et Claudius [d] Puteanus, qui, ſub id in ſenatum cooptatus, Claudiam [e] Sanguineam proxima ſecum cognatione conjunctam in uxorem duxit; eoque vinculo, qui jam [2] doctrinae et virtutis opinione coaluerant, arctius deinceps uniti ſunt. Sed omnium maxime cum Nicolao [f] Fabro conjunctiſſime ac diutiſſime vixit, in quo pietas cum prudentia, cum moribus doctrina, cum comitate gravitas, certabant; de quo poſtea plura dicenda erunt. Ita hic annus exactus.

Sequenti rex, rebus in Provincia et Septimania utcunque compoſitis, poſt CIƆIƆLXXV. Caroli Lotharingi cardinalis mortem, jam de uxore, quam ab initio expetiverat, ducenda certus, per [g] Aeduos in [h] Campaniam venit, et [i] Durocortori Remorum inauguratus eſt, ac poſtridie Aloiſiam Lotharingam Nic. [k] Valdemontii comitis filiam matrimonio ſibi junxit: quo Chriſtophorus Thuanus ſenatus princeps, cum Joanne et Jacobo filiis, profectus eſt.

Sub exitum hujus anni, hinc Franciſcus regis frater, hinc Navarrus, diverſi aula diſceſſerunt; eorumque diſceſſu res in regno turbavere. Regina parens, ut filium CIƆIƆLXXVI. reduceret, ad [l] Lochias uſque in Turonibus proceſſerat; quo et ſecum duxerat Fr. [m] Momorantium et Arturum Coſſaeum equitum tribunos nuper carcere emiſſos, ut concordiae inter fratres ſarciendae veluti pararii eſſent; quod ille, qui plurimum auctoritate poterat, depoſito omni praeteritae injuriae ſenſu, ſumma fide fecit. Res novas moliri in aula quidam dicebantur; quod ut impediretur, miſſus cum ſecretis mandatis ad Momorantium Thuanus, ut partes ſuas interponeret; fecitque ut molitiones pro tempore ſucceſſu caruerint. Edictum dein ſecutum, quod exorto ſtatim bello revocatum eſt.

Eodem anno ex occaſione majorem [n] Belgii partem luſtravit, et paulum abfuit in [o] Britanniam tranſiit, Thuanus. Per ſenatus ferias in [p] Bellovacos conceſſerat; quo et Chriſtophorus patruelis, in [q] inſula Francia magnus ſylvarum et fluviorum, ut vulgo vocant, magiſter, cum Jo. [r] Longolio Maiſonio cum utroque cognatione conjuncto. Hinc ex compacto [ſ] Abbatis-villam itum, et inde per [t] Bononiam Caletum, utrobique a praefectis accepti. Inde per [u] arenarias ſecundum mare porrectas tranſmiſſo [w] Ata, qui limes utriuſque ditionis, [x] Gravelingam ventum; et, relicto ad dextram [y] Borborgo, eodem die Dunkerkam [3] urbem bellis ultimis incendio conſumptam, et pulcherrimis aedificiis denuo inſtauratam, quae, ut et Gravelinga et Borborgum, Lucemburgicae familiae patrimonialis eſt, et ſucceſſione ad Navarrum ejus heredem primarium devenit. In ea pernoctatum: ac poſtridie [z] Neoportum oppidum ad maris aggeres ſitum, aedificiis pulcherrimis, ut cuncta fere illis locis oppida, ſpectabile. Jam res in Belgio tumebant, ob Hiſpanorum veteranorum non ferendam propriis tribunis, ac multo minus popularibus, inſolentem audaciam: itaque omnia in

INTERPR. [a] *Celi en Gaſtinois.* [b] *Pithou.* [c] *l'Oiſel, & Houllier.* [d] *Dupuy.* [e] *Sanguin.* [f] *le Fevre.* [g] *Bourgogne.* [h] *Champagne.* [i] *Reims.* [k] *Vaudemont.* [l] *Loches en Touraine.* [m] *les mareſchaux de Montmorency & de Coſſé.* [n] *Pais-bas.* [o] *Angleterre.* [p] *le Beauvoiſis.* [q] *Iſle de France.* [r] *de Longueil Seigneur de Maiſons.* [ſ] *Abbeville.* [t] *Boulogne ſur mer, & Calais.* [u] *les Dunes.* [w] *Aa riviere.* [x] *Gravelines.* [y] *Bourbourg.* [z] *Nieuport.*

NOT. [1] domo ſe tenuit, et literis gravioribus totum quadriennium

[2] doctrinae et virtutis amore coaluerant,

[3] urbem bellis ſuperioribus incendio conſumptam,

in armis erant; et Galli catervatim, alieno tempore, ut ipſis videbatur, incedentes ſuſpicionem praebuerant, quaſi ad famam rei veniſſent. Igitur a milite ſiſtuntur cum [a]Aldenburgum peterent, et mane [b]Brugas Flandrorum ſub cuſtodia, ſed ſine injuria, deducti. Ibi in [c]Franconatum concilio, qui ſummus urbis magiſtratus eſt, diverſi ſeorſim interrogati; cum conſtitiſſet, juvenes non alio conſilio quam peregrinandi animo in haec loca veniſſe, per Franciſcum Nanſium primarium decurionem eis denunciatum eſt, licere urbem libere luſtrare, ceterum prudenter facturos ſi ſe quamprimum ad ſua [1] reciperent. Ita libere dimiſſi; et homo humaniſſimus de Pithoeis et Puteano diligenter Thuanum percontatus eſt, et ille viciſſim de Huberto Goltzio, qui, [2] in Franconia natus, in illa urbe lares fixerat, et tunc forte aberat. In ea miratus eſt Thuanus aedificiorum amplitudinem, ut totidem arces et palatia dixeris; tum crebros canaleis, tot pontibus lapideis, a quibus urbi nomen, permeabileis, ut vias numero aequent: ſed rarius jam tum habitabatur, tacita, ut creditur, injuriae Maximiliano Caeſari ante c annos factae et tunc inultae, quaſi laneis pedibus, incedente [3] vindicta: nam jam tum commercium [d]Antuerpiam attributis immunitatibus tranſlatum; quo crevit nova urbs, frequenti illo mercatorum Brugis paulatim dilabente et in [e]Atuaticos migrante concurſu. [f]Gandavum Brugis itum, motibus domeſticis famoſam urbem ad extremum ipſi exitioſis; cujus [4] priſtina magnitudo ex conditione, ad quam hodie redacta eſt, aeſtimari poteſt. Antuerpiam tranſmiſſo [g]Scaldi ventum, urbem ſitu opportunam et ſtructura pulcherrimam, et [5] tunc adhuc, quamvis poſt arcem impoſitam, opulentiſſimam. Urbi praeerat Fridericus [h]Perrenotus Campaniacus, ad quem [6] Galli deducti; et Thuanus pro ſociis verba fecit, et deſiderio videndi juvenibus inſito intempeſtivam peregrinationem excuſavit. Libertate facta, quiſque ad civitatem luſtrandam diſcurrit; Thuanus ad Chriſtophorum [i]Plantinum divertit, in cujus aedibus, licet rebus acciſis, tunc adhuc XVII prelis operae fervebant. Ab eo didicit de ſtatu provinciarum; eo res illarum redactas, ut, niſi Ordines praeverterent, inſigni clade ab Hiſpanis opprimerentur. Poſt aliquot dierum moram, cum ulterius progrediendi et in Hollandiam tranſeundi, ſicuti ab initio conſilium fuerat, ſpes per motus eſſet praeciſa, de reditu cogitatum eſt; et [k]Mechliniam primum, dein Lovanium, ventum, in quo miranda tot ſcholarum et collegiorum, quae vulgo vocant, egregie conſtructorum frequentia; et urbs ipſa Patavio, academia et gymnaſiis adeo celebri in Venetis civitate, non minor viſa. Luſtratum et in proximo Coeleſtinorum egregia mole coenobium, a Gulielmo [l]Croio Chevreo pueritiae Caroli V ſapientiſſimo moderatore aedificatum; in quo ſibi et illuſtri familiae monumentum in poſterum poſuit. Lovanio Bruxellas itum, cum pridie Ordines conſpiratione facta concilii regii aſſeſſores, qui Hiſpanorum partibus favere dicebantur, in carcerem truſiſſent, Gul. [m]Hornano Heſaco facti duce. Res illic erant admodum turbatae: itaque paucos dies commoratus Thuanus; luſtrata urbe, aula principum, et palatiorum a provinciarum regulis in edita urbis parte per circulum extructorum multitudine, et ſalutato in hoſpitio proximo Ulrico [n]Viglio Zuichemo, nam licuit hoc illi per ſatellites cuſtodiae adhibitos, habito inſuper cum Cl. [o]Mondolceto, qui res regis in illa aula procurabat, colloquio, diſceſſum eſt; et

per

INTERPR. [a] *Aldenburg.* [b] *Bruges.* [c] *Conſeil du Franc, qui eſt la ſouveraine magiſtrature de la ville.* Leg. Guicciard. deſcription des Pays-bas. [d] *Anvers.* [e] *Brabant.* [f] *Gand.* [g] *l'Eſcault.* [h] *Perrenot Sr. de Champigny.* [i] *Plantin.* [k] *Malines, & Louvain.* [l] *de Croy Seigneur de Chievres.* [m] *de Horne Sr. de Heſe.* [n] *Viglius Sr. de Swichem village de Friſe.* [o] *Montdoucet.*

NOT. [1] reciperent. Ita dimiſſi; et Nanſius de Pithoeis et Puteano

[2] in Franconia natus, Brugis lares

[3] vindicta: etenim jam tum ad Antuerpiam tranſlata attributis immunitatibus commercia, quibus adeo crevit nova urbs, frequenti

[4] priſtina magnitudo, etiam ex hodierno ſtatu, aeſtimari poteſt.

[5] tunc adhuc, etiam arce impoſita, opulentiſſimam. Urbi

[6] Galli deducti, et Thuanus deſiderio videndi — excuſavit. Mox libertate

per municipium cui ab [a] Hallenſi Virgine nomen, [b] Montes Hannoniae ventum, recenti adhuc captae urbis a Joanne [c] Calvimontio Guitrio memoria. [1] Inde per [d] Valencianas, nec urbe propter motus intrata, [e] Cameracum Galli venerunt, quod a [f] Perona noſtra VII circiter leucis diſtat.

HEIC finis Belgicae peregrinationi factus; cum jam non minus metuendi motus apud nos arderent; qui, dum turbidis conſiliis plus juſto auſcultatur, temere accenſi, poſtquam rex melius conſultus reſipuit, condito novo edicto anno ſequenti ſunt re- CIↃ IↃ LXXVII.
ſtincti. Dum [g] Pictavii [2] rex eſſet, pluries Joannem Thuanum Jacobi fratrem, hominem magni animi et roboris, Lutetiam ad ſenatum atque adeo Chriſtophorum parentem per diſpoſitos equos miſit, ardente admodum eo anno aeſtate; et ille, virium fiducia fretus, ultima vice Pictavio [h] Longemellum intra XXIV horas uſque venit; qua re tantam naturae vim intulit, ut nuſquam reſtaurari potuerit. Inde lenta febre primum tentari coepit; dein gravi et diuturno morbo oppreſſus prorſus [3] concidit: et antequam moreretur, dum aegrotaret, pleroſque filios paene infanteis amiſit; ita ut ad unum maſculum, qui adhuc hodie in vivis eſt, et tres filias, tam numeroſa ſoboles redacta eſſet. Magnum eo caſu dolorem ſenſit Thuanus, qui fratrem chariſſimum quotidie deficientem videbat, et eo ſublato quaſi extinctam familiam; aſſiduuſque in domo illius erat, triſtitia paene enectus, cum Renata [i] Balieta rari exempli foemina, quae virum jam tum ante mortem inſolabiliter lugebat.

MENSEIS XIX decubuit Joannes, quo temporis ſpatio Thuanus in ampliſſimum CIↃIↃLXXVIII.
ordinem allectus eſt, in locum Joannis [k] Sagnii Gardae e ſacro ordine ſenatoris [α] digniſſimi; qui cum periculoſiſſimo morbo laboraret, nunquam Thuanus pro [4] cujuſquam quam pro ipſius ſalute ardentiores preces ad Deum fudit, quod ſciret ejus dignitatem a rege patris commendatione ſibi deſtinatam: et invitus faceret homo pudens et honeſti otii cupidus, ut, ſtudio literario, in quo aſſiduus erat, relicto, deinceps ad longe diverſa ſtudia et vitam inquietam migraret: ſic tota quippe vita ſe geſſit, ut honores, ad quos natus erat, non tam defugerit, quam ad eorum [5] ingreſſum exhorruerit, et quaſi daemonio Socratico revocante retro pedem retulerit; veritus nimirum, ne iis ſe minus dignum praeberet, et exſpectationem de ſe conceptam fruſtraretur; de cetero vota ac metus, ſeque et ſua omnia, providentiae Dei crederet; et, de futuro, quantum ad ſe, ſecurus, ipſum ducentem ſequeretur. Nam alioqui de re publica jam in prima adoleſcentia, cum adhuc privatus degeret, nemo ſolicitior, nemo magis cetera vita anxius fuit; adeo ut, cum damna domeſtica patientiſſime ferret, malis ejus, quae raro fallente augurio praeſagiebat antequam evenirent, ultra modum, et cum valetudinis plerumque diſpendio, adfligeretur; et nunc etiam, amicis cum propterea ſaepe increpantibus, adfligatur. Igitur mortuo Garda, et allato diplomate, quod primum Philippus Huraltus Chevernius ipſius ſororius nuper [l] procancellarius creatus obſignavit, ut patri morem gereret, et ne, ſi aliter faceret, ſibi ac familiae deeſſe videretur, examini ſe ſubjecit; ad quod pallens tremenſque acceſſit, non ut alii [6] plerique, qui ad tremendi loci limen ferream frontem et Stentoream

vocem

VAR. LECT. [α] digniſſimi. Heic ingenium hominis agnoſcas, quam ab omni avaritia tam ab ambitione alieni: dicam quod eum ſaepius dicentem, et Deum de re teſtem religioſe appellantem, audivi: nunquam quiſquam pro ſe, cum morbo periculoſo laboravit, nunquam ipſe pro cujuſquam quam pro Gardae ſalute ardentiores preces ad Deum fudit, quod *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Noſtre Dame de Halle.* [b] *Mons en Hainault.* [c] *de Chaumont Guitry.* [d] *Valenciennes.* [e] *Cambray.* [f] *Peronne.* [g] *Poictiers.* [h] *Longjumeau.* [i] *Baillet.* [k] *de la Garde Sr. de Saigne.* [l] *Garde des Sceaux.*

NOT. [1] Inde, omiſſis ob ſeditionum aeſtus Valencianis, Cameracum, quod a Perona noſtra — diſtat, venerunt.

[2] rex eſſet, Joan. Thuanum —— per diſpoſitos equos ſaepenumero miſit — eo anno aeſtate; poſtremoque ille, virium fiducia fretus, Pictavio Longemellum intra XXIV horas venit; qua re

[3] concidit. Magnum eo caſu dolorem

[4] cujuſquam ſalute ardentiores

[5] ingreſſum exhorruerit; veritus nimirum, ne iis ſe

[6] plerique, qui ad reverenda limina ferream frontem

vocem afferunt. Examini praeerat Petrus [a] Seguierius; poſt eum ſedebat Bernardus [b] Prevotius Morſanus, Pomponius [1] Bellevreus nuper praeſes in locum Renati Balieti creatus, poſtea ad ſolſtitium honorum evectus. Per bihorium de jure interrogatus coram numeroſo ſenatu, ut fit; et inter alios cum eo Philippus a [c] Podio Sanvalerianus, Florimondi [d] Vatani, qui indigna morte poſtea periit, patruus, juris utriuſque conſultiſſimus, pertinaciſſime [2] diſputavit. Tandem ſenatus-conſulto facto, cum ſacramento adactus ad magnam inquiſitionum claſſem pro more a Pomponio deduceretur, dum ſequitur, ominoſa vox ex deducentis ore excepta, fore, ut ipſum praeeuntem ad majora olim [3] ſequeretur; quod ille tamen, qua erat modeſtia, et quod eſſet ſacris deſtinatus, pro tempore contempſit.

Sic autem in eo munere ſe geſſit, ut attente audiret, parce loqueretur; praeſides ſumma reverentia, ceteros collegas pari honore, proſequeretur; ſenioribus [illegible] deferret, cum junioribus amicitiam officioſe et comiter coleret. Inter eos familiariter vixit cum Hieronymo [e] Angenutio, antiqui moris et multa experientia ſubacti ingenii ſenatore, claſſis illius atque adeo ceterarum decano; Hadriano [f] Draco, Matthaeo Jordano, Nic. [g] Brularto, qui nunc togae princeps eſt; Carolo [h] Marillaco Ferrerio. Biennium fere a relatione abſtinuit, eamque raro poſtea uſurpavit. In ſententiis dicendis, cum in imo ſubſellio ſederet, [4] hoc ſervabat, ut ex iis, quae jam dicta erant, aequiſſimam ſibi viſam probaret, laudato auctore; nec longiore oratione, niſi ad confirmandam eam opus eſſet, praeterea utebatur. Initio dicendi commoveri ſolitus, in progreſſu paulatim aſſurgebat, et ita voce confirmata ſermonem proſequebatur. Commotione autem illa fiebat, ut, qui memoria alioqui non ita valebat, plerumque praemeditata oblivisceretur, quorum jam dicta ſententia ſero recordabatur. Cui defectui non aliud remedium quaeſitum, quam ſi ſcripto rem comprehenderet, et quaſi ex breviculo ſententiam recitaret: quod poſtea in gravioribus cauſis fecit, cum infirmitatem ſuam ingenua confeſſione excuſare minime erubeſceret. Initio autem, cum id facere pudendum arbitraretur, aut proxime dicenti accedens, aut ſobrio ſermone ſententiam imperfectam relinquens, rem tranſigebat; et quamvis judicio a vero rectoque nunquam fere deerraret, verbis tamen et praecogitatis argumentis multoties deficiebatur; et, quaſi in fine carmen laborans, ita ſententia, labente memoria, claudicabat. Itaque, cum aliis rem acu tangere videretur, ipſe, qui multa elabi inter loquendum doleret, in arcano ſibi nunquam [α] ſatiſfaciebat; eaque de re cum amicis familiariſſime ſaepe conqueri ſolebat.

Classi, in qua ſedebat, praeerat Joannes [β] [i] Texierus, Joannis, qui jus civile Aureliani magna cum laude olim profeſſus fuerat, filius, vir probus et doctus, ſed ſenio effoetus, qui ad paucos dies ſuperfuit; et cum eo Philibertus [k] Dious ſacri ordinis ſenator, ex primaria in Heduis nobilitate, patri Thuani amiciſſimus, et qui, quamdiu aedeis proximas incoluit, quotidie ad coenam adhibebatur, vir integerrimus et antiqui moris. Texiero ſuffectus fuit Claudius [l] Falco, acri ingenio et expedito praeditus; et paulo poſt, Dioo in patria decedente, praeſes creatus [m] Bonus Broaëus ſacri

VAR. LECT. [α] ſatisfaciebat; eaque de re illum conquerentem, et, quo erat candore, quaſi ſecum expoſtulantem, ſaepius audivi. Claſſi *MSS. Reg. Samm. & Aut.* [β] Textor *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Seguier.* [b] *Prevoſt Sr. de Morſan.* [c] *du Puy Sr. de S. Valery.* [d] *de Vatan.* [e] *Angenouſt.* [f] *du Drac, & Jourdain.* [g] *Brulart Sr. de Sillery, chancelier de France.* [h] *de Mariſlac de Ferrieres.* [i] *Texier.* [k] *de Diou.* [l] *Faulcon.* [m] *Bon Broé.*

NOT. [1] Bellevreus nuper in locum Renati Balieti ſuffectus, poſteaque ad ſolſtitium honorum evectus. Thuanus igitur coram frequentiſſimo ſenatu de jure reſpondit: cum eoque inter alios Philippus [2] diſputavit. Mox facto ſenatus-conſulto dictoque ſacramento, cum ad magnam diſquiſitionum claſſem pro more a Pomponio Thuanus deduceretur, ominoſa vox ex [3] ſequeretur. Sic autem in eo munere [4] hoc ſervabat, ut ex antedictis quam judicaſſet aequiſſimam ſequeretur, auctore laudato; nec praeterea longiore oratione, niſi forte ad eam confirmandam opus

ſacri ordinis itidem ſenator, reginae matris, cui Romae et Florentiae in cauſis privatis egregiam operam navaverat, commendatione; [α] de quo hic obiter addi non abs re fortaſſe fuerit. Is, [a] Turnonio in pago Vivarienſi honeſtis parentibus natus, bonis literis operam dedit, ac [1] poſtea juris ſcientiae; quam ſub Andrea Alciato, dum apud nos profiteretur, imbuit, et jus ipſe [b] Toloſae profeſſus eſt; ac Petro [c] Villario ſenatori Pariſienſi avunculo ſuo, in [d] Mirapicenſem epiſcopum inaugurato, in ſenatorio munere ſuffectus anno hujus ſaeculi LXI, cum ambo diu in familia illuſtriſſimi cardinalis Turnonii, unici literatorum fautoris, ſicuti ſupra demonſtratum eſt, praecipua gratia ac dignitate vixiſſent. Ad ſcientiam utriuſque juris judicium acre et mellitam ac vehementem eloquentiam attulerat, quam et cauſis agendis magna cum laude in foro Pariſienſi exercuerat; ita ut cum [2] poſtea judex ſententiam diceret, in diſſentiendo ab aliis comis, nec refutandis opinionibus cuiquam gravis, juris pontificii ſpineta civilis amoenitate temperans, tanta admiratione ac gratia, ut audientium non ſolum oculos, ſed animos ac ſenſus, [3] in ſe verteret, et Thuani inprimis; quem ſaepius dicentem audivi, hominem unum, quamdiu in ſenatu fuit, vidiſſe, cui ſe voce, ore, dicendi facultate, ac toto corporis geſtu, ſimilem mallet. Falconi poſtea ſucceſſit ex nobilitate [e] Carnutenſi [f] Champronius, vir ſeveri moris; qui, quam doctrina proximus, tam a comitate collegae longe aberat. His ſub ducibus, dum cauſis privatorum diſceptandis in claſſibus inquiſitoriis occuparetur, militavit Thuanus.

VAR. LECT. [α] de quo, quoniam arcta cum Jacobo amicitia vixit, heic addenda quaedam duxi. Is Coindris, ſive Turnonio ipſo in pago Vivarienſi honeſtis parentibus natus, Petrum Villarium avunculum habuit ex ſacro ordine ſenatorem Pariſienſem, qui nepotem bonis literis inſtruendum curavit, ac poſtea juris ſcientia; *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Tournon en Vivarais.* [b] *Toulouſe.* [c] *de Villars.* [d] *de Mirepoix.* [e] *du pays Chartrain.* [f] *Champrond.*

NOT. [1] poſtea juris ſcientiam, quam ſub Andrea Alciato didicerat, Toloſae docuit, et Petro Villario

[2] poſtea judex inter collegas ſederet, ſententiam ſic induceret ſuam, ut ab iis qui alia cenſuerant amaretur, juris pontificii

[3] in ſe verteret, ac Thuani inprimis, qui de eo dicere ſolebat, non alium ſe vidiſſe unquam, cui voce, ore, dicendi facultate, ac toto corporis geſtu, ſimilem ſe eſſe mallet.

JAC.

JAC. AUG. THUANI
COMMENTARIORUM DE VITA SUA
LIBER SECUNDUS.

[1] CUM diuturnitas morbi fratris ſpem feciſſet uxori, ut ex eo poſſet convaleſcere, fruſtra tentatis aliis remediis, aquas medicatas haud inutiles futuras medici judicabant, praeſertimque [a] Plombinenſes in Lotharingica ditione ad [b] Vogeſi montis radices ſalubres viſae; quo, adulto ſtatim vere, CIↃIↃLXXIX. proficiſcendum eſſet. Thuanus viae comitem ſe addidit, petita a parente venia, et per [c] Catalaunum cum fratre et ejus uxore [d] Ambarum-ducis venit; tranſmiſſoque [e] Moſa et mox Moſella, et inde per [f] Tullum facto itinere, Nancium, ubi [2] Carolum ducem, excuſata fratris adverſa valetudine, ſalutavit; a quo perhumaniter acceptus eſt. Inde per [g] Nicolai-fanum, locum et religione et ſtructura aedium ac nundinis famoſum, [h] Remiremontium, Spinalium, nobilium [3] puellarum, quae votum non emittunt, nobiliſſima coenobia, Plombinum itum; quo jam plerique ex Belgio, proxima Germania, ac circumpoſitis provinciis, vario morborum genere adfecti confluxerant.

HINC, dum [4] frater aquas ſumeret, aſcito linguae Germanicae perito viae comite, Thuanus per [i] Brueriam ſuperato Vogeſo [k] Seleſtadium [α] venit, celebrem urbem, a cognomine fluvio ſic dictam. Inde itum [l] Argentinam urbem et antiquitate ſua nobilem, et triplici foſſa, qua Gallias ſpectat, vallatam, et majoris templi [5] ſtructura ac turris alterius altitudine ſpectandam; quae conſcenſa horrorem in exſcenſu Thuano attulit, quippe vento vehementiore, et feneſtris ad praecipitium apertis. Ibi Joannem [m] Lobelum vidit, quem jam ante Lutetiae cognoverat, cum in noſtra aula Imperialium urbium negotia procuraret, hominem Belgam, egregia eruditione et rerum Germaniae [6] intelligentem. Ab eo edoctus Hubertum [n] Languetum noſtratem, qui tunc [o] Arauſionenſi principi operam navabat, Badae eſſe ad aquas ſumendas, literas ab

VAR. LECT. [α] venit, vel patria Beati Rhenani, viri doctiſſimi et ſumma pietate praediti, celebrem urbem,

INTERPR. [a] *Plombieres.* [b] *Voſge.* [c] *Chaalons ſur Marne.* [d] *Barleduc.* [e] *la Meuſe, & la Moſelle.* [f] *Toul, & Nancy.* [g] *St. Nicolas.* [h] *Remiremont, & Eſpinal.* [i] *Bruyeres.* [k] *Schletſtadt.* [l] *Strasbourg.* [m] *Lobel.* [n] *Languet.* [o] *Orange.*

NOT. [1] Fratre jam complures menſes langueſcente, remediis prope omne genus fruſtra tentatis, aquas medicatas haud inutiles fore medici promiſerant, ac praeſertim Plombinenſes in Lotharingica ditione ad Vogeſi montis radices; eoque ſtatim adulto vere proficiſcendum erat. Thuanus viae comitem ſe addidit, et per Catalaunum

[2] Carolum ducem ſalutavit, ab eoque eſt perhumaniter acceptus.

[3] puellarum coenobia, Plombinum

[4] frater aquis utitur, Auguſtus, aſcito comite linguae Germanicae perito, per Brueriam ſuperato Vogeſo Seleſtadium celebrem urbem, a cognomine fluvio ſic dictam. Inde Argentinam antiquitate nobilem, triplici foſſa,

[5] ſtructura ac turris altitudine ſpectandam: ea conſcenſa horrorem Thuano attulit,

[6] intelligentem: ab eoque certior factus eſt Hubertum Languetum, qui tunc Arauſionenſi principi operam navabat, Badae eſſe ad aquas valetudinis ergo. Vidit et Obertum Giſanium, qui reipublicae ſtipendiis jus profitebatur; et ſubiit gratiſſima temporis illius, quo in familia illuſtriſſimi Pauli a Foxo vixerat, recordatio. Argentina Badam ventum, ubi Langueto per triduum adhaeſit, captus hominis candore, inſigni probitate, judicio non ſolum in literis, ſed etiam in publicis

ab eo commendatitias ad illum accepit; per quas et ſe noſceret, et ipſe cum eo familiarius colloqueretur. Vidit et Obertum Giſanium, qui reipublicae illuſtriſſimae ſtipendiis jus profitebatur. Cum eo, ſermone de literis et literatis in Germania habito, totum diem contrivit: nam a prandio mox ad eum rediit, et tunc forte a lectione publica vacabat; renovata et jucunda temporis illius, quo in familia illuſtriſſimi Pauli a Foxo vixerat, memoria.

ARGENTINA Badam ventum; ubi Thuanus Languetum vacuum nactus, ita mordicus per triduum ei adhaeſit, ut ab eo divelli non poſſe putaretur; ita candor hominis illum ceperat, inſigni probitate, judicio non ſolum in literis, ſed in publicis negotiis, quae tota vita ſub variis [1] principibus magna fide geſſerat, praediti, ad haec rerum Germaniae callentiſſimi, ut Germanos ipſos res patrias ſuas doceret. Toto illo tempore cum eo aſſiduus, niſi quantum aquis ſumendis impendebat, cum multa didicit, tum breviculum manu ipſius perſcriptum, quod et nunc ſervat, poſtquam hinc diſceſſit, ab eo accepit; quo generalis Germaniae ſtatus, ſicut hodie eſt, comitiorum jus, circulorum numerus, conciliorum ordo, deſcribitur: iter etiam, quod facturus erat, ei praeſcripſit. Cum Badae eſſet, in eodem hoſpitio in quo aquae ſumuntur, Languetus [a] Salentinum comitem Iſemburgicum in adverſa feneſtra cum uxore [b] Joanna Lignea Arembergii comitis ſorore ſtantem, ignaro Thuano qui illi eſſent, oſtendit; tum ab eo per jocum percontatus eſt, an, ſi optio daretur, foeminam hac ſpecie contra Colonienſem archiepiſcopatum aeſtimaturus eſſet. Cum cunctaretur, et quorſum haec dicerentur non intelligere ſe oſtenderet, Languetus ſubridens quaeſtionis rationem aperit; et eum eſſe Salentinum dicit, qui nuper amore illius foeminae captus, ut illam in uxorem acciperet, tam opimam dignitatem ultro ejeraſſet. Addebat Languetus familias principum et procerum in Germania multum hodie gravari, ſublato [2] coelibatu; quippe cum, per receptam a Proteſtantibus doctrinam, filias omneis, quibus homines proletarii abundant, matrimonio elocare teneantur, quas antea devotae vitae addicebant, ſpe certa, ut cum tempore opulentorum coenobiorum antiſtitae evaderent.

BADA [c] Forſenam ad [d] Ennam itum, Badenſium marchionum ditionis oppidum, a quo per [e] Sueviam minus diei itinere [f] Stugardia abeſt; acciditque res, quam, quia quotidiana et domeſtica ſcribimus, reticendam non duxi. Aberraverat a via Thuani interpres; et nobilis Suevus, qui cum eo comes viae remanſerat, neque Latine, neque Italice, aut Gallice, ſciebat. Is, quia longius iter arbitrabatur, quam ut continuato itinere, et non interjunctis equis, illuc commode iri poſſet, medio vico Thuanum ad aedeis paſtoris ſiſtit, et per eum id illi ſignificandum curat; cui quanquam durum videretur ignobili loco ſubſiſtere, tamen ex neceſſitate parendum fuit, exorato paſtore, qui Latine ſciebat, ad prandium veniret, ut eo interprete cum nobili illo et hoſpite in diverſorio uteretur: et praeter ſpem evenit, ut nuſquam toto itinere lautius acceptus ſit. Id incidit in VIII Kal. Junias, qui B. Urbano pontifici ſacer eſt: quo die cum miraretur ruſticos coelo maxime ſereno ab operibus ceſſare, et cauſam quaereret, paſtor, poſt exagitatam virulenta oratione lanienam [3] Pariſienſem, ſic eam vocabat, nam non prius quam exſatiato animo reſpondere voluit, ſic retulit, priſcis ſuperſtitionibus abolitis, in animis tamen ruſticorum quaſdam dierum obſervationes remanſiſſe,

INTERPR. [a] *Salentin comte d'Iſenburg.* [b] *Jeanne de Ligne ſoeur du Sr. de Ligne prince de Barbançon comte d'Aremberg.* [c] *Forcheim* al. *Pfortzheim.* [d] *Entz.* [e] *la Souabe.* [f] *Stutgard.*

NOT. [1] principibus magna fide geſſerat. Aquas tum forte ſumebat, nam ſunt etiam illic ſalutares; in eodemque diverſorio, quo ſumi ſolent, ſumebat et Salentinus comes Iſemburgicus Auguſto minime notus. Hunc illi *Hubertus*, in adverſa feneſtra cum uxore Joanna Lignea Arembergii comitis ſorore ſtantem, digito monſtravit, ac per jocum percontatus eſt, an, ſi optio daretur, foeminam ea ſpecie contra Colonienſem

[2] Idem accidit in Britannia ob illam cauſam. *Put. L.*

[3] Pariſienſem, nam ita eam vocabat, ſic retulit, priſcis ſuperſtitionibus

remanſiſſe, quas [1] nulla ratione ab iis ſeduli monitores evellere potuerint: ejuſmodi id eſſe quod quaereret: nam avidis hominibus et de re ſua ſolicitis jam a priſcis illis temporibus perſuaſiſſimum eſſe, ſi ſol ea die illuſtris ſit, fore, ut vinderniae, qua fere opes hujus provinciae conſtant, ampliſſimus ſit proventus. Apud nos idem S. Vincentii die, qui in [2] Non. April. incidit, [α] obſervatur.

Stugardia juxta [a] Nicrum, [b] Wirtembergici principatus, ab arce vicina ſic cognominati, caput, loco [3] amoeno ſita urbs, et arce egregie ſtructa conſpicua; in quam ad Ludovicum principem ſalutandum introductus Thuanus, ſymphoniacorum delectum chorum in ea aula praecipue admiratus eſt. Unde [c] Eſſelingam urbem imperialem, ad Nicrum quoque poſitam, qui fluvius ad [4] Arbonae montes haud longe a [d] Danubii fontibus ſcaturit, et [e] Rotvillam ac Tubingam alluens, utrinque colleis vitibus conſitos in utraque ripa porrectos labens, mediam Sueviam tortuoſo flexu dividit, ac [f] Heidelbergam praetervectus in Rhenum poſtremo influit. Ponte jungitur ad Eſſelingam, quae ſcloppetorum fabrica et vini proventu maxime commendatur. In noſocomii [5] cellis magna reconditi vini vis, et dolia ingentis primo capacitatis, paulatimque longa ſerie decreſcentia, conſpiciuntur, quibus in plureis annos vinum conſervatur. Ex dolio XL amphorarum vinum item XL annorum Thuano propinatum fuit; ex eoque principes Germaniae quaſi medicato bibunt, et quantum ex amplo illo dolio per largitiones depletur, tantum ex proximo dolio vini paulo recentioris repletur. Eſſelinga [g] Goëpingam itum, ditionis Wirtembergicae ad [h] Villium amnem praefecturam, arce voluptuaria et hortis amoeniſſimis a Chriſtophoro patre ornatam, ad haec aquis medicatis nobilem; ad quas ſumendas [i] Albertus Baioarus aeger ſub id venerat.

Ad eum [6] ſalutandum introductus Thuanus, et de rebus Galliae interrogatus, morbo ſuperante haud diu cum ipſo fuit: nec multo poſt Albertus, ubi domum rediit, ex eo deceſſit. Ad Danubium inde verſum iter, et [k] Ulmam, et reflexo itinere Burgovium, ventum; de quo Languetus monuerat, locum eum eſſe, ex tanta Ferdinandi archiducis ditione, quae a [l] Carnicis Alpibus ad Vogeſum uſque cis [m] Rhenum pertinebat, ſolum a Maximiliani fratris filiis relictum liberis ipſius ex Philippina [n] Velſera, quae tunc adhuc in vivis erat, ſuſceptis; egregio inter [7] Germanos honeſtatis toro immaculato debitae exemplo, quae non patitur ut ſoboles ex clandeſtina, et impare, nec publice parentibus probata, conjunctione procreata pro legitima habeatur, et in majorum hereditatem ſuccedat.

Inde [o] Auguſtam Vindelicorum profectus eſt Thuanus, urbem magnitudine ſua et ſplendore civium tota Germania praecipuam; ubi aliquot dies ad eam luſtrandam impendit, et aedeis [p] Fuggerorum inprimis, in iiſque Marci in ima urbe [8] hortos, fontibus artificioſis ex amniculo ſubjecto per rotam derivatis irriguos, et vivariis diſtinctos:

VAR. LECT. [α] obſervatur. Cum abeundum fuit, et Jacobi diſpenſator ad ſolvendum accederet, paſtor bulgam in menſam effundi jubet, nam hoſpitem non plus debito ſumpturum: quod mox experimento patuit; nam nunquam in hoſpitio melius ſibi fuiſſe narrabat Jacobus, nunquam minore cum pretio; et ita fere uſu venit in Germania, ut melius in agro quam in oppidis et urbibus accipiantur hoſpites. Stugardia *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *le Neckre.* [b] *duché de Wirtemberg.* [c] *Eſſelingen.* [d] *le Danube.* [e] *Rotweil, & Tubingen.* [f] *Heidelberg.* [g] *Geppingen.* [h] *Vils.* [i] *Albert de Baviere.* [k] *Ulm, & Burgau.* [l] *Alpes de Carniole.* [m] *le Rhein.* [n] *Welſer.* [o] *Augsburg.* [p] *les Foukres.*

NOT. [1] nulla ratione ſeduli monitores evellere potuerint; ejuſmodi id eſſe: nam avidis hominibus

[2] *dele* Non. April. *lege* XI Kal. Feb. vel XXII Januarii. *Put. L.*

[3] amoeno ſita eſt, et arce egregii operis conſpicua: introductus Thuanus, ſymphoniacorum

[4] Arbonae montes, vel Abnobi montes, varia pro locorum diverſitate ſortiuntur nomina. De his montibus lege Cluver. in Germ. lib. 3. et Ortel. in Theſaur. Geog. *Put. L.*

[5] cellis magna vini vis, et dolia

[6] ſalutandum admiſſus Thuanus, et de rebus Galliae rogatus, morbo

[7] Germanos honeſtatis conjugalis exemplo, quae non patitur

[8] hortos, fontibus artificio rotarum ex amniculo ſubjecto derivatis

diſtinctos: ad haec [1] congeſtos ab eo nummos aureos, argenteos, et aereos, cupide ſpectavit. Vidit et Hieronymum Wolſium, qui vertendis libris Graecis et illuſtrandae hiſtoriae Byzantinae tam egregiam operam navavit. Inde per [a] Memingam Lindavium venit, oppidum ſitu amoeniſſimum, in ripa orientali [b] Acronii ſive Bodenſis lacus poſitum, quem Rhenus, ut Rhodanus Lemanum, ita praeterfluit, ut non miſceatur, ſed aquae eorum rapidiſſimae utrumque medium ſecent, et, quod Homerus de Arethuſa dicit, tanquam oleum aquae innatare videantur. Circumeundo lacu nuſquam jucundior oculis ſpecies obverſata eſt, miti clivo ab utraque parte per vitiferos colleis, qui in aquis ſubjectis pellucent, deſcendente. Inde navigio cum equis devectus eſt Conſtantiam, in citeriori ripa poſitam, ſitu vel propter lacus proſpectum gratiſſimo. Juvit heic videre [2] locum celeberrimi eccleſiae univerſalis conſeſſus ante CC annos ad farciendam concordiam congregati, et in temporis illius memoriam penetrare, quo malis inſtantibus, et quae jam tum graviora in poſterum minabantur, legitima remedia quaerebantur; ſubitque deſiderium, ut eadem charitas, quae ab animis Chriſtianorum exulare hodie videtur, extincto odiorum fomite, qui per bella civilia alitur, et mutua dilectione, quae pace ſtat, redeunte, in nobis reviviſceret. Per [c] Steiniam deinde et [d] Schafuſiam, civitatis Helvetiorum praecipuum pagum oram fluminis legentibus iter fuit, ubi Rhenus, ſicuti inferius [e] Lauſenburgi et Rinfeldiae, per cataractas altiſſimas magno cum ſtrepitu in alveum ſuum deſcendit, et ad [f] Baſileam Rauracorum navigabilis eſſe incipit.

In ea urbe mora fuit aliquot dierum non otioſa: nam Baſilius [g] Amerbachius vir humaniſſimus, ad quem commendatitias a Franciſco Pithoeo, ut et ad Theodorum Zuingerum, literas habebat Thuanus, a latere ejus nunquam diſceſſit. Ante omnia ei in propriis aedibus Deſ. Eraſmi bibliothecam et adverſaria manuſcripta, tum nummos antiquos, aliamque modicam ſupellectilem Vito parenti ab ipſo legatam, [3] oſtendit, in eaque globum terrae argenteum, coelatura et miniatura egregium, a Tigurino quodam aurifice factum; quem dum curioſis oculis inſpicit, medio eo aperto vinum utrinque infuſum eſt; et more gentis Thuano propinatum. Inde ad bibliothecam publicam ductus, in qua plerique Procli et aliorum Graecorum commentarii in Platonem et Ariſtotelem manuſcripti adhuc adſervantur. Luſtratae et Felicis [h] Plateri medicinae doctoris aedes, amplae et peramoenae. Is hoſpitem perbenigne excepit, et ei [i] alcem in praeſepi oſtendit, animal mulo Etruſco aut [k] Arverno magnitudine parem, pilo hiſpido, colore lurido: brevius corpus grandioribus cruribus nititur; ungula ſecta, qualis cervarum, ſed majore. Oſtendit et murem montanum, marmotam vulgo vocant, grandioris cati magnitudine, cavo ligneo latentem, ac fere torpidum, qui totam hyemem ſine cibo duraverat. Habebat et thecam foſſilium Conradi Geſneri, [l] Tiguro advectam, qualis ipſius libro praefixa et depicta eſt; in qua rara multa, et naturae luſus innumeri, et inſectorum non vulgarium magna vis; quae cupide et per otium inſpecta, monſtrante Amerbachio harum rerum peritiſſimo. Salutatus et Theodorus Zuingerus in ſuis aedibus, quarum praecipua ornamenta inſcriptiones crebrae, in [4] quibus faciendis ille ingenio valebat. Luſtrata et Petri Pernae

INTERPR. [a] *Memmingen, & Lindau.* [b] *Lac de Conſtance.* [c] *Stein.* [d] *Schaffhouſen.* [e] *Lauffenburg, & Rheinfelden.* [f] *Baſle*, Germ. *Baſil.* [g] *Amerbach.* [h] *Plater.* [i] *un aſne ſauvage.* [k] *d'Auvergne.* [l] *Zurich.*

NOT. [1] congeſtos ab eo nummos veteres, aureos, argenteos, aereoſque. Vidit

[2] locum celeberrimi eccleſiae univerſalis ante CC annos ad farciendam concordiam conſeſſus, et in temporis

[3] oſtendit, in eaque globum geographicum argenteum, a Tigurino quodam artifice egregie coelatum miniatumque; quem Thuanus inter inſpiciendum ſubito apertum in hemiſphaeria vidit, et vinum utroque infuſum, ac more gentis propinatum. Inde ad bibliothecam

[4] in quibus ille ingenio valebat.

Pernae Lucenſis officina, in qua vegetus ſenex circa munia typographica, cui [illegible], ſtrenue exercebat.

Post actas Amerbachio pro tam ſedula humanitate gratias Baſilea diſceſſum, et [a] Muluſenam ſub veſperam ventum; ubi tum forte nundinae *illo* loco frequentes celebrabantur. Planities lata ante oppidum jacet, quae venienti, inſolita hominum, ſenum, juvenum, foeminarum huc illuc palantium, ex equis et aſinis lapſantium, hinc uxorum maritos, inde filiarum parenteis, ſublevantium, multitudine oppidum tot Bacchantum et Corybantum exercitus ſpeciem praebere videbatur. Intus vero in diverſoriis comeſſationes; et juvenculae, quae per menſas miniſtrabant, vinumque e longi colli vaſe [1] eminus ſine effuſione in ſcyphos vacuos jaculari; ad bibendum ſcitis verbis convivas excitare: ipſae aſſidue bibere; ubi biberant, in proximam [illegible] diver-tentes mingere, et mox ad miniſteria redire. Hoc novum et joculare ſpectaculum ad multam noctem duravit, donec cubile cum hypocauſto Thuano attributum eſt; quod diu poſtquam venit ab hoſpite factum, tot comeſſantium concurſu occupato, et fruſtra interpellato: quod rurſus patienter ferendum fuit; eoque minus injucundum viſum, quod inter vina, clamores, ſtrepitus, occurſus, res ſine jurgio et rixis tranſigebatur. Mane [b] Colmaria ad dextram relicta, prandium ſumptum ad vicum haud longe a Moſellae fontibus: ubi troctae optimae et grandes ad ſaxa collidentes, humili adhuc aquae alveo, tanta vi rapiuntur, ut manu capi poſſint.

Inde [c] Plombinum reditum; ubi Thuanus, [2] fratrem haud multum aquarum uſu ſublevatum nactus, cum uxore de eo domum reducendo conſilium inivit, per [d] Borbonenſes aquas facto itinere; quibus ad aliquot dies ex medicorum conſilio haud majore profectu uſus, per [e] Lingones et Tricaſſeis tandem Lutetiam perductus eſt: ubi paucis poſt menſibus, poſtquam omnia remedia fruſtra ab uxore lectiſſima virilis animi foemina adhibita ſunt, pie deceſſit; vocis diſtinctae uſu, quem per diutinum morbum magna ex parte amiſerat, paulo ante mortem recuperato; pſalmum L ſubinde occinens, et in verſu illo, *Ne projicias me a facie tua, et Spiritum Sanctum tuum ne auferas a me*, tandem defecit.

Pater, qui morienti benedictionem ſumma et pluſquam paterna conſtantia impertiverat, ad aliquot dies ſenatu abſtinuit; et, ut frequentiam vitaret, in aedeis Nicolai fratris Carnutum epiſcopi, in quibus Thuanus habitabat, migravit. Inde capta occaſione ipſe et Auguſtinus regius in ſenatu patronus fratrem circumſtant, et ſe familiamque ad paucos redactam reſpiciat, etiam atque etiam rogant; videatque, an quod de Jacobo Auguſto filio decreverit, mutari ſit melius: nec ille abnuebat; ſed, plus de re publica quam de domeſtica ſolicitus, facile tempus elabi patiebatur. Ipſe Thuanus, cujus res agebatur, jam vitae coelibi aſſuetus, qui peregrinationes et legationes in animo tantum volvebat, nec alia praeterea ambitione tangebatur, patruorum monita eludebat, et rem patris arbitrio relinquebat. Ita reliquus [3] annus exactus, quo ille cum vidua fratris aſſiduus, acri utrinque doloris ſenſu, ſe mutuo ſolabantur.

CIↃIↃLXXX. Sequens annus populari lue funeſtus fuit; cujus occaſione Thuanus in Turones conceſſit cum Jacobo [f] Denneto in ſenatu patrono, homine ſolerti, et ſibi ac toti familiae amiciſſimo. Caeſaroduni Turonum tunc Andinus regis frater ſive [g] Pleſſiaci primo ab urbe lapide erat, ſerio de bello Belgico cogitans, [4] ad quem habebat a patre ipſius cancellario literas; quas, per Joannem [h] Simieum, qui in gratia ejus

INTERPR. [a] *Mulhauſen.* [b] *Colmar.* [c] *Plombieres.* [d] *eaux de Bourbone ſur la frontiere de Lorraine.* [e] *Langres, & Troyes.* [f] *Dennet.* [g] *le Pleſſis lez Tours.* [h] *de Simié.*

NOT. [1] eminus in ſcyphos vacuos
[2] fratrem aquarum uſu nihil ſublevatum nactus,
[3] annus exactus. Sequens populari lue funeſtus fuit;
[4] ad quem Jac. Aug. habebat a patre ipſius cancellario literas; quas, per Joan. Simieum, qui tum apud principem gratia plurimum valebat, introductus, cum obtuliſſet,

ejus admodum flagrante fuerat, et a qua mox excidit, introductus, cum obtuliſſet, perbenigne exceptus eſt; et, poſt habitos de rumoribus in regia aula ſermones, dimiſſus. Inde [a] Malliam Lavallorum primariam in [b] Turonibus arcem haud hinc longe ſe contulit, in eaque tempore graſſantis luis manſit, ſtudiis et aliquando venationibus [1] animum oblectans; et, ne ingratus erga munem receptricem eſſet, a Nicolao [c] Perroto gravitatis antiquae et ſummae elegantiae ſenatore, qui tunc in Andini comitatu erat, provocatus, ſcazonte, qui [2] editus eſt, deſcripſit. Cum vero diuturnior mora in eodem loco videretur, per [d] Cenomanos Alençonium in Aulercis, [e] Sagium, Falezias, cum Denneto venit; et inde, Aegidio [f] Normanderia Denneti fratre adducente, [g] Cadomum; et in Joannis [h] Novincii Albinii aedibus hoſpitium ſumpſit, ab eo, ſupra quam dici poſſit, lautiſſime exceptus.

LUSTRATA in urbe S. Stephani aedes, quod arci imminere diceretur, primo belli civilis motu diruta, ſepulchro etiam Gulielmi Neuſtriae ducis, et Angliae regis, immani ſacrilegio violato; quae tamen deformes ruinae utcunque poſtea ſartae ſunt. Inſigne eſt coenobium, a Gulielmo olim illo magnis vectigalibus dotatum; in cujus aula ex ſigulino opere adhuc inſignia viſuntur equitum Gallorum, qui in Britannica expeditione ipſum ſecuti fuerant. Ad arcem inde itum; ubi cum locus, ad quem pulſationem, dum [i] Ellebovius ex morbo decumberet, fecerat Colinius, oſtenderetur, ex circumſtantibus quidam memorabant, Catharinam reginam, cum eo paulo poſt veniſſet, dixiſſe, locum vel a mulierculis colum bajulantibus defendi potuiſſe, nec proinde arcem tam cito dedi debuiſſe; quod, ſive ignavia ſive proditione factum fuiſſet, ſumma cum infamia praefecti dicebatur.

CONSTANTIAM inde cum excurrere in animo haberet, ad [k] Alnetum Abrincenſis dioeceſis coenobium in itinere divertit, quod Joannes [l] Prevotius viae comes tenebat, Auguſtini curiae Pariſienſis notarii, qui multa poetice non vulgari elegantia Latine luſit, frater; homo non illiteratus, ſed ſermonibus vagis et dicacitate, quae nulli parcebat, plerumque importunus. Is, cum loci religioſis ſoluta diſciplina viventibus multa ridicule non ſine offenſione dixiſſet et feciſſet, poſtremo aedificiorum macerias oſtendens, ut illis ignorantiam [3] ſuam exprobraret, non minus ridicule addidit, has ruinas intervenisse, quod nemo ex illis vel verbuli Latini tibicine eas fulcire potuiſſet. Circa Conſtantiam habitabant [m] Seii ex nobilitate provinciali, aliqua cum Thuano cognatione conjuncti: ſiquidem Joannes Marla epiſcopus [n] Conſtantienſis, Erici Franciae cancellarii [4] frater, et in eadem cum ipſo ſeditione interfectus, cujus adhuc inſignia in templi tholo, loco ſumme conſpicuo, viſuntur, Hilariam ſororem in proximo N. Seio elocaverat; ex quo illi prognati. Triduum in civitate muris minime cincta commoratus, [o] Granvillam, et inde Aurincas, petit; et in epiſcopi aedibus hoſpitio exceptus pernoctavit.

POSTRIDIE S. [p] Michaëlis montem, quod eſt coenobium maxime illuſtre, in periculo maris, luſtravit. Rupes undique praerupta, olim, ut putatur, continenti connexa, nunc mari accedente duarum ab ea leucarum ſpatio dividitur; recedente aeſtu per vadoſa loca equis aditur. Ubi ad pedem ſaxi, quod conica ſpecie aſſurgit, veneris, murus occurrit praealtus rupi in imo circundatus; portaque aperta ſtatim

INTERPR. [a] *de Maillé Laval.* [b] *Touraine.* [c] *Perrot.* [d] *le Maine, & Alençon.* [e] *Seez, & Falaiſe.* [f] *le Sr. de Normandiere.* [g] *Caen.* [h] *de Novince Sr. d'Aubigny.* [i] *le duc d'Elbœuf.* [k] *Abbaye d'Aulnay dioceſe d'Avranches.* [l] *Prevoſt.* [m] *de Sey.* [n] *de Couſtances.* [o] *Granville, & Avranches.* [p] *Mont S. Michel.*

NOT. [1] animum oblectans: loci amoenitatem, a Nicolao Perroto

[2] editus eſt, deſcripſit. Hinc per Cenomanos Alençonium

[3] ſuam exprobraret, addidit, tantas ruinas acciddiſſe, quod eas nemo ex ſodalibus vel unius vocabuli Latini tibicine fulcire potuiſſet. Circa Conſtantiam

[4] Le pere Anſelme dit que Jean le Corgne dit de Marle evéque de Coûtances n'etoit pas frere, mais fils ainé de Henri de Marle chancelier de France. *C.*

ſtatim per gradus in ea excavatos, nulla interjecta planitie, aſcenditur, tabernis utrinque diſpoſitis, quibus roſaria et imagines plumbeae, ac hujuſmodi donariis, quae peregrini ſibi comparare conſueverunt, proſtant; nec non diverſoriis aliquot ad hoſpites excipiendos. In ſummo faſtigio, quod in cacumen déſinit, arx eſt, et coenobium tam ſpatioſe porrectum quam ima ſaxi crepido, pilis ex ea in [illegible] ſubſtructis, quae tantam [1] molem ſuſtinent, et ex quibus in altum gravia onera per trochleas ſubvehuntur: nam praeter templum ipſum magnifice exſtructum cum turre praealta, in qua inſignis Michaëlis archangeli deaurata ſpecies ad ſolis radios rutilans cernitur, bina porticus cum periſtylio altera alteri impoſita fornicato opere, coenationes item fornicato opere, bibliotheca optimis libris manuſcriptis o[illegible], hypogaea, ciſternae, domus ipſa praeſulis cum hypaethro in cacumine ſu[illegible] amplitudine ſunt omnia, ut, cum in iis pedem figis, in campeſtri planitie deambulare te credas. Hortus etiam terra importata, ad occaſum et meridiem vergens, modico ſpatio praefecti aedibus adjacet; in quo, licet alioqui totus ille tractus ſit frigidiſſimus, optimi melones proveniunt: tot ſumptibus toto regno atque adeo Europa omni admiranda ſubſtructio olim conſtitit, loco ſolitario et importuoſo, et ab omni commercio et frequentia longe diſcreto, difficili, etiam cum mari alluitur, ad eum vel cum naviculis appulſu: quas difficultates ſeu defectus majorum religio partim ſuperavit, partim ſupplevit: quod in tranſcurſu notaſſe non omnino abs re viſum fuit.

INDE per [a] Gemmae-fanum, Fulgereas, Armoricani tractus ſive citerioris Britanniae oppida, itum [b] Albini-fanum, locum pugna inter regios, quibus cum ſummo imperio Lud. [c] Tremollius praeerat, et Ludovicum Aureliani ducem, et Arauſionenſem principem, in qua et ipſi capti, ante annos XCII conſerta inſignem. [d] Condate Redonum tandem ventum, provinciae caput, et in qua civitate hodie ſenatus ſemeſtris reſidet; qui alias ad [e] Condivicinum Namnetum, ubi principes ampliſſima arce conſtructa manere conſueverant, habebatur. Inde per [f] Vitreum, Lavallum, Guntheri caſtrum, [g] Andegavum, Salmuriam, in Turones rurſus itum, atque adeo arcem [h] Malliam; ubi literas a patre accepit Thuanus, quibus de rebus arcanis cum Arturo Coſſaeo equitum tribuno agere jubebatur.

Is jam [i] Pictavium proceſſerat, ut [k] Andinum in [l] Petrocorios ad res cum Navarro pacificandas profectum ſequeretur. Igitur cum Denneto fido comite per equos diſpoſitos in viam ſe dat: nec a periculo abſuit, a quibuſdam armatis jam quaſi bello denunciato diſcurſantibus interceptus; ſed mox agnitus et dimiſſus. Pictavii Coſſaeum nactus, antequam ulterius progrederetur, mandata patris cum eo peregit; et Pomponium Bellevreum, qui eodem a rege miſſus illuc venerat, eadem de cauſa convenit. Mox Malliam repetiit; quo ad eum inviſendum venit Nicolaus Perrotus, qui [m] Caeſaroduni per Andini abſentiam remanſerat: captoque ſimul generoſo conſilio, contra quam facere ſolent periti aulici, [n] Burgolium, coenobio opimo et amoenitate loci toto regno nobiliſſimum locum, ad Joannem [o] Simieum, qui interim a gratia exciderat, [2] ſalutandum et ſolandum ire perrexerunt; ne quem gratia florentem honorifice coluerant, ea amiſſa, mutatis cum fortuna animis, turpiter [3] negligere viderentur. Ab eo peramanter accepti, poſt habitos de caſu ſuo varios ultro

INTERPR. [a] *Ste. Gemme, & Fougeres.* [b] *St. Aubin du Cormier.* [c] *de la Tremoille.* [d] *Rennes.* [e] *Nantes.* [f] *Vitré, Laval, & Chaſteau Gontier.* [g] *Angers, Saumur, & Touraine.* [h] *Maillé.* [i] *Poictiers.* [k] *le duc d'Anjou.* [l] *Perigort.* [m] *Tours.* [n] *Bourgueil.* [o] *de Simié.*

NOT. [1] molem ſuſtinent, ex iiſque gravia onera per trochleas

[2] ſalutandum et ſolandum perrexerunt, ne quem

[3] negligere viderentur. Nec multo poſt Thuanus, praecipitante jam hyeme, cum contagio remiſiſſet, Lutetiam, revocante patre, qui in urbe toto illo tempore permanſerat, tandem rediit. Flexianae collationis negotium urgebatur: ea vero convenerat, ut delegati

ultrò citroque ſermones, et delatam a Thuano patris, ſi quid ea in re poſſet, operam, et erga Andinum auctoritatem, quiſque ad ſua rediit.

NEC multo poſt Thuanus, praecipitante jam hyeme, cum contagio, quae tot capita abſumpſerat, remiſiſſet, Lutetiam, revocante patre, qui in urbe toto illo tempore remanſerat, tandem rediit. [a] Flexianae collationi exequendae dein tempus inſumptum. Ea convenerat, ut delegati ex ſenatu Pariſienſi in Aquitaniam CIƆIƆLXXXI.
mitterentur, qui jus adſidue in provincia dicerent, loco [1] bipartitae claſſis; in qua, propter animorum contentiones, ob religionis diſſidium illis locis acriores, diviſis pleruimque ſententiis, partes ultra modum vexabantur. Itaque XII ex ampliſſimo ordine laici, quos vocant, eccleſiaſtici ordinis duo, delecti; quibus omnibus qui praeeſſet a rege nominatus Petrus Seguierius, vir ſolerti et expedito ingenio ac ſumma [2] aequitate praeditus; qui, quod Thuanum, qui ex eccleſiaſtico ordine erat, ſumme diligeret, eum inter duos illos a rege nominandum curavit, atque adeo cum Lazaro [b] Coqueleio Heduo, doctrina et judicio praeſtanti viro, et Thuano amiciſſimo. In eundem numerum lecti et Joannes [c] Thumerius et Claudius [3] Puteanus, et, qui nuper in ſenatum cooptatus fuerat, Michaël [d] Huraltus Hoſpitalius, magni illius cancellarii nepos. Is in uxorem duxerat Olympiam Vidi [e] Fabri Pibracii tunc praeſidis filiam, qui [f] Olympiae Moratae, cujus honeſta et erudita conſuetudine in comitatu ſereniſſimae Renatae Ferrarienſis uſus olim fuerat Ferrariae, memoriam renovaverat; juvenis ingenio erecto, et Latine Galliceque ſcribendi peritiſſimus, cujus rei inſigne ſpecimen per hos motus editis ſcriptis dedit; qui, cum avi nomen referret, et in eadem claſſe, in qua avus fuerat, cum Thuano militaret, non poterat cum eo non eſſe conjunctiſſimus. Itaque cum ipſum impenſe aucupio, non antiquo ſed recentiore, oblectari videret, poeticae, cui multum ſemper addictus fuit, primum periculum in ejus gratiam fecit, et Hieracoſophion novitiae inventionis [α] opus publicavit.

DECRETA in [g] Aquitaniam delegatorum profectione, hac denuo captata occaſione patrui patrem urgere, ſe familiamque paene extinctam reſpiceret, cujus ſpes in uno Thuano ſuperabat: nec ille abnuere, ſed rem more ſuo differre, et profectionis neceſſitate, quo minus de negotio in praeſentiarum decerneret, ſe excuſare. Ipſe Thuanus, qui ſtudiis intentus huc uſque rem inſuper habuerat, demum quid ſe futurum eſſet, ſerio cogitare coepit; et Ferrerii monitorum memor magnitudinem oneris cui deſtinatus erat, cuique ſe imparem multis partibus ſentiebat, animo reputare, atque apud ſe perpendere, cum ad vitam tranquillam ac minime ſollicitam ſe natura ferri cerneret, nunquid ſplendorem illum declinare ſibi conducibilius eſſet; et jam tum, commodis vitae, quae ex eo ſperari poterant, poſthabitis, et impedimentis, quae tum erant et eſſe poterant, remotis, ſic ſe comparavit, ut, ſi occaſio ſe offerret, ad uxorem ducendam ſe paratum oſtenderet: ceterum pro tempore patris excuſatione apud patruos uſus eſt.

IN Aquitaniam cum delegatis profectus, mox eorum nomine [h] Engoliſmam, ad Henricum [i] Borbonium Condaeum, qui ad Fanum [k] Joannis Engeriaci erat, ſalutandum, ſe contulit: a quo omni genere honoris et benevoli animi ſignificatione exceptus eſt; quod et delegatorum, a quibus venerat, dignitati, et egregiae erga parentem voluntati,

VAR. LECT. [α] opus, ſicuti illud alicubi indigitavit Lipſius, publicavit. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *la conference de Flex.* [b] *Coqueley, Bourguignon.* [c] *de Thumery, & Claude Du Puy.* [d] *Hurault de l'Hoſpital.* [e] *du Faur Sr. de Pibrac.* [f] *Olympia Morata.* [g] *la Guienne.* [h] *Angouleſme.* [i] *de Bourbon prince de Condé.* [k] *St. Jean d'Angely.*

NOT. [1] vide Hiſt. lib. 74. p. 36. *C.* [2] aequitate praeditus. Is Thuanum ex eccleſiaſtico ordine a rege nominandum curavit, atque adeo cum Lazaro Coqueleio Heduo, doctrina et judicio praeſtanti viro. In eundem numerum [3] Puteanus, et Michael Huraltus Hoſpitalius

voluntati, cujus aequitatem ſummam Condaeus et ceteri Proteſtantes praeteritis temporibus ſemper experti fuerant, acceptum ferebat. Semel atque iterum ſerii de republica ſermones inter eos habiti, et initae ſumma aequitate rationes, quibus tranquillitati Aquitaniae conſuleretur; de quibus ad P. Seguierium ac delegatos poſtea retulit Thuanus. Inde omnes ſimul [a] Liburnum in Petrocoriis convenerunt, oppidum ſitu opportunum, ubi [b] Iſula in Duranium influit, et ex aeſtu maris per Duranium in ipſam regurgitante, et vento incumbente, tam ſubito ac vehementi turbine aqua nonnunquam glomeratur, ut navigia, niſi experti nautae id caverent, parum ab ſubverſionis periculo abeſſe videantur. Eum turbinem vulgo [c] Maſcaretum vocant, et inter admiranda et peculiaria loci illius tota Aquitania memorant. Initio conſultatum an Liburni locus dicundo juri deligeretur: ſed propter cognitorum et advocatorum, qui [d] Burdigala aut vicinis tribunalibus accerſendi erant, [1] penuriam, et alias ſubortas difficultates, placuit, ut Burdigalae principium juris dicundi fieret; miſſuſque Thuanus, qui ea de re cum Jacobo [e] Gobione Matignono equitum tribuno, qui ſub Navarro provinciae ſummo cum imperio praeerat, ageret, et inde recta ad Navarrum ipſum ſalutandum pergeret.

EUM ille ad [f] Geloſi caſtrum in Labretanis nactus eſt, venationibus tunc vacantem. Pari, qua apud Condaeum, honoris et benevolentiae ſignificatione, ab humaniſſimo principe exceptus, [g] Neracum uſque ſequi juſſus fuit. Totus ille tractus arenoſus, quouſque Neracum venias, praepingui agro ſitum oppidum; et, cum illa nocte copioſe ninxiſſet, poſtridie per veſtigia feris indagandis uſque ad prandium tempus impenſum; quod venationis genus locis illis peculiare eſt. Officio defunctus biduum Neraci manſit Thuanus, in ſalutanda Margarita uxore et Catharina ſorore occupatus. Sed praecipua fuere cum Carolo [h] Fabro Gratinio Navarri cancellario colloquia, qui in ſenatu Pariſienſi olim educatus, et in Mercuriali conventu exagitatus, praecipuum apud illius parentem praeſidium repererat; idque ingenue profeſſus, impenſa benevolentiae teſtificatione bene meriti de ſe patris filium complectebatur; inſuperque addebat, ſe auctore factum, ut de judicum claſſe ex ſenatu Pariſienſi petenda actum eſſet, quippe qui ſciret quam ſincere et incorrupte, procul odio et gratia, in eo jus diceretur, ſecus quam in Aquitania, ubi cuncta fere, praeſertim poſt exortum religionis diſſidium, gratia et odio tranſiguntur. Cum a Navarro diſceſſurus eſſet, ab eo in hortos deductus eſt magna cura a ſe conſitos, et ambulacris procera lauro utrinque veſtitis diſtinctos.

PER [i] Aginnum Nitiobrigum tranſmiſſo [k] Garumna iter in reditu fuit, ubi a Joanne [l] Secondato [2] Rupio in aedibus ſuis lautiſſime exceptus eſt. Is ſororem matris Joſephi Scaligeri in uxorem duxerat, ex qua et numeroſam ſobolem ſuſcepit; compluresque ex illius liberis regi his bellis ſtrenuam operam navarunt, et Paulus inprimis; qui [m] Oſtendam ultimo triennalis obſidionis anno tam fortiter defendit, et tandem, paulo antequam dederetur, in ea glorioſe occubuit. Cum eo erat Silvius Joſephi grandior natu frater, ad quem Julius pater poeticam ſcripſit, homo bonus neque illiteratus; qui, commentariorum patris in libros Ariſtotelis de hiſtoria animalium mentione injecta, rogatus fuit a Thuano ut eos recenſeret, nec diutius publico invideret: quod et ille in parte fecit, libro decimo publicato, quem Jo. Stephano [n] Durantio ſenatus Toloſani primario praeſidi dicavit. Ceteri poſt Silvii obitum in Joſephi manus venerunt, qui eos ſecum in Batavos aſportavit, et Danieli Heinſio alumno

INTERPR. [a] *Libourne en Perigort.* [b] *L'Iſle, & la Dordogne rivieres.* [c] *Maſcaret.* [d] *Bourdeaux.* [e] *Goujon de Matignon mareſchal de France.* [f] *Caſtel-Jaloux au pays d'Albret.* [g] *Nerac.* [h] *du Faur Sr. de Gratins.* [i] *Agen.* [k] *la Garonne.* [l] *Secondat Sr. de Roques.* [m] *Oſtende.* [n] *Duranti.*

NOT. [1] penuriam, et alias difficultates, [2] Rupio lautiſſime exceptus eſt.

alumno ſuo moriens vulgandos reliquit; ſed ita confuſos et incaſtigatos, ſicuti ipſe poſtea Heinſius ad Caſaubonum ſcripſit, ut de eorum editione deſperetur.

REVERSO Burdigalam Thuano, locus in [a] Dominicanorum coenobio delectus et adornatus, in quo nova claſſis ſederet. Antonius Oiſellus, vir antiqui moris et ſingulari eruditione praeditus, advocati fiſci, P. Pithoeus, vel ſolo nomine ſatis notus, cognitoris regii, munere fungebatur; par nobile, non amicorum ac veluti fratrum tantum, ſed in conſiliis pro republica capiendis egregie conſentientium collegarum biga inſignis; quibus amicis familiariſſime utebatur Thuanus. Principium magno concurſu factum, ſive ob rei novitatem, ſive provincialium taedio.

NEC interim ſtudia intermittebat Thuanus; et eorum, quorum conſuetudine et familiaritate ad opus hiſtoricum, quod jam tum animo complectebatur, opus habebat, amicitiam, quacunque ibat, ſedulo ambiebat. Ita animatus multa quae aut ſcripta aut jactata meminerat, quae ab aliis aut in dubium revocabantur aut aliter narrabantur, judicio adhibito didicit: multa a Jac. [b] Benedicto Largobaſtono primario praeſide, veneranda canitie et doctrina praeſtanti ſene, qui a patre per has turbas pro inſita in afflictos benignitate protectus, ut cupido adoleſcenti gratificaretur, infra aetatem plerumque ſe demittebat: multa a Michaële [c] Montano ingenii liberi homine, et a partibus alieno, qui tunc [d] Majoris munere in illa urbe perhonorifico fungebatur, et rerum noſtrarum, ac ſuae praeſertim Aquitaniae, multam ac certam notitiam habebat. Amicitiam et contraxit cum Joanne [e] Malvinio Seſſaco tunc primario ſenatore, et harum rerum non ignaro. CIↃ IↃ LXXXII.

NEC injucunda fuit illi, atque etiam Pithoeo, Eliae [f] Vineti Barbeſienſis comitas. Is ludum Aquitanicum retro temporibus adeo famoſum ſtrenue moderabatur, et Auſonio ſuo recenſendo incumbebat, olim Turnebi, Mureti, [g] Gruchii, Guerentaei ſocius, atque adeo Georgii Buchanani; a quo literas quotannis accipiebat, cum Scoti mercatores ad [h] Vaſconicum vinum comparandum ad urbem venirent: in iiſque ultimas vidit Thuanus, manu tremula ſed ſtylo generoſo ſcriptas; in quibus de ſenectutis incommodis non tam querebatur, quam de vitae longioris taedio, et ſe [i] Sterlinum ab aula conceſſiſſe aiebat; poſtremoque haec verba, quae ille memoriae infixerat, addebat, *Interea hoc unum ſatago, ut quam minimo cum ſtrepitu ex inaequalium meorum*, h. e. *mortuus e vivorum, contubernio* [α] [1] *demigrem.* Vinetus auctor Thuano fuit, cum ei libros II priores de re accipitraria affectos potius quam confectos communicaſſet, ut eos ederet; qui apud Simonem [k] Millangium typographicae peritiſſimum cuſi ſunt.

MENSE Februario, cum feriaretur, conſilium captum ad [l] Boiates exſpatiandi. Thumerius quartana laborabat, cum qua generoſe luctabatur; ita ut equitando cum ea certaret, nec decumberet. Comites viae perpetui Oiſellus et Pithoeus commendatitias a Franciſco a [m] Foxo Candala, quem frequenter in urbe ad [n] Paulini-podium inviſebant, literas [2] acceperant. Ubi [o] Medulos Garumnae in ulteriore ripa

circumpoſitos

VAR. LECT. [α] demigrem. Vinetus, qui ludi ſui celebritatem vidiſſet, et, altero largitate Bauloni, cujus cura patribus Jeſuitis credita erat, aperto, multum imminutum doleret, dicere non citra indignationem ſolebat, ex uno bono gymnaſio duo mala effecta eſſe. Is auctor Jacobo fuit *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *les Jacobins.* [b] *Benoiſt de Largebaſton.* [c] *de Montaigne.* [d] *le Maire.* [e] *Malvin Sr. de Seſſac.* [f] *Vinet de Barbeſieux.* [g] *Grouchi, & Guerenté.* [h] *de Gaſcogne.* [i] *Sterlin en Eſcoſſe.* [k] *Millanges.* [l] *Buch*, al. *Bucz.* [m] *de Foix Sr. de Candale.* [n] *Puy-Paulin.* [o] *coſte de Medoc.*

NOT. [1] demigrem. Menſe Februario per feriarum tempus in Boiates excurrere juvit. Comites viae perpetui

[2] acceperant. Supra Medulos Garumnae in ulteriore ripa circumpoſitos, litus ad laevam pinu procera praecingitur: pinus ipſas, qua parte reſinam cortice detracto fudere, obtegunt unedones amoenitate gratiſſima; accedente praeterea maris proſpectu, nihil ut jucundius oculis obverſari queat. Boiates et Boii

circumpoſitos exceſſeris, litus ad laevam pinu procera, ex qua reſina elicitur, praecingitur; et, quia decorticata arbore imae partes ſunt nudatae, proſpexit natura, ut enatis paſſim arbutis ſive unedonibus, nam fructus vulgo apud nos plantae nomen dedit, folio et fructu, ad aſpectum quam uſum meliore, interſtitium illud veſtiret; quae defectum eum non ſolum ſupplent, ſed amoenitatem augent; accedente maris proſpectu, quo nihil jucundius oculis obverſari poteſt. Boiates et Boii tempore Auſonii dicebantur hi populi, quos et ob id piceos vocat; et hodie adhuc ſola picea ad ignem, et taeda ad lumen, vicani ubique utuntur. In eo tractu promontorium [a] Boiatum eſt, a veteribus ita dictum, quod et nunc nomen retinet, nam oppidulum hodie [b] Teſtae nomine indigitatur; et titulus loci domini ex illuſtriſſima Foxenſi familia, in Annalibus noſtris, dum nobis cum Anglis res erant, ducis celeberrimi, id evincit, qui [c] Captalis Boiorum dicebatur. Sunt qui dicant a teſtis loco nomen impoſitum, atque adeo a monte teſtaceo, qui oppido imminet, ex oſtreis, quae magno proventu in proximo ſinu leguntur, congeſto: quod minime puto; nam teſta vulgo non id quod Latine inter Vaſcones noſtros ſonat. Sinus ille ita ſitus eſt, ut in ſuperiore parte Teſtam, in adverſa parte [d] Certam, habeat; quae pro hereditaria portione Honorati [e] Sabaudi Villarii marchionis, et nuper provinciae praeſidis, Franciſcae a Foxo uxori obvenerat. In eo prandium ſumptum, menſa in litore maris ſtrata, et recedente aeſtu caniſtris, ut fit, oſtrea a convivis certatim lecta, quae continuo aperta deglutiebant, optimi ſaporis et gratiſſimi guſtus, adeo ut violarum odorem referre viderentur. [1] Repertus eſt in famulitio guloſus puer, qui c amplius unus ſine nauſea deglutivit. Ibi cum eſſent, cuivis bono licet aeſtimare, qui ſermones inter eos ſererentur, ſive famoſi illius ducis renovata memoria, ſive de republica ad eamque ſalutaribus conſiliis inter ſe agerent, ſive loci amoenitatem contemplarentur, et in praeſtantium illorum virorum recordationem revolverentur, qui negotiis interdum omiſſis ad animi relaxationem ſimul otiari, et ad [f] Caietam et Laurentum conchas et umbilicos legere, ſicuti Cicero alicubi ſcripſit, dignitate ſua minime indignum exiſtimabant.

JAM adulto vere etiam in Medulos excurrere libuit; et [g] Novum-caſtrum [2] Foxenſis familiae, nam totum illum tractum Foxenſes olim patrimonialem habuerunt, unanimes collegae venerunt: in quo tunc erat ipſe Franciſcus a Foxo Candala, et in eo uſque ad autumnum fere manere ſolitus erat, niſi ſi quando [h] Cadilliacum aut Bachevellam diverteret; quibus locis Garumnae fere impoſitis, et ad quae ultro citroque per flumen commeare ſolitus erat, habebat bibliothecas, officinas fabrileis, fornaces cum [3] omni inſtrumento ad conflandum et fabricandas machinas, in quibus peritiſſimus ſimul et ingenioſiſſimus geometra [4] excellebat. Ab eo ad prandium invitati, erudita, ut fere ſemper, fuit confabulatio. Thuanus inter alia de Pyrenaeorum altitudine memorare tunc ſolitum eum meminerat: Cum Henricus Labretanus Navarrae rex Joannae parens [i] Pavio ad [k] Benearnenſeis aquas magno comitatu veniſſet, ipſum, qui regem proxima cognatione contingebat, conſilium cepiſſe jugi altiſſimi, qui haud hinc longe aberat, et gemellarum ſororum, quod biſurcato cacumine aſſurgat,

INTERPR. [a] *cap de Buch.* [b] *Teſte de Buch.* [c] *le captal de Buch.* [d] *Certe.* [e] *de Savoie marquis de Villars.* [f] *Gaeta e San Lorenzo.* [g] *Caſtel-nau.* [h] *Cadillac, & Bachevelle.* [i] *Pau.* [k] *de Bearn.*

NOT. [1] Repertus eſt in famulitio, qui c amplius ſine nauſea deglutivit.

[2] Foxenſis familiae: ubi tunc erat ipſe Franciſcus a Foxo Candala, vix alibi ad autumnum uſque degere ſolitus, niſi ſi quando

[3] omni inſtrumento ad fabricandas machinas, etenim hiſce artibus peritiſſimus ſimul

[4] excellebat. Hoſpites excepit prandio magnifice ſtructo, erudita confabulatione. Thuanus hoc inter alia de Pyrenaeorum altitudine memorare tunc ſolitum meminerat. Cum Hen. Labretanus Navarrae rex Joannae parens Palo ad Benearnenſeis

aſſurgat, nomine vulgo indigitatur, ſuperandi. [1] Dumque comparat omnia ad id neceſſaria, ut, cum ad inacceſſa perveniſſet, et per ſcalas, uncos, et manus ferreas in ſummum eniteretur, multam ſe nobilitatem certatim obtuliſſe, et adoleſcenteis pleroſque levibus tunicis, ut expeditiores eſſent, amictos: quos cum monuiſſet Candala, fore ut in altum progrediendo algerent, illi riderent; ipſe fartam pellibus veſtem per ruſticos locorum gnaros ſecum detulit. Sub quartam horam matutinam profecti medio Maio, cum jam eo uſque provecti eſſent ut nubeculas infra ſe cernerent, tum frigus cunctos ſenſiſſe, et quoſdam, ſeu nimia properatione anhelanteis, ſive algore preſſos, [2] dilabi coepiſſe; interim Candala ſenſim progredi, et ſumpta veſte cautius incedere. Jamque eo pervenerant, ut ibicum ac rupicaprarum crebra cubilia, ipſae vero praerupta ſaxa agminatim diſcurrentes, [3] conſpicerentur. Tum ulterius progreſſus nidos aquilarum et hujuſmodi rapacium avium crebros [4] itidem aſpicit: et eo uſque homines enixi callem in ſaxo excavaverant; nec minus viae, quam quod confecerant, quo in ſummum jugum evaderent, adhuc ſuperabat, aëre frigido ac tenui adeo circumfuſo, ut vertigine tentati, paulum aberat, [5] deficerent. Itaque, reſumpto ſpiritu et velatis capitibus, cum cibum ſumpſiſſent, viam ſibi novam ope ruſticorum munire Candala; ubi ruſticorum labor nihil prodeſſet, ſcalas admovere, et uncis ac manibus ferreis eniti, donec eo uſque perventum, ubi nulla ferarum et avium, quae longe infra volare conſpiciebantur, amplius veſtigia apparebant: neque dum [6] in ſummum evaſerant, quo tandem aut proxime per uncos artificioſe a ſe fabricatos Candala evaſit; et loco idoneo ſedens, ex quo in imum liber eſſet deſpectus, ope dioptrae rationem altitudinis inire coepit, et pro termino infimo capiens torrenteis ſubjectos, cum non amplius ſaltu ſe demittentes, ſed aequabili alveo fluunt, ad locum in quo ſedebat, et ſummum jugum, quod jam metiri poterat, animadvertit, ſpatium omne illud CIↃC circiter orgyiarum ſive VI pedarum noſtrarum eſſe. Quod cum poſtea profundiore apud ſe cogitatione Thuanus expenderet, non multum a vero et veterum mathematicorum fide abludere comperit; ſiquidem ab antiquis, cum de Olympo in Theſſalia monte altiſſimo Graecis credito agerent, proditum, nullius montis altitudinem aut maris ullibi profunditatem X ſtadia excedere: nam ita menſum eſſe Xenagoram, qui dimidio ſtadio plus in Olympo invenit; qui numerus apud Apuleium in libro de Deo Socratis deeſt, ex Plutarcho in vita Pauli Aemilii ſupplendus. Quae ſi conferas, et ſtadium CXXV paſſuum decies multiplices, paſſum autem non ex uſu noſtro III pedum, ſed Graecorum conſuetudine V pedum conſtituas, quippe qui ſpatium, quod utriuſque manus extenſione completur, contineat, reperies fere eundem numerum, quem CIↃCVI pedae noſtrae efficiunt: tantum enim [7] LXV pedum erit differentia, qui undecies VI pedas uno pede minus efficiunt.

NOT. [1] Dumque omnia comparat, ut cum ad inacceſſa perveniſſet, per ſcalas uncos et manus ferreas cacumen audacia pervaderet, complures e nobilitate iter aggredi geſtientes animadvertiſſe leviſſime veſtitos: iis praedixiſſe futurum, ne progrediendo algerent; temerarios adoleſcentes conſilio non paruiſſe: Candalam ſibi veſtem pelliceam per ruſticos locis adſuetos portari juſſiſſe. Itaque ſub quartam matutinam profectos, eo perveniſſe, ut nubeculas

[2] dilabi coepiſſe: Candalam vero paulatim progredientem duraſſe, ſumptiſque pelliciis eo aſcendiſſe, ubi jam ibicum

[3] conſpicerentur. Mox ulterius progreſſum nidos

[4] itidem aſpexiſſe, et eo uſque homines enixos callem in ſaxo excavaſſe; nec tamen viae minus ſupereſſe, quo in ſummum jugum evaderent, aëre frigido

[5] deficerent. Ibi ſubſtitiſſe aliquantulum ac cibum ſumpſiſſe; poſteaque novam ſibi viam ope ruſticorum paraſſe; atque ubi ruſticorum manus nihil proficerent, ſcalas admoviſſe, unciſque ac manibus ferreis enixum eo perveniſſe, ubi nulla ferarum

[6] in ſummum evaſiſſe; quo tandem per uncos artificioſe fabricatos Candalam ſublatum, et loco idoneo ſediſſe, ex quo in imum liber eſſet deſpectus, atque ope dioptrae montis altitudine quaeſita, ſpatium CIↃC circiter orgyiarum, ſive VI pedarum noſtrarum, comperiſſe. Quod cum poſtea cogitando Thuanus expenderet, non multum a veterum mathematicorum fide abludere animadvertit: ſiquidem cum de Olympo

[7] CIↃC toiſes etant 6600 piés, & X ſtades n'etant que 6250 piés, il y a une difference de 350 piés; mais ſi l'on ajoute le demi ſtade de Xenagoras, (de 312 piés & demi) la difference n'eſt que de 37 piés & demi.

efficiunt. Et hoc in tranſcurſu annotaſſe ſufficiat, [1] peritis exactiore rei tantae relicta indagatione.

INDE collegae [a] Sparram venerunt, olim [b] Monferrandorum notiſſimam arcem cum municipio et ſalinis, et poſtea temporibus Caroli VII confiſcatione ad Labretanos Franco nomini addictos devolutam; quae tunc a Ludovico [c] Gonzaga Clivio Nivernenſium duce ex uxoria dote poſſidebatur. Sparra [d] Solacum itum, B. Mariae ſacello et [e] Verdono portu [2] tutiſſimo locum nobilitatum; ex quo luſtrata [f] Corduenna turris, quae in oſtio Garumnae hinc inde per IV plus minus leucas patente inter ſyrteis [3] et aras poſita, accenſo igne noctu interdiu navigantibus viam e longinquo monſtrat: quae ſemidiruta occaſionem praebuit novae poſtea exſtruendae, labore et induſtria Ludovici [g] Foxii Lutetiae nati, ſed quod patrem ex ea regione haberet ita cognominati. Inde per [h] Talemonem, Roianum, Blaviam ventum; ubi capillarium herbarum, quod ab indigenis ignorabatur, magna copia. Noſtri id primum deprehenderunt, et ſirupi ex iis conficiendi artem monſtrarunt; ut non amplius Aquitanis illud [i] Monſpelio ſit petendum. Repertae et paſſim aliis in locis; et [k] Burdeliae, quae rupi impoſita arx eſt primaria in [4] Petrocoriis, ſubterlabente [l] Iſula ſaxum ſeu natura ſeu vi fluminis excavatum et ſuſpenſum [5] iis undique adnaſcentibus abundat.

REPETITA tandem Burdigala, ubi nova claſſis magis in criminalibus cauſis, ex quibus publica ſecuritas pendet, quam civilibus occupabatur; et dum iis judicandis ceteri judices diſtinerentur, eccleſiaſtici, qui judiciis intereſſe non poterant, probationibus conficiendis, interrogandis reis, et cum teſtibus committendis, interea vacabant. Quod oneris Coqueleio et Thuano incumbebat, ut in cauſa [m] Roſtinii accidit.

QUA inſtructa [6] ſub feriarum Paſchatis tempus, inde propter juſtitium occaſione ſumpta, Thumerius, Oiſellus, Pithoeus, et Thuanus in Vaſconiam excurrerunt; et per [n] Coſſionem [7] Vaſatum, ubi de veris calamitatis illius urbis cauſis et [o] Caſſianorum factione cognitum eſt, ac [p] Labretinas turreis, a quibus principali et illuſtriſſimae [q] familiae atque adeo regioni nomen, [r] Tartaſium venerunt; et inde Marſani-montem, et [ſ] Atyram, cognomini [t] fluvio impoſitam civitatem, incendio et ruinis per bella ſuperiora deformatam. Ulterius progreſſi in [v] Bigerrones deſcenderunt ad Pyrenaei radices amoeniſſimam [8] regionem, in qua, ut in [w] Gallia Ciſalpina, vites ulmis et populis maritantur; et [x] Tarbam regionis caput, triplici urbe olim conſtantem, ſed nunc paene ad ſolitudinem redactam, et a ruſticis tantum habitatam. Luſtrata et balnea haud hinc longe veteribus frequentata, et ſoliis egregie fabricatis ornata, aluminoſa fere, et quorum uſu [9] Thuanus dolores in brachio ſiniſtro per ſtudia et vigilias contractos curavit. Inde ad [y] Campanum uſque itum, ubi optimum butyrum conficitur, juxta [z] Lavedani vicecomitatum Borboniorum [10] patrimonialem, equis generoſis nobilem; et in itinere luſtratum ſacellum, in cujus altari inſcriptio illa

INTERPR. [a] *l'Eſparre.* [b] *ceux de la maiſon de Montſerrand.* [c] *de Gonzague de Cleves duc de Nevers.* [d] *Soulac.* [e] *le port de Verdon.* [f] *Tour de Cordouan.* [g] *de Foix.* [h] *Talmond, Royan, & Blaye.* [i] *Montpellier.* [k] *Bourdeille en Perigort.* [l] *l'Iſle r.* [m] *de Roſtaing.* [n] *Bazas.* [o] *des Caſſes freres.* [p] *Tours de Labrit.* [q] *la maiſon d'Albret.* [r] *Tartas, & Mont de Marſan.* [ſ] *Ayre.* [t] *l'Adour.* [v] *Bigorre.* [w] *Lombardie.* [x] *Tarbes.* [y] *Campan.* [z] *Lavedan.*

NOT. [1] peritis exactiore indagatione relicta. Inde, Candala ſalutato, Thuanus et collegae Sparram venerunt,

[2] tutiſſimo nobile. Mox luſtrata Corduenna

[3] et aras poſita navigantibus e longinquo viam monſtrat. Inde per Talemonem,

[4] Petrocoriis, illic ſubterlabente

[5] ejuſce generis herbis adnaſcentibus

[6] ſub feriarum Paſchalium tempus, Thumerius,

[7] Vaſatum, ac Labretinas turreis

[8] regionem, ubi, quemadmodum in Gallia Ciſalpina, vites

[9] Thuanus doloribus, qui brachio ſiniſtro per ſtudia et vigilias incubuerant, levatus eſt. Inde ad Campanum uſque itum, butyri ſapore commendatiſſimum, juxta Lavedani

[10] patrimonialem, ubi naſcuntur equi generoſiſſimi: luſtratum et in itinere ſacellum, in cujus

illa a Scaligero deſcripta, et tam apte ad illuſtrationem [a] Novempopuloniae ſuae [1] accommodata, a Thumerio, Oiſello, et Thuano, diligenter inſpecta eſt. Obſervatum in itinere, cum perventum eſt [b] Bigorram et Lordam arcem in edito ſitam, eam non eſſe Lapurdam in itinerario memoratam, [2] ſicuti initio exiſtimavit Scaliger, cum primum Auſonianas lectiones Lugduni publicavit, quae loco devexo et juxta mare poſita eſt, a quo longe Lorda abeſt; ſed potius ipſam [c] Baionam eſſe: nam in antiquis martyrologiis epiſcopum Baionenſem, qui nunc eſt, et a Boiatibus populis, quomodo totus ille tractus a Garumnae aeſtuario ad [d] Atyri oſtium olim nominabatur, Lapurdenſium epiſcopum vocari, et hodie adhuc totum illum tractum, qui ab Atyri oſtio ad [e] Fontem-Aragi pertinet, pagum [f] Lapurdenſem vulgo dici: cujus rei cum Joſ. Scaligerum monuiſſet Thuanus, ille ſtatim, ut erat ſummo animi candore, mutavit, et in altera lectionum ſuarum, quae poſtea conjunctim cum Auſonio Vineti facta eſt, editione, totum id de Lorda omiſit. Inde per [g] Pontacum [3] ventum [h] Benearni Podium ſive Pavium, arce et hortis ampliſſimis locum amoeniſſinum, regia magnificentia ab Henrico IV et ejus matre Joanna exſtructis; in quibus porticus ſtupendae altitudinis ex topiario opere viſuntur. Ibi tum erat Catharina Navarri ſoror, quae nullo non genere humanitatis hoſpites excepit. Heic Oiſellus, neceſſitate muneris compulſus, a ſociis diſceſſit; cum jam Pithoeus, ubi ad Atyram venit, reflexo per [i] Severi-fanum itinere, reverſus eſſet.

Thumerius et Thuanus ad Thermas Benearnenſeis vulgo dictas VII abhinc leucis, intra Pyrenaeum ſcaturienteis, per [k] Larunum profecti ſunt. Aquae ſunt ſulfureae, et magno profectu tepidae bibuntur ab iis qui calculo et nephritide vexantur, aut obſtructionibus laborant; tantaque ſunt levitate et tenuitate, ut, niſi ſtatim hauriantur, vis earum momento exhalet: neque propterea vaſis transferri poſſunt, ut fit in aquis [l] Lucenſibus, Tungrenſibus, [4] et Poquenſibus apud nos. Habebat in comitatu ſuo Thuanus Germanum juvenem, de cetero ſobrium, qui L ſcyphos quotidie intra horae ſpatium ſumebat. Ipſe dimidium per ſeptem dies ſumpſit, potius animi gratia, quam ulla infirmitate ad id adactus; et expertus eſt earum uſu corpus admodum levari, orexim excitari, exquiſitum in cibis et potu guſtum acui, ſomnum placidum et alacritatem inſolitam totis membris conciliari, nec propterea alvum moveri. A Thermis per [m] Oleronem epiſcopalem civitatem, Ortheſiam ſchola a Joanna regina inſtituta celebrem urbem, et [n] Salvaterram, ad Navarrinum iter fuit, munitionem arte praecipuam, quam Henricus Labretanus Navarrae rex in ſolatium amiſſi regni ſic appellavit, et ad reliqua ejus in Benearni limite tuenda oppida exſtruxit. Dein per [o] fana Pelagii et Joannis ad pylas montium [p] inferioris Navarrae, quam vocant, oppida ſive municipia, [q] Baſtidam Clarentiae venerunt; atque heic viderunt et allocuti ſunt [r] Joannem Liçarraguem loci paſtorem, qui mandatu Joannae reginae catechiſmum et Novum Teſtamentum in linguam [s] Vaſconicam ſeu Cantabricam vertit, et typis elegantiſſimis a Petro [t] Haltino [v] Rupellae excudendum curavit; et operis, nam quis alius potuiſſet? ipſe praefuit. Cantabrica lingua, ſicut [w] Britannica noſtra, et [x] Hibernica ſingulares ſunt, et nihil commune cum ceteris habent; ideoque ſcribi non poſſe putabatur. Is autem Joannes, ſuae et Gallicae linguae peritiſſimus, conciones patrio ſermone ad populum habebat, in eodem templo, ſed

INTERPR. [a] *Gaſcogne.* [b] *Bigorre, & Lourde.* [c] *Bayone.* [d] *l'Adour r.* [e] *Fontarabie.* [f] *pays de Lapord.* [g] *Pontac.* [h] *Pau en Bearn.* [i] *St. Sever.* [k] *Larun.* [l] *eaux de Lux, de Spa, & de Pougues.* [m] *Oleron, & Ortez.* [n] *Sauveterre, & Navarreins.* [o] *St. Palais, & St. Jean de pied de port.* [p] *la baſſe Navarre.* [q] *la Baſtide de Clarence.* [r] *Jean de Liçarrague.* [s] *la langue Baſque.* [t] *Haultin.* [v] *la Rochelle.* [w] *le bas Breton.* [x] *l'Irlandois.*

[1] accommodata. Mox factum iter Bigorram verſus, et Lordam arcem in edito ſitam; obſervatumque eam

[2] ſicuti exiſtimavit Scaliger, cum

[3] ventum Benearni Palum, arce et hortis ampliſſimis

[4] et Poquenſibus. Habebat in comitatu

ſed diſcretis horis, in quo ſacra majorum ritu peragebantur; et, quod mirere, nullum hoc, invaleſcente jam conſuetudine, inter populareis diverſa ſentienteis diſſidium excitabat.

Ex [a] Cantabria in Lapurdenſem pagum iter eſt, et, [b] Bidachia arce [c] Grammontanorum ad laevam relicta, Baionam pervenitur: Atyrus per [d] Aquas Tarbellicas labens, incidente [e] Gavio, qui a [f] Petra-forata loco egregie piſcoſo deſcendit, decuſſatim eam interſecat; et, plerumque intumeſcentibus ex vicino Pyrenaeo ingruentibus aquis, parum a ſubmerſionis periculo urbs erat, oſtio Atyri fere arenis oppleto, et parte ejus non recta per oſtium, ſed per canalem, qui ad promontorium vulgo [g] Britonum dictum cubitali flexu decurrebat, in mare ſe exonerante. Itaque pridem tentatum, ſublicis in terram fiſtucatis, et lapideo muro oppoſito, ut, canali illo obſtructo, Atyrus per oſtium ſuum aquas demitteret, et recto curſu labens profundiorem alveum ſibi foderet: quod tandem, caſu potius quam hominum induſtria, accidit, tanta vi aquis recedente aeſtu erumpentibus, ut, disjectis hinc inde arenis quae oſtium oblimabant, et canali ipſo Britonum per eas, plus quam per ſublicas, obſtructo, oſtium tanta capacitate fuit apertum, ut rarius aqua in [h] urbem regurgitet. Nec tamen omni metu propterea liberata urbs, quippe arena rurſus per aeſtum maris ſenſim oſtii alveum replente; unde nuper factum, ut, exitum non habentibus aquis, magna pars murorum dejecta ſit. Heic ut linguam peculiarem, ſic et foeminarum veſtitum, mirari ſubiit, pro aetatum diverſitate et temporum conditione varium et multiplicem: nam virgines, maritae, viduae, juvenculae, vetulae, alios atque alios amictus in funeribus, in nuptiali laetitia, in ſupplicationibus, ſumunt; propriis ad id ſartoribus, qui urbi et Lapurdenſi circum pago inſerviunt: nam nullus illarum veſtium alibi uſus, et, ſi uſpiam tale ſpectaculum occurreret, pompas perſonatas aut riſui movendo perſonas ad ſcenam paratas diceres. Urbi praeerat regis nomine Jo. [i] Deniſius Hillerius veteranus dux, poſt [k] Horti vicecomitem loco impoſitus, homo bonus et uſu militari induratus, adeo ut vinum illo tractu generoſiſſimum, [l] Chaloſſianum vulgo vocant, nulla aqua dilutum, citra intemperiem et animi perturbationem biberet, ac noctu capite aperto dormiret. Ille hoſpites perbenigne excepit; et, cum ſumma ingenuitate vitae ſuae rationem illis aperuiſſet, [1] Thumerius cum ad nuptias hortatus eſt, et fidem dextra accepta obligavit, ut de iis quamprimum cogitaret: quod ille, fidei datae obſervantiſſimus, paulo poſt fecit. Baiona diſcedentibus iter fuit primum per lucum ſubere viridantem, et inde ad Aquas Tarbellicas, quae eſt epiſcopalis civitas, a bullientibus aquis, ceteroqui haud magni uſus, nomen ſortita. Hinc per ericeta compaſcua ac mellificio apta, teſtudinibus paſſim oberrantibus, ac pagis longe diſſitis, ſed populoſis; in quibus ruſtici plus pecunioſi illa Novempopuloniae parte, quam locis aliis in ſolo uberi, reperiuntur, quippe terrae defectum ſuperante hominum induſtria. Quinto poſt die Thumerius et Thuanus ad ſuos reverſi ſunt.

Mox peractum [m] Roſtinii judicium, et ſententia ſevera in eum lata; jactatumque tota urbe a xxx annis nullum tale juſtae animadverſionis in nobilis conditionis hominem exemplum extitiſſe: quo fiebat, ut paſſim tota Aquitania licenter et immaniter, omiſſa juris via, quiſque privatas injurias aut ulciſceretur, aut ipſe pro libidine inferret, quod id impune futurum conſideret. Id inſigni ſub id exemplo patuit. [n] Jucundo, cuidam ordinum ductori ſtrenuo et audaci, cum vicino milite juxta [o] Aemiliani-fanum, capitales inimicitiae intercedebant, quod fratrem ab ipſo ultimis

bellis

INTERPR. [a] *Biſcaye.* [b] *Bidache.* [c] *de Grammont.* [d] *Acqs.* [e] *la Gave.* [f] *Peire hourade.* [g] *cap Breton.* [h] *Bayone.* [i] *Dennis Sr. de Laylhere,* vulgo *la Hilliere.* [k] *Horte.* [l] *de Chaloſſe.* [m] *de Roſtaing.* [n] *le capitaine Gaillard.* [o] *St. Milion.*

NOT. [1] Thumerius cum ad juſtas nuptias

bellis perfidioſe interfectum diceret. Tantam injuriam ulciſci certus, cum perditorum manu noctu comportatis ſcalis domum inimici hominis, [1] nihil tale, ut in pace, expaveſcentis, circumſtat; et admoto crepitaculo infeſtus cum ſuis intrat, obviumque eum, qui ad ſtrepitum nudus gladio ſtricto exierat, cum fratre, uxore, et famulitio paucorum capitum obtruncat. Sed homicidio patrato non diu tardavit ultio: nam per tenebras ad praedam tumultuarie diſcurrentes ſocii in cadum nitrato pulvere plenum inciderunt, qui, ſcintilla ex fune accenſo dilabente, ſtatim ignem concepit, et partem domus ſubvertit, ipſoſque latrones aut ruina oppreſſit, aut conſumptis [2] veſtibus ita ambuſſit, ut rurſus veſtiri non poſſent, nudique et incendio deformati armis abjectis ſemineces in pavimento jacerent. Igitur, ad rei famam latrunculatoribus ſupervenientibus, tam facile capti ſunt, quam formidoloſi antea tota vicinia impune volitabant. Qui extra domum in ſpecula remanſerunt, caſu territi aufugerunt. Dux facti Jucundus in urbem adductus eſt, nudus, ac vulnere ab inimico ſe generoſe per tenebras defendente accepto debilis, cum ſociis in plauſtro impoſitis; qui flamma toſti, et nigricante ac tumeſcente cute informes, nihil humani praeter horridam vocem habebant. Longo intervallo carceres publici a loco in quo jus dicebatur aberant. Itaque per totam fere urbem eos traduci oportebat: quod factum magno populi concurſu, horrorem facti augente tam terribili ſpectaculo. Ex plauſtris complices, cum aliter fieri non poſſet, in area interrogati, ac facti, quippe quod negare non poterant, convicti, ad ſupplicium e veſtigio rapti ſunt, et membris confractis rotae impoſiti. Ipſe Jucundus, homo praeſtanti ſpecie, in conclave ab armato ſatellitio coram judicibus ſiſtitur, linteo velatus: nec ex vinculis, ut fieri Toloſae et Burdigalae conſuevit, cauſam dixit, quippe quae indui non potuerant. Ibi interrogatus praefracta audacia rem ut erat intrepido vultu narravit; et, homicidium tanquam recte factum confeſſus, etiam ſceleris auſus eſt miſerum hominem a ſe crudeliter occiſum arceſſere, quod ejus occaſione factum diceret, ut optimi milites, ſic graſſatores appellabat, aut ruina obruti aut flammis fuerint uſtulati; de futuro ſupplicio, aut illud minime metuens, aut, quaſi non promeruiſſet, plane ſecurus; quod, pari animi obſirmatione qua judices adlocutus fuerat, mox cum ceteris ſubiit.

DIGNUM et ſenatoria gravitate judicium fuit, quod, referente Thuano, de virgine nobili latum eſt, quae religionis colore a matre, nam pater ejus ante aliquot annos jam obierat, ſe ſubduxerat, et clandeſtinas nuptias, ſine matris et agnatorum ac cognatorum conſenſu, cum non ſuae ſortis adoleſcente, non ſecuta copula, contraxerat. Nuptiae nullae et irritae declaratae, et matri de raptu conquerenti filia reſtituta, prius monitae, ne religionis cauſa vim aut negotium ullum faceſſeret: adoleſcenti item, ut prorſus a virginis conſuetudine abſtineret, injunctum; et ne cum ea deinceps nuptias contraheret, capitali addita poena, prohibitum. Quod, ad honeſtatem matrimoniorum conſervandam, quae illis locis, jampridem graſſante clandeſtinarum nuptiarum licentia, vileſcebat, tempeſtive decretum, deinceps in exemplum fuit, ne raptoribus in honeſtas familias impune invadere, aut virginibus male conſultis temere de ſe ſtatuere, ſpretis parentibus, aut iis qui parentum loco ſunt, in poſterum liceret. Reliquum tempus privatorum cauſis decidendis inſumptum, uſque ad juſtitii tempus: quo inſtante decretum, ut locus juri dicundo [a] Aginni Nitiobrigum deligeretur; et ad [3] S. Martini feſtum proximum juſſi omnes convenire.

INTERPR. [a] *Agen.*

NOT. [1] nihil tale expaveſcentis,
[2] veſtibus ita ambuſſit, ne aliis veſtimentis indui poſſent; itaque nudi et incendio deformati
[3] S. Martini feſtum proximum omnes convenirent. Chriſtophorus

CHRISTOPHORUS Thuanus diuturniorem filii abſentiam non ferens, ſive mortis proximae praeſagus, a rege impetraverat ut revocaretur; et Fr. [a] Godardus ſolertia diligenti adoleſcens, nuper in [1] ſenatum cooptatus, ejus loco ſubſtitutus fuerat. Is vero abiens conſilium de Septimania et Provincia luſtranda captum vulgaverat; inde [b] Claromontium in Arvernis, [2] ubi illo anno comitiales dies, praeſide Achille [c] Harlaeo ſororio ſuo, agebantur, proficiſci certus, ut eum, et ſenatores qui cum eo erant, officioſe in itinere ſalutaret.

ID incidit in tempus quo jam fama de [d] Salſeda Antuerpiae [e] Andini juſſu capto, et ad regem quamprimum abducendo, ubique percrebruerat; eaque res in varios ſermones incurrebat, multis in ſuſpicionem confeſſionibus ejus ſive vere ſive calumnioſe adductis; et ad [f] Matignonum aula perſcriptum fuerat ab iis qui eadem conſpiratione involvebantur, ipſum ab eo cum aliis proceribus nominatum: quod ille ita ad animum revocaverat, ut, quoniam ſciebat Salſedam de ſe mentitum eſſe, quaecunque de aliis dixerat, itidem falſa eſſe aut calumnioſa exiſtimaret. Ad feneſtram ſedebat, ludos, qui a pueris in ſubjecta area celebrabantur, deſpiciens, cum Thuanus diſcedens ad eum venit commeatum petiturus; cum quo ille eo ſtudioſius ac longiore oratione ea de re egit, quod eum domum reverti ſciret, et per Septimaniam, ubi Momorantium conventurus eſſet, iter facturum: itaque [3] cupiebat eum de re omni inſtructiorem ad illum proficiſci. Igitur, ut Salſedae fidem elevaret, ejus vitam a pueritia, quam cum ſui ſimilibus egiſſet, homicidiis et latrociniis infamem, repetebat; poſtremo, adulteratae monetae [g] Rotomagi convictum, poenam crimini deſtinatam fuga evaſiſſe: ab illo tempore huc illuc errabundum latuiſſe, a [h] Mercuriano duce, quod matrem uxoris ejus aliqua cognatione contingeret, hactenus defenſum: nec minus ſuſpecta eſſe debere quae ab Andini aula veniant, in qua homines ejuſdem farinae polleant; qui, ut res in regno miſceant, proceres regi fidos alioſque bonos viros ipſi per calumnioſas delationes ſuſpectos reddere pro ludo habeant: nam quid ſceleratius aut impudentius confingi potuiſſe, quam tot homines innocenteis, in quos nec crimen nec ejus ſuſpicio cadit, cum paucis, qui ſuſpecti eſſe poſſunt, eadem conſpiratione amplecti? Has eſſe illorum [4] aulicorum artes, ut hominis furciferi periculo optimum quemque in fortunarum capitiſque diſcrimen vocare minime dubitent: itaque, ſive rei poſtulati mores, ſive eorum ingenium qui reo has confeſſiones in carcere ſuggeſſerunt, attendas, ſubito conſtiturum, quanta fides de re tanti momenti, et quae quietem publicam tangit, haberi debeat. Addebat Matignonus, quicquid jactetur, Andinum decreviſſe Salſedam in regis manus tradere, ſibi perſuaderi non poſſe, id illos, qui circa ipſum ſunt, unquam paſſuros: nam fraudem extemplo patefactum iri, et Salſedam, quae coram ipſis dixit, aut dixiſſe jactatur, recantaturum. Id cum ſibi ipſe perſuaſiſſet conſcientia ſua fretus, idem, multis rationibus inſuper allatis, facile Thuano cuncta in meliorem partem interpretanti perſuaſit vir profundae prudentiae et dicendi efficax; eumque ita a ſe dimiſit, ut, quoties ea de re ſermo incidebat, incidebat autem frequenter, toties ad refutandum quae contra dicebantur ſe paratum magno animo [α] oſtenderet.

CUM

VAR. LECT. [α] oſtenderet. Totus is locus in Annalibus omiſſus eſt, appoſitis aſteriſcis** [ſcilicet in Edit. Drouart. in folio] ex anecdotis [5] ſupplendus. Cum Thumerio *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Godard.* [b] *Clermont en Auvergne.* [c] *de Harlay.* [d] *Salſede.* [e] *le duc d'Anjou.* [f] *le mareſchal de Matignon.* [g] *Rouen.* [h] *le duc de Mercœur.*

NOT. [1] ſenatum cooptatus, in ejus locum mitteretur. Auguſtus igitur diſceſſurus conſilium de

[2] ubi tunc Magni, qui vocantur, Dies, praeſide Achille Harlaeo Auguſti ſororio, habebantur, proficiſci certus. Id incidit in tempus

[3] cupiebat de re omni inſtructiorem proficiſci. Igitur,

[4] aulicorum artes, ut furciferi periculo optimum quemque

[5] vid. Hiſt. Lib. 75. Tom. IV. p. 73.

Cum Thumerio et Pithoeo Burdigala profectus [a] Moiſacum ad Tarnim venit, opimo coenobio et antiquiſſimo nobile oppidum; ubi bibliotheca optimae notae, librorum olim plena, denuo a Pithoeo cum ipſo evoluta eſt. Inde per [b] Aquillonium ad Oltam ſitum oppidum iter fuit. Poſtridie ad [c] Mariae-fanum, locum generoſo vino nobilem, prandium ſumptum: et cum inde, famulitio omni ebrio, quod hoſpita laetiſſima ſpectabat, ſerius in viam ſe dediſſet, quanquam duae tantum leucae numerentur, non niſi profunda nocte Aginnum pervenerunt. Tum de longitudine itineris querentibus, [d] Secondatus is, quem jam dixi, qui cum facibus obviam venerat, ad eos [1] placandos rem privata tradentibus memoratu non indignam narravit. Martinum [e] Fumeum, Adami, qui Ludovici olim XI et valetudinis et negotiorum praecipuam curam commiſſam habuerat, nepotem, libellorum [2] ſupplicum magiſtrum, quae ſumma tunc erat dignitas, cum ea nondum numero viluiſſet, cum ante XXX annos ineunte hyeme ad Mariae-fanum itidem veniſſet, et poſt prandium Aginnum petiturus eſſet, hoſpitem magnopere apud ipſum inſtitiſſe ne ſe viae committeret; nam fore ut nocte opprimeretur, et magnis difficultatibus in itinere jam lutoſo conflictaretur: illum tamen accelerandi cupidum, et ad binarum leucarum ſpatium, quod intercedere dicebatur, reſpicientem, equos [3] conſcendiſſe; et quod illi praedictum fuerat, pejuſque, accidiſſe, ipſo in lutum prolapſo, et vix per tenebras a ſuis voragine extricato. Cum igitur nocte jam media ad [4] urbem, ad quam ſolicito magiſtratu expectabatur, vix tandem perveniſſet, gratulantibus et excuſantibus obviis, illum de via feſſum averſo vultu in hoſpitium conceſſiſſe; et mane adhuc ſubiratum, cum tribunal conſcendiſſet, ante omnia edixiſſe, ut deinceps a Mariae-fano ad Aginnum, ne viam facientes deciperentur, VI leucae numerarentur.

Rebus ad proximam ſeſſionem in urbe ordinatis, Pithoeus et [α] Thuanus in Vaſconiam, quam vocant, tranſmiſſo Garumna excurrunt, et [f] Lactoratum primo Armeniaci principatus caput epiſcopalem civitatem edito loco ſitam petunt; quo multa jam nocte, nec citra periculum, venerunt; dum moenia circumirent, a praeſidiariis, paulum abfuit, ſcloppetorum ictibus infeſtati. Tandem admiſſi, et mane ab [g] Aſtaraco Fonteralio principatus praeſide perbenigne excepti, excuſata etiam praeſidiariorum temulentia; diem integrum in ea quieverunt, dum poſitum ejus, et [h] Monlucii, qui eam olim obſidione ceperat, caſtrorum rationem, contemplantur. Fuit olim in ea Romanorum praeſidium et tauropolium frequens, quod crebrae lapidum inſcriptiones indicant, templo, [5] quod his bellis immani barbarie dirutum fuit, conſtruendo paſſim appoſitorum. Luſtrata et arx, in qua olim Armeniaci comes Ludovici XI temporibus, nec eo, ut putatur, inſcio, interfectus fuit; cruore in parietem ita inſperſo, [6] ut hactenus in hunc uſque diem deleri non potuerit. Id memoriam revocat recentis facti in eadem arce patrati, plane cum [i] Jucundo nuper memorato gemelli, etſi diverſo exitu; de quo cum paucos ante dies aliquid ex [k] Gratinio Burdigalae inaudiviſſet Thuanus, hiſtoriam ex praefecto arcis, qui tunc erat, denuo expiſcari voluit. Sic autem res habet: is qui ante ipſum loco praefuerat, [l] Balanus nomine,

VAR. LECT. [α] Thuanus, qui jam a Petro Seguierio praeſide et collegis commeatum petierat, in Vaſconiam, *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Moiſſac ſur le Tarn.* [b] *Aiguillon ſur le Lot.* [c] *Ste. Marie.* [d] *Secondat Sr. de la Roche.* [e] *Fumée.* [f] *Leytour au comté d'Armagnac.* [g] *Aſtarac de Fontrailhas*, vulgo *Fontrailles.* [h] *Blaiſe de Montluc.* [i] *Gaillard.* [k] *du Faur Sr. de Gratins.* [l] *de Baleins.*

NOT. [1] placandos rem privata legentibus non injucundam narravit.

[2] ſupplicum magiſtrum, cum ante XXX annos ineunte

[3] conſcendiſſe: iter ingreſſum plurimas difficultates toleraſſe; tandem accidiſſe pejora praedictis in lutum prolapſo, et vix per

[4] ad urbem, ubi ſolicito magiſtratu

[5] quod bellis ſuperioribus immani

[6] ut hactenus deleri non potuerit. Quae res memoriam revocavit facinoris in eadem arce patrati diverſo exitu: de quo cum paucos ante dies aliquid ex Gratinio Burdigalae inaudiviſſet Thuanus, denuo quaedam ab eo qui tunc arci praeerat accepit. Sic autem res habet: is qui ante ipſum praefuerat, Balanus nomine,

nomine, homo pugnax et bellis Turcicis innutritus, amicum ex vicinia in comitatu habebat, praecipuae inter praeſidiarios dignitatis, qui ejus ſororem ſeu blanditiis ſeu ſpe nuptiarum eo inſcio corruperat; dein a praeſidio diſcedens, cum alia matrimonium contraxerat: quod ut illa reſcivit, ejulabunda et paſſis crinibus fratrem adit, et, quid ſibi cum perfido homine acciderit, multis cum lachrimis aperit. Ille, ut erat in audendo promptus, in perſequendo pertinax, in periculo intrepidus, ſororem ſilere jubet, et vultum componere; rem ſibi curae fore: igitur aliquot dies elabi ſinit, omniaque interea amicitiae officia ſibi cum illo conſtare ſimulat; tandemque incogitantem ad ſe ex occaſione cum aliis pleriſque invitat, et in arcem admiſſos opipare accipit. Menſis remotis et dilapſis conviviis illum ſeducit, et mox per ſatellites ad id paratos catenis onerat. Tum in ſella quaſi pro tribunali ſedens, reum interrogat, inficias euntem teſtibus productis convincit; etiam ſorore, quae aliquandiu latuerat, velo amoto quaſi ex machina comparente: cujus praeſentia turbatus reus conſuetudinem cum illa ſe blanditiis provocante quidem confeſſus eſt, ceterum ullam de nuptiis factam mentionem, aut de iis datam fidem, negavit. Tum Balanus in judicis officio pergens confeſſionem ſcriptis ab amanuenſi mandari juſſit, et a reo ſubſcribi; tandemque, et teſtium fide et ſua ipſius confeſſione convictum, ad mortem damnavit; [1]et, qui judicis, accuſatoris, teſtis, cognitoris partes huc uſque impleverat, ad extremum etiam carnificis vicem ſupplere voluit, et miſerum hominem, Dei et hominum fidem implorantem, et hoſpitalis menſae ſacra violari nequicquam quiritantem, ſtricto pugione confodit, ſtatimque corpus ad ſuos remiſit. Ad Navarrum autem, a quo arci impoſitus fuerat, ne quid caſu eo [2] turbaretur, literas manu propria ſcriptas dedit, quibus facti feriem expiicabat, adjuncto actorum cauſae exemplo, nam ſchedas manu rei ſubſcriptas penes ſe retinuerat; et, juſti doloris in ulciſcenda tam gravi injuria excuſato calore, nihil niſi jure et ſervato judiciario ordine factum fuiſſe contendebat: proinde impunitatem petebat, et ſe arcem, cui juberet, tradere paratum oſtendebat; ſatis ſibi quippe eſſe, quod injuriam in arce commiſſa acceptam, in eadem et ejus beneficio ulciſci ſibi licuiſſet. Navarrus, etſi facti atrocitate et hominis audacia perculſus, tamen veritus ne hoc rerum ſtatu et deſperatione gratiae extrema conſilia ſequeretur, de impunitate fidem interpoſuit; et ſibi fidum ſtatim miſit, qui arcem ab eo acciperet: quod ille, literis Navarri acceptis, ſine tergiverſatione fecit, et in domum ſuam ſatis in proximo munitam cum familia omni conceſſit.

LACTORATO [a] Auguſtam Auſciorum itum, itidem in Armeniaco principatu, archiepiſcopali dignitate cum ampliſſimis reditibus ornatam civitatem, et olim Novempopuloniae caput. Eam ſedem tenuerunt Hippolytus et Aloiſius [b] Ateſtini cardinales, et ante eos Franciſcus Turnonius cardinalis, qui et ludum literarium in urbe inſtituit; adeo vir modicis aut nullis literis tinctus, ſed ingenti ad res praeclaras et eo faſtigio dignas artes amplectendas animo praeditus, literas et literatos [3] ſummo amore proſecutus tota vita fuit: quod et ſchola illa ampliſſima [c] Turnonii, a quo illuſtriſſimae genti nomen, in Vivarienſi pago, nunc etiam orbi Chriſtiano teſtatur; et dum vixit ipſe abunde teſtatus eſt, cum homines literis praeſtanteis domeſticos ſecum in aula, in Italia, et peregrinationibus comites duceret, et tanta cura foveret, ut Arnoldus [d] Ferrerius, qui in ejus familia diu ex eorum numero fuerat, dicere ſoleret, nunquam ſe domi tam placide et adſidue ſtuduiſſe, quam dum Turnonium ſequeretur: ſic enim illi in comitatu aulico uſum fuiſſe, ut ſimul atque ex equo deſcendiſſet, conclave philologis

INTERPR. [a] *Auſch.* [b] *da Eſte.* [c] *Tournon en Vivarais.* [d] *du Ferrier.*

NOT. [1] et qui judicis partes huc uſque impleverat, ad extremum

[2] turbaretur, literas dedit, quibus facti feriem

[3] ſummo amore proſecutus eſt: quod et ſchola

philologis ſuis deſtinatum ante omnia adiret, et inſpiceret an capſae librorum, quae peculiaribus mulis portabantur, et qui, ne mora fieret, cum iis qui lectum et ſupellectilem chartaceam ſuam portabant pariter [1] incedebant, advectae eſſent: quibus advectis, et menſis cum ſedilibus appoſitis, ad ſtudium illos hortari; ipſum vero ad regem, cui in ſumma rerum imperii ſerviebat, pergere ſolitum fuiſſe: ad prandium vero cum menſa ejus cunctis extraneis magnifice pateret, coenam ad paucos et familiareis contractam fuiſſe, cui philologos ſuos adhibebat, et de literis differenteis libentiſſime audiebat. Et hoc extremis Franciſci I temporibus; quibus Petrum [a] Daneſium, ipſum Ferrerium, Joannem Vincentium [b] Laureum, Dionyſium Lambinum, Muretum, qualeis viros! ſimul inter domeſticos habebat. Videant nunc qui in eadem bona ac dignitatem ſucceſſerunt, an eam pari hodie largitate ac diſpenſatione tueantur. Luſtratum in civitate majus templum; quod ſi pari ſplendore ac ſtructura, qua inchoatum fuit, conſummetur, pauca habebit non ſolum Gallia, ſed univerſus Chriſtianus orbis, quae cum eo comparare poſſit: nam chorus cum ſedilibus egregii operis finem acceperat, et in navis alis, hinc chorum inde navem [2] ipſam cingentibus, laborabatur. Heic et luſtratum [c] S. Orentii templum, in quo et paroecia eſt: id infimae vetuſtatis paulum a ruina abeſt, quamvis opimis vectigalibus dotatum coenobium, quod ad [d] Cluniacenſem metropolim pertinet: in eoque juvit ſpectare altaria hinc inde in templo poſita, quae ſunt ſepulchra martyrum, ad quae Chriſtiani coetus olim celebrari ſolebant; non menſae, ut ſunt noſtra, ſpecie plana jacentia, ſed dorſi gibbo aſſurgentia, cum nota labari inſcriptione, quae duabus literis Graecis Chriſti [3] nomen refert: quod purioris antiquitatis ſaeculum proculdubio arguit.

INDE per [e] Caumontium, Sammatanam, Lombariam, [f] Sigiſmundi-fanum, venerunt Pibracium; quo loco illos Vidus [g] Faber loci dominus, qui per juſtitium Lutetia illuc evolaverat, praeſtolabatur, et lautiſſime excepit, accedente ad ceteras lautitias et elegantias laeto vultu hoſpitis. Heic tridui mora [4] deambulationibus in aula domus et per hortum cum Vido facta, plus heri ingenio quam loci natura aut cultu nobilem: nam in eo et in ſtructura domus omnia modica; de cetero, ſupellex, lecti, veſtis ſtragula, aulaea, tapetes, ſumptus, omnia regia. De Salſeda ſobrie loquebatur Vidus, ita tamen ut pejus de ejus confeſſionibus, quam videri in ſpeciem volebat, augurium Thuani judicio faceret: itaque cum eo minore contentione opus fuit. Tum prolati, Pithoeo inſtante, II priores de re accipitraria libri; quos ille ſeorſim avidiſſime legit, [5] argumento plus quam opere ipſo allectus; quippe qui venationibus omnis generis impenſe delectaretur, et eam novitiam nondum Latine ſatis explicatam exiſtimaret. Cum de Franciſco, cujus mors ſub finem prioris libri deploratur, haereret, et de alio Franciſco haec dici putaret, cognito Momorantium, paucos ante annos ingenti bonorum omnium et publicae rei jactura regno ereptum, deſignari, non mediocriter laetari viſus eſt, quod arctam cum eo amicitiam coluiſſet; laudataque

INTERPR. [a] *Danés.* [b] *Lauro.* [c] *St. Oren.* [d] *Abbaye de Clugny.* [e] *Caumont*, *Sanmathan*, & *Lombez.* [f] *St. Gimont.* [g] *du Faur de Pibrac.*

NOT. [1] incedebant, advectae eſſent: atque hoc extremis *Franciſci primi* temporibus, cum eſſet ad ſumma regni negotia praecipuus adminiſter: habuiſſe porro ſimul et Petrum Daneſium et Ferrerium ipſum, et Joannem Vincentium Laureum, et Dionyſium Lambinum, et M. Ant. Muretum. Luſtratum in civitate majus templum;

[2] ipſam cingentibus, operae fervebant. Heic et luſtratum S. Orentii templum: id haud infimae vetuſtatis, quamvis opimis vectigalibus dotatum coenobium, ruinis imminentibus deforme, ad Cluniacenſem metropolim pertinet: in eoque juvit ſpectare altaria, nempe ipſa martyrum ſepulchra, ad quae Chriſtiani coetus olim celebrari ſolebant, non in menſae ſpeciem plana, ſed dorſi gibbo aſſurgentia,

[3] nomen refert. Inde per Caumontium, Sammatanam,

[4] deambulationibus, heri potius ingenio quam loci natura aut cultu jucundis: nam in eo et

[5] argumento ipſo illectus; etenim venationibus omnis generis impenſe delectabatur, et eam novitiam nondum —— exiſtimabat.

laudataque Thuani pietate, ut pergeret, et tertiam de medicina accipitrum, quam titulus pollicebatur, partem abſolveret, hortatus eſt. Renovata interim vetus Fabrorum Toloſanorum cum parente Thuani neceſſitudo, cum illi, non ſolum Toloſae ſed toto regno exagitati, exiguum in aula, nullum in ſenatu, praeſidium reperirent; invaleſcente pridem inter noſtros prava conſuetudine, ut amicitias ſola utilitate metirentur, et quas ſibi fore detrimentoſas putarent, eas, nulla honeſti habita ratione, aut oblatas turpiter vitarent, aut contractas perfide deſererent: enimvero unus repertus eſt praeſes Thuanus, qui innocentiae ſuae fiducia alios innocenter periclitanteis tutari auſus eſt, et ſummam animi praeſentiam in ſuſcipienda eorum cauſa, nec minorem in tuenda conſtantiam, ad extremum uſque ſervavit. Haec recto vultu à Vido cum jactari videret Pithoeus, qui Thuani generoſam probitatem et prudentem ſimplicitatem apprime ſuſpiciebat, immane quantum laetabatur; et Jacobus Aug. Thuanus ad patris laudes etſi verecundia aliqua tangebatur, tamen non poterat non magnopere in ſinu gaudere, quod eas a viro laudato proficiſci intelligeret. Angebat tunc Vidum, quod ei cum Margarita Navarri uxore, cujus ſigillorum procurationem adminiſtrabat, intervenerat friguſculum; et ad amarulentas ejus literas, quibus illi inter alia propenſiorem in amores, quos ad ipſam uſque porrigere voluerat, animum exprobrabat, reſponſionem meditabatur: quam cum adoleſcente Thuano, apud quem [1] majore excuſationis ſpe haec dici poterant, pomeridiana deambulatione communicavit, ſeorſim a Pithoeo, quem ejus rei conſcium facere ſuppudebat. Memoriter loquebatur, ſed adeo accuratis verbis, tantaque contentione et affectus vehementia, ut Margaritae exprobrationi fidem aſtrueret. Eam reſponſionem, ſumma arte et ornatu ſcriptam, mox ad illam miſit; quae poſtea per hominum manus volitavit. Erat in eo viro incorrupta probitas, verus pietatis et de republica ſenſus, generoſus et ad magna natus animus, ab omni avaritia alienus, morum comitas, et oris ſpecies ac totius corporis geſtus ad elegantiam compoſitus, mitis facundia; ad haec a pueritia ingenium puriore literatura ſub Petro [a] Bunello, et poſtea juris antiqui ſcientia ſub Jacobo Cujacio, non modo excultum ſed plane ſubactum, ſed quod ſegnitie et deſidia plerumque torpeſcebat; ut nihil merito in illo deſiderares praeter excitatiorem et minus obnoxium animum. Cum puriſſime ſcriberet Latine, poeticam facultatem exercuerat patria lingua, noſtri Ronſardi aemulatione; meruitque ut a quo, ſicuti et ante eum Ronſardus, aculeate petitus fuerat, odio in amorem, quod inter virtutis via graſſanteis fieri amat, verſo, deinceps ab eodem ſumma obſervantia coleretur; exteriſque gentibus, ubicunque literae vigent, commendaretur; [b] quaternionibus vernaculis Graece Latineque tanta elegantia redditis, ut qui vulgo apud nos puerorum ingeniis domi formandis uſurpantur verſus, iiſdem in ſchola in utramque [2] linguam erudiendis, haud ſine fraude diſcentium, in poſterum adhiberi poſſint. Addam, ut nihil magni viri elogio deſit, Fabrorum gentem Toloſae praenobilem Auſciis oriundam, et jam Caroli VII et Ludovici XI temporibus ſumme celebrem fuiſſe; ſub quibus Gratianus, Toloſani ſenatus praeſes, in magno regis concilio, quod eſt hodie arcanum principis conſiſtorium, magna integritatis et ſolertiae laude praecipuum locum tenuerit.

A tanto hoſpite humaniſſime dimiſſi Thuanus et Pithoeus, ubi [c] Legavinum tranſierunt, in latiſſima planitie Toloſam eminus conſpicati ſunt, toto regno, ſi Lutetiam excipias, ampliſſimam; ſi multitudinem et pulchritudinem ſacrarum aedium, ſenatus poſt Pariſienſem primarii dignitatem, ſcholarum frequentiam, civium opes, et aedificiorum

INTERPR. [a] *Bunel.* [b] *les Quatrains de Pibrac.* [c] *Leguevi petit village.*

NOT. [1] majore cum excuſationis ſpe haec dici poſſe ſibi perſuaſerat, pomeridiana deambulatione ſeorſim a Pithoeo communicavit. Memoriter loquebatur, ſed accuratis adeo verbis,

[2] linguam erudiendis in poſterum adhiberi poſſunt.

aedificiorum ſplendorem ſpectes, aut parem aut paulo inferiorem; ut non minus quam olim Palladiae nomine hodie gloriari et poſſit et debeat. In ea luſtranda aliquot dies conſumpti, quorum magnam partem cum Franciſco Roaldeſio juriſconſulto Pithoeus exegit; quem et praelegentem Valentiae Segalaunorum audiverat Thuanus, et tunc officioſe inviſebat, ab eoque multa de Aquitaniae et Septimaniae urbibus, fluviis, locis, ſcitu digniſſima didicit. Per templa, baſilicas, loca publica, deduxit eos archidiaconus [a] Galandus, Fabrorum familiaris et quaſi domeſticus, homo feſtivus, nec literarum ignarus, rei herbariae inprimis peritus. Capitolium etiam juvit inſpicere, et judicum urbanorum in eo famoſiſſimum tribunal, et praecipui cultus [b] Iſauram virginem, quae poeticae ante CC annos certamen inſtituit, et victori praemia poſuit. Ab eodem Galando et [c] Sanjorium deducti ſunt; ubi per juſtitium ruſticantem, ſeu potius literis, quantum per valetudinem licebat, vacantem, Petrum Fabrum praeſidem Toloſanum offenderunt, Vidi patruelem; in quo major diligentia et aſſiduum magis ſtudium, quod ſcripta ab eo [1] edita evincunt, et in iis commentarius in juris regulas praeceptori ſuo Jacobo Cujacio dicatus; diſpar Vido ingenium, et foro magis quam negotiis in aula gerendis aptum; de cetero, par pietas et probitas, nec minor morum comitas. Cum Pithoeo, quem jam pridem in juris ſcholis cognoverat, multus illi de literis communibus ſermo. Aderat uxor, forma et moribus lectiſſima foemina, Franciſci [d] Riuſii [e] Narbonae praefecti ſoror, aeque de viri valetudine ac hoſpitum commodis ſolicita; quae nullo non genere humanitatis homines marito acceptos et ipſa accepit, et per triduum abiturientes detinuit.

HINC Thuanus et Pithoeus [f] Montalbanum petierunt, ubi Cl. [g] Grangaeum et R. Conſtantinum viderunt; et tandem iter diviſerunt. Pithoeus Aginnum reverſus eſt, Thuanus Toloſam repetiit, ut inde in Septimaniam deſcenderet; et poſtridie quam illuc venit, in viam ſe dedit, non ſalutato Jo. Stephano Durantio primario praeſide, quod ille ſummopere expetebat: et ſane praetermiſſi officii ſemper poſtea Thuanum poenituit; ſed, quia primo appulſu cum Pithoeo id jam omiſerat, ob aliquas cauſas, quae novae claſſis dignitatem reſpiciebant, non aequum putavit, quod praeſente illo non fecerat, per ejus abſentiam ſupplere. Per Monteſquium ad [h] Caſtrum Arrii prima die hoſpitium ſumptum; ac biduo poſt Carcaſſonem venit ad [i] Atacem ſitam, qui ſuperiorem, in qua majus templum atque adeo epiſcopi ſedes et arx, et inferiorem urbem, in qua jus dicitur, ſpatioſa admodum planitie media, in qua olim utrinque populoſa ſuburbia erant, interſecat. Habebat a Vido literas commendatitias ad praetorem urbis, [k] judicem majorem vulgo vocant. Is erat Raimundus [l] Rufus, qui contra Carolum [m] Molinaeum in cauſa edicti anni CIↃ IↃ LII, pro pontificis maximi auctoritate ſcripſit, homo priſcae gravitatis, quam grandi corpore et oris ſpecie referebat; primumque tirocinium in Pariſienſi foro fecerat; et [2] de Chriſtophoro Thuano, quem in eo cognoverat, Thuanum multa percontatus eſt, et per omnia officioſe deduxit. Luſtrata arx, in qua veteris militiae, nunc poſt ſcloppetorum uſum obſoleta, inſtrumenta viſuntur, et praeterea complures Hebraicis literis manuſcripti codices, illuc, ut vero ſit ſimile, congeſti, cum Judaei toto regno atque illis locis exterminati ſunt; multa item in Albigeorum cauſa judicia lata, et acta, ac confectae tunc adverſus eos probationes.

CARCASSONE Narbonam venit, ubi et ad [n] Baliſtam civitatis ſyndicum commendatitias a Vido literas itidem habebat, qui inſcriptiones illis locis crebras diligenter collegerat, et paſſim in propugnaculis laceras et diſperſas, per ſingula Thuanum ducens,

INTERPR. [a] *Galand.* [b] *la Statuë de marbre de Clémence Iſaure qui eſt dans la maiſon de Ville.* [c] *St. Jori.* [d] *de Rieux.* [e] *Narbone.* [f] *Montauban.* [g] *Granger.* [h] *Caſtelnaudari.* [i] *Aude r.* [k] *Juge Mage.* [l] *le Roux.* [m] *Du Moulin.* [n] *Baliſte.*

NOT. [1] edita evincunt, et commentarius Jacobum ad urbis notabilia quaeque officioſe deduxit.
[2] de Chriſtophoro Thuano multa percontatus,

ducens, oſtendebat: tum eum ad inſignem illam aram pro valvis majoris templi poſitam duxit, quae ab Elia Vineto ſeorſim edita eſt, et in magno inſcriptionum volumine, primum a Smetio, et poſtremo a Jano Grutero, cum aliis comprehenſa eſt. Multa in ea civitate antiquitatis monumenta, ut quae Galliae partem citra Alpeis ad [a] Lugdunum ac Viennam de ſuo nomine appellatam conſtitueret, eaque Provinciam et Septimaniam, et in illa Volcas et Tectoſages, [1] complecteretur. Gul. [b] Jouſam Septimaniae ſub Momorantio legatum, quique in ea fere manebat, honorifice ſalutavit; cum eoque et uxore ac numeroſa familia ſacrum in majore urbis templo audivit, ad ſacellum, in quo admirandi operis tabula a Michaële Angelo Bonarota deſignata, et a [c] Sebaſtiano Plombinenſi depicta, Lazari a morte ſuſcitati hiſtoriam referens, ſpectatur, Hippolyti Medicei cardinalis donum; quod in memoriam revocavit famoſam illud a Georgio Vaſario Arretino memoratum certamen inter nobiliſſimos [2] hujus aevi pictores Michaëlem Angelum ipſum et Raphaëlem Urbinatem, et poſitum a munificentiſſimo illo praeſule utrique praemium, quod morte ejus indeciſum fuit relictum; altera Michaëlis, quae prior abſoluta fuerat, huc, ſuperſtite adhuc Hippolyto, tranſlata; altera, quae aſcenſionem Domini repraeſentat, mortuo eo Romae, ubi certamen inſtitutum fuerat, ad S. [d] Petrum in Montorio dedicata. [3] In choro medio [e] Philippi B. Ludovici filii, et [f] Philippi Pulchri parentis, corpus cum effigie marmorea viſitur; [4] qui, ex ambiguo illo proelio ad [g] Genuam in Ruſcinonenſi principatu commiſſo, in quo Petrus Aragonius caeſus eſt, rediens, [h] Perpiniani anno CIↃ CC XXCV deceſſit, et Narbonam proximam inde tranſlatum eſt. Jouſa ad prandium invitaverat Thuanum; verum ille ſe excuſavit, partim quod non tanta cum illo familiaritate uteretur, partim quod vereretur, ne, ſi id maligna delatione reſciſceret Momorantius, apud eum ſuſpectus accederet, ad quem integer venire cupiebat.

IGITUR per lucum [5] tamariſcis conſitum et latronibus infamem, unde loco nomen, cujus ratione [i] Biterras tamariſciferas in * hieracoſophio vocavit, ad civitatem venit, in qua erat Momorantius; ab eoque humaniſſime acceptus fuit: et, poſt honeſtatis verba et egregiam erga Chriſtophorum totamque familiam ejus teſtatam voluntatem, ſtatim de Salſeda injecta mentio; de cujus confeſſionibus certiora ille cognoverat per Mathurinum [k] Carterium nuper e Belgio profectum. Heic Thuanus iiſdem, quibus a Matignono inſtructus fuerat, rationibus confeſſiones illas exagitare; [6] Momorantium contra initio pertendere, non vana eſſe quae jactabantur: ſed, ubi Thuanum vidit pertinacius contra diſputantem, ſuſtinuit impetum, tantumque ſubjecit, ſe per hominem rei gnarum poſtridie cum eo acturum. Itaque, cum apud epiſcopum Thuanus coenaſſet, et mane condicta hora epiſcopus eum ad majus templum duxiſſet, amboque ſupra tectum lapide conſtratum conſcendiſſent, unde pulcherrimus et gratiſſimus in omnem undique viciniam proſpectus, Momorantius ocreatus ſubito comparuit cum Carterio; [7] ſeductoque Thuano, En hominem, inquit, per quem tecum de Salſeda acturum heri me [8] receperam: illum audi, qui parentem tuum Lutetiae in tranſitu convenit; et, poſtquam ſub veſperam rediero, de re omni plenius loquemur. Medio inter Biterras et Narbonam itinere locus condictus erat,

ad

INTERPR. [a] *Lion, & Vienne.* [b] *de Joyeuſe.* [c] *Fra Sebaſtian del Piombo.* [d] *San Pietro in Montorio.* [e] *Philippe le Hardi.* [f] *Philippe le Bel.* [g] *Genes en Rouſſillon.* [h] *Perpignan.* [i] *Beziers.* [k] *Chartier.*

NOT. [1] complecteretur. Illic Jacobus Auguſtus Gul. Jouſam —— legatum ſalutavit; cum

[2] hujus aevi pictores ipſum Mich. Angelum et Raphaëlem

[3] In illius templi Narbonenſis choro medio

[4] qui ex ambiguo proelio ad Genuam

[5] tamariſcis conſitum Biterras venit, ubi a Momorantio humaniſſime acceptus fuit: ſtatimque de Salſeda injecta mentio;

[6] Momorantium contra pertendere, non vana

[7] ſeductoque Thuano, Ecce illum, inquit, per

[8] receperam: audi hominem, qui parentem tuum Lutetiae in tranſitu convenit; et ſub veſperam de re omni plenius diſſeremus. Medio inter

* *in poſtrema ſcilicet editione, ad calcem libri cui titulus* Rei accipitrariae ſcriptores *Lutetiae* 1612 *in 4°* *a Nic. Rigaltio adjecta: priores enim editiones hoc epithetum* tamariſciferas *non habent.*

ad quem Annas Gulielmi filius et ipſe Momorantius de rebus ſuis capita conferrent. Is, cum Lugdunum uſque regem proſecutus eſſet, petita venia ad patrem inviſendum Rhodano ſecundo deſcenderat; et, monito prius [1] Momorantio, per mare, vitato terreſtri itinere, Narbonam, eodem die quo Thuanus hinc diſceſſerat, navibus appulerat. Interea Carterius, ſecedente epiſcopo, cum Thuano loquitur, et quid Antuerpiae actum ſit oſtendit. Addit indicia et conjecturas, quibus inductus Arauſionenſis Salſedam et [a] Egmondanum ſimul capi curaſſet; Salſedae ſecreta cum [b] Parmenſi colloquia; comitem illi ab eo datum, qui, dum ducitur, ſibi manus attulerit; et, ut haec omnia procul a calumnia abeſſe confirmaret, jam Salſedam Bellevreo traditum, et ad regem deductum; quod non faceret Andinus, nec ii quorum conſilio utitur fieri paterentur, ſi per calumniam haec eſſent commenti. Tum multa inter eos hinc inde per altercationes tranſacta; et ad validiſſimum Thuani contra delationes illas ſive confeſſiones argumentum, quod nimirum Salſeda in conjuratione tam deteſtanda complures amplexus eſſet, quorum innocentia et fides perſpecta aliarum criminationum fidem labare faceret, Carterius reſpondebat, fieri poſſe, ut aut Salſeda ipſe ſibi metuens, et periclitanti praeſidium quaerens, illos calumnioſe nominaverit, aut qui illum ad facinus audendum induxerint, quo majores animos facerent, plures, quam re vera eſſent, conſpirationi nomen dediſſe perſuaſerint: ceterum parentem ipſius, quem Lutetiae clam Andini juſſu viderit, ita ſentire, praecipitandum non eſſe judicium, et diutino carcere rem potius maturandam, quam ſupplicii intempeſtivi gravitate exacerbandam. Ita pro tempore diſceſſerunt. Sub veſperam rediit a colloquio Momorantius; et, vocato Thuano, ac ſermonibus, quos cum Jouſa habuiſſet, expoſitis, omni benevolentiae mutuae, ſive ſincerae ſeu fucatae, ut inter proxima cognatione conjunctos, ſignificatione plenis, ad Salſedam relabitur, et ecquid, poſt auditum Carterium, de re tota ipſi videretur, rogat. Cum perſtaret Thuanus, neque tamen [2] ita obſtinate, ut prius, pugnare videretur, Tempus optimus magiſter, inquit, nos cetera docebit: ſane ad regis prudentiam pertinet, et eorum qui circa ipſum [3] ſunt, ne in re tanti momenti oculos potius clauſiſſe quam aperuiſſe dici poſſint. Quibus dictis cum in cubiculum pergeret, commeatum ab eo petens Thuanus per [c] Pezenacum juſſus eſt iter facere, ubi Momorantii uxor erat, addito viae comite ipſo Carterio.

DUM poſtridie una iter facerent, res ſub crepuſculum incidit, quae infelicem exitum, qualem poſtea habuit, Carterio portendit. Per callem anguſtum et inter praeruptas crepidines depreſſum [4] praeceſſerat ille; ſequebatur Thuanus: tum ruſticus armatus, ut ſunt fere illis locis, ex crepidine tranſeuntem rogat, an is Carterius eſſet qui praecedebat; et quaerenti cur id rogaret, ſubito a ruſtico reſponſum, laetari ſe, ſi is eſſet, nam famam ſub id percrebuiſſe ipſum ſuſpendio necatum. Tum Thuanus alta voce revocatum Carterium ſiſtit, et quid a ruſtico, qui interim diffugerat, intellexerit, refert; monetque tam mali augurii ſit memor, et in rebus gerendis cautior in poſterum ſibi conſulat. Verum ille, ut erat ſecurus omnium rerum atque adeo magnus periculorum contemptor, alto cachinno monentem excepit; et, poſtquam in hoſpitium venit, de [d] Bellogardio, cui negotiis aeque periculoſis operam navaverat, et conſiliis ejus ultimis, de morte item, quam dignam anteacta vita ſortitus eſt, multa

INTERPR. [a] *le comte d'Egmond.* [b] *le prince de Parme.* [c] *Pezenas.* [d] *le mareſchal de Bellegarde.*

NOT. [1] Momorantio, Narbonam eodem die, quo

[2] ita obſtinate pugnare videretur, Tempus, inquit, optimus magiſter nos

[3] ſunt, ne rem tanti momenti neglexiſſe videantur. Quibus dictis, Thuanum diſcedentem comiter amplexus hoc etiam rogavit, ut per Pezenacum iter faceret: illic degebat Momorantii uxor; datuſque viae comes ipſe Carterius. Dum poſtridie

[4] praeceſſerat; ſequebatur Thuanus:

multa cum riſu et ſecuritate [1] eadem narravit: quae heic omittere, quia offenſioni cauſam praebere poſſent, publica e re et ſuorum dignitate viſum eſt. Sic autem ipſe de ſe jactabat: [a] Dolenſi ſe civitate in Armorica ortum, propter mores a patre et patria profugum, navem forte nactum adhuc puerum conſcendiſſe, et Burdigalam appuliſſe, a ſacri collegii ſodali primum ob vernilitatem in familiam aſcitum; dein, cum Latine utcunque ſciret, artem notariam in curia eccleſiaſtica didiciſſe et exercuiſſe: tum jam vegetum adoleſcentem ſcorti, quod herus ſenex alebat, ſtupri conſuetudine gratiam [2] ſibi conciliaſſe, et per eam heri communis ingenium moderari coepiſſe, ac tandem in bona morientis involaſſe; ac heredum in jure perſecutionem veritum, Toloſam primum, deinde in inferiorem Septimaniam, migraſſe, et ſe in epiſcopi [b] Aletenſis ex illuſtri Jouſarum gente familiam inſinuaſſe, et notariam ſuam feciſſe; tumque ob viciniam [c] praefecturae Saltuenſis in Pyrenaeo cum reliquiarum [d] Vandalicarum ſodalibus ſocietatem iniiſſe, atque adeo cum duce illorum, et filiam ejus in uxorem accepiſſe; et per turbas, quae illa provincia frequentes ſemper fuerunt, indigenis, cum ſe ubique interponeret, innotuiſſe, adeo ut in ea natus, adultus, inſtitutus crederetur: poſtea Momorantio ab epiſtolis fuiſſe, et, poſt foedus cum Proteſtantibus initum et mox abruptum, ad Bellogardium tranſiiſſe; quo mortuo, Andino operam ſuam addixiſſe. Haec viae comitibus, dum per noctem a culicibus infeſtati vigilarent, tanquam pulchra facinora narrabat, interſertis plerumque fabellis Apuleianae Metamorphoſi non abſimilibus; quae hominis hinc ſubleſtam fidem, hinc ſtupendum ejus ingenium, audientibus patefaciebant.

[e] PEZENACI Thuanus Momorantii uxorem in arce ſalutavit, a qua perhumaniter [3] exceptus eſt; et inde, relicto Pezenaci Carterio, Monpelium venit, ubi tunc Condaeus erat, ut quod ſupererat donationis propter nuptias a rege factae, a loci illius coactoribus reciperet; et tunc forte cum Franc. [f] Colinio Caſtellionaeo urbis praefecto extra pomoerium ſpatiabatur: qui, ubi eminus Thuanum vidit ex equo, ut ipſum ſalutaret, deſcendentem, properantemque, ultro obviam profectus humaniſſime excepit, ſuperioris anni [4] colloquiorum cum eo habitorum memor, et ad prandium in aedes [g] Fizanas ſecum duxit. Ibi injecta de nimia jam tum deteſtabilium duellorum frequentia mentione, cum Iſaacus [h] Valdraeus Moius, qui cum aliis e nobilitate aderat, ea decoris tuendi, cui vitam vere nobilis animus poſthabere teneatur, neceſſitate excuſaret; Condaeus ſumma et tanto faſtigio digna gravitate interfatur, et magno errore homines in eo decus et veram gloriam reponere dixit, quod gloriae Dei, ad quam omnia conſilia noſtra et actiones dirigere debemus, et mandatis ejus, in quorum obſervatione vita aeterna conſiſtit, adverſaretur; nec niſi pro patria, juſſu principis, aut inculpata corporis tutela, cuiquam gladium ſtringere fas eſſe [5] pronunciavit: converſaque ad paſtorem, qui poſt ſedile ſtabat, facie, quo majorem ſententiae ſuae fidem adſtrueret, ab eo coram quaeſivit, an ſalva conſcientia privatis injuriis ulciſcendis liceret ad certamen venire; et, cum ille non licere, nec niſi cum certo damnationis aeternae diſcrimine id fieri, reſpondiſſet, Hoc jam conſtanter, inquit, tenete, et auctore me, qui pro decore veſtro et gloria ultro me ſponſorem et praedem offero, illas de decore et gloria erroneas opiniones ex animis veſtris

INTERPR. [a] *Dol en Bretagne.* [b] *d'Aleth.* [c] *des Montagnes de Sault.* [d] *les Bandouliers des Pyrenées.* [e] *Pezenas.* [f] *de Coligni Sr. de Chaſtillon.* [g] *l'hôtel de Fizes.* [h] *de Vaudray Sr. de Mouy.*

NOT. [1] eadem narravit. Sic autem ipſe de ſe jactabat: Dola ſe civitate in Armorica

[2] ſibi conciliaſſe; dein heri communis ingenium moderari

[3] exceptus eſt; et inde Monpelium, relicto Carterio, venit. Illic agebat Condaeus, ut quod ſupererat

[4] colloquiorum memor, et ad prandium

[5] pronunciavit: converſuſque ad paſtorem, qui poſt ſedile ſtabat, quo majorem ſententiae

veſtris in poſterum delete. Quibus dictis cuncti ſurrexere. Tum, poſt alios de republica in arcano ſermones habitos, et Salſedae, ſed minore quam antea contentione, diſcuſſas confeſſiones, Thuanus ſalutato hoſpite diſceſſit; et, mulo pulcherrimo egregie inſtrato ab eo donatus, per ſtagnum ſubjectum [a] Aquas-mortuas delatus eſt, locum olim [1] portu celebrem, et ex quo, cum ad bellum ſacrum principes noſtri proficiſcebantur, fere ſolvebant, nunc prorſus [2] oblimato et inutili. In oppido [b] Conſtantina turris antiqui operis viſitur, quae praeſidio ſervatur, ex qua olim circumnavigantibus ignis ſpeculatorius accendebatur.

INDE reflexo itinere, relictis ad dextram [c] Pecaienſibus ſalinis et [3] Campo Marii vulgo dicto, qui praepingui ſolo commendatur, et foſſa [d] Mariana ac Rhodano includitur, [e] Nemauſum ventum in Volcis Arecomicis, a fonte cognomine, qui et adhuc ante urbem magno ſtrepitu ſcaturit, Auſonio dictum; qui, amphitheatro et immanibus aevi priſci ruinis, quam aliae urbes novitiorum aedificiorum pulchritudine, illuſtrior, ſuperciliosa vetuſtate recentem illarum ornatum deſpicit, et dignitatem priſtinam ſervat. Antoninorum beneficio in tantam amplitudinem crevit; quorum unus et alter in ea natus, ut Narbonae Carinus. In proximo delubrum ſpectatur tempore obſidionis a civibus ſemidirutum, cujus qui remanet fornix dimidius integri operis auget deſiderium. Accedit ad tantam magnitudinem [f] pons triplex arcuato opere, Gardoni haud hinc longe inter montes juxta [g] Privati-fanum impoſitus ad ducendam aquam, qui poſt tot ſaecula non ſine ſpectantium ſtupore adhuc integer cernitur.

INDE per [h] Aramontium et Monfrenium, relicto ad dextram [i] Belloquadro, Villam-novam in citeriore ripa atque adeo in terra regia itum, locum Carthuſianorum coenobio et vici ruderibus, ex quibus inſignia cardinalium tantum hodie remanent, nobilem. Hic pons adhuc ditionis regiae tranſmittitur, qui non rectus, ſicut ſuperior ad [k] Spiritus-fanum, ſed multis [4] ſinibus ſerpens propter fluminis violentiam et vim ventorum, ita commodior repertus eſt.

TUM [l] Avenio aſſurgit [m] Cavarum caput, nam Valentia non ad Cavares, ut doctiſſimus Cujacius exiſtimavit, ſed ad [n] Segalaunos pertinet, moenium ſtructura et palatii rupi affixi mole cum quibuſvis orbis Chriſtiani urbibus comparanda civitas; quo a Clemente v ſedes pontificia anno CIↃCCCVI tranſlata eſt, imperii Philippi Pulchri XXI: in eaque pontifices ſederunt uſque ad Benedicti XI tempora, qui, anno CIↃCCCLXXVII inde ſolvens, ad urbem Romam XVI Kal. Febr. applicuit. Heic Thuanus Georgium Armeniacum cardinalem, qui per Caroli Borbonii ſenioris abſentiam legati munere fungebatur, ſalutavit, jam octogenarium, et de proroganda vita admodum ſolicitum, de cetero humanum et erga hoſpites benignum; apud quem et prandium ſumpſit. Mox a prandio, nam ad lectum inde ſtatim cardinalis tranſibat, petito commeatu diſceſſit, et ad Henricum [o] Engoliſmenſem Provinciae praeſidem, qui tunc in urbe erat, divertit, et cum eo de Salſedae rebus multum diuque [5] locutus eſt; Henricuſque in id propendere viſus, non omnia omnino vana

INTERPR. [a] *Aigues-mortes.* [b] *Tour de Conſtance.* [c] *Salines de Pecais, & la Camargue.* [d] *le canal d'Aigues-mortes,* vulgo *la Robine.* [e] *Niſmes.* [f] *le pont du Gard.* [g] *St. Privat.* [h] *Remolin, & Monfrein.* [i] *Beaucaire, & Villeneuve.* [k] *pont St. Eſprit.* [l] *Avignon.* [m] *du Comtat.* [n] *au Dauphiné.* [o] *d'Angouleſme.*

NOT. [1] portu celebrem, ex quo cum ad

[2] oblimato et inutili. Illic oppidum et Conſtantina turris antiqui operis viſitur, praeſidio ſervata, ex qua

[3] Campo Marii, ſolo intra foſſam Marianam et Rhodanum praepingui, Nemauſum ventum in Volcis Arecomicis, urbem a fonte proximo, qui et adhuc magno ſtrepitu ſcaturit, cognominatam, amphitheatro et immanibus aevi priſci ruinis clariorem multo quam aliae urbes recentium aedificiorum pulchritudine; adeo ſuperciliosa vetuſtate recentem

[4] ſinibus ſerpens ob fluminis et ventorum violentiam. Tum Avenio aſſurgit Cavarum caput, moenium ſtructura et palatii

[5] locutus eſt, jam antea ſic perſuaſo, ut quae Salſeda confeſſus fuerat, non omnino vana eſſe crederet, quamvis is quibuſdam nonnihil

vana eſſe quae Salſeda confeſſus fuerat, quamvis in quibuſdam nonnihil variaſſe diceretur.

AVENIONE per [a] Taraſconem, cui in altera ripa Belloquadrum reſpondet, ſecundo fluvio ventum, et inde [b] Arelatum; ubi archiepiſcopalis ſedes, quo tempore inſtituta incertum, Trophimi ſive illius qui a B. Paulo commemoratur, ſive [1] alterius poſterioris cognominis, nomine conſecrata, imperatoriae dignitatis veſtigia adhuc ſervat; quae, quo brevior fuit, eo minores ſui reliquias fecit. Pontis tamen, qui duplicem urbem jungebat, adhuc pilae quaedam in [c] Rhodano ſuperant; ſed nihil prorſus alterius urbis, quae in citeriore ripa erat: ampliſſimi amphitheatri rudera et ſepulchra paſſim jacentia magnitudinem ejus etiam hodie teſtantur; et nunc nobilitate praecipua, quod in aliis Galliae noſtrae provinciis non uſu venit, inquilina gaudet, et majora vectigalia publica, [2] quam ulla alia regni civitas, poſſidet. Arelatum, loco paludoſo ſitum qua flumen reſpicit, ad auſtrum et ortum [d] ſaxoſus campus excipit, antiquis memoratus; qui derivato ex [e] Druentia canali, nonnihil coepit miteſcere, et, qua parte colitur, inter ſaxa illa optimum et puriſſimum frumentum producit.

HINC, [f] Celone caſtello, in quo Engoliſmenſis praecipuum domicilium habebat, ad dextram relicto, [g] Sanchamatium itum, in [h] ſtagni Martegiani ſalinis nobilis capite ſitum, et crypta in ſaxo excavata ſuſpiciendum: quo rurſus ad dextram relicto, per arcus antiquos, qui in itinere viſuntur, [i] Maſſiliam tandem perventum eſt, urbem vel nomine ſolo celeberrimam, ſed hodie prorſus novam, et alio loco, quam olim, ut putatur, quanquam non ita longe ab eo, poſitam; nam priſtinae antiquitatis ſuae nulla dum reſtant veſtigia. Corſi et alii ex proximis ditionibus, ut opibus abundant, illuc, tanquam in tutum et libertate gaudentem locum, ſub Francici nominis patrocinio, confugiunt; eoque ad libertates tuendas ſimul incitatiores, quod eas, propter quas patriam et avitas ſedeis reliquerunt, in bonis numerent, et iis ademptis bona ſua ſibi eripi arbitrentur: itaque acerrimi vindices et plerumque per ſeditiones eas tuentur. Ad [k] Iphiani arcem, quae ante portum et quaſi ad eum ſervandum in mari ſaxo praerupto impoſita eſt, prandium a praefecto humaniſſime praebitum: poſtea in urbem reditum, quae alteram arcem in portum deſpicientem habet, a [l] Mariae-fano dictam et pro ſpecula poſitam, haud longe a [m] S. Victoris opimo coenobio.

POST bidui moram luſtrandae urbi inſumptam, ad [n] Aquas Sextias itum; ubi a Jo. [o] Moncalio ſenatus praeſide homine humaniſſimo, et quem Thuanus, cum rei ſalinariae per eas provincias ante decennium ſimul cum Carolo [p] Lamonio praepoſitus eſſet, familiariter cognoverat, per omneis baſilicas, et inprimis palatium in quo ſenatus habetur, ac reliqua urbis templa, publicas aedeis, et armamentarium, deductus eſt. Aquas etiam ſeu balnea, a quibus [3] urbi nomen, quibus provinciales utuntur, ſoliis egregie inſtructa, eodem die luſtravit: et inde per [q] Cavalionem venit [r] Arauſionem, venerandae antiquitatis [4] monumentis inſignem urbem. Exeuntem juvit ſpectare ingentia illa trophaea extra urbem quae Mariana vulgo indigitantur, contra temporis injurias priſtinam adhuc ſervantia majeſtatem.

PAULUM progreſſis ad Provinciae limitem venientibus [s] Delphinatus ſuccedit; cujus primum ab illa parte fluminis oram legentibus [t] Montelium Adelimari occurrit, ultimis

INTERPR. [a] *Taraſcon.* [b] *Arles.* [c] *le Rhoſne.* [d] *la Crau d'Arles.* [e] *la Durance.* [f] *Celon en Provence.* [g] *St. Chamat.* [h] *l'eſtang de Martigues.* [i] *Marſeille.* [k] *chaſteau d'Iff.* [l] *Noſtre Dame de la Garde.* [m] *St. Victor.* [n] *Aix.* [o] *de Montcaly.* [p] *Lamoignon.* [q] *Cavaillon.* [r] *Orange.* [s] *Dauphiné.* [t] *Montelimart.*

NOT. [1] alterius poſterioris nomine conſecrata,
[2] quam ulla alia toto regno civitas, poſſidet.
[3] urbi nomen, ſoliis egregie inſtructa,
[4] monumentis inſignem. Excurrentem juvit ſpectare

ultimis bellis famoſum [α] oppidum: in quo coenatum, ſuperveniente ad coenam M. [a] Colaſio loci ſeneſcallo; is eſt praefectus juridicus togatus, ne quis ſeneſcalli in aliis locis digniore nomine decipiatur. Cum eo interceſſerat Thuano non tam amicitia quam notitia, cum uterque Valentiae ſub Cujacio juris ſcientiae operam daret; ubi ille ut indigena Rectoris, ſic juventutis principem vocant, munere fungens, adoleſcentem quendam Aeduum ſub id, cum Thuanus hinc diſceſſerat, per noctis tenebras ante decennium perfidioſe interfeciſſe dicebatur; ob idque poſtulatus et in carcerem conjectus, vix tandem gratia, et partium, quae aberant, negligentia, ſe periculo extricaverat. Is igitur ad Thuanum ſalutandum togatus cum veniſſet, cum eo coenavit, et vagos ſermones de republica habuit, multa de [b] Meduanio mentione facta; cui, cum nuper in ea provincia res gereret, ſuam operam addixerat. Erat homo dicendi potens ac fiduciae plenus, et ad audendum promptus; et jam tum ſupra conditionem res meditari videbatur: alioqui et coenae et hominis facile praeterita fuiſſet mentio, niſi is eſſet, qui per bella, quae paulo poſt ſecuta ſunt, ſe magnis rebus ſi non parem omnino praebuit, at potenter immiſcuit, et Meduanio, cujus favore ſublevatus fuerat, poſtremo formidabilis eſſe coepit; ſicuti in Hiſtoriarum libris plenius memoratur.

Postridie Colaſius, cum rurſus in hoſpitium veniſſet, Thuanum per oppidum eadem [1] comitate deduxit, et inde ad locum uſque, haud hinc longe, quo Rhodanus pontone tranſitur. Ibi poſt amplexus mutuos ſuperato flumine, in montes aſperos in citeriore ripa aſſurgenteis [2] enititur Thuanus; et primo die [c] Albenacum venit, [d] Monlaurii marchionum primarium oppidum. Inde, per impedita maxime [β] itinera triduo exacto, longe deſcendentibus apparet [e] Anicium ſeu Podium Velaunorum vulgo dictum, interjecta [3] planitie, in qua [f] Liger haud longe a fontibus ſuis inter virideis utrinque ripas aliquoties per horam vadatur. Ex adverſo urbis ſaxum in prato aſſurgit undique praeruptum conica ſpecie, quod gradibus in petra inciſis aditur, et in ſummo faſtigio ſacellum habet S. Michaëlis archangeli nomine inſignitum; aemulatione, credo, illius ampli coenobii ac templi in periculo maris poſiti, quod, trium leucarum ſpatio aeſtu maris interpoſito, [g] Avrincas reſpicit; de [4] quo ſupra plura diximus. Urbs ab imo in altum paulatim quoque aſſurgit, pro ratione loci populoſa, et ad templum uſque ad altare majus per gradus itur, quod muro antiqui operis cum epiſcopi aedibus conjungitur; in quo adorandi Christi duae priores literae Graecae, ſicuti ad S. Orentii [h] Auguſtae Auſciorum diximus, adhuc integrae leguntur. A praeſule, is erat [i] Nectarius Senetarius, peramanter exceptus Thuanus, etiam bibliothecam antiquis bonae notae libris manuſcriptis refertam luſtravit.

Inde per oppoſitos montes in Arvernos tranſitum, et ad [k] Langeacum provinciae planae ac campeſtris, vulgo Limaniae vocatae, initium deventum; et inde [l] Claromontium, quod caput gentis propterea olim Arvernum dicebatur: protinuſque ad Achillem Harlaeum ſororium ſalutandum perrexit Thuanus; a quo pro

VAR. LECT. [α] oppidum, ſicuti amplius in Annalibus licebit videre: in quo *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] itinera, et fere equis, qui ad ſaxa ubique obvia offendentes crebro quoque diſcalceabantur, invia, inceſſum; et Jacobus commodum mulo, quo a Condaeo donatus fuerat, vehebatur. Ad has difficultates accedebant et fumo infeſta diverſoria, quippe in quibus fumus non per caminum propter ventorum violentiam, ſed repercuſſus per domus oſtium, emittitur, et hoſpites ſtrangulat. Tum lecti ex foliis aridis, non culcitis ex pluma vel tomento, ſtrati; una re commendabili eorum ruſticitate, quod pulicis et cimicis ſunt expertes. Inter has difficultates triduo exacto, *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Colas.* [b] *le duc de Mayenne.* [c] *Aubenas.* [d] *Monlaur.* [e] *le Puy en Velay.* [f] *la Loire.* [g] *Avranches.* [h] *Auſch.* [i] *Nectaire de Senneterre.* [k] *Langeac en la Limaigne.* [l] *Clermont.*

NOT. [1] comitate deduxit ad locum uſque quo Rhodanus pontone tranſitur. Illic Jacobus ſuperato flumine,

[2] enititur; et primo die

[3] planitie, ubi Liger —— utrinque ripas nonnunquam vadatur.

[4] quo ſupra diximus. [p. 35.]

pro arcta adfinitate gratulatione ſumma acceptus eſt, et a ceteris collegis; publicae etiam admiſſioni ſemel [α] interfuit. Biduum inſumptum ad luſtrandam urbem, et [a] Gergoviae in proximo monte rudera, et fontes urbi circumpoſitos; quorum unius aqua ſtatim a capite fluendo lapideſcit, et, niſi cura adhiberetur, ut antequam dureſceret, canalis, per quem labitur, in dies excavaretur, jampridem fons ille obſtructus eſſet.

[1] TRIDUO exacto, petita ab Harlaeo et Brularto abeundi copia, per [b] Monferrandum, Thierium, locum ob ſitus et aquae molatrinas agitantis commoditatem rei chartaceae confectione nobilem, [c] Boneti-fanum, Lugdunum venit; ubi tunc erat Ludovicus [d] Caſtanaeus Abennius ad provincias luſtrandas a rege [β] miſſus; quem commodum nactus triduum cum eo manſit. Interea Tornaeſii et Rovillii librariorum apothecas evolvit, et Jacobum Dalecampium vidit, qui tunc in ſuô Plinio occupabatur, et herbario a Rovillio inſtituto dabat operam: in quo id obſervandum, quod ab ipſo Dalecampio reſcivit, et ut omnes ſciant publicae utilitatis intereſt, opus illud a diverſis XXX fere annorum ſpatio congeſtum et concinnatum fuiſſe, et jam typis majorem partem mandatum, cum Dalecampius ei ultimam manum impoſuit; quo factum, ut quaedam accuratius, quaedam minus diligenter ſcripta, quaedam etiam repetita et interpolata, reperiantur; ita tamen, ut poſtrema ſemper ſint meliora.

ID incidit* in Kalendas Novembreis, feſto omnium ſanctorum dicatas; qua die Chriſtophorus Thuani parens ad Deum migravit: qui rei ignarus totum iter Lutetiam uſque confecit, et per [e] Villam-francam in Bellijocenſi pago, [f] Matiſconem, Trinorchium coenobio nobile oppidum, [g] Cabilonem, hae urbes ad Ararim ſitae, poſtremo, Arari ad dextram et ortum relicto, [h] Belnam venit, arce amniculo impoſita et moenibus firmam, et vino ubique nominatiſſimo nobilem; in cujus agro [i] Ciſtertium eſt coenobium toto orbe Chriſtiano [2] celeberrimum, cui plus CIƆ LXX virorum, ac totidem fere ſacrarum virginum, monaſteria ſubſunt, ab Othone duce anno Chriſti CIƆ XCVIII conditum. In eo Thuanus convenit, pro amicitia quae illi cum patre intercedebat, [k] Bucerardum praeſulem, virum et doctrina et prudentia longo rerum uſu inſignem, quam et vicarius, et poſtquam praeſul eſt effectus, variis per Italiam, Siciliam, Germaniam, Poloniam, Hungariam, Belgium, peregrinationibus contraxerat. Is jam [3] de Chriſtophori patris obitu cognoverat, ſed, quod ejus ignarum filium videret, [4] rem diſſimulavit; ſatiſque habuit eum prandio accipere, et, quia tempus pluvioſum erat, ut die tota remaneret, rogare.

VERUM ille ſe excuſavit, et urbem [l] Divionem venit, Burgundiae ducatus hodie principalem, quamvis epiſcopali dignitate minime ornata ſit; quae [m] Suiſione plerumque inundationibus noxio, et [n] Oſcara piſculento et multarum rerum uſum ſubminiſtrante, alluitur, egregio naturae temperamento; ut quantum ab uno incommodatur, tantum ab altero adjumentum accipiat. In ea [o] B. Benigni aedes a Gregorio [p] Lingonum praeſule condita, et ſub ea ſpecus ſeu crypta, in qua vir Deo charus aut latuit aut vinctus fuit, quod populum ſacris gentilium operantem ad veram Dei notitiam

VAR. LECT. [α] interfuit. Attributus illi et Nic. Brulartus, quicum illi magna familiaritas intercedebat, qui eum per omnia deduceret. Igitur biduum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] miſſus, cum Joſepho Scaligero; quos commodum nactus triduum cum iis manſit. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Gergois.* [b] *Montferrand, & Thiers.* [c] *St. Bonnet.* [d] *de Chaſteigner d'Aben.* [e] *Villefranche en Beaujolois.* [f] *Maſcon, & Tournus.* [g] *Chalons ſur Saone.* [h] *Beaune.* [i] *Ciſteaux.* [k] *Boucherat.* [l] *Dijon.* [m] *Suſon.* [n] *l'Ouche.* [o] *St. Benigne.* [p] *Langres.*

NOT. [1] Triduo exacto, Harlaeo et Brularto ſalutatis, per Monferrandum,

[2] celeberrimum, ab Othone duce, A. C. 1098 conditum. Illic Thuanus Bucerardum praeſulem convenit, pro amicitia quae illi cum patre intercedebat, virum et doctrina et prudentia

[3] de Chriſtophori obitu cognoverat,

[4] rem diſſimulavit. Belna igitur Jacobus Divionem venit urbem Burgundiae ducatus

notitiam ab errore ſuo revocare pergeret. Supremum provinciae tribunal in ea quoque ſedem habet. Arx non ita firma, olim a Ludovico XII aedificata: altera munitior, quae haud longe ab urbe [a] Talana dicebatur; quae poſtea diruta fuit. Eſt et inſigne extra urbem Carthuſianorum coenobium, in quo III Burgundiae ex domo regia principum ſepulturae in medio choro viſuntur. Ad Dionyſium Brulartum primarium ſenatus praeſidem officioſe adivit Thuanus, qui itidem jam de obitu Chriſtophori cognoverat: verum non ingratum hoſpitem id celatum voluit, quem a ſe non triſtem diſcedere cupiebat; in laudes tamen patris effuſior, quam filii pudor ferebat, jam tum ſuſpicionem facere potuit, quaſi non tam panegyricum vivo dicere, quam mortuum laudare, videretur.

INDE poſt biduum diſceſſum; et ad [b] Sequanae fontes primum, dein Caſtellionem ad Sequanam ventum, oppidum vel natali Gulielmi Philandri viri undecunque doctiſſimi nobiliſſimum, [c] Mucium epiſcopi, Giacum, [d] Barrum, ac denique Auguſtum Tricaſſium, urbem ampliſſimam, et veterum [e] Campaniae Palatinorum comitum ſede ac ſepultura, adde locupletum mercatorum familiis, nobilem. [1] Heic diem ſolum commoratus Thuanus in viam ſe dat, ignarus quid ſibi [2] accidiſſet: nam cavebant famuli, ut nihil niſi Lutetiae proximus reſciſceret. Itaque per [f] Merium, Pontem, ubi [g] Alba in Sequanam influit, [h] Nogentum, oppida ad fluvium eundem ſita, facto itinere, hinc relicto ad laevam fluvio [i] Provinium venit, oppidum declivi [3] loco poſitum, alioqui populoſum et coenobio S. Jacobi illuſtre, ita ut ſaepe inundationibus infeſtetur, amniculo, quo alluitur, imbribus [4] intumeſcente.

INDE [k] Nangium et [l] Boſſiacum; ubi poſt prandium a tribuno Helvetiorum, qui Lugduno cum eo venerat, de morte patris [5] certior fit, praefato ut ſe ad patientiam componeret, neque Dei voluntati, qui ita de ipſo ſtatuiſſet, reluctaretur, ſed ſine murmure ejus judicia adoraret, et bono illius, bono ſuo, quicquid eveniſſet, factum interpretaretur. Ille nihilominus, qui de valetudine patris ſummam fiduciam haberet, caſu inopinato perculſus, et in illa aetate, in qua de longiore ejus aetate ſpes majores conceperat, eo majore cum doloris ſenſu praeciſas eas dolebat. Itaque totus in triſteis de ſe ac de republica, cujus nunquam in privatis jacturis curam abjecit, [6] cogitationes prolapſus, in equum ſe ſubjicit, et quod reſtabat viae quaſi extra ſe abreptus confecit.

EO ipſo die corpus defuncti terrae mandatum fuerat, quanquam ante XV dies per juſtitium obiiſſet, ſic jubente rege, qui rem differri voluerat, ut majore pompa [7] ei parentaretur; in quam quatuor millium aureorum ſumptus factus; quae pecunia ex omni peculio ſola reliqua erat: ſic enim vir, ut ab ambitione ſic ab avaritia non ſolum alienus, ſed infeſtus tanti vitii oſor, res domeſticas ordinaverat, quas alioqui fere negligebat, ut nihil deberet, ceterum pecuniam aliquam ſepoſitam pro certo futurae neceſſitatis fidejuſſore haberet, aut regi cum jubebat commodandam, aut [8] amicis et in alios uſus erogandam. Itaque exſoluta illa pecunia cum nihil reſidui in

INTERPR. [a] *Talan.* [b] *S. Seine, & Chaſtillon ſur Seine.* [c] *Muſſi l'Eveſque, & Gyé.* [d] *Bar, & Troyes.* [e] *Champagne.* [f] *Meri, & Pons.* [g] *l'Aulbe.* [h] *Nogent.* [i] *Provins.* [k] *Nangis.* [l] *Boiſſy.*

NOT. [1] Heic diem commoratus

[2] accidiſſet: nam hoc diligenter famuli curaverant, ut nihil niſi Lutetiae

[3] loco poſitum, ita ut ſaepe inundationibus

[4] intumeſcente, alioqui populoſum et coenobio S. Jacobi illuſtre. Inde Nangium

[5] certior factus, eo magis inopinato caſu perculſus eſt, quod tunc temporis de firma illius valetudine ſummam fiduciam conceperat. Itaque totus in triſteis de ſe

[6] cogitationes prolapſus, quod reſtabat viae quaſi

[7] ei parentaretur: impenſa in funus aureorum millia quatuor, quae pecunia —— erat: etenim vir, ut ambitionis ſic avaritiae expers, et rerum domeſticarum alioqui fere negligens, ita ſemper egerat, ut nihil deberet,

[8] amicis et in alios ejuſmodi uſus erogandam. Itaque exſoluta illa pecunia cum nihil domi ſupereſſet, nemo tamen ullam ab vidua querimoniae vocem audivit, ne quidem coram rege, cum ad eam ſolandam una cum regina uxore et Catharina matre in aedeis defuncti officioſe veniſſet: verum

in domo eſſet, nulla tamen commiſerationis aut querimoniae vox viduae audita, cum rex cum uxore et Catharina matre ad ſolandam eam in aedeis defuncti officioſe veniſſet: verum ut ſpem omnem et ſolatium in Deum ſolum rejicientis, et humana omnia ſubſidia in tanta jactura deſpicientis, haec tantum verba a circumſtantibus excepta, abunde providentia divina ſibi et ſuis proſpectum eſſe, ita ut nulla re egerent, [1] modo gratia coeleſtis, quam ab aliis petere neceſſe haberent, non deeſſet. Hac in luctu defixae, et de coeleſti ope prorſus omni alia ſpe abjecta cogitantis, voce audita, confuſus rex, qui nullum in donando etiam indignis modum faciebat, cum parente pari [2] ingenio foemina diſceſſit; qui munificentiae paratae exemplum et gloriam hoc rerum humanarum contemptu ſibi praereptam in occulto [α] indignabatur. Petrus [a] Valla praeſtantiſſimus medicus, quem Thuanus quondam in Burgundiana ſchola, uti ſupra dictum eſt, audiverat, cum Joanne [b] Magno, Jacobo [c] Petraeo, Leonardo Botallo, aliis, Chriſtophoro aegroto, et cum cadaver ſecaretur, aſtiterat; nam, ut ſervaretur, ita factum oportuit. Solebat autem narrare, nullum a natura melius conformatum corpus, magis omnibus partibus integrum, minus ſenio infirmatum, et, quod magis mirabatur, cum caput aperiretur, nullum cerebrum denſius ac plenius, vel in adoleſcente adhuc, neque dum aetate, ut in ſenibus, minus depreſſum aut dehiſcens, ſe vidiſſe. Is, ultra inſignem doctrinam magni animi et judicii vir, ita ut de aliis ſincere exiſtimare poſſet, dicere ſolebat, nullum par hominum, cum de Chriſtophoro et Tullia loqueretur, ſe aut fando accepiſſe, aut ipſe cognoviſſe, cum iis comparandum, ſive vera pietas ab omni fuco et oſtentatione aliena, ſive veri ſtudium et incorrupti mores ex antiquo trahentes, procul ambitu et omni lucri cupiditate, odio, et adulatione, ſpectentur, qui domi caſtiores, foris juſtiores, magis generoſi, et in omni converſatione aequiores et humaniores [β] eſſent.

Thuanus, ubi in urbem venit, adhuc triſti ſed celebri pompa ubique perſonantem, protinus ad aedeis divertit, in iiſque Nicolaum [d] Carnutum epiſcopum et Auguſtinum regium advocatum patruos ſimul invenit; et, poſt complorationem, ab iis ſine mora ad matrem deductus eſt, ubi repetita comploratio. Tandem utrinque diſceſſum. Ab eo tempore totus in eo fuit, ut cujus extremum ſpiritum coram ore legere non licuerat, ejus memoriam [3] per ſe illuſtrem deleri non pateretur, ſed victuris monumentis, quantum in ſe eſſet, [4] poſteritati commendaret. Itaque bina mauſolea pius filius patri, bene de ſe, bene de republica merito, erexit; altero praeſtantiſſimi ſculptoris manu [e] Bartholomaei Prioris, quod in ſacello Thuanorum peculiari ad [f] S. Andreae in arcubus, cum admiratione artificis, et jucunda optimi civis recordatione, viſitur; altero diuturniore et latius ſe ad ſpectaculum pandente,

excellentium

VAR. LECT. [α] indignabatur. Jacoba Tullia Chriſtophori uxor erat, vere virilis animi foemina, ita ut nihil ad ſummum virtutum in ea cumulum deſiderari poſſet, niſi ut vir eſſet: quod perſaepe illa optavit, et dimidia bonorum, quae non modica in dotem attulerat, parte ſe redimere paratam, etiam in extrema aetate, oſtendebat. Petrus Valla *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] eſſent. Poſt Chriſtophori obitum aſſiduus cum Tullia erat, ac fere commenſalis, quantum per occupationes licebat: erat enim in profeſſione ſua occupatiſſimus, adeo ut plerumque lucri, quod ex illa maximum faciebat, etſi alioqui parcus et futuri anxius, taedium ſubiret. Ob id in proximo aedeis conduxerat, et viduam ſerio in triſtitiam demerſam jucundis ſermonibus qua poterat homo facetus et innoxiae libertatis ſolabatur. Sed longius ex occaſione abit oratio. Jacobus, ubi in urbem *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Du Val.* [b] *le Grand.* [c] *Pietre, & L. Botal.* [d] *Chartres.* [e] *Barthelemi Prieur.* [f] *St. André des Arcs.*

NOT. [1] modo gratia coeleſtis non deeſſet. Hac in luctu

[2] ingenio foemina diſceſſit, munificentiae paratae —— in occulto indignatus. Diſſecto ad pollincturam mortui thorace cranioque, medici renunciavere nullum ſe vidiſſe unquam melius conformatum corpus, magis omnibus partibus integrum, minus ſenio infirmatum. Hoc vero Petrus Valla praeſtantiſſimus medicus praecipue mirabatur, cerebrum in ſene denſum plerumque, ut in adoleſcente eſſe ſolet, minimeque depreſſum aut dehiſcens. Is ultra inſignem doctrinam magni fuit animi et judicii vir,

[3] per ſe illuſtrem victuris

[4] poſteritati etiam commendaret.

excellentium ingeniorum hujus ſaeculi arte elaborato. Id toto biennio factum: nam citius Prior ſuum opus abſolvere nequivit; neque tot amici huc illuc ſparſi ad funus publicum celebrandum conveniri, aut ipſi convenire, potuerunt. Cum cuncti ex Gallia noſtra, Belgio, Germania, Italia citati comparerent, unus defuit Petrus Ronſardus jam ingenio effoeto piger; qui, cum non ſatisfeciſſet, Orphei ſui nova et honorifica nuncupatione ſe excuſavit. Ex ea occaſione renovata cum M. Ant. Mureto, P. Angelio [a] Bargaeo, Gilberto Genebrardo, Fabritio [b] Boderiano, qui bibliorum Plantinianorum editioni cum aliis operam navavit, Joanne [c] Aurato, Joanne Paſſeratio, Germano Valente, Nic. [d] Sudorio, Hadriano Draco, Carolo Maenardo, Q. Sept. Florente Chriſtiano, et arctiſſimo amicitiae vinculo ſibi conjuncto Scaevola [e] Sammarthano, Gul. Sal. Bartaſſio, Rob. Stephano, Jo. [f] Guionio Auguſtodunenſi, Henrico Stephano, aliis, amicitia; nova etiam cum Jano Gulielmo Lubecenſi juvene admirandi ingenii contracta: adde veteres amicos Joſephum Scaligerum, Nic. [g] Audebertum, Gul. Varium, P. Pithoeum, Ant. Oiſellum, Auguſtinum Prevotium, de quo dixi, Nic. Rapinum, Ludovicum [h] Alealmum, Petrum Campanum Burdigalenſem; qui omnes certatim in id incubuerunt in Thuani gratiam, qui eodem pietatis officio in Joannis fratris chariſſimi funere, quem antea triennium extulerat, defunctus fuerat, Aurati, Paſſeratii, Scaligeri, Sudorii, Draci, Caroli Marillaci, Flor. Chriſtiani, Rapini, ſua ipſius induſtria *uſus.

INTEREA

INTERPR. [a] *de la Barge.* [b] *la Boderie.* [c] *Dorat, Paſſerat, G. Vaillant.* [d] *le Sueur, du Drac, Menard, & Chreſtien.* [e] *de Ste. Marthe, & Salluſte du Bartas.* [f] *Guyon d'Autun.* [g] *Audebert.* [h] *Aleaume, & Champagne Bourdelois.*

* *Obſervavit proculdubio lector, Thuanum noſtrum, quoties in Hiſtoriarum libris patris ſui accidit mentio, inſolito nec tamen indecoro gaudio, dum virtutes ejus et praeclaras animi dotes celebrat, perfundi: in hoc autem loco, non in patris tantum ſed matris etiam laudes effuſior, dolori ſuo indulgere videtur. Et quidem boni omnes vel immodicam filii pietatem ſemper facile condonant: pergratum igitur iis fore opinamur, ſi aliquo teſtimonio confirmari videant, hiſtorici fidem cum filii pietate in auctore noſtro adeo conjunctam fuiſſe, ut nunquam hujus impulſu ad illam violandam induceretur. Ut hoc palam faciamus, epiſtolam ſequentem inſerimus; quippe cujus ſcriptor aequo ſit animo, nec ullo ſive cognationis ſive beneficii accepti vinculo Thuanis obſtrictus videatur; ſed qui, muneris ſui ratione in curia Pariſienſi aſſiduus, verum pernoſcere et tradere poſſet. Is fuit Steph. Paſchaſius, qui opera in cauſis agendis navata et ſcriptis editis orbi innotuit. Hanc epiſtolam, quamvis nec anno nec die ſubſignato, eodem tempore ſcriptam fuiſſe conſtat, quo dominus Aemerius (auctor noſter) conſiliarii munere in ſenatu fungebatur, hoc eſt, multis annis ante primam hiſtoriae ſuae partem publicatam.*

Lettres d'Eſtienne Paſquier conſeiller & advocat general du roy; à Paris 1619. 8vo Tom. 1. p. 423.

A Monſieur de la Bite, juge general de Mayenne.

Vous me demandez quelle a eſté la vie & la fin de feu Monſieur le premier Preſident de Thou. Je vous reſponds, belle, heureuſe & honorable: tant en particulier que public, depuis le bers juſques au tombeau, & telle que malaiſement pourrez vous trouver ſa ſemblable. Il eſtoit fils de maiſtre Auguſtin de Thou, qui eſtoit l'un des quatre Preſidents de la Cour, lequel veſquit dans noſtre Palais en tres-grande reputation de preudhommie. Et combien que la couſtume des plus riches familles de Paris, ſoit de ne donner le loiſir à leurs enfans de ſe cognoiſtre, mais dés leur premier retour des Univerſitez les promouvoir par argent aux offices, ſpecialement de judicature, toutes-fois ceſt homme de bien ne permit que ceſtuy ſien fils ny ſon ſecond (qui tient aujourd'huy lieu de premier Advocat du Roy entre nous) parvinſſent par ceſte voye, ains par les degrez de vertu, qui ſont fondez ſur une longue patience: & voulut que l'un & l'autre ſuyviſt le barreau, & ſignamment ſon fils aiſné y arriva ſi jeune, qu'à peine avoit il paſſé l'aage de dix & huit-ans, lors que comme un autre Juriſconſulte Nerva, il reſpondit du droit & plaida ſa premiere cauſe. Auquel eſtat il continua par pluſieurs années chery & honoré grandement de tous, meſmes de Monſieur Liſet lors premier Preſident; lequel en propos communs l'appelloit ordinairement ſon fils, pour une amitié ſpeciale qu'il avoit en luy entre tous les autres Advocats. Qui ne luy donna pas petite vogue au Palais, outre ce que de ſoy-meſmes il eſtoit aſſez diſpoſé a ſe faire grand. D'Advocat, il fut fait Prevoſt des Marchands de Paris, auquel eſtat il donna le premier advis & deſſein des fortifications de la ville, & encores embellit le port de la Tournelle ſainct Bernard d'un quay, afin que l'oree de la riviere de Seine fuſt de toute part ſemblable. Quelque temps apres la Cour de Parlement prenant nouvelle forme par l'introduction du Semeſtre qui fut fait vers l'an 1553, il fut creé par le Roy Henry ſecond lors regnant l'un des huict Preſidents de la grand chambre, car il y en avoit quatre à chaſque Semeſtre. Ce temps-là avoit porté quatre fameux Advocats, Maiſtres Pierre Seguier, Chriſtoffe de Thou, Jacques Aubery, Denis Riant. Leſquels en moins de trois ans furent diverſement appellez aux grands Eſtats. Seguier & Riant faits Advocats du Roy, puis Preſidens, Aubery Lieutenant civil de ceſte ville: mais ſur tout eſt choſe digne d'eſtre

Interea cum aliquandiu ſenatu abſtinuiſſet, ad munus tandem rediit, foris negotia, domi aſſiduam lectionem, pro ſolatiis accipiens. Et, quia pictura multum delectabatur,

d'eſtre remarquee que de Thou, de l'eſtat d'Advocat privé fut de plein ſault fait Preſident de la chambre. Ce qui n'eſtoit encores advenu à nul autre que luy. Vous diriez que la fortune fuſt lors groſſe de toutes ces dignitez pour en faire une ſi ample & feconde portee, que depuis (comme ſi elle en euſt eſté recreuë) le paſſage en a eſté preſque clos aux autres. L'on introduiſit vers l'an 1553 le Semeſtre en noſtre Parlement. L'eſprit de ceſtuy que je vous pourtrais maintenant, eſtoit tellement né & duit à l'action, que voyant qu'il y avoit ſix mois de l'annee qui le confinoyent à ſa maiſon, il s'adviſa d'un beau ſuject, pour ne demourer oiſeux au public, qui fut de reformer les Couſtumes, dont il obtint commiſſion, & avec deux notables Conſeillers, Faye & Viole, qu'il aggregea avec ſoy : il entreprit la reformation de la plus grande partie d'icelles, auſquelles il fit inſerer pluſieurs articles nouveaux extraits du droict commun des Romains. Meſmes la repreſentation en ligne collaterale juſques aux enfans des freres & ſœurs. Ceux qui reformerent les Couſtumes en l'an cinq cens & ſept, & autres annees enſuivantes, bannirent de la France ceſt article barbare, qui vouloit que repreſentation n'euſt point de lieu en ligne directe. Ceſtuy-cy apporta police en la collaterale fort à propos. Et au regard du temps deſtiné à l'exercice de ſon eſtat, il eſtoit dernier Preſident de ſon Semeſtre, & pour ceſte cauſe dedié au jugement du criminel. En quoy il apporta tant de diligence à la vuidange des procez, que dés lors du premier Semeſtre, les priſons de la Conciergerie ſe trouverent vuides de priſonniers. Qui fut cauſe que le Geolier fut contraint de demander proviſion à la Cour de Parlement, pour nourrir ſes ſerviteurs & payer leurs gages ; par ce que ſes penſionnaires luy failloyent. L'edict du Semeſtre eſtant rompu & anichilé, & les deux compagnies reünies en une ; pendant les troubles premiers mourut Monſieur le premier Preſident le Maiſtre. Ceſt eſtat eſt conferé à Monſieur de Thou. De vous en raconter les moyens, je ne l'ay ici entrepris. Bien vous diray-je qu'il etoit ſi nouveau & eſcolier à faire brigues & menees (je me diſpenſeray de ce mot) qu'il ne s'en meſla que bien peu, ains un ſien ſerviteur domeſtique, qui depuis eſt parvenu à grands biens, tant en ſpirituel que temporel, ſceut ſi dextrement & fidellement conduire ceſte orne, qu'il emporta le deſſus de tous les autres pretendans. Quand il fut pourveu de ceſt eſtat, les troubles eſtoyent lors grands par tout le Royaume de France, & par eſpecial dans Paris : auſquels l'on n'apportoit pas tant de police, que peut eſtre l'on euſt deſiré contre ceux que l'on appelloit Huguenots, pour un zele chaud & ardent que les chefs portoyent à la Religion Catholique : & combien que celuy dont je parle ne l'euſt pas moindre, ſi y meſla-il dés ſon advenement je ne ſçay quoy de modeſtie & attrempance, par laquelle les maſſacres commencerent de s'aſſoupir. Choſe qu'il executa fort aiſément : car s'il eſtoit favoriſé du Roy, de la Royne ſa mere, & des Princes qui leur aſſiſtoyent, encores avoit-il meilleure part en la bonne grace du peuple. Qui fut paraventure l'une des premieres raiſons pourquoy l'eſtat de premier Preſident ſe trouvant adonc vacquer, il y fut appellé plus facilement, pour la neceſſité que l'on avoit d'un homme qui maniaſt le cœur du peuple. Ainſi dés ſon arrivee ſous ceſte belle creance il oſta doucement des mains de la populace ceſte licence effrenee, dont elle abuſoit impunément contre la vie d'uns & autres, rejettant le tout ſagement à l'authorité & diſcretion du Magiſtrat, pour en prendre tel ſupplice qu'il trouveroit bon de faire : Voila pour le regard du dehors. Quant à ce qui appartient à l'enclos du Palais, la premiere choſe qu'il eut en recommandation fut d'y apporter reformation tant au chef que membres. Au chef, par ce qu'il s'impoſa une loy à luy-meſme de n'appeller cauſes extraordinairement aux Lundis & Mardis, voulant que les rolles ordinaires euſſent lors leur cours ſans aucun deſtourbier ou empeſchement : reſervant les placets, que l'on appelle cauſes des parties preſentes, aux Jeudis. Loy qu'il obſerva inviolablement. Aux membres, d'autant qu'il oſta les excuſes de maladies des Advocats, ſi elles ne ſe trouvoyent fort bien atteſtees. La liberté du temps avoit apporté qu'un Advocat trouvant ſa cauſe mauvaiſe, ſe faiſoit excuſer de maladie pour gaigner le tour du roolle : C'eſtoit la cauſe qui eſtoit malade, & non luy. Ce Preſident ſe roidit & rendit ſi rigoureux contre ces excuſes affectees, qu'en peu de temps il en fit perdre la couſtume. Au moyen dequoy faiſant tenir un chacun ſur pieds, par l'expedition des cauſes, dont les unes eſtoyent plaidees, & les autres jugees rigoureuſement par defaux encontre les contumax, nous commençaſmes de voir plus de cauſes vuidees & terminees en un an, qu'auparavant en deux ny trois. Il fit encores un traict hardy & notable : Car eſtant au precedent loiſible à l'Advocat apres avoir faict ſa premiere propoſition, d'entrer en Repliques & Dupliques, par leſquelles il conſommoit une bonne partie de l'heure, à la retardation de la Juſtice : il les bannit & extermina. Voulant que l'Advocat ordonnaſt de telle façon ſon premier plaidoyer, qu'il ſe fiſt entendre tout au long en ſon faict. Eſtimant que s'il oublioit quelque choſe du droict, il ſeroit facilement ſuppleé par les Juges. Ceſte façon de faire du commencement ne ſe pouvoit bonnement digerer, & de faict l'Advocat du Roy du Meſnil à quelques ouvertures de Parlement en ayant fait remonſtrances, il n'y peut rien gaigner ſinon pour les cauſes de poix. En fin le long uſage en fit oublier le mal-talent. Et par ce qu'il eſtoit homme nourry non ſeulement en la loy, ains aux bonnes lettres eſquelles il prenoit grand plaiſir, auſſi l'on commença ſous luy à entremeſler les plaidoyeries de l'un & de l'autre : ce qui ne ſe faiſoit auparavant, demourant la commune des Advocats dedans les bornes du droit eſcrit. Pour le regard des Procureurs, il n'exerça jamais une grande ſeverité encontre eux, mais au lieu de ce les fit aſſembler par certains jours du mois, & que là chacun propoſaſt les ſurpriſes des uns & des autres, pour eſtre uſé d'une forme de Mercuriale & cenſure encontre celuy qui en auroit abuſé, & en un beſoin en eſtre fait raport & plainte à la Cour. Quant à ſes mœurs, il eſtoit homme qui commençoit la premiere entree du palais par les prieres à Dieu : car au lieu que tous ſes predeceſſeurs Preſidens ſe reſervoyent à la Meſſe generale de dix heures, luy, par une couſtume qui luy fut propre & peculiere, ſoudain qu'il entroit au Palais oyoit ſa Meſſe. Qui eſt la vraye Meſſe des Preſidens, & ainſi appellee par nos anceſtres. Et de là accommodoit le reſte du jour à l'expedition des affaires. Il eſtoit homme qui ne ſceut oncq' faire deſplaiſir à ſon eſcient, treſprompt à faire plaiſir à ceux qu'il voyoit que

l'on

delectabatur, etiam domi [a] Claudium Catalaunenſem adhibuit, exprimendis excellentium pictorum tabulis egregium artificem, et non ſolum peritia, ſed morum ſuavitate,

INTERPR. [a] *Claude de Châlons.*

l'on vouloit affliger indeuëment. Colere de ſa nature, mais qui ne vouloit point que ſa colere nuiſiſt qu'à ſoy-meſme : car s'il s'eſtoit caſuellement courroucé contre un Advocat, à la premiere audience d'apres, s'il ſe preſentoit pour plaider, tout ſon ſoing & eſtude eſtoit de faire paroiſtre par quelque douce contenance qu'il ne nourriſſoit aucune amertume contre luy. Et à ce propos vous veux-je raconter en paſſant une choſe qui m'advint autrefois en l'an mil cinq cens ſoixante ſix. Ma belle mere eſtant decedee, & m'eſtant tranſporté vers la Pentecoſte à Amboiſe pour recueillir ſa ſucceſſion, le Jeudy d'apres les feſtes (que nous appellions le Jeudy des deſconfitures, par ce que lors la pluſpart des Advocats n'eſtans retournez des champs, il ne laiſſoit toutesfois de tenir l'audience, ſans pardonner aiſément aux abſens.) Ce Jeudy dy-je, une cauſe eſtant appellee, dont j'eſtois chargé, l'on m'excuſa de maladie : Il prit lors, contre ſa couſtume, ceſte excuſe en payement. Les autres Procureurs voyans que ceſte excuſe eſtoit, ce leur ſembloit, pour ce coup paſſee en forme de choſe jugee, commencent tous à me reclamer pour leur Advocat (je dy ceux qui n'avoyent point le leur.) Cela le fait courroucer de telle ſorte, qu'il enjoingnit publiquement & par expres au premier Huiſſier de ſçavoir en ma maiſon ſi j'eſtois malade, & d'en faire ſon rapport à la Cour. L'Huiſſier n'y faut, & trouva que je n'eſtois vrayement malade, mais que j'eſtois abſent de ceſte ville pour juſte cauſe : Ce qu'il rapporta à la Cour. Le Lundy enſuivant on appelle une autre cauſe dont j'eſtois encores chargé. Le Procureur n'eut pas ſi toſt ouvert la bouche pour dire que j'eſtois l'Advocat, que ce bon perſonnage luy couppa la parole tout court, & diſt tout haut qu'il ſçavoit bien que j'eſtois malade. Et à tant luy-meſme m'excuſa. Je vous pourrois reciter une infinité d'autres exemples de meſme eſtoffe, mais ma plume me ſemond à plus haut ſujet, pour vous dire que comme il eſtoit naturellement humain, & qu'il accompagnoit en ſa maiſon toutes ſes actions d'une ſi grande douceur & humanité, que nul ne s'en alloit jamais mal content de luy, auſſi eſtoit-il tres prompt à ſe reconcilier à ceux qui l'avoyent offenſé quand ils le venoyent reblandir, & de ce en puis-je porter fidelle teſmoignage pour l'avoir veu. J'adjouſteray que je penſe meſprendre quand je dis reconcilier : Car il ne ſçavoit que c'eſtoit de haïr, eſtant (ſi ainſi voulez que je le die) ſans fiel. Au commencement qu'il arriva à ceſt eſtat, il y avoit deux grands hommes, qui luy ſembloyent faire teſte, & luy à eux : par ce qu'en une volonté commune que tous trois apportoyent au bien & repos du public, ſi ne ſymboliſoyent-ils en propoſitions. L'on peut dire que cela eſtoit tout ainſi que dans Athenes de Themiſtocles & Ariſtides. Or de vous dire quels eſtoyent les plus ſaincts advis, cela n'eſt de ma juriſdiction ni cognoiſſance : Il y avoit à diſcourir & pour & contre de chaſque coſté. Les deux dont je parle eſtoyent Meſſieurs le Chancelier de l'Hoſpital, & Mareſchal de Montmorency. Chacun eſtimoit que Monſieur le Premier Preſident nourriſſoit quelques rancunes ſourdes en ſon cœur encontre eux : toutesfois ſoudain qu'il les vit deſfavoriſez, jamais homme ne leur fit de meilleurs offices que luy. Eſtimant que leurs afflictions provenoyent, à l'un de la miſere des troubles, à l'autre de la colere d'un Roy à laquelle tout homme ſage doit caller la voile, quand il tombe en un tel orage. Homme au demeurant ſtudieux le poſſible : car eſtant en ſa maiſon il ſe donnoit tous les jours certaines heures pour ſon eſtude particuliere, ſans exception, s'il n'en eſtoit diſtrait par les Princes & grands Seigneurs qui luy venoyent recommander quelques affaires. Un an auparavant ſon decez, comme j'eſtois, de ſa grace, veu de bon œil par luy, je le ſurpris liſant ententivement les Oraiſons de Ciceron contre Verres, ayant d'un coſté le livre, & de l'autre ſes broüillas, dans leſquels il recueilloit ſommairement les paſſages dont il ſe vouloit aider. Une autresfois il me pria de luy donner les trois Tomes des Adverſaires de Tournebus, par ce qu'il ne ſçavoit qu'eſtoyent devenus ceux que je luy avois fait autrefois preſenter par les enfans de l'auteur, qui luy avoyent, à mon inſtigation, dedié le troiſieſme. Ce que je fis. Mais il ne les eut pas ſi toſt, qu'il les leut tous (comme s'il n'euſt eu que vingt & cinq ans) en moins de trois ſemaines ou un mois. Choſe certainement treſ-eſmerveillable, qu'au milieu de tant d'affaires publiques, il ſe peuſt deſrober ce loiſir. Et combien que ceſte eſtude domeſtique luy fuſt treſ-aggreable, ſi n'avoit-il rien tant en recommandation que le Palais. Il y entroit le premier, & en ſortoit des derniers, touſiours auſſi frais à l'iſſuë des audiences, comme à l'entree. Cela faiſoit qu'il aimoit grandement ceux qu'il voyoit exercer avecques quelque dignité leurs eſtats, tant d'Advocat, que de Procureur : & comme il eſtoit du tout bon, auſſi fit-il pluſieurs Clercs, Procureurs, trouvant mauvais qu'apres avoir uſé leurs jeuneſſes avecq' leurs maiſtres, & paſſé par tous les degrez de Clercs, on leur vouluſt fermer la porte à l'eſtat de Procureur. Finalement il eut deux choſes en quoy il ſe rendit admirable : L'une à bien dreſſer & prononcer ſur le champ un Arreſt : Ne s'eſtant trouvé Preſident devant luy qui euſt un plus beau formulaire d'Arreſts : L'autre en ſes opinions. J'ay autrefois appris de feu Monſieur le Preſident de Pibrac, perſonnage qui ſe cognoiſſoit fort bien en hommes, que combien qu'il n'euſt pas une eloquence ſi perſuaſive comme quelques-uns, qui le ſecondoyent & tierçoyent, toutesfois il eſtoit accompagné de tel heur, ou bien de telle facilité d'eſprit pour ſortir d'un mauvais paſſage, qu'aux affaires de conſequence il eſtoit ordinairement ſuivy. Juſques icy vous avez peu entendre quels ont eſté ſes avancemens, progrez, & deportemens au public : entendez maintenant ce qui concerne ſon particulier. Il eſpouſa une Damoiſelle nommee Jaqueline Tulleu, fille unique, qui luy apporta de grands biens : femme qui ſe diſpoſa ſagement aux volontez de ſon mary, leſquelles elle ſceut avec telle douceur reboucher, qu'elle gaigna par une longue obeïſſance ce poinct ſur luy qu'il ne croyoit tant en autre qu'à elle. Et non ſans cauſe : Car comme ainſi fuſt qu'il euſt ſeulement le cœur, ou au Palais, ou à ſes livres, ceſte bonne dame prit tout le fait du meſnage en main, mais avec une telle bonté, qu'elle ne changea jamais de fermiers, ni ne leur appretia grain : eſtans par ce moyen tous devenus riches avec elle. Leſquels aux obſeques du defunct monſtroyent aſſez combien ils regrettoyent ſa mort. D'autant qu'ils ſe preſenterent tous devant le corps habillez en dueil avec les ſerviteurs domeſtiques. Sa table & converſation ordinaire eſtoit de gens mediocres, avec leſquels il rioit familierement,

deſpoüillant

ſuavitate, ſibi gratum; quem, dum legeret, pingentem libentiſſime ſpectabat. Poſtremo, ut a dolore et triſtitia magis animum [1] avocaret, hieracoſophion ſuum recen-
CIƆIƆLXXII. ſuit; et, hortante Philippo [a] Huralto Cevernio procancellario ſororio ſuo, librum tertium

INTERPR. [a] *Hurault de Chiverny Garde des Sceaux.*

NOT. [1] avocaret, hieracoſophio ſuo librum tertium

deſpoüillant ſoudain qu'il eſtoit dedans ſa maiſon avec eux tout ce qui eſtoit de la grandeur de ſon eſtat: ayant tant qu'il a veſcu apporté ceſte reigle de ne ſoupper hors ſa maiſon, & de ſe coucher à neuf heures, & ſe lever aſſez matin, le plus du temps ſans ſerviteur, ains n'ayant autre homme de chambre que ſoy-meſme, ainſi que j'ay appris de ſa bonne partie. Ce qui n'eſt pas mal-aiſé de croire. Car il eſtoit ſi peu faſtueux, que je l'ay veu quelquefois retourner ſeul en ſa maiſon, quand il ſortoit du Palais devant l'heure. Il ne fut jamais convié ou de nopces, ou de funerailles de ſes amis, encores qu'ils ne fuſſent de condition grande, que luy ou ſa femme n'y allaſſent, pour n'eſtre veu les deſdaigner ou defaillir à ſon devoir. De ſon mariage il eut ſix enfans: le ſeigneur de Bonneil fils aiſné Maiſtre des Requeſtes, le ſieur de Sainct Germain l'un des grands Maiſtres & reformateurs generaux des eaux & foreſts de la France, & puis Bailly de Melun; le ſeigneur d'Emery Conſeiller en noſtre Cour de Parlement. Des filles trois, dont l'aiſnee fut mariee avec Monſieur le Viconte de Chiverny Chancelier de France, la ſeconde à Monſieur de Harlay, à preſent premier Preſident, & la troiſieſme qui fut renduë Nonnain voilee, à laquelle il devoit une veuë tous les ans par forme de vœu, le jour & feſte Sainct Louys, patron du monaſtere de Poiſſy où elle reſide. Il a veu en un meſme temps deux ſiens gendres, l'un Chancelier de France, l'autre troiſieſme Preſident; l'un de ſes freres Advocat general du Roy, l'autre Eveſque de Chartres, & l'autre Maiſtre des Requeſtes. Et ſes deux derniers maſles promeus aux dignitez que j'ay dit: car quant à ſon aiſné il deceda devant le pere, & neantmoins il mourut Maiſtre des Requeſtes. Et combien qu'il ne fut brigueur, ſi eſt-ce que les dignitez le ſuivoyent ſans qu'il les enviaſt. Car laiſſant à part toutes autres particularitez, je me contenteray de vous dire que cinq ans auparavant que deceder, Monſieur le Duc d'Alençon, ſecond Prince de France, le pourveut de l'eſtat de Chancelier de ſa maiſon, auquel il eſt mort. Ceux qui luy eſtoyent plus ſeurs amis, euſſent ſouhaité qu'il n'euſt accepté ceſte charge. Il a veſcu ſoixante & quinze ans ſans uſer de lunettes, vegete de corps & d'eſprit, homme qui apprehendoit de telle façon les affaires, qu'il ne ſe heurtoit point contre les torrens, ce qui luy a augmenté ſes jours. Son mariage fut ſon premier & dernier, auquel il veſquit l'eſpace de quarante neuf ans, vingt neuf ans Preſident, dont il y en a vingt complets en l'eſtat de premier. Sans que jamais pendant ceſt entre-jet de temps nous l'ayons veu malade quatre jours, qu'il ait volontairement diſcontinué le Palais trois jours. En fin il mourut le premier jour de Novembre, mil cinq cens quatre-vingts & deux, jour que je veux annombrer à une partie de ſon heur: par ce que c'eſtoit le jour de la Touſſainct, dont une partie de l'apreſdinee eſtoit dediee à la Commemoration ſolennelle des morts; regretté generalement de tous, & par ſpecial de ſon Roy, lequel voulant faire paroiſtre combien il l'avoit aimé en ſa vie, luy ordonna des Obſeques les plus celebres qui oncques euſſent eſté veuës à un homme de robbe longue: Dont luy-meſme à face ouverte, ſe voulut rendre ſpectateur, avec la Royne ſa mere & autres grands Princes & Princeſſes en l'hoſtel du Prevoſt de Paris. L'on prit le chemin des Cordeliers & de là de la ruë de la Harpe on deſcendit ſur la quay juſques en la ruë des Auguſtins, pour rendre le corps à l'egliſe Sainct André des Arcs, où eſt le ſepulchre ancien de ſes anceſtres. La ſuitte & proceſſion fut telle qu'il y en avoit encores preſque en la maiſon, quand les autres entroyent en l'Egliſe: & jamais ne vit on les feneſtres & boutiques des maiſons tapiſſees de tant de peuple tout eſploré. Le ciel meſme ſembla lamenter ſon decez par pluſieurs pluyes qui ſurent lors, & le Palais avoir celebré ſes funerailles. Car comme ſi avec luy le Parlement fuſt mort, le hazard du temps voulut qu'il y eut intermiſſion des audiences quatre mois entiers, pour la difficulté que la Cour faiſoit de publier quelques ordonnances: & davantage une belle liſte de gens de nom tant de la France, qu'Italie, pour derniere cloſture voulurent rendre ſon tombeau immortel par pluſieurs vers François, Latins, & Grecs. Une choſe me plaiſt-il remarquer de luy qui eſt digne d'eſtre recitee: c'eſt que tout ainſi que de tous les grands Advocats de ſa volee, dont j'ay parlé au commencement de ma lettre, qui tous monterent aux honneurs, il attaignit au premier degré; auſſi par un privilege ſpecial de ſa fortune demeura-il le dernier, les ayans tous ſurveſcu. Repaſſez toutes les fortunes des hommes illuſtres, vous n'en trouverez point une autre qui ait eſte accompaignee de tant de benedictions de Dieu comme ceſte-cy, ne qui luy ait faict ſi longue & fidelle compagnie. Les uns montent par leur vertu aux grands honneurs, mais ils ſont extraits de bas lieux, qui eſt une tare en l'opinion de ceux qui ne balancent nos actions au poix de la ſeule vertu: comme les Romains veirent un Ciceron, auquel ſes ennemis objectoyent à chaſque bout de champ, qu'il eſtoit un homme nouveau, encores qu'il s'en ſceuſt fort bien defendre. Les autres parviennent, mais c'eſt per meſchanceté, comme en la Sicile Agathocle. Autres qui ont bel advenement & progres, mais qui ſe tourne par ſuccez de temps en une mort honteuſe & tragique, comme fut celle de Polycrates Samien, qui ſe diſoit l'heureux des heureux: & d'Anguerrand de Marigny entre nous: autres qui ont eu une fin belle, mais le commencement tres-honteux, comme en Turquie autre-fois Barbe-rouſſe & depuis Dragut Reis, qui de la cadene, où il paſſa tout le temps de ſa jeuneſſe au milieu des forçats, devint general des Galeres du grand Seigneur. Autres qui eurent beau commencement & pareille fin, mais le milieu de leur fortune fut traverſier, comme les Romains veirent un Furius Camillus, & nous un Anne de Montmorency Conneſtable de France. Autres qui pour avoir eſté heureux, ne receurent jamais ſi grand heur que d'eſtre morts jeunes, pour ne donner le loiſir à fortune par ce moyen de leur tourner le viſage, comme Alexandre: auſſi ne ſentirent jamais plus grand malheur, & Annibal, & Scipion l'Africain, & Pompee (tous trois treſ-grands & heureux Capitaines en leur jeuneſſe) que par la longeur de leur vie. Autres au maniement des affaires publiques eurent des ſuccez tres heureux, mais en leurs domeſtiques, un ver qui leur rongeoit interieurement la

tertium de medicinis accipitrum adjunxit, opera ad id Franciſci [a] Ulmi Pictavienſis medici uſus, qui tunc forte negotiorum cauſa Lutetiae erat, et frequenter ad eum itabat: is eſt qui librum de liene olim ſcripſit, cum libro Hippocratis de vulneribus capitis, a Fr. [b] Vertuniano Latine verſo et caſtigato, editum; in quo novam de uſu illius partis, et a vulgari multum diſſidentem, opinionem tuetur. Verebatur enim Thuanus ne in medicamentorum ac plantarum ſalutarium nominibus, quae ex barbaris ac plerumque ignaris harum rerum ſcriptoribus hauſerat, alia pro aliis ſumens forte impingeret; quod, adhibito periti hominis conſilio, ſe vitaturum [α] ſperabat. Totum poſtea opus vulgavit, praemiſſo ad Huraltum Chevernium carmine, in quo de vitae ratione in poſterum inſtituendae cum illo diſſerit.

Id repetendae de conjugio conſultationis occaſionem praebuit; nam et ille ſacris olim deſtinatus, poſtea, Jacobo [c] Vibraeo grandiore fratre, quod nullos liberos ex uxore

VAR. LECT. [α] ſperabat, quod et ſe adſecutum confidit. Totum poſtea *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de l'Orme.* [b] *la Vau.* [c] *de Vibraie.*

la poitrine, comme ce grand empereur Auguſte. Bref il n'y a eu homme ſi grand & heureux ait-il eſte, qui ait eu prix pour prix une fortune ſi accomplie en ſon tout comme ceſtuy-cy. Eſtre extrait d'une noble famille, parvenir par les degrez honorables aux honneurs premierement populaires, puis Royaux, aimé ſucceſſivement de tous les Roys qu'il ſervit, honoré de tout le peuple, s'eſtre maintenu en ſon eſtat au milieu des troubles aigus qui ont couru par la France, ſans avoir receu aucune algarade des uns ny des autres: avec tout cela avoir en ſa maiſon une femme ſage & honneſte, miroüer de chaſteté à toutes les matrones, une poſterité ſi grande & illuſtre, un aage ſi long ſans maladie, unes funerailles telles que j'ay recitees pour cataſtrophe de ceſte heureuſe comedie. He vrayement je le dis encor un coup, il n'y eut jamais une ſi heureuſe vie tant en public que privé, ne qui ſe trouvaſt accomplie, ſuivie d'une ſi heureuſe mort. Je luy dediay deux ans devant qu'il mouruſt mes Epigrammes Latins; maintenant qu'il a pleu à Dieu de faire ſa volonté de luy, je luy conſacre d'abondant à ſa memoire entre vos doctes mains ceſt eloge, au bout duquel je veux que l'on appende ce beau vers du Poëte Auſone,

Talis vita illi, qualia vota tibi.

Ceux qui detractent à ſes loüanges, luy imputent les fortifications de Paris qui ſe ſont depuis tournees en une forme de taille. Mais c'eſt inconſiderément juger des affaires du monde par les evenemens, & non par les conſeils. Quelques autres pour ne demeurer muets dient que ſa diligence eſtoit plus nuiſible que profitable au Palais; comme celuy qui vuidoit les roolles, non les cauſes. Il vuidoit & les roolles & les cauſes enſemble. Mais on ne peut apporter ſi bonne police au public, que les bons n'en patiſſent de fois à autre avec les mauvais. Et le Medecin donnant air à la veine du malade pour la guarir, ne peut tirer du mauvais ſang qu'il n'y en paſſe auſſi du bon. La rigueur qu'il apporta en ce faict-cy, feit de telles operations contre les tergiverſations des fuyards, qui eſt une tres-dangereuſe maladie en juſtice, que nous appriſmes à faire plus diligemment raiſon aux pauvres parties languiſſantes que l'on n'avoit jamais faict par le paſſé. Autres arguent en la facilité de ſes mœurs la multitude effrenee de Procureurs à laquelle il ouvrit la porte. A quoi je paſſe condamnation fort volontaire: car je ſeray tousjours du party du peu contre le trop en telles matieres, auſſi bien que l'Empereur de Rome qui mourant diſoit que la multitude des Medicins qu'il avoit appellez pour ſa guariſon, l'avoit mis au lict de la mort. La trop grande multiplicité produit la confuſion & deſordre, qu'il eſt malaiſé de policer puis apres; meſmes en ceſt eſtat de Procureur. Toutes-fois quand je conſidere ſur quel fondement fut appuyé ce defaut, je le compare à ces erreurs dont fut autre-fois cenſuré Tertullian, que j'appelle belles erreurs. Car il n'y eut autre choſe qu'un zele ardent envers Dieu & ſon Egliſe qui l'y conduiſit. Auſſi veux-je nommer ceſte faute au milieu des vertus de noſtre Preſident, une belle faute, qui ne prenoit ſon origine que d'une humanité nee avec luy, qui l'induiſoit d'avoir compaſſion de tout ce petit peuple. Les derniers jettans leurs penſees plus haut luy improperent, que ceſte meſme facilité le ſeit tomber en un acceſſoire de plus dangereuſe conſequence. Par ce qu'il promettoit aiſement (comme ils dient) pluſieurs choſes au Roy, dont ſe trouvant puis apres mauvais garant il vouloit aucunement violenter les opinions de ſa compagnie, pour ne faillir de promeſſe. Si cela eſt vray ou non, ce me ſont lettres cloſes; bien diray-je qu'il n'y a que ceux qui ſont appellez en tel eſtat que le ſien, qui ſe trouvent empeſchez, en la diverſité des propoſitions qui ſont au meſnagement de la republique entre les ſeigneurs de la Cour du Roy & de la Cour de Parlement. Car pendant que les uns ſemblent eſtre un peu trop ſouples, les autres trop roides, ce ſage ſeigneur, qui par un long uſage cognoiſſoit où les choſes pouvoyent tomber ſelon la neceſſité du temps, taſchoit entre les deux extremitez d'y apporter une voye moyenne. Sçachant bien que quelque-fois en voulant conſerver le ciel par opiniaſtreté, nous perdons enſemblement le ciel & la terre. Somme, le fruit que je rapporte de ces objections eſt, que je tourne ma penſee ſur la miſere de noſtre vie, qui eſt de telle condition qu'il n'y a ſi homme de bien, qui ne ſoit ſujet au controle, j'ay cuidé dire à la calomnie des langues. Cela ſera que pour m'eſtancher d'un long diſcours & mettre fin à la preſente, vous celebrant ce grand perſonnage, je ne le vous pleuviray pas pour le plus parfaict (car ce bas eſtre n'eſt capable d'aucune perfection) ains pour le moins imparfait de tous ceux que nous ayons veu de noſtre aage. A Dieu.

uxore jam annoſa haberet, auctore, Annam Thuani ſororem ante XV annos in uxorem duxerat, et pulchram ſobolem ex ea ſuſceperat. Itaque quod conſilium ſibi ſumpſerat, et rebus ſuis utile expertus fuerat, Thuano jam tum ut ſalutare et honeſtum dedit; et ad contrahendas nuptias, mutata vitae ratione, animos [1] fecit: quod tamen, defixa in recenti luctu matre, et Thuani ad ea quae ſe reſpiciebant pigreſcente animo, in aliud tempus dilatum fuit.

FUERAT arcta Renato [a] Birago cancellario ac tunc cardinali cum Chriſtophoro, dum viveret, neceſſitudo, ut et non ſolum morte ejus graviter indoluerit, ſed etiam ejus viduam ac liberos ſibi omni ope ſublevandos duxerit: erat enim vir generoſus, et ſincero ac liberali ingenio praeditus, et qui eaſdem virtutes in Chriſtophoro ſitas fuiſſe cum perſpexiſſet, ejus quoque nomen ac dignitatem ſibi colendam exiſtimabat: [2] itaque crebro ad matrem Thuani ſalutandam et operam ſuam deferendam mittebat; et ipſum per Leonardum [b] Botallum ſingulis fere menſibus invitabat, et menſae adhibebat, et in illa canitie ac dignitate familiares cum eo quamvis juvene ſermones habebat, ſubinde renovata patris memoria et domeſticorum ejus adfectuum: nam uterque catellos [c] Melitaeos, et quos nunc Lugdunenſeis dicimus, impenſe dilexerat. Tum memorabat, Galeacium patrem, cum Ludovicus et Franciſcus Mediolanum adhuc tenerent, [3] et ipſe primas in ſenatu illo teneret, ſe puerum ducere ſolitum ad publicas admiſſiones, ubi Jo. Bapt. Panigarola, Franciſci nominatiſſimi concionatoris et [d] Aſtenſis epiſcopi parens, facundiae laude, quam filio in diverſo profeſſionis genere quaſi hereditariam tranſcripſit, inter omneis excellebat; et ut eum audiret, et, ſi poſſet, aemularetur, aſſidue hortari: ſe vero, qui modice tunc in juris ſcientia profecerat, ſed naturali ad res belli propenſione et Gallici nominis ſtudio, quod ſola vi armorum per [e] Inſubres et tota Subalpina provincia tunc nitebatur, ſic vitam inſtituiſſe, ut bellorum et pacis artes ſimul animo complecteretur, et ad res utroque tempore recte adminiſtrandas ſe compararet: itaque poſtquam in ſenatum Pariſienſem primum allectus eſt, e veſtigio in Italiam tranſiiſſe, et res maximas conſilio et auctoritate, qua valebat, apud proreges noſtros feciſſe; toto XXX annorum ſpatio longe honorificentiſſimas legationes obiiſſe; et, cum pacificatione cum Philippo et Sabaudo tranſactum eſt, Lugdunenſi praefectura ornatum; et inde ad ſupremam togae dignitatem evectum fuiſſe. Hoc de viro tanto elogium, ex ipſius ore ſine fuco et jactantia profectum, non indignum judicavi quod hic apponeretur. Addam cum dolore, unicam illum filiam reliquiſſe, caſtiſſimis moribus et vere liberali ac paterno animo praeditam foeminam, et in qua nihil requiras, niſi in illa liberalitate modum. Ea primum Imberto [f] Platerio Bordillonio equitum tribuno, qui res magnas bello geſſit, a patre elocata eſt; cumque ſine liberis deceſſiſſet, aliquot poſt annis Joanni Lavallo [g] Malliae comiti et poſtea [h] Nigellae marchioni et [i] [4] Juniaci comiti, patre itidem annitente, nupſit: quo rurſus mortuo, nullaque prole ex illo conjugio ſuperſtite, Jacobo tertio marito, contra patris votum, ceterum perilluſtri apud nos [k] Amboſianorum Albigei comitum familia progenito, fidem obligavit, ſecutis poſt patris obitum ſtatim nuptiis. Heic vero, quae tam liberaliter hactenus vixerat, haud mirum, ſi juveni marito item liberali, ſed egenti, et cui [α] pater nihil largiebatur, ad immodicos, qui tunc in aula noſtra luxu diffluente fiebant, ſuſtinendos ſumptus, nihil negabat. Itaque brevi tempore accidit, ut pecunia omnis et ſupellex

VAR. LECT. [α] pater, qui nunc adhuc in vivis degit, nihil *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Birague.* [b] *Botal.* [c] *de Malte.* [d] *d'Aſte.* [e] *l'Etat de Milan & le Piedmont.* [f] *de la Platiere Sr. de Bourdillon mareſchal de France.* [g] *Maillé.* [h] *Neſle.* [i] *Joigny.* [k] *d'Aubigeoux de la maiſon d'Amboiſe.*

NOT. [1] fecit: quod tamen, adhuc defixa in recenti luctu matre, in aliud tempus dilatum. Fuerat arcta

[2] itaque crebro matrem Thuani ſalutabat, ipſumque ſingulis fere menſibus invitatum menſae adhibebat,

[3] et ipſe primus in ſenatu illo ſederet

[4] Juniaci comiti nupſit: quo rurſus mortuo,

ſupellex plane regia, a patre, qui ſemper ſplendide ſed modo ſervato vixerat, relicta, penitus abſumpta ſit; et praecipue ultima in [a] Santones expeditione, in qua cum Jouſa ipſo exercitus imperatore caeſus eſt. Itaque marito amiſſo, et omni re exuta, paulo poſt ex moerore in morbum diuturnum incidit; ex eoque tandem, poſtquam ſe diu in moleſta lite cum Florimondo Birago patrueli, a patre filiae caſum praeſagiente ſibi ſubſtituto, et qui ſub id tempus Lutetiae itidem obiit, exercuiſſet, in ſumma egeſtate deceſſit, ut vix haberet unde ſepeliretur; matronis aulicis, quarum gratiam olim omni beneficentia demeruerat, ſtipem in ſingulos dies in alimoniam dum vixit, poſtquam obiit, unde efferretur, conferentibus: egregio noſtris viduis aliiſque illuſtribus matronis exemplo, ut et in ſumptibus faciendis modum ſervent, et in viris aſciſcendis parentum conſilia, et eorum qui loco parentum ſunt, judicia ſequantur.

EODEM, de quo heic agimus, anno deſinente, Biragus cardinalis in vivis eſſe deſiit; cui magna pompa [1] parentatum fuit, ampliſſimo ordine univerſo ac ceteris ordinibus, qui honos ſolis regibus, et regum fratribus ac filiis, et [b] magiſtro equitum defertur, funus proſequente. Corpus ad [2] S. Catharinae, unde exierat, reductum, et in ſacello, monumento inſigni ab ipſo ſibi et Valentiae [c] Balbianae uxori ſtructo, conditum eſt. Is paulo ante, neque id omittendum viſum eſt, etiam poſtquam in cardinalium collegium cooptatus fuerat, ritum obſoletum in uſum revocaverat, qui poſtea rurſum exolevit, choreae religioſae, quae totam B. Pauli, quae ſecundum Euſtochianam ampliſſima eſt, paroeciam obibat; in qua, accenſis ad mediam noctem [3] facibus, clero cruce praelata praeeunte, ſenes, viri, juvenes, foeminae omnis aetatis, [4] pueri, innuptae puellae, ad ſymphoniacorum cantiones ſacras potius incedebant, quam ſaltu indecoro [α] movebantur. Plus ſex mille omnis generis et aetatis cantabant, et quaſi in ſupplicatione procedebant, inter arcus per vias diſpoſitos, et inſignibus Biragi ornatos; [5] menſis appoſitis cum vino et dulciariis, quae ab hominibus ad id ex familia ejus ordinatis ſine tumultu et laſcivia perquam honorifice tranſeuntibus propinabatur. Idem olim in S. Benedicti paroecia Petrus Valla, quem dixi, ſe puero factitatum narrabat, et choream ab extremo S. Jacobi ſuburbio ad [d] Parvi Caſtelli fornicem uſque, et inde per [e] Mauberti plateam et [f] Carmelitarum coenobium, ſe porrexiſſe: quae publicae laetitiae potius quam devotae [6] religionis ſpectacula, quae a ſimplicitate initium ceperant, quia paulatim malitia graſſante in licentiam degenerabant, tempore ſuſpecto celebrata offenſionis cauſam praebere poterant, ſenſim quoque in deſuetudinem [7] abierunt; quae tamen tunc auctore tanto renovata nemo in malam partem interpretatus eſt: adeo haec et hujuſmodi multa pro ratione temporum, locorum, et perſonarum, bene vel ſecus uſurpantur aut feruntur.

VAR. LECT. [α] movebantur; cui et Jacobus ipſe cum Jacobo Denneto familiari ſuo, ut memoriam rei ſervaret, ſe immiſcuit. Plus ſex *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Saintonge.* [b] *le Conneſtable.* [c] *Balbiani.* [d] *le petit Chaſtelet.* [e] *Place Maubert.* [f] *Carmes.*

NOT. [1] parentatum fuit, proſequentibus una cum ampliſſimo ordine ceteris ordinibus cunctis, qui honos ſolis

[2] S. Catharinae, unde elatum fuerat, reportatum eſt, et in ſacello, monumento inſigni —— conditum. Is paulo

[3] facibus, clero praeeunte, ſenes,

[4] pueri, puellae, ad ſymphoniacorum cantiones ſacras incedebant; et numerata ſunt capitum omnis generis millia ſex. His inter arcus per vias

[5] menſis appoſitis ſine tumultu et laſcivia perquam honorifice

[6] religionis ſpectacula, ſimplicibus initiis coepta, quia paulatim

[7] abierunt. Ea tamen tunc auctore tanto

JAC. AUG. THUANI
COMMENTARIORUM DE VITA SUA
LIBER TERTIUS.

CIↃ IↃ LXXXIV. JAM quartus et octogeſimus annus inire coeperat ſupra milleſimum quingenteſimum, Thuano et Chevernio cancellario funeſtus, violento morbo poſt partum abſumpta Anna Thuana uxore [a] [1] Rochettae primo ab urbe lapide; cui mater Jácoba Tullia ſemper aſtitit, et ſupremo pietatis officio ſumma conſtantia defuncta eſt. [2] Vir, quamvis in ſummo magiſtratu, aliquot dies publico abſtinuit, [3] et intra privatos parietes, confluente ad eum e proximo tota aula, ſolatium in [4] ſolitudine ex ſuorum alloquiis, et Thuani inprimis, qui eidem dolori participabat, [5] capiens. [6] Corpus magna pompa per urbem in curru traductum, et in [b] Chevernìam arcem in Bloeſenſi agro [7] aſportatum, conditumque in ſacello majorum. Poſt quadrageſimale tempus, atque adeo poſtquam rex Lutetia Bloeſas petiit, magna praeſulum, cognatorum, et amicorum [8] ad id honorifice vocatorum corona funus [9] Chevernii peractum VII Kalendas Novembreis. Mortuam laudavit Reginaldus [c] Belnenſis archiepiſcopus Bituricenſis, proxima cum Chevernio cognatione conjunctus, oratione luculenta; quae eodem anno edita eſt, cum Jo. Aurati et Pauli Meliſſi verſibus, et carmine Thuani, quo ſe et ſororium ſuum in tanto luctu ſolatur.

[10] QUONIAM heic primum R. Belnenſis facta eſt mentio, ulterius progredi non poſſum, quin, quae fando de tam celebri aetate ſua et in aula noſtra viro a Thuano accepi, [α] poſteris tradam. Is Jacobi Belnenſis injurioſe olim Franciſco I rege, ut imperioſae matri mos gereretur, damnati et morte adfecti nepos, egregie a puero literis Graecis et Latinis inſtitutus fuit ſub Jacobo Tuſano et Jac. [d] Stracelio; tantumque memoria et judicio valuit, ut quae in illa aetate ex poetis Graecis et Latinis aliiſque bonae notae ſcriptoribus didicerat, quamvis maximis negotiis, quibus tota vita occupatiſſimus fuit, a cogitatione harum rerum avocaretur, ea, cum occaſio ſe offerebat, aut publice aut inter amicos fideliter recitaret, et ſermonibus inſtitutis ſcitiſſime accommodaret. Audiverunt illum permulti paginam verſuum Homericorum integram recitare, quos a quadraginta annis non legerat. Erat inſuper in eo ſpecies oris decora, dulcis linguae facundia, comitas et ſuavitas morum, tantaque manſuetudo, ut nunquam iraſceretur, nunquam verbo quenquam laederet: quod in eo magis mirandum fuit, quod temperamento ad iram et violentos impetus natus videretur; quippe tam calido, ut continuo cibo refici neceſſe haberet, eoque copioſo, non ad gulam, ſed ad valetudinis conſervationem, cujus ſemper ille jam a prima

VAR. LECT. [α] poſteris eadem fide tradam. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *la Roquette.* [b] *Chiverny en Blaiſois.* [c] *de Beaulne archevêque de Bourges.* [d] *Straceles.*

NOT. [1] *dele* Rochettae primo ab urbe lapide;
[2] *dele* Vir, *lege* Chevernius
[3] *dele* et intra privatos parietes confluente ad eum e proximo tota aula
[4] *poſt* ſolitudine, *lege* quaerens
[5] *dele* capiens.
[6] *lege* Defunctae corpus magna
[7] *dele* aſportatum, *lege* portatum,
[8] *dele* ad id honorifice vocatorum
[9] *dele* Chevernii
[10] *lege* Quoniam vero heic primum

prima adoleſcentia ſumme diligens fuit. Nec vero multo ſomno aut aſſidua corporis exercitatione opus habuit ad cibum concoquendum, calore naturali, modo aleretur, ad id abunde ſuppetente: nam vix quatuor horis ſomnum capiebat, quibus exactis ventriculi aviditate excitabatur. Itaque poſt alteram horam matutinam aut temporius ſtatim [α] excitato menſa apponebatur, in qua ſolus cibum capiebat: inde quieti potius quam ſomno ſe dabat, et negotia domeſtica plerumque inſpiciebat uſque ad horam quartam. Tum ſurgebat, et altera menſa inſtruebatur; in qua non deerant convivae, jam cunctis excitatis. Sub horam dein octavam tertio cibum ſumebat, et inde ad negotia publica ſe accingebat, uſque ad prandium; ad quod multos ſemper convivas adhibebat. Merendam dein quatuor poſt horis celebrabat; et coenam, non minus prandio opiparam, ſub veſperam inſtruebat; et, antequam ad lectum iret, pocoenium denique ſumebat. Cibum autem ita per otium ſumebat, ut ſumendo horam integram impenderet hyeme; aeſtate, in qua tardior orexis, horae etiam quadrantem adderet: et ambulantibus, quales in aula noſtra, coenis ſummopere offendebatur; adeo ut cum ſaepius a principe primario ad prandium invitaretur, et toties ſe excuſaret, rogatus qui id faceret, facete reſponderit, illum non humano ſed canino more prandium uſurpare, feſtinatas nimis epulas intelligens: quo intellecto ille cum ſe non ſolum laute, quod ſemper faciebat, ſed prolixe accepturum promiſit; et eo invitato ſemper ſtructorem monebat, ut miſſibus adponendis legitimum tempus interponeret. Inter haec nunquam commotior aut ſomnolentior viſus, nulla gravedine aut dolore capitis tentabatur; ſemper aeque ſui compos et ad omnia paratus, extra negotia quietem et confabulationes ſectabatur; eadem illa decora facie ad extremam ſenectutem ſervata, nec convulſionibus aut ſanguinis ſuffuſionibus, ſicuti in intemperantibus uſu venire ſolet, per aetatem deformata. In tanta ciborum, quibus alebatur, copia, cum nec membrorum agitatione nec deambulationibus, ne exuperantem appetitum proritaret, corpus exerceret, naturam ſucco nimio turgentem medicamentis purgantibus crebro adjuvabat, quae medicae rei non ignarus domi per homines peritos ſibi parabat: itaque raro aegrotabat; et, quamvis in ſumma corporis pigritia mens ſemper laboraret, nunquam fatigabatur. Adoleſcens admodum ſenator Pariſienſis primum allectus, et barba prolixa feſtinatus vir ante annos, claſſis inquiſitoriae praeſes, magna ſolertiae ſemper fama, dein libellorum ſupplicum magiſter, et mox [a] Mimatenſis epiſcopus, creatus, commendatione ſororis Margaritae gratioſae in aula foeminae, quae ſub id Claudio [b] Guferio Boſſii marchioni et [c] Rodamnae ob id creato duci, magno Franciae ſcutifero, nupſit; maximis jam tum negotiis adhibitus, etiam Franciſci [d] Alençonii ducis cancellarius fuit: quo tempore cum regis fratrum ordinarentur a Catharina familiae, Chriſtophorus Thuani parens Henrici [e] Aureliani ducis cancellarius creatus fuerat: quod munus aulicum in ſenatu aſſiduus cum commode exercere non poſſet, Philippo Huralto Chevernio genero tranſcripſit; idque illi poſtea ad ſummos honores portam aperuit. Ceterum Belnenſibus, ut hoc obiter dicam, cum Thuanis magna neceſſitudinis vincula interceſſerunt, jam ab avitae calamitatis temporibus, quibus, ab omnibus, ut fit, in aula et in urbe deſerti, apud Thuanos perfugium habuerunt; et in Auguſtini avi Thuani domo Reginaldus aliquandiu manſit, et jam tum de Margaritae ſupra commemoratae cum Chriſtophoro Auguſtini filio nuptiis actum fuerat: quibus non ſecutis, tamen veteris et tam honeſtae flammae veſtigia remanſerunt; praecipuoque

VAR. LECT. [α] excitato in lecto menſa apponebatur, in qua cibum capiebat; quod raro faciebat ſine convivis, nam hoſpitum convictu mirum in modum oblectabatur: nec convivales ſermones deerant et docti et elegantes. Inde quieti *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Mende.* [b] *Gouffier M. de Boiſſy.* [c] *de Roannez, Grand Eſcuier de France.* [d] *Alençon.* [e] *Orleans.*

praecipuoque favore eum poſtea, cum in flagranti Catharinae gratia floreret, ſecundum fratres ſemper fuit proſecuta. Ante mortem diu condito teſtamento, illud apud ſingularem amicum, ſic eum vocabat, depoſuit, ejuſque executorem ipſum nominavit; et precum horariarum inſigni, quem a Claudia Ludovici XII filia, Franciſci I uxore et Henrici II matre, acceperat, libro, plurimis miniaturis, quibus plantae arte cum natura certante exprimuntur, ornato donavit: quem Thuanus adhuc inter pretioſam ſervat ſupellectilem. Ad Reginaldum redeo, cum quo poſtea Thuanus conjunctiſſime vixit, cum ille in clauſtralibus aedibus itidem habitaret, et fere apud eum Thuanus quotidie coenabat; renovata Auguſtini avi et recenti patris memoria, quam vir minime omnium ingratus ſemper ſacroſanctam ſervavit. Ea familiaritate totum triennium uſus eſt Thuanus, quouſque ab aedibus clauſtralibus ad paternas, matre inſtigante, migravit: quae tamen nec illa corporum ſeparatione divulſa eſt, et crebris, quae per temporum iniquitatem natae ſunt, occaſionibus, et quae deinceps referentur, ad extremum conſtanter perſeveravit.

Interea urgebat mater ut ſe Thuanus reſpiceret, et, quando in ſacris muniis obeundis jampridem ceſſaret, et praecipuam beneficiorum partem ejeraſſet, vitae ſe quamprimum ſolutae mancipare t; quod tamen fieri non poterat, quamdiu inter eccleſiaſticos ſenatores maneret. Itaque ab inquiſitoriis claſſibus migrandum fuit, non ambitione, aut aulici ſplendoris, a quo ſemper natura abhorruit, deſiderio, ſed neceſſitate; et libellorum ſupplicum magiſtri quaerendum officium, quod tam ſolutis quam eccleſiaſticis perſonis apud nos attribui ſolet: in quo rurſus non mediocris pro tempore difficultas occurrebat; nam rex, inaequali ingenio, poſt nimias profuſiones et novas ac inauditas officialium creationes in arctum ſe coëgerat, et turpeis officiorum nundinationes ſevere admodum prohibuerat; quae, ſi vel morte vel judicum ſententia vacabant, aut omnino extinguebantur, aut delegatis mandabantur, aut magno delectu dignis attribuebantur; laudabili ſane inſtituto, ſi per turbonum ingenia pace frui diuturniore licuiſſet. Sola permutationis via reſtabat; cujus beneficio, nec ſine reginae parentis, quae Chriſtophorum impenſe dilexerat, commendatione, nam hoc etiam tunc gratiae loco reputabatur, Thuanus IV Eidus Apriles libellorum ſupplicum magiſtri dignitate auctus fuit, in locum Gul. [a] Varii; qui adoleſcentiae annos vix egreſſus, etſi ob eximiam indolem ac doctrinam eo munere digniſſimus judicaretur, tamen in ſenatoris eccleſiaſtici ordine ſedere, quam protinus a foro ad aulam tranſvolare, iſtuc aetatis malebat.

Cum vero, et dilectiſſimae ſororis morte et paterna non mediocriter infractus, ſolatium in publico et privato luctu quaereret, ad lectionem et priſtina ſtudia revolutus, Mauritium [b] Breſſium mathematicarum ſcientiarum profeſſorem regium, qui nuper profeſſionem Rameam cum Joanne Stadio, illuſtriſſimi viri Franciſci a [c] Foxo Candalae judicio, partitus fuerat, doctorem adhibuit, et Euclidem Graecum cum Procli ſcholiis diligenter percucurrit, toto hoc, quantum per occupationes licebat, et ſequenti anno: inſuper et ſub exitum hujus anni Jobum poëtica paraphraſi explicandum ſuſcepit, poſt Pſalterium dignum eum maxime reputans, in quo ſe vel meliora ingenia exercerent; quippe qui majorem partem, atque adeo, ſi principium, hoc eſt duo priora capita, et extremum, excipias, totus hexametris verſibus conſcriptus ſit, ita cenſente B. Hieronymo, dactylo ſpondaeoque currentibus, et propter linguae idioma crebro recipientibus et alios pedes, non earundem ſyllabarum, ſed eorundem temporum; interdum et rhythmo dulci ac tinnulo, qui numeris pedum ſolutis fertur, quod a metricis magis quam a ſimplici lectore intelligi dicit. Stylus ſane vel ex verſione ſubobſcura totus figuratus apparet; in quo explicando, praeter ejuſdem B. Hieronymi interpretationem,

INTERPR. [a] *Du Vair.* [b] *Breſſieu.* [c] *de Foix Sr. de Candale.*

interpretationem, Thuanus uſus eſt Joannis [a] Merceri accuratiſſimis commentariis, ut Hebraicam veritatem, quantum in ſe eſſet, cum aliquo Latini ſermonis lepore exprimeret, et quae divulſa et inconnexa primo intuitu parent, cum legentium non poenitendo fructu, conjungeret: ad quod eum, cum conſilium ſuum ipſi communicaſſet, hortatus eſt P. Pithoeus; cui quicquid probabatur, nemini non probatum iri ſibi perſuadebat. Totum biennium in eum incubuit.

[α] Quo tempore cuſi ab Henrico Stephano, ſed alienis typis, quia propriis carebat, A. Gellius et Macrobius: verum, ſubortis inter eum et Lud. Carrionem Brugenſem, qui editionem illam adornabat, altercationibus, et typographo ipſo turbidi ingenii homine cum utroque rixante, annotationes, quas Carrio pollicebatur, et quarum tantum ſpecimen in Gellium dedit, non ſunt adjectae, quantumvis annitente Thuano et Cl. Puteano communi utriuſque amico, ut Carrio ſe precibus amicorum, qui magnam ex iis in rem literariam utilitatem ſperabant, vinci pateretur.

Erat et tunc in urbe Janus Gulielmius, qui majoris molis opus itidem adornabat, novam ſcilicet Ciceronis editionem; quem cum typographi quaeſtu invitati prenſarent, etiam Stephanus ſe medium interpoſuit: ſed ſubortis rurſus difficultatibus, et Gulielmio [b] Avaricum Biturigum ſub id ad magnum Cujacium profecto, et mox vivis exempto, res exitum non [β] habuit.

Funestum et hunc annum Thuano et omnibus bonis multa fecerunt; Franciſci fratris regis mors, quae Hiſpanis ad recuperandum Belgium, ex quo ſemper nec aliunde Galliae ſigna intulerant, viam aperuit, et bellum civile mox apud nos excitavit: item Pauli [c] Foxii archiepiſcopi Toloſani, et [d] Vidi Fabri Pibracii praeſidis Pariſienſis, obitus; de quibus in Annalibus et jam multa in ſuperioribus dicta ſunt. Quibus addendum, Vidi beneficio, et cura Thuani et Scaevolae Sammarthani, carmina Michaëlis [e] Hoſpitalii in lucem ſub id prodiiſſe; ſed jam inclinata Vidi valetudine, ut nec hic operi a ſe inſtituto ſupereſſe, nec illi, quod ab eo deerat, ſupplere potuerint: nam chartas omneis penes ſe retinebat; ut eas, antequam ederentur, ſimul ſub unum intuitum habere, ut ordine digeri et temporum ſervata ratione, quod rei magnam lucem et ornamentum attuliſſet, diſponi poſſent, integrum illis non fuerit. Quod nunc ſe facere poſſe Thuanus profitetur, et tertia parte ampliora reddere, poſtquam ex [f] P. Pithoei et Nic. Fabri conſilio ea digeſſit.

Mortem Brabantiae ducis, ſic enim vocabatur, proximo anno bellum internecinum ſecutum eſt, quod regi ac regno et ipſis incentoribus poſtremo exitioſum fuit. Thuanus, ut ſe adverſus calamitatem publicam conſtantia muniret, in Jobo ſuo pergebat, et mathematicis ſtudiis aegrum animum doctore Breſlio oblectabat. CIↃIↃLXXXV.

Multoties Auguſtinus patruus regius patronus cum Thuano egerat, ut ſucceſſor in munere, quod beneficio patris ſe habere ingenue fatebatur, amicorum, quos

VAR. LECT. [α] Quo tempore apud nos erat Henricus Stephanus; qui, ſive natalis ſoli deſiderio, ſive laris a Roberto patre imperati taedio, nihil praeter Lutetiam reſpirare videbatur, crebroque ad Jacobum veniebat, et fere quotidie cum eo coenabat, quippe qui in proximo habitaret. Cuſi ab Henrico Stephano, ſed alienis *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] habuit. Stephanus vero cum videret Jacobum in Jobum ſuum incumbere, non deſtitit quin quae jam effecta habebat, deſcriberet; quae poſtea ſecum, cum urbe diſcedere poſt edicti Henotici promulgationem coactus eſt, aſportavit, et Theodoro Bezae oſtendit: qui inde occaſionem ſumpſit paraphraſis in eum librum, ut et poſtea in Eccleſiaſten, ſcribendae, qualem in Pſalmos antea ediderat; qua divulſa illa et inconnexa, quae dixi, conjungere conatus eſt: ſed ſerius id factum, quam ut ex illius diligentia ac labore proficere Jacobus potuerit, quippe metaphraſi ſua jam edita. Dum Lutetiae adhuc eſſet Stephanus, longioris morae in ea faciendae cupidus, crebra ſpecimina novarum editionum, quae fere Latinorum ſcriptorum erant, P. Pithoeo oſtendebat: cumque importune, ecquid de illis ſibi videretur, rogaret, vir acuti judicii pro omni reſponſo eum hortabatur, ut in Graecis edendis pergeret: quo verbo ſatis indicabat, quam felicem ejus operam in Graecis judicaret, tam infelicem in aliis ejuſmodi aeſtimare induſtriam. Funeſtum et *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Mercier.* [b] *Bourges.* [c] *de Foix, archeveſque de Toulouſe.* [d] *Gui du Faur Sr. de Pibrac.* [e] *le chancelier de l'Hoſpital.* [f] *Pierre Pithou, & N. le Fevre.*

quos multos in aula habebat, commendatione deſignaretur, et gratioſum ea de re diploma a rege impetraret: nam ſibi dolere, quod morte ſua familiae ea dignitas pereat; et moriturum ſe aequiore animo, ſi dignitatis, quam filio ab ea profeſſione alieno relinquere non poterat, ſucceſſorem, et quaſi heredem, gentilem ſuum haberet. Contra Thuanus pro tam benevolo erga ſe animo gratias patruo agere; ceterum a munere laborioſo, quod in publica actione, ad quam ſe minime a primis annis comparaverat, et quaſi aſſidua ad aſtanteis allocutione conſiſtat, ſe excuſare. Verum haud multo poſt per [a] Henotici edicti promulgationem non ſolum pax et publica ſecuritas conturbata eſt, ſed nundinationibus illis tam enixe inhibitis latior quam antea porta patefacta; continuoque praeſidis officium, quod morte Pibracii ante annum extinctum fuerat, in patruum regis voluntate collatum fuit: quod non prius ille acceptavit, quam Thuanum religioſa pollicitatione obligavit, omnem operam per amicos daturum, ut in illo munere, a quo ſe excuſare amplius non poterat, ſibi ſucceſſor deſignaretur; alioqui, ſi rem commodo ſuo aeſtimet, ſibi potius eſſe inter triumviros principem locum tenere, quam inter praeſides ultimum ſedere. Ita inter eos tranſactum ſine ulla conditione, niſi quam Thuanus ſponte, nec repoſcente patruo, ſine ſyngrapha addidit; quam demum poſt obitum ejus, nec prius, ſyngrapha obſignavit, et religioſe tandem exſolvit. Eant nunc qui tantopere religionem vultu, labiis, verbis, toto corporis geſtu, prae ſe ferunt, et eandem honeſtatem, fidem, charitatem, non verbis ſed factis, ſine fuco praeſtent et exequantur. Nulla lex alia a viro gratiſſimo addita, quam ne Thuanus non ſecure ac negligenter, quod illi in rebus domeſticis ſolemne erat, ſed diligenter ac ſedulo, negotium curaret: quod tamen, quia plus commodum ſuum quam alterius damnum ſpectare videbatur, more ſuo inſuper habuit; nec niſi anno ſequenti ex occaſione tentatum, et dicto citius ad exitum perductum fuit.

Tunc vero, cum allatum eſſet de Gregorii XIII pontificis maximi obitu, rex, quanquam ſciret ſub eo jacta Henotici foederis prima fundamenta, tamen ſublato eo verebatur, ne alius violento magis quam erat ille ingenio in pontificem eligeretur, qui ſemel accenſum à deceſſore ſuo ignem non manſuetae prudentiae aqua reſtingueret, ſed, oleo in caminum addito, incendium magis ac magis inflammaret. Itaque e re primo viſum, et rex maxime probabat, ut Carolus Borbonius, qui nuper in purpuratorum collegium cooptatus fuerat, et cardinalis [b] Vindocinus ad diſtinctionem patrui dicebatur, Romam ad futuram electionem proficiſceretur, et regis regnique cauſam, hoc eſt, ſuam, contra factionem Henoticam praeſentia tueretur. Is arcta jam ab aliquot annis literarum nomine, quas impenſe amabat, cum Thuano conſuetudine conjunctus erat, conſilioque ejus uti ac regi credebatur; eoque auctore factum et impulſore, ut ſuperiore anno in comitiis ad [c] Germani-fanum celebratis de ſedendi praerogativa Ludovico [d] Guiſiano, contra cardinalis Borbonii patrui factioni addicti voluntatem, controverſiam moveret: ab eoque tempore crebris cum patruo altercationibus luctatus, eum reluctantem, quominus Romam a rege mitteretur, habuit, et ad extremum impeditus eſt. Profectioni comitem ſe Thuanus obtulerat; nec ulla re ſe illi defuturum, et pro mutua pecunia ſumenda etiam ſe paratum fidejubere, oſtendebat: quod et poſtea fecit, magno ſuo damno, certe moleſtia et gravi incommodo; cum, mortuo eo, antequam aes illud alienum omnino diſſolutum eſſet, a creditoribus importune vexaretur.

Hoc enim ingenio et fato natus eſt, ut principum et magnatum amicitiam per calamitates publicas demeritus ſit, dum fortunas eorum adverſas aut ſolatio aut conſilio ſublevat, nihil inde aliud ſperans, quam repoſitam in bona conſcientia mercedem; qua contentus facile ab iiſdem proſpere agentibus ſe ſenſim ſubducit, et felices

INTERPR. [a] *l'edict de l'Union.* [b] *de Vendoſme.* [c] *St. Germain.* [d] *le cardinal de Guiſe.*

felices colentibus vacuam ſedem relinquit, qui fere adulatores ſunt et infidi amici, a quibus illi ſe decipi patiuntur, obliti officiorum et navatae fideliter operae, mendaciis gaudentes, nihilque pejus veri cultoribus abhorrentes. Quo factum, ut eos Thuanus bene merendo, abſit verbo invidia, erga ſe ingratos perpetuo ſit expertus. Verum ille, cui fixum animo nunquam a ſe diſcedere, aut bene faciendo fatigari, ad patientiam jampridem ſe obfirmavit; ut nec anteactae innocenter vitae poeniteat, nec porro ejus rationem ſit mutaturus, quamvis hactenus fraudi illi fuerit fidem ſervaſſe, et ſervili obſequio defungi noluiſſe.

Quod licet cardinalis Vindocini occaſione dictum ſit, tamen de ipſo minime dictum intelligit, quem egregie erga ſe animatum ſemper expertus eſt uſque ad annum CIↃ IↃ XCI, quo [a] Tertiana factio invaluit, dum rex [b] Autricum Carnutum obſideret; quae principem credulum, patruo jam defuncto, ne factionibus dux ex ipſa regia familia deeſſet, pravorum circa ſe hominum aſtu involvit, et veteres amicos ab ea alienos illi ſuſpectos reddidit. Tunc enim aliquo ſe frigore afflatum ſentiens Thuanus, qui antea in flagranti ejus gratia floruerat, ubi primum Lutetia recepta fuit, in libertatem priſtinam ſe vindicavit, et ultimum vale aulae dixit, in opere ante biennium inchoato pergere certus, quod jam ad regnum Franciſci II perduxerat. Et tamen cum ad S. Genovefae, et mox S. Germani, ex morbo, qui illi fatalis fuit, decumberet illuſtriſſimus princeps, neminem magis familiariter quam Thuanum, ad ſe ſaepius vocatum, ad ultimum uſque vitae ſpiritum aut vidit aut adlocutus eſt: tunc vero, cum in privato colloquio, quod frequenter ad mutuum ſolatium inter ſe habebant, miſerabilem rerum ſcenam deplorarent, et uterque merito indignaretur, ignavia ſeu caecitate noſtra factum, ut Hiſpanorum in Belgio ſucceſſibus et Sabaudi ambitioni per civile apud nos et in nos bellum excitatum via aperiretur; argumentum hinc ſumptum carminis ad eum Kalendis Aprilibus hoc anno exarati, quod heic ſubjici alienum non erit.

Sidus coruſcum Borboniae domus,
Et magna ſtirpis gloria regiae,
Ocelle muſarum, et togatae,
Carole, grande decus Minervae,
Vides ut armis omnia perſtrepant,
Totamque verſis in ſe animis furens
Committat Europen Enyo
Gorgonio metuenda flagro.
Tot cladibus jam totque domeſticis
Fracti procellis, tot redeuntium
In ſe malorum aeſtu madentes
Triſtibus et toties procellis,
Praedaque onuſti civica, ad ultimum
Vincendo victi, ſcilicet invidi
Hoc egimus, virtute avita
Finitimis populis tremendum
Formidoloſumque imperium exteris
Everti ut eſſet nunc facile hoſtibus,
Et marte jam deſtructa noſtro
Moenia victor Iber ſubiret.

Ignara

INTERPR. [a] *le Tiers parti.* [b] *Chartres.*

Ignara recti pectora conſili!
Parumne noſtri ſanguinis heu ſuper
Campiſque Neptunoque utroque
Bella per inſidiaſque fuſum eſt?
Teſtes tot urbes, mater et urbium
Pars ipſa motus maxima civici,
Et fortium volvens acervos
Amne [a] Liger rapido virorum:
[b] *Vigenna teſtis, totque [c] Carantonus*
Nuper canoris cinctus oloribus,
[d] *Clanique vorticoſus amnis,*
Teſtis et aequoreus [e] Garumna.
At, ceu nihil nos jam toties mala
Experta tangant, protinus horrida
Ad arma conjurati, ad arma
Currimus immemores pericli;
Dotale non ut rurſus in [f] Inſubrum
Regnum inferamus ſigna, nec alite
Ut auſpicatiore ſumptis
[g] *Parthenopen repetamus armis;*
Non ut feracis rurſus Apuliae
Vertamus uncis arva ligonibus,
Terraque victores marique
Per Siculas equitemus undas;
Non clauſtra ut inter Caſpia Thracium
Noſter tyrannum miles agat, nec ut
Tandem reſurgenteis Sionis
Pronus humi veneretur arces:
Stat cuncta ferro perdere, dum ſitim
Diram expleamus, dum ſatis ambitus
Deſiderantis uſque plura
Fiat avaritiaeque voto.
Juſtus quidem irae principio impetus,
Caeco ſimultas atque odio flagrans,
Tot bella patrataſque caedeis,
Sedibus atque revulſa ab imis
Delubra Divum, excuſet: at, heu nefas!
Mercede conducti arma reſumimus,
Auroque decepti exteriſque
Fraudibus ecce iterum retuſum
In noſtra caeci viſcera condimus
Ferrum: negabunt poſtera ſcilicet
Hoc ſaecla, nec credent nepotes
Tantum odiis licuiſſe noſtris.
In caſtra Gallus tranſit Iberica
Turpis relicto transfuga principe:
At ecce feriantur hoſtes
Interea, memorique avitum

S

INTERPR. [a] *la Loire r.* [b] *la Vienne r.* [c] *la Charente.* [d] *le Clain.* [e] *la Garonne r.* [f] *P*
de Milan. [g] *Naples.*

Sub corde celans dedecus Allobrox
Vigil nivoſis excubat Alpibus ;
Qualeſque praerupta ſedentes
Vulturii in ſpecula jacentum
Procul ſagaci nare cadaverum
Ducunt odorem, ſic vafer imminet
Praedo rapinae, ſeque tantae
Spe recreat tacitus ruinae.
Nec heu furoris nec ſcelerum piget ?
Saltem jacenteis nos pudor erigat :
Impune nunc portis refractis,
Excubitore et aperta nullo
Patent Iberi limitis oſtia ;
Impune lentus Belgium obambulat
Parmenſis, et late incruento
Milite cuncta tenet ſuperbus.
Tunſus marinis [a] *Barcino fluctibus*
Nunc nuptiali laetitia fremit,
Thalaſſionis ſtans Iberus
Inſolitum bibit aure murmur ;
Nuperque noſtris heu genibus minor
Ludos Sabaudus nunc agit, et novae
Securus armorum maritae
Oſcula dat ſine caede victor.

INTEREA urgebat mater Thuani, ut, poſtquam jam libellorum ſupplicum magiſter effectus eſſet, et beneficia ejeraſſet [α] ſua, in paternas aedeis concederet. Itaque, cum per biennium fere ejus imperia ſive obteſtationes eluſiſſet, aſſiduas urgentis expoſtulationes diutius ferre non potuit ; quae non tam filium penes ſe habere vellet, quanquam et hoc unice cupiebat, quam illi perſuadere, ut de alio vitae genere atque adeo de nuptiis ſerio cogitaret. Tandemque convaſata omnia ; et bibliotheca CIↃ IↃ LXXXVI. inprimis, jam locuples et numeroſa, magno ſtudio, ne libri ornate compacti corrumperentur, capſis ad id paratis tranſlata : nam de ceteris minus laborabat Thuanus ; et indulgentiſſimae parentis hac in re juſto ſatisfactum eſt deſiderio. Diverſa parte, nec minus impatienter, Auguſtinus patruus inſtabat ut ſibi nepos in recenti praeſidis dignitate, quam ea lege acceptaverat, in mortis eventum ſuccenturiaretur ; et negligentiae Thuanum arceſſebat, et, paulum aberat, conviciis cum eo agebat. Tuncque forte accidit, ut Franciſcus [b] Choeſnus Carnutum praetor in urbe eſſet. Is Paulo [c] a Foxo puer datus legationum tempore diu a lectionibus illi fuerat, et in legatione Italica, in qua Paulum ſecutus fuerat Thuanus, eodem officio apud eum defungebatur. Inde arcta inter eos amicitia, quae mutuae virtutis opinione et conſiliorum de re publica conſenſione ſemper creverat. Cum igitur ad Auguſtinum ſalutandum veniſſet, ille protinus de Thuano, quem ſciebat arcta cum ipſo neceſſitudine conjunctum, familiarem querimoniam inſtituit ; rogat apud amicum pervincat, ne tam ſegniter et pigre in rebus ſuis verſetur. Nec illibenter provinciam ſuſcepit Choeſnus ; qui, rem Auguſtino gratam, Thuano utilem et ſibi honorificam, aggreſſus,

VAR. LECT. [α] ſua, clauſtraleis aedeis relinqueret, et in paternas migraret ; quod ille aegre fecit, commoditati et ſplendori illarum XIV annorum habitatione inſuetus. Sed cum biennium fere *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Barcelone.* [b] *Choeſne Lieutenant-general de Chartres.* [c] *de Foix.*

aggreſſus, Thuanum continuo convenit, et quid ſibi a patruo mandatum eſſet expoſuit. Cumque ille pro officio gratias ageret, et patrui praecipitem benevolentiam excuſaret, reique exequendae commoditatem expectandam eſſe diceret; nihil enim inpraeſentiarum urgere, ceterum ipſum ſcire, quam a prenſationibus et gratia procerum ambienda ſit alienus; nihil quippe carius videri ſibi, quam quod precibus emitur; et tamen eo res loco nunc eſſe, ut nihil impetrari poſſit a rege, niſi commendatione eorum qui in gratia ejus regnant: plura dicturum interfatus Choeſnus, Atqui de tempore queri ejus eſt, qui illud ſibi perire patitur? Si nihil aliud te retinet, quam quod gratia procerum tibi ambienda eſt, quod homine libero et meritis ſuis nitente indignum tibi videtur, rem tibi ſine prenſationum faſtidio et ſine repulſae periculo confectam dabo. Scis mihi arctum cum Philippo [a] Portaeo communi amico neceſſitudinis, imo et cognationis, vinculum intercedere: quantum autem rurſus apud [b]Annam Jouſae ducem, qui nihil non apud regem his in rebus poteſt, et ille poſſit, minime ignoras: rem autem me gratiſſimam utrique et Portaeo et Jouſae facturum exiſtimo, ſi me gratiae, quam a rege per eos petis, pararium interpoſuero. Quibus dictis ad Portaeum pergit; quem cum pugillaribus rerum agendarum ad Jouſam proficiſcentem nactus paulum ſeducit, et, cujus ergo veniſſet expoſito, paratumque illum videns, ut pugillaribus hoc etiam inſereret, haud gravate obtinuit: monituſque ab eodem ut ad prandium, nam id mane actum, veniret, et reſponſum expectaret, cum veniſſet, negotium peractum reperit, et ad Jacobum ſtatim retulit: qui, tam feliciter tantaque celeritate rem confectam miratus, ſibi ſuccenſere coepit, quod non officioſa deprecatione beneficium apud utrumque praeveniſſet; ſeque in ruborem ab amico datum queſtus, verba ſibi deeſſe dixit, quibus pro tanto beneficio gratias ageret. Ceterum cum ad Portaeum ſubito ire perrexiſſet, in officioſam Choeſni diligentiam ſuae ruſticitatis culpam rejecit; obſtructoque a Portaeo plura addere volentis ore, Hoc te e numero eſſe ſcio, ait, quos decentius pro accepto beneficio gratias agere, quam in petendo fatigari, convenit: cum hoc beneficium a Jouſa per me requiſiviſti, magno utrumque beneficio obligaſti, quippe occaſione per illud praebita de bene merito bene merendi; nam ratam eſſe in ejuſmodi rebus ſententiam, beneficium dando accipere qui digno dedit. Cumque e veſtigio ad Jouſam deduci peteret, Portaeus feſtinantem inhibuit, et non reperturum eum dixit: neque vero convenire, ut, qui in gratiae petitione tam benignam ſortem expertus eſſet, in gratiis agendis moleſtia afficeretur: cujus rei onus in ſe recipere: neque ſuccenſurum Jouſam, ſi tardior in agnoſcendo beneficio Thuanus, quam ipſe conferendo, fuiſſet. Itaque cum ſub id Jouſa in [c] Neuſtriam, cujus ſummam praefecturam obtinebat, quod illi quotannis in Paſchalibus feriis ſolemne erat, profecturus eſſet, dilatum in reditum officium.

TANDEM diploma a Claudio [d] Pinario e quatuorviris a ſacris juſſionibus confectum XI Kalendas Aprileis, ſed ſerius obſignatum; ita ut non citius Eidibus Sextilibus ſacramentum in ſenatu dixerit Thuanus, magna ampliſſimi ordinis gratulatione; qui, poſt avum, patrem, et patruum, in illo renovatam Thuanae gentis dignitatem non modice laetabatur. Additum, cum recitaretur diploma a Matthaeo [e] Quadrigario antiquae gravitatis ſenatore, quo referente id actum, ut, ſi Auguſtinum ante decedere contingeret, quam Thuanus, qui tantum XXXIII annos natus erat, aetatem legitimam attigiſſet, non prius praeſidis ordine ſententiam diceret, quam quadrageſimum annum ingreſſus eſſet, ne quid in ea re fieret, in qua gratificatum Thuano cupiebant, quod legibus vim faceret, aut in poſterum diſciplinae praejudicaret. Certatim et amici gratulabundi ad eum venerunt, quibus carmine extemporaneo

INTERPR. [a] *des Portes.* [b] *Anne duc de Joyeuſe.* [c] *Normandie.* [d] *Pinart ſecretaire d'Etat.* [e] *Chartier.*

extemporaneo gratias egit Thuanus ad P. Pithoeum et Antonium Oiſellum directo; qua re, ſi non aliud, id effectum, ut ipſe dicere ſolebat, ut pro malo carmine bonum a Pithoeo elicuerit: quod inter ejus opera tanto viro digniſſimum legitur.

QUIBUS actis, reſtabat ut de nuptiis ageretur: quibus contrahendis ut omne impedimentum, quod a foro eccleſiaſtico eſſe poterat, juris via removeretur, in eodem foro res agitata; et, porrecto officiali Pariſienſi libello ſupplici, vocatiſque legitimis, quorum intererat, contradictoribus, Jacoba [a] Tullia parente, religioſiſſima, quod omnes norunt, foemina, Philippo Huralto Chevernio Franciae cancellario, Achille Harlaeo primario regni curiae praeſide ſororiis, Renata [b] Balieta Joannis Thuani fratris, de quo in ſuperioribus dictum, vidua, Chriſtophoro Auguſto Thuano altero fratre, qui minime comparuit, reliquis aut aſſenſum praebentibus aut rem judicis arbitrio relinquentibus, poſtquam teſtimoniis et probationibus ſuper ea re confectis conſtitit, Nicolai Thuani [c] Carnutum epiſcopi praeſertim teſtimonio, reverentia paterna coactum Thuanum ad minores, quos vocant, ordines, cum in ſenatorem e ſacro ordine cooptatus fuit, promotum, ceterum ſemper ab ea profeſſione alienum ſe eſſe ſaepius etiam ſuperſtite patre declaraſſe, idque mater ejus interrogata non diffiteretur; officialis tandem pronunciavit ordinis vinculo eum minime teneri et obligari, ac a votis quibuſcunque liberavit, et in priſtinum ſtatum reſtituit, illique ut matrimonium cum aliqua muliere nullo jure ſibi prohibita, ſi expedire videretur, contrahere poſſet, facultatem fecit, prolemque ex eo naſcituram legitimam fore declaravit. Id actum in pervigilio Dominicae Palmarum, quod in IV Kalend. April. hoc anno incidebat.

QUO exeunte finis Jobi conſtantiae impoſitus eſt, et metaphraſis a Dionyſio [d] Vallenſi cuſa; quae ſemel atque iterum majore cura poſtea recuſa eſt, cum elogiis; quorum partem Jo. Pineda ſpiſſo commentario, quem in eum librum duobus voluminibus ſcripſit, praefigere non eſt gravatus. Additum tunc a viro doctiſſimo, cum conſtantiam Jobi publicatam legiſſet, elogium, *Non alio fuit hic Pelides dignus Homero.* Intermiſſa inter haec ſtudia mathematica, domicilii mutatione, et Mauritio [e] Breſſio Romam cum illuſtriſſimo Franciſco [f] Lucemburgico Pinaei duce profecto, ut apud Sixtum V novum pontificem regis Chriſtianiſſimi nomine obedientiae officio ritu ſolemni defungeretur: nam M. Ant. Muretus jam deceſſerat, qui tot annos hoc apud pontifices munere functus fuerat. Breſſius autem, poſtquam demandatam ſibi provinciam executus eſt, in illa aula manſit, magno in pretio habitus; et per haec bella [g] Peruſiae aliquanto tempore profeſſus eſt, vixque diu poſt ad nos inde rediit.

VARIUS et multiplici rerum eventu triſtis laetuſque qui ſecutus eſt annus fuit, CIƆIƆLXXXVII.
imo prudentiorum judicio ſive augurio omnino funeſtus: nam et Jouſa cum nobilitatis flore in Santonibus caeſus eſt; et auxiliaris Proteſtantium exercitus tranſitu Ligeris prohibitus, et ſemel [h] Vimorii atque iterum [i] Alneti in Carnutibus gravi clade a Guiſianis affectus, inter proſpera cenſeri debeat, dubium fecit infelix regi totique regno rerum anno proximo ſucceſſus.

AMISIT et Thuanus initio hujus anni, quod inter publicas et domeſticas cladeis merito numerat, Jacobum [k] Dennetum, loco nobili in [l] Morinis oriundum, Lutetiae natum; cujus mores generis nobilitatem vere exprimebant: nam, quanquam in foro cauſas tota fere vita actitaverit magna integritatis et ſolertiae fama, nunquam nobilia armorum et venationum exercitia intermiſit, et ad id canes liberaliſſime ſemper aluit; amicorum commodis potius quam ſibi natus. Patrem Thuani, quamdiu vixit,

INTERPR. [a] *de Tuelleu.* [b] *de Baillet.* [c] *Chartres.* [d] *Du Val.* [e] *Breſſieu.* [f] *de Luxembourg duc de Piney.* [g] *Perugia.* [h] *Vimori.* [i] *Aulneau en Beauſſe.* [k] *Dennet,* ou *de Nets.* [l] *ceux de Terouenne.* Morini *ſe prend auſſi pour ceux du comté de Ponthieu, & de Boulogne.*

vixit, ſanctiſſime coluit, et patruos ejus, in iiſque praecipue Hadrianum, de quo in ſuperioribus dictum; Joannem etiam fratrem: quibus mortuis ſingularem illum amorem, quo illos atque adeo totam Thuanorum familiam proſecutus fuerat, in Thuanum veluti tranſcripſerat, cum eoque XIV annorum ſpatio conjunctiſſime vixit; ut quo ſe ab illo dum potuit affectu cultum non ingratus Thuanus recordatur, eodem ſe ad colendam defuncti memoriam obligatum merito ſentiat et profiteatur. Aegrotantem cum officioſe inviſiſſet in clauſtralibus aedibus, in quibus habitabat, ultimos benevoli animi ſpiritus legit, cum ultimo elogio, quo ſuis mandabat, et inprimis Aegidio fratri, qui [1] in Neuſtria domicilium tranſtulerat, ut contractam a tot annis cum Thuanis amicitiam hereditario jure in poſterum colerent. Vixit annos LVIII: ex pleuritide deceſſit, et ad S. Andreae, ubi Thuanorum monumenta viſuntur, tumulari voluit.

UT triſtia et mala mittamus, tunc auguſto augurio Thuanus duxit in uxorem Mariam Barbanſonam, Franciſci [a] Barbanſoni Canii proelio [b] Sandionyſio extincti, de quo in Annalibus, filiam, Michaëlis, qui ſub Ant. [c] Borbonio Vindocino Picardiae praeſide provinciam, in qua ampliſſima bona poſſidebat, [d] vicarii titulo rexit, neptem. Ea gens [e] Hannonia oriunda; ubi et Barbanſoni principatus in horto, quem vocant, praecipua mentio eſt; quam dignitatem hodie obtinent Arembergii comitum ſecundo geniti, et quo nomine inſignes fuerunt qui bellis Belgicis ſub Henrico II et Carolo V ſummis exercitibus in eo limite praefecti fuerunt. Franciſcus moriens ex Antonia [f] Vaſeria, antiquae ut et proſapiae ſic et moris foemina et poſſeſſionum maximarum herede, Ludovicum filium, Annam et Mariam filias, reliquit. Et Anna jam Antonio [g] Pratenſi Nantollieto, cardinalis Pratenſis ſub Franciſco I Franciae cancellarii et multis rebus nominatiſſimi nepoti, nupſerat; cui cum Thuano arcta amicitia pridem patre ſuperſtite contracta: eoque libentius in eas nuptias, quantum in ſe erat, conſenſit, quarum pararius fuit Carolus [h] Turchantius libellorum ſupplicum magiſter, arcta neceſſitudine Thuano conjunctus; nec non et Petrus Valla, de quo in ſuperioribus dictum, qui Vaſeriae plerumque operam navabat, aſſiduis de matre filiaque ſermonibus Tulliae, cujus veluti commenſalis erat, eas nuptias optatiſſimas reddiderat. Chevernius ſororius, quo res honorificentius fieret, ultro ad matrem, quae in [i] Piquinianis aedibus in Sangermani ſuburbio habitabat, Thuanum magno comitatu deduxit, et Mariam uxorem Thuano ab ea impetravit: quae cum ſub id morbo lethali correpta eſſet, morte tamen ejus nulla re contrahentium voluntas mutavit. Itaque perſcriptae conditiones Maio menſe; ſed propter luctum et quadrageſimales ceremonias res in Sextilem proximum dilata: quo demum, poſt ſolemneis in eccleſia uſurpari ſolitas denunciationes, nuptiae contractae ſunt. Sponſalia fecit Nicolaus Thuanus patruus [k] Carnutum epiſcopus, coram Tullia matre, Chevernio cancellario, Achille Harlaeo primario praeſide, Auguſtino Thuano praeſide, Chriſtophoro Auguſto filio Thuani patruele, Renata Balieta, Ludovico Barbanſono Canio, Carolo Barbanſono Ludovici patruo, Ant. Pratenſi Nantollieto Pariſienſi praepoſito, Anna uxore, [l] Eſtrumeliis fratribus Barbanſonorum avunculis, aliiſque in pactis dotalibus memoratis; et poſt mediam noctem ad vitandum tumultum celebratae nuptiae ab eodem Nicolao, qui et ipſe ſacrum peregit in S. Andreae in Arcubus templo: et, quia Proteſtantium olim doctrinae addicti uterque parens ſuſpicionem faciebant, quaſi liberi, quanquam ad ſacra majorum jam ante rediiſſent, in religionis cauſa nutarent, Maria in arcano ab Arnulfo [m] Menilio archidiacono Brienſi et epiſcopi Pariſienſis vicario audita et confeſſione ſacra prius expiata eſt.

Eant

INTERPR. [a] *Barbanſon Sr. de Cani.* [b] *de S. Denis.* [c] *de Bourbon duc de Vendoſme gouverneur de Picardie.* [d] *lieutenant de Roy.* [e] *Hainault.* [f] *de Vaſieres.* [g] *du Prat de Nantouillet.* [h] *Turquant.* [i] *hôtel de Piquigny.* [k] *Chartres.* [l] *d'Eſtourmel.* [m] *du Menil archidiacre de Brie.*

NOT. [1] Sic in *Edit. Genev.* ſed aut legendum *in Neuſtriam*, aut forſan *e Neuſtria*.

Eant nunc et videant homines adeo infenſi, qui, non contenti calumnioſe Thuani opus hiſtoricum inceſſere, ne quid ad livorem malignum deeſſet, etiam in vitam ejus domeſticam anquirere voluerunt; videant, inquam, an quidquam, quantum ad religionem et magni illius ſacramenti reverentiam, ad ſacros ritus, aut denique ad publicam honeſtatem, et parentum, eorumque qui loco parentum ſunt, conſenſum, qui non exiguam honeſtatis publicae in ea partem faciunt, in eo matrimonio deſiderare poſſint.

HAUD multo poſt de clade in Santonibus accepta allatum: quare, ut par eſt, homo omnium minime ingratus, et qui publica damna ad ſe vel privatum pertinere ſemper exiſtimavit, graviſſime adflictatus eſt; quippe recenti gratia obſtrictus, et apud ſe cum ſummo moerore reputans, juvenem illuſtrem decore et fervore aetatis, adde et factionum ubique pullulantium aeſtu, abreptum, occubuiſſe, et ſecum florem juventutis, hoc eſt, robur Gallicum, eadem ruina involviſſe: has primitias nimirum funeſti belli eſſe, turbulentis ingeniis et externa conſilia ſectantibus alieno maxime tempore excitati, cum regnum ad ſarciendas atque adeo profligandas praeteritorum malorum reliquias, ipſam denique religionem in tuto collocandam, quiete opus habebat; qua turbata libertatem odiis datam, laxatum fraenum ambitioni, leges oppreſſas, nomen Gallicum paene extinctum, et religionis, pro qua ſcilicet arma ſumebantur, nullibi in agro, raro in urbibus, veſtigia, vidimus; ipſis ſacrorum antiſtitibus ubique in allocutionibus et ex ambone apud plebem bacchantibus, et, charitate ejerata, contentiones, ſimultates, ultionum incendia, per familias, per domos, per oppida, ſpargentibus. Haec facies rerum toto regno fuit poſt illam cladem, quam aliae atque aliae tanquam catenae nexu ſecutae ſunt: quorum jam tum praeſagus Thuanus caſu Jouſae non potuit non magnopere commoveri.

ITAQUE ad Philippum [a]Portaeum, qui prae moerore hominum occurſus fugiens ad Sanvictorianum ſuburbium in Jo. Antonii Baiſii aedes ſeceſſerat, officioſe ſe contulit, ut bene meritum de ſe amicum, ſi poſſet, ſolaretur, et in communi luctu mutuum ab ipſo ex alloquiis ſolatium acciperet.

POSTEA, ut ſibi amplius ſatisfaceret, et Franciſco cardinali a Jouſa, qui ſolus ex tanta familia ſuperabat, nam Henricus [b] Bucagii comes jam ſe in monaſterium conjecerat, ignaro gratiae ab Anna fratre in Thuanum collatae, id ſignificavit, ut haberet in familia, in quo accepti beneficii, auctore ejus adempto, memoriam recoleret; nihil minus et ipſe tunc cogitans, nam qui poterat? quam fore aliquando, ut arctiore cum illo neceſſitudinis vinculo conjungeretur: quod diu poſtea accidit, ac demum ſexto decimo poſt anno, cum, priore conjuge elata, ex qua nullos liberos ſuſceperat, Gaſparam [c] Caſtream Gabrielidis [d] Batarneae Franciſci materterae filiam in uxorem rurſus bonis avibus duxit, et paene intermortuam gentis Thuanae ſpem foecunda prole renovavit.

TULLIA [α]parens magnum ex eo caſu dolorem ſenſit, et pejora metuens pro filio rerum ſuarum ſecuro conſilium cepit; et, cum plura vellet et poſſet, a filio vix tandem impetravit, ut partem, quam in bonis ſuis habiturus eſſet, ſeorſim a reliquis heredibus donatione et ultimo voluntatis elogio [β] acciperet. Accedebat, quod domum paternam, quam, pro portionibus quae in praediis ruſticis illi competebant, filii et generi ipſi attribuerant, Thuano relinquere cupiebat; ut qui in faſceis paternos quaſi ſucceſſurus erat, etiam monumenta majorum in proximo templo ac jura ſacrorum, in quae vectigalia non modica erogaverat, religioſe tueretur, et onera injuncta ſine

VAR. LECT. [α] parens, ingenui et ipſa animi foemina, magnum *MSS. Reg. Samm. & Aut.* [β] acciperet: ſic enim illa, quae Jacobi perſpectum ingenium habebat, de eo judicabat, nimirum fore, ut in diviſione, quo pacem cum fratribus et ſororiis haberet, inſigne damnum ab ipſis paſſurus eſſet. Accedebat *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Des Portes.* [b] *Bouchage.* [c] *de la Chaſtre.* [d] *de Batarnay.*

ſine mora exſolveret: quod de Thuani [α] fide certo ſibi perſuaſerat. Nihil clam actum, ſed conſciis heredibus ceteris; quibus et ultro cavit Thuanus, ut qua moderatione benevolentia materna uſus eſſet ipſis oſtenderet, ſi, facta aliquando diviſione, contingeret, ut quaepiam heredum portio a ſua vinceretur, oneribus, quae in ipſum mater rejecerat, deductis, quod excurreret, id coheredum arbitrio ſuppleret. Quae conditio a Thuano, cum mater nollet, adjecta fruſtra fuit: nam nemo heredum poſt diviſionem queſtus eſt de donatione et legatis ipſi a matre factis, tantaque aequitate omnia inter eos tranſacta compererunt, ut faterentur ultro Thuanum, quod ſibi factum nollet, alteri facere noluiſſe. Paulo poſt, non tam annis fracta quam moerore poſt virum amiſſum confecta, Tullia, cum, maritato filio, quod unice exoptabat, nullam cauſam juſtam videret cur diutius in vita manere deberet, in lethalem morbum incidit; cum quo bimeſtre totum in lecto luctata eſt: ad extremum, ſacramentis Chriſtiano more ſumptis, ad mortem ſe tam praeſenti animo et certa ſalutis fiducia comparavit, ut paucis antequam moreretur horis, cum amicos ad ſe venienteis dimitteret, eadem qua vixerat mentis tranquillitate et comitate ſe ipſis commendaret, et, ut ſe abſentibus commendarent, rogaret. Itaque cum [a] Pithoeus ab ea diſcederet, ita ſe ab ipſa dimiſſum dicebat, quaſi urbis pertaeſa in [b] Villetam ſuburbanum
CIↃ IↃ LXXXVIII. ſuum ad paucos dies diverteret. Septuagenaria deceſſit ineunte Januario proximo, cum quinquennium totum viro ſuperſtes fuiſſet. Mortuam laudavit in ſenatu et ſolemni pompa ei parentatum fuit, praeſidibus feretrum deducentibus, et proceribus aulae ac reliquis urbis ordinibus longo ordine funus proſequentibus.

Hic annus ad amicitiam Gaſparis [c] Schombergii comitis Nantolii et equitatus Germanici ſummi tribuni Thuano viam patefecit; quam ſancte poſtea, et omni officiorum erga ipſum et ſuos genere, coluit: quae, ex adfinitatis occaſione nata, conſuetudine exinde et voluntatum ac conſiliorum conſenſione ita coaluit, ut, quamdiu vixit Schombergius, a latere ejus Thuanus vix diſceſſerit.

Adulta factione in urbe jam tumebant omnia; et rex male conſultus, inſita in rebus agendis cunctatione, dum molli brachio efferentem ſe conjurationem coercere tentat, perditis hominibus ad majora audenda animos fecit; qui [d] Guiſium [e] Auguſtae Sueſſionum tunc haerentem, et fortunae ſuae auguria e propinquo captantem, contra regia juſſa in urbem venire poſtremo compulerunt: quod non perinde rex, ut decuit et potuit, ultus eſt. Qui primus error altero pejore mox cumulatus eſt: cum, introductis in urbem Helvetiis et praetorianis, attonito Guiſio et turbatis ſeditioſae factionis ducibus, mora ſua rurſus ſpatium conceſſit ad colligendos animos, famoſa illa, quae a ſepimentis doliaribus dicta eſt, die; qua Thuanus, malorum, quae jam oculis cernebat, inſita de publica quiete ſolicitudine jampridem praeſagus, praeſentius eorum ſpectaculum pro ſolatio accepit; et, accenſa ſeditione, ſine armis, cum uno et altero comitibus in urbe notis, ultro ad [f] Luparam pedes tendit: ubi cum fluctuare conſilia, in horas remittere, nihil generoſe decerni, videret, triſti ubique ſilentio ac ſolitudine, inde ad Guiſianas aedeis hinc longe diſſitas tranſvolat, et Guiſium ipſum ante aedeis ſuas in vico, in quem Momorantianarum aedium poſticum deſpicit, ſpatiantem offendit, cum Petro [g] Spinaco Lugdunenſi archiepiſcopo, utrinque diſpoſitis ſive mirabundis e plebe hominibus ſive ſatellitibus; quibus et ſe immiſcuit, diuque Guiſium attente contemplatus eſt, dum nunc imperia per fidos diſtribueret, nunc a conſciis de rebus quae in urbe agebantur certior per momenta fieret, quamvis ſolicito in ſpeciem vultu, ſervata tamen eadem oris ſerenitate et conſtantia, ut vel ex eo jam certum de rerum ſucceſſu judicium fieri poſſet,

victricem

VAR. LECT. [α] fide, cum alios heredes id inſuper habituros diceret, certo ſibi *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Pithou.* [b] *la Villete.* [c] *de Schomberg comte de Nantueil.* [d] *le duc de Guiſe.* [e] *Soiſſons.* [f] *le Louvre.* [g] *d'Eſpinac archeveſque de Lion.*

victricem nimirum ejus fortunam eo die futuram. Inde digreſſus, jam calente ſeditione, cum dolia paſſim erecta et vias obſtructas reperiſſet, quod inermis eſſet, et in urbe notus, ſaltu obſtantia ſuperare a ſtationariis permiſſus eſt, donec ad S. Michaëlis pontem venit; cujus caput jam ſeditioſi occupaverant, et doliis poſitis muniverant, regiis copiis in forum novum retractis. Ibi cum Alfonſo [a] Ornano illuc a rege miſſo, quem a tempore quo Valentiae Segalaunorum Cujacio operam navabat, quo ille Corſorum legionem in praeſidio tenebat, cognitum habebat, ſermonem aliquandiu habuit: et cum ad proximum tabernae ſuperioris conclave, in quod Nic. [b] Auxius Turrianus uxoris cognatus, in pede paulo ante ſcloppeto ictus, tranſlatus fuerat, ire pergeret, ab eo prohibitus eſt, et domum propere ſe conferre juſſus; nam res jam calebant. Itaque propius ad [c] doliaria ſepimenta accedit; in quibus, praeter ſeditioſos armatos, qui dolia ab imo ponte ad caput jam promoverant, etiam praecipuae dignitatis viros cum illis ſtare miratus eſt; qui ſe illuc veniſſe poſtea dixerunt, ut ſeditioni modum facerent, et majorem tumultum impedirent, re vera quod ſibi metuerent: quod cum faciebant, non metuebant ne animos tumultuantibus facerent, et auctoritatem factioni conciliarent. Cum ſaltu dolia ſuperaret, aliquandiu a Joanne [d] Ruta ſartore, ſeditioſorum illa urbis regione anteſignano, retardatus eſt; et alta voce clamanti, quo faciliorem tranſitum ſibi pararent, regem mandaſſe ut copiae militares diſcederent, ſuperbe reſpondit, id jam illas non regis juſſu ſed metu feciſſe. Itaque praefractae impudentiae et verbis et factis hominem miſſum faciens, qua via data, in ulteriorem partem ad aedeis proprias haud hinc longe ſitas ſe recepit, ubi uxorem in limine anxie praeſtolabundam reperit; tintinnabulis templorum ad [e] Palatini pulſum ubique claſſicum jam canentibus: quae, pluribus [α] quia in Hiſtoriarum libris perſcripta ſunt, heic omittere pretium duxi. Sub veſperam, atque adeo poſt coenam, cum jam recedentibus aut diſturbatis regiis [f] Guiſius urbis potens eſſet, ad pontem reditum: et cum in taberna pannificia cum Barnaba [g] Briſſonio praeſide, penes quem copiarum urbanarum illius regionis [β] imperium erat, colloqueretur Thuanus, ſenſit, [1] hominem jam vulgi auram captare et tempori obſecundare; quod illi poſtremo male vertit. Eo mox venit a Guiſio [h] Moius Risborgius; et voce canora, ut ab omnibus exaudiretur, rege ſugillato, et exagitato eorum qui circa ipſum eſſent ſcelere, quid Guiſii voluntatis eſſet aperit, et imperata facere jubet. Nox inter fragores metumque tranſacta. Poſtridie a ſenatu delegati ad Luparam eunt, et pacis internuncios inter regem Guiſiumque ſe profitentur. Diverſa parte, in ea urbis regione quae Univerſitatis nomine indigitatur, odio ſectariorum, quibus regem regioſque in occulto favere blaterabant factioſi, ſcholis incluſi juvenes armantur; arma etiam ad Franciſcanorum collegium maxime populoſum, juſſu, ut jactabatur, [i] Briſſaci, comportantur. Jamque de Lupara obſidenda rumor percrebuerat, cum rex conſilii inops, praevalentibus circa eum, nam [k] Eſpernonius in Neuſtriam diſceſſerat, qui factioni clam nomen dederant, propudioſum urbem relinquendi conſilium capit, et fugae diſceſſu ſimili majores animos conjuratis fecit, abductis ſecum praetorianis: quibus comitatus, facto per [l] Clodoaldi-fanum itinere, [m] Trapas contendit. Proceres qua potuere, alius poſt alium, regem ſunt ſecuti: regina parens in urbe manere juſſa, ut concordiae ratio iniretur.

SCHOMBERGIUS

VAR. LECT. [α] quia in Annalibus nondum editis perſcripta ſunt *MSS. Reg. Samm. & Aut.* [β] ſummum imperium *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *d'Ornano.* [b] *d'Auxy Sr. de la Tour.* [c] *les barricades.* [d] *la Rue.* [e] *l'horloge du palais.* [f] *le duc de Guiſe.* [g] *Briſſon.* [h] *de Mouy de Risbourg.* [i] *de Briſſac.* [k] *le duc d'Eſpernon.* [l] *S. Cloud.* [m] *Trapes.*

NOT. [1] *lege* hominem, plus literis quam moribus praeſtantem, jam *Put. L.*

SCHOMBERGIUS poſt triduum, petita a Guiſio, nam tunc omnia in urbe ejus imperio etiam praeſente regina gerebantur, ſecuritate, qua et Thuanus et Albertus Bellevrei filius, qui poſtea archiepiſcopus Lugdunenſis fuit, comprehendebantur, in viam ſe dat; et eodem itinere Autricum Carnutum, quo jam rex pervenerat, profectus eſt. Ibi ad eum venit e Neuſtria Eſpernonius; et, ejerata protinus in [a] Monpenſerii gratiam ſumma provinciae praefectura, in [b] Santones et Engoliſmenſem principatum profectionem adornat.

[c] VILLAREGIUS interim ultro citroque ad reginam et Guiſium commeabat. Cum res de induſtria a Guiſio firmandis rebus ſuis poſt caſum Pariſienſem moras nectente extraheretur, placuit ut delegati in provincias mitterentur, qui de rerum ſucceſſu, voluntate regis in convocandis regni ordinibus, praefectos et magiſtratus edocerent, et in fide confirmarent.

THUANUS Neuſtriam ſortitus eſt; et ex conſilio [d] Moii Petrocurii praefecti, qui in comitatu regis tunc erat, et poſtea mutavit, [e] Mediolanum Eburovicum primo venit, et cum [f] Claudio Sanctio urbis epiſcopo jam ſecus affecto egit. Inde per [g] Lupariam [h] Rotomagum profectus, et in ſenatu primum, dein apud decuriones, auditus, aditum ad urbem regi venturo paravit. [i] Diepam inde iter fuit, ubi affectos oppidanos egregie erga regis cauſam reperit, quippe majorem partem Proteſtanteis et propterea Guiſianis infeſtos: ſed veriti, ut et [k] Cadomi plerique, ne rex non tam de auctoritate recuperanda, quam de quiete vel cum dignitatis diſpendio redimenda, cogitaret, quod ex ingenio eorum qui de rebus componendis adhibebantur aeſtimabant, egregios adeo affectus intra pectus premebant: ceterum, ſi res ad bellum, quod minime rebantur, ſpectaret, ſe vitam, fortunas, pro regio nomine impendere paratos demonſtrabant. Diepa per [l] Valerii-fanum Fiſcanum itum, coenobio opimo nobile, quod inſtar arcis ſupra portum ſitum eſt, in quo reliquiae pretioſae olim librariae ſupellectilis adhuc viſuntur. Ibi praefectum convenit: quo facto [m] Montivilleriam tendit; ubi omnia turbata offendit vicini praefecti minis, cui parere oppidani neceſſe habebant. Is erat Andreas [n] Brancatius Villarius, ab Anna Jouſa, quem proxima cognatione contingebat, [o] Franciſcopoli impoſitus, factioni, jam accepta a Pariſienſibus pecunia, addictus: quem regis nomine adire et compellare juſſus, nihil ab eo niſi verba ludibrii et contumeliae plena accepit. Tranſmiſſo Sequana per [p] Petri Divaei fanum cum Cadomum veniſſet, longe aliter et oppidanos et praefectum Gaſparem [q] Peletum Verunam affectos reperit. Is ſiquidem, miti ingenio vir, quanquam arcta cum Villario neceſſitudine conjunctus, longe ab eo diffidebat, et nihil praeter regis obſequium ſpirare videbatur; ſed eodem, quo dixi, cum primariis civibus reſpectu retinebatur. Inde [r] Lexovium ventum; ubi [s] Loncampium factioni itidem mancipatum nequicquam convenit Thuanus: et mox ſe [t] Millaregium contulit, ſicuti cum Petrocurio convenerat. Ibi a loci domino, Petrocurii, qui interim ex [v] Eburovicibus illuc venerat, fratre, exceptus, coram utroque quid Franciſcopoli, quid Cadomi egiſſet, exponit; et cum ſermones a Villario habitos referret, mirati veſaniam hominis, ea laborare arrogantia et ambitione illum ambo dixerunt, quae nulla ratione, niſi tranſverberato ſcloppeti ictu capite, curari poſſet: et ita [1] Millaregium ſentire poſtea Thuanus ad regem retulit. Jam rex [w] Autrico Rotomagum venerat, ubi ſe ſpectaculis inanibus oblectabat. Auditus Thuanus in arcano, mox in Picardiam, quia ad eam provinciam miſſi nondum redierant, incerto rege quid in illa ageretur, cum mandatis ipſius regis manu exaratis remittitur; factoque per [x] Novum-caſtrum itinere,

INTERPR. [a] *le duc de Montpenſier.* [b] *Saintonge, & Angoulmois.* [c] *de Villeroy.* [d] *de Mouy de Pierrecour.* [e] *Evreux.* [f] *Claude de Sainctes.* [g] *Louvieres.* [h] *Rouen.* [i] *Dieppe.* [k] *Caen.* [l] *St. Valery, & Feſcamp.* [m] *Montivilliers.* [n] *Brancas de Villars.* [o] *Havre de Grace.* [p] *St. Pierre ſur Dive.* [q] *de Pelet de la Verune.* [r] *Liſieux.* [s] *Longchamp.* [t] *la Meilleraie.* [v] *pays d'Evreux.* [w] *Chartres.* [x] *Neuf Chaſtel.*

NOT. [1] *ſcil.* Petrocurii fratrem Millaregii dominum.

itinere, ad [a] Abbatis-villam ivit; in qua magiſtratum convenit, et arcis, quae tunc ſtabat, praefectum. Inde per [b] Remigii pontem [c] Samarobrigam Ambianorum venit, jam factione praeoccupatam, [d] Balagnio e propinquo vireis et pecuniam oſtentante, qua ſe adverſus Navarriſtas religionis hoſteis, ſic regios vocabat, tueretur. Vix oſtenſis mandatis, quae dixi, illis perſuaſum, regem, ſecus quam rebantur affectum, et ipſis et religioni proſpectum cupere. Inde adverſo [e] Somona [f] Corbiam ventum: ubi [g] Pontium Belloforerium loci praefectum, qui aberat, diem integrum praeſtolatus, optimae antiquitatis bibliothecam, jam a multis expilatam, ſed bonis adhuc libris et bonae notae fragmentis refertam, perluſtravit; multaque ſeorſim a reliqua congerie ſepoſuit, quae rebus compoſitis olim ſibi atque adeo rei literariae uſui fore ſperabat. Sed ſpem ejus fraudavit belli diritas, et direptio oppidi aliquot poſt annis ſecuta; quae pretioſas illas reliquias, non templi, in quo aſſervabantur, religione tutas, diſſipavit. Itaque, cum poſtea eas requireret, et praefectus loco a rege impoſitus, arcta cum uxore ſua cognatione conjunctus, nihil ei negaturus videretur, inſpecto loco, nihil in arca in qua fragmenta repoſita erant, nihil in pluteis huc illuc disjectis, priſtinae opulentiae reperit; tantum aſſeres et tegumenta librorum lacera per terram ſparſa calcavit. Hic bellorum civilium, quae male-feriati homines hodie, religionis zelo ſcilicet inflammati, tantopere exoptant, fructus, haec merces; haec pietatis, quae per caedeis et incendia graſſatur, repoſita in terris remuneratio. Ibi Belloforerium rure reverſum compellat Thuanus, ad quem ſigillaritias a rege literas habebat; et ſermonum quos cum rege nuper habuiſſet, fideique datae, memorem eſſe jubet. Ad quae cum ille ambigue reſponderet, quid egiſſet Samarobrigae, quid ad Abbatis-villam, ad regem diligenter perſcribit, et verba ſibi egregie data, ceterum fidem Belloforerii nutare, monuit Thuanus: qui inde [h] Noviodunum et Varanam in propinquo, arcem Ludovici [i] Barbanſoni ſororii primariam, in [k] Eſiae inſula ſitam, divertit; quo ei uxor, quam in urbe reliquerat, obviam proceſſit.

Rebus interim ita compoſitis ut bellum atrox Navarro denunciaretur, et edicto Juliano condito, cui vix tandem adduci potuit ut ſubſcriberet [l] Nivernius, rex Rotomago cum aulico comitatu, regina parens cum Guiſio jam reconciliato Lutetia, Autricum convenerunt, ut de belli decreti ratione in commune conſultarent.

Heic rex ultro ſpem Rotomagi factam implevit, et Thuanum in ſanctius conſiſtorium legit, qui ſacramentum dixit VII Kal. Septembreis. Quo tempore de immanis Hiſpanorum claſſis ad Britanniam invadendam deſtinatae ſucceſſu ſuſpenſi erant omnium animi, praeſertim ſub adventum in aulam Bernardini Mendozae, qui res Philippi, atque adeo Henotici foederis apud nos, pluſquam oratoris officium patitur, ſtudioſe procurabat. Itaque cum conſiſtorium haberetur, in quo ſedebant Chevernius, infra eum [m] Villoclarus, Claudius Pinarius, et Brulartus [n] Cronius regi a ſecretis epiſtolis, in adverſa menſa archiepiſcopus [o] Bituricenſis, et rurſus infra eum Guiſius: inter eos qui aſſederant, aderant Thuanus et Emericus [p] Vicus. Habita tunc plena hinc diſſimulationis, hinc et adulationis, ut erant tunc in aula ſciſſa partium ingenia, de claſſe Hiſpana ſermocinatio potius quam deliberatio; quae extemporanei carminis ad Puteanum ſcripti occaſionem praebuit: quod inter chartas ejus jacere cum comperiſſem, non indignum viſum eſt quod nunc lucem videat, et heic ſuo loco inſeratur.

AD

INTERPR. [a] *Abbeville.* [b] *Pont-de-Remy.* [c] *Amiens.* [d] *Balagny.* [e] *la Somme.* [f] *Corbie.* [g] *Pons de Belleſouriere.* [h] *Noyon, & Varane.* [i] *de Barbançon.* [k] *l'Oyſe.* [l] *le duc de Nevers.* [m] *de Villequier.* [n] *le Sr. de Crone, ſecretaire d'Eſtat.* [o] *de Bourges.* [p] *du Vic.*

AD CL. PUTEANUM SEN. PARIS.

CLASSIS Hiſpanae profligatio.

POSTQUAM legitimi pertaeſa Lutetia regis
Intra Eidus Maias ſe ſeditione nefanda
Polluit, in [a] *Luparam verſis quae ſumpſerat armis,*
Mentitaque ream ſe relligione peregit,
Mox et Quintili pax non bene tuta ſequenti
[b] *Rotomagi coiit,* [c] *Carnutum accedit ad urbem*
Rex iterum Henricus magna comitante caterva
Lectorum procerum, nuperque reconciliatis
Principibus; venit et gilvo aſturcone ſuperbus,
Aerea clariſonis cui tintinnabula bullis
Circum armoſque jubaſque crepant, orator Iberus:
Tempore quo tot claſſem annorum totque virorum,
Et biſſenarum, nam ſic aiebat Iarbas,
Auri myriadων, mandaverat ire Philippus
Oceanum in magnum, et fineis penetrare Britannos.
Dum venit, ambiguas per diverſoria voces
Perque vias mirus fingendi ſeminat auctor.
Nam ſi quos fratres, ſi quos de faece popelli
Nactus erat, prenſos vanis rumoribus implet.
Cantat Io laetos viſo nondum hoſte triumphos;
Anglos disjectos paſſim Drakumque fugatum,
Huc illuc ſparſos proceres, aulaque relicta
In Londinenſi reginam turre latentem.
Obvius huic aliquis de nobilitate fuiſſet,
Ne planus et mendax, ut erat, videatur agyrta,
Compoſito mox laeta inter et triſtia vultu
Luctantem narrat ſuſpenſo remige claſſem
Exſpectare auras facileis, nondumque triremeis
Appulſas, certa ſed ſpe tamen omnia plena.
Ingens interea [d] *Boiatum ad littora navis*
Vento pulſa gravi fulvis illiſit arenis.
Major ad aequoreum clades accepta [e] *Caletum,*
Qua brevis ad [f] *Doveram tractus patet, Iccius olim,*
Aut Geſſoriaci dictus cognomine pagi,
Implevit totos numeroſo remige vicos,
Augurioque fidem fecit praeſaga ſiniſtro.
Nunc de ſucceſſu noſtra quis ſenſus in aula,
Quae vota atque metus, quaeque exſpectatio claſſis,
Accipe; ſolemnemque una, Puteane, memento,
Quantum fas inter turbas, ridere cachinnum.
Forte cohors procerum contracta ad praeſulis aedeis,
In quibus hoſpitium rex pacis amator habebat,
Venerat anguſto conſultatura ſacello.
Concilio ipſe aderam, (tanto rex ſponte benignus
Indignum me nuper erat dignatus honore.)
Primum heic pupillis intra ſua clauſtra retractis,

Cornea

INTERPR. [a] *le Louvre.* [b] *Rouen.* [c] *Chartres.* [d] *coſte de Medoc.* [e] *Calais.* [f] *Douvres.*

Cornea ut exterius tantum appareret imago,
Stabat adoranti ſimilis, coeloque levabat
Lumina, et adductas jungebat ad oſcula palmas
[a] Petreius, digne factum juſte atque decore,
Quodque vehat paſſim ſublimi gloria curru,
Jugiter exclamans, et laudans regis Iberi
Conatus, magnos auſus, forteiſque tribunos.
Ex adverſo infit [b] Pinarius indole natus
Diverſa, cunctis ut contradicere ludum
Duceret, ut merita eſt pereat quoque claſſis oportet,
Obrutaque inſana vento reſtante procella
Piſcibus eſcam avidis ludibria debeat undis,
Quae noſtros auſa eſt venia ſine tangere portus,
Injuſte ſatagens alienum invadere regnum.
Excipit hunc miti teretes [c] Reginaldus ineſcans
Et blando ſermone aures; quo tanta profatus
Agmina et ingentes belli immaneſque paratus,
Hinc niſi devictis Hiſpania ut arma Britannis
Protinus in ſegneis vertat victricia Gallos,
Parturiens illam lacerato ex orbe coronam,
Quam ſibi jam multis ſpe credula ſpondet ab annis?
Nam nullam in turbis pietas ſibi vindicat iſtis,
Nullam relligio divinaque gloria partem:
Ambitione furit. Non hoc ſeptemplicis urbis
Praecipit antiſtes, non hoc Tarſenſis et ipſe;
Non haec doctrinae fundamina jecit uterque,
Cum peterent mortem; non hac per tempora priſca
Simplicitas graſſata via eſt interrita patrum,
Inſula profuſo decorat quos tincta cruore,
Et fidei teſteis veracibus inſerit actis.
Haec dum ſolicita dubius bibit aure [d] Philippus
Contractis humeris oculos huc volvit et illuc;
Et pavitantis heri vultus ex tempore ſumens
Nunc tacitus muſſat, nunc percontatur ab omni
Quiſquis adeſt ſocio, quid garrula fama ſuſurret
Sincerive crepet, quas aeſtifer Aeolus auras
Fluctibus immittat, caeco quas carcere claudat?
Poſt illum ſucco turgens cathedraque ſedebat
Plena ipſo dirum monſtrum peſtiſque [e] Renatus,
Obſequiis ſemper gaudentis turpibus aulae
Foedus adulator, corrumpendique magiſter
Strenuus: (huic tetro crus ulcere laeve fluebat
Ex intemperie nimia crapulaque frequenti)
Qui ſcurra digno ſic eſt ſermone locutus.
[f] Callaico provectus ovat [g] Sidonius Auſtro,
Et poſita Boreas rabie deſaevit et Eurus.
Sentio: nam mihi pus lachrimoſo crure reſudat
Plenius, et ſanie manante ligamina foedat.
Scurra valet, pelagoque volat praetoria victrix.

Guiſiada

INTERPR. [a] de Crone. [b] Pinart. [c] de Beaulne. [d] de Chiverny. [e] de Villequier. [f] la coſte de Galice. [g] le duc de Medina Sidonia.

[a]Guiſiada haec coram, rege intra ſepta latente,
Fabula agebatur; cui pulchri utrinque patebant,
Nam decet hoc illum, diducta veſte lacerti:
Qui comem ſimulans omneis aſſederat infra.
Is, ter percuſſa poſt longa ſilentia menſa,
Pauca refert, imo ſuſpiria pectore ducens,
Nemo niſi e portu ſolvens cum claſſe propinquo
Speret in Anglorum ſine damno exſcendere litus,
Saxonicoque ſolo titubantem ponere greſſum.
Longinquo ſiquidem jactatus ab aequore miles
Nauſeat, abjectis ad munia debilis armis.
Atqui a [b] Scaldi et Mattiacis aeſtuaria ad [c] Atae
Belgica vix pandas admittit terra carinas:
Sola tenet portus armatis navibus aptos,
Sola, nec ambigitur, conatus Gallia tantos
Suſcipere, optatumque poteſt praebere triumphum.
Nec temere hoc ſiquidem tentata [d] Bononia nuper,
Ante diu claſſi ſtatio proviſa juvandae;
Gnaviter obſeſſis ſed defendentibus urbem
Nequicquam amiſſos dux facti moeret amicos
Pro vallo, turpique fuga tormenta relicta.
Haec ubi Guiſiades corde eructavit anhelo,
[e] Vici, qui prope erat, ſubito converſus ad aurem;
Jam de naufragio conſtat mihi certius, inquam,
Quam ſi rem Veneri denarret epiſtola Martis.
His in concilio dictis ſurreximus omnes.

Autrici Carnutum IV Kal. Sept. CIↃ IↃ LXXXVIII.

[f]AUTRICUM et Schombergius, qui in Juliani edicti negotio operam reginae navaverat, cum aliis venit, et, pactis nuptialibus inter Ludovicum Barbanſonum Canium et Catharinam filiam Lutetiae Thuani ſororii interventu confectis, ſponſalia coram rege et regina parente, quae pro ſponſa olim in ſacro lavacro fidejuſſerat, celebrari voluit. Nic. Thuanus epiſcopus verba fecit, magna corona et gratulatione circumſtantium. Nec minore laetitia convivium ſub veſperam inſtauratum, cui rex cum regina et aulae proceribus interfuit. Annas [g]Anglurius Givrius arcta cognatione cum Canio conjunctus, qui in aula juventutis veluti princeps habebatur, forma conſpicuus, verbis lepidus, totoque corporis geſtu concinnus, quodque in noſtra nobilitate rarum, literis Graecis Latiniſque non mediocriter tinctus, et, quod caput erat, militari virtute praeſtans et ſtrenuus inter aequaleis creditus: is equi lapſu paulum luxatus, quanquam invitatus, ſe excuſaverat: ne tamen omnino Canio cognato deeſſet, ut erat ingenio in his rebus feſtivo, rationem invenit, qua novo ſpectaculo non injucundus conviva interveniret; et, quia rectus adhuc ſtare non poterat, a claſſiariis Turcis, quibus ob Hiſpanorum recens naufragium tota urbs oppleta erat, ſuccollantibus ſellae impoſitus, facie aperta, ſed habitu quaſi ad pompam perſonatam compoſito regem Indicum referente, in coenaculum inopinato illatus eſt, incondita voce occinentibus vectoribus, magnoque riſu regem totamque aulam complevit. Sponſalibus Autrici factis Lutetiam reditum, et peractae in Schombergii aedibus nuptiae, nuptaque a patre in Varenam arcem ad maritum deducta.

THUANUS

INTERPR. [a] *le duc de Guiſe.* [b] *l'Eſcault, & Zelande.* [c] *Aa r.* [d] *Boulogne ſur mer.* [e] *de Vic.* [f] *Chartres.* [g] *d'Anglure de Givry.*

THUANUS poſt tumultum Pariſienſem, jam malorum quae impendebant praeſagus, cum urbem amplius in regis poteſtate non eſſe exiſtimaret, ſupellectilem ſatis amplam, cujus partem faciebat, quam a matre legato acceperat, argenteam gazam, gemmas, aulaea, tapetes, veſtem ſtragulam, lectos, ex nuptiarum ſororii occaſione aſportaverat; quae inde accenſo bello cum ſupellectile Schombergii, quam Nantolii copioſiorem habebat, [a] Faram Veromanduorum deportata fuit juſſu ipſius Schombergii, qui utramque tuto loco depoſitam putabat, quod [b] Guerrerium hominem ſibi addictum cum cohorte ſua ei impoſuiſſet. Quod prudenter ab illo in ſpeciem factum male utrique ceſſit: ſiquidem ſequenti anno locus a Florimondo [c] Halvinio Menelei marchione captus et direptus fuit, et utriuſque deperdita ſupellex, niſi quae a [d] Lametis fratribus ſervari potuit; nam quicquid ab iis, qui domum ſervabant, amoveri potuit, et [e] Buchavanii in manus etiam conſignatum fuit, uxori ejus, quae [f] Cuciacum, quod praeſidio tenebat Lametus ejus frater, per hos motus ſe receperat, bona fide reſtitutum eſt. Nec minor tamen x aureorum millibus ea jactura aeſtimata eſt: quae ad alias pleraſque, quas hoc bello fecit, cum acceſſiſſet, nemo tamen Thuanum ea de re conquerentem vidit, aut litem cuiquam, quod alii plerique fecerunt, poſt res compoſitas ob id moventem intellexit; ſive quod ab omni contentione abhorreret ejus animus, ſive quod vereretur, ne vel damni metu aut ſpe lucri regias partes ſecutus, aut, praeteritis ſemel oblivioni traditis, privati commodi cauſa memoriam eorum renovaſſe videretur.

JAMQUE inſtabat comitiorum tempus; et rex [g] Bloeſas, quo loco ordinum delegati convenire jubebantur, profectus fuerat: ubi priſtinae adminiſtrationis pertaeſus, et res novas agitans animo, novam faciem aulae induxerat, domum relegatis cancellario, Bellevreo, Villaregio, Pinario et Brularto a ſecretis epiſtolis.

BLOESAS mox profectus eſt Schombergius, eumque ſecutus Thuanus diverſo per [h] Eclimontanam arcem in Carnutibus itinere; ubi Chevernium domum remiſſum convenit, et per triduum cum eo commoratus eſt. Inter varios de republica ſermones, cum quotidie de controverſiis inter regem et Guiſium ſubinde adulta factione per occaſionem exorientibus afferretur, in iiſque ſemper ſuperiorem Guiſium evadere, triſte de exitu augurium Chevernius fecit, atque aliud quam quod vulgo rebantur homines; quippe patientia et diſſimulatione regis auctoritatem ac dignitatem regiam minui ac prorſus in dies infringi, cum interea Guiſii potentia per ſuorum efferentem ſe inſolenter audaciam magis magiſque creſceret: nam contra ille, qui regis ingenium perſpectum haberet, ſic diſſerebat; diſſimulationem illam et patientiam, poſtquam omnia tentaſſet quo res ad moderationem adduceret, ſi pergerent factioſi, ut minime deſtituros apparebat, ad extremum in furorem verſum iri, ac fore, ut, cum minus putabatur, animos rex ex deſperatione ſumeret, et cum paucis Guiſii cubiculum in arce ingreſſus, depoſito omni periculi ex eo ſecuturi metu, ipſum cum ſuis pugionum ictibus confoderet.

ID pro tempore Thuanus preſſit, et Bloeſis comitiorum tempore fuit; ubi multa inciderunt ſingularia, quae in hiſtoriae univerſae corpus cum compingi non commode poſſint, heic, prout Thuani memoria ſuggerere potuit, aſcribentur. Ille cum Carolo [i] Vindocino cardinali et Carolo [k] Sueſſionenſi Borboniis fratribus aſſiduus erat, et plus ſtudio quam auctoritate res eorum adjuvabat. Crebro etiam ad Annam [l] Ateſtinam, Guiſianorum et [m] Nemoroſii communem matrem, itabat, pro familiaritate quam poſt utriuſque parentis obitum cum ipſa colebat, ſi qua ratione inter duas

INTERPR. [a] *la Fere en Vermandois.* [b] *Guerry.* [c] *Hallewin M. de Meignelers.* [d] *Lamet.* [e] *de Bouchavanes.* [f] *Coucy.* [g] *Blois.* [h] *d'Eclimont au païs Chartrain.* [i] *le cardinal de Vendaſme.* [k] *le comte de Soiſſons.* [l] *d'Eſte.* [m] *le duc de Nemours.*

duas familias non tam inimicas quam aemulas concordia iniri poſſet. Ante tumultum Pariſienſem et poſtea [a] Autrici et Rotomagi fuerat, in aula et tunc Bloeſis erat Michaël Montanus, de quo in ſuperioribus demonſtratum eſt; qui arctum cum Thuano exercebat amicitiae officium, et ipſum in dies urgebat, ut de Veneta legatione, cui deſtinabatur, ſerio cogitaret: nam ſub id ex ea redierat Andreas [b] Huraltus Meſſius Chevernii gentilis. Ipſe Venetias cogitabat, et toto tempore quo Thuanus in ea urbe eſſet, ab ejus conſuetudine non receſſurum ſe oſtendebat. Cum vero de cauſis horum motuum diſſereret, ſic aiebat, nam ſe aliquando inter [c] Navarrum Guiſiumque, cum ſimul in aula eſſent, medium interpoſuerat; ‘Guiſium amicitiam
‘Navarri omni officio et ſedulitate ambiviſſe; ab eo, quem amicum, quem placa-
‘tum habere expetiverat, deluſum, et diſſimulatione excluſum, cum ſe hoſtem
‘eumque infenſiſſimum habere ſentiret, ad extremum armorum remedium, ut ſe
‘decuſque familiae tueretur, confugere neceſſe habuiſſe: haec alienati animi inter
‘eos initia in hoc belli incendium poſtremo exarſiſſe, cujus non alium exitum videat,
‘quam alterutrius exitium; cum et Guiſius incolumi Navarro de vita propria et ſu-
‘orum ſalute deſperet, nec Navarrus ſuperſtite Guiſio jus ſuum tueri ſe poſſe in
‘regni ſucceſſione confidat: religionem, quae utrique obtendatur, ab iis qui illos
‘ſequuntur ſpecioſe praetexi; ceterum neutrum ipſorum reſpicere: nam et Na-
‘varrum, niſi a ſuis deſeri metueret, ultro ad ſacra majorum paratum redire; et
‘Guiſium, ſi periculum abſit, ab [d] Auguſtana confeſſione, cujus guſtum aliquem ſub
‘Carolo cardinali patruo quondam habuerit, non abhorrere. Ita, cum inter eos
‘communicaret, utrumque ſentire animadvertiſſe.’

INTEREA Guiſius ſuorum cauſam ſuſcipere, alienos a ſe demulcere, ſingulos prenſare, honores, dignitates, magiſtratus, praefecturas, quaſi eas in poteſtate haberet, avidis venditare; denique nihil reliquum facere, quo univerſorum gratiam ſibi devinciret. Et cum ſub id rumore allatum eſſet, Annam Barbanſonam Nantolieti uxorem a ſicario pugionis ictu in jugulum directo petitam eſſe, Guiſius a Thuano officioſe quaeſivit, quid ſuper ea re reſciviſſet, et utrique operam ſuam et gratiam benigne detulit. Thuanus contra, qui a factione omni alienus eſſet, cum illum nunc vultu ſereno reſpiceret, nunc blanditia ſermonis provocaret Guiſius, modeſte ſe removere et ſobrie reſpondere. De quo cum ille apud Schombergium quereretur, Thuanus ſic ſe excuſabat, ut ſibi non ſolum honorificam tanti principis benevolentiam, ſed etiam his temporibus utilem ac ſumme neceſſariam, non diffiteretur: ceterum cum videret raros in ejus comitatu bonos civeis, ipſum cum rege aſſidue altercari, perditum quemque ad ejus latus ſe applicare, ea re fieri ut ſe libenter ſubducat, et malit in obſcuritate conſeneſcere, quam vitae ſplendorem hujuſmodi hominum ſocietate redimere. Quod cum ad Guiſium relatum eſſet, ille rurſus replicabat, ſumma ſe ſemper omnia feciſſe, ut bonos illos civeis, quorum penuriam exprobrari ſibi doleat, omni officio ac beneficio ſibi conciliaret: nunc, cum amicis opus habeat, reliquum eſſe, ut iis utatur, qui ſe ſponte nec rogati offerant; cum alii, quibus ultro amicitiam ſuam defert, eam defugiant, et, quo propius defertur, ab ea longius ſe removere videantur.

IIS comitiis pro ſacro ordine verba faciebat Reginaldus [e] Belnenſis archiepiſcopus Bituricenſis, is de quo jam dixi, ab omni factione et conſiliis turbulentis alienus: cumque de luxu refraenando ageret, qui jam tum laxis habenis ſe effundebat, et poſtea ſemper crevit, ejus initia ſe Lutetiae vidiſſe dixit, et exempla priſtinae frugalitatis recenſuit; in iiſque [f] Tulliam Thuani matrem, et primarii in urbe magiſtratus conjugem, poſt honorificam admodum praefationem propoſuit; quae cum lectica, ut aulicae

INTERPR. [a] *Chartres, & Rouen.* [b] *Hurault Sr. de Meiſſe.* [c] *le roy de Navarre.* [d] *la Confeſſion d'Augsbourg.* [e] *de Beaulne archevêque de Bourges.* [f] *de Tuelleu.*

aulicae principales matronae et virgines ſemper antea conſueverant, et carruca, cujus tunc uſus rarus, vehi poſſet, tamen, ut modeſtiae ceteris inſtar eſſet, in equo poſt tergum ſeſſoris domeſtici tapeti et ſtapedae inſidens per vicos portabatur. Quod cum publice dixiſſet coram rege et frequenti procerum corona, et gravis illius ſive ſimplicitatis ſive frugalitatis commemoratio non indigna conſeſſu illo videretur; tamen in oratione, quae poſtea cum ceteris comitiorum actis publicata eſt, id totum omiſſum fuit. Et vero non ita diu eſt ex quo effraenis illa in luxu licentia per urbem graſſari coepit: nam primus qui in urbe curru vectus eſt, extremo Franciſci I regno, fuit Jo.[a] Lavallus Boſcodelphinus, vir illuſtri loco alioqui natus, quod propter corporis obeſitatem commode equo inſidere non poterat; tantumque tunc in aula duae carrucae erant, ex Italia nuper uſu invecto, altera reginae, altera aliquanto poſt Dianae Henrici II naturalis [α] filiae. Prima in urbe fuit Chriſtophori Thuani, poſtquam princeps ſenatus creatus fuit; qua tamen nec ipſe cum in palatium quotidie, et interdum juſſus a rege, nam niſi jubente rege ex laudabili majorum inſtituto palatinis magiſtratibus eo itare religio erat, Luparam iret, minime utebatur; nec ejus uxor, cum ad inviſendas officioſe amicas et cognatione conjunctas foeminas per urbem incederet; ſed equo, ita ut dictum eſt, inſtrato vehebatur: tantum uterque cum rus proficiſcebatur, curru vehebatur: quod et in cauſa fuit, ut diu poſt nemo currum in urbe haberet. Hodie ita multiplicatus eſt carrucarum numerus, ut quot Venetiis privatis vehendis naviculae, tot nunc in urbe carrucae numerentur; nec habito ordinis et conditionis delectu, etiam infimae conditionis homines iis promiſcue utantur. Quod in tranſitu, ut multa heic, dictum ſit.

COMITIIS ad exitum ſpectantibus, cum Thuanus in dies regium nomen nimia patientia vileſcere moereret, de reditu ad urbem, ut publicis, quantum in ſe eſſet, et privatis rebus proſpiceret, cogitare coepit; et cum commeatum a rege ſecretius conclave poſt coenam ingrediente peteret, rex illum in tranſitu obſcuro diu manu prehenſum tenuit, et poſt aliquantulam moram, qua multa cum ipſo collocutus putabatur, nihil aliud ei mandavit, quam ut ſe et negotia ſua Achilli Harlaeo primario praeſidi ſororio ſuo commendaret. Schombergius, qui a tergo ſtabat, poſtea a Thuano quaeſivit, quid tamdiu cum rege collocutus eſſet: cumque ille ſummum inter eos ſilentium fuiſſe, nihilque aliud niſi honeſtatis ad Harlaeum mandata ſibi data reſponderet, miratus eſt Schombergius, qui tamdiu rex ſiluiſſet; ex eoque ſuſpicionem fecit, eum plura mandare initio decreviſſe, ſed re in mentem revocata mutaſſe. Et Thuanus ipſe poſt caſum Bloeſenſem ita exiſtimabat, regem, qui tunc de eo cogitaret, in animo habuiſſe aliquid diſertius per ipſum ad Harlaeum mandare, ſed ſecretum illud premi, dum apud ſe per illud ſilentium deliberaret, tutius duxiſſe.

CAROLUS [b] Balſacus Dunenſis Franciſci [β] Entraguii fratris vicarius in praefectura [c] Aurelianenſi, qui ante menſem hoc agere Guiſium per ſuos emiſſarios et [d] Roſſium videret, ut conciliatis oppidanis Aurelianenſem arcem ipſi et Entraguio fratri eriperet, ſummiſſo jam illuc ante, ut ad omneis caſus praeſto eſſet, [e] Tremontio, cuncta circumſpiciebat; et, cum parum praeſidii in rege, jam animo, ut ſibi videbatur, concidente, reperiret, opes aliunde, qua poterat, conquirebat, quibus ſe adverſus Guiſii et oppidanorum conatus muniret: jam enim Guiſius injurioſa cum rege contentione quaſi

VAR. LECT. [α] filiae; cujus auriga Placentinus ab Horatio Farneſio Caſtri duce marito Italia tunc evocatus, nunc et adhuc, credo, in aedibus ſuis confectus ſenio quieſcit. Prima in urbe *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] Interamnatis *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Laval de Bois Dauphin.* [b] *de Balſac de Dunes, frere de François Sr. d'Entragues.* [c] *d'Orleans.* [d] *de Roſſieux.* [e] *de Tremont.*

quaſi obtinuerat, ut Aurelianum ſibi ſuiſque ſecuritatis loco conceſſum intelligeretur. Cum haec animo agitaret Dunenſis, cum Thuano, quem, praeter non vulgarem inter eos amicitiam, regiis partibus addictum et a factione omni ſemper alienum noverat, ſaepius repetitis colloquiis Bloeſis egerat, et quibus in anguſtiis verſaretur oſtenderat: cuncta ad oppugnationem jam a Guiſianis comparata; ſe vero fratremque a rege deſertos, ac ſecuritate ejus et intempeſtiva patientia eo rem deductam eſſe, ut ſe viribus propriis adverſus Guiſii conatus tueatur: non ſibi animos et amicos deeſſe: nec item ignorare potiorem ejus futuram cauſam, qui anteverterit; ſed vereri, ſi vim mature adhibeant, ne urbem opulentiſſimam, quam ſalvam ipſe fraterque cupiunt, direptioni militum exponant: proinde ipſos majora ac tutiora agitare; arcem anguſtam, adeoque adverſus tantam urbem debilem, amplificare, cujus vi urbem in poteſtate habere poſſint, cunctis regii Francicique nominis ſtudioſis et a Proteſtantium partibus alienis certum perfugium: quod ſi contingat, ex eo etiam id ſecuturum, ut rex, quem de ſua quodammodo fortuna deſperare moerent boni omnes, animos priſtinos reſumat, et, adjutus ab iis, ipſos viciſſim et auctoritate ſua et opibus adjuvet: ad id opus eſſe pecunia praeſenti, ut exigi a milite diſciplina, et, idoneo foſſorum numero contracto, citra oppidanorum injuriam opus intra paucos dies perfici, poſſit: gemmas ſe magni pretii habere, quas pecuniam commodanti libenter oppigneret: eam bonorum omnium communem cauſam eſſe; quos proinde rogatos in occulto velit, ut in eam opes ſuas ultro conferant. Non diſplicuit conſilium. Thuano cum cardinali [a] Vindocino, ut ſupra jam dictum, arcta familiaritas erat; indignantique quod a cardinali patruo a Guiſianis praeoccupato et ipſis Guiſianis deſpiceretur, et periculum ex contemptu metuenti, facile perſuaſit, ut pecuniam ad omneis caſus paratam haberet; ab eoque mandatum accepit, ut XX CIↃ aureorum Lutetiae mutua ſumeret: quae ſi reciperet, in eam rem impenſurus, nec prius Vindocino conſilium revelaturus, erat. Ita enim cum Dunenſi convenerat: cum quo jam paratis equis diſpoſitis, poſtridie quam a rege commeatum petierat, dum colloqueretur Thuanus in ima arcis area ſummo mane XV Kalendas Januarias, forte accidit, ut Joannes [b] Burnovius Cuſſeus ſenator Pariſienſis, qui Renatam Thuani ex Joanne fratre neptem in matrimonio habebat, et cum ipſo Lutetiam erat profecturus, chirothecas amiſerit; quae eo tempore maxime neceſſariae, eoque diligenter ac diu a lixis veſtigatae nec repertae ſunt. Lutetiam profecto Thuano, ut pecuniam quantam poſſet ab amicis et aliis acciperet, morte Guiſii ſecuta, cum Dunenſi captum conſilium evanuit. Interea [c] Aumontius equitum tribunus cum Entraguio, Dunenſi, et copiis regiis quas habebat, Aurelianum miſſus, ut arcem adventu ſuo firmaret, et ſi poſſet urbem in poteſtatem redigeret. Quod ubi Lutetiae cognitum, protinus decreti auxiliares. Igitur cum Cuſſeus reſciviſſet, quo die illi Aurelianum profecturi et qua iter facturi eſſent, per lixam, qui chirothecas praeſente Dunenſi veſtigaverat, diligenter Aumontio, qui in arce erat, et urbem obſeſſurus credebatur, renunciari curat, monitum, ſi fides ei non adhiberetur, Dunenſi de chirothecis amiſſis aurem velleret. Sedulo id a lixa factum: cognitoque a Dunenſi, cum prius dubitaretur, ex mentione chirothecarum indicium verum eſſe, Aumontius eodem itinere, quo venturi erant Pariſienſes, Philippum [d] Angeneum Fargium e Rambulieta familia virum ingenio ac virtute militari praeſtantem, et Franciſcum [e] Grangeum Montinium, cum delectis mittit; qui juxta [f] Nemoroſium novos homines adſecuti, facile eos fundunt et armis exuunt. Capti carri et pulvis nitroſus cum reliquo apparatu; multi tamen ex iis, nam plus CIↃ IↃ erant, incolumes Aurelianum pervenerunt; qui clade elevata, cum nova auxilia brevi affore dicerent, oppidanis ad continuandam arcis

INTERPR. [a] *de Vendoſme.* [b] *de Bourneuf de Cuſſé.* [c] *le mareſchal d'Aumont.* [d] *d'Angennes Sr. de Fargis de la maiſon de Rambouillet.* [e] *de la Grange Montigni.* [f] *Nemours.*

arcis obſidionem adventu ſuo animos fecere. Quod eo memoratum eſt, ut hinc diſcatur, quam parvis momentis interdum et ex occaſione res magnae gerantur.

De caede Guiſii in pervigilio Natalis Dominici, cum poſt veſperas domum rediret, et triduum ante Bloeſis Lutetiam veniſſet, ex rumore et diſcurſantium tumultu ad Thuanum allatum; qui regis vitae metuens, primo ſuſpicatus eſt, regem Bloeſis a conjuratis interfectum, et hunc rumorem ab iis artificioſe diſſeminatum, ut, cum poſtea de paricidio conſtaret, principium aggreſſionis a regiis profectum dicerent, et moderamine inculpatae tutelae ſcelus excuſarent. Nox inquies exacta, ad matutinas preces pro more hinc conveniente populo, hinc armis ubique per urbem ſtrepentibus. A templo proximo cum mane rediretur, et cuncti propere ad ignem nondum bene accenſum accederent, ex faſciculo, ſive ab imbre ſive a cella ſubterranea, unde allatus erat, madido, ſerpens proſiliit, qui expoſitus et diu conſideratus amphisbaenae ſpeciem praeferebat. Erat palmi longitudine, colore fuſco ſeu pullo maculis diſtincto, et geminum caput habebat, alterum in loco ſuo, alterum in ea parte qua cauda; et capite utrinque ſecus nitibundo tractibus orbicularis ſerpebat, qualem eam Solinus deſcribit. Quod curioſe et per otium obſervatum: nam cum aliquandiu ab una parte progreſſa eſſet, admoto igne ut curſum mutaret, ab ea parte quae loco caudae erat progredi coepit, utrobique eadem capitis apparente ſpecie. Quod tamen a ratione alienum doctiſſimi viri diſputarunt, qui et apud nos atque adeo in occidentalibus partibus raram inventu ſcribunt, cum in Graecia et Lemno inſula, Aſia minore et Africa, ſint frequentes. Id, ſuperſtitioſis, ut erant haec tempora, cauſam ex hoc veluti prodigio multa comminiſcendi praebiturum, non evulgavit Thuanus; quod nunc non indignum commemoratione duxi, et amplius naturae peritis diſcutiendum relinquo. Ex recenti ac ſubito Thuani, quem a ſuis partibus alienum norant, in urbem adventu conjecturam fecerant factioſi, quaſi rei, quae ſecuta eſt, conſcius, ad animos regiorum et res in eum caſum praeparandas veniſſet. Itaque varia inter eos agitata contra illum conſilia; et Joannes [a] Ruta, quanquam Caniae familiae cliens, homo facinoroſus, crebro ad aedeis ejus ſuperbe ventitabat, ut qui homines in iis eſſent, quae arma, qui equi, inſpiceret. Quas contumelias impatienter ferens Thuanus, parum abfuit quin manus in ipſum injiceret: ſed ab amicis prohibitus ſe continuit, et patientia ac diſſimulatione, quod aegre faciebat, periculo praevertit.

Sub id Joannes Obſopoeus, is qui egregiam cum Nicolao [b] Fabro operam in Seneca M. Ant. Mureti recudendo navaverat, et tunc in Sibyllarum, ſive piorum Chriſtianorum, Zoroaſtrae, et aliis colligendis oraculis verſabatur, a factioſis injurioſe captus eſt; et vix Thuani, qua apud magiſtratus adhuc pollebat, auctoritate carcere liberatus eſt, et neceſſitas per libertatem illam impoſita urbe exeundi. Itaque, cum videret illum in eo eſſe ut in Germaniam proficiſceretur, fidei ejus commiſit exemplar Zoſimi, quod per Ulricum Oltingerum [c] Laufenburgenſem adoleſcentem optimum, qui tunc in ipſius familia erat, et Graece Latineque eleganter ſcribendi peritiſſimum, curaverat deſcribendum ex autographo Joannis [d] Leunclavii, quod ipſe [e] Byzantinae legationis Caeſareae comes inde ſecum attulerat, et quo ante aliquot annos in eo ſcriptore Latine vertendo uſus fuerat. Id porro ille poſt verſionem ſuam abſolutam, quam cum Procopio et Agathia, Latine olim a Chriſtophoro Perſona verſis et a ſe recenſitis, per Petrum Pernam publicaverat, Franciſco Pithoeo, cum Baſileae eſſet, donaverat, ut Pithoeus aiebat, lege addita, ne niſi ſe monito evulgaretur. Itaque Thuanus, fidei Mureto datae memor, quamvis jam deceſſiſſet, et quod a multis pariter expeti ſciret, ſplendida fraude ſibi utendum cenſuit, reddito autographo Pithoeo,

INTERPR. [a] *la Rue.* [b] *le Fevre.* [c] *de Lauffenburg.* [d] *Lewenclau.* [e] *ambaſſade de Conſtantinople.*

Pithoeo, et deſcripto ex illo ad Fridericum Sylburgium per Obſopoeum tranſmiſſo. Quod biennio poſt [a] Francofurti, cum aliis Graecis Romanae hiſtoriae ſcriptoribus, ex [b] Wecheliana typographia prodiit; ſicuti et ipſe Sylburgius in praefatione profeſſus eſt.

CIↃ IↃ XXC IX. QUAM Thuanus libertatem Obſopoeo impetraverat, vix ſibi ſervare potuit, Maria Barbanſona uxore a Joanne Ruta illo, quem dixi, maritum abſentem quaerente, in [c] Baſtiliam mox deducta; quae [d] Aumalii ducis juſſu, cum totum diem in ea commorata eſſet, et Chriſtophori [e] Baſſompetrae interventu, inde profunda nocte tandem emiſſa eſt; dum Thuanus interim lateret, et ſubinde per tenebras domicilium mutaret, donec amicis ſibi metuentibus ad [f] S. Franciſci perfugium habuit. Quo in coenobio a quibuſdam fratribus ſumma fide et humanitate habitus eſt, et inprimis a Roberto [g] Cheſſeo, qui ex concionibus famam ſibi apud populum quaeſiverat, et initio regis rebus favebat, ſed mox magno ſuo infortunio mutavit, in [h] Vindocini expugnatione eodem anno ob ſeditioſas contra ipſum conciones laqueo publice ſtrangulatus. Tunc omnes boni fugam parabant, et, urbis portis frequenti cuſtodia ſervatis, exitum circumſpiciebant. Igitur variae initae ab amicis rationes, quibus Thuanus, qui libertatem vita boniſque potiorem ducebat, ſe miſerae captivitatis vinculis extricaret. Sed hoc angebat illum, quod chariſſimam conjugem, quae jam carceri mancipata fuerat, poſt ſe nollet in urbe relinquere. Itaque illa habitu matronae urbanae, poſitis nobilitatis inſignibus, equo gradario vecta diſceſſit, et ad [i] Capreolium receptum habuit in domo Petri [k] Bruneti, qui Chriſtophori parentis dapifer fuerat. Dum ad S. Franciſci adhuc Thuanus lateret, placuerat, ut amictu religioſi, dum ſupplicatio per [l] Sanjacobinum ſuburbium procederet, urbe emitteretur. Sed periculum ſuberat, ne res detecta ordinem infamia oneraret, et ludibrio deprehenſum exponeret. Tutius igitur viſum, ut militari habitu cuſtodias falleret, a [m] Feſſono notiſſimo ludi pilae exercitore, qui cardinalis Guiſiani ob id cubicularius fuerat, ſub veſperam in ſuburbium, ubi paratos equos habebat, deductus. Nec melior [α] Feſſoni quam Cheſſei ſors fuit; qui biennio poſt, cum fame premente urbe obſeſſa exiiſſet, ab infeſtis captus, ad munitionem proximam doliarem laqueo gula fracta eſt [n] Aumontii juſſu, qui nec illum noverat, et miſerum accuſantibus, quaſi regios in urbe crudeliter vexaſſet, nimis credulum ſe praebuerat: nam tum Thuanus aberat, in arce [o] Nantolieta vehementi febre preſſus; qui cum de re intellexiſſet, longe graviſſimum dolorem ſenſit, quod homini bene de ſe, uti dictum eſt, merito ſubvenire minime in tempore potuiſſet.

VAR. LECT. [α] Feſſoni, cui libertatem debebat, quam *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Francfort.* [b] *de Wechel.* [c] *la Baſtille.* [d] *le duc d'Aumale.* [e] *de Baſſompierre.* [f] *Cordeliers.* [g] *Cheſſé.* [h] *Vendoſme.* [i] *Chevreuſe.* [k] *Brunet.* [l] *ſauxbourg S. Jacques.* [m] *Feſſon maitre tripotier.* [n] *d'Aumont.* [o] *Nantouillet.*

JAC. AUG. THUANI
COMMENTARIORUM DE VITA SUA
LIBER QUARTUS.

[a] CAPREOLIUM indemnati exules ubi venerunt, ex ſecura praeteriti periculi recordatione procax inter eos exorta laetitia, cum Thuanus in uxore caliendron et reliquum urbanum amictum, quo cuſtodes ad portas fefellerat, illa in viro obſoletum [α] amiculum, rideret. Poſtridie Eclimontiam Chevernii in [b] Carnutibus arcem ambo profecti ſunt incolumes medio fere Januario, a tanto hoſpite ſumma gratulatione excepti. Cum eo erat Maria ſoror, [c] Claretii in Aulercis proximis antiſtita; quae, accepto diplomate pontificio, nondum poſſeſſionem adepta fuerat.

PLUSCULOS dies ibi commorati ſunt, atque adeo uſque ad menſem proximum. Varii de republica et aulicis negotiis habiti ſermones; et multa, primis motuum noſtrorum temporibus ab obnoxiis jactata et ſcriptis mandata, ad verum familiari cum Chevernio, qui magna pars eorum fuerat, diſquiſitione expenſa; jam tum Thuano de opere hiſtorico cogitante, quod biennio poſt inchoavit. Renovata et augurii, quod Novembri ſuperiore, cum Thuanus Bloeſas tendens ad Chevernium in itinere divertiſſet, ſicuti jam demonſtratum eſt, de regis Guiſiique contentionum exitu ab ipſo mali praeſago facti memoria; de quo cum Lutetiam reverſus, ante caſum Bloeſenſem cum Edvardo [d] Molaeo ſenatore, ſumma ſecum amicitia conjuncto, inter familiaria colloquia mentionem injeciſſet, poſt caſum mox ſecutum miratus eſt Molaeus providum ex perſpecto regis alumni ſui ingenio Chevernii judicium, qui tam certam de incerto rei funeſtae eventu jam tum conjecturam feciſſet.

INSTANTE demum Purificationis feſto, occaſio ſumpta hoſpitium mutandi; et Maria ac Thuanus cum [β] uxore [e] Autricum Carnutum venerunt, et ad Nicolai praeſulis communis patrui aedeis diverterunt, non minore quam apud Chevernium gratulatione excepti. Ibi dum eſſent, et res mutarent, urbe ad hoſtes deficiente, ac Meduanio, qui capta Aureliani arce et urbe in partes ſuas aſſerta quaſi triumphans Lutetiam tendebat, ſuperveniente, regii ubique profligarentur, Thuanus, a Theodoro [f] Lignerio arcta ſecum amicitia multis de cauſis conjuncto monitus, ſibi mature conſuluit. Qua in re non parum juvit eum provida Gaſparis Schombergii mens; qui, ut amicum periculo, in quo verſari eum putabat, eriperet, literas manu Chriſtiernae Lotharingae, quae, Ferdinando magno Etruriae duci deſponſata, in eo erat ut ſe ad maritum conferret, ſcriptas ad eum miſit, quibus mandabat, ut ſe propere in viam daret, profectionis in Italiam comes futurus: quas literas Thuanus Meduanio, cum factioſi inſtarent ut illum retineret, ſinu promptas tempeſtive oſtendit, earumque beneficio

VAR. LECT. [α] amiculum, a Feſſono cum exiret urbe commodatum et propriis tunicis ſuperindutum, rideret. *MSS. Reg. Samm. & Aut.* [β] uxore, petito a Chevernio aegre eos dimittente commeatu, Autricum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Chevreuſe.* [b] *pays Chartrain.* [c] *Clairetz au Perche.* [d] *Molé.* [e] *Chartres.* [f] *de Ligneri.*

beneficio captivitatis periculum [α] evaſit. Erat Autrici Carnutum tunc forte Dominicus [a] Vicus legionis tribunus, vir ſtrenuus et regi ſumme fidus; qui, gravi ad [b] Caturiges in Provincia, res in ea gerente Eſpernonio, in crure vulnere accepto, dum crus ſervare ſperat, clinico morbo diu afflictus fuerat; vixque tandem mulo vectus, protenſo languido crure, incedebat; ſed aſſiduis in partem debilem fluxionibus et communicatione in totum corpus cum in dies magis ac magis cruciaretur, eo fiebat, ut ad munia militaria inutilis redderetur: quod virum generoſum, et qui, bello tam crudeli accenſo, opera ſua regi inſervire cuperet, plus quam morbus ipſe angebat. Itaque ex conſilio Thuani, qui non aliter convaliturum Vicum judicaret, crus ſibi amputari paſſus eſt: quo facto priſtinum robur et valetudinem recuperavit; et cum ſub Henrico III ſecunda fortitudinis militaris fama ſtipendia feciſſet, majora ſub Henrico IV geſſit.

THUANUS, uxore in Picardiam ad ſuos ad res domeſticas curandas praemiſſa, cum Henrico [c] Eſcubleo epiſcopo Maleacenſi viro integerrimo et bonarum ſemper partium, ſecuritatis literis a Meduanio acceptis, per [d] Forum nigrum et Fretevallium [e] Longovillanorum patrimonialia oppida facto itinere, Bloeſas profectus eſt.

REX in ſolitudine et morbo jacens Thuanum ſubito admiſit; et cum dubitaret an Navarrum evocaret, inſtiterunt Schombergius, Joachimus [f] Caſtrovius, Fr. Dous, Claromontius, Balſacus, Liencurius Pleſſius, Nic. Grimovilla Larcantius, qui in arce reliqui cum eo erant, ut Thuanus et ipſe apud eum de Navarro evocando inſtaret; quod cum illi, qui adſidui apud eum fuerant, fruſtra hactenus tentaſſent, ab homine in aula recenti denuo tentari et impetrari poſſe, praeſertim neceſſitate in dies magis urgente, ſibi perſuadebant. Id ille ſedulo fecit, et neceſſitati, quae omnem deliberandi libertatem adimat, parendum eſſe pluribus oſtendit; melius id quod tutius ſit ab omnibus aeſtimatum iri: accerſendas undecunque vireis, quibus qui vincet et cauſa potior erit: ſic enim fore, ut nobilitas, quae in arcibus ſuis contra civitates vicinas tuendis occupatur, ubi cognoverit regem habere inſtructum circa ſe exercitum, ilico ſit advolatura: nam nulla re alia eam retineri, quam rerum deſperatione; alioqui nec affectum mutaſſe nec porro mutaturam, modo ſe rex ipſe minime deſerat, et oblatis a Navarro auxiliis uti minime recuſet. Tandem accerſitus, et in occulto a Schombergio et Thuano auditus, Philippus [g] Mornaeus Pleſſius; et res cum eo tranſacta.

ERAT adhuc in aula Franciſcus [h] Morocenus cardinalis pontificius legatus, vir candido ingenio praeditus, et erga regem, cujus beneficio eam dignitatem adeptus fuerat, admodum bene affectus; qui nihil non agebat, ut res ad concordiam adduceret, miſſis ad Meduanium, cum [i] Caſtelloduni eſſet, internunciis, qui locum ſibi ad agendum cum eo condici peterent. Is quod cum Pleſſio ageretur minime ignorabat, nec cum Schombergium et Thuanum a rege miſſos admitteret, in arcano conſilium, quod a neceſſitate imperabatur, probare non poterat; ſed propter perſonam, quam ſuſtinebat, cum alio quam cum Meduanio agere prohibebatur. Itaque cum nihil ab eo obtinere poſſet, aegre et invitus fecit ut a nobis diſcederet, et rebus adeo turbatis in Italiam ſe conferret. Dum comitia calerent, crebro ad eum itabat Thuanus, et de ultima ſua Byzantina legatione paene furioſo [k] Corcyrenſis praefecti ſcelere everſa, ac vix prudentia ejuſdem et moderatione placatis purpuratis, multa

VAR. LECT. [α] evaſit: cetera in Annalibus nondum editis amplius perſcripta. Erat *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Vic.* [b] *Chorges en Provence.* [c] *d'Eſcoubleau eveſque de Maillezais.* [d] *Marché-noir, & Freteval.* [e] *les ducs de Longueville.* [f] *de Chaſteauvieux, d'O, de Clermont, de Balſac, du Pleſſis de Liencour, & de Grimoville Sr. de Larchant.* [g] *du Pleſſis Mornay.* [h] *Moroſini.* [i] *Chaſteaudun.* [k] *de Corfou.*

multa didicit, quae ſcriptis mandavit; ex eoque in arctam familiaritatem cum praeſule humaniſſimo venerat: qua et effectum, ut cum ſub id Hieremiae Threnos, ut ſe in publica calamitate, quae ante oculos obverſabatur, ſolaretur, Latinis verſibus vertiſſet, eos illi tanquam ſequeſtri et optimo rerum noſtrarum moderatori inſcripſerit. Et ſane eo praeditus erat ingenio, et in nomen Gallicum adfectu non vulgari, eaque tunc auctoritate pollebat, ut, niſi utrinque mens laeva fuiſſet, per eum res componi, et tempeſtatem tam foedam, quae totum fere decennium hoc florentiſſimum regnum ad extremam perniciem adduxit, declinari potuiſſe, omnes boni ſperare debuerint. Deo non ita viſum, ut tam opportuno remedio ad mala noſtra uſi fuerimus: et ipſe cum Romam reverſus eſſet, exiſtimationis periculum adivit, quod camino oleum non addidiſſet. Ita erant inflammata tam extra quam intra regnum omnia, ut non ſolum moderata ubique conſilia rejicerentur, ſed tanquam ſuſpecti et odio publico digni cenſerentur illi omnes, qui res ad pacem et concordiam adducere, et malis, quae impendebant, prudentia ſua et aequitate praevertere, conabantur.

Nuper et in aulam poſt caſum Bloeſenſem juſſu patris venerat Henricus Borbonius [a] Dumbarum princeps, regia vere indole puer et literis bene inſtructus; quem et ſaepe inviſebat Thuanus: cumque ei Eccleſiaſten, hoc eſt ſapientiſſimi regis de ſummo bono concionem, verſibus a ſe Latinis redditam obtuliſſet, devotae in regiam familiam affectionis pignus; ille epiſtolio, quod et propria manu exarare voluit, protinus munerantem remuneratus eſt; quod cum libro poſtea excuſum eſt. Hoc non vulgare arctae et quae ad extremum ſpiritum cum Thuano ſervavit familiaritatis et amicitiae initium fuit, ut nihil fere in republica ac magnis negotiis faceret ageretve, quod cum eo non communicaret, ab eoque probari ante omnia expeteret.

Desperata concordia Bloeſis [b] Caeſarodunum Turonum ventum, captivis, qui [c] Amboſiae erant, in itinere receptis et in tutum deductis. Ibi de ſenatu legitimo conſtituendo actum, quem rex in urbe relicto et perduelli opponeret, et in quo diplomata regia ac mandata ad alias provincias mittenda more majorum publicarentur. Qua in re multae difficultates ſuboriebantur: nam ſenatores quidem et libellorum ſupplicum magiſtri idoneo numero aderant, et praeterea Jacobus [d] Faius Speſſaeus advocatus regius, et regii nominis acerrimus propugnator: verum aberant praeſides; pars in urbe remanſerat, pars carcere attinebantur; alii huc illuc ſibi et rebus ſuis metuentes in arcibus privatis latebant, conſilium ex tempore capturi. Joannes [e] Gueſlaeus nuper [f] Laureoli in Carnutibus deceſſerat, et ejus dignitas nondum in quenquam collata fuerat: igitur agitatum in conſiſtorio regio, in quo erant Carolus Borbonius cardinalis [g] Vindocinus, et Franciſcus [h] Montholonus, cui ſigillorum procuratio a rege paulo ante attributa fuerat, quid facto opus eſſet. Aderat Speſſaeus, magiſtratu ſe abdicare jampridem cupiens, et ultra eo fungi nolle ſe palam oſtendebat; paratum ſe nihilominus partes ſuas obire dicebat, modo is praeſes legeretur, qui dignitate primaria dignus ſenatoribus animos ad munus ſuum fortiter capeſſendum exemplo ſuo faceret: in eoque ipſe et omnes ceteri qui aderant de Thuano conveniebant, qui ſenatoria familia ortus avum et patrem eadem dignitate praeditos habuiſſet, alioſque praeterea ſenatores gentileis ſuos; et nobiliſſimis familiis cognatione conjunctus, quod caput erat, ſemper regias partes ſecutus fuiſſet; et, patrui ſucceſſor deſignatus, in ea dignitate quaſi jam collocatus videretur. Id abſente Thuano actum, et ignaro: qui ſubito regis juſſu ab apparitore evocatus cum ſe ſtitiſſet, et quid de ſe rex vellet ex Montholoni ore didiciſſet, additis etiam Vindocini hortatibus, pertinaciter ſe excuſavit; gratiiſque regi et conſiſtorio pro tam honorifica nominatione

INTERPR. [a] *Dombes.* [b] *Tours.* [c] *Amboiſe.* [d] *Faye Sr. d'Eſpeſſe.* [e] *la Gueſle.* [f] *le Laureau.* [g] *de Vendoſme.* [h] *Montholon.*

nominatione actis, quanquam ſe deſignatum praeſidem non diffiteretur, ſe tamen ad honores ita affectum veniſſe dixit, ut eos defugeret; ſive is pudor eſſet, ſive quaedam animi ruſticitas, qua fieret ut ad ea, quae tantopere homines ambiunt, initio cohorreſceret; et ſperaſſe fore, ut, cum ea dignitate fungeretur, non principe loco ſed ultimus poſt alios ſederet: multa ad eam requiri quae tempore parantur, et quae viro bono optabilius ſit habere quam ipſam dignitatem; qua ſi jam dignus habeatur, nolle committere, ut conceptam de ſe opinionem intempeſtiva feſtinatione fallat. Tum pulchrum inter Speſſaeum ac Thuanum modeſtiae et generoſae in rempublicam pietatis exortum certamen, cum neuter eam tempore tam calamitoſo deſerere vellet, et, dum alter alteri concedit, praeſidis dignitas, qua ad res in ſenatu ordinandas praecipue opus erat, ab utroque honorifice repudiata in medio jaceret; quam tandem ut ille ſumeret, precibus et auctoritate, qua apud amicum valebat, pervicit Thuanus. Itaque in locum Gueſlaei Speſſaeus praeſes creatur; et Speſſaei advocatio regia in Ludovicum [a] Servinum, juvenem doctum et regiis partibus addictiſſimum, Vindocini cardinalis commendatione tranſlata eſt.

THUANUS, cum domi tam honorifica cum dignitate a rege delata extra periculum manere poſſet, legationis Schombergio commiſſae comes maluit cum amico in Germaniam proficiſci, et ſudorem pulveremque viae cum ipſo partiri. Is auxiliarem exercitum XX CIↃ peditum et X CIↃ equitum conſcribere juſſus, dum delectibus habendis occuparetur, Thuanum ſibi ſocium adjungi petierat, qui primo Caeſarem adiret, ac dein ceteros Imperii principes, ac praecipue foederatos, quorum gratia et pecunia copiae legi debebant. Verum in itineris ratione ſummae difficultates ſubortae, cum ſparſa de Schombergio per regnum fama Henotici inſidias ubique ſtruxiſſent, ut eum interciperent, quod intercepto duce tantiſper auxilia parata remoraturos ſe crederent: nec parvum in ea mora momentum ponebant; quippe qui ſibi perſuaderent, niſi externis opibus rex juvaretur, fore ut intra quadrimeſtre toto regno ignominioſe pelleretur; ſic enim vulgo jactabant. Itaque cum primo via compendioſiore cum Philiberto [b] Guichio ſummo rei tormentariae praefecto, et [c] Montinio, cui [d] Biturigum praefectura attributa erat, per Romorantinum iter feciſſet, ut inde per [e] Carolatenſem principatum et [f] Aeduos ad [g] Lingonas et limitem tenderet, monitus validas copias ab illa parte oppoſitas, retro iter flexit, et Bloeſas propere rediit, ubi tunc Eſpernonius erat; inde miſſo ad regem, qui ad [h] Eraldicaſtrum in Pictonibus haerebat, Thuano, qui mutati conſilii rationem exponeret, et per Navarri praeſidia faciendum iter oſtenderet: nam compendioſiorem viam videri, quae tutior eſſet; et mutata ratione temporum ad eam accommodari conſilia debere: Antonium infeliciter regno Luſitaniae inauguratum, nuper apud nos profugum, cum in Armorica ad [i] Sulciniam inſulam a Philippi fautoribus paene interceptus eſſet, apud [k] Rupellanos perfugium tutiſſimum habuiſſe; indeque ad regem ſcripſiſſe, nuſquam ſe majorem fidem, quam inter infideleis, ſic noſtrates Proteſtanteis appellabat, expertum eſſe: quae nuper infeſta nobis, ea nunc ſola tuta regi regiiſque eſſe; nam a ſeditioſis cetera fere occupata. Heic rex, qui eodem tempore et de Aumalio ad [l] Silvanectum fuſo, et [m] Saveuſio a Colinio caeſo, auxiliaribus item Helvetiorum copiis per Lemanum lacum duce [n] Sancio late victricibus ac propediem venturis, accepiſſet, facile aſſenſit, ut Schombergius, qui valida illa auxilia adducturus eſſet, longius ſed tutius iter caperet.

ITAQUE per [o] Salmuriam, Loviodunum, Thoartium, Niortium, cum aliquot Helvetiorum tribunis ad [p] Joannis Angeriaci fanum in Santonibus incolumis pervenit;

INTERPR. [a] *Servin.* [b] *de la Guiche.* [c] *de Montigny.* [d] *Berry.* [e] *le Comté de Charolois.* [f] *Bourgogne.* [g] *Langres.* [h] *Chaſtellerault en Poictou.* [i] *l'iſle de Suſſinio,* ou *Socinio.* [k] *les Rochellois.* [l] *Senlis.* [m] *de Saveuſe.* [n] *de Harlay de Sancy.* [o] *Saumur, Loudun, Thouars, & Niort.* [p] *S. Jean d'Angely.*

pervenit; ubi uxor Condaei nuper deſuncti, et de cujus morte varia fama ſparſa fuerat, cuſtodia attinebatur: quae cum ad hoſpites venire non poſſet, neque vero hoſpitibus eam convenire liceret, ad hoſpitium Helionoram filiam et poſthumum nuper natum ad Schombergium ac Thuanum miſit, eoſque illorum patrocinio, quantum enixe poterat, commendavit. Nec captivae matris preces irritae fuerunt; nam utrique ab eo tempore matrem filioſque tanquam regiae cauſae conjunctiſſimos praecipuo ſtudio ac favore poſtea ſemper proſecuti ſunt, magnamque eo nomine, primum apud patruos, ac dein regem ipſum, invidiam ſuſtinuerunt.

DECRETA fuerat ad reginam Eliſabetham legatio, ut gratia ſua et pecunia regis negotium in Germania adjuvaret, quae Schombergicae legationis partem faciebat: quam cum ille obire non poſſet, et Thuanus primo ei deſtinatus eſſet, Schombergius eum penes ſe retinuit, et Petro [a] Mornaeo Buhio Pleſſii fratri obeundam commiſit. Is fanum Joannis venerat, ut ultima mandata a Schombergio acciperet; et inde Rupella ſolvit, et in Angliam ire perrexit.

[b] JONZACUM dein iter fuit, municipium in Santonibus frequens; ac dein per [c] Cutracum facto itinere, et luſtrato pugnae recentis loco, [d] Montanum in Petrocoriis itum, a quo Michaëli et familiae ejus nomen. Is [e] Burdigalae erat; uxor ejus, [f] Preſſaci, qui cum Schombergio erat, ſoror, hoſpites lautiſſime excepit. Haud hinc longe abeſt [g] Caſtellio ad Duranium ſitum oppidum, ultimis bellis a Meduanio diutina obſidione captum, et mox ab Henrico [h] Turrio Turenae vicecomite exiguo negotio receptum ac praeſidio firmatum, clade Talboti olim anno CIↃ CCCCLIII tota Aquitania nominatiſſimum; quod tutum per illa loca tranſitum regiis praeſtabat.

MONTANO [i] Bergeracum et inde Fidei-fanum itum, quod a Petro [k] Chuppio ex nobilitate Pictonica veterano ac ſtrenuo duce tenebatur. Ibi retractatum Cutracenſis pugnae negotium, in quo ipſe fortem operam Navarro navaverat; et deſcriptio loci et ordo in conflictu utrinque ſervatus in tabula expreſſus ab eo exponitur, ſignis ipſis in pugna captis, ut erant lacera et complicata, in proximo coenaculo pro aulaeis ad parietem affixis; quae Schombergius mox tolli, et, ne triſtis caſus per ea memoria renovaretur, omnino aboleri, juſſit, et ut id fieret, auctoritate qua apud Chuppium valebat, facile obtinuit.

INDE [l] Monflanquinum in Aginnatibus itum, et tranſmiſſo fluvio Neracum, atque inde rurſus [m] Lactoratum; eoque Malavicinio et Monfortio Armeniaci principatus oppidis, ut Schombergio praeſto eſſet, cum ſuis armatus venit Gul. Salluſtius Bartaſſius hebdomadis utriuſque auctor, adoleſcens, nam nondum eam aetatem exceſſerat, candido ingenio praeditus, et poetica facultate praeſtans, et, quod mirum illo coelo, nullius ope tantum opus molitus: quod per otium emendare ſe paratum oſtendebat, optabatque bellis civilibus finem imponi, ut Lutetiam ſe conferre poſſet, et priorem praecipue hebdomadem tam multis probatam denuo ſub incudem revocaret; hoc enim Thuano per tridui iter, quo ſimul fuerat, ſaepius religioſe confirmavit: quod eo heic annotandum duxi, ut ſi quid malevoli, quod fere fit, in ea carpunt, ſciant auctorem quaedam et ipſum deſideraſſe, et ex amicorum conſilio meliora fieri expetiviſſe; ſed mortem invidiſſe illi, ne et bellorum exitum videret, et ultimam manum admirando operi poſſet imponere.

PER [n] Inſulam Jordani et Manſum Virodunenſe dein itum; ibique tranſmiſſo Garumna, ut Toloſae viciniam vitarent, in [o] Cadurcos converſum iter, et Montalbanum

INTERPR. [a] *de Mornay Buhy.* [b] *Jonſac.* [c] *Coutras.* [d] *Montagne en Perigort.* [e] *Bourdeaux.* [f] *Preſſac.* [g] *Chaſtillon ſur la Dordogne.* [h] *la Tour vicomte de Turenne.* [i] *Bergerac, & Ste Foy.* [k] *de Chouppes.* [l] *Monflanquin en Agênois.* [m] *Leytoure, Mauvoiſin, & Montfort, dans le Comté d'Armagnac.* [n] *l'Iſle Jourdain, & Mas de Verdun.* [o] *Quercy.*

[a] Montalbanum ad Turrium venit Schombergius; quo ad eum itidem venit cum expeditis [b] Pregentius Laſinius Carnutum vicedominus, juvenis forma et virtute praeſtans, a quo per [c] Nigrapellicium oppidum Antonii-fanum in Rutenis deductus eſt. Heic cum expeditioris per plana itineris ſpes fieret, tranſmiſſo Tarni ad [d] Villamuriam, conſultus Ludovicus [e] Amboſius Albigei comes, qui [f] Grolaeam arcem in proximo habebat; et Millacum ventum Franciſci [g] Caſſillaci Seſſaci arcem, ubi Schombergium amiciſſime excepit.

Is veteranus aulicus ac belli dux Guiſio patri filioque ſtrenuam operam in bellis navaverat, et inter equites torquatos poſtremo allectus a partibus omnino diſceſſerat, confluentem ad ipſum vicinam nobilitatem ſumma fiducia officii admonens, ſuoque exemplo ut ſaperent palam hortabatur: multorum ſe principum amicitias aſpiraſſe, nullam regia ſuaviorem expertum eſſe; ſi rex ad ſe ſcabioſum canem mittat, illi lecto proprio ceſſurum. Quod eo dicebat, quod murmura quorundam circa ſe audita intellexiſſet, ultro illum in arcano prehendentium, quod regios tam propenſa voluntate reciperet. In proximo infeſtiſſimum cum Proteſtantibus bellum hactenus geſſerat e primaria nobilitate adoleſcens impiger Ludovicus [h] Vicinus Ambra, Amboſio et Seſſaco arcta cognatione conjunctus; et tunc cum regiis, quorum cauſa utriſque regibus conjunctis par habebatur, geſturus credebatur. Is [i] Vaurum, [k] Papuli-fanum, et Albium tenebat, et inde frequentibus excurſionibus infeſta circum omnia faciebat. Cum de eo nihil ſpondere poſſet Seſſacus, auctor Schombergio fuit, ut, quoniam huc uſque progreſſus eſſet, planis [l] Septimaniae ad dextram relictis, per montana ad laevam aſperiore via ſed tutiore iter proſequeretur.

Ad [m] Villam-francam in Rutenis primum hoſpitium fuit, quo Schombergium [n] Burnazalius provinciae praefectus expectabat, multa nocte conventum, quod multoties ſubſiſtendum in via eſſet, dum equi exſoleati recalcearentur: multi ex eo equi claudicantes hic illic relicti ſunt et amiſſi. Inde per Burnazaliam arcem reflexo retro itinere [o] Figeacum ventum, et rurſus inde Calvinetum; quem ſolum in Arvernis locum tenebant Proteſtantes. Eo venit Meſſillacus [p] Raſtiniaci comes cum delectis, et poſtridie Schombergium ad [q] Murum-barrenſem deduxit. [r] Cemeni montes a Petrocoriis incipientes continuo dorſo [s] Lemovices a ſeptentrione, Cadurcos et Rutenos a meridie, et poſtea [t] Arvernos ac Velaunos, amplectuntur: inde ſecundum Rhodanum verſus meridiem porrecti, qua altiores ſunt et magis horridi, [v] Gabalos habent ab occaſu, ab ortu [w] Vivarienſem pagum; ibique demum Cemenorum nomen aſſumunt, ac mitiore jugo ad [x] Aleſiam deſcendunt. Muro Raſtiniacus regios in conſpectum [y] Marologii deduxit, quod eſt regiae juriſdictionis ſolum et unicum in Gabalis oppidum, et quaſi in tuto collocatos deſtituit. Id paulo ante a regio exercitu, aut potius privato Antonii [z] Turrii Sanvitalis odio, deſtructum: fons tantum ad ortum cum labro et ſolio ſuo integer relictus, et ad occaſum vicus: reliquum moles lapidum obruerat, ita ut venientibus ſolitudo ubique appareret; ſed poſt macerias ille quem dixi vicus latebat, ſatis frequens. [aa] Petra ad dextram longe aſſurgebat: illa Jouſae expeditione itidem deſtructa. Equis paulum recreatis placuit ultra progredi [bb] Chenacum uſque, oppidum, ut iis locis, populoſum; ubi palatium epiſcopi, et in eo Durandi ſpeculatoris muſeum, oſtenditur.

CHENACI

INTERPR. [a] *Montauban.* [b] *Pregent de la Fin Vidame de Chartres.* [c] *Negrepeliſſe & St. Antonin en Rouergue.* [d] *Villemur ſur le Tarn.* [e] *Aubigeoux de la maiſon d'Amboiſe.* [f] *Grole, & Millac.* [g] *de Caſſillac de Seſſac.* [h] *Voiſins Sr. d'Ambres.* [i] *Lavaur.* [k] *St. Papoul, & Albi.* [l] *Languedoc.* [m] *Villefranche en Rouergue.* [n] *Bournazel.* [o] *Figeac, & Calvinet.* [p] *Reſtignac.* [q] *Mur de Burres.* [r] *les Gevennes.* [s] *Limouſin,* [t] *Auvergne, & le Velay.* [v] *le Givaudan.* [w] *le Vivarais.* [x] *Alais.* [y] *Marieuges,* ou *Marueges.* [z] *la Tour de St. Vidal.* [aa] *la Pierre.* [bb] *Chenac.*

CHENACI pernoctatum, et inde poſtridie [a] Mimatum ventum; ubi ab Adamo [b] Urtalupio praeſule et provinciae comite, qui Reginaldo [c] Belnenſi, de quo demonſtratum eſt, ſucceſſerat, Schombergius et Thuanus cum toto comitatu humaniſſime et lautiſſime excepti ſunt: erat quippe praeſul ille et muneris ſui diligens, et erga regem regioſque mirum in modum bene affectus. Obſervatum inter menſas, quae apponebantur, volatilia aliaque ſylveſtria capite, crure, ala, clunibus, fere truncata eſſe; mirantibuſque facete a domino reſponſum, promi ſui gulae condonandum, qui miſſus praeguſtare ſit ſolitus. Cum quaererent convivae, quis ille promus quem deſignaret, ſic comperiebant. ‘ Frequenteis illis locis ut montanis aquilas nidulari, quippe re omni abundantibus, et toto regno ob id praecipue pecuniosis: nidulari autem illas cavis rupibus inacceſſis, et ad quas, cum pedibus, quantum potis eſt, aſcenderis, per ſcalas comportatas aut uncos ferreos vix pervenitur: id obſervare paſtores, protinuſque juxta gurguſtium exſtruere, quo tecti ab infeſtis illis, cum ad pullos praeda onuſtae advolant, tam mas quam foemina, ſe tueantur: nam mas totum trimeſtre, foemina quamdiu pullus in nido jacet nec evolat, aut quouſque novis amoribus pertentetur, ad praedam per ſubjectam regionem diſcurrunt, et e domibus ruſticis capones, gallinas, anſeres, et ejuſmodi aveis cohortaleis, aliquando agnos, haedos, interdum et porcellos lactanteis, rapiunt, et certatim ad pullos afferunt. Major praeda et copioſior ex agro; phaſiani, perdices, gallinae ſylveſtres, anates ferae, nec non et lepores ac capreoli. Paſtores vero, ubi avolarunt parentes, ſubito ad cava erepunt, et allata auferunt, pro iiſque pullo inteſtina animalium domo allata ſupponunt: quod tam cito facere non poſſunt, quin aut pullus partem aliquam aut ipſi parentes famelici jam devoraverint. Eo fieri ut truncata illa menſae inferantur, ceterum optimi ſucci, et cui nihil eorum quae in macellis proſtant comparari poſſit. Cum vero tandem in eo pullus eſt, quod tardius accidit quia paſtu ſuo defraudatur, ut volare poſſit, tum catena nomas eum alligat, ut quo diutius in cavo haeret, eo diutius parentes praedas alendo pullo comportent, quouſque mas primum, dein foemina, novo ſuperveniente amore, penitus ejus jam grandioris obliviſcatur. Tum nomas elanguidum pullum aut ſolvit, aut miſericordia tactus ad domum affert.’ Et plena ſane erat domus ejuſmodi promorum, ut et vulturum, qui aquilis ſunt grandiores, ſed obſtipo capite, et morticina tantum ſectantes. Id coram inſpicere voluit Thuanus, et difficili admodum aſcenſu ad locum adivit, in quo pullus catena vinctus erat: ubi dum eſſet, mater advolavit, tam late ſparſis alis, ut quaſi obortis tenebris coeli lucem eriperet, et phaſianum ad pullum hiantem attulit, ſubitoque ad novam praedam evolavit; quod dum fieret, Thuanus et qui cum eo erant ſe tuguriolo infra ſtructo abdiderant, ut impetum ejus devitarent: nam a ruſticis vulgo jactabatur, pueros quoſdam nidis notandis et ſervandis deſtinatos, qui ſe incautius advolantibus obtuliſſent, infeſto roſtro et unguibus diſcerptos fuiſſe. Hoc ſubſidio ad rem familiarem utebatur epiſcopus; eoque tantum ejuſmodi eduliorum tribus aut quatuor nidulationibus ſe paratum habere aſſerebat, quantum menſae opiparae onerandae per annum fere ſufficeret. Heic tridui mora facta.

QUO exacto per [d] Cemenos montes admodum horridos [e] Villafortium ventum; et, Floraco et Anduſa ad dextram relictis, in plana tandem ad Aleſiam deſcenſum, oppidum amoeniſſimum, ſed his bellis aliquantum deformatum. Inde [f] Uticam; ubi Schombergius aliquandiu decubuit ex itineris defatigatione, quod homo corpulentus praeter morem per montium praerupta pedes incedere coactus eſſet. Ibi de Matthaeo [g] Merula carminatoris lanae filio, qui his bellis per inopinatas excurſiones inclaruit,

INTERPR. [a] *Mende.* [b] *de Hurteloup* ou *de Heurteloup*, [c] *de Beaulne.* [d] *les Cevennes.* [e] *Villefort, Florac, & Anduſe.* [f] *Uſez.* [g] *le Merle.*

inclaruit, et Mimato ac [a] Gabalis magna damna intulit, multa cognovit Thuanus, et ex fratre ejus adhuc ſuperſtite, qui crebro ad Schombergium itabat; quae in Hiſtoriarum libris perſcripta.

INTERIM ad Henricum Momorantium provinciae praeſidem miſſi, qui de ratione itineris cum eo Schombergii decumbentis nomine agerent; cum nova mandata ſub id a rege veniſſent, quibus jubebatur Schombergius, quando per Sancii adventum idoneae eſſent in exercitu copiae, et majori exercitui parando pecunia opus eſſet, quae non niſi ex Italia peti poterat, in Italiam, quae jam proxima eſſet, antequam in Germaniam iret, tranſire, et pecuniam Florentiae ac Venetiis, quantam poſſet, ſumere.

HABEBAT in comitatu Helvetiorum tribunos, qui breviori itinere ad ſuos per [b]Allobroges et Sebuſianos tranſire cupiebant: quos ut commode dimitteret miſſus ad Franciſcum [c] Bonam Diguierium Thuanus cum Antonio [d] Moreto Realio, qui Navarri legatus cum Schombergio venerat, ut pecuniam mutuam ab eo acciperet. Per [e] Montelium Adaemari, Creſtum, Diam Vocontiorum, tandem ad [f] Mauri-podium ad Diguierium deducti ſunt, ſupra [g] Vapincum, cui ille imminebat, et quod ei tandem a [h] Paſquerio vicecomite, qui illud tenebat, deditum fuit. Numerata Thuano duo aureorum millia: quibus ille acceptis alia via per [i] Tricaſtinos, [k] Nionium, et [l] Grinianum, Suſa ad laevam relicta, rediit ad [m] Spiritus-fanum, cui a ponte admirandi operis Rhodano impoſito nomen; quo Schombergius jam ex infirmitate validus illum expectabat.

INDE tranſmiſſo fluvio [n]Arauſionem itum; ubi regii magnifice ab Hectore [o] Foreſto Blacono arcis praefecto accepti ſunt, diviſaque pecunia tribuni Helvetii dimiſſi. Dein Avenionem juxta habuit iter Schombergius, et [p] Barbentanam venit [q] Mondragonii arcem; ubi a loci domino benigne exceptus, cum Bernardo Nogareto Valeta Provinciae praeſide coenavit: qui [r] Caſtrum Reinardi in propinquo cum dedi poſtulaſſet, tormentis admotis locus poſtridie captus fuit, et praefectus laqueo ſuſpenſus. Inde Valeta cum Schombergio [ſ] Cavalionem venit, ad Druentiam ſitum oppidum in [t] Venaſcinenſi comitatu, ubi ab loci epiſcopo regii amice ac laute accepti ſunt. Heic Valeta iter cum Schombergio dividit; et mane [v] Oraſoni marchio cum delectis a Valeta Schombergio attributus, qui eum in tutum deduceret.

AD [w] Merindolium ſumptum prandium; ubi mira initio, ſicut fore praedixerat Oraſonus, ſolitudo, incolis huc illuc per ſpelaea vicina ad armatorum adventum dilapſis: qui ubi Oraſonum adeſſe intellexerunt, quod eum ipſis haud iniquum ſcirent, ſubito frequentes advenere. De iis autem idem Oraſonus, quae a Jo. Sleidano ex Gul. [x] Bellaii Langaei, in cujus aut certe Joannis cardinalis fratris familia erat, relatione prodita ſunt, narrabat; homines eſſe ſimplices, in negotiationibus probos, magiſtratui obſequenteis, nemini injurios, ab omni maleficio abſtinenteis, et qui jura ac penſiones, quas regi dominiſve debent, ſumma fide perſolvunt, ob religionem ſecum tantum neque cum aliis matrimonia contrahenteis: ita a [y] Valdenſium et Albigeorum ubique poſtea exagitatorum temporibus ad hanc diem perſeveraſſe: eorum et reliquias [z] Laurmarini et Cabreriae ſupereſſe, et paſſim in Alpinis convallibus: ipſos Merindolianos ad epiſcopum Maſſilienſem pertinere, eique jura ſua religioſiſſime dependere. Quae Oraſonus minime a Sleidano didicerat, ſed ex fama per Provinciam ſparſa memorabat.

EODEM

INTERPR. [a] *le Givaudan.* [b] *Dauphiné, & Breſſe.* [c] *Bonne Sr. de Leſdiguieres.* [d] *Moret des Reaux.* [e] *Montelimart, Creſt, & Die.* [f] *Puimore.* [g] *Gap.* [h] *le vicomte de Paſquieres.* [i] *S. Paul trois-Chateaux* ou *Tricaſtin.* [k] *Nions.* [l] *Grignan, & Suſe.* [m] *Pont St. Eſprit.* [n] *Orange.* [o] *de Foreſt Sr. de Blacons.* [p] *Barbentane.* [q] *Mondragon.* [r] *Chaſteau Regnard.* [ſ] *Cavaillon ſur la Durance.* [t] *Comtat Venaiſſin.* [v] *Oraiſon.* [w] *Merindol.* [x] *de Bellay Sr. de Langey.* [y] *Vaudois, & Albigeois.* [z] *Lourmarin, & Cabrieres.*

EODEM die Cadenetum ventum Oraſoni arcem, in qua fere habitat, ac poſtridie [a]Manoſcum Hieroſolymitanorum equitum praefecturam; et, tranſmiſſo Druentia, inde [b]Regium locum epiſcopali dignitate ornatum, vel Fauſti illius nominatiſſimi praeſulis memoria celeberrimum. Templum ſeorſim ab oppido ſubjecto in colle poſitum, per haec bella munitionibus et praeſidio profanatum. In oppido ex provinciali nobilitate plerique domicilium habent, et in iis [c]Turnonius Caſtellanus numeroſa et pulchra progenie felix; apud quem Schombergius hoſpitium [α] ſumpſit. Per [d]Draguinianum tandem, quod ab [e]Arcenſi regulo tenebatur, bidui itinere [f]Forum Julii ventum; ubi tridui tempus Tartanis apparandis, id ſcaphae genus eſt, conſumptum.

QUIBUS paratis, et divenditis equis, Schombergius ad [g]Raphaëlis-fanum, quo naves appellere ab ea parte conſueverunt, medio amphitheatro ſemidiruto, ſub veſperam cum toto comitatu ſolvit Kalendis Sextilibus; tamque proſpero vento uſus eſt, ut [h]Lerinenſem inſulam et Antipolim praetervectus, et in altum ad [i]Vari oſtium rejectus, [k]Nicaeam ſub auroram abſconderit, et ſub meridiem incolumis [l]Monacum pervenerit. Tota illa nocte nauſeam paſſus eſt Thuanus maxime vehementem; quam poſt multam evacuationem ſitis tanta ſecuta eſt, ut, cum frigida illam ſedare ſperaret, paene ſibi ventriculum ſubverterit. Uſu dein vini Corſi refocillato ſtomacho iter perſecutus eſt cum Schombergio, et ambo incolumes Genuam pervenerunt.

LEGATI regii perhonorifice, quamvis non ſine Hiſpanorum murmure, a republica habiti, miſſis e ſuo numero qui adventum gratularentur, et officium omne regi deferrent, occulto in regem regiſque cauſam favore; et ita erat totius civitatis ingenium, ut ſucceſſus ei proſperos contra ſeditioſos optarent. Cumque paulo ante [m]Maſſilia navis appuliſſet ſine Franciae inſignibus, parum abfuit quin concurſu in eam facto ab infeſta plebe ſubmergeretur; nullumque adverſus furorem irruentium praeſentius remedium repertum, quam inclamatum a Maſſilienſibus regis nomen, et ſublata Franciae inſignia; quo facto, nec prius, tumultus conquievit. Per quatriduum luſtrata urbs a Thuano, multo diligentius quam cum ante XV annos primum ad eam cum [n]Paulo a Foxo venerat: et dum incaute per aeſtus illis in locis nimios nive in potu utitur, malum nondum bene ſedatum in ſe renovavit, et lenta febre corripi coepit cum laſſitudine et inquieta membrorum infirmitate.

HEIC Schombergius cum Thuano iter dividit, et Florentiam incognito habitu proficiſci ſtatuit, ut de ſperata inde pecunia certius cognoſceret, et majorem quam promiſſa fuerat, ſi poſſet, eliceret. Thuanus Venetias recta tendere juſſus, ut cum Andrea [o]Huralto Meſſio oratore regio eadem de re ageret, et loco condicto in ea ditione ſe expectaret. Adhuc de deteſtando regis paricidio in Italia ignorabatur. Superato Apennino [p]Dertonam venit Thuanus, quam dotalem poſſidebat Chriſtierna Danica Caroli Lotharingiae ducis parens, et in ea tunc erat; et inde ſubito ſe in viam dedit, ac Placentiam vix in equo ſedens pervenit: luſtrataque totum diem, dum ſe reficeret, urbe, et ampliſſimis coenobiis in ea, poſtquam ad eam primum venerat, exſtructis, commodum accidit, ut, cum equi ſucuſſationem amplius ferre non poſſet, ſecundo [q]Pado deinceps navigio deveheretur, uſque dum Venetias appulit.

QUO

VAR. LECT. [α] ſumpſit. Medio itinere per aeſtum diei et cauda Leonis ardente ad Valençolam multi ex fonte aquae frigidiſſimae illac ſcaturiente biberunt, et inde pars cholicis doloribus, pars ſanguineo ventris fluxu, vexati ſunt. Alii laute a Turnonio accepti cum pro regis ſalute largius ſe generoſo vino proluiſſent, vix mane ſurgere potuerint: itaque reficiendis corporibus dies inſumptus. Per Draguinianum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Manoſque.* [b] *Riez.* [c] *de Tournon de Caſtellane.* [d] *Draguignan.* [e] *le Baron des Arcs.* [f] *Frejus.* [g] *St. Rapheau.* [h] *l'iſle de Lerins, & Antibes,* [i] *le Var.* [k] *Nizza* ou *Nice.* [l] *Monaco.* [m] *Marſeilles.* [n] *de Foix.* [o] *Hurault Sr. de Meiſſe.* [p] *Tortone.* [q] *le Po.*

30865

Quo eodem die, hoc eſt XIV menſis, de regis morte nuncius Mediolano veniens per urbem ſpargi coepit, ſed adhuc incertus, quod a loco ſuſpecto veniret. Sed poſt triduum luctus ingens toto illo tempore in laetitiam ſubito mutavit, cum altero, quo de re conſtabat, nuncio, ſimul et conſtitit Navarrum a nobilitate regem in caſtris magno conſenſu ſalutatum: nam mox M. Antonius Barbarus S. Marci procurator de legatione pro more honorifica ad eum decernenda ad ſenatum retulit. Deliberationis tam feliciter ominoſae erant hae ſummae rationes, 'Quod principem certum 'in eo regno eſſe maxime ſereniſſimae reipublicae intererat, quod in Chriſtiano 'orbe bilancem facit, ad quam prudentiſſimi patres conſilia ſua dirigere conſueve- 'runt: cum vero non alium eſſe poſſe, quam qui legitima ſucceſſione ad regnum 'vocatur; et ſi quidem res in ambiguo poſita ſit, et non a lege regni ſola ſed homi- 'num arbitrio pendeat, id juris magnatibus ac nobilibus competere in eo regno, 'quod nobilitate bellicoſa abundat; cujus ut praecipuum in rege ac imperio tuendo 'robur eſt, ſic in rege ſi opus ſit creando penes eam arbitrium eſſe debet: itaque 'cum viderent patres Navarrum, qui lege vocabatur, a nobilitate regem ſalutatum, 'non poterant non ſummopere ea in re Francae nobilitatis, quae alioqui plerumque 'levitatis et nimiae ſecuritatis inſimulatur, prudentiam laudare, inſuperque bene 'de rebus noſtris ſub tanto principe ominari; cujus ſi juri ſceptrum non deberetur, 'certe virtuti deferri debere extra controverſiam eſſet'. Haec ita inter eos jactabantur.

Erat tunc Venetiis, et ad S. Georgii domicilium a republica aſſignatum habebat, illuſtriſſimus cardinalis a Jouſa, quo ſe cum Arnoldo Oſſato familiari ſuo, et arcta cum Thuano, ſicuti ſupra demonſtratum eſt, conſuetudine conjuncto, poſt praecipitatam Sixti V cenſuram ſive monitoriale decretum, contulerat, ut abſentia ſua regiam dignitatem ea re non mediocriter labefactatam tueretur, et non ingratum ſe erga munificum principem, a quo tot beneficiis ornatus fuerat, omnibus approbaret. Cum eo adſiduus erat Thuanus, et ſacrum quotidie fere ſimul audiebant, ſacra peragente reverendo patre [a] Angelo fratre, qui et tunc in urbe erat, et in proximo ad S. Rochi cum Capucinis ſodalibus diverſabatur. Sic autem exiſtimabat cardinalis, poſt deteſtandum paricidium attonitis conſciis, Navarrum juſta indignatione irritatum, ultionis ardore incenſam nobilitatem, militem ſpe praedae accenſum, nihil non facturos ut urbe potirentur; nec difficilem admodum, diviſis partium ſtudiis, fore ejus expugnationem: jamque videri ſibi audire ſtrepitum armatorum per urbem diſcurſantium, obvios caedentium et ferro ac igni cuncta vaſtantium, inter ejulatus puerorum et gemitus foeminarum, et quae capta impetu urbe crudeliter multa fieri conſueverunt. Ipſe, qui per hos motus in vera patria tuto conſiſtere ſe poſſe minime putaret, impoſitam ſibi a fortuna neceſſitatem dolebat, alteram patriam, quam ſuperſtite Henrico III deſeruerat, repetendi. Sed cum nullo niſi juris, quod Romae et paſſim controvertebatur, vinculo cum ſucceſſore adhuc aſtringeretur, nec in Franciam redire vellet, reliquum erat ut Romae tantiſper maneret, donec, diſcuſſo tam foedae tempeſtatis nubilo ac ſerenitate animis reddita, e longinquo tanquam a ſpecula certius de rebus ſuis decerneret. Nam alioqui ab omni factione alienus ejus animus tunc erat, ut et ſemper fuit; et quicquid poſtea ab eo factum, potius dignitati et perſonae quam ſuſtinebat, quam voluntati, imputari debet: nam temporum conditioni ad tempus accommodare ut ſummae prudentiae erat, ita non minoris aequitatis opus fuit, cum primum occaſio ſe obtulit, a partibus omnino diſcedere, et regi regnoque operam ſuam addicere. Quod ſtudioſe ſimul et tempeſtive fecit; et ita ſe poſtea in aula noſtra geſſit, ut nullum magni momenti negotium princeps prudentiſſimus cum illo non communicaret: et poſtquam deplorando caſu nobis ereptus eſt,

INTERPR. [a] *le pere Ange.*

eſt, ſciſſis proceribus, quos omneis fere proxima cognatione contingebat cardinalis, ab omni affectu purus quaſi arbiter, neutris judicium ipſius detrectantibus, concordiae et reconciliationi ſe medium ac pararium ſemper interpoſuerit.

IGITUR Romam diſceſſit cum Oſſato; qui cum ante diſceſſum Thuanum in hoſpitio amice inviſiſſet, ex occaſione ſermonum de re publica privatim habitorum carmen a Thuano expreſſit, IX Kal. Oct. exaratum, poſtea [a] Caeſaroduni Turonum excuſum, cum eadem diei nota, ſed non appoſito ejus ad quem ſcribebatur nomine. Totum heic tranſcribi fortaſſe non abs re fuiſſet, quia rara ejus extant exemplaria, et multa ad temporis hiſtoriam pertinentia continet, quae tunc impune dici, acer ac praeſens juſtiſſimi doloris ſenſus apud iniquiſſimos rerum aeſtimatores excuſare poterat; quae ſi nunc poſt tantam temporis intercapedinem reponantur, proculdubio eos, quos placatos habere Thuani non tam ſua quam reipublicae intereſt, offendat: itaque principium et finem adſcribere ſatis erit.

Monſtris foeta aetas! quid ad omnem infamia culpam
Noſtra ſibi reliquum fecit, ſi occidere reges,
Legitimos reges longaque ab origine ductos,
Pyxide vel ſtricto nunc ludus acinace paſſim
Ducitur? O mi inter cunctos dulciſſime amicos,
Paulum audi; et quoniam Venetum convenimus ambo
Urbe boni, nulla illius contage veneni
Aſperſi, quod nunc per Gallica pectora ſerpit,
De rebus noſtris privatim Oſſate loquamur,
Compoſitis animis vulgo procul. Omnia quid ni
Credamus, ſi credibile eſt fidiſſima quondam
Pectora corruptis nunc regem moribus auſos
Occidiſſe ſuum probroſo vulnere Gallos?
Quid tamen, o cives, ſi vos hoc nomine digni,
Quid patrato, inquam, profectum crimine tanto?
Principium vos nempe malis cauſamque dediſtis,
Et quae nunc inſtant et quae ventura trahuntur.
Idne bono patriae quondam potiuſve ruina,
Noſtrarum tandem decernet clauſula rerum.
Nam ſi venturo, nec mirum, a rege timetis,
Charior hoc vobis praeſens rex debuit eſſe
Moribus antiquis et relligione probata
Cognitus, &c.

HINC poſt ducentos circiter verſus, quos auctor perire expetit, ad extremum converſo ad Henricum IV ſermone, hi ſunt adjecti:

Fatalis princeps, quae te laudare merentem
Carmina digna queant, laudeſque aequare canendo?
Reſpice nunc Venetum ad plauſus feſtoque ſonanteis
Murmure [b] Medoaci ripas, totoque vocantem
Aequore te Benaci amnem: licet Auſonis ora
Conjurata fremat contra, fuſcaeque tyrannus
Heſperiae ſaevo clam miſceat omnia bello,
Caeca in te nullum poſthac fors numen habebit.

Decretum

INTERPR. [a] *Tours.* [b] *la Brenta.*

Decretum ſic namque polo eſt, Venetique ſenatus
Calculus augurium de te, rex optime, firmat.
Hi ſuper amiſſo ſermones principe et hujus
Auſpiciis, longaeva neant cui ſtamina Parcae,
Inter nos Veneta conſerti nuper in urbe.
Dum perculſa gravi mens aeſtuat inde dolore,
Ambigit inde metu, caedem qui deinde futuri
Excipient caſus, quantique infamia Gallis
Et Chriſti Europen per totam haec ſtabit ovili;
Tandem pro juſto fiducia certa dolore
Ultima ſuccedit, qua plenus uterque ſecundos
Eventus poſt tot ſaevi diſcrimina belli
Speramus, firmamque pio ſub rege quietem.
Tu Romam interea ſeptemgeminoſque reviſis,
Anxius evadet quorſum res Gallica, montes,
Ad latus adſidue Jouiſae haeſurus et aurem.
Per Rhaetos ego et Helvetios medioſque per igneis
Bellorum patriam repeto miſeroſque penateis,
Henrico properans macaritae ſolvere juſta
Fidus hero dominoque etiam poſt fata miniſter;
Cetera ſecurus, vulgi quid inane frementis
Dira paret rabies, quid iniqua mente tyranni
Secum agitent coelo certantes more Gigantum:
Quippe animo fixum ſedet immotumque tenaci
Propoſiti quoſvis conſtanter ferre labores,
Quicquid et adverſi patientibus imminet extra,
Dum ne intra ullius ſibi mens male conſcia culpae
Ingenuum occulto ſugillet teſte pudorem.

INDE utrinque diſceſſum eſt. Thuanus [a] Patavium ſeceſſit, ubi dulciſſima Jo. Vincentii [b] Pinelli, quem ante XVI annos non viderat, ad aliquot dies conſuetudine frui potuit; atque inprimis Pauli [c] Aicardi Genuenſis, quem ille domeſticum habebat, hominis lectiſſimi et in re literaria integerrimo judicio praediti. Luſtrata per otium illa inſignis et tot annorum et continua cura bibliotheca congeſta; et Aicardus, qui verſionem Baſilii et aliorum de S. Trinitate patrum cum Phoebadio epiſcopo Aginnenſi editorum ſummopere probabat, Thuano ipſum haereſiarchae Eunomii librum manu elegantiſſime ſcriptum donavit, ut ejus collatione et Baſilii jam editi et Gregorii Niſſeni, qui exſpectabantur, libri VII corrigerentur et lucem acciperent. Multa et a Pinello de viris doctrina in Italia claris, quorum nomina paulatim in oblivionem cadebant, ſtudioſe percontatus eſt Thuanus, ea mente ut eorum memoriam in Annalibus celebraret; quod poſtea ſedulo fecit: nec Hiſpanos ſua laude fraudavit; adeo virtutem et doctrinae excellentis decus ubique nullo nationum diſcrimine admiratus eſt, et, quantum in ſe fuit, ſine livore poſteritati commendavit; eaque re fiduciam ceperat, fore, ut aequiores Italos et Hiſpanos eſſet habiturus: verum, ſpe ſua falſus, nullam majorem quam ab ipſis ingratitudinem expertus [α] eſt.

INTEREA

VAR. LECT. [α] eſt: ut de iis ſacri vatis illud ſaepius ſolatio ſuo uſurpare ſit ſolitus, Pſal. XXXVII. *Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi, quoniam ſequebar bonitatem*; et illud ex Pſal. CI. *Tota die exprobrabant mihi inimici mei: et qui laudabant me, adverſum me jurabant*: ad quae ille ex eodem vate, *Ego autem tanquam ſurdus non audiebam, et ſicut mutus non aperiens os ſuum et non habens*

INTERPR. [a] *Padoue.* [b] *Pinelli.* [c] *Aicardo.*

INTEREA Schombergius, qui Florentiae erat, poſt caſum revocato Guicciardino equite, qui pecuniam delectibus habendis deſtinatam ſecum vehebat, Mantuam venit, conſilium cum Andrea [a] Huralto Meſſio regio apud Venetos oratore capturus. Eo evocavit et Thuanum, et deplorata communi calamitate ambo Veronam profecti ſunt: quo cum veniſſet Meſſius, inde rurſus Mantuam ſimul repetiverunt; habitoque cum Vincentio duce in arcano colloquio, inde diſceſſum eſt, et Veronam reditum; unde Meſſius Venetias ad ſua ſe contulit. Veronae luſtratae aedes [b] Bevilaquae comitis, ſtatuis antiqui operis ac nummis et tabulis excellentiſſimorum pictorum ornatiſſimae. Ipſe, praeter harum rerum non vulgarem amorem, ſummo muſices ſtudio tenebatur; inſtitueratque domi conventum muſicum, qui ter in hebdomade celebrabatur, in quo plus XXX ſive cantores ſive organorum variorum periti ita ſeſe exercebant, ut in tanta vocum diſſonorum et inſtrumentorum diſcrepantia mirus et auribus gratiſſimus concentus exiſteret. Ei aliquoties interfuit Thuanus, et cum ipſo Bevilaqua, homine gravi ſed humaniſſimo, ſermones variis de rebus habuit, eo minus familiareis, quod coelebs et inclinata jam aetate cum de rebus ſuis Romam transferendis cogitaret, minus Navarri partibus aequus putabatur; in quas alioqui totius ditionis Venetae populi aperto ſavore propendebant.

TANDEM, poſt aliquantulam Veronae factam moram, Thuanus iter cum Schombergio, ut alias, dividit. Ille per Tridentinas Alpeis in Germaniam contendit: ipſe per [c] Brixiam et [d] Sebinum lacum, [e] Bergomo et Clavenna ad laevam relictis, in [f] Rhaetiam deſcendit; et amoeniſſima illa [g] Valtolina, et, quod mirum inter Alpeis, vino generoſo nobiliſſima decurſa, in qua ad [h] Tiranum prandium ſumpſit, Poſclavium venit. Superatis aſperis admodum montibus atque adeo Arbona, ex qua Rhenus horrendo cum fragore praeceps prorumpit, [i] Curiam Rhaetorum epiſcopali dignitate ornatam civitatem acceſſit: templum etiam admodum humile et neglectum haud longe ab urbe luſtravit, quod principatus titulo qui tenent, ſatis habent per abſentiam nomen tueri et vectigalibus frui; paſtorale munus de cetero inſuper habent, quod inter Proteſtanteis, quales fere ſunt tres illae foederationes, in magnum contemptum abiit. Ibi cum certiora de rebus Gallicis cognoviſſet, (et proſpera fere ubique nunciabantur) vaticinium Sequanae, eodem impetu quo carmen ad Oſſatum, illuſtriſſimi cardinalis Jouſae praeſagii memor, [α] effudit.

VATICINIUM SEQUANAE.

Nuper cum furiis actus et impio
Mentis propoſito triſtia conſciae
Urbis moenia Clemens
Infauſto pede linqueret,
Feraleis gemitus corde ciens caput
Turbatum medio ſuſtulit alveo,

Incumbenſque

bens in ore ſuo redargutiones. Subit et illud, quod humano more et inter homines loquens ſibi accommodat, ex Pſal. CXI. *In memoria aeterna erit juſtus; ab auditione mala non timebit:* item et illud ex Pſal. XXX. *Educes me de laqueo hoc, quem abſconderunt mihi; quoniam tu es protector meus:* et poſtremo quod in noviſſimis ſemper dicendum erit, *In manus tuas, Domine, commendo ſpiritum meum; redemiſti me, Domine, Deus veritatis.* Quae quoties quotidianis in precibus recitat, toties contra obtrectatores quo ſe muniat, quo ſe ſoletur, auxilio ſe divino firmari credit, et animum ad patientiam obfirmat. Interea Schombergius *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

VAR. LECT. [α] effudit: in quo ſi quae erunt quae nunc minus placeant, culpa in temporum quibus ſcripta ſunt rationem rejicienda erit. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Hurault Sr. de Meiſſe.* [b] *Bevilaqua.* [c] *Breſcia.* [d] *lago d'Iſe.* [e] *Bergamo, & Chiavenna.* [f] *le pays des Griſons.* [g] *Valteline.* [h] *Tirano, & Poſchiavo.* [i] *Coire.*

Incumbenſque jacenti
Urnae Sequana transfugam
His urget monitis: Quo properas miſer
Tantum auſure nefas, nomine Gallico
Indignum, atque fideli
Reges obſequio in ſuos?
Qualem hoc principium ducat ad exitum,
Si certae objicias vile caput neci,
Indutumque cucullum
Et te quid deceat, vide:
Aut ſi haec nil animum ſolicitant tuum,
At ſaltem ſocios reſpice ad ordines,
Omneis crimine tecum
Quos uno peragis reos.
Vulgi quantus amor ſeditionibus
Olim, tantum odium ſurget, et improbos
Suaſores inopinus
Damnabit populi furor,
Cum ſpem praeter atrox civibus ingruet
Secum dira trahens fata neceſſitas,
Et penuria rerum
Ignavos premet omnium.
Tunc icti ſapient, ſero ſed heu! Phryges,
Et ſparſis nimium credula vocibus
Plangent pectora matres,
Circum templa ſenes gement.
Sed fruſtra moneo: fraude nefaria
Mandatum miſero ſtat ſcelus exequi,
Occiſoque ſuperbam
Urbem evertere principe.
O quas frugifero terra capit ſinu,
Princeps atque parens et domina urbium,
Muſarumque tribunal,
Quondam chara, Lutetia,
Nunc ſpelunca Cyclopum, arx Polyphemia,
Antaei latebrae, Antiphatae teges,
Et Laeſtrigonis antrum,
Bebryciſque Amyci ſpecus,
Quae te ſaeva manent proelia ſub novo
Herede imperii, perdere quem male
Dum conſulta laboras,
Ad regni ſolium evehis!
Mergas, altior hinc hoſtibus imminet:
Saevo marte premas, fortior emicat:
Victus cumque putatur,
Rurſus bella redintegrat.
Et jam ficta in eum tempore dilui,
Hoſtileiſque dolos cedere proſpere,
Converſaque reflecti
In te tela acie doles.

Mens

Mens caeca eſt hominum; dum levioribus
Vertunt terga malis, in gravia irruunt
Stulti pectore aperto,
Et contrarius exitus
Privat fine ſuo coepta nocentium,
Tandem juſta piis praemia dividens;
Decretamque merenteis
Poena in perniciem trahit.
Quanquam nulla animum injuria regium
Tangat, nulla animum exerceat ultio,
Ignoſcatque libenter
Victor ſupplicibus reis,
Obſtant fata tamen, ne reſipiſcere,
Cum taedere furorum utile ſit, queas,
Rectiſque obſerat aures
Iratus monitis Deus.
Largis quippe bonis undique diffluens
Pravis dona Dei moribus inquinas,
Arcto teque piaculo
Patratum ſcelus obligat,
Mactatis toties hoſpitibus ream;
Quorum nunc animas jure ſuo Deus
Effuſumque repoſcit
Per perjuria ſanguinem.
Nil regi et patriae debitam Iberico
Obſtrinxiſſe fidem foedere proderit;
[α] Fruſtra miles ab altis
Exſpectabitur Alpibus
Mendax: inſtat enim Vaſco ſuburbiis
Captis rurſus, et ultricia ſpargere
Late incendia gaudet,
Regis morte ferocior.

[a] CURIA digredientibus ante ſolis ortum et tempore pluvioſo conſcenſum abiegnum navigium ad lacum proximum; cujus natura ea eſt, ut cum inter altiſſimos et undique praeruptos montes claudatur, quod in [b] Benaco evenit, ventis incumbentibus periculoſe agitetur, et naufragium tranſeuntibus minitetur; a quo Thuanus et qui cum eo erant parum abfuerunt, eoque majore diſcrimine, quod ſumma imprudentia vector Germanum cum equo admiſiſſet, qui, undarum ſuccuſſatione territus, cum plerumque poplitibus poſterioribus ſuccumberet, navigium paene evertit: et, cum nuſquam appulſus eſſet, creſcente ſemper vento et imbre, ſaxumque continuum immenſa altitudine, qua proxima erat terra, pro ripa appareret, in ſumma deſperatione cuncti verſabantur; clavo a gubernatore abjecto, ut quiſque ſaluti conſuleret admonente. Erat cum Thuano Nic. [c] Rapinus, Nicolai, qui et ingenio et virtute per haec bella ſatis inclaruit, filius, adoleſcens ſummi animi et

VAR. LECT. *[α] Fruſtra pandet aperta*
Coeli templa vicarius;
Fruſtra ſpes animi credula mutui
Lactabit levium pectora civium. MSS. Reg. Samm. & Aut.

INTERPR. [a] *Coire.* [b] *lago di Garda.* [c] *Rapin.*

et natandi peritiſſimus; qui, abjecto thorace et interiore tunica, ultro paratum ſe in lacum deſilire oſtendebat, et Thuanum, ut ſe ſequeretur, et lumbis prenſum fortiter teneret, hortabatur: ſic enim fore, ut aut prior ipſe mergeretur, aut incolumem ſecum in ripa, quo primum daretur appellere, ſiſteret. Cum in eo omnes eſſent, et ſola in coeleſti auxilio ſpes ſupereſſet, ſpecus in rupe excavatus eminus apparuit; quo juſſus vector navigium jam aqua penetrante fluitans dirigere, annitentibus qui vehebantur, et remis adverſus ventum certantibus: tandem ſocii ut erant imbre madidi ſaltu in brevia proxima deſcenderunt, cum oneribus quae quiſque portare potuit, certi vel crurum tenus in aqua citra periculum manere, quouſque tempeſtas deſaeviret. Sed accidit, ut rupem intra actus quaſi per gradus in ſaxo ſculptus ſit repertus, per quem ut erant ocreati et palliati ſumma alacritate, quanquam arduus eſſet aſcenſus, ad haec imbre et vento infeſtarentur, omnes per milliaris ſpatium in ſummum evaſerunt, et in via currum a bobus tractum per praecipitium illud deſcendentem obvium habuerunt. In ſummo haud hinc longe hoſpitium erat; in quo hypocauſtorum beneficio ſiccatis ſubito veſtimentis, ſuperveniente poſt tam praeſentis exitii metum inſperata laetitia, moleſtae viae labore non parum recreati ſunt. Poſt prandium, cum equi per devium illud iter deeſſent, ad diverſorium, quo pernoctaturi erant, ad caput lacus [a] Tigurini duobus abhinc milliaribus, per vias luto corruptas pedibus erepſerunt, quanquam per lubricum lapſantibus ubique veſtigiis; nemine de itineris difficultate, ob recentem praeteriti periculi memoriam, querente.

INDE ſerenitate reddita navigio per lacum amoeniſſimum bidui itinere Tigurum devecti ſunt. Juvit heic videre principem jam a primis temporibus Helvetiorum civitatem, quae pleriſque viris doctrina claris abundavit: ac praeſertim Conradi Geſneri et Gaſparis Wolfii cunabula, quae ſuperabant, admodum exigua, et Joſiae Simleri, luſtravit Thuanus, a Jo. Gul. Stukio homine humaniſſimo et noſtris partibus maxime addicto ubique deductus. Inde [b] Soloturnum ventum; quo Thuanus cum acceſſit, paulo plus 10 paſſibus Nic. [c] Brulartum Sillerium oratorem regium ad tiliam in via ſedentem invenit: quem nec opinato conſpicatus, ſubito cum ſuis ex equo deſiliit, et in amplexus viri amiciſſimi ruens arcte complexus eſt, indeque in hoſpitium deductus aliquot dies cum ipſo fuit. Tunc calebat negotium foederis a [d] Bernatibus cum Sabaudo initi: quod ſi a populis ditionis illius ratum habebatur, quod ſolemni ritu per juramentum fit iiſdem per praefecturas congregatis, res noſtrae magnum accipiebant detrimentum. Id [e] Quinquepagici auro externo corrupti urgebant; ad quos ab Henoticis miſſus erat Leo [f] Scotus Claromontanus ſenator Pariſienſis, cum quo arcta erat Thuano amicitia: itaque, dum res penderet, commodum viſum Sillerio ut opera Thuani uteretur, et, condicto cum Claromontano colloquio, negotium, ſi qua poſſet, mora interjecta diſturbaret. Verum aliunde ſine ejus interventu auxilium affulſit, paſtoribus, qui foedus illud maxime improbabant, in [g] [1] Valetenſi praefectura per conciones ita populum animantibus, ut advocati, qui a civitate ad ſacramentum ab illis exigendum venerant, non ſolum re infecta diſceſſerint, ſed fuga ſubita ſaluti ſuae conſulere neceſſe habuerint; in quos et tenuerunt illi, ut tanquam perduelleis et laeſae majeſtatis reos legibus anquireretur. Id magna ſolicitudine Sillerium liberavit.

EO ſalutato Thuanus [h] Juraſſo monte ſuperato Baſileam venit, adductis ſecum Helvetiorum tribunis, qui [i] Arauſione Schombergium reliquerant, et rebus domi confectis in caſtra ad novum regem ſalutandum redibant, Nic. Harlaeo Sancio poſt Henrici III obitum remiſſo in Germaniam ab ejus ſucceſſore, ut novos delectus haberet.

NOT. [1] *lege* Vatenſi. *C.*

INTERPR. [a] *de Zurich.* [b] *Soleurre.* [c] *Brulart de Sillery.* [d] *ceux de Berne.* [e] *les cinq petits Cantons.* [f] *l'Eſcot de Clermont.* [g] *pays de Vaud.* [h] *le mont Jura.* [i] *Orange.*

haberet. Inter arma Theodoro [a] Zuingero et Baſilio Amerbachio, cum quibus Thuanus amicitiam ante decennium coluerat, vivis jam exemptis, Jacobum Grynaeum, Simonis illius magni gentilem, aliquoties Sleidani hiſtorias publice praelegentem audivit; ad quas ille multa ſingularia et ſcitu digna, quae Sleidanum fugerant, ex familiari, quam in aulis principum Germaniae habuerat, notitia hauſta addebat, et elegantiſſime explicabat.

INDE per [b] Sequanos, qua caute inceſſum eſt, in Lingonas deſcenſum; ubi novi regis nomen ſummopere vigebat, P. [c] Ruſſardo urbis praetore, Ludovici, cui juris civilis purior ſcientia ſecundum [d] Duarenum tantum debet, gentili, omnia ſumma faciente ut factio Henotica illis locis profligaretur.

[e] ANDOMATO, quod eſt civitatis Lingonum vetus nomen, per [f] Arcam Barrenſem Villani-caſtrum itum, a cujus obſidione hoſtes ante paucos dies cum damno repulſi fuerant; in eoque erat Ludovicus [g] Dijacetus loci comes, ut ruinas ſarciret, et praeſidio valido oppidum firmaret; quod ſolum poſt [h] Catalaunum inter Lingonas et limitem regiis ad iter ſecurum patebat. Erat arcta Thuano quaſi a parente tradita cum Dijaceto amicitia: itaque et ille Thuanum detinuit, dum praeſidium ordinaret, et multa cum ipſo, qua erat prudentia, quae regem ſcire oportebat, in arcano contulit. Sic autem exiſtimabat, eo tandem res recaſuras, ut imperium penes legitimum heredem, hoc eſt Navarrum, maneret; diverſa pars, quae favore plebis in dies mutantis et externis opibus nitebatur, ſubeunte ducum ſuorum ob belli diuturnitatem faſtidio, mox concideret, et victori reconciliata prorſus evaneſceret. Dum duces praeſidii recenſerentur, ominoſa vox illi excidit: nam cum de P. [i] Choeſelio Moſa, qui in oppido tuendo ſtrenuam nuper operam navaverat, altercaretur, cum admitti nolens, ubi eum commendatione quorundam, quibus contradicere minime aequum cenſebat, admiſſum vidit, non temere factum dixit, ut tamdiu contra pugnaverit; ſiquidem futurum providere, ut ab homine rixoſo ingens ſit accepturus infortunium. Is eſt qui Dijacetum poſt quadriennium, rixa ex verbis contumelioſis ſuborta, interfecit. Itaque cum primum de illo ab uno ex praeſidiariis ducibus occiſo, coram Thuano in aulam allatum eſt, ille ſubito, id quod erat animo conjectans, antequam nomen ederetur, ominoſae illius vocis memor Moſam nominavit: compertoque ſtatim ita rem habere, interrogatus quomodo divinaſſet, id ab illo ante quadriennium audiviſſe retulit; cunctis mirantibus Dijacetum diu ante tam certo de ſuo infortunio vaticinatum eſſe. Habebat ille in matrimonio Annam [k] Aquavivam, Hadrianenſium ducis in regno Neapolitano filiam, probae ac generoſae indolis foeminam, quae cum filio filiaque ex ea ſuſceptis Andomatum, quae eſt Lingonum metropolis, manebat; quo et ille pretioſam maxime ſupellectilem transferendam curaverat, quae poſtea divendita fuit, pecunia ad belli ſumptus regi commodata. Sexagenario major, ſed firma admodum valetudine, cum deliciis a multo tempore junior adſueviſſet, tunc in cubiculo maxime illuſtri per hyemem pernoctabat, et in lecto ſine velo et plagulis dormiebat, neque ullam aut a ſerotino ac matutino frigore aut a nubiloſo aëre ex eo incommoditatem ſentiebat; quaſi Deus illi, ſicut ipſe aiebat, pro tempore robur largiretur: et cum hoc dicebat, ſumma conſtantia et priſtinae nimiae copiae faſtidio dicere videbatur, et potius pacem regno quam ſibi otium optare; eaque ſe ſpe dum ſuſtentat, quicquid damni domeſtici accideret ferebat, et porro ſe paratum ferre oſtendebat.

TANDEM

INTERPR. [a] *Zuinger.* [b] *ceux de la Franche Comté.* [c] *Rouſſard.* [d] *Duaren.* [e] *Langres.* [f] *Arc en Barrois, & Chaſteau Villain.* [g] *da Diaceto ou Dighiaceti.* [h] *Chaalons.* [i] *de Choiſeul Sr. de Meuze.* [k] *Aquaviva duc d'Atri.*

TANDEM Thuanus, Villani-caſtro cum Helvetiis tribunis digreſſus, per [a] Vandevreum et Pugium Lucemburgiorum caſtella iter fecit, ipſumque Franciſcum [b] Pinei ducem, qui Romam proficiſcebatur, obvium habuit: cum quo aliquandiu collocutus, quid Florentiae, Venetiis, Mantuae, ac denique apud Helvetios, nuper actum eſſet, expoſuit. Inde Pugium venit, ab Henrico filio decenni perhonorifice cum toto comitatu exceptus.

SUB idque [c] Catalaunum acceſſit, quo Robertus a [d] Jouſa Granprati comes per triduum fortiſſime cum [e] Sanpaulo dimicavit, et victoriam ſuam morte praematura ſancivit; quam carmine hoc epitaphio extempore deploravit.

Miſta liguſtra roſis et lilia ſpargite cives
Ad tumulum: tumulo huic debita veſtra ſalus.
Per triduum extracto certamine Granpratenſis
Aſſeruit patrios victor ab hoſte lares;
Non propriam aſſeruit vitam, quam vulnere multo
Projecit veſtris ſaucius in gremiis.
At vos, o cives, tuque urbs Catalaunia gaude,
Manibus invicti facta beata ducis:
Nunc tutelari illius requieſce ſub umbra,
Cujus te toties texit amica manus.

IBI de [f] Fara Veromanduorum cognitum; in qua totius pretioſae ſupellectilis, ſicuti jam diximus, jacturam fecit Thuanus: quam multo patientius tulit, quam juvenum illuſtrium et ſibi amiciſſimorum mortem, de quibus ſtatim dicemus.

CATALAUNO [g] Theodorici caſtrum itum ad Matronam, quae in Sequanam influit, et ſecundum Sequanam ipſam Lutetiae populoſae adeo urbis copioſiſſimam annonam infert. Sub veſperam ingreſſus oppidum Thuanus, cum tympanum propter cuſtodiam nocturnam pulſaretur, inter armorum ſtrepitum in via obvium habuit Petrum [h] Picherellum Firmitate Auculphi in proximo natum, et in [i] Eſſomenſi coenobio olim monaſticam profeſſum, hominem trium linguarum peritiſſimum et acutiſſimi judicii, qui Jo. [k] Vatablo olim cum [l] Jo. Salignaco et Jo. Mercero operam navaverat; qui prenſum habenis equum ſiſtit: ad quem repente converſus Thuanus, cum ecquid inter arma ac tubas iſtic locorum ageret, percontaretur, ille et diverſorium ſuum in proximo oſtendit, et ea die XIV horis ſe ſtuduiſſe, obfirmatis contra ſtridores et horrores auribus, dixit; qua et annum aetatis LXXIX clauſerit, et finem elaboratis in B. Paulum commentariis impoſuerit, abſoluta ad Philemonem epiſtola: jamque omnia deſcripta habere, praelis, cum commoditas ſe offerret, committenda; quod ut contingeret pro votorum ſumma exoptare: ſe iſtius aetatis nullam adhuc corporis magnam debilitationem pati, oculis et auribus integris valere, mentis priſtinam vim ſervare; ſed ut juvenibus multa accidere certum ſit, quae ipſos ſeneſcere non ſinant, ſic certiſſimum eſſe ſenes diu vivere non poſſe. Huic Thuanus, poſt elaboratos in B. Matthaeum et Lucam commentarios, auctor fuerat ut in Paulum ſcriberet; et ille eo auctore munus injunctum alacriter ſuſceperat, quod in eo interpretandi genere paucos admodum digne ſe exercuiſſe arbitraretur: nam extra cauſam religionis diligentiam Th. [m] Bezae laudabat; ſed poſt ejus meſſem magnum ſibi et aliis ſpicilegium relictum dicebat. Sed mala ſorte accidit, ut haud multo poſt, placidiſſima ejus morte ſecuta, res omnis ad heredes devenerit, homines litigioſos, qui, dum ſe Cadmea victoria utrinque conficiunt, pretioſam illam avunculi

ſupellectilem

INTERPR. [a] *Vandeuvre, & Pougi.* [b] *Piney.* [c] *Chaalons ſur Marne.* [d] *de Joyeuſe comte de Grandpré.* [e] *de S. Paul.* [f] *la Fere ſur Oyſe.* [g] *Chaſteau Thierry.* [h] *Picherel de la Ferté Aucoulph.* [i] *l'Abbaye d'Eſſone.* [k] *Vatable,* ou *Guaſtebled.* [l] *Salignac, & Mercier.* [m] *de Beze.*

ſupellectilem diſſipari et in manus alienas tranſire paſſi ſunt; a quibus vix ſpes eſt ut redimi et ad publicam utilitatem prodire poſſint.

AD coenam a [a] Combliſii vicecomite Cl. Pinarii filio vocatus Thuanus didicit de ſuburbiis Lutetiae a rege captis: tum, interpoſito de rerum ſtatu ſermone, inter ipſos convenit, ſi urbs arctius obſideretur, fore, ut brevi ad ſummas anguſtias et deditionis neceſſitatem penuria annonae adigeretur; ad idque non parvum momentum arcem, in qua tunc erat, allaturam, quippe per quam copioſa annona Lutetiam importari conſuevisſet: nam [b] Meldos, qui infra ſunt, et ab Henoticis tunc tenebantur, etiamſi frumento abundant, non ſuffecturos, adempto ex ſuperioribus locis adveniente commeatu: ea re arcem illam et Catalaunum valde opportuna regi eſſe; eoque diligentius curandum eſſe praefectis, ac cavendum ne quid illac tranſitu conceſſo importetur.

QUIBUS dictis, cum bene animatum Combliſium videret, mandatis inſuper acceptis ut de loco validiore praeſidio firmando cum rege ageret, poſtridie Thuanus diſceſſit: et per [c] Latiniacum facto itinere, quod Jacobus [d] Laſinius, de quo poſtea plura dicenda erunt, regis nomine tenebat, ac ſupra urbem continuato itinere, [e] Monfortium Amalrici ventum; cum jam rex [f] Stampas poſt ſuburbia capta veniſſet, et arce dedita in [g] Carnutes cum exercitu deſcendiſſet.

MONFORTIO per [h] Nogentum regium, Udancum, ut Autricum, quod ab Henoticis tenebatur, vitaret, flexo per [i] Aulercos itinere, [k] Frazaeum ventum: et cum poſtridie juxta [l] Caſtrum-novum in [m] Thimerenſi agro per noctis tenebras, nam interdiu periculoſum erat, iter facerent, bis ad arma conclamatum, cunctis, quaſi hoſtis adeſſet, arma expedientibus. Tandem periculi metu diſcuſſo, cum regios eſſe conſtaret, qui corpora illuſtrium duorum adoleſcentum ad ſuos deducebant, luctus ingens metum exceſſit; et Thuanus ultra quam dici poteſt commotus in lachrimas ſe dedit, et, quantum per dolorem licuit, [α] his verſibus utrumque extempore deploravit.

PRIOR currus fuit obvius, quo Ludovicus [n] Roanus Monbazonii dux vehebatur. In eum haec pauca, ad Areten directo carmine, effudit:

Flere tuum non eſt, Arete; ſed ſolvere crineis
Te modo et attritas ungue [1] rigare genas
Vidimus, et curvis contundere pectora palmis,
In Monbazonii funere, Diva, tui.
Scilicet ille Deus, Diis certe proximus heros:
Et decet heroum morte dolere Deos.

SUMMA Thuano cum Monbazonio intercedebat et voluntatum et conſiliorum conſenſio; tantamque in illuſtri illo adoleſcente pietatem minime fucatam, tantum recti et honeſti ſtudium, tantam erga patriam et nomen Gallicum charitatem, animadvertit Thuanus, ut qui raras adeo dotes in primariae nobilitatis hominibus hactenus requiſiverit, nec repererit, non poſſit non ejus qui illis ornatus ſit amiſſione non maximopere dolere: et ſane teſtari poſſum, nunquam ejus mentionem incidiſſe, quin ſimul et lachrimas ipſi excuſſerit; ut mirandum non ſit ſi recenti adhuc ſenſu hos pauculos verſus inter ſuſpiria ac ſingultus dolor ab eo expreſſerit.

VIX hora abierat, cum alter currus tranſeuntibus obvius factus eſt, quo Joſiae [o] Rupifulcaudii comitis Ruſſii pugna [p] Arcuenſi VIII Kal. Oct. occiſi corpus itidem vehebatur.

VAR. LECT. [α] his inconditis verſibus *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Combliſi.* [b] *Meaux.* [c] *Lagny.* [d] *de la Fin.* [e] *Montfort l'Amaury.* [f] *Eſtampes.* [g] *Pays Chartrain.* [h] *Nogent-le-Roy, Oudan, & Chartres.* [i] *le Perche.* [k] *Frazé.* [l] *Chaſteauneuf.* [m] *le Thimerais.* [n] *de Rohan duc de Monbazon.* [o] *de la Rochefoucauld comte de Rouſſy.* [p] *d'Arques.*

NOT. [1] *notare* Put.

vehebatur. Is proxima cognatione Condaei liberos ex Helionora [a] Roia ſuſceptos contingebat, quippe ex Carlota altera Helionorae ſorore prognatus; ideoque ſumma familiaritate cum Carolo [b] Vindocino cardinali vixerat; in eoque convictu Thuanus, qui cum cardinali adſiduus erat, certiſſimam cum eo amicitiam contraxerat: quam et hoc carmine extempore tunc inter equitandum teſtatus eſt.

Ruſſius ut cecidit flevere lepoſque jocuſque,
In Geticum auditi dicere multa Deum.
Improbe Mars, noſtrum potuiſti perdere alumnum?
Pro juvene et blandae nil valuere preces?
Cui feſtivam hilaris ſolvebat gratia frontem,
Attica cui linguam melle rigabat apis.
Cernere eum coram vel certe audire tuliſſes;
Imbelli haerebant irrita tela manu.
Sed tu luminibus ſub caſſide torva tuentem,
Spirantemque avido pectore & ore minas,
Oppreſſiſti ideo juvenem, trux belliger, iram
Flectere ne poſſet fronte vel ore tuam.

ERAT feſtiviſſimus, et alioqui virtute praeſtans, quod utrumque in Rupifulcaudia familia gentile eſt; et Franciſcus pater ejus, qui in tumultu Pariſienſi ante XVII annos occiſus fuit, eo nomine Carolo regi gratiſſimus fuerat. Latine commode loquebatur, Italicam linguam perfectiſſime callebat, et ſingulas ejus dialectos pro ratione perſonarum et geſtu et voce imitatione mira [α] referebat: itaque in privatis ſeceſſibus cum cognato cardinali, quibus fere Thuanus intererat, tanta ſuavitate familiareis amicos perfundebat, ut omnes in cachinnos effunderentur, cum ipſe nunquam rideret.

TANDEM [c] Caſtellodunum, [d] Longovillanorum patrimoniale in agro Dunenſi oppidum, ventum; quo jam [e] Pataeo, cui praeſidium impoſuerat, rex venerat; quem Thuanus ſalutavit, ab eo perbenigne exceptus, et de rebus Italiae et Germaniae ac Helveticis plene edocuit; et jam tum de Mariae Mediceae conjugio, quod feliciſſimis auſpiciis decennio poſt contractum eſt, mentionem injecit, Ferdinandi magni Etruriae ducis propenſam in illud voluntatem oſtendens. Erat commune ſenatus Veneti ac ceterorum Italiae principum, qui regis Hiſpaniarum magnitudinem merito ſuſpectam habent, votum, ut rex, quod poſtea fecit, majorum religionem profiteretur; neque tamen illum eo rerum ſtatu ſibi deſerendum exiſtimabant: ſed voluntates praemature renudare, regi inutile, ſibi vero intempeſtivum ac periculoſum, ducebant. Itaque eum modica pecunia clam, cum aperte non poſſent, juvabant, eum adſidue exhortantes, ut, quod ſe conditionibus certis facere paratum oſtendebat, citius faceret. Quibus expoſitis, in eam rem longus a rege habitus ſermo, ‘Cum ſe a providentia divina ad illud faſtigium praeter ſpem ac votum evectum ‘diceret, ad quod alii violatis legibus ac per praecipitia feſtinant. Vidiſſe ſe in ‘regia familia IV ante ſe, quorum tres ordine regnaverint nullis relictis liberis; ‘quartum ad regias opes incredibili felicitate perveniſſe; quibus quod abuſus fuerit, ‘nec grateis Deo, quas debuerit, pro tanto beneficio dignas perſolverit, antequam ‘regnum inire poſſet, concidiſſe: eo ſibi majore cura enitendum, ne ſimiliter in‘gratitudine peccet, eandemque orbitatis poenam ſibi luctuoſam, regno detrimen‘toſam, experiatur. Cauſa religionis ubique tantopere per odia potius quam per

charitatem

VAR. LECT. [α] referebat, ut de mimica vel cum comoedis, ſi perſonae dignitas pateretur, certare potuiſſet: itaque in privatis *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Roye.* [b] *de Vendoſme.* [c] *Chateaudun.* [d] *les ducs de Longueville.* [e] *Patay.*

‘charitatem Chriſtianam agitata ſe praecipue angi; nec pertinacem adeo in doctrina, in qua educatus fuit et quam hactenus tanquam ſalutarem ſit amplexus, futurum; nec abnuere quin melius inſtructus, quod melius ſit ſequatur: ſed optare ut non vi nec coactus, ſed ſponte et quaſi manu, ſicuti ad regnum, ſic et eo ducatur; inſuper optare, ut non ipſe ſolus, ſed multi in regno et extra regnum, ſi fieri poſſit, ſuo exemplo inſtruantur. Id recepta in eccleſia ratione per concilia commode et legitime fieri poſſe: ſi oecumenicum cogi tam cito nequeat, per nationale; aut, ſi nec illud queat, per collationem. Vitae ſe pretio impoſitam belli neceſſitatem redimere paratum, ut tot innocentium capitum, quae per haec plus quam Cadmea proelia exhauriantur, ſanguini parcatur. Se regia tot ſaeculorum atque adeo aetatum familia ortum: ſuam cum tot nationibus potentiſſimis cauſam conjunctam non ita deſpici ac contemni debere, ut non ſua cauſa fiat, quod toties in eccleſia magno cum fructu uſurpatum fuiſſe conſtat. Vilemne adeo animam ſuam apud aequos rerum aeſtimatores, vilem tot animarum ſecum tota Europa periclitantium ſalutem futuram, ut non potius ratione quam periculoſa belli alea ſecum agi dignum ac juſtum exiſtimetur? Quem ſcire, an ipſe a Deo ſuſcitatus ſit, ut ejus occaſione ac periculo paci eccleſiae conſulatur? Id ut ſit et accidat, ſe credere ac vovere. Interim nemini vim, quam ſibi offerri nolit, ſe allaturum, et, quod auſpiciis regni jurata mente promiſerit, religioſe ſervaturum, ut religionem Catholicam Apoſtolicam Romanam ſartam tectam tueatur, ejus profeſſores praecipuos circa ſe habeat, alios ab injuria defendat, univerſos cum regni cauſa ſalvos cupiat: haec velle ut omnes intelligant, ſibique perſuadeant ſe minime ambitione bellum gerere, ſed legitimam ſucceſſionem jure delatam cernere, ut tot populorum, qui jugum externum exhorreſcentes ſe tanquam debitorem appellent, ſecuritati ac tranquillitati conſulat: ni faciat, merito verendum eſſe, ne non ſolum in aetatis ſuae ſed poſteritatis reprehenſionem incurrat, quaſi quod a virtute ſua cuncti expectant, per ignaviam ac diſſimulationem perire paſſus ſit’. Haec et multa alia ab efficacis eloquentiae principe addita cum lachrimis, quibus et affectum interiorem verbis reſpondere, et ex animi ſententia loqui, conteſtabatur.

ADMOTUS interea ad [a] Vindocinum exercitus, cujus [b] gubernator a rege olim impoſitus regi deceſſori ac [c] Sueſſioni pro eo ſpondenti fidem datam fefellerat, et magni concilii aſſeſſores, qui in urbe tempore comitiorum jus dicebant, oppreſſerat: tum vero cum ſe nec ſtrenue ad defenſionem pararet, nec de deditione interpellatus ſerio reſponderet, capta ea captus et ſupplicio ſtatim adfectus eſt cum Roberto [d] Cheſſaeo Franciſcano; pro quo ſumma omnia fecit Thuanus beneficio obſtrictus, ut eum periculo eriperet: ſed in expugnationis aeſtu dum rex extra urbem eſſet, Birono ſummam rerum in ea adminiſtrante, cum illuſtri loco natus gubernator ad ſupplicium duceretur, parum valuere preces pro vilis conditionis, ut putabatur, homine, in quem, qui gubernatorem exoneratum cupiebant, defectionis invidiam rejiciebant.

CAPTO Vindocino rex [e] Caeſarodunum venit, magnaque gratulatione exceptus, et Achilli Harlaeo primario ſenatus praeſidi, qui paulo ante carcere emiſſus ad urbem venerat, de ſumma juris praefectura facta ſpe, in caſtra rediit, copiis, quae per [f] Andeis et [g] Caſtrum ad Ledum in [h] Cenomanos deſcenderant, jam ad [i] Vindinum provinciae caput admotis. Quo dedito, poſt incenſa ſummo regis dolore et obſeſſorum dedecore ſuburbia ampliſſima, rurſus rex eundem cum Thuano ſermonem repetiit: et ex occaſione habiti cum Vincentio duce Mantuae colloquii, quo ut [k] Nivernium patruum rex commendatum haberet enixe petebat, in eamque rem literas

INTERPR. [a] *Vendoſme.* [b] *M. de Mailly.* [c] *le comte de Soiſſons.* [d] *Cheſſé Cordelier.* [e] *Tours.* [f] *Anjou.* [g] *Château du Loir.* [h] *le Maine.* [i] *le Mans.* [k] *le duc de Nevers.*

literas ad ipſum Nivernium dederat, cum mandatis ad eum miſſus Thuanus: qui ſermones cum rege habitos animo reputans, et in ſucceſſus primis regni auſpiciis tam felices inſpiciens, inter equitandum, ut viae taedium falleret, hanc odam exaravit; quam ſine cujuſquam offenſione legi, et ad tempus quo ſcripta eſt reſpici, Thuanus cupit, ut vel ex eo de moderatione ejus et ingenio exiſtimari poſſit, qui, cum irritatis animis utrinque cuncta impune dicere et facere licebat, tanto temperamento his de rebus ſcriberet.

Nutu regentis cuncta Dei genus,
HENRICE, *amicum coelitibus caput,*
Belloque civili ruentis
Praeſidium columenque regni,
Succede faſci viribus integris,
Quem, fratre adempto per ſcelus hoſtium,
Deus patratae caedis ultor
Impoſuit tibi ſuſtinendum.
Tu par ferendo, jam toties Deae
Vertentis imis ſumma vices tuo
Periculo expertus, rotaeque
Praecipitem variantis axem.
Qui ſceptra magni conſilio Dei
Regenda credit, totus et in Deum
Incumbit, adverſiſque ab uno
Rebus opem auxiliumque poſcit;
Haud ille caſſus ſpe cadet irrita,
Nec vota ſurdis ſupplicia auribus
Commiſſa deluſus queretur:
Mille licet die inerme furtim
Incogitantis tela petant latus,
Illaeſus ictus negliget impios;
Tectuſque lorica ſupremi
Numinis, intrepidus cohortes
Salvum explicabit per medias caput,
Et ſigna victor moenibus hoſticis
Vellet, relucenteiſque ferro
Late acies domitor fugabit.
Praeſentis in te rarum opifer Deus
Benignitatis jam ſpecimen dedit,
Cum nuper hoſteis ad marinam
Terruit innumeros Dieppam.
Paſſim per agros denſa equitum ſeges
Undabat: heic pars faecis Ibericae,
Et Belga Germano remiſtus,
Judicis et fugiens tribunal
Heic Tranſpadanus; qualis et abietum
Faſtigiato ſylva cacumine
Saltus per umbroſos Pyrenes,
Montibus aut Benearni acutis
Pineta ſurgunt; ſic equitum arduis
Se turbo pilis horridus intulit

Campis

Campis ſuperfuſus: diremit
Tandem aciem dubiumque pugnae
Dextro reſolvit principium exitu
Sequeſtra virtus, tot ſine ſanguine et
Sudore turpiter coactis
Verſa fugae dare terga turmis.
Ut juſta vireis militis erigit,
Injuſta frangit cauſa, potentior
Igni coruſco fulgetraque
Artifici quatiente muros.
Iniquitatis conſcia pectora
Mens teſtis atrox et pudor arguunt,
Nulloque terrorem inſequente
Cordibus incutiunt protervis.
Hinc eſt, ut hoſtis plus nimio tumens,
Clauſiſſe cum ſe indagine copias
Ipſumque jactaret Navarrum,
Nec miſero, niſi nave rapta,
Patere regi crederet exitus,
Paeana dictum nec bene creditum
Turpi recantarit camoena,
Milite moxque minorem et aevo
Exoticis tot conſpicuus ſagis
Sueſſionem expaverit obvium.
I nunc, et exactos triumphos
Spartacidum ſuper aſtra tolle,
Partaſque lauros obſidionibus
Campoque, quaecunque et rabulae crepant
Mercede conducti movendis
Vulgi animis inopiſque ſexus.
Infeſta cauſae numina milites
Diroſque morſus pectore ſentiunt,
Et rege vix conſpectó abactis
Oppida depopulata praedis
Hoſti relinquunt. Cenomanos vide
Totque incruento foedere deditas
Urbeis, tot arces poenitenteis
Flagitii veteriſque culpae.
Nam contumacis ſanguine Mallii
Quid expiatum Vindocinum eſt opus
Referre, pacatumque late
Margine mox ab utroque Ledum?
Lutetiae quid capta ſuburbia
Dicam? quid ipſam vix bene moenibus
Et militari civitatem
Praeſidio veniente tutam?
Exacta poſt tot ſaecula vertitur
Nunc magnus ordo, quo pudor et fides
Et priſca Saturni recudet
Relligio tua ſaecla in aurum.

Tu fluctuantem ſeditionibus
Plebem et feroces frangere ſpiritus;
Tu ſpes iniquorum ſuperbas
Jure ſciens moderari et aequo,
Ferroque, juſtum ſi renuat jugum
Laſcivienti turba licentiae
Aſſueta civileis per aeſtus
Et toties rediviva bella;
Tu ſaevae inaneis Oenotriae minas,
Et quicquid audent hinc ſocer hinc gener,
Hujuſque debellare ſaecli
Monſtra piis inimica natus;
O perge tandem, Henrice, Deo auſpice,
Heres et ultor ſanguinis et domus,
Terriſque mentibuſque amicam
Da, patriae pater alme, pacem.

JAC.

JAC. AUG. THUANI

COMMENTARIORUM DE VITA SUA

LIBER QUINTUS.

REBUS cum Nivernio tranſactis jam ineunte anno Thuanus ad regem revertitur; qui poſt [a] Vindinum deditum, eodem ſucceſſu [b] Lavallum, Guntheri-caſtrum, Alençonium in Aulercis, et [c] Argentanum in Oximis, in fidem receperat, et [d] Faleziarum arcem partim vi partim benignitate ceperat, ac poſtremo [e] Lexovium; ubi quid [f] Novioduni Heduorum actum eſſet, rex de Thuano intellexit. Inde ad [g] Humflorii obſidionem itum, in qua opinione diutius rex nec ſine periculo haeſit: quo rurſus dedito et circumpoſitis caſtellis propere caſtra movet, ut [h] Melunti obſeſſis ſuppetias ferret; et Thuanum inde [i] Caeſarodunum amandavit cum literis ad [k] Vindocinum cardinalem patruelem, non ignarus quam non belli ſermones ab iis qui circa ipſum erant ſpargerentur, et jam per ſocias urbes volitarent; quorſumque haec pertinerent ſagacitate inſita veritus, enixe mandaverat, ut a latere ejus et [l] Sueſſionis fratris quam minimum diſcederet, ratus fore, ut quamdiu ipſum audirent, tamdiu pravis conſiliis aurem non eſſent adhibituri. CIƆIƆXC.

SOLUTA Melunti obſidione ad [m] Drocum in Carnutibus caſtra poſita, mox ſecuta pugna [n] Euriaca pridie Eidus Martias commiſſa: cui quod paulo ante Caeſarodunum reverſus Sueſſio non interfuiſſet, tantum dolorem cepit ut vix ſolatia admitteret; tantuſque moeror is fuit, ut, quartana XV menſium febre ob id vexatus, vix tanto tempore eum ex animo delere potuerit. In eam pugnam, cum omnia laetantium et gratulantium vocibus perſonarent, inter preces ac ſupplicationes publicas haec luſit Thuanus.

Euriaci in campis ſuperato fortiter hoſte
Debetur, princeps, gloria magna tibi.
Tu libertatem miſeris et nomina Gallis
Aſſeris, o regni cura ſaluſque tui.
Nam cum Francorum nomen delere pararet,
Liberaque inviſo ſubdere colla jugo,
Dirus Iber validis ſubnixus viribus, et jam
Signa viderentur cedere noſtra retro,
Primus in adverſos penetras, Henrice, maniplos,
Inque fugam vertis qui modo victor erat.
Auſpiciis vulgo peraguntur proelia regum,
Perque duces illis gloria multa venit;
Tu vincis virtute tua, nec militis haec eſt,
Iſta tibi propria laurea parta manu.

De

INTERPR. [a] *le Mans.* [b] *Laval, Chateau-Gonthier, & Alençon.* [c] *Argentan au pays d'Hiems en Normandie.* [d] *Falaiſe.* [e] *Liſieux.* [f] *Nevers.* [g] *Honfleur.* [h] *Meulant.* [i] *Tours.* [k] *de Vendoſme.* [l] *le comte de Soiſſons* [m] *Dreux.* [n] *d'Ivry.*

De eadem victoria et hoc in illo poëtico calore luſit.

Dicite Io, dextra Henrici victoria parta eſt,
Qua magis illuſtris non fuit ulla prius.
Teutones amiſſis tranſnarunt flumina carris;
Noſtrum eſt, Helvetiis quod ſua vita manet:
Traditaque et regis mox munere reddita ſigna
Dedecus exprobrant perfidiamque viris.
Hiſpani atque Itali caeſi, ſtoliduſque ſuperbi
Vile Lamoralli Belga cadaver habet.
Nulla ducis tanti jam non videt ora triumphos,
Sparſaque virtutis tot monumenta ſuae.
Qua trepidum miles tanta de ſtrage ſuperſtes
Ferre pedem nequiit, nuncia fama volat:
Ac, niſi divini me fallit opinio gnarum
Conſilii, magnum haec omnia pondus habent;
Unaque per cunctas victoria didita terras
Uni terrarum deſtinat imperium.

Postremo, ad urbem ipſam Turonum caput et tunc regni metropolim converſo ſermone, hoc itidem carmen in ſoluta [α] laetitia effudit.

O quae relliquias pio
Et dilecta ſinu pignora Gallici
Urbs complectere nominis;
Urbs quondam Turonum per viridaria
Princeps, nunc caput et parens,
Francorum ditio maxima qua patet;
Grateis reddere Numini
Pro parta tibi nunc tempus adorea:
Pulvinaria coelitum
Inſtaurare, vias ſternere floribus,
Ulnis excipere obviis
Evanteis ſocios, laetaque tempora
Bacca cingere laurea,
Ceſſas? O tibi quam pulchra dies adeſt,
Faſtos per memores dies
Creſſa digna nota, quae trepido anxios
Exſolvit proceres metu,
Laeto moeſta beans pectora nuncio.
Hoſtis, qui modo laureas
Spondebat ſibi, qui, praetumido truces
Iras pectore dum coquit,
Exultabat amans credulam inanibus
Mentem paſcere ſomniis;
Nunc verſa trepidus vice
Rebus perfugium quaerit inops ſuis:
Tot nuperque cohortibus

Succinctus,

VAR. LECT. [α] laetitia effudit: in quo quaedem liberius dicta, quae ut obnoxios offendere, ſic apud aequos rerum aeſtimatores defendi poterant, poſtea emollivit. Sic autem habet. *MS. Samm.*

Succinctus, tot opum praeſidio tumens,
Paucis vix bene caculis
Vix cingente latus tectus amiculo
Uno fugit et altero
Exëmplo eximio poſt venientibus,
Quam nunquam popularibus
Auris ingeniis atque opibus, ſapit
Quiſquis fidere debeat,
Nunquam ſpes nimias credere lubrico
Fortunae inſtabilis trocho.
Sceptrorum et dominandi arbitrium penes
Unum ſcilicet eſt Deum,
Regnantum dominum, cujus et in fide
Reges regnaque ſunt, graveis
Faſtus terribilis frangere principum,
Inſani et populi minas.
Hinc ſceptra et trabeas, hinc titulos pete.
Non ſuffragia turbidae
Plebis, non ſcelerum conſcia factio
Tantum conciliant decus,
Nec fucata juvat relligio impios:
Mendax quippe ſequacium
Spes et vota ſuorum ambitus irrito
Tandem decipit exitu,
Umbrae et ſomnium uti lumina tranſvolat.
At tu, triſtibus hactenus
Curis ſolicitoque aegra ſilentio,
Conſtanti o celebris fide
Urbs, partam meritis ſume ſuperbiam;
Annis et redeuntibus
Solemnem renova more pio diem,
Quo feſſae ſua dignitas
Libertaſque prior reddita Galliae.
Sic nunquam rapidis Liger
Undis oppoſitos diruat aggeres;
Sic prima ſub hirundine,
Cum nix aëriis ſolvitur in jugis,
Nunquam laeta ſupernatans
Obducat ſterili paſcua flumine.

POST pugnam [a] Medunta recepta: dein cum [b] Melodunum reſiſteret, vi facta expugnatum fuit; et eodem curſu [c] Nogentum et Braia ad Sequanam in fidem adacta: quo Thuanus regem victorem convenit, et in eadem voluntate, qua eum ad Nivernium proficiſcens reliquerat, perſeverare comperit. Sed armorum ſtrepitus, quo minus tam pia vota exaudirentur, fragore ſuo aures Henoticorum obſtruxerat.
Interim

INTERPR. [a] *Mante.* [b] *Melun.* [c] *Nogent, & Bray ſur Seine.*

Interim, petita a rege venia, per [a] Latiniacum [b] Silvanectum ad uxorem viſendam, quam toto anno non viderat, ire [α] perrexit.

FUIT dein irrita ad [c] Agendicum ad Igonnam obſidio, id Senonum civitati, in qua metropolitana hodie eccleſia eſt, certiſſimum antiquitus nomen: eaque mox ſoluta, ne Lutetiae obſidendae occaſio praeriperetur, propere in Pariſios reditum; ut vulgari dicterio jactaretur, regem a [d] Droci oppugnatione deſtitiſſe ut [e] Euriacam pugnam vinceret, ab Agendico itidem diſceſſiſſe ut Lutetiam caperet. Hoc illi conſilii fuit, quod tamen exitu caruit, obſidione ſpe deditionis diutius protracta, ne videlicet urbs regni primaria diriperetur: nam humanitate regis factum, ut irritus conatus fuerit, quia maluit integram relinquere quam direptam habere urbem. Quod quarto poſt anno certius patuit, cum capta nec direpta eſt: quod non niſi a legitimo principe, et potius ſui conſervandi quam alieni invadendi ſtudioſo, fieri et expectari poterat.

DUM ad obſidionem haereret, res, quae huc uſque inter arma ac diſcurſationes confuſae fuerant, ordinare cupiens, [f] Eclimontia arce ſua evocavit Philippum [g] Huraltum cancellarium; ad eumque miſſus Thuanus, qui, uno et altero itinere per immodicos calores illuc profectus, non ſine vitae diſcrimine rem confecit. In itinere illo carmen hoc elegiacum ab eo factum, quod temporis, in quo ſcriptum eſt, aeſtum et affectus refert.

Aura veni, leni mulcens ardentia flabro
Spicula, dum fervet Seirius, aura veni:
Squalent arva ſiti, riguos nec ut ante per hortos
Laeta coronato vertice Flora viret:
Non tremulae ludunt nutante cacumine frondes,
Nec movet inſtabileis populus alba comas.
Feſſa armenta jacent, caneſcunt gramina campis,
Strataque per dumos ilia ducit ovis:
Faucibus et ſiccis languet ſub ſole viator,
Et non inventa pallet anhelus aqua.
Aura veni, rapidoſque leva gratiſſima ſoles,
Dum mandata fero principis, aura veni.
Igne ardens Boreas ut Ericthidos Orithyiae,
Actaeam volucri ſyrmate verrit humum,
Talis et aura veni, noſtroque medere labori,
Dum jubeor tritas ire redire vias.
Nulla heic quae trepidet ſuſpecta ad nomina Procris,
Nec qualis Cephalo noxia dextra mihi eſt.
Quid loquor incaſſum? roſeo non Eurus ab ortu,
Non Gaditano ſpirat ab Oceano
Dilectus Veneri Zephyrus, nec plena per undas
Impellunt animae lintea Threiciae;

Non

VAR. LECT. [α] perrexit: in itinere Sapphico exarato, quod, quia melius Gallice a Scaevola Sammarthano factum eſt, heic omitti placuit. Idem illi evenit quod Scazonti, quem Joſephus Scaliger ad Henricum III Manilio ſuo in prima editione praefixerat: quem tanta felicitate et elegantia tranſtulit idem Sammarthanus, ut Scaliger eum non a Sammarthano tranſlatum, ſed ex illo ſuum Scazontem tranſductum diceret. Quod et idem in Scazonte Jacobi, quem ille in arcem Mallianam ante x annos ſcripſit, conſimiliter accidit; quem Nic. Rapinus Gallice vertens meliorem multo fecit, et ita expreſſit, ut ex Gallico ejus Latinum tranſlatum videatur. Et haec, quia privatam ejus vitam ſcribimus, addidiſſe, nec faſtidioſis fortaſſe diſplicebit. Fuit dein irrita *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Lagny ſur Marne.* [b] *Senlis.* [c] *Sens ſur Yonne.* [d] *Dreux.* [e] *d'Ivry.* [f] *d'Eclimont.* [g] *de Hurault de Chiverny chancelier de France.*

Non madidis Auſter coelum diverberat alis.
Vana queror: noſtras non capit aura preces.
Me miſerum interea torret Phoebeïa lampas,
Aëre et immoto feſſus anhelat equus.
At te per tenerae falſos Peneïdos igneis,
Dulce per et Clymenae quod Chioneſque fuit,
Parce, oro, urenteiſque manu depone ſagittas,
Et pharetram ex humeris excute Phoebe tuis;
Hoc aeſtus immitis et exitiale venenum,
Ars cui Paeonia nulla medetur ope,
Excute. Quid merui? petulantis praemia linguae
Tantalis auſa tuum laedere numen habet,
Dum prae Latona felix ſibi ſorte videtur,
Heu tot natorum prole ſuperba parens!
Ad Sipylum namque ex illo ſtupet horrida ſaxum,
Fletque udo raptam marmore progeniem.
Parce pater Thymbraee; tuis ego thurea templis
Dona tuli, nec nos nomen inane ſumus:
Et juvenile tuo caluit mihi pectus ab oeſtro,
Cum ſequerer caecum caecus et ipſe Deum.
Contra hoſtem potius, Deus, ignea ſpicula verte,
Et flammis meritos ultima perde tuis.
Factio nulla magis placidae invidioſa quieti
Emerſit Stygiis in mala noſtra vadis,
Incautas non ulla potentior icere mentes
Turbida Gallorum miſcuit ingenia.
Illam Tiſiphone praegnans enixa ſorores
Praeſto habuit, nec opem Juno vocata tulit.
Gorgoneis tremulum Alecto caput hirta colubris
Obſtetricis obit officioſa vices;
Veſtibuloque ſedens accincta Megaera flagello
Admovit piceam torva ſub ora facem:
Protinus et preſſit cunas furialis Enyo,
Martis et auditus ſaevus ubique fragor.
Hoc monſtrum, horrendum monſtrum, terraque marique
Ultor peſtifera perge abolere lue;
Sterne duces, bellique moras et foeta latronum
Injecto paſſim disjice caſtra metu.
Hac noceant tua tela tenus; ſis cetera mitis,
Et concepta pio pectore vota cape.
Militibus noſtris aeſtum defende nocentem;
Dum propero, radios Phoebe reconde tuos.
Magnanimum Henricum dura inter proelia ſerva,
Cui mea devota ſedulitate fides
Servit; ab hac anima tot vitam ſtamina ducunt
Unius abrupta mox peritura colo.
Scis huic deberi per leges ordine ſceptra,
Controverſa facit quae ſcelerata cohors.
At vincet tandem, laurumque merebit utramque,
Dux fortis bello, rex quoque pace bonus.
Amiſſis per eum ſemper victoria pennis
Serta triumphali laurea fronte geret.

 Dulcia

Dulcia cognatis reddentur et otia Muſis,
Et vatum cinget Delphica bacca caput.
Addet et ad laurus oleae ſua munera Pallas;
Hoc bellatorem pignore vicit equum.
Ipſa trucis rabido tumeat licet angue Meduſae,
Artes condentis tempora pacis amat.
Haec ſeries; laſciva per otia bella feruntur,
Pax petitur bello, nulla per arma ſalus.

POSTRIDIE quam Huraltus Chevernius in caſtra venit, [a] Fanum Dionyſii deditum fuit. Quo facto res Pariſienſium ad ſummam anguſtiam redactae erant: ſed procraſtinatione illa quam dixi, cum interea Parmenſis cum auxiliari exercitu ſupervenisset, ſoluta obſidio.

GRAVI tunc XXI dierum febre per caniculares aeſtus ad [b] Nantolietam arcem, cujus ei cuſtodia cum firmiſſimo praeſidio attributa a rege fuerat, decumbebat Thuanus: dumque aegrotaret, chariſſimum amicum amiſit Petrum [c] Delbenium abbatem; ad quem literas quotidie in illo morbi aeſtu ſcribebat, et viciſſim ab eo accipiebat. In cujus obitum hoc ab illo carmen dolor expreſſit, moeroris et corporis adflicti idoneum teſtem.

Ecquid in humanis non vanum et futile rebus?
Delbenius vixit, vivo ego mentis inops.
Delbenius vixit ſtudioſae cura Minervae,
Phoebi Muſarumque aſſecla Delbenius:
Gratia apud regem cui pollens, mellea fandi
Copia, par ſummis rebus et ingenium.
Ut nos qui in vita hac tanquam ſtatione locavit
Fur veluti mediis opprimit in tenebris!
Hos ſero ad ſeſe, maturius evocat illos,
Spargit et arbitrio cuncta metitque ſuo.
Cur tamen o flenteis, macarita, relinquis amicos?
Quid fugis, et ſupero te fugiente miſer?
Tam cito amicitiae diſſolvi vincula noſtrae?
Aequa ne lanificis res ea viſa Deis?
Aequane res viſa eſt, ut vix ſupereſſe per unum
Cum tu ageres animam crederer ipſe diem,
Ne luctantem imis poſſem prohibere labellis
Spiritum, et extremum dicere, amice, vale?
Saltem praeſenti quod ſors negat, exſequar abſens,
Et cinerem exſequiis officiiſque colam.
Dicam naturae dotes, et rara per artes
Atque animi cultum tot cumulata bona;
Totque intra atque extra curata negotia regnum,
Mille per inſidias, mille pericla viae:
Dicam in amicitiis conſtans tibi pectus, et hujus
In partem veniam forſitan elogii.
Ut, dum vita fuit, quam tu officioſus amicis,
Tam non ingratus poſt tua buſta ferar.

METAPHRASIS poetica, qua Joel, Amos, Jonas, Abdias, Habacchuc, Haggaeus explicati ſunt, antea incepta tunc finem habuit; quam lectiſſimo adoleſcenti Henrico

INTERPR. [a] *S. Denis.* [b] *Nantouillet.* [c] *Delbene.*

Henrico Schombergio Nantolii comiti, Gaſpare parente abſente, inſcripſit: jamque tunc de eo augurium fecit, cui eventus poſtea largiſſime reſpondit: quippe cum is ſit, qui nunc in aula noſtra magnis adfinitatibus ſubnixus, et ampliſſimorum bonorum praeter paterna in Armorica, Andibus, Santonibus heres, familiae decus et patris illuſtrem memoriam magna cum laude ſuſtineat.

NANTOLIETA arce, poſt ſolutam urbis obſidionem dimiſſo praeſidio, Silvanectum conceſſerat Thuanus cum uxore; ubi, rebus quas potuerat ex Farenſi calamitate ſive naufragio convaſatis, conſilium de transferendo in Turones domicilio cepit. Dum ſerius in viam ſe dat, in itinere [a] Meruvii a [b] Bellovacenſis civitatis praeſidiariis intercipitur, et ultimam reliquiarum ſuarum jacturam fecit, uxore cum toto gynaeceo capta. Ipſe, cum invitus faceret ut eam relinqueret, monitus a ſuis, ut ſe periculo, quod praeter captivitatem majus accenſis tunc odiis ipſi impendebat, ſubduceret, pernicis equi ope cum uno et altero e ſuis in tutum evaſit, et inde [c] Calvimontium in Vexinenſi agro ire perrexit. Arcem Jo. Calvimontius [d] Guitrius tenebat; iſque Thuano amiciſſimus tubicinem continuo Bellovacum ad expoſcendam Thuani uxorem et familiam miſit. Cum nihil obtinere potuiſſet, [e] Giſortium, ubi tunc rex erat, itum; et Bironus, ſcriptis denuo ad [f] Seſſevalium literis, libertatem uxori ac gynaeceo ac cetero famulitio impetravit, redemptis pecunia in urbe ab amicis commodata equis, quibus illa cum comitatu ad virum rediit.

IBI actum de Henrico [g] Turrio Turenae vicecomite in Germaniam ad conſcribendum exercitum mittendo; cui Thuanus in obeundis ad principes Germaniae legationibus, dum ipſe in praecipuo munere occuparetur, comes deſtinabatur: ſed tandem placuit ut domi maneret, et ad latus Chevernii cancellarii ſororii aſſiduus in negotiis explicandis ei praeſto eſſet. Poſtea regi expeditius viſum, ut [h] Caeſarodunum proficiſceretur, et cardinali Borbonio patrueli operam navaret, eumque in officio hortationibus ſuis, et gratia qua apud eum pollebat, confirmaret ac retineret: nam allatum fuerat, in arcano Tertianae factionis ab ambitioſis hominibus, qui per turbas fortunae incrementa quaerebant, fundamenta in familia regia jaci. Itaque eo miſſus Thuanus, qui jam tum deprehendere ſibi viſus eſt, non omnino vana eſſe quae ad regem perlata fuerant.

INTERIM Chevernii perſuaſione ac diligentia ad [i] Autrici Carnutum obſidionem parata omnia; quod, amiſſo ſub id [k] Theodorici-caſtro, annona copioſa ex [l] Campania ac Bria Lutetiam deveheretur, et capto Autrico, unde copioſior multo importabatur, plus illi decederet quam ex Theodorici-caſtro ſuppleri poſſet.

CUM res initio in caſtris regiis nutarent, neque ex voto eventus reſponderent, CIↃ IↃ XCI. Caeſaroduni renudari voluntates coepere, atque in aurem primum, dein et palam jactari, regem, qui ſpem fecerat de reconciliatione ſua ad eccleſiam, poſt victoriam Euriacam quaſi ſui oblitum promiſſiones ſuas oblivioni dediſſe, neque jam in ſuorum deſideriis ſed in armorum vi omnem regni pacandi ſpem reponere: id vero quam dubium ſit et incertum omneis ſcire, et jam vel ex obſidione, ad quam nunc haeret, conſtare; nam ſi tantillum oppidum tanti ſucceſſus curſum inhibere ac diſturbare potuit, quid, tot ampliſſimis toto regno urbibus ac munitiſſimis reſiſtentibus, ſperari in poſterum poſſe? Patientiam tantam, dum ſingulae capiantur, inconſiderate facere qui a ſuorum fide exſpectet: monendum eum eſſe, ut quam primum, nullaque interpoſita mora, ſe ac ſuos reſpiciat; alioqui fore, ut, niſi publicis votis ab eo ſatisfiat, ipſi ſibi conſulant. Inter has voces Autricum, contra quam Tertiani ſperabant,

INTERPR. [a] *Meru.* [b] *Beauvais.* [c] *Chaumont en Vexin.* [d] *de Guitry.* [e] *Giſors.* [f] *de Seſſeval.* [g] *de la Tour vicomte de Turenne.* [h] *Tours.* [i] *Chartres.* [k] *Chaſteau Thierry.* [l] *Champagne, & Brie.*

ſperabant, deditione tandem receptum, ita tamen ut rumores jam ſparſi minime propterea quieverint; quippe jam adulta factione, quae non ſolum inter regios graſſabatur, ſed jam occultis minitationibus tam extra quam intra regnum incrementum capiebat. Itaque cum ſub id res in urbe turbarent, accenſa plebe ſuſpicionibus, et Guiſio ex arce nuper elapſo, ex Thuani et Aegidii [a] Sovrei Turonum praeſidis, viri incorrupta fide, quem Tertiani aliquoties fruſtra tentaverant, communi conſilio, evocati in aulam qui Caeſaroduni erant.

Rex [b] Medontae erat, poſt [c] Lupariam aſtu interceptam aliquantum confirmatis rebus, et ſpe de auxiliari exercitu certa; qui venientem patruelem cum omni comitatu perbenigne extra urbem excepit, eoſque inprimis quos prava conſilia cardinali inſuſurrare inaudiverat, ea ſpe ut eos, majorum emolumentorum, quam ab illo exſpectare poſſent, ſpe, ad ſuas partes pertraheret, et exploratores ad latus ipſius haberet: quod et accidit; nam quicquid inter eos agitabatur, in horas reſciſcebat ſolertiſſimus princeps, factione interim vireis ſumente, et, paulum abfuit, ad perniciosiſſimum uſque exitum in illa ipſa urbe ubi tunc haerebat perducta. Adventu cardinalis et aliquot praeſulum qui cum eo erant, ſed a factione illa alienorum, in concilio multa agitata, ut eos non ob ſuſpiciones ſed negotiorum neceſſitate evocatos appareret; et inprimis de revocandis edictis ab deceſſore ſuo vi adducto, ut Henoticorum violentiae cederet, conditis, ac novo in gratiam Proteſtantium promulgando, quo priora confirmabantur, et pax regni ſanciebatur. Interceſſit cardinalis, et diſceſſione deliberationem abrumpere voluit, intempeſtivo conatu: quippe cum praeſules qui aderant eum minime ſequerentur. Tandem edictum factum, cujus in ſenatu promulgandi ad pacem regni tuendam cura Thuano demandata fuit a rege, quem et pacis ſtudioſum et factionibus, quae regias partes debilitabant, infeſtum ſciebat: inſuper et ad pecuniam dono ſeu mutuo a cunctis ordinibus ſumendam mandata dederat, cum literis ad Sueſſionem itidem patruelem, qui Caeſaroduni, cum frater ad regem proficiſceretur, remanſerat, quartana vexatus; ob quam et ſub id in Mallianam arcem proximam liberioris aëris cauſa conceſſerat.

Antequam Medonta diſcederet, allatum ad regem de morte Jacobi [d] Amioti Altiſſiodorenſis epiſcopi et magni eleemoſynarii ac bibliothecarii regii. Is Caroli IX et Henrici III praeceptor fuerat, magnis et opimis ſacerdotiis ab munificis alumnis donatus, quae in pleroſque jam pridem diſtributa, uſu per bella invaleſcente ut vivorum etiam bona aliis deſtinarentur, aut tunc diviſa ſunt. Reginaldus [e] Belnenſis archiepiſcopus Bituricenſis, de quo jam dixi, eleemoſynarii dignitate ornatus, Thuanus bibliothecarii munere donatus fuit. Heic rem reticere non poſſum, quam ſciri rei literariae intereſſe exiſtimavi. Amiotus hic Poemenica Longi, Heliodori Aethiopica, Diodori Siculi Hiſtorica, ac poſtremo Plutarchum in linguam noſtram Gallicam de Graecis verterat; ſed hunc majore elegantia quam fide, dum auribus noſtris placere, quam de ſenſus veritate laborare, potius exiſtimat. His rebus magnum ſibi nomen conciliaverat; et cum eodem tempore et eleemoſynarii dignitas Joannis [f] Venatoris Carrugii Ebroicenſis epiſcopi morte, et academiae Pariſienſis cura olim illuſtriſſimis cardinalibus Carolo a Lotharingia et poſtea Odeto Colinio Caſtellionaeo demandata, quae ſunt munia omnino diſtincta, vacarent, eae conjunctim Amioto attributae ſunt, magno et in poſterum pernicioſo errore. Quod jam tum Belnenſem Thuanus monuit, et poſtea illuſtriſſimum cardinalem Jaçobum [g] Davidium Perronum, qui Belnenſi in ea dignitate ſucceſſit: nam, quanquam ita ſors tulerit, ut qui eas ſimul hactenus tenuerint, ob literarum peritiam et ſummum

in

INTERPR. [a] *de Souvré gouverneur de Tours.* [b] *Mante.* [c] *Louviers.* [d] *Amyot eveſque d'Auxerre.* [e] *de Beaune archeveſque de Bourges.* [f] *le Veneur de Carrouges eveſque d'Evreux.* [g] *Davy Sr. du Perron.*

in literas et literatos amorem ambabus ſe digniſſimos praebuerint, non poteſt non accidere, in hoc praeſertim regno et aula, ubi plurimum favor et gratia valent, quin aliquando altera et fortaſſe ambabus indigniſſimus illas obtineat, et literarum omnino ignarus de literis et literarum profeſſoribus arbitrio ſuo ſtatuat. Itaque iis auctor fuerat Thuanus, ut ſingularum, quod utriuſque ſeparata eſſent munia, ſingula diplomata a rege acciperent; ut qui alteram, ut opimiorem et in ſpeciem digniorem, in poſterum ambient, ſcirent, alteram ad eos qui de literis judicare poſſunt tantum pertinere, neque ad Muſarum ſacra, a quibus ignorantia eos arceat, tanquam aſini ad lyram accederent. Haec Thuano dicente neuter diſſenſit: [1] ſed nec propterea Belnenſis, qui jam ad meliorem vitam migravit, nec hactenus illuſtriſſimus Perronus errorem emendavit; ut periculum ſit, ne, quod literati praeſagiunt, ultimus error ſit pejor priore.

Thuanus, ubi Caeſarodunum venit, ſtatim ad Sueſſionem ſe contulit; expoſitiſque regis mandatis, ac praeſertim ſuper edicto in Proteſtantium gratiam facto et praecedentium Henrico III extortorum, quibus ipſe a ſucceſſionis jure excludebatur, revocatione, praedixit fore, ut, re a patribus mature deliberata, eum, ut promulgationi intereſſet, regis nomine rogaret; ſic enim injunctum ſibi, quo rem magno ſuorum omnium conſenſu confectam fuiſſe ex eo cunctis innoteſceret. Nec abnuit tunc Sueſſio; ſed aliis de cauſis poſtea exaſperatus, cum Thuanus ex Aegidii Sovrei conſilio tempore praedicto inſtaret regis nomine ut in ſenatum veniret, verbis acerbioribus eum excepit, nec promulgationi intereſſe voluit. Verum acerbitatem illam paulo poſt ita excuſavit, ut non tam Thuani cauſa, cui alioqui bene volebat et in occulto favebat, quam aliorum, quos nunc nominari ſuperfluum eſſet, id ſe feciſſe oſtenderet.

Interim rex, recepto [a] Novioduno in Veromanduis, ad limitem excurrerat, ut auxiliarem exercitum, cui Chriſtianus [b] Anhaltinus princeps et cum ſummo imperio Henricus Turrius Turenae vicecomes praeerant, exciperet. Quo facto ad [c] Rotomagi obſidionem venit III Eidus Novembreis, qui B. Martino ſacer eſt: quo et venire juſſus Achilles Harlaeus ſenatus praeſes primarius, cum delegatis ex ampliſſimo ordine Joanne Thumerio, Jacobo Gilloto, Jo. [d] Villamerello. Cum iis et venit Thuanus; et cum [e] Vindini in Cenomanis ſimul eſſent, de turbis Lutetiae per Meduanii abſentiam excitatis allatum eſt, et indigna Barnabae Briſſonii praeſidis, qui res ad moderationem adducere conabatur, Claudii [f] Larcherii et Joannis Tardivi morte, quam mox generoſe ultus eſt Meduanius. Viri de literis optime meriti ut nemo erat qui non indignam vicem doleret, ita plerique ſic exiſtimabant, majorem in ejus morte literas quam rempublicam jacturam feciſſe; quippe cum ille inter eos periiſſet, cum quibus vel cum famae et vitae periculo vivere et primas tenere, quam ſalvis utriſque cum collegis regias partes ſequi et loco ſuo ſedere, maluerat.

Harlaeus cum delegatis et Thuanus ſub id [g] Darnetalium venerunt, cum rex pridie ad [h] Aumalam, incumbente Parmenſis exercitu, levi vulnere ineunte Februario perſtrictus eſſet. Magnam ea res omnibus trepidationem injecit, non ſolum in exercitu ſed quacunque fama ejus, quae ſemper eundo creſcit, pervenire potuit, reputantibus quantam mutationem tanti principis, cujus ex ſalute publica ſpes pendebat, periculum importaret, debilibus adeo ſucceſſoribus, et externis viribus ac conſiliis CIↃ IↃ XCII.

pro

INTERPR. [a] *Noyon en Vermandois.* [b] *d'Anhalt.* [c] *Rouen.* [d] *de Villemereau.* [e] *le Mans.* [f] *Larcher, & Tardif.* [g] *Darnetal.* [h] *Aumale.*

NOT. [1] *dele* ſed nec propterea Belnenſis, qui jam ad meliorem vitam migravit, nec hactenus illuſtriſſimus Perronus errorem emendavit; ut periculum ſit, ne, quod literati praeſagiunt, ultimus error ſit pejor priore. *lege* neuter tamen errorem emendavit. *Put.*

pro tempore in regno pollentibus: ſic enim tunc res erant, ut unius ingenio ac virtute ſtare, everſo una collabi, crederentur.

INOPINATO adventu cum jure metueret ſolertiſſimus belli dux ne res in caſtris turbarent, ut aliquam moram perrumpenti objiceret, Givrium [a] Novo-caſtro, quod in itinere occurrebat, et quod hoſtem minime a tergo relicturum apparebat, cum valido praeſidio impoſuerat; cui et adjunxerat Germanicas aliquot cohortes duce Fabiano [b] Reburſio, de quo multoties facta in Hiſtoriarum libris honorifica mentio. Dedito tandem loco valde honeſtis conditionibus, quia pactis Reburſii externarum copiarum primarii ducis nomen expreſſum non erat, altercatum aliquandiu fuit an iis comprehenſus intelligeretur; et Parmenſis non comprehenſum contendebat, ob idque aliquot dies quaſi captivum retinuerat Reburſium: quem tandem, poſtquam de facto inter eos convenit, ad regem, quem [c] Benearnenſem principem appellabat, remiſit, permiſſo illi libero controverſiae arbitrio; qui tandem ſecundum Reburſium pronunciavit. Cum in caſtra regia venit, antequam de cauſa ageretur, ante omnia a rege interrogatus, quid Parmenſis de excurſione ac velitatione ſuperiorum dierum diceret, cum initio ſe excuſaſſet, tandem imperio adactus, mirari reſpondit Parmenſem, qui tantus princeps nulla neceſſitate coactus tanto ſe periculo expoſuiſſet, cum nullo id operae pretio faceret, et magna clade ſuas ſuorumque res evertere periclitaretur. Hoc verius quam ad exſpectationem faciens Parmenſis judicium a rege cum ſtomacho exceptum; nec mirum eſſe dixit, ſi Parmenſis ita ſentiret, quippe qui alienis auſpiciis, milite, ſumptibus, nec ſuo periculo, bellum gerat, cum ipſe totam armorum ſuorum molem animo et corpore ſuſtineret, et eventus periculum in ſe ſolo veluti reciperet; quo fiat, ut triſtitiae et periculi impendentis impatientia plerumque in periculum ipſum ruat, et malis undique circumſtantibus vel cum vitae aerumnoſae diſcrimine per praecipitia finem quaerat.

IN adverſariis etiam haec notaverit Thuanus. Poſt cruentam illam eruptionem, cujus culpam in Ludovicum [d] Grillonium praetorianorum tribunum rejiciebat Bironus, quod itando et miſſitando ad Andream [e] Brancatium Villarium, qui urbem et [f] S. Catharinae munitionem tuebatur, rei tentandae occaſionem et commoditatem dediſſet, cum Grillonius in ſecretius regis conclave a prandio veniſſet, dum ſe excuſat, et ab excuſationibus ad altercationes prorumpit, verbis petulantibus et repetitis ſaepius dejerationibus regis iram provocaſſe: regem contra, ipſo faceſſere juſſo, cum a janua ſemper rediret, poſtremo impatientia expalluiſſe, metu injecto ne gladio ab aliquo circumſtantium arrepto importunum hominem conficeret: tandem, excluſo Grillonio, cum ex commotione illa ad ſe rediiſſet, ad proceres qui aderant, et cum iis Thuanum, converſum, mirantibus illis qui tot tantiſque irritatus modis ſibi temperare potuiſſet, reſpondiſſe, quo natura ad iram pronior eſſet, eo cautius a prima adoleſcentia id ſervaſſe, ne quid ira faceret; quippe experimento edoctum iram peſſimum conſultorem eſſe; itaque ei refraenandae ſemper ſtuduiſſe, et gaudere quod moderationis ſuae tam idoneos teſteis habeat. Et ſane ita natus erat, et adſiduis laboribus et variis fortunae aſſultibus ita animum induraverat, ut irae melius quam voluptatibus [α] imperaret. Obſervatum dum Grillonius cum rege altercaretur, Bironum, qui aderat, et ſuper arca dormienti ſimilis recumbebat, quo magis contentio incaleſcebat et voces tollebantur, eo ſomno altiore obdormiiſſe; quum Grillonius initio ad aures ejus contumelioſa verba inſuſurraret, et cum canem rixoſum et ſcabioſum

VAR. LECT. [α] imperaret: in quas pace parta toto affectu ſolutus, modum nequaquam in iis ſicuti in aliis rebus ſervare potuit, viribus potius quam voluntate ad eas deficientibus. Obſervatum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Neufchaſtel.* [b] *de Rebours.* [c] *le prince de Bearn.* [d] *Berton de Grillon meſtre de camp du regiment des Gardes.* [e] *de Brancas de Villars.* [f] *le fort Ste. Catherine.*

ſcabioſum injurioſe appellaret. Quod conſilio ab eo factum qui aderant credebant; ne, ſi evigilaſſet, contentionis neceſſitatem, quam regi integram relinquere malebat, cum homine pugnaci ſed effraenatae inſaniae in ſe ſuſciperet.

TEMPORE obſidionis ante eruptionem ſemel atque iterum luſtratum vallum; et rex Harlaeum, Thuanum, et ceteros delegatos per aggeres exſtructos et cuneos, qui feſtinatis operibus agebantur, deducere pro ludo habebat. Actum et de cenſuris pontificiis: et cum poſt decreta [a] Catalauni in Campania et Caeſaroduni in Turonibus contra promulgata inſtarent cardinales et praeſules, qui in regis comitatu erant, ut, juxta decretum paulo ante a ſe contra eaſdem cenſuras [b] Autrici in Carnutibus factum, ſibi cum bona regis venia legationem Romam mittere liceret, interceſſere aliquandiu Harlaeus et delegati, qui ob eam cauſam in caſtra evocati fuerant, ne legatio mitteretur: nam id ſenatus-conſulto expreſſe prohibitum, quod edicti regii, ſicuti in talibus motibus fieri laudabili majorum inſtituto conſuevit, vim obtineat: nam ad auctoritatem regiam tuendam pertinere, ne qui regias partes ſequantur, quidquam contra regia mandata et regiorum conſeſſuum decreta faciant. Tandem ex eorundem conſilio, cum cardinalibus et praeſulibus deliberatione habita, pragmatica quaedam ſecreta condita, juxta quam, tempore ſciſſurae, ſacerdotiorum et aliarum rerum, quae Roma peti conſueverant, diſpenſationes fierent, et juxta quam de iis in regni curiis judicaretur. Quod amplius in Annalibus explicatur.

QUO facto, et impetrata a ſacro ordine interim Romam mittendae legationis licentia, dimiſſi honorifice Harlaeus et delegati; et cum iis Thuanus, qui XXX aureorum millia undique corrogata ſecum in caſtra attulerat, Caeſarodunum remiſſus, ut rei pecuniariae expediendae denuo incumberet; eique ſecreta mandata data, quibus pro arbitrio uteretur, hominesque attributi, qui quod ipſe juberet, quaſi regia juſſa, exſequi tenerentur. Quibus tamen ita uſus eſt, ut voluntati regis, quantum in ſe fuit, factum ſit ſatis, citra cujuſquam injuriam: quam quidem plus juſto cautiores dum vitare cupiunt, in magnas ſe et inexplicabileis difficultates ſponte induerunt.

DUM redeunt in Carnutibus gravi et violenta febre Thuanus correptus eſt, quam Caeſarodunum uſque in equo, in curru, in lectica, quam potuit patientiſſime tulit; ultimaque die adeo adflictatus eſt, ut paulum abfuit in itinere defecerit. Caeſaroduni praeſto fuit Carolus [c] Falezeus, Franciſcus [d] Vertunianus, artis medicae peritiſſimi et ſingulares amici, et [e] Jalnaeus a Diana [f] Engoliſmenſi virtutis regiae heroina, quae Thuanum conſtantiſſime ſemper dilexit, miſſus. Morbum in caſtris quadrimeſtri mora contraxerat, in quibus ob diuturnitatem obſidionis aëre corrupto jam lues popularis graſſabatur: et poſt ſeptimum diem papulae efflorеſcere per lumbos coeperunt, certiſſima peſtilentis mali indicia, ut plane de ejus ſalute deſperaretur. Nihil non tentatum remediorum contra periculoſum adeo morbum; demumque XIV die adhibitus ex Falezei conſilio, qui experimentum ejus feliciter aliquoties ſe feciſſe aiebat, bezoar lapis, ab eadem heroina ſedulo per Jalnaeum ſubminiſtratus, et in aqua cardiaca propinatus: cujus ſumptione poſt crebra deliquia notae illae malignae evanuerunt, et reſumptis viribus febris minui coepit; tandemque Thuanus, magno bonorum omnium, qui ſalutem ejus comploratam lugebant, in urbe gaudio, priſtinam valetudinem recuperavit. Morbo defunctus nihil antiquius habuit, quam ut grati aliquo animi teſtimonio non immemorem ſe accepti a Deo beneficii teſtaretur; et jam pridem mente conceptum argumentum in ſcenam produxit, Parabata vincto Aeſchylei Promethei imitatione edito, quem amiciſſimis ſibi et de ſalute ſua ſummopere anxiis Jo. [g] Thumerio et Cl. Puteano nuncupavit.

SUB

INTERPR. [a] *Chaalons, & Tours.* [b] *Chartres.* [c] *Falaizeau.* [d] *Vertunien dit le Vau.* [e] *Jaulnay.* [f] *d'Angouleſme.* [g] *de Thumery, & du Puy.*

Sub finem demum anni in aulam profectus eſt, quae tunc Autrici in Carnutibus erat, cum paulo ante cardinalis [a] Gondius et Jo. [b] Vivonus Piſanii marchio, poſtquam ſe [c] Lucemburgius excuſavit, in Italiam legati fuiſſent, ut reconciliationis negotium apud pontificem urgerent; cui ſe ſenatus Venetus interponere debebat, et per ſuos magnus Etruriae dux omnem ſedulam operam adhibiturum ſe ſpondebat.

Sub id Catharina regis ſoror [d] Benearni pago, ubi toto belli tempore fuerat, ad fratrem venit; eique obvius proceſſit rex, et [e] Caeſaroduni venientem excepit: per
CIↃ IↃ XCIII. cujus abſentiam hoſtis ad [f] Noviodunum in Veromanduis caſtra poſuerat, et urbem tandem deditione ceperat. Rex interim in [g] Carnutes deſcendit, et inde in Veromanduos, ſi qua poſſet urbi obſeſſae ſuccurrere. Sed jam deditionis leges perſcriptae erant, et dies praefinita deditioni, niſi intra illud tempus ſuppetiae a rege ferrentur: quod cum in tempore fieri non potuiſſet, deditio ſecuta eſt.

Venit et ſub id in aulam Sofredus [h] Calignonus per Michaëlis Huralti Hoſpitalii mortem Navarrae cancellarius creatus, qui literis olim in ſchola Burgundica operam dederat, eique ad pangendos verſus, quippe quadriennio major, viam ſtraverat; quod ipſe alicubi teſtatus eſt: vir probitate et eruditione inſignis, et uſu rerum quaeſitam prudentiam in negotiis explicandis mira ſolertia adhibens: cum quo per ſuperiorum temporum calamitates intermiſſam amicitiam Thuanus renovavit, et ad ultimum conſtantiſſime ſervavit.

Tunc et jacta colloquii inter partes fundamenta, ex occaſione ſcripti exeunte anno a Meduanio Lutetiae publicati: ad quod ex communi Thuani cum Schombergio conſilio cum a principibus, praeſulibus, aliiſque proceribus qui in regis comitatu erant, aſſentiente rege reſponſum eſſet, tandem ex mutuo conſenſu, cum neutri parti diſſentire honeſtum eſſet, condicta dies et locus quo partes utrinque convenirent: cujus multoties repetiti colloquii is exitus fuit, ut populi, per inducias, quae ex eo ſecutae ſunt, interquieſcentes, quam violento impetu per turbas initio abrepti fuerant, tam prona voluntate tunc turbas exoſi pacis conſilia ſectarentur.

Eodem tempore inchoatum hiſtoricum opus, cujus cauſa haec ſcriptio praecipue inſtituta eſt, ante XV annos animo conceptum, comparata ad id undiquaque per totum illud tempus materia, et per peregrinationes in adoleſcentia virorum illuſtrium tota Europa aut per literas aut coram contracta familiaritate, ac noſtrorum inprimis qui res magnas ſub regibus geſſerunt; commentariis item illorum qui praecipuis legationibus functi ſunt, et ipſorum quatuorvirûm a ſecretis epiſtolis ſcriniis diligentiſſime pervolutatis; etiam libris, nam nihil diſſimulandum, qui factionum ardente incendio utrinque publicati ſunt, in conſilium adhibitis, ſed ad eorum qui rebus ipſis interfuerant fidem religioſe poſtea examinatis: ut non ex rumoribus et ſparſis libellis, quod injurioſe Thuano a malevolis exprobratum eſt, ſed ex ipſo veritatis fonte hauſiſſe quae ſcripſit, merito aſſeverare poſſit. Itaque et poſtea ἀλήθειαν cui procul odio et gratia ſemper ſtuduit, luculento carmine celebravit, et libris ſuis praefixit. Et qui eum norunt, ſciunt ſic vitam inſtituiſſe, ut, cum in aliis rebus pleriſque ſe minorem minime diffiteatur, mendacio majorem ſe ſemper praeſtiterit, adeoque veritatis diligentem, quod de vetere quodam Corn. Nepos ſcripſit, ut ne joco quidem mentiatur. Sciunt et eum cum magnis viris in luce, poſtquam XX annum egreſſus eſt, magna virtutis ac fidei opinione vixiſſe, et poſtea magnis et ipſum negotiis tractandis adhibitum; in quibus et hodie occupatur, eadem virtutis ac fidei [α] opinione: in quibus et hoc caute ſervavit, ut in iis quae ad odium et contumeliam vergunt,

VAR. LECT. [α] opinione: ut quae ille ſcripſit, de dolio et in dolio, ſicuti de plauſtro convitiatores blaterant, minime ſcripſiſſe dici poſſit: in quibus *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *de Gondi.* [b] *de Vivonne M. de Piſani.* [c] *de Luxembourg duc de Piney.* [d] *Bearn.* [e] *Tours.* [f] *Noyon.* [g] *pays Chartrain.* [h] *Calignon.*

vergunt, rei acerbitatem verborum temperamento mitigaverit, et, quod in jure uſurpari ſolet, in invidioſis quod minimum eſt ſemper ſit ſecutus: quod comparatione eorum qui eaſdem res ſcripſerunt, ſi aequitati adhuc locus ſupereſt, facile animadverti poterit. Hoc et obſervabat religioſe, ſicuti ex ipſo audivi, ut, praeter orationes quas quiſque fidelium mane ſurgens ad Deum concipere tenetur, peculiarem pro inſtituto opere faceret, et non niſi expiata per preces ab affectibus mente ad ſcribendum accederet, Numen invocatum venerans, ut ſibi praeſenti auxilio adeſſe dignaretur, et lumen menti praepanderet, quo inter factionum et odiorum aeſtus latentem veritatem eruere, et in apertum citra livorem et adulationem educere, ſibi liceret: quod propitio Numine ac conſcientia bona fretus in parte ſe adſecutum confidit, niſi ſi judicium, quod in tali ſcriptione ante omnia adhiberi neceſſe eſt, in ipſo defuit; de quo praeſens aetas ſi minus ſincere, at veniens proculdubio incorruptam ſententiam feret. Itaque poſteritati totum hoc relinquere certus, carmen ab amico ipſius nomine ſcribi paſſus erat, quo ad praecipua capita, quae Romae et in aula noſtra exagitari intellexerat, apologiae vice reſpondebatur: quod heic anticipato tempore inſeri non abs re viſum eſt.

POSTERITATI.

Libertatis ego nimiae verique quod acer
Aſſertor fuerim, vitiorumque horridus oſor,
Et Romae et noſtra paſſim traducor in aula.
Quid faciam? quo me vertam? quo judice cauſam
Defendam? Judex idem accuſator et index.
Tu modo, Poſteritas, ades incorrupta roganti,
Et patrocinium deſertae ſuſcipe cauſae.
Scripſimus iſta tibi: nil nos ingrata moramur
Judicia, et vili plauſus mercede redemptos
Nil admirantis praeter praeſentia vulgi.
Tempus erit, quo nunc quae non ita grata placebunt;
Cumque odio fuerit ſatis invidiaeque litatum,
Praemia pro meritis conſtabunt juſta labori.
Interea liceat mihi ſimplice crimina verſu
Diluere objecta, et noſtro jus praeter inuſtas
Cum venia auctorum detergere nomine labeis.
Libera lingua mihi eſt: quid ſi ſervilis? an is qui
Me nunc accuſat, non et reprehenderet idem
Tanquam vaniloquum, tanquam candoris inanem?
Primus amor veri rectis in mentibus eſſe
Debet, ut in charis etiam execremur amicis
Omne animi vitium, contra admiremur in hoſte
Virtutes; Graius Pellaeo judice necne
Barbarus ille fuat, nullo diſcrimine habentes.
Hoc toto exacti decurſu fecimus aevi:
Nec feciſſe piget; laudent culpentque ſuſurris
Pruritum ad teneras quod mollibus excitet aures
Magnatum circum volitantes atria muſcae,
Et fuci et paraſiti et nigrae nomine ficus
Indigitanda cohors, noſtrae inſidioſa quieti.

Ille

Ille boni dignus mihi civis habetur honore,
Qui ſervare fidem vel cum diſcrimine vitae
Jacturave ſua didicit, qui ſpernit honores,
Deteſtatur avaritiam fraudeſque nefandas,
Intus et eſſe pius mavult quam fronte videri.
Nulla fides hodie barbae impexoque capillo,
Nulla ſupercilio rugiſque ſevera profeſſis:
Imponunt externa oculis: Deus abdita novit
Solus, et arcanos rimatur pectore ſenſus.
Arguit ecce alius, quod amore odioque procul ſim,
Perpetua quod non uſque ad faſtidia laude
Putidus hos onerem, non illos aſper acuto
Dente ſecem, pleniſque vomam convicia buccis.
Atqui Gregorios laudavimus et Marcellos,
Atque Pios, illumque inprimis Hadria nomen
Cui dedit, et Paulum privata laude merentem
Aſcribi antiquis: habuit nam Roma probatos
Pontifices, alios minus his, et ſemper habebit.
Sic ſunt res hominum: nihil omni ex parte beatum.
Cuncta ad menſuram ſuperi regnator Olympi,
Menſurae ipſe expers, tribuit mortalibus aegris.
Nam quid Alexandro fiet, qui ſacra profanis
Miſcuit, et gladio nil non et pyxide fecit?
In charos quid avo nimium indulgente nepotes?
Altius ut repetam, quid Julius ἔρνος ἄρηος,
Italiae cunctos qui non errante ſubegit
Clave duces? contra quid Julius alter ab illo,
Allia qui vacuo dum grandia mordet in horto,
Poſthabuit levibus ſe digna negotia nugis?
Multa tegi ſed enim, quam efferri in luminis auras,
Expedit. O Corydon, Corydon! arcana potentum
Ulla putas? ut ſint, minime illos credere par eſt.
Laudanda ut faciant, audere ut turpia ceſſent,
Semper adeſſe putent qui crimina tecta revelet,
Et ſi quid peccent nunquam ſinat eſſe ſepultum.
Sola libidinibus lex eſt haec dicta potentum,
Ut metuant de ſe coram quid fama ſuſurret
Publica, quid veniens olim pronunciet aetas.
In medio quiſquis rerum moliris habenas
Sic poſitas aedeis te crede habitare theatro,
Liber uti partem pateat proſpectus in omnem,
Perque gradus ſedeant tanquam ad ſpectacula cives.
Sic foris atque domi, ſic corpore tutus aperto
Publicola alter eris, ipſo te teſte beatus;
Invida nec metues plebeiae verbera linguae,
Nec Siculas inter menſas lautoſque paratus
Diſtrictum cervice ſuper trepidabis ob enſem.
Quid quod ſcribendi petulantius atque loquendi
In procerum mores ipſa mos natus in urbe?

Feſcennina

Feſcennina quis ignorat? quis ovata jocoſis
Inter cornicines neſcit dicteria pompis?
Paſquilli cui ſunt ignota ſophiſmata? cui ſunt
E medio reſponſa foro quae reddit amicus,
Vix praetextatis, vix et referenda cinaedis?
Annum Sylveſter claudit: vis cetera dicam?
Eſuriunt vates: noſti quid deinde ſequatur.
Hactenus et nullis laſciva protervia poenis
Fraenari potuit; fruſtra cuſtodia mutas
Excubat ad ſtatuas vigilique ſatellite ſervat:
Paſquillus nuſquam furto deprenſus in ipſo eſt,
Marforius ſemper loquitur ſemperque loquetur.
Doctrinam at ſanam nihil haec dicteria tangunt,
Aeternamque fidem, quam Petrus in urbe cruore
Et Paulus ſanxere ſuo, quamque ordine longo
Semper eandem et ubique et ab omni gente probatam
Inde ad nos ſeries deducta oſtendit avorum.
Non ſi quis liber, ſi verum dicere gaudet,
Laudatorque boni vitiis ſi parcere neſcit,
Continuo niger eſt, tibi vel, Romane, cavendus;
Non pietati adeo libertas pugnat avitae.
Ingenua ſi quid ſum ſimplicitate locutus,
Liberius ſi quid, ſubitove quid excidit aeſtu,
Non ego propterea lactantis ab ubere matris
Abſceſſi et gremio; deſertis non ego caſtris
Miles in adverſum migravi transfuga vallum:
Non ego Smalcadicae juravi foedera pacis,
Namnetumve dedi dextram inconſultus in urbe,
Amboſiae turreis fruſtra tentare paratus:
Sed procul a turbis omnique cupidine vitam
Majorum conſtans in relligione peregi,
Semper et abſtinui rebus per bella novandis;
Oſſatum ſit fas poſt tempora ſumma citare,
Oſſatum teſtem, qui me juvenemque virumque,
Inque toga et trabea, qui me intus et in cute norat.
Viveret! haud triſtis vexet cenſura columbas,
Cunctave permittat laxata licentia corvis.
Illumne appellem, qui nunc ſuperatque vigetque,
Perronum, Aonidum ſpem praeſidiumque ſororum?
Unus pro cunctis magni pars magna ſenatus
Tu, [a] *Franciſce, mihi es, rerum o tutela mearum:*
Tu mecum, tanto tu me complexus amore,
Partiri ſuetus curas, ſcis ſtrenuus in me
Quid ſolidum crepet, aut mendoſo tinniat aere,
Candoremque meum, qui ſit, re ſaepe probaſti;
Sponſorem te proinde ac praedem huc denique ſiſto;
Ne, Franciſce, bonae vadimonia deſere cauſae.
At Proteſtanteis laudas, quos nempe Vatini

Debueras

INTERPR. [a] *Franciſco Moroſini cardinale.*

Debueras odiſſe odio, et cane pejus et angue.
Eloquium quidni laudem, ingeniumque colendis
Artibus, et ſi quid calamo vel voce valebant?
Nam Siculi exemplo Diodori inſtructa paratur
Bibliotheca viris quos Mars amat atque Minerva,
Quos Clarius, Clarii quos dilexere ſorores.
Hermias hoc fecit idem, et feciſſe diſerte
Gaudet, et hoc minime facto peccaſſe fatetur.
Ergo Leunclavius, Geſnerus, Fabritiuſque,
Dictus honorifice, Camerarius atque Xylander,
Junius et Wottonus, et Aſchamus et Buchananus;
Laudati Stephani, queis tota Lycaea recuſos
Egregie ob veterum libros bene grata precantur;
Inſuper et plures alii. Quid magnus Eraſmus?
Mene in eum, cui res tantum literaria debet,
Et debebit adhuc, genuinum ſtringere? crimen,
Vos veneror manes, hoc a me deprecor abſit.
At peccavit; homo fuit atque humanus Eraſmus,
Humane et carpi voluit, placideque moneri.
Hem quis homo es, qui ferre alium nequis improbe lapſu
Peccantem humano, cum tu deterrima pecces
Interea, inque homines Divoſque injurius ipſos,
Obſcoenaſque cavo luctantis pectoris antro
Admota doleas face perlucere latebras?
Sunt hominum aetates variae: juveniliter illum
Exultaſſe ſtylo fateor; verum ultima ſemper
Diſtractae ſtudiis ſpectanda eſt clauſula vitae,
Quae pulchra in Batavo fuit irreprenſaque cycno,
Ad Belgas teſtis quam ſcripſit epiſtola fratres.
Hinc alii atque alii inſurgunt, quibus, altera leges
Numina quod patrias dixi moreſque receptos,
Diſplicet, ignaris fundata crepidine qua ſtet
Publica res, quantoque tot uſurpata per annos
Legitimo in regno mutentur jura periclo.
Imperiorum auctor Deus, imperiiſque regendis
Conſtituit leges; quas qui violaverit olim
Ultricem ſciat ille paratam Numinis iram,
In Tiberim Sejanus ut alter ſcilicet unco
Ducendus, meritaque adfectus morte Cethegus.
Nunc et ſacra vide quid in hanc rem pagina dicat,
Ne tu limitem agro poſitum metaſve revelle:
Frigidus ecce rubos inter latet anguis acutos;
Si ſapis, o mediam paſtor ne dirue ſepem.
Offendit ſynodi Piſanae et mentio quoſdam,
Quam pius et memori recolendus pectore Gallis
Indixit Lodoicus, ut importuna minacis
Arma coerceret Juli, coetuſque fidelis
Tunc pulchro haerenteis aboleret corpore ſordeis.
Narravi hiſtoriam totum quae nota per orbem:
An narraſſe nefas, et erit narratio fraudi?

Propoſitum ſed enim laudati principis ipſe
Laudaſti, et ſedem obliquo ſermone notaſti.
Tu, qui me arceſſis, vitam non ante peractam
Arguis aut mores, ſed verba jacentia tollis.
Emendari et quae fieri meliora neceſſe
Tunc erat, ac penitus Babylonis nomina perdi,
Id non in tanto ſumme laudabile rege
Procurare fuit, totaſque impendere vireis,
Sponſa Dei ne qua vileſceret obſita ruga,
Ullius offenſaeve querelae aut cauſa ſubeſſet?
Atque utinam optatum potius ſortita fuiſſent
Conſilia eventum, quam poſtquam Julius omnem
Miſcuit Italiam ferro graſſatus et igni,
Haud meliore via Leo graſſaretur et ipſe,
Cuncta ſuis ſibique indulgens ac ſacra profanans,
Accenſa cineris concluſo e fomite flamma,
Quae totum ſerpens invaſit protinus orbem.
Non reliquo avulſi nunc corpore Teutones errent,
Anglia non laxis impulſa feratur habenis,
Anglia aboriginum mox ſigna ſecuta ſuorum.
Rurſus Pragmaticam objectant Carli atque beati
Laudatam Lodoïci, indignanturque repoſtum
Oblivî caeca mallent quod nocte ſepultum.
Quid facias? Galli pridem, dum fata ſinebant,
Felices, hoc paſſim uſi ſunt jure, priuſquam
Ulla infeciſſet miſeros ſectaria labes.
Nunc, quia Germanos vexant, vexantque Britannos,
Pannoniaſque duas longi contagia morbi,
Jure ſuo Gallos prohibent et legibus uti,
Et ſcriptis mandare quod uſu et more receptum,
Tempore quod rebus tanto fuit utile noſtris.
Idne aequum, cives, aut aequa mente ferendum?
Poſtremo mihi crimen atrox et morte piandum
Objicitur, verbis quod ſum inſectatus amaris
Urbe Pariſiaca lanienam mane patratam,
In Conſtantini quae nunc et viſitur aula,
Praecipuos inter Romae depicta triumphos.
Tempora nil opus heic, loca ſed diſtinguere. Montes
Hanc citra vobis liceat, pia turba Quirites,
Illuſtrem laudare diem et celebrare quotannis.
Per Vaticanas alternis dicite cellas,
Eumenides Siculae ſacra veſpertina canamus.
Non eadem Gallis, Italis quae laeta videntur;
Quiſque ſuo gaudet ſenſu: tu mellea credis,
Alterius quae ſunt abſinthia tetra palato.
Laudem ego, tantorum quod apud nos cauſa malorum
Exſtitit, et porro ſaeclis erit uſque futuris?
Quod cunctas gentes inter populoſque propinquos
Gallorum infami deturpat crimine nomen,

Quodque tot edictis damnavimus? hoc ego laudem,
Implevit trepidas quod ſuſpicionibus urbes,
Libertatem odiis dedit, immanique cruoris
Per caedeis populos fundendi accendit amore?
Non execrer ego potius, diraſque nefando
Indicam ſceleri, legum quod vincla reſolvit,
Quod pacem turbat, regni qua publica conſtat
Alma ſalus, ſummo quam paſſim eccleſia tota
A rerum Domino concepta voce precatur,
Temporibuſque ſuis optat contingere ſupplex?
Vos quoque, Dardanius ſanguis, quibus otia blanda,
Et plumae molles, et corda oblita laborum
Securam ſpondent aeterna in pace quietem,
Damna aliena ad vos qui nil ſpectare putatis;
Ex improviſo ſi Martius ingruat horror,
Hiſpaniſque ferox opibus poſt funera victor
Carolus in media ponat vexilla Suburra,
Nocturniſve dolis Albanus moenia pulſet,
Sera licet tandem capiet miſeratio noſtri,
Inviſaeque adeo pacis pia cura ſubibit.
Quod mihi, quod cuiquamve, poteſt contingere cuivis.
Sunt exempla domi. Scit dives Avenio quondam
Qua Serbelloni luerit mercede furorem
Roma potens, quantiſque laboribus atque periclis
Conſtiterit ſaevas expertus Arauſio flammas,
Vae nimium veſtris vicinus Arauſio terris.
Quid ſi animis idem redeat furor, et, quod ubique
Multi urgent laris expertes ac jura gravati
Exlegeſque, domi naſcens lachrimabile bellum
Invadat placidas turbato foedere gentes;
Naufraga ſi totiens puppis non horreat undas,
Nec foedis pelagi tot conflictata procellis
Illiſum trepidet ſcopulis affigere roſtrum;
O quanti ex illo motus errore ſequentur?
Quae tantas inter ſat erunt ſolatia cladeis,
Lymphatus cum vaſta dabit Mars omnia circum,
Sanguis ubique fluet, deſerto nullus in agro,
Vallata rarus viſetur in urbe ſacerdos,
Siquis erit, diris probriſque a plebe petetur,
Fons quaſi tantorum fomeſque caputque malorum?
Et ſane, ut fuco verum quaeramus omiſſo,
Quam partem in turbis Chriſtus ſibi vindicat iſtis?
Cognatas ſocialis amor qui jungere mentes
Debet, ubi eſt, ſine quo virtutum cetera turba
Friget? ubi innocuus pudor et reverentia legum,
Queis ſervire bono libertas maxima civi?
Ut verbo expediam, belli civilis in aſſe,
Si totum excutias, non eſt ſemuncia recti,
Non fidei aut priſcae pietatis ſcrupulus unus.

Ponite

Ponite jam gladios igitur, qui corpora laedunt,
Trojugenae, ferrumque, animas quod dividit, anceps
Sumite, ſiderea ferrum fornace recoctum,
Et lachrimis precibuſque Deum placate potentem.
Haec vos arma decent. Multis ſectaria peſtis
Non culpa eſt, culpae ſed debita poena putatur.
Quo minus in tali licet excandeſcere caſu,
Si vitio humano lapſae, non crimine, mentes
Doctrinae cujuſque leves agitantur ab aura.
His blandi affatus monſtris manſuetaque corda,
His opponenda eſt melior doctrina piorum
E priſco deprompta penu cellaque parentum;
Non tela atque cruces, quibus irritabile turbae
Segregis ingenium tantos ciet orbe tumultus.
Jamque mihi oppoſitos caſſeis livoris iniqui
Retiaque et nodos pius evaſiſſe videbar,
Cum ſubito a laeva purgatam vellicat aurem
Ingeminatque patris monitor venerabile nomen,
Cujus ego cineres et manes rite ſepultos
Solicitavi amens conturbavique quietem,
Invitum excuſaſſe diem cum diximus illam,
Obligat infando quae Gallica ſceptra piaclo.
Patris ego cineres placidos maneſque revelli?
Patris ego nomen laeſi? pro numine nomen
Quod mihi ſemper erit, cujus ſpiranſque recenſque
Uſque magis noctem atque diem obverſatur imago.
Quicquid ago, quicquid meditor vel mente revolvo,
Semper adeſt; culpae tanquam objurgator acerbus,
Si quid deliqui; ſi quid laudabile conor,
Inſtat agens, ſtimuloſque animis properantibus addit:
Ille mihi ante oculos majorum exempla meorum,
Dictaque praeclare, generoſe et facta reponit:
Ille refert proavos ad moenia celſa [a] *Genabi*
Fortiter occubuiſſe focos araſque tuenteis;
Ille refert [b] *Marlam bis centum circiter ante*
Palatî quaeſtorem annos, [c] *equitumque magiſtrum,*
Ambos devotos, ambos pro rege ruenteis,
Immanem plebis rabidae ſatiaſſe furorem.
Jam [d] *Deganaium quid ego,* [e] *pacalis olivae*
Heroem quid ego memorem de nomine dictum,
Officio atque arcta conſanguinitate propinquos?
Nec me degenerem ventura redarguet aetas,
Plura habitis cupidum non incuſabit habendi,
Praefocante animos non ambitione furentem,
Non ſimulatricis graſſantem fraudibus artis,
Infeſtas quae nunc virtutibus obſidet aulas,
Et caligantum praeſtringit lumina regum.
Vos o majorum cineres, teque optime longis
Soliciti genitor defuncte laboribus aevi,
Teſtor, pro patria nullas regnique ſalute

Vitaviſſe

INTERPR. [a] *Orleans.* [b] *le Chancelier de Marle.* [c] *le Connétable d'Armagnac.* [d] *le Chancelier de Ganay.* [e] *le Chancelier Olivier.*

Vitaviſſe vices, veſtra virtute meaque
Indignum nil feciſſe, et, ſi fata tuliſſent,
Prodeſſem ut patriae, patriae ſuccurrere, livor
Abſiſtat, pietate mea meruiſſe petenti.
Pura ad vos anima atque hodiernae neſcia culpae
Deſcendam, quandoque noviſſima venerit hora,
Noſtraque ſub tacitos ibit fama integra maneis.
Nunc quia fata obſtant, manifeſta et percitus ira
Conſiliis placidas ſanis Deus obſtruit aures,
Quod puer augurium praeſago pectore feci,
Cum canerem aërias acies pugnaſque volantum,
In flexu aetatis ſeniique in limine firmo,
Invidiae cedo et faſceis trabeamque reſigno.

Eid. Martiis CIↃ IↃ CXI.

Cum hoc carmen ab amico nomine Thuani ſcriberetur, ille, praeſagus quod in publicam utilitatem elaboraverat, non tam ſibi quam publicae rei futurum fraudi, ſubeunte animum augurio, quod de ſe ante XXVII annos fortunaque ſua in extremo Hieracoſophio fecerat, hoc etiam amico inſinuaverat: quod ut clarius intelligatur, verſus ipſos heic quoque apponere placuit.

Atque aliquis, longo cineres poſt tempore noſtros
Miratus viridi tumulatos ceſpite, dicet,
Huic quanquam in plumis fortunaque inſuper ampla
Contigerit naſci, et ſuperarent gratia opeſque
Quas teneris hodie cuncti mirantur ab annis;
Majorum quamvis repetentem exempla ſuorum
Gentis honos, et laudis amor, clarique parentis
Fama recens, majora etiam ſperare juberet;
Otia Muſarum tamen ignotoſque receſſus
Maluit ille ſequi, ſcopuloſque aulaeque procellas
Effugere, et vanos hominum contemnere fumos:
Maluit ille ederas et lauros ſponte virenteis,
Quam ſpolia et macra pingueis de pace triumphos.

Cum igitur nihil gratiae, nihil odio, nihil denique ambitioni datum ſit, nihilque aliud ſibi in toto opere propoſuerit quam Dei gloriam et publicam utilitatem, ad quam pertinet ut rerum geſtarum veritas in praeſens propaletur, et ad poſteritatem incorrupta tranſmittatur, cum nihil niſi certiſſimis teſtimoniis et magnis auctoribus in eo ſcriptum ſit, mirari ſaepe ſubiit, qui homo qui neminem tota vita laeſit, qui bona pro malis ſaepe [α] rependit, tot obtrectatores ob hiſtorias a ſe editas habeat; qui non contenti humanos lapſus notare, qui non poſſunt in tam magno opere non [β] obrepſiſſe, omnem exagitandi auctoris occaſionem per calumnias et cavillationes arripiunt, et a ſcriptis ad mores vitamque domeſticam, ne quid intentatum relinquant, rabie abrepti [γ] deſcendunt.

Cum

VAR. LECT. [α] rependit, qui, ſub Scorpio natus, eos a quibus laeſus eſt ſemper juvit, tot obtrectatores *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] obrepſiſſe, de iiſque, ſi charitas inter homines hodie vigeret, ipſum monere, omnem exagitandi auctoris *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[γ] deſcendunt. Sed ſtylum inhibeo, ne majore quam ipſe auctor injuriae ſenſu tangi videar, qui non ſolum libro famoſo reſpondere, quod multi ſuadebant, in animum minime induxit, ſed ne amici pro illo reſponderent, precibus et obteſtationibus apud eos cavit. Et quod nunc vix permiſſu ejus ſcribo, non eo conſilio ſcribitur, ut convitia convitiis, quod unicum hodie ſcripturientium, etiam religioſorum

Cum tanti odii atque adeo gratuiti cauſas diligentius inquirerem, eaque de re auctorem ipſum conſulerem, reſpondit ille, non alias ſe videre quam quae non videntur, quae latent, quas malevoli expromere non audent. Cum hoc reſponſo ab eo dimiſſus, cum divinationi tantum locus ſupereſſet, coepi apud me cogitare, quaenam illae latentes cauſae eſſent: et tandem, poſtquam rem diu intra me volutavi, eas nec alias eſſe comperi, quam quod toto opere bellum ob religionem ſuſceptum deteſtari et ab eo abhorrere videatur; quod ita ſcripſerit, ut legenteis ab armis aliquando in hac cauſa ſumendis deterrere poſſit; item, quod in praefatione liberius dixit, bellum non eſſe legitimum modum tollendae ex eccleſia ſciſſurae; inſuper, quod paſſim innuere videatur in uſum revocandam eccleſiae priſtinam diſciplinam; et, quod Conſtantienſi oecumenica ſynodo decretum fuerat, inſtauranda concilia, et ſingulis decenniis univerſale cogendum, niſi neceſſitas urgeat ut citius [α]cogatur. Urit et maxime omnium illos, quod de legibus patriis, praerogativa regni, libertatibus, privilegiis, ac denique de Palladio, adjectum eſt; quippe qui cum ſint Sinones illi, qui ex alienis damnis ſuum faciendi compendium, hoc eſt, ex regnorum calamitatibus in eorum libertates invadendi, et calcata regii faſtigii majeſtate nimiam potentiam oſtentandi, et per bella ac turbas vel cum eccleſiae pernicie et ſciſſurae majoris periculo amplificandi, occaſionem inſidioſe captant. Hoc illos angit, hoc turbat, hoc in arcano excruciat: hinc irae atque odia, hinc famoſi libelli ubique ſparſi, nec aliunde, originem trahunt: hinc Romae ſuggeſtum, ut indicta cauſa ſine conditione Jacobi Auguſti Thuani hiſtoriae cenſura notarentur, quarum tunc pars tantum edita fuerat, ſed cum praefatione illa, qua tantopere intra pectoris ſcrinium ringuntur, neque tamen fatentur: nam et tunc ab illuſtriſſimo cardinali Bellarmino, cum eam legiſſet, interroganti amico quid ſentiret, reſponſum eſt, nihil in ea eſſe quod reprehenſione dignum videretur: addito tamen, praecipitatam illam, nec regnum Henrici II bellis externis tantummodo exercitatum hac excuſatione opus habuiſſe. Atqui praefatio totum opus, quo bella noſtra plus quam civilia narrantur, jam ad finem perductum reſpiciebat; et regnum Franciſci II, quod originem iis dedit, cum praefatione editum erat.

Pergunt tamen obtrectatores, neque poſt decennium ceſſant. Hi ſunt nimirum, qui pacem fiduciariam, qua fruimur, turbatam cupiunt, cui conciliandae auctor tanto tempore ante XIII annos juſſu magni Henrici IV incubuit; qua re et ſe obligatum putat, ut majore cum moderatione, quod ipſi vitio a malevolis vertitur, et aequo veluti cum aliis jure, de Proteſtantibus loquatur. Hi ſunt, qui novitia doctrina imbuti, ceterum de providentia divina ſecuri, per bella, caedes, coitiones, machinationes, conjurationes, gloriam Dei augeri credunt: corda contrita, lachrimas, preces, amicas cum Sectariis collationes parum valida contra malum indies ingraveſcens praeſidia putant: adverſus conciliorum opem imploranteis, tanquam ſegreges et in religionis cauſa tepenteis ac ſuſpectos, debacchantur: qui charitatem majorum prorſus exuerunt, unaque aberrantium ovium curam omnem a ſe abdicarunt; qui faſtum, pompam, typhum, ac dominandi impotens deſiderium cum ſciſſura, potius quam ſimplicitatem, tenuitatem antiquam, et mutuum amorem cum pace

religioſorum hominum, ſi Deo placet, quaſi ſtudium eſt, retalientur; ſed potius ut tota vita auctoris ſine fuco et fallaciis, a quibus, quantum a maledicentia, tantum ipſe longiſſime ſemper abfuit, ſub oculos ponatur, et ratio ſcriptae ab eo Hiſtoriae omnibus reddatur. Sed antequam ulterius progredior, faciendum mihi duxi, ut in tanti odii atque adeo gratuiti cauſas diligentius inquirerem: quas penitius rimanti, cum ea de re auctorem ipſum conſulerem, *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

VAR. LECT. [α] cogatur. An vero minus nunc urgeat poſt LI annum, ex quo Tridentino finis impoſitus eſt, interrogent ſuam conſcientiam qui tantopere laudabili praecepto eccleſiae refragantur. Urit et maxime *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

pace, ſectantur; maluntque in eos qui unionem ſervant, libertatis eccleſiaſticae colore, ſeveritatem intempeſtivam exercere, quam in iis qui defecerunt requirendis charitatem teſtari: denique ut ſapientes ſaeculi in pace bello idonea parant, ut, quod huc uſque tam infeliciter ſucceſſit, ferro flammaque cuncta permiſceant, et quicquid pernicioſis conſiliis ipſorum obſtat, aut non conſpirat, proturbent, dejiciant, evertant.

Cum iis hominibus ſcriptori Annalium res eſt. Hac ille invidia apud illos flagrat; cujus eo periculoſius incendium, quod incluſis ardet ignibus, nec niſi ruina reſtingui poſſe creditur. Jura regni, libertates, dignitatem tueri, exemplis ſe majorum adverſus externas machinationes munire, legum Gallicanarum praeſcriptione regiam ſalutem defendere, gladios a jugulo et a latere ejus arcere, ingens hodie crimen eſt, et laeſae divinae majeſtatis ſcilicet dignum nomine. Et hoc qui facit, olim querna corona et triumpho, cum Franci nominis praerogativa inter concordes vigebat, dignus; nunc per diſſidia, poſtquam ignavia noſtra ſeu praevaricatione in arcana regni juratis hoſtibus penetrare permiſſum eſt, cacumine illo proſtrato, et fide quae regi debetur calcata, ipſe tanquam diris devotus, ſacer et inteſtabilis,

Triſte jacet cunctis evitandumque bidental.

[1] Sed rurſus ſtylum inhibeo, et veniam a lectore peto, ſi in tam juſtae cauſae defenſione pro viri innocentis dignitate longius et cum calore aliquo evagatus ſum, fecique quod ille non feciſſet nec factum [α] vellet.

VAR. LECT. [α] vellet. Nunc, quod ipſe fecit et cunctis innoteſcere cupit, ut ratio non ſolum vitae domeſticae ſed etiam ſcriptae ab eo hiſtoriae conſtet, brevicula ad ſingulos libros ab eo praefixa, cum nomenclatore ſcriptorum et auctorum e quibus hauſit, ſicuti ille ſibi privatim ſcripſerat, continua ſerie apponam, comprehenſis etiam libris illis qui nondum lucem viderunt; ſi prius praefatus fuero noſtrum auctorem lectione, publicis negotiis, et amicorum officiis toto vitae curriculo occupatum, in adoleſcentia quidem poeticae, cujus praecipuo amore tangebatur, operam dediſſe; ceterum nunquam ſex pagellas, antequam ad ſcribendam hiſtoriam ſe accingeret, ſoluta oratione exaraſſe. Ut mirum non ſit, ſi nondum efformato ſtylo inaequalitas orationis in prioribus libris ubique deprehendatur, et ſtylus ipſe, tanquam polypus, pro rei cui adhaeret objectu, mutet colorem, ac ſubinde fluctuans in clauſulis langueſcat, nec conſtantiam in membris ſervare videatur. Sequuntur argumenta librorum LXXX qui jam editi ſunt, cum nomenclatore quem dixi, et inſuper XLVI ante decennium abſolutorum, qui adhuc premuntur, et * quae XVII ſequenteis libros conficient, et, cum opus recudetur, ſi ita lectori placebit, ſingulis libris praefigi poterunt. *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

NOT. [1] *Quae ſequuntur tres lineae in* Ed. Gen. 1620 *leguntur; deſunt autem* Ed. Gen. 1626-30.

* *Vide praefationem editioni Rob. Stephani praefixam.*

JAC. AUG. THUANI
COMMENTARIORUM DE VITA SUA
LIBER SEXTUS.

[α] THUANUS [a] Caeſarodunum, ubi cum uxore domicilium habebat, reverſus, reliquum annum ſcriptioni impendit, ex inſtructiſſima bibliotheca, quam Lutetiae reliquerat, adductis ſecum per induciarum tempus libris ac commentariis jam diu ante congeſtis.

SEQUENTI anno de conſecrando rege, qui jam ecclesiae reconciliatus fuerat, ſed nondum in gratiam a pontifice receptus, actum eſt; et [b] Autrici Carnutum a Nicolao Thuano urbis epiſcopo Thuani patruo res peracta: quo et ipſe cum uxore venit, in comitatu Achillis Harlaei primarii praeſidis et aliorum ſenatorum a rege evocatorum. CIↃIↃ XCIV.

JAM tum de occultis Lutetiae tradendae conſiliis cum Briſſaco actum; idque reſciverat per procuratores ſuos quos in aula habebat Anna [c] Ateſtina Nemoroſia Meduanii parens, et fruſtra Meduanio ipſi aperuerat, ſicuti amplius poſtea ipſi Thuano, quicum arctam cum patre coeptam familiaritatem colebat, narravit. Neque tamen his monitis Meduanius pro tempore ſapuit, ſed ad exercitum proficiſci certus, urbem cum certiſſimae fiduciae ſignificatione in poteſtate Briſſaci reliquit; qui jam cum regiis convenerat, et eam mox regi tradidit.

INTEREA Thuanus cum Harlaeo Caeſarodunum reverſus eſt; et menſe Martio ſequenti conſilium ſecretum exitum habuit. Cum urbe recepta ſpes eſſet, ut non ante ſenatus in urbe reſtitueretur, quam qui in fide regis remanſerant, et Caeſaroduni jus toto quinquennio dixerant, ad urbem revertiſſent, Franciſci Doi, qui in minuenda ſenatus dignitate unus omnium maxime laborabat, et, quia urbis praefectus erat, gratiam a nuper reconciliatis et plebe ipſa hoc facto ſe initurum putabat, prenſationes apud regem tenuerunt, ut non expectato Harlaei reditu res praecipitaretur: quod incredibili cum dolore Harlaei accidit, qui factionis perniciosae ſemina omnino extirpandi tam praeclaram occaſionem ſibi ademptam dolebat, et ea gratia factioſis animos ad priſtina conſilia olim reſumenda addi impatientiſſime ferebat. Doi interitus praeter opinionem ſtatim ſecutus leniit dolorem, cum, ſciſſa et imminuta illius praefecturae potentia, nemo eſſet qui factionis intermortuae igniculos in urbe pari auctoritate colligeret.

EXACTI et ſub finem anni Jeſuiticae ſocietatis [β] ſodales. In eo negotio anxie verſatus eſt Thuanus, cum publicae ſecuritati poſt tantum periculum omni ratione conſuli expeditum ac maxime neceſſarium putaret, et interea aegre ferret, ea re fieri, ut a Clementis [d] Puteani ſocietatis illius provincialis, quicum arctiſſimam colebat amicitiam, familiaritate divelleretur. Ventitabat is crebro ante caſum cum P. [e] Pithoeo

et

VAR. LECT. [α] Abſolutis hiſtoriarum jam editarum, et quae adhuc premuntur, epitomis; tempus eſt, ut inſtitutum de vita auctoris ab 1593, in quo ſcribendi initium fecit, ad annum in quo deſiit, ſermonem perſequamur. Thuanus Caeſarodunum *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

[β] ſodales: (quorum cauſa paulo ante in ſenatu diſcuſſa, Doo ſuperſtite et cum ſibi addictis annitente, comperendinata fuerat,) ex occaſione Caſtelli paricidae, et Guignardi ex eodem ſodalitio ob libellos contra regem regiumque nomen deteſtanda impietate ſcriptos ad mortem damnati; quorum diſceſſu metus ille ad tempus quievit. In eo negotio *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *Tours.* [b] *Chartres.* [c] *d'Eſte, ducheſſe de Nemours.* [d] *Dupuy.* [e] *Pithou, & le Fevre.*

et Nic. Fabro ad Thuanum, et in pace publica conſtituenda aequitatem animi ſummam prae ſe ferebat; vir alioqui doctiſſimus ſimul et eloquentiſſimus, et acerrimo judicio praeditus.

Sub id Carolus Lotharingus Guiſius cum rege in gratiam rediit, et conditionibus diſceptandis Thuanus cum Maximiliano [a] Betunio Ronio delectus. Quo facto ad ſtudia antiqua revolutus in ſcriptione totum annum ſequentem impendit, ſcripto etiam carmine, ex quo palam fiebat, quam invitus et a calamitate publica ſeu provocatus ſeu coactus in aulam veniſſet, et quam libenter eam, qua ab initio carere maluiſſet, occaſione oblata inde diſcedendi reliquiſſet: quod et heic inſeri placuit.

Aula vale Muſis inimica, aulaeque miniſtri,
Quos coluiſſe pudet, quos memorare piget.
Res tamen ut memorem, fumus, ſimulatio, fucus,
Fluxaque mentita relligione fides,
Et vox pectoribus, frons et contraria menti,
Speque lucri foeda conciliatus amor,
Rebus et alterius macreſcens livor opimis,
Pluſque ſua ſemper ſors aliena placens,
Et libertatis ſpecie qui fallit apertae,
Ipſe palam laudans, clamque inimicus atrox,
Cunctaque monſtra adeo Stygio quae Ditis ab antro
Extudit in poenas ingenioſa ſuas
Gens humana, doli, technae, fraudeſque, valete,
Non ego vos poſthac, turba profana, colam.
Utne tegam ſpurco vilis latus aſſecla Lydo?
Carmina Virronis flagitioſa legam?
Furacis menſas ſecter paraſitus Amilli?
Suſtineam faſtus, dives Apella, tuos?
Vipereos patiar morſus impune Ceraſtae?
Thaidos aut frontem nequitiaſque feram?
Faſque habeam atque nefas uno ordine, ſitque vel hujus
Aut hujus potior quam mihi juris amor?
Ingenua illatam non vim virtute repellam?
Aut nullo offenſas murmure ferre queam?
O potius valeant felicis commoda vitae,
Quicquid et hac redimi conditione poteſt,
Quam mea libertas turpi labefacta lucello,
Aut intentata vique metuque minor,
In leges peccet patrias, tritumque relicto
Devia virtutis calle ſequatur iter.
Sed bene habet; cura non ſolicitatus avara,
Non acri fervens ambitione, larem
Deſerui, teſtor ſuperos, aut illicis aulae
In foveam prudens me laqueoſque dedi;
Invitus colloque obtorto raptus in aulam
Vos liqui caſtae numina chara Deae.
Tempore quo poſitis regina Lutetia caſtris
Ad Luparam rabie ſuſtulit icta caput,
Conata Henricum regnis detrudere avitis,
Exemploque urbes traxit ad arma ſuo:

Tunc

INTERPR. [a] *de Bethune marquis de Roſny.*

Tunc qui vitandos ſapientibus eſſe tumultus
Tutius et procul hinc rebar abeſſe mihi,
Me turbae eripui, teque, o Schomberge, ſecutus,
Aulicus hinc coepi protinus eſſe cliens.
Nec mora, legatus Borealeis mittor in oras,
Armoricique procul litus ad Oceani:
Scilicet ut cauſam regni cauſamque bonorum
Unus apud multos nomine regis agam,
Spe trepidos animem, titubantia pectora firmem,
Graſſantiſque premam ſemina dira mali.
Heic primum arriſit tanto fortuna labori,
Rotomagum noſtra rexque receptus ope eſt.
Inde mihi invidiam, ſcio, magnam odiumque creavi:
Quid facerem? res eſt imperioſa fides.
Ordine commiſſi mandatus muneris hic eſt,
Emendicatus non mihi venit honos.
Jamque videbatur callum duxiſſe cicatrix,
Vulnus et in ſolidam jam coiiſſe cutem:
Acrior inſurgit violato foedere praedo,
Regnandique modum neſcit habere furor.
Ergo conjurata iterum miſer exulo ab urbe,
Aulicus et fieri cogor, ut ante, cliens.
Cum fugerem, quoties oculis poſt terga reflexis
Exciderunt moeſto talia verba mihi?
Principium atque morae ſcelerata Lutetia belli,
Alite non dextro tela retuſa rapis:
Magna quidem erga te generoſae gratia gentis,
Multa, nec inficior, gloria, multus honos:
Sed quanto infauſti conſtabunt ſanguine amores,
Tanti paene tibi gente carere fuit.
Sic ego. Sed venti juſtas rapuere querelas
In mare et averſus Sequana ferre dedit.
Quid referam interea terra quot adire labores
Contigerit, ſaevo quotque pericla mari,
Ad latus haererem dum Gaſparis? utile regi
Hoc ſervate, oro, Dii, patriaeque caput.
Teſtis Aquitanae luſtratus circulus orae,
Quam rapido medius amne Garumna ſecat;
Teſtes Marologi manes et triſtia buſta,
Et ſacer exuſta qui fluit urbe liquor;
Rex Gabali et Mimate jugi, Oltaeque fluenta
Mutatis toties praetereunda vadis,
Atque Uticae cunis Merceri urnaque recenti
Urbs quam tergemina mole ſuperba magis.
Inde Forum Juli deſcendimus, et rate curva
Verrimus aequorei coerula terga ſali:
Aëriaſque procul Nicaeae abſcondimus arces,
Radimus et muros, alta Saona, tuos.

Marmoreae

Marmoreae tandem Genuae ſtatione recepta
Subſtitit in tuta picta phaſelus aqua.
Moxque per Eridanum prono delabimur amne
In Venetum terras Hadriacoſque lacus.
Heic ego dum Pragam meditor, quo juſſa trahebant
Vixiſſe Henricum fama moleſta refert.
Ut mihi vis animi menſque omnis corde receſſit,
Brachia ut ex humeris tunc cecidere mea!
Publica tu moriens fregiſti commoda princeps,
Gallia tecum una tota ſepulta jacet.
Ergo complexu Schombergi avellor, iterque
Hinc mihi per Rhaetos Helvetioſque fuit:
In patriam donec redii miſerabilis hoſpes,
Exul, inops, ipſa nec bene mente valens,
Et procul a ſtudiis, quod re mihi durius omni eſt;
Haec poterat tantis eſſe medela malis.
Rurſus at in turbas aeſtu vehemente reſorbens
Torta palatini me tulit unda freti.
Ex illo jam nunc hyemes per quatuor aulam,
Atque novus miles regia caſtra ſequor.
Quo ſpes ante alios et amor male fidus habendi
Ducebant trita per ſcelus omne via,
Noſtrarum huc rapiunt me deſperatio rerum,
Atque alibi nuſquam tuta reperta quies,
Damnoſuſque mihi patriae pudor utilis uni,
Et nullo ſortis turbine laeſa fides.
Cauſa perorata eſt: ſuffragia libera de me
Poſteritas, praeſens nam vetat hora, feret.
Tollite ſi merui, veniam a me deprecor omnem,
Invitus plectar ſi modo ſponte peri:
Non ego ſponte peri; magnum ſolamen in hoc eſt,
Cum pereas, culpa non periiſſe tua.
Sed non omnino perii, ſperare ſalutem
Rebus et integris poenituiſſe licet.
Jamque adeo ad Muſas atque otia blanda relabor;
Sera licet certa eſt quae venit inde ſalus.

ANNO exeunte legati Veneti longe honorificentiſſimo comitatu venerunt, aliquandiu in itinere commorati, et majore quam pro more pompa Lutetiae excepti ſunt: et quia Thuanus ad eos a rege orator deſtinatus erat, cum Andrea Huralto Meſſio exlegato obviam miſſus, et cum iis dietim ac fere aſſidue manere juſſus.

HOC et anno Auguſtinus Thuanus curiae Pariſienſis praeſes optime meritam de republica ac ſuis animam Deo reddidit: cui jam pridem ſucceſſor deſignatus Thuanus ſtatim ſuffectus eſt, tanta moderatione in novi honoris adeptione uſus, ut cum antea ſuperſtite patruo, dum Achilles Harlaeus primarius praeſes cum eo Lutetiae carcere attineretur, inſtante quantumvis rege, [a] Caeſaroduni eo munere defungi recuſaſſet, ſicuti in ſuperioribus demonſtratum eſt, tunc eo mortuo non

INTERPR. [a] *Tours.*

non prius quam poſt juſta perſoluta et rite conditos manes ſenatum ingredi voluerit.

Eodem anno in negotio Condaei principis tunc pueri et illuſtriſſimae parentis, quae ob viri dubiam mortem periclitata fuerat, Thuanus, qui jam ante utrique ſedulam operam navaverat, officioſe admodum laboravit; et poſtquam uterque regis juſſu ad urbem adducti ſunt, quicquid ad eorum dignitatem et ornamentum pertinebat, quod id ad regis regnique res conſtituendas pro tempore conducere exiſtimaret, in aula et in ſenatu diligenter procuravit. Ea re in ſuſpicionem ab invidis in aula adductus, fideli opera ſua meruit ut malam gratiam utrinque reportaverit: quod ipſi diu poſt nocuit; ſed eo minore ſenſu, quod gratiae, quam cuncti in aula tam anxie aucupantur, et rerum externarum jacturam parvi aeſtimare ſit ſolitus, idoneam ſcilicet exantlatorum laborum mercedem eam reputans, quam in bona conſcientia repoſitam habet.

Ut res facilius confieret, neque Proteſtantes remoram negotio interponerent, antequam ad Condaeum Joannes Vivonus Piſanii marchio Fanum [a]Joannis Engeriaci proficiſceretur, edictum ex Nivernii ſententia ad Germani-fanum conditum et in ſenatu procurante Thuano promulgatum fuit, quo caput XIX edicti anno LXXVII publicati de Proteſtantibus ad honores publicos admittendis ampliari placuit; idque ſine conditione locum habuit. Id quia ſe audito non etiam poſtulante factum ab omnibus intelligi cupiebat cognitor regius, ex eo ſuſpicio Proteſtantibus injecta, quaſi a prioribus edictis diſcedendi occaſio quaereretur. Itaque novi edicti anno ſequenti condendi neceſſitas regi impoſita. CIↃ IↃ XCVI. Nam cum in [b]Farae ad Eſiam obſidione haereret, Proteſtantes libello oblato amplius ſibi caveri intempeſtivo maxime tempore petierunt: et prudentiſſimus princeps, ut tumultus periculoſi tempeſtatem averteret, mature conſulendum ratus, nec conventum eorum inhibendum cenſuit, et, qui in conventu de capitibus propoſitis cum ipſis diſceptaret, fidum e conſiliariis mittendum.

Is fuit Thuanus; qui nihil tale cogitans domi in ſcriptione totus occupabatur, et poſt quinquennalem bonorum omnium ſpoliationem in rebus domeſticis ordinandis laborabat. Mandatis acceptis jubebatur, etiam inſalutato rege, in viam ſe dare et [c]Loviodunum in Pictonibus proficiſci. Verum [α]ille, qui ſummam ingratitudinem huc uſque a quibus minime debuerat expertus eſſet, ſe excuſare apud regem et [d]Villaregium qui mandatis ſubſcripſerat: jam tum ſcilicet ille praeſagiebat, hujus negotii, quod tantae molis ac momenti, ut ſunt inter nos res, reputabatur, procurationem ſibi aliquando fraudi futuram, ex eoque invidiam Romae, apud ſuos periculum a malevolis creatum iri. Cum ſemel atque iterum Schombergii amiciſſimi ſibi, qui Lutetiae aegritudine detinebatur, advocatione implorata ſe excuſaſſet, Villaregius contra inſtare, et apud Schombergium pervincere, ut, omiſſa omni tergiverſatione, Thuanus negotium, quod regis per ipſum, ut aiebat, neque tamen rationes addebat, adminiſtrari intererat, quam primum ſuſciperet.

Cum nihil in Schombergio ad excuſandum ſe praeſidii reperiret Thuanus, ad Nicolaum [e]Harlaeum Sancium, qui tunc aerarium adminiſtrabat, antiquum amicum et adfinitate ſecum aliqua conjunctum, ſe contulit; cujus favore et interventu apud regem meruit, ut ab hoc onere excuſaretur; ejuſque loco a rege delecti Mericus Vicus et Sofredus Calignonus Navarrae cancellarius. Ipſe cum Schombergio in

Turones

VAR. LECT. [α] ille, qui ſe ſub maligno aſtro natum noſſet, et ſummam *MSS. Reg. Samm. & Aut.*

INTERPR. [a] *S. Jean d'Angely.* [b] *la Fere ſur Oiſe.* [c] *Loudun en Poictou.* [d] *de Villeroy.* [e] *de Harlay Sr. de Sancy.*

Turones proficiſci juſſus, ut coram [a] Aloiſia regina defuncti Henrici III vidua cum delegatis [b] Mercuriani fratris de pacis conditionibus ageret.

Post aliquot dierum diſceptationem [c] Andegavum itum. Ibi Thuanum nuncius oppreſſit mortis P. [d] Pithoei, viri et conſiliorum et ſtudiorum conſenſione ſibi conjunctiſſimi, qui ſcribendae hiſtoriae auctor ipſi fuerat; quo perculſus, parum abfuit quin ea quae jam fecerat concerperet, tanto adjutore deſtitutus, et opus omnino relinqueret. Ad aliquot certe dies publico abſtinuit, et multum de priſtina hilaritate remiſit, cum ducem ſtudiorum undique circumſpiciens fruſtra requireret, nec reperiret: nam ad hoc quod inſtituerat praecipue ejus opera utebatur, utpote qui magnam rerum noſtrarum notitiam habebat, et ſubactum maxime judicium ad eas adhibebat, verique ac recti incorruptum amorem rara prudentia et aequitate temperabat. Res Henrico II geſtae eo ſuperſtite ſcriptae, et ab eo in parte recognitae et emendatae: et, cum vivere deſiit, earum exemplum penes ſe habebat. Aliis amicis philologis ad alia utebatur. Andegavo [e] Caeſarodunum cum Schombergio reverſus ad Jacobum [f] Gillotum antiqui moris ſenatorem, qui eum per literas ſolatus erat, ſcripſit: et cum ad Caſaubonum ſcribendi occaſio ſe obtuliſſet, literas ad eum dedit; quibus ut in recenti tantae jacturae ſenſu conceptum dolorem quibus potuit verbis in ipſius ſinum veluti effudit: quarum exemplum inter ſchedas ejus repertum inſeri pretium viſum eſt, ut ex iis quanti virum illum fecerit quantamque ex ejus amiſſione animi aegritudinem ſenſerit, cunctis appareat.

Jacobus Auguſtus Thuanus viro doctiſſimo Iſaaco Caſaubono S. D.

'Cum nuper Andegavi eſſem, eo [g] Armoricae pacificandae cauſa cum viro 'clariſſimo Gaſpare Schombergio [h] Nantolii comite a rege miſſus, triſtem de 'P. Pithoei morte nuncium accepi: quo, ut par erat, quod praeter ſpem et opi'nionem omnem accidiſſet, cum animo ultra modum conſternatus fui, tum quod 'nullus adeſſet qui tantam jacturam ſatis aeſtimaret, et in cujus ſinum conceptum ex 'ea dolorem deponere poſſem, inſolabiliter dolui, paene ut mei oblitus, muneris 'quoque ac dignitatis obliviſcerer. Nec vero apud te animi mei impotentiam aut 'mollitiem excuſabo, quod tanto dolori ſuccubuerim; quippe cum hujuſmodi ſit, 'qui in conſtantiſſimum virum cadere potuerit: nam qualis quantuſque vir fuerit 'Pithoeus, ſatis ipſe per te ſcis, qui illum ex facie nunquam noviſti; ſciunt et qui 'longiore locorum intercapedine a nobis abſunt: quo minus te miraturum arbi'tror, ſi ii qui vivum familiariter noverunt, et ejus amicitia ac jucunda conſuetu'dine diu uſi ſunt, ejus quoque mortem impatientius ferunt. Nam quid amicitia 'pii juxta ac ſapientis viri, et ſupra quam humano ingenio capi poteſt eruditi, ju'cundius? Siquidem praeter raram et exactam ſcientiam, atque omnis antiquitatis, 'atque eccleſiaſticae inprimis, juris noſtri ac literarum cognitionem, in eo erant 'mores probiſſimi et ab omni fuco et ambitione alieni, tum ſumma in rebus agen'dis peritia ac prudentia: in publicis vero negotiis perſpicax et futuri provida 'mens; ut quamvis privatam vitam degeret, ab eo tamen ii qui civilis adminiſtra'tionis clavum apud nos tenent, tanquam ab oraculo veluti reſponſa peterent, et ſe 'in conſiliis capiendis inſtructiores et confirmatiores exiſtimarent, quotiens eum 'conſultorem aut conſiliorum ſuorum approbatorem adhiberent: adeo nihil magni, 'nihil ſerii, a magnatibus noſtris viris bonis pro ſalute regni privatim in aula aut in 'urbe agitabatur, aut palam in deliberationem deducebatur, quod prius cum eo 'communicatum ac diſceptatum non fuiſſet. Quae omnia ii qui illum non vide'runt neſciunt, cum alioqui Pithoei nomen minime ignorent. Me certe, ipſius amicitia

INTERPR. [a] *la Reine Louïſe.* [b] *le duc de Mercœur.* [c] *Angers.* [d] *Pithou.* [e] *Tours.* [f] *Gillot.* [g] *la Bretagne.* [h] *de Nanteuil.*

‘ amicitia, quamdiu ea frui licuit, felicem, nunc poſt ejus mortem unico ſtudiorum
‘ meorum et conſiliorum duce et adjutore orbatum, tantus adflixit dolor, ut parum
‘ abfuerit quin ſtatim ſtudiis omnibus et reipublicae adeo ipſi, cui me in aliqua parte
‘ inſervire voluit Deus, ſummum vale dixerim, niſi me ejus ipſius, ex cujus amiſſione
‘ tantum dolorem ſentio, praeclarae voces, quae adhuc animo meo inhaerebant, re-
‘ vocaſſent: nam in mentem veniebat, illum, cum me de republica deſperantem
‘ ac plane animo dejectum videret, hac ratione ſaepe erigere ſolitum, cum diceret,
‘ quamvis haud melius ipſe de regni ſtatu ominaretur, boni civis ac ſtrenui mi-
‘ litis eſſe ſtationem a ſummo imperatore mandatam vel deploratis rebus minime
‘ deſerere. Enimvero is vir, ut verbo dicam, publico bono natus, et magnitudine
‘ animi atque ingenii univerſam rerum ſcientiam ac negotiorum publicorum ex-
‘ actam cognitionem admiranda prudentia complexus, nullum tempus a ſeriis occu-
‘ pationibus vacuum elabi ſinebat, quo vel editis antiquitatis monumentis diligentia
‘ ſua erutis et induſtria illuſtratis poſteritati conſuleret, aut aliorum conatus ac la-
‘ bores in commune utileis adjuvaret, vel prudentia denique ac conſilio ſuis pro-
‘ deſſet: quo magis eos, quibus ingenium largitus eſt Deus, eniti decet, ut tam
‘ laudabilem bene de publico merendi voluntatem aemulentur, et eadem opera
‘ ſummi viri memoriam apud poſteros commendent. Te vero Caſaubone, vir doc-
‘ tiſſime, ille ſummopere inter omneis ſemper dilexit, et unum ſaeculo hoc eſſe di-
‘ cebat, qui literarum per bella civilia exulantum acciſam ſpem excitaret, neque
‘ nos de iis plane deſperare ſineret: ac memini ſane, cum de literis inter nos ſermo
‘ eſſet, et oſtenderem ei Scaligeri noſtri literas, quibus te hodie principem inter lite-
‘ ratos locum vel fatente invidia obtinere ſcribebat, tanti viri de te praeconio illum
‘ magnopere gaudere ſolitum, ac laetari quod te Deus adverſus imminentem bar-
‘ bariem, ſic enim loquebatur, oppoſuiſſet. Itaque mihi auctor fuerat, ut te ad pro-
‘ fectionem ad nos adornandam invitarem: quod et ipſe crebris ad te datis literis,
‘ ut puto, fecit. Sperabat enim vir humaniſſimus, et qui nihil aliud ante oculos
‘ niſi commodum publicum propoſitum haberet, ex mutua communicatione non
‘ mediocrem in publicum emanaturam utilitatem, et ſe effecturum ut te conſuetu-
‘ dinis familiaris ac colloquii non poeniteret: nam ille permulta habebat, quae aut
‘ propter jam inclinatam aetatem aggredi, aut mole negotiorum praepeditus, non
‘ poterat; quae tibi juveni et ab occupationibus magis vacuo traditurus erat, quae-
‘ que ipſe libenter, ut exiſtimabat, eſſes ab eo accepturus. Nunc illa partim morte
‘ ejus omnino interciderunt, partim ita confuſa ſunt, ut, niſi a Nicolao Fabro viro
‘ optimo et ipſi amiciſſimo, quicum ille his calamitoſiſſimis temporibus in urbe
‘ conjunctiſſime vixerat, et qui propterea magnam ejus conſiliorum notitiam habe-
‘ bat, a nemine colligi ac ſarciri, et ad opus, ut publice proſint, perduci poſſint:
‘ quod ut ille aggredi aliquando velit, non ceſſabo hortationibus crebris contendere.
‘ Ne moleſtum interea tibi ſit doloris noſtri verboſius fortaſſe explicatas cauſas intel-
‘ lexiſſe, et, qua humanitate es, eum, cui te participaturum certo ſcio, ſcriptis apud
‘ poſteros conteſtari: nam, ſi quis alius hoc aevo, certe is dignus fuit, cujus memoria
‘ per ſe ſatis clara honorificis ſuperſtitum clarorum virorum praeconiis apud poſteros
‘ celebretur: quod ut ipſe facias, namque potes, et alios, ſi qui poſſunt, ut id fa-
‘ ciant horteris, te etiam atque etiam rogo. Vale, et me de tuis ſtudiis ac rebus cre-
‘ bro certiorem fac; tibique perſuade, in hoc miſeriarum humanarum ſalo conflic-
‘ tantem me nulla majus ex re ſolatium capere poſſe, quam ex tuis literis. Iterum
‘ vale. Caeſaroduni Turonum VII Kal. Dec. anno S. CIↃ IↃ XCVI.

TOTA

Tota hyems in irrito pacis cum Mercuriano negotio exacta fuit. Interimque Vicus et Calignonus, Proteſtantium noſtratium diſceptandis conditionibus praepoſiti, cum fruſtra itidem laboraſſent, [a] Rotomago Caeſarodunum ad Schombergium venientes diploma a rege attulerunt, quo Schombergius ipſe et Thuanus commune illorum negotium adjuvare jubebantur. Id cum minime recuſaret Schombergius, quanquam invitus faceret Thuanus, ut negotio ſibi invidioſo, quo ſe ab initio excuſaverat, ſe immiſceret, tamen a Schombergio, a quo nunquam dum vixit res ſeparatas habuit, diſſentire noluit, et negotium ſuſcepit; quod tandem adhuc indeciſum in humeros ſolius ipſius et Calignoni incubuit, Vico Lugdunum a rege miſſo, et Schombergio in Armoricam profecto, ut, nectente moras in dies Mercuriano, res ſerio ad bellum pararet. Ad [b] Salmuriam et Eraldi-caſtrum conventus agebatur, et interdum delegati Caeſarodunum conveniebant, ut Aloiſiae reginae, quae [c] Cenoncellis erat, dum per intervalla Mercurianus ſuos mittebat, praeſto eſſent.

CIↃ IↃ XCVII. Ibi nuncius de [d] Samarobriga Ambianorum intercepta ad Schombergium incertus initio mox et a rege venit, non ſolum cum publico moerore acceptus, ſed cum ſingulorum deſperatione; qui, cum de ſalute univerſa male ominarentur, ſibi conſulere privatim expeditum ducebant. Ipſi Proteſtantes et primarii eorum duces cum aliis, non religione ſed calamitatis publicae neceſſitate, conſilia ſociabant, non conſulto rege: quod, quantumvis repugnaret Thuanus, clam illo et Schombergio faciebant. Totus annus, in expectatione tantae expeditionis ad recuperandam Samarobrigam ſuſceptae ſuſpenſus, hinc triſtitia, hinc ſpe animos dubios implebat; quae regis fortitudini ad extremum reſpondit, recepta urbe et pacato limite. Quo ſucceſſu infracti toto regno hoſtium conatus, et Proteſtantes, qui eo res adductas antea rebantur, ut quiſque ſibi privatim, ſi ſe ſalvum vellet, conſulere teneretur, a rege victore conditiones tandem accepere; quippe ſub quo publicam ſecuritatem conſtitui poſſe non jam deſperarent. Incerto adhuc obſidionis eventu ſaepius monuerat [e] Bullionium et Tremollium Thuanus, ut copias conſcriberent, et cum delectis in caſtra ad regem proficiſcerentur; alioqui fore, ut edictum, quod pleriſque capitibus ampliatum urgebant, in publicum odium incurreret, et regni curias, in quibus promulgari debebat, infeſtas haberet. Verum rebus ubique perturbatis ſic erant affecti omnium animi, ut nec ſalutaria ſuadentibus aures praeberent, nec ipſi recta conſilia rebus ſuis caperent. Itaque alter per [f] Lemovices coactis ex regia pecunia copiis in [g] Arvernos et Gabalos, ubi tunc [h] Momorantius Foſſa bellum excitaverat, deflexit, alter in [i] Pictonibus lectum itidem regia pecunia militem inutiliter retinuit, et neuter regi praeſto fuit.

Quod ad animum cum rex non citra rationem revocaſſet, ejus rei tenacem memoriam nunquam poſtea ex animo depoſuit. Et ipſe Thuanus, cum eos cum quibus tam ſaepe et animoſe coram altercabatur per literas excuſaret, et propterea regi minus gratus, et in edicti promulgatione magnam invidiam ſuſtinuit.

Cum autem illos apud regem et alios palam excuſabat, non eo animo faciebat, ut eorum gratiam aucuparetur, quos in arcano liberius increpitare ſolitus erat; ſed quod vereretur, ne paucorum culpa, ſi in majus extolleretur, negotio, quod ad publicam tranquillitatem ſummopere ſpectare rex ipſe judicabat, conficiendo remoram afferret. Nam qui factionis nondum extinctae igniculos in occulto colligebant, inde exagitandorum Proteſtantium quaſi a fortuna oblatam occaſionem arripiebant, et magna invidia illos atque adeo ipſos regis delegatos, quaſi favore in eam partem propendenteis, onerabant, et ad illuſtriſſimi [α] legati cardinalis Florentini, qui Lutetiae erat,

VAR. LECT. [α] legati Alexandri Medicis cardinalis *MS. Samm.*

INTERPR. [a] *Rouen, & Tours.* [b] *Saumur, & Chaſtelleraul.* [c] *Chenonceaux.* [d] *Amiens.* [e] *les ducs de Bouillon, & de la Tremoille.* [f] *le Limouſin.* [g] *Auvergne, & le Givaudan.* [h] *de Montmorency Sr. de Foſſeux.* [i] *Poictou.*

erat, aures aſſidui importunas querelas ſuas deferebant; ut non plus illi in diſceptandis conditionibus, quam in aula cum infeſtis, et apud populum, ac poſtremo in ſenatu, laborandum fuerit, ut illae approbarentur et reciperentur. Qua in re Thuanus illuſtriſſimi legati aequitatem ac moderationem non vulgariter laudabat, qui juſſus a rege quotiens ad conventus proficiſcebatur, quod ſemel atque iterum accidit, cum eo agere, et rationem quorundam controverſorum capitum reddere, ſummum candorem in eo expertus eſt: nam nec delatas ad ſe multorum querelas diffitebatur, ſed ſic eas accipiebat, ut ſe in alieno verſari meminiſſet, et rei publicae curam iis, quorum prudentiae a rege commiſſa erat, liberam relinquendam eſſe exiſtimaret. Itaque cum ab eo diſcederet Thuanus, ſumma non ſolum benevoli animi ſignificatione ſed fiducia dimitti ſe ſentiebat, ut nihil in eo negotio perageretur, niſi quod rerum conditio et regni tranquillitas exigeret; neque plus gratiae quam neceſſitati temporum a rege et ejus delegatis tribueretur.

Sub tempus deditae Samarobrigae Thuanus cum Vico per diſpoſitos equos in Ambianos profectus eſt, ut conditiones cum Proteſtantibus diſceptatas regi oſtenderet, qui tunc in [a] Atrebates excurrerat, et dum ad [b] Durlanium ſederet ad eas reſpondit. Tunc et a Villaregio cum Ricardoto praeſide condictus locus et tempus colloquio, quo de pace inter reges ageretur. Nec multo poſt illuſtriſſimus legatus [c] Vervinium ad colloquium profectus eſt: quo et a rege miſſi Pomponius Bellevreus et Nicolaus Brulartus Sillerius, ut cum Philippi delegatis capita conferrent. Negotium ab anno hoc in ſequentem extractum; quo rex, ordinatis rebus in limite, et CIↃ IↃ XCVIII. Samarobrigae relicto Henrico Momorantio equitum magiſtro, in Andeis venit cum armato ſed exiguo comitatu, et [d] Salmuriae Bullionium ac Tremollium [e] Chinone venienteis perbenigne, ſic enim convenerat, excepit, et [f] Andegavi ultimam manum edicto impoſuit: quod tamen aliis ſubinde ſuborientibus difficultatibus, non prius quam [g] Condivicini omnino finem accepit, ab eoque Namnetenſe dictum eſt.

Antequam rex adveniret, quaedam quanquam levia Chinone et Salmuriae, quo Thuanus cum Calignono venerat, inciderunt, quae privatam et interiorem vitam ejus ſcribenti non omittenda viſa ſunt. Chinone hoſpitium habebat in domo oppidi ampliſſima, quae quondam Franciſci [h] Rabelaeſi fuit; qui literis Graecis Latiniſque inſtructiſſimus, et medicinae, quam profitebatur, peritiſſimus, poſtremo omni ſtudio ſerio omiſſo ſe totus vitae ſolutae ac gulae mancipavit, et ridendi artem, hominis, ſicuti ipſe aiebat, propriam, amplexus, Democritica libertate et ſcurrili interdum dicacitate ſcriptum ingenioſiſſimum fecit, quo vitae regnique cunctos ordines quaſi in ſcenam ſub fictis nominibus produxit et populo deridendos [α] propinavit. Hominis ridiculi, qui tota vita ac ſcriptis ridendi aliis materiam praebuit, memoria a Thuano et Calignono heic renovata eſt, cum belle cum Rabelaeſi manibus

VAR. LECT. [α] propinavit. Ejus, praeter ea quae ſcripſit, in communi noſtrorum ſermone innumera jactantur dicteria factaque, et inter alia illud. Thecam calamariam praegrandem habebat, quam de zona pendulam ante ſe geſtabat cum pari granditate atramentario, ut occaſionem de grandiore forma interrogandi ſpectantibus praeberet, quibus aperta theca et atramentario riſum movebat: in altero pro calamis tomaculum ſeu farcimen, cujuſmodi Ciſalpini ad nos mittunt, ex miculis carnium ſuillarum infectis, et cum arvina ac pipere ſolido fartis; alterum ſinapi pro atramento plenum oſtendens, et hoc ſe ſcribere et ſibi naſum ſimul pungere dictitans. Eam thecam ſe habuiſſe, ac neſcio quo caſu amiſiſſe, ſancte affirmabat Carolus Falezeus virorum optimus et praeſtantiſſimus medicus, qui Jacobo in graviſſimis morbis, non tantum medici ſed amici conſtantiſſimi officio defungens, per haec bella ſemper praeſto fuit. Narratur et illud. Cum faſtum cardinalis Pratenſis impatienter ferret Rabelaeſus, ut ejus actione ridicula ulciſceretur, obſoleto habitu et faſcia praſina involutus ante aedeis cardinalis in caio Auguſtinianorum deambulare inſtitit. Tum a Pratenſi mirabundo miſſus, qui, quis eſſet, hominem ſibi ignotum interrogaret: ille vero e veſtigio reſpondit, detrahendis vitulorum pellibus ſe operam navare; in percontante, ſi vellet, aut ipſius hero artis experimentum ſe facere paratum: quod ad cardinalem magna corona circumfuſum cum relatum eſſet, aſtanteis cunctos in riſum dedit. Hominis ridiculi *MSS. Reg. & Samm.*

INTERPR. [a] *Artois.* [b] *Dourlans.* [c] *Vervins.* [d] *Saumur.* [e] *Chinon.* [f] *Angers.* [g] *Nantes.* [h] *Rabelais.*

manibus actum uterque diceret, quod domus ejus publico diverſorio, in quo perpetuae comeſſationes erant; hortus adjacens ad ludum oppidanis per dies feſtos ſe exercentibus; projectum in hortum deſpiciens, in quo, cum literis operam dabat, libros habere et ſtudere ſolitus erat, vinariae cellae inſerviret: ex eaque occaſione Thuanus a Calignono invitatus hoc carmen extemporaneum fecit.

Ipſe Rabelaeſus γελωτοποιὸς loquitur.

Sic vixi, ut vixiſſe mihi jocus, atque legenti
Quos vivus ſcripſi ſit jocus uſque jocos.
Per riſum atque jocos homini data vita fruenda
Inter amareſcit ſeria felle magis.
Et nunc ne placidos laedant quoque ſeria maneis
Cavit Echionii provida cura Dei.
Nam quae a patre domus fuerat Chinone relicta,
Qua vitreo Lemovix amne Vigenna fluit,
Poſtquam abii communis in uſum verſa tabernae
Laetifico ſtrepitu nocte dieque ſonat.
Ridet in hac hoſpes pernox, ridetur in horto,
Cum populus feſto ceſſat in urbe die,
Tibiaque inflato ſaltanteis incitat utre,
Tibia [a] *Pictonicos docta ciere modos.*
Et quae muſaeum domino, quae cella libellis,
Nectareo ſpumat nunc apotheca mero.
Si mihi poſt mimum vitae tam ſuaviter actum,
Dent hodie ad priſcos fata redire jocos,
Non alia patrias aedeis mercede locare,
Vendere non alia conditione velim.

Quae Chinone eodem tempore intervenerunt, magis ſeria ſunt. [b] Bellomontius quidam nomine, nobili loco, ut aiebat, natus, [c] Engoliſmae reus magicae impietatis peractus et damnatus ſenatum appellaverat. Cum duceretur, ab illuſtri matrona harum rerum plus juſto curioſa Chinone retentus fuit, eoque loco totum fere biennium quaſi in libera cuſtodia manſit; quo tempore multa naturalem rationem ſuperantia dixiſſe et feciſſe memorabatur. Itaque [d] Aegidium Sovraeum Turonum praefectum, qui tum forte Caeſaroduno illuc venerat, hominis videndi et ſcitandi deſiderium inceſſit, et a Thuano praeſide ut coram ſiſteretur impetravit. Cum inſtaret Sovraeus ut et reus interrogaretur, excuſavit ſe Thuanus, quod provideret fore, ut ipſe, qui capitalium rerum claſſi in ſenatu praeerat, eum ex muneris neceſſitate aliquando interrogaret. Itaque hoc oneris in ſe Calignonus ſuſcepit, vir bonis literis egregie inſtructus, et in philoſophia ac mathematicis artibus ac denique juris ſcientia verſatiſſimus, ad haec ſolerti admodum ingenio praeditus; qui poſt quaeſita, quae vulgo a ceteris reis quaeri ſolent, de principiis, ratione, praeſtantia; profeſſoribus magiae, effectis, et rebus a ſe geſtis, ante et poſt ſententiam Bellomontium graviter interrogavit, dum Sovraeus et Thuanus, verſa ad feneſtram facie, ne conſpicerentur, ambo laterent. Tanta autem lenitate Calignonus ſe inſinuavit, ut reus, qui ſibi jam liber videbatur, fiduciam ex eo ceperit, et multa ultro confeſſus ſit; quae poſtea Lutetiae in judicio, ubi ſe ſpe ſua falſum vidit, aſſeveranter pernegavit. Sic autem ex colloquio illo verius quam in jure interrogatione comperiebat Calignonus, magiam, quam profitebatur Bellomontius, daemonum, qui Numinis

INTERPR. [a] *branſles de Poictou.* [b] *de Beaumont.* [c] *Angouleſme.* [d] *Gilles de Souvré gouverneur de Tours.*

Numinis divini particula ſunt, cum hominibus conciliatricem artem praeclaram eſſe, ad beneficium inventam non ad maleficium, quo ſortiarii qui vocantur vulgo utuntur, ipſi malorum ſpirituum vilia mancipia in craſſam ignorantiam demerſi, et veneno ac diris faſcinationibus eorum arbitrio perniciem humano generi machinantes; cum contra magi ipſis daemonibus imperent, et eorum conſortio ac familiaritate arcana naturae vulgo ignota nec libris prodita cognoſcere, futura rimari, mala declinare, pericula antevertere, amiſſa recuperare, corpora citerius, quam humana ratione fieri poſſit, de loco in locum transferre, diſſidenteis componere, patres cum filiis, uxores cum maritis, et amicitiam cum iis quibus debet, conciliare diſcant: denique ſibi rem cum aëriis ſpiritibus et coelo participantibus eſſe, qui natura benefici nihil niſi juvare ſciunt; cum terreſtres et ſubterranea incolentes, qui ſortiariis imperant, ſint maligni et nocere tantum noverint: tam praeclarae artis ſcholas toto terrarum orbe ac profeſſores ſparſos, et adhuc in Hiſpania [a] Toleti, Cordubae, Granatae, aliiſque locis frequentari; fuiſſe olim et in Germania celeberrimas, ſed magna ex parte defeciſſe, poſtquam Lutherus, ſeminato haereſis ſuae fermento, tot ſectatores habere coepit: in Francia et in Anglia in nobilium quorundam familiis per manus in arcano traditam nunc etiam vigere; ſed tantum initiatos ad haec ſacra admitti, excluſis profanis, ne tam digna myſteria in vulgus et ad indignos emanent. Tum quae ipſe geſſiſſet mira narrabat, ſine cujuſquam noxa, et tantum ſuam operam depoſcentium bono. Haec cum diceret, tantam in vultu conſtantiam prae ſe ferebat, ut in ſumma artis vanitate et impietate tanquam certo comperta aſſeverare videretur, et quod faceret minime rem vetitam ſe exiſtimare oſtenderet. Inde in arcem reductus arctiore cuſtodia Thuani juſſu cuſtodiri coepit; et [α] Sovraeus, qui aderat, hominis pervicaciam admiratus, auctor illuſtri matronae illi fuit, ut reum, quem tanto tempore detinuerat, Lutetiam ducendum curaret. Quod et ſtatim factum, antequam Thuanus in urbem rediiſſet: ubi non eadem quae coram Calignono confeſſus, ceterum ex probationibus Engoliſmae confectis convictus, dignum flagitioſa vita exitum [β] habuit.

CUM

VAR. LECT. [α] Sovraeus vir pius, qui *MS. Samm.*

[β] habuit. Coeptum a rebus jocoſis ſermonem ridicula narratione, ſed quae fortiſſimum ac conſtantiſſimum quemque commovere potuerit, tandem claudemus. Salmuriae frequens procerum et hominum, nectente moras Mercuriano, conventus a Schombergio habebatur: cujus occaſione Jacobus, qui cum eo in aedibus publicis hoſpitium habebat, ut novis hoſpitibus locûm relinqueret, in ſuperius conclave conceſſerat, quod abietinis aſſeribus Pleſſius urbis et praefecturae praeſes cingendum curaverat. Erat tunc forte in oppido foemina amens, Jacobo non viſa aut fama audita, quae per agrum a ſuis neglecta diſcurſabat, a lixis et caculis exagitata. Dum quieti locum quaerit, ad Jacobi jam dormientis conclave venit, quod clavicula tantum, non etiam ſera, clauſum erat, peſſulis intus minime obductis; quod a Jacobo tantum fieri poterat, famulis extra in proximo pernoctantibus. Noverat illa aditus: itaque omni alio loco excluſa ſine ſtrepitu conclave intrat, et ad focum nondum extinctum veſtem aqua per laſciviam effuſa madidam exponit; et ubi paulum interius induſium ſiccavit, ad lecti in quo Jacobus cubabat, admodum anguſti, quales ſunt qui vulgo caſtrenſes vocantur, pedes obrutum ſomno corpus depoſuit, et eo uſque quievit, donec Jacobus, dum poſt primum ſomnum in alterum latus volutatur, onus pedibus impoſitum excuſſit, et illa impulſa in pavimentum confeſtim tanto fragore concidit, ut ipſe excitaretur; qui tamen et foeminae et rei ignarus aliquandiu arrectis auribus ſubſtitit, dubius primum an ſibi ſomnus illuſiſſet. Tum ubi aliquem per conclave ambulare ſibi ſentire viſus eſt, diductis ſubito lecti repagulis, nam nox ſubluſtris erat et feneſtrae minime clauſae, hinc albam quandam ſpeciem incedentem eminus aſpicit: inde ad focum cominus laceras veſtes conſpicatus, tot mendicos qui ad praedam veniſſent ſedere arbitrabatur: tum, ubi ſpeciem illam propius vidit accedere, inclamat quis eſſet? et illa ſe reginam coeli reſpondit (id ſibi nomen credula fatuitate impoſuerat.) Tum vero foemineam illam vocem et laceras ad ignem veſteis non hominis eſſe animadvertens Jacobus, ſe colligit, et in pedes erectus, vix famulis ex alto ſopore expergefactis, foeminam amentem cum laceris ſuis veſtibus conclavi faceſſere coegit, et rurſus ad ſomnum ſe compoſuit. Mane cum rem Schombergio per jocum narraſſet, vir praeſentiſſimi alioqui in periculis animi non perinde eam accepit, ſed ad narrationem toto corpore tremere viſus, ſi id ſibi accidiſſet, pavore exanimatum iri ſe ingenue profeſſus eſt: et cum poſtea id ad regem ipſum, ubi Andegavum venit, retuliſſet, ille eodem ad rei narrationem affectu ſe commotum ſenſit. Res deinde paſſim in aula per

ora

INTERPR. [a] *Toledo, Cordoua, & Granada.*

Cum in Namnetibus rex adhuc eſſet, a Joanne [a] Valeto et Joanne Talueto, viro e nobilitate Armorica admodum ſtrenuo, qui praefecti caſtrorum munere diu apud Mercurianum ſumma cum laude defunctus fuerat, [b] Coſmus Rugerius tunc ſacris addictus ad regem delatus fuerat, quaſi ipſius vitae deteſtandis magiae artibus perniciem molitus eſſet: nam in arce Namnetenſi ſpecie pingendi cellam peculiarem habuiſſe, in qua ceream imaginem, quae regis ſpeciem referebat, diris epodis excantatam quotidie acu figebat; eaque ſe fore ſpem fecerat, ut rex mortifero languore ſenſim abſumeretur. Libello ab accuſatoribus ſubſcripto, rex Thuanum et Carolum [c] Turcantium delegavit, qui de crimine quaererent. Is Coſmus erat, qui ante XXV annos paulo ante Caroli IX mortem in conjuratione tunc detecta captus, et ob eaſdem maleficas artes tortus fuerat. In jure interrogatus cum hoc illi a Thuano reponeretur, injuria ac calumnioſe ab inimicis id ſibi objectum reſpondit, et, innocentia ſua judicibus approbata, ſe honorifice dimiſſum; ob id autem pleriſque ſuſpectum fuiſſe, quod aſtrologiae peritus certiorem ac ſibi cum paucis cognitam natalium horarum conficiendarum ſcientiam calleret; cujus ope ac ductu cum multa multis praedixiſſet, in eam veniſſe opinionem, quaſi occulta cum malis ſpiritibus familiaritate haec didiciſſet: nihil niſi ex arte factum; quae ſi aliquando reſponderit, male ſibi propterea colligi, quidquam imputari poſſe: quam vero alienus ſit ejus animus a crimine objecto, exiſtimari debere ex affectu praecipuo, quo regem a tot annis ſit proſecutus: nam cum poſt tumultum Pariſienſem in aula conſultatum eſſet, quid de Navarro et Condaeo, quos rex in poteſtate habebat, regni bono faciendum eſſet, Catharinam parentem a ſe, cui multum tribuebat, petiiſſe, an horas natalcis ipſorum confeciſſet; et cum confeciſſe diceret, et ex arte neutrum res deinceps in regno turbaturum affirmaſſet, a captis jam in eorum perniciem conſiliis diſceſſum eſſe: id ſe jam tum F. [d] Lanovio, qui in aula erat, inſinuaſſe, ut Navarro et Condaeo clam renunciaret, moneretque ſuo nomine, ita ſe erga regem et Catharinam in poſterum gererent, ut fidem dictis ſuis adſtruerent, eademque via ſaluti propriae conſulerent: id autem non tam ex arte quam adfectu erga ipſos bene animato feciſſe, quippe cum res ejuſmodi eſſet, ut per aſtrologicae artis rationem praeſtari non poſſet: credere ſe regem tanti beneficii memoriam minime depoſuiſſe, ac confidere ut potius ejus rationem apud generoſum animum ſuum ſit habiturus, quam commiſſurus, ut plus calumnioſis delationibus, tradita oblivioni praeteriti temporis recordatione, quam certis adeo bonae voluntatis teſtimoniis tribuiſſe dicatur. Haec cum ad regem retuliſſet Thuanus, ille poſt aliquot deambulationes recordari ſe dixit, Lanovium ea de re ſecum tunc temporis egiſſe; ceterum ſe Dei praeſidio tutum parum curare maleficas hujuſmodi praeſtigias, quae in eos tantum valent, qui certa in Deum fide deſtituuntur. Itaque intermiſſa ulterior in Coſmum inquiſitio, et ipſe libertati reſtitutus fuit, et in arctam familiaritatem cum gynaeceo venit; cujus favore a rege, cum haec diceret, jam gratia in arcano facta fuerat.

Haec eo pluribus explicare viſum, quod in libris Hiſtoriarum non publicatis cum ob certas cauſas omiſſa eſſent, homo impudentiſſimus ac perditiſſimus poſtea auſus

ora jactari coepta poſtremo in riſum abiit, et rex ipſe Paſchali die, cum in Dominicanorum aede poſt veſperas ſolemnis ad Beatiſſimam Virginem oratio conciperetur, ad *reginae coelorum* verba rei memor in pedes ſe erexit, turba ſubjecta paſſim oculis veſtigans, ſi Jacobum forte conſpiceret: quem poſt ſacrum peractum in porticu, ubi cum Mercuriano nuper reconciliato deambulabat, ſtatim evocavit, et rem coram eo denuo repeti voluit; qui pari cum ſtupore eam intellexit: et uterque miratus eſt Jacobum in re adeo terrifica tam praeſenti animo fuiſſe, ad cujus ſolam narrationem ipſi in periculis verſari ſoliti cohorreſcerent. Ipſe poſtea Schombergius, qui rem, quam Jacobus tegi maluiſſet, evulgaverat, memorare ubique gaudebat, multaque ex ingenio, ut erat mire feſtivus, magna cum animi voluptate ad eam addebat; et paucis ante mortem horis, nihil tale cogitans, in Confluentiis Villaregii aedibus, ubi rex prandium ſumpſerat, Bullionio duci narrabat. Cum in Namnetibus *MSS. Reg. & Samm.*

INTERPR. [a] *Valet, & Talhouet.* [b] *Coſmo Ruggieri.* [c] *Turcant.* [d] *de la Noüe.*

auſus eſt palam dicere, quae ad annum LXXIII de Coſmo Rugerio commemorantur ad ſe minime pertinere, ſed Thuanum olitoris cujuſdam cognominis tunc poſtulati errore allucinatum eſſe; eoque veſaniae venit, ut emendicato ſtipendio in aula obtinuerit, ut ſcribendae hiſtoriae munus ſibi demandaretur: atqui ex confeſſionibus ipſius manu ſubſcriptis, quae penes Carolum Turcantium virum incorruptae probitatis adhuc manent, contrarium conſtat: nam et iis eundem ſe eſſe minime diffitetur, ſed per calumniam accuſatum, et poſtea honorifice, ſicuti jam dixi, dimiſſum: in quo rurſus inſigniter mentitus eſt; nam ex archivis curiae itidem conſtat, eum poſt quaeſtionem ad triremeis damnatum eſſe, ſed aulicorum in hoc hominum genus prono favore poenam remiſſam fuiſſe, et cum duceretur vinculis exemptum in aula ſtatim comparuiſſe. Cum hoc ſcirent impudentiſſimi calumniatores, qui Thuani famam per omne nefas laceſſendam ſibi propoſuerant, non auſi ſunt negare, Coſmum, qui Carolo rege ob magicas artes tortus fuerat, eundem eſſe cum eo qui Condivicini Henrico IV rege ob idem maleficium poſtulabatur: ſed, ne quam exagitandi Thuani occaſionem praetermitterent, hoc in eo reprehenderunt, quod hominem ſacris addictum deteſtandi criminis inſimulare maligne adfectaſſet. Atqui cum Coſmus primum torquebatur, minime ſacris addictus erat, et cum a Thuano aſtrologia ſua, quae judiciaria eſt, illi ut impia et Chriſtiano atque adeo ſacerdote indigna objiceretur, ipſe ſe quibus potuit verbis etiam elevata ea excuſavit, et inter alia adjecit ac religioſe affirmavit, ſe poſtquam ſacris addictus eſſet, quod diu poſtea fuit, nunquam nataleis cujuſquam horas confeciſſe, ſicuti ex iis quas dixi confeſſionibus apparet. [α] An vero maligne Thuanus, cum res geſtas traderet, de Coſmo illo ſenſerit, exitus flagitioſi hominis ſane deplorandus abunde fidem fecit, cum ille, qui ſumma diſſimulatione vixerat, in extremis conſtitutus alienum ſe a Chriſtiana fide oſtendit, ac proinde ſacrae, quae fidelibus ab eccleſia impertiri ſolet, abſolutionis minime particeps, etiam extra Chriſtianorum communionem poſitus, non ſine publica offenſione et magna eorum qui nefandum praeſtigiatorem in aula commendatione adjuvabant, loco profano abjectus fuit.

In opere coepto pergebat ſemper Thuanus, quantum temporis a negotiis aulicis ſuffurari poterat; et Namnetenſi edicto tandem poſt multas et varias, quae privatos reſpiciebant, difficultates ad exitum perducto et ſigillo firmato, ipſe cum Calignono collega conjunctiſſimo, venia ab rege prius quam ex Armorica diſcederet petita, ambo Lutetiam venerunt exeunte Maio. E re eſſe pleriſque videbatur, antequam factio Henotica, edicto in occulto adverſa, poſt tot proſperos ſucceſſus quibus oppreſſa tandem in ſilentio jacebat, vireis colligeret, et novas ex ea occaſione tragoedias excitaret, in ſenatu promulgatio urgeretur; et ita cenſebat Thuanus, ut, protinus confecto negotio, animi, antequam mora commoverentur, voluntati regis acquieſcerent, et ſub lege pacis ab optimo ac prudentiſſimo principe condita cuncti regni ordines vivere deinceps inſueſcerent: ſed legati tam bene de rebus noſtris meriti auctoritas interceſſit, tenuitque ut poſt diſceſſum ſuum promulgatio ſuſpenderetur; idque ne ſecus interpretarentur Proteſtantes, Bullionius in ſe recepit. Itaque res in annum ſequentem dilata, et poſt varias et longas altercationes tandem carniſprivii die promulgatum edictum. Suborituras poſt tantam moram graveis difficultates CIƆ IƆ XCIX.
quia apparebat, quibus ſolvendis Thuani, qui negotio interfuerat, praeſentia opus erat, ille, qui ad sereniſſimam rempublicam Venetam legatus deſtinatus erat, domi retentus, et ejus loco Antonius Seguierius praeſes miſſus. Cetera, quae ad edictum illud pertinent, amplius CXXII Annalium libro non edito perſcripta ſunt.

Quo

VAR. LECT. [α] utrum vero maligne magis Jacobus cum res geſtas traderet, de Coſmo illo ſenſerit, an ii qui magna poſtea cum eo familiaritate conjuncti librum famoſum conſarcinarunt, exitus flagitioſi *MS. Samm.*

Quo anno Thuanus ex trium illuſtrium virorum et cognatione ac conſiliorum conſenſione conjunctiſſimorum morte, Gaſparis Schombergii comitis Nantolii, Philippi Huralti Chevernii cancellarii, et Joannis Vivoni Piſanii marchionis, graviſſimum longe dolorem ſenſit.

Quod in Hiſtoriarum libris de concilio Tridentino, quoniam exitum tunc non habuit, verbo tantum tangitur, amplius heic ex Thuani adverſariis eſt explicandum. Poſt edictum Namnetenſe in Proteſtantium gratiam conditum et in ſenatu promulgatum, multa inciderunt quae ſummo odio nec minore invidia res regis ex ea occaſione onerabant; ad quae lenienda pretium videbatur, ut aliquo inſigni facto Catholicis atque adeo Henoticae factioni, quae Catholicos periculo ſuo accendebat, jactura per gratiam Proteſtantibus factam, ſicuti jactabant, accepta reſarciretur. Itaque toties ante agitata et hactenus eluſa Tridentinae ſynodi mentio repoſita, cujus recipiendae inter conditiones regi a pontifice propoſitas neceſſitas impoſita fuerat.

Eam urgebat Villaregius, et deceſſori ſuo decretam illius promulgationem [α] affirmabat. Nonnulli ex Villaregii amicis praeſervido ſtudio negotium adjuvabant; atque ex compacto regi perſuaſerant, rem eſſe, quae et pontifici promiſſa, et Catholicis ſimul grata, eluendaeque edicti Namnetenſis invidiae valde opportuna, ac Proteſtantibus minime ſuſpecta eſſet: idque allegatis [a] Henrico Turrio Bullionii duce et Maximiliano Bethunio Ronii marchione, qui aderant, praecipuis ex Proteſtantium numero, confirmabant; quippe quibus et ipſi perſuaſerant, ſynodi promulgationem nihil ad ipſos ſpectare: nam diplomate regio cautum iri, ut promulgatione illa nihil juribus, praerogativis ac privilegiis regni coronaeque regiae, libertatibus eccleſiae Gallicanae, edictis pro pacificatione factis, derogatum intelligatur: his conditionibus et regni Francicique nominis dignitati, eccleſiae Gallicanae immunitatibus, ac denique Proteſtantium ſecuritati, abunde proſpectum eſſe; neque curioſius aut moroſius in examinandis ſingulis ſynodi capitibus per ſenatum, in quo promulgatio fieri debebat, laborandum.

Ita cum bene praeparatos in aula animos putarent, reliquum erat ut eandem curam in animis ſenatorum, in quibus plus difficultatis ſubeſſe arbitrabantur, praeparandis adhiberent. Quod ut facerent, ſingulos prenſare inſtiterunt, [β] principio a principe ſenatus facto, quem conſiliis ſuis maxime adverſaturum rebantur. Et, quia is tum forte in lecto decumbebat, per regem concilium in aedibus ejus celebrandum primariis conſiliariis indicunt: quod cum illi, quid ſe rex vellet omnino ignaro, ſignificatum eſſet, morbo ſe excuſare, et tam honorificum regis ad ſe adventum ſuppliciter deprecari coepit, ac poſtremo addere, ea die ſe medicamentum ſumpſiſſe, neque proinde regi in re ſeria vacare poſſe. Conſilium erat eorum qui tanto calore et aeſtu ſimul callideque negotium urgebant, imparatum Achillem Harlaeum, et praeſentia regis honorifice eum inviſentis attonitum, opprimere, ne rationes ad contradicendum coram rege in re tam ſeria paratas haberet, et votum ejus per illam conſultationem ſaltem in id obligare, ne tam ſtrenue poſtea in ſenatu ſententiam diceret.

Cum ſe excuſaſſet, et rex, qui jam in curru erat ut ad eum veniret, reflexo itinere ad [b] Zametianas aedeis divertiſſet, Thuanus, qui rei itidem ignarus regis juſſu ad concilium vocatus fuerat, et Jacobus [c] Gueſlaeus fiſci procurator comparuerunt. Poſtquam

VAR. LECT. [α] affirmabat. Bellevreus cancellarius Villaregio intimus, cui filii in cardinalium collegium cooptandi ſpes facta fuerat, praeſervido ingenio negotium adjuvabat; amboque ex compacto *MSS. Reg. & Samm.*

[β] principio ab Achille Harlaeo principe ſenatus facto, *MS. Samm.*

INTERPR. [a] *H. de la Tour duc de Bouillon, & Max. de Bethune marquis de Roſny.* [b] *de Zamet.* [c] *de la Gueſle.*

Poſtquam Thuanus de re ab Andrea [a] Huralto Meſſio, qui aderat, in arcano monitus primum reſcivit, videns ſe ſolum ex praeſidibus eo evocatum, magna ſe invidia, et non oculis tantum ſed ipſo nomine deſignatum ſenſit, quem cauſae patrocinantes quaererent; eoque ſibi cautius agendum putavit, ne quam calumniandi anſam aemulis et inimicis praeberet. Ubi venit, ſeorſim eum rex ſeducit; et quaedam de collatione, quae inter Jacobum [b] Davidem Perronum epiſcopum Ebroicenſem et Philippum Mornaeum Pleſſium inſtituta fuerat, et poſtea ſecuta eſt, prolocutus, ſibi in animo eſſe dicit, pontifici de ſynodo Tridentina tandem ſatisfacere: et cum Thuanus magni momenti eam conſultationem eſſe oſtenderet, quo verbis ſuis fidem aſtrueret, hoc addebat, totos XXXVII annos eam multoties agitatam fuiſſe, primum ſub Carolo IX, dein et ſub Henrico III religioſiſſimo ſimul et ſectariis infeſtiſſimo principe, et toties eluſam; unde ipſum conjecturam facere poſſe, multis magniſque difficultatibus implicatum tunc negotium viſum, quae nec hodie ceſſent, et quas per otium omni reſpectu poſthabito excutere, et matura deliberatione ponderare, ante omnia ſit neceſſe, in conſiſtorio ſuo primum, deinde et in ſenatu: proinde petere, ne de re tam ſeria, de qua ſententiam poſtea in ſenatu ſit ſuo loco dicturus, eam nunc anticipare ſine ulla praemeditatione jubeatur.

HAEC ubi et ſimilia ad excuſationem Thuanus dixit, rex ex procoetone cum primariis conſiliariis in interius cubiculum perrexit, et lecto inſidens, cunctis circum ſedere juſſis, orditur. Datam a procuratoribus ſuis de concilii promulgatione fidem exſolvere decreviſſe; quam ne facerent, deceſſores ſuos non tam rei periculo, quam eorum qui in eo negotio parum ſincera fide verſari dicebantur odio, revocatos fuiſſe: ſe vindice ſuorum jurium et Gallicanae libertatis eccleſiaſticae defenſore nihil metuendum eſſe ab inermibus hominibus, qui, ſi quid ſecus faciant, fraude non vi graſſantur: neque plus Proteſtantibus inde metuendum, quibus abunde clauſula de pacificatoriis edictis appoſita cavetur: adeſſe Bullionium et Ronium, qui nihil hanc promulgationem ad ſe pertinere palam agnoſcunt et profitentur: non jam cardinalem Lotharingum eam urgere, ſed regem ipſum, qui ab omni adfectu pravo alienus, ut armis jam fecit, ita ſuos in pace optime conſulere et prudentia innata et charitate erga ſubditos didicerit: ſed cupere, ut gratia, quam pontifici, cui multum debeat, ea re facturus eſt, ingrata mora et horrida illa praeteriti temporis, quam aetas hodierna non admittit, libertate non delibetur; proſpiciaturque, ut rixoſis, quae in tali re intervenire ſolent, altercationibus in ſenatu abſtineatur, et clauſulis adjectis ſine exactiore ſingulorum capitum examine contenti patres in promulgationem conſentiant.

PERORANTEM excepere Bellevreus et Villaregius, et diploma cum clauſulis jam ſubſignatum et ſigillo firmatum declararunt, ac tantum ſupereſſe, ut, eo ad ſenatum miſſo, ſine ſtrepitu aut aliis conditionibus res tranſigatur. Quibus dictis altum in conſeſſu ſilentium fuit, cum alteri alteros taciti reſpicerent.

TUM Thuanus a rege dicere juſſus, cum ſe iterum excuſaſſet, et ſententiae libere in ſenatu dicendae anticipata deliberatione praejudicium fieri cauſaretur; cum nihilominus rex inſtaret, ut quid animi ſui eſſet, aeque libere ac ſi in ſenatu eſſet, coram ipſo exponeret, ad extremum ſubjecit, animadvertiſſe ſe ex regis verbis ejus ac conſiliariorum eam mentem eſſe, ut concilium non ſolum recipiatur, ſed ſine ampliore cognitione cum clauſulis appoſitis, ac nullis aliis praeterea conditionibus adjectis, fiat promulgatio: ſed, quando juſſu ac gratia regis ſibi libere loquendi copia facta ſit, nolle celare majeſtatem ſuam, quicquid illi contra ab aliis perſuaſum ſit, negotii

INTERPR. [a] *de Hurault Sr. de Meiſſe.* [b] *Davy du Perron eveſque d'Evreux, & Phil. de Mornay Sr. du Pleſſis.*

negotii in ſenatu exitum ipſius voto minime reſponſurum; nam et ampliorem fore ejus cognitionem, et ſingula capita examinatum iri: id ex eo providere, quod a primis potentiſſimi toto Chriſtiano orbe principatus incunabulis nullum ullius concilii in eo recepti extet exemplum; nam reges acerrimos pietatis ac ſacrae diſciplinae vindices hoc religioſe ſervaſſe, ut manus a ſanctuario quidem abſtinerent, ceterum per praeſules ſuos ex ſacris conſtitutionibus ac conciliis delectas ſanctiones excerperent, et per pragmaticas ſuo nomine promulgarent. Hoc alterius ſtirpis reges ac imperatores optimo atque ad poſteritatem laudando ſucceſſu et exemplo factitaſſe: et nunc Caroli magni, Ludovici pii, Lotharii, aliorum capitula adhuc extare. Poſtremis temporibus ante CC annos poſt Conſtantienſe et Baſileenſe concilia celebrata, cum theologi noſtri, qui iis interfuerunt, inſtarent, quo fructus aliquis inde ad eccleſiam univerſam atque adeo Gallicanam redundaret, ut illa in Gallia publico teſtimonio approbarentur, conventus maxime memorabilis [a] Avarici Biturigum Cuborum habitus fuit, in quo ſingulis capitibus ex ſententia regis, praeſulum, ac procerum regni, ac delectorum ex regni curiis mature perpenſis, et miſſis prius pro quibuſdam controverſis articulis ad pontificem legatis, tandem [b] Pragmatica ſanctio, quam vocant, Caroli VII regis nomine confecta eſt; et pro lege ſuprema ac ſalutari ab omnibus regni ordinibus recepta, et in curiis publicata, ad noſtra uſque tempora etiam a theologorum noſtrorum collegiis ubique religioſe ſervata eſt. Hoc unicum eſſe concilii in regno recepti ac recens exemplum, cujus mentio, quoties de Tridentino ultimo agetur, proculdubio in memoriam revocabitur; et in eo examinando ac recipiendo eandem rationem et ordinem, quam majores noſtri in Pragmatica Carolina ſervarunt, ſervari debere regni curiae cenſebunt, ac praeſertim Pariſienſis, quae et auctoritate ceteris et gravitate ad exemplum praeibit.

QUIBUS dictis [1] cum plerique nulla re majorem pontifici, cui rex gratificari cupiat, quam Pragmaticae ſanctionis, quae Baſileenſem ſynodum ſecuta eſt, mentione, offenſionis cauſam praeberi poſſe [2] dicerent, potiuſque eſſe, ut promulgationis negotium omnino omittatur, quam committere, ut pro gratia, quam ex illa exſpectat, injuria longe graviſſima rependatur: atqui, ſubjecit Thuanus, imponunt regi [3] imprudentiſſime, qui citra Pragmaticae mentionem peragi deliberationem poſſe ei perſuadent; nam ex C patribus, qui ſententiam dicent, quod capitis periculo affirmare poſſum, nonaginta et amplius Bituricenſis conventus exemplum ſequendum cenſebunt.

AD quam vocem rex prudentiſſimus, ceterum de re ab iis qui promulgationem urgebant ſecus quam oportuit edoctus, ne conſultationem ſine aliquo operae pretio abrumpere videretur, Non jam de promulgatione decernenda, inquit, et diplomate ad curiam mittendo heic actum putate, ſed in id vos vocatos ut rationes ineantur, quibus tantae molis negotium cum gratia pontificis et citra regni detrimentum ex curiarum conſenſu confici poſſit: eam ob cauſam cum reliquis praeſidibus et advocatis fiſci ſeorſim agi volo, antequam miſſo in ſenatum diplomate res in deliberationem deducatur.

QUIBUS dictis cuncti ſurrexerunt. Tum [c] Meſſius coram [d] Bellevreo et Villaregio conſilium promulgationis hoc diſcriminis pleniſſimum dixit, et neminem unum eſſe qui ejus periculum regi regnoque praeſtare poſſit. Contra [4] alii referre; cum primum ea de re poſt concilium Tridenti peractum in regis conſiſtorio ad Fontem-Blaudi actum fuit, vocatis e curia praeſidibus, Chriſtophorum Thuanum ſenatus principem,

INTERPR. [a] *Bourges.* [b] *la Pragmatique Sanction de Charles* VII. [c] *Hurault Sr. de Meiſſe.* [d] *les Srs. de Bellievre, & de Villeroy.*

NOT. [1] *dele* cum plerique, *lege* Bellevreus ultra modum commotus interfatur, et nulla re *Put.* [2] oſtendit, *Put.* [3] impudentiſſime, *Put.* [4] Bellevreus retulit. *Put.*

principem, virum regni jurium peritiſſimum et priſcae gravitatis retinentem, aperte quidem reclamaſſe, longaque ac vehementi oratione contra ſynodum diſſeruiſſe, et cardinali Lotharingo rem urgenti non ſine ſtomacho in faciem reſtitiſſe: [1] ſed Petrum Seguierium alterum praeſidem contra cenſuiſſe, et cum temperamento concilium admitti poſſe multis nec minoris ponderis rationibus demonſtraſſe: itaque jam tum tantis auctoribus ſciſſum ſententiis ſenatum fuiſſe. Quod eo dicebatur, ut, renovata ſuppoſititii illius diſſidii memoria, in ſenatu nova ſciſſura ſuſcitaretur.

VERUM aſtus non proceſſit: nam Thuanus, ſumma familiaritate cum Petro Seguierio, qui hereditariam dignitatem obtinebat, quique ex compacto ad illam conſultationem minime vocatus fuerat, conjunctus, continuo ab eo rogatus quid in illa actum eſſet, poſtquam cognovit de memorato inter utriuſque parentes diſſidio, praefracte negavit patri ſuo cum Thuani parente ſuper concilii promulgatione unquam diſconveniſſe; ſed unam eandemque ac per omnia concordem utriuſque ſententiam ſemper fuiſſe, publice et privatim amicis confirmavit.

QUOD ubi reſciverunt, qui in ſciſſura illa ſpem negotii conficiendi poſuerant, cum ſe fruſtra eſſe cernerent, a negotii tanto fervore et aſtu inchoati ulteriore perſecutione omnino deſtiterunt.

NEC multo poſt ſecuta Ebroicenſis epiſcopi cum Pleſſio ad [a] Blaudi-fontem collatio, et poſtremo regis in Sabaudiam expeditio; quibus de rebus plenius in extremis Annalibus.

NEC minore invidia mox eodem anno flagravit Thuanus, cum poſt ſtatutorum [b] academiae Pariſienſis, in quibus digerendis et corrigendis ſtrenue totum biennium cum Reginaldo [c] Belnenſi archiepiſcopo Senonenſi laboravit, in [d] curia promulgationem, eadem in calatis academiae comitiis, adjunctis ſibi duobus ſenatus luminibus Lazaro [e] Coqueleio et Edvardo Molaeo, celebrare ex curiae mandato juſſus eſt: nam in iis pleraque addita ob temporum conditionem, quae factioſos et Henoticae partis reliquias in occulto urebant, pro ſecuritate regis regnique contra pernicioſam de tollendis regibus et ſolio movendis a paucis annis invectam ab exteris doctrinam; quae nihilominus, ſive nimia aulicorum ſocordia ſive praevaricatione, et inter haec factionis hydra pullulante, poſtea vireis amiſſas reſumpſit, eoque majore ſucceſſu, quod qui contrariam illi atque adeo antiquam a majoribus acceptam fidem tuebantur, paulatim ex ea occaſione in aula falſis et exoticis opinionibus faſcinata a gratia decidere, et tanquam ſuſpecti a muneribus publicis removeri, coeperunt.

SEQUENTEM annum Thuanus funeſtum expertus eſt, quo poſt longum ac moleſtum morbum [α] dilectiſſimam uxorem extulit, cujus mortem hoc extemporaneo carmine [β] deploravit.

Bis ſeptem exactis nunc ecce revolvitur annis
Lux eadem, taedis quae prima jugalibus arſit,
Funereaſque faces genialibus ultima lectis
Intulit: haec eadem fratri vitam abſtulit olim,
Semper acerba dies, ſummo mihi ſemper honore
Et ſemper lachrimis, voluit ſic numen, habenda.

At

VAR. LECT. [α] Mariam Barbanſonam Caniam dilectiſſimam *MS. Samm.*

[β] deploravit, et poſtea mortuae inſigni monumento parentavit, in eoque luctu finem ſcribendi fecit, (ubi et nos finem de ipſo ſcribendi faciemus) ulterius perfecturus, ſi per temporum iniquitatem, quod vix illi et omnibus bonis ſperare licet, hiſtoriam perſequi, et ad exceſſum uſque Henrici magni, ſicuti ab amicis exoratus apud ſe poſtea conſtituerat, perducere Dei benignitate concedatur, cui trino et uni ſit laus et gloria in ſaeculorum aeternitatem. Amen. *MSS. Reg. & Samm.*

INTERPR. [a] *Fontainebleau.* [b] *univerſité de Paris.* [c] *de Beaulne archeveſque de Sens.* [d] *Parlement.* [e] *Coqueley, & Molé.*

NOT. [1] *lege* ſed Petrum Seguierium alterum praeſidem, qui hodierni temporis adhibita prudentia exoletam illam gravitatem condire rerum uſu didicerat, contra cenſuiſſe, *Put.*

At tu, laetitiae quondam nunc cauſa doloris,
Barbanſona anima atque oculis mihi charior ipſis,
Erepta ante annos primoque in flore juventae,
Quo fugis? atque virum in luctu et ſqualore relinquis
Heu ſolum atque orbum! ſaltem mihi ſi qua ſupremum
Ante diem de te proles ſuſcepta fuiſſet,
Quae matrem ſpecie et vera pietate referret,
Eſſe aliquod potuit tanti fortaſſe doloris
Solamen. Sed vana queror, fruſtraque laboro,
Heu demens! ſtat fixa Dei conſtanſque voluntas
Voto adverſa meo, cui me parere neceſſe eſt:
Hanc veneror, teſtorque animo, quod voce vovere
Quiſque ſolet, fiat pater o tua ſumme voluntas
In coelo et terra: uxorem mihi nempe dediſti
Dilectam, atque a qua optaſſem mihi lumina condi;
Hanc repetis, miſerumque jubes ſupereſſe maritum.
Ordine naturae praecedere debuit ille,
Viſum aliter tibi ſumme parens; natura repugnat,
Haud ego diffiteor, primique in pectore motus
Adverſus mentem pugna luctantur iniqua.
Sed mens divina vincat ratione ſubacta,
Atque Dei juſta moderantis cuncta bilance
Imperiis diſcant captivi cedere ſenſus.
Tu potius ſanctum verae pietatis amorem
Mortis et impavidum pectus, vitamque pudicis
Moribus exactam, memori complectere mente,
Certaque ab his juſto ſolatia quaere dolori.
O anime, haec tua ſunt: quae fruſtra amiſſa requiris
Haud tua erant, ideoque minus jactura dolenda eſt.
Illa propinquantem mortem imperterrita contra
Mente petit ſolida, vultuque immota ſereno
Sub pedibuſque premens mundum, vitaeque fugacis
Illecebras, morbo vires ſumebat ab ipſo,
Atque innixa Crucis merito, noctеſque dieſque
Hanc animo verſans, vitaeque hinc omina captans
Aeternae, CHRISTUM *ſpes defigebat in unum;*
Hunc animis et voce, hunc tota mente vocabat.
Haec ſunt vera pie tranſacti praemia curſus,
Ut bene qui coepit, bene deſinat, atque peractae
Quale fuit tempus, talis ſit clauſula vitae.
Nulla dies abiit, quotquot fuit illa ſuperſtes
Nobiſcum in terris, quin ter pia foemina ſupplex
Funderet ad ſummum ſolemnia vota parentem,
Deque Deo ſummo crebros gaudebat habere
Sermones, mortem media inter gaudia vitae
Aſſidue meditans, ut cum veniſſet ad ejus
Conſpectum trepido non expalleſceret ore.
Quin et quotidie ſacros evolvere libros
Sueverat, et mentem mane exercere legendo;
Cetera lux rebus tranſmittebatur agendis:

Has

Has illi a teneris quaſi lac immulſerat annis
Relligioſa parens artes, quas inde petito
Exemplo in mores longo contraxerat uſu.
Quid memorem ingenium excelſum et donare benignum;
Proſpera quod ſpernebat, in adverſiſque gemebat
Alterius, miſeris ſemper ſuccurrere promptum,
Sincerum, atque a labis avarae crimine purum?
Quod ſi ſpernere opes, aulae contemnere fumos,
Et procerum faſtus, illuſtris gentis et infra
Tot numerantis avos ſeſe demittere ſortem,
Praeſenti in vita jam vitam agitare futuram,
Humani exſuperant longe faſtigia captus,
Huic ſublimis apex virtutum contigit uni.
Iſta, Thuane, tibi conjux in morte reliquit
Pignora, quae memori gratus ſub pectore ſerves,
Atque animo recolas tanti ſolatia luctus:
Illa tibi charae ſpirantem uxoris ubique
Ante oculos ſiſtent ſpeciem, exemploque praeibunt
Fortiter ad mortem, cum venerit hora, ferendam.
Quid majora petis? jam contrahe plena vaganti,
Ne ſpatio excurrat plus juſto, vela dolori.
Spes ſupero vitae melioris in axe repoſta eſt:
Huc nos reſpicere, huc par eſt intendere curſum,
Teque ſequi: cui me miſerum perſolvere juſta
Quando Deus voluit, meritis ſi forte minora,
Inferiora tuis ut ſunt mea cuncta, rependo,
Ignoſce, o dilecta mihi, dilecta marito
Quantum nulla fuit: jampridem exaruit in me,
Si qua olim puris Muſarum e fontibus hauſta
Vena fuit; lauri atque hederae vis marcida languet,
Et dudum vitae portum quae reſpicit aetas,
Obrutus et curis, tanto accedente dolore,
Ipſe animus veluti de coelo tactus hebeſcit.
Ignoſce, o conjux, fideique extrema jugalis
Adfectuſque probi cape triſtia munera, quae nunc,
Singultu fauces intercipiente canoras,
Vix ego vocali ſuſpiria pectore mitto.
His te ſupremum affari, dulciſſima conjux,
Meque ſimul ſolari et curas demere dictis
Ut liceat, felix coelo patiare recepta,
Atque boni officium pietatis conſule noſtrae.
Jamque vale, mea lux nuper, mea ſancta voluptas,
Nunc tenebrae et gemitus deſideriumque perenne;
Donec honoratae decurſo ſtamine vitae,
Poſt exantlatas in publica commoda curas,
Mors aerumnoſo tandem me corpore ſolvat,
Et patriis, quo nunc praemitteris, inſerat aſtris.

STATUAE

STATUAE e Lunenſi marmore a praeſtantiſſimo artifice Bartholomaeo Priore factae, et ad S. Andreae in arcubus in ſacello Thuanorum erectae, ſtylobata hanc inſcriptionem in antica parte habet.

D. O. M.
MARIAE. BARBANSONAE. CANIAE. FRANCISCI. F.
MICHAELIS. PICARDIAE. LEGATI. N.
QVAE. DVM. VIRO. MORIGERA.
ET. PATRITIAE. CVRAE. DVLCE. LEVAMEN.
CONCORDIAM. CONIVGALEM. SVAVISSIMAM. FACIENS.
INTERIORE. AC. SINCERA. PIETATE.
ASSIDVA. SACRORVM. LIBRORVM. LECTIONE.
ALACRI. ET. ANIMOSA. ERGA. TENVIORES. BENIGNITATE.
IN. OMNES. LIBERALITATE.
MORVM. SANCTITATE.
VETERIS. ET. CLARISS. FAMILIAE. DECVS. AVGET.
IN. HOC. VIRTVTIS. VITAEQVE. CVRSV.
FLORENTIBVS. ADHVC. ANNIS. EREPTA. EST.
IACOBVS. AVGVSTVS. THVANVS.
TANTAE. IACTVRAE. PROPEMODVM. INTOLERANS.
HOC. MONVMENTVM. VXORI. INCOMPARABILI.
MAESTISSIME. P.
VIXIT. ANN. XXXIV. M. VI. D. XVI.
OBIIT. A. S. CIƆ.IƆC.I. NON. SEXTILIB.
HAVE. ET. VALE. DIMIDIVM. ANIMAE. MEAE.
DIMIDIVM. QVOD. SVPEREST. CVM. DEVS. VOLET.
IN. CAELIS. RECIPERATVRA.

In interiore parte hi verſus Iſaaci Caſauboni leguntur:

ΑΙ. ΑΙ. ΑΡΙϹΤΟΓΕΝΕΘΛΕ. ϹΥ. ΜΕΝ. ΒΡΟΤΕΩΝ. ΜΕΛΕΔΩΝΩΝ.
ΛΗΞΑϹ'. ΟΥΛΥΜΠΟΝΔ'. ΑϹΜΕΝΗ. ΕΙϹΑΝΕΒΗϹ.
ΚΟΥΡΙΔΙΟΝ. Δ'. ΑΛΟΧΟΝ. ΠΡΟΛΙΠΟΥϹΑ. ΠΡΟΩΡΙΟϹ. ΑΙ. ΑΙ.
ΘΑΥΜΑ. ΒΙΟΥ. ΘΥΑΝΟΝ. ΩΧΕΟ. ΘΑΥΜΑϹΙΗ.
Χ'Ω. ΜΕΝ. ΟΔΥΡΟΜΕΝΟϹ. ΓΟΕΡΟΝ. ΤΗΝ. ΝΥΚΤΑ. ΚΑΙ. ΑΩ.
ΙΜΕΙΡΕΙ. ΓΛΥΚΕΡΩΝ. ΠΟΤΝΙΑ. ϹΩΝ. ΟΑΡΩΝ.
ϹΩΝ. ΟΑΡΩΝ. ϹΕΜΝΟΥΤΕ. ΝΟΟΙΟ. ΦΥΗϹΤ'. ΕΡΑΤΕΙΝΗϹ.
ΓΡΑΠΤΟΝ. ΕΧΩΝ. ΚΡΑΔΙΗ. ϹΗϹ. ΤΥΠΟΝ. ΑΓΛΑΙΗϹ.
ϹΥΖΥΓΙ. Δ'. ΑΙΑΖΟΝΤΙ. ϹΥΝΑΙΑΖΟΥϹΙΝ. ΟΜΑΡΤΗ.
Η. ΤΛΗΜΩΝ. ΑΡΕΤΗ. ΤΑΙΤ'. ΑΓΑΜΟΙ. ΧΑΡΙΤΕϹ.
ΟΙ. ΜΟΙ. ΛΕΥΓΑΛΕΗϹ. ΑΤΗϹ. ΤΙϹ. ΝΥΝ. ΧΕΡ. ΟΡΕΞΕΙ.
ΥΜΜΙΝ. ΟΙΖΥΡΗ. ΤΕΙΡΟΜΕΝΟΙ. ΠΕΝΙΗ.
ΝΟΥϹΑΚΕΡΟΥϹ. ΤΙϹ. ΕΠΙϹΚΕΨΕΙ. ΤΙϹ. ΛΥΤΡΑ. ΔΕΘΕΙϹΙ.
ΔΩϹΕΙ. ΤΙϹ. ΓΥΜΝΟΥϹ. ΕϹΘΕϹΙΝ. ΑΜΦΙΑϹΕΙ.
Α. ΔΕΙΛΟΝ. ΜΕΡΟΠΩΝ. ΓΕΝΟϹ. ΗΡ'. ΕΤΕΟΝ. ΤΙϹ. ΕΕΙΠΕ.
ΠΑΝ. ΤΟ. ΠΕΡΙΤΤΟΝ. ΑΕΙ. ΕϹΤΙ. ΜΙΝΥΝΘΑΔΙΟΝ.

INDEX
LATINO-VERNACULUS
Nominum Propriorum et etiam *RERUM*
Quae in THUANI VITA continentur.

A

ADRETIUS. *Vide* Bellomontius.
AMIOTI, *Amiot*, (Jac.) obitus et elogium, p. 124
Amphisbaena a Thuano viſa et obſervata, 91
ANGELUS (Mich.) *Vide* Bonarota.
ANGLURIUS GIVRIUS, *d'Anglure de Givry*, (Annas) Canii nuptiis feſtive adeſt, 86. ejus elogium, *ib.*
ANICIUM. *Vide* Podium Velaunorum.
Aquilae Mimatum juxta volatilibus menſae ſupplendis inſerviunt, 99
ARELATI, *Arles*, deſcriptio, 56
AVENIONIS, *Avignon*, deſcriptio et hiſtoria, 55
AUGUSTAE AUSCIORUM, *Auſch*, deſcriptio, 48, 49
AUTRICI CARNUTUM, *Chartres*, obſidio, 123

B

BAIONAE, *Bayone*, deſcriptio, 44
BALANI, *de Balan*, in amicum qui ſororem corruperat vindicta, 48
BARBANSONUS CANIUS, *de Barbanſon de Cany*, (Lud.) Catharinam Gaſp. Schombergii filiam in uxorem ducit, 86
BARBANSONAE (Mariae) Jac. Aug. Thuano nuptae gens, 78
BARTASSII, *du Bartas*, (Salluſtii Gul.) elogium, 97
BELLOMONTIUS, *de Beaumont*, mira de magica arte narrat, 148. in ſupplicium ductus, 149
BELLOMONTII ADRETII, *de Beaumont baron des Adrets*, deſcriptio et effigies, 9
BELNENSIS, *de Beaulne*, (Reginaldi) genealogia, ingenium, mores et elogium, 68, 69. in comitiis Bloeſenſibus pro ſacro ordine verba facit, 88. magnus eleemoſynarius regius factus, 124. in academiae Pariſienſis ſtatutis digerendis laborat, 155
BENEARNENSIUM, *de Bearn*, thermarum ratio et uſus, 43
Bibliotheca Sanlaurentia apud Florentiam, 17
Eraſmiana et Baſileenſis, 33
Moiſacenſis, 47
Corbienſis, 83
BIRAGI, *de Birague*, (Renati) elogium, 66. et funus, 67. de filia in ſumma egeſtate decedente, *ib.*
BONAROTAE, *Buonaruoti*, (Mich. Angeli) Cupido egregii operis ſtatua, 14. item tabula Lazari hiſtoriam referens, et cum Raphaele Urbinate certamen, 52
BORBONII, *de Bourbon*, (Henrici) Dumbarum principis indoles et elogium, 95
BORBONIUS, (Car.) cardinalis Vindocinus Thuano ſuadente controverſiam cum cardinali Guiſiano de ſedendi praerogativa movet, 72. regiis partibus favet, 90. Tertianae factionis princeps, 123, 124
BOSCODELPHINUS. *Vide* Lavallus.
BRISSONII, *Briſſon*, (Barnabae) mors et elogium, 125
BROAEI BONI, *Bon Broé*, elogium, 28, 29
BUCHANANI, *Buchanan*, (Geor.) de ſenectute querelae, 39

C

CALIGNONI, *de Calignon*, (Sofredi) elogium, 128, 148
CANIUS. *Vide* Barbanſonus.
CARPENTARII, *Charpentier*, (Jac.) cum P. Ramo controverſia, 13
Carrucarum uſus primo in Lutetiam admiſſus, 89
CARTERIUS, *Chartier*, (Mathurinus) Thuanum Salſedae conjurationis certum facit, 53. de infelici exitu praemonitus, *ib.* ejus vitae ratio, 54
CASTELLIONAEUS COLINIUS, *de Chaſtillon Sr de Coligni*, (Gaſpar) monita de ſuo periculo et Pariſienſi laniena ſpernit, 10. caeſus et tandem ſepultus, 11
CASSILLACI SESSACI, *de Caſſillac Sr de Seſſac*, (Fran.) elogium, 98
CEMENI MONTES, *les Cevennes*, 98
CHESSEUS, *de Cheſſé*, (Robertus) Franciſcanus Thuanum latentem excipit, 92. laqueo ſuſpenſus, 113
CHEVERNIUS HURALTUS, *de Hurault Sr de Chiverny*, (Philippus) Annam Thuanam in uxorem ducit, 5. ei mortuae funus inſtruit magnificum, 68. domum ab aula relegatus Guiſii caedem praedicit, 87. in regis caſtra venit, 122. obit, 152
CHOESNUS, *de Choeſne*, (Franc.) Jac. Aug. Thuano amiciſſimus, 75. ut Auguſtino patruo in praeſidis munere ſuccenturietur, Portaeo et Jouſa mediantibus, obtinet, 76
COLASII, *Colas*, ingenium et mores, 57
COLINIUS. *Vide* Caſtellionaeus.
CONTII, *le Conte*, (Ant.) elogium, 7
CORSORUM Maſſiliae degentium ingenium, 56
CUJACIUS, *Cujas*, (Jac.) Paratitla in juris codicem Paulo Foxio dicat, 13. Pandectis MS. Florentini uſum fruſtra deſiderat, 18

D

DALECAMPIUS, *Dalechamp*, (Jac.) Herbarium edit, 24, 58
DEMOLINEI RUPIFORTII, *de Moulins de Rochefort*, (Vidi) elogium, 13, 14

DENNETI

Denneti, *Dennet*, (Jac.) obitus et elogium. 77
Dijaceti, *Diaceto* ou *Dighiaceti*, (Lud.) de ſua infelici caede a P. Choeſelio Moſa patranda vaticinium, 109
Dioi, *de Diou*, (Philiberti) elogium, 28
Divionis, *Dijon*, deſcriptio, 58, 59

F

Fabri Pibracii, *du Faur de Pibrac*, (Vidi) elogium, 50. obitus, 71
Fabri (Petri) elogium, 51
Faius Spessaeus, *de Faye Sr d'Eſpeſſe*, (Jac.) a Thuano tandem perſuaſus praeſidis in ſenatu Turonenſi munus a Thuano repudiatum ſumit, 95, 96
Falconis, *Faulcon*, (Claud.) elogium, 28
Ferrerius, *du Ferrier*, (Arnoldus) regius orator apud Venetos Thuanum excipit, 15. Thuanum de vitae genere eligendo monet, 23
Foxii, *de Foix*, (Pauli) elogium, 9, 10. vitae inter domeſticos ratio, 13, 22. apud Venetos exceptio, et ad Patavium mora, 15. ad Florentiam a Franciſco principe et Coſmo Mediceo exceptio, 17. Romam ingreditur et cauſam ſuam pontifici gravi errore committit, 19. Venetias redit, 23. Romam remiſſus, inde Lugdunum ad regem ſe confert, pacis conſilia irrito urgens, 24. obit, 71
Franciscus I Galliae rex ad Papiam captus Pſalmi cxviii verſum 70 recitat, 14

G

Givrius. *Vide* Anglurius.
Gregorius. *Vide* Pontifex.
Guisius. *Vide* Lotharingus.
Gulielmius, *Guiliem*, (Janus) novam Ciceronis editionem adornat, ſine exitu, 71

H

Henricus III Galliae rex Lutetia a Guiſio pulſus, 81. Rotomagum venit, 82
Henricus IV Galliae rex Thuanum de ſuo in religione conſilio certum facit, 112, 113. Vindinum capit, 113. Lexovio et aliis locis captis pugna Euriaca victor exit, 117. Meduntam, Melodunum, Nogentum et Braiam expugnat, 119. ad Aumalam vulneratus, 125. Parmenſis de iſta velitatione judicium ſtomachoſe excipit, 126. Grillonii petulantiam mira patientia fert, *ib.* Romam legationem mittere decernit, 127. conſecratur, et Lutetiam recipit, 139. Tridentini concilii in Gallia receptionem fruſtra urget, 153, 154
Hieracoſophion, 37, 39, 49, 64, 65
Hospitalii, *de l'Hoſpital*, (Mich.) cancellarii carmina in lucem prodeunt, 71
Huraltus Hospitalius, *Hurault de l'Hoſpital*, (Mich.) ex ſenatu Pariſienſi ad jus in Aquitania dicendum delegatus, 37
Huraltus Chevernius. *Vide* Chevernius.

J

Jousae, *de Joyeuſe*, cardinalis elogium, 102
Jucundus, *Gaillard*, ob crudele facinus ad mortem damnatus, 44, 45

L

Lactorati, *Leytoure*, deſcriptio, 47
Langueti, *Languet*, (Huberti) elogium et cum Thuano ſermones, 31
Lapurda, *nunc* Baiona, 43
Lavallus Boscodelphinus, *de Laval de Boiſdauphin*, (Jo.) primus in Lutetia curru vectus, 89
Licarraguis, *Liçarrague*, (Jo.) elogium, 43
Lotharingus Guisius, *de Lorraine duc de Guiſe*, (Henr.) regem Lutetia excedere cogit, 81. amicitiam ſuam Thuano fruſtra defert, 88

M

Magicae artis a ſortiariorum diverſae ratio, 149
Maius, *Maye*, Colinii fatum et Pariſienſem lanienam praedicit, 10
Maraeolia, *de Mareuil*, (Gabrielis) bene de Jac. Aug. Thuani valetudine et indole auſpicatur, 6
Massiliae, *Marſeille*, deſcriptio, 56
Mediceus, *de Medicis*, (Coſmus) a P. Foxio ſalutatus, 17. obit, 24
Mercurialis (Hier.) elogium, 16
Merindoliensium, *ceux de Merindol*, mores, 100
Monantholii, *Monantheuil*, (Petri) elogium, 6
Montani, *Montaine*, (Mich.) elogium, 39. de Navarro et Guiſio cauſiſque alienati inter eos animi judicium, 88
Moroceni, *Moroſini*, (Fran.) cardinalis pontificii legati elogium, 94. et cum Thuano amicitia, 95
Muretus, *Muret*, (Ant. M.) cum Thuano de viris doctis ſermones habet, 22. Zoſimi MS. codicem Florentinum fruſtra videre deſiderat, 24. obit, 77

N

Narbona, *Narbonne*, multis antiquitatis monumentis decorata, 52
Niphi ingenium et in Scaligerum odium, 16

O

Obsopoeus (Joannes) a Thuano carcere liberatus, Zoſimi exemplari MS. ejus fidei commiſſo, Germaniam proficiſcitur, 91
Oiselli, *d'Oiſel*, (Ant.) elogium, 39
Ossati, *d'Oſſat*, (Arnaldi) cardinalis elogium, 13. Romae ad negotia animum transfert, 22

P

Parisiensis laniena, 9, 10, 11
Academiae ſtatuta digeſta et in ſenatu promulgata, 155
Pibracius. *Vide* Faber.
Picherelli, *Picherel*, (Petri) elogium, 110
Pisanius. *Vide* Vivonus.
Pithoei, *Pithou*, (Petri) obitus et elogium, 144
Platerus, *Plater*, (Felix) animalia quaedam rariſſima Thuano oſtendit, 33
Podii Velaunorum, *le Puy en Velay*, deſcriptio, 57
Pontifex Rom. Gregorius xv obit, 70
Puteani, *du Puy*, (Clem.) elogium, 140
Pyrenaeorum montium altitudo, 40, 41

R

Rabelaesi, *Rabelais*, (Fran.) ingenium et mores, 147
Roani, *de Rohan*, (Lud.) Monbazonii ducis obitus et elogium, 111
Rufi, *le Roux*, (Raimundi) elogium, 51
Rugerius, *Ruggieri*, (Coſmus) magiae poſtulatus dimittitur, 150. moriens ſe a Chriſtiana fide alienum oſtendit, 151
Rupifortius. *Vide* Demolineus.

RUPIFULCAUDII, *de la Rochefoucauld*, (Joſiae) comitis Ruſſii obitus, epitaphium, elogium, 111, 112

S

SALSEDAE confeſſiones in dubium a Matignono vocatae, 46. de iis Pibracius pejus auguratur, 49. illis fidem aſtruit Carterius, 53. non vanas eſſe credit Henricus Engoliſmenſis, 56

SANTACRUCII, *di Santa Croce*, (Proſperi) cardinalis elogium, et de aulae Romanae conſiliis ad Foxium monita, 19, 20, 21

SCALIGERI, *della Scala*, (Joſephi) cum Thuano amicitia et elogium, 8. in ejus familiam calumnia a Nipho commenta, 16. errorem de Lapurda a Thuano monitus corrigit, 43

SCALIGERI (Silvii) elogium, 38

SCHOMBERGIUS, *de Schomberg*, (Gaſpar) Thuano amicus, 90. Thuanum periculo eripit, 93. in Germaniam Thuano comite miſſus, 96. novis acceptis mandatis Italiam petit, 100. obit, 152

SIGONII (Car.) elogium et opera, 16

SPESSAEUS. *Vide* Faius.

STEPHANUS, *Eſtienne*, (Henricus) A. Gellium et Macrobium cudit, 71

T

TERTIANAE factionis, *le Tiers parti*, origo, 123

TEXIERI, *Texier*, (Joannis) elogium, 28

TOLOSAE, *Toulouſe*, deſcriptio, 50, 51

TRIDENTINI, *de Trente*, concilii in Gallia receptio fruſtra a rege, Villaregio, et aliis urgetur, 152

TULLIAE, *Tulleu*, (Jacobae) Chriſtophori Thuani uxoris elogium, 60. filium Jac. Aug. ad nuptias hortatur, 70, 75. obit, 80. ejus modeſtia, 88, 89

TURNONII, *de Tournon*, (Fr.) cardinalis ingenium et mores, 48

THUANA, *de Thou*, (Anna) Chevernii uxor obit, 68. ejus funus et tumulus, *ib.*

THUANI, *de Thou*, (Auguſtini) elogium, 4

THUANUS (Auguſtinus) Chriſtophori frater curiae Pariſienſis praeſes creatus, 72. ut Jac. Aug. nepos ſibi ſuccenturietur inſtat, 75. obit, 142

THUANI (Chriſtophori) nuptiae et liberi, 4, 5. Pariſienſis lanienae deteſtatio, 10. in innocentia periclitantium tuenda conſtantia, 50. mors, 58. ſepultura, 59. et mauſoleum, 60. memoria ab excellentibus illius ſaeculi ingeniis celebrata, 61. ille ſenatus princeps creatus primus in urbe carruca vectus, 89

THUANI (Hadriani) elogium et deceſſus, 3, 4, 7

THUANUS, (Jac. Aug.) natus, 3. ejus majores et genealogia, 4, 5. infantia difficilis, et gentile in pingendo oblectamentum, 5, 9. in ſchola Burgundica educatio, 5, 6. educationis errores, *ib.* ingenium et cum literatis conſuetudo, 7. Valentiam Segalaunorum ad Cujacium audiendum adit, 8. cum Joſepho Scaligero amicitiam contrahit, *ib.* Lutetiam cum Car. Lamonio redit, 9. lanienae Pariſienſis, a Maio praedictae, teſtis, 9, 10, 11. cum Paulo Foxio Auguſtam Taurinorum adit, 13. Papiam item, Mediolanum, Placentiam et Mantuam, 14. Mirandulam item, Venetias et Patavium, 15. Venetam in Ciſalpina regione ditionem luſtrat, Bononiamque adit, 16. et Florentiam, ubi P. Victorium inviſit et Vaſarium Arretium, 17, 18. Romam ingreditur, 19. Neapolim adit, Romamque redit, ubi Muretum inviſit, 22. Venetias redit, ubi bibliothecam locupletat, de vitae genere eligendo a Ferrerio monitus, 23. inde Romam, mox Lugdunum, et inde ad patrem reverſus, 24. ejus cum viris doctis conſuetudo et amicitia, 25. ad Fr. Momorantium cum ſecretis mandatis miſſus, *ib.* Picardiam et Belgium luſtrat, 25, 26. a Fr. Nanſio et Chr. Plantino exceptus, 26. ſenatoris Pariſienſis dignitatem invitus accipit, 27. coram ſenatus delegatis examen ſubit, 28. ejus in eo munere geſtus, *ib.* cum fratre Plombinum adit, 30. ad Badam Hub. Languetum inviſit, 31. via aberrat a ruſtico laute exceptus, *ib.* Stugardiam, Heidelbergam, Ulmam, Auguſtam Vindelicorum luſtrat, 32. mox et Lindavium, Conſtantiam, Schafuſiam et Baſileam, ubi ab Amerbachio et Felice Platero benigne exceptus, 33. per Mulufenam et Colmariam Plombinum et inde Lutetiam redit, 34. in Turones ad Andinum miſſus Malliam arcem ſcazonte deſcribit, 35. Cadomum et S. Michaelis montem luſtrat et deſcribit, 35. in Turones redit cum Arturo Coſſaeo equitum tribuno de rebus arcanis mox acturus, 36. ad jus in Aquitania dicendum delegatus Hieracoſophion ſcribit, 37, 39. ab Henr. Condaeo benigne exceptus Liburnum adit, 37, 38. mox et Neracum, Navarro, uxore et ſorore ſalutatis, *ib.* a Car. Fabro Gratinio, Jo. Secondato Rupio et Silvio Scaligero exceptus, *ib.* Burdigalae jus dicit, et amicitiam cum Largobaſtono, Montano, et Vineto contrahit, 39. Medulos et Boiates luſtrat et deſcribit, a Fr. a Foxo Candala benigne exceptus, et de Pyrenaeorum montium altitudine certior factus, 40, 41. Sparra, Corduenna turre, Blavia luſtratis Burdigalam redit, 42. per Vaſconiam, Bigerrones, Benearnum, Baionam, Atyrum et Cantabriam peregrinatur, 42, 43. cum collegis quaedam judicia memoranda fert, 44, 45. a patre revocatus cum Matignono de Salſedae conjuratione colloquitur, 46. per Moiſſacum et Aguillonium ad Mariae fanum, et inde itinere ſatis longo Aginnum venit, 47. mox Lactoratum adit, *ib.* inde Auguſtam Auſciorum, 48. et Pibracium, a Vido Fabro exceptus, 49. Toloſam venit, 50. inde Montalbanum, Carcaſſonem, et Narbonam, 51. mox et Biterras, ubi a Momorantio humaniſſime exceptus, 52. inde Pezenacum et Monpelium, ubi a Condaeo humaniſſime exceptus, 54. inde Aquas Mortuas, Nemauſum, Villam novam et Avenionem, 55. Maſſiliam, Aquas Sextias, et Montelium Adelimari adit, 56. mox et Podium Velaunorum et Claromontium in Arvernis, 57. inde ad Lugdunum, Ciſtertium et Divionem proficiſcitur, 58. de morte patris certior factus, 59, 60. Lutetiam revertitur, 60. Hieracoſophion vulgat, 65. libellorum ſupplicum magiſter creatus, 70. literis addictus paraphraſin poëticam in Jobum et Pſalmos ſcribit, *ib.* 71, 77. cardinalem Vindocinum ad controverſiam cum cardinali Guiſiano de ſedendi praerogativa movet et impellit, et pro mutua pecunia ab eo ſumpta fidem jubet, 72. Auguſtino patruo in praeſidis dignitate ſuccenturiatus, 76. ordinis eccleſiaſtici vinculo liberatus, facultate matrimonii contrahendi data, 77. Mariam Barbanſonam in uxorem ducit, 78. Jouſae clade commotus, 79. cum Gaſp. Schombergio amicitiam contrahit, 80. rerum quae in urbe ſepimentorum doliarium die geſtae ſunt teſtis, *ib.* Lutetia excedit, in Neuſtriam ad praefectos in fide confirmandos miſſus, 82. mox et in Picardiam, *ib.* in ſanctius conſiſtorium lectus, 83. ſupellectilis direptae jacturam x aureorum millibus aeſtimatam ſine querela patitur, 87. Bloeſas comitiorum tempore adit, *ib.* Guiſii amicitiam defugit, 88. Lutetiam redit, 89. cum Carolo Balſaco Dunenſi de Aureliani arce firmanda agit, 90. nuncio de Guiſii caede Lutetiam allato periculum vitae adit. Obſopoeum carcere liberat, et Zoſimi exemplar MS. ad Sylburgium mittit, 91. Lutetia diſcedit, 92. Eclimontiam et inde Autricum Carnutum adit, unde vix evadit, 93. Bloeſas tendit, et regi ut Navarrum evocaret ſuadet, 94.

Hieremiae

Hieremiae Threnos et Eccleſiaſten Latinis verſibus vertit, 95. praeſidis in ſenatu Turonenſi dignitatem defugit, *ib.* in Germaniam cum Schombergio miſſus, 96. in via pecuniam a Diguierio obtinet, noviſque mandatis acceptis ad pecuniam mutuo ſumendam Italiam petit, 100. Genua luſtrata Venetias tendit, 101. Patavium ſecedit, et Jo. Vincentii Pinelli Paulique Aicardi conſuetudine fruitur, 104. per Mantuam et Veronam Curiam Rhaetorum accedit, 105. in lacu proximo periclitatur, 107. Tigurum, Soloturnum et Baſileam venit, 108. Sequanis et Lingonibus peragratis, cum Helvetiis tribunis Catalaunum et Theodorici caſtrum venit, 109, 110. ad Caſtellodunum regem de rerum in Italia ſtatu, rex eum de ſuo conſilio certum facit, 112, 113. cum mandatis ad Nivernium miſſus, 114. mox et ad cardinalem Vindocinum, 117, 123. et ad Chevernium cancellarium, 120. metaphraſin poeticam in Joelem, Amos, Jonam, Abdiam, Habacchuc, et Haggaeum ſcribit, 122. ſupellectilis reliquiarum jacturam facit, uxore abducta, ſed tandem liberata, 123. bibliothecarius regius factus, 124. ad Sueſſionem miſſus, 124, 125. Caeſaroduni rei pecuniariae expediendae incumbens periculoſe aegrotat, et mox Parabatam vinctum edit, 127. Hiſtoricum opus inchoat, 128. ejus in illo opere propoſita, 129, 136. cenſurae in Hiſtoriam, et odii in auctorem cauſae, 137. Venetos oratores excipit, patruo in praeſidis munere ſuffectus, 142. Condaei negotium in ſenatu procurat, et cum Proteſtantibus agere defugit, 143. P. Pithoei morte perculſus literas ad Caſaubonum dat, 144. cum Mercuriani delegatis de pace irrito tractat, et mox cum Proteſtantibus invitus agit, 146. Bullionium et Tremollium fruſtra monet et excuſat, *ib.* cum Proteſtantibus de edicto Namnetenſi, legato pontificio non diſſentiente, convenit, 147, 151. Concilii Tridentini per Galliam receptionem impugnat, 152, 153, 154. in ſtatutis academiae Pariſienſis digerendis et corrigendis laborat, quae in curia promulgantur, 155. uxorem amiſſam deplorat, 155

THUANI (Jac. Aug.) poema ad Carolum Vindocinum cardinalem exaratum 1 Apr. 1585, 73

— ad Puteanum de Hiſpanae claſſis anno 1588 profligatione, 84

— ad Oſſatum ſub Henrici III caedem, IX Kal. Oct. exaratum, 103

— ad eundem, Vaticinium Sequanae dictum, 105

— Roberti a Jouſa Granprati comitis mortem deplorans, 110

— in Lud. Roani Monbazonii ducis mortem, 111

— et in Joſiae Rupifulcaudii comitis Ruſſii, 112

— in regis Henrici IV primis regni auſpiciis ſucceſſus, 114

— in pugnam Euriacam, 117

— de aëris et temporis aeſtibus in itinere ad Eclimontiam ſcriptum, 120

— in Petri Delbenii abbatis obitum, 122

— Poſteritati, apologiae vice inſcriptum, 129

— de ſe fortunaque ſua, occaſione ab Hieracoſophio ſumpta, 136

— de ſuo ex aula ſeceſſu, 140

— in Franc. Rabelaeſum, 148

— uxoris mortem deplorans, 155

THUANUS (Joannes) morbo diuturno laborat, 27. ad Plombinenſes aquas proficiſcitur, 30. obit, 34

THUANUS (Nicolaus) Carnutum epiſcopus creatus, 11

V

VARIUS, *du Vair*, ſenator Pariſienſis eccleſiaſtici ordinis creatus, 70

VENETUS, *de Veniſe*, ſenatus legationem ad regem Henricum IV decernit, 102

VICI, *de Vic*, (Dominici) elogium, 94. crus abſciſſum, *ib.*

VICTORII, *Vettori*, (Petri) elogium, et cum Thuano ſermones, 17

VILLAREGIUS, *de Villeroy*, (Nic.) concilii Tridentini in Gallia receptionem urget, 152

VINDOCINUS cardinalis. *Vide* Borbonius (Car.)

VINETI, *Vinet*, (Eliae) cum Thuano conſuetudo, 39

VIVONUS SANGOARTIUS PISANIUS, *de Vivonne Sr de S. Goart marquis de Piſani*, Romam miſſus pontificem ad liberandum Gajacii comitem adigit, 20. obit, 152

Z

ZOSIMI exemplar MS. ex Leunclavii autographo deſcriptum, 91. biennio poſt Francofurti editum, 92

INDEX

INDEX
VERNACULO-LATINUS
NOMINUM PROPRIORUM
Quae in THUANI VITA occurrunt.

des ADRETS. *Vide* Beaumont.
AMIOT, Amiotus.
ANGLURE DE GIVRY, Anglurius Givrius.
ARLES, Arelatum.
AVIGNON, Avenio.
AUSCH, Auguſta Auſciorum.

BAYONE, Baiona.
BALAN, Balanus.
BARBANSON, Barbanſonus.
du BARTAS, Bartaſſius.
BEARN, Benearnum.
BEAUMONT, *baron des Adrets*, Bellomontius.
de BEAULNE, Belnenſis.
BIRAGUE, Biragus.
BOIS-DAUPHIN, Boſcodelphinus.
BOURBON, Borbonius.
BRISSON, Briſſonius,
BROE, Broaeus.
BUCHANAN, Buchananus.
BUONARUOTI, Bonarota.

CALIGNON, Calignonus.
de CASILLAC, *Sr de Seſſac*, Caſillacus Seſſacus.
les CEVENNES, Cemeni montes.
CHARPENTIER, Carpentarius.
CHARTIER, Carterius,
CHARTRES, Autricum Carnutum.
CHASTILLON, *Sr de Coligny*, Caſtellionaeus Colinius.
CHESSE, Cheſſeus.
CHIVERNY, Chevernius.
CHOESNE, Choeſnus.
COLAS, Colaſius.
COLIGNY, Colinius.
le CONTE, Contius.
CUJAS, Cujacius.

DALECHAMP, Dalechampius.
DENNET, Dennetus.
DIACETO *ou* DIGHIACETI, Dijacetus.
DIJON, Divio.
DIOU, Dious,

ESPESSE, Speſſaeus.
ESTIENNE, Stephanus.

FAULCON, Falco.
du FAUR, Faber.
FAYE, Faius.
du FERRIER, Ferrerius.
FOIX, Foxius.

GAILLARD, Jucundus.
GIVRY, Givrius.
GUILIEM, Gulielmius.
GUISE, Guiſius.

de l' HOSPITAL, Hoſpitalius.
HURAULT, Huraltus.

JOYEUSE, Jouſa.

LANGUET, Languetus.
LAVAL, Lavallus.
LEYTOURE, Lactoratum.
LICARRAGUE, Liçarraguis.
LORRAINE, Lotharingus.

MAREUIL, Maraeolius.
MARSEILLE, Maſſilia.
MAYE, Maius.
MEDICIS, Mediceus.
ceux de MERINDOL, Merindolienſes.
MONANTHEUIL, Monantholius.
MONTAINE, Montanus.
MOROSINI, Morocenus.
de MOULINS, Demolineus.
MURET, Muretus.

NARBONNE, Narbona.

OISEL, Oiſellus.
OSSAT, Oſſatus.

PIBRAC, Pibracius.
PICHEREL, Picherellus.
PISANI, Piſanius.
PITHOU, Pithoeus.
PLATER, Platerus.
du PUY, Puteanus.
le PUY EN VELAY, Anicium *ſeu* Podium Velaunorum.

RABELAIS, Rabelaeſus.
de la ROCHEFOUCAULD, Rupiſulcaudius.
ROCHEFORT, Rupifortius.

de S. GOART, Sangoartius.
di SANTA CROCE, Santacrucius.
della SCALA, Scaliger.
SCHOMBERG, Schombergius.

TEXIER, Texierus.
le TIERS PARTI, Tertiana factio.
de THOU, Thuanus.
TOULOUSE, Toloſa.
TOURNON, Turnonius.
TRENTE, Tridentum.
TULLEU, Tullia.

du VAIR, Varius.
VENISE, Venetiae.
VETTORI, Victorius.
VIC, Vicus.
VILLEROY, Villaregius.
VINET, Vinetus.
VIVONNE, Vivonus.

V.

DE
THUANI HISTORIAE
Succeſſu apud JACOBUM I. Magnae Britanniae regem.

Ex MS. *Sereniſſimo Angliae, Scotiae, et Hiberniae regi, Jacobo.*

MIRUM tibi fortaſſe videbitur, ſereniſſime rex, quod ſacras occupationes tuas homo ignotus hoc tempore interpellare auſus fuerim. Virtutum tuarum fama, quaſi novi ſolis fulgor exoriens, ſincera cum principe noſtro amicitia, arcta Franco-Gallici et Anglo-Scotici nominis hodie conjunctio, ſingularis tuus erga literas et literatos amor, et in omneis humanitas, aditum mihi ad majeſtatem tuam patefecerunt, ſpemque dederunt, fore, ut hoc induſtriae noſtrae qualecunque munus, quod tibi per comitem Bellomontium oratorem regium, proxima mihi cognatione conjunctum, offeretur, benigne comiterque accipias. Id non inconſulto principe noſtro factum, immo ſuadente, ac jubente, atque inſuper addente, de tantis rebus ſcriptum opus, niſi ipſi a me dicatum eſſet, tibi inſcribi debuiſſe. In eo multa bene, plura ſecus, noſtrorum et tuorum facta; ſed et ſalutarium praeceptorum, quae tu aureis ad omnem aeternitatem literis exarando * libro conſignaſti, exempla reperies: atque haec apud te ſatis; cetera ex opere ipſo exercitatiſſimi judicii prudentia, qua plurimum polles, obſervabis. D. O. M. oro, ut Chriſtianiſſimum regem ſuis, te tuis, ambos univerſo Chriſtiano orbi incolumeis, quam diutiſſime conſervet; atque ut animos veſtros ad colendam amicitiam novis officiorum ac neceſſitudinum vinculis nuper devinxit, ſic voluntates ac ſtudia ad ſarciendam eccleſiae concordiam mutuo conſenſu conſpirare faciat; ne potius in firmanda pace de finibus tuendis, quam de ipſius gloria amplificanda, cogitaſſe videamini. Vale, ſereniſſime rex, meque eadem, qua cunctos tui amanteis proſequeris, benevolentia complecti non dedignare.

Lutetiae Pariſiorum, pridie
Kal. Jan. 1603.

Tuae majeſtati
Devotiſſimus,
JAC. AUG. THUANUS.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, & Préſident en ſa Court de Parlement.*

MONSIEUR. J'ay preſenté voſtre lettre, avec voſtre livre, au Roy; qui en a faict une telle eſtime en ma preſence, & depuis en public en a parlé ſi dignement, que certes vous avez occaſion d'en eſtre fort content, & de vous conſoler & fortifier par ſon teſmoignage contre l'envie & la calomnie, deſquelles j'entends que vous eſtes aſſailli de beaucoup d'endroits. Il m'a promis de reſpondre à voſtre lettre, dont le ſtile lui a pleu extremement. Il a leu celle que vous faites à ſa Majeſté, & m'a dit que c'eſtoit une des belles pieces qu'il eut jamais veues en toute l'antiquité; & certes tant plus je la lis, tant plus je l'admire. *Magnum opus aggreſſus es*, auſſi digne de la liberté de voſtre courage, qu'indigne en eſt la ſervitude du ſiecle où nous ſommes. Je penſe que vous ferez bien pour quelque temps de ſurſeoir à imprimer juſques à l'année XC; car je craindrois que vous ne peuſſiés reſiſter aux oppoſitions de ceux qui ont regret de voir leurs peres nottés. Ce prince envoye dans peu de jours un gentilhomme viſiter ſa Majeſté, ſur la mort de Madame de Bar. Si je puis, je feray qu'il vous ira remercier en ſon nom, & vous portera

* cui titulus *Baſilicon Doron.*

portera de ſes lettres: & ſur cela, aprés vous avoir baiſé tres humblement les mains, je prieray Dieu, Monſieur, qu'il vous donne en ſanté heureuſe & longue vie.

De Londres ce 10 Mars 1604.

Voſtre tres humble Neveu & Serviteur,
DE HARLAY.

Ex MS. *A Monſieur de Thou, Preſident au Parlement de Paris.*

MONSIEUR le Preſident. Nous vous remercions tres affectueuſement des lettres que nous avez eſcrites, & du livre que nous avez envoyé, dreſſé par voſtre labeur; tant par l'offerte de celuy-cy, comme par le teſmoignage de celles-là. Vous nous faites paroiſtre le reſpect & la bonne volonté que vous nous portez, leſquels nous recueillons & recognoiſſons de pareille affection; & prenons en tres bonne part l'exhortation que d'un cœur rond nous avez voulu faire d'embraſſer & nous employer à l'union de l'Egliſe, par l'eclairciſſement & compoſition des differents qui regnent en la Religion. A quoy nous vous pouvons aſſeurer que nous ſommes & ſerons tousjours de noſtre part non ſeulement diſpoſés, mais tres affectionés; & apporterons en toute occaſion à une ſi bonne œuvre tout ce qui dependra de nous; n'ayans jamais, Dieu merci, eſté d'humeur ſectaire, ny reſtifs au bien de la Chreſtienté; & deſirerions que tous princes & potentats fuſſent touchés d'une meſme inclination & deſir en ceſt endroit que nous ſommes, pour acheminer & mener une œuvre ſi digne & importante à quelque bonne concluſion, au ſoulas & repos univerſel de la Chreſtienté; & convertir unanimement nos differents contre l'ennemi commun. Pour voſtre livre, bien que nous n'ayons pas eu le loiſir de le recognoiſtre encores qu'à demi, & bien legerement, nous y avons toutesfois aſſez recognu voſtre ſuffiſance, & y avons gouſté du plaiſir & contentement, tant pour l'amour du ſtile que de la matiere; ainſi que Monſieur l'Ambaſſadeur vous pourra teſmoigner, auquel nous avons ingenuement declaré ſur la lecture d'iceluy, le jugement que nous en faiſions: & n'y a rien qui nous ait plus contenté que de vous y recognoiſtre ſi fidele obſervateur de ce que vous recommandez par vos lettres, d'avoir banni de vos eſcrits toute partialité, qui eſt le vice mortel & trop frequent de l'Hiſtoire. Ce qui nous croiſſant l'envie de voir le reſte & ſuitte de ce bel œuvre de meſme fabrique, ſelon la promeſſe que vous faites de vous vouloir engager en ceſte peine, nous vous prions & ſommons auſſi d'adjouſter & parfaire ce contentement à la curioſité de vos amis; & de croire, Monſieur le Preſident, que perſonne ne ſera plus deſireux, & diſpoſé à honorer & recognoiſtre vos vertus & vos merites, que ſera

A noſtre palais de Weſtmeſtre le 4me Mars 1603.

Voſtre affectionné amy,
JAQUES R.

Ex Sylloge Camd. et illuſtr. Viror. Epiſt. a Thoma Smitho edita, Lond. 1691. *4to. p. 68.*

Jac. Aug. Thuanus viro doctiſſimo Gul. Camdeno S. D.

AGO tibi gratias, vir doctiſſime, pro tanta humanitate et egregia adeo mihi navata opera. Vix ſperaveram, ut rogatus a me faceres, quod ſola D. Inſulani amiciſſimi mihi viri commendatione feciſti. Quid enim ſum, ut ſeria tua ſtudia tantiſper remorer? Camdenum in meis legendis jacturam bonarum horarum feciſſe? tanto hominem ſibi ignotum beneficio devinxiſſe? Verum age, quando ita officioſus eſſe voluiſti, pro humanitate me inhumanum amicum experieris. Velim idem praeſtes in Scoticis, nam potes, quod in patria hiſtoria feciſti; nam vereor ut aliqua in parte impegerim. Velim et ut mihi conſilium des, quomodo Scotica anni CIƆ IƆ LXVI, (nam pars ea noſtrarum hiſtoriarum jam ſub prelo eſt) citra offenſionem, et tamen vere, exequi poſſim. Heic haereo, jam dudum invidiam et odium noſtrorum in aliis expertus; nec committere volo, ut imprudentiae apud vos arguar, aut quidquam denique feciſſe dicar, quo ſe laeſum is merito queri poſſit, qui me nuper literis ſuis dignatus, et ad cetera, quae pari candore et veritatis ſtudio ad annum CIƆ IƆ XCVI perduxi, edenda hortatus eſt. Acerbius haec fortaſſe a Buchanano ſcripta, et audio diſcipulum praeceptori ob id ſuccenſere; et tamen, quia geſta ſunt, citra flagitium diſſimulari non poſſunt. Scribe, et amico conſilii inopi tuum ne denega. Innuere verbo potes, nec opus eſt ut diſtinctius ſcribas. Quicquid ſcripſeris, non ſolum pro conſilio ſed pro imperio erit. Proxima partis jam editae editione cognoſces, quanti, uti debeo, monita tua fecerim. In Hibernicis veſtris plane peregrinus ſum, nec dum qui viderit, aut fando quicquam de iis acceperit,

ceperit, adhuc conveni. Pauca de illis, ut ſcis, ſcripta; et praeter Stanihurſtum et tabulas inſulae nuper editas, et quod in tua ad omne aevum victura Britannia adjeciſti, nihil habui, unde me inſtruere poſſem. Ultimum vero bellum qui ſcripſerit, adhuc vidi aut audivi neminem. Scire cupio de his quae habes, et quae a tuis ſperare poſſum: de Tiroënae comite imprimis, cum quo vobis res fuit; qua gente, origine, quibus clientelis ſubnixus, quibus moribus et ingenio fuerit, ut tantum bellum adverſus ſereniſſimam reginam ſuſcipere in animum induxerit, et quibus tandem conditionibus cum eo fuerit deciſum. Doleo neminem adhuc apud vos extitiſſe, qui res geſtas tantae heroinae literis mandaverit. Sane ſi ſcribendi facultas et ingenium tam nobili argumento dignum mihi eſſet, ſi otium et interior rerum veſtrarum notitia, ſi documenta idonea ad id ſuppeterent, non alium quam me praeconem habuiſſet. Sed vereor, ne id arrogantius tibi dictum videatur, quod potius eximio meo in eam affectui condonandum eſt, qui tantam ex eo ad me redundaturam gloriam non quidem ſperare, ſed optare, auſus fuerim. Vide quam familiariter tecum loquar: verum id humanitati tuae imputa. Viciſſim me tanquam tibi devinctiſſimo utere. Vale, mi Camdene, et me porro, quod in praecipua felicitatis parte pono, amare, et literis ad me, cum per otium licebit, ſcriptis amorem tuum teſtari perge. Vale iterum. *Lutetiae Pariſiorum* 4 Eid. Febr. 1605.

Ex MS. *Gul. Camdenus Cl. Viro Jac. Aug. Thuano S. D.*

VEHEMENTER me angit et ſolicitat, vir clariſſime, quod literae tuae et D. Inſulani ad me 4 Eid. Febr. datae, neſcio quo fato, vel cujus incuria, ante Eid. Aprilis non ſint redditae. Incommode enim accidit; nam praeterquam quod negligentiae nomine tibi ſim ſuſpectus cum culpa vaco, et nihil magis in votis habeo quam illi tuo optatiſſimo amori reſpondere, opportuniſſime tibi menſe ſuperiori praebere poteram, et nunc negotia impendent. Interim haec, quae magnitudo et vis amoris juſſit, ſcribenda putavi. In Scoticis jam impreſſis quid praeſtare poſſum non video, omni tamen opera et ſtudio praeſto futurus ſum.

Anno 1566, caute tibi incedendum eſt inter comitem Moraviae, Hamiltonium, Reginam, Regem, et partium ſtudioſos: medio tutiſſime ibitur. Jacobus comes Moraviae, frater nothus reginae, et Hamiltonius dux Caſtri-Heraldi, regnum plane affectarunt, hic jure hereditario, utique cui avia filia fuit regis Jacobi II; ille elato animo, neſcio quae ſponſalia inter patrem et matrem ſomnians, natalium defectum ſpecioſo reformatae religionis obtentu, ſuis virtutibus et clientelis ſupplere ſperavit: uterque reginam e Gallia reducem in coelum tranſlatam libens lubenſque audiret; uterque ſua ſpe inflatus reginam a nuptiis arcere ſategit: ſed imprimis nothus ille, qui malis artibus reginae abdicationi et exilio viam praeſtruxit, uſus Buchanano adminiſtro, (*Archifollem ad Rebellionem excitandam* rex noſter ſubinde vocat) qui famoſis libellis reginam inſectatus quamplurima falſa affinxit, ut illi non temere credas in iis quae ad Moravium et reginam ſpectant, in ceteris fidem utcunque mereatur. Regina juvencula, et nova regnandi, rebus ſecundis luxuriavit; rex juvenis, nullo rerum uſu, credulus, pluma et folio levior, nec ipſe ſibi conſulere, nec bene monenti parere novit, et cui arcana tacere admodum grave. Unde et reginae gratia excidit, et partium ſtudioſi illum inſidioſiſſime tractarunt, et demum ſuſtulerunt. Regina noſtra Elizabetha haec ſpectavit, et ſaepius Scotam commiſerata eſt, ſed minus, quod titulum et inſignia regni Angliae uſurpaverat, et in eam pontificii apud nos ſpem repoſuerant omnem. Haec quae prudentiores et aequiores apud nos propius a vero abeſſe credunt, verbo innuo; tu tuo utere judicio et penicillo.

In Hibernicis majorem lucem praebere fortaſſe potero, nam ea ſatis diligenter obſervavi, et propediem Deo favente praebebo.

Interim ad annum 1566, ſi nondum eo perventum, rebellionem in Hibernia poſt hanc ultimam Tiroënii longe maximam adjicias. Ea his praerupit initiis, ut paulo altius rem repetam.

Cum circa annum 1452 bellum inteſtinum inter Lancaſtrenſes et Eboracenſes exardere coepiſſet, ex Ultonia (ſeptentrionalior ea pars eſt Hiberniae) ab Eboracenſi duce Richardo, qui hereditario jure etiam Ultoniae comes erat, et cujus majores de *Mortuomari* et de *Burgo* cognominati pacifice aliquot ſaeculis tenuerant, Anglorum praeſidia ad partes ſuas in Anglia confirmandas evocata fuiſſent; familia O-Neal, quae ab antiquis Ultoniae regibus genus repetit, Ultoniam quaſi pro derelicta uſurpavit, et nomine O-Neal hic rerum potita eſt.

Ex hac Conus Bacco O-Neal, qui prae ceteris opibus et potentia valuit, in Angliam venit anno 1542 ad Henricum noſtrum VIII, cum jam Ordines Hiberniae ipſum et ſucceſſores (qui tantum domini Hiberniae antea audierant) Hiberniae reges declaraſſent, et ejus ſubditum fide data ſe profeſſus, titulum comitis Tir-Oen ab eo accepit ſibi, et nominatim Matthaeo filio primogenito, qui etiam tunc baro de Dunganon creatus, et heredibus maſculis

culis ejuſdem Matthaei legitime procreatis. Filius autem ejus ſecundo-genitus Joannes O-Neal (Shanum Hibernici vocant) aegerrime hunc honorem fratri delatum tulit, quem pro fratre nunquam agnoſcere voluit, utique quem dictitavit filium eſſe fabri ferrarii ex oppido Dundalkiae, cujus uxor amaſia fuit illius Coni Bacco, plurimoſque ex familia O-Neal nunquam laturos ut ille patri ſuccederet: demum vero ipſum Matthaeum inter venandum perfide ſuſtulit, et patri inſidias ſtruxit, qui paulo poſt moerore ob filii caedem et ſenio confectus expiravit. (Matthaei hujus filius eſt Hugo, nunc comes Tir-Oen, qui ſceleratiſſima rebellione contra ſereniſſimam Elizabetham nuper orbi innotuit.) Joannes ſive Shanus O-Neal, fratre jam ſublato, patre defuncto, et fratris filiolo Hugone neglecto, in paternam involat hereditatem, publice ſe eſſe O-Neal declarat, eoque nomine dominationem ſibi abſolutiſſimam in Ultonia arrogat, proceres et plebem partim blanditiis, partim tyrannide ſibi adjungit, Scotos Hebridianos, qui ex Hebridibus inſulis hanc regionem praedabundi ingreſſi fuerant, ſubinde profligat: hinc elatior a fide reginae Angliae deficit. Henricus Sydneius, tunc prorex Hiberniae, in quaeſtionem vocat quo jure Hugonem nepotem avita hereditate excluderet; reſpondet, Hugonis patrem Matthaeum vel filium fuiſſe fabri ferrarii, non Coni illius, vel adulterinum Coni filium; ſe autem legitimo matrimonio natum; Conum non potuiſſe ſibi heredem conſtituere, niſi ex conſenſu procerum et plebis Ultoniae; proinde codicillos Henrici VIII ſub magno Angliae ſigillo non valuiſſe illum heredem inſtituere, imo et Anglorum lege codicillos illos fuiſſe irritos, quod 12 virorum jurejurando heres patris non fuerit compertus. Sin autem Matthaeus filius fuiſſet legitimus, lege tamen Hibernica (Taniſtriam vocant) virum matura aetate et ſanguine proximiorem praeferendum puero nondum XXI annos nato, cujus pater etiam mortuus ante ipſius patrem. Denique, quod inſtar omnium, ſe unanimi provincialium conſenſu fuiſſe electum O-Neal (*i.e.* Ultoniae dominus) cum omnimoda juriſdictione, nec opus eſſe confirmatione regis Angliae. Prorex haec ſigillatim ſe reginae Angliae, a qua jus aequabile expectaret, relaturum dixit; hortatus interim in fide erga principem perſtaret: quod promiſit, ſed ſtatim fidem omnem barbara levitate exuit. Ut rex Ultoniae ſe geſſit, cohortem IↃCC ſatellitum ad corporis ſui cuſtodiam ſeligit, provincialium delectum habet, videt ſe mille equites, IV CIↃ pedites poſſe conſcribere: his fretus, rapinis et incendiis omnia circumquaque miſcet, pacis nuncios irridet, Dundalkiam, quae Anglorum praeſidio tenebatur, obſidet, ſed magna ſuorum clade repulſus abſcedit. Ad hunc reprimendum prorex copias cogit, et provide navigio Edwardus Randolphus chiliarcha in ulteriorem Ultoniae partem cum IↃCC veteranis, qui a tergo inſtarent, mittitur, (quod in poſtremo contra Tir-Oenum bello improvide nimis diu neglectum.) Ille caſtris poſitis Dirriae juxta Lough-Foile ſive lacum Foile, Shanum rebellem a depraedationibus retrahit, qui ad hoc praeſidium hinc exturbandum cum robore exercitus advolat: Randolphus proelio excipit, rebellem in fugam conjicit, caeſis quamplurimis, paucis Anglorum deſideratis, inter quos ipſe chiliarcha fortiſſime dimicans. In ejus locum ſurrogatus eſt Edwardus S. Lo, qui rebelles graviſſime aliquandiu exercuit, donec praeſidium cum omni commeatu et apparatu fortuito igne deflagraverit; tunc enim, peditibus navigiolis quae habuerunt impoſitis, equites per medios hoſtes quatuor dierum itinere non ſine admiratione viam ad proregem ſua virtute aperuerunt. Qui ita nunc rebelles terruit, ut vix a longe ſe oſtenderent; et plurimi, jam tyrannidis et bellorum pertaeſi ſe ſubmitterent; adeo ut una hac expeditione pars maxima Ultoniae ad obſequium redacta fuerit. Ipſe tamen Shanus, praedatoriis turmis circumquaque per vicos et villas graſſatus barbara immanitate, iterum Dundalkiam obſidione incingit, ſed maxima ſuorum ſtrage relinquere cogitur. Jam a ſuis quaſi deſtitutus, et copiis omnino acciſis, animum deſpondet, et capiſtro ad collum alligato cogitavit ſe proregis genibus advolvere, et vitam veniamque rogare. Sed a ſuorum nonnullis perſuaſus, prius opem petere a Scotis Hebridianis, qui tunc in Clane-boy inſederunt, eos cum ſuorum electiſſimis et O-Donelli conjuge, quam a viro vi rapuerat, accedit. Comiter accipitur a Gilliam Buſco et Alexandro Ogeo Scotorum ducibus, qui ſtatim inter pocula ad jurgia prolapſi, et ad vindictam exardentes, (patrem enim Buſci, cognatoſque Ogei, ille antea in proelio occiderat,) in Shanum irruunt, et cum ſuis fere omnibus trucidant, menſe Junio 1567: et ita poſt annum quintum feſſae et fatigatae provinciae pax reddita.

Haec an hiſtoriae tuae intexenda exiſtimes, tuo utere judicio: ſi nihil aliud, hinc comitis Tir-Oeniae gentem et originem videas; quod expetis. Cetera a me expectes, nam ejus rebellionem nemo deſcripſit: ego tibi capita rerum brevi expediam. Interim me tibi tuo merito affixum eſſe perſuadeas. D. Inſulanum, ad quem jam ſcribere per negotia non licet, officioſiſſime meo nomine ſalutes.

Londini 16 Kal. Maii,
ſtylo veteri, 1605.

Ex MS.

Ex MS. *Gulielmus Camdenus Cl. et Eruditiſſ. Viro Domino Jac. Aug. Thuano S.*

MENSE Junio jam praecipite, relicti fuerunt, V. C. apud vicinum, dum forte domo aberam, partis primae Hiſtoriarum tuarum tomi duo, ampliore et meliore quam qui vulgo proſtant charta, bene compacti et ad me Gallice inſcripti; ſed literae plane nullae. Unde vero eſſent, et cujuſnam tam propenſae in me benevolentiae μνημόσυνα ſubinde ſerio cogitavi, ingenium animumque verſavi, bibliopolas Gallos apud nos percontando nihil comperi; adeo ut a tua fuiſſe humanitate animum jam induxerim meum, et tibi omnino gratias quantas poſſum maximas agere, cui jure optimo debentur, cum (a quocunque miſſi) revera a te ſint, utique tui ingenii partus, et laboris fructus.

Verum enim vero fieri poteſt ut literae, quae comitabantur, interciderint, quod etiam male metuo ne meis, quas ad te dederam ſuperiori anno, acciderit. Tuae enim quae datae fuerunt IV Eid. Febr. CIↃ IↃCV incuria vel invaletudine D. Fontani ante Eid. Aprilis redditae non fuerunt. Quibus ſtatim reſpondi per tabellionem, et de rebus Scoticis et Hibernicis quae petiiſti, ad annum CIↃ IↃ LXVI, paulo fuſius. An perlatae fuerint dubitavi, cum anno jam vertente et amplius a te nihil plane literarum. Sin autem periiſſe intellexero et tibi uſui fore, facile denuo deſcribantur, et damnum reſarciatur. Reliquas Hiſtoriae tuae partes avidiſſime expectamus, ſupremam enim manum impoſuiſſe audivimus. Vale, vir clariſſime. Dominum Inſulanum a me ſaluta.

Si auderem, et tua humanitate abuti non viderer, a te contenderem ut ampliſſimum virum D. Boiſaciſium, Chriſtianiſſimi regis apud reginam Eliſabetham quondam legatum, meis verbis officioſiſſime ſalutes, cujus ſummam et beneficam erga me benevolentiam non poſſum non agnoſcere, et animo ſemper proſequi gratiſſimo. Londini Kal. Julii CIↃ IↃCVI.

Ex Sylloge Camd. et illuſtr. Viror. Epiſt. a Tho. Smitho edita, Lond. 4to. p. 73.

Viro doctiſſimo Gul. Camdeno J. Aug. Thuanus S. D.

POST longum ſilentium, vir doctiſſime, mitto ad te, ſive excuſationis loco, ſive ad purgandam moram, ſecundum Hiſtoriarum noſtrarum tomum; ſed valde vereor, ut temperamentum illud, de quo monueras, in rerum Scoticarum narratione ubique ſervaverim. Rem in omnium ore poſitam omnino praeterire, quod libentiſſime feciſſem, ſi licuiſſet, magna me invidiam apud vos deprecandi moleſtia nunc levatum ſentirem. Verum in opere ſuſcepto, niſi officio deeſſe vellem, aeque mihi flagitioſum ſilentium, quam mendacium ipſum, fuit vitandum. Quod ſi igitur id ſcribi oportuit, quomodo aliter ſcribi potuerit, ſane non video. Nam criminis, quod ipſe palam admiſeris, culpam in alium ex ſuſpicione rejicere, quid aliud eſt, quam reo periclitanti per calumnioſas exceptiones patrocinium parare? In reo, in ancipitis cauſae defenſore, quippe omnis expediendae ſalutis honeſta ratio, id excuſationem fortaſſe mereat: at veritatem profeſſo, ut alium culpa liberes, alium infamia onerare nefas. Res ipſa loquitur: nam demus, quod ab diverſa tradentibus jactatur, Moravium ambitione ardentem ſcelerate regnum appetiiſſe: quod tamen conſtanter negant omnes fide digni Scoti, quoſcunque mihi alloqui contigit; etiam ii, quibus alioqui Moravius ob religionis cauſam ſumme inviſus erat; nam virum fuiſſe aiebant extra religionis cauſam ab omni ambitione, avaritia, et in quenquam injuria alienum; virtute, comitate, beneficentia, vitaeque innocentia praeſtantem, et qui niſi fuiſſet, eos, qui tantopere mortuum exagitant, hodie minime rerum potituros fuiſſe. Sed demus illum calcata omni divini humanique juris religione tantum animo ſcelus concepiſſe, quo tandem conſultore et adjutore ad rem exequendam uſus eſt? Primum omnium conſtat, nunquam ullas capitaliores inimicitias, quam inter Moravium et Botuelium, exarſiſſe. At quis ſibi perſuadeat, inter tam infeſtos de tanto ſcelere, qualis in regem conjuratio fuit, conſilia agitari potuiſſe, aut ſperari, ut ſecretum, quod ad illam requirebatur, inter eos ſervaretur? Deinde, quis credat, Moravium tantas cum Botuelio inimicitias exercentem, poſt patratum ſcelus, ſorori parricidae in virum ducendi auctorem fuiſſe? aut reginam tam ſupino ingenio fingi poſſe, ut fratri infameis juxta et periculoſas nuptias ſuadenti aureis praebuerit? Denique, cur Moravius poſt haec omnia ſponte in Galliam ſeceſſit, ſi ex his turbis commodum aliquod ſperare praeſentia ſua potuit; aut cur poſtea revocatus tanta fide, rege infante, regnum adminiſtravit, et adverſus Hamiltonios imbecillam ejus aetatem tutatus eſt, ſi per regis calamitatem regni occupandi ſpem conceperat? Nam minus invidioſum et periculoſum illi erat cum Hamiltoniis, ſi rem perfeciſſent, perduellibus de imperio decertare, quam ſororis filium a matre regnique ordinibus tutelae ſuae commiſſum opprimere. Poſtremo, quid aliud quaeſo in cauſa fuiſſe putas, cur Hamiltonii, qui tyrannidem adfectabant, in Moravii necem

conſpiraverint, quam quod ſuperſtite tam ſtrenuo regis infantis regnique vindice de ſucceſſu deſperarent? Ex adverſo, apud animum tuum reputa familiarem plus quam oportuit reginae etiam ante parricidium cum Botuelio conſuetudinem, regis miſeri apertum poſt Rizii caedem odium, et ex eo contemptum; deinde poſt parricidium annitente regina feſtinatum de Botuelii, qui non ſolum facti ſuſpectus, ſed omnium opinione quaſi convictus habebatur, innocentia judicium; moxque diſſolutas turpiter Botuelii cum Gordonia uxore nuptias, ut alias mox turpiores contraheret. Nam raptum illum quis non rideat? aut non potius ex iis, quae memoravimus, neceſſario colligat, ingentis animi foeminam, niſi ſuopte ingenio et praeoccupata diu ante voluntate ad id fuiſſet inducta, nunquam tam facile in illas nuptias fuiſſe conſenſuram, aut eas poſtea tam artificioſis literis apud nos excuſaturam? Verum haec tecum, et ſemotis arbitris. Nam quenquam accuſare, aut ullius defenſionem ſuſcipere, neque his brevibus literis neque toto opere noſtro inſtitui. Ab omni inſectatione et obtrectatione, ut mens, ſic ſtylus abeſt: et me plurima orationis lenitate mollivisſe, quae alii acerbius ſcripſerant, ipſa lectione comperies. Rem, ut ex Scotorum, qui interfuerant, ſermonibus didici, ita literis mandavi; et ad eorum fidem ſcripta a Buchanano expendi. De cetero nigrum in candidum in cujuſquam gratiam convertere, neque animus ab initio fuit, neque nunc eſſe debuit. Itaque enixis precibus, quantum poſſum, pro jure amicitiae noſtrae a te contendo, ut quoties in aula veſtra inter proceres, et in amicorum colloquiis, de me deque fide noſtra in ſcribenda hiſtoria mentio erit, toties horum argumentorum recorderis; efficiaſque, ut omnes intelligant, me ſola muneris impoſiti neceſſitate coactum, quae de ea re ſcripſi, ſcripſiſſe; nam alioqui famae gloriaeque Anglo-Scotici nominis ex animo favere, et haec ipſa, quae ſcripſi, ſepulta maluiſſe, niſi jam ante publica fama et aliorum ſcriptis innotuiſſent. Interim tibi ſummas gratias ago pro Hibernicarum rerum fragmento ad me miſſo, quod ſuo loco inſertum videbis. Et quoniam te tam officioſum expertus ſum, rogare non dubitabo, ut eandem diligentiam, quam antea non rogatus adhibuiſti, in his recenſendis adhibeas; et me per literas, quantum tibi a Britannia tua, quam avidiſſime expectamus, otii ſupererit, amice, ut feciſti, moneas. Vale, mi Camdene, et me amare perge. *Lutetiae Pariſiorum* pridie Kal. Sextil. CIϽ IϽC VI.

Ex MS. *Viro Cl. Henrico Savilio Jac. Aug. Thuanus.*

Quod has primas ad te dem, vir amiciſſime, nolim negligentiae adſcribas, aut quod non plurimi, ſicuti debeo, amicitiam tuam aeſtimem. Occupationes moleſtae, quibus aſſidue diſtineor, in cauſa fuerunt, cur non citius ad te ſcripſerim, et quod vacuis manibus has ad te pervenire nollem. Accipe igitur ſecundum Hiſtoriarum noſtrarum tomum, quae res hujus aevi, ſive praeteriti potius, ab anno 1560 ad annum 72, amplectuntur: vereor, ne non ſine offenſione multorum, ac eorum imprimis quibus ſummopere placere cupio. Scis per hanc temporum intercapedinem quae in Scotia acciderint, quae fortaſſe impune ſuperſtite heroina veſtra Elizabetha libertate hiſtorico digna ſcribi potuerunt. Nunc, ut ea abierit, non mediocris inceſſit animum formido, ne ſecus quam pro ſcriptoris candore accipiantur. Moderationem eam in iis, ſalva veritate, a me adhibitam quae debuit, agnoſcat lector, multaque verbis mitigata, quae acerbius ab harum rerum oculatis teſtibus, et quos vera dixiſſe, diligenti indagatione a minime ſuſpectis poſtea facta, comperi, prodita ſunt. Sed rem fama publica vulgatam omnino diſſimulare, aut ejus culpa in alios derivata invidiam innocentibus creare, ad conſcientiam flagitioſum exiſtimavi; neque tamen adeo pertinax ſum, quin pro arbitrio eorum, quibus plus quam mihi ipſi his in rebus credere ſtatui, quae in melius mutari interſit, emendare ſim paratus: rectum doceant, et quid agere debeam praeſcribant. Nam ut fidem et candorem in me hactenus minime deſiderarunt, ſic neque moderationem requirent. Id ut per te, pro ſingulari qua operae meae te favere ex Bellomontio comite intellexi benevolentia, et per amicos in aula veſtra et ubicunque opus erit meo nomine ſignificandum cures, enixe te rogo. Nunc ad te venio, et praeclarum illud propoſitum tuum, quo magnatibus et principibus viris ac iis praeſertim qui * ex publico ſacro patrocinio quod inde ad Dei gloriam et communem utilitatem redeat viciſſim rependant, pudorem incuſſiſti, ſatis et laudare et praedicare non poſſum: cui juvando ſi quantum animi, tantum opis et virium eſſet, profecto ſentires me, ſi non primas, quas ultro tibi defero, ſaltem qui ſecundas a te ferrem, non omnino indignum eſſe: quod potui feci, et poſt intractabilis noſtri ſenis obitum, bibliotheca regia tuis ad patuit, Iſaaco Caſaubono, qui in id munus ſucceſſit, nihil non faciente, ut ſua

* *Quamvis hujuſce Thuani epiſtolae exemplar, quod unum uſquam reperiri potuit, crebris lacunis interrumpitur, mutilatum tamen, quale eſt, heic inſerere duximus, quia ex iis quae adhuc reſtant ſubſequentem* Savilii *epiſtolam huic reſponſoriam eſſe conſtat.*

ſua alterius nondum ſepultum in animis tuorum memoriae induceret

In Billiano Nazianzeni codice plus difficultatis fuiſſe quam vellem, et dolui et indignatus ſum: vix tandem per amicos illius, cujus in poteſtate liber erat, impetratum, ut tuis qui hic ſunt ad uſus commodaretur, ut ad te in Britanniam perferretur. Quod cupiebatur impetrare non potuerunt: ſi quid aliud tua cauſa jube, impera. Audio te

Andrea Dudithio

Lut. Pariſ. VI Kal.
Sextil. 1606.

Ex MS. *Ampliſſimo Viro Jac. Aug. Thuano Henricus Savilius S. P.*

HISTORIAE tuae, vir ampliſſime, partes omnes, ea qua decuit moderatione ſcriptas, ambigit nemo, niſi qui te tuumque in ſcribendo candorem minime norunt. Verum enimvero Hiſtoriam ſui temporis ſcribentem in multas multorum reprehenſiones incurrere, et tute ſciſti optime, et omnes vident. De ſecundo tomo quid noſtri heroes ſentirent, (nam de primo ſcripſi ad te antea) non neceſſe habui anxie diſquirere, ne ea refricarem, quae ſanare non poſſem. Quaedam ſunt vulnera, quae vel leviſſima tractatione exulcerentur: et ſcis tu, pro tua prudentia, apud teneras et delicatas aures multa diſſimulari melius quam excuſari: ſic tamen habe, nihil eſſe hic, quantum ego intelligere potui, irarum; integram manere et ſartam tectam a ſuperiore volumine collectam gratiam. Nam de ceteris, qui ἄνευ παθῶν tua legunt, odiique et amoris cauſas procul habent, nihil eſt neceſſe dicere, cum omnes vel me tacente clament nihil eſſe natum aevo noſtro verius, utilius, politius. Editionem Chryſoſtomi, ſpiſſum opus et multis involutum difficultatibus, urgebo quoad potero. Quod niſi mihi characterum veſtrorum uſum veſtri invidiſſent typographi, et rex ipſe noſtro regi per legatum poſtulanti negaſſet, opus jampridem effectum cerneremus. Sed has difficultates ut potero ſuperabo: ſaltem ecqua ſpes ſit propediem intelliges. De libero meis aditu in bibliothecam veſtram patefacto, et de Billiano Nazianzeni codice, maximas tibi debeo gratias, deinde etiam fortaſſe poſteri.

Cum Andrea Dudithio vixi familiariter Wratiſlaviae anno 1581, in proximis quidem aedibus, ſed in eadem paene ſemper menſa menſes ſex, ita ut ab ejus latere nunquam fere diſcederem. Quo temporis ſpatio multa vidi, multa inaudivi, multa obſervavi, non tamen eo animo, ut vel ipſe poſteris aliquid de eo aliquando mandarem, aut mandanti praeirem. Quo fit, ut minus certa ſint quam vellem, ut in memoriae non bonae quaſi leviter impreſſis ſimulachris, quae a me proficiſcentur omnia. Natus eſt vir ille, ex omnibus quos ego novi inter peregrinandum maximus, anno 1533 Febr. 5, in Hungaria, vel Budae, vel alicubi, ſi recte memini, in agro Budenſi, parentibus utrinque nobilibus. Nam et maternum genus ex Shardelatis nobilibus Venetis duxiſſe mihi videor meminiſſe, et ipſum Shardelati agnomine aliquandiu uſum conſtat. Puer a parentibus, qui fortunis omnibus erant a Turcis exuti, ſtudiis bonarum literarum traditur, eique tanquam futuro ſacerdoti praepoſituram impetrant Thermarum Budenſium. Quo ille auctus titulo in Italiam proficiſcitur ſtudiorum gratia, ubi doctis omnibus, Sigonio, Manutio, Robortello, praecipueque Joanni Vincentio Pinello notus gratuſque vixit; ſtudiis eloquentiae eo uſque deditus, ut bis ſe manu ſua Ciceronem integrum deſcripſiſſe mihi ipſe retulerit. Vixit quoque Patavii una Stephanus Bathorius, qui poſtea rex Poloniae, inter quos leves jam inde ortae ſimultates una cum aetate creverunt. Cardinali dein Polo in Angliam proficiſcenti ſe comitem adjunxit: apud quem ſummopere cultus vixit aliquandiu Londini, una cum Priulo: a quo conſcriptam poſtea cardinalis vitam Dudithius Latine vertit eleganter, ut omnia. Ex Anglia reverſus Lutetiae Caninii viri doctiſſimi opera uſus eſt in lingua Graeca, una cum nobilibus aliquot Italis: quam certe linguam accurate callebat non minus quam Latinam. Inde ad Carolum imperatorem profectus in Flandriam ab eodem magni judicii principe commendatur de meliore nota fratri Ferdinando, jam tum, ut opinor, Caeſari deſignato, in Germaniam receſſuro. Apud quem in magna gratia vixit, conſiliorum, cogitationum omnium particeps, uſque ad extremum diem. Ab eo factus eſt epiſcopus Tinninienſis, et, niſi fallor, vice-cancellarius Hungariae, cancellario ipſo Nicolao Olaho archiepiſcopo Strigonienſi adhuc in ſumma ſenectute ſuperſtite. Praelatorum deinde clerique Hungarici ab eodem Ferdinando miſſus orator ad concilium Tridentinum, aliquot in concilio luculentas habuit orationes, quas puto te vidiſſe, de uſu calicis; et aliam de conjugio ſacerdotum, quam tamen non puto extare. Habuit enim illa duo capita in mandatis a domino ſuo, in quorum priore aliquid obtinuit a patribus illis, in

in altero plenam paſſus eſt repulſam; adhibitus tamen omnibus ſecretioribus patrum illorum et legatorum pontificiorum tractatibus, et in ſumma apud omnes gratia uſque ad finem concilii ſubſtitit Tridenti. Inde ad dominum ſuum reverſus, qui non multum ſuperfuit, et epiſcopus Quinque-Eccleſienſis factus. Poſt ejus mortem in eadem aut etiam majore gratia apud Maximilianum fuit: ſub quo cum multis feliciter obitis legationibus floruiſſet, ad extremum miſſus in Poloniam ad Sigiſmundum Auguſtum, ſeu certa animi inductione, ſeu alia de cauſa quacunque, legationis muneri religionique pontificiae valedixit: et in Polonia ſubſtitit, ſine ulla tamen, quod mirum eſt, Caeſaris domini ſui offenſa, qui eum perpetuo amare non deſiit: pauloque poſt uxorem duxit ex gynaeceo reginae nobilem foeminam; eaque defuncta, alteram fratrum Sboruskiorum ſororem: quarum ex utraque ſobolem ſuſcepit. Hic cum aperta videretur pontifici apoſtaſia, cum Romam vocatus non compareret, damnatus eſt, et in imagine combuſtus: nec tamen noſtris hominibus ſatisfecit, ut ex epiſtolis adverſariis Bezae et ipſius apparet, cujus tamen amicitiam ad extremum ſtudioſiſſime coluit. Neque vero Maximilianus poſtea ejus conſilio, etiam colloquio, quamvis reclamante multum nuncio apoſtolico, abſtinuit. Ceterum Dudithius, cum in Polonia aliquot annos vixiſſet, primo in luce civium, et poſtea in ſolitudine Paſſoviana, inde convaſatis omnibus, venditiſque praediis, Wratiſlaviam ſe contulit, quae urbs eſt Sileſiae primaria, ſub ditione principum Auſtriacorum: quorum fidei ſe ſuaſque omnes fortunas commiſit; modica multorum millium aureorum, quae Rodolfo Caeſari mutuo dederat, uſura (quam felici conſilio neſcio) laute ſplendideque victitans. In illo receſſu Paſſovienſi, et poſtea aliquam-multos annos Wratiſlaviae, adhibitus eſt ab Auſtriacis ad res maximas tractandas, miſſus orator paene αὐτοκράτωρ ad ordines Poloniae, ad bina illa comitia regia in quibus reges declarati ſunt Bathorius et Suecus, rejectis Auſtriacis. Obiit Wratiſlaviae anno 1589 ineunte, levi apoplexia correptus, cum annos aetatis expleſſet ſex et quinquaginta: vir magnus, cui, praeter ſummam in rebus agendis dexteritatem et eloquentiam omnibus notam, in reliqua ἐγκυκλοπαιδείᾳ non multos reperio pares, ſuperiorem neminem. In Ariſtotele et Platone exercitatiſſimus, in ſcholaſtica philoſophia et theologia verſatiſſimus. Ad mathematica magno quidem ille impetu ferebatur, ſed non eadem qua in reliquis philoſophiae partibus felicitate. Aſtrologiam divinatricem, quam initio ita ſtudioſe excoluit, ut ſua mihi manu ſcriptum oſtenderit τετράβιβλον Ptolemaei, et e regione Procli paraphraſin, ad extremum comperta vanitate contempſit; quo in genere quaedam ipſius ingenioſe conſcripta feruntur, contra Germanos quoſdam de cometis, *&c.* Statura fuit grandi, corpore habitiore paulo, victu moderato; toto vitae tempore vinum, adeoque cerviſiam, nunquam guſtavit. Dies noctesque libris invigilavit: ſtudiorum immodicus, cetera moderatiſſimus. Nihil eo candidius, nihil apertius: ſumma gravitas ſumma humanitate temperata; magna morum ſimplicitas cum maxima prudentia conjuncta. Obiit ſuperſtitibus uxore liberiſque ex utroque matrimonio ſuſceptis. Interfuit morienti frater meus natu minor, qui ſi jam viveret, plura haberes de Dudithio et certiora. Nunc te ad clariſſimos et eruditiſſimos Redingerum et Jacobum Monavium Wratiſlavienſes, et Matthaeum Wackerum J. U. doctorem, qui jam apud Caeſarem Rodolfum ſumma in gratia eſt, quorum familiaritate uſque ad extremum ſpiritum uſus eſt, allegabo, ſi tamen adhuc ſuperſunt; a quibus omnia te jubeo et pleniora et certiora ſperare. Noſtra et pauca et dubia cogitato. Praeter ea quae ſupra commemoravi, Halicarnaſſenſis libellum de Thucydidis hiſtoria vertit, publicique juris fecit, et alia nonnulla: multa quoque ſcripſit, quae certis de cauſis non paſſus eſt exire in lucem. Atque haec de Dudithio: qua in re tibi malui petenti quoquomodo ſatisfacere, quam mihi ipſi; neque enim ſum neſcius, quantum et a tua expectatione et ab ejus praeſtantibus meritis ſint abfutura: ſed tu veniam, ut ſpero, facilem, ſi quid per imprudentiam erratum eſt, dabis, et quod literis tuis ſero mihi redditis ſerius reſponderim. Vale, vir ampliſſime, et me virtutum tuarum ſummum admiratorem in numero clientium repone; clariſſimumque Hotomanum, mihique amiciſſimum, cujus opera tuae ad me pervenerunt literae, meo nomine, ſi placet, ſalutabis.

Londini Kal. Dec. 1607.

Ex MS. *Guil. Camdenus Clariſſimo viro Jac. Aug. Thuano S. D.*

DIUTURNI ſilentii culpam, vir clariſſime, deprecor, cum purgare ſane ſit difficile. Me enim, crebris tuis impulſum officiis, ſilentio in amicitiae jura commiſiſſe agnoſco; fatentem arguas, et te in ampliſſimo ſenatu praeſidem veteri formula per Genua, vel per Genium, ut iſtuc, quod ait ille, inſipienter factum ſapienter feras et ignoſcas, obſecro. Excuſationem haudquaquam moliar, licet multifariam negotiis fuerim diſtentus, quia alternis otii vicibus negotia fuerint interſtincta. Nec, quod veriſſime poſſum, in ſubruſticum pudorem culpam transferam, utique qui aere tuo tam diu oppreſſus, ut obaerati aſſolent, foro ceſſerim,

ceſſerim, et coram comparere auſus non fuerim. Nunc vero cum *Britannia mea* in lucem denuo prodierit, magna acceſſione adaucta, tabulis chorographicis illuſtrata, novoque colore, quamvis ille dilutior, adumbrata, non alium mihi pararium interponam, qui apud te nomina diſſolvat. Habe igitur illam qualemcunque una cum his literulis, quique meae bibliothecae Hiſtoriae tuae prudentiam intuliſti, ut hanc chorographiam loco aliquo in bibliotheca tua digneris, oro. Quid praeſtiterim tu et alii eruditi judicaveritis, quorum candida benignitas ſciat favere, ubi aliorum livor neſciat ignoſcere. Scotiam, quia in ea peregrinus, leviter attigi; et ne Scotorum ſtudia et diligentiam anteveniſſe viderer, quibus expertus ſenſi nihil in hoc genere placere poſſe, niſi Scotia Angliae (quod coeli ſolique natura negat) praeponatur, aut ſaltem παραλληλίζεσθαι. Hiberniam pleniore paſſu obambulavi, utique Angliae regno jam diu ſubditam, et nobis magis exploratam. Rebellionem illam poſtremam comitis Tir-Oen, cujus mihi jam eſt e ſacri conſiſtorii ſcriniis notitia, deſcripſi eamque adjunxi, ut habeas quod jampridem expetiiſti. Utinam hoc ſcribendi genere me poſſis diſcipulum tuum agnoſcere, qui aſſidua tuae hiſtoriae lectione animum formare, et inde colorem ducere, ſtudui. Temperamentum in rerum Scoticarum narratione prudenter ſane ſervaſti, dum calamum ab omni inſectatione continueris. Rex tamen noſter, Buchanano infenſiſſimus, Moravium noxae maxime damnat, ut maternae calamitatis fontem et fundum, idque a ſecretorum eo aevo participibus edoctus, ut fertur; auctorque eſt, ut inaudio, cuidam ut matris vitam deſcribat, quam tamen editurum haud facile credo. Tua fides in hiſtoria tantum abeſt ut apud noſtrates defenſione egeat, ut in hoc religionis diſſidio, uti ſincere candidam, admirentur et exoſculentur omnes; tuaque gravitas jejunas quorumcunque infringat calumnias et infames injurias. Perge igitur porro quo coepiſti pede, ut fidem cum integritate conjunctam et praeſentes et poſteri laudent. Quo minus in parte ſecunda me tam officioſum quam in prima fuerim experiaris, antevertit tua diligentia, qui certam rerum noſtrarum tibi comparaſti ſcientiam. Haec tamen parvula et levicula quae in propriis noſtratium nominibus ſubrepſerunt, ſi operae pretium videbitur, emendes. Vale, vir clariſſime, et ſalve a Camdeno tuo, quem laudis tuae fautorem amiciſſimum ſemper cognoſces. Londini 22 Novemb. 1607.

Camdeni quae ſequuntur emendationes ad Tomum primum Hiſtoriarum Thuani a Patiſſonio in Folio impreſſum ſpectant.

Edit. Patiſſon. Ed. Lond. Tom. I.

p. 6. p. 12. Lege *Stephanus Bloeſenſis ex Adela ejus filia natus regnum tenuit.* Omittatur linea ſubſequenti, *ex eoque matrimonio ſuſceptus Stephanus patri in regno ſucceſſit.* Unus tantum Stephanus in Anglia regnavit, cujus ſic ſe habet genealogia:

Gulielmus Nothus, rex Angliae, dux Normanniae.

Robertus.	Guliel. Rufus rex Angliae.	Henricus I. rex Angliae.	Adela filia quarta nupſit Stephano comiti Bloeſenſi.
			Stephanus filius junior, rex Angliae.

Godofredo Plantagenetae. *Gaufredo* vel *Gaufrido* malim. Godofredus ſive Godifredus, et Gaufridus, diſtincta ſunt nomina; ut Geoffroy de Bretagne, Godefroy de Bouillon.

Gloceſtria et *Lancaſtria* ſunt vera nomina, et ubique reponenda pro *Cloceſtria* et *Lanclaſtria*.

13. Pro *Olai Teuderi* lege *Oweni Theodori* vel *Teuderi*.

18. 30. Lege *Eboraci archiepiſcopus et Wintoniae epiſcopus* (Wintonia non eſt archiepiſcopatus) *Wolſaeus* ubique pro *Volſaeus*.

31. Lege *Thoma Howardo:* hoc verum hujus familiae nomen, non *Hauartus*.

Lege *Willielmo Warhamo* pro *Varano*.

30. 47. Pro *a Sorello Norfolcii filio*, lege *a Surreiae comite ducis Norfolciae filio*.

Plimmuſium emenda *Portſmoutham*.

32. 51. *Hibernica* proculdubio non eſt linguae Teutonicae dialectus.

138. 193. Pro *Joanne Ollifortio*, repone *Jacobo Wilfordio*.

139. 194. Pro *Jo. Camdenus* reponendum *Guil.*

146. 206. Pro *Treſſano*, *Treſhamo*; et *Devoniam* pro *Devoviam*.

Edit. Patiſſon.	Ed. Lond. Tom. I.	
147.	207.	*Warwicenſi* pro *Berwicenſi* ubique. Nullus fuit in Anglia comes titulo Berwicenſis: Berwicum eſt in collimitio Scotiae, Warwicum in meditullio Angliae.
157.	218.	*Bedfordienſis* pro *Betefordienſis.*
330.	438.	*Janam* nomina, non *Joannam*; et ſic paginis ſequentibus.
	439.	*Tho. Cranmerus*, non *Crammerus.*
331.		Pro *Maria tunc in Exeenſi provincia Eduarbenae*, 24 *a Londino*, repone *in Hertfordenſi provincia Hunſdoniae* 20 *a Londino.*
333.	440.	Pro *Norantoniae*, &c. *Northamptoniae* et *Huntingdoniae.*
	441.	Pro *G. Arondelius*, *Henricus Arondelius.*
335.	443.	Pro *Arium Gatti fratrem*, lege *Henricum.*
336.	444.	Pro *Ricomontium*, *Richmondiam*; et ſic ubique.
	445.	Licet Andreas Dudleius et Henricus Gatti frater damnati fuerint cum ceteris, tamen non ſupplicio affecti, ſed anno 1555 a carcere liberati ſuperfuerunt: Henricus quidem Gates (nam hoc verum nomen) ad annum 1580; qui, ut ex ipſo audivi, nocte poſtquam damnatus fuerit proxima incanuit. Emendandus igitur ille locus et ſubſequens, *eadem poena Gatti fratres affecti.*
337.	446.	*Salopienſi* vel *Shrewsburienſi comite*, pro *Sarisberienſi.*
		Vir primarius Dimockus pro *Demorius.* Addendum, ſi placet, *qui hereditario jure honorarius eſt regum Angliae miles et pugil.*
338.	447.	*Ex Henrici* VII *ſorore progenitus* delendum, et ſubſtituendum, *Quippe ex filia Georgii ducis Clarentiae, fratris regis Edwardi* IV, *progenitus.*
339.	449.	Pro *Petrus Carrus*, *Petrus Carewus*; et poſtea *Carewus* pro *Carrus.* *Wiatus* pro *Viatus* ubique.
	450.	LXXX *plus minus*, pro CC *amplius.*
342.	452.	*Obviam proceſſere*, (omittantur nomina quae nobis pleraque monſtroſa) *nobiliſſimi quique comites et barones et viri primarii.*
343.	454.	*Doveram*, non *Domoveram.*
		Pro *Montis-acuti regulo*, malim *vicecomite Montis-acuti*; et ſic ubique.
		Salopienſem vel *Shrewsburienſem comitem* pro *Sarisberienſem*; quem titulum nullus in Anglia tunc temporis geſſit.
441.	577.	Pro *Frogemartus*, *Throgmortonus.* Nec Joannes Checus, nec Petrus Carew cremati fuerunt, ſed uterque cuſtodia liberatus. Checus obiit 1557: Petrus Carew 1575 in Hibernia. Deleatur igitur, *ubi itidem ſimul ad palum alligati ob religionem cremantur.* Ibidem *Watſonus*, non *Valſonus.*
495.	647.	*Teviotae Montis* emendandum *Cheviotae Montis.*
574.	752.	De illo veriſſimo reginae Elizabethae elogio, Thuano Dii bene faxint.

Quae ſequuntur Camdeni itidem emendationes ad Tomum tertium Thuani Hiſtoriarum Drouartianae editionis in 8vo. ſpectant.

Ed. Drouart. 8° Tom. III.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 452.	300.	Pro *Dormezaeus*, lege *Dormerus.*
566.	352.	Lege *Leightonus* pro *Laigtho*; et ſic ubique.
569.	353.	Pro *Pellumus*, *Pelhamus*; et ſic ubique.
571.	354.	Pro *Trocmartono*, *Throcmortono*; et ſic ubique.
667.	419.	Pro *Darlaeo Matthaeo*, &c. lege *Matthaeo Stuarto Leviniae comite et Henrico Darlaeo filio.*
672.	422.	Pro *Gilepſio*, *Gileſpico.*
841.	495.	Pro *Georgius*, *Gorgeus.*
		Pro *Cambernonus*, &c. *Champernounus*, *Butſhidus*, *Cottonus*, *Grenvillus.*
955.	551.	Pro *Dungnanonus*, *Dungannonus.*

Hae denique quae ſequuntur ejuſdem Camdeni emendationes ad Tomum quartum editionis Drouartianae in 8vo. ſpectant.

Edit. Drouart. 8° Tom. IV.		
75.	584.	Pro *Edvardo Norreio*, lege *Henrico Norriſio.*

Ed. Drouart. 8° Tom. IV.	Ed. Lond. Tom. II.	
467.	762.	Pro *Hauartus*, *Howardus*; et ſic ubique.
468.	763.	Dele *proxima cognatione cum utriſque conjunctus.*
		Pro *Norantoniae*, *Northamptoniae*.
		Pro *Sariſburienſis*, *Shrewsburienſis*; et ſic ubique.
469.	763.	Pro *Henrici Semeri*, *Edvardi Seimori*: bis.
		Pro *Nortombria* lege *Northumbria*.
471.	764.	Pro *Sariſburienſem et Huntingtoniae*, lege *Shrewsburienſem et Huntingdoniae*.
		Pro *Knavelium*, bis, lege *Knollium*.
		Pro *Norſucham*, *Nonſucham*.
472.	764.	Lege *Arundelii aedes et mox Wiltonam comitis Penbrochiae habitationem.*
		Lege item *Carolus Nevillus Weſtmorlandiae comes.*
474.	765.	Pro *Veſtumbriae*, lege *Weſtmorlandiae*.
475.		Pro *Nortuicae* lege *Norwici*; et pro *fiſci patrono*, lege *procuratore regio.*
475.	765.	Pro *Fiſerus*, *Fiſherus*.
	Ed. Lond. Tom. III.	
818.	84.	Pro *Sontamptoni*, lege *Southamptoni*.
		Pro *Coblami*, *Cobhami*.
819.	86.	Ita legendum, *Talbotus Shrewsburienſis, qui eo die Angliae ſeneſchallus judicio praeeſſet, Cantii, Worceſtriae, Suſſexiae, Huntingdoniae, Warwici, Bedfordiae, Penbrochiae, Leiceſtriae, Hertfordiae comites, Herefordiae vicecomes, maris praefectus*, &c.
820.	86.	Pro *Caudiſſaei*, *Bonneſteri*, lege *Candiſhi*, *Baniſteri*.
822.	87.	Pro *praeſes*, lege *ſeneſchallus.*
		Dele *Tiburnas furcas*, et repone *ſupplicii locum.*
823.	88.	Pro *furcas Tiburnas*, lege *collem juxta turrim.*

Quia monere et moneri verae ſunt amicitiae, lege quaeſo de additamento quod 453 pag. Tomi primi Ed. Drouart. in 8vo. [Ed. Lond. Tom. I. p. 219.] adjungi velis de lapide ex India ſtupendo, quid Fernelius Lib. II. C. 17. fere ſub finem, de abditis rerum cauſis [1] ſcripſit; ut videas quam pronus ſit lapſus ubi rei falſae gravis auctor extiterit. Ego vero aliud agens in locum incidi.

Ex Sylloge Camd. et illuſtr. Viror. Epiſt. a Thoma Smitho edit. Lond. 4to. p. 97.

Viro doctiſſimo Gul. Camdeno Jac. Aug. Thuanus S. D.

HAS per manus D. Bongarſii accipies, viri mihi amiciſſimi, cujus nec opinata ad vos profectio effecit, ut in reſpondendo ad tuas Novembri praeterito datas ſim brevior. Eae mihi ſerius redditae fuerunt, quod excuſationis loco dico, ſi citius ad te non ſcripſerim. Ago gratias pro animadverſionibus in noſtras hiſtorias ad me miſſis, quae fidem faciunt, te legendis iis tempus impendere, inter tot meliores occupationes, minime grave duxiſſe. Quod ad locum de lapide Indico attinet, amice facis, qui me de eo tam clementer admonuiſti; et in bonam partem ſemper accipiam, quicquid a te hujuſmodi proficiſcetur. Id jam ex eo ipſo Fernelii loco, quem innuis, animadverteram, ut ex editione tertia primae partis ante annum publicata tibi conſtare poterit, in qua totum hoc omiſſum eſt: poſtea reſcivi, literas, ex quibus narrationem illam deſumpſeram, a Pipino Fernelii ipſius archiatri tunc regii ſuggeſtione in caſtris ad Bononiam ſcriptas, ut Mizaldo, qui *de occultis naturae miraculis*, collecta ex fama et rumuſculis undique materia, incautius, ut ipſi videbatur, ſcripturiebat, per eas imponeret: quod tamen exitu caruit; nam Mizaldus in compluſculis ea de re tractatibus nihil tale ſcriptis mandavit. Ad *tuam Britanniam* venio, opus omni mea praedicatione majus, in quo fidem, diligentiam, judicium, et candorem ſimul licet admirari, quantum in nullo alio, qui ſimile opus aggreſſus ſit. In Hibernicis jam multum profeci, et porro me profecturum ſentio, ſi quando noviſſima noſtra edentur; quod per horum temporum, hoc eſt, hominum, qui nunc ubique rerum potiuntur, iniquitatem, vix ſpero. Utinam quae veſtra ſunt, et ad univerſam Britanniam ſpectant, pari compendio et ſimplicitate ſcripſiſſes. Sic enim factum eſſet, ut temperamentum, quod in Scoticis a me quidam fortaſſe ſunt deſideraturi, tuis veſtigiis inſiſtens, facilius ſecutus eſſem, et in veſtratium magnatum offenſionem, quam vitatam cupiebam, non incurriſſem. Sed cum neminem

[1] *p.* 124. *Ed. Par. apud Andr. Wechel.* 1567. *folio.*

nem haberem praeter Buchananum, neceſſe mihi omnino fuit ſeriem illius tragicae narrationis, per alios, eoſque religioni Proteſtantium minime addictos, antea adprobatae, petere, ceterum omni inſectatione omiſſa: quanquam valde vereor, ne vel ſola ac nuda mentione tam indignae caedis ii exacerbentur, qui adeo Buchanano infeſti ſunt. Ceterum ita ſibi potentiores perſuadere debent, ſi omnia ſibi licere putant, licere quoque omnibus de ipſorum dictis factiſque libere loqui et ſcribere. Et vere generoſe Maximilianus II imperator; cui cum literae Lazari Schuendii et Joannis Cratonis, qui in ejus comitatu in ſumma auctoritate erant, ab Auguſto Saxone ſeptemviro interceptae oſtenderentur, quibus illi mira libertate de ipſius moribus ac totius aulae Caeſareae ingenio loquebantur, penſitatis diu illis hoc unum reſpondit, *Ut vivimus, ita de nobis praeſens ac futura aetas ſentit ac loquitur.* Nimirum dura eſt provincia, quam ſibi hiſtoriam ſcripturus imponit, ſi fide incorrupta officio defungi cupit; quippe qui lege hiſtoriae obligetur, non ſolum ut nihil falſi dicat, ſed etiam ut verum audeat dicere. Verum haec miſſa facio, quae tute ſcis ipſe melius; et iterum pro miſſo ad me tam egregio munere gratias ago. Nova editio noſtrarum Hiſtoriarum ſub praelo eſt, cui XXIII libri accedent, ut omnino XXC efficiantur. Reliqui XLV, qui ſuperant, alia tempora, alios mores poſtulant. Vale, et me, quod facis, ama, et, cum otium erit, reſcribe. Lutetiae Pariſiorum Eid. April. CIↃ IↃC VIII. ſtylo novo.

Ex Sylloge Epiſtolarum Iſ. Caſauboni, &c. *Roterodami* 1709. *folio, p.* 608.

N. N. Iſ. Caſaubonus.

Illuſtriſſime et reverendiſſime Domine,

QUUM poſt longam expectationem veniſſet tandem Lutetiam vir nobiliſſimus et generoſiſſimus, D. Wotton, legatus ad regem Chriſtianiſſimum extra ordinem, memor promiſſionis, qua fidem meam apud tuam dignitatem obſtrinxeram, id ſtatim egi, ut in comitatum ipſius recipi et hac occaſione uti poſſem, ad nobiliſſimum hoc regnum, quod perdiu optabam, luſtrandum. Neque vero difficile mihi fuit a domino legato, quod cupiebam, impetrare; plus enim multo quam petebam ab ejus humanitate ultro mihi eſt conceſſum; adeo quidem ut praedicandis tanti viri meritis erga me nunquam ipſe mihi videar poſſe ſatisfacere. Erat in ejus comitatu dominus doctor Charier, cujus etiam toto itinere plurima in me extiterunt officia. Is, poſtquam eſt ventum Cantuariam, domino legato iter Londinum abrumpente, in ſuam me domum deduxit, et veluti injecta manu apud ſe manere tantiſper compulit, dum ipſe iter iſtuc inſtitueret. — Quum praeſertim propoſiti mei ſit ſumma, ſereniſſimum ſapientiſſimumque regem, quem tot jam annos apud me et miror et revereor, ſalutare, meumque humile obſequium ipſius majeſtati offerre; proximum votum meum eſt tuam reverentiam et ſublimem dignitatem, illuſtriſſime domine, videre poſſe, et praeſens venerari. Cantuariae, a. d. VI Kal. Nov. ſtylo veteri 1610.

Ex Sylloge Epiſtolarum Iſ. Caſauboni. Roterodami 1709, *folio, p.* 362.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

FELICITATEM itineris mei terreſtris et periculum in mari ex uxoris meae ſermonibus puto te cognoviſſe, praeſes illuſtriſſime: fuit ſane et illa magna et hoc maximum. Per horas quatuor et viginti inter Caletum et Doveram, ſive ea Dovoernia eſt, ſumus jactati; et quamvis naufragium plane non fecimus, (Deus enim adfuit qui nos ſervavit) navem tamen ad extremum, ex parte ſaltem, fregimus. Equidem licet domi ſedens univerſa hac moleſtia poteram carere, quia tamen regis tanti conſpectu, tam diu mihi optato, aliter frui non poteram, haud muto factum; neque me conſilii poenitet. Vidi enim tandem et praeſens veneratus ſum ſereniſſimum ϗ γαληνότατον ὄντως regem illum, cujus de laudibus quicquid dixero minus erit. Eſt ita comparatum natura, ut de magnis principibus multa fingat fama, et, ſi quae illis inſunt bona, veris falſa affingens in majus extollat: ego vero Magnae Britanniae regem ut veni, ut vidi, et de rebus diverſis diſſerentem audivi, majorem fama ſua inveni, et quotidie magis magiſque invenio. Crede mihi, ampliſſime Thuane, nihil hodie ſol videt hoc principe humanius, nihil benignius, nihil literarum et omnis virtutis amantius. Adde eruditionem, quae vel in privato homine ad verae laudis adeptionem poterat ſufficere; in rege autem tanto, hiſce praeſertim temporibus, magni, ſi quid judico, inſtar miraculi queat cenſeri. Quid nunc commemorem ingens illud ſtudium veri in omni re, et amorem omnium qui eodem ſtudio ducuntur? Quae quidem res ita tibi, praeſes illuſtriſſime, principem φιλαληθέστατον conciliavit, ut nulla de re mecum ſit frequentius adhuc locutus quam de te et tuis hiſtoriis; de quibus ſi pari candore Romanenſes judicarent, nihil opus fuiſſet aureo illo carmine ad caſtigandam malorum Ariſtarchorum cenſuram. At rex te amat, te unum in eo genere ſcriptionis probat, et ſolum regnare cum paucis veterum affirmat. Quid multa? audivi non ſemel dicentem, multis ſe Thuanum anteponere Tacitis. — Londini, a. d. XV Kal. Dec. 1610.

Ex

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, Roterod. 1709. *in folio, p.* 363.

Iſaacus Caſaubonus Joanni Caſaubono, filio.

Ego apud regem ſum, qui me, ſi fas dicere, in deliciis habet; qui omnia prolixe pollicetur; qui primum advenienti duplum ſtipendium obtulit ejus quod habeo Lutetiae; cum certa ſpe fore, ut liberalitatem ejus ſaepe experiar: non enim leviter illi cordi ſumus. — Lond. xv Kal. Dec. 1610.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 364.

Jacobo, Magnae Britanniae regi.

Sereniſſime, potentiſſime Rex,

Accepi hodie literas e Gallia, juſſu reginae ad me ſcriptas, plane quales optabam. Fit enim mihi poteſtas tuo in regno manendi, et ſereniſſimae majeſtati tuae inſerviendi: quin hoc regina prudentiſſima voluit additum, eo me ſibi fore in poſterum acceptiorem, quo diligentius id operam dedero, ut meum humile ſervitium charo ſuo fratri (ſic enim eſt ſcriptum) gratum accidat. O ſalve igitur, mi rex, mi Moecenas, mi here! Patietur enim, ſpero, immenſa illa clementia bonitaſque tua, ut ego jam majeſtatem tuam non ut advena et peregrinus ſalutem, ſed vero ut αὐτόχθων ſubditus, et ſervus domeſticus. —— Meae nunc ſunt partes in eam curam dies noctesſque incumbere, ut ejus otii, quod beneficio majeſtatis tuae me ſpero conſecuturum, eidem poſſim rationem reddere; quod praeſtare ac ne conari quidem potero, quamdiu mea carebo bibliotheca. Oro ſupplex majeſtatem tuam, ut de futuro meo ſtatu ſemel velit ſtatuere: geſtit enim mihi dudum animus, effectum jampridem opus, et longis vigiliis elaboratum, primo quidem die publicare; futurum, propitio Numine, tuae ſingularis erga me benignitatis et liberalitatis apud omnes Europae nationes, abſit verbo invidia, vocalem praeconem. —— Londini, pridie Kal. Dec. 1610.

Tuae ſereniſſimae majeſtatis, &c.

Is. Casaubonus.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni ed. Rot. p. 372.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Quas ad me nuper ſcripſiſti, praeſes ampliſſime, eas ego ſereniſſimo potentiſſimoque regi oſtendi, et majeſtati ipſius legendas exhibui. Cupiebam jamdudum mirifice ex ipſis literis tuis poſſe majeſtatem ipſius cognoſcere, quo tu animo erga ipſum eſſes; qua obſervantia, qua veneratione, excellentiſſimas ejus virtutes et literarum doctrinarumque omnium notitiam proſequeris ac coleres. Atque hoc ego, quia compertiſſimum exploratiſſimumque habebam, non dubitavi, poſtquam veni in hanc aulam, quoties tui acciderat mentio, clementiſſimo regi omni aſſeveratione confirmare, neminem hodie mortalium vivere, qui aut ſentiat de ipſius majeſtate magnificentius aut ejus laudes libentius uſurpet, quam ſolitus ſis ipſe facere. Itaque tua illa epiſtola, qua hoc ipſum conſtantiſſime aſſerebas, et tuis verbis ſereniſſimae regis majeſtati confirmari petebas, nihil ipſo tempore opportunius aut mihi gratius poterat contingere. Placuit regi, veritatis amantiſſimo, tuus ille, quem iis literis abunde teſtaris, ejuſdem veritatis amor. Placuit candor, quem profiteris, cum ſcribis, te ſi quid male doctus narraſti ſecius, ubi melius doctus fueris, mutare et corrigere paratum eſſe. Facis, praeſes ampliſſime, quod te dignum eſt, hoc eſt, eo viro qui profeſſionem veri, cum in cetera vita, tum in Hiſtoria ſcribenda vel maxime, rebus omnibus ſemper duxit antiquiorem. Enimvero cum ita ſis ipſe animatus, iniquiſſimo fert animo rex, alioquin aequiſſimus, te in opere contexendo a certis hominibus deceptum, et extra veri regionem longe abductum, de glorioſiſſimi nominis regina, ſemper veneranda ſibi parente, ea perſaepe in literas retuliſſe, et quidem accurata diligentia κατὰ λεπτὸν commemoraſſe, quae ſcit ejus majeſtas, et ſcit certiſſime, falſa eſſe, atque ab illis excogitata, quos univerſa novit Scotia perduelli animo erga τὴν μακαρεῖτιν fuiſſe, illi dum vixit quibus poterant cumque modis et rationibus incommodaſſe, ac tandem conſilia omnia ſua, ſtudia, induſtriam, operam ad miſerandae bonis reginae perniciem retuliſſe. Poſtea enim quam ſemel in factiones Scotia fuit diviſa, dictu incredibile eſt, et memoratu horribile, quo furore pars ſereniſſimae reginae contraria in ipſam et eos qui illi adhaerebant ſit graſſata: οὐ γὰρ μικροῖς αὐλίσκοις, ἀλλ' ὅλαις μανίαις eſt inſanitum. Quid verbis opus? Reperti ſunt in illa διχοστασίᾳ qui regii nominis

minis majeſtatem in ordinem cogere, qui dictis, ſcriptis, factis, reginae ſereniſſimae, meliori certe fortuna digniſſimae, res, famam, nomen, poſtremo vitam appetere, laedere, opprimere, pietatis officium eſſe ducerent. Solet ſereniſſimus rex, cui cognomen OPTIMI ſui mores jure vindicant, de immanitate illorum temporum et rerum omnium confuſione multa narrare et mira. Nos plura et magis mira ab integerrimis viris ſaepe audivimus, qui reformationem tum in Scotia inſtitutam cetera probantes, factioſorum ἄγη ſine horrore commemorare non queunt. Georgium Buchananum, virum inſignem literarum laude, ſed meliorem profecto poëtam quam ſubditum, factioſis conſenſiſſe, et de regina benigniſſima, hera ſua, atque ipſo regio nomine peſſime fuiſſe meritum, nemo poteſt ignorare qui ſcripta hominis non ignoret. Unicus de regno Scotiae liber habitum animi illius palam facit. Quis civis bonus, quis ſubditus fidelis, quis regii nominis amans, ſine odio et exſecratione diſſertationem illam legit? Contendunt hodie boni omnes, et vere pieque contendunt, tot in varios principes noſtra memoria admiſſorum parricidiorum auctores cenſeri debere non magis illos qui manum nefariam ſceleri nefario admovent, quam illos qui pravae doctrinae traditione animos facinoroſis addunt, et ſpecie quadam ψευδωνύμου juſtitiae mentes eorum confirmant. Quid igitur de Buchanano et de Scotis aliquot aliis dicemus, qui diſerte verbiſque expreſſis, (horreſco referens!) legitimos reges, quos ipſi tyrannos appellant, vel publico ſupplicio afficiendos pronunciant, vel privati cujuſvis manu eſſe occidendos? Porro huncce animi habitum ad ſcriptionem hiſtoriae ſuae Buchananum attuliſſe, et queritur rex, et ipſa res arguit. Ut mirari non debeas, majeſtatem ejus ferre non poſſe, quod in reginae matris rebus exponendis Buchananum tanto ſtudio ſis ſecutus, et malevoli hominis maledicta calamo digna cenſueris. Neque vero eſt quod exiſtimes, praeſes ampliſſime, id poſcere a te regem, ut in ſuam gratiam vel tranſverſum, quod aiunt, digitum a vero diſcedas: hoc poſcit et ſuo jure exigit ab omnibus rerum ſcriptoribus, ne falſae narrationes, a perfidis ſubditis immani auſu concinnatae, pro veris criminibus poſteritati obtrudantur. Jam ſi quid paulo liberius aut etiam licentius a principibus fuerit admiſſum, quod ſcire poſteros nihil eorum interſit, proferri id in publicum et ad memoriam poſterorum tranſmitti, nulla, opinor, hiſtoriae lex jubet. Non haec φιλαλήθεια profecto eſt, ſed hominum odio flagrantium mera et certa κακοήθεια. Cujus vitii ſi quis nobile quaerat exemplum, legat quae vel Buchananus vel alii quidam male-feriati ſcriptores de eadem nobiliſſima regina ſceleſte literis mandarunt. —Cur vero in ſummorum principum rebus explicandis moderationi non ſit locus? Humanum eſt, aiunt, peccare: atqui reges et principes non ſolum homines ſunt, ſed etiam homines in terris ἀνυπεύθυνοι, cum irritamentis peccandi luctantes aſſidue; quo in certamine ſi aut propriae naturae infirmitate aut ſuorum familiarium culpa ſaepius vincantur, miſerari vicem eorum fideles ſubditos, non autem cupide calumniari, aequum, niſi fallor, eſt juſtumque. Non enim de illis principum peccatis loquor, quae publicari gloriae Dei interſit, aut conſcientiae ſcribentis. At non ea mens factioſis Scotis fuit, qui nihil cum praetermittant eorum quae ad gloriam dominae ſuae obnubilandam putant pertinere, quaecunque laude digna ab ea principe ſunt geſta improbo ſilentio oblivioni tradunt. Nam quis iſtorum felicem aliquot annorum regni adminiſtrationem, poſtquam regina e Gallia redierat, commemorat? quis eo nomine ipſam laudat? Ut igitur tot calumniis ſemel reſpondeatur, aut potius quo memoria earum ex animis hominum deleatur, viſum eſt regi piiſſimo faciendum, ut accuratam, certam, et veriſſimam hiſtoriam rerum illarum curaret componendam et ad te mittendam. Sperat enim majeſtas illius, non invitum facturum te, ut vera falſis ſecernas, certa incertis, mendaciis αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Sperat hoc, inquam, de te rex ſereniſſimus, atque adeo ut id facias a te contendit. Eſt in hac urbe nobilis eques, homo pereruditus rerum vetuſtarum, et omnis hiſtoriae, ſive priſcae ſive recentis, ſtudioſiſſimus; qui ex ipſis monumentis publicis et epiſtolis duarum reginarum Angliae et Scotiae veram eorum quae geſta ſunt hiſtoriam didicit; et jam regis juſſu eandem componit, digeritque in ordinem. Rex ipſe, quo nemo eſt hodie callentior iſtarum rerum, ſingula recenſet, atque ad exactiſſimam veritatis trutinam exigit, miſſurus ſtatim ad te, ut veram narrationem tuae Hiſtoriae inſeras, falſam et calumniarum plenam rejicias. Neque autem verendum tibi eſt, ne propterea levitatis ullam apud bonos ſuſpicionem incurras. Laudabunt quinimo aequi et docti judices omnes, quod, ubi veritas primum affulſit, καὶ τὰ ἴδια ἀναιρεῖν, quod philoſophus ait, non ſis cunctatus. Exiſtimat rex ſereniſſimus, e re futurum, ſi cum novam narrationem publicabis, lectorem feceris certiorem, quos olim, quos nunc, fueris ſecutus auctores. Non erit longa promiſſorum ὑπομνημάτων expectatio; neque differeris ultra paucos a Paſchali ſolemnitate dies: ſerio enim et ſedulo rex eam curat curam. Vale, praeſes illuſtriſſime, Hiſtoriae recentis pater unice. Londini, a. d. v Kal. Mart. 1611.

Ex MS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

ILLUSTRISSIME vir. Beaſti me nuper, cum binas ad me dediſti conſilio prudentiſſimo: recte enim conjeciſti unas illarum regi ſereniſſimo me fore oſtenſurum. Quare peto a te ut ne graveris ſuſcipere hunc laborem, ſi quid erit quod ad me velis. Ego quae juſſu regis ſum ſcripturus, ſemper illi oſtendam. Volo enim et debeo majeſtati illius fidem meam probare. Accidit vero magno cum dolore meo, ut rex ſereniſſimus, dum tuam relegit Hiſtoriam, graviſſime commoveretur quod Buchananum eſſes per omnia ſecutus; quem virum et rex affirmat, et omnes aſſeverant Scoti qui norunt, ex leviſſima et prope providenda cauſa in ſuam heram odium ſceleſtum concepiſſe. Neque te fugit vetitam tota Scotia ejus Hiſtoriae lectionem. Indignatur igitur rex, te gravitatis tantae virum et φιλαληθέστατον fidem Buchanani non habuiſſe ſuſpectam. Ego narravi ſaepe ejus majeſtati, quam multos omnis generis Scotos ſuper iis rebus in conſilium adhibuiſſes. Verum perfidiae omnes rex accuſat, et ſuae gentis infeſtiſſimos fuiſſe hoſtes non dubitat.

Quis hanc optimi principis στοργὴν in miſerandam parentem non exoſculetur? Ego vix tempero a lachrimis cum venit in mentem nobiliſſimam reginam hunc exitum habuiſſe, ut ex paucorum libidine falſo ſub crimine caderet, et cervices carnifici praeberet. Nam piae memoriae regina Elizabetha factum conſtanter abominata eſt. Et tamen, quaſi parum iſta commovere benigniſſimum regem poſſent, non defuerunt qui arte eum aggrederentur. Dixerunt iniquam eſſe rem et parum ejus majeſtati honeſtam, quod Romae quaſi in honorem matris ipſius tua Hiſtoria fuiſſet cenſurae ſubjecta; hic vero in filii regno impune volitaret per omnium manus. Hoc ego accepi ex ore venerabilis epiſcopi domini Londinenſis, qui, tui cum ſit ſtudioſiſſimus, artem ſtatim ſubolfecit, et dixit mihi, *hoc ſcilicet boni viri, ſanctiſſimi illi patres, curant!* Poſtquam eas literas legeris, quas juſſu regis planeque ex ejus verbis ad te ſcripſi, facile erit tibi quid ſit opus facto ſtatuere.

De meis rebus, quas tibi, praeſes ampliſſime, gratias agam neſcio: ago certe quantas poſſum et animo concipere et verbis exprimere maximas; quanquam equidem ſic ſum a multis annis perſuaſus, nihil eſſe tantum quod mea cauſa non facile praeſtares. Quod igitur in reculas illic noſtras et reginae beneficia nondum ſit involatum, tibi uni et illuſtriſſimo cardinali Perronio fero acceptum. Teſtis mihi conſcientia mea apud Deum eo animo me iſthinc profectum, ut qui intra menſem alterum eſſem rediturus. Avebam enim mirifice eccleſiae hujus formam cognoſcere ἐξ αὐτοψίας, et cum doctiſſimis viris qui ſacra hic adminiſtrant conferre. Me vero nunquam poenitebit hujus conſilii. Inveni viros maximos doctrina, pietate, et amore concordiae. Cum his plurimum vivo, et piis cogitationibus animum multis nominibus languentem reficio. Hic mihi licet ſtudium priſcae veritatis profiteri: hic mihi licet eorum amentiam deteſtari, qui in cauſa religionis id ſolum probant, quod a S. Patrum inſtitutis abhorreat. Hic mihi licet eorum furorem impium abominari, qui tyrannidem in eccleſia Dei exercent diriſſimam. Iſti ſunt qui me nuper ſcriptis ſuis inſeruerunt, et ſubtili vaframento ψευδομαρτυρίας maculam nomini meo inuſſerunt. Quam ego brevi, Deo volente, ſic delebo, ut non verear tibi et bonis omnibus probatum iri libellum quem ea occaſione ſum editurus. Confido nihil in ea ſcriptione dicturum eſſe me, quod reginae animum poſſit a me abalienare. Egi cum viro prudentiſſimo et longe optimo domino de la Bauderie, ut omnibus iſthic confirmaret eſſe me et ſemper futurum in regis et reginae poteſtate: atque hoc tibi quoque, praeſes ampliſſime, cupio eſſe quam perſuaſiſſimum.

Quando tamen ita placet reginae, ut unum hic alterumve annum maneam, vehementer optarem libros hic habere meos; quo ne tempus mihi periret, quod dum libris et adverſariis meis careo prorſus pereat eſt neceſſe, juſſi Chabanaeum meum ſuper hac deliberatione tuum exquirere conſilium, atque eo uti. Erit fortaſſe conſultius uxoris reditum expectare; quae noſtra iſthic negotia de ſententia amicorum, maxime autem tua, praeſes illuſtriſſime, ſemel geſtit componere. Deus opt. max. te ſervet, et una tecum τὴν πότνιαν οἰκοδέσποιναν cum ſuaviſſimis pignoribus veſtris. Vale. Londini a. d. v Kalendas Martias CIƆ IƆC XI.

Tui aeternum obſervantiſſimus,

IS. CASAUBONUS.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

MONSIEUR. J'ai receu la voſtre du 24 du paſſé. Vous m'avez aiſément perſuadé de faire le contenu en icelle au contentement de S. M. car j'y eſtois fort diſpoſé. Il ne doit s'eſmouvoir ſi n'ayant autre Hiſtoire de ces triſtes & miſerables accidens, qui en perſonnes ſi illuſtres ne peuvent eſtre tenus ſecrets & cachés, que celle de celuy dont il ſe tient ſi

grievement

grievement offenſé, & les autres n'en ayant parlé que confuſement, ſans expliquer les cauſes particulieres, j'ay ſuivy celuy qui les avoit plus particulariſées: en quoi s'il luy plaiſt y prendre de prés garde, il trouvera que j'ay beaucoup, & tant que j'ay pû, adoucy les choſes, & remis à la foy de celuy duquel je les empruntois, les plus grieves. Je ſuis auſſi bien aiſe que vous ſoyez ſouvenu de luy repreſenter, qu'en la grandeur terrible de ces accidens, me trouvant perplex, j'ay communiqué & pris le conſeil d'aucuns Ecoſſois anciens, qui s'eſtoient trouvez en ces entrefaites, meſmement des Catholiques, eſtimant leur foy en ce ſubject moins ſuſpecte.

S. M. peut connoiſtre par cela quelle religion & moderation j'ai apporté à cette partie d'hiſtoire, ayant tousjours craint & apprehendé qu'elle ne s'en ſentit offenſée. Mais puiſque Dieu a voulu qu'elle ait pris le conſeil que m'eſcrivez, qui eſt de m'envoyer de meilleures & plus certaines inſtructions de ces choſes, que celles que j'ay ſuivy; les ayant receues, il connoiſtra que n'ayant eu autre but en tout mon travail que d'eſcrire les choſes au vray & ſans haine ny grace, ſi toſt que cette verité, que j'ay par tout cherchée, me ſera repreſentée, je l'embraſſeray, & laiſſeray le faux & incertain pour le vray & l'aſſeuré. Mon Hiſtoire a eſté expoſée au public du commencement, non tant comme un œuvre du tout achevé, ains pour recevoir en un ſi grand œuvre les jugemens de pluſieurs, & ſuivant iceux corriger, augmenter, changer, remettre ce qui s'y trouveroit avoir de defaut par omiſſion ou mauvaiſe information des choſes. De cela pouvez-vous aſſeurer S. M. & qu'il n'y a perſonne aujourd'huy qui favoriſe plus ſa gloire, & tout ce qui luy touche, que moy; comme je deſire luy teſmoigner en toutes les occaſions qu'il peut attendre d'un bon François, & amateur de la verité, & de ſon nom. Je ſuis ſon tres humble & tres obeiſſant ſerviteur.

Je ſupplie en cet endroit noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

Voſtre tres humble & tres affectionné

Le 22 Mars 1611. Serviteur,

De Thou.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 380.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Novissimis literis ſpem tibi feci commentariorum, quos rex ad te mittere cogitat, rerum ad matrem pertinentium. Non fallet rex tuam expectationem. Vidi partem operis, quod ita contextum eſt, ut ad legitimam hiſtoriam rerum Eliſabethae quid in eo deſiderari poſſit vix intelligam. Per annos narratio eſt diſtincta a principio regni Eliſabethae. Vidi adhuc paucos annos, ſed ex quibus de operis pretio feci conjecturam. — Londini, a. d. v Eid. April. 1611.

Ex eadem Sylloge, p. 382.

Binas tuarum nudius-quartus accepi; alteras earum ad regem miſi, et de tua integritate prolixe ad ipſum ſcripſi. Cottonus, nobilis Anglus, in hiſtoria pergit ad te mittenda.— Lond. a. d. xi Kal. Maias 1611.

Ex eadem Sylloge, p. 384.

Historiam, cujus ſpes eſt facta, ſcito quotidie conſcribi. Sed quum inſtituiſſet auctor brevem in tuam gratiam ὑπομνηματισμὸν, exiit opus grande, et fere juſta hiſtoria rerum Eliſabethae: nihil ibi ſtudio partium datum. Urget rex propoſitum; ſed tempore eſt opus. —Lond. a. d. iv Non. Maias, 1611.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou a M. Caſaubon.*

De Paris ce 17 Juin 1611.

Monsieur. J'ay receu le 13 du preſent les Memoires que m'avez envoyé de la part du ſereniſſime Roy de la Grande Bretagne. J'euſſe deſiré les avoir pû avoir lorſque premierement je me mis à eſcrire les choſes de lxvii & lxviii: mais eſtant deſtitué de toutes autres Hiſtoires, hormis celle qui les a eſcrit avec tant d'aigreur, tout ce que je pûs, ce fuſt de les adoucir le plus que je pouvois, n'ayant autre conduicte neantmoins en cela, que

que la meſme Hiſtoire. Vous eſtes teſmoin combien j'ay ſué & d'eſprit & de corps ſur ce ſubject, prevoyant ce qui en eſt arrivé. Je vous en ay parlé ſouvent, & vous ay dict comme je m'eſtois travaillé de ſçavoir la verité des choſes par les Eſcoſſois Catholiques, qui à cauſe de la Religion eſtoient icy refugiez. Je ne pouvois faire autre choſe. J'ay ſouvent deſiré que tout cela ſe pût paſſer par le ſilence, mais les morts des Grands, & les changemens qui en arrivent aux Eſtats, ne permettent que ſi grandes choſes paſſent par la loy de l'oubliance.

Je prendray le loiſir de revoir ce que j'ai eſcrit, & l'accommoder autant que je pourray, ſuivant les Memoires. Mais j'ay beſoin de ce qui s'eſt paſſé depuis l'an LXXII, juſques où vont les Memoires que m'avez envoyé: au moins juſques à la mort indigne mais genereuſe de la Reine Marie, & la mort auſſi du Comte de Morton. Car entre ce temps ſont arrivées pluſieurs choſes en Eſcoſſe, qui peuvent ſervir à ce que l'on deſire de moy; en quoi je n'obmettray rien de ce qu'on peut attendre d'un homme de bien, & qui n'a recherché en tout ce grand travail que la gloire de la verité. C'eſt pourquoy je vous prie de faire que le ſurplus me ſoit envoyé le pluſtoſt que faire ſe pourra. Car les affaires ſont enchaiſnées, & faut voir la ſuite ſur un meſme aſpect pour en faire plus aſſeuré & certain jugement. Quand j'auray le tout, je ſçauray bien faire mon profit des particularitez, pour ſans ſoupçon de faveur faire paroiſtre la verité telle que l'on deſire. Cela s'entend mieux par ceux qui ont le jugement experimenté en telles affaires, qu'il ne ſe peut exprimer par Lettres.

Continuez moy touſjours en voſtre bonne ſouvenance, & me faites ſouvent part de vos nouvelles. Tout ce qui vous touche m'eſt cher, & me touche de plus prez qu'à aulcun de cette Cour. Je croy que vous le croyez auſſi; mais j'aime mieux que le connoiſſiez par les effets que par les paroles. En cet endroit je ſupplie noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres
affectionné Serviteur,
DE THOU.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, ed. Rot. p. 427.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

SERENISSIMUS rex, audito accepiſſe te hiſtoriam a ſe miſſam, laetus eo nuncio, juſſit ſerio tibi confirmare, omnia eſſe vera quae decem illis libris continentur. Cetera brevi promittit ſe miſſurum. — Londini, a. d. V Eid. Jul. ſtylo Galliarum, 1611.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

VIR illuſtriſſime. Vix dum epiſtolam abſolveram iſti incluſam, cum ſignificatum mihi eſt, ſereniſſimum regem partem alteram Hiſtoriae nuper inſtitutae ad tuam praeſtantiam mittere. Ego illam videre non potui; ſed conſtat mihi regem ipſum, quo nemo vivit hodie harum rerum peritior, omnia legiſſe, expendiſſe, correxiſſe. Itaque ſi quid in humanis rebus poteſt eſſe certi, habes auctorem locupletem, cujus fidem ἀναμφισβητήτως ſequi poſſis. Optat ejus majeſtas, ut tuam Hiſtoriam recenſeas, et quae ex iſta didiceris emendationis opus habere emendes. Nihil ad gratiam ſuam vult te rex φιλαληθέστατος ſcribere: ſed hoc ſolum jure ſuo petit a te, ut de rebus ſuorum regnorum ſibi potius quam perduellibus fidem habeas. Feceris majeſtati ipſius rem gratam, ſi quid inſtituas facere illi per me ſignificaveris. Vale cum tua et tuis, et me ama. Londini pridie Kal. Januarias 1611.

Tui obſervantiſſimus,
IS. CASAUBONUS.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni. edit. Roterod. p. 446.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

HABES alterum tomum hiſtoriae Cottonianae. Sperat ſereniſſimus rex multa hic te inventurum quae ad magnum opus tuum faciant. Juſſit ergo me verbis ſuis rogare, ut huic ſcriptioni fidem habere ne verearis; omnia ſibi lecta, expenſa, et dijudicata eſſe. Dabis igitur hoc aequiſſimae regis petitioni, ut ex hoc commentario ea ſeligas, per quae tuae Hiſtoriae meliores poſſunt fieri et auctiores.— Londini, ipſis Kal. novi anni Anglicani 1612.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

ILLUSTRISSIME vir. Juſſus ſum ante paucos dies a ſereniſſimo rege ad majeſtatem ipſius proficiſci: non alia de cauſa, quam ut ea cognoſcerem quae de te ei Lutetia fuerunt ſignificata. Ille enim Anglus, qui hiſtoriae Cottonianae x libros nuper ad te detulit, literas mox ad D. Cottonum dedit, quibus haec narrabantur: Non ſtatuiſſe te novam editionem librorum tuorum a te recognitorum, niſi poſt annos haud ſcio quam multos, publicare; quod multa adhuc priorum editionum penes typographum reſtarent exemplaria: tum autem multa in miſſa a rege hiſtoria invenire te, quorum fidem ſuſpectam haberes: eſſe enim Scotum neſcio quem, nomine Colvillum, qui in dubium pleraque vocaret; teque illi Scoto mirum quantum tribuere: quod ſi regis animo plane ſederet, id a te velle exigere, ut quae prius ſcripſiſti emendares ex hiſtoria Cottoniana, profiteri te, non aliter id poſſe abs te impetrari, quam ſi rex ipſe hoc a te exegiſſet, et ſuamet ipſius manu auctor tibi credendi illa ſcribendique fuiſſet. Addebat etiam ille Anglus, vix ac ne vix quidem perſuaderi tibi poſſe, comitem Morraeum, cujus in rebus Scoticis multa mentio, alium fuiſſe quam virum probum et fidei ac prudentiae ſingularis, prout eſt a te deſcriptus. Haec quum ſereniſſimus rex ex Anglicis illius quem indicavi literis mihi recitaſſet, mirari ſe vehementer dixit, quid accidiſſet cur priorem ſententiam mutares; ſe namque idcirco novam hiſtoriam curaſſe ſcribi et ad te mitti, quia viſus eſſes id expetere, neque recuſare quin veritatem rerum geſtarum certius edoctus, tua corrigeres. Atque hic fidem meam rex appellabat, meminiſſe jubens, quoties hoc ego ipſius majeſtati partim mea ſponte, partim ex literis tuis, confirmaſſem. Imprimis vero demiratur ſereniſſimus rex, plus apud te ponderis habere paucos rebelles, proditionis reos et maculoſos transfugas, quam ſuum teſtimonium et Scotici regni univerſi. Nihil enim, aiebat, ut verum prodi cupio, quod non ſit certae et exploratae fidei apud omnes Scotiae viros bonos et ſubditos fideles. Buchanani hiſtoriam et id genus narrationes non a ſe primo damnatas, ſed juvene ſe et vix dum decimum quartum vel quintum annum agente, decreto Parlamenti Scotici, uti vocavit, et hiſtoriam illam et libellum illum famoſum laeſae majeſtatis eſſe poſtulatos et damnatos; quod etiam ex eo poſſit intelligi, quia neque hiſtoria Buchanani, neque ſimilis ulla alia, in Scotia fuerit edita. Colvillis autem, et ceteris hoc genus perduellibus, ſuis et glorioſiſſimae memoriae matris ſuae manifeſtis hoſtibus, fidem in iſtis rebus haberi, et quidem a te, tantae gravitatis et φιλαληθείας viro, id vero ſereniſſimus rex indigniſſimo fert animo, et inſignitam in eo ſibi fieri injuriam interpretatur. Morraei ingenium et mores non aeſtimat rex ex incertis rumoribus, aut frivolis conjecturis; ſed ex rebus geſtis, quarum veritas ſibi uni melius ſit comperta, quam cuiquam mortalium. Acta publica ſe cum cura inſpexiſſe, ſingula diligenter expendiſſe, nihil denique praetermiſiſſe, quo certius ad veri ſaepe in abdito latitantis cubile perveniret. Poſtremo juſſit me regia majeſtas quae a ſe audiſſem tibi exponere; atque illud etiam addere, ſi a conventione priore ipſe reſilires, neque petitionis ſuae longe aequiſſimae rationem habere velles, daturum ſe operam, ut veram ipſe hiſtoriam publicet, eademque opera et glorioſiſſimae principis matris ſuae honori conſulat et de facta ſibi abs te injuria publico ſcripto tecum expoſtulet; quod tamen rex nunquam facturus niſi admodum invitus et coactus, pro ea benevolentia qua te proſequitur, et honore quem tuis excellentiſſimis virtutibus habet, cujus ſui affectus tot teſtes habet, quot ſunt qui de te ipſum audiverunt hactenus loquentem. Hanc ego optimi regis orationem excipiens, non dubitavi affirmare etiam atque etiam majeſtati ipſius, Anglum illum, cujus literas manibus tenebat, non eſſe ejus apud me fidei, ut plus illi tribuerem quam perſpectae mihi et penitus exploratae prudentiae tuae; fieri poſſe, ut parum ipſe tuam mentem cepiſſet, aut durius quam par eſſet tua verba eſſet interpretatus: fortaſſe etiam dictum illi aliquod excidiſſe, cujus gratia factum eſſet, ut tu ipſum minus familiari vultu acciperes: hinc illas Τραγῳδίας. Petii ad extremum a regis majeſtate, ut priuſquam priorem ſuam erga te benevolentiam immutaret, pateretur ut, poſtquam haec ipſe tibi ſignificaſſem, veritatem rei geſtae, et ſermones inter te et illum Anglum habitos, nobis exponeres: confidere me, atque adeo πεποιθότως majeſtati ipſius ſpondere, in omnibus tuam illuſtrem dignitatem eſſe illi ſatisfacturam: nam de mora quidem, propter exemplaria reliqua, leve eſſe quod objiceretur; tibi in editione hiſtoriarum tuarum nihil meti, nihil ſeri: ad typographum ut lucrum ſic et damnum pertinere: non poſſe autem jure cogi typographum ut ſuo ipſe ſibi jumento malum quaerat. Non negavit rex aequam eſſe et honeſtam orationem meam, ac ſtatim in ea reſponſione acquievit. De ceteris, tuam reſponſionem rex avide expectat; quam ut perſuadeo mihi fore aequam et juſtam, ſic aequiſſimo juſtiſſimoque principi non dubito fore acceptam. Quod verum ſupereſt, peto a te ut cum proxime otium nactus fueris, his literis reſpondeas, et de tua voluntate certiores nos facias. Vale. Londini IV Kalendas Martias 1612.

Tui obſervantiſſimus,

IS. CASAUBONUS.

Ex

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, ed. Roterod. p. 455.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

EGO, vir illuſtriſſime, cum apud me reputo, quod ſaepe facio, quantum tibi propter vetera officia debeam, quantum propter recentia, et ea quae mihi quotidie praeſtas, infantiam meam ſtatim ſentio, qui nullam inire poſſum rationem declarandi tibi, ſicuti optarem, quantis me tibi agnoſcam eſſe devinctum beneficiis. Nam a quo primum nomen meum tibi innotuit, nullus, credo, dies abiit qui me tibi aliquo pacto non devinciret. Genevae eram obſcurus, in obſcuro loco, certe ad nominis commendationem mei parum idoneo. Primo tibi, credo, venit in mentem traducendum me eſſe in Galliam, ut exiſtimatio noſtra, vix dum radices agere incipiens, μεταφυτευθεῖσα, et ſolum nacta felicius et coelum clementius, humo ſe attollere et paulatim ἀναδραμεῖν poſſet. Hoc tuum conſilium τῷ μακαρίτῃ optimeque de me merito viro, Philippo Canaio, quum aperuiſſes, effecit ille, qua erat induſtria, ut pedem in Gallia primum ἀνοβαρεῖς muſae noſtrae ponerent. Et ego quidem agi mecum optime credebam, quod in patriae parte aliqua, et ea quidem non peſſima, fortunas meas haberem collocatas. Tibi vero, ampliſſime vir, hoc parum eſt viſum, niſi me e luce ſublustri protraheres εἰς αὐτὴν τὴν ἀκμὴν τοῦ φωτὸς, καὶ τὸν ἐπιφανέστατον τῆς Κελτικῆς μοναρχίας, μᾶλλον δὲ ὅλης τῆς οἰκουμένης, τόπον. Quid multa? non prius ceſſaſti, quam ope magni viri, domini de Vic, Monſpelio eductum Lutetiam traduxiſti, et, quod ne dormiens quidem unquam cogitaveram, effeciſti, ut maximus rex ſuo favore me non judicaret indignum. Veni igitur regis auſpiciis, meque ac meos in tuam clientelam dedi: ex illo non arca tua mihi defuit, non opera, non patrocinium. Magnum hoc eſt moribus iſtis, ſed iſtud majus, quod videris abſentem majori etiam charitate eſſe proſecutus quam praeſentem. Omitto alia merita ingentia, quae poſt diſceſſum meum in me et meos diebus paene ſingulis contuliſti. At quae nuper mea gratia feciſti, ut illuſtriſſimo viro domino cancellario mei refricares memoriam, et meis utilitatibus conſuleres, qui poſſum abſque rubore commemorare? Tene, virum hac dignitate et amplitudine, tanto ſtudio mea negotia gerere, et ut mihi bene ſit tantum operae ſumere! Mearum erat partium ad dominum cancellarium ſcribere, et ſummiſſis precibus, ut mei haberetur ratio, eum orare. Neutrum eſt a me factum, quae mea eſt inſignita ruſticitas, ac ne cogitavi quidem. Tu mihi, tu, vir praeſtantiſſime, vicariam operam praebuiſti: tu effeciſti in mea cauſa, quod vix facturus eras in tua, ut de penſione annua alteri ſupplicares. Fruemur igitur, praeſes ampliſſime, etiam hoc anno regia liberalitate, et ruinas everſae domus noſtrae aliqua ſaltem ex parte ſarciemus. — Londini, Kalendis Mart. ſtylo veſtro, 1612.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris en haſte ce 15 Mars 1612.

MONSIEUR. J'ay receu celle que m'avez eſcrit du XXVIII du paſſé. L'Anglois mentionné en la voſtre n'a pas fait entendre de bonne foy, ſoit faute d'intelligence ou autrement, au Seigneur Cotton ce que je luy ay dit. Car s'il l'euſt fait, le ſereniſſime Roy de la Grande Bretagne n'euſt eu ſubject de vous dire ce qu'il vous a chargé de m'eſcrire. Car cet Anglois m'eſtant venu trouver, aprez pluſieurs propos que nous euſmes enſemble fort familierement, la concluſion fuſt, car je ne me ſouviens bonnement du ſurplus, que pour le deſir extreſme que j'avois de faire que S. M. fuſt contente de moy, je le priois de faire entendre au Seigneur Cotton, que l'on m'euſt fait un ſingulier plaiſir de me preſcrire nommement ce que l'on vouloit eſtre oſté, changé, & adjouſté ſur ce ſubject en mon Hiſtoire: non que j'aye deſiré ou exigé, comme vous m'eſcrivez qu'il a fait entendre, que de cela me fuſt eſcrit ny commandé par S. M. à quoy je n'ay jamais penſé; ains ſeulement j'ay deſiré parmi les occupations que j'ay, qui ne me permettent de vaquer maintenant à ceſte eſtude comme autresfois, que je fuſſe en cela ſoulagé & inſtruit de façon, que je ne peuſſe tomber derechef en l'inconvenient où je me vois maintenant precipité contre ma volonté. Car vous m'eſtes teſmoin, comme j'ay touſjours dès le commencement, craint qu'en ce paſſage je ne peuſſe ſatisfaire à mon deſir au contentement de S. M.; & n'y a choſe qui m'ait tant travaillé l'eſprit en toute mon Hiſtoire, que ce ſeul poinct.

Quant à ce que vous m'eſcrivez touchant l'Edition future, cela a eſté auſſy peu fidellement rapporté que le reſte. Car comme il me demanda ſi je faiſois reimprimer mon Hiſtoire, je luy reſpondis que le Libraire à qui j'avois baillé le privilege, à mon jugement ne ſe laiſſeroit perſuader de la reimprimer ſi toſt, & qu'il y auroit aſſez de loiſir entre cy & là de faire la correction & mutation que l'on deſiroit. Quant à ce que je luy dis de Colville, ce

ce n'eſtoit en intention qu'il le fiſt entendre par delà ; & ne fuſt autre choſe, que deſireux de ſçavoir d'un homme, qui ne devoit vrayſemblablement favoriſer la Memoire du Comte de Morrei, à cauſe de la haine de la Religion, s'il eſtoit ſoubçonné en Eſcoſſe d'avoir participé au parricide, je le priay de me dire ce qu'il en ſçavoit, & je crois que deſlors je vous le dis. Cela ne meritoit d'eſtre reſcrit à S. M. Enfin, je ſuis en la meſme volonté que j'ay tousjours eſté, de faire tout ce que je pourray pour le contentement de S. M. & pour le mieux faire j'ai deſiré non ſeulement d'eſtre fourni de Memoires par ledit Seigneur Cotton ; mais auſſy, afin de n'y retourner à deux fois, que l'on me preſcrivit particulierement & fort diſtinctement comme l'on vouloit que le tout fuſt eſcrit. Car il y a grand intereſt, comme vous ſçavez, en quels termes, en quel ordre, & avec quel jugement on eſcrit. Il m'eſt beſoin en cela d'eſtre conduict & aidé. C'eſt ce que j'ay dit & redit à l'Anglois, lequel ne l'a ou bien entendu ou fidellement rapporté.

Cela me fait vous prier de remonſtrer au ſereniſſime Roy de la Grande Bretagne, que quand S. M. me voudra faire entendre quelque choſe de ſa part, ou qu'elle voudra ſçavoir quelque choſe de moy, qu'elle ſe ſerve de vous, & adjouſte pluſtoſt foy à ce qui luy ſera dit par vous, qu'à tout autre rapport qui luy pourra eſtre faict. Voila ce que je vous peus reſpondre ſur ce ſubject, bien faſché que ma bonne volonté aiſt eſté ſi mal interpretée & receuë par S. M. que ſur tous les Princes de Chretienté j'honore & affectionne comme je dois, luy ayant voué tout le ſervice qu'il peut attendre d'un homme de bien. En cet endroit je ſupplieray tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres
affectionné Serviteur
De Thou.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 16 Mars 1612.

Monsieur, Je vous fais ce mot en haſte. Vous pourrez faire voir la Lettre que je vous eſcris ; elle ſervira pour vous deſgager de voſtre parole. Je n'ay jamais penſé ny dit ce que l'on a fait entendre ; ſi non en la façon portée par icelle. Cela me rendra plus caut de ne m'ouvrir dores-en-avant ſi franchement, principalement à perſonnes inconnuës. S'il avoit envie d'eſcrire ce qu'il croit que je luy ay dit, il me devoit monſtrer ſa Lettre devant que l'envoyer, afin que je viſſe s'il avoit bien pris mon ſens : mais il l'a rapporté comme s'il euſt eu intention me venant voir, de capter mes paroles pour me calomnier. Mais que peut attendre autre choſe un François d'un Anglois ? J'eſcris à vous. Penſez y bien avant que de vous engager davantage. Toutes choſes ſont encore entieres pour vous par deça : j'y penſe & veille tant que je puis. Vous m'en remerciez trop, je ne me peus en cela contenter. Auſſi tout ce que j'y ſens ne peut arriver ni eſgaler à voſtre merite. Aimez moy, & me conſervez tousjours en vos bonnes graces.

J'ay receu avec la voſtre une Lettre de M. de Gourdon. Je n'ay eu loiſir de luy reſpondre : je vous ſupplie de me tenir excuſé envers luy. Je feray voir le lieu du Concile de Florence qu'il deſire, & à la premiere occaſion donneray ordre qu'il ſoit en cela ſatisfait.

Voſtre travail ſur les Annales eſt fort attendu, & ſera tres bien reçeu. Mais je ne ſçay ſi vous le pourrez ſi toſt avancer, comme voſtre nepveu m'a dit que vous eſperez. L'œuvre croiſtra en le ramaſſant de vos Memoires. *De peregrinatione Elienſi cum erit otium.* Ne vous pourroit il point prendre envie pour premices de ce grand œuvre, d'achever ce que vous aviez commencé pour la cauſe des Venitiens ? Vous y penſerez.

Comme je penſois vous eſcrire plus au long, l'on m'eſt venu avertir que le paquet ſe fermoit, dans lequel la preſente ſe trouvera encloſe. Noſtre Seigneur ſoit avec vous.

Ex MS. *La Lettre ſuivante du Sieur Jean Pory à M. le Chevalier Cotton nous a eſté communiquée par M. Caſley Sous-Bibliothecaire des Bibliotheques Royale & Cottonienne.*

Cotton. Lib. Julius C. III. *p.* 145. *Originals.*

Honourable Sir,

Though it be both unſeemly and in vaine for me to expoſtulate with a Gentleman of your worth, about a buſineſs which is now irrecoverable ; yet have I great reaſon

to bewaile mine owne hard fortune, that my private letters to you ſhould be an occaſion to incenſe ſo great and ſo gracious a majeſty as our moſt high and mighty Soveraigne againſt this Gentleman, to whom I was directed with part of the ſtory of Queen Elizabeth. And nothing more afflictes in this particular, then that I was ſurprized by M. de Thou his owne complainte, out of the Mouth of my Lord Ambaſſadour, before I could underſtand from you either by writing or meſſage, whither you had imparted any thing in my letters to his Majeſty or no, and how it was taſted. Two miſtakinges (which in their opinions ſeem to have bene the occaſions of his Majeſties Indignation) thoſe letters of mine are chardged withall. Firſt, that I ſhould barely and ſimply affirme, that M. de Thou was unwilling to reprint his ſtory this twelvemoneth; and ſo be conſequence would not till then inſert this of his Majeſty. The cauſe of which delay, (that will in ſome ſort clear M. Thuanus) if my memory failes me not, I ſignifyed in one of my letters to have bene the backwardnes of the Printer to publiſh a new edition, till ſuch time as he had vented that which yet lyes upon his hande. The ſecond miſpryſion layd to my chardge is mine Affirmation, that M. de Thou would inſert nothing but thoſe paſſages which his Majeſty ſhould pre----ly command him to inſerte. For clearing whereof, I muſt tell you, that this Gentleman, ſo far as I could underſtand him, not thinking it convenient to inſerte the whole body of that Engliſh ſtory into his, deſ---- to receive direction or inſtruction from his Majeſty, what clauſes or paſſages *totidem verbis* his Majeſty moſt of all affected ſhould be inſerted; and that he would totally conforme himſelf to his Majeſties pleaſure therin. Thus far concerning the double imputation layd upon my letters. For the body and ſubſtance of which letters, ſo well as my weak judgement and fraile memory could conduct me, I do proteſt, as I am a Chriſtian, I delivered in the ſame the truth with all ſincerity. And though I muſt withall confeſſe, that I am not ſo Prophet or Apoſtle-like inſpired from above, but that I might miſconceive or unwittingly miſreporte ſome ſaying, or omitt ſome circumſtance by him produced; (for we ſpake in a language, wherin though his pen be moſt renowned and exquiſite, yet his toung is not ſo expedite and cleare) yet I cannot but wonder, that in the declaration of a buſines I did ſo hartily reverence, I ſhould ſo far degenerat from what others have thought me to have bene, as not to be able to deliver the Truth of that, which did ſo often beat upon the Anvill of mine Eare. Wherin whither the zeale and loyall affection that I do owe to the ſucceſſe of his Majeſties moſt juſt and princely deſires, ſhould cauſe me or not to advertiſe, as near as I could, the certainty of that which might be a furtherance or impediment to the ſame, I appeal to any honeſt Man's Judgement. Howſoever it becomes me very ill to conteſt with a man of Preſident de Thou his quality and wiſdome. If he ſay I have erred or miſtaken, he muſt needs be his owne beſt interpreter; and it will be moſt decent for me in all humility to crave pardon. This diſaſter greeves me ſo much the more, in that I did little ſuppoſe, you would have acquainted his Majeſty with any rude report out of any private letters of mine, but would rather, as I very earneſtly intreated you, have grounded yourſelf upon that which M. de Thou ſhould write to Mr. Caſaubone. Well! ſince that which is paſt cannot be recalled, let me intreat of you this favour, which, after all the pains I have taken, I ſuppoſe I may claime as my due, that you will be pleaſed to write unto me your opinion in this particular: wherby you ſhall encourage me to continue in doing you the beſt ſervices I can, and always to perſevere

Paris Martii 30 1612. ſtil. Angl.

Yours moſt humbly
at your commande,
Jo. Pory.

*Lettre du Sieur Jean Pory à M. le Chevalier Cotton.**

A Paris le 30 Mars 1612. ſtyle d'Angl.

Monsieur,

Il me feroit également mal-ſéant & inutile de faire des reproches à une perſonne de votre merite, au ſujet d'une affaire qui eſt preſentement ſans remede: cependant j'ai grande raiſon de déplorer mon ſort, en ce que les Lettres particulieres que je vous ai écrites ont donné occaſion à un Prince auſſi grand & auſſi gracieux que notre haut & puiſſant Souverain, de s'irriter contre ce Monſieur à qui j'étois chargé de remettre une partie de l'Hiſtoire de la Reine Eliſabeth. Et ce qui m'afflige le plus, c'eſt d'avoir été ſurpris par les plaintes de M. de Thou, qui m'ont été faites par la bouche de Mylord Ambaſſadeur, avant que d'avoir ſçû de vous, ſoit par Lettres ou autrement, ſi vous aviez communiqué quelque choſe du contenu de mes Lettres à ſa Majeſté, ou non; & comment cela avoit été reçu.

* *Traduite de l'Original Anglois* in Biblioth. Cotton. *Julius C.* III. *p.* 145.

On blâme dans ces Lettres deux choſes, qu'on croit avoir donné lieu à l'indignation de S. M. La premiere, c'eſt que j'ai dit purement & ſimplement que M. de Thou n'étoit pas porté à faire réimprimer ſon Hiſtoire d'un an, & que, par conſequent, il n'insereroit point juſqu'à ce tems-là celle de S. M. La cauſe de ce delai, (qui juſtifiera en quelque maniere M. de Thou) je la marquai, ſi ma memoire ne me trompe pas, dans une de mes Lettres, diſant qu'elle venoit de la repugnance qu'avoit l'Imprimeur à faire une nouvelle edition, avant qu'il ſe fut defait de celle dont il étoit encore chargé. La ſeconde choſe dont on me blâme, c'eſt d'avoir aſſuré que M. de Thou ne vouloit inſerer que les paſſages que S. M. lui ordonneroit préciſement d'inſerer. Pour me diſculper, il faut que je vous diſe que ce Monſieur, autant que j'ai pû le comprendre, ne jugeant pas à propos d'inſerer le corps entier de cette Hiſtoire d'Angleterre dans la ſienne,, ſouhaitoit que S. M. lui fit ſavoir quelles clauſes ou paſſages elle vouloit particulierement qu'il inſerât *totidem verbis*, & qu'il ſe conformeroit abſolument au bon plaiſir de S. M.

Voila ce que j'avois à dire ſur la double cenſure qu'on fait de mes Lettres. Pour ce qui eſt du corps & de la ſubſtance de ces Lettres, je proteſte, comme je ſuis Chrêtien, qu'autant que mon foible jugement & ma fragile memoire a pû me conduire, j'y ai dit trés ſincerement la verité. J'avouë que je ne reſſemble pas tellement aux Prophetes & aux Apôtres inſpirez d'enhaut, que je n'aye pû mal comprendre ou inconſidérement mal rapporter quelque expreſſion dont il s'eſt ſervi, ou quelque circonſtance qu'il a marquée, (car nous parlions une Langue dans laquelle il écrit d'une maniere qui lui a aquis un aplaudiſſement univerſel, mais qu'il ne parle pas avec tant de clarté & de promptitude) cependant je ne ſaurois m'empêcher d'être ſurpris qu'en rendant compte d'une affaire pour laquelle j'avois tant d'égards, j'aye tellement degeneré de l'opinion qu'on a eu de moi, que de n'avoir pas été capable de rapporter fidellement une choſe qui m'a été ſi ſouvent repetée. Et ſi le zele & l'affection loyale que je dois avoir pour le ſuccès des tres-juſtes & nobles deſirs de ſa Majeſté, a dû m'obliger ou non de faire ſavoir, auſſi bien que j'ai pû, la certitude de ce qui pouvoit les avancer ou les retarder, c'eſt ce que je laiſſe au jugement de tout honnête homme.

Cependant il me ſieroit fort mal de conteſter avec une perſonne de la qualité & de la ſageſſe du Preſident de Thou. S'il dit que je me ſuis trompé, il doit être, ſans doute, le meilleur Interprete de ſa penſée ; & il me conviendra en toute humilité de lui demander pardon. Ce deſaſtre me cauſe d'autant plus de douleur, que j'étois fort éloigné de croire que vous vouluſſiez informer ſa Majeſté d'aucun rapport deſobligeant qui pouvoit ſe trouver dans aucune de mes Lettres particulieres ; mais plutôt, comme je vous en avois prié inſtamment, que vous vous fonderiez ſur ce que M. de Thou écriroit à M. Caſaubon. Eh bien ! puiſque le paſſé ne ſe peut rappeller, ſouffrez que je vous demande une grace, laquelle aprez toutes les peines que j'ai priſes, je crois avoir droit de demander ; c'eſt d'avoir la bonté de m'écrire ce que vous penſez de cette affaire, & par là vous m'encouragerez à continuer de vous rendre tous les bons offices dont je ſuis capable, & à toujours être Votre, &c.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 461.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

BINAS tuarum ſimul accepi, — quarum alteras a me acceptas rex legit, et juſſit reddi. Fui ex eo tempore perſaepe cum ejus majeſtate, et prolixos ſermones cum illa habui: ſed optimus princeps ita erat commotus lectione novorum librorum a Vorſtio editorum, ut in eo argumento totus ſemper fuerit.— Scito autem, vir illuſtriſſime, placuiſſe regi ut epiſtola ad cardinalem Perronium hic ederetur, poſtquam ille ſuam edere fuit coactus. Et quoniam libellus infamis Peleterii eo tempore in regis manus incidit, juſſus ſum vappam illum et nebulonem perſtringere. Scripſi igitur praefationem in eam epiſtolam. — Lond. a. d. XIII Kal. Maias, ut vos tempora numeratis, 1612.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 8 May 1612.

MONSIEUR, J'ay receu la voſtre du 18 du paſſé, enſemble ce qui y eſtoit enclos. Vous avez traité ce maraut comme il meritoit, bien qu'il fut indigne de recevoir ces coups de baſton de voſtre main. C'eſt ce que je luy envie. Au ſurplus, il a ce qui luy faut.

J'attendois ſur la Lettre que je vous ay eſcrite, quelque reſponſe de S. M. qui adoucit les rigoureuſes paroles que m'aviez fait entendre de ſa part. Elle devoit eſtre mieux informée de la verité, devant que s'aigrir de telle façon contre un homme de bien & plein

de

de candeur, par ſon teſmoignage meſme. Le ſubject que m'eſcrivez luy occupant l'eſprit, j'attendray en patience ſur ce ſa reſponſe: cependant je vous prie que cela n'empeſche que je n'aye le reſte des Memoires que pourſuit Monſieur Cotton. Je me ſuis grandement aidé de ce qu'il m'a ja envoyé, & deſire fort avoir le ſurplus. Je lui baiſe les mains de toute affection.

M. Juſtel vous monſtrera quelques mauvais Vers que j'ay fait, *Si quis tamen haec quoque, ſi quis captus amore leget.* Je les fais pour me divertir, car je vois bien ſouvent des choſes que je ne voudrois voir. J'attendois auſſy reſponſe de vous ſur ce que je vous avois eſcrit par le commandement de M. le Chancelier. Je vous prie d'y penſer, & me faire reſponſe telle que je lui puiſſe montrer, car il m'en preſſe tous les jours.

Ce qui s'eſt paſſé pour le regard du D. Riez, deſplait icy à beaucoup de gens de bien, comme à vous. Il y a des conſiderations du temps, qui nous font ſouvent eſcarter du grand chemin. Quant à moy, je vivray tousjours à l'ancienne Gauloiſe, & garderay la liberté que j'ay appriſe de mon pere, nonobſtant toutes les calomnies & charitez de Cour, contre leſquelles je me ſuis endurci, me conſolant & contentant en ma conſcience. Au reſte, je ſuis tres aiſe de ce que m'eſcrivez, que vous eſtes tel en Angleterre que vous eſtiez en France, & que vous gardiez la meſme moderation en vos dits & eſcrits que par le paſſé, bien que l'on craigne icy, & non ſans ſubject, qu'à la longue & inſenſiblement vous engagiez contre voſtre vœu à la volonté d'autruy, ſur quoy je vous prie de conſiderer le lieu où vous eſtes, & les changemens qui peuvent arriver, & pour ce de penſer tousjours à l'avenir, & ne vous priver par vos actions preſentes, de la retraitte & ſeureté future.

Vous me ferez, s'il vous plaiſt, reſponſe ſur ces points, & cependant je ſupplieray de tout mon cœur noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace. Ma femme vous baiſe, & à Madamoiſelle voſtre femme, les mains.

Voſtre bien humble &
tres affectionné Serviteur,
DE THOU.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. 1691. *p.* 465.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

SCRIPSI nuper ad te. — Iis literis narrabam tibi, ſereniſſimum regem poſt tuas lectas, quibus ſatisfacere ipſi optaveras, adeo occupatam animi mentem habuiſſe in recente quodam libro Vorſtii, ut nuper plures dies alia de re fere nulla mecum ageret. Poſtea accepi ab ejus majeſtate mandatum, ut tibi ſignificarem, tuis illis literis nihil ipſi potuiſſe gratius accidere; abunde enim te votis ſuis ſatisfeciſſe. Dolet regi, materiam ſibi eſſe ſuggeſtam ſecius ſuſpicandi de tua ſumma integritate et erga ſe benevolentia. Jam intelligere ſe ait, Anglum, qui ejuſmodi ſuſpicionibus occaſionem praebuit, tua loquentis verba audiſſe fortaſſe, at certe non intellexiſſe. Petit ſereniſſimus rex, ut in eadem mente et voluntate pergas. Petit autem, non quia exiſtimet id opus eſſe, verum ut ſcias, et tibi perſuadeas, majeſtati ſuae hoc tuo erga ipſam animo nihil gratius poſſe contingere. Nam ut altas virtutes tuas nemo e libris tuis melius ipſo rege intelligit; ſic profecto nemo eſt qui pluris te faciat quam ipſe facit. Londini a. d. v Non. Maii ſtylo Gallico, 1612.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 27 May 1612.

MONSIEUR. J'ay à reſpondre à deux de vos Lettres du 3 & du 15 de ce Mois, par leſquelles je connois, & avec indicible contentement, que le Roy de la Grande Bretagne a eſté mieux informé par vous de mon intention droite & affection tres humble à ſon ſervice, prenant de bonne part mes raiſons, qu'il n'avoit eſté par l'Anglois, mauvais interprete de mes paroles. Dont je vous remercie de toute affection, & vous ſupplie me conſerver tousjours en ſes bonnes graces, & faire que le reſte de la ſereniſſime Royne Eliſabeth me ſoit envoyé: car ce que j'en ay ne vient que juſques à l'an LXXXII. du ſiecle paſſé.

Au ſurplus, je louë voſtre * entrepriſe, m'aſſurant que vous garderez la moderation que vous m'eſcrivez, & que vous ne donnerez ſubject à aucun de ſe plaindre de vous, ſinon à ceux qui approuvent en eux la doctrine que tous les bons doivent deteſter, duquel nombre il y en a parmy nous plus qui font bonne mine, qu'il ne ſeroit à deſirer. Mais il faut remettre cela à la bonté de Dieu, qui ſçaura bien en ſon temps arracher le maſque à tous ces Hypocrites.

* *Animadverſiones in Annales Card. Baronii.*

Hypocrites. Cependant il ſe faut armer de patience, & adorer en ſilence les imperſcrutables jugemens de Dieu, avec certaine croyance que tout ce qui lui plaiſt ordonner de nous, eſt juſtement ordonné pour ſa gloire & noſtre ſalut.

Vous aurez depuis la voſtre eſcrite receu Lettres de voſtre fils, qui vous auront mis hors de la peine que vous donnoit ſa negligence. Il m'a aſſeuré vous avoir eſcrit à toutes les occaſions. J'ai fait la meſme plainte à voſtre nepveu, lequel doit avoir receu le premier quartier de voſtre penſion. J'auray ſoin pour le reſte.

Je paſſe à voſtre ſeconde, que je ne receus que devant hier, par laquelle vous me confirmez que le Roy de la Grande Bretagne a eu agréable ce que luy avez dit de ma part. Je crois que M. de Bouillon m'aura rendu le meſme office envers S. M. Je l'en avois ſupplié devant que j'euſſe receu les voſtres. Au ſurplus, je vous peux aſſeurer que M. le Chancelier me parle ſouvent de vous, & m'a chargé encore depuis peu de vous faire entendre que la Royne vous doit rappeller à cet Automne prochain. Vous ſouviendrez, s'il vous plaiſt, de ce que je vous eſcrivis par ma premiere, faiſant mention de ce qu'il m'avoit dit ſur ce ſubject. Je vous prie à voſtre loiſir m'y faire reſponſe plus particuliere, & telle que je la luy puiſſe monſtrer. Car il me preſſe ſouvent de vous en reſcrire.

Au reſte, j'ay regret à la peine en laquelle vous trouvez pour n'avoir vos Livres. Je penſois qu'euſſiez deſiré les plus neceſſaires, & ceux deſquelles vous ne vous pouviez paſſer, n'ayant beſoin par delà de ceux qu'y pouviez recouvrer. Il faut trouver moyen de ſuppléer à ce defaut. S'il eſt beſoin nous vous envoyerons ceux qu'avez laiſſez icy. Mais je crois qu'il ſera plus à propos de surſeoir encore, principalement maintenant que l'on vous veut rappeller. Car l'on a creu juſques icy qu'eſtiez diſpoſé à retourner, quand vous en recevriez commandement de S. M. & je l'ay ainſi dit par tout: & ſi ſur ce point vous retirez vos Livres, il eſt à craindre que cela ſoit interpreté autrement que vous ne devez deſirer. Eſcrivez moy de façon que j'aye quelque choſe que je puiſſe monſtrer à celuy qui me demande de vos nouvelles ſi ſouvent. Ma femme vous baiſe les mains & à Madamoiſelle voſtre femme; & je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble &
tres affectionné Serviteur,
De Thou.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 470.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Illustrissime praeſes. Puto accepiſſe te partem promiſſae hiſtoriae, quam in libro grandi deſcriptam rex miſit ad te cum meis literis per dominum de Vitri. Peto vero a te, ſi liber ille probe curatus eſt, ut ejus facias nos certiores. Potes autem ex eo conjicere quanti rex ſereniſſimus tuas hiſtorias faciat, cum illarum ergo tantum opus curavit ſuſcipiendum. Ex omnibus tuis literis cognoſco propenſum erga ejus majeſtatem animum tuum, quod ſcito ipſi eſſe pergratum. De meo iſthuc reditu cum admiratione accepi, quod nuper iſthic decretum fuerat. Quod ſi id agitur ut malevolorum poteſtati ſubjiciar, nemo amicus ſuadebit ut hunc ſplendorem omittam et me illis dedam. —— Londini, a. d. XII Kal. Jul. 1612.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Fontainebleau ce 20 Juin 1612.

Monsieur. J'ay receu la voſtre du 23 du preſent, comme vous comptez au lieu où vous eſtes. Les precedentes ont eſté perduës: ce que je vous eſcris afin que s'il y avoit quelque choſe particuliere qu'il fut neceſſaire pour vous ou pour moy que je ſceuſſe, vous m'en faſſiez une recharge.

Je ſuis bien aiſe que le Roy de la Grande Bretagne ſoit eſclaircy de ce dont l'Inſulaire l'avoit mal informé. Vous m'en aviez ja donné aſſeurance par celles que m'avez eſcrit cydevant; & M. de Bouillon me l'a ainſi confirmé. Je deſire avoir le reſte des Memoires de M. Cotton, pour pouvoir ſatisfaire à la volonté de S. M. Je vous prie de l'en ſolliciter, & ſçavoir de luy le contenu en un Memoire que le Sieur Juſtel vous doit avoir donné de ma part.

Au ſurplus, j'ay fait entendre à M. le Chancelier le ſurplus porté par la voſtre, par extrait, n'eſtimant qu'il dût voir le total. Il avoit ja ouï parler de voſtre travail ſur les Annales,

Annales, & me dit qu'il euſt deſiré que ne vous fuſſiez engagé ſi avant. Je me ſouviens dés le commencement que me fiſtes entendre en cela voſtre deſſein, je vous eſcrivis que ſi l'œuvre de ſoy recommandable ſe pouvoit publier ſans y mettre voſtre nom, mieux en ſeroit pour vous & meſme pour le public, pour pluſieurs reſpects, deſquels la deduction ſeroit longue. Il m'ajouſta que cela n'empeſcheroit que ne fuſſiez tousjours bien venu, & qu'il doutoit que cette entrepriſe ne vous retint plus long temps par delà qu'il ne voudroit. Je le verray ſouvent, & ſuivant ce que m'eſcrivez, je l'entretiendray en la bonne volonté qu'il vous porte. Cependant nous laiſſerons couler cette année, & gagnerons la prochaine. Aimez moy & me conſervez en voſtre bonne ſouvenance, & quand vous pourrez eſcrivez moy. Ma femme & moy vous baiſons les mains, & ſupplions tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace, & à Madamoiſelle voſtre femme.

Voſtre bien humble & tres
affectionné Serviteur,
De Thou.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, ed. Rot. p. 474.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Scripsi aliquoties ad te, Cottonum ab urbe abeſſe, in contexenda hiſtoria occupatum. Nuper quum mihi ſereniſſimus rex indicaſſet ipſum eſſe in urbe, memor tuorum mandatorum ſtatim adii. Reſpondit, ſe totum in eo eſſe ut coeptam hiſtoriam abſolvat: quam ipſe Anglico ſermone componit, Camdenus Latinam facit.— Lond. Kal. Jul. 1612.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Guil. Camdenus.*

Laetissimus intellexi ex tuis ad communem noſtrum amicum D. Georgium Carew literis, te poſteros et tui monumentum adhuc cogitare; *i. e.* in ſuſcepto Hiſtoriarum opere progredi, et funeſtum illum Henrico veſtro Maximo diem tibi terminum conſtituiſſe: acceperam enim jampridem a nonnullis, te ad ſumma in republica munia evocatum, et hominum iniquitate, qui veritatem ferre non poſſunt, magis quam Romani pontificis cenſura deterritum, omne ſcribendi conſilium omnino abjeciſſe. Hinc certe diuturno ſilentio ego indulſi. Cum autem illis in literis innueris, multos te ad opus abſolvendum excitare, paucos opem conferre et errata docere; ignoſcas, ſi pro perpetuo meo in tuam ἀλήθειαν et in te ſtudio, ego comiter in re tantilla, ſcilicet chorographica, oſtendam viam rectam, a qua ductoris tui et typographi incuria, in libro 70, pag. 374, [Editionis Drouartianae in folio, Tom. III. noſtrae vero Editionis Tom. III. p. 762.] te abduxit: in quam te reducas, ſi pro *Siunae* ſcribatur *Senae* vel *Seni*, vel potius *Shanoni* (Shanon enim accolae hodie vocant;) pro *juxta Limbricum*, *infra Limiricum*; exoneratur enim LX plus minus milliaribus infra Limiricum: pro [Edit. Lond. lib. 68. p. 700.] C *milliaribus in longitudinem*, CCC *in longitudinem*: pro *Randanicorum* montium, *Brendanicorum*: ſic enim omnia MS. Giraldi exemplaria habent. Niſi malis totum illud a Brendanicis montibus ad Columbae promontorium omittere; quae ſunt loca ignotiſſimae poſitionis, uti a Dublino ad D. Patricii colles, quae non ſunt litoralia ſed interiora. Tui autem judicii facio, annon ſimplicius hoc modo inſulam dimetiaris, ut omnes hodie, *oppoſita* CCC *milliaribus in longitudinem*, CL in *latitudinem porrigitur*: pro IX *ſuffraganei*, XII *epiſcopatus*: pro *Langenia*, *Lagenia*: pro X *comitatus*, VII *comitatus*: pro *Armacanae*, *Armachae*: pro *Connactiae ad occaſum metropolis Teutmonia*, emendetur *Connachtia ad occaſum*; *in ea metropolis Tuama.* Teutmonia enim eſt territorium, et non urbs archiepiſcopalis. Pro *in Umbilico ſive Media*, *Leberi ſive Cilari et Drogdae ſiti ſunt*, ſubſtituatur rectius, *Midia*, *quae et Media dicta*, *in medio ſita eſt*: *in ea Laberus antiquae memoriae*, *hodie Kill-lair*, *ut creditur*, *in ipſo inſulae umbilico*, *et Trimma.* Pro *juxta Limricum exſcenſione facta*, legatur [Edit. Lond. lib. 70. p. 762.] *ad Shanoni oſtium in Kirria.* [Ib.] Dele *Scoto*: Jacobus ille Giraldinus erat mere Hibernicus e familia Deſmonia. Alia alibi erant, ſed a typographis in propriis nominibus. Verum ea emendentur ex commentariis D. Cottoni, quos tibi ab anno, quo primus tuarum Hiſtoriarum tomus primum prodierit, deſtinatos, ad tuas manus bono fato perveniſſe jam primus audio et ex animo tacitus gaudeo. Antea enim tantum excerpta ex illis de rebus Scoticis regis juſſu ad te tranſmiſſa audivi. Illos (nec me compoſita fabulari exiſtimes) anno 1596, auctore et ſuaſore Cecilio Burghleio Angliae quaeſtore, inchoavi, qui ſua tabularia mihi aperuit; in quibus, etſi per annos diſpoſita, hiſtorica cum fiſcalibus et id genus aliis erant confuſiſſima. Multa tamen mihi inde adnotavi, mea ipſius ſcrinia excuſſi, qui ut antiquitatis ſtudioſus, ita recentium non incurioſus, multa

obſervavi, vidi, audivi praeſens, omnia edicta hinc inde collegi, parliamentaria ſcita percurri, multa a viris qui rebus gerendis praefuerunt et interfuerunt accepi, ſed longe plurima e Roberti Cottoni bibliotheca, qui rei antiquariae et hiſtoricae ſupellectilem copioſiſſimam et lautiſſimam, ipſiſſima ſane principum legatorum autographa, documenta, conſultationes et id genus cetera, magno pretio et felici induſtria ſibi comparavit. Ex his Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha concinnare coepi, quos in Germania nomine ſuppreſſo imprimere tibique inſcribere deſtinavi, ut tu inde, quae viſum, decerperes. Ecce autem cum vix prima lineamenta duxerim, necdum ad finem pervenerim, comes Northamptonius mihi obvius rogavit, ut protinus Roberto Cottono impertirem, qui regi communicaret, regem enim percupere ut legeret. Dicto obtemperavi, et omnia quae deſcripta habui, ne relecta quidem, nedum recognita, Cottono tradidi, et ſui juris arbitriique feci; et ſuo quidem merito, qui materiem, praecipue vero Scoticam, tam abunde convexit. Nec ego ſane laudi velifico, qui cum apud noſtros inertiae crimen effugerim, jam ſexagenarius Deo vacare, et priore vita, ut inquit ille, frui, apud me ſtatui. Uſu enim haec tempora et hos mores calleo, at tu melius; meminique quod veſter Arvernus olim ſcripſit, et tu forte expertus, *Scriptionis hiſtoricae inchoatio invidia, continuatio labor, finis odium.* Ceterum utinam ad tuas manus limati perveniſſent; in exemplari quod nuper vidi plurima obſervavi manca, mutila, hiulca, et verbula quaedam librarii audacia immutata. Quid de illis fiet tu a rege edoctus optime noſti; totos ſcio in tuum opus non transferes, et multa credo omittes, quae noſtros ſcire juvet, et fortaſſe interſit. Quocunque ſidere nati ſunt, apprecor, quod abortivis et projectitiis ſolent parentes, ut ſint vitales. Sed haec tibi ſoli et Sigalioni. Vale, vir clariſſime, et a Camdeno tuo, qui te ex animo colit et obſervat, ſalve. Weſtmonaſterii 10 Auguſti 1612.

Ex MS. *Georgius Carew viro ampliſſimo Jacobo Auguſto Thuano ſenatori digniſſimo et doctiſſimo S. D.*

Quod literis tuis humaniſſimis tam diu reſpondere diſtulerim in cauſa fuit, quod, cum mihi mandaſſes, ad quae reſcriberem; alterum ut D. Wottonum exlegatum Venetum convenirem, et ab ipſo impetrarem, ſi quae haberet ſingularia de negotio Veneto cum pontifice dum Venetiis moraretur, et ad te deferenda curarem; alterum ut quae ipſe haberem de commentariis rerum Danicarum et Suevicarum itidem ad te mitterem; Wottonum conveniendi diu mihi non eſt oblata facultas, licet id ſatis ſedulo procurarem. Tandem, cum id mihi contigerit, nunc demum reſcribendi opportunitatem arripui. Ille autem ſic ait; habere ſe hujuſmodi quaedam, quae ipſe nunc concinnet et digerat, praeloque committere ſtatuat ſub ſuo nomine: eaque de re literis ſuis ad te dandis quamprimum te certiorem faciet. Quod ad res Danicas, Suevicas, attinet, poſt legationem ibi peractam, mandataque ibi edita, quae a felicis memoriae regina Elizabetha acceperam anno 1598, nihil mihi ex illo tempore de illarum regionum negotiis fuit commercii aut occupationis. Eorum vero quae illo anno inter Sigiſmundum regem Polonum et Carolum patruum ſuum geſta ſunt, dum Lutetiae eſſem apud te commentarium reliqui. Quod ſi perierit, et operae pretium exiſtimes, aliud ejuſdem exemplar et ad te deferri curabo. Ex illo tempore, qui res ſereniſſimi regis domini mei ibidem procurarunt, Scoti fuerunt, quibuſcum mihi exigua aut nulla conſuetudo eſt. Tuarum Hiſtoriarum poſtremo editarum exemplar a te miſſum recepi, pro quo gratias et ago et habeo maximas. Si quae poſthac editurus es (quod et ſpero et precor futurum) majorem in modum peto, ut priſtinum humanitatis tuae ea in re erga me porro ſerves. Si ego viciſſim eis quae velis promovendis operam meam ponere potero, erit ſemper et paratiſſima et libentiſſime locata. Interim tibi fauſta et felicia omnia, dignaque virtutibus tuis, a Deo opt. max. ſupplico. Vale. Londini 3 Oct. 1612.

Ex Sylloge Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 506.

Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.

Ivi ad Camdenum, qui longe hinc ſummotus ad tertium milliare habitat; ſed eum domi non inveni. Non dubito Cottonum, qui tuas legit, cum illo de omnibus egiſſe. Ille mihi ſaepius dixit, atque hoc jam aliquoties ſcribere ad te memini, ſi tu dignareris ad ſe ſcribere, et mentem tuam ſibi aperire, daturum ſe operam ut rebus ipſis, quanti te faciat, probaret. Quare auctor ſum tibi ut illi ſcribas: vir optimus eſt, candidiſſimus, et vere nobiliſſimus. Camdenus dubio procul, quod in ſe erit, omnia praeſtabit: eſt enim tui magnus admirator: ϗ ταῦτα μὲν ταύτῃ. Quas miſiſti ut traderem H. Wottono, ipſe attuli, non multo propius habitanti quam facit Camdenus. Fruſtra fui; domi non eſt inventus ſemel atque

atque iterum. Scripſi igitur illi, et rogavi ut horam mihi condiceret; me velle ipſum convenire. Dies jam multos exſpecto: ne quid diſſimulem, nihil inde exſpecto. Ego mores Anglorum non capio: quoſcunque ipſe habui notos priuſquam huc venirem, jam ego illis ſum ignotus, vere peregrinus, barbarus; nemo illorum me vel verbulo appellat; appellatus ſilet. Hoc quid rei ſit non ſcio. Hic H. Wottonus, vir doctiſſimus, ante annos viginti mecum Genevae vixit; et ex eo tempore literis amicitiam coluimus. Poſtquam ego e Galliis, ille Venetiis, huc convenimus, deſii eſſe illi notus; meae quoque epiſtolae reſponſum dedit nullum; an ſit daturus neſcio. Ego omnia experiar, quo voluntati tuae mos geratur.—— Londini, IX die noſtri Novembris, 1612.—— P.S. Scripſit tandem ad me D. Wotton, in cujus epiſtola haec verba habentur: *Legi quae ad me ſcripſerat ornatiſſimus praeſes; cujus voluntati ne obtemperem, hoc unum obſtat, quod ipſi idem meditamur.*

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 22 Dec. 1612.

MONSIEUR. J'ai receu la voſtre du 9 du paſſé, par laquelle vous faites reſponſe à trois de mes precedentes. Je vous remercie de l'office que m'avez rendu envers M. Cotton. Ce que je deſire de luy, eſt qu'il luy plaiſe m'envoyer le reſte qu'il a fait de la Continuation de l'Hiſtoire de la feuë Royne Eliſabeth; car il m'en a ja envoyé juſques à l'an Je luy demande la meſme grace pour le ſurplus: car je defere beaucoup à ce qui vient de luy, & ay desja fait grandement mon profit, en revoyant mes Hiſtoires, de ce qu'il m'a envoyé. Je luy eſcriray à la premiere commodité; mais j'ay ſi peu de loiſir & ſi interrompu qu'à peine puis-je deſrober ce peu de temps pour vous eſcrire. Et qui pis eſt, ce ne ſont mes eſtudes qui m'occupent tant l'eſprit, mais affaires faſcheuſes & non agreables à mon âge, & mon naturel amateur du repos & de la franchiſe, que je ne trouve pas par tout où je ſuis. Cela ſoit dit en paſſant.

Pour M. Wotton, je vois bien que ce que je penſois puiſer dans la ſource de Veniſe, il le faudra attendre des Vaiſſeaux Anglois, l'eau en ſera plus meſlée & paravanture troublée. Je penſois eſtre ſecouru de cette part; mais je vois bien qu'il n'en faut rien eſperer. Cependant je penſe reconnoiſtre par la voſtre que vous commencez à connoiſtre les eſprits du lieu où vous vivez. Souvenez vous de feu [1] M. de la Scala, & de ce qu'il vous a eſcrit & reſcrit, & penſez à l'avenir.

M. le Chancelier m'a encore parlé de vous depuis peu de jours, & monſtré eſtre en la meſme volonté en laquelle je l'entretiens tant que je peus. Vous devez de voſtre part ne vous eſloigner tant par le temps de voſtre retour, qu'enfin le raviſement ſoit tardif.

Quant à celuy qui m'a voulu cy-devant par ſon imprudence, ou pluſtot malice, brouiller par delà, je ne ſçay qu'il peut avoir eſcrit de nouveau de moy; bien vous diray-je, que depuis ce temps-là je ne l'ay veu, ny ouï parler de luy, & ne ſçay s'il eſt en cette ville. Je m'enquerreray, & le feray avertir par M. l'Ambaſſadeur, de prendre garde à ce qu'il eſcrit, & ne faire rien mal à propos.

Pour voſtre œuvre, je ne doute que n'y apportiez la meſme moderation en eſcrivant, que vous faites en tout ce qui vient de vous; mais la choſe meſme offenſera, & y aura tousjours à redire au gré de ceux qui ſont prevenus à ce ſubject, ou par raiſon d'Eſtat, ou autrement. Vous devez tousjours teſmoigner que vous eſtes tout preſt pour revenir quand vous ſerez commandé de ce faire; & je donneray ordre cependant que vos eſtats & appointemens vous ſeront continuez. J'y veilleray comme je dois.

Vous aurez ſceu ce qui a eſté fait du livre de M. Maſtor, lequel a eſté bruſlé publiquement par la main du bourreau, par Arreſt du Parlement. C'eſt la reſponſe que meritoit ce livre ſcelerat, qui a enduré la peine deuë à ſon auteur.

Le deuil que l'on a porté par delà de la mort du Prince de Galles, eſt venu juſques ici, au temps que nous deſplorions celle de M. le Comte de Soiſſons, en laquelle la France a fait une tres grande perte. Vouz avez auſſi ſceu l'heureuſe fin du bon homme M. le Fevre, duquel l'ame ſoit en benediction. Il vivoit en grande expectation de voſtre œuvre: maintenant il voit tranquillement ce que nous voulons ſembler chercher avec de ſi inutiles diſputes & ambitieuſes non moins qu'animeuſes contentions, c'eſt à dire, la verité.

Conſervez

[1] Joſ. Scaliger Iſ. Caſaubono. —— *Audio te cujuſdam ſummatis literis pellectum cogitare de movendis caſtris. Cave faxis, et incerta certis anteponas. Praeterea eſſet tibi res cum gente quae πατροπαράδοτον habet Gallos odiſſe. Denique in illis partibus eſt homo, doctus ille quidem, ſed omnium quos coelum tegit impudentiſſimus, et cui nemo adhuc doctus viſus eſt. Ne forte invidiam finibus paedagogici regni circumſcriptam putes: pedem poſuit illa furia etiam in mentibus eorum qui cum paedagogis collati aliquid ſapere videri poſſint. Non ſum vates: unum ſcio, nunquam te conſilii mei poeniturum; iſtius autem migrationis, ſi quidem eam ſuſcipis, poenitentiam ſeram fructum percepturum. Vale. Lugd. Bat. 13 Kal. Oct. Juliani,* 1603. Ex Sylloge Epiſt. Joſ. Scalig. Lugd. Bat. in 8vo. 1627. p. 241.

Conſervez moy touſjours en vos bonnes graces, & ſouvenance; & ſi vous voyez que l'on me veuille preſter quelques charitez par delà, veillez-y pour en deſtourner les premiers coups. Vous ne pouvez rendre ce bon office à perſonne qui merite moins d'eſtre traitté de cette façon, & qui vous honore plus que moy. En cet endroit je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner & à Madamoiſelle voſtre femme & toute voſtre famille en ſanté ſa grace.

Voſtre tres humble & tres
affectionné Serviteur
De Thou.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 25 Janvier 1613.

Monsieur, J'ay receu la voſtre du premier de ce mois: vous ſemblez craindre ſur la fin, & vous en voulez excuſer, de m'eſcrire ſi familierement & ſi au long: je prendrois à injure ſi depuis le temps que nous avons connoiſſance l'un de l'autre, j'avois ſi peu profité en voſtre amitié de n'avoir acquis cette privauté avec vous, & vous ne la preniez avec moy. Quant à vos Lettres, les plus longues ſont touſjours les plus agréables, & vous ſupplie de ne vous ennuyer non plus de m'eſcrire à toutes occaſions, que vous voyez que je n'en perds aucune de vous reſcrire. Je louë Dieu qu'aprez les morts des Grands deçà & delà avenuës depuis quelques mois, les choſes ſoient ſi paiſibles. Dieu veille pour la deffenſe de ces deux Couronnes, auquel remettant ce qui regarde le bien public, je viens à ce qui touche le voſtre particulier.

[1] L'œuvre par vous encommencé croiſt, à ce que je vois, ſus l'enclume: auſſi eſt ce un ſubject divers & copieux, & plein de belles recherches. Le pluſtoſt que vous en pourrez mettre la premiere Partie dehors ſera le meilleur, tant pour retenir la mauvaiſe emulation, afin que je ne diſe pis, de [2] celuy qui vous veut prevenir, que faire preuve par cet eſſay du jugement public qui ſe pourra faire du reſte. Cela auſſi ſervira pour vous reſoudre pour voſtre retour: cependant, comme je vous ay eſcrit, nous ferons continuer vos appointemens pour cette année, ſur l'aſſeurance que je donne qu'à ces Paſques vous diſpoſerez vos affaires pour voſtre retour.

M. le Cardinal du Perron travaille fort à ſa Reſponſe: ſi elle ſort bien toſt, dont je doute fort, cela vous reculera; mais auſſi nous prendrons ſur ce ſubject occaſion d'excuſe, & ferons que le Cardinal interviendra à cette occaſion pour vous. Quant à M. Wotton, je vois bien qu'il ne faut rien eſperer de ceſte part. Je deſirerois fort avoir le reſte de M. Cotton, juſques au deceds de la ſereniſſime Royne Eliſabeth, & il m'obligera grandement s'il me l'envoye, comme il a fait le precedent juſques en l'an [3] 1562. Je vous ſupplie luy baiſer les mains de ma part, & à M. Camden. Nous attendons le S. Jean Chryſoſtome de [4] celuy qui parle ſi dignement du non jamais aſſez loué Scaliger. En ceſt endroit ma femme vous baiſe les mains, & à Madamoiſelle voſtre femme, & ſupplions tous deux noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres
affectionné Serviteur,
De Thou.

Ex Sylloge Camd. & illuſtr. viror. Epiſt. a Tho. Smitho edita, Lond. 4to. p. 139.

Jac. Aug. Thuanus V. C. Gul. Camdeno S. D.

Quod ſerius ad tuas reſpondeam, noli ſuccenſere. D. Caſaubonum, ut me apud te excuſaret, ſemel atque iterum per literas rogavi, occaſionem ſcilicet opperiens, qua tibi per otium pro literis amantiſſimis et ſtudio erga me tuo gratias agerem. Moleſtiam negotiorum ego natura mea ſemper averſatus ſum, neſcio quo fato, cum minus volebam, ab iis abreptus, quae me plerumque officii oblviviſci, aut tardius ſive ſegnius in eo verſari, cogunt. Alacritatem illam priſtinam in perſequenda Hiſtoria noſtra, de qua laetari te dicis, multa, quae ab eo tempore inciderunt, valde imminuerunt; ſparſi de me a me meoque ingenio alieni apud vos rumores, et agitata ſuper ea re conſilia, quae benevolum antea optimi principis veſtri erga me animum non parum labefactarunt, tum quod ipſe extremis

[1] *contra Baronii Annales.* [2] *Richardus Montacutus epiſcopus Bathonienſis et Wellenſis.* [3] *rectius* 1582.
[4] *H. Savilius, quem Caſaubonus dixit ſemper in ore habuiſſe de Scaligero,* praeceps grammaticus, ſtultus philoſophus, furioſus mathematicus, praeterea nihil.

tremis tuis addis. His acceſſit nunquam non mihi deplorandus viri ampliſſimi Georgii Carew immaturus obitus, cujus in amicitia cum magnum ornamentum et ad ea quae parabam non parvum ſubſidium, tum ad removendas calumnias ſummum mihi in aula veſtra praeſidium repoſitum putabam. A D. Wottono, exlegato apud Venetos veſtro, etiam adjumenti me aliquid habiturum ſperabam. Ante ſexennium meo hortatu R. P. Paulus Venetus diſſidii illius inter pontificem et ſereniſſimam rempublicam, cujus ipſe magna pars fuit, narrationem contexuerat ad me tranſmittendam ; cujus quia exemplum D. Wottono Venetiis dederat, cauſatus itineris periculum, illud ut mihi communicaret, eum per literas rogaverat : quibus et meas junxeram, ſed irrito ſucceſſu : nam poſt longas protelationes D. Caſaubonus, qui ei literas reddiderat, nullum aliud ab ipſo reſponſum tulit, (nam illi ad me reſcribere non vacavit) quam ſe idem opus moliri. Quod ſi verum eſt, bene vortat ; expectabimus id ab eo commune beneficium. Ad commentarios D. Cottoni quod attinet, ſcito duabus vicibus eos ad me juſſu ſereniſſimi regis miſſos, qui res veſtras pertexunt uſque ad annum praeteriti ſaeculi LXXXII : nam reliqua uſque ad exceſſum μακαρείτιδος παμβασιλίσσης, quorum is, qui mihi ultimam partem attulit, ſpem certam fecerat, quodque unice cupiebam, ad me miſſa non ſunt. In iis te praecipuam partem vindicare tunc neſciebam, et habeo gratias pro tam honorifica in ea re in me voluntate ; quae utinam ſuum ſortita eſſet effectum, neque ex occaſione, quam ſcribis, mutaſſet. Interim iis uſus ſum, et pleraque in jam editis ex illis ſupplevi, multa correxi, et ad annos ſuos revocavi, ſicuti ex proxima editione apparebit ; in iis quae ſuperſunt idem facturus, ſi a D. Cottono commendatione tua impetrare poſſum, ut eodem candore, quo ſuperiora, mecum illa communicare non gravetur. Auget deſiderium, quod nunc ſciam ea a te profecta eſſe, hoc eſt, fide certa et accurata diligentia ſcripta, ut ut male a librario deſcripta : quod te obſervaſſe dicis, et ego itidem notavi ; ſed ita ut non auctori, quem tunc ignorabam, aut alium putabam, id imputandum exiſtimarem. Reliquum eſt, ut te iterum rogem, ut me excuſatum habeas, ſi tam tarde ad tuas reſcripſerim, tibique ſic perſuadeas, neminem humanitate tua illa obvia te demereri potuiſſe, qui tantae gratiae memoriam religioſius colat, et libentius, ſi facultas ſuppeteret, beneficium pari ſit beneficio repenſurus. Vale, dilectum caput, et me in opere ſuſcepto quantum potes juva. E Villabonio noſtro per ferias Paſchaleis rebus prolatis, A. C. CIϽ IϽC XIII.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Gul. Camdenus.*

COMMODUM interveni cum honoratiſſimus baro Carew literas daturus eſſet ad Sammarthanos fratres, quibuſcum frequens de re genealogica habet per literas commercium. Ille, qua eſt comitate, rogavit nunquid literarum et ego in Gallias darem : opportunitatem praeter ſpem oblatam avide arripui, ut, tumultuante licet calamo, te quam officioſiſſime ſalutarem, de poſtremis tuis literis et egregia tua erga me voluntate gratias agerem, et παῤῥησίαν cum ἀληθείᾳ tuam mediis tranquillam in undis tibi gratularer. De abalienato optimi regis animo, et conſiliis habitis, tunc primum quidem et moeſtus audivi. Scoto-Gallum tamen unumque et alterum Scotum, qui Buchanano infenſiores erant, in te etiam iniquiores perſenſi. Et nuperrime cum apud Cottonum egerim de tranſmittendis inchoatis illis ad te Annalibus, plane reſpondit hoc regi non viſum eſſe. Wottonum ea P. Pauli ad te non mittere miror. Illum idem argumentum moliri haud facile credo, qui totus aulicatur, et honoribus velificatur. Polonica et Suecica Georgii Carew te accepiſſe ſpero : ſcio illum deſcribenda ſepoſuiſſe, ut ad te mitteret. Vale, vir ampliſſime, et ſalve a Camdeno tuo, cujus in amicitia conſtantia fideſque tibi ſemper conſtabit. E regia Weſtmonaſterii 17 Julii 1613.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 20 Avril 1613.

MONSIEUR. J'ay reçu la voſtre du 8 du paſſé. Vous n'aurez jamais faute de ſubject pour vous juſtement indigner, ſi une fois pour toutes vous ne vous reſolvez de genereuſement meſpriſer tous ces abboyeurs à la lune. Ce Candrol dernier ne vous doit pas plus eſmouvoir que ce Peaucier. Negligez-les, & vous appaiſerez leur rage. Ils ont ou penſent avoir gagné ſur vous ce qu'ils pretendent, quand ils vous ont moleſté, & que monſtrez en avoir ſentiment. Je loüe voſtre deliberation de n'y faire reſponſe. Demeurez conſtant en voſtre reſolution.

Je laiſſe ce diſcours pour vous dire que M. le Chancelier me dit dernierement, que le temps que vous avez demandé eſt expiré, & qu'il eſtoit temps de penſer à voſtre retour. Je lui fis reſponſe que ce terme avoit eſté donné & prolongé juſques à Paſques dernieres ; que depuis ce temps je n'avois reçu Lettres de vous, quoy que je ne faudrois à vous faire entendre ſa volonté. Vous adviſerez à m'eſcrire en ſorte que je luy puiſſe donner ſatisfaction ſur ce ſubject. Par meſme moyen vous me ferez ſçavoir, s'il vous plaiſt, en quel eſtat eſt voſtre œuvre, & en quel temps nous devons l'eſperer. Ce ſera la criſe de voſtre affaire. La Reſponſe de M. le Cardinal du Perron tire de long. *Manum de tabula.* Je ne ſçaurois que vous en mander.

J'ay reçu cy-devant une Lettre tres honneſte de M. Camden. Je vous avois prié de m'excuſer envers luy ſi je ne luy avois ſi toſt fait reſponſe; vous la trouverez dans ce paquet: je vous prie la luy bailler, & l'accompagner des meſmes excuſes, & toutes les honneſtes paroles que ſçaurez mieux que je ne le peux deſirer. Quant à M. Cotton, je vous ſupplie auſſy l'entretenir en cette meſme bonne volonté. Car pour [1] M. Wotton, je vois bien qu'il ne s'y faut plus attendre.

Je vous prie de m'eſcrire au pluſtoſt, & oublier tout ce qui vous faſche, & qu'induſtrieuſement l'on fait pour vous faſcher, ſans vous y arreſter davantage. En cet endroit je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre tres humble & tres affectionné Serviteur, DE THOU.

NOT. [1] *Comme ici & en pluſieurs Lettres precedentes le Chevalier Henry Wotton eſt mentionné, peu à ſon honneur; on luy doit la juſtice de repreſenter ce qu'on trouve dans les Lettres du Pere Paul touchant l'affaire en queſtion.*

Lettere di fra Paolo Sarpi al Sig. dell' Iſola Groſlot. Verona 1673. *in* 12° *p.* 500. Quanto al negotio di Monſieur di Thou, paſsò il ſucceſſo in queſta guiſa; Havendo il Padre conferito con il Signor Nani il ſuo penſiero inclinato à mandar le memorie ſue à Monſieur di Thou, come coſa anco di honore per la Republica, & dimandatogli conſiglio, riſpoſe, che non era coſa da conſigliare, mà da eſſequire; foſſe dato à lui, che ne haverebbe fatto l'ufficio.

Il Padre così fece; mà poi il Signor Nani, ò per dubio che li veniſſe in mente, ò perche la coſa propoſe in collegio, ſi deliberò ſopraſedere; onde quello non le portò, & il Padre reſtò legato di non poter far altra riſolutione. Ecco quello ch'è paſſato.

Al preſente deſidero, che Monſieur di Thou & il Signor de l'Iſle ſiano ſerviti. Ho penſato un temperamento, il quale, credo, ſarà facile, & ſenza che il Padre reſti intereſſato.

Era in queſta Città con l'Ambaſciatore d'Inghilterra Wotton un [2] miniſtro, perſona ſingolare. Egli havendo letto le ſudette coſe, pregò il Padre di copia; in fine ſi contentò il Padre che le copiaſſe, non in Italiano come erano, mà in Ingleſe, & hebbe li ſuoi riſpetti, perche penſaſſe poter fare così & non altrimente.

Nell' allegata ſi ſcrive adeſſo miniſtro, che ne faccia parte di tutto à Monſieur di Thou. Sarà facile trovar in che terra egli habiti, informandoſi da Wotton. Credo, che Monſieur di Thou ſarà ſodisfatto, & il Padre ſenza pericolo; mà la ſcrittura è longa, non meno d'un quinterno de carta.

[2] *Ce miniſtre ou chapelain du Chev. Wotton étoit M.* Guil. Bedell.

Ibid. p. 578. Il far officio con quell'altro [3] Signore, che V. S. mi nomina, che al preſente è quì, non ſervirebbe, perche non fù egli che habbia queſta traduttione, mà un ſuo [4] miniſtro, che hora non è con lui, al quale ſe V. S. tien memoria, io ſcriſſi di queſto negocio, mandandogli la lettera.

[3] *le Chev. Wotton.*

[4] *M. Bedell, qui traduiſoit actuellement en Latin ces Memoires du Pere Paul, qu'il ne publia qu'en l'année* 1626, *ſous ce titre* Interdicti Veneti Hiſtoria; *& dans la Dedicace au Roy Charles* I. *il dit,* Hujus R. P. Pauli Commentarium de patriae ſuae ſub Paulo V pontifice temporibus, cum eſſem Venetiis, ab authore *utendum* accepi, ſed ea lege *ne tranſcriberem*; nempe didicerat expertus, quid eſſet curiam Romanam irritare, ab ejus emiſſariis, ob defenſam Reipub. imo vero principum omnium libertatem, luce palam Venetiis confoſſus, et pugione in jugulum adacto tantum non confectus. Ita quamdiu ipſe fuit in vivis, cohibita eſt haec Hiſtoria. Poſtquam vero migravit ad coelites confidentius prodiit in lucem, anno ſuperiori non modo *vernacule*, ſed et *Gallice* edita; quin et nunc Latinis literis illuſtrata majeſtati tuae ſeſe offert.

Ex MS. *Jac. Aug Thuano.*

ILLUSTRISSIME vir. Puto accepiſſe te quas nuper diſcedenti uxori tradidi; etſi nondum conſtat mihi quid ſit ipſa factum poſtquam a me diſceſſit. Ego, fine impoſito illi parti magni operis, quam ſum jam jam σὺν Θεῷ ἁγίῳ publicaturus, Oxonium, dum abeſt uxor, cogito; manſurus ibi volente Deo pluſculos dies. Scio cogitare illos titulis magnificis me ornare; ſed mihi, dum vivam, nullus unquam praeter proprium nomen titulus erit. Jam olim κέκρικα. Hoc iter editionem cogit me deferre: verum erit aliquod morae pretium ſpero. Mira enim praedicantur de bibliotheca Oxonienſi, quam homo privatus exſtruxit, qui in ipſum aedificium, aut libros, vel alia academiae ornamenta, impendit vivus centum millia librarum Gallicarum: nuper autem, rebus humanis renuncians, legavit academiae LXX millia librarum. Hujuſcemodi μεγαλοπρεπείας καὶ μεγαλοψυχίας exempla non pauca eduntur in hoc regno.

Camdenus ante paucos dies me inviſit, et tibi ſalutem nunciari verbis ſuis optavit. Cottonus, ut audio, pergit in ſuſcepta hiſtoria: ſed ego rariſſime vel illum vel ullum alium Anglum, praeter duos aut tres, video. Deus immortalis te ſervet, vir illuſtriſſime, et dominam conjugem tuam, et quicquid vobis charum. Londini pridie Nonas Maias 1613.

Tui obſervantiſſimus, IS. CASAUBONUS.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Villebon ce 11 Aouſt 1613.

MONSIEUR. Il y a long temps que je recherchois l'occaſion de vous eſcrire, & faire reſponſe à deux de vos Lettres d'Avril & May dernier; mais j'ay eſté indiſpoſé depuis,

puis, & Madamoiſelle voſtre femme, par les mains de laquelle j'avois reçu la premiere des voſtres, a eſté abſente & indiſpoſée elle meſme ; qui a eſté cauſe que j'ay differé juſqu'à ce jour de vous eſcrire, auquel ayant trouvé la commodité de ceux qui vous rendront la preſente, ſans attendre que j'euſſe conferé avec Madamoiſelle voſtre femme, pour ſçavoir quelle reſponſe elle avoit eu de M. de Villeroy, je n'ay voulu faillir à mon devoir. Je crois qu'elle vous aura eſcrit les propos que nous euſmes enſemble à ſon arrivée, & que je vous repeteray encore par celle-cy, ne voyant point qu'il y ait lieu de changer le conſeil que je luy donnay lors, qui eſt en ſomme, que ſi vous eſtes en liberté, c'eſt à dire, qu'il vous ſoit libre de venir par deça, ſans obligation de publier voſtre livre tant attendu & redouté de part & d'autre, qu'en ce cas vous diſpoſiez de venir par deça au pluſtoſt, & obeïr à la volonté de S. M. qui vous doit rappeller, & ce ſans delayer davantage ; ſi non, & que vous ſoyez obligé de publier voſtre livre, qu'au pluſtoſt vous le faſſiez mettre ſous la preſſe, & imprimé qu'il ſera, devant que revenir par deça l'envoyer incontinent, afin que ſelon la reception d'iceluy, vous & vos amis puiſſent faire jugement quelle reception vous pouvez eſperer en France aprez voſtre retour. Depuis luy avoir donné ce conſeil, pour le vous faire entendre, je n'ay rien veu ni appris, qui me doive faire changer d'avis.

Par voſtre ſeconde du mois de May, j'apprends que vous deviez aller à Oxford : je deſire ſçavoir quel a eſté le ſuccez de voſtre voyage, & ſi vous avez eſté contraint par honneur de mettre voſtre livre ſous la preſſe depuis voſtre retour d'Oxford. J'attends ſur cela de vos nouvelles, & quelle reſolution vous avez pris pour voſtre retour en France. Quand ſur ce vous m'aurez fait reſponſe, je m'aſſeureray de nouveau de ce que je vous ay cy-devant eſcrit de la part de M. le Chancelier.

Si M. Grotius eſt encore par delà, je vous ſupplie le ſaluer de ma part, & luy teſmoigner combien je l'eſtime, comme je dois. Vous me faites deſirer de voir ſes Commentaires ; il ne peut les communiquer à perſonne qui les priſe plus que moy, qui ay eu tousjours tres cher tout ce qui vient de ſi bon lieu. Je vous ſupplie auſſi de faire office envers M. Cotton pour ſes Memoires, & le prier de m'aider de ce qui reſte juſques au temps qu'il a continué.

Vous faites bien de ne vous offenſer davantage du Candrol. Telles gens mal meus & pouſſez non d'eſprit de charité, mais de rancune & de vangeance, ne ſont dignes de voſtre ire. Ils ſeront fort trompez de leur eſperance, ſi vous monſtrez les negliger. Je ne vous eſcris ſur ce point ſans cauſe.

Tenez moy tousjours en voſtre bonne ſouvenance, & vous ſervez de moy comme de celuy qui vous eſt aſſeurement acquis. En cet endroit je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres affectionné Serviteur, DE THOU.

P. S. Je ne vous eſcris rien de voſtre Lettre à M. le Cardinal du Perron ; *vicit ſpem et expectationem* : il eſt aprez à y reſpondre. Il eſt bon qu'elle ne ſoit encore veuë, car tous n'en feroient egalement leur profit. Je vous en diray davantage à la premiere commodité. J'ay reçu les dix années ſuivantes & juſques en 1582 de la Vie de la Royne Eliſabeth ; j'attends le reſte. Sur cela auſſi je vous eſcriray plus amplement.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 10 Decembre 1613.

MONSIEUR, Je reſponds à trois des voſtres par celle-cy ; la premiere du 15 d'Octobre, la ſeconde du 25 du meſme mois, & la derniere du 10 du mois paſſé. Par la premiere vous me donniez eſperance que nous pourrions voir les premieres pieces de voſtre œuvre devant que le tout fut achevé : mais vous m'oſtez cette eſperance par la ſeconde, & vous remettez à quand tout l'œuvre ſera imprimé, qui me fait deſirer infiniment que cela ſoit au pluſtoſt. Le ſujet eſt tel qu'il ſera difficile que vous puiſſiez plaire à tous les lecteurs, les eſprits eſtant aujourd'huy comme tous prevenus & preoccupez d'autres opinions que n'eſtoient nos Peres. C'eſt le ſiecle.

Je ſuis en peine pour l'indiſpoſition de Madamoiſelle voſtre femme, & autres faſcheries domeſtiques dont m'eſcrivez. Dieu qui regarde tousjours les ſiens, vous donnera en cela ce qui vous eſt neceſſaire. Je ſuis bien aiſe qu'ayez veu R. Sculterus : s'il eſt encore par delà, je vous ſupplie le faire ſouvenir de ce qu'il m'a promis & à vous. Cela me ſervira pour en revoyant mon Hiſtoire, y corriger & augmenter les choſes de ces pays loingtains, eſquelles je ne peux que bien ſouvent faillir, & qui m'eſt pardonnable.

M. Camden a pris la peine de corriger, voire juſques à l'orthographe, tout ce qui touche la Grande Bretagne, & les choſes de l'Irlande ; & ce avec une grande humanité, dont je luy ay une grande obligation. *Non ſic* Meurſius duquel vous m'avez envoyé la Lettre avec voſtre derniere du paſſé : car à chaque ligne il m'accuſe d'ignorance, d'ineptie, d'ἀνιστορησία, & telles ſemblables paroles. Il en pouvoit uſer de plus douces, & meſmement eſcrivant à vous, qu'il ſçait m'eſtre intime amy. Dieu veuille que je n'aye fait en tout mon œuvre de plus

plus grandes fautes que celles qu'il a remarqué, qui ſont la pluſpart de l'eſcriture & de l'impreſſion és noms propres, eſquels il eſt facile de faillir. Je ne laiſſeray de faire mon profit de ſes reprehenſions ; & ſi luy eſcrivez, je ſeray bien aiſe que l'invitiez à examiner le reſte, ſans faire ſemblant que j'aye trouvé un peu trop aſpres ſes corrections.

Ma femme vous baiſe les mains & à Madamoiſelle voſtre femme, & en cet endroit je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner à tous deux & à toute voſtre famille en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres affectionné Serviteur, DE THOU.

PS. Si vous voyez par occaſion M. Cotton, je vous prie lui baiſer les mains de ma part, & le faire ſouvenir de la promeſſe qu'il vous a faite pour le reſte des Memoires juſques au deceds de la Royne Eliſabeth, & dont M. l'Ambaſſadeur qui eſt icy m'a donné eſperance.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce penultieme de Janvier 1614.

MONSIEUR. J'ay reçu deux des voſtres, & toutes deux du mois paſſé. Je reſpondray à la derniere, qui eſt de la fin dudit mois. Celles que je vous avois eſcrit devant la reception d'icelle, & que je crois que vous avez cependant receuës, vous doivent avoir mis hors de la peine en laquelle vous eſtiez pour ce que m'aviez envoyé. Le tout m'a eſté fidellement rendu, comme je vous ay eſcrit : nous attendons le reſte avec extreſme deſir, ce que nous avons veu nous en a augmenté l'envie. Les deux chefs obmis en la derniere Exercitation de la Tranſubſtantiation & Sacrifice, attendront leur temps & lieu, & paſſera plus doucement cette premiere Edition ſans la diſſertation d'iceux.

J'envoye à M. Camden par cette voye, qui eſt de M. l'Ambaſſadeur qui s'en va par delà pour un bon effet, ce qui s'eſt imprimé de nouveau de noſtre Hiſtoire, plein de fautes, dont il me deſplaiſt, & dont je vous prie faire les excuſes. J'y ay inſeré ce que j'ay appris depuis la premiere Edition, touchant les affaires d'Angleterre & d'Irlande, ſuivant les Memoires que m'a envoyé M. Cotton, auquel je baiſe les mains tres humblement, & ſouhaite pleine & entiere gueriſon. M. Camden prendra la peine, s'il luy plaiſt, de paſſer la veuë deſſus, & m'advertir avec ſon humanité & diligence accouſtumée des fautes y ſurvenuës. Je m'eſtonne de l'imperfection que m'eſcrivez. Drouart a grand tort, à qui je m'en eſtois confié. Vous n'oublierez les Memoires de M. Cotton juſques au deceds de la Royne Eliſabeth. M. Camden en eſt, comme j'entends, le principal auteur. Si cela eſt, nous les pourrions avoir par luy-meſme. La voye de M. l'Ambaſſadeur, qui doit revenir, j'entens M. Edmond, ſera fort à propos. Il m'a promis d'en avoir ſoin.

Je vous ay fait entendre ce que l'on deſire de vous par deça, j'attends ſur ce voſtre reſponſe, & telle que je la puiſſe monſtrer à M. le Chancelier. Cependant je feray ce que je pourray pour vous faire continuer ſur l'eſtat, & ne doute point que ſi vous reſolvez de venir icy à ces Paſques, que vous n'y ſoyez continué avec effet. Conſervez moy touſjours en voſtre amitié qui m'eſt tres chere. En cet endroit je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres affectionné Serviteur, DE THOU.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Iſ. Caſaubonus.*

ILLUSTRISSIME vir. Accepi ante paucos dies quas ad me dederas pridie Kal. Februarias. Ego pridie faſciculum literarum ad te mittendum D. Legato dederam : ac quoniam fuiſſe illum tibi redditum confido, non tenebo te pluribus. Scripſi tibi nuper, intellexiſſe me à D. Cottono ipſum monitum eſſe a rege aliquid ipſius majeſtatem deſiderare in tua noviſſima Hiſtoria, de quo mecum eſſet acturus. Ego illum aliquoties vidi ſuperioribus diebus, et multos cum ipſo habui ſermones ; nihil tamen ea de re ab ejus majeſtate mihi dictum. Agam cum eodem Cottono et Camdeno ut tu voti fias compos quamprimum.

Abſolutum eſſe opus meum nuper ſignificavi : ſed propter varias curas ad ſcribenda prolegomena animum applicare nondum potui. Editum opus ſtatim ad te mittam, ut per te, niſi grave eſt, ſciam quid mihi ſit opus factum.

Vidi his diebus Coifetelli vaſtum opus : laudo diligentiam, fidem deſidero. Eo videlicet totum opus ſpectat, ut jugum R. P. imponatur regibus. Tuetur facta paparum tam mala quam bona. Rapinas illorum, quae omnem fidem, omnia exempla ſuperant, aut diſſimulat aut excuſat. In vero Gregorio IX quam multa pervertit ! Matthaeum Pariſienſem accuſat, &c. Sed quod ait ab haereticis qui ediderunt[1], mihi conſtat ipſum et ante ipſum Baronium et Bellarminum impudentiſſime mentitos eſſe. Habeo enim in muſaeo meo ipſum exemplar quod ille monachus ſuae abbatiae dederat, quodque nunc ſervatur in regis bibliotheca. Legi etiam in bibliotheca Cottoniana ejuſdem libros de Vita abbatum Sancti Albani. Ibi quoque eaedem querelae de fraudibus, ſceleribus, et rapinis explicabilibus paparum. Idem Cottonus habet brevem hiſtoriam ejuſdem abbatiae, ubi acrius invehitur in Romanam tyrannidem quam in editis. Atque haec omnia in membranis ſcripta ejus aetatis qua ipſe vixit,

NOT. [1] *forſan ſupplendum* corruptum.

vixit, aut circiter. Quae igitur impudentia eſt, aut flagitia paparum excuſare, aut Proteſtantes falſi accuſare? Haec reiterabuntur in Prolegomenis. Si veritas odium paritura eſt, agnoſco fatum illius. Sed moror te.

Vale, vir illuſtriſſime, et vive felix cum Dom. conjuge tua et pignoribus veſtris. Uxor vota ſua meis adjungit, et obſequia ſua vobis defert. Jam mihi animus totus eſt in Galliis propter conceptam ſpem de profectione ad vos brevi inſtituenda. Ita velint, ita faxint ſuperi. Vale iterum.

Ex MS. *Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon.*

De Paris ce 24 Febvrier 1614.

MONSIEUR. J'ay fait reſponſe à la voſtre du 26 du paſſé, que j'ay receuë avec le feuillet dernier de voſtre œuvre. Nous attendrons les Prefaces, qui en retardent la publication, avec impatience, afin que par le jugement & reception que l'on en fera, nous puiſſions voir plus clair en la reſolution de vos affaires. Ce que je vous ay eſcrit pour voſtre acheminement par deça, je l'ay fait par commandement de M. le Chancelier, qui teſmoigne vous vouloir du bien, & affectionner ce qui vous touche. Voſtre longue abſence donne ſujet de parler à aucuns; je vous laiſſe à penſer de quel eſprit ils ſont pouſſez, & oſtent la liberté aux autres qui vous favoriſent. L'on tenoit que voſtre œuvre ſeroit du tout achevé pour tout ce mois: c'eſt pourquoy l'on vous avoit prefini le terme mentionné en la mienne, eſtimant que desja voſtre œuvre ayant eſté veu de pluſieurs, comme il ſera & de ceux qui y veulent apprendre & de ceux qui y veulent reprendre, le jugement en ſeroit desja fait & donné quand vous viendriez par deça. S'il ne peut ſi toſt, l'on pourra differer juſques à quelques mois.

Pour M. Cotton, j'ay prié M. l'Ambaſſadeur, qui eſt maintenant par delà, d'impetrer du Roy de la Grande Bretagne qu'il m'envoye le ſurplus de ſes Memoires; dequoy je vous ſupplie le vouloir ſolliciter, & en parler avec M. l'Ambaſſadeur; j'entends M. Edmond. Ce mal aviſé, que vous ſçavez, qui eſcrit ſi imprudemment par delà, eſt cauſe de ce malentendu. Je penſois que ce que je vous avois eſcrit depuis, & que M. de Bouillon en avoit dit au Roy, euſt effacé ces mauvaiſes impreſſions: mais à ce que je vois, cela dure encore, &. vous ſupplie partant de prendre occaſion d'en reparler à S. M. Je vous peux aſſurer que j'ay fait fort mon profit de ce qui m'a eſté ja envoyé, & j'ay inſeré chacune piece en ſon lieu, comme il ſe verra par la premiere Edition, laquelle ſi elle a eſté retardée juſques icy, le retardement venant de la pareſſe & avarice des Libraires, ne me doit attirer l'indignation d'un ſi grand Prince, que j'honore, & à la gloire duquel & grandeur je favoriſe de tout mon cœur. Faites donc, s'il eſt poſſible, que le reſte me ſoit envoyé, & vous ſervez de M. Camden en cette pourſuitte, auquel je baiſe les mains, n'ayant receu la Lettre qu'il m'a eſcrite de Juillet dernier, que depuis trois ou quatre jours. Je baiſe auſſi les mains à M. Cotton, & le ſupplie m'obliger de cette grace. J'ay envoyé à M. Camden le x Tome de nos Hiſtoires *forma* 12ª. J'attends de luy ſa diligence accouſtumée *in Britannicis:* vous l'en ferez ſouvenir.

Ayant eſcrit cette Lettre juſques en cet endroit, j'ay veu M. le Chancelier, & luy ay monſtré le dernier feuillet de voſtre œuvre. Il deſire que vous y ayez gardé telle moderation, qu'il puiſſe eſtre leu de tous. Il m'a donné aſſeurance de la continuation de voſtre penſion; mais il vous ſomme de voſtre promeſſe pour voſtre retour, dont il ſemble que me donniez eſperance plus certaine par voſtre derniere ſans datte, qui me fut hier au ſoir renduë, aprez avoir eſcrit ce que deſſus. Je crois qu'elle eſt du 17 du preſent; car celle de M. de Biſpeaus, que j'ay receu par la meſme voye, eſt de cette datte. Par icelle vous offenſez & juſtement de ce que l'on dit que le Matthæus Paris a eſté corrompu. Il ſeroit à deſirer que la petite Hiſtoire, & celle des Abbés de S. Albans fuſt imprimée, & le devez dire au Roy. Mais ce que vous adjouſtez, que vous traitterez de cela en vos Prolegomenes, je ne ſçay ſi c'eſt le lieu, & deſirerois que cet œuvre tant deſiré d'un chaſcun peuſt ſortir tout entier, ſans par occaſion y rien meſler de ce qui regarde les temps ſubſequens, & puiſſe donner priſe à ceux qui la cherchent. C'eſt ce que deſire Monſieur le Chancelier, & que je remets à voſtre prudence.

J'ay fait la preſente à deux fois. Conſervez moy en voſtre bonne ſouvenance. Je ſupplie tres humblement noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace.

Voſtre bien humble & tres
affectionné Serviteur
DE THOU.

Nullae inter Thuanum et Caſaubonum epiſtolae, ex hoc tempore uſque ad Caſauboni mortem, quae in Kalendas Julias anni 1614 *incidit, reperiuntur. Heic autem ſubjungimus animadverſiones quaſdam in Thuani rerum Scoticarum anni* 1564 *narrationem, ex Append. ad Syll. Epiſt. Camdeni, p.* 356 *et ſeq. depromptas; quae, ipſius Caſauboni manu exaratae, adbuc in bibliotheca Cottoniana conſervantur; et quas D. Thomas Smithus in vita Rob. Cottoni equitis, p.* 17, *regem Jacobum Caſaubono dictaſſe affirmat.*

Notae ad narrationem rerum geſtarum 1564. *exemplaris Germanici, pag.* 726, [*Offenbacenſis ſcilicet in folio.*] *Editionis Londinenſis Tom.* II. *p.* 419. *et ſeq.*

C*UM Henricus ex Anglia Eliſabethae permiſſu in Scotiam veniſſet.*] Sereniſſimam Eliſabetham his nuptiis conſenſiſſe non ſemel in hac narratione legitur, id vero longe falſiſſimum eſt. Nam rei veritas ſic habet: Conſilio et prudentia aviae regis Jacobi, hoc negotium clam regina Eliſabetha et inchoatum et promotum eſt, ac tandem ad exitum perductum. Erat tunc temporis is ſtatus rerum in Anglia, is animorum habitus, ut et regina et regni proceres rebus Angliae putarent iri conſultum, ſi regina Scotiae ſine prole diem obiret; ad hunc igitur ſcopum omnia ſua conſilia referebant. Quod autem Eliſabetha non probante hoc matrimonium junctum fuerit, multa ſunt certiſſima argumenta; nam et regis aviam ad primum nuncium in arcem Londinenſem conjecit, et nullum non poſtea lapidem movit, quo eas nuptias impediret. Falſa igitur omnia ſunt, quae de ejus conſenſu toties hic dicuntur.

Sed praecipitem reginae voluntatem.] Neſcit R. S. cur hic reginae voluntas praeceps appelletur: nam ſi quid feſtinatum in illis nuptiis, juſtiſſima id de cauſa factum; metus nempe erat ne Angla impediret. Totam autem illam narrationem de citharoedo citharoedi filio, adeo praeſertim accurate deſcriptam, nulla cogente neceſſitate hic eſſe poſitam R. M. putat, cui conſtat liquido et certe, pleraque falſa et mera mendacia eſſe, quae de hoc Italo narrantur. Falſum eſt, quod de ejus potentia dicitur; falſum, quod de ejus calumniis in bonos ſtructis. At *laboravit publico odio.* Sane, ſed illorum, qui infeſti erant reginae, et dicta factaque illius omnia in occaſionem calumniae rapiebant.

Perſuaſeratque credulo adoleſcenti.] Hoc qui ſtare poteſt? Venerat nobiliſſimus princeps certo propoſito perficiendi quod et peractum eſt. Regina, ſimul illum vidit, amore ejus exarſit; neque ita [multo] poſt negotium eſt conſummatum.

Moravius ab omni aſſentatione] Affirmat S. regis majeſtas, in magno errore verſari eos, qui hunc virum tot tantiſque laudibus efferunt: ſibi ad unguem vero rerum geſtarum veritatem eſſe notam, cui non aliter poſſit conſuli, quam ſi plane contraria omnia de Moravio ſcribantur, atque hactenus ſunt ſcripta. Scio et probe memini, praeſes ampliſſime, dixiſſe te mihi ſaepius, cum in familiari colloquio ſermo de hoc Moravio incidiſſet, omnia te expertum, ut harum rerum veritatem ſedula inquiſitione invenires; neque aliud comperiſſe multis interrogatis quam quod ſcripſiſti. Tu vero ignoſce mihi, ſi unius regis, quem novi certo καὶ φιλαληθέστατον εἶναι καὶ εὐσεβέστατον, pluris apud me ſit auctoritas, quam plurium privatorum, ac praeſertim factioſorum zelotarum, et odio partium quidvis etiam in reges audentium.

Deſtinatis ad id Henrico et Rizio.] Totam hiſtoriam falſam eſſe affirmat rex ſereniſſimus; at Buchananus ut rem veram narrat. Num dubitas, utri potius credamus?

Venit ab Angla legatus.] Duae hic legationes ex Anglia commemorantur, quarum priorem eſſe commentitiam regis majeſtas affirmat.

Moravius quamvis nuptias non improbaret.] Ille vero etiam acerrime improbavit, et nullum non movit lapidem, quo illae ne fierent.

Tum agitata illa horridae libertatis plena quaeſtio.] Fortaſſe ita eſt; et reperti ſunt inter perfidos ſubditos, qui hanc quaeſtionem agitarent: at inter proceres regni et legitime convocatos ordines nihil tale diſceptatum.

His acceſſit ad rem accelerandam potentiſſimum telum ſuperſtitio.]

Mox, *ut praedictionibus fidem datam appareret.*] Hic vero ſereniſſimus rex de iis graviſſime queritur, qui hanc anilem fabulam in literas primi retulerunt. Eſt autem, opinor, Buchananus, ille atrox hoſtis reginae; qui hoc videtur molitus, ut ad contrahendum matrimonium, ex quo natus ipſe eſt, malis artibus ejus parentes videantur eſſe pellecti. Scilicet egregium aliquid ex illo conjugio poterat exſpectari, quod tam malis avibus eſſet contractum. Sed vitio ingenii Buchananus utitur. Nos ita potius dicimus: quando ex illa conjunctione tantus princeps tantae probitatis et pietatis eſt editus, omnino fatendum eſſe, arcana quadam providentia Dei (ſine qua nihil alti mens inchoat feliciter) illas nuptias auſpicatiſſime conveniſſe.

Praeterea rumores de Eliſabethae morte ſparſi.] Nil tale referunt qui praeſentes fuerunt, et negotium ex parte geſſerunt.

Sed

Sed foeminam per ſe praecipitem poſtremo impulit Rizius.] Ecce iterum *praeceps foemina*, iterum *Rizius*, de quo ante dictum.

Nam Hamiltonii nullam pacis firmam rationem eſſe contendebant, niſi regibus ſublatis.] Tam barbarae ſententiae auctorem unquam fuiſſe quenquam e gente Hamiltonia, periti rerum conſtantiſſime negant.

Nuptiae celebratae abſentibus nobilitatis fere principibus.] Hic valde pervertitur hiſtoria. Nam qui dicuntur fuiſſe abſentes, illi vero perduelles erant, et arma jam ſumpſerant ad impediendum illud matrimonium: ſed non auſi fortunam belli experiri contra regium exercitum, in Angliam ſe non ſine turpi fuga ſubduxerant.

Inde cum ab arce infeſtarentur, nec amici e longinquis regionibus]

Heic Maxvallius homo impiger.]

Deinde, *re diligentius apud ſe perpenſa.*] Negatur, aut tanta unquam Rizium fuiſſe gratia apud reginam, ut hoc poſſet, aut ullum unquam praeſidium Italorum a regina in Scotiam fuiſſe accitum. Falſum etiam eſſe conſtantiſſime affirmatur, quod paulo poſt ſubjicitur, de ſubſecuta ſtatim poſt nuptias reginae poenitentia. Eſt in ore omnium, qui illis temporibus vixerunt, regem et reginam poſt nuptias peractas aliquandiu conjunctiſſimos vixiſſe in ſumma concordia.

Nam cum in nuptialibus acclamationibus] Rei veritas ita habet: principio conjugii hoc indulſit marito regina, ut in ſubſcriptionibus nomen ipſius ſuo praeponeretur: duravitque is mos, ex mera reginae, cujus erat regnum, indulgentia, diutius: tandem, orta contentione, regina quod dederat repetiit, et ex eo tempore commune jus eſt ſervatum. Cur hoc factioſi calumniati ſunt? Nonne [1] Maria Angliae regina regis mariti nomini ſuum ſemper praepoſuit? Habet rex ſereniſſimus literas ab illuſtriſſimis archiducibus non alio ordine ſubſcriptas. Quod dicitur de ſubſcriptione unius pro ambobus, commentitium eſt: illud vero quod de ferreo typo ſubjicitur, etſi cum moribus regni Scotiae convenit, non convenit tamen cum legibus; per quas morem hunc non licet uſurpare abſque decreto parlamenti: quale decretum fuiſſe editum ſcimus, quando divina providentia ſereniſſimum regem e Scotia in Angliam traduxit.

Ita regem omni dignitate ſpoliatum.] Negatur a peritis illorum temporum iſtud factum eſſe unquam.

Edit. Lond. Tom. II. p. 534. et 535. *Menſae convictorem quotidianum adhibuit.*] Si hoc verum eſſet, poterat videri nobiliſſima regina hanc facilitatem e Gallicis moribus in Scotiam invexiſſe. Nam etiam reges maximi, cum decedere de faſtigio majeſtatis ſuae juvat, amicos honore menſae ſuae dignantur. At negant illorum temporum Scoti, qui hodieque vivunt, hoc factum eſſe unquam a regina. Occaſionem vero calumniae datam hoc pacto. Mos eſt regum Angliae et Scotiae, quoties cibum in privatis cubiculis ſumunt, ſelectos ex interioris admiſſionis miniſtris jubere ſibi miniſtrare: hi interdum de ſublatis e regia menſa cibis, et in repoſitorio ſive altera ejuſdem coenaculi menſa collocatis, ſtantes aliquid delibant, et brevi cibo pro tempore ſe reficiunt. Hoc aliquando factitaſſe dicitur Rizius, et communi more uſus: hinc illae lachrimae. Cetera vera non ſunt, neque item illud quod de *regina ad illum itante* ſequitur.

Etiam ei jus ſuffragii in concilio attribuere.] Negatur vel in mentem veniſſe hoc reginae. Jam illud, *cum nec precibus, multo minus minis adhibitis, ab antiquis poſſeſſoribus*, non ſolum falſo ſed etiam inconſulto dictum a Buchanano contendunt, qui rerum ſunt periti. Neque enim moris eſſe regibus, quoties aliquem miniſtrum ſuum beare opibus voluerint, precibus cum ſubditis ſuis agere, ut bonis ſuis illi cedant. Nam et iniqua ſit poſtulatio, et habent reges alias rationes bene de hominibus merendi.

Cujus clavem penes ſe ſemper habebat.] Non eſt mos regum: non fuit mos hujus regis.

Et pulſanti nemo reſponderet.] Narrant longe aliter, qui ex veritate narrant.

Igitur re cum Matthaeo parente Leviniae.] Conſtat hunc toto illo tempore ab aula abfuiſſe ad x aut xv lapidem: conſtat etiam regem nulla conſilia cum eo communicaſſe.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Gul. Camdenus.*

QUEM miſiſti librum, vir ampliſſime, accepi; et, niſi me fallo, non quem deſtinaſti: accepi enim partem quartam Tomi IX, te autem partis quartae Tom. x hoc anno impreſſum deſtinaſſe credo; ſed hoc tantillum abeat, quod ejus errore accidit qui librum in faſciculum conjecit. Tibi de benigna tua humanitate gratias ex animo ago et habeo. Ego, qui omnia quae a te veniunt avide arripio, exemplar jam antea mihi comparaveram. Percurri quae ex inchoatis Angliae Annalibus intexuiſti. Video diligentiam, judicium, fidem; laudo: labores illos non totos periiſſe gaudeo. An in prioribus hujus minoris editionis idem praeſtiteris, neſcio. Plura velim, ſed vereor ne in publica peccem tantum virum publicis

[1] *Nunquam ſuum mariti nomini praepoſuit.* Caſley.

licis negotiis diſtentum interpellando, nunc cum fama ſit Martem apud vos arma concutere. Deus opt. max. pacem optimam rerum vobis reſtituat, nobis conſervet, et te quam diutiſſime ſoſpitet. Londini raptim, 22 April. 1614.

Ex MS. *Jano Grutero Gul. Camdenus.*

Etsi jam aetas et valetudo inclinant, oculique fugiunt, non poſſum non ſuaviſſimi mei Gruteri meminiſſe, et his nundinis per Billium ſalutare, (ſi expectato citius iter non maturaverit) ne in extremo amicitiae actu defeciſſe videar. Ut vales igitur mi Grutere? ut oneri quod ſubiiſti par pergis? velim ut ante omnia valetudinem cures hoc anno literatae hominum nationi admodum funeſto. Audivi enim apud vos Marquardum Freherum et M. Welſerum magna Germaniae et literariae reipublicae lumina extincta eſſe. Apud nos certe magnus Caſaubonus, tui, quod teſtari poſſum, amantiſſimus, coeleſtem animam coelo menſe [1] Junio reddidit, Weſtmonaſterii humeris doctorum theologiae elatus, et quinque epiſcopis funus proſequentibus. Et paulo ante Henricus Howardus comes Northamptoniae, nobilium longe doctiſſimus, hinc emigravit. IBIMUS OMNES. Quis ille ſit qui calamum tam virulentum in clariſſimum Thuanum nuper in Germania ſtrinxit, aveo ſcire, anne Gretzerus vel alius quiſpiam? certe ex Jeſuitica cohorte eſſe videatur. Quid expectandum (jam) Hiſtoricis noſtri aevi in hoc partium ſtudio videre licet, nimirum quod Apollinaris olim praemonuit, Hiſtoricae ſcriptionis continuationem eſſe laborem, finem vero odium. Nihilominus ego Spartam quam nactus ſum ornabo, μακαρίτιδι noſtrae Eliſabethae non dero; ſed de impreſſione in Germania, et quo in loco, opus erit mihi tuo judicio. Interim vale, mi optime Grutere, et a Camdeno tuo plurimum ſalveto. 10 Auguſti 1614.

An totam ſimul edam, vel per partes?

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Gul. Camdenus.*

Quas ad me dediſti literas, vir ampliſſime, nuperrime accepi, et poſtridie per nobilem juvenem Lindelſhemium Ylactim et Scorpium tuis muſis et Apolline dignos: de quibus ut gratias debeo maximas, ita, ut reponam, habe a me Annales rerum noſtrarum regnante Eliſabetha, ad annum 1589, jam a praelo recentes, quos rex noſter ſereniſſimus praeter expectationem non ita pridem juſſit excudi, ſpemque fecit quod ceteri ſequentur. Cujus conſilio hoc factum, niſi fortean tuo, vel a te, ne ariolari quidem poſſum. Hoc praevideo eoſdem tribulos et infelix lolium, quae in te veritatis ſtudio tantopere adlaborantem luxuriarunt, in me etiam ſuccreſcere, et ex earundem quidem veſparum fimo. Sed feramus, eſt enim hujus ſaeculi labes veritati et modeſtiae invidere. Bona conſcientia ſemper tuta, ſemper ſecura. Huic potius quam famae attendamus, nec dubito quin cum primum impetum effuderint, aculei vel decident vel torpebunt. Quicquid ſit, recta nave nunc curſum teneamus, et contumeliarum tela patientiae clypeo excipiamus. Nihil praeter Deum timeamus, qui te et tuos quam diutiſſime ſoſpitet. Vale, vir ampliſſime, et a me plurimum ſalve, qui jam video quod me tibi temperat aſtrum; qui enim tibi, mihi quoque affulſit Scorpius, ut tuos verſus ſic mihi uſurpem:

Hic mihi natalis, quartaque per aethera parte
Surgebat, vitae cum primas hauſimus auras.

Uno tamen et altero anno antecedo. Sed quo feror? loquaci ſenectuti quaeſo ignoſce. Londini XI Junii 1615.

Ex Sylloge Camd. & illuſtr. viror. Epiſt. a Tho. Smitho edita, Lond. 4to. p. 153.

Jac. Aug. Thuanus V. Cl. Gul. Camdeno S. D.

Literae tuae XI menſis proxime praecedentis datae, quas loquaces dicis, perbreves mihi viſae ſunt; adeo elegantes et candoris ac vere generoſi ſpiritus plenae me legendo inexplebili gaudio perfuderunt, atque inſuper conſolatione, ſed non ea, qua fruuntur illi, qui eminus in alto mari jactatas naveis ipſi in tuto collocati conſpicantur, qui non tam laetantur labore aliorum, quam ſe extra periculum poſitos eſſe magna cum voluptate ſentiunt. Nam nos in eodem luctamur Aegaeo; eadem nos maligna aſtra aſpiciunt; iidem aeſtus, eaedem procellae ſuſque deque in ſcopulos et brevia impellunt. Quid igitur me ſolatur? quod videlicet de miſeris dici ſolet, iis pro ſolatio eſſe in calamitatibus ſocios et pares habere: quanquam quo minus te meve miſerum exiſtimem, prohibent gravia, et ad externas injurias propulſandas ſeu ferendas ex veris ſapientiae praeceptis petita praeſidia, quibus animum

[1] *Inſcriptio monumenti ſepulchralis Iſ. Caſauboni habet* Kal. Jul. 1614.

mum ad conſtantiam obfirmas. Quam eandem conſtantiam olim in Jobo expreſſi, et mihi jam tum, quae ab ingrati et infeſti ſaeculi malignitate impenderent, animo providens, adverſus importunos e fimetis quae dicis ſcaturientium veſparum aculeos ſepoſui, ut ejus beneficio aliquando uti poſſem. Nunc tempus venit, ut uterque noſtrum ea ſtrenue utamur, et contemptu contumelias illatas ulciſcamur, ad poſteritatem ultro provocantes, ad quam potius quam ad praeſens ſaeculum ſemper reſpexerunt, quicunque gnaviter et cum publica utilitate in ſcribenda hiſtoria laborarunt. Perge ergo et communis aſtri ſalutarem aſpectum pro ſolatio mecum accipe, quum ita Deo placuit, ut eadem coeli facies utriuſque natalem quamvis diverſis annis temperaverit. Quae ſequuntur ad Eliſabethae μακαρίτιδος obitum, ut reliqua, quae ad me miſiſti, fac brevi a te habeamus, et, ſi fieri poteſt, etiam ſereniſſimi et optimi veſtri principis initia uſque ad annum hujus ſaeculi x, quo nobis ereptus Henricus Magnus: nam ad eum uſque annum decrevi, ſi Deus vitam et otium dederit, Annales noſtros, quos intermiſeram, ſuperſtite illo minime ultra perrecturus, continuata narratione perſequi, ut cui vivo tantum Chriſtianus orbis debuit, etiam mortuo juſta perſolvantur. Ad quae non parum veſtra me juvabunt, quod et cum rebus noſtris conjuncta et ad univerſae hiſtoriae ornamentum ea ſummopere pertineant. Scio te minime ab his ceſſare, et diligentia tua effici, ne rerum apud vos geſtarum memoria intercidat; quae ſi lucem publicam aſpicere nondum ſinet is qui jubere poteſt, at potes ea cum amicis communicare, ad gloriam ipſius eadem fide univerſo operi inſerenda; quod ut facere velis, enixe te rogo. Vale et viriliter age, ac me ama. Lutetiae Pariſiorum Nonis Quintilibus CIↃ IↃ CXV.

Ex MS. *Jano Grutero Gul. Camdenus.*

QUOD ſuperioribus nundinis vernalibus ad te, mi optime Grutere, non ſcripſerim, mihi certe et tacito cogitationis convitio indignanter ſuccenſui; ſed in cauſa fuit praecipitata editio partis Annalium meorum, rege jubente. Hoc enim praeter expectationem ille imperavit, cui parendum, cum ſola obſequii gloria ſubditis ſit relicta: etſi ex veritatis ſtudio infelix odii lolium mihi, ut aliis id genus ſcriptoribus, in hoc religionis et animorum diſcidio ſuccreſcere proſpicio. Sed haec miſſa faciam, qui bonae conſcientiae plus quam famae attendo. Exemplar ex inerudito praelo mea manu caſtigatum ad te deſtinavi: ſed ecce nova indignandi cauſa. Billii famulus, per quem tranſmittere ſperavi, deferre, neſcio qua ſpecioſa excuſatione, omnino recuſavit. Quo igitur me vertam plane neſcio. Ad eum tamen ſcripſi, (nam urbe longius abſum) ut ex ſuis exemplaribus (nonnulla enim in rem ſuam Francofurtum miſiſſe facile credo) exemplar tradat; quod ſpero faciat, et fidelius quam paginam tuae Ciceronianae editionis quam ſuperiori anno miſiſti, nondum enim vidi. Cum quod deſtinavi mittere non licuit, viſum eſt haec errata, quae in omnibus exemplaribus non habentur, hiſce includere. Vale, vir optime, et a Camdeno tuo plurimum ſalve. 6 Auguſti 1615.

Ex MS. *Jano Grutero Gul. Camdenus.*

QUAS per clariſſimum virum D. Doctorem Chapmanum dediſti literas accepi laetiſſimus, amorem enim veterem totae fragranter redolent, et vere ſunt Gruterianae. Billium et famulos, qui ſuis ſordibus intercludere conati, cogitationis convitio ſubinde verbero: non facile credas quam dedignentur mihi gratificari, ex quo Annales meos[1] ejus praelo non ſubjecerim; quos tamen ad te perlatos nuperrime innuit: ut video nobis fucum fecit et faciet, niſi dum, ut inquit ille, facula lucrifica allucet. Annales iſtos apud Rullandios Francofurti impreſſos eſſe ex catalogo nundinarum intelligo, et *Britanniam* etiam; utinam juxta poſtremam editionem 1607, nam illam ex Wecheli typographeio 1590 ſequutos audio et demiror; certe ad quaeſtum hac in re non calluerunt. Te tuos in Cicerone labores exantlaſſe gaudeo, et humeros Atlantaeo iſti oneri non ſuccubuiſſe gratulor. Feriandum jam tandem et otium tibi amplexandum, cui otium nunquam fuit otioſum; nec futurum credo, ſi Diſſertationes politicas et Suſpicionum libros emendare et augere etiamnum cogites. A Cottono noſtro ſalutare non poſſum; ille enim, dum ſe potentibus applicuit, implicuit in hoc Somerſeti comitis negotio: ſed, ut ſperamus, propediem expediet; imo, ut audio, dum haec ſcribo, ſe expedivit; ut jam libero et ſuis penatibus reſtituto gratuler. Hoc epiſtolium abrumpo, et te plurimum ſalvere jubeo. Junii 4, 1616.

[1] *Guil. Stansby illos excudit.*

VI.

VI.

Illuſtrium quorundam et doctiſſimorum virorum de prioribus HISTORIARUM THUANI LXXX libris, Lutetiae diverſis annis et formis ab ipſo auctore editis, judicia.

Ex MS. *FRIDERICUS Dei gratia Comes Palatinus Rheni, ſacri Romani Imperii Archidapifer et Elector, dux Bavariae, &c.*

JACOBO AUGUSTO THUANO, *regis Chriſtianiſſimi conſiliario, et praeſidi, S.*

QUOD iterum operis tui hiſtorici munere me proſequi, et bibliothecam meam tam inſigni ornamento condecorare voluiſti, duplex quoque gratia a me tibi debetur. Hoc utiliſſimo autem et aeternitati conſecrato opere et nos omnemque poſteritatem tibi devinxiſti, qui veritatem rerum geſtarum, ſtudiis et factionibus adverſis hominum laceratam et oppreſſam, laudabili labore, ſumma induſtria vindicare, ac poſteris tradere, tam feliciter potuiſti. Sed integrum hoc nobis beneficium debes. Neque ullo reſpectu te avocari aut abſterreri patieris, quo minus reliqua quoque pertexas, et in aeternitatis ſacrario, tanquam donarium quoddam, ſuſpendas. Ego certe et meo et publico nomine gratias tibi maximas habeo; ſtudium et amorem meum in te, quum primum occaſio dabitur, reipſa demonſtraturus. Vale, vir ampliſſime.

Datae Heidelbergae 10 Decembris anno 1606.

FRIDERICUS ELECTOR PALATINUS, &c.

Haec epiſtola Electoris ſigillo obſignatur, et hanc inſcriptionem habet, *Ampliſſimo viro Jacobo Thuano regis Chriſtianiſſimi conſiliario, et praeſidi, dilecto noſtro.*

Elector hic Fridericus IV, natus anno 1574, mortuus anno 1610, uxorem duxit Aloiſiam Gulielmi I Arauſionis principis filiam, ex qua ſuſcepit Fridericum V, cui, ex matrimonio cum Eliſabetha Jacobi I magnae Britanniae regis filia, nata eſt Sophia princeps, Georgii II, qui nunc feliciter Britannis imperat, avia.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat & Preſident en ſa Cour de Parlement à Paris.*

MONSIEUR. Vous m'honorez & obligez trop de m'avoir voulu faire part de voſtre excellente & immortelle Hiſtoire, laquelle je receus Vendredi par le Sieur Chancelier Duodo, & auſſi-toſt envoyay au R. Fra Paolo celle que luy donnés. Mais j'entens que le Sr Vincent Gradenigo eſt mort à Conſtantinople il y a quelques années; & ſi vous trouvez bon que ce ſoit la Bibliotheque de cette Seigneurie, j'eſtime, Monſieur, que ce lieu ſeroit convenable au preſent, & qu'il y ſeroit honorablement receu. J'en attendray vôtre ordonnance. Je loue Dieu de tout mon cœur qu'en un ſiecle ſi corrompu de paſſions & adulations la verité ait trouvé une bouche exempte de cette contagion. Le commun des advocaceaux ignorans penſent d'avoir bien plaidé quand ils ont bien criaillé & vomi force injures contre leur partie; le juriſconſulte propoſe le fait au vray en bons termes clairement. Je n'entreprendray point de dire mon advis d'une ſi haulte entreprinſe, mais ſi ſuis-je aſſeuré que ceux qui aiment la verité, la pureté de la diction, la grace d'un ſtyle vrayement Romain, vous mettront en la claſſe des plus rares Hiſtoriens. Ceux au contraire qui ſont nourris en la captivité, ou accouſtumés de n'ouïr que ce qui leur plaiſt, vous noteront, comme tous bon auteurs, de leurs pedanteſque cenſure. Ainſi ſuis-je aſſeuré que l'avez preveu, eſtant impoſſible de ſatisfaire à une conſcience candide comme la voſtre, ſans deſplaire à quelqu'un. Mais la verité appuyée de voſtre integrité hors de tout reproche, & de l'abry d'un bon Roy, eſt en bon garant. Et peut-eſtre que ce reſpect les fera taire, ſi ce n'eſt que ceux d'entr'eux qui auront tant ſoit peu de nez reconnoiſtront que vous renverſés pour

jamais les machines qu'ils addreſſoyent pour conſtraindre S. M. à recevoir ce dont il s'eſt touſjours exempté. C'eſt à mon advis ce qui leur cuira le plus. Il y aura auſſi des particuliers, & des plus grands, à qui voſtre rigide verité deſplaira. Mais il n'eſtoit pas raiſonnable de preferer leur faveur d'un jour, à la grace que vous acquerrez envers tout le genre humain & tous les ſiecles à venir. Or ayant eu cette generoſité de ne rien eſpouſer que le vray, il me ſemble, Monſieur, que rien ne vous obligeoit en parlant des François d'uſer quelquefois de ces mots, *noſtri*, *nobiſcum*, &c. leſquels peuvent donner quelque ſoupçon qu'un autheur veuille favoriſer à ceux du nombre deſquels il ſe met. Car encore qu'il ne ſoit raiſonnable de celer ſa patrie, ſi n'eſt il pas auſſi beſoin de l'inculquer par tout. Excuſez, Monſieur, ma liberté, & reconnoiſſés à cet eſchantillon que ſi j'euſſe pû apercevoir quelque autre choſe, je ne le vous euſſe pas celé. Je n'en ay pû encores courir que les ſept premiers livres. Je croi que Dieu a choiſi voſtre main pour manier les chancreux ulceres de nos diviſions, tant en l'Egliſe qu'en l'Eſtat, aigries par les dernieres guerres, quoi qu'il demange encore bien fort; pourveu que Dieu continue la ſanté une vingtaine d'années à S. M. comme il nous en donne eſperance. Quant aux autres, je croy que toute bonne ame confeſſera qu'ils requerroyent d'autres cures que celles qui y ont eſté appliquées juſques icy; mais quelle eſperance que le monde en ſoit capable? Et faut il faire difficulté de le ſauver dans l'arche, parce qu'il y a tant de beſtes immondes? Les plaintes dont ſont juſtes les gemiſſements, le deſir de reformation au *chef principalement*, & à proportion aux membres, ne ſe peut arracher d'un cœur *vrayement touché de pieté.* Mais les autheurs du ſchiſme ſont inexcuſables; & ceux qui y croupiſſent ne peuvent avoir nulle certitude en leur conſcience, que celle meſme dont ſe vantent le plus ceux qu'ils reconnoiſſent pour les plus abominables heretiques. La miſſion du fils de Dieu eſt la choſe la plus viſible, & la plus perdurable qui ſoit au monde. Tout ce qui ſe baſtit hors de là, ſont groteſques. Voila, Monſieur, le fondement de ma reſolution, & la baſe du repos que Dieu m'a donné; lequel j'entreprens tant plus volontiers de vous deſcouvrir, qu'il me ſemble que vous ayiés vrayement Dieu devant les yeux, & non les hommes. Si je me ſuis trompé, uſés particulierement envers vôtre ſerviteur de la liberté dont vous uſés envers tout le genre humain. A vous approuver ce que j'ay faict, pour Dieu, Monſieur, gagnés M^r^ Caſaubon, qui vous eſt tant redevable, & qui a tant de preuves de voſtre amitié. Ce n'eſt point tant la pitié que j'ay de ſa famille, qu'il vous laiſſera dans peu de temps ſur les bras, qui me meut, que la compaſſion que j'ay de l'avoir reconnu en ce point principal auſſi mal fondé qu'homme avec qui j'aye jamais ouï parler de religion; & de voir qu'à faute de vouloir confeſſer une verité irreprochable, il refuſe de ſe mettre à ſon aiſe & tous les ſiens, & rendre ſon nom autant illuſtre comme ſon erudition. Or la verité irreprochable & à laquelle il ne peut contredire valablement, c'eſt que l'Egliſe Romaine, toute corrompue, toute cadavre qu'elle eſt, c'eſt l'Egliſe Catholique; & l'Egliſe Huguenotte, toute jeune, toute reformée qu'elle eſt, ne peut eſtre l'Egliſe, & n'en a non plus de marques que celles des Ariens & Anabaptiſtes. Je croy, Monſieur, que ſi vous prenez le peine de le mettre ſur la ſellette entre vous & luy, & le faire reſpondre categoriquement ſur ce point, vous aurez compaſſion de le voir emporté par la force d'une mauvaiſe nourriture, ſans raiſon quelconque digne de luy. La charité dont je l'embraſſe fait que je ne me puis retenir de vous reſupplier, Monſieur, au nom de noſtre Seigneur Jeſus Chriſt de vouloir entreprendre ce bon œuvre, impoſſible à tout autre main qu'à la voſtre. Le bon perſonnage s'imagine que Catholique & Papiſte ſoit tout un; s'il eſtoit du Pregade de Veniſe il perdroit bientoſt cette opinion. Il ne ſçait que c'eſt de la liberté, du repos, de l'aſſeurance dont jouït le vray Catholique, lequel voit les abus auſſi bien à moins que le Schiſmatique; mais il connoiſt auſſi la verité, qui eſt la colonne de ceſt eternel edifice, & reſpecte la charité, laquelle le Schiſmatique a perdue cuidant avoir trouvé la verité; dont neantmoins il eſt tellement convaincu, qu'il faut eſtre plus qu'aveugle qui veut plus ſouſtenir cette pretendue Reformation. Je prie Dieu, Monſieur, qui void & ſçait de quel eſprit je ſuis pouſſé à vous tant ennuyer de ce propos, de vous donner le moyen d'achever voſtre heroïque labeur, & le voir univerſellement receu comme il merite, & vous donner en ſanté, Monſieur, trés heureuſe & longue vie.

De Veniſe ce 10 Mars, 1604. Excuſez
la haſte, s'il vous plaiſt.

Voſtre tres humble & tres affectionné ſerviteur,

DE FRESNES CANAYE.

Fra Paolo remet à vous eſcrire par le prochain, n'y ayant commodité preſentement.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, & Preſident en ſa Cour de Parlement à Paris.*

MONSIEUR. Monſieur le Febvre m'a envoyé le premier tome de voſtre Hiſtoire, comme en ayant charge de vous. Je tiens ſi chere l'amitié dont il vous a pleu de tout temps m'honorer, que je ne puis que je n'eſtime outre toute meſure les rares fruicts de voſtre excellent eſprit. Je n'ay pû encore ſi non jetter l'œil deſſus, & comme en paſſant, où j'ay neantmoins recogneu ceſte vraye & vigoureuſe vertu, qui vous a animé tout voſtre age aux belles & genereuſes actions, quaſi par deſſus ce que l'on croioit poſſible en un ſiecle ſi corrompu. Je me reſerve d'en faire une eſtude aſſidue tout cet eſté, affin qu'ayant penſé juſques au fonds, j'aye encore, & plus d'occaſion de vous remercier du contentement que j'en recevray, & plus de jugement à recognoiſtre ce qui y eſt de plus louable. Nos affaires ſont icy touſjours de meſme façon, ſans qu'il y ait rien d'aſſez ſignalé pour entretenir nos amis. Les choſes, graces à Dieu, y ſont fort eſloignées des bruits que j'ay ſceu qu'on a fait courir par delà depuis quelques jours: l'Eſpagne ſe prepare en apparence pour l'entrepriſe d'Alger. Je vous ſupplie me conſerver touſjours l'honneur de vos bonnes graces, & me croire à jamais, MONSIEUR,

d'Aix ce 11 Mars, 1604. Voſtre tres humble & obeiſſant ſerviteur, G. DU VAIR.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, de Paris 4 Janvier 1604. tiré des Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala *imprimées à Harderwyck 1624 in 8vo. pag. 331.*

MONSIEUR. La derniere que j'ay reçeu de vous eſt du XXIX de Septembre dernier; & ay attendu juſques icy à vous eſcrire, eſperant de jour à aultre que nos imprimeurs uſeroient de plus grande diligence, & qu'en vous eſcrivant je vous envoyerois la premiere partie de mon Hiſtoire: cela m'a faict differer juſques à huy. Vous recevrez donc avec celle-cy trois exemplaires d'icelle, pour diſpoſer d'iceux à voſtre volonté. Si voſtre loiſir vous permet de jetter les yeux deſſus, je vous ſupplie me mander voſtre advis, & m'admoneſter librement, comme vous avez touſjours faict, de mes fautes, leſquelles je mettray peine de corriger en la premiere edition. Je crains que le nombre en ſoit ſi grand qu'il vous eſtonne & deſtourne de ce bon office; mais je ſçay auſſi que vous m'aimez, & ſur cette confiance je ne crains point de vous en ſupplier. Je croy que maintenant vos imprimeurs auront commencé à travailler à voſtre Euſebe, leur diligence n'acconſuivra jamais le deſir que nous avons de le voir, pour le grand fruict que chaſcun en eſpere, & l'honneur que j'en attends, que j'eſtime plus que tous les honneurs que je peus penſer avoir merité de mes ſervices. Dieu vous conſerve voſtre ſanté pour pouvoir achever non ſeulement ceſt œuvre, mais auſſi autres qui ſerviront de rempart contre la barbarie preſente & à venir.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil privé, Preſident en la Court de Parlement à Paris.*

MONSIEUR. Je vous remercie trés humblement des trois exemplaires de voſtre Hiſtoire qu'il vous a pleu m'envoyer. J'ay en premier lieu attentivement leu voſtre Preface, laquelle m'a ravi, tant par ſon pur langage, que par l'honneſte hardieſſe dont elle uſe. C'eſt un diſcours digne d'un Senateur, d'un amateur de verité, & d'un genereux Hiſtorien. Je ne laiſſeray jamais ceſt œuvre que je ne le liſe totalement. J'y ay veû l'honorable teſmoignage, qu'il vous a pleu faire de mon bon pere, qui, eſtant digne de louange, ne pouvoit eſtre mieux loué que de vous. De moy, duquel vous auſſi donnez un teſmoignage tel que ſçauroit deſirer un plus habile que moy, je ne diray aultre choſe, ſi non que le lecteur dira que le merite du pere, & l'amitié de l'hiſtorien envers le fils, a eſmeu l'hiſtorien à louer & le pere & le fils. Je vous remercie trés humblement, Monſieur, & au nom de mon pere & au mien. Voſtre ſtile eſt bon Latin, net, & comme une naïve beaulté ſans fard. L'argument eſt gentil, comprenant tout ce qui s'eſt faict en tous les endroicts de noſtre cognoiſſance, tant de ce qui concerne les armes, que ce qui touche les *Lettres*; comme a faict Diodorus Siculus, la perte des livres duquel eſt une perte de toute l'antiquité. Ce que j'ay peu lire de voſtre œuvre en ſi peu de temps me faict deſirer la ſuite, juſques en ces dernieres années. Il nous le fault donques donner. Nos Flamens ne tarderont gueres à traduire en leur langue ce que vous aurez donné, & d'autant plus deſireront le reſte, lequel il fauldra donner s'il vous plaiſt. Noſtre Euſebe

eſt

eſt ſur la preſſe. On y beſogne aſſez diligemment ſelon la portée des ouvriers de ce pays, mais l'œuvre eſt longue. Elle vous eſt deuë, & vous ſera gardée. Vous m'excuſerez, ſi je vous importune de faire tenir à Aix en Provence, la lettre cy-encloſe. Car je ne trouve aulcun moyen de la faire tenir, ſi ce n'eſt par le graveur Bagauris, qui m'envoya les empreintes des Medailles. Je fays l'importun, je vous en demande pardon. Je prierai Dieu, Monſieur, vous maintenir en ſa garde.

De Leyden en Hollande ce xiii Mars, 1604.

Voſtre tres humble & tres obeiſſant ſerviteur,
JOSEPH DELLA SCALA.

A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, & Preſident en la Cour de Parlement à Paris.

MONSIEUR. Le jugement que j'ay faict de voſtre Hiſtoire, ne procede pas ſeulement de ceſte bonne volonté & affection que je ſuis tenu vous porter, ains d'un advis duquel ſi j'eſtois deſtitué je ſerois un homme hebeté & peu pratic en telles choſes, dont j'ay quelque uſage par la grace de Dieu. Tous les bons entendemens en ſont meſme rapport que moy. J'ay ſi bien affriandé quelques doctes de ce pays de la lecture de ce livre, qu'il a fallu que je l'aye preſté non ſeulement à eux, ains à d'aultres, à qui ils ont faict feſte de voſtre labeur. Car en ceſte ville du commencement il n'y avoit que mon exemplaire. Entre aultres le bon homme Monſieur Cluſius l'a tout leu, & y a remarqué quelque choſe comme moy auſſi, qu'il fauldra changer en ceſte edition ſeconde qui eſt maintenant ſur la preſſe. Encores que ce ſoit peu de choſe, neantmoins il ne fault rien meſpriſer, quand ce ne ſeroit que pour le regard des calomniateurs. Oultre ce qu'en l'Hiſtoire la moindre varieté eſt reputée à erreur. Je vous remercie tres humblement de la faveur qu'il vous a pleu preſter à Monſieur l'Abbé, qui eſt un jeune homme qui vous peut ſervir à vos eſtudes. Car il tranſcrit fort diligemment & fidellement, ſoit Grec, ſoit Latin: pour ſes mœurs auſſi il eſt digne d'eſtre aimé. Il fault que voſtre ſecond Tome d'Hiſtoire accompagne le premier. Laiſſez parler les ignorans & les malins, ils ne ſçavent que japper, & non pas mordre. Vous avez obligé à vous la poſterité d'un ſi bel œuvre, & ſi grand entre tant d'occupations. Certes ce labeur eſt digne d'un tel Senateur que vous, ſi bien qualifié & d'integrité de vie & de doctrine. On ne vous peuſt oſter cela. J'ay à la fin impetré que mon Euſebe ſeroit pourſuivi à deux preſſes; & ceſte ſepmaine on procedera à la ſeconde, s'il plaiſt à Dieu, lequel je prieray vous maintenir en ſa garde, MONSIEUR,

De Leyden en Hollande, ce xx Juin 1604.

Voſtre tres humble & tres obeiſſant ſerviteur,
JOSEPH DELLA SCALA.

Ex Epiſtolis praetermiſſis J. Lipſii, Offenbaci excuſis in 8vo. 1610, pag. 239.

J. Lipſius Iſ. Caſaubono. S. D. Lutetiam.

THUANUM praeſidem audio hiſtoriam dediſſe, ſed adhuc audio; et videre cupio, et amici illius ſcripta (digna auguror) laudare. Lovanii pridie Id. Febr. 1604.

Non obliti ſumus, nos ſequens ex epiſtola ad Lipſium exſcriptum ſupra inſeruiſſe, ſub capite De Thuani hiſtoriae in aula Gallica exceptione; viſum eſt autem illud hoc loco iterare, rerum ſerie poſtulante.

Ex Petri Burmanni Sylloge epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum. Leidae 1727. 4to. Tom. I. pag. 379.

Iſ. Caſaubonus J. Lipſio.

THUANI τοῦ πάνυ hiſtoria pauciſſimis exemplis edita fuit, non tam ut publicaretur quam ut regi offerretur, voluntate illius caſura aut ſtatura. Neque enim ambitione impulſus vir ſummus ad eam ſcriptionem acceſſit. Itaque, velut periculi faciendi cauſa, edi ſuis ſumptibus pauca exemplaria curavit. Nunc, cum rex magnus patrocinium ſuum illi prolixe detulit, praelo iterum ſubjecta eſt a typographis: quae editio, ubi fuerit ab-

 ſoluta

ſoluta, ſtatim ad te mittetur: quod ut tibi ſignificarem egit mecûm Thuanus. Puto inaudiviſſe te aliquid de ſermonibus multorum ad primum libri illius conſpectum. Et dubitamus adhuc μισαληθεία laborare hoc ſaeculum, ſi unquam ullum aliud? Atqui illorum querelae potiſſimum ſunt auditae, qui in religionis negotio idem cum ipſo ſentiunt. Indignum ſit relatu quo proceſſerit quorundam furor; quanquam nemo ita fuit impudens, qui palam γογγύζειν auderet.

Lut. Pariſ. XII Kal. Apr. 1604.

Ex MS. *et ex epiſtolis praetermiſſis J. Lipſii Offenbaci excuſis*, 8vo 1610. *pag.* 135.

J. Lipſius Jac. Auguſto Thuano S. D. *Lutetiam.*

VIR ampliſſime, literas tuas veteres heri ſub veſperam denique accepi; at hiſtoriam tuam nondum, quam tamen Antwerpiae et in vado jam audio eſſe. Judicium de ea quaeris. Ego jam ante legi fateor, neque enim deſiderium ferebam: Et nihil novi poſſum, niſi quod tuus animus tibi dicit. Opus a labore, induſtria, ſtylo laudabile eſt, et vel invidiam ab his habet; utinam non haberet ab iis quae majori quadam libertate, quam aevum hoc ferat, a te ſcripta. Emendare potes, et ſuadeo, ſi amici tamen conſilium admittis. Diſtinctius ſcribere non poſſum, et ſcio te ſcire quae offendant. Si corâm adfuiſſem, ante editionem [1] haec audiſſes, neque nunc etiam ſerum eſt. Corrige [2] haec, et placiturum opus. De Douzae noſtri fato credo te audiſſe. Amiſi unum e vetuſtiſſimis amicis, et ego in languoribus aſſiduis animam tamen etiam traho. Vale, vir ampliſſime, et me ſerio tuum ama.

Lovanii VII Idus Novembr, 1604.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, de Paris 20 *Janvier* 1605. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala *imprimées à Harderwyck* 1624 *in* 8vo. *pag.* 501.

NOUS attendons tousjours icy voſtre grand œuvre, lequel, comme j'entens, s'avance fort; ce ne ſera jamais ſi toſt qu'il eſt deſiré. Celuy de Bazas eſt ja achevé, mais on le retient tant que l'on peut, & ne ſçay pourquoy, car ceux qui ſçavent juger de telles choſes, ſçavent auſſi combien peu il vous peut deſervir. Si toſt que l'on en pourra recouvrer l'on vous en donnera la veue. Quant à moy, entre l'envie, la haine des grands, les obtrectations, & ce qui me divertit davantage, les continuelles occupations fort alienes des livres, je pourſuis tousjours l'œuvre encommencé, & l'ay desja conduict juſques en l'an MDXCVI, deliberé de le pourſuivre juſques à la fin du ſiecle, & à la paix de Savoye, qui me ſemble eſtre une Epoque remarquable. Preſſé de l'inſtance que m'avoit faict M^r^. de Caſaubon, qui en avoit eſté requis par Lettres, j'avois eſcrit à M^r^. Lipſius, & envoyé un exemplaire, & ſembloit qu'il en fuſt fort deſireux, comme de choſe non veue. Il m'a eſcrit depuis peu de jours, & me faict cognoiſtre qu'il l'avoit ja leue, & qu'elle luy deſplait fort, & que la liberté de laquelle j'ay eſcrit ne convient à ce ſiecle. Je ne ſçay ſi je luy dois faire reſponſe: il a fort changé depuis qu'il a changé Leyden à Louvain. Je ſuis le meſme que j'eſtois, & ſeray, s'il plait à Dieu, tousjours preſt de corriger ce que j'ay mal eſcrit. Il m'exhorte fort à ceſte correction, mais il ne dict pas en quoy; tellement que je ne ſuis pas pour recevoir ce conſeil, lequel il dict me donner comme amy; adjouſtant qu'il eſt fort marry, que devant l'edition il ne m'en a pû advertir. Je croy qu'il me renvoye à l'Inquiſition, à laquelle il eſt difficile que la liberté Françoiſe ſe puiſſe aſſubjecter. Il meriteroit une plus verte reſponſe que je ne luy peux faire. Aymez moy tousjours, & je meſpriſeray aiſément telles cenſures.

Ex P. Burmanni Sylloge epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum 4to. *Leidae* 1727 Vol. I. pag. 383.

Iſ. Caſaubonus J. Lipſio S. D.

Lutetiae Pariſ. pridie Kal. Maias, 1605.

P. S. — Salutat te peramanter et officioſe magnus Thuanus, cujus hiſtoriae ne aliquod praejudicium faciat publicatio epiſtolae quam ad ipſum ſcripſiſti, ut communis amborum cultor, te velim rogatum.

NOT. [1] Sic in MS. In ed. Offenb. *hanc.* [2] Sic in MS. In edit. Offenb. *Corrige victurum et placiturum opus.*

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller d'Eſtat, & Preſident en la Cour de Parlement à Paris.*

MONSIEUR. Je viens de recevoir la voſtre du xx Janvier paſſé: il n'y a pas long temps que je vous ay eſcrit, & ne doubte nullement que vous n'ayez maintenant ma Lettre. Je m'eſtime tres heureux de l'honneur qu'il vous plaiſt me faire, que de prendre la peine de m'eſcrire en vos grandes occupations. J'ay reçeu enſemble avec la voſtre le *Chronicon* de feu Monſieur de Bazas, où ledit Sieur a employé une merveilleuſe diligence, & peuſt-eſtre quelquefois trop grande, à cauſe qu'il s'amuſe par trop à repreſenter la varieté des manuſcripts là où il n'eſt poinct de beſoing. Toutesfois je defere beaucoup à ſon edition, en laquelle il s'eſt porté fort rudement, & ce que je loue le plus, fort modeſtement, ſans ſe laiſſer eſchapper aulcun mot qui puiſſe offenſer perſonne: ce qui eſt fort rare en ce ſiecle, & meſmement és hommes Eccleſiaſtiques, és eſcrits deſquels *hypotheſis eſt* πάρεργον, *maledicentia* ἔργον. Mais les editions de nos Euſebes ſont bien differentes l'une de l'aultre, & ce en beaucoup de manieres. On pourſuit tousjours la noſtre un peu plus diligemment qu'auparavant. Mais ce n'eſt pas pour en voir ſi toſt la fin. Nous employons tout ce que nous pouvons pour embellir ceſt œuvre, & avoir ceſt honneur, que de luy donner la lumiere [1] ſoubs voſtre Nom. J'adjouſte à mes Notes *Canones Iſagogicos*, qui ſeront l'ame de ceſte edition, & dont j'eſpere que les gens de bien en recevront du fruict, & du contentement. Je remonſtre bien à Clavius ſon ignorance, ſa ſtupidité & orgueil, qui a gaſté l'année Gregorienne, & laiſſé ſi pleine de reſveries & follies que je m'eſtonne que tant d'yeux ne s'en adviſent. Tant eſt grande la brutalité de ceux qui ſe vantent de ſavoir quelque choſe! Pour le moins ils devoient adviſer de l'abſurdité qu'on commet ceſte année 1605 en la celebration de la Paſque, qui devoit tomber au jour qu'ils ont celebré Paſques fleuries. Il eſt incroyable la grande ignorance & barbarie de ceux qui ont ceſte affaire en maniement, qu'ils s'en ſoyent acquités ſi pauvrement, avec une telle marque d'ignorance, que tout le monde en ſera eſtonné, quand on le lira en nos demonſtrations. Pourquoy vous vous pouvez aſſeurer, que noſtre Euſebe, mais pluſtoſt voſtre, ſera un treſor des merveilles de la Doctrine chronologique; laquelle j'ay affranchi de la tyrannie des preſomptifs, de la profanation des ignorans, & de la ſycophantie des meſdiſans. Nous ne faiſons poinct de ſcrupule de dire que toute ceſte matiere eſt noſtre, en laquelle nul n'y a encores rien veu; non que j'aye plus d'entendement qu'un

[1] *Scaliger in Euſebii ſui ad Thuanum dedicatione, poſt ampla prolegomena ad operis argumentum et rationem ſpectantia, in ejus laude hiſce ſequentibus verbis finem facit.*

CUI juſtius hoc opus dicare potui quam tibi, cujus ſi dotes animi, vitae integritas, mores leniſſimi, ſingularis moderatio, mihi ex aliquo uſu, qui inter nos olim interceſſit, nota non eſſent, tamen cogerer ſcire quod publica fama ignorari non ſinit? Eo enim loco poſitus es, ubi iſtae praeſtantiſſimae dotes latere in tenebris atque abditae eſſe non poſſunt. Nam de eruditione tua neminem fugere poteſt, niſi qui literas neſcit; et qui eas neſcit, tamen ab iis qui ſciunt id intelligere potuit. Quum autem multae cauſae ſint quae homines lucubrationes ſuas ad inſignes viros mittere inducunt, et nullae earum non aliquo juſto argumento nitantur, nullum tamen juſtius eſſe judico, quam quo aliquis perſuadetur id dicare, cujus intelligentem ſciat eſſe eum cui dicatur. Qui enim librum accipit quem non intelligit, animo offerentis, non libro, obligatur. Doctus vero, et peritus earum rerum quae offeruntur, non minus dono quam donantis animo capitur. Et quidem plerumque accidere poteſt, ut cujus ſtatim oblivifceretur, ejus meminiſſe cogatur, quum ejus librum legerit; aut impenſius amare quem antea diligebat. Eo juſtius propoſitum noſtrum eſt; quod ſciam non ſolum quam amico, ſed etiam quam erudito viro, hoc opus mitto: Non utique quod ex ejus lectione ad amorem noſtri plus accedere poſſe ſperem, aut optem; ſed quia, quemadmodum homines judicio deligere, ita libros legere ſoles, ſpes eſt hunc librum commendationem apud eruditos meriturum, magnam quidem quod nomine tuo divulgatus ſit, majorem vero quod dignum eum cenſueris quem legeres. Lecturum autem ex eo ſpero, quod hiſtoria ejus praecipuum argumentum eſt, cujus te tam peritum eſſe, ut ejus pater merito dici poſſis, nemo eſt qui negare poſſit, qui quidem illud tuum hiſtoriarum luculentiſſimum volumen legerit; cujus ſcripti tanta eſt apud bonos gratia, tanta apud eruditos commendatio, ut, quia duas res, hodiernis hiſtoriarum conditoribus raras, nitorem ſermonis cum veritate conjunxiſti, quarum alterutra ſatis per ſe potens eſt ut amatores habere poſſit, vix eſt ut ulla ſcriptio in eo genere plures lectores nacta ſit, praeſertim quum τηλαυγὲς πρόσωπον κρηπῖδα poſueris, divinum dico illud prooemium, tanquam veſtibulum aeterni ſacrarii, quod qui legerit, facere non poterit quin ad totum opus contento ſpiritu ſeſe conferat; in quo lector neque in ſenatore dignitatem, neque in hiſtorico fidem, neque in ſcriptore elegantiam deſideret. Et quia ſcitum eſt illud, orationem quales ſumus indicio eſſe, quod tamen in Salluſtio falſum deprehenditur, quem vixiſſe aliter ac ſcripſiſſe veteres perhibent, non minor laus tuo operi a fide et integritate tua, quam tibi ab ejus nitore et elegantia, contigit. Tanta vero eſt lectorum aviditas, ut libros, quos jam emiſiſti, non juſtum opus, ſed aliorum vades et ſponſores eſſe exiſtiment. Itaque non jam lectores habes, ſed flagitatores, qui a te ſperare audeant quod jure exigere poſſe arbitrantur. Quia non is ego ſum qui illorum fervori frigidam ſuffundere velim, ut qui non minore deſiderio quam illi calcam, mitto tibi hunc librum, tanquam metatorem tuorum; in quo non ſolam hiſtoriam, cujus et amantiſſimus et peritiſſimus es, ſed animam hiſtoriae damus: Ita enim chronologiam appellare ſoleo, ſine qua hiſtoria non ſpirat; quae quanto multis ſcriptis, tanto chronologia illi praeſtat ut corpori anima. Quod ſi aliquid ponderis tum vetuſtas rerum, tum auctoris meritum commendationi addere poteſt, praeſtantiorem Euſebio in hoc genere dare, digniorem vero ad quem illum mitterem, quam te, eligere non potui. Vale, Lugduni Batavorum Kal. Junii, 1606.

qu'un aultre, mais d'aultant que j'ay pris ceſte matiere à cœur: ce que je n'ay pû perſuader aux aultres d'en faire autant. Mais il fault eſtre fourni d'aultres moyens, que ne ſont ceux que ce monſtre d'ignorance Clavius y a apporté, lequel ſi on oſte hors de ſon Euclide, il n'y a enfant ſi nouveau qu'il ſe trouvera. Certes je puis dire qu'on verra en noſtre edition ce qu'on n'a encores veu. Je ne le dis qu'à vous, Monſieur, qui me cognoiſſez. Car quant aux autres, j'ayme mieux qu'ils le cognoiſſent par l'œuvre, que par aſſeurance que j'en puiſſe faire de bouche. Vous faites bien de pourſuivre voſtre Hiſtoire, qui eſt ſi bien venue, ſi cherie, & louée des doctes & gens de bien; ſur tout le proëme qui eſt l'eloge de vous meſmes, le teſmoignage de voſtre probité, le monument de voſtre ſçavoir, & de la practique que vous vous eſtes acquis és affaires du monde, pour les publier en ce beau Theatre du monde qui eſt voſtre Hiſtoire. Celui qui vous a repris ſur la liberté du dit proëme parle en eſclave des Loyolites, tel qu'il eſt: qui eſt devenu ſi idiot que la pluſpart de ceux qui l'eſlevoient juſques au ciel, ſe mocquent de luy & commencent à dire *δὶς παῖδες οἱ γέροντες*. Il ne s'eſt pas contenté de s'eſtre eſchaffaudé de ce ridicule [1] eſcrit des miracles, qu'il en a eſcrit un [2] aultre ſur meſme ſujet. Il n'y a difference que du lieu & des miracles. Je ne ne doubte nullement qu'à Rome il n'y ait des renards qui ſe mocquent de l'imbecillité de ceſt eſprit, de s'eſtre tant abaiſſé que d'eſcrire ce que les plus bigots de qualité n'oſeroient avoir eſcrit. Vous ne devez, ſauf voſtre meilleur advis, luy faire reſponſe, car il ne le merite poinct. Je ne reſte de luy eſcrire nonobſtant ſon idioterie, d'autant que je ſuis conſtant en amitié. Mais j'abuſe de voſtre patience, ſans avoir eſgard à vos occupations. Je prieray doncques Dieu, Monſieur, vous maintenir en ſa garde.

De Leyden le 8 Avril, qui devoit eſtre Vendredi devant Quaſimodo 1605.

Voſtre tres humble & tres obeïſſant ſerviteur,
JOSEPH DELLA SCALA.

Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, tirée des Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala *imprimées à Harderwyck*, 1624 *in* 8vo. *pag.* 332.

MONSIEUR. Nous attendons icy bien toſt voſtre Euſebe, ſuivant l'eſperance que vous nous en avez donné, & à moy en particulier, qui recevray l'honneur qu'il vous plait me faire, comme le plus grand que j'aye jamais receu, & que je puiſſe recevoir en toute ma vie. Vous ne vous devez beaucoup ſoucier de ce qu'en diront & eſcriront les ignorans & envieux, & crois qu'il n'y a meilleur moyen de ſe venger de leurs meſdiſances qu'en les meſpriſant. Ceſſerez vous aprés ce grand œuvre? ja Dieu ne plaiſe, que ce grand & capable eſprit qu'il luy a pleu mettre en vous, ſoit oiſif d'ores en avant, & ne continue à travailler pour le public. Pourſuivez donc & employez le cours honorable de voſtre vie à bien meriter, ſi non de ceſt ingrat ſiecle, au moins de la poſterité, qui vous rendra ce que les vivants vous denient. Le Joſephe a beſoing de voſtre induſtrie. Si vous vouliez recueillir les obſervations que vous avez, tant ſur le Vieil que Nouveau Teſtament, ſans vous aſtreindre à continues Annotations, vous obligeriez beaucoup le public. Quoy que vous faſſiez ſera bien receu d'un chaſcun: ne vous arreſtés à ces gueſpes importunes qui ne ſont que bruit & picquer exterieurement. Donnez cela à vous meſmes, c'eſt à dire à vos amis, & à la poſterité. Prenez en bonne part, s'il vous plait, ceſte obſecration publique; & me conſervez tousjours en vos bonnes graces. En ceſt endroict je ſupplie noſtre Seigneur, Monſieur, vous donner en parfaite ſanté ſa grace.

De Paris ce 1 May, 1605.

Voſtre bien humble & tres affectionné ſerviteur.
J. A. DE THOU.

Ex

NOT. [1] De Diva Virgine Hallenſi. [2] De Diva Virgine Sichemenſi.

Lipſe aprés avoir fait un volume entier des Miracles de Noſtre-Dame de Hall, luy dédia ſa plume. Surquoy Scaliger fit ces vers:

Poſt opus explicitum quod tot miracula narrat,
Pennam Lipſiades hanc tibi, Virgo, dicat.
Nil potuit levius pennâ tibi, Virgo, dicare,
Ni forte eſt levius quod tibi ſcripſit opus.
Menagiana, Tom, II. p. 382. Amſt. 1713. in 12°.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, de Paris 6 Nov. 1606. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck* 1624 *in* 8vo. *pag.* 507.

MONSIEUR. J'ay receu à mon retour de Perigort voſtre Lettre du XXIII Septembre; enſemble les exemplaires de voſtre Euſebe, qui ont eſté diſtribuez ſuivant voſtre memoire à ceux à qui vous les aviez deſtinez. Je crois qu'ils vous en remercieront par leurs Lettres. Pour moy, je n'ay point de paroles dignes pour exprimer l'honneur que je recognois avoir receu de vous, ayant vouſlu que mon nom parut au front d'un tel œuvre, lequel, d'obſcur que j'eſtois me rendra illuſtre à la poſterité, & de mortel me ſera immortel. Il n'y a graces ny faveurs en ce monde de qui j'euſſe pû eſperer ce bien, qui eſt tel que je n'ay rien que je puiſſe vous donner ou oppoſer en contr'eſchange, ſinon une ingenue confeſſion du bien meſme, avec une obligation perpetuelle dont je ne me pourray jamais acquitter envers vous. Vous aurez maintenant receu les exemplaires de la ſeconde partie de noſtre Hiſtoire. Si elle vous faiſt perdre quelques heures, vous me ferez ſçavoir à voſtre loiſir voſtre prudent advis. Je deſire eſtre adverti des defauts qui y ſeront remarquez, pour les corriger à la prochaine edition.

Ex MS. *Ampliſſimo et illuſtri viro Jac. Aug. Thuano, ſacri Conſiſtorii conſiliario et ſenatus Pariſienſis praeſidi digniſſimo, S. P. Lutetiam.*

VIR ampliſſime. Haud etiam diſplicuiſſe tibi Inſcriptionum noſtrarum farragines, valde laetum fuit. Arbitror enim univerſo me orbi placuiſſe, cum tibi placeo, cujus omnia orbi toti perplacent. Nam quod ſubindices eſſe quoſdam apud vos et in Italia qui operi illi hiſtorico infigant genuinum, quid mirum? Iidem illi ſunt, qui nihil probant niſi quod ipſi faciunt, toti lividi, toti ſanguinantes, hoc eſt, quibus ſub ſpecie humana animus ſerpentis aut lupi; adeo quidem, ut ſi iis omnibus qui vel minimum quid ab ipſis ſentiunt unam optare poſſent cervicem, univerſis jam et ſingulis ſuum periiſſet caput. Apud nos ſane (quos jam ante plures menſes tanto bono beavit Dominus Bongarſius) ita paſſim laudaris et aeſtimaris, ut nemo ſit ingenii judiciique ſelectioris, quin Thuanum in ore, in oculis, in animis geſtitet aſſiduo. Exoſculantur imprimis praeter ſummum candorem, praeter incredibilem moderationem, notam illam rarae comitatis, quod non deſpexeris ſcilicet ingenia hujus ſaeculi, ſed ut vivorum aliquot ſic defunctorum pluribus monumentis ſuam ſibi laudem liberali praeconio conſecraveris memoriae aeternae. Narro tibi, mi Domine, hactenus Europa te indigebat, qui viam nobis et faceres ſimul et munires ad liberam veritatem, ad candidam modeſtiam: Quae Deae hactenus ita in neſcio qua avia defoſſae fuerant ſolitudine, ut nemo hactenus ad eas iter affectare auſus, ſtellas ſecutus duces, ut fit in itinere Syrtico; vix vero unus atque alter eiſdem adſpirarit voto aperto. At tibi nunc gratia uni; per quem ſemita nobis ſtrata, exornataque inſuper columnis, quaſi mille. Pro libri ejus munere plurimum te, mi Domine, amo, exemplar alterum curaturus prima opportunitate mittendum Domino Velſero, quem non dubito quin te dudum aeſtimet ac colat ex vero; id eſt, ut virtus tua, ut doctrina incomparabilis merentur. Patri Schotto perſcripſi quae volebas circa Gomecium Covarruviam, Blancam, Loiolam, Mendozam: Quamprimum reſcripſerit, faciam certiorem. In natalibus emortualibuſque priorum nihil hactenus expedii, niſi aliquid quod heic vides. Goltzius certo Brugis obiit: perquiſivi patrueles, imo et filium ejus, de anno et die; adhuc tacent: Iterato nuper compellavi, et expecto reſponſum. Liberaliſſimam tuam oblationem ſerio amplector, eique animo tuo jam inde ampliter obligor, magis adhuc obligandus, ſi viſum fuerit tuo Bongarſio petere meo nomine unum alterum MS. bibliothecae regiae, ad editionem Tacticorum Mechanicorumque Graecorum. Aberrationes in rebus Germanicis, ſi quae vel fidiculis erui poterunt ab veris Germanis earum ſtudioſe curioſis, ſubmittentur eidem Bongarſio: At ut veſtri ſecuri ſint a librariis hujus coeli, nihil praeſtabit, niſi unum privilegium imperatoris noſtri, paſſim dari ſolitum; ut ſcies ex rerum iſtarum callentiſſimo Domino Bongarſio. Vale et ſalve, vir illuſtris, a me,

JANO GRUTERO
gloriae tuae ſolide devoto, qui haec
praecipitabam die 14 Aprilis, 1604.

Ex

Ex MS. *Viro ampliſſimo Jac. Aug. Thuano curiae Pariſienſis praeſidi.*

SALVE, vir ampliſſime. Janus Gruterus, communis, opinor, amicus, cum hiſtoriae a te ſcriptae exemplum, tuo juſſu mihi tranſmittendum, apud ſe eſſe dudum ſignificaſſet, quam expectationem meam incitaverit noli quaerere. Sed idem me incredibili deſiderio, per tres quatuor ſolidos menſes, propemodum confecit: Callipidi enim neſcio cui Lentulo commiſſo libro, me ejus vix nunc demum compotem fecit. Legere adhuc unam integram aliquam pagellam non licuit. Interim gratias quam poſſum maximas habeo agoque, nudas cetera, quod ipſum Gratiarum eſt, niſi affectus iſte in te meus, quem nobiliſſimo Vicquio tui amantiſſimo coram teſtatus ſum, decorem afflet. Certe, ſi quid ſit quod ego tibi gratificari hic unquam poſſim, res dicat quanto ego operam meam quam verba tui ſimilibus probare malim. Vale, Auguſtae Vind. XIX Kal. Sept. anno 1604.

Dignitatis tuae ſtudioſiſſimus
MARCUS VELSERUS

Clariſſimo Caſaubono ſalutem aſcribo, et de Pompilii Amaſaei in Polybium lucubrationibus quid fieri velit expecto.

Ex MS. *Anonymi cujuſdam.*

QUID Velſerus ad Gruterum de Thuano ſcribat, habes in charta adjuncta: Non tenebunt illum magnum virum iniqua judicia eorum qui unice oppreſſam cupiunt veritatem et libertatem: Praeviderat haud dubie iſta omnia.

" THUANO neſcio quam cenſuram parari muſſant ad ipſum privatim mittendam,
" nec publicae adhuc luci committendam; quod in eam partem interpretor, quo poe-
" nitentiae honeſtior ſit locus, ſicubi viſum fuerit mutare ſententiam. Quicunque ejus rei
" auctor, ſi judicium potius quam immoderatos affectus ſequi amat, amici ſine dubio of-
" ficio fungitur, et inſolitum Thuano officium praeſtat. Qui enim lucubrationes tuas
" publice mordeant, et, ſiquid impegeris, tanquam praeconio divulgent, multos hodie
" reperias; perpaucos qui intra velum erroris admoneant. Auguſtae Vindelicorum VIII
" Id. Septembris 1604.

Ex MS. *Viro ampliſſimo Jacobo Auguſto Thuano curiae Pariſienſis praeſidi.*

SALVE, vir ampliſſime. Munus tu facilius iteras, quam ego gratiarum actionem. Fatendum enim, verba me deſtituunt, quod ea inanitatis et nuditatis ſuae adverſus repetitae humanitatis liberalitatem ſuppudeat. Una excuſatio, Gratias ab omni antiquitate nudas eſſe, ne nunc quidem morem migrare. De cenſura quod petis: Magna eſt futurae ſcriptionis ad omnem poſteritatem ſine controverſia commendatio: De rebus, Palaemon ego non ſedeo, nimis quam difficile homini nato affectus exuere, et ſemper recta ad veritatis ſcopum collineare. Caroli et Franciſci, exempli cauſa, hiſtoriam, qui non aliter Gallus, aliter Germanus narret! nec unquam alter alteri, quod veriſſimum eſſe ipſe credat et quovis pignore contendat, tamen perſuadeat. Jam in ceteris eadem eſt ratio; ubi praeſertim ad conſilia, ad jura provinciarum, ad bellorum cauſas, ad privatam principum vitam, et multo maxime ad cauſam religionis ventum. Veritas fere imo puteo latet, nos ſummam ſaepe pro ea aquam libamus, aliena praeſertim fide tanquam hauſtris uſi. Hoeſchelius officioſam ſalutem remittit: Quam ego Cl. Caſaubono dictam volo. Ad Titium de Polybianis Amaſaei lectionibus ſcripſi. Tu me, vir praeſtantiſſime, conſtanter ama. Vale. Auguſtae Vind. x Kal. Novembris, an. 1604.

Dignitatis tuae ſtudioſiſſimus,
M. VELSERUS.

Inter manuſcripta noſtra hoc ſequens, epiſtolae ſpeciem prae ſe ferens, quamvis nulli inſcriptum nec ab ullo ſubſcriptum, invenimus. Jo. Hen. Boeclerus tamen, qui (Com. in Tac. Argentorati 1664, 8vo. pag. 650.) illud in vulgus edidit, a Scipione Gentili ad Bongarſium ſcriptum fuiſſe dicit.

AUGUSTAE nuper et Monaci fui. Cum multa alia me in iis urbibus delectaverunt, tum in primis Marci Velſeri ſingularis erga me humanitas, doctiſſimique ſermones. Illud diſplicebat tamen vel maxime, quod iniquior mihi viſus et paene ſubacerbus in hiſtoriam Thuani veſtri, vel potius noſtri: Neque tamen ſatis dicere poterat, quid ab illo

illo peccatum. Duntaxat dicebat nimis eum ſuis Gallis contra Germanos favere, et Caroli quinti ſingillatim res et virtutes preſſiſſe: in quo ego exclamavi; nihil enim unquam ab ullo hiſtorico in ullius hominis aut imperatoris laudem tam magnifice et tanto ſtudio ſcriptum memini legiſſe, quam a Thuano de Carolo Caeſare omnibus paene lineis hiſtoriae ſuae, ubi res illas attingit: legi enim ſaepiſſime. Tum ad religionem converſus, plus Thuani hiſtoriam Catholicae religioni nocere dicebat, quam Sleidani, quod huic minus creditur ob ejus in Catholicam religionem odium: Thuanum vero, illo loco, illa dignitate, illa profeſſione, ita paſſim et tanto affectu Proteſtantes laudare, defendere, ac prope in ipſo judicio cauſam eorum ſuſcipere! Ad quae cum reſpondiſſem quae videbantur de officio hiſtorici, et Thuani fide ac libertate; tum ille: In ſupplicio, inquit, Annae Burgae quam ſeſe prodit! ut non abſtinuerit a tragicis fere exclamationibus et lamentis! Ejuſdem generis multa alia et de ipſo et de Scaligero afferebat, quae nihil neceſſe commemorare, ac ne libet quidem; audivi enim perinvitus. [1] Sed de Thuano tamen neſcio quid atrocis mandati a duce Bavariae aliquando miſſum ad Octavianum Fuggerum, ut id Mareſchallo Boiſdelphinio legato regio Auguſtae inſinuaret, ob carmina neſcio quae in ducem Bavariae acerbiſſima a Thuano ſcripta; quae negabam vidiſſe me. Cetera vir eſt optimus et humaniſſimus, et cui vix parem in illis literis quas tractat in Germania noverim. De me, et de illis qui Romae animam, vitam et exiſtimationem meam, me inſcio, prope addixerant, audies plura a Lingelſhemio noſtro, ſi res tanti tibi videatur, quae tamen me varie perturbatum habuit ob rumores et querelas.

Ex epiſtolis G. M. Lingelſhemii ad Jacobum Bongarſium, Argentorati 1660, *in* 12°. *p.* 205. *Ep.* 61.

Quid, quaeſo, illud eſt, quod Velſerus de [2] carmine Thuani, quo offenſus Bavarus? Heidelb. 18 Sept. 1605.

Ex epiſtolis Marci Velſeri ad Joſephum Scaligerum, inter alia ipſius opera Norimbergae editis, 1682, *in folio, p.* 805.

M. Velſerus ad Joſephum Scaligerum.

Sed in Euſebio, vis me ſerio impudentem eſſe? Poſtquam lentitudinem typographi et operis molem incuſas, ſuſpicor finem autumnales nundinas ſpectare: Itaque audebo petere, ut his vernalibus folia, quotquot abſoluta erunt, non gravate communices. Dicat aliquis, mi Scaliger, te hoc cum humanitati tuae, tum amori meo, debere; ſed tamen negare, per me quidem, liberrimum eſt: Recte enim vos Galli, quantum memini, vernaculo proverbio, Audaci flagitatori audacem negatorem opponitis. Auguſtae Vind. XII Kal. Febr. An. 1604.

Ex epiſtolis Joſ. Scaligeri, Lugduni Batavorum editis, 8vo. 1627, *p.* 401.

Joſ. Scaliger ad M. Velſerum.

De foliis quae jam excuſa ſunt ad te mittendis nondum mihi non ſine cauſa perſuaderi paſſus ſum. Nolo enim, ſi quid bene feci, te imperfecta voluptate frui; ſin autem male, bis me traduci: Satis enim fuerit aut te ſolido gaudio affici, aut me ſemel male poſiti ſtudii poenas luere. Omnia enim ita inter ſe cohaerent, ut ſequentia ſine antecedentibus intelligi non poſſint. Non morabor deſiderium tuum; primus omnium ex fornace calentem accipies. Lugd. Bat. V Kal. Sept. 1605.

Ex epiſtolis M. Velſeri ad Joſ. Scaligerum, pag. 809.

M. Velſerus ad Joſephum Scaligerum.

Mirum quam nos deſiderium Euſebii tui exerceat; eo quidem acrius, quo longiorem ſpem poſtremis literis feciſti. Meminiſſe enim potes, te ſcripſiſſe, fruſtra tam cito expectari; nondum ad dimidium perventum eſſe, operas quaeſtus ſui cauſa plerumque alia interjicere. Prope erat, ut ad petitionem ſemel negatam redirem; ſi nundinis toto opere excludereris, ſaltem ne partem in guſtum invideres. Sed vicit pudor; et, ſi verum dicendum eſt, hoc potentior modeſtiae magiſter, iteratae repulſae metus. Itaque, quando

NOT. [1] Addit. ex MS. [2] Si Thuanus unquam tale carmen ſcripſerit, (quod quidem nobis minime conſtat) nos fugit.

do in hanc partem te obſirmaſti, et coronis omnino expectanda eſt, quod proxime conſequitur impetrari patieris; ut, extra etiam nundinas, librum a praelo adhuc calentem et madentem Amſtelrodamenſi via ſtatim ad me mittas. Aug. Vind. prid. Non. Jul. an. 1605.

Ex epiſtolis Joſ. Scaligeri, in 8vo. pag. 486.

Joſ. Scaliger ad Marquardum Freherum.

DE Euſebii paginis ad N. mittendis, non fuiſſet opus gratiam tuam interponere, quae plurimi apud me eſt, ſi jamdudum hoc illi indulſiſſem: Jam enim illi negavi. Nam cui bono ἀποσπασμάτια et mei operis lacinias ad illum mittam, ad quem res non pertinet, priuſquam ille accipiet cui dedicare deſtinavi? Tam ineptum, me facere hoc, quam incivile eſt illum hoc a me poſtulare. Egone ut illi mea mittam, quae ille amicis ſuis et deliciis, hoſtibus meis, Loiolae mancipiis, communicet? Si non eo conſilio id a me petit, ergo eſt ambitio, ante tempus partem operis inſpicere malle, quam cum otio totum opus legere ac perlegere. Non potui ſatis mirari conſilium hominis adeo prudentis, et, quod caput eſt, optime de me meriti, addo et chariſſimi, et de quo, ſi omnia magna praedicavero, minus quam pro merito illius dixero. Lugd. Bat. III Eid. Martii Juliani, 1606.

Ex Peireſkii vita per Petrum Gaſſendum, 4to. Pariſ. 1641, *pag.* 82. *ſub anno* 1605.

PRIMUS quem geſtiit Peireſkius ſalutare, Auguſtus ille Thuanus fuit, tum ut ob ſummam humanitatem ageret coram gratias; tum ut ab illo acciperet, ſi a Scaligero quid haberet. Quanta vero laetitia exceptus ab eo fuerit, exprimi non poſſe ipſemet narravit. Aperta nimirum ſtatim bibliotheca tum privata, tum regia; apertum quicquid monumentorum ad contexendum hiſtoriam aſſervabat in ſcriniis; apertum cor et viſcera ſinceritatis mirae profuſa. Ipſe tum plura edocuit, quae ille de viris in Italia eruditis expetiit; tum, quia nonnihil deſiderabatur ad conſcribendum eorum elogia, recepit ſe per literas ex amicis conſequuturum. Cum iterato illum inviſit, accerſitus illico fuit Iſaacus Caſaubonus, cui ſub Thuano commiſſa erat bibliothecae regiae cuſtodia. Is a primo ſtatim congreſſu, neſcias an magis ſuſpexerit, an amaverit illum magis. Nimirum tam multa accepit edoctuſque ab eo fuit, ut nec publice, nec privatim per familiareis literas tacere id potuerit.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Scipio Gentilis.*

AMPLISSIME et illuſtriſſime vir. Accepi his diebus Heidelberga literas a conſiliario principis Lingelſhemio, quarum in extremo ſic erat, *Thuanus pollicetur ad proximum mercatum Francofurtenſem* XX *praeterea hiſtoriarum libros. O virum immortalitate dignum!* Hoc nuncio vehementer exhilaratus fui, ut qui deſiderium reliqui operis paene impatienter feram, et ne qua res te ab incepto retardaret metuebam, in tanta judiciorum iniquitate et temporum. Periculoſae plenum opus aleae, ſed te egregie munitum adverſus invidiam et calumniam cum ex cetera tua vita intelleximus, tum ex his quos edidiſti libris plane perſpeximus. Nunc eſt quod te rogem: Superiore anno cum cognitum eſſet Lucam Oſiandrum, theologum in his locis non obſcurum et Joh. Sturmii inimicitiis olim nobilitatum, multa foede graviſſimeque in ſuis annalibus eccleſiaſticis, vel (ut ego appello) Voluſianis, ſcripſiſſe contra academiam hanc noſtram, valde animi omnium commoti fuerunt, meque Norimbergam miſerunt ſciſcitatum aliquid conſilii ab ampliſſimis Dominis noſtris civitatis principibus, quo hominis barbari et ſpurci et ſcriptis ſuis digni inſolentia retundi poſſet. Reſponſum tuli, ut quieſceremus, ſilentioque refelleremus deliri et virulenti ſenis amentiam, qua non ſolum in hanc academiam atque alias, ſed etiam in ipſum ſenatum eſſet Norimbergenſem petulantiſſime debacchatus: ita ſe a patribus accepiſſe, atque ita ipſos ſervare, ut ſcriptiones polemicas iſtas et contentiones nolint in republica ſua pati, praeſertim in negotio religionis. Tacuimus igitur. Sed hoc ſilentium noſtrum atque adeo veſani hominis injuria, ut in bonum et gloriam nobis convertat, in tua, clariſſime Thuane, poteſtate et aequitate poſitum eſt; unum tuum verbum cum laude hujus academiae conjunctum pluris a nobis et poſteritate omni fiet, quam omnium non modo Oſiandrorum obtrectationes et maledicta, ſed mehercle bonorum et eruditorum commendationes atque encomia: teque, ut facias, majorem in modum nec mea ſolum, ſed omnium, etiam mortuorum, cauſa et nomine rogo. Nam et mortuos hyaena iſta laceravit, nominatimque Donellum noſtrum, qui fuit lumen hujus academiae nec Galliae veſtrae poenitendus. Pluribus ne te rogem facit cum inſtituti tui ratio, qui privatos etiam ſaepe homines, quos aliqua literarum vel ingenii fama commendavit, ornare in hoc tuo praeclariſſimo opere ſoles, tum juſta

ratio petitionis meae, tum denique ſingularis humanitas tua, qua me olim Lutetiae complexus es, quamque ego et oratione publica quam de itinere illo meo frequentiſſimo auditorio habui, et privatim ſermonibus praedicavi; nec, quotieſcunque ſe occaſio tulerit, praedicare deſinam; ne quid hic de virtute et ceteris tuis laudibus ampliſſimis dicam. Bene vale, vir nobiliſſime, et ſcriptioni huic meae a pietate, ut vides, profectae ignoſce. Altorphio xx April. 1605.

Ex Marq. Gudii et doct. virorum ad eum epiſt. curante P. Burmanno, Ultraj. in 4to. 1697. p. 162.

Jac. Aug. Thuanus Scipioni Gentili S. D. *Altorfium.*

SERIUS ad tuas Altorphio xx Aprilis anno ſuperiore datas reſpondenti nolim ſuccenſeas, mi Scipio. Ecce nunc, qui moram excuſet, ſecundum hiſtoriarum noſtrarum tomum ad te mitto. Nam nolui te immuneratum poſt tantam temporis intercapedinem adloqui. Quod a me petebas libentiſſime feciſſem, et nunc faciam, ſi occaſionem faciendi in manus dederis; non quod [1] tanti faciam teſtimonium noſtrum, ut academiae veſtrae, et fama et tot doctiſſimorum profeſſorum doctrina celeberrimae, [2] exactiſſimarum diſciplina et optimis legibus fundatae, [3] quidquam ornamenti ex eo poſſit accedere; ſed [4] amici precibus quidquam tale denegare non ſolum inhumanum, ſed etiam iniquum eſſe exiſtimavi. Igitur de [5] initiis veſtrae academiae, qui praecipue in ea ex quo coepit profeſſores excelluerint, et ſi quae alia ad ejus commendationem ſingularia habes, [6] ante omnia edoceri cupio. Tum ſcire velim, quo ſpiritu [7] veſano incitatus Lucas Oſiander, quibus verbis eam laceſſiverit. Hugo Donellus noſtras minime tacebitur, [8] cujus jam honorificam mentionem alibi fecimus, nimirum cum de tumultu Lugdunenſi in Batavis loqueremur: Verum annales ſcribenti ex annorum ſingulorum ratione occaſio capienda eſt, ut de iis rebus, quae quaſi extra hiſtoriae corpus poſitae longius a [9] publica negotiorum tractatione abſunt, ſermo ſuo loco injiciatur. His de rebus ſi diligenter ad me perſcripſeris, efficiam ut tu collegaeque tui intelligant maximum pondus in tuis ad me literis fuiſſe. Siquid aliud tua cauſa poſſum, me ad omne [10] obſequium ſemper paratiſſimum experieris. Conrado Riterſhuſio plurimam a me ſalutem, cui et exemplar his adjunctum tradi curabis. Vale, vir doctiſſime, et me ama.

Ex Villaboniano noſtro xv Kal.
viibr. CIↃ.IↃC.VI.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Scipio Gentilis.*

NUNQUAM exiſtimaviſſem, vir ampliſſime, mihi verba deſutura, quibus tibi gratias agerem vel gaudium meum exprimerem, quod ex literis tuis, ſingulari humanitate ſcriptis, cum tranſmiſſo una munere hiſtoriae tuae cepi; ſed et gratias eo majores tibi actas putabis, quod is, qui debet, ſe agere non poſſe fatetur; et gaudium meum quantum fuerit, ex eo optime intelliges, ſi tu modo cogitabis a quo illud profectum eſt: Quanquam non hoc primum tempore liberalitas erga me tua beneficiaque lucere coeperunt: Jam ante complures annos, cum vix tibi notus eſſem, commendatione Jac. Bongarſii, tu pro me egiſti quae optare a tali viro ſuperbum foret, nedum ſperare: Quorum omnium beneficiorum ita memoriam apud animum meum ſervo, ut tamen promam ea ſaepe ad alios, etiam ambitioſius, dum ex benevolentia erga me tua nonnihil ſtudeo velificari honori meo. Illud tibi velim certo perſuadeas me unum omnium tibi addictiſſimum eſſe: Simplicius dicere quicquam non potui, nec verius. De negotio illo academiae noſtrae non minores, quam pro meipſo, gratias debere ſentio. Quae infelix homo infeliciſſimis ſuis annalibus illevit, infra ſubſcripſi; indignus tamen is, cujus nomine hiſtoria tua deformetur, multo magis quem laudet. Alterum exemplar hiſtoriae tuae, ut juſſiſti, Ritterſhuſio noſtro: Iſque dixit ſe tibi ſcripturum. Ego non minori aviditate et celeritate perlegi, quam priores libros, imo ſane majori, quod ad nova et maximorum caſuum atque admirabilium facinorum plena feſtinaret animus, quae te pari libertate expoſiturum non dubito. Nec profecto quicquam in hiſtoria omni tua vel gratius eſt vel admirabilius quam libertas iſta et φιλαλήθεια. At patres illi ſibulati et eorum diſcipuli carpunt: Quidni? Ita me Deus amet ut periiſſet omne pretium hiſtoriae tuae ſi illis placeret; nolo enim dicere, ſi placere ſtuduiſſes. Te magno et erecto animo adverſus gratiam et molem vel ſuſceptae invidiae vel imminentis eſſe certo ſcio, tibique et reipublicae plurimum ob eam rem gratulor. Vale, vir nobiliſſime.
Norimbergae III Decemb. 1606.

Lucas

NOT. [1] MS. noſter habet *tanti patem nomen aut elogium noſtrum* [2] MS. *exactiſſima* [3] MS. *quicquid ex eo* [4] MS. *amicis* [5] MS. *illis* [6] MS. *a te* [7] MS. *cauſave* [8] MS. *et ejus honorificam mentionem apte faciam, nimirum cum de tumultu Lugdunenſi in Batavis loquemur:* [9] MS. *publicorum* [10] MS. *officium*

Lucas Oſiander D. in epitome hiſtoriae eccleſiaſticae cent. XVI. *libro* III. *cap.* LXXIV. *fol.* 852.

" ANNO 1575. Schola Altorfiana a ſenatu Norimbergenſi aperta eſt XXIX Junii, " primo ejuſdem rectore Valentino Erythraeo, qui paulo poſt obiit. Habet autem " haec ſchola plerumque et pleroſque profeſſores et auditores Calviniſtas, praeter unum " profeſſorem, theologum ſincerum, Doct. Jac. Schopperum, cui ipſius collegae in mini- " ſterio et ſchola et ſtudioſi, omnes fere Calviniſtae, plurimum ſunt moleſti: Neque id " ſenatus Norimbergenſis ignorat.

Item lib. IV. *cap.* XVII. *fol.* 941.

" ANNO 1581. Norimbergenſes ab Imperatore gymnaſii Altorfienſis privilegia aca- " demiae impetrarunt, eamque in die Petri et Pauli ſolemni pompa introduxe- " runt. Haec ſchola bona quidem intentione a ſenatu Norimbergico aperta, ſed in per- " niciem eccleſiae Chriſti nata videtur; multo enim plures Calviniſtas quam ſincerae " theologiae ſtudioſos producit.

Ex MS. *Nobiliſſimo et ampliſſimo viro Jacobo Auguſto Thuano, praeſidi, &c. Lutetiam.*

AMPLISSIME Domine. Janus Gruterus tuam et epiſtolam impertiit et ſimul hiſtoriam. Et epiſtola quidem renovavit memoriam priſtinae conſuetudinis noſtrae, quo nomine mihi gratiſſima fuit: Hiſtoria vero mira voluptate, ne dicam admiratione, animum meum affecit. Dico voluptate, propter ſtyli elegantiam et gravitatem: Admiratione autem, propter eam qua uſus es libertatem. Nihil autem ita me delectavit ac veritas quae ubique elucet, quam hiſtoriae animam non male dixeris. Judicent ibi aliter propter ſtudium partium: Qui his in locis degunt viri docti omnes, quotquot legerunt, magnifice praedicant operam tuam, praeclareque de ea ſentiunt. Inter quos nomen quoque meum profiteor, tibi tuaeque laudi ſemper addictum, devotum. Nobiliſſime et ampliſſime Domine, omnis opera et obſequium meum parata ſunt. Utere, ſum enim et ero tuus, quamdiu ſpiritus hos reget artus. Franekerae Friſonum xv Februar. An. Chriſti 1605.

JOSEPHUS Scaliger hic ſub praelo habet elenchum Triquerωſii Nicolai Le Rary Jeſuitae, quem editum videbis, ſi commoditas mittendi erit, inter primos.

Tuae dignitatis ſtudioſiſſimus,
JOH. DRUSIUS.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala, de Paris 16 *Aouſt* 1606; *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, pag. 506.

MONSIEUR. Attendant que nous ayons l'heur de voir voſtre Euſebe tant deſiré, je vous envoye la ſuitte de noſtre Hiſtoire, juſques à la journée infauſte. Vous recevrez avec celle-cy VIII exemplaires, deſquels vous ferez tenir, s'il vous plaiſt, deux en Friſe, à Meſſieurs Druſius & Ubbo Emmius; les aultres cinq vous les diſtribuerez, s'il vous plaiſt, au bon homme Cluſius, Meſſieurs Vulcanius, Heinſius, Baudius, & Grotius, auſquels je baiſe les mains.

Ex epiſtola Danielis Heinſii, ad calcem orationum et diſſertationum ejus, Ed. Elz. Lug. Bat. 12mo. 1642.

Nobiliſſimo et ampliſſimo viro Jacobo Auguſto Thuano, &c. Daniel Heinſius.

ACCEPI munus quod ad me miſiſti, vir ampliſſime; hiſtoriam dico tuam, in qua reliqua omnia qui abunde laudaverit, multo tamen plura de invicta illa tua libertate animi dicenda relinquet. Quae tanti apud me eſt, ut de ceteris parcius loqui ſoleam; ne aliquid in tam perfecto opere pluris feciſſe videar quam quod in eo eſt praecipuum.

Ex MS. *A Monſieur le Preſident de Thou.*

MONSIEUR. Je ne vous ſçaurois aſſez remercier du beau preſent qu'il vous a pleu me faire du ſecond tome de voſtre *Hiſtoria noſtri temporis*, laquelle j'ay legerement parcouruë, n'ayant eu la patience d'attendre qu'elle fuſt reliée. Depuis je l'ay baillée au relieur, afin de la pouvoir lire plus à loyſir & à mon ayſe. Je ne ſçay en quelle façon

je pourray recognoiſtre le plaiſir que m'avez faict, n'ayant rien pour vous envoyer en recompenſe: toutesfois je regarderay ſi avec le temps je vous pourray gratifier en quelque choſe. En liſant legerement ce qui s'eſt paſſé l'an 1564, j'ay obſervé que vous avez eſté mal informé de la façon de la mort de Weſalius; lequel partit d'Eſpagne pour faire ſon voyage de Jeruſalem, quaſi en meſme temps comme j'y entray. Il en ſortit par Perpignan, & j'y entray par Guipuſcoa & Vittoria. Je vous advertiray avec plus de loiſir comme ſon dit voyage s'eſt paſſé, l'ayant entendu partie en Madrit à la cour du Roy d'Eſpagne, partie l'année enſuivante à Bruxelles à mon retour d'Eſpagne. Je vous advertiray pareillement de la diligence de G. Rondelet, comme celuy qui l'ay cogneu fort familierement, ayant demeuré deux ans entiers en ſa maiſon avec le D. Laurent Joubert à Montpellier. Mais pour le preſent je n'ay loiſir de vous eſcrire plus particulierement, à cauſe que M. de la Scale m'a faict advertir par ſon ſerviteur, que ſi je voulois vous eſcrire, il falloit que luy envoyaſſe ma lettre encore à ce ſoir. Parquoy remettant le tout juſques à une autre fois, je prieray Dieu qu'il vous donne, Monſieur, longue & heureuſe vie, afin que puiſſiez achever voſtre Hiſtoire à la gloire de ſon nom & profit public; & demeureray tousjours

Leiden ce XXVIII Janvier 1607.

Voſtre tres affectionné ſerviteur,
C. DE L'ECLUSE.

Ex MS. *Notae Karoli Cluſii.*

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* I. *p.* 285. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 143. *Contra Daniae regem Caeſaris ſororium*] Daniae regem, qui tunc rerum potiebatur, nulla affinitate Caeſari conjunctum fuiſſe puto: Sed ejus anteceſſorem Chriſtiernum Karoli ducis Lotharingiae avum maternum. Nam is Karoli Caeſaris ſororem habuerat uxorem.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* I. *p.* 355. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 174. *Veritate Sleidanus addubitat*] Nec immerito, nam anno 1548, veris initio Marpurgum in Heſſia profectus, ubi Johannem Oldendorpium tit. *de petit. hered.* interpretantem audivi, in eccleſiaſticis ritibus nihil immutatum obſervabam ab Auguſtana confeſſione receptis, niſi quod miniſtri concionem ad populum habituri, aut ſacram ſynaxim celebraturi, propter promulgatum *Interim* lineam interulam veſtibus ſuperinduxerunt, plebe tamen prius monita, ne offenderetur quod ea ceremonia nunc uterentur. Inſequenti anno Witebergam profectus Philippi Melancthonis audiendi gratia, ſub anni 1550 initium redii Marpurgum, atque per quindecim dies iſthic ſubſtiti apud Andream Hyperium Belgam: Nihil tamen in religionis negotio immutatum reperi.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* I. *p.* 657. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 309. *Eraſtum*] Imo *Eraſſum* dicendum; nam ejus nomen *Franciſco de Eraſſo.* Supremus regis Philippi ſecretarius is fuit; et in magna apud eum gratia etiam quum in Hiſpania viverem: Atque nonnulli mihi ſignificabant adeo gratioſum apud regem eſſe, quod valde formoſam uxorem haberet.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* I. *p.* 867. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 400.] Ubi agit de Munſteri obitu, qui acciderit Heydelbergae, *Baſileae* reponendum puto, nam ibi commorabatur. Eum ſane anno 1550, dum Francofurto Mompelium proficiſcerer, iſthic ſalutavi, comite Petro Lotichio II, viro mihi amiciſſimo, ſummoque Germaniae poeta.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* I. *p.* 1002. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 459. *Quem ille ex Gul. Peliſſerii*] Nihil minus. Nam de Rondeletii accurata in piſcium hiſtoria deſcribenda diligentia teſtari poſſum, qui totum biennium et amplius apud eum vixi, et plurimorum piſcium curioſam ſectionem facientem, ut interiores partes obſervaret, conſpexi, quo illorum hiſtoriam commodius et perfectius deſcribere poſſet. Sed egomet ſubinde ad mare excurrere ſolitus, praeſertim poſtquam tempeſtas aliqua mare turbaverat, ut, ſi inter rejectamenta nonnulla reperirem quae ad ejus inſtitutum inſervirent, veluti conchas, holothuria, urticas, hippocampos, lepores marinos, et ejuſmodi quiſquilias, ad eum omnia referrem: Verum quidem eſt quatuor libros priores, in quibus nullae piſcium figurae, jam affectos habuiſſe, quum ad ipſum veni: Nec inficias eo ſummam illi amicitiam cum Gulielmo Peliſſerio, qui ei compater: Sed is paulo poſt quam Mompelium veniſſem, in carcerem fuerat conjectus in comitiis in illa urbe habitis, *aux grands jours tenus à Montpelier, & mené priſonnier à Beaucaire, où il eſtoit encores detenu quand je partis du dit Montpelier.* Verum quidem eſt Peliſſerium Rondeletii conatus multum juvare potuiſſe; quia ſi exoticum aliquem et non vulgarem piſcem ſuis retibus piſcatores involvebant, eum ad epiſcopum deferre tenebantur. Ille porro quum adhuc erat liber, ad Rondeletium mittebat, pro ea quae inter eos intercedebat arcta amicitia: Sed quod Rondeletius ſuam piſcium hiſtoriam ex Peliſſerii obſervationibus concinnaverit, hoc ego conſtanter pernego.

Ed.

Ed. Drouart. in 8ᵛᵒ. tom. III. *p.* 886. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 478.] Parum honorifica Rondeletii mentio, alicujus haud dubie Rondeletianae gloriae aemuli perſuaſione; an Honorati Caſtellani, quem ſcio, dum in academia Mompeliana profiteretur, cum Rondeletio non leves inimicitias exercuiſſe? Valebat ille quidem extemporanea dicendi facultate; ſed in rerum cognitione Rondeletio longe inferior: Cujus ingenii dexteritatem ego et alii mecum ſatis mirari nequibamus; quippe quem viderim eodem momento duobus diverſis morbis et diſſimilem curam requirentibus remedia praeſcripſiſſe extempore, Laurentio Jouberto et me ejus praeſcripta excipientibus. Inſignem praeterea ejus memoriam ſatis praedicare nequeo.

Ed. Drouart. in 8ᵛᵒ. tom. II. *p.* 13. *Ed. Lond. tom.* I. *p.* 464.] *Balnea* cur appellarit urbem, ſive arcem Mariae Hungariae reginae, vulgo *Bins* ſive *Binz* dictam, quum nullae ibi, quod ſciam, ſint thermae? Fortaſſe illi vulgaris appellatio impoſuerit, et *Bains* dicendum exiſtimavit.

Ed. Drouart. in 8ᵛᵒ. tom. III. *p.* 127. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 135. *Jacobus Deſpota Sami*] De eo viro multa habeo quae dicam; nam illum Mompelii novi. Nomen Jacobus de Marchetis; tale certe dediſſe dum ſtudioſorum matriculae inſcriberetur intelligebam. Sed quum Siculum ſe nunc diceret, modo Deſpotam Sami ſeſe appellaret, a pleriſque nobilis ſcorti Cortegianae di Meſſina in Sicilia filius eſt creditus. Bene habito et robuſto erat corpore, Graecamque linguam vulgarem, Italicam, Latinam, Gallicam, callebat. Familiaritas ei interceſſit cum quodam Patricio Mompelienſi, qui formoſam habebat uxorem, Gilletam de Andrea nuncupatam: Ad quam interdum clam noctu accedere ſolitus eſſet. Id quum reſciviſſent nonnulli patricii illius conſanguinei, ab ea redeuntem obſervantes vulnerarunt. Ille de vi ſibi facta apud ſenatum conqueſtus, ut pecuniae ſumma mulctentur, obtinet. Eo anno quo in eam urbem veni, accidit ut Patricius ille Gilletae maritus, cum Barone quodam equite Melitenſi rixaretur, a quo confoſſus eſt, et ex eo vulnere paucos poſt dies interiit, relicto ex uxore filiolo biennium aut triennium nato. Elapſis vero paucis ab illius Patricii obitu ſeptimanis, Jacobus ille (quem Mompelienſes vulgo *le Grec* appellabant) in aedes viduae commigravit, et familiariter cum ea verſabatur. Is porro quum in morbum incidiſſet, atque illa metueret ſe, ſi moreretur, male audituram ob nimiam illam familiaritatem, cum de conjugio, ut culpam tegat, urget, ſacrificulumque accerſi jubet qui eos copulet. Ubi convaluit, animadvertens puerum illum triennem in conclavi ludentem, et ſubinde ad magnum gravemque abacum, quo veſtes aſſervabantur, ſeſe appendentem, abacum a poſtica parte paululum ſublevat, ut puer more ſolito ſeſe appendere volens abacum ad ſe attraheret, et ejus ruina elideretur, ut etiam contigit: Illi autem morte pueri ſeſe valde afflictos eſſe egregie ſimularunt. Occupata urbe Metenſi ab Henrico II Galliarum rege, quum Franciſcus dux Guiſius illam tuendam ſuſcepiſſet adverſus Karolum V Caeſarem, plerique e Septimania nobiles viri eo ſe contulerunt, atque inter eos Mompelienſis quidam, cujus agnomen ſi bene memini, *Saint Hilari.* Huic comitem ſe adjunxit Jacobus ille, qui Deſpotam Sami ſe dicebat, relicta apud Rondeletium uxore, in cujus aedes circiter bimeſtre ante commigraverat, occupatis duobus cubiculis. Sed illo profecto, ipſa vix ultra tres ſeptimanas apud Rondeletium haeſit, quia nimis frequentes ad eam ventitabant viri, et aedes conduxit in platea quadam paullulum a turba ſemotas, quo liberius qui vellent eam adire poſſent. Soluta Metenſi obſidione, Jacobus Mompelium non rediit, ſed regis aulam ſectatus eſt: Contigit vero, ut, dum rex ad Germaniſanum haereret, Sanravius ſenator *aux Generaux de Montpelier*, et alter ex Givaudan, publicorum negotiorum cauſa in aulam ablegantur, iique diverſorium ſibi deligunt in inferiore pago ad Sequanam ſito, e quo ad arcem quotidie aſcendebant. Rumor autem pervenerat ad Jacobum, uxorem per ipſius abſentiam nimis familiariter cum pleriſque verſari; et quum Sanravium ex eorum numero eſſe ſuſpicaretur, ejus vitae inſidiabatur. Dum ipſi per clivum deſcendunt ſermones inter ſe conferentes, Sanravium inceſſit voluntas urinam excernendi. Itaque ad clivi latus ſe applicat, ut meieret, progrediente interim pedetentim ejus comite. Deſpota, qui pone ſequebatur, captata occaſione tam commoda latum gladium, quo accinctus erat, ſtringens, Sanravium geminato ictu in capite ferit et proturbat. Illum exclamantem alter ſenator ejus comes audiens adeo fuit territus, ut currere non deſierit, donec in diverſorium perveniret anhelus. Deſpota vero ad arcem illico regreſſus, inter Ringravii domeſticos latuit. Sanravius in diverſorium relatus, brevi ex iis vulneribus interiit. Rumore hujus facinoris in aulam perlato, rex homicidam perquiri jubet, et grave edictum promulgat, ne quis eum apud ſe celet. Itaque Ringravius regis indignationem veritus clam ab ſe dimittit. Et ille quidem in Belgium profugit. In Karoli V Caeſaris certe caſtris fuiſſe ad Rentiacum, ejus obſidionis hiſtoria ab eo deſcripta teſtatur, a quo deinde comitis Palatini titulo inſignitus, quo facultas illi conceſſa magiſtros et doctores creandi, ejuſque rei diploma a

Caeſare

Caeſare impetravit: Quod poſtea apud Plantinum reliquiſſe audio in pignus mutuo ſumptae ab eo pecuniae: An autem poſtea redemerit ignoro; ſed per Germaniae academias vagatus, ubi aliquot doctores, pretio accepto, creavit, Witebergae tandem cum Hungaris et Polonis familiaritate contracta, multa de rebus Wallachiorum intellexit, quibus inſtructus ſe ex Waivodarum Wallachiae proſapia eſſe mentitus eſt; et ſumpto Caeſarianorum militum, qui in Hungaria praeſidia habebant, auxilio, in Wallachiam profectus eſt, ubi a nobilitate in Waivodam admiſſus, et certe imperium retinuiſſet (ut mihi poſtea Viennae in Caeſaris Maximiliani aula viventi affirmavit Petrus Rouſſellus Burgundus Tockaii praefectus) niſi auxiliares illos milites dimiſiſſet. Sed Wallachi nobiles fraudem odorati blandiri ipſi coeperunt, et perſuadere, jam rebus pacatis, poſſe illum tranquille vivere, nec opus eſſe externo aliquo praeſidio, quo provincia gravaretur. Itaque ille ſermonibus eorum acquieſcens, auxiliares copias dimittit, fruſtra monente Petro Rouſſello, qui eas retinendas cenſebat, nec Wallachorum blandis ſermonibus fidem adhibendam, quos admodum mobili ingenio praeditos noverat. Id ille poſtea ſuo magno malo, ſed nimis ſera poenitentia verum eſſe didicit. Ceterum poſtquam ſibi pereundum eſſe vidit, nihil exterritus cum majeſtate quadam mori voluit. Eam ob cauſam pretioſiſſima veſte ſumpta, diademate capiti impoſito, manuque ſceptrum tenens, ad eos qui ejus vitae inſidiabantur, proficiſcebatur et caeſus eſt. Talem eum finem habuiſſe referebat Rouſſellus.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* III. *p.* 621. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 398. *de Weſalio*]. Is regem Philippum e Belgio excedentem eſt ſequutus cum uxore, nam regius medicus erat. In Hiſpania haerens coepit taedio affici, ad Hiſpanorum ingenium et mores ſeſe accommodare nequiens: Et libenter quidem in patriam rediiſſet, ſi rex illum dimittere voluiſſet. Itaque quum praeter voluntatem iſthic haereret, in morbum incidit, quo cum difficultate curatus apud regem denuo inſtitit ut abitum illi concederet; nam in morbo votum feciſſe de adeundis Hieroſolymis, ſi ſanitati reſtitueretur: Itaque ſe votum exolvere valde cupere, ſi per regis voluntatem liceat. Licentiam non modo obtinet, ſed etiam regium diploma impetrat, quo illi libere regno excedere permittitur, et, ne qui telonia occupant in egreſſu ullam illi moleſtiam faceſſant, prohibetur: Expreſſa etiam in diplomate pecuniae ſumma, quae ad ejus et uxoris viaticum neceſſaria eſſet. Curru autem Belgico ipſi cum ſupellectile vehebantur. Quum Perpinianum perveniſſent, ipſe enim Venetias tendere cupiebat, ut inde Hieroſolyma proficiſceretur, uxorem a Septimania dimittere volebat, ut curru per Galliam recta in Belgium rediret. Id accidit anno 1564, novo vere. Ego illo ipſo tempore Aprili Bruxellis diſcedens per equos celeres in Hiſpaniam profectus ſum, facto itinere per Galliam et Cantabros, Madritii haerens, a Carolo Tiſenaeo concilii Belgici iſthic praeſide intelligebam iſta de Weſalio; eumque antequam Madritio diſcederet, mutuas pecunias nobilibus quibuſdam juvenibus Belgis, qui tunc in aula verſabantur, dediſſe, in Belgio cum magno foenore reſtituendas, ubi Hieroſolymis ſalvus rediiſſet, e quorum numero Dominus de Selle Norkermii frater germanus (qui poſtea Tiſenaei filiam in uxorem duxit) bis mille aureos acceperit. Ceterum Weſalio Hiſpaniae limites egredienti fuit negotium Perpiniani cum eorum qui vectigalia redemerunt famulis. In ſingularum enim Hiſpaniae provinciarum regio titulo praeditarum limitibus publicani ſuos famulos habent, qui moleſti eſſe ſolent omnibus praetereuntibus exteris, niſi honorarium aliquod percipiant. Weſalius ſuo diplomati fidens nihil dare voluit. Illi, ut homini aegre facerent, volumus ergo, inquiunt, tuas ſarcinas evolvere et videre an nihil aliud contineant praeter ea quae in tuo diplomate expreſſa. Weſalius injuriam ſibi fieri queſtus illos in jus vocat. Lis in dies quindecim extenſa, quae Weſalio conſtitiſſe creditur paene quinquaginta aureis, qui ſi liberaliter unum aureum, aut ad ſummum binos, Harpyiis illis obtuliſſet, et hac moleſtia liberatus fuiſſet et nullam temporis jacturam feciſſet. Sed illum intelligo impenſe avarum fuiſſe, atque adeo hanc avaritiam mortis cauſam illi attuliſſe, ut mihi Madritii ſignificatum eſt ex Luſitania, Baetico, Granatenſi et Valentino regnis reduci, Aprili videlicet menſe, anno 1565. Nam quum Hieroſolymis rediret, parce admodum ſumpto commeatu, quod brevem et proſperam ſibi navigationem polliceretur, eaque ejus opinione diuturnior eſſet, defecit annona, quod prae verecundia diſſimulare volebat: Sed nobilis quidam Germanus qui eadem navi vehebatur, animadvertiſſe, et jam quodammodo ex inedia deficienti liberaliter de penu adminiſtraſſe dicitur. Verum adeo attenuatae erant ejus vires, ut quum in Zacynthum inſulam navis appelleret, brevi iſthic interierit; ibidem ab his, qui eadem navi vecti, ſepulturae traditus: Illud idem Maio ſequente ex Hiſpania reduci mihi Bruxellis relatum. Ejus vidua cuidam nobili juveni Vandernoot paulo poſt nupſit.

HUIC Cluſii notae Puteanus in codice Lloydiano alteram e Melch. Adamo excerptam ſubjicit; viz. "Ceterum itineris hujus Palaeſtini aliam cauſam aperuit Hubertus Lan-

" guetus, vir elogio graviſſimo a Thuano ornatus in lib. LXXIV." Nam epiſtola ad G. Peucerum ſic ait: " Fama eſt Veſalium eſſe mortuum: Audiviſti eum proculdubio " profectum eſſe Hieroſolymam. Cauſa iſtius peregrinationis eſt mirabilis, et ad nos " ex Hiſpania perſcripta. Commiſſus fuit curae ejus quidam vir nobilis in Hiſpania, " quem cum obiiſſe exiſtimaret, nec ſatis percepiſſe cauſam morbi ſibi videretur, petiit " a propinquis defuncti, ut ſibi liceret cadaver diſſecare. Conceſſum eſt ei quod pete- " bat; cumque pectus aperuiſſet, reperit cor adhuc palpitans. Cognati mortui non " contenti eum accuſare factae caedis, accuſant etiam impietatis apud Inquiſitionem, ex- " iſtimantes ſe ibi ſeveriorem ultionem conſecuturos. Cum conſultaret de caede, nec fa- " cile excuſaretur error tam periti medici, voluit omnino Inquiſitio de illo ſumere ſup- " plicium, vixque potuit rex ſua auctoritate, vel potius ſuis precibus, eum periculo " tanto eripere. Tandem conceſſus eſt regi et toti aulae pro eo deprecanti, ea condi- " tione ut ad expiandum ſcelus proficiſceretur Hieroſolymam et ad montem Sinai." Haec habet Melchior Adamus in vitis medicorum Germanorum.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* III. *p.* 772. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 462. *Lamorallo Egmondano*] Minime gentium, nam antequam Elizabetha ſeſe ad iter Baionenſe compararet, ille ex Hiſpania exceſſerat, et paucis ſeptimanis meum abitum praeceſſerat. Ego quidem in Medina del Campo, deinde in Pincia, ſive Valle Oleti, aliquot dies haeſi; ut qua pompa in iis urbibus regina exciperetur, conſpicerem. Quum vero diutius Pinciae haereret, longioris morae pertaeſus, Burgos profectus ejus urbis apparatum etiam vidi. Sed non expectato reginae adventu, inde per celeres equos in patriam reverſus ſum. Mihi tamen Baiona digreſſo per regis Karoli aulam tranſeundum fuit, quae tunc erat in Monte-marſano; quia ut omnes celeres equi ad aulam deflecterent imperatum.

Ibid. Sub aeſtatis finem anni 1565 demum Petrus Erneſtus comes Mansfeldenſis cum uxore, quae Philippi Momerantii ſoror, mari profectus Ulyſſiponam, ut Mariam regis Emanuelis neptem Alexandri Farneſii ſponſam in Belgium adduceret, miſſus a Margareta Auſtriaca duce Parmenſi Belgii gubernatrice. Ille autem anno ſequente rediit cum ſponſa et ejus domeſticis: Inter quos etiam epiſcopus quidam adeo ineptus, ut quum nobilis vir Joannes ab Hallewin Sweveghen toparcha et gubernatricis aulicus domeſticus, Latinis verbis eum ſalutaret, nam eruditus erat, et de felici adventu gratularetur, Hiſpanico ſermone percontatus ſit, *ſois Clerigo*, eſne ſacerdos? quia videbat longam veſtem atri coloris geſtantem, ejus enim uxor paucas ante ſeptimanas e vivis exceſſerat. Adeo inſolens illi epiſcopo videbatur, quempiam Latino ſermone uti qui non eſſet eccleſiaſtici ordinis.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* IV. *pag.* 178, *et* 180. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 634, *et ſeq.*] Multa de principe Karolo, in regis Philippi parentis ipſius gratiam, parum ſincera fide hujus hiſtoriae auctori relata fuiſſe arbitror a Gallo illo architecto. Non negaverim tamen praeclaram illam indolem quae in ipſius pueritia elucebat valde vitiatam fuiſſe, ab infortunio quod illi Compluti operam ſtudiis navanti contigit in palatio olim ab archiepiſcopo Toletano Ximenio ejus academiae inſtauratore extructo; cujus ſuperiorem partem cum domeſticis ſuis occupabat; comes vero quaedam vidua duntaxat inferiorem; (pone quod viridarium erat, in quo myrtum Boeticam latifoliam primum obſervabam, cujus frutices in quincuncem diſpoſiti integram aream quadrangulam occupabant:) Habebat illa in gynaeceo elegantis formae puellam virginem, quam Karolus ambire coepit. Quum autem omnem occaſionem quaereret, qua ipſam clam adire poſſet, in ſui cubiculi, cujus parietes aulaeis tecti, angulo cochleam anguſtam forte obſervat, per quam in inferiorem palatii partem deſcendere licebat. Ea ad ſuum inſtitutum valde commoda viſa. Itaque uno duntaxat ex nobilibus pueris, qui ipſi inſerviebant, conſcio, quadam nocte ſine lucerna per eam ſcalam deſcendere voluit: Sed in primo gradu ceſpitans ex alto praeceps ruit, et juxta cochleae inferiorem januam ad parietem capite illiſo, pro mortuo ſublatus. Certe longo tempore decubuiſſe intelligebam, non ſine vitae diſcrimine. In Hiſpanica mea peregrinatione, ineunte Septembri, Complutum veniebam anno 1564, ubi palatium illud ingreſſo paries hujus cochleae inferiori januae contiguus ſanguine adhuc conſperſus mihi demonſtrabatur. Ex eo caſu principem valde debilem eſſe redditum nemo dubitabit. Certe quum in aula eſſem, ipſum adhuc pallidum et quodammodo exangui facie praeditum poſt tot annos obſervabam: Sic etiam ut quidam aſſererent medicos dubitare an ſatis validus foret ad virginem corrumpendam; eamque adeo ob cauſam apud pontificem Romanum actum fuiſſe, ut ejus permiſſu Joannam ſuam amitam, principis Luſitaniae viduam, ipſi ducere liceret; nec illa quidem ab illo matrimonio abhorrere videbatur. Sed ille ad Elizabetham Henrici II regis Galliae filiam animum applicuerat, quam tamen pater illi eripuit, pace cum Henrico facta anno 1559. Non deſiiſſe tamen illi bene velle certum eſt; atque ut matrem reverenter colere, dum in Hiſpania eram, obſervare potui. Illo ipſo tempore ſpes ei facta de Anna Maximiliani II Caeſaris filia ducenda, cujus effigies etiam

am ipſi miſſa, quam tamen pater conſpicatus, puellae amore incenſus eſt. Ceterum Madritii familiaritatem contrahebam cum Mediolanenſi quodam juvene, in ſua arte valde inſigni et principi Karolo admodum caro. Is mihi plumbeum typum donabat Karoli principis faciem referentem, quem penes me adhuc habeo, ex archetypo expreſſam, quem ille in adamante gemma ſculpſerat. Eam gemmam auro incluſam principem Annae dono mittere decreviſſe affirmabat, tanquam pignus ſui erga ipſam amoris. Sculpſerat idem juvenis, in alio adamante paris fere magnitudinis, principis Karoli inſignia continens ſigillum ad epiſtolas obſignandum. Belgicorum porro motuum initio, quum Philippus rex ducem Albanum in Belgium mittere decreviſſet, Karolus illum praevertere cupiens, clam patre, comite duce Infantaſgo, per celeres equos in Belgium venire ſtatuerat. Sed Joannes Auſtriacus ejus conſilii etiam conſcius rem omnem Philippo indicavit; dux Infantaſgus in carcerem conjectus, nec niſi poſt principis mortem, ut mihi ſignificatum eſt, liberatus. Karolo cuſtodes adhibiti, qui illum diligenter obſervarent; quod aegerrime tulit, et forſitan in quoſdam ſermones prorupit animi aegritudinem teſtantes, e quibus occaſio ſumpta ipſum e medio tollendi; accedente inſuper patris in Annam amore, quam vivo filio uxorem ducere poſſe indecorum videbatur, et viva Elizabetha impium. Cujus vitae ut inſidiaretur, haec forſitan non minima cauſa fuit. Deinde Anna mortua, quaſi non ſatis fuiſſet ſemel inceſto connubio ſeſe polluiſſe, Elizabetham Annae ſororem et Karoli IX Galliarum regis viduam de conjugio ſolicitare eum non puduit, imperatrice matre et Jeſuitis ipſam ut adſentiretur exhortantibus; et a pontifice Romano licentiam facile obtineri poſſe dictitantibus. Sed illa prudentior, et a tali negotio abhorrens, prorſus refragata eſt. Haecque adeo cauſa fuit, cur matrem, Praga relicta, in Hiſpaniam profecturam, Viennam uſque duntaxat comitari voluerit, tametſi illam itineris comitem libenter habuiſſet; atque Viennae aedibus comparatis, iſthic haeſit donec moreretur. Certe de principis morte, illo ipſo anno quo ſublatus eſt, cum Juliano Romero, cum quo mihi familiaritas, et aliquot ejus tribunis (nam dimidiam legionem Mechliniae ubi vivebam, antequam ad Caeſarem Maximilianum II evocarer, tum habebat, reliqua quinque vexilla Bruxellis apud Albanum erant) ſermonem conferens nihil tale intelligere potui, quale Gallus ille architectus in medium adfert. Sed ſolummodo dicebant, principem et reginam febre periiſſe, ut Philippi tyrannidem aliquo praetextu velarent: Sic etiam de marchione Bergenſi et Momorentio Montignio dicere ſoliti, *Murio de una calentura*, ego vero addebam, *de Eſpaña*. Praeſes tamen Viglius, ab iis qui in aula regis verſati erant perſuaſus, Ovidianum illud carmen e Metamorphoſi ſumptum ad principis fatum accommodare voluit,

Filius ante diem patrios inquirit in annos.

Quia literae numerales ejus carminis annum deſignant, quo Karolus princeps extinctus.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* IV. *p.* 556. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 812.] Quum Granatae eſſem, moriſci iſthic viventes ſua lingua vernacula ſuiſque ritibus adhuc utebantur: Cujus rei gratia tributum regi pendebant. Eorum parochus Hiſpanus, cum quo familiaritatem contrahebam, ut per eum aditum habere poſſem ad illorum ritus obſervandos, me ad bina loca ducebat, in quibus nuptiae celebrabantur. Viri ſeorſim triclinium occupabant, ubi ſua lingua pſallebant, atque citharas et teſtudines pulſabant. Mulieres vero in alio laxiore erant cubiculo atque inter eas ſponſa, quo viris accedere non licebat, inter ſe varios ſermones conferentes. In illud a parocho, cui ſoli aditus patet, ſum introductus, praefato tamen vulgari earum ſermone, ne offenderentur quod virum in earum conclave induxiſſet, ſed peregrinum, qui Hiſpaniam animi gratia luſtraret, ſingularum ejus regni provinciarum ritus cognoſcendi cupidus. Haec a meridie acta. Ante meridiem vero videram ritus in matrimonio contrahendo obſervatos. Granata diſcedenti deflectendum mihi fuit a recto itinere, propter moriſcos quoſdam praedones vicinos montes occupantes et illac iter facientibus inſidiantes, atque per Aſnolloz, Guadix, Baça, Loream, quae veteribus Eliocrota, et Murciam, veteribus Murgim dictam, perveni.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* IV. *p.* 561. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 814.] Gentilium Hiſpani *Xinil* appellant, veteribus *Singlis* dictus is fluvius.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* IV. *p.* 576. *Ed. Lond. tom.* II. *p.* 820.] *Faſſardum* dicendum, non *Fajardum*, et ſic deinceps. Nam *Faſſardo* cognomen eſt familiae de Velez.

Ed. Drouart. in 8vo. *tom.* IV. *p.* 816. *Ed. Lond. tom.* III. *p.* 83.] Anno 1571, in Anglia peregrinabar, quum dux Norfolcius comprehenſus et in turrem Londinenſem conjectus. Ex Kingſton, Anglico duntaxat milliari ab Hampton Court arce regia diſtante, Nonſuchium profectus, ut eam arcem quam celebrari audiebam, viderem; a rege quidem Henrico VIII extructam, ſed poſt Edwardi regis mortem a regina Maria ejus ſorore comiti Arundelio venditam, qui illam valde exornaſſe dicitur. Eam

tamen ingredi non licuit, negantibus comitis domeſticis; ipſum domi eſſe, propterea in arcem minime admitti poſſe. Nihilominus ab iiſdem humaniter exceptus ſum, et per viridarium deductus. Illa ipſa die in Kingſton regreſſus ſum, et iſthic pernoctavi. Deinde Richemundium aliam regiam arcem profectus, ubi demum de Norfolcii ducis captivitate intellexi, et comiti Arundelio ducis ſocero a regina injunctum, ut in ſua arce ſe contineret, nec quoquam progrederetur, quia Norfolcianae factionis conſcius exiſtimabatur; eamque ob cauſam me non admiſſum eſſe in arcem Nonſuchium veriſimile eſt.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala de Paris x *Avril* 1607, *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *imprimées à Harderwyck* 1624 *in* 8vo. *pag.* 509.

MONSIEUR. J'ay receu deux lettres de vous, l'une du IV Febvrier, l'autre du XXII du preſent, avec les Memoires de Monſieur de l'Eſcluſe, dont je vous remercie treſhumblement & de toute affection, & d'aultant plus qu'il vous a pleu prendre la peine de les eſcrire de voſtre main, en quoy je recognoy non ſeulement l'elegance de voſtre eſcriture, mais auſſi voſtre ſtyle, dont je me ſerviray à propos, en la premiere edition de noſtre Hiſtoire, laquelle ſe commencera incontinent aprés ceſte feſte, in 12°, afin qu'on ne la contrefaſſe en Allemagne où ils brouillent tout.

Ex MS. *A Monſieur de Thou Conſeiller du Roy & Preſident.*

MONSIEUR. Je vous envoye une lettre de M. de l'Eſcluſe. Je lis tousjours dans voſtre Hiſtoire, non ſeulement pour l'amour de vous, mais auſſi pour le plaiſir que j'y prends, tant à cauſe de la varieté des choſes y contenues, que de la beauté du ſtyle. Il y a quelque choſe qu'il me ſemble devoir eſtre corrigé, comme l'année de la mort de David Rizzi en Ecoſſe, & la naiſſance de Jacques à preſent regnant, qui fuſt l'an 1566, comme je puis teſmoigner, qui en laditte année eſtois en Ecoſſe avec les Meſſieurs de Rochepozay, & vis tout l'appareil de la tragedie. Et en voſtre livre cela eſt rapporté à l'année precedente 1565. Le pauvre Miniſtre Tachard, natif de Montauban, fuſt pendu non à Ramies, mais à Toulouſe, la veille de la Magdeleine, pour avoir preſché en ville non contenue au nombre de celles eſquelles il eſtoit permis de preſcher par l'Edit du Roy. Son innocence & integrité de vie eſtoit ſi bien connuë, que tout Miniſtre qu'il eſtoit, il fut regretté meſme des plus ſeditieux de Toulouſe. Viret eſtoit d'Orbe, & non de Lauſanne. Le Preſidial de Carcaſſone dés l'an 1571 juſques à preſent, eſt en la ville haulte, & non en la baſſe; & penſe qu'il y a tousjours eſté. Pour le moins audit an 1571 je ſuis teſmoin qu'il y eſtoit; & les conſeillers qui demeuroient en la baſſe ville, alloient à cheval ou ſur mulets à la haulte. Peut-eſtre que pour quelque incident vous l'aurez veu en ladite baſſe ville.

J'AIMEROIS mieux dire *Bleſis*, comme les annales de plus que DCC ans, que *Bloeſis*, qui eſt corrompu de l'ancien nom.

ALBIAE *Cadurcorum.* Faut changer *Divonae Cadurcorum.* Le bon pater *Octavio Pantagatho* que j'ay connu l'appelloit ainſi, comme les autres Moines, non pour ſpeciale conſideration. Je l'ay connu & viſité. *Trimethus* non eſt *Nicoſia.* Nam *Trimethi* appellatio adhuc manet. Declinandum Τειμεθοῦς, Τειμεθοῦντος. Ces petites choſes ne valent pas le parler, n'eſtoit la jalouſie, ou pluſtoſt meſchanceté de ceux qui ſe meſlent des Lettres en ce maudit ſiecle, qui feroient bien un gros livre de ce que deſſus, comme font les θεοκαλάγροι Loiolitae. Je prieray Dieu, Monſieur, vous maintenir en ſa ſainte garde.

De Leyden 21 Avril. 1607. JOS. DELESCALE.

Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Joſ. de la Scala de Paris XX *May*, 1607. *tiré des* Epiſtres Françoiſes à M. de la Scala, *pag.* 510.

MONSIEUR. J'ay receu la voſtre du XXI du paſſé, par laquelle je cognoy qu'il vous plaiſt perdre quelques heures en la lecture de nos Hiſtoires, dont je vous ſuis extremement obligé, aprés infinies autres obligations que je vous ay, & deſquelles je n'eſpere jamais me pouvoir acquitter. Ce que vous & Monſieur de l'Eſcluſe m'eſcrivez de l'année de la mort du Roy Henry d'Eſcoſſe, me met en peine, d'autant plus que deſlors que j'eſcrivis ce qui en eſt imprimé, ce ſcrupule me vint en l'eſprit, que l'année n'eſtoit celle que j'ay miſe, & que j'ay neantmoins trouvé telle en Buchanan. J'en ay conteſté fort avec des Eſcoſſois qui eſtoyent lors au pays, leſquels toutesfois m'ont confirmé que la mort advint en l'année 1567, au mois de Febvrier, que l'on compte encores en Angleterre -66; car, comme vous ſçavez, l'année à eux (je ne ſçay ſi auſſi en Eſcoſſe) commence au jour de l'Annonciation ſeulement, & lors meſmes nous ne comptions l'année qu'aprés Paſques, & encores que l'ordonnance de Monſieur de l'Hoſpital fuſt dés l'an 1564, & publiée deſlors en la Chambre des Comptes,

Comptes, ſi eſt ce que n'ayant eſté publiée és Parlements qu'aprés l'aſſemblée de Moulins en l'an 1566, auſſi elle n'euſt lieu qu'en ceſte année: cela peut avoir donné lieu à ce qui eſt de la mort de David Rizzi, que j'ay mis auſſi ſelon Buchanan. Du ſurplus de vos bons advertiſſements je ſeray fort bien mon profit, comme de *Divona Cadurcorum.*

Ex MS. *Nobiliſſimo ampliſſimoque viro, doctrina, virtute, dignitate clariſſimo, Domino Jacobo Auguſto Thuano, Domino de Emmery, ſupremae curiae regiae apud Pariſios praeſidi digniſſimo, Domino ſuo plurimum colendo.*

Mirari te ſat ſcio, nobiliſſime, ampliſſime, clariſſimeque vir, aut forſan indignari etiam, quod, cum toties hoc proximo triennio tam benevole a te verbis et factis provocatus ſim (nam et humaniſſime amiciſſimeque ſcriptam epiſtolam, indicem ſummae ac vero ὑπερβαλλούσης in me benevolentiae tuae, et editae a te doctiſſimae atque elegantiſſimae hiſtoriae exemplaria ternis jam vicibus dono mihi miſſa ab amplitudine tua accepi) nullae interea, praeterquam unas perbreves et perfunctorie exaratas, quas Novembri menſe, anno 1604, ſi recte memini, dedi, ad te literae a me redierint. Nec excuſare libet, quod omni culpa vacuum non eſſe, cum ipſummet me examino, intelligere facile poſſum. Quid reliquum igitur mihi, niſi ut, quod hac epiſtola facio, ingenue agnoſcam culpam, et veniam ejus rogem, confugiamque ad eandem ſaepe jam perſpectam mihi ſingularem atque admirabilem humanitatem et aequitatem tuam? Unum tantummodo hoc levandae culpae audeo in medium adferre, quod pudor ac verecundia praecipuum, imo unicum et ſolum mihi obſtaculum fuerint, quo minus id fecerim, quod facere debui. Vere enim dicere mihi licet, clariſſimi nominis tui ſplendore ſenſiſſe me aliquoties perſtringi ac hebetari animum meum de ſcribendis ad te literis ſerio cogitantem, coactumque me ſumptum jam calamum chartamque rurſum abjicere. Eſt nimirum hoc inſitum naturae meae, ut qui invidiam, odia, obtrectationes, offenſas, fortunam denique adverſam ferre non incommode poſſum, pericula quoque non valde exhorreſcam, pudore verecundo, plus quam par ſit et quam expedierit, ſaepe rebus meis debiliter. Cui vitio meo, et quae inde extitit, claudicationi in faciendo officio, ſi vice hac pro bonitate ac facilitate tua ignoveris, dabo operam ſedulo, ut compreſſo pudore vitioſo, animoque excitato, non committam ſimile aliquid in poſterum. Quod ut facias etiam atque etiam amplitudinem tuam oro atque obteſtor.

Ad judicium tuum de laboribus meis quod in literis expoſuiſti, idem etiam nunc reſpondeo, quod dudum ex narratione Antonii Thyſii ante ſeptennium reſpondi; ſtatuoque ex abundante illa copia benevolentiae tuae erga me ſtudiaque mea id proficiſci; et curto pede meo memet metior. Satis mihi fuerit, ſi vel umbram ejus quod tu mihi tribuis aſſequar.

Pro exemplaribus ad me miſſis, velut honore maximo ab amplitudine tua mihi delato, gratiam habeo ſummam et habebo perpetuam. Eruntque ea mihi monumenta benevolentiae in me tuae gratiſſima, et κειμήλια quaedam quovis pretio pretioſiora et chariora: Quae quoties aut prehendo, quod facio ſaepe, aut in bibliotheca mea aſpicio, cum verecundia, voluptate, gaudioque perfundor. Lectione afficior mirifice; omnia egregia, res illuſtres, oratio gravis juxta et elegans, et ſponte ſua ſuaviter fluens, perſpicua, rebuſque ſemper accommodata, ordo optimus, judicium ſummum, candor, veritatiſque ſtudium conſtans et incorruptum, denique nihil non dignum nomine tuo maximo! Aequaſſe mihi videris laudem illam ſummam, quam in poeſi dudum inter omnes noſtri et proximi ſaeculi poetas, qui huic ſe ſtudio ſoli totos dedere in eoque vires ſuas exercuere, carminis elegantia et gravitate aſſecutus es, hac nova laude hiſtorica, aut ſuperaſſe etiam. Sed inter omnes eximias virtutes quas dixi, effulget candor ille, amorque perpetuus veritatis, ſine quo reliqua, quae commendare hiſtoricum poſſe videntur, nauci ſunt. Veritas enim anima hiſtoriae eſt, qua dempta, etiam ornatiſſimum ſcriptoris opus quidlibet potius quam hiſtoria dici meretur, ſimile ſtatuae pulcherrimae ad effigiem hominis elaboratae, ſed vita carentis. Quam virtutem cum tu ante alias commendatam tibi habeas, id quod omni ex parte ſcriptorum tuorum elucet, quid mirum ſi contra te odia quoque hominum malorum exardeſcant? Fieri id aliter non poteſt; praeſertim cum in excelſo te poſitum, quod per ſe invidiae obnoxium eſt, ii quos veritas offendit videant, nec ignorent eundem te virum optimum et prudentia rerumque cognitione praeſtantiſſimum, nec gratiae nec odio in ſcribendo indulgentem haberi ab omnibus, eaſque ob cauſas gravius auctoritate tua quam aliorum, qui idem interdum dicunt, configi ſe arbitrantur. Sed temnenda haec odia ſunt hanc viam ingreſſo, magnoque animo progrediendum. Odiorum incommoda ex fructu alio laboris ſtudiique optimi penſanda, favore et benevolentia bonorum ac utilitate publica. Optime quippe hoc modo de genere hominum, imprimiſque de tota natione eruditorum mereris, et cum ſumma gratia gloriam tibi paras et amplam et immortalem. Avide legunt lucubrationes has tuas homines literati horum locorum, ac merito in magno pretio habent: Avidius etiam ſecuturas expectant, ſummoque deſiderio a te flagitant, ut quam maturrime eas quoque in lucem prodire ſinas.

Exiit nuper ex officina typographica decas mea quinta, multis caſibus tardata diu; ſed exiit mendoſior, typographi hominis juvenis et amoribus impliciti culpa, quam ulla priorum: Saepius ut eam ob cauſam optarim, operam hanc totam eſſe infectam. Ejus exemplar cum his literis ad amplitudinem tuam mitto, χάλκεα ſcilicet permutans χρυσείων. Oro ut accipere a me, et animum meum, non rem intueri velis. Si vacabit legere, videbis eoſdem fluctus in parvo ſtagno aut in ſimpulo potius, ut loquitur M. Cicero, a minorum gentium diis excitatos, ut prioribus in partibus, ſic in hac quoque deſcribi a me, quos in Aegeo mari, aut vaſto oceano, ſed mole majore, ab aliis deſcriptos maximi reges et principes commoverunt. Vale, et vive diu feliciſſime, maximum Galliae et elegantium literarum decus, ac ſilentium nimia loquacitate tandem rumpenti ignoſce. Raptim pridie natalis Domini, anno 1607.

Illuſtris amplitudinis tuae
obſervantiſſimus, eidemque deditiſſimus,
Ubbo Emmius.

Menda multa ſuſtuli in hoc exemplari quod mitto; omnia non potui.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Ubbo Emmius S. P.*

Nobilissime, ampliſſime, clariſſime Domine. Octimeſtre jam paene effluxit, ex quo amplitudini tuae literas iv Kal. Quintil. Fonte-Blaudi ſcriptas accepi, infelices quidem itinere lentiore, felices tamen quod tandem ſine vitio alio ad metam pervenerint. Eae me pariter et gaudio non mediocri et triſtitia non minore, imo etiam majore, perfuderunt. Gaviſus enim ſum vehementer cum manum tuam vidi, et ex ea intellexi ad me, quem hominem! reſpicere denuo dignatam eſſe amplitudinem tuam, meque literis rurſum inviſere: Nam hoc certe in felicitate aliqua mea pono, alioqui ſatis infelix. Sed cum reſignatas literas legere coepiſſem, repente ſane laetitia ea in triſtitiam et dolorem eſt verſa. Statim enim velut in primo literarum limine cognovi non unas meas ad te ante datas intercidiſſe: Sic enim verba tua habebant; " Ultimas tuas perbreves accepi Eid. " Junii, cum nullas a te longo tempore accepiſſem. Iis aliarum fuſius ſcriptarum men- " tionem facis", &c. Ego vero, nobiliſſime et ampliſſime vir, non unas, ut jam dixi, ſed ternas, ſi memini recte, certe binas proximis illis temporibus ad te dederam, et tales quidem, ut in eorum, quorum non debebant, manus incidentes, mihi periculo eſſe poſſent, maxime primas. Nam in iis de rebus patriae meae, in qua fortunas omnes meas et totam cognationem habeo, ſcripſeram quaedam liberius, velut praeparatoria ad inſtruendam hac in parte hiſtoriam tuam, promiſeramque ſubmiſſurum me integram, ſed ſuccinctam, accommodatam inſtituto tuo, expoſitionem actorum, ſi quamprimum poſſem fieri certior non ingratum tibi id eſſe futurum, et rem adhuc eſſe integram, hoc eſt, ultra terminum eum temporis, quo res in patria mea mutatae fuerunt, nondum procurriſſe tibi aut editionem aut ſcriptionem hiſtoriae. Id vero conſilium ceperam, tum ut ſtudium meum aliqua in re tuis ſtudiis apta tibi declararem, tum ut veritati narrationum in rebus patriis, quantum in me eſſet, conſulerem, et id qualiſcunque operae patriae praeſtarem. Accedebat, quod etiam atque etiam cuperem aliquando eadem a nobis narrata de rebus iiſdem, quanquam non eodem ſcripta modo, poſſe legi, conſenſumque illum noſtrum ad poſteritatem pervenire; judicaremque grave fore mihi editis a te, cogente veritate, contradicere. Audieram quippe, circiter ea tempora, alia omnia iis de rebus, et vero prorſus contraria, iſtic apud vos ſpargi, adeoque διήγημα manuſcriptum regio ſenatui eſſe obtruſum, vivente adhuc maximo rege veſtro Henrico IV, cujus exemplar caſu quodam ex Hollandia ad me pervenit, atque ita facile abripi te poſſe contra veritatem verebar. Has vero literas, quae generalia etiam quaedam notata a me in illuſtri hiſtoria tua habebant, tam diligenter curaveram, quo certo et ſine diſcrimine ad amplitudinem tuam pervenirent; ut diligentius et majore cum cura non poſſem. Nam per virum nobiliſſimum, qui nomine civitatis hujus in collegio ordinum generalium Hagae agit, quo utor amiciſſimo effectum dederam, ut faſciculo literarum, qui hinc mittebatur ad ordinum noſtrorum in aula veſtra legatum perpetuum Dom. Aerſſenium, includerentur, perferrenturque ſine periculo Lutetiam, denique legato commendarentur, ne illic aberrarent a ſcopo. Quae cum nihilominus nobis perierint, ſpes prope omnis curandi quicquam recte mihi concidit. De literis ceteris, quas poſt eas miſi, per quem miſerim certe dicere non poſſum, quanquam non ſine cura eas quoque homini, quem rebar diligentem et fidum, me commendaſſe nullus dubitem: Soleo enim non temere in re iſta agere, aut literas dare. Notarum mearum et obſervationum exemplar nullum retinui: Nec enim iſtum caſum metui. Verum ab acceptis his literis tuis, denuo me ei rei coepi dare: Nec enim

quicquam optatius mihi, quam amplitudini tuae officii aliquid grati praeſtare. Sed vide fatum huic rei adverſum. Statim ab initio iſta mihi inciderunt tempora, quae uſque huc non ab eo ſolum coepto, ſed etiam ab omni ſtudio privato me coegerunt abſtinere. Nam et invaletudinarius factus ſum, et ob graviſſimum et diuturnum morbum ſecutamque mortem collegae mei, duplicatae mihi curae ac labores in publica functione fuere; atque ita viribus exhauſtus paene concidi: acceſſeruntque neſcio quae tempeſtates aliae in re privata. Nunc vero otii inopinati majoris ſpes mihi facta eſt a noſtris, per quod hiſtoriam et alia quae in manibus fuere, poſſim pertexere atque abſolvere, vita comite et valetudine. Interea jam nunc reſpirans nonnihil, aggredior rurſum ad coeptum illud intermiſſum, atque ordine edita a te recenſeo. Oro vero te, nobiliſſime et ampliſſime Domine, ut quouſque jam in ſcribenda hiſtoria progreſſus ſis ſignificare, cum primum erit opportunum, non dedigneris, et ſimul me in eorum numero, quos in tuis, tui illuſtris nominis ſtudioſis, habes, eſſe patiaris. Eo nihil mihi poterit accidere gratius. Haec quin currente penna celeriter ad amplitudinem tuam perſcriberem, cum juvenis hic probe mihi notus, fidus et bonus, et bonis apud nos natus, artificio auri faber, ad vos iter haberet, operamque ſuam diligentem mihi offerret, ſedem apud vos aliquandiu poſiturus, facere non potui. Ignoſce, ſi peccavi. Groningae v Kal. Quintil. 1613.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Ubbo Emmius S. P.*

NOBILISSIME, ampliſſime, conſultiſſime vir, Domine mihi plurimum colende. Heri cum cognoſcerem internuncium hinc hodie cum prima luce iter ingreſſurum, raptim et tumultuaria feſtinatione, negotiis et hominibus ſaepius me in ſcribendo interpellantibus, literas ad amplitudinem tuam exaravi, quae huic epiſtolio ſunt adjunctae. Hodie vero cum cognoſcerem, ob cauſam inopinato obvenientem, in diem craſtinum iter ab eodem differri, quanquam eſſem occupatiſſimus, tamen facere non potui quin breve hoc epiſtolium prioribus literis adderem, et de curis meis proximis amplitudinem tuam certiorem redderem. Ceperam nuper, ante difficilia illa tempora mea quorum in prolixioribus mentionem feci, conſilium, petentibus viris eruditis compluribus et poſcentibus typographis, hiſtoriam Friſicam una decade auctam, et ad initia motuum Belgicorum deductam, denuo edendi atque uno volumine comprehendendi. Ea occaſione, ut fructuoſior nova editio eſſet, inſtitueram atque occeperam recenſere diligentius partes omnes prius excuſas, in quibus etiam praeter ea quae commiſſa a typographis erant, et plurima et valde enormia, ipſe non pauca deſiderabam. Et jam magnos in eo inſtituto feceram progreſſus, multis hic illic additis, mutatis, tranſpoſitis, emendatis, accuratius et melius expoſitis, paene jam ut ad finem feſtinarem, cum ea mihi incommoda et impedimenta inciderunt, quae me ab omni privato ſtudio manum retrahere coegerunt. Erat vero conſilium hiſtoriae adjungere deſcriptionem Friſiae totius pleniorem, qualem prius ſolius agri et oppidi Groningani edidi, additis etiam chorographicis tabulis et oppidorum iconibus. Nunc expectatione otii majoris totum illud differo, aut ſaltem in hyemem proximam, quae mihi ſtudiis opportunior, rejicio. Sed id in manu Dei. Verum etiam atque etiam oro et obſecro, nobiliſſime et ampliſſime Domine, ut, ſi pecco haec ſcribens, veniam peccati mihi tribuas. Vale. Raptim Groningae 28 Junii 1613.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Ubbo Emmius S. P.*

NOBILISSIME, ampliſſime, clariſſime Domine. Ante ſeptimanas complures per hominem notum et fidum Lutetiam euntem ad amplitudinem tuam literas dedi. Eas ſpero non aberraſſe a ſcopo, aut aliquid paſſas eſſe in itinere, modo ipſi internuncio nihil humanitus in itinere acciderit. Sum in iis conqueſtus de priorum caſu, et meo ob caſum illum dolore ac juſta ſolicitudine; ſimulque ad literas tuas IV Kal. Quintil. anno ſuperiore 1612 datas, ſed oppido tarde huc perlatas, reſpondi, expoſuique mentem et voluntatem meam. Nunc cum juvenis hic, meus quondam diſcipulus, a magiſtratu noſtro ad Dominum Molinaeum mittatur, in mandatiſque habeat ut quamprimum ad nos redeat, facere non poſſum, quin hujus opera per has literas animi mei nuncias officii cauſa reverenter amplitudinem tuam ſalutem, et non ſolum vivere adhuc me, ſed pro aetatis modo mediocri quoque nunc valetudine eſſe, edoceam. Accedit et aliud huc me inclinans, nimirum ut eidem amplitudini tuae indicium faciam, ſi quid ea ad me literarum dare aut mihi ſignificare cupiat, hac eam commodiſſima occaſione et ratione tutiſſima uti poſſe. Sum etiam nunc frequens in lectione illuſtris hiſtoriae tuae, quoties mihi a negotiis ceteris aliquid otii conceditur; et quo ſum frequentior, eo magis creſcit in me admiratio cum ſumma delectatione conjuncta. Admiror vero cum alias virtutes magno hiſtoriarum ſcriptore dignas, tum maxime candorem ſingularem, amoremque veritatis, qui virtutum

illarum chorum merito ducit; quo dempto ceterae omnes decus ſuum et laudem perdunt. Utinam autem et ea quae adhuc reſtant ad haec uſque tempora, illo ſtylo tuo expoſita, brevi videre et legere nobis liceat. Hoc votum et meum eſt, et multorum his in locis virorum eruditorum et bonorum, qui ſingulari voluptate perfundi ſe, dum ea quae edita jam ſunt, praeſertim veſtratia, legunt, teſtantur. Me aliquandiu ab hiſtoriae ſcriptione, quod ante quoque ſignificaſſe me exiſtimo, praeter cauſas alias non paucas, etiam opera quaedam, quam in chronologicis poſui et ad editionem paravi, abripuit, ac poſt eam obſervatio phaenomenωn novorum, in coelo circa ſolem apparentium, diligentior. Publica noſtra, praeter ſpem inimicorum, per Dei gratiam in dies magis ac magis concordia coaleſcunt ac roborantur, iiſque qui male nobis volunt cordolium conciliant, amicis vero ſincerum gaudium afferunt. Sed cur exorbito? receptui cano, ne morer tua tempora atque in publica commoda peccem. Ignoſce ſi deliqui, et importunus fui; ac feliciter cum omnibus qui chari tibi ſunt, vale, ac denique me commendatum amplitudini tuae habe. Groningae raptim ipſis Kal. Septemb. anno aerae Chriſtianae 1613.

Qui has adfert literas, ei Ludovico Henrici nomen eſt, ex noſtra civitate oriundus, nuper ex Gallia, quo ſtudiorum cauſa miſſus fuerat, domum reverſus. Quicquid ei committetur, tuto committetur.

Ex Hugonis Grotii epiſtolis, Amſtelodami 1687, *in folio.* *Ep.* I. *p.* 1.

Illuſtriſſimo Domino D. Jacobo Auguſto Thuano, praeſidi curiae Pariſ. digniſſimo, Hugo de Groot.

NOBILISSIME Domine. Anno fui in Gallia; vidi regnum optimum, regem optimum, proceres optimos, quod gaudeo; non et te, quod doleo. Non potui praeſens me tuae familiaritati inſinuare: Nihil reſtabat niſi occaſionem praeſenti denegatam literis compenſare.

Delphis Batavorum, Kal. April. anni 1599.

D. Jac. Aug. Thuano H. Grotius. *Ib. Ep.* III. *p.* 1.

TOTUS ſum in colligendis iis quae tibi in annalibus Gallicis uſui eſſe poſſint: Plurimum patriae intereſſe ratus, ſi ejus geſta vicinarum rerum occaſione tam inſigni ſcripto prodantur. Dabitur etiam opera ut quod petiiſti intelligas, quae nempe hora, quis locus noſtratibus viris eruditis fuerit fatalis. Felicem te qui per otium, cujus parvam tibi eſſe copiam facile perſuadeor, ea praeſtes, quibus alii, quorum ea praecipue cura eſt, longe ſint impares. Felicem Galliam, quae eorum regitur conſilio qui parum temporis, quod ex publicis curis reſiduum comparcitur, liberaliter rei impendant litterariae! Atque utinam ego olim tam felix, ut in ea virorum illuſtrium amicitia praeſens fruar; quod brevi futurum non deſpero, tuam mihi ſperans gratiam non defuturam. 3 Non. Mart. anni 1601.

Eidem. *Ib. Ep.* IV. *p.* 1.

DE virorum doctrina illuſtrium qui apud nos fuere, morte, ejuſque tempore, quaeſivi diligenter, ſed parum adhuc inveni. Nam plerique hic a litteris tam ſunt alieni, ut ſi quem in cognatione eruditum habuerint, tantundem de eo poſſint referre, ac ſi nunquam fuiſſet: Gulielmum certe Canterum natum anno quadrageſimo ſecundo, menſe Julio, die XXVIII. denatum anno LXXV. Menſe Maio, die XXVIII, cum aetatis annum trigeſimum tertium nondum expleſſet, ex fratre Theodoro intellexi. De Falkenburgio etiam, Nannio et Giſelino ſpero me brevi reſciturum. Sunt hic ſculptores qui ſe omnium quae noſtro bello geſta ſunt ὑποτυπώσεις propediem aiunt edere coacervatas. Is liber ſi prodierit, a me mittetur, ut non tibi modo, quod omnino debeo, ſed et patriae meae hac re gratificer, cujus intereſt tantum habere rerum ſuarum ſcriptorem. Nunc ad vos fertur Mauritii Naſſovii genealogia, cui adjunctae ſunt omnium victoriarum delineationes; ſed pleraeque ultima annalium tuorum tempora ſequuta ſunt. Bredana tamen ad tuum opus pertinet, in qua ſatis accurate laboratum. Videbis mea carmina tabulae inſerta. Qui eam edidere regi offerent, cui gratam fore confidunt ſi tibi non diſplicebit. Sed commendet ſeſe quicquid eſt, non ego. Hoc ſcio, anxie omnia ad hiſtoriae trutinam examinata, quo ad urbium, locorum et caſtrorum ſitus; et ea quae ad expeditiones, obſidia, proelia, pertinent. Pridie Kal. Aug. 1601. Hagae Comitatenſi.

Eidem

Eidem. Ib. Ep. V. *p.* 1.

NANNIUN mortuum intelligo biennio ante foedus inter Hiſpaniae regem et Galliae ictum, quod incidiſſe puto in annum CIↃIↃLIX. Menſis fatalis viro eruditiſſimo fuit Februarius. Vixerat annos ſexaginta et duos. Aliorum lethales horas etiamnum indago. De Cantero jam ſcripſi. III Non. Sept. anno 1601. Hagae.

Eidem. Ib. Ep. VI. *p.* 2.

NE vero officio erga te et Belgicam noſtram deeſſem, quae de Gerardo Falkenburgio comperi, ad te tranſcripſi. Noviomagum ſcripta produnt. Annum agebat quadrageſimum cum Steenvordiae in aula comitis Benthemii obiit, ibidem ſepultus. Fatalis annus fuit milleſimus quingenteſimus ſeptuageſimus octavus. Dies illi ultima quae ſexta menſis Septembris. Idibus Nov. anni 1601.

Eidem. Ib. Ep. XIII. *p.* 4.

SIC forſan tener auſus eſt Catullus
Magno mittere paſſerem Maroni,

ut ego nunc tibi, virorum illuſtriſſime, libellum hunc mitto de republica noſtra; tibi, qui non Gallica tantum, ſed orbis totius hiſtoriam ita complexus es, ut talem nemo vel ab otioſiſſimo homine unquam expectaverit: Tanta rerum copia, tantus verborum nitor. Ego vero quid mitto? Opuſculum tenue, ſi materiam ſpectas, non res totius generis humani, ac ne magni quidem regni alicujus, ſed unius gentis anguſtis incluſae finibus: Quid, quod nec hujus res omnes, ſed breve compendium eorum duntaxat quae ad ſummam reipublicae adminiſtrationem pertinent? Plane nihil quod ames, nihil quod laudes, praeter animum tui ſimilem, hoc eſt, amantem patriae ſuae, et minime νεωτερίζοντα. Exoſculor illud Thucydidis ὅπερ ἐδέξατό τις σχῆμα τῆς πολιτείας, τοῦτο δίκαιον ξυνδιασώζειν. Hoc tu in magno illo Aegeo praeſtas: Nos conamur in Simpuvio noſtro. Tuum illud, virorum maxime, opus immortale, quanquam et ſermonis elegantiam ab ipſa antiquitate reduxit, et rerum varietate placere nemini non poteſt, nulla tamen in parte melius meretur de legentibus quam quod eos et viros bonos et cives bonos facit. Nos quoque inter hujus ſectae diſcipulos erimus, et dabimus operam ut in rebus omnibus exemplo tuo praeſtemus fidem et libertatem. IX April, CIↃIↃCX.

Eidem. Ib. Ep. XXIV. *p.* 7.

JAMDUDUM, vir ſumme, gratulari me tibi oportuit quod exemptus fori moleſtiis inter duas res maximas te diviſeris, commune factus Galliae et poſteritatis bonum; hujus, dum acta ſcribis, illius, dum agis ipſe ſcribenda, nobiliſſimus hiſtoricorum, nullis tacendus hiſtoriis. Sed neque auſus ſum hactenus curas tuas graviſſimas interpellare: Neque nunc viſus ſum mihi ſine flagitio patriae noſtrae legatum, virum et mihi amiciſſimum, et reverentiſſimum tui, ſine literis ad te poſſe dimittere. Quaerant alii in omni antiquitate quem maxime mirentur; ego reperio neminem cui ſuper generis fortunaeque ſplendorem ea cuncta adfuerint quae nos rectius ſuſpicimus, omne doctrinae genus cum vera ſapientia conjunctum; cujus denique virtutibus tantum teſtimonium praebuerint, juſtitiae forum, ſanctitati aerarium, libertati hiſtoria. Quanquam ſi mei voti res ſit, ultimum ego hoc officium eo pluris faciam, quo plures juvat: Atque adeo optem ut regni quoque curis paulatim te exſolvas, utque extrema pars aetatis tuae foras promineat et ſcriptioni vacet. Ita ſperemus poſt illa funeſta tempora, quorum ad memoriam animus horreſcit, aliquando te venturum ad laetos fauſtoſque Henrici magni annos, ne regum maximus ſcribatur niſi ab hiſtoricorum maximo. Ego quoque impar ſane oneri, ſed magno patriae amore accenſus, ſimile opus molior, tanto autem minus tuo, quanto minor eſt Batavia, non dicam Gallia veſtra, ſed toto orbe. Sed nec adhuc Vario videor neque dicere Cinna digna. Prematur itaque immaturus labor, donec aetas cum judicio tempus quoque emendandi dederit, aut potius exurgat alius qui res ſcitu per ſe non indignas dictione commendet, ut eo libentius diſcant poſteri quid Batavi fecerint. Nonis Febr. 1614, Roterodami.

Eidem. Ib. Ep. LVIII. *p.* 19.

HISTORIAM belli noſtri ad finem, hoc eſt, ad inducias uſque pertexui. Supereſt nunc recognoſcendi et corrigendi labor, ipſa prope ſcriptione moleſtior. Video me tum quum vacavit paulo attentius ſcribere, non ſatis ſolida rerum cognitione fuiſſe inſtructum. Nunc cum res ipſas diſcendi paulo melior eſt copia, occupationes multae magis quam magnae non ſatis permittunt reſpondentia hiſtoriae verba ſeligere. Multumque vereor ne fiet opus, diverſique temporis ſcriptio non ſatis unius auctoris ſpiritum praeferat. Inter multa quae in te admiratura eſt poſteritas, ego illud unice obſtupeſco, unde tibi, modo in fori arce, modo in ſumma republica verſanti, otium; unde vis indefeſſa animi, ut res tot ac tantas aut ſcribendas cognoſceres aut cognitas ſcriberes. Ceterum cum hoc tam diligenter agat tua epiſtola, ut me ad hiſtoriam ſcribendam excitet, inveni tamen in ea aliquid quod me ab eo labore vehementer abſterret. Nam ſi tu in tam excelſo faſtigio collocatus, tot undique ſeptus praeſidiis, XLVI libros humano generi utiliſſimos pateris inutiles jacere, iniquitatem ſaeculi veritus, quid me facere aequum eſt tanto ad omnes fortunae ictus apertiorem? niſi forte exiſtimas ingratos, invidos, calumniatores veſtri eſſe coeli homines, neque apud nos provenire hujuſmodi meſſem. Sed minime ita ſe res habet, Thuane ampliſſime, iidem fluctus in ſimpuvio noſtro ſe movent qui in veſtro mari Aegaeo. Dabo tamen operam, te tanto auctore, ut quae ſcripſi hactenus, ea quam fieri poteſt emendatiſſima apud me extent, extra hujus aetatis commercium, cum qua contrahere periculoſum eſt. Poſteritati rectius creditur, non quod illa futura ſit melior, ſed quod aequior defunctis, quippe alios habitura quos exerceat. Nonis Junii anni 1615. Rotterodami.

Hug. Grotius Benjam. Auberio Maurerio S. Ib. Ep. LXIII. *p.* 28.

VIR illuſtris. Literas, viri dubium majoris an melioris, Auguſti Thuani, auro contra caras, tuo beneficio accepi. Sunt plane ita ſcriptae, ut hominem cordatum abſterrere poſſint ab uſu Latini ſermonis. Quare me quidem magno beneficio affecturus eſt, ſi Gallice potius ſcribat, ne, talibus literis ad imitandi deſperationem adductus, omnem conatum Latinae ſcriptionis abjiciam. Nunc certe reſpondere nondum audeo: Ita mihi verborum ipſius majeſtas ambit, atque occupat animum. 25 Aug. 1615.

Ex MS. *Jacobo Auguſto Thuano viro ampliſſimo Joannes Meurſius S. D.*

JAM aliquoties ad te ſcripſi, vir ampliſſime, et ante biennium exercitationes criticas inſcripſi, miſique, quas tamen utrum acceperis vehementer dubito, cum nihil omnino reſciverim; quod non immerito ſcrupulum mihi injicere exiſtimo. Nam humanitas tua non patitur ut me indignum tibi reſponſo videri credam. Certe in gentem veſtram hoc non cadit, neque in mentes tuas, id eſt, auguſtas: quippe comitate iis et humanitate nihil potius. Expedias me, quaeſo, iſto metu. * Mitto nunc De Gloria quod edidi: Exiguum iſtud quidem, ſed amplum tamen teſtimonium nondum me quicquam de obſervantia tibi debita remiſiſſe. Vale, vir ampliſſime, et me ama. Hagae Comitis XIII Kal. Sept. 1601. Dominus Canterus ſalutem tibi officioſam adſcribere juſſit. Hiſtoriam tuam expectamus nos Belgae. Iterum vale.

Ex Faſciculo ſeptimo actorum literariorum Burc. Gotth. Struvii, in 8vo. Jenae 1710. *pag.* 82.

Epiſtola [*J. A. Thuani*] *ad Jo. Meurſium.*

ACCEPI tuas Lugduni Batav. datas XIII Kal. Septemb. cum libro tuo De Gloria, quem jam mihi proximis his nundinis paraveram, et avide perlegeram. Ut omnia tua, ſic hic novus foetus maxime ad meum guſtum, qui non ſolum te in dies in literis magis ac magis proficere, ſed etiam in moribus ac eorum diſciplina magnos progreſſus feciſſe, fidem apud me plenam facit. Macte iſta virtute, juvenis doctiſſime, et ad res magnas capeſſendas nate, quas verae gloriae auſpiciis ſuſcipi et ad proſperum finem perduci verum eſt. Criticas exercitationes mihi inſcriptas et a te miſſas ante biennium acceperam, et exemplaribus inter eos, quibus deſtinabantur, diſtributis pro munere et honore mihi a te delato gratias per literas egeram; verum eae, ut diu poſtea reſcivi, neſcio quo caſu perierunt. Hanc longioris ſilentii excuſationem, ut in bonam partem accipias rogo; tibique ſic perſuadeas, nihil a te proficiſci poſſe, praeſertim tam honorifice mihi delatum, quod non viciſſim, ut debeo, perhonorifice accipiam; tibique eo nomine nunc denuo

gratias ago, referrem etiam, ſi poſſem; ſed nec ingenii mei tenuitas neque graviſſimae juxta ac moleſtiſſimae occupationes id patiuntur. Ac vereor ſane, ne id in opere noſtro hiſtorico nimis manifeſtum fiat, quod ante octennium in caſtris inter tubas ad privatum ſolatium inchoatum, poſtea inter curas, negotiorum aeſtus, publicas et privatas calamitates ab anno praeteriti ſaeculi XLV, h. e. a belli Germanici primis initiis ad annum uſque LXXXVI, proſecutus ſum, ad exceſſum uſque Henrici III illud pertexturus divina favente clementia: Nam ultra progredi neque animus neque otium eſt, et multae alioquin juſtiſſimae rationes dehortantur. In eo res externas, ac praecipue veſtras, ut Gallicis maxime conjunctas, admiſcui, digeſtas ex variis ſcriptoribus ac commentariis, ut paſſim toto opere, nunquam editis, adhibito judicio et peculiari rerum notitia, quae peregrinationibus et legationibus, inſuper virorum fide dignorum, qui graviſſima negotia tractaverunt, familiaritate, mihi comparavi: praecipuum in eo veritatis ſtudium fuit; eloquentiam ac cetera ornamenta ſi quis deſiderabit, hoc etiam ſciat in publico moerore haec a me conſcripta, et rem laetam eſſe eloquentiam, ſicuti quidam veterum dixit, et homini inter occupationes et negotia educato, plus temporis in rebus cognoſcendis inſumptum, quam otii ad literas perdiſcendas, quae ad ornamenta haec requiruntur, neceſſarium fuiſſe. Quod ad editionem attinet, quam a vobis Belgis exſpectari dicis, non habeo quod reſpondeam. Scis illud quod molimur eſſe periculoſae plenum opus aleae, et eum, qui hiſtoriam hoc tempore ſcribat, incedere per ignes ſuppoſitos cineri doloſo. Curavi certe, ut procul ab obtrectatione et gratia vera et certo comperta ubique proderem, neque veritati per me flagitioſo ſilentio praejudicaretur. Nam hiſtorici eſt, non ſolum vera dicere, ſed vera audere dicere, quod et ſedulo feci, de poſteritate ſcilicet potius quam de praeſenti ſaeculo cogitans; cujus invidiam, ſi dum in vivis aut ſaltem in publico munere ero, devitarim, non ſolum mihi privatim citra reipublicae detrimentum, ſed etiam ipſi reipublicae, cujus, quamdiu ei inſerviam, me in invidiam non adduci intereſt, eadem opera, ut puto, conſulerim. Interim ſi quid habes, praecipue de veſtris rebus, quo juvare nos poſſis, communicare nobiſcum ne graveris: Sic uterque ſeremus arbores, quae alteri ſaeculo proſint. Vale, et me ama. Lutet. Pariſ. VII Eid. Decembr. CIƆIƆCI.

Ex MS. *Joannes Meurſius Jacobo Thuano viro ampliſſimo S. D.*

ET vehementer gaviſus fui, vir ampliſſime, conſpectis tuis literis, et dolui iterum cum periiſſe ex iis alias intellexi. O perfidiam tabellariorum! Atqui ego imprudens negotiorum potius multitudine oppreſſo vix tempus aliquod ſcriptioni ſupereſſe et exiſtimabam et interpretabar. Grata tamen vel in ſummo ſilentio tuo mea tibi fuiſſe non dubitabam, ita humanitatem tuam inſignem mihi alii praedicarant. Atque hoc quidem re ipſa nunc expertus ſum. Quid acceptius mihi eſſe poſſit tam prompta illa in me benevolentia, tam honorifico de libellis meis judicio? Certe tibi tuique ſimilibus, id eſt, viris laudatiſſimis, laude dignum videri, hoc vere eſt laude dignum eſſe. Quaeſo te, perge vel excitandis ſtudiis noſtris talis in me eſſe. Ego debita erga te obſervantia cultuque, audacter dicam, cedam nemini. Poemata mea nunc edo; quae mittere geſtiebam, ſed qui has tibi ferret, negabat quoque illa ferre commode poſſe. Interim vel animum pro munere accipies. Vale, vir ampliſſime, et me, quod facis, amare perge. Hagae Comitis, Non. Sextil. 1602.

Ex MS. *Iſaaco Caſaubono viro clariſſimo Joannes Meurſius S. P. D.*

QUI has ad te defert, vir clariſſime, is eſt Chriſtianus Ameſorgus, Chriſtophori juriſconſulti electoralis Saxoniae filius, adoleſcens, qui ſe egregia morum virtute ſatis tibi probabit. Is cum hinc a nobis ad te iret, rogavit me ut literas comiter darem, quod negare ei nullo modo potui; tum quod hoc officium mereretur ipſe, tum quod ego animo libentiſſimo, uti volo quam maxime, ita quamcunque ad te ſcribendi occaſionem arripio. Hic pridem apud nos diem obiit Dominicus Baudius noſter, cum paulo ante in μανίαν incidiſſet. In Germania quoque viam eandem, vocante Deo, ingreſſi prius Fridericus Taubmannus Witebergae, inde Altorpii Conradus Ritterhuſius. Ita funeſtus hic annus trigae praeſtantium ingeniorum. Nos hic Scipionem Gentilem expectamus, quem ad profeſſionem hac in noſtra academia exercendam curatores advocarunt, et venturus quoque putatur, niſi quid Ritterhuſii mors impediat. Ego nunc in *Palladii hiſtoria Lauſiaca* accuranda ſum totus, et abſolvi rerum Belgicarum libros IV, in quibus Ferdinandi Albani ſexennium. Illud opus dum contexo obiter, Thuani hiſtoriam, qua de rebus noſtris agit, comparavi; ſed profecto quoties vir magnus, praeterquam quod ignorat plurima, hallucinatur, maxime in nominibus propriis locorum ac virorum? Ecce tibi aliquot exempla:

Vilelmus

Ed. Drouart. Tom. V. 8vo.	Edit. Lond. Tom. III.	
p. 153.	p. 178.	*Vilelmus Bloſius Trelonius Swetenii regulus.* Unum facit, qui duo ſunt; nam Swetenii regulus alius erat. Mox *Ladiſlaum Brederodium* vocat, quem *Lancelotum* dicere debebat. Petro Pacioto occiſo, caput conto praefixum, et pro moenibus ſtatutum narrat, cum omnibus hic apud nos conſtet, in patibulo ſuſpenſum fuiſſe, non capite truncatum.
154.	178.	*Balchemius inſularum praefectus* appellatur, qui *Wackemius* erat. Exiguum eſt quod *Mildeburgum* pro *Middelburgum* dixit.
159.	180.	*Goda* eſt pro *Gouda*; et *Nedervomiteri Regulus* pro *Nederwormteri.*
160.	181.	*Goerinum* pro *Coevardiam. Ramboldus Roſa* pro *Rambollius*; nam *Roſa* illud plane ineptum eſt.
162.	182.	*Tergoam* pro *Goeſam* aut *Tergoeſam.*
165.	183.	*Evone Petro Voriſto* pro *Theobaldo Petro Worſtio.*
171.	185.	*Juliani fanum* pro *Biſelini fanum*; idque
174.	186.	*Gulielmi fanum* vocatur.
178.	188.	*Verlium* pro *Weertum* exiguum eſt. *Tilemone* pro *Tilmontio.*
179.	188.	*Nivigella* pro *Nivilla.*
192.	193.	*Perſonus* pro *Peterſonus.*
193.	193.	*Elbericum* pro *Elburgum:* Alumam, quam intelligat divinare nequeo.
195.	194.	*Nardumum* pro *Nardenum.*
197.	195.	*Amſterfortii* pro *Amersfortii*, ut paulo ante *Amſterfortenſes* pro *Amersfortenſes. Chriſtoph. Scaccus* pro *Ch. Scagius. Ladiſlaus* pro *Lancelotus. Stenerus* pro *Stuverius.*
202. 243.	197. 214.	*Bartholomaeus Campius*, qui alibi *B. Campocaſſius.*
243.	215.	Multipliciter labitur. *Antonius Pinterus*, qui *Antonium pictorem* dici debebat. Intelligit enim Antonium Olivarium, fecialem et pictorem, de quo ipſe *p.* 158. (Ed. Lond. 180.) et hic hiſtoriae ſuae oblitus eſt. Invenit ſcilicet in eo auctore quem deſcribebat *Antoine le peintre*, idque cognomen ratus vertit *Antonius Pinterus.* Praeterea confundit hiſtoriam hujus Antonii: Caput projectum fuit, hoc modo, menſe demum Maii, v Eid. at quod hic commemorat, quodque menſe Januario accidit, caput erat Philippi regis.
247.	216.	*Guda* pro *Gouda.*
250.	217.	*Roſcotus* pro *Raneſcotus.*
252.	218.	*Fumentanam portam*, quam *Scalconicanam* nos appellamus; *Derdindeus* pro *Derdonius.*
253.	219.	*Scagerus* pro *Scagenus.*
255.	219.	*Harlemuriam* pro *lacum Harlemenſem.*
258.	220.	*Decurionem* quem nos *Conſulem.* et,
261. 192.	221. 193.	——— pro *praetore* ponit.
259.	221.	*Tomos* vocat ſpeculum in faucibus lacus Harlemenſis poſitum nautis ad dirigendas certius naves; quam nos *Tonne* dicimus a forma.
259.	221.	*Menepatum*, *Mannepad* noſtra lingua ſonat *viam a viris dictam.*
260.	221.	*Res tranſacta eſt a Chriſtophoro et Vadero:* Videtur duos facere, perperam, nam ex IV Ordinum Germanicorum ductoribus, unus hic erat Chriſtophorus Vaderus.
263.	222.	In *Valacrenſi inſula*, rectius *Valacria. Ramula* pro *Rammeka* aut *Rammekeno*; rectius alibi *Rammekenſem arcem* dicit, aut *Ramekenſe caſtrum.*
266.	223.	*Godofridus Amerledus* pro *G. a Merle* vel *G. Merleus.*
267.	224.	Quae *caſa rubra* dicitur, noſtra hiſtoria non agnoſcit; ſed ejus loco domos duco in quibus res coriaria parabatur.
268.	224.	*Joannis Simenrolii* pro *Joan. Simonis Rollii.*
269.	224.	*Gul. Marcianum Lumaeum* navali proelio cum Boſſuvio decertaſſe; qui tamen dignitate omni exutus, provincia decedere, ante aliquot menſes, ab Auriaco et Ordinibus coactus erat, et qui partes illas ge-

 rebat

Ed. Drouart. Tom. V. 8vo.	Ed. Lond. Tom. III.	
		rebat erat *Theodorus Sonoius*. Hoc excuſari non poteſt.
269.	225.	*Horubim*, *Hormum* alibi, *Hornam* rectius.
271.	225.	*Portam piſcatoriam* pro *portam Friſicam*.
272.	225.	*Aquenſem regionem* pro *Waterlandiam*. Hoc modo *cavam regionem* uſurpare debet pro *Holland*, *maritimam regionem* pro *Zeland*.
273.	226.	*Mahartemum*, puto *Harlemium* voluiſſe: *Seterboam* pro *Soeterwoudam*; *Cerſaum* pro *Halſerſwoudam*; Sotermeram *inſulam*, quam *pagum* eſſe ſcimus: *Orcadum munitionem* divinare non poſſum, credo *Nordam* deſignare voluiſſe. *Blaſvicam* pro *Bleiſvicam*; *Derrigmum* pro *Weteringam*; *Caſvico* pro *Catvico*; *Masſenduſae* pro *Maſelantſluſae*; *Bernonis* et *Coſſonis arces* nemo noſtrum unquam interpretabitur, quippe quae nuſquam in illo tractu apud nos extant.

Lugd. Bat. III Id. Sept. 1613.

Ex Syll. Epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. folio, p. 548.

Joanni Meurſio Iſ. Caſaubonus.

TUAM de ampliſſimo Thuano epiſtolam, vir clariſſime, recte accepi. Feciſti rem et utilem ipſi, et ſine dubio gratam. Saepe ille mihi narravit, quantis ſibi laboribus conſtarent ea quae ſcripſit; neque tamen dubitare ſe, quin res peregrinas exponens ſaepe offendiſſet. Ac ſum ipſe conſcius animi candidi, quo ſemper excepti ſunt ab illo, qui certiora ipſum vellent docere. Itaque nullus dubito, tuas ejuſmodi animadverſiones fore ipſi longe gratiſſimas. Sed hiſtoriam tuam quando videbimus? Ego ingenti flagro cupiditate ea legendi, quae ais ſcripſiſſe de Albano duce. Utinam quos non puduit tam tetra et horrenda ſcelera admittere, pudeat ſaltem in tuis ſcriptis recognoſcere!

Londini, pridie Eid. Novemb. 1613.

Ex MS. *Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. Caſaubon, de Paris* 10 *Dec.* 1613. *laquelle Lettre entiere eſt inſerée cy-deſſus dans la ſection* V. De Thuani hiſtoriae ſucceſſu apud Jacobum I Magnae Britanniae regem.

NON *ſic Meurſius*, duquel vous m'avez envoyé la Lettre avec voſtre derniere du paſſé. Car à chaque ligne il m'accuſe d'ignorance, d'ineptie, d'ἀνιστορησία, & telles ſemblables paroles. Il en pouvoit uſer de plus douces, & meſmement eſcrivant à vous, qu'il ſçait m'eſtre intime amy. Dieu veuille que je n'aye fait en tout mon œuvre de plus grandes fautes que celles qu'il a remarqué, qui ſont la pluſpart de l'eſcriture & de l'impreſſion és noms propres, eſquels il eſt facile de faillir. Je ne laiſſeray de faire mon profit de ſes reprehenſions; & ſi luy eſcrivez, je ſeray bien aiſe que l'invitiez à examiner le reſte, ſans faire ſemblant que j'aye trouvé un peu trop aſpres ſes corrections.

Ex Syll. Epiſt. Iſ. Caſauboni Edit. Roterod. p. 553.

Joanni Meurſio Iſ. Caſaubonus.

QUAS miſiſti ad me notas in hiſtoriam τοῦ πάνυ Thuani, vir clariſſime, cum ipſo ſtatim communicavi, te, uti ſpero, non nolente. Reſpondit vir optimus et ampliſſimus, magnas ſe tibi habere et agere gratias, petereque a te, ut quod inceperas perficeres, niſi grave eſſet: quod ego etiam ſummis precibus a te contendo.

Londini, propridie Kalend. Februar. 1614.

Ex MS. *Johannes Meurſius viro clariſſimo et praeſtantiſſimo Iſaaco Caſaubono, Londinum.*

VIR maxime. Libens vidi literas tuas, et gratum quoque intelligere acceptas τῷ πάνυ Thuano meas in hiſtoriam ipſius notas, et hoc ipſum de inſigni ejus humanitate pariter atque candore mihi promiſeram. Sed miror nullum me ab ipſo reſponſum accipere,

accipere, et tamen id fieri mea intererat. Rogabam enim iis ipſis literis defectum aliquem unius partium paginae, quem in Palladii Lauſiaca deprehendo, per amanuenſem ſarcire vellet: Nam edere conantem hoc remorari. Vides quam valde mea referat literas meas non contemni. Quaeſo te reſponſum pro me ut impetres cura, et ſtudia mea tibi devincies. Vale, vir praeſtantiſſime noſtri aevi.

Lugd. Bat. poſtrid. Non. Mart. 1614.

Ex Syll. epiſt. Iſ. Caſauboni, edit. Roterod. p. 559.

Joanni Meurſio Iſ. Caſaubonus.

RESPONSUM ad noviſſimas tuarum, vir clariſſime, citius accepiſſes ſi per valetudinem meam licuiſſet mihi literis ſcribendis dare operam. Miror queri te, quod nullas ab ampliſſimo Thuano acceperis; videris enim exiſtimare, te, quando tuas eruditiſſimas notas miſiſti, aliquam ad Thuanum epiſtolam adjeciſſe, cui ipſe non reſponderit. Tu vero, vir eximie, ſi ita perſuades tibi, in errore verſaris. Nam ego tunc temporis unas duntaxat literas accepi; illas nimirum ipſas quae tuas obſervationes continebant, quaſque ego ad Thuanum miſi. Si alias ipſe ſcripſeras, ſcito eas mihi non fuiſſe redditas; ac propterea Thuano de illis nihil unquam fuiſſe compertum. An poſtulata illa tua, quorum in poſtrema epiſtola meminiſti, continerentur ea quam ad Thuanum ipſe miſi, pro certo non poſſum affirmare: Puto tamen nihil eorum in illis literis tuis me legiſſe. Egit vero mecum ipſe magno ſtudio, ut tibi gratias agerem; et, quam gratum hoc tuum inſigne officium ſibi fuerit, prolixe exponerem.

Londini a. d. IX Kalend. Maii, 1614.

Dom. Profeſſor Grammius, bibliothecae regiae Hauniae praepoſitus, quanquam epiſtolam ſuperiorem Jo. Meurſii, dat. III *Id. Sept.* 1613. *ex MS. deſcriptam videre illi non contigit, ſagacitate tamen ſua inſita proſpiciens aliquid de hac re in noſtra editione inſertum fore, perhumaniter quae ſequuntur nobis ultro per literas communicavit.*

" IN eorum numero, qui, poſtquam hiſtoria Thuani in lucem edi coepiſſet, animad-" verſiones in loca ejus, quae indigere illis viderentur, invitati ab auctore ſubmi-" ſerunt, fuiſſe etiam Joan. Meurſium docent nos epiſtolae ad eum Caſauboni, ternae " omnino, quarum prima legitur in editione epiſtolar. Caſaub. ultima (Roterod. 1709 in " fol.) p. 548. ſecunda p. 553. tertia p. 559. annis 1613 et 1614 Londini ſcriptae. Et " ex duabus poſterioribus apparet, Meurſium, cum ad annotationes ſuas nihil reſponſi ac-" ciperet, ſuſpicionem ex taciturnitate illa concepiſſe, de offenſo libertate ſua cenſendi caſti-" gandique Thuani animo. Aucta magis ſuſpicio, cum ſequentibus etiam annis Thuanus " non tantum in ſilentio perſeveraret erga Meurſium, ſed et neſcio quid literarum daret ad " Ubbonem Emmium, quibus de Meurſio ejuſque annotatis mentionem videtur feciſſe, at-" que ita ut parum noſter acquieſceret; cui placando et amoliendae omni ſuſpicioni cum " idem Emmius, tum et nomine Thuani ipſius Rigaltius operam deinceps impenderunt. " Thuani illas ad Ubbonem Emmium nuſquam vidi: Sed quae memorati negotii mentio-" nem habent, epiſtolae Emmii, Rigaltii, et Eizonis Tiardae, habentur penes me in Syl-" loge MS. epiſtolarum eruditorum virorum ad Jo. Meurſium, unde ſeqq. excerpo.

Ex epiſtola Ubb. Emmii ad Meurſ. Groningae d. IV *Eid. Sept.* 1615.

" EX animo doleo, errorem illum inter te et maximum virum Thuanum incidiſſe: " Quo enim alio nomine ad ipſum appellem? Quod ſi Dominus Caſaubonus vi-" veret, ſine dubio is optime et commodiſſime errorem poſſet explicare et tollere. In " me quantum erit, libens id faciam quod petis. Debeo autem hoc benevolentiae erga " me tuae, et multo majora debeo. ——— De Domino Thuano non dubito, quae ipſius " eſt humanitas et facilitas ſingularis ac rara in tali fortuna, quin is, de te atque animo " tuo melius edoctus, offenſionem aut ſiniſtram ſuſpicionem, ſi quam forte concepit, ſta-" tim ſit abjecturus: ἀεὶ γὰρ στρεπταὶ φρένες ἐσθλαί. Et ſane poſcit hoc ipſa aequitas, ut " quod inter bonos bono ſtudio fit, id bene ab eo, cujus ſtudio fit, etiam accipiatur.

Ex epiſtola N. Rigaltii ad Meurſ. Lutetiae Pariſ. prid. Non. Jul. 1616.

" LITERAS abs te nudius quartus accepit illuſtriſſimus Thuanus, a. d. 4 Junii datas, " una cum Syntagmate de populis Atticae, item Palladio et Manaſſe: Ac tum " forte aderam legenti; verum tanta animi perturbatione conſternato prae moerore, quem " ex acerbo dilectiſſimae conjugis obitu paucis ante diebus elatae concepit, ut me ſuam " vicem officio reſcribendi fungi voluerit: Quod igitur accepi, id exſequor. Ac pri- " mum ejus nomine gratias tibi pro munere habeo maximas: Eſt enim eximium et " praeclarum. Atque, ut porro de re literaria publica bene mereri pergas, ſcito max- " imum virum omnia illa, quae tu nobis aut ingenio perficis aut elaboras induſtria, " quanto poteſt laudum favore proſequi. Tantum abeſt ut de illius erga te animo ali- " eni aliquid ſuſpicari debeas. Neque ipſe meminit ullas ſe ad Ubbonem Emmium de- " diſſe, quae te in eam opinionem adducere debuerint. Imo ſi quid aliud in opere illo " hiſtorico abs te animadverſum erit, id ut ad ſe mittas, etiam atque etiam rogat.

Ex epiſt. Eizonis Tiardae ad Meurſ. Groningae 7 *Nov.* 1616.

" LITERAS Rigaltii, Thuani nomine ſcriptas, cum admiratione legi: Sed quid mag- " nus ille vir ad Ubbonem noſtrum ſcripſerit, data occaſione mittam; et quod " Ubbo te eo nomine in literis ad Thuanum excuſarit, vel ex hac incluſa ſchedula vi- " dere potes.

Ex epiſtolis Jacobi Bongarſii et Georgii Michaelis Lingelſhemii Argentorati 1660. *in* 12°.

Ex epiſt. Lingelſhemii ad Bongarſium. Ep. XLVIII. *p.* 180.

HERI mihi redditae tuae 9 Febr. datae una cum regali plane munere, hiſtoria Thuani tam diu deſiderata. In eo vero triumpho, quod praeſtantiſſimum librum unus ego et ſolus habeo, incomparabilis amici beneficio ac liberalitate. Totus fui in illo, et oculis meis bellum indixi, adeo de manibus deponere non poſſum ſcriptorem plane ad genium meum.

Heidelbergae, 14 Febr. 1604.

Ex MS. *Illuſtri et ampliſſimo viro Domino Jacobo Auguſto Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario, et praeſidi ſenatus Pariſienſis, et Domino ſuo ſumme colendo.*

ACCEPI munus tuum, illuſtris et ampliſſime Domine, procurante ampliſſimo Domino Bongarſio: Munus ipſum per ſe gratum et optabile, tum vero propter dantem ipſum; merito enim facio maximi ab eo viro, quem ob virtutem doctrinamque, quamvis ignotus, colui ſemper; tum vero, perlecta hiſtoria ejus, in admirationem raptus ſui, in tantum amari, ut etiam dignus munere viſus fuerim. Obſtrictum igitur hoc inſigni munere ita tibi me reddidiſti, ut nihil tam grave mihi imponi poſſit quod non libens in tuae ſpem gratiae ſubiturus ſim. Certe jam diu eſt quod nihil majore cum aviditate legi, perfuſus ſimul gaudio, ob cognitionem rerum pulcherrimarum, aptiſſime veriſſimeque, adde et liberrime (rarum hoc aevo) explicatarum, et attonito propior admiratus, nihil ne in antiquitate quidem reperiri quod ita numeris omnibus abſolutum ſit. Elogia autem illa clarorum virorum, tanquam inſigniores ſtellae in illo coelo ſparſae, quam me affecerunt, ingenue data merentibus, remoto omni factionum ſtudio! O te virum, iſto aevo majorem! Sed nec alius hoc auſus fuiſſet, niſi quem majorum ſuaque virtus et dignitas ſupra invidiam quodammodo collocaſſet. Sane dum veritatem omnibus aliis conſiderationibus ante habes, neceſſe eſt omnes improbos, qui latebras ſcelerum ſuorum quaerunt, graviter irritaveris, praecipue vero illos qui unice id agunt, ut homines in ignorantia et foeda ſervitute contineant, merito hoſtes generis humani judicandos. Quorum tamen iniqua judicia, ut te a ſcribendo abſterrere non potuerunt, ita confido fore, ut remoras injicere non poſſint, quin feliciſſime coeptum opus pertexas, quod nos veritatis amantes ſummo cum deſiderio expectamus, atque etiam a te flagitamus. Unde omnem poſteritatem tibi inſigniter devincies, meritamque et aeternam gloriam feres; quis enim non accendatur ad laudem lecta hiſtoria tua, deteſteturque malas artes ac ſcelera? Pluribus verbis gratias non ago, ſed unum hoc voveo, ut grato aliquo officio demonſtrare poſſim, non indignum

me

me repertum tanti viri favore. Deum comprecor, ut te reipublicae ac litteris quam diutiſſime incolumem conſervet.

Heidelberga III Non. Octobr. 1604.

Illuſtris amplitudinis tuae obſervantiſſimus,
GEORGIUS MICHAEL LINGELSHEMIUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuanus G. M. Lingelſhemio Heidelbergae.*

MUNUS noſtrum (vir doctiſſime) tibi gratum fuiſſe, cum per literas tuas a Domino Bongarſio mihi redditas cognovi, quantopere laetatus ſim, vix explicare poſſum. Nam aequiſſimi et limatiſſimi judicii viro noſtra probari, quae a malevolis ubique carpuntur, praecipui ſolatii loco fuit. Etſi enim mihi conſcius eſſem, nihil gratiae aut odio datum, tamen me male habebat, quod ab aulicis noſtris, prudentibus ſcilicet rerum aeſtimatoribus, aliiſque ejuſdem farinae hominibus, imprudentiae inſimulabar; qui in ea qualicunque fortuna collocatus magnates noſtros libertate nimia atque adeo intempeſtiva exacerbaſſem; quos, ſi non amicos, at placatos habere, non ſolum mea privatim, ſed muneris, quo fungor, ratione reipublicae intererat. Quibus uno verbo reſponſum volo, me non tantum iis qui nunc ſunt, ſed poſteritati praecipue ſcripſiſſe; cui potius placere, quam vitiis hujus ſaeculi turpiter ancillari malim. Nec vero me adeo peccaſſe ſentio, niſi quod in magiſtratu hiſtoriam horum temporum ſcribere aggreſſus ſum. Sed nulla lege interdictum legi aut fando accepi, ne quis publicam perſonam ſuſtinens hiſtoriam ſcriberet. Fortaſſe qui plus vafrae prudentiae, quae nunc in principum aulis et negotiis publicis tractandis obtinet, quam bonae conſcientiae, qua ſola beati ſumus, tribuunt, me parum caute egiſſe arguent, eaque re in odium multorum incurriſſe, paucorumque gratiam meruiſſe dicent; adeo rari ſunt hodie, qui non ad horridum veritatis nomen trepident, non veracis amici candorem exhorreſcant: Sed Deum innocentiae meae teſtem appello, eoque vindice et accedente amicorum teſtimonio me tacitum conſolor. Tuis certe hortatibus me non mediocriter confirmatum ſenſi, tam obvia humanitate ad amicitiam mihi expetibilem invitatus. Nullum quippe jucundiorem vitae fructum eſſe, nullum majus, dum inter homines verſamur, oblectamentum capi poſſe arbitror, quam in colenda mutuis officiis amicitia. Ejus tecum ex honeſta cauſa contractae beneficio, quando ita jubes, uti decrevi; eaque propter rogo te et obteſtor, ut quicquid in noſtris animadverſione dignum cenſebis (erunt autem quam plurima) pro candore tuo me libere moneas; nam in Germanicis veſtris, Hungaricis, et remotioribus ad ſeptentrionem provinciis, non dubito quin multa ignoranti exciderint, quae caſtigatione indigeant: Utinamque totum opus, antequam lucem videat, ad vos mittere poſſim; ſed ſpiſſae molis illud eſt, unicumque tantum exemplum penes me habeo, quod viarum periculo committere minus tutum exiſtimo. Proximis nundinis, ſi per operarum ſegnitiem licebit, habebis libros XX ſequentes, quibus hiſtoria ad annum LXXII ineuntem pertexitur. Ulterius ne progrediar improbitas plurium et ſaeculi ingratitudo prohibet. Jam ad annum XCVI perveni, ad annum uſque DCII opus perducturus. Verum haec omnia latent, latebuntque, et poſt mortem meam, niſi Deus alia tempora, aliam mentem mihi fecerit, tantum legentur. Sed diutius te moror. Marquardo Frehero, quem familiariter notum amo coloque, et ad quem hiſtoriarum noſtrarum exemplar mittendum curavi, plurimam ſalutem dico. Vale, et me porro amare perge.

Lutetiae Pariſ. III Eid. Mart. 1605.

Ex MS. *Illuſtri et ampliſſimo viro Jac. Aug. Thuano, &c.*

ILLUSTRIS et ampliſſime Domine, S. Pudet me profecto quod ad literas tuas, quibus ad amicitiam tuam fores mihi pandis tam benigne, reſpondere et pro immortali illo beneficio gratias agere diſtuli. Cauſa unica hujus morae eſt, quod reverentia nominis tui et conſideratione admirabilium virtutum tuarum eo adducebar, ut nihil reperirem quo ſatis animum iſtum ob hanc tuam in me benignitatem tibi devotum et obnoxium teſtarer atque exprimerem. Et ſane adhuc verecundor verba tantum reponere, qui ſperabam hactenus fore ut nanciſci poſſem ex iſtis partibus ſcriptionis aliquid novae quae te oblectare poſſit. Sed in eo fruſtra laboravi. Jam adactus ad hanc compellationem ſum, metu illo juſtiſſimo, ne ſcilicet diuturnius ſilentium ingrati mei animi erga incredibilem tuam benevolentiam argumentum eſſet. Reliquae aeterni operis tui boni omnes mecum avidiſſime deſiderant, neque patieris tu ut paucorum improborum maligna judicia plus valeant quam bonorum vota et ſaeculi hujus omniſque poſteritatis commoda. Certe non fallor ego, hanc ipſam invidiam, has carpſiunculas ac querelas de libertate, et potentium offenſione

non

non vitata, ad gloriam tuam facere. Et quid verearis tu, integritate tua et innocentia tutus, ſub rege iſto quem tu meritis laudibus tam praeclare proſequeris? Neque placabis invidiam ſilentio: Et opprobrium foret aevi noſtri, ſi virtus ita oppreſſa jaceret ſub improbitate, et tot labores ac curae pro veritate indaganda et in lucem proferenda ſuſceptae ſupprimerentur; praeſertim hoc ſaeculo, quo propter factiones et improba ſtudia id omni conatu agatur ut ne emergere aut illucere veritas poſſit; ad quam vindicandam magno animo et magno apparatu eſt opus, quae fruſtra alibi quam in te ſperemus. Debes hoc aetati noſtrae, ut eam vindices ab infamia illa quaſi doctrina et virtus exularent. Sed ego ineptus qui hortator accedam, cum ſatis ſit ſi rectiſſimo et exactiſſimo tuo judicio utaris, quod ſecutus nunquam erraveris aut facti te poenitere poſſit. Quod etiam cenſuram noſtram expetis nimium mihi tribuis. Ego ad lectionem tuorum ſcriptorum nihil affero quam ſtudium diſcendi, in quo mihi abunde ſatis ſit cum ſumma admiratione. Et quis tam improbus aut ineptus, qui ſibi ſumere judicium audeat in haec tanto ſtudio et diligentia elaborata? Tamen quidquid de rebus noſtris et ſeptentrionalibus nanciſci potero faciam ut habeas. Si quid etiam excogitare potero quo de te bene mereri liceat, nulli operae aut labori parcam. Deumque O. M. precor, ut te patriae et poſteritati neceſſarium virum tueatur ac ſalvum incolumemque conſervet. Vale, illuſtriſſime Domine,

Heidelberga XVI Kal. Sept. 1605.

Tui nominis admirator et devotus,
GEORGIUS MICHAEL LINGELSHEMIUS.

Ex epiſtolis G. M. Lingelſhemii ad Jacobum Bongarſium, Argentorati 1660, in 12mo. Ep. LXIII. p. 208.

THUANUM ſummum virum reſtitutum reipublicae gratulor; quod etiam noſtri memoriam colit, in eo magis magiſque nos ſibi devincit; certe vota ardenter pro ipſo ad Deum fundimus. Atque ecce redduntur jam tuae XII Jan. ſcriptae a Caſtilionaeo, cum Excerptis ex epiſtola Thuani. Vide quae improbitas iſtorum hominum, qui per calumnias praeſtantibus viris metum injicere tentant. Spero ego haec talia magis alienatura animum incomparabilis iſtius viri a factioſis iſtis hominibus; et cenſuram Romanam ferat ille cui conſtat veritas rerum, quid aliud inde concludat, quam quod noſtri dicunt, ſedem eſſe mendacii et abominationis? Certe porro locus ipſi non permittitur dubitandi, quando in hiſtoria ſua nil niſi veritatem nimis nudam arguunt.

Heidelb. V Jan. 1606

Ex MS. *Viro ampliſſimo Mich. Lingelſhemio, conſiliario Pal. Jac. Aug. Thuanus S. D.*

HABES tandem, vir ampliſſime, noſtrarum hiſtoriarum ſecundam partem, cujus tantam expectationem in Germania excitatam ſcribis: Sed valde vereor ne expectationi minime res ipſa reſpondeat, et ardens adeo deſiderium veſtrum accendat potius quam expleat. Totum opus [1] 120 libris diſtinctum, tandem, poſt duodecimum annum et ſex menſeis a quo ſcribere occepi, ad umbilicum proximo Aprili adduxi: Nunc anxio ſcriptionis toties per negotia interciſae et abruptae labore ſolutus, ad illud denuo recenſendum, quod hucuſque non licuit, quicquid publico temporis ſuffurari potero, id totum conſerre ſtatui; et amicas omnium philologorum opes imploro, ut me in labore pro republica ſuſcepto monitis, conſiliis, et induſtria ſua adjuvent: Te imprimis, vir ampliſſime et ſupra quam de te merui amiciſſime, rogo obteſtorque, ut libere quid ſentias cum amico eloquaris; nam alteram editionem meditamur ceteris caſtigatiorem et elaboratiorem. De reliquo opere non habeo quod ſtatuam; nam ſi reipublicae profuturum judicas, perire illud dolendum eſt, et tamen certum eſt, ut ſunt tempora, id integrum ſine auctoris periculo et ſumma invidia, cui ſuſtinendae adverſus aulicos pares non ſumus, edi non poſſe; mutilatum autem edi, quam omnino premi, magis probroſum duco. Mihi in aliqua dignitate conſtituto multarum rerum multis reddenda ratio eſt, quos privatus poſſem contemnere; itaque ferre amici aequo animo debent, ſi deſiderio eorum hac in parte protinus non ſatisfacio. Nam violentiores ſunt hodie magnatum aures, quam ut iis verum loquendo placere poſſim; et tamen non ad gratiam, cui nunquam ſervivi, ſed ad muneris neceſſitatem pertinet, ut eos potius placatos quam iratos habeam. Si quem puerum ex Germania veſtra, nam heic apud nos non ſunt, nanciſci poſſem, qui idoneam ſermonis Latini notitiam haberet et literas ſcite formare poſſet, huic LXX circiter libros qui ſuperſunt libentiſſime deſcribendos darem, et exemplum ad Dominum Bongarſium tranſmitterem:

NOT. [1] Legendum 126.

mitterem: Uti illius legendi amicis, ac tibi imprimis, copiam faceret; judiciumque veſtrum ac ſententiam exquireret; ſed legem additam vellem, ne deſcriberetur aut injuſſu meo excuderetur. Sed vix haec tanti eſſe puto ut te longiore ac futili epiſtola morari debeam. Si quid certi pleneque comperti de ſeptentrionalibus veſtris rebus, necnon de Pannonicis habes, nam heic tantum ſingulis nundinis Mercurium de his loquentem audivimus, id ut mecum communices pro jure amicitiae valde te rogo. Vale, vir ampliſſime, et me amare perge.

Ex Villaboniano noſtro XV Kal. VIIbr. 1606.

Illuſtri et ampliſſimo viro Domino Jac. Auguſto Thuano S. conſiſtorii conſiliario, et praeſidi ſenatus Pariſienſis, et Domino ſuo ſumme colendo.

ILLUSTRIS et ampliſſime Domine. Munus plane regium tuum recte accepi, cui tu literas quoque addere dignatus, bone Deus, quam benevolentiae et humanitatis plenas! Exſultabam viſa altera parte operis, quo nihil perfectius et reipublicae utilius hoc ſaeculo prodiit; et jam mente praecipiebam gaudia, quae ex deliciis iſtis capturus eſſem, ſitimque meam moderaturus, quum literae tuae, tam benigne et amanter ſcriptae, gaudium meum congeminarunt; praeſertim quum cognoſcerem univerſum jam opus ad umbilicum perductum eſſe. Ceterum cur reliqua adhuc premenda exiſtimes, rationes tuae mihi plene ſatisfaciunt: et ſufficit ut ſaltem poſteritas frui poſſit theſauro iſto. Sed quas grates tibi agam dignas, qui me, etiam ante editionem, participem tanti boni facere polliceris! Profecto mancupio me tuum feciſti, ut nihil tam grave unquam mihi impoſiturus ſis, quod in tuam gratiam non lubentiſſime ſim ſubiturus.

ATQUE ut tanto citius divino illo munere, cujus ſpem facis, frui poſſimus, in noſtra ſtudioſa juventute Cyriacum Herdeſſianum, illius clari juriſconſulti Norimbergenſis agnatum reperi, et literis et moribus politioribus adoleſcentem, qui operam ſuam in deſcribendis LXX illis libris reliquis offert, et maximo deſiderio munus illud expetit: ejus manum his adjunxi, ut videas literas legibiles ipſum formare. Eſt autem adoleſcens iſte, ea probitate, diligentia, et modeſtia praeditus, ut ob bonarum praeterea artium ſtudia, quibus gnaviter incumbit, dignus ſit bonorum favore, et quem in familiam tuam ad hoc opus perficiendum recipias. Quod ſi manus ipſius tibi probabitur, ac tempus quando ipſum ad te mitti velis deſignaveris, faxo ſtatim ut deſiderio tuo ſatisfiat. De rebus ſeptentrionalibus ac Pannonicis operam diligentem dabo, ut quicquid memorandum nanciſci potero tibi quoque communicetur. Jam rurſus nunciant pacem cum Hungaris ratam, et ſpem quoque eſſe ut cum Turca tranſigatur; quum certi quid habuero, faciam te quoque certiorem. Tu me, vir maxime, in clientibus et nominis tui cultoribus porro quoque habe; ego omni ſtudio enitar, ut non plane indignus tanti viri benevolentia reperiar. Servet te Dominus ornamentum ſaeculi noſtri.

Heidelberga poſtridie Kal. Novemb. 1606.

Illuſtris amplitudinis tuae obſervantiſſimus,
GEORGIUS MICHAEL LINGELSHEMIUS.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. D^no. J. A. Thuano G. M. Lingelſhemius.*

ILLUSTRISSIME Domine, S. Cum his diebus obtinuiſſem a venerando ſene et mathematico celeberrimo Johanne Praetorio, profeſſore Altorphiano, epiſtolas aliquot admirandi viri Andreae Dudithii, putavi non ingratum fore, ſi ultimam ejus epiſtolam exſcriptam tibi mitterem; non propter argumentum ipſum, quod continet ζητήματα quaedam, ſed propter clauſulam illam quam ſua manu epiſtolae adſcripſit, praeſertim cum ſummus ille vir vanitatem praedictionum aſtrologicarum varie arguere fuerit ſolitus; cujus rei ſpecimen habeo epiſtolam ad Taddaeum Haggeſium medicum Caeſareum, praeter alia multa. Et tamen quod ſibi imminere ex aſtrologiae praeceptis animadverterat, exitus comprobavit: Nam biduo poſtquam literas illas exaraſſet, fato abreptus eſt, uti ex epiſtola Thomae Savillii, quam etiam adſcripſi, videre eſt. Fuit Savillius iſte illius celebris Henrici Savillii frater, XV annis minor, ſed iiſdem artibus excultus, in quibus qui ſupereſt ad invidiam excellit: Sed paulo poſt idem ille quoque in florenti aetate, quum vix domum rediiſſet, ex humanis exemptus eſt. Ceterum gratias etiam tibi dicere viſum eſt, ob ſalutem tam benigne et dictam per optimum virorum Bongarſium, et ſcriptam in literis ad Gruterum meum. Certe nuncius ille nos ſummo gaudio perfudit, quod in edendo aeterno tuo opere hiſtorico pergis: Qua in re bonos omnes et veritatis amantes plurimum tibi magis magiſque obſtringis, atque ad cumulum reliquarum tuarum laudum hanc etiam magnanimitatis tibi vindicas, quod odia potentium te ab inſtituto laudatiſſimo et

aeternum praedicando deterrere non poſſunt: Obganniant pauci qui ſe mancipio obligarunt alterius cupiditati, florebit vigebitque veritas et Deo grata et bonis omnibus. Vive, valeque, vir illuſtriſſime et omni invidia major.

Heidelberga IV Kal. Maias, 1607.

Ex MS. *Ampliſſimo Georg. Mich. Lingelſhemio Jac. Aug. Thuanus S. D.*

HIS nundinis reliqua Caroli IX proxima editione omiſſa habebis: Sic enim totum opus diſtinxi, ut ſingulas partes ſinguli reges noſtri faciant. Itaque cum jam edita recudentur a XXIII libro, ubi Franciſci II regnum incipit, pars ſecunda quoque incipiet, quae quia IV tantum libris abſolvitur, fuit enim brevis aevi princeps ille, idcirco cum prima ab initio confuſa connumerabatur. Tum ſequetur tertia pars XXXI libris comprehenſa, quae Carolo rege res geſtas narrat. Dabimus et XXIII libros ſequenteis qui ad quartam partem pertinent, et res Henrico III rege geſtas, ad annum LXXXIV comprehendunt. Huc ubi venerimus, ſi per invidiam ac ſaeculi perverſitatem licebit, ſi denique proceres noſtros placatiores experiar, dabo operam in iis quae ſuperant edenda, ſi tanti ſunt ut ea publicari publicae utilitatis interſit, ne, quam in ſcribendo fidem ac diligentiam adhibui, eandem in edendo aequi bonique omnes ſint a me deſideraturi. Quod eo ad te ſcribo, vir ampliſſime, ut te de conſilii ac inſtituti noſtri ratione certiorem faciam; quod pro jure tam propenſae in me voluntatis facere debere videor; et ſimul deſcribendi laborem, de quo ultimis ad te meis mentionem injeceram, ſuperfluum eſſe oſtendam.

CUM vero tuis poſtridie Kal. Novembris ad me datis ſignificaveris Cyriacum Herdeſſianum, juvenem eruditione et moribus lectiſſimis, ſponte ad id operam ſuam detuliſſe, eſt quod ei ante omnia gratias agam; gratulerque mutatione prioris conſilii effectum eſſe, ut moleſtia deſcribendi illa, ad quam ſe ultro obtulerat, citra laboris taedium ſit defunctus. Nam bonas ejus horas melius impendi poſſe minime dubito; et iniquiſſimum ducerem in alieno opere fatigari eum, qui propria induſtria in publicum poteſt prodeſſe.

AD alteras tuas venio IV Kal. Maias Heidelberga ſcriptas, gaudeoque cura tua et ſtudio occaſionem mihi oblatam viri ſupra omnem laudem poſiti in opere noſtro commemorandi. Nihil enim lubentius facio, quo ingenio natus ſum, quam ut quos commendatione publica dignos exiſtimo, eorum memoriam, quantum in me eſt, ad poſteros cum aliquo praeſentis aevi grato teſtimonio tranſmittam. Quam ob rem tamen maxima longe invidia me onerari ſcio, praeſertim Romae, et apud novitios cenſores, qui hodie omnium rerum arbitrium ad ſe trahunt. Vidiſti, puto, [1] literas cujuſdam ea de re in me ſcriptas, quibus quam inique ille de me et candore noſtro exiſtimet, candidiores illo judicabunt, et poſteritas, domita tandem invidia, decernet. Sed neque ille neque illius ſimiles livore ſuo ſive affectata contra literarum ſtudioſos obtrectatione efficient, ut inſitae naturae aut moderationis me meae unquam poeniteat; Deumque inter me et illos olim diſceptatorem adpellaſſe contentus, de cetero convitia ac contumelias eorum ſilentio tranſigam. Haec tecum, vir amiciſſime, neque enim ad alios emanare velim, ne materiam quietis meae ſolicitandae hominibus occaſionem ubique captantibus praebeant.

QUOD de Dudithio monuiſti, ex literis ab optimo et doctiſſimo ſene Jo. Praetorio acceptis, elogio jam ante ex fama et literis Thomae Savillii, quas a D. Bongarſio habueram, concinnato adjeci. Id quia ad annum LXXXIX pertinet, ad quem uſque an editionem perſecuturus ſim adhuc haereo, ea propter exemplum tibi illius mitto; adjuncto Franciſci Salinae Hiſpani: Ex quo intelliges tu, intelligent et boni omnes, quam honorifice de Iberis, contra quam illi blaterant, et ſenſerim et ubique ſim locutus. In Dudithii elogio quaedam deſiderari animadvertes, in quibus mihi a te ſubveniri peto. Nomen γαμετῆς, familiam patris illius ac nomen, liberorum nomina et indolem, et quae alia ad conjugium ejus remque domeſticam et ſtudia pertinent, amplius ex te ſcire aveo. Quod tute fortaſſe ſcis, aut ex aliis atque ipſo Praetorio imprimis diſces, id ne me celes te enixe rogo. Non ita longe ab Vratiſlavia abes, quin, ſi praeſentiora ad id ſubſidia deſint, rem ex ipſa defuncti vidua, ſi adhuc in vivis eſt, liberiſque, per amicos indagare poſſis. Illius literas pleraſque de rebus graviſſimis in Germania ſparſim extare audio, quas colligi, nec diutius premi, non ſolum ad tanti viri gloriam, ſed ad publicam rei literariae utilitatem meo judicio cum primis pertinet. Interim ſi quas hujuſmodi reliquias habes, gratum feceris, ſi eas mecum benigne communicare non gravaberis; ſicuti et quae de ſeptentrionalibus ac Vandaſicis et Hungaricis rebus per otium reperire poteris. Nam ſi per occupationes licebit, quanquam in anno CIƆIƆCI mihi conſiſtendum propoſuiſſem, ulterius uſque ad hunc annum, quo veluti pax tota Europa ſancita eſt, hiſtoriam perſequi ſtatui. Quam ob rem cum externa mihi undique conquirere opus ſit, id niſi per amicos haud facile

NOT. [1] *Ex Thuani verbis veroſimile videtur has literas typis fuiſſe vulgatas: Eas tamen nobis aſpicere non contigit.*

facile conſequi poſſum. Id ut per te ac per amicos cures valde te rogo. Vale, vir ampliſſime, et me, quod facis, porro amare perge.

Viro ampliſſimo Domino a Collibus plurimum ſalvere jubeo.

Lutetiae Pariſ. Eidib. Quintilib. CIↃIↃCVII.

Ad finem Lib. XCVI, poſt Jac. Zabarellae elogium.

MAJORE praeconio dicendus Andreas Dudithius ab Horebovizza, aliquando etiam Sbardellatus cognominatus; vir natalium claritate, ingenio, omni ſcientiarum genere exculto, judicio, rara Latine ſcribendi dicendique facultate, in negotiis explicandis prudentia ac ſolertia praeſtans; ad haec totius corporis forma, geſtu, et oris renidenti gravitate conſpicuus; comitate, vitae innocentia, omnium, qui eum unquam viderunt, gratiam promeritus. Primum literarum tirocinium Lutetiae Pariſiorum fecit, ſub optimo doctore Angelo Caninio Anglurenſi, non ſolum linguae Graecae et Hebraicae, ſed etiam orientalium peritiſſimo: Deinde in Italiam profectus Paulum Manutium, M. Ant. Muretum, Carolum Sigonium, Onufrium Panvinium, Petrum Victorium, partim audivit, partim amicos et familiareis habuit. In Pannoniam ſuam reverſus atque in aulam Caeſaream, quanquam admodum juvenis, ob admirabilem eruditionem et morum ſuavitatem Tinninienſi epiſcopatu donatus fuit, magnaſque legationes ſub Ferdinando jam tum, et poſtea ſub Maximiliano, ſumma felicitatis et prudentiae laude obiit. Inter haec concilio Tridentino interfuit, et Hungariae ſacri ordinis nomine orationem ad patres habuit. Poſtea, Sigiſmundo Auguſto Poloniae rege mortuo, in electione novi regis ſedulam operam Maximiliano Caeſari navavit; nullumque in ea petitione acriorem adverſarium Jo. Monlucius, Valentiae epiſcopus, ut ex ipſo ſaepius audivi, quam Dudithium expertus eſt. Tantas tamque laudabileis animi dotes in religione levitas nonnihil obſcuravit: Nam, ſacris majorum relictis, Proteſtantium doctrinam amplexus eſt; atque ut illi inter ſe per Germaniam, ac praecipue per Sarmatiam, ſtudiis et opinionibus diviſi erant, ita nunc ad has, nunc ad illas partes propendens diu fluctuavit, neutris propterea acceptus; cum et a Catholicis, quod primam fidem irritam feciſſet, ubique exagitaretur, et inter Proteſtanteis quaſi emanſor haberetur. In eo autem fluctuationis ſalo haerens hoc temperamentum ſervabat, ut nemini, qui viam veritatis ac ſalutis pectore non ficto neque ambitioſe quaereret, gravius ſuccenſendum putaret; neque eos, qui in religionis quaeſtionibus hodie tantopere exagitatis erroneam opinionem tuerentur, modo turbulenta abeſſet pertinacia, poenis atrocioribus dignos cenſeret. Qua de re contrariae extant luculentae Theodori Bezae et ipſius epiſtolae. Ejerata epiſcopa in uxorem   Palatini filiam duxit, de qua res non indigna relatu memoratur. Cum adhuc epiſcopus eſſet Dudithius, in Poloniam a Maximiliano legatus, et ad Infantem pontificio ornatu in gynaeceum, in quo pleraeque nobiles virgines erant, admiſſus, uni ex illis non prius ſibi viſae ruborem expreſſit, tanta circumſtantium admiratione, ut, digreſſo legato, Infans ſtatim ab ea quaeſierit quid cauſae eſſet, cur in legati occurſu tam manifeſtum commoti animi ſignum dediſſet; illa vero, cum initio alia atque alia cauſata ſe excuſaſſet, ad extremum inſtante Infante reſpondit, Heſterna nocte in ſomnis viſum hominem a patre matreque virum ſibi deſtinatum, tota corporis et oris ſpecie, excepto ſacerdotali amictu, tam legato ſimilem, ut memor ſomnii ita manifeſte erubuerit. Quod pro tempore ab Infante et ipſa virgine neglectum, vanitatem ſomniorum ridentibus, eoque magis quod inter dignitate pontificia virum et virginem illam nuptias coire poſſe tunc veriſimile non fiebat. Nihilominus biennio poſt exitum habuit, cum Palatinus pater in Caeſaris aulam Poloniae regis juſſu profectus cum Dudithio rei ignaro, qui tunc ejerata epiſcopa de nuptiis cogitabat, de filia ei in matrimonium danda convenit. Inde, alieniore ab ipſo Caeſaris animo, cum uxore ac familia ad privatam vitam ac literarium otium redactus, Vratiſlaviae in Quadis contracto domicilio, quod reliquum vitae fuit fere exegit, mathematicarum ſcientiarum praecipue ſtudiis animum oblectans, ob idque arctiſſimam cum Joanne Praetorio Joachimico, inſigni harum artium in Altorfiana Norinbergenſis reipublicae academia profeſſore, amicitiam coluit. Placida, ac qualem praedixerat ſaepe et ſibi optarat, morte obiit VIII *Kal. Mart. amicis liberiſque circumſtantibus, cum non totis duabus horis decubuiſſet, medicis, ut fit, de morbi genere diſſidentibus, cum alii pulmonis abſceſſum, alii apoplexiam eſſe differerent; integroſque animi ſenſus ad extremum vitae ſpiritum retinuit, Deum ſalutis noſtrae propitiatorem perpetuo invocans. Biduo ante, quod multis admiratione dignum videbitur, ad Praetorium, quem compatrem familiari compellatione nominabat, literas dederat; quarum in ima clauſula, poſt pleraſque non vulgareis de rebus mathematicis quaeſtiones, quas ei ſolvendas proponebat, propria manu haec verba adſcripſerat:* Eclipſis ☽ XV hujus menſis in ♒ incidit, qui meus horoſcopus eſt: Si vera eſt aſtrologia, mortem mihi affert, aut graviſſimum aliquem morbum: Tu quid cenſes? *In omen et proximae mortis acceptum, quod pridie quam moreretur, cum nondum fatali morbo correptus eſſet, de miſero quodam, quem ſaepe ſublevare ſolitus erat, quaerendo famulis mandaverat; nam repoſcenti cum illi hominem non repertum reſpondiſſent, Cras, inquit, mihi ſublevare eum fortaſſe non erit integrum. Vixit annos* LVI, *menſes* VII. CIↃICXIC.

SEQUITUR

Ad finem Lib. XCIX. poſt elogium N. Friſchlini.

SEQUITUR Franciſcus Salinas, Joannis, qui quaeſtorium munus ſub Carolo V exercuit, filius, Burgis natus, qui vix decennis oculorum uſum amiſit; nihilominus indole ad literas nata fretus, dum orbitatis ſolatium quaerit, tantum valuit, ut non ſolum utriuſque linguae exactam cognitionem ſit adeptus, ſed etiam in mathematicis artibus maxime excelluerit, ac praeſertim in muſica; de qua eruditiſſimos libros reliquit, qui tanti a peritis harum rerum fiunt, ut aliunde potius quam ab hominis caeci induſtria profecti credantur. Inter haec et poeticam excoluit, et ex Martiale Hiſpano ipſe Hiſpanus quaedam feliciſſime lingua vernacula tranſtulit. In Pauli IV et Ferdinandi Toletani Albae ducis gratia floruit; a quo, dum regni Neapolitani ſummam praefecturam teneret, opimo S. Pancratii coenobio donatus eſt: Joannis praeterea Alvari Toletani, Gaſparis Quiro ... Roderici Caſtrenſis, nec non Antonii Perrenoti Granvellani cardinalium familiaris fuit, et arctiſſimam longe cum Ludovico Legionenſi Auguſtiniano eremita, divinorum librorum in academia Salmanticenſi interprete, cujus elegantiſſima in Canticum Canticorum extat explanatio, ob ſtudiorum et voluntatum conſenſionem, coluit amicitiam; ubi et muſicae profeſſor eximius conſenuit ad annum LXXVII, quo in vivis eſſe deſiit.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. D^no. J. A. Thuano.*

ILLUSTRISSIME Domine. Quod ad literas, Idibus Sextilibus ſuperiore anno datas, tanto intervallo reſpondeo, cauſa eſt, quod non auſus ſum, ad ea, quae optatiſſima cognitu mihi fuerunt, inanes reponere, ſed ut ad ea quae de Dudithio, laudatae memoriae, quaerebas, plane tibi ſatisfacerem, et de ſeptentrionalibus aliquid ſubminiſtrarem. Ac de Dudithio putavi recte me facturum, ſi optimi ſenis Johannis Praetorii epiſtolam, ea de re ſcriptam, ad te mitterem; quo elogium, quo ſummi illius viri memoriam aeternitati conſecratam vis, omnibus numeris abſolutum praeſtares. De rebus vero ſeptentrionalibus hactenus fruſtra expectavi; amicos quos paucos in illis partibus habeo eo nomine compellavi: ubi primum quid nactus fuero, faciam quam celerrime ad te deferatur. Ceterum non reperio quomodo gratias dignas agere poſſim de tanta tua in me benevolentia, qui tot muneribus me cumulare non ceſſes, et divinorum operum tuorum inter primos me participem facere perſeveres; nihil autem mihi optabilius fuit, quam et totam ſeriem diſtributionemque aeterni operis cognoſcere et te in laudabili iſto inſtituto perſeverare, quidquid pro hujus aevi pravo more importunorum cenſorum minus aequa judicia experiaris. Sed eſt quod te viciſſim ſoletur, quod boni omnes in univerſum fauſtis acclamationibus, merita tua in rempublicam et poſteritatem proſequuntur; et gaudent te in tanta dignitate veritati teſtimonium praeſtare adverſus tot ſcriptores, qui in eam opprimendam conjuraſſe videntur. Tu vero perge jam major invidia. Quin et his diebus me rurſus beaſti gratiſſimo munere [1] Crambes, quam abs te mihi donatam optimus Bongarſius noſter miſit. O te virum! cujus remiſſiones et ludi etiam poſteritati admirationi futurae ſint. Me certe iſta benevolentia ita tibi devinctum reddidiſti, ut in votis vix aliud habeam quam quomodo obſequiis gratis dignum me tanti viri favore reddere poſſim. Vale, illuſtriſſime Domine.

Heidelberga XIII Feb. 1608. G. M. LINGELSHEMIUS.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. D^no. J. A. Thuano.*

ILLUSTRISSIME Domine, S. Libellus iſte hiſce diebus apud nos publicatus eſt; ejus lectionem putavi tibi non ingratam fore, eo quod τεχνολογίαν continet hominum exitioſorum, de quorum artibus moneri eos qui rebus praeſunt, publice intereſſe videtur. Res noſtrae ad turbas magnas ſpectare videntur, Caeſare ad magnas anguſtias redacto. Nam frater ejus archidux cum exercitu Pragae appropinquavit; adeo ut cum Caeſar effugium tentare vellet, obſepta jam omnia repererit. Matthias a Saxone et Brandeburgico per legatos rogatus ut arma deponeret, quippe non poſſe aliter conveniri, negavit ſe id poſſe facere, niſi idonee cautum ſibi ſuiſque ſit de ratis habendis quae Preſburgi acta, et ſecurus eſſe poſſit adverſus vindictam fratris cujus ille cupidiſſimus. Hungari Beljocoſum illum caedibus et ſaevitia in Tranſilvanos nobilem interceptum ſtrangularunt. Moravia tota ad Matthiam conceſſit, et Bohemia quoque paene tota, paucis exceptis: Adeo omnium ſenſus eſt Caeſarem per malos conſultores prave rem geſſiſſe. Expoſcit Matthias ad ſupplicium quoſdam et in iis Hanniwaldum et Barvicium. Haec res aliaeque machinationes ſuſpenſos tenet nos in Imperio. Comitia Ratiſbonenſia deceſſu evangelicorum ſoluta, nulla re peracta. Paulo poſt Ferdinandus archidux, qui Caeſaris vices geſſerat, nuncio de obitu matris ſuae accepto, quoque celeriter relicta illic potiore familia abiit. Haec ſubito

NOT. [1] Poematis ſcil. a Thuano ſcripti ſub hoc titulo.

bito de rebus noſtris allinere libuit; te, vir ſumme, obteſtans, ut hanc meam audaciam, qua ſoles, benignitate interpreteris, et me porro habeas dignitati tuae addictiſſimum.

Heidelberga 16 Maii, 1608. G. M. Lingelshemius.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. Dno. J. A. Thuano.*

Vir illuſtriſſime. Neſas duxi, Carolum Paulum conſiliarium, ab electore principe meo ad regem miſſum, ſine meis dimittere, ut ſaltem officia mea deferrem, quamvis quod ſcriberem memorandi non eſſet. Nam quae hactenus in Bohemia acciderunt, ea certiſſimis ad vos nunciis deferri non dubito. Certe ſubita illa fuit rerum converſio; et Caeſar, redactus ad indignas conditiones, ceſſit fratri Hungariam, Auſtriam, Moraviam, pleno jure. Matthias tamen viciſſim renunciavit ſucceſſioni omni reliquarum provinciarum. Atque ita belli metus illis in partibus abiit. Sed haec fratrum contentio improborum hominum conatus turbandi in Imperio fregit, aut ſaltem retardavit: Quae mala Deus benigne avertat. Bongarſius, vir nunquam ſine laude dicendus, his diebus nos beavit ſua conſuetudine. Multus nobis de te, vir ſumme, ſermo fuit, et vota nuncupata. Sed quod unum volebam hac ſcriptione, teſtatam ad omne obſequium voluntatem, imo cupiditatem meam; itaque finio, Deum veneratus ut te reipublicae ſalvum incolumemque conſervet. Vale, illuſtriſſime Domine.

Heidelberga 4 Jul. 1608. G. M. Lingelshemius.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. Dno. J. A. Thuano.*

Illustrissime Domine. Diu eſt quod occaſionem quaero tui adeundi, ut pro ingentibus tuis beneficiis gratias verbis ſaltem agere poſſim, quando factis non datur: Nam ſupra innumera tua beneficia, et jam nuper exactiſſimi operis tui ultimam editionem liberaliter in me contuliſti, quam ego inter libros meos ἀνάθημα quoddam et ſacrarium habeo; et praeterea acceſſionis etiam maximam partem nondum publicatam per Bongarſium ſummum meum habere me voluiſti, ut me inter primos beares. Quid, quod et luſuum et remiſſionis ingenii tui participem me feciſti, et aeternitate digna poemata mihi quoque donaſti, atque adeo non dedignatus addere de deliciis noſtrae gentis, quod in Crambe priore praeteritum querebar? Jam occaſionem hanc arripui, qua ab Electore meo ſereniſſimo ad vos mittitur Hippolitus a Collibus conſiliarius et praeſes apud nos, vir dignus notitia tua, et tuarum virtutum admirator. Noris hominem, in arctiſſimam familiaritatem admiſeris: Nec plura de eo dico. Vidi et percurri notas inſulſi hominis, ne gravius de eo qui mihi familiariter alioqui notus, in tuum divinum opus. Indignatus ſum me ne unicum quidem reperiſſe quod operae pretium videretur: Sed vide ingenia hominum: Eſt alius quidam apud nos qui inter doctos haberi vellet: Is jactavit maximam partem obſervationum illarum pudendarum a ſe profectas: Ita aemulatio et querelae inter eos ortae. Quis credat ita deſtitui homines judicio, ut gloriolam captent, unde infamia et dedecus apud bonos expectanda? Sed opus tuum florebit vigebitque, et agnoſcet grata poſteritas merita tua, neque hae muſcae obvolitantes ſolem obſcurabunt. De mea erga te obſervantia cupio tibi conſtare, et perſuaſum tibi eſſe ſummo me ardore ferri ad gratum tibi animum meum demonſtrandum. Vale, decus ſaeculi noſtri.

Heidelberga xxvi Aug. 1609. G. M. Lingelshemius.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. Dno. J. A. Thuano.*

Illustrissime Domine, S. Credidi haud ingratam tibi fore lectionem Dudithianorum iſtorum quae apud nos typis excuſa, quum ex elogio tanti viri, cujus me tam benigne participem eſſe voluiſti, cognoverim plurimi te eum virum feciſſe; quod et pluribus in locis hiſtoriae tuae per occaſionem teſtatus es; atque adeo ex deſcriptione vitae ipſius a domeſtico quondam ejus concinnatae, gemina cognoſces iis quae a Johanne Praetorio, mathematico eximio et ſene graviſſimo, aliquando ad te miſi. Nihil mihi tam in votis eſt, quam ut gratum meum animum pro immenſis tuis in me beneficiis facto declarare poſſim: Non enim tu deſinis in me benignus eſſe, atque adeo ultimam editionem liberaliter in me contuliſti: Quare ſi quid poſſum pro te tuiſque, impera libere: Nullum laborem tam alacriter ſubibo, quam in quo tibi gratificari potero. Romani jam aperte ſe hoſtes veritatis profeſſi ſunt, quum opus tuum aeternitati conſecratum premere conantur; in quo nihil niſi apertam nudamque veritatem ferre non poſſunt. Te Deus aeternus, veritas

ipſa, tuebitur adverſus malignos omnes; et vires ac otium dabit reliqua perficiendi bono publico. Id toto pectore voveo, et me tibi addictiſſimum profiteor. Vale, illuſtriſſime Domine.

Heidelb. XIV Feb. 1610. G. M. LINGELSHEMIUS.

Ex epiſtolis G. M. Lingelſhemii ad Jac. Bongarſium, Argentorati 1660, *in* 12mo. *Ep.* CVI. *p.* 273.

MAGNO Thuano plurimum debeo, qui mei memor ſit, et tam liberaliter ſua largiatur; gratias maximas habeo. Ejus Ἀλήθεια divinum opus, o auream ejus carminis clauſulam! Heidelberga, XVI April. 1610.

ex Ep. CVIII. *p.* 276.

THUANUM admirari ſatis nequeo, quomodo tot negotiis ſufficere poſſit; cum literis meis avocare a ſeriis ſuis non audeo, gratias acturus pro conſtanti ſua in nos beneficentia: Tu nos ipſi excuſa, et officia noſtra ſponde. — Thuani ultimam partem perlegi maxima cum voluptate et fructu; eadem jam fabula agitur, et metuo parem exitum. Sed quae ſpes eſt de ceteris? Statne ipſi ſententia reliqua premere? Quin pergat, quum improbos ita infeſtos jam habeat, ut accedere ad odium vix quidquam poſſit. Heidelberga, 7 Maii 1610.

ex Ep. CXXX. *p.* 309.

PROFECTO tecum ſentio, aſtute removeri Thuanum a melioribus curis, dum ei demandata cura rei nummariae: Spero fore, ut ſe inde extricet brevi. Heidelb. XVII Apr. 1611.

Ex MS. *Jac. Auguſt. Thuanus Jano Grutero V. C. Sal. D.*

GRATISSIMAE mihi fuerunt, mi Grutere, literae tuae, quas nudius tertius accepi, fidemque fecerunt, me qui te, ut debeo, non amo vulgariter, viciſſim a te redamari, cum me in locum μακαρίτου Bongarſii ſubſtituis. At qualis viri! Cui certe Francia noſtra, ſeu mores ſeu raram eruditionem ſpectes, paucos olim ſuperiores, hodie parem vix habet quempiam; tantum abeſt ut me dignum exiſtimem, qui cum eo conferri poſſim. Dabo tamen operam ut potius ingenium et induſtriam, quam animum et diligentiam porro in me deſideres. De privilegio quod petis, curabo. Sed quod extremis tuis addis, valde me commovit, et ut in publico moerore non levi me affecit laetitia, cum audio Ciceronem olim a Jano Gulielmio amico meo ſingulari, et quicum arcta ante XXVIII annos mihi Lutetiae neceſſitudo interceſſit, ſumma cura ac ſtudio recognitum, in manus tuas deventurum, aut, quod voveo, jam perveniſſe. Memini, cum ille lucubrationes ſuas mecum communicaret, et nondum ſibi plene in philoſophicis ſatisfactum diceret, Henricum Stephanum, qui tunc in urbe erat, aliquoties interveniſſe, et cum ſummopere a Gulielmio contenderet, ut editionem ab ipſo adornatam ſibi committeret, cum ſe excuſaret Gulielmius, Stephanum ei alterius editionis a ſe inchoatae ſpecimen exhibuiſſe, in qua pleni margines annotationum, ut hodie fere fit, erant: Gulielmium vero, qui adhuc haerebat, in arcano mihi dixiſſe, ante omnia velle ſe, ut qui opus, in quo tantopere deſudaverat, edendum ſuſciperet, puros margines, ſicuti in Rob. et Car. Stephanorum editionibus nunquam ſatis laudatis factum erat, relinqueret, neque de ſuo quicquam in iis admiſceret; ſi quid haberet, id ad calcem ſeorſim rejiceretur. Cum igitur ex ſpecimine jam exhibito H. Stephanum neutrum facturum appareret, non videre ſe cur tantae opus exſpectationis, quod digna Cicerone et pari cum ſuperioribus illis editionibus forma et elegantia in publicum prodire cupiebat, ei committeret: Itaque re infecta Stephanum a ſe dimiſiſſe, et ſtatim Avaricum Biturigum conceſſiſſe, ubi vix poſt ſalutatum magnum Cujacium pauculos commoratus dies in febrem violentam incidit, quae finem ejus vitae et laboribus impoſuit. Qui cum eo erant Germani Ciceronem fidei ſuae commiſſum in patriam ſecum aſportarunt, et ſpem de tanto opere conceptam tam diu fruſtrati ſunt. Quod eo tibi commemorandum duxi, ut te de Gulielmii voluntate et conſilio certiorem facerem; et interim admonerem, ſi rem ipſius manibus, imo toti reipublicae literariae gratam cupis facere, ut avaros librarios, qui lucro potius quam honeſtati publicae ſtudent, caveas; neque patiaris puriſſimum ſcriptorem, a puriſſimo juvene tanta cura expolitum, ab impuris hujuſmodi hominibus miſere contaminari ac velut in ſordes conjici.

conjici. Habes Heidelbergae Voegelinum, cujus ſi diligentiae res committatur, ſpes eſt ut publico omnium deſiderio pleniſſime ſatisfaciat. Sed, heus tu, mi Grutere, ridebis fortaſſe monitorem intempeſtivum, qui antequam certo ſciat an rem penes te habeas aut ſperes te habiturum, ejus utendae leges tibi praeſcribat; fac id ut per te quam primum ſciam. Diploma primo quoque tempore accipies, eoque opera Ciceronis a Jano Gulielmio digeſta, ſuppleta, emendata continebuntur. Haec cum raptim poſt acceptas ſtatim tuas ſcripſiſſem, literae meae inter chartaceam ſupellectilem, quae nimium quam malim, per negotia, indies exereſcit, deerrarunt: Itaque cum otium non eſſet reſcribere, et metuerem ne diuturniore mora deſiderium tuum remorarer, et mihi neglecti officii crimen conſciſcerem, diploma obſignandum curavi, et D. Gottofredo ut ad te ſedulo mitteretur tradidi, quod puto te jam accepiſſe. Has autem ante diploma datum et obſignatum ſcriptas, et diu poſt repertas ad te nunc mitto, ut curae mihi rem a te commendatam fuiſſe intelligeres, ſimulque te orarem, ut de tuae Ciceronianae editionis ratione ac conſilio ad me quam primum diligenter perſcribas. V V. ampliſſ. D. Lingelſhemio et D. Frehero plurimam a me ſalutem. Vale, mi Grutere, et diligenter ad me ſcribe. Lutet. Pariſ. v Eid. Jan. ut hic tempora numerantur. A. S. CIↃIↃCXIII.

Ex epiſtolis virorum Cll. et Doctorum ad Melchiorem Goldaſtum, Francofurti et Spirae 1688, *in* 4°, *pag.* 32.

De Occamo recudendo Thuani mandata.

QUEMADMODUM cardinalis Bellarminus in ſuis libris Controverſiarum plus operae atque olei inſumpſit in conſtituenda Romani pontificis auctoritate, quam in ulla alia controverſia; ſimiliter omnes pii et boni viri, qui hodierna diſſidia religionis ſedata cupiunt, in hoc praecipue ſtudium debent incumbere, ut relictis extremitatibus vitioſis juſta et legitima poteſtas primatus ſanctae ſedis apoſtolicae populo Chriſtiano innoteſcat. Porro ex omnibus auctoribus, qui de poteſtate papae ſcripſerunt, nullus extat, ex quo plura et ſalubriora documenta hauriri queant ad legitimam poteſtatem Romani pontificis cognoſcendam et regendam, quam ex Magiſtro Gulielmo Occam: Itaque videndum eſt, ut ejus opera diligenter, fideliter, et accurate edantur, provideaturque, ut ſi haec nova editio, quam nunc meditamur, emendatiſſima eſſe non poſſit, ſaltem ſequens proxime futura emendatior ſit aliis: quod ut fiat haec requiruntur.

PRIMO, ne typographi nimis feſtinent, aut ſumptibus parcant, ut ſaepe fit in Germania; nam venditio eorundem operum abunde ſarciet et reparabit ſumptus factos a typographis, pluris igitur vaeneant et bene accurateque edantur illa opera.

SECUNDO, ut operae, ſive compoſitores formarum, quoad fieri poterit, habeant cognitionem linguae Latinae, ut poſſint occurrere multis defectibus antiquae editionis, et diphthongos, virgulas, atque alia ejuſmodi neceſſaria apponere: Nam in veteri editione ubique duo puncta appinguntur loco virgularum; hoc autem emendari non poteſt, niſi a peritis compoſitoribus, qui diligenter monendi erunt iſtius erroris aut defectus. Similiter iidem compoſitores erunt informandi de abbreviationibus: eaque de cauſa illis dabitur alphabetum abbreviationum, quod infra deſcribetur.

TERTIO, habendus erit diligentiſſimus et peritiſſimus corrector formarum, cui etiam dandus erit praelector, qui poſſit accurate legere veterem editionem et abbreviationes literarum Gothicarum; hoc autem facile conſequetur idem praelector, ubi ſemel atque iterum praedictum alphabetum perlegerit.

QUARTO, quoniam, ipſo Badio Aſcenſio teſte, qui olim opera Occami primus evulgavit, opera haec mendoſiſſima ſunt propter defectum et penuriam variorum exemplarium: Videndum eſt ne haec nova editio, quae paratur, fiat in charta bibula, aut in columnis, ſed paginis atque lineis integris, quo poſthac mendae atque errores facilius corrigi poſſint, et tertia editio emendatiſſima fiat: Quandoquidem boni viri amantes publicae utilitatis pollicentur ſe, ſtatim atque haec editio nova facta fuerit, daturos operam, ut mendae corrigantur, quo tandem libri Occami tertia editione emendatiſſimi prodeant in vulgus et cum majore utilitate legantur ab omnibus.

QUINTO, ea omnia, quae expreſſa ſunt in margine veteris editionis, prorſus omittenda ſunt, cum nullius ſint momenti vel ponderis.

SEXTO, videndum eſt, ut, juxta regulam apoſtoli, omnia fiant in aedificationem. Itaque cavendum erit, ne nomen urbis, typographi, vel alicujus alterius auctoris huic novae editioni adſcribatur, quod aliquam ſuſpicionem mali creare poſſit: Hoc enim multo plus noceret, quam prodeſſet, et ſtatim vulgaretur, Haereticos in odium religionis Catholicae

libros

libros Occami evulgaſſe: ſicque fructus qui inde ſperatur periret, quoniam multi Catholici libros velut haereticos reſpuerent.

Septimo, Hic generalis titulus erit praeponendus toti operi: *Opera Magiſtri Gulielmi Occam Franciſcani de eccleſiaſtica et politica poteſtate: qui floruit circa annum* MCCCXX. qui quidem titulus decurret per omnes libros. At in principio cujuſque libri, titulus antiquae editioni praefixus, erit retinendus hoc ordine et modo.

1. Magistri Gulielmi Occam Franciſcani de poteſtate ſummi pontificis, octo quaeſtionum deciſiones.

2. Dialogi Magiſtri Gulielmi Occam Franciſcani Doctoris famoſiſſimi de eccleſiaſtica et politica poteſtate.

3. Compendium errorum Johannis XXII.

4. Summa ſive epitoma CXXIV. capitulorum operis nonaginta dierum Magiſtri Gulielmi Occam contra errores Johannis XXII.

5. Richardi archiepiſcopi Armachani defenſio curatorum contra privilegiatos, et viciſſim defenſio privilegiatorum contra Armachanum per Magiſtrum Rogerium Chomnoe.

Francisci D. Pici Mirandulani apologia pro Hieronymo Savanarola Dominicano.

Jac. Augustus Thuanus.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. Dno. J. A. Thuano.*

Illustrissime et ampliſſime Domine. Scripſit ad me Theodorus Gothofredus cupere te ſcire quid factum ſit de Ochami operibus quae Bongarſio μακαρίτῃ commiſeras in Germania recudenda certis legibus quas praeſcripſeras. Ea res curae fuit viro optimo et bono literarum nato; ſed cum reperiri non poſſet typographus qui eas leges acciperet, tandem placuit Bongarſio, ut opus illud committeretur Goldaſto, qui συλλογὴν ediderat ſimilium ſcriptorum. Is in ſe recepit editionem, pollicitus, quantum fieri poteſt, operam dare ut ad praeſcriptum tuum liber ederetur. Eum jam rurſus monui tuo nomine ne a legibus illis recederet; imprimiſque caveret ne quid in titulo libri, praefatione, aut notis quidquam proferret, quod a lectione abſterrere poſſet ſectatores eccleſiae Romanae: Et quanquam is quodammodo bellum indixit iſtis hominibus, tamen auctoritate tua permotum memorem futurum ne quid tale committat ſpero. Etiam Gruterus noſter tuam epiſtolam mihi oſtendit, qua accurate ipſum hortaris ad editionem Ciceronis a Jano Gulielmio adornati, imprimiſque ut caveat ne pravo more vulgi margines compleantur notis, ſed ne puriſſimus auctor, a manibus puriſſimi juvenis tractatus, illis foedaretur. Is ſane pollicitus eſt id exacte obſervare: Sed evenit ut is qui negotium illud cum Grutero ſuſceperat, ſubito fato opprimeretur et populari lue abriperetur. Itaque ſolicitus eſt valde ut totum negotium rurſus retardetur aut penitus intercidat. Sed nihil intentatum relinquemus, quo utiliſſimum opus publico quam primum dari poſſit. Tibi gratias debent omnes bonarum literarum ſtudioſi, quod mole negotiorum regni graviſſimorum oppreſſus, tamen deſiderium commodandi publice rem literariam non deponis, et ſubinde nobis praebes quae publice juvent. Sed quae, quaeſo, ſpes ſupereſt ut aeternum opus tuum hiſtoricum abſolutum prodeat? Ne obſecro patere intercidere tot laboribus tanto ſtudio et felicitate concinnatum opus, aeternam tibi apud omnem poſteritatem gloriam conciliaturum, quodque omnes viri boni et veritatis amantes omnibus votis expetunt. Magno illo animo quo ſuſcepiſti et omnibus numeris abſolviſti opus, etiam ſperne quicquid malevolentia et obtrectatio improborum contra machinari poterit; ita ſervet te incolumem et florentem Deus O. M. Vale, ampliſſime Domine. Heidelbergae XXIII Mart. 1613.

Dum aliae occaſiones mittendarum literarum deficiunt, per filium meum has mittere volui.

1 De *Ockami* ſcriptis a *Goldaſto* publicatis, res ita ſe habet; prout a Dom. Profeſſore Grammio accepimus.

Monarchia S. Romani Imperii, ſive tractatus de juriſdictione imperiali ſeu regia, et pontificia ſeu ſacerdotali, deque poteſtate imperatoris ac papae, cum diſtinctione utriuſque regiminis politici et eccleſiaſtici; ex ſingulari mandato aut permiſſu imperatorum Romanorum et Graecorum, nec non regum Germaniae, Galliae, Italiae, Hungariae, Angliae, Bohemiae, &c. a Catholicis doctoribus conſcripti atque editi, et nunc iterum ex tenebris producti, recogniti, ac oppoſiti tractatibus eorum, qui utramque poteſtatem in ſpiritualibus et temporalibus aut adulatorie aut imperite confundunt; ſtudio et induſtria Melchioris Goldaſti Haiminsfeldii. Hanoviae 1612, in folio. Hoc titulo inſignitur vaſtum opus, in tria diviſum volumina, in quorum *primo*, poſt varia Abogardi, Hincmari, Eutropii, Petri Caſſiodori equitis Angli, quinto loco ſiſtitur, *M. Guilhelmi Ockami monachi Franciſcani et profeſſoris Pariſienſis diſputatio ſuper poteſtate praelatis eccleſiae atque principibus terrarum commiſſa, A. D.* 1305, et ſeptimo, *M. Guilhelmi Ockami tractatus de juriſdictione imperatoris in cauſis matrimonialibus*, A. D. 1342. In *Tomo Secundo*, qui Francofurti an. 1614 impreſſus, decimum ſextum locum occupat, *Guilhelmi Ockami Franciſcani doctoris famoſiſſimi octo quaeſtionum deciſiones ſuper poteſtate ſummi pontificis.* Decimum ſeptimum, *Ejuſdem dialogus de poteſtate imperiali et papali.* Decimum octavum, *Ejuſdem compendium errorum Johannis Papae* XXII *de utili dominio rerum eccleſiaſticarum.* Vigeſimum, *Guilhelmi Ockami opus nonaginta dierum de utili dominio rerum eccleſiaſticarum.*

volui. Is Aurelianum abit, ut linguae veſtrae cognitionem ſibi paret, et bonis literis ac juri vacet: Si conſpectus tuus ipſi continget, felicitati imputabit, cujus ſcripta cum ſumma admiratione legit. Sed nolo omnino moleſtiae tibi ſit. Vale iterum XXIX Mart.

G. M. LINGELSHEMIUS

Ex MS. *Jac. Aug. Thuanus viro ampliſſimo Georgio Michaeli Lingelſhemio S. D.*

FILIUS tuus dilectiſſimus, et quem libentiſſime complexus ſum, mihi tuas reddidit, ex quibus intellexi, quid de Okamo a felice Bongarſio ad vos miſſo actum ſit. Is cujus curae ea editio commiſſa eſt, vereor ut aliis curis diſtrictus hanc curam, ut par eſt, curae non habeat: Rogo te, ampliſſime Lingelſhemi, et omni affectu obteſtor, moneas illum ut quod facit, citius faciat, et leges a te me rogante praefixas ſervet; non enim aliter hoc ſaeculo utile opus prodeſſe poterit, et apud eos valere in quorum gratiam editur. Nam quaeſtiones ſuper ea re ortae et nimis inter nos hodie frequentes, aut proximae antiquitatis auctoritate ſolventur, aut diſſidium hoc ulciſcendis peccatis noſtris natum Deus perannare patietur. Sed meliora; et qui pacis auctor et hortator eſt, nos ulterius procul a concordiae et tranquillitatis portu in hoc pernicioſo contentionum ſalo jactari pro clementia ſua non ſinat.

DE Cicerone Guilielmiano nunc deſpero, poſtquam ex Grutero intellexi exemplar, quod circumfertur, longe aliud eſſe ab eo, quod mihi ab auctore paucos ante menſeis quam a nobis abiret, oſtenſum eſt. Nam vereor, ne qui illud venditant, Guilielmii nomen mentiantur, aut archetypo maligne ſuppreſſo exemplaria pravo more ex eo deſcripta et interpolata pro veris exhibeant. Memini cum Guilielmius ſuum mihi oſtenderet, ſaepius dixiſſe, in Orationibus plus IↃC clauſulas ex MS. a ſe ſuppletas. Quod eo tibi ſcribo, ut cum Grutero videas, an aliquid tale ab eo, quod vobis traditum eſt, ſperari poſſit.

IN noſtro opere, quod jam ante ſeptennium ad annum CIↃIↃCI pertexuimus, ne ulterius pergam, et ingrati ſaeculi iniquitas et negotiorum moleſtia in cauſa eſt, quae totum otium, quod melius his ſtudiis impendebatur, atque adeo totas horas ſuffuratur. Si Deus tamen vitam dederit, decrevi ad annum uſque CIↃIↃCXII id perſequi, quem mihi limitem multis de cauſis praefixi, nec facile ſum tranſgreſſurus. In elogiis undiquaque colligendis interea laboro. De Joanne Lango nondum quicquam certi accepi, niſi quod Sileſius fuit; ſed incerto manet, quo anno obierit, ex quo mentionem ejus et ſimilium faciendi ſoleo capere occaſionem; neque aliam fere habeo, cum plerique eorum, qui rem tantopere literariam induſtria ſua juverunt, nullam alioqui partem in hiſtoria faciant. Qui indice Bucolceriano decepti, obitum Langi in annum CIↃIↃXLVIII conjiciunt, ii non vident id Lango, cujus emortualem diem quaerimus, convenire non poſſe, qui adhuc in vivis erat, cum Nicephori hiſtoria eccleſiaſtica ab Oporino edita eſt, hoc eſt, anno CIↃIↃLII. Itaque amplius de eo quaerendum: Quod ut per te et per amicos facias, enixe te rogo. Nam aegre facio, ut hominum bene de publico meritorum memoriam oblivioſo ſilentio ſepeliri ſinam. Scire aveo, et quis, et cujas, et quando deceſſerit Arnoldus Arlenius Peraxylus is, qui Didaco Hurtado Mendozae Caroli V, et poſtea Philippi apud Venetos oratori operam navabat, quando Flavius Joſephus primum Graece editus eſt, et cui H. Stephanus Maximi Tyrii ſermones a ſe Graece itidem editos nuncupavit; nam et ille meruit ne indictus praetereatur.

IDEM et de Henrico Agyleo J. C. qui Photii Nomocanonem apud vos publicavit. Qui poſtremo decennio vixerunt, in eundem numerum veniunt. In iis P. Denaiſii et Hippolyti a Collibus elogia diligenter conſcripta ut colligas, et ad me, ſicuti de A. Dudithio feciſti, mittenda cures velim. Tu viciſſim ſiquid tua cauſa poſſum et imprimis dilectiſſimi filii tui, qui nulla mora heic facta, ſtatim Aurelianum profectus eſt, utere me tam familiariter quam humanitas tua de me meruit. Vale, vir ampliſſime, et me amare perge, et cum vacabit, reſcribe.

E Villabonio noſtro IV Kal. Maias CIↃIↃCXIII.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. D^no. J. A. Thuano.*

ILLUSTRISSIME et ampliſſime Domine, S. Nimis diu diſtuli ſcribere, ſed ſi ſcires quot negotiis obrutus fuerim, quam diu domi abfuerim, quam deinde moleſto et diuturno morbo oppreſſus jacuerim, facile pro tua inſigni humanitate veniam dares. Gruterus in Cicerone pergit, ſed Guilielmiana ſpei conceptae non reſpondent, pro

genuinis [1] tamen habet quae nactus eſt; tua monita ſancte ſervabit. De quibus interrogaſti, qui in literis aliquid praeſtiterunt, adhuc quaero; tantum cognovi duos Jo. Langos fuiſſe, et polliciti ſunt amici, per literas certi quid exploratum dare: nec dum licuit colligere quae de ſummis meis intimiſque injunxiſti, adeo diſtrahor moleſtiſſimis curis: neque dum licuit Bongarſii, ſummi et viri et amici, bibliothecam inſpicere, nedum ut catalogus fieri potuerit: Faxo habeas manuſcriptorum; nam intra menſem ſpero Argentoratum proficiſci, ubi libri a Graviſeto, cui ii legati, aſſervantur. De benevolentia filio meo Friderico exhibita gratias habeo maximas, et porro ut inter clientes tuos habeas vehementer rogo; caute autem monui ipſum ne tibi importunus ſit dum illic moratur. Ceterum gratulor tibi toto pectore gloriam illam reſtitutae aut ſervatae pacis in florentiſſimo regno, tuae enim praecipue induſtriae et integritati eam deberi judicant noſtri; quumque tu adhibitus es tantae moli, omnes boni bene ſperare coeperunt. Jam graviſſimo labore feliciter exantlato, ſpes eſt perrecturum te in aeterno opere tuo, nec paſſurum ut tot labores, tot vigiliae poſteritati eripiantur. Brevis ſum, fractus adhuc, necdum reſtituta valetudine. Deus te incolumem ſervet patriae virum plane neceſſarium. Vale, ingens decus ſaeculi.

Heidel. xxv Maii 1614. G. M. Lingelshemius.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuanus viro ampliſſimo G. Michaeli Lingelſhemio S. D.*

Tuas accepi Heidelberga ante menſem datas, quas egregiae indolis adoleſcens filius tuus mihi reddidit. D. O. M. gratias immortaleis ago pro reſtituta tibi valetudine, quem et ſupplex veneror, ut tibi in plures et longaevos annos vitam proroget. Gratiſſimum fuit, quod ſcribis, Gruterum in Cicerone pergere; quem ſpero daturum operam, te praeſertim monitore, ne quid tanto auctore indignum in ea editione admittatur. De Joanne Lango illo, qui Juſtinum Martyrem et Nicephorum Calliſti latinitate donavit, de Arnoldo item Arlenio Peraxylo, qui ex bibliotheca illuſtris viri Didaci Hurtadi Mendozae nobis Joſephum integrum Graece primus dedit, qui et quales fuerint, et quo aetatis anno ac ſaeculi ac loco vivere deſierint, ſcire admodum cupio; et ſiquid per amicos indagare potes, id ut diligenter cures, valde te rogo. Nam digni ſunt profecto, qui inter alios, quorum memoriae, quantum in me fuit, conſului, honorifice in annalibus noſtris nominentur.

De catalogo librorum MSS. μακαρίτου Bongarſii, cujus ſpem facis, me beaveris. Ad praeſtantis indolis adoleſcentem Fridericum tuum redeo, quem cave putes mihi aſſiduitate ſua importunum unquam eſſe poſſe; eſt enim ea modeſtia, ut ejus conſuetudine ſummopere capiar, ea doctrina ut nunquam ejus faſtidium ſubire poſſit. Itaque eum amice monui, ut, contra quam jubes, me aſſidue inviſat, utaturque me tam familiariter, quam haec ad te ſcribo.

Quod ad res noſtras attinet, eas Dei benignitate in tuto eſſe certo ſcio, niſi novis factionibus turbent (nam veteres compoſitae ſunt), quod vix puto hoc rerum ſtatu et convocatis univerſi regni Ordinibus, quorum auctoritatem et judicium factioſi maxime verentur. Mors Marquardi Freheri, de qua ante triduum allatum eſt, claudet epiſtolam. Is alieno tempore nobis ereptus, cum rari admodum in hoc barbariae gurgite digni appareant, qui incorruptam antiquitatis dignitatem ſtudio ſuo et fideli obſervatione tueantur. Multa praeſtitit et majora ab eo indies expectabantur. Eo mors tanti viri acerbior eſt cenſenda, quod in ejus ope maturum auxilium paratum haberent intermorientes bonae literae. Deo aliter viſum, cujus voluntati obniti non ſolum temerarii, ſed etiam impii ſimus, ſi velimus. Quo praeivit ordine, cum Deus volet, ſequemur, et mature ſemper, modo quoque eo moriamur, qui nos ad vitam vocat. Sed nolo te in hac pia comploratione diutius morari: Haec raptim ad aulam proficiſcens, quae relicta urbe Germani-fanum conceſſit. Vale, mi Lingelſhemi, et me ama.

Lutetiae Pariſior. iv Kal. Quintil. A. C. cIↄIↄcxiii.

Ex

[1] *Ex epiſtola Jani Gruteri ad Gul. Camdenum, dat.* xxiv *Jul.* 1613. *in Syll. Ep. Camd.* 4to. *p.* 140.

Recepi in me editionem Ciceronis Guilielmiani; Quid de eo ſperare debeat reſpublica literaria, colligatis licet ex Thuani hiſtoria fine anni 1585. Haud tamen incidit meas in manus liber ille, quem ipſe praeparaſſe videbatur ad praelum; ſed is in quo enotavit variantes variarum bibliothecarum lectiones: Adeo ut ipſius ingenio judicioque uti frui nequeam, ſed ſolummodo labore.

In alia etiam ad Camdenum epiſtola dat. xx *Sept.* 1613, *Syll. ejuſd. p.* 141, *ſic ſcribit.* Non incidi quidem in opus illud adornatum editioni, quod vidit praeſes ille, ſed in id, ad cujus margines exſtant variantes omnes MSS. lectiones, ex quibus editionem illam concinnarat.

Ex MS. *Ill. et ampliſſ. D^no. J. A. Thuano.*

ILLUSTRISSIME et ampliſſime Domine, S. Gueritinius noſter monuerat me expetere te Homerum Geo. Fabricii nitidioris formae; itaque prima mea cura fuit ut tuo deſiderio ſatisfacerem. Sed praeter ſpem meam accidit ut typographus non haberet niſi vulgari charta expreſſum, neque ille, quamvis omnes ſuos forulos excuſſerit, tamen nitidius iſto quod mitto reperire potuit; neque in ceteris bibliopoliis quidquam fuit opis, quamvis omnia excuterem: Pudet itaque me quod in re tam tenui inanis fuit omnis mea cura; ſi quem tamen poſthac nanciſci potero, faxo habeas quam primum. Gruterus noſter in Cicerone gnaviter pergit, et quamvis Guilielmianum exemplar ſpei non reſpondet, ille tamen et alios manuſcriptos praeſtantes confert et multa praeclara reperit: Utinam ei typographus obtingat qui elegantiam et curam praeſtet quam politiſſimus ſcriptor flagitat. Mitto ſimul oratiunculam quae Electori noſtro recitata cum applauſu omnium; neſcio an lectio eam vim habitura ſit, quae pronunciatio hominis diſertiſſimi. Quae mihi exploranda de quibuſdam de literis bene meritis mandaras, nec dum obtinui, et literas expecto ab iis quorum hic opem imploravi. Te Deus ſervet reipublicae incolumem. Vale, ſumme virorum.

Heidelberga XXIII Novemb. 1614. G. M. LINGELSHEMIUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Fridericus Lindenbrogius.*

SALVE, vir ampliſſime. Nihil hercle vero honeſtius mihi aut laudabilius eſſe poteſt, quam talibus me viris approbare, ob quorum amicitiam non tantum laetari, ſed et de qua gloriari queam. Etiam olim crebrioribus ad te literis inviſiſſem, niſi probe mihi percognitum eſſet, quae te negotiorum moles quotidie obruat. Cum autem te videam currenti calcar addere, et ſtudia haec noſtra inter publica quoque bona cenſere, equidem perlubenter fores tuas deinceps frequentius pulſabo. Codicem legum Germanicarum, cui ultima manus tandem impoſita eſt, jam te vidiſſe autumo. Etiam exemplar ſelegeram, quod ad te mitterem, ſed onerare ſe iſto faſce vector detrectabat. Itaque in proximas nundinas autumnales id adſervare coactus fui; tum autem ut ad te perferatur, operam ſedulam dabo. Scire aveo quid viri docti de hoc meo labore ſentiant, imprimis autem quid tu, cujus judicium merito apud me magnum. De Cicerone ſpes bona affulſit, modo vitam Deus viro doctiſſimo Jano Grutero concedat; qui nunc, ut audio, diu noctuque in illo recenſendo totus. Editio autem hic Hamburgi procurabitur, ut Frobenius noſter ait. Quod ſi fiet, tum id agam monitis tuis ut pareatur, atque ad illorum praeſcriptum omnia inſtituantur. Editur hic quoque Graece et Latine Procli commentarius de theologia Platonica, et item alii nonnulli libri, quos ex ipſorum oblatione magis quam ex hiſce literis ſcies. Sequentur mox poſt geographi veteres Latini, ut ex titulo, quem ad te mitto, animadvertes. In quaeſtione ſaltem nunc mihi eſt Solinus cum Camertis integro commentario: Ego enim in priora ſex, ſeptem, ſolummodo capita annotationes ejus vidi. Sunt qui in totum Solinum eum ſcripſiſſe dicunt. Quaeſo, ſi exemplum ejus penes te, me participem tuum facere ne graveris. Sed et aliud eſt, quod valde a te fieri deſidero, nempe ut privilegium a regia majeſtate meo nomine impetres, ne quis intra certum tempus, puta decennium, opus hoc geographicum me invito recudere audeat. Obſecro te operam hanc mihi amicabilem des, et redhoſtimenti ergo exemplar melioris chartae continuo a me recipies. Id certo tibi perſuadere potes. Privilegium citius, ut puto, impetrabis, ſi libri titulum concilio exhibere grave non putabis. Impetratum autem Dominis Puteanis ſi tradideris, ii recte ad me proximis nundinis curabunt. Hiſtoria tua avide hic a multis legitur; magnaque cum expectatione reliquorum annorum res geſtas ſcire expetunt, et mirantur quid cauſae ſit, cur tam diu eorum editio differatur. Tempora enim triſtiora jam explicata putant, et ſine periculo nunc omni eſſe *veritatem* abſolute porro narrare. Vale, vir ampliſſime, et, ſi merui, me amare perge. Hamburgi VIII Kal. April 1614. Specimen novae editionis Cenſorini et Procli ad Puteanos miſi: Proximis nundinis integra exemplaria ad te quoque mittam. Vale.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Frid. Lindenbrogius.*

SALVE, vir nobiliſſime ampliſſimeque. Quod inter publicas eaſque graviſſimas occupationes tantum tibi temporis ſubtrahendum putes, ut ad amicorum literas reſpondeas, ex eo quanti voluptatem earum aeſtimes, agnoſco. Quo magis mihi cura erit jucundiſſimo tuo deſiderio ſatisfacere, et quam creberrime tecum de rebus noſtris loqui. Quanquam quid de illis inpraeſentiarum dicam, non multum ſuppetit. Procul a libris abſumus, et

quam

quam cito ad illos denuo acceſſus incertum; adeo lubrico in loco negotium hoc, cujus cauſa ad Magnae Britanniae regem jam ſecunda vice ab ampliſſimo ſenatu Hamburgenſi miſſus fui. Speramus tamen fore, ut intra tertium quartumve menſem fundatiore ſede conſtituatur. Interim quae ad geographorum Latinorum editionem facere poſſunt, expediuntur. Characteres habemus non inelegantes, chartam ſic ſatis bonam, et praeter vulgarem illam alia mundior praeſtinabitur in uſum hominum elegantiorum, velut etiam in Procli editione factum, cujus theologica omnino nunc abſoluta credo. Perpauca enim folia reliqua porro erant cum Hamburgo diſcederem, atque ex eo tempore menſis nunc agitur quartus. Codex legum Germanicarum jam diu integer prodiit: In quo quod expectationi virorum doctiſſimorum ſatisfeci laetor. At vero in Cenſorino fratris mei quae deſiderabantur folia, vernalibus nundinis ad Puteanum miſi. In Solino tuum aliorumque exactiſſimum judicium ſequar. In Antonini Itinerario, quamvis poſt Simlerum laudabilem noviſſime operam praeſtiterit Surita, non tamen dubito quin porro juvare nos poſſit codex MS. bibliothecae regiae, quem olim Iſaacus Caſaubonus beatae memoriae mihi oſtendit, ſi variae lectiones ad me mitterentur. Quod etiam de auctoribus dictum velim, qui de Coloniis ſcripſerunt; nam et illi reliquis geographis, ſuaſu Fran. Pithoei noſtri, adjicientur. Tu autem, vir ampliſſime, tam in conferendo Antonino, quam in tranſmittendis variis lectionibus, facilem ſeſe ut Puteanus praebeat, in facili impetrabis: Tum quoque regis privilegium temporius ad me ut perferatur, minime, ut confido, inſuper habebis; ſpem enim ejus certiſſimam typographo meo feci. Tullianum opus jam ſub praelo eſſe puto: praelegi vero typographo literarum tuarum partem, atque ad illarum monitum omnia inſtituerentur rogavi. Sane et Ciceronis et lectoris cauſa vellem operis interdum adeſſe mihi liceret: Novi enim quam ſit genus hoc hominum ad vitia proclive, niſi maturius corrigatur. Sed hoc leve eſt quod cupio, majus autem quod a te fieri opto, nempe ut bonorum omnium voto aſſiduo fatigatus, quos reſtare ſcribis XLVI hiſtoriae tuae libros, invidia ringente, orbi legendos primo quoque tempore exhibere ſuſtineres. Vale, vir ampliſſime, et me amare perge.

Datum Londini prid. Id. Novembris 1615.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuanus viro ampliſſimo G. M. Lingelſhemio S. D.*

VIDI heic tuum Lingelſhemium et vere tuum, cum in Britanniam poſt longam per Galliam noſtram peregrinationem navigaret, et aegre a me dimiſi. Doleo quod non pluribus officiis meam ſumme propenſam erga te et illum voluntatem teſtari potuerim. Sed modeſtia ejus et occupationes meae in cauſa fuerunt, quamdiu heic fuit, ut minus frequenter alteri alterius conſpectu et alloquio frui licuerit. Quotiens licuit, id mihi longe fuit gratiſſimum, et cauſa tua, et quod eximia ejus indoles a primo ipſius aſpectu me ceperit, ut magna quaeque de illo minime omnium aſſentator tibi polliceri audeam; neque ſpem fallet, modo pergat, ut occepit. Pro [1] Horatio Fabritiano gratias ago. Gruterus in ſuo Cicerone gnaviter, ut mihi ſcribit, laborat. Archetypum Guilielmianum, quod vidi, doleo a malevolis premi: Nam memini adoleſcentem illum, longiore vita dignum, cum mihi exemplar ſuum oſtenderet, religioſe affirmaſſe, in ſolis ſe orationibus plus quam ſexcentas clauſulas ex MSS. expleviſſe. Quod in eo, quod nactus eſt Gruterus, deerit, diligentia ſua Palatinorum librorum ope ſupplebit. Oratio, quam ad me miſiſti, vel tacita lectione ſumme placuit, ut minus mirer, ſi tanto applauſu, cum recitaretur, ſit excepta. De elogiis et commentariis rerum ſeptentrionalium quae nanciſci poteris, ut ad me cures, valde te rogo; et viciſſim, prout tibi jus eſt, mea opera utaris, quam ad omnia ſemper paratiſſimam reperies. Vale, vir ampliſſime, et me ama, et per otium ſcribe. Jano Grutero et D. Godofredo plurimam a me ſalutem. Vale iterum.

Lutetiae Pariſiorum XV Kal. Sextil. CIƆIƆCXV.

Ex MS. *G. M. Lingelſhemius Pet. Puteano S. P.*

VIR clariſſime. Binas abs te accepi XXVIII Oct. et XXVIII Nov. datas, plenas amoris: magno mihi ſolatio alloquium tuum in graviſſimo meo luctu, ob filium chariſſimum ereptum in flore aetatis. Acquieſcendum eſt voluntati Patris coeleſtis, quum certo ſciam, quaecunque immittit ſuis, ipſorum bono fieri. Manet mihi tamen deſiderium aeternum filii ad pietatem et virtutem facti. Amicos meos et coram et per literas ſollicitavi, ut juvent in ſatis faciendo deſiderio magni Thuani, bono reipublicae et literarum nati. Petri Denaiſii aſſeſſoris Spirenſis elogium mitto, conſcriptum ab Hippolyto a Collibus

NOT. [1] *Nonne legendum* Homero? *Vide Lingelſhemii epiſt. praecedentem.*

libus in recenti luctu, atque ea occaſione etiam ejuſdem Hippolyti elogium, quod ipſi dedit μακαρίτης Bongarſius. Gregorii Berſmani vitam habetis in volumine Melchioris Adami, virorum in Germania per literas clarorum ſuperioris ſaeculi, quod non dubito ad vos delatum. Si nondum habetis, mittam monitus. Si quid de ceteris obtinuero, mittam quoque. Habes hic quoque conventionem, Haganoae factam inter cardinalem Lotharingiae et marchionem Jo. Georgium Brandeburgicum ſuper epiſcopatu Argentoratenſi. Nomina delegatorum nondum obtinere potui, actis illius temporis neſcio ubi latentibus in ἀρχείῳ noſtro. Scio nomine Electoris tractationi interfuiſſe Hippolytum a Collibus praeſidem, nomine Wirtembergici ducis Baronem Merſburgium et Benjaminum Buwinkuſium. Adhuc laboro in indagandis ceteris et inquirendis actis illis. De Orderico Vitali ſcripſi ad Graviſſetum, cujus filio optimus Bongarſius legavit bibliothecam ſuam. Sed is bibliothecae tanquam theſauro ſerpens draco incubat, neque quenquam admittit, adeo metuit ne quid decedat; quum tamen voluntas defuncti fuerit ut in bonum publicum cedat collectus ille theſaurus. Mutationes illae apud vos multa mala ſecum trahent, et peſſimum augurium veſtrae rei, quod ſummus vir Vaerius de dignitate dejectus, cujus ego literarum monumenta maximi facio, et cum admiratione legi. Deus robur addat viris magnis et bonis, qui ſuperſunt, ut labantibus rebus ſuppetias ferant. Et noſtrae res in ancipiti; dum factioſi homines quietem turbare conantur, et, ſub ſpecie propagandae religionis, pernicioſa conſilia ad opprimendam libertatem moliuntur, et Hiſpanum in obtinenda monarchia juvant.

Hispanus Britanniae regi per oratorem ſuum indicavit, niſi ante exitum Februarii Santenſi conventioni ſatisfaciant Ordines, relictis quae in Juliacenſi ditione tenent, uti et ipſe paratum ſe dicit ad decedendum, poſthac ſe aures non amplius praebiturum, et quae occupavit, ſuo jure ſe retenturum. Hac tranſiit ante duos menſes archiepiſcopus Spalatenſis, qui cauſas diſceſſus ſui ex Italia explicavit publico ſcripto, quod hic typis mandandum curavit. Ejus exemplar hic habes et alterum pro magno Thuano, cui obſequia mea ſubjectiſſime defero. Trajicere in Britanniam ex Hollandia conſtituit, ut ibi abſolvat opus, cujus delineationem exhibet. Deum precor, ut te patriamque ſervet incolumem. Vale, amicorum praeſtantiſſime.

Heidelberga XVII Dec. 1616.

Omni obſequio,
G. M. Lingelshemius.

Ex Epiſtola J. Gruteri ad G. Camdenum, dat. XXVI *Sept.* 1616. *in Syll. ep. Camd.* 4to. *pag.* 170.

Lingelshemius ille meus tuuſque ſepultus eſt Heidelbergae, ante dies octo vix redux ex peregrinatione Italica, quo conceſſerat cum legato veſtri regis D. Wottono. O ſpes mortalium falſas! jam nuptias ei circumſpiciebat pater, et ego ei forte meam adplicaſſem. Verum aliter placuit patri coeleſti, per quem tranſlatus eſt ad meliora; noſque relicti in luctu. Erat ſane adoleſcens ſupra aetatem doctus, ſupra ſaeculum modeſtus. Itaque plurimum periit Palatinatui, cui paucae ſunt ejus commatis gemmae.

Cum Lingelſhemius, Thuano id enixe petente, operam ſuam dederit, quamvis fruſtra, ne hiſtoriae ejus in Germania cum notis margini appoſitis excuderentur, ob cauſam quam in prima ad D. Meadum epiſtola recte divinatam exiſtimamus; heic, quaecunque ad eam rem ſpectant, ſubjicienda duximus.

Hiſtoriarum Thuani LVII *priores libri, qui Lutetiae apud Drouart in folio et octavo prodierunt, recuſi fuerunt in Germania, Francofurti, in folio, titulo annum non praeferente, (uti etiam Offenbachi in folio, anno* 1609*) cum notis marginalibus. Unde occaſione ſumpta, editioni Drouartianae in* 12°. *anno* 1609 *praelo commiſſae admonitio haec fuit praefixa.*

Non difficile fuit Romanis ſcriptoribus, ſtabilito firmatoque imperio, res orbe toto geſtas poſteris explorata fide tradere; nam et orbis ipſe totus erat Romanus, et imperium urbe, communi generis humani patria, velut uno ſpiritu continebatur. Ita nihil illi tam diſſitum aut remotum ſcribendo pertingebant, quod domeſticum et familiare non eſſet: Adeoque victoriarum, et, ſi forte, cladium hiſtorias quaſi accepti depenſique tabulas conficiebant. At eodem jam orbe in tot particulas minuto, imperio in tot regna et principatus dejuncto, qui geſta cunctorum comprehendere narrando ſuſcepit, quamvis in conſilia rerumque cauſas judicio penetraverit, in ipſis tamen conſiliis ac variis rerum eventuumque figuris genium cujuſque nationis ac gentis obvium habet, cui rite factum an ſecus fuerit, vernaculi quidem intelligunt et ſentiunt: Alii non magis quam nos illam a Pol-

lione notatam in Livio Patavinitatem. Quocirca hujuſce operis auctorem non tantum orbis univerſi memorias cura paene ſupra modum anxia ſolicitare oportuit; verum etiam populorum externarumque gentium aures et judicia conſulere, ac ſciſcitari, num, diſcurrente multiplicis hiſtoriae filo, quaedam exotica peregrino ſchemate obvoluta gravibus officiis occupatum ac ſaepenumero aliud agere coactum fefelliſſent: Quae tamen, antequam opus ſuum poſteritati ſanciendum permitteret, ſagaciſſime requiri ſuoque ordine digeri operae pretium fore judicaret. Itaque, quod olim eximium pingendi artificem factitaſſe narrant, unam et alteram editionem propoſuit, velut in pergula, tranſeuntibus, auſcultaturus ſi quae forte retractanda vel acrius pervidenda notarentur: Quippe hiſtoria, ſicut pictura, bono quidem in lumine collocanda eſt, ſed tanto probanda, quanto ad propoſitum exemplar, id eſt, veritatem, accedit; ut illud uſurpari liquido poſſit, ὅτι τοῦτο ἐκεῖνο. Igitur infrunitas eorum voculas, qui rigidum hiſtorici tenorem ab inanibus aretalogi fabulis differre noluerunt aut neſciverunt, vir intaminati candoris et incorruptae fidei pro nihilo duxit. Quae vero ſapienter ab viris in exiſtimando prudentibus, quales ipſe etiam atque etiam rogat ut in publica ſcriptione caſtiganda vel locupletanda operam navare porro nec ambitioſe pergant, animadverſa ſunt, ſedulo collegit; iiſque, ut ita dicam, ἀργυραμοιβικῶς probatis ac penſitatis, tertiam concinnavit editionem locis aliquot inculcatam atque refectam: Quam adeo ceteris poſthac uſpiam cudendis pro archetypo eſſe velit et vero jubeat; praeſertim quum a prioribus nihil variet, niſi qua locupletior auctiorque, aut qua etiam fortaſſe accuratior atque limatior. Nec enim eſt quod te conturbet, ſi librorum aliquot initia ſecus ac primo fuerint concepta reperias. Quidni ſuper re ſua uti quiſque ſtatuerit, ita jus ſit? Quanquam et haec mutatio ratione conſilioque non careat; nimirum ut eſſet opere in magno ubi ſubſiſtere ſaepius et reſpirare poſſes; tum ut ſeſe lubentius ſupervacuis officiis abſtinerent, qui jam corporis hujuſce hiſtorici compagem apte decenterque cohaerentem capitum aut ſummarum commatis ſive paragraphis divellere fruſtillatimque concerpere meditabantur. Quin et politicas, ſi placet, ad paginarum marginem notas parturiebant. Fidem heic tuam, quiſquis es, lector, appello; apage Abderitica deliramenta; ſtet ſuus operi nitor, ſuae hiſtoriae ſimplicitas, integra tibi quidquid volueris obſervandi ſentiendique libertas. In ſumma, haec editio cum aliis, quae auctoris injuſſu in vulgus unquam ibunt, comparata, ſit cotis inſtar Heracliae; protinus dicat, ſi ſubaerati quid ſubſit, ſi quid lacunae. Verum ne propterea tamen in numerorum etiam notis aliqua te religione attineri putes, ſcito eas neque heic neque in autographo quidem utique ſemper certas praeſtari, quum in leviſſima exerratione graviſſimum ſaepe ſit momentum. Sane tutius feciſſet qui numeros ipſos integris vocabulis explicaſſet: per apices enim et compendia properantem et oculis et memoria labi proclive fuit.

Neque heic res ſtetit: Sed etiam initio tertii tomi editionis Drouartianae in folio, et noni tomi editionis Drouartianae in 12mo, *anno* 1609 *excuſarum, haec quae ſequuntur apponere viſum eſt.*

QUOD harumce hiſtoriarum ſcriptor in operis limine nuper edici voluit, non placere ſibi miſeram ardelionum, qui in alienis ſcriptis ingenioſi videri cupiunt, ambitionem, idipſum heic etiam iterandum venit, ob inofficioſiſſimam male feriati cujuſdam typographi ſedulitatem, qui ſuperioribus nundinis editos Francofurti ad Moenum praecedentes libros minime ad poſtremam Pariſienſem editionem, quod ſaltem debuit, expreſſos notis conſperſit ineptis et frivolis; ſane hominem ut ab incepto deſiſteret, viri probi et graves in Germania paſſim hortati fuerant, quibus ille, ſi pudori, ſi otio conſuluiſſet, parere neceſſe habebat. Sed is fuit vervecei capitis ſtupor, ut prudentiſſimis monitis pervicaciter obſurduerit. Itaque, quando facta infecta fieri nequeunt, ſatis vindicata videbitur injuria, ſi nugatoris illius marrucinitas quaſi Marſyae cutis ad ludibrium propoſita ceteros hujuſmodi nebulones abſterreat et ciſpellat. Lutetiae Pariſior. prid. Eid. Sextil. 1609.

Anno 1610 *reliqui hiſtoriarum libri, ad octogeſimum uſque incluſive, ad editionem Drouartianam recuſi fuerunt Francofurti in folio, cum hoc typographi nomine reſponſo.*

QUOD auctor hujus operis olim edictum et nuper iteratum voluit, non probare ſe nempe meam in recudendis ipſius libris, adjicendiſque notis marginalibus, ſedulitatem: Id in frontiſpicio hujus tomi modeſtiori reſponſione, hoc eſt, Germanica, diluendum fuit. Nam nec ego ulla ambitione ductus Thuani hiſtorias e typis Pariſienſibus tranſcripſi, ſed communis utilitatis promovendae ſtudio ſumptus illos feci. Nec notae marginales quicquam inferunt, quo vel mens auctoris vim patiatur, vel ſcriptionis genus deformetur. De quo ad virorum doctorum totius Germaniae judicia confidenter provoco: Utpote quibus exemplum Francofurtenſe magis arridere vel inde conſtat, quod hoc illo

 vendi-

vendibilius et in officina mea crebrius expetitur. Tantum abeſt ut viri probi et graves in Germania paſſim ab incepto me dehortati ſint. Quin potius manifeſtum ut ſit, Thuano viro eximio et praeſtantiſſimo unius typographi Pariſienſis (quem mea haec editio male habuit) virulentis ſuggeſtionibus obreptum eſſe. Eum itaque rogatum velim maximopere, ne dum ipſius hiſtoriam viri docti in Germania (quorum teſtimonia ſatis magno numero, nullo etiam diſſuadente vel dehortante, penes me ſunt) ex officina mea impreſſoria flagitarunt indeſinenter, quorum votis ego tandem reſpondi, ob id innocenti mihi, et plane nil ſequius cogitanti, ſuccenſeat. Typographus vero tantae impatientiae inſtigator brevibus admonitus ſit, ne, quod ipſe et ſuae gentis alii innumeri in recudendis noſtris libris jure (ut dixerunt) ſuo dudum factitarunt, id in me tantopere reprehendat: adeoque clarorum virorum indignationem et bilem concitare porro deſiſtat; alioquin juſtiſſima talionis lege, virgulam cenſoriam acriorem et ſeveriorem a Germanis certo certius experturus. Francofurti ad Moenum, Kal. Martiis A. N. C. 1610.

Ill. profeſſoris Grammii benevolo animo debemus Excerpta ſequentia ex Cll. et Doctorum virorum ad Melchiorem Goldaſtum epiſtolis, ex Bibliotheca Henrici Guntheri Thulemarii J. C. editis Francofurti et Spirae 1688 *in* 4°. *quibus, utpote lucem in ea re de qua heic agitur praebentibus, una cum ipſo libro Haunia huc tranſmiſſo, nos donavit.*

Ep. CCXXVI. *pag.* 273.

Goldaſtus, Francofurti degens, Heidelbergam ad M. Freherum ſcripſerat, ſciſcitatum num concedi facultas poſſet Thuani hiſtoriam edendi in ditione Palatinatus: Reſpondet Freherus d. XIV *Oct.* 1608. *his verbis.*

" In conſilio lecta eſt a cancellario, abſente Lingelſhemio, tua epiſtola. De Thuani-
" cis quod quaeris, ita habe; ut excudendi ea in Palatinatu ubivis locorum facultas patet,
" ita nomen Manhemii ſimulato commodare principi diſplicet. Sed quid de loco refert?
" Ipſum opus quemvis locum nobilitare poterit.

Ep. CCXXXIV. *pag.* 283.

Quirinus Reuterus D. et profeſſor Theol. Heidelbergenſis ad Goldalſtum, d. XXV *Novemb.* 1608. *haec ſcribit.*

" Petiit Kopfius a me quoque notas ad Thuanum. Eas mitto. Tu cenſor et arbiter
" eſto, et ut ille gratus ſit, efficito. Sequentes obſervationes in Tomum II mittam
" proxime, ſi velitis.

Ep. CCXXXVI. *pag.* 284. *et ſeq.*

Johannes Bockſtadius, ut petitioni Goldaſti morem gerat, Heidelberga mittit d. XXV *Novemb.* 1608. *pauculas animadverſiones, queis in Germaniae praeſertim rebus commiſſos quoſdam a Thuano errores hiſtoricos nec non chronologicos notavit, ſcil.*

" Quae in Thuani lectione curſoria deprehendi, jam recenſebo.
" Tom. I. pag. 9. in meo exemplari Pariſ. in 8vo. edito ſic legitur: *Hiſpanorum no-*
" *men antea obſcurum et vicinis paene nationibus incognitum fuit, &c.* At vero praeter Var-
" ronem meminere Hiſpanorum, Jul. Caeſar, Plinius, et multi alii.
" Anno 1565. Thuanus ſcribit Joh. Mattheſium Rochlicenſem compleviſſe annos
" 51. Buchholzerus vero diligentiſſimus hiſtoriarum ſeptentrionalium explorator expreſſe
" nominat annos 61.
" Anno Chriſti 1566. Pro *Dominico* Spangenbergio ſubſtituendum eſt tritum et uſi-
" tatum nomen *Cyriaci*, quo in ſacro baptiſmo fuit indigitatus, quo etiam in ſuis ſcriptis
" ſemper eſt uſus; licet Dominici nomen re ipſa idem ſonet quod Κυριακὸς.
" Anno Chriſti 1567. de Gothano bello: Semper lege pro *Mulperga*, *Mylberga.*
" Item de Frid. Palat. VIIro. eodem anno: Pro *Sulegrio* ſemper reperi *Zulegero.*
" Quae de fictitia vel ſubornata Eliſabetha regina Angl. ſcribuntur a Thuano, omni-
" bus ſanis fabula.
" Item Melchior Zobel epiſc. Wirzburgicus occiſus eſt anno 1558, XVII Kal. Maii,
" nequaquam Idib. April. Hic bidui differentia.
" Et Grumbachius captus eſt, non octavo anno poſt, ſed nono. Hic anni unius diffe-
" rentia.

" Qui

" Qui Gothani negotii gnari ſunt, teſtantur, ob nullam aliam cauſam ſtrepentem
" tympanorum ſonitum in Grumbachii diſſertatione eſſe adhibitum, quam ut Grumba-
" chii apologia (dicebat enim Grumbachius, Quicquid feci contra Wirzburgicos, feci ſci-
" ente et meas partes juvante, imo militem ſuppeditante Auguſto VIIro. Sax. qui nunc
" in gratiam pontificiorum ad ſuas res ampliandas, me perſequitur) a circumſtantibus
" nequaquam exaudiri poſſit.

" Anno 1569. Vict. Strigelius, nequaquam interfuit colloquio Altemburgico. Jam
" pridem abierat Heidelbergam.

" Ibidem errat Thuanus, cum Paulum Eberum Cittaviae natum dicit. Eſt enim na-
" tus Kitzingae.

" Anno 1571. De colloqu. Francothalenſi. Petrus quidem Dathenius fuit theologus
" et concionator aulicus. Wolfg. vero Zulegerus, fuit non theologus, ſed politicus.
" Qua in re Thuanus ſibi ipſi (ut teſtatur hiſtoria anni 1567.) eſt contrarius.

" Ibidem, Michael Neander, vir libris editis ſat quidem clarus, terram vero Palati-
" nam nunquam ingreſſus notariis annumeratur. Subſtituendus itaque verus Neander,
" non ille Michael, ſed Martinus, qui etiamnum Heidelbergae vivit, qui oeconomi
" officio in aedib. Sapientiae perfungitur, et, praeterquam quod Notarii titulo donatus
" eſt, dulciſſima et exquiſitiſſima fercula Quirino Reutero parare didicit.

" Anno 1573. Pro *Daniele Brendelo Henbergo*, lege *Daniele Brendelio ab Homberg.*
" Vide Serarii Chron. Mog. pag. 914.

" Ibidem, pro *Vabicum*, lege *Facham*,

" Ibidem, pro *Viſurgi*, lege *Vierra.*

" Licet enim Vierra ſuo loco miſceatur Viſurgi, tamen Facha oppidum ſatis no-
" tum, quod unius diei itinere a Fuldae coenobio diſtat, imo Fuldenſi ditioni paret (ad-
" do aliud, in quo oppido, me αὐτόπτη, Henr. III per dies aliquot ſubſtitit) &c. X milli-
" aribus Germanicis a Viſurgi diſtat.

" Interim non nego, eſſe quoddam oppidum prope Viſurgim ſitum, quod Vahica
" appellatur: Id vero Henr. III ſuis oculis nunquam potuit intueri. Imo tum temporis
" nemo ex miniſtris ipſius eo pervenit

Ep. CCXXXVIII. *pag.* 288.

Idem Joh. Bockſtadius ad properandam editionem Goldaſtum hortatur, XIV *Kal. Decembr.* 1608, *haec ſubjiciens.*

" Ego ut meam quoque ſymbolam conferam, avide exopto. Cupio, ut praeter Ste-
" nium hiſtoriarum profeſſorem, alii mihi noti, Thuaneae hiſtoriae lectores, mihi ſuas
" animadverſiones communicare ne dedignentur. Verum — hactenus nihil obtineo. Dabo
" tamen operam, ut ſaltem meas pauculas obſervationes, de quibus D. Quirinus, cum
" quo contuli, me monuit, intra octiduum habeas. Optant plurimi, ut ea, quae in
" prima editione, juxta veritatis tenorem poſita, in ſecunda editione propter illuſtres
" perſonas omiſſa ſunt, reſtituantur.

Ep. CCXXXIX. *pag.* 289.

G. M. Lingelſhemius Kal. Dec. 1608. *talem Heidelberga ad Goldaſtum ſcripſit epiſtolam.*

" Abſente me, literas ad me dediſti, ad quas reſpondere diſtuli, donec certi quid re-
" ſpondere poſſem. Memini Thuanum vehementer amicos ſuos in his partibus obteſta-
" tum eſſe, ne hiſtoria ſua ſe inſcio ederetur, ejus animi ipſum adhuc eſſe jam cognovi.
" At ego nefas eſſe duco, invito et vivo auctore, ſua tractari. Praeterea conſtat nobis,
" ſub praelo eſſe editionem novam, longe caſtigatiorem, atque etiam auctiorem aliquot
" libris. Notavi ego, quae in ſequentibus editionibus omiſit, quae multa non ſunt, et
" judicio ſublata: Alicubi narrationes integras reliquit, atrocitate tantum verborum ſub-
" lata. Breviter, ego longe praeferendas poſteriores editiones priori cenſeo; potius o-
" miſſa excerpi poſſent, et pagellis ſingularibus excudi, exemplo ejus quod in Guicciar-
" dino factum. Itaque quaeſo te, ut editionem differendam ſaltem cures. Typographi
" ipſi damnum incurrere poſſent, ſi innoteſceret auctius opus cum librorum aliquot ac-
" ceſſione ſub praelo eſſe. Praeterea Thuanus in poſtrema editione diſtributionem operis
" quoque mutavit, et in libros plures ſecuit, quam in prima factum. Sed multa prae-
" clara et memoranda acceſſerunt, quae notavi ego. Saltem exſpectetur editio illa quae
" jam ſub praelo. Debetur iſte honor viro ſummae dignitatis, et optime de republica
" et literis merito, &c.

Ep.

Ep. CCXLI. *pag.* 291.

Lingelſhemius haec porro ad Goldaſtum Heidelb. IX. *Decembr.* 1608.

" ACERBUM mihi fuit cognoſcere, rem non integram eſſe amplius, de iterata editione " Thuanici operis. Offendetur vir ille ſummus graviter, qui per amicos, omnes bonos " ab ea injuria, quae ipſi et typographo fieret, abſterrere ſtuduit. Sane typographus ve- " ſter periclitatur, quum conſtet recudi totum opus, paſſim auctum, cum acceſſione etiam " aliquot librorum. Id quum notum fiet, haud facile quis ſumptus in imperfecto opere " facere volet. Illud autem, pace tua dictum ſit, mirifice diſplicet, quod notas marginales " in Germanicis addis. Tibi tu haec fieri velles? Scito difficile munus eſſe cenſurae, in " ſummis illis viris. Quid ſi cenſori non ſatis cognita res ipſa? Quid ſi ſuos auctores ſe- " cutus? Quin lectori judicium permittitur. Vidi cenſuram copioſam hujus operis. Sed " reperi inania pleraque, et maximam partem ex imperitia rerum et linguae Latinae " profluxiſſe. Abſtine, quaeſo, ab invidioſo hoc coepto, et aliter perge prodeſſe publice. " Quin mone typographum ut interquieſcat, et editionem iſtam ultimam exſpectet, ne " ſe alioſque in damnum praecipitet. Vehementer me haec res afficit, et mali exempli " videtur vivi auctoris ſcripta, quae adhuc tractat ipſe, attingere. Memini Brederodi- " um olim ſuaſiſſe repetitionem editionis cum notis marginalibus, a quibus vehementer " abhorret Thuanus, Lipſium reprehendens, qui margines omnes impleverit; quod recto " judicio Pichena in Tacito rejecit. Iterum te rogo, ut operam des, quo totum iſtud " ſaltem intermittatur, donec ultima editio prodierit, &c.

Ep. CCXLV. *pag.* 295.

D. Quirinus Reuter (is praecipuum Goldaſto ac ejus hoſpiti Petro Kopſio bibliopolae Francofurtenſi, in editione Germanica, adjutorem ſe praebuit, et quae illis deerant ſubminiſtravit) Heidelberga d. XIII *Jan.* 1709. *haec ſcribit.*

" THUANI hiſtoriam iſthic edi, non neſcio quoſdam eſſe qui carpant. Sed tu contra " audentior ito, et telam coeptam pertexito. Bene mereberis de Germania, laudemque a " piis reportabis. Galli et Itali fruantur Pariſina editione, quam auctor variat ex ſupe- " riorum voluntate. Puto te vidiſſe [1] libellum, qui continet ea Thuani, quae regis juſſu " fuerunt expuncta: In quibus de Medicei cujuſdam fratris et filii parricidio; deque Pii " IV papae fraudibus, &c. Haec abs te ſuo loco reſtitui; quae falſo narrata ſunt, no- " tis quibuſdam ex aliorum hiſtoriis verioribus, lectori ſubjici eſt operae pretium. Niſi " mole laborum officii premerer, conatus tuos adjuvarem. Quae nuper miſi, fateor eſſe " tenuia et γραφικά. Sed et hiſtorica plurima corrigi poſſent, &c.

Ep. CCXLVIII. *pag.* 297. *Idem, Heidelb.* III *Febr.* 1609.

" DE libello ſingulari Thuani miratus ſum, quod ſcribis te non vidiſſe. Communica- " vit eum, ſed ſub fide ſilentii, quam etiam praeſtiti, ad lectionem amicus et fautor qui- " dam tuus, idemque meus, a quo ſi poſſim extorquere, bona venia ejus tibi ſuggeram: " In hoc plus non licet polliceri; ſed in ceteris omnia mea officia tibi ſpondeo, &c.

Ep. CCLII. *pag.* 300. *Idem, d.* XXIV *Febr. eod. an.*

" CUM D. Lingelſhemio dudum nil locutus ſum; improbavit quidem notas abs te " Thuano attexi: Sed dubitandum an ſerio, (nec enim deerant, qui dici ſolum in ſpe- " ciem ſuſpicabantur.) Tuam vero diligentiam hactenus laudavit. Sed de his alias, &c.

Ep. CCLXXX. *pag.* 335. *Idem, d.* XIV *Julii, eod. an.*

" INPRIMIS addidiſſem lubens παραλειπόμενα quaedam Thuani, non exſtantia in editio- " nibus vulgatis, ſeorſim autem clam Lutetiae impreſſa: Sed conatum meum inhibuit " D. Lingelſhemius, qui ſine ſcitu Thuani ea publicari cenſet inofficioſum et iniquum. " ——— Lutetiae editur continuatio Thuani. Noſter D. Lingelſhemius habet ex- " emplaris bonam partem, quam ego jam ipſius conceſſu perlegi, deductam ad annum " Chr. MDLXXXII. quae pars ſi veniat ad mercatum proximum, Petrus Kopf eam quoque " imprimat oportet. Optarim eum citius adipiſci poſſe, et publicare; quia nova de-

" lectant

NOT. [1] De hoc libello vide Epiſt. tertiam ad D. Meadum.

" lectant. Sed et hoc Pariſienſe exemplar magni erit pretii, nec noſtri ſimilibus admo-
" dum emibile, quia nummus noſter alium poſtulat uſum, &c.

Ep. CCLXXXVI. *pag.* 342. *Idem, d.* XVIII. *Auguſti ejuſd. an.*

" PETITIONI veſtrae ſatisfacio quoad licet. Exemplar a Thuano per legatum D. Bongarſium D. Lingelſhemio miſſum, caret titulo; qui nondum impreſſus fuit, ſicut neque totum opus: Quod conſtat duernionibus: Primum igitur mitto deſcriptum, plane ad ipſum αὐτόγραφον, nempe primas tres paginas. Impreſſum exemplar lubens ad vos curaſſem; ſed obſtitere hae difficultates: Una, quod nobiliſ. D. Hippolytus a Collibus (qui nunc in Galliam abiit legatus) et D. a Lautern id a Lingelſhemio commodato acceperunt legendum. Altera quod D. Denaiſius aſſeſſor Spirae ſibi a D. Lingelſhemio mitti illud ipſum petivit. Itaque ne plane veſtro voto excideretis, a D. a Lautern, qui penes ſe habuit, duernionem iſtum expetivi, et ſic deſcribi curavi. Spero autem Kopffium hac ratione ſcopum ſuum eſſe aſſecuturum. — Bockſtadius rediit ex acidulis: Memini ſuperiore hyeme ipſum de neſcio quibus notis ad te miſſis mihi referre. Tacui tum; quae cogitarim animo, malim coram dicere.

Ep. CCXCI. *pag.* 351. *Idem, d.* VI *Octob.* 1609.

" HERI accepi et Thuanum, a P. Kopf ante annum promiſſum. Pollicitus eſt nuper, ſe pro paginis illis, ex novo Pariſienſi exemplari deſcriptis et tranſmiſſis, unum e patribus mihi daturum. Sed haec tibi. Poſſem addere quoddam meum infortunium ex iſta occaſione natum, et D. Lingelſhemii offenſam, ſine mea culpa, caſu quodam inopinato contractam: De quo alias.

Ep. CCXCII. *pag.* 352. *Idem. d.* XIX *Octob. eod. an.*

" DE D. Lingelſhemii offenſa dolui. Dicam aperte, ne divinatione ſit opus. Pagellas primas Thuani poſtquam vobis, inprimis Kopffio petenti, deſcribi curaſſem, remiſi nobili a Lautern, cui D. Lingelſh. commodarat librum. Iſtius autem familia non reddidit hero. Culpa in me conjecta, quaſi non reddidiſſem. Lingelſh. adhuc mihi ſuccenſet, quod amiſſo frontiſpicio liber ſit inutilis. Quaeſitum etiam, quo fine primum duernionem ſemel ac iterum petierim, cum ante legerim. Ego cauſatus aliquid, nolui veſtri conſilii alios eſſe conſcios. Scis enim improbari a Lingelſhemio veſtram editionem. Hinc collige, me nonnihil turbatum iſto caſu, reliquas paginas in Lingelſhemii exemplari, (quod in folio Lutetiae excuſum, et adhuc imperfectum eſt) ſequenteis illum tomum IX nuper in 12° editum, cujus ultimam paginam hic D. Kopfio remitto, non abſque cauſa nondum deſcribendas curaſſe. Sed exſpecto etiam D. Hippolytum propediem; is totum exemplar, ut ſpero, aut maximam partem ejus ſecum huc portabit. Tum voto D. Kopfii plenius ſatisfaciam.

Ep. CCXCVIII. *pag.* 361. *Idem, d.* III *Nov.* 1609.

" THUANI deſcriptionem curabo quamprimum potero. Exemplar eſſe jam Spirae apud D. Denaiſium, qui propediem remittet, ut ex D. Lingelſhemio intellexi. Scripſi tuo hoſpiti de Nazianzeno vel Thoma mihi comparando.

Ep. CCCII. *pag.* 364. *Idem, Heidelb.* X *Nov.* 1609.

" THUANI continuationem, quoquo poſſim modo, vobis curabo. Nunc rogo, ut P. Kopf mittat mihi ſequentia folia, ut errata forte corrigam.

Ep. CCCIV. *pag.* 366. *Idem,* XV *Novemb. eod. an.*

" D. Hippolytus rediit, ſed ſtatim Studgartiam profectus. Loquar ei quamprimum licebit, ut Thuanum vobis pleniorem communicare poſſim.

Ep. CCCIX. *pag.* 371. *Idem, Kal. Dec.* 1609.

" D. Hippolytus Thuanum non vidit, tum in praedio ruſticantem.

Ep. CCCXII. *pag.* 372. *Idem, d.* XV *Decemb. eod. an.*

" VIDE quam cupiam deſiderio tuo, Cl. vir, et hoſpitis tui ſatisfacere; mitto Thuanum uſque ad annum LXXX. Notavi locum invidioſum de Germanis et Caſimiro duce;

" quem

“ quem expungerem, ſi praeeſſem editioni. Cogitabis, quid deceat. Commodum na-
“ ctus ſum adhuc aliquot duerniones. Deſcriptos brevi habebitis. Sed, uti pridem pru-
“ denter ſcribebas, cavete ne mihi officium iſtud officiat. Nomen meum plane tacete;
“ ut porro, ſi cetera venerint e Gallia, vobis opitulari queam. Folii primi, quod ante
“ mercatum vobis deſcriptum miſi, jactura, nondum ſarta nec oblita, peperit of-
“ fenſam, &c.

Ep. CCCXXVII. *pag.* 389. *Idem*, III *Kal. Jan.* 1610.

“ En vobis optatam ſtrenam, reſidua folia Th. quae quidem hic exſtant. Obnixe
“ petiit hoſpes tuus proximis literis, de Carolo Pauli quid ſpei eſſet, hac poſta reſcribe-
“ rem. Adii illum, et prudenter omnia ſciſcitatus, vidi Thuani donum eſſe illud ipſum
“ exemplar quod in 12mo. proximis iſtic nundinis proſtabat. Nil aliud, nil amplius ap-
“ paret. ——— Si D. Lingelſheim adhuc totum opus adipiſci poſſet, neque ſumptui par-
“ ceret, neque etiam ſuum iſtud imperfectum exemplar pro κειμηλίῳ theſauroque habe-
“ ret. ——— Nec putamus adhuc abſolutum eſſe Lutetiae; id ultra annum LXXXIV non
“ deducet auctor, &c. Spero me conſecuturum ante nundinas ſequentia folia Thuani. Sin
“ minus, ſaltem vos edocere potero, quicquid erit.

Ep. CCCXXXI, *pag.* 393. *Idem*, XXX *Januar. an. eod.*

“ Bongarsius ubi redierit, de Thuano cuncta perquiram, quouſque pervenerit prae-
“ lum Pariſienſe; quam cito potiri poſſimus exemplari integro. Quod et Lingelſhemius
“ avide deſiderat. Si putas vel lineam vel paginam hic ſupereſſe, quam celemini, valde
“ erras. Sed nimium properaſtis, ut intelligo. Sed in eo id commodi eſt, quod ſi pa-
“ ginas ſequentes nactus fuero, citius ante nundinas opus abſolvetis; interim Poemata
“ Thuani excudi poſſent. Nihil intermittam, &c.

Ep. CCCXXXVII. *pag.* 401. *Idem*, *d.* XXVIII *Mart.* 1610.

“ Thuani hactenus ne literulam videre licuit; invident Galli nobis. — Si jam pro-
“ ſtat iſtic integer tomus, vicit Kopſius; cui facile erit ſupplere propediem quae deerant.

Ep. CCCXXXVIII. *pag.* 402. *Idem*, *d.* XXI *April.* 1610.

“ Thuanum velim haud a vobis nunc publicatum, ſed integrum prius expreſſum eſ-
“ ſe ex Pariſienſi, quod prodiit, exemplo. Feci quod potui, et promiſſa exſpecto.

Ep. CCCXLV. *pag.* 411. *Idem feſto Bartholom. eod. an.*

“ P. Kopf quae pro deſcriptione Thuani mihi promiſit, nondum exſolvit: Excipiet
“ forte, me non totum Thuanum ei miſiſſe. Verum qui potui? Si D. Bongarſius huc
“ miſiſſet, vos ſtatim habuiſſetis. Deinde propter ipſum Kopſium, cui ante annum pri-
“ mas paginas bis miſi, (quae quidem D. Lingelſhemio non redditae fuerunt, ut antehac
“ ſcripſi) in odium incurri apud magnates et patronos; quod redemiſſem decem thaleris, &c.

Ep. CCCLXXXVII. *pag.* 454. *Idem*, *d.* XII *Mart.* 1611.

“ Petrus Kopf nihil ſolvit pro deſcriptione Thuani. Ab hoc impetra mihi tomum
“ II Thuani cum appendice, &c.

Ep. CCCLXXXII. *pag.* 450. *Philip. Camerarius*, *d.* VI *Mart*, 1611, *ad Goldaſtum haec inter alia.*

“ Audio ad Thuani hiſtorias part. IV. tom. IX. novam acceſſiſſe, et in proximis
“ veſtris nundinis publicatum iri.

Ep. CCCXXV. *pag.* 387. *Conrad. Ritterſhuſius*, *Altorfio*, *d.* VII *Sept.* 1609. *ad Goldaſtum.*

“ Aiunt etiam Thuani editioni Germanicae te praefuiſſe, eamque notis marginali-
“ bus auxiſſe et illuſtraſſe, quo etiam ipſo opere optime de lectoribus meritus es.

Ep. CCCCXXVII. *pag.* 494. *Gothofredus Jungermannus ad Goldaſtum*, *Hanoviae poſtrid. Paſch.* 1610.

“ Tuam Thuani editionem, quae Offenbachii edita, nondum videre licuit.

Ex.

Ex P. Burmanni Sylloge epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum, 4to. *Tom.* II. *pag.* 359.

Ex epiſtola G. M. Lingelſhemii Joſepho Scaligero.

DE [1] libello illo Anthallenſi me beas judicio illo tuo tam praeclaro: Certe auctor, quod probe ſcio, hunc unicum ſibi ſcopum propoſitum habuit, oſtendere, in religionis re ſummi illius viri auctoritatem valere non debere; quod quia tuo judicio adſecutus, merito ille triumphat. Idem tecum judicant lumina illa Galliae Thuanus, Pleſſaeus, Caſaubonus, quorum elogia itidem habeo. Verum non ſatis notus tibi ego, ſi me talem foetum edere poſſe putaſti; ac quamvis auctoris maxime interſit nomen ſuum celari, cum vivendum ipſi ſit inter Jeſuitas et homines a vera fide alieniſſimos, tamen apud te diſſimulandum non putavi, auctorem ſcripti eſſe Petrum Denaiſium, Argentorati, quae et mihi patria, honeſtis parentibus et ampla in re natum. Is ab ineunte aetate mecum in bonarum artium diſciplina conjunctiſſime vixit; noſque ambo, uno fere tempore, ab illuſtriſſimo duce Joanne Caſimiro, laudatiſſimae memoriae, in conſiliarios electorios adſciti; ſed ipſi deinde quietior vita obtigit; factus enim aſſeſſor in ſupremo Imperii tribunali, quod cameram Spirenſem vocant, et literis et ſibi vivere jam per XIV annos potuit; ego fluctibus aulicis immerſus perpetuo curis publicis agitor.

Heidelberga, IV Kal. Jul. 1605.

Ex epiſtolis Geo. Mich. Lingelſhemii ad Jac. Bongarſium, Argentorati 1660, *in* 12mo.

Ep. XLIX. *pag.* 182.

SUMMUS ille vir Thuanus per literas ad Gruterum petiit cenſuram noſtrorum hominum de rebus Germanicis. Denaiſius meo rogatu conjecit ſuam in chartam hanc quam mitto: Spero non indignaturum ipſum, et agniturum inductum ſe auctoribus, qui non ſatis explorata tradiderunt; nam haec ita ſe habere tu rectiſſime judicabis, utpote optime gnarus rerum noſtrarum.

Heidelb. XV Maii 1604.

In Sylloge MS. autographarum epiſtolarum ad Thuanum, quae penes nos eſt, ſequentes animadverſiones epiſtolis P. Denaiſii praefiguntur, et eadem manu exaratae videntur.

IN aeterno opere Jac. Aug. Thuani *(ed. Patiſſ. in folio, p.* 33. *hujus edit. Lond. tom.* I. p. 52.) nolim factum, ut Imperator Otho III, auctor et inſtitutor diceretur Septemvirorum in Imperio, quos tam certum eſt, nec ſub Othone illo nec CC et amplius poſt eum annis fuiſſe cognitos, quam eſt dubium et inexploratum, quando aut quomodo coeperint, ut Aventinus, Peucerus, Onuphrius, et alii obſervavere.

NEC minus ſuſpectum mihi, qui dictitant regis Bohemiae munus eſſe, ut paribus reliquorum ſuffragiis interveniat; cum ei tertium in dicenda ſententia locum nominatim aurea Caroli IV bulla adſignet.

IBIDEM. Tria haec Imperii membra conſtituuntur, Imperator, Principes, Civitates. Neſcio an ſatis apte ad hodiernam Imperii formam, in qua ſoli per ſe electores unum, et quidem longe praecipuum, membrum ſunt Imperii; alterum reliqui Principes; et civitates tertium; quorum omnium caput et princeps ex aequo eſt Imperator.

SEQUITUR *(ed. Patiſſ. pag. ead. et ed. Lond.* 53.) de proceribus, eorum primos quoſque IV ex ſingulari numero eſſe praecipuos. At hi olim videntur fuiſſe non praecipui, ſed ſoli; hodie nec praecipui ſunt, nec numero illo quaternario concluſi. Quin et tota iſta diviſio unde vel quorſum aut quando introducta fuerit, adhuc incompertum eſſe arbitror. Additur, eos pro temporis ratione et Imperatorum arbitrio mutari, augeri, minui. Nimirum iſtud eſt poteſtatis quod in Imperatores confertur. Nam dignitates iſtas naſcendi ordo tribuit, quas mutare aut adimere non eſt penes Imperatorem. Tametſi non ſolum titulos, ſed et ditiones ipſas vacantes transfert et diſtribuit pro merito cujuſque aut ſuo arbitrio. Porro vereor ut et illud ſatis caute ita in genere affirmari potuerit, deficientibus heredibus maſculis, et ditiones et poſſeſſiones eorum ad Imperatorem redire. Nam nec in feudis foemineis ubique verum ſimpliciter eſt, nec in ditionibus non feudalibus, quarum multae magnaeque jure proprio tenentur; et vel teſtamento relinqui, vel in commercium cadere et commutari conſuevere.

QUOD

NOT. [1] Libelli hujus titulus eſt, *Diſſertatio de idolo Hallenſi Juſti Lipſii, mangonio et phaleris exornato atque producto.* 1605, 4to.

Quod ſequitur, [*ed. Patiſſ. pag. ead. ed. Lond. p.* 54.] *Quoniam vero ditiones ſingulorum ita permiſtae invicem ſunt, ut crebras de finibus, &c.* in eo duo ſunt quae haud undequaque ſatisfaciunt. Primum enim, cauſa conſtituendorum x Circulorum non fuit, ut controverſiae de finibus aliaeque privatae lites inter principes tollerentur; ſed primum ut eſſet unde ſenatus Imperii, qui tunc ſumma cum auctoritate conſtituebatur, ſuppleretur; deinde ut paci publicae eo modo conſuleretur; ac tandem etiam leges Imperii Cameraeque ſententiae executioni mandarentur. Deinde, concilia illa Circulorum communia, quae vocat, videtur pro ordinariis judiciis ſive tribunalibus habere, eaque a Camera ita diſtinguere, ut in illis lites inter ipſos principes proceresſque mutuae diſceptentur, in hac de cauſis principum adverſus civitates cognoſcatur.

At vero Circulorum concilia juriſdictionem prorſus nullam, ſed deliberationem duntaxat de executionis modo et ordinanda re bellica auxiliiſque manu armata expediendis habent.

Camera autem omnem inter omnes Imperii ſubditos juriſdictionem ſola complexa eſt, ſive illi principaliter ſubſint Imperatori atque Imperio, ſive magiſtratui alicui intermedio ſint obnoxii; habita duntaxat ratione inſtantiarum et privilegiorum quae Ordini aut ſubdito cuique competunt.

Porro adſeſſores hodie Camerae nominari ab his, et hoc ordine, ſolent.

A Caesare v, inque his iii, e comitum aut baronum ordine, praeſides. Ab Electoribus x, Auſtria i, Burgundia i, ſex Circulis xviii, octo Circulis per vices vi, (connumeratis nimirum Auſtria et Burgundia provinciis.) Fiunt in univerſum xli. Quibus omnibus Caeſar praeſidem ſummum primariumque ſub nomine Judicis Cameralis praeficit, ex principibus, comitibus, aut baronibus. Is nunc eſt epiſcopus Spirenſis.

Ad extremum notandum putavi Imperatorem comitia Ordinum non indicere quo loco et tempore ſibi commodum videtur; ſed conſenſum et auctoritatem adhibere ſex Electorum.

Ex tribus quae ſequuntur P. Denaiſii epiſtolis duae quidem priores inſertae fuerunt in praefatione Geo. Mich. Lingelſhemii nomine ſubſignata, hiſt. Thuani ed. Gen. an. 1620 *praefixa. Nunc eas ſuae integritati reſtitutas, quippe ex ipſis autographis tranſcriptas, heic apponimus; utramque emendatiorem, alteram vero et auctiorem.*

Ex MS. *Ampliſſimo et illuſtri viro Jac. Aug. Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario et ſenatus Pariſienſis praeſidi digniſſimo, Domino ſuo ſumma obſervantia colendo, S.*

Munus tuum, magnifice et ampliſſime praeſes, neſcio improviſiuſne mihi et inexpectatius acciderit, an laetius optatiuſque; ita voto quam ſpei propior res viſa: Illud, quia viro quem merito ſuſpicit et admiratur orbis, vel innotuiſſe amplum mihi et per ſe honorificum duxi: Hoc, quoniam res ipſa talis, qua nihil poſſit eſſe neque difficilius pulchriuſque, neque perfectius et numeris omnibus abſolutius. Hiſtoriam enim miſiſti non ſolum ingenio et induſtria, atque omni neceſſario tantae rei apparatu elaboratam et expolitam, quibus artibus multi ſupra mediocritatem noſtra et parentum memoria excelluere, ſed etiam, quod pauciſſimis atque haud ſcio an praeter te ulli contigit, fide atque candore et incorrupta libertate ſuffultam. Rara conjunctio et huic ſaeculo incognita, ut res geſtas poſteris tradere idem et optime poſſet, et rectiſſime veriſſimeque vellet auderetve. Quae tamen duae res cum olim ſufficerent et utramque paginam implerent, hodie fruſtra ambae forent, niſi acceſſiſſet tertia, quam peraeque nemo, opinor, praeter te praeſtare potuiſſet, certe qui praeſtaret nullus dum extitit. Nam diſtractis per totum Chriſtianum orbem animis, ſciſſiſque de religione ſtudiis, ſi quid prodiit hactenus probum purumque, id continuo ſuſpectum alteri parti et ſolo praejudicio ſpretum damnatumque fuit: Contraque nihil tam foede a vero diſtortum, et ad omnem falſitatem tam deformatum, quod non cum applauſu exceptum, et ſuae factionis laudatores patronoſque nactum ſit. Teſtes Surii, Natales Comites, et ſimiles hiſtoricorum ſimii ſeu dehoneſtamenta, quos in toto tuo tam illuſtri et aeternitate digniſſimo opere, in quo nullius boni et bene de republica vel literis meriti virtuti praedicationem ſuam praeconiumque invidiſti, ne appellatos quidem, ſed tanti cenſoris ſilentio et praeteritione notatos, motoſque tribu ſcriptorum laetus equidem lubenſque adſpexi. At tibi tua majorumque tuorum parentiſque nunquam ſatis laudati clara virtus, vitaeque et morum ſanctitas in maximis rebus publice privatimque ſpectata, eam auctoritatem peperit apud omnes, ut, quamvis

Incedens per ignes
Suppoſitos cineri doloſo,

parem apud utroſque fidem ſimul gratiamque obtinere, et invidos ipſamque invidiam ſecurus ſpernere et calcare poſſes. Nimirum illud eſt, virtute duce, comitem habere fortunam, quam tibi, vir ſumme et incomparabilis, tam gratulor, quam nobis omnibus gaudeo, ad quos ejus rei fructus uberrimus redundat. Pro me autem, quem tam inſigni munere dignatus, quas gratias dignas agam non reperio, niſi hoc unum quod ſupereſt, nimirum ut me totum tibi mancipem obſtrictumque tanto beneficio aeternum agnoſcam. Duo ſunt enim, quorum utrum flagrantiore ſtudio appetam, haud facile diſcreverim: unum ut liceat reliquum tuae hiſtoriae, quod impatientiſſime expectamus ego aliique, videre et frui; alterum, ut ſuppetat unde animum meum gratum re ipſa teſtari queam. Interea Deum optimum maximum ſupplex comprecabor, ut te bono publico natum eidem conſervet, et coepta tua votaque cuncta pronus propitiuſque ſecundet.

Spirae VI Oct. 1604.

T. magnif. et amplit. addictiſſimus,
P. DENAISIUS.

Ex MS. *Ampliſſimo et illuſtri viro Domino Jac. Auguſto Thuano, S. conſiſtorii conſiliario et ſenatus Pariſienſis praeſidi digniſſimo, Domino ſuo ſumma obſervantia colendo, S.*

LITERIS tuis, ampliſſime Domine, amantiſſimis illis et humaniſſimis, diu eſt cum ſcribere, ſicuti debui, volui: Nec ſemel mihi calamus in manu ſumptus, ſed reverentia quadam et ſplendore nominis tui excuſſus eſt. Vicit tandem pudorem cunctationemque pudor major juſtiorque, ne non ſolum munere memorabili auctus, ſed et literis et amici titulo abs te honeſtatus utroque indigniſſimus viderer, et memet ingratitudinis, ſi ſiluiſſem diutius, damnarem. Eſſe qui in hiſtoriam tuam cenſuram ſive pararent, ſeu minarentur, audieram jam ante; nec tam mirabar, ut ſunt ſaeculi iſtius mores, audaciam, quam ridebam jam tum amentiam inſani cenſoris, qui iſtud potiſſimum opus atque hunc virum opportunum cenſuiſſet, ubi periculum ſive indicium publice faceret ſuae improbitatis et ſtultitiae. Quid enim tandem reprehendet, aut calumniabitur? Jam primum de fide geſtorum ſatis tibi caviſti. Rerum autem peritia qui ſe priorem potioremque credi volet, alium orbem quaerat cui illudat neceſſe eſt; hic fruſtra erit: Et tamen erraſſe alicubi, in tam vario praeſertim ac difficili opere, non eſſet flagitium aut cenſorium crimen. Reſtat ut nimiam in ſcribendo libertatem, id eſt, veritatem ſinceritatemque, culpent. At ipſa, ſi loqui poſſet, Impudentia, alione ſermone uteretur? Aut eſtne quod objici poſſit cuiquam honeſtius et viro probo dignius probrum? Itaque M. Velſerum, nunquam erit ut tam foedae et tam fatuae inceptionis ſuſpectem: Potius e Velſeri (et hoc quoque ipſum indignum) amicis nonnullos, ex eo genere hominum qui non tantum mentiri in gratiam ejus quem adorant unicum, ſed etiam veneno et caedibus graſſari in reges pulchrum beatumque praedicant: Hi ſunt qui religionem obtendunt quam nullam habent; nam qui habent, ſive ii priſcam illam probamque retentam ſive reductam abs ſe credunt, neutris placet veritatem fallaciis defendi et fuco pollui candorem, at illi quidem habent unde ſibi gratulentur, cum te vident aperte ſecum in eodem ſenſu conſpirare: Hi vero etſi Novatorum Sectariorumque paſſim cognomina nec agnoſcant, nec aequis ſane auribus admittant, nemo tamen noſtrum tam proterve injurius eſt, ut, cum in narrando hiſtorici perfecti omnes partes impleveris, in judicando, ex noſtri potius quam tui animi ſententia te loqui poſtulet. Eſt aliunde affatim quod gratias tibi agamus: Ut temporum memoriam et cognitionem rerum mittam, quam acceptam tibi ferimus, quas tu calumniarum nebulas de noſtris hominibus, atque adeo eccleſiis, hiſtoriae tuae luce diſcuſſiſti? Quos viros famae ſuae laudique, unde impoſtorum fraude et famoſis ſcriptis dejecti videbantur, reſtituiſti? Quam de nobis amice ſenſiſti? Nempe religionem habes, non, ut plerique, odii incitamentum et crudelitatis adminiſtram, ſed vinculum charitatis et manſuetudinis magiſtram. Virtutem amas in omnibus, et amare inter ſe mutuum qui hanc amant cupis. Valeant factionum invidioſa nomina: Rem dicam; cum hanc tuam mentem cogito, cum Caroli V imperatoris deficientis extrema verba et firmam fiduciam, te non magis referente quam plaudente, contemplor, ejuſdem charitatis impulſu, nil cetera moror, in hoc veſtigio pedem ſiſto, et haec vera fides, hi fidei fructus exclamo: Hic, inquio, mecum ſentit, et una utrique propoſita ad ſalutem via. Haec quorſum? Ut concludam, quando monumentorum tuorum divinorum adprobatores atque admiratores nactus es, ex utraque parte omnes, quotquot religionem cordi non oſtentui habent, aequum eſſe his te morem gerere, potius quam illis quos nec Dei cura tangit, nec hominum aut honeſti reſpectus continet: Quorum malitioſa perverſitas ut detrahere de ſcriptorum tuorum immortalitate nihil poteſt, ita ſiſtere te in medio curſu tam praeclare merendi de hoc et fu-

turo aevo non debet. Hoc abs te boni omnes flagitamus; hoc te ut velis, Deum optimum maximum ut ſalvus et ſuperſtes poſſis, obnixe rogamus. Vale, vir maxime, et benevolentiam, qua me immerentem complexus, mihi conſerva.

Spirae poſtrid. Non. Aug. 1605. Amplitudini T. addictiſſ. P. Denaisius.

Ex MS. *Ampliſſimo et illuſtri viro Domino Jac. Aug. Thuano, ſanctioris conſiſtorii regio conſiliario et ſenatus Pariſienſis praeſidi digniſſimo, Domino ſuo ſumma veneratione colendo.*

Ecce alterum abs te, ampliſſime Domine, regalis magnificentiae munus accepi, hiſtoriam tuam ad annum MDLXXII perductam: Quam ego impatienter expetitam, ut primum copia fuit, avidiſſimo animo imbibi, ſed ita, ut tanquam in febri majorem ex eo hauſtu ſitim reportarim, ardoremque immenſum videndi cetera, quae inſtructa parataque, ſed non meis annis aut ſaeculo deſtinata eſſe intelligo; et quorum omnem mihi ſpem humaniſſimae alioqui literae tuae in aeternum praeciderunt. Nam qui aliter loquar aut ſentiam, quando et inſtare importunius atque obniti voluntati decretoque tuo, tanta rationum aequitate et prudentia armato, inverecundum ſane improbumque, et, quae vivus non emiſeris, poſthuma expectare neſas peraeque et impium judico? Attamen Deus meliora, quam ut pars illa divini et aeternitate digniſſimi operis, quod tam multis vitam lucemque reddidit, ipſa, velut vipereus partus, lucem non adſpiciat, niſi te parente perempto! Ego vero neque volens quidem imperare mihimet, aut a me impetrare queam, quin quod rogitare ulterius pudet, id optare juvet. Quid ſi et ſperem, et fiduciae aliquantum atque auxilii reponam in interceſſione ſummi illius et tibi amiciſſimi literariae reipublicae tribuni, quam in extrema Theſauri Temporum dedicatione, ceu bonorum doctorumque omnium commune votum, publice nuper concepit et propoſuit? Equidem hoc agam, et interea, cui ego gratiae referendae imparem me ſentio, eam a Deo optimo maximo precibus exorare contendam, eumque ſupplex venerabor, ut et hunc ineuntem novum annum tibi quam auſpicatiſſimum eſſe velit, et plurimorum exinde aliorum perpetuam nullaque interruptam labe felicitatem largiatur.

Spirae poſtr. Kal. Jan. anno 1607. Tuae amplitudini deditiſſimus, Petrus Denaisius.

Ex MS. *Ampliſſimo viro, ſapientia, doctrina et rerum uſu excellenti D. Jacobo Aug. Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario ſenatuſque Pariſienſis praeſidi, Domino honorando, S. P.*

Historias noſtri temporis a te conſcriptas, vir ampliſſime, quas Janus Gruterus gener meus mihi commendatas commodarat, primum quidem obiter tantum, ut rerum de quibus in mentem veniebat tractationem inſpicerem, evolvi; poſtea deguſtatione illa adeo illectus fui, ut a principio exorſus ad finem uſque libros XVIII lectione continuata perduxerim. Dictio eſt elegans, pura, ſublimis, ſuccincta, nervoſa: Plurimum vero tibi debebit erudita poſteritas, quod res utiles ignotas, in variis terrarum partibus remotiſſimiſque geſtas, diverſis ſcriptorum monumentis diſperſas, in unum vero codicem collectas, tam docte, ſapienter, ac ſincere ob oculos poſueris.

Verum ut de tabula picta non idem eſt omnium judicium, ita de ſcriptoris opere a multis diverſimode judicatur. Candidi autem pectoris eſt, dicere quod ſentit, viciſſimque mentis ingenuae, ea quae ex candore profecta ſunt, candide accipere.

Occurrerunt inter legendum nonnulla, de quibus nequaquam ſane ſugillandi, ſed monendi ſtudio ſuggerere volui; eaque in chartam hiſce inſertam paginatim annotavi, ut per otium cogitares, ſiquid in poſteriori editione corrigendum videri poſſet. Quum autem te antiquitatis perquam ſtudioſum animadvertam, multum lucis operi acceſſurum putem, ſi ſingulis locorum vetuſtis appellationibus uſitata hoc ſaeculo nomina ubique ſubjungerentur, aut, ſi videretur, terminatione Latina ſaltem mollirentur. Eſt enim multa in oppidorum antiquatis vocibus ambiguitas, quae lectorem remoratur; nec eſt eadem de illis interpretum opinio, quod tabella ſubnexa oſtendit. Et quotuſquiſque eſt, qui, ut ea olim legerit, ſingulorum acceptiones poſt longi temporis intervalla probe meminerit?

Est praeterea continuata ſcriptionis tuae junctura abſque ulla interciſione, etiam ubi nova rerum materies accedit; quod legentis oculos fatigat, nec reſpirare animum permittit. Loquor autem de editione formae majoris, apud viduam Mamerti Patiſſonii facta.

facta. Jucundius itaque videretur, ſi nova tractatio lineae aut verſus initium occuparet. Ita quoque ſingulae dictionis periodi, ſi a majuſculo charactere, id quod alias moris eſt, inchoarent, magis memoriae commodarent. At quod paſſim de gente tua loquens, vocibus primae perſonae *Nos* et *Noſtri* utaris, metuo, praeſertim ſi quid laudabile exiſtat, ut apud adverſarios, aut alios etiam neutri partium addictos, dubiae fidei ſuſpicionem incurrere poſſis: Ideoque tutius putem, pro poſſeſſivo tali pronomine, gentis nomen ſubſtituere. Neque excuſat ſatis Julii Caeſaris, aut aliorum conſuetudo; vel enim illi ſibi ſuiſque potius quam exteris commentarios faciebant; vel ſiquidem alii erant ſcriptores, ipſi quoque rebus gerendis interſuerant.

Obviae ſubinde ſunt etiam voces Germanicae, Anglicae, Belgicae, quae per literam *W* aut *K* ſcribi debent, qualia Waldenburgum, Waldburgus, Wolfgangus, Wernerus, Warmundus, unde Pharamundus rex. Item Valckenburg, Valckenſtein, Valkenberg. Ineptus autem fuero, ſi per Latinitatis affectationem ſcribam, Valdenburg, Valdburg, Volfgang, Vernerus, Varmund; item Valcenburg, Valcenſtein Valcenberg. Corrumpitur nempe eo modo etymologia et ſignificatio. *Walt* enim eſt ſylva, *Valt* autem plica: *Wolf* lupus, *Vol* plenus: *Werner* praemonitor, *Verne* procul: *Warmund* os veridicum, *Varmund* rictus taurinus: *Valkenburg* falconis arx, *Valcenburg* perinde ſonat ac *Valſenburg* aut arx falſa, aut fallax, infida. Certe David Chytraeus diligenter id obſervavit in chronico Saxoniae Latino. Et quamvis *C* pro *K* non incommode ſaepe ſubſtitui poſſe videatur, puta ante *A*, *O*, et *U*, ut *capio*, *commodus*, *cupio*; non tamen ita habet ante *E* et *I*; tunc enim non ut *K*, ſed fere ut *S* ſonat; *cepi* quaſi *ſepi*; *incipio* quaſi *inſipio*, non *inkipio*, nec *inkepi*.

Praeter iſta ſunt nonnulla mihi ignota, de quibus ſive mutos ſive loquentes magiſtros conſulam, edoceri nequivi; qualia *ad crepitaculum gulam frangi*, [*p.* 134 *Ed. Pat. in folio. Ed. Lond. p.* 187, *tom.* I. *lin. penult.*] Item, quis locus ſit *Biterras*, [*p.* 159 *Pat.* 222 *Lond.*] niſi ſcribendum ſit *Bliterras*. Item (*ibid.*) quid *Minervae-Caſtrum?* In Calabria circa Locros juxta Hieracin, quod hodie Grottariam appellant, at illud tuum non reperio. Item, quid *Crepacordium Galliae*, [*p.* 353 *Pat.* 465 *Lond.*] Inveni quidem in Italia *Crepacuore* duo, unum quidem in Calabria, juxta, attamen infra Girazzo, alterum in montanis Apuliae Luceriae vicinum. Verum in Gallia nullum niſi *Crevecoeur* ea voce intelligas; quod ſi ſit, mallem appellationi Gallicae terminationem Latinam adjungi. Non enim omnis lector Gallice novit, ut compoſitiones vocum percipiat. Ejuſdem generis eſt *Rupes regia*, [*p.* 350 *Pat.* 461 *Lond.*] per quam ego quidem te *Rocroi* ſecundum loci ſitum intellexiſſe, et quidem recte reddidiſſe exiſtimo. At non omnes verum etymon norunt, neque ab ullis ita ſcriptum, ſed *Roucroix* ſemper impreſſum vidi; quod fere *crucem rubram* notat; malim itaque *Roucroiam* vocare; lector enim citius ad geographicas tabulas confugiet, quam de etymo rogitabit. Similiter de *Balneis Hannoniae*, niſi oppidum *Fonteines* notes, [*p.* 352 *Pat.* 464 *Lond.*] et ibidem de *Rutio*, niſi Caſtellum *Roeux* putes, non intellexero. Itaque hoc potius *Roeuſium*; illud *Fontes Hannoniae* nominarem, appellatione legenti magis obvia.

Haec ſunt, clariſſime Thuane, quae pro genuina integritate ſubmonere volui, non dubius quin ſimili affectu eadem ſis interpretaturus. Parem ego cenſuram de poematiis meis in adoleſcentia ſcriptis, ſacris, miſcellis, et parentalibus in triceſimum annum praeſens apud Franciſcum Junium theologum affinem meum, apud Paul. Meliſſum, Jo. Poſthium, Lamb. Pithopaeum, Sim. Stenium non ſolum ſubivi, ſed ab iiſdem, ne quid amicitiae tribuerent, ſinceritatem ſum pactus. Addo Proſodiam etiam noſtram, quae intra quintum, ex quo excuſa eſt, annum jam tertio recuſa prodivit; qua ſyllabarum diphthongis aut poſitione carentium quantitates, adductis ubique exemplis, demonſtrantur. Deum precor, ut te foro, juſtitiae, literis, patriae, incolumem et firmum diu conſervare dignetur.

Heidelbergae XXIV Jan. 1605 aerae veteris, aetatis 68.

Tuus omni officio
Henricus Smetius,
Med. profeſſor, quondam Frid. III Elect. et
Jo. Caſimiri filii medicus.

Notae in libros XVIII *hiſtoriarum.*

Ed. Pat.	Ed. Lond.	
p. 89.	p. 131.	Lege *Plaſſenburgum* pro *Placenburgum.*
268.	357.	Scribe *Schwinfurtum* pro *Schinfurtum.*
291.	387.	Pro *Sara fluvio*, rectius *Silia.*
292.	389.	*Florangium* pro *Rorangium.*
326.	431.	* *Tochaium* legendum forte pro *Pochaium.*
346.	457.	*Hennebergium* pro *Hanneburgium.*

Rock-

Ed. Pat.	Ed. Lond. Tom. I.	
p. 349.	p. 460.	Lege *Rockendorfo* pro *Rocandulſo*.
356.	469.	*delectus* pro *dilectus*.
367.	483.	*Inioſae* pro *Junioſae*.
387.	508.	*illuſtrior* pro *illuſtris*.
398.	521.	*Orbitellum*, aut *portum Herculis* cui adjacet, dele *Plombinum*.
		Caeſarianorum, dele *Gallorum*.
403.	527.	*portum* pro *portam*.
431.	564.	*ſuſcipere* pro *ſuſpicere*.
443.	580.	*ſarcire* pro *ſarcirere*.
455.	595.	Pro *Feroniae lucum*, an non melius *Feroniam* ſimpliciter, quae eſt hodie Caſtellum S. Sylveſtri ad Soractem non procul Roma? ſed Feronia lucus in Tuſcia eſt, hodie *Pietra ſanta*, 5 aut 6 leucis infra Piſas ad mare.
461.	603.	Lege *haec propter* pro *hac propter*.
		factum iri pro *facturum iri*.
463.	604.	*Altzhemii* pro *Azemi*.
		Otto Henricus Ruperti fratris, &c. pro *Otto Ruperti*.
	605.	* *Heidoci* pro *Heidones*.
466.	609.	Lege *Otto Henricus ſucceſſerat* pro *Otto ſucceſſerat*.
		* *Adolfo item Colonienſi*, adde, *ex comitibus Schawenburgenſibus*.
		poſt occaſum pro *ante occaſum*: Nam ſol eo die occidit hora 5 et min. 54.
		in Callaicis forte melius *in Cantabricis*. Laredon eſt portus Biſcaiae, non Galliciae.
483.	631.	* *Underwaldenſi* pro *Undervallenſi*.
492.	643.	*Stoeſſelius*. Novi hominem et audivi diſputantem de coena Domini, menſe Maio, an. 1560. Heidelbergae contra Pet. Boguium publice, praeſentibus Frid. III Elec. Pal. Jo. Frid. Saxone, &c.
493.		* *Wurſatici agri* pro *Urſatici agri*. N. B. Literae Germanicae *W* et *K* non temere rejiciendae ſunt.
499.	652.	*Schawenburgo* pro *Scheualburgo*: Nulli ſunt comites Scheualburgici.
503.	666.	*tumulum* pro *tumultum*.
524.	685.	*Gymneſiam minorem* pro *Gymneſiam majorem*.
533.	697.	*duce Wackenhemo* pro *Vacheno*; c'eſtoit le Seigneur de Wackenhem.
534.		* *Mareſii* pro *Marcheſii*.
535.	699.	*ditionis* pro *deditionis*.
544.	709.	* *Wurtzburgenſis* pro *Virſburgenſis*.
552.	719.	*Lettenſe* pro *Leidenſe*.
555.	722.	* *Volckerſamo* pro *Volcerſamo*.
559.	734.	*Baltici maris* pro *Oceani Britannici*.
		* *Eidora* potius *ab Aquilone*.
		Walburgin pro *Valpurgum*.
561.	736.	*Rendeſburgum* ſeu *Renſburgum* (ad differentiam Regenſburgi ad ripam Danubii.)
574.	751.	*Jeſu* pro *Jeſus*.
589.	771.	*initarum* pro *initorum*.
600.	784.	*Mariaburgo* et *in agro Lucemb.* pro *Mariaburgo in*.
604.	789.	*Hennebergicus* pro *Hannebergenſis*.

Ex MS.

Ampliſſimo viro, ſapientia, rerum uſu, ac doctrina ſingulari exornato, D. Jac. Aug. Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario, ſenatuſque Pariſienſis praeſidi digniſſimo, Domino honorando.

ABIERUNT menſes octo, Thuane ampliſſime, quum literas ad te darem, quibus hiſtoriarum tuarum lectionem a me ad finem perductam, et quantopere illa me delinierit, teſtatum feci. Interim tamen nonnulla quae non ſatis aſſequi potui, quaedam etiam quae lectori minus fortaſſis ſint placitura, pagellis aliquot minutulo charactere laborioſe ſenili manu peraratis, ingenue indicavi. Tradidi autem illas conſultiſſimo viro Dionyſio Gothofredo, ſuis ad filium ſubjungendas; de cujus fide dubitare neutiquam debeo: Nam et recte ad manus tuas perveniſſe affirmat. Quia vero ternis jam nundinis Francoſurtanis et Argentinenſibus nihil a te ad illas reſponſi hactenus vidi, ſuſpicari coepi, vel te can-

dore meo offenſum, vel ſubmonitionem a vetulo medicinae profeſſore profectam ingratam accidiſſe, ac cui reſcribatur indignam; vel negotiorum reipublicae intervenientium cumulo moleque obruto oblivionem mei obrepſiſſe. Quaenam itaque dilationis tam diuturnae cauſa exiſtat, ſcire deſidero. Vale, vir prudentiſſime.

Heidelbergae 25 Septembris 1605.

Tuus omni officio,
HENR. SMETIUS.

Ex MS. *Ampliſſimo, conſultiſſimo viro D. Jac. Aug. Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario, ſenatuſque Pariſienſis praeſidi digniſſimo, Domino honorando S. P. D.*

LITERAS tuas, Thuane ampliſſime, pridie Kal. Sextiles peramice ad me ſcriptas XXIV Septembris legi, relegi. Tradidit inſuper mihi utrumque hiſtoriarum tuarum tomum, primum nempe atque ſecundum, vir clariſſimus Gruterus, gener meus, quo munere ad continuandam operis adaucti novique lectionem me tacite cum gratiarum actione obligatum agnovi.

[1] ADDITAMENTUM itaque primo tomo factum, immo a pag. 501. [*Editionis Drouartianae in folio*] exorſus ad finem uſque, puta libros IX, perlegi. Quibus tomum ſecundum ſubjunxi; horaſque ſubſecivas hyberni temporis impendi, lectionem haud ſine voluptate urgendo, donec ineunte hoc vere abſolverim. Contuli tamen antea editionem ſecundam tomi primi cum priore, et loca circiter XL caſtigata inveni, verum non pauca incorrecta remanſiſſe: Inter quae iſta, *Guandeſtein Schineſurtum*, *Sara ad Metim*, *Pochaum*, *Rocandolſus*, *ad eam partem quae Duriam ſpectat*, *infra Dionantum Viperatam flu. ſubjectum habet. Finnani flu. ripam. Julia nova. Pratica Contii Caſtellum. Undervallenſ. Urſatici agri. Claſſis in Neuſtriae littore conſpecta. Leonenſis et Cornuallenſis. Cum rex Marcheſii eſſet. A* XV *ſicariis confoditur. Nonodomnum. Cracoviacam epiſcopi ſedem. Ditmarſia* VII *in longitudinem milliaribus ab ortu Eidora flu.* — Et quaedam alia.

OPTASSEM ſane, prout monueram, in renovata impreſſione periodos a charactere majuſculo inchoatas; materias novas per paragraphos diſtinctas; vetuſta locorum nomina per appellationes uſitatas declarata; Belgicas, Germanicas, Vandalicas, Anglicas, Scoticas voces, obſervata inter *V* et *W*, *C* et *K*, differentia, rectius ſcriptas videre. Rationes optati ante biennium aperui. Quid enim noſtra jam refert, ſi Graecus aliquis, Romanus, Latinus, ſi Italus, aut Hiſpanus ſcriptor per vernaculi ſermonis mollitiem, aut in pronunciationis imitatione ineptitudinem peccaverit? An nos cum illo balbutire et ineptire decebit? Haud equidem, vel te judice. Neque probare poſſum receptum in nobilitate tam Belgica quam Gallica morem, quo, proprii quodammodo nominis et familiae pertaeſi, aliam a dominio aut officio publico, quod ſive hereditatis ſeu feudi ſive donationis aut emptionis jure obtinent, appellationem mutuantur. Quo fit ut ſucceſſor in deceſſoris vituperium aut immeritam facti gloriam, auctore obliterato, ſubſtituatur: Id quod tu tamen in quamplurimis et fere ubique prudenter evitaſti, dum propriis alias quoque, a familia, a dominiis, aut functionibus aſſumptas, denominationes ſubjungis.

PESSIME autem me habet, nec leviter iraſcor [2] Duvallio typographo, qui de tuis iſtis nunquam ſatis laudandis laboribus, (de quibus Immanuel Meteranus rerum Belgicarum ſcriptor, affinis meus, in epiſtola Londino ſuperiore aeſtate ad me data tam honorifice ſentit, veracitatis et plenitudinis hiſtoricae laudem tibi ſupra omnes alios attribuit) per negligentiſſimas operas peſſime meritus eſt; dum terſiſſimae tuae dictioni paſſim, ne per ſingulas paginas dicam, ſoloeciſmos craſſiſſimos interſeruit, et interſectiones per commata, cola, periodos imperitiſſime diſtinxit: Sicut notae, quas in IX poſteriores primae partis libros adjectitios jam tranſmitto, fidem facient.

VELIM autem, adeoque neceſſe erit, ut locorum, gentium, fluminum, montium, oppidorum antiquas obſoletas appellationes (quum tantopere controverſae exiſtant, neque editis jam bis voluminibus ſuo quaeque loco interſeri queant) recentibus uſitatiſque nomenclaturis, tuae, tuae inquam, uſurpationi accommodatis, interpretatas peculiari complectaris tabella: Qualem tibi hiſce ſerie [3] alphabetica delineatam interſarcivi, eique aliquot per *W* et *K* ſcribenda vocabula, necnon obſcuriores quaſdam voces phraſeſque adjeci. Alioquin faſtidioſa erit lectori, ut et alias dixi, adeoque inutilis operum tuorum congeſtio. Haud

NOT. [1] Diſtributio XVIII librorum tomi Patiſſoniani in XXVI libros in primo tomo Ed. Drouart. in folio Smetium in errorem induxit. Verum eſt, a pag. 501 ad finem illius tomi Drouartiani IX libros contineri; ſed in Patiſſoniana editione etiam integri leguntur: ut mirum videatur, Smetium id *additamentum* vocare, quod ipſe antea legerat. [2] Qui editionem Drouartianam excudebat, impenſis ſcil. fratrum Drouartorum bibliopolarum. [3] Haec alphabetica nominum interpretatio inter manuſcripta noſtra non invenimus.

Haud enim Julio Caeſari, haud Criſpo Salluſtio, haud Corn. Tacito, ſed poſteritati noſtrae lucubraſti. In geographicis autem tabulis fidem majorem Ger. Mercatori attribuendam cenſeo, ut qui, qua fieri potuit, per longitudinis et latitudinis minutias prae reliquis exactius ſingula aſſignavit, et per longaevitatem LXXXVII annorum nulla alia ſtudia tractans, de aliorum induſtria judicare, eaque prudenter frui, filiorum ſubſidio adjutus potuit.

NOTAS vero per tomum II legendo obſervatas, quae octuplo hiſce plures ſunt, ubi has non diſplicuiſſe intellexero, alias communicabo. Interim tibi, vir magne, firmam longaevamque valetudinem, ad graves iſtos hiſtoriarum, reipublicae literariae commodo, labores exantlandos, a Deo patre Domini noſtri Jeſu Chriſti, fonte omnis boni, comprecabor.

Heidelberg. XVIII
Martii 1607.

Tuus omni officio,
HENR. SMETIUS.

Notae quaedam ab initio libri XVIII *uſque ad finem libri* XXVI *tomi primi hiſtoriae Thuanae in fol. Pariſiis impreſſae.*

Ed. Drouart. Tom. I.	Ed. Lond. Tom. I.	
p. 510.	p. 624.	Pro *Zanari* lege *Tanari.*
599.	733.	Lege *praemittenda* pro *praetermittenda.*
600.	734.	* *Hollingiſtadium ab Eidora* in mare caput demittente allui dicis; at ſcribe *Hollingſtadium*, quod non ab *Eidora*, ſed a *Trono* ſeu *Trena* dicto fluvio, eoque haud mediocri, alluitur, cujus origo non procul Flenſburgo coepta per VI milliaria a ſeptentrione in auſtrum defluens Oſtevaum, Overſaeam, Wanderopiam, Ballingſtedam, Treinam vicos humectat priuſquam Hollingſtadium attingat: Inde ab ortu in occaſum per tria cum dimidio milliaria curſu flexo, oppidum Swanepedam ac Coldenbutelum allabens, tandem ad S. Annae pagum Eidorae commiſcetur.
655.	801.	Lege *ſparſim* pro *ſparſum.*
659.	805.	*auditurus* pro *audiendus.*
Ibid.	806.	*depoſuerat* pro *depoſuerant.*
662.	809.	*quam* pro *quem.*
668.	816.	*moderatiori* pro *moderatori.*
672.	821.	*at Guiſii* pro *a Guiſii.*
673.		*arthritide* pro *arthridite.*
		obſidione, rectius *defenſione.*
	822.	*Galliam* pro *Galli.*
687.	Tom. II. p. 7.	*exulceravit* pro *exulcerant.*
691.	12.	*avum* pro *aevum.*
692.	13.	*eſſet* pro *eſſe.*
699.	21.	*jacturam* pro *facturam.*
701.	24.	*ſe ad ipſum* pro *ſe ipſum.*
		permultos pro *per multos.*
708.	33.	*poteſtate* pro *poteſtata.*
715.	42.	*principes* pro *principis.*
716.	43.	*cognito* pro *cognitio.*
	44.	*hac* pro *haec.*
717.	45.	*res in incerto eſſent* pro *res incerto eſſent.*
718.	47.	*cuperet* pro *caperet.*
		defuncti pro *defunctis.*
720.	50.	*familia* pro *famila.*
721.	52.	Lege *in urbem venerat* pro *in urbe venerat.*
		evexiſſent pro *eveniſſent.*
726.	58.	*Syrtim* pro *Syrtym.*
734.	68.	*Stephani* pro *Sthephani.*
737.	71.	*Bellaiorum* pro *Belloiarum.*
	72.	*diſpari* pro *diſparſi.*
738.		*Heidelberga* pro *Hidelberga.*
		Barbaro pro *Barboro.*
	73.	*praeterea* pro *praetera.*
739.	74.	*Cattorum* pro *Catorum.*

A Monſieur de Thou, Preſident en Parliament du Roy à Paris.

NON ſtatueram tam cito alteras ad te dare, vir ampliſſime, niſi praeſens commoditas optatiſſima monuiſſet. Scripſi XVIII Martii, et in IX libros tomo hiſtoriarum tuarum primo ſubjunctos notas pauculas per veſtrates ex nundinis Francofurtenſibus perferendas curavi; quas una cum catalogo brevi vocum per *W* et *K* rectius ſcribendarum, priſcorumque nominum quae propria exiſtunt et explanatione recepta indigent, accepiſſe te confido.

NUNC autem obſervationes meas in T. II, et quidem pagellis plurimis comprehenſas, ad te ablego. In quibus inter alia vocabula plurimis locis repetita, qualia virorum, locorum propria per *W* aut *K* enumeranda, item antiquata, ideoque obſcura et incerta, recentioribus ac uſitatis appellationibus declaranda per ſingulas fere paginas (ingrata quidem *βαττολογία* nec citra legentis, fateor, taedium) repraeſentavi, eo tamen conſilio, ut, quod duabus editionibus eſt neglectum, ſequentibus moleſtia minore ſuo mox loco inveniri, caſtigari, vel interſarciri queat.

AT de indigna et foeda chalcographi negligentiave, an malitia potius, certior reddendus venis, quam in paginarum numeris aſſignandis pluries ducentis commiſit; per quam index operis falſiſſimus, adeoque fere inutilis prorſus evaſit. Quippe a pagina 239 uſque ad 389 denarii defectu fallit: A qua ad 463 uſque denarii numero ſubinde et majore deficit: Inde rurſus uſque ad 470 unitate abundat; ab iſta ad 652 uſque novus error binarii abundantia ſupervenit. Unde liquet quam dubius, quam fallax quaerenti futurus ſit index. Quare oculatior tibi in poſterum corrector quaerendus eſt. Haec autem ad te ut amicum amice ac candide, nequaquam ſugillandi libidine, ſicut Gaſparus ille Scioppius Germanus, ſuae religionis apoſtata, Joſephi Scaligeri epiſtolam de vita Julii patris ad Janum Douſam exaratam examinat; qua impotentius, acerbius, virulentius ſcriptum, nec Archilocus aut Hipponax quiſpiam, nec Naſo in Ibin invectus exacuere potuiſſent. Credo ad maledicendum aere Jeſuitico conductum os hominis, quod nec a te perſtringendo abſtinuit, ac ſi dignitate ac vero majus in hiſtoria tua teſtimonium Julii Scaligeri famae perhibuiſſes.

CETERUM Deum aeternum patrem Domini noſtri J. Chr. ex animo precor, ut tibi, vir magne, vitam longaevam cum mente et corpore vegeto ad continuandos hoſce hiſtoriarum labores impertiri ac conſervare dignetur. Feliciter vale.

Heidelbergae XXIII
Maii 1607.

Tuus omni ſtudio,
HEN. SMETIUS.

Notas Henrici Smetii in XVIII *priores, uti etiam in* IX *(quos vocat) ſequentes hiſtoriarum Thuani libros, integras ſupra exhibuimus; quanquam pleraeque ad errata plane typographica ſpectant, quae in noſtra editione reperiuntur emendata. Hoc ſpecimine fidei noſtrae ſimul et Smetii diligentiae edito, nos lectoris patientiae melius conſulturos arbitramur, ſi, omiſſis levioribus praeli erroribus in noſtra editione emendatis, ex Smetii notis in tomum ſecundum et reliqua Caroli* IX, *eas tantum quae res aut propria nomina attingunt ſeligamus, et quas auctor noſter aut Puteanus et Rigaltius inſuper habuerunt aſteriſcis, ut in ſuperioribus fecimus, ſignemus.*

H. Smetii notae in tomum ſecundum Drouartianae editionis in folio.

Ed. Drouart. Tom. II.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 1.	p. 76.	* *brumoſo die* pro *nebuloſo.* Sed quo auctore?
3.	78.	*ac ſpecioſo*, dele *ac.*
		* *animadvertantur* paſſive, inſolita locutio.
	79.	* *qui a vobis dicetur*: Haec quatuor verba tranſponantur poſt *mediocrem modum ſequi.*
9.	87.	Pro *puerili ſexu*, ſcribatur *puerulis utriuſque ſexus.*
10.		* Poſt *tandem* addatur *ad Pamalii pagum in Padum defluit.*
		* *in ea Pratum Gelatum.* At *Pratum Gelatum* ſtatuitur prope caput Doriae amnis, in valle Suſana, Mercatori et Caſtaldo.
		* *occurrit in Angrunia valle*: at inter valles Angrunianam et Cluſoniam alia vallis Luſerniana ſita eſt: Vide utriuſque tabulas.
14.	92.	*Cometa* XXVIII *apparuit*: addendum vel horas, vel dies, vel hebdomadas.
16.	95.	*Fora* aut *Phthora* herba aconiti videtur ſpecies, miram habens facultatem.

Neque

Ed. Drouart.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 25.	p. 109.	* *Neque petita a reo fatalia* — Quid hoc eſt?
26.	110.	* Pro *non etiam* lege *nec non etiam*.
29.	114.	* Poſt *Guiſius* addatur *Cardinales*.
		* Poſt *Guiſii* addatur *Card.* ne pro Guiſio duce ſurnatur.
		* Vacua eſt lacuna — impleatur.
34.	119.	* *Severitate in eo*, videtur melius *in eos*.
	120.	* Pro *in propter* lege *in propria cauſa*.
		* *Paene diſturbaretur*; at ſi de corporis remotione intelligatur, annon rectius *proturbaretur?* ſin de mente, annon melius *perturbaretur?*
		* Pro *huc adſunt* ponatur *hic adſunt*.
35.		
36.	123.	Pro *Ochoſiae* legatur *Ezekiae*, nam Ochoſias impius fuit.
43.	132.	Lege *Hennebergenſis*.
58.	156.	* *Verum in nobis*, adde *ſui*.
68.	168.	* Pro *ad ſe abducerent*, lege *ad ſe adducerent*.
71.	171.	* Lege *Wolfgango* pro *Volfango*; et ſic ubique.
86.	193.	Pro *inde* lege *ad Mongomerium*.
97.	205.	* Pro *Apſellenſes* lege *Abbencellenzes*, vel *Abbatis-cellani*.
102.	212.	* Lege *moletrinas* per *e* in ſecunda.
104.	216.	* *Patibulo affixus*. Frequens eſt tibi haec phraſis; at crudeliſſimum erat apud Romanos hoc ſupplicii genus; clavis enim vivi ligno affigebantur: Hodie, cum gutture compreſſo praefocati aut ſtrangulati a funiculo pendentes vitam finiant, nec vulturibus affigantur, minus crudele reo, minuſque horrendum ſpectatori mortis genus eſt. Ideoque non recte affixi, ſed appenſi aut ſtrangulati dici debeant.
105.	218.	* *Genabenſium*: Sed quinam hodie iſti? aliis enim eſt *Orleans*, aliis *Gien*.
119.	235.	* *Cuneo incenſo*, videris hic et alibi pro *cuniculo* ponere; ſed quo auctore?
123.	240.	Pro *Ebredunenſi* lege *Ebrodunenſi*.
129.	258.	* Poſt *comitantibus* interferatur *ille*; aut pro *comitantibus* legatur *comitatus*, participium paſſivum.
		* Pro *pontificiis* ſcribatur *Caeſaris inſignibus*. Indecorum enim pontifici et Caeſari ſimilem eſſe habitum.
130.		* *Saxo ſtrictum praeferens Caeſari gladium.*—At in hac pompoſa procerum ſerie addi oportuit, quo ordine alii Imperii principes, puta Duces, Landtgravii, Marchiones, Principes ſimpliciter dicti, quales Anhaltini, Hannebergici, Arauſionici, item comites Imperii inceſſerint: Item equove an pedibus Caeſar novuſque rex, Electores, Duces, Archiepiſcopi, Epiſcopi, reliquique Imperii magnates iter fecerint, eo quod plateae tabulis ligneis conſtratae eſſent coeni cauſa.
		* Poſt *Confluentem* adde, *Moſellae cum Rheno*; ad differentiam alterius ejuſdem nominis inter lacum Acronium et Baſileam ſitae, ubi Arola Rheno infunditur: Et oppiduli nomen rectius *Reenſium* appellatur quam *Reetiſmum*. Hujus oppiduli fit mentio ab Hartmanno Mauro in Coronatione Caroli V.
131.	259.	* *Diadema* regis capiti imponunt; malim *Coronam*; non enim eſt faſcia purpurea, ut antiquis, circumligari ſolita, ſed ex auro ſolido fabricata, qualis Carolo V impoſita.
	260.	* Dele *Zollerani legato*; Papenheimius enim diverſum, puta Mareſchalli hereditarii, officium habet; Saxonici iſte, alter Brandeburgici legatus: Zollerani ſunt cubicularii hereditarii.
132.	261.	* *Ex urbe* — at quanam, *Sigethone* an *Conſtantinopoli?*
133.		Lege *Wormatia*, *Wiſenburgum*, et *Witenſteinium*, per *W*.
	262.	* Pro *Stocolmiam* lege *Stockholmiam*.
134.	263.	* Pro *Finnoniam* lege *Finlandiam*, ſic enim modo ſcripſiſti. Ita quoque affinitas vocis Fioniae, qua Daniae inſula quaedam vocatur, mihi obiter minuſque attente legenti impoſuit.
139.	270.	* *Pluteis tectae machinae*. Quid hic ſunt plutei?

Ed. Drouart.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 140.	p. 271.	* *Varia peſte.* Quum peſtis ſit ſpecies quaedam morbi aut mortis, malim genus aliquod poni, ut *mortis, exitii, perniciei, interitus, cladis, ſtragis.*
141.	272.	* *Securi percuſſi.* At in Gallia non eſt ſecuris uſus, ſicuti nec in Belgio nec Germania, ſed gladii, in decollando. Quid noſtra refert, ſi Romanis olim, ſi Bononienſibus adhuc, et Anglis ſit uſitatum?
142.	274.	Poſt *exortus eſſet*, aliquid deeſt.
143.	275.	* *Cadavera furcae affixa.* Vide ſupra notam in *Patibulo affixus.*
158.	294.	* Poſt *imperaret* addatur *qua negata.*
161.	299.	Pro *ſubvenitur* lege *ſubveniret.*
171.	310.	* Pro *potente* legatur *potiente.*
173.		Pro *Valdeci* lege *Waldeci.*
196.	342.	* Lege *l'Aigle* pro *Leſga.*
206.	354.	*Exemplo Joae, Joſiae, Davidis, Salomonis, et Hieremiae.* At de Davidis aetate qua fuit unctus in regem non quidem exacte conſtat; veriſimile eſt XX annos attigiſſe, — Vide I Reg. XVI 13, XIX 22, et XVII 35. Adde quod, licet a Deo electus, a propheta in regem unctus, nullam tamen vivo Saule regni adminiſtrationem adivit. De Salomonis aetatis anno, quo, vivo adhuc patre, ſed ſeptuagenario et decrepito, in regem unctus, valde incertum eſt, putem tamen XVI aut XVII annum attigiſſe. Ad Hieremiam quod attinet, quare inter reges recenſetur, cum propheta exiſtit? Sed hujus locum ſupplere poſſunt Ozias rex, qui anno aetatis XVI, et Manaſſes, qui XII, reges creati ſunt.
210.	359.	* Pro *aulicorum gratiam* videbatur *odium* legendum.
216.	391.	* Pro *Quereno* lege *Quarenbemio.* Novi enim hominem anno 1569.
		* Pro *Beizeburgum* lege *Bentzenburgum duobus ſupra Lawenburgum milliaribus tranſmiſſo, per.*
217.		* Pro *Manduelius* lege *Manduvelius*, ac ſi dicas Vir diabolicus; eſt familia honeſta inter Weſtfalos, de qua illic ſaepe audivi.
	392.	*Joſias*, at paulo ante *Joſua* dictus.
218.	393.	* Pro *Virtſburgus* lege *Wurtzburgus*, et ſic ubique.
221.	395.	Pro *Bidenbrachius* lege *Biedenbachius.*
		* Pro *Volemarum* lege *Volckmarium.*
222.	396.	* Poſt *obſtinatis* adde *animis.*
		* Poſt *Danis undique* adde *tam ex ripa quam flumine oppugnatus*; nam aliquot tormenta in Warnovii ripas ex navibus ad faciliorem victoriam traducta, ad me perſcriptum memini.
		* Poſt *miſſo* interſeratur *inter Pſalmi* CXXX *de profundis communi nautarum voce, linguaque vernaculari, decantationem.* Ita enim Roſtochio, de illa memorabili in portu Warnoviano commiſſa pugna navali, ad me perſcribebatur.
		* Lege LX *annos*, IV *menſes*, XV *dies vixiſſet.* Nam natus eſt X Martii 1503, denatus XX Julii 1564.
		* Pro VII *annos* pone VI *annos*, V *menſes*, *diem unum.* Carolus enim reſignavit XXIV Feb. 1558. Ferdinandus vero obiit XXV Julii 1564. Vide chronologiam Mercatoris, ut mathematici rectiſſimi et diligentiſſimi, quem novi et vidi.
223.	397.	Pro XV *filios* lege XV *liberos.*
225.	400.	* Pro *Suſam* ſcribe *Saſſam*; ſic Mercator.
251.	437.	* Pro *Polvillerio* lege *Polwilerio.*
252.	438.	Scribe *Wernherus* pro *Verneherus.*
		* *A Gepidis dictum*, adde *vulgo Zipſerlandt vocant.*
256.	443.	* *Praetorianorum*, adde *quos Janizaros appellant.*
274.	466.	* pro *Leobergae* lege *Lambergae*, ſic ipſe Langius ſcribebat.
277.	469.	* Pro *Suadenſem* lege *Sunduiſam.*
	470.	* Pro *Thalenſe* reponatur *Scanicum.*
278.		Lege *Weſt-Gothiam*, quod ſonat Gothiam occiduam; *Veſt-Gothia* ſonat Gothiam munitam.

Ed. Drouart. Edit. Lond. Tom. II.

p. 278. p. 470. * *Warburgam*, rectius *Wartſberga* ſcribitur et *Hallandiae arcem.* N. B. Dicitur *Wartſberga* quia in monte ſita; non *Warburgum*, quod eſt in Zelandiae Danicae litore meridionali, Falſtriae inſulae adverſo.

280. 472. * Pro *Palphardum* lege *Plaphardum.*

281. 473. * Pro *Viterſemio* lege *Witterſhemio.*

* Pro *Kircovio* lege *Kirchovio.*

283. 476. * Poſt *Sigifridum* adde *Saccum*, id enim cognomen erat a familia; Northuſanus vero a patria.

Pro *Schaunburgio* ſcribe *Schonburgio*; ſic enim Chytraeus. Tu *comitem* dicis, Chytraeus non. Differunt enim multum *Schawnburg* et *Schonberg*; hi enim nobiles ſunt, non comites.

283. 477. * Pro *Vitembergae* lege *Wittembergae.*

294. 492. * Pro *Helfenſtanius* lege *Halfenſtenius*; pro *Buchardus* lege *Burchardus*; pro *Lechtenſtanius* lege *Lichtenſtenius.*

306. 507. * Pro *inculpari* lege *culpari.*

315. 518. * Pro *Artevella* lege *Artavelda.*

316. Pro *Caſlanti* lege *Catſanti*, quod ſonat Catthorum arena.

318. 520. * Poſt *morionis cucullum*, adde *qui vultum cardinalis exprimebat per regeſtionem*; *quia tres illos primarios proceres moriones prior appellaſſet.*

321. 524. * Lege *Palantius* (unico *l*) pro *Pallas.*

322. 525. * Scribe *Hochſtrati*, quaſi altae plateae comes; non *Hocſtrati*, quod uncam plateam ſonat.

526. * Scribe *Borgerhautum*, quaſi civium quondam ſylva; non *Borgerhutum*, quod pileum civium ſignat.

323. 526. * Poſt *princeps*, adde, *qui Burggravii Antwerpienſis titulum gerens, eo plus auctoritatis fideique apud cives quam alii habebat.*

324. 528. * poſt *Egmondanum*, adde, *nec hos ſolum, ſed et Arauſienſem.*

* Poſt *exitium*, adde, *Arauſienſi vero ex periculo exilium ſpontaneum.*

* Scribe *adytumque templi*, pro *aditumque.*

325. 528. * Pro *adverſarios ſudibus* lege *aſcendentes pedibus.*

529. Scribe *pro valvis ſacelli*, nempe intra templum.

Poſt *omnia*, adde, *majoris illius templi clauſtra reſerata, ſacella effracta:* Deleantur hae voces, *clauſtra etiam majoris templi reſerata ſunt.*

de praeda certamen. Imo, an quicquam praedae fuerat ſurreptum quod alicujus pretii eſſet, incertum: Querimonias non audivi: Tanta aequitate utebantur, ut ſiquid aureum, argenteum, ſtanneum, aereum, ferreum ſe offerret, id ad aediles, qui cum lucerna in remotiore templi parte menſae cuidam aſſidebant, deferretur: Quod hiſce oculis vidi, profunda nocte cum eleemoſynarum praefectis aliiſque viris honoratis, poſt peractam in primario templo diffractionem ingreſſus. In materiam ligneam, lapideam, idolum aliquod referentem, ſaeviebatur.

* *dejicere conantur*, adde, *erat catenis ferreis validis ex fornice appenſum, ſicut et amborum latronum ſtatuae.*

* Pro *Heidonum* lege *Heidanum*, a familia nobili mihi affinitate juncta.

326. 530. * Poſt *potuiſſent*, adde, *ita tamen ut ex illis duos aut tres admiſerint cenſores teſteſque promiſſae repurgationis.*

* *Aloſti:* At nequaquam *Aloſti*, ſolo mihi natali; nam magiſtratus in removendis idolis, praevertens motum, ipſe officium fecerat.

327. 532. * Pro *Dominicum* ſcribe *Cyriacum*, ſic enim nomen habebat et ſcribebat, non *Dominicus*; quamvis aequipolleant.

Pro *L. Hamelmanum* lege *Hermannum Hamelmannum*, *theologiae licentiatum.* Novi enim hominem familiariter.

328. 532. * Poſt *Bonderius*, adde, *vulgo Vander Baenderije.* Novi hominem.

* *Aloſti.* At non hoc Lalanus, ſed loci magiſtratus fecit: Neque ſuſpendio affecit, ſed in puteum aquarium domus cujuſdam demerſit.

I

Nota,

Ed. Drouart.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 332.	p. 544.	Nota, quod etiam de nuptiis regiis in Scotia denunciationes publicae tribus Dominicis diebus ante in templo fiant: Id quod in Germania nobiles ſibi probro verterent.
336.	548.	*Hetlandicas inſulas.* At a Mercatore et aliis *Scetlandicae* vocantur.
338.	555.	*voluiſſe cum ipſis*, adde autem illud.
339.	556.	* Scribe *Peterſhemium* abſque *c.*
340.		* Lege *Petro Hackio praetore Middelburgenſi.*
		* Pro *Oſtrevelam* lege *Oſterwelam.*
	557.	Lege *Toloſianos*, quia *Toloſium* vocaſti.
		* *gladium ſtrictum.* At non gladium, ſed ſcloppetum, proditorem appellans, in pectus intentavit; ad cujus minas Arauſienſis placide reſpondit, *Diſplode, ſi lubet, lorica ferrea munitus non ſum.*
		* *monetales aedes*, adde, *foro Howerianano.*
		* cccc *equites*, adde, *et peditum aliquot millia.*
		* *juxta aeſtuarium.* At vero non illic, ſed in lata platea Kipdorpiana, et Nova Longa appellata, juxta D. Jacobi templum; qui Hiſpanorum patronus eſt, et in quibus vicis plerique habitant. Addo, quod *aeſtuarium* dicendo nihil certi dicitur; ſunt enim Antwerpiae aeſtuaria ad quae aeſtus marinus accedit et recedit plurima, nempe portus, ſtationes navium, et foſſae intra urbem cum Scaldi communionem habentes.
		* Pro *Murano* ſcribe *Moerano.*
341.		Pro *Villebrochi* ſcribe *Willebreuchii.* N. B. Ego circa hoc tempus Antwerpia diſceſſi.
342.	559.	* Pro *Herlium* ſcribe *Herlinum.*
	560.	* Pro *Agrippinae* lege *Agrippina.*
343.		* *Egmondanum monaſterium*, adde, *in Hollandia.*
349.	565.	* Pro *Bakerſelam* ſcribe *Backerſelium.*
350.	567.	* Pro *Groneburgia* lege *Croneburgia.*
351.	568.	* Pro *Aſloiam* lege *Anſloiam.*
		* Pro *Aggerſanſenam* lege *Ackerhuſenam.*
352.	569.	Pro *Valdemari* lege *Waldamari.*
	570.	* Poſt *oppidum*, adde, *in ripa Rheni poſitum.*
		* Poſt *in Galliam*, adde, *auctore Friderico Rudelſhuſio.*
354.	572.	Pro *Auguſtano* lege *Auguſto* VII*viro*; et pro *Vilelmo*, *Wilhelmo.*
355.	573.	* *Schonrichio*, quaſi pulchra quaerens.
	574.	* Pro *ſubſtractus* lege *ſubtractus.*
357.	575.	* Pro *quae anguſtiſſima* lege *qua anguſtiſſima.*
362.	581.	*Epiſcopi*, adde, *conſilio*, *opera*, aut *interceſſu.*
365.	584.	10 *aureorum*, qu. ſi *millia* non addendum.
377.	602.	* *oppugnationem*, *propugnationem* melius.
385.	611.	*praetoriana* aut adde *cohortes.*
386.	612.	* Lege *dilapſis ſociis deſertum ſe, cinctumque ab hoſte undique ſentiens.*
389.	615.	* Pro *Hotius* ſcribe *Hohenloius.*
414.	635.	* Pro *haec non ſucceſſiſſet* ſcribe *hac non.*
416.	638.	Pro *Hebreſteinii* lege *Eberſtenii.*
417.	639.	Pro *Wedam* lege *Weddam*, et ſic ubique.
		Pro *pago Delfico* lege *Delſiſiliae*,
	640.	* Lege *Heiligerlaeam*, ubique; a ſanctitate, nam *Heilig* ſanctum; non *Hellegerſium* ab *Helle*, quod inferos notat.
418.		*Martinengi*, non *Martineſii.*
		* Pro *Honteino* lege *Haulteinio*, Belgice *Haultein* ſublimis.
419.	641.	* Pro *Studeburgum* lege *Suydbrucum.*
	642.	* Pro *Pentanus* lege *Pentemius.*
		* Pro *Dueus* lege *Dhunius.*
		* Lege *Lamorallus*; dele *Amurathes.*
421.	644.	* *Berquanum oppidum*, nullum eſt tale; an forte *Sherenbergam?*
		* Pro *Bredembergenſi* lege *Sherenbergenſi comite*, qui ſororem Arauſienſis habebat.

* Pro

Ed. Drouart. Ed. Lond. Tom. II.

p. 423. p. 646. * Pro *Reidemum* lege *Rheidanam*, ubique.

* *duobus abhinc milliaribus.* At abeſt quatuor aut etiam pluribus.

647. * Lege *ad pontem canali, quo ſe Amiſus exonerat, impoſitum.*

424. 648. Lege *Delſiſiliae*, dele *Delſici.*

Ulſtengam, nam vulgo *Ulſt* vocatur.

426. 649. Pro *Lomervallius* lege *Lowervallius* ubique.

650. * *et tranſmiſſo Rheno.* At Rhenum tranſmiſerat ante luſtrationem, neque Trevirenſis ditio illic ultra Rhenum porrigitur.

* Dele *Rutio*, malim *Roeuſio.*

* Pro *Maleſbergio* lege *Maelbergio.*

431. 656. * Pro *Holmiae* lege *Stockholmiae.*

* Pro *Karceſam* lege *Karkuſam.*

475. 709. * *Sobrinum ſuum.* At Caſimirus non erat ſobrinus Bipontini; non enim ex duabus ſororibus prognati, ſed ex duobus fratribus Ruperti regis filiis; quorum unus Bipontinae ditionis, alter Simmerenſis poſſeſſor, longa ſerie ante CLXXX annos producti, ideoque *agnati* potius dicendi.

476. 710. Pro *Schonburgii* ſcribe *Schawmburgii.*

488. 725. * *Manduvelium*, dele *Mandolſum.* Vide ſupra.

500. 741. * Pro *quae mox* lege *locus mox.*

501. 742. * Pro *Cadenatum* lege *Cadenacum.*

503. 744. * Pro *fragor* melius *ſtridor.*

513. 756. * Pro *Venthauſenam* lege *Wenthauſenam.*

522. 776. Pro *Grenelſum Speellam* lege *Grovelſium Spellam.*

523. 777. * *tractis*, annon potius *miſſis?* non enim terra trahit vapores.

525. 779. * Pro *Bergeredorpti* lege *Bergerdorpii.*

526. 781. * Lege *foras ſpectantem, projectis ſcalis canabeis:* et dele *admotis*; nam hujuſmodi ſcalae non extrinſecus admoveri, ſed ab internis projici ac praeberi potius ſolent.

528. 783. *ſpecula occiſa*, ſane non intelligo.

570. 835. * Pro *Catalani* lege *Cataloni.*

589. Tom. III. p. 9. * *formidoloſum*; non ita, ſed potius *formidabilem.*

601. 24. * Lege *peragatur* pro *pergatur.*

614. 41. * *ſubeunda*, forte melius *ſubvehenda.*

629. 60. * Lege *fructiferae arbores* pro *frugiferae.*

631. 62. * Lege *ſumma commiſſa* pro *ſummam commiſſam.*

636. 68. * Pro *Vardae* ſcribe *Wartae.*

* *in Saxonia*, ſcribe *in Saxoniae ea parte, qua ducatus Brunſwicenſis Grubenhagius Haſſium verſus tendit.* Errat enim Chytraeus, qui comitatum Plaſſenſem inter Gottingham et Mandam ſtatuit, quum inter Gottingham et Lindeviam IV milliaribus magis in Boream ſitus eſt; fui enim in arce per aliquot dies, et heroem ſeptuagenarium familiariter novi, ad conjugem, quae comitis Lippienſis ſoror erat, aegrotantem anno MDLXVIII Lungovio evocatus. Sunt etiam nobiles a Pleſſen in ducatu Mechelburgenſi; ex quibus Wolratus a Pleſſen, electori noſtro Palatino a conſiliis arcanis.

* Pro *Tramium Lubecenſium portum* repone *Travemundam.*

* Scribe *Wolfenbutelum* pro *Volfebutelum.*

637. 70. * Pro *valle Francolina* ſubſtitue *Francodaliae.*

* *Wenceſlao Zulegero, theologis.* At Zulegerus non erat profeſſione theologus, ſed legum licentiatus et conſiſtorii eccleſiaſtici ſecundarius praeſes, in ſacris literis bene verſatus, et colloquio cum Anabaptiſtis inſtituto praeſidum trium unus ordinatus. Theologorum autem praeter Dathenium erant alii ſex, ſicut Anabaptiſtarum XVI numero proprium ſcribam habentes.

Michael Neander; at iſte non *Michael*, ſed *Martinus Neander* nominabatur, adhuc ſuperſtes, quem ante dies paucos hoc de negotio compellavi. Erat autem et illis tertius adjunctus Gaſpar Fanſius. Huic colloquio electorem ipſum Fredericum III ad aliquot dies interfuiſſe ex actis conſtat.

71. * Scribe *Wagnerum* pro *Vagnerum.*

653. 93. * Lege *ſtruendarum* pro *ſtructarum.*

Ex MS. *Ampliſſimo, ſapientiſſimo viro D. Jac. Aug. Thuano, ſacri conſiſtorii conſiliario, ſenatuſque Pariſienſis praeſidi, Domino honorando.*

LITERAS tuas, Thuane ampliſſime, v Kal. Sext. datas clariſſimus juriſconſultus Dom. Gotofredus mihi reddidit: quarum brevitatem, properato viri ad nos reditu, excuſas; diſtincte alioquin et plenius paulo ad meas reſponſurus; quod ipſum feciſſe te peroptarem, ut qua parte et modo operam meam gratiorem tibi fuiſſe et in poſterum eſſe poſſe intelligerem. Nam quum videam in poſteriori editione non obſervari ea de quibus in priore monueram, additiſque locis annotaram; qualia de characteribus *W* et *K*, nec non de antiquarum appellationum per recentiores uſitataſque explicatione, atque propriarum vocum, quae ab Hiſpanis, Italis, Gallis depravatae fuerant, orthographia reſtituenda, dubitavi an in talium obſervatione continuandum foret mihi.

QUOD autem petis, ut ea, quae in ſecunda parte hiſtorici operis tui praeterea animadvertiſſem, quam primum ad te mitterem, id ipſum ſane nuperrime per D. Gotofredum univerſim effeci: Liquet enim (ſi modo recte omnia illa evolviſti) me in poſtrema etiam pagina quiddam notaſſe.

VERUM, an epiſtolam meam XVIII Martii exaratam, una cum notis in IX libros parti primae pro auctario ſubjunctos, per mercatores nundinis vernis miſſam acceperis, adhuc ignoro; nullam enim illius in poſtremis ad me tuis mentionem feciſti.

CETERUM reliqua Car. IX, libris ſenis comprehenſa, partique ſecundae, prout velle videris, ſubnectenda, autumnalibus his nundinis forma octava a te tranſmiſſa accepi; eademque qua potui diligentia perluſtrata, licet haud ita craſſe vitioſa ut priora illa, mendis tamen non paucis conſperſa deprehendi: Quae, quales, quo loco deliteſcant, ſeptenis hiſce, quas vides, pagellis proditas reperies. Feliciter et longum vale, vir eximie.

Heidelb. XXIX Nov. 1607.

Tuus omni officio,
HEN. SMETIUS.

Notae quaedam in hiſtoriae Thuanae libros VI, *reliqua Caroli* IX *enarrantes*; *forma octava, apud Drouart. Pariſ.* 1608.

Ed. Drouart. Tom. V. 8vo.	Ed. Lond. Tom. III.	
p. 151.	p. 177.	* *Brielam, inſulae Vornenſis primarium oppidum, appellunt.*
		* *ad quam duo Rheni oſtia, Wahalis et Lecca, ſimul cum Moſa conjuncti in mare provolvuntur.*
		* *Moenia*, adde, *ab altera parte ſcandunt.*
152.		* *loco potiuntur*, adde, *et quidem abſque ſanguine.*
	178.	Pro *Delfinſavam* ſcribe *Delfiſhavam*, quaſi *portum Delfenſium.*
153.		Pro *Ladiſlaus* mallem *Lancelotus.*
154.		* *Middelburgum*, et ſic ubique.
		* Lege *Campoveram* pro *Camferam.*
		* Lege *Tergoeſam* pro *Tergoam*, et ſic alibi.
		* *Zuyd-Bevelandiae inſulae*, ad differentiam Nort-Bevelandiae inſulae illi proximae.
159.	180.	*Gouda.*
160.	181.	* *Doeſburgo.* Nam Duiſburgum ſitum eſt multo ſuperius inter Weſeliam et Duſſeldorpium ad Roram fluvium, parvo milliari a Rheni ripa ſiniſtra.
		* *Hatthemio.*
		* *Steinwicam.*
161.		* *Lancelota* pro *Ladiſlao.*
165.	183.	*Worſtio* pro *Voriſto.*
166.		*Comes Brandenburgicus*; at nulli ſunt Comites Brandeburgici, omnes enim ſunt Marchiones.
170.	185.	* Lege *Bruxellis* pro *Bruxellas.*
178.	188.	* Lege *Wiertium* pro *Vertium.*
		* *Dieſto* pro *Diſto*, et ſic alibi.
184.	190.	* *Mexica.*
	191.	* *Tergoeſana* pro *Tergoenſi*, et ſic ubique.
191.	193.	* *Campoverenſes* pro *Canferenſes.*
192.		* Pro *Bergae* lege *Bergenſis comes*; quippe Bergae mille ſunt.

Ed. Drouart. Tom. V 8vo.	Ed. Lond. Tom. III.	
p. 193.	p. 193.	* *Doeſburgum*, in comitatu Zutfanienſi, ad confluentem Iſalae veteris cum foſſa Druſiana, quae comitatui Sherenbergenſi contermina ſunt. Duiſburgum ad Roram, Doeſburgum ad Iſalam poſitum.
		Lege *Elburgum* pro *Elbericum*.
	194.	*Nederwormterii* pro *Nedervormeteri*.
		* *Schauwmburgenſis* pro *Sconuenburgenſis*.
		Franikera pro *Frunika*.
194.		* *Snekae* pro *Snecae*.
		* Poſt *imponuntur*, ſcribe, *et primo quidem adverſo, mox vero ſecundo flumine per alterum Rheni*, &c.
195.		* *Doeſburgum* pro *Duiſburgum*.
		Lege *Swollae*, *Haſſeltae*, *Steinwickae*, *et Harderwickae*, pro *Suuolae*, *Huſſeltae*, *Stenuicae*, *et Hardeuici*.
197.	195.	*Amersfortii* pro *Amſterfortii*.
		Schagius pro *Scaccus*, vulgo *van Schagen*.
		* *Wicholdus Riperda* pro *Vibutius*.
		Stuverus pro *Stenerus*.
198.		* Pro *Lugduni Batavorum* lege *Delfis*.
		* Lege*Delfos* pro *Lugdunum*.
		* Poſt *affixus eſt* adde *Schagius autem in carcere obiit*.
		* Scribe *Mullerus* pro *Mulerus*, et *Pruſius* pro *Prutius*.
199.	196.	* *ferratarum* pro *ferrearum*.
201.		*Naerdenae* vel *Naerdae* pro *Nardemi*.
202.	197.	*Steinbachius* pro *Steinbacchus*.
230.	208.	* *Tſchudus* pro *Tſcheudus*.
243.	215.	* Pro *Nardemenſem* lege *Dromerenſem*, ſeſquimilliari infra Naerdam Amſterodamum verſus.
244.		* Lege *devoluta* pro *tranſmiſſa*.
247.	216.	* *multis* pro *duabus*.
250.	217.	* *appoſitum* pro *circumpoſitum*. Non enim canalis circuit, ſed canalis quidem influit.
255.	219.	* Pro *circulo* malim *globo ligneo per medium ſecto*; et pro *confixa*, *infixa*.
263.	222.	Lege *Walachrenſi* pro *Valacrenenſi*.
264.		* Lege *Rummerſwallium* pro *Romaſvallium*.
265.	223.	* *Poieto* pro *Poeto*.
266.		* Pro *Amerledus*, ſcribe *Mierleius*, vel ſi malis *Amerleius*, vulgo *van Mierleo*.
273.	226.	* Lege *lacum Harleminum* pro *Mahartemum*.
		* *per aggeres mari oppoſitos*. At nulli ſunt aggeres; ſolummodo ſunt colles arenoſi, neque illi conjuncti, natura oceano furenti oppoſiti, quos *Dunen* vocant.
		* Lege *Graveſanda* pro *Graviſſenda*.
281.	229.	* *Wernerum* pro *Vernerum*.
		* *ſacroſanctum Henrici*, adde, *regis*, ne de Henrico Brunſwicenſi intelligatur.
283.	230.	* Lege *Dreſdenam* pro *Dreſenam*, et ſic ubique.
357.	263.	* Lege *perductae viderentur* pro *perducta videretur*.
382.	272.	* Lege *de loco autem variatum ſententiis*, pro *de loco et variatum*.
386.	274.	* Dele *vitricum*, et pone *ſocerum*, Galli reſpectu.
389.	275.	* Lege *gentis Gallorum intererat*; dele *noſtra*, quod videtur ſuſpectum.
395.	277.	* *res noſtras*, rurſum.
397.		* Lege *Roſenbergius* pro *Rozenbergus*.
401.	279.	*Wladiſlavienſi* pro *Vulodiſlavienſi*.
402.	280.	*Erfordiam* pro *Herfordiam*.
413.	283.	* Pro *Zeuenarae* lege *Zevenariae*, et adde, *ad ripam Rheni verſus foſſam Druſianam divertentis*.
430.	291.	* Pro *ab Alberto et Ulrico* lege *ab Ulrico et Johanne Alberto*.
447.	298.	* *ſtatimque*, adde, *Caſimiro filio et Ludovico Naſſavio praeſentibus*.
448.	299.	* Poſt *honoraverunt*, adde, *in cujus tamen magnae urbis ingreſſu, loco*

fauſtae

Ed. Drouart. Tom. V. 8vo.	Ed. Lond. Tom. III.	
		ſauſtae acclamationis ex turba a profugis Gallis audire coactus eſt, Voici le grand Boureau de Paris.
p. 448.	p. 299.	* *trajecto Viſurgi ad Iſenacum:* deleatur *Viſurgi*, et pro eo ſubſtituatur, *trajectis ad Iſenacum duobus, Herſela atque Niſa, fluviolis, qui illic confluentes, uno deinde infra oppidum milliari, Werrae flumini ſe immiſcent, quod poſt novem aut decem milliaria ad Mundenam urbem Fulda fluvio accepto Viſurgis nomen induit.*
452.	300.	* Pro *omni generis* lege *omnis generis.*
471.	307.	* Lege *oppidanarum ſtationum* pro *oppidanorum.*

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Andreas Schottus.*

PAX Chriſti, &c. Bibliothecam Hibericam, ampliſſime praeſes, in manus tuas ut perveniſſe gaudeo, ſic doleo non paruiſſe typographum Marneum, cui per epiſtolam id negotii dederam ut illam epiſtolae partem ad Marianam noſtrum reſecaret, ne quod diſſidium ex hac παῤῥησία inter nos oriretur. Verum neglexiſſe video, ut eſt in erciſcunda cum Jo. Aubrii ſocii heredibus familia occupatus, adhuc aetatis vitio ſeu memoriae praetermiſſum. Erit itaque humanitatis tuae, vir magne, bonam in partem interpretari, neque ſiniſtra accipere quod dextra a me porrigitur. Admonere enim, ſi pateris aequo animo, amice voluimus, preſſo idcirco nomine, non laedere; τὸς γὰρ ἄλλους λοιδορῆσαι οὐ σημεῖον ἀρετῆς εἶναι, ſemper animum induxi meum. Jam tum cum meus eſſem, nec deeſſent qui me peterent, nullum tamen veſtigium vindictae aut maledicentiae in meis, etſi modicis nulliuſque pretii ſcriptis, reliqui; nedum ex quo ſocietati miles adſcriptus ſum, fas eſſe unquam duxi tantae auctoritatis ac doctrinae virum, a quo injuriam nullam accepiſſem, vel dicto laceſſere. Dabit pro his fortaſſe noſter ille conatus (volui quidem certe) ſilvam tibi materiamque Hiſpanicos ſcriptores ſaepius laudandi. Hoc enim potiſſimum ſpectabam cur partum illum excidere mihi ſim paſſus, quo prodeſſem quamplurimis, obeſſem vero mortalium nemini: parcius contra laudandos cenſent pii partium ſtudioſos, ac depravatarum opinionum auctores, ut, quod opto, annalium tuorum egregius labor non anguſtis unius regni finibus, ſed in utraque Heſperia legi tuto queat. Vides haec tempora et rerum, alternante fortuna, viciſſitudinem; valde ut poſterorum de nobis judicia formidanda cenſeam, cum quid eveniet humanitus, et erit a morte ſenſus: Sic tibi quae opto eveniant, ut nihil imprudentibus excidat cujus merito pudeat pigeatque. Per ego te hanc dextram rogo obteſtorque, ne de hac παῤῥησία, quam et annales tui praeferunt, amare nos ſocioſque non deſinas. Narro tibi exiiſſe Antuerpiae opera noſtra, typis Plantinianis, Pſalmorum Parodian heroico carmine; Jo. Bochii notas item eruditas et hiſtoricas; quandoquidem te capi poetica Jobi poema loquitur. Vale in Domino, meque amare perge. Tornaci Nerviorum, ubi et Dionyſius Valerius canonicus, quem identidem viſo, ſalutem adſcribi voluit, ac de te ſentit perhonorifice.

III Nonas Martias 1609.

Servus in Chriſto,
ANDREAS SCHOTTUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Andreas Schottus.*

QUAM me uberes literae tuae delectarint, ampliſſime praeſes Thuane, vel illud ſatis arguit, quod ut identidem ſumma cum voluptate legi, ſic et invitus, ut juſſeras, depoſui. Tum illud accidit ἀπροσδόκητον mihi homuncioni ea abs te tribui, quae in me agnoſcere nec poſſim, nec debeam. Sed quia caecus Amor fingitur, quid mirum ſi nos hic ludit amabilis error? Amemus itaque inter nos, qui ſtudia tractamus; et qua poſſumus re conſilioque juvemus; ſoliciti interim quale de nobis futurum ſit poſterorum judicium, quoniam eſt apud poſteros ſenſus. Certe quod poſtulas jubeſque, amoris gratia equidem non detrecto, ſtudiis partem aliquam decerpere, tibi ut morem geram in tuis legendis paulo quam antea accuratius. Non tamen hoc mihi ſumo, nec poſſum, cenſorem ut agam, eorum praeſertim quae in republica narrantur geſta; diſerte illa quidem, ſed nimis laudatis partium fidei ſtudioſis: Quare de literatis doctiſque hominibus (quorum exitus ſingulis fere annis ac libris recenſentur, ut a Strabone in urbibus philoſophi ac poetae laudantur) legam ſane perlibenter, animique ſenſum candide aperiam; quandoquidem in his elogiis ad poſteros tranſmittendis noſtrum utriuſque conſentit aſtrum. In his recenſendis candide agam et amice. Si pateris tantundem, abs te etiam, ſi vacat, in meis nugis, quas eſſe aliquid exiſtimas, exigam, et, niſi moleſtum eſt, efflagitabo. Certe hoc tibi

iterum jurejurando confirmare poſſum, tua unius gratia excidere mihi paſſum bibliothe-culam illam, ne deeſſet in tuis illis doctis annalibus de Hiberis ſermo, ut a peregrino homine et oculato teſte profectus; qua de re queſtum non ſemel in Annalibus meminiſſem Caeſarem cardinalem Baronium: nam per epiſtolam omnia illa ad te allegare non poteram quae ſcripſeram ſimul Hiſpanias attigi, errorem ut eriperem, qua poſſem, qui Pyreneae accolas omnes ut barbaros faſtidirent, quod et libri raro aut nunquam ad nos pervenirent. Seponam igitur quae legendo obſervavero, vel de eorum quos petis natalibus ac mortuariis ab amicis cognovero; mittamque ad te, res ut tota arbitrii tui ſit; nihil aliud hic ſpectans, ſic Deus me bene juvet, quam ut ſcripta tua, quod maxime exopto, perennare queant, et, quod ille ait,

Caneſcant ſaeclis innumerabilibus.

Cetera, quia civilem ſcribis, non eccleſiaſticam hiſtoriam, aliis dijudicanda relinquo; nec tantum mihi arrogo, ut ingenioſus hic videri velim, ratus, quod res eſt, nihil eſſe hoc quidem ſaeculo difficilius, quam in hiſtoria ſic ſtylum temperare, neutram ut in partem offendas, in tanta depravatarum opinionum, quae in Europam eruperunt, colluvione. Allaborandum itaque ut odio atque amore vacuus συγγραφεὺς rem, ut geſta eſt, ex fide narret, temperet ab encomiis eorum qui Romanam oppugnavere ad hanc diem eccleſiam, ne, quo venuſtius dixerit, eo longius ſerpat malum. Vix credas quantum Sleidanus diſertis hiſtoriae armis Catholicos violavit, prae Germanicis legionibus et ſignis, quae factionum duces circumtulerunt; ut et Lutetiae veſtrae Pontanus theologus hanc ſibi provinciam Dei zelo ſumpſerit; ut et in Ubiis Surius Lubecenſis Carthuſianus, quis credat? quo calumniis in Caeſarem Auguſtum pioſque jactis reſponderent; quod te omnium minime fugit, ſi te explorare libet, et aequa rem lance aeſtimabis. Quis igitur Catholicus laudari illum aequo animo patiatur et tantum non in coelum ferri, qui mendaciis atque calumniis, ſpecioſe quidem dictis, confictis tamen, orbem impleverit? Quamobrem per ego hanc te dextram rogo obteſtorque, ut ex animo te tuaque amabo, ſocios, ut facis, adjuves libenterque audias, quod facere te certo ſcio; ſic de meis tibi annis Deus adjiciat; et cum a publicis negotiis integrum erit, perſcribe interdum ad nos Antuerpiam, quo proficiſcor e Nerviis, in eaque opera utendum exiſtima, ſi forte quantum volo tua cauſa poſſum, ubi et annalium tuorum major copia ſuppetet. Vale in Domino.

Tornaci Idib. Aug. 1609. Servus in Chriſto, And. Schottus.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

Plurimum tibi multis nominibus debet Gallia, vir ampliſſime; ſed hoc potiſſimum nomine, quod hiſtoriam ſcribere dignatus es. Ita enim non tantum mendacia jugulaſti, quibus ſtudio partium opprimebatur veritas; ſed etiam ſcripturis exemplum praebuiſti, quod probabunt omnes probi, aſſequentur pauci. Non eſt quod quiſquam ſuſpicetur, ne quid gratiae vel odio dederim, quorum cauſas procul habeo; ſed et odio dignum cenſeo, quiſquis ita agit, ac ſi mendacio noſtro indigeat Deus. Abſit a probis haec lolligo. Quod in rebus humanis illiberale eſt, in Dei negotio non poteſt non turpiſſimum et ſacrilegum eſſe. Si nihil aliud, hoc certe profiteri poſſum, bona fide me agere, et porro, ſi quid ultra tentem, acturum eſſe. Ne deſidiae quidem crimen patienter tulerim. Quam feliciter operam navaverim, aliorum eſto judicium. Sententiam incorruptius nemo, nemo peritius tulerit, quam tu, vir illuſtris; quem literarum columen, hiſtoriae principem merito dixerim. Vel hoc nomine qualecunque ſcriptum meum amplitudini tuae offerre et caſtigatiſſimo judicio tuo ſubmittere debui, tibi quidem ignotus, ſed nihilominus dignitatis tuae longe ſtudioſiſſimus. Sed et, ni fallor, vivunt adhuc hodie in memoria tua tum paternus avus, regis in curia Pariſienſi patronus, tum maternus, Nicolaus Valla; cujus etiam meminit hiſtoria tua in Mercurialibus diebus. Ut ut ſit, hoc meae erga te obſervantiae τεκμήριον pro tua humanitate grato animo ut excipias etiam atque etiam rogo. Deus te, vir praeſtantiſſime, diu ſervet incolumem regni tranquillitati ac totius reipublicae literariae bono.

Sedani, Idibus Julii 1613. Jacobus Capellus.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

Quod munuſculum noſtrum, vir ampliſſime, amanter et honorifice excipis, in eo agnoſco non meritum meum, ſed humanitatem tuam. De Scaligero quod mones, cum debita tum tibi, tum illi, veneratione accipio. Hiſtoriae meae prodromum emiſeram A. D. MDCV, et de Epochis illuſtribus inſcripſeram. In ejus libelli praefatione Scaligerum pro ingenii mei tenuitate celebraveram. Libellum ad ipſum miſeram: Ille amice reſpondit, et ἀντιδώρου loco ſuum in Pareum Elenchum miſit. Ego, gratiis actis, diſſimulare non potui mihi dolere quod in noſtrae profeſſionis hominem tam aculeatis verbis uſus eſſet. Viciſſim Pareum monui, ut a ſuo de detrahendis Perſico regno viginti circiter Olympiad. conſilio abſtineret. Ita utrinque. Poſtea deprehendi me in Euſebii praefatione, inclyto tuo nomini inſcripta, pag. 10, et 11, acerbe laceratum, quod cum patrum pleriſque ſcripſiſſem Chriſtum Martii XXV reſurrexiſſe. Ἀντιλοιδορεῖσθαι nec debui, nec volui. Laudes rependere, crudo adhuc vulnere, neceſſe non erat; in quo tamen Parei potius quam mei rationem habui. Poſthac, ſi Deus dederit, opportuniore loco dicam de magno illo heroe quid ſentiam. Sed exorientem video procellam Muſis inimicam. Avertat hanc Deus optimus maximus, et cum in ea re, tum in reliquis negotiis, ſanctiſſimis tuis conſiliis benedicat. Bene vale, vir praeſtantiſſime, et excuſatum me habeto, ſi literis tuis hoc demum menſe acceptis paulo ſerius reſpondeo.

Sedani IX Kal. Mart. JACOBUS CAPELLUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

Illustrissime ac praecellentiſſime Domine. Per univerſam prope Europam oculos circumferenti mihi, omneſque viros dignitate et virtute praeſtantes, qui id aetatis vigent ac florent et quorum nomen omnibus fere in ore eſt, percenſenti, tu unus prae ceteris occurriſti, quem ego ſummopere mihi diligendum, ſuſpiciendum, et colendum putarem. Tot enim ac tantas dotes et ornamenta divina benignitas in te congeſſit, ut, quemadmodum ubi coena dubia apponitur, quid potiſſimum ſumas ignoras, ita quid in te eminet, quid ſit praeſtantius, difficile admodum facias ad judicandum. Nam, ut alia omittam, quanti illud eſt, quod maximarum rerum adminiſtrationem cum aſſidua literarum omniumque bonarum artium tractatione conjunxiſti? Itaque qui ſciunt quantum legeris, ſcripſeris, monumentis mandaveris, vix fieri potuiſſe exiſtimant, ut rempublicam unquam attigeris et negotiis gerendis eruditam illam manum admoveris. Contra, qui aut ipſi videre, aut ab aliis accepere, quae quantaque domi militiaeque geſſeris, quantum pro regibus Chriſtianiſſimis, pro regni illius vel conſervatione vel amplificatione laboraris, vix adduci poſſunt ut credant, tantum otii tibi fuiſſe, ut in his literarum ſtudiis operae quicquam potueris collocare. Quid, quod tanta eſt in te comitas, morumque ſuavitas, ut qui te ſemel adeunt et alloquuntur, horum neminem non tui amantiſſimum tibique obſtrictum dimittas? Quid mirum igitur, ſi et ipſe, quanquam tanto terrarum intervallo a te disjunctus, nec de nomine quidem, nedum de facie notus, mira quadam ac prope incredibili benevolentia et obſervantia in te eſſe coepi? Ego vero pluris me nunc ipſe facio, poſtquam adeo tui ſtudioſus eſſe coepi: videor enim mihi ſat bonus aeſtimator virtutum tuarum fuiſſe. Sed vide, quaeſo, quo me iſtud ſtudium provexerit; paſſus ſum mihi ab eo neſcio quid verſiculorum extorqueri: quibus ſcriptorum tuorum praeſtantiam, non celebrandam illam quidem (quis enim id ſe facere poſſe confidat?) ſed admirandam tantum atque adumbrandam ſuſcepi, quos etiam verſiculos una cum quibuſdam aliis lucubratiunculis meis imprimendos curavi. Porro animadverti eos ſereniſſimo principi huic et ſenatui univerſo pergratos fuiſſe. Quod idcirco arbitror contigiſſe, quia tuum ipſius nomen praeferrent, quem tota haec civitas mire diligit, ſuaeque incolumitatis et amplitudinis cupidiſſimum eſſe intelligit. Accipe igitur, vir ampliſſime, libenti animo libellum hunc ipſum meum, quem tibi dono mitto, meque pro tua eximia humanitate in album tuorum refer. Cujus rei pignus ſane magnum et certum dabis, cum aliquid tua ut cauſa faciam jubebis.

Venetiis Non. April. 1614. T. A. addictiſſ. OCTAVIUS MENINIUS.

Scriptorum illuſtriſſimi Thuani immortalitas.

NON ſi Typhoei aut Enceladi manu
Conſtructa moles ſurgat ahenea;
Excelſa non ſi montis inſtar
Arx ſolido ex adamante conſtet;

Vivax ſuperſit ſemper, et omnia
Durando vincat ſaecula; ſed ſitu
Evicta paulatim fatiſcet,
Inde ruat labefacta prorſum.

Teſtis coloſſus, clara Rhodos, tuus,
Strataeque vaſto pyramides ſolo;
Teſtes tot urbes, urbium nunc
Plena cadaveribus ſepulchra.

Teſtis meae tu, heu! patriae caput,
Tot foeta quondam civibus, artibus,
Armiſque, nunc tantum ruinis
Et tumulis, Aquileia, nota.

Abſumit aetas omnia ſcilicet,
Deletque res et nomina, nec patrum
Collapſa jam ſeri nepotes
Aſpiciunt opera et labores.

Illa, illa tantum libera caſibus,
Nullique fato temporis aut fugae
Subjecta vivunt, eruditae
Quae fabricant monumenta dextrae.

Ter o beati, qui ſibi conſulunt,
Aeternitatem nominis et parant
Doctas per artes, nunc legendo
Quae veterum vigilata cura,

Nunc lucubrando poſtera quae legens
Miretur aetas; tuque potiſſimum,
Thuane, felix ter quaterque,
Cujus opus numero carentes

Vivet per annos: Unice Galliae
Florentis, o flos, raraque gloria,
Thuane, Muſis invidenda
Auſoniis Latioque coelo.

Tu namque motus, inclyte, publicos
Praeſentis aevi, bellaque triſtia,
Cauſaſque bellorum, modoſque,
Hiſtoria celebras diſerta.

Et nunc triumphos nobilium ducum,
Nunc magna narras funera principum,
Fractaſque regnorum columnas,
Et penitus quatefacta ſceptra.

Aeris ſtrepentis jam videor ſonum
Audire; ſtricti jam gladii micant;
Jam pallor, horror, morſque ſaeva
Per medias equitat catervas.

Jam

Jam jam tremendam fulminis in modum
Henricus haſtam torquet, et agmina
Proſternit; hoſti lenis idem
Poſtmodo dat veniam jacenti:

Victorque curru quadrijugo inſidens
Intra ſuorum moenia civium,
Dum cuncta plaudentum reſultant
Vocibus et fremitu ſecundo;

Tandemque et enſis et clypei immemor,
Solaque nixus cuſpide gloriae,
Dat jura laetantes per urbes,
Per populos, placidaque gaudet

Quiete, felix conjuge, liberis,
Et ſpe nepotum; grataque ad otia,
Artes amicas pacis almae,
Et profugas revocat Camoenas.

O mi liceret, talia quae notis,
Thuane, mandat, tangere dexteram,
Et oſculari; quod licebit,
Illius eximios labores

Certe oſculabor, ſedulus et ſinu
Laeto fovebo, luminis iſtius
Uſuram et aurae dum ſupremo
Eripiat mihi veſper ortu.

At tu Deorum muneribus potens
Attolle cornu, Sequana, laetior,
Manuque plena tanto alumno
Lilia candidiora porrige.

Jam diſcet illum, qui radiis calet
Surgentis Indo ſolis ab aequore,
Arctous illum diſcet orbis,
Diſcet et Heſperium cubile.

OCTAVIUS MENINIUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano Jo. Roſinus.*

NOBILISSIME atque ampliſſime Domine praeſes, ſalve. Si ad eum ſcriberem, de cujus pio ac liberali animo erga literarum ſtudia et literatos, inter quos tamen me vel plane nullum vel ultimum ſaltem locum habere libenter agnoſco, non ſatis conſtaret, operoſe mihi laborandum eſſet ut ejus mihi benevolentiam conciliarem. Sed jam de iſto tuo, Jacobe Auguſte Thuane, praeſes ampliſſime, animo, tot exſtant certiſſima argumenta publica et privata, ut nullus dubitationi ſit relictus locus. Itaque ſuperſedendum iſto labore, ab omni verborum ambitu abſtinendum, et recta procedendum eſſe ad id quod me ad ſcribendum impulit, ſum arbitratus. Fuiſſe mihi aliquot annos notitiam et literarum commercium cum nobiliſſimo et clariſſimo Domino Jacobo Bongarſio, ὃς νῦν ἐν ἁγίοις, tibi, Auguſte Thuane, ignotum fortaſſis non eſt. Is cum ex me cognoſceret novam me moliri et adornare editionem Romanarum Antiquitatum, multis partibus auctiorem ea quam ante annos triginta primum emiſi, et expetere ad eam editionem regium privilegium, facile ſe exorari paſſus eſt, ut ab Henrico IV vere magno, Galliae et Navarrae rege, cujus memoria ſit in benedictione, hujuſmodi privilegium mihi impetraret, idque ad decennium, addita hac conditione, vim ac valorem id privilegium habiturum, ſive ego in, ſive extra regnum Galliae Antiquitates excudendas curarem. Factum hoc XXI die Martii, anno ſalutis MDCII. Interea multa acciderunt, quae editionem iſtam novam praeter opinionem meam ſunt remorata. Cumque videret idem Bongarſius, rege Henrico IV nefarie, proh dolor! interempto, et ſceptro ad ſucceſſorem filium Ludovi-

cum XIII, cui Deus optimus maximus faveat, delato, nunc mihi opus eſſe novo privilegio, quo vetus illud confirmaretur, ultro in ſe recepit et iſtud mihi curaturum. Quod cum avide expectarem, nuncius affertur de immaturo et mihi boniſque omnibus luctuoſo ejus obitu, qui quantum me perculerit dici non poteſt. Et videbatur mihi omnis ſpes impetrandi novi regii privilegii erepta, niſi fiduciam cepiſſem fore, ut, quod Bongarſius morte praeventus effectui dare non potuit, a te praeſtaretur. Et hac fiducia erectus non dubitavi ad te ſcribere. Oro igitur te, Jacobe Auguſte Thuane, praeſes ampliſſime, qua poſſum animi ſubjectione, ut hanc meam interpellationem, intempeſtivam forte et incomptam, ne aegre feras; meis precibus locum des, et, pro tua qua polles auctoritate, facias privilegium novum mihi impertiri. Des hoc meae cum Bongarſio conſuetudini et amicitiae, quem ſcio te ſemper in oculis tuliſſe; cujuſque opera et beneficio factum, ut ipſe quoque te noſſe, colere, ac venerari coeperim; cujus is mecum communicaret nunquam ſatis laudatos tuos ampliſſimi operis hiſtorici libros, quamprimum iſti evulgarentur, quos ſine admiratione, et paene dicam ſtupore, nec videre nec legere potui. Poſtremis meis ad ipſum literis petebam mihi ſignificari, quando reliqui iſtius tui ampliſſimi et admirandi operis libri (nam centum viginti octo libros modo confectos eſſe, et ex ipſo Bongarſio, et ex quadam Iſaaci Caſauboni epiſtola didiceram) eſſent prodituri. Sed reſponſum nec accepi, nec accipere ab eo poſſum, et ex quo nunc talia cognoſcere queam plane non video. Sed quid haec ad iſta de quibus ſcribere coeperam? Eo igitur me refero, a teque, Thuane, praeſes ampliſſime, majorem in modum peto, ſi judicaveris me priori Antiquitatum editione operae aliquod pretium feciſſe, et nova atque recognita editione eſſe facturum, ut in reipublicae literariae, quam et ego, quantum per tenuitatem facere poſſum, juvare cupio, gratiam facias, ut vota mea preceſque et exaudiantur et expleantur. Quacunque in re ſtudio obſequiiſque tibi viciſſim gratum facere potero, non patiar in me quicquam deſiderari: Deumque optimum maximum venerabor, ut haec aliaque in rempublicam Chriſtianam merita tibi abunde reponat, teque quam diutiſſime florentem ac valentem ſervet, cui me humiliter commendo. Scripſi Naumburgi ad Salam fluvium a. d. VII Id. Februarii, anno ab incarnatione Chriſti Salvatoris noſtri MDCXIII.

Amplitudini tuae devotus, et ad omnia obſequia promptus,

Joannes Rosinus,
Iſenacenſis Thuringus eccleſiaſtes in templo cathedrali apud Naumburgenſes.

Adjeci chartam continentem titulum nova quem editio habebit, ut inſeri privilegio poſſit.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

Beavit me illuſtris amplitudo tua, ampliſſime Domine Thuane, patrone omni ſtudio ac obſervantia colende et obſervande, miſſo, quod ſubmiſſe petii, regio privilegio, et ſcriptis inſuper humaniſſimis et ſuaviſſimis literis, quae omnia quam diligentiſſime ad me curavit clariſſimus Dominus anteceſſor Dionyſius Gothofredus; cui ob hanc rem gratiam habeo, tuaeque etiam amplitudini, quod hac occaſione in viri illius clariſſimi notitiam venerim, namque et ipſe literas ad me dedit humaniſſimas. Regio vero privilegio ita utar, Deo optimo maximo ita largiente, ut cognoſcat amplitudo tua ſe hoc beneficium in hominem gratum contuliſſe; Deumque precabor ut eidem viciſſim bene faciat, et largiſſime retribuat quod in me haud merentem contulit. Sed publice amplitudini tuae debentur atque agentur grates, cum hoc beneficio res literaria publica promoveatur, cui ego in primis ſtudeo. Sed haereo in uno. Nominor in privilegio LL. Doctor, qui tamen ejus profeſſionis non ſum, neque juri unquam operam dedi, verum theologiae et philologiae, virilemque aetatem exegi partim in functione ſcholaſtica, partim in miniſterio eccleſiaſtico; ſicuti etiam nunc eccleſiaſtis munere fungor hic Naumburgi in templo cathedrali annum vigeſimum primum. Quid igitur faciendum, inducendaene illae voces in privilegio? Sed venio ad alia. Ex Domini Bongarſii obitu amplitudinem tuam graviſſimum vulnus accepiſſe facile poſſum exiſtimare ex meo, qui patronum eum habui vere magnum, mihique praeter meritum faventem, deque me optime merentem. Sed et jactura, ut ego quidem judico, inaeſtimabilis eſt, quam in ejus obitu et Galli fecerunt et Germani; atque hi in primis, quorum erat amantiſſimus. Memini ipſum aliquando ad me dicere, natione ſe Gallum eſſe, ſed maximam partem in Germania vixiſſe, pioque erga Germaniam affectu nemini Germanorum cedere, verum plurimos ſuperare. Atque haec ipſius verba non dubitavi etiam aliis, iiſque magnis viris, referre; vereorque ut nobis brevi uſu veniat (quod tamen Deus clementer avertat) dicere cum Plautino illo,

Tum denique homines noſtra intelligimus bona,
Quum quae in poteſtate habuimus, ea amiſimus.

Namque, ut alius poeta ait,

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.

Sed de Bongarſio noſtro hactenus, de quo ſcire percupio, num aliquid ab ipſo ante obitum in lucem datum fuerit, quod futurum intellexi, et num poſt obitum ipſius aliquid in memoriam ipſius ſcriptum et editum ſit, nihil enim hactenus vidi. Quod poſtremo amplitudo tua tam clare et diſtincte mihi ſignificat de opere ſuo hiſtorico, id vero mihi multo eſt gratiſſimum. Equidem priores libros ſumma cum delectatione legi, et miratus fui unde amplitudini tuae tam exquiſita rerum omnium, etiam noſtratium, notitia. Pauca quaedam animadverti, de quibus olim ad nobiliſſimum Dominum Bongarſium ſcripſi, quae etiam ad amplitudinem tuam repetam, ſi ita tibi viſum fuerit: habeo autem primam hiſtorici operis editionem, nec niſi ad librum LXV [1]; alteram et noviſſimam editionem non vidi. Quamprimum me exſolvero iis laboribus qui nunc in manibus ſunt, poſtremam et locupletatam editionem, cujus amplitudo tua meminit, mihi quoque curabo; Deoque mihi valetudinem largiente ac vitam prorogante, et diligenter et accurate legam; ac quicquid animadvertero vel omiſſum, vel aliter quam re vera ſe habuit narratum, candide ad amplitudinem tuam perſcribam; ſed et libros, ſi ea requirit, ad rem pertinentes mittam, quales ſunt conciones, orationes funebres, epicaedia Frederici Guilhelmi adminiſtratoris, Joannis fratris et Chriſtiani II electoris ducum Saxoniae, et ſi quae alia amplitudo tua voluerit. Illud hoc loco diſſimulare nolo, offenſos fuiſſe nonnullos, quod amplitudo tua, partis primae tomo priore libro VIII pag. 884 [2] primae editionis, de Mauritio Saxoniae electore ſcripſerit, "aſpiraſſe illum olim ad ſummam fortunam; et ſequenti pagina, "quod idem paulo ante mortem cum rege Galliae Henrico, Franciſci filio, "conſilia de rebus in Belgio in Caeſaris perniciem inierit;" neque hoc ſic factum voluiſſe concedere. Verum narravit mihi Bongarſius ſe haec habere a comite Ortenburgico, qui iſta a Schertelio audiverit. Ego quoque miratus fui, quod eodem tomo lib. IX, pag. 994 primae editionis [3] de Joanne Frederico I electore amplitudo tua ſcripſerit, "extremum diem ipſum clauſiſſe V Non. Martii, virum conſtantem et invicti ani-"mi, etiam ab ipſis hoſtibus, ad haec liberalitatis regiae laudem conſecutum, qui poſt "varias vitae aerumnas et adverſitates, quibus tota vita conflictatus eſt, tranquillitatis "portum in morte tandem invenerit; obſcuriore tamen ejus poſt mortem fama, quod "liberos longe ſui diſſimiles reliquerit." Haec, inquam, ego fui miratus: Reliquit namque tres filios, qui omnes ſuas habuerunt dotes, et in conſtantia patrem ſecuti ſunt, niſi quod maximus natu aliqua in parte deſciverit, et bellum non neceſſarium moverit, ſeductus tum ab aliis, tum a cancellario Chriſtiano Bruck. Parens meus piae memoriae functus eſt miniſterio eccleſiaſtico Vinariae, ubi illi aulam habuerunt; adhibitus ab iiſdem ad concilia eccleſiaſtica, et Joanni Gulielmo, Friderici Gulielmi et Joannis patri, morienti adfuit. Sed haec hactenus; plura, volente Deo, proxime, ſi amplitudini tuae non diſplicuerit; quam clementi tutelae, protectioni, et gubernationi Dei opt. max. etiam atque etiam diligenter, et ipſi me ſubmiſſe commendo. Datae Naumburgi a. d. XIIX Kal. Januarii (quo ego die, anno MDLI, in lucem editus ſum) anno MDCXIII extremo. Illuſtrem amplitudinem tuam omni ſtudio et obſervantia colens

JOANNES ROSINUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

INSPEXI obiter partem alteram praeclariſſimi et rariſſimi operis illuſtriſſimi Thuani: Reperi quaedam aliter ibi tradita quam ſe habuiſſe a noſtratibus feruntur, &c.

PARTIS II. tom. II. lib. XLI. p. 50, [*ſcil. Drouartianae edit. in 8vo. tom.* IV. *edit. Lond. tom.* II. *p.* 574.] fit mentio Elizabethae (fictitiae ſcilicet) Angliae reginae, quae nuptias Joannis Frederici II, Saxoniae ducis, ejus qui poſtea Gothae captus fuit, ambiverit, et relicto regno in Thuringiam venerit, et ad ipſum denique principem perducta fuerit; quo nomine princeps, ut hanc in matrimonium duceret, voluerit Agnetem conjugem Heſſi filiam, Mauritii electoris viduam, repudiare. Haec mihi nunquam fuere audita. Illud vero

NOT. [1] Scil. edit Drouart. tom. IX. in 12mo. [2] Scil. Drouartianae tom. I. in 8vo. i. e. pag. 408 tom. I. hujuſce noſtrae editionis. [3] Drouartianae in 8vo. tom. I. et hujus noſtrae tom. I. p. 456.

vero audire memini, veniſſe in Thuringiam multis ante bellum Gothanum annis quae ſe finxerit eſſe Annam Clivenſem, Henrico regi Angliae nuptam an. MDXXXIX, et ſequente ab eodem repudiatam, uti eſt apud Johan. Sleidanum lib. XII et XIII, et Michaelem Benterum lib. V, et alios; poſtea detecta fraude ad perpetuos carceres fuiſſe damnatam. Inquiram de tota re diligenter; et, ſi ita videbitur, per occaſionem ad te ſcribam.

EADEM parte lib. XLVI. p. 450, et 451. [*edit. Lond. tom.* II. p. 755.] ubi de colloquio Altemburgenſi ſcribitur de Victorino Strigelio, quod et colloquio interfuerit, et diſſenſioni praecipue cauſam dediſſe dictus fuerit. Quantum ego ſcio nec interfuit Victorinus, nec praecipue cauſam dederat illi de qua tunc agebatur diſſenſioni, ſed alii. Abierat autem is multo ante Heidelbergam, ubi anno MDLXIX, menſe Junio, ejus die XXVI, e vivis exceſſit. Teſtantur haec acta quae nullam ejus faciunt mentionem; nec ego qui amanuenſis loco in colloquio iſto, cui et reverendus pater meus piae memoriae intererat, eram, quicquam tum de Victorino, quaſi is quoque adeſſet, audivi.

EADEM parte lib. L. p. 798. [*edit. Lond. tom.* III. *p.* 70.] ubi de colloquio Frankentalenſi cum Anabaptiſtis habito, notarii dicuntur fuiſſe Gulielmus Xylander et Michael Neander; hic in edito illo colloquio Martinus Neander Sileſius appellatur.

HAEC mihi nunc occurrerunt, &c.

Naumburgi Idib. J. JOANNES ROSINUS.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuano.*

QUANTO fuerim affectus gaudio, et quam paene exultaverim prae laetitia, illuſtriſſime atque ampliſſime Domine praeſes, Domine et Maecenas magne, colende, honorande, acceptis et lectis ampliſſimae dignitatis tuae literis, et accepto regio diplomate per eandem mihi impetrato, verbis exprimere non ſatis poſſum. Reſcripſi autem non multo poſt, miſſis literis meis ad ampliſſimum atque excellentiſſimum Dominum Doctorem Dionyſium Godofredum Heidelbergam, quibus gratias amplitudini tuae egi pro praeſtito mihi tanto beneficio, ac ſpero illas ampliſſimae tuae dignitati jamdudum eſſe redditas. Interceſſit autem hactenus mora aliqua, ita ut non, quomodo ſperaveram, Antiquitates meae in lucem prodierint: Sed puto fore ut brevi, volente Domino Deo, praelo ſubjiciantur, et mora iſta accuratiore editione compenſetur. Interea ne vacuae hae meae ad ampliſſimam dignitatem tuam pervenirent, mittendum ad eam putavi librum, quo trium illuſtriſſimorum Saxoniae principum electorum, qui proximo ſuperiore ſaeculo vixerunt, vitas complexus ſum, ante paucos aliquot annos a me in lucem emiſſum: Quem ut ampliſſima tua dignitas boni conſulat, mihique porro faveat, etiam atque etiam diligenter oro. Nondum prodierant in publicum ampliſſimae dignitatis tuae hiſtoriae, cum iſta typis committerem; alioqui potuiſſem quaedam ex iis excerpere, et mea ornare atque illuſtrare. Veriſſimum enim expertus ſum, quod olim, cum mentio fieret ampliſſimi et immortalitate digniſſimi operis hiſtorici ampliſſimae dignitatis tuae, dicebat ampliſſimus Dominus Doctor Gerſtembergerus cancellarius, piae memoriae, Ex eo oportere nos diſcere atque cognoſcere quae in hiſce terris acta et geſta eſſent, quorum alias ignari atque rudes eſſemus. Dignitatem tuam pluribus moleſtare nunc nolo, verum eam clementi tutelae, protectioni, et gubernationi Dei opt. max. etiam atque etiam diligenter commendo. Datae Naumburgi ad Salam poſtridie Kal. Septemb. calculo veteri, anno ſalutis MDCXV.

ILLUSTREM amplitudinem tuam, omni ſtudio, pietate, et obſervantia colens

JOANNES ROSINUS.

Ex MS.

HAEC ſunt illa pauca de quibus clariſſimum Dominum praeſidem Thuanum admonitum percuperemus; non quidem quod ea de cauſa mutationem aliquam cum incommodo, ſed quod ſaltem rei veritatem ipſi conſtare, deſideremus.

FOLIO ſcilicet 62 ſecundae editionis in 8vo. [*ſcil. Drouartianae tom.* I. *edit. Lond. tom.* I. *p.* 36.] doctiſſimae et nunquam ſatis laudatae hiſtoriae ſuae injuria Ulricum ducem crudelitatis accuſari, et belli illius a Suevico foedere contra eum ſuſcepti cauſas non ſatis explicari.

LICET enim anno MDXIV, ob diminutum aliquantulum carnis et vini pondus ac menſuram, ac nonnullas alias inſolitas impoſitiones, (quae debitorum ingentium exſolvendorum ergo ad tempus adinventae fuerant, quibuſque aula praedeceſſorum ac ſua fre-

quentior et ſplendidior quam fere alia ulla Germaniae, cauſam dederant,) aliis eam rem patienter ferentibus, Remſanae vallis incolae, nullo modo ſe laturos (non quidem omnes, ſed ſeditioſiſſimus quiſque, qui tamen reliquos volentes nolentes in ſuum traxere conſortium) proteſtati, magno numero armati conveniſſent, abolita tamen iſtarum turbarum cauſa et negotio ad publicum totius ditionis conventum delato, in ſua quiſque regreſſus eſt, auctoreſque turbarum partim dilapſi et proſcripti, partim capitali ſupplicio affecti ſunt. Unde quies ſecuta, nec ullus unquam eam ob cauſam miles lectus eſt. Verum cum aliquot poſt annos Reutlingenſes (ea eſt Imperii civitas in ipſo propemodum ditionis ejus meditullio ſita) praefectum quendam ſylvarum Ulrici ducis ſua in urbe occidi, nec caedis auctores in vincula duci paterentur, Ulricus, princeps generoſi ac injuriae impatientis animi, qui tum Maximiliano primo imperatori exequias ſatis ſplendidas celebrabat Stutgardiae, accepto hoc nuncio, mox eodem die Reutlingam cum iis quos ſecum habebat equitibus, quorum magna pars propter illam exequiarum ſolemnitatem vocata fuerat, feſtinanter proficiſcitur, reliquis ſubſequi juſſis; atque ita alieniſſimo anni tempore propter continentes nives et ſaeviſſima frigora, oppidum obſeſſum et oppugnatum per deditionem cepit v Kal. Februarii MDXIX: Quod quidem nullum aliud Ulrico incommodum attuliſſet, ſi, poſt poenam de illis ſumptam, urbem libertati priſtinae reſtituiſſet; ſed cum eam ſibi retinere, aliiſque tum in ditione ſua, tum in vicinia ſitis idem minitari videretur, a conjunctis Suevico foedere principibus et civitatibus, omni cis Rhenum ditione exutus eſt; idque circa finem Maii: Verum Septembri menſe cum paucis reverſus, ſubditorum voluntate magnam amiſſi patrimonii partem recuperavit. Unde militem conſoederati denuo ſcribere coacti ſunt, ut necdum ſatis adhuc confirmatum iterum expellerent. Quia vero metuebant, ſi idem frequentius fieret, ne ſumptus intolerabiles et ſine fructu facere cogerentur, viam invenere, qua Carolo quinto ditionem armis partam, adeoque jure belli, ut videri volebant, ſuam, vendiderunt, pro tanta pecunia, quanta refundendis in bellum factis ſumptibus prope par eſſe poſſet. Porro id ſuum qualecunque jus Carolus imperator, dum cum fratre Ferdinando provincias hereditatis divideret, in eundem fratrem ſuum transfudit. Quo factum eſt, ut toto exilii Ulrici tempore, quod quindecim annorum fuit, Caroli primum imperatoris, deinde Ferdinandi fratris nomine adminiſtraretur haec provincia. Atque hoc omne jus eſt, quod Auſtriaca domus in hoc ducatu ab initio ſibi vindicavit, uſque dum, principibus qui Smalcaldico foedere juncti fuerant devictis, Ulricus in Suevia a ſociis ſolus derelictus conditiones a Carolo quinto imperatore datas accipere coactus eſt; quarum quidem pluribus, refuſis ingentibus pecuniarum ſummis, ſubſequentes principes Chriſtophorus filius et Ludovicus Ulrici nepos liberati ſunt; non tamen omnibus, uſque ad iſta Frederici ducis tempora, qui, anno MDXCIV, in comitiis Ratiſbonenſibus ipſe praeſens cauſam ſuam coram imperatore, electoribus et aliis principibus egit; et domum Auſtriacam, uti poſt Ulricum praedeceſſores fecerant, vel eam ob cauſam ullo modo recognoſcere recuſavit; quod non ut heres defuncti Ludovici, ſed ex pacto et providentia majorum, ſuo capite (eſt enim Georgii Ulrici fratris filius) ſuccederet. Unde factum eſt, ut tandem interventu electorum et principum, conſentientibus omnibus Auſtriae principibus, quatuor centenis millibus florenorum imperatori perſolutis, vexam redemerit, atque ducatum ipſum ſuamque familiam priſtinae libertati reſtituerit. Tantum vero abeſt quod Baioarii fratres, ut eodem folio 62 dicitur, eum ad recuperanda ſua juverint, ut e contra illi, major praeſertim natu Wilhelmus, non inter minimos Ulrici ducis hoſtes fuerint, (Ludovicus enim aequior ſemper fuit affini ſuo) atque ille Suevici foederis dux hoc enixe ſtuduerit, ut et expelleretur Ulricus, et aditus illi pro reſtitutione intercluderetur.

GERMANICA nomina familiarum et locorum frequenter non pleniſſime nec planiſſime expreſſa mirum non eſt: Poſſent tamen fortaſſis emendari, vel unam ob hanc cauſam, ne vel in familiis, vel in locis, quorum nomina aliquantulum ſono propinqua ſunt, error commiſſus videatur. Ut cum folio 113, et 114, [*edit. Lond. tom.* I. *p.* 63.] *Balthaſar a Gultlingen Gutlingus* dicitur; fol 169. [*edit. Lond. tom.* I. *p.* 88.] *Circena* pro *Kirchеimio* dicitur; et eodem folio *Boſinga* [*Put. L. Bolſinga*] oppidum Imperii pro *Bopfingen*; fol. 172. [*edit. Lond. tom.* I. *p.* 89.] *Oetinga* pro *Eringa*, quae eſt comitum Hohenlohenſium; et *Alprunum* pro *Hailprunna*.

AD folium 244, [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 125.] *Bertavum* ac *Vedingam*.] *Marpachum* ad Nicri fluvium, et *Waiblingam* ad Remſam amnem ſita oppida occupavit Albanus; illud vi, ubi crudeliter in obvios quoſque ſaeviit; hoc per traditionem Leonhardi Schlaheri praefecti Waiblingenſis, qui tamen cum Hiſpanis urbem, neſcientibus aut nihil tale ſuſpicantibus civibus, aperuiſſet, urbe elapſus nunquam eo redire auſus fuit.

ET eodem *Circena ad Nicrum*.] Duo ſunt in hoc ducatu ejuſdem nominis oppida, alterum ſub antiqua Teccenſium ducum arce, unde nomen ducibus his fuit, quod oppidum et ipſum

I Kirche-

Kircheimium ſub arce *Theck*, vulgo *Kirchen-under-Theck*, et ab imperita plebe *Kirchen-an-der-Eck* dicitur, cum promontorii inſtar promineat mons ille qui ſuper impoſitam habuit arcem Teccenſem, cujus nunc rudera tantum extant. Alterum ad Nicrum ſitum, unde et *Kirchen-am-Necker* vulgo dicitur; verum hoc neque munitum, neque oppidi ſpeciem habet.

Fol. 257. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 131.] *Gravecolmum* pro *Raubenculmo* ſcribitur; ut etiam *Guabachium* pro *Schuvabachio*; et fol. 263. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 134.] *Gothoberga* pro *Gutenberga*; *Plaunum* pro *Plavium*; *Riembavum* pro *Reichenbachum*; et fol. 266. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 135.] *Guaudeſtinium* pro *Gnauſtein*; fol. 268. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 136.] *Schermeſſer* pro *Schirmitz*; et fol. 351. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 172.] *Interbocis* pro *Juterbocis*; et fol. 358, *Wolfgangus Milchlingius* dicitur *Melchingus*.

Fol. 360. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 176.] *Uladiſlaus Jagello* Poloniae rex *Venceſlaus* dicitur; ſed hoc typographi ſphalma arbitramur eſſe, quemadmodum fortaſſis et illud quod fol. 364. [*ed. Lond. tom.* I. *p.* 178.] pro *Rhelingeri Redingeri*, pro *Baumgartnerii Burigarteneri* ſcribuntur.

Quod ſi excellentiae ipſius placeret, vel in ſequentibus editionibus et alia nomina (quae ob Germanici idiomatis difficultatem et Romani ſcriptores ubique fere corruperunt) corrigere, vel in continuatione hujus ſuae hiſtoriae, cujus vulgationem omnibus votis expetimus et cum deſiderio expectamus, noſtra opera uti, promptiſſimi erimus non hoc ſolum praeſtare, ſed et quaecunque in noſtris vel aliis vicinorum archivis conducibilia, et tanto libro ejuſque auctore digna videbuntur, ſincere et ex rei veritate bonaque fide edere et communicare.

Oswaldus Gobelkofer,
Doct. med. et inclyti ducis Wirtembergenſis hiſtoriographus,
ſuo et Dominorum Regiſtratorum nomine.

Ex MS. *Exemplar eorum quae Gaſpard Laurentius profeſſor Genevenſis miſit, anno 1613, illuſtri viro Domino Thuano; quae tamen ipſi non fuerant reddita, ſed in via ſubſtitere, aut etiam excidere.*

Dignitas et amplitudo tua, vir illuſtris, merita in rem literariam et in univerſum Franciae regnum, illa etiam hiſtoria tua, hujus ſaeculi monumentum inſigne ſaeculis omnibus profuturum et regionibus cunctis, excitant merito ad celebritatem et honorem nominis tui omnes rei literariae ſtudioſos; quibus album meum calculum addo, et inter eos me recenſeo, ut aliqua ex parte obſequium et obſervantiam meam dignitati tuae offeram: Benigne igitur tua dignitas excipiet has obſervationes meas in hiſtoria illa tua, quam ſuſpiciet et admirabitur omnis aetas, quam nemo ſatis verbis ornaverit, in qua etiam elucet ἀκρίβεια indefatigabilis laborque immenſus. In circumſtantiis tamen nonnulla ſunt quae dignitati tuae repraeſentare neceſſe mihi fuit; quis enim tam accurate omnia perſequatur, qui in ſingularibus, quae ſunt infinita, omnia aſſequatur? ea vero duntaxat quae mihi comperta αὐτοψίᾳ, intuitiva cognitione, ut vulgo loquuntur, mihi perſpecta, quae dignitas tua aeque beneque conſulet, utpote quae conſideratione digna.

Libro xxx [*ed. Drouart. fol. lib.* xxxi. *ed. Lond. tom.* II. *p.* 235.] hiſtoriae, ubi de rebus ad Ciſteronem geſtis et in illa provincia, nominatur Soreſius et Cipetra, quaſi duo fuerint. At Cipetra quidem, qui faverat Proteſtantibus anno mdlxii, eſt ille Soreſius quem ego tunc vidi ſaepiſſime Ciſterone. Fuit filius comitis Tendani proregis; poſt patris obitum vocatus idem fuit Cipetra. Fratrem habuit, ſed ex priore matrimonio; comitem Summeripanum, qui poſt obitum parentis comes Tendanus fuit, illius familiae poſtremus. At alter ille, tum Soreſius tum Cipetra dictus, (non ex illa familia ducatus Burgundiae, is qui vocabatur Cipetra Carolo nono praefectus) aperte omnino et religionem et partes Proteſtantium profeſſus eſt. Is adultior factus anno mdlxvii Ciſteronem felicius propugnavit, quam alii anno mdlxii fecerant; nefarie trucidatus fuit ſub illa famoſa pace anno mdlxviii, cujus caedes habetur libro xlii hiſtoriae. Anno mdlxii comes et prorex Claudius Tendanus, arma vitans filii ſui Summeripani, Druentiam fluvium trajecit, ut furorem vitaret comitis Carſii, Flaſſani et Ventabreni; Manoſquam urbem venit, ac inde Ciſteronem ſe recepit, uxorem ſecum habens ſuam, et filium ex ea ſuum, Soreſium tunc nominatum, cui aderat illuſtris Cardaeus, baro Cennaſius, baro Dubar, ejuſque frater Maligeus, Movantius, et primariae nobilitatis Eſpinoſius; qui omnes profitebantur religionem reformatam, quos et vidi ipſe Ciſterone in ſanctis concionibus menſe Aprili et menſe Maio; imo fui tunc puer in coetu illorum qui Manoſqua Ciſteronem ſe receperunt, viri, mulieres, et omnis ordinis homines, quorum ductores erant illuſtres illi viri quos paulo ante nominavi, anno mdlxii.

Libro xxxix, [*ed. Drouart. fol. ed. Lond. tom* II. *lib.* xli. *p.* 563.] ubi adventus ducis Albani per Allobroges narratur, certe non fuit trajiciendus Arva fluvius Albano,

 qui

qui ex Italia veniens ad Rhodanum, nullo flumine interjecto, per Allobroges tranſibat. Arva enim fluvius non in Italiam influit, ſed in Rhodanum prope Genevam.

Lib. xlii, et xlv. [*ed. Drouart. fol. ed. Lond. tom.* II. *lib.* xliv. *p.* 687. *et lib.* xlvii, *p* 790.] Urbium Privaſii, Albenaſii, Beſſi, et Puſini ſitus atque nomina prorſus confunduntur; neceſſe eſt igitur iſta, prout ſunt, certiſſime proponere.

BESSUM eſt oppidum in Vivariatibus vel Vivarienſibus (quos Caeſar Helvios nominat) ad ripam Rhodani immediate ſitum; vocaturque Beſſum ſuper Beſſum, quod duplex arx oppido immineat; ibi nullus eſt alius fluvius quam Rhodanus. Eſt quidem torrens aut rivus ad jactum catapultae inde diſtans; Paira dicitur Puſinum verſus.

PUSINUM vero eſt oppidum ad ripam Rhodani, interjectis tamen multis hortis Beſſo diſtat iter unius horulae.

LORIOLUM vero, ſaepe in hiſce hiſtoriis commemoratum, oppidum eſt in Delphinatibus trans Rhodanum orientem verſus; diſtans a Puſino atque etiam a Beſſo oppido magnum milliare, per planitiem inter oppidum illud et Rhodanum.

PRIVASIUM vero eſt urbs in Vivariatibus in locis montoſis et praeruptis, diſtans tum a Beſſo, tum a Puſino, ac proinde a Rhodano iter duarum duntaxat horarum, et in hiſtoria illuſtris Domini Thuani confunditur et nomen et ſitus cum Fano-Privati, ſive *San-Privas*, pago vel arce non longe a Nemauſo ad Pontem-Dugar; ſed Privaſium, cujus fit ibi mentio, Nemauſo diſtat viginti magnis milliaribus.

ALBENASIUM quoque eſt urbs in Vivariatibus montes Sevennos vel Cimmenios verſus, diſtans a Privaſio iter quinque horarum, et a Rhodano ſeptem. Ad veritatem hiſtoriae et res magni momenti in illis locis geſtas neceſſe eſt iſta diſtincte et certe proferri.

Distincte quoque, non confuſe, ſunt commemorandae res quae in illis locis geſtae magni momenti fuerunt anno mdlxviii. Rem narrabo, ut conferatur cum iis quae ſunt in hiſtoria illuſtris viri; nam tunc temporis ipſe ego eram aut Puſini, aut Privaſii, aut Beſſi, et vidi ea quae ſequuntur veriſſime narrata. Illo anno mdlxviii Movantius et Valavoira ex Provincia Gallica copias Proteſtantium deduxerunt, omnibus ſuis relictis, ut ſe conferrent ad principem Condaeum et ad Amirallium. Primi ad flumen Rhodanum pervenerunt prope Beſſum, quod oppidum ab illorum partibus ſtabat. Ex parte Delphinatus ad ripam Rhodani exiguum propugnaculum conſtruxere, ut Rhodanum tuto a Delphinatibus trajicerent; erantque mille quingenti pedites et ad centum equites, qui primi ex illo propugnaculo Rhodanum trajecerunt, ac Privaſium verſus contenderunt; deinde Albenaſium; quibuſcum ſe conjunxit primum Dominus de Leſtrange, primariae nobilitatis Vivarienſis et vir magnis dotibus ornatus, in flore aetatis ſuae: id quod expreſſe dicendum, quia in nonnullis hiſtoriis quaſi ſenex nominatur: Atque etiam cum illis ſe conjunxit Petrogordius (*Pierregourde*) cujus in legione ſive regimento erant ad duo millia Vivarienſium. Eo ipſo die quo Movantius ex illo propugnaculo tranſivit Rhodanum, venit ex Delphinatibus legio Blaconii nobiliſſimi viri, et legio Anconii Blaconii affinis, qui etiam copias ſuas ad Beſſum traduxerunt. Succeſſit ad eorum locum in propugnaculo Mirabelli Delphinatis legio atque poſtea legio du Cheilar, et fratris ejus Pigroſſi: Deinde Vapenſium duce Oroſio, inter quos erat illuſtris Ediguerius tunc vexillifer equitum Oroſii. Sequentibus diebus cum illi omnes copias traduxiſſent ab illo propugnaculo, Beſſum poſtremo advenit Monbrunius cum ſua legione, in qua erant ad duo millia peditum, quibus ſe conjunxerunt ſeptingenti Ulanienſes (*d'Orange.*) Illi omnes ad decem et octo millia a Vivariatibus per Sevennos montes Mirialdum urbem advenerunt, atque ibi ſe conjunxerunt cum copiis Galliae Narbonnenſis (*Languedoc*) qui relictis urbibus et familiis ſuis in Aquitaniam ſe contulerunt.

Libro xl [*ed. Drouart. in fol. ed. Lond. tom.* II. *lib.* xlii. *p.* 611.] hiſtoriae, ubi clades Poncenatii narratur: certe clades illa non accidit in Sebuſianis. Nam Sebuſiani vel Seguſiani ex Caeſare intra Rhodanum et Ararim ſunt ſiti; at illa clades accidit trans Ligerim ad urbem quae *Tiers* nominatur, et ad *Croprere* in Arvernis.

Lib. xlv [*ed. Drouart. in fol. ed. Lond. tom.* II. *lib.* xlvii. *p.* 791.] indiſtincte (libere ac vere dicam) et confuſe narrantur ea quae a Monbrunio geſta ſunt, et a Delphinatibus, poſtquam a clade Monconturiana in Galliam Narbonnenſem, et in Vivarates reverſi ſunt. Eram tunc Privaſii cum illuſtris Monbrunius eo advenit, ineunte anno mdlxx. Cum eo erant nobiliſſimi Delphinates, omnes equites, nulli pedites, Mirabellius, Ediguerius illuſtris tunc xxviii aut xxx annorum, Cugius, Quintellus, Pantaiſius, Pigroſſius, et alii nobiliſſimi Vapenſes, et Gubernetius, et Dominus du Pouet, qui una cum Monbrunio Puſini ſubſtiterunt: reliqui vero Privaſii commorati ſunt, praeſtolantes dum occaſio daretur tranſmittendi Rhodani, et illius hyemis ſaevitia leniretur. Interea dum ad Puſinum, e regione in Delphinatibus extructum propugnaculum, ut tranſitus Rhodani tutus eſſet, ad inſtar illius propugnaculi quod Movantius ante biennium e

regione Beſſi conſtruxerat: Santangius fuit primus illi propugnaculo praefectus: deinde etiam Pipetus ex familia equitis du Bayard: Uterque in obſidione illius propugnaculi interfectus.

In hiſtoria Pouetii nomen confunditur ex nominis aequivocatione. Pouetus (*du Pouet*) fuit Delphinas, qui poſtea in duello interfectus fuit a Gubernetio ante amiciſſimo: Sed Poyettus, qui commemoratur ibi in hiſtoria, non fuit Delphinas, multo minus Allobrox; ſed fuit ex ſuperiore Vivariatum regione Albenaſii aliquandiu praefectus; qui fuit in conſpicuo gradu inter veteranos milites, et Andelotio perquam charus. Utrumque vidi Privaſii aut Puſini.

Historia, pace dixerim illuſtris viri Thuani et cum bona venia, nominat Monbrunium et Delphinates nobiles *Allobroges:* Atqui Allobroges ex Caeſare fuerunt illi qui ſiti ſunt inter lacum Lemanum et Iſarum fluvium, inter Alpes et Rhodanum. At illi qui in inferiore Delphinatu, cujuſmodi fuit Monbrunius, ſunt Delphinates potius annumerandi inter eos qui in provincia Romanorum olim dicebantur.

Nobilis Pontius ex Beſſo oppido praefuit urbi du *Saint Eſprit*, quae ſtabat a partibus Proteſtantium an. MDLXII. Interfectus fuit anno MDLXVII in obſidione oppiduli quod vocatur *la Chapelle* in ſuperiore parte Vivarienſis regionis. Ejus frater qui Ollerius nominabatur Beſſi fuit praefectus nomine regis magni Henrici quarti, qui grandaevus fuit admodum. Illa nomina in hiſtoria confunduntur.

Anno MDLXX, id quod non praetermittendum eſt in rerum geſtarum narratione, illuſtris Monbrunius ex clade Moncontuřiana Nemauſum venit: Cum dedita fuiſſet illa arx, Albenaſium venit, Privaſium et Puſinum, copiaſque traduxit ac proelio Gordium profligavit a propugnaculo in planitie e regione Puſini; ſed Loriolum non occupavit, ipſe vulneratus in calce Puſinum relatus eſt. Copiae in Delphinatibus traditae regendae illuſtri Sanromano, qui eas ad montes Delphinatus duxit. Granum oppidulum munivit, diſtans Loriolo exiguum milliare, cui praefuit Valavoirius, qui gravem obſidionem ſuſtinuit adverſus Gordium proregem, quem et rejecit. Illa obſidio quantumvis admiranda ab hiſtoriographis non commemoratur. Propugnaculum vero e regione Puſini obſidebatur a prorege Gordio, quatuor etiam naves diſpoſitae ad obſidionem, quae vulgo *fregatae* nominantur, donec advenit illuſtris comes Ludovicus Naſſovius una cum fratre juniore Henrico. Ille primam aciem ducens principum, qui tunc vocabantur, Navarraeus nimirum et Condaeus, venit Nemauſo Albenaſium cum ſeptingentis aut circiter equitibus. Albenaſio duas bombardas bellicas traxit per loca praerupta Privaſium et Puſinum, ac ibi prima diſploſione navem unam ex illis fregatis fregit; reliquae anchoris ſolutis ſecundum Rhodanum fuga ſibi conſuluerunt. Tunc comes ille cum ſuis copiis pedeſtribus, praeſertim Vivariatibus, duce Collantio, cujus filia heres unica poſtea nupſit Chambardo celebri et forti viro, et cum vexillis Germanorum tunc Loriolum oppidum occupavit, et ad obſidendum Montelimartium ſe contulit. Id fruſtra fuit, praeſertim quod Collantius ille interfectus fuit a nobili Belloſortio Delphinate, ex lite inter illos orta de dignitate. Interea advenere Nemauſo Privaſium ſereniſſimi principes Navarraeus et Condaeus, ibique per quindecim dies ſubſtitere. Albenaſio iter fecerant, ubi mihi licuit illos videre. Una cum illis erant comes Wolradus Mansfeldius, Genlius jam ſenex, et vicecomes Bonnigueſſius. Aliquot vexilla erant equitum, et cohortes praetorianae, ac complures alii nobiliſſimi viri. Amirallius vero et comes Mongomerius Nemauſo profecti ad dextram Rhodanum verſus venerunt Beſſum et Puſinum: duces peditum erant Roueré et alii, et Pardaillanus, et Pilaeus. Amirallius Volte conceſſit, quae eſt arx et oppidum comitis Ventadorii, iter unius horulae diſtans a Puſino Lugdunum verſus. Amirallius aut duodecim aut quindecim diebus ibi aegrotavit; qui cum convaluiſſet, principes Navarraeus et Condaeus ſe cum eo conjunxerunt. Comes Ludovicus cum ſuis copiis ex Delphinatibus trajecit rurſus Rhodanum, ſeque principibus et Amirallio adjunxit ad ſanctum Stephanum in Foreſiis. Inde profecti et in Galliam Celticam progreſſi ſunt. Poſt eorum diſceſſum Gordius prorex in Delphinatibus Loriolum oppidum obſidione cinxit, cui oppido Mirabellius Delphinas praeerat, qui ſtrenue reſtitit, hoſteſque ab expugnatione moenibus graviſſime dejectis vi tormentorum ter aut quater impreſſione facta repulit. Pax interea advenit quae obſidionem ſolvit.

Libro XLVIII, [*ed. Drouart. in fol. ed. Lond. tom.* III. *lib.* L. *p.* 61.] fit mentio ſynodi Rupellanae anno MDLXXI. Beza negatur interfuiſſe illi ſynodo: attamen ejus moderator fuit. Id acta ſynodi illius indicant et liber Confeſſionum. Alicubi etiam in illa hiſtoria dicitur Macardus primus Lutetianae eccleſiae paſtor: at illa urbs ante annum MDLIII, habuit paſtores praecedentes alios, perſecutionibus vigentibus. Idcirco Domino Thuano non fuit hoc perſpectum.

Illa ſcripſeram mea manu una cum epiſtola mea illuſtri viro Domino Thuano; ſed intercidiſſe in via ſtatim poſt ejus obitum cognovi.

Ex

Ex MS. *Viro clariſſimo Jacobo Auguſto Thuano Franciſcus Sweertius.*

Magna mihi ſemper cupiditas fuit cognoſcendi et compellandi doctos; inter eos te vel maxime, clariſſime Thuane, quem recondita quaedam et priſca eruditio inter aevi noſtri primos eſſe voluit, principibus gratum, vulgo venerabilem, omnibus notum. Et ambitioſe fortaſſis; utiliter tamen tibi tali innoteſcere cupiam, quia ſine emolumento aliquo ſtudiorum doctorum amicitia nec contrahitur nec colitur. Nam ut illi qui per ſolem ambulant, aut colorem mutant, aut urentem ſentiunt calorem; ſic dum conſuetudine grandium utimur, aut dotes quaſdam amando in nos derivamus, aut deſiderium aliquod concipimus admirando. Tu itaque, vir clariſſime, in amicitiam tuam me admittes, cujus velut teſſeram libellum in Iſaacum Caſaubonum amicum noſtrum habe. Auctor eſt, ni fallor, Heribertus Boſwegdus de Societate Jeſu, qui apud nos agit. Iſti boni patres ſoli volunt ſapere, et ſatis juſti odii apud illos eſt aliquod ſcire.

Nuper perlegi hiſtoriarum noſtri temporis tom. III. et tom. IV. Pariſiis impreſſos anno MDCVI apud Ambroſium et Hieronymum Drouart. in 8vo. plures videre non contigit. Video multis in locis erratum in nominibus propriis Belgarum, utpote,

Ed. Drouart. 8vo. Tom. III.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 899.	p. 519.	*Joan. Sonnio*, ſcribe *Franciſco Sonnio.*
900.	520.	*Veſenbechium*, pone *Weſenbechium.*
901.		*Ecmondanus* —— *Egmondanus.*
910.	524.	*Pallas* —— *Pallantius.*
913.	525.	*Lalanius Hoſtratus* —— *Lalainius Hoochſtrati comes.*
915.	526.	*Borgerhutum* —— *Borgerhoutum.*
		Car. Brimeus —— *Car. Brumeus.*
		Vilelmus —— *Wilielmus.*
917.	527.	*Araſchotum* —— *Arſchotum.*
923.	529.	*Jac. Heidonum* —— *Jacob Vander Heyden.*
925.	530.	*Duremondae* —— *Teneramundae.*
		Vliſingae, Suuolae —— *Vliſſingae, Swollae.*
		Mildeburgi —— *Middleburgi.*
929.	532.	*Flacium* —— *Flaccum.*
Ed. Drouart. 8vo. T. IV.	Ed. Lond. Tom. II.	
3.	554.	*Noercarmius* —— *Noircarmius.*
8.	556.	*Petro Ahekio* —— *Petro Haeckio.*
9.		*Oſtreulam*, adde *pagum.*
	557.	*Valentinus Pardeus* —— *Val. Pardieu.*
10.		*Hockſtratanus*, lege, *Hoochſtratanus.*
		in ponte Murano —— *in ponte Merano* vel *Merino.*
12.	558.	*Aldenardae*, adde, *in Flandria.*
13.		*Araſcotii* —— *Arſchoti dux.*
14.	559.	*Mich. Herlium* —— *Mich. Herlinium.*
17.	560.	*Sicurtius Beina* —— *Sic. Beyna.*
19.	561.	*Spinoi principis* —— *Eſpinoi principis.*
21.	562.	*Lupo Sapata* —— *Lupo Gapata.*
27.	564.	*Diſtae* —— *Dieſtemi.*
28.	565.	*Tilmonem* non capio, puto *Tielmontium.*
33.	567.	*Jacobus Heſſeltius* —— *Jacob Heſſelius conſiliarius.*
		Mecliniae —— *Mechliniae* vel *Machliniae.*
		Groneburgia porta —— *Crooneburgia.*
178.	634.	*Scurialis palatii* —— *Eſcurialis palatii.*
186.	637.	*Groenondalenſe* —— *Groenendalenſe.*
		in nemore Sinio —— *in nemore Soenenſi* vel *Soenio.*
		ab Obaimi fano —— *ab aedibus Dohani.*
187.	638.	*Hebreſteinii* —— *Overſteynii* vel *Everſteynii.*
		Herclenum —— *Erklenum.*
190.	639.	*Vedam* —— *Weddam.*
191.	640.	*Helligerſium* —— *Heyligerleum.*
194.		*Honteinio* —— *Haultainio.*

Ed. Drouart. 8vo. Tom. IV.	Ed. Lond. Tom. II.	
p. 194.	p. 641.	*Damum* —— *Damnium.*
195.		*Vinſchotum* —— *Winſchotum.*
		Lipia —— *Lippia* vel *Lippa.*
196.	642.	*Vinghenus* —— *Wingenus.*
		Pentanus —— *Elpendanus.*
		Barth. Valla —— *Barth. Valenſis.*
		Conſt. Bruxellenſis —— *Conſt. Bruſellenſis.*
		Joan. Rumallius —— *Rumaultius.*
		Vaterlezii —— *Waterleſii.*
		Cornelius Niemus —— *Corn. Nieenus.*
199.	643.	*Stratius* —— *Stralius.*
		Backerſetus —— *Backerſelius.*
201.	644.	*Veſtphaliam* —— *Weſtphaliam.*
203.		*Coverdiam* —— *Coevordiam.*
208.	646.	*Damo* —— *Damnio.*
		Vedam —— *Weddam.*
210.	647.	*Schouembergius* —— *Schouwenbergius.*
	648.	*Gemingam* —— *Gemmingam.*
211.		*Delfezielam* —— *Delfzielam.*
214.	649.	*Nicol. Atſtadius* —— *Nicol. Hadſtadius.*
		Schouerus —— *Schoenerus.*
		Volfius —— *Wolfius.*
		Friderico Rolſhauſeno —— *Rollenhauſeno.*
		Schombergio —— *Schoonebergio.*
		Bucchardo —— *Burchardo.*
		Maleſbergio —— *Malſborgio.*
		Varuxius —— *Warruxius.*
		Carolus Hameſius Boxtelius —— *Carloius, Hametſius, Boxtelius.*
219.	652.	*Jodomiae* —— *Judoignae.*
223.	653.	*Gorcumi* —— *Gorcomii.*
461.	759.	*Hannovia* —— *Hannonia.*
463.	760.	*Jocelingi opus* —— *Jongelingi opus.*
479.	776.	*Grenelſum Speellam* —— *Gronelſium Spellam.*
488.	779.	*Venceſlao* —— *Wenceſlao.*
804.	T. III. p. 73.	*Scetlio* —— *Scetſio.*

Vale, magnum Galliae decus, et Sweertium ama, qui te aeternum. D. Aubertus Miraeus ſalutem adſcribi juſſit. In praeſentiarum nihil de publicis, omnia in alto ſilentio. Quid de Veſalia docebit tempus.

Antwerpiae ex noſtro muſeolo MDCXV,
xvi Kal. Maii.

— *Fatui nova numina ſaecli*, aut, ſi mavis, Jeſuitae, hodie apud nos primum jecere lapidem novae eccleſiae. Carolus Scribanius auctor *Amphitheatri Honoris* jam provincialis eſt, et mira molitur. Elixir Calviniſticum Antwerpiae impreſſum eſt apud Meurſium, et cenſuram dedit Egbertus Spitholdius Plebanus in D. Mariae Lovanii. Sunt ſub praelo omnia opera Eryci Puteani, cujus effigiem mitto.

Ex MS. *Anonymi cujuſdam.*

L*IB.* vi, *p.* 603. *edit. Pat. in fol.* [*edit. Lond. tom.* I. *p.* 788.] *ſpectante ipſo Philippo*, repone, *ſpectante Carolo principe Philippi filio, et ejus ſorore Joanna principis Luſitaniae vidua.* Nam rex Philippus nondum Belgio exceſſerat, dum hic actus publicus (Hiſpani *Auto* appellant) Pinciae fieret, ſub extremum Maium A. D. MDLIX; eodemque anno XXIX Julii ordinem velleris aurei Gandavi celebravit; ac tum demum, relicta Margarita duce Parmenſi quae Belgio imperaret, in Hiſpaniam diſceſſit.

Edit. Pat.	Ed. Lond. Tom. I.	
p. 134.	p. 187.	*Faſani caſtelli* —— *Fari caſtelli.*
	188.	*Athanatenſe* —— *Athenacenſe.*
141.	197.	*Zabragium* —— *Zagabriam.*
389.	511.	*Nobili loco in Petrocoriis* —— legendum *in Cadurcis.*
540.	725.	*Antuerpiae juſta fecit* —— legendum *Bruxellis.*
598.	782.	*Rionii* —— *Rigomagi Arvernorum.*

Ex MS. *Anonymi cujuſdam.*

Ed. Pat. fol. pag. 37. [*ed. Lond. tom.* I. *pag.* 59.] agitur de archiepiſcopo Colonienſi ad cauſam dicendam a pontifice Romam vocato: [*Pag. ſeq.*] agitur de eodem a pontifice excommunicato. Operae pretium fortaſſe fuerit ſcire quod ad hanc hiſtoriam pertinet, nempe, anno MDXLV, academiam Pariſienſem literas accepiſſe a collegio et canonicis Colonienſibus, quibus ab ipſa petebant, ut vellet deſcendere in cauſam provocationis ad ſummum pontificem inſtitutae contra archiepiſcopum Colonienſem, qui volebat ſuam provinciam reformare, et nova inſtituta canonibus eccleſiaſticis introducere contraria. Cenſuit academia nihil ea de re ſtatui poſſe, inconſulta Domini regis voluntate. Placuit regi ut academia reſponderet, ſe quidem laetari, quod canonici Colonienſes forti animo fidei catholicae hoſtibus obſiſterent, ſed nolle ſuſcipere cauſam et patrocinium eorum, praeſertim qui eſſent extra limites imperii Gallici.

Ed. Pat. pag. 467. [*ed. Lond. tom.* I. *pag.* 610.] *Sleidanus in Bellaiorum familia diu verſatus res magnas ſub Joanne Bellaio cardinali geſſerat ac didicerat.* Potuit addi, Sleidanum, dum vixit, ab eodem cardinali ſingulis annis honeſtam penſionem accepiſſe.

Ed. Pat. pag. 527. [*ed. Lond. tom.* I. 689.] *Andelotus in Meldorum civitatem ductus, ubi in epiſcopi aedibus aliquantiſper ſub cuſtodia fuit, donec regis juſſu Melodunum tranſlatus, ibique in arcem incluſus.* Sed illuſtriſſimus Dominus praeſes non dicit quomodo captivitate fuerit liberatus.

Ex MS. *A Monſieur le preſident de Thou.*

MONSEIGNEUR. La preſente ſervira de couvert à l'incluſe, qui me vient d'arriver par mer, du Sieur Don Vicente Nogera, Conſeiller de ſa Majeſté Catholique à Liſbone, pour V. S. de laquelle vous ſupplie m'apprendre par un mot la recepte pour m'en acquiter vers lui ; enſemble qu'il vous plaiſe m'honorer de vos commandemens. Sur quoy vous baiſant bien humblement les mains prie Dieu, Monſieur, vous conſerver en toute felicité, & moy en vos bonnes graces.

De V. S.
Serviteur bien humble,
LE CAV. CHIMENEZ.

Anvers 2 Dec.
1615.

Ex MS. *Al Preſidente Jac. Auguſto Thuano.*

SI dixere à V. S. que no he leido mejor Hiſtoria que la ſuya (con ſer medianamente verſado en todas) ni aun otra que en mi juizio ſe le yguale, no ſerà liſonia ni encarecimiento, y qualquiera que con cuydado la miráre, entenderà bien, que pueda ſer idea ô eſpejo, al qual ſe ayan de examinar las que adelante ſalieren, tan juſtamente como con los preceptos de Luciano. Alabola por mil titulos, mas principalmente por la verdad, en la qual V. S. ſe deſnuda de todos los affectos, y la ſigue con tanta libertad, que à vezes podrà eſcandaliſarſe quien tuviere en ſu animo qualquiera pequeño perjuizio; pero los venideros, en quien ya eſtuvieren muertas, ô à lo menos mas alexadas las paſſiones, ſin falta la alabaràn como merece. Lo que aqui condenan algunos, que es, no enſangrentarſe V. S. mucho la Eſpada contra los Sectarios, y alaballes ſus virtudes quando las tienen notorias, no merece reſpueſta ; pues V. S. como Cavallero Catholico y pio, vitupera ſus Dogmas ſufficientemente, y ellos ſon los que lo merecen ; que las perſonas, quanto mejor las trataremos de obras y de palabras, tanto mas las havremos diſpueſto para la converſion de ſus yerros à la Fee orthodoxa de la ſanta Ygleſia Romana nueſtra Madre, que es lo que ſolo de ellos pretendemos ; Punto que ſi ſe huviera ponderado en Caſtilla, no caſtráran en V. S. lugares muy ſufrideros. Concluyo, Señor, eſte punto, con que la tengo por la mas verdadera hiſtoria de las humanas. Paſſome à la Fraſis y Diccion, que

con razon pudiera competille lo que ya ſe dixo de la de Plauto; porque no puede haverla mas propria, pura, y natural; y ſuma elegançia ſin afectarla, con lindiſſimos colores en qualquiera deſcripcion, y tan llena de conceptos y ſentencias, ſin echarſe de ver (que es lo que yo mucho admiro,) que quien huviere leydo una plana, diſtilarà mas ſentencias y Aforiſmos que de Saluſtio ô Tacito.

Demas de lo dicho, merece ſuma alabança una coſa nueva, però convenientiſſima, yes, à la entrada de los ſucceſſos de cada Reyno, una muy puntual deſcripcion de ſus confines, qualidades, formas, y mudanças de Govierno, baſtantes à inſtruir à quien la leyere para poder hablar y juzgar de ellas. Pues el amor que V. S. mueſtra à las Letras y à ſus profeſſores no merece ſilencio, antes grandes encomios, (quales yo hiziera, y juſtamente, à ſer eſto Panegyrico, y no Carta, que ya no es larga, ſibien corta, en reſpecto de lo que yo amo y eſtimo à V. S.) le ſuplico muy encarecidamente quiera conocerme por grande amigo y ſervidor ſuyo, conciliado por ſus merecimientos, y mandarme, como à tal, lo que de ſu guſto ſe offreciere en Eſpaña, y ſeñaladamente en Portugal, adonde oy quedo de aſſiento en la Ciudad de Liſboa, ſirviendo à ſu Mageſtad en el Conſejo ſupremo de las cauſas civiles y criminales llamado de la Suplicacion. Y porque, aunque en eſta Corte y en otras me conocen, en eſſa no hallarà V. S. quien de mi le diga, lo haré yo, haziendome muchas fuerças à mi modeſtia, y fingiendome neceſſitado para yr contra mi coſtumbre. Mis Padres y Abuelos fueron unos de Caſtilla, otros de Portugal, adonde fixò rayzes eſta familia de los Nogueyras. Mi Padre chefe de ella, fue perſona de raras Letras y Santidad, que le ſubieron al Conſejo de Eſtado de Portugal, que aſſiſte à la perſona del Rey, en el anno de MDXCVIII, y alli muriò en MDCXII. Nacy en MDLXXXVI, y de doze annos ſupe bien Latin: Edad en la qual me tomò ſu Mageſtad por Moço-fidalgo ſuyo, que es inſignia de la primera Claſſe de la Nobleza. Los Ynviernes curſava en las Univerſidades de Alcala, Valladolid, Salamanca, y los Veranos en el Palacio; no intermittiendo con el curſo de la Corte los Eſtudios, antes aumentandolos con el trato y familiaridad de aquellos grandes Miniſtros, que me admittian, ſiendo tan moço, à ſus platicas mayores, pronoſticandome grandes ſuficiencias, y fabricandoſe grandes eſperanças de mi talento. Eran eſtos, el Condeſtable mi Señor (que me honrava por pariente con honras publicas y en Actos Regios,) el Conde de Miranda, el de Chinchon, Don Bernardin de Mendoça, y el Duque de Feria. Con eſta aprobacion llegando à veinte cinco annos, me hizo ſu Mageſtad ſu Conſejero en la Suplicacion; Deſpacho que, ſi bien grandiſſimo, y en que nadie hà entrado con menos de XXX annos que aun oy no tengo, me cortò el hilo à medras y lugares muy aventajados que yo veriſimilmente alcançàra, à no entrar por eſtos Oficios Literarios, con que van adelante todos los mas antiguos. Deſpues de oida Filoſofia, me graduè en Canones y Leyes, y ſiempre me dì con tanta curioſidad à las Letras humanas, que para ſolo la Lengua Griega truxe de Roma à Conſtantino Sophia Smyrnes, Doctor en Theologia, y Colegial del colegio Griego, y le tuve en mi caſa cinco annos, en los quales paſſamos quaſi todos los autores con un profundo eſtudio, y algunos de la primera letra haſta la ultima, Homero, Herodoto, Platone, Thucydides, &c. La Hebrea ſè con la miſma ſuficiencia que la materna; la Chaldea y Arabica medianamente, Italiana y Franceſa bien; menos bien la Thudeſca. De Hiſtoria es increible quanto hè leydo de generales, particulares, Chronicas, Geografias, &c. En las Mathematicas todas hago eſtudio firmado, ſiendo bien inſtruido en ellas, ſacando la Theorica de la Muſica. Y lo que mas procuro es, la Algebra, en la qual todo lo hè manejado, ſalvo las Obras de Vieta, trayendo un excelentiſſimo Maeſtro de ella de Marruecos, Corte del Xarriſe, adonde la enſeñava por un modo Arabigo aventajado al nueſtro. Y para me dar con mas quietud à las letras, me hize Clerigo, haviendo alcanzado Beneficios y Penſiones con que filoſofar. La mayor falta que ſiento es, no haver peregrinado, pero alcanzando licencia que tengo pedida, me tendrà V. S. en ſu Muſeo à aprender y oyer de eſſe Oraculo de prudencia, mas benemerito à que vayan de Eſpaña à buſcarle, que à Tito Livio. Lo que ſuplico à V. S. afectuoſamente es el ſilencio de todo lo referido, que me averguençarè mucho de que ſe ſepa que hablo algo de mis coſas aun ſiendo ellas tan notorias. Y ſi V. S. ſe canſàre de tanta lectura, perdoneme el travajo, pues la cauſa hà ſido moſtrarle que tiene razones y motivos para ponerme en la liſta de ſus mayores amigos, y que ſi como nacy de los Pyreneos acà, huviera nacido de ellos alla, para tener nombre me faltàra poco. Pero contentaréme conque V. S. lo ſepa, para eſcrivirme aqui à Liſboa, mandando echar la Carta en el Ordinario con el Sobreeſcrito para mi. E guarde Dios à V. S. como deſeo.

Liſboa XXVIII de Setiembre de 1615. Don Vincente Nogueyra.

Traduction

Ex MS. *Traduction de la Lettre precedente.*

SI je vous diſois, Monſieur, qu'ayant parcouru, comme j'ay fait, la plus-part des Hiſtoires, je n'en ay point leu de meilleure que la voſtre, ni, à mon avis, aucune autre qui y ſoit egale, ce ne ſeroit ni flaterie ni exaggeration ; & quiconque voudra y regarder avec ſoin, verra fort bien qu'elle peut ſervir de modelle, à auſſi juſte titre que les Leçons de Lucien, pour toutes celles qui paroîtront à l'avenir. Je la louë par mille raiſons, mais ſur tout pour la verité, laquelle, dépouillé de toutes affections, vous ſuivés avec tant de liberté, que peut-eſtre certaines perſonnes atteintes de quelque petit préjugé s'en ſcandaliſeront elles; mais la poſterité, en qui les paſſions ſeront mortes, ou du moins éloignées, ne manquera pas de la louer ſelon ſon merite. Ce que quelques uns d'ici condannent, qui eſt, que vous ne verſés pas beaucoup du ſang des Sectaires, & que vous donnés des louanges à leurs vertus lors qu'elles ſont éclatantes, ne merite point que l'on s'y arrête; puis qu'étant Gentilhomme Catholique & religieux, vous cenſurés aſſés par là même leurs Dogmes, comme en effet ils le meritent; mais quant aux perſonnes, mieux on les traite de fait & de parole, & plus on les diſpoſe à quitter leurs erreurs pour embraſſer la Foi orthodoxe de la ſainte Egliſe Romaine noſtre Mere, qui eſt la ſeule choſe que nous prétendons d'eux: un point lequel ſi l'on l'euſt bien conſulté en Eſpagne, l'on n'auroit pas tronqué en vous des paſſages qui ſont trés admiſſibles. Je conclus donc ce point, Monſieur, en répétant que je la tiens pour l'Hiſtoire la plus veritable que les hommes aient écrite. Paſſons à la Phraſe & à la Diction, qui merite aſſeurément ce qui a été dit de celle de Plaute, car il n'en peut être de plus propre, de plus pure, ni de plus naturelle: elle eſt d'une élégance parfaite ſans affectation, les couleurs y ſont des plus belles dans toutes les deſcriptions, & elle eſt ſi remplie de penſées & de ſentences qui ſe preſentent naturellement (choſe que j'admire beaucoup,) que qui en aura leu une ſeule page, en tirera plus d'Apophthegmes & de Maximes, qu'il ne le ſauroit faire de Sallyſte ou de Tacite.

Autre choſe toute nouvelle, mais trés convenable, & qui merite grande louange; c'eſt qu'à la tête des evenemens de châque Royaume il ſe trouve une deſcription fort exacte de ſes limites, qualités, formes, & changemens de Gouvernement, ſuffiſante pour mettre qui la lira en eſtat d'en pouvoir parler & juger. De plus, l'amour que vous montrés pour les Belles-Lettres & pour ceux qui en font profeſſion, mérite de n'eſtre pas paſſé ſous ſilence, mais au contraire d'eſtre relevé avec de grands éloges, tels que je ferois volontiers & avec juſtice, s'il s'agiſſoit ici d'un Panegyrique, & non d'une Lettre qui n'eſt d'ailleurs que trop courte, eu égard à l'eſtime & à l'affection que j'ay pour vous. Je vous ſupplie avec empreſſement, Monſieur, de vouloir bien me reconnoître pour un grand amí & ſerviteur que vous vous êtes acquis par vos merites, & de me commander comme tel dans tout ce qui ſe préſentera pour vous faire plaiſir en Eſpagne, & ſur tout en Portugal, où je fais preſentement mon ſéjour dans la Ville de Liſbonne, ſervant le Roy dans le Conſeil ſuprême des Cauſes Civiles & Criminelles, que l'on appelle Conſeil de la Supplication. Et parce que, nonobſtant la connoiſſance que l'on a de moy icy & ailleurs, il ſe peut qu'il n'y ait perſonne dans le païs où vous êtes qui vous parle de moy, je m'en vais le faire moi-même, en combattant ma honte par la neceſſité où je me trouve de faire une démarche qui eſt d'ailleurs ſi éloignée de ma coûtume. Mes Parens & Ayeux ont été les uns de Caſtille, les autres de Portugal où nôtre famille des Nogueyra s'eſt plantée. Mon Pere, chef de cette famille, fut une perſonne de grande literature & pieté; qualités qui l'éleverent en l'an 1598, au rang de Conſeiller au Conſeil d'Etat de Portugal, lequel ſe tient en préſence du Roy, & il y mourut en 1612. Je nâquis en 1586, & dés l'age de 12 ans je poſſedois le Latin: age auquel le Roy me prit pour Page, qui eſt une marque de la premiere Claſſe de Nobleſſe. Les Hivers je faiſois mes études aux Univerſités d'Alcala, Valladolid, & Salamanque, & les Etés au Palais; car au lieu de me relâcher à cet égard en ſuivant la Cour, je m'y avançois par l'accés familier que les grands Miniſtres m'accordoient, jeune comme j'eſtois, à leurs importans entretiens, tandis qu'ils s'imaginoient prévoir en moy une aſſés grande capacité, & qu'ils ſe formoient de grandes eſperances de mes talents. C'eſtoient, par exemple, Monſieur le Connêtable (qui me procuroit en parent des honneurs publics, & des occaſions de ſervir le Roy,) les Comtes de Mirande, & de Chinchon, le Sieur Bernardin de Mendoça, & le Duc de Feria. Par cette protection, quand je fus parvenu à l'age de 25 ans, le Roy me créa ſon Conſeiller au Conſeil de la Supplication; charge qui quoyque trés grande, & dans laquelle on n'avoit veu entrer perſonne au deſſous de 30 ans, que je n'ay pas encore, m'a détourné de la pourſuite des avancemens & des poſtes fort avantageux, que j'euſſe ſans doute obtenus, ſi je ne me fuſſe adonné à ces Emplois Literaires, que même les plus vieilles gens occupent. Aprés la Philoſophie, je pris mes Degrés en Droit Canon & Coûtumier, & je me

uis toûjours appliqué avec tant de curioſité aux Humanités, que pour apprendre ſeulement le Grec, je fis venir de Rome Conſtantin Sophie, Smyrnois, Docteur en Theologie, & Membre du College Grec, que je retins chés moy cinq ans, pendant leſquels nous parcourumes avec une profonde application la pluſpart des Auteurs, & même quelques uns d'un bout à l'autre; comme Homere, Herodote, Platon, Thucydide, &c. Je poſſede l'Hebreu comme ma langue propre; les langues Caldéenne & Arabe, mediocrement; l'Italien & le François, aſſez bien; l'Allemand, pas ſi bien. Quant à l'Hiſtoire, il n'eſt pas croyable combien j'en ay leu de generales & de particulieres; combien de Chroniques, de Geographies, &c. Je ſuis bien verſé dans toutes les parties de la Mathematique, d'où j'ay tiré la Theorie de la Muſique; mais celle que j'en recherche le plus c'eſt l'Algebre, ſur laquelle j'ay tout leu, à la reſerve des Oeuvres de Vieta, me ſervant d'un trés excellent Maître natif de Maroc, Cour du Cherif, où il enſeignoit l'Algebre d'une maniere Arabe qui ſurpaſſe la nôtre. Et afin de pourſuivre les Lettres avec plus de repos, je me fis Eccleſiaſtique, ayant obtenu aſſés de Benefices & de Penſions pour n'eſtre pas détourné des études par le ſoin de ma ſubſiſtance. Le plus grand défaut que je trouve en moy, c'eſt de n'avoir pas voyagé; mais une fois que j'auray obtenu le congé que j'ay demandé, vous me verrés, Monſieur, dans vôtre Cabinet réſolu d'apprendre & d'ouïr cet Oracle de Sageſſe, bien plus digne que Tite Live, qu'on aille d'Eſpagne pour le conſulter. Au reſte, je vous ſupplie avec inſtance que tout ceci ſoit pour vous ſeul; car je ſerois dans la derniere confuſion ſi l'on ſavoit que j'euſſe rapporté des choſes qui me regardent, quelque bien connuës qu'elles ſoient. Que ſi la lecture de cette Lettre vous devient ennuyante, je vous prie de me le pardonner, & de croire que ce n'a eſté que pour vous montrer que vous avés toutes ſortes de raiſons de me mettre au nombre de vos plus grands amis, & que ſi je fuſſe né au delà, comme je le ſuis au deçà des Pirenées, j'aurois eu dequoi me faire un nom. Mais je me contenterai que vous me connoiſſiés aſſés pour m'eſcrire icy à Liſbonne, en faiſant remettre voſtre Lettre à la Poſte ordinaire ſous mon addreſſe. Dieu conſerve voſtre perſonne comme je le ſouhaite.

A Liſbonne ce XXVIII Septembre 1615.

DON VINCENTE NOGUEYRA.

Ex MS. *Jac. Aug. Thuanus V. C. D. Vincentio Noguerae S. D. Oliſſiponam.*

HUMANISSIMIS literis tuis, V. C. quas Pictavii in comitatu regio Burdigala rediens ante menſem accepi, reſponſurus, diu dubitavi Gallicene (nam te vernaculam noſtram callere ſignificas) an communi omnium lingua ad te ſcriberem; nam ut multo mihi commodius erat Gallice ad te ſcribere, ita verebar, ne ſi literae in manus alienas venirent, aut ignoratione linguae ſecus quam oporteat acciperentur, aut malignum interpretem nactae facilius in pravum ſenſum per calumniam detorquerentur. Itaque expeditius viſum, ut Latine ad te ſcriberem; et tibi pro tam obvia humanitate gratias quam poſſem maximas agerem. Nam quid jucundius, quid honorificentius mihi accidere potuit delata tam benevole amicitia tua? Quid praeter expectationem magis, quam Celtam hominem ab Hiſpano non ſolum tam egregiis laudibus ſupra meritum ornari, ſed etiam haud dubio victricis poſt invidiam domitam fortunae augurio in poſterum impleri? Scis quantae qualeſque Gallo-Francis cum Hiſpanis centum amplius abhinc annis aemulationes interceſſerint, quae per bella continua inter eos in odium pluſquam civile vulgo exarſerunt. Sed virtus, ut gratiam, ſic et odium neſcit, omnique pravo affectu ſpoliata, in id unum quod juſtum et honeſtum eſt, nullo Graeci Scythaeve diſcrimine, recta fertur; totumque orbem terrarum animo pervagata, nullo maris tractu, nullis montibus aut fluviis, quos aut natura inter populos pro limite poſuit, aut reges finiendis inter vicinos bellis pacti ſunt, diſcluditur. Vel inſigne in te ipſo exemplum vide. Tu medio Pyrenaeo in ultima Luſitania natus, hominem Gallum, non in proxima Aquitania, ſed longe in extrema Celtica ad Sequanae ripam poſitum, virtutis opinione conciliare tibi voluiſti, affatu tuo benigne dignatus es, ejuſque in Hiſpania tua, ubi tantopere exagitatur, patrocinium, non rogatus, ſuſcepiſti. Certe poſt calumnias et importunas ſycophantarum, qui nimium quam multi ſunt hodie, domi foriſque eluſas morſicationes, cum tota Europa hiſtoriae noſtrae fautores et aſtipulatores, etiam in Italia, habuiſſent, vix ſpes erat, ut illae in aliquo Celtiberiae angulo ſecurae poſſent conſiſtere: Cum tu praeter ſpem unus, V. C. in tanta adverſariorum turba repertus es, non ex latibulo emergens, ſed ex florentiſſimo totius Hiſpaniae regno prodiens, qui praecipuum veri ſtudium in me, quo polles acerrimo judicio, protinus perſpexiſti, nullumque praejudicium domo afferens ingenuam libertatem adverſus gratiam aeque et odium infractam laudaſti, ac fore dixiſti, ut invidiae in-

cendio, quo paene conflagraveram, tandem reſtincto, gratiam quam praeſens aetas bene merito negabat, poſtera magno cum foenore olim rependeret: Quod tanti facio, ut tot exantlatorum pro communi generis humani beneficio laborum malam gratiam a meis redditam patientiſſime deinceps ſim laturus, quando tam generoſum in ipſa Hiſpania innocentiae meae defenſorem a Deo ſuſcitatum nactus ſum. Et bene habet: augurio tuo anticipata Dei gratia praevertit, quodque ſuperſtiti negatum videbatur, jam vivo rependitur. Nam magnates noſtri fere Latine neſcientes cum aliena fide per malignas delationes ex libertate noſtra nimia, ut aiebant, offenſionem contraxiſſent, melius a viris bonis inſtructi et vitae meae anteactae innocentia perſpecta, non ſolum omnem ejus ſenſum depoſuerunt, ſed renudato generoſe animo mecum in gratiam ſponte redierunt, ab eoque tempore me ſingulari benevolentia ſunt proſecuti, et magnorum negotiorum ſemper participem fecerunt. Principium a Meduano macarita factum, qui tantam de mea fide ac candore fiduciam conceperat, ut nihil fere magni momenti in familia agitaret, quod non mecum per uxorem perbenigne communicaret; eadem mihi cum illuſtriſſimo ejus filio, quem vos in Hiſpania nuper vidiſtis, neceſſitudo hodie intercedit. Utriuſque exemplum ſecutus illuſtriſſimus dux Guiſius, tantae familiae apud nos princeps, comitate ingenita utrumque ſuperavit, et cum eo quotidie in aula familiariſſime verſor; et ille de me tam honorifice ſentit et loquitur, ut nullam calumniae in ejus animo a malevolis impreſſae nubeculam reſidere appareat. Scio me quibuſdam tanquam Borboniis, hoc eſt, familiae regiae addictum, ſugillari. Quid tum? Livius, quali vir et fide et judicio! tanquam Pompeianus a Caeſarianorum faece olim exagitatus fuit; nec minus propterea et aetatem tulit, et fidem apud poſteros meruit. Quid, quod etiam excuſas quod in Caſtella veſtra, Compluti, Pinciae, Salamancae, et alibi, praepoſtero religionis zelo damnatur, quod videlicet mihi gladius in Sectariorum ſanguine non ubique cruentetur? Quod cum appoſitiſſime facias, eaque praecipue, quae pectus vere Chriſtianum decet, ratione, ut devios charitatis officiis invitatos facilius in viam reducamus; alias inſuper rationes domi natas habeo, quas et te et eos qui noſtra legent ſcire pretium duxi, ut non ſolum propter charitatem Chriſtianam Proteſtantes benigne appellandi, ſed etiam temperatis verbis de iis loquendi impoſitam mihi a temporum et rerum noſtrarum ratione neceſſitatem omnes intelligant. Ante xx annos Proteſtantes noſtri, cum rex in Farae Veromanduorum obſidione haereret, alieno maxime tempore ab eo contenderunt, ut novum edictum in gratiam ipſorum conderetur, quod ſuperiora a deceſſore ſuo quamvis per vim revocata, et Henoticorum factione ubique violata dicerent. Cum iis a rege enixis ego mandatis agere juſſus, tamen me primo excuſaveram, et onus invidiae plenum deprecatus in alios rejeceram: Qui mox illud, quod uni mihi ab initio demandatum fuerat, viro illuſtriſſimo Gaſpari Schombergio Nantolii comiti, quicum in Armoricam cum Mercuriano duce acturus veneram, et mihi conjunctim ſecum tranſcripſerunt: Ac tandem ſolus ipſe cum Sofredo Calignono, nam interim Schombergius in Armoricam ad res provinciae ordinandas diſceſſerat, totum biennium in eo negotio conſumpſi, edictumque Namnetenſe dictum, quod pacificationis legem inter nos obtinet, poſtremo conditum fuit, et in ſenatum allatum; ubi ſingula ejus capita exacte et moroſe diſcuſſa, et ad ſuperiorum edictorum (quod jam ipſe, quantum in me fuerat, diligenter feceram) fidem religioſe examinata ſunt, me praeſente, ut qui in condendo illo praecipuas diſceptandi cum adverſae partis delegatis partes ſuſtinueram, ejuſdem promulgationem in ſenatu ſuffragio meo adjuvarem. Eo cum inter alia ſevere admodum caveatur, ut contumelioſis contra illos verbis publice et privatim abſtineatur, eaque de re regis nomine ipſe fidem interpoſuerim, qua fronte me futurum putas, ſi quod in angulis, in foro, in regis denique conſiſtorio facere lege regni prohibebar, id ſcriptis meo nomine conſignatis facerem? Id quo minus vellem, juſtiſſime a te, vir clariſſime, pro me allatae rationes impedimento fuerunt; et ſi maxime vellem, tamen ne facerem alterae, quas modo retuli, me deterrebant. Itaque cum iis agendo ut mihi moderatis verbis tunc temporis utendum erat; ita poſtea, cum de iis loquerer, ſtylus ſcribendo temperandus fuit; ne facto meo fides a rege data in dubium revocari videretur. Jura item regni, quae ut antiquiſſimi ac potentiſſimi longe ſunt maxima, immunitates, praerogativas, libertates, quia data temporum occaſione diligenter notavi, ſcio apud vos et Romae in multorum reprehenſionem incurriſſe, quos aequiores mihi futuros arbitror, ſi viciſſim ſciant, cum haec ſcriberem et diu poſtea primas in ſenatu Pariſienſi, in quo haec agitari ſolent, tenuiſſe, ac proinde non potuiſſe, ſalvo pudore, et citra turpiſſimae praevaricationis notam tam illuſtria monumenta, quae ad regni dignitatem ac publicam ſecuritatem pertinent, flagitioſo ſilentio tranſigere. Ita vides, V. C. ab eadem neceſſitate et Proteſtantes noſtros verborum amaritudine inſectandi, et jura noſtra ac libertates praepoſtera prudentia diſſimulandi, ademptam facultatem. Ut me nunc colligam, quod veri amorem, quod ingenuam libertatem mihi tribuis, agnoſco candorem tuum; quae ut in me eſſent, ſicuti fuſis apud Deum indeſinenter precibus et omni ſtudio ſemper antea

laboravi, ita tuo illa elogio commendari non poſſum non ſummopere gaudere. Cetera quae large in me cumulas orationis, qua in verbis, qua in ſententiis, pigmenta et ornamenta, non item veri amori, qui in te ſummus eſt, verum exuberanti in me benevolentiae tribuo. Tuum eſt videre, ne te illa tranſverſum agat, et rectum de veri ſtudio ac libertate ingenua noſtra judicium tuum corrumpat. Ego ſane majorum religionis, a qua nunquam deflexi, citra fucum et oſtentationem retinens, a parente meo qui principem locum in ſenatu diu magna cum laude tenuit, verax eſſe didici, et ad ſobrietatem ſapere, et ſimplex haberi quam diſertus et ingenioſus aut doctus videri ſemper malui: nec vero animus et otium fuit, ut ea adipiſcerer quae mihi tribuis; quippe qui adoleſcens in peregrinationibus et in foro, vir in legationibus tempus contriverim; dein regia caſtra conſtanter per civileis tumultus ſecutus inter tubas ac ſub pellibus conſenuerim. Vix ſalutatis in pueritia literis me ſtatim negotia et moleſtae occupationes exceperunt, quae nihil praeter leviſſimam literarum tincturam, ceterum ingentem literarum et literatorum amorem, in animo meo reliquerunt. Inde illi panegyrici, quos dicis in ſingulis annis extremis; quorum mentione a te injecta admoneor, ut honorificae adeo amicitiae tuae commoditate utar. Peto igitur a te, vir clariſſime, loco ſummi beneficii, ut emortualeis dies Joannis Baroſii veſtri, qui Indica ſcripſit, Petri Nonii praeſtantiſſimi mathematici, Amati item excellentis medici, Petri Stellae Franciſcani, Alcantarae, et hujuſcemodi veſtratum philologorum elogia, quae reperire poteris, cum die obitus diligenter notato, ad me per otium mittas; nam vereor ut quae de Baroſio et Nonio ſcripſi ſatis certa ſint, et ſi quidem vera ſint cupio de iis a te certior fieri. Vide quam familiariter tecum agam, poſtquam ſemel ad amicitiam tuam mihi aditum tam humane pateſeciſti: qua et effectum, ut futurum minime dubitare debes, quin quam te erga me officioſum praebuiſti, tam me importunum deinceps flagitatorem ſis experturus. Quibus in verbis deſino, D. O. M. prius veneratus, ut te mihi tuiſque incolumem quam diutiſſime ſervet. Vale, vir clariſſime, et me, quoniam non indignum benevolentia tua judicaſti, porro amare perge.

Julioduni, in conventu quo ad motus noſtros componendos a rege cum illuſtriſſimis comite Briſſaco E. T. et Villaregio miſſus ſum. Pridie Kal. Mart. anni biſſextilis MDCXVI.

Ex MS. *A Diogo Auguſto de Thou, Preſidente da Corte de Paris.*

AINDA que V. M. de mim nam tem nenhum conhecimento, ſaiba que ſou ſeu certo e verdadeiro ſervidor, e mui deſejoſo de aver alguma occaſiam em que poſſa moſtrar eſta vontade, que ainda de tam longe, as vezes coſtuma accontecer.

FUI ſempre muito particular devoto da Coroa de França, e tanto, que ſem ter eſtado nunca neſſe Reyno, com muito trabalho de liçam e livros que de là mandei, vir, papeis que ajuntei, practica que tive de Francezes o tempo que eſtive na Corte de Madrid, eſcrevei a Hiſtoria geral deſſe Reyno no tempo que morreo el Rey Henrique, de glorioſa memoria, ſegundo deſte nome, atee o ultimo Edito da Paz que el Rey Henrique Quarto, que Deos terà no Ceo, fez em Ruam; com a qual ſe acabàram as Guerras Civis deſſe Reyno, que duràram por todo quarenta annos; e com eſſo na Paz que durou todo tempo que viveo o dito Rey. E eſtando pera imprimir os ditos livros, ſahiou V. M. com os ſeus, que hè a meſma Hiſtoria, de que quà nam temos viſto mais que atee o anno de ſetenta e dous, antes de ſe começar a Guerra da Liga. E como V. M. eſcreveo em Latina lingoa, de que tenho pouco conhecimento, eſperei que eſtes Livros ſe traduziſſem em lingoa Franceza, de que tengo baſtante noticia, pera que, vendo eu claramente o que V. M. deſta daquellas Guerras, pudeſſe emmendar os meus livros dos muitos erros que de força aviam de ter, como eſcritos de longe, e com nam baſtante noticia. E poſto que os Livros de V. M. eſtam vedados em Roma, e em Caſtella mandados emmendar, como neſte Reyno de Portugal, ſe nam bolio ainda nelles, ſabendo como ja ſtavam traduzidos em lingoa Franceza, tomei atrevimento (por me parecer aſſim mais ſeguro) para pedir à V. M. ſe me quer fazer mercê de mos mandar à troco dos que V. M. quizer neſtas partes, e particularmente me atrevo à ſervilo com as Decadas de Juam de Barros em lingoa Italiana; Autor que, por ſua Sciencia, e Erudiçam, particularmente Coſmographia nas partes Orientais, deve ſer tido em muita eſtima dos tam doctos na Hiſtoria como V. M. Querendo me fazer eſta mercê de me mandar eſtes Livros de lingoa Franceza, que para mim ſera muito grande pode os encaminhar pella via do Senhor Embaixador que reſide em Madrid, para que os dê ao Senhor Franciſco de Lucena, Secretario de Eſtado de Portugal, para que mos enchaminhe; e pella propria inviarei à V. M. as Decadas de Juam de Barros, e os mais livros que de quà for ſervido. E porque quem pede merces e favores, hè rezam que faça algum ſervicio, nam me parece

rece que podia ſazer outro mayor à V. M. que aviſalo, porque tambem outrem deve ja de o ter feito das rezoeins gerais porque ſam mal recebidos os Livros de V. M. as particulares que eu notei, por onde parece que V. M. pudera uſar mais modeſtia no modo com que eſcreveo. Tratando primeiramente das queixas gerais, ſam taes.

Primeira. Que ſendo V. M. tam bom e verdadeiro Catholico como hè, e de Pai que tam bom o foi, nam ſo em ſeus Livros o nam parece, mas antes da nova pretença Religiam, diſculpando ſempre e deſcarregando profeſſores della, aſſim como foram o Almirante e ſeus Irmams, Reynha de Navarra, Principe de Conde, e mais Senhores que tomaram as Armas e Profiſſam da nova ſecta, culpando ſempre muito o Duque de Guiſa, Cardeal de Lorrena ſeu Irmam, e todos os mais Senhores daquella Caſa; ſendo aſſim que elles foram tam grandes Principes nas Armas e nas Letras, que nam ſe ſabe nenhums que foſſem Vaſallos que com eſtes ſe pudeſſem igoalar. E poſto que tiveſſem alguma ambiçam de quererem governar, defendéram a cauſa mais juſta da Religiam e do Servicio del Rey, por onde nam mereciam ſer tam maltratados como V. M. o faz; mormente, que ſe tinham ambiçam, eſſa tambem nam faltava no Principe de Conde e ſeus Irmams; pois nam hè de crer, que foſſem movidos por zello de Religiam homens de tanta idade, em que entrava hum Cardeal como hera o de Xatilham; e crehiam mais à Juam Calvino e à Theodoro Beſa, que à tantos ſanctos e Doctores da Igreja Catholica, que enſináram tudo aquilo contro de que elles deziam. E V. M. nam ſo nam igoala a juſtiça de huma cauſa com a outra, antes ſempre que ce offerece occaſiam, culpa os Catholicos, e favorece os Calviniſtas, que hè cauſa de que por quà ſe eſcandaliſam muitos. E poſto que os que agora fazem profiſſam deſſa ſecta, e ſe criáram nella, certo que nam cuidam eſtos errados, porque ſe o cuidáram, o nam fizeram; iſto nam podia meditar nos primeiros, pois abraſſáram aquella ſecta em idade que nam podia receber enganno, pello menos a mayor parte delles; porque tamben de crer hè, que Diogo Spiſame, Biſpo de Neveres, que hera Prevoſte de caſa del Rey Henrique Segundo, e deixou o Biſpado, fugindo ſe fez fazer na nova ſecta; e Juam Carrachiolo, Biſpo de Troya, que tambem nam cuidaria que errava. Por outros Prelados que ſe fizeram hereticos, de crer hè, que nam cuidavam que aſſim erravam, e ainda que o cuidáram, nam ſe pode deſculpar tanto quem deixa a verdadeira Religiam dos antepaſſados por tomar huma nova, nam approvada por nenhums ſanctos, nem ſanctificada com nenhums Milagros.

Tambem hè queixa univerſal de V. M. culpar tanto a puniçam do Almirante, que, tratando de ſua morte, dizer que tinha boa conſciencia, tendoa tam ruim. Eſtas ſam as queixas univerſais porque os livros de V. M. ſam mal tomados. E poſto que hum certo Portugues, à quem V. M. reſpondeo à eſtos cargos, diga que em tempo de paz feito por o Edicto em que V. M. ſe achava, nam hera rezam dizer palavras afrontoſas contra ninguem, pois encontra ao proprio Edito, com tudo dizem os que cà clamam os livros de V. M. que V. M. nem a neutralidade ſegue, ſe nam a parcialidade dos da nova Religiam. Eſtas ſam as queixas univerſais que hà dos livros de V. M.

As minhas obſervaçoens particulares ſam as ſeguintes. Primeiramente, que V. M. conta muitas hiſtorias de Moſcovia, Polonia, Tranſilvania, dos Turcos e dos Mouros, e algumas de Caſtella e Portugal que devéra excuſar, por nam tocarem as contas de França que V. M. particularmente quer eſcrever, e vem à fazer tal Hiſtoria geral, a que chama particular.

Segundamente: que parece que ſegue V. M, na vida del Rey Franciſco ſegundo, a impiedade da Hiſtoria do Preſidente de la Praça, particularmente contando aquella fabula de Theophil, que hè couſa indigna, fabula indigna nam ſo de ſe eſcrever, mas de ſe contar.

Terceiramente: Na morte del Rey de Navarra, ſegue V. M. a opiniam dos Calviniſtas, que dizem que elle morreo na ſua Religiam, ſendo aſſim, que eſſo dizem para a acreditarem, e deſacreditarem a Catholica; pois hè claro que el Rey morreo Catholicamente fora dos Calviniſtas, e ninguem diz o contrario. E eu ly huma Carta de Juam Pereira Dantes, que entam hera Embaixador del Rey Dom Sebaſtiam de Portugal em França, e dà conta da morte de dito Rey de Navarra, e diz que elle morreo Catholicamente, Confeſſado, comunhado, e ungido.

Tambem aquella Embaixada, que V. M. diz que a Raynha May, depois da morte do Duque de Guiſa ſobre Orleans, mandou ao Duque de Bitamverga ſobre vir governar o Reyno de França, he couſa que nenhum Autor eſcreve.

Diz V. M. tambem, quando fala da vinda da Raynha de Navarra à Paris à preparar couſas neceſſarias para o Caſamento do Principe ſeu filho com a Madama Margarita, que eſtava, ou veiou, com ella, o Biſpo de Chartres, que V. M. nomea com nome de Juam Guillarde, ſe mal lembrado nam eſtou. V. M. diz que com outros douze Biſpos foram privados dos Biſpados pello Papa, como em ſeu lugar terem dito: Sendo aſſim,

que nam faz V. M. mençam em ſua Hiſtoria dos nomes dos taes Biſpos, nem quando o Papa os privaſſe, e nam os tenho achado. E ſe por ventura me enganno, faça V. M. merce recitar o anno e livro em que faz mençam deſtes Biſpos, e de ſeus nomes, athe o Papa que os privou tambem; V. M. ſendo o primeiro Eſcriptor Frances com grande louvor ſeu nomeando as peſſoas por ſeus nomes, e muitos o nam fazem, ſendo aſſim que fora couſa facil o ſabello.

Tambem V. M. naquella Guerra que fez o Conde de Mongomorri em Bearne, quando decercou Navarras, e captivou o ſenhor della Terride, e outros Cavalheiros da Ordem que matou, fala neſſe negocio com muita brevidade. E a meſma uſa V. M. quando conta a vinda del Rey Henrique de Polonia, as diviſoens que no reyno havia e ouve athe ſe fazer a Paz. E da meſma brevidade uſa na rotura da Paz deſpois das Cortes de Blois; e do cerco de Iſoree pello Duque de Lançam e da reduçam do Marichal d'Anvilla ao Servicio del Rey, e dos cercos que elle e o Marichal de Belaguarda puſeram à Niſmes e Mompiller. E da meſma brevidade uſa quando conta os progreſſos do Marichal de Belaguarda no Marqueſado de Saluce, ſendo negocio de tam grande conſideraçam. E da meſma maneira fala V. M. e breviſſimamente nas couſas do Duque de Lançam em Frandes, e na rotura da Paz pellos da nova Religiam, quando o Principe de Conde tomou a Villa de la Fera em Picardia, e o Senhor de Loſdegers Merue, e outras Villas no Delfinado, que deſpois recuperou o Duque de Mena; e a tomada da Cidade de Cahors em Gaſcunha; e a Victoria que teve o Marichal de Biron do Senhor de Lavardim em Guiena. Neſtas materias foi V. M. muito breve por ſerem culpas dos da nova Religiam, e perdas ſuas; e no que lhe parece que hè encargo e culpa dos Catholicos, ſe alarga e os carrega muito.

Muito bem ſei e entendo ſempre que tudo iſto foi querer juſtificar a cauſa del Rey Henrique Quarto em cujo tempo V. M. eſcreveo; pois ſua May e Tio, e depois elle, deffenderam ſempre a nova Religiam, à cuja cauſa hera contraria a caſa de Guiſa e todos os Senhores bons Catholicos. Porem ainda aſſim parece que V. M. pudera uſar de mais moderaçam no modo de falar em couſa tam pia como hè a Religiam Catholica, e em tam grandes Principes e tam bem meritos aſſim da Republica Chriſtiãa, como da Coroa de França, como ſam os da caſa de Guiſa, com quens ſey que Madama ſua mulher de V. M. tem parenteſco: à quem peço perdam de minhas obſervaçoens, que o podem merecer por ſahirem da ignorancia que pode ſer certa em mim, falando de tam longe. E tambem receberey particular favor querendo V. M. advertir cujo filho foi o Cardeal Jorge d'Armanache, que ſendo tam grande Prelado neſſe Reyno, nunca o pude ſaber.

E poſto que em qualquer deſtas couſas que peço à V. M. receberey muito grande favor, môr receberey em V. M. me receber em conta dos ſeus mais intimos ſervidores, e como tal mandarme em que o ſirva. Do ſenhor Baram de Vaucelas, que foi Embaixador na Corte de Madrid (de quem nella fui grande Servidor) ſe podrà V. M. informar de quam bem empregarà toda a merce que V. M. me fizer, e a reſpoſta deſta me podra V. M. encaminhar por via do Secretario Franciſco de Lucena como atraz digo. E porque eu eſcrevei em Portugues por rezam de nam ſaber Latim, o podrà V. M. fazer em Frances, de que receberey muita merce, cuja peſſoa noſſo ſenhor guarde.

De Lixboa e de Julho VII
de 1616.

Dom Luis Lobo da Silveis.

Esta vay por duas vias, porque poſſa ir à mam de V. M.

Ex MS. *Traduction de la Lettre precedente.*

Monsieur. Encore que vous n'ayez aucune connoiſſance de moy, ſi deſire-je que vous ſçachiez que je ne laiſſe pas d'eſtre voſtre trés aſſeuré & vray ſerviteur, & entierement deſireux qu'il ſe montre quelque occaſion de vous pouvoir teſmoigner ma bonne volonté; & bien que ce ſoit de loing, cela ſe peut toutesfois aſſez ſouvent rencontrer.

J'ay tousjours été particulierement affectionné envers la Couronne de France, voire tant que bien que je n'aye jamais été en ce païs-là, je n'ay pas laiſſé de rechercher curieuſement & avec beaucoup de travail les livres eſcrits de delà, & de les ramaſſer; outre la pratique & conference que j'ay eue avec les François au tems que j'eſtois en la cour d'Eſpagne. Sur quoy je me ſuis mis à écrire l'Hiſtoire generale de ce Royaume-là, depuis la mort de Henry II, de glorieuſe memoire, juſqu'au dernier Edit de la Paix que le

Roy Henry IV, que Dieu abſolve, fit à Rouen, par lequel ſe finirent & acheverent toutes les guerres civiles de ces Etats, qui y avoient duré par XL ans entiers, comme cette paix a duré tout le temps que le dit Roy a veſcu. Or eſtant ſur le point de faire imprimer ces miens eſcrits, vous devez entendre, comme je crois que vous ſçavez, que c'eſt la même Hiſtoire que la voſtre, dont nous n'avons veu icy que ce qui eſt juſqu'en l'an 1572, avant que ſe commençaſſent les guerres de la Ligue: & d'autant que vous avez écrit en Latin, qui eſt une Langue dont j'ay bien peu de connoiſſance, je ſuis entré en eſperance que ces livres-là ſe traduiroient en langue Françoiſe, dont j'ay aſſez d'intelligence; à ce que venant reconnoiſtre clairement ce que vous eſcrivez de ces guerres-là, je peuſſe corriger pluſieurs fautes que par neceſſité je pourrois avoir faites en mes eſcrits étant faits de ſi loing & de choſes dont je ne pouvois avoir aſſez de connoiſſance. Et parce que leſdits livres ſont défendus à Rome, & que icy en Caſtille & en Portugal on a commandé de les corriger, je ne m'en ſuis pas voulu ayder: mais ſçachant qu'ils eſtoient traduits en François, j'ay pris la hardieſſe, pour le plus ſeur, de vous prier par cette Lettre, de me vouloir faire tant de bien & de faveur que de me les envoyer en eſchange de ceux que vous deſirerez de deça: comme particulierement, je m'offre à vous envoyer les Decades de Jean de Barros traduites en Italien, qui eſt un autheur qui pour ſa grande doctrine, & mémement en la geographie de l'Aſie, & des parties Orientales, merite d'eſtre grandement eſtimé par touts les doctes & ſçavants en l'Hiſtoire tels que vous. Que ſi vous me daignez obliger tant que de m'envoyer leſdits livres traduits en François, vous pourrez vous ſervir de la voye & entremiſe de Monſieur l'Ambaſſadeur de France qui reſide en la Cour d'Eſpagne, & qui pourra les mettre en main du Seigneur Franciſco de Lucena ſecretaire de l'Eſtat de Portugal qui me les fera tenir; & par la meſme voye je pourray vous envoyer les Decades de Jean de Barros, & tous les autres livres que vous deſirerez par deça. Et d'autant que celuy qui requiert une faveur d'un autre, il eſt raiſonable qu'il ſe mette en devoir de rendre quelque ſervice & recompenſe, il m'a ſemblé ne vous en pouvoir faire un plus grand & ſignalé, que de vous eſclaircir franchement (encore que d'autres puiſſent l'avoir desja fait) de toutes les raiſons generales, pourquoy vos livres ne ſont pas bien receus; auſſi des particularitez que j'y ay remarquées moy-meſme, & qui ſont connoiſtre que vous pouviez uſer de plus de moderation és choſes que vous avez eſcrites. Pour les raiſons & plaintes generales, elles ſont telles.

1. Que vous eſtant ſi bon & vray Catholique, & fils d'un Pere qui l'a tant été, vous ne le montrez pas toutesfois en vos livres; mais il ſemble bien pluſtoſt que vous ſoyez en la nouvelle Religion pretenduë Reformée: en effet, vous allez touſjours deſchargeant tous ceux qui en ſont profeſſion, comme entr'autres l'Admiral & ſes freres, la Reine de Navarre, & le Prince de Condé, & autres Seigneurs qui prirent les armes, & profeſſerent cette nouvelle doctrine. Et au contraire, vous accuſez touſjours le Duc de Guiſe, le cardinal de Lorraine & leurs freres, & bref tous ceux de cette Maiſon; veu qu'ils ont été de ſi grands Princes és armes & au bien de l'Egliſe, voire tels que malaiſement en pourroit-on trouver en France & ailleurs qui les peuſſent egaler. Et poſez le cas qu'ils ayent eu quelque ambition & convoitiſe de gouverner, il eſt certain qu'ils defendoient le parti le plus juſte, qui eſt la Religion & le ſervice du Roy: de ſorte qu'ils ne meritoient pas d'eſtre ſi maltraitez comme vous faites; & d'autant plus, que s'ils eſtoient portez de quelque ambition, on ſçait bien que le Prince de Condé & ſes freres n'en avoient pas moins; puis qu'il eſt aiſé de croire qu'ils ne furent jamais pouſſez du zele de Religion, meſme en l'age où ils eſtoient, & ayans avec eux un cardinal de Chaſtillon desja vieux; ains il croyoient pluſtoſt à un Calvin & Beze, qu'à tant de ſaints Docteurs de l'Egliſe Catholique, qui ont enſeigné le contraire de ce que les autres diſent. Et cependant vous ne balancez pas ſeulement egalement un party avec l'autre, mais pluſtoſt, toutes les fois qu'il ſe preſente occaſion, vous blaſmez les Catholiques & favoriſez les Calviniſtes; qui eſt une choſe qui ſcandaliſe merveilleuſement tout le monde par deça. Et bien que ceux qui maintenant ſont profeſſion de cette Secte, & ſe ſont nourris & elevez en icelle, ne penſent pas certainement faillir, pource que s'ils le penſoient, ils ne le feroient pas, cela ne ſe peut pas dire toutesfois des premiers, qui ont embraſſé cette opinion en un age qui ne pouvoit eſtre ſi capable de tromperie & d'erreur, ou pour le moins la pluſpart d'entr'eux. Etant auſſi à croire, que Jacques Spiſame Evêque de Nevers, qui eſtoit Aumonier du Roy Henry II, & qui quitta ſon Evêché, & s'enfuit pour ſe faire de cette nouvelle opinion, & Jean Caracciol Evêque de Troyes, ne penſoient pas errer pour cela; & pour les autres Prelats qui ſe firent auſſi Heretiques, il n'y a pas apparence non plus qu'ils creuſſent faillir en ce qu'ils profeſſoient; mais bien qu'ils le creuſſent, on ne les peut pas excuſer d'avoir laiſſé la vraye Religion de leurs predeceſſeurs, pour en prendre une nouvelle, non approuvée d'aucuns ſaints Docteurs, ni authoriſée par miracles.

C'EST

C'est auſſi une plainte generale que l'on fait de vous, de ce que vous blâmez tant la punition de l'Admiral, & que parlant de ſa mort vous dites qu'il avoit la Conſcience nette de ce dont on l'accuſoit, veu qu'on ſçait aſſez le contraire. Ce ſont là les plaintes & reprehenſions generales que l'on fait envers vos livres, & qui ſont cauſe que l'on les reçoit ſi mal. Et combien qu'un certain Portugais, à qui vous reſpondez à ces plaintes & blaſmes, diſe qu'en tems de paix faite par Edit auquel vous fuſtes preſent, il ne ſeroit pas raiſonnable de dire des paroles injurieuſes contre perſonne; toutesfois tous ceux qui calomnient & reprennent voſtre Hiſtoire, diſent que c'eſt auſſi contre le meſme edit que vous ne gardez pas une neutralité, mais pluſtoſt vous vous montrez en tout partial pour cette nouvelle opinion. Et voilà pour ce qui eſt des reprehenſions generales.

Quant aux miennes particulieres maintenant ce ſont celles-cy. 1. De ce que vous contez pluſieurs hiſtoires de nos jours, de Pologne, Tranſilvanie, des Turcs, des Mores, & meſme de Caſtille & Portugal, dont vous pouviez vous paſſer, pour ne toucher que les affaires de France, que vous faites profeſſion particuliere d'eſcrire. Que ſi vous faites ainſy l'Hiſtoire Univerſelle, pourquoy l'appellez vous particuliere?

2. Il ſemble qu'en la vie du Roy François II, vous ſuivez les impietez de l'Hiſtoire du Preſident de la Place, & particulierement en ce que vous rapportez de cette fable de Theophile, qui eſt choſe du tout indigne d'eſtre inſerée en une Hiſtoire veritable, pour eſtre du tout fauſſe, & qui ne ſe devoit pas meſme conter, & moins mettre par eſcrit.

3. En la mort du Roy de Navarre vous ſuivez l'opinion des Calviniſtes, qui diſent que ce Prince mourut en leur Religion; étant certain qu'ils diſent cela pour donner autant de credit à la leur, que c'eſt pour amoindrir celuy de la Catholique; puis qu'il eſt trés aſſeuré, que ce Roy mourut trés catholiquement, n'y ayant aucun qui diſe le contraire; & y a une Lettre de Jean de Pereira Dantez, qui pour lors eſtoit Ambaſſadeur en France pour le Roy Don Sebaſtien de Portugal, & par icelle il conte la mort de ce Roy de Navarre en trés bon Catholique; diſant qu'il mourut avec la Confeſſion, Communion, & extreme Onction.

De meſme avant cette Ambaſſade qu'aprés la mort du Duc de Guiſe à Orleans, vous dites, que la Reine Mere envoya au Duc de Wirtemberg, pour le convier à venir gouverner l'Eſtat de France: il n'y aucun Autheur qui diſe cela.

Quand auſſi vous parlez de la venuë de la Reine de Navarre à Paris pour preparer les choſes neceſſaires au Mariage du Prince ſon fils avec Madame Marguerite, vous dites qu'eſtoit avec elle l'Eveque de Chartres, que vous nommez Jean Guillard, s'il m'en ſouvient bien; & qu'iceluy avec douze autres Eveques furent privez de leurs Evechez par le Pape, comme vous dites avoir dit auparavant en ſon lieu; & toutesfois je ne ſçache point, ſi je ne me trompe, que vous faſſiez mention en voſtre Hiſtoire des noms de ces Eveques, ni quand le Pape les depoſa. Que ſi je me meſprends en cela, je vous prie me faire ce bien de me marquer l'année & le livre auquel vous faites mention de ces Eveques, comme auſſi de leurs noms, & du Pape qui les a privez. Car vous eſtes le premier Eſcrivain François qui, avec grand honneur & louange, nommez aſſez exactement les perſonnes par leurs noms, ainſy qu'on le peut remarquer en pluſieurs. Cela vous ſera auſſi choſe aſſez aiſée à ſçavoir.

Aussi en cette guerre que fit le Comte de Montgomery en Bearn, quand il fit lever le ſiege de Navarreins, prit le Sieur de Terrides, & fit mettre à mort pluſieurs autres Seigneurs, il me ſemble que vous paſſez fort brievement en cette affaire. Et de meſme, quand vous contez la venuë du Roy de Pologne durant les diviſions qu'il y avoit au Royaume, juſques à ce que la paix ſe fit. Vous uſez auſſi de la meſme brieveté en parlant de la rupture de paix aprés les Eſtats de Blois, du ſiege d'Iſſoire par le Duc d'Alençon, & de la reduction du Mareſchal d'Amville au ſervice du Roy, auſſi des ſieges que luy & le Mareſchal de Bellegarde firent à Niſmes & Montpellier. Vous contez avec auſſi peu de paroles les progrez du Mareſchal de Bellegarde au Marquiſat de Saluſſes, étant une affaire de telle importance. De meſme tout ce que fit le Duc d'Alençon en Flandres, & la rupture de paix faite par ceux de la nouvelle Religion, quand le Prince de Condé prit la Fere en Picardie, & le ſieur de Leſdiguieres la Merue, & autres places en Dauphiné, que reprit depuis le Duc du Maine; puis la priſe de Cahors en Gaſcogne, & la victoire du Mareſchal de Biron ſur le Sieur de Lavardin en Guienne. En tout cela vous eſtes un peu bref, à cauſe que cela va à la charge & aux pertes de ceux de la nouvelle Religion. Et en ce qui peut ſembler aller à la charge & blaſme des Catholiques, vous vous eſtendez eſtrangement. Je ſçay fort bien & l'ay touſjours ainſy bien compris que tout ce que vous en avez fait en cela a été pour juſtifier la cauſe du Roy Henry IV, au tems duquel vous avez eſcrit; d'autant que ſa Mere, & ſon Oncle, & luy-meſme auſſi, defendirent touſjours ce party-là, auquel furent touſjours contraires tous ceux de la Maiſon de Guiſe, & tous les autres Seigneurs bons Catholiques. Ainſy il ſemble que vous pouviez uſer

uſer de plus de moderation en la façon de parler d'une choſe ſi pieuſe comme eſt la Religion Catholique, & de telles principales perſonnes ſi relevées, & qui ont ſi bien merité & de toute la Chreſtienté en general & de la Couronne de France en particulier, comme ſont ceux de la Maiſon de Guiſe, avec laquelle je ſçay que Madame voſtre femme a quelque Alliance.

Cependant je vous demande pardon de ces miennes animadverſions libres en ce qu'elles le peuvent meriter, & vous prie vouloir attribuer cela à ignorance, qui ne peut eſtre que trop grande en moy, parlant de choſes ſi eſloignées. Auſſi me ſera-ce une trés particuliere faveur, ſi vous me daignez eſclaircir de qui étoit fils George Cardinal d'Armagnac, qui eſtant un ſi grand Prelat de France, je n'ay jamais pû ſçavoir d'où il étoit.

Que ſi en tout ce que je requiers de vous, ce me ſera une trés grande obligation de la faveur que vous m'y ferez; je la recevray encore plus grande, ſi vous me daignez tenir au nombre de vos plus intimes & affectionnez ſerviteurs, & en cette qualité me commander quelque choſe pour voſtre ſervice. Au reſte, ſi vous deſirez ſçavoir combien vous aurez bien employé une faveur & courtoiſie en mon endroit, vous le pourrez par le moyen de Monſieur le Baron de Vaucelas, qui a été Ambaſſadeur en la Cour d'Eſpagne, & de qui lors j'ay été trés intime & fidel ſerviteur. Et pour la reponſe de celle-cy, vous la pourrez envoyer par la voye du Secretaire Franciſco de Lucena, comme j'ay dit cy-deſſus. Et d'autant que j'ay eſcrit en Portugais pour ne ſçavoir pas le Latin, vous pourrez me reſpondre en François, qui me ſera une ſinguliere faveur. Priant Dieu, Monſieur, qu'il luy plaiſe conſerver voſtre perſonne.

A Liſbonne ce 7 Juillet 1616. Dom Luis Lobo da Silveis.

Cette Lettre va par deux voyes, afin qu'elle ne manque de tomber entre vos mains.

C'EST dommage que la reponſe de M. de Thou à cette Lettre nous manque; ſi effectivement il y repondit. Car peut-être la mort de ſa femme près du tems que cette Lettre fut ecrite, jointe à la ſituation des affaires d'alors, dont il conçût un ſi grand chagrin qu'il avança ſa mort peu de mois après qu'il eut pû recevoir ladite Lettre, l'empêcherent d'y repondre.

Notes de Monſieur du Pleſſis Mornay ſur le troiſiéme Tome (de l'edition de Drouart in folio) *de l'Hiſtoire de Monſieur de Thou.*

E*D. Drouart. tom.* III. *page* 5. [*edit. Lond. tom.* III. *page* 326.] A Ferrare arriva un courrier homme d'affaires de la part de la Reyne ſa Mere, qui luy dit qu'elle luy avoit ſauvé le Royaume; défaits les rebelles, pris les Mareſchaux, retenu ſon frere, & levé tous les empeſchemens; qu'il ne tenoit plus qu'à luy qu'il ne regnât abſolument s'il la vouloit croire; ce qu'elle attendoit de luy, encore qu'elle n'ignoraſt pas qu'il y avoit des gens qui luy donneroient d'autres conſeils. On le vit fort eſmeu & perplex là deſſus: ſa reponſe neantmoins fut, qu'il la tenoit pour Mere, non de luy ſeulement, mais de ſon Etat; qu'il l'aſſuraſt qu'il l'en croiroit entierement, deuſt-il eſtre le plus pauvre berger de ſon Royaume. Ce que j'ay ſçû de Monſieur du Ferrier ſon Ambaſſadeur à Veniſe qui l'aſſiſtoit.

Page 42. [*ed. Lond. tom.* III. *page* 366.] J'ay ouï pluſieurs fois de la propre bouche du Roy Henry IV, qu'à l'heure que le Cardinal mourut, il eſtoit avec la Reyne ſa belle mere en ſon cabinet, avec laquelle il diſoit ſes Veſpres verſet à verſet, & qu'elle, levant la teſte, s'écria qu'elle voyoit le Cardinal de Lorraine, qui luy faiſoit ſigne du doigt comme la menaçant, fort paſle & affreux; ſur quoy il n'oſa jamais lever la teſte, quoy qu'elle luy dit. A ce cry entra Madame de Sauve (depuis Marquiſe de Noirmonſtier) dans le cabinet, qui eſtoit aſſiſe ſur le ſeuil; & lors diſparut le fantoſme. La Reyne envoya auſſitoſt voir ce qu'il faiſoit, & ſe trouva être decedé environ cet inſtant. Monſieur de Foix me diſoit qu'il avoit été empoiſonné par le Cardinal d'Armagnac avec lequel il eſtoit en brouillerie, ce qui s'accorde bien avec ce qui en eſt dit icy.

Page 50. [*ed. Lond. tom.* III. *page* 375.] Je fus avec le Comte Ludovic en cette armée, envoyé de la part de Monſieur lors Duc d'Alençon, frere du Roy, pour luy perſuader puis qu'il avoit failly ſon entrepriſe de Maeſtricht, d'entrer en France avec ſes forces, reſolu dez qu'il le ſentiroit ſur la frontiere de s'echaper de la Cour. Mais il ne s'y voulut reſoudre, partie pour l'incertitude de l'entrepriſe de ce Prince, partie pour les eſperances qu'on luy donnoit d'Angleterre, où il ſe deliberoit de paſſer aprés avoir

veu

veu le Prince d'Orange. Son armée n'eſtoit pas pour tenir coup, compoſée qu'elle eſtoit de gens empruntez pour la plûpart, qui n'eſtoient tenus qu'à un Reuter-dienſt ou ſervice de ſix ſemaines aux Princes & Comtes qui les preſtoient; & deja s'eſtoient mutinez à Galpen. Environ un an aprés, allant traiter de la part de Madame Françoiſe de Bourbon Douairiere de Boüillon avec le Duc Guillaume de Cleves pour luy faire accepter la tutelle à luy deferée par Monſieur Robert de la Mark ſon Mary decedé, je paſſay à Heuy chez Monſieur l'Evêque de Liege de la Maiſon de Groeſbec, qui eſtoit en quelque doute qu'il ne ſe fiſt une armée pour le Prince d'Orange en Allemagne; & ſur ce que je luy diſois qu'il y en avoit peu d'apparence aprés la mort du Comte Ludovic, il me repliqua *omnia tuta time*; ajoutant que depuis peu il avoit fait ouir en juſtice l'hoſte de la Campane, qui avoit maintenu l'avoir veu & logé luy dixiéme, & avoit eſté payé de quelque petite cedule qu'il luy devoit. La Dame de Vogelſang de la Maiſon de Brederode refugiée à Aix, m'aſſura de me le faire voir ſi je voulois tarder quelques jours: le Mareſchal de Wachtendonck en Cleves me dit avoir eu la charge de rechercher les corps le lendemain de la bataille, & qu'ils n'avoient point eſté trouvez. A mon retour à Sedan, vinrent Lettres de Heidelberg que Monſieur l'Electeur Frederic attendoit tous ces trois Seigneurs à ſouper avec une joye incroyable; & de fait eſtoit venu un certain homme qui diſoit les avoir laiſſez en un carroſſe auprés de Spire: cauſe que Monſieur l'Electeur Frederic juſques à ſa mort buvoit toujours à eux où qu'ils fuſſent. Comme auſſi fut crû qu'ils avoient eſté decapitez en un chateau prés de Cologne, & un executeur de la ville enlevé les yeux bandez pour cet effet. Mais ce qui rend tous ces diſcours fabuleux eſt, qu'en même temps je vis Lettres de Monſieur le Prince d'Orange ſe plaignant fort de ceux qui faiſoient courir ces bruits, & les aſſurant qu'il n'avoit aucunes nouvelles de luy, & qu'il les croyoit morts. Ce qu'il luy importoit que chacun ſçût, parce que tandis qu'on croiroit ſon frere en vie, nul ne voudroit s'obliger à lever gens de guerre pour luy en Allemagne, ſçachant qu'il ſeroit preferé à tout autre. De fait, j'ay ſçu depuis de ſa propre bouche, que depuis la defaite il n'avoit rien eu de luy, & qu'il les croyoit engloutis dans les marais en ſe penſant retirer.

Pag. 55. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 381.] J'ay apris de la bouche de Monſieur le Prince d'Orange, qu'il propoſa aux Etats cet expedient de ſauver la ville de Leiden par la perte & inondation du pays, comme un ſonge qu'il avoit eu, pour les ſonder, ſur quoy ils s'écrierent que leurs peres leur avoient toujours dit que cette digue-là ne pouvoit eſtre forcée ſans hazarder toute la Hollande: neantmoins comme le peril & extremité de la ville croiſſoit, & tout autre eſpoir de ſecours leur eſtoit levé, l'auroit remis ſus non plus comme un ſonge, mais comme un diſcours qui meritoit d'eſtre examiné, lequel derechef ils auroient rejetté; enfin, les auroit amenez à ce poinct de ſe tranſporter avec luy ſur le lieu, où le temps eſtant ſans vent, il auroit fait trouver bon de percer à demy, ſauf à percer tout outre à l'extreme beſoin, ſi tel temps continuoit. Ce qui auroit été fait avec tel ſuccés, que l'eau entrant plus doucement meſmes qu'on euſt voulu, on euſt loiſir de ſauver les hommes & le beſtail, & s'en enſuivit le ravitaillement ineſperé de la ville.

Pag. 58. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 384.] Monſieur de Boüillon duquel eſt fait icy mention, avoit toujours langui depuis le ſiege de la Rochelle, où on doutoit qu'il euſt eſté empoiſonné. De fait, l'eſtomac luy fut trouvé tout livide, & percé en divers endroits. Sa mere quelques jours auparavant l'eſtoit venu voir, ſur quoy il dit à ſes plus confidens, qu'on ſe priſt garde qu'en diverſes grieves maladies qu'il avoit eues, jamais elle n'avoit eu ce ſoin; que ſans doute elle le tenoit pour mort, & vouloit s'aſſurer de la Place. S'affoibliſſant, on fuſt d'avis d'en avertir Madame ſa femme, qui eſtoit en couche; laquelle luy eſcrivit, le ſuppliant de penſer à ſes enfans: ſur quoy il trouva bon qu'elle ſe fit apporter auprés de ſon lit, où ils ſe reſolurent enſemble & ſe dirent le dernier adieu. Le matin il envoya querir les Sieurs d'Eſpaux, & du Pleſſis, auxquels il declara ſa reſolution d'oſter les clefs au Sieur des Avelles Gouverneur à luy ſuſpect d'intelligence avec ſa Mere; ce qu'il fit l'ayant mandé, & les leur bailla juſques à ce qu'autrement en fuſt ordonné: leſquels d'avis commun ordonnerent de la garde, ce que la Mere porta fort impatiemment, & le meſme jour des Avelles ſe retira. Le mal eſtoit que le Sieur d'Eſpaux faiſoit l'amour à une fille qui luy reſtoit à marier, en eſperance de laquelle il changea depuis de Religion. Mais comme on euſt l'œil ſur ſes deportemens, & que deux jours aprés ledit Sieur fut decedé, la Veuve en pourveut le Sieur de Nue Gentilhomme de Mirebalais de la Religion, & ancien ſerviteur du deffunt. Il mourut fort Chreſtiennement, & ſouvent repetoit ces mots *qu'on ſe gardaſt des traiſtres*. Partant pour le ſiege de la Rochelle il avoit fait ſon Teſtament, & montra à Madame ſa femme certaine cache où il le depoſoit, luy diſant que là dedans elle trouveroit aprés ſa mort tout ce qu'elle auroit à faire. Depuis il l'avoit re-

veu paravant ſa mort, comme il eſt icy dit. Il y ordonnoit pour executeur de ſon Teſtament Monſieur l'Electeur Palatin Frederic, & Monſieur le Duc de Cleves Guillaume; ceſtui-là comme amy, ceſtui-cy comme chef de ſa Maiſon. Je fus prié d'aller vers ceſtuy-cy pour luy faire accepter l'execution, dont il s'excuſa pour ſon indiſpoſition, qui de fait eſtoit eſtrange: le reconnoiſſant neantmoins plus proche reſtant de ſa Maiſon, envoya une Ambaſſade devers le Roy pour luy recommander ſa veuve & ſes enfans.

Pag. 96. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 428.] Le Roy ſur cette nouvelle de la mort de Monſieur de Damville, avoit reſolu de faire eſtrangler Monſieur le Mareſchal ſon frere en la Baſtille, & étoient de ce Conſeil la Reyne, le Chancellier de Birague, & Monſieur de Matignon. Il entra de ſon Cabinet en l'Antichambre où eſtoit Monſieur de Souvray, lors Maitre de ſa Garderobbe, qu'il cheriſſoit fort, & luy dit cette reſolution. Il luy dit, Sire, y avés vous bien penſé? & conſiderez vous point que Monſieur le Chancellier eſt ſon ennemy, & que Monſieur de Matignon a promeſſe du premier état de Mareſchal vacant? & voudriez vous tacher voſtre honneur & voſtre conſcience pour leurs intereſts? & avec telles & ſemblables paroles arreſta cette execution.

Ibid. Monſieur de Mouy & moy partiſmes de Sedan enſemble, proches parens & intimes amis que nous eſtions, ayant enſemble environ quatre vingt Gentilhommes, & cinq cent hommes de pied; & à grandes journeés le rencontraſmes ſur la frontiere d'Allemagne à l'entrée des terres du Comte de Naſſau. Il ſejourna de fait à Attigny plus qu'il ne devoit, mais le pis fut qu'il ne fut jamais reſolu ni de combattre ni de ſe retirer; cauſe que faiſant tantoſt ce qui eſtoit du combat, & tantoſt ce qui eſtoit de la retraite, il perdit l'occaſion de l'un & de l'autre, & donna loiſir à Monſieur de Guiſe qui retardoit ſon chemin par legeres eſcarmouches de le combattre premier qu'il fut paſſé la Marne. Se voyant donc preſſé il commande d'aller à la charge, ce que firent les Sieurs de Mouy & du Pleſſis avec leurs amis; ſon enſeigne meſme le Sieur de Pontillaut puiſné de Marivaut y mena partie de la troupe, & ſur la main droite donna Monſieur de Clervant avec quelques rangs de ſes Reiſtres: mais il tourna auſſi-toſt la teſte vers la Marne pour prendre temps de ſe ſauver tandis qu'ils ſeroient au combat; ainſi n'entra point plus de quarante Gentilhommes François en la charge qui donnerent & ſe rompirent dedans l'avantgarde conduite par le Mareſchal de Biron, & furent la plûpart tuez, bleſſez, & priſonniers, entr'autres Pontillaut tué, Monſieur de Mouy pris & bleſſé d'un coup de piſtolet en la gorge, Monſieur du Pleſſis pris & bleſſé d'un coup de lance. Les Reiſtres avoient paſſé la Marne, & gagné juſques à Marigny ſur Orbaye, quand ils envoyerent leurs trompettes pour ſe rendre, & n'eſtant pas ſuivis de cinquante chevaux; tellement que s'ils fuſſent venus à la charge ils en euſſent eu bon marché. Ce que je ſçay parce que j'eſtois à la troupe, où Meſſieurs les Mareſchaux de Biron & de Rais m'interrogerent, qui n'eſtoient pas ſans peur.

Pag. 144. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 484.] Il alla droit à Alençon, où il fit profeſſion publique de la Religion Reformée, & abjuration de la Romaine, & ne voulut point paſſer à Vendoſme, ne pouvant garder la ville, pour ne mettre en peine ſes ſujets qui l'auroient receu. Il donna d'une traite juſqu'à Chateauneuf en Thimerais, place de ſon Domaine diſtante vingt lieuës de Paris, où il dormit ſous la garde des habitans. Monſieur de Roquelaure eſtoit avec luy, qui lors avoit à ſa ſuite le Sieur de Caumont, depuis Duc d'Eſpernon par la faveur de Henry III.

Pag. 148. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 488.] La paix fut traitée en Gaſtinois prés de Chateau-Landon, en une maiſon appellée Chaſtenoy appartenante à un Conſeiller nommé Picot, où j'eſtois même deputé, & enfin concluë à Paſſy prés Sens, où aprés la publication d'icelle, la Reyne ſejourna quelques jours, & là je receus ſes commandemens & à Paris du Roy, eſtant deſpeché de Monſieur vers la Reyne d'Angleterre. Les Egliſes faiſoient principale inſtance d'avoir une ville de ſeureté en chaque Province, mais on éblouïſſoit les ſimples de ce grand apanage de Monſieur, qui leur devoit tenir lieu de ſeureté, comme ainſi fuſt qu'il avoit ja donné ſa parole par le Comte de St. Aignan à la Reyne de ne leur en faire que bien petite part. De fait, il avoit promis beaucoup à Monſieur de Turenne, & ne s'en pouvoit deſdire: il luy donna le Gouvernement de Touraine, mais il n'en jouït point, & ainſy celuy de Loches à mon frere.

Pag. 169. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 514.] La ville de Marmande fut battuë, & vinrent Meſſieurs de Biron & de Foix à Sainte Bazeille trouver le Roy de Navarre, leſquels craignant qu'elle ne fuſt forcée, firent une treve, par laquelle il fuſt dit que ceux de Marmande reconnoiſtroient le Roy de Navarre pour leur Gouverneur, & recevroient gens de ſa part, qui de fait y entrerent, mais il eſtoit convenu ſous main qu'ils en

ſortiroient auſſi-toſt aprés y avoir fait publier la treve. Meſſieurs de Segur & du Pleſſis la traiterent avec eux, & ceſtuy-cy nommément la haſta ſur ce qu'il vit que la batterie qui n'eſtoit que d'un canon & d'une coulevrine eſtoit interrompue, le canonier ayant eſté tué par la feneſtre du canon, & que les boulets failloient à la coulevrine; tant eſtoit mal aſſorti cet equipage! Mais il remontra à Monſieur de Foix quel regret ce luy ſeroit de voir emporter cette place d'aſſaut en leur preſence, ce qui ne ſe pourroit ſans grand excés, & leur faiſoit entendre que ce qu'ils n'oyoient point tirer eſtoit que la breche eſtoit ſuffiſante, & qu'on ſe preparoit à l'aſſaut: à quoy ſe laiſſa aiſement perſuader Monſieur de Foix.

Pag. 244. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 605.] La Reyne d'Angleterre fit faire au Duc Caſimir plus grande levée que le Prince d'Orange, & les Etats ne vouloient; cauſe qu'ils entrerent en ſoupçon de ſon intention: & pour demeurer les maitres en leurs pays, firent de leur part des levées plus grandes qu'ils ne pouvoient porter; cauſe de confuſion en l'armée.

Pag. 248. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 609.] Cette Remontrance qu'ils publierent eſtoit la meſme que j'avois faite en France l'an 1576, addreſſé aux Etats de Blois, laquelle *mutatis mutandis* ils avoient accommodée à leurs pays.

Pag. 249. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 610.] J'y intervins pour le Roy de Navarre, étant lors de ſa part au pays.

Ibid. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 611.] Contre ces deſordres je mis lors en lumiere un petit Traité, par lequel je montrois que toutes telles voyes eſtoient propres à deſtruire & nullement à inſtruire.

Pag. 252. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 613.] Comme Monſieur de la Nouë fut arrivé, Monſieur de Buſſy le mena reconnoitre la place, & le menoit aſſez avant pour ſonder ſa valeur; luy qui s'en apperceut, comme l'autre dit qu'ils avoient aſſez veu, luy dit qu'il falloit voir plus outre telle & telle choſe; & ainſi ſaoula la vanité de cet homme.

Pag. 253. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 615.] Monſieur le Prince d'Orange faiſoit grande difficulté d'aller à Gand, craignant d'y recevoir un affront, d'autant plus que Monſieur de la Nouë avec toute ſa modeſtie ne l'avoit pû éviter? Je l'en preſſois, alleguant la conſequence de cette ville pour toute la Comté de Flandres, que l'Empereur Charles V n'avoit pas deſdaigné de venir remettre au devoir, traverſant du fonds d'Eſpagne par le milieu de la France: il me pria donc de paſſer en Flandres parler à ſes amis, & viſiter les villes ſous ombre des affaires du Roy de Navarre mon Maitre, dont je luy apportay telle aſſeurance & parole des plus gens de bien, qu'il ſe reſolut d'y aller en perſonne, y ſut receu à ſouhait, & en changea l'état.

Pag. 254. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 616.] La verité eſt que les Sieurs de Bouch & de Borluyt freres, principaux Gentilhommes de Gand, eſtoient contraires à la violence d'Embiſe, & que je m'eſtois aydé & aſſuré d'eux pour Monſieur le Prince d'Orange.

Pag. 299. [*edit. Lond. tom* III. *pag.* 674.] Traitant nommément la treve avec luy & le Roy de Navarre à Tours en l'an 1589, il me dit, de combien je rachepterois maintenant un Mareſchal de Montmorency & un Chancellier de l'Hoſpital?

Pag. 385. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 779.] Le Roy de Navarre m'avoit commandé de paſſer des Pays-bas en Angleterre, reſolu de prendre les armes au XV Avril, dont je partis du camp de Gavre en Flandre où eſtoit Monſieur de la Nouë; & luy diſant adieu, luy mis entre les mains une entrepriſe qui depuis quelques jours ſe tramoit ſur la ville de Lille appartenant au Roy de Navarre, par le moyen d'un peſcheur qui avoit affermé les foſſez de la ville, qui aſſuroit qu'en certain lieu entre deux nids de cignes n'y avoit de l'eau que juſques aux genouil: ce que j'avois fait reconnoitre & trouvé veritable, le gravier s'y étant amoncelé avec le temps; & n'y avoit qu'une barriere à ouvrir, pour l'ouverture de laquelle j'avois fait faire une clef ſur la forme priſe par une empreinte de cire. Monſieur de la Nouë donc ayant inveſti Ingelmunſter penſe pouvoir derober ce coup à l'ennemy, & marche avec ce qu'il avoit de plus leſte pour cette execution, laiſſant pour exploiter ce ſiege le Sieur de Marquette peu experimenté en telles affaires. Mais il trouva en teſte le Vicomte de Gand, autrement le Marquis de Roubais ou Riſbourg qui s'en venoit lever ce ſiege, & le contraignit de rebrouſſer. Les cauſes de ce deſaſtre furent, premierement que le pont que Monſieur de la Nouë, arrivé la nuit, avoit commandé de rompre, le fut deſorte, qu'avec des echelles foncées il fut aiſé de le rendre paſſable. Secondement, que le Sieur de Marquette, qui eſtoit en bataille en un champ où on ne pouvoit entrer que par deux breches, au lieu de charger & renverſer dans le paſſage les premiers qui l'enfileroient, donna loiſir aux Albanois d'y paſſer & prendre leur ordre. En troiſiéme lieu, l'arquebuſerie des Eſcoſſois mal menagée. Monſieur de la Nouë ſe pouvoit ſauver, mais voyant ce deſaſtre aima mieux eſtre pris. Les François qui eſtoient demeurez à Waken à deux lieues de

de là, commandez par le Sieur de Cormont, pouvoient vanger cette perte arrivant ſur le pillage; ce qui fut propoſé par quelques uns. J'eſtois tout preſt à m'embarquer à Dunkerque quand je receus cette nouvelle par un Deputé des Etats de Flandres, qui me prioient de retourner pour recueillir ce debris, & empeſcher que le mal ne paſſât outre; ce que je fis, mettant garniſon à tous les lieux neceſſaires, & viſitant les villes pour les aſſurer, dont je fus remercié par Monſieur le Prince d'Orange & les Etats Generaux.

Pag. 387. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 781.] Monſieur le Prince de Condé aprés avoir ſurpris la Fere, & laiſſé Monſieur de Mouy dedans pour y commander, paſſa en Allemagne, où il traita du ſecours avec le Duc Caſimir, qui l'aſſiſta du Conſeiller Schregel pour aller avec luy en Angleterre. Le Roy de Navarre avoit reſolu la priſe des armes comme deſſus, & à moy commandé d'aller traiter avec la Reyne, laquelle m'avoit deja accordé partie de ce que je luy demandois. Quand elle ſçut qu'il avoit pris terre à Sandwich, j'eus peine à luy perſuader de le voir, parce qu'elle eſtoit en train de traiter avec Monſieur, & ne vouloit pas par une occaſion ouverte offenſer la France; joint qu'elle ſe doutoit bien qu'il luy demanderoit plus qu'elle ne vouloit bailler. Enfin elle ſe reſolut de le voir ſecretement en la Maiſon de Nonſuch, & pour ce le fit loger dedans le parc; mais elle ne voulut rien traiter avec luy, & paſſerent leurs diſcours en plaintes. Neantmoins me faiſoit elle dire que je demeuraſſe, & qu'elle me donneroit contentement: mais Monſieur le Prince me declara que je luy ferois de plaiſir de demeurer aprés luy, & qu'il m'en dechargeroit vers le Roy de Navarre. Ainſy repaſſa-t-il en Flandres, & moy avec luy. Quant à l'entrepriſe de Gand, elle fut tentée la ſeconde nuit qu'il y coucha, & ne ſçavoit point le Marquis qu'il y fuſt. Il preſentoit une eſcalade à l'epaule d'un baſtion de terre imparfait qui n'avoit point encore de foſſez, où je faiſois tousjours mettre double garde; & partant pour Angleterre leur avois fort recommandé ceſt endroit-là. A la pointe du jour la ſentinelle donna l'alarme, le penſionnaire de la ville nommé Burgrave me vint eveiller, me diſant que l'ennemy eſtoit dedans. J'y courus, & n'eus le loiſir que de luy dire qu'il fiſt mander les Eſcoſſois qui eſtoient à Menin, & les François d'Audenarde, & rompre tels & tels ponts, parce qu'il faudroit pluſtoſt hazarder une bataille dans la ville. Mais je trouvay arrivant à ce baſtion que l'ennemy ſe retiroit, Monſieur de la Motte Gouverneur de Graveline qui tenoit le pied de la premiere echelle croyant eſtre bleſſé au bras, joint que la compagnie de gens de cheval du Sieur de Rion eſtant commandée pour conduire Monſieur le Prince de grand matin à Anvers, la trompette ſonna à cheval, qui leur fit croire qu'on les attendoit & que la meſche eſtoit decouverte.

Pag. 399. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 795.] Monſieur le Prince d'Orange nous appella Monſieur Languet & moy un matin, pour avoir notre avis ſur cette Apologie, laquelle en ſa preſence nous fut leuë par Monſieur Pierre Loyſeleur dit de Villiers qui en eſtoit l'auteur. La verité eſt qu'il fut conſeillé par nous de la moderer; & de fait, encore en oſta-t-on beaucoup d'aigreur. Mais nous appercevions bien que rien ne luy touchoit tant le cœur que ce qui avoit eſté dit contre ſon mariage.

Pag. 410. [*ed. Lond. tom.* III. *pag.* 809.] Cette Hiſtoire appartient à l'an 1587.

Pag. 411. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 810.] Cette Riviere ne paſſe point à Nerac. La Baiſe de Nerac vient des Monts Pyrenées, & a ſa ſource prés de la vallée d'Aure, & ſe rend dans la Garonne à une bonne lieue & demie de Nerac, bien loin de Bayonne.

Pag. 414. [*edit. Lond. tom.* III. *pag.* 814.] Parce que les Etats conſideroient aſſez que le ſecours de Monſieur leur eſtoit pluſtoſt à charge qu'autrement, s'il n'eſtoit aſſiſté puiſſamment du Roy, il fallut que Monſieur leur fit apparoir de ſa bonne volonté envers ſon deſſein, ce qu'il fit par une Lettre du Roy qui luy fut apportée par Monſieur de Villeroy, par laquelle il luy promettoit de l'aſſiſter de tout ſon pouvoir meſme juſqu'à ſa chemiſe; mais ce fut ſous promeſſe qu'auſſi-toſt aprés la leur avoir montrée, il la luy remettroit entre les mains pour la rendre au Roy, & qu'il ne s'en prevaudroit point, pour l'importuner plus avant qu'il ne voudroit.

Pag. 466. [*edit. Lond. tom.* IV. *pag.* 14.] Partant des Pays-bas pour aller trouver le Roy de Navarre, je fus prié des Etats de voir Monſieur de leur part; ce que je fis à la Ferté-Gaucher premierement, & puis en ſon rendezvous de Chaſteau Thierry. Le ſujet eſtoit de le requerir & luy perſuader, aprés avoir ſecouru Cambray, de traverſer le pays avec ſon armée, qui ſeroit rencontrée de la leur pour venir prendre poſſeſſion de ces Provinces; que par ce moyen il reſoudroit tant plus à ſon ſervice celles qui luy eſtoient entierement affectionnées, & y affectionneroit les douteuſes, & les obligeroit toutes; que cette entrée auſſi luy ſeroit glorieuſe au regard des ennemis, ſur leſquels il y avoit moyen d'executer de bonnes entrepriſes, & faire ſentir, à ſon avenement, aux uns l'utilité, aux autres la terreur de ſes armes. Cette propoſition fut par moy faite en plein Conſeil, &

approuvée de tous; mais elle ne fut ſuivie, ſoit parce que l'armée eſtoit pour la plupart compoſée de nobleſſe volontaire qu'on ne peut retenir, ſoit parce que Monſieur eſtoit bien aiſe de faire durer la neceſſité des Etats pour ſe faire plus reclamer par les provinces moins reſolues, & pour ce prit excuſe de la neceſſité de ſon voyage d'Angleterre pour un mariage, duquel ils avoient à eſperer un grand ſupport.

Pag. 471. [*edit. Lond. tom.* IV. *pag.* 19.] Le regiment François commandé par le Sieur de la Garde eſtoit en Garniſon à Bergue, lequel à faute de payement ſe mutinoit, & menaçoit de traiter avec l'ennemy. Les Etats donc me requirent d'y aller pour eſſayer de les ramener à leur devoir. Arrivé le Colonel me donne à ſouper, pendant lequel eut avis que le Sieur de Hautepenne eſtoit en campagne. Surquoy nous nous reſolûmes de viſiter les gardes. A l'aube du jour ils donnent par le lit de la riviere de Zoom, qui paſſoit ſous la voute d'une tour où il y avoit un corps de garde n'ayant de l'eau que juſques au genouil, tellement qu'ils y marcherent en bataille, parce que le Marquis de Berghen Seigneur du lieu avoit gagné deux Charpentiers, qui entrez par le canal d'un privé avoient levé les ecluſes. Ainſy font ſaiſir le marché au bled, & poſer un corps de garde devant la porte du Colonel qui ne put ſortir de ſon logis, & eſtoient bien entrez 400 hommes dans la ville: eſtoit queſtion d'ouvrir une porte pour faire entrer la Cavalerie, & faiſoient eſtat que ce ſeroit la porte du Haure non loin de l'ecluſe aiſée à rompre. Mais les guides par la ſimilitude du mot les menerent à celle de Voren, qui eſtoit plus loing & garnie d'une forte herſe, dont ils crurent eſtre trompez; joint qu'en meſme temps Monſieur d'Alems Lieutenant Colonel d'une part, & Fouquerolles qui faiſoit ſa ronde de l'autre, vinrent à les charger, ayant rallié chacun vingt ou 25 hommes au plus, leſquels en ce doute les renverſerent ſur les autres où il y eut un grand conflit. J'eſtois logé au logis du Sieur de Fouquerolles, & n'eus loiſir que de prendre une rondache qui pendoit à la paroi pour courir demy nud à la grande place que je trouvay abandonnée, & le Sergent Major nommé la Tour à cheval qui ſe retiroit m'aſſurant avoir veu plus de 400 de l'ennemy en bataille, & diſoit vray, & m'offrant les clefs à la main de m'ouvrir la porte d'Anvers, & de fait il paſſa outre. Mais Dieu me fit la grace de vouloir voir l'ennemy de plus prés, & ayant rallié environ vingt hommes enfilay la grande rue, où je trouvay l'ennemy en teſte, mais deja chancellant, & vins aſſez à temps pour en avoir ma part. Il en fut tué environ LXX tous Capitaines ou apointez, & autant de Priſonniers qui furent amenez à mon logis. Grand nombre auſſi furent tuez ou bleſſez dehors, de deſſus la courtine, dont ils chargerent juſques à ſeize charettes. Le procés fut fait le lendemain aux Charpentiers qui chargerent le Marquis. Le ſalut de la ville vint humainement partie de l'equivoque ſuſdit, partie de ce que les Capitaines avoient eu charge de doubler leurs Gardes, afin que je rapportaſſe que leurs Compagnies eſtoient fortes. Il me fut aiſé de faire leur paix avec les Etats, & de les faire contenter aprés une ſi notable preuve de leur valeur.

Pag. 474. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 24.] Monſieur le Prince d'Orange eſtoit lors à Gand où je l'avois ſuivi, lequel ayant cette nouvelle m'envoya auſſi-toſt les Lettres de Monſieur de Saincte Aldegonde; m'appellant incredule, parce que j'avois tousjours conteſté, pour la connoiſſance que je penſois avoir de l'humeur de la Reyne, que le mariage ne ſe feroit point. Le lendemain s'en rendirent graces à Dieu en la grande Egliſe, qui devoient eſtre ſuivies de coups d'Artillerie & de feux de joye. Sur le milieu de l'action luy vinrent contraires Lettres de Monſieur de Saincte Aldegonde, ſur leſquelles aſſis que j'eſtois auprés de luy, je luy vis changer de viſage, & lors me les bailla, me diſant que j'avois dit trop vray. Surquoy fut arreſté le ſurplus de la joye. Il en fut fort marry, pour ce qu'il avoit fait grand état au peuple des utilités qui luy viendroient de là pour luy faire plus aiſement accepter Monſieur. Diſoit la Lettre que comme la Reyne eut la plume en la main pour ſigner, tremblant de colere elle l'avoit jettée; & tournée vers les Seigneurs de ſon Conſeil, elle leur avoit dit, "Malheureux, étes vous ſi aveugles, "que vous ne voyez qu'aprés ma mort vous vous entrecouperés la gorge, & ne ſça- "vez vous pas que me mariant, je ne la feray pas longue?" Ce qu'on interpretoit de quelque defaut naturel connu de peu.

Pag. 481. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 42.] Le Duc de Saxe juſques à ſa mort luy continua ſa penſion, & ne tint qu'à luy qu'il n'y demeuraſt, parce qu'il avoit tousjours dit ſincerement quelle eſtoit ſa creance, ſe plaignant ledit Duc que les autres l'avoient pallié. Ma femme l'aſſiſta juſqu'au dernier ſoupir, laquelle il pria de requerir de moy, qui m'en eſtoit allé en Gaſcogne vers le Roy de Navarre, qu'au premier livre que je mettrois en lumiere, je fiſſe mention de nôtre amitié. Ce que je fis en la premiere page de l'edition Latine de mon livre *de la Verité de la Religion Chreſtienne*. Il avoit eſté employé particulierement par Monſieur le Prince d'Orange vers Monſieur, pour faire ſa condition, & de ſa Maiſon avec luy, par laquelle il luy laiſſoit la Hollande & Ze-

lande en proprieté dont il eſtoit d'accord avec les principaux du peuple. J'en ay veu le Contract, mais la perfidie d'Anvers ruina cette affaire, & pluſieurs autres.

Pag. 484. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 47.] Le Roy écrivit lors au Roy de Navarre s'aſſurant que le Concile de Trente ne ſe publieroit point, pour luy en lever l'allarme; & moy étant à Paris, trouva bon que j'écriviſſe un petit Traité contre iceluy, qui fut imprimé de l'avis de Monſieur le Chancellier de Chiverny, & de Monſieur l'Avocat du Roy, d'Eſpeſſe, qui ajouta parlant au Roy, que *s'il luy plaiſoit on en pourroit dire beaucoup plus.*

Pag. 504. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 68.] J'eſtois lors à Anvers, & Monſieur le Prince d'Orange m'avoit au ſortir du Preche voulu retenir à diner. Les Gardes avoient voulu chaſſer ce miſerable de la ſalle, & il les en avoit tancez, diſant que c'eſtoit quelques Bourgeois qui vouloit voir. Il paſſoit de ſa ſalle en ſa chambre, & s'eſtoit arreſté à montrer la Tapiſſerie à Monſieur de Laval, par deſſus l'epaule duquel il tira ſon coup. J'y accourus auſſi-toſt, & vis le meurtrier le corps envelopé de pentacles & toilles conjurées de Nôtre Dame d'Oviedo. Monſieur le Prince d'Orange ayant repris ſes eſprits me dit ces mots, *Je penſois que la maiſon fût tombée ſur moy.* Il eut un grand ſoin de faire ſçavoir qu'il n'y avoit rien du fait de Monſieur, lequel avec les ſiens n'eſtoit pas ſans peur. Mais on y envoya une forte garde pour empeſcher l'abord du peuple, & fut en moins d'un quart d'heure donné un tel ordre par toute la ville qu'il n'y avoit ny bruit ny murmure. Le Meurtrier avoit quelque envie de reſerver ſon coup au ſoir au feſtin de Monſieur: ſi cela fuſt arrivé là, on n'eût jamais pû croire que ce n'euſt été de ſon fait, & premier que la verité eut été connuë tout euſt été en combuſtion & en carnage.

Pag. 505. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 70.] La verité eſt, que le coup de Piſtolet tiré de ſi prés avoit cauteriſé le rameau de la veine jugulaire en le perçant, & par conſequent eſtanché le ſang juſques à ce que l'eſcarre tomba. Mais ce ne fut pas l'invention de Botal qui la fit fermer, car quelque bien qu'on y tint les poulces, le ſang tomboit par le dedans, tellement qu'en un matin je luy en vis rejetter par la bouche plus de cinq livres; mais les chirurgiens par meſgarde ayant pouſſé une tente en la playe, ointe de quelque onguent, plus avant qu'ils ne vouloient, & ayant en vain taſché de la retirer; au bout de quelques jours nature, avec un peu d'ayde la repouſſa, & y fut trouvé un pus blanc au bout, qui donna argument que la veine eſtoit fermée, ce qui ſe trouva vray. Pendant l'incertitude de cette bleſſure n'eſt point croyable en quel ſoin en eſtoit tout ce peuple. Cette grande place entre la ville & la citadelle dez le poinct du jour eſtoit pleine de perſonnes de tout ſexe, age, & condition, qui ſe venoient enquerir de ſon état; vraye recompenſe de ce qu'il avoit travaillé pour ce peuple. Beaucoup imputoient ce malheur à punition de ce qu'on avoit remis la Meſſe. Pour la Princeſſe ſa femme ſa maladie fut une pleureſie procedée des ſangmeſleures qu'elle avoit eues pendant ſon mal, paſſant à tous momens d'eſperance en crainte, & au rebours. Elle mourut fort chreſtiennement, & l'aſſiſta ma femme juſques à la mort, qui en remarquoit une particularité rare, que quelques heures aprés avoir jetté le dernier ſouſpir il luy vint un ſaignement par le nez qui dura bien deux heures. Quant à Monſieur le Prince, il eſt digne de memoire, que ſe croyant mort il fut conſolé par le Sieur de Villiers Pierre Loyſeleur ſon Miniſtre; & comme n'eſperant plus rien de ſa vie, ſe diſpenſa de la deffenſe que les Medecins luy avoient faite de parler. S'enquerant donc quel compte il pourroit rendre à Dieu de tant d'excés commis en la guerre, de tant de ſang repandu; il luy diſoit qu'il avoit fait la guerre ſous l'Empereur Charles, & qu'eſtant commandé par ſon Prince legitime, il n'en eſtoit pas tenu. Pour les Guerres Civiles auſſi demenées pour une juſte querelle, ſoit de la religion, ſoit de la patrie, y ayant apporté une bonne conſcience, que tout cela eſtoit couvert de la juſtice de la cauſe &c. Lors le Prince, " à la miſericorde, Monſieur de Villiers mon amy, à la miſericorde, " à la miſericorde; c'eſt là mon recours, & n'y en a point d'autre, &c." Feu ma femme y eſtoit preſente, avec feue Madame la Princeſſe d'Orange, en cette extremité. N'eſt auſſi à oublier que Monſieur fuſt ſupplié de ratifier en faveur de Monſieur le Prince Maurice ſon fils, le Contract de Hollande & Zelande cy-deſſus mentionné; ce qu'il fit aſſez mal volontiers, les ſiens diſans qu'il prenoit le liquide & luy laiſſoit le contentieux, & fit voir des ſignes que la mort luy euſt été plus agreable que la convaleſcence.

Pag. 508. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 73.] Je crois que ces Aſteriſques à l'entrée du propos de Salſede, nous denotent qu'il retient beaucoup à dire. Salſede fut pris à Bruges accuſé d'avoir pris exprés un regiment au ſervice de Monſieur, afin qu'eſtant mis en garniſon en quelques places il les rendiſt à l'ennemy. Il avoit un Italien avec luy, lequel comme les Archers du Grand Prevoſt le faiſoient diner à l'Hotellerie, s'appuyant

contre la table ſe donna d'un couteau dans le ventre, & ſe tua. Cela fit croire qu'il y avoit quelque plus profond myſtere. Ainſi fut paſſé Salſede par la torture, & ſur ce qu'on connut qu'il y alloit des menées de ceux de Guiſe contre la France, en fut donné avis au Roy, qui auſſi-toſt envoya Meſſieurs de Bellievre & Brulart pour requerir qu'il luy fuſt envoyé, ce qui fut fait. Je les rencontray entre Montreuil & Abbeville, & s'arreſta plus d'une heure Monſieur de Bellievre avec moy, pour ſçavoir ce que j'en ſçavois & penſois; me repetant ſouvent, ſi tous ceux que cet homme accuſe en ſont, l'Etat eſt perdu ſans reſſource: tout eſtonné, & plus capable d'effrayer le Roy que de le reſoudre. Monſieur de Thou n'a pas ſçu qu'en ce temps avoit été reſolu par Monſieur avec les Etats, qu'il envoyeroit ſes Ambaſſadeurs à la Diete, qui lors ſe devoit tenir, & de fait ſe tint à Auſbourg, pour ſe preſenter à faire l'hommage de la Duché de Brabant, &c. à l'Empereur & à l'Empire. Guillaume Robert de la Mark Duc de Bouillon & moy fuſmes nommés pour cette charge, & envoyé un Gentilhomme à Auſbourg pour y retenir nos logis. J'en avois dreſſé tous les pouvoirs & deſpeſches que je portois avec moy, avec les mandements pour le voyage & pour les preſens qu'il y convenoit de faire; mais Monſieur qui dez lors minutoit ce qu'il fit depuis, & ce que je prevoyois aſſez, contremanda le tout, non ſans grande indignation des Etats. Je renvoyay donc ma depeſche avec les proteſtations requiſes. Une des principalles pieces d'icelle eſtoit une Harangue en Latin par moy dreſſée, pour la juſtification de toute la procedure des Etats en cette affaire.

Pag. 514. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 90.] Onc depuis le Roy Henry III n'en eut la cervelle nette.

Pag. 549. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 132.] Monſieur d'Avantigny n'y eſtoit point, au contraire quelques mois auparavant Monſieur luy avoit ſuppoſé une Lettre de Vauſin, ſon intime ami & voiſin, qui luy donnoit avis que ſa femme eſtoit morte: ſurquoy il avoit pris congé de lûy pour s'en retourner en France, & le premier qu'il rencontra à Paris fut Vauſin, qui fut tout eſbahi de le voir habillé de deuil, & luy fit reconnoiſtre la fourbe. En meſme intention s'eſtoit il desfait de Monſieur de Buhi mon frere, l'envoyant vers le Roy pour eſtre aſſiſté de cent mil ecus.

Pag. 550. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 133.] Le Sieur de la Ferriere frere de Monſieur d'O vint trouver le jour precedent le Sieur de Villiers, Miniſtre de Monſieur le Prince d'Orange, auquel ſous grand ſerment il declara l'entrepriſe; cauſe qu'il entra en cette defiance. Le pauvre Gentilhomme y fut tué.

Pag. 551. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 134.] Monſieur de Montpenſier luy demanda que devenoit ſon Beaufrere, ſçavoir le Prince d'Orange. Il luy dit "qu'il y avoit donné "ordre," *quel ordre?* dit-il en jurant; *m'appellés vous cela ordre?*

Ibid.] Ce *quidam Gallus* eſtoit Sainteval, non Seſſeval baſtard, qui feignit avoir la jambe rompuë d'un coup de pied.

Pag. 552. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 135.] Monſieur le Mareſchal de Biron conclut à ce conſeil; & s'il y euſt reſiſté, comme il pouvoit & devoit, il n'eut point été entrepris.

Ibid.] Comme Monſieur vit pluſieurs ſe jetter par les murailles, il dit à ceux qui eſtoient près de luy, "Voyez comme ces pauvres Bourgeois ſe jettent, &c." Mais Monſieur de Laval qui eſtoit auprés de luy fit connoiſtre que c'eſtoient des ſiens, dont il fut bien étonné.

Ibid.] Le Comte de Sainct Aignan ſe noya dans le foſſé, & ſon fils aprés luy. Monſieur luy demandant ſon avis au Conſeil, il y avoit fait de grandes difficultés; ſurquoy il luy dit, "Quoy, Comte, le nez vous ſaigne?" Il luy repond qu'il luy feroit voir le contraire, parce qu'il y mourroit pour ſon ſervice; & depuis n'en dit plus mot. Etant preſt de partir pour ce voyage, il eſtoit venu voir ma Mere ſa Couſine germaine chez elle, & comme s'il preſſentoit ſon malheur, luy dit & à moy meſme pluſieurs fois qu'il euſt voulu en eſtre quitte pour un bras. Monſieur de Fervacques eſtant pris dans la ville, fut ſauvé en diſant qu'il eſtoit Monſieur de Laval, & s'en deſchargeoit ſur Monſieur de la Rochepot, qui de fait ſous ombre d'achepter des pierreries pour Monſieur, avoit fait voir les jours precedens les plus belles pieces, qui eſtoient chez les orfevres pour les piller ce jour-là.

Pag. 593. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 194.] Un Synode national des Egliſes Reformées de France s'eſtoit tenu à Vitré en May 1583, où j'avois aſſiſté de la part du Roy de Navarre, & propoſé deux poincts: l'un, qu'ils perſuadaſſent chacun à ſa province de tenir une ou deux perſonnes qualifiées & capables auprés de ſa perſônne, par l'avis deſquels il conduiſit ſes affaires publiques; à quoy il fut ſatisfait quelques mois aprés. L'autre, qu'ils nommaſſent d'entre les Paſteurs & Docteurs, deux ou trois qui aſſiſtaſſent une ambaſſade qu'il deſiroit envoyer vers les Princes & Etats de meſme profeſſion, pour la reunion des differends qui eſtoient entre les Confeſſions: ſurquoy ils en avoient nommé trois,

trois, entre leſquels eſtoit Monſieur de Chandieu, & deputé pareil nombre vers le Roy de Navarre, par leſquels il eſtoit remercié & loué de ce ſoin & zele envers la paix de l'Egliſe, & prié d'avoir agreable que je fuſſe chef de cette Legation. A quoy de fait il s'eſtoit reſolu: mais Monſieur de Segur homme violent, & qui gouvernant les Finances n'euſt pas conſenti à cette depenſe pour un autre, voulut y aller; & le Roy de Navarre qui ſe ſentoit chargé de ſon humeur biſarre, y conſentit aiſément. J'en dreſſay neantmoins toutes les Depeſches, & nos Egliſes n'eſtimant pas que telle negociation fût bien en ſa main, n'y envoyerent point. N'eſt à oublier qu'en ce Synode de Vitré ſe trouverent deux Paſteurs des Egliſes du Pays-bas, qui au nom d'icelles s'unirent à la Confeſſion de Foy & Police Eccleſiaſtique de nos Egliſes, Preſident en iceluy Monſieur Merlin.

Pag. 608. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 211.] En ce temps je fus envoyé du Roy de Navarre vers le Roy Henry III, pour luy declarer ce que le Roy Philippes avoit voulu traiter avec luy par l'entremiſe du Vicomte de Chaux, & d'un d'Undiano ſon Beaufrere, ſçavoir de luy fournir trois cent mille ecus comptans, & cent mille par mois pour faire la guerre au Roy, ſans s'enquerir de la Religion. Les particularités en feroient trop longues icy, & ſeront declarées à Monſieur de Thou quand il luy plaira. La negociation avoit commencé dez l'an paſſé. Je luy menay tout enſemble un Capitaine, Beauregard Dauphinois, que Monſieur de Savoye avoit employé en diverſes reconnoiſſances, qui declaroit entr'autres une entrepriſe d'Eſpiart ſur Arles, & une autre ſur Briançon; luy donnay auſſi avis que ceux de Guiſe eſtoient aſſeurez d'Orleans, & d'une Lettre trouvée dans la poſche du Viceroy de Valence, par un ſien Valet de chambre François à luy eſcrite par un Secretaire d'Etat d'Eſpagne, qui portoit, "Aujourd'huy a été reſoluë la guerre contre la France." Le Roy me dit qu'il avoit eu divers ſoupçons, mais que j'eſtois le premier qui luy avoit donné lumiere. Pourveut à Arles où les engins d'Eſpiart furent pris & luy tué, & ailleurs où il pût; fit deſpeſches par tout, qu'il me commanda de concerter avec Monſieur de Villeroy, & manda Monſieur pour luy en communiquer, qui coucha deux nuits avec luy. Il me commanda de dire le tout à la Reyne: je m'en excuſay, n'ayant cette charge; mais il m'y mena, & luy conta le tout en ma preſence. Ce n'eſtoit pas pour en tirer le fruit. Il me fit offrir cent mille livres pour ce ſervice par l'Abbé Delbene, que je refuſay. Mais je luy demanday cent mille écus pour le Roy mon maitre, qu'il m'accorda. Les negotiateurs du Roy d'Eſpagne ſur les difficultés que je leur faiſois traitant avec eux, me dirent en partant, "He bien vous refuſez ce party, nos marchands ſont preſts," entendant ceux de Guiſe.

Pag. 610. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 212.] Il ſe mit au ſervice de Monſieur Pierre Loiſeleur dit de Villiers, ſon Miniſtre, auquel il ſe confioit de ſes plus ſecretes affaires. Le matin Madame ſa femme luy avoit dit comme il apportoit certaines deſpeſches, qu'il avoit mauvaiſe mine, & luy repondit que c'eſtoit parce qu'on ne l'expedioit pas aſſez toſt.

Pag. 616. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 220.] Cette aſſemblée fut tenuë ſur l'automne aprés l'entreveuë de Monſieur d'Epernon, & en icelle fuſmes deputez Monſieur de Laval & moy vers le Roy Henry III, pour luy preſenter les plaintes de ceux de la Religion, & le requerir, attendu la continuation des animoſités, de la prolongation des places de ſeureté; laquelle nous fut premierement refuſée, puis accordée pour deux ans ſur ce qu'un ſoir étant allé voir Monſieur de Bellievre je luy fis aſſez clairement entendre les difficultés qui ſe rencontreroient en cette execution. Prenant congé de Monſieur le Cardinal de Bourbon, il me demanda ce que nous avions obtenu, & en demeura etonné, parce qu'ils avoient reſolu de prendre leur pretexte ſur le refus des places, & voyoit que par là il leur manquoit. Monſieur de Villeroy qui s'abſtenoit des affaires, retiré en ſa maiſon de Paris pour une fievre quarte, me dit fort bien que s'il euſt été en ſanté, nous ne les euſſions pas obtenuës. Cette aſſemblée de Montauban fut fort celebre, où eſtoient avec le Roy de Navarre, Monſeigneur le Prince de Condé, & les plus notables Gentilhommes & Capitaines de toutes les Provinces. A mon retour prés du Roy de Navarre je fus ouï d'eux à Sainte Foy ſur Dordogne, où je les aſſuray qu'ils auroient la guerre au Printemps. Mais à peine aucun m'en voulût croire. Le Roy de Navarre qui avoit cent mille ecus, au lieu de les garder pour une neceſſité, les employa pour la Ferté au Vidame, dont il ſe repentit bien aprés.

Pag. 617. [*ed. Lond. tom.* IV. *pag.* 221.] Cette diſpute de Monſieur du Ferrier avec Monſieur de Roquelaure à Nerac fut un conte à plaiſir. L'entreveuë du Roy de Navarre avec Monſieur d'Epernon ſe fit à Pamiers, non à Nerac là où j'eſtois. Monſieur du Ferrier ne fut point appellé à ce Conſeil, ny la choſe miſe en deliberation. Et quant au diſcours à moy attribué, il eſt par devers moy tout autre; & fut fait en

l'an 1582 lorſque Monſieur de Segur vouloit mener le Roy de Navarre en Cour, auquel je mis par eſcrit ſommairement les raiſons & inconveniens de part & d'autre. Pour Monſieur du Ferrier luy revenant d'Italie, & moy allant en poſte en Gaſcogne, je le rencontray à Artenay, où aprés avoir renouvellé l'ancienne amitié, louant Dieu de le voir en tel age ſe porter ſi bien, il luy eſchut de me dire qu'il avoit 76 ans: ſur quoy je pris occaſion de luy dire s'il n'eſtoit point temps de penſer à Dieu & à ſa conſcience, luy ramentevant les propos qu'il m'avoit autrefois tenus à Veniſe, & ne nous departiſmes point qu'il ne m'euſt promis de faire profeſſion de la Religion. Une aſſignation de quatorze mille écus qu'il eſperoit de la Cour, le faiſoit dilayer. Mais j'eſcrivis à un de mes amis en Cour pour le tenir de prés, & arrivé que je fus prés du Roy de Navarre, luy perſuaday de luy donner ſes Sceaux, qu'il accepta, & le vint trouver. Là il fit Declaration publique de ſa Religion en l'Egliſe Reformée; mais s'il m'eut cru, comme il appert par pluſieurs Lettres, c'euſt été par ſa propre bouche, & avec un Eſcrit adreſſé à la Chreſtienté, par lequel on euſt reconnu par quelles cauſes il euſt été meu à ſe departir de l'Egliſe Romaine. Monſieur de Montagne me diſoit ſouvent, que nous leur avions gagné une Bataille, par avoir retiré ce perſonnage; honorant la vertu qu'ils avoient mepriſée.

Ex Franciſci et Joannis Hotomanorum et claror. viror. ad eos Epiſt. ex bibliotheca J. G. Meelii in 4to. Amſt. 1700. p. 402.

Jo. Hotomanus Gul. Camdeno.

AMPLISSIMUS D. Thuanus peramanter te ſalutare juſſit, et majorem in modum tam publico quam privato ſuo nomine petit abs te, vir humaniſſime, ut ne diutius orbi invideas reliquum Elizabethae. Hoc abs te avide expectant etiam omnes qui veritatem amant, ii certe potiſſimum quibus et viſa et cognita princeps illa vitae laudatiſſimae, memoriae feliciſſimae. Cuperet praeterea, ſi non eſt moleſtum, ad hiſtoriae ſuae contextum ea a vobis Anglis addiſcere, quae a morte Demetrii in Ruſſia contigerunt, ſcitu et fide digna, quippe qui quotannis illuc navigando frequentiſſima habetis cum illa gente mercimonia. Denique cum anno, ut arbitror, CIↃIↃCVII, oceanus, qua ſpectat occidentalem Angliae partem, tanto et tam repentino impetu exundarit, ut incolis plurimum damni et incommodi intulerit, ſcire cupit D. Thuanus an haec vera ſint, et an infortunium illud tanti ſit, ut hiſtoriae inſeri mereatur; et ſi quid eſt vel Anglice vel Latine a veſtris hominibus in utroque hoc argumento, id eſt, de rebus Moſcoviticis et de iſta exundatione, id et conquirere et tranſmittere velis.

Lut. Par. Kal. Mart. MDCXVII.

Ibid. p. 404.

Gul. Camdenus Jo. Hotomano.

RELIQUUM annalium parturio; ut partus ſit vitalis HORAE obſtetricantur. Et hoc illuſtriſſimo Thuano ſignifices, et meis verbis officioſiſſime ſalutes. Inundatio, quae ad aeſtuarium Sabrinianum hinc in agro Somerſettenſi, inde in Gloceſtrenſi et Wallia, anno MDCVII, accidit, memoria digna eſt. Satis erit adnotare quibus lineam appoſui in [1] libello incluſo. De rebus Moſcoviticis a Demetrii obitu diligenter inquiram, et brevi, ut ſpero, tranſmittam, et plura quamprimum Mericus redierit, qui legationem in Ruſſia obiit, et in dies expectatur.

XXVIII Martii ſtylo veteri.

Ex

NOT. [1] Utinam nobis contigiſſet libellum hunc, quem impenſe ſed fruſtra quaeſivimus, offendiſſe; nam in narratione hujus inundationis quae libro ultimo hiſtoriarum Thuani, tom. VI. p. 427, reperitur, paucula ſunt obſcure tradita, [e. g. *columbae, cum aliunde paſtus deeſſet, ſuibus immiſtae, ariſtis frumenti in pyramides coacervati inſidentes, granis forte oblatis veſcebantur*;] quae ope libelli iſtius elucidari fortaſſe potuiſſent.

Ex MS. *D'un Anonyme.*

De l'Ancienneté du Royaume de France.

Ed. Drouart. 8vo. tom I. p. 15. ed. Lond. tom. I. p. 12. *Franco-Gallorum regnum ſub Childerico et Clodoveo felicibus auſpiciis apud nos coepit circa annum ſalutis* CDLXXX.

Le Royaume de France a commencé environ l'an de nôtre Seigneur 438; car le Roy Clodion avoit ja conquis audit an la Batavie, Gueldres, Cleves, Juliers, Cologne, Mayence, Treves, Tongres, devers Liege, Namur, le Hainault, le Tournaiſis, le Cambreſis, l'Artois, Terouenne entre Arras & Calais, Amiens, le Beauvoiſin, Orleans, Soiſſons, Rheims; & generalement tout le pays entre la riviere de Loire & la Province de Baviere en Allemagne. *Marianus Scotus* Chron. l. II. in Theodoſio juniore A. D. 438. *Otho Friſingenſis* Chron. l. IV. c. 32. *Godefridus Viterbienſis* Chron. part. XVII in principio; *Abbas Urſpergenſis* in Chron. an. 367. & *Aeneas Sylvius* in Europae ſtatu ſub Friderico tertio Imperatore cap. XXXI. Et en cette conquête (peu excepté) ſe maintaindrent ſes ſucceſſeurs, le Roy Merovée qui ſe trouva à la campagne de Chaalons en la bataille contre Attila Roy des Huns, & le Roy Childeric, lequel, aprés ſon retour de Turinge, eſtendit ſon Royaume juſqu'à Angers qui ſe rendit à luy. Ce qui ſoit remarqué, de peur que ſi on eſcrit que le Royaume de France n'ait commencé qu'environ l'an 480, les Anglois viennent à ſoutenir que le Royaume d'Angleterre ſoit de quelques années plus ancien que le Royaume de France: ce qui importe en matiere de preſeance.

Dans un feuillet blanc qui eſt au devant du I. *Tome de l'Hiſtoire de Monſieur de Thou (edition de Geneve* 1626*) apartenant à Monſieur l'Abbé de Thou, on trouve les Obſervations ſuivantes, écrites de la propre main de Monſieur du Puy.*

Menapii. Par ce nom M. de Thou entend ceux de Cleves, Juliers, Bergh, le pays de Gueldres, quoiqu'il ne contienne de ce Duché (i. e. de Gueldres) que la partie qui eſt au deça du Rhin, car au reſte les Menapiens comprennent la plus grande partie du Brabant ſitué entre les rivieres de la Meuſe, du Demer & de l'Eſcaut, & la Zelande. Les villes de Sevenberghen & Gertrudenberg qui ſont de la Hollande, ce qu'il y a du Duché de Cleves, & de l'Archeveſché de Cologne au deça du Rhin. Les villes d'Ordinghen, Nus & Suns, & Brugge, Gladbeck, Dalen, Waſſemberg & Heinſberg, qui ſont du Duché de Juliers.

Triboci. Straſbourg en l'Alſace ſuperieure avec la moitié de l'inferieure.

Vangiones. Ceux de Wormes & de Mayence.

Nemetes. Ceux de Spire.

Treviri. L'Archevêché de Treves, qui comprend outre cela la Baſſe Auſtraſie ſituée entre la Moſelle & la riviere de Nahe, le Duché de Bouillon, & la ſouveraineté de Sedan, le pays aux environs de Mezieres, & la plus grande partie du Duché de Luxemburg avec quelques villes qui dependent de Cologne.

Tungri. Dans ce pays eſt contenue la moitié du Comté de Namur; cette partie du Brabant où ſont les Villes de Tienen, Hannuy, Landen & Halen; une partie du Liege. Tout le Duché de Limbourg, partie du Duché de Juliers, une petite partie du Duché du Luxembourg, & encore une partie de l'Eveſché de Cologne.

Sicambri. M. de Thou les prend pour ceux de Gueldres au deça du Rhin; mais il eſt certain qu'ils ont demeuré au delà, & ont tenu le pays où eſt maintenant une grande partie de la Weſtfalie autant qu'elle s'eſtend entre la riviere de Lippe & le pays de Weſſen. Ils ont encore occupé la moitié du Duché de Berg, tout le Comté de la Marck, & la partie du Duché de Cleves qui eſt au delà du Rhin, mais ils furent exterminez de la Germanie par Tibere qui les transfera dans la Gaule & en abolit le nom.

Ubii. En ce pays eſt compris preſque tout ce qui depend de l'Archeveſché de Cologne, & la plus grande partie du Duché de Juliers.

Eburones. Ce ſont les meſmes que *Tungri.*

Atuatici. Ils contiennent aujourd'hui une grande partie du Brabant, une petite portion de la Flandre, une partie du Henault & de Namur.

N.B. M. de Thou les prend pour *le Brabant.*

Pleumoſii. On ne ſçauroit dire quel pays c'eſt, d'autant qu'il y avoit cinq peuples joints enſemble qui n'eſtoient pas fort grands, leſquels furent depuis appellez *Succomi*, entre leſquels eſtoient *Pleumoſii.* Tout ce que l'on peut faire, c'eſt de deviner que c'eſt ou Tournay ou quelque autre lieu qui n'eſt pas loing de là; mais cela ſeroit contraire à

la

la narration de M. de Thou, qui dit que ces *Pleumoſii* parlent la langue Germanique.

N.B. M. de Thou les prend pour la *Flandre.*

Livonia. Les habitans l'appellent *Lieffland.* Elle eſt diviſée en quatre parties, Eſten, Lotten, Curland & Semigallen. La premiere eſt occupée par le Roy de Suede, les autres trois ſont ſous la domination du Roy de Pologne. L'iſle d'Oeſd, qui eſt de la Livonie, appartient au Roy de Dannemarck.

Marcomanni. Quoique M. de Thou les prend pour ceux de Moravie, il eſt neantmoins certain que ce ſont ceux de Boheme qui doivent eſtre entendus par ce nom.

Quadi. C'eſt proprement la Moravie, contre l'opinion de M. de Thou qui les prend pour la *Sileſie.*

Sequani. La Franche Comté, la Breſſe, & la haute Alſace.

Sclabi. Il n'y a aucun auteur ancien qui parle de ces gens ſous ce nom, par lequel ſont entendus ceux de *Verdun* qui a été autrefois appellé la cité de Cloux, d'où eſt venu le mot de *Clabi* par le changement ſi frequent de l' *V* en *B*, & par ſuite de temps la lettre *S* a été adjouſtée, comme il arrive aſſez ſouvent aux noms propres des lieux.

Leuci. *Toul.* Ils contenoient encore Nancy, & une partie de la *Lorraine.*

Mediomatrices. *Metz.* Ils contiennent la plus grande partie de la Lorraine.

L'Auſtraſie. Le Palatinat au deça du Rhin, & la baſſe Alſace.

Seguſiani. Le pays de Foreſt & le Lionnois.

Viberi. C'eſt une partie du pays de Vallay.

Veragri. Une autre partie du pays de Vallay.

Allobroges. La Savoie & le Dauphiné ſont compris ſous ce nom. M. de Thou les confond bien ſouvent.

Arelatenſe regnum. Le Royaume d'Arles, ou de Provence.

Pannoniae. Ces pays contiennent la Carniole, la Croatie, la Carinthie, la Stirie, & la plus grande partie de l'Auſtriche, la Boſnie, la Sclavonie, & tout ce qu'il y a de la Hongrie entre le Danube & le Save. Il eſt ſeparé de l'ancienne Germanie par les montagnes, qui ſe nomment aujourdhui Pleyſz, Hengſtberg, Demlberg, Heiſberg, Schnegberg, & Kalenberg.

Alpes Lepontiae. Ce ſont des montagnes qui font une partie de celles de Griſons.

——*Rheticae.* Les Alpes des Griſons.

——*Vindeliciae.* Les Alpes du Tirol, qui ſeparent le Tirol d'avec le Duché de Baviere.

——*Juliae.* Les Alpes des Venitiens, ou les Alpes de Frioul.

——*Carnicae.* Les Alpes de Carniole.

——*Cottiae.*

Dacia. Elle contient toute la Tranſilvanie, une partie de la Hongrie, de la Valachie, & preſque toute la Moldavie.

Ex MS. *Extrait d'une Lettre de M. de Thou à M. de Sainte Marthe du* XVII *Febvrier* MDCII.

MONSIEUR. J'ay receu la voſtre avec vos Eloges vrayement dignes de vous, & pour leſquels noſtre France vous a grande obligation. Il y a long temps que j'ay dit à Meſſieurs vos Enfans, que vous deviez tenter le meſme pour les Hommes illuſtres aux Armes, en la vie deſquels il y aura plus de diverſité pour s'eſtendre ſans eſtre contraint d'uſer de redites, comme en ceux que vous avez donné au public: en quoy neantmoins vous avez eu plus d'ennuy que le lecteur n'en aura à les lire. Car vous avez été fort ingenieux à diverſifier un meſme ſubjet . . . .

Ex MS. *Extrait d'une Lettre de M. Caſaubon à M. de Sainte Marthe, eſcrite de Paris le* XXII *Mars* CIↃIↃCVII.

MONSIEUR. J'ay reçeu de Meſſieurs vos Enfans l'exemplaire de la derniere edition de vos œuvres, qu'il vous a pleu me donner; pour lequel je vous remercie avec autant d'affection comme je reçoy de plaiſir & contentement à la lecture de vos doctes Eſcrits, ſoit en vers, ſoit en proſe. *Il n'appartient qu'à vous de faire des Eloges*, & de comprehendre en peu de paroles ce qui eſt de plus remarquable en la vie de quelqu'un. Je croy que ne ſerez marry, *ſi ejuſdem laudis ſocium tibi adjicio magnum Thuanum; cujus divinum opus alii propter alia mirabuntur, ego non minime propter caſtigatiſſima judicia de tot viris doctis.*

VII.

DE JACOBI AUGUSTI THUANI Teſtamento et Morte.

Illuſtriſſimi viri JACOBI AUGUSTI THUANI Teſtamentum.

A. ☧. Ω.

In nomine ſanctae et individuae Trinitatis.

QUONIAM Deo ita viſum, ut uxor mea chariſſima Gaſpara [a] Chaſtrea, quam mihi fore ſuperſtitem ſemper ſperaveram et optabam, turbato ordine naturae, prior deceſſerit, ego Jacobus Auguſtus Thuanus, omnium maximus ac miſerrimus peccator, morte ejus luctuoſiſſima admoneor, ut de mea ſerio cogitem, et de rebus meis hoc ultimae voluntatis meae elogio ſtatuam.

ANTE omnia gratias quam poſſum maximas ago Deo omnipotenti, quod me ex fidelibus parentibus naſci voluerit, in eccleſia ſua per ſacrum lavacrum regeneraverit, meque in ea ſacramentorum ſuorum participem effecerit, et fidem vivam, non mortuam in animo meo impreſſerit, adjuncta aeternae vitae ſpe, quae in eo conſiſtit, ut credamus in Deum, et, quem miſit, Filium dilectiſſimum, Verbum aeternum ante ſaecula genitum, JESUM CHRISTUM; qui conceptus de Spiritu Sancto in utero beatiſſimae Virginis Mariae carnem in ſaeculo ſumpſit; in ea natus, paſſus, mortuus, et ſepultus eſt; in ea reſurrexit, aſcendit in coelum, captivam ducens captivitatem, et inde largiſſime dona hominibus diſtribuit, pro conſummatione promiſſorum miſſo Spiritu Sancto a Patre Filioque procedente.

IN hac fide me vivere profiteor; et ut in ea ad ultimum vitae ſpiritum conſtanter ac ſine haeſitatione perſeverem, adſiduis quantum poſſum precibus ac lachrimis a Deo contendo; immenſamque ipſius clementiam oro et obteſtor, ut me in peccatis et iniquitatibus conceptum ab humanae infirmitatis pollutionibus repurget, dignumque ex indigno per miſericordiam ſuam efficiat, in quo tanquam in templo ſuo habitare dignetur, mihique paſſionis filii ſui dilectiſſimi JESU CHRISTI meritum ad expiationem peccatorum applicet; ut, quum noviſſima vitae hora non improviſa venerit, ab angelis ſuis in ſinum Abrahae raptus cum ſanctis et electis ſuis aeterna felicitate perfruar.

HAEC praefatus, liberis meis, quos ex humaniſſima et inſolabiliter, niſi quatenus in reſurrectione ſpes, mihi ſemper lugenda conjuge ſuſcepi, tutores do nominoque Henricum Chaſtreum [b] Nancaei comitem illius fratrem, Henricum [c] Burdeliae vicecomitem Petrocoriorum praeſidem, Ludovicum [d] Vicinum ab Ambra, ſororios meos; et, quia propter locorum diſtantiam ſemper adeſſe non poſſunt, eis adjungo Joannem [e] Thumerium Boſſiſium ſacri conſiſtorii adſeſſorem, Renatum Thuanum [f] Bonnolium fratris filium, Jacobum Gillotum, Cyprianum Perrotum, ſenatores Pariſienſeis: quos omneis et ſingulos rogo ut educationis liberorum meorum et adminiſtrationis bonorum curam habeant, conſilioque ſuo et auctoritate juvent eum quem onerarium tutorem nomino ac conſtituo, Martinum [g] Paridem in ſenatu advocatum, amicum et familiarem meum; cui et ejus uxori, quam mea ſemper unice dilexit, habitationem in aedibus meis hac in urbe, quam commode fieri poterit, ex tutorum conſilio aſſignandam, do lego, quamdiu tutela durabit.

BONA mea mobilia et pretioſam ſupellectilem, ſi fieri poteſt, vendi ac diſtrahi nolo: Sed quae ſervari poterunt, eouſque ſervari cupio, quouſque eorum inter heredes meos fiat diviſio.

INTERPR. [a] *de la Chaſtre.* [b] *Nançay.* [c] *Bourdeilles.* [d] *de Voiſins Sieur d'Ambres.* [e] *de Thumery Sieur de Boiſſiſe.* [f] *de Bonnoeil.* [g] *Paris.*

Bibliothecam meam xl amplius annorum ſpatio magna diligentia ac ſumptu congeſtam, quam integram conſervari non ſolum familiae meae, ſed etiam rei literariae intereſt, dividi vendi ac diſſipari veto, eamque communem cum numiſmatis antiquis aureis argenteis et aereis inter filios, qui literis operam navabunt, facio, ita ut etiam exteris aliiſque philologis ad uſum publicum pateat. Ejus cuſtodiam Petro [g] Puteano cognato meo et multis nominibus mihi charo, donec filii adoleſcant, committo, qui et libros MSS. iis qui opus habebunt utendos dare poterit, modo de illis reſtituendis idonee caveatur.

Eum praeterea et Nicolaum [h] Rigaltium in ſenatu advocatum et regiae bibliothecae curatorem, virum doctiſſimum ac juxta probum, rogo, ut filiorum meorum in literis inſtitutionem conſilio et induſtria ſua adjuvent, amicitiaeque noſtrae memores eos officioſe inviſant, et praeceptoribus eorum praeſto ſint.

Historiarum mearum, quas ad Dei gloriam et publicam utilitatem ſine odio et gratia, Deum ipſum teſtor et homines, conſcripſi, paratam editionem, ſi ante quam ipſa edatur moriar, iiſdem committo; praecipioque ut ea in re [i] Sammarthanorum fratrum, qui me in toto opere multum opera ſua et diligentia adjuverunt, conſilio utantur.

Lucubrationes item omneis alias meas fidei eorundem Puteani et Rigaltii committo.

[k] Dominam a Burdelia et Dominam ab [l] Ambra dilectiſſimae uxoris nuper defunctae ſorores enixe ac demiſſe quantum poſſum obſecro, ut, qua pietate et charitate matrem complexae ſunt, eadem liberos ejus proſequantur, ac praeſertim filiarum curam commendatam habeant, ſive in iis matrimonio digne elocandis ſive velandis: quod ante aetatem legibus praeſcriptam et coacte fieri veto.

Corpus meum, quandocunque et ubicunque me mori contigerit, juxta corpus uxoris nunquam ſine honoris elogio et acerbitatis ſenſu nominandae tumulari mando, quod ubi futurum ſit, nondum decrevi, et codicillo ſeorſim, ſi longior vita ſuppetet, indicabo; quo et mihi integrum ſervo de rebus aliis meis, legatis et largitionibus in eos qui nunc ſunt, et poſt in mea familia erunt, erogandis amplius ſtatuendi, ita tamen ut nihil huic meae voluntatis teſtationi derogetur, quam firmam validam ac ratam eſſe volo.

Ego Jac. Aug. Thuanus corpore validus, ceterum de morte quaſi in propinquo ſit Chriſtiane cogitans, propria manu ſcripſi ac ſubſcripſi. Actum in [m] aedibus Palatinis illuſtriſſimi Achillis Harlaei quondam ſenatus principis meritiſſimi, ſororii mei, ad quas dolori tanto ſolitudinem quaerens me contuleram, iii Eid. Quintil. anno R. S. cIↃIↃcxvi.

Vigesimus praeteriit et centeſimus
Dies, reclini corpore ex quo in ſellula
Humili recumbo, ſternor aut ſupra torum;
Tandemque plane clinicus jaceo domi,
Inter dolores languidum corpus trahens,
Pejor priore ſemper et ſequens fuit.
Tentata, te monente, nequicquam omnia,
Amice Thumeri, debeo cui vitam hactenus.
Aſclepiadum ceſſit in vanum labor:
Fruſtra rogatus et bonus [n] Renealmius
Peculiaris abdita artis pandere,
Stertit profundum nocte, dum crucior miſer.
Quid jam amplius moramur in terreſtribus,
Graviora morbo et experimur remedia?
Tentanda coelo per pias preces via:
Nec vita tanti eſt, tamdiu, ut vivas, mori.

Non. Mai. cIↃ IↃcxvii.

A.

INTERPR. [g] *du Puy.* [h] *Rigault.* [i] *de Sainte-Marthe.* [k] *Madame de Bourdeilles.* [l] *d'Am[illegible].*
[m] *au Bailliage du Palais.* [n] *Reneaulme.*

A. ☧. Ω.

HEIC in quiete buccinae exſpecto ſonum,
Animas jubebit quum ſolutas ad ſua
Humi relicta tranſvolare corpora,
Interque functos ultimae ſententiae
Judex ſedebit et ſuperſtites Deus.
Ubique quae ſervata ſemper ab omnibus,
Hanc ipſe, quantum corporis non noxii
Hebeſve ſenſus ingeni non obſtitit,
Teneris ab annis uſque ſervavi fidem.
Mihi culta corde ſancta non ficto Trias,
Et criminis crux expiatrix non ſui.
Mihi veritatis cura vitae commodis
Antiquiorque charitatibus fuit,
Nullique facto, voce nulli injurius,
Injurias patienter aliorum tuli.
Tu, quiſquis es, qualiſque quantuſque, o bone,
Si cura veri eſt ulla, ſi pietas movet,
A me meiſque injuriam, quaeſo, abſtine.

Ex MS. *Viro illuſtri J. A. Thuano Daniel Heinſius S. D.*

ACERBISSIMUM dolorem, quem ex illuſtriſſimae matronae conjugis tuae, olim tibi dilectiſſimae, nunc beatae memoriae, obitu contraxiſti, nobiliſſime et ampliſſime Thuane, ut in magnis viris nihil fama patitur latere, etiam nunc peregrini loquuntur. Quantum enim unus tu plurimis aetatibus ac gentibus immortali illa tua hiſtoria lucis ac vitae dediſti, tantum tibi ab eadem nominis acceſſit ac ſplendoris, ut, ſi velis maxime, in obſcuro agere aetatem minime liceat. Celebrator temporum tuorum et quae tua antecedunt, tot illuſtrium virorum ac magnarum animarum vindicator, aliquando argumentum aliis futurus es, qui nunc mores tuos, vitam, ingenium accurate intuentur, ut intelligant an praeclarus ille animus, qui candore inaudito, inuſitata generoſitate, illo tempore quo calumniis et ſimultatibus latrocinia exercent Chriſtiani et in partes ſuas regna trahunt et eccleſias, invidiam provocare auſus eſt, contra impetum fortunae et incertos rerum humanarum caſus aliquid praeſidii ſibi diu vivendo ac ſcribendo comparaverit; an vero ſimul increpuerit, tanquam imbellis tyro, bene ſecum agi putet, ſi, quod in comoedia eſt, tecto latere abſcedat, hoc eſt, ſibi inviſus et gravis, amicorum et officiorum fugitans, nullum niſi ex doloris intemperie ſolatium petat. Atque ego quidem, vir maxime, cum ex ſummo ampliſſimoque viro Benjamino Maurerio, regis legato, hanc domeſticam calamitatem tuam accepiſſem, pro eo ac debui moeſtus et dejectus fui animo, ſupra quam aut dici aut credi poteſt, ab aetate prima nominis ac dignitatis tuae ſtudioſus atque obſervans: Sic enim mecum cogitabam, nullum eſſe majus homini ſolatium quam in commodis uxoris moribus; individuam illam vitae conſuetudinem non ſingularem modo habere voluptatem, verum, ſi quid aliud in rebus humanis, ſapientis quoque occupare et expugnare animum; ſi praeſertim vincula conjugii pignora accedunt, quae, ut matre ſuperſtite animum oblectant paternum, ita, amiſſa illa, quoties conſpiciuntur, toties dolorem renovant, toties materiam moerori ac occaſionem praebent. Sciebam aliquandiu domo abfuiſſe te, aliquandiu ejus et tuorum omnium, dum patriae vacare cogeris, conſuetudine et praeſentia caruiſſe; rediiſſe ea ſpe potiſſimum, ut, quam e calamitate reipublicae ac miſeria acerbitatem hauſiſſes, eam domi in complexu tuorum deponeres; ex uxore illuſtriſſima tot tuorum caſuum ac vitae participe, liberorum aliquot parente, nobiliſſima, prudentiſſima, et, quod omnia haec ſuperat, mariti amantiſſima, aetate ea quae ineptiarum omnium immunis verum conjugii fructum animi conjunctionem putat, ſolidum ſolatium peteres. Id

 praeter

praeter expectationem nunc ereptum eſſe, ut cum domo abſens multa dictu gravia, perpeſſu aſpera, ut ille loquitur, audiveris aut videris, nihil tibi gravius evenerit, quam ea lege domum rediiſſe. Haec cum mecum cogitarem (neque enim ferream illam Stoicorum ſapientiam unquam in vita probare potui) cogitare coepi denuo quis eſſes. Eſſe te hominem ab ineunte aetate iis artibus imbutum, quae contemptum vitae et fortunae inconſtantiam ob oculos ponunt; ſcripta ſapientum ac praeclara dicta, quae hoc unum fere inculcant, prope cum lacte imbibiſſe; defunctum iis ſtudiis, non cum libris, ſicuti ſolent qui nihil majus poſſunt, ſed cum caſibus humanis ac fortuna ipſa, in aula, in curia, congreſſum eſſe; in ea gente eſſe natum, quae, ut omnibus ingenio, judicio, et cultu literarum antecellit, ita totum fere ſaeculum omnibus mutationibus obnoxiam rempublicam habuit, in qua factiones civiles, ſaepe ab aliis cauſis, ſaepiſſime a religione exortae ſunt, quae, ut cetera ambitioni noſtro tempore ſervire coepit, olim ſacramentum pacis, nunc diſcordiarum vel praetextus vel occaſio. Cogitare mecum coepi quot vel inteſtina bella, vel tumultus in republica, vel lanienas vidiſſes. Converte oculos ad illud tempus quo reſpublica et vidua et orba fuit; quo Henricus magnus, amor non unius populi, ſed generis humani, unico momento felix et cadaver fuit; quicquid ex hoc tempore evenit ſilentio involvam, ne aut dicam quae vidiſti, aut memoriam eorum tibi revocem quae ſine indignatione, ſatis ſcio, et dolore acerbiſſimo non potes meminiſſe. Cogita tot urbes, tot villas, tot agros aut direptos aut vaſtatos a ſuis; tot honeſtos homines exutos dignitate aut ſpoliatos; patriam ipſam, quae, ut ſola praeda fuit omnium ac ſpolium in bello, ita magis fluctuat in pace, cumque unius imperio regatur, adhuc neſcit cui ſerviat: in his omnibus ſi nihil gravius evenit tibi quam quod conjugem amiſeris, nae tu multis es beatior: Nam vir natus ad ſalutem laborantis patriae, et in ea ad tutelam poſitus, pleriſque es diſſimilis, qui in tanta publica calamitate nihil habes niſi domi quod deſideres. Uxorem amiſiſti; grave vulnus, fateor, ſed ſi hoc excipias quod talem amiſiſti, dicam tibi idem omnibus quotidie evenire, et in ea urbe in qua tu habitas, plurimis eodem die. Uxorem amiſiſti; ſed quam multi patriam amittunt, aut, ut loquar de hoc tempore, quam multos patria amittit, imo ejecit? Quot eximii et illuſtres et conditionis tuae viri fortiter exilium tulerunt? Quot, cum optime eſſent de republica meriti, quam beatam ipſi fecerant, ingratam ſunt experti? Non Plutarchos nunc, aut T. Livios, aut Xenophontas in medium producam, ut exempla gravitatis in adverſis et conſtantiae ex iis petas: ignoſcant mihi manes maximorum virorum, amplius Thuano et integritati ejus aetas noſtra debet: Ad te et praeclara monumenta tua ablegandus es. Vin' tu, prudentiſſime virorum, aliquando cogitare, patria incolumi ac ſalva, nihil eſſe quod excelſus animus amittat; amiſſa hac ac perdita, nihil eſſe tanti quod deſiderare debeat? Ne de Scipionibus, Coriolanis, et Camillis amplius loquamur per te effectum eſt; noſtri temporis exempla omnes docuiſti, quae, cum cetera ſcholarum fere finibus contineantur, tales ſunt qui legunt et uſurpant qualis eſt qui ſcripſit. Velis nolis, voluntatem tuam et judicium terrarum orbis manu tua conſignatum tenet; quicquid tam facunde commendaſti, niſi praeſtas, conſcientia mortalium urgeris. Nihil Hoſpitalius amiſit vir coeleſtis, quem cum tota Gallia non caperet, ne videre quidem in republica maluit; qui ſi nunc ex eo loco in quo placide quieſcit ad vos, et potiſſimum te, veniat, cujus opera nunc vivit, et his verbis te compellet: "Ego quidem quamdiu vixi, patria volente, hoc egi ut incolumis, ut ſalva per me eſſet; nolente illa, hoc quod volui et potui, ne quid me indignum committerem. Quae et in republica et extra eam geſſi quod nunc in memoria mortalium et recordatione vivant et in poſterum victura ſunt, eruditioni et candori tuo debeo, qui virtutes aevi tui, et praeſertim popularium tuorum, praemio aeternitatis donaſti. Quo mortale genus contra fatum obligare tibi magno pergis animo, et exemplis contra vim fortunae et licentiam munire? quibus unum ut conſtantiae adjicias, amici te rogamus, ne auctoritate tua te invadant, qui virtutes tuas ideo oderunt quod multorum per te vident illuſtratas eſſe. Amiſiſſe uxorem nobiliſſimam matronam et te uno dignam audio, quo moerore penitus confectum lucem et congreſſus hominum vitare. Adeone novum hoc videtur tibi, qui per tot ſaecula complexus animo et ſcriptis rerum humanarum indicem ac tabulas poſteritati conſervaſti? Adeone de republica non cogitas, vir tantus et pars ejus tanta? quae ſi eſt incolumis, ſolatium ex illa pete; ſin

 "everſa

" everſa eſt ac nulla, minus eſt quod amiſiſti." His ſi, inquam, tantus vir nunc tecum ageret, credo, vel auctoritate ejus vel exemplo, ſi praeſertim aliquid adjungeret de ſuis, manum veritati dares. Puta nunc illius ore rationem loqui tecum, omnes eximios et claros qui ſuperſunt nunc viros petere a te, ut cum Deo, cum republica, cum libris, et praeſertim ſcriptis tuis immortalibus, poſtremo tecum, redeas in gratiam. Cogites quidem quantum amiſeris; primo, conjugem; ſecundo, ſingularis foeminam exempli; poſtremo, voluptates tuas et delicias: ſed cum iſta cogitaſti, unum adde, hominem fuiſſe, et te talem eſſe; non e plebe, non obſcurum aut ignotum; ſed in ſummo et illuſtri loco poſitum; ſed quem omnes legunt, omnes intuentur, a quo omnes ſapientiae praecepta petunt; natum tali loco, ante annos eruditum ac prudentem, contra improborum vota cito dignitatum ac honorum compotem, et paternae togae prope heredem. Cogita quid illa amiſerit; quicquid tibi diſplicet et bonis; miſeram rempublicam, et poſt tot tantoſque motus nondum conſtitutam. Cogita quid conſecuta ſit, vitam nullis caſibus expoſitam, regnum nullis factionibus obnoxium, et quod uni regi ſervit, immortali et aeterno; conſuetudinem ſanctorum angelorum, beatorum martyrum, ipſius Jeſu Chriſti, qui coronam vitae ſolus habet et diſtribuit. Haec ſi ipſe expectas, noli invidere illi cui prius contigerunt, aut dolere ejus vicem, quae, ſi non omni ex parte felix eſſet, aequius doleret noſtram, quibus cum malignitate aliorum et infirmitate noſtra adhuc decertandum eſt, qui caduci, fragiles, mortales ſumus. Atque haec non potui, vir maxime, quin ad te ſcriberem, partim quod dolorem tuum ſingularem, cum multarum rerum optimarum et ipſius regni detrimento, indulgere ſibi audiviſſem, partim quia ſummam meam in te obſervantiam teſtari iſta ratione volui; qui, ut tecum lugeo, ita a te peto, ne moerori tuo plus in hac fortunae tempeſtate quam exiſtimationi tribuas; a quo univerſus orbis ſpecimen candoris, generoſitatis, eruditionis habet, nunc conſtantiae expectat. Vale, vir ampliſſime, et amare nos perge, qui te colimus.

Lugd. Bat. anno 1616, VII Aug.

Ex Rigaltii vita P. Puteani, Pariſ. 4to. 1652. *p.* 31.

TEMPORA ſurrexerant feracia trutinarum in bono aeque atque in malo ſtultiſſime vel improbiſſime judicantium. Quae res [Thuano] viro malitiarum et calumniarum intolerantiſſimo, etſi vixdum ingredienti ſenectam, adeo diſplicuit, ut, corporis et animi viribus adhuc integer, nemini quicquam, ſed ſibimet ipſi gravis; accedente ſub initium aegritudinis clade domeſtica, conjugis amatiſſimae obitu; poſt menſes inde novem ſtomachico ſcirrho in gangraenam efferato deceſſerit.

Ex epiſt. M. F. Limerii ad G. Camdenum dat. Lut. Pariſ. poſtridie Idus Maias 1617. *in Syll. epiſt. Camd. in* 4to. *p.* 183.

SUPPLICIUM Ancorani, et quae circa illud erant, nuper ſcribebamus, mi Camdene. —Inter publica gaudia fatum obiit Aug. Thuanus, dignus certe qui majori et firmiori etiam gaudio frueretur. Cauſam mortis referunt aegritudinem ex morte uxoris et publicis diſſidiis, quae probum virum non minus quam privata jactura affecerant. Sic vixerat, ſic obiit in Domino.

Ex Fr. et Jo. Hotomanorum et clariſſimorum virorum ad eos epiſt. ex biblioth. Ja. Gul. Meelii, Amſt. 4to. 1700.

Ex ep. Jo. Hotomani ad Gul. Camdenum, p. 405.

QUO tempore poſtremae mihi literae tuae peramanter ſcriptae reddebantur, una cum aliis tuis ad Gothofredum noſtrum literis et praeſtantium aliquot Angliae veſtrae hominum effigiebus, quas Puteano et aliis communibus amicis abs te prius ſalutatis oſten-

di, ambiguo (ut ita dicam) adfectu ob interitum Ancraei tyranni noſtri laetabamur, et ſummi illius ac nunquam ſatis laudati viri D. Thuani mortem lugebamus. Et certe ob lumen hoc Galliae noſtrae, audebo etiam dicere, reipublicae Chriſtianae, mature nimis et prius quam operi egregio et utiliſſimo ſupremam manum imponeret, extinctum, perpetuo lugebimus. Mortalitatis igitur memores optamus, ne tibi, vir clariſſime, idem eveniat, et Elizabetham tuam imperfectam relinquas veremur, quam Gallus quidam, vir honeſtus, non tamen mihi ſatis notus, in Gallicum, ut audio, ſermonem vertendam ſuſcepit, ſi modo a cancellario noſtro privilegium impetrare poſſit: de quo te monendum cenſui, ut ſi quid vel addere vel mutare voles, id opportune facias.

Lut. Pariſ. IX Junii 1617.

Ibid. p. 406. D. Jo. Hotomano Gul. Camdenus.

SPLENDIDISSIMUM illud Galliae ſidus, optimum Thuanum, immaturo occaſu, maximo reipublicae literariae damno, extinctum eſſe, non ſatis dolere poſſum. Extinctum quid dico, qui ſaeculis innumerabilibus magis magiſque reſplendebit? Praeivit ille; nos eo ordine, quo Deus juſſerit, ſequemur. De teſtamento vere Chriſtiano et tanto viro digniſſimo gratias, quas poſſum, longe maximas habeo. Vix credas quam bonis apud nos placeat. Exemplar meum urbem obambulat, et vix domi continere poſſum. Annales meos Gallice eſſe converſos equidem non invideo, miror magis; ut non edantur opto, priuſquam emendatiores, auctiores, et cum aliquot annorum ſupplemento denuo Latine prodeant, quod propediem futurum ſpero. Interim ſi has emendationes interpreti impertias mihi gratiſſimum feceris.

Lond. VII Jul. 1617.

Ex Syll. epiſt. Camd. in 4to. p. 186.

Petrus Puteanus Gul. Camdeno S. D.

IGNOSCE, quaeſo, vir clariſſime, tardo ſcriptori, et reſponſionis tam ſerae et breviſſimae cauſam accipe: Mors illuſtris viri Jacobi Auguſti Thuani, quae me ita oppreſſit, ut nil niſi in ſolitudine ſolatium quaero, ut libentius dolori tanto indulgeam. Obiit, obiit, vir amiciſſime, lumen Galliae, vel potius Europae; candor ipſe, probitas, et eruditio: et, ſi verum dicere libet, nunc nil niſi mera barbaries, praecipue apud nos, ubi ſpecie recti ducimur, ſolidam virtutem negligimus, imo contemnimus. Clariſſimus Hotmannus amicus noſter ad te miſit, ut audio, teſtamentum illius magni viri: pietas non fucata in eo mire elucet, probitas item non vulgaris, et amor ſummus in literas et literatos, cum honorifica noſtri mentione. — Raphaelem Thorium, praeſtantiſſimum medicum et eruditum, a me, niſi grave eſt, ſalutes velim; ab eo omnes boni et eruditi verſus in obitum illuſtris Thuani exſpectant, et a te, ſi te Muſae delectant.

Lutetiae Pariſiorum IV Kal. Junii 1617.

Ex MS. *Clariſſimo viro Petro Puteano Gul. Camdenus S. D.*

TRISTE illud nuncium, Fatorum invidiam Thuanum illum, virorum optimum et Galliae ornamentum, vobis, nobis, et univerſae reipublicae literariae abſtuliſſe, ex triſtibus Limerii mei literis jamdudum accepi, et ſine teſte pro eo ac debui indolui. Verſibus quo minus dolorem teſter, Muſis arridentibus non ego natus; illas tamen juvenis colui, ſed tritum apud nos diverbium eſt, a poetis perinde ac a tonſoribus ſeneſcentibus, nihil comptum, nihil terſum, nihil calamiſtratum: quod vero potero, tantum virum admiratione proſequar et imitari gaudebo, qui aeternam vitam anhelans hanc tam pie in Domino et teſtamento vere Chriſtiano confecit; de quo gratias habeo ingentes. Ecce autem

quid

quid rependo? pro auro orichalcum. Exemplar Domino Thorio tradi curavi. Nihil jam prius mihi in votis quam de Antonini Itinerario in regia bibliotheca, quod Caſaubonus et Fredericus Lindenbrogius mihi tantopere praedicarunt, a te plenius intelligere, et Britanniae itinera et inſulas emendatiora videre; ut, qui plurimum tibi debeo, plus debeam. Vale, vir optime.

Londini XXVIII Junii ſtylo vet. MDCXVII.

Ex Syll. epiſt. Camd. in 4to. p. 399.

In mortem viri undiquaque incomparabilis JACOBI AUGUSTI THUANI.

SI quis adhuc ſupereſt, qui perdurabile quicquam
  Aut certum inſtabili credat in orbe dari,
Nos videat; nam qui modo libertate recepta,
  Gallia, condidimus [1] carmina laeta tibi,
Nunc elegis moeſtis cantamus fata THUANI
  Triſtia: laetitiam, Gallia, mitte brevem.
Vix dum bis ſenis licuit gaudere diebus,
  Et novus heu miſerae jam tibi luctus adeſt.
Umbra voluptatum dolor eſt, et maxima ſaepe
  Gaudia luctificis ſunt maculata malis.
Occidit heu ſaecli noſtri lumenque decuſque;
  Vir lingua, ſcriptis, conſilioque potens.
[2] Qui fata haud metuens, extrema mortis in hora,
  Humanam potuit carmine flere vicem.
Hic ille ingentis plaga quem vaſtiſſima mundi
  Noverat, in tumulo jam jacet exiguo.
Adſunt diſcinctae Charites, ornantque ſepulchrum
  Floribus, et crebris fletibus ora rigant.
Adſunt Pierides etiam, moeſtiſſima turba,
  Et planctus tumulo dant lachrimaſque ſacro.
Quas inter certant Erato ſimul atque Thalia,
  Hunc ſibi jure ſuo vindicet utra virum.
Illa affert magnos, miranda volumina, faſtos:
  Haec affert docti carmina vatis opus.
Gallia tota gemit, cum per quem vivet in aevum
  Omne datum durae conſpicit eſſe neci.
Nos quoque, qui vivum ſemper ſuſpeximus, udo
  Ploratu et calidis ora lavamus aquis.
At tu, quem rutilum dicunt in morte tyranni
  Nubibus e mediis exeruiſſe jubar,
Sol lucis genitor, miſeranda in morte Thuani
  Debueras atra condere nocte caput.
Haec tamen in tanto reſtant ſolatia luctu,
  Quod vix-dum mortem ſenſerit ipſe ſuam.
Namque fluens lente per venas ſanguis apertas,
  Deſtituit pigro torpida membra gelu.
Ergo dolor mortis ſolos nos tangit, at ipſe
  Evaſit quidquid mens habet atra mali.
Sic etiam decuit; tranquillae pacis amator
  Qui fuerit, placide debuit ille mori.

Felix

NOT. [1] Ex occaſione ſcilicet caedis mareſchalli Ancraei. Vide Syll. Epiſt. Camd. in 4to. p. 401. [2] Hoc diſtichon reſpicit carmen teſtamento Thuani in utraque editione Genevenſi atque adeo hac noſtra proxime annexum, Nonis Maii, quo ipſo die obiit, ſubſcriptum.

Felix hoc etiam dicendus nomine, quod te,
Gallia, pacatam viderit ante necem.
Ipſum equidem extrema ſic eſſe in morte locutum,
Talia vel tacite ſecum agitaſſe reor.
" Summe Deus, forti dextra qui cuncta gubernas,
" Ad te nunc alacri ſubvolo mente lubens.
" Uxorem amiſſam paſſu ſequor ipſe citato,
" Hanc iterum reddet jam nova vita mihi.
" Geſtio Scaligerum coetuſque videre piorum;
" Verum haec laetitiae eſt maxima cauſa meae,
" Quod poſt me pacem patria in tellure relinquens,
" In pacem aeternam, non rediturus, eo.

Ex MS. *Clariſſimo viro Petro Puteano Raphael Thorius S. P. D.*

INAUSPICATUM amoris veſtibulum eſſe videtur a morte nata occaſio, vir clariſſime; ſed videtur tantum: bonis enim feliciſſima eſt in mortis imagine virtutis exercendae et colendae amicitiae materia. Mors Caſauboni fecerat me notum Auguſto Thuano: Thuani obitus eſt mihi jam apud te proxeneta: de futuro non libet ominari: Sic imperat generis humani auctor, ut mutuum in hac vita amorem futurae poſt mortem charitatis umbram tantum eſſe intelligamus. Dicam ingenue, nihil mihi unquam contigerat laetius magni Thuani oblata amicitia, ſublata nihil gravius, nihil acerbius. Ejus tamen jacturae ſolatium aliquod in tua benevolentia videor mihi praeſagire; putaſti me dignum ſcilicet, cui expreſſam teſtamenti tabula tanti viri effigiem impertires, quemque inter funeris procuratores eligeres. Ego vero, etſi confixus dolore non ſufficerem operi, nec auderem ad concentum muſicum inter veteres poetas accedere, auſus ſum tamen in ſolitudine, magno amico, ſed nimis caduco, juſta perſolvere, eo ſono, quem tantae virtutis amor et admiratio efformarunt. Hic ego non tam flevi mortuum, quam applauſi beato; nec tantum, ante etiam abſentem, deploravi, quantum omni honore cumulatum celebravi; ut meum carmen ſit non tam Epicedium, quam Epinicium. Egi vero ſegniter et lente, ut otium et animus ad alia intentus tulerunt, nec formidavi Tiberii ſarcaſmum ad legatos Ilienſes. Id unum volui, ut extaret apud te et tui ſimiles qualecunque animi mei in decus illud ſaeculi teſtimonium. Vale.

Londini VIII Nov. 1617.

Ex MS. *Epicedium ampliſſimi viri Jacobi Auguſti Thuani.*

ESTE procul, viles lachrimae, quarum omnis ab aegro
Rivus corde fluit, procul inſolabile carmen,
Et dolor effraenis; virtus animoſa THUANI
Caeco emerſa lacu, toto clariſſima coelo,
Averſata ſitum et molles exoſa querelas
Florentes gemitus robuſtaque funera poſcit.
Cur, Natura, negas? cur, quae pugnantia firma
Pace elementa ligas, adverſo pectore ſenſus
Conſpirare vetas? rapidis ſufflamina curis
Cur prohibes, facilique paras auctaria damno?
Nil periit mundo; mortales corporis artus
Liquit humi, ingenium chartis, optabile ſaeclo
Obtulit exemplum: magnum et ſine crimine nomen
Noſtra colit, venienſque magis reverebitur aetas;
At felicem animam primordia ad alta reverſam
Sidera habent, meliuſque recepta coelite lucent.

 Flere

Flere tamen geſtis, diſperſaque munera in ortus
Ire ſuos quereris, totumque requiris alumnum;
Nec leges fers ipſa tuas; quae vulnera figis,
Fixa gemis; ſolvis gemitum, plorasque ſoluto.
Fas etiam: ſed vos naturae dicite legem,
Pierides, juſtos flendi praeſcribite fines,
Atque praeite ſono; vobis Auguſta voluntas
Et mentis patuere fores; quibus ille moveri
Vocibus et quali curas mollire ſolebat
Carmine, noviſtis: Themidis poſt ſacra canenti
Dulce fuit poſito vobis attendere plectro,
Saepe retentatis gratum colludere chordis.
Vos oneri tanto vires ex ubere cenſu
Sufficite, et pleni ſcintillam e pectoris igne,
Quo mihi lenta fluat glacies, accenſaque ſancto
Flamine per notos ſurgant praecordia cantus;
Et liceat vati, ne vox aliena bibentem
Angelicos ſonitus rauco ſtridore fatiget,
Flere Thuanaea divinum voce Thuanum.
Non inſueta peto; veſtris bona prima, ſorores,
Subdidit arbitriis; neque nos de gente profana
Venimus oratum; quanquam veſtra oſtia raro
Percutimus, nondum tamen inviolabile foedus
Laeſimus, Aonias aut ejuravimus aras.
O ſi viſa mihi, qualem coeleſtibus eſſe
Credibile eſt, et quae miracula tanta tegebat,
Spirantis facies! non jam mihi Apolline multo
Eſſet opus, doctae non mendicare cohortis
Subſidium, et totam votis obtundere Cirrham:
Sola viri ſpecies, animique nitore coruſcans
Vultus, et e placido bona mens ſpectabilis ore
Vim daret, atque humiles in coelum attolleret auſus.
At nunc fama levis, ceu nocte volatilis umbra,
Circuit in ſomnis, jamque expirantis imago
Lethi ducta manu, ſenſuque excepta ſoluto,
Inchoat ignavos incerta in mente calores,
Atque opere in medio meditantem carmina lauro
Digna, ſoporato vacuum languore relinquit.
Ipse adſis igitur, mentiſque e lumine vivo,
Seu magnus genitor, lux olim prima ſenatus,
Cervici incumbit, vatum ſeu Memmius hoſpes
Te tenet, Hoſpitii ſeu notus voce Michael,
Funde leves radios, tardiſque volatibus auram
Adſpira, et proprii quanquam ſecurus honoris,
At concede Dei de te tranſcribere laudes.
Ille ſinu e medio tenerae ſua ſemina menti
Sparſit, cumque novis adoleſcere jugiter annis
Juſſit, et in fructus tandem prodire ſeniles.
Inde accenſus amor veri, cui vanus honorum,
Poſthabitis cenſurae odiis, et vilis habendi
Ceſſit amor, famaeque ſitis, vitaeque cupido.
Hinc primus virtutis apex, hoc fonte bonorum
Crevit luxuries, hinc veri candida cultrix
Manavit pietas, fluviis felicibus omni

Exundaſſe potens patria, niſi lividus ardor,
Palponumque lues, et ſaecli ruſticus olim
Deliraſſe pudor, ſecreto ex amne ruentes
Aggeribus poſitis tenuiſſet carcere fluctus.
Quod tamen invito fremitu feciſſe licebat,
Feciſti, intrepidis auſus mandare tabellis
Aetatis monimenta tuae, quo lumine verum
Prodiit e latebris, quam ſaevo daemone mota
Vis Erebi, et quantis armata furoribus ortam
Sanguinis aggreſſa eſt rivis extinguere lucem,
Quas dedit ambitio turbas, quos dira libido
Regnandi trepido conflavit in orbe tumultus;
Qualia rerum avidis, multum variante theatro,
Ruderibus modo tecta ſuis, modo ſidera tangens
Gallia, bis[1] denis peperit ſpectacula luſtris.
Nec tamen interea tuguri ſub tegmine clauſus
Luctantis patriae concuſſum turbine clavum
Deſeris, ignavis permittens omnia votis:
Non etiam ferro crucibuſque improvidus offers
Conſilii locuples populoque ſalubre furenti
Pectus; at aequanimi fretus moderamine ſanctas
Opportuna ſagax ſervas in tempora leges,
Priſca quibus coeant animorum vulnera; menti
Redditus ut ſanae poſt tot deliria civis,
Plaudentem ſpoliis miſerorum et ſanguine pinguem,
Opprimat unitis peregrinum viribus hoſtem.
  Coram tantus eras, ſeu ſeditione labaret
Inteſtina ſalus, ſeu res externa ſenile
Poſceret arbitrium, ſeu multa ambage volutae
Cordato inciderent reſecandae judice lites.
Sub cute qualis eras, et quem domus ima tegebat,
Non ego, dicat Amor; dicat plorata marito
In ſummam uſque diem lachrimis vitalibus uxor;
Parvaque progenies, non tam ſuppleta parentis
Innocuis opibus, patriis quam dives amicis.
Conjuge ſic rapta, tectis lanugine natis,
Immoritur gemitu ſicca ſuper arbore turtur.
Dicat et ignaris experta Lutetia terris,
Ut domus Auguſti templum fuit, ut pia cultum
Incoluit pariter cordis penetralia Numen;
Ut pax interior majora ad fraena magiſtrum
Erudiit: quod ſi populi bona fata dediſſent
Obſequium, nullo melius res Gallica ſtaret
Conſule, nec regnis magis invidioſa propinquis.
Ut vero urbs ſileat, conjuncta Europa loquetur,
Quam nullus tanto fortunae in culmine faſtus,
Virtutumque choro, doctrinae et divite gaza,
Non modo conſpecti ſuffurabatur amoris
Igniculos; miſſis ſed vocibus undique lectos
Longius oceano, ſi quantulacunque micaret
Virgula ab ingenio, ſibi deſpondebat amicos.
  Haec erat omnigenae virtutis ſumma, beatae
Porta viae, legis ſupremae finis, amare
Mente Deum, et cunctos uno de ſemine fratres.
Ille ſui laudatus amor, non corporis eſcas,

Mella

NOT. [1] *Potius ſenis: Thuani enim hiſtoria* LX *circiter annorum ſpatium complectitur.*

Mella voluptatum, periturae pabula maſſae,
Quaerere ſolicitus; clauſae ſed ſternere menti
Promptus iter coelo, poſtquam de carcere fracto
Ibit, et e vinclis ad libera templa volabit:
Namque luto curiſque datum ſatis eſſe monebant
Corporis in terram gravitas ignava ruentis,
Et levitas elata animi ſalientis ad aſtra,
Atque humanarum ſpontanea taedia rerum.
Sed tibi propoſitum quanti cum roboris hoſte
Pugna futura prius, quae vis, quae monſtra, quis aſtus
Eluctanda tibi, torva cum fronte ſuperba
Mors aderit, figetque pedem, quatietque minaci
Pectoris in latebras funeſtum haſtile lacerto:
Jamque trucem expertus virides in conjugis annos
Deſperas propriis parcentia ſpicula rugis.
Sed nec ames, animae poſſis nec vulnera truncae
Ferre diu; quaerenda tibi permiſta beatis
Eurydice, et viva mortis per tela fruendum.
Providus hic miles truculentis moribus hoſtem
Sub tecta invitas, diſcas ut ferre feroces
Hoſpitis obtutus, ut circumſtantibus armis
Arma pares contra, notas ut cominus artes
Artibus eludas, ſubito ne territus ictu
Molliter occumbas, maculamque prioribus addas
Laudibus, et pulchram mors finiat abſona vitam.
Illa thoro deinceps rapta pro conjuge juncta
Accubat, illa cibis: non ſacris illa vacantem,
Non Phoebo intentum vel amico deſeret horto.
Triſtibus in ſomnis quoties coeleſtis oberrat
Abſentis ſociae vultus, ſimul obvia mentem
Solicitat jucunda comes, nec ut ante tuendo
Terribilis gratam circumſonat auribus horam.
Sic leo conſuetus catulae nec ſuſcitat ungues,
Attollitve jubam, flammas nec lumine vibrat;
Nec viſo illa tremit, caudam nec ſubjicit alvo,
Horreſcitve pilis; odii ſed utrinque, ſed irae
Immemores, ſtabulo placide paſcuntur in uno,
Et tutos obeunt in eodem ſtramine ſomnos;
Donec ad ingenium feritas innata recurrens
Non expectata praeſepia ſtrage cruentet.
Sic monitus, quicquid vano male pondere tardat
Accinctum, removes; quicquid loca celſa petentem
Deprimit, ablegas animo procul; arma ſaluti
Deſignata rapis; longo proviſa ſupellex
Tempore virtutum (nec enim fallacibus audes
Credere blanditiis) ſummos revocatur in uſus.
Tum media intrepidus proſtas luctator arena
Cunctantemque vocas, vitae totius amicis
Conſtiterit ſimul ac ratio, patriaeque petenti
Jure ſuo, quo quiſque modo ſua tempora civis,
Quo ſtudia et vires et opes impendit avitas,
Et qualem in tenera patrem ſe prole relinquit.
Hoc quoque agis, genii vultum gaviſus aperta
Exprimere in tabula, curamque extendere longe
Poſt tumulum, et grates de poſteritate mereri.

Tum proclinanti patriae meliora precatus
Quam tranſacta ſibi, venientem ex agmine longo
Morborum, propriis diffiſum viribus hoſtem
Praeſentis, duplicaſque animoſi pectoris aeſtus,
Major ut ancipiti ſurgat tibi gloria pugna,
Certaque de dubio diſcrimine praemia tollas.
Arma fides tibi, ſpes tibi, amorque Deique hominumque,
Tectaque multiplici triplex patientia parma,
Et quibus acceptum, parili ſine vulnere, vulnus
Perferat illaeſo firmum munimine pectus:
Non feriendo etenim de cuncta domante magiſtra
Morte triumphatur; vicit qui ſponte receſſit.
Viribus aegra ſuis, furiiſque amentis [1] Etruſci
Gallia fatali lymphata ruebat ab oeſtro:
Te pietas antiqua ſubit; labentis imago
Viſcera tranſadigit, ſuadetque cadente libenter
Oppetere, et patriis nunquam ſupereſſe ruinis.
Jamque fatiſcebant fracti cruciatibus artus;
Integra vis animi, nullo turbata tumultu,
Lenta retractabat ſtricti divortia nexus;
Diſceſſuſque vias, et nullo cognita ſenſu
Gaudia cum ſuperis aeterna in luce notabat;
Cum baſiliſcus atrox, terrae populator, et aurae
Peſtifer infector, regis cecidiſſe ſagittis
Fertur, ad obtuſas et venit nuncius aures
Donatam patriae cum libertate ſalutem.
Erigis hic ſubito viſus, manibuſque caducis
Solvis vota Deo, et ni te potiora manerent
Praemia, ſervato gaudere ut cive liceret,
Differre implacida malles cum morte duellum,
Et dare conceſſos fatis melioribus annos.
Longa ſed emenſus vitae aequora rurſus in altum
Deferri renuis, ſemperque obnoxia nimbis
Regna fugis: tibi pura novo magis orbe probatur
Certa quies, ſtadii vicinam tangere metam
Eligis, oblatam victa de morte coronam
Auferre, et celebres, quorum de voce ſuprema
Ipſe modos dederas, pro luctu audire triumphos.

Ex MS. *In obitum Jac. Aug. Thuani, regis in ſacro conſiſtorio conſiliarii et in ſuprema curia praeſidis,* Ἐπικήδιον.

Audiat hos gemitus, et moeſtae vulnera mentis
Aſpiciat, vocemque meo det habere dolori,
Vota ſui vatis nunquam fruſtratus Apollo:
Quemque ſolet laetis, hunc triſtibus addat honorem
Verſibus, haec noſtri ſaltem ſolatia luctus
Praebeat, ut poſſim digne doluiſſe videri.
Ergo huc, Phoebe, veni, capiti ſed laurea deſint
Serta, nec ardenti veſtis tibi fulgeat auro.
Qualis eras poſt fata Lini, vel Thracia quando
Littora diſcerpti rubuerunt ſanguine vatis,
Talis ades; tantum pullos indutus amictus;

NOT. [1] *Intellige* mareſcallum Ancraeum.

Neve

2

Neve alios lyra pulſa velit niſi funere ſuetos
Incinuiſſe modos: Non haec jactura propinquis
Flebilis, aut charos dolor hic modo tangit amicos,
Vel dulces natos; damnum commune gemendum eſt.
Non urbs una potis tantos comprendere luctus,
Magna licet, magnique eadem ſit maxima regni.
Non ſic ſola queat, quamvis ſe Gallia latos
Explicet in populos, hominumque ibi multa beatam
Millia concelebrent gentem, nec ſidera currant
Plura polo, pluresque mari volvantur arenae:
Orbis in hoc debet lachrimas impendere funus.
Nos etenim magno facimus nunc juſta Thuano:
Nunc iterumque, iterumque venit lugendus; adeſte
Huc quantum eſt hominum, veſtros et jungite fletus.
Non tamen et paſſim lachrimas et ab omnibus ille
Exigat, aut omnes velit hoc ſibi pendere munus:
Si quibus eſt pietas, vel ſi quibus aurea cordi
Simplicitaſque fideſque, et mens ignara nocendi,
Vobis in luctum licet ire et plangere ſolis
Pectora, et aerias queſtu tundentibus auras
Incuſare Deos, crimenque impingere fatis.
Inſontes nobis tantum purique vocentur
Ad partes: longe abſiſtant, et munere caſto
Abſtineant, quibus eſt ſcelerati conſcia facti
Menſque manuſque ſimul; quos aut inſanus habendi
Torquet amor, vel amor torret furioſior alter
Quem Veneris fecere faces; quos denique pectus
Inſeſſum vitiis, capta velut arce, timendos
Quamvis intrepidis praebet virtutibus hoſtes:
Hos lugere veto, et raptum plorare Thuanum.
Fas nulli impuro ſacrata inviſere buſta,
Muneribuſque rogos cumulare, et ſpargere flores,
Non magis ac divûm ſacris ſuccedere templis,
Advolvique aris, et odorem adolere Sabaeum:
Nam ſancti manes et divi dona nocentum
Rejiciunt, ſoliſque ſui cultoribus eſſe
Conceſſere piis. Quis vero ſanctior illo
Dum vixit, vel quae nunc umbra beatior amplo
Ambulat Elyſio coetus auctura piorum?
Non mihi, ſi totum Pindo qui defluit amnem
Ebiberim, non ſi totius fontis inunder
Gurgite Caſtalii, non ſi mihi, carminis auctor,
Ipſe ſuam tradat Phoebus laurumque lyramque,
Omnes per titulos laudum vacet ire tuarum,
Tot generis decora alta tui faſceſque parentum
Atque tuas, nec tanta tuae miracula vitae
Pandere, teque adeo toto velut agmine ſeptum
Virtutum, ac celſo ferientem vertice coelum,
Evectumque ſupra populos et nubila terrae,
O lumen noſtri, decus o mirabile ſaecli!
Singula dum meditor, ſcribendi captus amore,
Carminis anguſto breviter concludere gyro,
Feſſa labat cervix, et iniquo pondere preſſi
Ferre negant humeri, ſuccumbenteſque requirunt

Suetum onus, atque ſuis menſuram viribus aequam;
Tot ſeſe numero ſpecies ac nomina laudum
Oſtentant, quae nec verbis evolvere promptum eſt,
Nec fas eſt, nunc aut olim, ignorata ſileri.
Fruſtra Cyrrha mihi, fruſtra Pimplea movetur,
Incaſſumque cio Muſas, Phoebumque laceſſo:
Irritus hic labor; ingenium ſuperante fatiſcit
Materia: quod ſi genii inſpirata faveret
Aura tui, vireſque meis adflare Camoenis
Inciperes, alio non eſſet Apolline nobis
Nunc opus, ac de te poſſem te digna referre.
Nam quis Pierios invaſit largius hauſtus,
Explicuitque ſitim, ac pleno ſe proluit ore?
Cui melius via nota, ſacri quae montis amoenos
Ducit in aſcenſus, et ſummo vertice ſiſtit?
Cum ſtreperum vulgus rupis juga celſa ſubiret,
Incertuſque viae clivo ſudaret in imo,
Viſceribus ſiccis et toſto gutture rivos
Circum errans vacuos, et in omni fonte laborans,
Tu cuſtos datus unus aquis, quae calle remoto
Acceſſu prohibent turbas hauſtuque profanas.
Hinc, te Pieridum circumfundente corona,
Plectra capis magno non inficianda Maroni,
Et quae Maeonides poterat ſe credere digna.
Teſtes fatidico fundit quos pectore queſtus
Entheus Helciades, et lamentabile carmen
Triſtia quo planxit fata infelicis Idumes:
Teſtis et Hebraei fuerit ſapientia regis,
Et nullis evicta malis patientia Jobi,
Et quaecunque ſacro ferienda poemata plectro,
Ad Latios ubi flexa modos, meminere Camoenae.
An dicam aerias acies, et bella ſub ipſis
Nubibus, atque avium non aequo proelia Marte,
Cum praeda ac praedo de vita et ſanguine certant?
Haec tu cum caneres, alto de vertice Pindi
Phoebus et Aoniae multum ſtupuere ſorores,
Mirataeque novas recitari carminis artes:
Auſus enim ignoto princeps decurrere campo,
Et quo nullus equos fertur flexiſſe priorum.
Cetera quid memorem docti monumenta laboris?
Sive illa heroum grandi incedentia paſſu,
Seu pedis undeni fracto currentia metro,
Attica ſeu verſu poſuit, cui nomen Iambe:
Omnia quae quondam, Muſis dictantibus ipſis,
Chartae excepta dabas nullum interitura per aevum.
Atqui non alio ſolitum tibi tempore blandas
Solicitare Deas, quam cum, gravitate remiſſa,
Liber et explicito majoris munere penſi
Contractae cuperes diſſolvere nubila frontis,
Et feſſam magnis mentem ſubducere rebus.
Mollia non etenim tu natus ad otia, nec te
Totum Pegaſides ſibi poſſedere puellae;
Nec ceſſare tuae paſſus meliora juventae
Tempora, et ignavo marceſcere languida ſomno,

Et nullis quae vitam agitant exercita curis,
Addictus tantum ſtudiis ignobilis oti;
Sed quo te rapuit genii vis alta ſequutus.
Gallia terribili tremeret cum tota tumultu,
Cum paſſim turbaret Iber, Galluſque rebellis
(Heu conjurato Gallus vel pejor Ibero!)
In ſua ſaeviret furiali viſcera ferro,
Fluctibus in mediis et tempeſtatibus atris
Nuſquam abſceſſiſti timidus fugienſque pericli;
Sed magnus magnis voluiſti accedere vindex
Vindicibus patriae: nec cum feralis Enyo
Omnia permiſcens ſummis involveret ima,
Et ſciſſa gaudens fureret Diſcordia palla,
Dulcia tum placidis componens tempora Muſis
Tutus eras, tacitoque tibi tantum ipſe canebas,
Sed comitem tibi junxerunt communia flentes
Damna viri; nec opem, ſi quando opis ulla dabatur
Copia, non prodeſſe tuam tunc patria ſenſit,
Sive animis, ſeu conſilio, ſeu viribus ullis
Eſſet opus, tali miſeram quaſſante procella.
Tum decuit medio celſum dare jura ſenatu,
Quo tua te ſerie longa demiſſa vocabat
Nobilitas, potiorque antiquo ſtemmate virtus
Ac meritum: nam luce quidem perfuſus avorum,
Luce tua perfundis avos; generique regeſtam,
Quam genus ingeſſit, ſervent ipſique nepotes,
Hanc lucem et referant qui mox naſcentur ab illis,
Atque ſuis tradant porro uſque nepotibus, ut ſic
Gentis in aeternum maneant monumenta Thuanae.
Regia ſed poſtquam te praeſide curia magno
Eſt ſubnixa diu, ſummis mox rebus agendis
Accito moderanda tibi data principis arca,
Atque aerumnoſi tractanda negotia regni.
Illa quis integrior quiſve incorruptior egit,
Tantam inter ſcabiem et miſeri contagia ſaecli?
Roma ſuos ſileat, ſed Roma antiqua, Catones;
Nec cui jure ſuis Juſti cognomen Athenis
Impoſitum eſt, nobis opponere Graecia tentet;
Plus ſe jactat in hoc, plus ſe miratur in uno
Gallia, et hos olim mores exempla daturos,
Quos nunc laudet, habet, venientique imputet aevo.
Sed tibi, tam ſancta virtute ac pondere mentis,
Demeruiſſe parum noſtri mala tempora ſaecli:
Poſteritas etiam tibi nos debebit, et hujus
Temporis annales, et quae jam vidimus ipſi,
Et quae non vidiſſe juvat: te fortia diſcet
Facta ducum memorante, et regum fata priorum,
Regnorumque vices, et belli geſta togaeque,
Et magnos tot Marte viros, quibus alta ſuperbit
Francia, totque viros Muſis et Apolline magnos.
Immortale opus ac longinqua in ſaecula fama
Victurum, laude uſque recens et honore perenni!
Cui docta pollens cedat gravitate Jugurthae
Conditor, Auguſtique decus Cornelius aevi,

Et

Et quiſquis Latia magnum ac memorabile nomen
Nactus in hiſtoria: nec ſe tibi Livius ingens
Aequet, et eloquii laxis contendat habenis,
Quem nitidae decor atque ubertas lactea linguae
Commendant Latio. Non hac modo dote ſuperbum
Fers coelo caput, atque ſuas facundia partes
Explicat, at veri potiorque priorque docendi
Cura fuit. Sed dum optatas contingere metas
Ac ſtudioſus ad haec perducere tempora coeptum
Pergis opus, puerique ſenes dum principis annos
Virtutemque paras aeternis condere chartis,
(Cum, fracto marte ac poſitis civilibus armis,
Undique turbato rediit pax candida mundo
Unius ex caede infandi poenaque tyranni,
Qui regem ac regnum dura ditione premebat,)
Invidit nimium propero mors invida fato,
Et dignum Pyliae fines tranſire ſenectae,
Plenum annis licet, immaturo funere merſit,
Et tot ſpes, tot vota ſimul noſtra abſtulit orco.
Hoc tantum ſcelus ac talem furere auſa furorem,
Ante tamen ſaevo voluit praeludere telo,
Ac tentare prius, qua tu mage parte pateres;
Inflixitque animo grave et immedicabile vulnus,
Viſcera ad ipſa patens penitus et ad uſque medullas,
Dimidiumque animae rapuit tibi, conjuge rapta;
Conjuge, qua melior curas aequare mariti
Nulla fuit, moreſque *ſuos de moribus ejus*
Fingere, et ad *vultum proprios componere vultus*;
Cui vel Gracchorum *genitrix Cornelia longe*
Ceſſiſſet, non hac *tantum, qua ſidera tangit,*
Laude pudicitiae, ſed avito *ſanguine, multos*
Praeferat illa licet numeretque in gente triumphos:
Namque haec caſta magis, nec ſtirpis origine priſcae
Clara minus, referens Chaſtraeae ſtemmata gentis.
Te juſtus fati praemittere debuit ordo;
Lex aetatis erat; ſed et haec tua vota fuerunt,
Ut prior intraſti dias in luminis oras,
Lumine ab aethereo diſcedere poſſe priorem,
Ejus et in blandis animam exhalare lacertis.
Vota nihil valuere, nec ulla lege teneri
Fata volunt: ſic tum naturae foedere rupto,
Turbatis vicibus, moriendique ordine verſo,
Eſt praemiſſa tibi, mediiſque exciſa ſub annis,
Ante colos vacuas, nec toto ſtamine fuſo.
Hinc tibi prima mali labes, ſumptuſque dolendi
Impetus, et flendi nunquam modus, atque voluptas
Una fuit nullum lachrimis imponere finem.
Paulatim hinc fluere ex omni tibi corpore vitae
Officia, atque etiam lucis ſublapſa cupido:
Non potus, non ulla cibi jam gratia cordi eſt;
Ipſe etiam ſomnus, laſſis optabile numen,
Non niſi rarus adeſt, et votis ſaepe vocatus
Pervigilem longas patitur te ducere noctes;
Ac, ſtatione ſua cupiens decedere, tentat

Improbus hoc Stygiae munus mandare ſorori,
Donec feſſa malis, morboque evicta ſenectus,
Corporis atque animi pariter languoribus aegra,
Succubuit tandem, lectoque inlata, quietem
Cum peteret, niſi ſupremam vix repperit ullam.
Tunc inter mortiſque moras ac taedia vitae,
Urgerent hinc inde mali cum mille dolores
Confectum, ac medica vinci ferus arte negaret,
Inque dies pejor vexaret viſcera morbus,
Vique ſalus nulla humana nitente reduci
Poſſet et in ſolido rurſum inſtaurata locari,
Ad circumſtantes lectum converſus amicos
Has tum ſudiſti moribundo pectore voces:
Jam centum fluxere dies, quibus addite luces
Bis denas numero, reclini corpore cum me
Sellula parva tenet recubantem, aut languida lecto
Membra jacent; planeque domi jam clinicus haerens
Nuſquam efferre pedem primo vel limine quivi,
Meque mihi vires vix ſuffecere ferendo:
Poſtera lux ſemper mihi pejor agenda priore
Luce fuit; te nequicquam tentata monente
Omnia ſunt, Tumeri, cui nos debere fatemur
Hactenus hoc vitae quod viximus: omnis in auras
Namque Aſclepiadum ceſſit labor, omnia fruſtra;
Et fruſtra nobis Renealmius ille rogatus
Abdita Paeoniae ſecreta ut panderet artis,
Stertit, dum crucior miſer alta nocte, profundum:
Quid moror? aut quae ſpes his me tenet amplius oris,
Cui morbo gravior medicina ſubinde paratur?
Non tanti ut vivas morientem ducere vitam;
Ecquis enim lucis tanto accendatur amore,
Ut ſibi tot crucibus duriſque doloribus emptum
Eſſe velit vitae exiguum quod reſtat: eamus,
Tentanda eſt precibus coelo via. Dixit, et iſta
Verba ſuo moriens dedit inſcribenda ſepulchro:
Heic jaceo expectans donec ſacra buccina ſignum
Inſonet, atque animas jubeat Deus ipſe ſolutas
In priſcas ſedes et humi ſervata reverti
Corpora, cum ignivoma metuendus nube ſedebit
Et vivos inter judex et lumine caſſos,
Ultima cum dicenda die ſententia ſummo
Imponet meritis poenas et praemia juſtis.
Quae ſervata fides et ubique et ab omnibus una,
Quantum non hebes ingenium ſenſuſque rebellis
Corporis aut vetuit peccato obnoxia moles,
Haec ſervata mihi teneris conſtanter ab annis;
Sancta Trias nobis non ficto pectore culta eſt,
Et noſtri tantum rea crux eademque piatrix
Criminis; at veri curae mea commoda ſemper
Poſtque habui charos, et vero ſemper adhaeſi;
Non ulli facto, non voce injurius ulli,
Expertus ſum ſaepe malae convitia linguae.
Quiſquis eris, qualiſque, et quantus denique, veri

Si te cura movet, ſi tu pietate moveris,
Parce mihi, jam parce meis, et perge viator.

Martio menſe 1618. CL. SALMASIUS.

Quae ſequuntur Danielis Heinſii carmina, cum edit. Genev. Hiſt. Thuani praefixa fuerunt, locum in hac noſtra etiam merito vendicant.

Illuſtris viri JACOBI AUGUSTI THUANI *Apotheoſis, Auctore* DANIELE HEINSIO: *item alia quaedam ejuſdem in eundem.*

Illuſtri viro Benjamino Auberio Maurerio, Chriſtianiſſ. regis conſiliario, et apud praepotentes Belgicae Ordines oratori digniſſimo, monumentum hoc, viro aeternae memoriae invicti candoris ac fidei a ſe poſitum, L. M. Q. conſecrabat auctor.

FELIX, quem dirae meditantem incommoda vitae,
Regnorumque vices, nec ſtantem legibus aulam,
Invenit ſuprema dies, lethumque morantem
Urget ſaepe Deum, fatoque occurrit, et ultro
Eluctantem animam poſcenti indulget Olympo.
Non illum ingrato perfudit flumine Lethe,
Nec queſtus humiles indignoſque ore cientem
Nequicquam, ardenti Phlegethon circumſtitit amni:
Sed totam pertaeſus humum, ſortiſque malignae
In ſeſe alternis redeuntem fluctibus aeſtum,
Intactas ſceleri ſedes, ſemotaque regna
Fortunae imperiis, nullique obnoxia fato,
Optat, et incertis immunem caſibus aethram.
Illic attonitam majori numine mentem
Paſcit, et imbellis circumerrat moenia mundi,
Sceptrorumque obitus coelo miratur, et ortus.
Haud ſecus Anchiſa genitus, poſt triſtia fata,
Et ponti ſpatiis Martiſque agitatus Ulyſſes,
Invaſere Deos: terraſque homineſque peroſi,
Exceſſere humiles anguſti corporis artus.
Te quoque non aliter, regni fidiſſime cuſtos,
Et regum comes, et patriae tutela ruentis,
AUGUSTE, infelix toties, totieſque furore
Gallia civilique exundans ſanguine, finem
Humanis docuit ſperatum imponere rebus.
Te quoque lex eadem fati coeleſtibus umbris
Addidit, heroaſque inter, qua purior aether,
Et longe terris melior divertitur orbis,
Veri immota fides, nullis concuſſa locavit
Aularum illecebris. Quo poſtquam maxima rerum,
Quae nunc ſydereos inter Dea volvitur axes,
Juſtitia aſpexit venientem, occurrit, et omnem
Splendore inſolito aſſurgens implevit Olympum.
Adventum ſenſere Deae, Titanius orbis,
Et laeti ſtellarum ignes, et pallida Phoebe:
Senſit, et intranti ſonitum dedit, arduus aether.
Olli Relligio, caſta ac ſine ſordibus ullis,
Haerebat lateri, primos amplexa parentes,

Et

Et tantum innocuo Pietatis nomine dicta:
Nunc ira immodicos jure averſata nepotes.
Relligio, quae bellorum nunc maxima cauſa,
Olim pacis et obſequii mitiſſima nutrix,
Priſcas ipſa ſuo jungebat foedere gentes:
Necdum in mille vias nequicquam ſciſſa modoſque,
Necdum picta comas, multoſque imbuta colores:
Qualis cum varium coelo caput extulit Iris,
Adverſum ducens paulatim Hyperionis ignem,
Et multa oppoſitas percurrit imagine nubeis:
Sed candore oculos illuſtrans, lumine mentes
Perfundens; ſed adhuc primaevo imbuta cruore,
Quem quondam magni ſoboles aeterna tonantis,
Errores noſtros, noſtros miſerata labores,
Rerum autor, rerum fons idem et terminus omnium,
Terram inter coelumque ſuum, trabe fudit ab alta
Saucius, et totum moriens diviſit in orbem.
Tali Diva habitu, taleſque imbuta colores,
Ambroſium late, adveniens, difflavit odorem,
Oſculaque, aſſiſtens, dulci libavit alumno.
Namque olli, medias Syrteis mediaſque Charybdeis
Inter, et extremum ſcopulos quos continet aequor,
Antiquum ſcrutatus iter (qua prima parentum,
Quos aetas antiqua tulit, nondum invida vero,
Uſque per inſuetum monſtrabat ſemita callem,
Anguſtos certoſque aditus) ceu nata parenti,
Nullos paſſa thoros, nullos experta calores,
Haeſerat: illam olim prima jam ſtante juventa,
Illam autem, vita jam diſcedente, vocarat.
Nequicquam; furias inter, bellique procellas,
Et captas hominum diverſa indagine mentes.
Quippe ubi vis cordi atque nefas; diſcordia tetra,
Et praeda, invalidas laſſare et caedibus urbes,
Pax viſa eſt pietaſque viris, quos triſtis Enyo,
Et ſtimulis diverſa ſuis afflavit Alecto.
Stabant et caſtae, juveni ſua gaudia, Muſae,
Non quas Pindus alit, nec quas Parnaſſia rupes,
(Quanquam illas quoque, ſupremo de vertice Pimplae,
Excivit quondam, cum leni carmine mille
Ignotas volucrum pugnas, legeſque tuendi
Aucupia atque artes, venturo tradidit aevo)
Sed quales Solyme, magnarum conſcia rerum,
Ante omnes, gremioque ſuo produxit Idume.
Nec procul aſtabat, miſeris incognita terris,
Libertas, comitata virum, dum vita manebat:
Libertas, qua non ſuperis acceptior oris:
Veri priſca parens, quam recto examine et aequo,
Nullae regum irae, nullae avertere ſecures.
Illam coelicolum genitor, ne vita lateret
Anteacta in tenebris, et poſteritatis amore,
Rerum incorruptam dederat morumque miniſtram;
Ni veſanus amor ſcelerum, turpiſque lubido,
Famam fruſtra hominum lucemque exoſa lubido,
Terra avertiſſent pavidam, coeloque dediſſent.

Atque ea, dum clara rutilantem in luce tuetur
Ingentem immenſumque virum, cui Gallia tota,
Tota ſuum debet Celtarum gloria nomen,
Bis medium complexa, bis haerens voltibus illius,
Olli caniciem velavit protinus omnem,
Omnem caniciem, ſertiſque et olentibus herbis
Velavit, lauruque caput praecinxit honeſtum:
Caniciem, plenam quam majeſtate verenda,
Rex olim, regiſque ſui pars magna ſenatus,
Horruit, et nullo fregerunt ſaecula luxu;
Non contactus opum, nec honorum inſana lubido:
Quae ſimul ac caeco deſcendit pectore, nunquam
Infandam caeco dimittit pectore peſtem,
Virtuti propior, vanaque ab imagine ducens
Fallaces animi ſpes et ſublimia vota,
Incumbenſque ſibi; quantoque immenſus et amens
Altius aſſurgit, tanto magis aeſtuat ardor:
Haud ſecus ac, toto cum ſpargit nubila coelo,
Atque imis fumum eructat fornacibus Aetna,
Ipſa ſuos paſcit, et iiſdem paſcitur, ignes.
Ergo olli, ſubito pulſa ceu nube, Juventus
Adſtitit, et priſcae rediere in pectora vires.
Quaqua autem, primo mergentem ex aequore Phoebum
Et fugientem inter, vaſtus protenditur aether,
Omnia diducti luſtrat miracula coeli.
Heic videt errores hominum, cauſaſque latentes
Aut terrae ancipites, et prima exordia rerum;
Signaque, tendenti contra, obluctantia mundo;
Defixas ſpecies flammarum, alteque repoſtas,
Palantes alias paſſim, paſſimque vagantes.
Unde ſuos Titan, unde Heſperus, exerat igneis;
Bina miniſteria et binos ſortitus honores:
Seu Phoeben, ſeu Matutam deducit, eoo
Surgentem e thalamo, picturatoque cubili:
Matutae Veneriſque ſimul certiſſima cura.
Unde Helice formoſa, oculiſque ardentibus apta;
Tantis apta oculis, tot pulchris orbibus ardens,
Quanquam illi nomen veteres fecere minori:
Et qui conſequitur ſuccinctus plauſtra Bootes.
Nerea cur metuant Arcti, pontumque fatiget
Orion iratus, et altum miſceat aequor.
Eſt locus, Heſperiae domitos ubi conſpicit Indos
Ignipotens Titan, crinali fulgidus auro;
Illic res hominum, totaſque ab origine gentes,
Fataque fortunaſque virorum, et noxia bella,
Coelavit Natura parens, regeſque duceſque
Francigenas, tantique, ut erant, primordia regni.
Illic, e media terrarum clade, videres
Audacem Pharamondi animum, poſt triſtia Romae
Excidia et ſparſos Italorum in finibus hoſtes,
Senſim emergentem coelo, fortemque Capetum,
Unde omnis ſeries et longus ducitur ordo.
Nec non et rabiem noſtrique incendia belli
Coelarat referens: quaeque ipſa ex ordine, longo

Includens operi, ſeros produxit in annos:
Ingenteiſque viros, et coelo auctore creatos,
Seu Phoebi, ſeu belligeri Mavortis alumnos.
Jamque ſub imperium Franciſci, altamque Leonis,
Auro intertexto triplici gemmiſque, tiaram,
Gaudentes toto ſpectares agmine Muſas.
Gaudebant divae, divae caput attollebant.
Ipſe ultro Lyciam maternaque littora Deli,
Bis mille hinc atque inde viris comitatus Apollo,
Coelo poſteritas quos admirata reponit,
Celtarum ad fines dilectaque vorterat arva.
Quas fera vis Mavortis, et ira immitis Enyus,
Confeſtim toto pavitantes orbe fugabant.
Namque aliis foede certatum eſt ſanguine et armis,
Et ſua colliſit geminos diſcordia reges.
Ergo aſpectari cruor undique, et undique ferrum,
Tendenteſque manus coelo, pacemque vocantes,
Triſti cum fremitu, cumque horriſono ululatu.
Ante omnes, belli intrepidum, variumque per hoſtem,
Exultantem animis, et verſicoloribus armis,
Jus regni media ex acie ſceptrumque petentem
Erricum aſpiceres, invictum in ſaecula nomen,
Ingentem Erricum: quem ferro atque aere coruſcum,
Ferro atque aere humeros ſolido pectuſque rigentem,
Portabat ſonipes; indignatuſque teneri,
Inſtantum clamorem inter gemituſque cadentum,
Ignem oculis, acrem volvebat naribus ignem.
Ille autem, quantus Boreas vel turbidus Auſter
Inviſam agricolis nubem pecorique minantem
In mare provolvit, galea conſpectus, et altam
Candentis quatiens criſtae de vertice ſylvam,
Juratum totis frangebat viribus agmen.
Atque illum averſis fugiens jam Manius armis,
Ibriacos juxta, celebri nunc nomine, campos,
Adverſam trepidus ſortem incuſabat, et urbem
Immenſam Paridis luctu incendebat inani:
Ipſa videbatur laeto Pax candida vultu
Delabi coelo, atque infractam viſere gentem:
Contra autem, infeſto diſcedens agmine Mavors,
Quem circum Furor, et Rabies, Pallorque, Metuſque,
Et Vis, et miſeranda Fames cingebat, et Ira,
Informes viſu facies, et triſtis Egeſtas,
Extremas Boreae ſedes, deſertaque regna,
Ibat, et incultas Edonum accendere gentes.
Jamque inſtauratis ſurgebant oppida muris,
Templaque Divorum, foedis proſtrata ruinis.
Jam virides lucos, et opacum frigus ab umbra,
Quaerebat, pecorique ſuo ſolatia, paſtor,
Monſtrabat fontes, et amictos frondibus amnes.
Jam formoſa avidi vertebant rura coloni,
Pacatiſque hilares ridebant civibus urbes.
Jam Pietas, jam cana Fides, jam laeta redibat
Erigone, terris non aſpernata videri.
Ipſa inter primos magni mens alta Thuani,

Jura dabat, rectoque animos fingebat et aequo,
Jam veri dociles, ſacraſque admittere leges.
Quin etiam certo dilectas foedere Muſas
Jungebat, quarum aeterno devinctus amore,
Tot rerum ingratas ponebat pectore curas:
Aut priſcas cenſebat opes et commoda regni:
Aut Martis ſoboli, poſitis dum vivitur armis,
Regibus ignotum, Muſarum inſpirat amorem:
Aut regni dominas affando detinet aures,
Impellitque animos, aut triſtes temperat iras.
Saepe etiam vitae comitem rebuſque gerendis
Aſſiduum Livorem, et agentem nubila Sortem,
Quos magnae pater omnipotens concurrere laudi
Juſſit, et excelſas urgendo attollere mentes,
Suſtinet; haud aliter, quam cum procul urbe viator,
Ante diu coeli faciem rimatus, et auras,
Excipit excuſſa ſtagnantem grandine nimbum,
Aut raucum tonitru, aut praemiſſi fulminis alas.
Nec minus et geſtis proavorum inſtabat, et acri
Urgebat ſtudio venturam in ſaecula molem,
Immortalem animi molem: quam nulla vetuſtas,
Nec ferri vis ulla, nec ulla injuria fati
Evertet; non ſi toto molimine Livor,
Et conjuratae concurrant undique linguae;
Nec ſi rupta iterum in ſuperos tellure reſurgens,
Centum audax manibus frondoſum impellat Olympum,
Impius Aegeon, formidatuſque Typhoeus
Fruſtra coelicolis, cum terrigena Pallante.
Illic, et, quaecunque aevo memoranda priori,
Et praeſens defuncta malis ingentibus aetas
Pertulit, aut fati domitrix dedit ignea virtus
Laudum argumenta magnarum, et grandia coepta;
Quantum aulae ſupereſt, quantum majoribus orſis;
Mandabat chartis: ſeque intexebat et illis:
Altae mentis opus, tot regum extendere fando
Nomen, et inſtantem populis avertere noctem.
Saepe etiam culti libabat gaudia ruris,
Villabonique hortos (ea menti prima voluptas,
Cum ſol juſticium terris indiceret, et cum
Jam dulces Procne zephyros comitata rediret)
Muſcoſi caput ad fontis projectus, et undae
Ingenuo fugientem invitans murmure ſomnum;
Roſtrorum oblitus trabeaeque, oblitus honorum;
Nec pudor, aut peponi malo ſubducere rorem,
Aut matutini frigus defendere coeli,
Aut vitem manibus duxiſſe, aut arboris altae,
Nec jam ultro ferrum metuentis, ſtringere ramum.
Sic Divi vixere olim: ſic dulcia rura,
Ipſos jam pertaeſa homines, Aſtraea colebat.
Heic Sophie jucunda, domos diffuſa per omnes,
Conſtrictos vario ſolvebat nectare ſenſus.
Seu Stagira ſuas argute effunderet artes:
Sive animorum ortus, et diae ſemina mentis,
Quaeque reluctanti vincla inter inertia reſtent

Scintillae ſuperum, et primi veſtigia coeli;
Tum quae corporibus maneat natura relictis,
Magnus Ariſtocles ſublimi panderet ore:
Altave Zenonis paulatim aſſumeret arma,
Aſſultus contra varios ſortiſque ruinas
Obducens animo virtutem: ut pectore lato
Impiger Alcides villoſi terga leonis,
Seu regem Heſperium, ſeu diram invaderet hydram.
Aut ſacros alio donabat carmine vates:
Aut majus tendebat iter, ſublimis et ardens,
Alte puniceo ſubvinctus crura cothurno.
Nonnunquam et chara lenibat conjuge curas,
Unanimo, dulci, quae reſpondebat amore;
Quanto non Ithaco conjux, non caſta marito
Alceſtis, non quae medios comitata per igneis
Te, infelix Capaneu, et rupti foedera lecti,
Squallenteis adiit nigra fuligine maneis.
Mox etiam, ſuprema illam cum fata tuliſſent,
Victus amore, ſequi dilectam perſtitit umbram,
Non ſecus ac vates, Rhodope quem vidit et Haemus,
Eurydice, miſera Eurydice bis denique capta,
Solantem curas, et ſaxa inculta trahentem,
Inviſam ducens nullo oblectamine lucem;
Non Cereris, non qui Lethaeo e gurgite terras
Irrigat, et feſſos curae interlabitur artus.
Nunc demum, luce aetheria defunctus et aura
Heu conclamatam toties, complexus amantem,
Coeli inter choreas et gaudia pura vagatur.
Parte alia, quantum non laetus ſanguine Maurus,
Non Scytha, non diri facinus videre Geloni,
Quantum non truculentae olim Buſiridis arae,
Admiſere nefas, nec ſi cui jure latenteis
Avertit radios merſus caligine Titan,
Rex tantis fatorum undis furiiſque ſuperſtes,
Armorum pater, et pacis certiſſimus auctor;
Quem non mille acies, non Belga invictus et acer,
Non regno tum mixtus Iber, non Teutones alae,
Non tota Oenotria incumbens, non oppida tanta
Terruerant obſeſſa armis, non ſulphuris atri
Ignea, quae rupem, quae totam everteret urbem,
Tempeſtas, non Farneſio de ſanguine ductor,
Magnus Alexander; (Dii, ſi quae eſt cura nepotum,
Det poenas tam ſaeva dies) ſecurus et expers
Armorum, media populi plaudentis in urbe
Caeditur, et feſtae moriens ſubducitur aulae.
Illum excedentem, regno concedere viſa,
Flevit, et averſo fugit Pax aurea vultu:
Illi omnis moeſto conſedit Gallia luctu:
Illi omnes ſummo Parnaſſi in vertice nymphae
Efflebant amnes: illi Aoniae Aganippes
Arebant rivi, arebant Pimpleides undae:
Et caeca obductum ſtupuit ferrugine coelum.
Atque heic Auſoniis peſtem deſcendere ab oris
Aſpiceres, bellumque atrox impune moveri,

Et ſua confertos ardere in funera cives.
Juxta Tiſiphone ſuccincta audacibus hydris,
Arma inter trepidoſque duces errabat, et altum
Cocyto e medio ferri aſpirabat amorem.
Heic Anchoranum impavidum, caſſoque furentem
Ardore imperii, quanto non Martius olim
Sejanus, non immanem Catilina minatus
Vim libertati trepidae gentique togatae,
Fecerat; atque olli, coepta inter inania, demens
Pone ſequebatur conjux deformior omni
Eumenidum populo, totamque imitata Megaeram.
Illam carminibus fama eſt et triſtibus herbis
Vecordes populi vortiſſe in proelia mentes:
Aſt aliis foedo ſenſim invadebat amore
Ignaros animos, et vinci neſcia corda.
Uni namque Erebi ſedes, Stygiamque paludem,
In ſcelus et ſaevos Hecate tranſcripſerat auſus,
Tartareaſque artes, et quicquid nocte ſub ima
Claudit, inacceſſa ſuperis caligine, terra.
Nec procul hinc rex primaevus, ſceptrique potitus
Tum demum auſpiciis, ſancto inflammante ſenatu,
Infandum occultis cingebat viribus hoſtem.
Ipſe pater, clara jamdudum ſede refulgens
Coelicolum, quem Borbonidae comitantur euntem,
Heroes divis geniti divumque parentes,
Victores animos, et non ſuperabile pectus,
Ardenti nato ſublimi afflabat ab aethra.
Illum ter flagrantem oculis coeloque minantem,
Conjugis et toto furias Acheronte cientem,
Cernere erat: dux Vitraeus quod tendere contra,
Et jure oppoſitos auderet cludere poſteis.
Quem mox ingenti trajectum vulnere coſtas,
Temporaque, et largos ſpargentem ſanguinis imbres,
Paſſim oſtentari coelo terriſque videres,
Diſcerptum manibus caput, et deforme cadaver.
Illam autem (namque hoc praeſaga effinxerat arte
Venturum) tetro damnatam crimine morti,
Ultrices circum aſcendebant undique flammae,
Et truncum in cineres collapſum ambederat ignis.
Jamque propinquantem ripae, qua fumeus amnis
Migrantes animas caeco tranſmittit Averno,
Horruit umbrarum genitor perculſus, et omnis
Adventantem Acheron; quartamque ſororibus atris
Addidit: heic Celtas, Phlegethonti proxima, manes,
Spirantem ſaniem et tortos implexa colubros,
Terrifico admonitu taedarum exercet et ignei,
Commiſſaſque odiis urget civilibus urbes.
Talia perluſtrat, ſeſeque in imagine tota
Agnoſcit, rerumque vicem miſeratur et orbem.
Nec ſecus ac lunae imperio, ſeu flectit ad ima
Oceani, ex imo ſeu tollit gurgite currum,
Coelatum argento currum, bigaſque potenteis,
Idem eadem, accedens toties, totieſque recedens,
Littora nunc tangit, nunc vitat littora pontus:

Sic modo turbari furiis, modo munere pacis
Aſpicit incertam patriae miteſcere gentem,
Felicemque vocat, nec dignam hoc nomine, mortem:
Vitam autem contra, inſtabilem, caecamque futuri,
Mille inter nimbos animi, triſteiſque procellas:
Atque illam ante alias, magnis quae proxima rebus
Aſſidet infelix, raptique Ixionis inſtar,
Fortunae incumbit radiis, nunc alta minaxque,
Nunc humilis, dominaque iterum depreſſa ruente.
Atque ita dum volvit tranſacta, animoque reponit,
Annaleſque ſuos Naturae explorat ad unguem;
Heic dicto prius, et viſu mirabile, ſacrae
Coelicolum patuere fores, totumque repente
Purus, et electro ſimilis, circumdedit aether.
Conſtitit heic, paſſimque oculis errantibus haurit
Heroas animas, et libertatis amore
Intrepidas: quarum indignans poſt talia laudes
Paulatim tenebris induci, et inertibus umbris
Involvi (quae mortaleis lex excipit una
Poſtquam illos dulci defecit lumine vita)
Laudum immortali meritos donavit honore.
Heic ſedet, heic ſummum percurrit mente Parentem,
Artificem tantorum operum, finemque modumque;
Immenſum, ingenitum; ſeſe in ſe, ac cuncta, tenentem:
Heic Natum, jam victorem, jam vulnera, jam vim
Fruſtra intentatam, veteriſque inſignia poenae,
Perfoſſum latus, et manantes ſanguine vultus,
Victaque tormenta, profligatoſque dolores,
Toti appendentem coelo terriſque, tuetur:
Quique mare ac terrae tractus coelumque profundum
Complet et ex aequo ſuſpenſam Spiritus aethram
Haurit inexpletum, propiuſque amplectitur; olim
Semper adoratum et defixum pectore Numen.
Nos quoque, mendaci pietatis nomine et umbra
Inſidias iraſque et bella infanda tegentes,
Texenteſque alios flexus alioſque reflexus,
Et labyrintheis implexos orbibus orbes,
Ridet; et errandi ſtudium miratur inane.
Heic quoque, ſi qua manet vitae inferioris imago,
Gaudia tanta inter ſuperum et jam parta trophaea,
Conjugis antiquae teneros reminiſcitur ignes.
Fors et purpureo, ut quondam, venerandus amictu,
Jus aequum ex alta ſublimis ſede profatur:
Aut coelo plaudente omni, plaudentibus aſtris,
Res patriae laudeſque ſuae deducit, et alte
Intonat, ingentes repetens ex ordine faſtos:
Mendaceſque auctorum animos, quae plurima terras
Incolit ac ſeros illudit turba nepotes,
Luſtrat, et aurato venientes arcet Olympo.

ΕΙΔΥΛΛΙΟΝ ΒΟΥΚΟΛΙΚΟΝ

Δωριστὶ.

Ης ποκ' ἔαρ, καὶ Θύρσις ὁ βωκόλος, ἅμαλι μέσσῳ,
Ἕσδεθ' ὑπὸ πτελέᾳ· σὺν δ' οἱ καλὸς ἕσδετ' Ἀμύντας·
Ἄμφω δ' ἁρπαχθέντα κατωδύροντο Μενάλκαν·
Θύρσις δ' οἶος ἄειδεν, ἐπεὶ περιγίνετο μώσᾳ.
Τίς τυ θεῶν βαρύμηνις ἀνήρπασε, θεῖε Μενάλκα;
Τίς τυ κατεκρύψεσκεν ὑπὸ χθονὶ, τοῖον ἐόντα;
Φοῖβος γάρ τυ δίδαξεν ἀλαθέα πάντα πιφαύσκεν,
Μῶσα δ' αὖ τυ δίδαξε λιγύθροον οἶμον ἀείδεν·
Ἁ δέ τυ συγκλητὰν μεγαλώνυμον ἧμες ἔθακε.
Πρωθάβαν δ' ἔτι κῶρον ἐόντα τὺ, θεῖε Μενάλκα,
Πὰν αὐτὸς φιλέεσκε καὶ Ἄρτεμις· Ἄρτεμις αὐτὴ
Ἔθρεψ' ἐν δρυμοῖσι, καὶ ἐν δρυμοῖσιν ἔκυσσε,
Ὡς πάρος Ἐνδυμίωνα, τεᾷ δ' ἐπιμήνατο μολπᾷ.
Ἰρήκων γὰρ ἄειδες ἐν ὤρεσι θέσκελον ἄγραν,
Ἄλλα τε μείλιχα πολλὰ, τά τοι χρέεν αὐτὸς Ἀπόλλων.
Οἷα κανὼν δέ τις ἔσκες ἐρισδόντεσσι βροτοῖσι,
Νείκεα δέ σφιν πάντα κακαγορίας τ' ἀνέλυσας·
Ὡς καὶ τὸν Χείρωνα, δικαιότατον πάλαι ὄντα,
Παλίω ἐν σπάλυγξι κατουδαίοισι, λέγοντι,
Πάντα μάλ' ἰθωύων ἐς τ' ἀκριβές· ἔστι δ' ὅτε σφιν
Ἐξ ἐπιεικείας ἰθωύεσκες τὸν ἀγῶνα.
Τῷ στάθμαν καλέεσκον· ἐπεὶ φίλον οὐ ποκα φῶτα
Ἐν χάριτι κρίνοις, οὐδ' αὖ πάλιν ἄλλον ἐν ἔχθρᾳ·
Χρυσῷ ἀδήλατος, καὶ ἀνάστατος, καὶ ἄτρεπτος,
Ὡς Αἴας ποκ' ἄτρωτος ἔην τμαθῆμεν σιδάρῳ.
Νῦν δ' ὤϊστος, ἄφαντος, ἀναύδατός μοι ἀπέσβης.
Ἁ γὰρ δίκα τεὸν οἶκτον ὀδύρεται, ἠδ' ὀλολύσδει,
Στᾶθος ἐὸν κόψασα· καλὸν δ' ἔρρηξε χιτῶνα.
Ἁ δ' ἀρετά τυ κλαίει, ἐπαιάζει γὰρ θανόντι,
Καί τυ μέγα στοναχεῦσα κινυρομένα τ', ἐπιβωστρεῖ.
Πατρὶς δ' ἅ τυ θρέψε, καὶ ἅ τυ πρᾶτον ἔνεγκε,
Ὡς μάτηρ φίλον υἱὸν ἀποιχόμενον, τὺ φίλασε,
Καί τυ περισφίγξασα πανύστατα, καί τυ φιλεῦσα,
Αἲ αἲ, φατὶ, Μενάλκα, συνώλετό τοι τεὸν οὖδας.
Μᾶλα δ' ἐμὰ στάκοντι, τεὸν μέλος ἁδὺ ποθεῦντα,
Ταὶ δαμάλαι δ' οὐ φαντὶ καλὸν γλάγος, ὥς ποκ', ἀνησεῖν·
Οὐ δᾶν οὐκ ἐθέλοντι, καὶ οὐκ ἔτι λῶντι νέμεσθαι,
Τήνει, ὅπα τὸ πάροιθε τεᾶς σύριγγος ἄκουον.
Πολλάκι γὰρ πόλιάς τε καὶ ἄστεα πάντα λέλοιπας,
Ἐνδιόων ἀγροῖσι· καλὰ δέ τοι εὔαδεν ὕλα.
Οἶος δ' ἐν μάλοισι καὶ ἐν δαμάλαισιν ἐτέρπου
Συρίσδων, ἅτε βῶκος ἐὼν, ἅτε τῶν νομέων τις.

Ἀλλ' ὅκα τοι κάματος καπυρὸν χρόα πάμπαν ἵκοιτο,
Ἀελίω φρύγοντος, ὑπὸ σκιερᾷ πλατανίστῳ,
Ποίᾳ ἐνὶ μαλακᾷ, γλυκερὸν πάλιν ὕπνον ἴαυες·
Οὐχ' ὡς ἐν πολίεσσι καθεύδοντι βροτοὶ ἄνδρες·
Τηνεὶ γὰρ δίκαι ἐντὶ, καὶ ἀσχολίαι, καὶ ὀϊσδὺς,
Αἰεὶ δὲ μελεδῶνες ἀνάρσιοι ἀμφὶ πολῶν)·
Τᾷδε τοι εὐφροσύναι τε, καὶ ἁσυχίαι, καὶ ἔρωτες,
Καὶ παγὰ κελαρύσδει ἐν εἴαρι, καὶ πίτυς ᾄδει,
Ὄρνιχες δ' ἁπαλόν τι ποτὶ κράναισι λαλεῦντι.
Ἁνίκα δ' ἁ δίψα στόμα τοι καὶ χείλεα μάρπτοι,
Κράνας αὐτοχύτω, καταλειβομένας τι καταχὲς,
Ἢ ποταμοῖο πίησθα· ποτὸς δέ τοι ἧς λίαν ἁδὺς·
Ἁδύτερος, ναὶ Πᾶνα, καὶ ἀκράτοιο νέοιο·
Τὸν γὰρ τὰν κεφαλὰν καὶ τὰν φρένα φαντὶ βαρύνειν,
Τῶν δ' αὖ ταὶ δαμάλαι ταί τ' ὄϊες αἴκε πίωσιν,
Οὔθαρ σφιν βέβριθε μάλα γλυκεροῖο γάλακτος·
Νῦν δ' ἄϊστος, ἄφαντος, ἀναύδατός μοι ἀπέσβης.
Τῷ καί τυ στοναχεῦσιν, ὅσοις φίλον ἐντὶ μελίσδειν.
Κἄμμες τὺ στοναχεῦμες ἀθέσφατα, θεῖε Μενάλκα·
Ναὶ, τὺ φίλος, καὶ δὶς καὶ τὸ τρίτον αὖ, στοναχεῦμες·
Τὰν σὰν, ἀγλαόμολπε, καλὰν σύριγγα ποθεῦντες.
Αὐτὰρ ἐγὼ νῦν τᾷδε κενάριον αὐτίκ' ὀρύξω,
Ἐν δὲ μέλος γράψω, τύμβῳ δ' ἐπὶ τῷδε χαράξω·
ΕΣΒΗΣ, ΘΕΙΕ ΜΕΝΑΛΚΑ, ΚΑΙ ΟΥ ΜΕΤΑΚΕΙΣΕΑΙ ΑΜΙΝ·
Α ΔΕ ΤΕΑ ΜΝΑΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΛΕΟΣ ΩΔΕ ΛΕΛΕΙΠΤΑΙ.
Ὡς μὲν Θύρσις ἄειδε· καλὸς δέ μιν ᾔνεσ' Ἀμύντας,
Ἄρνα δὲ σακίταν ἁπαλόχροα τήνῳ ἔδωκε.

ΩC. ΑΠ. ΑΥΤΟΥ.

ΜΗ. ΜΕ. ΞΕΙΝΩΝ. ΛΩΣΤΕ. ΚΑΚΗΓΟΡΙΩΝ. ΕΛΕΗΣΟΝ.
ΜΗΔ. ΕΙ. ΤΩΝ. ΦΘΟΝΕΡΩΝ. ΑΝΤΙΟΩ. ΣΤΟΜΑΤΩΝ.
ΟΥ. ΜΑ. ΓΑΡ. ΑΤΡΕΚΙΗΝ. ΕΠΙΜΑΡΤΥΡΑ. ΠΑΝΤΑC. ΑΡΕΣΚΕΙΝ.
ΟΥΚ. ΕΘΕΛΟΝ. ΜΗ. ΜΟΙ. ΤΟΥΤΟ. ΘΕΟC. ΤΕΛΕΣΑΙ.
ΚΑΙ. ΓΑΡ. ΑΛΗΘΟΣΥΝΗ. ΜΕΜΕΛΗΜΕΝΟC. ΙΣΑ. ΠΥΛΗΣΙΝ
ΑΔΟΥ. ΨΕΥΣΤΑΩΝ. ΑΙΝΟΝ. ΑΠΟΣΤΡΕΦΕΤΑΙ.

Lutetiae ad S. Andreae in Arcubus in ſacello Thuanorum epitaphia ſequentia viſuntur.

JACOBO Auguſto Thuano Chriſtophori filio, in regni conciliis aſſeſſori; ampliſſimi ſenatus praeſidi; literarum, quae res divinas et humanas amplectuntur, magno bonorum et eruditorum conſenſu peritiſſimo; variis legationibus ſumma ſinceritate ac prudentia functo; viris principibus aevo ſuo laudatiſſimis eximie culto; Hiſtoriarum ſcriptori, quod ipſae paſſim loquuntur, celeberrimo; Chriſtianae pietatis antiquae retinentiſſimo.

Vixit annos 63.
Menſes 6. dies 29.
Obiit Lutetiae Pariſiorum
Nonis Maii 1617.

Parciſſime cenſuiſſe videtur, qui tali viro ſaeculum defuiſſe dixit.

A. ☧. Ω.

VIRTUTE et genere
Nobiliſſimam Gaſparam
Chaſtream, Gaſpari Chaſtrei
Nancaeni regiae majeſtatis
Cuſtodum praefecti filiam,
JACOBUS AUGUSTUS THUANUS,
Chriſtophori filius, repetito
Sacramento conjux, conjugem
Nono ſupra triceſimum aetatis
An. coelo receptam, inſolabili
Quantum licuit deſiderio,
Sequutus eſt: Decimo poſt
Menſe, anno climacterico,
Deus annuit optanti.

De conjugio per annos
Decem et quatuor utrimque
Sanctiſſime tranſacto
Filii tres, totidem filiae,
Communibus votis optimorum
Parentum memoriae
Tumulum bona piaque
Mente nuncupaverant.

Ad finem Commentariorum de vita Thuani, epitaphium Mariae Barbanſonae uxoris ejus primae legitur.

VIII.

VIII.

De cura et fide amicorum quibus paratam Historiae ſuae editionem publicandam Thuanus commiſit.
Adjiciuntur Scriptorum recentium celebriorum in Thuani Hist. Elogia et Cenſurae.

T*HUANO mortuo anno* 1617, *hiſtoricum opus ſuum Genevae excuſum erat anno* 1620, *in folio, hoc titulo inſcriptum.* " Illuſtris viri Jacobi Auguſti Thuani, regii in ſanctiore conſiſtorio conſiliarii, et in ſuprema regni Gallici curia praeſidis, Hiſtoriarum ſui temporis, ab anno Domini 1543 uſque ad annum 1607, libri CXXXVIII. Quorum LXXX priores multo quam antehac auctiores; reliqui vero LVIII nunc primum prodeunt. Opus in quinque tomos diſtinctum. Accedunt Commentariorum de vita ſua libri ſex, hactenus inediti.

Cui editioni hoc monitum a Georg. Mich. Lingelſhemio fuit praefixum.

AD LECTOREM.

HABES, lector, Jacobi Auguſti Thuani hiſtoriarum ſui temporis opus perductum uſque ad annum milleſimum ſexcenteſimum ſeptimum, comprehenſum libris CXXXVIII. Prodierant antea libri LXXX, nunc auctiores. Promuntur jam LVIII, qui lucem hactenus non viderunt. Summaria quoque ſeu argumenta ſingulorum nunc accedunt, quibus ſubjuncta nomina ſcriptorum, ex quibus auctor ſua hauſit, ut conſtet ex ſelectiſſimis et probatiſſimis quibuſque ea uſurpata. Summa omnium expectatione ſperabamus fore, ut quibus auctor teſtamento curam editionis operis ſui incomparabilis injunxerat, Nicolaus Rigaltius et Petrus Puteanus, viri clariſſimi, deſiderio noſtro ſatisfacerent: ſed quod auctor quodammodo praeviderat, fore, ut iniquitas temporum impedimento eſſet, id ipſum in cauſa eſſe deprehendi, cur illi editionem diutius premant prudentia publico detrimentoſa. Ne igitur bono generis humani elaboratum opus diutius lateret, ego, cui Thuanus ipſe lucubrationum ſuarum, paulo antequam excederet, deſcriptum ex autographo ſuo exemplar habere permiſerat, hoc amicitiae defuncti et utilitati publicae debere me exiſtimavi, ut dum differunt illi et meliora tempora expectant, clauſtra effringerem, et luci darem opus, ex quo lux dimanatura eſt in omnes populos. Egone paterer diutius premi opus tantis vigiliis, tanta cura elaboratum, quo nihil majus antiquitas, haec aetas nihil ſimile vidit? Quis non miretur virum hunc, tota vita graviſſimis curis in dignitatibus quas geſſit exercitum, mente concipere hiſtoriam univerſalem totius orbis et tot laboribus ſufficere potuiſſe? ut aequabili ſtylo res geſtas omnium ſub ſole nationum, aeternis monumentis, tanto cum judicio ad normam veritatis, mandaret, incertum fide an facundia majore? Certe nitorem ſermonis cum veritate, raras res hodiernis hiſtoriarum conditoribus, conjunxit. Accedunt et de vita auctoris libri ſex, quos ad annum CIↃ IↃ CII pertextos Germaniae itidem concredere voluit; quos ſi ampliores et ad vitae finem perductos habent ii, quos ante dixi, curatores teſtamenti, plurimum rogatos volo ne publicae rei invideant. Conſtat hiſtoriam hanc ſtatim initio, maximo bonorum et praeſtantium virorum, omnium paene nationum, plauſu acceptam fuiſſe; quod malo lector ex amici mei, fraterna charitate dilecti, camerae imperialis aſſeſſoris Petri Denaiſii epiſtolis duabus cognoſcat.

Hae duae Denaiſii epiſtolae, ex autographis tranſcriptae, inter alias ejuſdem epiſtolas ſuo proprio loco ſub capite hujus tomi VI *inſeruntur.*

HAEC Denaiſius quondam meus. Tu, lector, theſauro hoc fruere, et rerum maxime memorandarum cognitione animum paſce; dum tamen aequo animo feras, ſicubi interpunctionum

num ratio minus exacta currentem animum remoretur, ac nonnunquam in fine periodi properantem ad principia revocet; ſciaſque hanc ſcrupuloſam diligentiam in excudendo opere longo ad exemplar, quod auctor remitti ſibi ut per otium attentius diſpungeretur mandaverat, praeſtari non potuiſſe. Vale.

GEORGIUS MICHAEL LINGELSHEMIUS.

Viſum eſt praeterea Lingelſhemio Praefationem Rob. Stephani tomo primo et unico praefixam (quae etiam Drouartianae editioni in 12° fuiſſet appoſita) in editionem Genevenſem transferre, cum Introductione ſequenti.

Paulo antequam obiret auctor, juſſu ejus nova editio Lutetiae per Robertum Stephanum cudi coeperat, quae auctoris fato interrupta eſt, primo tantum volumine confecto, quod in hac editione bona fide repraeſentavimus. Neve quid deſiderari jure poſſit, hanc quoque tibi ex eodem volumine Praefationem damus, etſi totius operis editioni non conſentiat.

LECTORI.

NON difficile fuit Romanis ſcriptoribus, ſtabilito firmatoque imperio, res orbe toto geſtas poſteris explorata fide tradere. Nam et orbis ipſe totus erat Romanus, et imperium urbe, communi generis humani patria, velut uno ſpiritu, continebatur. Ita nihil illi tam diſſitum aut remotum ſcribendo perſtringebant, quod domeſticum et familiare non eſſet: adeoque victoriarum, et, ſi forte, cladium hiſtorias quaſi accepti depenſique tabulas conficiebant. At eodem jam orbe in tot particulas minuto, imperio in tot regna et principatus [α] diviſo, qui geſta cunctorum comprehendere narrando ſuſcepit, quamvis in conſilia rerumque cauſas judicio penetraverit, in ipſis tamen conſiliis ac variis rerum eventuumque figuris genium cujuſque nationis ac gentis obvium habet, cui rite factum an ſecus fuerit, vernaculi quidem intelligunt et ſentiunt; alii non magis quam nos illam a Pollione notatam in Livio Patavinitatem. Quocirca hujuſce operis auctorem non tantum orbis univerſi memorias cura paene ſupra modum anxia ſolicitare oportuit, verum etiam populorum externarumque gentium aures et judicia conſulere; ac ſciſcitari, num, diſcurrente multiplicis hiſtoriae filo quaedam exotica peregrino ſchemate obvoluta gravibus officiis occupatum ac ſaepenumero aliud agere coactum fefelliſſent; quae tamen antequam opus ſuum poſteritati ſanciendum permitteret, ſagaciſſime requiri ſuoque ordine digeri [β] haud inutile eſſe judicaret. [γ] Nempe quod olim eximium pingendi artificem factitaſſe narrant, unam et alteram editionem propoſuit velut in pergula tranſeuntibus, auſculturus ſi quae forte retractanda vel acrius pervidenda notarentur. [δ] Etenim hiſtoria, ſicut pictura, bono quidem in lumine collocanda eſt; ſed tanto probanda, quanto ad propoſitum exemplar, id eſt, veritatem, [ε] accedit. Igitur infrunitas eorum voculas, qui rigidum hiſtorici tenorem ab inanibus aretalogi fabulis differre noluerunt aut neſciverunt, vir intaminati candoris et incorruptae fidei pro nihilo duxit. Quae vero ſapienter animadverſa ſunt ab viris in exiſtimando prudentibus, quales ipſe etiam atque etiam rogat ut in publica ſcriptione caſtiganda vel locupletanda operam navare porro nec ambitioſe pergant, ſedulo collegit: [ζ] iiſque probatis ac penſitatis, [η] quartam concinnavit editionem locis aliquot inculcatam atque refectam: quam adeo ceteris poſthac uſpiam cudendis pro archetypo eſſe velit, et vero jubeat; praeſertim quum a prioribus nihil variet, niſi qua locupletior auctiorque, aut qua etiam fortaſſe accuratior atque limatior. Nec enim eſt quod te conturbet, ſi librorum aliquot initia ſecus ac primo fuerant concepta reperias. Quidni ſuper re ſua uti quiſque ſtatuerit ita jus ſit? Quanquam et haec mutatio ratione conſilioque non careat; nimirum ut eſſet opere in magno ubi ſubſiſtere ſaepius et reſpirare poſſes; tum ut ſeſe lubentius ſupervacuis officiis [θ] abſtineret typographus ille Francofurtenſis, qui corporis hujuſce hiſtorici compagem in paragraphos et fruſta diſcerpere conabatur. Et tamen irrita fuit adverſus contumacem cautio. Nam et notis, quas ſtulti politicas vocant, editionis ſuae paginas conſperſit ineptis et frivolis. Sane hominem ut ab incepto deſiſteret, viri probi et graves in Germania paſſim hortati fuerant; quibus ille, ſi pudori, ſi otio conſuluiſſet, parere neceſſe habebat. Sed is fuit praeduri capitis ſtupor, ut prudentiſſimis monitis pervicaciter obſurduerit. Fidem heic tuam, lector, appello; apage Abderitica deliramenta; ſtet ſuus operi nitor, ſua hiſtoriae ſimplicitas, integra tibi quidquid volueris obſervandi, ſentiendi libertas. In ſumma, haec editio cum aliis,

VAR. LECT. [α] dejuncto *D.* d. [β] haud operae pretium fore *D.* d. [γ] Itaque *D.* d. [δ] Quippe *D* d. [ε] accedit, ut illud uſurpari liquido poſſit, ὅτι τοῦτο ἐκεῖνο. Igitur *D.* d. [ζ] iiſque ut ita dicam δεσυραμοιβικῶς probatis *D.* d. [η] tertiam *D.* d. [θ] abſtinerent, qui jam corporis hujuſce hiſtorici compagem apte decenterque cohaerentem capitum aut ſummarum commatis ſive paragraphis divellere fruſtillatimque concerpere meditabantur. Quin et politicas, ſi placet, ad paginarum marginem notas parturiebant. Fidem heic tuam, quiſquis es, lector, *D.* d.

aliis, quae auctoris injuſſu in vulgus unquam ibunt, [α] comparata, protinus dicat, ſi ſubaerati quid ſubſit, ſi quid lacunae. Verum ne propterea tamen in numerorum etiam notis aliqua te religione attineri putes, ſcito eas neque heic, neque in autographo quidem utique ſemper certas praeſtari, quum in leviſſima exerratione graviſſimum ſaepe ſit momentum. Sane tutius feciſſet qui numeros ipſos integris vocabulis explicaſſet; per apices enim et compendia properantem et oculis et memoria labi proclive fuit. Totius operis haec eſt [β] diviſio. Semiſecularis aut paulo annoſior hiſtoria [γ] centum quadraginta tribus voluminibus incluſa tribuitur in quinque partes, ſive reges. Nam id temporis in Gallia totidem viri principes regnavere, quorum ſtemma omnium toto orbe ſtemmatum antiquiſſimum nobiliſſimumque eſt: ut hominem Gallum aliter ſui temporis intervalla diſtinxiſſe vel ſignificaſſe minime decuerit. Prima pars eſt principatus Henrici II, ab anno milleſimo quingenteſimo quadrageſimo quinto ad quinquageſimum nonum; abſolviturque uno et viginti libris, etſi viginti duos comprehendat: verum primus ad ſequentes quaſi manuductio eſt. Secunda Franciſci II, ab anno milleſimo quingenteſimo quinquageſimo nono ad ſexageſimum, libris quatuor. Tertia [δ] Caroli IX, a milleſimo quingenteſimo ſexageſimo ad ſeptuageſimum quartum, libris triginta et uno. Quarta Henrici III, a milleſimo quingenteſimo ſeptuageſimo quarto ad octogeſimum nonum, libris [ε] triginta novem. [ζ] Quinta demum Henrici IV principatu rebuſque ſub eo geſtis, ab anno milleſimo quingenteſimo octogeſimo nono ad auſpicatiſſimum [η] Ludovici XIII natalem, qui incidit in annum primum [θ] a ſexcenteſimo ſupra milleſimum ſaeculo, triginta libris comprehenſa terminabatur. Et jam ſatis ſibi gratiae apud bonos quaeſitum ſcriptor exiſtimabat, ut deſinere vellet; ſatis etiam calumniarum ab improbis ſenſerat, ut pergere nollet: ſed ingens juvandae poſteritatis amor vicit, intermiſſaeque jam per decennium ſcriptioni ſeptemdecim libros ad ipſius Henrici exceſſum uſque pertingentes adjecit: ac praeterea ſingulis libris ſingularum hiſtoriarum ſummas ſive breviaria praefixit; ſubjectis etiam auctorum nominibus, quo religioſior incedat hiſtoricae narrationis ſub teſtibus fides. Sic colliguntur anni LXVI, aut praeterpropter; libri CXLIII, tredecim annorum ſpatio abſoluti, praedivites inſignium et memorabilium exemplorum, unde ſaluberrima petere conſilia poſſit diſcipulus prioris poſterior dies. Sed ex eo librorum annorumque numero habebis in praeſens tantum XXC libros, qui res ab anno CIↃ IↃXLVI ad XXCIV orbe toto geſtas pertexunt: reliquos, εἴποτε τἀληθὲς πικρὸν οὐκ [ι] εἴη. Interim tamen et eorum epitomas repraeſentari tibi voluit, ut ſic totius operis ſeriem perfectique corporis ſaltem lineamenta conſpiceres.

Scrip. Lutetiae Pariſiorum, anno Chr. CIↃ IↃCXVII.

Minime neceſſe eſt ut heic denuo lectorem moneamus, paratam hiſtoriarum Thuani editionem Petri Puteani et Nic. Rigaltii fidei ab auctore fuiſſe commiſſam: Praefatio autem Lingelſhemii editioni Genevenſi praefixa, atque adeo epiſtola, quae ſequitur, ab eodem Lingelſhemio, dum opus ſub praelo ſudaret, ſcripta, ſatis manifeſtum faciunt quomodo eo munere defuncti ſunt.

Ex Ger. Jo. Voſſii et clar. viror. ad eum Epiſt. collectore Paulo Colomeſio. Lond. in folio 1690, *p.* 17. *Ep. ad Voſſium.*

Viro clariſſimo Hugoni Grotio S. P.

AMPLISSIME Domine. Literas tuas Prid. Cal. Sept. datas recte accepi, cum doctiſſimi Voſſii [1] defenſione. Gratulor tibi toto pectore oblatum tam induſtrium, tam praeclarum libri tui propugnatorem. Et quando labor tuus eccleſiae Chriſti exantlatus pro merita gratia importuni hominis morſus ſenſit, gratulor tibi cauſam tuam a tam praeſtanti patrono ſuſceptam. Dolendum eo inſaniae apud vos deventum, ut prae factionum ſtudio tam proterve irruant quidam, ut nihil penſi habentes quid dicant, ſaltem odium ſuum et ſuſpiciones promant; et quid ſperemus porro tranquillitatis, ſi talibus ingeniis fraena relaxantur? Certe ſumma cum voluptate et fructu legi doctiſſimi viri lucubrationem, et jam iſtum quoque in maximis viris pono.

QUOD

VAR. LECT. [α] comparata, ſit cotis inſtar Heracliae: protinus, *D.* d. [β] Synopſis *D.* d. [γ] centum viginti quinque *D.* d. [δ] Karoli *D.* d. [ε] triginta octo. *D.* d. [ζ] Quinta Henrici IV. ab anno — *D.* d. [η] Ludovici ſereniſſimi Franciae Delphini natalem *Dd.* [θ] ſexcenteſimi ſupra milleſimum ſeculi, libris triginta. Sic colliguntur anni LVI, aut praeterpropter, libri CXXV, duodecim annorum ſpatio, jam ante triennium abſoluti *D.* d. [ι] ἦ. Vale. Lutetiae Pariſiorum CIↃ IↃC IIX. *D.*d.

NOT. [1] Voſſii reſponſionem intellige ad judicium Hermanni Ravenſperg. de Hugonis Grotii libro contra Socinum.

Quod autem etiam publice conſtare voluiſtis, quid ego ſentirem, agnoſco affectum veſtrum; et quamvis ſciam meo calculo nihil vobis accedere poſſe, gratum tamen mihi eſt, me inter bonos recenſitum, quamvis mea ſcriptio tam rudis et inconcinna fuerit; ut lucem adſpicere non meruerit. Conſideratio autem horum qui ſacra apud vos tractant, facit, ut vix quidquam ſperare poſſim de ſynodo quae apud vos indicta, ad quam ordines etiam electorem noſtrum, ut ſuos theologos eo mittat, invitarunt; ad eam rem deſignati David Pareus, Abrahamus Scultetus, Henricus Altingus, et Paulus Toſſanus, quamvis incertum an Pareus ſeptuagenarius valetudinis ratione, tam incommoda anni tempeſtate, iter illud ſuſtinere poſſit.

Bohemicae turbae, ut in univerſum imperium redundent, verendum eſt. Caeſar magnas copias contrahit, et tamen a moderatioribus conſiliis ſe non alienum oſtendit; qua in re noſtrum habet et Saxonem adſtipulatores, qui etiam laborem nullum defugiunt, ut religio ſalva Bohemis ac libertas conſervetur, et Caeſari ſua auctoritas maneat.

Quod ſpem facis editionis ſcripti tui elaboratiſſimi De ſummarum poteſtatum circa ſacra imperio, longe mihi gratiſſimum. Vellem et animum adjiceres ad hiſtoriam tuam promendam, quam negare diutius non debes nobis ac poſteritati. De Thuani hiſtoria nuntio tibi reliqua jam ſub praelo eſſe. Ut autem invidiam vitent curatores, ita inſtitutum eſt, quaſi exemplar ab auctore in Germaniam miſſum jam promeretur. Excuditur autem Genevae; qui locus tamen ob invidiam vitandam diſſimulabitur. Vale, decus noſtrum.

Heidelbergae, xxv Julii, 1618. *T. D. omni ſtudio et amore*

G. M. Lingelshemius.

Quelque tems aprés que l'Hiſtoire de M. de Thou complete eut été imprimée pour la premiere fois à Geneve, la Piece ſuivante fut dreſſée par M. Pierre Du Puy.

Apologie pour Monſieur le Preſident de Thou ſur ſon Hiſtoire. MDCXX.

Copiée ſur l'Original qui eſt entre les mains de M. l'Abbé de Thou.

Tirée du Recueuil de Pieces Hiſtoriques & Curieuſes *imprimé à Delft en 2 Vol. 12°. 1717.*

L'Histoire de M. de Thou, publiée entiere quelques années après ſon déceds, a reçû divers jugemens du tout contraires les uns aux autres. Les uns admirent cet ouvrage, grand & merveilleux, & s'étonnent qu'il ſe ſoit trouvé en ce ſiécle un homme, qui ſans détourner l'œil de deſſus la verité, & avec une liberté bien reglée, a dit les choſes comme elles ſe ſont paſſées, a pénétré dans les conſeils les plus ſecrets, & qui a, en cette diviſion générale de l'Europe, gardé en tout ce grand corps une proportion & juſtice admirable & inimitable. Les autres y conſiderent un ſtile élégant & égal, & une dilucidité en la narration, ce qui eſt certes à eſtimer, mais qui ſe rencontre en des ames baſſes & méchantes; auſſi eſt-ce loüer l'ouvrage par la moindre de ſes parties. Ce n'eſt pas auſſi contre ceux-ci que nous avons affaire; mais bien contre une ſorte de gens, reſtes de la Ligue, & leurs émiſſaires, ennemis de la vérité de l'Hiſtoire, parce qu'ils s'y voyent en toutes les pages, non pas pour avoir bien fait, mais pour s'y voir embroüillez en toutes ſortes de Conjurations publiques & particulieres; contre ces gens, dis-je, qui tiennent les Rois, les Grands, les ſimples & les ignorans tellement aſſiégez, qu'ils ne voient que par leurs yeux, ne parlent que par leur bouche, ne ſont cas que de ce qui touche leur faction, leur donnent les choſes fauſſes pour véritables, leur font voir par de faux-jours ce qui n'eſt pas, les tiennent dans une perpétuelle inquiétude de leurs fautes, leur ouvrant le Paradis, ſelon qu'ils les voient ployans à leurs deſſeins, & les menaçans des peines éternelles au moindre ſigne qu'ils font paroître d'un contraire ſentiment. Par ces qualitez, il faut avoüer que ces gens ont, principalement en deux points, de grands avantages ſur ceux qui liſent avec admiration cet ouvrage & qui le deffendent. L'un, qu'ils font voir un grand aſcendant qu'ils ont ſur les Rois & leurs principaux Magiſtrats, ou qui ſont Magiſtrats eux-mêmes, & comme ils ont le pouvoir d'étouffer tout ce que les eſprits les plus relevez peuvent produire; & l'autre, qu'il eſt comme naturel à tous les hommes d'oüir avec plaiſir les médiſances & calomnies, mêmes les plus éloignées de vrai-ſemblance: mais il eſt à eſperer que l'un & l'autre de ces avantages tourneront à leur confuſion, étant vrai que les faveurs extraordinaires étant tachées de violences, ne peuvent gagner ſur des cœurs francs & généreux, & que les calomnies ſeront d'autant moins crûës parmi les gens de bien, qu'on les verra être publiées par ceux-ci, qui n'ont autre couverture de leur honte, que cette miſérable feüille & cette faveur momentanée, qui n'en couvre que la moindre partie; & c'eſt pour cela que l'on doit rendre graces immortelles à Dieu, qui permet qu'à l'inſtigation de telles gens, cet ouvrage

ſoit ainſi agité ; car combien qu'il ne ſoit rien tant à deſirer, que de paſſer non ſeulement cette vie ſans aucune mauvaiſe rencontre, mais même que nôtre mémoire ſoit entiere après nôtre mort, toutefois ſi toutes choſes fuſſent venuës à ſouhait & que cette grande Hiſtoire eut paſſé par le monde, ſans faire rencontre de la haine de cette ſorte de gens & de leurs ſectateurs, nous aurions perdu l'avantage de ce témoignage qui eſt rendu par tels ennemis, qui doit être, à le bien prendre, le plus excellent éloge d'honneur, que la mémoire de l'Auteur puiſſe recevoir après ſa mort. Car qui y a-t-il de plus agréable en ce monde, principalement à celui qui a entrepris, écrivant l'Hiſtoire, de dire la verité, que d'être mortellement haï par ſes ennemis ; ennemis de la Patrie & du repos ; & par leur propre bouche recevoir un doux témoignage de ſa fidelité envers ſon Roi & ſon Etat, & de ſa conſtance inflexible contre les méchans ?

Si l'Auteur n'avoit mis par écrit ſon origine, comme il a été nourri, quelles ont été ſes habitudes & les ſervices qu'il a rendus à nos Rois, non en petites charges ; les peines & travaux qu'il a ſupportez pour rendre, ſelon ſa vocation, la paix & le repos à ce Roiaume, pendant que les autres prêchoient la guerre & le ſang, il ſeroit poſſible à propos de les déduire, & la déduction ſans doute en ſeroit agréable ; mais il ſemble, après ce qu'il en a dit, qui eſt net, véritable, & ſans vanité, qu'il ne nous reſte maintenant que de faire voir à la France, que ce qui fait crier ces gens & leur cabale, eſt tout public, concerne les droits & l'autorité Royale maintenuë en ce livre très-conſtamment. C'eſt quand il déteſte l'ambition Eſpagnole ſur cette Couronne, qu'il improuve & abomine les entrepriſes ſur la vie des Princes, & toutes les Ligues, principalement la derniere, la plus déteſtable qui fut jamais ; quand il découvre clairement & ſans paſſion tout ce qui s'eſt paſſé depuis ſoixante ou quatre-vingt ans, avec la plus reſpectueuſe modeſtie & franche liberté qu'aucun Hiſtorien ait gardée aux plus périlleux ſiécles où il ſe ſoit rencontré.

Disent donc les Jéſuites, pour exciter toutes les Puiſſances contre cet œuvre, que l'Egliſe, la confondant par artifice avec la Cour de Rome, que l'Egliſe, dis-je, y eſt bleſſée par tant de rudes atteintes contre les Papes & leurs Cours ; que les vices qui y régnent y ſont notez par la déduction Hiſtorique du Concile de Trente, tirée néanmoins des inſtructions des Ambaſſadeurs, & ſur les dépêches de nos Rois ; par la remarque qu'il fait & très-judicieuſement, imputant le mauvais ſuccès des affaires de nôtre Loüis XII à l'Alliance qu'il contracta (lib. 1.) avec Alexandre VI. Les Hiſtoriens d'Italie nous découvrent aſſez ſes ordures ; il faut être ſtupide pour en penſer autrement. Ils noteront ſans doute les injuſtes fulminations de Jules II contre ce même Roi & le peu de cas qu'il en fait. Qui Lib. I.
eſt le François qui ne les juge telles ? Que ne dit-il point, diſent-ils, de l'Inquiſition, qui Lib. XXVII.
eſt, à vrai dire, la perſécution des beaux eſprits ? De vérité, il remarque les Etats qui ſe ſont ſoulevez pour s'en défendre ; étoit-il pas de ſa charge, écrivant les guerres & ſeditions populaires, d'en dire les origines ? Et puis y a-t-il rien de ſi contraire à nôtre air François que cette ſorte de procédure barbare & extraordinaire ? N'aprenons-nous pas par là, que cette tyrannie ne ſe peut établir ſans rebellion, ni ſans troubler les Etats ? Ils ſe formaliſent de ce que ſi librement il parle contre l'avancement trop grand des Neveux des Papes & de leurs Parens, que ne dira-t-on après le Concile de Trente, qui le défend à tous les Eccléſiaſtiques ? Ils ne peuvent ſouffrir que l'on n'aprouve pas cette authorité que les Papes s'atribuent de transférer les Roiaumes, comme celui de Navarre, celui d'Angleterre l'an 1588, celui de France durant la Ligue. Ils ne trouvent non plus juſte l'oppoſition que fit Lib. XCVIII.
le Roi à la venuë du Légat Cajetan en France pendant la Ligue, ſoûtenant que les Légats ne devoient entrer en ſon Roiaume ſans ſa permiſſion. Non plus auſſi quand il raporte les Arrêts des Parlemens contre le Cardinal Séga, Partiſan d'Eſpagne, venu en France pour Lib. CIII.
l'élection d'un Roi en ce Roiaume, qui étoit troubler tout l'ordre de nôtre Monarchie : & toutefois cette opoſition leur bleſſe l'eſprit. Les Arrêts des Parlemens de Tours, de Châlons & autres Compagnies Souveraines, contre Landriano, ne leur plaiſent non plus, & Lib. CI.
néanmoins qu'étoit-ce faire de les laiſſer ſous ſilence, ſinon être partiſan de la Ligue & de ſes crimes ? Si cela n'eût pas été, il n'eût pas raporté l'Arrêt du prétendu Parlement de Paris au contraire, qui ne leur deplaît pas, bien que ce ne ſoit qu'un impudent Libelle, contenant autant de crimes que de lignes.

Ils trouvent mauvais que l'on remarque les droits qu'a le Roi de faire voir par ſon Parlement les facultez des Légats, & les modérer ſelon les Loix de cette Monarchie. La remarque de l'Arrêt donné ſur l'établiſſement de l'Univerſité de Rheims, où il eſt Lib. VI.
déclaré que nôtre Roi eſt exempt des Cenſures, les offenſe merveilleuſement ; comme auſſi Lib. VIII. &
quand il remarque particulierement comme on s'eſt gouverné en France pour la proviſion CXVI.
des Bénéfices pendant les défenſes d'aller à Rome ; & quand il a dit combien la pratique Lib. XXIII.
des Appellations comme d'abus, eſt utile à ce Roiaume & neceſſaire, non pour en abuſer, mais pour en uſer ſuivant les Ordonnances. Les Arrêts tant célébres, rendus contre Tanquerel Florentin, Jacob & Georges Criton, qui avoient dans des Propoſitions Théo- Lib. XXVI. &
logiques CXIV.

Lib. cxx, cxxvi, cxxix, cxvii, cxxxvi. logiques donné au Pape une ſouveraine puiſſance temporelle, ne leur peuvent plaire; non plus que les Arrêts contre Roſe Evêque de Senlis, contre l'Archevêque d'Aix, contre le Cardinal de Sourdis, & contre un nommé Flavian: Arrêts tous notables, tant pour la qualité des Parties, que pour le ſujet dont ils traitent, qui ne ſe pouvoient obmettre, ſans être prévaricateur des droits du Roi & de cette Couronne.

Il n'y a pas juſqu'à la Préface, qui ne leur ſoit à ſcandale; & toutefois il n'y a rien de ſi Chrêtien, de ſi ſaint, de ſi bien fondé en paſſages des Peres, de ſi conforme à la charité: bref, la violence dont on uſa au mois d'Août 1572, & la Ligue, leur ſont également agréables; qui déteſte l'une ou l'autre les offenſe, parce qu'ils ont l'une & l'autre en l'imagination. Les voies douces & amiables ne ſont, diſent-ils, que pour les tiédes, que pour ceux qui fomentent l'Héréſie. Ils ne peuvent trouver bon qu'il ſoit ſouvent repreſenté aux Rois, combien il leur eſt avantageux de tenir leur parole, de faire obſerver leurs Edits, & combien il en a mal pris à ceux qui ont mépriſé l'un & l'autre; l'exemple de Battori eſt excellent; il en ſera parlé ci-après.

Combien ſont-ils indignez de ce qu'il parle de l'Excommunication fulminée contre la Reine de Navarre, du tems du Roi Charles IX & lors de la Magiſtrature du Chancelier de l'Hoſpital, déduite comme elle eſt, avec toutes ſes circonſtances, & les remedes qui y furent apportez pour s'en défendre: il parut lors combien peut un homme; je dis un homme tel que ce grand Chancelier, le dernier de ſa Robe, prés d'un Roi qui veut exécuter un bon conſeil.

Est-il poſſible qu'ils ne ſe formaliſent de ce qu'il remarque, qu'en crime de Léze-Lib. xciii. Majeſté les Eccleſiaſtiques ſont obligez de répondre aux Juges Roiaux, quoique cela n'ait jamais été révoqué en doute en France que depuis peu d'années, que l'on a réduit en art le crime de Leze-Majeſté, qu'il s'eſt depuis trouvé auſſi fréquent, parmi toutes ſortes de perſonnes, que l'adultere ou le larcin.

La Ligue découſuë & découverte, comme elle eſt dans cet ouvrage, ne leur peut plaire, au contraire les offenſe, quand ils voient que les Mémoires de l'Avocat David y ſont inſé-Lib. lxiii. rez, la plus honteuſe Piéce de leur Cabale; quand on voit leur rage, telle que d'avoir fait ôter des Priéres de l'Egliſe le Roi Henri III, Prince Très-Catholique. Que les Livres de ce ſanguinaire Boucher y ſont notez, le plus méchant & déteſtable qui ait écrit pendant cette miſerable ſaiſon. Que l'on avoit contraint un pauvre Carme de ſe retracter à la mort, pour avoir ſaintement écrit qu'il n'y avoit aucune juſte cauſe de prendre les armes Lib. xcv. contre ſon Prince. Quand il parle avec la liberté bien ſéante à un homme de bien, de Lib. xcvi. l'Excommunication fulminée contre Henri III par le Pape Sixte V; excommunication autant injuſte qu'étoient abominables les allégreſſes qu'il témoigna en plein Conſiſtoire de la Lib. cxiv. mort de ce Prince. Ils trouvent très-mauvais les remarques qu'il fait, des Arrêts donnez contre ceux, qui au lieu d'inſtruire le Peuple à la pieté & le conduire à la penitence dans la chaire de la verité, diſcourent ſéditieuſement des affaires d'Etat, excitent les Grands & les Peuples à la priſe des Armes, ne ſont éloquens que ſur cette matiere; c'eſt leur donner droit à la face que d'en parler ſi ouvertement & ſi ſincerement. Combien leur eſt-il fâcheux d'y voir cette miſérable Aſſemblée tenuë à Paris, ſous le nom d'Etats, dépeinte de toutes ſes couleurs; Aſſemblée la plus hardie, la plus téméraire qui fut jamais tenuë en France, où les Ambaſſadeurs du Roi d'Eſpagne préſidoient, où ils furent oüis pour donner un Roi à ce Roiaume, où les Loix fondamentales de cet Etat furent tellement ébranlées & y reçûrent une telle ateinte, qu'il ſemble que les eſprits qui ſe trouvérent embarraſſez en ce miſérable Parti, en ont été ateints pour jamais, tant le Catholicon d'Eſpagne préparé par ces gens eſt pénétrant & corroſif.

Ils ne peuvent ſuporter patiemment, quand on remarque l'injuſte poſſeſſion du Roiaume de Navarre, uſurpé par Ferdinand Roi de Caſtille ſur Jean d'Albret, & comme les Rois d'Eſpagne depuis, ſentant leur conſcience chargée de cette uſurpation, ont recommandé par leurs dernieres diſpoſitions d'en faire la raiſon; reconnoiſſance certaine, & par eux-mêmes, de leur injuſte détention, quoique tardive, & juſques ici demeurée à ces termes, & par le Roi Philippe II, & par ſon Succeſſeur qui régne à preſent. Ils ne peuvent auſſi ſouffrir que l'on faſſe voir à l'Europe, combien eſt évident le deſſein de l'Eſpagnol de ſe rendre Monarque de tout le monde, ſous le ſpécieux prétexte de la Religion; & toutesfois les entrepriſes qu'il fait ſur tous les Etats de la Chrétienté ſont ſi communes, ſont ſi viſibles; il a tant d'émiſſaires par tout, qu'il n'y a année qu'il n'emporte quelque piéce & qu'il ne ſatisfaſſe à ſon ambition; & tout fraîchement la Valteline ſur les Griſons, à nôtre honte & à nôtre grand préjudice. N'avons-nous pas ſenti combien ſon deſſein eſt vaſte, par les effets de la derniere Ligue? N'avons-nous pas vû qu'il n'y a Traité de Paix, tant ſaint, tant inviolable qu'il puiſſe être, qu'il ne tâche, contre la foi publique, de corrompre, non ſeulement les plus Grands, mais va juſques aux plus petits? Les exemples du Maréchal de Biron, du Comte d'Auvergne, de la Marquiſe de Vernuil, de Merargues, de l'Hôte, de Cartier,

tier de Gionvelle, de Ridicaux, de quelques habitans de Marſeille, d'Artus Deſiré, & de quantité d'autres ſont recents, ſont examinez dans cette Hiſtoire & déduits véritablement ſur les originaux: c'eſt ce qui les fâche; car ils veulent que ces deſſeins, aiant une fois manqué, ſoient étouffez; afin de rendre la poſterité ignorante, moins ſoupçonneuſe, & plus ſuſceptible de pareilles trames & conjurations, n'aiant point d'exemples pour les rendre ſages. La remarque de l'aſſaſſinat du Cardinal Martinuſius, avoüé par l'Archiduc Ferdinand Lib. x. d'Autriche, & la mort cruelle du Cardinal Battori, procurée par ceux de cette Maiſon, Lib. cxxii. auſſi peu vangez par le Pape, comme s'ils euſſent été de petits Curez de Village, nous font voir, les fautes étant égales, combien étoit peu juſte cette rude procédure du Pape Sixte V contre le Roi Henri III pour la mort du Cardinal de Guiſe.

Les remarques de mauvais traitemens faits, ſans aucune forme de juſtice, au Grand Conſalve, au Duc d'Albe, au Prince de Parme, à Michel Prince de Valachie, à Chriſtophe Ruſwormius, à Sigiſmond Battori, & autres grands Capitaines, par l'Eſpagnol & ceux de la Maiſon d'Autriche en Allemagne, apres avoir expoſé leurs vies pour agrandir leur Empire, ne leur plaiſent nullement, relevez qu'il ſont à la vûë de l'Europe, étant très-déplaiſans que la verité ſe découvre contre la Nation Eſpagnole, & qu'elle ſe dit avec une liberté non affectée.

Toutes ces conſidérations, toutes ces obſervations, ſont les Livres avec leſquels ils trompent les Eccléſiaſtiques; & les Séculiers s'inſinuent près d'eux pour décrier cet ouvrage; c'eſt par ces artifices qu'ils pipent les ſimples & les idiots, ſans leur découvrir ouvertement ce qui les bleſſe le plus, qui eſt bien autre choſe que ce que nous avons remarqué ci-deſſus.

Ce qui les offenſe donc juſqu'au vif, eſt qu'en une infinité d'endroits de ce grand œuvre, ils s'y rencontrent, non pas aux bonnes ni aux belles actions; mais en celles qui ne peuvent être commiſes qu'avec crime, voire des plus énormes. L'on les voit donc, en faveur de l'Eſpagne, conſeiller au pauvre Dom Sebaſtien, Roi de Portugal, leur Roi naturel, de faire la guerre aux Infidelles, que ce jeune Prince aveuglé de gloire, peu fin contre la ruſe de ces gens, embraſſa avec telle ardeur, qu'il laiſſa ſon Roiaume ouvert à toutes ſortes des pratiques de l'Eſpagnol, y perdit la vie & ſon Etat, que le Roi d'Eſpagne envahit à ſon aiſe, aiant gagné la ſimplicité de Henri Cardinal Roi, par le moien des Jéſuites qui le poſſedoient. Les Hiſtoires écrites en Italie par perſonnes qui étoient, non à Geneve, comme ils ont dit, mais à Génes, y ſont ſi claires, qu'il n'y a plus rien à douter en ce point. Si cet exemple eſt notable pour l'avantage qu'en a reçû l'Eſpagnol, celui qui ſuit ne l'eſt pas moins, pour faire voir de quel eſprit ces gens ſont portez pour ce Roi, en quelque coin de la terre qu'ils ſoient; Sigiſmond Battori Prince de Tranſilvanie jeune & courageux, fut Lib. cx. engagé par Alphonſe Carille Jéſuite Eſpagnol, de faire la guerre au Turc, ſans conſidérer ni la puiſſance de ce grand ennemi du nom Chrétien, ni les Traitez & Confédérations qu'il avoit avec lui. Il en prit ſi mal à ce miſérable Prince, qui fut réduit à de ſi preſſantes extrêmitez, aſſiegé par ce Jéſuite, qu'il fut perſuadé de ceder la Tranſilvanie à l'Empereur, dequoi il ne fut pas long-tems à ſe repentir, prenant les armes contre l'Empereur, pour conſerver ſon Païs, d'où s'enſuivit ſa ruïne, le progrès du Turc dans ſon Païs, la mort cruelle du Cardinal Battori ſon Oncle. Bref, le miſérable état de ce Prince, qui fut contraint ſe jetter aux pieds de Georges Baſte, Général de l'Armée Impériale, qui le réduiſit de Prince Puiſſant qu'il étoit, vaillant & courageux, mais trop crédule & peu fin pour ces gens, à demander par grace d'être reçû ſimple Baron de Bohême avec une legere penſion, pour paſſer le reſte de ſes jours, comme il a fait, en la plus miſérable condition qu'un homme de ſa qualité puiſſe finir ſa vie. Cet exemple récent, n'eſt pas arrivé loin de nous; il nous peut rendre ſages, & ſeulement en cela qu'il nous faut prendre ailleurs nos conſeils, que nous n'en devons eſpérer de meilleurs de ce côté, & que la conſpiration de ces gens eſt générale en Portugal, en Allemagne, en Hongrie, en France, en Italie, & par tout ailleurs.

Pour donc continuër nôtre premier deſſein, l'on les voit d'entrée dans cette Hiſtoire, troubler l'Univerſité de Paris qui s'opoſa à leur établiſſement. L'Evêque de Paris, bailla ſes moiens pour empêcher leur progrès, & la Sorbonne en donna ſon avis, les Plaidoiers Lib. cx. faits de part & d'autre y ſont au long: ce qui ne ſe pouvoit obmettre, non plus que leur Cauſe plaidée en l'année 1594. contre l'Univerſité de Paris, agitée avec tant de contention & d'appareil qu'aucune autre depuis cent ans en ce Parlement. L'Arrêt de l'an 1597 donné contre Borſena & toute la Societé, où fut ouï M. Marion pour le Roi, n'y eſt pas Lib. cxix. oublié; non plus que les Arrêts donnez en l'an 1598 en divers Parlemens qui ſe trouvérent Lib. cxx. contraires; tant leurs artifices ſont puiſſans, & certes leurs intérêts ſont ſi grands, ſont tant mêlez de brigues, ſe trouvent de ſi grand poids en toutes ſortes d'Etats, qu'il eſt plus à pardonner à un Hiſtorien de paſſer les actions des plus grands Princes, que de toucher legerement ſur ce qui concerne ces gens-ci; voilà pourquoi l'on voit en cette Hiſtoire les Plaidoiers entiers, les défenſes des uns & des autres, comme elles ont été publiées.

L'on

L'on les voit d'autre part envelopez en pluſieurs conjurations, contre la Reine d'Angleterre & contre le Roi ſon ſucceſſeur, en la plus déteſtable & horrible qui fut jamais, qui eſt la Fougade; pour celle-ci ils ne l'ont pas niée, au contraire l'ont loüée, l'ont exaltée par écrits publics, & toutefois leur deſſein étoit ſi horrible, qu'ils emportoient l'innocent avec le coupable; toute la Nobleſſe de ce Roiaume, tous les Grands euſſent été étouffez en un moment.

Lib. cxx. Combien trouve-t-on d'entrepriſes ſur la vie des Princes d'Orange, Pere & Fils? L'on ſçait ce qu'ils ont à répondre à ces exemples, & par quelles diſtinctions ils font croire que tels atentats ſont permis, ſont meritoires. Toutefois un de leur Société, nommé Criton, Lib. lxxix. diſſuada l'Aſſaſſin Parry Anglois, d'entreprendre ſur la vie de la Reine d'Angleterre, par ce commandement de S. Paul, qu'il ne faut pas faire le mal pour en atendre du bien. Cette Theologie, comme trop ancienne, n'eſt plus tenuë dans leurs Ecoles; leurs Livres publiez depuis quelques années, qui ont été déchirez par les mains des Bourreaux & brûlez publiquement, enſeignent une doctrine du tout contraire; & pour le montrer par les exemples, à nôtre grand mal, & qui ne s'adreſſent ſeulement pas à des Princes Hérétiques, avons-nous pas l'exemple de Barriere, que Varade Jeſuite excita & anima pour entreprendre ſur la vie de nôtre Grand Henri? avons-nous pas l'action de Chaſtel, qu'ils ne peuvent nier d'avoir étudié chez eux, avoir été admis en leurs plus ſecrettes Aſſemblées, avoir apris en leur Ecole cette déteſtable Doctrine, pendant leur rage contre la Maiſon Roiale, qui le porta à cette méchante action? Ce lieu de l'Hiſtoire ſans doute les offenſe. Que pourroit-on dire autrement, que de faire voir à la poſterité la cauſe d'un ſi célébre Arrêt, & qui avoit donné ſujet à la condamnation de Guignard Jeſuite & de toute la Societé. C'eût été faire en très-mauvais Hiſtorien, d'inſérer l'Arrêt de la Cour ſans en déduire les cauſes; il importoit trop au Roi & au Parlement de faire voir les motifs de cet Arrêt ſi célébre & de ſi grande conſéquence, les preuves qu'il y avoit pour en venir à une ſi notable éxécution; & puis, qu'y a-t-il qui ne ſoit pas véritable? Les Procès y ſont formels; ce n'eſt qu'une ſimple narration, il ne faut pas faire le Rhéteur pour exagerer le fait, il parle de lui-même.

Lib. xciv. Apres cela, ils ſe voient chaſſez de Bordeaux par le Maréchal de Matignon, pour conſerver cette Ville en l'obéïſſance du Roi; ils en ſortirent, mais pour ſe retirer en des Villes rebelles à leur Roi, qui étoit Catholique. La ſuite de la conjuration de Charles Ridicauve déduite clairement, ſuivant ce qui en fut vû en plein Parlement, les offenſera ſans doute; car l'on y voit un de leur robe exciter l'Aſſaſſin à entreprendre ſur la Perſonne du feu Roi & lui deſirer plus de force & de courage qu'il n'en avoit pas pour cette éxécution: cet exemple eſt connu de peu; il eſt néanmoins d'autant plus excellent, qu'il contient une infinité de notables circonſtances, qui vont à l'inſtruction de la poſtérité. Ceci ne s'aprend pas dans ces petits Livrets, dont nous parlerons tantôt, & dont quelques impertinens diſent que cette Hiſtoire eſt compoſée: mais dans les Archives & les Greffes des Cours Souveraines, où l'Auteur a tenu un des premiers rangs: & encore importe-t-il grandement au public, que ces actions ſi notables & de ſi grande conſéquence ſoient immortaliſées & écrites dans les grands ouvrages qui doivent paſſer à la poſtérité, n'étant plus deſormais en ſûreté dans les Greffes & autres lieux réputez ſacrez par nos Peres, étant la Cabale de ces gens ſi forte, & ſi puiſſante, que l'on en ſouſtrait tous les jours les principaux monumens, afin que la mémoire en ſoit éteinte. Si leur trop grande & prolixe harangue, qu'un de Lib. cxxxii. leur Corps fit à Mets, au feu Roi, pour leur rétabliſſement en ce Roiaume, leur eſt agréable; celle que fit le Premier Préſident de Harlay, pour détourner ce coup, ne peut qu'elle ne les fâche; elle ſe trouve néanmoins telle dans les Regiſtres de la Cour. Cette piéce étoit de trop grande conſéquence pour ne la mettre pas; prophetique qu'elle eſt, remplie de belles & relevées conſidérations, qui n'eurent néanmoins aucun effet, tant leur brigue fut forte. Elle ſert toutefois pour faire voir à la poſtérité que les grands Princes font quelquefois de très-grandes fautes, & que cette Compagnie ne s'eſt pas endormie à ſon devoir, & qu'elle avoit bien jugé combien l'établiſſement de cette Societé importoit à nôtre repos.

La Pyramide, érigée en mémoire de l'Aſſaſſin Chaſtel, pour la ſatisfaction du public & des gens de bien, & démolie à leur pourſuite, non ſans l'indignation publique, fait paroître qu'il leur importe que la mémoire des Aſſaſſins des Rois ſoit abolie; & que leurs interêts ſont tellement joints avec ceux de ces Parricides, qu'il a fallu, pour leur plaire, faire violence aux Loix, briſer les marbres & les monumens dreſſez pour la poſtérité. C'eſt ce qui les offenſe, quand ils voient qu'ils n'ont rien fait, & que cette Piéce eſt dans cet ouvrage, qui durera malgré eux & leur faveur, & contre l'effort des ſiécles. Les queſtions extra-Ibid. vagantes que fit le Pere Coton à une prétenduë démoniaque les offenſera poſſible, & diront que cette action fait peu ou point de part en l'Hiſtoire; ſi cela fut arrivé à un autre, qu'à un Jéſuite, & à ce Jéſuite, ils auroient raiſon; mais à un de cette robe, & de la qualité qu'il avoit auprès du Roi, il n'y a rien que d'important, & tellement important, que le

Roi

Roi s'en entremit ſi avant, qu'il ſe fit repreſenter les Billets où étoient ces queſtions. Le Duc de Sulli, emploié lors aux plus grandes affaires de l'Etat, travailla fort pour les retirer & les ſuprimer. Et puis peut-on dire que c'eſt une matiere de peu d'importance? Rien moins, la lecture en ſera la preuve: l'on y voit une enquête ſur la vie des Rois, qui eſt un crime puniſſable par les Loix divines & humaines; & par les régles mêmes établies par les maîtres en l'Aſtrologie.

Ce n'eſt pas ſeulement en France où ils ont excité des troubles, mais en tous les lieux où ils mettent le pied. Vous voiez la ſédition qui fut à Riga en Livonie, pour y avoir été Lib. LXXXIII. reçûs. L'on ſçait que les mauvais traitemens, que reçoivent les pauvres Catholiques en Angleterre ne viennent d'autre cauſe, que des fréquentes conſpirations de ceux de cette So- Lib. CXXVI. ciété, contre la Perſonne de ce Roi & de ſon Etat. L'on voit les Decrets donnez contre Lib. CXXXVI. leurs entrepriſes à Danzic & à Torn en Pruſſe, & puis le célébre donné à Veniſe, déduit Lib. CXXXVII. avec ſes circonſtances, & qui s'obſerve encore à preſent, tant cette ſage République ſçait bien maintenir ce qu'elle a une fois prudemment arrêté. Voilà en gros ce qui les offenſe juſqu'au vif. Voilà les points qui ſont cauſe qu'ils recherchent d'autres ſujets, que ceux qui les concernent directement, pour exciter les Grands & les Eccleſiaſtiques pour décrier cet excellent Ouvrage.

Reſtent maintenant d'autres legeres & frivoles obſervations, qui ſe font ſur toute l'Hiſtoire. Les plus groſſiers & ſtupides, qui parlent par la bouche d'autrui ſans en avoir lû une ſeule ligne, diſent que c'eſt l'Hiſtoire de la Popeliniere tranſcrite, & rien plus. Ces pauvres ignorans montrent par cette objection, qu'ils jugent des choſes ſans les voir: car s'ils avoient conferé les Livres, ils verroient que la Popeliniere finit en ſoixante & dix-ſept, & que cette Hiſtoire va juſqu'en 1607, qui ſont près de 30 années plus avant; & puis ſi l'on regarde ce que l'un & l'autre a écrit, l'on voit la difference aux jugemens, aux circonſtances & en l'ordre, telle & ſi grande, que ſans ôter la gloire dûë à la Popeliniere, l'on peut dire que l'un parle en Conſeiller d'Etat, né en haute fortune, aiant beaucoup de choſes au deſſous de lui, qui a vû les affaires, en a manié une partie, & pénétré dans les Conſeils, a eu communication des inſtructions & dépêches des Ambaſſadeurs; bref, qui n'a rien épargné de ſon ſoin & de ſes peines, pour rendre ſon Ouvrage parfait & accompli. L'on voit en l'autre au contraire des actions & rencontres dénuées de leurs circonſtances & traitées fort legerement; l'on le voit au deſſous de toutes choſes; s'eſt trouvé envelopé dans un Parti troublé & agité de perpetuelles craintes; tantôt chaſſé; tantôt rapellé par les Edits; n'aiant eu l'entrée des Cabinets des Grands, n'aiant ſçû les choſes que par le raport d'autrui, ni eu la communication entiere, pour l'acompliſſement de ſon deſſein; il ne ſe peut faire toutefois que l'un & l'autre écrivant la même Hiſtoire, allant le même chemin ne ſe ſoient rencontrez à dire cette vérité, qui eſt ſimple, qui ne peut reçevoir deux viſages.

Ils ajoûtent, avec autant d'impoſture que d'ignorance, que cet ouvrage eſt compoſé par les moiens de ces petits livrets du temps, qui courent par les ruës, remplis de fauſſes & paſſionnées relations. S'ils apellent livrets, faux & paſſionnez, les Edits & Lettres Patentes des Rois, les Arrêts des Cours Souveraines, les Traitez avec les Princes étrangers, les Relations mêmes qui ſe publient par ordre du Roi, & autres Actes importans que l'on imprime pour être communiquez au public, pour le bien des affaires; ils ont quelque raiſon en leur ſtupidité. Mais au contraire, ſi l'Hiſtoire eſt manque & défectueuſe ſans ces particularitez, que diront-ils? rien qu'inepties & pures fadaiſes: mais il faut prendre garde que ces deux objections ne ſont faites que par des ames foibles & ſimples, qui craignent toutes choſes ſûres, qui n'oſent ouvrir un Livre ſans permiſſion: car à l'ouverture ils verroient les Auteurs & les bons Livres, dont cet ouvrage a été compilé; le jugement équitable qu'a aporté l'Auteur, parmi une ſi grande varieté d'Ecrits & d'Auteurs. Enſuite ils diſent que la loüange de tant de doctes Hérétiques eſt inſuportable aux oreilles des bons Catholiques, qui ſont ſi délicates, qu'elles ne peuvent rien oüir qui puiſſe bleſſer leur conſcience. Les Proteſtans à la verité y ſont loüez, non pas pour leurs erreurs & leur nouvelle Doctrine au fait de la Religion; mais pour avoir été grands en quelques ſciences; & y a tel de ces gens qui fait grande part en l'Hiſtoire, pour avoir été protegez par les Rois & par les Princes, & atiré à leur opinion les Provinces & les Roiaumes; & puis, quelle envie maligne, quelle injuſtice de vouloir dénier à deux cens Proteſtans, dont les éloges ſont en cette Hiſtoire, ce qu'il donne ſi libéralement à quatre cens Catholiques. Valdeſius, Docteur Eſpagnol, loüant l'Eſpagne & tous ceux qu'elle a produit, met en ligne Averroës & Avicenne, & autres Juifs ou Mahometans, les exaltans à l'honneur de la Nation, par-deſſus beaucoup de Chrétiens. De celui-ci, ils n'en diſent rien, auſſi eſt-il de leurs amis. D'ailleurs cette objection eſt indigne des perſonnes tant ſoit peu aimans les Lettres, tant ſoit peu cheriſſans la vertu, de ne la vouloir pas reconnoître en leurs ennemis: & puis quelle partialité en une Hiſtoire, partialité indigne d'un homme de bien, digne de ces

Chronologues nouveaux de leur Societé, qui rempliſſent les colomnes de leurs Hiſtoires d'injures, contre ceux qui ont tant ſoit peu montré ne favoriſer leurs opinions. C'eſt à telle ſorte de Livres où il faut que les Magiſtrats prennent garde ; aux Livres, dis-je, qui ſortent de leurs mains. Ils ont été un tems viſitez de près, & ne paſſoit année qu'il n'en fut livré trois ou quatre au Bourreau ; mais à preſent tout a changé, rien ne ſe fait plus ſans leur atache, ſans leur permiſſion, ou bien l'on diſtribuë les Livres à peine de l'honneur ou de la vie ; nos Magiſtrats ne ſont plus qu'executeurs de leurs volontez & de leurs paſſions, & s'ils ne leur obéïſſent, courent fortune d'être tenus pour Hérétiques ou Athéïſtes. Pauvres gens, qui, pour une faveur de deux jours, faveur déréglée & mal aſſûrée, d'autant plus près de ſa fin qu'elle eſt éclatante, penſent pouvoir crever les yeux à la poſtérité. C'eſt en cela qu'ils ſe trompent, & qu'ils font voir la fureur dont ils ſont agitez : l'on va droit à la vérité ; ils ſont découverts juſqu'au fond. Ce point de la condamnation des Livres, principalement des Hiſtoires, doit être manié avec une grande prudence par ceux qui ont les premieres Charges dans les Etats. Entre les méchans Actes de Tibere, la cruauté qu'il exerça contre Cremutius Cordus, ſage & prudent Hiſtorien, eſt remarquée. Il étoit accuſé d'avoir loüé les uns, & déclaré les mauvaiſes qualitez des autres. Il ſe fit mourir lui-même pour éviter l'ignominie du ſuplice, ſes Livres enſuite furent brûlez. Mais qu'en avint-il ? Ils furent recherchez plus que devant l'éxécution, furent tenus pour véritables, l'Auteur en reçût de la gloire après ſa mort, & ſes ennemis de la honte. Il eſt ſans doute que les écrits ſatiriques, remplis de médiſances ; les Hiſtoires injurieuſes contre les Rois, contre l'Etat & les Grands, ſont prudemment défenduës, ſont juſtement condamnées : mais de défendre aux Hiſtoriens de blâmer les mauvaiſes actions des Princes & des particuliers, il eſt autant inſuportable & méchant, que de leur défendre de dire les belles & vertueuſes actions des uns & des autres. Et certes, c'eſt le propre des Hiſtoriens de découvrir les vertus & les vices, les belles actions & les mauvaiſes, ce ſont autant de leçons pour la poſterité. Voions-nous pas, comment Tacite, grand maître en ce genre d'écrire, en a uſé ? Que dit-il de Tibere, de Galba, d'Othon, de Vitellius Empereurs, & d'autres Grands qui ont paſſé par ſa cenſure ? Qu'en eſt il arrivé, ſinon que ce Livre eſt admiré, lû & relû, ſert de leçons aux Grands, qui doivent s'aſſûrer qu'il ſe trouvera encore d'auſſi libres eſprits pour écrire leurs vertus & leurs vices ! Mais quelle plus grande preuve devons-nous avoir, que les Hiſtoriens ſages & prudens ne doivent être repris ni châtiez ; au contraire bien venus, & benignement traitez ; que les Livres Saints, que le Nouveau Teſtament, ouvrage du Saint Eſprit, où les fautes des grands perſonnages ſont découvertes, ſont décrites, juſqu'à écrire ce que les Juifs diſoient fauſſement de nôtre Seigneur. La Madelene y eſt appellée pechereſſe, & Mathieu publicain, S. Thomas incrédule, S. Paul perſécuteur du nom Chrétien, & S. Pierre y eſt remarqué pour avoir abandonné ſon Maître & l'avoir renié en ſes angoiſſes ; & toutefois c'eſt la Sainte Ecriture, c'eſt le Livre des Livres, c'eſt où nous nous devons former. Si Dieu a permis que ces choſes aient été écrites, s'il les a écrites lui-même, pourquoi aujourd'hui ne dirons-nous pas, ſinon avec pareille autorité, au moins avec pareille liberté, ce que les grands & particuliers font de bien & de mal ? C'eſt pourquoi je ne feindrai pas de dire encore une fois qu'il y a de l'imprudence, pour ne dire pis, d'uſer de rigueur contre ceux qui écrivent l'Hiſtoire, d'autant plus grande aujourd'hui, que nous ne ſommes pas maîtres de tout le monde, comme étoient les Romains ; que nous ſommes aſſûrez que ce qui ne ſe peut écrire en Italie, ſe publiera librement en Allemagne ; que ce que les Allemands n'oſeroient écrire, l'on le verra en France & en Eſpagne, avec mérite & toute liberté ; & que ce que nous n'oſerions faire ici, ſe fera en Allemagne & ailleurs, ſans craindre la puiſſance des Jéſuites & de leur Cabale. Au reſte, ſi au préjudice de ces maximes, l'envie, la paſſion, & la rage de ces gens ont tellement ſurpris & gagné les foibles & ſimples eſprits de ce ſiécle, que de donner des jugemens ſiniſtres contre cet ouvrage, il eſt certain que la poſtérité ne lui enviera pas ſa gloire. Au contraire, elle croîtra avec les années : elle eſt ſi grande, que l'on déteſtera l'ingratitude du ſiécle, admirateur des inepties & fadaiſes, qui a voulu étouffer cette lumiere à ſon origine ; lumiere ſi reſplendiſſante, que toutes les parties du monde en ſont éclaircies & illuſtrées.

Signé,

P. Dupuy.

In editione prima Genevenſi Hiſtoriarum Thuani anno MDCXX, *ex codice a curatoribus Puteano & Rigaltio ab ipſo auctore in id conſtitutis illuc tranſmiſſo, in fine lib.* CXXVII, [*Tom.* VI. *p.* 128. *Ed. Lond.*] *haec de Franciſco Junio leguntur :*

"MENSE proximo [*Octobri* 1602.] Franciſcus Junius in Biturigibus Cubis apud
" nos natus itidem obiit, cum tantum annum LVII attigiſſet; vir deſultorio ingenio,
" qui multa conatus an adſecutus ſit quod moliebatur, doctorum erit judicium: Lugduno
" Batavorum, ubi diu profeſſus eſt, ob rerum novarum ſuſpicionem ab Ordinibus Belgii
" exactus, ſicuti [1] ſuo loco diximus, et Altorfii, ubi defecit, a Norimbergenſi republica
" honorifico ſtipendio invitatus."

Haec Gerardus Johannes Voſſius aegerrime tulit, ut ex ſequentibus conſtat.

Ex G. J. Voſſii et clarorum virorum ad eum epiſtolis, Londini MDCXC, *in folio.*

Ger. Voſſius Hugoni Grotio, p. 72. *Ep.* 24.

MAXIMI Thuani hiſtoriam poſthumam vidi. Editam gaudeo, niſi qua parte, atque id immeritiſſime, ſocerum Junium deſultoriae fuiſſe ſcientiae dicit. Mirum hoc mihi de eo viſum, qui etiam mediocris eruditionis homines, et pacis longe minus amantes, in opere ſuo tantopere extollat. Quid ampliſſimum virum ita egit tranſverſum, ut iſta Gallus de Gallo, vir tantus de tanto, poſteris traderet? Scio ego multa fugiſſe ſocerum. Video in ſcriptis, praeſertim criticis, quae indicta mallem. Sed tamen hac parte non modo Palmerium, ſed alios etiam non infimi nominis poſt ſe relinquit. Non aſſurgit fateor, ad gloriam Scaligeri, Lipſii, et aliorum, qui in hoc ſtudio primas ſibi vendicarunt: verum tamen multa praeclare obſervavit; quod cum Scaliger in ſuis ad Manilium notis diſſimulat, candorem in eo requiro. Verum iſthoc ſtudium mitto. Quem theologum Romana, quem reformatae eccleſiae dabunt, in quo vaſta adeo tum linguarum, tum philoſophiae, hiſtoriae externae, philologiaeque cognitio fuerit? Quam ille ſedulo ſcholaſticos, Thomam cum primis; quanta induſtria antiquos theologos legebat? Cujus ego rei non tantum ex ſcriptis indicium capio, ſed etiam illis, quae ad theologos veteres manu ſua adſcripſit. Sed neque hic ſubſtitit error maximi Thuani. Addit, in Batavia ſtuduiſſe rebus novis, ac propterea ab illuſtribus Ordinibus eſſe hinc ejectum: tum Noribergam abiiſſe, atque ibi eſſe defunctum. Quid horum verum eſt? Sane aliqui auctores fuere, ut pagellas aliquot adverſus Thuani hiſtoriam ederem, quibus gloriam ſoceri vindicarem. Poſſe eum argui teſtimonio academiae, ac illuſtrium Ordinum, imo et Noribergenſium, atque adeo totius orbis reformati. Verum nihil agendum putavi te inconſulto. Ad haec videbar mihi hoc pacto tantummodo fluctus in ſimpulo excitaturus. Praeterea cogitabam hominem etiam Thuanum fuiſſe, et facile potuiſſe contingere, ut duos Gallos, quorum uterque Lugduni ſit profeſſus, confunderet. Scis enim ut Donellus Leiceſtrianis partibus impenſe faverit, ac propterea e Batavia ab Ordinibus exire ſit juſſus, Saravia quoque, iiſdem temporibus, fuga in Angliam ſibi conſulente. Scis quoque Donellum conceſſiſſe Noribergam, atque ibi docuiſſe jus civile. Et potuit juſtior cauſa eſſe, cur Thuanus minus bene vellet Donello quam Junio. Nam Cujacium, ampliſſimus ille, ὁ μακαρίτης Thuanus faciebat maximi. Et, ni valde fallor, praeceptor fuerat. At Donellus nec cauſam ſaepe habuit, nec modum invenit exagitandi Cujacium, quem, ut audio, ita in praelectionibus ſuis ſolet περιφερίζειν, *homo neſcio Cujas.* Quid igitur evidentius, quam Donellum animo Thuani obverſatum, dum iſta ſcriberet? Calami interim lapſum non eſſe indicat, quod iſta annotavit ad illud tempus quo Junius e vivis exceſſit. Vellem ſcire an eadem in αὐτογράφῳ habeantur: nam fuere qui ſuſpicarentur, a Genevenſibus factum eſſe fucum lectori, vel Italis potius, quorum in manibus liber fuit, priuſquam ederetur. Mihi id minus veriſimile ſit, ob ea quae dixi. Interim cogitabis, qua ratione et Thuani et Junii nomini optime conſuli poſſit. Quid ſi filius ejus, vel alius, ad calcem libri moneat μνημονικὸν plane ἁμάρτημα eſſe quod de Junio ſcriptum fuit, quem nihil minus quam deſultoriae fuiſſe ſcientiae conſtet, quique in gratia apud Ordines ſemper fuerit, Lugdunique Batavorum magno bonorum omnium dolore deceſſerit, ubi etiam verſibus ei a Scaligero, te, Heinſio, et aliis ſummis viris ſit parentatum? Cogitabis, et quid factu opus putes perſcribes. Lugd. Bat. MDCXXI.

NOT. [1] Vide quae de Hugone Donello Thuanus dicit, Tom. IV. p. 504, et Tom. V. p. 41. hujus Edit.

Franciſco

Franciſco Gomaro G. J. Voſſius, p. 104. Ep. 65.

VERISSIMA ſunt omnia, quae ante menſes quatuor de Thuano mihi ſcripſeras; planeque tibi aſſentior, non abire ita oportere. Atque adeo ſi ceſſare ii vellent, qui ſanguine vel affinitate τῷ μακαρίτῃ Junio devinctiores ſunt; non tamen tam duro ſtomacho eſſe deberent quibus eccleſiarum noſtrarum honos cordi eſt, ut hominem tam bene de iis meritum, poſtquam illum coelo dignatus eſt Deus, ab eo viro, qui ob ſummam auctoritatem apud poſteros fidem fortaſſe inveniret, apertiſſimis et iniquiſſimis calumniis onerari paterentur. De me quidem ita habe, neutiquam me quieturum. Sed cur hactenus nihil in hoc negotio egerim, cauſa eſt non una. Nam uſque adeo obrutus fui mole curarum, ut ne reſpirandi quidem otium concederetur. —— Venio nunc ad alteram cauſam dilati in tuendo ſocero officii. Sciebam edi in hac urbe epiſtolas Scaligeri, quas antequam vidiſſem, putabam nihil hac in re fieri oportere. Quid, inquies, ea res ad Junianam cauſam? Imo plurimum: Scis quale fuerit illud maximi Scaligeri ingenium; non ferebat diſſentientem. Itaque ſemper eo nomine offenſior Junio fuit, quod in quibuſdam ad ſacram χρονολογίαν pertinentibus, ac credo in aliis etiam nonnullis, a ſe diſcreparet. Offenſam eam unus et alter diſcipulorum alebant, maligne interpretantes apud Scaligerum, quae vel publice docuiſſet Junius, vel privatim dixiſſet. Scaliger, ut irae impotens erat, accuſare Junium literis ſuis apud doctiſſimos Gallorum, eoſque inter Caſaubonum, Thuano uſque adeo familiarem, atque adeo, ut arbitror, Thuanum ipſum. Itaque non committendum putavi, ut, quia alterum accuſationis caput erat de Junii deſultorio ingenio, multa conante, nec aſſequente quod moliretur, hiſce verbis reſponderem, priuſquam vidiſſem quid Scaliger ad Caſaubonum ſcripſiſſet. Prodiit nunc epiſtolarum opus. Praefatio eſt ab Heinſio, ſed ſub Elzevirianorum nomine. Magnifice extollit Scaligeros. Ait naturam quotidie homines parere, non miracula: Sed quid tota poſſet, voluiſſe in utroque Scaligero experiri, inque iis duobus bis omnes vires ſuas eſſe periclitatam. Quibus ego laudibus non invideo: Etſi non arbitrer Eraſmum fuiſſe iis minorem. —— Quam autem maligne egerit Scaliger, vel hinc vide, quod non ſemel dicat uſque adeo imperitum eſſe Junium, ut non dico Hebraice (quamquam et illud ſcribat) ſed ne Latine quidem ſciverit. Cujuſmodi cum literis iſtis video contineri, dubitare non poſſum, quin iis Thuanus compulſus ſiniſtrum adeo judicium de Junio tulerit. Imo plane perſuaſum habeo, haud leviora eſſe, quae de eo ad Thuanum perſcripſerit. Quamobrem ſi calamum adverſus Thuanum ſtringam, periculum video, ne filius Thuani, juvenis eruditus, et ut genere, atque opibus pollens, ita multis in Galliis charus, et maximis honoribus deſtinatus, quae de imperitia Junii modeſte parens ſcripſerit, ea aperte, et ſine circuitione prodita, oſtendat a magno Scaligero, reip. literariae dictatore, cui doctior orbis lubens eruditionis faſces ſubmittit. Hinc mihi nova cura, etiam tuendi eum adverſus Scaligeri calumnias, incumbet. Quem ego virum laudavi ſemper, ac porro laudare decrevi: non quia ejus impotentiam animi, aut maledicentiam ignorem; aut quaſi neſciam, quam multis in locis aliquid humanitus patiatur: ſed quia ejus tantae virtutes, praeclaraque adeo merita ſunt erga hiſtoriam, ac bonas literas, ut propterea, quae peccavit, cenſeam ei condonari et aeterna oblivione ſepeliri oportere. Nec tamen impediunt iſta, quo minus accurate refellantur, quae de fuga Junii ex ſupplicii metu comminiſcitur. Imo nec impedit quicquam quo minus, ſaltem modeſte, aliquid dicatur adverſus illud de ingenio deſultorio. Nec enim deſultorio is ingenio, qui a prima paene aetate theologiae ſe dedit, inque eo ſtudio conſenuit. Linguarum, ſcio, ſtudio et philoſophiae incubuit: ſed propter theologiam imprimis, ut in criticis aliquis voluit videri: Haec ille ſubſecivis horis, quas aleae aut compotationi aliqui impendunt. Sed ſaepius deceptus eſt. At nihil opus metiri Junium ex criticis, nihilo ſane magis, quam Scaligerum ex Cyclometricis, puerilium errorum pleniſſimis. Nec tam infelix eſt conjector, quam livor ait. Aliquid accuſatio ea ex vero, at nec minus eſt, quod ex mendacio, invidia, atque odio trahit. Quare nec detrecto provinciam, iſti parti quoque occurrendi: nedum diffugiam laborem diluendi foedum errorem, quo ſeditionis aut complicationis adverſus ſummos magiſtratus reum agit, ac turpis fugae inſimulat. Quae tanto turpiora, quanto probitas eruditioni antiſtat. Tantummodo mihi ita agendum video, ut quam minima eorum offenſa, qui Thuano et Scaligero impenſius favent, fortiſſime Junii cauſam agam. Utrum autem ſeorſim, an in praefatione operis alicujus id acturus ſim, adhuc delibero. Atque ubi ex amicorum conſilio aliquid ſtatuero, faciam te quam primum certiorem. Nec diſplicet, ut in academiae Lugdunenſis profeſſoribus, quorum vitae ante biennium hic cum coelata eorum imagine recuſae fuerunt, idem error paucis refellatur. Haec nunc in mentem venerunt.

Lugd. Batav. CIƆIƆCXXVII. V Id. Maii.

Ger.

Ger. Voſſius Hugoni Grotio, p. 113. Ep. 79.

TANDEM, maxime et amiciſſime vir, prodit in lucem hiſtoria mea, de Hiſtoricis Latinis; cujus exemplar nunc mitto: quod, licet nihil elucubrarim ſubtili tuo judicio dignum, tamen, *quia* meum eſt, placiturum confido. — Dicere vix poſſim, quantopere ſim ſermone et literis multorum fatigatus, ut tuerer honorem ſoceri adverſus Thuanum. Et diatribam ſuper eo ſeorſim poſtularunt. Mihi, etſi impenſe honori Juniano ſtuduerim ſemper, res tamen ea tanti viſa non eſt. Quare ſatis fore putavi, ſi id fieret praefatione altera operis noſtri, quae eſt ad lectorem. Ita autem reſpondeo, ut, ſalvo ſoceri honore, modeſtius potuerit nemo: idem, ſcio, judicabis ipſe ubi videris. Movere me non ſolum magna Thuani merita, ſed etiam quod filium ejus viderem tantopere a te amari: quem ſcirem nihil immerito magni facere, praeter me unum. Sane hic erga nobiliſſimum juvenem amor tuus tanti apud me fuit, ut vel acerbius aliquid tam multorum aſſiduo impulſu cogitantem facile poſſet ſufflaminare. Acrius paulo inſurrexi adverſus Scaligerum, quia edoctus eſſem ab eo fonte eſſe, quod pleraque de Junio Thuanus hauſiſſet: ut fidem faciebant multa. Memor eram, qualia ſuperſtes evomuerit adverſus Junium, cum totus in fermento jaceret. Et meminiſſe ipſe potes. Adhuc in noſtris et aliorum manibus verſantur codices Juniani, Scaligeri manu oppleti bellis illis elogiis, ſimia, aſinus, cojone, et aliis id genus convitiis, βωμολόχῳ, non Scaligero dignis. Et hocce anno Heinſius noſter in lucem edidit epiſtolas Scaligeri, in quibus non urbanatim, ſed ruſticatim Junium tanquam Cumanum aſinum tangit, homo caetera magnus, ſed nimis malignus, nec ita animatus, ut ſe etiam hominem eſſe cogitaret. Vellem Heinſius periodos eas, in quibus de Junio Scaliger loqueretur, imo totas epiſtolas omiſiſſet. Nunc aſteriſcum ponere fuit contentus: interim relinquit, ubi dicatur edidiſſe notas in Cypriani magiſtrum, contuliſſe Manilium cum MSS. codicibus Palatinis, aliaque id genus: quaſi multum interſit, utrum dicam Sophroniſci filium, an Socratem; Trojani belli ſcriptorem, an Homerum. Equidem vellem hanc mihi neceſſitatem reſpondendi non impoſuiſſet Heinſius. Et tamen ita reſpondeo, ut, qui neſciat hocce anno editas apud nos eſſe Scaligeri epiſtolas, neſcire etiam poſſit per eum, cujus me nomini dico parcere velle, intelligi Scaligerum. Nempe tum demum nomino, cum ejus de Junio epicedium refero: Iccirco tandem ſubjungo *aliquid de epiſtolis praeſtantis viri, ſive dicti ſive adhuc innominati nobis.* Nempe innominati, ubi calumniae reum ago: At nominati honorifice, ubi ejus de Junio elogium commemoro. Summa autem defenſionis noſtrae eo redit, dicere potuiſſe Junium de Criticis ſuis et aliis ſimilis monetae illud Arellii Fuſci, Ne quis me ex his cenſeat.

Lugd. Batav. CIↃ IↃCXXVII. x Kal. Sept.

Ex epiſtola lectori a G. J. Voſſio libris ſuis de Hiſtoricis Latinis praefixa. Ed. Lugd. Bat. in 4to.

MULTA multorum exempla, quorum opera poſthuma habemus, cautiorem me reddunt. Commemorare plurima cum poſſim, exemplum unius afferre contentus ero: de quo agendi graves ſane habeo cauſas. Nec alienum plane ab inſtituto erit hoc noſtro, cum de Hiſtoricis agam, et ille, de quo loquar, inter hujus temporis Hiſtoricos principem mereatur locum. Eſt is Jacobus Auguſtus Thuanus ὁ μακαρίτης, vir genere, doctrina, dignitate maximus, et cui aliquid humanitus patienti plane debeat ignoſci, partim ob graves occupationes, quae ſingula ad amuſſim expendere non patiebantur; partim etiam ob merita praeclara erga Gallias ſuas, ac remp. literariam. Maximus ille vir, quem dixi, (ſi opere poſthumo ſtare licet) ad annum CIↃIↃCII prodit ea de viro, et genere nobili, et eruditione clariori, et pietate modeſtiaque longe maximo, Franciſco Junio Biturige, ex quibus vix guttam veri exprimi poſſe, nemo ſcio eorum qui vivunt negare ſuſtineat. Eo enim, quo dixi, loco haec de Junio legas: [1] *Lugduno Batavorum, ubi diu profeſſus eſt, ob rerum novarum ſuſpicionem ab Ordinibus Belgii exactus, ſicuti ſuo loco diximus, et Altorfii, ubi defecit, a Norimbergenſi rep. honorifico ſtipendio invitatus.* Nempe, memoria deceptus, in errorem Tarteſſia muraena grandiorem incidit vir ſummus: quod ita eſſe, ex ipſius verbis liquido conſtat. Ait enim, *ſicuti ſuo loco diximus.* At nihil uſpiam tale retulerat de Junio: verum de Hugone Donello, diſſuaſore quidem, attamen conſcio conſiliorum, quae conjurati ceperant Lugduni anno CIↃIↃLXXXVII. Qua de re ita ad annum hunc ipſe prodidit Thuanus: [2] *Hugo Donellus juris ſcientia clarus, eamque diu Avarici Biturigum profeſſus, qui ob religionem Lugdunum conceſſerat, quod conſilio participaſſe crederetur, a ſenatu monitus ut alio migraret, Altorſium ſe contulit; ubi Norimbergen-*

NOT. [1] Vide Tom. VI hujus editionis, p. 128. [2] Vide Tom. IV hujus editionis, p. 504.

ſis reip. ſtipendiis ad mortem uſque docuit. De Donello id, ut videmus, pronunciarat ipſe: de Junio ſe dixiſſe arbitrabatur. Nempe Gallus erat uterque: adhaec ille in Biturigum urbe jus profeſſus, hic natus ibidem: uterque etiam apud Batavos in Lugdunenſi docuerat academia, neque id exigua cum gloria. Quid mirum igitur, ſi glaucoma iſthaec in ſcribendo objicere potuerint viro occupatiſſimo? Sed ut ſimiles hactenus fuerint, in iſto diſſimiles tamen, quod Donellus eximius foret juriſconſultus; Junius autem theologorum, qui iiſdem quidem caſtris, in hoc religionis per orbem diſſidio, militarent, nullo inferior haberetur; quod item Donellus in conſpiratione illa quorundam adverſus illuſtres Hollandiae Ordines, quam dicebam anno CIↃ IↃ LXXXVII, conſiliorum nefariorum conſcius fuiſſet; atque ea propter, auctoritate procerum, ſolum vertere ſit coactus: Junius autem iis temporibus docuerit Heidelbergae: imo quinquennio demum poſt, nempe anno CIↃ IↃ XCII, ex Palatinatu in Bataviam conceſſerit: nec unquam poſtea pedem extra eam poſuerit: atque adeo, quamdiu vixit, maximo in pretio fuerit apud illuſtriſſimum principem Mauritium, ac potentiſſimos Hollandiae et Weſtfriſiae Ordines: quod denique Donellus extrema vita Altorfii Noricorum jus profeſſus obierit anno CIↃ IↃ XCI, aetatis LXIV: Junius, qui altero demum poſt anno in Lugdunenſem academiam venerat, deceſſerit ibidem anno CIↃ IↃC II, aetatis LVII. Itaque illius Altorfii, hujus Lugduni Batavorum monumentum ab omnibus viſitur. Quid pluribus de Junio opus in re, non urbi modo huic, ſed univerſae cognitiſſima Bataviae? Bataviae vero? imo toti foederatae Belgicae, atque adeo Galliis ipſis, et terris aliis, in quibus paene innumeri ſuperſunt, qui temporibus Junii, ſtudiorum cauſa, in academiam hanc confluxerant, oculati omnium teſtes quae diximus. Quare de iſto quidem tam aperto errore verbum ulterius non addam. Verum quid prohibet, quo minus, occaſione iſtius, etiam excutiamus hoc tempore, quae Thuanus proxime ante allata verba praemiſerat? *Obiit*, inquit, *cum annum tantum* LVII *attigiſſet, vir deſultorio ingenio, qui multa conatus an aſſecutus ſit quod moliebatur, doctorum erit judicium.* Haec de Junio Thuanus, a quo tamen multi egregiam laudem retulere, cum nec alteram Junianarum virtutum partem poſſiderent. Nempe acerbe adeo ut ſummus vir pronuntiaret, fecit [1] amicus ejus, vir cetera egregius; ſed, quod in aliis damnat, praefidens, planeque ἰδιογνώμων ϗ αὐθέκαστος, ſaepe etiam turgens loliginis ſucco, ac, ſi quis non per omnia aſſentiret, vehemens alieni nominis obtrectator: quo vitio non mediocriter foedabat egregias, imo admirandas animi dotes. Non me ariolari hic, ſed certiſſima promere, multis poſſim indiciis comprobare: ſed ea ſunt viri illius merita, ut quaedam ſatius ſit honoris cauſa taceri. Quod ſiquis ambigat, indicia iſtorum aliqua reperiet in literis ejus hocce anno in urbe Lugdunenſi noſtra editis: ubi ille ne meris quidem calumniis abſtinuit: quibus, ſcio, facile caviſſet, ſi vel per ſomnium veniſſet in mentem, fore, ut ea more malo poſt obitum quomodocunque divulgarentur. Ac ab eodem fonte hauſtum videtur, quod de Juniana Inſtrumenti tralatione alibi judicat Thuanus. Sed utcunque ſe habeant iſta, illud tamen nemo laudaverit ſatis, quod idem ille, cujus nomini parcendum putavi, licet pleriſque, dum viverent, minus ſe aequum praeberet, defunctis tamen iiſdem candidum ſe exhiberet virtutum praeconem. Quo honore etiam memoriam Junii fuiſſe proſecutum, divini ejus verſiculi teſtantur. Itaque non ultra ei immorabor: ſed potius ad rem ipſam me convertam. Quaero igitur, quid illud ſit, cur graviſſimus et conſtantiſſimus vir, Franciſcus Junius, deſultorii ingenii dici mereatur? Num quod reſilierit a ſtudio juris civilis? hoc enim a quibuſdam reſponderi audio. Equidem non diffiteor, in juris ſcientia ſummos audiiſſe magiſtros, Donellum dico, Duarenum, Contium, Ruſardum, Cujacium, alios: ſed factum id aio ſolo adoleſcentiae quinquennio, cujus partem etiam politiores ſibi literae vindicarunt: praeterea id factum imperio patris, viri ut genere clari, ita ſummis dignitatibus a rege Galliarum et regina Navarrena aucti, plurimumque gratia apud eos pollentis. Qualis cum pater foret, quid mirum ſane, ſi ſtudia illa in filio praetulerit, quae admirandae indolis adoleſcenti ad honores maximos munirent viam? Atque illa tum fuere. Sed, defuncto parente, Dei, ſcripturarum, religionis amor, uſque adeo filium inflammarunt, ut, ſpretis ſaeculi honoribus, ad S. theologiam penitus animum appelleret: nec conſilium hoc totis XL annis, quibus poſtea vixit, unquam mutavit. Ac quantum in ſacro hoc ſtudio praeſtiterit interea, ex monumentis ejus judicium penes omnes eos eſto, quos in triſti hoc religionis per orbem diſſidio haut nimium abripit affectus. Verum, conceſſerit aliquis, illud de jure putidius objectari, cum idem fecerint alii, ſummi item ſacri ordinis viri: verum, inquiat, ſi aliud quicquam, illud ſane deſultorium potius videri, quod, theologum profeſſus, humaniorum attigerit literas, atque adeo etiam in ſcriptores nonnullos κρίσιν auſus ſit exercere: quippe qui (o crimen novum atque inauditum!) epiſtolas M. Tullii ad Atticum et Quinctum fratrem, item Manilii aſtronomicon, contulerit cum manuſcriptis Palatinis, ac variantes lectiones et breves notas duobus ſit libellis complexus. Equidem factum non diffiteor. Inſtabant amici: et feriae

NOT. [1] Joſ. Scaliger.

erant:

etant: impenſum igitur pauxillum temporis, dum ſe fritillo oblectant nonnulli, vel in litore conchas legunt. Quantillum igitur illud eſt, quod gravioribus ſtudiis deceſſerit, ut ea propter deſultorium ejus ingenium dici mereatur! Nec ſane tum operam plane perdidit. Nam in illis Palatinis codicibus (utcunque is, de quo antea etiam loquebar, id in caſtigationibus diſſimulet) multa emendatius legebantur quam editis antea: multa perperam quidem, attamen ejuſmodi, ut, ſicubi Junio minus liqueret, alios tamen otio magis affluentes, ad loca ea integritati reſtituenda, Mercurii alicujus Euodii vel Hegemonii inſtar, tanquam manu ducerent. Quod nunquam defugiam comprobare, ſi tanti illud eſſe aliis videatur. At, inquies, nonne Codinum idem tranſtulit e Graeco et illuſtravit notis? Quaſi non intereſſet ejus, qui eccleſiaſticam amaret antiquitatem, eccleſiae noſſe Conſtantinopolitanae officia, quae tradidit Codinus: aut quaſi nihil referret, utrum utiliſſimus ſcriptor beneficio Junii e tenebris erutus in doctiſſimorum hominum manus veniret, an oblivione aeterna ſepeliretur. Sed enim, eum cum ederet, unico duntaxat codice uſus fuit, eoque mutilo, et multis locis corruptiſſimo. Quaſi hic ulla ſit Junii culpa, ac non eo magis excuſandus ſit, ubi rem non acu tetigit. Et idem tamen variantes poſtea Palatinorum codicum manuſcriptorum et Raphaelis Serlejani lectiones nactus fuit. Etiam cum in vocibus mixobarbaris, et officiis pleriſque imperii orientalis, tum temporis quidem (nam nunc, ut dies diem docet, liquidiora hac parte ſunt omnia, cum aliorum induſtria, tum doctiſſimi amici mei Joannis Meurſii) cum, inquam, in iſtis ſpiſſae forent tenebrae etiam hominibus eruditiſſimis, accuratius alios rerum Conſtantinopolitanarum ſcriptores contulit cum iis quae apud Codinum legiſſet. Hinc amplior lux Codino. Itaque editionem moliebatur novam, non paulo et integriorem et emendatiorem. Sed typographus differre eam maluit. Tantum enim, bono non tam Junii aut publico quam ſuo, illud egit, ut editio vetus, pauculis praemiſſis e ſecundis Junii curis, exiret, atque ita ſcriptor, quo pauci et non niſi doctiſſimi caperentur, ementiens faciem novam novos etiam conciliaret ſibi emptores. Sed exemplar, quod ſecundae editioni Junius deſtinarat, quamquam, ut puto, non tam confectum quam affectum, habeo ipſe: quod ſi videre contigiſſet editori Codini nupero, (viro ſane eruditiſſimo, utinam candoris et aequitatis amantiori) genuinum, ut cenſeo, in Junio haut tantopere fregiſſet. De Tertulliano quoque videamus, eccleſiaſticorum e Latinis, qui ſuperſunt, antiquiſſimo, quem beatus martyr Cyprianus magiſtrum ſuum vocitabat. Hunc ſaltem nemo, credo, indignum dixerit theologo, non lectore modo, ſed etiam interprete: utcumque illorum, quae tenebras ei affundunt, maxima pars face philologica aut critica debeat diſpelli. Junius igitur auctumnalibus unius alteriuſque anni feriis, etſi ſibi non minus quam ceteris in otio tum vivere liceret, ne juventus tamen penitus quieſceret, quaedam graviſſimi ejus ſcriptoris enarravit publice; poſteaque et alia ejus privatim, licet tum majoribus diſtineretur, adoleſcentibus aliquot explicavit. Editionem eorum poſtea, ut fit, flagitarunt, atque etiam extorſerunt nonnulli, qui, curis virum alio vocantibus, limam ulteriorem deſperabant. Equidem agnoſco, in difficili adeo, addo et corrupto ſcriptore, relicta ab eo eſſe multa, quae vel Delio natatore vel Aeſculapio indigeant. Nec in iis, quae vidiſſe ſe putavit, contendero ſemper Lynceum fuiſſe: cum et Homerum quandoque dormitare prope omnium opinio ſit. Imo nec illud inficias iero, cum longe plurima eorum, quae in Tertulliano negotium faceſſunt, ab recondita interiorum literarum cognitione dependeant, multis in locis eum certius et explicari et reſtitui potuiſſe ab aliquo minus aliis ſtudiis occupato, quique omni paene vita ſe dediſſet corrigendis aut illuſtrandis ſcriptoribus antiquis. Verum quid impedit, quo minus talis nunc quoque exſurgat aliquis, qui ſcriptorem nobiliſſimum non paulo det nobis meliorem? Ceciderit prior: cadet forte, qui ſequitur: laus erit publica: ut pauxillum illud Laberii immutem. Procul ſolum eſto inſectatio omnis ac canina facundia, ſine qua plerique ſibi parum diſerti videntur. Nam unde alioquin eſſe dicam, quod ſi quid viderint, quod alteri inviſum putent, ilicet inimice allatrent atque arrodant; nec tam cogitent, quantum alius praeſtiterit, quam ubi alucinetur, immemores interim manticae ſuae, quam errorum minime vacuam geſtant in tergo? Sint ſane huic noſtro, ſint aliis quoque, iis in ſtudiis de quibus nunc loquimur, ſua παροράματα, vel σφάλματα, vel etiam παρεγχειρήματα· quae nemo doctiſſimorum hominum effugere ſemper potuit: nedum, cui τὰ ἔξωθεν prae ſacris πάρεργον forent. Attamen fateantur, favore nihilominus, non odio, dignam eſſe propenſiſſimam illam bene etiam de rep. literaria merendi voluntatem. Praeterea ſi boni eſſe viri et haberi velimus, non totum nos Junium metiri convenit, ex opera praeſtita, cum animum laboribus ac curis prope obrutum amoenitate literarum laxare paululum vellet. Quanto enim aequius eſt, ut eum potius aeſtimemus ex illis, quae elaboravit in ſcripturis ſacris vertendis, explicandis, et graviſſimis religionis controverſiis enarrandis! Hic occurrat nobis, quam praeclara doctiſſimum quemque docuerit ille, cui nihil in more minus foret quam exſcribere alios. Quod ſi in iſtis etiam, quae nunc dicimus, aliquando, vel ingenii fiducia vel humana imbecillitate, non vitilitigatoribus modo, ſed candidis etiam hominibus, deceptus

deceptus videatur; cogitemus, generoſi eſſe animi, malle, ubi gravioris nihil periculi ex lapſu metuitur, cadere interdum, quam metu illo, ne labaris, ſemper humi jacere. Cogitemus etiam, eum ſua pro oraculis haberi noluiſſe: longe aliter ac mos eſt illis, qui paene in omni ſtudiorum genere (quo jure non diſputo) dictaturam ſibi vindicant; nec ea contenti, imperium (ſi tam molli id nomine vocandum) exercent aſpere in literas, ac falſis lacerant maledictis viros doctrina haut inferiores, moribus etiam meliores. Cogitemus denique, haut alterum fortaſſe ad ſacra ſtudia tractanda attuliſſe plura majoraque tum adjumenta, tum ornamenta, quam a Junio factum fuit. Quippe qui diligenter legiſſet jam puer Latinos, Graecos, grammaticos, oratores, poetas, hiſtoricos, philoſophos: qui juris ſcientiam addidiſſet: qui Hebraice, Chaldaice, Syriace eſſet doctiſſimus: qui tentaſſet etiam aliqua Arabice; quamquam eo tempore, quo arduum eſſet reperire ulla ad linguam hanc ſubſidia, quae poſtea divina bonitate ſuppeditarunt multa magnaque: adhaec qui tanta cura devoraſſet et concoxiſſet doctores ſcholaſticos, Aquinatem et Scotum ante omnes: quique, ut recentes magni nominis interpretes legiſſet, ita aſſidue paene verſaſſet SS. patres; innumera ad eos obſervaſſet; in Graecis imprimis; cujus rei teſtimonia luculenta, tum in Nicaeni concilii libris ab eo tranſlatis, tum in toto Joſepho, Clemente integro, ac pluribus aliis ab eo illuſtratis correctiſque, oſtendere ipſi poſſumus, ac poſſunt item ſimilia alii in aliis. Sed quid his inſiſto? Sane ingenium viri et diffuſiſſimam eruditionem multi facilius carpent, quam aemulabuntur. Et quibuſdam obſtrigillantibus, non deerunt toto orbe viri docti et clari, qui debito eum praeconio ornent. Qualem mox ab exceſſu ſuo habuit etiam maximum virum vereque literarum principem, Joſephum Scaligerum, qui verſibus hiſce defuncto parentavit:

JUNI, *quem modo literis potentem,*
Pleni gymnaſii frequente coetu,
Cingebat docilis corona pubis
Docto pendula diſſerentis ore:
At nunc, o ſeries iniqua rerum,
Tactus ſidere peſtilentis aurae
Sol pallentibus occidis tenebris!
Te moerens ſchola flet ſuum magiſtrum,
Orba eccleſia te ſuum parentem,
Doctorem gemit orbis univerſus.
Flent, flent; non uti vulgus imperitus,
Quem morbus docet ipſe, quid valere eſt.
Quanti eſt filius, orbitate diſcit,
Qui nec denique quid potitus olim eſt,
Sed quid perdiderit, ſolet putare.
In te longe alia eſt viciſſitudo:
Nec quantus fueris, carendo diſcit,
Qui vivi meritum aeſtimavit olim;
Et nunc conſcia publicae querelae
Poſtquam triſtia te tulere fata,
Et clarum jubar abſtulere mundo,
Nos quid perdidimus, quid et dolendum eſt,
Non ſcimus magis, at magis dolemus.

Haec Scaliger de defuncto, quo tempore nec gratiae aucupium ſtimularet, ut nimis efferret Junium; nec aemulatio vel ullus in ſtudiis diſſenſus in cauſa eſſe poterat, ut detractum ei quicquam vellet. Haec idem, ut verſiculis ſuis, ipſe ſubſcripſit, in lectulo duabus poſt mediam noctem horis: quando mens humana, ſi unquam, ſua eſſe ſolet, nec affectibus abripitur. Haec ille, cum peſtilentia in academia Lugdunenſi intra menſem unum ſummos duos viros, Junium, ac Trelcatium, abſtuliſſet; ac porro ſtrages tantas tota faceret Batavia: quae mortalitatis cogitatio non patiebatur Scaligero tum quicquam, niſi ſincerum, ex ore vel calamo exire. Quid, quod ſcimus apud liberos defuncti, atque alios, longe etiam majoribus elogiis extuliſſe omnigenam illam Junii, ac imprimis rerum ſacrarum ſcientiam? Sed praeconia illa, quia plane invidenda videantur, ne apponere quidem ipſe ſuſtineo. Nec obſtare tum potuerunt, quod in nonnullis, etiam iis quae ex ſcripturis de temporum ratione diſceptarentur, aliud Junio viſum fuiſſet. Nam utcumque Scaliger aegre ferret diſſentientes, nec talibus (nempe homines omnes ſumus) aequum ſe arbitrum praebere ſoleat; tamen fere erga defunctos alius erat: imo ſubinde etiam, ſuperſtitibus illis, mens ei ad ſe redibat tandem. Poſt Scaligerum, ſi id requiri putarem, poteram ingentem referre copiam virorum praeſtantium, qui magnis laudibus Junium extuliſſent. Atque in his e-

ti um principes viros: quales ſui multos habuit poteram dicere admiratores, malo amatores. Hos inter illum, quo nemo in principali faſtigio conſtitutus de ſtudiis melius potuit judicare. Quo modo cum loquor, nulli obſcurum eſſe arbitror, intelligere me auguſtae memoriae vereque maximum magnae Britanniae regem Jacobum primum. Cujus affectum erga Junium ſuperſtitem non uno cognovimus indicio; et praeclarum de mortuo judicium, cum alia teſtabuntur, tum literae, quas rex tantus de religionis negotio ante novennium ad praepotentes foederatae Belgicae Ordines miſit. Haec fuſius ſum proſecutus, non tam propter Thuanum, virum nunquam ſatis laudatum: quam ob malevolos quoſdam, alienis ſemper inſidentes papulis, unumque hoc agentes, ut quanto plus aliis detraxerint, tanto majores ipſi videantur. Quales Juniani ſeſe nominis decus infringere poſſe arbitrantur, partim poſthumis illis parum candidis epiſtolis praeſtantis viri, ſive dicti ſive adhuc innominati nobis: partim etiam pauculis iſtis, quae Thuano per errorem in vaſtiſſimo opere, ut fit, exciderunt; imo quae emendaturus erat, ſi ſua ipſe in lucem edere potuiſſet. Quod ſi quis a me potiſſimum haec pro Junio dicta eſſe mirabitur, is ſciat, et hoc, et majora me debere honori academiae noſtrae Lugdunenſis, cujus magnum ille, dum vixit, ornamentum fuit. Sciat quoque, id a me factum ſuaſu atque impulſu multorum praeſtantium virorum; quorum hoc amori erga Junium non debui denegare. Sciat etiam, hoc privatim interfuiſſe mea; qui eo in adoleſcentia uſus ſum praeceptore, et optimo, et amantiſſimo mei. Denique cui iſta non ſufficiunt, cogitet, me officio functum eſſe non mali generi: atque ita ut fieret, interfuiſſe totius Junianae familiae, tot etiam filiorum meorum: quibus nihil aeque exopto, quam ut avitae pietatis, doctrinae, et modeſtiae exemplum, nunquam ſibi ex animo effluere patiantur.

Lugduni Batavorum, anno CIↃ IↃC XXVII. IV Nonas Jun.

In editione poſteriore Genevenſi, an. 1630, *locus de quo agitur, curatorum juſſu emendatus, ſic legitur.*

"Mense proximo Franciſcus Junius, in Biturigibus Cubis apud nos natus, itidem "obiit Lugduni Batavorum peſte abſumptus, cum tantum annum LVII attigiſſet; vir "deſultorio ingenio, qui multa conatus an adſecutus ſit quod moliebatur, doctorum e"rit judicium."

Laudanda Voſſii pietas, qui non contentus factum ignominioſum Junio, calami ſeu memoriae lapſu non propoſito (ut ipſe Voſſius ultro agnoſcit) a Thuano improperatum, diluiſſe; etiam animi dotes et in rempublicam literariam merita ſoceri ſui contra cenſuram Thuani vindicare ſtrenue aggreſſus eſt.

Laudanda vero et fides Rigaltii et Puteani, qui in editione Genevenſi poſteriore factum illud, Junio loco Donelli manifeſto errore in priore attributum, omitti probe curaverunt; ſed judicium Thuani de Junio nihilominus imminutum et illibatum relinqui voluerunt: memores proculdubio auctoris noſtri ſub finem libri Hiſtoriarum ſuarum LXXI, *haud mitius de eodem Junio pronunciantis, his ſcilicet verbis:* "Immanuel Tremellius novam Veteris Foederis ad Hebraicae "veritatis fontes examinatam tranſlationem molitus eſt, ſocio tanti laboris aſcito Fran"ciſco Junio Biturige, qui poſt Tremellii obitum eandem editionem in opere alieno plus "juſto ingenioſus recenſuit, et additis multis auctiorem potius quam meliorem judicio "multorum reddidit."

Anno 1634 *liber Genevae excuſus fuit in* 4to, *ſic inſcriptus:* Nominum propriorum, virorum, mulierum, populorum, &c. quae in viri illuſtris Jacobi Auguſti Thuani Hiſtoriis leguntur Index, cum vernacula ſingularum vocum expoſitione.

Indicis hujus auctores fuere Petrus et Jacobus Puteani fratres. Ejus exemplar miſſum fuit ad P. Fulgentium, animorum et ſtudiorum conjunctione et conſuetudine cum illuſtri illo P. Paulo Veneto inſignem, qui inde occaſione capta epiſtolam ſequentem ad Puteanos fratres exaravit.

Ex MS. Molto Ill^me^ Sig^re^ Col^me^.

HO riceuuto con l'honore della lettera di V. S. de 6 del paſſato il libro che poſſo chiamare la Chiave del Thuano: dell'una & dell'altro le rendo le gratie che poſſo maggiori. Adeſſo mi par d'havere & di poter haver' l'Hiſtoria di quel grand huomo, da me ſingolarmente riverito in vita; la cui glorioſa memoria, par le ſue eccellenti e traſcendenti virtu honoro doppo la morte. Che in vera realta io non lo potevo leggere, perche nell' Hiſtoria come la mente non può ſeguire dietro nelle perſone & luoghi, io non riceuo guſto ma diſguſto. Ma queſta digna fatica de' Sig^ri^ Puteani ſervira ai noſtri Italiani, non ſolo per la Thuana, ma per tutte le Hi-

ſtorie de Francia & altre ancora. Dal che V. S. puol conoſcere, quanto io mi reputa obligato al ſuo dono.

Di Venetia li 19 Lughlio 1634. FR. FULGENTIO.

Ex Gabr. Barth. Gramondi Hiſt. Gall. in folio, Toloſae 1643, in folio, p. 190.

EADEM circa tempora (anno 1617) mortalitatem explevit Thuanus, parlamento Lutetiano praeſes: vir proſapia illuſtris, doctrina et rerum experientia inter paucos. Liberales artes et ſcientias ut profeſſus a teneris, ut literatos amaverit, immenſa in rempublicam charitate, docemur Hiſtoriarum monimentis, quae accurate edidit ab exceſſu Franciſci primi in Henrici IV extrema. Externi acceptam illi gratiam ſerunt hiſtoriae Gallicae, nec parce laudant. Atenim nihil indigus eſt externae laudis qui ſibi ipſe praeco eſt, ſeu vitam ſpectas, ſeu quos ſcripſit libros. Deterſa illi loquutio et Latina, ſtylus facilis, et quandoque rebus memorandis effuſior: ut affectaſſe dixeris ſcribendi genus, quo nihil omitteretur, et in plano ſorent quae ſcriberet. Quod pro vario lectorum affectu accipitur varie: laudatur multis diffuſa loquutio, quia per ſe facilis eſt: ſunt quibus ſtyli majeſtas placet, paucis multa complectens: hi gravitate commendabiles ſunt; illi facundiâ: utriſque ſua dignitas. Ceterum privilegia eccleſiae Gallicanae et regum auctoritatem dum acrius vindicat vir politicus, Romae ſuſpectatur. Iniqua ſuſpicio, quam mendacii manifeſtam facit, nedum vita quam exegit in fide Catholica et Romana, magno virtutis Chriſtianae exemplo, ſed et ipſius teſtamentum, quo palam profitetur fidem orthodoxam. Bibliothecam ut collegerit magnis ſumptibus, ut in uſum publicum legaverit, docent nos ejuſdem teſtamenti hæc verba: "Bibliothecam meam quadraginta amplius annorum ſpatio, magna diligentia ac ſumptu congeſtam, quam integram conſervari non ſolum familiae meae, ſed etiam rei literariae intereſt, dividi, vendi, ac diſſipari veto; eamque communem cum numiſmatis antiquis aureis, argenteis, et aereis, inter filios, qui literis operam navabunt, facio; ita ut etiam exteris aliiſque philoſophis ad uſum publicum pateat: ejus cuſtodiam committo Puteano, qui et libros meos iis qui opus habebunt utendos dare poterit."

JUSTA Thuano aeſtimatio Puteani: optima electio procurandae bibliothecae, quam praeter libros omnium ſcientiarum editos, illuſtrant manuſcripta veterum auctorum innumera, per quae magnum rei literariae augmentum eſt. Nec ſatis manuſcriptis veteribus, ornant inſuper recentiores libri, manu item ſcripti, queis continentur typi (originalia vocant) rerum quae per aetatem noſtram tranſactae in aulis principum, quorum compilatio Puteani opus et labor eſt. Hic legationum acta et memoriales libros, hic placita regum et ſenatus nunquam vulgata, hic Gallicanae privilegia eccleſiae, vetera et nova monimenta invenias, digna auctore, cui inter doctos magnum nomen, ingens in publicum charitas eſt.

FINE anni exceſſit [1] Villaraeus, vir magni nominis: illi ſeptuaginta et novem anni ſpatium vivendi, qua etiamnum aetate rebus haud impar erat regendis; curſu honorum inoffenſo quatuor reges emenſus magna laude procuravit res Galliae, vita et moribus innocens, ſagax, et, qua maxime doctrina valuit, arcanorum imperii ſumme peritus. Tenues illi opes pro longa adminiſtratione; quo patuit res Gallicas procuraſſe ipſum magis quam ſuas, quod rarum in aula, eoque magis laudabile.

Mezeray dans ſon Hiſtoire de France, Tom. III *p.* 282. *de la premiere Edition in folio* 1651.

CHRISTOFLE de Thou premier Preſident, egalement zelé, mais avec une parfaite diſcretion, pour le bien public & pour l'authorité Royale, deux choſes qu'il avoit hardiment maintenuës contre les mauvais conſeils des flateurs, & les attentats de la Ligue, mourut à Paris le premier jour de Novembre (1582); de regret, à ce qu'on crut, de voir la France ſur le penchant de ſa ruine. Car ayant voulu remonſtrer au Roy (Henry III) que la multiplication des Edits onereux pourroit enfin cauſer de perilleux ſouslevemens, le Roy le traita de mépris, & ſe tournant vers les flateurs qui l'environnoient, leur dit que ce bon homme radotoit; paroles qui le frapperent ſi vivement au cœur, non pour le reſſentiment de ſa propre injure, mais pour le déplaiſir du miſerable eſtat où il voyoit la France, que cette bleſſeure ne ſe pût guerir que par la mort: luy faiſant parmy les derniers ſouſpirs de ſa vie, pouſſer des ſouſpirs de douleur, & des paroles prophetiques ſur les malheurs prochains dont le Roy & le Royaume eſtoient menacez. Il laiſſa à tous les bons citoyens un regret extreme de ſa perte, & un ſouvenir eternel des obligations que la France luy avoit; parmy leſquelles, à mon advis, on doit compter pour la plus grande,

NOT. [1] M. de Villeroy.

celle

celle de luy avoir donné Jacques-Auguſte de Thou, dont les ouvrages immortels, malgré la cenſure de l'Envie & des mauvais François, teſmoigneront à toute la poſterité, ſa rare doctrine, ſa merveilleuſe ſincerité & candeur, ſa pieté ſans fard, ſon integrité deſintereſſée, & ſur tout ſon zele equitable pour la grandeur de l'Eſtat, & pour le public.

M. Sorel dans ſa Bibliotheque Françoiſe, *Paris* 1667, 12°. *p.* 337.

Il faut placer en un honorable rang l'Hiſtoire de M. le Preſident de Thou, qu'il a faite de ce qui s'eſt paſſé de ſon temps depuis l'an 1543 juſques à 1607. — Toutes les perſonnes illuſtres & fameuſes de ce ſiécle là y ont leur Eloge, & l'Autheur n'y oublie aucun des accidens remarquables. Quelques Critiques ſe ſont perſuadez qu'il avoit mis trop de Digreſſions dans ſon Hiſtoire, mais ayant eu deſſein de la faire de longue étenduë, il y a pû mettre ce qu'il a voulu; on ne doit point ſe fâcher qu'il nous ait appris quantité de belles choſes; car en ce qui eſt des Hiſtoires particulieres, les plus longues ſont les meilleures. M. Scipion du Pleix parlant de la mort de M. le Preſident de Thou dans ſon Hiſtoire de France, a voulu faire l'Eloge de celuy qui a fait l'Eloge de tant d'autres. Il dit, "Que c'eſtoit un perſonnage illuſtre en extraction, alliance, dignité, integrité & doctrine; Qu'il a écrit l'Hiſtoire en ſtile élegant & floriſſant, mais qu'ayant donné quelques atteintes au S. Siege & à quelques Ordres de Religieux, & ayant témoigné une horrible averſion contre tous les partiſans de la Ligue, cela eſtoit cauſe que quelques Gens de ſon temps avoient mauvaiſe opinion de ſa croyance; mais que la profeſſion qu'il avoit faite toute ſa vie de la Religion Catholique Apoſtolique & Romaine & la ſoigneuſe inſtitution de ſes Enfans à la Devotion, à la Pieté, & à toute ſorte de Vertus, eſtoient de tres-puiſſans argumens pour en faire un jugement contraire:" Ce n'eſtoit pas aſſez dire pour M. Dupleix; Il ne s'eſt pas arreſté au fait. Il falloit ſouſtenir que M. de Thou n'avoit parlé du Pape, des Moines, & de la Ligue, que comme devoit faire un bon Serviteur de ſon Roy. On connoiſt que cét Hiſtorien veut le blâmer en l'excuſant. Voila un mauvais office qu'il luy rend, ce qui fait croire que l'Envie le faiſoit parler, voulant attaquer ceux qui ſe meſloient d'écrire l'Hiſtoire. Cela ſe connoiſt encore en ce qu'il allegue qu'on a imputé au Preſident de Thou de n'avoir composé ſon Hiſtoire que des Libelles de ſon temps: cela eſt de peu de conſideration. Il n'y a point de Libelle, ny de Memoire, qu'il ne faille qu'un bon Hiſtorien prenne la peine de voir; Cela n'empeſche pas qu'avec cela il ne ſe ſerve de bons Memoires particuliers. Au reſte, de ſoûtenir que l'illuſtre Hiſtorien dont nous parlons s'eſt ſervi des Memoires des Huguenots, plûtoſt que de ceux des Catholiques, cela n'eſt pas d'une preuve facile, & quand il l'auroit fait, il a ſceu diſtinguer le bon d'avec le mauvais, & prendre les choſes qui eſtoient les plus certaines. Enfin il n'y a point de malice ſi noire, ny ſi ſubtile, qu'elle puiſſe oſter à M. le Preſident de Thou l'honneur qu'il s'eſt acquis par ſes beaux Eſcrits & par ſes Vertus particulieres. Nous avons encore à dire touchant ſon langage Latin, que veritablement chacun n'a pas trouvé bon qu'il ait déguiſé des Noms propres des lieux ou des Hommes de telle ſorte qu'ils ſont un peu malaiſez à reconnoiſtre; mais on doit conſiderer que les Noms François n'ont aucune grace dans les Diſcours Latins, & que le Dictionnaire qu'on a fait de ceux que M. de Thou a inventez, ſuffit à ceux qui auront la curioſité de voir l'original de ſon Hiſtoire.

Jugemens des Sçavans *par M. Baillet*, *Amſt.* 12°. 1725, *p.* 250. *vol.* II. *partie* I.

Le caractere de la critique de Monſieur de Thou eſt cette liberté Françoiſe qui regne par toute ſon Hiſtoire, qui l'a fait ſi fort diſtinguer d'avec la pluſpart des Ecrivains de ſon ſiecle, qui luy a fait éviter avec tant de ſageſſe les deux extremités où ſe ſont jettés d'un côté quelques zelés Catholiques, & de l'autre la pluſpart des Proteſtans, & qui luy a donné en particulier l'avantage ſur les trois celebres Cardinaux [*Baronius, Bellarmin, du Perron*] dont nous venons de parler, en ce qu'étant tout-à-fait exempt des préjugés & des interêts qui les occupoient, ni la crainte, ni l'eſperance, ni aucune autre paſſion n'a été capable de corrompre ſa plume & ſon eſprit. On ne prétend pas néanmoins que tous les jugemens qu'il a rendus en faveur de tant d'Ecrivains médiocres ſoient toûjours fort juſtes & irrevocables. Ce ſont des Eloges que l'on trouve répandus dans ſon Hiſtoire à la fin de chaque année. Ils ſont une des plus curieuſes parties de cette Hiſtoire.

Ibid.

Ibid. vol. I. *p.* 337.

CE ne ſont pas les François ſeulement, mais les Etrangers ſur tout qui ont donné à Monſieur le Preſident de Thou la préſéance ſur tous les Hiſtoriens de ces derniers temps, & qui l'ont égalé aux anciens, ſoit pour la grandeur du ſujećt, ſoit pour la diſpoſition & la proportion des parties, ſoit enfin pour le choix d'un ſtyle convenable à la majeſté de l'Hiſtoire.

Jo. Andr. Boſius de comparanda Prudentia et Eloquentia Civili. 4to. *Jenae* 1678, *p.* 14.

NOSTRO et *ſuperiori ſaeculo* multi ad veterum accurationem proxime acceſſere, quidam et optimos quoſque Romanorum et Graecorum hiſtoricorum aequarunt. Inter hos principe loco ponendus Thuanus eſt, ſcriptor eloquentia, doćtrina, libertate, prudentia, ac fide nemine inferior; praeſertim in rebus Gallicis, quibus ipſe interfuit. In reliquarum enim gentium non parem ubique fidem meretur, qui alios ſequi neceſſe habuit. Unde fačtum, ut etiam ſtylus ejus alicubi diverſus deprehendatur: verba namque aućtorum quibus uſus eſt plerumque retinuit. Perſecutus eſt res ab anno 1546 ad 1607 in univerſa Europa geſtas; adeoque veluti bibliotheca hiſtorica illorum temporum haberi debet. Quae ad religionis hiſtoriam pertinent, ſumma aequitate et moderatione, quamquam religioni pontificiae addićtus, traćtavit; eaque re multorum e Papiſtis odium in ſe concitavit; adeo ut a nonnullis idcirco Politico-Catholicus appelletur; a quibuſdam etiam ut atheus et profanus traducatur.

Ex Jo. Petr. Titii recenſione voluminum hiſtoricorum Thuani, in 4to. *Gedani* 1685, *pag.* 26.

VIDEMUS eſſe etiam, qui in rebus Gallicis, nempe ei notioribus, plus ei fidei tribuendum credant, quam in ceteris, ubi aliorum ei fides ſequenda fuit. Unde ſtylum quoque ejus aliquando diverſum eſſe autumant; cum verba aućtorum, quibus uſus eſt, plerumque retinuerit. Sed (quod bona virorum inſignium ſic cenſentium pace dicere liceat) primum illud cognoſci facile poteſt, non niſi illorum fidem hiſtoricum et diligentiſſimum et prudentiſſimum ſecutum eſſe, quibus fidem ſe habere quam rećtiſſime poſſe judicaret. Id quod aućtores, epitomis librorum appoſiti, ſat probant: ut omittam, quanto ſtudio ex illis qui rerum gnari eſſent, iiſque graviſſimis ac fide digniſſimis viris, omnia exploraverit. Ad ſtylum quod attinet, nuſquam ſane quiſquam deprehendet effrontem multorum audaciam ei placuiſſe, qui paginas, imo libros alienos integros tranſcribere, ac pro ſuis venditare, bellum facinus putant. Quam vero ipſe rationem ſibi tenendam duxerit, perſpici ab omnibus, qui conferre quaedam notiora voluerint, nullo negotio poteſt. Ex. gr. de obitu M. Lutheri quae attulit, ex Jo. Sleidani commentariis hauſta eſſe, et ipſe in indice ſcriptorum, qui libro II praemiſſus eſt, commonet, et res loquitur. At modus tradendi longe diſpar eſt. Thuanus enim ex iis quae a Sleidano fuſius expoſita ſunt, non niſi ea quae inſtituto ſuo ſufficere arbitrabatur ſelegit; et quamvis verba Sleidani nonnulla retinuerit, forma tamen ſtyli tam conveniente uſus eſt, ut ea in re nihil deſiderari queat: cum non recentiorum tantum, ſed et veterum optimos eodem modo rem geſſiſſe, oſtendi facile poſſit.

Ex Thuani Hiſt. lib. LXXIV, *ſub finem.*

HUBERTUS Folieta unus noſtro aevo dignus fuit, qui, ſicuti ſpem fecerat, hiſtorias ſui temporis Pauli Jovii veſtigiis inſiſtens perſequeretur. Verum per particulas earum potius guſtum dare quam continuum opus pertexere eum in animo habuiſſe crediderim; quippe cum ea, quae dedit, tam diffuſa ſint, ut ſi eadem ubertate et copia cetera ſcripſiſſet, res procul dubio in immenſum excreviſſet. Multa ex eo cum operi huic inſeruerim, ac plerumque verba ipſa, nam qui meliora potuiſſem? non ſolum ingenue id profiteri, ſed ejus memoriam digna recordatione heic recolere officii mei eſſe duxi.

Les

Les Hommes Illuſtres qui ont paru en France pendant le 17me *Siecle, par M. Perrault, à Paris* 1696. *in folio. Tom.* I. *p.* 41.

M. le President de Thou.

La Famille de Mr. de Thou eſt une des illuſtres Familles de la Robe. Celuy dont nous faiſons l'Eloge avoit recueilli comme par droit de ſucceſſion toutes les bonnes qualitez de ſes Anceſtres, la droiture de l'ame, l'amour de la Juſtice, & tout ce qui forme une probité conſommée, le courage, la ſageſſe & la ſcience: il ſembloit meſme qu'il les eut reçuës à condition de les porter à un plus haut degré de perfection, tant il prit de peine à ſe rendre un des premiers hommes de ſon ſiecle. Il nâquit à Paris en l'année 1553, & fit ſes études aux Univerſitez de Paris & d'Orleans. Aprés s'y eſtre enrichi de la connoiſſance des Lettres humaines & de la Juriſprudence, il voyagea en Italie, en Flandres & en Allemagne, où il s'inſtruiſit à fonds des mœurs, des coutumes, des intereſts des Princes, & de la Geographie de tous ces Pays differens; Eſtudes qui luy ſervirent merveilleuſement, non ſeulement pour toutes les grandes negociations où il fut employé; mais pour mettre à fin auſſi glorieuſement & auſſi utilement qu'il le fit enſuite, l'admirable Hiſtoire qu'il nous a laiſſée.

Au retour de ſes voyages il fut fait Conſeiller & Maiſtre des Requeſtes, & peu de tems aprés Preſident au Mortier. Ses differentes Charges luy donnerent lieu de faire voir les talens qu'il avoit receus de la Nature, & qu'il avoit cultivez par une eſtude continuelle. Auſſi toſt que la journée des barricades eut obligé le Roy Henry III à quitter Paris, il ſe rendit inceſſamment auprés de ſa Majeſté, qui s'eſtant ſervi quelque temps de ſes conſeils, l'envoya en pluſieurs Pays eſtrangers pour diverſes negociations. Lors qu'il eſtoit à Veniſe, & que là il eut appris la mort malheureuſe du Roy, il alla auſſi-toſt trouver Henry IV, qui le receût avec toutes les marques d'eſtime & de bienveillance imaginables, & qui l'admit dans tous ſes conſeils les plus ſecrets. Et comme un des principaux talens de ce grand homme eſtoit de manier les eſprits par la force de ſon éloquence naturelle & acquiſe, & de les tourner comme il luy plaiſoit, ſa Majeſté s'en ſervit en pluſieurs affaires tres importantes. Il fut employé dans la Conference de Sureſnes, & pour traiter avec les Deputez du Duc de Mercœur.

Le Roy luy donna la Charge de Garde de ſa Bibliotheque, vacante par la mort du grand Amiot Traducteur de Plutarque. Cette illuſtre Bibliotheque la plus belle du monde, aprés celle du Vatican, ne tomba pas en de moins dignes mains & n'en receut pas moins d'honneur qu'elle luy en fit. Elle devint plus que jamais le réduit de ce qu'il y avoit de plus ſçavans hommes & de plus vertueux parmy les gens de Lettres; & ç'a eſté particulierement ſous ſa conduite qu'elle s'eſt renduë recommandable, tant par les hommes vivans qui y conferoient de toutes ſortes de ſciences, que par les Autheurs morts qu'on y alloit conſulter.

Il fut nommé entre les Commiſſaires de la celebre Conference de Fontainebleau, où le Cardinal du Perron confondit luy ſeul Dupleſſis Mornay ſouſtenu de douze Miniſtres les plus habiles de ce temps-là.

Pendant la Regence de la Reine Marie de Medicis, il fut un des Directeurs generaux des Finances; où ſa ſuffiſance & ſon integrité ne parurent pas moins que dans l'exercice de ſes Charges de Judicature. Ces differens emplois capables d'occuper toute l'attention des plus habiles, ne l'empeſcherent pas de trouver du temps pour compoſer le plus grand corps d'Hiſtoire que nous ayons, contenant dans cent trente-huit Livres tout ce qui s'eſt paſſé, non ſeulement dans toute la France, mais dans toute l'Europe, depuis l'année 1543 juſques en l'année 1608, avec une exactitude & une fidelité qui n'a gueres d'exemples. Il n'a jamais ny deguiſé ny ſupprimé la verité: noble & genereuſe hardieſſe dont il a eſté loüé de tous les grands hommes de ſon temps, & particulierement de Papyre Maſſon, qui diſoit qu'il n'eſtoit pas poſſible qu'un Hiſtorien qui n'eſt pas ſincere allaſt loin dans la poſterité. Cet Ouvrage eſt digne des Anciens, & peut-eſtre ſurpaſſeroit-il une grande partie de ce que les anciens Romains nous ont laiſſé en fait d'Hiſtoire, s'il n'avoit pas trop affecté de leur reſſembler. Car cette affectation de bien parler leur langue a eſté ſi loin qu'elle luy a fait défigurer tous les noms propres des Hommes, des Villes, des Pays & des choſes dont il parle, en les traduiſant en Latin d'une maniere ſi eſtrange, qu'il a fallu adjouſter un Dictionaire à la fin de ſon Hiſtoire, où tous les noms propres d'Hommes, de Villes, de Pays, & autres choſes ſemblables qui y ſont contenuës, ſont retraduits en François. Secours non ſeulement utile, mais neceſſaire à ceux qui veulent avoir une parfaite intelligence de ſon Hiſtoire. C'eſtoit l'enteſtement de ſon temps, qui alloit à un tel excés, qu'au lieu de donner à la pluſpart des enfans qu'on baptiſoit, les noms des Apoſtres,

tres, des Martyrs ou des Confeſſeurs de l'Egliſe, on leur donnoit les noms de l'Hiſtoire profane, & meſme de la Fable, de Neſtor, d'Achille, d'Hercule, &c. Il mourut le 17 May 1617, âgé de 64 ans. C'eſt luy qui a fait eſlever dans l'Egliſe de S. André des Arcs, le magnifique Monument & les inſcriptions qu'on y voit à la memoire de ſon Pere.

Mêlanges d'Hiſtoire & de Litterature, par M. de Vigneul-Marville, à Paris 1725, *in* 12°. *Tom.* III. *p.* 312.

La France ne peut-elle pas ſe vanter d'avoir ſon Tite-Live dans M. de Thou? Perſonne n'a poſſedé mieux que lui toutes les parties qui forment un parfait Hiſtorien, & perſonne ne les a employées plus heureuſement. La pureté & l'éloquence de ſon ſtile peuvent le faire aller de pair avec les meilleurs Hiſtoriens de Rome. Il étoit à portée par les differens emplois qu'il a remplis, de ſe mettre bien au fait des affaires, de penetrer les differens reſſorts qui les faiſoient entreprendre, échoüer ou reüſſir. Les intrigues du Cabinet n'étoient pas un myſtere pour lui: il connoiſſoit à fonds les interêts des Princes de l'Europe, & le manege de leurs negotiations; auſſi le trouve-t-on par tout également exact & judicieux, &, ce qui eſt encore plus neceſſaire à un Hiſtorien, toûjours degagé des prejugez & des paſſions. Ne devroit-on pas, dans le temps où l'on a une ſi grande fureur de compoſer & de faire imprimer tant d'ouvrages ou pernicieux ou mediocres, donner un bonne édition de l'Hiſtoire de ce ſçavant homme, & ne meriteroit-il pas qu'on y joignit un bon Commentaire, où l'on feroit entrer tant de Pieces & de Memoires qu'on a decouverts depuis un ſiécle, & qui ſerviroient à éclaircir ou à confirmer les faits principaux de cette Hiſtoire. Un de plus grands défauts qu'on ait reprochez à M. de Thou, c'eſt d'avoir latiniſé les noms propres d'une maniere qui les rend quelquefois inintelligibles, & d'avoir nommé les Villes dont il parle, par leurs anciens noms; il n'y auroit rien de plus aiſé à un Commentateur, que de rémedier à ces deux inconveniens. On a le manuſcrit original de ce grand homme; on en a un autre copié par M. Rigaud, & on trouve à la Bibliothéque du Roy un exemplaire de l'edition de Généve, chargé des Notes de Meſſieurs Rigaud & du Puy. Tout cela feroit d'un grand ſecours pour l'Edition & pour le Commentaire.

Mêlanges d'Hiſtoire & de Litterature, par M. de Vigneul-Marville, à Paris 1725. *in* 12°. *Tom.* I. *p.* 30.

Il n'y a guéres de choſes dont les Hiſtoriens doivent avoir plus de ſoin que de la proprieté des noms de Familles, des Villes & des Places. C'eſt une faute preſque irreparable dans M. de Thou, d'avoir latiniſé à ſa fantaiſie les noms des Perſonnes de remarque, dont il fait mention. M. du Cange a fort bien obſervé ſur Ville-Hardoüin, qu'il y a pluſieurs choſes obſcures dans cet Hiſtorien, tant pour les circonſtances de l'Hiſtoire Bizantine, que pour les noms & les ſurnoms des Familles, pour la plûpart éteintes, & des noms propres des Villes & Places de la Grece, corrompus à l'égard de leurs anciennes appellations. Le Venitien Paolo Ramuſio, qui trouve cela à redire dans Ville-Hardoüin, a echoûé lui-même contre cet ecüeil dans ſon Hiſtoire Latine de Conſtantinople, quand il parle des Familles Françoiſes. On eſt aſſez embaraſſé à cet égard dans la lecture des Memoires de Comines, ce qui vient ſans doute de la faute des Copiſtes, qui ſe ſont mêlez de corriger ce qu'ils n'entendoient point. L'Hiſtorien d'Avila, en rendant compte de nos guerres civiles, ſe trompe ſouvent aux noms propres des Perſonnes & des Villes de France. Il y a auſſi quelques fautes dans les Mémoires Italiens du Cardinal Bentivoglio, où des noms propres de Familles Françoiſes ſe trouvent corrompus. Il eſt vrai, qu'il y a peut-être en cela plus de la faute de l'imprimeur que de l'Hiſtorien, qui ſavoit fort bien le François; & en effet les Imprimeurs Hollandois, ſont ſujets à ces fautes dans les Livres des Etrangers qu'ils mettent ſous la preſſe. Mais poûr n'épargner perſonne, il faut dire que touchant les langues vivantes, nous n'avons gueres d'éditions bien correctes que celles des Imprimeurs qui parlent naturellement ces Langues.

La cauſe la plus générale pourquoi l'on broüille tout quand on latiniſe les noms propres, c'eſt que juſqu'à preſent on n'a rien eu de reglé touchant cette maniere de faire. Il ſeroit ſouhaitable que quelqu'habile Grammairien entreprît d'en compoſer des regles, qui étant certaines, feroient que chacun s'entendroit: mais comme cela n'eſt pas encore fait, il eſt plus à propos de laiſſer les noms propres tels qu'ils ſont dans leur Langue, que de les rendre inintelligibles en les voulant latiniſer de fantaiſie. Il y a dans les obſervations de M. Menage ſur la Langue Françoiſe, une Diſſertation qui mérite d'être lûë, au ſujet des noms propres latiniſez. Cet Auteur obſerve que tous ceux qui ont écrit en Latin l'Hiſtoire des Nations étrangeres, ont latiniſé les noms propres des hommes, à la reſerve de

Camden

Camden Hiſtorien Anglois; & qu'une Hiſtoire qui ſeroit écrite en Latin de la ſorte que Montagne le ſouhaitoit, c'eſt-à-dire, remplie de noms François, ne ſeroit pas liſible, tant elle ſeroit deſagréable. Il avouë neanmoins qu'il y a quelque temperamment à garder dans ces traductions des noms François en Latin, & qu'il ſuffit de leur donner une terminaiſon Latine. Par exemple, il faut dire *Jolius* pour *Joly*, & non pas [1] *Lepidus*; *Carterius* & *Entragus* pour *Chartier* & *Entragues*, & non pas *Quadrigarius* & *Interamnas*, comme a dit M. de Thou. Pline le Jeune, dans une de ſes Lettres à Caninius, dit, que ce n'eſt pas un petit embarras, que de faire entrer dans les Vers Grecs des noms Barbares; mais qu'il n'eſt rien dont le travail & l'art ne viennent à bout de ſurmonter, ou du moins d'adoucir. Homere pour rendre ſes vers plus coulans ne doutoit point d'abreger, d'étendre & de changer les noms propres des Grecs. M. Groulard étoit premier Préſident au Parlement de Normandie; un particulier lui preſenta un Poëme Latin, dans lequel il l'apoſtrophoit par ces vers, qui firent rire tous les Savans:

In publica commoda peccem,
Si longo ſermone morer tua tempora, Groulard.

Exemple que M. Menage raporte pour faire connoître combien il eſt ridicule de ne pas latiniſer les noms François, quand on écrit en Latin. A la vérité il n'eſt rien de plus dur dans la Poëſie; mais il n'en eſt pas tout-à-fait de même dans la Proſe, & principalement dans l'Hiſtoire, où l'on n'aime point à deviner les noms propres d'hommes, de villes, &c. ſans leſquels on n'entend rien à ce qu'on lit.

Hiſtoire de France par M. le Gendre, fol. Paris 1718. *Tom.* I. *p.* 56.

JACQUES AUGUSTE DE THOU, Preſident à Mortier au Parlement de Paris, a fait en Latin une Hiſtoire, qu'on n'eſtime guere moins que les Hiſtoires Grecques ou Romaines, qui ſont le plus en réputation. Il excelle à peindre les hommes & à décrire leurs actions, il aime à dire la verité, & eſt d'autant mieux informé, qu'en ce qui regarde les choſes de France, il a vû tout ce qu'il écrit, ou s'en eſt enquis avec ſoin, à gens qui étoient à la ſource. Son Latin eſt pur, ſon ſtile grave & net. On lui reproche les fréquentes & longues harangues, qu'il met ſouvent à la bouche de perſonnes peu propres à en faire. On lui reproche encore ſon peu de menagement pour le Pape, pour le Clergé, pour les Princes de la Maiſon de Guiſe, & un peu trop de diſpoſition à adoucir les fautes, & à faire valoir le merite des Huguenots. D'autres voudroient que ſon Hiſtoire fut plus ſerrée, & que ſans faire de courſes juſqu'aux extrémitez du monde, pour nous dire ce qui s'y eſt paſſé, il ſe fut renfermé davantage. A tout prendre, il n'y a point d'Hiſtoire qui fit plus de plaiſir à lire, ſi elle étoit moins longue; quatre gros in folio pour une Hiſtoire qui comprend environ 64 Ans, il y a de l'excés; à en lire quatre heures par jour, on ne finiroit pas en un an.

CET Hiſtorien plus illuſtre par ſes Talens, par ſa grande Erudition, & par ſon Integrité, que ni par ſa Charge, ni par ſa Naiſſance, quoique des plus honorables pour un homme de ſa profeſſion, mourut à Paris le 17 May 1617, regreté de tous les gens de Lettres, & de tous les gens de Probité.

Methode pour étudier l'Hiſtoire, par M. l'Abbé Lenglet du Freſnoy, in 4to. *Paris* 1729. *Tom.* IV. *p.* 98.

M. DE THOU eſt l'Hiſtorien le plus ſincere & le plus exact que nous ayons pour le XVI ſiecle. Il ne s'eſt pas encore fait de nos jours de corps d'Hiſtoire auſſi accompli. Il eſt generalement eſtimé par les François & par les Etrangers, par les Catholiques & par les Proteſtans. Il y a neanmoins certaines gens (tel étoit Juſte Lipſe) qui deſaprouvent cette Hiſtoire, parce qu'il y a trop de ſincerité & de verité: c'eſt ce qu'écrivit Juſte Lipſe même à M. de Thou. Neanmoins on ne ſçauroit déſavouer qu'il n'y ait quelques fautes. De toutes les éditions de M. de Thou, celle de Geneve de 1620 eſt la meilleure; les autres ſont beaucoup plus imparfaites. Mais pour faire une edition complette, il faut prendre le volume qui fut imprimé à Paris en 1604 chez Mammert Patiſſon, gendre du celebre Robert Etienne. Cette édition de Patiſſon eſt la premiere, & dans celles qui l'ont ſuivie on a retranché des choſes ſingulieres. Il faut avec cela les volumes imprimez chez Drouart, & les quatre volumes edition de Geneve 1620: on doit y joindre le petit Livre intitulé *Thuanus reſtitutus*, qui eſt le recueil des paſſages retranchez &

NOT. [1] Ce nom de *Lepidus* pour *Joly* ne ſe trouve nulle part dans M. de Thou.

& alterez dans l'Hiſtoire de M. de Thou. Il y a même des manuſcrits de ces changemens, où il y a quelque choſe de plus: ceux qui ſeroient en état de les faire copier n'y devroient pas manquer. On attribuë à Jean-Baptiſte Machaut Jeſuite, le Livre qui parut à Ingolſtad en 1614, ſous le faux nom de J. B. Gallus, & c'eſt une piece qu'on doit avoir, avec la ſentence du Châtelet de Paris, qui condamna le Livre du P. Machaut à être brûlé par la main du Bourreau, auſſi-tôt qu'il parut. Mais comme M. de Thou avoit étrangement défiguré tous les noms propres des François qu'il avoit mis en Latin, il fallut faire un Dictionnaire pour les expliquer; & c'eſt l'*Index* qui parut in 4to. à Geneve en 1634, & qui a été réimprimé en Allemagne ſous le titre de *Clavis Hiſtoriæ Thuanæ*. Il eſt étonnant que mille mauvais Livres trouvent des Editeurs & des Imprimeurs, & qu'on n'ait pas encore penſé à donner une bonne édition de cette Hiſtoire ſi utile & même ſi neceſſaire, qui vaut ſans doute beaucoup mieux que le corps des Antiquitez d'Italie que M. Grevius a fait réimprimer en Hollande en 6, & continuez depuis juſqu'à 40 volumes in fol. Pluſieurs perſonnes ont eu deſſein de traduire l'Hiſtoire de M. de Thou; mais perſonne ne l'a entrepris que M. du Ryer, qui en a fait la moitié: ſa verſion n'a pas un grand cours, peut eſtre parce-qu'elle n'eſt pas entiere, ou parce qu'elle eſt aſſez mauvaiſe.

Le Pere Daniel de la Compagnie de Jeſus, dans la Preface de ſon Hiſtoire de France, ne porte autre jugement ſur M. de Thou que ce qui ſuit, p. XL *de l'Edition d'Amſterdam en 7 Volumes in* 4to. 1725.

UN Hiſtorien doit bien ſe donner de garde d'affecter de faire paroitre de l'erudition, dès-là qu'elle peut mettre de la confuſion, de l'embarras & de l'obſcurité dans ſon Hiſtoire. —— Le Preſident de Thou n'a pas évité cet écueil. Il s'eſt propoſé pour modeles dans ſon Hiſtoire qui eſt très-bien écrite en Latin, les anciens Auteurs du temps de la belle latinité, & il ne pouvoit mieux faire; mais voulant paroître docte juſques dans des minuties, & affectant de s'exprimer toûjours comme les Anciens, il n'y a preſque point de page, où il ne cauſe de l'embarras à ſes Lecteurs.

Au lieu d'uſer des chiffres ordinaires, auſquels on eſt maintenant accoûtumé, il ſe ſert toûjours des chiffres Romains, dont la plûpart des gens ignorent les combinaiſons. Au lieu de marquer les jours des mois, comme on le fait ordinairement, il ſe ſert des Kalendes, des Ides, des Nones. De ſorte que quand on lit qu'une telle action s'eſt paſſée le quinziéme des Kalendes de Juillet, ſi le Lecteur veut ſçavoir le jour que l'Auteur marque par cette maniére de compter, il eſt obligé de recourir à un Kalendrier Romain, ou à compter à reculons depuis le premier de Juillet, qui étoit le Jour des Kalendes, juſqu'au quinziéme avant les Kalendes, pour trouver que c'eſt le dix-ſeptiéme de Juin.

Pour déſigner les Pays & les Villes dont il parle, il ſe ſert des noms qu'on leur donnoit du temps des anciens Empereurs Romains, ou dans les ſiécles les plus reculez. Il appellé Genéve *Aurelia* II. *Allobrogum*, Baſle *Auguſta Rauracorum*, Aoſte capitale du Val d'Aoſte *Auguſta Prætoria*, Saint Quentin *Auguſta Veromanduorum*, Valladolid *Pincia Carpetanorum*, *Nervii* le Pays de Tournay, *Aulerci* celuy du Perche, *Nemetes* ceux de Spire, *Ambarum Ducis* Barleduc, &c. La plûpart des Lecteurs qui ignorent l'ancienne Geographie, ſe trouvent par là tout dépayſez, & ſe chagrinent contre l'Hiſtorien.

De plus il latiniſe quelquefois les noms François des familles d'une maniere qu'on ne peut les reconnoître. Par exemple, M. *d'Entragues*, il l'appelle *Interamnas*, parce qu'*Entragues* dans ſon étymologie ſignifie un lieu qui eſt entre deux fleuves. *Deſmareſts* eſt traduit par *Paludanus*, parce que *Palus* en Latin ſignifie un marais. *Dubois* eſt métamorphoſé en *Sylvius*, parce que *Sylva* ſignifie en Latin un bois. Au contraire il a appellé *Foreſtus* le Sieur de Selves, qui auroit été plus clairement traduit par *Sylvius*, *Strangius* de l'Eſtrange, *Strelonius* de Treſlong, &c.

On ſe trouve fort embaraſſé à deviner ces énigmes, & l'on eſt privé du plaiſir qu'on a à reconnoître dans une Hiſtoire les noms des familles qui ſubſiſtent encore. Cet embarras a été ſi loin, que comme l'Hiſtoire de M. de Thou étoit en grande reputation, il y eut un Sçavant qui ſe chargea de faire exprès un Gloſſaire ou Dictionnaire en un volume in 4to. pour l'intelligence d'une infinité de mots, qu'on n'eut entendu ni en France ni ailleurs ſans ce ſecours. Il faut donc qu'un Hiſtorien ne s'abandonne pas tant à l'envie de parler doctement, & qu'il préfére à tout la clarté, qui eſt une des meilleures qualitez d'une Hiſtoire.

Huetiana à Paris 1722 *in* 12°, *Art.* LXIX, *De la Latiniſation des Noms*, *p.* 150, *& ſuiv.*

SUR la queſtion de la latiniſation des noms & des ſurnoms, on voit une ſi grande varieté de ſentimens & d'uſage, qu'il y a lieu de s'étonner que les Critiques & les Grammairiens n'aient pas eſſayé d'en fixer les régles. Ils auroient pû en former de certaines ſur l'exemple des nations les plus polies, & principalement des Romains, dans la Langue deſquels ces noms doivent paſſer. Ces exemples ſe pouvoient prendre ſur les Ebreux, & les autres Peuples d'Orient, dont les Langues ſont des dialectes de l'Ebraïque, ſur les Grecs qui ont rapporté dans leurs écrits tant de noms propres, tirez de la Perſe, des Indes, de l'Egypte, & de l'Afrique, des regions du Nord, de l'Italie, & de l'Occident; & ſur les Romains, qui dans les Hiſtoires de leurs guerres, qu'ils ont portées juſqu'aux extrémitez du monde connu de leur tems, ont habillé à la Romaine les noms des lieux & des perſonnes dont ils ont parlé. C'étoit ſur ces modéles que les Savans de ces derniers ſiécles devoient donner la forme Latine aux noms qu'ils exprimoient. Ils y auroient remarqué que l'uſage le plus univerſellement ſuivi par tous ces peuples, a été, ou de rapporter les noms entiers ſans aucun changement, ou de les accommoder au génie de leurs langues, leur en donnant ſeulement l'inflexion & la terminaiſon, ſans avoir aucun égard à leur ſignification. Cela paroît par le livre que Saint Jerôme a fait de l'Interprétation des noms Ebraïques de la ſainte Ecriture: qui nous apprend deux choſes; & de quelle maniére ces noms étrangers s'écrivoient & ſe prononçoient de ſon tems dans la langue Latine; & quelle étoit leur ſignification littérale. Cette même maniere de les écrire & de les prononcer a été ſuivie dans la Vulgate, & dans les anciens Peres Latins. Les Grecs ſe ſont donné un peu plus de liberté en les accommodant à leur langue, qui eſt beaucoup plus maniable que la Latine. Par exemple, ils ont nommé Ναβουχοδονόσορ celui qui eſt nommé dans le texte Ebreu *Nebucadnetſar*, ſelon la ponctuation qui y a été attachée par les Rabbins, & qui eſt peut-être différente de la prononciation ancienne, qui a été ſuivie par les Septante. Mais les Romains dans la latiniſation des noms propres étrangers, ſuivoient conſtamment la méthode de n'y changer que l'inflexion & la terminaiſon, que demandoit le génie de leur Langue. Quand ils ont cité *Platon*, dont le véritable nom Grec étoit Πλάτων, ils n'y ont point fait d'autre changement, que de lui donner la terminaiſon latine *Plato*, ſans avoir aucun égard au mot πλάτυς, d'où il eſt formé, qui ſignifie *large.* Quand ils ont latiniſé les noms de *Pyrrhus*, & d'*Epicure*, qui ſont en Grec Πύῤῥος & Ἐπίκουρος, ils ſe ſont contentez de leur donner la forme Romaine, en les appellant *Pyrrhus* & *Epicurus*; ſans faire aucune reflexion ſur leurs ſignifications de *Rufus*, & d'*Adjutor*. En latiniſant les noms d'*Alexandre* & de *Periandre*, ils ont quitté la terminaiſon Grecque d'Ἀλέξανδρος & de Περίανδρος, pour prendre la Latine *Alexander* & *Periander*. Ils ont ſuivi cette méthode ſans variation juſqu'aux tems de la barbarie & de l'extinction des Lettres.

LES noms prirent alors diverſes formes, ſans être aſſujettis à aucune régle certaine, chacun ſuivant en cela ſon goût. Je rapporterai ici par ordre les genres de latiniſation les plus uſitez, & je commencerai par ceux qui ſe contentant de latiniſer leurs noms propres, conſerverent & repréſenterent leurs ſurnoms tels qu'ils les avoient reçûs de leurs peres, ſans aucun changement. Comme *Alexander de Halès*, Précepteur de Saint Thomas, *Johannes Mandeville*, *Bartholomæus Glanville*, *Guillelmus Ockam*, *Conradus de Lichtenau*, *Johannes Duns*, *Nicolaus de Clemangis*, *Nicolaus Triveth*, *Johannes Gerſon.*

D'AUTRES, faute de ſurnom, ont pris en ſurnom le nom propre de leur pere. Cela étoit néceſſaire dans les familles qui n'avoient point de ſurnom, pour diſtinguer les perſonnes & les reconnoître: *Jean fils Pierre*, *Thomas fils Guillaume.* Il ſe trouve encore en France quelques familles ſans ſurnom, où les enfans prennent pour ſurnom le nom propre de leurs peres. Il y en a beaucoup de ſemblables dans le Nord. Il n'y a guére plus de 150 ans que la plûpart des Suédois n'avoient point de ſurnoms. De-là viennent ces noms de familles ſi fréquens en Angleterre, & dans les Pays-bas: *Janſſon*, *fils de Jean*; *Thomſon*, *fils de Thomas*; *Williamſon*, *fils de Guillaume*; *Janſſen*, *fils de Jean*; *Fraſſen*, *fils de François.* Cet uſage de prendre en ſurnom le nom de ſon pere, eſt fort ancien. Des Grecs il a paſſé aux Romains, & de-là dans l'Occident, & juſqu'à ces derniers ſiécles. Lorſqu'on a eu beſoin de latiniſer ces ſurnoms, on les a mis au genitif: *Johannes Chriſtophori*; *Petrus Raymundi*; *Franciſcus Mayronis*; *Franciſcus Martini*; *Johannes Maronis*; *Gulielmus Guarronis*, Anglois, Cordelier, qui fut Precepteur de Scot; *Gulielmus Duranti*; *Gerardus Odonis*, General des Cordeliers. Les familles de *Nicolaï* & de *Fabri* portoient originairement les noms de *Nicolas*, & *Le Fevre.* Voyez les Origines de Ménage. Ces ſortes de ſurnoms n'ont pas toûjours été tirez des noms des peres, mais quelquefois d'autres parens, ou de quelques amis: comme *Petrus Damiani*, ainſi nommé, parce que Damien ſon frere

lui avoit tenu lieu de pere dans ſon enfance. De même qu'Euſebe de Ceſarée prit en ſurnom le nom de ſon ami Pamphile, & voulut être appellé *Euſebius Pamphili*.

Souvent les ſurnoms ont été tirez du nom de la patrie, en leur donnant la forme d'adjectifs patronymiques. De là ſont venus *Gulielmus Pariſienſis*, *Vincentius Lirinenſis*, *Gulielmus Brito*, *Otho Friſingenſis*, *Lambertus Schafnaburgenſis*. Mais ſouvent ſans en faire un adjectif, on s'eſt contenté de marquer le nom de la patrie avec une prépoſition: *Gilbertus de Hollandia*, *Dominicus de Flandria*, *Henricus de Haſſia*; & ces trois célébres Cordeliers, *Conrad*, *Pierre*, & *Jean*, tous trois portant le ſurnom *de Saxonia*. On a plus ſouvent mis la prépoſition aux noms des lieux de moindre conſidération, d'où la dénomination a été tirée: *Gulielmus de Nangiaco*, *Guillaume de Nangis*; *Jacobus de Vitriaco*; *Thomas à Kempis*, ſurnom qu'on lui a donné préférablement à celui de *Malleolus*, qu'il avoit de naiſſance; *Gualterus de Conſtantiis*, *Gautier de Coutançes*; *Jacobus de Voragine*, ainſi nommé d'un Bourg de la Ligurie, qui portoit ce nom, Auteur de la Legende Dorée; *Johannes de Imola*; *Robertus de Monte*.

A ces ſurnoms patronymiques il faut joindre ceux qui ſont tirez d'une ſeigneurie, d'un fief, d'une poſſeſſion, d'une demeure: *Petrus de Caſa*, *Johannes de Ligneriis*, *Gaufredus de Trano*, *Lambertus de Legia*, *Raimundus de Agiles*, *Leoninus de Porta Sancti Petri*, *Johannes de Novoburgo*, *Johannes de Garlandia*, *Gulielmus de Rubruquis*, *Jacobus de Belviſio*, *Adrianus de Veteribuſco*, *Johannes de Vineta*, *Petrus de Vineis*, *Paulus de Caſtro*, *Alanus de Rupe*, *Johannes Balbi de Janua*, c'eſt à-dire *Jean Balbi de Genes*; & non pas *Jean de la Porte*, comme il a été nommé par M. de Caſeneuve. *Johannes de Sacroboſco*, ce qui eſt une traduction du nom de ſa patrie *Holywood*, Bourg de la Province d'*York*.

Les qualitez corporelles, les inclinations, les profeſſions, les événemens extraordinaires de la vie, ont fait la matiére la plus ordinaire des ſurnoms, *le Grand*, *le Gras*, *le Blanc*, *le Roux*, *le Brun*, *le Veneur*, *le Vaillant*, *le Courtier*, *le Maſſon*, *l'Ecuyer*, *le Cavalier*, *le Charpentier*, *le Laboureur*, *le Doux*, *le Beau*, *le Maiſtre*. Ces ſurnoms ſe traduiſoient ſouvent en Latin, *Dionyſius Exiguus*, *Johannes Climacus*, *Johannes Jejunator*, *Hermannus Contractus*, *Petrus Comeſtor*, *Walafridus Strabo*, *Symeon Stylita*, *Symeon Metaphraſtes*, *Marius Mercator*, *Olaus Magnus*, *Hugo Candidus*, *Petrus Crinitus*, *Richardus Victorinus*, *Potho Prumienſis*, *Rodolfus Agricola*, *Dominicus Niger*, *Jacobus Faber*, *Joachimus Camerarius*, *Godofredus de Frontibus*, *Henricus Bonicolli*, *Raymundus de Pennaforti*, *Johannes de Deo*, *Hubertus de Bonocurſo*. Il eſt pardonnable aux deux *Scaliger*, pere & fils, d'avoir porté ce nom de figure Latine, au lieu de celui *Della Scala*, qui étoit le ſurnom des Princes de la maiſon de Verone, d'où ils prétendoient être ſortis. Ils avoient trouvé ce nom ainſi latiniſé long-temps auparavant par les Hiſtoriens de Verone. Les noms de *Quodvult Deus*, à qui S. Auguſtin a adreſſé ſon livre des Héréſies, & de *Deo-gratias*, à qui il a adreſſé ſon autre livre *De catechizandis rudibus*, ſont des Traductions groſſiéres de noms Africains & Barbares, qui nous ſont inconnuës.

De toutes ces ſortes de latiniſations de noms, & de ſurnoms, la ſeule véritablement Romaine, eſt celle qui a été pratiquée par les anciens Romains, retenant le nom étranger tout entier, ſans avoir aucun égard à ſa ſignification, & ſans y rien changer que la terminaiſon, & les lettres dont la rencontre & l'arrangement ne s'accommodoit pas avec le génie de leur langue. En quoi ils ont ſuivi l'uſage des Grecs, qui rapportant, par exemple, les noms Carthaginois d'*Annibal* & d'*Aſdrubal*, y ont ſeulement changé la terminaiſon, & les ont appellez Αννίβας & Ἀσδρούβας; & en ont retranché les lettres aſpirées & gutturales, que leur langue ne connoît pas, & que l'on reconnoît dans leurs noms originaux, *Channi-babal* & *Chaſtrubabal*. Les Romains ont retenu ce même uſage dans la latiniſation des ſurnoms, comme ils l'avoient conſtamment ſuivi, même dans les ſiécles les plus groſſiers, dans la latiniſation des noms propres, *Joannes*, *Petrus*, *Jacobus*, & autres ſemblables, qui n'ont varié que dans leur terminaiſon.

Ces exemples devoient ſervir de leçon à Sainte Marthe, lorſqu'en faiſant l'éloge de ces deux illuſtres Poitevines *Deſroches*, mere & fille, il les a nommées *Rupeæ Pictavenſes*; & à M. de Thou, qui a traduit ſi licentieuſement les noms qu'il a exprimez dans ſon Hiſtoire, comme celui de la maiſon d'*Entragues*, par *Interamnas*; & celui de la famille de *Ménage*, par [1] *Oeconomus*; que pour rendre cette Hiſtoire intelligible, on a été obligé de traduire la traduction de ces noms. De cette méthode que pluſieurs autres ont ſuivie, ſont venus ces ſurnoms *Petrus Comeſtor*, qui s'appelloit vrai-ſemblablement *le Mangeur*; *Hugo Candidus*, *le Blanc*; *Gulielmus Parvus*, *Little*, c'eſt-à-dire en Anglois *le Petit*. La famille de *Verſoris* étoit nommée originairement *le Tourneur*. Et Jean des Jardins, Medecin de François I, fut nommé en Latin *Hortenſius*. Caſaubon dans ſes premiers ouvrages traduiſit ſon nom en celui d'*Hortibonus*. Mais il ne tarda pas à reconnoitre ſa faute, & à ſe

nommer

NOT. [1] M. de Thou n'a latiniſé nulle part le nom de *Ménage* par *Oeconomus*.

nommer comme il devoit *Caſaubonus*. De même que ceux qui portoient le nom de *le Maître*, & l'avoient traduit *Magiſter*, furent corrigez par ceux qui le rendirent plus réguliérement par *Meſtræus*.

C'est une autre ſorte de traduction de noms, plus groſſiére encore que la précédente, que celle qui paroit dans les noms ſuivans, *Gaufredus de Bello-loco*, *Petrus de Vineis*, *Richardus de Media-villa*, *Petrus de Bella-pertica*, *Johannes de Rupeſciſſa*, *Bartholomæus de Saliceto*, *Johannes de Turre-cremata*, *Johannes de Aqua-veteri*, nom latiniſé du Hollandois, & grécisé enſuite du Latin en *Palæonydorus*. C'eſt ainſi qu'Eraſme a traduit ſon nom Hollandois de *Gerard*, en Latin par le nom de *Deſiderius*, & en Grec par celui d'*Eraſmus*. C'eſt ainſi que *Capnion*, *Melanchthon*, *Oecolampade*, ont donné cette tournure Grecque à leurs noms Allemans. C'eſt ainſi que le Chancelier *de l'Hôpital* a été traveſti en *Xenius*. C'eſt ainſi que *Bonaventura Vulcanius*, a voulu quelquefois paroître ſous les noms d'Εὔχαιρος Ἡφαιςίων. Et cet exemple a été ſuivi de nos jours par *Perizonius*, Profeſſeur Hollandois: *Chandieu*, Miniſtre de *Geneve*, a été plus loin encore, tirant de l'Ebreu ſon nom de *Sadeel*.

Pluſieurs de ceux qui ont mieux entendu la latiniſation des ſurnoms, ont cru l'avoir bien obſervée, en leur donnant ſeulement la terminaiſon Romaine, & traduiſant en Latin le reſte du nom. Ils n'ont peché qu'à demi contre la régle que j'ai établie; mais ils ont peché bien groſſiérement contre une autre, en formant des noms hybrides, composez de pieces rapportées, de termes moitié barbares, & moitié Latins. Je me ſuis ſouvent étonné, en recevant des Lettres Latines de Jacques Paumier, Seigneur de Grentemeſnil, écrites de *Vandeuvre*, qui eſt le nom d'une Paroiſſe proche de Falaiſe, où il demeuroit, & le nom d'un Bourg de la Province de Champagne, dattées *Vandoperæ*, *à Vandeuvre*, comme ſi ce mot eût été composé du terme barbare *Vand*, & du François *Oeuvre*, *opera*. Ce mot eſt purement Anglois; c'eſt une Seigneurie d'Angleterre, dont le nom ſe doit écrire ainſi, *Wendover*. On a joint à l'Hiſtoire de Mathieu Paris une ancienne Chronique, dont l'Auteur ſe nomme *Wendoverus de Wendover*: & l'Hiſtoire d'Angleterre fait mention d'un Evéque de Rocheſter, nommé *Richard de Wendover*. Quand Scaliger a voulu latiniſer le ſurnom de M. *de la Rochepoſay*, chez qui il avoit été élévé, il l'a nommé *Rupipoſæus*, traduiſant ſeulement en Latin la premiere partie de ce nom, & laiſſant l'autre dans ſon naturel. Ceux qui rendent par le mot Latin *Rupifucaldius*, celui de la *Rochefoucaud*, font la même faute. *Jean de Tourneroche*, Profeſſeur Royal d'Eloquence dans l'Univerſité de Caen, & deux fois Recteur de celle de Paris, qui a ſignalé ſon érudition par des ouvrages publics, s'eſt donné le nom de *Tornorupæus* par une ſemblable erreur. Celle de Bourbon eſt moins excuſable, ayant défiguré ce nom en celui de *Vertumſaxus*. Mais celle du Pere Garaſſe, qui ſur de faux avis l'avoit deſhonoré par le ſobriquet injurieux de *Tournebroche*, comme ſi c'eût été le véritable ſurnom de ſa famille, n'auroit pas été pardonnable, s'il n'eût reconnu publiquement ſa faute, & ne ſe fût retracté. Ce même Tourneroche, ayant ſi mal réuſſi dans la latiniſation de ſon ſurnom, reuſſit encore plus mal, employant le nom de *Groullart*, comme un mot Latin, de même forme & de même ſon que celui de *Cæſar*. Car dans l'Epître dédicatoire de ſes Commentaires ſur Perſe, addreſſée à ce Premier Préſident du Parlement de Roüen, il lui applique ces vers d'Horace par une ridicule parodie:

In publica commoda peccem,
Si longo ſermone morer tua tempora, Groulart.

Ceux qui par un amour outré & aveugle de l'antiquité, ont corrompu leurs noms propres, & de noms de Saints en ont fait des noms de Payens, ont démenti leur Batême, & deſhonoré leur Religion. Comme quand ils ont changé le nom de *Johannes* en *Janus*; *Janus Laſcaris*, *Janus Parrhaſius*, *Janus Cornarius*, *Janus Douza*. Un Profeſſeur de Leyde & de Franeker, préféra le nom de *Petreius* à celui de *Petrus*. *Palearius*, homme ſavant & poli, quitta le nom d'*Antonius*, pour prendre celui d'*Aonius*. S'il n'avoit pas commis de plus grand crime, il n'auroit pas été pendu & brûlé, comme il le fut à Rome, l'an 1566. Sannazar, l'un des plus beaux eſprits d'Italie, dédaignant le nom de *Jacques*, qu'il avoit reçu dans ſon Batême, préféra les noms d'*Actius Syncerus*: ſuivant en cela la mode qui étoit reçüë de ſon tems parmi les gens de Lettres d'Italie, de ſe faire des noms à plaiſir. Cela avoit commencé à ſe pratiquer à Rome quelques années avant Sannazar, où ces changemens de noms ſe faiſoient au Quirinal avec ſolemnité. Ce fut ainſi que l'Hiſtorien *Callimachus Experiens*, ayant quitté le nom de *Philippe*, prit celui de *Callimachus*? Mais le Pape Paul II, peu favorable aux Lettres & aux Lettrez, ne croyant pas que cela ſe fit ſans myſtére, & ſans quelque complot dangereux, employa la priſon & les genes pour en prévenir les ſuites. Je dois joindre à cette liſte *Gaucher de Sainte Marthe*, qui

qui a traduit ſon nom propre de *Gaucher* en celui de *Scævola*. Il s'eſt trompé; le nom propre de *Gaucher* ne ſignifie point, *qui ſe ſert de la main gauche comme de la droite:* c'eſt un nom propre du ſiécle barbare qui a été ſouvent uſité dans ſes diminutifs, comme la plûpart des autres noms dans ces tems d'ignorance, *Gauquelin*, *Vauquelin*, & *Vauquelot*: & comme on les trouve exprimez dans les Hiſtoriens de Normandie, Guillaume de Jumieges, & Orderic Vital, *Galchelinus*, *Vaſcelinus*, & *Valquelinus*.

C'a été cette même paſſion pour l'antiquité, qui a produit dans ces derniers tems toutes ces terminaiſons en *ius*, que la plûpart des gens de Lettres ont affecté de donner à leurs noms, à l'imitation des noms de la plûpart des familles Romaines: *Grotius*, *Baudius*, *Cellotius*, *Heinſius*, *Voſſius*, *Bigotius*. Il eſt vrai que cette terminaiſon convient mieux à ces noms que toute autre. Mais il eſt vrai auſſi qu'on l'a ſouvent donnée par coûtume, & ſans aucun beſoin. Puiſque les noms de *Muretus*, *Juretus*, *Toletus*, *Doletus*, ont été bien reçus du public, pourquoi *Chiffletius*, *Brietius*, *Mocquetius*, n'ont-ils pas ſuivi la même régle? Puiſque le nom de *Mercier* a été heureuſement rendu en Latin par *Mercerus*, pourquoi le Pere *Vigier*, qui a travaillé utilement à l'édition d'Euſebe, & le Pere *Garnier*, qui a travaillé avec ſuccès à celle de Marius Mercator, ont-ils préféré les noms de *Vigerius*, & de *Garnerius*, à ceux de *Vigerus*, & de *Garnerus?* Pourquoi le Pere *Coſſart* a-t-il mieux aimé ſe nommer *Coſſartius* en Latin, que *Coſſartus*; puiſque M. de Thou a rendu les noms de *Brulart* & de *Blanchart*, par *Brulartus* & *Blancartus?*

En établiſſant cette régle, je me condamne moi-même d'avoir pris dans mes ouvrages le nom de *Huetius*. Je dirai ſeulement pour mon excuſe, qu'on me l'a donné avant que je l'aie pris; & que comme j'étois en commerce de lettres avec des gens ſavans dès ma premiere jeuneſſe, & qu'ils me qualifioient ainſi, j'eus cette déférence pour leur exemple & pour leur autorité. Outre que faute de réflexion, il ne me paroiſſoit pas alors de raiſon qui dût m'obliger de contrevenir à un uſage ſi univerſellement reçû.

Jacques Paumier Sieur de Grentemeſnil, a préféré le nom de *Palmerius* à celui de *Palmerus*, & à celui de *Palmarius*, que ſon pere *Julien Paumier* avoit pris dans ſes ouvrages. Il allégua pluſieurs autoritez pour juſtifier cette latiniſation que j'avois repriſe; mais je ne l'avois pas repriſe comme contraire à l'analogie, mais comme contraire à l'exemple que ſon pére lui avoit donné, & qu'il me ſembloit qu'il devoit reſpecter: de même que Meſſieurs Dupuy ayant été avertis par Joſeph Scaliger que leur pére avoit mal latiniſé ſon nom, en s'appellant *Puteanus*, comme s'il avoit tiré ſon nom de *puits*, *puteus*; & non pas de *puy*, *podium*; & qu'il auroit dû s'appeller réguliérement *Podianus*; ils eurent néanmoins ce reſpect pour leur pére, de retenir ſans changement le nom qu'il leur avoit laiſſé.

Ex narratione hiſtorica de vita et obitu Davidis Parei, conſcripta a Philippo filio, & Davidis operibus anno 1628 *in folio editis præfixa.*

"Joannes Stibelius ducis Joh. Caſimiri Palatini concionatorem caſtrenſem in bello "Colonienſi, et paſtorem aulicum, nec non conſiliarium principis egit Heidelbergae; "ac mortuus eſt antiſtes eccleſiae Crucenacenſis ad Nauam an. MDXCV. die 8 Martii." Hujus mentionem facere voluit Auguſtinus Thuanus, Hiſt. lib. LXXVI, ad an. MDLXXXII. *Proteſtantes* (inquit) *inſtigante Adolpho Nuenario ad Mecterenſem vicum Nonis Quintilibus conveniunt, Zacharia Urſino Sileſio concionatore in id a Jo. Caſimiro ſummiſſo.* Eſt σφάλμα προσωπογραφικόν. Non fuit is Urſinus, qui concionatorem nunquam egit; ſed hic avunculus meus Jo. Stibelius, vir non minus juris civilis quam S. theologiae ſcientiſſimus, quem princeps Caſimirus ſecum tunc habuit in caſtris a concionibus ſacris. [*Vide ed. Lond. tom.* IV. *p.* 101.]

Fortunius Licetus de lapide Bononienſi, Utini in 4to. 1640. *p.* 249.

Mirabiles inter lapides mirabiliſſimus eſt ille, de quo ex Hiſtoria Thuani meminerunt Fabricius, et compilator Muſaei Calceolarii. Joannes quidem Fabricius in ſuo Hemerologio, quod aſſerit eſſe compendium Hiſtoriae Thuani, ſcribit, *Jacob. Aug. Thuan. Hiſt. lib.* VI. *anno* M DL. *Pacificatione facta cum Anglis a Franciae rege, et Bononia tradita, urbem ingreditur, et appenſo aedi primariae donario, voti ante biennium nuncupati religione ſe exſolvit: tum allatus regi, ex India orientali, lapis ſtupenda ſpecie et natura, lumine et fulgore mirabiliter coruſcantibus, &c.* Sed luculentius hanc hiſtoriam ex Thuano refert Cl.
453. Andreas Chioccus, alter Muſaei Calceolarii deſcriptor, inquiens, *Ex Thuani viri clariſſimi Hiſtoria anni* MDL. *de rege Henrico* II, *ſtupendae naturae lapis. Facturum me operae pretium arbitror, ſi antequam de hoc inſigni et praefulgido lapide Thuani verba proferam, me apud cordatos lectores paulliſper expurgem:* et mox, *Accedo ad ſtupendum lapidem: quo loco benignos*
454.

lectores exoratos velim, ne mihi vitio vertant, ſi, ut adagio fertur, velut extra chorum ſalto: ſingularis enim lapidis ſingulari loco et ſeorſim ab aliis mentio facienda, nec ullo pacto praetermittenda, tum ut viri eruditi ex admiratione contemplandi ejus cauſam cupiditate incendantur; tum ut Franciſci Calceolarii junioris diligentiam et ſtudium locupletandi muſaei omnibus teſtatum faciam, quum hujuſmodi lapidem, quem in Luſitania eſſe intellexerat, nulli impenſae parcens conquiſierit, licet adhuc voti compos factus non ſit: Ita igitur magni nominis hiſtoricus Thuanus Gallus de eo lapide ad verbum.

"Dum rex Bononiae eſſet," &c. [*Vid. ed. Lond. tom.* I. *p.* 219.] *Haec Jac. Thuanus. Audivi porro multos haud iſtarum rerum imperitos, qui magica ſuperſtitione conflatum lapidem putarunt; ſi non foeda illa, et ſordida, quae infima, (ut noſtras ait Scaliger, et jure ab ipſo rejicitur) at media illa, quae ex aſtris deducit vires in ſpecula, ſigilla, annulos, tabellas (nam tertia magia divina eſt, et mera ſapientia, qua dominum Jeſum promiſſum regem magi ex oriente noverunt): verum aſtrologica illa magia ſuperſtitioſa pariter eſt, ut alias a nobis eſt diſputatum: nec veriſimile eſt, erronem illum hoſpitem ad eam peritiam animum appuliſſe; potius ſuperſtitioſa daemonum magia praeditum fuiſſe. Alii putarunt, quos conſulebam, lapidem eſſe venis auri et argenti puriſſimis oppletum, et ſplendore intermicante confertum. Alii Aſtroitem, vel Aſteriam ſplendidiorem. Utcumque res ſe habeat, curioſis rerum naturalium diſquiſitoribus hocce inveſtigandum relinquo.* Sic Chioccus. Ego vero tot mirabilia in hoc lapide relata conſiderans ab hiſce viris, etſi Cl. Chioccum mihi amiciſſimum fide dignum habeam, optavi tamen Hiſtoriam Thuani propriis oculis legere in ejus exemplari: Quumque in gemina Pariſienſi et in Aurelianenſi editione propoſitam lapidis hiſtoriam a Thuano deſcriptam non invenerim, nec invenire potuerint eximii viri, quos ego conſului, ill. Caſſianus Eques a Puteo, Don Vincentius Noghera, Don Donatus Lilitellus, Leo Allatius, et Gabriel Naudaeus, aevo noſtro vere principes et patres eruditionum; ſuſpicari vix non potui de falſa tantumque non fabuloſa narratione: ſed quia difficulter Andreae Chiocci fides mihi ſuſpecta potuit eſſe; tandem ambigebam, num ipſe cum Fabricio legerit hiſtoriam lapidis in editione Francofurtenſi poſteriori, cui Don Vincentius Noghera multa cenſet prioribus adjecta, quam mihi et Cl. viris allatis videre non licuit in eo tomo, qui eam continere deberet.

Exer. 327

——Haec ego ſcripſeram; quum in talem incidi fabellam, aenigmatis veſte circumamictam a Fernelio lepidiſſime, dum tractat De abditis rerum cauſſis in haec ipſiſſima verba: *Sed omiſſis feriis, liceat mihi tecum parumper urbanius jocari. Nuper ex India quidam meus familiaris lapillum mire luminoſum deportavit, qui totus quaſi incenſus admirabili lucis ſplendore fulget, jactiſque radiis ambientem aerem lumine quoquoverſus implet. Is terrae impatiens, ſuopte ipſe impetu confeſtim in ſublime evolat. Neque vero anguſte haberi poteſt, ſed amplo liberoque loco tenendus: ſumma in eo puritas, ſummus nitor, nulla ſorde aut labe inquinato; figurae ſpecies nulla certa, ſed inconſtans et momento mutabilis. Quumque ſit aſpectu longe pulcherrimus, ſeſe tamen contrectari non ſinit; et, ſi diutius adnitaris, feriet acriter: ſi quid illi demitur, fit nihilo minor. Aiebat inſuper hujus vim eſſe ad plurima tum utilem, tum ſumme neceſſariam.* Br. *Itane fabuloſis aenigmatibus cum Oedipodibus quibuſdam te jocari putas?* Ph. *Nihil fabularum texo: rem ſi ante te conſtitui voles, oculorum fide veriſſimam fateberis.* Br. *Beſtiolam aut novi generis aviculam eſſe oportet.* Ph. *Nihil iſtorum, ſed res eſt prorſus inanima atque muta.* Br. *Novam et admirabilem rem audio, cujus profecto, ſi cujuſquam alterius, proprietas debet occulta cenſeri. At nullumne illi eſt inditum nomen?* Ph. *Ignis, flamma.* Br. *Captus ſum; et quidem ſatis ſuſpicabar quippiam fallaciae ſubeſſe.* Ph. *Quid me fallaciae aut vanitatis inſimulas? rem profero veriſſimam.* Br. *Sed tamen viliſſimam et maxime protritam. Hoc uno maxime ſpem meam fefelliſti, quod ex India allatam diceres.* Ph. *Ergo India ſi quid ejuſmodi rarum carumque ſola protuliſſet, admirarentur ſcilicet omnes, ac laudarent occultas ejus proprietates: nunc, quoniam vulgare eſt parvoque parabile, contemptum proinde erit et nullo in precio?* Talia vix legeram, quum eadem die literas a Cl. Naudaeo, quem conſulueram de loco Thuani, recipio, docentes me Fernelium, quum pulcherrima inventione deſcripſiſſet naturam et proprietates ignis ſub aenigmate lapidis ex India delati, communicaſſe gryphum medico Pipino, qui ſimul cum Fernelio ſequebatur aulam Henrici II Gallorum regis: Pipinus, audita fabella, propoſuit fucum facere Mizaldo medico Lutetiano, qui popularis homo fidem praebebat omnibus, et impenſe ſtudebat colligendis arcanis et mirabilibus rerum naturae, nullo delectu et judicio: Huic ergo deridendo Pipinus epiſtolam latine ſcripſit, fingens illum lapidem, ita jocoſe deſcriptum a Fernelio (cujus nomen ſiluit) regi oblatum fuiſſe ab homine qui venerat ex India, verbiſque fere Fernelianis utens. Mizaldus epiſtolae pleniſſimam fidem adhibuit; et adiens Thuanum communem illi fecit hujuſcemodi rem; quam, utpote novam et admirabilem, digniſſimam cenſuit quae prorſus in ipſius Hiſtorias infereretur; de qua nulla jam foret dubitatio, quum medicus regius Pipinus, vir graviſſimus et oculatus rei teſtis, de ipſa propriis literis adeo clarum teſtimonium perhiberet. Thuanus lectis ejuſmodi literis manu Pipini deſcriptis, de re perſuaſus,

L. II. c. 17.

quum eo tempore non poſſet hoc oſtentum in loco proprio collocare, quod jam volumen ejus hiſtoricum eſſet impreſſum; lapidis iſtius enarrationem reponendam curavit inter additiones et errata editionis Lutetianae in 8vo: ſed poſtea quum intellexiſſet deluſum fuiſſe conſulto Mizaldum a Pipino, ſeque praeter intentionem a Mizaldo, ſtatim juſſit ex omnibus exemplaribus, quae ſibi ſupererant, hanc fabulam eximi, vetuitque penitus eandem in aliis editionibus imprimi. Sed viri Francofurtenſes nacti codicem, in cujus additionibus legebatur lapilli miranda ſpecies et proprietas, recudentes univerſam Hiſtoriam Thuani, tranſtulerunt lapidis enarrationem ex additionibus et erratis in contextum operis; ubi eam legerunt Fabricius et Chioccus: Quam rerum ſeriem Cl. Naudaeus ab inclytis Puteanis Pariſienſibus habuiſſe ſe nuperrime mihi teſtatus eſt, ad quos, ut certior negotii fierem, dedi literas hujuſmodi:

Illuſtriſſimis nobilitate pariter ac eruditione viris, DD. Petro et Jacobo Puteanis fratribus Pariſienſibus Fortunius Licetus B. A.

Audio a Cl. V. Gabriele Naudaeo, inclyti viri, penes vos eſſe literas, olim a Pipino Medico datas ad Mizaldum, de lapide mirabili, cujus hiſtoriam primo Thuanus recepiſſe videtur et ſuis voluminibus aliquot inſeruiſſe, verum dein e poſterioribus editionibus expunxiſſe. Quia mihi nunc agenti de lapide Bononienſi paulo diligentiore calamo non parum ex uſu foret eam impoſturam detegere, praemonereque ſtudioſos de errore, in quem nuper Cl. viri Joannes Fabricius Hemerologii compilator, et Andreas Chioccus Muſaei Calceolarii deſcriptor, impegerunt, plenam fidem adhibentes hiſtorico graviſſimo; et quia cupio vehementer apud praeſentes itidem et poſteros excuſare nobilis hiſtoriographi credulitatem (quae in optimi cujuſque mentem facillime irrepit, obſervatione Tulliana,) propterea veſtram humanitatem enixe rogare cogor, ut, ſi fieri bona veſtra gratia poteſt, particeps et ego ſim exemplaris illius epiſtolae; quin et diſtinctae narrationis univerſae fabulae, cujus exordium tantummodo legere mihi licuit in Ferneliano volumine De abditis rerum cauſis. Valete, viri praeſtantiſſimi; et me vobis ad omnia vota paratiſſimum amare ne dedignemini. Dabam Bononiae XVIII Kal. Februarii MDCXXXIX.

——— Exacto ſeſquimenſe circiter, hujuſcemodi literas habui,

Cl. doctiſſimoque viro Fortunio Liceto in inclyta Bononienſi academia philoſophiae profeſſori Petrus et Jacobus Puteani fratres S. P. D.

"Literas tuas XVIII Kal. Februar. Bononiae datas, doctiſſime Licete, vir Cl. Gabriel Naudaeus utrique noſtrum amiciſſimus nobis reddendas curavit. Gaudemus oblatam nobis occaſionem te ſalutandi, quem jampridem late didita nominis tui fama nos ignorare non ſinebat, nihilque optatius nobis contingere poterat quam labores tuos reipub. literariae tam utiles pro virili noſtra juvare. Pipini ad Mizaldum epiſtolam, quam requiris, inter chartaceam ſupellectilem parentis noſtri τȣ μακαρίτȣ vix tandem repertam mittimus. A tergo epiſtolae parens noſter annotaverat, *Pipini ad Mizaldum epiſtola de igne.* Vides ut fraus non tam bene proceſſerat, quin hoc ipſo fere quo inventa erat momento detecta fuit. Et nihil erat facilius quam Mizaldo, viro alioqui non malo, imponere. Et miror quomodo illuſtriſſimus Hiſtoriarum ſcriptor, vir et alias emunctiſſimae naris, ſibi tam facile imponi paſſus ſit. Sed agnitum errorem cito emendavit; nam haec mira de lapide illo, Bononiae regi noſtro Henrico II oblato, in omnibus editionibus Lutetiae cuſis, omiſſa ſunt, praeterquam in una ſola, eaque valde manca, in cujus calce inter additamenta haec ſcripta reperiuntur; quae poſtea typographi Germani in omnes ſuas editiones, fruſtra reclamante auctore, tranſtulerunt: unde Joannes Fabricius Hemerologii compilator et Andreas Chioccus Muſaei Calceolarii deſcriptor deſumpſerunt. Et ut tibi ingenue conjecturam noſtram aperiamus, in ea ſumus opinione, Fernelium ipſum Henrici II archiatrum epiſtolam ſub nomine Pipini ad Mizaldum ſcripſiſſe, non invito ipſo Pipino; nam eadem verba in libro De abditis rerum cauſis, paucis fere mutatis, uſurpavit, et elegantia ſtyli Ferneliano valde reſpondet. Vale, vir ampliſſime, et rempublicam literariam, ut facis, porro juvare non deſine. Datum Lutetiae Pariſiorum XXV Februarii, anno Domini MDCXXXIX."

Cum his adjunctam habui deluſoriam epiſtolam ipſiſſimis verbis delineatam.

Joannes Pipinus Antonio Mizaldo ſuo S. P. D.

Gaudeo mihi oblatam eſſe occaſionem, chariſſime Antoni, qua rem novam ac plane admirabilem tibi nunciare ſit datum. Nuper ex India orientali regi noſtro allatum hic vidimus lapidem, lumine et fulgore mirabiliter coruſcantibus, quique totus veluti ardens et

incenſus incredibili lucis ſplendore praefulget, micatque. Is, jactis quoquoverſus radiis, ambientem circumquaque aerem luce nullis fere oculis tolerabili latiſſime complet. Eſt etiam terrae impatientiſſimus; ſi cooperire coneris, ſua ſponte et vi ſacto impetu confeſtim evolat in ſublime. Contineri vero includive loco ullo anguſto nulla poteſt hominum arte; ſed ampla liberaque loca duntaxat amare videtur. Summa in eo puritas, ſummus nitor; nulla ſorde aut labe coinquinatur: Figurae ſpecies nulla ei certa, ſed incerta et momento commutabilis. Quumque ſit adſpectu longe pulcherrimus, contrectari tamen ſeſe non ſinit; et, ſi diutius adnitaris vel obſtinatius agas, incommodum affert, ſicuti multi ſuo non levi malo, me praeſente, ſunt experti. Quod ſi quid ex eo fortaſſis enixius conando adimitur aut detrahitur (nam durus admodum non eſt) ſit, dictu mirum, nihilo minor. Addit inſuper is hoſpes qui illum attulit, homo, ut apparet, barbarus, hujus virtutem ac vim eſſe ad quamplurima cum utilem tum praecipue, regibus in primis, neceſſariam: ſed quam revelaturus non ſit niſi pretio ingenti prius accepto. Reliqua ex me praeſente audies, quum primum rex ad vos redierit. Supereſt ut te, et ſi quos iſtic habes viros eruditos, diligentiſſime orem, ex Plinio Alberto, Marbodeo, aliiſque, qui de lapidibus aliquid ſcriptum reliquerunt, ſolicite diſquiratis, quiſnam ſit hujuſmodi lapillus, aut quod illi nomen (ſi modo antiquis fuerit cognitus) praeſcribi vere poſſit: nam in eo peranxie, nec minus infeliciter, ab aulicis noſtris eruditis hactenus laboratur: Quibus ſi palmam in ea cognitione praeripere poſſem, mecum feliciſſime actum iri exiſtimarem; incredibilis enim, et regi in primis, et toti denique procerum aulicorum turbae ea de re commota eſt expectatio. Vale. Bononiae, pridie aſcenſionis Chriſti, MDL.

Subſcripſerunt illuſtriſſimi Puteani huic epiſtolio,

"Pipinus erat medicus Annae Monmorantii equitum magiſtri, conneſtabilem vulgo "vocamus."

Ex J. Pet. Titii Recenſione J. A. Thuani voluminum hiſtoricorum, Gedani 1685, in 4to. p. 33.

THUANUS [*ed. Lond. tom.* II. *p.* 72.] elogium dat Aloiſiae Sigaeae Quamvis *Loiſa* illa, *ſive Aloiſia*, *linguarum* praecipue *ad miraculum perita* fuerit, atque ad pontificem ipſum Paulum III, Latine, Graece, Hebraice, Syriace, Arabicéque ſcripſerit; tamen colloquia ejus nimis Sotadica (quae Hiſpanica lingua proſtare ſatis erat; ut Latina ſaltem ab ingenio doctiſſimi interpretis impendi rebus aliis religioſius potuiſſet) ſi in mentem veniſſent optimo ac prudentiſſimo viro, elogium ſine exceptione impetraturam fuiſſe opinari vix auſim.

Ex Dan. Geor. Morhofii Polyhiſt. ed. Lubec. 1732. 4to. Tom. I. p. 75.

INTER obſcoenos noſtri temporis familiam ducit *Satyra Sotadica*, *Aloyſiae Sygaeae* adſcripta. Peſſimus et flammis dignus liber, niſi quod elegantia Latinae linguae ſordes ſuas ornet. Moneo hic, nequam fuiſſe hominem, qui Aloyſiae Sygaeae et Meurſio illum librum adſcripſit: omnia illa conficta eſſe puto. Liber ille, me judice, plane novus eſt, et ab impuro homine ſcriptus, qui, ut a ſe amoliretur crimen, foeminae innocentiſſimae et caſtiſſimae illud impoſuit, et Meurſium hominem doctum in criminis ſocietatem perduxit. Aloyſia Sygaea nobilis fuit foemina et illuſtri ex gente apud Hiſpanos, cujus cum ſingulari caſtitatis laude meminit Nicolaus Antonius in pulcherrimo *opere Bibliothecae Hiſpanicae:* ubi cum omnia diligentiſſime recenſet, ne γρῦ quidem de hoc ſcripto memorat, ut certe memorare debuiſſet, ſi extitiſſet tum libellus ille, ſeu vero ſeu falſo ejus nomine cognitus: famam enim ejus procul dubio vindicaſſet; et perquiruntur ab ipſo manuſcripti libri omnes auctorum Hiſpanorum magna diligentia. Eruditiſſima illa fuit, ac ampliſſimum ejus elogium habet Joannes Vaſaeus in Chronico Hiſpanico cap. 9. —— Joannes Merulus, nobilis Toletanus, vocat ſaeculi ſui Minervam. Scripſit *Epiſtolas Latinas: Dialogum de differentia vitae ruſticae et urbanae: Poëtica quaedam*, de quibus nihil editum. Prolixè illa omnia recenſet Antonius. Sed de infami hoc ſcripto nec vola nec veſtigium apparet. Alfonſus Madritenſis archidiaconus de Alcor in Palentina eccleſia, magnae exiſtimationis fideique ſcriptor, in hiſtoria Palentinae urbis ſummum honorificentiſſimumque Sygaeae elogium ſcripſit, quod Hiſpanica lingua producit Antonius: ubi omnes illas linguas peregrinas tam prompte ut Caſtellanam tenuiſſe, eaſque expeditiſſime et loqui et ſcribere potuiſſe refert. Nupſit illa Alphonſo a Cuevas. Immature obiit, hocque illi epitaphium poſitum: *Loyſiae Sygaeae foeminae incomparabili, cujus pudicitia cum eruditione linguarum, quae in ea ad miraculum uſque fuit, ex aequo certabat &c.* Quae omnia ſatis arguunt, injuriam magnam optimae foeminae illatam a nebulone illo qui infame hoc ſcriptum illi adſcribere voluit. Sed nec de Meurſio fando auditum eſt, convertiſſe illum ex Hiſpanica lingua tale aliquod

quod ſcriptum in Latinam. Sed ipſe ſermonis textus habitusſque totus oſtendit, in Latio potius quam Hiſpania natum eſſe hunc foetum.

Extrait d'une Lettre de Gui Patin écrite le 4 Février 1672, *à M. G. D. M. c'eſt la* 197 & *dern. de l'edit. de Rotterd.* 1689.

Monsieur, je vous envoye un Catalogue des fautes que j'ay trouvées en l'Hiſtoire de M. de Thou, qu'il faut tâcher de faire corriger en l'impreſſion Françoiſe qui ſe doit faire bien tôt.

Quand M. le Preſident de Thou parle d'une certaine conſpiration de Bayonne en l'an 1592. (*ed. Lond. tom.* V. *p.* 150.) il en fait coupable un certain medecin nommé *Blampignon*, & dit qu'il fut executé à mort: ce qui eſt faux, veu que ce Blampignon, natif de Troyes en Champagne, eſt mort depuis cinq ans à Bayonne, agé de plus de quatre vingt ans, & que de memoire d'homme il n'y a eu que luy de ce nom dans Bayonne.

Quand il parle des Medecins qui viſiterent Marthe Broſſier, qui pretendoit être demoniaque, pour *Jean Duret* il nomme *Louis Duret* qui mourut dés l'an 1586. (*en l'an* 1599. *tom.* V. *p.* 819. *ed. Lond.*)

Quand il parle du voyage de M. le Preſident Myron à Mets, il ſe trompe diſant que le Preſident Jeannin y fut envoyé le premier: c'eſt en la page (164. *ed. Lond. tom.* VI.) où il faut remarquer une autre faute; car le premier voyage ſe fit l'an 1601, & le ſecond voyage, où fut pareillement le Roy, en 1603 pour l'affaire de Sobole; que M. de Thou a confondu avec le premier, & n'en a fait qu'un des deux qui doivent eſtre deſcripts en divers temps.

Quand il parle de Charpentier, il nomme ſon compagnon *Cruceius*, duquel le propre ſurnom étoit *Deſloges*, fils d'un Avocat de ce nom. C'eſt en la page (687. *tom.* V. *ed. Lond.*) où il l'appelle *juvenis Bellovacenſis*, quoiqu'il fut natif de Paris, ruë St. Antoine, paroiſſe de St. Paul: ce que m'a racconté mon Pere meſme, qui en l'an 1586 étoit penſionnaire chez le pere de ce Deſloges, lequel pere étoit de Beauvais.

Toutes les fois que M. de Thou parle de M. de *Villars Houdan*, il l'appelle *Louis de Monceaux*; c'eſt en la page (843. *tom.* IV. *ed. Lond.*) où il y a faute, d'autant qu'il s'appelloit *François* & non *Louis*.

Sous Henry III (*pag.* 543. *tom.* III. *ed. Lond.*) parlant de la mort de P. Daneſius, il dit qu'il eſt mort dans le monaſtére des Bernardins; ce qui n'eſt pas, car il mourut dans S. Germain des Prés, où il s'étoit retiré.

Lib. II. (*p.* 60. *tom.* VII. *ed. Lond.*) *de vita ſua*, parlant des Medecins qui traiterent Monſieur ſon pere en la maladie dont il mourut, il en nomme mal trois de ceux-là; car il faut dire Antoine du Val, Nicolas le Grand, & Simon Pietre.

Extraict du Supplement du Journal des Sçavans du dernier de Janvier 1707. *à Paris, in* 4*to*. *pag.* 32.

Medaille de Louis XII *expliquée par le P. H. Jeſuite.*

La Medaille de Louis XII, dont parle M. de Thou dans ſon Hiſtoire, eſt aſſûrément ſinguliere; mais il l'explique mal. Elle eſt d'or, au Cabinet du Roy. M. Petau Conſeiller au Parlement l'a publiée, & aprés luy M. le Blanc dans ſes Monnoyes de France. Elle a pour inſcription du côté de la tête: LVDO. FRAN. REGNIQ. NEAP. R. avec la tête de Louis XII couronnée. Au revers ſe voyent les armes de France, qui ſont trois Fleurs de Lys: la Couronne eſt ouverte. La Deviſe: ✠ PERDAM. BABYLONIS. NOMEN. Elle eſt priſe du Chap. XIV. de la Prophetie d'Iſaie, verſ. 22.

M. de Thou s'eſt imaginé, que c'étoit une menace que faiſoit le Roy Louis XII de ruiner Rome, à l'occaſion de ſes brouilleries avec le Pape Jules II: Et que par un terme de mépris il a voulu dénoter Rome par le nom de Babylone. Les ennemis du S. Siege adoptent volontiers cette explication: parce qu'ils y trouvent ce qui eſt de leur goût; ſçavoir Rome mépriſée, même par un Roy Tres-chrétien: mais cette explication eſt trés-fauſſe, & injurieuſe à la memoire & à la pieté de Louis XII.

Il faut remarquer 1. Que cette Medaille a été frappée à Naples. Cela eſt viſible par la legende : *Ludovicus Francorum Regnique Neapolitani Rex.* 2. Que les Rois de Naples ſont auſſi Rois de Jeruſalem depuis l'Empereur Frederic II. 3. Que Louis XII prit Naples en 1501. 4. Qu'il prit alors les titres de Roy de France, de Jeruſalem, & de Naples, comme Guicciardin le rapporte dans ſon 5 livre : ou bien, comme il ſe lit dans l'edit de Louis XII pour la création du Parlement de Provence l'an 1501, chez Mr. Jolly au premier tome des Offices de France, page 472. *de France, de Naples, & de Jeruſalem.* 5. Que cette année-là même que Louis XII prit Naples, ou du moins l'année ſuivante, cette Medaille y fut frappée, neuf ans auparavant qu'il ſe fût brouillé avec le Pape Jules II. Car paſſé l'an 1503 il ne prit plus le titre de Roy de Naples. Ce n'eſt donc pas Rome que Louis XII menace par ces mots-ci : *Perdam Babylonis nomen.*

Mais étant devenu Roy de Jeruſalem par la conquête de Naples, il promet par cette legende, d'aller dans la Terre-Sainte, recouvrer ſon Royaume, & enſuite ruiner l'Egypte juſqu'au Grand Caire, qui étoit la Capitale du Sultan d'Egypte : parce que ce Sultan étoit en même tems le Maître de Jeruſalem & de la Terre-Sainte. Le Grand Caire alors s'appelloit dans nôtre Occident, Babylone, par une erreur populaire, qui avoit commencé, à ce que croyent pluſieurs Sçavans, du tems des Croiſades. Car pour ce qui eſt de l'Epigramme de Martial, au livre 14. epigr. 150.

Haec tibi Memphitis tellus dat munera : victa eſt
Pectine Niliaco jam Babylonis acus :

où Ferrarius dans ſa Geographie a crû voir la Babylone d'Egypte, le Poete n'a voulu parler que de la Babylone qui étoit ſur l'Euphrate. Il n'a fait que mettre en vers cette penſée de Pline, au liv. 8. page 231. comme le P. H. l'a remarqué là-même : *Acu facere id Phryges invenerunt — colores diverſos picturae intexere Babylon maxime celebravit, et nomen impoſuit. Plurimis vero liciis texere, quae polymita appellant, Alexandria inſtituit.*

Les Sultans d'Egypte faiſoient donc leur ſejour à Babylone, comme les Occidentaux l'entendoient, c'eſt-à-dire, au Grand Caire : & ils furent les maîtres de la Terre-Sainte juſqu'à l'an 1516, que Selim I Empereur des Turcs s'en empara, auſſi-bien que de l'Egypte l'année ſuivante. Ce fut luy qui executa en effet ce que Louis XII projettoit de faire, ou ce que ſes ſujets du Royaume de Naples ſouhaitoient qu'il fit, en luy faiſant dire ſur cette Medaille : PERDAM BABYLONIS NOMEN.

Ex operibus ſelectis Joannis Harduini, *e ſocietate* Jesu *Preſbyteri, Amſtelodami in folio* 1719, *pag.* 905.

Explicatio nummi ſub Ludovico XII *Francorum rege cuſi, inſcriptique*
PERDAM BABILLONIS NOMEN.

Excerpta ex Auctario Diarii eruditorum, impreſſo Pariſiis, die 31 *Januarii,* 1707.

Nummus Ludovici XII Francorum regis, cujus meminit Jacobus Auguſtus Thuanus libro I Hiſtoriarum ſui temporis, eſt ſane eximius ac ſingularis ; ſed ab ipſo perperam explicatus. Aureus eſt in gaza regia ; et in cimelio illuſtriſſimi D. Foucault, regi a ſanctioribus conſiliis. Nummi illius iconem primus exhibuit D. Petavius, ſenator Pariſienſis ; et poſt eum D. le Blanc, in libro inſcripto Gallice, *Monnoyes de France.* Prior nummi pagina vultum principis exhibet, capite cincto corona e liliis Francicis, cum hac epigraphe : LVDO. FRAN. REGNIQ. NEAP. R. Poſterior habet inſignia regni Franciae, quae ſunt tria lilia, ſuperpoſita corona, pro more illius aevi, aperta. Inſcriptio, cruce praefixa : ✠ PERDAM BABILLONIS NOMEN. Alluſio eſt ad locum Iſaiae, cap. XIV. 22. ubi de Chaldaica Babylone dicitur, *Perdam Babylonis nomen.*

Existimavit D. Thuanus, comminatum eſſe hoc dicto regem Ludovicum XII ſe deleturum eſſe urbem Romam, quoniam eſſet ei cum ſummo pontifice Julio II ſimultas

maxima: probroſoque Babylonis nomine eumdem ipſum Romam deſignaſſe. Hanc vero interpretationem amplectuntur avidiſſime ſanctae ſedis Apoſtolicae hoſtes: quibus credi perplacet, a Chriſtianiſſimo etiam rege ſummopere ſpretam fuiſſe ſedem Chriſti vicarii. Verum eſt haec interpretatio prorſus falſa, ac memoriae religioſiſſimi ſane principis injurioſa valde et contumelioſa.

Animadvertendum enim eſt, primo quidem, nummum iſtum tunc cuſum fuiſſe, cum eſſet Francorum rex Ludovicus XII, idem rex Neapolitanus: Nam id aperte praefert inſcriptio; *Ludovicus Francorum Regnique Neapolitani Rex.* 2°. Reges Neapolitanos etiam inſcribi et eſſe reipſa reges Hieroſolymitanos a temporibus Friderici II imperatoris. 3°. Tunc eumdem inſcripſiſſe ſe, ut in edicto ejuſdem legitur, pro creatione parlamenti Provinciae, anno 1501, apud D. Jolly, tomo 1. Officiorum Franciae, pag. 472. *regem Franciae, Neapolis, et Jeruſalem.* 4°. Anno illo ipſo quo capta a Ludovico XII Neapolis eſt, aut anno certe ſequente, nummum hunc cuſum fuiſſe; hoc eſt, ante annos ipſos novem quam cum Julio II ſummo pontifice ſimultates exerceret. Nam poſt annum certe 1503, numquam inſcripſit ſe Ludovicus XII regem Neapoleos. Non igitur urbi Romae minas intentat rex certe Chriſtianiſſimus, hoc dicto, PERDAM BABILLONIS NOMEN.

Sed tunc factus ille nimirum rex Hieroſolymitanus cum et rex Neapolitani regni, pollicetur hoc lemmate, ſe Terram Sanctam, ditionem utique ſuam, recuperaturum eſſe; deleturumque poſtea ipſammet Aegyptum, uſque ad Cairum, quae civitas Aegyptii Soldani primaria tunc ſedes fuit; quoniam ſimul is Terram Sanctam et Jeruſalem tunc tenebat. Cairum autem errore populari occidentales omnes ſcriptores a temporibus belli ſacri, ut plerique eruditi putant, Babylonem vocabant pro Babillone; quod veteris Cairi nomen fuit. Sic enim in hoc nummo ſcriptum eſt, BABILLONIS, ut recte D. Petavius edidit, et nos ipſi vidimus in nummo eo, qui perpulcher eſt ac nitidiſſimus; non, ut Thuanus retulit, pag. 8. BABYLONIS. Nam quod ad illud Martialis Epigramma attinet, e libro XIV. epigr. 150.

Haec tibi Memphitis tellus dat munera: victa eſt
Pectine Niliaco jam Babylonis acus:

ubi Ferrarius in Geographia videre ſibi viſus eſt Aegyptiam Babylonem, longe allucinatus eſt. Chaldaicam enim, quae Euphrati amni impoſita fuit, vates indicat Babylonem, verſuque ſolum illud Plinianum exprimit, e libro VIII. pag. 231. *Acu facere id Phryges invenerunt — Colores diverſos picturae intexere Babylon maxime celebravit, et nomen impoſuit. Plurimis vero liciis texere, quae polymita appellant, Alexandria inſtituit.*

Soldani igitur Aegyptii in Babillone nova ſedem tunc habebant, hoc eſt, in Cairo: et Terram Sanctam obtinuere iidem uſque ad annum 1516, quo Selimus I Turcarum imperator hanc occupavit; ut et Aegyptum anno conſequente. Is ergo anno 1517 praeſtitit, quod Ludovicus XII anno 1501 pollicebatur ſe facturum eſſe hoc dicto, PERDAM BABILLONIS NOMEN.

Haec ſequens refutatio, nunc primum ex MS. vulgata, Jo. Harduini S. J. explicationis nummi ſub Ludovico XII Francorum rege cuſi, inſcriptique PERDAM BABILLONIS NOMEN, *perbenigne nobis tranſmiſſa fuit a viro nobili extero; quem minime dubitamus quin omnes melioris notae eruditi, lecto hoc ejus ſcripto, multijuga doctrina ornatum et exquiſito judicio feliciter eſſe praeditum, facile pronunciaturi ſint.*

Jo. Harduinus S. J. abſurdis noviſque in literario orbe opinionibus non minus ac ſubtilibus audacibuſque, et, quod ingenue fatendum eſt, quandoque non infelicibus interpretationibus, clarus, cum opinaretur ſe huic Ludovici nummo veram, et mirum quantum ab ea diverſam, quam ceteri Galli ſcriptores prodiderant, interpretationem nactum eſſe, tanta eſt delectatione perfuſus, ut morae impatiens minime ſe continere potuerit, quin prima quaque data occaſione eamdem typis evulgaret: itaque inter Ephemerides eruditorum Pariſienſium in ſupplemento menſis Januarii A. 1707, brevi ſchediaſmate referri curavit; nec eo contentus, e Gallico in Latinum ſermonem verſam, aliquantum tamen immutatam et auctam, ſua inter *Opera ſelecta*, quae A. 1719, Amſtelodami prodierunt, denuo in publicum prodire voluit. Putavit igitur Harduinus Jacobum Auguſtum Thuanum Hiſtoriarum ſui temporis libro primo, ante alios in eum ſenſum hujus nummi epigraphen accepiſſe, nempe, quaſi Ludovicus, mutuatis verbis ex Iſaiae cap. XIV. 22. Romae, quam cum antiquis et ejus temporis ſcriptoribus ob deploratam morum aulae illius corruptionem Babylonem appellat, comminaretur, idque propter ſimultatem maximam ipſum inter et Julium II P. M. extremis ejus pontificatus annis cum maxime exacerbatam. Reprehendit

dit id propter Thuanum ea de interpretatione, quam prorſus falſam ac memoriae religioſiſſimi principis non minus quam ſedi apoſtolicae injurioſam valde et contumelioſam exiſtimat. Odioſae huic reprobataeque interpretationi novam ipſe ſubtilemque explanationem ſubſtituit ex titulo *regis Neapolitani*, quo Ludovicus in nummo utitur, dum legitur: *Francorum regnique Neapolitani rex* — Ex quo argutatur Ludovicum, ut qui tanquam *rex Neapolis* eſſet etiam *rex Hieruſalem*, nihil aliud ea inſcriptione, *Perdam Babillonis nomen*, voluiſſe quam minari ſeſe abs Aegypti rege, quem Soldanum vocant, Hieroſolymam Terramque Sanctam tum temporis obtinente, non modo Hieroſolymitanum regnum utpote ſuum vindicaturum, ſed etiam ejus ſede ejecturum, Babillonem ita ſubvertendo ut nomen adeo ejus pereat. Is etenim rex regiam ſedem in urbe vulgo *Cairo* dicta habebat, quam urbem etiam Babillonem jam inde a ſacri belli temporibus occidentales ſcriptores appellare conſueverant.

Porro epocham qua nummum hunc cuſum imaginatur, ſtatuit ad annum 1501 vel ſequentem. Ac ponit poſt annum 1503 Ludovicum nec regis Neapolitani titulum uſurpaſſe, et ideo nec Babillonis nomine Romam deſignare potuiſſe. Profecto ſi ita ſe res haberet, ſat firmum ejus argumentum eſſet, ſaltem ad propulſandam Thuani interpretationem: quoniam eo tempore nullae regi cum Julio II contentiones eſſe poterant, cum conſtet ex hiſtoria, Alexandrum VI tum maxime viguiſſe regi foedere amicitiaque conjunctiſſimum; tantum abeſt ut ei Romae exitium ſub Babillonis nomine minaretur. Sed laetius exultaſſet Harduinus, ſi ſciſſet prioribus Thuani editionibus, nempe Pariſienſibus annorum 1604 et 1609, atque Germanicis 1614 et 1617, ipſum Thuanum, dum hunc refert nummum, ſcripſiſſe eum Neapoli curatum, his verbis: *cuſo etiam Neapoli aureo nummo*, &c. etenim ſi Neapoli cudi juſſiſſet, certum eſt id aut 1501 aut 1502, aut prioribus A. 1503 menſibus, non inſequenti tempore potuiſſe: nam apud omnes hiſtoricos conſtat, Ludovicum a magno duce Conſalvo a Corduba coactum Neapoli excedere, atque ea regni parte quae ipſi obvenerat ex pacta diviſione cum Ferdinando rege Catholico prid. idus Mai. anni 1503, quo die Conſalvo Neapolim ingreſſo Averſa et Capua dedita, ac tandem primo novi anni 1504 die Galli tradita Gaieta cum arce ac ceteris quae tenebant in regno oppidis, exceſſere, uti patet ex hiſtoria Guicciardini, atque apud omnes alios tam Italos quam Gallos ſcriptores in confeſſo eſt.

Verum qui ſuper debilibus ruinoſiſque fundamentis ſtruit, ſaepe patitur ut omne ſuperimpoſitum aedificium humi prolapſum videat. Putavit Harduinus a Thuano primum eam interpretationem illi nummo tributam: putavit etiam Ludovicum poſt annum 1503 non amplius ſibi titulum regis Neapolis ſumpſiſſe, ac proinde prioribus hiſce annis nummum fuiſſe cuſum, non poſtea. Opinatus eſt quoque Hieroſolymam cum Terra Sancta eo tempore ab Aegypti Soldano poſſeſſam fuiſſe. Quae poſitiones ſi falſae demonſtrentur, et nummum non Neapoli cuſum, ſed potuiſſe in Gallia a Ludovico curari ſequentibus annis, cum, donec vixerit, regis Neapolitani titulum uſurparit, acceptaſque a Julio pontifice injurias reſpexerit, concidant et in fumum evaneſcant omnia ejus inventa neceſſe eſt. Et quidem ante omnia falſum eſt, a Thuano primum eam interpretationem nummo aſſignatam; nam Galli ſcriptores, aſperrimi crudeliſque Ludovicum inter et Julium belli temporibus proximiores, quamvis nummum quod non inſpexerint varie deſcribunt, conveniunt tamen cuſum a Ludovico in Gallia fuiſſe, poſtquam Julius adeo in regem ſaeviit, ut regnum diris devoveret, comparatiſque in eum copiis ipſe accinctus enſe et thoracatus ducem ſe praebuerit. Imo clariſſimi Italorum et Gallorum ejus aevi ſcriptores, quos inter Arnoldus Ferondus in Ludovico XII, ferunt Julium ita armatum, dum ponte Tiberim trajiceret, haec protuliſſe alta voce, ut ab omnibus audirentur, verba: *Quando me nihil Petri claves juvant, Pauli enſem diſtringam:* atque haec inter clavibus in flumen projectis, enſem, quo cingebatur, e vagina eduxiſſe. Quod ſane amplam poetarum ejus temporis ſcommatibus praebuit materiam, unde celebre per Gallorum ora carmen apud Ferondum legimus:

In Gallum, ut fama eſt, bellum geſturus acerbum,
Armatam educit Julius urbe manum.
Accinctus gladio, claves in Tibridis amnem
Projicit, et ſaevus talia verba facit:
Cum Petri nihil efficiant ad proelia claves,
Auxilio Pauli forſitan enſis erit.

Quo factum eſt, ut Gulielmus Budaeus ejus temporis ſcriptor lib. 5. de Aſſe, dum in Julii ſcelera ſaevoſque conatus invehitur, non ſe contineat quin ſanguinarium, ſacrilegum, furioſumque dicat, qui *animo* pluſquam *gladiatorio* (ejus ſunt verba) *graſſaretur ad Chriſtiani nominis cultorem, nempe regem Chriſtianiſſimum, mundo ſtupente, delendum.* Tum ait: *Cleri*

magiſter

magiſter ſanguinarius, qui, effractis timoris divini repagulis, feras nationes in Domini populum immittebat, et Gallorum partes eorumque fautores diris execrationibus devovens, ſcelere pluſquam tragico, totum paene orbem religione ſolutum in devotos concitabat. Per haec tempora, cum maxime hoſtili odio, vi, miniſque arderet Julius, totuſque fureret *ad regem Chriſtianiſſimum delendum*, Ludovicus hunc nummum cudi juſſit, ſuas tam diri infenſique hoſtis minis objecturus; qua de re vere a Thuano refertur, uti *moribundi ſenis inanes diras contraria obnunciatione generoſe reviceri, cuſo etiam aureo nummo, qui &c.* Nec Thuanus eſt qui princeps ſcripſerit, nummum eo tempore et cauſa cuſum; nam Franciſcus Hotomanus non ſecus ac Budaeus graviſſimus clariſſimuſque inter Gallos J. C. qui aeque adverſus Sixti V in Galliam incepta ac Budaeus contra Julium, ſcripſit librum, cui titulus *Sixti V fulmen brutum.* Qui liber, Placcio de ſcript. anonym. n. 651, pag. 84, auctore, in lucem prodiit A. 1585, viginti annos antequam Thuanus ſuas ederet hiſtorias: Is igitur pag. 177, ſcripſerat Ludovicum XII, poſt exſecrandas Julii diras, cudi curaſſe in Gallia nummos cum illa epigraphe, *Perdam*, &c. hiſce verbis. " Quam animi magnitudinem Ludovi-
" cus ille rex noſter duodecimus, parens patriae nominatus, ac ſervitutis illius pertaeſus
" ſuſceperat, cum poſt illam papae Julii furibundam execrationem, *nummos aureos in Gal-*
" *lia* cum hac inſcriptione cudi juſſit: *Lud.* XII. *D. G. Franc. Rex. Dux Mediolani.*
" Tum ex altera parte inſignia Franciae et Mediolani conjuncta, cum hac inſcriptione:
" *Perdam Babylonem.*" Qui nummus, uti ab Hotomano deſcribitur, licet nec in regis Galliae muſaeo, nec in aliis, quantum ſciam, reperiatur, ac Petavius et Le Blanc tantum recenſeant aureum illum perinde ac a Thuano correctioribus in editionibus deſcribitur, tamen nihil id derogat tam gravis J. C. auctoritati, cum facile ſuo tempore ambo hi nummi aurei ſupereſſe potuerint, quorum unus ab Hotomano obſervatus titulos *Franc. Rex. Dux Mediolani*, cum Galliae Mediolanique inſignibus et inſcriptione, *Perdam Babylonem:* alter eidem fortaſſe inviſus exhiberet titulos, *Francorum Regnique Neap. Rex*, cum ſolis Galliae inſignibus ac epigraphe, *Perdam Babillonis nomen.* Et ſane, niſi tempore rerum omnium edaci factum eſſet, ut nummus ab Hotomano deſcriptus deſideraretur, omnem Harduino tam novae et inſolentis interpretationis anſam praeripuiſſet; nam cum in illo non legatur titulus *Rex Neap.* ex quo ejus ſubtilitates ortum ducunt, ſed alter, nempe *Dux Mediolani*, qui nihil ad rem Ludovico pro Hieroſolyma eſſe poterat, nullo pacto ipſum juvare potuiſſent quae de Cairo et Aegypto ſomniavit. Sed etſi ponamus nunquam in rerum natura fuiſſe nummum ab Hotomano deſcriptum, et verum ipſi ignotum, haud tamen id ſententiae Francorum Julianis jurgiis proximiorum officeret, qui ipſi, nedum patres ipſorum meminiſſe poterant, a Ludovico cudi juſſum in Gallia aureum nummum, quo furorem audaciamque Julii retunderet, illa epigraphe, *Perdam Babylonem*, ſive *Babillonis nomen*; quod, uti deinceps demonſtrabimus, non niſi de Roma intelligi poterat, qua nihil aptius eſſe poterat frangendo efferati Julii animo, qui vires omnes intendebat, uti ait Budaeus, *ad regem Chriſtianiſſimum delendum.* Nec ſolus Hotomanus memorat a Ludovico hunc nummum in Gallia cudi juſſum, ſed idem Franciſcus Pithoeus in libro cui titulus, *De la Grandeur, Droits, &c. des Rois, & du Royaume de France*, teſtatum reliquit, nempe retundendae audaciae Julianae cauſa fuiſſe cuſum, deſcribitque talem, qualem ab Hotomano habemus, cum titulo *Dux Mediol.* et inſcriptione *Perdam Babylonem:* quod alterum nummum a Petavio, Blanc, et aliis deſcriptum ignotum ei fuiſſe demonſtrat. Atque adeo verum eſt a ſcriptoribus Gallis communiter aſſeri et pro certo haberi, iis temporibus eaque occaſione hos aureos nummos in Gallia cuſos, ut Paulus Petavius ſenator Pariſienſis, primus, ipſo Harduino docente, eum nummum, in quo habetur *Perdam Babillonis nomen*, cum titulo *Regnique Neap. Rex*, typis evulgavit; iſque imprimi curavit una cum nummo a Julio cudi juſſo, poſt expulſum a Bononia Johannem Bentivolum cum inſolenti hac et ſuperba inſcriptione, *Bononia per Julium a tyranno liberata*, qua aperte Bentivolum tyrannidis incuſat, et clam perſtringit Ludovicum, qui ſuis viribus ac clientela Bentivolum tuebatur. Ex quo opinatur Petavius hac etiam cauſa, praeter quas ſuperius memoravimus, impulſum Ludovicum, ut, poſt cuſum a Julio nummum, par pari relaturus cudi in Gallia ſuum juberet, cum inſcriptione *Perdam Babillonis nomen.* Quidquid de hujus opinione ſit, certum omnino eſt omnes Francos ſcriptores, aut antiquiores aut Thuano coaevos, pro certo habuiſſe, ejuſmodi occaſionibus ac turbulentiſſimis Julii temporibus, poſtremiſque ejus annis, juſſum eſſe in Gallia aureos hoſce nummos a Ludovico cudi. Extra omnem controverſiam res eſſet, ſi aliquo in muſaeo quis hunc nummum reperiret, qualis a Luckio deſcribitur pag. 23. typ. Argentinae A. 1620. fol. ſimiliter ac apud Petavium, Le Blanc, et alios, excepto, quod in hoc Luckii ex parte inſignium Franciae adnotatur annus quo cuſus eſt, nempe 1512, qui annus incidit in id tempus, cum maxime exarderet bellum ac odia Ludovicum inter ac Julium.

De hujus nummi ingenuitate nullus ſcrupulus ſuboriri poteſt, nam a Luckio impreſſus eſt A. 1620, quum nondum cuiquam in mentem venerat, Ludovicum non quo diximus tempore et occaſionibus eum nummum cudi juſſiſſe, ſed circa annos 1501 aut duobus proxime ſequentibus, eo quod animo conceperit Hieroſolymitanum regnum ſibi aſſerere, ex Aegyptii regis manibus eruere, ac Babillonem regiam ejus ſedem ſubvertere. Singularem vero hanc ſubtilemque opinionem Harduinus tandem ſuo e capite deprompſit, inque dias luminis auras ſua pro audacia glorioſus produxit; adeo ut nulla ſuſpicio ſuperſit, Luckium arguendae Harduini interpretationis gratia de ſuo annum adjeciſſe.

Nec nobis dubium faceſſit Le Blanc, qui in libro *Monn. de France* pag. 258. adnotatum reliquit, ab Henrico II morem inductum, ut in Galliae nummis annus apponeretur; nam id conſtanti de more intelligi debet, cum et antea in aliquibus nummis adſcriptum videamus; quia idem Le Blanc nummum recenſet Annae reginae, in quo annus legitur 1494, Luckius eodem loco nummum Ludovici Mediolani cuſum eodem ipſo anno 1512, et Maezereus in Lud. XII plures refert hujus regis nummos in quibus anni leguntur 1507, 1509, &c. Luce igitur meridiana clarius apparet, Francos omnes ſcriptores aut antiquiores aut Thuano coaevos non aliam interpretationem hiſce nummis dediſſe, nec niſi iis temporibus et occaſionibus cuſos exiſtimaſſe.

Thuanus ſuam dum Hiſtoriam ſcriberet certus quidem de rei veritate erat; ſed quia nummum nec ullo in muſaeo nec libro impreſſum viderat, cum Petavius primum typis ediderit, et Luckius non ante annum 1620 librum ſuum Argentorati protulerit, aliorum fidei, qui nec nummum inſpexerant nec quid certi de eo noverant, innixus, facile deceptus eſt, ut falſo crederet ſcriberetque nummum *Neapoli* cuſum cum Neapolis et Siciliae inſignibus. Ideo in prioribus ſui operis editionibus Pariſienſibus annorum 1604, 1606 et 1609, atque etiam in Germanicis ex hiſce exemplis, auctore adhuc vivente, 1614 et 1617 curatis, ita legitur: " Quin et eo uſque provectus eſt, ut, ſpretis multorum, quibus alioqui plurimum tribuebat, ſuaſionibus, moribundi ſenis inanes diras contraria obnunciatione generoſe revicerit, *cuſo etiam Neapoli aureo nummo*, qui effigiem ſuam in una parte, *et inſignia Neapolis ac Siciliae* ex altera referebat, cum hoc elogio *Perdam Babylonis nomen*; quales adhuc hodie multi reperiuntur." Sed quemadmodum ſcriptores, qui dum vivunt ſua ipſi typis evulgant opera, invidis iniquiſque judiciis ſaepe ſubjacent, ita commodius, praeſertim in magnis operibus, in quibus fieri nequit ut omnia accurate uſque pervideant quin quandoque ſomnus obrepat, eo fruuntur beneficio, ut, oculis omnium illis expoſitis, bona fide ab amicis errorum admoniti emendationem exequi poſſint: eodem pacto Thuanus inter cetera admonitus nummum illum non Neapoli fuiſſe cuſum, nec Neapolis ac Siciliae inſignia, ſed Galliae exhibere, locum Hiſtoriae ſuae emendavit in editione quam Roberti Stephani diligentiae commiſerat. Et quamquam is ſuam editionem non niſi anno 1618 vulgaverit, nempe poſt annum a Thuani morte, conſtat nihilominus priores libros vivente auctore fuiſſe cuſos, ac propterea in primo libro locum hunc ab ipſomet fuiſſe caſtigatum. Tum imminentem ſibi mortem ſentiens, operum ſuorum curam Puteano et Rigaltio amicis optimis teſtamento reliquit, qui prioribus editis libris et a ſe emendatis ceteros adhuc ineditos adjungendo emendatiorem plenioremque editionem promoverent. Quod cum hi exequi nequiſſent, effectum eſt a Lingelſhemio, cui Thuanus ante mortem caſtigatum integrumque exemplum miſerat: is itaque anno 1620 integrae amicitiae legi ſatisfaciens celebrem illam et accuratam Aurelianenſem ſeu verius Genevenſem editionem curavit, quae ab omnibus atque ab ipſo Harduino perfectior emendatiorque habita eſt, ex qua deinde altera Francofurti 1625 prodiit, et in ambabus ablatum eſt verbum *Neapoli*, et adjunctus titulus *Franc. Regnique Neap. Rex.* et loco Neapolis ac Siciliae inſignium *inſignia Franciae* exhibentur, perinde ac in aureis nummis, quos in multis muſaeis videre eſt, et in editis a Petavio, Luckio, Le Blanc, Harduino, Deylingio atque aliis; ita enim in hiſce editionibus legitur: " Eo uſque provectus &c. cuſo etiam aureo nummo, qui titulos regis Franciae, regnique Neap. cum effigie ſua ex una parte et inſignia Franciae ex altera parte referebat, cum hoc elogio, *Perdam &c.*" ex quo factum eſt, ut omnes deinceps ſcriptores, nedum in hoc, ſed omnibus aliis in locis, ſpretis antiquioribus Thuani editionibus, Aurelianenſi tanquam optima uſi ſunt. Ac omnes deinde auctores, qui poſt Thuanum

num tam Galli quam exteri ſcripſere, non aliis temporibus epocham illius nummi aſſignarunt, nec alienum a majorum ſententia ſenſum dederunt. Ita Luckius loc. cit. Le Blanc pag. 263. Struvius diſſert. de nummo *Perdam Babyl.* inſert. Bibl. antiq. 1706. Menſe Febr. p. 73. Ita porro ceteri ſcriptores Germanici tanquam imaginariam Harduini interpretationem improbarunt; veluti Cornelius Dieter. Koch. Strictura Theol. in Jo. Harduini Oper. Select. p. 26. Deylingius Obſer. Sacr. part. 3. obſ. 50. § 10. Sigiſmundus Liebe, et alii plurimi.

Altera falſa Harduini hypotheſis, qua probare nititur nummum hunc haud cudi potuiſſe a Ludovico, niſi cum tardiſſime anno 1503, ac proinde nullo pacto reſpicere potuiſſe contentiones cum Julio II, ea eſt, qua ait, *Poſt annum certe* 1503 *nunquam inſcripſit ſe Ludovicus* XII *regem Neapoleos.* Si itaque evidenter demonſtretur, Ludovicum etiam poſt exactos e regno Gallos, quod illo contigit anno, retinuiſſe quoad vixit titulum regis Neapolis, concidet quidquid ſuper tam ruinoſo fundamento extructum eſt.

Namque ex publicis pacis foederibus initis ſequenti tempore Ludovicum inter ac Ferdinandum Catholicum, Gallum, licet regno Neapoli et ea parte quae ipſi obtigerat exutum, ſemper titulum illum retinuiſſe; ad pacem certe Bloeſenſem, quae ſancita eſt IV Non. Octob. 1505 uſurpaſſe conſtat; quando, cum hos duos inter reges conveniret "ut Ferdinandus uxorem duceret Germanam Foxiam ſororis Galli regis filiam, eique dotis nomine jus in ea regni Neapolitani parte, quae in diviſione Ludovico obvenerat, Germanae ab avunculo cederetur," inter conditiones expreſſe appoſitum eſt, ut poſt contractum matrimonium rex Galliae titulum regni Hieroſolymitani ac Neapolitani deponeret. In alio articulo etiam conventum eſt, "uti ſi Germana regina ante Ferdinandum moreretur, ea pars marito accreſceret; ſin marito ante ſine liberis mortuo decederet, ad Ludovicum rediret." Quae conventiones nedum a Guicciardino lib. 6. a Jovio lib. 3. in vita Conſalvi, et ab ipſo Thuano lib. 1. referuntur, ſed etiam leguntur in tabulis hujus foederis exſcriptis a Federico Leonardo in *collectione Tractatuum Pacis, &c.* tom. 2. fol. 35. Ex quo evidentiſſime apparet, Ludovicum illam regni partem ſemper pro ſua habuiſſe, quamvis non poſſideret, atque ideo dotis nomine deſpondere et Germanae ſororis F. cedere ac Ferdinando potuiſſe; ac proinde convenit etiam, ut poſtea titulo *Regis Hieroſolymitani* ac Neapolitani abſtineret. Quod ſi titulum illum deponere deberet, evincitur ad ea uſque tempora minime abjeciſſe, ſed tam in monumentis quam nummis uſurpaſſe. Atqui dicet quis, ſaltem igitur Ludovicus hoc inito matrimonio depoſuit, ac proinde is de quo agitur nummus minime cudi poterat tempore contentionum cum Julio, quae quidem juxta omnes ſcriptores, ac praeſertim Blaſium Bonaccurſium coaevum auctorem ad annum 1509 ſuae ephemeridis, Guicciardinum ac Jovium, haud coepere niſi ineunte anno 1510. Ita profecto exiſtimandum, niſi Ferdinandus ipſe prior foederis pacta violaſſet: etenim vix Germana regina ducta, ne forte, ea ſibi ſuperſtite ſine liberis decedente, dotalis regni pars Ludovico reddi ex contractu deberetur, palam profeſſus eſt ſe totum regnum poſſidere ex Alphonſi I ſucceſſione, hereditario quidem, ut non egeat dotali uxoris jure, quod ad Neapolim, Campaniam, et Samnium: Quin imo proprio, excluſo prorſus ab omnibus actis reginae uxoris nomine, fidem ſacramentumque a baronibus et civitatibus Neapoli exegit; quemadmodum iidem hiſtorici ac Thuanus narrant, cujus haec ſunt verba ex lib. 1. *Nec certior in eo foedere conſervando quam in reliquis Ferdinandi fides fuit, nam contra dotales tabulas ipſe mox ſe totum regnum ex ſucceſſione Alphonſi* I, *excluſo Germanae uxoris jure, poſſidere palam profeſſus eſt.* Qua de re merito Ludovicus rex offenſus, ut jura ſua in eo regno ſervaret, quoniam Ferdinandus rex conditiones in eo foedere ſtatutas poſthabebat, ipſe regis Neapolitani titulo ut ante utebatur, et quidem intentius, poſt detectum in ſe Julii odium, ex eo quod ſenſit hunc pontificem omnem operam conſumpſiſſe, quo omnes Europae principes ſecum in Ludovicum conciret, ſed fruſtra, omnibus ſcilicet ejus ſocietatem renuentibus, uno Ferdinando excepto, qui ut erat aſtutus occaſione ſimultatum Julii uti minime neglexit. Is itaque, quemadmodum Bonaccurſius coaevus ſcriptor in ſuo Diario An. 1510 refert, *Fece una lega ſeco à difeſa degli ſtati communi, con obligo di ſervire ogni anno S. S. in quello che gli occoreſſe di* 300 *uomini d'arme gratis con altre condizioni, le quali andarono tra loro molto ſegrete; et S. Maeſtà ebbe all' incontro l'Inveſtitura del Regno di Napoli, la quale deſiderava aſſai.* Id eſt, *cum eo foedus iniit pro tutandis utriuſque imperiis, hac lege, ut ipſe quotannis pontifici ad quodcunque opus ter centum cataphractos equites praeſtare, deque ſuo ſtipendia pendere teneretur, praeter haec alias ſecreto pactus conditiones; ac ipſe contra, quod maxime cupiebat, fiduciariam regni Neapolitani poſſeſſionem (quam vulgo* inveſtituram *vocant) ex formula a pontifice obtineret.* Quam inveſtituram nunquam antea Ferdinandus a pontifice obtinere potuerat, eo quod contra foedus Bloeſenſe peteret eam hoc anno 1510, quo jam exaſperatae erant Ludovicum inter ac Julium contentiones, ex animi ſententia obtinuit, et quidem totius regni ſuo nomine, tanquam Alphonſi I ſucceſſor, non quod ad partem, nempe Neapolis, Campaniae, et Samnii, quae dotis nomine Germanae reginae uxori pacta fuerat.

Hinc

a

Hinc facile quis intelligit, quam maxime Ludovici animus exacerbaretur, qui ea de cauſa hoc tempore potiori jure et contentione regis Neapolitani titulo inſigniretur, quo jura ſua in illud regnum firmiora foveret, et adverſum Catholici regis artes illo pacto ea infirmare nitentis iret; Bloeſenſi enim pace non obſervata, ipſe ea firma ſibi et illaeſa ſervaret.

Sed manifeſtius id apparet ex altero Bloeſenſi foedere deinde icto Cal. Dec. A. 1513 hos inter reges Ludovicum et Ferdinandum, poſtquam aliis ductu temporis enatis circumſtantiis, uterque ſibi ſuas ob ſimultates et diffidia timere, et ſuſpectam Auſtriacae domus potentiam habere: itaque inter alias hujus pacis conditiones Ludovicus denuo ſuis juribus et titulis ſuper Neapolitano regno ſe abdicavit, quemadmodum legitur tomo II actorum pacis, Amſtelodami ſub hoc titulo editorum, *Recueil des Traités de Paix*, pag. 35. Patet igitur ideo Ferdinandum in hoc novo foedere curaſſe, ut Ludovicus rurſus ſuis juribus ac titulis cederet, quia, fracto priori, ipſe ut antea ſua retinuerat jura, et quidem merito, ne ſibi ullum crearet praejudicium, quod iis omiſſis contigiſſet: adeo ut poſita hujus nummi epocha ad an. 1512, minime abſonum videri debet, Ludovicum quamvis Neapolis poſſeſſione exutum hoc titulo uſum eſſe, et cum regis Franciae titulo conjunxiſſe.

Profecto Harduinus hiſtoriae ac hujuſmodi moris apud omnes principes vigentis rudem ſe probat; ii namque et in nummis et in actis hoſce titulos uſurpant, ut ſuas rationes ac jura in eas quas non poſſident regiones ſervent; quo, quandocumque eveniat ac temporum ratio ſuadeat, ea exercere et aſſerere valeant. Ac ne per alia regna regioneſque, ex quibus infinita ſuperſunt exempla, divagemur; ad idem ſolummodo Neapolitanum regnum regeſque Galliarum animi mentem contrahere ſatis erit. Hi namque, antequam Ludovicus eam regni partem ſibi ex pacta cum Ferdinando diviſione tributam poſſideret, jura Renati Andegavenſis, ultimi Neapolitanorum ex ea gente regis, ſibi aſſerentes, titulum regis Neapolis et Hieruſalem uſurparunt, atque ex hoc fonte Galliae reges ſua jura deſumunt. Unde alterum Harduini in hiſtoria erratum detegitur, qui Galliarum regis jura in Hieroſolymitanum regnum ab imperatore Friderico II deducit: quando Aragonenſes quidem et Auſtrii ab *Iole* dotis nomine Friderico quaeſita deſumere poſſunt; at Andegavenſes trahunt a Carolo I Andegavenſi, cui Maria principis Antiochiae filia ea ceſſerat, uti clariſſime demonſtratur in *Hiſt. Civili regni Neap.* lib. 20. cap. 2. n. 1. Is igitur Renatus Andegavenſis regno pulſus et exutus, Johanne filio ſuo praemortuo, Carolum Andegavenſem comitis Meduanenſis fratris ſui filium heredem fecit, qui mox ſine liberis moriens Ludovico XI Galliae regi ex Renati ſorore genito hereditatem ſuam teſtamento reliquit. Teſtamentum hocce a Carolo factum Maſſiliae IV Idus Decembris A. 1481 refert Fridericus Leonardus, in *collectione Tractatuum Pacis* edita Pariſiis 1697: eo inſtituitur heres univerſalis Ludovicus, cui ſubſtituitur Carolus Franciae Delphinus Ludovici filius, qui, patre mortuo, ut erat juvenis gloriae avidus, hiſce juribus, regni Neapolitani expeditionem molitur, potitur, et ſex tantum menſibus obtinet. Cui per infortunium in flore aetatis ac ſine liberis Ambaciae mortuo, dux Aurelianenſis Ludovicus XII appellatus, qui gradu eum proximiore contingebat, in Galliarum regno ſucceſſit. Atque is nihil ardentius concupivit quam Neapolitanum regnum, utpote hereditarium, recuperare. Itaque paucos poſt dies quam rex Carolus obierat, non modo Galliae regis, ſed etiam ex ſui ſenatus conſilio, regni Neapolitani ratione, regis Hieruſalem et utriuſque Siciliae titulum ſumpſit; in quo non recenſiti tantum ſcriptores omnes conveniunt, ſed etiam nummi a Ludovico cuſi, in quorum aliquibus a Blanco relatis, praeter regis Franciae, Hieruſalem adhuc ac Siciliae tituli leguntur ſub hac inſcriptione, *Rex Franc. Sicil. HIL.* ex quo deinde factum eſt, ut in pacta Ludovicum inter et Ferdinandum regni diviſione conveniret, ut Ludovicus regis *Siciliae* titulum deponeret ac ſolum appellaretur *rex Neapolis et Hieruſalem*, et contra Ferdinandus, eo quod ei cederet Calabria et Apulia, ipſe dux Calabriae et Apuliae diceretur. En igitur Ludovicum ante annum 1501 ex antiquis tantum in eum regnum juribus titulos utriuſque Siciliae et Hieruſalem uſurpaſſe; qui minus id, quaeſo, faceret ſequentibus annis, poſtquam Ferdinandus, pacis Bloeſenſis pactionibus ruptis ac violatis, foedus cum Julio II ſaevo et infenſo ejus hoſte iniverat? Sed abſque eo, quod ab eodem Neapolitano regno divertamur, eumdem plane morem in Lotharingiae ducibus advertemus, qui aeque ac Galliae reges et ſcripto et nummis ejus regni reges et Calabriae duces nominabantur, ſuis ſtemmatibus inſignia Neapolis et Hieruſalem adjungentes ex iiſdem juribus, quae a Renato Andegavenſi ultimo Neapolitanorum ex ea gente rege ad ſe tranſmiſſa contendebant. Conſtat ex hiſtoria Renato nullum filium, ſed tantum *Violantam* filiam ſuperſtitem fuiſſe, Friderico II Valdemontii comiti nuptam, ex quo matrimonio prognatus eſt Renatus II dux Lotharingiae. Is adverſum Carolum VIII contendebat a Renato avo minime relinqui potuiſſe Neapolitanum regnum Carolo Meduanenſi comiti, ſed ſeſe, utpote ex filia natum, praeferri debuiſſe Carolo, qui fratris modo filius Renato Andegavenſi erat; ac proinde ſibi vendicabat non ſolum Andegavenſem ducatum et Provin-

ciae

ciae comitatum, ſed potiori jure Neapolitanum regnum, ad cujus ſucceſſionem foeminae admittuntur, ita ut ipſae recta linea ex defuncto deſcendentes excludant laterales etiam mares; praeſertim cum ipſe mas eſſet, quamvis ex foemina natus. Quod ſi juri, votis, et invitationi Innocentii VIII pontificis, et Neapolitanorum Aragonenſes aegre ferentium vires ad regnum ſibi aſſerendum acceſſiſſent, profecto pontificis et baronum conſilia ipſum regno inaugurandi felicem ſortita eſſent exitum. Sed quamvis omnes conatus fruſtra ceſſiſſent omniſque ſpes conquirendi abjecta eſſet, non ideo Lotharingiae duces, ut ſua jura foverent, iis titulis inſigniri deſierunt. Ex hoc Friderici cum Violanta conjugio ſua repetunt jura Lotharingii in Neapolim et Hieruſalem; ac poſt id temporis, non ante, in ipſorum ſtemmatibus inſignia Neapolis et Hieruſalem cernuntur, quemadmodum Baleicourt verum ſectatus obſervavit in exponendo Indice nummorum Lotharingicorum pag. 28. quem inſeruit in ſuo *Traité Hiſtorique & Critique ſur l'Origine & Genealogie de la maiſon de Lorain.* In quo ſane plures horum ducum nummos cum eorumdem regnorum inſignibus, et plerumque titulo ducis Calabriae, videre eſt. Cuſo igitur eo nummo in Gallia per Ludovicum, qui eo titulo uti poterat, et quo tempore cum maxime ejus animus a Julio eſſet exaſperatus, quid illa epigraphes "*Perdam Babillonis nomen*" interpretatione, qua rex elatae jactantiae Julianiſque eum perdendi minis appoſite reſponderet, quid, inquam, ſenſui rationique convenientius? Quid inſcriptione ipſa illius audaciae ferociaeque retundendis accommodatius? Verba quidem ex Iſaia ſumpſerat, et belle Romae aptaverat, cui ob morum illius aulae eo maxime tempore foeditatem, eo quod poſt Alexandri VI pontificatum improbiores facti eſſent, aptius quadrabat quam olim Babillonis nomen. Id quippe nomen variis ſemper rationibus Roma ſibi vendicaverat. Joannes enim, Apocalypſeos cap. XVIII. 4. juxta communem antiquiorum eccleſiae patrum interpretationem, non aliam intellexit Babylon quam Romam idolis addictam; ac noſtri theologi paſſim, quo probent divum Petrum Romae fuiſſe, eo utuntur ipſius epiſt. I. loco "*Salutat vos eccleſia,* "*quae eſt in Babylone coëlecta*" ethnicam Romam ita iis temporibus appellatam eſſe docentes. Videſis *Natalem Alexandrum Saec.* I. *diſſert.* 13. *tom.* 2. *Hiſt. Eccl.* qui totis viribus id ſtatuere conatur adverſus eos, qui ſcripſerunt divum Petrum intellexiſſe non quidem de Roma, ſed de Babylone Aſſyriorum aut Aegyptiorum. Idem etiam nomen ipſi deinde, licet Chriſtianam fidem amplexae, tributum, non ob eccleſiam, ſed corruptos ob mores, qui depoſitis etiam idololatriae erroribus ea in civitate permanſerunt. Ita Hieronymus execranda ejus vitia improbitateſque deplorans epiſt. 7. ad Marcellam ait; *Lege Apocalypſim Joannis, et quid de muliere purpurata, et ſcripta in fronte ejus blaſphemia, ſeptem montibus, aquis multis et Babylonis cantetur exitu contuere.* Ac in praefatione ad libros Didymi Alexandrini de *Spiritu Sancto* aperte Romam Babylonem appellat; *cum,* inquit, *in Babylone verſarer et purpuratae meretricis eſſem colonus et jure Quiritium viverem, volui garrire aliquid de Spiritu Sancto, et coeptum opuſculum ejuſdem urbis pontifici dicare.* Sed potiori deinde ratione tale nomen a ſequentium ſaeculorum ſcriptoribus inditum, quando plures per Romanos pontifices, praeſertim poſt Gregorii VII tempora, ea in urbe conſtituta videbatur aula ambitione, luxuria, avaritia, et rerum maxime ſacratarum commercio diffluens: tunc certe communi appellatione vulgo Roma Babylonis nomine deſignari; ita epiſcopi totuſque Leodicenſis dioeceſeos ordo Romam appellare; ita aperte conſueverunt in literis ad Paſchalem II, quae leguntur in 2do Conciliorum tomo, et apud Aventinum lib. 5. Ita Petrus Bloeſenſis epiſt. 44. ita Eberhardus Saliſburgenſis apud Aventinum lib. 7. pag. 420 et 421, et eos inter doctores qui in Italia Fraticellorum nomine claruerunt propria jam appellatione denominabatur. Hinc ſaeculo XIV Franciſcus Petrarcha, Parmenſis eccleſiae archidiaconus ac deinde Patavinae canonicus, dum in Romanae curiae corruptos ſuo tempore mores invehitur, aeque in lyricis ac in epiſtolis (epiſt. 5, 14, 17, 18, 19.) Romam ſaepe avaram Babylonem dicit, interque increpationes canit, *Pia Roma, hor Babilonia falſa, e ria.* Ac temporibus Ludovico huic proximioribus Theodericus Nyhemius, Nicolaus Clemangius, et alii, quos inter Joannes Gerardus in *Confeſſione Catholica,* et Heideggerus in *Hiſtoria Papatus,* § 20, 93, 120, 135, et 147, ſemper tali nomine appellarunt. An igitur congruentius unquam illa Iſaiae verba aptari huic nummo potuerunt, quem juxta Gallicorum omnium ſcriptorum ſententiam cudi in Gallia juſſit Ludovicus, ut compeſceret Julii II ſuperbiam protervamque ferociam? Imo contra animadvertamus, quam inſulſa, quamque abſurda ex inſolenti Harduini interpretatione ſequantur.

PRIMO enim, ſi mens Ludovico regi fuiſſet interminari Cairi Sultano, eo quod putaretur Terram Sanctam Hieroſolymitani regni cauſa ad ſe attinentis occupare, profecto Ludovicus haud contentus fuiſſet in nummo exprimi ſolummodo titulum *Regis Neapolis,* ſed, quo intentiores firmioreſque ſuas proderet minas, illum *Regis Hieruſalem* expreſſe, non ſub regis Neapolis titulo abſconditum inſcripſiſſet; praeſertim cum in aliquot aliis ſuis nummis is titulus legatur, et in monogrammate tam brevi, quod modico ſpatio contineretur, facile ex altera parte inſcribi potuiſſet; ejus enim artifices tribus hiſce literis *HIL.* Hieruſalem

2

ruſalem ſignificare ſolebant, quemadmodum in aliquibus a Blanco relatis cernitur hoc modo, *Franc. Sicil. HIL.* quos nummos Ludovicus cudi juſſerat ante regni cum Ferdinando pactam diviſionem, qua Ludovicus coactus eſt regis Siciliae titulum deponere, retento tamen Hieroſolymitano.

Deinde, nec porro eodem tempore in mentem cadere Ludovico poterant tam elatae et heroicae cogitationes, tantum abeſt ut ſuis in nummis exprimi juſſiſſet, qui nihil niſi deridendum vulgo, ac ex ſapiente prudentique, ut erat, principe vanum levemque prodidiſſent. Quinam, quaeſo, Ludovico moleſtiſſimas inter graveſque curas in mentem veniret inceptum Terrae Sanctae, ac nedum ab Aegypti Suldano ſubducere, ſed regiam ejus ſedem Cairum ſubvertere, ut nomen adeo Babillonis interiret? Inſtabant quippe ejus lateri infenſi duo ac moleſti hoſtes, a quibus etiam domi ſuae territabatur. Ferdinandi quippe regis Catholici potentia ac fortuna eo creverant, ut ne reſiſtere quidem ei valuerit, quo tributam ſibi regni partem retineret; ſuoſque Gallos foede omnibus regni oppidis per injuriam aeque ac dolos abactos vidit. Tum Auſtriacae domus ingentes vires, ſub Carolo principe prout tunc erant, multoque magis prout deinceps minabantur, non modo a Gallis, ſed ab ipſo Ferdinando rege ſuſpiciebantur. Quinam igitur niſi Harduini audax ingenium tam ardua et heroica fingere auderet?

Tertio, rerum eo tempore ſtatus Chriſtianos omnes principes contra Turcam communem hoſtem urgebat, qui mirum in modum per Aſiam et Europam imperium ſuum bello extendebat, ac, niſi reprimeretur, omnibus ipſorum regnis exitium minabatur, adeo ut non quidem adverſus Aegypti Sultanum bellum gerendum eſſet, ſed adverſus Bajazetum II, qui geſta Maometi II patris ingenti cumulo ſuis augebat. Occupaverat jam Maometus duo imperia, duodecim regna ac ſupra bis centum Chriſtianorum urbes ceperat; unde primus Turcarum imperator ſalutatus eſt. Bajaſetus, qui huic in imperio ſucceſſit, aeque felici fortunae curſu ulterius progreſſus eſt; ſiquidem anno 1484 Valachiam, A. 1492 Ceraunia juga omnemque Albaniae regionem, A. 1499 Methonem et Aepeam in Peloponneſo, et ſequenti anno Peronem urbem a Venetis ablatam ſuo imperio ſubjecit. Qui horribiles progreſſus ſeriam pontifici aliiſque Chriſtianis principibus imminentium ſuis regnis malorum cogitationem immittebant; iiſque avertendis omnia quidem ipſorum foedera, ſtudia, conatuſque impendebantur; nulloque prorſus modo adverſus Aegypti regem, qui non minus eo tempore ac Europae principes timore trepidationeque percellebatur, imo majori imminentiorique periculo, ne a tam immani potentia abſumeretur, ut eventus mox docuit: nam paucis poſt annis Selimus I Bajaſeti filius proelio victum fugatumque A. 1516 mori adegit, eoque victoriae curſu ſequenti anno Cairum Alexandriamque cepit, totiuſque Aegypti potitus eſt. Non igitur in Aegypti regnum potiori praeſentiorique periculo preſſum minae intentari debuiſſent, ſed in Turcarum imperatorem, qui horribili ſuper aſpectu non minus Aſiae et Africae quam toti Europae inſtabat.

Falsi denique et abſurdi omnino convincemus Harduini commentum, ſi advertamus Terram Sanctam eo tempore non Aegypti, ſed Damaſci (regiae tunc Syriae ſedis) Sultano paruiſſe. Habemus quippe ex hiſtoria, Babyloniae ſive Cairi Alexandrini regem antiquioribus temporibus Syriam ſimul, uti Saladinus, qui Damaſci et Babyloniae rex vulgo Soldanus dicebatur, tenuiſſe; at defuncto ſine liberis Saladino ſucceſſit ejus frater Sephadinus. Is plures filios ſuperſtites habuit, praeſertim Melahadinum natu majorem et Corradinum, inter quos imperium diviſum eſt; ac Corradino quidem natu minori Syria obtigit, ac ideo titulus Damaſci regis, ſive Soldani; ad cujus regnum Terra Sancta et Hieruſalem, quae tum forte Chriſtianorum erant in manu, cum pertinerent, is aeque ac pater omnem expertus eſt conatum quo ſibi vindicaret: Quemadmodum patet ex chronico Richardi a S. Germano ad A. 1214, ubi ſtatum earum regionum ſuo tempore, nempe ſub Friderico II, refert his verbis, " *Mortuo Saladino* —— *regnavit Sephadinus* —— Sephadinus vero habuit " filios quindecim, de quibus hereditaverunt ſeptem, ſcilicet Melkekemme, qui primus " eſt et major natu omnibus. Hic tenet Alexandriam, Babyloniam, Cairum, et totam " terram Aegypti in meridie ac ſeptentrione, qui poſt mortem patris ſui Sephadini de ge-" nerali conſtitutione patris et fratrum debet eſſe dominus omnium et totius terrae. Se-" cundus filius eſt nomine Corradinus, qui habet Damaſcum, ſanctam Jeruſalem, et to-" tam terram quae fuit Chriſtianorum, praeter modicam quam adhuc tenent Chriſtiani." Qua de re, cum Fridericus II imperator expeditionem in Terram Sanctam ſuſcepiſſet inque Syriam perveniſſet, certior factus a Gregorio IX ſuum Neapolitanum regnum armis invadi, coactus eſt cum Aegypti Sultano foedus inire, ac meliori quo poterat modo cum eo paciſci, quo poſſet Apuliam remeare, regnum a pontifice invaſum recuperaturus. Inter alia, qui Fridericum de ſubitariis geſtis incuſabant, id vitio dabant, nempe injurioſum Chriſtianis foedus iniiſſe, eo quod convenerit Chriſti ſepulchrum Saracenorum praeſidio relinqui, eaſque inducias cum Aegypti tantum rege, non aeque cum Damaſceno, in cujus poteſtate et jure illud erat regnum, pepigiſſet: qua de re Gregorius IX in epiſtola ad ar-

chiepiſcopum Mediolanenſem, quae ab Oderico Raynaldo tomo XIII ad an. 1229. n. 2. refertur, ita de Friderico queritur, " Fridericus cum Soldano Babyloniae, qui Hieruſalem " vel circumpoſitam regionem nec de facto nec de jure tenebat, irrequiſito Soldano Da- " maſci, qui terram detinebat, eandem iniit pactionem." Ita quoque Geraldus Hieroſolymitanus patriarcha Friderico exprobrabat, foedus illud neque tutum fore, neque durabile, eo quod non ſimul cum Damaſci rege eſſet ſancitum. Hujus patriarchae querimoniae a multis referuntur, epiſt. XXXIV. regeſti Gregoriani lib. 3. et apud Raynaldum ad A. 1229, ac ad verbum a Simone Han ſub Friderico II in hiſtoria recens edita. Duos ergo Sultanos diſtinguere oportebat, Aegyptium ſcilicet, cui princeps erat ſedes in urbe Cairo, et Damaſcenum, ad quem Hieroſolyma cum Terra Sancta pertinebat, qui Damaſcum caput ſedemque regni Syriae incolebat.

Ludovici XII Galliarum regis tempore Aegypti Sultanus erat Camſo Gaurus; Damaſci vero rex erat alter, qui Syriam Hieruſalemque tenebat, uti ex hiſtoria conſtat: qua de re nihil Ludovico agendum cum Camſone, fruſtraque in eum fuiſſent minae Hieruſalem ergo, quae cum Terra Sancta a Damaſci rege poſſidebatur. Falſi hinc etiam arguuntur illae duae literae Ludovicum inter et Camſonem a Joanne le Maire relatae de Chriſti ſepulchro aliiſque locis ſanctis, quae ultro legatis Galliae reddere promittebat, cum ea Damaſci Sultanus poſſideret. Ambo hi reges mox perditi ſunt a Selimo I Bajaſeti filio: eodem quippe tempore, quo Camſoni vita regnumque ademptum eſt, in Damaſci regem majores injuriae immanitateſque a Selimo I illatae ſunt: proelio enim ſuperatum, captum, carceribus vexatum, tandem palo miſere transfigi juſſit, ablato Damaſco, Terra Sancta totoque Syriae regno. Quod inter alios recenſet Scipio Ammiratus octavo Miſcellanearum ſermone, qui tamen laqueo ſtrangulatum aſſerit.

Satis igitur ſuperque manifeſtum eſt Ludovici minas nequaquam Aegypti Sultanum reſpicere potuiſſe, ſed apte Romam ipſam, cui aptius poſt Alexandri VI et Julii II pontificatum Babyloniae nomen congruebat, quam priorum pontificum temporibus, quibus Romana curia nunquam tantam in improbitatem corruptionemque pervenerat, in quantam hi duo pontifices perduxerunt.

Inter Phil. Bonanni ſocietatis Jeſu Numiſmata pontificum Romanorum explicata, Romae 1699 in folio, cum facultate ſuperiorum excuſa, numiſma illud Gregorii XIII, *quod tomo* III *noſtro praefigitur, ſic explicatur.*

Hugonottorum Strages. *Bonanni, tom.* I. *p.* 336.

Buſſieres lib. XX. Hiſt. Franc.

Haec eſt rebellium Calvinianorum ſtrages, quos Hugonottos vocant, tam multis Haereticorum ſcriptis impetita et Catholicorum apologiis propugnata; quae ut Romae atque in Hiſpania plauſu excepta, ita in Germania, Anglia, atque Helvetiae parte querelis et accuſationibus tam laceſſita quam lamentis flebilibus deplorata.

Petavius Rat. temp. lib. IX. ab an. 1547 ad 1589.

Multis proeliis victi potius quam domiti fuerant, ut vidimus, tempore Pii V, ſectae Calvinianae fautores, quorum tria fuerunt praecipua: primum ad oppidum Drocas, in quo princeps Condaeus a Franciſco Guiſio Catholicarum partium duce captus eſt, anno 1561: ſecundum ad Jarnacum in Santonibus, quo, ducente Catholicos Henrico Caroli fratre, idem Condaeus occubuit, anno 1569: tertia in Pictonibus ad Moncontorium pugna eodem et anno et imperatore facta. Caeſi magno numero perduelles, quos conſtat (ait Buſſieres) ſex millia pugnantium fuiſſe, praeter calonum et lixarum turbam. Refert Catharinus Avila in praedam Catholicorum ceſſiſſe nongentos currus annona onuſtos, undecim majora aerea tormenta, et ducenta bellica vexilla, quorum duodecim, ut diximus, Pius V in baſilica Lateranenſi juſſit appendi.

Lib. 19.

Majore ſtrage poſt biennium Lutetiae et aliis locis trucidati ſunt, cum ad celebrandas Henrici Borbonii Navarrae regis, qui tum illarum partium erat, cum Margharita ſorore Caroli nuptias eo frequentes adveniſſent. Quippe Carolus generoſa indole puer, non plus undecim natus annos, poſt triennalem matris ac procerum tutelam, protinus ad Haereticos tollendos incubuit, atque uno die, qui fuit S. Bartholomaeo ſacer, pluribus in locis ingentem ipſorum numerum e medio ſuſtulit.

Ea caedes IX Kal. Septembris anni 1572 inchoata eſt Lutetiae, pulſata palatii publici majore campana, ut caedes patraretur. Et vero per dies tres continuatos noctibus lanienam horribilem tota urbe ſexaginta hominum millia in perduelles iterumque nova molientes Haereticos perpetrarunt. Uno verbo ſexcentae domus qua direptae ſunt, qua incenſae, et quater mille homines interfecti. Sed non una Pariſienſium ſtrage concluſa eſt; per plurimas urbes graſſata eſt: ſicque per ſimiles in provinciis caedes ſublata ſunt viginti quinque hominum millia.

Insperata Galliae commutatio Gregorium pontificem et Italiam eo majore gaudio perfudit, quo gravior fuerat metus ex relatione cardinalis Alexandrini, ne perduelles ab avita religione deſciſcentes Italiam inundarent. Accepto nuncio ſtatim pontifex ab aede ſancti Marci ad ſancti Ludovici templum ſolemni ſupplicatione ſe contulit, indictoque jubilaeo Chriſtiani orbis populos provocavit ad Galliae religionem et regem ſupremo numini commendandos. Colinii et ſociorum caedem in Vaticana aula deſcribi coloribus juſſit a Georgio Vaſaro, religionis vindicatae monumentum et de profligata haereſi trophaeum. Solicitus inde quam ſalubris aegro regni corpori tam copioſa depravati ſanguinis emiſſio eſſet profutura, Flavium cardinalem Urſinum legatum a latere in Galliam deſtinat, qui Carolum regem admoneat ut coeptis inſiſtat fortiter, neque curam, aſperis remediis inchoatam proſpere, perdat leniora miſcendo.

Bomplanus, pag. 38.

Joan. Palatius, p. 342.

Quanquam haec fuerint tam praeclara Caroli pietatis atque ſincerae in Catholicam eccleſiam fidei documenta, nec non pontificiae ſolicitudinis, non defuere qui ſecus interpretarentur. Attamen non ſine Dei ope divinoque conſilio eam ſtragem perpetratam eſſe in numiſmate percuſſo docuit Gregorius, in quo Angelus gladio et cruce armatus contra rebelles invehitur; qua etiam expreſſione in mentem revocat Haereticorum domus alba cruce obſignatas fuiſſe, ut eas milites regii inter ceteros dignoſcerent, ſicuti pariter ab ipſis crux alba in pileis geſtabatur.

Caterinus Avilae.

Angelos autem ſaepe in divinis Scripturis deſignare divinam inſpirationem docet Riccardus a Sancto Victore, ſicut etiam miniſtros divinae vindictae addit Hieronymus, quae regiis armis uſa fuit. In 4 Regum cap. xix. et Iſaiae cap. lvii. legimus angelum Domini centum octoginta quinque millia Aſſyriorum una nocte percuſſiſſe, qui ante Hieruſalem caſtrametati fuerant. Ceterum antiquiſſimum eſſe angelorum imagines exprimere quis neſcit? In lege Deus ipſe juſſit ſanctorum angelorum imagines fieri, et in ipſo templi ſacrario aſſervari: *Duos* (inquit) *cherubim aureos et productiles facies ex utraque parte oraculi, reſpicíantque ſe mutuo, &c.*

De arca myſtica cap. 5. ſuper Pſal. xxxiv.

Exod. xxv.

Remarques critiques *ſur l'*Histoire de M. de Thou, *tirées du* Dictionaire de M. Bayle, *edition d'Amſterdam* 1730.

Article d'Abdissi, Remarque *(B)*. M. de Thou dit[1] que ce Patriarche étoit venu *ad Apoſtolorum limina pontificem ſalutaturus, ut ab eo confirmatus partem de corpore ſancti Petri acciperet.* Qui ne s'imagineroit là-deſſus, qu'il étoit venu pour demander le bras, ou quelque autre morceau du Corps de St. Pierre: car c'eſt faire ſa cour à Rome, que de declarer qu'on y eſt venu pour en remporter de tels preſens? Mais je ſuis perſuadé, qu'au lieu de *partem*, il faut lire *Pallium*, comme il y a dans M. de Sponde, qui à cela près ſe ſert des mêmes expreſſions que M. de Thou. C'eſt ce qu'on peut voir dans ſa continuation des Annales de Baronius, à l'année 1562.

Alciat *(André)* Rem. *(E)*. M. de Thou[2] ſuppoſe 1. Qu'Alciat après avoir enſeigné longtems à Bourges, fut profeſſeur à Avignon; c'eſt tout le contraire. 2. Qu'Alciat ſortit de France ſur le déclin de ſon âge; il n'avoit qu'une quarantaine d'années plus ou moins. 3. Qu'Alciat de retour en Italie, lut premierement à Boulogne, & puis à Ferrare; il lut à Pavie avant que d'aller à Boulogne. 4. Qu'Alciat mourut l'an 1551: ſon Epitaphe marque le 12 de Janvier 1550. Il eſt vrai que quelques Auteurs rapportent qu'elle donne 58 ans, 8 mois, & 4 jours, à Alciat; ce qui prouveroit qu'il mourut le 12 de Janvier 1551: mais d'autres rapportent qu'elle ne lui donne que 57 ans, 8 mois, & 4 jours[3].

Bellai *(Jean du)* Rem. *(B)*. M. de Thou rapporte à l'invaſion de la Champagne, en 1544, les ſoins du Cardinal du Bellai pour la ville de Paris[4]. Il ſe trompe. L'irruption de Charles-Quint, qui fit peur aux Pariſiens, & à l'occaſion de laquelle Jean du Bellai fit fortifier leur Ville, eſt de l'année 1536: mais elle regarde la Picardie.

Bodin *(Jean)* Rem. *(I)*. Remarquons une contradiction de M. de Thou. Il dit dans la page 509[5], que Bodin aiant aperçu que ſes remonſtrances contre les complots de ceux qui vouloient enfraindre les Edits de pacification ſeroient inutiles, s'abſtint de parler de cette matiere: *Cum videret homo futuri providus, &c.* Mais dans la page 518, il nous aprend que ce même Juriſconſulte s'oppoſa vigoureuſement à la faction de Mrs. de Guiſe, lors même que les Cahiers des Etats ayant été preſentez au Roi, il ſembloit que la Commiſſion des Deputez étoit expirée. L'opoſition rouloit ſur le deſſein de renouveller la guerre contre ceux de la Religion. Les partiſans du Duc de Guiſe avoient gagné le Clergé & la Nobleſſe:

NOT. [1] Lib. xxxii. tom. II. p. 251. ed. Lond. [2] Lib. viii. p. 306. tom. I. ed. Lond. [3] Ghilini, Teatro de' Letterati, Parte I. p. 11. [4] Lib. xxvi. pag. 71. tom. II. ed. Lond. [5] Lib. lxiii. tom. III. ed. Lond.

Nobleſſe : ces deux corps formoient ſouvent des conventicules pour éloigner les propoſitions de paix. Bodin, qui à cauſe que les Députez de Paris étoient abſens, ſe voioit alors à la tête du Tiers Etat, s'oppoſa avec beaucoup de courage à ces pratiques[1]; & quand on lui eut dit que la choſe avoit été ainſi reſoluë dans les Etats, & que l'aſſemblée n'avoit plus d'autorité, " Vous étes donc des rebelles, leur répondit il hardiment, &c. " *Et cum illi ita in comitiis conventum dicerent, &c.* Il étoit neceſſaire que je fiſſe voir la contradiction de M. de Thou : il avoit diminué notablement, & ſans ſujet, l'honneur de Bodin.

Busbec *(Auger Giſlen)* Rem. *(H)*. M. de Thou ne devoit pas oublier que Buſbec étoit Ambaſſadeur de l'Empereur à la Cour de France. Il a fait tout ce qu'il falloit pour que ſes Lecteurs s'imaginaſſent que Buſbec n'y avoit eu autre caractere, que celui d'Agent de la veuve de Charles IX.

(I) Il acheta des terres en France, & ſembloit vouloir s'y fixer.] C'eſt M. de Thou qui me l'aprend : je rapporterai le paſſage tout entier, parce qu'il confirme ce que j'obſervois tantôt, ſavoir qu'il ne tient pas à M. de Thou que nous n'ignorions abſolument le caractere que Buſbec avoit en France de la part de ſa Majeſté Imperiale. Il y a d'ailleurs dans ce paſſage je ne ſai quoi qui pourroit ſurprendre les Lecteurs. *Elizabetha Caroli uxor vidua —— in Germaniam ad Maximilianum patrem ſe contulit, relicto in Gallia qui res ſuas procuraret, Augerio Giſlenio Buſbequio —— qui toto vitae Eliſabethae tempore in Gallia manſit, et poſt mortem ejus, ſive loci commoditate, ſive ingeniorum amoenitate captus, comparatis apud nos praediis larem fixit, donec his calamitoſis ultimis temporibus cum novam patriam deſerere cogeretur, eum aegre ſe itineri accingentem mors oppreſſit*[2]. On concluroit de là naturellement : 1. Qu'après la mort de la veuve de Charles IX, rien ne retint le Sieur de Buſbec en France que les agrémens qu'il y trouvoit : 2. Qu'il ſe paſſa beaucoup de tems depuis la mort de cette Reine juſques au départ de ſon Reſident ; car acheter des terres dans un païs, & y fixer ſa demeure juſques à ce que la derniere des ſept ou huit guerres civiles vous en chaſſe, ſont des choſes qui ſignifient plus de ſept ou huit mois. Cependant voilà tout le ſejour de cet honnête homme depuis la mort de la Reine ſa maitreſſe. Je n'en veux point d'autre témoin que M. de Thou. Il dit que cette Reine mourut ſur la fin du mois de Janvier 1592, & que Buſbec deceda vers la fin du mois d'Octobre de la même année[3]. En cet endroit-là, l'Hiſtorien ne donne pour cauſe du départ que la mort d'Elizabeth. *Cum vero ille* (Buſbequius) *poſt principis bene de ſe meritae obitum in Belgium, hoc eſt, in patriam, cum tota familia remeaturus ad iter ſe accinxiſſet.*

Buteo *(Jean)*. La guerre civile de Religion, qui deſola le Roiaume & qui cauſa ſur tout dans le Dauphiné un furieux bouleverſement — le ſepara de ſes Livres, car il fut contraint de quitter ſa reſidence & de s'en aller à Romans, où il mourut de chagrin l'an 1564, agé de ſoixante & quinze ans. C'eſt M. de Thou[4] qui le debite ; mais un autre Hiſtorien plus croiable là-deſſus que M. de Thou, aſſure que Buteo mourut l'an 1560 dans l'Abbaie de Saint Antoine. Rem. *(B)* Cet Hiſtorien eſt M. Chorier[5] : la preference que je lui donne vient de ce que ſon ouvrage ſe renferme dans la Province de Dauphiné. Par conſequent la preſomption eſt qu'il a travaillé ſur des Memoires plus exacts que M. de Thou, en ce qui regarde les Hommes illuſtres de cette Province : car M. de Thou ramaſſoit indifferemment des Memoires touchant les Hommes illuſtres de tout païs, & il ne traitoit cela que comme un petit acceſſoire. Son application principale regardoit l'Hiſtoire de France, & même celle de toute l'Europe.

Camden *(Guillaume)* Rem. *(F)* &c. [M. Bayle fait ici pluſieurs reflexions ſur la correſpondence que M. de Thou eut avec Camden au ſujet de ſon Hiſtoire : mais il n'avoit pas les ſecours neceſſaires pour mettre cette affaire dans tout ſon jour. Il lui manquoit pluſieurs Pieces, qui n'avoient point encore vû le jour, & que nous avons inſerées dans nôtre ſeptiéme Tome, Section V.]

Caninius *(Angelus)* Rem. *(A)*. *Il étoit d'une petite Ville de Toſcane, qu'on nomme en Latin* Anglara.] M. de Thou ne ſçavoit pas que cette Ville eſt dans la Toſcane : il l'a confonduë avec une Ville du Milanez nommée *Angleria*, ou *Anglaria* ; car aiant dit que Magius étoit né à Anglara, Ville de la Duché de Milan, il ajoûte que cette Ville nous avoit deja donné Angelus Caninius[6].

(B) M. de Thou met ſa mort à l'an 1557.] Il l'avoit miſe à l'an 1554 dans les premieres Editions. Voyez la derniere page du 1 Tome de l'Edition in 8vo à Paris 1604.

Castellan *(Pierre)* Rem. *(U)*. M. Bayle obſerve que M. de Thou a cru que François I donna la charge de grand Aumônier à Caſtellan[7] : mais que c'eſt une faute,

NOT. [1] *Summa fiducia interceſſit.* ibid. p. 519. [2] Thuan. Hiſt. lib. LX. p. 409. tom. III. ed. Lond. [3] Ibid. lib. CIV. p. 179. tom. V. ed. Lond. [4] Lib. XXXVI. p. 398. tom. II. ed. Lond. [5] Chorier *Abregé de l'Hiſtoire de Dauphiné*, cité par Teiſſier, *Eloges* tom. II. p. 403. [6] Lib. XLIX. ad an. 1571, pag. 31. tom. III. ed. Lond. [7] Lib. III. p. 106. tom. I. ed. Lond.

faute, puis qu'il n'eut cette charge que ſous le regne d'Henri II le 25 de Novembre 1547 [1].

CAVALCANTE (*Guido*). N'ajoutez point de foi à M. de Thou quand il dit [2] que Guido vécut en même tems que Petrarque, & que nous avons encore des Vers que Petrarque lui addreſſa. Guido mourut avant que l'autre fut né.

DONEAU (*Hugues*) Rem. (*D*). Selon le narré de M. de Thou [3] il faudroit croire que Doneau en ſortant de France s'en alla à Leide: or cela eſt faux; il fut depuis ſa fuite Profeſſeur à Heidelberg avant que de l'être dans la Hollande. Outre cela, M. de Thou s'eſt trompé à l'age de ce Profeſſeur: il lui donne autant de vie qu'à Cujas, c'eſt à dire, ſoixante-huit ans [4]; & neanmoins l'Epitaphe de Doneau [5] temoigne qu'il mourut la ſoixante-quatriême année de ſa vie. Je m'etonne que M. de Thou ait ignoré que le Zacharie Furneſterus dont il parle [6] eſt nôtre Doneau: c'eſt lui qui ſous ce faux nom refuta l'Apologie du Maſſacre de Paris envoiée à la Diete de Pologne en 1572 par l'Evêque de Valence. [Si Mr. Bayle avoit conſulté l'Epitome du Livre LIII, il auroit trouvé que M. de Thou y dit expreſſément que c'étoit Doneau qui ſe deguiſa ſous le nom de *Furneſterus*.]

GARDIE (*Pontus de la*) Rem. (*A*). M. de Thou dit, *Pontus Gardius nobili loco apud nos in Petrocoriis natus* [7]; voulant ſans doute marquer par là que Pontus de la Gardie étoit né dans le Perigord; ce qui n'eſt pas vrai. Sa faute peut-être vient de ce qu'il avoit oüi dire que Pontus de la Gardie étoit né à Peiregoux. C'eſt une Seigneurie au Dioceſe de Caſtres: elle apartenoit à la famille de la Gardie, & c'étoit toujours le partage de l'ainé.

HOSPITAL (*Michel de l'*) Rem. (*Q*). M. Bayle fait voir que le Chancelier de l'Hoſpital étoit mort agé d'environ ſoixante-huit ans, & non pas d'environ ſoixante & dix ans, comme l'a dit M. de Thou [8].

HOTMAN (*François*) Rem. (*D*). Si M. de Thou avoit conſulté les dates, il n'auroit pas dit que Jean de Monluc tira Hotman de Lauſane pour l'établir à Valence: *Lauſanæ primum docuit, &c.* [9] —— Ceux qui voient dans la vie de François Hotman la ſuite de ſes démenagemens d'une Ville à l'autre, ne feront gueres de cas des Memoires qui furent fournis à M. de Thou, puis qu'il dit qu'après le Maſſacre de l'an 1572, Hotman s'en alla à Montbelliard, & de là à Bâle. Il falloit dire qu'il s'en alla à Geneve, & puis à Montbelliard, enſuite à Geneve, & enfin à Bâle.

Rem. (*G*). Le *Brutum fulmen* n'eſt pas un Ecrit burleſque, comme M. de Thou le debite. C'eſt un Ouvrage tout à fait ſerieux, où François Hotman refute la Bulle que Sixte V publia l'an 1585 contre le Roi de Navarre, & le Prince de Condé. *Poſtea*, dit M. de Thou [10], *et in cenſuram illam ſcripſit Franciſcus Hotmannus J. C. joculari ſtylo, libroque Brutum Fulmen titulum fecit, quo et de B. Franciſci et B. Dominici vita ac moribus veteres hiſtoriae ab obſolete devotis viris ſcriptae ridicule diſcutiuntur.* Il ne s'agit rien moins que de cela dans ce Traité de François Hotman.

JOVE (*Paul*) Rem. (*H*). Je crains bien que M. de Thou n'ait fait une faute: il pretend que ce fut Clement VII qui refuſa à Paul Jove l'Eveché de Come, & que ce refus lui attira des duretez dans les Livres du poſtulant. *Cum ad Novocomenſem epiſcopatum omnibus votis anhelaret, &c.* [11]

JUNIUS (*Hadrien*) Rem. (*A*). M. de Thou parlant d'Hadrien Junius dit [12], *Ad Armuydam juxta Mildeburgum in Mattiacis ſe contulerat, ubi cum fruſtra conſilio et diligentia ſua concivibus laborantibus opem ferre conatus eſſet, ex coeli mutatione —— in lethalem morbum incidit.* Il s'agit du Siege de Harlem. Or il eſt tres faux que Junius ait ſongé au ſoulagement de cette Ville lorſqu'il étoit à Armuyden; car il n'y alla qu'après la priſe de Harlem. M. de Thou ne ſe feroit jamais exprimé comme il a fait, s'il avoit cru que Junius n'étoit paſſé en Zelande qu'après la priſe de Harlem. On ne peut pas dire qu'il s'agit là, ou du Siege de Middelbourg, ou du Siege d'Armuyden, vû que ces deux places ne furent point aſſiegées, pendant que Junius vecut en Zelande.

JUNIUS (*François*) Rem. (*O*). M. de Thou s'eſt fort trompé en parlant de lui. Voyons ſes paroles. *Vir deſultorio ingenio, qui multa conatus, an adſecutus ſit quod moliebatur doctorum erit judicium. Lugduno Batavorum, ubi diu profeſſus eſt, ob rerum novarum ſuſpicionem ab Ordinibus Belgii exactus, ſicuti ſuo loco diximus, et Altorfii, ubi defecit, a Norimbergenſi Rep. honorifico ſtipendio invitatus* [13]. Je n'examine point ſi l'on a raiſon de dire que Junius étoit un eſprit volage, & qu'il ſe méla de trop de choſes. Voſſius ſon gendre l'a juſtifié ſolidement là deſſus [14]; mais je remarquerai après lui [15], que M. de Thou s'eſt étrangement abuſé,

NOT. [1] Voyez du Peirat Antiquitez de la Chapelle, p. 383. [2] Lib. XXXIV. tom. II. p. 325. ed. Lond. [3] Lib. C. tom. V. p. 141. ed. Lond. [4] Lib. XCIX. tom. IV. p. 896. ed. Lond. [5] Apud Meurſium Athen. Bat. p. 132. [6] Lib. LIII. tom. III. p. 157. ed. Lond. [7] Lib. LXXXIII. p. 57. ed. Franc. 1625. vide tom. IV. p. 344. ed. Lond. [8] Lib. LVI. tom. III. p. 283. ed. Lond. [9] Lib. XCIX. Tom. IV. p. 895. Ed. Lond. [10] Lib. LXXXII. p. 305. tom. IV. ed. Lond. [11] Lib. XI. tom. I. p. 401. ed. Lond. [12] Lib. LXI. tom. III. p. 436. ed. Lond. [13] Lib. CXXVII. tom. VI. p. 128. Ed. Lond. [14] Voſſius in Praef. de Hiſtor. Lat. [15] Ibid.

abuſé en ſuppoſant, 1. Que Junius fut chaſſé par les Etats de Hollande, pour quelques ſoupçons de cabale politique. 2. Qu'il fut attiré par les Magiſtrats de Nuremberg, & qu'il mourut à Altorf. 3. Que lui M. de Thou a parlé de cet exil ſous l'année convenable. Pour commencer par cette derniere faute, je dis que M. de Thou n'a point parlé de Junius, mais de Donellus, lorſqu'il a décrit la cabale qui fut découverte l'an 1587[1]. Junius étoit alors au Palatinat, & ne vint à Leide que cinq ans après. Perſonne n'ignore que depuis 1592 juſques à ſa mort, il exerça à Leide la Profeſſion en Theologie. Ce fut Donellus qui ſe retira à Altorf, & qui y mourut[2].

Leovitius *(Cyprien)* Rem. *(D)*. M. de Thou s'eſt trompé quant à la ville où Leovitius mourut: il dit que ce fut à Augſbourg[3]. Il mourut à Lawingem, ville de Suaube ſur le Danube.

Lognac, Rem. *(F)*. Mr. de Thou dit que quand Jacques Clement donna un coup de couteau à Henri III, *Mompeſacus, Loniacus, et Joannes Levius, qui aderant, hominem —— innumeris vulneribus confoſſum interficiunt*[4]. Je croi que la virgule entre les deux premiers noms eſt une faute: car Montpezat étoit l'un des noms de nôtre Laugnac, (un de ceux qui eurent part à la mort du Duc de Guiſe:) mais ſi M. de Thou entend ici ce Lognac, il ſe trompe; car il n'étoit plus à la Cour lorſque Jacques Clement aſſaſſina Henri III.

Longvic *(Jaqueline de)* Rem. *(F)*. *Charlotte, la quatriéme fille du Duc de Mompenſier, avoit été miſe dans un Couvent contre l'avis de ſa Mere.*] Ceci me donne lieu de toucher à une contradiction de Monſieur de Thou. Il dit dans le [5] Livre XXVIII, que Jaqueline de Longvic étoit indignée de la clôture de ſa Charlotte pour deux raiſons; l'une qu'elle l'avoit deſtinée au Duc de Longueville; l'autre qu'elle lui avoit déja remarqué de la repugnance pour la vie religieuſe. *Fremente matre, quae Carlottam Longavillano duci uxorem deſtinaverat, et jam tum animadvertere ſibi videbatur aegre filiam in monaſticam vitam conſentire.* Dans le [6] LI livre il dit qu'elle l'éleva à la Religion Proteſtante, mais en ſecret par la crainte de ſon mari; & qu'enſuite cette Charlotte n'aiant à peine qu'un an, fut jettée dans le Couvent de Joüare: *Vix annicula in Jouarienſe Monaſterium conjecta.* Si elle n'avoit qu'un an, tout ce qu'on a dit de ſon inſtruction & des marques de ſa repugnance eſt faux & impoſſible. Il faut ſans doute ou que ce grand Hiſtorien ait été dans des diſtractions d'eſprit peu ordinaires; ou, ce qui eſt plus vraiſemblable, qu'il ait entendu par *anniculus* un âge plus avancé que celui d'un an. Mais ſe trouve-t-il de bonnes autoritez pour ce ſens-là?

Lotichius *(Pierre)* ſurnommé *ſecundus*, Rem. *(E)*. Il mourut le 7 de Novembre 1560. M. de Thou[7], qui a mis trois ans entre la mort de Lotichius & la publication de ſes Poëſies par Camerarius, s'eſt trompé de deux années. Il s'eſt auſſi trompé en mettant cette même mort au premier jour de Novembre.

Magius *(Jerome)* Rem. *(A)*. *Magius étoit né à Anghiari dans la Toſcane.*] En Latin on nomme cette Ville *Anglara*, & il ne faut pas la confondre avec celle qu'on nomme en Latin *Angleria* ou *Anglaria*, ou en Italien *Angiera*, & qui eſt dans le Milanez ſur le Lac Majour. C'eſt à tort que M. de Thou[8] & pluſieurs autres ont donné cette derniere Ville pour patrie à Magius: car il nous aprend lui-même qu'il étoit d'*Anghiari* dans la Toſcane.

Rem. (C). M. de Thou n'a pas été aſſez bien inſtruit ſur l'Article de Magius. Il avoit bien ouï dire que Magius avoit écrit quelque choſe; mais, 1. Il ignoroit ce que c'étoit, & ainſi M. Moreri ne devoit pas lui faire dire que *c'étoit un Traité de* Culeo[9], *& un autre de* Tintinnabulis. 2. Il ignoroit que Magius eut dedié l'un de ces deux Livres à l'Ambaſſadeur de l'Empereur, & l'autre à l'Ambaſſadeur de France, & les eut ſupliez de travailler à ſa liberté. 3. Il ignoroit qu'ils y euſſent travaillé. 4. Il ignoroit que celui qui fit étrangler Magius n'étoit point ſon maître: l'auteur de cette barbarie étoit Mahomet Baſſa; mais le maître de Magius n'étoit qu'un Capitaine de Vaiſſeau[10]. 5. Il ignoroit la raiſon pourquoi on fit mourir cet illuſtre priſonnier, puis qu'il croit qu'on ſe porta à cette fureur par avarice, *quaſi bos*, dit-il[11], *vetulus ab ingrato aratro faſtiditus, ab immani hero ſumptibus parcente ſtrangulatus eſt.* 6. Enfin, il n'a pas dû dire que Magius fut amené en Aſie (ce que bien d'autres ont dit après lui[12]): il fut amené à Conſtantinople, & y paſſa tout le tems de ſa ſervitude. Concluez de tout cela hardiment que le Dictionnaire de Moreri avoit bon beſoin d'être rectifié ſur cet Article, qui n'y eſt compoſé que des paroles de M. de Thou.

Majo-

NOT. [1] Lib. LXXXVIII. tom. IV. p. 504. ed. Lond. [2] Id. Lib. C. tom. V. p. 41. ed. Lond. [3] Lib. LIX. tom. III. p. 386. ed. Lond. [4] Lib. XCVI. tom. IV. p. 764. ed. Lond. [5] Tom. II. p. 115. ed. Lond. [6] Tom. III. p. 94. ed. Lond. [7] Lib. XXVI. tom. II. p. 73. ed. Lond. [8] Remarquez que M. de Thou la nomme *Anglara:* ainſi il ne ſe trompe pas au nom, mais à la poſition. [9] Nouvelle faute: il falloit dire *Equuleo* & non pas *Culeo*. [10] Trichet du Freſne, in Elogio Magii. [11] Hiſt. lib. XLIX. tom. III. p. 32. ed. Lond. [12] Swert. in Elog. Konig. Biblioth. p. 494.

3

MAJORAGIUS *(Marc Antoine)* Rem. *(G)*. 1. Mr. de Thou ne devoit pas dire que Majoragius fut appellé de ce nom, d'un bourg où ſon pere demeuroit: *à Majoragio vico in quo ejus pater habitabat, ita vocatus* [1]: j'ai déja fait voir que ſon pere s'appelloit Majoragius. 2. Son Epitaphe dans le *Muſeum* d'Imperialis porte qu'il enſeigna pendant quatorze ans: mais dans le Theatre de Ghilini elle porte qu'il n'enſeigna que neuf ans. Mr. de Thou dans M. Teiſſier fait ceſſer la profeſſion de Majoragio au bout de huit ans, & ſuppoſe qu'il la quita pour *s'apliquer entierement à l'étude de la Theologie.* Mon edition de M. de Thou (de Francfort) porte que Majoragius ne commença cette étude qu'aprés avoir emploié treize ans à inſtruire la jeuneſſe. 3. Il dit dans le même M. Teiſſier que Majoragius a vêcu quarante deux ans. L'Edition Latine (de Francfort) ne lui en donne que quarante. La verité eſt qu'il vêcut quarante ans & prés de ſix mois.

MALDONAT *(Jean)* Jeſuite Eſpagnol, Rem. *(A.)*. Le lieu de ſa naiſſance s'appelle *las Caſas de la Reina:* il eſt ſitué proche de Lerena dans la Province d'Eſtramadure, & apartient au grand Maître des Chevaliers de St. Jacques. Maldonat atteſte toutes ces choſes dans un Ecrit ſigné de ſa main, qui eſt conſervé à Rome dans les Archives des Jeſuites [2]. Ainſi George Cardoſe, M. de Thou [3], & M. Thiers ſe trompent, quand il le font Portugais.

MOLSA *(François Marie)* Rem. *(C)*. Il mourut, non pas l'an 1548, comme l'aſſure M. de Thou [4], mais au mois de Fevrier 1544, *&c.*

MUSCULUS *(Wolfgang)* Rem. *(E)*. *Il ſe borna aux Leçons de Theologie, & refuſa la Chaire de Predicateur qui lui fut offerte.*] Ceci montre que M. de Thou ne devoit pas dire que Muſculus exerçoit à Berne la charge de Paſteur, *Paſtoris munere defungens* [5].

NAVARRE *(Marguerite de Valois Reine de)* Sœur de François I. Rem. *(M)*. Le lieu où elle mourut eſt en Bigorre. Olhagaray le nomme Eudos, d'autres le nomment Odos. *Odoſii Bigerronum deceſſit*, dit M. de Thou [6]. Je croi que M. de Sponde qui étoit de ces quartiers-là marque mieux que tous les autres Ecrivains le nom du Chateau où elle mourut. Il le nomme Audos. *Apud Audoſſium Caſtrum in Bigerronibus vitam finivit* [7]. J'ai dit ailleurs que les Pariſiens prononcent la diphtongue *au* comme l'*o:* c'eſt ce qui aura trompé M. de Thou.

NULLY [8] *(Charles de)* ad an. 1548. M. de Thou [9] & Mezeray après lui, ſe ſont trompés en l'apellant *Eſtienne* au lieu de *Charles.* Ils conviennent tout deux que celui qui alla à Bourdeaux étoit au Traité de Creſpy: or c'étoit Charles de Nully qui étoit certainement Plenipotentiaire à cette Paix, & de plus il n'y a point eu d'*Eſtienne* de Nully Maitre des Requêtes que le Preſident, qui ne le fut qu'en 1571.

RASARIO *(Jean Baptiſte)* Rem. *(C)*. Ce que M. de Thou dit de l'eſtime de Philippe II pour Raſario a été inconnu au Ghilini, & je m'en étonne. Ce Prince commença à connoitre le merite de Raſario, lorſqu'il paſſa par Milan pour aller en Allemagne l'an 1548 [10]. M. de Thou ajoûte qu'il lui promit de grands avantages pour l'attirer en Portugal, & pour lui faire accepter une Charge de Profeſſeur dans l'Academie de Conimbre; mais que Raſario s'en excuſa ſur ſon age, & ne pût neanmoins lui refuſer d'aller enſeigner l'eloquence dans Pavie, lui aiant l'obligation de la liberté & de la reſtitution des biens de ſon frere qui avoient été déja confiſquez. M. de Thou ſe trompe à l'égard de la Chaire de Profeſſeur à Conimbre: car Philippe II ne ſe rendit maître du Portugal qu'en 1580, & Raſario mourut l'an 1578, aprés avoir enſeigné pendant quatre années dans l'Univerſité de Pavie [11]. Ce grand Hiſtorien, attentif à d'autres choſes plus eſſentielles à ſon Ouvrage, n'examinoit pas aſſez ce qui concernoit la Vie des Hommes doctes: mais ceux qui ont recueilli ce qu'il en a dit, devoient y joindre les Corrections neceſſaires.

ROHAN *(Renée de)* Rem. *(A)*. Au reſte, je ne pretend pas que le Vidame de Chartres ſoit mort quinze ou ſeize jours aprés le Roi, j'ai ſeulement voulu dire qu'en ſe reglant ſur M. de Thou [12], il faudroit en juger à peu prés ainſi: mais au fond je ne conſeillerois à perſonne de s'y regler. Ma raiſon eſt que M. de Thou a ſuivi le Preſident de la Place, qui n'a obſervé en cet endroit aucune exactitude Chronologique. Car voici ſon ordre, *&c.*

RONSARD *(Pierre de)* Rem. *(B)*. Aprez avoir cenſuré Claude Binet d'avoir dit que la naiſſance de Ronſard, arrivée le même jour que François I fut pris devant Pavie, dedommageoit la France de la priſon de ſon Roi; M. Bayle ajoute: " Mais que dira-t-on de " M. de Thou, ce grave, ce venerable Magiſtrat, qui a debité fort ſerieuſement la même " penſée,

NOT. [1] Lib. XVI. tom. I. p. 562. ed. Lond. [2] Tiré de Natan. Sotuel, Biblioth. Scriptor. Societ. p. 473. [3] Lib. LIII. tom. III. p. 151. ed. Lond. [4] Lib. V. tom. I. p. 196. ed. Lond. [5] Lib. XXXV. tom. II. p. 380. ed. Lond. [6] Lib. VI. tom. I. p. 209. ed. Lond. [7] Spondanus ad an. 1549. n. 6. [8] Cet Article a été communiqué à M. Bayle par M. Marais, Avocat au Parlement de Paris. [9] Lib. V. tom. I. p. 187. ed. Lond. [10] Lib. LXV. tom. III. p. 594. [11] Thuan. ibid. [12] Lib. XXVI. tom. II. p. 48.

“ penſée, dans une Hiſtoire générale qui eſt un chef-d'œuvre? *Natus erat* (Petrus Ron-
“ ſardus) dit-il [1] *eodem quo infeliciter a noſtris ad Ticinum pugnatum eſt anno, ut ipſe in Ele-*
“ *gia ad Remigium Bellaqueum ſcribit, quaſi Deus jacturam nominis Gallici eo proelio factam,*
“ *et ſecutum ex illo veluti noſtrarum rrrum interitum, tanti viri ortu compenſare voluerit.* Re-
“ marquez bien que M. de Thou ne met pas à un même jour la naiſſance de ce Poëte &
“ la Bataille de Pavie: il ne les met qu'à la même année. Mais Claude Binet ne trou-
“ vant point là un aſſez beau jeu, ni aſſez de merveilleux, aſſura que ces deux choſes ar-
“ verent le même jour, *&c.*”

Rosier *(Hugues Sureau du)* en Latin *Hugo Suraeus Roſarius.* Dans la note marginale *(b)* M. Bayle remarque que M. de Thou dit *Sorellus Roſerius* au livre xxxiv, (tom. II. p. 331. ed. Lond.) & *Sorellus Roſarius* au livre liii, (tom. III. p. 150. ed. Lond.)

Sturmius *(Jaques)* Rem. *(A)*. M. de Thou ſe trompe en diſant que Jaques Sturmius mourut *dans ſon année Climacterique* [2]. Son Epitaphe [3] porte qu'il mourut dans ſa ſoixante & quatriéme année.

Typot *(Jaques)* Rem. *(C)*. Il mourut non pas l'an 1604, comme le dit Monſieur de Thou [4] mais quelque tems auparavant. Cette faute de M. de Thou a été remarquée par M. Mollerus dans ſes Additions au *Suecia Litterata* de Jean Scheffer [5]. Il y a un livre imprimé l'an 1602 [6] où l'on trouve l'Eloge funebre que Jean Jeſſenius à Jeſſen Medecin de l'Empereur conſacra à Jacques Typot. Quelques Auteurs diſent que Typot mourut l'an 1600 [7]. On trouve dans la Preface du ſecond Tome *Symbolorum Pontificum, Regum, et Principum Octavii de Strada,* datée du 15 de Mars 1602, qu'il étoit mort aprés avoir achevé l'explication des ſymboles de ce ſecond Tome.

Vergerius *(Pierre Paul)* Rem. *(F)*. M. de Thou dit que Vergerius publia ſon livre contre l'indiction du Concile ſous Pie IV. peu de tems aprés avoir quité la Religion Romaine; *contra diploma illud Paulus Vergerius Juſtinopolitanus quondam Epiſcopus et magnis legationibus ſub Pontificibus defunctus, qui paulo ante ab iis defecerat* [8]; mais il ſe trompe: il y avoit plus de xii ans que Vergerius faiſoit profeſſion du Proteſtantiſme.

Ursin *(Zacharie)* Rem. *(C)*. M. de Thou n'avoit pas de bons Memoires, lorſqu'il publia que les Proteſtans du Dioceſe de Cologne s'aſſemblerent l'an 1582, pour ouïr le Predicateur Zacharie Urſin que le Prince Jean Caſimir leur avoit envoyé [9]. Urſin renonça au metier de Predicateur aprés quelques tentatives dont il fut lui-même peu ſatisfait. Il ne bougea de Neuſtad depuis qu'il y eut été établi: & il étoit ſi caſſé & ſi infirme en 1582, qu'il n'étoit nullement propre à la Miſſion de Cologne. Ce fut Jean Stibelius qui alla au pays de Cologne avec le Prince Jean Caſimir, en qualité de ſon Miniſtre. Philippe Pareus [10] ſon neveu a relevé cette faute de Monſieur de Thou, & nous a fait ſavoir en même temps que ce Jean Stibelius fut depuis Miniſtre de Cour à Heidelberg, & Conſeiller du Prince, & qu'il mourut l'an 1595 premier Miniſtre de Creutznac.

Zanchius *(Jerôme)* Rem. *(E)*. 1. Martyr quita l'Italie l'an 1542. Zanchius fit la même choſe l'an 1550. Ainſi ces paroles de M. de Thou ne ſont point exactes: *Hieronymus Zanchius — paulo poſt Petri Martyris — diſceſſum ob eandem cauſam Argentinam conceſſit* [11]. 2. Elles ſont fautives d'un autre côté; car Zanchius n'alla à Straſbourg qu'aprés avoir ſéjourné environ neuf mois dans le païs des Griſons, & autant de tems à Geneve [12]. 3. *Vermilio in Angliam evocato anno 54 in munere ſucceſſit.* Ce Latin peut ſignifier que Pierre Martyr s'en alla en Angleterre l'an 1554. Mais cela eſt faux, il y alla en 1547. Ne prenons point les choſes à la rigueur; accordons à M. de Thou que l'année dont il parle ne concerne que l'inſtallation de Zanchius, nous ne laiſſeront pas de le critiquer juſtement, puis qu'il eſt ſûr que Zanchius fut inſtallé l'an 1553, non en la place de Martyr, mais en celle d'Hedion. *Succeſſit ei* (Caſpari Hedioni) *in profeſſione* Hieronymus Zanchius *Italus* [13]. *Cum anno quinquageſimo tertio, in demortui Caſparis Hedionis locum theologus, qui in ſchola ſacras literas doceret, eſſet ſufficiendus, ab ampliſſimo illius reipubl. magiſtratu et ſcholarchis decretum eſt, Italum quendam, Martyri non abſimilem, vocandum. Itum ergo primum eſt a Coelio ſecundo Curione, cui ea cura ab Argentoratenſibus demandata, ad comitem Martinengum: et, cum hic Eccleſiam Genevae plantatam deſtituere nollet, ad iſtum Zanchium: quem deinde Argentoratum ipſi etiam ſcholarchae, miſſis benevolentiae plenis literis, invitarunt* [14]. Il eſt vrai que la Lettre [15], qui lui fut écrite par Jacques Sturmius au nom des Scholarques de Straſbourg,

NOT. [1] Lib. lxxxii. tom. IV. p. 321. ed. Lond. [2] Lib. xii. tom. I. p. 429. ed. Lond. [3] Apud Melch. Adamum in Vitis Juriſc. p. 95. [4] Lib. cxxxi. tom. VI. p. 243. ed. Lond. [5] Pag. 443. [6] C'eſt le 2d Tome *Symbolorum Octavii Stradae.* Voiez M. Mollerus *Hypomn. ad Sueciam Litteratam*, p. 444. [7] Witte, in *Diario Biograph.* Mollerus *ubi ſupra.* Valere André *Biblior. Belgic.* pag. 432, dit qu'il mourut environ l'an 1600. [8] Lib. xxviii. tom. II. p. 130. ed. Lond. [9] Thuan. Lib. lxxvi. tom. IV. p. 101. ed. Lond. [10] In Vita David. Parei p. m. 29. Il appelle M. de Thou *Auguſtinus* au lieu d'*Auguſtus.* [11] Lib. xcix. tom. IV. p. 898. ed. Lond. [12] Melch. Adam. in Vit. Theol. exter. p. 149. [13] Melch. Adam. in Vit. Theol. Germ. p. 242. [14] Melch. Adam. in Vit. Theol. exter. p. 149. [15] Elle eſt la premiere du 2d Livre des Lettres de Zanchius.

bourg, lui offroit les mêmes emplois, & les mêmes gages que Pierre Martyr avoit eus; mais cela n'emporte point qu'il lui ſuccéda proprement parlant. 4. Il ne ſortit de Chiavenne que pour aller profeſſer la Theologie à Heidelberg: on a donc tort de lui aſſigner un poſte dans Bâle entre ſa ſortie de Chiavenne & la vocation au Palatinat[1]. 5. On ſe trompe encore davantage lorſqu'on aſſûre, qu'il n'alla au Palatinat qu'en 1578. Il y alla dix années auparavant. 6. On ne devoit pas omettre qu'il y alla pour enſeigner la Theologie dans Heidelberg, & qu'il l'enſeigna dans cette Univerſité juſques aux troubles qui s'élevérent contre les Docteurs Calviniſtes, après la mort de l'Electeur Frideric troiſiéme: on ne devoit pas, dis-je, l'envoier tout droit de Bâle à Neuſtad, puis qu'il n'enſeigna dans cette derniere Ville qu'après avoir profeſſé huit ans à Heidelberg. Ajoûtons une erreur de droit à ces ſix fautes de fait. 7. « On remarque une grande mo-« deration en ſes Ecrits, & il a toûjours fait connoître le ſincere deſir qu'il avoit de ter-« miner tous les differens que la Religion a cauſez: CAR étant agé de ſoixante & dix ans, « il adreſſa ſa Confeſſion de Foi à Uliſſe Martinengue Noble Venitien Comte de Barco, « & il la donna au public tant en ſon nom, qu'au nom de ſa famille, car c'eſt le titre « qu'elle porte. Or dans cette Confeſſion il proteſte qu'il n'a pas renoncé ſimplement « & en toutes choſes à l'Egliſe Romaine & à tous ſes dogmes, mais ſeulement à ceux qui « ne ſont pas conformes aux Ecrits des Apôtres & à la doctrine qu'elle-même enſeignoit « autrefois, & qui étoit cruë par l'ancienne & par la pure Egliſe; & que quand il avoit « abandonné la Communion Romaine, ç'avoit été dans le deſſein d'y retourner, en cas « que corrigeant ſes erreurs, elle reprît ſa premiere forme: qu'il ſouhaitoit de tout ſon « cœur que cet heureux changement arrivât un jour; car qu'eſt-ce qu'une bonne ame « peut ſouhaiter avec plus d'ardeur, que de vivre juſqu'à la fin de ſes jours dans l'Egliſe, « où l'on a eu l'avantage de renaître par le Baptême, pourvû que la communion que l'on « entretient avec elle n'offenſe pas le Seigneur[2]." Luther, Calvin, Jacques André dont M. de Thou fait mention tout auſſi-tôt comme d'un Theologien beaucoup plus envenimé contre l'Egliſe Romaine & contre le Pape[3], auroient ſigné tres-ſincérement cette Confeſſion de Foi de Zanchius; elle n'eſt donc point une bonne preuve que Zanchius diferât des autres Miniſtres.

Ex MS. *Notes ſur l'Hiſtoire de M.* DE THOU, *par M.* LE DUCHAT, *Conſeiller du Roi de Pruſſe, Membre de la Societé Royale de Berlin, &c.*

Notes ſur le Thuanus de vita ſua, *edit. Gen. de* 1630.

PAG. 7. ed. Lond. *Brixio.*] Germain de Brie. Voyez les Notes de M. de la Monnoye ſur les *Jugemens des Sçavans* de Baillet, tom. I. à l'Article *Brice*, n. 344. p. 154; & tom. VI. p. 196, edit. d'Amſterdam 1725, in 4°.

PAG. 22. ed. Lond. *Ille —— ad ignem.*] M. de Thou l'a dit auſſi dans ſon Hiſtoire (tom. 2. pag. 483. ed. Lond.) mais & lui, & M. du Puy ſe ſont trompez. Le corps fut brûlé, il eſt vrai, mais Palearius avoit été auparavant pendu & étranglé. C'eſt ce qu'a remarqué M. de la Monnoye dans ſon *Menagiana*, Paris 1715. tom. I. pag. 215. & ſuiv.

PAG. 68. ed. Lond. *Jac. Stracelio.*] M. du Puy n'a pas bien ſû le prénom de ce Profeſſeur, puis que dans la Vie de Guill. Budé par Louis le Roy, il y a de ce même Profeſſeur une Epigramme Grecque ſousſignée *Joannes Stracelius.* L'Abregé de Geſner le nomme *Joannes Straſelius*, d'où peut-être *Strazel*, comme on lit dans Brantôme, tom. I. pag. 238. de la 1re édition de ſes Hommes Illuſtres Fr. M. Bayle dans le texte de l'Art. SAMBLANÇAI (Renaud de Beaune) le nomme mal *Stracel*, en quoi M. Diſs Traducteur du *De Vita &c.* de M. de Thou, ne l'a pas imité, ayant rendu *Stracelius* par *Stracelles*, conformément à l'*Index Thuani*.

PAG. 85. ed. Lond. *Petreius.*] Pierre Brûlart de Croſne, Conſeiller d'Etat. Cette Remarque eſt de Meſſieurs du Puy eux-mêmes, ſuivant la Note de M. Diſs, pag. 173. de ſa Traduction de la Vie de M. de Thou.

Notes

NOT. [1] *Poſtea Clavennae in Rhaetia, dein Baſileae uſque ad annum 78, ac poſtremo Neapoli Nemetum docuit.* Thuan. lib. XCIX. tom. IV. ed. Lond. p. 898. [2] Ibid. Je me ſers de la Traduction rapportée par M. Teiſſier. [3] *Amarior eo Romanae eccleſiae et pontificii nominis oppugnator Jacobus Andreanus.* Ibid.

Notes ſur l'Hiſtoire de M. de Thou, ed. Gen. 1626 — 1630.

TOM. I.

PAG. 29. ed. Lond. *Olivario Mallardo perfido homine.*] Olivier Maillard Cordelier, Breton de naiſſance, mort dans ſon Couvent de Narbonne l'an 1502. Selon la Croix du Maine, il avoit été Confeſſeur du Roi Charles VIII, & l'Hiſtoire lui reproche de s'être laiſſé corrompre par un barillet de pieces d'or, pour porter ce Prince ſon Pénitent, à reſtituer le Rouſſillon au Roi d'Arragon, ſans rembourſement de la ſomme, pour laquelle ce Comté avoit été engagé à la France. *Le Verger d'Honneur &c.* ouvrage de ce tems-là, au feuillet 141, *b.*

Oncques Frére Olivier Maillart
Ne fit mieulx du gros Papelart,
Que feray, s'ay piéce quelcune,
Qui ſoit d'or, n'en euſſé-je que une,
Pour chacer ce divers hazart.

PAG. 33. ed. Lond. *Martinus Roſſemius &c.*] *De Roſſheim*, & non pas *de Roſſem*, comme dans l'*Index Thuani.* Il ne tint alors qu'à Martin de Roſſheim de s'emparer d'Anvers, mais il en perdit l'occaſion, & ſe fit moquer de lui. Voiez Hubert Thomas, vie de l'Electeur Palatin Frideric II, Francf. in 4° 1624. pag. 248. Du reſte, *Roſſemium* & *Roſſemum*, comme on lit ailleurs dans M. de Thou, c'eſt toûjours *Roſſheim* en François, & non pas *Roſſum*, ni *Roſſem*, comme on lit dans le même *Index Thuani.*

PAG. 34. ed. Lond. *Obtruncari jubet.*] C'eſt ce même Chriſtierne II qu'Eraſme, dans celui de ſes Colloques qu'il a intitulé *Puerpera*, qualifie de *pius Evangelii fautor*, apparemment parceque Chriſtierne étant beaufrére de l'Empereur, la Politique obligeoit le bon Eraſme à louer ce méchant Prince, au moins par quelque endroit. Il mourut en 1559. dépouillé de ſon Royaume. Voiez la Note de Pierre Rabus, ſur cet endroit de ce Colloque.

PAG. 39. ed. Lond. *Rocandulfum, &c.*] Le nom de cette famille eſt *Roggendorff*, & ſelon Buddéus, celui-ci s'appelloit *Guillaume.* Ces Comtes, originaires de la Styrie, mais établis dans l'Autriche depuis environ l'année 1450, n'étoient d'abord que *Barons.* Dans la ſuite l'Empereur leur conféra la dignité de Comtes ; & c'eſt d'un de ces Meſſieurs que, dans Fæneſte IV. 20. il eſt dit qu'il *mourut de faim* à Paris, *après avoir amené & exploité quatre armées au ſecours de nos Rois.*

PAG. 48. ed. Lond. *Firmum Monaſterium.*] *Fer-monſtier* dans Brantôme, pag. 340. du tome I. de ſes Hommes Illuſtr. François, ce qui ſemble approcher plus du Latin de M. de Thou, que non pas *Foreſt-Mouſtier* ou *Monſtier*, comme on lit dans les Memoires de du Bellai, ſous l'année 1545. & dans l'*Index Thuani.*

PAG. 92. ed. Lond. Dans l'*Ex Auctoribus* du livre III, il eſt fait mention du *Petrus Paſchalius non editus.* Pierre Paſchal étoit un Languedocien, mort âgé de 43 ans à Toulouſe le 16 Février 1565, ſelon Alcide de Bonne-Caſe en ſon Tableau des Provinces de France, Paris 1664. tom. II. pag. 202. Touchant cet homme qui ſe vantoit d'écrire l'Hiſtoire de ſon tems, mais dont on n'a rien d'imprimé que de très-mediocre, voiez les Lettres de Pâquier, Paris 1619. tom. I. pag. 554. & ſuiv. & le *Scaligerana* au mot *Paſchalius*, où, ſoit dit en paſſant, *Primus fui* &c. regarde l'Article précédent.

PAG. 104. ed. Lond. *Fere bonos et doctos, &c.*] Sanderus, dans ſon Livre *de ſtatu Eccleſiae Anglicae*, parlant de ces Evêques, avoit dit *minime malos*, ce qui leur étoit encore plus honorable. Cependant ce que M. de Thou ne diſoit ici que ſur la foi d'un tel garant, fût pris en mauvaiſe part par les Jéſuites, qui en firent une groſſe affaire. Voiez les *Epîtres Françoiſes* écrites à Joſeph Scaliger, pag. 160. du Recueil de Jacques de Reves.

PAG. 108. ed. Lond. *Joh. Mendoza &c.*] Il ne ſeroit pas aiſé de ſavoir quelle étoit cette charge, ſi on ne trouvoit dans Beze, tom. I. pag. 80. & 81. de ſon Hiſt. Eccl. que *Jean Mendoze* étoit Maître-d'Hôtel chés le Roi. Ainſi *regiorum diſpenſatorum princeps* ſignifie proprement ici *premier Maître-d'Hôtel.* Sleidan, liv. 18. ſous l'année 1547, dit que le Roi François I avoit pris à ſon ſervice ce même *Mendoze*, après que l'Empereur l'eut banni de l'Eſpagne.

PAG. 120. ed. Lond. *Jacobus Tuſanus Remus.*] Jacques *Touſan*, ou plûtôt *Thouſan* étoit de *Troyes* en Champagne, & non pas de *Rheims.* Voiez le Baillet de M. de la Monnoye, tom. II. art. 682, p. 321. ubi ſupra.

PAG. 157. ed. Lond. *Epiſcopi Faventini &c.*] Sleidan mal-informé a ici trompé M. de Thou,

Thou. Côme Ghéri étoit Evêque, non pas de *Faenza*, mais de *Fano*. Beaucaire, liv. xxv. de ſon Hiſtoire, ne le qualifie pas autrement: & Côme Ghéri lui-même, au devant de neuf de ſes Lettres, inſerées parmi les *Epiſtolae Clarorum Virorum &c.* Veniſe 1556. met toûjours *Epiſcopus Fanenſis*.

Pag. 213. ed. Lond. *Guiſianus.*] Louis de Lorraine, Cardinal de Guiſe. Il avoit donc reçû le Chapeau ſous Paul III, pour le moins dès l'année 1549. Et cependant Meſſ. de Ste Marthe, au mot *Senonenſes* de leur *Gallia Chriſtiana*, mettent ſa promotion ſeulement au 22 Decembre 1553.

Pag. 355. ed. Lond. *Jurcius Legionis Campanae praefectus.*] Claude d'Anglure, Seigneur de Jours, Colonel de la Legion de Champagne, dès l'année 1552, ſelon M. de Thou; quoique ſuivant le P. Daniel, dans ſon Hiſt. de la Milice Françoiſe, édit d'Amſt. 1722, tom. II. pag. 234. l'Inſtitution des Légions ſous Henri II, ne ſoit que de l'année 1558. Brantôme, au reſte, tom. IV. pag. 68. de ſes Hommes Illuſtr. Fr. remarque que le bon Monſieur de Jours ſe fit de la Religion; & il laiſſe entrevoir que pour cela même, la Cour ne voulut point l'emploier aux premieres Guerres de Religion.

Pag. 387. ed. Lond. *Tum Saram fluvium excipit &c.*] *Sara* fl. la Seille; Germ. *Saar*, dit l'*Index Thuani*, mais mal. Voiez le Lexicon de Ferrari, au mot *Sala*. En effet, la Sare, *Sara*, & la Seille, *Sala*, quoi qu'aſſez voiſines, ſont deux riviéres différentes. La *Seille* ſort de l'étang de Lindre, entre Dieuſe & Marſal, & paſſe à Metz, s'y jettant dans la Moſelle, à un coin des murailles de la ville appellé la Tour au Diable; au lieu que la Sare a ſa ſource dans la Lorraine Alemande, & entre dans la Moſelle ſeulement au deſſous de Thionville; ſans approcher de la ville de Metz de plus de dix lieuës. M. de Thou auroit donc dû dire *Salam*, & non pas *Saram*.

Pag. 459. ed. Lond. *Xiſto Betuleio Auguſtae Vindelicorum nato.*] *Birck* (Xyſte) en Latin *Betuleius* étoit de Memmingen, *Auguſta Druſi*, & non pas d'*Auguſta Vindelicorum*, qui eſt Augſbourg. Voiez la Note de M. l'Abbé d'Olivet, au bas d'une des pages de la Préface de ſa Traduction de Ciceron *de Natura Deorum*.

Pag. 466. ed. Lond. *Vulſenfortius Comes.*] *Vulſenfort* dans Brantôme, Homm. Illuſtr. Fr. tom. III. pag. 38.

Pag. 522. ed. Lond. *Franciſcanorum Metenſium conjuratio.*] Il n'y a plus de Cordeliers à Metz, & c'eſt, je penſe, depuis & à l'occaſion de cette entrepriſe. Ceux qui la firent y étoient connus ſous le nom de *Fréres Baudes*, eſpéce de Cordeliers du Tiers-Ordre, appellez par les Ecrivains Latins *Fratres Gaudentes*, parce qu'à la difference des Obſervantins, ils poſſédoient des biens-fonds qu'ils adminiſtroient par eux-mêmes, & des revenus deſquels ils jouïſſoient juſqu'à s'en *ébaudir*. Beze, tom. III. pag. 437. & ſuiv. de ſon Hiſt. Eccl. parlant de cette conjuration, nomme pour chef du complot certain Frére Léonard, Gardien des *Pieds-deſchaux* qui ſeroient donc les mêmes qu'on appelloit communément *Freres Baudes*.

Pag. 607. ed. Lond. *Nicolai famoſi illius ducis frater &c.*] C'étoient des Gentilſhommes d'Alſace, où celui-ci, Baron de Pollweiler, avoit de belles terres. Il étoit d'ailleurs Gouverneur de Haguenau, & Colonel entretenu au ſervice d'Eſpagne, à la maniere de ce tems-là. Projet de la vie du Cardinal de Granvelle par l'Abbé Boiſot, tom. IV. p. 97. des Memoires de Literature du P. Des Molets.

Pag. 667. ed. Lond. *A Luca Brugenſi monacho.*] Liſez *Burgenſi*, s'agiſſant ici de Lucas Paciolus Religieux Franciſcain, ſurnommé *Burgenſis* du Bourg S. Sepulchre ſa Patrie. Luc de *Bruges* eſt le nom d'un autre Auteur.

Pag. 760. ed. Lond. *Guilielmus Pariſienſis.*] Guillaume ſurnommé *Pariſienſis*, Evêque de Paris en 1228. L'Auteur des *Notationes in Thuani Hiſtorias*, 1614. pag. 63. (pag. 62. ſub cap. 111. tom. VII. ed. Lond.) ſuppoſant avec ſa ſuffiſance ordinaire, qu'il s'agit ici de l'Hiſtorien Matthieu Paris, reprend avec inſulte M. de Thou, de l'avoir mal nommé *Guillaume*, & ne s'aperçoit pas que l'Auteur parle d'un Theologien François du XIII Siécle, & non pas de *Matthieu Paris* Moine Anglois, qui n'a rien écrit en Théologie.

Pag. 777. ed. Lond. *Joann. Baluam.*] *De la Baluë*; Commines édit. de 1706. tom. III. pag. 66. & non pas *de Balve*, comme dans l'*Index Thuani*.

Pag. 787. ed. Lond. *Epiſcopus Droſſenſis.*] Comme il n'y a point d'Evêché de ce nom en Eſpagne, l'*Index Thuani* remarque qu'ici *Droſſenſis* eſt un nom corrompu. En effet, il faut lire ou *Dertoſſenſis*, ou *Dertuſenſis*, s'agiſſant ici d'un *Gilles* Prédicateur de l'Empereur, qui l'avoit nommé à l'Evêché de Tortoſe. Bayle, au mot *Charles-Quint*, Rem. S. not. marg. (70). edit. de 1730.

Pag. 827. ed. Lond. *Hugo rex —— ab eo Hugonoti appellati.*] On a long tems appellé en France *Huëts* les Herétiques du payis, & cela apparemment parce qu'auſſi-tôt qu'on en remarquoit quelqu'un dans les ruës, les Enfans, les Ecoliers, & le peuple crioient ſur lui

lui *bohu*, *bohu*, comme dans Rabelais livre V. chap. 12. Frére Jean ſur Grippeminaud, qu'il prenoit pour un Hérétique, qui vouloit marier les Moines. Une bonne preuve de ce fait, c'eſt ce que rapporte le *Valeſiana*, pag. 120. & 121. comme tiré de nos Annales, qu'en l'année 1384 un certain Frère Prêcheur dit en chaire, qu'il vouloit être appellé *Huët*, s'il ne prouvoit evidemment & par de ſolides raiſons, que la Sainte Vierge avoit été conçuë dans le peché originel. *Huët* n'eſt pourtant qu'un diminutif de *Huë* corrompu du prenom *Hugue:* mais ce ſobriquet avoit cela de commode qu'il ſembloit tout propre à deſigner les Hérétiques comme gens qu'on devoit *huër*; & il y a bien de l'apparence que ce même ſobriquet n'a ceſſé tout à fait en France que pour faire place à celui de *Huguenot*, qui n'étant auſſi qu'un diminutif de *Hugue*, ou plûtôt de *Hugon*, a ſemblé très-propre à caractériſer parmi nous, cette nouvelle eſpéce de *Huëts* que juſque-là nous avions confondus avec les Luthériens d'Allemagne. *Hugo*, *Hugonis*, *Hugonottus*, dit Menage dans ſes Origines Françoiſes. *Huguenot*, au reſte, eſt le nom d'une famille de Chaumont en Baſſigni, & un Jean *Huguenot* de cette famille ſigna comme ſubſtitut du Procureur Général la clôture du Procès Verbal de la Coûtume de ſa ville en 1559, lorſque les Huguenots de France n'étoient encore connus que ſous le nom de *nouveaux Lutheriens*. De prétendre avec quelques uns, que les Réformez du Royaume de France ayent été nommez *Huguenots*, par rapport aux deſcendans de Hugues Capet, qu'ils appuyoient contre les prétenſions de la Maiſon de Guiſe à la Couronne, je n'y vois nulle apparence, puiſque, dans le fonds, un tel ſobriquet auroit fait honneur aux Réformez, & que cependant il eſt ſûr que ce furent leurs ennemis qui le leur donnerent. *Hugonoti ridiculum ſimul et odioſum nomen*, dit plus haut M. de Thou.

PAG. 9. du tom. II. de l'ed. de Lond. *Libellus —— cui —— Tigridi titulus.*] Un ennemi declaré du Juriſconſulte François Hotman lui attribua ce Libelle. Voyez M. Bayle à l'Article *Hotman* Rem. *N.* & *Guiſe* (François de) Rem. *I.* edit. de 1730. C'étoit une inſolente Satire qui, dès ce tems-là, reprochoit apparemment au Cardinal de Lorraine, ces mêmes Amours, repreſentées quatorze ans après dans un *Tableau* dont parle le chap. 7. du II. Livre de la Confeſſion de Sanci.

TOM. II. *ed. Gen.* 1626—30. *& Lond.*

PAG. 114. ed. Lond. *Auguſtodunenſis Praetor.*] Vierg (Vergobretus) de la Ville & Cité d'Autun. Beze tom. I. pag. 474. de ſon Hiſtoire Eccleſiaſtique.

PAG. 191. ed. Lond. *Quercitano Lallerio.*] *La Cheſnaye Lalier.* C'eſt ainſi, & non pas *Du Cheſne Lallier*, comme dans l'*Index Thuani*, qu'eſt nommé ce Gentilhomme par Beze, tom. II. pag. 569. de ſon Hiſt. Eccl. Dans Brantôme pag. 259. de ſon Traité des Duels, on lit mal *Nailler* pour *Lalier*; mais, à cela près, ſon nom eſt auſſi *La Cheſnaye.*

PAG. 380. ed. Lond. *Jo. Bapt. Gellus —— calcearius.*] Le Gelli étoit Chauſſetier, *Calzaiuolo*; & non pas Cordonnier, *Calzolaio.* De plus, il ſavoit fort bien le Latin. Voiez le Baillet de M. de la Monnoye au mot *Gelli* N°. 1004, tom. II. p. 472, ubi ſupr.

PAG. 380. ed. Lond. *Caſtalio.*] Dans l'Indice du Volume (de l'Edit. de Geneve) il eſt nommé *Caſtellio*, ce qui revient mieux à *Caſtillon* qui étoit ſon nom de famille, que non pas *Caſtalion*, comme on lit dans l'*Index Thuani.*

PAG. 398. ed. Lond. *Buteonis mors &c.*] Ce ſavant à qui M. Bayle n'a donné d'autre nom, que celui du Latin de M. de Thou, s'appelloit *Bourrel*, d'un nom que les payiſans du Dauphiné donnent au *Buſard*, parce que cet Oiſeau eſt le *bourreau* de leur volaille. Or comme *buteo* eſt le nom Latin du *Buſard*, de là vient que dans le Latin de M. de Thou *Buteo* eſt le ſurnom de *Jean Bourrel.* Guillaume des Autels, pag. 29. d'un Recueil de ſes Poëſies intitulé *Repos de plus grand travail*, Lyon chès Jean de Tournes 1550, adreſſe une Epigramme à M. Severin Bourrel, Chanoyne en l'Egliſe de S. Bernard de Romans. Cette Egliſe & quelques autres encore, comme le remarque Du Chêne, liv. IV. chap. 3. de ſes Antiquitez &c. avoient été ruinées dans les premieres Guerres de Religion. Ainſi, il eſt probable que ce ſera le Chanoine *Bourrel*, qui en ſera mort de chagrin à Romans en 1564; puiſque comme on voit dans Bayle au mot *Buteo*, le Mathematicien *Bourrel* étoit mort dès l'année 1560, dans l'Abbayie de S. Antoine à quelques lieues de là.

PAG. 509. ed. Lond. *Qui Franciſcae Roanae cognatae patrocinabatur.*] Françoiſe de Rohan étoit fille d'Iſabelle d'Albret, fille de Catherine de Foix & de Jean d'Albret, ſur lequel Ferdinand le Catholique avoit uſurpé la Haute-Navarre, detenuë alors par Charles V. petit fils de Ferdinand. Le Roi François I avoit voulu marier cette Iſabelle avec le Comte Palatin qui depuis, ſous le nom de Frideric II ſucceda à ſon frere dans

dans l'Electorat; mais ce mariage n'eut pas lieu, parce qu'Iſabelle s'étoit deja engagée avec René I. du nom, Vicomte de Rohan, Comte de Porhoët, qu'elle épouſa effectivement en 1535. Touchant ce deſſein qu'avoit eu François I de marier Iſabelle d'Albret au Comte Palatin Frideric, voyez Hubert Thomas dans la Vie de ce Prince, liv. x. p. 195. où, ſoit dit en paſſant, on trouve que l'Empereur Charles V, qui comme detenteur actuel du Patrimoine de la maiſon d'Albret, vivoit en inimitié ouverte avec cette maiſon, parloit d'Iſabelle comme d'une perſonne que Frideric ſe ſeroit fait tort d'avoir épouſée. *Et cur*, diſoit un jour Charles à l'Auteur de cette Hiſtoire, *ita à me Viennae diſceſſit tuus Princeps* (le Comte Palatin) *? dic, inquam, per tuam fidem. Quam voluerunt illi Galli in matrimonium dare? Nonne Iſabellam Navarraeam, bellam illam Iſabellam? Dabo modo illi probam & pudicam, optimis moribus inſtructam.* L'offenſeur, dit-on, ne pardonne jamais. Oh, que ces paroles de Charles verifient bien ce Proverbe! Du reſte, la perſonne que l'Empereur deſtinoit pour femme à Frideric, étoit la propre niece de ce Monarque, fille ainée de Chriſtierne Roi de Dannemarck; & en effet, Frideric épouſa depuis cette Princeſſe.

PAG. 741. ed. Lond. *Non mediocriter ſugillatus.*] A la page 689 d'une *Hiſtoire du tems &c.* imprimée en 1570, on reproche au Baron de Mirambeau d'avoir rendu le Chateau de Luſignan, non pas faute de vivres, ni de munitions, mais *faute de moûtarde pour manger ſon bœuf ſalé.* Mais d'Aubigné, tom. I. pag. 440, de ſon Hiſtoire, édit. de 1626, fait à cette occaſion l'Apologie du Baron, & blâme la *licence* que quelques uns s'étoient donnée, de dire que ce Gentilhomme n'y avoit pas fait ſon devoir.

PAG. 741. ed. Lond. *Verbelio Ponteſio.*] L'*Index Thuani* eſt demeuré court ſur le nom François de ce Gentilhomme, duquel, plus haut, M. de Thou dit qu'il étoit frere de l'Evêque du Puy en Velai. Or, dans la *Gallia Chriſtiana*, l'Evêque de cette ville-là en 1569 étoit Antoine de *Senetaire*, nom qui n'a de rapport, ni avec *Verbelius*, ni avec *Ponteſius.* Du reſte, ce frere de l'Evêque du Puy eſt nommé *Verbelet* dans l'Hiſtoire de France du P. Daniel, edit. d'Amſt. tom. V. pag. 942.

PAG. 767. tom. II. & pag. 245. tom. III. ed. Lond. *Kircadius.*] Liſez *Kirkaldius*, comme au Sommaire du livre 55. Le nom de cette famille eſt *Kircaldy*, & Burnet dans ſon Hiſt. de la Ref. d'Angl. ſous la 1 année du régne d'Edouard VI, parle du Chevalier *Kircaldy* Ecoſſois.

PAG. 31. tom. III. ed. Lond. *Anglara in Inſubribus &c.*] Magius étoit né, non pas à *Angiara* dans le Milanois, mais à *Anghiari* dans la Toſcane. Voyez Bayle au mot *Magius.* L'*Index Thuani*, au mot *Anglara*, ſuppoſe mal qu'il y ait un *Anghiari* dans le Milanois.

PAG. 65. tom. III. ed. Lond. *Jacoba Intramontana.*] *Jaqueline d'Entremont.* Cette Dame qui, après la mort de l'Amiral ſon ſecond mari, avoit oſé retourner en Savoye, fut miſe en priſon, & y reſta juſqu'à ſa mort, arrivée ſeulement en 1599. Oſſat, Lettre 196. Du reſte, une ſi longue captivité qu'eſſuya la Dame d'Entremont, n'eut pour bût que de la reduire à ceder au Duc de Savoye le Chateau d'Entremont, d'où ce Prince auroit pû fort incommoder le Dauphiné, où ce Chateau eſt ſitué. Oſſat, Lettre 102.

PAG. 94. tom. III. ed. Lond. *Poſtea —— vix annicula &c.*] Si Charlotte de Bourbon avoit à peine un an, lorſque ſa mere la mit en Religion, quelle inſtruction ſecrette celle-ci pouvoit-elle lui avoir donnée précedemment, qui lui eut donné du goût pour la Religion Reformée? Il y a ſans doute ici faute dans le texte. Voyez Bayle au mot *Longvic.*

PAG. 145. tom. III. ed. Lond. *Joann. Coraſius.*] Le Clergé de N. D. de Roquemadour en Querci ſe vantoit de poſſeder *en chair & en os* le corps de St. Amadour; d'où, ſoit dit en paſſant, le Proverbe rapporté par Châtelain, au mot *Amator* de ſon Vocabulaire Hagiologique: *en chair & en os, comme S. Amadour.* En 1562, Coras arrivé en ce lieu avec l'armée Huguenote, découvrit que ce pretendu Corps-Saint n'étoit qu'un os qui ſembloit avoir appartenu à une épaule de mouton. Beze, Hiſt. Eccl. tom. III. pag. 89 & 90. En faloit-il d'avantage à des gens bien plus avares encore que ſuperſtitieux, pour faire mourir cet homme?

PAG. 259. tom. III. ed. Lond. *Mirandus.*] Le nom de ce brave Officier de mer étoit, non pas *Mirant*, comme on lit dans l'*Index Thuani*, mais *Mirande.* C'eſt ainſi que le nomme d'Aubigné, tom. II. liv. 1. ch. 11. ſous l'année 1573. Cette famille eſt Rocheloiſe, & depuis trente ans refugiée à Berlin.

TOM. III. *ed. Gen. & Lond.*

PAG. 386. ed. Lond. *Toto* XXX *annorum ſpatio.*] Ajoûtez VIII à ce nombre d'années. M. de Thou, qui parle du Volume des Lettres de Melanchthon à Camerarius, publiées

par celui-ci, & imprimées *in* 8. à Leipſic en [1]569, n'ignoroit pas que la premiére de ces Lettres eſt de l'année 1522, & la derniere du 22 Mars 1560.

PAG. 593. tom. III. ed. Lond. *Tantum ille intemperans &c.*] C'eſt lui que le Paſſavant de Beze déſigne ſous le ſobriquet de *Cardinalis lageniſer*, ou de *Cardinal des Bouteilles*, & c'eſt lui-même qui ſous ce dernier nom, eſt encore déſigné au chap. 22. de l'Apologie pour Herodote. Le Journal de Pierre de l'Etoile, Cologne 1719. tom. I. pag. 91. dit qu'on l'appelloit le *Cardinal des Bouteilles*, parce qu'il les aimoit fort, & ne ſe mêloit guéres d'autres affaires que de celles de la cuiſine.

PAG. 630. tom. III. ed. Lond. *Paulus Stuartus &c.*] Madame de la Vauguion ſœur du Marquis de S. Mégrin de cette famille, ſignoit *Marie Stuart de Cauſſade*; & comme apparemment elle n'étoit pas la premiére de ſon nom, qui eut pris celui de *Stuart*, de là vient ſans doute ici le *Stuartus* de M. de Thou. Mais le nom de la famille eſt *Eſthuer*, & il ne ſe lit pas autrement dans les Regiſtres de l'Ordre du S. Eſprit. Mem. d'Amelot de la Houſſaie, Amſt. 1722. tom. I. pag. 418. D'autres l'écrivent *Eſtuer*, & c'eſt comme on lit dans le Journal de P. de l'Etoile, tom. I. à la marge de la page 95.

PAG. 806. tom. III. ed. Lond. *Quod Mimati captum &c.*] D'Aubigné, ſous l'année 1577. tom. II. liv. 3. chap. 20. parle d'un Capitaine *Merle*, Huguenot, comme ayant ſurpris la Ville de Mande une veille de Noël, à la faveur du bruit des Cloches, & *entre elles* d'une qui étoit eſtimée *n'avoir point ſa pareille en groſſeur*. C'eſt ſans doute celle que ledit Merle, chef des Huguenots du Givaudan, fit fondre pour en faire du Canon. Le prenom de cet homme étoit Mathieu, & ce Mathieu étoit fils d'un cardeur de laine. *Thuanus de Vita ſua*, liv. 4. p. 99. edit. Lond. tom. VII. ſub cap. 4.

PAG. 153. tom. IV. ed. Lond. *Et in laeſae Majeſtatis crimen &c.*] Voilà en 1583 un Archidiacre de Toul declaré Criminel de Léze-Majeſté. Le nommé *Machon* ſucceſſeur de François de Roſiéres en la même dignité, friſa la corde, & fut banni pour crime de faux ſceaux. C'eſt ce que nous apprend Gui Patin dans deux de ſes Lettres à Charles Spon, du 3ᵉ Septembre 1649. & 3ᵉ Mai 1650, où l'on voit auſſi que ce *Machon* étoit curieux en Livres, & que même il en avoit recemment fait un, où il s'étoit déclaré grand *Frondeur*. C'eſt le même duquel, ſous le nom de *Manchon*, on a imprimé à la ſuite de la Satire Ménippée, édit. de 1726. un chétif abregé de l'Hiſtoire de Henri III trouvé apparemment dans quelque Bibliotheque, en Flandre, où l'Auteur s'étoit retiré.

PAG. 251. tom. IV. ed. Lond. *Turrianus.*] Liſez *Torrianus*, en Eſpagnol *Torrès*, & non pas *Turriano*, comme on lit dans l'*Index Thuani*.

TOM. IV. *ed. Gen. & Lond.*

PAG. 295. tom. IV. ed. Lond. *Joannem Pepulum —— ſtrangulari juſſit.*] Le prénom de ce Comte de Pepoli étoit *Jean-Baptiſte*. Selon d'Aubigné, & ſelon la Vie de Sixte V attribuée à Grég. Léti, ce Seigneur fut *décapité* ſur un échafaut, & non pas *étranglé* dans le Palais du Légat.

PAG. 305. tom. IV. ed. Lond. *Joculari ſtylo &c.* Ce que dit ici M. de Thou, & d'après lui Mezerai, que François Hotman écrivit d'un ſtyle burleſque ſon *Brutum Fulmen*, regarde à mon avis, moins le ſtyle du Livre, que pluſieurs Legendes feriales dont l'Auteur l'a égaié, ſans parler de ce conte qu'on trouve dans la *Nullité* 4ᵉ. du Gentilhomme, qui comparoit les clameurs de Sixte V dans ſa Bulle, au brayement de ces Anes de la Toſcane, dont parle le Medecin Mathiol. M. de Thou ſe connoiſſoit en ſtyles, & vraiſemblablement il avoit lû le *Fulmen Brutum*.

IBID. *Grandem librum Petrus Belloius &c.*] Ce ſont les *Moyens d'abus &c.* contre la Bulle de Sixte V mal-à-propos confondus par quelques uns avec le *Brutum Fulmen* de Hotman. Belloi avoit été empriſonné le 4 Juin 1587, par le crédit des Ligueurs, pour raiſon de ſon *Apologie Catholique &c.* publiée en 1585. Ayant depuis encore compoſé ces *Moyens d'abus &c.* imprimez d'abord à Tours, puis à Ambrun, & même à Cologne à en juger par le titre de quelques exemplaires, ce dernier Ecrit fut cauſe que Belloi, transferé de la Conciergerie à la Baſtille, y reſta juſqu'en 1591; au lieu que l'Elu Roland grand Ligueur, priſonnier comme lui, par ordre du Roi, pour avoir inſolemment parlé de ce Prince, avoit été relâché quatre jours après. Voiez la Chronologie Novenaire de Cayet, tom. I. au feuille 20, *b.* le Journal de l'Etoile, Col. 1719. tom. I. pag. 223. & 251. le Journal du régne de Henri III. 1719. tom. II. pag. 17. & le Dictionaire de Bayle à l'Article *Belloi*.

PAG. 308. tom. IV. ed. Lond. *Carolus Coſſaeus Briſſaci Comes.*] *Briſſac* eſt le nom d'un Chateau ſitué ſur une Montagne proche la Ville de Mande en Givaudan. Origine des Cardinaux edit. de 1670. pag. 108.

PAG. 320. tom. IV. ed. Lond. *Crato.*] Le ſurnom de ce Medecin Alleman étoit *von Krafftheim*, à quoi répond *Crato*, du Grec Κρατος, *robur*. Voiez la Vie de Mélanchton, édit. de 1592, p. 36. où l'Auteur nomme *Adam Crato* un autre ſavant Alleman, qui ſe nommoit *Kraphth* en ſa Langue. Dans Vander Linden, le Medecin Crato ſe ſurnommoit *à Craffthein*, au devant des Ouvrages qu'il publioit en Latin.

PAG. 428. tom. IV. ed. Lond. *Ad* CCCC *convenerant.*] Le nombre des Commiſſaires nommez n'étoit que de quarante deux, encore n'y en eut-il que trente ſix qui aſſiſtérent au Jugement. Abregé Hiſtorique des Actes Publics de Rymer, tom. II. pag. 570. de l'édit. *in* 8°.

PAG. 437. tom. IV. ed. Lond. *Ad Ouercingtonum &c.*] *Werkington* dans le Cumberland. Rapin Hiſt. d'Angl. tom. VI. pag. 255. L'*Index Thuani* n'a pu rendre le Latin *Ouercingtonus portus*.

PAG. 531. tom. IV. ed. Lond. *Guil. Alanus &c.*] *Guill. Allen*, mal-nommé *Alain* dans l'*Index Thuani*. Ici, par *Lancaſtrenſis*, faut-il entendre que le Cardinal *Allen* étoit de la ville de *Lancaſtre*, ou bien, comme on l'aſſure dans la Vie de Sixte V, que ce Cardinal étoit de l'illuſtre maiſon de *Lancaſtre?* Si c'eſt ce dernier, un autre *Allen*, Juge de la Cour du Légat Wolſey en 1519, ne devoit pas être de la même famille, puiſque Rapin, tom. V. pag. 130. de ſon Hiſt. d'Angl. ne le traite que de *certain Jean Allen.*

PAG. 575. tom. IV. ed. Lond. *eam ſumma ignavia dedidit.*] Dans le Journal de l'Etoile, 1719. tom. I. pag. 75. le Chevalier du Guet Laurent Teſtu, Gouverneur de la Baſtille depuis l'année 1576, eſt dépeint comme plus propre, diſoit-on, pour le Gouvernement d'une bouteille que d'une telle place. Auſſi eſt il dit de lui dans le *Catholique François*, Piéce compoſée pour la défenſe de la Reine-Mére, qu'il rendit la Baſtille au Duc de Guiſe, *faute d'Oranges pour faire une capyrotade de perdrix*, & que cette excuſe lui avoit mis à couvert l'honneur & la vie.

PAG. 690. tom. IV. ed. Lond. *Joannem Fabrum.*] Liſez *Jacobum*, & voiez Launoi, Hiſt. du Collége de Navarre, Par. 1677. pag. 367.

PAG. 730, 731. tom. IV. ed. Lond. *Comneum.*] *Comneaux*. Mém. de la Ligue, tom. III. pag. 573. de l'édit. de 1601. Ce village, mal-appellé *Commieaux* dans le Supplément au Traité des Aydes, pag. 390. de l'édit. de 1643. eſt de la Sergenterie du Meſnil, dans l'Election d'Argentan.

PAG. 746. tom. IV. ed. Lond. *Aegidius Urſinus Armenterius.*] Au lieu d'*Urſinus*, liſez *Auxius*. Ce Gentilhomme étoit fils du Vicomte d'*Auchi*, il étoit Seigneur d'*Armentieres*, & ſon veritable nom étoit *Gilles de Conflans*. Voiez les Annotations ſur les Amours du Grand Alcandre, n. 10.

PAG. 754. tom. IV. ed. Lond. *Ripaliam facere.*] *Faire ripaille* ſe dit proprement de ces petites débauches de Gargottes, où des Ecoliers fripons ſe régalent en *cotelettes* & en *ruſteries*, comme on appelloit autre fois les têtes de mouton que vendent les Tripiéres: &, ſelon moi, *ripaille* pourroit bien venir de *ripp*, comme l'Alleman nomme ces os plats & courbes, que nous appellons *côtes*. Ceux, au reſte, qui ont crû que *faire ripaille* pour *faire bonne chére* s'étoit dit originairement par rapport à ce Duc de Savoye, qui s'étant retiré à *Ripaille*, y faiſoit, dit-on, chere entiere ſous l'habit de Moine, ceux-là, dis-je, n'ont pas fait reflexion que ce Prince, loin de vivre en delices dans ſa retraite de Ripaille, y vivoit au contraire très-frugalement aux yeux de tous le monde; & que, comme d'un côté, il s'étoit réſervé tout le revenus de ſes pays, ce furent les grandes épargnes qu'il avoit faites à Ripaille, qui jointes à la réputation qu'il s'y étoit faite, de ne vivre plus que pour le ciel, lui frayérent le chemin à la Papauté. Voyez Spon Hiſtoire de Geneve, 2ᵉ edit. tom. I. pag. 107 & 108.

TOM. V. *Ed. Gen. & Lond.*

PAG. 83. tom. V. ed. Lond. *Ad Crucem Malbaram.*] Cette fameuſe Croix, appellée de même *Malbara* en François dans l'*Index Thuani*, eſt nommée *Malchara* par Rabelais dans l'ancien Prologue du IV Livre, à propos de ce que ce fut prés de là qu'en 1488 arriva un ſanglant combat entre les Pies & les Geais. Peut-être que dans *Malchara*, comme Rabelais a orthographié ce mot, la lettre *c* ne ſert qu'à marquer plus fortement l'aſpiration de l'*h*.

PAG. 108. tom. V. ed. Lond. *Hadriano Cocherio.*] *Cocheri*, par corruption pour *Gaulcheri*, comme on lit dans le Journal de l'Etoile, tom. II. pag. 65.

PAG. 150. tom. V. ed. Lond. *Medico Blancopineo nomine &c.*] M. de Thou a tiré ce Fait *ex Actis publicatis*, des Mem. de la Ligue, tom. V. p. 167 de l'édit. de 1598. Mais ces Mémoires l'auront trompé, ſi, comme l'a prétendu Gui Patin dans une Lettre écrite en 1672, le Medecin *Blampignon*, natif de Troyes en Champagne, étoit mort à Bayonne,

yonne, depuis cinq ans ſeulement, agé de plus de quatre vingts ans, & que de mémoire d'homme, il n'y avoit eu que lui de ce nom dans Bayonne. Ce n'eſt pas qu'en 1592, il n'y ait eu à Bayonne un Medecin d'exécuté au ſujet de la Conjuration dont parle ici M. de Thou, mais, ſelon Mézerai, il ſe nommoit *Roſſius*, & non pas *Blampignon*. Si l'on demande ce qui peut avoir trompé le compilateur des Memoires de la Ligue, ſur le nom du Medecin complice de la Conjuration dont il s'agit, voici ma penſée là-deſſus. Le Medecin Blampignon, jeune encore, s'étoit apparemment fait Catholique, ou à Troyes même, ou à Bayonne. Or, comme parmi les Huguenots, on ne ſavoit qu'en gros, qu'en 1592 un Medecin de Bayonne y avoit paſſé le pas pour conſpiration, il eſt probable, que celui qui a recueilli les Mémoires de la Ligue, bon Huguenot, a ſuppoſé que ce Medecin de Bayonne, traitre à l'Etat, n'étoit autre que ce même *Blampignon*, qui avoit déja trahi ſa conſcience en changeant de Religion. D'Aubigné tom. III. liv. 3. chap. 24. parle de Jean *Sponde* autre nouveau converti, lequel ayant tramé une nouvelle entrepriſe ſur la même ville, *ſe demêla de ſes Compagnons qui furent rouëz.*

Pag. 154. tom. V. ed. Lond. *Moleca.*] Suivant l'*Index Thuani*, ce mot eſt corrompu. Il faudroit pouvoir conſulter le *Journal militaire de Leſdiguiéres*, d'où eſt tiré cet endroit, à en juger par l'*Ex Auctoribus* du Liv. 103.

Pag. 233. tom. V. *Thiardus*, & pag. 310. tom. VI. ed. Lond. *Thiardaeus.*] Ce nom doit s'écrire *Tyardus*, *Tyardaeus*. Pontus lui-même écrivoit *Tyard* en François. M. de la Monnoye, tom. IV. pag. 147. de ſon Baillet, N°. 1367.

Pag. 263. tom. V. ed. Lond. *Literatum per ludibrium vocabant.*] L'Eſpagnol *letrado* deſigne proprement un de ces Legiſtes, qui abuſent de leurs talens pour troubler les familles, & c'eſt ſuivant l'idée attachée à ce mot, que les Eſpagnols de Cuba ne voulurent plus qu'il paſſât de ces *letrados* dans leur Iſle, où ils mettoient tout en confuſion par leurs chicanes. Voyez le Dictionaire de Trevoux de 1721 au mot *Advocat*. Le mot *letrado* ne doit donc être rendu en François, ni par *Lettré*, ni par *Savantas*, comme il l'eſt dans les nouvelles Notes ſur le Catholicon d'Eſpagne, mais par *Chicaneur*.

Pag. 336. tom. V. ed. Lond. *Marinus.*] L'*Index Thuani* nomme cet homme *De Marins*. Dans les Memoires de l'Etoile, imprimez en 1719. tom. II. pag. 187. ſon nom eſt *Marines*.

Pag. 352. tom. V. ed. Lond. *Chriſtophorum Aubrium.*] Mort à Rome le 11 May 1601. Oſſat, Lettre 266.

Pag. 357. tom. V. ed. Lond. *Renatus Choppinus.*] Si, comme le dit le P. le Long pag. 875. de ſa Bibliotheque Hiſtorique, *Chopin* mourut en 1606, quelle raiſon peut avoir eue M. de Thou pour ne point parler de la mort d'un homme qui a tant écrit?

Pag. 381. tom. V. ed. Lond. *Patrimoniali Etruriae oppido.*] Du Ryer a traduit ces paroles comme ſi la ville d'*Aquapendente* étoit un village, dont le pere de Bencius eût été Seigneur; & M. *Bayle* au mot *Bencius* Remarque *(A)* a adopté en partie cette traduction, ſans s'appercevoir, non plus que M. Teiſſier, qu'en cet endroit de M. de Thou, *Patrimoniali Etruriae oppido* ne vouloit dire autre choſe, ſinon que la ville d'*Aquapendente* en Toſcane eſt du *Patrimoine* de S. Pierre en ce payis-là. *Acula* ſeu *Aquula* (Acqua pendente) *urbs eſt Hetruriae in ditione Pontificia*, dit le Lexicon Geogr. de Ferrari, au mot *Acula*.

Pag. 446. tom. V. ed. Lond. *Ad octo poenarum &c.*] *Ad octo*, terme de l'ancienne Phyſique, lequel Jean Chatel avoit appris chez les Jeſuites, où il avoit fait ſa Philoſophie. Voyez le Trevoux de 1721, au mot *Degré*, tom. II. col. 585.

Pag. 512. tom. V. ed. Lond. *Anicium in Foſſiniaco agro.*] Depuis le changement arrivé à Geneve l'an 1535, *Anecy* a été faite capitale du Genévois, & n'eſt plus du *Faucigny*, comme l'a cru auſſi l'Auteur de l'*Index Thuani*. C'eſt de quoi avertit Guichenon, dans ſon Hiſt. Généal. de la Maiſon de Savoye, tom. I. pag. 7.

Pag. 526. tom. V. ed. Lond. *Hieronymo Anruxio.*] Le Journal de l'Etoile 1719. tom. II. pag. 6. nomme *Auroux* ce Magiſtrat: mais comme dans les Lettres de Pâquier, tom. II. pag. 306. ſon nom eſt *Henroux*, le commentateur de ce Journal ne ſait ſi le nom du Magiſtrat en queſtion eſt *Auroux*, ou *Anroux*. Or l'Hiſt. Chronol. de la Chancellerie de France par Teſſereau, Paris 1676. pag. 309. & 324, ſous l'année 1619, & ſous celle de 1623. parlant d'un Hiérôme *Auroux* Conſ. Référendaire en la Chancellerie de Paris, & cet Auteur étant très-exact, & cette edition de ſon Livre très-correcte, ſi, comme je le ſuppoſe, le Référendaire Hiérôme *Auroux* étoit de même famille que cet autre *Hiérôme* dont parle M. de Thou, il y a bien de l'apparence que le nom de cette famille eſt *Auroux* & non pas *Anroux*, comme s'appelloit ce Ligueur qui fut pendu en 1591.

Pag. 530. tom. V. ed. Lond. *Aurienſis Epiſcopus.*] *Auria* dans la Mauritanie fut long tems on ne ſait pas bien quel Evêché *in partibus*; que, peu avant la conquête d'Oran

par

par Ferdinand le Catholique, le Pape s'aviſa de faire revivre en faveur d'un frere Louis Guillaume Cordelier. Cette Ville qui pourroit bien être l'*Ariana* de Léon d'Afrique, étoit ſi peu connuë ſous le nom d'*Auria*, que d'abord on la prit pour *Oran*. Elle eſt, dit-on, ſituée à 80 miles de Carthage. Voiez Alvara Gomés, dans ſa Vie du Cardinal Ximenés, Liv. V.

Pag. 598. tom. V. ed. Lond. *Franciſcus Mendoza.*] Frére de cet *Inigo* de même nom, lequel, envoyé d'Eſpagne à Paris, vouloit enſeigner aux François ce que c'étoit que la Loi Salique. Oſſat, lettr. 51 & 137.

Pag. 642. tom. V. ed. Lond. *Annumque et menſem quo pax &c.*] Non pas la Paix avec l'Eſpagne, qui ne ſe fit qu'en 1598, mais peut-être le changement de Religion du Roi Henri IV en Juillet 1593. depuis quoi en effet la Ligue vit peu à peu défiler ſon chapelet. Le Journal de P. de l'Etoile, 1719. ſous le 4 Avril 1593. tom. II. pag. 110. " Ce jour *Dauger* Advocat monſtra des Lettres que j'ay vûes, & que *Bodin*, à qui il " avoit ſauvé la vie aux barricades, lui écrivoit de *Laon*: par ces Lettres, il lui " mandoit qu'avant la révolution de l'année nous aurions du repos". Mais, faloit-il donc être Prophéte, pour déviner alors que Henri IV ne ſeroit plus gueres long tems Huguenot?

Pag. 820. tom. V. ed. Lond. *Mareſcotus confutavit.*] Ou plûtôt, ſous le nom de Mareſcot, le docte Médécin Simon Pietre ſon gendre. G. Patin, dans ſes Lettres à Charles Spon, Amſt. 1718. tom. I. pag. 49.

Pag. 47. tom. VI. ed. Lond. *Qui — Butetum &c.*] Le nom de cet Auteur eſt *Marc Antoine de Buttet*. Il étoit Gentilhomme & fils de *Claude* (Marc) *de Buttet* Avocat à Chambéri, dont on a un petit *in* 4. de Poëſies, imprimées à Paris en 1559. Guichenon dans la Préface de ſon Hiſt. Geneal. de la Maiſon de Savoie. Voiez auſſi le Long, Biblioth. Hiſtor. &c. pag. 439. col. 2.

Pag. 127. tom. VI. ed. Lond. *Maximus Margunius &c.*] Voiez Colomiés, pag. 204. de ſa Biblioth. choiſie, edit. de 1699.

Pag. 128. tom. VI. ed. Lond. *Vir deſultorio ingenio &c.*] Teiſſier dans ſes Eloges, & Bayle au mot *François Junius* Rem. (*O*), ont lu tout autrement ce que M. de Thou dit ici de *Fr. Junius*. Leur edition les a trompez, en ce qu'elle fait dire mal-à propos à M. de Thou que Junius fut chaſſé de Leyde, & qu'appellé par le Magiſtrat de Nuremberg, il mourut à Altorf; ce qui regarde Hugues Doneau, comme l'a dit en ſon lieu M. de Thou.

Pag. 162. tom. VI. ed. Lond. *Albinius &c.*] Charles de Simiéne, Seigneur d'Albigni, lequel, de chef de la Ligue en Dauphiné qu'il étoit en 1588. s'étant donné au Duc de Savoie, tôt aprés la mort du Roi Henri III, s'étoit depuis toûjours montré trés-mauvais François au ſervice de ſon nouveau maître. Le Cardinal d'Oſſat, Lettre 276. le traitoit de *François renégat* en 1601, à propos de ce que, comme pour faire dépit au Roi Henri IV, le Duc venoit de donner à cet homme le Gouvernement de la Savoie.

Pag. 311. tom. VI. ed. Lond. *Vixit* (Rob. Conſtantinus) *uſque ad* CIII *annum.*] M. de Thou s'eſt trompé, & ſur l'année mortuaire de Rob. Conſtantin, & ſur l'âge de cet homme. Dans le *Scaligerana*, Joſ. Scaliger, né en 1540, ne ſe fait que de dix ans moins agé que lui. Ainſi, en 1605. Rob. Conſtantin auroit eu ſeulement 75 ans, & n'en auroit pas eu cent trois, comme l'a cru M. de Thou. Suivant les Memoires de l'Etoile 1719, tom. II. pag. 368, Rob. Conſtantin n'eſt mort qu'en May 1611. Mais comme d'ailleurs l'Auteur de ces Memoires lui donne cent dix ans de vie, on voit qu'à l'égard de l'âge de ce vieillard, cet Auteur étoit dans la même erreur que M. de Thou.

Pag. 319. tom. VI. ed. Lond. *Sublata Pyramide &c.*] Les Statuës des quatre Vertus furent ſur le champ tranſportées dans le Jardin de l'Hôtel du Marquis de la Varenne, qui avoit le plus ardemment ſollicité, & le rappel des Jeſuites, & la demolition de la Pyramide. Ceux qui ſavent quel étoit le métier de la Varenne auprès du Roi ſon maître, ſavent auſſi que le Sixain ſuivant le regarde. Il fait partie de certain Poëme compoſé en ce tems-là ſur la démolition de la Pyramide:

Nous avons veu par un ſale meſnage
Trainer honteuſement, comme on fait au pillage,
Du Palais au bourdeau les vertus en plein jour,
Pour ſervir de trophée au jardin d'Epicure,
Ou pour tenir la place en une grotte obſcure
De Flore & de Laïs au grand Fourrier d'Amour.

Pag. 391. tom. VI. ed. Lond. *F. M. Antonii Capelli.*] *Copelli*, peut-être. Du moins ai-je trouvé ce nom-là écrit de la ſorte, dans un Traité qui parut en 1607, ſans nom de lieu, mais où l'Auteur ſe nomme *Nicolaus Craſſus Junior, Venetus Civis, Philoſophus et J. U. C.*

Extrait des Memoires pour ſervir à l'Hiſtoire des Hommes Illuſtres dans la Republique des Lettres, *par le P. Niceron: à Paris 1727 in 12°, pag. 373 du Tome 3me.*

Au mois d'Aouſt 1532, *Chaſſeneuz* reçut l'agréable nouvelle que le Roy venoit de le nommer à la Charge de Premier, ou plutôt de ſeul Preſident au Parlement de Provence; car alors il n'y en avoit point d'autre ———

Il y avoit long-temps, qu'en quelques lieux des Comtez de Provence & du Venaiſſin, & particulierement aux Villages de *Cabrieres* & de *Merindol*, il s'étoit gliſſé une Secte d'Heretiques, qu'on croyoit être un reſte des anciens Vaudois. On en avoit pourſuivi & condamné pluſieurs tres-ſeverement; mais cela ne ſuffiſant pas pour arrêter cette Hereſie, le Roy avoit mandé au Parlement de Provence de faire en ſorte de l'extirper, s'il étoit poſſible. La raiſon & la prudence vouloient qu'on commençat par les voyes d'exhortations & de douceur avant que d'en venir aux dernieres extremitez. Cela étoit fort du goût de *Chaſſeneuz*, mais cette moderation ne convenoit point au génie impétueux des Provençaux. Les Hiſtoriens nous apprennent d'ailleurs, que quelques-uns des Officiers du Parlement d'*Aix* avoient un interêt particulier à la ruine de ces pauvres Villageois.

Ainsi toute l'adreſſe de *Chaſſeneuz* ne put empêcher que ce Parlement ne rendit le celebre Arrêt du 18 Novembre 1540. par lequel non ſeulement pluſieurs heretiques furent condamnez au feu par contumace, mais encore leurs femmes & enfans, qui n'avoient jamais été citez ni entendus, furent bannis du Royaume & tous leurs biens confiſquez. Et comme on ſuppoſoit que le lieu de *Merindol*, ſervoit de retraite à toutes les perſonnes ſoupçonnées de mauvaiſe Doctrine, l'Arrêt ajoûtoit que toutes les maiſons de ce Village, comme auſſi le Château & quelques Forts des environs ſeroient démolis, & raſez, les bois coupez à deux cens pas à l'entour, & le lieu rendu inhabitable.

Chasseneuz ne conſentit à ſigner ce terrible Arrêt, que dans l'eſperance d'en éluder l'execution, laquelle n'étoit pas aiſée à faire à moins que d'en venir aux armes. Les Hiſtoriens demeurent d'accord que ce fut lui ſeul qui l'empêcha. Mais en lui en attribuant la gloire, ils en rapportent une cauſe ridicule, dont il eſt facile de montrer la fauſſeté.

Ils diſent qu'aprés cet Arrêt rendu un Gentilhomme d'*Arles* nommé le ſieur d'*Alenc*, ami de *Chaſſeneuz*, s'entretenant avec lui de ce jugement, qui lui paroiſſoit trop rigoureux, le pria de ſe ſouvenir qu'autrefois étant à *Autun*, dans un tems où quelques Villages de l'Auxois demandoient qu'il plût au Juge d'Egliſe d'excommunier les rats, qui déſoloient le Pays, il avoit pris la défenſe de ces animaux, & remontré que le terme qui leur avoit été donné pour comparoître, étoit trop court, d'autant plus qu'il y avoit pour eux du danger de ſe mettre en chemin, tous les chats des villages voiſins étant aux aguets pour les arrêter en paſſant: ſur quoi *Chaſſeneuz* avoit obtenu qu'ils ſeroient citez de nouveau, avec un plus long délai pour venir répondre; & cet exemple, dit-on, rappellé à propos en la memoire de ce Magiſtrat, le toucha ſi fort que depuis ce temps il mit tout en œuvre, pour faire donner aux Habitans de *Merindol* le loiſir de ſe reconnoître.

Si l'on remonte à la ſource de ce conte, on la trouvera dans un Livre imprimé à Geneve en 1570, ſous ce titre: *Hiſtoire des vrais témoins de la verité, &c.* & plus connu ſous le nom de *Martyrologe des Proteſtans.* L'Auteur y racontant l'affaire de *Merindol* & de *Cabriere*, fait au long mention de cette prétenduë converſation du ſieur d'*Alenc*, avec le Premier Preſident de Provence; mais il eſt aiſé de faire voir que cet Auteur trop credule, a pris pour une verité une plaiſanterie, qu'il avoit oüi dire, ſans daigner s'en informer plus exactement.

Car 1°. ce n'eſt point dans ſon *Catalogue de la gloire du monde*, comme on le ſuppoſe, que *Chaſſeneuz* a parlé de ces ſortes d'excommunications, mais dans le premier de ſes Conſeils. 2°. Il n'y eſt point queſtion de rats, mais de certaines mouches, qui détruiſoient les raiſins, aux environs de la Ville de *Beaune*; & quoique cette difference paroiſſe peu importante pour le fonds, cela prouve toûjours la négligence de ceux qui ont debité cette Hiſtoire. 3°. *Chaſſeneuz* n'y prend point la défenſe des animaux qui gâtent les fruits de la terre; au contraire, après avoir examiné, peut-être trop ſerieuſement, la validité de la procedure que l'on faiſoit de ſon temps contre eux dans les Officialitez, il ſoutient qu'elle eſt légitime, & qu'on eſt en droit de les excommunier; ſans qu'on trouve en la Conſultation la moindre choſe ſur le délai qu'on doit leur donner pour comparoître en Juſtice.

Il eſt donc viſible que cette fable a été inventée à plaiſir, & il eſt ſurprenant que nos Hiſtoriens ſe copiant les uns les autres, l'ayent tous adoptée ſans examen. M. *de Thou* [*pag.* 223. *tom.* I. *ed. Lond.*] paroît ſur tout être un peu deſcendu de ſa gravité par les embelliſſemens qu'il a donnez à cette Hiſtoriette; & comme il avoit ſans doute en main les ouvrages de *Chaſſeneuz*, il eſt moins excuſable qu'aucun autre de s'en être laiſſé impoſer ſur un fait de cette nature.

Non-seulement *Chaſſeneuz* n'approuva point l'Arrêt du Parlement d'*Aix* contre ceux de *Merindol*, mais il témoigna ſur cela tant de fermeté, que de l'aveu des Hiſtoriens de Provence, quoique les Eccleſiaſtiques de cette Province, & particulierement les Archevêques d'*Aix* & d'*Arles* offriſſent de faire les frais neceſſaires pour l'execution de cet Arrêt: on ne put y parvenir tant qu'il vécut.

Ce fut lui vray-ſemblablement, qui manda à la Cour ce qui s'étoit paſſé en cette affaire, & qui obtint du Roi *François* I les Lettres Patentes du 8 Février 1540, par leſquelles ce Prince accorda un pardon general à tous ceux qui avoient été condamnez par l'Arrêt, pourvû que dans trois mois ils abjuraſſent leurs dogmes. Auſſi-tôt les Habitans de *Merindol* envoyerent à *Aix* deux Deputez, pour demander qu'il plût au Parlement de faire informer de leurs erreurs, & de les leur faire connoître. *Chaſſeneuz* les ayant mandez, leur remontra qu'il étoit inutile d'informer de ces erreurs, qui étoient toutes notoires, les exhortant à y renoncer, & à ne pas obliger le Parlement à proceder contre eux en toute rigueur; que cependant ils pouvoient donner leur Confeſſion de Foy, ſur laquelle il ſeroit pourvû. Ils le firent en effet, par leur Requête du 7 Avril 1541. qui contenoit un grand nombre d'articles.

Mais pendant qu'on les examinoit, tant en Provence qu'à Paris, où on les avoit envoyez, la mort emporta *Chaſſeneuz*. Tous les Hiſtoriens conviennent qu'elle fut précipitée, & *Piton* aſſure dans ſon Hiſtoire de la Ville d'*Aix*, qu'il mourut empoiſonné avec un bouquet de fleurs. Il ne nous apprend pas d'où ce coup lui vint; mais il y a lieu de ſoupçonner, que ce fut l'effet de la haine, que conçurent contre lui ceux qui étoient ſi fort acharnez à la ruine des Habitans de *Merindol*, & qui peu après firent joüer contre eux cette ſanglante Tragedie, dont les ſuites ont fait tant de bruit.

Extrait d'une lettre de M. Poquet de la Livoniere Profeſſeur du Droit en l'Univerſité d'Angers à M. Carte.

à Angers le 28 *Avril* 1732.

Monsieur de Thou dit au 37 livre que dans l'Aſſemblée des Notables tenuë à Moulins en 1566, M. de Largebaſton Premier Preſident au Parlement de Bourdeaux ſiega le 3ᵉ & avant M. Truchon Premier Preſident du Parlement de Grenoble: cette petite erreur eſt relevée par M. d'Expilly Preſident au Parlement de Grenoble, qui dans le chap. 16. de ſes Arrêts pag. *698.* fait voir que le Parlement de Grenoble comme plus ancien que celuy de Bourdeaux, a toûjours eu la preſeance, ſur tout en l'aſſemblée de 1566, en vertu d'un Arrêt du Conſeil prononcé par M. le Chancellier de l'Hôpital.

Extrait des Mélanges d'Hiſtoire & de Literature par M. de Vigneul-Marville, *pag.* 361 *du ſecond Volume de l'edition de Paris* 1725. *en* 3 *Vol. en* 12ᵒ.

Doctorum virorum [1] Elogia Thuanea.

Ces Eloges qui ſont tirez de l'Hiſtoire de M. de Thou, compoſent un fort petit Volume, que les Maîtres regardent comme un chef-d'œuvre de l'Art. On ne peut rien voir de mieux écrit, & en moins de diſcours que ces Eloges. Ils peuvent ſervir de modeles à ceux qui entreprennent de ſemblables choſes; & on ne ſauroit manquer de les mettre entre les mains des jeunes gens, qu'on éleve dans les belles Lettres. Les exemples des grands hommes qui y ſont repreſentez leur donneront de la ſatisfaction, & la maniere dont ils ſont loüez leur ſera naître le deſir d'imiter leurs vertus pour être loüez à leur tour.

Vos adoleſcentes, quibus eſt doctrina voluptas,
Hoc juvat auctores edidiciſſe libro.

Tout ce que M. de Thou a écrit mérite d'être lû; & tout ce qu'il a lû & recommandé doit paſſer pour bon & bien choiſi: c'eſt la penſée de Caſaubon: *Nemo omnium mortalium eſt, qui majore judicio in literis verſatur: et cum ſubciſiva tempora non multa habeat, quae muſicis curis impendat, magna cura quae legit cumque eligit. Ut qui* δαιμόνιον *virum norint, poſſint ſine cunctatione pro optimo libro habere, quem ab eo ſciant pellectum.*

NOT. [1] C'eſt un petit livre in 8ᵛᵒ imprimé à Londres en 1671. Le titre porte qu'il a été compoſé par C. B. c'eſt à dire, Clement Barkſdale, qui long tems auparavant avoit fait un ſemblable Recueil mais plus ample, ſous le titre de *Monumenta Literaria, ſive Obitus et Elogia doctorum virorum, ex Hiſtoriis Ill. viri Jac. Aug. Thuani. Lond.* 1640. *in* 4ᵗᵒ.

IX.

Scripta varii argumenti : alia ab ipſo Jac. Aug. Thuano ; alia a quibuſdam viris eruditis, quae Thuani erga literas et literatos amorem et ſtudium exhibent.

Ex MS.

Lettre écrite en 1592 par M. de Thou contre la Ligue, & ſur les moyens de parvenir à la Paix.

MONSIEUR,

IL y a long temps que je deſirois que l'occaſion s'offrit de vous eſcrire : les recommandations que l'aumoſnier qui vous rendra la preſente m'a faites de voſtre part, m'en ont rafraiſchy la memoire. Pleuſt à Dieu que fuſſiés maintenant au Serrin, & moy avec vous, pour pouvoir avec plus de liberté & de privauté deviſer des affaires publiques ; mais puiſque le malheur du temps nous en empeſche, autant qu'il ſe peut par lettres, je vous diray que je plains extremement l'eſtat miſerable de voſtre ville, tant pour ce qu'elle a ſouffert cy-devant & ſouffre encores de preſent, que pour le mal que je prevoys & apprehende à l'advenir, qui enfin la conduira à ſa totale ruine. Desja l'on en voit les commencements és fauxbourgs, qui ſont, au moins faiſoient, la meilleure partie de la ville ; & meſmes beaucoup de maiſons de la ville ont ſenty ou la cruauté, ou la neceſſité de la guerre. Ce n'eſt ce que l'on s'eſtoit promis à ce commencement, où tout rioit aux entrepreneurs de l'œuvre : lors l'on promettoit toute liberté & immunité au peuple, au lieu, comme l'on diſoit, des oppreſſions & tyrannies qu'il avoit enduré par le paſſé. Et toutesfois ſi l'on veut mettre toute paſſion à part, & conſiderer l'eſtat de la ville durant qu'elle eſtoit obeiſſante au feu Roy (*cujus memoria ſit in benedictione*) & celuy de preſent, & faire comparaiſon de l'un & de l'autre, il faut confeſſer qu'elle s'eſt precipitée du comble de felicité en l'abyſme de toutes calamités, quand elle a quitté l'obeiſſance de ſon Prince legitime, pour s'abandonner à ceux qui l'ont poſſedée depuis injuſtement. Excusés moy ſi j'en parle en cette façon ; ce n'eſt pour accuſer tous ceux qui y ſont demeurés, & ont participé au gouvernement d'icelle durant ces guerres ; je parle en general, & ſçay en particulier, que pluſieurs y ſont demeurés, partie pour n'eſperer ſeureté ailleurs & la trouver là, partie pour empeſcher par leur preſence les deſordres, qui ont acouſtumé d'arriver en tels changements ; en quoy toutesfois je crois qu'ils ſe ſont trouvés deceus ſoit en l'un, ſoit en l'autre : car enfin cette ville que l'on eſtimoit un rampart inexpugnable, une grandeur incomparable, & une force invincible, s'eſt veu en moins d'un an par trois fois comme aſſiegée & preſque forcée, ce qui euſt eſté ſans que l'on eſperoit la pouvoir avoir entiere ſans ſac, d'ailleurs tous ſes moyens eſpuisés, & la ville reduitte à ce point, que les plus mediocres de ce Royaume luy peuvent eſtre eſgalées ; & au lieu que ſon nom ſeul eſtoit effroyable auparavant, maintenant elle eſt le mêpris d'un chacun, & jugée prenable par un petit nombre d'hommes. Voila quant à la ſeureté, en laquelle ſi ceux que j'ay dit ſe ſont trompés, ils ne l'ont eſté moins en ce qu'ils s'eſtoient perſuadés de pouvoir eſtablir quelque ordre en ces deſordres ; car le mal a ſurmonté

monté la medecine, & la tempeſte l'art du nocher. Vous avés veu & eſté teſmoin des injuſtices, violences, oppreſſes, blaſphemes, menſonges, calomnies qui ſe ſont faictes & dictes pendant ce temps, & m'aſſure que vous en avés ſouvent pleuré & gemi en ſecret. Je ne puis penſer que le temps vous ait changé, & que ne ſoyés encore celuy meſme que j'ay veu & conneu cy-devant, c'eſt à dire, amateur du vray honneur de Dieu & du repos public, ennemy de l'injuſtice & de la licence effrenée; & toutesfois vous voyés le nom de Dieu aujourd'huy pris en vain, par ceux qui ſe diſent protecteurs de la Religion, & ſervir de maſque & de pretexte à leur ambition. Il y a long temps que cela ſe crie, & que les ſages l'ont creu, mais diſſimulé par modeſtie: maintenant le maſque eſt levé, & ſe voit clairement leur impoſture deſcouverte, quand eux meſmes mettent la confuſion en la Religion, & par l'obſtinée continuation de la guerre ils eſteignent toute charité Chreſtienne, *qua ſublata quid attinet de doctrina digladiari?* Je m'aſſure que le jugés ainſy, & qu'il en faut venir enfin à la paix; nom ſi doux aux bons & vrays Catholiques, au contraire odieux aux ſeditieux & factieux: & bien que temerairement l'on ait juré cy-devant pluſieurs fois de ne faire jamais la paix, ſi faut-il que la neceſſité, qui eſt la plus puiſſante de toutes les Déeſſes, diſoit un ancien, & l'impoſſibilité de continuer la guerre, la faſſent contre le gré & en deſpit de ceux qui en ont plus de beſoing. Je crois que ceux qui s'eſtoient fichés en cette reſolution de ne faire jamais la paix, ont tantoſt eſprouvé tous les moyens de pouvoir faire la guerre, & l'entretenir tant dedans que dehors; ils ont jugé ce qui leur en pouvoit revenir d'utilité, & d'avancement en leurs affaires: qu'en ont ils rapporté juſques icy que de la honte, & de la ruine à l'advenir pour eux & leur poſterité? Ils ſe ſont fiés au commencement en la facilité des peuples, leſquels ſous le pretexte de la Religion ils ont par moyens obliques diſtraits de l'obeiſſance deuë aux magiſtrats, & enfin induit à ſe ſouſlever contre leur prince; mais ils ont connu enfin que c'eſt peu de choſe du peuple ſans la Nobleſſe, car le peuple bien que puiſſant en nombre eſt une beſte à pluſieurs teſtes, & par conſequent qui ne peut eſtre retenu par aucune bride, depuis qu'il a une fois quitté l'obeiſſance & violé les loix: voila pourquoy ce nombre ne luy ſert que de confuſion non de force, & enfin par faute de chef & d'ordre s'accable & ſe deffait ſoy meſme. Cette beſte a auſſy un autre naturel, qui eſt d'eſtre legere & inconſtante, s'attacher aux apparences & choſes preſentes, aymer ſes commodités, & porter impatiemment les incommodités de la guerre, principalement de la part de ceux deſquels elle s'eſtoit proposé tout ſoulagement: c'eſt pourquoy le peuple s'eſmeut aiſement, & embraſſe volontiers les nouveautés, qui ſont ordinairement colorées de beaux & ſpecieux pretextes; mais ſoudain comme il ſe voit fruſtré de ſes eſperances & privé de ſes commodités accouſtumées, auſſi-toſt cet amour inconſtant ſe tourne en haine, & veut amender par raiſon ce qu'il a fait par imprudence & legereté; & d'ailleurs d'autant qu'il ſait eſtre moins formidable & ſuſpect aux Grands, il craint moins la reconciliation. Pour ces raiſons la force populaire n'eſt de grand poids en telles entrepriſes, qui tendent au changement non d'une ville ou d'un petit pays, ains de pluſieurs provinces, & d'un grand Royaume, à la conſervation duquel la Nobleſſe ayant tres grand intereſt, car les remuements ne ſe peuvent faire ſans l'extinction de la Nobleſſe, il ne ſe faut eſmerveiller ſi elle s'eſt ſi courageuſement evertuée juſques icy pour empecher l'invaſion & l'everſion de cet Eſtat. Donques que peuvent dire ceux qui ſont chefs de ces ſeditions qu'ils ayent proffité depuis deux ans, ſinon d'avoir chaſsé leurs concitoyens de leurs maiſons, pillé & ravagé leurs biens, exercé infinies cruautés ſur eux, s'eſtre conſommé eux meſmes; & enfin reconnoiſſans leur foibleſſe, s'eſtre proſtitués aux eſtrangers ennemis de cet Eſtat, & leur avoir abandonné la Provence d'un coſté, la Champagne & la Bretagne de l'autre? Et en tout cela quelle part y a l'honneur de Dieu? Le cœur me ſaigne quand je ſonge aux barbaries qui ſe ſont commiſes depuis ce temps, & ſous pretexte de Religion; comme ſi la Religion pouvoit eſtre où l'injuſtice regne, contre ce que nous dit Lactance en quelque lieu que *ſumma religio eſt juſtitiae muneribus defungi.* Que reſte-t-il donc plus pour l'advenir d'eſperance & de moyens pour continuer la guerre à ceux qui ont en telle horreur la paix? deux choſes, deſquelles

deſquelles l'une ſe tient ſecrette, & ne ſe peut honneſtement dire par ceux qui la deſirent plus ; de l'autre l'on murmure & donne-t-on l'eſperance au pauvre peuple abusé : la premiere eſt la mort du Roy, attenduë & pourchaſsée par tous moyens reprouvés de Dieu & des hommes ; les conſpirations pour ce faites en ont eſté ja pluſieurs fois deſcouvertes, mais il me ſemble que l'exemple dernier devroit faire ſages les plus inſensés ; car qu'ont gagné les conjurés à la mort du feu Roy, ſinon d'avoir mis une tache d'infamie perpetuelle en la Religion, & au nom François ? Au reſte, quel avantage ont ils eu ſinon d'avoir reculé le moyen de pacifier les troubles, & de donner repos à ce pauvre Royaume, travaillé par leur ambition. Ils eſperoient ſous pretexte de la Religion que l'on ſe diviſeroit, & que par noſtre diviſion ils ſe fortifieroient, mais Dieu vengeur de l'outrage qui ſe fait à ſon ſaint nom, quand il eſt pris en vain, a diſſipé tous ces malheureux conſeils, & tant à l'occaſion de l'indignité du fait que pour ſon ſalut particulier, a reuni la Nobleſſe plus eſtroitement que devant ſous l'obeiſſance de ſon prince, pour venger une ſi grande injure faite au nom François, & empeſcher la diſſipation de cet Eſtat, c'eſt à dire, la ruine & everſion de la Nobleſſe. Cela ne leur avoit eſté preſché, ny dit en confeſſion, ny ſouflé aux oreilles dix ans auparavant, ou perſuadé par iniques eſperances : au contraire, la pluſpart de ceux qui l'aſſiſtent aujourd'huy ſont ceux meſmes qui és années paſsées ſous le regne de ſon predeceſſeur, ont eſté pris, bleſſés, perdu leurs peres, freres, parens, & amis és guerres contre luy, & toutesfois en un moment chaſcun s'eſt reſolu de le reconnoiſtre, comme le ſalut du general & du particulier dependant de cette reconnoiſſance ; qui me fait croire certainement que cette inſpiration vient du ciel, eſtant impoſſible que tant d'ames agitées de tant de diverſes paſſions, en un temps ſi debordé & plein de rebellions, euſſent pû eſtre en meſme temps touchées d'un meſme ſentiment, ſi elles n'euſſent eſté touchées de Dieu. Pour ces cauſes je ne puis penſer que Dieu ayant contre tant d'entrepriſes, embuches, & calomnies deffendu, preſervé, & maintenu depuis vingts ans ce Prince, & depuis appellé en l'extreſme neceſſité, pour ſecourir ſon Prince & Seigneur, & enfin miraculeuſement contre tous diſcours humains eſtabli au throne de ſes predeceſſeurs, ne l'ait choiſy en ces derniers jours pour inſtrument de quelque grande choſe qui tournera enfin à ſa gloire, & à noſtre repos, c'eſt à dire, pour mettre la paix en l'Egliſe, & y rappeller ſous ſa foy non ſeulement tous les François devoyés, mais auſſy les Allemans, Polonois, Suedois, Danois, Anglois, & Eſcoſſois ; ce qu'un autre prince ne pourroit faire. En particulier je ſçay que c'eſt ſon intention pour luy avoir ouï dire ſouvent, & qu'il n'avoit regret en la longueur de cette cruelle guerre, que pour ce qu'elle retardoit les effets de cette reſolution. Icy ſe pouroient dire pluſieurs choſes de ſes mœurs & deportement, & de ce qu'on doit eſperer de luy à la verité, contre ce qui ſe dit & public par delà par les artifices de ſes ennemis ; mais le temps ny le papier ne le permet. L'autre point duquel je ſçay que l'on bruit fort par delà, & où l'on met la principale eſperance, eſt la diviſion de ſa maiſon & des ſiens ; choſe à quoi l'on ſe doit auſſy peu attendre : je le ſçay, & en puis parler. J'ay cet honneur d'eſtre prés de ceux que pouvés penſer, d'aſſiſter à leurs conſeils, où ils m'appellent, car d'ailleurs de mon naturel je me retire le plus loin des Grands que je puis : je les voy & oy parler tous les jours. Je vous ſupplie de croire, & le vous dis en amy, qu'ils ſont fort eloignés de ces conſeils, & ſi l'on a fait courir d'icy ces bruits, ou que l'on ait donné eſperance, croyés que ce a eſté pour quelque autre effet, & brief pour tromper & gagner le temps, comme de vos quartiers l'on fait courir beaucoup de bruits pour amuſer ceux de deça. L'exemple de leur oncle eſt trop recent, lequel eſtoit le plus heureux Prelat qui naſquit jamais, comme ils diſent, s'il n'eut trempé en la faction ; d'ailleurs ils reconnoiſſent l'obligation qu'ils ont à leur aiſné, par lequel la couronne eſt entrée en leur maiſon, & ſans lequel ils ſçavent qu'ils en eſtoient exclus. Ils ont oublié l'indigne traitement qu'ils ont receu des Deputés des pretendus Eſtats tenus dernierement à Blois, lorſque leurs ennemis ſembloient eſtre au deſſus de leurs affaires, la ſeditieuſe oppoſition qui fut formée contre l'un d'eux durant ce temps au Parlement ; & pour ce tout ce qui viendra de cette part, d'oreſenavant leur ſera, comme il doit eſtre, ſuſpect : mais ſur tout ils

ont

ont leur conſcience & leur honneur en recommandation, qui font ceſſer toutes autres conſiderations en leur endroit. Si vous avés par delà des Theologiens qui authoriſent la rebellion, & ſous pretexte de Religion appellent le peuple à la licence pour fouler aux pieds la juſtice & introduire impunité de tous crimes; nous en avons d'autres icy auſſy catholiques, qui preſchent l'obeiſſance, qui exhortent le peuple ſur peine d'encourir le jugement & l'indignation de Dieu, qui deteſtent les voleries & maſſacres, incitent le peuple à la paix, à l'amour de leur prochain, & à la Charité Chreſtienne. Qui des deux ſont pouſsés de l'Eſprit de Dieu, ou ne le ſont pas, ce n'eſt à moy à en juger maintenant: les effets le demontrent chacun jour, & Dieu meſme par le ſuccés des combats le ſemble juger tous les jours, oſtant le courage aux uns, & le redoublant aux autres. Quoy qu'il en ſoit, les princes qui ont l'eſprit doux & clement, non ſanguinaire & plein de haine, adherent aux Theologiens qui preſchent la douceur & la manſuetude, & quand bien ils auroient perdu toute ſouvenance du temps de la perſecution de leur Maiſon, la memoire leur en eſt tous les jours rafraiſchie par les deportemens de leurs ennemis. Ils ſçavent que le priſonnier de Loches a dict pluſieurs fois, qu'il falloit que l'une ou l'autre des deux Maiſons donnaſt du cul en terre; que le Commandeur de Diou a eſcrit au Sieur de Villeroy, meſme durant la vie de feu Monſ. le Cardinal de Bourbon, que puiſque toute la maiſon de Bourbon eſtoit ſuſpecte à leur party, & que le lieutenant de l'eſtat royal n'eſtoit ſuffiſant pour ſouſtenir ce faix, qu'il falloit avoir recours à l'Eſpagnol ou au Savoyard: que le cardinal Montalte a eſcrit au cardinal Cajetan qu'il avoit fait faute de n'avoir recherché le cardinal qui eſt icy, ſous eſperance de luy donner la couronne, encores qu'il fut reſolu de n'en rien faire puis aprés, pour par ce moyen attirer ſon jeune frere, & ainſy les deſunir tous deux d'avec leur chef, & par la deſunion les affoiblir & ruiner totalement. Nous en avons icy les Lettres, veritables non controuvées, comme celles qui ſe publient par delà. Ceux qui gouvernent par delà, s'ils veulent mettre la main ſur la conſcience ſçavent que je vous eſcrits la verité; brief ces princes ſont François & enfans de la maiſon; pour ce ils ont intereſt à la conſervation de cet eſtat, à la ruine duquel ils voyent que tous les conſeils de delà tendent. Ils voyent la reſolution de la Nobleſſe qui eſt leur principal appuy. Ils voyent que Dieu beniſt leur œuvre, & ſemble maudire le voſtre, ayant reduit vos grandes & populeuſes villes, depuis cette rebellion, à la ſolitude & à l'indigence: au contraire, ayant augmenté les petites villes qui ſe ſont conſervées ſous l'obeiſſance de leur prince & multipliées en biens, tellement que cette ville où nous ſommes, qui n'eſtoit auparavant la dixieme de ce Royaume, eſt maintenant la plus grande & la plus floriſſante. Pourquoy? pource que l'on y ſert Dieu ſans hypocriſie, l'on n'y blaſpheme ſon ſaint nom, le peuple y eſt obeiſſant, la juſtice reverée, & le ſouverain magiſtrat qui eſt le Roy, reconnu.

Voila les diſcours & reſolution de ces Princes: vous jugerés par là quelle eſperance doivent avoir ceux qui ſe promettent de les deſunir d'avec celuy, duquel leur ſalut, comme ils diſent, depend, & ſans lequel il y a long temps que leurs ennemis fuſſent venus à chef de leur entrepriſe, c'eſt à dire, euſſent du tout ruiné leur maiſon.

Quand à la Religion, de laquelle ils ſont fort grands zelateurs, & n'en cedent à perſonne, ils n'eſtiment qu'il en ſoit queſtion maintenant; il eſt prealable d'eſtablir la paix, & la reconnoiſſance du ſouverain & legitime magiſtrat en ce Royaume; que la Religion eſt en l'Eſtat, & non l'Eſtat en la Religion, comme a dit un ancien; que la Religion eſt comme la teſte en l'Eſtat, & par conſequent n'en fait que partie; ſi tout le corps meurt, qu'en vain ſe travaille-t-on pour guerir le mal de la teſte, il faut donc ſauver ce corps entier pour pourveoir au mal qui eſt en la teſte, c'eſt à dire, en la Religion; que l'on ne peut guerir tout le corps, & par conſequent la teſte, que par le repos, c'eſt à dire, la paix. Voila le *hic*. Je ſçay bien que l'on dira que ce ſont languages de politiques; mais je l'avouë, car c'eſt une qualité fort neceſſaire aux princes, & à ceux qui ſont appellés au gouvernement des Eſtats pour les bien policer, & les y maintenir en paix, & en repos: & c'eſt pourquoy auſſy que ceux qui deſeignoient il y a ſi long temps de planter la deſobeiſſance, & par la rebellion introduire toute confuſion & deſordre,

ont rendu par leurs impoſtures ce nom, ſpecieux en ſoy, ſi odieux au ſimple peuple, auquel ils ont fait haïr leur bien, pour embraſſer ce qui devoit eſtre enfin leur ruine.

Ex MS.

Lettre de M. de Thou à M. le Duc de Bouillon.

Pendant la Conference tenuë à Sureſne l'an 1593, *M. de Thou, qui étoit un de Deputez à cette Conference de la part du Roy Henry* IV, *écrivit la Lettre ſuivante à M. le Duc de Bouillon, ſur la Converſion de S. M. Voyez ſon Hiſtoire, tom.* V. *p.* 258. *Edition de Londres.*

MONSIEUR,

J'AY differé juſques à cette heure à vous eſcrire, attendant de voir plus clair en cette negotiation: maintenant que les choſes ſont ſur le point, ou de rompre du tout ſans eſperance de les pouvoir renouër à l'advenir, pour les raiſons qui vous ſeront repreſentées par Meſſieurs de Schomberg & Revol, ou de produire le fruit deſiré de tous les bons; j'ay pris la hardieſſe de vous faire la preſente, & vous ſupplier, ſelon voſtre prudence accouſtumée, conſiderer l'eſtat auquel ſont les affaires, & ne perdre l'occaſion d'embraſſer les volontés du general qui eſt fort diſpoſé à reconnoiſtre ſa Majeſté, & y ſemble porté d'une bienveillance extraordinaire, ne requerant rien en elle que la qualité tant agitée en nos temps, laquelle a ſervi de pretexte à ceux qui ont voulu troubler l'Eſtat, mais en verité a touché au cœur des peuples, à pluſieurs des moins prudents de la Nobleſſe. Il eſt à craindre que ſi ceux qui ſont ſi bien affectionés envers S. M. ſe voyent à ce coup deſcheus de cette eſperance, ne tournent cette bienveillance en haine, & ſoient contraints, comme ils en ſont fort ſollicités, de faire par deſeſpoir ce qu'ils ne pourront puis aprés amender par raiſon. Je ne vous eſcrirois cecy ſi hardiment, ſi je l'avois appris ſeulement deſdicts, ou de ceux qui traittent leurs affaires, leſquels eſpouſent volontiers les intereſts de leurs maiſtres, & donnent bien ſouvent des eſperances palliées de belles couleurs & en apparence avantageuſes pour nous, en quoy vous pourriés penſer que j'aurois pû eſtre aiſement trompé; mais j'ay pris cette aſſeurance par la communication d'infinies perſonnes que je connois de longue main affectionnées au bien & à la paix de l'Egliſe, leſquelles j'ay veu depuis que je ſuis icy, la ſurſeance des armes nous ayant donné ceſte liberté; & vous ſupplie de croire que les choſes ſont en tel eſtat, que ſi nous ſçavons prendre le temps, & le meſnager bien à propos, il y a lieu d'eſperer en ce deſeſpoir. Je ſçay que la Religion ne ſe commande point, & n'entre en traité ny condition; mais en cela il y a difference entre les perſonnes privées, & les Princes deſquels le bien & le mal touche au public, & leſquels pour le repos de leurs peuples ſont obligés de ſe contraindre en beaucoup de choſes; quoy faiſant tant s'en fault que j'eſtime qu'ils bleſſent leurs conſciences, qu'au contraire je crois qu'ils font acte agreable à Dieu & plein de pieté, donnant à leurs ſubjets le contentement neceſſaire pour parvenir à la paix, par le moyen de laquelle l'honneur de Dieu eſt conſervé, qui autrement eſt foulé aux pieds par la continuation des guerres civiles. Dieu qui eſt ſcrutateur de nos penſées, & en la main duquel ſont les cœurs des Rois, prend pour ſacrifice d'eux ce qu'ils font pour le bien & repos de leurs peuples: les moyens de ce faire en ſeront faciles, s'il plaiſt à ſa Majeſté de les entendre lorſque Meſſieurs de Schomberg & Revol les luy repreſenteront; & ce qui depend en cela de ſa perſonne ſe fera entre les eveſques ſes ſerviteurs, avec tel temperament & moderation que ſa qualité & l'affection des ſiens le requiert; le reſte ſe fera par Ambaſſadeurs & perſonnes tierces. Je ſçay que ſa Majeſté, pour luy avoir ouy dire pluſieurs fois, deſire ſur toutes choſes d'eſtre moyen de mettre la paix en la maiſon de Dieu; le chemin par là luy en eſt ouvert, & ſemble comme Dieu miraculeuſement l'a mené par la main à cette couronne. Auſſy les vœux publics de

de ceux qui juſqu'icy l'avoient rejetté du tout, le convient à rentrer dans noſtre Egliſe, pour eſtre en icelle inſtrument de ſa gloire, & en oſter les abus qui ont eſté cauſe que pluſieurs ſe ſont ſeparés de nous. A ces raiſons pleines de religion & de pieté, vous pouvés adjouter les conſiderations du temps, & ſemences ſecrettes de diviſion qui ſe coulent parmy nous, leſquelles nous menacent d'une nouvelle ſubdiviſion, & qui pourront neantmoins eſtre aſſoupies tout d'un coup par ce moyen. Je laiſſe à examiner le tout à voſtre prudence, pour vous en ſervir ainſy que verrés eſtre à propos; vous ſuppliant de prendre ce que je vous en eſcrits, comme de celuy qui ne deſire rien tant que de voir ce Royaume en paix, & par cette paix les moyens ouverts à la paix de l'Egliſe, à quoy j'eſtime que la concluſion de cette negotiation pourroit donner acheminement, ſi les choſes eſtoient conduites avec la prudence & ſincerité que l'affaire le merite. Je vous baiſe tres humblement les mains, & ſuis,

Monſieur,

Voſtre tres humble Serviteur,

De Sureſne ce
11 Avril 1593.

DE THOU.

Ex MS.

JAC. AUG. THUANUS JOANNI [a] THUMERIO *ſuo S. D.*

NUNQUAM quenquam conſilii tui poenituit. Ego ſane plus tibi in rebus meis, quam mihi, ſemper tribui, et quamdiu vivam tribuam. Eſt enim inſita radicitus in te generoſa probitas, cum recto judicio conjuncta, et ab omni fuco aliena, quae cogitationes omneis ſuas ad honeſtatem et commune bonum dirigens errare te in conſiliis dandis non ſinit. Igitur tuo ſuaſu iter [b] Burdigalenſe ſuſcepi, infirma valetudine et animo plane, ut ille ait, omiſſo atque proſtrato, in quo jam totos novem menſeis conſumpſimus. Etſi autem per id tempus minime intermiſſum inter nos literarum fuit officium; cum tamen non ſolum ad itineris finem, ſed etiam ad immanium motuum, qui per omne regnum interim ſunt graſſati, ventum ſit exitum; placuit repetita a principio narratione rem retexere, et pleniorem abſentiae noſtrae rationem tibi reddere.

CONSILII de matrimonio, quod turbis poſtea ſemel atque iterum exortis cauſam dedit, quis auctor et architectus fuerit, noſti; et exarato ad te carmine ante biennium amplius perſcripſi. Is praeter animi ſententiam, videns quod ad regni tranquillitatem, et religionis in regno conſtituendae, ut exiſtimabat, rationem procuraverat, ad ejus periculum et perturbationem vergere, rei inchoatae poenitentia ſubeunte, cum eam emendare minime integrum eſſet, protelare inſtiterat; inde in aula calumnioſe a malevolis traductus, ad ſcopulos impegerat, ad quos ne bis naufragium facere cogeretur, non jam inhibere curſum, ſicuti occeperat, ſed ventorum, qui tunc miſere aulam perflabant, arbitrio, navem ferendam aulica diſſimulatione permiſit; interim hoc unum ſatagens, ut tam foedam tempeſtatem per pacem, cujus, quia conſilii ſecum bellum trahentis ab initio cauſa extiterat, ſe debitorem ſentiebat, occaſione data ſedaret: quod et ſtrenue poſtea fecit. Eum propterea deinceps [c] *Debitorem* appellabimus; ſicuti et veterem ejus ante diſſolutam adfinitatem amicum, [d] *Vulpem*, quo nomine eum ab optimo et integerrimi judicii pontifice Clemente VIII indigitatum eſſe ii ſciunt, qui cum ille oratoris regii munere fungeretur, Romae cum eo verſabantur. At turbarum in aula incentores, concepto ſemel in Condaeum odio et contemptu, cum legatione ab [e] Autolyco in Hiſpaniam ſuſcepta rei decus et gratiam debitori praeripere cuperent, profectionem regi regnoque damnoſam, verbis ad adulationem compoſitis,

INTERPR. [a] *de Thumery, ſieur de Boiſſiſe.* [b] *de Bourdeaux.* [c] *M. de Villeroy.* [d] *le chancelier de Sillery.* [e] *le commandeur de Sillery.*

compoſitis, quantum in ipſis erat urgebant. Quid enim interea moliturum Condaeum, nec amicis nec opibus propriis ſatis firmum? is ad Pictavium injuria gravi accepta, ut aiebant, in regni comitiis poſtea exiſtimationem omnem decoxerat, vixque turpi fuga cum [a] Bullionio equitum tribuno carcerem paratum anteverterat. Addebant, nullum magnae molis motum in Gallia excitari poſſe, niſi conciliata religioſorum noſtrorum factione; optime autem conſultum (qua de re triumphabat [b] Echinus Aulicus tanquam a ſe ingenioſe adornata) ut [c] Gratianopoli conventus eorum tunc temporis haberetur, ubi [d] Diguierius regiis partibus addictus pollebat, et ne quid illi in regni perniciem novare poſſent, impediturus erat. Id autem agebat Echinus per ſtrigem appoſitam, quam regia largitate corruperat, cui, ne quid diſſimulem, et ipſe inſigni plagio participare dicebatur. Ob id inſoleſcenti et inutileis Condaei conatus fore affirmanti, dum adhuc Lutetiae eſſemus, ego contradicebam; et ex levibus ſcintillis graſſanti incendio mature obviam eundum eſſe, multis rationibus, quas tute ipſe melius noſti, demonſtrabam. Sic autem diſſerebam, ſi quidem res, cujus cauſa tantopere profectio urgebatur, ita decreta eſſet, ut differri ſine contractae adfinitatis periculo non poſſet, at confieri minori periculo poſſe, ſi ſponſa in Hiſpaniam deſtinata cum validο et honorifico ad limitem comitatu deducatur, qui reginam tradita illa ex pacto acceptam, nobilitate ex ſingulis provinciis, per quas incedendum erat, in itinere adjuncta, in aulam adduceret; alioquin [e] Aquitaniam, quae nunc quieſceret, adventu regis proculdubio turbaturam, et abſentia regis res in [f] Belgico limite et Campania, quae jam calebant, majore incendio exarſuras; utrique incommodo optime conſultum iri, ſi rex ad urbem maneret, neque profectione ſua longinquas provincias ac ſuſpectas commoveret, et proximas praeſentia ſua in officia contineret. Ad extremum indignabundo animo ſubjeceram, quod de Diguierio tanta aſſeveratione ſpondebat, non ſolido fundamento niti, quippe muliebri ingenio nihil mutabilius; proinde non facere prudenter et e publica re, qui per regnum hos rumuſculos ſpargerent, et prurienteis aureis hujuſmodi ſermonibus implerent: id ex eventu conſtiturum; nec homines gratiae aulicae pro tempore ſervientes qui tanti negotii periculum in ſe reciperent, ſatis idoneos promiſſae ſecuritatis fidejuſſores fore. Tandem poſt [g] Debitorem ſumma malignitate ab incendiariis [h] Cuciaco, quo ad ineundas conciliationis rationes miſſus fuerat, revocatum, omnis ſpes praeciſa; et majore impudentia ipſe Debitor, cui poſt reditum de profectione jam captum inter ipſos conſilium, tanquam res integrae adhuc eſſent, propoſitum fuerat, ad probandum illud adactus eſt. Ita confuſis rebus nos in viam malis avibus dedimus, & [i] Caeſarodunum Turonum venimus, ubi et religioſorum noſtrorum qui Gratianopoli convenerant delegati ſunt auditi. Perſuaſum in aula fuerat, iis, quos dixi, auctoribus, illos, quanquam a Condaeo ſolicitarentur, minime ſe commoturos. Cum contrarium appareret, et petitionibus ipſorum, ut Condaei ſupplicationum ratio haberetur, inter alia comprehenſum eſſet, impoſtores ad artes ſuas revoluti, id paucorum ſeditioſorum aſtu factum dicere, qui injuſſu regis ex [k] Allobrogibus migraverint, et [l] Nemauſum in Septimania ſedem tranſtulerint; id irrita eorum decreta facere, nec proinde Condaeum cum illis ſocietatem inire poſſe, qui jam nullam conveniendi poteſtatem habeant, et pleroſque, qui majorem partem efficiant, ab iis diſſenſuros et diſceſſuros. Quod propter Diguierium dicebatur, a quo ſtrigis illius inſtigatu et ſuggeſtione literae et crebri nuntii in aulam quotidie veniebant, qui ab [m] Echino prius inſtructi mira afferebant, et ad perniciem currenteis incitabant.

His animis et conſiliis [n] Pictavium venimus, quo ſequi juſſi delegati. Ibi prima de petitionibus ipſorum conſultatio fuit. Cum iniqua in pleriſque peterent, vix aequa tulerunt, ſuſpecto et rejecto ab iis Echino, qui tandem, qua fronte erat, conventui in aedibus meis habito, interfuit. Tandem me referente poſtulata eorum coram rege reginaque diſcuſſa ſunt, et eodem die recitatum diploma contra eos, qui in armis eſſe dicebantur; in quo cum nominatim, propter conſanguinitatis regiae reverentiam, ab initio Condaei mentio expreſſa non eſſet,

annitentibus

INTERPR. [a] *Henry de la Tour duc de Bouillon.* [b] *le ſieur de Bullion.* [c] *Grenoble.* [d] *le duc & mareſchal de Leſdiguieres.* [e] *Guienne.* [f] *Picardie & Champagne.* [g] *le ſieur de Villeroy.* [h] *Coucy.* [i] *Tours.* [k] *Dauphiné.* [l] *Niſmes en Languedoc.* [m] *le ſieur de Bullion.* [n] *Poictiers.*

annitentibus, qui res ad extrema conſilia adducere cupiebant, et bellum quam pacem ut rebus ſuis exitioſam malebant, denuo res in arcano deliberata et in eo expreſſum Condaei nomen; mandatumque Moncaſſino datum, homini Condaeo infeſto, ut illud ſine mora aut ulla exceptione in ſenatu publicandum curaret.

QUID deinde in eo negotio actum ſit, tu melius noſti, qui Lutetiae remanſiſti: hoc certe actum conſtat, ut ſimul et majeſtas regia et ſenatus auctoritas publico ludibrio non ſine ſcelere ſit expoſita; cum fungus et blennus ille qui deliberationi praefuerat, contra decretum magno ſententiarum aeſtu jactatum, ad publicationem ſine exceptione ſubſcribendam Curtinum relatorem minis a Moncaſſino territum adegiſſet, et ſuppoſitum S. C. cum literis quibus ſenatus ſe a publicatione propter regiae conſanguinitatis, quam dixi, reverentiam excuſabat, eodem faſciculo per ſummam imprudentiam in aulam miſiſſet. Laudatus tamen in aula tunc factionibus ſciſſa, quod vel cum impudentiſſimo plagio ſenatui illudere, et ut aulicis mancipiis turpiter ancillaretur, in legem Corneliam committere minime dubitaſſet. Quod nos anxios poſtea diu tenuit, cum ſcelerate factum ex neceſſitate retractandum eſſet, et ad tegendam turpitudinem velamentum fruſtra quaereretur.

HAEC cum animo providerem, antequam delegati dimitterentur, petita venia in [a] Petrocorios diſceſſi ad viſendum ſororium meum [b] Burdeliae vicecomitem provinciae illius praeſidem, ut me quantum poſſem a turbidis conſiliis removerem. Ibi dum eſſem multa inciderunt quae profectionis tanta contentione inſtitutae curſum paene interruperunt; morbus ſponſae ita in aula deploratus, ut jam de Chriſtiana ſorore in locum ejus ſubſtituendae cogitaretur; [c] Sanpauli comitis, qui paulo ante in [d] Aquitaniam venerat, ſuſpectae cum [e] Roano et aliis illarum partium ducibus coitiones. Is, communicato cum [f] Longavillano familiae ſuae principe, atque adeo cum Condaeo, conſilio, ſine impedimento, quod ſumma imprudentia ab incendiariis aulicis factum arguebatur, [g] Fronſacum, et inde Caumontium ſuae ditionis arces munitiſſimas, quibus [h] Duranium et Garumnam quaſi compedibus tenere creditur, acceſſerat; et [i] Montiſpano, Lauzunio, Grammontano primariis provinciae regulis ſibi adjunctis, per [k] Forcaeum Benearni proregem uxoris ſuae gentilem cum Roano pactis etiam ſubſcriptis egerat, ut tranſitum regis conjunctis viribus impedirent. Renudatae et eodem tempore [l] filii cum [m] parente ſimultates et ſecretae molitiones. Tandem ſponſa convaluit et Sanpaulus mutavit, et filius dimiſſa nobilitate, quam ad regem excipiendum per [n] Santones et Engoliſmenſem principatum numeroſam coëgerat, cum patre reconciliatus. Audacis de profectione conſilii, cujus praecipuus incentor fuerat, periculum, quandiu ad rempublicam pertinuit, obfirmato animo contempſerat parens; quod ſimul atque ad ſe privatum ſpectare animadvertit, ad animum cum acerrimo ſenſu revocavit, et cum [o] Debitore noſtro, cum adhuc rex Pictavii eſſet, egit; non ulterius progrediendum, in eaque urbe eo uſque manendum dum ſponſa ad limitem cum idoneis copiis deduceretur, et regina per eaſdem copias et majores, ſi opus eſſet, ad regem abduceretur; alioqui providere, ut rex in Aquitania ſummis difficultatibus conflictaretur. Cum autem hoc rerum ſtatu ſibi non integrum eſſe quod rogaretur facere oſtenderet Debitor, et ad regiam exiſtimationem pertinere diceret, ut ultra pergeretur, ille ſpe fruſtratus tantum animo pavorem concepit, ut cum rex Engoliſma quo interim venerat diſcederet, in morbum inauditum inciderit, ſine febre, et animi et corporis viribus repente collapſus, ita ut nec loqui, nec cibum capere poſſet, aut velle videretur. Itaque tota Aquitania ſub id ſparſus rumor, quaſi ille in vivis eſſe deſiiſſet: qua ex re multi gaudio exultare; plerique contriſtari, quaſi eo ſublato majorum religio, cujus ſe vindicem apud Patres Jeſuitas praecipue profitebatur, ſummopere periclitaretur; plures judicium ſuſpendere, ex rerum ſucceſſu augurium capturi.

ANTEQUAM [p] Pictavio diſcederem, conſulto Debitore, poſt varios ultro citroque de

INTERPR. [a] *Perigort.* [b] *Bourdeilles.* [c] *de S. Pol.* [d] *Guienne.* [e] *le duc de Rohan.* [f] *Henry d'Orleans II, duc de Longueville.* [g] *Fronſac & Caumont.* [h] *la Dordogne & la Garonne.* [i] *les ſieurs de Monteſpan, Lauzun, & Grammont.* [k] *Jacques Nompar de Caumont, ſieur de la Force, gouverneur de Bearn.* [l] *le ſieur de Candale.* [m] *le duc d'Eſpernon.* [n] *Saintonge & l'Angoûmois.* [o] *M. de Villeroy.* [p] *Poictiers.*

de republica ſermones, ille cui animum renudare ſumma ſemper fuit religio, poſtremo prenſata manu cum eum urgerem, me in occulto monere; durarem et ſponſarum utrinque traditionem, cujus cauſa profectio inſtituta fuerat, patienter expectarem. Nam hoc facto, quam belli periculum nunc contemneretur, tam pacis praecipuum tunc ſtudium in aula futurum: quod pro excuſatione cum pro tempore acciperem, ex eventu ſerio dictum animadverti.

JAMQUE [a] Burdigalam tota aula convenerat, ſontico adhuc morbo [b] patre oppreſſo, quem ſemper ego ex pavore illo conceptum credidi, plures affectatum putabant, ut, ſi rei eventus non reſponderet, ab ingentibus promiſſis, quae profectionem ſuadens Lutetiae fecerat, per eum abſolveretur. Sponſalitiis fiducialiter peractis, decimo quarto poſtquam Burdigalam ventum eſt die, ſponſa, Guiſio cum armato comitatu deducente, ad limitem profecta eſt, et traditio IX Nov. utrinque facta ac regina ad regem adducta XI Kal. Dec. Denuo celebratis nuptiis cum rege urbem quarto poſt die triumphali pompa ingreſſa eſt: quo die nuptiae in ſpeciem conſummatae ſunt; quo et [c] Nivernius, qui jam multoties poſt tranſitum a Condaeo [d] Ligerim de pace ad reginam ſcripſerat, in aulam venit, et [e] Britannicus legatus ante eum; qui ſtatim poſt regis ex urbe Pariſienſi diſceſſum, ea de re mandata ſe a rege ſuo habere ad [f] Debitorem noſtrum ſcripſerat, et profectionem ſuam ad aulam ut praematuram ex Debitoris conſilio huc uſque ſuſpenderat. Ibi cum circum jam cuncta bello arderent, poſt crebras altercationes, quia nondum negotii per tot difficultates fatali caecitate praecipitati poenitentia nos ſerio ceperat, vix tandem permiſſum Britannico legato, et Nivernio, ut Condaeum adirent, et ſupplicationes ejus regi non ingratas fore confirmarent. Is [g] Pontium in Santonibus, cum aliis principibus et primariis viris ac belli ducibus cum ipſo conjunctis, venerat, in eoque conſeſſu ſupplicationes perſcriptae, et ad regem poſtea perlatae.

INTER haec dum adhuc Burdigalae eſſemus, poſt tranſitum Condaei, ego quiritare, et cum emiſſariis nocturnis, atque [h] Echino praecipue, de turbulentis conſiliis palam et aperte expoſtulare: nam publica calamitas mihi omnem aulicae diſſimulationis fucum ex animo excuſſerat, ita ut ab amicis ſaepius admonerer, conſultius me facturum ſi parcius de pace verba injicerem. Cum pacem tanta contentione urgerem, et condicta die et hora in hortos ſub aedibus meis ſatis ſpatioſos Echinum ſeduxiſſem, hac cum eo praecipue ratione me agere memini; quod niſi quamprimum reconciliationis rationes proponerentur, providerem fore, ut Condaeus tranſito Ligeri cum Proteſtantibus foedus iceret: quo facto ſpiſſius futurum negotium tot capitum corpore adjuncto: hoc autem facturum Condaeum proculdubio eſſe, quippe qui ut ſe a contemptu vindicet, nullam potentiae firmandae conditionem ſit omiſſurus: jam eos ſolicitatos pro illo partes ſuas interpoſuiſſe: cum vero ipſum nunc videant tot copiis in Aquitania bellicoſiſſima provincia ſubnixum, ecquem dubitare, quin cum eo non ſolum conſilia ſed et vireis conjungant? Proinde, antequam foedus iciatur mature cum Condaeo agendum eſſe. Sub id ab homine ignoto breves literae [i] Bullionii ipſius manu ſcriptae ex caſtris ad Gervaſii fanum mihi redditae ſunt, quibus ſe ſummo pacis deſiderio teneri ſignificabat; quas e veſtigio ad Debitorem, qui in contiguis aedibus hoſpitium habebat, detuli, veritus ne id aliunde emanaret, et inde mihi in aula periculum conflaretur; nam, ut ſcis, jampridem heic ad calumnias expoſitus ſum. Ille eas poſtridie, cum ex febricula in lecto decumberem, obſignatas per amanuenſem ad me remiſit, neque de iis, cum me poſtea vidit, praeterea verbum ullum fecit; tantum P. [k] Janinus, cui literas oſtenderat, eas ſe vidiſſe mihi dixit, et occaſionem non negligendam ſibi videri oſtendit.

INTER haec lemures illi nocturni quos dixi paſſim jactabant, multos imprudentiſſime de pace quaſi Condaei rem gerenteis loqui, cum Condaeus ipſe eam minime peteret; atqui probroſum regi eſſe pacem petere, quam petentibus dare debeat. Itaque ſilere omnes metu defixi; ego ſolus morae omnis ut damnoſae impatiens,

INTERPR. [a] *Bourdeaux.* [b] *le duc d'Eſpernon.* [c] *Charles de Gonzague-Cleves duc de Nevers.* [d] *la Loire.* [e] *le chevalier Edmonds, ambaſſadeur d'Angleterre.* [f] *M. de Villeroy.* [g] *Pons en Saintonge.* [h] *le ſieur de Bullion.* [i] *le duc de Bouillon.* [k] *M. de Jeannin.*

impatiens, ut prius, quiritare, eas horum, qui in publica calamitate ſalutis ſuae arcem ponant, artes eſſe; tantum convenire inter omneis debere, pacem regi regnoque non ſolum utilem ſed neceſſarium eſſe; hoc conſtituto non defuturos, qui videant, ne quid regiae majeſtatis decus in hoc pacis negotio detrimenti accipiat.

Hoc reſcito, ſuſpecti [a] filii [b] parens me in reginae aedibus familiariter a tergo prenſat, et paci, a qua alienus vulgo putabatur, aequum ſe fore mihi ſignificat; adductis in eam rem multis ſpecioſis argumentis, et adjuncto ad finem carmine ſolemni, modo ne quid religioni et regiae dignitati in ea tractanda praejudicetur. Ad quae ego, qui quid ipſe vellet intelligerem, ſtatim reſpondi, memorem me dictorum in tempore futurum, et de egregia ejus erga publicam tranquillitatem voluntate quando et ubi opus eſſet fidem facturum. Jamque omnia ad diſceſſum parabantur, confuſis in Aquitania rebus, et fremente nobilitate, quae adventu regis bellum in provincia antea quieta excitatum, et diſceſſione ejuſdem cunctos ad praedam et internecionem miſere expoſitos querebatur: regem, quando eo uſque incolumis veniſſet, tanta gratulatione a populis ubique exceptum, hoc illis viciſſim debere, ut antequam inde diſcedat, bellum aut armis aut pace finiatur. Et ego ita ſentiebam, et a cunctis urbis ordinibus in eam rem preces cum obteſtationibus nequicquam adjunctae. Quidam etiam addebant, rege tam alieno tempore provinciam deſerente, actum de ea eſſe, et urbem ipſam omni ope deſtitutam Condaeo advenienti proculdubio portas aperituram. Parum haec apud animos ſeu metu ſeu taedio praeoccupatos valuerunt, et tam feſtinanter [c] Burdigala diſceſſum, quam imprudenter Lutetia profectum fuerat, paucis ante natalem diebus, quem ſaltem vel religionis cauſa expectandum eſſe plerique clamitabant.

A Non. Octobr. quo rex ad urbem venit, ad XIII Kal. Jan. quo inde diſceſſum, quid inter turbas, ſtrepitus, et aulica nugamenta ſit actum, ſi quaeris, dicam. Moncaſſino ob operam Lutetiae navatam inſigni illo falſi decreti plagio, attributam diplomate auctoritatem, ut ſupra ſuccinctos quaeſitores eſſet, et per Aquitaniam, quod antea ſemel irrito conatu tentatum fuerat, ſummam ejus praefecturam exerceret. [d] Aquitania ad duas primarias ſecundum Pariſienſem [e] curias pertinet, Toloſanam et Burdigalenſem. In hac, ubi rex erat, intercedentibus provinciae praefectis, id illi praefracte negatum; quod in Toloſana eidem benigne conceſſum fuit, annitente Maſurerio nuper primario praeſide creato, qui quicquid contra Condaeum quocunque modo factum eſſet, tanquam contra perduellem et Religionariis (ſic Proteſtantes noſtri paſſim vocabantur) faventem, recte factum exiſtimabat. Id in [f] Conſeranis, Auxitanis, Convenis locum necne ſit deinceps habiturum, exitus declarabit: tunc vero turbatis rebus et animis praefectorum alio intentis diploma Toloſae recitatum eſt, et ad triennium ut obtineret, a ſenatu illo decretum fuit.

Incidit et res inauditae audaciae ac temeritatis Burdigalae in regis conſpectu patrata. Contra [g] quendam ex infima nobilitate ſceleribus coopertum, qui diu protelata per gratiam cauſa in carceribus deſederat, acta tandem probatoria examinata ſunt. Cumque in eo eſſet, ut ſententia mortis contra ipſum ferretur, cardinalis [h] Surdiſius a [i] Theminio rogatus, ut aiebat, apud regem partes ſuas interpoſuit, ut vitae gratia ei fieret. Id cum ſibi a rege conceſſum gloriaretur, ſenatus interceſſit, et ad regem reginamque ſupplex adivit, reque expoſita impetravit, ut lege in reum ageretur; qui cum poſtridie damnatus eſſet, ac, ne in civitate tumultus interveniret, in carcere ſupplicio eum afficiendum ſenatus decreviſſet, Surdiſius nihil regis reginaeque mandata contraria moratus, aſſumptis quos in via nanciſci potuit e nobilitate amicis, pleriſque eorum ignaris, praelata cruce ad carcerem venit, et juſſo aperire [k] commentarienſi homine probo et ipſi familiari, cum cunctaretur, portae vi refractae et ipſe commentarienſis ad primum occurſum ante Surdiſii pedes interfectus eſt, et tot criminum peractus reus debitam legibus poenam effugit. Id cum ad auctoritatem regiam, quae paſſim ab iis, qui in

INTERPR. [a] *le ſieur de Candale.* [b] *le duc d'Eſpernon.* [c] *Bourdeaux.* [d] *Guienne.* [e] *parlemens de Toulouſe & de Bourdeaux.* [f] *les pays de Conſerans, Auſch, & Comminges.* [g] nommé *Hautcaſtel.* [h] *de Sourdis.* [i] *le ſieur de Themines depuis mareſchal de France.* [k] *le Concierge Caſtets.*

in armis erant, lacerabatur, ſummopere pertineret, initio in aula frementibus cunctis, et vindictam de tam audaci facinore ſumendam per urbem clamitantibus, [a] Vulpes more ſuo primus et ipſe inclamare et nihil regia majeſtate et ſua dignitate in ea re indignum ſe facturum aſſeveranter dicere. Itaque Surdiſius coactus urbe excedere. Dein poſt paucos dies cum ſenatus contra ipſum tanquam contra contumacem decretum feciſſet, intercedente pontificio legato primus impetus repreſſus, cautumque ne trinundino, ſicuti in uſu eſt, ad tubae clangorem publico praeconio per urbem citaretur, ſed ad valvas aedium epiſcopalium per curiae apparitorem ſine ſtrepitu denunciatio fieret. Cum pergeret ſenatus, et contra legatus inſtaret, Vulpes contra quam jactaverat ulteriorem rei cognitionem ſenatui interdixit; et legato a ſtrenuis regiae majeſtatis antagoniſtis humiliter ſignificatum fuit, id reverentiae pontificis a rege dari, qui tam neceſſario tempore, cum exemplo maxime opus erat, injuriam diſſimulare maluerit, quam committere ut potiorem ſuae dignitatis quam pontificii nominis rationem habuiſſe videatur. Igitur pontifex cognitionem rei ſibi ſumpſit, et ad aliquot menſeis ſeveritatem induit, interdicta primum Surdiſio ſacrorum celebratione; quam mulctam temporariam ex plenitudine poteſtatis mox remiſit, et nunc ille de rege et magiſtratibus regiis triumphans in eo eſt, cum haec ſcribo, ut urbem ſuam ovans ingrediatur, paratus, ſi occaſio ſe offerat, pari facinore pontificiam auctoritatem aſſerere, regiam pedibus conculcare.

Quid ultra quaeris? nihil recti, nihil ſinceri, nihil ordinati. Heic inter nos, tanquam in nocturna pugna hoſtem petituri in amicos incurrebamus, cuncta perverſe per diſſimulationem et per tumultum agebantur; Vulpes ad familiareis ſibi artes confugiens, quicquid regi regnoque per ludificationes ſuas peribat, id ſe lucri feciſſe arbitrabatur. Crebra interim [b] Debitoris cum [c] Canidia etiam intempeſtivis horis colloquia mutationem voluntatum mox ſecuturam praeſagiebant, et verbis mihi ab ipſo [d] Pictavii datis, quae pro excuſatione tunc acceperam, jam fidem faciebant. Id curioſi obſervabant. Ego minime omnium, ut ſcis, curioſus, quanquam in proximis Debitoris aedibus diverſarer, raro et non niſi ex occaſione ad ipſum itabam; verum amici in illo taedio, potius quam otio, ad me domi ſedentem frequentes ventitabant, et nolenti et aureis paene ad illos rumores, quos prae faſtidio inſuper habebam, claudenti haec in horas narrabant. Surdiſius ipſe cardinalis me crebro inviſebat, et quanquam longe diverſos ad rempublicam ſenſus afferret, multa libertate et familiaritate propter adfinitatem noſtram mecum confabulabatur. Is auctor fuerat ut [e] Benearnum mitteretur, et [f] Grammontano, abrogata [g] Forcaeo auctoritate, ſummum imperium in provincia attribueretur. Id [h] Faber Caumartinus negotii avide ſibi ſumpſit, tanquam rem aulae gratam facturus, ob id a Surdiſio rogato ad reginam introductus. Cum is diſceſſurus ad me officioſe veniſſet, et, quid ipſi imperatum eſſet, aperuiſſet, ſententiamque ſuper ea re meam rogaſſet, ego, qui ſcirem re deliberata ſerum fore conſilium, non multum contra pugnavi, tantum praedixi, irritam fore profectionem; nam plus odii Grammontano cum Forcaeo, qui favore apud populares polleat, quam eidem Grammontano cum popularibus benevolentiae ad expellendum Benearno Forcaeum intercedere.

Nec felicior [i] Vici ad [k] Montalbanum in Cadurcis profectio fuit, ut urbem illam inter Proteſtantes praepotentem a factione [l] Nemauſenſium ſepararet: et utrique ſaepius praedixi, tempeſtivam magis eſſe de pace mentionem, et caput petendum, atque adeo cum Condaeo nulla mora agendum, antequam cum Nemauſenſibus foedere perſcripto conveniat. Id ego aiebam integris adhuc Condaei cum illis rebus. Nam a [m] Ligeris tranſitu uſque ad capita [n] Sanſaei in Pictonibus perſcripta menſis interceſſit, et medio tempore hoc dicebam, et [o] Echino poſt primum, quod dixi, cum illo de ea re colloquium in aula forte obvio, ad omnia momenta inculcabam; ſed ſurdo fabula narrabatur.

Actum

INTERPR. [a] *le chancelier de Sillery.* [b] *le ſieur de Villeroy.* [c] *la maréchale d'Ancre.* [d] *Poictiers.* [e] *Bearn.* [f] *le comte de Grammont.* [g] *le ſieur de la Force.* [h] *le Fevre, ſieur de Caumartin.* [i] *le ſieur de Vic.* [k] *Montuuban en Quercy.* [l] *deputés des Proteſtans aſſemblés à Niſmes.* [m] *la Loire.* [n] *Sanſay en Poictou.* [o] *le ſieur de Bullion.*

Actum et de primario praeſide in Burdigalenſi ſenatu conſtituendo, conclamata Andreae [a] Nemondi, qui eam dignitatem obtinebat, ſalute; et ad famam jam tum facta tui a [b] Vulpe mentio, ut virtutis in ſummis deligendis magiſtratibus rationem in aula aliquam haberi conſtaret; dein Ollerii, et [c] illius poſtremo, in quem favoris ſors cecidit. Verum id ad ſcenam. Nam tunc Nemondus adhuc in vivis erat: cujus de morte poſtquam allatum eſt, (interim rex [d] Pictavium venerat,) ſcrupulus de religione tui ratione per calumniam ſtatim injectus, interrogatuſque ea de re Vicus excanduit, et has malevolorum eſſe artes reſpondit: nihilominus gratuita benignitate, ſic enim jactatur, te praeterito, is, quem dixi, ea dignitate ornatus eſt, Vulpe [e] Canidiae voluntati, cujus ſuggeſtione id fieri dicebatur, minime reſiſtere ac contradicere auſo.

Haec ergo interim Burdigalae agebantur: ex diverticulo jam in viam redeo. Natalem rex ac regina ad [f] Albaterram celebrarunt, et inde [g] Fulcauldi-rupem venerunt, quo legatum et [h] Nivernium obvios habuerunt, et cum iis Franciſcum [i] Damaſum Tiangium, qui Condaei et principum ac procerum aliorum, qui cum eo erant, nomine, ſumpta arma excuſaret, et ab rege ſuppliciter pacem peteret. Quod non facturum Condaeum lemures ſibi perſuaſerant, quippe qui pacis petitionem metus et infirmitatis confeſſionem maligne interpretabantur, eaque ratione aulam quantum in ipſis erat ad bellum perſequendum magis incendebant: nec deerant qui potentiae avidi per arma illius augendae occaſionem captabant. Sed temeritatis feſtinatae jam poenitentia ſubire coeperat; et poſt crebra [k] Debitoris noſtri et Canidiae aulicae colloquia, minus pronis auribus turbida conſilia accipiebantur. Itaque remiſſus Tiangius cum multa bene affecti erga pacis negotium animi ſignificatione, ſpe facta, ut cum rex Pictavium veniſſet, ſerio de ea conſultaret.

Ego Burdigala triduo poſt regem profectus, non eodem itinere, quo alii, copiis armatis et anguſtia hoſpitiorum infeſto, ſed per [l] Santones magna fiducia et ſecuritate, cum iis qui ſe mihi comites addiderant, in [m] Pictones deſcendi. Luſſano duce [n] Blavium primo die venimus, ab eo biduum laute et peramanter in arce excepti; a cujus ingreſſu ante aliquot dies Nivernius excluſus fuerat a praeſidiariis, quenquam ſine expreſſo ipſius Luſſani mandato admittere vetitis; quod poſtea ille per me apud Nivernium excuſavit, ſibi dolere dictitans, quod a Nivernio Burdigalae de profectione ſua ac conſilio admonitus non eſſet. Inde acceptis a [o] Jarnacio et Montio literis, [p] Pontium profunda jam nocte acceſſi, et cum omnibus meis admiſſus ſum, ac poſtridie [q] Mediolanum Santonum veni in natalis pervigilio. Ibi primum de foedere inter Condaeum et Proteſtantes ante menſem [r] Sanſaei inito, quod in aula diſſimulabatur, et per aſtum a lemuribus eludebatur, cognovi, traditis a Perna urbis praefecto, quae jam paſſim volitabant ſcripto comprehenſa, capitibus.

Celebrato apud epiſcopum natali, [ſ] Joannis Angeriaci fanum acceſſi, diffugientibus paſſim per pagos ruſticis, et effuſis ad portas urbium oppidanis, quaſi a rege miſſus, et de pace acturus venirem, neque petitis ſalvi commeatus, quas a Nivernio habebam, literis. Heic ſtipatores a [t] Bullionio praemiſſos nactus in viam ſtatim poſtridie cum toto comitatu me dedi, et per [u] Fortium facto itinere (nam corruptis pluvia itineribus eodem die non potui) [w] Niortium v Kal. Jan. veni, a Parabero urbis praefecto viro ſtrenuo et cordato obviis ulnis exceptus. Is ſe ad paucos, qui foederi [x] Diguierii exemplo minime ſubſcripſerant, ſicuti [y] Pleſſius Salmuriae, [z] Braſſacus [aa] Eraldi-caſtri, Conſtantius Maranae arcis praefecti, aggregaverat, et regias partes aperte tuebatur.

Eo Bullionius confeſtim ex caſtris ad Symphoriani fanum advolavit, tanquam Paraberi amicus, non quod urbs, a cujus ingreſſu Condaeus ſemper excluſus fuit, alioqui illi pateret, ad quam regii ſumma fiducia veniebant, Condaeani nonnulli tanquam

INTERPR. [a] *de Neſmond, ſieur de Cheſſac.* [b] *le chancelier de Sillery.* [c] *le preſident de Gourgues.* [d] *Poictiers.* [e] *la maréchale d'Ancre.* [f] *Aubeterre.* [g] *la Rochefoucaud.* [h] *le duc de Nevers.* [i] *Damas, ſieur de Thianges.* [k] *le ſieur de Villeroy.* [l] *Saintonge.* [m] *Poictou.* [n] *Blaye.* [o] *Jarnac & Mons.* [p] *Pons.* [q] *Saintes.* [r] *Sanſay en Poictou.* [ſ] *S. Jean d'Angely.* [t] *le duc de Bouillon.* [u] *Fors.* [w] *Niort.* [x] *le mareſchal de Leſdiguieres.* [y] *Philippe de Mornay ſieur du Pleſſis.* [z] *Marly ſieur de Braſſac.* [aa] *Chatelleraut.*

tanquam amici admittebantur. Inter nos ſerii et varii de aula noſtra et republica ſermones ultro citroque per bihorium fuere, quorum haec ſumma fuit; pacem regno et Condaeo neceſſariam eſſe, magnaque invidia et publico odio conflagraturum apud cunctos ordines, quiſquis eam detrectaverit. Coena nos in arce excepit Paraberus, cui [a] Subizius Roani frater cum [b] Bolaio, Rainvilla, et aliis legionum tribunis interfuerunt. Poſtridie et prandium apud eundem ſumpſimus. Commeatum ab hoſpite petentibus nobis, ex Bullionii verbis capta occaſio expeditionis a Guiſio ſuſceptae, de qua fama apud vos uſque pervolavit, in aula certe magnam concitaverat expectationem. Cum igitur ab hoſpite noſtro, quicum ſecretos ad reginam perferendos ſermones habueram, poſt prandium diſcederem, amice ab eo rogatus ſum, ut poſtridie in arcem ſuam ad [c] Eligii fanum diverterem; in ea me paratum commode hoſpitium reperturum, et quid ad eam inſtaurandam et hortis praeſertim ornandam feciſſet, non aegre inſpecturum. Libenter aſſentiente me intervenit Bullionius, et ſibi quoque hoſpitium parari in ea juſſit; nam hortos amoeniſſimos viſendi ſe deſiderio teneri. Id cum alta voce dixiſſet, ut a nobili quodam a Guiſio ad Paraberum miſſo exaudiretur, re per eum cognita, Guiſius copias ſumma celeritate ac ſilentio inſtruit. Ego interim eadem qua Bullionius rheda vectus [d] Maxentii fanum cum eo veni: varii et inter eundum de republica habiti ſermones, interdum non ſine aliqua altercatione, quod rebus, quae nondum tunc mutaverant, ſic ſtantibus, quemadmodum in pace utrique parti tam neceſſaria tractanda varias difficultates ſuborituras nemo noſtrum ambigeret, ita de ratione earum explicandarum non aeque inter nos conveniret. Ibi ſalutavi Condaeum, circa quem, ut erant tunc tempora, non minor frequentia erat quam in aula regia: et cum quaererent amici, ecquid frequentia iſta afficerer, placere mihi eam reſpondi; ſed placituram magis, ſi in comitatu regis eſſet, quod brevi futurum ſperarem. Salutavi et [e] Meduanium et Longovillanum, conventu Sueſſionenſi et ad [f] Menehildis fanum tibi mihique familiareis redditos: adivi et [g] Sullium, qui cum diu ante deliberaſſet, et in aula eluſus eſſet, ſub id ad partes Condaei ſe applicaverat et ipſum cum ſuis intra urbem admiſerat. Primo congreſſu Condaeus ex abrupto de revocanda annui tributi, quod magiſtratus ex nova ac regno detrimentoſa inſtitutione toto regno pendunt, penſatione mentionem injecit, quam ſe petiturum conſtanter aſſeverabat, et impetraturum pari fiducia aiebat. Cum hoc rerum ſtatu, in tanta regiorum vectigalium anguſtia et morum corruptione, rem alioqui optandam, et omnium ordinum votis expetitam, obtineri vix poſſe dicerem; ille nunquam niſi hac lege ſe de pace conventurum reſpondit. Et ſane inter capita generalia, quae vocant, id ab eo propoſitum fuit; quod quanta contentione initio ſpecioſe petitum, tanta praevaricatione poſtea impudenter omiſſum fuit.

Apud Sullium in arce cum pranſurus eſſem, Condaeus cum Bullionio, [h] Roano, Subizio intervenit, et menſae, quae mihi tantum parata erat, cum iiſdem aſſedit; moxque a [i] Nivernio Thenonus ab epiſtolis venit, cum omnes, quaſi jam de collatione cum regiis conveniſſet, ſecurius propterea agerent, qui Proteſtantium ratione conveniri non potuiſſe retulit, quod illi conventus legitimi et a rege adprobati nomen ſibi tribuerent, qui contra regis voluntatem [k] Gratianopoli in Septimaniam privata auctoritate tranſlatus fuerat, ac proinde legitimus haberi non poſſet, eoque minus quod plerique ſe ab eo ſeparaſſent. Verum is nodus a Joſia [l] Mercero Bordio viro in agendo admodum accurato ac ſolerti ſtatim ſolutus fuit, cum diceret, Proteſtanteis, qui cum Condaeo foedus iciſſent, contentos fore, ſi conventus [m] Nemauſenſis, qua in urbe tunc erat, nomine deſignaretur.

Dum deliberant, ab iis petito commeatu me ſine ſtrepitu ſubduxi, et Eligii fanum ſub noctem veni; idque in cauſa fuit, cur Bullionius eodem non venerit, quod collationis in aula recuſandae hunc colorem, pollentibus adhuc in ea, qui pacem

INTERPR. [a] *Benjamin de Rohan, ſieur de Soubize, frere de Henry duc de Rohan.* [b] *la Beulaye & de Rainville.* [c] *S. Eloy.* [d] *S. Maixent.* [e] *les ducs de Mayenne & de Longueville.* [f] *Ste Menehou.* [g] *le duc de Sully.* [h] *le duc de Rohan.* [i] *le duc de Nevers.* [k] *Grenoble.* [l] *Mercier des Bordes.* [m] *de Niſmes.*

pacem nolebant, quaeſitum crederet, ideoque contrario itinere ſtatim ad exercitum profectus eſt. Ea nocte Guiſius, Bullionium ad Eligii fanum veniſſe credens, et reſcito Condaeum cum aliis principibus ac proceribus ſecure agere, cum toto exercitu intenſis tenebris advolavit, praemiſſis inde qui ad Eligii fanum, quod in via occurrebat, de Bullionii adventu cognoſcerent, inde qui [a] Vallum pontem trans [b] Maxentii fanum, per quem Condaeo cum ſuis ad exercitum tendenti tranſeundum erat, a tergo circumducto milite occuparent. Quod ſi ſuccedebat, quod futurum ſibi Guiſius et per [c] Contiam ſororem in aula perſuaſerat, actum de hoſtibus putabatur, [d] Bullionio primario belli duce intercepto, et Condaeo cum ceteris principibus et proceribus ad Maxentii fanum minime loco firmum obſeſſo ſine ſpe auxiliorum, quippe intercluſo ad Vallum pontem tranſitu. Verum Bullionius jam omiſſo Eligii fano ad exercitum ſe contulerat, et Condaeus cognito regiorum adventu cum [e] Longavillano pontem medium in tempore ſuperaverat, et praeſidio firmaverat, ita ut Guiſii conatus irritus fuerit, cum totis quadraginta horis in equis armatus fuiſſet, et ſuos inedia et vigilia inutiliter in itu et reditu fatigaſſet. [f] Meduanius cum [g] Sullio in urbe remanſit, obſidionem, ſi Guiſius animum obſirmaret, ſuſtinere certus: ſed Bullionio, Condaeo et Longavillano elapſis, et auxiliareis copias e propinquo adducturis, incertam tentare obſidionem minime Guiſio viſum fuit.

Ego ad Eligii fanum inter haec ſomno oppreſſus ad armorum fragorem totis agris perſonantem non evigilavi, uxore, quae ſciret abſente Bullionio me minime peti, et Guiſium nihil contra nos moliturum, per arcem diſcurſante, et ne excitarer prohibente. Poſtridie cholico dolore vexatus, quem patientia mihi familiarem reddidi, dum quorſum Guiſii conata evaderent exploratur, in arce cum toto comitatu meo ſubſtiti; reſcitoque ipſum, eodem quo venerat itinere, re infecta reverti, Kal. Jan. per [h] Pamprolium veni [i] Luſinianum, et altero poſt die [k] Pictavium. Rex et regina cum tota aula non niſi biduo poſt diverſo itinere venerunt. Reginae ad primum occurſum percontanti, an ad Guiſianae expeditionis ſtrepitum ad Eligii fanum noctem inſomnem habuiſſem; cum de ea nihil niſi mane reſciviſſe me reſpondiſſem, de Parabero ſtatim injectus ſermo, et mandata ab eo accepta diligenter expoſui, ipſumque in regis fide permanſurum confirmavi.

Jamque feſtinatae profectionis poenitentia animum ſubibat, et in auctores renudatum odium, ex ſecretae factionis ſuſpicione auctum; cujus cauſa primum [l] Salvaterra cubicularius aula pulſus; dein et [m] Ulmus medicus filius, addita patibuli ignominioſa poena ni pareret. Denunciatio huic a Barbino mane facta homine [n] Canidiae addicto.

Britannicus legatus et [o] Nivernius ſub id ad Condaeum et foederatos calente jam negotio remiſſi: quibus reverſis [p] Debitor cum [q] Briſſaco equitum tribuno ad eundem ſtatim miſſi, de induciis et loco ac tempore conventus acturi: qui ad Eligii fanum cum Condaeum convenire ſperarent, inde Niortium, et Niortio [r] Fontenaium a Condaeo evocati ſunt, annitente Parabero, qui, de exitu veritus, alio quovis loco potius quam apud ſe conventum haberi malebat.

Dum abeſſet Debitor, ita inter Canidiam et ipſum convenerat, a Villaſerinio ſub veſperam [ſ] Autolyco denunciatum, ut aula quamprimum faceſſeret. Hiſpanienſis legationis alium quam rebatur exitum ſentiens, ille ultra quam dici poteſt improviſo caſu perculſus fuit, et colloquium enixis precibus popoſcit, quod ipſi praefracte negatum eſt; et qui eum, cum abiret, honorifico comitatu proſecuti fuerant, cum indignatione accepti, quidam etiam male mulctati; [t] Vulpe fratre nihilominus in aula manere, et munus ſuum tunc exercere juſſo; cujus gratia antea alternans, ſemper ab eo tempore labare coepit. [u] Echinus propter affinitatis et conſiliorum conjunctionem eodem frigore ictus, facta tamen ſpe honeſtioris miſſionis, quae cum tempore evanuit. Inde jactatum in aula a Gurono ſuſpectae factionis emiſſario dicterium, Deus nos a matutina Barbini, et ſerotina Villaſerinii

INTERPR. [a] *Pont de Vaux.* [b] *S. Maixent.* [c] *Louiſe Marguerite de Lorraine, princeſſe de Conti.* [d] *le duc de Bouillon.* [e] *le duc de Longueville.* [f] *le duc de Mayenne.* [g] *le duc de Sully.* [h] *Pamprou.* [i] *Luſignan.* [k] *Poictiers.* [l] *de Sauveterre.* [m] *de l'Orme* [n] *la maréchale d'Ancre.* [o] *le duc de Nevers.* [p] *M. de Villeroy.* [q] *le mareſchal de Briſſac.* [r] *Fontenay le Comte.* [ſ] *le commandeur de Sillery.* [t] *le chancelier de Sillery.* [u] *le ſieur de Bullion.*

Villaſerinii ſalutatione ſervet. Cujus ipſe experimentum fecit, poſtridie, cum haec diceret, mane a Barbino ſalutatus et domum ſe conferre juſſus.

AULA ob tam repentinam mutationem paulum commota, et popularibus morbis ob exercitus viciniam in urbe paſſim graſſantibus, pronunciatum iter [a] Caeſarodunum, intendente ſe ſubito frigore, quod vehementia tanta ſaeviit, ut etiam ſarmenta vitium pleriſque locis depaſtum ſit, ſpe opimioris vindemiae jam tum praeciſa.

[b] DEBITOR [c] Fontenaio ad [d] Eraldi-caſtrum venienti regi occurrit; eorumque quae per abſentiam ſuam acciderant ignarus videri volens, idque ſumma aſſeveratione [e] Vulpi confirmavit, ſolita officia cum eo, ut antea, exercens; et ille aulica diſſimulatione ita credere prae ſe ferebat, ad famam pertinere arbitratus, ne inter ſe diſſidere, et alter alteri perniciem machinari vulgo crederentur: verum, ob non obſcuras inter eos ſimultatum cauſas, vix cuiquam perſuaderi poterat, ipſos, dum amici videri volebant, bona fide inter ſe agere.

EGO die uno diſceſſurum regem cum comitatu, quem per [f] Santones adduxeram, anteverteram, in quatriduo illo plus moleſtiae expertus quam toto itinere feceram, ſemel atque iterum ſerotinum frigus ad profundam uſque noctem inter nives magno valetudinis incommodo perpeſſus; unde cholicus dolor jam aſſuetudine mitior, dein exaſperatus recruduit, ex quo, poſtquam Caeſarodunum veni, fere ſemper decubui.

JAMQUE conventus ad [g] Juliodunum indicti tempus inſtabat; eoque appetente ad [h] Briſſacum et Debitorem adjuncti qui cum Condaeo agerent, ego, [i] Mericus Vicus et [k] Poncaſtrinius; ego ad ſcenam, ne qui contumelioſe a Vulpe habitus toto illo itinere fueram, injuria nova per praeteritionem adficerer; Vicus, ne ſuſpectus eſſet prorſus [l] Eſpernonio conventus, in quo hominem amicum haberet; Poncaſtrinius, ut qui revocandi Debitoris et abrumpendae reconciliationis ad [m] Cuciacum adminiſter fuerat, ei ſarciendae nunc mutata aulae facie inſerviret. Id mihi domi in lecto decumbenti per hominem a Vulpe miſſum ſignificatum, in re minime ſui arbitrii gratiam ejus demerente, cui tam injurioſo contemptu hactenus illuſerat.

CUM diſceſſurus eſſem, mihi in arcano a regina mandatum, ut [n] Bullionium, quicum mihi neceſſitudinem familiarem intercedere ex Debitore reſciverat, ad pacis negotium, ad quod ſe propenſam oſtendebat, quantum poſſem inclinarem, eique de egregia regis reginaeque voluntate ac benevolentia plenam fidem facerem: idem a [o] Canidia, quae in conclavi reginae proximo diverſabatur, et mihi horam par Barbinum ſuum condixerat, repetitum; et ipſa ſe vadem promiſſorum reginae erga Bullionium fore religioſe adfirmavit.

INTER ſermocinandum injecta [p] Dolaei mentio, quem illa a ſuſpicione conſilii de Condaeo et Bullionio in cuſtodiam mittendis, quantum poterat, purgabat, invidia in eos, qui rem Condaeo retulerant, rejecta. Id agitatum fuerat ſub tempus, quo ſenatus ſolemnem de republica conſultationem inſtituerat, et [q] Autolycus, ſicuti ſupra demonſtratum, in Hiſpaniam profectus aberat. Audax et juxta turbidum illud coram regina habitum conſilium ad motus, qui mox ſecuti ſunt, ſummum incentivum fuit, cum Condaeus aliique principes et proceres, qui cum eo ſentiebant, in aula ſe minime tutos exiſtimarent, et aula abeſſe perinde acciperent, ac ſi regno exulare juberentur. Hujus conſilii quis auctor fuiſſet etſi non dicebat Canidia, tamen cum maritum, Dolaeum, et [r] Echinum numero eximebat, alios qui aderant deſignare videbatur, quos feſtinato indicio gratiam Condaei captaſſe, et odium, quo digni erant, in inſontes transferre voluiſſe aiebat. Poſtremo ab ea additum, omnino velle et intelligere reginam, ut Dolaei inter poſtulata Condaei mentio omitteretur, iſque ſibi plene ſatis putaret factum, quod Autolycus et Echinus domum eſſent relegati; idque ut Bullionio inſinuarem, quippe ita reginam jubere, me enixe rogavit. Sed ſecuta ſtatim miſeri et utrique parti

INTERPR. [a] *Tours.* [b] *le ſieur de Villeroy.* [c] *Fontenay le Comte.* [d] *Châtelleraut.* [e] *le chancelier de Sillery.* [f] *Saintonge.* [g] *Loudun.* [h] *le mareſchal de Briſſac.* [i] *Mery, ſieur de Vic.* [k] *le comte de Pontchartrain.* [l] *le duc d'Eſpernon.* [m] *Coucy.* [n] *le duc de Bouillon.* [o] *la marêchale d'Ancre.* [p] *le ſieur de Dolé.* [q] *le commandeur de Sillery.* [r] *le ſieur de Bullion.*

parti ob ingenii violentiam et ruſticitatem hominis inviſi mors, contentioni inde proculdubio exoriturae finem impoſuit.

JAMQUE [a] Juliodunum cuncti veneramus, intenſo admodum frigore, nemine obviam prodeunte, quod vel regis a quo mittebamur reſpectu fieri oportuit; quod Condaeus, qui tunc forte urbe aberat, excuſavit, et culpam in [b] Sullium ſummum provinciae praeſidem, qui aderat, rejecit. Sullius vero pro excuſatione ſe minime monitum dicebat, alioqui non defuturum officio; addebatque, cum metatores regii ad urbem ante nos veniſſent, ut hoſpitia regis delegatis ſumerent, Condaeum interceſſiſſe, idque per ſuos metatores fieri debere contendiſſe, quippe urbem in ſua poteſtate eſſe. Sane ea re factum ut hoſpitia nobis valde incommoda ſint ſparſim aſſignata, et anguſtis adeo vicis ad [c] Briſſacum et Debitorem, quo fere conveniebamus, longiore circuitu per aſperam hyemem pedibus ire cogeremur.

POST aliquot dierum moram plerumque adfectatam, ut per inducias graſſari in agro militi et coactoribus nuper impoſitis impunitius liceret, tandem principium collationi in aedibus [d] comitiſſae Sueſſionis factum. Ea a rege Lutetia evocata fuerat, ſicuti et Longovillani [e] parens, ut conventui intereſſent; et illa quidem ut Condaeum, qui ejus evocandae auctor fuerat, ad pacis conſilia inflecteret; haec ut filii ingenium moderaretur. Id honoris toto eo tempore habitum fuit comitiſſae a Condaeo, ut ab utraque parte de pace delegati in ipſius aedibus convenirent.

OMITTO heic de diplomatis regii, quod ante omnia lectum eſt, defectu acrem contentionem, quod ampliari tandem placuit. Propoſita proxima ſeſſione capita, quae ſingula antequam ſcriptis mandarentur inter delegatos diſcuti petebant Condaeani: nos vero contra dicebamus, ac tandem poſt acerbam contentionem, ut ea ſimul ſcripto proponerentur et ad ea poſt diſceptationem ſcripto reſponderetur, impetravimus. XXIX omnino propoſita, quae ad pauciora poſtea contracta ſunt.

ANTE omnia petitum, ut in eos, qui facto et conſcientia Henrici Magni parricidio participaverant, denuo anquireretur, eaque de re diploma ad curiam dirigeretur. Idem antea Proteſtantes [f] Pictavii petierant: eoque Condaei petitio odioſior viſa. Multa ex ea occaſione hinc acerbe dicta, et acerbius a nobis accepta, quod ea petitione tam enixa eorum qui circa regem erant negligentia et ſegnities, atque adeo praevaricatio, ſugillari videretur: et paulo antea literae procuratoris regii ad [g] Vulpem interceptae fuerant, quibus fidem fieri aiebant, diſſimulanter in eo negotio agi, in accuſatione [h] Comanae illius foeminae, quam ſcis, a regina Margarita in jus deductae. Qui diſerte nominabantur reginae perſuaſerant ipſam per illorum latus artificioſe peti; idque in cauſa fuerat, ut propterea minus ſedulo procurator regius judicium obierit, et ſimiles delationes ab eo tempore aut perfunctorie acceptae ſunt, aut Vulpis aſtu omnino eluſae; qua de re Condaeus graviter conquerebatur, et proceres qui cum eo erant, ac praeſertim Sullius ſtomachoſe expoſtulabat. Tandem convenit, multum ſe excruciante Debitore, ut id omitteretur, et ea de re articulus vice diplomatis edicto inſereretur; qui ita conceptus eſt, ut ſegnities illa, cujus invidiam quiſque a ſe deprecabatur, in judices ipſos minime culpae affineis rejiceretur: quod animo jam provideo protelandi per interceſſionem negotii materiam in ſenatu praebebit.

EODEM capite petebatur, ut quod ſenatus valde opportune decreverat, cum de deteſtando parricida ſumptum eſt ſupplicium, ut decretum concilii Conſtantienſis in eos, qui contra principum ſacroſanctas perſonas saeviunt, factum denuo ſanciretur, et Sorbonici collegii ibidem de eo renovando decretum publicaretur; idque regni epiſcopis, ut per ſuas quiſque dioeceſes diligenter curarent, injungeretur. Id cum ſenatus ab initio decreviſſet epiſcopus Pariſienſis interceſſerat, quod ſenatum et Sorbonam in epiſcopos nihil juris habere diceret, et praepotenteis in aula adſtipulatores habuerat. Itaque, quamvis recenti tam diri caſus ſenſu, et ardentibus

INTERPR. [a] *Loudun.* [b] *le duc de Sully.* [c] *le mareſchal de Briſſac, & le ſieur de Villeroy.* [d] *Anne comteſſe douairiere de Soiſſons.* [e] *Catherine de Gonzague Cleves ducheſſe douairiere de Longueville.* [f] *Poictiers.* [g] *le chancelier de Sillery.* [h] *Jacqueline le Voyer femme d'Iſaac de Varennes, ſieur d'Eſcouman.*

ardentibus ultione animis, ab eo tempore per totum ſexennium decreta ſenatus et Sorbonae irrita fuerunt, quae tunc renovari petiit Condaeus, a bene adfectis ac ſolicitis de regia ſalute hominibus monitus: quod quanquam aegre, ut caetera, quae ad rempublicam ſpectabant, conceſſum, nunquam tamen Debitor adduci potuit, ut rex in edicto loquens *injungendi* verbo, quod uſurpari ſemper antea conſueverat, uteretur; ſed pertinaciter ſufficere debere dixit, ut rex ſe ad epiſcopos ea de re ſcripturum declararet: et ita factum, non ſine melius ſentientium murmure, qui auctoritatem regis ſenſim per ignaviam et praepoſteram diſſimulationem deteri indignabantur.

Major in primo articulo petitionum popularis ordinis ab aula rejecto, et a Condaeo repoſito, contentio fuit, in eoque toto conventus tempore praecipue laboravimus. Dum de eo altercamur non ſolum cum Condaeanis ſed intra privatos parietes in Briſſaci aedibus, ego, qui viderem factionum aeſtu praeoccupatos animos, tacitus aeſtuabam, quicum ea de re tuto conferre poſſem, quoquo me verterem neſcius. Siquidem res mihi cum quatuor collegis erat, quorum tres concorditer articulum oppugnabant, quartus flagitioſo ſilentio rem tranſigebat: ac Debitor quidem id aſtu Proteſtantium fieri aiebat, qui regem non ſolum cum pontifice, ſed et cum ſacro ordine ac nobilitate, qui primarii ordines ambo ſe articulo tam generoſe oppoſuerint, vellent committere, in eoque multa eſſe, quae ſalva conſcientia ferri non poſſint. Addebat Briſſacus, Anglia advectum articulum et in gratiam regis Anglicani fabricatum eſſe, nihil regem Galliamque ipſo indigere. Id cum toties inculcari audiebam, etſi initio diſſimulabam, quam me intus commotum cenſes? Tandem prae indignatione taciturnitatem abrupi, et de articulo ipſo me minime pugnare velle dixi, ſed operae pretium ducere, ut de eo, ubi et a quibus factus et propoſitus ſit, et poſtea examinatus, cuncti cognoſcant; ſic enim fore, ut depoſito omni pravo affectu ac praejudicio citra odium ac invidiam ſincerius ſententia feratur. Igitur ſcire omneis debere, non Anglia allatum illum ſed in Gallia atque adeo in ipſa urbe natum, atque ab hominibus minime ſuſpectis conditum, cum comitiorum cauſa in publicis aedibus poſtulata conficerentur. Conventui interfuiſſe Gulielmum [a] Landum, Gaſtonem Griaeum et Claudium Preſtreum, ſenatores Pariſienſes integrae famae; et Preſtreum tandem articulum de quo agitur, ita ut legitur, concepiſſe, in arcano coram regina cum Vulpe et ipſo, qui aderat, Debitore, ac Petro [b] Janino poſtea recitatum et adprobatum. Id necne verum eſſet a Debitore coram Briſſaco cum quaeſiviſſem, et ille non abnueret, verum id magno errore factum diceret; ego ſermonem perſequens, ergo non is ab Anglis et in Anglorum gratiam excogitatus, inquam, ſicuti ad invidiam jactatur, verum apud nos natus et diſcuſſus atque adprobatus fuit. Quod cum vero verius ſit, ſupereſt ut videamus, an quod a talibus viris extra omnem ſuſpicionem in religionis cauſa poſitis factum eſt, tanto conſenſu explodi debeat. Nam quod dicitur popularem ordinem adverſus duos primarios praeponderare, debere merito dubitari, an vere dici poſſit, quippe conſtare nobilitatem per prenſationes factioſas in eam opinionem vix tandem ad extremum raptam fuiſſe, cum initio major et melior pars regis qui de eo ſtatueret arbitrio integrum negotium relinquendum cenſuiſſet: cum vero plerique ex iis qui ita cenſuerant abeſſent, captata occaſione a praeſide illud denuo in deliberationem adductum, ac tandem ambitioſe decretum fuiſſe, ut ea in re, tanquam ad religionem ſpectante, ſe ſacro ordini adjungerent: atqui inter viros graveis et bene de religione ac republica ſentienteis merito ambigi, annon id potius ad rempublicam quam ad religionem pertineat: proinde etiam atque etiam videndum eſſe, cum ſemel in medium articulus propoſitus ſit et adprobatus, quod nollem factum, et poſtea praevalente factionum aeſtu tot adverſarios habuerit, nunc autem a Condaeo regis gentili reponatur, publicae ſecuritatis ac regiae dignitatis magis interſit, eum potius tanquam erroneum et religioni detrimentoſum injurioſe rejici, quam tanquam a viris bonis profectum, ut regiae incolumitati proſpiceretur, amplius conſiderari. Id, ut de facto conſtet, me dicere, alioqui de articulo ipſo nolle pugnare, ſicut antea praedixi; ac

Interpr. [a] *des Landes, Grié, & le Preſtre.* [b] *le preſident de Jeanin.*

ac optaſſe ſaepius, quando tam animoſe a multis improbatur, (jurene an injuria, aliorum et poſteritatis judicium erit,) ut nunquam is propoſitus fuiſſet, quippe cum ad ejus mentionem tot turbae ſint exortae, et ſi nunc rejiciatur, manifeſto periculo ſacroſancta Regis perſona exponatur. Haec dicentem me collegae reſpicere, et primum obmuteſcere; et poſt longum ſilentium tandem a Debitore additum, Quemadmodum nihil quod ad ſecuritatem vitae Regis faciat, omitti debet, ita non temere committendum, ut vinculum illud cum Pontifice amicitiae, quod non ſolum ad religionem ſed etiam ad regni tranquillitatem pertineat, ex ulla occaſione ſolvatur. Id diverſis vicibus inter nos agitatum, et ſemel praeſente [a] Nivernio, qui praeoccupatum domo animum ad rem attulerat, nam ſibi ſcrupulum a theologis injectum palam dicebat, ac tandem perſuaſum, multa in articulo contineri quae ad religionem potius quam ad rempublicam ſpectarent, in quibus ipſorum judicio ſtandum ſit. Haec inter Debitor ſemel atque iterum in aulam cum Nivernio et Briſſaco profectus eſt, ut ſecretis petitionibus Condaei, ac principum et procerum qui cum eo erant, reſponſa a Rege commoda afferret, ac praecipue ut cum bona Pontificii legati gratia, quo inconſulto nihil in eo negotio agebatur, de reſponſo ad articulum apponendo conveniret. Nam id conſilii [b] Debitori erat, ut eum aut temperamento verborum atque adhibitis circumlocutionum ambagibus dilueret, qua in re, ut ipſe jactat, mire ingenio valet, aut remittentibus cum tempore animis omnino eluderet: quod et felici quo pollet aſtu apud obnoxios et jam privatis emolumentis large promiſſis diſtributiſque ineſcatos ac corruptos obtinuerat, regis cauſa interim per turpiſſimam diſſimulationem deſerta. Cum ea de re cum [c] Vico me ex cholico dolore inde aucto decumbentem inviſente cum ſtomacho expoſtulavi, et invitum me facere dixi, ut adfectatis de religione ſcrupulis in Regis cauſa tam diſſimulanter praevaricarer, inde ſiquidem Regi periculum creari, idque nobis aliquando exprobratum iri, maluiſſe ab initio ut mentio ejus facta non fuiſſet; nunc, cum facta ſit, reſtare ut totum id ad Regem remittatur, ne dum de Regis jure diſceptamus per importunas diſceptationes noſtras et cavillationes jus Regi ſuum pereat. Sermonem ad ſe delatum avide arripuit Debitor, et rem gratam Regi aulaeque univerſae me facturum ſignificavit, ſi id a Condaeo et conſiliariis ea in re ſuis impetrarem. Itaque ſedulo cum [d] Jaucurio Roboreo et Joſia Mercero Bordio, qui inter Proteſtanteis auctoritate pollebant, ſedulo egi; commonſtrato, ſi ultra pertenderent, periculo. Illi, qui me noſſent a parente et tradita a majoribus domeſtica diſciplina ita inſtitutum, ut regia dignitate nihil antiquius haberem, quod ab altero vix aequis auribus nec citra ſuſpicionem accepiſſent, a me tanquam ex animo et ſerio dictum in bonam partem interpretati ſunt; perſuaderi ſibi facile paſſi, camarinam, quam expurgare non poterant, minime movendam, et rem integram in meliora tempora ſervandam. Et ita poſtridie coram Condaeo rogati ſententiam ambo cenſuerunt, alioſque in ſuam ſententiam pertraxerunt: qua re triumphabundus Debitor exultavit, et me poſtea coram regina et Ubaldino cardinali laudavit, quod in re perdifficili explicanda gnavam admodum operam navaſſem.

Idem et in articulo proxime ſequenti, de tollenda decretorum ea de re in ſenatu ſuperioribus annis factorum ſuſpenſione, dici oportuit et potuit: ſed Debitor, qui verborum ambagibus more ſuo illum jam obſcuraverat, ſtare ſcripto maluit, quam regis voluntati articulum relinquere, quem reſponſo ſuo eluſum putabat.

Quarto quintoque articulis, qui ad jura eccleſiae Gallicanae ſpectant, quae ſic ut a majoribus accepta ſunt, illibata ſervari petebat Condaeus, et revocationem publicationis concilii Tridentini in conſeſſu paucorum ex ſacro ordine ſpreta regis auctoritate et ſine expreſſo ipſius mandato factae, utcunque ſatisfactum; cum et ſarta ea ſe ſervaturum rex promitteret, et publicationem injuſſu ſuo factam ſibi abunde diſplicuiſſe teſtaretur, neque proinde locum habuiſſe, aut habituram eam, donec de re tota ſtatuiſſet, reſponſo declaraſſet.

Confirmata item edicta et conceſſiones in gratiam Proteſtantium a regibus deceſſoribus factae; eoque articulo mentio breviculorum in eam rem addita,

INTERPR. [a] *le duc de Nevers.* [b] *M. de Villeroy.* [c] *Mery de Vic.* [d] *Gaucour de Rouveray & des Bordes Mercier.*

addita, quae ſine diplomate regio ſigillo privato ac promulgatione conceſſa, cum ad promulgationem ventum erit, proculdubio dubitandi et intercedendi occaſionem praebebunt.

Quod poſtea ſequitur, de praefecturis, muneribus publicis, dignitatibus, honoribus, et quae vocant officiis unicuique conſervandis, ac, ſi qui iis expulſi fuerint, reſtituendis; quanquam ambitioſe adjunctum a Sullio jactabatur, quia per ſe aequum juſtumque videbatur, dubitationi locum minime reliquit.

[a] Curtinæorum poſtulatum, quod ordine octavum eſt, toties ut ſcis Henrico magno ſuperſtite in regis conſiſtorio atque adeo ex occaſione in ſenatu agitatum, ad extremum ſine reſponſo eluſum fuit, quod adverſarios ipſos haberet, qui illud propter unius ex illa familia, qui Condaeo aderat, reverentiam propoſuerant; quippe nemo erat, excepto Condaeo, qui non prava ſpe imminutum conſanguineorum principum, potius quam nova agnatione auctum, numerum cuperet.

Ad nonum caput de auctoritate curiarum ſupremarum inſtauranda contemptim a noſtro [b] Debitore reſponſum, quem ſcis nihil magis ſedulo cavere, quam ne illae priſtinam dignitatem recipiant, et jacentem regis majeſtatem erigant, et contra externas artes in aula noſtra quotidie invaleſcenteis tueantur: quantum enim illis auctoritatis accedit, tantum ſibi decedere et perverſis conſiliis jamdudum procedentibus tantum ex eo impedimenti et remorae afferri arbitratur.

Privatum odium in cauſa fuit, cur Nicolaus [c] Gracchus praeſes vi militari Lutetiae in domo ſua injurioſe captus et [d] Amboſiae ſub cuſtodia relictus, quem Condaeus libertati reſtitui ante omnia poſcebat, minime liberatus ſit; nam alioqui inſigni peccatum imprudentia a malevolis, cum hominem tali dignitate, qui libertatem regi nec alii debere cupiebat, eam debere Condaeo coegerunt; et ita Janinus a me perſuaſus ſentiebat: ſed rationi aulicas aureis, cum id repetitis vicibus urgeret, ſemper occluſas reperit. Id eodem articulo petitum nec conceſſum.

In revocando, quod proxime petebatur, conſiſtorii decreto, quo poſtulata curiae injurioſe non rejecta tantum, ſed irrita et nulla verbis etiam contumelioſis additis pronunciata ſunt, ex actis item curiae extrahi, ac ſupprimi, et, paulum aberat, lacerari et incendio aboleri juſſa, aeſtuatum a Debitore, qui in parte ei ſuffragatus fuerat: nam ab iis id factum, qui poſtulatis deſignabantur, ut eos in propria cauſa judices ſediſſe nemo ignoraret. Tu vero qui aderas, cum temperatioribus verbis utendum cenſeres, et tamen tempori et irae magnatum, qui pro tempore pollebant, cedendum, ſcis non omneis proceres, qui praeſentes erant, ſententiam rogatos, Guiſium dico, [e] Vindocinum, Briſſacum et Sovreum E. T. alios; et aſtu Vulpis poſt dictam a Debitore in aurem ſententiam, ut a nemine exaudiretur, omneis per tumultum ſurrexiſſe; [f] Echinum vero et Dolaeum, qui petebantur, condendi decreti auctores fuiſſe, Janino initio reſtitante, qui more ſuo ſtatim mutavit, et ipſe illorum ſuggeſtione decretum perſcripſit. Cum vero iidem urgerent, ut ſchedam ex actis curiae extractam in poteſtate haberent, et [g] Tilius curiae protonotarius jam inde ablatam ſecum domum tuliſſet, interceſſit ſenatus, et ſchedam a Tilio repraeſentari et rurſum in ſcrinium inferri juſſit, et tumultuarii illius decreti, quod actis curiae inſerere jubebatur, executionem deliberatione protelata generoſe eluſit. Id ita habere omnes memineramus, et Briſſacus in ſententia dicenda cum aliis praeteritus, minime oblitus fuerat: itaque aegre audiente Debitore, minime invitum ſe facere dixit, ut non obſtante decreto ambitioſo, quando illud nec recte nec rite factum eſſet, poſtulatorum curiae rationem habendam cenſeret. Ad ea, quae in jure partibus dicendo verſantur, poſtulata reſtringi initio petebat Debitor, ut, quantum in ipſo eſſet, ſenatus auctoritatem in arctum cogeret. Heic me non continui, et ſenatus auctoritatem non ſolum ad jus privatum, ſed etiam ad publicum porrigi oſtendi; qua in re, ſi, quod adverſarii clamabant, ille ea abuteretur, clauſulam addi poſſe, qua curiae juriſdictio ad ea quae ex antiqua ipſius ordinatione et conſtitutionibus regiis ei competebant, prout

INTERPR. [a] *les ſieurs de Courtenay.* [b] *M. de Villeroy.* [c] *le preſident le Jay.* [d] *Amboiſe.* [e] *le duc de Vendoſme, & les mareſchaux de Briſſac & de Souvré.* [f] *les ſieurs de Bullion & Dolé.* [g] *du Tillet greffier du parlement.*

prout rite ac recte ea uſus eſſet, nec ultra porrigeretur: in quo tamen verbis, quamdiu coram Condaeo, cum reſponſum legeretur, altercatum fuit.

AD caput quod ſequitur XI, de tempore praefiniendo quo ad trium regni Ordinum poſtulata reſponderetur, et pragmatica ſuper iis a rege confecta ad regni curias mitteretur, reſponſum; non ſtetiſſe per regem ac ipſius conſiliarios, quo minus maturius ea in re publicae expectationi ſit ſatisfactum: tumultus exortos, et regis neceſſariam in [a] Aquitaniam profectionem, morae cauſam dediſſe; et tamen ante profectionem in parte de iis decretum, et intra quatuor proximos menſeis, quod reſtat, plene confectum iri.

AD duodecimum, ut ſoli natione et origine Franci ad praefecturas, dignitates, ac praecipue munitionum in limite cuſtodiam, excluſis extraneis admittantur, quod ex [b] Bloeſenſium comitiorum conſtitutione, quae ſuperiores eadem de re factas confirmat, petitum eſt, reſponſum; id quidem ita conſtitutum eſſe, et in poſterum locum haberi, neque tamen ita ſervatum, ut non extraneis propter inſignia merita, magno regni bono et ornamento, ad primarias regni dignitates ac praefecturas aditus patuerit: quod quare a Condaeo petitum, et a nobis reſponſum ſit, minime ignoras, et capite ſequenti ſatis oſtenditur: quo poſtulatum an munitiones arcis [c] Ambianenſis ab ea parte, quae urbem ſpectat, ad majorem regni et civium ſecuritatem ſolo aequentur. Id magnarum turbarum materiam praebuit et praebebit, quippe cum praepoſtero aſtu, cujuſnam non dicam, ne tollat rubra ſupercilia, totum id remanſerit, etiam poſt ſolutum conventum, indeciſum. Poſtulatum illud praefracte, a nobis praefracte rejectum; eaque in re nos ſapientiſſimi regis, qui arcem conſtruxerat, judicio et auctoritate tuebamur: et cum jam ſinguli conditionibus [d] Debitori in aulam proficiſcenti in arcano propoſitis ſibi proſpexiſſent, a Condaeo et comitiſſa rei componendae ratio inita fuerat, a qua ſe Longovillani [e] parens minime alienam oſtendebat, ut nimirum filius e Picardia decedens [f] Neuſtriam duplo ampliorem provinciam compenſationis titulo acciperet, adjunctis ad firmandam in ea potentiam, qui mos pravus hodie viget, arce [g] Cadomenſi, [h] Ponte-arcuenſi, et Diepa, quae non niſi immani aere lui poterant, ad avaritiam praefectorum, qui ea loca tenebant, ſatiandam nullo ſufficiente pretio. Haec ita primum acta cum Longovillana, ad quae patenteis aureis habuit filius, caeterum minime unquam aſſenſus eſt; quippe qui ad decus, quod illi vita ſemper charius fuit, pertinere duceret, ne ex provincia, in qua pater et avus tam ſanctum ſui memoriam in animis popularium impreſſam reliquiſſent, ab eo expelleretur, quem turbarum auctorem nominaverat, et cui cedere turpe exiſtimaverat: itaque conſtantiam in prima petitione ad extremum ſervavit, ad voluntatem regis ſive reginae enixam de arce integra retinenda non nihil mitigata, ſed addito ſemper ne e provincia exire cogeretur. Nobilitas in ea totius regni praecipua eſt, quae per hos motus aulicam gratiam Longovillani benevolentiae poſthabuerat; eoque magis generoſus adoleſcens ſibi elaborandum putabat, ne eam ad injurias et ultionem expoſitam deſerere videretur. Inſtantibus primariis amicis, qui in arcano jam cum [i] Canidiae viro convenerant, ut conditionem acciperet, cum ille ſemper honeſtatem et decus ſuum reponeret, unus ex iis honeſtatem ibi reſidere dixit, unde majus emolumentum reportaretur: ad quae verba ille ſubito, "Atqui
" tempus nuper vidi, inquit, quo te, qui tantopere mihi emolumentum honeſtate
" poſthabita amplectendum ſuades, eo fortuna redegerat, ut utroque paene amiſſo
" in ſummis anguſtiis conflictareris. Ego, qui alterum ſemper contempſi, alterum
" mihi eripi nunquam patiar." Quibus verbis aliiſque non ſine acerbitate prolatis, eos, qui mediam viam inſiſtebant, et inter arma gratiam in aula captabant, ita a ſe alienavit, ut prae aemulatione alios, qui cum primis non ſentiebant, ad ſe protinus traxerit, et jam tum in duas partes ſe foederatorum factio ſciderit; quod negotio inchoato novas difficultates ſubinde attulit, quamvis ipſe nihil minus in animo haberet, quam ut in longum extraheretur, dolere ſibi dictitans, quod ruſtici a militis ſaevitia ac licentia tot incommoda ac vexationes acciperent. Inter

INTERPR. [a] *Guienne.* [b] *Eſtats de Blois.* [c] *d'Amiens.* [d] *M. de Villeroy.* [e] *la ducheſſe doüairiere de Longueville.* [f] *Normandie.* [g] *de Caen.* [h] *Pont de l'Arche & Dieppe.* [i] *la marêchale d'Ancre.*

haec Canidia ex aula Lutetiam ſe contulit, et comperto maritum, dum in [a] Ambianenſi arce retinenda animum obfirmat, magna ſe regemque ac reginam invidia onerare, ad artes ſuas confugit; et literis in aulam a viro per [b] Nereſtanum miſſis, paſſim in urbe primum, dein et in aula ac poſtremo [c] Julioduni, ſub oppidi moenia miſſo Nereſtano, diſſeminandum curavit, virum arce et vicaria poteſtate omni cedere, et per eum non ſtare quo minus cum [d] Longovillano convenire poſſit. Id cum ad nos retuliſſet [e] Debitor, manus in coelum tollens Vicus, Deum ſe laudare dixit, quod conſilium tam regi utile et ſibi honorificum Canidiae vir cepiſſet: cui ego, qui prope aſtabam, aurem vellens, ſuſpende quaeſo, inquam, judicium, quo uſque exitus plenam verbis tam magnificis fidem fecerit. Dubitationem meam poſtridie mutata conditio firmavit, et de [f] Neuſtria rurſus injecta mentio, Diepa exempta, pro qua centum aureorum millia in ſumma aerarii inopia promiſſa. Ita illuſum pro tempore regi et nobis, minime omnium Longovillano, qui in veſtigio manens, cum ab omnibus deſereretur, nunquam ſe ipſe deſeruit. Vafritie illum graſſari aiebant adverſarii, qui ex ingenio ſuo alios metiri conſueverunt, aliudque in ore habere, aliud in pectore, atque adeo nihil minus velle quam quod diceret: quod cum ille per amicos reſciviſſet, "Atqui facile eſt, inquit, iis, qui hoc dicunt, me vanitatis arguere, quippe conceſſo quod palam atque ab iis ipſis qui me inſimulant, inter publica poſtulata fuit repoſitum; id ab eo, cum quo clandeſtinum foedus me inconſulto inierunt, poſſunt impetrare, magnoque me beneficio obſtringent, ſi impetrabunt: et quia contraria regis voluntas de arce opponitur, de arce integra ſervanda aſſentior, modo ea fido ac minime ſuſpecto tradatur, et ille, qui ſe provincia excedere paratum oſtendit, nullam in ea munitionem retineat: quod ſi vicariam adminiſtrationem cum arce retinere cupit, et hoc illi per me licebit, modo [g] Perona cedat, quam peculiari titulo cum [h] Deſiderii-monte et Roia in provincia tenet; ad id nullo ſumptu, nulla pecunia, aut compenſatione opus eſſe, cum ea quae petuntur, aequitate ſumma petantur, et in ejus poteſtate ſint, cum quo agitur." Inter has exprobrationes et altercationum aeſtus extracta res. Ad extremum conventum, nullas conditiones admittente Longovillano. Sic autem exiſtimabant adverſarii, juvenem diſſimulatione, ut aiebant, graſſantem, cum quiſque rebus ſuis conſuluiſſet, et res in eo eſſent, ut publicis pacis conditionibus ſubſcribendum eſſet, antequam ſubſcriberet, conditiones antea rejectas tandem accepturum, et quod conſilio non fecerat, neceſſitate facturum. Qua in re homines, qui ſe alios aſtutia ſuperare credebant, ab aſtutia ſua mire ſunt decepti: nam Longovillanus toto conventus ſpatio ſumma ſecuritate tempus elabi ſivit; et cum rebus compoſitis ſubſcribendum fuit, contra ſpem illorum ultro ſine tergiverſatione ſe obtulit, niſi reverentia Condaeo debita eum retinuiſſet, ante alios omneis ſubſcribere paratus, nunquam futurum dictitans, ut privati ſui emolumenti ratione publicae pacificationis negotium retardaretur; ſubjecitque publicam ſuam querimoniam, quam propterea illi inter publica poſtulata proponendam cenſuerant, ex eventu ad privatam ſe deſerto redactam eſſe: verum abunde ſibi virium et amicorum ſupereſſe, ut contra hominem conditione imparem, ac ſolo favore nixum, jus ſuum tueri poſſit. Haec ita inter eos jactabantur: verum ad reliqua capita redeo.

PROXIME actum de turmis cataphractorum equitum, quod praecipuum militiae robur ſemper apud nos fuit, ad morem antiquum inſtaurandis, et peculiari tributo ad id deſtinato in alios uſus minime intervertendo. Item de praetorianis additum in [i] Eſpernonii odium, ut legionis tribuni inſtituendi et primariorum legionum ducum jus ſit penes regem ſolum, membrorum cujuſque cohortis ordinatione penes ſingulos legionis duces remanente.

MAJOR in conciliis ordinandis, quod XVI capite proponebatur, difficultas fuit; quae ſemper agitabitur et nunquam terminabitur, quippe cum ad ea tempora deventum ſit, in quibus plus ſingulorum offenſae, quam publicae gratiae tribuitur. Id

INTERPR. [a] *d'Amiens.* [b] *le ſieur de Nereſtan.* [c] *Loudun.* [d] *le duc de Longueville.* [e] *M. de Villeroy.* [f] *Normandie.* [g] *Peronne.* [h] *Montdidier & Roie.* [i] *le duc d'Epernon colonel general de l'infanterie.*

Id antea, cum [a] Debitor [b] Cuciacum ad Condaeum miſſus fuerat, agitatum fuit, ac jam tum praeſcriptae leges; ſed calentibus animis et alio intentis omiſſa conſultatio, quanquam de ea conveniſſet, uno excepto, quod Condaeus peteret, ut decretis ipſis ſubſcriberet, et per ipſius abſentiam tres antiquiores togati conſiliarii, quod praeciſe negatum tunc fuerat, et poſtea tamen, cum denuo id in conventu petitum, a Debitore conceſſum eſt, remanente in caeteris integro negotio, de quo poſt pacificationem ex Condaei et aliorum principum ac regni procerum ſententia in aula ſtatueretur.

De delectu eorum qui ad legationes ordinarias ad reges ac principes externos obeundas mitterentur, quod additum eſt, ad oſtentationem factum cuncti interpretati ſunt, ne quod publicam rem ac regis regnique dignitatem ſpectabat omnino neglectum fuiſſe videretur. Sicuti quod de penſionibus immodicis, ac iis praeſertim quae vel indignis, vel omnino incognitis perſonis in fraudem emendicato nomine attributae fuerant, revocandis aut moderandis adjunctum eſt. Nam in tanta tamque inſatiabili furentis avaritiae improbitate nemo erat, ne quidem Condaeus ipſe, qui ſe ſuſtinendae invidiae adverſus flagitatores importunos parem arbitraretur: et is qui ſolus poterat, utrique parti inviſus, neutros in aula et in conventu aſtipulatores habebat.

Quod proxime ſequitur, de venalitate omni tollenda, atque adeo de annua penſitatione pro muneribus publicis et officiis omnino abroganda, tam quae ordinem judiciarium, quam quae aerarium reſpiciunt, quod jam Condaeo ad [c] Maxentii fanum praedixeram, in parte pro iis pro quibus annuatim penſio ſolvitur, ſtatim convenit, ut locum non haberet, quamdiu contractus ea de re factus duraret: in reliquis, hoc eſt provinciarum et locorum munitorum praefecturis, in militaribus et palatinis officiis, a rege [d] Caeſaroduni reſponſum fuerat, ut locum haberet; qui contra feciſſet indignus omni dignitate et honore in poſterum atque adeo infamis haberetur. Cum tamen edictum conditum fuit, qui utrumque initio tam enixe petebant, cum alterum locum habere non poſſe cernerent, pro altero non admodum pugnabant: vixque tandem precibus et pudore ab illis ipſis impetrare potui, ut ſaltem in dignitatibus, praefecturis et officiis, quae penſitationi annuae minime ſunt ſubjecta, et quae nihilominus magno regis regnique dehoneſtamento ac periculo quotidie promercalia proſtant, prohibitio valeret; quae verbis admodum languidis concepta eſt, dempta, quam Caeſaroduni appoſitam dixi, ſanctione.

Revocatae item gratiae exſpectativae, quas in curia Romana vocant, et quae inde originem habuerunt, et conceſſiones quae votum captandae mortis inducunt. Additum erat, ut nemini liceret dignitates et officia ejerare; quod durius viſum, et regis beneficentiae derogare, ac proinde rejectum eſt. Quod autem de populi levamento ob damna his motibus accepta, et parte praeſtationis annuae remittenda, proximo peculiari articulo adjectum erat, pro ludibrio habitum fuit; quippe ab iis propoſitum, qui pauperiem ipſi fecerant, et cauſam calamitati publicae dederant; et qui cum hoc tam magnifice ad oſtentationem petebant, eadem charta immaneis ſummas ad privata commoda a nobis exigebant, quae, exhauſto regis aerario, non aliunde quam ex populi oppreſſione corradi poterant: itaque id riſu exceptum et expunctum.

Quod de foederibus cum principibus exteris et rebus-publicis ad decus ac tutamen regni a felicis recordationis parente regis renovatis, poſtea ſequitur, tanquam a Proteſtantibus additum, contemplatione regis Magnae Britanniae, Ordinum Belgii foederatorum, et Germaniae principum ac civitatum, in malam partem acceptum eſt: nam id curae regi ſemper fuiſſe, et eſſe nunc, ac deinceps fore reſponſum eſt, proindeque ſuperfluum videri, ut id inter edicti publicandi capita reponatur. Sane Debitor noſter magnopere ob eam cauſam in occulto ringebatur, fidem ſuam ſugillari putans, quaſi in alienam partem, quam ſcis, nimis propenderet, et aequilibrium ad regni majeſtatem et praerogativam tuendam neceſſarium, ob recentem adfinitatem tanto ſtudio et animi contentione ab ſe procuratam obnoxius, minime ſervaret.

INTERPR. [a] *M. de Villeroy.* [b] *Coucy.* [c] *S. Maixent.* [d] *Tours.*

EANDEM ob cauſam capite ſequenti petitum, ut rex auctoritatem ſuam interponeret, quo pacificationis [a] Aſtenſis inter Hiſpanos et Sabaudum per oratores ſuos initae conditiones bona fide implerentur et executioni demandarentur, ſicuti Sabaudo rex ſe facturum receperat. Ad quod reſponſum, Philippum [b] Betunium [c] Sullii fratrem ea de cauſa propediem in Italiam cum plenis regis mandatis profecturum eſſe.

PETITUM et ut cum Helvetiorum civitate antiqua foederatio non minus honeſta quam utilis religioſe ſervaretur, et annua ad id deſtinata pecunia non interverteretur, dareturque opera ut aequa ejus inter bene meritos diſpenſatio eſſet, et [d] Bernatum primario totius civitatis ſecundum [e] Tigurinos pago ea in re, quod antea factum non fuerat, deinceps ſatisfieret. Id, ut ſcis, antequam Lutetia diſcederetur, agitatum fuerat, culpa in eos, qui nunc in aula non ſunt, contumelioſe et arroganter a Bernatum delegatis jam tunc rejecta.

AD [f] Sedani et Raucuriae principatum, qui in patrocinio regio a Franciſci I temporibus fuit, tuendum quod mox petebatur, byſſinis verbis reſponſum fuit, non ſine occulta aemulorum invidia; et ſeorſim renovatum, quod articulo non continebatur, de praerogativa in ſedendi ordine jam tunc ab ipſo Franciſco conceſſum privilegium.

QUATUOR quae ſuperſunt ultima capita aut publicam Condaei perſonam, aut privatim ipſum ſpectant; ut ſenatus-conſultum Burdigalae ante biennium tunc odio in aula ardente contra ipſum factum ut injurioſum ex archivis curiae extractum aboleatur; quod ſine contradictione conceſſum. Magis in declaratione [g] Pictavii Septembri ultimo regis nomine ad cunctas regni curias directa laboratum fuit, ſicuti jam ſupra demonſtratum eſt. Nam petebatur, ut illa revocaretur tanquam calumnioſa et falſitatis plena et contra leges et ritus in regno antea ſervatos ſine exemplo facta, necnon decreta juxta eam condita ex curiarum archivis aliiſque tribunalibus ubique extraherentur et abolerentur: ſpeciatim ut de decreti XVIII Septembr. ſub nomine curiae Pariſienſis contra curiae ipſius mentem publicati falſitate et ſuppoſitione inquireretur, et in auctores tanti criminis legibus ageretur. Qui his verbis deſignaretur, nemo ignorabat: nec tanti erat, ſi res tantum ex ejus perſona aeſtimaretur, quin juſtae Condaei irae ad noxam protinus dedi potuerit; ſed quoniam quod in eo peccatum erat, publica auctoritate nitebatur, ad regis decus et exemplum pertinere viſum, ne rex eos, qui rei operam navaverunt, vel in manifeſto crimine deſereret. Itaque vix tandem poſt longas ac ſaepius protelatas altercationes via inita, qua ſimul et Condaei ac conſanguineorum principum dignitati conſultum fuit, effectumque ne eos qui falſi arceſſebantur, rex deſerere dici poſſet; quod ex edicto videre licet.

PROSPECTUM item uti Condaeo de injurioſa ad Pictavium ante biennium repulſa ab epiſcopo, qui turbis cauſam dediſſe arguebatur, honorifice ſatisfieret: quod ſeorſim promiſſum, nec edicto comprehenſum.

POSTREMO additum, ut qui ob eam cauſam urbe ignominioſe pulſi fuerant, famae, honoribus, ac dignitati, bonis, laribus, (ii, ut ſcis, praecipui magiſtratus erant) ſine mora reſtituerentur; acta judiciaria contra eos facta abolerentur; quicquid ad decus et dignitatem Condaei labefactandam in iis ſpectare poſſet, ex praeſidialis curiae et publicarum aedium archivis eximeretur. Secundum haec conditum edictum quinquaginta tribus capitibus abſolutum, quod ultima [h] Debitoris in aulam profectione varie mutatum et interpolatum eſt.

DUM abeſſet Condaeus inde cum principibus ac proceribus, nos diverſi alio excurrimus; Sullius [i] Rupellam, ut diſſidenteis, ſicuti aiebat, delegatorum animos componeret, et eodem legatus Anglicanus profectus eſt, ita ſuadente [k] Bullionio, qui Sullio contradictorem quaerebat, multum fremente me, qui licet legato amicus, tamen exemplum metuebam, et id olim nobis exprobrari poſſe animo jam tum providebam. Itaque cum id conceſſione Debitoris fieri viderem, in conſeſſu noſtro privato proteſtatus ſum, me nequaquam conſentiente aut adprobante Anglicani profectionem ſuſceptam, et ut collegae mei id meminiſſent rogavi; nec factum improbavit Briſſacus.

JAM

INTERPR. [a] *d'Aſt.* [b] *de Bethune.* [c] *le duc de Sully.* [d] *canton de Berne.* [e] *canton de Zurich.* [f] *Sedan & Raucour.* [g] *Poictiers.* [h] *M. de Villeroy.* [i] *la Rochelle.* [k] *le duc de Bouillon.*

JAM tum aeſtus intendebat: et cum Condaeus natura vehemens parum ſibi temperaret, [a] Rupeſortio in Andibus, quo interim excurrerat, rediens maligna febre correptus eſt, quae nos anxios diu tenuit, uſque ad XIII diem, quo remittere coepit morbus. Nec de nihilo interim laborabatur; nam ſciſſis animis, ſi quid humanitus contigiſſet, quicquid actum erat, irritum remanebat, et pars illo ſuperſtite firmior multum debilitabatur, et altera ſuperior evadebat. Tandem cum convaluiſſet, poſtquam de privatis cujuſque principum et procerum, qui cum Condaeo erant, petitionibus et gratiis a rege promiſſis idonee a nobis cautum eſt, ipſe in lecto nondum bene confirmata valetudine ſubſcripſit: nec [b] Longovillanus, cujus negotium indeciſum remanebat, propterea ſubſcribere detrectavit, ſed eodem die ſchedulam ſuam miſit. Nam ſeorſim principes qui aderant, ut ſcis, ob dignitatum praerogativas ſubſcripſere, ſicuti ad [c] Menehildis fanum factum meminiſti. Id actum V Non. Maias, qui dies inventioni S. Crucis ſacer eſt, et [d] Nivernio natalis: itaque et is, qui negotio quaſi ſequeſter ſemper intervenerat, nos lautiſſimo excepit convivio, cum adhuc incertum eſſet, an eo die edicto ſubſcriberetur. Nam multi adhuc haerebant, et Condaeus non niſi poſt prandium ſubſcripſit. Quo facto cuncti ab eo commeatum petiimus. Ipſe, quo liberiore ac puriore aëre frueretur, ex conſilio medicorum [e] Chinonem cogitat. Ego [f] Debitorem ſequi et in viam me dare certus, has obſigno. Quid autem de negotii ſucceſſu, exploratis ac pertentatis eorum, ex quibus fortunae noſtrae pendent, ingeniis et voluntatibus, augurii faciam, ſi quaeris, id vero chartae illini periculoſum duco, et in illud tempus differendum cenſeo, cum te coram complecti dabitur. Interim vale.

[g] Julioduni pridie Non. Maias, quo die Chinonem petebamus, CIↃIↃCXVI.

Ex parte ſecunda Elog. Jo. Pap. Maſſonis. Pariſ. 1638. 8vo.

PAPIRII MASSONIS *Vita. Auctore* JAC. AUG. THUANO.

MERUIT et qui tot bello, pace, literis clarorum virorum non ſolum memoriam ab interitu vindicavit, ſed etiam laudes oratione celebravit, ut ipſe, qui ſatis per ſe ſcriptis ſuis orbi univerſo Chriſtiano notus, ex privata vita a poſteritate noſcatur. Natus eſt in Seguſianis, ſive Foreſiani comitatus oppido, cui Germani fano in valle nomen, III Non. Maias, qui B. Joanni evangeliſtae in porta Latina ſacer eſt, anno ſalutis CIↃIↃXLIV, honeſtis et vitae innocentia claris parentibus. Ii fuere Natalis Maſſo, qui locupletem mercaturam domi exercuit, et Antonia Girineta municipio S. Juſti vicino oriunda. Patre praemature mortuo, relictis ex eo matrimonio tribus liberis, Catharina, Papirio et Joanne, cum mater juvencula ad ſecunda vota convolaſſet, non tamen, quod fere fit, primas charitates novo ſuccedente adfectu deſeruit; ſed Papirium octennem ſtatim ad avunculos Lugdunum deducendum curavit, ac Philiberto Girineto fratri S. Stephani collegii primicerio multum commendavit. Is porro eum Villam-francam in Bellijocenſi pago miſit ad ſtudia literarum, quae pro captu loci tunc temporis ſub Petro Godofredo Tricaſſino in eo oppido florebant. Inde jam provectior Billomum in Arvernis conceſſit, ubi Jeſuitae patres auſpiciis Gul. Pratenſis epiſcopi Claromontani nuper magnae celebritatis ludum aperuerant. In eo totum quadriennium ſerio literis operam dedit, et philoſophicum curſum ſecunda inter ſodaleis ingenii ac diligentiae fama peregit; Lugdunumque avunculo revocante reverſus, cum in eo eſſet, ut Toloſam Tectoſagum civilis prudentiae profeſſoribus celebrem urbem proficiſceretur, incidere ea tempora, quibus ob religionem ubique toto regno tumultuabatur, et Toloſa ipſa parum a periculo abfuit. Itaque mutato conſilio Billomum, ubi Joannem fratrem reliquerat, redit, et ſtudia humanitatis ac philoſophiae aliquandiu intermiſſa repetit. Sub id eodem venit Antonius Challonius

INTERPR. [a] *Rochefort en Anjou.* [b] *le duc de Longueville.* [c] *S. Menehoud.* [d] *le duc de Nevers.* [e] *Chinon.* [f] *M. de Villeroy.* [g] *Loudun.*

Challonius et ipſe Seguſianus cum Petro fratre, qui mox arctam ex ſtudiorum et voluntatum conſenſione cum Papirio amicitiam coluerunt, et conſuetudine loci et hominum cum quibus degebant allecti, conſilium una ceperunt ſe ſocietati tunc ubique et maxime in Italia percelebri aggregandi, juvenili ardore validis pietatis adfectibus faces ſubdente. Itaque eodem fervore, quo conſilium initum fuerat, in Italiam ſimul profecti ſunt, et Romae primum, ubi Papirius coram cardinalibus orationem in funere cardinalis magno circumſtantium cum plauſu habuit, aliquandiu commorati ſunt. Dein et Neapolim cum excurriſſent, inibi in ſchola Jeſuitica per biennium fere docuit Papirius. Inde ſicuti ſimul profecti fuerant, ſimul in patriam redierunt; et Antonius, ut itineris, ſic triennii diviſo tam amabili conſortio, primus conſilium una captum abjecit; poſtea ſacris initiatus et trium archiepiſcoporum Lugdunenſium ordine ſucceſſivo magna ſeveritatis et ſinceritatis laude vicarias partes geſſit. Papirius adhuc ſocietati adhaerens Turnonium in Vivarienſi pago divertit, et in ſchola patrum ea in urbe perquam famoſa menſeis aliquot docuit, ac poſtremo Lutetiam petiit, ubi in Claromontana ſchola, a qua ſocietati tunc apud nos nomen, humaniores literas et poſtremo philoſophiam magno concurſu profeſſus eſt. Dein exemplo Antonii conſilium priſtinum et ipſe abjecit, et in Pleſſiacam ſcholam migravit, ubi et publice docuit, et praelectionibus ſuis praefatus relictae a ſe ſocietatis rationem ea moderatione reddidit, ut et conſilium ſuum auditoribus adprobaret, nec eorum, a quibus diſceſſerat, dicto factove exiſtimationem, quod animoſe tunc faciebant plerique, laederet. Jamque vigeſimum ſextum annum egreſſus, ſcholaſtici pulveris taedio ſubeunte, vir ad potiora natus, cum, rumore nuptiarum Caroli IX cum Eliſabetha Maximiliani Caeſaris filia contrahendarum percrebeſcente, Mezeriam ad Moſam in comitatu nobiliſſimi cujuſdam viri ire perrexiſſet, impetum cepit eam celebritatem eleganti libello deſcribendi, quod ei deinceps majora audendi felix initium fuit; et Franciſcum Balduinum, quem familiariter Lutetiae coluerat, Andegavum, ubi jus profitebatur, ſecutus biennium integrum civili prudentiae operam dedit; et fama jam per primitias illas quaeſita in viri ampliſſimi Philippi Huralti Chevernii Andium ducis cancellarii, qui inter negotia aulica impenſo in literatos amore bibliothecam libris undiquaque collectis inſtruebat, familiam aſcitus eſt; in qua per ſex annos tanti patroni ſeu familiaritate, ſive gratia adeo profecit, ut publicarum rerum notitiam ad privata ſtudia adjecerit, et ope librorum exoticorum, quos in illo otio ſibi comparaverat, multa eruerit, multa ſit commentatus. Interim in ſenatum Pariſienſem advocatus, productus eſt anno CIↃIↃLXXVI; ſed fecit ut Virgilius eximius poëta, qui apud judices egit cauſam unam omnino nec amplius quam ſemel; ſic Papirius unicam tantum controverſiam agitandam ſuſcepit; eo exitu, ut id decretum ſenatus ſuper collatione bonorum, ſolemni more rituque pronunciari in purpura juberetur, non ſine aliqua diſceptantis gloria; aliter enim fieri non potuit, cum ad Papirium victoria redierit. Nec interim a foro abſtinuit; nam et in triumvirorum regiorum auditorio aſſeſſor, et in Nomophylacio Palatino fuit Referendarius. Per id tempus cum poſt Pariſienſem intemperiem, quae VIII Kal. Sept. anni CIↃIↃLXXII accidit, Franciſcus Hotomanus J C. librum in Germania Franco-Galliae nomine publicaſſet, ad recentis caſus, ut creditur, ultionem, quo regum noſtrorum poteſtas in arctum cogebatur, qui volitanti paſſim libro reſponderet repertus eſt Antonius Matharellus Catharinae reginae matris procurator; qui, ut majorem ſibi dignitatem conciliaret, Papirii judicium libri fronti praeſcripſerat. Inde res ſeria in jocum vertit, vulgato joculari ſcripto, cum Hotomanus Matharellum ſecum compoſitum contemneret, nec ſerio reſponſo dignum duceret, addita interim contra Papirium adhuc ſibi ignotum Strigili; in qua inter alia nominis apud Chriſtianos nuſquam uſurpati inſolentiam cum ei objeciſſet, Papirius ſcripto contrario id diluit, et innocenti mutationem nominis minime periculoſam eſſe oſtendit; ſed in reo majeſtatis exilio, carcere, proſcriptione, incendio, et graviori, ſi qua excogitari poteſt, poena dignam. Id autem fecerat exemplo Challonii contubernalis ſui, ſicuti dicere ſolebat, qui ut ad Antonii, quod initio ſolum habuerat, Emmanuelis nomen adjecerat; ita ipſe ad Joannis, quod commune cum fratre habebat, nomen Papirii ad ambiguitatem tollendam aſſumere ſibi liberum

fuiſſe aiebat. Demum compoſitis poſt tam foedam tempeſtatem in Gallia motibus, de vitae pacatiore ſtatu cogitare coepit, uxore ducta Dionyſia Franciſci Godardi accuratae diligentiae ſenatoris ſorore, cum qua conjunctiſſime totos XXXIV annos vixit, quo tempore iiſdem in aedibus fere habitavit, quae ad fragores continuos oppoſitae, et undique fabris aerariis, et lignariis, ac ſeplaſiariorum tabernis cinctae, importunis malleorum ictibus perſonabant; ad quos vir in opere defixus ita conſuetudine obſurduerat, ut nihilo propterea minus lectioni et lucubrationi attenderet. In hoc otio aut ſtrepitu potius hiſtorias Francorum libris IV diſtinctas anno praeteriti ſaeculi CIↃIↃLXXVII, et de epiſcopis urbis VI libros novennio poſt edidit; et eadem opera totidem repetitae lectionis libris cumulavit, publico propediem donandis, in quibus omnia nova ad illas hiſtorias adduntur; ita tamen ut nihil prioribus derogetur. Scripſit alia multa et veterum, ut Agobardi epiſcopi Lugdunenſis opera et Dugalli adverſus Claudium Taurinenſem, Fulberti Carnutum epiſcopi et Lupi Ferrarienſis abbatis, et acta collationis Carthaginenſis nunquam edita publicavit, et pleraque hujuſmodi Joanni fratri Baiocaſſium majoris collegii ſodali, quod jam de quibuſdam fecit, edenda teſtamento legavit. Poſtremo et notitiam Galliae edidit, et in fluviorum regni, qui aeterni fere locorum limites ſunt et incommutabiles, deſcriptione multum deſudavit, in eoque opere nondum evulgato deſiit. Fuit hilari et expedito ingenio ac candido et ſupra conditionem liberali, ut qui opera ſua principibus ac ſummae dignitatis viris ad decus potius quam ſpe praemii nuncupare conſueviſſet. Amicos ſecundum magnates, quibus elogiis ſcribendis innotuerat, praecipuos coluit Petrum et Franciſcum Pithoeos nobiliſſimam fratrum literatorum bigam, Nicolaum Fabrum ſanctimonia morum et recondita eruditione virum incomparabilem; Joannem Savaronem Claromontanum praetorem, de quo, quia in vivis degit, ne aliquid gratiae dare videar, plura dicere ſuperſedebo. Me quoque familiariſſime inviſebat, praeſertim poſt vulgatas hiſtorias, quas diligenter notaverat, et de veris locorum in Gallia nominibus ex poſtrema antiquitate ſubinde me admonebat; cumque nonnullos me ob ingenuam libertatem maligne carpere indignaretur, perinde eos facere aiebat, ac ſi propinatum vinum ob generoſitatem rejicerent; libertatem quippe hiſtoriae quaſi animam eſſe; eaque ſublata effici, ne ad poſteritatem, cui ſcribatur, perannet. Scribebat et crebro ad exteros, inter alios ad virum ampliſſimum Marcum Velſerum, literatorum hodie in Germania antiſtitem, et illuſtriſſimum Baronium ante et poſtquam in cardinalium collegium cooptatus eſt; et cum literas ab iis acciperet, ad me ſedulo afferebat. Vidi Baronii literas ad eum ſcriptas cum cenſura librorum de epiſcopis urbis, minime ab indicis conſeſſu profecta; juxta quam tamen, ſi opus alioquin luculentum et eruditum recuderetur, fore dicebat, ut Romae et ab omnibus in orbe Catholico ſine offenſione legeretur; quod judicium Papirius tanquam benevoli amici conſilium interpretabatur, et aliis amicis diſcutiendum proponebat; de cetero poſteritati, quae recte ſecuſque dictis decus aut infamiam incorrupto judicio olim repenſura eſſet, integrum negotium relinquebat. Fuit et in vita ſobrius, et vini cibique parcus; aſſidua lectione oculorum rubedinem contraxerat, de cetero validus et modicis deambulationibus, cum ſudum erat, corpus exercebat. Prima ſenii incommoda ex crurum infirmitate ſenſit; quippe quae grave et obeſum corpus vix ſuſtinerent, accedente deſidis vitae, qualis ſolet eſſe ſtudioſorum, pigritia, cum animus interim ſemper incederet. Dein climacterico anno coepit lenta febre afflictari, quae modo intendebat, modo remittebat; denique emaciato ſenſim corpore crurum illi uſum omnino abſtulit. Tandem ingraveſcenti febri, cum qua fere quinquennium luctatus fuerat, impar, ineunte anno CIↃIↃCXI, V Eid. Jan. pie in Domino obdormivit nullis relictis liberis. Corpus honorifice elatum et in coenobio Charitatis S. Mariae, vulgo nuncupato LES BILLETTES, (nunc autem tranſlato ad patres Carmelitas reformatos provinciae Turoniae) in B. Joannis Paroecia ſepultum eſt, ubi conſpicitur illud epitaphium.

Malleolo

Malleolo et celte inciſum marmor ait,

SI SEPULCHRA SUNT DOMUS MORTUORUM, PAPIRIUS MASSONUS ANNALIUM SCRIPTOR IN HAC DOMO QUIESCIT; DE QUO ALII FORTASSE ALIQUID, IPSE DE SE NIHIL, NISI QUOD OLIM QUI HAEC LEGERIT, ILLUM VIDISSE CUPIET.

Hoc epitaphium Jo. Maſſonus eccleſiae Baiocenſis, in Lugdunenſi ſecunda archidiaconus et canonicus, ex autographo fratris, poni curavit.

Obiit autem Dominica infra octavam Epiphaniae v Idus Jan. CIↃIↃCXI, hora fere tertia ante auroram, ſacris pie ſumptis, anno aetatis ſexageſimo ſeptimo, demptis quatuor menſibus, et tribus diebus.

Beata requie fruatur. Amen.

In area vero ſacelli B. Annae haec verba inſculpta in marmore leguntur :

PAPIRIUS MASSONUS FORESIUS IN SENATU PARISIENSIS ADVOCATUS HOC IN LOCO JACET, QUEM SIBI LONGE ANTE OBITUM ELEGERAT.

DECESSIT IX JANUARII MDCXI.

Requieſcat in pace. Amen.

Ad ſequentis epiſtolae ſcopum plane percipiendum, utile erit conſulere acta Mercurialis conventus, in ſenatu Pariſienſi anno 1559 *habiti coram rege Henrico* II, *quae narrantur a Thuano, tom.* I. *lib.* XXII. *p.* 757. *et lib.* XXIII. *p.* 782. *hujus editionis.*

Carolo [a] Principi et Cardinali maximo Vidus Faber S. D.

ET ſaepe alias et nunc nuper in Arnoldi Ferrerii, civis mei, boni viri et eruditi, cauſa, facile animadverti quae tua eſſet non modo humanitas, verum etiam prudentia atque ſapientia ſingularis. Nam quod tam cito ad lenitatem te dediſti, quodque offenſiunculam animi tui, ſi qua erat, reipublicae ultro condonaſti, iſtud profecto fuit ſummae cujuſdam bonitatis tuae et humanitatis. Quod autem niſi cauſa cognita, et principibus viris optime per te probata, doctiſſimum quidem et innocentiſſimum hominem, ſed graviſſimi criminis ſuſpicione confixum, dignitati ampliſſimae reſtituere nolueris, in eo laus mihi videtur eſſe virtutum omnium reliquarum; atque utinam hujus pulcherrimi facti memoriam anni conſequentes retineant. Sed vide quaeſo quale nunc tibi onus impoſueris. Jam non amplius calamitoſorum hominum preces et poſtulata potes rejicere. Licebit poſthac queri apud te, licebit te interpellare : nec cuiquam noſtrum vitio dederis, ſi triſtiſſimis et turbulentiſſimis noſtris temporibus praeſidia petamus et auxilia a virtute tua; ſi te, Carole, tuumque nomen appellemus; ſi tibi denique vota noſtra continenter nuncupemus. Qua velut defenſione ideo hanc epiſtolam praetexui, ut cum Lodoici Fabri fratris mei negotium tibi nunc commendare cupiam per literas, temeritatem in eo meam non tam poſſis reprehendere, quam tibi ipſi gratulari, quod, cum ad bene merendum de hominibus facultatem maximam et voluntatem

[a] *Lotharingo.*

voluntatem a natura haberes, ejus quoque rei neceſſitatem quandam ex diuturna conſuetudine tibi injunxeris, ut nec ſi velis, aliter nunc queas agere. Adde quod noſtra omnino cauſa Ferrerii cauſae conjuncta eſt; ut, ſi beneficium tuum plane conſtare vis, et integrum munus tuum eſſe cupias, quam in alterius periculo aequitatem animi et moderationem adhibuiſti, eandem in cognoſcenda et dijudicanda fratris mei cauſa uſurpare tibi ſit neceſſe. At in illo homine multae erant et maximae virtutes; in nobis nihil eſt, quod tuam aut alicujus benevolentiam poſſit elicere. Eo magis tibi fortaſſe propterea laborandum, ne, ſi aliter agas, non tam cauſae faviſſe, quam reo, nec tam vere et religioſe ſententiam dixiſſe, quam laudem tibi ex Ferrerii perſona et commendationem beneficio tuo quaeſiviſſe, videare. Nota mihi plane ſunt quae in fratrem conferuntur. Dixit rogatus in ſenatu, labentis et inclinatae religionis incommoda ferro et flammis ſarciri non poſſe: aptiora his malis quaerenda eſſe remedia; putare ſe conventus maximo bono publico agendos eſſe, et quamprimum agendos: ex quo potuit intelligi non ſatis rata et fixa in perpetuum ei videri, quae de rebus ſacris hactenus apud nos credita ſunt. Adde quod intempeſtiva tota illa oratio fuit, neque ſecundum ea quae proponebantur. Equidem purgare me prius volo quam ingredior in eam defenſionem, quae hujus loci propria eſt. Ego, cardinalis venerande, qui me tecum nec ingenii magnitudine, nec doctrinae copia, nec ſacrarum rerum intelligentia, nec dicendi facultate, nec vitae ſanctimonia ne comparem quidem, idem ut tu, homo priſcae et incorruptae religionis amantiſſimus, amantior ſis ejus rei quam ego ſum, tibi non concedo. Quod cum ita ſit, aperiam tibi nunc moerorem meum nec timide nec diffidenter. Doleo judicantium verba captari a nobis ipſis, hoc eſt, ab iis a quibus minime oportebat. Nam qui ita colligunt, quibus hominibus coetus et conventus pro re Chriſtiana indici placuerit, iis receptas de ſanctiſſimis eccleſiae myſteriis ſententias diſplicere, novam inde eos ſibi quaerere religionem, veterem aſpernari; hoc amplius, miſcere omnia cupere, et auguſtiſſimi regis noſtri majeſtatem imminutam velle; num, quaeſo, qui ſic colligunt, videntur tibi quae ab optimo animo profecta erant male interpretando depravare? Nihil jam ſum pridem admiratus magis. Itane eſt, ut quod amicitiae vinculum majus et ſanctius majores noſtri eſſe voluerunt, conjunctio muneris in republica, eo tam impudenter ad omnem malevolentiae et invidiae libidinem abutamur! Nolo equidem iſtos homines ad priſca collegiorum jura revocare, quae neſciunt, quae non intelligunt. Patiar non eſſe tam eruditos homines; peto ut ſint, et praeter formam atque ſimilitudinem hominis habeant aliquid popularis intelligentiae. Quid afferunt ut iſtam ſuam nobis interpretationem probent? Verba, an loquentis mentem? Ab utroque deſtituuntur; ſed in altero inſcitiam ſuam produnt, quod verba non intelligunt; in altero malignitatem, ut, quae impia ipſi eſſe arbitrantur, aliis in mentem veniſſe exiſtiment. Jam id ipſum, quaeſo, quantae divinationis eſt ſcire quid alter putet? quantae temeritatis juratum aſſerere? Quis unquam ita egit in judiciis? quis ita quaeſivit? Voluiſti dicere, cogitabas, in animo erat. Nego voluiſſe, nego cogitaſſe, nego in animo fuiſſe. Utrum aequius, vel tibi de mente mea, vel mihi de meipſo credere? Dices fortaſſe, non omnino imperite colligunt; fruſtra enim hujuſmodi conventus optaveris, niſi falſa eſſe putes quibus utimur, et diſputationibus immutari poſſe confidas. Ad haec ego tibi, ampliſſime et illuſtriſſime cardinalis, dupliciter reſpondeo; et non inde effici quod volunt; et noſtra patrumque memoria ſummos viros et ſingulares, quos a te plurimi fieri ſcio propter virtutem et doctrinam, palam idem cenſuiſſe, bonis omnibus approbantibus, et ſcripto quoque teſtatum reliquiſſe. Me puero Reginaldus Polus vir doctiſſimus et eloquentiſſimus, idemque et cardinalis et a pontifice legatus, totam iſtam rem de loco ſuperiore luculenta oratione complexus eſt; atque addidit, ſi bene memini, poſtquam haberi et convocari concilia deſierunt, tum illico irrepſiſſe in Chriſtianam rempublicam peſſimos mores, tum ſe in mentes multorum impietatem inſinuaſſe, et falſos illos errores, quibus Chriſtianus orbis paulatim paene concidit. Neque vero temporis illa Poli oratio fuit potius quam judicii et auctoritatis. Idem quoque, ſcio, videbatur Jacobo Sadoleto cardinali, cujus de ea re opiniones in orationibus atque in epiſtolis conſignatas habemus:

habemus: quem ego virum, et rerum ſacrarum auctorem non indiſertum et religioſum, non male laudavero. Extat etiam Germani cujuſdam Viennenſis epiſcopi ad Paulum III pontificem maximum liber ſub iſta praeſcriptione, *De Neceſſitate Concilii*; in quo ut dicendi puritatem et elegantiam requiras, ita incorruptam illam diſciplinae Romanae caſtitatem facile poſſis recognoſcere: oſor quippe ille fuit maximus Lutherani nominis. Et memini, cum Patavii eſſem, ad Germaniae principes pro pontifice Romano de ea quoque re M. Flaminii epiſtolam circumferri, Latine bene ſcriptam, ni fallor, in qua erat totus ille Flaminii ſine ullo fuco veritatis calor. Omitto ſciens pleroſque alios itidem magnos viros, ſive quod eorum aetas cum moribus noſtris non poteſt convenire, ſive quod vereor ne tibi aliquatenus de religione ſuſpecti ſint. Quos nominavi, ii omni exceptione majores ſunt, acerrimi aſſertores et vindices pontificiae cauſae. Nam quid Polus ſentiret, (ut praeteream alios, de quorum perſuaſione nemo unquam dubitavit) ſuum de religione ſenſum Polus tribus libris adverſus Henricum, et viginti annorum exilio, et ſuo in Britanniam reditu uſque ad crudelitatis famam comprobavit. Horum igitur auctoritatem et judicium aſpernari poſſumus, quorum ſingularem pietatem, et excellentem in omni virtutis genere laudem, tot literarum monumentis teſtatam habemus? Equidem (concludam enim hunc locum oportet) cum omnium noſtrum ea mens eſſe debeat atque animus, ut non modo propinquos, familiares, amicos, cives ac populares, verum etiam omnes, qui uſpiam ſunt, Chriſtianos, ſtudio atque arcta amicitia complectamur, eorumque malis atque incommodis occurramus, neque noſtram ab illorum ſalute cauſam ſubducamus, conſequens eſt, ni fallor, eos, qui concilium advocari et univerſos de re omnium maxima conventus peragi debere cenſuerint, nihil impium cenſuiſſe, nihil contra officium, nihil non ad Chriſti praeceptiones accommodatum. Poſſit Franciſcus rex, et tua et tui ſimilium (ſi quos habes) virtute, motus omnes Gallicos componere. Difficile quidem, ſed proſit tamen. Num propterea ſatisfactum officio putas, et quibus finibus imperia continentur, iiſdem Chriſtianiſſimi regis charitatem claudi oportere? Non ita eſt profecto: pateat meis votis latius; comprehendat Britanniam, Germaniam, Pannonias, et hoc quicquid eſt tota Europa Chriſtianitatis. Atque cum hac una conventuum ratio ſeſe ſola oſtendat, quae omnibus prodeſſe poſſit, et perculſam atque proſtratam religionem ubique excitare, teneat eam, ejuſque omnes, te adminiſtro, urgeat occaſiones, ut aliquando florentibus illis veterum patrum nominibus nomen tuum, Carole, inſeras: quod ipſum, neſcio qua permotus animi divinatione, non deſpero. Alterum erat in ſententia fratris, corruptae religionis convictos reos ſervandos eſſe, docendos, cuſtodia publica detinendos, ultimo nunquam ſupplicio afficiendos eſſe. Hic exclamant omnes qui nos oppugnant, Turpe eſſe ſenatori neſcire jus in quo verſetur; turpius, poſtquam ſciverit, non ſequi. Quid, audere contra diſſerere? Quid, ſedente principe edictorum regiorum auctoritatem dicendo elevare conari? Scelus eſt, inquiunt, et nefas. Scio, illuſtriſſime cardinalis, horum hominum qui ita loquuntur animis jejunis et malevolentia quadam ſuffuſis ſatisfacere me nunquam poſſe, quorum crudelitatem cum facultatum noſtrarum et exiſtimationis interitu explere nequeam; tibi certe, cui in moderatione animi, prudentia, atque omni humanitate percipienda plurimum a pueritia ſtudii fuit et gloriae, quique innocentium cauſae ultro adeſſe ſoles, ſatisfacere me poſſe confido. Capitalem ſententiam dicere, ex profeſſione ſua, frater meus non potuit: quippe religione ſacrorum impediebatur, et ſacerdotii voto peccaſſet adverſus leges ſuas, et improbe peccaſſet: vetus enim ille mos fuit, et ſanctiſſima diſciplina pontificum atque ſacerdotum, ut ſanguinariis ſententiis non modo non aſſentiri poſſint, ſed intercedere ex officio debeant. Cujus rei cauſas commemorare, quid mihi nunc neceſſe eſt? praeſertim apud te, cui omnis nota eſt hiſtoria, omnis antiquitas. Hoc tantum dicam, quod legendo ſaepe ſum admiratus: in pontificum collegium cooptari Titus Veſpaſianus voluit, inquit Suetonius, ut puras ſervaret manus: et fidem praeſtitit; ne auctor poſtea cujuſquam necis, nec conſcius in judicio fuit. Jam tum ergo illis temporibus qui rebus ſacris praeerant, fidem dabant, ſe nunquam acerbius in quenquam ſententiam dicturos. Et is quem modo nominavi,

in affectati imperii convictos duos nihil amplius cenſuit, quam rogandos ut deſiſterent. Tanti videbatur datam ex voto fidem ſervare. Quid vos? Nonne Lutheranae impietatis reos, de quorum cauſa cognoviſtis, ita quotidie ſoletis ad nos deferre, ut obnixe petatis ne ſaeviamus, ne ſanguinem exhauriamus? Si non aequum eſt, ſi fieri exiſtimatis non oportere, cur petitis? Cur exſtare vultis hujus formulas? Quaenam haec eſſet prudentia, aliquid fieri rogare et contendere, quod fieri nolis, et, ſi fiat, aegre ſis laturus? Verum agam nunc magis ingenue: decedam de jure ſingulari; largiar obtrectatoribus noſtris quod petunt, graviorem et ſeveriorem ſententiam a fratre dici potuiſſe. Quaero nunc, quale ſit crimen non dixiſſe? Proferant mihi locum unum ex libris noſtris, aſſentiar illico, neque profecto ſubtili aliqua interpretatione eludam. Nihil habent, nihil afferunt, ſcio; neque quicquam ejuſmodi eſſe poteſt in diſciplina prudentium. Quod acerbius et ſeverius, quam res ipſa poſtulabat, in aliquem animadverſum eſſet, ejus rei actionem adverſus judicem datam memini me legiſſe: quod autem mitius et humanius quam decebat judex ſtatuerit, id omne ei extra noxam eſſe ſaepiſſime traditur. Qua de re ſi unum exemplum attulero, nihil addam. De iis qui in necem principis impie conjurarant rogati ſummi viri et praeſtantes, Soranus et Thracias Paetus, cenſuerunt relegandos eſſe. Et erat tamen lex Julia, et ſedebat princeps, et ſalutem ſuam ſenatui coram commendabat. Vicit ſeverior aliorum ſententia; vicit quidem, et recte, ni fallor; non ſic tamen ut iis qui aliter exiſtimaſſent capitis periculum crearetur. Poſtremo, utar hac defenſione. Senatus-conſultum nondum fixum erat, diſceſſio nondum facta; ſententiam mutare potuit, in aliam tranſire. Quam multa nos fallunt in judiciis quotidie? quam ſaepe erramus? quam ſaepe hallucinamur? quam nos ſaepe aeſtus quidem animi praecipites trahit in longam et ſtultam orationem? quam denique ſaepe ab errore nos revocat alterius cujuſdam, et interdum non valde eruditi hominis, vocula quaedam? Errorem noſtrum lubet agnoſcere; fatemur ultro, miramur etiam; tabellam poſcimus ut commutemus, nec eam inducere aut incidere turpe putamus: quando enim hoc, quaeſo, non licuit in judiciis? Noſti, credo, veteres illas plenas pudoris et modeſtiae formulas cenſendi: Ita mihi videtur, Quirites: Si ſciens vos fallo: Ex animi mei ſententia. Nunquam aliquid quenquam certo aſſerere, ne judicem quidem aut teſtem, voluerunt; ſibi tantum ita videri ut diceret, voluerunt; neque praeſtare aliud quam ſi ſciens falleret, propter inſcientiam quae in vita humana verſatur. Erraſſe itaque fratrem ſi concedam, in errato perſeveraſſe qui potes vincere? Item quaero num princeps et auctor ſententiae frater meus fuit; et, ſi fuit, num alii ſunt aſſenſi? De utroque ſic compertum habeo, nec illum auctorem ſententiae fuiſſe, et multos etiam idem ante cenſuiſſe, quos tamen nemo durius appellavit. Cujus eſt moris aut diſciplinae ejicere alios de ſenatu, alios retinere; et ſtatuere ut qui in eadem culpa ſit, non eadem poena afficiatur? Aut certe nullus de ea re citari reus debuerat, aut omnes: nam in multorum peccato, ut ait ille, carpi paucos ad ignominiam ac turpitudinem, non oportet. Quae omnis querela mea ad eos tantum ſpectat, a quibus totius hujus et inventa et adornata comparatio criminis eſt: genus hercle hominum publico exitio natum, quod non niſi alterius damno et injuria paſcitur. Vin' dicam? His nulla recti cura, nullus aequi amor, nulla ex honeſto ſpes unquam fuit: Aliena mala in occaſionem gratiae trahunt; et quem in republica nunc locum tenent, ex alterius damno et injuria ſibi partum habent. Quos tamen ſic admonitos velim, mala ſemper exempla in auctores ſuos recidiſſe. Habes, cardinalis ampliſſime, quae ad fratris cauſam mihi viſa ſunt pertinere: nec ſane non grata tibi haec eſſe poterit, quae pro fratre ſcribitur, epiſtola. Noſti vim naturae, vim amoris; et qui tuos tam diligas, meam in hoc officii genere ſedulitatem non improbabis. Non ſoli Atridae, ut quidam ſcribit, uxores ſuas amant: et nos quoque propinquorum noſtrorum periculis et caſibus commovemur: ſic ego nunc fratris mei infortunio et recenti calamitate paene contabui miſer. Equidem multa mihi ſaepe P. Faber parens meus de maximis tuis virtutibus narravit aliquando, quibus commemorandis et celebrandis expleri nunquam ſenex ille poterat. Et memini cum diceret hanc laudum tuarum ſummam eſſe, quod princeps probitatem et pietatem cum

cum omnium artium ſcientia atque doctrina conjunxiſſes; eloquentiam autem et incredibilem illam tuam dicendi facultatem tanto rerum humanarum uſu tantaque prudentia locupletaſſes, ut jam unus cum veteribus Romanis illis et Graecis, quorum praeclarae actiones ad exemplum magis quam ad veritatem poſteritati tradita ſunt, omni ex parte conferri et comparari poſſes. Commemorabat quoque apud nos lubenter ſe abs te beneficium accepiſſe, nullo ſuo merito; cujus beneficii teſtem nobis citabat Joannem Monlucium Valenciae antiſtitem, tui in primis tuorumque omnium obſervantiſſimum. Adjiciebat item, velle ſe et jubere, ut quando per ſenectutem gratum et memorem ſe tibi probare non potuiſſet, reliquam nobis in te colendo obſervandoque conſtitueremus aetatem: dolere quidem quod ab optimis praeceptoribus inſtituti, ad nullum doctrinae aut ſapientiae gradum perveniſſemus: confidere tamen plurimum humanitati tuae; et certo ſcire, tibi, qui tenuiſſimorum hominum voluntates aſpernari nunquam ſoleas, non ingratum quoque futurum quicquid a nobis in te proficiſceretur. Videbat, credo, jam ſenex ille, (eſt enim in hujuſmodi hominibus certa quaedam veluti divinandi ratio) videbat, inquam, futurum, ut non modo dignitatis ornamenta a te ipſo petere nobis neceſſe eſſet, verum etiam ſalutem ipſam. Rogaret te ille ſupplex, ſi viveret, et obſecraret pro filio. Extinctus eſt magis ſuo quam ſuorum tempore; neque quenquam nunc ad te allegare poſſumus, qui cauſam noſtram tueatur, qui familiae noſtrae, non omnino obſcurae et ignobilis, exiſtimationem, quae famoſo fratris mei judicio prorſus exhaurietur, commendare tibi velit. Ex quo mihi omnino neceſſe fuit hanc tam longam et tam inelegantem epiſtolam ad te mittere; quam cum legeris, ab homine valde quidem illiterato, non immodeſto tamen et tui obſervantiſſimo, ſcriptam eſſe intelliges. Cujus nunquam profecto poeniteat me, ſi unum a te impetravero, in quo fratris mei ſalus incluſa eſſe videtur: illud ſcilicet, ut tu, vel ſolus, vel cum nonnullis, quos tibi adjungi volueris, de cauſa noſtra cognoſcas. Te judicem reus poſcit: Quid enim ille meruerit, quid peccaverit, tu unus omnium optime potes ſtatuere, qui Henrico regi aſſidens in curia ſermoni interfuiſti, ex quo nata eſt omnis offenſio principis. Mihi quidem et noſtris omnibus gratius multo fuerit, (Deum conteſtans dico) Lodoicum Fabrum a te dignitate ſua et fortunis exui, quam a ſelectis illis neſcio quibus judicibus abſolvi: in utramvis enim partem judicent, nunquam ſe bene judicaſſe probare bonis viris poterunt. Irati praeterea ſunt et vehementer commoti, ex quodam libello, quo Andream praeſidem rerum turpiſſimarum, ut aiunt, frater inſimulavit. Quamobrem peto a te per humanitatem tuam, per aequitatem tuam, per eam ſpem, quam omnes de te habere voluiſti, per eam denique laudem, quam nuper ex tua in Ferrerium clementia maximam es conſecutus, ut te nobis judicem et cognitorem praebeas. Decet ea res principem, decet et cardinalem; Carolum autem, et principem et cardinalem, decet maxime. Quod ſi precibus meis nullus apud te locus erit, feram id quoque ut potero; conſolabiturque hoc unum, quod nullius periculi terroribus ab officio deſcivi. Ego, ampliſſime et illuſtriſſime cardinalis, conſcius mihi ſum nullam mihi cum improbis communionem unquam fuiſſe, neque quicquam a me commiſſum, quod boni cujuſquam offendat animum. Eo minus a te, multis et maximis virtutibus ornato, timendum mihi puto, praeſertim cum mea ſemper in tui obſervantiam voluntas inclinarit. Bene vale.

Ex MS. BONAVENTURA VULCANIUS JACOBO AUGUSTO THUANO Viro ampliſſimo S. P. D.

CAUSA mihi ad te, nobiliſſime ampliſſimeque vir, ſcribendi duplex: prior, ut (quod jamdudum factum oportuerat) tibi gratias agam pro adeo benigne nobis communicato Procopio MS; altera, ut moram, quam in illo recognoſcendo et de integro vertendo facio, excuſem. Ingratus vero merito cenſear, niſi me iſto beneficio ſummopere tibi devinctum profitear: quod quidem uti libens agnoſco, gratiaſque tibi eo nomine, quantas animus meus concipere poteſt, ago maximas;

maximas; ita non committam quin beneficentiae tuae ſummique erga rem literariam ſtudii memoriam poſteritati commendem. Morae cauſa haec eſt, quod non magnum in nova hujus auctoris verſione editioneque operae pretium facturus mihi ſim viſus, niſi alterius alicujus ἀντιγράφου ope juvarer; tanta eſt in eo quo utor exemplari mendarum pariter et lacunarum vis. Qua de re ſcripſi non ſemel Paduam ad illuſtriſſimum virum Jo. Vincentium Pinellum, quem veteribus codicibus Graecis abundare intellexeram, et de loco quodam valde corrupto et mutilo, qui eſt in praefatione lib. de bello Perſico, conſului, qui ſic habet: οὐ γάρ τις πώποτε αὐτοῖς ἔννοια γέγονεν, ὅτι δὴ τοῖς τέχνης ὀνομαζομένης ξυνέβαινεν. Quem quidem locum cum ex collatione cum veteri verſione Volaterrani facile animadverterem luxatum eſſe et depravatum, ita ex illius verſionis veſtigiis et ductu conatus ſum corrigere; οὐ γάρ τις πώποτε αὐτοῖς ἔννοια γέγονεν, ὅτι δὴ τοὺς παρ' Ὁμήρῳ τοξότας τῆς τέχνης ὀνομαζομένης στοχαστικῆς ἀπείρους ὄντας τοῦ σκόπου ἀποτυχεῖν συνέβαινεν. Quae quidem correctio mihi initio valde arridebat, atque adeo εὐστόχως ἔχειν videbatur, quod nimirum τὴν στοχαστικὴν τέχνην deſcribere poſtea videatur Procopius his verbis; ἕλκεται δὲ αὐτοῖς κατὰ τὸ μέτωπον ἡ νευρά, &c. At Pinellus mihi e ſchedis ſuis tranſmiſit exemplum hujuſce praefationis Procopianae, in quo locus hic ita legitur; οὐ γάρ τις πώποτε αὐτοῖς ἔννοια ὅτι δὴ τοῖς μὲν παρ' Ὁμήρῳ τοξεύουσιν (οἷσπερ καὶ ὑβρίζεσθαι ἀπὸ τῆς τέχνης ὀνομαζομένοις συνέβαινεν) οὐχ' ἵππος, &c. Ad cujus loci lectionem libuit mihi exclamare, O inanes criticorum conjecturas! Porro in hac praefatione locus etiam ille, οἱ δέ γαρ τανυῶ τοξόται, &c. multo rectius legitur, οἱ δὲ Γέται τὸ νυῶ τοξόται. Sub finem etiam locus ille mirum in modum lacer, παρ' αὐτὸ μάλιστα τῶν ἐρητίπτοντα κτείνειν, ita legitur, παρ' αὐτὸ μάλιστα τῶν ὤτων τὸ δόξιον τοσαύτης ἀλκῆς ἐπιπλᾶτα τὸ βέλος, ὥστε τὸν ἀεὶ τεραπίπτοντα κτείνειν. E quibus locis facilis eſt de totius illius veteris exemplaris, unde tranſcripta erat haec praefatio quam ad me mittit Pinellus, probitate integritateque conjectura. Scribit vero ille ad me, extare Procopii exemplaria MSS complura in variis Italiae bibliothecis; et, quae illius viri eſt ſingularis humanitas, operam mihi ſuam offert, ſi exemplum aliquod Procopii ad eum mittam, curaturum ſe ut cum aliis ἀντιγράφοις accurate conferatur: quod quidem mihi omnino faciendum erit, et labor tranſcribendi ſubeundus, ſi ἀξιόλογον aliquid praeſtare voluerim. Ego vero ſummas tibi, ut antea dixi, pro ſingulari benevolentia tua erga me ſtudiaque mea, quae tibi cordi eſſe non ſemel cum ſumma voluptate e Scaligero noſtro cognovi, gratias ago, atque eam porro conſerves etiam atque etiam rogo. Complecteris certe ea hominem nominis dignitatiſque tuae ſtudioſiſſimum, et ad praeſtanda omnia officia, quae a mea tenuitate proficiſci poſſunt, ſine ulla exceptione laboris aut temporis, paratiſſimum: neque fallam expectationem tuam. Theophylacti Simocatae ἀπορίας φυσικάς, quas diutius in bibliotheca mea latere non ſum paſſus, cum iis quae adjuncta ſunt, boni quaeſo conſule: utinam illius etiam hiſtoriam haberemus. Miſſurus eram una Jornandem meum, niſi veritus fuiſſem ne bono huic viro, per quem haec mitto, oneri eſſem. Curabo autem per Raphelengios ut Beitſius tibi meo nomine exemplar det, ſimulque alterum viro clariſſimo Franciſco Pithoeo amico veteri, cui multam ſalutem precor. De conſilio meo edendi epiſtolas Graecorum hac ipſa forma, atque inter illas etiam Philoſtrati, auctiores, ſcribo ad D. Groulartium. Paro etiam editionem bibliothecae Graecae, hoc eſt, auctorum Graecorum, quorum libri MSS in variis tam publicis quam privatis bibliothecis aſſervantur. Ea de re cum ad alios atque alios viros doctos ſcripſerim, nolui committere quin te certiorem facerem, ſimulque obnixe rogarem, ut inſtitutum meum, qua potes, juves. Velim etiam magnopere, ut (quod commodo tuo fiet) mihi ſignificare digneris, an in regia vel alia ulla bibliotheca exſtet Onoſander de optimo imperatore Gr. MS. Deus te, nobiliſſime ampliſſimeque vir, quam diutiſſime ſervet incolumem. Lugd. Bat. anno 1597. Septemb. 18.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO BONAVENTURA VULCANIUS S. D.

TAMETSI vereor, vir ampliſſime doctiſſimeque, ne in publica commoda peccem, qui te graviſſimis negotiis diſtrictum inanibus literis meis interpellem, viſus tamen ſum vehementer officio meo defuturus, niſi amiciſſimis literis tuis, quibus me pro ſingulari humanitate tua es dignatus, breviter reſponderem. Paucis itaque ſic habe. Ad difficultates, quae in Procopio mihi non exiguae ſe offerunt, ſi non ſuperandas, certe fortiter aggrediendas, magno mihi amicum calcar tuum incitamento fuerit. Et ſunt apud nos alioquin non pauci primarii viri qui auctorem hunc avidiſſime expectant, quorum deſiderio, tuaeque inprimis voluntati, dabo operam ut prolixe, quoad ejus a me fieri poſſit, ſatisfiat. Jo. Vin. Pinellus quidnam habeat Procopii τῶν ἀνεκδότων, ſi tibi certo conſtat, velim me certiorem facias. Putarim vero non aliud eſſe quam juſtum fere librum, qui in tuo codice MS. cum ſeptimo hiſtoriae Procopianae libro in unum coaluit; in quo tractantur ea quae vigente bello Gothico aliis in locis ſunt geſta; cujus narrationis initium facit a deſcriptione Lazices, ubi et περὶ ἀγγέλων καὶ βροτείων multa lectu digna: quae omnia a veteribus Procopii interpretibus vel non viſa, vel temere, ne dicam maligne, ſunt omiſſa. Procopius de fabricis ſive ſtructuris Juſtiniani, olim Graece editus Baſileae, epitome tantum eſt illius quem habeo MS. De Graecorum epiſtolis edendis non muto conſilium, ſi Raphelengii eo adduci poſſunt, qui alioquin difficiliores ſeſe ad excudendos Graecos auctores praebent: nam alteri illi typographo indocto, cujus opera ἑκὼν ἄκων ad Simocatae ἀπορίας φυσικὰς edendas ſum uſus, niſi doctum aliquem ſibi adſciſcat ἀναγνώστην, οἰμώζειν λέξω. Onoſander ſit tibi, quaeſo, curae, vetus et accuratus meo quidem judicio auctor. Joſephum audio uſpiam apud vos extare MS. utinam mihi aliquando iſtuc excurrere liceat, ut illum cum excuſo exemplari conferre poſſim, in quo multa eſſe depravata, multa lacunoſa, facile ex veteri editione Ruffini animadverto, in qua nonnullos inſignes locos reperio, qui in excuſis Gr. et Lat. exemplaribus non extant. Sed ego hoc optare magis poſſum quam ſperare: neque enim vel profeſſionis meae ratio, vel munus ſecretarii academici, quo jam annos XVII functus ſum, longiorem abſentiam meam ab academia ferunt. Sed jam, ne in id, quod initio teſtatus ſum, peccem, finem facio; et alioquin ad cl. virum Fran. Pithoeum de aliis rebus ad communia ſtudia pertinentibus prolixius ſcribo, quas ex eo, ſi placebit, cognoſces. Vale, vir clariſſime, et me, quod facis, amare perge. Lugd. Bat. anno ſalutis 1597, IIX Kal. Decembris.

Johannem Panhuſium, qui haſce tibi reddet, juvenem multis animi et fortunae dotibus inſtructum, mihique amiciſſimum, perluſtrata Germania in Gallias ſtudiorum cauſa proficiſcentem, ut benevolentia tua complecti, et conſilio tuo, ſi qua in re opus fuerit, juvare digneris, etiam atque etiam rogo. Iterum vale, vir clariſſime.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO.

OPUS illud de Sibyllis, Opſopoei opera et ſtudio collectum, tandem in lucem prodiiſſe gaudeo mehercle plurimum. Per hoſce annos ab obitu Opſopoei diu multumque ſolicitus fui, quid eo fieret, donec ante ſemeſtre mihi id videre contigerit. Quod autem nunc ad te ſcribo, Thuane clariſſime, eo fit, ut expiſcer num ii qui ſumptus fecerunt in excudendum opus, exemplaria aliquot daturi ſint heredibus, praeſertim Joannis Opſopoei fratri Simoni, artium et philoſophiae magiſtro, in academia noſtra commoranti, ad quem devoluta eſt tota bibliotheca fratris defuncti. Rogo igitur, quandoquidem praefatio ipſa nominis tui inſcriptionem continet, cum conſortio ita agas, ut promotioni tuae morem gerant, et exemplaria nonnulla ad nundinas Francof. vernas ſequentis anni bene compacta et obſignata mittant, ut inde huc perferantur. Qua tu re nobis nihil gratius, nihil acceptius, facere poteris; tum propter illam familiaritatem, qua tibi

conjunctus fuit Opſopoeus, dum iſtic viveret, tum etiam ob notitiam quae mihi tecum et aliis viris doctiſſimis, ante annos XV, cum ſecundo in Gallias veniſſem, interceſſit. Itaque facies, certo ſcio, (iniquum enim non petitur) ut pro moleſtia et labore ab auctore exhauſtis nonnihil emolumenti ad Simonem Opſopoeum redeat. Ceterum, Thuane eruditiſſime, ſcire aveo quid hactenus in lucem edideris; et ſi quid porro nobis expectandum ſit, id nos docueris, avida accipiemus aure. Injungas velim librariis Pariſienſibus, ut lucubrationes tuas Francofurtum perferendas curent, nam a pleriſque ſummopere deſiderantur, ut et Paſſeratii poematia, quae hactenus certe nanciſci non potuimus. Caſus, qui te ſuperioribus annis, et complures alios patriae amantiſſimos, adflixit, nobis gratiſſimus juxta ac moleſtiſſimus accidit. Eluctati eſtis tandem Dei optimi maximi nutu. Conſtantia tua et tolerantia in adverſis ſummam profecto meretur laudem, cui et ego particulam ſingularem in meis aliquando opuſculis attexam, ſi vivo. Si quid interea ad me ſcribere voles, mittito cl. viro Dionyſio Lebeo Batillio praeſidi regio in urbe Mediomatricum. Is ad me recta perferendum curabit; nam ſaepius huc ad me literas mittit. Procuravi enim quanta maxima potui diligentia ut illius emblemata apud nos typis excuderentur; quae te vidiſſe arbitror. Etiam haſce meas ad illum incluſi. Tu bene vale, et me, quod facis, amare perge.

Datum Heidelbergae die 25 Octob. vet. anno 1600. PAULUS MELISSUS Franc. electoris Palatini, et Joannis Caſimiri, dum viveret, conſiliarius et bibliothecarius.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO, SCIPIO GENTILIS.

AMpliſſime vir. Cum Jacobo Bongarſio, regis veſtri legato, vetuſtiſſima mihi notitia eſt, in Anglia primum coepta, poſtea in Germania multis ejus in me beneficiis et conſuetudine conglutinata. Is, cum de inſtituto meo certior a me eſſet factus, dedicandi regi libri, quem de conjurationibus contexueram, non eſt ille quidem ne id facerem refragatus; conſuluit tamen ac ſuaſit ut librum ad te mitterem, qui et ampliſſimum dignitatis locum apud regem teneres, et humanitate inſigni eſſes, et bibliothecae regiae praeeſſes. Gaviſus ſum, ut ingenue fatear, occaſionem mihi iſtam oblatam ad te ſcribendi, quem jampridem veneror tacitus. Nihil enim clarius virtute et nomine, etiam apud nos, tuo. De libro meo nihil eſt quod quicquam te rogem; neque enim a me ea ſpe generatus eſt aut editus, ut vel tanto principi offerretur, vel in ullo etiam ejus bibliothecae angulo reciperetur: longe a me haec audacia, imo impudentia. Nomen ejus, non minus quam lucem, quam ſolem, publicum exiſtimavi; inde adcuſandus fortaſſe non ſum, ſi aliquid libello meo comparari volui vel luminis vel gratiae. Quod ſi culpa eſt admiſſa, delegabo eam amicis, qui ſuaſerunt, etiamque ipſi Bongarſio, qui me, cum facillime poſſet, ab hac infamia non revocavit: tametſi, tanta ſunt ejus viri erga me beneficia, meritaque perpetui temporis, ut potius, ſi qua ejus culpa eſſet, in me reciperem, quam ut partem aliquam in eum conferrem meae. Humanitas mihi ipſa e Germania migrare nunc videtur illius diſceſſu: adeo literatorum omnium bonum, etiam ſatis literatorum, erat. Nemo eſt paulo doctior aut clarior, qui non ſe ejus beneficiis adjutum glorietur et praedicet. Sed quid ago? et an non graviſſimis occupationibus tuis intercedo? Ignoſce, quaeſo, vir nobiliſſime, et vale. Altorphio ex academia Norimbergenſi 1602.

DANIELIS HEINSII EPISTOLAE QUAEDAM JAC. AUG. THUANO.

Ex MS.

TRanſmiſi his diebus Heſiodum meum; quem cum denuo publico datura eſſet officina Plantiniana, pro parte mea deeſſe nolui, quo minus ſcriptor tantus, omnis fere ſapientiae auctor antiquiſſimus, cum Homero, emendatus prodiret. Hac occaſione, interpretes Graecos, quorum familiam Proclus ducit, adjunxi; quos emendavi, ſupplevi, et, ubi opus erat, errare docui, ne incautae juventuti fraus fiat poſthac auctoritate *τῶν τοιούτων σχολυδρίων*, quae interdum aevo illi danda ſunt.

Adjunxeramus

Adjunxeramus et oratiunculam unam et alteram noſtram; non quod oſtentationi ea ſcribamus, ſed quia e literis magni Caſauboni intellexeram amplitudinem tuam hoc velle. Quae omnia, ſi, ut ſpero, accepta ſint, vel unius tuo judicio immortalem me putabo. Vale, nobiliſſime et ampliſſime vir, et clienti huic tuo favere perge. Lugd. Bat. 26° Aprilis 1603.

EX MS. EIDEM.

NULLAM ab aliquo tempore epiſtolam tuam vidi, quae non aliquam mentionem noſtri faceret: quae res quam grata evenerit nobis nec dubitare tu potes, nec nos diſſimulare, quibus ſatis eſt aliquo apud te loco haerere. Hac benevolentia adductus ſum, ut quiſquilias noſtras κ̀ χελιδόνων μουσεῖα denuo hic recuſa amplitudini tuae offerrem. Accedebat occaſio horum juvenum quos ab illuſtri Scaligero vobis commendatos eſſe ſciebam: et idem me ut facerem impellebat cum amor illorum, tum benigniſſimi favoris tui fiducia certiſſima. Optimo loco nati ſunt, eximiaeque indolis; et ſatis ſibi ad felicitatem vel conſpectum amplitudinis tuae eſſe putabunt. Nuncio praeterea illuſtriſſimi Scaligeri Chronicon Euſebianum jam ſpectare foras, imo verius dicam jam abſolutum eſſe; ſola enim pars dedicationis reſtat, et verſus aliquot, (ſic enim volebat ipſe) quos nos praemiſimus. Scio dupliciter id tibi gratum fore, tum privatim, quod auguſtiſſimum tuum nomen praeferat, tum publice, quod literas literatoſque homines ex animo complectaris. Vale, ampliſſime vir, et nos amare perge. Lugd. Bat. 1606. 16 Junii.

Ex MS. EIDEM.

EST hoc inter reliqua naturae meae ἐλαττώματα, Jacobe Auguſte Thuane, vir maxime, ut quos ſupra ceteros admiror, eorum cum veneratione quadam, ſed quae intra ſilentium conſiſtit, nomen atque exiſtimationem colam, niſi ſi quando admirationem iſtam ore libero apud familiares effundam; qua in re nemo animi candore, nemo integritate me vincit. Ceterum, ut hic dignitatem tuam et ingentia in rempublicam merita omittam, inter eos qui ad aliquam hoc tempore celebritatem nominis pervenerint, vere affirmare poſſum, quem magis quam te ab ineunte aetate coluerim, omnino eſſe neminem. Confirmabat hoc judicium noſtrum magnus Scaliger, qui heroicam ac generoſam illam mentis indolem, quae ab omni alieni obtrectatione nominis alieniſſima erat, ad praeconia virtutis tuae ſemper conferebat; et cum ſemel de te loqui incepiſſet, ne cum maxima dixiſſet quidem ſibi videbatur ſatisfacere. Cujus ego juſſu olim aliquoties ſcripſiſſe ad te memini, verum infelici adeo ſucceſſu, ut ne hoc quidem unquam certo intellexerim, an in manus tuas pervenerint quae ſcripſi. Porro cum non ita multo ante hoc tempus plurima de tua erga nos benevolentia, partim ex ampliſſimo et ſummae cujuſdam humanitatis viro D. Maurerio, qui legatum regis apud nos jam agit, partim ex Rutgerſio intellexiſſem, qui ſuperioribus diebus ſalvus et incolumis ad nos pervenit, mirus quidam denuo ad te ſcribendi impetus me cepit, et quidem iſta lege, ut, ſi hoc officii genus gratum tibi eſſe perſpexero, nullam ſcribendi ſim occaſionem praetermiſſurus. Accedebat cauſa altera; quippe is qui haſce tibi tradet, juvenis et eruditus et modeſtus, et praeclaro loco hic natus, Johannes Vosbergius; is ergo cum diſcendi juris cauſa aliquandiu haeſerit in Gallia, et jam ſummos in hac diſciplina fecerit progreſſus, nihilque ad ſummam illi deſit laudem niſi maximorum conſuetudo virorum, ut quae didicit hactenus feliciter expromere ac ſuo applicare loco diſcat, quod non poſſunt niſi qui ineptam verecundiam et ſcholaſticum pudorem exuerunt, vehementer ejus frater, vir et eruditione, et judicio, et ſanctitate morum in ſupremo hoc ſenatu nemini ſecundus, tibi ut eum commendarem, ut, ſi quando rerum aliarum te ſatietas invadit, ad otia et ſecundas horas tuas aditum habere poſſit, vehementer, inquam, ac in primis ſerio a me contendit. Quod ſi ejus viri nomine a te hoc impetraverim, qui hactenus cum omnibus, ſi quiſquam inter omnes, obſervavi te ac colui, privatim

privatim maximo me tibi beneficio obſtrictum putabo. Orationem quandam de civili prudentia a nobis conſcriptam edunt jam operae. Id genus noſtra ſi tibi grata eſſe ſciam, dabo operam ut ante omnes ea in poſterum videas et judices. Vale, maxime virorum, et una aut altera literula, ſi tanti tibi ſumus, reſponde. Lugd. Bat. 1613. 13 Oct.

Ex MS. EIDEM.

VIR illuſtriſſime. Cum intellexiſſem graviſſimos patriae veſtrae motus, teque iis componendis auctoritate publica praefectum eſſe, non dubitabam praepoſterum ac parum tibi gratam ſedulitatem fore, ſi de rebus eo tempore privatis ad te ſcriberem. Suſtinui itaque aliquamdiu hoc officium, donec partim ex ampliſſimo viro D. Maurerio, regis Chriſtianiſſimi ad illuſtres Ordines legato, partim ex aliis, jam nobis conſtaret ſalutem publicam in vado eſſe, teque ſalvis rebus de minoribus adiri jam poſſe. Evenit autem eodem fere tempore ex Grotio ut intelligerem noſtro, qui huc Haga advenerat, eſſe qui in Gallia hoc agant, ut Georgii Caſſandri, Flandri noſtratis, hominis doctiſſimi et ſi quiſquam optime, niſi mens pleriſque laeva eſſet, de religionis controverſiis, quae univerſam nunc accendunt Europam, et ut natam rem video diſputando ac ſcribendo magis exardeſcent, meriti, ſcripta omnia Lutetiae eodem excudantur volumine, tibique eam rem in primis cordi eſſe. Quare cum omnino vivat nemo qui auctoritatem tuam pluris faciat quam ego, Caſſandri quoque moderationem pariter ac eruditionem ſemper fecerim plurimi, ſcirem autem virum illum intima familiaritate cum Vulcanio noſtro fuiſſe conjunctum, multoſque ſimul annos in Germania, quo, cum deſperaret de ſuorum ingeniis, exulatum ſe contulerat, vixiſſe, petii, ut ſi quid illius nondum editum haberet, hac occaſione cum tot ſtudioſis veritatis et antiquitatis Chriſtianae lectoribus communicaret. Facturum ſe recepit, cum praeſertim id tibi gratum fore adjeciſſem. Extat autem apud eum neſcio quis liber, in quo de eccleſiaſticis antiquitatibus (ipſum enim ſcriptum non vidi) accurate diſſerit. Ceterum cum optimus doctiſſimuſque vir cum multis conflictetur calamitatibus, et in talibus nonnunquam per ſe quoque diem ducere de die et cunctari ſoleat, operae futurum puto, ſi a tua, cui omnia deferre ſolet, amplitudine per literas de hac re moneatur. Statim enim impetrabimus quod volumus, ſi iſta quoque auctoritas accedat. Et omnino eſt periculum ne, ſi quid humanitus eveniat, quicquam cum heredibus agamus. Nihil autem illo eſt miſerius: ante annos enim plurimos et claudus eſſe coepit et ſurdus; pridem autem oculo utroque captus eſt. Itaque ut truncus aut ſtatua loco non diſcedit; ſed ſuperſtes ſibi, inutilis amicis, vitae exitum expectat. Quare feſtinandum eſt, et potiſſimum hac via poſſe tranſigi negotium videtur, ne, ut moroſa eſt ſenectus et plerumque ſuſpicaces ſunt miſeri, noſtram rem agi ſuſpicetur. Vale, illuſtriſſime vir, et Maximum Tyrium noſtrum expecta, quem poſt triduum aut quatriduum ex ſecunda editione ad te mittam. Lugd. Bat. 1614. pridie Cal. Jun.

Ex MS. EIDEM.

MISI ante menſes ad vos Caſſandriana quaedam, quae non eſſe edita certo confidebam. Poſt illud tempus vitam cum morte commutavit Vulcanius, Graecarum olim literarum in hac academia profeſſor, qui nonnulla manu exarata, et quae lucem nondum viderant, cum illius viri, ſi quis unquam, εἰρηνικωτάτου, tum vero aliorum, reliquit. Dedi ergo in mandatis noſtro Elzevirio, ut indicem librorum et praecipue inſcriptiones τοῦ εἰρημένου tecum communicet, ſi quid ibi forte ſit quod aut non vidiſti hactenus, aut quod inſervire poſſit inſtituto veſtro: de quo ante tempus aliquod nos convenerunt viri ampliſſimi Maurerius et Mylius, alter regis veſtri orator, alter hujus academiae curator, uterque tui nominis obſervantiſſimus. Quod quidem ego nomen tanta veneratione ſemper proſecutus ſum, ut ἄβιον τὸν βίον τοῦτον mihi arbitrer, quod hactenus conſpectu tuo, μάλα ἄκων, carere fuerim coactus. Nec deſpero tamen proxima aeſtate aliquid futurum eſſe,

modo

modo Deus votis noſtris faveat. Interim amiſimus divinum et incomparabilem virum Caſaubonum noſtrum, qui paulo ante obitum huc ſe ſcripſerat venturum eſſe, ut filium nobis ſuum commendaret. Fateor me ejus viri exceſſu ita fuiſſe conſternatum, ut aliquamdiu mei impos fuerim, ac ne nunc quidem delere ex animo poſſum ſuaviſſimam illius recordationem. Videtur hoc fatale eſſe veſtro regno, ut maximos aetatis hujus viros ſolum ferat et ejiciat. Neminem autem hactenus in Anglia fuiſſe qui καταλογάδην ἢ ποιητικῶς tanti viri obitum defleverit, mirari ſatis non poſſum; niſi quod hoc quoque argumentum eſt, fuiſſe literas. De qua publica calamitate et infelicitate hujus ſaeculi totos dies cogitamus, neque aliter quam ἐμβρόντητοι et ſidere contacti ſtupemus; quum praeſertim videamus ne coeleſtes quidem hac aetate virtutes, qualis eſt divina illa tua φιλαλήθεια, a contagione noſtri temporis et infandis improborum diris eſſe immunes: quam nos ita admiramur, ut petamus ſaepenumero a Deo, ne qui tibi uni prope hac tempeſtate ac ſoli ineffabilem illam et inimitabilem indulſit παῤῥησίαν, animum deeſſe velit, quo adverſus impudentiae calumnias et venenatos ictus eam tuearis. Vale, illuſtriſſime Domine, et verbo nos dignare: tum huic feſtinationi noſtrae ignoſce. Lugd. Bat. 1615. 16 Mart. In paraphraſi Politicorum Ariſtotelis jam toti ſumus.

Ex MS. EIDEM.

VIR illuſtriſſime. Nuper Caſſandriana quaedam ad te miſi, quae recte curata eſſe plane mihi perſuadeo. Nunc orationes omnes adjungo; quas ut aequi conſulas ac boni vehementer peto. Propempticon honori Rutgerſiano deſtinatum accepiſſe te confido. Dedimus hoc totum juveni eximio, et ejus virtuti: quam promovit ſummus vir Jacobus Dyckius, Suecorum regi a conſiliis et ad Generales Ordines legatus; qui unicus fortunae illius faber eſt et architectus. Is vir, quemadmodum ingentes animae ſimilium amore ſemper aeſtuant, petiit ut ſtudium ac admirationem, qua jamdudum te atque admiranda tua opera proſequitur, ſignificarem tibi: neque exiſtimat tuliſſe ſe fructum actionum ſuarum, quas omnes ad tranquillitatem ejus regni, cujus cauſas hic agit, et reipublicae noſtrae direxit, niſi illis viris eo nomine innoteſcat, qui integritate morum et judicii hodie inter omnes principatum obtinent, et ſuo merito totam olim antiquitatem poſſidebant. Vale, vir maxime. Hagae Comitis, in aedibus ampliſſimi Suecorum legati, 1615. Aug. 9. Libellum de re nummaria magni Scaligeri hic edit noſter Snellius; quanquam, ſi ita videtur, mittam eum ad vos, quem in veſtram gratiam deſcripſit Rutgerſius.

Ex MS. EIDEM.

VIR illuſtriſſime. Ex quo primum intellexi inſtitutum tuum de Caſſandrianis, ſedulo amicos omnes conveni, ut ſi quid illius viri, quo εἰρηνικώτερον non tulit aetas ulla, et qui melius perſpexerit deploratam eſſe veritatis cauſam, ubi quiſque ad inveſtigationem ejus perturbationes ſuas et opiniones adfert, penes ſe haberent, mecum candide communicarent. Verum nihil impetravi hactenus ab iis praeter unam illam de Brugarum laudibus orationem; quam nunc eſſe ad vos miſſam, imo perveniſſe, non dubito. Itaque cum ibi operam luſiſſem, ad propria me contuli. Nam cum curatores noſtri omnia, quae in Vulcanii τῦ μακαρίτε bibliotheca manu exarata erant, in publicum emiſſent uſum, memineram ibi me nonnulla Caſſandriana vidiſſe. Ceterum res una fraudi nobis fuit: inveni enim ibi quaedam ſine inſcriptione ulla aut titulo, aliena quoque manu deſcripta, quae illius eſſe non aliud quam ſuſpicari poteram, quanquam ea ſane ſunt pauciſſima. Inveni praeter illa quaſdam epiſtolas illius, rudi primum manu, ab auctore, et, ut ſolet fieri, in memoriae ſubſidium delineatas; quas non eſſe eaſdem cum ſuperioribus, quas ante miſi, auguror. Inveni et in Pſalmos annotationes aliquot, et inſtitutionis Chriſtianae, ſive κατηχήσεως, breviſſimam ἐπιτομήν. E quibus puto, ſi non omnia (quod fieri non poteſt, nam ἀκέφαλα ſunt quaedam, quaedam ἀτελῆ) conferri ad inſtitutum tuum poterunt, nonnulla poſſe

excerpi, ideoque ea miſi; ut et quaeſtiones quaſdam, quas Colonienſi clero, quod ſubindicat inſcriptio, propoſuit. Invenies et unam alteramque τοῦ φιλαληθεστάτου καὶ θεολογικωτάτου ἀνδρὸς cum Anabaptiſtis collationem, quas me inveniſſe vehementer ſum gaviſus. Conſultationem, quanquam editam, adjunxi, tum ut conferatur cum excuſa, tum quod nuſquam legerim praefationem quam praefixam hic video. Scio me vidiſſe olim inter ſchedas τοῦ προειρημένου breve eccleſiaſticarum rerum compendiolum, quod nunc invenire non potui; ſed non deſinam evolvere omnia, donec aut obtineam quod volo, aut ſublatum eſſe a manu mala certius comperero: nam ut primum ὁ κλησάμενος extinctus eſt, omnia in faſces quoſdam ſubita opera ab heredibus conjecta ſunt. Quod ſupereſt, cum his diebus Brugas ipſe, ut ſpero, profecturus ſim, in qua urbe multi adhuc latent, qui non peſſime de illo ſentiunt, dabo operam ut aliquid eruam, quod ex uſu nobis eſſe poſſit, et quod, ſi non huic, proximae editioni ſaltem accedat: nullis enim verbis, oratione nulla poteſt exprimi, quantopere illud inſtitutum mihi placeat. Neque dubito futurum aliquando ſaeculum quod ſine aemulatione et livore illam φιλαλήθειαν exoſculetur; quod excelſas et erectas animas, quas nulla ſui temporis infecit contagio, quaeque adulationis praemia, totius judicio poſteritatis, et aeternitati, ad quam magno impetu contendunt, poſthabere didicerunt, aeſtimabit ut oportet, reliquos aut deteſtabitur aut neſciet. Erit aetas, ſine dubio, quae libere ſententiam de noſtra feret; quae in ſcripta omnium ex aequo inquiret; quae hoc totum dabit veritati, quod hominibus nunc datur. Ad hanc provocare, eſt eorum tantum qui nunc cum invidia luctantur, quae nec animas vulgares deprimit, neque ultra vitam hanc eximias afflare ſolet. Equidem de te et magno illo tuo animo cum cogito, quem, non ſecus quam in peplo Attico, in praeclaro illo monumento tuo, tua, inquam, hiſtoria, intextum legent poſteri, omnium illorum qui nunc veritatem oderunt invidiam mihi opto cum centeſima illius laudis parte quam illius ſtudioſi debent et debebunt tibi, quamdiu cura ejus aliqua aut ratio in terris erit. Si non penitus humanum genus odit Deus immortalis, aut ſceleribus offenſus noſtris penitus delere parat, ſemper erunt, mihi crede, qui putabunt, intereſſe ſua, ne in tempore anteacto fallantur, qui ad aliorum impoſturas, qui nunc corpus pariter et animum utilitati propriae emanciparunt, nauſeabunt, et, quo magis corruptelam noſtri aevi ex illorum mendaciis et fraudibus perdiſcent, eo magis fidem in te incorruptam mirabuntur; cui non diſſidium religionis univerſum, non praejudicata ſingulorum de ea opinio, in qua naſcimur aut educamur, onus grave ac jugum, et quod vix milleſimus quiſque excutit, tantiſper ſaltem, ut de alio, quemadmodum oportet, judicet; non ulla principum auctoritas aut caliginem objecit oculis, quin videres veritatem, aut metum intentavit ac timorem, quin liberrime profiterere quod ſentires. Me quidem ejus rei admiratio ſic totum poſſedit, ut nihil magis optem, quam ut reverentiam ac cultum tui publice teſtari poſſim, non vulgari monumento, ſed quod tam diu ab omnibus legatur, donec erunt qui e ſcriptis tuis diſcent optime me judicare.

Vale, vir maxime. Hagae Comitis, 6 Sept. 1615. In aedibus ampliſſimi legati regii; cui viro mirum in modum doleo quod nimium obſtrictus ſum, nam ut ſingulari ejus in me ſtudio reſpondeam nulla ſpes eſt.

Ex MS. EIDEM.

ILluſtriſſime vir. Speraveram futurum hac hyeme, ut, ſimul ac regni veſtri tempeſtates aliquantulum remitterent, cum ampliſſimo regis veſtri legato Galliam illam veſtram, elegantiarum ac eruditionis matrem, luſtrarem; ac inprimis animum hunc, divinarum tuarum, ſi quis eſt hodie, virtutum admiratorem, conſpectu ejus viri explerem, cujus ſcripta ab aetate prima propter magnanimitatem et heroicum candorem atque integritatem partim admiratus eram, partim apud omnes praedicaram. Invidit tam ſublimi voto temporum calamitas, per quam factum eſt ut ſtatione ſibi hic a rege demandata non exceſſerit Maurerius, neque magna etiam nunc de illius in patriam reditu appareat ſpes aut occaſio. Quare, quod coram, ſi felix nobis illuxiſſet dies, potiſſimum facturus eram, id quin

literis

literis praeſtarem praetermittendum non putavi. Cum non ita pridem ex clariſſimo collega noſtro Petro Bertio intellexiſſem agi apud vos de dignitate ac munere geographi regii in eundem virum praeſtantiſſimum conferendo, quanquam non neſcirem eum eſſe te, ampliſſime Thuane, qui virtuti ponas pretium, ſolus prope de virtute judicare poſſis, quae *laudatur nunc et alget*, ut poeta loquitur, amico tamen tali, cum praeſertim poſſe aliquid nos apud te exiſtimaret, deeſſe non potui; cujus rarae eruditioni (nihil enim hic vulgare aut χυδαῖον commendamus) tantum ſoleo deferre, ut, cum academia haec noſtra multos ſane ſingulari praeditos doctrina viros habeat, vix quemquam eſſe putem cui iſte ſit ſecundus: qui cum omnes verae ſolidaeque partes ſapientiae, non ut juventus noſtra, quae barbariem optimam philoſophiae matrem putat, ſed ex magno Ariſtotele, ab ineunte aetate hauſerit, ac poſtea provectior aetate in alios transfuderit, ut nihil de theologia veteri nunc dicam, tamen in praeclaram hanc ſcientiam praecipue a puero incubuit; ut nihil illi praeter liberalitatem et favorem principis nunc deſit, quo praeclara et eximia in ea arte monumenta cum aeterna ſua ac illius laude edat, cujus magnitudinem, quae totum univerſum hoc complectitur, jampridem animo complexus eſt. Qua in re cum quantum poſſis non ignorem, peto a te et contendo, ut quod potes ſerio efficias: nobis ſane nihil gratius effeceris. Vale, vir maxime, et amare nos perge. Lugd. Bat. 1616. 12 Feb.

EX MS. EIDEM.

ILluſtriſſime vir. Quas de vulnere domeſtico et triſtiſſima calamitate tua fuſe ad te ſcripſi, ante dies aliquot ampliſſimus legatus ad vos miſit: quod ut ex me ſcires operae putavi. De praefatione viri maximi Georgii Caſſandri opuſculis praefigenda ſaepe hic mecum Milius ὁ πάνυ egit. Ceterum ex aliis intelligo, et editionem hanc, exceptis paucis exemplaribus, diſtractam eſſe, et nonnulla ejus viri ἀνώνυμα apud amicum in Geldria noſtrum aſſervari, olim quidem edita, ſed quae aegre comparari nunc poſſint. Lucianum prodiiſſe apud vos audio: quid in eo ſit praeſtitum, quia nullum hic jam ſupereſt exemplar, ſcire necdum potui. Multa nobis in auctorem illum olim cogitata erant; ſed in primis nova interpretatione opus eſſe putabamus. Habemus et nonnulla Leopardi necdum edita εἰς τὸν σολοικιστήν, Demonactis vitam, et nonnullos alios dialogos, quae non acceſſiſſe maceror. Sed haec οὐδὲν πρὸς ἔπος. Literas a te, vir maxime, et quidem conſtantiae teſtes, expectamus, qui tam ſupra fortunam es quam ſupra ſaeculum. Vale, vir illuſtriſſime, et amare nos perge. Hagae Comitis 1616. Aug. 24.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO.

ILluſtriſſime Domine. Non dubito quin graviſſimis verbis temeritatem meam incuſaturus ſis, qui tempora tua importuno ſermone morari auſim, quae publicis commodis deſtinaſti. Ego, illuſtris Domine, ut graviſſimae culpae reum eſſe me non diffitebor, ita quicquid commiſſum eſt ſanctiſſimis Joſ. Scaligeri manibus ignoſcas rogo, quorum cauſa te interpello. Scripſimus ante paucos menſes ad clariſſimum Caſaubonum noſtrum de editione vitae Scaligeri quam adornamus. Eam ingens epiſtolarum theſaurus ſequetur. In quibus omnibus quantum ab illuſtri dignitate tua juvari poſſim, non ignoro. Cum enim meliorem vitae partem in Galliis ὁ μακαρίτης, et quidem tecum, egerit, plurima a te habere poſſum, quae fruſtra ab aliis expectarem. Sed ut tantum beneficium vix ſperare auſim, ita timidiſſimis votis nonnunquam optare ſoleo, ut tam felix dies eluceſcat, quae nos tanti muneris compotes faciat. Hiſce, illuſtriſſime Domine, te Deo optimo maximo commendo, et ut audaciae meae ignoſcas rogo. Quod ſi vel tribus verbis reſpondere non gravaberis, ſublimi feriam ſidera vertice. Nobiliſſimus cognatus noſter Mylius ſalutem officioſiſſimam adſcribi juſſit. Lugd. Bat. 27 Aug. 1610.

Tibi ad omnia paratiſſimus

JANUS RUTGERSIUS.

Ex MS. *Illuſtriſſimo viro* JAC. AUG. THUANO S. D. CASPAR BARTHIUS *eques Germanus.*

ILluſtriſſima merita in rem literariam literarumque cupidos tua, vir incomparabilis, me quoque ita perculſerunt, ut procul ex intima Germania literas ad te dare velim, ut vel nomine ſolo innoteſcam admirandis virtutibus tuis; quarum choro humanitatem quoque te junxiſſe plerique doctorum, qui omnes una te veneratione colunt, teſtes per univerſam fere Europam praeſentibus nobis fuerunt, abſentibus per literas etiam nunc ſunt. Quod in nobis eſt, homine fortunae et natalium ſplendore non poſtremo, id totum, licet ignoti huc uſque, tuis incomparabilibus meritis in genus humanum conſecramus, petimuſque aliquam amoris in literatos ſummi ſcintillam nobis quoque impertiaris, qui in hac adoleſcentia etiam eo nitimur, ut quondam vixiſſe dici poſſimus. Scripſimus non pauca hactenus, molimur non niſi plurima et optima. Praecipue occupatos nos habet *Corpus omnium omnis aevi poetarum Latinorum*; cui conſtipando multo plurima ἀνέκδοτα, partim beneficio amicorum, partim ſumptibus noſtris, confecimus. Audeo frontem perfricare, et a te quoque, maxime vir, petere, ſi, ut ſunt, in κειμηλίοις veſtris ei operi facientia eſſe videbuntur, eorum nobis ut bono praeſentis futurique aevi copia fieri poſſit. Quod gratificaturum, ſi non mihi, ſaeculo tamen ut confido, ita occaſionem ad me reſcribendi judico eſſe. Cupio tradi literas aut quaecunque alia Francofurti Raphelengianis, quorum Lugduni Batavorum in familiaritate viximus, et forſan victuri ſumus, ita nos loci amoenitas et doctorum humanitas in iis oris delectant. Vale, vir illuſtriſſime, et inter cultores tuos generoſum Barthium deinceps cenſe. Francofordia ex nundinis vernalibus 1616.

Ex MS. *Ampliſſimo nobiliſſimoque viro* D. JACOBO AUGUSTO THUANO *praeſidi Pariſienſi, &c. ſalutem et obſervantiam.*

QUOD Aſſem Fatidicum, quem periculum erat ne quis vix unius aeſtimaret aſſis, (quantum quidem ad illa, quae ad ejus implementum a me ſunt collata) tibi, ampliſſ. et nob. D. Praeſes, προσφωνηθέντα, feceris tanti, quanti indicant literae tuae ſumma comitate ad me perſcriptae, id ego profecto in magna felicitatis parte pono. Simul tamen hoc quoque libenter agnoſco, non eſſe hoc meo merito aut verſiculorum meorum bonitati, ſed tuae humanitati adſcribendum, quae te impulit, ut non ſolum literis gratias mihi pro illa qualicunque dedicatione ageres, verum etiam dono mihi mittere velles hiſtoriam tuam quatenus edita eſt. Neque id tantum, ſed etiam meae cenſurae hoc immortalitate digniſſimum opus ſubjiceres. Quanquam autem praeter ſolas literas nihil accepi, Dominus Gruterus quoque, qui has ad me curavit, librum ſibi traditum a Drouarto negavit; tamen non ideo minores gratias vel pro tam praeclara iſta voluntate tua erga me ago et habeo amplitudini tuae, cui vel notum eſſe, et ſtudia ſua aliquatenus probare poſſe, magnum quiddam eſt, nedum tanto affici praemio. De quo mihi vel interverſo ab aliis, vel certe dilato, plura ſcribo ad clariſſ. et doctiſſ. virum Iſ. Caſaubonum, σεῖον ἄνδρα, ut Lacedaemoniorum utar elogio. Deus bone, quantum in illo eſt eruditionis! cujus fontes ut nobis ſubinde recludat, tu et tui ſimiles, qui haec ſtudia aeſtimare ſuis pretiis poteſtis, auctores ipſi eritis: tametſi quin ſaepe apud eum de hoc ipſo inſtetis, nihil dubito. Complexus ſum paucis hendecaſyllabis minutis laudes viri clariſſimi Jacobi Cujacii; quibus quin etiam Caſauboni laudes ſimul intexerem, eodem quaſi filo, hoc eſt ſoloci, non potui mihi temperare. Incluſi autem his literis, ut prius ad tuam quam ipſius notitiam pervenirent. Metuebam enim ne ab ipſo, quae viri eſt verecundia, ſupprimerentur, ſi ſolus aut primus legiſſet ſuas laudes cum Cujacianis conjunctas. Tu quibus volueris dabis: ſi tamen tanti putaveris tenues iſtos verſiculos, quos fateor longe infra

infra illorum, quos laudare volui omni laude majores, ſublimitatem ſubſiſtere: quae mei eſt culpa ingenii, qui

Conamur tenues dicere grandia,

quae non tam illuſtramus, quam obſcuramus atque deterimus. Voluntas tamen ipſa non poterit, ut ſpero, bonis improbari. De tuo illo opere hiſtorico, abſit ut ego cenſuram vel ultro mihi depoſcam, vel delatam ſuſcipiam: longe minor et impar ſum. Illud te, ampliſſ. D. Praeſes, per bonum publicum oro atque obteſtor, ut praeclare coepta jamque affecta perficias et abſolvas, quo tandem operi ad finem perducto ſubſcribere poſſimus,

Exactum eſt monumentum aere perennius.

Idem mecum juxta optant longe plurimi, qui illa quae jam emiſiſti in deliciis habent. Vale, et meis ſtudiis favere quemadmodum coepiſti, commendatione fortaſſis D. Caſauboni adductus, ita perge. Ego tui nominis cultum et obſervantiam non niſi cum vita terminabo. Altorfii, die 26 Maii anno 1605. Tuae amplitud. obſervantiſſimus

CONRADUS RITTERSHUSIUS.

Laudes viri clariſſimi Jacobi Cujacii, juriſconſultorum coryphaei, ad virum item clariſſ. et doctiſſ. Iſaacum Caſaubonum, optimorum ſtudiorum hoc aevo facile principem, perſcriptae.

Vir nunquam ſine laude nominandus,
Aſtraeae decus atque reſtitutor,
Sincerae Nomices habendus unus
Ante mille alios, Jacobus ille
Eſt Cujacius, eruditionis
Prorſus mirificaeque homo et ſtupendae.
Hic ſeſe didiciſſe non parum jam
Auſit credere jure de Quiritum,
Deque omni ratione literarum,
Deque omni genere eruditionis,
Cui Cujacius unice placebit,
Et lectus poterit capi ille mente,
Et lectus decies magis placebit,
Vir nunquam ſine laude nominandus.
Dic, Caſaubone, vera nonne dico?
Quin veriſſima dicis eſſe cuncta;
Quin, ſi plura etiam adderem, annuiſſes
Noſtris hendecaſyllabis minutis:
Quin et plura ſubinde flagitabis,
Ad laudemque viri jubebis addi.
Recte. At qui minus omnia iſta vere
De te dixero, quamlibet neges tu,
Quae admirabilis eſt modeſtia in te
Summae contigua eruditioni?
Sed quanto magis ipſe pernegabis,
Tanto nos magis aſſeremus illud,
Queis Caſaubonus ori inerrat uſque,
Vir nunquam ſine laude nominandus.

Conradus Ritterſhuſius anteceſſor Noricus, admiratione ſtudioque utriuſque accenſus, faciebat Altorfii in academia Norimbergenſium, XI Maii A. D. MDCV.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO.

Hiſtoriarum tuarum, vir ampliſſime, Domine plurimum mihi obſervande, alterum tomum ſuperioris anni autumno recte mihi reddidit collega et compater meus Scipio Gentilis. Quod autem pro hoc elegantiſſimo tuo munere, cujus gratiam et pretium multa ſunt quae apud me augeant, ſerius aliquanto gratias agam, id nolim te ſic interpretari, quaſi oblitus fuerim tanti beneficii, cujus memoria nunquam apud me extinguetur; ſed moram hanc adſcribes potius incommoditatibus aliis, atque impedimentis variis, quae interim objecta fuerint. Accedebat hoc quoque ad cetera, quod intellexeram Lutetia vos ſeceſſiſſe aliquamdiu, fugientes contagionem: unde fiebat ut de certitudine reddendi dubitarem. Nunc pulchram nactus ſcribendi occaſionem, hoc domeſtico meo juvene probiſſimo ad vos eunte, ſimul et moram illam purgo, et pro tuo munere maximas gratias ago, quod quanti faciam, non poſſum tibi paucis exponere. Pluribus quidem cum apud alios teſtari ſoleo, tum apud hunc ipſum Jeremiam Scholzium Sileſium, medicae artis candidatum. Hunc diligenter commendavi clariſſ. et doctiſſ. Domino Caſaubono, rogavique ut honeſtiſſimos ipſius conatus adjuvet, qua poterit. Idem abs te quoque peto, magne Thuane, ut commodare velis juveni, πρὸς ἰατρικὴν, ſicut mihi videtur, nato, et moribus quoque integerrimis

praedito, quo facilius in notitiam veſtrae gentis medicorum celebrium perveniat: nam diſcendi ſummo accenſus ſtudio hanc ad vos profectionem ſuſcepit. Bene mereberis de homine gratiſſimo. Quod reliquum eſt, ne diutius morer tua tempora, hoc eſt, ne publica impediam commoda, rogó te ut quem ſemel, *nullo* quidem ſuo merito, diligendum ſuſcepiſti Ritterſhuſium, hunc vel ideo etiam in poſterum diligere pergas, quia ipſe te colit ac veneratur inter *prima ſaeculi noſtri* lumina, vel conſtantiae tuae cauſa. Vale, et ſalve iterum atque *iterum*, ab eo qui manum tibi per literas interpretes adit venerabundus, CONRADO RITTERSHUSIO. Scriptum Altorfii in academia Norimbergenſi, 9 Martii 1607.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO.

AMpliſſime Domine, mihique omni obſervantia colende. Poſt intervallum aliquod audebo denuo tua nobiliſſima et pro republica perpetuo excubantia ſtudia meis literis interpellare, quandoquidem priores meas tanta comitate abs te exceptas recordor, ut non ſolum affatu mutuo, ſed etiam munere luculento me dignareris. Adhuc enim oſtentat bibliotheca mea tuarum hiſtoriarum tomum alterum, quo tunc me donabas liberaliſſime, cum ego ſemiſſem alterum minorum prophetarum auguſto nomini tuo iviſſem inſcriptum. Cum ergo te aſſidue et in oculis feram et in animo, creberrimiſque tuum nomen ſermonibus ad amicos uſurpem, qui in tuo illo ſingularis exempli opere lectitando multi ac propemodum quotidiani ſunt, quis mihi vertet vitio, ſi ex intervallo nonnunquam etiam per literas tibi ſe animus meus aperire geſtiat, eique manus iſta ſubſerviat? Hoc vero tempore tanto magis id mihi faciendum arbitratus ſum, poſteaquam editioni Salviani, mea impenſa atque induſtria procuratae, Chriſtianiſſimi regis veſtri nomen praeſcripſi, eas ob cauſas, quas in προσφωνήσει ipſa expreſſi, neque hic repetere debeo. Mirabuntur proculdubio non pauci factum meum, et nimiam interpretabuntur audaciam. Sed mihi ſatis erit, ſi tibi, ſi clariſſimo viro Iſ. Caſaubono, ſi aliis ſemonibus factum probabo. Dedi autem in mandatis amico cuidam, ut Francofurto exemplar operis unum atque alterum ad te perferendum curet; quorum altero tibi retento, ſi alterum bibliothecae regiae inferendum curaveris, operamque dederis ut majeſtati regiae ſubjectiſſime mea dedicatio innoteſcat, ſummo beneficio me affeceris. Cuperem ſcire, poſſimne a majeſtate ejus impetrare privilegium libris quibuſdam, quorum editionem paro novam. Nomina ſeu titulos eorum librorum conjeci in calcem hujus epiſtolae. Te vero, ampliſſime Domine Thuane praeſes, majorem in modum rogo, velis mihi viam comiter monſtrare, qua graſſandum ſit ad id quod deſidero obtinendum. Neque enim dubito quin multum in negotio adjuvare me gratia et auctoritate tua poſſis, et vero pro tua erga me benevolentia, proque ſtudio promovendi boni publici, non parum etiam velis. Expectabo igitur hac de re ſententiam tuam, quam, ut par eſt, ſequar. Vale, decus aevi, aeternae illuſtris conditor hiſtoriae; mihique, ſi mereri videbor, favere perge. Altorfii, die 4 Sept. 1611.

CONRADUS RITTERSHUSIUS D.

Libri, quibus a ſe edendis Conradus Ritterſhuſius privilegium deſiderat a Chriſtianiſſ. Reg. Majeſtate, ſunt iſti.

Novellarum Imp. Juſtiniani expoſitio methodica; cui praemittitur textus Graecus cum duplici verſione Latina, vet. interpretis et Greg. Haloandri, et epitome Juliani, ut fiat quaſi diateſſaron.

Nemeſii liber de natura hominis, Graece et Latine, cum annotationibus C. R.

Corippi de imp. Juſtino II libri IV, cum commentariolo C. R.

M. Antonini imp. libri XII de vita ſua, Graece et Latine, cum annotationibus.

Malchi ſeu Porphyrii libellus de vita Pythagorae, Graece, cum Latina interpretatione, et commentario C. R. recognito et aucto.

Commentarii in inſtitutiones juris; De contractibus; De ultimis voluntatibus; Ad leges XII tabularum; De differentiis utriuſque juris.

Oppianus

Oppianus de venatione et piſcatione, cum commentario C. R. recognito; cui recens accedunt ſcholia Graeca ex Hiſp. cod. et aliis MS. collecta.

Ex MS. JAC. AUG. THUANO.

ILluſtriſſime Domine noſter, ſemper ſervandiſſime. Poſtquam excellentiſſimus Dominus de Breves Conſtantinopolitanam legationem expleſſet, patriam remeare cupiens, omnes fere Aſiae Africaeque partes luſtravit, ubi multas gentes Chriſtianae quidem fidei addictas, ſed haereſum imperitiaeque caligine miſere oppreſſas atque obrutas deprehendit. Quocirca magna miſeratione commotus, nullam viam, quae ad eorum auxilium apta ſibi videretur, intentatam reliquit. Tandem pio magnoque animo decrevit ſe totum omniaque bona ſua in earum gentium beneficium addicare; animoque ſemper pervolvens quanam ratione iſtis earum egeſtatibus ſuccurrere poſſet, duplex illi via ſeſe obtulit; videlicet viros morum probitate doctrinaeque ſoliditate munitos ad eos populos legare, et libros externis quidem characteribus conſcriptos, ſed veram ſanamque fidei Catholicae doctrinam continentes, inter illos diſſeminare: ut ſic doctorum virorum praeſentia imperitiae caliginem, et approbatorum librorum doctrinae denſas errorum tenebras expellant. Itaque cum jam mandaverit (quamvis multum pecuniae in ea re impendatur) externos characteres incidi, nobis ad ſe convocatis, inque domeſticorum ſuorum numerum adſcriptis, impoſuit hoc tantum opus; cujus exordium ad illuſtriſſimam dominationem tuam de ejus mandato miſimus; ut hoc eſſet tam religioſi conſilii quoddam quaſi initium atque fundamentum. At vero cum vitae noſtrae curriculus brevis ſit valde atque incertus, ne tam praeclarum conſilium inexpletum remaneat, decrevit viros ad illud exequendum accommodatos perquirere, qui deinceps tanto ac tam arduo operi praeeſſent et ad optatum finem perducerent. Nos optimam illius mentem, ut officii noſtri eſt, juvare cupientes, propoſuimus illi optimum fore, ſi ſua apud magnates auctoritate et reliquorum virorum ope obtineret, ut erigatur Pariſiis collegium, ubi aliquot nationis noſtrae Maronitarum adoleſcentes, iiſdem quibus nos idiomatibus praediti, degentes, non modo ejus conſilium explere poſſunt, ſed etiam poſt virtutem ac ſcientiarum adeptionem Catholicam Maronitarum gentem confirmarent, Latinis mercatoribus ſacra myſteria miniſtrarent, omnes orientis nationes, variis erroribus implicatas, ad verae fidei cognitionem reducerent, Galliamque diverſarum linguarum cognitione illuſtrarent. Ipſe libenter annuit, et hunc animum illuſtriſſimo reverendiſſimoque domino cardinali de Joioſa exponens, unus idemque fuit in eo approbando conſenſus. Quinimo excellentiſſimus hic patronus noſter, ut nobis pertulit, ad illuſtriſſimam dominationem tuam de hoc perſcripſit, affirmavitque nobis illuſtriſſimam dominationem tuam cum illuſtriſſimo ac reverendiſſimo domino cardinali Perronio aliiſque urbis primatibus rem tractaſſe, neminemque fuiſſe, qui tali conſilio non annuerit. Nos quoque igitur preces noſtras, eaſque quam maximas, (ſi tamen ullius apud dominationem tuam pretii erunt) adjungimus; tuumque religioſiſſimum animum etiam atque etiam rogamus ut operi faveas, et pro poſſe commendes. Optime enim novimus ejus te eſſe apud Chriſtianiſſimi Francorum regis majeſtatem et illuſtres viros auctoritatis, ut, uno te in hoc negotio intercedente, optimum ac certiſſimum ſit res exitum habitura. Vale. Datum Romae 14 die Febr. anno ab incarn. Domini 1612. Illuſtriſſimae dominationi tuae humillimi et addictiſſimi famuli

Victorius Scialac, et Gabriel Sionita, Maronitae.

EIDEM.

Ex MS. EIDEM.

ILluſtriſſime Domine. Excellentiſſimus Dominus de Breves Chriſtianiſſimi Regis orator epiſtolam noſtram illuſtriſſimae dominationi tuae redditam eſſe ſignificavit, quodque per literas tuas de nobis ad illum ſcripſeras oſtendit, unde optimum tuum erga nos ac gentem noſtram Maronitarum animum percepimus: omni enim diligentia atque amore in eo noſtro negotio peragendo geſturum te polliceris. Certe ex religioſiſſimo et humaniſſimo tuo pectore, non niſi pium illud ac tam benignum prodire poterat reſponſum. Age igitur, et quod ore tuo tam liberaliter ſpondes, cura diligenter ut reipſa compleas; quoniam labores, quos in re iſta impendes, in ſummum Divinae Majeſtatis honorem, regii nominis et Pariſiorum urbis gloriam, tuique ipſius aeternam apud homines memoriam et copioſiſſimam apud Deum mercedem, redundabunt. De hoc ipſo ſcribimus ad illuſtriſſimum dominum cardinalem Perronium priſtinum ac praecipuum noſtrae gentis patronum; idem illi ex corde commendamus. Sed quoniam veremur ne epiſtola noſtra ejus loci apud ipſum futura ſit, ut animum ipſius, alioquin humaniſſimum, flectere queat; idcirco illam ad te miſimus, rogantes illuſtriſſimam dominationem tuam, ut id, in quo noſtra imbecillitas et imperitia deficit, tua prudentia et auctoritas ſuppleat. Quod vero de Ageromiae tranſlatione nobis praecepiſti libentiſſime quamprimum conficiemus; et, ceteris omnibus negotiis, quibus valde complicamur, omiſſis, curabimus ut tuam juſſionem exequamur. Unum te monemus, quod ex iſto libello de verbo ad verbum tranſlato, vix ullum poteſt quis conſequi emolumentum, niſi aliqua adjungatur expoſitio: quod nos, divino freti auxilio, facere conabimur: quamvis nec iſta adhuc adhibita diligentia, plena et optata Grammaticae Arabicae intelligentia haberi poterit. Sed quoniam de his longius ad te ſcripſit excellentiſſimus Dominus de Breves, quanam ſcilicet ratione perfecta iſtiuſmodi idiomatis ſcientia in has Latinorum regiones introduci debeat, idcirco has noſtras literas concludimus, ſummum bonum illuſtriſſimae dominationi tuae a Deo poſtulantes. Vale. Illuſtriſſimae dominationi tuae humillimi et addictiſſimi ſervi

Victorius Accurensis et Gabriel Sionita Maronitae.

Ex MS. *Illuſtriſſimo ac reverendiſſimo cardinali* PERRONIO.

ILluſtriſſime ac reverendiſſime princeps. Cum omnem ſtudiorum collegiorumque Pariſienſium adminiſtrationem et tutelam tibi, ut virorum doctrinam profitentium principi et anteſignano, commiſſam eſſe magna animi noſtri laetitia ad nos devenerit, non conſentaneum modo, verum etiam noſtrarum eſſe partium duximus, quiddam ad eandem curam pertinens altae religioſaeque menti tuae cogitandum proponere. Ad quod munus praeſtandum eo nos vehementius impelli ſentimus, quo certiores ſumus fore, ut officium noſtrum multo ante tibi debitum ſi minus tibi retribuamus, at aliquantum levemus; quoque apertius videmus fore ut in magnam gentis noſtrae Maronitarum utilitatem, regiae majeſtatis et publicorum Pariſienſis urbis ſtudiorum ſplendorem, et, quod magis eſt, in ſingulare divini cultus atque honoris redundet augmentum. Illud vero eſt, ut tam ſplendidae Chriſtianiſſimi Regis munificentiae in tot ac talibus collegiis ac gymnaſiis extruendis vel parvum quid inſumeretur in collegio pro natione Maronitarum erigendo, ubi duodecim vel quindecim circiter ejuſdem nationis adoleſcentuli Chriſtianis moribus, et diſciplinis, doctrinaeque Catholicae operam navarent: qui poſtea adoleſcentes virtutibus imbuti, non modo nationi ſuae, et omnibus orientis partibus, ſed Galliae quoque ipſi non parum prodeſſent. Eo namque orientalium partium calamitas devenit, ut eae regiones, unde antea ſcientiarum fontes peritiaeque flumina manarunt, nunc, proh dolor! vel parvo rectae eruditionis rivulo ardentem imperitiae ſitim extinguere cupiant, et quae primae ardentiſſimos verae fidei radios in orbem univerſum emiſere, nunc vel remiſſum veri luminis fulgorem

cogantur

cogantur emendicare. Ejuſmodi vero egeſtates, aliqua ſaltem ex parte, dicti adoleſcentes explerent. Praeterea non eſt in dubium vertendum, quin collegium hoc de quo ſermonem inſtituimus, ſummi ornamenti, et cujuſdam quaſi complementi, florentiſſimis Pariſiorum ſtudiis eſſet futurum. In illo enim praeter Latinum idioma, vigerent etiam Chaldaicum, Arabicum, Graecum, Turcicum: quae omnia idiomata viri virtutum amatores facili negotio ab ejuſdem collegii alumnis, nec quidem leviter, ſed plene ediſcere poſſent. Iidem quoque alumni optimos ſane ac perſpicuos ſacrarum literarum textus, Chaldaicos videlicet atque Arabicos, Latine redderent; et ſic Biblia regia, Chriſtianiſſimo Regi dicata, integra in primis, et iis Bibliis regiis, quae modo extant, multa emendatiora, conficerentur: quod et majeſtatis regiae nomen plurimum augeret, et noſtrae aetatis haereticorum calumnias retunderet. In iis enim quae modo extant, Novum et Vetus Teſtamentum, ex Arabicis et Chaldaicis totum Vetus, et nonnulla ex Novo deſiderantur, et pauca quae habentur non ſunt fideliter reddita. Iidem alumni multum ipſi regi inſervirent, ſi quando, ut hic Romae ſaepe ſaepius accideret, ullas alicujus principis orientalis epiſtolas praedictis idiomatibus exaratas transferre, aut certe ad aliquem orientalem principem literas vel legationem mittere, contingeret. Iidem denique, ut reliqua praetermittamus, maximo forent adminiculo mercatoribus Latinis, ac praeſertim Gallis, in orientali plaga, tum in rebus ad animarum ſalutem pertinentibus, tum in iis quae ad ſaecularia negotia pertinebunt. Longos frequenteſque hac de re ſermones habuimus cum illuſtriſſimo Domino cardinali de Joioſa, et cum excellentiſſimo Domino de Breves Chriſtianiſſimi Regis oratore; ut idem fuit animus utrique in ea approbanda. Et vero praedictus excellentiſſimus Dominus de Breves mirum in modum eſt propenſus in auxilium illarum gentium orientalium: quippe qui cum e Conſtantinopolitana legatione reverteretur, omnes fere eas regiones perluſtrans, et ſummam earum calamitatem, ac praecipue magnam ſpiritualium rerum inopiam deprehendens, ea captus eſt commiſeratione, ut religioſo et Chriſtiano animo decreverit optimam bonorum ſuorum partem in orientalium ſubſidium impendere. Quocirca domi nos ſuae recepit, inque domeſticos ſuos aſcripſit, et impoſuit ut luculentum linguae Arabicae et Chaldaicae ſive Syriacae Dictionarium ſcriberemus, ut deinde ex hoc Dictionario, quaſi e fonte, alia praeſtantiora opera, favente Deo optimo maximo, permanare poſſint. Ipſe interea excellentiſſimus Dominus de Breves, animi pietate ductus, egregium ſane et grandis impenſae opus inchoavit, ſcilicet inciſionem variorum typorum Arabici, Chaldaici, ac Perſici characteris, ea mente, ut orientalium libros erroribus expurgatos imprimeret, et his libris, veluti facibus, denſas expelleret haereſum tenebras, quibus obrutae jacent miſerae illae nationes: conſilium profecto optimum, et digniſſimum ut ab omnibus viris religione et divino cultui ſtudentibus commendetur atque promoveatur. Idem ergo Dominus de Breves valde favet iſti rei; et illuſtriſſimae dominationis tuae prudentia et auctoritate (prout ſaepe nobis innuit) magnopere fretus, felicem et quaſi certum rei exitum expectat. Age igitur, illuſtriſſime ac reverendiſſime princeps; et, quando iſta ſe offert occaſio, perfice priſtinam tuam in noſtram Maronitarum gentem humanitatem. Te enim gens noſtra ut amantiſſimum patrem ac patronum veneratur propter ſingulare illud beneficium quod in eam contuliſti, cum opera tua declaratum fuit a ſanctiſſimo Domino noſtro Paulo pontifice maximo, beatum Maronem, abbatem, praecipuum totius nationis patronum, a quo appellationem trahunt Maronitae, indubitanter eſſe in ſanctorum numerum adſcriptum; unde factum eſt ut multorum adverſariorum calumniae reprimerentur. Nunc quoque tempus opportunum videtur implendi pium illud conſilium tuum, quo ab urbe Roma profecturus nonnullos ex collegii noſtri Maronitarum alumnis Pariſios ducere decreveras. Nunc demum opportuna tibi ſeſe offert occaſio acquirendi perpetuum nominis monumentum apud omnem noſtram nationem, et ſummam apud Deum mercedem pro opere adeo ſibi accepto. Et vero ea noſtra eſt in te fides, ut pro certo habeamus, rem hanc, te uno protegente ac favente, optimum et certiſſimum finem eſſe conſecuturam. Vale. Datum Romae die 11 Aprilis, anno ab

 incarnatione

incarnatione Domini 1612. Illuſtriſſimae ac reverendiſſimae dominationis tuae humillimi et addictiſſimi famuli

VICTORIUS ACCURENSIS et GABRIEL SIONITA Maronitae.

Ex MS. *Illuſtriſſimo Domino* D. JACOBO THUANO, *Conſiliario atque Theſaurario Regio,* GABRIEL SIONITA *et* JOANNES HERRONITA MARONITAE, S. P. DD.

NON mediocre gaudium laetitiamque percepimus e gratiſſimo nuncio quem de optima tua valetudine ab honeſtiſſimis viris dominis Rigaltio et Puteano nuper accepimus: quippe qui te veluti praecipuum noſtris in rebus patronum protectoremque jure habemus, uniceque diligimus ac veremur. Si vero quid iſthic a nobis agatur ſcire cupias, noſtra modo opera in excudendis Arabicis inſtitutionibus deſudat, uti ex alligatis foliis videre licebit, reliqua deinceps accepturus, cum primum typis mandabuntur. Duximus autem fore non minus opportunum quam aequum, ſi opuſculum hoc noſtrum, multis quidem tuis meritis atque innumeris obligationibus noſtris valde impar, tuo nomini dicaremus, ut hac ratione debitum erga te noſtrum, ſi certe non ſolvatur, (neque enim id unquam fieri poterit) ſaltem perenni cunctis patefiat monimento. Eoque opportunius, imo felicius, nobis viſum eſt conſilium hocce noſtrum, cum ab illuſtriſſimo Domino de Breves accepimus gratum ſibi fore ſi illuſtriſſimo Domino cardinali Perronio praedictae inſtitutiones dicarentur. Etenim maximam aeſtimamus felicitatem, opus hoc noſtrum geminorum hujuſce urbis luminum ſplendore illuſtrandum, et Pariſienſis academiae parentum optime meritorum nomine cohoneſtandum. Summum igitur in nos beneficium collaturum te noveris, vir illuſtriſſime, ſi nobis per literas tuas innueris te votis noſtris benigne, ut conſueſti, annuere, et aequi bonique ferre libellum iſtum, humilem ſane humique jacentem, nomine tuo, doctrinae atque virtutum alis ſublimato, eo attolli, ut mereri aſpectum valeat eruditorum. Iidem praefati domini indicarunt nobis ſingularem tuam humanitatem, qua certam pecuniae ſummam nobis impetraſti. Qua de re immortales tibi grates rependimus; nec aliud quidquam ſupereſt dicendum, quam novis beneficiis erga nos tuis, in dies magis magiſque nos tibi devinciri. Quodque ad ejus pecuniae exactionem attinet, nullum agnoſcimus aut aptius aut potentius medium te ipſo, qui tanta polles apud omnes proceres auctoritate, ut ſi quid ibi agendum reſtet, facili negotio ſuperare illud valeas. Quod ſi hic etiam induſtria aliqua adhibenda ſit, te etiam atque etiam rogamus, ut alterutrius praedictorum nobilium virorum curae atque benignitati committere digneris. Vale. Datum Pariſiis IX Kal. Febr. A. S. N. 1616.

Extrait des Epiſtres Françoiſes à M. Joſ. de la Scala. Harderwyck, in 8°, 1624. *p.* 520.

M. Vertunien à M. de la Scala.

UTOR adhuc (ſi tamen hoc potius abuti non eſt) tuo Celſo; de quo nuper quum verba facerem magno Thuano, eſſemuſque in ejus bibliotheca, ille ſtatim e forulis ſuae illius opulentiſſimae bibliothecae librum Capellani Archiatri prompſit, et mihi oſtendit. Inſpexi obiter, et inveni multa quae in tuo legeram. Omnino comparandi ſunt hi duo libri, et concinnanda editio cujus neminem jure poeniteat. Verum de his in urbem reverſi σὺν τῷ Θεῷ plura. Haec volui neſcius ne eſſes, vir clariſſime, *& croy que vous ne trouverez mauvais la communication que je luy ay faict de vos notes ſur ledict Celſe. Le deſir que j'ay de voir ce bel aucteur nettoyé par l'un de vous deux qui ſeuls le pouvez, me le faict faire. A Poictiers ce* 7 *Novembre,* 1606.

Ex

Ex Thuani Hiſt. lib. XLI, *tom.* II. *p.* 571. *hujus noſtrae editionis.*

ANNO 1567 Joannes Langus, Freiſtadii in principatu Teſchinenſi in Quadis natus, VII Kal. Sept. annum LXIV ſupergreſſus, Suidnicii in Sileſia obiit: vel fideli Nicephori eccleſiaſticae hiſtoriae tranſlatione ad poſteritatem commendandus, quam ex veteri pulcherrimoque ac tota Europa unico exemplari Ferdinandi Caeſaris juſſu fecit; quod vix tandem ac diu poſt, mea cura ac diligentia, ne periret, commodatum, heic apud nos ſua lingua excudetur.

Ex Petri Lambecii commentariis de bibliotheca Caeſarea Vindobonenſi, tom. I. *Vindobonae* 1665, *in folio, p.* 152.

CUM Gallia, quicquid gloriae prima editione Graeco-Latina hiſtoriae eccleſiaſticae Nicephori Calliſti ſibi acquiſivit praecipue debet V. CL. Sebaſtiano Tengnagelio, [qui praefecturam bibliothecae Caeſareae et praefecturam ſenatus Vindobonenſis adminiſtravit] quippe cujus ſingulari beneficio pretioſiſſimus ille codex [membranaceus] manuſcriptus, qui editioni illi ſerviit pro autographo, ex auguſtiſſima bibliotheca Caeſarea Lutetiam miſſus ſit; haud ingratum poſteritati futurum arbitror, ſi principis hiſtoricorum noſtri aevi, viri illuſtriſſimi Jacobi Auguſti Thuani, et duorum doctiſſimorum patrum ſocietatis Jeſu, Frontonis Ducaei et Jacobi Sirmondi, nec non reverendiſſimi eruditiſſimique viri, Domini Roberti Scheilderi, canonici Atrebatenſis et Cameracenſis, ea de cauſa ad Tengnagelium miſſas literas hic ſuperaddidero, una cum ſuccincta totius rei geſtae hiſtoria; quae quidem ita ſe habet. Gratificaturus vir clariſſimus Sebaſtianus Tengnagelius illuſtriſſimo praeſidi Jacobo Auguſto Thuano de jam memorato codice manuſcripto hiſtoriae eccleſiaſticae Nicephori Calliſti impreſſionis cauſa Lutetiam mittendo, cum clementiſſimam ejus rei licentiam a ſacratiſſimo Romanorum imperatore Matthia anno 1614 impetraſſet, opera potiſſimum in hoc negotio deinceps uſus eſt Roberti Scheilderi, Atrebatenſis primum, deinde autem Cameracenſis canonici, viri, ut ipſe Tengnagelius eum appellat, rarae eruditionis et eximiae fidei, qui tunc in Auſtria degens, apud excellentiſſimum potentiſſimi Hiſpaniarum regis legatum D. Balthaſarem de Zuniga commoratus eſt. Ad hunc itaque Scheilderum miſit Tengnagelius jam dicto anno 1614, Nicephorum illum manuſcriptum Vindobona Lentiam, ſeu, ut vulgo loquuntur, Linzium, ut is porro eum curaret tuto perferri in Galliam. Literae ipſius Scheilderi ad Tengnagelium, d. 6 Septembris A. 1614 datae, quibus ſe iſtum codicem accepiſſe nunciat, et peculiarem ipſi hoc nomine mittit ſyngrapham, ſunt hae:

" JAMPRIDEM reſciviſti, ni fallor, clariſſime et amiciſſime Domine, ex relatu " D. Riqueſenſii, librum illum tuto ad me perlatum. Diſtuli id ſcripto teſtari, " donec fierem certior de conſilio et mente Thuani, cujus literae tandem mihi " fuerunt redditae, quas una cum ſyngrapha mea hic includendas duxi, ut tibi " idoneae cautionis inſtar ſint. Non tamen acquieſcam, donec et aliam a typo-" grapho, cui codex concredetur, expreſſero. Indiculum librorum, quos petis " ex Hiſpania, ad amicos, qui iſtic, miſi: adnitar et alia via deſiderio tuo facere " ſatis; quaeſivi enim ex familiaribus meis, num ullibi extent in bibliothecis ſe-" lectis Belgii. Si quid literarum pares ad ampliſſimum Thuanum et P. Fronto-" nem, utere mea opera. Non facile reperies proxenetam magis idoneum ad " utriuſque amicitiam tibi conciliandam. Erit mihi curae, ut utriuſque noſtrum " beneficium in [1] editione Nicephori publica ſignetur tabella. De morte Freheri " aliunde inaudiveram: puto et te ſcire Caſaubonum animam exhalaſſe. Aiunt " poſt editas exercitationes gravi dolore confectum, quod illas minus probari vi-" derit; alii aſſerunt, ex abſceſſu in renibus exorto, contracta febre continua de-" bilitatum, vitam cum morte commutaſſe. Dolebunt multi materiam triumphi " ſibi ereptam, qui ſtylum in eum jam ſtrinxerant. Abſque dubio melius famae " ſuae

[1] *Summo quidem jure; ſed fruſtra hoc ſperavit* Scheilderus. *Nam nec ipſius, nec* Tengnagelii in iſta Nicephori Pariſina editione ulla fit mentio. LAMB.

" ſuae et literis conſuluiſſet, ſi tempus ſuum impendiſſet illuſtrando Polybio. " Non licuit per occupationes deſcribere Frontonis literas. Autographum ſervabo diligenter in congreſſum noſtrum, quem inſtare ſpero et voveo. Vale, " vir amiciſſime, et me ama. Linzii raptim, VI Septembris CIↃIↃCXIV.

Exemplum Syngraphae.

" Fateor accepiſſe me per manus Arnoldi Wilhelmi codicem Nicephori in pergameno manuſcriptum, quem Lutetiam ſecure prima opportunitate tranſmiſſurum me polliceor, atque abſoluta editione, integre et eodem modo, quo mihi " traditus eſt, reſtitui curaturum. In cujus rei teſtimonium hanc ſchedulam ſubſcripſi. Datum Lintzii Auſtriae VI die Septembris CIↃIↃCXIV.

Robertus Scheilderus canonicus Atrebatenſis.

HUCUSQUE epiſtola Scheilderi cum incluſa ſyngrapha. Literae autem illuſtriſſimi praeſidis Jacobi Auguſti Thuani, Lutetiae, d. 22 Julii anno 1614 datae, quarum expectatione Scheilderus dilationem reſponſionis ſuae Tengnagelio excuſat, ſunt hae :

" Monſieur,

" J'AI receu la voſtre du XXI du paſſé de Lintz, par laquelle j'ai conneu la diligence, dont avez uſé pour l'exemplaire du Nicephore, aucteur de l'Hiſtoire " Eccleſiaſtique, duquel j'ai parlé incontinent à nos libraires. S'il eſt porté à la " foire prochaine de Francfort, Cramoiſi que je croi que connoiſsés, d'ailleurs " aſsés conneu pour bon marchand & bon catholique, le recevra, & s'obligera " de le rendre, aprés qu'il aura eſté imprimé, à quoi l'on travaillera inceſſament, " ſi-toſt qu'il aura eſté conſigné, & dés la fin de la preſente année, & ſans diſcontinuation juſques à la conſommation de l'œuvre, que l'on eſpere qui pourra " eſtre dans quinze ou ſeize mois aprés, dont je vous donne ma parole par la " preſente, avec aſſeurance que dans ce temps le livre s'imprimera ; & aprés, l'exemplaire ſera rendu ſain & entier, & tel qu'il aura eſté conſigné és mains du " S. Cramoiſi. Cette lettre vous ſervira, s'il vous plaiſt, d'obligation & d'aſſeurance, & la garderez, ou celui auquel vous la baillerez à ceſt effect. S'il eſt " beſoing de plus grande, me le faiſant ſçavoir j'y ſatisferai, mais ſupplie, que " cela ne retarde un ſi bon œuvre. J'ai ja oui parler de l'Hiſtoire du Pays-bas " eſcrite par le Conneſtagio, duquel j'avois ja veu & eſtimé celle qu'il a eſcrit de " l'Union du Royaume de Portugal à la couronne de Caſtille. J'en ai veu l'aucteur " à Genes. Il a les qualitez par vous remarquées, & pour leſquelles l'on exagite " aujourd'hui ceux qui entreprennent tels œuvres : mais [1] quiconque travaille " pour le public, il faut, s'il veut bien s'acquitter de ce qu'il a entrepris, qu'il " oublie ſon particulier, & prefere le jugement de la poſterité à la haine & l'envie " du preſent. Je ſçai à quoi m'en tenir : mais Dieu & le temps m'en feront la " raiſon. Cependant je ſuis reſolu à la patience, ſans me beaucoup empeſcher " ni ſoucier de tout ce que l'on dict & eſcrit contre moi ; mais recours à Dieu " & à ma conſcience. Je n'ai pû, ni meſmes voulu voir le dernier livre injurieux, " qui a eſté faict contre moi pour ce ſubject, ni voulu ſçavoir ce qu'il contient, " ne l'ayant jugé digne d'eſtre veu ni leu de moi, & n'en deſirant autre vengeance " que le meſpris : auſſi que je n'ai le loiſir de m'occuper en ſi mauvaiſe lecture, " & que plus grandes affaires me divertiſſent aſsés, ſans perdre mes meilleures " heures en ſi miſerables eſcrits. Je croi que puiſque le livre du Conneſtagio " eſt imprimé, il ſe pourra recouvrer par deça, ſans qu'il ſoit beſoing que je vous incommode

[1] *Locus vere aureus, cujus ſenſus* ; quicunque utilitati publicae recte ſtudet inſervire, eum oportet oblivíſci privati commodi, et praeferre incorruptum poſteritatis judicium odio et invidiae praeſentis ſaeculi. *Ad eundem fere modum Seneca epiſtola* 79 : Nulla virtus latet ; et latuiſſe non ipſius eſt damnum. Veniet, qui conditam et ſaeculi ſui malignitate compreſſam dies publicet. Paucis natus eſt, qui populum aetatis ſuae cogitat. Multa annorum millia, multa populorum ſupervenient ; ad illa reſpice. Etiamſi omnibus tecum viventibus ſilentium livor indixerit, venient, qui ſine offenſa, ſine gratia judicent. LAMB.

“ incommode du voſtre, ſi ce n'eſt que ſa liberté lui euſt concité des ennemis,
“ & euſt empeſché la publication; auquel cas je ne refuſe voſtre courtoiſie.
“ Aimez moi, & me conſervez en vos bonnes graces. En ceſt endroit je ſupplie
“ tres humblement N. S., Monſieur, vous donner en ſanté ſa grace. De Paris
“ ce XXII Juillet, 1614.”

Hucusque illuſtriſſimi praeſidis Jacobi Auguſti Thuani ad Robertum Scheilderum epiſtola. Ceterum cum, ut ſupra memoravi, Scheilderus codicem illum manuſcriptum Nicephori anno 1614 Lintzii accepiſſet, ſummo deinceps ſtudio in eam curam incubuit, ut is in manus praeſidis Thuani quamprimum ſecure perveniret. Imprimis autem R. P. Fronto Ducaeus e ſoc. Jeſu, quem ſtudium linguae Graecae prae ceteris celebrem tunc in Gallia reddiderat, cum a Scheildero, tum ab ipſo Tengnagelio ea de re factus fuit certior, ut ex ſubjunctis ipſius literis, anno 1615, d. 24 Februarii ad Tengnagelium datis, videre eſt.

Fronto Ducaeus Sebaſtiano Tengnagelio juris utriuſque doctori, et Caeſareo Bibliothecario, viro clariſſimo, S. D.

“ Quod a [1] poeta dictum eſt neſcio quo, non defuturos Marones, ſi fuerint
“ Maecenates, id mihi libet immutatum ad tuam laudem traducere, clariſſime
“ Tengnageli, ut aſſeram, incaſſum Ptolemaeos nobis ſuppetere Philadelphos,
“ niſi Demetrios etiam habeant Phalaraeos. Etſi enim pauci ſint principes, qui
“ locupletiſſimas inſtruant bibliothecas, et ad extorquendos e barbarorum manibus
“ codices calamo exaratos pecunias impendant, tamen illi ipſi, niſi liberales et
“ doctos illis cuſtodes apponant, multo magis libris rarioribus carebimus, quos
“ etiam cum dolore, imo luctu, ſervari ſciemus, ſed ab iis, qui per ſummam in-
“ vidiam eorum uſum doctis aut ſtudioſis hominibus non permittunt. Quo nos
“ aequius eſt probitatem atque humanitatem tuam ſuſpicere ac praedicare, qui,
“ etſi a nobis [2] non rogatus, bene de nobis mereri ſponte voluiſti; ſtatimque
“ atque amicorum opera tibi innotuit, nos hiſtoriam Nicephori Graecam avide
“ expetere, ut, quod unum ſupereſt in orbe Chriſtiano illius exemplar, formis
“ expreſſum aereis in lucem exeat, perlibenter ad nos mittendum illud tradidiſti.
“ Ac nos quidem non mediocriter anxios ac ſolicitos habuit ejus expectatio,
“ cum literae quidem tuae Septembri menſe datae jam in itinere eſſe ſignifica-
“ rent, cui commiſſum erat; ipſae vero Francofurti ſine libro Pariſienſi biblio-
“ polae Morello fuiſſent redditae. Sed admoniti poſtea ſumus a doctiſſimo
“ noſtrique amantiſſimo Scheildero, fidem datam fefelliſſe, qui ſe illud laturum
“ receperat; itaque καθὰ δεύτερον πλοῦν, alterius geruli fidelioris opera, eſſe perfe-
“ rendum. Cum igitur advenerit, quam diligentiſſime curabimus exſcribi, ſta-
“ timque remittemus; et antequam praelo ſubjiciatur, cum Graeco textu Langi
“ verſio conferetur, ne qua forte loca, ut fit, interpres omiſerit, vel ſublesta fide
“ corruperit: cujus enim fuerit communionis, illo ſuo grandi in Juſtinum com-
“ mentario ſatis indicavit.—Sunt in hac urbe duo Maronitae, quorum opera ſe
“ uſurum profitetur Dn. Breveſius, regius ad pontificem exlegatus, ad Bibliorum
“ paraphraſin Arabicam et Chaldaicam excudendam.—Salutat te doctiſſimus Ri-
“ galtius, qui in cura bibliothecae regiae Caſaubono ſucceſſit, aucto etiam ſti-
“ pendio ad ſexcentos uſque florenos Brabanticos ſive libras Turonicas totidem.
“ —Vale. Lutetiae Pariſiorum VI Kal. Martias CIƆIƆCXV.

Manuscriptus Nicephori codex Caeſareus Lutetiam tandem pervenit die 29 Aprilis, an. CIƆIƆCXV. Unde ſumpta occaſione ad Tengnagelium, die 4 Maii ejuſdem anni CIƆIƆCXV, illuſtriſſimus praeſes Thuanus, non tantum gratiarum actionis, ſed et ſyngraphae loco, has miſit literas.

[1] Martial. *lib. 8. epigram. 56. ad Flaccum :* Sint Maecenates, non deerunt, Flacce, Marones. Lamb.

[2] *At ab illuſtriſſimo praeſide Thuano vehementiſſime rogatus fuerat, ut ex ejuſdem gratiarum actione paulo poſt apparebit.* Lamb.

JACOBUS AUGUSTUS THUANUS *viro clariſſimo* SEBASTIANO TENGNAGELIO S. D.

“ Ad tuas Viennae Pannonicae ante octo menſes datas, vir clariſſime, reſpondeo.
“ Expectatione Nicephori tui, quem, diu in Italia et Lotharinga prius jactatum,
“ tandem recepi, reſponſionem diſtuli. Sciebam tota Europa hoc unicum ex-
“ emplar extare; quippe qui per oratores noſtros Conſtantinopoli jam a multo
“ tempore ſedulo egiſſem, ut ſi ejuſdem aliud nanciſci poſſent, illud quovis pre-
“ tio redemptum ad nos mitterent: quod illi, veſtigatione diligenti facta, cum
“ fruſtra fuiſſent, nimis verum eſſe confirmarunt. Quo mihi diligentius eniten-
“ dum putavi, ut habendi veſtri et edendi occaſionem quaererem, ne, ſi caſu
“ illud amitteretur, cum eo nunquam ſarciendae jacturae amiſſio fieret. Nunc
“ cum tua benignitate, et commendatione Domini Scheilderi, id meae fidei com-
“ miſſum ſit, ut tantae expectationis liber publicetur, dabo operam, ne te be-
“ nignitatis tuae aut Scheilderum officii poeniteat. Habebis interim et ſervabis
“ has a me literas, fidei jam datae teſtes alteras; ac ſpero, ut intra annum majore
“ ex parte perfecto opere, eam ſi non omnino liberare, diligentiam ſaltem in eo
“ edendo adhibitam miſſis foliis jam cuſis tibi approbare poſſim. R. P. Fronto
“ Ducaeus erit operis inſpector et curator, et, ſi me audiet, [1] ſereniſſimo Matthiae
“ Caeſari, ex cujus inſtructiſſima bibliotheca illud ad publicam utilitatem nunc
“ ſua lingua, ut olim Ferdinandi avi auſpiciis Latina, prodit, denuo inſcribet, et
“ beneficii auctorem laudabit. Inter occupationes aulicas hoc etiam curae mihi
“ erit. Mora illa octimeſtris, quae a datis tuis literis ad exemplar receptum
“ effluxit, in cauſa fuit, quo minus deſideriis tuis in reliquis pro tempore ſatiſ-
“ factum fuerit. Paratam habebam noſtrarum hiſtoriarum editionem, multis par-
“ tibus et rebus, praecipue Britannicis et Hibernicis, auctiorem: et ſpem fecerant
“ librarii, ut ad eam ſe ſerio accingerent. Quod cum non fecerint, dabo operam,
“ ut exemplar forma duodecima, quae aliis, ut noviſſima, melior eſt et locuple-
“ tior, ad te mittatur. Nam marginalibus illis notis, quae minus tibi gratae,
“ ego pariter offendor non mediocriter; et graviſſime tuli, me ſuperſtite, qui
“ multa addere, detrahere, etiam quaedam emendare et meliora facere in iis ſpe-
“ rem, et jure meo poſſum, praepoſtera nundinalium librariorum ſedulitate, ſeu
“ potius attentiore ad quaeſtum diligentia, mihi plenam de re mea ſtatuendi li-
“ bertatem et arbitrium ademptum eſſe. De Marmolia in Hiſpaniam ad oratorem
“ regium, proxima mecum cognatione conjunctum, jampridem ſcripſi, necdum
“ tamen commodum ab eo reſponſum tuli, raritatem libri cauſante, utpote di-
“ ſtractis, quae apud typographos proſtabant, cunctis exemplaribus. Nam quod
“ habebam, et quo uſus ſum, cum viro mihi amiciſſimo commodaſſem, mortuo
“ eo heredes reſtitutionem procraſtinantes hactenus eluſerunt. D. Scheilderus
“ habet amicos in Hiſpania, quorum ope non dubito, quin jam nunc tibi rem
“ confectam dederit. Si interim ex Hiſpania aliud nanciſci, aut meum recuperare
“ potero, illud quamprimum ad te curabo. Saracenica ſeu Muhamedica, quam
“ moliris, hiſtoria fac per tuam diligentiam, ut, quam cito fieri poterit, fruamur.
“ Juvabit tam potentis imperii prima incunabula vix ſatis Chriſtiano orbi huc uſ-
“ que perſpecta plenius cognoſcere, et imperſcrutabilia Dei judicia, qui imperio-
“ rum auctor eſt, in eo admirari. Librarii noſtri novam Bibliorum editionem
“ parant, cui poſt Hiſpanam et ultimam Antuerpianam, meliorem paraphraſin
“ Chaldaicam ſive Syriacam et Arabicam verſionem in Vetus et Novum Teſta-
“ mentum addent cum interpretatione Latina peculiari. Illuſtriſſimus cardinalis
“ Perronus opus urget, et vicaria opera noſtra ad eam rem utitur.”

Hucusque illuſtriſſimus praeſes Thuanus. De ejuſdem manuſcripti codicis Lutetiam adventu ſcripſit etiam ad D. Scheilderum R. P. Fronto Ducaeus, integris poſtea decem diebus, nempe XV Maii an. CIↃIↃCXV, ut videre eſt ex epiſtola ſequenti.

Monsieur,

[1] *Juſtiſſimum hoc fuiſſet, ſed cujus neſcio culpa Caeſari praelatus fuit Cardinalis Richelius.* Lamb.

Monsieur,

" Le Nicephore eſt arrivé à Paris ſain & ſauve, Dieu mercy, le 29 d'Avril avec " une lettre du Pere Gueret, Recteur de noſtre Noviciat de Nancy, qui m'eſcri- " voit du 18 d'Avril, qu'un gentilhomme Eſpagnol, nommé Navarra, le lui avoit " delivré pour me le faire tenir. Ledict Eſpagnol l'avoit receu d'un grand " Seigneur Portugais, & l'a faict porter juſques à Nancy ſortant de Vienne, où il " eſtoit à la ſuite de l'Empereur. Six heures aprés que je l'eus receu, ayant payé " le port à deux ſols pour livre, il en peſoit 20, je l'ay porté à Monſ. le Preſident " de Thou, qui a eſté fort aiſe de le recevoir, & en a faict ſi grande eſtime, " qu'il penſe qu'il pourroit eſtre l'autographe, ou la copie preſentée par l'auteur, " l'Empereur luy en ayant laiſsé l'entiere diſpoſition comme par courtoiſie. Il " diſoit s'en remettre à moy. Il m'a faict dire depuis par Monſieur Rigault, que " pour ſon contentement il ſeroit bon qu'on le fiſt tranſcrire par maiſtre Henry " Eſtienne, fils de Charles Eſtienne, frere de Robert, qui eſt Catholique, & a " ſon imprimerie en l'ancienne maiſon des Eſtiennes prés les Eſcholes du Decret: " mais à cauſe qu'eſtant Threſorier des baſtiments du Roy il a eſté incommodé " en ſes affaires, *rediit ad majorum artificium.* C'eſt celuy à qui Monſ. Caſaubon " a dedié ſes Notes ſur Dion Chryſoſtome. Les fraix de l'impreſſion ſeront faicts " par Drouart le libraire, qui debite & a faict imprimer l'Hiſtoire dudict Sr. " Preſident, *et hoc inconſultis nobis:* dequoy Claude Morel faiſant ſes plaintes, " comme ayant eu eſperance de l'avoir pour ſoy, il adjouſta, que ledict Sr. " ne vouloit point qu'on reviſt la traduction Latine, & qu'il ny avoit rien à " corriger. Je ne ſçay ce qu'en ſera; mais je crains que ce ſera choſe difficile " de contenter ledict Sr. Preſident, & le Sr. Bibliothecaire de l'Empereur, qui " veut qu'on renvoye la traduction. J'ay beſoing de m'entretenir en paix avec " le Bibliothecaire du Roy, & meſme leur authorité m'eſt neceſſaire eſtant à Paris. " Je ne luy ay point delivré voſtre lettre à cauſe qu'elle fait mention de la Dedi- " cace. Je vous prie de m'en envoyer avis, de peur d'eſtre engagé & de deplaire, ſi " on ſe monſtre moins enclin à leur honneur. [1] A la verité puiſque la traduction " eſt dediée à un Empereur, il ne ſemble pas ſeant que l'edition double ſoit " donnée à un moins grand Seigneur, que celuy à qui eſt la ſimple. Je ſeroy " bien aiſe d'en eſtre entierement delivré. On n'a encores vuidé le different " des libraires à raiſon du privilege des Breviaires, pour lequel on les veut " charger d'imprimer les Auteurs & Peres Grecs, & le Preſident de Thou eſt un " des deputez pour la ſurintendance de ces labeurs royaux, avec le ſieur Cardinal " du Perron, Mr. de Marillac, & le lieutenant civil Henry de Meſmes. De " Paris, ce 15 de May, 1615.

Illustrissimus praeſes Jac. Aug. Thuanus ſua ad Tengnagelium epiſtola, ob acceptum hiſtoriae eccleſiaſticae Nicephori Calliſti codicem manuſcriptum Graecum fidem ſuam obligavit loco Syngraphae; caeterum quantae molis fuerit, Nicephorum illum peregrinantem ex Gallia revocare domum, ſatis patet ex ſubjuncta epiſtola R. P. Frontonis Ducaei, quam poſt mortem Thuani, d. 13 Januarii an. 1621, miſit ad Tengnagelium.

Clariſſimo viro Dn. SEBASTIANO TENGNAGELIO *J. V. D. et Caeſareo Bibliothecario* FRONTO DUCAEUS *S. P. D.*

" Ex literis communis amici noſtri D. Scheilderi canonici Atrebatenſis, jam " diu, tibi, opinor, innotuit, per me non ſtetiſſe, quo minus citius Nicephorus " tuus et Caeſareae bibliothecae reſtitueretur, et in lucem utraque lingua editus " prodiret, praeſertim cum non ita pridem ipſe praeſens Lutetiae ſuis oculis et " auribus, quo in loco negotium iſtud verſaretur, et quo in ſtatu eſſet, percipere " potuiſſet. Quod ſi mihi ſcirem agendum cum homine, qui ignoraret, quam " difficile

[1] *Locus notabilis de dedicanda Imperatori editione Graeco-Latina Nicephori. Juſtiſſimum enim profecto hoc fuiſſet, ſed cujus neſcio culpa praelatus fuit S. Caeſareae Majeſtati* cardinalis Richelius. Lamb.

“ difficile fuerit hactenus ordini noſtro, jus ſuum apud judices Pariſienſis iſtius
“ ſenatus obtinere, exponerem pluribus, et per longas ſermonum ambages totam
“ hiſtoriam deducerem; ſed quoniam ſocietatis noſtrae veteri amico rem narro,
“ non pudebit me viciſſim tecum expoſtulare, quod nunquam ad praeſidis Thuani
“ filiorum tutores curatoreſve ſcribere dignatus ſis, neque per legatos ordinarios
“ vel extraordinarios Imperatoris egeris, ut tam rarus tantique pretii liber re-
“ poſceretur. Cum enim ad me ſolum eum non miſeris, ſed regii bibliothecarii
“ committendum fidei volueris, eique per me traditus fuerit, qui potui ego pri-
“ vatus et religioſus profeſſus ei litem intendere, qui eum tot annos detinuit?
“ Urgere tantum, et precibus quereliſque ſolicitare tutores illos potui, quod et
“ praeſtiti; nec ipſi recuſarunt apud praetorem Pariſienſem illum in jus vocatum
“ perſequi, donec ad ſupremam curiam provocavit. Henricus Stephanus is erat,
“ cui affinis ejus Iſaacus Caſaubonus ſuas in Dionem Chryſoſtomum notas προσε-
“ φώνησε; qui cum amicorum potius vitio, quam ſuo, paene decoxiſſet, et quaeſtura
“ ſua ſe abdicare, atque ad priſtinam paternamque typographi artem redire co-
“ actus eſſet, gratificari voluit ei praeſes, atque ejus fidei Nicephorum exſcriben-
“ dum et imprimendum commiſit. Cum igitur diutius editionem illam differret,
“ quouſque ſuis creditoribus ſatisfacere potuiſſet, librum a ſe repoſcentibus re-
“ ſpondebat, aequum non eſſe, ut ſui laboris fructu privaretur, cum tot menſium
“ vigiliis apographum illud exaraſſet fideliter ex autographo expreſſum. Objicie-
“ batur illi, praeſto eſſe bibliopolas, quorum ſumptibus liber edendus eſſet, qui
“ non ſolum manupretium illi numerarent, ſed et auctario inſigni mercedem il-
“ lam cumularent. Tandem tamen cum ad editionem ſe accingeret regio in-
“ ſtructus privilegio, quod a ſenatu confirmari cupiebat, ad regium procuratorem
“ venit. Ille vero, a me rogatus, aſſenſum ſe praebiturum negavit, niſi prius
“ codicem Caeſareum reſtitueret, quem etiam in ſuum muſaeum mihi tradendum
“ perferri curavit: poſtea tamen ſenis afflicti lachrymis victus, illum ei reſtituit,
“ et paciſci cum bibliopola permiſit; a quo et pro manupretio apographi et pro
“ ipſius privilegii communicatione ſponſionem quingentorum aureorum extorſit,
“ poſt ſex menſes numerandorum. Itaque niſi velit grandi foenore gravari Se-
“ baſtianus Cramoiſius, Sebaſtiani Nivellii ex filia nepos, neceſſe eſt, ut primo
“ quoque tempore Nicephorum praelo ſubjiciat; jamque duodecim aureorum
“ ſummam Viennam miſit ad ſecretarium Domini Bethunii, ut ejus opera privi-
“ legium Caeſareum poſſit obtinere. Coepimus interim Joannis Langi Latinam
“ interpretationem cum textu Graeco diligentius conferre, comperique hominem
“ alioqui doctum non paucis in locis erraſſe, neque dignatum cum Euſebio, So-
“ crate, et Sozomeno ſuam verſionem conferre, aut eos auctores adire, quorum
“ ex libris Nicephorus ſuas hiſtorias excerpſiſſet. Exempli cauſa, lib. 2. cap. 13.
“ angelum ſcribit conſpectum ab Herode funiculo cuidam inſidentem, ſtatimque
“ cognoviſſe ex malis illis eſſe, qui aliquando boni fuiſſent. At hoc non dicit
“ Nicephorus, vel certe Joſephus, ex quo illud eſt, ſed bubonem ab Herode vi-
“ ſum, qui, ut olim, Romae cum eſſet, nuncius boni fuit, ſic nunc propinquae
“ mortis nuncius futurus advenerat. Id enim praedictum Herodi fuerat a Ger-
“ mano vate, ut ſcribit Joſephus lib. 18. Antiquit. cap. 8. Sunt etiam loca non-
“ nulla apud Euſebium ex conjectura correcta ab interprete Chriſtophorſono, quo-
“ rum lectio reſtitui Nicephori auxilio poteſt, et mutuam operam ipſe ex aliorum
“ collatione ſibi utilem experiri. Nonnunquam enim in compendium redegit,
“ quae alii pluribus expoſuere; nonnunquam etiam fuſius narrat, et lucem aliis
“ affundit. Hanc vero collationem non poteſt quis ſtans pede in uno et raptim
“ praeſtare; itaque temporis aliquid concedi neceſſe eſt, ut ad hiſtoriarum capita
“ronteſque perveniamus. Atqui multo erit illud honorificentius imperatoriae
“ bibliothecae, ſi accurate recognitus cum interpretatione prodeat ex illa Nice-
“ phorus, quam ſi accelerata diligentia cum tot naevis et maculis ſuſpecta Catho-
“ licis eicatur editio ab homine Lutherano elaborata; licet Catholicum eum fuiſſe
“ Philippus Mornaeus aliquando contenderit, eo nomine ab illuſtriſſimo cardinale
“ Perronio caſtigatus. Neque metuere debes, quin elogium dedicationis ei liceat
“ inſcribere, cui debetur; quod ita poteris, Deo favente, pertexere, ut ſimul

“ Νικηφόρον

" Νικηφόρον [1] τῷ νικηφόρῳ et triumphatori ſemper Auguſto te dicas offerre: ita " nunc omnia proſpere cedunt magnanimo principi et de religione Catholica " optime merito.—Maronitae duo linguam Arabicam profitentur, et illis tanquam " regiis profeſſoribus quadringentorum aureorum ſtipendium aſſignatum eſt. Nuper " etiam ab univerſo Franciae clero munere non exiguo ſunt adjuti, ut inchoatam " Veteris Teſtamenti paraphraſin Arabicam in lucem edere poſſint, una cum ſua " interpretatione Latina, quam ſuis ſumptibus iidem epiſcopi in lucem exire cu- " rabunt. Thomas Erpenius Lutetiae fuit, ſed ex ea jam diu diſceſſit in Belgium, " ubi editionem illam Arabicam dicitur praelo adornare, Catholicis ſuſpectam fu- " turam.—Lutetiae Pariſiorum Idibus Januariis CIƆIƆCXXI.

HUCUSQUE R. P. Frontonis Ducaei ad Tengnagelium epiſtola de difficultate remiſſionis Nicephori manuſcripti in auguſtiſſimam bibliothecam Caeſaream. Poſt mortem autem jam memorati P. Ducaei devenit codex ille manuſcriptus Nicephori Calliſti in manus R. P. Jacobi Sirmondi, e ſocietate Jeſu, viri ſanctiſſimae vitae, ſummae eruditionis et accuratiſſimi judicii.—Literae ipſius ad Tengnagelium, quibus eum de codice manuſcripto Nicephori Calliſti, poſt mortem R. P. Frontonis Ducaei in manus ſuas devoluto, certiorem facit, ſunt hae:

Clariſſime et doctiſſime Domine, mihi plurimum obſervande.

" NICEPHORI vetus exemplar Caeſareum, quod ego poſt P. Frontonis Ducaei " obitum in fidem meam receperam, ſalvum ad te D. Werdemanni Reſidentis " opera perveniſſe ſpero. Quid vero ejus editionem tamdiu antehac retardarit, " non facile dixerim; ſed video nunc tandem a Cramoiſio noſtro typos Graecos " comparari, ut eam proximo, ut ait, Decembri menſe aggrediatur. Quod ſi fiet, " multorum expectationi ſatisfaciet; tibi autem in primis gratiam habebunt, qui " tuo id ſe potiſſimum beneficio conſecutos intelligent.—P. Fronto ante obitum " ſuum Nicephorum plane abſolverat; itaque cum Graeco textu Latina verſio, " ut ab eo recognita fuerat, conjungetur.—Quod ad Biblia Syriaca et Arabica " ſpectat, quae Maronitae pollicebantur, nihil hactenus apparuit.—Pariſiis 3 Nonas " Septembres CIƆIƆCXXVI.

HUCUSQUE R. P. Sirmondi de Nicephori Calliſti codice manuſcripto Caeſareo Vindobonam remittendo epiſtola ad Tengnagelium. Verum enimvero ne tunc quidem, ut Sirmondus ſperarat, Nicephori illud exemplar manuſcriptum Tengnagelio fuit redditum, ſed anni demum ſequentis CIƆIƆCXXVII Kalendis Februarii; ubi illuſtriſſimus atque excellentiſſimus comes de Furſtenberg, qui ex legatione Gallica in aulam imperialem redierat, eximium iſtud antiquitatis eccleſiaſticae monumentum, quod integros fere duodecim annos, nempe a menſe Aprili anni 1615, in Gallia haeſerat, auguſtiſſimae bibliothecae Caeſareae feliciter reſtituit. Hoc enim ipſe Tengnagelius ſupra inſertae illuſtriſſ. praeſidis Thuani ad Scheilderum epiſtolae Gallicae externa pagina teſtatur his verbis: *Nicephori hiſtoria mihi ab excellentiſſimo domino comite de Furſtenberg eſt reddita* 1 *Februarii* 1627.

[1] *Nempe glorioſiſſimo Romanorum imperatori Ferdinando* II, *qui hac periphraſi ſignificatur.* LAMB.

Avant *que de quitter cet article de l'affection que M. de Thou portoit à la literature & aux ſçavans, nous obſerverons, que lorſqu'il fut pourveu de la charge de Maitre de la Bibliotheque Royale, ce fut à ſa recommandation que M. Caſaubon, & aprés luy M. Rigault, eurent l'office de Gardes de cette Bibliotheque. La conduite de M. de Thou dans cette charge, eſt repreſentée par M. Perrault, en ſon Eloge, de cette maniere:*

" Le Roy luy donna la charge de * Garde de ſa Bibliotheque, vacante par " la mort du grand Amiot traducteur de Plutarque. Cette illuſtre Bibliotheque, " la plus belle du monde, aprés celle du Vatican, ne tomba pas en de moins " dignes mains & n'en receut pas moins d'honneur qu'elle luy en fit. Elle " devint plus que jamais le reduit de ce qu'il y avoit de plus ſçavans hommes " & de plus vertueux parmy les gens de lettres, & ç'a eſté particulierement ſous ſa " conduite qu'elle s'eſt renduë recommandable, tant par les hommes vivans qui y " conferoient de toutes ſortes de ſciences, que par les autheurs morts qu'on y " alloit conſulter."

Au ſujet encore de la Bibliotheque du Roy, il ſemble qu'il ne ſera pas hors de propos de mettre ici ce que le Pere Jacob *en dit dans ſon* Traicté des plus belles Bibliotheques, *imprimé à* Paris *in 8vo,* 1644. *p.* 440. *& ſuiv.*

Quoyque l'empereur Charlemagne, aye eſté le premier de nos Rois à dreſſer des Bibliotheques: toutefois nous ne treuvons point que ce fut à Paris, ains à Aix la Chapelle & à Lyon: c'eſt pourquoy je treuve que le Roy Charles V. a eſté le premier qui a donné le fondement à la tres-magnifique Bibliotheque Royale, qu'il erigea à Fontaine-bleau; car il fit rechercher avec un grand ſoin les meilleurs livres, qui ſe pouvoient treuver de ſon temps pour l'enrichir. Et jaçoit que ce Monarque n'euſt la cognoiſſance de la langue Latine: il eſtoit neantmoins naturellement enclin aux ſciences, & uſoit d'une eloquence merveilleuſe en ſes diſcours, comme le témoignent ceux qu'il fit pour appaiſer les ſeditions de Paris & reſpondre aux invectives de Charles Roy de Navarre, dit le Mauvais, ſelon la remarque qu'en fait Hilarion de Coſte Minime, *en ſes Eloges des Dauphins de France, pag.* 223. Ce ſage Roy portoit un grand amour aux gens de lettres; leſquels il emploioit à faire diverſes traductions. Il commanda à *Nicolas Oreſme* Docteur de la Faculté, grand Maiſtre du College de Navarre, Chanoine de la ſaincte Chapelle, puis Eveſque 28 de Liſieux, qui eſtoit fort intelligent en la Theologie & Philoſophie, de faire les verſions *de la Bible, des Ethiques, Politiques, & des livres du Ciel & du monde* d'Ariſtote, avec *les Dialogues* de François Petrarque de l'une & de l'autre fortune. Par le commandement du meſme, *Jean Golain* docteur de Paris & provincial des Carmes, de la province de France, traduiſit *le Rational des divins Offices,* ou *Ceremonies de l'Egliſe,* & *les Collations des ſaincts Peres,* traduites de Grec en Latin par Caſſiodore; *Jean Corbichon* Docteur de l'Ordre des Auguſtins, travailla auſſi ſur *le grand Proprietaire de toutes choſes,* de Barthelemy Langlois; *Simon de Heſdein,* pareillement Docteur, donna la verſion *de Valere le Grand*; *Rodolphe de Preſles* eut le meſme employ pour les livres de S. Auguſtin *de la Cité de Dieu.* Pluſieurs autres ſçavans perſonnages luy preſenterent divers ouvrages qu'il recevoit tres volontiers, en témoignage de l'inclination qu'il avoit pour les lettres.

Le Roy Charles VI. ſon fils & ſon ſucceſſeur, eut cognoiſſance des ſciences, comme remarque Charles de Louviers *au Songe du Verger*; & pluſieurs autres, qui aſſeurent qu'il aimoit fort les Mathematiciens, & qu'il avoit une belle Bibliotheque au Louvre, à laquelle il joignit celle de ſon pere, qui eſtoit à Fontainebleau; la charge de laquelle fut donnée à Antoine des Eſſarts, puis apres à Garnier de S. Yon, pour lors Eſchevin de la ville de Paris, ſelon la remarque qu'en fait Jacques du Brüeil Benedictin, dans le 3. *livre des Antiquitez de Paris, pag.* 1049. où il rapporte un extrait tiré *du* 8. *livre des memoriaux de la Chambre de Comtes,* cotté H, P, S. lequel j'insereray icy pour un authentique témoignage de l'antiquité de la Bibliotheque de nos Roys. *Garnerius de S. Yon,* dit-il, *Scabinus*

* *Maitre.*

binus villæ Pariſienſis, commiſſus ad cuſtodiam Librariæ regis in Lupara, et aliorum etiam librorum, quocumque loco fuerint, loco Antonii de Eſſartis, cauſis certis ad hoc ipſum regem moventibus exonerati, per ejus litteras datas octavo Maij, 1412. *ſic ſignatas,* par le Roy, preſens Meſſire Gerard de Graneval, & autres. Calot. *Duodecimoque menſis ejuſdem præſtitit ſolitum juramentum.* Et peu aprés. *Garnerius de S. Yon, cui Rex per litteras datas Pariſiis* 21. *Julij* 1418. *ſic ſignatas,* par le Roy, Meſſire Jacques Denté, & autres preſens. J. Milet, *commiſerat cuſtodiam librorum ſuorum in Lupara exiſtentium, et ad dicti Garnerii requeſtam commiſſum erat certis perſonis de camera computorum faciendo inventorium: fuit hodie traditum ad Burellum per dictos commiſſarios: duplicatum fecit, et præſtitit juramentum de bene et fideliter cuſtodiendo dictos libros, et nemini revelare dictæ librariæ ſecretum. Quo juramento præſtito, reddita fuit ei clavis, altera dictæ librariæ in camera exiſtente, una cum inventorio prælat. cum duplicato ſuo manuali ſigno ſignato commiſit in camera cum ſimilibus.* Voila comme ces Roys ont eſté curieux à eriger & conſerver cette Bibliotheque: auſquels a ſuccedé Loüys XI. qui euſt une parfaite cognoiſſance de la Politique, au rapport de ſon fidel hiſtorien Philippe de Comines, Seigneur d'Argenton; lequel l'appelle *le maiſtre en ſcience d'Eſtat; le plus ſage qu'il ait cognu pour ſe tirer d'un mauvais pas; celuy qui a mieux entendu l'art de ſeparer les gens.* Nonobſtant ce grand eſtude à la Politique; il ne negligeoit pas les autres ſciences: veu que Jean Bouchet autheur des Annales d'Aquitaine, dit de luy, *qu'il avoit de la ſcience acquiſe tant legale que hiſtoriale, plus que les Roys de France n'avoient accouſtumez.* Ce que confirme Robert Gaguin ſon Hiſtorien, & Bibliothecaire *au liv.* 10. de l'Hiſtoire de France: *Callebat litteras,* dit-il, *et ſupra quam regibus mos eſt, erat eruditus.* Or cette cognoiſſance des ſciences, ne luy eſtoit pas moins utile, que celle des livres. Car comme il n'appliquoit ſon eſprit qu'à de grandes choſes, non ſeulement pour la police de ſon Royaume, mais encore pour l'advancement & progrez des bonnes lettres; cela fut cauſe qu'il perfectionna la Bibliotheque Royale du plus grand nombre de volumes qui ſe pouvoient treuver, ſe ſervant pour cét effet *de Robert Gaguin,* Religieux de la Trinité, homme tres ſçavant en ſon temps, qui depuis merita d'eſtre Ambaſſadeur ſous Charles VIII. & enfin Miniſtre General de ſon Ordre: la grande cognoiſſance qu'il avoit des bons livres luy fit meriter cette dignité de Bibliothecaire du Roy Loüis XI. & non XII. comme s'eſt trompé Aubert le Mire dans l'Eloge dudit Gaguin, où il dit: *Cumque facundia et rerum uſu eximie valeret, ſæpe regum Galliarum nomine, in Italia, Germania, ac Britannia publicas legationes obivit. Ludovico * XII. in primis charus; qui cum librorum ſtudio colligendorum teneretur, ingentem ei pecuniæ vim eo nomine appendit, regiæque ſuæ Bibliothecæ præfecit.* Or il eſt tres conſtant que ledit Gaguin mourut au commencement du regne de Loüys XII. lequel tenoit ſa Bibliotheque à Blois, comme l'a judicieuſement remarqué M. Naudé *au chap.* 4. *des Additions à l'Hiſtoire de Louys XI.* qui déduit les raiſons, pour monſtrer l'erreur dudit le Mire, où je renvoy le lecteur.

Pluſieurs ont treuvé eſtrange ce qui ſe lit dans *les Regiſtres* des Eſcholes de Medecine de ce Roy: lequel donna en gage ſa vaiſſelle d'argent auſdites eſcholes pour avoir une copie *du Raſis,* qui eſtoit dans leur Bibliotheque, qu'il fit demander par Meſſire Jean de la Drieſche: mais ceux qui auront leu ce que ledit Gabriel Naudé en dit en ſon chap. 4. de l'Addition à l'Hiſtoire de ce Roy, verront & cognoiſtront l'affection de ce Prince envers les livres.

Le Roy Loüys XII. n'a pas ſeulement merité l'honneur d'avoir eſté unanimément proclamé *le Pere du peuple;* pour la bonté & affection qu'il portoit à ſes ſujets: mais encore pour la grande inclination qu'il avoit pour les bonnes lettres, puis qu'un docte Hiſtorien l'appelle *le Ptolomée* de ſon temps, à cauſe de la grande recherche de livres, qu'il fit avec une grande deſpenſe pour enrichir ſa Bibliotheque qu'il tenoit à Blois: C'eſt Symphorien Champier, Lyonnois, Medecin du Duc de Lorraine, qui a eſcrit la vie de noſtre Roy, ſous lequel il vivoit,

* *al.* XI.

vivoit, dans ſon 3. *livre des Trophées des François*, où l'on verra de quel amour ce Monarque cheriſſoit les Muſes. *Ejus animi*, dit-il, *ſapientia, conſilium atque reliquæ virtutes omnibus ſunt admirationi: adeo ut difficillimum ſit dijudicare in qua earum præſtet; vel ob quam majorem promereatur laudem. Eſt etiam bonarum litterarum amantiſſimus: ac virorum doctorum obſervantiſſimus, et librorum cupidiſſimus, inſtar Ptolomæi Philadelphi, qui Demetrium Phalerium Bibliothecæ ſuæ præfecit, grandem pecuniam ei tradens, ut undique ad Bibliothecam regis, vel emendo, vel tranſcribendo libros congregaret. Et cum eum interrogaſſet quotnam libri jam in Bibliothecis eſſent; reſpondit plures quam ducenta millia: ſed brevi tempore ad quingenta millia poſſe pervenire putabat. Sic item Ludovicus noſter Chriſtianiſſimus libros undique non minori diligentia perquiri atque ornari jubet. Nec minus ſumptuoſam, quam ipſe Philadelphus, Bibliothecam extruxit: vir certe prudentiſſimus, et tanto principatu digniſſimus, qui regio diademate ſuſcepto, omnia quæ ad Reipublicæ ſtatum pertinere arbitrabatur, maxima animi prudentia diſpoſuit.* Que la Grece ne ſe vante plus d'avoir eſté l'unique en honneur, pour la ſplendide Bibliotheque de Ptolomée: mais qu'elle ſe ſouvienne, que la Gaule luy a eſté auſſi bien Sœur pour les Bibliotheques, que pour les lettres: & que nos Roys ont eſté les vrais imitateurs des leurs, en l'erection de leur Bibliotheque. L'une des principales augmentations de cette Bibliotheque, qui fut faite ſous ce Roy, furent les livres d'un grand nombre de Docteurs du Droict, qui furent pris à Milan, & apportez en celle-cy: Or elle eſtoit en telle reputation, qu'un Ambaſſadeur nommé *Bologninus*, la voyant à Blois, l'eſtima pour une merveille de ſon temps; ainſi qu'il ſe peut voir dans *ſon curieux livre*, qu'il a fait des quatres plus remarquables ſingularitez, qu'il avoit treuvé en France, où il ne craint point de luy donner le premier lieu.

Le grand Roy François I. a eſté en ſon temps *le Parnaſſe des Muſes, & un Cabinet des ſciences*. Car bien que les lettres euſſent eſté fleuriſſantes ſous les regnes de ſes predeceſſeurs: toutefois leurs perfections parurent par ſes ſoins & diligences. Il ordonna l'an 1527. le reſtabliſſement de la Bibliotheque Royale de Fontaine-bleau, qui en avoit eſté tranſportée du temps de Charles VI. comme il a eſté remarqué cy-deſſus; & ce par les conſeils & advis que luy en avoient donnez *Janus Laſcaris*, Grec de nation, & *Guillaume Budé*: voulant pourvoir à ſa perfection, & augmentation, il envoya *Juſte Tenelle, Guillaume Poſtel, & Pierre Gille* en Orient, afin de rechercher ſoigneuſement les livres rares de cette langue, tant pour enrichir cette tres magnifique Bibliotheque: que pour faire enſeigner ces langues publiquement par douze Lecteurs Royaux, qu'il ordonna l'an 1531. pour les langues Latines, Greecques & Hebraiques; & pour les ſciences de Mathematique, Philoſophie, Art d'Oratoire, & de Medecine. Il eſt à remarquar, que les livres, qui furent mis dans cette Bibliotheque, furent tous tres bien reliez; car les relieures en ce temps là commencerent à eſtre fort belles. Auparavant que de ſortir de cette Bibliotheque, j'en donneray la deſcription, qui ſe treuve dans le *Threſor des Merveilles de Fontaine-bleau*, qu'a depuis peu imprimé *Pierre Dan*, Religieux de la Redemption des Captifs, Miniſtre de leur Convent dudit Fontaine-bleau. *Je viens au dernier eſtage*, dit-il, (liv. 2. chap. 7. n. 4. pag. 98. & 99.) *de ce departement, qui eſt la gallerie où a eſté autrefois la Librairie, que le grand Roy François avoit dreſſé en cette maiſon Royale, avec un grand ſoin & curioſité, dont il en donna la charge au docte Pierre Gillius: & tout ce qui s'en peut dire de preſent, eſt que le malheur de nos guerres civiles a eſté la cauſe, que pour ne la voir diſſipée, l'on en tranſporta les livres à Paris, où ils ſont encore. C'eſtoit bien une des choſes plus conſiderables de ce lieu, où ce Prince n'avoit rien eſpargné pour recouvrer tous les livres & tous les Manuſcrits les plus rares, & les plus curieux, qui fuſſent point ailleurs; ayant pour cet effet envoyé ledit Gillius & pluſieurs autres perſonnages, en Aſie, Grece & en diverſes parties du monde pour en chercher; & où l'on ne pouvoit avoir les propres Manuſcrits, il fit en ſorte par ſa faveur de les faire tranſcrire.* (Belleforet Coſmograp. fol. 333.) *Il ſe lit que quelques Princes & Seigneurs eſtrangers venans en France, ont infiniment plus deſiré de venir icy viſiter ce threſor des livres, que toute autre choſe, que l'on put admirer ailleurs.*

ailleurs. Voyla la gloire que s'eſt acquis ce grand Monarque, pour avoir reſtably les ſciences, qui eſtoient deſcheuës de leur premiere ſplendeur, par le barbariſme, qui s'eſtoit coulé dans nos Gaules: ce qui ſera que ſon nom ſera à jamais en benediction parmy les peuples, & particulierement les gens de lettres, deſquels il eſtoit le Mœcenas; & leſquels il aymoit ſi tendrement, qu'il appelloit les Eſcholiers ſes enfans.

Passons de ce Roy à la Reyne Catherine de Medicis ſa belle fille, qui eſpouſa Henry II ſon fils & ſon ſucceſſeur à la couronne. Cette Reine en ſon bas aage eſchappa de la ſedition des Florentins, qui arriva l'an 1529 contre la maiſon de Medicis, qui furent chaſſez de Florence: puis apres elle fut marié à noſtre Roy Henry II auquel elle apporta entre autres choſes, les Manuſcrits de la celebre Bibliotheque des Medicis qui furent mis dans la Bibliotheque Royale, où ils ſont juſqu'à preſent conſervez. Les lettres doivent une perpetuelle memoire à cette Reine, qui leur cauſa un grand advancement, comme le remarque le P. Hilarion de Coſte en ſon *Eloge*, duquel j'emprunteray le teſmoinage pour orner ce diſcours. *Durant la paix*, dit-il, *la Reine Catherine fit fleurir les lettres & les arts mechaniques, l'Architecture, la Peinture, & la Sculpture; mais on ne ſçauroit aſſez la loüer pour avoir à l'exemple des Princes de ſa maiſon (qui ont ſervi de refuge aux Muſes de la Grece chaſsées & bannies de Conſtantinople & de l'Orient, par la barbarie des Ottomans) favoriſé les hommes doctes & ſçavans, & d'avoir avec une Royale deſpence digne de la belle fille du grand Roy François*, le Pere & le Reſtaurateur des lettres, *envoyé querir en Grece & par tout le Levant les plus rares Manuſcrits en toute ſorte de langues, outre ceux de la Bibliotheque des Medicis, qu'elle fit venir d'Italie, qui ſervent maintenant d'ornement à la Royale Librairie de nos Monarques.*

Cette Reine d'honneur des Medicis iſſuë,
Ainçois que Calliope à ſon ventre a conceuë,
Pour ne degenerer de ſes premiers ayeux,
Soigneux a fait chercher les livres les plus vieux,
Hebreux, Grecs, & Latins traduits & à traduire:
Et par noble deſpence elle en a fait reluire
Le haut Palais du Louvre, afin que ſans danger
Le François fut vaincueur du ſçavoir eſtranger. Ronsard.

Ce n'eſt pas ſans raiſon, que ce grand Poëte *Pierre Ronſard* gentilhomme Vendoſmois a ſi dignement loüé cette Reine, pour le progrez des ſciences: car à vray dire, elle merite une gloire eternelle, par les nourriſſons des Muſes. La mort ayant ravy cette Princeſſe; ces livres ont eſté quelques années en la garde de *Jean Baptiſte Benciregni*, Abbé de Bellebranche, juſques au temps que le Roy Henry IV par Lettres Patentes du 14 Juin 1594, ordonna que tous les anciens livres tant Hebreux, Grecs, Latins, Arabes, François, Italiens, & autres quels qu'ils ſoient nommez entre les meubles de la defuncte Reine, ſoient joints à la Bibliotheque Royale; & fut enjoint audit Abbé *Benciregni*, de mettre tous leſdits livres és mains de feu *Jacques Auguſte de Thou*, pour lors nommé par ſa Majeſté pour Maiſtre de ſa Librairie, afin de demeurer tousjours meubles de la Couronne de France, ſans en pouvoir eſtre diſtraits. C'eſt une choſe digne de remarque, que la plus grande partie de ces livres, ſont reliez en Marroquin incarnat: & la deſpence qui fut faite pour cela, fut priſe ſur quelques rentes, qui appartenoient aux Jeſuites, deſquelles le Roy joüiſſoit pendant leur expulſion du Royaume.

Charles IX, fils de Henry II & de Catherine de Medicis, fut eſlevé dans les lettres, ainſi qu'il ſe peut voir par les livres *De la Venerie & de la Chaſſe*, qu'il a compoſé, & qui ont eſté imprimez l'an 1625, quoy qu'imparfaits. Auſſi ce Roy fit de beaucoup augmenter la Bibliotheque Royale, par une partie de tres excellents Manuſcrits Latins, qui avoient eſté au Preſident *de Ranconnet*, qui mourut dans la Baſtille ſous ledit Roy.

Du temps du Regne d'Henry IV, cette Bibliotheque fut tranſportée à Paris, & miſe dans le college de Clermont, pendant l'exil des Peres Jeſuites de France,

qui arriva l'an 1595, mais apres leur rétabliſſement, elle fut tranſportée en une grande ſale, dans les Peres Cordeliers, par le ſoin & l'Ordre de Monſieur le Preſident de Thou, où elle a eſté quelques années, & depuis miſe en une maiſon particuliere, que le Roy loüe à cet effet, laquelle appartient auſdits Cordeliers, & là le Garde de cette Bibliotheque a ſon logement. Monſieur Rigaut, par ſes amys, traicta cét accommodement.

Ce juſte Roy Loüys XIII d'heureuſe memoire, ne ceda à aucuns de ſes Predeceſſeurs, pour faire enrichir ce threſor des Muſes. Car de ſon regne, ſur ce qu'il fut repreſenté qu'entre les livres de feu *Philippes Huraut*, Eveſque CVIII de Chartres, fils de Philippes comte de Chiverny, Chancelier de France, il y avoit grand nombre de Manuſcrits anciens Grecs & Latins, qui avoient eſté ſoigneuſement amaſſez par M. *de Boiſtaillé Huraut*, Ambaſſadeur pour ſa Majeſté à Veniſe. Il fut donné arreſt au Conſeil le 8 Mars 1622, par lequel MM. *Pierre Du Puy* & *Nicolas Rigaut*, furent nommez, pour avec deux autres perſonnages, & nommément les heritiers & creanciers dudit Eveſque, convenir du prix deſdits livres, ce qui fut executé. Car MM. *Olivier de Fontenay*, & *Henry de Sponde*, depuis Eveſque de Pamiers, & leſdits ſieurs *Du Puy* & *Rigaut* aprecierent leſdits livres à *douze mille francs*, qui furent payez à l'eſpargne, & les livres tranſportez à la Bibliotheque Royale. Si cette Bibliotheque fut comparée à celle de Ptolomée ſous Loüys XII, en quelle eſtime à preſent doit elle eſtre, puis qu'elle a receu de ſi notables augmentations par la liberalité de nos invincibles Monarques? Qui ne ſçay que toutes les nations ont en grande eſtime cette incomparable Bibliotheque, pour ſes anciens & rares Manuſcrits en toute ſorte de langues, qui y ſont conſervez? De plus, quant aux livres imprimez, il eſt facile à cognoiſtre combien elle en doit eſtre garnie, puis qu'il ne s'imprime point de livre dans ce Royaume avec privilege de ſa Majeſté, qu'il n'y en ſoit mis deux exemplaires; outre la diligence que les Gardes font d'achepter tous les meilleurs livres qui s'impriment dans l'Europe: par ainſi cette Bibliotheque eſt reputée pour l'une des plus ſplendides & plus celebres de l'Univers.

Apres avoir remarqué tous les progrez de cette Bibliotheque, qui ont eſté faits juſqu'à preſent, je donneray icy un Catalogue des *Maiſtres de la Librairie* de nos Roys, depuis François I, juſqu'à noſtre jeune Monarque Loüys XIV, tel qu'il m'a eſté donné par M. *Du Puy*, Conſeiller d'Eſtat, homme duquel la probité & doctrine eſt cognuë par toute l'Europe. Ce mot de *Maiſtre de la Librairie* leur eſt ainſi donné, pluſtoſt que celuy de Bibliothecaire. Bien que j'aye remarqué ſous Charles VI, *Antoine des Eſſarts*, & *Garnier de ſainct Yon*, & ſous Loüis XI, *Robert Gaguin* Religieux Trinitaire, pour Maiſtres de la Librairie de nos Roys, toutefois je ne donneray ce Catalogue que depuis le reſtabliſſement fait par ledit François I.

Guillaume Budé Pariſien, Maiſtre des Requeſtes, fut nommé à cette charge par le Roy François I pour ſes merites, & particulierement pour ſa grande doctrine, qu'il a teſmoiné dans ſes ouvrages, entr'autres de celuy *de Aſſe*. Il deceda à Paris l'an 1540, le 22 Aouſt, agé de 73 ans.

Pierre du Chastel ou *Chaſtelain*, de Langres, ſucceda à Budé, par la nomination du Roy François I, qui ſe ſervoit de luy pour l'entretenir des ſciences dans ſes diſcours familiers; car il eſtoit homme d'un grand ſçavoir; ce qui luy fit acquerir l'amitié de ce Prince, qui l'honnora de cette dignité: puis lui donna l'Eſveſché de Tulles, apres il fut pourveu de celuy de Maſcon, & enfin de celuy d'Orleans, où il mourut en preſchant l'an 1558, ainſi que le remarque Michel de l'Hoſpital Chancelier de France, dans l'Epitaphe qu'il luy a dreſſé.

Apres celuy-cy fut pourveu de cette charge *Pierre de Mont-doré* ou *Montaureus*, natif d'Orleans, Maiſtre des Requeſtes, homme de grands merites, au rapport du ſuſdit Chancelier de l'Hoſpital.

Totus fuit aureus intus;
Aureus ingenio, doctrina, et moribus aureis.
Omneis praeterea linguas et noverat artes:
Scribebat dignos vobis et Apolline verſus.

Tantum illum talemque virum ſi Roma tuliſſet,
Aureus in ſumma ſtaret Montaureus arce,
Aureus inque foro et roſtris, tota aureus urbe.

Jacques Amiot, de Melun, merita par ſa ſcience d'eſtre Precepteur de nos Roys Charles IX & Henry III, lequel fut pourveu de cette dignité par le meſme Charles, apres la mort de Mont-doré; puis il fut Eveſque d'Auxerre & Grand Auſmonier de France: ſa mort arriva l'an 1593, le 7 de Fevrier, âgé de 79. Ses doctes verſions de Plutarque, ont aſſez fait cognoiſtre l'experience qu'il avoit dans les ſciences & les langues Grecques.

Ce ſçavant Hiſtorien, *Jacques Auguſte de Thou,* Preſident au Parlement de Paris, ſucceda audit Amiot en la charge de Maiſtre de la Librairie de nos Roys; qui prit un grand ſoin pour cette Bibliotheque, non ſeulement pour la faire tranſporter à Paris; mais encore pour la garnir des meilleurs livres qui ſe pouvoient treuver de ſon temps: ſon deceds arriva à Paris l'an 1617 au mois de May. Son ſucceſſeur fut

François Auguste de Thou, ſon fils, Conſeiller d'Eſtat, qui avoit de tres belles parties d'eſprit.

Les merites de *Hieroſme Bignon,* Conſeiller au Conſeil d'Eſtat, l'ont fait choiſir par le defunct Roy Loüys XIII l'an 1642, pour exercer cette dignité, de laquelle il s'acquitte avec un merveilleux ſoin.

Je remarqueray que les gages du Maiſtre de la Librairie Royale ſont de 1200 livres & qu'il y a des Gardes ſous eux, qui ont leurs logemens proche de cette Librairie avec 400 livres d'appointemens; deſquels je rapporteray le Catalogue, comme il m'a eſté communiqué.

1. Jean Gosselin, fut pourveu de cette charge, pour la grande cognoiſſance qu'il avoit des livres; il eſt decedé à Paris fort âgé.

2. Isaac Casaubon, natif de Geneve, eſt cognu de tous les gens de lettres, en conſideration de ſon ſçavoir; ce qui luy a fait exercer quelques années cette charge: Mais eſtant paſſé en Angleterre, il euſt pour Succeſſeur

3. Nicolas Rigaut, Conſeiller au Parlement de Mets; qui a donné au public les œuvres *de Tertullien,* & autres autheurs Grecs avec des doctes Annotations, qui ne luy acquerront pas une moindre gloire, que les peines qu'il prend à augmenter des meilleurs livres qui ſe peuvent treuver la Bibliotheque de nos Monarques; & de dreſſer un exact Catalogue de cette Librairie; aſſiſté des Sieurs *Claude de Saumaiſe* & *Hautin,* perſonnages tres intelligens aux livres MSS. Grecs & Latins.

Ajoutons ici au Pere Jacob, que M. Rigaut ayant été receu Conſeiller au Parlement de Mets lors de la creation de ce Parlement en 1633, *M. Pierre Du Puy luy ſucceda dans la Charge de Garde de la Bibliotheque du Roy.*

Ex PET. DAN. HUETII *Epiſcopi Abrincenſis Commentario de rebus ad eum pertinentibus.* Amſt. 1718. in 12°. p. 185.

Fato quoque conceſſit per eos dies [An. 1657.] Jacobus Puteanus, qui cum fratre Petro Puteano, vivis ante annos aliquot exempto, fuerat regiae bibliothecae praefectus. Perlatum autem fuerat ad me, certum huic muneri conſtitutum eſſe pretium ab aerarii regii Procuratoribus; ingens illud quidem, atque grave, pro modo facultatum mearum; ſed pro deſiderio etiam meo leve; adeo magnum literariis meis opibus incrementum ex praedivitis hujus gazae adminiſtratione ſperabam. Res gerebatur per amicos, jamque prope conventuram rebar; cum interceſſit Colberti auctoritas, perfecitque ea qua apud regem florebat gratia, ut ad muneris illius functionem frater ipſius, qui epiſcopus deinde Altiſſiodorenſis fuit, allegeretur.

X.

X.

DE
FRANCISCO AUGUSTO THUANO.

Ex Peireſkii *Vita per* Petrum Gaſſendum, 4to *Pariſ.* 1641. *pag.* 161.

HAEC inter, dolor infandus fuit, quo mortem excepit Peireſkius amiciſſimi capitis, Jacobi Auguſti Thuani. Vix certe unquam ſine ſuſpiriis meminiſſe illius potuit, vix unquam ſine elogio; quippe continuo illum dicens, quem et avitae nobilitatis decus, et ſingularis erga Deum, patriam, principem ſuum pietas, et doctrina eximia, ſummuſque erga literatos ac probos omneis viros amor, et inexhauſta bonitas, moreſque candidiſſimi, vere σεβαστὸν reddidiſſent. Solatio fuit primum nobilis progenies, in qua jam manifeſta erant virtutis paternae avitaeque ſemina; et maxime quidem in Franciſco Auguſto natu primo, qui vix ingreſſus adoleſcentiam, prae ſe jam ferebat animum ſenatorium; et quantum parens calamo ex toto orbe deſcripſerat, tantundem ipſe oculis haurire coram deſtinabat.—Contigit ea mors ſub initium Maii 1617.

Ex HUGONIS GROTII *Epiſtolis, Amſtelodami* 1687, *in Folio.*

Hug. Grotius Benjam. Aub. Maurerio. p. 58. *Ep.* 151.

VIRI maximi, Jacobi Auguſti Thuani, filium, ad patrias laudes magno gradu graſſantem, verſibus quibuſdam ad virtutis ac ſapientiae ſtudium incendi: quos verſus brevi, ut ſpero, videbis. 8 Julii, 1621. Lutetiae.

Eidem. Ib. p. 59. *Ep.* 156.

CARMEN ad Thuanum jam videris, in quo nihil probandum praeter conſtantiam reverentiae, qua, cum bonis omnibus, virum in omni virtutum genere incomparabilem, patrem ipſius, ſum proſecutus; cujus ut teſtimonium aliquod publice exſtaret, mea referre cenſui. 13 Aug. 1621. Lutetiae.

Eidem. Ib. p. 60. *Ep.* 157.

*SILVA mea ut nihil habet eximium, ita venia certe indigna non eſt: nam ut meliorem ſcriberem non indulſit animus, partim in memoria, partim in ſenſu malorum ſuorum aeſtuans: ut tacerem, non permiſit reverentia qua viri incomparabilis Jacobi Auguſti Thuani memoriam proſequor. Accedebat, quod cum D. Boiſizio pridem pro epicedio eſſem debitor, tanto poſt Thuani mortem tempore illud ſcribere ſerum mihi videbatur, et tamen aliquid reperiendum erat, quo id nomen expedirem: quod feciſſe mihi

* Memoires de M. Louis Aubery Seigneur du Maurier 1697. in 12° pag. 448.

M. Grotius s'étant ſauvé de priſon, & s'en allant d'Anvers à Paris, compoſa en chemin ceſte belle Silve qu'il addreſſa à feu M. François de Thou, pleine de regrets de la mort de M. le Preſident ſon Pere, où il dit entr'autres choſes qu'il eut été conſolé de ſa diſgrace, s'il l'eut rencontré en vie, & que la fortune *dextram dextrae ſociare dediſſet*. Dans ceſte Silve il parle de ſon évaſion [du Château du Louveſtein] dont il donne tout l'honneur à ſa femme, en ces mots que j'ay retenus, *Nos multum debere fatemur conjugio*; & finit par dire l'injuſtice qu'on lui a faite en violant les Loix du Païs en ſa Perſonne,

Et proculcatas in noſtro corpore leges.

Il y a plus de cinquante cinq ans que je ne l'ai veüe: ainſi je n'en ai retenu que ces lambeaux: mais c'eſt une des plus belles pieces qui ſoit jamais ſortie des mains de M. Grotius.

SILVA, *ad Franciſcum Aug. Thuanum, Jac. Aug. F.*
In fine Poematum H. Grotii Lugd. B. 1639. in 12°.

Certa patris ſancti ſoboles, quem noſtra, ſed unum,
Oppoſuit vitiis late graſſantibus aetas,
Exemplumque dedit, quo ſine obnoxia nulli
Rebus laeta ſuis poſſet procedere virtus;
Ereptum decus et patriae mihi limina magno
Penſaſſet Fortuna, bona ſi luce modeſta
Fulgentes oculos venerandaque regibus ora
Cernere, ſi magni coram reſponſa Thuani
Percipere, et dextram dextrae ſociare dediſſet:
Quae pridem in noſtris fuerat pars optima votis,
Dum florens domus, et longe timor omnis ut exſul
Borbonias arces et Gallica regna viderem.
Sed nec parva fero duri ſolatia caſus,
Quod te conſpicio, tanti qui nominis imples
Menſuram, patriaque negas a laude relinqui,
Multum inſtans, fruſtra ſeſe excuſantibus annis.
Sic

mihi videor, ita comparata ad filium allocutione, ut parentis virtutes ipſi ob oculos ponerem. 19 Aug. 1621. Lutetiae.

Ex inſignium virorum Epiſt. ſelect. ex Biblioth. J. G. Meelii Amſt. 8°. 1701. *p.* 17.

M. Benj. du Maurier à M. Grotius.

J'AY fait voſtre poëme à M. de Thou beaucoup plus long que vous, à force de le lire. C'eſt un tableau qui ſurpaſſe tous ceux de Michel Ange & de Rubens, où ce jeune Seigneur verra quel a eſté ſon predeceſſeur & quel il doit eſtre. De la Haye 24 d'Aouſt 1621. *Hug.*

Sic tener et nondum geſtator fulminis ales
Haud prius expertis jam nubila cedere pennis
Cogit, et ardentem contra fert lumina ſolem.
Jam quos fama probat magno certamine, vates
Commendant ſe quiſque tibi. Jam Troïus heros
Sacra patremque ferens tibi ſe et fumantia monſtrat
Pergama: magna ſubit mentem pietatis imago.
Jam legis undantes civili ſanguine campos
Aemoniae, ſuperum, poenas cum Caeſaris, ira
Diſtulit, ut caderet ſuperato victima Magno;
Sanctaque Libertas, Romanis undique pulſa
Finibus, invicti conſedit mente Catonis.
Quin et priſca novas ſubeuntia corpora formas
Demulcent oculos: quae tanta licentia vatum,
Miraris: nec te temeratrix prima profundi
In ſtellas abitura ratis, nec noxia fallit
Oedipodae domus, et ſeptem pulſantia portas
Agmina, nec Stygio fugiens Proſerpina curru.
Nec Latium ſatis eſt: etiam te Graia vetuſtas
Poſcit, et Aſcraeo cantatas carmine laudat
Ruris opes: magis ille tuas labor avocat aures
Major, Achilleis pendens a curribus Hector,
Et multum pelago monſtriſque agitatus Ulyſſes:
Et quatiunt rapto qui caligantia ſole
Pulpita, et alipedum curſus qui cantat equorum
In ſemel inceptos redituro carmine gyros.
Aſt alios, quorum citharas exercet inertes
Mollis amor, ſeponis adhuc, dum juſtior aetas
Permittat caſtos thalami ſub legibus ignes.
Jamque ignara tui ſpatioſa per atria ludit,
Aut pulchros vario diſtinguit flore capillos
Dulce rubens virgo, clarum de ſanguine nomen
Quae trahit, et mores quales tua mater habebat:
Felix quae magna populi ſtipante caterva
Tot procerum genti veniet nurus: unde Thuanos
Exſpectat domus haud unquam moritura nepotes.
Ah quantum placido mitique in pectore regnat
Illa Venus quam junxit Hymen: ſeu conditor orbis
Atque homines ſancte genituri foederis auctor
Hunc, quo diſpoſuit volventem ſidera mundum,
Quoque elementa ligat, thalamis aſpirat amorem;
Seu noſci fugiens penitus vis inſita rebus,
Qualis quae chalybi ſecreta potentia gemmam
Conciliat Getici ſpectantem verticis ignes,
Diverſos propiore jugat ſub foedere ſexus;
Seu virtutis idem ſtudium cognataque morum
Temperies animas imo ſub pectore miſcet.
Hoc tuus ille docet genitor: mens, lubrica vitae
Egreſſa et quicquid potuit Fortuna minari,
In quam nil habuit juris vel blanda voluptas
Vel metus, erepta miſerandum conjuge vulnus
Senſit, et hoc ſolo minor eſt inventa dolore.
Ipſa domus, torus ipſe, et quicquid cernere gratum
Quondam erat, accendit luctum moerentis: ubique
Uxor, et in vultu dulcis pudor, et ſimul alta
Majeſtas, ſermo deſtillans melle, virilis
Auxilium curae, prudentia rara, ſuoque
Semet fine tenens, ſed par majoribus actis.
Non aliter Ciconum ſolis in montibus Orpheus
Unam te plectris, unam te voce canebat
Eurydice, Eurydice; creſcebant fletibus amnes;
Dejecere comas ſilvae quoque; nulla volantum
Gaudia: quin ipſae planxerunt pectora tigres.
Nos quoque, ſi quiſquam, multum debere fatemur
Conjugio. Memini, poſt tot tua vota preceſque,
Cynthia cum nonum capto mihi volveret orbem,
Qualem te primum, conjunx fidiſſima, vidi
Carceris in tenebris: lachrymas abſorpſerat ingens
Vis animi, neque vel gemitu te luctus adegit
Conſentire malis. Rurſus nova vincula, ſed quae
Te ſocia leviora tuli, dum milite clauſos
Nos Moſa et triſti Vahalis circumſtrepit unda.
Heic patriam toties et inania jura vocanti
Et proculcatas in noſtro corpore leges,
Tu ſolamen eras: heic jam te viderat alter,
Et poſt ſe media plus parte reliquerat annus,
Cum mihi jura mei per te, ſolerte reperto,
Reddita; tu, poſtquam jam caeca acceperat alvus
Dulce onus, oppoſitis libabas oſcula clauſtris:
Atque ita ſemoto foribus cuſtode locuta es:
Summe pater, rigido ſi non adamante futurum
Stat tibi, ſed precibus potis es gaudeſque moveri,
Hoc quod noſtra fides lucem ſervavit in iſtam
Accipe depoſitum, tantiſque exſolve periclis:
Conjugii teſtor ſanctiſſima jura, meaeque
Spem ſobolis, non huc venio partaeſa malorum,
Sed miſerata virum: poſſum ſine conjuge, poſſum
Quamvis dura pati: ſi poſt exempla ferocis
Ultima ſaevitiae nondum deferbuit ira,
In me tota ruat: vivam crudele ſepulchrum:
Me premat et triplicis cingat cuſtodia valli,
Dum meus aetheriae ſatietur paſtibus aurae
Grotius, et caſus narret patriaeque ſuoſque.
Dixerat, atque oculis fugientia vela ſecutis
Addit: Abi conjunx, neque te niſi libera cernam.
Quod mea ſi auderet famam ſpondere Camoena,
Acciperet quantis virtutem laudibus iſtam
Poſteritas? nomen non clarius illa teneret,
Admeto regina ſuos quae tradidit annos,
Quaeque ſuper cineres jecit ſe arſura mariti,
Dignaque tam Bruti thalamis quam patre Catone
Porcia, et in lethum magno comes Arria Paeto.
Sed mea Cyrrhaeos tam longa adverſa receſſus
Praecluſere mihi: nullis ſordentia curis
Pectora Phoebus amat: tibi, quem Fortuna benigno
Aſpicit, et nunquam cupiat rogo fallere, vultu,
Antra Deûm Franciſce patent: te ſponte coronat
Laurus, et aetatis donat perrumpere leges;
Nec plebeia tibi, ſed ab interioribus undis
Pocula, quo genitor quondam ſe proluit hauſtu,
Cum rapidas volucres alto pendentia coelo
Proelia miranti monſtravit prima Sororum.
Nec tibi ſat doctos inter decurrere vates:
Libera dat laudes alias facundia, ſeu te
Graeca exempla juvant, formidatumque Philippo,
Ambiguas in ſe quod traxit fulmen Athenas;
Seu te, quem ſaevus tremuit Catilina loquentem,
Per ſua Romanus ducit veſtigia Conſul.
Saepe etiam brevibus nodis undantia verba
Contrahis, et certis in ſedibus arte Lycei
Argumenta locas: ſcis quo Chryſippus acervo
Fallat, et ancipiti quae ſint in voce latebrae.
Ipſa parens rerum puero tibi pandere gaudet
Arcanos Natura ſinus, quae ſemina mundo,
Quis ſal miſcuerit pelago, quis fundat in arva
Impetus aeſtivo turgentem ſidere Nilum,
Pabula quae ventis, varios trahat unde colores
Nubes qui medias diſcriminat imbrifer arcus,
Viſcera quid terrae moveat, quae formet origo
Crinita ſpecie metuendum regibus ignem,
Telluri quibus arbitriis de littore certans
Oceanus repetat donata, et rapta reponat.
Singula ſeu penetrare libet, tibi digerit omnes
Partes terra ſui, veterum quae nota papyro
Nomen habet triplex, et quam populatur Ibera
Claſſis, et extremo quaerit quam nauta ſub auſtro.
Noſti quae gelidis regio ſubjecta pruinis,
Quae ſoles damnata pati, quibus una ſub oris
Nox atque una dies ſuccedens impleat annum;
Quis duo conjungi tenuis vetet aequora limes,
Quae medius terris faciat divortia pontus.

Scis

Hug. Grotius Franc. Aug. Thuano. Ib. p. 71. Ep. 198.

TUA pro me ſolicitudo, nobiliſſime Thuane, tanti mihi eſt, adeoque me delectat, ut etiam ſi minus valerem, poſſe mihi videar ex hoc remedio convaleſcere. Nunc cum Dei beneficio cum omni familia ac comitatu valetudine fruar proſpera, libenter hoc tibi ſignifico; ut et metum pro me conceptum tibi eximam, et quomodo me recreaſti, ita ego viciſſim
te

Scis ad odoriferis fragrantes meſſibus agros
Quam longum deducat iter: quae linea vaſti
Nereos adſpectum gemini diſterminet axis.
Sidereis etiam reddis ſua nomina formis.
Heic ſerpens geminas inter longiſſimus Arctos
Sibilat: heic Auſtrum gladio defendit Orion:
Haec ignota prius reperit Veſpucius aſtra.
In medio lucet biſſenis orbita ſignis:
Aſpicit hinc ſontes non aequo lumine terras,
Laudatumque nefas, maculataque tempora ferro
Juſtitia: at quoties fictam meliore metallo
Cernit et antiqui decoratam moribus aevi
Adventare animam, qualis cui mitis Oliva,
Aut cui manſurum virtus dedit Hoſpita nomen;
Ipſa fores aperit, depurgatumque caducis
Artubus aetheria conveſtit luce Thuanum.
Non te cauſa latet, Lunae quae cornua coelo
Subtrahit, aut Phoebi cogit palleſcere vultum.
Quaeris et an ſeptem mundi nitantur in ortus
Sidera praecipites contra luctantia motus,
An nequeant raptata ſequi doleantque relinqui,
An magis implicitis occurrant lapſibus orbes,
Seu curſus lex iſta data eſt ab origine prima,
Sive regunt propriae coeleſtia corpora mentes:
An potius tellus etiam neget ipſa quietem
Ferre, ſed interius ſpatio breviore voluta
Ipſa diem faciat deſerto reddita ſoli.
Saepe libet tenues Megarenſi in pulvere ductus
Pingere: ſcrutatis quot vincat partibus aequis
Circulus, hoc filum pariles quod diſtinet arcus.
Saepe vel in ternos vel plures area ſulcos
Spargitur, et quantum pateat diſſecta fatetur.
Accedunt numeri: ſic illos ſolvere norat,
Sic Samius vincire ſenex, aut menſor arenae.
Perge, nec iſtarum captus dulcedine rerum
Siſte pedem: ſunt, vita ſibi quas poſtulat, artes,
Quaſque juvat didiciſſe, ſed ut ſpectentur agendo.
Quas video lites? hinc te facunda propago
Socraticae non una domus, hinc torva vocabit
Porticus, hinc placido recubans Gargettius horto.
Tu magis audi omnes, neque te uni addicere turbae
Aut partes feciſſe velis: male judicat ille
Qui favet: officiunt auctorum nomina vero.
Quaere, ſed ipſe tuus, ſola ratione magiſtra,
Quae natura boni, ſolidumne id conſtet honeſto,
An laudes et opes et ſani corporis uſum
Felicis deceat vitae momenta vocari.
Jam duo diverſis procedunt agmina caſtris:
A dextra recti memores, pia turba, ſorores.
Una graves oculos nunc huc, nunc dirigit illuc,
Venturum multo ante videns: tenet altera ſaevam
Sub pedibus mortem, nulloque evicta dolore
Paſcitur adverſis: eſt quae moderamine certo
Morum fraena tenet: ſequitur captiva voluptas.
Aſt alia exſpectat quo vergant pondera lancis,
Nil ipſa adjiciens: namque ira & gratia longe.
Sed poenis aliquid demit Clementia: pugnant
Leniter, et tanquam quae nollent vincere, leges.
Illi dextra fluit rutilanti largior Hermo,
Sed cenſus donare cupit, non perdere: circum
Laeta choros agitat ridenti Gratia vultu.
Eſt etiam ſibi quae oblatos admittit honores,
Seque putat tanti: ſtat ſaxum immobile ſervans
Sancta Fides, neque fictus Amor: motuſque relegans
Pectoris aequa ſibi Conſtantia, qualis Olympi
Summus apex infra tonitrus ſtridentiaque audit
Nubila, nec jactos horreſcit fulminis ignes.
At parte ex alia terrae pallentia figit
Ora Metus: lacero ſubeunt examine Curae,
Mendaceſque Doli: rapto ſuper incubat auro
Inſatiata Fames, et Amor maleſanus habendi:
Deliciiſque modum contemnens ponere Luxus
In ſua damna furit: faſces praedatur emitve
Ambitus: in praeceps effuſa Audacia fertur:
Proſtrato ſtat jure Nefas, moeſtuſque ſecundis
Livor, et indomitis turgentes aeſtibus Irae.
Horribiles adſtant Furiae, tortiſque flagellant
Anguibus, et Stygiis urunt praecordia taedis:
Non tenebris, non luce quies: ita conſcius horror
Exagitat nunquam parcenti verbere mentem.
Hoc quoque diſcendum, deceat quis flexus habenas
Imperii, queis ſubſidiis firmanda poteſtas:
Seu ſceptrum tenet una manus ſacrata, Deoque
Proxima, habet quales olim tua Gallia reges,
Ex quo crinigeros veneratur Sequana Cauchos:
Seu rerum dominos oſtentat curia patres;
Qui mos Adriacis incluſae fluctibus urbi,
Et noſtris (maneatque utinam per ſaecla) Batavis:
(O patria, o vaſti regnatrix magna profundi,
Civem agnoſce tuum:) ſeu parent omnibus omnes;
Quale ſuis regimen cernunt in moenibus Alpes.
Praeterea ſapiens veterum te charta docebit,
Quid pacem excutiat populis, quos frangere fluctus,
Cedere queis melius, quos morbos tempora ſanent,
Quae contra exiguis ſoleant mala gliſcere cauſis.
Hos uſus tibi lecta dabit, quaecunque Latinis
Aut etiam Graecis ſcripta eſt annalibus aetas.
Sed tu praecipue patris pervolvere chartas
Sis memor: ille unus decora interrupta diuque
Amiſſas laudes in ſaecula noſtra reduxit.
Libera ſimplicitas nulla non parte refulget,
Nec ſtudiis corrupta fides: induſtria veri
Anxia totum orbem centumque excurrit in annos.
Gaude poſteritas: non illo certior auctor,
Qui docet, ipſe ſuis nil motus cladibus exſul,
Grajugenum verſas in mutua vulnera vires,
Quique ferum ſubigit Mario vincente Jugurtham,
Quoque Antenoridum tellus ſe jactat alumno,
Aut obſcoena notat Capreae qui ſaxa, magiſque
Infamem caeſo Seneca quam matre Neronem.
Hos tamen ecce libros, certant ubi pondera rerum,
Sermoniſque nitor, (quae nos tam barbara cernunt
Tempora?) degeneri livor ſparſiſſe veneno
Auſus: adhuc ne aliquis ſcriptis impendere vitam
Suſtinet, et pretium tanto ſperare labori?
Haec tibi pervecto ſua mox ſacraria pandet
Cana Themis: cernes quae duro ſcita Lycurgo
Condita praeſtiterint tutam ſine moenibus urbem,
Mollierit quae jura Solon, quid cura Quiritum
Biſſex addiderit tabulis, totumque per orbem
Sparſerit, objiciat Proculi quid ſecta Sabino,
In quo Romanas emendet Gallia leges.
Artibus humanis divina oracula junge:
Fecit et hoc genitor, cujus dat carmine poenas
Immanes ſcelerum coeleſtis perfuga regni,
Qualis Caucaſea ſuſpirans rupe Prometheus
Cecropium movit ſpecies miſeranda theatrum.
Illo vate malis invictus civis Idumes,
Cui populata domos totoque in corpore nullum
Corpus erat, meruit cognatae praemia palmae:
Et novus e vaſto veniens piſtricis hiatu
Terrendo Aſſyriae populos ſanavit Ionas.
Iſtud ad exemplum crebram tibi pagina laſſet
Sacra manum: patet illa piis: ſed ſaepius annis
A noſtris oculos ad ſaecula priſca retorque,
Cum rudis et ſimplex nondum ſe fecerat artem
Relligio: nondum titulum pietatis habebat
Fulmineus Mavors et ſceptri dira cupido:
Cum brevis hoc totum melior quo vita paratur
Regula dictabat, non ſolis nota magiſtris,
Sed populi commune bonum: neque docta ſerebant
Jurgia diſſidium, ſed certabatur amando:
Omnibus idem ardor verum defendere, tantum
Morte ſua, nulluſque alieni ſanguinis uſus.
Acta per has curas cum jam proceſſerit aetas,
Non ultra privata fluet: gaudente Senatu
Purpureos

te recreem. Sicut autem abeſſe te gaudeo ab urbe, in qua malum tranſitione magis magiſque ſerpit et hominum damnis alitur; ita non minor voluptas eſt intelligere eſſe te vicino nobis loco; neque ſpatiis multum me ſejungi ab eo cui et ob paternarum virtutum memoriam et ob tuarum ſpem juſtiſſimam, tuamque in me benevolentiam, et ſum et eſſe ſemper cupio conjunctiſſimus, idque mihi gloriae duco: quantumque poſſum te rogo, ne te unquam ab hoc affectu patiaris abduci. Si quid agam cupis ſcire, (eſt enim et hoc amicorum) verſor in examinandis controverſiis praecipuis quae ad jus gentium pertinent: in quo labore ut faciam, quod facio libentiſſime, tui ſcilicet ut meminerim, ipſa librorum tuorum inſpectio ſingulis prope momentis me admonet. Pro quo beneficio ſi nunc ego tibi prolixe gratias agere inſtituam, faciam quidem quod debeo, ſed quod tu minimum deſideras; imo vero faciam quod non debeo, quia quod tu non cupis, id me nec facere par eſt. Silvanecti, 7 Aug. 1623.

Hug. Grotius Joanni Cordeſio, Canonico Lemovicenſi. Ib. p. 112. Ep. 313.

NIHIL laetior intelligo quam et valere V. A. Thuanum et honoribus dignis ſuo genere ſuaque virtute augeri. Idem ut magis magiſque fiat, mecum optant omnes quibus Thuanum nomen in rebus ſanctis eſt. 11 Aprilis novi Kal. anno 1633.

Hug. Grotius Jacobo Puteano. Ib. p. 113. Ep. 316.

VIRO ampliſſimo Thuano creſcere honores gratulor; mihi gaudeo in tam candido pectore amicam mei reſtare memoriam. 11 Aprilis novi Kalendarii anni 1633.

Hug. Grotius Franciſco Thuano, Libellorum ſupplicum in Regia Magiſtro. Ib. p. 115. Ep. 325.

EO me amore amplexus eſt vir nunquam niſi religioſe nominandus parens tuus, eo tu ipſe, ut domus veſtrae, vir nobiliſſime, bona malaque non debeam a me aliena exiſtimare. Quare intellecto vulnere quod tibi ſororis optimae mors inflixit, ea fide indolui qua te quoque meis malis commotum pro certo habeo. Non advocabo ex ſacris et philoſophorum libris ſolatia quae tibi et abs te et ab amicis ſcio eſſe in promptu. Unum ſufficit ut te Thuanum eſſe memineris, a quo nomine jamdudum nihil mediocre expectat humanum genus. Solebat parens tuus Muſarum non alii aeque familiari conſortio luctum eludere. Id ut tu quoque facias, ne precari tantum, non et exemplo hortari te videar, en redeo ad deſuetas artes.

Dum te per magni veſtigia patris euntem
  Par tot imaginibus quaerit et ambit honos:
Dum tua regalem prudentia perſonat aulam,
  Inque foro nemo eſt nobiliore fide:
Reſtabat ſciremus adhuc quid robore poſſes
  Pectoris, ut laudum te ſine nulla foret.
Grande decus, ſed quod praeſtat fortuna nocendo;
  Haec ſe non patitur fama minoris emi.

Nil

Purpureos ſumes habitus: pia jura maliſque
Moribus oppreſſae ſurgent te judice leges:
Perque gradus celſi venies ad culmen honoris,
Quo pater et proavus, vel, quod ſublimius exſtat,
Quo conſcendit avus, nullique ſecundus Achilles
Virtutis monſtrare viam: nec clauſa teneri
Mens excelſa foro poterit: ſed publica regni
Conſiliis etiam ipſa tuis incumbere moles
Quaeret: ad arbitrium belli paciſque vocatus,
Hoc precor, hoc moneo, ſi qua datur, elige pacem:
Hoc etiam genitoris habe, te praeſide ſiqua
Heu miſero medicina poteſt ſuccurrere ſaeclo,
Libera ſidereos attollet Gallia vultus
Regis amore calens, et cum Pietate ſorore
Oſtendet populis niveam Concordia pallam.
Sed quamvis magnis te cenſibus utraque donat
Linea, mox claras etiam Fortuna curules
Ingeret, auxilium rebus ne ſperne ſodales.
Amphitryoniadae monſtris ſatis una domandis
Dextra, ſed Aegide gaudebat teſte laborum.
Aeacides Jove clarus avo, divaque ſuperbus
Matre, Menoetiadem non aſpernatus amicum eſt.
Et patri nihil ipſa tuo natura negarat,
Et quod largiri natura nequiverat artes
Addiderant, et magna quidem, (quid enim amplius optes?)
Sed meritis fortuna minor: tamen aurea vere
Pectora, ſubſidium vitae Boſſizius illi
Et Puteanus erant: quorum nunc ille paterno
Te fovet amplexu, juvenique ſenilia verba
Inſtillat, moreſque ſuos: dat mortuus alter
Fida tibi geminos pro ſe ſolatia natos,
Quos tibi commendat cognati ſanguinis ortus,
Sed magis ingenii vigor et reſpectus honeſti.
Sunt tibi, ſunt alii plures: ut libera virtus
Cordeſii, dignumque ſuo quem nomine Florens
Edidit aeternae meritus praeconia famae;
Et duo Labbaei fraterni ſemper amoris
Dulce jugum; et regis non gemmas illa nec aurum,
Sed, melior quae gaza, libros ſervare Rigalti
Lecta fides, qualis Phariam Demetrius aulam
Ornabat libris per ſaecula multa legendis,
Dignus et ipſe legi, quique omnem mente capaci
Poſſidet Auſoniam ſimul et Pandionis arces.
Jam par Scaligeris aetas cum tanta ſuperſit,
(Nequicquam: quid enim ſupereſt quod diſcere poſſit?)
Optimus interpres veteris Salmaſius aevi.
Huic rogo me adſcribas, juvenum clariſſime, turbae,
Quem tibi magnanimus genitor tranſmiſit amicum,
Multum aliis animi foecunda dote minorem,
Sed praeſtare fidem ſinceraque corda paratum.
Sic, ubi Atlanteo vela explicuere profundo
Eoum Batavis referentes portubus annum
Armigerae naves, communes detinet Euros
Cymba brevis, cernique in eiſdem fluctibus audet.

Excuſatio Silvae.

Si mihi vis eſſet, quae vellem, carmina certe
  Pauca, THUANE, tibi, ſed potiora darem.
Nunc mea non poſſet cum pondere Muſa probari,
  Reſtabat, verſus annumerare tibi.

Nil aliud poterat virtutem oſtendere tantam,
Quam tam chara tibi tam cito rapta ſoror.

Vale, vir nobiliſſime, et nihil poſthac doleas. Hamburgi, 11 Auguſti 1633.

Ex inſignium virorum Epiſt. ſelect. ex Biblioth. J. G. Meelii. In 8°. Amſt. 1701. p. 29.

J. de Cordes à Monſieur Grotius.

MONSIEUR [Jacques] du Puy eſt appellé maintenant Monſieur de Sainct Sauveur, à cauſe du Prieuré que Monſieur de Thou luy a donné. Paris, 11 Oct. 1634.

Hug. Grotius Joanni Cordeſio Canonico Lemovicenſi. Ex Epiſt. in fol. p. 128. Ep. 357.

NOBILISSIMO Puteano acceſſionem honoris et commodorum gratulor; eoque magis quod bene locati beneficii gloria ad Thuanum pervenit. Maguntiaci, 30 Octobr. 1634.

Hug. Grotius Franciſco Aug. Thuano, Comiti Conſiſtoriano, &c. Ib. p. 166. Ep. 445.

AMPLISSIME ac nobiliſſime domine. Serius forte venire videor ad officium quod lugentibus amicis praeſtari ſolet. Non advocabo ad excuſationem negotia, ita enim pridem de me meritus es, ut quicquid differri ullo modo poteſt, id tui curae atque amori poſthabere debeam. Aliud dicam, multi amicorum feſtinarunt, quod monendum te putarent ne te nimium dolori permitteres. Ego, qui te ſcirem a prima aetate tinctum penitus omnibus divinae humanaeque ſapientiae praeceptis, ne monendum quidem te cenſui, ſed dandum aliquod ſpatium, quo ea, quae noſti optime, in memoriam tibi ipſi uſumque revocares: Nos hac lege natos, aequo ut animo feramus hoc univerſum ſapientiſſime regentis voluntatem: nihil heic nobis mancupio datum, uſu omnia: praeter ea quae de mentium humanarum immortalitate erudite ab antiquis philoſophis dicta ſunt, habere nos evangelii promiſſa ipſius expromiſſoris ſanguine redituque in vitam teſtata: quorum certi non debeamus invidere amicis ſortem meliorem, commodi noſtri aut voluptatis cauſa. Haec Thuanus aliis debet dicere, Thuano nemo niſi ipſe. Quare cum jam ſatis temporis praeterierit, quo iſta cogitata ſaepe nunc recogitare poſſes, non ego te hortor ut amaritiem illam nulli bonam, gerenti gravem, his pro quibus ſuſcipitur, ſi id ſciant, maxime diſplicituram, pellas ex animo; ſed nihil addubitans jam pulſam, gratulor. Si quae tamen ſepulti ignis favillae ſuperſunt, memorabo tibi quid mihi, jam ſaepius ſimilia paſſo, in mentem venerit: ſupereſſe nobis multos propinquos et propinquis nihilo poſteriores amicos. Injuriam autem eſſe in ſuperſtites non de hoc bono magis gaudere, quam uno damno affligi. Non male cum illis agit fortuna, quibuſcum, minorem partem auferre contenta, decidit. Quid quod ſapientum multi pro iis ipſis, quos extra mortales caſus mors cita ſepoſuit, gratias liberatori Deo habendas crediderint, atteſtante et Graecorum proverbio: ὃν οἱ θεοὶ φιλοῦσ', ἀποθνήσκει νέος.
Id ſi rationem ſemper aliquam habet, certe hoc noſtro ſaeculo habet maximam. Aliae aetates hominum exilia videre, noſtra totos populos patria extorres. Terras quondam beatiſſimas, non ad ſterilitatem, ſed ad ipſas Arabum ſolitudines, videre eſt redactas. Bella ubique, et in ipſis bellis alia bella, per militum ſaevitiam ac rapacitatem. In tot malis, aut circumſtantibus aut impendentibus, tutum nihil niſi mors. Qui tanto rerum turbini eripitur, quid aliud quam evaſiſſe cenſendus eſt? Illud praeterea e tuis ad amicos literis cum gaudio cognovi, virile te doloris ſolatium ex negotiis quaerere. Larga tibi ſe dat materia: es apud illuſtriſſimos duces, apud exercitus, qui longiſſime hoſtem ſubmovent, oſtenduntque Rheno, veteri Galliae limiti, oblita ibi jam olim Gallorum arma. —Tot armatis hominibus juris incutere reverentiam, et ex caſtris civitatem facere, res magna teque digna eſt. Caſtrenſis juriſdictio, quae, ut Taciti verbis utar, calliditatem fori non exercet, eget illa, quam idem ſcriptor in ſocero ſuo laudat, naturali prudentia. Tum vero, in tanta ubique peculatuum impunitate, atque etiam gloria, dare abſtinentiae exemplum quanti cenſendum eſt? Harum virtutum ſibi eſſe conſcium ingens tranquillitatis ſcutum eſt, nullis adverſarum rerum telis vulnerabile. Nos vero omnes amici tui laudes tuas feſtis ominibus proſequimur, id optantes ut ſemper tui, ſemper patris, ſemper avi, ſis ſimilis. Lutetiae, Kal. Aug. 1635.

Extrait du Dictionnaire de Morery, de l'Edition de Paris, en 6 Tomes in folio, 1725.

THOU *(François Auguſte de)* fut conſeiller du Roi en tous ſes conſeils d'Etat & privé, maitre des requêtes de l'hôtel du Roi. Sa profonde erudition lui fit donner la charge de grand-maître de la Bibliotheque du Roi; & la douceur de ſes mœurs le fit aimer de tous les ſçavans de ſon tems, qui admiroient ſon eſprit. Il eut la tête tranchée à Lyon le 12 Septembre de l'an 1642.—M. de Thou, qui avoit trente-cinq ans, mourut avec une grande pieté. On admire ſa preſence d'eſprit & ſa tranquillité dans l'Inſcription qu'il écrivit de ſa main une heure avant ſa mort, pour être miſe à une Chapelle qu'il avoit fondée aux Cordeliers de Taraſcon, pour ſ'acquitter d'un vœu qu'il avoit fait étant en cette ville au commencement de ſa priſon.

Avertissement ſur les Memoires ſuivans de M. Pierre Du Puy, ſervans à la Juſtification de M. François De Thou.

Le funeſte ſort de M. François de Thou a été raconté par pluſieurs Ecrivains. L'Hiſtoire du Chevalier Nani, les Memoires de Vittorio Siri, les Memoires de M. le Comte de la Chaſtre, la Reſponce de M. le Comte de Brienne aux Memoires de M. le Comte de la Chaſtre, les Pieces ajoutées au Journal de M. le Cardinal de Richelieu, les Memoires de M. de Montreſor & de M. de Fontrailles, l'Hiſtoire de Louis XIII *par M. le Vaſſor, le Dictionnaire de M. Bayle, fourniſſent, les uns plus, les autres moins, des particularitez, ou des reflexions ſur ce ſujet.*

Si d'un côté, on prenoit ſur ſoy de choiſir de ces differens Auteurs ce qu'on jugeroit le mieux fondé, on s'expoſeroit à être accuſé de partialité. Si d'autre côté, on recueilloit ſans choix tout ce qu'ils ont debité, tant à l'égard des faits, que des raiſonnemens ſur ces faits; on feroit un amas confus & ennuyeux de paſſages, tirez de Livres qui ſe trouvent dans les Bibliotheques les plus communes des Particuliers.

Un tel recueil ſeroit même ici inutile; la Piece ſuivante de M. du Puy n'ayant beſoin d'aucune ſorte d'Introduction ou d'Eclairciſſement. Car M. du Puy y fait une Deduction, non ſeulement des Pratiques & des Deſſeins dans leſquels ſon parent ſe trouva engagé, ou qui luy furent imputez; mais auſſi de la procedure qu'on fit là deſſus contre luy: laquelle (ſelon ſes Allegations) fut pouſſée fort au delà des bornes établies, & des regles uſitées du Droit public, même en France: & ſur cette Deduction, il forme un ſyſteme d'Argumens, & de Raiſonnemens, pour juſtifier l'accuſé & faire voir que c'eſt à tort qu'il a été condamné. De ſorte que c'eſt un Ouvrage complet, & qui ſe ſoûtient par lui-même.

MEMOIRES ET INSTRUCTIONS

POUR

Servir à juſtifier l'innocence de Meſſire François Auguſte De Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat.

I. *Preface.*

II. *Requeſte au Roy.*

III. *Relation particuliere & veritable de tout ce qui s'eſt paſſé au procés criminel faict à M. de Thou, & des moyens qui ont eſté tenus pour le faire mourir.*

IV. *Premier chef d'accuſation. Comment M. de Thou a ſceu le Traicté faict avec le Roy d'Eſpagne, & quelle preuve il y a contre lui de ce faict.*

V. *Second chef d'accuſation. M. de Thou eſt accuſé d'avoir lié d'amitié M. de le Duc de Bouillon avec M. le Grand Eſcuyer, qui ſe ſont depuis unis avec Monſieur le Duc d'Orleans, auquel le Sr. Duc de Bouillon donnoit la ville de Sedan pour retraite.*

Examen des principales actions du Cardinal de Richelieu pour ſe maintenir en l'adminiſtration ſouveraine du Royaume.

VI. *Que les formalitez doivent eſtre obſervées en juſtice, mais tres exactement en la criminelle.*

Que la confrontation de l'accuſé à toutes ſortes de teſmoins eſt abſolument neceſſaire.

VII. *Quelle foi peut on adjouſter à la depoſition d'un teſmoin qui eſt accuſé & coulpable.*

VIII. *Moyens generaux contre l'ordonnance du Roy Louis* XI *touchant le crime de Leze-Majeſté, où eſt repreſenté l'eſtat du gouvernement dudict Roy.*

IX. *Moyens particuliers contre ladicte ordonnance.*

X. *Conſiderations ſur la trop grande rigueur d'aucunes ordonnances, & ce qui eſt à propos d'eſtre obſervé en ce cas par les juges.*

XI. *Si celui qui ſçait ſimplement une conjuration contre l'Eſtat & ne la revele, eſt puniſſable comme l'autheur principal de la conjuration.*

L'opinion de Barthole qui a tenu l'affirmative eſt examinée & refutée, avec les lieux de quelques Docteurs de l'advis contraire.

XII. *Exemples tirez de divers Hiſtoriens tant anciens que modernes, pour monſtrer que ceux qui ont eſté accuſez d'avoir ſceu quelque conjuration, qu'ils n'ont pas revelée; ou n'ont pas eſté punis, ou s'ils l'ont eſté, la peine a eſté beaucoup moindre que celle des principaux autheurs, & de leurs complices.*

XIII. *Examen*

XIII. *Examen de deux exemples tres illuſtres, dont l'on s'eſt ſervy pour juſtifier l'action des Commiſſaires.*
XIV. *Contre les Commiſſaires en general, & les Commiſſions extraordinaires.*
XV. *Relation veritable de ce qui s'eſt paſſé à la Mort de M. de Thou.*

I. *Preface.*

NOUS ne doutons point que ces Memoires ne faſſent horreur à tous ceux qui prendront la peine de les lire, & encore plus à ceux qui en conſidereront les conſequences. Nous ne faiſons point le mal plus grand qu'il eſt, nous n'inventons rien pour eſmouvoir à compaſſion: pleuſt à Dieu qu'il y euſt quelque artifice pour diminuer les cauſes de noſtre deſplaiſir! la ſimple & nuë narration aura aſſez de force pour fleſchir les plus durs & impitoyables, pour donner de la chaleur aux plus froids, pour eſmouvoir les inſenſibles, & les plus devouées creatures du Cardinal de Richelieu. Comme ceſte action tragique eſt une des dernieres de ſa vie, & poſſible la plus noire & inique, auſſi lui a-t-elle autant & plus excité d'ennemis que la plus grande partie de celles qui noirciſſent la memoire de ſon nom.

NOUS voyons bien que nos plaintes ſeront vaines, ſeront inutiles, que nos veritez ſeront incroyables, ne ſeront pas bien receues: mais pour cela faut il ceſſer de les dire? nous les devons à la poſterité, nous les devons à la memoire de celui que nous pleurons, & dont nous deplorons le ſort; nous les devons enfin declarer à tout le monde pour confondre les meſchans, pour faire cognoiſtre leur infamie.

LES plus ſages & qui ont jugé plus judicieuſement des choſes dés l'inſtant que le Cardinal fuſt appellé à l'adminiſtration du Royaume, jugerent qu'il ſeroit cauſe d'une infinité de grandes calamitez. Sa vie paſſée, quoi qu'aſſez obſcure & dans le commun, ſa profonde ambition, ſon avarice inſatiable, & la maniere dont il entra dans les affaires, donnerent lieu au prejugé; mais quand l'on vit les perſonnes qu'il aprocha de luy, gens corrompus, meſchans, voleurs, & nais à la ſervitude, l'on commença à apprehender tous les maux qui ont travaillé ce Royaume depuis prés de vingt années. Car il n'y a partie dans l'Eſtat, & cela ne ſe peut nier, qui n'ait ſoufert en ſon particulier. Le Roy meſmes que n'a-t-il point enduré? La Reine ſa mere, la Reine regnante, Monſieur le Duc d'Orleans, les Princes du Sang, les Grands, les principaux Officiers, pluſieurs Eveſques, les Cours Souveraines, la Juſtice en general, l'Egliſe, la Nobleſſe, le Peuple, tous les Officiers quels qu'ils ſoient, les Villes, les Provinces entieres, bref tout le Royaume, ont pati à diverſes repriſes & en pluſieurs manieres.

IL faut certainement eſtimer heureux & très heureux ceux que Dieu a appellez à lui avant qu'il ait permis que ce fleau de l'Europe ait empieté le gouvernement de cette Monarchie; ils euſſent veu violer les droits de la nature au hault point qu'ils l'ont eſté: ils n'ont point veu les violentes injuſtices, les empriſonnemens, & les banniſſemens d'un millier de perſonnes de toutes conditions à qui l'on n'a pû faire reproche de la moindre faute: ils n'ont point veu la plus deteſtable injuſtice, la mort du Mareſchal de Marillac, où il a fallu violer tout ce qu'il y a de plus reglé en la juſtice, les juges corrompus par des charges & par argent, recompenſez avant & aprés l'action. Enſuite rien n'a eſté impoſſible, les empoiſonnemens de pluſieurs perſonnes de grande condition, les rudes & barbares traictemens que les plus innocens ont enduré pendant de longues & cruelles priſons. Ils n'ont point veu les Parlemens ſans autorité, les peuples ſaccagés, la creation d'un million d'offices inutiles aux acheteurs & à la foule du peuple, la publication d'un nombre effrené d'Edicts burſaux & iniques. Ils n'ont pas eſté la proye des partiſans & des creatures du Cardinal, ils n'ont pas veu un tas de faquins eſlevez aux plus hautes dignités, riches des deſpouilles des plus illuſtres familles, & de la plus pure ſubſtance du peuple: bref ils verroient noſtre Eſtat corrompu & cangrené en toutes ſes plus nobles parties, quoi qu'il ſemble vigoureux & bien ſain en ſes extremitez.

PENDANT ces temps dangereux la vie privée en des perſonnes de grand merite, a eſté une marque d'une profonde ſageſſe. Il ne faut pas s'eſtonner ſi après un long & miſerable regne qui a duré la meilleure partie de la vie d'un homme, beaucoup ont peri

par

par les guerres. Les plus genereux & magnanimes, impatiens de cette dure ſervitude, ont paſſé ſous la violence de celui qui avoit le pouvoir abſolu dans l'Eſtat. C'eſtoit un crime capital d'eſtre eſtimé, d'eſtre aimé des gens de bien ; la vertu & la bonne reputation d'un homme eſtoient les principaux crimes qui le faiſoient perir.

L'AVARICE de ces tyrans a eſté ſi extreſme, que tout homme riche a eſté leur ennemy ; tout leur a eſté bon, les richeſſes de l'Orient & de l'Occident n'eſtoient pas capables de les contenter : la France autrefois le ſiege de la vraye juſtice a eſté le Theatre où toutes ſortes de violences & de voleries ont eſté exercées avec merite ; la France, dis-je, pour ſe delivrer de la ſervitude, s'eſt deſpouillée de tout ce qu'elle avoit de plus precieux, l'a abandonné à ces harpyes. Ceſte volontaire, & s'il le faut ainſi dire, miſerable contribution a ſi peu amolli leurs cœurs, que nous avons eſté contrains de donner noſtre plus pure ſubſtance pour accroiſtre nos miſeres. Ils appelloient, tant ils ſont effrontez, du nom de Paix l'eſtat où ils nous avoient reduits de n'avoir plus de voix pour nous plaindre, bien loin de pouvoir faire un pas pour nous defendre de leurs oppreſſions. Il n'y a rien, il n'y a nulle ſorte de bien qui ne ſoit en party ; les partiſans ſont les maiſtres de ce qui nous reſte de nos fortunes & de nos vies : la moindre parole, non pas de vigueur, mais de plainte eſtoit un crime de leze Majeſté ; ſi l'on obeïſſoit ſans murmure, ſi l'on ſe retiroit pour ne point voir toutes ces violences, c'eſtoit une cabale, c'eſtoit une marque que l'on ne conſentoit pas au mal que l'on nous faiſoit. Certes noſtre laſcheté, noſtre meſintelligence ont acreu l'audace de ces meſchans, les ont eſlevez au point où nous les avons veu, & où ils ſont encores : nous avons faict comme les chameaux, nous avons receu à genoux les charges que l'on a voulu impoſer ſur nos teſtes.

ILS n'ont point apprehendé que noſtre patience ſe tournaſt enfin en fureur : ayant volé tout l'argent de l'Eſpargne, ils ont eſté obligez de commettre mille & mille cruautés pour ſatisfaire aux grandes & exceſſives deſpenſes. Eſtoient ils ſortis d'un deſſein qui avoit englouti des ſommes immenſes, ils rentroient auſſy toſt dans un autre plus ſpecieux pour l'execution duquel il falloit des millions. Ils ont faict comme ces fourbes d'Alchimiſtes qui propoſent tousjours choſes nouvelles, autant d'advis autant d'affronteries, autant de moyens d'extorquer de l'argent. Ils ont creu que ces infames & continuelles flatteries dont le Cardinal & eux ont eſté ſi long temps corrompus, eſtoient veritables ; que c'eſtoient des ſentimens de perſonnes du tout ſoubmiſes, & qui adoroient leur puiſſance & leur conduite. . Ignoroient-ils qui n'y a que les plus meſchans qui ſe laiſſent ſurprendre à ces fauſſes louanges, que les gens de bien rejettent meſmes les veritables, & abominent les extraordinaires. Quelques uns ſe ſont moquez de leur folle ſtupidité de s'eſtre imaginez que leur autorité ſeroit perpetuelle, & d'avoir creu que leur puiſſance tyrannique auroit ce pouvoir que d'effacer de la memoire de tous les François leurs mauvaiſes actions : certes la crainte & la cruauté ſont de trop foibles liens pour conſerver l'amitié & la bienveillance, elles ſe convertiſſent fort facilement en haine.

MAIS dira quelqu'un, où eſtoit le Roy majeur, & le plus authoriſé Prince de l'Europe pendant tant de miſeres & d'oppreſſions ſur ſon peuple ? Eſt-il bien poſſible qu'il n'ait pas veu ce qui s'eſt paſſé dans ſon Royaume, & qu'il ne l'ait pas autoriſé ? Il faut certes avoir participé à tous ces crimes, faut avoir eſté eſclave du Cardinal, ou idiot inſenſé pour former cette oppoſition. Sçait on pas de la façon qu'ils ont traitté le Roy, de quelle ſorte ſon eſprit a eſté agité voyant tant & tant de choſes contre ſon bien propre, contre celui de ſon peuple : quelques proſperités en ſes affaires l'ont charmé, mais il a tousjours veu les mauvais deſſeins de ces gens-cy ſes ennemis capitaux. Il a tousjours aſſez fait paroiſtre la haine qu'il portoit au Cardinal, depuis le premier jour de ſon adminiſtration juſques à l'heure de ſa mort. Sçait on pas les artifices dont ils ont uſé pour ſeduire ce pauvre Prince ; artifices incroyables, cogneus de peu de perſonnes, & ſi delicatement conduis que les plus clair-voyans y euſſent eſté pris ; des intelligences doubles maniées avec toutes les addreſſes imaginables, des volleries couvertes du maſque du bien public. Ils lui ont fait vouloir ce qui eſtoit contre ſon propre bien. Nous ne manquons pas d'exemples de pluſieurs grands Princes, & bien adviſez, qui ont eſté ſeduis & trompez par leurs principaux Miniſtres. Il n'y euſt jamais Prince plus adviſé, plus ruſé que l'Empereur Tibere : que ne fit point Sejan ſous lui, combien de fourbes & d'oppreſſions

d'oppreſſions de perſonnes innocentes? Que ne firent point Perennis & Cleander ſous l'Empereur Commode? Ruffin & Eutropius ſous les Empereurs Arcadius & Honorius? Et pour aprocher de noſtre temps, Louis XI le plus fin & adviſé Prince qui fut jamais, fut il pas miſerablement trahi par le Cardinal Baluë en tant d'occaſions & ſi importantes, que l'on a admiré comme il eſtoit parvenu par la faveur de ce Prince aux plus hautes dignitez de ſa robbe. L'Angleterre a eſté maniée comme nous l'avons eſté, par le Cardinal Wolſey ſous le Roi Henry VIII un des plus grands Rois de ſon temps. Il y a certes de l'injuſtice d'imputer au Prince tout ce qui ſe faict de mal dans ſon Eſtat, puis qu'il n'y a perſonne tel que l'on ſe le peut imaginer, qui ne puiſſe eſtre ſeduit par les artifices de ceux qui n'ont autres penſées que de mal faire. Les Rois bien plus aiſez à tromper, diſtraicts qu'ils ſont par leurs plaiſirs, par un nombre infini d'affaires importantes & de toutes ſortes, ſi bien qu'il leur eſt impoſſible qu'ils ne rejettent une partie de ce ſoin ſur ceux qu'ils ont choiſi pour les aider à ſupporter ce peſant fardeau de la Royauté. C'eſt en ce choix que conſiſte l'heur ou le malheur du Prince & de ſon peuple: c'eſt là la ſource des maux qui ont cauſé la ſubverſion de tous les grands Empires. Pour nous qui avons eſté ſur le bord du precipice, l'on peut certainement dire que nous avons donné une grande preuve de noſtre extreſme patience; & comme nos Peres ont joui d'une pleine & entiere liberté, nous au contraire, avec la vertu nous avons perdu noſtre liberté. Nous avons donné un exemple à la poſterité de la plus abjecte & honteuſe ſervitude qui fuſt jamais. Nos paroles, choſe deplorable, ont eſté examinées juſques aux ſyllabes; & certes nous eſtions pour perdre la memoire avec la voix, s'il euſt eſté autant en noſtre pouvoir d'oublier nos maux, que de nous taire.

MAIS c'eſt aſſez parlé de nos miſeres, & de la laſcheté des François cogneue à toute l'Europe. Il faut rendre compte en peu de paroles de l'ordre que l'on a tenu pour examiner cette procedure.

PAR le rapport du faict, l'on verra que Monſieur de Thou eſt accuſé d'avoir ſceu le Traicté faict par Monſieur le Duc d'Orleans avec le Roi d'Eſpagne, & d'avoir negocié l'union entre M. le Duc de Bouillon & M. le Grand, & auſſi la retraicte de Monſieur en la ville de Sedan en cas de la mort du Roi. On faict voir quelle preuve il y a au procès ſur ces accuſations.

ET parce que la preuve conſiſtoit en la depoſition ou declaration de Monſieur, non confronté aux accuſez; l'on faict voir que cette depoſition ſans confrontation eſt nulle, eſt inutile.

COMME auſſi celle de M. le Grand criminel & convaincu, auquel on avoit promis la vie à la charge de depoſer contre ledit Sr. de Thou.

ET d'autant qu'il y avoit preuve que ledit Sr. de Thou avoit ſimplement ſceu le Traicté d'Eſpagne, ſans avoir aucunement participé à la negotiation, & qu'il n'avoit pas revelé ceſte nuë & ſimple ſcience; les Commiſſaires ſe ſont ſervis d'une Ordonnance du Roy Louis XI expreſſe pour cela, qui porte, que ceux qui auront cognoiſſance nuë & ſimple d'une conjuration contre l'Eſtat, & ne la reveleront, ſeront condamnez à la meſme peine que les principaux auteurs de la conjuration.

IL a donc eſté neceſſaire d'examiner cette ordonnance, monſtrer qu'elle eſt nulle, qu'elle a eſté abrogée, qu'elle n'a jamais eſté obſervée en France, que l'opinion contraire à ceſte ordonnance eſt juſte & ſelon toute ſorte de droit; & en ſuite on a accumulé nombre d'exemples trés precis, tant anciens que modernes, contraires à ceſte rigoureuſe ordonnance, & en a-t-on refuté deux qu'aucuns Commiſſaires mal informez ont creu pouvoir ſervir à leur juſtification.

ENFIN l'on faict voir combien les Commiſſaires & leurs jugemens ſont dangereux, & qu'ils ont eſté deteſtez en tout temps en ce Royaume.

II. *Requeſte au Roi.*

SIRE

JAQUES Auguſte de Thou, Conſeiller en voſtre Cour de Parlement, remonſtre trés humblement à Voſtre Majeſté, que l'honneur qu'avoit Mre François Auguſte de Thou, Conſeiller en vos Conſeils ſon frere, d'eſtre allié, bien voulu, & eſtimé de pluſieurs perſonnes

de trés haute condition, lui ayant aquis la haine du deffunct Sr Cardinal de Richelieu, il auroit reſolu d'employer toutes ſortes de moyens & toute ſa puiſſance pour le perdre: & l'ayant faict arreſter à Narbonne le 6 Juin de l'année 1642 avec le Sr de Cinq Mars Grand Eſcuyer de France, il auroit faict rechercher toutes les actions, les voyages, & les viſites dudict deffunct, & n'y ayant rien trouvé qui ne fuſt que trés innocent, il auroit mis ſon principal ſoin à faire pratiquer ledict Sr de Cinq Mars, en lui promettant l'impunité s'il declaroit quelque choſe à la charge dudict deffunct Sr de Thou. Et pour faire que dans l'inſtruction du procés toutes choſes paſſaſſent ſelon ſa volonté, il auroit nommé tels Commiſſaires qu'il auroit voulu, parens entre eux ou trés intereſſez dans ſa fortune: & parce qu'aucuns de ces juges choiſis n'avoient pas teſmoigné vouloir adherer à la paſſion du Cardinal, il les auroit faict revoquer pour en ſubſtituer d'autres plus faciles à ſuivre ſes volontés. Ce mauvais principe, Sire, a eſté ſuivi d'une infinité d'injuſtices, & d'infractions à vos ordonnances. Car la principale depoſition ſur laquelle a eſté fondée toute la charge du procés, a eſté dreſſée par la ſuggeſtion de M. le Chancelier qui preſidoit à la commiſſion, qui fuſt ſeul avec le teſmoin cinq heures durant, ſans adjoint & ſans greffier. Ce principal teſmoin à qui on avoit ſuggeré ſa depoſition par une nouvelle & extraordinaire injuſtice, n'a point eſté confronté aux accuſés. Une Lettre qui alloit entierement à la deſcharge de l'accuſé, & qui detruiſoit du tout ceſte depoſition, a eſté ſupprimée. Ledict Sr de Cinq Mars, qui depoſe contre ledict Sr de Thou, a eſté aſſuré de la vie, à condition de depoſer ainſi que le Cardinal deſireroit: mais ce qui eſt trés extraordinaire & ſans exemple, ledict Sr de Cinq Mars eſtant ſur la ſelette, ſe leva en preſence de tous les Commiſſaires, vint parler à l'oreille dudict Sr Chancelier, & declara auſſi toſt ce qu'il avoit promis de dire contre ledict Sr de Thou. Les Commiſſaires, quoi que choiſis comme dict eſt, qui propoſerent quelques doutes, furent intimidéz par ledict Cardinal, qui les manda tous l'un après l'autre la veille du jugement; & lui ayant eſté repreſenté par une perſonne de condition trés haute, que ledict Sr Chancelier lui avoit dit qu'il ne ſe trouvoit point de charges contre ledict Sr de Thou, il reſpondit, *il n'importe, il faut qu'il meure.* Cet ordre precis, Sire, fit tel effect, que le Rapporteur du Procès a faict quelques procedures ſeul & ſans adjoint, contre ce qui avoit eſté reſolu entre ces Commiſſaires. Ledict Sr Chancelier quoyque juſtement recuſé par l'un des accuſez a eſté juge ſans avoir faict juger la recuſation. Les gardes dudict Sr de Thou, compoſées partie de celles de V. M. partie de celles dudict Cardinal, ont eſté ſollicitées par argent pour depoſer contre lui: ſon Exempt meſme a eſté teſmoin contre lui, lui a eſté confronté. Trois diverſes perſonnes ont ſervi de Greffiers au procès, l'un domeſtique dudict Sr Chancelier, qui n'a point de ferment à juſtice; ce qui eſt cauſe que le procès ne ſe trouve point dans aucun lieu public, dans aucun greffe: & l'on peut dire qu'il a eſté ſupprimé; au moins les principaux actes, & ſur leſquels la juſtification de l'accuſé pouvoit eſtre fondée, ont eſté alterez & falſifiez. Au reſte, Sire, la precipitation à rendre le jugement a eſté telle, qu'à midy du 12 de Septembre ledict Sr de Thou eſtoit innocent; deux heures après il fut jugé comme le plus coulpable de tous les hommes. Le Procureur general de la commiſſion, ſans examiner les premieres & les dernieres charges, par l'induction dudict Sr Chancelier qui parla à lui en tiers & en ſecret avec Laubardemont Raporteur, lui fit prendre des concluſions verbalement à la mort; choſe ſans exemple. Par toutes ces circonſtances, Sire, V. M. voit en combien de ſortes il a fallu violer la juſtice, & vos ordonnances, pour commettre une ſi haulte injuſtice, pour opprimer une perſonne innocente. Quelle gloire à V. M. à l'entrée de ſon regne, de faire voir le zele qu'elle a pour la juſtice, de relever ceux qui ſont opprimez, de rendre à une famille illuſtre par ſon antiquité & par ſes ſervices, l'honneur qu'on lui a voulu ravir par ceſte injuſtice, & de ne pas refuſer à la pieté d'un frere de purger la memoire de ſon frere, que toute la France & tout ce qu'il y a de gens de bien & d'honneur dans l'Europe ſemblent demander avec le Suppliant, affin qu'il ne ſoit pas le ſeul ſur lequel demeurent les veſtiges des violences & oppreſſions paſſées. A ces cauſes, Sire, il plaira à V. M. permettre au Suppliant de juſtifier la memoire dudict deffunct Sr de Thou ſon frere, & pour cet effect lui accorder des Lettres de reviſion addreſſantes à telles de vos Cours de Parlement qu'il plaira

plaira à V. M. d'ordonner, autre que celle de Grenoble ; & ordonner aux Greffiers ou autres qui ſe trouveront chargez dudict procès, qu'ils ayent à le remettre au Greffe dudict Parlement : & le Suppliant ſera tenu de continuer ſes prieres pour la grandeur, proſperité, & ſanté de voſtre Majeſté.

III. *Relation particuliere & très veritable de tout ce qui s'eſt paſſé au procès criminel faict à Monſieur de Thou, & des moyens qui ont eſté tenus pour le faire mourir.*

LE notable changement que le Cardinal de Richelieu recogneut en l'eſprit du Roy ſur la fin de l'année 1641, lui fit penſer non ſeulement à en rechercher les auteurs, mais auſſi à en detourner les ſuites qu'il previt ne pouvoir eſtre que trés funeſtes pour lui & pour ſes creatures. Il n'euſt pas grande difficulté de juger par pluſieurs actions qui s'eſtoient paſſées dans la Cour, que M. d'Efiat Cinq Mars Grand Eſcuyer de France, qui eſtoit lors trés confident du Roy, pouvoit eſtre cauſe de ce refroidiſſement. Le mauvais traictement que M. le [1] Chancelier receut du Roy, qui eſclata ſi fort dans Paris, lui fut imputé par le Cardinal, & par ledict Sr Chancelier. M. des Noyers & tous ceux qui avoient quelque attache particuliere à la fortune du Cardinal receurent pluſieurs diſgraces, ſoit du Roy, ſoit de ceux qui ſe trouverent esblouis de l'eſclat de ceſte nouvelle faveur, qui ſe rendoit de jour en jour inſupportable au Cardinal.

LE Roy pour aſſeurer & affermir le changement qui s'eſtoit faict en Catalogne, reſolut la conqueſte du Rouſſillon au commencement de l'année 1642. Le Mareſchal de la Meilleraye Grand Maiſtre de l'Artillerie, le confident du Cardinal, y fut envoyé pour commander l'armée : mais comme il n'a jamais rien executé d'important que le Roy & le Cardinal ne fuſſent proches de lui, le Cardinal qui ne vouloit pas que ſa fortune receuſt de la diminution par quelque diſgrace qu'euſt pû recevoir ſon parent en ceſte entrepriſe, perſuada le Roy avec beaucoup d'artifices d'entreprendre ce voyage. Le Roy qui ſentoit ſes forces diminuer, y reſiſta quelque tems ; à quoi il fut fortifié par M. le Grand, & ſes amis qui firent agir le premier Medecin, qui repreſenta quelques conſiderations tirées de ſon art : mais l'autorité du Cardinal ſe trouva ſi puiſſante, que le Medecin changea de langage, & le Roy reſolut de faire le voyage. Les advantages que le Cardinal tiroit de la reſolution du Roy eſtoient grands. Il advançoit la mort de ſa Majeſté, qui eſtoit le commencement d'un gouvernement plus abſolu pour lui, ayant en ſon pouvoir les armées, l'argent, & les meilleures places du Royaume. Il oſtoit à M. le Grand tout ſon conſeil, & ſes amis ; l'eſloignant de Paris, le reduiſant à peu d'aſſiſtance, n'y ayant prés du Roy que des eſpions du Cardinal. Enfin, il aſſiſtoit ſa fortune & celle du Grand Maiſtre, qui avoit perdu beaucoup de ſa reputation en ce qui s'eſtoit paſſé à Aire.

LE Roy donc partit de Paris ſur la fin du mois de Janvier, & alla à Fontainebleau où il fut juſques au troiſieſme du mois ſuivant. Pendant ce ſejour pluſieurs perſonnes de condition furent prendre congé de ſa Majeſté ; entr'autres M. de Thou, qui receut commandement du Roy de le venir voir en Rouſſillon, s'aſſeurant qu'il ne lui voudroit pas denier ce voyage en une ſi belle ſaiſon, puis qu'il avoit faict cent lieues en hyver pour voir M. de Turenne deux ou trois jours à Lion. Ceſte particularité eſt ſi vraye, qu'elle peut eſtre certifiée par pluſieurs ſeigneurs & gentilſhommes qui eſtoient lors prés du Roy.

LE Cardinal peu aſſeuré des bonnes graces du Roy ne voulut abandonner ſa Majeſté, & fit pendant ce voyage ce qu'il n'avoit jamais faict ; car il fit les meſmes journées que le Roy, le voyoit tous les jours ſoir & matin, pour taſcher à diſſiper les pratiques qui s'eſtoient faites contre lui : ce qui lui ſucceda aſſés bien, par la mauvaiſe conduite de M. le Grand, qui perdit en partie les bonnes graces du Roy ; enſorte qu'eſtant arrivé à Narbonne, on remarqua qu'il eſtoit beaucoup déſcheu de cette faveur ſi eſclatante, & qu'il ne ſubſiſtoit plus que par artifice.

LE Cardinal tomba malade à Narbonne le 18 de Mars : le mal parut grand à ſon commencement, enſorte que ſes creatures entrerent en grande apprehenſion, non ſeulement de le perdre, mais auſſi que M. le Grand reprendroit cependant ſon premier credit.

M. de

[1] *M. Pierre Seguier.*

M. de Thou convié par le commandement du Roy partit de Paris le 1 Avril en compagnie du Comte de Charroſt. Ils furent enſemble à Selles chez M. le Comte de Bethune, où ils furent quelques jours. De là ils prirent la poſte, & arriverent à Carcaſſone le 14 Avril, où ils rencontrerent fortuitement dans une hoſtellerie le Sr de Fontrailles, qui parla en ſecret audict Sr de Thou dans la chambre du Comte de Charroſt, & avec une telle émotion qu'il fit juger qu'ils parlerent de quelque choſe de grande conſequence.

Le 19 Avril ledict Sr de Thou arriva à la Cour, qui eſtoit à Narbonne, où il vit le Roy, puis le Cardinal & les autres Miniſtres. Le Roy tant par la neceſſité de ſes affaires que pour d'autres conſiderations partit de Narbonne, & fut au Camp devant Perpignan, le ſiege ayant commencé dés le 18 jour d'Avril.

Ce fut lors que parurent les grandes ſimultez proches de rupture entre le Grand Maiſtre & M. le Grand, qui vouloit faire paroiſtre à toute la Cour poſſeder l'eſprit du Roy plus qu'il n'avoit jamais faict.

Le Cardinal fort malade de corps & d'eſprit ne manquoit pas d'eſtre informé à tous momens de ce qui ſe paſſoit prés du Roy. Les Srs de Chavigny & des Noyers allerent inceſſamment pour cela du camp à Narbonne ; mais le peu de ſoin que le Roy prit de ſçavoir de ſes nouvelles pendant quelques ſemaines, le mit en telle peine qu'il creut que le Roy l'avoit abandonné, & enſuite ce bruit s'eſpandit de telle ſorte par tout le Royaume que perſonne ne doutoit plus de ſa ruïne.

Ce qui confirma ce bruit fut la reſolution que prit le Cardinal, malade à l'extremité, de ſortir de Narbonne par le plus mauvais temps qu'il pourroit faire. Les advis qu'il donnoit de la route qu'il vouloit prendre, tantoſt d'un coſté, tantoſt d'un autre ; & les artifices dont ſe ſervoient les ſiens pour couvrir les paſſages de leur maiſtre, firent voir l'apprehenſion où il eſtoit d'eſtre arreſté. Enfin, il choiſit ſa retraicte à Taraſcon, qui eſt dans le gouvernement de Provence, aſſeuré du Comte d'Alez qui en eſt gouverneur. Le Sr de Fontrailles qui recogneut la mauvaiſe conduite de M. le Grand, & que la verité des choſes eſtoit fort contraire aux apparences, ſe retira hors le Royaume.

Le Cardinal tres-incertain de ſa condition, eſtant à Taraſcon receut, à ce qu'on dit, un paquet dans lequel eſtoit une copie du Traicté qu'avoit faict Monſieur le Duc d'Orleans avec le Roy d'Eſpagne, où eſtoient compris M. le Duc de Bouillon & M. le Grand. Ce paquet, de quelle part qu'il lui fut envoyé, lui redonna la vie, lui mit des armes en main pour ruïner ſes ennemis.

Il depeſcha auſſi-toſt au Roy pour l'informer de cette affaire, lui fit ſentir le danger où il eſtoit, conſeilla ſa Majeſté d'en ſçavoir la verité & en prevenir les inconveniens.

Le Roy qui avoit eſté malade juſques à l'agonie devant Perpignan, receut ceſte depeſche par le Sr de Chavigny, ſe reſolut auſſi-toſt de partir du camp, & ſe rendit à Narbonne le 11 Juin ; & le lendemain il fit arreſter M. le Grand & ledict Sr de Thou, & auſſi-toſt il partit de Narbonne, fit ſuivre ces priſonniers dans des carroſſes ſeparément. M. le Grand fut conduit dans la citadelle de Montpellier ſous la garde de Seton Lieutenant des Gardes Eſcoſſoiſes ; & M. de Thou fut mené à Taraſcon, où eſtoit le Cardinal, & donné en garde à un Exempt des Gardes Eſcoſſoiſes nommé Crombis, qui avoit ſous lui des gardes du corps du Roy & des gardes du Cardinal. En meſme temps le Cardinal donna ordre que M. de Bouillon, qui commandoit l'armée du Roy en Italie, fuſt arreſté ; ce qui fut faict ; comme auſſi d'Ozonville Lieutenant de ſes Gardes, qui fut trouvé à Valence retournant en Piedmont.

M. de Thou fut viſité deux fois par M. de Chavigny, qui le preſſa de dire franchement tout ce qu'il ſçavoit de cette affaire. L'un & l'autre des priſonniers furent interrogez, l'un à Montpellier, l'autre à Taraſcon, ſur des choſes fort legeres, & où le Cardinal n'eut aucune lumiere de ce qu'il deſiroit. Cependant M. de Thou eſtoit eſtroitement gardé prés du Cardinal, avec toutes les rigueurs & mauvais traitemens que pouvoit s'imaginer ſon Exempt, qui devoroit en eſperance la deſpouille de ſon priſonnier.

Le Roy s'en retournant à Paris paſſa par Taraſcon, où il confera avec le Cardinal fort malade ; il lui laiſſa, comme la ſuite nous l'a faict voir, à deſmeſler ce grand intrigue de Court.

M. l'Eveſque

M. l'Eveſque de Toulon affligé de l'injuſte oppreſſion que l'on faiſoit audict Sr de Thou ſon beau frere, fut à Taraſcon, où il parla au Sr des Noyers qui y avoit faict conduire le priſonnier. Il lui dit qu'il avoit telle cognoiſſance de M. de Thou, qu'il ne le croyoit pas capable d'un crime tel que celui qui lui eſtoit impoſé. Ledict Sr des Noyers lui reſpondit en ces propres termes: " Nous le verrons avec le temps: mais il eſt certain " qu'il avoit amitié tres-eſtroite avec M. le Grand qui a voulu perdre M. le Cardinal, " M. le Grand Maiſtre & moi, & tous les ſerviteurs de M. le Cardinal.

LA viſite du Roy apporta une grande conſolation au Cardinal: il ſe vit en pleine liberté d'agir ſelon ſa paſſion, il uſa de tous les moyens dont il ſe peuſt imaginer pour faire mourir ces deux priſonniers.

POUR M. le Grand, il jugea bien qu'il n'y auroit pas grande difficulté; mais pour M. de Thou qu'il vouloit voir perir, & qui eſtoit l'object de ſa rage, il y prevoyoit beaucoup d'obſtacles, qu'il ſe promit neantmoins de vaincre par divers moyens tous meſchans, injuſtes, & tyranniques. Son premier & principal fut le choix des Juges, preſidez par M. le Chancelier; enſuite la violente & indigne pourſuite qu'il fit contre M. le Duc d'Orleans, qu'il reduiſit d'abord au deſeſpoir, le menaçant de lui faire quitter le Royaume; puis par les moyens qui lui eſtoient ordinaires il le fit induire par des promeſſes d'un plus doux traictement à dire non pas ce qu'il ſçavoit au vrai de ceſte affaire, mais ce qu'il vouloit, pour parvenir à ſa fin.

MONSIEUR donc eſtant à Aigueperſe donna ſa premiere Declaration en datte du 7 Juillet: mais à condition, diſoit-on, de n'eſtre pas confronté à aucun des accuſez, que ſa qualité y repugnoit; moyen bien inventé pour faire paſſer pour verité tout ce qu'ils avoient intention de faire dire à ce Prince, en lui ſuppoſant mille choſes pour parvenir à leurs fins.

LE Cardinal envoya ſes ordres de Taraſcon à M. le Chancelier pour ſe preparer pour le voyage de Lion, pour inſtruire & parfaire le procés aux accuſez, & pour amener avec lui tels Commiſſaires tirez du Conſeil du Roy, qu'il jugeroit à propos. Cet ordre fut ſi agreable audict S. Chancelier qu'il ne le pût diſſimuler à toute la Court par une gayeté extraordinaire qui parut ſur ſon viſage; ſe voyant en eſtat de faire choſe agreable au Cardinal, conduiſant ceſte affaire au point qu'il deſiroit. La premiere action qu'il fit fut de trouver le moyen de faire valoir en juſtice tout ce que pourroit dire Monſieur, ſans eſtre confronté aux accuſez; jugeant bien que la confrontation ruineroit en un moment tout ce qu'ils croiroient avoir bien eſtably.

LE Roy donc eſtant à Fontainebleau, M. le Chancelier manda les Srs le Bret, Talon, & Bignon, Conſeillers au Conſeil d'Eſtat, qui avoient autrefois exercé la charge d'Advocats du Roy au Parlement de Paris, & le Sr Talon Advocat du Roy. M. le Bret ne s'y trouva pas à cauſe de ſon indiſpoſition. Le ſecret de cette action fut communiqué audict Sr Bignon ſeul, en ſorte que lorſque ceux qui avoient eſté mandez comme lui, furent arrivez, ils trouverent la difficulté toute reſoluë. Le Roy donc leur ayant, pour la forme, recommandé tres eſtroitement le ſecret, on leur demanda s'il y avoit exemple qu'un Prince du ſang ayant eſté teſmoin en une affaire criminelle euſt eſté confronté, & ſi l'on ne pouvoit pas ſuppléer au defaut de la confrontation par quelques actes ſolennels. Aprés donc avoir un peu concerté, ils dirent leurs advis en preſence du Roy, & puis ſe retirerent; & auſſi toſt M. Bignon dicta ce qui avoit eſté reſolu, qui fut en un mot, " qu'il y avoit exemple où un Prince du ſang euſt donné ſa Declaration & n'avoit " point eſté confronté, mais qu'il n'y en avoit point où un Prince du Sang euſt eſté " confronté." Aprés cela ils propoſerent l'equivalent, qui fut executé par M. le Chancelier à Villefranche & à Vimy, dont il ſera parlé cy-aprés.

M. le Chancelier ayant ceſte reſolution, ſe mit en chemin pour ſe trouver à Lion; en meſme temps on reſolut les Commiſſaires, qui furent:

Jean Martin Sr de Laubardemont.

Pierre de Marca, Preſident au Parlement de Navarre.

— Diel Sr de Miromeſnil; — De Paris; François Bochart Sr de Champigny: Conſeillers au Conſeil d'Eſtat.

Henry de la Guette, Sr de Chazé; — de Seve Sr de Chantignonville; — de Chaulnes: Maiſtres des Requeſtes.

Le Sr Frere, premier Preſident au Parlement de Grenoble.

— De Simiane Sr de la Coſte, Preſident audict Parlement.

— De Santereau; Bermont; Ponat; Du Faure Sr de la Riviere; Beatrix Robert Sr de St Germain; Jeuffrey, & la Baulme: Conſeillers audit Parlement de Grenoble.

P. du Faure Sr de la Colombiniere, Procureur general audict Parlement, & Procureur du Roy de la Commiſſion.

L'on ne peut pas dire qui a eſté le Greffier de ceſte Commiſſion; car l'on voit quelques Actes ſignez de Baudet Greffier du Parlement de Grenoble; d'autres ſignez de Palerne Greffier criminel du preſidial de Lion; d'autres auſſi de Ceberet Secretaire de M. le Chancelier.

Tous les gens d'honneur & qui ont quelque cognoiſſance des choſes juſtes & raiſonnables, ſe ſont eſtonnez comme M. le Chancelier a accepté ceſte Commiſſion, parce que jamais Chancelier de France n'en avoit exercé de pareille. Les Chanceliers ne preſident point en ſemblables affaires que quand la Court y vaque, & comme chef de la juſtice: mais il falloit faire un exemple, il falloit obeir au Cardinal partie formelle des accuſez, & l'on peut dire la ſeule. Et ainſi M. le Chancelier ne pouvoit eſtre juge en ceſte cauſe, lui qui eſt allié du Cardinal, qui eſtoit ſa creature, & qui avoit ſa fortune dependante de la ſienne. Il ne pouvoit, ni ne devoit eſtre juge de M. le Grand pour les cauſes qu'il ſçavoit bien; qu'il a ſouvent dites à ſes plus confidens. Auſſi l'on ſçait, tant ſa conſcience le preſſoit, qu'il en conſulta ſon Confeſſeur avant que partir, qui le contenta à ſa mode, & comme il le deſiroit: action certes, en une perſonne de ceſte condition, qui n'eſt que pour tromper les foibles; mais qui l'a rendu ridicule, & faict juger meſchant par les gens de bien & de bon ſens. M. le Grand lors qu'il fut interrogé par lui le 5 Septembre, ne manqua pas de lui repreſenter, & ce ſont les propres mots tirez du procés, "qu'il "euſt à ſe ſouvenir des eſclatantes plaintes que recemment il avoit faict de lui, attribuant "aux mauvais offices de lui le Grand les remonſtrances que lui Chancelier avoit receues "du Roy; ce qui devoit faire ſouhaiter à l'un de ne le recevoir point pour juge, & à "l'autre de ne l'eſtre pas." Ce que ledict Chancelier recogneuſt en preſence dudict Sr le Grand & des Commiſſaires, & dit qu'il ſe ſouvenoit bien avoir faict des plaintes de lui, & lui avoir faict dire à lui meſme qu'il croyoit qu'il lui avoit rendu de mauvais offices prés du Roy: mais qu'il pouvoit ſe reſouvenir que ſa Majeſté avoit teſmoigné que ledict Sr le Grand n'avoit eſté cauſe du meſcontentement qu'il lui avoit teſmoigné à St Germain, & que le Roy ne lui auroit pas commandé de proceder à l'inſtruction de ſon procés s'il avoit eu une autre creance. Qui eſt certes une belle defaite: comme ſi le Roy euſt deu penſer à ces formalitez de juſtice; comme s'il n'euſt pas eſté de ſa religion, de remonſtrer ſes raiſons à S. M. & lui repreſenter que les injures atroces & les reproches qui lui avoient eſté faicts par le Roy, procedoient de la haine que lui portoit ledict Sr le Grand. Ainſi ce pauvre accuſé deſtitué de conſeil, ignorant ce qui ſervoit à ſa defenſe, s'engagea à reſpondre, s'abandonna entre les mains de ſes ennemis, qui continuerent l'inſtruction du procés ſans faire juger cette recuſation qui eſtoit tres bonne & fort bien articulée. Et de verité, il ne pouvoit faire une recuſation plus ſolennelle, puis qu'elle eſtoit faicte à la perſonne meſme du recuſé, & en preſence de tous les Commiſſaires; & que ceux qui pouvoient aſſiſter l'accuſé en ceſte occaſion eſtoient releguez en leurs maiſons.

Pour Laubardemont, l'on le cognoiſt aſſez: en le nommant l'on a dit tout ce qui ſe peut dire du plus abandonné & ignorant Juge qui fut jamais. Et neantmoins il fut pris pour Rapporteur du procés, eut le ſecret de toute l'affaire, juſques là que M. le Chancelier s'eſt plaint de lui, ſçachant qu'il eſtoit l'eſpion du Cardinal pour avoir l'œil non ſeulement ſur ſes actions, mais ſur celles des autres commiſſaires.

Le Sr de Miromeſnil ne fut choiſi ni par le Cardinal, ni par M. le Chancelier; mais par le Roy ſeul, & par un pur hazard: l'evenement l'a monſtré. Il eſt à louër de s'eſtre trouvé ſeul entre tant de perſonnes qui n'ait point flechi à la violence, qui ait oſé dire ſon ſentiment en toute liberté.

L'on avoit ſujet d'eſperer quelque choſe de bon du Sr de Marca, mais ayant eſté choiſi par M. le Chancelier, & de plus ſa creature & attaché à ſa fortune, il a faict ce

que

que ſon Preſident a voulu, & ce qui plaiſoit au Cardinal. Il eſt vrai qu'il a eſté long temps combatu ; il s'eſt trouvé preſſé entre ſa conſcience & le deſir de plaire au Cardinal, ou pluſtoſt par l'apprehenſion de lui deſplaire ; entre la crainte de ne pas ſatisfaire à ſon devoir & aux gens de bien, & l'eſperance d'un Eveſché : l'on a veu en lui verifié le dire de l'Evangile, qu'il eſt malaiſé de ſervir à deux maiſtres, à Dieu & aux hommes. Il s'eſt aſſeuré par là l'Eveſché de Conſerans.

POUR le Sr de Paris, il ne fut pas des Juges ; non pas par crainte que l'on eut qu'il ne feroit pas ce que l'on deſiroit, car il en a donné des preuves ailleurs, mais pour quelque competence pour le rang, & ſe retira. Le Sr de Chaulnes ſon gendre, que l'on avoit faict venir d'Auvergne où il eſtoit Intendant, fut rejetté pour avoir eſté recogneu trop ferme à ſuivre ſes ſentimens contraires à ceux du Cardinal. Les Srs de Champigny & de Chazé beaux freres, couſins germains du S^r des Noyers, & c'eſt aſſez dire ; & de plus alliez du Cardinal : par ces conſiderations ils furent choiſis Juges. Neantmoins ils n'ont pas l'un & l'autre eu aſſez de force pour produire leur ſentiment, ils attendoient que quelqu'un leur ouvriſt le chemin pour le tenir. S'ils euſſent eu un autre chef & moins d'attache, ils euſſent bien agi.

LE Sr de Seve ſe trouva en quelques actes de ceſte Tragedie : mais enfin il fut rejetté & renvoyé à ſon emploi de Dauphiné. Il faut croire que l'on n'avoit pas opinion qu'il peuſt ſervir au gouſt du Cardinal.

Reſte à parler des autres Commiſſaires tirez du Parlement de Grenoble. Le premier Preſident le plus devoué de tous les hommes à la paſſion du Cardinal (quoi qu'il euſt baillé cinquante mille livres à Madame de Comballet pour parvenir à ſa charge & dix mille à Deſroches) promit plus que l'on ne pouvoit eſperer du plus meſchant homme du monde. Et pour n'y pas manquer il nomma Faure Sieur de la Riviere ſon beaufrere, & Jeuſfrey Procureur General ; & ce Procureur General & Faure la Riviere couſins germains. Simiane de la Coſte Preſident, outre qu'il eſt creature & eſclave du Cardinal de Lion, il a eſpouſé la ſœur de ce Faure la Riviere. Tous gens aſſez cogneus dans la province pour faire tout ce qui ſe peut d'extraordinaire pour ſervir à leurs intereſts.

BEATRIX Robert & Ponat furent emportez par la rapidité de l'action, trop foibles pour reſiſter à une puiſſance ſi violente que les provinciaux adorent. Pour la Baulme il ſuivit les autres, engagé par des Lettres de Conſeiller au Conſeil d'Eſtat. Santereau fut le ſeul de ces provinciaux qui ſuivit l'advis du Sr de Miromeſnil.

POUR Bermont il eut ordre de ſe retirer, ayant teſmoigné quelque averſion à ce qui ſe faiſoit. Le Procureur General outre ce qui eſt dit cy-deſſus, ſes affaires domeſtiques n'eſtant pas en bon eſtat, pour les rendre meilleures il a faict ce que l'on a voulu en ceſte occaſion, aprés neantmoins quelques legeres reſiſtances : tant il a eu en horreur la façon d'agir de ceux qui conduiſoient ceſte action, qui ont taſché de le gagner par diverſes graces qu'il a obtenues, & par un Arreſt du Conſeil qui regle le Parquet du Parlement de Grenoble ſuivant celui du Parlement de Paris, ce qui autoriſe fort ſa charge.

VOILA ſommairement les qualités de ces Commiſſaires, qui ne furent enfin que quatorze au jugement du Procés.

M. de Thou Abbé de Bonneval voulant rendre ce qu'il devoit au ſang & à la nature en telle occaſion, partit pour Taraſcon ; mais eſtant arrivé à Valence, & le Roy n'en eſtant qu'à deux lieues, eut commandement ſigné de M. des Noyers de ne s'approcher pas du quartier du Roy ſur peine de la vie, & de ſe retirer en ſon Abbaye, & n'en pas partir ſans ordre.

PENDANT que les Commiſſaires ordonnoient comme ils auroient à ſe gouverner en la conduite de ce Procés, M. de Bouillon arriva de Piedmont à Lion ſur la fin du mois d'Aouſt. L'on uſa par le chemin beaucoup d'artifices, continuez par le Chancelier eſtant arrivé à Lion, pour l'induire à perdre ceux qui eſtoient priſonniers. L'on travailla auſſi à meſme fin auprés de Monſieur, auquel on avoit faict dire de la part du Roy que pourveu qu'il ſe reſoluſt de dire toute la verité de ce qui s'eſtoit paſſé en ceſte entrepriſe, que S. M. le traiteroit en frere, & oublieroit ceſte faute. On ne lui parla plus de ſortir du Royaume, mais ſeulement qu'il euſt à approcher de Lion où eſtoient les Commiſſaires, afin de faciliter la procedure. Ce Prince embraſſa volontiers ce party par la cognoiſſance qu'il

qu'il avoit du chagrin du Roy, & de la violence du Cardinal qui avoit perdu toute ſorte de reſpect non ſeulement en ſon endroit, mais auſſi envers le Roy.

M. le Chancelier donc partit de Lion le Jeudy 28 Aouſt accompagné de ces Commiſſaires, Laubardemont, Marca, Miromeſnil, de Paris, Champigny, de Chazé & de Seve, alla coucher à Vimy, & le 29 ils arriverent à Villefranche entre dix & onze heures du matin, & deſcendit en une maiſon proche celle de Monſieur pour prendre ſa robbe & ſa ſoutane. Eſtant veſtu il fut ſeul trouver Monſieur, où il demeura à travailler avec lui juſques à cinq heures du ſoir, que tous les Commiſſaires ſus-nommez qui l'avoient accompagné furent mandez, & ſe rendirent chez Monſieur où ils furent conduis dans un cabinet, où ils trouverent Monſieur aſſis dans une chaire au bout de la table : M. le Chancelier à la premiere place ſur un ſiege pliant. Auſſi toſt qu'ils furent entrez, M. le Chancelier leur diſt que ſuivant l'ordre du Roy il avoit receu en forme judiciaire la Declaration que Monſieur avoit faite au Roy, meſmes qu'il lui avoit remis une copie du Traicté fait avec les Eſpagnols, & de la declaration faite de ſa part par le Sr de Fontrailles ; & que pour eſclaircir tous les points qui pouvoient faire difficulté, & les circonſtances qui pouvoient lui eſtre eſchappées en ſa Declaration, il avoit adjouſté quelque choſe dont il s'eſtoit ſouvenu. Enſuite il ordonna à ſon ſecretaire, nommé Ceberet, de lire le procés verbal qu'il avoit dreſſé, à la fin duquel il fit inſerer qu'il avoit eſté leu en la preſence des Commiſſaires, Monſieur declarant en foi de Prince le contenu en icelui eſtre veritable, ſans y vouloir adjouſter ni diminuer. Aprés quoi M. le Chancelier & les Commiſſaires allerent en une autre maiſon, où Monſieur leur avoit faict preparer à manger, puis monterent en caroſſe pour retourner à Lion.

Monsieur ayant par ceſte Declaration chargé en general M. de Thou d'avoir ſceu toute l'affaire, ſentit ſa conſcience chargée de ceſte declaration, en ce que l'on pouvoit dire que ledict Sr de Thou avoit non ſeulement ſceu la retraite de Sedan, mais le particulier du Traicté d'Eſpagne : ce qui l'obligea par l'advis d'un des ſiens d'eſcrire à l'Abbé de la Riviere en explication de ſa Declaration, diſant que ledict Sr de Thou n'avoit pas eſté informé d'autre choſe que de la retraite de Sedan ; mais non pas du Traicté d'Eſpagne, & qu'il fiſt voir ſa lettre à M. le Chancelier.

Cette Lettre excita du bruit auprés du Cardinal, qui diſt que c'eſtoit une cabale des amis du Sr de Montreſor pour ſauver ledict Sr de Thou, & qu'il y mettroit ordre. La Riviere pour ſe garentir de la fureur du Cardinal, lui diſt qu'il falloit que ce fuſt le Confeſſeur qui euſt obligé Monſieur à cela. Or le Confeſſeur ordinaire ne s'eſtant pas trouvé lors, il fut verifié que Monſieur s'eſtoit confeſſé au confeſſeur du commun de ſa maiſon preſtre ſeculier, dequoi le Cardinal eſtant informé diſt " Voila un fort habile " Confeſſeur ; nous y mettrons ordre."

Le Cardinal quoique malade partit de Taraſcon le 17 Aouſt, ſe mit ſur le Roſne juſques à Valence, faiſant traiſner aprés lui ledict Sr de Thou dans un batteau attaché au ſien, qui receut pendant quatre journées que dura ce voyage, mille indignitez des domeſtiques du Cardinal, & de ſes Gardes.

Le Cardinal fit quelque ſejour à Valence, pendant lequel eſtant adverti que M. le Grand eſtoit arrivé à Lion, il y fit conduire ledict Sr de Thou dans un caroſſe, & y arriva le 3 Septembre.

Pendant ce temps M. le Chancelier interrogea M. de Bouillon le dernier jour d'Aouſt, & les 1, 5, 6, 7, & 9 jours de Septembre. Les Sieurs le Grand & de Thou furent interrogez, & auſſi d'Ozonville Lieutenant des Gardes de M. de Bouillon, Ceton & Crombis qui avoient gardé les dicts S^{rs} le Grand & de Thou. En ſuite de ce ſe firent toutes les confrontations des accuſez les uns aux autres & aux teſmoins.

Monsieur le Prince paſſa lors par Lion pour aller viſiter le Cardinal qui eſtoit à Valence : en paſſant il vit M. le Chancelier qui lui communiqua ce qui eſtoit des charges du procés, & lui declara que juſques alors il n'y avoit point de charges contre ledict Sr de Thou, ſupplia Monſieur le Prince de vouloir en parler de la ſorte au Cardinal afin de le preparer à tout ce qui en pourroit arriver. M. le Prince paſſa juſques à Valence, & rapporta au Cardinal ce que lui avoit dit M. le Chancelier, de quoi il

s'eſmeut

s'eſmeut en ſorte qu'il diſt à M. le Prince ces mots: *M. le Chancelier a beau dire*; *il faut que M. de Thou meure.*

TOUS les parens de M. de Bouillon eurent permiſſion du Roy de ſe trouver à Lion pour ſolliciter. Le S^r^ d'Eſtrades envoyé par le Prince d'Orange à meſme fin y fut auſſi. Les uns & les autres ne firent pas grand effect.

LES parens de M. de Thou creurent pouvoir eſperer une pareille grace: on la demanda au Roy par M. des Noyers qui la refuſa, diſant qu'il n'y avoit rien à craindre, & que la choſe ne preſſoit pas, qu'il falloit s'addreſſer à M. le Chancelier que le Roy avoit chargé de toute ceſte affaire. L'on en eſcrivit à M. le Chancelier, & de plus on lui demanda diſtribution de conſeil pour ledict Sr de Thou; à quoi il ne fit point de reſponſe. Ce refus injuſte du S^r^ des Noyers obligea de voir M. de Chavigny, qui obtint du Roy ſans difficulté ceſte grace de pouvoir aller à Lion. M. l'Eveſque de Toulon qui eſtoit lors à Paris y alla en poſte, où il trouva Madame la Preſidente de Pontac ſœur dudict Sr de Thou, qui a travaillé en ceſte affaire avec toute l'addreſſe qui ſe peut imaginer, vit pluſieurs fois les Commiſſaires, parla à eux avec tant de reſpect, d'eloquence, & de reſentiment de douleur, qu'elle les eſmeut tous à compaſſion. Elle ne perdit point courage par le refus que fit le Cardinal de la voir, par les mauvais traictemens qu'elle reçût de M. le Chancelier, & de ceux qui travailloient de concert avec lui. Elle ſubſiſta courageuſement ſeize jours que durerent ces faſcheuſes & continuelles ſollicitations.

M. l'Abbé de Bonneval au temps qu'il eut permiſſion de partir, par la Lettre de M. de Chavigny, eſtoit fort malade. Il ne laiſſa neantmoins de partir, mais la precipitation du jugement fut ſi extraordinaire, que quelque diligence qu'il peuſt faire, il n'arriva à Lion que le lendemain de la mort de Monſieur ſon frere.

LE Cardinal voyant le procés preſt d'eſtre jugé, vint à Lion: ſa preſence donna de l'audace aux meſchans, & de la terreur aux timides. Il inſinua à ſes confidens qu'il falloit faire mourir M. de Thou, qu'il falloit travailler par tous moyens de le rendre coupable: il fit commander par M. de la Vrilliere à M. de Toulon, qu'il euſt à ſe retirer en ſon dioceſe; lui, qui avoit eu permiſſion du Roy de ſolliciter pour ſon beaufrere, & qui voyoit les juges avec beaucoup d'affection & de ſuffiſance. M. le Chancelier lui refuſa & à Madame de Pontac diſtribution de conſeil pour ſon frere. Laubardemont Rapporteur faiſoit office non pas de Juge mais d'infame Solliciteur, diſt dans Lion plus d'une fois, "Que le Theatre ne ſeroit pas aſſez ſanglant par la mort d'un ſeul "homme." M. le Cardinal Mazarin qui avoit eſtime pour M. de Thou, & qui en conſequence des offices qu'il lui avoit rendus en une affaire de Court aſſez delicate, continuoit ceux que l'humeur du Cardinal & la qualité de l'affaire lui pouvoient permettre, ſe trouva lors que M. le Chancelier diſoit au Cardinal de Richelieu qu'il n'y avoit point de charges pour faire mourir M. de Thou: il lui dit, "Et bien M. le "Chancelier, il le faut condamner en une priſon, pourveu que M. le Grand ne diſe "rien contre lui:" nous verrons tantoſt quelle ſuite ont eu ces paroles.

M. le Chancelier propoſoit ces difficultés au Cardinal, non point à deſſein de favoriſer ledict Sr de Thou, contre lequel il n'y avoit point de preuve, mais pour faire valoir ſon ſervice: car de ſon coſté il travailloit avec autant de violence que Laubardemont, & c'eſt tout dire. Quatre jours avant le jugement du Procés, il manda le Procureur General ſur les huit heures du ſoir, & fut ſeul avec lui juſques à dix heures. Le ſujet de cette conference fut de donner au Procureur General une plus exacte cognoiſſance de tout ce qui reſultoit du procés, particulierement contre M. de Thou, parce, lui dict-il, qu'il falloit bien toſt achever ceſte affaire, dont il n'avoit encores eu communication des pieces, ſi bien qu'il auroit fort peu de temps pour prendre ſes concluſions.

TOUT le diſcours donc qu'il euſt avec le Procureur General fut en premier lieu, que l'on ne deſiroit que la juſtice, que l'on vouloit que l'affaire fuſt examinée en conſcience. Aprés il taſcha de lui faire comprendre la force des preuves qui eſtoient au procés contre ledict Sr de Thou, qu'il deduiſit une heure durant. Nonobſtant les diſcours dudict Sr Chancelier remplis de chaleur & de paſſion, le Procureur General demeura ferme à declarer qu'il ne pouvoit point conclure à la mort contre ledict Sr de Thou, mais

qu'aprés qu'il auroit veu exactement le procés, il jugeroit quelles autres concluſions il pourroit prendre. M. le Chancelier pour finir la conference demeura d'accord que le ſentiment du Procureur General, auquel il perſiſta, pouvoit eſtre ſuivi en juſtice, mais qu'il croyoit que l'on pouvoit auſſi en bonne juſtice ſuivre l'autre parti.

Le 9 Septembre au matin M. le Chancelier fut chez le Cardinal lui rendre compte de ce qui s'eſtoit paſſé en ceſte conference. Car le meſme jour un homme de condition envoyé ſous main par le Cardinal, vint viſiter le Procureur General qui le mit ſur le diſcours qu'il avoit eu avec M. le Chancelier. Aprés pluſieurs conſiderations qu'il lui fit ſur cette affaire, il lui dit que les Ordonnances eſtoient expreſſes contre M. de Thou, contre lequel le Cardinal n'avoit pas moins de paſſion que contre M. le Grand. Le Procureur General perſiſta à ſa premiere reſolution, & dit qu'il ſçavoit ce que portoient les ordonnances, mais qu'il eſtoit queſtion de preuve : pour concluſion, qu'il ne croyoit pas qu'il y en euſt de ſuffiſantes pour la conviction de M. de Thou, & qu'il ne pouvoit faire autre choſe.

Ce meſme jour M. le Chancelier fut viſiter une fille nommée la Mere Matel qui avoit grande reputation de ſainćteté ; à laquelle, tant il eſt foible, il deſcouvrit ſon ſentiment, & ce qu'il avoit tenté de faire envers le Cardinal en faveur dudićt Sr de Thou enſuite de la conference qu'il avoit eue avec le Procureur General, ſans avoir pû adoucir ſon eſprit.

Le jour ſuivant ledićt Sr Chancelier pria le Procureur General de venir diſner avec lui. Aprés le diſner il le tira à part, & lui dit qu'il lui feroit porter les pieces ce jour là, & qu'il n'auroit que le lendemain pour conclure : mais que puiſque ſur le rapport qu'il lui en avoit faićt, il ne trouvoit pas qu'il y en euſt aſſez contre M. de Thou, il ne falloit pas qu'il en parlaſt dans ſes concluſions. Il lui reſpondit que c'eſtoit choſe qu'il ne lui pouvoit pas promettre, parce qu'il eſtoit obligé de conclure ſelon l'eſtat du Procés & la qualité des preuves. M. le Chancelier repliqua que ce qu'il lui diſoit n'eſtoit pas de la part du Roy. Le Procureur General inſiſta, & diſt qu'il lui avoit fait l'honneur de lui donner ceſte commiſſion de la part du Roy, qu'il eſtoit preſt de la lui remettre, ou qu'il falloit le laiſſer agir librement & ſelon ſon devoir. Sur cela M. le Chancelier lui diſt que s'il ne ſe contentoit de ſa parole, qu'il lui donneroit un ordre du Roy en la meſme forme qu'eſtoit ſa commiſſion. Le Procureur General lui repreſenta que cela feroit grand prejudice à toute la procedure. Enfin après quelque conteſtation il demeura en ces termes, qu'ayant pris ſes Concluſions contre M. le Grand, telles qu'il jugeroit à propos, il demanderoit que cependant il fuſt ſurcis au jugement du procés des Srs de Bouillon & de Thou.

Aprés ces particularités qui ſont tres veritables, peut on qualifier la mort dudićt Sr de Thou autrement que d'aſſaſſinat & de guet à pens ? Voyons le reſte qui nous confirmera en ceſte verité.

Il eſt dit cy-deſſus comme Monſieur avoit fait ſa declaration, comme elle avoit eſté receue ; mais d'autant que le droit & les ordonnances veulent ſans exception que tous teſmoins ſoient confrontez, le Procureur General creut nonobſtant l'uſage de la confrontation figurative pratiquée en certain cas, & l'advis des gens du Roy du Parlement de Paris que l'on vouloit ſuivre, que ſi l'on exemptoit Monſieur de la confrontation, il falloit uſer de quelque formalité equivalente, & qui donnaſt les meſmes moyens & facilitez aux accuſez de ſe juſtifier.

Il demanda donc pour cet effećt que la Declaration de Monſieur leur fuſt leuë, aprés qu'ils auroient declaré s'ils avoient des reproches à donner contre lui ; ce qu'il croyoit, diſoit-il, qu'ils pourroient faire avec plus de liberté en l'abſence du Prince que s'il euſt eſté preſent ; & qu'enſuite les reproches & les reſponſes des accuſez fuſſent communiquez à Monſieur : ce qui fut ordonné par arreſt du 5 Septembre.

Pour executer cet arreſt M. le Chancelier, accompagné de tous les Commiſſaires, fors de Laubardemont, alla le 10 de ce mois à Vimy pour dire à Monſieur les reſponſes que les accuſez faiſoient à ſa declaration. Laubardemont ne fit pas ce voyage, lui qui y eſtoit neceſſaire plus qu'aucun autre eſtant Rapporteur du Procés, demeura à Lion, où il ne fut pas inutile. Car il alla à Pierre-Enciſe ſous pretexte d'y faire une confrontation du Lieutenant des Gardes du Duc de Bouillon de peu d'importance, mais en effećt

pour

pour avoir le temps de voir ſeul M. le Grand, auquel aprés mille diſcours artificieux il lui promit la vie de la part du Cardinal au cas qu'il vouluſt depoſer contre ledict Sr de Thou, lui faiſant croire qu'il avoit depoſé contre lui.

M. de Thou (ſans s'arreſter aux autres accuſez que l'on ne pretend pas juſtifier) fut chargé par Monſieur & M. de Bouillon d'avoir eu cognoiſſance de tout ce qui s'eſtoit paſſé, à la reſerve du Traicté d'Eſpagne; c'eſt à dire, de la retraicte de Monſieur à Sedan, au cas que le Cardinal le vouluſt faire arreſter, d'avoir meſnagé la liaiſon de M. de Bouillon & de M. le Grand, d'avoir faict un voyage à Limeuil vers ledict Sr de Bouillon, un voyage à Vendoſme pour rechercher M. de Beaufort de ſe joindre à ceſte ligue, & toutes les allées & venues à St. Germain & à Paris; mais dit, qu'il ſe tenoit reculé & n'entendoit pas ce qui ſe diſoit dans leurs conferences, croyoit que ce n'eſtoit qu'une liaiſon d'amitié, & que ſi c'eſtoit à heure indeuë, c'eſtoit parce que M. le Grand n'avoit point d'autre temps libre.

NEANTMOINS Monſieur dit que la derniere fois que M. de Thou lui avoit parlé, il l'avoit trouvé inſtruit de tout, & que ſi M. de Thou ne lui avoit teſmoigné ſi toſt, c'eſtoit parce que Monſieur avoit dit à M. le Grand qu'il ne deſiroit pas que M. de Thou euſt cognoiſſance du Traicté d'Eſpagne, à cauſe qu'ayant grand nombre de parens & d'amis la choſe ne ſeroit pas ſecrette.

SUR ces charges la procedure eſtant achevée, le Procureur General requiſt que M. le Grand fuſt declaré atteint & convaincu du crime de leze Majeſté, condamné d'avoir la teſte tranchée, & qu'avant l'execution il fuſt appliqué à la queſtion pour declarer les autres complices; & juſques à ce, que le jugement du Procés des Srs de Bouillon & de Thou ſeroit ſurcis.

LE Procureur General par ordre de M. le Chancelier dreſſa l'Arreſt ſuivant ſes concluſions.

LE Cardinal voyant que le jugement approchoit, craignant quelque evenement contraire à ſon intention, traita rudement Marca & autres Commiſſaires qui avoient teſmoigné quelque ſentiment de juſtice, avec reſolution de dire leur advis en bonne conſcience. Laubardemont qui obeiſſoit aveuglement à la puiſſance du Cardinal, portoit par tout un extrait de l'Ordonnance de Louis XI tiré du Code Henry; par lequel ceux qui auront cognoiſſance de quelque crime de leze Majeſté, s'ils ne le revelent ſeront punis des meſmes peines que les principaux autheurs.

L'ESCOT Confeſſeur du Cardinal porta cet extrait à M. le Chancelier de la part de ſon maiſtre, pour faire valoir ceſte ordonnance en ceſte occaſion. Il la rejetta d'abord pour n'en avoir ouï parler, pour n'avoir jamais eſté pratiquée; mais ceſte legere reſiſtance ne lui dura gueres: ce docteur n'euſt pas grand peine à le convertir.

LE Cardinal pour touſjours aſſeurer ſon faict, conſulta ce meſme Confeſſeur s'il pouvoit en bonne conſcience ſolliciter les Commiſſaires de rendre juſtice, n'y ayant que le Roy de partie; quoique tout le monde vit bien qu'il eſtoit la vraye & ſeule partie des accuſez. Ce Confeſſeur l'aſſeura qu'il pouvoit recommander l'affaire en la qualité qu'il avoit dans l'Eſtat, lequel on avoit eu deſſein de troubler; que puiſqu'il y avoit une ordonnance, il eſtoit en quelque ſorte obligé de ſolliciter qu'elle fuſt obſervée: & de faict il ne ſe paſſa rien durant la fin de ce procés qu'à l'inſtance du Cardinal. M. le Chancelier & Laubardemont ne lui en ayant rendu compte exact, le Cardinal lui meſme ordonnoit ce qu'il vouloit eſtre faict, tant de vive voix, que par billets eſcris ſous lui par Cheré ſon ſecretaire.

ENFIN il manda par pluſieurs fois les Commiſſaires en particulier; les uns plus ſouvent que les autres, ſelon qu'il les cognoiſſoit aſſeurez. Et le onzieſme jour de Septembre veille du jour de la condamnation, quoiqu'il fuſt fort indiſpoſé, il les fit venir l'un aprés l'autre ſecretement par ſa garderobbe; parla à eux ſeparément, reprocha à quelques uns qu'ils n'avoient pas de bons ſentimens pour le ſervice du Roy, pour avoir dit en paſſant quelques raiſons à la deſcharge de M. de Thou.

M. le Chancelier meſme blaſma le Sr de Prienſac ſon confident, qui avoit eu quelque conference avec Marca l'un des Commiſſaires, qui tendoit à favoriſer l'innocence dudict Sr de Thou, & lui diſt que s'il ne vouloit avoir de meilleurs ſentimens en ceſte affaire qu'il pouvoit ſe retirer d'auprés de lui.

LE

Le Cardinal donc jugeant que ſon intention ſeroit ſuivie, partit de Lion le 12 Septembre au matin. Ledict Sr le Grand ayant eſté, comme nous avons dit, aſſeuré de la vie par Laubardemont fut ledict jour 12 Septembre amené devant les Commiſſaires. Il creut qu'il n'eſtoit mandé que pour depoſer contre M. de Thou, comme il l'avoit promis à Laubardemont, ayant reſolu de prendre medecine ſi toſt qu'il ſeroit de retour en ſa priſon.

Estant devant ſes Commiſſaires, M. le Chancelier le voulut interroger ſur le faict dont Laubardemont eſtoit convenu avec lui, concernant la charge contre ledict Sr de Thou: mais avant que rien dire il ſe leva de deſſus la ſellette, & vint parler à l'oreille à M. le Chancelier, & puis ſe vint r'aſſeoir. M. le Chancelier affectant à faire voir à ſes aſſeſſeurs qu'il ignoroit ce qui s'eſtoit paſſé entre M. le Grand & Laubardemont, reprit l'affaire à ſon origine. Surquoi M. le Grand l'interrompit, impatient de retourner en ſa priſon pour prendre ſon remede, & diſt, " Je voi bien, Monſieur, où vous voulez " venir; pour abreger l'affaire, je vous dirai tout ce que j'en ſçai: puiſque l'on m'a " manqué de parole (croyant que M. de Thou l'avoit chargé, comme lui avoit dit " Laubardemont) je ſuis diſpenſé de tenir la mienne." Et enſuite, il declara toutes les particularitez qu'il ſçavoit du Traicté, duquel il dit que M. de Thou avoit eſté amplement inſtruit. Il eſt à remarquer que M. le Chancelier ne l'interrompit point que lorſqu'il chargeoit ledict Sr de Thou, lui faiſant repeter le temps & les lieux où il avoit eu cognoiſſance de l'affaire.

Ayant fini, on le conduiſit en une chambre, & fut ordonné, quoiqu'il fuſt prés de midi, que M. de Thou ſeroit amené. Pendant ce temps M. le Grand monſtra de l'impatience pour eſtre renvoyé au Chaſteau, parlant touſjours de ſa medecine; preuve certaine qu'il avoit aſſeurance de la vie.

Ledict Sr de Thou arriva ſi tard, eſtant une heure aprés midy, que quelques uns des Commiſſaires furent d'advis de remettre au lendemain: mais M. le Chancelier paſſa outre; & interrogea ledict Sr de Thou ſur le Traicté d'Eſpagne, qu'il nia abſolument d'avoir ſceu: & à l'inſtant on lui leut la depoſition de M. le Grand; aprés laquelle il fut ordonné d'office, ſans que le Procureur General le demandaſt, que les dicts Srs le Grand & de Thou ſeroient confrontez. M. le Grand voyant à la confrontation que M. de Thou eſtoit eſmeu de ſa depoſition, lui ayant demandé s'il avoit dit ce qui lui avoit eſté leu, il lui reſpondit, " Donnez vous patience, Monſieur, je vais m'expliquer"; voulant ſans doute eſclaircir ce qu'il avoit dit, recognoiſſant que l'on le trompoit. Lors M. de Thou craignant que ledict Sr le Grand s'embaraſſaſt davantage, & jugeant qu'il pourroit mieux que lui deſduire ce faict à la deſcharge de l'un & de l'autre, ne le voulut laiſſer parler, & s'addreſſant aux Commiſſaires leur dit, " Meſſieurs, je vous dirai l'affaire au vrai & " en peu de paroles, ſelon la cognoiſſance que j'en ay eue & mieux poſſible que M. le " Grand, vous declarant neantmoins que ce n'eſt point pour chicaner ma vie." Il deſduiſit donc comme il avoit ſceu le Traicté par le Sr de Fontrailles à ſon retour d'Eſpagne, l'ayant rencontré par hazard à Carcaſſonne, les reproches qu'il avoit faictes audict Sr de Fontrailles & audict Sr le Grand, & beaucoup d'autres particularitez, pour monſtrer ce qu'il avoit faict pour les divertir de leur deſſein: dequoi ledict Sr le Grand demeura d'accord. Il ſçavoit, eſtant deſtitué de toutes ſortes de preuves pour convaincre les autheurs du Traicté, qu'il eſtoit & par la loi de la nature & par la raiſon diſpenſé de reveler ce qu'il ſçavoit ſi imparfaitement. Il ſçavoit qu'il n'y eſtoit pas obligé par aucun droit public, au moins qui euſt eſté obſervé juſques à lui: il jugeoit auſſi à quelles perſonnes il avoit affaire, & de quelle conſideration elles eſtoient dans le Royaume: il les voyoit en eſtat de ne rien faire; l'un dans le milieu de la France en repos, l'autre dans un grand employ en Italie, & l'autre prés du Roy: bref qu'ils n'eſtoient pas en eſtat de traverſer les affaires de S. M. M. le Grand meſme lui avoit impoſé, & lui avoit faict croire quelques articles du Traicté qui n'y eſtoient pas, pour le divertir de l'inquietude où il le voyoit pour ce Traicté.

Ledict Sr de Thou aprés cela avoit tout ſujet d'eſperer ſa deſcharge s'il euſt eu une autre partie, & des Juges non pas des Commiſſaires. Il ne pouvoit pas ſe deffendre avec plus de jugement: ce qui paroiſt par la reſponſe qu'il fit au Prevoſt des Mareſchaux

de

de Lion, Thomé, lequel lui ayant aprés ſa condemnation demandé pourquoi il n'avoit pas abſolument nié avoir jamais eu cognoiſſance du Traicté ſçachant qu'il n'y avoit eu qu'un ſeul teſmoin qui le chargeaſt, qui eſtoit M. le Grand: il reſpondit, "M. le Grand "en a aſſez dit pour me faire appliquer à la queſtion, où on avoit reſolu de me ſtrapaſſer "pour me faire dire par rigueur des tourmens plus que je ne ſçavois; & ſi je perſiſtois "dans la negative, j'eſtois aſſeuré de mourir miſerable dans une priſon ſans aſſiſtance ni "conſolation ſpirituelle, telle que j'ai à preſent. C'eſt ce qui m'a faict prendre le "party de la mort, au moment que je me ſuis veu ſur la ſellette.

Ledict Sr de Thou ſans doute avoit eſté adverty du deſſein que l'on avoit de le perdre; car l'on trouva par des rapports veritables qu'aucuns des principaux Commiſſaires, M. le Chancelier meſmes, ont dit que quand M. le Grand n'euſt rien dit à la charge dudict Sr de Thou, on n'euſt pas laiſſé de lui donner la queſtion. D'autres ont ouï dire audict Sr Chancelier deſcendant de ſa Chambre avec les Commiſſaires pour aller au Palais pour juger le procés, qu'ils verroient dans peu quel effect avoit la condemnation à la queſtion: & ſur ce qu'il ſçavoit qu'aucuns d'eux avoyent peine de s'y reſoudre qui alleguerent le faict du Mareſchal de Biron dont le crime eſtoit bien juſtifié, adjouſta qu'il ne leur en pouvoit dire la raiſon, mais que par l'evenement ils en demeureroient ſatisfaits en leurs conſciences. M. le Chancelier tint ces propos aux Commiſſaires ſur le doute qu'il avoit que M. le Grand vouluſt ſans y eſtre forcé par la queſtion depoſer contre M. de Thou, comme il avoit promis le jour precedent à Laubardemont.

Ledict Sr de Thou donc ayant dit ce qu'il avoit à dire pour ſa defenſe, que l'on verra particulierement en un autre lieu, l'on le fit retirer. Le Procureur General qui fut preſent à ceſte derniere action ne ſe lêva point pour prendre de nouvelles concluſions, quoi qu'il en fuſt ſollicité par les yeux & les geſtes de quelques uns des Commiſſaires. Sur ce M. le Chancelier ſortit de ſa place, & traverſa toute la compagnie pour venir parler audict Procureur General, qui ne ſe leva point qu'il ne fuſt à deux pas de lui, & lui diſt ces propres paroles: "Et bien, Monſieur, ne trouvez vous "pas à ceſte heure qu'il y en ait aſſez contre M. de Thou?" Il lui reſpondit qu'il eſtimoit que la confeſſion dudict Sr de Thou & la depoſition de M. le Grand jointes à ce qui reſultoit du procés faiſoit une preuve entiere, & qu'il eſtoit obligé plus que tout autre de ſouſtenir le crime eſtre capital, mais qu'il doutoit que ſon advis fuſt ſuivi. Le Chancelier repliqua, "Prenez ſeulement vos concluſions, je meſnagerai bien le reſte." Le Procureur General dit qu'il croyoit que c'eſtoit beaucoup hazarder, & qu'il vaudroit peut-eſtre mieux de differer. M. le Chancelier repeta ce qu'il lui avoit dit, de conclure, & qu'il conduiroit le reſte, & retourna prendre ſa place; fit ſeoir les Juges comme il vouluſt, c'eſt à dire, fort artificieuſement pour parvenir à ſes fins. Le Sr de Miromeſnil dont il avoit grande desfiance fut mis en lieu où il devoit opiner le dernier, afin qu'aucun des Commiſſaires ne fuſt perſuadé par la force de ſon diſcours à ſauver la vie audict Sr de Thou. Incontinent le Procureur General ſans davantage conſulter ni faire reflexion ſur tout le procés qu'il avoit veu ſuperficiellement, conclud comme il avoit faict par eſcrit contre M. le Grand à la reſerve de la queſtion.

Ces concluſions furent ſuivies contre l'un & l'autre des accuſez: contre M. le Grand, tous d'une voix; contre M. de Thou, Santereau fut d'advis des Galeres perpetuelles, & apporta l'exemple du Baron de St. Romans, & le Sr de Miromeſnil conclud à toute autre peine qu'à la mort, où revint Santereau. Le reſte des Commiſſaires furent à la mort, de la meſme ſorte que contre M. le Grand autheur de la conjuration, & convaincu par ſa bouche propre de la participation du Traicté d'Eſpagne. Le principal ſoin qu'euſt M. le Chancelier en ſon opinion, fuſt de refuter tout ce qu'avoit dit ledict Sr de Miromeſnil à la deſcharge dudict Sr de Thou, afin qu'aucun des Commiſſaires ne changeaſt d'advis. Il conclud ſon opinion par ceſte belle conſideration, ſupplia les Commiſſaires de penſer ce que le Roy pourroit dire d'eux, qu'ils auroyent faict mourir un ſien confident, une perſonne qu'il avoit tant aimé, & ſauvé un de leurs freres, un de leur robbe.

L'Arrest ainſi reſolu, M. le Chancelier ſe leva, & ſur le bureau de la Chambre, ſans divertir, eſcrivit au Cardinal par Picault ſon Exempt ce qui s'eſtoit paſſé. Picault arrivant dans la Chambre du Cardinal qu'il trouva à deux lieues de Lion, il lui demanda

ce qu'il y avoit de nouveau. Il lui dit le jugement contre M. le Grand & M. de Thou: le Cardinal à ceſte derniere parole ſe ſouleva de ſa chaire, & repeta pour trois fois, *M. de Thou!* " M. le Chancelier, dit-il, m'a delivré d'un peſant fardeau," & puis adjouſta ces mots, " Mais, Picault, ils n'ont point de Bourreau." Le rapport faict à M. le Chancelier le remplit de joye, voyant qu'il avoit contenté le Cardinal, mit ordre à ce defaut de Bourreau; car il bailla de ſa bourſe cent eſcus à un pauvre gaigne-denier pour faire ce miſerable office, dont il s'aquitta ſi barbarement & ſi cruellement en la perſonne de M. de Thou.

On trouva M. le Chancelier durant ceſte journée agité de diverſes conſiderations. Il voyoit d'un coſté, qu'il avoit faict choſe agreable au Cardinal auquel il falloit obeir, exaggeroit le ſervice qu'il lui avoit rendu en ceſte importante occaſion qui l'affermiſſoit en ſa fortune, diſt que M. de Thou avoit eſté l'autheur de toute la haine que M. le Grand portoit au Cardinal, qui eſtoit lors un crime plus que de Leze-Majeſté. D'autre coſté, il conſideroit qu'il avoit faict mourir injuſtement un homme de bien pour obeir aux volontez du Tyran le plus meſchant homme du monde, qu'il ſe rendoit pour jamais lui & les ſiens ennemi irreconciliable d'une infinité de perſonnes de condition, parens & amis dudict Sr de Thou, & que la memoire de ceſte infame injuſtice demeureroit à jamais dans la memoire de la poſterité.

Le reſte de ceſte funeſte journée fut employé à l'execution de l'arreſt. Le principal ſoin qu'euſt M. le Chancelier & les confidens du Cardinal, fut de donner des Confeſſeurs aux condamnez: car il ne leur fut pas permis d'en avoir le choix. L'on leur donna deux Jeſuites: le P. Malavalette fut mis prés de M. le Grand, & celui de M. de Thou ſe nommoit le Pere Mambrun: ils travaillerent poſſible ſelon les inſtructions de celui qui les employoit.

La reſolution qu'euſt M. de Thou à ſouffrir la mort fut admirable; il ne ſe vit jamais rien de plus genereux, ni de plus Chreſtien: les tranſports d'amour & de charité envers Dieu & d'humilité extraordinaires furent extrêmes. Les Relations de ceſte conſtance Chreſtienne ont couru par le monde avec applaudiſſement, & quoiqu'elles ſoyent remplies de deux ou trois fauſſes circonſtances, & publiées à deſſein de juſtifier l'action des Commiſſaires, elles ont neantmoins ſervi à faire voir leur injuſtice, & à deteſter la cruelle tyrannie du Cardinal.

L'execution ne fut pas ſi toſt achevée, que M. le Chancelier en depeſcha un courrier au Cardinal. Le Procureur General deux jours aprés l'execution donna ſes concluſions par eſcrit à la mort contre l'un & l'autre des accuſez. L'arreſt fut changé & rechangé pluſieurs fois à la charge dudict Sr de Thou. L'on a veu la Lettre d'un homme de qualité qui eſtoit lors à Lion, en datte du 22 Septembre, qui porte ces mots: " Toute l'occupation de M. le Chancelier depuis le procés des accuſez jugé & eux " executez, a eſté juſques à ceſte heure à reformer toutes les depoſitions & actes afin de " taſcher rendre au moins le jugement plus apparemment juſte."

M. le Chancelier non content d'avoir terni en ce qu'il avoit pû l'honneur de la Maiſon de Thou par la mort de l'aiſné de ceſte famille, a voulu par arreſt la ruiner de biens. Car outre la confiſcation qui ſuit d'ordinaire la condemnation de mort, il a ordonné que ſur les biens deſdict Srs le Grand & de Thou il ſeroit pris la ſomme de ſoixante mille livres applicables en œuvres pies, faiſant eſtat que le Roy remettant la confiſcation à la famille, elle ſe trouveroit d'autant plus affoiblie par ceſte ſomme aſſez notable, ayant auſſi-toſt decerné ſes ordonnances à diverſes Communautez monaſtiques qui ſe ſont moquez & de lui & de ſes charitez du bien d'autruy.

A cela il adjouſta une autre malignité & une ſeconde injuſtice. Ledict Sr de Thou avoit deſiré qu'une partie d'environ cinq mille livres, qu'il avoit dans ſes coffres, fuſt employée en une fondation pieuſe, qu'il deſiroit eſtre faicte en l'Egliſe des Cordeliers de l'Obſervance de Taraſcon; au lieu de ne point traverſer une ſi ſainte & louable charité, il aima mieux en recompenſer la trahiſon de Crombis qui l'avoit gardé avec toutes ſortes de mauvais traictemens & de rigueurs, juſques à eſtre teſmoin contre lui, & lui ſoutenir à la confrontation des choſes qu'il jugeoit pouvoir ſervir à le perdre pour profiter de ceſte deſpouille. C'eſt ce qui eſtoit au pouvoir abſolu de M. le Chancelier de ne point faire,

faire, c'eſt à quoi le Cardinal n'avoit point d'intereſt, c'eſt où il a faict voir ſa paſſion particuliere contre ceſte maiſon, qui demeurera neantmoins en honneur & en veneration dans l'Europe, malgré la rage de ſes malveillans. De verité, les biens de ceſte maiſon ſont mediocres : mais ils ſont bien aquis, ſont aquis depuis longues années. Il ne s'y trouvera rien du bien d'autruy, rien du domaine du Roy ; l'on ne verra point ce nom avec celui des partiſans, ces ſangſuës du peuple ; point de friponneries avec ceſte ſorte de gens, point de participation avec eux.

Par ce que deſſus, qui eſt trés veritable, il n'y a perſonne qui ne voye manifeſtement par quels moyens le Cardinal eſt parvenu à faire mourir M. de Thou. Le Chancelier, les Commiſſaires, bref tous leurs ſatellites y ont tous contribué, ont abandonné leur honneur & leur conſcience pour ſervir au Tyran, ont uſé de tous les artifices les plus meſchants qui ſe peuvent imaginer, ont violé tout l'ordre de la juſtice, pour commettre ceſte haute injuſtice. La precipitation a eſté extraordinaire, de laquelle ils ne ſe peuvent juſtifier ; la ſeverité injuſte & barbare, contraire à l'equité & à la raiſon. Ils advouent l'un & l'autre, preſſez qu'ils ſont en leurs conſciences qui les travaillent inceſſamment, mais bien plus par le ſenſible deſplaiſir qu'ils ont d'eſtre tenus pour meſchans & injuſtes, & d'en eſtre chaſtiez comme ils le meritent.

IV. *Premier chef d'accuſation. Comment M. de Thou a ſceu le Traicté faict avec le Roy d'Eſpagne, & quelle preuve il y a contre lui de ce faict.*

Le ſoin particulier qu'ont eu Monſieur le Duc d'Orleans, M. le Grand, & ceux qui ont travaillé à faire le Traicté avec le Roy d'Eſpagne, a eſté que M. de Thou n'en euſt aucune cognoiſſance : cela ſe prouve par la declaration de Monſieur, Article 18, qui porte ledict Sieur avoir dit à M. le Grand qu'il ne vouloit pas que ledict Sr de Thou fuſt dans ſes affaires, qu'il avoit beaucoup de parens & d'amis ; & que ledict S^r le Grand lui avoit dict que pour le Traicté d'Eſpagne ledict Sr de Thou n'en ſçavoit rien : ce qui eſt conforme à l'interrogatoire du Duc de Bouillon du 31 Aouſt, & à ſa confrontation avec ledict S^r le Grand.

La raiſon de ceſte precaution eſtoit fondée ſur ce qu'ils ſçavoient que ledict Sr de Thou eſtoit fort contraire à une ſi mauvaiſe action, & qu'il l'euſt empeſchée par toutes ſortes de moyens. Et lorſque ledict S^r le Grand par ſes reſponſes ſur la ſellette du 12 Septembre, a dit que ledict Sr de Thou a eu entiere cognoiſſance dudict Traicté, cela ſe doit entendre depuis qu'il fuſt arrivé prés du Roy à Narbonne. Car il dit en une de ſes reſponſes, que ledict Sr de Thou n'a eu cognoiſſance du Traicté, avant le partement du Roy, mais quand il vint prés de ſa Majeſté à Perpignan qu'il le ſçavoit, ce qui eſt vrai : car paſſant à Carcaſſonne allant à la Court, il y trouva Fontrailles qui l'informa ſuperficiellement du Traicté.

Adjouste qu'eſtant ledict Sr de Thou avec lui à Perpignan, ils en ont ſouvent parlé enſemble ; mais qu'il l'avoit touſjours improuvé, & preſſé de rompre tout ce qui s'eſtoit faict, lui repreſentant les intereſts de conſcience & d'honneur, les ſiens propres & la foibleſſe des Eſpagnols. Ledict S^r le Grand ſur la fin de la confrontation recogneut que cela eſtoit tres veritable. Mais une preuve certaine que ledict Sr de Thou ne ſçavoit le Traicté que trés ſuperficiellement eſt, que ledict S^r le Grand lui voulant faire croire qu'il eſtoit impoſſible de l'executer, il lui diſt que le Traicté portoit une clauſe par laquelle Monſieur & M. de Bouillon eſtoient diſpenſez de rien entreprendre que le Mareſchal de Guebriand ne fuſt chaſſé des poſtes qu'il avoit ſur le Rhein. Ce qui n'eſt pas, & n'en eſt parlé en aucune façon dans ce Traicté, ainſi qu'il a eſté imprimé, ni du Mareſchal de Guebriand ni des poſtes qu'il tenoit ſur le Rhein : & ainſi il eſt vrai de dire que ledict S^r le Grand avoit inventé ceſte impoſture (aſſeuré qu'il eſtoit que ledict Sr de Thou n'avoit rien ſceu de particulier du Traicté) pour ſatisfaire ledict Sr de Thou qui s'en plaignoit perpetuellement, lui faiſant croire par ceſte fauſſe clauſe qu'il n'y avoit rien à craindre, eſtant impoſſible d'en entreprendre l'execution, & enſuite le divertir de la reſolution qu'il voyoit qu'il pouvoit prendre d'en donner advis au Roy ou à ſes Miniſtres.

De

De là l'on conclud entierement que ledict Sr de Thou n'a point eſté participant du Traicté ; c'eſt à dire, qu'il ne lui a point eſté communiqué à ſon origine, ni à ſon progrés ; n'a rien contribué pour le faire reuſſir, ni l'a jamais veu ; a ſceu par Fontrailles en paſſant à Carcaſſonne, allant à la Court qui eſtoit lors à Narbonne, que ledict Traicté eſtoit faict, ſans autre particularité ; a blaſmé Fontrailles de ceſte negotiation, l'a fort improuvée à M. le Grand, l'a importuné pour la detruire, juſques là que ledict Sr le Grand a inventé un faux faict pour le contenter.

Ainsi la cognoiſſance que ledict Sr de Thou a euë de ce Traicté ne peut eſtre qualifiée de ce mot de *participation*, mais de ſimple ſcience, & trés ſimple, puiſque tout lui a eſté caché, & que les auteurs du mal avoient pris enſemble ceſte reſolution, & l'avoient executée.

Cette affaire donc ſe reduit à cette queſtion, Si une nuë & ſimple ſcience eſt crime de Leze-Majeſté, & ſi celui qui ſçait quelque crime d'Eſtat de ceſte ſorte, & n'en ayant aucune preuve, eſt obligé de le reveler.

Outre cela il faut conſiderer quels ſont ceux qui ont depoſé que ledict Sr de Thou ſçavoit le Traicté ; Monſieur le Duc d'Orleans, & M. le Grand. Pour Monſieur, quoi qu'on a voulu remedier mais foiblement & inutilement au defaut de la confrontation dudict Seigneur à l'accuſé, il ne s'eſt pû rien faire qui la puiſſe ſuppléer ; ce qu'il a dit eſt du tout inutile ſans ceſte formalité eſſentielle, à laquelle il ne peut eſtre derogé par qui que ce ſoit, d'autant que ces formalitez judiciaires ſont de Droict public. L'on a ſatisfaict à ce point trés pertinemment par un Memoire particulier.

Mais l'on adjouſte pour affoiblir du tout la Declaration judiciaire de Monſieur, qu'il ne l'a pas faite librement, ni ſans induction. Car il eſt vrai que M. le Chancelier fut ſeul avec ledict Seigneur depuis onze du matin du 28 Aouſt juſques à cinq heures du ſoir qu'ils fabriquerent enſemble cette declaration : aprés quoi les Commiſſaires furent appellez pour ouïr la lecture de ce que ledict Sr Chancelier avoit faict ſeul ſix heures entieres avec Monſieur. Auſſi ledict Seigneur ſentant ſa conſcience bleſſée d'avoir chargé par ceſte declaration ledict Sr de Thou d'avoir ſceu le Traicté d'Eſpagne, eſcrivit une Lettre qui l'en deſchargeoit entierement ; ce qu'eſtant recogneu par ceux qui conduiſoient l'affaire par les ordres du Cardinal, outre qu'ils ſupprimerent cette Lettre ils firent tous leurs efforts pour obliger M. le Grand à declarer que ledict Sr de Thou eſtoit participant du Traicté. Ce qui leur donna l'audace d'entreprendre ceſte inſigne meſchanceté eſt, qu'ils ſçavoient que Ceton Lieutenant des Gardes Eſcoſſoiſes, qui avoit gardé ledict Sr le Grand, avoit depoſé que ledict Sr le Grand lui avoit dit ſouvent en ces propres termes: « Qu'on m'aſſeure de ma grace, je vous dirai des choſes que je ne dirai pas à un autre. « Je vois qu'on me veult faire parler, mais on ne m'aſſeure de rien. On veult que je « confeſſe, mais on ne me promet rien. Si on me vouloit donner la moindre aſſeurance « par quelqu'un de credit & d'autorité, je taſcherois de ſuivre le conſeil qu'on me « donne de dire ce que je ſçai.

Sur ces ouvertures Laubardemont, Rapporteur du procés, ne fut point à Vimy avec les autres Commiſſaires, pour eſtre preſent à la lecture qui ſe fit à Monſieur des reſponſes des accuſez à ſa declaration ; mais il demeura à Lion, où il vit M. le Grand auquel il promit la vie de la part du Cardinal, au cas qu'il vouluſt depoſer contre ledict Sr de Thou, lui impoſant que ledict Sr de Thou avoit depoſé contre lui.

Ledict Sr le Grand creut trop legerement aux blandices & impoſtures de Laubardemont, promit de faire ce que l'on deſiroit de lui pour l'aſſeurance qu'il lui donna de la vie.

Le lendemain 12 Septembre, il fut conduit devant les Commiſſaires, où il creut n'eſtre mandé que pour depoſer contre ledict Sr de Thou, comme il l'avoit promis à Laubardemont. Et de faict, il avoit reſolu ſi-toſt qu'il ſeroit de retour du Palais en ſa priſon de prendre medecine ; preuve certaine qu'il eſtoit aſſeuré de la vie. Eſtant donc devant les Commiſſaires il fit ce qu'il avoit promis, il chargea ledict Sr de Thou d'avoir ſceu le Traicté en la ſorte qu'il eſt dict cy-deſſus.

Mais un teſmoin de cette qualité, criminel de Leze-Majeſté, & convaincu, à qui ſon Rapporteur a promis la vie pour charger ledict Sr de Thou, que peut-il dire qui puiſſe porter

porter prejudice à qui que ce ſoit, non pas meſmes audict Sr de Thou contre lequel il n'y a rien concluant dans tout le procés.

AINSI toute la charge qui peut reſter contre ledict Sr de Thou ſe tire de ce que lui meſme advouë, d'avoir ſceu ſimplement le Traicté par Fontrailles en paſſant à Carcaſſonne.

V. *Second chef d'accuſation. M. de Thou eſt accuſé d'avoir lié d'amitié M. le Duc de Bouillon avec M. le Grand Eſcuyer, qui ſe ſont depuis unis avec Monſieur le Duc d'Orleans, auquel le Sr. Duc de Bouillon donnoit la ville de Sedan pour retraicte.*

Examen des principales actions du Cardinal de Richelieu pour ſe maintenir en l'adminiſtration ſouveraine du Royaume.

CEUX qui ont condamné M. de Thou ſe ſervent de tous moyens pour juſtifier leur injuſtice. Ils jugent que le faict de la ſimple ſcience du Traicté d'Eſpagne eſt ſi foible, qu'il n'y a que les ignorans qui y ſont ſurpris, & qui ne meritoit pas de le porter juſques aux extremitez.

POUR leur juſtification ils adjouſtent, qu'il y a preuve trés evidente au procés des entremiſes dudict Sr de Thou pour lier d'amitié M. le Duc de Bouillon avec M. le Grand, qu'il a aſſiſté aux entreveues: & ce qui augmente, diſent-ils, ſon crime eſt le temps de ſix ſemaines qu'il a demeuré avec M. le Grand, logeant avec lui au Camp devant Perpignan, lui donnant conſeil de ſes affaires, aprés meſmes avoir eu cognoiſſance que ledict Sr le Grand eſtoit criminel de Leze-Majeſté, pour avoir traicté avec le Roy d'Eſpagne. A cela ils adjouſtent une Lettre du Chevalier de Jars, qui par ſon obſcurité ſemble charger en quelque choſe ledict Sr de Thou.

TOUT homme de bon ſens ne s'imaginera jamais que M. de Thou ait commis un crime capital voulant rendre ſervice à M. de Bouillon ſon amy, aprés l'avoir veu reconcilié avec le Roy, aprés avoir faict un Traicté ſi public & ſi ſolennel avec ſa Majeſté, aprés l'avoir veu lié d'amitié avec le Cardinal de Richelieu qui pouvoit tout dans le Royaume. L'on nie formellement, & cela ne ſe peut prouver, que ledict Sr de Thou ait travaillé auprés de Monſieur, pour lui faire perdre les reſentimens de ce qui s'eſtoit paſſé entre ledict Seigneur & ledict Sr de Bouillon il y avoit quelques années, & dont toute la Court avoit cognoiſſance. Mais il eſt vrai que ledict Sr de Thou jugea que ledict Sr de Bouillon ne pouvoit eſtre en bonne aſſiette à la Court & auprés du Roy, ſans l'amitié de M. le Grand, qui avoit lors l'entiere confidence & trés eſtroite de ſa Majeſté, & qu'il falloit qu'ils fuſſent amis.

IL faut eſtre barbare pour trouver à redire à une ſi ſaincte entrepriſe. Le Roy n'en pouvoit prendre de jalouſie, puis qu'il eſtoit utile à l'Eſtat que des perſonnes de ceſte condition fuſſent en bonne intelligence enſemble.

M. le Grand qui penſoit non ſeulement à s'eſlever dans le Royaume, mais à s'y fortifier d'amis puiſſans & utiles, ne rejetta pas la propoſition que lui en fit ledict Sr de Thou, la creut d'autant plus advantageuſe pour ſa fortune, que ledict Sr de Bouillon eſtoit en un hault point d'eſtime aprés la victoire de Sedan qui eſtoit deuë à ſa conduite, & à ſa valeur.

IL eſt vray que ces propoſitions ſe firent aſſez ſecretement, parce qu'il ne ſe faiſoit rien autrement à la Court de cette nature, quoique ſans mauvais deſſein ; les eſpions & les emiſſaires du Cardinal eſtoient par tout, qui pour gaigner leurs penſions & meriter auprés de lui, adjouſterent à ce qu'ils avoient veu ce qui n'eſtoit pas : ſur ces faux rapports mille & mille perſonnes ont peri en ce Royaume durant ſon adminiſtration.

CE ſecret donc ne peut pas eſtre qualifié crime, puis qu'il avoit une bonne fin, puiſqu'il eſtoit innocent, & qu'il eſtoit difficile d'en prevoir une mauvaiſe ſuite.

L'ON ne nie pas que M. de Thou n'ait meſnagé les entreveues de M. de Bouillon & de M. le Grand : mais l'on nie abſolument qu'il ait eſté preſent à ce qu'ils diſoient, ni aſſiſté en tiers & en quart ; bref, qu'il ait ouï aucune choſe de leur negotiation. Les depoſitions de M. de Bouillon & ſes confrontations y ſont formelles : bref, par tout ce que l'on a veu dans le procés il ne ſe trouvetra pas qu'il ait eſté appellé à aucune de ces conferences,

ferences, bien loin d'avoir ouï ce que s'y traictoit. Et cela eſt fort diſertement couché dans le procés par l'inſtance aſſez preſſante que fit le Sr de Chaze l'un des Commiſſaires, qui maintint à M. le Chancelier qui eſtoit d'intention contraire, que ceſte circonſtance ne devoit eſtre obmiſe, puis qu'elle eſtoit veritable, & que le teſmoin la ſouſtenoit telle.

Ensuite ledict Sr de Bouillon par une autre confrontation recogneut ingenuement n'avoir communiqué aucun de ſes deſſeins audict Sr de Thou. De là l'on peut juger quelle foy peut eſtre adjouſtée aux Intendits du Procureur General de ceſte commiſſion, qui ne met aucune difference entre avoir eſté entremetteur des entreveues, & avoir eſté preſent aux entreveues & participé aux deſſeins qui s'y traictoient: ce qui monſtre ou qu'il eſt ignorant, ou meſchant; & poſſible l'un & l'autre. Ainſi M. de Thou n'a point ſceu par cette voye le Traicté d'Eſpagne, a du tout ignoré la parole donnée par M. de Bouillon à Monſieur de lui bailler la ville de Sedan pour retraicte.

Ces conferences nocturnes & à heures indeues ſont reputées crimes de Leze-Majeſté audict Sr de Thou, tant on a recherché de moyens pour le perdre. Ceux qui l'ont jugé, au moins une bonne partie, ſçavoient-ils pas la condition où eſtoit M. le Grand, telle qu'il lui eſtoit impoſſible de perdre le Roy de veuë, & qu'il n'avoit d'heures libres ſoit pour les plaiſirs, ſoit pour ſes affaires que celles de la nuict aprés que le Roy eſtoit endormy? Ce qu'il faiſoit avec tant de precipitation qu'il falloit qu'il fuſt de retour avant le lever du Roy, à peine de perdre les bonnes graces de ſa Majeſté.

L'on dit que ledict Sr de Thou a voulu deſtourner M. de Bouillon de ſa reſolution de venir demeurer en France avec ſa famille. Quel crime? Un vray ami ſçachant l'air du gouvernement en devoit il uſer autrement? Si ce conſeil euſt eſté ſuivi, & pleuſt à Dieu qu'il l'euſt eſté! tout ce que nous avons veu, & dont nous nous plaignons, ne fuſt pas advenu. M. le Grand n'euſt point noüé ſes intelligences avec M. de Bouillon; Monſieur n'euſt point penſé ni à Sedan ni à M. de Bouillon: les choſes euſſent pris un autre chemin. Ce conſeil ſembloit trés ſage pour faire comprendre à M. de Bouillon, ſans s'expliquer davantage, que ce qui s'eſtoit paſſé prés de Sedan le pouvoit perdre, qu'il trouveroit dans la Court mille occaſions de s'embarraſſer que ſon abſence divertiroit, que le Cardinal par la victoire de Sedan s'eſtoit veu à la veille de ſa ruïne, & qu'il s'en ſouviendroit toute ſa vie, & ainſi ce qui eſtoit imputé à crime audict Sr de Thou devoit ſervir à ſon innocence.

L'on s'eſt ſervi enſuite d'une Lettre du Chevalier de Jars qui eſt un enigme ridicule, une vraye fadaiſe digne de ceux qui l'ont miſe au jour: preuve certaine que les ſolides moyens d'opprimer un homme leur ont manqué: ledict Sr de Thou par ſon interrogatoire a ſi bien ſatisfaict à ceſte lettre, qu'il eſt inutile de s'y arreſter davantage.

Mais pour rendre le crime dudict Sr de Thou plus atroce en apparence, ils ont dit qu'il a demeuré ſix ſemaines avec M. le Grand, logeant avec lui devant Perpignan aprés avoir ſceu qu'il avoit fait le Traicté d'Eſpagne.

De verité, il a eſté ſix ſemaines à la Court depuis avoir ſceu ce Traicté; l'on ne le peut pas denier: quel danger a couru l'Eſtat par ceſte demeure, pour n'avoir pas revelé ce qu'il ſçavoit? S'il a ſceu le particulier du Traicté; ce qui n'eſt pas; ſçavoit il pas la foibleſſe du Roy d'Eſpagne, & l'impoſſibilité où il eſtoit d'appuyer ce Traicté par une armée, puiſqu'elle avoit eſté defaicte par le Mareſchal de Guebriand? Sçavoit il pas que M. de Bouillon eſtoit en Italie commandant l'armée du Roy, employ très important, bien eſloigné de Sedan, voyoit Madame de Bouillon dans le cœur du Royaume bien loin d'eſtre proche du lieu où toutes les forces ſe devoient joindre. Madame la Douairiere de Bouillon eſtoit dans Sedan, fort contraire à tout ce qui fuſt venu à elle portant le nom d'Eſpagne. Bref, il ſçavoit que Monſieur eſtoit en Auvergne au centre du Royaume ne penſant qu'à ſes plaiſirs, ſe preparant d'aller à la Court ou à Bourbon prendre les eaux, qui eſtoit en effect tourner le dos à ſon Traicté; Traicté, qui ſe pouvoit dire un acte inutile, un acte abandonné par ſes auteurs, puiſqu'ils ne faiſoient rien pour l'executer, puiſque Monſieur ne l'avoit pas ratifié, ni aucuns de ceux qui y eſtoient nommez, ainſi qu'il a eſté publié.

Au

AU reſte, que M. de Thou euſt-il peu apprendre au Roy de ce Traicté? Un paſſant lui a dict que Monſieur avoit faict un Traicté avec le Roy d'Eſpagne qu'il n'a pas veu, dont il n'a nulle lumiere, dont il n'a point de copie, dont il ne ſçait aucune circonſtance que fort generale. L'on l'avoit meſme trompé, lui faiſant croire qu'il contenoit des conditions qui n'y eſtoient pas, comme il eſt prouvé au procés. S'il en euſt uſé de la ſorte, euſt-il pas eſté pris pour calomniateur, pour un meſchant ; accuſer le frere du Roy, un confident & favori de ſa Majeſté, & autres grands qui pouvoient avoir part en ceſte affaire, ſans avoir les preuves en main, ſans des preuves convaincantes. L'eſtat meſmes des choſes le pouvoit faire juger meſchant & calomniateur : c'eſt ce que ledict Sr de Thou remarqua trés judicieuſement le dernier jour devant ſes Commiſſaires : mais ils en avoient reſolu autrement.

MONSIEUR par ſa declaration du 29 Aouſt 1642 receuë en forme d'acte judiciaire par M. le Chancelier & les autres Commiſſaires, qui contient tant la premiere declaration du 7 Juillet faite à Aigue-perſe, que les additions que ledict Seigneur y fit preſent ledict Sr Chancelier, dit Art. 4. de ſa premiere declaration, aprés avoir parlé du Traicté d'Eſpagne : " dans toute cette affaire je n'en ai parlé que deux fois au Sr de Thou que " j'ai trouvé informé.

DANS l'addition faicte avec M. le Chancelier Art. 18. il eſt porté en ces mots : " Sur quoi lui Monſieur ayant dict audict S[r] le Grand, qu'il ne vouloit pas que ledict " Sr de Thou fuſt dans ſes affaires, à cauſe qu'ayant beaucoup de parens & d'amis, il ne " pourroit pas garder le ſecret ; ledict S[r] le Grand diſt, que pour l'affaire de M de Bouillon, " il ne pourroit pas empeſcher que ledict Sr de Thou n'en euſt cognoiſſance ; que pour " le Traicté d'Eſpagne, il n'en ſçavoit rien.

L'ARTICLE 23. porte ces mots : " Quelque temps aprés, lui Monſieur vit ledict " Sr de Thou allant à St. Germain à la chaſſe, auquel il parla des liaiſons qu'il avoit " avec leſdicts Srs de Bouillon & le Grand contre M. le Cardinal, & du credit qu'avoit " ledict S[r] le Grand auprés du Roy. Sur quoi ledict Sr de Thou diſt à lui Monſieur, " que ledict S[r] le Grand eſtoit bien auprés du Roy, & qu'il ſçavoit bien que ledict S[r] de " Bouillon avoit offert à lui Monſieur ſa place de Sedan pour ſe retirer ſi beſoin eſtoit, " & en diſpoſer comme il voudroit.

L'ARTICLE 24 porte ces mots : " Monſieur dit qu'il avoit veu cinq ou ſix fois " auparavant ledict Sr de Thou, qu'il ne lui avoit parlé d'aucune affaire, & qu'en cette " derniere veuë ledict Sr de Thou lui diſt qu'il n'avoit oſé entrer dans le diſcours de " cette affaire, à cauſe que lui Monſieur ne lui en parloit point, & ne s'en eſtoit ouvert " avec lui ; ce qui donna ſujet à lui Monſieur, de croire que ledict S[r] le Grand avoit " dit quelque choſe audict Sr de Thou dont il ne vouloit pas que lui Monſieur euſt " cognoiſſance, & qu'il croit que ledict Sr de Thou ne lui en euſt parlé, à cauſe que lui " Monſieur avoit teſmoigné audict S[r] le Grand qu'il ne deſiroit qu'il fuſt employé en " ceſte affaire.

IL eſtoit à propos de joindre ces articles de la declaration de Monſieur, pour faire voir qu'il y a entre eux beaucoup de contradiction. Il dit en un lieu, qu'il n'a veu ledict Sr de Thou que deux fois ; en un autre lieu, cinq ou ſix fois : il dit qu'il a parlé à lui de l'affaire, qu'il l'en avoit trouvé informé ; & puis il dit qu'il eſtoit convenu avec M. le Grand qu'il ne lui en ſeroit rien dit, & qu'il ne vouloit pas qu'il en euſt cognoiſſance. De plus, il faut remarquer que la principale charge contenuë en ces articles eſt dans l'addition à la premiere declaration ; que cette addition a eſté faite aprés pluſieurs agitations, aprés de grandes apprehenſions de perdre ſa liberté, ou d'eſtre le jouët des eſtrangers, errant çà & là ſans ſubſiſtance ; addition, faite avec M. le Chancelier ſeul ; & qui peut dire qu'elle ne lui a pas eſté ſuggerée, & dictée pour charger ceux que l'on vouloit perdre? Et certes, Monſieur & ſes confidens eſtoient lors en eſtat de ne rien denier aux volontez du Cardinal, qui lui furent portées, & par ſon confident, & par M. le Chancelier.

MAIS ce qui decide toute ſorte de difficulté, eſt ceſte depoſition ou declaration deſtituée de ſa principale forme pour pouvoir ſervir de preuve ; puiſque Monſieur n'a eſté confronté. Recours au Memoire par lequel il eſt prouvé, & par raiſons trés pertinentes, & par noſtre

noſtre uſage de France, que la confrontation de toutes ſortes de teſmoins aux accuſez eſt abſolument neceſſaire ; les equivalens ridicules, inventez pour flater les Tyrans, & que la depoſition d'un teſmoin non confronté eſt inutile, n'eſt pas meſme leuë en jugement.

Pour rendre ledict Sr de Thou plus criminel, l'on veult qu'il ait faict un voyage à Vendoſme pour desbaucher M. le Duc de Beaufort & le joindre aux conjurez.

Monsieur en ſa premiere declaration dit que ledict Sr de Thou lui avoit dit qu'il avoit veu M. de Beaufort de la part de M. le Grand, & qu'il l'avoit trouvé fort froid : ce qu'il confirme en l'article 25 de la ſeconde Declaration, & adjouſte que ledict Sr de Beaufort lui avoit dit qu'il dependoit de Monſieur ſon pere, & rien plus qui aille à la charge dudict Sr de Thou. Enſuite de cela toute la France a veu comme l'on a pouſſé M. de Beaufort, & avec quelle violence il fut preſſé de venir trouver le Roy pour declarer le ſujet du voyage dudict Sr de Thou à Vendoſme ; quels diſcours il lui avoit tenu. Les Lettres du Roy à cet effect, & les reſponſes dudict Sr de Beaufort ont eſté ſi publiques, & ſi cogneues à toute la France, qu'il n'y a eu que de la honte pour le Cardinal & ſes ſatellites d'avoir faict eſclater un faict ſi hault, qui s'eſt trouvé enfin ſi foible & ſi futile.

Voila quelles ſont ces grandes preuves & ces charges ſi convaincantes qui ont obligé ces Commiſſaires à faire perdre la vie audict Sr de Thou : ou pluſtoſt voila le pretexte qu'ils ont pris pour obeir aveuglement au commandement du Cardinal. Car de croire qu'ils ayent examiné les preuves qui ſont au procés, qu'ils ayent faict la reflexion neceſſaire ſur le defaut eſſentiel de la confrontation de Monſieur ; c'eſt ce que l'on ne peut imaginer en des Commiſſaires, principalement en ceux-cy gens corrompus & devouez, qui n'ont veu l'affaire que ſuperficiellement, & tant que l'on a voulu qu'ils l'ayent veuë. De croire qu'ils ayent conſideré l'ordonnance de Louis XI comme elle le doibt eſtre, & comme elle eſt examinée dans ces Memoires, ils ne l'ont pû, & n'en ont pas eu le loiſir. Car à midy du 12 Septembre, il n'y avoit point de charge contre ledict Sr de Thou par leur confeſſion meſme, & par les concluſions du Procureur General, & une heure aprés il fut condamné à la mort : & ainſi cette precipitation horrible leur oſta le moyen de penſer à ce qu'ils faiſoient. Deux ou trois perſonnes devouées ont conduit cette malheureuſe conjuration, les autres ont ſuivi comme bufles & des gens ſans cœur & ſans conſcience.

Pour cognoiſtre clairement tant d'injuſtices, il ne faut que voir le procés, quoi qu'il ait eſté tant & tant de fois changé & alteré, & admirer la voix publique qui au moment de la condemnation, & depuis encores, a deteſté ſi hautement une action ſi barbare & extraordinaire, qui a tellement eſclaté que l'Italie, l'Allemagne, & les Pays-bas en ont teſmoigné de l'indignation.

Mais avant que finir, il eſt à propos de faire quelques conſiderations ſur la conduite du Cardinal pour ſervir à la juſtification de ceux qui ont eſté opprimez.

Monsieur de Thou, traicté de la ſorte que nous avons dict, aprés une inſtitution digne de ſa naiſſance, par une grace trés particuliere & qui ne s'eſtoit jamais communiquée à perſonne, entra dans les charges en l'age de dix neuf ans. L'on donna ceſte faveur à la memoire de ſes anceſtres, particulierement à la vertu & aux merites de Monſieur ſon Pere, l'un des plus illuſtres perſonnages de l'Europe, & à l'eſperance que l'on concevoit d'une ſi belle inſtitution.

Le cours de ſa vie, qu'il commença par l'exercice de toutes les plus hautes vertus, & l'alliance qu'il avoit avec les plus grandes & principales familles du Royaume, lui acquirent beaucoup d'amis de toutes ſortes de qualitez. Il teſmoigna en toutes ſes actions un zele ſi extraordinaire, &, s'il ſe peut dire, juſques à l'excés envers cet Eſtat, & particulierement pour la perſonne du Roy & de la Maiſon Royale, (dont il reſte quelques veſtiges dans le procés, quoiqu'on ait taſché d'eſtouffer tout ce qui pouvoit faire à ſa deſcharge) qu'il lui eſtoit impoſſible de ſupporter les actions de ceux qui allerent à en eſbranler les fondemens, & changer l'ordre du gouvernement.

Ces ſentimens qui lui eſtoient naturels & attachez à ſon nom, ne peurent jamais eſtre eſtouffez en lui : ſes intereſts domeſtiques & de ſa fortune n'ont point empeſché qu'il n'ait conſideré le cours rapide de la fortune du Cardinal de Richelieu, qu'il a toujours eu en horreur, l'ayant recogneu ambitieux, cruel, avare, hypocrite, laſche, & qui approchoit prés de lui des perſonnes qui lui reſſembloient, pour executer ſes paſſions, & ſes

ſes deſſeins qui paſſoient les bornes de l'ambition ordinaire. Ces mauvaiſes qualitez le rendoient naturellement ennemi des gens de bien, & des perſonnes genereuſes qui faiſoient profeſſion d'honneur & de vertu. De là ſont ſortis tous les maux que nous avons veu durant prés de vingt années; de là la deſolation de tant d'illuſtres familles dans ce Royaume; de là la ruine de toute la France, de tous les Eſtats voiſins, bref de toute l'Europe. Nous ne conſiderons point en ce Memoire, ni ſes actions, ni ſes vices particuliers, & moins encores les tyrannies qu'il a exercées contre les ſiens, & ſes domeſtiques. Ces defauts touchent peu ou point le public, & perſonne n'a loi de s'en meſler & d'y trouver à redire: mais nous nous attacherons ſeulement & ſommairement aux moyens qu'il a tenu, & qu'il a changé de temps en temps pour parvenir à la Royauté, ou du moins pour ſe maintenir en ſon adminiſtration ſouveraine.

Les plus adviſez jugerent par les principales actions du Cardinal, eſtant lors prés de la Reine Mere, quelle eſtoit ſon ambition & ſes deſſeins de gouverner. Ceſte Princeſſe aveuglée par les apparences de la ſublimité de l'eſprit de ce Miniſtre, qui avoit paru dans les deſordres de la Court, comme ces excremens qui ſont produits & ne vivent qu'avec les orages; la Reine, dis-je, l'admit dans ſes plus ſecrettes & importantes affaires, & il s'inſinua avec tant d'addreſſes & de flateries dans ſes bonnes graces, qu'il exerça prés d'elle tout ce qu'on peut s'imaginer d'un eſprit violent. Il y eſtablit ſes parens, chaſſa par toutes ſortes de fourbes ceux qui lui faiſoient ombre; ſon avarice le pouſſa à un tel excés qu'il abſorba les grands revenus de ceſte Princeſſe, & en enrichit lui & les ſiens.

L'autorité abſoluë qu'il empieta ſur l'eſprit de la Reine, lui ouvrit le chemin au gouvernement de l'Eſtat: il y trouva ceſte Princeſſe en une haute puiſſance que la nature & la longue Regence lui avoyent acquiſe; il y trouva les Princes du Sang & les autres Princes trés puiſſans, les Grands, les Officiers de la Couronne, & les Parlemens qui s'eſtoient maintenus dans le pouvoir qui leur eſt attribué par les Loix du Royaume. Ces parties, bien unies comme elles eſtoient, traverſoient directement les deſſeins ambitieux du Cardinal; il ſçavoit que leur union conſervoit la paix dans l'Eſtat & l'autorité Royale; que chacun exerçoit librement ſes fonctions, qu'il eſtoit impoſſible de troubler tout à coup ceſte belle harmonie, qu'il falloit agir lentement & avec diſſimulation, & paroiſtre tourner le dos à ſon deſſein, ayant affaire à des puiſſances ſi clair-voyantes & ſi autoriſées dans l'Eſtat, qu'il les falloit deſtruire l'une aprés l'autre, avec eſperance que le temps en donneroit les moyens ou les pretextes.

Les preſtiges & les artifices qu'il pratiqua auprés de la Reine, furent conduis ſi adroitement, que ceſte bonne Princeſſe, peu pour un ſi ruſé Miniſtre, ne les aperceut que trop tard. Car les principaux de ſes domeſtiques eſtoient de la caballe. Toute l'Europe a veu où cette pauvre Dame a eſté reduite. Premierement il la fit empriſonner, d'où elle trouva moyen d'eſchapper parce qu'il le voulut ainſi, & de là il la pouſſa hors le Royaume, où elle a pati non comme une grande Reine, mais comme une ſimple Dame, ſans que ce monſtre d'ingratitude lui ait tendu la main pour la ſoulager; lui qui poſſedoit tous les treſors du Royaume, & qui avoit ravi tout le bien de ceſte Princeſſe.

L'eſloignement de la Reine lui ouvrit le chemin au gouvernement abſolu; & craignant ſon retour, & que la nature agiſt ſur le Roy, il lui fit voir par la plus mauvaiſe Theologie du monde, car il n'en avoit point d'autre, & par des advis concertez par ſes eſclaves dans le gouvernement, comme il n'eſtoit pas obligé de rendre à la Reine ſa Mere les moindres devoirs, non pas meſme un teſton pour ſoulager ſa miſere.

Le Roy n'ayant point d'enfans, & avec peu d'eſperance d'en avoir, & de plus travaillé de diverſes maladies & eſloigné de la Reine ſa Mere; la perſonne la plus conſiderable eſtoit Monſieur le Duc d'Orleans, plus proche à ſucceder à la Couronne. Le Cardinal pour ſe perpetuer dans l'autorité du gouvernement lui fit inſinuer par mille artifices le mariage de ſa niece veuve de Combalet, fit chaſſer ou diſgracier toutes les perſonnes d'honneur & de condition qui eſtoient prés de Monſieur qui pouvoient empeſcher ce deſſein, lui en ſuppoſa d'autres, & corrompit ceux qu'il jugea pouvoir ſervir à ſon ambition.

Ce moyen, s'il lui euſt reüſſi, le rendoit non ſeulement maiſtre du gouvernement, mais Viceroy & le tout-puiſſant dans l'Eſtat, ayant ſa bonne & chere niece Reine de

France, qui ne manquoit pas d'addreſſe & d'eſprit pour ſeconder une ambition ſi dereglée & extraordinaire.

A-T-ON pas veu, ce moyen lui ayant manqué par le mariage de Monſieur, de quelle fureur il s'eſt porté à le faire diſſoudre ; mais ſon aveuglement fuſt tel, que ſans conſiderer ce qu'il devoit faire pour le bien de l'Eſtat & pour la conſervation de l'autorité du Roy, ce qui lui eſtoit fort facile, il ſe ſervit de voyes obliques, mais qui lui eſtoient ordinaires, & corrompit par divers artifices des Archeveſques, des Eveſques, des Docteurs de Sorbonne, & des Moines de tous les Ordres pour donner leurs ſuffrages contre ce mariage : qu'en reüſſit il ? rien que de la honte & de la confuſion au Roy & à ſon autorité.

CEPENDANT continuant ſon deſſein par une impudence ſans exemple, il fit publier dans le Royaume des livres de ſa genealogie falſifiée en pluſieurs parties ; où lui petit fils d'un Avocat l'on le faiſoit non ſeulement de haulte & noble extraction, eſgale aux plus nobles familles du Royaume, mais iſſu de la race Royale, affin d'effacer peu à peu de l'eſprit des François que ſon ambition n'eſtoit point vaine & ſans fondement.

CEPENDANT ſon pouvoir alloit croiſſant de jour en jour par l'eſloignement de Monſieur & des Princes du Sang, par la ruine des autres Princes, par la mort ou par la priſon des Grands, par l'anneantiſſement de tout ce qu'il y avoit d'autorité legitime dans l'Eſtat, & par la detention d'un millier de perſonnes innocentes de diverſes conditions, qui rempliſſoient toutes les priſons du Royaume.

MAIS ce qui le travailloit davantage, eſt ceſte autorité ſi bien fondée, & comme née avec la Monarchie, de nos Parlemens ; ſeuls, s'il le faut dire, capables de s'oppoſer à ſes injuſtes & vaſtes pretenſions ; que n'a-t-il point faict pour affoiblir leur pouvoir? Le Conſeil d'Eſtat, qui n'avoit mouvement & eſprit que celui qu'il lui donnoit, avoit pris la cognoiſſance de toutes les plus importantes affaires. Les Intendans dans les Provinces, ſes emiſſaires & ſes eſclaves, avoient attiré à eux toute l'autorité. Les Parlemens n'ont jamais eu la liberté d'en dire leurs advis, moins de s'en plaindre ; les uns ont eſté intimidez, les autres chaſſez de leurs maiſons, les autres empriſonnez, d'autres ont peri laiſſant leurs familles miſerables : & enfin pour combler la ruine de ces grandes compagnies, il les a diviſées entre elles, a commis les anciens avec les jeunes, leur a perſuadé de faire un corps ſeparé capable de tout faire, les a corrompu, choſe indigne, par des penſions fort modiques ſur l'Eſpargne, pour travailler de concert à la ruine de leurs compagnies & de l'Eſtat ; & cela ſi utilement pour lui, & à l'anneantiſſement de l'autorité royale, qu'il n'a rien deſiré de ces Meſſieurs qu'il ne l'ait obtenu ſans juſſion, mais à ſa ſimple parole, tellement que ceſte puiſſance legitime des Parlemens, qui conſiſtoit en la bonne harmonie de toutes les parties de ces grands corps, a eſté renduë foible, vaine, & inutile.

LE Parlement de Paris a reſſenti principalement les effects de ſa tyrannie, & l'on remarque qu'il n'a eſté rien faict de plus violent contre cette compagnie que durant le cours de la miſerable domination de ce Miniſtre.

IL ne faut pas penſer que le reſte des perſonnes qui ſe pouvoient oppoſer à lui ayent eſté moins travaillez. La Reine ſans enfans que n'a-t-elle point ſouffert des outrages à ſon honneur & à ſa bonne conduite par de fauſſes ſuppoſitions que l'enfer lui avoit ſuggerées, par des interrogatoires injurieux, par des actes qu'on lui fit ſigner à l'effect de la rendre odieuſe au Roy, & à tout le reſte de la France ?

CEPENDANT il continua la guerre, le ſepulchre de tant d'hommes, l'abyſme de tant de deniers ; mais le veritable moyen de parvenir à ſes deſſeins : il a tousjours entretenu neuf ou dix armées ſoit de terre ſoit de mer, qui ont tellement affoibli le Royaume qu'il n'a pas encores aujourdhuy la voix pour ſe plaindre. Il jugeoit bien, le meſchant & abominable qu'il eſtoit, qu'un ſi grand Eſtat, riche & opulent en toutes ſes parties, pourroit fort difficilement ſouffrir un changement tel qu'il le meditoit, qu'il falloit evacuer ce corps athletique de telle ſorte qu'il demeuraſt inſenſible, ſans force & ſans vigueur.

MAIS ce qui l'eſtonna, & qui lui fit penſer non pas à changer de deſſein, mais de moyens pour y parvenir, fut la naiſſance du Roy à preſent regnant ; naiſſance miraculeuſe, qui fut ſuivie de celle de Monſieur d'Anjou.

LA

La ſanté du Roy peu ferme, & dont il avoit des advis certains par le premier Medecin qui deſpendoit de lui, lui faiſoit redoubler ſes artifices. Il avoit reduit ce pauvre Prince à mener une vie ſolitaire, miſerable, & languiſſante ſous le joug inſupportable de ſa tyrannie, lui ayant oſté ſes plus confidens domeſtiques, & ne lui permettant que le ſeul paſſe-tems de la chaſſe dans les bois parmi les beſtes & des veneurs, où tout lui eſtoit caché, l'eſtat de ſes affaires, la miſere de ſon peuple: les cruautez & les barbaries du Cardinal lui eſtoient repreſentées comme des juſtices, & des actions de vertu. Bref, ce Prince ne voyoit que par les yeux du Cardinal & de ſes emiſſaires, ne ſçavoit rien que par eux. Les Grands, que dis-je les Grands? Il n'y en avoit plus, car ou ils eſtoient bannis, ou priſonniers, ou executez par les mains des bourreaux; perſonne, dis-je, n'approchoit plus du Roy, ſa Court eſtoit un monaſtere, une ſolitude, les armées commandées par ſes parens, ou par ſes alliez, ou ſes favoris, gens abandonnez à tout ce qu'il vouloit faire, arrogans, glorieux, inſupportables, voleurs de l'argent du public, & riches comme des Souverains. Les principales villes du Royaume, ſoit pour la force, ſoit pour l'importance de leur aſſiette, eſtoient tenuës par lui, par ſes amis, & par ſes creatures.

L'esprit du Cardinal enflé d'une ſi ſouveraine & abſoluë autorité recevoit avec joye les flateries infames de tant de petits Poëtes affamez, de tant de plumes venales, de tant de miſerables panegyriſtes qui l'ont eſlevé par deſſus tous les mortels, l'ont faict eſgal à Dieu, & à tout ce qu'il y a de plus ſainct & venerable parmi les hommes. Cet eſprit ſi corrompu & alteré par ces continuelles flateries, ignoroit qu'il n'y a que les mauvais Princes & les Tyrans qui ſe plaiſent à ces vaines & fauſſes louanges.

L'affoiblissement ou pluſtoſt la ruine du parti Huguenot a eſté achevée pendant ſon adminiſtration & par ſa conduite. Si l'on lui peut donner quelque gloire, c'eſt pour cette action: mais qui la conſiderera de prés, il eſt certain que ce n'a pas eſté ni par le principe de la Religion, qu'il n'avoit que ſur les levres, ni pour le bien de l'Eſtat, mais pour ſervir à ſon deſſein de la Royauté. Il avoit bien jugé que tant que ce parti ſubſiſteroit en France, il lui eſtoit impoſſible de ruiner les Princes, diſſiper les Grands, & de ſe rendre le maiſtre abſolu des plus importantes provinces du Royaume. Cet affaire terminé, il s'eſt veu en poſſeſſion des plus riches ſalines du Royaume, de toute la navigation de l'une & de l'autre mer, a ſupprimé la charge de Conneſtable & celle d'Admiral, a ſupporté impatiemment de voir en France une puiſſance au deſſus de la ſienne; la royale meſme lui faiſoit de la peine.

Le Roy à preſent regnant n'euſt pas ſi toſt veu le jour, qu'il penſa à s'aſſeurer de ſa perſonne, à le ſouſtraire à la Reine & lui ravir ceſte conſolation qui n'eſt pas deniée à toutes les meres. Il lui donna une gouvernante ſa confidente, ennemie de la Reine, & qui eſpioit toutes ſes actions les plus particulieres. Bref, une femme qui euſt faict de la Mere & des enfans, ce que le Cardinal euſt commandé.

Ceux qui aiment cet Eſtat, & qui avoient quelque lumiere de ces deſſeins ont mille & mille fois penſé à la miſerable condition où nous eſtions reduits; puiſque la vie de ces petits Princes deſpendoit du caprice & de l'ambition de ce Tyran, qui tenoit pour maxime, & l'on lui a ſouvent oüi dire, "qu'un Favori, qu'un Miniſtre ne perit jamais pour "faire trop de mal, mais pour n'en faire pas aſſez." On ſçait, & trés certainement, qu'il avoit faict inſtance par le Cardinal Bagni, d'obtenir ſous le nom du Roy un Bref du Pape, pour faire mourir ſans charge de conſcience des perſonnes dans les priſons par des voyes ſecrettes, ſans forme ni figure de procés, contre leſquelles il n'y auroit point de preuves ſuffiſantes pour les faire mourir en juſtice, ce qui lui fut denié avec horreur de ſa Sainctеté, & avec ceſte conſideration qu'il plaignoit grandement le Roy & la France d'eſtre entre des mains ſi barbares & ſi cruelles.

A meſure que la fin de ſa vie approchoit, ſes deſſeins ambitieux croiſſoient au delà de la penſée des hommes. Il voyoit le Roy fort valetudinaire, il croyoit le ſurvivre; ou pluſtoſt, voyant ſa partie bien eſtablie, uſer des moyens que ſon malin eſprit lui euſt pû ſuggerer. En l'année 1641 il fit publier dans le Parlement, le Roy y ſeant en ſon lict de Juſtice, un Edit qui lui applaniſſoit la voye à la Regence, le Roy venant à faillir, & ruinoit du tout l'autorité du Parlement de Paris. Car aprés avoir faict par une affectation injurieuſe une enumeration de divers Arreſts de colere donnez par nos Roy contre

ceſte

ceſte compagnie, il blaſme & condamne l'Arreſt de l'an 1610 qui adjuge à la Reine Marie la Regence du feu Roy, comme une action qui n'a point d'exemple, qui bleſſe les loix fondamentales de ceſte Monarchie, que c'eſtoit une entrepriſe faite par des perſonnes ſans pouvoir en ce regard, faict nommement deffenſes à la Cour de Parlement de Paris, & à toutes les autres Cours, de prendre à l'avenir cognoiſſance d'aucunes affaires ſemblables, & generalement de toutes celles qui concernent l'Eſtat, l'adminiſtration & gouvernement d'icelui, ſi ce n'eſt par un pouvoir ſpecial & par Lettres patentes.

Le Cardinal n'a point poſſible faict d'action qui ait faict plus eſclater ſon deſſein que celle-là. Les gens de bien qui furent ſurpris par la publication de cet Edict, firent un trés mauvais jugement de cet Eſtat, & plus encores de la vie du Roy, de voir que le Cardinal agé de plus de ſeize ans que ſa Majeſté, faiſoit des eſtabliſſemens comme s'il euſt eſté aſſeuré de le ſurvivre, anneantiſſoit l'autorité du Parlement, abbatoit les deffenſes pour s'emparer plus facilement du gouvernement abſolu de l'Eſtat, avoit reſolu d'oſter les enfans de France à la Reine, les mettre dans le Bois de Vincennes, & enſuite ruiner en toutes façons la Reine, ſoit auprés du Roy par mille mauvais rapports, ſoit envers le peuple par ſes emiſſaires, en ſemant des bruits de ſa conduite, & de ſon inclination contraire au bien de la France.

Et parce que Monſieur eſtoit celui que les Loix du Royaume appelloient avec la Reine au gouvernement de l'Eſtat, il avoit rendu ſa perſonne ſi odieuſe au Roy, & lui avoit donné tant de ſujet de meſcontentement, que l'on pouvoit imputer à ces damnables artifices tout ce que nous avons veu faire à ce Prince qui a deſpleu au Roy & aux gens de bien.

Ces particularitez aſſez ſenſibles fortifiées d'une infinité d'autres circonſtances, comme l'alliance qu'il avoit contractée avec Monſieur le Prince, les Eſcrits qu'il avoit faict publier pour faire voir qu'une perſonne de ſa qualité pouvoit eſtre Regente du Royaume, eſtoient preſentes à ceux qui y avoient le premier intereſt. Et puis, Monſieur qui jugea le danger certain qui menaçoit le Royaume par le voyage du Rouſſillon que le Roy fut forcé de faire au commencement de l'année 1642, qui avançoit certainement les jours de ſa Majeſté que l'on voyoit diminuer à veuë d'œil de vigueur & de force ; que les armées de mer & de terre, les places fortes, l'argent, & ceux qui tenoient toutes les premieres charges, bref tout ce qu'il y avoit de plus puiſſant dans l'Eſtat eſtoit à la devotion du Cardinal ; les chefs des compagnies ſouveraines ſes creatures, le conſeil du Roy ſes eſclaves ; ceux qui pouvoient s'oppoſer à la rapidité de cette puiſſance bannis ou priſonniers, ou trop foibles ; ceux qui reſtoient connivans ou par crainte, ou par deſſein de prendre part à la tyrannie : Monſieur donc communiqua ſa penſée à Monſieur le Grand, qui ſçavoit tout ce qui ſe pouvoit imaginer en ceſte conjoncture : ils jugerent qu'ils avoient beſoin d'une place qui fuſt bonne pour garentir la Reine de la violence du Cardinal, & y ſauver les enfans de France en cas que le Roy vint à mourir ; ils jetterent les yeux ſur la ville de Sedan place forte & trés importante, non gueres eſloignée de Paris. M. de Bouillon ne voulut defaillir à l'Eſtat en ceſte neceſſité, donna ſa parole à Monſieur qu'il ſeroit receu dans la place quand il lui plairoit. L'on parla lors au Sr de Montigny qui gardoit la Reine & les enfans à St. Germain, on lui repreſenta le mal qui menaçoit non ſeulement la Reine qui s'aſſeuroit en ſa fidelité, mais auſſi ce qu'elle avoit de plus cher. Il promit que pourveu qu'on euſt une bonne place de ſeureté, qu'il y conduiroit la Reine & ces petits Princes. Sedan lui fut deſigné ſur la parole que Monſieur avoit de M. de Bouillon.

Voila quel eſt ce crime d'Eſtat, dont on a parlé dans ce procés, qui ne touche point la perſonne du Roy, puiſque l'execution du deſſein n'eſtoit qu'en cas que ſa Majeſté vint à deceder, puiſque c'eſtoit ſervir le Roy ſucceſſeur, le ſouſtraire lui & la Reine à la violence & à la tyrannie du Cardinal, & conſerver par ce moyen le Royaume, & le tirer des mains d'un uſurpateur. Car ſans la perſonne du Roy que pouvoit on faire, quel lieu ſeur pouvoit on choiſir dans le Royaume qui ne fuſt point au pouvoir du Cardinal, où l'on n'euſt eſté auſſi-toſt opprimé, où toutes les forces de l'Eſtat n'euſſent eſté employées pour perdre & le Roy & l'Eſtat ?

L'on

L'ON ne pouvoit donc point dire que ce deſſein fuſt contre le Roy, ſi le Cardinal n'eſtoit auparavant qualifié Roy & noſtre Prince naturel : au contraire, l'on pourroit ſouſtenir que ceux qui avoient fait ceſte juſte & legitime entrepriſe, s'armoient pour affranchir le Roy de la ſervitude en laquelle ce Tyran & ſes miniſtres avoient reſolu de le mettre, s'armoient pour donner vigueur aux loix de l'Eſtat, & pour nous mettre en pleine liberté.

MAIS l'on pourroit demander à Monſieur & à ſes amis, où eſtoient les tiltres de leur vocation ? comme ſi ce Prince en la qualité qu'il a, & la perſonne plus conſiderable de l'Eſtat aprés la mort du Roy ſon frere, eſtoit obligé à ces formes ; comme ſi le mal n'eſtoit pas imminent ; comme s'il eſtoit à propos de s'amuſer à ces chicaneries quand par la trahiſon des gardes & des ſentinelles l'ennemy eſt entré dans la ville : en ce cas le moindre habitant n'a que trop de vocation à le repouſſer.

LE feu Roy, dira-t-on, ne conſentoit point à cela ; au contraire, maintenoit le Cardinal en toute ſon adminiſtration. Ceſte objection ne peut eſtre faite que par un eſclave du Cardinal, que par un homme qui aime la ſervitude, & par des gens hors du ſens qui ignorent du tout ce qui s'eſt paſſé en France avant & depuis la mort du Cardinal, & que le feu Roy meſme l'a deteſté comme ſon plus capital ennemy. Le Droit commun nous apprend que celui qui eſt abuſé & trahi ne conſent pas quoi qu'il faſſe, quoi qu'il die. Le Cardinal a touſjours faict ce qu'il a pû pour tenir le Roy en perpetuelle ignorance de ſes affaires publiques & particulieres, l'amuſant en choſes de neant, pour couvrir d'autant mieux ſes infidelitez. Henry III. eſtoit creu grand fauteur de la Ligue, lorqu'il fourniſſoit ſes armes & ſes finances à ceux qui en eſtoient les chefs : neantmoins on recogneut bientoſt aprés que ce n'avoit eſté d'eſprit & de volonté ; quand la vengeance divine fit tomber les autheurs du mal à Blois, lors le maſque fut levé. Ce que le Roy Henry III. fit au commencement par crainte de ſes ennemis, le feu Roy le faiſoit pour ne pas cognoiſtre ſes affaires au fonds, & par la deſloyauté & perfidie du Cardinal & de ſes miniſtres qui l'aſſiegeoient.

N'EST-CE pas choſe deſplorable que parmi un ſi grand nombre de genereux perſonnages qui eſtoient en ce Royaume, & qui en leur ame ne deteſtoient pas moins la tyrannie du Cardinal, que faiſoient ceux qui lui avoient declaré la guerre, il ne s'en eſt trouvé un ſeul qui en ce commun peril de l'Eſtat ait monſtré aſſez de courage pour delivrer la France de ce fleau auteur de tous nos maux.

C'EST certes renoncer à l'intereſt de la patrie commune, c'eſt ne prendre aucune part à la maiſon qui bruſle n'aydant à eſteindre le feu. Au lieu de pilotes c'eſtoient des pyrates qui tenoient le gouvernail du navire François : ceux qui eſtoient dedans avoient plus d'intereſt de l'arracher de leurs mains, qu'ils n'avoient de vocation à nous perdre, à nous ſubmerger. Comme ſi un Preſtre avec quatre ou cinq de ſes parens, eſtoient plus autoriſez de perdre le Roy & le Royaume, que les Princes du ſang & les principaux officiers de la Couronne ne le ſont pour l'empeſcher.

NE nous esblouïſſons point par les belles apparences de ſes ſervices ; ne nous laiſſons point charmer par les victoires que Dieu nous a données pendant ſon adminiſtration. Conſiderons les momens des choſes, & repaſſons ſur l'hiſtoire de ſon adminiſtration telle qu'il a faict publier ; nous verrons la France en une infinité de conjonctures à deux doigts de ſa ruine, l'ennemy à nos portes, tout corrompu au dedans, les mœurs deſplorez, les loix non moins venales que les offices, un luxe hors de toute imagination : les richeſſes qui autrefois eſtoient un enbonpoint de tout le corps reduites à peu de perſonnes, & par de ſales & mauvais moyens, tumeurs proprement contre la nature, & vrayes peſtes du corps : les chefs gens nouveaux & ſans experience, plus preſomptueux ſortans de page que nos capitaines du temps paſſé aprés trois batailles : les plus importantes places & gouvernemens occupez par ſes parens ; les parlemens ſans vigueur & ſans autorité : en ſomme l'Eſtat entre les mains du Cardinal de race folle & lui fol & furieux & ſans religion, & qui n'avoit pour toute vertu qu'une aveugle mais heureuſe temerité ! Aprés cela peut on blaſmer le deſſein de Monſieur, & de ceux qui l'aſſiſtoient, de s'aſſeurer de la ville de Sedan aux ſimples conditions cy-devant repreſentées, c'eſt à dire, ſans le Traicté d'Eſpagne pour n'avoir rien de commun avec ce deſſein, deſſein qui ſemble auſſi juſte que la perfidie de ceux qui poſſedoient le Roy eſtoit manifeſte, eſtoit mortelle, & le

remede pour les reprimer neceſſaire. Certes il n'y a point de mal qu'il ne faille guerir par un autre, ce n'eſt pas ſans peril que l'on ſort d'un peril. Il y avoit moins de mal d'executer ce qui eſtoit reſolu aprés la mort du Roy, que d'eſtre vendu & livré à jamais à la tyrannie du Cardinal & des ſiens. Que n'euſt-il point entrepris ſous un enfant de quatre ans, lui qui avoit uſurpé une autorité abſoluë ſous un Roy majeur, lui qui eſtoit poſſedé d'une indomptable & infinie ambition qui n'a pû eſtre temperée par l'apprehenſion de la ruine de l'Eſtat, par l'extreſme miſere de tant de millions d'hommes qu'il enveloppe, qui n'a pû eſtre aſſouvie de tant d'autorité, de biens, de grandeurs, & d'honneurs, ſuffiſans, s'ils euſſent eſté bien partagez, pour contenter toute la France.

Reste à remarquer quelques actions du Cardinal qui teſmoignent la continuation de ſon deſſein de ſe rendre le Regent & le Tyran du Royaume, qui ſont autant de faits juſtificatifs de l'entrepriſe de Monſieur & de ceux qui l'avoient aſſiſté. Y a-t-il rien de plus manifeſte que l'Edict qu'il fit faire ayant la mort ſur les levres, par lequel Monſieur eſt declaré incapable de la Regence, & de jamais pouvoir à l'advenir avoir aucune adminiſtration en ce Royaume: Monſieur, qui eſtoit la ſeule perſonne qui pouvoit par les loix du Royaume s'oppoſer à ſon uſurpation; Prince, que la nature appelloit au ſecours de ſes neveux; qui pour ce ſujet eſtoit agité perpetuellement par le Cardinal pour le faire tomber en des deſordres & rebellions qui le rendoient irreconciliable au Roy & à tous ceux qui ne regardent les choſes que par les apparences.

A cela faut joindre ce que toute la France a veu, qui eſt bien la plus inſolente de toutes les actions de ce cruel Miniſtre, lorſqu'aprés qu'il euſt declaré au Roy qu'il ne le pouvoit plus voir, il obtint de ſa Majeſté par ſes emiſſaires, toutesfois miniſtres du Roy, qui traictoient avec ſa Majeſté comme de la part d'un Prince ſouverain, de faire chaſſer de la Court les Srs de Treville, Tilladet, & autres ſes confidens & officiers domeſtiques: il voulut, tant il eſtoit aveuglé de paſſion, ne plus approcher du Roy que le plus fort, il voulut voir ſon maiſtre deſarmé & ſans gardes, lui aſſiſté des ſiennes & d'une armée de gens choiſis & les mieux faicts du Royaume.

Ne ſçait on pas à quel deſſein il fit lever un regiment de Gardes Eſcoſſoiſes, ſinon pour aneantir celui des Gardes Françoiſes & des Suiſſes, dont il n'avoit pû corrompre la fidelité des officiers ni par argent, ni par ſon autorité. Ne ſçait on pas pourquoi il fit donner au Mareſchal Horn Suedois cent mille eſcus pour amener une armée d'eſtrangers en France, ſinon pour s'en ſervir contre le Roy, & ſe rendre maiſtre d'une province du Royaume.

Aprés toutes ces actions qui juſtifient aſſez ſes deteſtables & eſpouventables deſſeins, la mort en delivra la France au plus haut point de ſa grandeur, à la veille de ſe voir affermi dans la plus abſoluë adminiſtration de l'Eſtat. Enſuite parut ſon Teſtament marque evidente de ſon ambition, de ſon avarice, de ſes richeſſes plus que royales, & de ſa vanité. Certes ſur la ſeule lecture de ce Teſtament on peut juſtement faire le procés à ſa memoire. Avant que mourir il diſpoſa en Roy des plus grands benefices dont il eſtoit pourveu, & des plus importantes places, des premieres charges & gouvernemens du Royaume.

Ceux qu'il laiſſa auprés du Roy inſtruis dans ſes maximes, enflez de la proſperité paſſée, ſuivant ſes inſtructions, abuſant de la foibleſſe du Roy malade à l'extremité, firent paroiſtre la plus honteuſe piece qui fut jamais, ceſte impudente Declaration pour le gouvernement du Royaume, qu'ils firent publier dans le Parlement, où la Reine & Monſieur eſtoient traictez comme des perſonnes indignes du gouvernement, puiſque l'on leur donnoit non ſeulement des collegues & des eſgaux, mais des maiſtres & des ſuperieurs, par le moyen de ceſte clauſe ridicule de la pluralité des voix, en vertu de laquelle ils demeuroient gouverneurs abſolus du Royaume, voulant s'ils en euſſent eſté creus continuer la meſme domination & tyrannie du Cardinal.

Mais Dieu a ſoufflé ſur leurs deſſeins deſreglez, & ſans aucune violence l'on a laiſſé agir les loix: les gens de bien ont paru, ont repris la parole, & ce qui ſe paſſa dans le Parlement le 18. de May a arreſté le cours de la rouë qui nous jettoit dans le precipice. Ceſte heureuſe journée nous a faict cognoiſtre que les François ſont du nombre de ceux qui ne peuvent pas tousjours ſouffrir la ſervitude.

VI. *Que*

VI. *Que les formalitez doivent eſtre obſervées en juſtice, mais trés exactement en la criminelle. Que la confrontation de l'accuſé à toutes ſortes de teſmoins eſt abſolument neceſſaire.*

LA veritable fin de la juſtice eſt la protection des perſonnes innocentes; & tant s'en fault que ſon deſſein ſoit de travailler à la perte des hommes, qu'au contraire elle ne conſent jamais à prononcer leur condemnation que quand elle recognoiſt leur crime ſi certain & ſi determiné, que le ſalut leur ſeroit nuiſible, & leur conſervation perilleuſe. Et la faveur de l'innocence a eſté ſi grande, que jamais perſonne n'a douté qu'il ne fuſt plus expedient de laiſſer cent coulpables impunis, que de condamner une ſeule perſonne innocente: qu'il n'y a jamais de deliberation trop longue, de prudence trop exacte, & de verité trop certaine, quand il s'agit de la teſte d'un homme, & d'un homme de condition. Que dans la moindre incertitude il faut pancher perpetuellement à l'abſolution, jamais à la condemnation: que les Juges ſont obligez en conſcience & par humanité de ſupléer à tout ce qui peut ſervir à la juſtification d'un Innocent; mais qu'ils ne doivent jamais eſtre artificieux, jamais rien contribuer, non pas meſme de leur ſcience, à rendre un homme coulpable.

Mais il eſt bien certain qu'il ne ſe peuvent, pour quelque cauſe que ce ſoit, diſpenſer des formes qui ont eſté introduites pour l'inſtructions des procés criminels: & ce n'eſt pas ſans raiſon qu'un ancien diſoit que la precipitation eſtoit la maraſtre de la juſtice, parce que toute la bonté, la prudence, & la verité qui ſe trouvent dans la juſtice, ne ſe conſervent certainement que par l'obſervation des formes qui y ont eſté ſagement eſtablies. Et bien que toutes les formes introduites par les ordonnances de nos Rois pour l'inſtruction des procés criminels, ſoient de Droit eſtroit & doivent eſtre obſervées à la rigueur, & qu'il n'y ait point d'occaſion particuliere pour laquelle on doive rompre des Loix qui ſont faites pour le ſalut & pour l'utilité publique: neantmoins on peut dire qu'il y a des formes qui ſont plus eſſentielles, plus ſainctes & plus religieuſes que les autres; comme ſont celles qui concernent la foi & la confrontation des teſmoins: car puiſque dans la foi des teſmoins conſiſte toute la ſubſtance d'un procés criminel, puiſque c'eſt le ſeul fondement des Juges; c'eſt là principalement où la diligence de la juſtice doit eſtre occupée à rendre la verité claire & certaine par toutes les formes & les regles qui ont eſté preſcrites pour aſſeurer la foi des teſmoins & la conviction des coulpables.

Entre toutes ces formes la confrontation des teſmoins eſt ſans doute la plus neceſſaire: & pour les autres formes de l'Inſtruction, l'on peut dire qu'elles ont eſté differentes parmi les peuples; mais pour la confrontation des teſmoins, il ſemble qu'elle eſt auſſi ancienne que la juſtice, & que par tout où elle a eu quelque ſorte de regles, on n'a jamais condamné perſonne ſur la depoſition d'un teſmoin qui ne lui euſt point eſté preſenté. Autrefois on n'entendoit point les teſmoins qu'en la preſence meſme des accuſez qui les pouvoient reprocher ſur le champ; mais on a creu depuis qu'il eſtoit plus expedient d'entendre les teſmoins & de les confronter par aprés: & en cela il y a quelque deſadvantage pour les accuſez, parce qu'un teſmoin ſe peut engager en l'abſence de l'accuſé, & eſtant engagé il n'a pas toute la liberté de ſe deſdire, quand meſme la perſonne de l'accuſé & la force de la verité l'y obligeroient.

Mais que l'on puiſſe aſſeoir une condemnation ſur la depoſition ou declaration d'un teſmoin ſans qu'il ſoit beſoin de confrontation, c'eſt ce qui repugne directement au ſens commun, aux elemens & aux principes de la juſtice. Car la confrontation comprend quatre actes eſſentiellement neceſſaires à la confection d'un procés criminel; ou pour mieux dire, elle comprend en eſſence le ramas de tous les actes d'un procés criminel.

Premierement, comme dans un procés civil le deffendeur doit avoir communication des pieces ſur leſquelles la demande eſt fondée, & a droit de la requerir dés l'heure qu'il eſt aſſigné, de demander à faute de ce faire d'eſtre envoyé abſous de la demande, & ſi on lui refuſoit la communication ſa condemnation ſeroit injuſte: de meſmes dans un procés criminel la confrontation eſt la communication des preuves ſur leſquelles l'accuſation eſt fondée, par conſequent de neceſſité abſoluë.

Le

Le ſecond acte eſt la recognoiſſance de l'accuſé & du teſmoin, afin de voir ſi les teſmoins qui chargent l'accuſé eſtans repreſentez à face le recognoiſtront, pour ſçavoir ſi par meſpriſe ou par calomnie ils n'auroient point pris une perſonne pour l'autre : ce qui eſt arrivé ſouvent, & dans des occaſions fort importantes.

Le troiſieſme acte ſont les reproches que l'accuſé eſt obligé de propoſer ſur le champ & par ſa bouche : & comme il n'y a point de raiſon qui le puiſſe diſpenſer de cette rigueur, qu'il ne ſoit pas recevable à propoſer des reproches aprés avoir entendu la depoſition ; auſſi n'y a-t-il point de raiſon qui puiſſe diſpenſer le teſmoin de ſe repreſenter pour ſouffrir les reproches. Car il arrivera poſſible, comme il arrive tous les jours, que le teſmoin demeurera d'accord des reproches, & s'il en demeure d'accord, dés l'heure ſa depoſition n'eſt plus conſiderable ; & partant on ne peut oſter cet advantage à l'accuſé de ſe pouvoir defendre par la conſcience meſme de celui par la bouche duquel on le pretend charger.

Mais le dernier acte, qui eſt le plus important, eſt que dans la confrontation des teſmoins & de l'accuſé ſe trouvera la plus forte conviction, non ſeulement parce que la face de l'homme ſur laquelle l'image de Dieu eſt imprimée, a une force ſenſible ſur les cœurs & ſur les conſciences, mais auſſi que l'on ſe laiſſe quelquefois porter à calomnier une perſonne abſente en la preſence de laquelle on n'aura pas le courage de perſiſter.

Mais quand on ſuppoſeroit une choſe, ce qui eſt impoſſible d'aſſeurer, ſçavoir que le teſmoin perſiſteroit, n'arrive-t-il pas tous les jours que les accuſez preſſant les teſmoins ſur diverſes circonſtances proches ou eſloignées, tirent de leur bouche plus de juſtification qu'on n'en aura tiré de charges? Et comment eſt-ce que tout cela ſe pourroit faire, ſi l'on ſe contente de lire à un accuſé une declaration muette & morte & qui n'a point de reſponſe.

Aussi par cette raiſon l'on appelle la confrontation la veritable conteſtation du procés, c'eſt la perfection de l'information qui auparavant ne faiſoit point de foi, c'eſt la confirmation de l'interrogatoire qui autrement eſtoit inutile. Et eſt tellement vrai que la confrontation eſt la ſeule piece ſur laquelle eſt fondée toute la foi du procés, que ſi un teſmoin n'a point eſté confronté, on ne lit pas ſa depoſition ; & l'on commence à juger un procés criminel par les reproches, parce que ſi les teſmoins ſont valablement reprochez, leur depoſition n'eſt plus conſiderable. Mais d'adjouſter foi à de ſimples atteſtations, & dans un procés criminel, c'eſt ce qui ne s'eſt jamais veu en juſtice. En matiere civile une atteſtation ne paſſa jamais pour une preuve, & ne ſont lors conſiderables que quand elles ſont ſignées de pluſieurs perſonnes, & ſur quelque choſe de notorieté publique: mais en matiere criminelle telles declarations ont eſté perpetuellement rejettées, *teſtibus non teſtimoniis credendum*, diſoit l'Empereur Adrian [1] : & par la meſme raiſon l'on n'a jamais ſouffert que des perſonnes, de quelque condition qu'ils fuſſent, envoyaſſent leurs depoſitions par eſcrit, mais on les a perpetuellement obligez de les preſter devant le Juge. Et l'on ne peut pas dire que la grande qualité, ou la probité recogneuë d'une perſonne, puiſſe jamais faire valoir en juſtice une atteſtation qu'il auroit baillée hors la face & la preſence du Juge. Car pour monſtrer que les perſonnes les plus relevées ne ſont point exemptes de preſter leur depoſition devant le Juge, n'eſt ce pas pour cela qu'a eſté faicte la Loi *ad egregias C. de Teſtibus* ; par laquelle les Juges ſe doivent tranſporter aux maiſons des perſonnes de condition, ou malades, pour recevoir leurs depoſitions ; ce qui faict voir trop clairement qu'il n'y a point de perſonne pour illuſtre qu'elle ſoit, qui puiſſe eſtre diſpenſée de preſter ſa depoſition en juſtice, s'il veut ſervir de teſmoin.

Et bien que la conſideration des Princes, & des Princes du ſang Royal ſoit tres grande, leurs perſonnes & leurs dignitez ſacrées ; neantmoins leurs privileges ne peuvent pas aller contre les Loix, ils ſont ſujets du Roy comme les autres, par conſequent ſujects aux loix de l'Eſtat ; & s'ils contractent, s'ils viennent en jugement, toutes les ordonnances & pour le fond de leurs biens, & pour les formalitez meſmes des actions, ont lieu contre eux, comme contre les autres particuliers, & leur principale gloire eſt de ſoutenir en leur perſonne la force & l'autorité des loix, qui s'affermiſſent par leur exemple : & ſi on

[1] *L. 3. de Teſtibus.*

on commençoit à les violer en leur perſonne, la conſequence en ſeroit infinie. Car comme il n'y pourroit avoir de raiſon qui exemptaſt un Prince de preſter ſa depoſition ou ſa confrontation en juſtice, que ſa dignité que l'on pretendroit eſtre exempte de reproche, que la preſomption de la verité & de la bonne foi que l'on voudroit croire eſtre perpetuellement en ſa bouche; ceſte conſideration de dignité, de reputation, de probité, n'eſt pas reſtreinte en la ſeule perſonne des Princes, & il ſe trouveroit quantité d'autres perſonnes irreprochables par leur dignité & probité recogneuë.

ET bien que l'honneur qu'ils ont de tenir leur naiſſance d'une tige ſi pure, merite que l'on conſidere toutes leurs actions & leurs paroles avec un reſpect ſingulier: neantmoins il faut advoüer que ſi la ſeule condition des perſonnes ſuffiſoit pour les rendre irreprochables, il y a des perſonnes particulieres qui ſont de ſaincte vie, qui ſembleroient eſtre autant exemptes de reproche, & l'on pourroit dire que les dignitez Eccleſiaſtiques ſeroient une eſpreuve plus certaine de la conſcience & de la foi, que les grandeurs & les puiſſances ſeculieres. Et meſmes autrefois les Eveſques eſtoient diſpenſez de jurer devant les Magiſtrats, parce qu'on eſtimoit que leur dignité en eſtoit en quelque choſe ravalée; ce qui ne fut jamais dit pour aucune perſonne ſeculiere, non pas meſmes pour les Princes. Mais depuis ayant eſté jugé que les Eveſques, non plus que les autres perſonnes, n'eſtoient pas diſpenſez de jurer en toutes ſortes de rencontres, & eſtant conſtant que ſi un Eveſque vouloit eſtre teſmoin, il faudroit qu'il fuſt entendu par le Juge, & confronté; comment en peut on faire difficulté pour un Prince ſeculier? Car peut-on dire qu'il ſoit exempt de ſurpriſe & de haine? Eſt-il pas agité de toutes ſortes de paſſions comme les autres hommes, & le plus ſouvent avec plus de violence, & avec des ſuites plus funeſtes?

QUE ſi on dit que c'eſt un privilege des Rois d'eſtre creus ſur leur parole, & que ce privilege doit eſtre eſtendu aux Princes: premierement, il ſeroit malaiſé de faire voir que les Rois ayent jamais voulu uſer de ce privilege de faire condamner des perſonnes ſur leur ſimple atteſtation: ils ont trop de bonté & de clemence pour vouloir que leur ſuffrage, qui doit eſtre ſalutaire à tout le monde, ſoit le ſeul inſtrument de la perte de leurs ſujects; & ſi dans les contracts qu'ils font, dans les traictez, & les actes publics, ils ne ſe diſpenſent pas de faire les ſermens qui ſont neceſſaires pour la validité des actes, peut on dire qu'ils vouluſſent que l'on decidaſt de la vie d'un homme par leur ſimple atteſtation? Mais ſuppoſé que ce privilege, qui eſt non ſeulement par deſſus mais contre les Loix, appartienne à la perſonne ſacrée des Rois, il ſeroit de leur Majeſté & de leur autorité de ne le communiquer à aucun de leurs ſubjects de quelque condition qu'il fuſt. Et quant aux exemples que l'on rapporte du procés faict au Chancelier Poyet dans lequel le Roy François I. fit ſa declaration, & du procés de la Mole où on ſe ſervit de la declaration du Duc d'Alençon, il eſt fort facile d'y reſpondre.

AU procés qui fut faict au Chancelier Poyet en l'année 1544, le Roy François I. avoit depoſé ſur pluſieurs faicts fort importans à l'honneur & à la vie de ce Chancelier, il fut ordonné que la depoſition faicte par le Roy ſeroit leuë à l'accuſé, ſur quoi le Chancelier accuſé diſt: "Qu'il avoit touſjours eſtimé & eſtimoit la bonté excellence & magnanimité " du Roy, qui ne voudroit jamais dire ne faire choſe qui portaſt prejudice à autruy; " toutesfois pour la grande affluence d'affaires qu'ont les Rois & grands Seigneurs, ils " ne peuvent à cauſe de la fragilité humaine eſtre tant parfaits, que par impreſſions & " faux donnez à entendre le chemin de la verité ne ſoit quelquesfois deſtourné, & ce " par la permiſſion de Dieu, pour telles occaſions qui nous ſont occultes & incogneues." Ce ſont les propres termes tirez de l'Acte qui eſt au Procés du 17 Juin 1544. Et le 24 jour dudict mois, ledict Chancelier continuant à reſpondre à quelque article de la depoſition du Roy diſt: "Combien que le Roy fuſt indigné contre lui, neantmoins deſireroit " avoir parlé à lui, comme eux qui lui ont voulu imprimer le contenu aux Articles ſur " leſquels ledict Seigneur a depoſé, pour lui faire entendre: car il eſt certain que ledict " Seigneur eſt tant bon, magnanime, & humain, qu'il voudroit pluſtoſt l'innocence " de lui Chancelier que ſa charge."

LE 26 dudict mois, le procés verbal porte que l'on leut audict Chancelier depuis le 17 Article juſques au 25 de la depoſition du Roy, ſur leſquels il diſt ces paroles: "Qu'il " lui ſemble que par le procés qui lui a eſté fait, il n'eſtoit chargé d'un ſeul mot du

" contenu auxdicts Articles, & que ceux qui faiſoient la pourſuite contre lui avoient
" faict interroger le Roy ſur leſdicts Articles, pour lui imprimer choſes que ledict Chan-
" celier n'avoit jamais penſées, & a ſupplié ladicte Cour de conſiderer que par le procés
" ne ſe trouverra un ſeul mot du contenu auxdicts Articles.

Par ces extraicts l'on peut faire ceſte conſideration, que bien que les depoſitions des Rois ſoient de grand poids, elles ſont neantmoins ſujettes à contradiction, & les accuſés receus à les impugner avec reſpect, & propoſer leurs defenſes. Mais ce qui eſt tiré du meſme procés eſt fort conſiderable : car le Roy s'eſtant plaint à la Court du jugement qu'elle avoit arreſté contre le Chancelier, & reproché qu'ils n'avoient jugé ſuivant ce qu'il avoit dict, & qu'il y reſtoit encores à faire droit ; lui fut remonſtré par le Preſident Minart, " Que ce qu'il lui avoit pleu declarer avoit eſté grandement conſideré, & pris " pour l'une des principales charges dudict Poyet : mais qu'és matieres criminelles la " difficulté eſtoit aux preuves, eſquelles eſt requis certaine forme pour aſſeoir jugement, " & que par le jugement de la Court ledict Chancelier ne demeuroit impuni.

Ceste reſponſe du Parlement faict aſſez voir que toutes ſortes de Juges (car cette compagnie qui jugea ce Chancelier eſtoit compoſée de Juges tirez de tous les Parlemens de France) ſont de ce ſentiment, que toutes ces depoſitions, meſmes celles des Rois, ſont fort foibles eſtant deſtituées de leur principale & eſſentielle formalité, qui eſt la confrontation. Ce Chancelier fut enfin par Arreſt privé de ſa charge, declaré incapable de tenir aucun office royal, condamné en cent mille livres d'amende envers le Roy, & confiné pour cinq ans en tel lieu qu'il plairoit au Roy d'ordonner.

Le ſecond exemple eſt celui de la Mole, qui eſt le plus precis & le ſeul dont l'on s'eſt ſervi. Monſieur le Duc d'Alençon fit ſa declaration en preſence du Roy, de la Reine ſa Mere, & de pluſieurs Grands. Le Roy de Navarre donna auſſi la ſienne. Ces deux Princes ne furent point confrontez aux accuſez, & neantmoins leur depoſition fut conſiderée au procés, & fut leuë : ce qui n'euſt eſté faict ſans la conſideration de leur qualité.

A cela l'on peut dire, que la preſence du Roy & de la Reine donnerent quelque poids à la choſe, qu'il y avoit beaucoup d'autres preuves au procés contre les accuſez, & par leur propre confeſſion. Que la declaration du Roy de Navarre ne touchoit point le faict, partant inutile d'eſtre confronté ; que de verité le Duc d'Alençon non confronté declaroit l'affaire, mais qu'il eſtoit ſuperflu, s'il faut ainſi dire, de le confronter, pource qu'il y avoit trop de lumiere au procés de la conjuration, ſoit par la confeſſion meſme des accuſez, ſoit par la depoſition de pluſieurs teſmoins, & par divers actes.

En ceſte affaire il ſe rencontra deux choſe conſiderables : l'une, directement oppoſée aux ordonnances, qui eſt que M. le Duc d'Alençon ne fut point confronté : l'autre, que l'on peut remarquer aujourd'huy comme une choſe rare, que le procés fut jugé par la grande Chambre entiere du Parlement de Paris, Juges non choiſis ; le premier Preſident, un autre Preſident, & deux Conſeillers travaillerent à l'inſtruction du Procés, le Chancelier de Birague ne fut point des Juges, ne fut en aucun acte de l'inſtruction.

Ceux qui ont aſſiſté le Cardinal en la reſolution qu'il avoit de faire perir M. de Thou, ont recherché tous les moyens pour la faire reuſſir ; & ſur la crainte qu'ils eurent que la charge ſeroit trop legere contre l'accuſé, ſi l'on ne faiſoit valoir ce que Monſieur promettoit de dire à condition de n'eſtre pas confronté, s'adviſerent de demander advis à ceux qui avoient ſervi autrefois en la charge d'Advocats du Roy au Parlement de Paris. La conference qu'ils eurent avec M. le Chancelier fut fort ſecrette, & telle qu'à peine a-t-on pû penetrer ce qu'ils firent. Les uns diſoient qu'ils avoient allegué que l'un des privileges des Princes du Sang eſtoit de ne devoir eſtre confrontez, ce qui eſt ridicule : mais enfin on a ſceu que l'Acte qu'ils ſignerent ne contenoit autre choſe, ſinon qu'il ne ſe trouvoit point d'exemple, où un Prince ayant ſervi de teſmoin euſt eſté confronté, mais qu'il y en avoit un où un Prince qui avoit depoſé, n'avoit point eſté confronté ; qui eſt ce ſeul exemple tiré du procés de la Mole, qui eſt une reſolution futile & ſophiſtique inventée pour flater la paſſion de ceux qui les conſultoient.

Il eſt certes trés rude de vouloir aujourd'huy tirer en exemple ce qui ſe paſſa au Procés de la Mole, pour le defaut eſſentiel de la confrontation qui eſt contre l'ordonnance ;

nance; & laiſſer l'autre point des Juges naturels & ordinaires qui eſt legitime, pour faire un choix de perſonnes tirées de diverſes provinces & compagnies.

En un rencontre où la declaration d'un Prince ſe trouveroit ſeule, il eſt certain qu'elle ne pourroit faire de preuve; non pas meſmes quand il auroit eſté entendu & confronté par les voyes ordinaires. Car c'eſt une maxime qui pourroit eſtre prouvée par cent autoritez: mais il n'en eſt point de beſoin, parce qu'elle a eſté prononcée par la bouche de la verité eternelle afin que jamais on n'en peuſt douter, que la depoſition d'un ſeul ne faict point de foi en juſtice, & n'y a point de condition ni de dignité aſſez relevée pour donner force à une preuve naturellement imparfaite. Mais de pretendre que la ſeule atteſtation d'un Prince puiſſe jamais faire foi en juſtice, ſans autre inſtruction ni confrontation; la conſequence en ſeroit extremement dangereuſe. Car outre que les Princes ne ſont pas exempts, comme il eſt dit cy-devant, de toutes les ſurpriſes qui peuvent faire faillir les hommes, & les engager en de mauvaiſes accuſations; ce ſont eux au contraire dont la franchiſe & la conſcience eſt plus expoſée à la malice de ceux qui les environnent, & l'accouſtumance qu'ils contractent d'accorder tous les jours quelque choſe à l'importunité, fait qu'on ne peut jamais eſtre trop aſſeuré de leur intention: & ſi les Rois meſmes ont voulu que l'on ne s'arreſtaſt point à leurs Lettres de cachet, quelques favorables quelles fuſſent, parce qu'elles peuvent eſtre facilement ſurpriſes; quelle apparence que l'atteſtation ſeule d'un Prince fuſt un fondement legitime d'une condemnation?

Et tant s'en faut que la Declaration ſoit plus conſiderable, pour eſtre faite en preſence d'un Juge, & quelque formalité qu'on y euſt obſervée; qu'au contraire, c'eſt par là qu'il eſt aiſé à juger qu'elle n'eſt pas ſuffiſante, & par une raiſon ſans reſponſe: car ſi la declaration eſt faite en preſence d'un Juge, c'eſt que l'on aura bien penſé que la ſimple declaration d'un Prince ſeroit inutile, tant à cauſe que ce ſeroit un teſmoignage privé, que parce qu'on ne peut adjouſter foi en juſtice à un teſmoin qui n'a point faict de ſerment. Or il eſt conſtant que la confrontation eſt plus neceſſaire & plus eſſentielle que l'information, & partant ſi l'on a jugé que la declaration ne pouvoit de rien ſervir ſi elle n'eſtoit faicte en la forme que des teſmoins doivent depoſer en l'information, c'eſt une conſequence neceſſaire qu'elle ne peut de rien ſervir ſans confrontation.

Et bien que dans un procés criminel aucune formalité ne puiſſe eſtre impunement obmiſe, & que s'il n'y avoit point d'information, la depoſition des teſmoins que l'on ameneroit pour eſtre confrontez & depoſer ſur le champ ne vaudroit rien, & quand il y auroit information & confrontation on ne pourroit aſſeoir de condemnation s'il n'y avoit Interrogatoire; à beaucoup moins de raiſon le peut on faire quand il n'y a point de confrontation, puiſque c'eſt le ſeul acte qui conclut la preuve, & que tous les autres ſont imparfaits. Car ſi la depoſition a eſté precipitée, ou par la crainte ou par quelque autre paſſion, elle eſt rectifiée par la confrontation: la preſence de l'accuſé peut eſmouvoir le teſmoin, lui peut remettre en memoire pluſieurs choſes que ſon premier mouvement ou la crainte lui auroit faict perdre: il employe lors tout ce qu'il a de plus fort pour ſe garentir, & pour confondre le teſmoin quel qu'il ſoit. Bref, ſi la depoſition eſt inique, la confrontation faite ſelon les formes la rend juſte, ſoit à la confuſion de l'accuſé, ſoit à ſa deſcharge, & les Juges ſont obligez à l'un & l'autre.

Monsieur le Duc d'Orleans a ſi fort apprehendé la force de la confrontation, qu'il a ſtipulé qu'il ne ſeroit point confronté avant que faire ſa declaration; il a fallu violer les loix pour le contenter. Ce Prince jugeoit fort bien que la preſence des accuſez lui euſt mis en memoire beaucoup de choſes qui lui eſtoient eſchappées, beaucoup de circonſtances qui lui euſſent faict penſer de plus prés à ce qu'il avoit dit, à rectifier ſa declaration.

Monsieur, de verité, a chargé M. de Thou par ſa premiere Declaration ſur le premier advis qu'il euſt que les Srs le Grand & de Thou avoient eſté arreſtez, & agité qu'il eſtoit de la terreur qu'on lui donnoit de la colere du Roy, & bien plus de la fureur du Cardinal. Depuis ſe voyant en une aſſiette plus aſſeurée, mais neantmoins en preſence de M. le Chancelier, diſt qu'il avoit touſjours declaré qu'il ne vouloit pas que ledict Sr de Thou fuſt dans ſes affaires, & que ledict Sr le Grand lui avoit promis qu'il ne ſçauroit rien du Traicté avec l'Eſpagne. Enſuite qu'arriva-t-il? Monſieur eſtant ſeul &

libre

libre hors la preſence du Chancelier, preſſé de ſa conſcience eſcrivit une Lettre pour eſtre communiquée au Chancelier, par laquelle il deſchargeoit à pur & à plein ledict Sr de Thou du Traicté d'Eſpagne: mais la Lettre a eſté ſupprimée, les Commiſſaires ne l'ont pas veuë, & ce pour faire valoir la Declaration de Monſieur qui eſtoit deſtruite par cette Lettre. Si la confrontation euſt eſté faite, l'on ne peut douter que Monſieur euſt dit ce qu'il avoit dit par ſa Lettre, & avec bien plus d'effect; car cela ſe fuſt faict en preſence de l'accuſé & des Commiſſaires, & l'acte n'en euſt pas eſté ſupprimé: ainſi l'on voit que ce que la crainte avoit extorqué, le temps & la verité l'ont rectifié, & l'euſt eſté bien plus abſolument & utilement ſi les formes de la juſtice euſſent eſté obſervées. Certes ſi un Prince s'oblige à eſtre teſmoin, s'il s'y engage, il contracte par ce moyen avec la loi; il faut qu'il obſerve ce qu'elle ordonne à tous les teſmoins, la loi ne l'excepte pas, elle n'a pas conſideré la qualité des perſonnes, elle a veu qu'il eſtoit queſtion de la vie & de l'honneur des hommes: il n'y a rien en juſtice qui ne ſe doive faire pour les conſerver.

Un Prince delateur ou principal teſmoin n'a point plus de privilege qu'un autre perſonne, s'il a eſté ſi mal conſeillé, ou ſi ſa paſſion l'a ſi fort emporté que d'avoir rendu un teſmoinage qui va à faire perdre la vie & honneur à des perſonnes de condition: il n'y a privilege, il n'y a loi, il n'y a point de raiſon qui le puiſſe garantir d'eſtre confronté à celui qu'il accuſe. Au contraire, l'ordonnance y oblige tous les teſmoins à peine de nullité de tout ce qu'ils peuvent dire: leur depoſition meſmes n'eſt pas leuë, bien loin d'eſtre de quelque poids. La grandeur d'un Prince ne reçoit pas plus de diminution en la confrontation qu'en la depoſition: au contraire, ſi ſa perſonne & ſa dignité ſont bleſſées en ceſte occaſion, c'eſt lui-meſme qui s'eſt faict le mal par ſa premiere action qui eſt la depoſition, qui eſt un acte volontaire; la confrontation n'eſt qu'une ſuite neceſſaire, & la depoſition n'eſt rien ſans elle, eſt inutile.

Et tant s'en faut que la qualité du crime puiſſe diſpenſer des regles, & ſur tout de la confrontation; au contraire, c'eſt ce qui la rend plus neceſſaire. Car il eſt tellement vrai que la confrontation eſt de neceſſité abſoluë, & de l'eſſence d'un procés qui va à la vie, que quand un accuſé confeſſeroit, quand il prendroit droit par les charges, on ne le pourroit pas condamner à mort, ſans lui confronter les teſmoins. Et dans des crimes legers quelquesfois on ne conſidere pas ſi les preuves ſont ſi parfaites: mais toutes les fois qu'il eſt queſtion de la vie, jamais on ne condamne qu'il n'y ait preuve formelle, & plus claire que le jour, parce que la vie des hommes eſt ſi chere & ſi precieuſe qu'il n'y a point de raiſon pour laquelle on doive hazarder leur innocence; & les Juges qui la tiennent en leurs mains, & qui en doivent rendre compte, en doivent auſſi eſtre bons meſnagers, & plus que de leur propre ſang.

Il falloit certainement que noſtre accuſé fuſt bien convaincu, pour obmettre une ſi eſſentielle formalité que celle de la confrontation; & neantmoins l'on ſçait combien eſtoit foible la preuve contre lui, ou pluſtoſt qu'il n'y en avoit point. Il falloit que la paſſion que l'on a eu de le faire mourir fuſt violente, puiſque pour y ſatisfaire on a violé la juſtice, la choſe la plus ſaincte qui ſoit entre les hommes.

Le ſiecle ſera noté de ceſte marque, que pour faire perir des perſonnes de condition, il a fallu condamner nos meilleures loix & les plus ſainctes; on a attribué à des perſonnes bien qu'eminentes des privileges exorbitans, & qui ne ſont attachez qu'à la ſeule perſonne du Roy, qui perd par une telle introduction ſon autorité & les privileges attachez à ſa perſonne ſacrée, puiſque l'on les rend communs à ſes ſujects; choſe inouïe & ſans exemple.

Aprés ces conſiderations, qui ſont tirées de la choſe meſme, il eſt impoſſible de s'imaginer que l'on puiſſe faire des Actes equivalens à une confrontation; equivalens inventez à l'oppreſſion des plus innocens, au lieu de les introduire pour les favoriſer.

L'on peut de verité remedier en quelque ſorte au defaut de la ſuppoſition d'une perſonne pour une autre; mais à celui de l'evidente utilité que l'accuſé peut tirer de ſe voir preſent avec le teſmoin qu'il peut interroger, qu'il peut examiner par toutes les parties de ſa depoſition, cela ne ſe peut dire ſans faire une extreſme violence au bon ſens & la juſtice.

VII. *Quelle foi peut on adjouſter à la depoſition d'un teſmoin qui eſt accuſé & coulpable.*

LES teſmoins, ſur la foi deſquels on veult aſſeoir le fondement & les preuves d'un procés criminel, doivent eſtre au deſſus de toute ſorte d'exception.

S'IL y a quelque reproche contre eux, general ou particulier, leur depoſition doit eſtre rejettée.

LES reproches generaux ſont ceux qui reſultent de la condition & des mœurs des teſmoins, qui les peuvent rendre ſuſpects; mais les reproches particuliers ſont infiniment plus preſſans, qui reſultent de la conſideration que le teſmoin peut avoir pour les perſonnes qui agiſſent, de la haine contre les accuſez, ou de l'intereſt qu'il peut avoir dans l'affaire meſme.

ET ce reproche le plus fort de tous, n'eſt jamais plus puiſſant que quand on veut faire ſervir de teſmoin une perſonne accuſée, & tirer toute la preuve du procés de la ſeule depoſition du complice. Car il ſe rencontre par ce moyen deux ſortes de reproches en ſa perſonne: le premier, qu'il eſt coulpable, & par conſequent reprochable; le ſecond, que d'ordinaire un accuſé qui confeſſe & qui en charge d'autres, cherche ſa deſcharge dans ſon accuſation.

CAR ſans conſiderer toutes les raiſons particulieres par leſquelles un accuſé peut eſtre moins coulpable, quand il impute à d'autres la faute qu'il a commiſe, & que c'eſt une defenſe naturelle de ſe juſtifier en accuſant d'autres perſonnes par leſquelles on a eſté corrompu, dont il ne faut point d'autre preuve que la premiere prevarication qui fuſt commiſe dans le monde, il ſemble que tout homme qui confeſſe eſt deſlors aſſeuré de ſon impunité; & ſans cette eſperance de demeurer impuni, ou d'eſtre plus doucement traicté, il n'y a gueres de perſonnes qui ſe puiſſent reſoudre à confeſſer un crime. Et de verité, on peut dire qu'un homme eſt hors du bon ſens qui s'accuſe lui-meſme, & que toute confeſſion volontaire doit eſtre tenuë fort ſuſpecte. C'eſt pourquoi ſoit que le coulpable qui confeſſe doive eſtre puni, ſoit qu'on lui a faict eſperer l'impunité, ſa depoſition ne peut faire foi. Car s'il doit eſtre puni, comment eſtre que ſa depoſition feroit foi contre les autres, puiſqu'elle ne ſuffiroit pas à faire foi contre lui meſme: s'il doit eſtre impuni, comment peut on dire que ſa depoſition faſſe foi, parce que s'il eſt coulpable, il eſt impoſſible de croire à une confeſſion par laquelle il a acheté ſon abſolution, impoſſible d'adjouſter une foi certaine à un teſmoin qui eſt corrompu par la promeſſe de ſa vie?

MAIS tout cela eſt beaucoup plus indubitable, quand il ne ſe rencontre point d'autre preuve que celle qui reſulte de la confeſſion d'un complice: car quand il y a d'autres preuves concluantes, une accuſation precedente inſtruite de toutes ſes formes, par laquelle on peut dire que la conſcience a eſté preſſée par une evidente conviction; en ce cas la confeſſion pourroit eſtre de plus grand poids, parce qu'elle ne feroit pas abſolument volontaire, & qu'elle feroit precedée & appuyée d'autres preuves: mais une perſonne qui confeſſe ſans aucune accuſation precedente, ne tient lieu que d'un ſimple delateur, non point d'un teſmoin qui depoſe, d'un accuſé qui confeſſe par la force de ſa conſcience & l'autorité de la juſtice.

ET de ces veritez la preuve eſt toute conſtante dans le Droit Civil & Canonique. La Loi 17 & derniere au Code *de Accuſationibus* paſſe juſques au point qu'elle ne veut pas qu'un homme qui confeſſe avoir commis un crime ſoit interrogé ſur le faict & le crime d'autruy, *Cùm veteris juris autoritas de ſe confeſſos ne interrogari quidem de aliorum conſcientia ſinat, nemo igitur de proprio crimine confitentem de conſcientia ſcrutetur aliena*; & dans la loi *Repetit* §. 1. *de quæſtionibus*, *Is qui de ſe confeſſus eſt, in caput aliorum non torquebitur*; le Canon *Neganda* 3. *q.* 2. le Canon *Si teſtes* 4. *q.* 3. le Chap. *veniens de teſtibus*. La confeſſion des accuſez qui en chargent d'autres eſt beaucoup moins conſiderable que la depoſition d'un teſmoin dont la foi feroit toute entiere; & faut ſans doute un plus grand nombre de confeſſions, que de depoſitions de teſmoins qui ne feroient point ſuſpects, pour rendre un homme coulpable; & autrement il feroit extremement perilleux de commettre le ſalut des perſonnes innocentes à ceux qui confeſſent volontairement, ſoit qu'ils deſeſperent

de leur ſalut, ſoit qu'ils en ſoient aſſeurez. Et il pourroit arriver non ſeulement que des perſonnes innocentes, mais ceux qui ſeroient les plus eſloignez du crime, s'y trouveroient engagez. Et cela s'eſt rencontré une infinité de fois, que des perſonnes accuſées, ou par deſeſpoir, par haine, ou par eſperance d'eſchapper ; ou par crainte ou par affection de ſatisfaire à ceux qui les avoient accuſez, y ont compris des perſonnes incogneuës avec leſquelles ils n'avoient jamais eu de commerce.

Mais l'on peut oppoſer une deciſion qui ſemble fort & trés conſiderable tirée du Canon 5. *Nemini* c. 15. q. 3. & du ch. 1. *ex de confeſſis*, qui defendent expreſſement d'adjouſter foi à la depoſition d'un homme qui ſe ſera accuſé lui meſme fors qu'au crime de Leze-Majeſté.

Ceste exception ſemble adjouſtée contre le ſens de l'antiquité, en deteſtation poſſible du crime de Leze-Majeſté. Ils en ſçavoient neantmoins pour le moins autant que nous de cette matiere. De verité, comme ce crime eſt grand & horrible & par deſſus tout ce qui ſe peut imaginer, car il y va du ſalut d'un Eſtat, du ſalut d'un nombre infini de perſonnes, il ſemble que l'on ne peut y apporter trop de ſeverité. Cela neantmoins ne peut faire qu'un homme innocent ſoit coulpable, parce qu'on le veult faire mourir. La faveur de ce grand crime ne doit pas aller juſques à l'oppreſſion des perſonnes innocentes. Ne ſçait on pas que dans les gouvernemens tyranniques c'eſt le crime de ceux qui n'en ont point, de ceux que l'on veut perdre ? L'on a ſouvent veu des perſonnes accuſées de ce crime, fauſſement accuſées ; l'on en ſort comme d'une autre fauſſe accuſation, pourveu que l'on ſoit innocent, les accuſations ſeules ne ſuffiſent pas, car qui ne ſeroit point coulpable ? Il faut des preuves bonnes & concluantes ; il ne faut pas qu'elles viennent d'un criminel corrompu par la promeſſe de la vie, criminel qui ſoit l'accuſateur & le teſmoin.

Mais il faut venir au faict particulier de ces Canons. Le Canon *Nemini* ainſi qu'il eſt dans Gratian porte ces mots : *Nemini præterquam de crimine læſæ Majeſtatis de ſe confeſſo credi poteſt ſuper crimen alienum, ejuſque omniſque rei confeſſio periculoſa & admitti non debet.* La correction du Droit Canon faicte à Rome & de l'autorité du Pape finit cette note ſur les mots de ce Canon, *præterquam de crimine læſæ Majeſtatis. Hæc exceptio*, diſent ils, *in nullo ex locis indicatis habetur præterquam apud Anſelmum.* Ce qui eſt ſi vray qu'ils ne ſe trouvent point dans le Decret l'Ives de Chartres *parte* 5. *can.* 288, ni dans ſa Pannomie *lib.* 4. *c.* 69, ni dans Ennodius, *Epiſt.* 4. *lib.* 1. mais ſeulement dans la Collection d'Anſelme *lib.* 3. *ca.* 75. & de plus Ives de Chartres n'allegue point ce Canon, comme faict Gratian, du Pape Jule qui vivoit l'an 336. mais du Pape Denis qui tenoit le ſiege l'an 260.

Mais ce qui tranche toute ſorte de doute eſt, que l'une & l'autre de ces Epiſtres ſoit de Denis ou de Jules ſont abſolument fauſſes, & recogneuës telles en toutes leurs parties par tous ceux qui ont la moindre cognoiſſance des Lettres. Ce ſont rapſodies d'un Impoſteur nommé Iſidorus, tirées de divers auteurs ; ce qui a eſté tellement eſclairci en ce dernier temps, qu'il ne faut pas avoir du ſens pour en douter. Et certes il y a ſujet de s'eſtonner que M. Cujas n'a pas eſté eſclairé de cette verité, lui qui avoit veu ſi clair en choſes bien plus obſcures.

Aussi le Pape Leon IV. au Canon *de Libellis diſt.* 21. faiſant le denombrement des Papes dont les decrets doivent eſtre receus en l'Egliſe, ne faict aucune mention de ceux des Papes Denis & Jules ; auſſi il ne ſe trouve aucun decret de Pape, compris dans le Code des Canons de l'Egliſe Romaine, qui precede le Pape Siricius qui vivoit l'an 389 long temps depuis les Papes Denis & Jules.

Pour ce qui eſt du Chapitre 1 *de confeſſis* qui eſt du Pape Clement III. il eſt tiré de mot à mot de ce canon *Nemini* ; & ainſi il n'eſt pas de plus grande autorité, ayant un fondement ſi faux, comme il eſt remarqué cy-deſſus.

Paulus J. C. lib. 1. *Sententiar. Tit.* 20. §. 7 :

Qui de ſe confeſſus eſt in alium torqueri non poteſt, ne alienam ſalutem in dubium deducat qui de ſua deſperavit.

VIII. *Moyens*

VIII. *Moyens generaux contre l'Ordonnance du Roy Louis* XI *touchant le crime de Leze-Majeſté. Où eſt repreſenté l'eſtat du Gouvernement dudict Roy.*

IL eſt à propos & tres neceſſaire pour deſtruire du tout l'Ordonnance du Roy Louis XI qui devoit mourir avec ſon autheur, au moins ne devoit eſtre obſervée aprés tant d'années, de deduire ſommairement les actions principales de ce Roy, quelles ont eſté ſes inclinations & ſon gouvernement.

DEZ l'age de XI ans il fit une Ligue contre le Roy Charles VII ſon Pere, appellée la *Praguerie*; attira à lui pluſieurs Grands du Royaume; & par ces commencemens il fit juger qu'elle ſeroit la ſuite de ſa vie. *Commines l. 6. c. 13.*

IL faſcha le Roy ſon Pere contre lui, pour avoir excedé la belle Agnés qu'il aimoit cherement. Enfin aprés pluſieurs menées qu'il fit dans le Royaume, & pour eviter la preſence de ſon Pere, qui le traictoit poſſible avec trop de ſeverité; il ſe retira en Dauphiné, où il traicta ſon mariage avec la fille du Duc de Savoye ſans le conſentement du Roy. Il euſt, dit Commines, toſt aprés debat avec ſon beau pere, & ſe firent trés aſpre guerre. *Commines l. 6. c. 13.* Il fit auſſi des levées de gens de guerre pour s'aſſeurer du Dauphiné; mais n'y pouvant demeurer en ſeureté, il ſe retira en Flandre vers le Duc de Bourgogne, où il fut juſques à la mort du Roy. Avant que de partir de Flandre le Duc de Bourgogne le pria de pardonner à tous ceux qui l'avoient offenſé. Il le promit, à l'exception de ſept perſonnes.

A ſon advenement à la couronne, il deſapointa tous les officiers & ſerviteurs de ſon Pere, dont mal lui en prit. Les premieres années de ſon regne furent trés rudes, & les ſuivantes du tout inſupportables, les Grands deſpouillez de leurs charges, le peuple accablé d'impoſts; ce qui cauſa diverſes ſeditions & beaucoup de violences.

LA guerre qui avoit pour pretexte le bien public, n'euſt autre origine que ſa conduite violente. *1465.* Tous les Princes & les Grands qu'il avoit travaillez par divers moyens, prirent les armes contre lui. Ceſte hiſtoire eſt commune. Il ſe vit à la veille de perdre ſon eſtat & la vie; *Commines c. 11. l. 6. Seiſſel p. 81.* mais par ſon addreſſe il diſſipa ces troubles, & ſe vengea de tant d'ennemis, ce qui l'obligea d'uſer de toutes ſortes de ruſes, de manquemens de foi, de dureté qu'il exerça depuis ſur les Grands, ne penſant à autre choſe qu'à meſnager les occaſions de diviſer les uns d'avec les autres, empriſonner & faire le procés aux uns, donner par excés aux autres pour les attacher à ſon ſervice.

D'AUTRE coſté, le Royaume eſtoit travaillé par les frequens paſſages de gens de guerre. Car le Roy n'eſtoit pas ſi toſt ſorti d'une guerre avec le Duc de Bourgogne, qu'il attaquoit l'Anglois; & faiſant la paix d'un coſté, il recherchoit les moyens de brouiller d'un autre: toute ſa vie ſe paſſa en ces exerciſes. « Je croy, dit Commines, *Ch. 13. l. 6.* « que depuis ſon enfance il n'euſt jamais que tout mal & travail juſques à la mort: Et « croy que ſi tous les bons jours qu'il a eu en ſa vie, eſquels il eut plus de joye & de « plaiſir que de travail & d'ennuy, eſtoient bien nombrez, qu'il s'en trouveroit bien « vingt de peine & travail contre un de plaiſir & d'aiſe.

QUELQUES uns ont eſcrit que la mort de ſon frere le Duc de Guienne fut avancée. *Commines l. 3. c. 9.* Auſſi quand il ſceut la mort du frere du Roy de Caſtille, il dit, « Ce Roy eſt bien-« heureux d'avoir perdu ſon frere.» *Seiſſel. Mathieu p. 239, 240.* Il fit faire le procés à Jean II. Duc d'Alençon & à René Duc d'Alençon ſon fils, à René Roy de Sicile ſon oncle maternel, à Jean Duc de Bourbon, à Jaques d'Armagnac Duc de Nemours & fut executé à mort. Seiſſel remarque que quelques Conſeillers du Parlement furent ſuſpendus de leurs charges pour avoit eſté d'advis de mitiger la peine de ce Duc. *p. 83.*

IL fit auſſi faire le procés à Louis de Luxembourg, Conneſtable de St. Paul, qui fut executé dans Paris; *Commines l. 1. c. 2. Mathieu p. 81, 997.* comme auſſi aux Seigneurs de Nantouillet, du Lau, au Comte de Dammartin, & à Charles de Melun.

IL commanda l'aſſaſſinat de Jean Comte d'Armagnac à Leictoure, & les horribles cruautez commiſes contre ſon frere. Il fit faire le procés criminellement à trois principaux officiers du Parlement de Grenoble, pour avoir ſervi ſon Pere pendant qu'il eſtoit Dauphin. *Mathieu p. 619.*

IL

Commines l. 6. c. 7. Il tint quatorze ans entiers le Cardinal Baluë & l'Eveſque de Verdun dans des cages de fer, & les fit delivrer pendant ſa derniere maladie, & en voulut avoir une abſolution du Pape.

L'on ne peut pas dire qu'aucuns de ces Seigneurs n'ayent eſté juſtement punis, mais auſſi il eſt vrai que les rigueurs du Roy & ſes mauvais traictemens avoient precedé leurs fautes ; & que difficilement les Princes & les Grands peuvent ſouffrir de ſi longues & continuelles perſecutions. Auſſi la Chronique Scandaleuſe ſur la fin porte, " Non-" obſtant que ce Prince euſt durant ſon regne pluſieurs affaires, il mit toutesfois ſes " ennemis en telle ſubjection qu'ils vindrent tous par devers lui à mercy, & fut ſi craint " & redouté qu'il n'y avoit ſi grand en ce Royaume, & meſmes ceux de ſon ſang, qui " dormiſt ne repoſaſt ſeurement en ſa maiſon.

Les actions de ce Prince ſeroient incroyables ſi l'on n'en avoit des teſmoignages aſſeurez. Ceux de Ph. de Commines, ſon principal confident, ſont certains & ſans reproche : en voicy quelques uns. Parlant des armées des Princes ſoulevez pour le bien *Ch. 3 & 5. l. 1. c. 9. l. 6.* public, " Ils avoient, dit-il, en leurs compagnies de ſages & notables Chevaliers que le " Roy avoit tous deſapointez & desfaits de leurs eſtats quand il vint à la couronne, non-" obſtant qu'ils euſſent bien ſervi le Roy ſon pere és conqueſtes de Normandie, & en " pluſieurs autres guerres, & maintesfois aprés s'eſt repenti de les avoir ainſi traictez en " recognoiſſant ſon erreur, & eſtoient partis d'ordonnances du Roy bien cinq cens " hommes d'armes qui tous s'eſtoient retirez vers le Duc de Bretagne.

l. 1. c. 10. En un autre lieu, " Il eſtoit naturellement ami des gens de moyen eſtat, & ennemi " de tous Grands qui ſe pouvoient paſſer de lui. Et ſes termes & façons qu'il tenoit, lui " ont ſauvé la couronne, veu les ennemis qu'il s'eſtoit lui meſme acquis à ſon advene-" ment au Royaume. Dés qu'il cuidoit eſtre à ſeur, il meſcontentoit ſes gens par petits " moyens qui peu lui ſervoient, & à grand' peine pouvoit endurer paix. Il eſtoit leger " à parler des gens, & auſſi toſt en leur preſence qu'en leur abſence ; ſauf de ceux qu'il " craignoit : qui eſtoit beaucoup, car il eſtoit craintif de ſa nature propre. Comme il ſe " trouva grand & Roy couronné, d'entrée ne penſa qu'aux vengences ; mais toſt lui en " vint le dommage & quant & quant la repentance.

c. 13. l. 6. " Quand, dit-il en un autre lieu, il avoit la guerre, il deſiroit la paix ou treves ; " quand il avoit paix ou treves, à grand' peine les pouvoit il endurer.

c. 8. l. 5. " Nostre Roy, dit-il, qui regne à preſent a trouvé ſon Royaume en paix avec " tous ſes voiſins & ſujets, & lui avoit le Roy ſon pere faict mieux que jamais n'avoit " voulu ou ſceu faire pour lui. Car de mon temps ne le vis jamais ſans guerre, ſauf " bien peu de temps avant ſon treſpas.

c. 1. l. 3. " Si le Roy, dit-il, n'avoit debat par le dehors & contre les Grands, qu'il falloit " qu'il l'euſt avec ſes domeſtiques & officiers, & que ſon eſprit ne pouvoit eſtre en " repos.

1472. Les conditions de paix que fit ce Roy avec le Duc de Bourgogne ſont eſtranges. Le *c. 9. l. 3.* Roy rendoit audict Duc Amiens & St. Quentin, & lui abandonnoit les Comtes de Nevers & de St. Paul, & toutes leurs terres, pour en faire à ſon plaiſir & les prendre comme ſiennes. Le Duc abandonnoit au Roy les Ducs de Guienne & de Bretagne, & leurs ſeigneuries, pour faire ce qu'il pourroit.

c. 6. l. 6. Seiſſel p. 90. " Le Roy, dit Commines, avoit fort oppreſſé ſon Royaume, & plus que jamais " Roy ne fiſt ; mais par autorité & remonſtrance l'on ne lui a ſceu faire le ſoulager, il " falloit que cela vint de luy.

Commin. c. 7. l. 6. Seiſſel. " Quant à eſtre ſuſpicionneux tous les grands Princes le ſont, & par eſpecial les " ſages & ceux qui ont eu beaucoup d'ennemis & offenſé pluſieurs, comme avoit fait " ceſtui-cy ; & davantage il ſçavoit n'eſtre point aimé des grands perſonnages de ce " Royaume ne de beaucoup de menus, & ſi avoit chargé plus le peuple que jamais " Roy ne fit.

Mais voicy l'eſtat auquel il eſtoit ſur les dernieres années de ſon regne, & par Commines meſmes : " En premier lieu, dit-il, n'entroit gueres de gens dans le Pleſſis-du-" Parc (qui eſtoit le lieu où il ſe tenoit) excepté gens domeſtiques, & les Archers, dont " avoit 400 qui en bon nombre faiſoient tous les jours le guet, & ſe pourmenoient par

" la

" la place, & gardoient la porte. Nul Seigneur ne grand perſonage ne logeoit dedans ;
" ne n'y entroit gueres compagnie de grands Seigneurs. Nul n'y venoit que Monſieur
" de Beaujeu qui eſtoit ſon gendre. Tout à l'environ de la place du Pleſſis il fit faire
" un treillis de gros barreaux de fer, & planter dedans la muraille des broches de fer
" ayans pluſieurs pointes, comme à l'entrée par où on euſt peu entrer aux foſſez dudict
" Pleſſis. Auſſi fit faire quatre moineaux de fer bien eſpais, & lieu par où l'on pouvoit
" bien tirer à ſon aiſe, & eſtoit choſe bien triomphante, & couſta plus de vingt mille
" francs ; & à la fin y mit 40 Arbaleſtriers, qui jour & nuict eſtoient en ces foſſez, &
" avoient commiſſion de tirer à tout homme qui en approcheroit de nuict, juſques à
" ce que la porte fuſt ouverte le matin. Il lui ſembloit que ſes ſubjects eſtoient un peu
" chatouilleux à entreprendre authorité, quand ils verroient le temps. A la verité, il fut
" quelques paroles entre aucuns d'entrer dans le Pleſſis & depeſcher les choſes ſelon leur
" advis, parce que rien ne ſe depeſchoit ; mais ne l'oſerent entreprendre, dont ils firent
" ſagement, car il y avoit bien pourveu. Il changeoit ſouvent de valet de chambre
" & de toutes autres gens, diſant que la nature s'esjouït en choſes nouvelles. Pour
" compagnie tenoit leans un homme ou deux auprés de lui, gens de petite condition
" & aſſez mal renommez, & à qui il pouvoit bien ſembler, s'ils eſtoient ſages, qu'in-
" continant qu'il ſeroit mort ils ſeroient deſapointez de toutes choſes pour le mieux qui
" leur en ſçauroit venir, & ainſi en advint.

" CEUX-LA' ne lui rapportoient rien de quelque choſe qu'on lui eſcrivist ne mandaſt,
" s'il ne touchoit à la preſervation de l'Eſtat & defenſe du Royaume. Car de toute
" autre choſe, il ne lui chaloit d'eſtre en treve ou en paix avec chaſcun. A ſon Medecin
" donnoit tous les mois dix mille eſcus, qui en cinq mois en receut 54000. De terres
" donna grande quantité aux Egliſes, mais ce don de terres n'a point tenu, auſſi ils en
" avoient trop.

EN un autre lieu. " Il faiſoit d'aſpres punitions pour eſtre craint & de peur de perdre *c. 8. l. 6.*
" obeiſſance ; car ainſi le me dit lui-meſme ; il renvoyoit officiers & caſſoit gens d'armes,
" rognoit penſions, & en oſtoit de tous points ; & me diſt peu de jours avant ſa mort,
" qu'il paſſoit temps à faire & defaire gens ; & faiſoit plus parler de lui parmi le Royaume
" que ne fiſt jamais Roy ; & le faiſoit de peur qu'on ne le tint pour mort : car comme
" j'ai dit peu le voyoient.

" ONC homme ne craignit plus la mort que lui, & ne fit tant de choſes pour y
" cuider mettre remede.

" IL voulut ſur toutes choſes qu'après ſon treſpas on tint le Royaume en paix cinq ou
" ſix ans ; ce qu'il n'avoit jamais pû ſouffrir en ſa vie. Et à la verité le Royaume en
" avoit bon beſoin, car combien qu'il fuſt grand & eſtendu, ſi eſtoit-il bien maigre &
" pauvre, & par eſpecial pour les paſſages des gens de guerre qui alloient d'un pays à
" un autre.

AU meſme chapitre, Commines aprés avoir parlé de la fin de ce Roy dit ; " Voila
" comme lui fut ſignifiée ſa mort ; ce que j'ai bien voulu reciter, pource qu'en un
" autre article precedent, j'ai commencé à faire comparaiſon des maux qu'il avoit faict
" ſouffrir à aucuns, & pluſieurs qui vivoient ſous lui, avec ceux qu'il ſouffrit avant ſa
" mort, afin que l'on voye s'ils n'eſtoient ſi grands ni ſi longs, que neantmoins eſtoient
" ils bien grands, veuë ſa nature qui plus demandoit d'obeiſſance que nul autre en ſon
" temps, & qui plus l'avoit euë : parquoi un petit mot de reſponſe, contre ſon vouloir,
" lui eſtoit bien grande punition de l'endurer. Quelques ſix mois avant ceſte mort avoit
" ſuſpicion de tous hommes, & ſpecialement de tous ceux qui eſtoient dignes d'avoir
" authorité. Il avoit crainte de ſon fils, & le faiſoit eſtroitement garder, ne nul homme
" ne le voyoit, ne parloit à lui ſinon par ſon commandement. Il avoit doute à la fin
" de ſa fille, & de ſon gendre à preſent Duc de Bourbon ; & vouloit ſçavoir quelles
" gens entroient au Pleſſis quant & eux. A la fin, rompit un conſeil que le Duc de
" Bourbon ſon gendre tenoit leans par ſon commandement. A l'heure que ſondict
" gendre & le Comte de Dunois revindrent de remener l'Ambaſſade qui eſtoit venuë aux
" noces du Roy ſon fils & de la Reine à Amboiſe, & qu'ils retournerent au Pleſſis, &
" entrerent beaucoup de gens avec eux, ledict Seigneur qui fort faiſoit garder les portes

" eſtant en la galerie qui regarde en la Court, fit appeller un de ſes Capitaines des " Gardes, & lui commanda aller taſter aux gens des Seigneurs deſſus dicts voir s'ils " n'avoient point de Brigandines ſous leurs robes, & qu'il le fit comme en deviſant à " eux ſans trop en faire de ſemblant. Or regardez s'il avoit faict beaucoup vivre de " gens en crainte ſous lui, s'il en eſtoit bien payé, & de quelles gens il pouvoit avoir " ſeureté, puiſque de ſon fils, fille, & gendre il avoit ſuſpicion. Je ne dis point pour lui " ſeulement, mais pour tous autres Seigneurs qui deſirent eſtre craints. Jamais ne ſe " ſentent de la revanche juſques à la veilleſſe: car pour la penitence ils craignent tout " homme; & quelle douleur à ce Roy d'avoir ceſte peur & ces paſſions? Il eſt vrai " qu'il avoit faict de rigoureuſes priſons, comme cages de fer & autres de bois couvertes " de pattes de fer dehors, & dedans avec terrible ferremens de huict pieds de large de " la hauteur d'un homme & un pied plus. Le premier qui les deviſa fut l'Eveſque de " Verdun, qui en la premiere qui fut faicte fut mis incontinant, & y a couché 14 ans. " Pluſieurs depuis l'ont maudit, & moi auſſi qui en ay taſté ſous le Roy de preſent huict " mois. Autrefois avoit faict faire aux Allemans des fers tres peſans & terribles pour " mettre aux pieds, & y eſtoit un anneau pour mettre au pied fort malaiſé à ouvrir " comme à un carquant, la chaiſne groſſe & peſante, & une groſſe boule de fer au bout " beaucoup plus peſante que n'eſtoit de raiſon, & les appelloit on *les fillettes du Roy.* " Touteſfois j'ai veu beaucoup de gens de bien priſonniers les avoir aux pieds, qui " depuis en ſont ſaillis à grand honneur, & qui depuis ont eu de grands biens de lui. " Et entre les autres un fils de M. de la Gruture pris en bataille, lequel ledict Seigneur " maria, fit ſon Chambellan & Seneſchal d'Anjou; auſſi au Seigneur de Piennes priſon- " nier de guerre, & aux Seigneur de Vergy.

Et plus bas. " Ledit Seigneur, vers la fin de ſes jours, fit clorre tout au tour ſa " maiſon du Pleſſis-lez-Tours de gros barreaux de fer, en forme de groſſes grilles; & " aux quatre coins de ſa maiſon quatre moineaux de fer bons, grands, & eſpais. Leſdites " grilles eſtoient contre le mur, du coſté de la place de l'autre part du foſſé; & y fit " mettre pluſieurs broches de fer maſſonnées au dedans le mur, qui avoient chacune " trois ou quatre pointes, & les fit mettre fort prez l'une de l'autre: & davantage " ordonna des Arbaleſtriers dedans les foſſez, pour tirer à ceux qui en aprocheroient " avant que la porte fuſt ouverte; & entendoit qu'ils couchaſſent auſdits foſſez, & ſe " retiraſſent auſdits moineaux de fer. Il entendoit bien que ceſte fortification ne ſuffiſoit " pas contre beaucoup de gens: mais de cela il n'en avoit point de peur, ſeulement " craignoit que quelque Seigneur ou pluſieurs ne fiſſent une entrepriſe de prendre la " place de nuict, demy par amour, & demy par force, avec quelque peu d'intelligence; " & que ceux là priſſent l'autorité & le fiſſent vivre comme homme ſans ſens & indigne " de gouverner. La porte du Pleſſis ne s'ouvroit qu'à huict heures du matin, ny ne " baiſſoit-on le pont juſques à ladite heure, & lors y entroient les officiers; & les " Capitaines des gardes mettoient les portiers ordinaires, & puis ordonnoient leur guet " d'Archers comme en une place frontiere, & n'y entroit nul que par le guichet, & que " ce ne fuſt du ſceu du Roy, excepté quelque Maiſtre-d'Hoſtel, & gens de cette ſorte qui " n'alloient point devers luy. Eſt-il donc poſſible de tenir un Roy, pour le garder " plus honeſtement, & en eſtroite priſon, que luy-meſmes ſe tenoit? Les cages où il " avoit fait tenir les autres avoient quelques huit pieds en quarré, & luy qui eſtoit ſi " grand Roy avoit une petite cour de chateau à ſe pourmener, encores n'y venoit il " gueres, mais ſe tenoit en la galerie ſans partir de là ſinon par les chambres, & alloit " à la meſſe ſans paſſer par ladite cour. Voudroit-on dire que ce Roy ne ſouffriſt pas " qui ainſi s'enfermoit, qui ſe faiſoit garder, qui avoit peur de ſes enfans & de tous ſes " proches parens, & qui changeoit de jour en jour ſes ſerviteurs, tellement qu'en nul " d'eux ne s'oſoit fier, & s'enchaiſnoit ainſi de ſi eſtranges chaiſnes & cloſtures? On " pourroit dire que d'autres ont eſté plus ſuſpicionneux que luy, mais ce n'a pas eſté " de noſtre temps, ny paraventure homme ſi ſage que luy, ne qui euſt ſi bons ſubjects.

Claude de Seiſſel auteur grave, Maiſtre des Requeſtes, puis Eveſque de Marſeille, & enfin Archeveſque de Turin du regne de Louis xii. & qui avoit veſcu du temps de Louis xi. a eſcrit beaucoup de choſes qui ſe rapportent à ce que nous a laiſſé Ph. de

Commines

Commines qui ne ſeront point repetées; mais parce qu'il a dit quelques particularitez qui ſervent à noſtre propos, il eſt bon de ne pas les obmettre.

" APRE'S la mort, dit-il, de Charles Duc d'Orleans, le Roy Louis XI. n'uſa pas de " plus grande humanité envers ſon parent (depuis Louis XII.) ains taſcha de le faire nourir " de ſorte, qu'il n'euſt cœur ne entendement pour mal faire à lui ne à ſes enfans; tant " eſtoit ſoubçonneux; & uſa envers lui de beaucoup de rudeſſes, mais entr'autres le con- " traignit par forces & menaces d'eſpouſer Madame Jeanne ſa fille, femme toutesfois " bien ſage, devote, & honeſte; mais moult difforme de ſa perſonne & inhabile à " porter enfans; voulant par la ſterilité de ſa fille lui toller le pouvoir d'avoir lignée, " tant avoit en haine le ſang royal. p. 84.

ET en un autre lieu p. 87.

" EXCEPTE' ſeulement Pierre de Bourbon, Seigneur de Beaujeu, tous ſes autres " parens il deffit, rabaiſſa ou meſpriſa. Tant fut grand le ſoubçon & crainte qu'il eut de " ſes parens, que de ſon ſeul fils meſme, qui encores eſtoit enfant, avoit ſoucy qu'il n'euſt " le cœur trop grand, & que par ce moyen venant en age, par l'inſtigation des Princes " ne lui fiſt quelquefois ce qu'il avoit faiƈt à ſon pere. Et à ceſte cauſe il le faiſoit " nourrir au Chaſteau d'Amboiſe entre les femmes avec un petit nombre d'hommes " qui n'eſtoient pas de grande eſtoffe, & ne vouloit en maniere quelconque qu'autres " gens l'allaſſent voir, ne paſſaſſent par Amboiſe, meſmement nobles hommes & gens " d'Eſtat, donc par long temps a eſté grand doute entre pluſieurs s'il eſtoit mort ou " vif.

ET plus bas. " Envers ſa femme la Reine Charlotte de Savoye, il ne fut pas plus " humain, ne plus courtois qu'envers les autres; car outre que par un bien long temps " & tant qu'il fut en age vigoureux il lui tint mauvaiſe loyauté de ſa perſonne, il la tint " tousjours petitement accompagnée & accouſtrée, la pluſpart du temps en un chaſteau " où il l'alloit voir quelquefois plus pour deſir d'avoir lignée que pour plaiſir qu'il priſt " avec elle. Et pour la crainte qu'elle avoit de lui, & pour autres rudeſſes qu'il lui " faiſoit ſouvent, eſt à croire qu'elle n'avoit pas grandes voluptez ne grands paſſetemps " en ſa compagnie. Mais qui pis eſt, à la fin de ſes jours l'envoya en Dauphiné, & " defendit expreſſement qu'elle ne fuſt point auprés de ſon fils quand il ſeroit Roy. " Au regard de ſes ſerviteurs domeſtiques, jaçoit qu'il leur fiſt de grands biens & les " enrichiſt en peu de temps, & pareillement toutes autres gens dont il vouloit ſe " ſervir, autant ou plus que jamais fit Roy; il avoit autrefois un eſprit ſi variable & " inconſtant, & eſtoit au ſurplus ſi craint de tous, qu'il n'y avoit celui tant fuſt prés " de lui ni en ſa grace qui ne le regardaſt en grande crainte. Car bien ſouvent par " petites occaſions & legers ſoubçons, ceux qu'il avoit eſlevez juſqu'au ciel, & deſquels " ſembloit qu'il ſe fiaſt du tout, il les chaſſoit à leur grande honte & confuſion. Mais " par effeƈt il n'y avoit celui autour de lui, tant le cognoiſſoient dangereux & muable, " qui fuſt ſeur de ſon eſtat. Et de là, comme je cuide, advint pluſieurs fois que ceux " dont plus il ſe fioit, & que plus il avoit honorez & eſlevez, craignant ſa legereté & " variation ſe ſont trouvéz avoir conſpiré contre ſa perſonne & ſon eſtat. Entre leſquels, " ne les voulant pas tous nommer, furent Charles de Melum & le Cardinal Balluë. " Or s'il eſtoit craint & peu aimé des Princes & des grands en general, ſi eſtoit-il " encores plus haï du peuple, lequel il chargea de ſon temps ſi fort de tailles pour " l'horrible deſpenſe qu'il faiſoit à la guerre, & auſſi pour les grands dons qu'il faiſoit " aux Egliſes, & gens particuliers, que pluſieurs meſnages en Normandie, en Lan- " guedoc, & autres lieux de ſon Royaume eſtoient contraints abandonner leurs heritages, " & s'en aller hors du Royaume: & quelque remonſtrance qui lui fut faiƈte par aucuns " bons prelats & religieux de rabaiſſer leſdites tailles, jamais on ne lui peuſt perſuader " en quelque extremité de maladie qu'il fuſt; diſant qu'il eſtoit forcé ainſi faire, ou " laiſſer perdre ou gaſter le Royaume, & ceux qui ſe forçoient lui perſuader il les " eſtimoit ſes ennemis & du Royaume, ou gens ignorans les affaires, du nombre deſquels " furent l'Archeveſque de Tours Cardinal, & l'Eveſque d'Alby, gens ſages, de grande " doƈtrine, & de vie exemplaire. En ſomme, toute ſon eſtude, ſes deſirs, & ſes fins " eſtoient d'eſtre craint & obeï de tous, & pour ceſte cauſe taſchoit à rabaiſſer les Grands

" afin

“ afin qu'ils fuſſent plus craintifs & obeiſſans, & avançoit & enrichiſſoit promptement
“ les petits & moyens dont il ſe vouloit ſervir, afin qu'ils obeiſſent à toutes ſes volontez
“ ſans avoir autre regard à Dieu ne aux hommes. Il taſchoit auſſi d'avoir grand nombre
“ de gens de guerre & les bien entretenir, non pas ſeulement pour reſiſter à ſes ennemis
“ & les oppreſſer, mais auſſi pour tenir ſes ſujects en crainte & obeiſſance, & meſmes
“ les Grands. Car pour l'imagination qu'il avoit contre eux, il entroit facilement en
“ ſoubçon de pluſieurs gens, & croyoit legerement aux rapporteurs. De ſorte que
“ bien ſouvent ſans grands indices il faiſoit prendre & gehenner pluſieurs gens tant nobles
“ qu'autres, & quelquesfois, comme l'on dit, mourir. Donc puis aprés eſtant adverty
“ de leur innocence, ſe repentoit & taſchoit l'amender en quelque façon. Et s'il le
“ commandoit chaudement, il avoit Triſtan l'Hermite ſon Prevoſt des Mareſchaux
“ homme ſans pitié qui l'executoit auſſi promptement, & n'y avoit de lui aucun appel;
“ tellement que l'on voyoit autour des lieux où ledict Roy ſe tenoit, grand nombre
“ de gens pendus aux arbres, & les priſons & maiſons circonvoiſines pleines de priſon-
“ niers, leſquels on oyoit de jour & de nuict crier pour les tourmens qu'on leur faiſoit,
“ ſans ceux qui eſtoient ſecretement jettez en la riviere.

Et en un autre lieu Seiſſel dit page 93.

“ Sa devotion ſembloit plus ſuperſtitieuſe que religieuſe: car à quelque image ou
“ Egliſe de Dieu, ou des Saincts, & meſmes de Noſtre Dame qu'il entendiſt que le
“ peuple euſt devotion, & où ſe fiſt des miracles, il y alloit faire ſes offrandes. Il
“ avoit au ſurplus ſon chapeau tout plein d'images, la pluſpart de plomb ou d'eſtain,
“ leſquelles à tout propos quand il lui venoit quelques nouvelles bonnes ou mauvaiſes,
“ ou que ſa fantaiſie lui prenoit, il baiſoit, ſe ruant à genoux quelque part qu'il ſe
“ trouvaſt, ſi ſoudainement quelquesfois qu'il ſembloit plus bleſſé d'entendement que
“ ſage homme, & s'il ſçavoit quelque homme que l'on eſtimaſt de ſaincte vie, il taſchoit
“ de l'avoir en quelque pays qu'il fuſt & quoi qu'il lui couſtaſt. Ainſi qu'il fit de
“ frere Franciſque de Paule, qui fonda l'Ordre des Minimes, lequel à grande difficulté
“ il fit venir de Calabre; eſperant par ſes prieres & merites obtenir ſanté.

Et en un autre lieu p. 95.

“ Et bien ſe declara evidemment la crainte qu'il avoit de ſes ſujects, quand il ouït
“ dire que le Duc Galeas Sforze avoit eſté occis en la Cité de Milan en jour de feſte,
“ & en l'Egliſe. Car il creuſt la garde autour de ſa perſonne & defendoit qu'on ne
“ laiſſaſt homme aprocher de lui; & ſi aucun s'en efforçoit, commandoit qu'on le
“ tuaſt. Et outre plus faiſoit porter par un auprés lui un eſpieu, pour ſoi defendre de
“ qui le voudroit outrager, lequel aprés qu'il eſtoit en ſa chambre tenoit au chevet de
“ ſon lict: & veritablement il apparut bien à ſa mort s'il eſtoit haï ou aimé. Car là
“ où toutes ſortes de gens s'en reſjouiſſoient, bien peu y en eut qui en fuſſent marris,
“ non pas meſmes de ſes ſerviteurs, & de ceux auſquels il avoit faict de grands biens.
“ Et pluſieurs choſes qu'il avoit faites & ordonnées en ſon vivant, furent par ordon-
“ nance des Eſtats, & par arreſts des Parlemens revoquées comme tortionaires & tyran-
“ niques, enſemble ce qui en eſtoit enſuivi. Et des Miniſtres dont il uſoit pour executer
“ ſes volontez, les uns furent condamnez à mourir, les autres à amendes pecuniaires;
“ & plus grand nombre y en euſt eu de punis ſi la mort ne les en euſt exemptez.

La ſeverité de ce Roy & la terreur qu'il avoit donnée à tous ſes ſujects, principalement ſur les dernieres années de ſon regne, furent ſi grandes que les Officiers ſouverains n'avoient nulle fonction libre. Les gens du Roy du Parlement de Paris en l'année 1470 firent une oppoſition generale aux dons immenſes de ſon domaine, qu'il faiſoit ſans aucun choix, comme auſſi de pluſieurs droits, terres, & ſeigneuries qui lui eſtoient acquiſes par confiſcation ou autrement. Ils firent ceſte oppoſition en ſecret crainte que le Roy en fuſt averti; & en l'année 1474 la Court ordonna que tous ces dons & alienations ſeroient ſans prejudice de ceſte oppoſition, & depuis arreſt de l'an 1477 par lequel en continuant les premieres reſolutions, & ſur les concluſions du Procureur General, il fut dit que les expeditions deſdits dons & celles qui ſe feroient à l'advenir de l'alienation du domaine royal, ſeroient ſans prejudice de cette oppoſition, & ordonné que le

Greffier tiendroit un regiſtre ſerré de ces dons & ces alienations pour n'eſtre communiqué à perſonne, craignans la colere du Roy.

IL ſe trouve encores en la Chambre des Comptes deux Regiſtres remplis de ces profuſions & dons des terres domaniales qui lui appartenoient, tant par confiſcation des biens de ceux qui avoient ſuivi le Duc de Bourgogne, que autrement ; & auſſi des Lettres de cachet de ce Roy pleines de menaces & paroles faſcheuſes contre ſes officiers qui rejettoient telles diſſipations du Domaine. Ces oppoſitions & ces arreſts eurent tel effect, que du regne de Louis XII le Procureur General s'en ſervit fort à propos & utilement, pour la conſervation du Domaine en l'affaire de Nemours.

CECY ſert pour monſtrer le dereglement des actions de ce Roy, combien peu l'on a conſideré ſes Ordonnances, comme de ſon vivant meſme elles ont eſté improuvées, & par les officiers principaux, nonobſtant les violences & traictements injurieux qu'il exerçoit ſur eux. Ce qui doit apporter une grande confuſion à ceux qui ont rempli ces meſmes charges en ce dernier ſiecle, de n'avoir pas en un temps auſſi faſcheux & miſerable faict la moindre oppoſition à tant & tant d'injuſtes entrepriſes ſur les droits de la Couronne, & à tant de barbares actions qui ont travaillé cet Eſtat & les gens de bien ; au contraire, ont abandonné à yeux clos le public & leur honneur. Voila ce que l'on peut remarquer du vivant du Roy Louis XI.

PAR ce qui eſt dict cy-deſſus l'on voit clairement & par bons & fideles teſmoins quelle a eſté la conduite de ce Roy, quelles ont eſté ſes humeurs violentes, & de quelle ſorte il executoit ſes paſſions contre toutes ſortes de perſonnes ; & cela ſans parler de ſes abjectes ſuperſtitions, plus foibles que ne ſe peuvent imaginer, mais tousjours à quelque fin ; ſans parler auſſi de ſa vie privée & de ſes actions envers la Reine ſa femme & ſes enfans. Aprés cela a-t-il pû rien faire de bien reglé par la raiſon & par l'equité ? Car qui voudra examiner de prés ſes ordonnances, qui ſemblent avoir quelque ombre de juſtice, l'on y recognoiſtra tousjours des motifs de vengence, des intereſts injuſtes, & des pieges pour ſurprendre les hommes : de là le meſpris de ſes loix, & la haine de tous les Ordres de ſon Royaume ; de là les conjurations frequentes contre lui, & ſes defiances continuelles, & enſuite ſes Ordonnances injuſtes & cruelles.

MAIS quand l'on conſiderera ce qui ſe paſſa aprés ſa mort ſous le Roy Charles VIII ſon fils & ſon ſucceſſeur, qui eſtoit ſous le gouvernement de Madame de Beaujeu ſa fille, obligez ce me ſemble à conſerver la memoire de leur Pere ; que peut-on dire ſinon que ceux qui ont renouvellé ceſte Ordonnance, aprés tant d'années, ſont ignorans de noſtre Hiſtoire & meſchans ?

EN la meſme année de la mort de Louis XI l'on aſſembla les Eſtats du Royaume à Tours, pour ordonner du gouvernement de l'Eſtat, & donner ordre à une infinité de maux qui avoient pris racine pendant la longue & miſerable adminiſtration de ce Roy. 1483.
On repreſenta en ceſte aſſemblée diverſes ſortes d'injuſtices qui avoient durant le regne paſſé affligé le peuple. Pluſieurs Seigneurs ſe preſenterent pour eſtre reſtablis en leurs biens & en leurs charges, dont ils avoient eſté deſpouillez ; pour reformer ce qui regardoit la police, ſoit en la guerre, ſoit en la juſtice ; bref, tout ce qui avoit receu quelque atteinte durant ce malheureux regne. Les Eſtats demanderent perpetuellement que ce qui avoit eſté obſervé auparavant juſques au Roy Charles VII incluſivement fuſt reſtabli, ſans parler en aucune façon des loix & des ordonnances qu'avoit faict Louis XI. Voicy ce que porte l'article de leur cahier :

" *Item*, & pour ce que les ordonnances des deffuncts Rois ont eſté trés mal gardées " & obſervées, dont pluſieurs & quaſi infinis inconveniens ſont advenus en ce Royaume, " Dauphiné & pays adjacens, ſemble auſdits Eſtats eſtre convenable, & requierent que " les Ordonnances faictes par les Rois deffuncts Philippes le Bel, le Roy Jean, Charles V " & Charles VII & les predeceſſeurs Rois de France, & par les Cours ſouveraines, que " chacune contrée ſelon les loix & couſtumes des contrées & pays ſoient maintenues & " gardées, & quelles ſoient leues & publiées és cours & juriſdictions des baillifs & " ſeneſchaux, & autres juges qu'il apartiendra chacun an une fois.

" *Item*, & au temps paſſé quand un homme eſtoit accuſé, ſuppoſé que ce fuſt à tort, " il eſtoit pendu : car là où il n'y avoit information ni aucun droit requis en forme de

“ droit, il eſtoit pris & apprehendé, & tranſporté, & mis hors de ſa juſtice ordinaire “ entre les mains des Prevoſts des Mareſchaux ou d'aucuns Commiſſaires trouvez à “ poſte, & trés ſouvent les accuſateurs avoient dons des forfaictures ou amendes, & “ avoient les procés à conduire comme Commiſſaires & juges, & s'ils n'eſtoient “ Commiſſaires, ſi en avoient-ils les Lettres expreſſes pour eſtre preſens avec les Juges “ à faire leurs procés, & de ce ſont enſuivis pluſieurs injuſtices.

Voila en peu de mots l'abolition generale des Ordonnances du Roy Louis xi. & par conſequence de celle dont eſt queſtion ; abolition importante, faite meurement, & par une grande deliberation par une aſſemblée legitime d'Eſtats Generaux, qui a eu en telle abomination la memoire de ce Prince, qu'il ne fut nommé dans pas un acte de ceſte aſſemblée, que pour en faire perdre la memoire, & pour deteſter ſes actions : ce qui eſt ſi vrai que Seiſſel Eveſque de Marſeille a eſcrit en ces propres termes : “ Que “ pluſieurs choſes que Louis xi avoit faites & ordonnées, furent par Ordonnances des “ Eſtats & par Arreſt des Parlements revoquées comme tortionnaires & tyranniques, “ enſemble en ce que s'en eſt enſuivi.” Ces Eſtats Generaux porterent leurs penſées contre la memoire de ce Roy juſques à ceſte extremité, que par un arreſté general les ſerviteurs & familiers du Roy Charles vii furent recommandez au Roy Charles viii & pas un mot en faveur de ceux de Louis xi. Au contraire, ils dirent qu'il y en avoit beaucoup de meſchans, qui avoient recherché les biens d'autruy & les confiſcations ; demanderent avec inſtance qu'ils fuſſent chaſſez & n'euſſent à approcher de ſa Majeſté, & qu'il eſtoit neceſſaire de pourvoir à leurs charges.

Et bien que Louis xi euſt recommandé à ſon fils, peu avant que mourir, Olivier le Diable dict le Dain ſon barbier, & Jean de Doyac gouverneur d'Auvergne, diſant qu'il avoit eſté bien ſervi d'eux, qu'Olivier lui avoit rendu de grands ſervices, & qu'il ne *p. 326.* fuſt rien de lui, porte l'Hiſtoire ſcandaleuſe, ſi n'euſt eſté ledict Olivier, qu'il euſt à ſe ſervir de lui, & qu'il lui conſervaſt biens & offices qu'il lui avoit donnez ; neantmoins ils furent l'un & l'autre peu aprés ſa mort condamnez par juſtice & pendus à Paris.

Ensuite les Eſtats declarerent les extreſmes deſordres qui eſtoient en France pendant la vie de ce Roy, l'Egliſe miſerable, les elections aux Prelatures abolies, les promotions aux Eveſchés faites par faveur à des perſonnes indignes, les biens des Egliſes uſurpez, la Nobleſſe en meſpris & privée de ſes privileges, les calomniateurs & delateurs avancez dans les principales charges & recompenſez des biens des Innocens, les partiſans & donneurs d'advis en honneur, les procés criminels commencez par l'execution, le peuple opprimé par les gens de guerre, & par les impoſitions extraordinaires, en telle ſorte qu'il fuſt diſt en pleins Eſtats qu'en pluſieurs provinces du Royaume, les hommes, femmes, & enfans par faute de beſtes labouroient à la charruë, & encores de nuict à cauſe des commiſſaires des tailles qui les couroient. Ils adjouſterent que le Roy recevoit par avance de ces Commiſſaires les ſommes qu'ils exigeoient des peuples par toutes ſortes de rigueurs. Il fut remarqué que dans les Provinces d'Anjou, & du Maine, & Pays Chartrain l'on avoit faict mourir par ordre du Roy environ cinq cens hommes, la pluſpart innocens, pour raiſon de ces impoſitions, & ordonnances.

Ces remarques ſuffiſent pour faire voir quel eſtoit Louis xi & en quelle eſtime doivent eſtre ſes ordonnances.

IX. *Moyens particuliers contre l'Ordonnance du Roy Louis* xi.

Quoique les moyens generaux contre ceſte Ordonnance de Louis xi. ſur le crime de Leze-Majeſté, ſoient aſſez ſuffiſans pour en deſtruire l'autorité, il faut neantmoins l'examiner particulierement.

La datte eſt du 22 Decembre 1477, & la publication & regiſtrement au Parlement eſt du 5 jour de Novembre 1479, deux ans aprés qu'elle a eſté faicte ; marque certaine qu'elle avoit eſté rejettée par le Parlement durant un ſi long temps pour ſa trop grande ſeverité, pour n'en avoir eu jamais de pareille, ſoit en France, *ſoit ailleurs*, mais enfin publiée comme il eſt facile de conjecturer aprés beaucoup de violentes pourſuites du Roi Louis xi.

Le Regiſtre de la Cour où ſe trouve enregiſtrée ceſte ordonnance porte ces mots: *Collatio facta eſt cum originali Reverendi M. Joannis receptoris emendarum Curiæ.* L'on ne peut dire pourquoi l'original de cette ordonnance eſtoit entre les mains de ce receveur des amendes, poſſible comme une Ordonnance abandonnée, regiſtrée ſans doute à la diligence de quelque confident du Roy, de quelque confiſcataire qui avoit deſſein d'opprimer un innocent pour avoir ſon bien, ce qui eſtoit fort ordinaire durant ce regne.

Dans les diverſes compilations des Ordonnances de nos Rois anciennes ou modernes, où l'on a conferé une infinité qui ne s'obſervent plus, ſeulement pour ſervir à l'Hiſtoire & à la curioſité, celle-cy ne ſe trouve point, & neantmoins il y en a beaucoup de Louis XI des années 1477, 1479, 1480, 1481 & 1483; qui faict croire que celle-cy n'a eſté nullement conſiderée, non pas meſme pour la ſeule curioſité, tenuë donc pour nulle, comme faicte à la pourſuite & ſuggeſtion d'aucuns, *le Roy non deuement adverti*, qui ſont les termes dont uſa ce meſme Roy lorſqu'il revoqua ſon ordonnance de la deſtitution des officiers hors des cas de mort & de forfaicture. Tout ce qui ſe voit en public de cette ordonnance avant ce procés, ſe trouve dans le Code de Henry III, qui n'eſt qu'un ſimple Extraict, alteré en quelque choſe, deſtitué de ſes motifs, & de la preface de la loi. La datte meſme de l'enregiſtrement n'eſt pas, ce qui euſt poſſible donné ſujet à quelques juges de faire les reflexions telles qui ſe peuvent faire ſur ceſte circonſtance. Ce Code Henry de nulle autorité, ne peut faire foi, ne doit eſtre allegué, & ne l'eſt pas meſme en aucune juſtice ordinaire de France. Recours aux Lettres patentes du Roy Henry III. qui ſervent de preface à ce Code, par leſquelles ſa Majeſté ſuſpend l'autorité de cette compilation, juſques à ce qu'elle ait eſté examinée par les Parlemens; ce qui n'a point eſté faict. Il y a meſme dans ce Code un trés grand nombre d'articles de l'invention du Preſident Briſſon, autheur de ceſte compilation, qui n'ont jamais eſté inſerez dans aucune ordonnance, mais qu'il entendoit faire paſſer pour ordonnance, en cas que ſon Code fuſt authoriſé par le Roy. Et ainſi cet Extraict n'a deu eſtre ſuivi par ces Commiſſaires avant que d'avoir veu l'original, qui n'a eſté veu qu'aprés leur retour à Paris; ce qu'ils ne peuvent dire; & cela ſert pour monſtrer la precipitation dont on a uſé pour juger ce procés pour faire perir une perſonne innocente.

L'ordonnance dont eſt queſtion repreſente en ſa preface l'image du regne de Louis XI, agité de diverſes conſpirations, & Dieu ſçait qui en eſtoit la cauſe; l'on la cognoiſt aſſez dans ces Memoires: elle ordonne donc que doreſnavant ceux qui ſçauront ou auront cognoiſſance de quelque conſpiration contre le Roy, la Reine, le Dauphin, & l'Eſtat, ſeront tenus & reputez criminels de Leze-Majeſté, & punis de ſemblables peines que les principaux autheurs conſpirateurs & conducteurs deſdits crimes, s'ils ne les revelent ou envoient reveler au Roy ou à ſes principaux Juges & Officiers de Pays où ils ſeront, le pluſtoſt que poſſible leur ſemblera, aprés qu'ils en auront eu cognoiſſance; auquel cas, & quand ainſi le reveleront, ils ne ſeront en aucun danger de punition deſdits crimes, mais ſeront dignes de remuneration: touteſfois en autres choſes ledict Roy veult que les autres Loix & ordonnances des Rois ſes predeceſſeurs, ou qui de droit ſont introduites, & les uſages anciens obſervez en ce Royaume demeurent en leur force & vertu.

Ceste ordonnance de verité ſemble claire, eſt trés ſevere, pour ne pas dire injuſte, ſent tout à fait l'eſprit du Legiſlateur, eſt unique en ſon eſpece; la ſage antiquité Greque ou Latine n'en a point de pareille; aucun Roy de France ſoit avant, ſoit aprés Louis XI n'a rien publié de tel, au contraire ceſte matiere quoique chatouilleuſe & importante n'a point eſté portée ſi avant & juſques à cet excés, excés vicieux qui trahit la nature qui nous a donné le ſens de l'ouïe dont la fonction eſt forcée, extremité contraire à l'uſage de ce Royaume, contraire à toutes les Loix divines & humaines, & qui donne l'audace aux Tyrans & aux Miniſtres furieux de faire agir comme bourreaux les Commiſſaires contre toutes ſortes de perſonnes.

Mais ceſte loi quoiqu'inhumaine & barbare adjouſte un mot qui ſert de correctif, qui ſemble deſtruire tout le fondement de nos Commiſſaires, rend la loi vaine & ſans effect; elle porte ces mots: « Ceux qui auront ſceu quelque conſpiration, ſeront punis « de meſme peine que les principaux autheurs, s'ils ne la revelent à nous ou à nos

principaux

" principaux juges des pays où ils ſeront, le pluſtoſt que poſſible leur ſemblera, aprés " qu'ils en auront eu cognoiſſance." L'ordonnance a voulu qu'il fuſt en l'arbitre de celui qui ſçavoit une conjuration de juger quand il lui ſemblera poſſible de la reveler, & ce mot *poſſible* ſe doit expliquer en pluſieurs manieres, & à l'advantage de l'accuſé ; s'il l'a pû en ſauvant ſon honneur & ſa vie, s'il l'a pû faire n'ayant des preuves aſſez fortes pour convaincre les autheurs de la conſpiration, s'il a eu le temps de le pouvoir faire. Car qui peut douter que celui qui ſans preuve accuſe le frere d'un Roy, & un confident du Roy, ne ſoit en un manifeſte peril de la vie, ſoit par voye de droit, ſoit par voye de faict ? Au reſte, peut on appeller Loi celle-cy qui depend entierement de la volonté de ceux contre qui elle eſt faicte ; ne plus ne moins qu'une obligation ne ſe peut dire telle qui depend de la volonté d'autruy, de celui qui la doibt.

Ainsi ceſte Ordonnance, qui a ſervi de fondement à une ſi haute injuſtice, eſt inique, eſt nulle, eſt ridicule, ne peut eſtre appellée Loi. Auſſi depuis le temps qu'elle a eſté faicte n'a eſté miſe en uſage, n'a pas eſté alleguée, eſt demeurée enſevelie avec une infinité d'actes imparfaicts & inutiles. Auſſi autant de fois que nos Rois ont faict des ordonnances pour reprimer les conſpirations & le crime de Leze-Majeſté, ſoit à la requiſition des Eſtats Generaux, ſoit pour remedier aux maux preſſans qui travailloient leur Eſtat, n'ont faict nulle reflexion ſur cette loi, ne l'ont jamais cottée, n'ont rien ordonné ſur cette ſimple ſcience.

Le Roy François I. en Aouſt 1539 eſtant à Villiers Coſterets ordonna que ceux qui auront aucune choſe conſpiré, machiné, ou entrepris contre ſa perſonne, ſes enfans, & ſa poſterité, ou contre l'Eſtat, ſeront eſtroitement & rigoureuſement punis tant en leurs perſonnes qu'en leurs biens, tellement que ce ſoit choſe exemplaire à touſjours.

L'ordonnance de Blois de l'an 1579 regiſtrée au Parlement l'an 1580, faicte ſur les plaintes des Eſtats du Royaume, porte ces mots en l'article 183 : " Nous faiſons trés " eſtroites inhibitions & defenſes à toutes perſonnes de quelque eſtat, autorité, qualité, " & condition qu'elles ſoient, ſans nul excepter, de doreſnavant entrer en aucune " aſſociation, intelligence, participation, ou ligue offenſive & defenſive avec Princes, " Potentats, Republiques, Communautez, dedans ou dehors le Royaume, directement ou " indirectement, par eux ou par perſonnes interpoſées, verbalement ou par eſcrit, faire " aucune levée de gens de guerre ſans noſtre expreſſe permiſſion, congé, & licence ; & " declarons tous ceux qui ſoubſleveront tant que d'y contrevenir, criminels de Leze-" Majeſté, & proditeurs de leur patrie, incapables & indignes eux & leur poſterité " de tous eſtats, offices, tiltres, honneurs, privileges, & de tous autres droits, & en " outre leurs vies & bien confiſquez, ſans que leſdictes peines leur puiſſent eſtre jamais " remiſes à l'advenir par Lettres ou autrement, en quelque maniere que ce ſoit.

Cet article ne contient rien de ſemblable à l'ordonnance de Louis xi, ne comprend que les autheurs des conſpirations, ne parle point de ceux qui les auront ſimplement ſceues, bien loin de les condamner comme les principaux de la conjuration ; preuve certaine que les Eſtats Generaux ont improuvé ceſte ordonnance de Louis xi, l'ont abrogée par cet article qui n'ordonne rien de pareil en cas ſemblable, & ſur lequel ils devoient ordonner la meſme choſe la trouvant juſte.

En l'aſſemblée des Notables du Royaume tenue à St. Germain l'an 1583, qui fut aſſez celebre, compoſée qu'elle eſtoit d'un grand nombre de perſonnes graves pourveues des premieres dignitez du Royaume, le Roi propoſa pluſieurs chapitres, entre autres celui dont le titre eſt tel :

" Articles des crimes & forfaicts qui ſe commettent contre la Majeſté du Roy, " dont il eſt beſoin de rafraiſchir la memoire ; leſquels comme il ne reçoivent doute quel-" conque, auſſi n'entend ſa Majeſté les mettre en diſpute, mais ſeulement les propoſer " pour avoir l'advis de la forme de l'execution d'iceux, tant pour le paſſé que pour " l'advenir.

" Article i. Tous ſujects & vaſſaux du Roy de quelque eſtat, qualité, & con-" dition qu'ils ſoient, entreprenans, conjurans, & attentans contre la perſonne, majeſté, " & autorité du Roy & de ſon Eſtat, & s'eſlevans en armes contre ſes commandemens, " ſont coulpables & criminels de Leze-Majeſté au premier chef.

" Article

« Article 2. Pareil crime commettent ceux qui ayans aſſiſté à telles conſpira-
« tions & machinations, ne le viennent reveler & denoncer. Le crime de prodition, &
« trahiſon, & de reduction des villes & places à l'ennemy, eſt crime de Leze-Majeſté
« au premier chef.

Le Roy & ceux de ſon conſeil qui dreſſerent ces articles de ſa part ont, ou ignoré l'ordonnance de Louis xi, ce qui n'eſt pas vraiſemblable ; ou la ſçachant l'ont jugée inique, puis qu'ils n'ont pas mis entre les crimes de Leze-Majeſté le cas de la ſimple ſcience ſans participation, compris en ceſte ordonnance.

Les Notables qui eſtoient en ceſte aſſemblée, qui avoient bien autant de cognoiſſance de la juſtice que ces Commiſſaires, donnans advis au Roy ſur ces Articles uſerent de ces termes :

« Et partant il ſemble que ces Articles de la Loi de Leze-Majeſté que vous propoſez « maintenant, Sire, de renouveller, ſeront univerſellement receus & approuvez de tous, « pour ce que les meſchans auront honte de s'oppoſer à choſe ſi convenable à l'homme, « ſi propre au Chreſtien, & ſi naturelle aux François ; & les gens de bien ſeront trés « contents de voir rafraiſchir publiquement la memoire de ce qu'ils apprennent & « obſervent par une inclination née avec eux, & qui eſt tirée des anciennes ordon- « nances de France, conſervée par l'uſage commun de ce Royaume. Or, Sire, comme « ces Loix ſont ſans aucune doute, auſſi n'a ce pas eſté voſtre intention de mettre en « deliberation leur valeur & leur autorité, & pour ce n'en diſcourerons rien d'avantage « ſur icelles, comme eſtant choſe que nous penſons avoir eſté de long temps ordonnée « & obſervée.

Et plus bas : « Et ne ſe pourroient tels criminels plaindre de cette ordonnance, « parce qu'elle n'apporte rien d'augmentation de peine, ni n'ordonne rien de nouveau. « Car ils ne ſeront pas moins coulpables & puniſſables, quand cette ordonnance ne ſe « feroit maintenant, parce que c'eſt une loi ancienne qui n'a jamais eſté miſe hors « d'uſage.

Ceste Aſſemblée des plus notables du Royaume n'a faict nulle reflexion ſur noſtre Ordonnance ; ils la tenoient inique, non jamais obſervée, puiſqu'ils eſtendent ſeulement le crime de Leze-Majeſté contre ceux qui entreprennent, conſpirent, & attentent contre la perſonne du Roy, ſon authorité, & ſon Eſtat, & ceux qui aſſiſteront auſdictes conſpirations, & non plus avant.

L'Article 90 de l'Edit non publié, faict & ſçellé au mois de Juillet 1618, envoyé au Parlement pour l'examiner, dreſſé ſur les cahiers des Eſtats tenus à Paris l'an 1615, & ſur ceux de l'aſſemblée des Notables tenuë à Rouen l'an 1617 porte ces mots :

« Defendons à tous nos ſujects d'avoir aſſociation, intelligence, ou ligue avec « aucuns Princes ou Potentats eſtrangers, ſoubs quelque pretexte que ce ſoit, ſoubs les « peines portées par le 183 article de l'Ordonnance de Blois, laquelle nous voulons eſtre « eſtroitement gardée & obſervée.

En l'Aſſemblée des Notables tenuë à Paris és années 1626 & 1627, il fut faict quelques propoſitions de la part du Roy, pour reprimer avec ſeverité les factions qui ſe pourroient former contre l'Eſtat : l'Aſſemblée fut bien de cet advis ; mais il ne fut point parlé que la ſimple ſcience fuſt un crime de Leze-Majeſté, au contraire il fut dit que l'inobſervation des Loix eſtoit la cauſe des plus grands deſordres ; que pour eſtre leur ſeverité trop grande, le plus ſouvent elles ne s'executoient point du tout, ainſi les crimes & les factions demeuroient impunis ; qu'il ſembloit plus expedient d'impoſer des peines plus douces & les faire executer ſur le champ ſans moderation, que de demeurer dans l'auſterité des premieres, auſquelles toutesfois l'on n'entend pas deroger.

Voila quelles ſont les Ordonnances de ce Royaume depuis le Roy Louis xi contre les criminels de Leze-Majeſté, en quoi conſiſte ce crime, & qui ſont ceux qui le commettent ; où il n'eſt parlé un ſeul mot de la ſimple ſcience telle qu'eſt celle dont il eſt à preſent queſtion, ſcience nuë & trés ſimple, appriſe fortuitement par un paſſant, ſcience ſans dol, ſans aucune participation des particularitez du Traicté, n'en ayant aucune information qui pût rendre ſon accuſation veritable.

Si cette ordonnance de Louis XI, qui promet recompenſe à la fin du diſpoſitif à ceux qui reveleront, euſt oſté la crainte de la peine du calomniateur, il y auroit apparence de faire encourir la peine de l'ordonnance par celui qui auroit appris la conſpiration d'un ſeul homme, puiſqu'il l'avoit pû faire impunement: mais tant s'en faut que cela ſoit, qu'au contraire par un terme taxatif, l'ordonnance dit, " Toutesfois qu'elle veult que " les anciennes loix & uſages gardez & obſervez en ce Royaume, demeurent en leur " force & vertu," c'eſt à dire, que le calomniateur ou le denonciateur, qui ne prouvera par conviction, & par des indices trés manifeſtes, qu'il ſuccombera aux peines de la loi. Nous en avons d'anciens exemples, mais un nouveau trés formel du ſieur de G. lequel ayant accuſé un Prince d'un crime trés atroce contre la perſonne du Roy, & ne l'ayant pû prouver, fut condamnée à mort, & executé par arreſt du Parlement de Paris du 4 Octobre 1617: exemple d'autant plus conſiderable, qu'il eſt recent dans la memoire de tous les courtiſans; l'affaire ayant eſclaté dans Paris, & à la face de toute la Court.

Il faut neantmoins conſiderer la clauſe de ceſte Ordonnance tirée de la loi *Quiſquis C. ad Legem Juliam Majeſtatis* mal entenduë, qui porte que ceux qui reveleront leur ſimple ſcience ne ſeront en aucun danger de la vie, au contraire ſeront dignes de remuneration.

Un ancien a fort bien dit, " S'il ſuffit d'accuſer, qui ſera innocent?" ſi cette Ordonnance a lieu, l'on peut dire, S'il ſuffit d'accuſer avec eſperance de recompenſe, beaucoup de louange & de gloire, qui peut eſtre en ſeureté de la vie? Un miſerable, un idiot, un foible, un meſchant, corrompus par l'eſperance d'une recompenſe, induis & forcez par l'autorité d'un Miniſtre puiſſant, ou par le deſir immoderé de ſe venger, & pour ſatiſfaire à quelque violente paſſion, peuvent perdre qui bon leur ſemblera, garentis qu'ils ſeront de la peine, exempts de prouver leur accuſation, & aſſeurez d'eſtre bien recompenſez.

Que ne peut produire une loi ſi pernicieuſe, qui favoriſe manifeſtement la calomnie & les calomniateurs, pervertit la ſocieté civile, donne lieu aux perfidies, & à toutes ſortes de deſloyautez.

Doncques une Ordonnance de ceſte nature, ſi inique & injuſte, qui n'a point eſté conſiderée depuis qu'elle a eſté faicte, qui n'a pas eſté obſervée juſques à preſent en aucun cas, qui a eſté eſtouffée à ſa naiſſance, qui n'a eſté imprimée en aucune compilation des Edicts & Ordonnances, qui eſt aujourd'huy la vraye publication; aprés 165 ans l'on la faict revivre pour opprimer une perſonne innocente, non par la voye ordinaire d'une Juſtice reglée, mais par des Commiſſaires choiſis dans un grand nombre de meſchans juges, que la longue miſerable & tyrannique domination du Cardinal de Richelieu avoit eſlevez à la ruine & deſolation du public, & à l'oppreſſion des gens de bien.

L'Empereur Trajan bon & ſage Prince, conſulté par Pline le jeune ſon Conſeiller confident ſur l'obſervation d'une certaine loy qui n'eſtoit plus en uſage, lui reſpondit qu'il avoit grande raiſon de faire reflexion ſur l'authorité de la Loy, & ſur la longue couſtume obſervée contre la loi, qu'il vouloit pour ne pas troubler le public que l'on ne travaillaſt perſonne pour les choſes paſſées, mais qu'à l'advenir la loi fuſt obſervée exactement & ſans aucune connivence. Reſponſe certainement tres ſage & tres prudente, & qui devoit eſtre bien conſiderée en ceſte occurrence par de bons & ſages Juges, qui euſſent repreſenté au Roy qu'il n'eſtoit pas juſte, au contraire tres inique, de tromper ainſi le public & les particuliers, en faiſant revivre une loy abrogée par un conſentement ſi general & ſi ancien, & par tant d'importantes conſiderations; qu'il eſtoit beſoin, voire trés neceſſaire de faire ſçavoir l'intention du Roy en ce point, de la faire voir en public avec commandement exprés à toutes ſortes de Juges d'y obeir; & ceſte repetition & renouvellement de ceſte ordonnance euſt eu force pour l'advenir ſeulement: ce qui ſouvent a eſté faict à Rome.

Les bons Juges, c'eſt à dire, les Juges ordinaires ne ſe ſervent point des ordonnances pour ſurprendre les hommes, ils conſiderent les temps qu'elles ont eſté produites, ſi elles ont eſté obſervées, s'il eſt important pour le bien du public & des particuliers qu'elles ſoient executées, & cela en toutes matieres, en toutes ſortes d'affaires de petite & grande importance, d'Eſtat, beneficiales, de juſtice, de formalitez; n'ont jamais condamné les

contrevenans,

contrevenans, ont conſideré l'inobſervance de ces ordonnances, ont faict eſtat de les faire obſerver pourveu qu'il pleuſt au Roy, & faire ſçavoir de nouveau ſa volonté à ſes peuples ; bien loin de faire perdre la vie & l'honneur à des gens de bien par le moyen d'une vieille ordonnance non jamais obſervée. Les Regiſtres des Parlemens & du Grand Conſeil ſont remplis de ces exemples. Les principales marques de l'abrogation d'une Loi ſe trouvent expreſſement en celle-cy. Premierement, par l'uſage contraire, non ſeulement dans l'Eſtat du Prince qui a faict la loi, mais aux autres pays voiſins ; ce que l'on fera voir par un bon nombre d'exemples. En ſecond lieu, par la rigueur extraordinaire & injuſte de cette loi eſcrite avec du ſang, comme les loix de ce Legiſlateur d'Athenes, qui ſe trouverent pour cette cauſe du tout abolies, non par un decret exprés & determiné, mais par un tacite conſentement de ces peuples. Et enfin par les inconveniens qui peuvent ſuivre l'execution de cette loi en l'oppreſſion des innocens, & en l'obligation qu'auront à l'advenir les conjurez, de ſe tenir plus couverts en leurs deſſeins.

ET certes ceux qui veulent introduire ceſte ſorte de barbare injuſtice, ne ſont point de diſtinction entre le cas fortuit, entre celui qui a reſolu un meſchant acte, & celui qui l'a appris contre ſa volonté. C'eſt faire injure à Dieu autheur de la nature, qui a donné à l'homme l'organe de l'ouïe touſjours ouverte, & qui n'eſt pas en ſon pouvoir de la fermer & ouvrir comme les yeux & la bouche ; & c'eſt poſſible ce ſens-là ſeul dont nous ne nous pouvons pas empeſcher l'uſage quand nous voulons. Le ſiege de ce ſens en l'homme, eſtant comme un maiſon ſans porte qui y reçoit ceux qui y veulent entrer.

CETTE loi donc envieillie, abrogée, morte à ſa naiſſance, n'a eſté miſe en jeu ni publiée que pour couper la gorge à un Innocent. Le Cardinal s'en eſt ſervi pour aſſouvir ſa rage ; & par le conſeil de ſon confeſſeur, Docteur ſanguinaire, il a eſté aſſeuré qu'il pouvoit en bonne conſcience, (comme s'il en euſt eu une) voir tous les commiſſaires & leur recommander la cauſe du Roy, puiſqu'il y avoit une ordonnance qui la favoriſoit : conſeil ſi ponctuellement executé que tous les Commiſſaires furent l'un aprés l'autre, les uns juſques à cinq fois, trouver le Cardinal la veille du jugement, qui leur commanda ce qu'il vouloit eſtre faict.

X. *Conſiderations ſur la trop grande rigueur d'aucunes Ordonnances, & ce qui eſt à propos d'eſtre obſervé en ce cas par les Juges.*

IL eſt tres aſſeuré que les Commiſſaires n'ont point veu l'ordonnance de Louis XI entiere, que depuis leur retour à Paris : ils l'ont ſuivie & executée, ſans l'examiner, ſur l'extraict tiré du Code Henry, livre de nulle autorité.

MAIS poſons le cas qu'ils l'ayent veuë, & qu'ils en ayent conſideré les circonſtances & les ſuites, il eſtoit de la prudence d'un bon & ſage conſeil de s'oppoſer par la raiſon & par l'equité à cet ordre rigoureux, à ceſte loi abſoluë, aveugle certes en ce point & tres redoutable miſe entre les mains de Juges ignorans & furieux, mais propoſée à de bons Juges à des Juges ordinaires euſt eſté temperée par une equité naturelle, & par la cognoiſance particuliere du faict qui ſe propoſoit.

LA loi, de verité, eſt ce qui eſt contenu en l'eſcrit, mais il ne comprend pas toutes les eſpeces des faicts qui peuvent arriver. Ce defaut eſt ſuppléé par l'equité, qui adjouſte à la loi la bonté du Droit de nature, pour declarer ou moderer la vraye intention du legiſlateur. Ce Droit n'eſt autre choſe que la raiſon que Dieu a empreinte à tous les eſprits des hommes, qui commande de faire les choſes vertueuſes, & fuir ce qui leur eſt oppoſé.

EN conſequence de cette verité l'on a touſjours deteſté cette tyrannique definition de la Loi, qui porte que ce qui plaiſt au Prince ou ce qui lui eſt utile, eſt le Droit & la Loi, encores qu'il repugne au Droit de Nature ; c'eſt là la fauſſe opinion des Tyrans qui n'ont autre loi que leur volonté, ni moyen de la faire garder que la force. Auſſi quand les anciens ont donné la definition du Droit, ils n'ont pas dit que c'eſtoit un art d'une loi eſcrite, mais un art d'equité & de bonté.

IL faut donc que les bonnes Loix naiſſent du Droit de nature, qui a cet effect que de produire l'equité qui eſt la correction de la loi, qui nous enſeigne de ſuppléer à la loi

eſcrite

eſcrite, & faire ce que l'autheur de la loi euſt faict s'il euſt penſé aux cas qui pouvoient arriver, & euſt tellement declaré ce qui eſt obmis ou trop dur en ſa loi, que l'effect euſt eſté pour le ſalut du public.

Qui voudroit autrement uſer de la loi aux cas où elle doit eſtre temperée, ce ſeroit une pure calomnie, une manifeſte tromperie, faite ſous pretexte des mots de la loi ; ce ſeroit une ſouveraine injuſtice, une pure tyrannie : & certes ceux qui ſe ſervent des Loix de cette ſorte, & qui s'attachent eſtroitement à leurs paroles, ſont de vrais calomniateurs, ſont des ſycophantes, ſont des ſophiſtes & declamateurs.

Ceste equité naturelle tant recommandée dans les jugemens par les plus grands Politiques de l'Antiquité, a ceſte force que de corriger la loi pour ſervir à la choſe publique ; c'eſt une moderation de la loi, une voye du milieu, par le moyen de laquelle nous eſvitons la trop grande douceur & l'exceſſive rigueur : à celle-là, nous y ſommes portez d'ordinaire par la faveur, & la grace ; à l'autre, la haine ou le deſir de plaire à un tyran y forcent les juges meſchans, avares, & ambitieux. Les exemples n'en ont eſté que trop frequens en ce dernier ſiecle tout à faict cruel & ſanguinaire.

Aussi les Empereurs Conſtantin & Licinius ont fort bien dit, qu'en toutes choſes, ils diſent en toutes, l'on doit avoir eſgard pluſtoſt à la juſtice & à l'equité qu'à la rigueur du Droit appellée Droit eſtroit, qui eſt pour en dire la verité ne plus ne moins qu'un corps ſans ſang & ſans ame, inutile à tout, comme la loi deſtituée d'equité eſt la deſolation de la choſe publique, & la ruine des Eſtats.

C'est ce qui a fait blaſmer le Legiſlateur Charondas, pour avoir ordonné que les Juges n'euſſent à ſe deſpartir pour quelque faict que ce fuſt des termes precis de ſes Loix. Les Charlatans & les Empiriques en font ainſi, qui n'ont qu'une drogue pour toutes ſortes de maladies. Quelle ineptie de s'imaginer qu'une ſi grande diverſité de faicts & d'accidens qui arrivent dans le monde puiſſent eſtre decidez par une ſeule loi, & qu'il ne ſoit neceſſaire d'y apporter des conſiderations qui obligent les bons juges à ſuivre l'equité qui reſulte des faicts particuliers ?

Un ancien a fort bien dict, qu'il falloit en la punition des crimes diminuer ou augmenter les peines par la qualité des circonſtances, qu'il falloit conſiderer la cauſe, les perſonnes, le temps, l'evenement ; ce qui vient des diverſitez & des eſpeces innombrables, autant que les viſages des hommes ſont differens les uns des autres bien qu'ils ſoient compoſez de meſmes parties.

Aussi tous les grands Docteurs, Bartole meſmes, de l'autorité duquel l'on ſe ſert pour juſtifier ceſte action injuſte, n'ont point feint d'advertir les juges que bien que par tous les ſtatuts d'Italie il leur ſoit defendu de ſe deſpartir d'un ſeul point de leurs loix, il n'y ſont point tellement obligez qu'il ne leur ſoit permis, paſſant par deſſus ceſte rigueur eſcrite, de donner une benigne interpretation au ſtatut tirée du faict particulier qu'ils ont à juger.

L'Advertissement que donne ce grand Chancelier aux Juges eſt memorable, de ne faire aucune action contraire à eux-meſmes, c'eſt à dire, de ne rien faire que ce que doit faire un homme de bien. Or le devoir d'un homme de bien eſt de garder une moderation en tous les exercices de la vertu, principalement en la Juſtice, qui conſiſte pour eſtre parfaite à eviter les deux extremitez, la cruauté & la miſericorde, comme eſtans l'une & l'autre la ruine de la ſocieté civile.

Il eſt bien vray que l'autorité de moderer ou expliquer les loix depend proprement du Souverain. L'ordre ancien vouloit que ſi les loix eſtoient obſcures ou trop dures pour les faicts qui ſe preſentoient, que les Magiſtrats & Gouverneurs des Provinces en reſcriviſſent au Prince, qui mandoit ce qui eſtoit de ſa volonté. Nos livres ſont pleins de cet ordre, ce qui a duré juſques à l'Empereur Juſtinien, qui defendit à tous Juges de ne plus referer au Prince les cauſes des parties, pour les grandes confuſions qui en arrivoient, leur ordonnant de faire droit ainſi qu'ils cognoiſtroient eſtre juſte & raiſonnable. Cet ordre a eu lieu en toutes cauſes civiles & criminelles. *Nov. 125.*

Cecy neantmoins ne doit eſtre entendu d'une licence de juger ſelon le caprice des Juges. L'on ne va pas juſques à ceſte penſée extraordinaire. Pleuſt à Dieu qu'au ſiecle paſſé, miſerable & malheureux s'il en fuſt jamais, les Commiſſaires & les Juges plus autoriſez

autoriſez euſſent apporté autant de circonſpection à ſuivre les ordonnances à la rigueur! nous n'euſſions pas tant ſouffert d'injuſtices & d'oppreſſions publiques & particulieres. Les Loix n'ont ſervi que de piege & de pretexte pour ſurprendre les Innocens; & tout ce qui ſe peut imaginer d'injuſte & de violent a eſté ſoigneuſement executé par ceux meſmes qui ſont prepoſez pour tenir la main à faire obſerver les ordonnances: tant ils ont pris de peine d'obeir aveuglement aux volontez & à la paſſion violente d'un ſeul homme cruel & barbare!

XI. *Si celui qui ſçait ſimplement une Conjuration contre l'Eſtat, & ne la revele, eſt puniſſable de meſme peine que l'autheur de la conjuration. L'opinion de Bartole qui a tenu l'affirmative eſt examinée & refutée, avec les lieux de quelques Docteurs qui ont tenu l'advis contraire.*

L'ON dira qu'il eſt inutile de traicter en France la Queſtion, Si la ſimple ſcience en matiere de crime d'Eſtat eſt un crime de Leze-Majeſté, puiſque l'on a l'Ordonnance du Roy Louis XI qu'on pretend avoir decidé ce point. Neantmoins ce que nous avons remarqué contre cette Ordonnance ſera poſſible trouvé ſi fort & ſi conſiderable, que l'on jugera à propos de voir ce que les Docteurs ont penſé ſur cette queſtion, ſoit qu'ils ayent tenu l'affirmative, que la ſimple ſcience fuſt criminelle, & puniſſable de mort; ſoit qu'ils ayent eſté de contraire advis.

BARTOLE eſt le premier Docteur & le plus celebre qui a tenu que la ſimple ſcience non revelée eſtoit puniſſable de mort. Voici comme il en parle ſur la loi 6 *D. de leg. Pompeia de Parricidiis* n° 3.

“ *Item dicitur quod hic conſcius tenetur de parricidio, contra, quia de ſcientia ſola quis non*
“ *debet puniri. l. culpa caret de Regul. juris. C. non eſt ſine culpa de Reg. jur. in 6° Gloſ.*
“ *hujus timore dicit hic, conſcii ſubaudi et participes, et nihil allegat, forte mota eſt per illud*
“ *quod not. in aliis legib. Contra hanc Gloſ. videtur caſus in l. 2. 1 eod. ſol. Domini ſi volumus*
“ *ſuſtinere Gloſſam dicamus ſic. Quod ex ſola ſcientia quis non debet puniri, niſi quando male-*
“ *ficium debet committi in perſonam cujus poteſtati eſt ſubjectus, ut ſi ſervus eſt ſciens de morte*
“ *Domini l. 1. §. ſervus ad S. C. Syllan. Vel in filio ſi fuit ſciens de morte patris 1 eod. l. 2.*
“ *Idem de Vaſallo, ſi fuit ſciens de morte Domini eadem ratione. Idem de eo qui fuit ſciens de*
“ *turbatione civitatis ſuae vel de alio commiſſo in civitatem ſuam vel in Principem. l. Quiſquis*
“ *ad L. Jul. Majeſt. In aliis autem videtur quod non ſufficit ſola ſcientia niſi ſit particeps*
“ *delicti. not. hic. et d. l. culpa caret, et in D. C. non eſt ſine culpa ſed contra hanc gloſ.*
“ *videtur lex fortiter Inſtit. de public. judic. §. alia ubi ponit de conſciis per ſe et de participib.*
“ *per ſe, ſed poſſumus eam intelligere ſecundum diſtinctionem praecedentem, licet videatur fieri*
“ *violentia illi literae.*

“ Additio *ad haec verba Bartholi*, Turbatione civitatis ſuae. *Nota quod ſciens proditiones et*
“ *non revelans tenetur poena &c. ſed Baldus apud Florentiam de Dom. Donato de Barbadoris*
“ *conſuluit et ideo dicit quod anima Bartholi et omnium qui eum ſequuntur cruciatur in inferno: et*
“ *No. Can. fin. de his qui fil. occ. et de hac revelatione vide etiam quod notat Jo. Andr. c.*
“ *Petrus de Henric. et ſpes tit. de Legat. §. juxta v. quod ſi amici, et quod dixi poſt Bart. l.*
“ *incivile c. de Furtis. Videtur tamen quod Pater non tenetur revelare filium per textum l.*
“ *Milites §. deſertorem de re militari. Et an ex ſimplici cognitione ſive ordinatione faciendo*
“ *tractatum quis debeat puniri v. in. l. et ſi amici de Adulter. C. et his adde Bart. l. 1. §.*
“ *occiſorum ad Syllanian. et not. quod ſi ſtatutum punit tractatum facientem non requiritur con-*
“ *ſummatio delicti. ita dicit Abbas hic. c. tua nuper ext. de his quae fiunt a Praelat. per text.*
“ *et Gl. ibi et quod not. Bald. l. adverſus C. de furtis.*

Idem Barthol. ad l. 1. §. *Occiſorum* ad S. C. *Syllanian.* n° 3.

“ *Ultimo hic in fine, quod conſcii puniuntur, ſed 5. ead. l. §. ſed in eo dicitur quod non*
“ *puniuntur niſi participes, qualiter intelligatur hoc? Reſp. ſola ſcientia de maleficio commit-*
“ *tendo, non facit quem teneri, niſi maleficium debeat committi in Dominum. Ut hic. vel in*
“ *Patrem vel in Remp. cui quis ſubeſt l. quiſquis C. ad L. Jul. Majeſt. in alium vero ſi debet*
“ *committi non punitur quis ex ſola ſcientia niſi fuerit particeps ut in §. ſed in eo, et quod ibi dixi*
“ *et in l. utrum ad Leg. Pompeiam de Parricidiis.*

Bartole voulant refuter ce qu'Accurſe a fort bien dit en ſa Gloſe ſur la loi 6. *de Lege Pompeia de Parricidiis*, quand il a expliqué la mot de *Conſcius* par celui de *Particeps*; parce, dit Accurſe, que la ſeule ſcience ne rend pas un homme criminel: Bartole, dis-je, refutant ceſte Gloſe advouë que ceſte doctrine eſt veritable, ſçavoir que la ſcience ſans participation n'eſt pas capitale, fors en quatre cas: ſi un fils a advis qu'on veuille tuer ſon Pere; un Eſclave ſon Maiſtre; un Vaſſal ſon Seigneur; & lorſqu'un Citoyen ou un Sujet ſçait une conjuration contre la Republique, ou contre ſon Prince. Pour prouver ſon opinion il allegue des Loix où les Juriſconſultes & les Empereurs uſent de ce mot de *Conſcius*, qui ſignifie complice & participant du crime, & rien autre choſe. Ceux qui ont cognoiſſance de la proprieté de la langue Latine ne l'entendent pas autrement, & principalement les Juriſconſultes, qui ſont obligez plus que tous les autheurs d'uſer des termes propres à ſignifier les choſes qu'ils veulent exprimer. Si Bartole a eſté d'opinion contraire à Accurſe, l'on peut dire ce que Cujas a dit; *Accurſium longe magis corona*
12 Obſerv. 17.
donaverim, a quo quidquid aberrat Bartholus vanae fictiones et aegri ſomnia videntur. Ce lieu-cy eſt preuve entiere & indubitable du jugement de Cujas. Car Bartole veult qu'en tous les lieux qu'il allegue pour prouver ſes exceptions, que le mot de *Conſcius* s'entende d'une perſonne qui a ſceu ſimplement ſans participation; ce qui eſt ridicule, & une reſverie d'un homme qui ignore la force de ce mot, & ſa vraye & naturelle ſignification.

Nonius Marcell. Connanus.

Conscius proprement *eſt qui ope, conſilio, et voluntate adſuit*; *qui rem occultam una ſcit, ſciens cum altero, particeps et ſocius. Conſcire vel conſciſcere*, d'où vient le mot *Conſcius*, *eſt communi conſilio ſtatuere*: ne ſignifie pas ſçavoir, mais conſentir, & beaucoup davantage. Les paſſages dans les bons autheurs de l'antiquité y ſont exprés, & en grand nombre. *Gloſ. veter. Conſcius* συνίστωρ qui vient de συνίσταμαι qui ſignifie *coeo*, c'eſt à dire, *conjuro*, *conſpiro*, va bien plus avant que ſçavoir ſimplement; & en tout autant de lieux pareils à celuy-cy, c'eſt à dire, où il eſt queſtion de conjuration, où le mot de *conſcius* ſe trouve employé, il ne ſe peut entendre autrement que pour un homme participant à la conjuration: & les anciens Juriſconſultes ont eſté ſi exacts à ne point abuſer de la propre ſignification des Mots, que lorſque le Preteur a uſé ou pluſtoſt abuſé du mot de *Sciens*, ils ont creu eſtre obligez de l'expliquer comme en la loi 10. §. *quod ait D. quae in fraude creditor. Quod ait Praetor* ſciente, *ſic accipimus de conſcio & fraudem participante*; *non enim ſi ſimpliciter ſcio illum creditores habere, hoc ſufficit ad contendendum teneri eum in factum actione, ſed ſi particeps fraudis eſt.* La Gloſe d'Accurſe, au ſiecle où il vivoit, eſtoit neceſſaire; mais dans la lumiere des Lettres où nous ſommes, elle eſt inutile. Car puiſque le Juriſconſulte avoit uſé du mot de *Conſcius*, c'eſtoit aſſez dire pour deſigner un criminel, un participant d'un crime autant que le principal autheur; & perſonne ne le peut interpreter autrement ſans erreur & ignorance.

Claudianus. Zonaras.

Tous ces vieux Docteurs, & particulierement Bartole, pour apuyer leurs opinions alleguent perpetuellement ceſte Loi: *Quiſquis ad Legem Jul. Majeſt.* dont l'Autheur eſt l'Empereur Arcadius, qui eſtoit lors ſous la tyrannie de ſon Miniſtre Eutropius, meſchant & malheureux Eunuque, & qui mania l'Empire durant ſon autorité avec beaucoup de violence. Ceſte loi ne parle point des Princes, mais eſt trés expreſſe pour la deffenſe de leurs Miniſtres, & juſques au moindres officiers. Eutropius euſt plus de ſoin de ſa conſervation, & de celle de ſes creatures qu'il avoit eſlevées dans les charges, que de la perſonne de ſon maiſtre. L'Empereur donc aprés avoir parlé des peines dont il veut que les principaux auteurs ſoient punis, il adjouſte, *Id quod de praedictis eorumque filiis cavemus, etiam de ſatellitibus conſciis, ac miniſtris fidiſque eorum ſimili ſeveritate cenſemus. Sane ſi quis ex his in exordio initae factionis, initam prodiderit factionem, praemio a nobis donabitur. Is vero qui uſus fuerit factione, ſi vel ſero, incognita tamen adhuc conſiliorum arcana patefecerit, abſolutione tantum et venia dignus habebitur.* Voilà la clauſe dans laquelle celuy qui a ſimplement ſceu doibt eſtre compris. Il ne peut eſtre appellé *Satelles*, parce que ce mot ne convient qu'à ceux qui doivent eſtre employez à l'execution du deſſein. Il n'eſt point *Conſcius*, puiſqu'il n'a aſſiſté au conſeil de la conjuration. Il n'eſt pas *Miniſter*, puiſqu'il n'a aucun employ dans le Traicté, qui n'eſt pas meſme cogneu des conjurateurs, & ce ſont ceux que l'Empereur entend qu'ils ſoient punis, comme les principaux auteurs de la conſpiration. C'eſt auſſi de la part de ceux-là ſimplement que le Prince peut s'attendre d'eſtre

d'eſtre informé, parce qu'ils ſçavent la conjuration ; ceux qui ſçavent ſimplement, ne peuvent rien dire de precis, ni de convainquant, nulle preuve de leur part, nulle circonſtance, bref ne peuvent que donner des defiances & du trouble dans un Eſtat, ſans y pouvoir apporter aucun remede : auſſi l'Empereur veult que celui qui deſcouvrira le deſſein, lui revele *conſiliorum arcana*, ce que ne peut pas faire un qui a une legere ſcience & ſuperficielle. Ainſi l'on peut conclure que puiſqu'il eſtoit au pouvoir de l'Empereur & de ſon Conſeil de s'expliquer davantage, & de deſigner & tenir coupables ceux qui auront ſeulement une ſimple cognoiſſance ; qu'il ne l'a pas creu devoir faire juſtement, lui qui a ordonné par ceſte loi des choſes, ſi non du tout injuſtes & barbares, au moins rudes & trop ſeveres.

C'est là ce ſemble le vrai ſens de cette Loi ſi celebre, & neantmoins ceux qui ont dreſſé l'Ordonnance de Louis xi, dont on s'eſt ſervi en ceſte affaire, n'ont eu autre fondement que ceſte loi, qu'ils ont entenduë par le ſens de Bartole contraire au bon ſens, & à l'intention du Legiſlateur & des Juriſconſultes anciens.

J'adjouste à ce que deſſus, ce qui ſert auſſi à noſtre propos, ce que M. Cujas (qui a veu en la Juriſprudence ancienne plus que tous ces bons Docteurs) a dit ſur la loi 225 *de Verbor. Significatione. Ex lege Quiſquis ad Legem Jul. Majeſt.* dit-il, *temere ſtatuunt in crimine Majeſtatis ſolam voluntatem puniri, quod eſt falſum ; ſola voluntas perduellionem non facit, ſed initium facti, id eſt factio vel conjuratio. Et eleganter in l.* 1. *C. Th. ad Leg. Juliam de ambitu : Nihil intereſt inter coeptum ambitum et perfectum, cum pari ſorte leges tam ſcelus quam ſceleris voluntatem puniant ; non nudam voluntatem, ſed facti initium ; nam quis erit explorator nudae voluntatis ni coeperit facto aliquo aut facti initio aliquo voluntatem ſuam prodere ? quo prodito tamen coercebitur ea voluntas, non tantum ex cauſa Majeſtatis, ſed etiam ex aliis cauſis : quo modo accipiendum eſt quod Servius in Virgil. dixit ; hunc eſſe morem Romanorum ut non tantum exitus puniatur ſed et voluntas, a qua ſcilicet ceperit initium aliquod facti.*

Guil. Fornerius au Commentaire qu'il a faict ſur cette meſme Loi 225 *de verbor. ſignif.* faict une remarque à ce propos, rapportant ces mots de noſtre loi. *Quiſquis : eadem enim ſeveritate voluntatem ſceleris qua effectum puniri jura voluerunt. Voluntatem*, dit il, *cogitationem et conatum (ex veſtibulo ejuſdem conſtitutionis) interpretor, ſceleſtam inierit factionem, aut factionis ipſius ſuſceperit ſacramentum vel dederit. Cicero lib.* 3. *Officior. in ipſa deliberatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerit. Quod qui de nuda ſceleris cogitatione exaudiret, jus civile calumniaretur. lib.* 2. *feudorum Tit.* 51. *Qui laboravit, ſi non eſt inſidiatus, non privatur feudo.* L'interpretation de ces deux grands Docteurs eſt bien differente de celle de Bartole & de ceux qui l'ont ſuivi. Ils nient formellement, appuyez de la raiſon & par de bonnes autoritez, que la nuë volonté en crime d'Eſtat, qui n'eſt jamais ſans un mauvais principe, ſoit criminelle : ils veulent pour pouvoir eſtre dite telle qu'elle paroiſſe par quelque commencement en l'execution du deſſein ; bien loing d'eſtre d'advis qu'une ſimple ſcience ſoit criminelle, qui eſt deſtituée non ſeulement d'une nuë volonté, mais de tout mauvais principe, qui peut tomber en une perſonne fortuitement & ſans aucun deſſein par le moyen du ſens de l'ouïe, dont nous ne nous pouvons pas empeſcher l'uſage. C'eſt ce qu'a fort bien remarqué Themiſtius Euphrades en une *Orat. 5. p. 143.* occaſion ſemblable à celle-cy, parlant à l'Empereur Theodoſe : *Olim in ejuſmodi criminibus nihil inter culpam et fortunam diſcernebantur, parque et idem noxae genus nefarium aliquid et ſceleſtum moliri, et id ipſum praeter voluntatem audiſſe : atque hoc erat naturam hominis arguere, quod apertas ac patulas aures dediſſe, nec quemadmodum palpebras et os ſic etiam aures claudere aut diducere in poteſtate noſtra eſſe voluiſſet : cum fere unus hic ſenſus poteſtatem noſtram atque libertatem effugiat, ac quicquid in eum incurrerit velut janua carentibus aedibus, ita neceſſario ſint illi omnia ſuſcipienda. Tu vero, Imperator, auditum prorſus a crimine ſeparaſti.*

Le lieu tiré du livre *de Feudis* allegué par Fornerius, refute un des quatre cas exceptez par Bartole, en ſorte que toutes ces exceptions ſe trouveront vaines & ſans fondement : neantmoins elles ont eſté favorablement embraſſées & trouvées plauſibles par leurs Miniſtres ; car, diſent-ils, qu'y a-t-il de plus conſiderable que le repos d'un Eſtat, la vie d'un Prince, la vie d'un Pere, d'un Maiſtre & d'un Seigneur de Fief ; croyans que

que peu de perſonnes en choſes ſi favorables d'une part, & ſi odieuſes de l'autre, voudroient entreprendre d'y contredire, & ainſi que ceſte opinion ſeroit authoriſée. Le Texte le plus fort qu'a Bartole pour ſoutenir ſon opinion, eſt la loi 2. D. *de Lege Pompeia de parricid.* dans laquelle aprés qu'un enfant a acheté du poiſon pour faire mourir ſon Pere, la loi dit: *Frater ejus, qui cognoverat tantum nec Patri indicaverat, relegatus eſt, et medicus ſupplicio affectus.* Il y a bien de difference entre l'eſprit de ceſte loi, & le faict que nous traictons; parce qu'un fils qui ſçait que ſon frere a acheté du poiſon, que ſçait ſon deſſein, & le nom de celui qui a vendu le poiſon, & qu'il a eſté baillé à ceſte fin, il ne peut pas douter de la verité, il a un trés grand advantage parce qu'il peut advertir ſon Pere ſans crainte d'eſtre reputé calomniateur; advertiſſant ſon Pere il lui ſauve la vie, & à ſon frere, il peut demouvoir ſon frere de ſa mauvaiſe volonté. Le Pere en ayant cognoiſſance & faiſant ſçavoir à ſon fils la mauvaiſe volonté qu'il a euë, lui peut donner un repentir, ſans eſtre obligé de recourir à la rigueur de la Loi.

Il n'en eſt pas de meſme en crime de Leze-Majeſté: un particulier qui n'a aucune cognoiſſance que par le rapport d'un homme ſeul, n'a pas la liberté d'advertir ſon Prince ſans crainte de ſuccomber aux peines de la calomnie; s'il ne prouve ſon accuſation il paſſera pour un meſchant, pour un calomniateur, & ſuccombera aux peines de la Loi. S'il eſt homme d'eſprit, il ne donnera pas l'advis au Prince pour ne le pas troubler; il faut le confeſſer aux Miniſtres, qui ſont obligez de faire inſtruire le procés. Le Conſeil du Prince croira difficilement qu'un ſubject ait autant de bonne volonté pour ſon Roy, qu'un enfant a pour ſon Pere; le meſme Conſeil n'aura pas la puiſſance d'eſtoufer l'accuſation par prudence, autrement il ſeroit lui meſme coulpable s'il en arrivoit un mauvais effect. Il faut par la neceſſité des Loix que le procés ſoit faict, ou à l'accuſé ou à l'accuſateur, & quelquesfois à l'un & l'autre. Bartole meſme, bien entendu, ne dit pas que celui qui ſçait une conſpiration d'un homme ſeul, ſoit coulpable s'il ne le denonce. Il faudroit qu'il appuyaſt ſon raiſonnement, & qu'il reſpondiſt aux inconveniens qui peuvent arriver à celui qui ne prouvera pas le crime dont il a eu cognoiſſance.

l. 3. C. ad Leg. Jul. Majeſt.

Il faut qu'un accuſé ſoit convaincu par des indices trés manifeſtes, pour meſmes en venir à lui faire donner la queſtion. L'accuſateur ou le denonciateur ſont en pareille peine, au faict que nous traictons, trés manifeſtement, parce que le Sr de Thou eſtoit ſeul, il avoit la cognoiſſance du faict trop legere pour faire appliquer à la queſtion les accuſez, quoiqu'ils euſſent eſté de la qualité d'eſtre condamnez à ce ſupplice, ainſi ſon accuſation le perdoit manifeſtement.

D. l. 3. ad l. Jul. Majeſt.

Un teſmoin, dit-on, quoi que foible *eſt probatio ſemiplena*, comme parlent les Docteurs, & ils diſent deux teſmoins ſont une preuve entiere, un teſmoin une demi-preuve; ce qui eſt faux. La verité eſt ſemblable à la preuve, qui ne reçoit point de diviſion. Car ſi la verité n'eſt pas pleine & entiere, elle n'eſt pas ſeulement une demi-verité, mais une fauſſeté; ainſi où la preuve n'eſt pas pleine, il n'y en a point du tout. Les Juriſconſultes n'ont jamais cogneu ce que c'eſtoit que *ſemiplena probatio*.

Cujac. ad Tit. Cod. ad Leg. Juliam Majeſt.

Ainsi ce teſmoin qui ſçait ſimplement, à qui Bartole impoſe une obligation de reveler ſur peine de la vie, ne peut rien dire qui ne le conduiſe dans les tourmens, & de là à mort: s'il ne deſcouvre le mal qu'imparfaictement, il peut produire beaucoup de diviſions dans un Eſtat par l'obſcurité de ſa depoſition, par les defiances que l'on peut prendre de diverſes perſonnes innocentes.

Quelle preuve pouvoit-on attendre dudict Sr de Thou, qui avoit ſceu le Traicté par un paſſant qui pouvoit lui avoir impoſé pour le perdre, l'engageant dans une fauſſe accuſation. L'autorité de ceux qu'il devoit accuſer eſtoit telle, qu'il eſtoit aſſeurement perdu s'il euſt denoncé ſi peu qu'il en ſçavoit. Il voyoit M. le Grand, qu'on lui avoit dit eſtre un des principaux de la conjuration, eſtre prés du Roy en faveur, qui ne penſoit pas à ſe retirer, qui ne penſoit à rien moins qu'au Traicté; il voyoit M. le Duc d'Orleans au centre du Royaume avec ſes ſeuls domeſtiques en ſes paſſetemps ordinaires, ou dans les remedes pour ſa ſanté. Il voyoit M. de Bouillon en Italie commandant l'armée du Roy; qu'euſt il pû dire au Roy? Il euſt eſté creu hors de ſens d'accuſer des perſonnes ſans aucune preuve, eux que l'on voyoit occupez en des emplois ſi oppoſez à ceſte accuſation. Il euſt dit ſeulement, il y a un Traicté faict avec le Roy d'Eſpagne

par

par tels & tels ; quelle preuve ? aucune : il a ouï dire ? à qui ? au Sr de Fontrailles, qu'il ne voyoit plus, qui s'eſtoit retiré en pays eſtranger ? aprés cela que n'euſſent point faict les accuſez tres puiſſans ? certes il y perdoit & l'honneur & la vie.

MAIS l'on dit que la demeure à la Court, & prés de M. le Grand, augmentent beaucoup ſon crime : au contraire, ſi l'on conſidere ceſte circonſtance, elle va à ſa deſcharge. Eſtant à la Court il a veu de prés qu'il n'y avoit rien à craindre, il a pû cognoiſtre que la conjuration n'eſtoit point contre la perſonne du Roy ; il voyoit M. le Grand prés de ſa Majeſté, ſans deſſein qui approchaſt de l'execution d'un Traicté, il eſtoit aſſeuré que tant qu'il ſeroit prés de lui, qu'il ne feroit rien contre ſon devoir : s'il ſe fuſt abſenté, il euſt pû apprehender quelque progrés à ce mal, tout lui euſt eſté caché, tellement que ce que l'on a voulu qui fuſt à ſa ruine, a deu eſtre conſideré comme une marque de prudence, pour voir que le mal ne paſſaſt outre : auſſi vit-il que les conjurez avoient abandonné leur Traicté, & qu'ils n'y penſoient plus.

VOILA comme l'on peut deſtruire la doctrine de Bartole en ce point. Mais comme il n'y a rien de ſi extravagant en quelque ſcience que ce ſoit, qui n'ait ſes ſectateurs, Bartole en a eu, & qui ont adjouſté à ſes raiſons ; mais rien que d'inutile & ſans fondement. Les Princes, principalement les foibles, pour ne dire Tyrans, conſeillez par de meſchans Miniſtres ont faict valoir cette doctrine aux occaſions, & c'eſt ce qui faict qu'il s'en trouve quelques exemples dans les Hiſtoires, particulierement dans celles d'Italie. Neantmoins ceux qui ont tenu le party contraire ont prevalu en beaucoup d'Eſtats, & a-t-on trouvé à propos de produire icy quelques lieux de Docteurs, pour faire voir les raiſons qu'ils ont eu de s'oppoſer à l'opinion de Bartole, raiſons qui ſont tirées du Droit de nature, qui ſont de bon ſens, & dans la vraye juſtice.

NOUS commencerons par André Alciat Milanois, qui eſt le premier qui a entendu la pureté du Droit Romain, qui ſe trouvoit enſevely dans la barbarie des ſiecles precedens.

ANDRÆAS ALCIATUS *in l. bona fides. D. depoſit. n.* 16, 17, *&c.*

" *Quid de crimine patrando dicemus ? Et etiam tunc minore poena puniendum eo argumento*
" *conſtat, quod frater a fratre cogitatum parricidium ſciens, ſi tacuerit, non poena Legis*
" *Pompeiae ſed relegatione mediocrique ſupplicio afficitur. l.* 2. *ad Leg. Pomp. de Parricid. licet*
" *hac humanitate cum ſervis lex non agat. l.* 1. §. *occiſorum.* §. *ſi quos in villa ad Syllanianam.*

" *Sed finge, aliquis in Rempubl. vel Principem conjurat ſuum, idque arcanum Titio com-*
" *municat, an Titius detegere tenebitur ? ratio naturalis arcani non detegendi et fidei ſer-*
" *vandae non patitur. Baldus conſil.* 34. *lib.* 1. *contrarium ſuadet favor publicus, quem hic*
" *conſtat magis attende, et ideo Bartholus cenſuit talem puniendum niſi detexerit, ſed an prorſus* l. utrum de Parric. & D. §. occiſorum.
" *eadem poena qua principalis ? et aliqui recentiores aiunt : quae ſententia in eo qui adverſus*
" *ſupremum principem conjurationis factae conſcius eſt ex Arcadii conſtitutione defendi poteſt. l.*
" *quiſquis* §. *penult. C. ad Leg. Jul. Majeſt. Ego conſcium ab eo qui ſimpliciter ſciverit,*
" *differre arbitror : ut conſcius is dicatur qui ejuſdem conſilii particeps eſt. d. l. utrum. juncta.*
" *d. l.* 2. *ſi igitur aliquis ſocius fuerit, et conſilio aut inſtinctu, aut favore rem proſecutus ſit,*
" *is conſcius dicetur d.* §. *ſi quis in villa et l.* 3. *C. ad Leg. Jul. Majeſt. et merito pari poena*
" *tenebitur d. l. utrum. Qui vero ſimpliciter ſciverit, lenius punietur. d. l.* 2. *perinde ac*
" *perjurus qui ex formula juramenti fidelitatis revelare debuit. c.* 1. *de nova forma fid. in Feudis*
" *Bart. in Extravag. ad reprim.* 9. *l.* 31.

" *Sed ſi aliquis non credidit indicanti, vel quia levis erat author, vel ille per ambages ten-*
" *tando tantum loquutus ſit ? et non videtur conſcius his eſſe, cum in conſcientia neſcierit, imo*
" *non crediderit, et ideo ex qualitate rei eſſet diſcernendum et dolus a culpa ſecernendus, licet*
" *aliud Alexander Magnus adverſus Philotam obſervaverit. Sed hujuſmodi exempla nihil cum*
" *Philoſopho legali commune habent : nam et Legiſlator noſter Juſtinianus, cum haec ſpecies in*
" *caput ſuum incidiſſet, haudquaquam exemplum Alexandri imitari voluit, ut eſt apud Proco-*
" *pium lib.* 3. *adde quod etiam plerique cenſuerunt ſi quis probare crimen non poſſit, ſubſitque*
" *periculum ne quaeſtioni ſubdatur d. l.* 3. *impune eum tacuiſſe videri.* 2. *q.* 7. *c. quapropter.*
" *Quamvis enim favor ſit publicus, ut indicium qualecunque detegatur, ei favori praevalet*
" *naturalis ratio, qua quis ſe aperto periculo ſubjicere cogi non debet l.* 1. *de bonis eor. qui ſi* Moder. C. 1. de offic. deleg.
" *mort. c. officii ex de poenis, idque fieri communiter recentiores tradiderunt, qua de re nos alibi*

" *plura.*

“ *plura. Hincque apparet aequitatem eam juris civilis, ut delicta denuntientur, contraria*
“ *quandoque naturali aequitate offuſcari et vinci. Argum. l. Imperator in fi. de appellat.*

HIERONYMUS GIGAS FOROSEMPRONIENSIS *Tractatu* de crimine laeſae Majeſtatis *ut de plurib. et variis quaeſtion. quaeſt.* 11.

§. 8, 9 & 10. “ *Quaero an ſola ſcientia punibilis in crimine laeſae Majeſtatis non ſubſecuto aliquo conſenſu con-*
“ *ſilio vel facto. Breviter videtur dicendum quod ſic, propter atrocitatem criminis. Limita*
“ *tamen praedictam concluſionem quando talis ſcientia probari non poſſit. Nimis enim abſurdum*
“ *eſſet quod qui teneretur revelare quod probare non poſſit, cum nemo ſe tormentis ſubmittere*
“ *debeat, quibus hujuſmodi criminis delator ſupponitur l.* 3. *c. ad Leg. Jul. Majeſt. et ſimiliter*
“ *ſqualori carceris l. fin. C. de accuſat. Nec culpa eſt in diſcrimine vitae ſe ponere, ut inquit*
“ *Gloſ. in l. neminem C. de infamia. Qui enim tantum audivit et non revelavit ex eo quod id*
“ *non poterat probare immunis eſt a delicto l. noſtris C. de calumniat. et hanc opinionem*
“ *ſequutum fuiſſe Bald. in quodam conſilio teſtatur Angelus in Tractatu malefic. ſubditis; quod*
“ *Bald. in d. ſuo conſilio dicebat, quod judices ſequentes opinionem Bartholi in l. utrum et*
“ *homines occidentis. Ex ea ſola cauſa quod ſecretum non revelant, quod probare non poſſunt;*
“ *omnes ſunt homicidae. Et quod Bald. in dicto ſuo conſilio deplorat memoriam fidelis militis*
“ *Dom. Joannis Barbadori qui ob hanc cauſam cum aliquib. ejus ſequacibus fuit decapitatus,*
“ *quod refert Jo. de Plat in §. publico de Puplic. Jud. Inſt. Iſtam opinionem tenuit etiam*
“ *Alciat. in l. bona fides depoſiti. et in l.* 4. §. *Cato de Xbor. oblig. ubi dicit hanc illi opinionem*
“ *communem, ſubdit tamen ſe dubitare de hac opinione, dicens non eſſe verum quod talis*
“ *ſciens et revelans tormentis ſubjici debeat, quia textus in d. l.* 3. *C. ad leg. Jul. Majeſt.*
“ *loquitur de accuſante aliquem ad poenam non in revelante, ut princeps caveat, allegat. not.*
“ *per hoc in Conſ.* 202. 4° *Vol. Opinionem Bart. et Salic. in practica ſervari teſtatur ipſe*
“ *Angel. loco cit. et ibid. Aug. de Arminio in ſua additione quae incipit Tu autem. In hac*
“ *materia adde quod alias, dicit illam ſervaſſe, et allegat Barth. in l.* 1. §. *occiſorum. D. ad*
“ *Syllan. et ibi Angel. et Abb. in C.* 1. *de reſt. ſpol. et in c.* 1. *de offic. de Leg. et ita etiam*
“ *tenuit Mat. de Afflict. in c.* 1. §. *et bona committentium col.* 8. *Xs.* 40. *n.* 103. *Tit. quae*
“ *ſint regal. in uſib. Feudor. Iſta ultima opinio mihi nimis rigoroſa videtur.*

JOACHIMUS MYNSINGERUS *à* FRUNDECK *J. C.* Singularium Obſervationum Imperialis Camerae *Centur.* 5. *Obſer.* 40. *Sciens machinationem contra Principem, neque revelans, quomodo puniendus.*

“ *Vulgare dogma eſt id quod Doctores conſentiunt et aequo omnes, quod ſciens tractatum ſeu*
“ *conſpirationem adverſus Principem et illam non revelans capitali poena ſit afficiendus, mortis*
“ *ſcilicet et amiſſionis omnium bonorum per text. in l. quiſquis §. id quod ibi Doctores communiter*
“ *C. ad Leg. Jul. Majeſt. Bart. in l. utrum D. ad l. Pomp. de Par. et l.* 1. §. *occiſorum. ubi*
“ *etiam Ang. et Rom. D. ad Syllan. ſal. in l. propter inſidias n.* 3. *C. qui accuſ. non poſ. Abb.*
“ *c.* 1. *n.* 5. *de off. de leg. et c.* 1. *n.* 9. *de reſt. ſpoliat. ubi dicit hoc procedere etſi delictum*
“ *non ſit ſubſecutum. Aug. in add. de Ang. de Maleſ. Xb. che hai tradito. n.* 10 *et* 11. *Jaſ.*
“ *l. ut vim. n.* 32. *et ſeq. de Juſt. et Jur. et ibi Curt. n.* 60. *Mart. Laud. de crim. laeſ. Majeſt.*
“ *n.* 13. *Carre in pract. Crim. §. circa quartum. n.* 63. *Capy deciſ.* 139. *n.* 67. *et Dec. in*
“ *l. culpa caret n.* 11. *D. de Reg. Jur. An autem hoc indifferenter procedat, ſive quis Tracta-*
“ *tum contra Principem probare poſſit, ſive illum ſecreto ſciat? confligtantur interpretes. Bart.*
“ *enim ad D. l. utrum, indiſtincte tenet non revelantem capitis poena plectendum eſſe, cui ſub-*
“ *ſcribunt Fel. in c.* 2. *Xs.* 2. *facit et Dec. ibid. Xs. Ex quo de off. deleg. et Bertachin. v.*
“ *ſcire Xs.* 14. *ubi hanc opinionem paſſim ſervari ait. Alii vero cenſent ſi quis ſecreto talem*
“ *tractatum ſciat, quia ei ſecreto et ſub fide fuerit revelatus, et ſic illum certo docere nequeat,*
“ *ipſum non teneri ad revelandum, quia in defectu probationis forte ſubjiceretur carceribus et*
“ *torturae l.* 3. *C. ad l. Jul. Majeſt. Nemo autem revelare obnoxius eſt quando imminet peri-*
“ *culum in corpus ſuum C. officii Extrav. de poen. Ita tenet Aug. Tract. de malefic. Xb. che*
“ *hai tradito Xs. quod crimen et in l.* 2. *D. de Parric. Jaſon. l.* 1. §. *ſi tibi Xs.* 4. *limitata*
“ *D. de condict. ob. turp. cauſ. Neviz. in Sylv. nupt. Xb. non eſt nubendum n.* 96. *Sum. Sylveſt.*
“ *Xb. reſtitutio* 3 *in* 2 *quaeſt. Xs.* 3. *cum in crimine, et Deci. d. l. culpa caret. Xs. ſimiliter,*
“ *Hipp. d. l. utrum. et ſing.* 164. *Ripa in Tract. de peſte quaeſt.* 2. *aitque Cagnol. in d. l.*
“ *culp. n.* 21. *hanc eſſe veriorem magiſque communem, quia valde durum et iniquum eſſe*

“ *aliquem*

“ *aliquem ex ſola ſcientia mortis poena affici. Nonnulli denique conciliant diſtinctione has*
“ *pugnantes inter ſe opiniones, ut haec procedat in accuſatione, quam non tenetur inſtituere etiam*
“ *in crimine laeſae Majeſtatis ille, qui deinde probare nequeat : Bartholi vero opinio locum habeat*
“ *in ſimplici denunciatione ſeu potius admonitione facienda ad hoc ut princeps ſibi praecavere*
“ *poſſit. Ita Alciat. in l. 4. Cato. n. 4. notab. n. 3. D. de Xb. oblig. idemque expreſſe refert*
“ *et ſequitur Cagnol. in d. l. culpa caret. n.* 21.

MENOCHIUS *de* arbitrariis judiciis *Lib.* 3. *Centur.* 4. *Caſ.* 355.

“ *Quod ad jus civile, recepta eſt omnium ſententia, hunc conſcium criminis non teneri detegere,*
“ *et obviam ire delicto, et ob id nulla poena plecti poſſe. Ita Gloſ. in C. culpa caret de Regul.*
“ *juris, ubi Dec. n.* 4. *et Cagnol. n.* 10. *poſt Barth. in l.* 1. § *ſed in eo D. ad Syllan. et in l.*
“ *metum.* §. *ſed licet D. quod metus cauſa. Idem in l. ut vim n.* 12. *et alibi Jaſon. n.* 32. *et*
“ *Dec. n.* 33. *de Juſt. et Jure qui alios recenſet. Abbas in c.* 1. *n.* 7. *et ibi Felin. n.* 6.
“ *Decius n.* 7, 8. *et Bero n.* 74. *et offic. deleg. Verum Did. Covarruvias in Clemen.* 1. *part.* 2.
“ §. 2. *n.* 7. *de homicid. in ea opinione fuit, utroque jure deſidiam aut negligentiam illius, qui*
“ *futuro delicto obviare potuit, et non obſtitit, eſſe aliqua poena arbitraria puniendum, quod*
“ *ut ſatis juri et aequitati conſonum non diſplicet. Nam et Cic.* 1. *Offic. ita ſcripſit : Qui*
“ *non defendit aut obſiſtit ſi poteſt injuriae, tam eſt in vitio quam ſi parentes aut amicos aut*
“ *patriam deſerat. Hic accedit quod non caret ſcrupulo ſocietatis occultae qui futuro facinori*
“ *obviam non ivit. C. delicto de ſent. Excom. in b. Abbas in C. cum non. n.* 14. *de jud. Et*
“ *ad hujus tractationis explanationem v. Navarr. in cap. non inferenda* 23. *q.* 3.

“ *Declaratur primo ut non procedat in crimine laeſae Majeſtatis, quoniam ſi quis ſcit aliquos*
“ *contra Principem ſuum conſpiraſſe eos detegere debet, alioqui punitur. Ita probat l. quiſquis*
“ §. *id quod. C. ad Leg. Jul. Maj. Bart. in l.* 1. §. *occiſor. D. ad Syllan. et in l. utrum in fi.*
“ *D. ad L. Pomp. de Parricid. Abbas in D. c.* 1. *n.* 8. *et ibi Dec. n.* 8. *Mantua. n.* 24. *ac*
“ *Bero. n.* 62. *de Offic. deleg. id Decius d. l. culpa caret n.* 9. *de reg. jur. et ibi Cagnol.*
“ *n.* 12. *et alii plures.*

“ *Hanc declarationem ita demum veram noſtri fere omnes intelligunt, quando hic conſcius*
“ *criminis laeſae Majeſtatis poteſt illud crimen detectum a ſe probare, ſecus ſi non poteſt, quia*
“ *inquiunt Doctores, non debet hic detegendo ſe in illud periculum ſponte conjicere. Ita poſt*
“ *Bald. ſcripſit Angel. in Tract. Malef. v. che hai tradito n.* 10. *Dec. in d. l. culpa caret*
“ *n.* 9. *Xs. et hoc ſane ubi alios recenſet, quibus addo Marſil. ſingul.* 164. *nemo et in d. l.*
“ *utrum n. Capicium deciſ.* 155. *n.* 10. *Neviz. lib.* 1. *Silv. Nupt. n.* 70. *Brun. conſ.* 28.
“ *n.* 2. *Socinus junior conſ.* 305. *n.* 43. *lib.* 3. *Nattan conſ.* 629. *lib.* 3. *Ita etiam in foro*
“ *quem Conſcientiae appellant hunc non denuntiantem atque revelantem eſſe tutum memoriae*
“ *prodiderunt D. Thomas Quodlib.* 1. *art.* 16. *et Quodlib.* 14. *art.* 12. *et in* 4. *Sent. d. A.*
“ *Ang. Clavas in ſumma Xbo. denuntiatio, excommunicatio q.* 8. *et hoc caſu defendi poteſt quod*
“ *ſcribit Dec. d. c. novit. n.* 23. *de Jud. Hoc ego ſequor rejecta illa contraria opinione Bart.*
“ *in l. utrum de Parric. qui indiſtincte viſus eſt ſentire, ſive probare poſſit ſive non, teneri omnino*
“ *detegere, et quem ſunt ſecuti aliqui relati a Firmia in ſuo repertorio v. ſcire n.* 4. *et*
“ *Barthol. opinionem in foro ſervari ſcribit Angel. loco cit. et ibi Aug. Arimin. Afflict. in c.* 1.
“ §. *ad bona n.* 103. *quae ſunt regul. Eſt enim haec Bartholi opinio rigoroſa nimis, ut etiam*
“ *inquit Gigas in tract. de crimine laeſae Majeſtatis q.* 2. *n.* 10. *et a Bart. non recedit Placit.*
“ *lib.* 1. *Epit. delict. c.* 22. *n.* 17. *Jul. Clarus lib.* 5. *ſent. Jur.* §. *fin. q.* 87. *Xs. punitus*
“ *eſt. Has tamen opiniones conciliant Alciat. in l.* 4. §. *Cato* 4. *Notab. de Xb. oblig. et*
“ *Cagnol. d. l. culpa n.* 12. *de reg. jur. Ut opinio Bartholi procedat per modum admonitionis*
“ *quam is conſcius facere tenetur detegendo quicquid ſcit, eo modo quo ſcit, et communis opinio procedat,*
“ *quando per modum accuſationis is conſcius detegit. Nam ſi probationes non habet accuſare non*
“ *debet, ne periculum tormentorum ſubeat juxta l.* 3. *ad leg. Jul. Majeſt. Quae vero de ac-*
“ *cuſatione loquitur, et alia nonnulla ſcribit Alciat. lib.* 8. *parerg. c.* 9. *In hoc itaque caſu*
“ *ambigitur, quae poena ſit indicta contra conſcios non revelantes conjurationem hanc Roman.*
“ *ſingul.* 787. *nunquid teneatur. Scripſit eſſe poenam relegationis. Ex l. Metrodorus D. de*
“ *Poenis, quae ſane poena cum hodie in uſu eſſe deſierit, facit ut locus ſit poenae arbitrariae. Id quod*
“ *in ſpecie docuit Bero in d. c.* 1. *n.* 70. *de Offic. deleg. Etſi Roman. vel alios non referat, quam*
“ *ſententiam probavit Cagnol. in d. l. culpa caret. n.* 10. *de Reg. jur. poſt Felin. in c.* 1. *n.* 7. *de*
“ *Offic. deleg. et in c. quantae de Sent. Excom. Oſaſcus deciſ.* 60. *n.* 5. *et ibi declarat, quid in*

“ *Patre*

" *Patre an teneatur revelare conſpirationem filii. Brunus vero Conſ. 28. ſentit poenam eſſe*
" *ordinariam ipſi reo principali hujus criminis indictam. Ex. d. l. quiſquis C. ad Leg. Jul.*
" *Majeſt. qui quidem textus multum urget in illis (ſimili ſeveritate cenſemus) niſi dicamus loqui*
" *de iis conſciis qui criminis participes ſunt, dum dicit conſciis et miniſtris, quemadmodum In-*
" *terpret. Gloſ. l. utrum. D. ad Leg. Pomp. de Parricid. a qua non diſſentit Capol. Conſ.*
" *3. col. 6. qui intelligit conſcium pro conſocio.*

Regnerus Sixtinus de Regalibus *lib.* 2. *c.* 20. §. 31, 32, 33 *et* 34.

" *Atque eſt hoc jus de ſubditis adeo rigidum, ut etiam conſcii criminis laeſae Majeſtatis*
" *puniantur d. l. quiſquis §. id quod, ubi etiam communiter Doctores id tradunt, et communem*
" *eſſe hanc ſententiam teſtatur Gabriel. commun. concluſ. lib. 7. concluſ. 37. n. 1. et revera*
" *receptiſſima dici poteſt. Ideo Mynſinger obſer. 40. n. 1. cent. 5. ait vulgare hoc eſſe dogma,*
" *et in illud Doctores ex aequo omnes conſentire. Atque hoc dogma eo verius eſt, quod idem*
" *locum habet in conſciis nonnullorum aliorum criminum, cujuſmodi eſt parricidium l. utrum. D.*
" *ad leg. Pomp. de Parric. Veneficium. l. 1. §. f. quod ſi quis, et ibi Jo. Ign. n. 2. d. ad*
" *Syllan. Raptus l. unica §. poenas C. raptu virginum. Non tamen ordinaria ſed mitiori*
" *poena pro arbitrio judicis delinquentes puniendi ſunt ex magis communi ſententia de qua teſtatur*
" *Roland Conſ. 88. n. 10. lib. 2. ubi et humaniorem eam eſſe dicit, confirmaturque haec ſententia*
" *textu in l. Metrodorum D. de Poenis, ubi ſola relegatione in Inſulam punitur qui non prodit*
" *committentem crimen laeſae Majeſtatis. Obſtare videtur textus in d. §. id quod in Xb. ſimili*
" *ſeveritate, ſed attendendum eſt eum textum uti his verbis ſatellitibus conſciis ac miniſtris, et ſic*
" *loqui de iis qui ſimul ſunt criminis participes et miniſtri. Menoch. de arbitr. Jud. quaeſt. lib. 2.*
" *Cent. 4. Caſ. 355. n. 14. ubi addit ita interpretari gloſam in l. utrum. D. ad Leg.*
" *Pomp. de Parricid. et Capol. Conſ. 3. Col. 6. intelligere conſcium pro conſocio. Neque etiam*
" *de iis conſciis hoc jus accipiendum eſt qui tantum ſecreto ſciunt et probationibus deſtituuntur,*
" *ſed de iis qui ita ſciunt ut etiam probare tractatum poſſint. arg. l. noſtris in fi. C. de Calum-*
" *nia, et Clement. nolentis §. notarii de Haeretic. cum nemo illud quod ſibi periculum creare*
" *poſſet revelare teneatur l. officii D. de Poenis, et ab aequitate ac humanitate alienum ſit*
" *aliquem ex ſola ſcientia gravem poenam ſubire. Atque hanc ſententiam contra Barthol. et*
" *plures alios diſtinctionem inter eum qui probare tractatum poſſit vel non haud admittentes*
" *tenent Dec. et Cagnol. in l. culpa caret. de Reg. Jur. Ripa in tract. de Peſte quaeſt. 2.*
" *Marſil. ſing. 164. Menoch. d. caſ. 355. n. 10. Mynſeng. D. obſ. 40. n. 3, 4, 5. Centur. 5.*
" *Socin. Jun. Conſ. 105. n. 43. lib. 3. et non ſolum veriorem ſed et magis communem eſſe ait*
" *Cagnol. in d. L. Culpa n. 21. omneſque fere tenere aſſerit Menoch. dicto loco.*

Pour conclure ceſte matiere, l'on voit que par la Loi de nature, par la raiſon, par les textes du Droit Romain bien entendus, & par la plus ſaine partie des Docteurs, Que celui qui ſçait ſimplement une conjuration contre l'Eſtat ſans aucune participation, n'eſt pas obligé à la reveler; parce qu'il n'a nulle preuve pour appuyer ſa denonciation ou ſon accuſation: Que s'il eſt ſi malheureux que d'eſtre mis en juſtice, ce crime, s'il y en a, n'eſt pas capital, tant s'en faut qu'il ſoit puniſſable de la meſme peine que l'autheur de la conjuration, & ſes complices; ainſi l'opinion contraire de Bartole, & de ſes ſectateurs, qui procede d'une pure ignorance du Droit Romain, eſt inique, barbare, & tyrannique.

XII. *Exemples tirez de divers Hiſtoriens tant anciens que modernes, pour monſtrer que ceux qui ont eſté accuſez d'avoir ſceu quelque Conjuration qu'ils n'ont pas revelée; ou n'ont pas eſté punis, ou s'ils l'ont eſté, la peine a eſté beaucoup moindre que celle des principaux autheurs, ou des complices.*

Themistocles *à Athenes.*

Les Lacedemoniens deplaiſans de ce qu'ils eſtoient en mauvaiſe odeur dans la Grece, à cauſe de la trahiſon de Pauſanias; les Atheniens, au contraire, fort eſtimez de ce qu'aucun de leurs citoyens n'avoit eſté accuſé de trahiſon; ils accuſerent Themiſtocles, qui eſtoit en grande reputation à Athenes, d'avoir eu intelligence avec Pauſanias, & traicté avec le Roy Xerxes pour envahir la Grece. Ils firent ſçavoir les particularitez de ce deſſein aux ennemis de Themiſtocles, leur firent voir quelques actes par leſquels ils prouvoient

prouvoient que Pauſanias avoit communiqué avec Themiſtocles, & l'avoit invité de ſe joindre à lui pour faire reuſſir l'entrepriſe de Xerxes. Themiſtocles rejetta les propoſitions de Pauſanias, mais il ne creut pas eſtre obligé d'accuſer ſon ami. La cauſe fut examinée, & bien que Themiſtocles fuſt convaincu par de fortes preuves, & des parties puiſſantes, il fut neantmoins abſous du crime de trahiſon.

Ceste hiſtoire eſt tirée mot à mot du xi Livre de Diodorus Siculus p. 40.

Germanus & Marcellus *ſous l'Empereur Juſtinien.*

Arsaces Armenien ayant commis un crime contre l'Empereur Juſtinien, pour lequel il fut honteuſement chaſtié, il reſolut de s'en reſentir par une conjuration contre la vie de l'Empereur. Il communiqua ſon deſſein à Artabanus ſon parent, lequel quoique malcontent il trouva fort froid, ſoit par timidité, ſoit que l'entrepriſe lui ſemblaſt impoſſible. Croyant neantmoins l'avoir perſuadé, lui monſtrant les moyens de tuer l'Empereur ſans beaucoup de peril, lui fit voir que Germanus & les ſiens ſeroient de la partie, qui eſtoit une perſonne tres puiſſante dans l'Eſtat, & qui haïſſoit l'Empereur. Arſaces enſuite parla de ſon deſſein à Charaſanges, jeune homme hardi & genereux mais de peu d'experience, qui ſe joignit auſſi-toſt à lui, & l'ayant faict voir ils arreſterent enſemble de tirer de Germanus une derniere reſolution. Germanus avoit un fils nommé Juſtin fort courageux, Arſaces lui fit dire qu'il avoit quelque choſe d'importance à lui communiquer: ils ſe trouverent dans une Egliſe, où Arſaces fit jurer Juſtin qu'il ne reveleroit point qu'à ſon Pere Germanus ce qu'il lui vouloit dire; & auſſi-toſt Arſaces lui reprocha la laſcheté de ſon pere & la ſienne de ſouffrir aux proches parens de l'Empereur tant de perſonnes de ſi petite qualité & ſans merite remplir les grandes charges de l'Empire, & qu'eux eſtoient dans le meſpris & ſans employ. Arſaces lui fit voir les moyens qu'il avoit d'executer ſon entrepriſe. Ceſte propoſition eſtonna Juſtin, & il declara que ſon Pere ni lui ne pouvoient conſentir à une telle trahiſon. Juſtin declara à ſon Pere Germanus ce que lui avoit dit Arſaces, & Germanus le communiqua à Marcellus qui tenoit une des premieres charges prés l'Empereur. Ce Marcellus tenu pour fort homme de bien, jugea par l'importance de la choſe qu'il falloit, ou la deſcouvrir à l'Empereur, ou l'eſtouſer du tout. Il diſoit en lui-meſme ſe trouvant fort perplex, que s'il en donnoit la moindre part à l'Empereur, qu'Artabanus ou quelqu'un de ſes amis en deſcouvriroient quelque choſe, qu'Artabanus ſe retireroit, & Arſaces avec lui, & d'ailleurs qu'il n'avoit rien pour les convaincre. Enfin, il ſe reſolut, & diſt à Germanus qu'il falloit pour donner advis à l'Empereur de cette entrepriſe qu'il lui en donnaſt plus de lumiere, & des perſonnes de foi. Alors Germanus commanda à ſon fils de faire ce que Marcellus deſiroit. Juſtin jugeant qu'Arſaces ne penſoit plus à lui pour l'accompliſſement de ſon deſſein, parce qu'il croyoit l'avoir du tout rebuté, s'addreſſa à Charaſanges, & lui demanda ſi Artabanus n'avoit pas donné ordre à Arſaces de le voir, & s'il avoit quelque choſe de plus à lui dire, & comme il falloit travailler, & qu'ils en viendroient bien à bout enſemble. Alors Charaſanges ſe deſcouvrit à Juſtin, qui promit que ſon Pere & lui y travailleroient de bonne ſorte, & prirent jour pour en parler enſemble. Juſtin donna advis de tout ce qu'il avoit faict à Marcellus, qui pria Leontius ſon ami de ſe trouver en lieu d'où il pourroit ouïr ſans eſtre veu ce que Charaſanges lui diroit. Germanus mit ordre à cela, & Leontius ne manqua pas à ce qui lui avoit eſté ordonné. Les conjurez ſe trouverent au jour aſſigné. Charaſanges deſduiſit amplement ce qu'Artabanus & Arſaces lui avoient dit, les moyens qu'il y avoit de faire Germanus Empereur; mais que l'affaire ſembloit recevoir quelque difficulté, parce que Beliſſaire n'eſtoit pas loin de Bizance avec ſon armée, qui leur feroit perdre le fruit de leur entrepriſe: qu'il falloit differer l'execution de ce deſſein juſques à ce que Beliſſaire fuſt venu, & prendre le temps qu'il ſeroit au Palais, où ils tueroient l'Empereur, Beliſſaire, & Marcellus. Bien que Marcellus fuſt aſſeuré de toute ceſte conſpiration par Leontius, il fut fort long temps ſans en donner advis, ne voulant pas qu'on euſt pû dire qu'il euſt par precipitation & un deſir extraordinaire de meriter, voulu faire mourir Artabanus. Germanus d'autre coſté, voyant la vie de l'Empereur en hazard, impatient de lui en donner advis, & craignant ce que lui arriva, que le delai qu'il apportoit en ceſte occaſion ne lui tournaſt

à crime, ſe deſcouvrit à Buzes & à Conſtantianus. Enfin Marcellus aprés avoir differé pluſieurs jours à ſe reſoudre de ce qu'il feroit, & voyant que Beliſſaire approchoit de Byzance, deſcouvrit tout à l'Empereur qui fit auſſi-toſt arreſter pluſieurs de la ſuite d'Artabanus, auxquels l'on donna la queſtion pour ſçavoir la verité de l'affaire. L'on apprit par les informations que Germanus & ſon fils Juſtin eſtoient de la partie; mais ils furent juſtifiez par Marcellus & Leontius. Buzes & Conſtantianus declarerent courageuſement qu'ils ne pouvoient condamner Germanus, que l'affaire eſtoit ainſi que Marcellus & Leontius l'avoient declarée. Le Senat recogneut que Germanus eſtoit innocent: mais lorſque les Senateurs furent communiquer leur reſolution à l'Empereur, il ſe plaignit haultement de cette horrible conjuration, ſe mit en colere principalement contre Germanus, lui reprochant ſon crime d'avoir eſté ſi lent à lui deſcouvrir le peril de la vie où il eſtoit. Deux des juges flaterent l'Empereur en ſa colere contre Germanus, & le confirmerent dans ſon reſentiment. Les autres craintifs n'oſerent parler, & ne voulurent pas forcer l'Empereur en ſon naturel, lui diſans qu'il eſtoit libre d'en faire à ſa volonté. Marcellus ſeul ayant dit toute l'hiſtoire de la conjuration ſauva Germanus, & appaiſa l'Empereur, qui ſe contenta d'oſter les charges à Artabanus, le faiſant garder lui & les autres conjurez en priſon ſans leur faire autre mal.

Ceste hiſtoire tirée du troiſieſme livre des Gothiques de Procope eſt fort ſinguliere: l'on en peut tirer de belles conſiderations. L'on y voit Germanus & ſon fils communiquer long-temps & ſouvent avec ceux qui avoient conjuré de tuer l'Empereur: Que le deſſein des conjurateurs eſtoit de faire Germanus Empereur; ce qu'il ne rejettoit pas, en ce qu'il n'en advertit l'Empereur. Il en donna bien advis à Marcellus, qui tenoit une des premieres charges dans la Court. Ce Marcellus deſira de grandes preuves pour en venir à une revelation, mais ſi claires, certaines, & convainquantes que l'on n'euſt pas pû dire qu'il eſtoit calomniateur: ſans cela il ne creut pas eſtre obligé à accuſer legerement des perſonnes de qualité.

L'Empereur ſçachant par Marcellus ce qui s'eſtoit pratiqué contre lui, quoi qu'il euſt beaucoup differé à lui en donner advis, ne lui en fit aucune peine, au contraire ſe ſervit de ſon teſmoignage pour ſauver la vie & l'honneur à Germanus qui ne lui avoit rien deſcouvert, mais ſeulement à deux Senateurs. Enfin, Juſtinien ne voulut pas que la ſimple ſcience qu'avoient eu Marcellus & Germanus leur fuſt imputée à crime, & ſe monstra d'ailleurs doux & clement envers les autheurs de la conjuration.

Ainsi l'on voit que du temps de l'Empereur Juſtinien, la ſeule cognoiſſance non revelée n'a pas eſté tenuë pour cauſe ſuffiſante à condamner à la mort, mais conſiderée avec d'autres circonſtances qui font juger s'il y a dol ou non. Tel eſt le faict de Philotas dans l'hiſtoire d'Alexandre le Grand: il ne fut pas condamné pour la ſeule & ſimple ſcience, & pour ne l'avoir pas revelée. Il y avoit d'autres indices contre lui, qui firent juger qu'il y avoit du dol; & pour ce il fut appliqué à la queſtion, où il confeſſa ſon mauvais deſſein contre le Roy.

Sidonius Apollinaris & Auxanius *ſous l'Empereur Anthemius l'an 468.*

Arvandus Gaulois, & qui avoit deux fois exercé la Prefecture aux Gaules, fut par un decret de ceux de Narbonne accuſé de crime de Leze-Majeſté devant l'Empereur Anthemius. Ayant eſté arreſté, il fut conduit à Rome; & incontinant aprés Tonantius, Ferreolus, Thaumaſtus, & Petronius, gens de grande conſideration envoyez des Gaules pour pourſuivre ceſte accuſation, arriverent à Rome. Ils eſtoient porteurs d'une Lettre qu'avoit eſcrit Arvandus à Euric Roy des Gots, qui le diſſuadoit de faire la paix avec Anthemius, & lui conſeilloit de faire la guerre aux Bretons, & de partager les Gaules avec les Bourguignons. Outre ceſte principale accuſation, on lui mettoit ſus d'avoir faict beaucoup d'exactions pendant ſa ſeconde Prefecture; mais comme le crime de Leze-Majeſté eſtoit le principal, il fut cauſe de la ruine d'Arvandus. Sidonius Apollinaris eſtoit lors à Rome en quelque conſideration. Il advoua que par l'amitié qu'il avoit eu avec Arvandus, il avoit ſceu, & auſſi Auxanius, les deſſeins d'Arvandus; mais tant s'en faut que Sidonius & Auxanius fuſſent en peine de ce qu'ils avoient ſceu ceſte conjuration, qu'ils aſſiſterent de leur credit leur ami prevenu d'un ſi grand crime, & bien

bien qu'ils ne peurent pas empeſcher qu'il ne fuſt condamné comme criminel de Leze-Majeſté, il ne fut pas neantmoins condamné à mort, mais en un exil.

CESTE hiſtoire eſt tirée de l'Epiſtre 7. livre I de Sidonius Apollinaris.

MAGNUS *ſous Valdemar* 1 *Roy de Dannemark l'an* 1178.

MAGNUS fils d'Eric non content de ſa fortune, qui eſtoit grande, en partie par la liberalité de Valdemar 1 Roy de Dannemark, conjura d'attenter à la perſonne de ce Roy, avec Canut & Charles parens du Roy & les ſiens. Le Roy deſcouvrit ceſte conjuration, par un Hermite chez lequel quelques amis de Magnus furent obligez de ſe retirer faiſans voyage. Ces gens pendant le ſouper parlerent de la bonne fortune du Roy, & comme Dieu l'avoit garenti de tous les deſſeins que Magnus & les enfans du Duc Charles avoient ſur ſa vie. Cet Hermite eſtoit ſi proche du lieu où ces gens diſcouroient, qu'il apprit tous les deſſeins qui eſtoient contre le Roy : il en advertit ſon Superieur pour en donner advis au Roy. Le Roy le creut facilement, & fit venir devant lui Abſalon parent des conjurez, & lui fit dire l'hiſtoire par l'Hermite. Magnus, Canut, & Charles advertis que le Roy ſçavoit une partie de leur deſſein, ſe retirerent. Abſalon qui avoit beaucoup de creance auprés du Roy, fit en ſorte que Magnus euſt un ſaufconduit pour venir ſoutenir ſon innocence. Il vint. Le Roy en preſence des Eſtats aſſemblez à cete fin, fit voir des lettres de Magnus, qui le confondirent de ſorte que tout ce que pût faire Abſalon, fut de demander un delai pour Magnus, afin de ſatisfaire à ce qui lui eſtoit objecté ; ce qu'il obtint. Magnus voyant qu'il ne lui eſtoit pas poſſible de ſe defendre, ſuivit le conſeil d'Abſalon de confeſſer ſa faute, & demander pardon : ce qu'il fit, & par un eſcrit il deduiſit les deſſeins qu'il avoit eu ſur la vie du Roi, s'eſtonnant comme le Roy avoit eſchappé tant de fois. Le Roy lui pardonna en conſideration de ce qu'il eſtoit ſon parent : mais il ne lui permit pas ſa privauté ; au contraire, il s'aſſeura de lui, & lui deffendit d'avoir communication avec Canut & Charles. Chriſtierne fils de Suenon accuſé d'eſtre un des complices fut banni, ſes bien conſervez. Les Eſtats finis, Eſchellus l'un des premiers Prelats du Royaume, envoya au Roy deux de ſes neveux Abſalon & Aſcerus, contre leſquels le Roy ſe monſtra plus rude que contre Magnus. Aſcerus interrogé par le Roy s'il avoit participé à ceſte conjuration, reſpondit que de verité il l'avoit ſceue, mais qu'il n'y avoit apporté aucun conſentement. Aprés ceſte confeſſion il fut banny.

CESTE hiſtoire eſt tirée du ſixieſme livre de l'Hiſtoire de Dannemark de Jo. Pontanus pag. 263.

Arreſt de la Cour contre HENNEQUIN L'ALEMANS, *de l'an* 1340.

LE Samedy avant Noel l'an 1340, Hennequin l'Alemans fut pilorié par Arreſt de la Cour, à avoir une cedule miſe ſur ſa teſte, de laquelle la teneur eſt telle : « C'eſt « Hennequin l'Alemans, qui a ſceu que M. Robert l'Anglois, & deux moines Alemans « qui demeuroient à S. Bernard, machinoient la mort du Roy & de la Reine, & en la « perdition de tout le Royaume, par mauvais art & par invocation du Diable, ſe venir « en un cerne qu'ils firent és jardins de l'hoſtel de la Comteſſe de Valois ; leſquels « M. Robert & moines ſont fuitifs pour ce faict ; & pource que ledit Hennequin l'Alemans ne le diſt ne revela à Juſtice, & fut mis en priſon à Sainct Martin des Champs, « laquelle priſon il briſa, & fut repris quand il s'enfuit ; à ceſte cauſe il eſt mis « au pillory.

EXTRAICT d'un ancien Regiſtre.

BERNARDO DEL NERO *Florentin.*

EN l'année 1497. Pierre de Medicis qui avoit eſté chaſſé de Florence, travailla par divers moyens pour y rentrer. Ceux qui avoient l'autorité dans la ville eurent advis de quelque intelligence qu'il y avoit : auſſi-toſt Bernardo del Nero qui venoit de ſortir de la charge de Gonfalonnier, la principale du gouvernement, fut arreſté, & avec lui Nicolas Ridolfi, Laurent Tornaboni, Jean Pucci, & Jean Cambi. Le procés fut faict à tous ces priſonniers, & furent condamnez & executez à mort. Guicciardin parlant de cette hiſtoire, dit que Bernardo del Nero ne fut convaincu d'autre choſe *che d'havere ſaputa* *l. 3. p. 158.* *queſta pratica, & non l'havere rivelata ; il quale errore, che per ſe è punito in pena capitale, da gli ſtatuti Fiorentini, & dalla Interpretatione data dalla maggiore parte de' Juriſconſulti alle leggi*

leggi communi. Mais Guicciardin adjouſte une particularité trés conſiderable & eſſentielle, que la faute de Bernardo del Nero eſtoit d'autant plus grande qu'il eſtoit Gonfalonnier de la Republique, lors que Pierre de Medicis ſe preſenta pour executer ſon deſſein ; & par ainſi plus obligé à faire *ufficio piu di perſona publica che di privata.* Ce qui ſemble deſtruire du tout la premiere cauſe, ſur laquelle les juges avoient condamné Nero, qui eſt d'avoir ſceu la conjuration, & ne l'avoir revelée ; puiſqu'il avoit une charge qui l'obligeoit plus eſtroictement que tous les autres à la defenſe de la Republique. Auſſi l'Hiſtorien Nardi Florentin, qui a pour but d'eſcrire l'Hiſtoire particuliere de la Republique de Florence, au lieu que Guicciardin embraſſe generalement l'Hiſtoire d'Italie, parlant de ce faict, dit que ſur l'advis qui en fut donné, les Seigneurs de la Republique firent arreſter tout le premier ce Bernard del Nero agé de 75 ans, & qui avoit eſté Gonfalonnier peu de mois auparavant, & enſuite les conjurez, qui furent tous condamnez à un meſme ſupplice. Nardi ne deſcharge point Nero, le faict coulpable autant qu'aucun autre des accuſez.

RAPHAEL RIARIO *dit* le Cardinal de Sainct George, *&* N. BANDINELLI *dit* le Cardinal Sauli, *ſous le Pape Leo* X. *l'an* 1517.

ALFONSE Petrucci, dit le Cardinal de Siene, ayant reſolu de faire mourir le Pape Leon x, ſe voulut ſervir pour cela d'un Chirurgien nommé Vercelli. Le Pape adverti de ce deſſein, trouva moyen de faire venir à Rome ce Cardinal, ſur un ſaufconduit qu'il bailla à l'Ambaſſadeur d'Eſpagne. Ce Cardinal vint à Rome, fut ſaluer le Pape accompagné de Bandinelli, dit le Cardinel Sauli, Genois, ſon ami. Ces deux Cardinaux furent arreſtez à l'antichambre du Pape, & conduis au Chaſteau St. Ange. Vercelli ce chirurgien qui eſtoit lors à Florence fut pris, & mené à Rome.

L'AMBASSADEUR ſe plaignit de l'infraction du ſaufconduit: mais le Pape lui reſpondit qu'il ne s'eſtendoit point aux crimes de ceſte nature.

LES priſonniers examinez, pluſieurs teſmoins ouïs, la conjuration du Cardinal de Siene verifiée, il fut convaincu & juſtifié que le Cardinal Sauli la ſçavoit. Le Chirurgien & un nommé Pocointeſta furent executez fort cruellement en public.

ENSUITE le Pape fit arreſter Raphael Riario, dit le Cardinal de S. George, Camerlingue, qui diſt qu'il n'avoit eu nulle communication de cette conjuration, mais que le Cardinal de Siene s'eſtoit plaint à lui que le Pape lui vouloit mal. Quelques jours aprés, le Pape s'eſtant plaint en conſiſtoire de la haine que ces Cardinaux lui portoient, qu'il eſtoit neantmoins preſt d'oublier leur faute ; Adrian dit le Cardinal Cornetto, & François Soderin Cardinal de Volterre ſe jetterent aux pieds de ſa Sainctete, & lui dirent que le Cardinal Sauli leur avoit tenu le meſme diſcours qu'au Cardinal de S. George.

ENFIN le procés ayant eſté faict, le Cardinal de Siene & le Cardinal Sauli furent privez du Cardinalat, degradez, & livrez au bras ſeculier. Et la nuict ſuivante le Cardinal de Siene fut eſtranglé en priſon, & la peine de mort du Cardinal Sauli fut commuée en une priſon perpetuelle, d'où il fut delivré peu aprés moyennant un bonne ſomme d'argent, & reſtabli en ſa dignité. Guicciardin eſcrit qu'avant ſortir de priſon l'on lui bailla un poiſon lent qui le conſuma peu aprés. Mais voici comme en parle P. Jove p. 95. *Saulio vitam impetravit Franciſcus e Ciboa familia ſororis Leonis maritus, ei quoque mox honorem pilei cumulata benignate reſtituit, quum eum auribus tantum, non atroci voluntate peccaviſſe judicaret.* Le Cardinal de St. George, Guicciardin en parle ainſi: " Col Cardinale di San Giorgio per eſſere il delitto minore, ancora che le leggi fatte & interpretate da Principi per ſicurtà de loro ſtati vogliano che nel crimine della Maeſta leſa, ſia ſottopoſto all'ultimo ſupplicio, non ſolo chi macchina, ma chi ſa, chi accenna contro allo ſtato, & molto piu quando ſi tratta contro alla vita del Principe ; procedette il Pontefice piu manſuetamente havendo riſpetto alla ſua età, & autorità, & alla congiuntion grande che innanzi al Pontificato era lungamente ſtata tra loro: pero ſe ben fuſſe per ritener l'autorità della ſeverità, nella ſentenza medeſima privato del Cardinalato, fu quaſi incontinente obligandoſi egli a pagar quantita grandiſſima di danari, reſtituito per gratia, eccetto che alla voce attiva & paſſiva, alla quale fu innanzi paſſaſſe un anno reintegrato.

l. 13. p. 642.

P. *Jove dit* cent mille eſcus.

POUR ce qui eſt des Cardinaux Cornetto & Volterre, ils n'eurent aucun mal, ſinon qu'ils en ſortirent pour une grande ſomme d'argent. Le Cardinal de Volterre ſe retira à Fondi,

à Fondi, & l'autre craignant la rigueur du Pape ſortit de nuit de Rome, & oncques depuis ne fut veu.

Ce que l'on peut conſiderer ſur ce faict, eſt que le Pape fit mourir ceux qui eſtoient vrayement coupables. Les autres Cardinaux ne l'eſtoient pas, l'on en vouloit à leur argent, qu'ils donnerent. Et quoi que Guicciardin parlant du Cardinal de St. George dit, qu'il eſtoit digne de mort par la maxime tenuë par les Princes, qui eſt que ceux qui ne revelent pas les conjurations ſont coulpables de mort; toutesfois l'on voit par ce qu'il en eſcrit, que ce Cardinal fut delivré pleinement en baillant cent mille eſcus. Le Cardinal Sauli en ſortit par la meſme voye, n'ayant eu, dit P. Jove, que les aureilles criminelles: & ainſi nonobſtant ceſte maxime, que Guicciardin dit eſtre tenuë & obſervée par les Princes; ces Cardinaux qui avoient ſceu ceſte conjuration contre la vie du Pape ne furent punis de mort, mais furent delivrez pour de l'argent.

Mre. Emard de Prye *Sr.* de Prye *&* de Toussy, *M.* Pierre Popillon *Sr.* de Paray, *ſous le Roy François* 1, 1523.

Emard de Prye fut arreſté priſonnier pour la conjuration du Conneſtable de Bourbon. Il fut interrogé par le premier Preſident de Rouen, & recogneut qu'il y avoit trois mois qu'il avoit veu le Conneſtable à Varennes, qu'il le tira à part & lui diſt qu'il eſtoit en propos de ſe marier à la ſœur de l'Empereur, & qu'il ne tiendroit qu'à lui. Ce diſcours depleut au depoſant, qui diſt au Conneſtable qu'il ne devoit rien faire ſans le conſentement du Roy, & qu'il s'en repentiroit: & lui ayant eſté remonſtré qu'il devoit donner advis de cela au Roy, diſt qu'il ne penſoit pas que les choſes deuſſent tirer ſi avant, & qu'il ne vouloit mettre debat entre le Roy & le Conneſtable.

L'affaire renvoyé au Parlement le 20 Decembre 1523, cet accuſé perſiſta en ſes premieres depoſitions.

Le Roy meſcontent du Parlement, qu'il jugeoit trop facile, il y fit venir d'autres juges. Ledict Sr de Prye en preſence de tous ces juges dit, qu'il y avoit verité en ſes premieres depoſitions, & rien plus; ſe defendit de n'avoir pas donné advis au Roy de la venuë des Lanſquenetz en Bourgogne, diſant que le Sr de Jonville l'avoit faict.

M. Pierre Popillon Sr de Paray Chancelier du Bourbonnois autre accuſé dit, interrogé à Blois le 27 Septembre 1523 par le Chancelier, que le Conneſtable lui ayant communiqué ſon deſſein de ſon mariage avec la ſœur de l'Empereur, qu'il l'en voulut diſſuader, lui mettant devant les yeux l'inimitié entre le Roy & l'Empereur: de quoi le Conneſtable ſe colera fort contre lui, & jura que ſi l'Empereur vouloit ce mariage qu'il le feroit nonobſtant ſes remonſtrances. Neantmoins que le Conneſtable penſant à ce que lui avoit dit ledict depoſant, ſe repentit ſur l'heure, & manda ſon Confeſſeur pour ſe confeſſer du ferment qu'il avoit fait, ce qu'il fit; & depuis le depoſant parla au Confeſſeur pour ſçavoir ſi le Conneſtable perſiſtoit en ce deſſein, qui luy diſt que non, & ce par ſerment, ce que fit auſſi le Conneſtable le lendemain; & ainſi il croyoit avoir laiſſé le Conneſtable hors de ce deſſein.

Popillon perſiſta en ſa depoſition à Eſcures, puis à Loches, où il fut interrogé, & advoua que le Conneſtable lui avoit communiqué par trois fois le deſſein de ce mariage; meſme avant la mort de Madame ſa femme.

Cet accuſé en preſence de la Cour perſiſta à tout ce qu'il avoit dit, comme auſſi le 3 Juin 1524, tant en preſence de la Cour que des Commiſſaires des autres Parlemens.

Enfin intervint arreſt du 2. Juillet 1524, par lequel la Cour eſlargiſt leſdict de Prye & Popillon, en faiſant les ſoubmiſſions ordinaires; & neantmoins ordonna que les priſonniers ſeroient mis en telle ville du Royaume qu'il plairoit au Roy ordonner, d'où il leur ſeroit defendu de partir à peine de la vie, mainlevée de leurs biens, l'alienation neantmoins de leurs immeubles à eux interdite.

Le Roy trouva mauvais cet arreſt, *defendit à la Cour ſur peine de la vie*, ce ſont les mots de la Lettre, *de l'executer*. Il y a deux Lettres du Roy pour ce faict, qui ſont fort rudes: elles ſont des 12 & 18 Juillet 1524.

Madame Mere du Roy, Regente en France, eſcrivit au Parlement le 17 May 1525, qu'elle vouloit que l'arreſt contre le Sr de Prye fuſt executé, excepté en ce qui touchoit la perſonne dudict de Prye, attendu ſon ancien age, voulant qu'il puiſſe aller

où bon lui ſemblera. Ce que la Cour executa. Depuis ladicte Dame fit delivrer pleinement ledict de Prye.

Pour le faict dudict Popillon, il mourut dans la Baſtille le 15 Aouſt 1524, & fut par arreſt permis à ſa veuve & à ſes enfans faire enlever ſon corps de nuict ſans pompe.

Ces deux accuſez ſçavoient la conjuration du Conneſtable de Bourbon, & ſon deſſein arreſté de ſon mariage beaucoup avant ſa ſortie du Royaume. Ils eurent du temps pour en advertir le Roy. Leur excuſe d'avoir voulu divertir le Conneſtable n'eſt alleguée que par eux, par conſequent inutile pour eux, & ne les deſcharge pas. Car il ſe peut faire qu'ils n'en ont rien faict, ou pluſtoſt ne l'ont oſé envers une perſonne de ſi haute condition. Le grand nombre de Juges de divers Parlemens aprés avoir ouï les accuſez pluſieurs fois leur ouvrit les priſons, bien loin de les juger dignes de mort.

Extraict du Procés faict au Conneſtable de Bourbon.

Le Sieur Descars *ſous le Roy François* I. 1523.

François Deſcars Chevalier Sr de la Vauguion fut arreſté ſur l'advis qu'eut le Roy qu'il ſçait la Conjuration du Conneſtable de Bourbon.

Il fut interrogé pluſieurs fois. Monſieur de la Trimouille l'interrogea la premiere fois, par ordre du Roy & de Madame ſa mere; & ce en preſence de trois hommes d'armes de ſa compagnie. Il deſnia tout ce que lui fut demandé, mais parce que par ſes reſponſes il paroiſſoit qu'il avoit ſceu ſuperficiellement quelque choſe de cette affaire, ledict Sr de la Trimouille l'interrogea pourquoi il n'advertiſſoit le Roy de ce qu'il ſçavoit, dit qu'il n'en ſçavoit rien au vrai, & qu'il n'euſt jamais penſé qu'il ſe fuſt faict, & d'advertir d'une choſe dequoi il eſtoit en doute, il lui euſt ſemblé qu'il euſt faict une grande meſchanceté: Car il ne lui avoit rien declaré. Ce ſont ſes propres termes.

Extraict du Procés faict au Conneſtable de Bourbon.

Bertrand Simon *dict* Brion, Antoine Desguieres *Sr. de* Chirancy, *ſous le Roy François* I. 1523.

Bertrand Simon, dit Brion, eſcuyer, fut arreſté en la Franche Comté à cauſe de la conſpiration du Conneſtable de Bourbon. Il fut interrogé le 25 Septemb. 1523. & confeſſa qu'il n'y avoit qu'un an qu'il frequentoit en la maiſon de Bourbon par le moyen du Sr du Peloux; que le bruit eſtoit commun dans la maiſon qu'il eſtoit venu un gentilhomme de la part de l'Empereur au Conneſtable, qui lui avoit apporté des Lettres & un diamant, & diſoit on que c'eſtoit à cauſe des paroles du mariage d'entre ledict Conneſtable & la ſœur de l'Empereur, à laquelle le Conneſtable envoya un autre diamant: ſceut auſſi que le Sr de Beaurain eſtoit venu vers le Conneſtable.

Sçachant que le Roy vouloit faire arreſter le Conneſtable il le vint trouver, & fut depeſché auſſi-toſt par Peloux de l'ordre du Conneſtable pour aller trouver S. Bonnet qui eſtoit à la Palice, & revindrent S. Bonnet & lui trouver le Conneſtable, qu'il accompagna juſques à Hermen; que là le Conneſtable ſe deſroba de ſes gens, ne menant avec lui qu'un valet de chambre & Pomperant.

Dit que la fuite du Conneſtable eſtonna tous ſes gens, qui craignoient de tomber entre les mains du Roy. Au ſortir du Puy pour gaigner les montagnes, Eſguieres & lui trouverent Lalliere, S. Bonet, & Peloux, & allerent juſques au lieu où il fut pris.

Que par les chemins Lalliere & Peloux diſoiênt que le mariage du Conneſtable avec la ſœur de l'Empereur ſe faiſoit, que les Allemans devoient entrer en Champagne, les Anglois en Picardie, les Eſpagnols en Guienne; qu'il y avoit grand nombre de Lanſquenets en Bourgogne qui devoient venir à Lion, que le Conneſtable avec ce qu'il avoit de forces ſe devoit joindre à eux, qu'il devoit avoir dix mille hommes, dont Peloux en commanderoit mille, Lalliere autant, Godiniere autant, & pluſieurs autres qu'il ne pouvoit nommer.

Adjousta que ſi le Roy n'euſt arreſté à Lion, & qu'il en fuſt parti le jour qu'il y eſtoit entré, qu'on lui euſt faict un ſi beau ſervice qu'il ne fuſt pas retourné à ſon aiſe en France; dit auſſi qu'il a faict quelques voyages vers les S^{rs} de St. Valier & du Peloux.

Dit

DIT que le Conneſtable ſe retira avec ſeize jaques, à chacune deſquelles il y avoit deux mille cinquante eſcus ; & en porterent Eſguieres & lui chacun une qu'ils laiſſerent à St. Amour entre les mains de Lalliere & Peloux qui les leur avoient baillées.

LE meſme jour les meſmes Commiſſaires interrogerent Antoine D'Eſguieres Sr de Charancy, homme d'armes de la compagnie du Conneſtable, qui dit que Lalliere le mit au ſervice du Conneſtable, & lui diſt qu'il eſtoit choiſi pour eſtre du nombre des douze hommes d'armes que le Conneſtable vouloit mener avec lui delà les monts.

CE Deſguieres dit preſque les meſmes choſes que Brion, & fut un de ceux qui conduiſit le Conneſtable ſur la frontiere & qui portoit de l'argent en jaques.

CES deux accuſez perſiſterent tousjours à ce qu'ils avoient dit. Le Roy voulut avoir l'advis des Commiſſaires ſur la charge qui eſtoit contre tous les priſonniers. Voici ce qu'ils dirent ſur ceux-cy. Pour Brion n'y a lieu de gehenne, *nihilque reſtat cum eo agendum.* Sur la confeſſion de Deſguieres, *nihil cum eo agendum.*

SUR ce le Roy renvoya au Parlement de Paris pour parfaire le procés des accuſez qui furent huict en nombre. Arreſt du 27 Janvier 1523, particulierement contre leſdicts Deſguieres & Brion accuſez d'avoir accompagné le Conneſtable juſques à Hermen, aprés le bruit que le Roy le vouloit faire prendre, & dudict lieu de Hermen ledict Conneſtable parti, avoient ſuivi Lalliere & Peloux qui leur dirent le deſſein du Conneſtable, ainſi qu'ils l'ont depoſé, & qu'ils avoient porté partie de l'argent du Conneſtable en jaques, ce qu'ils avoient celé ſans en advertir le Roy ; pour ce ils ſont condamnez à faire amende honorable au parquet de ladicte Cour, à la Table de marbre, & ſur les grands degrez du Palais en chemiſe pieds nuds & teſte nuë tenans une torche en leurs mains, diſans que mal conſeillez ils avoient commis les choſes ſuſdictes, & icelles teuës & cellées ſans en advertir le Roy, dont ils en demandent pardon au Roy, & à juſtice ; & ce faict eſtre releguez en tel lieu qu'il plaira au Roy juſques à trois ans ; & a privé ledict Deſguieres à tousjours de tous honneurs & ſtipendie qu'il euſt pû avoir du Roy, & l'a declaré, enſemble ledict de Brion, indignes à jamais d'eſtre des ordonnances dudict Seigneur. 20 *Dec.* 1523.

LE 9 Mars le Roy vint en Parlement, où il demanda raiſon des jugemens rendus contre les priſonniers : ce que fit le premier Preſident. Pour le faict deſdict de Brion & Deſguieres il diſt, qu'ils avoient eſté pluſieurs fois interrogez ainſi qu'il eſt dit cy-deſſus. Sur quoi le Chancelier demanda, & de leurs biens, les avez vous point confiſquez ? il reſpondit que non, & que ce n'eſtoit qu'une relegation qui n'emporte confiſcation. Sur ce le Roy diſt que l'on devoit en telles affaires, qui concernent de ſi prés ſa perſonne & ſon Royaume, y regarder autrement que l'on ne faict en une matiere civile, & que Deſguieres & Brion quand ils furent pris à Lion, ils penſoient bien eſtre pendus & eſtranglez ; qu'il ne vouloit tolerer telles voyes, & qu'il entendoit faire venir des cours de Parlemens & autres lieux ainſi qu'il adviſera pluſieurs bons & gros perſonages, par leſquels en la compagnie deſſuſdicte il fera revoir leſdicts procés, & cependant vouloit que ces priſonniers demeuraſſent où ils eſtoient.

LE 19 May le Roy eſcrivit au Parlement, qu'il eſtoit à propos que les procés des complices du Conneſtable fuſſent bien veus, qu'il avoit mis ordre qu'aucuns Preſidens & Conſeillers des autres Parlemens ſe tranſporteroient en ſa Cour de Parlement de Paris, pour vacquer avec eux à la reviſion deſdicts procés. Sur ces Lettres le Procureur General requiſt que tres humbles remonſtrances fuſſent faites au Roy, que la conſequence de faire revoir les procés ja jugez eſtoit tres perilleuſe. Sur ce, Arreſt, les Chambres aſſemblées, par lequel fut dit que quant au procés de ceux où il n'y avoit eu arreſt, qu'ils ſeroient jugez par trente des Preſidens & Conſeillers de ladicte Cour qu'elle deputera, & au jugement d'iceux ſeront appellez les Commiſſaires des autres Parlemens nommez par le Roy.

TOUS ces Juges tant ordinaires que Commiſſaires aſſemblez interrogerent de nouveau les accuſez, & entr'autres Deſguieres & Brion, qui recogneurent tout ce qu'ils avoient dit auparavant, qu'ils avoient accompagné le Conneſtable juſques à la frontiere. 8 *Juin.* 1524.

CES juges n'ordonnerent rien de nouveau contre ces deux accuſez, & le premier Arreſt demeura. Ils furent retenus dans les priſons juſques en May 1528 que le Roy eſcriviſt

eſcriviſt au Parlement, qu'ayant ſceu l'Arreſt contre ces deux accuſez il entendoit qu'ils fuſſent delivrez, ayans obeï à juſtice & executé leur arreſt, afin qu'ils peuſſent aller en Italie pour ſon ſervice. Surquoi la Cour aprés avoir veu l'arreſt donné contre eux depuis 4 ans & 9 mois, arreſta qu'il ſeroit executé : ce qui fut faict, & eux delivrez.

Par ceſte hiſtoire on voit que ces deux accuſez ont ſceu le deſſein du Mariage du Conneſtable, ſes pratiques pour troubler le Royaume avec l'Empereur & le Roy d'Angleterre ennemis du Roy & du Royaume ; ſçavoient meſme le complot qu'il y avoit eu contre la perſonne du Roy, ont ſervi à la retraite du Conneſtable, ont porté partie de ſon argent, aprés la cognoiſſance qu'ils avoient que le Roy le vouloit faire arreſter : & neantmoins ils ne furent condamnez à la mort, & ce qui eſt à remarquer eſt que l'Arreſt fut donné par 30 Juges du Parlement de Paris, & 23 Juges tirez des Parlemens de Toulouſe, Bourdeaux, & Rouen, & du Grand Conſeil, qui revirent ce procés ja jugé, qui ne trouverent pas juſte de faire perdre la vie à des perſonnes qui avoient ſceu bien plus que ſuperficiellement une conjuration ſi grande & dangereuſe.

Extraict du Procés faict au Conneſtable de Bourbon.

Julien Girolami *ſous Coſme de Medicis Duc de Florence.*

En l'année 1559 il ſe fit une grande conjuration à Florence contre la perſonne de Coſme de Medicis. Pandolfe Pucci chef de cette entrepriſe, communiqua ſon deſſein à Alſtoldo Cavalcanti, à Laurent de Medicis, Ricard Milanois, Bernard Corbinelli & à Puccio Pucci. Ce chef Pandolfe Pucci taſcha d'induire ces gens-ci à aſſaſſiner le Duc, leur propoſant divers moyens qu'il jugeoit faciles. Ces gens tant s'en faut qu'ils improuvaſſent le deſſein de Pandolfe, qu'ils taſcherent de le perſuader de faire l'attentat lui-meſme, ayant grande privauté avec le Duc ; mais il n'eut pas aſſez de cœur, & rejetta cette propoſition, comme impoſſible. Pandolfe rechercha auſſi pour le meſme faict Julian Girolami, & Laurent de Libri : à celui-ci il ne ſe deſcouvrit pas abſolument, mais il le pria de l'aſſiſter au beſoin. Pour Girolami il entendit aſſez ce que Pandolfe lui avoit voulu dire, quoiqu'en paroles couvertes, improuva ſon entrepriſe, mais lui promit le ſecret. François Naſi en fit autant, & le deſconſeilla. Les conjurez furent quelques mois ſans rien entreprendre ; ils menerent cependant une vie ſi desbordée que Cavalcanti & Laurent de Medicis furent pris pour quelques ſales actions. Le Duc neantmoins leur fit grace, fit delivrer Cavalcanti l'exhortant de mieux vivre. Laurens de Medicis fut envoyé à Piſe. Pandolfe cependant fut à Rome où il ſe deſcouvrit à quelques bannis Florentins, dont le Duc euſt advis, ce qui l'obligea de conſiderer de prés les actions des autres conjurez, & ſe trouvant aſſez bien informé, il fit arreſter Cavalcanti à Florence, & Laurent de Medicis à Piſe. Pandolfe Pucci fut pris & examiné fort exactement ; il fut exhorté de dire la verité, & ſur l'aſſeurance qu'il euſt que l'on conſidereroit les merites de ſes predeceſſeurs, il ſe reſolut de dire ingenuement ce qu'il avoit voulu faire, & d'en donner un eſcrit, où il enveloppa non ſeulement pluſieurs perſonnes vivantes, mais auſſi aucuns qui eſtoient morts. Corbinelli & Ricciardi advertis de cette confeſſion, ſe retirerent. Tous les conjurez furent convaincus par Pandolfe & par ſon eſcrit ; & aprés quelques legeres tortures, ils furent jugez. Pandolfe chef de la conjuration fut pendu publiquement. Laurens de Medicis, Cavalcanti, & Puccio Pucci eurent les teſtes tranchées, Corbinelli & Ricciardi fuitifs furent contumacez. Naſi qui s'eſtoit retiré à Veniſe, & peu aprés juſtifié comme il pût, fut abſous aprés une legere peine. Pour Girolami, pour n'avoir revelé le ſecret de la conjuration il fut condamné en une priſon pour tant de temps qu'il plairoit au Duc. Libri fut declaré innocent.

Ceste hiſtoire tirée de G. B. Adriani livre 16 p. 635. & de l'Hiſtoire de M. de Thou livre 23 eſt fort remarquable. Girolami avoit ſceu la conjuration, l'avoit improuvée, n'avoit rien revelé, il ne fut pas auſſi condamné à la mort : & de plus, ce qui rend cet exemple plus notable, eſt qu'il faut conſiderer l'eſtat où eſtoit lors le Duc de Florence, agité & travaillé de diverſes conjurations contre ſa perſonne, lui qui s'eſtabliſſoit en ſa Souveraineté qui lui eſtoit conteſtée ; & neantmoins ſes juges dont il eſtoit le maiſtre ne paſſerent les bornes de la raiſon & de la juſtice, & diſtinguerent les peines ſuivant les fautes des conjurez.

Un

Un Eſpagnol ſous Philippe II. *Roy d'Eſpagne* 1560.

EN l'expedition de Tripoli que fit le Roy d'Eſpagne l'an 1560, il y a un exemple qui ſert à la preuve de ce Chapitre. L'on deſcouvrit une conjuration de deux Eſpagnols, l'un deſquels qui avoit eſté eſclave des Turcs à Tripoli, avoit promis à Dragut ce fameux pirate de mettre le feu aux poudres, & autres munitions de l'armée Eſpagnole. Le traiſtre fut incontinent pendu, mais ſon compagnon pour n'avoir pas revelé ceſte conjuration fut razé, & mis en galere.

CE jugement militaire rendu par des gens de mer, ordinairement cruels & impitoyables, eſt fort judicieux ; car il diſtingue les peines : le principal autheur y perd la vie, mais celui qui n'avoit pas revelé, fut traicté plus doucement.

CETTE hiſtoire eſt tirée de l'Hiſtoire de M. de Thou livre 26.

LAURENS DU BOIS *Sr. de St.* MARTIN, & PIERRE DE GRANDRY, *ſous le Roy Charles* IX.

EN l'année 1574 l'on deſcouvrit une conjuration qu'on diſoit aller contre la perſonne du Roy Charles IX, & contre l'Eſtat. Beaucoup de Grands s'y trouverent engagez, & ſur la delation d'un nommé Brinon l'on arreſta Joſeph de Boniface dit la Mole, le Comte Hannibal de Cocconas, Laurent du Bois dit St. Martin, Pierre de Grandry Maiſtre d'Hoſtel du Roy qui avoit eſté Ambaſſadeur aux Griſons, & François Tourtray. Ces priſonniers furent envoyez à la Conciergerie du Palais ; & le premier Preſident, un Preſident, & deux Conſeillers furent commis à l'inſtruction du procés. L'affaire alla ſi avant que la Mole, Cocconas, & Tourtray furent jugez & executez à mort, convaincus de ceſte conjuration.

RESTOIENT priſonniers St. Martin & Grandry, qui furent abſous quoiqu'ils euſſent ſceu la conjuration, & y euſſent participé ; car par les charges qui ſont imprimées & publiées l'ont voit : Que Grandry eſtoit frere du Sr de Grandchamp, l'un des autheurs de ceſte conjuration : Que Monſieur le Duc d'Alençon frere du Roy lui bailloit mille eſcus, & promettoit par le moyen d'un ſecret qu'il avoit, de convertir l'argent en or pour fournir aux fraix de la guerre : Qu'au departement des grandes Charges, ce Grandry devoit eſtre Grand Maiſtre : Que ſon frere Grandchamp lui avoit communiqué de ce deſſein.

TOURTRAY l'un des accuſez, dit que la Mole & Grandry ſe frequentoient fort. Brinon le delateur confronté à Grandry lui ſouſtient qu'il eſtoit preſent, & Grandchamp ſon frere, lors que l'on avoit tenu les propos de l'entrepriſe contre le Roy, & veu Monſieur le Duc en particulier le jour du Vendredy ſainct avec la Nocle, Grandchamp, & Grandry ; ce que Grandry recognoiſt en partie.

TOURTRAY à la queſtion le chargea fort, & dit qu'il devoit eſtre Surintendant des finances de Monſieur le Duc, & promettoit de convertir l'argent en or, pour donner les moyens audict Duc d'entretenir ſon armée.

LA Mole eſtant ſur l'eſchaffault preſt d'eſtre executé, dit que Grandry, Grandchamp, & la Nocle ſçavoient la conſpiration : ce qu'il repeta par deux fois pour le regard de Grandry.

POUR ce qui concerne Laurens du Bois Sr de St. Martin, il eſtoit neveu du Sr de Sainct Paul Maiſtre des Requeſtes. Ce St. Paul fut ouï, & diſt beaucoup de choſes qu'il avoit ſceues dudict St. Martin, par leſquelles l'on voit qu'il ſçavoit la conſpiration, ayant eu grande communication avec Grandchamp.

CES deux, ſçavoir Grandry & St. Martin, quoiqu'ils euſſent cognoiſſance de ceſte conjuration & tres particuliere, & qu'il y euſt contre eux de grandes charges, pour avoir eu communication avec les principaux de l'entrepriſe, avec Grandchamp, & avec Tourtray autrefois ſecretaire dudict Grandchamp, eſtant agent pour le Roy à Conſtantinople ; neantmoins quand il fut queſtion de les juger, le Parlement condamna à mort la Mole, Cocconas, & Tourtray, mais St. Martin, & Grandry en ſortirent la vie ſauve : celuy-cy par la recommendation de l'Eveſque de Limoges ſon Oncle.

St. PAUL Maiſtre des Requeſtes oncle de Sainct Martin, & qui en avoit aſſez ſceu par ſon neveu pour venir à revelation, ne fut point en peine ; ſeulement il fut ouï & declara ce qu'il avoit ſceu de ſon neveu, non point en paſſant & legerement, mais à pluſieurs fois, & en diverſes conferences.

Ainsi la Cour de Parlement n'a pas conſideré en ce jugement l'ordonnance du Roy Louis XI, qui l'obligeoit à juger à mort Grandry & Sainct Martin, & encores Sainct Paul meſmes qui ne fut pas ſeulement priſonnier. S'ils euſſent eu affaire à des Commiſſaires, ils eſtoient perdus.

Pierre Chastel, *ſous le Roy Henry* IV.

Le 27 Decembre 1594, Jean Chaſtel natif de Paris, agé de 19 ans, donna un coup de couſteau au Roy Henry IV. Ce parricide pris fut mis entre les mains du Prevoſt de l'Hoſtel, & mené au fort-l'Eveſque, où il declara le deſſein formé, qu'il avoit reſolu de l'executer, confeſſa que ſouvent ceſte penſée deteſtable lui eſtoit venuë, qu'il en avoit parlé à Pierre Chaſtel ſon pere, qui l'en avoit diſſuadé, lui diſant que le malin eſprit lui avoit perſuadé de commettre ce crime.

Le lendemain, la procedure & le Criminel furent envoyez au Parlement, où il fut interrogé de nouveau, & repeta ce qu'il avoit dit par devant le Prevoſt de l'Hoſtel : & comme il avoit communiqué ſon deſſein à ſon Pere, qui l'en avoit diſſuadé. Incontinant Jean Gueret Jeſuite, precepteur de Chaſtel, Pierre Chaſtel ſon pere, & Deniſe Hezard ſa mere furent arreſtez, & ſes ſœurs auſſi.

Arrest de la Cour du 29 Decembre audict an contre ledict Jean Chaſtel executé à mort, & tiré à quatre chevaux.

Le 7 Janvier de l'année ſuivante 1595, le procés fut faict à Jean Gueret Jeſuite precepteur du parricide, à Pierre Chaſtel pere, à ſa mere, & à ſes ſœurs, tous confrontez au parricide Jean Chaſtel. Aprés que par Arreſt la queſtion euſt eſté baillée à Gueret, & au pere du parricide, la Cour par Arreſt du 10 Janvier 1595 bannit ledict Gueret à perpetuité du Royaume, & ledict Chaſtel pere pour le temps de neuf ans, & à perpetuité de la ville de Paris, & en deux mille eſcus d'amende envers le Roy ; & pour le regard de la mere & des ſœurs du parricide, les priſons leur furent ouvertes.

Pierre Chaſtel pere a ſceu le deſſein qu'avoit ſon fils de tuer le Roy, & l'a diſſuadé, le fils nonobſtant les remonſtrances de ſon Pere a executé ſa reſolution.

Le Pere pouvoit ſans accuſer ſon fils, ſeul autheur de cette conjuration, & ſeul complice, empeſcher que le mal n'arrivaſt, en arreſtant ſon fils, ſoit en ſa maiſon, ſoit en le faiſant mettre en des priſons ſeures, où les Peres font mettre leurs enfans desbauchez, & reduiſent le plus ſouvent leurs eſprits à la raiſon.

En y procedant de cette ſorte facile, commode, & qui n'apportoit point de honte à ſa famille, il empeſchoit l'attentat, & ſauvoit ſa famille de la ruine qui l'a accablée, il n'y avoit en ce cas nul peril pour lui.

Et neantmoins la Cour, où preſidoit Monſieur le premier Preſident de Harlay, ne condamna pas le Pere à la mort, mais à un banniſſement de neuf ans, ne precipita pas le jugement du Pere, & le jugea douze jours aprés l'execution du Parricide ; bien que le coup qu'avoit receu le Roy fut recent & la playe encore ſanglante ; bien loin de le juger le jour meſme de l'arreſt donné contre l'autheur de la conjuration.

Ainsi la Cour compoſée de Juges ordinaires, non Commiſſaires, a jugé qu'une perſonne qui a ſceu un tel crime ſans le reveler, quoique l'attentat fut ſur le point d'eſtre executé ; & qui meſme avoit eſté executé ; n'eſtoit digne de mort. L'Arreſt donné en un temps où la chaleur de la Ligue eſtoit grande, où les partis eſtoient encore en vigueur, où la haine eſtoit extreſme contre les Jeſuites.

Carondas en la Conference des Ordonnances, imprimée chez du Foſſé 1607. p. 441. Tit. du crime de Leze-Majeſté.

Celui qui a faict des Annotations ſur la Conference des Ordonnances, a faict ceſte remarque ſur l'extraict de l'Ordonnance du Roy Louis XI, dont il eſt queſtion en cette affaire : " Du regne, dit-il, du Roy Henry IV, il a eſté diſputé au Parlement de Paris " aprés l'execution de Jean Chaſtel, ſi Pierre Chaſtel ſon Pere qui avoit ſceu ſa conſpira- " tion & deteſtable entrepriſe, eſtoit puniſſable comme criminel de Leze-Majeſté : que " ſi la loi des Perſes avoit lieu en France, n'y auroit doute que le Pere fuſt digne de " mort, y ayant des exemples d'autres nations ; mais le Parlement uſant d'un grand " temperament par arreſt de l'an 1595 ne condamna pas le Pere à la mort, mais ſeulement le bannit hors du Royaume, ordonna ſa maiſon eſtre razée & mis une pyramide " au lieu, & le condamna en deux mille eſcus d'amende.

XIII. *Examen de deux Exemples dont l'on s'eſt ſervi pour juſtifier l'action des Commiſſaires.*

Il faut maintenant examiner deux exemples fort remarquables dont nos Commiſſaires ont taſché de pallier leur action. Ils ont par ce moyen prevenu quelques perſonnes foibles, de peu de jugement, & qui ne conſiderent les choſes que ſuperficiellement. Ils leur ont faict croire qu'ils avoient raiſon, & que l'on avoit grand tort de ſe plaindre d'une ſi manifeſte injuſtice. Nous commencerons par l'hiſtoire de la condemnation des Barons de Naples de l'an 1486, & puis nous examinerons celle du Sr de Sainct Valier, tirée du Procés faict au Conneſtable de Bourbon en l'année 1524.

La revolte des Barons du Royaume de Naples contre le Roy Ferdinand I eſt fort ſignalée dans l'hiſtoire. Elle commença l'an 1485, & fut terminée ſept ans aprés par l'execution qui fut faite d'aucuns de ces Seigneurs conjurez. Le Roy de Naples animé par ſon fils Alfonſe, Duc de Calabre, qui portoit impatiemment ceſte revolte, fit arreſter Antonelli Petrucci ſon Secretaire confident & ancien ſerviteur, & deux de ſes enfans François Petrucci Comte de Carinola, & Jean Antoine Petrucci Comte de Policaſtro, & auſſi François Coppola Comte de Sarno, Anello Arcamone Comte de Burello beaupere du Secretaire, & un Catalan nomme Impou.

Ce Secretaire venu de bas lieu s'eſtoit eſlevé par ſon merite, entra ſi avant dans le ſecret du Roy ſon maiſtre que toutes les affaires ſe faiſoient par lui. Il acquit par ce moyen des biens immenſes, & ſes enfans auſſi qui s'allierent aux plus illuſtres familles du Royaume.

Pour le Comte de Sarno, il entra dans les ſecrets de l'Eſtat par la faveur du Secretaire. Ces gens acquirent de ſi grands biens, que le Duc de Calabre rechercha tous ſortes d'occaſions pour avoir leur confiſcation.

Camillo Portio qui a eſcrit particulierement ceſte hiſtoire, remarque les momens de ceſte conjuration. Il dit que ces priſonniers informez du deſſein du Duc de Calabre travaillerent à leur conſervation, & n'en creurent point avoir un meilleur moyen que de ſe joindre aux Barons revoltez.

Que le Secretaire alloit plus couvert que ſes enfans & le Comte de Sarno, pour ſe conſerver la confiance du Roy; neantmoins l'entrepriſe lui fut propoſée par Sarno, qu'il y prit tel gouſt qu'il rompit ſon voyage d'Eſpagne où il avoit reſolu de ſe retirer. *p. 71.*

Que le Secretaire avoit faict le mariage de ſon fils, le Comte de Policaſtro, avec la fille du Comte de Lauria l'un des Barons revoltez, & qu'il avoit aſſeuré le Comte de Sarno qu'il ne quiteroit point le Roy que le Pape & les Barons n'euſſent levé les armes, & faict quelque progrés. *p. 73, 74, 162.* *La priſe des armes fut l'an 1485. p. 114.*

Qu'il eſt vrai que le Prince de Salerne avoit deſiré que le Secretaire ſignaſt la ligue, mais que le Comte de Sarno l'excuſa ſur ſa timidité. *p. 116.*

Que le Secretaire fut arreſté par les Barons, (les uns diſent par colluſion) pour n'avoir voulu ſigner le Traicté de la ligue.

Qu'il fit mille ruſes pour faire voir au Roy qu'il eſtoit priſonnier des Barons, & eſtant deſlivré vint trouver le Roy, & ſe purgea de tout ce qu'on lui impoſoit, & fut reſtabli en ſa premiere confidence. *p. 204.*

Lorsque le Comte de Burello, beaupere du Secretaire, eſtoit Ambaſſadeur pour les Barons à Rome, il ſceut du Pape que le Secretaire eſtoit entré dans cette ligue, & n'en avoit adverti le Roy ſon maiſtre. *p. 335.*

Ces Seigneurs pris, leur procés fut faict par les formes, afin, dit l'hiſtoire, que l'on ne penſaſt pas que leur plus grand crime fuſt d'avoir trop de biens.

Le Secretaire, ſes deux enfans, & le Comte de Sarno furent condamnez à avoir la teſte tranchée, & leurs biens confiſquez; ſçavoir, dit l'hiſtoire, les deux enfans du Secretaire, & Sarno, pour avoir confeſſé eſtre de la conjuration des Barons, & pour ce criminels de Leze-Majeſté; & le Secretaire, pour avoir eu cognoiſſance de la conjuration, & ne l'avoir revelée. *p. 334.*

Pour le regard du Comte de Burello, & Impou, ils ne furent ni abſous, ni condamnez.

VOICY comme parle l'Hiſtorien Portio de ces quatre condamnez : " Li primi tre,
" cioe Sarno, Carinola, & Policaſtro condennati alla teſta per haver confeſſato eſſere
" ſtati nella congiura, l'ultimo cioe il Secretario, per havere havuto notitia del Conte
" di Sarno & non l'haver rivelato al Re : per lo quale mancamento è opinione di Bartolo
" Giuriſconſulto poterſi condennare il conſcio alla morte, e quantunque d'altri Giuriſti
" ella non ſia approvata o come non vera, o come troppo rigoroſa, è nondimeno da
" Principi moderni inviolabilmente cuſtodita.

L'EXECUTION des Comtes de Carinola & Policaſtro ſe fit le 13 Novembre 1486. Celle du Secretaire leur Pere, & du Comte de Sarno, fuſt differée juſques au 15 May 1487.

L'HISTORIEN Portio faict aſſez cognoiſtre par la ſuite de ſa narration, que le Roy faiſant condamner le Secretaire pour crime d'Eſtat, ne penſoit à autre choſe qu'à profiter de ſes biens ; car avant que lui faire donner la queſtion pour ſçavoir où eſtoient ſes treſors, le Roy lui eſcrivit pour l'exhorter de ne point s'expoſer à la rigueur des tourmens pour ſauver ſon bien & perdre ſes bonnes graces. L'hiſtoire neantmoins quand elle parle de ſes biens, marque qu'on ne lui trouva en argent que huict mille eſcus.

MAIS pour revenir à noſtre ſujet : par le paſſage cy-deſſus de Portio il eſt expreſſement dit, que le Secretaire fut condamné à mort & executé pour avoir ſeulement ſceu ceſte conjuration, & ne l'avoir revelée au Roy. Il eſt bien certain que ce Secretaire prudent & adviſé ne ſe declara pas ſi ouvertement que ſes deux enfans, & le Comte de Sarno, qui traicterent publiquement avec les Barons ; touteſfois quand l'on conſiderera ſa qualité de Miniſtre principal trés confident du Roy, qui avoit manié durant pluſieurs années toutes les affaires de l'Eſtat, qui avoit le ſecret de ſon Maiſtre, l'on jugera touſjours qu'il eſtoit obligé à une fidelité plus particuliere qu'aucun autre, qu'il devoit deſtourner ſes enfans de leur deſſein, & devoit advertir le Roy ſur les moindres indices qu'il en avoit.

MAIS l'on a bien de plus grandes charges contre lui, car outre tout ce qui eſt dit cy-deſſus tiré en ſommaire de Portio, il reſte encores aſſez de lumiere pour convaincre ce Secretaire d'avoir trempé plus avant en ceſte conjuration que par une ſimple ſcience.

LA preuve plus ample de ceſte ſcience, ou pluſtoſt de la participation qu'eut le Secretaire de ceſte ligue, ſe tire du procés qui fut imprimé à Naples incontinant aprés l'execution des Barons.

L'ON y trouve que le Comte de Carinola, ſon fils, recognoiſt que le Prince de Salerne
p. 3 & 4. lui avoit dit que François Coppola & le Secretaire eſtoient de la partie, & qu'il n'avoit eſté faict aucun eſcrit de cette ligue.

QUE le Comte de Policaſtro, ſon autre fils, confeſſe que ſon Pere eſtant à Salerne diſt, que pour bien executer leur deſſein qu'il falloit arreſter le Roy à Sarno ; qu'il donna
p. 6. charge à ſes enfans de le dire aux Barons, ce qu'ils firent : enſuite de quoi les Barons eſcrivirent une Lettre pour faire venir le Roy à Sarno, & l'arreſter.

p. 10. b. QUE ce Secretaire (que Portio dit avoir eſté condamné ſeulement pour avoir ſceu) recogneut avoir donné ce conſeil ; ce qui paſſe bien au delà d'une ſimple ſcience.

p. 7, 8. QUE le Comte de Sarno dit, que toutes les conferences faites avec les Barons rebelles avoient eſté faites du conſeil, participation, & advis du Secretaire, & que c'eſtoit lui qui avoit donné les premiers deſſeins de ceſte conjuration.

p. 9. QUE le Secretaire confeſſa qu'il avoit faict le mariage du Comte de Policaſtro ſon fils avec la fille du Comte de Lauria Baron rebelle, depuis la priſe des armes contre le Roy. Confeſſa auſſi que ceſte ligue avoit eſté faite par ſon conſentement, & qu'il n'en avoit rien dit au Roy.

p. 20. IL y a des teſmoins qui diſent que le Secretaire reveloit à ſes enfans les ſecrets de l'Eſtat, & eux aux Barons.

p. 38, 39. IL y a auſſi preuve que le Secretaire avoit donné un eſcrit pour aſſeurance de ſa parole, qu'il y avoit quantité de Lettres de lui qui teſmoignoient qu'il eſtoit fort informé de cette menée.

p. 21. QUE ſes enfans neantmoins monſtroient avoir grande defiance de leur pere, croyans qu'il manqueroit à ce qu'il avoit promis.

p. 39. b. QUE le Secretaire avoit conſenti au conſeil tenu pour aſſaſſiner le Duc de Calabre fils aiſné du Roy.

QUE

Que le Procureur fiſcal par ſes Concluſions, les vœux des 11 Docteurs & de 4 Barons tenans lieu de Pairs, condamnerent les quatre accuſez en une meſme peine pour le meſme crime de Leze-Majeſté au premier chef; c'eſt à ſçavoir, pour avoir conſpiré & machiné contre le Roy & ſon Eſtat, & contre ſon fils le Duc de Calabre. Les quatre Sentences contre les accuſez ſont uniformes pour la punition d'un meſme crime. p. 45, 46.

La premiere contre le Secretaire, ſemblable aux autres, porte qu'il avoit commis crime de Leze-Majeſté, & qu'il avoit encouru toutes les peines de tels criminels par les Conſtitutions du Royaume, qui eſt la perte de la vie & confiſcation des biens, tant ceux qui eſtoient dans le Royaume que hors iceluy.

Aprés toutes ces charges & pluſieurs autres particularitez que l'on peut tirer tant de l'hiſtoire de Portio, mais bien plus du Procés imprimé à Naples, il y a dequoi s'eſtonner comme Portio a eſcrit qu'il fuſt mis en queſtion ſi la ſimple ſcience d'un tel crime eſtoit digne de mort; veu que le Secretaire dont nous parlons n'avoit pas ſeulement ſceu, mais avoit conſpiré, avoit cooperé avec les Liguez, eſtoit un des principaux de la faction, ſon beaupere le Comte de Burello employé par les Barons prés du Pape en qualité de leur Ambaſſadeur, ſes deux enfans principaux moteurs de cette affaire convaincus & condamnez pour cela, & le Comte de Sarno ſon grand ami & confident.

Il faut maintenant examiner l'exemple du ſieur de St. Valier, *qui ſe trouvera beaucoup moins conſiderable que le precedent.*

Le 15 Aouſt 1523, Madame mere du Roy François I, eſtant à Clery receut une Lettre du Sr de Brezay Grand Seneſchal de Normandie, qui portoit qu'il avoit ſceu par un homme d'Egliſe que deux Gentilſhommes de Normandie lui avoient dit en confeſſion pluſieurs choſes importantes à la ſeureté du Roy, & de l'Eſtat; qu'un des gros perſonages du Royaume, (ce ſont les termes de la Lettre) & du ſang royal avoit intelligence avec l'Empereur & le Roy d'Angleterre, qu'il y avoit meſmes deſſein ſur la vie du Roy. Sur cet avis le Chancelier du Prat & Robertet Secretaire des finances eurent ordre d'interroger ces deux Gentilſhommes, que le Grand Seneſchal avoient envoyez. Ils declarerent qu'ils avoient appris à Vendoſme d'un nommé Lurcy que Mre. Charles de Bourbon Conneſtable de France avoit de grands deſſeins contre le Roy & l'Eſtat, traictant mariage avec la ſœur de l'Empereur, & de plus un Traicté pour faire la guerre en France; que le Roy d'Angleterre eſtoit de la partie, & pluſieurs autres particularitez.

Sur ces depoſitions le Roy fit arreſter le 5 de Septembre Antoine de Chabanes Eveſque du Puy, Jean de Poictiers Sr de Sainct Valier, & Emard de Prye. Auſſi-toſt l'on donna commiſſion au Sr Brinon premier preſident de Rouen & Garde du petit ſceau prés du Roy, d'aller à Tarare en compagnie du Grand Maiſtre, & du Mareſchal de Chabanes, avec un Maiſtre des Requeſtes pour adjoint, pour interroger ces Priſonniers.

Sainct Valier, c'eſt de lui ſeul dont il eſt à preſent queſtion, ne deſcouvrit lors rien de la conjuration; mais les Commiſſaires ayans interrogé pluſieurs autres teſmoins, eurent une telle cognoiſſance de l'affaire que le Roy par Lettres patentes du 11 Septembre renvoya le tout à M. Jean de Selve premier preſident au Parlement de Paris, à Jean Salat Maiſtre des Requeſtes, François de Loynes Preſident aux Enqueſtes, & Jean Popillon Conſeiller en ladicte Cour, pour faire le procés audict Conneſtable, aux Eveſques du Puy & d'Autun, audict Sr de St. Valier, & autres priſonniers au Chaſteau de Loches, juſques à ſentence definitive incluſivement, & quant au Conneſtable excluſivement.

St. Valier fut interrogé de nouveau à Loches, perſiſta en ſa premiere denegation; neantmoins preſſé par Hector Dangerey qui lui fut confronté, qui lui ſouſtint qu'il eſtoit preſent lors qu'il fut depeſché en Eſpagne, il ſe reſolut deux jours aprés de declarer ce qu'il ſçavoit de ceſte conſpiration. Voici ce qu'il diſt.

Que l'Eſté dernier eſtant à Montbriſon, M. le Conneſtable qui lui avoit touſjours monſtré grand ſigne d'amitié, l'appella ſeul en un cabinet; aprés luy avoir donné quelques bagues, lui diſt qu'il l'aimoit, & ſe fioit en lui plus qu'en perſonne du monde, qu'il lui vouloit dire quelque choſe, mais qu'il falloit qu'il juraſt ſur un reliquaire où il y avoit du bois de la vraye croix, qu'il n'en diroit rien. Aprés avoir juré & mis la main ſur cette croix, le Conneſtable lui diſt que l'Empereur lui offroit de lui donner en mariage Madame Eleonor ſa ſœur veuve du Roy de Portugal, avec 200 mille livres de dot, &

pour 600 mille livres de bagues ; & au cas que l'Empereur & l'Archiduc ſon frere mouruſſent ſans hoirs, il faiſoit ladicte Eleonor heritiere de tous ſes Royaumes. Tu verras, lui dit-il, le Seigneur de Beaurain Chambellan de l'Empereur qui viendra ce ſoir devers moi. Je l'envoyerai querir quand il ſera venu, & tu oiras ce qu'il me dira. St. Valier s'eſtant retiré, le Conneſtable l'envoya querir ſur les onze heures de nuict : quand il fut à la chambre du Conneſtable, il le mena en un cabinet où il vit ledict Sr de Beaurain ſeul, ayant laiſſé en une chambre un gentilhomme nommé Lolinghen, ſon ſecretaire, & ſon barbier, qui entrerent peu aprés dans le cabinet. Beaurain receut de grandes careſſes du Conneſtable, qui lui diſt, Monſieur de Beaurain, voicy mon couſin M. de St. Valier qui eſt un des principaux amis que j'aye ; & ſe saluerent. A l'inſtant Beaurain preſenta les Lettres de l'Empereur au Conneſtable lui diſant, Monſieur, l'Empereur ſe recommande à vous. Ces Lettres furent communiquées à St. Valier, qui portoient ces mots : " Mon Couſin, je vous envoye le Sr de Beaurain mon Chambellan, lequel " vous dira aucunes paroles de par moy. Je vous prie le vouloir croire comme moy- " meſme," ſigné *Charles*. Enſuite Beaurain diſt au Conneſtable que l'Empereur avoit eſté adverti que le Roy le traictoit mal, & auſſi que le Roy n'avoit tenu aucune promeſſe à l'Empereur, combien que l'Empereur de ſa part euſt tousjours tenu ce qu'il avoit promis au Roy ; que l'Empereur vouloit eſtre ami du Conneſtable envers & contre tous ſans aucuns excepter, & qu'il ne tiendroit qu'au Conneſtable s'il ne le faiſoit un des plus grands hommes de la Chreſtienté ; dont le Conneſtable remercia l'Empereur, puis il demanda à Beaurain ſes inſtructions & pouvoirs : il diſt qu'il n'eſtoit tenu de les lui faire voir, mais neantmoins qu'il en eſtoit content. Il lui communiqua donc le pouvoir pour traicter le mariage entre le Conneſtable & ladicte Eleonor, ſœur de l'Empereur, ou à ſon defaut de Madame Catherine ſon autre ſœur, & accorder les articles du mariage, qui furent faicts en preſence du Conneſtable, & eſcris par le Secretaire dudict de Beaurain. Ils portoient en ſubſtance, que l'Empereur donnoit ſa ſœur en mariage au Conneſtable, ou bien ſon autre ſœur, avec 200 mille livres de dot. Le Conneſtable donnoit en douaire le pays de Beaujolois qu'il faiſoit valoir 25000 livres de rente ; & au cas que l'Empereur & l'Archiduc ſon frere allaſſent de vie à treſpas ſans hoirs, ladicte Eleonor ſuccederoit aux Royaumes & Seigneuries que tenoit l'Empereur, qui promettoit faire ratifier ledict Traicté de mariage à l'Archiduc. L'Empereur enſuite promettoit de ne prendre parti ailleurs, ſans le conſentement du Conneſtable. Outre ce, Beaurain fit voir les articles du Traicté entre l'Empereur & le Roy d'Angleterre, où il promettoit faire entrer le Conneſtable. Ce Traicté portoit que l'Empereur devoit entrer en France du coſté de Narbonne avec 18000 Eſpagnols, dix mille Lanſquenets, 2000 hommes d'armes, & 4000 Genetaires avec de l'artillerie à l'advenant. Le Roy d'Angleterre devoit deſcendre en France avec 15000 Anglois, & cinq mille chevaux, & de l'artillerie. L'Empereur lui devoit envoyer 3000 Lanſquenets, & 3000 chevaux ; & Madame Marguerite, qui eſtoit en Flandre, devoit envoyer 4000 Hannuyers pour commencer la guerre ſur la frontiere de Picardie. Toutes ces deſcentes ſe devoient faire en meſme temps, & au temps que le Roy auroit paſſé les Monts pour Milan. Le Conneſtable ne ſe devoit declarer qu'aprés que l'Empereur & le Roy d'Angleterre auroient eſté dix jours devant une des villes de France.

L'Empereur outre ce promit 100 mille livres au Conneſtable, & l'Anglois autant : ce qu'il refuſa, & conſentit que cette ſomme fut employée à une levée de Lanſquenets que faiſoit le Comte Felix.

St. Valier adjouſte que le Conneſtable ne jura pas d'obſerver ces Articles, mais dit à Beaurain qu'ils en parleroient enſemble. La reſponſe du Conneſtable à l'Empereur fut baillée à Beaurain, contenant aſſeurance d'affection & creance ſur ledict Beaurain. Que le Conneſtable commanda à St. Bonnet d'aller avec Beaurain en Eſpagne.

Que ceſte deſpeſche fut faite en preſence de lui St. Valier, comme auſſi celles que fit Beaurain pour l'Archiduc frere de l'Empereur, & pour le Roy d'Angleterre, pour leur faire ſçavoir ceſte alliance, & que Lolinghen & le Secretaire de Beaurain furent depeſchez à cet effect.

St. Valier adjouſte que Beaurain aſſeura le Conneſtable que les Suiſſes ne ſeroient pour le Roy, & que l'Empereur en eſtoit aſſeuré, moyennant 200 mille livres qu'il avoit envoyé ;

envoyé; que les Venitiens eſtoient alliez de l'Empereur envers & contre tous, & lui donnoient 200 mille livres; que Beaurain diſant, au Conneſtable, ce qu'il avoit negocié en Angleterre, le Roy d'Angleterre lui parlant de ce deſſein lui diſt, & moi Beaurain qu'auray-je? qu'il lui reſpondit, Sire, vous ſerez Roy de France. Que le Roy d'Angleterre repliqua, il y aura bien affaire que M. le Conneſtable m'obeïſſe.

St. Valier diſt qu'il eſtoit certain que le Royaume de France ni aucune partie n'eſtoit diviſée, ni butinée. Aprés cela ledict St. Valier faict la deſcription des papiers dont Beaurain eſtoit chargé, ſon pouvoir, le Traicté avec l'Angleterre, comme ils eſtoient ſçellez & ſignez, & un troiſieſme qui eſtoit l'alliance entre l'Empereur & le Roy d'Angleterre, où eſtoit compris le Conneſtable.

DIT auſſi que le Conneſtable n'eſtoit lié ni de parole, ni par eſcrit à Madame Eleonor; que Beaurain avoit dict au Conneſtable que ladicte Dame avoit eſcrit à l'Empereur qu'elle ſe rendroit prés de lui, pour faire tout ce qu'il lui plairoit; que cela faiſoit croire qu'elle conſentoit au mariage.

ADJOUSTA que le Sr de Prye ne ſçavoit rien de ceſte affaire, ni l'Eveſque d'Autun, ni le Chancelier de Bourbonnois.

LE lendemain que Beaurain & St. Bonnet eurent eſté depeſchez pour Eſpagne, St. Valier dit qu'il fuſt trouver le Conneſtable pour lui remonſtrer la faute qu'il faiſoit, & lui diſt tout ce qui ſe peut imaginer pour le detourner de ce deſſein: que le Conneſtable ſur ces remonſtrances changea de reſolution en apparence, lui promit de ne paſſer outre, mais de tenir le tout ſecret. Deux jours aprés en ſe ſeparant ils ſe promirent, l'un de rompre le deſſein, l'autre d'eſtre ſecret.

DIT auſſi qu'il eſt vray qu'il vit le Roy à Lion; qu'il ne revela ceſte conjuration, croyant l'avoir deſtournée; qu'il n'avoit pû trouver l'opportunité d'en parler au Roy, ayant meſmes ſceu que S. M. devoit mener le Conneſtable avec lui en Italie: le bruit en eſtant tout commun.

QUE lors qu'il fuſt arreſté par le S^r d'Aubigny, il lui dit que ſi le Roy vouloit avoir fiance en lui, qu'il lui promettoit d'aller querir le Conneſtable.

St. Valier deſira faire ceſte confeſſion au Premier Preſident ſeul; ce qu'il refuſa, diſant que l'affaire eſtoit ſi gros (ce ſont ſes mots) qu'il ne vouloit rien entendre ſans compagnon; ce qui fut faict, & le Sr de Loynes Preſident y fut preſent.

St. Valier demande pardon au Roy de ne lui avoir pas revelé ceſte conſpiration ſi toſt qu'il euſt deu & pû faire, mais qu'il avoit creu l'avoir deſtournée.

LEDICT St. Valier par l'interrogatoire du 26 Novembre, dit qu'il avoit ſouvent veu le Roy familierement depuis avoir ſceu le deſſein du Conneſtable; mais que l'on diſoit dans la Court que le Conneſtable venoit trouver le Roy, & ainſi la conjuration diſſipée.

A tout ce que deſſus il faut adjouſter que par une Lettre de ce Lolinghen, qui avoit eſté ſurpriſe, qu'il eſcrivoit au Sr de Beaurain lui mandant la priſe de St. Valier, il y a ces mots. "Je n'ai pû dechiffrer vos Lettres faute du dechiſre qu'a M. de St. Valier "en garde." Un courrier arreſté à Toulouſe deſcouvrant la conjuration du Conneſtable dit, qu'eſtant en une Abbaye prés de Bourg en Breſſe, il ſe trouva avec quatre Gentilſhommes qui alloient en divers pays pour avancer les deſſeins du Conneſtable, qu'ils teſmoignerent eſtre fort deplaiſans de la priſe de St. Valier, de l'Eveſque du Puy, & autres.

La Lettre eſt au procés p. 131.

VOILA la cognoiſſance qu'avoit St. Valier de la conſpiration du Conneſtable: il a eſté tres neceſſaire de remarquer particulierement tant de circonſtances, pour faire voir qu'il n'avoit pas une ſimple ſcience de ceſte conjuration, mais qu'il en eſtoit autant inſtruit que le Conneſtable meſme.

LE Roy enfin renvoya l'affaire au Parlement de Paris, où St. Valier perſiſta, & adjouſta qu'il n'avoit pas adverti le Roy de ce que Beaurain eſperoit de divertir les Suiſſes de ſon alliance, parce qu'il ſçavoit, dit-il, que les Suiſſes eſtoient pour le Roy.

ENFIN Arreſt contre St. Valier, qui porte que pour raiſon de pluſieurs ſeditions, conſpirations, conjurations, & machinations commiſes par lui contre le Roy & ſon Royaume, il eſt declaré criminel de Leze-Majeſté, & condamné à avoir la teſte tranchée, ſes biens acquis

acquis & confiſquez au Roy ; qu'avant l'execution ledict St. Valier aura la queſtion extraordinaire pour ſçavoir les complices.

Le Roy eut advis de l'Arreſt, & l'indiſpoſition de St. Valier en empeſcha l'execution. Cependant le Collier de l'Ordre lui fut oſté avec ceremonie ; ce qui n'appartient point au faict que nous traictons.

Enfin la queſtion fut ſeulement preſentée à St. Valier, où il perſiſta à ce qu'il avoit dit, & le temps de l'execution approchant, l'on lui leut ſon Arreſt, & aprés quelques interrogatoires il renvoya à tout ce qu'il avoit dit au Procés, & donna congé à ſon confeſſeur de declarer toute ſa confeſſion. Eſtant conduit au lieu où il devoit eſtre executé ſurvint un Archer de la Garde du Roy, qui apporta Lettres de ſa Majeſté de commutation de peine en une priſon perpetuelle. Le priſonnier fut remené en la priſon, l'execution de ces Lettres de commutation de peine fuſt ſurciſe, & le dernier Mars 1524 le Roy fit tirer St. Valier de la tour quarrée pour le mener au lieu qu'il avoit ordonné. Depuis en l'année 1527, le Roy lui donna ſes Lettres de reſtitution, abolition, grace, & rappel, addreſſantes à toutes les Cours de Parlements de ce Royaume, dans leſquelles tout le faict cy-deſſus eſt narré particulierement, enſemble les cauſes qu'avoit allegué St. Valier de n'avoir pas revelé au Roy ceſte conjuration, qui ſont les meſmes dont il s'eſt ſervi au procés.

Voila quelle eſt la vertu de l'affaire de St. Valier, quelles eſtoient les charges contre lui, qui ſont telles que ſans la grace du Roy il eſtoit coulpable de mort. Il n'y a perſonne qui ne voye combien il eſtoit engagé dans ceſte conjuration : l'on voit qu'il avoit eu une entiere participation des deſſeins du Conneſtable, & par le Conneſtable meſme. L'on voit qu'il a eſté la ſeule perſonne de condition qui a ſceu le particulier de la conjuration, il a eſté preſent à l'action la plus importante & poſſible la ſeule du Traicté faict entre l'Empereur & le Conneſtable, a veu le Traicté, en a ſceu les circonſtances, en a leu les inſtructions & les actes, en a communiqué avec l'Agent de l'Empereur, a veu les deſpeſches du Conneſtable en reſponſe de celles de l'Empereur : il eſtoit meſme depoſitaire du Chiffre que l'Empereur avoit envoyé au Conneſtable, pour ſe communiquer plus ſecretement leurs deſſeins. Il avoit juré de ne jamais rien reveler de ce ſecret, a perſiſté juſques à l'extremité à dire qu'il n'avoit aucune cognoiſſance de l'affaire, n'a rien confeſſé qu'aprés avoir eſté convaincu par celui meſme que le Conneſtable envoya en Eſpagne, a eſté ſouvent auprés du Roy & privement depuis avoir eu participation de ce Traicté : il ſçavoit que le mal preſſoit, il voyoit le Roy preſt de paſſer en Italie, il voyoit les Eſpagnols & les Anglois preſts avec de grandes armées pour entrer en France par divers endroits en execution de ce Traicté, il ſçavoit la reſolution determinée du Conneſtable de ſuivre le parti de l'Empereur, & qu'il eſtoit ſur le point de ſortir du Royaume, comme il fit.

Tout ce qu'il diſt pour ſa defenſe eſt qu'il remonſtra au Conneſtable, avec autant de vehemence qu'il peuſt, les maux que pouvoit produire ſon entrepriſe, qu'il croyoit l'avoir diverti, lui ayant promis la larme à l'œil, touché de ſon diſcours, que l'affaire en demeureroit là, mais à condition qu'il tiendroit ſecret ce qu'il lui avoit confié.

Ceste juſtification n'eſt prouvée au procés que par ce qu'en dit St. Valier meſme, qui n'avoit que ceſte ſeule defenſe, foible à la verité & inutile, puiſqu'elle n'eſt appuyée que de lui ſeul, puiſqu'aucun des teſmoins n'en a parlé ; auſſi a-t-il touſjours dit qu'il avoit pris le Conneſtable ſeul pour lui faire ces remonſtrances, & le divertir de ceſte conjuration.

Si nos Commiſſaires ont tant ſoit peu de raiſon, & s'il leur reſte aſſez de jugement, ils verront qu'ils ont beſoin d'autres exemples que ces deux-cy, pour juſtifier leur action. Il eſt neantmoins difficile en ceſte vaſte mer d'exemples & d'hiſtoires de n'en point trouver quelqu'un qui ſoit à leur advantage ; mais touſjours ſous quelque infame Tyran. Pour nous, nous en faiſons voir un aſſez bon nombre & de tres illuſtres, anciens & modernes, qui condamnent ce qu'ils ont faict pour obeir au plus injuſte Tyran qui fut jamais.

XIV. *Contre*

XIV. *Contre les Commiſſaires en general: & les Commiſſions extraordinaires.*

Il n'eſt pas difficile aujourd'huy de faire croire à toute la France que ce jugement eſt injuſte & inique, puiſqu'il a eſté rendu par des Commiſſaires, aprés que nous avons veu ce qui s'eſt paſſé dans le Parlement en pluſieurs occaſions importantes, ſoit en l'affaire du Duc d'Eſpernon jugée le Roy preſent & prononçant, ſoit aux affaires du Duc d'Elbeuf & du Preſident le Coigneux, ſoit auſſi en ce qu'il a eſté ordonné pour certains Conſeillers receus à Rouen par des Commiſſaires Conſeillers du Parlement de Paris; bref, en toutes les occaſions qui ſe ſont preſentées où les Commiſſaires ont travaillé. Neantmoins il ſemble à propos de repreſenter ce que l'on en a creu avant ce ſiecle, & comme cette ſorte de Juges a eſté en perpetuelle abomination dans la France.

Il eſt certain que par les anciens eſtabliſſemens de ce Royaume, la juſtice civile ou criminelle doit eſtre exercée par les Juges ordinaires eſtablis par les ordonnances. Cela eſt ſi vrai qu'il ne s'eſt jamais faict aſſemblée d'Eſtats, ou autre telle convocation legitime, que l'on n'ait improuvé tout ce qui s'eſtoit faict au contraire. Enſuite on a ſoutenu que la conſervation de ce fondement eſtoit ſi neceſſaire à l'Eſtat, qu'il n'y pouvoit eſtre en façon aucune derogé, ſoit par les attributions de juriſdiction à autres perſonnes, ſoit par une authorité abſoluë, ſans une manifeſte oppreſſion & ſans violer la juſtice, qui eſt le lien de la Societé Civile. De là eſt venu ce mot qui eſt commun, mais tres excellent, du Moine de Marcouſſis au Roy François I, ſur la condemnation de mort du Grand Maiſtre de Montaigu juſtifié aprés ſa mort: "Il n'a point eſté condamné, Sire, par des "Juges, mais par des Commiſſaires;" comme s'il euſt voulu dire, que tels Commiſſaires choiſis par la paſſion du Seigneur qui pouvoit lors dans le Royaume, n'apporterent en leur jugement la conſcience ordinaire de bons juges. A quoi bon tant de Parlemens dans ce Royaume? pourquoi tant de juſtices ordinaires, & s'il le faut ainſi dire, une armée de Juges non ſuſpects, mais tels que l'age & le hazard les a portez dans les charges? ſi non pour donner ceſte ſatisfaction aux peuples, qu'ils ſeront jugez par des perſonnes ni ſuſpectes ni intereſſées, par des juges non choiſis, non commis pour une ſeule affaire, bref par des hommes exercez à rendre la juſtice, qui n'ont autre but que l'equité, n'ont autre reſpect que de ſatisfaire à leur devoir & à leur conſcience.

Les Commiſſaires, au contraire, gens choiſis, ſuſpects, & intereſſez, ignorans la pluſpart l'ordre de la juſtice, tendans tous à avoir des recompenſes de ceux qui les employent, n'ont autre ſoin que de plaire à celui qui les preſide, corrompent leur conſcience, abandonnent leur propre ſens pour ſuivre celui d'autruy; & d'autant plus dangereux, qu'eſtans le plus ſouvent noircis de crimes en recherchent l'impunité par des actions infames, agreables à celui qui a la principale autorité dans le gouvernement.

Philippes de Commines a fort bien remarqué ce point, parlant des Princes qui gouvernent mal. "Les uns, dit-il, puniſſent ſous ombre de juſtice, & ont gens de ce "meſtier preſts à leur complaire, qui d'un peché veniel font un peché mortel; s'il n'y "a matiere, ils trouvent les façons de diſſimuler à ouïr les parties & les teſmoins, pour "tenir la perſonne, & la detruire en deſpenſe, attendant tousjours ſi nul ne ſe veut "plaindre de celui qui eſt detenu, & à qui ils en veulent: ſi ceſte voye ne leur eſt ſeure "aſſez, & bonne pour venir à leur intention, ils en ont d'autres plus ſoudaines, & "diſent, qu'il eſtoit bien neceſſaire pour donner exemple; & font les cas tels qu'ils veulent "& que bon leur ſemble. *c. 18. l. 5.*

Le cahier des Eſtats tenus à Tours l'an 1483 eſt fort conſiderable ſur ceſte matiere, & qui nous repreſente l'eſtat miſerable où eſtoit la France ſous Louis XI. Voici ce qu'il porte. "*Item*, & au temps paſſé (c'eſt à dire du temps de Louis XI) quand un homme "eſtoit accuſé, ſuppoſé que ce fuſt à tort, il eſtoit pendu, car là où il n'y avoit infor-"mation, ne aucun droit requis en forme de droit, il eſtoit pris & apprehendé & tranſ-"porté & mis hors de la juſtice ordinaire entre les mains du Prevoſt des Mareſchaux ou "d'aucuns Commiſſaires quis & trouvez à poſte, & trés ſouvent les accuſateurs avoient "dons des forfaictures & amendes, & avoient les procés à conduire comme Commiſſaires "& juges, & s'ils n'eſtoient Commiſſaires ſi en avoient ils les Lettres expreſſes pour "eſtre

" eſtre preſens avec les juges à faire leurs procés ; & de ce ſont enſuivies pluſieurs in-
" juſtices. Si ſemble auſdicts Eſtats que telles manieres d'accuſations doivent ceſſer, &
" ne doit l'on jamais donner ne ſouffrir tels Commiſſaires extraordinaires ; mais ſi aucuns
" ſont accuſez de quelques cas ou crimes, bonnes & deues informations ſoient faites par
" les juges ordinaires, & ſur tout ſoient gardées en tels procés les formes de droit en
" delivrant les innocens, & puniſſant les delinquans & faux accuſateurs par les Juges or-
" dinaires ainſi que de raiſon ; & avec ce requierent leſdicts Eſtats que iceux Com-
" miſſaires & autres juges ordinaires & extraordinaires & officiers de juſtice, qui ainſi
" ſe ſont mal verſez en leurs charges & offices, ſoient punis & corrigez, & qu'ils en
" ſoient tenus deſdommager ceux qui par eux ont eſté induement intereſſez, & que
" les Cours ſouveraines ſoubs le reſſort deſquelles leſdicts delinquans & abuſeurs ſont
" demeurans, faſſent de ce les punitions & reparations, tellement que ce ſoit exemple
" à tous autres, & que deſormais tels abus & injuſtices n'ayent lieu en ce Royaume.

Voila à peu prés l'image d'un regne tel que celui que nous avons veu.

Ceux qui ont voulu rendre ces Commiſſions en quelque ſorte legitimes ont deſiré qu'elles fuſſent addreſſés & verifiées dans les Parlemens, ſeuls juges de la vie & de l'honneur des hommes ; & s'ils ne peuvent ſuffire (ce qui ne ſe peut dire y en ayant un aſſez bon nombre) ou que par autre cauſe il en ſoit beſoin, ils verifient les pouvoirs d'autres juges qui y ſatisfont ; comme ceux des Preſidiaux & des Prevoſts des Mareſchaux contre certaines perſonnes & en certains cas. Mais ſans verification on ne peut en France licitement uſurper une juriſdiction criminelle en dernier reſſort.

Paſquier. c. 8. l. 6. de ſes Recherches. En une Mercuriale tenuë du temps du Roy Charles ix, le Parlement arreſta par ſerment ſolennel, qu'aucun Conſeiller de la Cour n'entreroit en Commiſſion, ſi tous les Commiſſaires & deputez n'eſtoient tirez du meſme corps, & non mandez de diverſes Cours Souveraines ; qui eſt bien un temperament au mal, mais non pas un remede.

Les exemples illuſtres, mais miſerables, des jugemens rendus par des Commiſſaires ſont frequens dans noſtre Hiſtoire, ne ſe peuvent lire ſans horreur & deteſtation. Se peut-il rien voir de plus extraordinaire & furieux que le faict d'Enguerrand de Marigny ſous le regne du Roy Louis Hutin ? ſans obſerver aucune formalité, ſans ouïr l'accuſé, il fut condamné & executé à mort par des Commiſſaires qui travaillerent ſelon la paſſion
1315. du Comte de Valois ennemi capital de l'accuſé ; mais enfin aprés quelques années ſa memoire fut reſtablie, il receut tous les honneurs qui ſe peuvent imaginer pour abolir la memoire d'une ſi infame injuſtice.

1343. Olivier de Cliſſon fut condamné à avoir la teſte tranchée, fut executé à Paris pour crime de Leze-Majeſté par jugement donné par le Roy Philippes de Valois, aſſiſté de pluſieurs Commiſſaires. Depuis il fut trouvé innocent, ſa memoire juſtifiée, ſon fils de meſme nom, qui avoit eſté banni avec Jeanne de Belleville ſa mere, furent remis en honneur, & lui fut faict Conneſtable de France ſous Charles v.

1409. Du regne de Charles vi. nous avons ce notable exemple de Jean de Montaigu Seigneur de Marcouſſis, Grand Maiſtre de France, qui avoit rendu de grands ſervices à l'Eſtat ; l'envie que lui porta le Duc de Bourgogne le reduiſit à tels termes qu'il fut condamné à mort par des Commiſſaires & executé fort precipitamment : aprés ſa mort il fut declaré innocent, ſes os recueillis & portez aux Celeſtins de Marcouſſis avec pompe. De ce jugement eſt venu ce mot ſi commun dont eſt parlé cy-deſſus, " qu'il avoit eſté jugé, " non par des Juges, mais par des Commiſſaires."

1481. René d'Alençon Comte du Perche, Prince du Sang, fut accuſé de crime d'Eſtat. Le Chancelier d'Oriole inſtruiſit le procés aſſiſté de quelques ſeigneurs & officiers du Parlement. Le Parlement en cogneut, il fut condamné à tenir priſon du regne de Louis xi. Son ſucceſſeur Charles viii la premiere année de ſon regne, fit declarer qu'il avoit eſté injuſtement accuſé, & le fit pleinement delivrer comme innocent l'an 1483.

1524. L'exemple de Jacques de Beaune St de Semblançay, du regne du Roy François i, eſt deplorable. Les Commiſſaires le condamnerent à eſtre pendu, il fut executé. Quelques années aprés à la pourſuite de ſes parens il fut juſtifié, declaré innocent, & jugé que les Commiſſaires qui l'avoient faict mourir, avoient obei aveuglement aux ordres de ceux qui avoient la principale autorité dans le Royaume.

Estienne Poncher du meſme regne, fut jugé à mort par des Commiſſaires, & executé pour un faict de finances. Leur jugement fut trouvé peu aprés ſi inique qu'aucuns de ces Commiſſaires furent ignominieuſement chaſtiez, le corps de Poncher tiré du lieu d'ignominie où il avoit eſté mis, & porté en lieu honorable par ceux meſmes qui l'avoient injuſtement condamné.

Le procés faict à l'Admiral Chabot eſt digne de remarque: il fut faict par des Commiſſaires tirez des Parlemens de Paris, Toulouſe, & Rouen, d'aucuns des Maiſtres des Requeſtes des premiers de leur temps, le Chancelier Poyet preſida, la Commiſſion fut verifiée au Parlement, le Roy meſme fut ouï, l'accuſé fut condamné pour infidelité, oppreſſion du peuple, concuſſions, & exactions &c. Il n'y euſt jamais Jugement plus juſte en apparence, ni mieux concerté, ni plus celebre. Car outre la condemnation de l'accuſé, il contient de beaux reglemens pour le bien de l'Eſtat. Le jugement eſt du 8 Fevrier, & neantmoins au mois de Mars enſuivant, le Roy deſchargea l'Admiral des amendes qui eſtoient grandes, & de la confiſcation. L'année ſuivante le procés fut reveu par une partie des meſmes Commiſſaires, qui recogneurent que l'Admiral n'eſtoit point coulpable du crime de Leze-Majeſté; enſuite de quoy il fut abſous, & eut une abolition generale. Peu de temps aprés, le procés criminel fut fait au Chancelier Poyet, qui avoit preſidé à celui de l'Admiral: la principale accuſation contre Poyet fut d'avoir forcé les juges de l'Admiral à donner leur advis contre lui, & pour cela il fut convaincu & condamné. 1540.

Comme par cet exemple, qui eſt illuſtre, l'on voit qu'une compagnie de Commiſſaires, quels qu'ils peuvent eſtre, eſt emportée par la partie choiſie, & par celui qui les preſide, qui par ſon autorité & par ſon addreſſe conduit l'affaire où veut celui qui ordonne des choſes; l'on en peut auſſi tirer cette inſtruction, que la preſence du Chancelier ne rend point la choſe de plus grand poids; au contraire, eſt un moyen principal pour faire juger que l'action n'a pas eſté libre, mais forcée & extorquée des juges.

Cette affaire fut trouvée ſi odieuſe par le Roy François, qu'il jura qu'il ne lui adviendroit jamais de donner des Commiſſions pour faire le procés à qui que ce ſoit par telles voyes extraordinaires.

Les Princes quoi que foibles ont le plus ſouvent de ces bonnes lumieres, mais elles ſont auſſi-toſt eſtouſées par leurs principaux Miniſtres, qui n'ont pas ceſte affection naturelle que Dieu attache volontiers à la perſonne de celui qui en a la vocation.

Nous avons un exemple aſſez remarquable du regne de Henry II en la perſonne du Seigneur du Biez Mareſchal de France, & de Jacques de Coucy Seigneur de Vervin ſon gendre. Ils furent condamnez par des Commiſſaires. Vervin fut executé à mort, du Biez fut long temps en peine: il mourut libre, mais en diſgrace; la memoire de l'un & de l'autre fut juſtifiée ſous le regne de Henry III, & receurent de grands honneurs en une pompe funebre qui fut faicte l'an 1575; & fut dit que les teſmoins ſur leſquels les Commiſſaires avoient jugé, eſtoient faux. C'eſt ce qui a faict dire aſſez naïvement à celui qui a eſcrit la Vie de Louis de Bourbon, dit le Bon, parlant du Seigneur de Vervin: "Il fut condamné, dit-il, à avoir la teſte tranchée, mais il en a eſté declaré innocent "parce qu'il avoit eſté jugé par des Commiſſaires," qui eſt certes une bonne raiſon & certaine. 1549.

Le plus illuſtre de tous ces exemples eſt celui du Prince de Condé l'an 1560. Il fut arreſté à Orleans peu de jours avant la mort du Roy François II; ſon procés fut precipitamment inſtruit par des Commiſſaires: il appella perpetuellement d'eux au Parlement, dont il fut auſſi-toſt debouté par divers arreſts du Conſeil, ſans eſtre ouï. Cette affaire fut conduite avec une telle chaleur, que ſi le Roy euſt encores veſcu deux ou trois jours, ce Prince mouroit aſſeurement par le jugement des Commiſſaires; mais en un moment la face de la Cour fut changée. Il fut declaré pur & innocent de ce dont il eſtoit accuſé.

Depuis ce temps nous n'avons rien de conſiderable en ceſte matiere que ce qui s'eſt paſſé en ce dernier regne, le plus abandonné en ce point qu'aucun autre. Car il n'y a ville en ce Royaume où les Commiſſaires n'ayent exercé leur fureur; mais principalement dans Paris, où l'on a veu les juſtices ordinaires deſpouillées de leurs fonctions principales,

principales, & les Juges choiſis occupez à ſervir extraordinairement contre les Princes du Sang, contre les Grands, contre les Officiers des Cours Souveraines, contre des Eveſques & autres perſonnes Eccleſiaſtiques : les privileges des Princes du Sang, des Ducs & Pairs, des Officiers de la Couronne, & des Cours Souveraines abolis.

L'ON a veu des perſonnes ſur une ſimple Lettre de Cachet du Roy, ſans autre forme ni figure de procés, perir par la main des bourreaux. L'on a veu M. le Chancelier en l'année 1640, aprés avoir ouï par un ſeul des Maiſtres des Requeſtes le rapport de quelques informations contre cinq ou ſix habitans de Rouen, non pris en flagrant delict mais priſonniers quatre mois auparavant, les condamner lui ſeul à la mort par ſon ordonnance verbale, ſans y appeller perſonne, ſans ſentence ni jugement par eſcrit, & en commander l'execution au Prevoſt de l'Iſle, à quoi il obeiſt : il en fut faict autant contre quatre miſerables qui furent pris à Couſtances.

TOUTE l'Europe ſçait combien de perſonnes ont eſté opprimées en ce dernier temps par la voye des Commiſſaires ; & qui peut dire ne l'avoir point eſté ? L'on a creu donner quelque couleur à aucune de ces principales actions, & publiques injuſtices, par la preſence du Chancelier : au contraire, l'on s'eſt ſervi de ce moyen comme du plus puiſſant pour opprimer plus facilement & promptement.

LES Commiſſaires gens foibles, & on n'en vouloit pas d'autres, ont eſté intimidez par la preſence d'une perſonne ſi autoriſée, les ſuffrages n'ont pas eſté libres. L'exemple du procés de l'Admiral Chabot eſt notable, où le Chancelier Poyet fit voir aux juges ce qu'il voulut, leur fit croire ce qui plaiſoit aux puiſſances ſuperieures, fit l'arreſt, & le fit ſigner, comme il l'avoit projetté ; mais il ne porta pas loing ceſte injuſtice. La juſtice de Dieu ſe monſtra ſi contraire à celle des hommes, que ce miſerable Chancelier y perdit l'honneur & les biens. Il n'ignoroit pas, car les moindres le ſçavent, que les Chanceliers *Paſquier c. 6. l. 6.* de France n'ont jamais preſidé aux Commiſſions extraordinaires pour faire le procés criminel à qui que ce ſoit ; mais ſeulement quand la Cour y vacque : en ce cas, le Chancelier y peut preſider comme chef de la Juſtice.

IL ſçavoit que les Commiſſaires ne peuvent uſurper une juriſdiction extraordinaire criminelle ſouveraine en France ſans verification en Parlement, contre les ordonnances qui le defendent expreſſement ; que ces ordonnances eſtant vrayes loix irritent d'elles meſmes ce qui eſt contraire à leur prohibition. Il ſuffit au Legiſlateur de defendre ce qu'il ne veut pas eſtre faict ; & neantmoins la violence de ceux qui avoient l'autorité dans la Court, & ſa paſſion particuliere, lui eblouïrent tellement les ſens qu'il ſe porta à toutes les extremitez indignes d'un homme de bien.

UN ancien de grand nom a eſté blaſmé de fuir la preſence de la juſtice, qui eſt le ſeul ciment qui lie & eſtreint la ſocieté, la ſeureté & tranquilité publique ; & neantmoins on eſt quelquesfois contraint de confeſſer qu'il avoit raiſon de dire, qu'il ne ſe fieroit pas de ſa vie à ſa propre mere. Et certes il le faut avouer, puis qu'au faict que nous traictons, un homme de bien ſe trouve livré au bourreau par les mains du premier Miniſtre de la Juſtice, aſſiſté de pluſieurs Commiſſaires, tellement aſſeurez pour faire ce que le Cardinal avoit reſolu, qu'il n'y euſt que le Sr de Miromeſnil, non choiſi ni par le Cardinal ni par le Chancelier, mais nommé fortuitement par le Roy meſme, qui fut à lui ſauver la vie ; ce qui lui a acquis une gloire immortelle.

LE Chancelier prevoyant faute de bourreau que ſon jugement ne pourroit eſtre executé, donna cent eſcus de ſa bourſe à un miſerable gaigne-denier, qui ſe hazarda pour ceſte ſomme de faire ceſte execution : choſe horrible & indigne action qu'on pourroit à peine approuver en la perſonne d'un Prevoſt des bandes.

PAR là l'on peut juger combien il eſt dangereux de tomber entre les mains des Commiſſaires, quels qu'ils ſoient, devouez à tout faire, qui n'ayans gain qu'aux ſupplices ne reſpirent que les ſupplices, leur ambition leur ſert d'accuſateur & de teſmoin, ils ne ſe propoſent autre choſe que d'acquerir des biens, ou de ſubſiſter dans leurs charges par le ſang & par l'obeiſſance aveugle aux volontez d'un tyran. Au lieu de l'humanité & de la douceur que les hommes ont eſcrite en leur nom, & imprimée aux traicts de leur viſage, & qui convient particulierement à ceux à la religion deſquels les biens, la fortune, & la vie des autres eſt commiſe ; ils ſont tous remplis d'inhumanité & de cruauté, ils ſont
diſpoſez

diſpoſez à trouver coupables ceux qui leur ſont abandonnez : & bien que les loix obligent les juges à eſtre pluſtoſt enclins à recevoir, voire rechercher tout ce qui peut ſervir à la juſtification des accuſez, & qu'ils ne doivent uſer des dernieres peines qu'à toute extremité, & lorſque l'enormité des crimes & leur evidence les y contraignent ; ceux-cy au contraire jugent ſelon ce qui leur eſt preſcript, n'ont autre loi que la volonté d'un violent Miniſtre, regardent leurs intereſts propres, leurs avancemens dans les charges Eccleſiaſtiques & ſeculieres, & rien davantage.

L'ON ne nie pas que le chaſtiment des coulpables eſt deu au public, mais la juſtice doit eſtre remplie de tant d'equité, les preuves doivent eſtre ſi claires, ſi certaines & indubitables que ceux qui periſſent ne contrediſent pas.

IL eſtoit en la puiſſance de l'accuſé de ne point mal faire, mais il ne ſe pouvoit empeſcher d'eſtre accuſé, d'eſtre opprimé. Il a eſté gardé par le Cardinal, par ſes Gardes meſmes, traiſné à Lion dans un bateau attaché à celui du Cardinal ; action deteſtée de toute la France, & par ſes domeſtiques meſme ; qui le livra aux Commiſſaires pour le faire mourir. Son mal a eu cela de plus inſupportable qu'il ne lui a point eſté caché, qu'il a touſjours eſté rempli de menaces, il a touſjours veu la mort preſente, ſes gardes ont eſté ſes accuſateurs & ſes bourreaux, & ſes juges avoient promis de le faire mourir avant que de l'avoir interrogé. Celui qui donne la geſne, d'autant plus qu'il appreſte d'inſtrumens, d'autant plus il tourmente, la patience eſt vaincuë par l'apparence ; auſſi les maux de la fortune qui viennent avec pompe & grand appareil, ſont bien plus rudes que ceux de la nature qui viennent tout à coup.

LE Commandement du Cardinal fut executé avec tout l'artifice & la precipitation imaginables. L'artifice fut en l'ordre de la ſeance, ſi induſtrieuſement eſtabli que ceux qu'on avoit recogneu avoir quelque inclination à favoriſer l'innocence de l'accuſé opinerent les derniers, afin de ne pas fortifier aucuns des Commiſſaires qui n'ont ny ſens ni vigueur, ou pluſtoſt qui n'oſoient ouvrir un advis genereux en faveur de l'accuſé. La precipitation fut telle qu'elle eſt ſouvent repreſentée dans ces Memoires, & ainſi l'accuſé condamné au meſme ſupplice que l'autheur de la conjuration. Il falloit qu'ils euſſent une entiere cognoiſſance du crime, impoſé par des preuves que la loi deſire eſtre plus claires que le jour ; ils y devoient marcher d'un pas lent & meſuré, & aprés une longue & meure deliberation.

CETTE precipitation certes eſt criminelle : ceux qui agiſſent de la façon ne laiſſent rien au conſeil ; c'eſt faict du public, & c'eſt une grande miſere quand la puiſſance permet à telles gens ce que la crainte, leur paſſion, & leur ambition leur conſeille.

LE Procureur General aprés que M. le Chancelier lui euſt parlé à l'oreille, prit ſes concluſions verbalement & ſur le champ, ſans conſiderer le poids de l'affaire, & les conſequences.

IL n'y a point de rigueur, point d'outrage, point d'injuſtice ſi dure & inſupportable que celle qui nous vient de ceux qui nous devroient garentir. Laubardemont Rapporteur, & qu'on cognoiſt pour le plus meſchant homme du Royaume, fut ſi effronté que de dire dans Lion, que le Theatre ne ſeroit pas aſſez ſanglant par la mort d'un ſeul homme, qu'il y en falloit davantage. Le meſchant voulant un jour flatter le Cardinal, lui dit qu'il avoit un extreſme regret de ne pouvoir ſervir ſon Eminence en ceſte occaſion du jugement contre M. de Thou : à ceſte parole ceſte Eminence changea de viſage ; croyant qu'il ne ſe trouvoit pas aſſez de preuves pour le faire mourir ; ſoudain Laubardemont repartit, " J'entends, Monſeigneur, que la choſe eſt ſi claire qu'il n'y a point de ſujet d'y heſiter." M. le Chancelier concluant ſon advis creut dire une belle penſée pour perſuader la mort dudict Sr de Thou : " Que le Roy auroit ſujet de leur reprocher qu'ils auroient faict " mourir une perſonne qu'il avoit cherie & aimée ; & qu'ils auroient voulu eſpargner le " ſang d'un de leurs freres, d'un de la Robbe ;" diſcours & actions de vrais Commiſſaires, & qui ne partent jamais des Juges ordinaires, & qui ont tant ſoit peu d'humanité & de raiſon.

CES conſiderations, ces raiſons, ces exemples, celuy-cy particulierement ſont aſſez puiſſans pour faire voir quel eſtat l'on doit faire des jugemens des Commiſſaires, & des Commiſſaires meſmes ; quelles gens ſont choiſis pour executer ces infames & miſerables

actions, quelle juſtice l'on peut eſperer d'eux, & s'il peuvent rien ordonner de juſte. Car aprés avoir appellé un Juge injuſte, ſcelerat, concuſſionaire, & voleur ; que peut on encherir, ſinon que de l'appeller Commiſſaire?

XV. *Relation veritable de ce qui s'eſt paſſé à la Mort de Monſieur de Thou.*

IL ne faut pas s'eſtonner que ceux qui ont apporté tant d'artifices & de mauvais moyens pour faire mourir M. de Thou, ayent pris grand ſoin aprés ſa mort de juſtifier leur action par toutes ſortes d'inventions. La principale a eſté de faire imprimer des Relations qu'ils ont faict publier par tout le Royaume, qui contiennent ce qui s'eſt paſſé en l'execution de l'arreſt qu'ils ont donné, tant contre M. le Grand, Cinq Mars, que contre lui ; où ils ont employé un nombre infini de faux faicts pour la juſtification de leur action, font advouer aux condamnés qu'ils ont eſté bien jugez ſelon les Loix, par des gens de bien, & ſelon les formes ; qu'ils eſtoient coulpables ; leur font remercier les Commiſſaires, font qu'ils les embraſſent, bref qu'ils baiſent les bourreaux qui leur ont coupé la gorge. Laubardemont meſmes a eſté ſi effronté que de faire mettre dans ces Relations, que M. le Grand l'avoit remercié de ſon jugement, qu'il le baiſa lui diſant qu'il l'avoit jugé en homme de bien ; lui, qui l'avoit trompé & ſuborné, lui qui lui avoit promis la vie à la charge de depoſer contre M. de Thou, lui qui avoit faict en ceſte affaire ce que le plus capital ennemi des accuſez n'euſt pas voulu faire: auſſi ledict Sr le Grand reprocha aigrement à Laubardemont qu'il l'avoit trompé, & lui dit ſi hault ces meſmes paroles, entendues de tout le monde, *Vous en reſpondrez devant Dieu.*

ILS ont creu par un ſi grand nombre de faux faicts, qui font à leur deſcharge & à leur juſtification, faire perdre la memoire de leur injuſtice ; ils ont creu par là donner ſatisfaction aux gens de bien qui ont perpetuellement deſiré de voir les Actes du Procés, qu'on ſçait avoir eſté alterez & falſifiez, qui n'ont eſté depoſez en aucune greffe, qu'on ſçait eſtre ſupprimez en tout ou en partie.

NEANTMOINS le Cardinal de Richelieu, pour ſatisfaire à ſa violente paſſion, avoit eſté ſi mal conſeillé que de faire faire une impreſſion de ce Procés, toute falſifiée, tant par lui que par ceux qui avoient les actes en leur poſſeſſion, qu'ils ont depuis du tout ſupprimée ; jugeans bien, le Cardinal n'eſtant plus, qu'ils n'avoient pas aſſez de credit & d'autorité pour la faire valoir, qu'ils n'avoient pas aſſez de front ni d'audace pour en ſoutenir la verité.

POUR donc rapporter au vrai ce qui ſe paſſa en ceſte funeſte action, tant pour ce qui regarde ledict Sr de Cinq Mars que M. de Thou, qui ne peuvent eſtre ſeparez en ceſte occaſion, il faut ſçavoir que Laubardemont qui avoit eſté Rapporteur, & Robert de St. Germain l'un des Commiſſaires, ſortirent de la Chambre pour diſpoſer les priſonniers à la lecture de leur Arreſt, & les reſoudre à la mort.

A ceſte nouvelle ils affermirent leur eſprit, & teſmoignerent une reſolution extraordinaire. Alors M. de Thou diſt à M. de Cinq Mars en ſouſriant, " Et bien, Monſieur, " humainement je me pourrois plaindre de vous, vous m'avez accuſé, vous me faites " mourir, mais Dieu ſçait combien je vous aime ; mourons, Monſieur, mourons cou- " rageuſement & gagnons le paradis." Ils s'embraſſerent l'un l'autre d'une grande tendreſſe, s'entrediſans que puiſqu'ils avoient eſté ſi bons amis durant leur vie, ce leur ſera une grande conſolation de mourir enſemble.

ENSUITE on appella Palerne, Greffier criminel du Preſidial de Lion, pour leur prononcer leur Arreſt, lequel s'aprochant, M. de Thou s'eſcria, *Quam ſpecioſi pedes evangeliſantium pacem, evangeliſantium bona* ; & s'eſtans mis tous deux à genoux, teſte nuë, l'Arreſt leur fuſt prononcé en ces mots :

" ENTRE le Procureur General du Roy demandeur en cas de crime de Leze-Majeſté " d'une part, & Meſſires Henry Defiat de Cinq Mars Grand Eſcuyer de France, & " François Auguſte de Thou Conſeiller du Roy en ſon Conſeil d'Eſtat, priſonniers au " Chaſteau de Pierre-cize de Lion, defendeurs & accuſez d'autre ; Veu le procés extraor- " dinairement faict à la requeſte dudict Procureur General du Roy à l'encontre deſdicts

" Defiat

“ Deſiat & de Thou, informations, interrogatoires, confeſſions, denegations, & con-
“ frontations, copies recogneues du Traicté en datte du 13 Mars dernier, arreſt du 6 de
“ ce mois de Septembre, & pieces contenues en iceluy, & tout ce que le Procureur
“ General du Roy a produit & remis; ledict Deſiat ouï & interrogé en la chambre du
“ Conſeil du Preſidial de Lion ſur les cas à lui impoſez, ſa declaration, recognoiſſance,
“ & confeſſion, confrontation dudict Deſiat audict de Thou, contenant auſſi l'adveu, re-
“ cognoiſſance, & confeſſion d'iceluy de Thou; ledict de Thou pareillement ouï &
“ interrogé en ladicte Chambre, concluſions dudict Procureur General du Roy, & tout
“ conſideré: Les Commiſſaires deputez par ſa Majeſté auſquels M. le Chancelier a
“ preſidé, faiſans droict ſur les Concluſions dudict Procureur General, ont declaré
“ leſdits Deſiat & de Thou atteints & convaincus du crime de Leze-Majeſté: ſçavoir,
“ ledict Deſiat pour les conſpirations & entrepriſes, proditions, ligues, & Traictez faicts
“ par lui avec les Eſtrangers contre l'Eſtat; & ledict de Thou pour avoir eu cognoiſſance
“ & participation deſdictes conſpirations, entrepriſes, proditions, ligues, & Traictez:
“ pour reparation deſquels crimes les ont privez de tous honneurs, eſtats, & dignitez,
“ & les ont condamné & condamnent d'avoir la teſte tranchée ſur un eſchaffault, qui
“ pour cet effect ſera dreſſé en la place des Terreaux de cette ville; ont declaré &
“ declarent tous & chacuns leurs biens meubles & immeubles generalement quelconques,
“ en quelque lieu qu'ils ſoient ſituez, aquis & confiſquez au Roy, & ceux par eux tenus
“ immediatement de la couronne reunis au domaine d'icelle, ſur eux prealablement pris
“ & levée la ſomme de ſoixante mille livres applicable à œuvres pies; & neantmoins
“ ordonnent que ledit Deſiat avant l'execution ſera appliqué à la queſtion ordinaire &
“ extraordinaire, pour avoir plus ample revelation de ſes complices. Prononcé le 12 du
“ mois de Septembre 1642.”

APRE'S la prononciation de cet Arreſt (qui n'eſtoit pas neantmoins conceu en ceſte forme pour ce qui concerne ledict Sr de Thou, car il n'y avoit point ce mot de *participation*) ledict Sr de Thou diſt d'un grand ſentiment, “ *Dieu ſoit beni, Dieu ſoit loué*, & dit enſuite pluſieurs belles paroles, ce qui lui dura juſques à la mort.

M. de Cinq Mars aprés la lecture de l'Arreſt s'eſtant levé diſt, “ La mort ne
“ m'eſtonne point, mais il faut avouer que l'infamie de cette queſtion choque puiſſam-
“ ment mon eſprit: oui, Meſſieurs je trouve ceſte queſtion tout à fait extraordinaire
“ à un homme de ma condition, & de mon age. Je croi que les Loix m'en diſpenſent,
“ au moins je l'ai ouï dire. La mort ne me faict point de peur; mais, Meſſieurs,
“ j'avoue ma foibleſſe, j'ai de la peine à digerer cette queſtion.

ILS demanderent chacun leur Confeſſeur, ſçavoir M. de Cinq Mars le P. Malavalette Jeſuite, & M. de Thou le P. Mambrun auſſi Jeſuite. Celui qui juſques alors avoit eu la charge de les garder, les remit par ordre de M. le Chancelier entre les mains du Sr Thomé Prevoſt general des Mareſchaux de Lionnois, puis prit congé d'eux, & en ſuite leurs Gardes tous les larmes aux yeux. M. de Cinq Mars les remercia, & leur diſt, “ Mes Amis ne pleurez point, les larmes ſont inutiles; priez Dieu pour moi, & aſſeurez “ vous que la mort ne me fit jamais peur.” M. de Thou les baiſa & embraſſa tous. Ils ſortirent du Palais les yeux baignez de larmes, ſe couvrans le viſage de leurs manteaux. Aprés quoi les condamnez allerent embraſſer ledict Sr Thomé, & lui firent compliment. Le P. Malavalette venu, ledict Sr de Cinq Mars l'alla embraſſer, & lui diſt, “ Mon Pere on me veult donner la queſtion, j'ai bien de la peine à m'y reſoudre.” Le Pere le conſola, & fortifia ſon eſprit autant qu'il pût. Il ſe reſolut enfin, & comme Laubardemont & le Greffier le vindrent prendre pour le mener dans la Chambre de la geſne, il ſe raſſeura, & paſſant prés de M. de Thou, il lui diſt froidement, “ Monſieur, “ nous ſommes tous deux condamnez à mourir, mais je ſuis bien plus malheureux que “ vous, car outre la mort je dois ſouffrir la queſtion ordinaire & extraordinaire.” On le mena à la chambre de la geſne, & paſſant par une chambre des priſonniers, il diſt, “ Mon Dieu où me menez vous? & puis, Qu'il ſent mal icy?” Il fut environ une demie heure dans ceſte chambre de la geſne, puis on le remena ſans avoir eſté tiré, d'autant que par le retentum de l'Arreſt, il avoit eſté dit, qu'il ſeroit ſeulement preſenté à la queſtion.

Au retour, ſon Rapporteur aprés avoir parlé à lui quelque temps, lui diſt adieu dans la ſale de l'Audience. Aprés quoi M. de Thou l'alla embraſſer, l'exhortant de vouloir mourir conſtamment, & de ne point apprehender la mort. Il lui repartit, qu'il ne l'avoit jamais apprehendée, & que quelque mine qu'il euſt faicte depuis ſa priſe, il avoit touſjours bien creu qu'il n'en eſchapperoit pas. Ils demeurerent enſemble environ un petit quart d'heure, pendant lequel temps ils s'embraſſerent deux ou trois fois, & ſe demanderent pardon l'un à l'autre avec des demonſtrations d'une amitié parfaite. Leur conference finit par ce mot de M. de Cinq Mars, *il eſt temps de mettre ordre à noſtre ſalut.*

Quittant M. de Thou il demanda une chambre à part pour ſe confeſſer, qu'il euſt peine d'obtenir. Il fit une confeſſion generale de toute ſa vie avec grande repentance de ſes pechez, & beaucoup de ſentimens d'avoir offenſé Dieu. Il pria ſon Confeſſeur de teſmoigner au Roy & au Cardinal de Richelieu les regrets qu'il avoit de ſa faute.

Sa Confeſſion dura une heure, à la fin de laquelle il diſt au Pere, qu'il n'avoit rien pris il y avoit 24 heures: ce qui obligea le Pere de faire apporter des œufs frais & du vin; mais il ne voulut qu'un peu de pain, & du vin duquel il ne fit que ſe laver la bouche. Il teſmoigna à ce Pere que rien ne l'avoit tant eſtonné que de ſe voir abandonné de tous ſes amis, ce qu'il n'auroit jamais creu; & lui diſt, que depuis qu'il avoit eu l'honneur des bonnes graces du Roy, il avoit touſjours taſché de faire des amis, & qu'il s'eſtoit perſuadé d'y avoir reuſſi: mais qu'il cognoiſſoit enfin qu'il ne s'y falloit point fier, & que toutes les amitiez de Court n'eſtoient que diſſimulation. Le Pere lui reſpondit, que telle avoit touſjours eſté l'humeur du monde, & qu'il ne s'en falloit pas eſtonner. Il demanda du papier & de l'ancre pour eſcrire, comme il fit, à Madame ſa mere, qu'il prioit entre autres choſes de vouloir payer ſes debtes, dont il lui envoya les memoires, qu'il remit au Pere pour faire voir le tout à M. le Chancelier. Il finit ainſi ſa Lettre, " Au reſte, Madame, autant de pas que je vais faire, ſont autant de pas qui " me portent à la mort."

Cependant M. de Thou eſtoit en la ſale de l'Audience avec ſon Confeſſeur dans des tranſports divins, difficiles à exprimer. D'abord qu'il vit ſon Confeſſeur, il courut l'embraſſer avec ces paroles, " Mon Pere, je ſuis hors de peine, nous ſommes con-" damnez à mort, & vous venez pour me mener dans le Ciel. Ah! qu'il y a peu de " diſtance de la vie à la mort; que c'eſt un chemin bien court! Allons, Mon Pere, " allons à la mort, allons au Ciel, allons à la vraye gloire. Helas! quel bien puis-je " avoir faict en ma vie, qui m'ait pû obtenir la faveur que je reçois aujourd'hui de " ſouffrir une mort ignominieuſe pour arriver pluſtoſt à la vie eternellement glorieuſe!

L'on ſe ſervira icy de la Relation du P. Mambrun: voicy comme il a publié toute ceſte tragique action. M. de Thou, dit-il, me voyant prés de ſoy en la ſale de l'Audience m'embraſſa, & me diſt qu'il eſtoit condamné à mort, qu'il falloit bien employer le peu de temps qui lui reſtoit de vie, & me pria de l'aſſiſter juſques à la fin. Il me diſt encores; " Mon Pere, depuis qu'on m'a prononcé ma ſentence, je ſuis plus content " & plus tranquille qu'auparavant: l'attente de ce qu'on ordonneroit, & l'iſſuë de ceſte " affaire me tenoit en quelque perplexité & inquietude, maintenant je ne veux plus " penſer aux choſes de ce monde, mais au Paradis, & me diſpoſer à la mort. Je " n'ai aucune amertume ni malveillance contre perſonne. Dieu s'eſt voulu ſervir de " mes juges pour me mettre en ſon paradis, & m'a voulu prendre en ce temps auquel " par ſa bonté & miſericorde je croy eſtre bien diſpoſé à la mort. Je ne puis rien de " moy-meſme: cette conſtance, & ce peu de courage que j'ai, provient de ſa grace.

Aprés il ſe mit à faire des actions d'amour de Dieu, de contrition, & repentance de ſes pechez, & pluſieurs Oraiſons jaculatoires.

Il faut remarquer que durant les trois mois de ſa priſon, il s'eſtoit diſpoſé à la mort par la frequentation des ſacremens, par l'oraiſon, & meditation, & conſideration des myſteres divins; par la communication avec ſes peres ſpirituels, & lecture des livres de devotion, particulierement du Livre de Bellarmin ſur les Pſeaumes, & du livret *de Arte bene moriendi* du meſme Autheur. Il choiſiſſoit pendant ce temps certains verſets de Pſeaumes, pour faire ſes Oraiſons jaculatoires & elevations d'eſprit, qu'il diſoit & repetoit

repetoit ſouvent fort devotement ; & me diſoit qu'il entendoit & penetroit beaucoup mieux & avec plus de reſentiment en cette ſienne affliction ces ſentences de la S[te] Eſcriture qu'auparavant.

Il rendoit graces à Dieu, & admiroit ſa divine bonté & providence qui lui donnoit tant de commoditez, & un temps ſi propre pour ſe diſpoſer à la mort, qui n'avoit pas permis qu'il mouruſt lors qu'il eſtoit en peché mortel, & en mauvais eſtat : & deux ou trois fois ſe recommanda à mes prieres (ce fut le Mecredy 10 de ce mois) & me pria de demander à Dieu, non pas qu'il fuſt delivré de ce danger preſent de la mort auquel il ſe voyoit, mais que la volonté de Dieu fuſt faite & accomplie en lui. Il recitoit ſouvent avec beaucoup de reſentiment le Pſalme 115. *Credidi, propter quod locutus ſum*, & particulierement ce verſet, *dirupiſti vincula mea, tibi ſacrificabo hoſtiam laudis et nomen Domini invocabo*, rendant graces à Dieu fort affectueuſement de ce que par ſa miſericorde il avoit rompu les liens qui le tenoient attaché à la terre & à cette vie. Il diſoit auſſi & reiteroit ſouvent quelques autres paſſages de l'Eſcriture Saincte avec de grands ſentimens de devotion & ferveur d'eſprit; particulierement ceux-cy tirez du Chap. 4. de la ſeconde Epiſtre de S. Paul aux Corinthiens : *Id enim quod in praeſenti eſt momentaneum et leve tribulationis noſtrae, ſupra modum in ſublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quae videntur ſed quae non videntur, quae enim videntur temporalia ſunt, quae autem non videntur, aeterna ſunt.* Comme auſſi ces beaux mots du Chap. 8. de l'Epiſtre aux Romains : *Quis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti ? tribulatio an anguſtia ? an fames ? an nuditas ? an periculum ? an perſecutio ? an gladius ? ſicut ſcriptum eſt, quia propter te mortificamur tota die, aeſtimati ſumus ſicut oves occiſionis. Sed in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos.* Il repetoit auſſi ſouvent ce verſet du Pſalme 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum Deus non deſpicies.* Ces meſmes verſets de l'Eſcriture lui ſervoient d'entretien dans la ſale de l'Audience, aprés la prononciation de ſon Arreſt ; il les proferoit avec de grans ſentimens d'amour de Dieu, & avec un grand meſpris de toutes les vanitez du monde. Il ſaluoit ceux qu'il voyoit en cette ſale où nous eſtions, ſe recommandoit à leurs prieres, leur teſmoignoit qu'il mouroit content.

Un homme envoyé de la part de Madame de Pontac ſa ſœur, lui vint dire ſes derniers adieux. Il lui diſt, " Mon ami, dis à ma ſœur que je la prie de continuer en " ſes devotions comme elle a faict juſques à preſent, que je cognois maintenant mieux " que jamais que ce monde n'eſt que menſonge & vanité, & que je meurs tres content " & en bon Chreſtien ; qu'elle prie Dieu pour moy, & qu'elle ne me plaigne point, " puiſque j'eſpere trouver mon ſalut en ma mort. Adieu.

Cet homme ſe retira ſans pouvoir dire une ſeule parole. Il ſentoit une force & un courage ſi extraordinaire à bien ſouffrir cette mort, qu'il craignoit qu'il n'y euſt de la vanité ; & ſe tournant vers moy me diſt, " Mon Pere, n'y a-t-il point de vanité en cela ? " Mon Dieu, je proteſte devant voſtre divine Majeſté, que de moy-meſme je ne puis " rien, & que toute ma force vient tellement de voſtre bonté & miſericorde, que ſi " vous me delaiſſiez je tomberois à chaque pas.

Il ſe confeſſa à moy au bout de la ſale. Aprés ſa confeſſion il continua ſes elevations d'eſprit à Dieu, & diſcours ſpirituels, avec un grand ſoin de bien employer le temps qui lui reſtoit.

Jusques icy ce ſont les paroles du P. Mambrun. Son compagnon remarqua que comme M. de Thou ſe pourmenoit dans la ſale de l'Audience, il diſt : " He bien, on " dira que je ſuis un poltron & un eſtourdi, que je n'ai point eu de conduite, que je n'ai pas " ſceu meſnager mes affaires ; & c'eſt ce que je deſire : je veux bien qu'on ait ceſte opinion " là de moy, qu'on me meſpriſe, qu'on me blaſme ; je le ſouhaite pour l'amour de Dieu.

Aprés ſa confeſſion il fut viſité par le P. Jean Terraſſe, Gardien du Couvent de l'Obſervance de S. François de Taraſcon, qui l'avoit aſſiſté & conſolé durant ſa priſon de Taraſcon. Il fut bien aiſe de le voir, ſe pourmena avec lui & ſon Confeſſeur quelque temps dans un entretien ſpirituel. Ce Pere eſtoit venu à l'occaſion d'un vœu que M. de Thou avoit faict à Taraſcon pour ſa delivrance, qui eſtoit de fonder une Chapelle de 300 livres de rente dans l'Egliſe des Cordeliers à Taraſcon. Il donna ordre pour

ceſte fondation, voulant s'aquiter de ſon vœu, puiſque Dieu, diſoit il, le delivroît non ſeulement d'une priſon de pierre, mais encores de la priſon de ſon corps; demanda de l'ancre & du papier, & eſcrivit ceſte belle Inſcription qu'il vouloit eſtre miſe en ceſte Chapelle:

Chriſto Liberatori
Votum in carcere pro libertate conceptum
FRANC. AUGUST. THUANUS
E carcere vitæ jamjam liberandus
Merito ſolvit XII *Septemb.* CIƆIƆCXLII.
Confitebor tibi Domine, quoniam exaudiſti me, & factus es mihi in ſalutem.

CETTE Inſcription ſera admirer la preſence & la netteté de ſon eſprit, & fera advouer à ceux qui la conſidereront, que l'apprehenſion de la mort n'avoit pas eu le pouvoir de lui cauſer aucun trouble. Il pria ledict St Thomé de faire compliment de ſa part à M. le Cardinal de Lion, & lui teſmoigner que s'il euſt pleu à Dieu de le ſortir de ce peril, il avoit deſſein de quitter le monde, & ſe donner entierement au ſervice de Dieu.

IL eſcrivit deux Lettres, qui furent portées ouvertes à M. le Chancelier, & puis remiſes entre les mains de ſon Confeſſeur pour les faire tenir [1]. Ces Lettres eſtans fermées il diſt: " Voila la derniere penſée que je veux avoir pour le monde, parlons du paradis." Et deſlors il reprit ſans interruption avec la meſme ferveur d'eſprit ſes diſcours ſpirituels, & ſe confeſſa une ſeconde fois. Il demanda parfois, ſi l'heure de partir pour aller au ſupplice approchoit, quand on le devoit lier, & prioit que l'on l'advertiſt quand l'executeur de la juſtice ſeroit là, afin de l'embraſſer; mais il ne le vit point que ſur l'eſchaffault.

SUR les trois heures aprés midy, quatre compagnies des Bourgeois de Lion, faiſans environ douze cens hommes, furent rangées au milieu de la place des Terreaux, en ſorte qu'elles enfermoient un eſpace quarré d'environ 80 pas de chaque coſté, dans lequel on ne laiſſoit entrer perſonne, ſinon ceux qui eſtoient neceſſaires. Au milieu de cet eſpace fut dreſſé l'eſchaffault avec tout ce qui eſtoit neceſſaire à ceſte execution.

ENVIRON les cinq heures du ſoir les officiers prierent le compagnon du P. Malavalette de l'advertir qu'il eſtoit temps de partir. M. de Cinq Mars jugea ce que l'on vouloit dire, " On nous preſſe, dit-il, il s'en faut aller." Pourtant l'un des officiers l'entretint encores quelque temps dans la chambre; d'où ſortant, le Valet de Chambre qui l'avoit ſervi depuis Montpellier ſe preſenta, lui demandant quelque recompenſe. " Je " n'ai plus rien, dit-il, j'ai tout donné." De là il vint vers M. de Thou en la ſale de l'Audience, " Allons, Monſieur, allons, il eſt temps." M. de Thou alors s'eſcria, *Laetatus ſum in his quae dicta ſunt mihi. In Domum Domini ibimus.* Là deſſus ils s'embraſſerent, & ſortirent.

M. de Cinq Mars marchoit le premier, tenant ſon Confeſſeur par la main juſques ſur le Perron, où il ſalua de ſi bonne grace tout le peuple qu'il tira les larmes des yeux d'un chacun. Lui ſeul demeura ferme ſans s'eſmouvoir, & garda cette fermeté d'eſprit le long du chemin, juſques-là que voyant ſon Confeſſeur ſurpris d'un ſentiment de tendreſſe à la veuë des larmes de quelques perſonnes, " Qu'eſt-ce à dire cecy, Mon " Pere, vous eſtes plus ſenſible à mes intereſts que moy-meſme?

LE Sr Thomé Prevoſt de Lion avec les Archers de robbe courte, & le Chevalier du Guet avec ſa compagnie, eurent ordre de les mener au ſupplice en caroſſe; ils ſe mirent tous deux au fond du carroſſe ſur le derriere, y ayant deux Jeſuites à chaque portiere. L'executeur ſuivoit à pied, qui eſtoit un gaigne-denier qui n'avoit jamais faict aucune execution, ſinon de donner la geſne.

DANS le caroſſe ils reciterent avec leurs Confeſſeurs les Litanies de Noſtre Dame, & le *Miſerere*, & autres prieres & oraiſons jaculatoires, firent pluſieurs actes de contrition & d'amour de Dieu, tinrent pluſieurs diſcours de l'eternité, de la conſtance des Martyrs, &

[1] *L'une de ces Lettres s'addreſſoit à une Dame, le nom de laquelle il dit ſeulement à ſon Confeſſeur. L'autre eſtoit eſcrite à M. Dupuy. M. le Chancelier rendit ces Lettres pour en faire ce qu'avoit deſiré ledit Sr. de Thou; mais depuis il retira celle qui eſtoit eſcrite à la Dame, & ne l'a pas renduë. [On trouvera à la ſuite de ces Memoires la Lettre à M. Dupuy.]*

& des tourmens qu'ils avoient ſoufferts. Ils ſaluoient fort civilement de temps en temps le peuple qui rempliſſoit les rues par où ils paſſoient. M. de Thou demanda encores une fois pardon à M de Cinq Mars avec humilité, lui diſant, "Monſieur, je vous demande "tres humblement pardon ſi j'ai eſté ſi malheureux que de vous avoir offenſé en quoi "que ce ſoit." *Helas! Monſieur, c'eſt moi,* reſpondit M. de Cinq Mars, *qui vous ai bien offenſé, & je vous en demande pardon*; & là deſſus ils s'embraſſerent tendrement.

QUELQUE temps aprés M. de Thou diſt à M. de Cinq Mars, "Monſieur, il ſemble "que vous devez avoir plus de regret de mourir que non pas moi, vous eſtes plus "jeune, vous eſtes plus grand dans le monde, vous aviez de plus grandes eſperances, "vous eſtiez le favori d'un grand Roy; mais je vous aſſeure pourtant, Monſieur, que "vous ne devez point regretter tout cela qui n'eſt que du vent, car aſſeuremment nous "nous allions perdre, nous nous fuſſions damnez, & Dieu nous veult ſauver. Je tiens "noſtre mort pour une marque infaillible de noſtre predeſtination, pour laquelle nous "avons mille fois plus d'obligation à Dieu que s'ils nous avoit donné tous les biens du "monde; nous ne le ſçaurions jamais aſſez remercier." Ces paroles eſmeurent M. de Cinq Mars preſque juſqu'aux larmes. Aprés il continua: "Monſieur mon cher amy, "qu'avons nous faict de ſi agreable à Dieu durant noſtre vie qui l'ait obligé de nous "faire cette grace de mourir enſemble, de mourir comme ſon fils, d'effacer tous nos "pechez par un peu d'infamie, de conquerir le ciel par un peu de honte? Ah! n'eſt il "pas vrai, que nous n'avons rien faict pour lui? Fondons nos cœurs, eſpuiſons nos "forces en actions de graces, recevons la mort avec toutes les affections de nos ames." M. de Cinq Mars reſpondoit à tout cecy par divers actes de vertu, de foi, de contrition, & autres.

ILS demanderent de temps en temps s'ils eſtoient encores bien loin de l'eſchaffault: ſurquoi le P. Malavalette prit occaſion de demander à M. de Cinq Mars, *S'il ne craignoit point la mort.* "Point du tout, Mon Pere, reſpondit-il, & c'eſt ce qui me donne de "l'apprehenſion de voir que je n'en ay point: Helas! je ne crains rien que mes péchez." Ceſte crainte l'avoit fort touché depuis ſa confeſſion generale; & comme le Pere l'euſt aſſeuré ſur la bonté de Dieu, & ſur la paſſion du Sauveur, luy diſant de plus qu'acceptant de bon cœur cette mort ignominieuſe, il pouvoit eſtre certain d'entrer bien avant dans la gloire: "O! que Dieu eſt bon, dit-il pluſieurs fois, de me vouloir recevoir en ſa "grace, aprés l'avoir tant & tant offenſé. Mais mon Pere, comme puis-je meriter par "cette mort qui n'eſt pas à mon choix, car il eſtoit au choix des Martyrs de ne pas "mourir?" Le Pere lui ayant reſpondu, qu'il la pouvoit rendre meritoire en acceptant volontairement & offrant à Dieu par amour ce ſupplice infame, celui des Martyrs eſtant honorable; il offrit à Dieu ſon ſupplice tant de fois par le chemin, que ſon Confeſſeur n'en remarqua pas le nombre.

ENSUITE ils conteſterent à qui mourroit le premier. M. de Cinq Mars diſt que c'eſtoit à lui comme le plus coulpable, & le premier jugé; adjouſta que ce ſeroit le faire mourir deux fois s'il mouroit le dernier. M. de Thou demanda ce droit comme plus agé. Le P. Malavalette dit à M. de Thou: il eſt vrai que vous eſtes le plus agé, vous devez auſſi eſtre plus genereux. Ce que M. de Cinq Mars ayant confirmé, *Bien, Monſieur,* repartit M. de Thou, *vous voulez m'ouvrir le chemin à la gloire.* "Ah! "dit M. de Cinq Mars, je vous ai ouvert le precipice: mais precipitons nous dans la "mort pour ſurgir à la vie eternelle." Il fut donc arreſté que M. de Cinq Mars mourroit le premier. Eſtans proches de l'eſchaffaut, on remarqua que M. de Thou s'eſtant baiſſé & ayant veu l'eſchaffaut, eſtendit ſes bras, & puis frappa des mains l'une contre l'autre d'une action vive, & d'un viſage joyeux; & diſt à M. de Cinq Mars, "Monſieur, "c'eſt d'icy, c'eſt d'icy, Monſieur, que nous devons aller au Paradis:" & ſe tournant à ſon Confeſſeur. "Mon Pere, eſt-il bien poſſible qu'une creature ſi chetive comme "moy, doive adjourd'huy prendre poſſeſſion d'une eternité bien heureuſe?

LE carroſſe arreſté au pied de l'eſchaffaut, le Prevoſt diſt à M. de Cinq Mars que c'eſtoit à lui de monter le premier. Il diſt adieu à M. de Thou, & ſe ſeparerent d'une grande affection, diſans qu'ils ſe reverroient bien toſt en l'autre monde, où ils ſeroient eternellement unis avec Dieu. Ainſi M. de Cinq Mars deſcendit du Carroſſe, parut le

viſage

viſage gay, & donna ſon manteau au Jeſuite compagnon de ſon Confeſſeur, pour faire prier Dieu pour luy. Sur ce le Greffier criminel leut l'Arreſt, que l'un & l'autre n'eſcouterent : & on abatit le mantelet de la portiere du carroſſe qui regardoit l'eſchaffaut, afin d'en oſter la veuë à M. de Thou.

M. de Cinq Mars ayant ſalué ceux qui eſtoient prés de l'eſchaffaut ſe couvrit, & monta gayement l'eſchelle : au ſecond eſchellon un archer s'avança, & lui oſta par derriere ſon chapeau. Lors il s'arreſta tout court, & diſt : " Ha ! laiſſez moi mon chapeau." Le Prevoſt ſe faſcha contre ſon archer, & lui remit ſon chapeau ſur la teſte, & il acheva de monter ſur l'eſchaffaut ; où eſtant il ſalua ceux qui eſtoient à ſa veuë, d'un viſage riant. Aprés, s'eſtant couvert il ſe mit en une bonne poſture ; ayant avancé un pied & mis la main au coſté, il conſidera haut & bas toute ceſte grande aſſemblée d'un viſage aſſeuré, & fit encores deux ou trois belles deſmarches.

Son Confeſſeur eſtant monté, il le ſalua, puis jetta ſon chapeau devant lui ſur l'eſchaffault, & baiſant la main la preſenta à ſon confeſſeur qu'il embraſſa, & celuy-cy l'exhorta d'une voix baſſe de produire quelques actes d'amour de Dieu ; ce qu'il fit d'une grande ardeur, parlant bas, tenant ſon bras gauche preſque ſur l'eſpaule droite de ſon confeſſeur. Il demeura aſſez long temps en ceſte poſture, tenant le plus ſouvent les yeux levez au ciel, le viſage riant, pendant que ſon Confeſſeur lui parloit fort bas à l'oreille. On lui entendit ſouvent repeter ces paroles, *Oui Mon Pere*, & *de tout mon cœur*, *un million de fois*, & autres ſemblables. Puis il prit un crucifix que le compagnon du confeſſeur lui offrit, le baiſa avec ardeur, & le rendit. De là il ſe mit à genoux aux pieds de ſon confeſſeur qui lui donna la derniere abſolution, qu'il receut avec humilité, & ſe leva & s'alla mettre à genoux ſur le bloc, & demanda, *Eſt ce icy, Mon Pere, où il me faut mettre ?* & comme il ſceut que c'eſtoit là, il y eſſaya ſon col, l'appliquant ſur le poteau ; puis s'eſtant relevé, il demanda s'il falloit oſter ſon pourpoint. Le Pere & ſon compagnon aiderent à le deboutonner, & lui oſter ſon pourpoint. Il garda tousjours ſes gands aux mains, qui lui furent oſtez aprés ſa mort. Son pourpoint oſté, il s'approcha du poteau avec joye, & tout debout eſſaya ſi ſon col iroit bien ſur le poteau par deux fois ; puis s'en eſtant un peu eloigné, il prit le Crucifix, le baiſa aux pieds, & le rendit ; & eſtendant ſes bras il s'alla jetter à genoux ſur le bloc, embraſſa le poteau, mit ſon col deſſus, leva les yeux au ciel, & demanda au Confeſſeur, *Mon Pere ſerai-je bien ainſi ?* S'eſtant relevé, l'executeur s'approcha avec des ciſeaux, que M. de Cinq Mars lui oſta ne voulant pas qu'il le touchaſt, & les ayant baiſé, les preſenta au Pere diſant, " Mon Pere, je vous prie, rendez moi ce dernier ſervice, coupez moi mes " cheveux." Le Pere les donna à ſon compagnon pour faire cet office, ce qu'il fit ; lui diſant coupez les moi bien prés, je vous prie. Puis eſlevant les yeux vers le Ciel dit, *Ah mon Dieu, qu'eſt ce de ce monde !* Aprés qu'ils furent coupez, il porta les deux mains à ſa teſte, comme pour accommoder ceux qui reſtoient à coſté. Le Bourreau s'aprochant il lui fit ſigne de ſe retirer, & prit encores le Crucifix & le baiſa, puis s'agenouilla derechef ſur le bloc devant le poteau qu'il embraſſa, & voyant en bas un homme qui eſtoit à M. le Grand Maiſtre, il le ſalua, & lui diſt, " Je vous prie d'aſſeurer M. de " la Meilleraye que je ſuis ſon tres humble ſerviteur." Puis s'arreſta un peu, & continua, " Dites lui que je le prie de faire prier Dieu pour moi.

L'Executeur lui ayant oſté le collet de ſa chemiſe, & lui-meſme ayant ouvert ſa poitrine pour deſcouvrir mieux ſon col, ayant les mains jointes ſur le poteau, dit avec grand ſentiment ces paroles : " Mon Dieu, je vous conſacre ma vie, & vous offre mon " ſupplice en ſatisfaction de tous mes pechez. Si j'avois à vivre plus long temps, je " ſerois tout autre que je n'ay eſté ; mais, mon Dieu, puiſqu'il vous plaiſt que je meure, " je vous offre ma mort & mon ſang pour l'expiation de mes fautes, & de tout mon " cœur.

A ces mots on lui preſenta le Crucifix, qu'il prit de la main droite, tenant le poteau embraſſé de la gauche, le baiſa, le rendit, & demanda ſes medailles au compagnon de ſon confeſſeur, leſquelles il baiſa, diſant trois fois *Jeſus*, & les luy rendit. Et ſe tournant à l'executeur lui dit, " Que fais tu-là ? Qu'attends tu ?" Son confeſſeur s'eſtant retiré, il le rappella & lui diſt ; " Mon Pere, venez moi ayder à prier Dieu." Il ſe

rapprocha

rapprocha & s'agenouilla prés de lui, lequel recita de grande affection le *Salve Regina*; ſans heſiter, peſant toutes les paroles, & particulierement celles-cy, *et Jeſum benedictum fructum ventris tui*, &c. Il ſe baiſſoit & levoit les yeux au ciel avec une devotion & une façon toute raviſſante. Aprés, ſon Confeſſeur pria ceux qui eſtoient preſens de dire pour lui un *Pater* & un *Ave Maria*, lui fit dire ces paroles: *Maria mater gratiae, mater miſericordiae, tu nos ab hoſte protege, & hora mortis ſuſcipe.* Et enſuite: *In manus tuas Domine commendo ſpiritum meum.*

PENDANT ce temps, l'executeur tira de ſon ſac ſon couperet. Enfin, ayant levé les yeux au ciel, il dit, " allons, il faut mourir; mon Dieu, ayez pitié de moi." Puis d'une grande conſtance, ſans eſtre bandé, poſa ſon col ſur le poteau, & l'embraſſant il ferma les yeux & attendit le coup, qui lui fut donné lentement. En recevant le coup il pouſſa une voix forte comme *Ah!* qui fut eſtouffée par le ſang. Il leva les genoux de deſſus le bloc & retomba auſſi-toſt. La teſte n'eſtant pas entierement ſeparée du corps, l'executeur acheva avec ſon couperet, & jetta la teſte ſur l'eſchaffaut, qui de là bondit à terre, où elle fit encore un demi tour, & palpita aſſez long temps, les yeux ouverts.

SON corps demeura droit contre le poteau tant que l'executeur le tira de là pour le deſpouiller, ce qu'il fit, & puis le couvrit d'un drap. La teſte ayant eſté renduë ſur l'eſchaffaut, elle fut miſe prés du corps ſous le drap.

C'EST une choſe eſtrange, qu'il ne teſmoigna jamais aucune peur, ni trouble, mais parut gay, aſſeuré, & dans une grande fermeté d'eſprit.

M. de Cinq Mars mort, M. de Thou ſortit du Carroſſe le viſage riant, & ayant ſalué ceux qui eſtoient là, monta aſſez viſte ſur l'eſchaffaut, tenant ſon manteau plié ſur le bras droit. D'abord il jetta ſon manteau, & courut les bras ouverts vers l'executeur qu'il embraſſa, diſant. " Ah! mon frere, mon cher amy, que je t'aime, il faut que " je t'embraſſe, puiſque tu me dois aujourd'huy cauſer un bonheur eternel. Tu me dois " mettre dans le Paradis." Puis ſe tournant ſur le devant de l'eſchaffaut il ſe decouvrit, ſalua le monde, & jetta ſon chapeau derriere lui, qui tomba ſur les pieds de M. de Cinq Mars. De là ſe tournant vers ſon Confeſſeur dit d'une grande ardeur, " Mon Pere, " *ſpectaculum facti ſumus Mundo et Angelis et Hominibus.* Et enſuite: *vias tuas Domine* " *demonſtra mihi et ſemitas tuas edoce me*; mon Dieu, enſeignez moi vos voyes, monſtrez " moi le chemin que je dois tenir pour aller au ciel."

LE Pere lui ayant dit quelques paroles de devotion qu'il eſcoutoit fort attentivement, il lui diſt qu'il avoit encores quelque choſe à dire touchant ſa conſcience; ſe mit à genoux, lui declara ce que c'eſtoit, & receut la derniere abſolution, s'inclinant fort bas. Cela faict il oſta ſon pourpoint, ſe mit à genoux, recita le Pſalme 115, & le paraphraſa en François preſque tout du long d'une voix aſſez haute & d'une action vigoureuſe avec une ferveur indicible, qui paroiſſoit ſur ſon viſage, meſlée d'une ſainte joye. Voicy la paraphraſe qu'il en fit, qu'il faudroit animer de l'action pareille à la ſienne:

" *Credidi propter quod locutus ſum.* Mon Dieu, *credidi*, je l'ay crû & je le crois ferme- " ment que vous eſtes mon createur & mon bon Pere, que vous avez ſouffert pour moi, " que vous m'avez racheté, qu'au prix de votre ſang vous m'avez ouvert le Paradis. " *Credidi*; je vous demande, mon Dieu, un grain, un petit grain de cette foi vive, qui " enflammoit le cœur des premiers Chreſtiens. *Credidi propter quod locutus ſum*; faites, " mon Dieu, que je ne vous parle pas ſeulement des levres, mais que mon cœur s'accorde " à toutes mes paroles, & que ma volonté ne demente point ma bouche. *Credidi*; je " ne vous adore pas, mon Dieu, de la langue, je ne ſuis point aſſez eloquent, mais je " vous adore d'eſprit, oüy d'eſprit. Mon Dieu, je vous adore en Eſprit & en verité. " Ah! *credidi*, je me ſuis fié en vous, mon Dieu, & me ſuis abandonné à voſtre miſe- " ricorde, aprés tant de graces que vous m'avez faites; *propter quod locutus ſum*, & dans " cette confiance j'ai parlé, j'ai tout dit, je me ſuis accuſé.

" *Ego autem humiliatus ſum nimis.* Il eſt vrai, Seigneur, me voila extremement " humilié, mais non pas encore tant que je le merite.

" *Ego dixi in exceſſu meo, omnis homo mendax.* Ah! qu'il n'eſt que trop veritable que " tout ce monde n'eſt que menſonge, que folie, que vanité! ah! qu'il eſt vray, *omnis* " *homo mendax.*

“ *Quid retribuam Domino.* Mon Pere, *quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit* “ *mihi?* Il repetoit cecy d'une grande vehemence. *Calicem ſalutaris accipiam.* Mon “ Pere, il le faut boire courageuſement ce calice de la mort; oui je le reçois d'un “ grand cœur, & je ſuis preſt de le boire tout entier. *Et nomen Domini invocabo:* vous “ m'aiderez, mon Pere, à invoquer l'aſſiſtance divine, afin qu'il plaiſe à Dieu de fortifier “ ma foibleſſe, & me donner du courage autant qu'il en faut pour avaler ce calice, que “ le bon Dieu me prepare pour mon ſalut.

Il paſſa les deux verſets qui ſuivent dans ce Pſeaume, & s'eſcria d'une voix forte & animée:

“ *Dirupiſti Domine vincula mea*; ah! mon Dieu, que vous avez faict un grand coup, “ vous avez briſé ces liens qui me tenoient ſi fort attaché au monde, il falloit une “ puiſſance divine pour m'en degager. *Dirupiſti Domine vincula mea:* que ceux qui “ m'ont amené icy m'ont faict un grand plaiſir, que je leur ai d'obligation. Ah! qu'ils “ m'ont faict un grand bien, puiſqu'ils m'ont tiré de ce monde pour me loger dans le Ciel.

Icy ſon Confeſſeur lui diſt, qu'il falloit tout oublier, qu'il ne falloit point avoir de reſſentiment contre eux. A ces paroles il ſe tourna vers le Pere, tout à genoux comme il eſtoit, & d'une belle action: “ Quoi, mon Pere dit-il, des reſſentimens? Ah! Dieu “ le ſçait, Dieu m'eſt teſmoin que je les aime de tout mon cœur, & qu'il n'y a dans “ mon ame aucune averſion pour qui que ce ſoit au monde. *Dirupiſti vincula mea. Tibi* “ *ſacrificabo hoſtiam laudis:* la voila l'hoſtie, Seigneur (ſe monſtrant ſoi-meſme) la voila “ ceſte hoſtie, qui vous doit eſtre maintenant immolée. *Tibi ſacrificabo hoſtiam laudis et* “ *nomen Domini invocabo. Vota mea Domino reddam* (eſtendant les deux bras, le viſage “ riant & enflammé) *in conſpectu omnis populi ejus* (hauſſant un peu ſa voix) *in conſpectu* “ *omnis populi ejus.* Oui, Seigneur, je veux vous rendre mes vœux, mon eſprit, mon ame, “ ma vie, *in conſpectu omnis populi ejus*, devant tout ce peuple, devant toute ceſte aſſemblée. “ *In atriis domus Domini, in medio tui Jeruſalem. In atriis domus Domini*: nous y voici “ à l'entrée de la maiſon du Seigneur; oui c'eſt d'icy, c'eſt de Lion, de Lion qu'il faut “ monter là hault, (levant les bras vers le ciel); Lion, que je t'ay bien plus d'obligation “ qu'au lieu de ma naiſſance, qui m'a ſeulement donné une vie miſerable, & tu me “ donnes aujourd'huy une vie eternelle, *in medio tui Jeruſalem.* Il eſt vrai que j'ai trop “ de paſſion pour cette mort, mon Pere, dit-il plus bas en ſouſriant: j'ai trop d'aiſe, “ n'y a-t-il point de vanité? pour moy je n'en veux point.

Tout cela fut accompagné d'une action ſi vive, & ſi gaye, que pluſieurs de ceux qui en eſtoient eſloignez penſoient que ce fuſt des impatiences.

Apre's ce Pſeaume, eſtant encores à genoux, il tourna ſa veuë à main droite, il adviſa un homme qu'il avoit embraſſé dans le Palais, il le ſalua de la teſte & du corps, & lui dit gayement, “ Monſieur, je ſuis voſtre ſerviteur.”

Il ſe leva, & l'executeur s'approchant pour lui couper les cheveux, le Pere lui oſta les ciſeaux pour les donner à ſon compagnon, ce que M. de Thou voyant, il les prit, diſant, “ Quoi, mon Pere, croyez vous que je le crains? n'avez vous pas bien veu que “ je l'ai embraſſé? je le baiſe cet homme-là, je le baiſe. Tien mon Amy, fais ton “ devoir, coupe moi mes cheveux.” Ce qu'il commença de faire, mais comme il eſtoit maladroit, le Pere lui oſta les ciſeaux, & les fit couper par ſon compagnon. Pendant quoi il regardoit d'un viſage aſſeuré & riant ceux qui eſtoient les plus proches, & s'eſtant teu peu de temps il profera ceſte ſentence de St. Paul: *Non contemplantibus nobis quae videntur, ſed quae non videntur; quae enim videntur temporalia ſunt, quae autem non videntur aeterna.* Ses cheveux coupez il ſe mit à genoux ſur le bloc, & fit une ofrande de ſoi-meſme à Dieu avec des paroles & des ſentimens tres-grands: il s'advoua le plus grand pecheur & le plus criminel de tous les hommes, mais que Dieu lui donnoit une ſi grande confiance en ſa bonté, qu'il craignoit qu'il n'y euſt de l'excés; teſmoigna un grand regret de ſa vie paſſée, diſant que ſi on lui euſt laiſſé la vie, il croyoit qu'il l'euſt employée tout autrement qu'il n'avoit pas faict; demanda à tous un *Pater* & un *Ave Maria* avec des paroles qui perçoient le cœur de ceux qui l'entendoient; baiſa le Crucifix avec grand ſentiment d'amour & de joye. Puis il dit, “ Mon Pere ne me veult on point bander?” & comme le Pere lui euſt reſpondu que cela dependoit de lui, il dit, “ Oui, mon Pere,

" il me faut bander," & en ſouſriant & regardant ceux qui eſtoient proches de lui, dit, " Meſſieurs, je l'advouë, je ſuis poltron, je crains de mourir. Quand je penſe à la " mort, je tremble, je fremis, les cheveux me heriſſent, & ſi vous voyez quelque peu " de conſtance en moi, attribuez cela à noſtre Seigneur qui faict un miracle pour me " ſauver ; car effectivement pour bien mourir en l'eſtat où je ſuis, il faut de la reſolu- " tion, je n'en ay point, mais Dieu m'en donne & me fortifie puiſſamment."

Puis il chercha ſon mouchoir pour ſe bander, pria ceux qui eſtoient prés de l'eſchaffaut de lui en jetter un : auſſi-toſt on lui en jetta deux ou trois ; il en prit un, & fit grande civilité à ceux qui lui avoient jetté, les remerciant, & promettant de prier Dieu pour eux au ciel, n'eſtant pas en ſon pouvoir de leur rendre ce ſervice en ce monde. L'executeur enfin le banda.

Apre's il mit ſon col ſur le poteau, demanda s'il eſtoit bien. L'executeur voyant que les cordons de ſa chemiſe eſtoient nouez, lui porta la main au col pour les denouer ; ce qu'ayant ſenti, il demanda, " Qu'y a-t-il, faut il encores oſter la chemiſe," & ſe diſpoſoit à l'oſter. On lui dit que non, qu'il falloit ſeulement denouer les cordons, ce qui fut faict ; & ayant mis ſa teſte ſur le poteau, il prononça ſes dernieres paroles, qui furent, *Maria mater gratiae, mater miſericordiae, tu nos ab hoſte protege et hora mortis ſuſcipe.* Puis *in manus tuas*, &c. & lors ſes mains commencerent à tremblotter en attendant le coup, qui lui fut donné tout au haut du col trop prés de la teſte, duquel coup ſon col n'eſtant coupé qu'à demy, le corps tomba à coſté gauche du poteau à la renverſe, le viſage contre le ciel, remuant les jambes & les pieds, & hauſſant foiblement les mains. Le bourreau le voulut renverſer pour achever : mais effrayé des cris du peuple, il lui donna trois ou quatre coups ſur la gorge, & ainſi lui coupa la teſta qui demeura ſur l'eſchaffaut.

L'executeur l'ayant deſpouillé, porta ſon corps couvert d'un drap dans le carroſſe qui les avoit amenez. Puis il y mit auſſi celui de M. de Cinq Mars, & leurs teſtes qui avoient encores les yeux ouverts, particulierement celle de M. de Thou, qui ſembloit vivante. De là ils furent portez aux Feuillans, où M. de Cinq Mars fut enterré devant le Maiſtre Autel. M. de Thou fut oſté des Feuillans, & porté aux Carmelites de Lion, où il fut embaumé & mis dans un cercueil de plomb où il eſt encores. Pour ſon cœur il a eſté porté à Paris, & mis en la ſepulture de ſes Anceſtres dans l'Egliſe St. André.

Trois Lettres de Mr. de Thou à M. Dupuy, écrites aprés ſon empriſonnement.

Copiées ſur les Originaux écrits de la propre main de Mr de Thou.

A Monſieur Dupuy.

De Terault prés de Montpellier ce Lundy 16 Juin. 1642.

Monsieur,

Encores que j'eſtois une perſonne aſſez peu conſiderable dans l'Eſtat, ſi ne doute-je pas que le bruit commun ne vous ait deſja appris mon malheur, qui eſt le plus grand qui me pût jamais arriver. Tous ceux qui ont eu un pareil accident, n'ont jamais manqué d'alleguer d'abord leur innocence. Pour moi je prens un ſtile tout contraire, me jugeant coupable puiſque j'ay eſté ſi malheureux que d'avoir depleu au Roy ; mais aprés cette faute qui n'eſt pas petite, je vous jure que ma conſcience ne m'en reproche aucune autre, & j'oſe me promettre que mes amis n'auront point de honte d'avoir eu quelque bonté pour moi. Vous devez croire que je vous mets un des premiers en ce nombre, & que j'attens de voſtre generoſité que vous ne m'abandonnerez point dans mon malheur. Ce que j'en deſire eſt la continuation de vos ſoins pour mes petites affaires domeſtiques, tous les autres eſtant à preſent inutiles. J'ai receu juſques ici toutes les civilitez que l'on peut faire à un priſonnier. Pour l'avenir, Dieu ſeul le ſçait. Je viens d'avoir tout preſentement des nouvelles de M. de Toulon. Il a receu la nouvelle de la mort de ſon fils, & la permiſſion que je lui ay envoyée d'aller à Paris, en meſme temps ; ce qui lui donnera quelque conſolation. Je vous ſupplie de faire part de ma Lettre à mon frere, & au voſtre ; & de dire au mien qu'il ne s'afflige point, ni ne ſonge pas à venir ici. Toutes ces lamentations-là ne ſervent

ſervent de rien; qu'il me conſerve ſeulement ſon amitié. Je vous demande la meſme grace, & que vous croyez qu'en quelque eſtat que je ſoye, je ſerai au tousjours autant que vous m'y avez obligé.

Si vous voulez prendre la peine de m'eſcrire, il faudra mettre un lettre ouverte dans un pacquet fermé que vous pendrez la peine d'addreſſer à M. de Charroſt; auſſi bien eſt-ce par ſon ordre que je ſuis gardé. J'ay receu la Lettre de M. de St. Sauveur aujourd'hui par les mains de M. de Charroſt. Deſormais il ne prendra plus la peine de me mander des nouvelles, s'il lui plaiſt.

Monsieur,

Voſtre tres humble & affectionné

Serviteur & parent

DE THOU.

Au Même.

Du Chaſteau de Taraſcon ce 21 Juin. 1642.

Monsieur,

Je vous ay desja eſcrit une fois depuis ma priſon. Nous avons eſté transferez aujourd'hui en ce lieu; ce qui me donne ſubjet de renvoyer ce peu de gens que j'ay avec moi, qui me feroient inutiles, puiſque je n'en puis garder qu'un auprés de moi. J'ay choiſi petit Jean, parce que Mignoneau eſt marié, & que j'ay creu qu'il ſeroit bien aiſe de revoir ſa femme. Je deſire pourtant qu'il demeure à mon ſervice. Pour tous mes autres domeſtiques, je penſe qu'il eſt à propos de les licencier, en leur donnant quelque recompenſe ſelon le temps qu'ils m'ont ſervi; ce que je laiſſe à voſtre diſcretion. Vous ferez mettre, s'ils vous plaiſt, le Baſque chez Prudhomme, & faictes ce en lui faiſant donner ce qu'il faudra pour apprendre. Je deſire que les chevaux de carroſſe qui ſont à Celles demeurent à M. le Comte de Bethune: pour le Cocher il pourra prendre parti, mais vous lui continuerez, s'il vous plaiſt, ſes gages en quelque lieu qu'il ſoit, parce qu'il m'a bien ſervi. Je deſire auſſi que toutes mes debtes ſe payent, & que de celles qui portent intereſt, ſi l'on ne les peut amortir, (je ſçai bien que l'eſtat de mes affaires preſentement ne le permet pas) que l'on en paye ponctuellement l'intereſt. Enfin, je vous recommande les miens, autant qu'il m'eſt poſſible; & que ma mauvaiſe fortune ne vous faſſe point changer les ſentimens que vous avez eus pour moi, puiſque aſſurement je ne ſuis que malheureux, & point du tout coupable, & abſolument

Monsieur,

Voſtre tres humble ſerviteur

DE THOU.

Vous recevrez une Lettre devant celle-cy par la voye de M. de Charroſt, où je vous entretiendray plus au long. Je ſaluë M. mon frere, & le voſtre.

Au Même.

Monsieur *mon cher couſin*,

Je vous faits ce mot avant que de mourir, pour vous conjurer de vous ſouvenir de moi. Je vous promets la meſme choſe en l'autre monde, où j'eſpere que Dieu me recevra en la gloire de ſes eſleus. Je vous recommande mon frere, & M. de Toulon. Ma ſœur de Pontac eſt icy, que je pleins extremement. Je vous prie d'employer nos amis pour faire donner ma confiſcation à mon frere. L'intereſt que je ſuis capable d'y prendre eſt pour le payement de mes debtes; outre que j'ay fait un vœu pendant ma priſon, dont le P. Gardien des Cordeliers de Taraſcon eſt teſmoin. C'eſt de fonder une Meſſe à leur Egliſe de cent eſcus de rente. Je vous recommande petit Jean mon Valet, & meurs Voſtre Serviteur

Ce 12 Septembre à Lyon 1642. DE THOU.

FIN.

LAISSONS ces Memoires ſe perpetuer, par le bon ſens, la force, & l'eloquence qui y regnent, comme un Monument eternel conſacré à l'Amitié & à la Pieté: & paſſons au Cardinal de Richelieu. On ſait que ce Miniſtre étoit ſi jaloux de ſa gloire, qu'il ne pardonnoit jamais à ceux qu'il croyoit l'avoir en aucune maniere ternie: & il en donna un exemple terrible en la perſonne d'Urbain Grandier [1]. Cette humeur vindicative fit juger à pluſieurs perſonnes de ce tems-là, que le Cardinal piqué de ce que notre Hiſtorien avoit dit au ſujet d'Antoine du Pleſſis Richelieu ſon grand Oncle, voulut s'en vanger ſur le fils, en le pourſuivant avec toute la rigueur & la violence que Mr du Puy lui reproche dans ces Memoires.

IL court même une eſpece de tradition, laquelle porte qu'il échapa au Cardinal de parler du jeune de Thou en ces termes, *ton Pere a mis mon grand oncle dans ſon hiſtoire, tu ſeras dans la mienne.* Mais il nous ſemble que c'eſt une ſuppoſition imaginaire plûtôt qu'un fait réel, puiſque M. Patin dans une Lettre du 2 Mars 1643 (environ 5 mois aprés la mort de François de Thou) s'exprime de cette maniere, (qui peut avoir donné lieu à ce bruit) " *le Cardinal* qui tunc regnabat *avoit reſolu & dit* en ſon eſprit, *ton pere a* " *mis mon grand oncle dans ſon hiſtoire, tu ſeras dans la mienne.*

QUOI qu'il en ſoit, les endroits de l'Hiſtoire de Mr de Thou qu'on ſuppoſe avoir tant offenſé le Cardinal, ſont dans la premiere partie de cet Ouvrage: & comme on voit par les Lettres de Patin que l'Epitaphe ſuivante de M. de Thou le fils couroit de main en main bien-tôt aprés ſa mort; on ne ſauroit douter, vû la liaiſon qu'il y a entre cette Epitaphe & ces endroits de l'Hiſtoire du pere, qu'on ne les fit auſſi courir dans ce tems-là joints enſemble. En effect, on les trouve imprimez enſemble à la fin des Pieces ajoutées au Journal du Cardinal de Richelieu, edition de Paris en 1665 in 12°. Les voici.

Epitaphe de Monſieur François de Thou.

Hiſtoriam quiſquis vult ſcribere, ſcribere veram
  Nunc vetat exitium, magne Thuane, tuum.
Richeliæ ſtirpis proavos læſiſſe, Paterni
  Crimen erat calami, quo tibi vita perit.
Sanguine delentur Nati monumenta Parentis;
  Quæ nomen dederant ſcripta, dedêre necem.
Tanti morte viri ſic eſt ſancita Tyrannis:
  Vera loqui ſi vis, diſce cruenta pati.

EXTRAIT du 17 Livre de l'Hiſtoire de Monſieur le Preſident de Thou, de l'Impreſſion de Patiſſon l'an 1604, ſervant à l'intelligence de l'Epitaphe precedente:

Ad Annum 1560. *p.* 633. (*vid. p.* 830. *Edit. Lond. Tom.* I.)

INSTITUTA et nova equitum ſcloppetariorum cuſtodia, quibus praepoſitus eſt Antonius Pleſſiacus Richelius, vulgo dictus Monachus, quod eam vitam olim profeſſus fuiſſet, dein, voto ejerato, omni ſe licentiae ac libidinis genere contaminaſſet. Hoc a Guiſianis tanquam ſalutis regiae ſtudioſis factum, plures quo privatae ſecuritati conſulerent excogitatum interpretabantur.

Et paulo poſt. pag. 639. (*p.* 7. *Edit. Lond. Tom.* II.)

PRAEMISSUS Antonius Pleſſius Richelius, homo perditae vitae, cum ſcloppetariis equitibus plane ſui ſimilibus, ad cuſtodiam regis, ſicuti diximus, deſtinatis. Is motus excitandi, ex eoque urbis diripiendae occaſionem circumſpiciens, cum nullo injuriae genere ſibi temperaſſet, praeter ſpem tamen cives obfirmato ad patientiam contra adfectatas injurias et irritamenta animo expertus eſt: quippe qui de conſilio ejus cognoviſſent, et regis adventum ſine offenſione opperiri ſtatuiſſent.

Item poſt pauca pag. 640. (*p.* 7. *Edit. Lond. Tom.* II.)

RICHELIUS, qui, nullo operae pretio facto, inde diſcedere, unde opimae praedae ſpes affulſerat, aegre ferebat, ad finem hoc commento uſus eſt, ut oppidanos aut in fraudem traheret, aut fraudis alienae reos faceret: Pſalmis vernaculis alta voce, ut paſſim exaudiretur,

[1] *Voyez le Dictionaire de Mr. Bayle à l'Article* Grandier.

exaudiretur, decantandis intentus, cum profunda jam nocte per urbem diu diſcurriſſet, nec ullus, quod ille ſperaverat, ad eum ſe aggregaret, tandem ad cantiones ludicras, et injurioſos in Regem, Catharinam, ac Guiſianos verſus, pulſatis per laſciviam obviis, et feneſtris lapidum ictibus confractis, noctem cum ſuis exegit; quod tanquam a ſeditioſis, quos ille tumultus Amboſiani reliquias vocabat, factum, poſtridie ad Regem et Catharinam detulit, eo conſilio ut Regem ad poenas de Caeſarodunenſibus jam ſibi ſuſpectis ſumendas praecipiti ira accenderet, et antequam de veritate conſtaret, urbs ſibi ac militi in praedam permitteretur; et ſane urbs prope a periculo abſuit, exulcerato Regis animo, vixque Praetor et Aediles apud eum precibus pervicerunt, ut inquiſitione diligenti facta, rei veritas indagaretur. Tandem pudendae calumniae probrum in auctores recidit, et civium innocentia Regi approbata eſt.

M. de Thou a fait incidemment une reflexion dans le ſecond Tome de ſon Hiſtoire, Livre XXXV p. 352 de cette edition de Londres, que nous jugeons meriter l'attention de nos Lecteurs; c'eſt pourquoy nous l'ajouterons ici. Aprés avoir dit " qu'au ſiege du " Havre de Grace en 1563, la place étant alors defenduë par les Anglois, un ouvrage " fut emporté d'aſſaut par les François; il ajoute, *non citra periculum ac multorum perniciem,* " *nam N. Pleſſius Richelius legionis dux*, prudentia ac moderatione *inſignis, atque ad patrui* " *differentiam* ſapiens *cognominatus, in eo impetu ſcloppeto in humero ictus eſt, ex quo vulnere* " *aliquanto poſt deceſſit.*" N'eſt ce pas-là une preuve que M. de Thou diſtinguoit dans les hommes ce qu'ils avoient de bon ou de mauvais, & les repreſentoit ſelon leur propre caractere? Mais agir ainſi, eſt-ce commettre le crime irremiſſible d'avoir noirci le nom & la race des Richelieus? Que les autres diſputent ſi le Cardinal étoit cruel ou non au Fils, à ce compte nous tenons pour aſſuré qu'il étoit fort injuſte envers le Pere.

METTONS ici un paſſage tiré des Memoires pour ſervir à l'Hiſtoire de France par M. de l'Eſtoile, Tom. 1. p. 61. de l'Edition de Cologne (ou plûtôt de Bruxelles) 1719 en 2 Vol. in 8°.

" 1576. le 19 Janvier le * Capitaine *Richelieu*, dit le Moine *Richelieu*, qui avoit charge " de 20 Enſeignes de pied, homme mal famé pour ſes voleries & blaſphemes, fut tué à " Paris en la ruë des Lavandieres par des ruffiens comme luy, qu'il vouloit chaſſer d'une " maiſon prochaine à la ſienne.

* On a mis en marge, *Antoine du Pleſſis de Richelieu, Capitaine des Arquebuſiers de la garde du Roy, Chevalier de ſon ordre, Gouverneur de Tours, grand oncle du Cardinal de Richelieu. M. de Thou en parle peu avantageuſement liv. 17. de ſon Hiſtoire, ce qui a couté la vie à ſon fils.*

MAIS revenons à M. François de Thou. M. Menage louë le Diſtique ſuivant de Conſtantin Huygens ſur la mort de ce Gentilhomme, qui perit (pourſuit M. Menage) pour n'avoir pas voulu trahir ſon ami M. de Cinq Mars, en revelant la Conſpiration qu'il faiſoit contre M. le Cardinal de Richelieu:

O Legum ſubtile nefas, quibus inter amicos
Nolle fidem fruſtra prodere, proditio eſt.

D'AUTRES Ecrivains François parlent avec eloge de ce que fit Madame de Pontac, ſœur de François de Thou, " lors qu'allant en la Chapelle de la Sorbonne jetter de l'eau " benite à ſon Eminence le Cardinal de Richelieu, elle luy dit ce que la ſœur de Lazare " dit à N. S. *Domine ſi fuiſſes hic, frater meus non fuiſſet mortuus.*" Penſée qui ſe pouvoit preſenter fort naturellement, ſur ce que le Cardinal ne ſurvecut Mr de Thou que de trois mois.

Ex Hugonis Grotii Epiſtolis Amſtelodami 1687 in Folio.

* *Hugo Grotius Adriano Hoogerbeets. p. 711. Ep. 1581.*

LAUDO etiam pium affectum tuum pro, heu, quondam noſtro Thuano, quem amavi ſemper, amatus ſumme a viro ſummo ejus patre; reveritus ſemper et patris et avi nomen ut virorum quibus vix ullos Gallia pares tulit. Vides quae ſint in rebus humanis περίοδοι. Experti nos ſumus, experientur alii. Solatium unicum in bona conſcientia, quam Deus adſpicit. Lutetiae, 29 Novembris, 1642.

Hugo Grotius Gulielmo Grotio Fratri ſuo. p. 942. Ep. 620.

MI Frater. Eſt ita ut dicis. Exitum Thuani noſſe triſte eſt nobis. Et tamen melius id quam ignorare ea quae ad famam ejus purgandam pertinent: τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. Voverat cum

* *Tunc temporis Sueciae apud Regem Chriſtianiſſimum Legatus.*

cum Taraſcone libertatem ſperaret ſacellum. Id ſolvit morti jam addictus, juſſa poſit hac inſcriptione. *Votum in carcere pro libertate ſuſceptum Franciſcus Auguſtus Thuanus corporis carcere liberandus merito ſolvit, Chriſto liberatori.* Nos etiam noſtra cogitata ad eum finem dirigamus; ſerviamus Deo, proſimus quam plurimis. Lutetiae, 2 Oct. 1642.

Eidem, p. 943. *Ep.* 621.

MI Frater. Cinqmarcius damnatus ob foedus arcanum cum Hiſpanis factum menſe Martio: Thuanus ideo quod id ſciſſet, quanquam improbaverat. Non aperuerat autem Regi, quia et mutata erant conſilia: et ſi aperuiſſet cum documenta non haberet, potuerat ut calumniator et turbator amicitiae inter Regem et Fratrem ejus torqueri et puniri. 3 Oct.

Eidem. Ibid. Ep. 622.

MI Frater. Videmus plane propoſitum fuiſſe potentibus perdere Thuanum. Nihil ei objici potuit, niſi quod foederis cum Hiſpano initi notitiam habuerit: idque in ipſum ut diceret Cinqmarcius adductus fuit arcano cancellarii colloquio, tormenta ei minantis ni agnoſceret, et ſi agnoſceret ſpem dantis vitae, ſed inanem. Intellexerat autem hoc Thuanus aliquo poſt tempore, cum jam mutata eſſent conſilia. Ipſe vehementer id improbavit. Quod ſi ad regem pertuliſſet indicium, nulla habens documenta, periclitaturus fuerat haberi pro falſo delatore. Statim atque hoc Cinqmarcius dixit, et ipſe coram eo faſſus eſt, ivere judices ad ſententiam: quae eodem die ſcripta, pronunciata, et exſecutioni mandata eſt. Magnus ubique eſt moeror ex hac morte. Lutetiae, 10 Oct. 1642.

Eidem. p. 944. *Ep.* 627.

PRO memoria boni Thuani ſuppeditat mihi Labbaeus amicus noſter locum Hieronymi Gigantis qui ſcripſit de crimine laeſae majeſtatis; qui circa finem libri quaeſtione prima variarum quas ad opus ſuum adjecit quaeſtionum, quaeſtione 11 ait, ſcientiam quae probari poteſt in crimine laeſae majeſtatis non eſſe punibilem. Oſtendit idem mihi Chaſtelli, qui regem Henricum IV occidere voluit, patrem, qui hoc peſſimum conſilium, ut regis caput tangens, ſciverat & improbaverat, non ultra quam exilio punitum. Haec, quia ad noſtram artem pertinent, te ſcire volui. —Addam et hoc notatu dignum, ſententia in Thuanum bis poſt mortem ejus mutata, et cum mutatione edita eſt. Lutetiae 22 Novembris 1642.

Eidem. p. 945. *Ep.* 630.

PRO Thuano incipient liberiores eſſe voces, mortuo jam cardinali Riceliaco; quanquam regnant adhuc ejus clientelae. 13 Decembris, 1642.

Eidem. p. 948. *Ep.* 639.

REX negat ſe volente affectos morte Cinqmarcium aut Thuanum; et ſpes aliqua futurum, ut in hunc quae lata eſt ſententia aliquando reſcindatur. 14 Febr. 1643.

Ex Pet. Burmanni ſylloge Epiſtolarum Gudii, Sarravii, &c. in 4° *Ultraj.* 1697. *p.* 47. *Ep. Sarravii.*

Claudius Sarravius, Senator Pariſienſis, Friderico Gronovio.

QUOD illuſtriſſimi Thuani necem defles, facis quod boni viri eſt et literarum amantis. Tam atrocis ſaevitiae autori non diu fuit impune. Poſt innumera de ſacerrimo capite dira elogia uno verbo ei parentatus ero, ſi mihi dictus ſit

Vir ferus et Francos cupienti perdere fato
Sufficiens.

Quod olim una voce mutata de Mario Lucanus dixerat. Supereſt in Thuana domo unus Jacobus Auguſtus brevi cooptandus in Senatum noſtrum; in quo Pater, Avus, Atavus primas ſedes ſummo cum honore et pari dignitate tenuere: polletque hic ſuperſtes iis dotibus, quibus ſe tanti nominis dignum heredem probet. Bibliothecae nihil deperiit, quae cum omni defuncti patrimonio, poſt Cardinalis demum obitum, fratri a Rege donata eſt. Lut. Par. Idib. Mart. 1643.

Ex Hugonis Grotii Epiſtolis, Amſtelodami 1687. Folio.

Hug. Grotius Fratri ſuo Gulielmo Grotio. p. 959. Ep. 676.

EDIDIT paulo antequam Mazarini potentia in hoc faſtigium creſceret Iſmael Bullialdus, in literis et mathematis bene verſatus, Theonem Smyrnaeum Platonicum. Dedicavit Auguſto Thuano conſiliario Parlamenti. In epiſtola dedicatoria haec ſunt verba. " Tu unus illuſtris generis ſtirps relictus es: In te uno domus tuae fata volvun-" tur, poſt lugendum caſum fratris tui τȣ̃ μακαρίτȣ illius Franciſci Auguſti, quem dira ac " duriſſima tempora, in bonorum perniciem ſaeviſſime decurrentia, Europae, patriae, " bonis omnibus, ac ſuis abripuerunt. Tam lachrimabilis caſus memoria, etſi omnem " vel acerbiſſimum dolorem ſuperet, meminiſſe tamen juvat viri patriae ſuae bono nati, " praecipiti (ne quid aſperius dicam) judicio oppreſſi; dum obviam ire contendit Tyranno " legum patriarum everſionem molienti, et convellere familiam regiam meditanti. Kal. Nov. 1643.

FINISSONS ce ſujet, en faiſant ſavoir au Lecteur que la Requête au Roy, qu'on voit au commencement des Memoires cy-deſſus, n'eut point d'effet; comme nous l'apprend un celebre Avocat au Parlement de Paris, que l'on a conſulté là-deſſus. Voici ſa Réponſe:

" LA memoire de François de Thou, qui fut decapité en 1642, n'a jamais été re-" habilitée, & il n'y a point eu de Lettres pour cela. Il y eut une Requête, mais elle " ne fut point pourſuivie, & la famille ſe contenta d'une rehabilitation bien enregiſtrée " dans tous les cœurs François.

XI.

De J. A. Thuani conjunctiſſimis et in ſcriptis ejus maxime celebratis amicis.

Ex Petri Pithoei *Vita, &c. accurante Joan. Boivin. Pariſiis,* 1716, *in* 4to.

PETRI PITHOEI Vitam literis mandaverunt clariſſimi Scriptores, Joſias Mercerus, Papyrius Maſſo, et Antonius Loiſellus, hic vulgari noſtro, illi latino ſermone. Ejuſdem viri laudes multi praeterea attigerunt, ac prae caeteris Thuanus. Itaque jam, ſi non omnia, pleraque certe ab aliis vulgata; et quod attinet ad ipſam Pithoei vitam, nihil fere ego novi affero, praeter delectum quendam, et eorum quae ſparſa erant brevem complexionem. Nec ſane mihi in componendo ordine rerum narrandarum multum operae ponendum fuit, qui optimum ducem nactus ſum Antonium Loiſellum. Cujus me veſtigiis inſtitiſſe fateor; ea tamen cautione, ut ſicubi ille, nimia fortaſſe diligentia, quia nihil praetermiſſum vellet, a propoſito egreſſus eſt, ego quae extra rem erant omnino praeciderim. Qua in re ſequutus ſum praecepta Viri Illuſtriſſimi Claudii PELETERII, Regni Adminiſtri: qui me, quando hortatus eſt ut Pithoei proavi ſui vitam ſcriberem, ſimul admonuit, ne ea quae aut inutilia eſſent, aut parum frugis in ſe haberent, curioſius conſectarer: rerum a Pithoeo geſtarum ſcriptores omnes legerem; ſingulorum verba, quae ad inſtitutum facerent, appenderem magis quam adnumerarem lectoribus: ambitioſa ornamenta reciderem: res ipſas fide hiſtorica narrarem ſimpliciter; pura tamen, ſi poſſem, et dilucida oratione. Haec Vir ſapientiſſimus: cui ego, quantum in me fuit, obſequutus ſum. Atque equidem gaudeo vehementer, datam mihi opportunitatem faciendi rem gratam ei Viro, cujus ego ſenectutem ſumma obſervantia colo et veneror, item ut ille adoleſcentiam meam paterna charitate complexus eſt. Cui me aequum eſt, quae ab eo accepi ſemina literarum, eorum aliquam partem nunc demum reddere, atque in ſinum velut refundere; ne in hominem optime meritum ingratus fuiſſe videar, ſi nullum extet apud poſteros monumentum mei in illum animi; in cujus domo ſanctiſſima adolevi puer; qui parvum me, et vix tredecim annos natum, neque ullis tum meis, ſed fratris optimi meritis commendatum, menſa ſociavit; liberis ſuis nobiliſſimis, quos generoſa indoles ad ſummas dignitates jam-tum vocabat, tantum non exaequavit; iiſdem magiſtris inſtituendum tradidit; idemque Altor, Educator, Patronus et quaſi Pater fuit. Gratulor, inquam, ipſemet mihi oblatam occaſionem ei gratificandi opella hac mea, quae non poteſt ei non placere vel ipſo Pithoei nomine quod praefixum eſt: cujus ille ſe ſummum ſemper admiratorem fuiſſe profitetur. Ac nos ſaepe illum audivimus haec verba uſurpantem: *Nullus eſt hominum quos novi, quos colui, et de quibus ſcripſi, cujus malim vitam et mores imitari, quam Petri Pithoei.* Praeclara ſane laus, et Pithoeo digna, habere aemulum et imitatorem eum ipſum, quem optimus ac praeſtantiſſimus quiſque imitari unum omnium maxime cupiat. ——

PITHOEAE gentis auctor memoratur Gulielmus Pithoeus Viromenſis. Eſt autem Viromus, ſeu Viria, oppidum Neuſtriae inferioris, ſitum in finibus Biducaſſium. Eum Gulielmum dicunt ſaeculo poſt Chriſtum natum XII°, nobilem jam tum Equitem, bello ſacro interfuiſſe, et ſub Crucis vexillo in Syriam militatum iviſſe. An. MCXC. Hujus poſterorum unus e Neuſtria in Campaniam migravit, ſub initium ſaeculi XV^{i}, et Tricaſſinis Pithoeis originem dedit.

[a] Savodiæ Dominus, *Sieur de Savoye ou Savois.*
[b] *Troyes en Champagne.*
[c] An. MDXXXIX. Nov. 1. die feſto omnium SS.
[d] *Trouvé.*

PETRUS PITHOEUS, [a] is de quo ſcribimus, [b] Auguſtobonae Tricaſſium [c] natus, Patrem habuit cognominem, Petrum Pithoeum, clariſſimum ſuo aevo Juris-conſultum. Vires puero debiles, et parum firma valetudo. At eidem tantus ardor, tanta mobilitas, ut ſaepe animi impetu praeceps corpus abriperetur: unde vulnus, et vulneris veſtigium cicatrix in fronte. Cum itaque eſſet educatu difficilis, datus ei cuſtos juvenis caſu oblatus; cui, eo quod mendicans repertus fuiſſet, [d] *Reperto* nomen impoſitum. Hunc et grandior ſecum retinuit, et eo famulo diu uſus eſt.

PRIMA literarum rudimenta Auguſtobonae poſuit. Ac legendi quidem magiſtrum habuit bonum virum ſacri ordinis, Franciſcum quendam Pilotum, qui et Latine et Graece legere docuit, atque etiam Hebraice. Traditus deinde in diſciplinam publicis praeceptoribus Auguſtobonenſis Gymnaſii. Tum aliquanto poſt Lutetiam miſſus.

Boncourt.

EMINEBAT in Academia Pariſienſi Collegium Becodianum; ubi et Petrus Gallandius Gymnaſiarcha, et lectiſſimi magiſtri, in quibus Turnebus. Hujus praeſertim conſuetudine et praeceptis Pithoeus plurimum brevi profecit. Optimos quoſque auctores legerat adoleſcens; nec quiſquam erat aequalium, qui ſeu ſtricta ſeu ſoluta oratione cum eo contenderet. Quoties igitur advenienti procerum alicui offerendum erat epigramma omnium nomine, toties fere uni Pithoeo id munus imponebatur.

Bourges.

HUMANIORIBUS literis Lutetiae Pariſiorum abunde inſtructus, juri civili operam dedit Avarici Biturigum. Ac Patrem ferunt, cum filium eo mitteret, nunquam poſtea viſurus, imprimis monuiſſe, ut Juriſprudentiam e fontibus puram hauriret; hoc eſt legum ſenſum, non ex recentiorum interpretum commentationibus, ſed ex ipſiſmet legibus quoad poſſet erueret. Tum eidem juris Romani ab Haloandro editi, quae tunc probatiſſima erat editio, exemplar dediſſe, cum vetuſtis Codd. collatum, et ſua ipſius manu caſtigatum. Filium autem hoc ſubſidio adjutum, et ſaluberrimo Patris conſilio obſequutum, illud ipſum exemplar diurna et nocturna manu ex eo verſaviſſe, propriis notis illuſtraſſe in ſuos uſus, et ipſis legum verbis ſic facile aſſueviſſe, ut brevi pleraque familiaria ac velut in numerato haberet.

Anno MDLIII.

CIRCITER illud tempus Pandectae Florentini in lucem prodierunt: editio longe optima, qua Pithoeus Pater caruerat. Ea re Filius felicior quam Pater; doctorem inſuper praeſtantiſſimum nactus eſt Jacobum Cujacium; omnium quotquot a Papiniano uſque floruerunt, Juriſprudentum facile principem. Hunc Pithoeus Avarici primum audiit; deinde et Valentiae. (Ab Anno MDLVII.)

IN iis qui tum Juri ſub eodem magiſtro vacabant, erat Antonius Loiſellus Bellovacus, ille ipſe cujus beneficio vitam Pithoei Gallice ſcriptam habemus. Magna huic inde uſque cum Pithoeo et per annos totos quadraginta perpetua animi et ſtudiorum conjunctio. Incundae amicitiae occaſio prima haec fuit. Ambo in tabernam librariam convenerant. Ibi incidit quaeſtio de ſententia quadam Papiniani. Pithoeus ex tempore et e re nata ſic diſputavit, ut eorum qui audiebant ora et oculos in ſe converteret, eo majore admiratione, quod eſſet valde juvenis, ac vulgo non *Pithoeus*, ſed *Pithoeolus* vocaretur.

Annos natus XVII.
Le petit Pithou.

DE ejus diligentia plane ſingulari hoc memoriae proditum eſt; poſtquam coenaviſſet, et horam, aut partem horae, cum ſodalibus honeſtae animi relaxationi indulſiſſet, ſolenne ei fuiſſe includere ſe in muſeum, atque ibi chartis et libris incumbere; cubile autem demum petere poſt tertiam noctis vigiliam, qua fere hora alii expergiſcerentur. Itaque tantus ei honos habitus ab aequalibus, ut cum de grege juvenum unus male moratus temere in eum et petulanter aliquando inſurrexiſſet, multi, et ii quidem vix noti, propugnatores ſtatim advolarint.

EA fuit Pithoei apud aequales gratia: nec minor apud Magiſtrum extitit; qui, ſi Joſiae Mercero credimus, nec diſcere doctor a diſcipulo, nec quae didiciſſet profiteri publice erubuit. Certe ex illa ſchola Pithoeus tantus poſtmodum evaſit, ut de eo et de Cujacio ſcite illud ac vere a Nicolao Fabro dictum ſit, *hunc diſcipulo praeripuiſſe ne primus Juris-conſultus eſſet, illum praeceptori ne ſolus.*

DE Pithoeo adhuc tyrone, ſedulam juri operam navante, extat Cujacii teſtimonium hoc literis conſignatum: *Petrus Pithoeus Trecenſis, adoleſcens probus et doctus, et juris diſciplinae apprime ſtudioſus.* De eodem jam grandiore, ſed tamen

vix

vix adulto, multa idem et magnifica, praeſertim in Praefatione Codici Theodoſiano praefixa, ubi et Patrem Pithoei et Franciſcum fratrem laudat, et totam Pithoeorum familiam *Seminarium virorum doctorum* jure merito appellari poſſe exiſtimat.

Ab Schola in Forum venit, et ſtudia eo non cruda (ut multi) propulit, ſed matura produxit et bene digeſta. Placuit autem in eo foro verſari quod eſſet omnium auguſtiſſimum; atque idcirco ſedes conſtituta in ea urbe quae erat Regni caput. Factum id anno MDLX, qui annus Pithoeo aetatis fuit XXI[us]. MDLX.

Ex eo frequens fuit in Senatu Pariſienſi, non orator, ſed auditor. Contra enim quam uſu venit junioribus cauſidicis, quibus fere major eloquendi cura quam diſcendi, ſilentium ipſe ſibi quoddam veluti Pythagoricum indicebat; fori uſum et morem judiciorum notabat; Senatus decreta colligebat; in iis ſententias, verba, ſyllabas, minima quaeque penſitabat. Quippe hic, ſi quis unquam, formulas magni fecit. Inter haec Regum noſtrorum Conſtitutiones antiquas et novellas, acta Curiae, chartas et membranas veteres tabularii publici, regiarum rationum commentarios, ritus, jura, conſuetudines Provinciarum et municipiorum, ſtatuta denique omnia non hujus Regni ſolum, ſed et gentium exterarum, accurate et ſumma fide recenſebat. Ex iis univerſis pleraque excerpta ac deſcripta certo ordine in titulos et in locos communes digerebat. Itaque ille ita multa ejus generis parata et proviſa penes ſe habuit, ut nemo ante eum plura. Jam tum autem de Tricaſſium conſuetudine, ſeu uſu receptis legibus, Commentarium ſibi orſus eſt, quem eo mortuo Franciſcus frater auctum et recognitum Alleno amico foras proferendum permiſit.

Non defuiſſe ei vim eloquendi, argumento ſunt ea quae infra dicturi ſumus, ubi de Curia Aquitanica. At hic ſemel apud Judices cauſam oravit: et quanquam eam ipſam cauſam obtinuit, nunquam tamen poſtea adduci potuit ut iterum oraret; ſive ex illa unica actione pervidit, id quod verum putat Joſias Mercerus, [a] difficile eſſe utrumque, et Oratoris perſonam et viri boni officium tueri; ſive, ut Loiſello viſum, pudor eum quidam deterruit, conjunctus [b] cum eo metu quem tempora illa afferebant. At idem porro aſſiduus perrexit Oratores et Judices audire, conſulentibus reſpondere, ſcribendo opem ferre rogantibus, praeſertim amicis.

Jam vero quidquid ſcripſiſſet, id ſumma induſtria elaboratum e manibus ejus prodibat. Neque ille teſtimonio aut chirographo ſuo quicquam ab aliis ſcriptum comprobabat, quod non et recognitum et plane caſtigatum eſſet. Ita ille et exiſtimationi ſuae conſulebat, et hominum de ſe judicia reverebatur.

Annos natus paulo plus viginti quatuor *adverſaria ſubſeciva,* Loiſello et Sennetono ſodalibus nuncupata, in lucem dedit; primum omnium operum ac velut tyrocinium, quod et veterani ſcriptores Turnebus, Lipſius, et alii, ut perfectiſſimum opus laudarunt.

Uxorem jam tum ut duceret ſuadentibus amicis aurem non praebuit; quippe animo praeſentiens tempora illa quae difficillima conſequuta ſunt, et illas ipſas anni millesimi quingenteſimi ſexageſimi ſeptimi turbas proſpiciens. MDLXVII. Quibus demum excitatis, cum ageretur Pictavii celeberrimus conventus, *Les grands jours de Poitiers.* noluit eo proficiſci, ſed in patriam et in alia loca conceſſit.

Quarto poſt anno reverſus Lutetiam, commentarios publicos, chartas, tabulas veteres aliaque monumenta, curioſius quam antea coepit denuo inveſtigare: imprimis ſi quid eſſet quod ſpectaret regis jura et res fiſci proprias; item ſi qua ad Ducis Comitiſve titulo inſignes toparchias aut ad nobilium domos pertinerent, praeſertim eas quae eſſent in Comitatu Campaniae: de quibus librum ſcripſit, et Vido Pibracio dicatum in publicum emiſit. In quo libro multa antiqua, recondita, et ſingularia quae ſcriptores noſtros fugerant. Tetraſtichorum Gnomicorum Authori. Geneologiam ipſam Comitum Campaniae, ab eo libro ſeparatam, vulgavit, addito Epiſcoporum Trecenſium Catalogo.

His occupatum gravis repente terror invaſit, libroſque ei et chartas e manibus excuſſit. MDLXXII. Die S. Bartholomaei feſto ſaevitum in Calvinianos. Multi tota Urbe jugulati:

[a] Difficile eſſe utrumque, &c.] Injurium id Oratoribus, ac fortaſſe minus verum. Itaque Loiſellus, qui utrumque et orator et vir bonus fuit, alias rationes affert cur Pithoeus ab agendis cauſis abſtinuerit, pudorem et metum. Boivin *in annot. ſuis ad hanc Pithoei Vitam.*

[b] Cum eo metu quem tempora illa.] Jam tum ſe P. Pithoeus ad Calvini ſectatores aggregaverat. Boivin.

jugulati: parum abfuit quin [a] et Pithoeus inter caeteros. Quod mortem evaſerit, miraculum id fuit, et numen Dei manifeſtum. Diverſabatur in domo hominis orthodoxi, uxorem haereticam habentis. Ea muliere et aliis hominibus, qui ſub eodem tecto degebant, foediſſime interemptis, aufugit ille in domum vicinam. Ibi obvia fit ancilla: quae ſtatim ut hunc videt, heram advocat. Haec quanquam et ipſa metu trepida et animo conſternata, Pithoeo tamen rogante, Fabrum Pariſienſis fori Oratorem illico certiorem facit. Is proximus habitabat. In hujus aedibus Pithoeus dies aliquos latuit. Inde ſe ad Antonium Loiſellum recepit. Apud quem quandiu fuit, non deſtitit aut precibus Deum venerari, aut ita ſtudiis animum intendere, ut ſi in conſueto et familiari muſeo tranquillus ut antea ſederet. Ibi et conſilium cepit, quod amici dabant, abjurandi novum dogma, et cum Catholicis ſentiendi. Requirenti Theologum aliquem doctum cum quo diſputaret, datus eſt is quem omnium maxime volebat, Rector Eccleſiae S. Pauli Simon Vigorius. Cum quo re communicata, ſic ambobus poſt paucos dies convenit, ut Vigorium ex eo multi audierint mira de illo narrantem. Ita Pithoeus vere et bona fide ad Romanam Eccleſiam rediit. Quamobrem Jacobus Sirmondus Jeſuita, cum Romae eſſet apud Baronium, et de Pithoei fide ambigeretur, hunc ipſum affirmavit viſum ſibi non ſemel omnia Catholicae Religionis officia cumulate implentem. Atque hoc teſtimonio factum ait Claudius Jolius, qui id quoque ex Sirmondo accepiſſe ſe ſignificat, [b] ne nota inureretur Praefationi, quam Pithoeus Pauli Diaconi libris praefixiſſet. Quod ut verum credam vix equidem adducor, cum eam Praefationem Pithoeus ſcripſerit nondum recte de Religione ſentiens, ſed novis opinionibus adhuc favens, quippe anno MDLXVIIII, idque Baſileae.

PAUCIS poſt diebus quam edita eſt ſtrages illa immanis, fragmenta veterum Juriſconſultorum, cum legibus Moſaicis collata, typis exprimi curavit. Item notas ad eam collationem; opus doctum, et labore multo limatum, quod mirum eſt potuiſſe perfici in tanto aeſtu rerum tantiſque Urbis tempeſtatibus. Eum librum Antonio Loiſello dicare decreverat. Sed hic mutandae ſententiae auctor fuit: et conſultius viſum eſt, nuncupari illud Chriſtophoro Thuano. Extat etiamnum Epiſtola Pithoei ad Loiſellum nuncupatoria, data IV Nonas Septembres, decimo die poſt infeſtum illum S. Bartholomaei diem. Epiſtolae ſubſcriptum hoc Tetraſtichon:

Senatus Principi, Jacobi Auguſti Patri.

Et perii per vos, et vos periiſtis amores:
Una ſalus nobis, una ruina fuit.
Si qua tamen vitae ſpes eſt, hoc deprecor unum,
Vivite apud gratos, gratus ego inteream.

HIS verſibus Pithoeus libros queritur amiſſos, quod et initio Epiſtolae facit, ubi ſcrinia ſua praedae eſſe ſignificat. Quae haud dubium eſt quin deinde ei reſtituta ſint. In Epiſtola hoc magni animi et forti viro dignum: *Ego jam opportunitate non lentae mortis nihil felicius ſtatuo; quam non invitus, ſi Deus dederit, excipiam pro virili portione, Principi et Patriae innocentiam daturus.* Haec cum ſcriberet, praeſens adhuc animo obverſabatur imago diei illius nefaſti, quo tantum ſanguinis effuſum civilibus gladiis erat. Ac ne poſteri ignorarent librum inter haec elaboratum, exacto operi ſubjecta haec clauſula: *Petrus Pithoeus ſcribebam Lutetiae Pariſiorum, anno Dom.* MDLXXII *menſe Sept.*

AB eo uſque tempore forum repetiit, ſuumque ibi munus non perfunctorie, ſed bene et naviter implevit. In Angliam profectus cum Mommorantio, non diu abfuit.

[a] Et Pithoeus inter caeteros] Pithoei duo, Petrus et Franciſcus, a fide Catholica deſciverant, communi quodam et deplorando illius aetatis Eruditorum fato. Sed neuter in errore perſtitit: et mox uterque veram Eccleſiae doctrinam agnoverunt; Petrus, cum Vigorio colloquutus, Franciſcus, veterum Patrum operibus inſpectis, praeſertim Vincentii Lirinenſis adverſus Haereſes libro perlecto. Quanquam in Pithoeanis, quae nondum edita extant in Bibliotheca Peleteriana, teſtatur idem Franciſcus, centurias (nempe opus illud vaegrande Centuriatorum Magdeburgi) multum contuliſſe ut Catholicus fieret. En ipſa ejus verba: *Les Centuries ont fort ſervi à me faire Catholique.* Caeteri fratres Romanam Religionem ſemper profeſſi. BOIVIN.

[b] Ne nota inureretur Praefationi] In qua Praefatione videbatur ille imaginum cultum voluiſſe elevare, praeſertim his verbis: *Nuper admodum noſtri homines imaginoſi eſſe caeperunt:* Imaginum cultui deditos *imaginoſos* vocans, detorta per jocum vocis ſignificatione, quae aliud omnino ſonat apud Catullum. BOIVIN.

fuit. Romam ire recuſavit Fuxio invitante, et ſenatoriam in Magni Concilii Curia dignitatem ſpondente. Qua modeſtia Patrem imitatus eſt, qui oblatum pariter a Dorignio Praeſidis munus accipere noluerat. Paul *de Foix.*

INTEREA Tornodori Urbis Judex primarius creatur. Anno demum Chriſti MDLXXIX aetatis XL°. uxorem duxit Catharinam Paludellam, Joannis Paludelli ſenatoris filiam, cum qua vixit conjunctiſſime. De ea et de liberis plura Loiſellus hoc loco. Nos infra opportunius. *Baillif de Tonnerre.* *De Paliau.*

FREQUENTIOR inde illi conſulentium turba; plura quotidie negotia, multis ad eum arbitrum euntibus ex compromiſſo; multis item ſuas ei cauſas committentibus ſcripto defendendas. Nonnunquam, foro praeſertim vacante, Tornodorum ibat, quo munus ſuum obiret, et quia rus illi oppido vicinum habebat. Ibi Praetoris officio fungebatur, cauſas audiebat, ſententias de tribunali pronunciabat. *Ac fuit*, inquit Loiſellus, *ea oppiduli felicitas, ut illius viri praeſcriptis ac decretis frueretur, quem vel Senatus Principem habere urbibus maximis honori fuiſſet.* Extant hodieque nonnulla ab eo Tornodori promulgata.

PER ea ipſa tempora, in maximis occupationibus, non intermittebat ſtudia literarum: nec ullus ei dies effluebat, quo non vel amoenioris doctrinae novos flores, vel bonae frugis aliquid in commune conferret. Itaque horis ſubſecivis libros complures, alios omnium primus, alios caſtigatiores quam ante eum quiſquam in publicum dedit; Petronium; Quintiliani declamationes; duodecim libros Codicis Viſigothorum, Chronicon Iſidori de rebus Gothorum et Vandalorum, aliaque anecdota; libros Salviani, cum Praefatione ad Fabrum; Phoebadii, et aliorum Theologorum opera; Concilia aliquot antiqua, non ante vulgata; quin et Catonis diſticha, cum Laberii, Auſonii, et aliorum quorundam ſelectis ſententiis, in uſum Antonii et Vidi Loiſellorum, Antonii amici liberorum, quibus et nuncupavit. Semper denique aliquid literatis impertiebatur novum; *imo*, inquit Loiſellus, *antiquum quidem, ſed renovatum.*

SUB haec in numerum vicariorum Regiae Procurationis, quos Subſtitutos vocant, cooptatus eſt, ipſo Gueſlaeo Procuratore generali rogante ne ſuas vices in Curia obire dedignaretur. Pithoeus delatum ſibi munus accepit, non tam ſua ipſius ſponte quam ut amicis morem gereret. In eo munere quaecunque ſciri poſſent ac deberent, brevi omnia perdidicit. *La Gueſle.*

ANNO MDLXXXI Henricus Rex, ejus nominis Tertius, Judices ita ut promiſerat Aquitanis extra ordinem dedit. Delecti, qui eo mitterentur, viri idonei; quibus cum eſſet adjungendus Procurator generalis Regius, id quoque munus Pithoeo delegatum, omnibus qui in concilio aderant probantibus, et eo magiſtratu digniſſimum praedicantibus. Quem ipſum tamen detrectaturus erat, niſi ſocius ei datus fuiſſet Antonius Loiſellus, qui Regii Advocati partes ſimul ageret. Ita alter alterius gratia creditum ſibi munus accepit. Ubi ventum ad res ipſas, tum vero apparuit qui vir foret, quiſve idem futurus ſi ad majora vocaretur. Quippe eo agente libelli, commentarii, edicta, aliaque ad eam Curiam conſtituendam neceſſaria, digeſta omnia et confecta ſunt. Si qua pulcherrime decreta, ea rogante et requirente Pithoeo decreta fuerunt; ut unus clavum tenuiſſe et ratem rexiſſe videatur. Certe hanc ei laudem tribuit Loiſellus, minus fortaſſe aequus ſibi ipſi, qui poterat ejus gloriae partem aliquam in ſe derivare: at eo nomine laudandus, quod ſeu modeſtia, ſeu amore, ſolidum Pithoeo totius rei praeclare geſtae honorem conceſſit. Utcunque ſit, omnino ſane conſtat totum onus Regiae Procurationis incubuiſſe in unum Pithoeum, nihil in Subſtitutum; praeterquam quod ubi inſtabat commiſſum aliquod negotium, cui adeſſe ipſe praeſens haud poſſet, eo Subſtitutum legabat. Cetera per ſe exequebatur. De re qualibet, ſeu civili, ſeu capitali, quae cum eo communicari deberet, per ſe ipſe cognoſcebat. Ad ſupplices libellos ſua ipſius manu reſcribebat. Quidquid quoque die in Curia geſtum eſſet, maxima fide deſcribi et in diurna acta referri curabat. Amanuenſi ſalaria ita modica, ita anguſta decernebat, ut ei de ſuo ſaepiſſime largiretur, quo minus is quicquam a litigantibus exigeret. Regi ſaepe, et Villaregio, qui plurimum poterat apud regem, ea proponebat quae ad jus univerſum et ad publicam tranquillitatem conducerent. Curiam denique, ubi oportebat, ſuis aut alienis verbis admonebat officii. *Une Chambre de Juſtice.*

NEC Procuratoris modo, ſed et Advocati Regii munus praeclare adminiſtravit; ut in utroque exemplum fuerit eximii Magiſtratus. Nam cum advocatus Regius Loiſellus

aliquandiu abſuiſſet, Pithoeus vicem abſentis ita ſupplevit, ut qui ſemel in foro cauſam dixerat, nihil unquam aliud niſi cauſas egiſſe videretur; illi ſimilis, qui in mare prolapſus nare ſtatim didicit, et ſalvus e fluctibus evaſit. Adeo ingenium et facultas ei ad omnia abunde ſuppetebant.

PERACTIS in Aquitania negotiis, non prius inde deceſſit, quam ea quae ſeu apud frequentem ſenatum ſeu in concilio acta erant, literis conſignata eſſent et in commentarios relata. Commentariorum triplex deſcriptio facta; atque e tribus exemplaribus unum apud ſcribam manſit; alterum in Pariſienſis Curiae tabularia illatum; tertium Burdegalam miſſum.

An. MDLXXXIV. Ex Magiſtratu privatus, atque ex Procuratore generali in Subſtitutorum ordinem redactus, eundem quem antea obtinuerat gradum aequo animo tenuit; eadem Juriſconſulti officia in Pariſienſi Curia obiit, ac ſi pedem inde nunquam extuliſſet. Sed Subſtituti quidem munus, ſtatim atque vaenale eſſe coepit, mox abdicavit. Quanquam gratuitum ei et collegis offerebatur, ſi vellent exemplo ſuo praeire aliis, et accipere diplomata, per quae id ipſum munus proprium et perpetuum habituri eſſent, quod hactenus delegatum habuerant. E tribus collegis unus accepit. Ceteri cum Pithoeo repudiarunt. Nec tamen Regii Magiſtratus idcirco deſierunt ejus conſilio uti. Imprimis autem Regius Procurator Gueſlaeus, qui in defuncti patris locum recens ſucceſſerat, eum ſemper honorem Pithoeo habuit, ut hoc inconſulto nihil unquam aggrederetur quod alicujus momenti eſſet. Quin et ſummi Judices, et ſenatores, et aliorum togatorum primi quique eundem in conſilium adhibebant, etiam ubi de Regno aut de re publica ageretur. Nam et harum rerum peritus fuit, ut his quoque tractandis inſenuiſſe eum crederes.

ATQUE hoc illi initium fuit majoris in foro celebritatis; qua factum eſt, ut ſi qua ibi illuſtris, ſi qua opima eſſet et quaeſtuoſa conſultatio, ad Pithoeum ſemper iretur. Et uſque eo nomen increbuit, ut exteri quoque per literas conſilium ab eo peterent; cujuſmodi eſt illud *de confiſcatione bonorum ex cauſa perduellionis*, datum in negotio Ducis Florentini. Nec dubitat Loiſellus, quin et alia multa ejuſdemmodi in Pithoei ſcriniis reperiantur, quae et inveſtigari et publicari operae ſit. Illud non omittendum, quod cum viri doctiſſimi Cujacius et Hotomannus diſſentirent in quaeſtione perdifficili, Pithoeos ſibi judices ultro optarit Hotomannus. Etiam Poetica facultate valuiſſe eum argumento eſt illa ad Auguſtum Thuanum, Thuano patruo ſucceſſorem in praeſidis munus deſignatum, morum et temporum inſectatio, in qua multa praeclara, et Juvenalem, ut mihi videtur, ſpirantia.

CIRCITER illud tempus capitularia Karoli Magni, Ludovici Pii, et Karoli Calvi Regum Francorum, [a] Henrico Regi dicata, ſuo ipſius nomine celato, auctiora et emendatiora quam antea, publica luce donavit: item Hiſtorias et annales Regum noſtrorum ſecundae ſtirpis. Quae autem ad tertiam ſtirpem pertinebant, ea, quia nemo Lutetiae erat qui editionem aggredi vellet, [b] in Germaniam miſit.

MDLXXXIX. *La ſainte Union. La Ligue.* SEQUUTA eſt procerum et civium in Regem conſpiratio. Sanctum id foedus dictum a factioſis. Lutetia, ut Regni ita tunc perduellionis ſedes, Regem moenibus excluſit: atque hic mox caeſus manu ſicarii. Pithoeus illo tempore uxorem in Urbe, et liberos, et bibliothecam omni librorum genere inſtructam habebat. Iis vinculis conſtrictus, manſit apud ſeditioſos, homo minime ſeditioſus. Nec vero eum quiſquam putavit perduellibus favere. Imo rex ipſe, indicto apud Catalaunos judicum delegatorum conventu, procurationem illic rei ſuae generalem committere ei tum voluit. *En la Chambre de Chaalons.* At hic munus oblatum deprecatus eſt. Et maximo Dei in ſe et in collegas beneficio factum aiebat, quod Subſtituti, ſeu Regiae in foro Pariſienſi procurationis vicarii eſſe deſiiſſent; qui ſi locum ſervaſſent, metuendum eſſet ne magiſtratuum abſentium (nam hi Lutetia exceſſerant) vicem obire, ac multa per vim injuſte et contra leges deſignare cogerentur. Quamobrem rarus per ea tempora exibat in publicum; nec fere in forum niſi palliatus veniebat. Reliquum omne tempus libris impendebat, muſeo incluſus. Aderat ſtudiorum ſocius Nicolaus Faber, qui ſe ad illum non ita pridem applicuerat. Magnum inde utrique emolumentum, cum et ſimul commentarentur, Cujus vitam ſcripſit Franciſcus Balbus.

[a] Henrico Regi dicata.] In editione Pariſienſi an. MDLXXXVIII, nulla ad Henricum Regem Epiſtola nuncupatoria. Pithoei manu ſcriptam viderat fortaſſe Antonius Loiſellus, cujus verba hoc loco interpretatus ſum. BOIVIN.

[b] In Germaniam miſit.] Ubi et typis mandata ſunt apud Wechel. an. MDXCVI, opera M. Freheri. BOIVIN.

tarentur, et libros conferrent, et vetera exemplaria deſcriberent, praeſertim Conciliorum; quorum et multa ſuo ſumptu deſcribi curaverunt. Pithoeus in haec ſtudia incumbens, ut Theologiam et ſacras literas cum affini Canonum et Conciliorum doctrina conjungeret, libellos duos edidit; unum, *de Latinis ſacrorum Bibliorum interpretibus*; alterum, *de Proceſſione Spiritus Sancti*. Itam ſelectas in ſuum uſum e ſacris ſcripturis preces excerpſit, ex quibus conflatus Comes Theologus: tum alias praeterea in uſum uxoris et filiarum. Ac Mathematicis quoque interea ſtuduit, magiſtrum nactus Monantholium, Regium Lectorem, Fabro in his etiam aemulo ac ſocio. An. aet. L.

CAETERUM apud factioſos, qui eum a ſe alieniſſimum quidem ſciebant, at virtutem ejus reverebantur, tanta illi fuit auctoritas, ut ipſis primoribus eorum aperte aliquando dixerit, *neſcire eos quid agerent*. Itaque eum praecipui quique ambiebant et affectabantur: in quibus et Itali pontifices, de comitatu Cardinalis Cajetani, qui Legatum ſe aiebat. Hi Pithoeum, de quo Romae multa audierant, viſere avebant. Quem cum eorum unus conveniſſet, ſermo (ut inter juris peritos) facile ab iis rebus, quas primum dici humanitas et civilis uſus poſtulabat, ad quaeſtiones juris deflexit. Italus legem valde obſcuram, in qua erat ipſe multum verſatus, Pithoeo propoſuit, ut is lucem afferret. Pithoeus nihil praemeditatus, quaeſtionem perdifficilem ita ſolvit, ut antiſtes admiraretur cum acumen ingenii tum exquiſitam viri doctrinam. Hinc viſendi et colloquendi ſtudium majus quam antea. Quamobrem et Pithoeus officii ſui eſſe duxit ut ad Epiſcopum viciſſim adiret. Ea autem cum Italo conſuetudine et familiaritate ſua ſic dextere uſus eſt, ut per illum ſemper aliquid promoverit ad publicam ſalutem, et imprimis ad procurandam Regi ſolennem abſolutionem, quem ad Catholicam fidem converſum magnopere cupiebat. Et haec quidem Pithoeus per Italum antiſtitem. § ult. l. 3. ad L. Falcidiam. *Joly, p.* 288.

IN conventu autem Hiſpanorum, et in aliis deliberationibus, quae per illud tempus habitae in Urbe ſunt, id ſaepe aſſequebatur, ut factioſiſſimi cujuſque prava conſilia per ipſos factioſos frangeret ac diſturbaret. Atque eum conſtat praecipuum auctorem fuiſſe ſaluberrimi illius de lege Salica ſenatuſconſulti, quod rem publicam et regem quadantenus ſervavit. Quin et jocum vir graviſſimus aliquando tentavit, et perduellium inſanas deliberationes ridiculo perſtrinxit; quod ipſum ſaepe, etiam in magnis rebus, plurimum valet. Perſtrinxit autem ſatira, quae *Catholicon* vulgo inſcribitur. Nam huic operi, cujus varii auctores memorantur, Pithoeus quoque manum adjecit, orationemque illam Aubraei notiſſimam de ſuo addidit. Colloquiis * demum in pago † Surenenſi et apud Sancti ‡ Dionyſii fanum inſtitutis, Urbe egredi coepit, et ad regii Concilii ſenatores adiit, rogavitque impenſe, Regi ſuaderent, ut ſtatim ſe Catholicis doctoribus erudiendum traderet; [a] deinde abſolvendum curaret; tum his peractis, dum Roma expectaretur abſolutio, fidem interea Romanam amplecteretur publica profeſſione, cujus ipſe exempla et formulas dedit. Fortiter quoque et magno animo in id incubuit ut rediret Urbs ad legitimum dominum, deditque operam ut parati eſſent quos poſſe aliquid in eo negotio putabat. * *Des Conferences.* † *Surênes.* ‡ *S. Denys.*

POSTQUAM Urbem Rex recepit, deliberatum ſtatim de ſenatu reſtituendo. Cujus quia potiſſima pars conſederat apud Turones, idcirco in Regis concilio ambigebatur, utrum abſentium reditus eſſet expectandus; an, illis non expectatis, reſtitui eos oporteret qui domi ſubſtiterant. Et hoc loco meminit Loiſellus diverſum ſe ſenſiſſe a Pithoeo. Cenſebat hic reſtituendos ſtatim eos qui adeſſent. Contra ſentiebat Loiſellus, nihil agendum antequam adeſſent ii qui aberant. Vicit Pithoei ſententia apud Regis concilium, et paucis poſt diebus iidem Loiſellus et Pithoeus delecti ſunt, hic Procurator, ille Advocatus, uterque generalis; eaque ipſis lex impoſita, ut et ſenatus per eos reſtitueretur, et ambo munus ſibi commiſſum tandiu adminiſtrarent, donec ii rediiſſent qui apud Turones erant. Itaque ambo rem aggreſſi ſunt. Pithoeus quae erant ſui muneris ita diligenter exequutus eſt, ut intra dies octo in ſuum quiſque ſtatum reſtitutus ſit. Eodem procurante, e curiae actis expunctum et eraſum quicquid in Regum fraudem aut contra leges ſcriptum eſſet. Revulſae e templis et ex aliis locis publicis tabulae ſeu pictae ſeu inſcriptae licentius. Nihil relictum quo memoria refricaretur ſacramentorum aliarumve intemperiarum inſanae factionis. Itaque reverſi poſtmodum e Turonum urbe magiſtratus, omnia eodem ſtatu eſſe compererunt quo An. MDXCIV. Mart. 22.

[a] Deinde abſolvendum curaret.] Ac multis argumentis probavit, poſſe Regem canonice abſolvi per Eccleſiae Gallicanae Epiſcopos. Vide Opuſcula P. Pithoei a Claudio Jolio cum opuſculis Antonii Loiſelli edita, p. 427. BOIVIN.

quo ante eorum diſceſſum fuerant. Eo ipſo anno cautum eſt Regio diplomate, ut Reginae Catharinae libri in bibliothecam Regiam inferrentur: atque ejus diplomatis formulam praeſcripſit idem Pithoeus. Libri autem non niſi triennio poſt in Regis librariam illati, ut dictum eſt in Catalogo * hiſtorico manuſcriptorum bibliothecae Regiae codicum.

* *Nondum edito.*

PERFUNCTUS Regia procuratione, cum alios in priſtinum locum reſtituiſſet, rediit ipſe ad ſuum, ſeque ad forenſes conſultationes totum retulit. Quae res majorem ei quam antea nominis claritatem peperit, majoremque apud omnes exiſtimationem. Neque id in foro ſolum, ubi primas fere agebat inter conſultantes; ſed et apud Principes, quorum res domeſticas conſilio regebat; imprimis apud Mompenſerium et Bullionium; qui etſi ſecum invicem lites habebant, tamen uterque in conſilium ſibi eum adhibuerunt; quoniam eas ipſas lites non prorogaturum eum ſed praeciſurum et compoſiturum eſſe ſciebant. Condaeo etiam Regii ſanguinis primo Principi, conſilium habenti de rebus ſuis, aderat inter primos.

REDACTA in Regis poteſtatem urbe Pariſiorum, reluctabantur adhuc aliae civitates, in quibus Auguſtobona Tricaſſium. Pithoeus, patriae et regis amantiſſimus, nihil non egit quo et cives Principi et Principem civibus reconciliaret: nec deſiit, modo Regem, modo Aulae et concilii Regii proceres admonere, qua via et quibus artibus opus illud aggredi oporteret. Ac Rex ipſe eum hac de re in interiore Palatio privatim audivit.

CONSTITUTA in primariis urbibus pace, ac diſſidente adhuc Pontifice Romano, intererat reipublicae inquiri qui mos a majoribus in ſimili diſſidio ſervatus fuiſſet. Tum vero Pithoeus Regum conſtitutiones, ſenatuſconſulta, formulas, conſilia, judicata omnia eo ſpectantia, in unum [a] collecta publicavit, addita praefatione, in qua Deum teſtatur, *nihil tam ſibi odio eſſe quam diſſenſionem, quam ſciſſuram, communis*, inquit, *hoſtis votum atque opus*; *nihil tam cordi quam pacem, quam unitatem fidei, charitatis mutuae germen, juſtitiae ſororem, omnium bonorum matrem*: quae verba ſatis arguunt Pithoei animum a ſchiſmate ſeu excitando ſeu fovendo omnino abhorruiſſe: tantum abeſt ut (quod nonnulli fortaſſe calumniabuntur) debitum Eccleſiae Romanae obſequium denegandum eſſe cenſuerit.

SUBSEQUUTA mox quae Roma expectabatur ſolennis abſolutio. Ad quam accelerandam ſuſpicatur Loiſellus valuiſſe aliquid illam operam Pithoei; veritis fortaſſe iis qui cunctati fuerant, ne homines noſtri facile in poſterum carerent eo beneficio quod minus neceſſarium arbitraturi eſſent.

PRAETEREA et ſummam libertatum Eccleſiae Gallicanae vulgavit, opus praeclarum, quo nihil poſſe fieri perfectius fateatur neceſſe eſt, quiſquis illud bene et ex veritate aeſtimaverit. Deerant excerpta ex monumentis inſtrumentiſque publicis. Sed haec quoque Puteanorum ſtudio ac diligentia poſtea acceſſerunt, pleraque a Pithoeo ipſo collecta.

MAGNUM eo tempore apud exteros Pithoeorum nomen. Nuncupati illis, velut quibuſdam doctrinae principibus, libri complures. In iis fuerunt Hiſtoriae Regum noſtrorum tertiae ſtirpis, quarum jam meminimus; Synodus de Imaginibus, habita Lutetiae; Mahometis et Sarracenorum religio, Graece; Notae in Catalecta, aliaque veterum Latina Poëmata.

INSTABAT jam extremum vitae tempus, cum ademptus eſt ei convictor et contubernalis Nicolaus Faber. Quippe hic a Rege praeceptor datus Condaeo Principi. Pithoeus divelli ſe ab amico et hoſpite, quicum annos jam plures ſuaviſſime vixerat, aegre admodum tulit. Quanquam dolorem leniebat contemplatio publicae utilitatis, quam ex bona inſtitutione tanti Principis maximam illo morum magiſtro fore ſpes erat. Attamen divortium illud ſubitum, et rupta illa copula, quam ante ſupremum diem vix poſſe ſolvi putaverant, praeſagium veluti fuit extremae et fatalis disjunctionis.

An. MDXCVI. IS erat annus MDXCVI. E tenebris noviſſime et e pulvere eruti emerſerant libri quinque Phaedri fabularum. Eos libros a Franciſco fratre acceptos, nondum autem in apertum prolatos, Petrus Pithoeus habebat prae manibus, et publica luce parabat illuſtrare typis Patiſſonianis. Ac jam ſua ipſius manu integros in hunc finem deſcripſerat,

[a] Collecta publicavit.] Inſcriptus titulus: Eccleſiae Gallicanae in ſchiſmate ſtatus; *Eſtat de l'Egliſe Gallicane durant le ſchiſme.* Opuſculor. p. 534. BOIVIN.

deſcripſerat, cum ingraveſcens apud Pariſios morbus popularis eum coëgit in Tricaſſium fines cum uxore et filiabus ſe recipere. Quo cum perveniſſet, in gentili pago ſubſtitit. Luyerae pago nomen eſt. Inde Auguſtobonenſi typographo Phaedrum commiſit, et ad libri editionem ſumptum ſuggeſſit.

ULTIMUM hoc Pithoei operum fuit, cui ſummam manum impoſuerit. Nam cum *Hilarii Epiſcopi Pictavienſis fragmenta*, nunquam antea excuſa, iiſdem typis mandaviſſet, coactus deſiſtere incepto, Nicolai Fabri fidei quod reliquum erat commiſit. Faber anno demum altero vertente opus obſolvit, docta et laborioſa praefatione addita, in qua extrema Pithoeus egregie a laudato viro et pro dignitate laudatus.

INTEGRA adhuc valetudine, mortem imminentem praeſenſit. Ac poſtquam in patriam advenit, ſolitus eſt dictitare amicis, veniſſe ſe ad ſolum natale, *ut* (quod vulgo aiunt) *in ſuo cuniculo moreretur*. Idem Auguſtobonae Franciſcanorum aedem ingreſſus, cum ad majorum ſepulturam viſendi cauſa acceſſiſſet, fratri ſuo, Luyerarum toparchae, locum deſignavit epitaphii, quod ſepulchro ſuo inſcribi vellet. Iis autem qui objiciebant, nequaquam veri ſimile eſſe id quod futurum augurаretur, contra ipſe ſemper reſpondebat, non exceſſurum ſe aetatis annum LVII, quo anno pater deceſſiſſet.

PERFECTIS demum et typographorum diligentia multiplicatis illis quos modo dicebamus libris, cum jam miſſae ad amicos eſſent Phaedri fabulae, contulit ſe ad uxoris fratrem, qui tum in Paludellano erat. Ibi filias aegrotantes reliquit. Ipſe, ſumpta potione, in Villagruianum ſuum abiit; ubi arbores, quae erant in horto, tondere et putare libuit. Hinc ſudor atque ex ſudore frigus; tum horror, et febris. Opus erat medico qui curaret. Itaque Novigentum petiit, quod eſt apud Sequanam. Febris tertiana primum fuit. Verſa deinde in hemitritaeum. Poſtremo evaſit continua. Ad quam cum acceſſiſſent parotides, mortem ille propiorem jam adeſſe intellexit, cujus et diem praedixit.

Palluau. *Villegruy.* *Nogent ſur Seine.*

MIGRATURUS e vita, atque aeternitatis viam ingreſſurus, de comparando viatico cogitavit. Peccata confeſſus, et coeleſti cibo munitus, res ſuas ordinavit maximam partem. Teſtamentum orſus ſcribere, cum manus deficeret, factum jam a ſe dixit, idque Lutetiae, et ubi depoſuiſſet indicavit. Bibliothecam ſervari integram, et ſi vaenundaretur, totam uni homini vaenire juſſit. Chartae, diplomata, aliaque inſtrumenta majoris momenti, quae civilis belli tempore apud Pariſios collegerat, et ſua pecunia emerat, cavit ut inferrentur in Regis bibliothecam, et in eum quem vocant Theſaurum Chartarum.

MORIENS Regni et Regis ſortem deploravit, *hujus res male adminiſtrari, illud miſere lacerari* dolenter exclamans. Ultima ea vox de rebus humanis fuit, quam ei expreſſit amor Patriae et Principis ardentiſſimus.

OBIIT anno aetatis LVII, die natali, eoque omnium Sanctorum feſto, quo ipſo die moriturum ſe praedixerat. Quod autem natali ſuo obierit, commune id illi cum magnis viris, Platone, Attalo, Mario, Pompeio, Gregorio Magno, ut annotatum ab iis qui vitam ſcripſerunt. Corpus Novigento exportatum, et in urbem Auguſtobonam tranſlatum. Adventanti pheretro tota civitas portis effuſa obviam proceſſit. Majoris Eccleſiae et minorum aedium ſacerdotes, Urbis Praetor et Aediles, univerſi ordines funus proſequuti, tanquam viri Principis, praeeuntibus ſacris vexillis, ac praelucentibus taedis, et his quidem gentilitium inſigne praeferentibus. Ita luctu maximo progreſſi ad templum uſque Franciſcanorum, ubi et corpus repoſitum, conditumque in ſepulchro majorum.

Avec des Armoiries.

HUNC vitae exitum habuit P. Pithoeus; cujus et brevem imaginem, qualem verbis adumbravit Loiſellus, juvat hoc loco exhibere. Corpore fuit procero, nec pingui; at eodem paululum inclinato: nigro crine; nigris oculis et in receſſu poſitis: ſpiſſo ſupercilio. Vultus tinctus ſanguine. Naſus obeſior, et rubore conſpicuus. Frons eminens, ut et occiput. Pes magnus. Tibiae et ſurae graciles. Oris habitus gravis, et ſeveritatem prae ſe ferens. Atqui privatim adeuntibus humanum ſe et affabilem praebuit. Eratque ſuapte natura hilaris; paucorum verborum; verax; qui perſonam aulici male ageret; famae autem ſuae conſultum vellet, praeſertim apud poſteros: judicio in rebus cernendis ita vero, ita certo, ut vix unquam falleretur. Adeo bonus civis, et tyrannidi infenſus, ut mortem ſaepe optarit, eamque violentam, ſi ad ſalutem civium et ad Regni tranquillitatem expediret.

De Foix. AMICOS habuit Paulum Fuxium, clarum Romana legatione; Chriſtophorum Thuanum ſenatus principem, et filium ejus Jacobum Auguſtum; Gueſiaeum utrumque, Procuratores generales; Puteanum et Gillotum ſenatores; Hotomannum, Fabrum, et Loiſellum, juriſconſultos, eoſdemque fori Pariſienſis oratores. Reliquos a Loiſello enumeratos, ne longior ſim, omitto.

RES domi ſatis ampla, non foenore aliiſve ſordibus parta, ſed aut relicta a patre, aut labore aucta boniſque artibus, praeſertim honeſta et liberali parſimonia; quod ſane eſt ingens et certiſſimum vectigal. Ex forenſi opera quidquid feſtis diebus lucrifaciebat, id omne in rem pauperum erogabat.

SUSCEPTI ex uxore liberi ſeptem; mares quatuor, foeminae tres. Ac filii quidem omnes infantes mortui. Quam calamitatem acerbe ille initio, deinde moderatius tulit, feliceſque eos praedicavit, quod extra metum eſſent ſubeundi jugum hoſtile et externum. E tribus filiabus, duae ſuperſtites relictae, eaeque poſt patris mortem ſpectatae probitatis viris nupſerunt, Aloiſia Montignio, Maria Leſchaſſerio. Per hujus filiam Mariam, PELETERIORUM matrem, ſi non ſervatum nomen, genus certe propagatum, quod et in nepotibus refloreſcit.

BIBLIOTHECA nec ut optaverat integra ab heredibus conſervata eſt, nec uni emptori tota vaeniit. Inſpecta autem et expetita a multis Aulae, Urbis, omnium ordinum primoribus. Codices Mſſ. aliquot apud Franciſcum fratrem manſerunt: et hi nunc quoque apud Ill. v. Claudium PELETERIUM Regni Adminiſtrum viſuntur. Maxima vero pars in bibliothecam Thuanaeam invecti. Acta et inſtrumenta, quae aut Regiae librariae, aut Theſauro Chartarum legata erant, incertum quonam abierint. Librorum vulgatorum partem puto vaeniiſſe, partem ſervatam in domo Pithoea.

CIRCUMFERTUR ſcriptum ab illo teſtamentum, quod etſi nihil aliud eſt niſi teſtimonium hominis ſua ipſius bene merita et praeclara ſtudia animo repetentis, ac jucunda velut recordatione apud ſe et apud poſteros recolentis, nemini tamen adhuc invidioſum aut jactantius viſum eſt. Adeo perſuaſum fuit omnibus, potuiſſe P. Pithoeum ſalva modeſtia id facere, quod alii citra aliquam notam arrogantiae vix unquam poſſent.

P. PITHOEI J.C. TESTAMENTUM.

Moribus valde corruptis ac pravis, ſeculo infeliciſſimo, quantum in me fuit, fidem ſervavi.

Amicos ex animo amavi et colui.

Inimicos benefactis vincere, aut contemnere, quam ulciſci, malui.

Conjugem ut meipſum habui. Liberis parum indulſi. Famulis ut hominibus uſus ſum.

Vitia ſic odi, etiam in meis, ut virtutes in externis, vel hoſtibus, veneratus ſim.

Privatae rei ſervandae potius quam augendae operam dedi.

Quod mihi fieri nolui, alteri vix unquam feci, aut fieri paſſus ſum.

Injuſtam aut difficilem gratiam ut venalem ſprevi.

Sordes et avaritiam in omnibus, praecipue vero in Religionis ac Juſtitiae ſacerdotibus et miniſtris, exſecratus ſum.

Puer, juvenis, vir, ſenectuti multum detuli.

Patriam unice dilexi.

Opus potius quam honores, aut magiſtratum, amavi: ac prodeſſe quam praeeſſe malui.

Privatus ultro publico ſtudui. Ei nihil praetuli; atque in commune conſulere, potius tutiuſque ſemper exiſtimavi.

Statum publicum laborantem prudenter ſanari emendarique optavi: perverti, immutari, novari, aut perturbari penitus, nunquam cupivi.

Pacem vel injuſtam, quod bona omnium bonorum venia dixerim, civilibus diſcordiis belloque potiorem putavi.

Pietatis et Religionis ſacroſancta nomina ambitioni atque avaritiae ſceleribuſque praetexi et obtendi, gravius tuli.

Melioris Antiquitatis non indiligens quaeſitor, admirator et cultor, novitates facile inſuper habui.

Quaeſtiones vanas diſputationeſque ſubtiliores de iis quae ad Deum pertinent, ut noxias odi ac fugi.

Simplicitatem, prudentia aliqua conditam et ſeptam, aſtutia et calliditate tutiorem felicioremque ſaepius expertus ſum.

Recte de rebus judicandi ſtudium, eloquentiae artibus praetuli.

Procul ambitu, atque avaritia, invidiaque, inter amicos plures ac bonos, potenteſque, fortuna non plane infima, ſollicitius aliquanto vixi, quam privatum fortaſſis decuit : de publicis tamen et amicorum rebus magis quam de propriis cogitans.

Nullum duxi gratiorem diem, quam quo publico aut amicis adeſſe aut prodeſſe datum eſt.

Mala praeſentia quam metum impendentium fortius tuli : extremaque facilius quam dubia.

Recta, ſincera, aequabili, atque conſtanti inter omnes Juſtitiae adminiſtratione, etiam ſceleratiſſimis atque audaciſſimis os occludi, manus obligari, vidi, expertus ſum.

De patrimonio ac bonis meis, quantulacunque illa poſt mortem meam erunt, legibus potius quam mihi judicium permiſi, permittoque.

Unum opto et ſpero, ut quem in me animum chariſſimae ac probiſſimae conjugis integrum vivus expertus ſum, eundem in communibus liberis educandis tuendis curandiſque gerat.

Sit haec apud poſteros teſtatio mentis meae, quam ab illis ſic candide accipi velim, ut ſimpliciter et ingenue ex animi mei ſententia a me prolata eſt.

VENI DOMINE, ET MISERERE.

Petrus Pithoeus ſcripſi Kal. Novembris, natali quondam meo die, Lutetiae Pariſ. anno Chriſti D. N. CIↃ. IↃ. LXXXVII.

Jacta ſuper Dominum curam tuam. Non dabit in aeternum fluctuationem juſto.
Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum ſuper ſortem Juſtorum ; ut non extendant juſti ad iniquitatem manus ſuas.

Pro titulo, Tumulo inſcribi cupio :

PETRI PITHOEI P. F. J. C.
BENE DE SUA.
BENE DE POSTERA ÆTATE.
MERITI.
CORPUS MAJORUM SEPULCHRO.
CONDITUM.
RESURRECTIONEM.
ET IMMORTALITATEM.
HIC EXPECTAT.
R. I. P.

Heic addenda duximus ſequentia, quae in Opuſculis P. Pithoei, a Car. Labbaeo editis, Teſtamento Inſcriptionique Tumuli ejus proxime ſubjiciuntur, p. 830.

KATHARINA. PALLVDELLA. CONIVX. AMANTISS. CONIVGI. AMANTISS. ET. LODOICA. AC. MARIA. FILIÆ. KARISS. PATRI. OBSERVANDISS.

Pithoeus hic jaceo, mecum et kariſſima conjux ;
Sic compar vita, compare morte fruor.
Improbe quid rides? caſti ſacra neſcis amoris :
Nil non, vel cineres, hac comite, eſſe juvat.

Ex alia parte.

Sint inſcripta licet titulo duo nomina, duplex
Utque oculis teneat corpora ſarcophagus ;
Unum et idem ac totum tamen eſt : nam mutua præſtant,
Dimidiumque alii, dimidiumque ſibi.

PETRO.

PETRO. PITHOEO. P. F. TRICASS. SAVODIÆ. DOMINO. NOBILITATE. ACTIBVSQVE. AD. EXEMPLVM. PRÆCIPVO. ADVOCATO. IVRISC. VNDECVMQ. DOCTISS. EA. ÆQVITATE. ARBITRO. VT. INTER. OMNES. QVI. AD. EVM. ANIMO. LITIGANTIS. INTRASSENT. PARENTEM. SE. MAGIS. HIS. QVAM. IVDICEM. PRÆBVERIT. PETITV. BONORVM. TESTIMONIO. SENATVS. IVDICIO. REGVM. PER. PROVINCIAM. AQVITANIC. ET. ITERVM. LVTETIÆ. PARISIOR. DIFFICILLIMIS. TEMPORIBVS. PERFVNCTO. PROCVRATORIS. GENERALIS. OFFICIO. LICET. EGREGIA. EIVS. IN. REMPVBLICAM. MERITA. ET. IPSIVS. SCRIPTA. VETERVMVE. AVCTORVM. MONVMENTA. AB. ILLO. IN. LVCEM. PRIMVM. DATA. AVT. RESTITVTA. ATQVE. DOCTORVM. OMNIVM. PERVVLGATA. DE. EODEM. TESTIMONIA. AD. MEMORIAM. SEMPITERNAM. SVFFICIANT. ATTAMEN. FIDELISSIMÆ. DEVOTIONIS. GRATIA. ET. PRO. SINGVLARI. CIRCA. EVM. AMORE.

FRATRI. PIISSIMO. ATQVE. INCOMPARABILI.
FRANCISCVS. PITHOEVS.
BONA. PIAQ. MENTE.
M. P.
VIXIT. ANNOS. LVII.
OBIIT. NATALI. SVO. MAGNORVM. VIRORVM. FATO.
Kal. Novemb. CIↃ IↃ XCVI.
R. I. P.

Lettre de M. LE FEVRE à M. GILLOT, ſur la mort de M. P. PITHOU.

MONSIEUR, *vous me faites beaucoup d'honneur en cette douleur que je ſçais vous toucher vivement, pour la perte d'un ſi rare perſonnage qui vous aimoit & honoroit, & lequel auſſi pouſſé de l'affection qu'aviez au bien vous aimiez & honoriez à cauſe de ſa vertu & perfection, de vous ſouvenir de la mienne. Je reconnois que pour le regard de defunt M. Pithou, rien ne luy eſt advenu, pourquoy nous n'en devions plûtoſt loüer Dieu & le remercier, que de le plaindre.* Tulit ſuum, metaſque dati pervenit ad aevi. *Et ſi l'on conſidere ſes écrits, & l'honneur qu'il a acquis, tant en ce Royaume que envers les étrangers, d'eſtre eſtimé comme il eſtoit le premier en toutes bonnes lettres, & après defunt Monſieur Cujas, celuy qui a mieux entendu le Droit Romain, & par deſſus tous les autres qui a eû plus de connoiſſance de l'antiquité de noſtre Droit François, & non ſeulement de noſtre Droit, mais en general des affaires de cet Eſtat, tant en ſoy qu'avec les étrangers: celui qui a donné le plus de bons Auteurs, qui ſans luy étoient perdus: ſi, dis je, l'on conſidere ce renom & gloire par luy acquiſe, l'on ne peut nier* eum diu vixiſſe, *puiſque la longue vie ſe doit meſurer* non annis, ſed rerum geſtarum gloria. *Mais d'autre coſté, quand je me repreſente que tout cela pour noſtre regard eſt allé en fumée; que cette grande prudence, de laquelle il conſeilloit ſes amis, n'eſt plus; cette integrité & ſincerité en toutes ſes actions, & cette douce & agreable converſation ſont perdues pour ſes amis; tant de beaux deſſeins qu'il avoit en ſes eſtudes demeurent imparfaits, je me perds en moy meſme. Je crois que vous avez veu le* Phaedrus, *auſſi bel Autheur qu'il eſt poſſible* in hoc genere, *qu'il a fait imprimer: un Livre* de Conciliis *de S. Hilaire, duquel ne reſtoit plus que la Preface & la derniere feüille à imprimer, qui eſt un très-beau livre; duquel par les dernieres lettres que j'ay reçues de luy, partant pour aller à Nogent de Troyes, comme il me manda, il m'envoya ce qui eſtoit imprimé. Quelque Ancien dit que l'homme de bien,* etiam privatus, perpetuum magiſtratum gerit: *mais cela s'eſt verifié en luy, qui n'ayant jamais voulu avoir d'eſtat, toutefois a tousjours eu tel ſoing du bien public, que ſoit ou pour les affaires du public & d'eſtat, ou pour la litterature, ſon eſprit étoit continuellement tendu à rechercher les moyens, comment il y pourroit ſervir. Car quant aux calamitez publiques qui advenoient, il les portoit avec telle faſcherie & douleur, non pas que ſes privées, car il les enduroit patiemment, mais*

qu'euſt

qu'euſt ſçû faire le plus adonné à ſoy ſeul les ſiennes privées. Et de fait je ne puis rapporter ſon décez, eſtant bien composé, comme n'ayant jamais fait excez, & eſtant fort contregardé & traitté ſoigneuſement par Mademoiſelle ſa femme, ſinon à cette continuelle tention d'eſprit au public, qui luy a enflammé les eſprits & de là le ſang, & engendré la fievre qui l'a emporté. Helas! je l'en ay repris tant de fois, le voyant ſe travailler de choſes eſquelles il ne pouvoit pas donner remede. Mais, Monſieur, je vous prie me pardonner, ſi je vous detiens d'une choſe que vous ſçaviez mieux que moy: c'eſt l'affection qui m'y tranſporte. Je taſche par tous moyens à me rendre ſa memoire agreable, par la reſſouvenance de ſes vertus: mais auſſitoſt la perte ſe repreſente devant mes yeux, qui me renouvelle la douleur. La raiſon avec le temps, ſi Dieu plaiſt, gagnera cela ſur moy. J'ay tant reçû d'amitié & d'honneur de luy: je luy ay oüi dire tant de bonnes & belles choſes, ſi j'euſſe eu la capacité de les retenir, que je ſerois le plus ingrat du monde, ſi je ne taſchois de conſerver en moy ſa mémoire, & l'honorer en tout ce que je ſçais luy avoir eſté agreable, & principalement en vous, Monſieur, qui luy avez toûjours porté amitié, & fait apparoir quand les occaſions ſe ſont preſentées, & lequel auſſi il a reſpectivement aimé & honoré. A quoy m'oblige davantage cette nouvelle obligation de voſtre docte & ſage lettre, pour laquelle je me ſens infiniment vôtre redevable. Je vous baiſe très-humblement les mains, & ſupplie me faire cet honneur de croire que je demeureray à perpetuité, Monſieur, voſtre très-humble & très affectionné ſerviteur,

De S. Germain, ce
10 *Nov.* 1596.

N. le Fevre.

Lettre de M. le Preſident de Thou, à M. Gillot Conſeiller au Parlement.

Monsieur, *la triſte nouvelle que j'ay entendue par la voſtre, eſtant la plus griéve que j'euſſe pû recevoir, m'a d'autant plus affligé qu'elle m'a comme ſurpris, eſtant advenue contre toute opinion. Cette perte touche, non à une ville, ou à quelque cité, ou à la France ſeule, mais à tout le monde, & crois qu'il ne pouvoit mourir d'homme, au deüil de la mort duquel tant de perſonnes, nations, & eſtats euſſent juſte occaſion de participer. Pour moy j'eſtime avoir perdu toute la conſolation que j'avois en ces calamiteux temps, & l'inſtruction que je prenois chaque jour pour me gouverner aux actions publiques & particulieres, qui ſe preſentoient ſelon la petite part qui m'eſt eſchüe en l'adminiſtration du public; dont m'eſtant tousjours eſloigné le plus que j'ay pû, comme vous ſçavez, maintenant cet accident me reſoud à m'en tirer du tout, & choiſir une vie plus tranquille pour achever ce qui reſte. Je ne ſçaurois en quels termes exprimer la juſte douleur que j'en reſſens; laquelle s'accroiſtra tousjours plus qu'elle ne diminuera, ne pouvant arriver accident, en ce temps ſi plein de perverſité & de difficultez, qui ne m'en renouvelle la memoire, & m'en faſſe déplorer la perte. Dieu l'a mis en repos, & nous a laiſſé en deüil après luy, pour reconnoiſtre par-là ſon juſte couroux contre nous, qui nous a oſté une perſonne ſi utile au public, & qui y ſervoit continuellement, & y pouvoit encore par le cours de nature aſſez long-temps ſervir. Mauvais préſage pour le ſalut du public. Mais puiſqu'il a plû à Dieu de nous reſerver en ces miſerables temps, il le faut prendre en gré, & porter patiemment, & reverer ſans murmure ſes ſaints jugements. Cette cogitation me fait au milieu de ce grand deüil ſouvenir de ce que le deffunt aimoit tant, & pour quoy il ſembloit eſtre né, j'entends du public, qui a intereſt que tant de beaux recüeils & mémoires que le deffunt avoit amaſſez ne ſoient perdus & diſſipez. M. le Févre, lequel j'entends eſtre comme hors de ſoy à cauſe de cette triſte ſéparation, avoit grande connoiſſance de ſes conſeils & mémoires au fait des lettres. Si Dieu luy donne quelque relaſche aprés ces premiers forts, qu' il puiſſe reprendre ſes eſprits, & pourſuivre les deſſeins du deffunt, il ſera bon de l'advertir de prendre cette peine, devant qu'il ſurvienne quelque autre accident*

qui en faſſe perdre le moyen. Je crois que c'eſt ſervir à ſa mémoire, & gratifier ſes manes, que d'avoir ce ſoin après luy. Après cette perte, je ne me ſçaurois plus ſoucier ni ſouvenir de rien: & vous ſupplie m'excuſer, ſi je ne vous eſcris rien pour reſponſe à la voſtre, laquelle j'ay eſgarée.

D'Angers le
16 Nov. 1596.

Lettre de Nicolas LE FEVRE à M. GILLOT, Conſeiller du Roy en ſa Cour de Parlement à Paris.

MONSIEUR, *vous m'invitez à une choſe auſſi eſloignée de mon pouvoir comme près de ma volonté, ſi Dieu m'en avoit fait capable. Mais où a touché M. Pithou, c'eſt la Venus d'Apelles. Et quand j'aurois la ſuffiſance, comme je ne l'ay pas, la vacation à laquelle je ſuis lié m'empeſcheroit. Et ne penſerai jamais mon labeur mieux employé qu'en ce qui tournera à l'honneur du deffunt, auquel je dois tout. Mais j'eſpere que M. de Bierne, fort ſemblable à deffunt Monſieur ſon frere, ſatisfera en cela au deſir du public. Il m'a mandé qu'il ſeroit à Paris dans quelques jours. Quand il y ſera, il adviſera avec Mademoiſelle ſa ſœur ce qu'ils en feront: & je m'aſſure, Monſieur, que ce ne ſera pas ſans prendre conſeil de Monſieur le Preſident, & de vous, comme des meilleurs Seigneurs & amis qu'euſt deffunt M. Pithou. Je ſuis bien faſché, & eſt un de mes regrets, que je ne leur puiſſe aider en cette neceſſité, & aſſiſter de preſence, comme je fais de volonté & d'affection. Je deſire fort le retour de M. le Preſident: car ſa preſence y peut beaucoup. Ce ſeroit la ſeconde perte, après celle d'un ſi grand eſprit & ſi rare ſçavoir, que ſes labeurs fuſſent diſſipez. J'en eſcris à M. le Preſident: & quand Mademoiſelle Pithou ſera à Paris, ne faudray à l'aller voir, & y apporter tout ce que je pourray pour la conſervation de la mémoire du deffunt. Je vous baiſe très humblement les mains, & prie croire que je ſuis, Monſieur, voſtre très-humble & très-affectionné ſerviteur,*

De S. Germain, N. LE FEVRE.
28 Nov. 1596.

à M. GILLOT apparemment.

Lettre de M. le Preſident de THOU.

MONSIEUR, *j'ay reçû la voſtre du 24. du paſſé, dont je vous remercie. Ce que vous craigniez eſt eſchû, c'eſt-à-dire que* negligentius vivam. *De quel coſté que je me tourne, & quelque conſeil pour l'advenir que je prenne, je trouve à redire cet homme. Que dis-je? Ce Heros. Car en qui fut jamais plus grande toute enſemble la jonction de toutes les perfections, qui peuvent à part & chacune rendre les hommes grands? Ce general & exact ſçavoir de toutes choſes: ce jugement & prudence admirable aux Conſeils: cette grandeur d'eſprit eloignée de toute ambition & vanité: ce courage veillant perpetuellement & tendu au bien public, en qui ont-ils jamais eſté pareils? Mais il nous faut tourner à Dieu, qui ſeul nous peut conſoler. Il n'avoit que cinquante ſept ans; ce qui m'augmente d'autant plus le regret: car il nous pouvoit encore longtemps ſervir; j'entens pour le public. Et toutefois il n'a pas plû à Dieu, qui l'a retiré à ſoy pour le mettre en ſon repos, &c.*
4 *Decembre* 1596.

Ex libro cui titulus P. Pithoei opera ſacra, juridica, hiſtorica, miſcellanea, curante Car. Labbaeo. Pariſ. 1609, in 4to. p. 810. *hoc ſequens carmen deſumptum eſt: de quo Thuanus* in Vita ſua p. 76. Tom. VII. Ed. Lond. *haec habet*: Cum Auguſtino patruo in praeſidis dignitate ſuccenturiatus eſt, Anno 1586, "certatim amici gratulabundi ad eum venerunt, quibus carmine extemporaneo gratias egit Thuanus ad "P. Pithoeum et A. Oiſellum directo; qua re, ſi non aliud, id effectum, ut ipſe di-"cere ſolebat, ut pro malo carmine bonum a Pithoeo elicuerit; quod inter ejus opera "tanto viro digniſſimum legitur".

A D

AD JAC. AUG. THUANUM.

Nimirum ſapis, ac magnis te faſcibus auctum
Ipſe parem praebes longe majoribus. Euge,
Macte iſta virtute: animis praevertitur aetas.
Nec te poeniteat partem ſubiiſſe laborum,
Civibus a ſummis ſibi quos Reſpublica poſcit,
Atque humeros patriae jam ſuppoſuiſſe cadenti.
Hac fuit Alcidae in coelum via pervia quondam:
Hac etiam diis aequatus fortiſſimus Atlas
Axem humero torquet ſtellis ardentibus aptum.
Nil ſua, plena licet monſtrorum, iis obfuit aetas:
Sed nec noſtra tuos corrumpent ſaecula mores:
Quin et materies ſummis virtutibus illa eſt,
Qua digna Auguſto tibi nomine gloria ſurgat.
Quanquam ea conditio morbi ſerieſque malorum eſt,
Ut jam rara bonis ſpes ſit vel nulla ſalutis,
Nec medicas res ferre manus, nec vulnera poſſunt;
Solaque vix ſupereſt tantis Conſtantia damnis.
Quot tuus ille mihi deterſit nubila Jobus!
Quas edulcavit mordentes pectora curas!
Jobus Idumaeae nunc Gallica gloria palmae:
Cujus ego ob carmen, praecinctum tempora lauro,
Inter majorum effigies te cernere vatum,
Jure tuo quondam videor mihi: ſi tamen iſtas
Poſthuma curabunt meliores ſaecula muſas,
Nec fera barbaries mox ſentibus Hippocrenem
Obruet, atque alio Phoebum migrare jubebit.
Nam quid ab aethereo prognoſtica ſigna requiras
Axe mali, quod nos comitatur paſſibus aequis?
Ecce tibi, dum prolatis brevia otia rebus
Viſere nos Droëzena ſinunt, Pittheïa quondam
Regna (ſit heic veterem fas per te inflectere verſum,)
Ecquid non miſerum Campanis vidimus oris?
Quid non triſte fame, ac morbis, bellique rapinis,
Quaeque alia in miſeros eſt auſa licentia cives
Militis, aut ſaevi potius latronis et hoſtis?
Heu quantas nuper patriae intulit advena clades!
Advena, civili qui ſemper ſanguine crevit;
Advena, jam toties noſtro quoque ſanguine paſtus.
Nos tamen iis fruſtra juvet exoneraſſe querelis:
Noſtra, haec noſtra manus, quae ferrum in viſcera matris
Strinxit, et externos ipſi et ſibi quaeſiit hoſtes.
Ingemuere illi miſerae; nos patria ſiccis
Funera luminibus laeti ſpectavimus, immo
Duximus, et noſtrum riſum extera praefica planxit.
Exclamare licet: Scelerata atque impia facta
Relligio peperit; quanquam quonam ore vocari
Relligio illa queat tantorum cauſa malorum?
Sed ſceleri obtendunt altaria, legibus illo

Sipario

Sipario illudunt : fiunt hoc jam omnia mimo,
Et ſibi quiſque deos avido certamine fingit.
VAH! quae frons noſtros divis imponere mores,
Et coelum Stygio ſplendens obducere coeno?
Quin potius, ſi vera placent, en vera fatemur:
Nullum numen habet, perituraque Gallia, primum
Perdidit ipſa deos; vindictaeque acta furore,
Omnia tuta timens, dubiis confiſa, ſibique
Facta ſui merces, manſit ſine vindice praeda.
Ah patria infelix, quae te dementia cepit?
Galle, quid inſanis, furioſa mente, malignus
Ipſe tibi rabido lacerans praecordia morſu?
I NUNC, atque atavos repetens ab origine prima,
Sanguinis Iliaci germen Priamique piſinnos
Agnoſce, atque aliis et ſtemma et digma relinque,
Teutonis, aut Haeſi, magnive Tuiſconis umbram;
Nam (pudet effari, ſed me cogentia verum
Dicere fata volunt) Germanos quis putet unquam
Tam molles minimumque viros, nec maſcula corda?
At, qui tam ſero ſapiant animoſque reſumant,
Quis neget eſſe Phrygas? Dum ne mage congruat illud,
O vere Phrygii, Sardoo gramine paſti,
Queis comes eſt lethi turpis de vulnere riſus.
SCILICET hoc ſuperis jus eſt; quos perdere tandem
Decrerint, horum mentes erroribus implent,
Nec rectum ſpectare ſinunt; faciuntque, nocentes
Ut merito periiſſe ſuo videantur abunde.
Adde quod imperiis ſua ſunt innata venena,
Queis aeterna diu, tandem mortalia parent.
O QUOTIES magni recolenti funera Vidi,
Vidi, cujus amor merito tibi creſcit in horas,
Pectore de moeſto voces dolor extudit iſtas:
Sat lachrimis nimiumque datum eſt; ego, Vide, beatum
Ipſa te vel morte puto; nam quo tua nobis
Jam virtus, ſi fata obſtant? ſin neſcia rumpi
Conſiliis flecti poſſunt melioribus, eſt quod
Gratuler, abſentis deſiderium acre relictum
Queis gratus praeſens ingratis eſſe nequiſti:
Virtutis tandem ut pudeat pigeatque repulſae,
Quam tecum agnoſcent communi ſorte ſepultam.
AT necdum coelum ruit, et quantumlibet aegro
Spes ſupereſt dum ſpirat adhuc, animamque micante
Corde trahit: medicas ſed et ipſa cadavera dextras
Saepe experta, diu deſignatoris avari
Fraudarunt pannos, et veſpillone remiſſo
Injecere moras Libitinae quaeſtibus atrae:
Nonnunquam in tabula luſit quoque naufragus uda.
Et nobis igitur liceat ſperare; tibique,
Auguſte, hos animos addat Deus, ut neque fluctus
Nec venti rabiem tempeſtateſve ruentes,

Aut

Aut paſſim moto metuas monſtra obvia ponto ;
Sed rectum teneas curſum ; &, ſi flectere cogit
Vis ſuprema, tamen ſuperes, neque longius erres,
Uſque vel obliquo proſpectans tramite portum.
Idem eadem praeſtet reliquis qui publica tractant.
ME quia privatum levior fortuna reliquit,
Ingenuis contentum animis et pectore honeſto,
Interea dum vos potiori ſorte valentes
Vix regitis navem et ſervandae incumbitis uni,
Dumque alius laxat funes, aliuſque natantem
Sentinam exhaurit, magno hic molimine mitram
Oblaqueat, clavum ille tenet, me fundus habebit
Vectorem, de communi veſtraque ſalute
Sollicitum, Divis facientem vota preceſque,
Quorum nec ſero damnabor, cetera mentis
Securum veſtra cura, dum detonet, aut dum
Tempeſtas fati peragat mandata furentis.

La Vie de Soffrey de Calignon, Chancelier de Navarre. Par. M. Guy Allard. Imprimée à Grenoble, 1675. *in* 12mo.

SA famille eſtoit de Voyron à trois lieuës de Grenoble, & ſon pere avoit nom Genton de Calignon, homme d'excellent eſprit.

SOFFREY naquit à S. Jean Paroiſſe dependante de Voyron, un ſamedy veille de Paſques fleuries de l'an 1550. Il paſſa quelques années dans ce même lieu, puis il fut mené dans la ville de Grenoble pour y commencer la Grammaire & l'ecriture. En peu de temps il fit connoître à ſes maiſtres la facilité qu'il avoit à apprendre, & combien il étoit heureux à retenir tout ce qu'il liſoit.

IL avoit à peine atteint l'âge de neuf ans qu'il fut envoyé à Paris pour étudier au College de Navarre, où en quatre ans il ſe fit Humaniſte, Rhetoricien & Philoſophe. Aprés il s'attacha aux Mathematiques, & y devint ſçavant, il étudia en Grec, & ſe rendit cette Langue tres familiere, il aprit la Geographie & tous les pays luy furent bien toſt connus, il s'attacha particulierement à la Politique, & en connut le fin & le delicat.

IL eut pour compagnons dans ſes eſtudes Henry Ferrand qui fut aprés Conſeiller au Parlement de Dauphiné, & a eu un fils dans la même charge ; & Jacques-Auguſte de Thou, Preſident en celuy de Paris, de qui nous tenons pluſieurs volumes d'Hiſtoires. Tous deux furent ſes amis. Le Freſne Canaye, perſonnage celebre par divers employs, ne le fut pas moins, & cette amitié dura autant que leur vie.

SOFFREY revint à Grenoble, de là il paſſa à Padouë pour eſtudier dans l'Univerſité. Artus Prunier de Saint André, qui fut enſuitte Premier Preſident au Parlement de Grenoble, fit le voyage avec luy & pour le même deſſein. Quoy qu'ils fuſſent originaires d'un même pays, & que ſouvent la patrie faſſe une grande liaiſon parmy ceux à qui elle eſt commune, ce ne fut pourtant pas la cauſe la plus forte de l'affection que contracterent alors Prunier & Calignon. Les belles Lettres, les Langues Grecque & Hebraïque y eurent plus de part. Le même Henry Ferrand ſe rencontra auſſi à Padouë dans le même temps, comme auſſi Jean de la Croix de Chevrieres, qu'on a veu depuis Preſident au même Parlement, & Evêque de Grenoble, & Enemond Servient : & tous y commencerent d'eſtre grands amis ; ce qu'ils ont toûjours eſté depuis.

LEUR occupation ordinaire eſtoit veritablement l'étude du Droit ; mais ils avoient des heures pour s'appliquer aux Langues étrangeres, & particulierement à l'Eſpagnole & à l'Italienne, qu'ils acquirent en peu de mois, & admirablement bien. Calignon y excella particulierement, & ce fut un grand avantage pour luy d'en avoir la connoiſſance, lors qu'il fut appellé aux grands emplois dont je parleray.

PENDANT qu'il eſtoit à Padouë certain homme nommé Caillet y arriva, il avoit un profond ſçavoir, & s'eſtoit ſauvé de France où il n'avoit pas crû de la ſeurté pour luy à cauſe

à cauſe de la nouvelle Religion qu'il avoit embraſſée, & qui n'eſtoit pas encore libre en ce Royaume. Il vit Calignon, confera ſouvent avec luy & le diſpoſa à quitter l'Egliſe Romaine, pour la Proteſtante. Il n'oſa d'abord ſe declarer, parce que cette Religion n'avoit aucun partiſan en Italie. Il commença neantmoins de ſe détacher de l'exercice de celle de ſes peres, & eſtant venu achever ſes eſtudes en l'Univerſité de Thurin, il eſcrivit une lettre fort longue à ſon pere par laquelle il tacha auſſi adroitement qu'eloquemment de le preparer à recevoir la nouvelle de ſon changement de Religion, & à luy faire connoiſtre que celle qu'il appelloit Reformée eſtoit la meilleure.

Il envoya cette lettre à Ferrand ſon amy qui déja eſtoit de retour en Dauphiné ; Ferrand la receut toute ouverte, & l'ayant trouvée admirablement bien-faite, & conceüe avec beaucoup d'eſprit, avant que de la rendre il en fit pluſieurs copies qu'il fit voir à ſes amis, l'une deſquelles fut veuë par Genton de Calignon avant que l'original tombaſt entre ſes mains. Auſſi le refuſa-t-il quand Ferrand voulut le luy donner ; & quand il ſceut le changement de ſon fils il paſſa de l'amour qu'il avoit pour luy à une extreme colere, & à de grands reſſentimens.

A la nouvelle que Soffrey en receut à Thurin il vit bien qu'il falloit encore diſſimuler, & crût que le temps feroit quelque choſe pour luy. Cependant il commença de s'introduire dans la Cour de Savoye, & là ſe faire connoiſtre à la Ducheſſe Marguerite de France. Il fit des vers qui plurent, il compoſa en proſe galante, & ces petits ouvrages eurent beaucoup d'approbation.

Depuis que ſon pere avoit apris ſon deſſein il n'en avoit receu aucun argent ; celuy que quelques Proteſtans d'authorité luy donnoient commençoit à luy manquer, parce qu'ils n'eſtoient pas bien aſſurez qu'ils fût entierement de leur Religion, qu'il n'oſoit profeſſer ouvertement : tellement que n'ayant pas dequoy ſubſiſter il écrivit à ſon pere *qu'il s'eſtoit remis au bon chemin, dont il ne s'eſtoit écarté que pour ſuivre des conſeils pernicieux*, & autres termes de cette nature remplis de diſſimulation. Ils ne parurent pas tels à ſon pere qui l'appella auprés de luy, & l'envoya à Valence ville de Dauphiné aſſiſe ſur le Rône, où il y a une Univerſité érigée par le Dauphin Loüis l'an 1452. Là il paſſa Docteur en Droit avec beaucoup d'éloges.

A son retour il trouva ſon pere mort, cette perte luy fut aſſurement ſenſible ; mais il s'en conſola bientoſt, par la liberté où il ſe trouva de ſuivre la Religion Proteſtante qu'il n'avoit abandonnée qu'en apparence. Comme il fut de retour à Grenoble il la profeſſa ouvertement, ce qui obligea le Parlement de le refuſer pour eſtre receu Avocat.

Jean Truchon en eſtoit premier Preſident, depuis l'année 1549, que ſon merite l'avoit attiré de l'Amaury en Beauſſe pour occuper ce premier rang. Il connoiſſoit le genie de Calignon, & comme ce fut contre ſon avis qu'il fut refuſé, il dit aux autres Officiers avec un eſprit prophetique : *Souvenez-vous que vous refuſez pour Avocat, celuy qu'un jour vous ſerez contraint de recevoir pour compagnon, & ſçachez que ce jeûne homme eſt pour aller bien avant dans la fortune.*

Soffrey demeura encore quelque temps à Grenoble, pendant lequel il fit les vers & les inſcriptions qu'on mit aux arcs & aux obeliſques qui furent dreſſez, lorſque le Duc de Mayenne entra dans cette ville, & qu'il y vint prendre poſſeſſion du Gouvernement de Dauphiné.

Se voyant ſans employ il en alla chercher en la Cour de Savoye, & auprés d'une Princeſſe qui déja luy avoit témoigné quelque affection. Elle le receut fort obligemment & luy donna des marques de ſa generoſité. Il fit des vers & compoſa d'autres petits ouvrages qui eurent ſon approbation & cette Princeſſe ayant connu qu'il n'eſtoit pas ſeulement propre pour des petits jeux d'eſprit, mais qu'il ne reuſſiroit pas mal dans les affaires, elle luy en procura.

Charles Emanuël Prince de Piemont, eſtoit en âge d'eſtre marié. Le Duc Emanuël Philibert ſon pere jetta les yeux ſur la Princeſſe Caterine fille d'Antoine Roy de Navarre, & ſœur du Grand Henry ; & pour cette alliance il deputa Pierre de Salvaing de Boiſſieu, Gentilhomme de Dauphiné ; d'une famille ancienne de laquelle le celebre Preſident de Boiſſieu eſt l'un des plus grands ornemens. Calignon luy fut donné pour Secretaire de l'Ambaſſade.

La Ducheſſe écrivit au Roy Henry, car Antoine eſtoit mort, *que Calignon eſtoit un homme qu'elle eſtimoit, & qui eſtoit propre à la negotiation* ; *qu'elle l'avoit*

choiſi

choiſi elle même, non pas ſeulement pour être Secretaire de l'Ambaſſade, mais encore pour reſter auprés de ſa Majeſté, & y reſider en l'abſence de Salvaing. Cét Ambaſſadeur eſtoit obligé de s'abſenter quelquefois de la Cour de Navarre, pour aller en celle de France, où d'autres affaires de ſon Maiſtre l'appelloient. Il ne reuſſit pas bien auprés de Henry, car il trouva ſa Cour dans la profeſſion ouverte de la Religion Proteſtante : et la Princeſſe Caterine dans la volonté & l'obſtination de ne la quitter jamais, quelque mary Catholique que l'on luy vouluſt donner. C'eſt ce qui rompit cette negotiation de mariage, & qui obligea Salvaing de ſe retirer en Piemont.

CALIGNON en voulut faire de même, lors que le Roy de Navarre le retint. Il le fit d'abord ſon Conſeiller & Secretaire, dans un temps où les guerres civiles de la Religion êtoient eſchauffées en France. Montbrun avoit eſté êleu Chef du part Proteſtant en Dauphiné, aprés que le Baron des Adrets eut per duune partie de ſon credit. Le Roy de Navarre en eſtoit le protecteur, & Montbrun luy avoit envoyé un homme pour le conſulter dans une affaire importante. Cét homme mourut à Pau, ce fut neantmoins aprés s'être acquitté de ſa commiſſion. Calignon fut choiſi par le Roy de Navarre, pour venir en Dauphiné aporter la rêponce. Il fit ſi bien ſa charge & s'acquit tant d'eſtime parmy les Proteſtans de cette Province, qu'ils ne firent aucune difficulté de luy confier ce qu'ils avoient de plus ſecret, & l'employerent pour ſouſtenir leurs intereſts dans les demelés qu'ils avoient avec le Parlement, & le Lieutenant de Roy : dont il s'acquita ſi-bien que le premier Preſident Truchon dit un jour *que Calignon negotiateur faiſoit bien voir quel homme auroit été Calignon Avocat.*

IL retourna en Navarre d'où le Roy le renvoya ſouvent en Dauphiné pour les mêmes demelez. Montbrun eſtant mort les Proteſtans des montagnes de Dauphiné êleurent en ſa place François de Bonne, Seigneur de Leſdiguieres ; ceux du bas Dauphiné en vouloient un autre, & pour ce ſujet on faillit à en venir aux mains. Calignon eſtoit alors en cette Province & fut choiſi des uns & des autres pour aller conſulter là deſſus le Marechal d'Amville, qui eſtoit en Languedoc, & qui par politique ſouſtenoit les Proteſtans de Dauphiné. Il nomma Leſdiguieres, & Calignon le fit ſçavoir à ces Proteſtans. Ceux qui avoient d'autres deſſeins n'en furent pas contens, & voulurent que le Roy de Navarre decidât de leurs differens. Si Calignon euſt eſté en Dauphiné aparemment il eût eſté choiſi encore une fois par les uns & par les autres, pour le luy envoyer ; mais il eſtoit à Pau. Les deux partis deputerent chacun de leur part. A l'arrivée de ces envoyez, Sa Majeſté fit introduire dans ſon cabinet Calignon, & comme il avoit apris la diviſion des Proteſtans de cette Province ſur l'election d'un Chef, il declara que l'on luy feroit plaiſir de prendre Leſdiguieres, & qu'il euſt à preparer les mécontans à recevoir agreablement ſes ordres là deſſus, avant qu'il ſe fuſt declaré. Comme les deputez du party contraire à Leſdiguieres eſtoient dans le deſſein de s'oppoſer ouvertement à ſon élection, & qu'ils avoient même déja donné des marques evidentes de leur obſtination ; Calignon crût que c'eſtoit une entrepriſe ſans eſperance que celle de vouloir les ramener : mais il les tourna ſi adroitement, & parla ſi avantageuſement en faveur de Leſdiguieres qu'il leur perſuada ce qu'il voulut. Ils donnerent un entier conſentement à cette élevation, & porterent à ce Chef des proviſions de Lieutenant General du Roy de Navarre par tout le Dauphiné.

IL ſe fit un traité de paix entre les Catholiques & les Proteſtans l'an 1576, par lequel entre-autres choſes on donna à ceux-cy des Officiers au Parlement de leur Religion, pour leur rendre juſtice, & à cét effet on crea un Preſident & cinq Conſeillers, pour joindre à un Preſident, & à cinq Conſeillers Catholiques, qui devoient faire une Chambre mipartie. L'execution de l'Edict fut commiſe au Duc d'Alençon, à qui le Roy de Navarre demanda un Office de Conſeiller pour Calignon, ce qui luy fut accordé. Calignon fut examiné par le Conſeil du Roy de France, & vint en Dauphiné pour eſtre reçeu ; mais les deux partis s'êtant encore brouillez, cét Edict n'eut point d'effet.

LES Eſtats Generaux de Blois furent convoquez, Calignon y fut deputé par ceux de ſa Religion.

LE Roy Henry III, crea encore une Chambre mipartie ; Calignon y eut un Office de Conſeiller, & y eut eſté receu ſi les brigues des Guiſars Chefs de la ligue naiſſante n'euſſent détruit l'effet de cét Edit.

EN

En ce temps-là il y eut quelque pour-parler d'accommodement. Les Proteſtans avant que de s'y engager envoyerent Calignon au Roy de Navarre pour avoir ſon avis; ce Prince les renvoya à Nerac, où la Reyne Caterine de Medicis s'étoit renduë pour faciliter cét accommodement. On y agita diverſes queſtions, & on y fit naiſtre pluſieurs difficultez, qui obligerent la Reyne de deputer Calignon au Roy ſon fils pour apprendre ſes intentions, qui furent tres oppoſées à celles des Proteſtans; tellement qu'il ne ſe fit rien alors, & les choſes demeurerent en leur déſordre.

Le Roy de Navarre garda quelque temps Calignon auprés de luy, puis il le rendit aux Proteſtans de Dauphiné, qui ne ſe pouvoient paſſer de luy ny de ſes conſeils. Ils l'employerent en pluſieurs negotiations juſques en 1579.

Les Proteſtans des vallées de Piemont commencerent de craindre la puiſſance des ligueurs, qui les menaçoit. Ils eurent recours à Leſdiguieres; & celuy-cy l'eut au Marechal de Bellegarde Gouverneur du Marquiſat de Saluces, qui étoit ſur le point de perdre ſon Gouvernement par les menées des ligueurs. Il luy envoya Calignon pour luy offrir ſes ſervices, ſes trouppes, & ſon appuy. Bellegarde receut Calignon avec joye, accepta les offres de Leſdiguieres, luy demanda la protection du Roy de Navarre contre ſes ennemis, & promit de ſa part de ſecourir les Proteſtans des vallées.

Calignon ayant reuſſi en cette deputation comme Leſdiguieres l'avoit ſouhaité, alla retrouver le Roy de Navarre à Nerac, qui ayant apris les deſſeins du Marechal de Bellegarde luy envoya un Gentilhomme pour l'aſſurer de ſon amitié & de ſa protection. Le Marechal eut beſoin de l'une & de l'autre; car la Reyne Caterine de Medicis eſtoit venuë en Dauphiné gagnée par les ligueurs, afin de le tirer de ſon Gouvernement. Le Roy de Navarre l'ayant ſceu, renvoya Calignon en cette Province avec une lettre à Leſdiguieres, par laquelle il luy ordonnoit de ſoûtenir & défendre ce Marechal; ce qui ayant eſté ſceu par les Ligueurs, ils le laiſſerent en repos.

Il ſe paſſa encore quelques occaſions où Calignon ſe fit connoiſtre pour un excellent homme; puis il retourna auprés du Roy de Navarre qui le fit Maiſtre des Requeſtes de ſon Hoſtel, par un Brevet du 19 de Janvier 1580.

Quelques demelez ayant deſuny & broüillé une partie des Chefs Proteſtans de Dauphiné, & Leſdiguieres n'ayant pû les accommoder, le Roy de Navarre y envoya Calignon qui les reconcilia & les fit amis. Ce Prince luy ordonna d'aller à la Cour de Savoye, prier de ſa part le Duc de moyenner en Eſpagne la delivrance de la Noüe Capitaine François que l'on y détenoit priſonnier. De-là il paſſa au Palatinat du Rhin, & y porta de l'argent pour payer les Allemans, que les Proteſtans avoient levez pour oppoſer au Duc de Mayenne. Il revint enſuite en Dauphiné, & eut ordre du Roy de Navarre d'entrer en ſon nom dans les aſſemblées de ceux de la Religion en cette Province, d'y declarer ſes volontez touchant les negotiations de paix qui ſe traitoit l'an 1581, entre les deux partis, & ces mêmes Proteſtans le deputerent pour conferer avec le Parlement, & Maugiron Lieutenant de Roy en Dauphiné, afin d'achever cette paix ſi deſirée. Mais les Proteſtans ayant demandé l'execution de quelques Edits precedans, avant que de mettre les armes bas, & de démolir quelques fortifications, ces negotiations furent ſans effet: Surquoy le Roy de Navarre prévut qu'il falloit recommencer la guerre.

Il fit pour ce ſujet aſſembler les Proteſtans à la Rochelle, Calignon y fut deputé par ceux de Dauphiné. Il dreſſa luy même les memoires qui furent ſignez par Leſdiguieres, & par le reſte des principaux Chefs de ſon party. Dumas luy fut donné pour adjoint; c'eſtoit un Gentilhomme de la Maiſon du Puy de Montbrun: ils arriverent à la Rochelle, où Calignon s'acquitta merveilleuſement bien de ſa commiſſion. Le Roy de Navarre le congedia, & luy ordonna de paſſer en Languedoc pour demander du ſecours au Marechal de Montmorancy, & aux Egliſes Reformées de la Province; ce qu'il obtint facilement, ſoit en hommes, ſoit en argent.

L'execution du traité de Flex ne trouvant plus de difficulté & la paix s'établiſſant par tous les endroits de la France; le Duc de Mayenne la voulut donner au Dauphiné; Calignon fut nommé pour en conferer avec luy; ce qu'il fit au gré des deux partis, & ſceut ſi bien s'acquerir les bonnes graces de ce Prince, que par ſon authorité il fut receu Conſeiller en la Chambre de l'Edit le 20 de Novembre 1581. Le Parlement n'y reſiſta pas; au contraire il témoigna autant de ſatisfaction & de contentement

en cette occaſion, qu'il avoit donné quelques années auparavant de marques de ſa repugnance à le recevoir Avocat.

Ceux des Proteſtans qui composerent cette Chambre de l'Edit, furent Colas ſieur de la Madelaine Preſident, Soffrey de Calignon, Vincent Gentillet, Fauvet & Savaſſe Conſeillers. Gentillet eſtoit un homme fort ſçavant, & avoit eſcrit contre les maximes de Machiavel.

Calignon n'exerça cette charge que huit mois; le Roy de Navarre l'ayant appellé auprés de luy pour être de ſon Conſeil ſecret. Il la reſigna à Barthelemy Marquet, l'un de ſes meilleurs amis, qui s'eſtoit fait connoiſtre pour un homme ſçavant dans une des chaires de l'Univerſité de Valence; & qui 21 ans aprés fut Preſident en la même Chambre de l'Edit. C'eſt luy qui a fondé ce prix qu'on appelle Marquet dans le College de Die, qui fait toutes les années lors de la cloture, la recompence de ceux qui ont bien eſtudié en chaque claſſe. Il en fit la fondation par ſon teſtament de l'an 1605. Sa famille ſubſiſte encore dans la ville de Valence.

Aprés que Calignon ſe fut défait de ſon Office il ſe rendit auprés du Roy de Navarre qui eſtoit à la Rochelle. Il avoit paſſé par le Languedoc, & avoit pris une lettre du Marechal de Montmorancy, par laquelle il ſollicitoit Henry d'entendre au mariage du Duc de Savoye, avec Caterine ſa ſœur, dont il déſiroit l'alliance.

Nous avons veu cy-devant qu'à cauſe de la Religion ce mariage ne s'eſtoit pas fait. Le Duc avoit crû dépuis que la Princeſſe relâcheroit de ſes intentions, & en avoit écrit au Marechal pour avoir ſon interceſſion auprés du Roy de Navarre. A cette nouvelle demande faite par Montmorancy, & ſollicitée encore une fois par Salvaing de la part du Duc qui l'avoit envoyé, le Roy en avertit ſa ſœur qui ſe reſolut à l'alliance, à condition que l'on luy laiſſeroit la liberté de ſa Religion, ne demandant qu'une chambre fermée pour en faire l'exercice. Aprés cette déclaration Salvaing fut congedié, & Calignon fut deputé au Duc pour faire ce mariage, au nom du Roy & de la Princeſſe ſa ſœur; au cas que Charles Emanuël voulut s'accommoder à la propoſition de la Princeſſe.

Calignon arriva à Chambery, où le Duc eſtoit, il luy parla, & le trouva tout diſpoſé à achever ce mariage ſous ces conditions; mais des Ambaſſadeurs Eſpagnols eſtans alors en Savoye diſſuaderent le Duc de cette alliance, & conclurent celle de l'Infante Caterine. Calignon n'ayant plus rien à faire en cette Cour, paſſa à Geneve pour y conferer avec Theodore de Beze fameux Miniſtre, des mains duquel il receut Alexandre Briſſon homme de grande litterature, & qu'il avoit demandé à ce Miniſtre pour apprendre de luy la Langue Hebraïque, de laquelle il ſçavoit déja beaucoup de choſes. Il repaſſa à Chambery, où il attendit le retour d'un Courrier qu'il avoit envoyé à ſon Maiſtre, pour luy rendre compte de ſa negotiation touchant le mariage de ſa ſœur.

Ce Courrier arriva, & Calignon ayant dit au Duc de la part du Roy de Navarre que ne pouvant pas être alliez ils ſeroient amis s'il le vouloit, il partit de Chambery, & vint en Dauphiné, où il trouva Leſdiguieres dans quelque ſoucy. Le Lieutenant de Roy & le Parlement s'eſtoient declarez contre luy, & le vouloient pourſuivre comme criminel pour avoir voulu ſurprendre la ville de Grenoble au prejudice de la paix. Calignon s'offrit d'aller à Paris pour le juſtifier. Leſdiguieres accepta ſon offre, & le pria de ſe rendre promptement auprés du Roy Henry III; car l'affaire preſſoit, & déja le Prevoſt avoit ordre de l'arreſter. Calignon ſe rendit en Cour & y parla ſi hardiment & ſi efficacement en faveur de Leſdiguieres, qu'il fit connoiſtre ſon innocence, & obtint de ſa Majeſté des défences tres expreſſes au Lieutenant de Roy & au Parlement de rien faire contre luy.

Calignon eut une grande joye d'avoir ſi bien reuſſi; mais elle fut moderée par la mort de ſon Precepteur Briſſon, qui arriva lorſqu'il étoit à Paris, car il le menoit dans tous ſes voyages. Eſtant ſur le point de partir pour revenir en Dauphiné remettre à Leſdiguieres les marques de ſon innocence, & les défences que le Roy faiſoit au Parlement & au Lieutenant de Roy; il receut Ordre du Roy de Navarre de l'aller trouver à Nerac. Il remit donc les papiers de Leſdiguieres à Hugues de Calignon ſon frere pour les luy porter, & il prit le chemin de Nerac où ſon Maiſtre l'appelloit. Il ne l'y trouva pas, car il eſtoit allé à Pau, il l'y ſuivit de prés & y rencontra

Salvaing qui êtoit venu excuſer le Duc de Savoye, de ce qu'il n'avoit pas pû accepter l'alliance par le ſeul obſtacle de la Religion. Salvaing tâcha de ſe demeler de cette affaire d'une maniere à n'intereſſer point l'honneur ny l'intereſt du Duc, & à conſerver l'affection du Roy de Navarre.

Un Gentilhomme nommé Caſſe avoit fait quelques hoſtilitez en Saintonge, & avoit fortifié ſa maiſon au prejudice des Edits ; ce qui luy faiſoit aprehender quelque châtiment : Il implora la faveur du Roy de Navarre, & ce Prince envoya Calignon au Marechal de Matignon pour pacifier toutes choſes. Calignon obtint ce qu'il déſiroit. Le Marechal conceut de l'eſtime pour luy, & voulut luy faire des preſens qu'il refuſa. Caſſe voulut reconnoître l'obligation qu'il luy avoit par quelques bienfaits ; mais lors que Calignon eut apris ſon deſſein, il obligea ce Gentilhomme d'accepter un fort beau cheval qu'il luy donna, bien loin qu'il fut capable de rien recevoir de luy. C'eſt ainſi que font les ames detachées d'intereſt, & qui n'ont autre regle à ſuivre que celle de leur bon naturel.

Nous avons veu Calignon employé pour les Proteſtans de Dauphiné, nous avons remarqué que le Roy de Navarre les ſouſtenoit & les maintenoit par ſon credit, & par ſon argent, nous avons connu que ce Prince n'avoit autre intereſt dans ces conjonctures que ſon honneur & ſa Religion : Maintenant il eſt temps de paſſer aux endroits Hiſtoriques où ce Roy a agi pour ſon propre intereſt, & où il s'eſt ſervy de Calignon pour des occaſions, & des affaires qui le regardoient particulierement.

La race des Valois eſtant preſte à finir par la mort du Roy Henry III, il n'y avoit perſonne qui pût, & qui dût pretendre à la Couronne Françoiſe que Henry de Bourbon Roy de Navarre ; cependant la Maiſon de Lorraine briguoit pour la luy arracher, & faiſoit des preparatifs pour ce ſujet en divers endroits du Royaume. Le Roy de Navarre connut bien qu'il ne pourroit conſerver ce Trône qu'avec de grandes forces, ſa Religion éloignoit de ſon party les Catholiques François, les Proteſtans n'eſtoient pas aſſez forts, ny en aſſez grand nombre pour les leur oppoſer ; il vit donc bien qu'il avoit beſoin d'un ſecours êtranger. Pour ce ſujet il en envoya demander aux Proteſtans d'Allemagne, d'Angleterre, de Suede & de Dannemarc. Ce fut par une Ambaſſade ſolemnelle, à laquelle il nomma Segur-Pardaillan Gentilhomme de Roüergue, Calignon & Boiſenval ; Calignon fut commis pour dreſſer les memoires. Il y en eut de generaux pour tous les Princes & les Eſtats, & de particuliers pour quelques-uns. Ils contenoient quatre points principaux.

Le premier eſtoit, *de remontrer aux Rois, Princes, & Eſtats de la Religion Reformée, tant de ceux de la Confeſſion d'Ausbourg, que de ceux des Egliſes de France, & de Suiſſe, les efforts du Pape en tous les endroits de la Chreſtienté contre les Reformez, abuſant de la bonté des Princes, & du pretexte de la Religion, pour perſecuter ceux qui ſont ſoûtraits à ſa tyrannie, & ont reformé la Religion ; dequoy les preuves & les exemples ne ſont que trop remarquables en Angleterre, en Eſcoſſe, aux païs Bas, en Allemagne, en Suede, en Dannemarc, & en Suiſſe ; & pour ce qui eſt de l'opreſſion que les Reformez ſouffrent en France, les guerres paſſées & l'aprehenſion de celles qu'on medite ne ſont que trop de foy.*

Le deuxiéme point conſiſtoit *aux moyens de reünir la diverſité de la creance, entre ceux de la Confeſſion d'Ausbourg, & les Egliſes de France, principalement ſur le fait de la Cene.* Il y avoit pour ce ſujet de grands memoires particuliers, enſemble ſur le moyen de reconcilier les deux Religions : Et pour y parvenir l'avis du Roy de Navarre êtoit *qu'on devoit convoquer un Concile, où les plus grands & fameux Theologiens des deux partis ſeroient appellez afin de terminer ces diviſions.*

Le troiſiéme point eſtoit *d'exciter les Princes, & les Eſtats Proteſtans à faire une ligue & une alliance commune, afin qu'en cas de neceſſité & d'opreſſion, ils peuſſent s'entredonner du ſecours, & ne pas ſouffrir qu'on rompit les fleches ſeparées que l'on n'auroit pû rompre unies, ce qu'aſſurement ils éviteroient s'ils ſe défendoient en gros, êtant certain que s'ils uniſſoient leurs forces, ils avoient dequoy reſiſter à une plus grande puiſſance que celle dont ils eſtoient menacez.*

Le quatriéme & dernier point eſtoit *de faire comprendre à ceux avec qui le Roy de Navarre vouloit faire union, que les moyens de la bien établir conſiſtoient à faire un fonds conſiderable pour mettre des armées ſur pied, afin de s'oppoſer aux deſſeins*

des

des ennemis de l'Egliſe, & pour cét effet le Roy de Navarre voulant bien montrer l'exemple aux autres, avoit mis entre les mains de ſes Ambaſſadeurs, ou en deniers comptant, ou en vaiſſelle d'argent, ou en pierreries, ou en lettres de change, dequoy payer & entretenir durant ſix mois une armée conſiderable, laquelle ſeroit levée, ou en Angleterre, ou en Allemagne, ou aux pays Bas, ſelon ce qui ſeroit jugé le plus à propos.

Au reſte, pour rendre cette Ambaſſade & ces propoſitions plus agreables aux Princes & aux Eſtats à qui elle eſtoit envoyée, & leur oſter tout ſoupçon que le Roy de Navarre euſt deſſein de contrevenir aux conditions, où il s'eſtoit obligé dans ſes traitez avec le Roy de France, & engager inſenſiblement ces Princes, & ces Eſtats en une guerre injuſte contre luy ; il proteſtoit dans un article à part, *que tout cela n'étoit nullement pour troubler la paix du Royaume, mais ſeulement pour ſe prémunir contre les entrepriſes de leurs communs ennemis, & pour n'être pas ſurpris & hors de défence, ſi on en venoit à une nouvelle rupture, prévoyant que les choſes s'y portoient, & qu'il ètoit extrémement difficile de l'éviter.*

Avec ces memoires & quelques autres particuliers, ces trois Ambaſſadeurs s'embarquerent ſur l'Ocean pour paſſer premierement en Angleterre. Leur vaiſſeau ſe trouva mauvais & leur Pilote mal adroit, tellement qu'ils allerent briſer contre un écueil auprés de Conqueſt promontoire de Bretagne. Leur perte ne fut que de quelques hardes, leurs pierreries & leurs papiers furent ſauvez par leurs valets ſur des planches, & eux nagerent juſques à la terre qui en eſtoit fort proche. Ils s'embarquerent dans un meilleur vaiſſeau, prirent un Pilote plus habile, & arriverent heureuſement à Plymouth fameux port d'Angleterre.

De-là ils allerent par terre à Londres. La Reyne Eliſabeth n'y eſtoit pas, car elle prenoit le plaiſir de l'une de ſes Maiſons Royalles, nommée Richmond, où elle ſceut leur venuë, & où elle leur fit dire de ſe rendre : Ce qu'ils firent & luy donnerent les lettres que leur Maiſtre luy adreſſoit. Elle leur donna Audiance le lendemain en ſa Maiſon de Otelands, où Segur parla aprés avoir conſulté Calignon. La Reyne leur témoigna particulierement l'envie qu'elle avoit de joindre les deux Religions, & s'expliqua avec bien de confiance, du deſſein qu'elle avoit fait de ſecourir les Proteſtans de France, quand ils ſeroient oppreſſez. Elle diſcourut avec eux d'une maniere ſi franche que ſuivant leurs memoires ſecrets, ils ne firent point de difficulté de luy dire que le Roy leur Maiſtre déſiroit de marier la Princeſſe ſa ſœur avec le Roy d'Eſcoſſe, Jacques, ſi la Reine le vouloit. Eliſabeth repondit obligemment ſans trop ſe declarer ſur ce ſujet ; mais elle ajoûta : *Que ſi le Roy de Navarre n'étoit pas marié elle le recevroit pour mary, avec bien plus d'empreſſement qu'elle ne feroit aucun autre Prince du monde.*

Cette negotiation achevée, ces Ambaſſadeurs partirent d'Angleterre avec des lettres de la Reine au Roy leur Maiſtre. Pendant leur ſejour à Londres, Calignon fut careſſé par Eliſabeth, à cauſe de ſon ſçavoir ; car cette Princeſſe connoiſſoit admirablement bien ceux qui en avoient. Chacun ſçait qu'elle eſtoit fort ſçavante, & qu'elle compoſoit fort bien en Latin & en Grec. Elle appella un jour Calignon dans ſon cabinet, où elle luy fit voir une traduction en Latin qu'elle avoit faite de quelques tragedies de Sophocle, & deux harangues de Demoſtene. Elle luy permit même de prendre la copie d'un Epigramme Grec de ſa façon. Elle luy demanda ſon avis ſur quelques paſſages de Lycophron, qu'elle avoit alors entre les mains, & dont elle vouloit traduire quelques endroits.

Au ſortir d'Angleterre ces trois Ambaſſadeurs allerent en Hollande. Ils trouverent à Dordrect le Prince d'Orange Guillaume de Naſſau, qui tenoit les Eſtats. Ils luy preſenterent les lettres du Roy leur Maiſtre, & de la Reine d'Angleterre, & le trouverent tout diſpoſé à ſuivre les intentions du Roy de Navarre, & de le ſecourir en tout ce qu'il ordonneroit. De Dordrect ils furent à la Haye, puis à Leyden, où Calignon eut le plaiſir & la ſatisfaction de conferer avec d'excellens hommes de Lettres qui liſoient dans l'Univerſité, avec leſquels il contracta grande amitié. Ils n'eurent pas moins d'admiration de ſon ſçavoir qu'il en avoit eu du leur.

Ils allerent enſuite en Allemagne pour conferer avec tous les Princes, & les villes Imperiales de la Religion Proteſtante. Ils commencerent à Bremen, où ils furent

ouïs

ouïs dans le Conſeil. Ils ſe ſeparerent là. Boiſenval prit le chemin de la Weſtphalie, de la Comté de Heſſen, du palatinat du Rhin, & du Marquiſat de Bade, où il traita avec les Princes qui y commandoient, & avec les Republiques. Segur & Calignon furent negotier avec les Ducs de Lunebourg, de Meklembourg, & de Brunſvic, avec le Marquis de Brandebourg, & le Prince d'Anhault. Eſtant à Berlin ils depêcherent aux Princes de Pomeranie; que l'éloignement leur empêchoit de viſiter.

Ils ſe tranſporterent en la ville de Lubek Chef de la Hanſe, ou Confederation Teutonique, & conclurent avec le Conſeil, ſuivant l'intention du Roy de Navarre. Ils arriverent à Flembourg, paſſerent auprés de la ville de Slevic, & ne purent pas voir le Duc de Holſtein, qui y fait ordinairement ſon ſejour; parce qu'ayant fait ſçavoir leur arrivée au Roy de Dannemarc, & le deſſein qu'ils avoient d'aller en ſa Cour; ce Prince leur avoit envoié Rantzau Gentilhomme conſiderable parmy les Danois, qui les avoit rencontrés avant qu'ils euſſent aproché cette ville.

Ils s'embarquerent avec Rantzau, & arriverent en peu de jours à Copehaguen, capitale de Dannemarc, où le Roy n'eſtoit pas. Il eſtoit allé à Crenembourg à une journée au deſſus de cette ville; Château ſuperbe baſti ſur la mer, où il les convia d'aller. Ils le virent deux jours aprés, & ne furent pas moins ſatisfaits de ſes promeſſes qu'ils l'avoient eſté en Angleterre, en Hollande & en Allemagne. Ils voulurent aller en Suede ſuivant leurs ordres; mais ils virent que ce voyage retarderoit les deſſeins de leur Maitre, & qu'une abſence ſi longue pourroit poſſible prejudicier à ceux de ſon party & de ſa Religion. Ils envoyerent donc leurs memoires & les lettres du Roy de Navarre à celuy de Suede, & en eurent une reſponce favorable, lors qu'ils eſtoient preſts de partir de la ville de Hambourg.

L'Empereur & le Pape ayant apris à quels deſſeins Calignon & ſes compagnons viſitoient les Princes Proteſtans du Nort; ce dernier fit ſolliciter l'autre de les arreſter priſonniers. L'Empereur y conſentit, & en ordonna l'execution au Duc de Bavieres, au Comte de Solme, & aux villes Catholiques, qui ſe rencontreroient ſur leur paſſage, par ſes lettres données à Prague l'an 1584. Ces Ambaſſadeurs ſceurent ce projet: Le Roy de Navarre qui l'avoit preveu leur avoit donné une lettre pour l'Empereur, & quelques memoires pour negotier avec luy. Ils envoïerent le tout à ſa Majeſté Imperiale avant que de ſortir des terres des Proteſtans. Voicy quelques termes de la lettre.

Si *je n'avois été retenu en France pour de tres importantes affaires, je ſerois paſſé en Allemagne pour ſaluër ſa Majeſté Imperiale, & viſiter les autres Princes, avec quelques-uns deſquels j'ay une confederation particuliere.*

Il marquoit par là le Duc de Saxe, & le Marquis de Brandebourg.

Mais *ne pouvant pas faire ce voyage en perſonne, j'ay envoyé mes Ambaſſadeurs pour ſuppléer à mon défaut, & negotier de ma part auprés de voſtre Majeſté, les choſes que je leur ay commiſes; vous ſuppliant de ne pas permettre que les artifices de mes ennemis prévaillent ſi fort ſur voſtre eſprit, que de vous faire interpreter à mauvais deſſein la neceſſité de ma juſte défence, contre les oppreſſions qui me ſont faites tous les jours, & ne ſouffrés pas que ceux qui ont embraſſé la Religion Reformée ſoient expoſés à la violence de leurs perſecuteurs; mais qu'il vous plaiſe les proteger comme ont fait quelques-uns de vos Prédeceſſeurs. Il eſt de la ſageſſe de prévenir les malheurs d'une guerre inteſtine à laquelle la perſecution reduiroit les Reformés d'Allemagne, ainſi qu'elle a fait ceux de France.*

Cette lettre ne fit pas tout l'effet que ces Ambaſſadeurs en attendoient; car l'Empereur eſtoit prevenu, & on les accuſoit; *de ce qu'eſtant Eſtrangers ils étoient venus en Allemagne ſans paſſe-port de ſa Majeſté Imperiale; que ſans l'avoir premierement ſaluée ils avoient traité avec les Princes d'Allemagne, & qu'ils entreprenoient des nouveautés dans l'étenduë de l'Empire qui ne pouvoient qu'y être extrémement prejudiciables. Voulant former une confederation de ces mêmes Princes, & des Republiques de la croyance de Luther & de Calvin, avec le Roy de Navarre, ennemy déclaré de la Religion Catholique: Qui appuyant en France celle des prétendus Reformés, avoit mis cét Eſtat dans un extréme déſordre, & vouloit en ſuſciter un pareil parmy les ſujets Imperiaux, pour rompre l'union du Chef avec ſes membres & mettre toute la Chrêtienté dans une generale combuſtion.*

A CES objections Calignon & ſes compagnons repondirent, *qu'il n'y avoit point de loy dans l'Empire qui en défendit l'entrée aux Eſtrangers, & cela étant, qu'il étoit hors de toute apparence de raiſon d'y vouloir impoſer aux perſonnes publiques, telles que celles des Ambaſſadeurs, un devoir à quoy les perſonnes particulieres n'étoient pas ſujetes; que les Ordres qu'ils avoient du Roy leur Maiſtre, & dont ils ne pouvoient & ne devoient en façon quelconque ſe diſpenſer, les avoient obligés de voir tous les Princes & les Eſtats chez qui ils avoient été, avant que de voir ſa Majeſté Imperiale; afin que par leur entremiſe elle fuſt plus favorable à leur negotiation; qui bien loin d'avoir pour but la diviſion de l'Empire, ſe propoſoit de l'unir plus fortement, & d'y former une plus grande correſpondance des membres avec le Chef, pour s'oppoſer tous enſemble, & d'un commun effort aux deſſeins de ceux qui ſoûs pretexte de Religion méditoient la ruïne de la France, à la conſervation de laquelle ils ne doutoient point que tous les Princes Chrétiens n'euſſent un notable intereſt, à cauſe de l'alliance qu'ils avoient la plus part avec elle; & que les Princes, & les Republiques qu'ils avoient veuës, étant bien édifiés comme ils étoient des bonnes intentions du Roy de Navarre, pouvoient en rendre témoignage à ſa Majeſté Imperiale, & ne refuſeroient point leur entremiſe envers elle, pour le ſuccés des choſes que ce Prince déſiroit, & qui n'avoient pour objet que le bien commun & general. Que ſi le Roy de Navarre appuïoit les Reformés de France, comme il y étoit tenu par ſa conſcience & par ſa Religion, ce n'étoit qu'aprés avoir bien veu que ſoûs couleur de reprimer leur pretenduë rebellion on vouloit les opprimer, & faire changer la face de l'Eſtat, pour en tranſporter ailleurs la Couronne, & priver de ſa legitime ſucceſſion ceux qui avoient ſeuls droit d'y prétendre. Que les Ambaſſadeurs ſuivant l'ordre que leur Maiſtre leur avoit donné, avoient deſſein de ſe rendre auprés de ſa Majeſté Imperiale, pour traiter avec elle des choſes qui leur étoient commiſes, & pour cét effet ils s'étoient mis en chemin; mais qu'ayant apris que leur envoy étoit calomnié, & que ſa Majeſté Imperialle en avoit de mauvaiſes impreſſions, ils avoient dû differer leur voyage juſques à ce qu'elle les eût perduës, & en euſt conceu de meilleures: Ce qui devoit paſſer pour une marque de leur reſpect envers elle. Qu'au reſte ils prenoient à témoins les Electeurs, les Princes & les Eſtats de l'Empire, avec leſquels ils avoient traité, & même la Reyne d'Angleterre, & le Roy de Dannemarc, qu'ils n'eſtoient nullement innovateurs, & n'avoient rien negocié que dans l'ordre, & les formes permiſes par le droit des gens. Que veritablement ils avoient traité de l'affaire de l'Electeur de Treves, qu'on avoit mis mal auprés du Pontife Romain, de la part duquel il eſtoit menacé par les armes de l'Electeur de Cologne; mais que ce n'eſtoit qu'afin qu'il ne fuſt point abandonné par les autres Electeurs, & par le reſte des Princes, que la raiſon du voiſinage obligeoit les premiers à ſa défence. En quoy ils avoient ſuivy l'exemple de ſa Majeſté Imperiale, qui avoit fait un Edict pour faire quitter les armes aux uns & aux autres, & reduire le different de ces deux Princes à la déciſion d'une legitime conference, d'où s'étoient enſuivis les Eſtats de Rotembourg. Ainſi ils demandoient à ſa Majeſté Imperiale la revocation des ordres donnés contre eux, afin qu'ils puſſent achever ſans interruption, & ſans trouble leur délegation en Allemagne. Qu'ayans l'honneur d'étre envoyés par un grand Prince tel qu'eſtoit le Roy de Navarre leur Maiſtre, ils devoient joüir du privilege des Ambaſſadeurs, qui ſont tenus par tout pour ſacrez, & inviolables; & qu'ils eſperoient que ſa Majeſté Imperiale les prendroit en ſa protection, défendant qu'il ne leur fuſt fait inſulte, & leur envoiroit même des paſſe-ports pour ſe rendre auprés de ſa Perſonne avec ſeureté, & ſe juſtifier des imputations dont on les chargeoit.*

APRES cette lettre eſcrite & envoyée, ces Ambaſſadeurs apprirent que l'on les accuſoit encore d'avoir levé en Allemagne quinze cents hommes pour les Proteſtans François, & pour les faire marcher au lieu qui leur avoit eſté marqué, & qu'ils avoient encore formé de grandes intelligences en la baſſe Allemagne pour y exciter des mouvemens; ce qui avoit obligé ſa Majeſté Imperiale de mander aux Colonels

de la baſſe Allemagne, & du Cercle de Weſtphalie de ſe rendre auprés d'elle dans la ville de Cologne, pour faire ce qui leur ſeroit ordonné.

Ces Ambaſſadeurs tâcherent de s'en juſtifier par une ſeconde lettre qui acheva ce que la premiere avoit commencé; c'eſt à dire d'adoucir l'Empereur au point de leur permettre de ſortir ſurement de l'Allemagne pourvû que ce fût dans un mois: à quoy ils s'accorderent, à condition qu'il n'y auroit point d'ordre par eſcrit, n'en reconnoiſſant point d'autre que celuy de leur Maiſtre, qui eſtoit Roy independant & libre, & qui avoit droit de traiter en cette qualité avec l'Empereur, & tous les autres Potentats du monde.

Ces Ambaſſadeurs ſe preparerent donc à ſortir d'Allemagne, & auparavant ils laiſſerent en dépoſt entre les mains de perſonnes aſſurées les joyaux, la vaiſſelle, & les lettres de change du Roy de Navarre, qui ſervirent en 1587, à faire donner un prompt & grand ſecours à ce Prince. Ils partirent donc le 15 d'Avril 1584. Segur & Boiſenval ſuivirent le chemin par où ils eſtoient venus, & Calignon prit le ſien en remontant le long du Rhin, pour venir conferer avec Caſimir Adminiſtrateur de Frederic ſon neveu Comte Palatin, avec lequel il fit ſes traitez. Il viſita enſuite les Electeurs de Cologne & de Treves, puis le duc des Deux-Ponts, le Marquis de Bade, & le Duc de Wirtemberg. Il eut de grandes conferences avec les Conſeils des villes de Francfort, de Nuremberg, de Straſbourg, d'Ulme, d'Ausbourg, & des autres, où Boiſenval avoit auſſi paſſé. Il s'achemina de là vers les Cantons Suiſſes Proteſtans. Il alla en aprés à Geneve, & enfin il revint à Nerac auprés du Roy ſon Maiſtre, raportant un traité de ligue offenſive & défenſive avec ſa Majeſté, faite & ſignée par tous les Roys, Princes, Electeurs, Republiques, Cantons & villes Imperiales de la Religion Proteſtante.

Il courut alors un livre touchant cette Ambaſſade, que les Jeſuites du College d'Ingolſtat furent accuſez d'avoir fait: il eſtoit intitulé ainſi: *Incendium Calviniſticum à Navarri legatis apud quoſdam Imperii Ordines ad certam Religionis ac Reipublicæ conturbationem procuratum.* Calignon y répondit en Latin & y fit l'Apologie du Roy de Navarre.

Ce Prince l'envoya enſuite en Dauphiné vers Leſdiguieres, pour luy faire tenir en bon eſtat les forces qu'il avoit, & pour luy en faire lever d'autres. Le Grand Henry preparoit ainſi ſes ſecours, car il commençoit d'eſperer la Couronne de France; le Roy Henry III n'ayant point d'enfans, & le Duc d'Alençon ſon frere eſtant mort depuis peu.

Calignon revint à Montauban, où il trouva ſon Maiſtre, auquel il rendit compte des troupes qui êtoient en Dauphiné toûjours preſtes pour ſon ſervice.

La ligue témoigna alors de vouloir ſurprendre la Principauté d'Orange. Blacons Gentilhomme de Dauphiné y commandoit. Il eſtoit de la famille de Forets de Mirabel, qui n'eſt plus, & qui eſt tombée en celles de la Tour-Gouvernet, & de du Puy-Montbrun. Calignon fut depeché à Leſdiguieres pour faire partir 400 hommes au ſecours de Blacons, & la conduite en fut donnée à Paul Videl, oncle de Loüis Videl à qui les belles Lettres doivent beaucoup en Dauphiné, & qui m'a communiqué quelques memoires de ceux ſur leſquels j'ay dreſſé cette vie, Madame de Bonneval Baronne de Montlaur petite fille de Calignon m'ayant fait part de tous ceux de ſa maiſon.

Calignon paſſa en Orange avec les hommes que Leſdiguieres envoioit à Blacons. Il y confera avec ce Commandant des affaires du Roy de Navarre. Pendant ſon ſejour, il y eut un accommodement entre les Proteſtans, & les Ligueurs du Comtat Venaiſſin qui eſtoient deſtinez pour attaquer Orange. Calignon en dreſſa les articles, puis il rejoignit ſon Maiſtre qui le deputa au Roy Henry *III*, pour luy offrir ſon bras & ſes troupes. Le Roy commençoit d'eſtre indigné des déportements de la Maiſon de Guiſe, & ne haïſſoit point le Roy de Navarre; tellement qu'il accepta tres-agreablement les offres du Grand Henry.

De là Calignon alla viſiter la Princeſſe Doüairiere d'Orange, pour luy faire trouver bon, & au jeune Comte Maurice ſon fils, que Blacons continuaſt de commander dans la ville d'Orange; ce qu'ils luy promirent.

La Maiſon de Guiſe & ceux de la Ligue furent alarmez de la correſpondance & de l'amitié des deux Rois: Ils en écrivirent au Pape qui menaça le Roy Henry III des foudres du Vatican à cauſe de l'alliance qu'il avoit contractée avec un heretique.

Chacun

Chacun ſçait que la devotion avoit alors un grand empire ſur ce Prince. Il eut peur des menaces de ſa Sainteté & ſe devoüa entierement à la conduite des Guiſars, abandonnant le Roy de Navarre, & même revocant tous les Edits qu'il avoit fait en faveur des Proteſtans.

Ce procedé fit connoiſtre au Grand Henry qu'il falloit ſonger à ſe défendre auſſi bien que ceux de ſon party & de ſa Religion. Calignon fut donc premierement depeché au Canton de Berne en Suiſſe & aux Princes Proteſtans d'Allemagne pour avoir le ſecours qu'ils luy avoient promis. Pendant ſon voyage le Roy de Navarre envoya d'autres perſonnes à Montmorancy, à Leſdiguieres & à Blacons qui commencerent de mettre leurs troupes en campagne, à faire leurs aſſemblées, & à ſe fortifier. D'autre coſté les Ligueurs marcherent, ayant à leur teſte la Valette frere du Duc d'Epernon. Les Proteſtans de Dauphiné envoierent alors demander Calignon au Roy de Navarre, pour leur ſervir de conſeil aux grandes & perilleuſes affaires qu'ils prevoyoient leur devoir bien-toſt arriver. Le Roy de Navarre leur donna cette ſatisfaction & le leur renvoya.

Apres ſon retour d'Allemagne, il trouva deux de ſes freres nommez Hugues & Jaques de Calignon, qui avoient eſté faits priſonniers à cauſe de leur Religion, que le Roy Henry III venoit de défendre expreſſement par tout le Royaume ; que ſes biens avoient eſté ſaiſis, & mis ſoûs la main du Roy ; le tout par ordre du Parlement. Il fit relâcher ſes freres à ſon arrivée, & le Parlement qui l'eſtimoit n'en fit pas difficulté ; il les envoya enſuite à Geneve pour eſtre plus en ſûreté.

Il ſuivit Leſdiguieres en Provence lors qu'il y marcha contre le Marquis de Vins Chef de la Ligue, & en faveur du Baron d'Allemagne de la famille de Caſtelane, ancienne & puiſſante en ce païs là, & qui a eſtendu pluſieurs de ſes rameaux en Dauphiné connus ſoûs les noms de S. Veran, de Claret, de Salernes, de Moiſſac, de Chirac, de Pierreruë & autres. On tient que Calignon ſe trouva dans les combats ; mais ſans épée, animant par ſes paroles ceux qui combatoient.

Il revint en Dauphiné, où il eut la main-levée de ſes biens non obſtant les oppoſitions des Catholiques. Il paſſa en Languedoc pour s'aboucher au Vicomte de Turenne ſur une affaire importante au Roy de Navarre.

Estant rappellé à Grenoble par Leſdiguieres, il s'y maria avec Marthe du Vache fille de noble Claude du Vache Seigneur de Peyrins, & de Françoiſe de Murinais.

Les barricades de Paris arriverent alors : elles deſſillerent les yeux du Roy Henry III, & luy firent connoiſtre les mauvais deſſeins des Ligueurs ſoûs un pretexte de Religion.

Il voulut donc bien ſe ſervir encore du Roy de Navarre, & de la part de ces deux Princes il ſe fit une reconciliation qui donna lieu à diverſes conferences entre eux, & à une crainte nouvelle des Ligueurs qui commencerent de parler de paix. Les Proteſtans firent pour ce ſujet une aſſemblée generale à la Rochelle, où le Roy de Navarre envoya Calignon avec ſes ordres & ſes intentions. Il ne ſe fit aucun traité, au contraire les Ligueurs ſe declarerent auſſi bien contre le Roy, que contre celuy de Navarre & les Proteſtans. Ce procedé fit connoiſtre aux veritables ſerviteurs du Roy & à ceux qui deſiroient le bien public, que les Ligueurs avoient agi juſques là par des pretextes de diſſimulation, & que la Religion n'en eſtoit pas le ſeul. Calignon confera ſur ces matieres avec la Valette & Alphonſe d'Ornano, qui ſe joignirent à Leſdiguieres tout Catholiques qu'ils eſtoient.

Aprés cela Calignon fit ſes efforts pour détacher le Parlement de Grenoble du party de la Ligue, & le faire declarer en faveur de celuy du Roy. Il gagna par ſes remontrances & ſes perſuaſions une partie des Officiers. Le peuple de Grenoble ne fut pas ſi facile à gagner, au contraire il ſe ſouleva, & d'Ornano fut obligé de ſe ſauver à S. Marcellin, d'où il envoia demander du ſecours à Leſdiguieres, qui luy depêcha Calignon pour le luy promettre, & pour luy faire voir une lettre que le Roy luy avoit eſcrite touchant ſa reconciliation avec le Grand Henry. D'Ornano en avoit auſſi receu une ſur le même ſujet, qu'il envoya à Leſdiguieres.

Sur ſes entrefaites Henry III fut tué : D'abord d'Ornano & Leſdiguieres ſe promirent reciproquement de s'ayder à conſerver la Couronne de France au Roy de Navarre ; & afin de mieux faire reuſſir leurs deſſeins, Calignon dreſſa les memoires & inſtructions de ce qu'ils avoient à faire pour une entrepriſe de cette nature.

Il y eut une conference à S. Marcellin, qui eſt un grand Bourg de Dauphiné, & le ſiege d'un Baillage. Là ſe trouverent d'Ornano, Leſdiguieres & pluſieurs Officiers du Parlement qui lors eſtoient dans la ville de Romans, y ayant eſté transferé à cauſe des déſordres de Grenoble. Romans eſt une ville de cette Province aſſiſe ſur l'Iſere. Il fut déliberé de gagner le Duc de Savoye en faveur du Roy, Calignon luy fut à ces fins envoié; mais ce Prince qui pretendoit le Marquiſat de Saluces & qui vouloit profiter des déſordres de la France, ne répondit & n'aſſura rien de poſitif; tellement que Calignon revint en Dauphiné.

D'Ornano & Leſdiguieres le deputerent au Roy pour luy apprendre leurs deſſeins, & ce qu'ils avoient déja fait en ſa faveur. Il trouva ce Prince occupé au ſiege de Dreux. Il en fut receu avec beaucoup de joye, & ayant apris par la lettre de Leſdiguieres que Gentillet Preſident en la Chambre de l'Edit de Dauphiné eſtoit mort, il fit expedier à Calignon les proviſions de ſa Charge, & luy fit payer les appointements de celle de Maiſtre des Requeſtes de l'Hoſtel de Navarre, pour tout le temps dépuis qu'il en eſtoit pourveu, quoy qu'il n'euſt pas ſervi. Le Roy ordonna enſuite qu'il fut logé & defrayé comme ſes autres principaux Officiers, & aprés l'avoir gardé deux mois il l'envoïa à la Rochelle, pour y regler les differens que le peuple avoit pour l'election de ſes Magiſtrats, puis à Montauban pour des affaires importantes. Il executa ſes commiſſions au contentement du Roy, qui le temoigna par une lettre dont voicy quelques termes: *Je ſçavois bien déja que vous eſtiez un des habiles hommes de mon Eſtat, & que je n'avois point de ſerviteur plus affectionné que vous, mais je l'apprens de nouveau, par ce que vous avés fait en Languedoc, dont je ſuis tres-content comme le Pleſſis vous fera ſçavoir, car je luy ay commandé de vous écrire.*

Aprés cette negotiation, Calignon vint en Dauphiné pour ſe faire recevoir en ſa Charge de Preſident. Pendant ſon ſejour en cette Province Leſdiguieres prit Grenoble, & Calignon rejoignit par ſa prudence & par ſes ſoins les Officiers du Parlement qui eſtoient diviſez; car les Royaux eſtoient à Romans, & les Ligueurs à Grenoble. Le premier acte, que fit cette Cour aprés ſa reünion, fut la reception de Calignon en ſon Office de Preſident.

Les guerres de Savoye commencerent alors, où Calignon ſervit de ſon conſeil Leſdiguieres qui en avoit le ſoin. Le Roy le fit Intendant de ſes armées en Piemont. La Ligue n'eſtoit pas encore entierement étouffée nonobſtant ſes pertes dans les batailles d'Evreux & d'Yvry. Son credit eſtoit grand en la Cour de Rome, & le Pape en donna des marques par une Bulle qu'il envoia; par laquelle il declaroit le Roy incapable de la Couronne. Calignon y répondit ſçavamment & judicieuſement, & fit connoiſtre la nullité de cette Bulle par la S^te^ Eſcriture, par le Droit Canon & par l'Hiſtoire. Son diſcours fut envoyé au Roy, & eſtant devenu public il fut admiré de tout le monde ſçavant & politique.

Le Preſident fut en Cour rendre compte des progrez de Leſdiguieres en Piemont & en Provence contre le Duc de Savoye. Michel Hurault de l'Hoſpital, vint à mourir & laiſſa les Charges de Chancelier de France & de Navarre vacquantes; la derniere fut deſtinée à Calignon. Il eſtoit alors en Dauphiné, & l'on voit par cét éloignement que la brigue ne fit rien à cette élection.

Enfin la converſion du Roy arriva le 25 de Juillet 1593, l'aſſemblée de Mante fut convoquée. Calignon fut deputé pour le Dauphiné & trouva la Cour à Fontainebleau, où ſa Majeſté à ſon abord luy dit qu'elle l'avoit choiſi pour ſon Chancelier au Royaume de Navarre, & en la Principauté de Bearn, & pour ſon Intendant general en ſa Maiſon de Navarre. Elle le fit auſſi de ſon Conſeil privé nonobſtant qu'il fuſt huguenot. Quelques jours aprés elle luy donna les ſceaux de Navarre & ſes proviſions.

Le Roy receut les cahiers des Proteſtans du Royaume, que leurs deputez aſſemblez à Mante luy remirent: Calignon y reſpondit, non pas en Proteſtant intereſſé, mais en ſerviteur fidelle du Roy, qui ne devoit avoir pour but que l'honneur & la dignité de ſon Maiſtre. Il répondit avec la méme prudence aux cayers des deputez des mêmes Proteſtans aſſemblez à Saumur.

Comme ils croïoient d'avoir beaucoup contribué à l'affermiſſement du Roy ſur le Trône ils en attendoient des reconnoiſſances ſignalées, & pour les demander ils faiſoient

de

de frequentes aſſemblées. Veritablement ſa Majeſté eſtoit aſſurée que leur ſervice ne luy avoit pas eſté inutile; mais elle ne vouloit pas eſtre reconnoiſſante par contrainte. Tellement qu'elle leur envoya Calignon pour conferer avec eux à Loudun, & ſçavoir d'eux ce qu'ils deſiroient. De là l'aſſemblée paſſa à Saumur. Les Huguenots vouloient des places de ſeureté, c'eſtoit une eſpece de détachement de la puiſſance Souveraine: Enfin Calignon & le Preſident de Thou, qui luy fut donné pour ajoint, ayant menagé toutes choſes avec adreſſe, ils dreſſerent les fameux memoires ſur leſquels fut baſti le celebre Edit de Nantes, qui donna le repos au Royaume & la paix aux deux Religions. Quelque temps aprés le Roy donna à Calignon une penſion de deux mille eſcus, le fit de nouveau Conſeiller en ſon Conſeil des Finances, & le diſpenſa du ſervice auquel ſa Charge de Preſident l'appelloit, voulant neantmoins qu'il joüit des gages & des autres avantages qui en dependoient.

La guerre que le Roy declara au Duc de Savoye, qui n'avoit pas ſatisfait à ſes promeſſes, obligea ſa Majeſté de venir à Grenoble, où le Chancelier de Navarre le ſuivit. Quelque temps aprés Marie de Medicis Princeſſe de Florence, deſtinée à eſtre Reyne de France arriva à Marſeille: Le Roy luy envoya pour la recevoir Henry de Bourbon Comte de Soiſſons, & ſes deux Chanceliers avec pluſieurs Seigneurs de conſideration. Le mariage ſe conſomma à Lyon, & la Cour partit pour retourner à Paris, où Calignon la ſuivit: car il quittoit rarement le Roy, qui diſoit ſouvent que s'il euſt eſté Catholique il l'auroit fait Chancelier de France; mais il ětoit ſi attaché à ſa Religion que ce fut à ſa priere que ſa Majeſté permit aux Huguenots d'en faire l'exercice à Charenton, au lieu qu'ils le faiſoient auparavant à trois lieuës plus loin: Il obtint auſſi la liberté d'y bâtir un Temple, en une place que Calignon leur fit vendre par Chaſteauneuf Conſeiller d'Eſtat ordinaire, & leur ayda même de ſon argent pour cét édifice, que l'on y voit encore aujourd'huy.

Quelques affaires domeſtiques appellerent Calignon en Dauphiné, il demanda ſon congé au Roy qui eut de la peine de le luy donner; car il ſe ſervoit de luy en une affaire importante qu'il avoit avec le Duc de Nevers pour la Vicomté de Villemur. Mais les juges à la deciſion deſquels elle eſtoit commiſe ayant promis de n'en parler de deux mois le Chancelier eut congé pour un.

Cependant les juges affectionnez au Duc de Nevers ne tinrent pas parole, firent un Arreſt contre le Roy dont ſa Majeſté fut ſi irritée, qu'elle accuſa Calignon de negligence & de peu d'affection, de s'eſtre ainſi éloigné. Elle luy envoya un courrier exprés pour s'en retourner, ce qu'il fit à la haſte. A ſon arrivée il trouva le Roy extremement en colere contre luy. Il en fut receu avec des grandes plaintes, & par des termes aigres & piquans, ce fut ſur la gallerie des Thuilleries. Calignon ětoit venu en poſte, il eut les rayons du ſoleil dardez ſur ſa teſte pendant que ſa Majeſté luy parloit, & ſur le tout il receut dans le cœur une mortelle playe, que luy firent de tels reproches; tellement qu'eſtant arrivé en ſa maiſon il ſe mit au lict avec la fievre, & l'on ne l'en ſortit que pour le porter au tombeau.

Cependant la colere du Roy ětoit radoucie, & ayant mandé au Chancelier de le venir trouver, on luy raporta qu'il eſtoit dans le lict tres-malade. D'abord il commanda à ſes Medecins de le voir, leur temoigna que perdant Calignon il perdoit l'un de ſes plus fidelles ſerviteurs, & qu'ils fiſſent tous leurs efforts pour le ſauver. Mais ce fut en vain. Il rendit l'eſprit le 9 de Septembre 1606, environ midy n'ayant que 56 ans. Le Roy en témoigna un déplaiſir ſenſible, pluſieurs Princes d'Allemagne, les Roys d'Angleterre, de Suede, & de Dannemarc, les Republiques de Berne & de Geneve donnerent ordre aux deputez qu'ils avoient à Paris de témoigner leurs regrets de cette perte à la Dame de Calignon ſa veuve. Le Preſident de Thou Livre 136 de ſon Hiſtoire, Daubigné & autres ont parlé de luy avec éloge. Aprés ſes funerailles qui furent faites à la maniere des Proteſtans, ſa veuve alla prendre congé du Roy pour ſe retirer en Dauphiné, elle ne luy parla qu'avec des ſanglots; le Roy luy témoigna le déplaiſir qu'il avoit de la perte du Chancelier qu'il nomma commune à luy & à elle, & luy fit un don d'une penſion annüelle de 1200 livres pour 15 ans, pour faire eſtudier ſes enfans: qui furent 4 ſçavoir trois fils & une fille, dont voicy les noms.

Alexandre Seigneur de Peyrins, excellent ingenieur a laiſſé poſterité.

Abel le ſecond n'a eu que deux filles, l'une deſquelles nommée Uranie Dame de

 Bonneval

Bonneval Baronne de Montlaur, fut ſon heritiere, c'eſt une Dame d'excellent eſprit. L'autre appellée Lucreſſe, & ſon aiſnée, eut pour mary Noble Claude Bremont.

URANIE eſpouſa Noble Pierre de Poligny, Baron de Vaubonnois.

LES veritables Armoiries de cette famille ſont de gueules à l'Agneau Paſcal d'argent. Le Chancelier par un principe de pieté, oſta l'Agneau & mit un Lyon que ſes ſucceſſeurs portent encore aujourd'huy.

IL eut trois freres dont les petits fils ont conſervé l'Agneau Paſcal.

NICOLAI FABRI *V. C.* VITA. *Ad Henricum Borbonium Condaeum Primum Galliae Principem. Scriptore * Fr. Balbo in curia Monetarum Galliae Advocato Regio.*

MAGNOPERE juvat (ILLUSTRISSIME PRINCEPS) eorum vitam et mores mandare memoriae, in quibus ſingularis virtus emicuit, non tantum ut merita à poſteris quos ſibi devinxere gloria rependatur, ſed ut ad eorum vitam et res praeclare geſtas, tanquam ad virtutis effigiem, mores unuſquiſque ſuos inſtituat. Pungit nimirum magis et afficit rei ab alio geſtae ſpecimen et exemplum, decurſi jam itineris confidentiam addit, ac, ut verbo dicam, omnis per exempla quam per praecepta recte agendi compendioſior via eſt. Quem vero ex noſtro et longe ante aevo cum magno illo praeceptore tuo Nic. Fabro conferre poſſim, dum omnes memoria repeto, alius plane non ſuccurrit, qui quantum ſibi, quo fuit pudore et modeſtia, debitae laudis et gloriae detrahere niſus eſt, hoc ipſo dignior ejus vita quae ſempiternae hominum memoriae commendetur. Eum ego praeter adfinitatis quae nobiſcum intercedebat neceſſitudinem, velut alterum parentem obſervavi, colui, veneratus ſum, ab ejuſque latere nunquam niſi doctior aut melior receſſi. Quibus meritis cum parem gratiam referre non poſſim, aequum ſaltem fuit ut grati erga ipſum animi mei qualecumque extet monumentum. Hoc vero tibi, Princeps Illuſtriſſime, nuncupandum eſſe duxi, hiſtoriam ſcilicet vitae integerrimae, vel potius omnium virtutum ad vivum expreſſam imaginem, ut, qui tanto viro per complures annos praeceptore uſus, illum ex ſua formula vixiſſe noſti, hoc ipſum illi quaſi reponas, ac per nominis tui ſparſum latiſſime ſplendorem omnes intelligant, etiam hoc ſaeculo vixiſſe quem jure olim aetas ventura mirabitur.

FABRORUM nomen apud nos clarum jampridem per multiplices familiarum propagines enituit. Quid illae ad hunc noſtrum attineant, fruſtra explicem, ſcripturus vitam hominis minime omnium vani et ambitioſi. Ordiar igitur a proximis parentibus. Vincentius Faber vir probus et dives in vico Linerienſi ad Letherici montem nobile Pariſienſis praefecturae municipium natus, a prima pueritia pietatis ſtudiis deditus, ſtatim ubi adoleſcentiam ingreſſus eſt, in terram ſanctam religionis ergo peregrinationem ſuſcepit, idque libro precum diurnarum manu ſua exaratarum, quem itineris comitem ſecum tulerat, teſtatum reliquit. Quam vitae et pietatis rationem poſtea fere tenuiſſe patet ex proprii ſigilli nota, et e multis ab ipſo cum in villis, tum in hac urbe Lutetia ſtructis aedificiis, ſigno crucis Hieroſolymitanae pro foribus inſignitis; inſtructo item apud eundem Linerienſem pagum ptochotrophio, in quo certo numero pauperes relictis ab eo reditibus alerentur. Natale ſolum Vincentius incoluit ad annum CIƆ IƆ XLII cum Catharina Arnolda prima uxore, ex qua XVI liberos ſuſtulerat; qua vita functa, cum Joannam Hacam lectiſſimam viduam ex honeſta familia Lutetiae ſecundis votis uxorem duxiſſet, ibidem fere impoſterum aetatem degere ſedemque figere conſtituit. Ex altero illo matrimonio natus Nicolaus VI Non. Quint. anno CIƆ IƆ XLIV, quo Carolus V. Imp. armata manu Gallias invaſit, ut habet idem Vincentii codex, fidemque faciunt a Nicolao ſcripti verſus IV Eid. Jul. anno CIƆ IƆ XCIII, quo die ait ſe L annum vitae ingreſſum. Huic alter frater Aegidius natu major ex eadem matre: ambo ſimul liberaliter educati dederunt operam humanioribus diſciplinis Lutetiae in Marchiana ſchola, ubi caſu inopinato res incidit, quae Nicolaum in adoleſcentiae limine paene ſuis eripuit. Nam dum calami ſtylum forte hebetiorem cultello caſtigat, advolante in oculum praeſegmine, illico prae dolore dextram

* *François le Begue, Avocat du Roy en la Cour des Monnoyes de France.*

dextram manum, qua cultellum tenebat, oculo apprimit, ſimul et ferrum, eoque dexter oculus confoditur atque ita excutitur, ut quidquid eſt humoris in oculo in fratris, qui prope adſtabat, veſtem efflueret; inde non ſolum oculo orbatus, ſed gravi et diutino morbo non ſine vitae diſcrimine conflictatus, corpore impoſterum debiliore fuit, viſu tamen acri et firmo, uſus alterius oculi collectiore ac per hoc fortiore contuitu, ut non inconcinne de eo illud Senecae uſurpari potuerit: *Si quis oculum caſus excuſſerit ſapienti, reliquiae illi ſuae ſatisfacient, et erit diminuto corpore tam laetus quam integro fuit.* Luſit et in illud V. C. Antonius Oiſelius carmine: et ipſemet Faber verſibus quos in effigiem ſuam ſcripſit, caſum hunc ſuum teſtatus eſt, quo non ſolum non infractus ſed eo acriore ſtudio ad literas incenſus eſt ejus animus, quibus ſe deinceps totum indefeſſo labore noctes et dies mancipavit. Elato paulo poſt patre, curam educationis ſuſcipit mater ſpectatae virtutis matrona, quae, ut erat liberali et honeſto loco nata, nil eorum ſtudiorum quibus ingenui adoleſcentes erudiri ſolent praetermiſit: ac primum ut juri civili operam darent ambos fratres miſit Tholoſam, dein Patavium ac Muſis amicam Bononiam: inde, ne quid ingenuae educationi deeſſet, ulterius progreſſus Nicolaus totam fere perluſtravit Italiam, circa annum CIↃ IↃ LXIX, ac Romae per XVIII menſes commoratus eſt. Et cum in ea vix quiſquam veſtigium ponere poſſit quin monumentum aliquod premat antiquitatis venerandae, plurima in ea peregrinatione vidit, collegit, notavit, quae illi ad ejus ſtudia magno poſtea fuere uſui: didicit vero multa ex familiaritate praeſertim virorum doctrina praeſtantium qui tempeſtate illa paſſim in Italia florebant, cum quibus omnibus, imprimiſque Carolo Sigonio, ac M. Antonio Mureto, ſumma illi erat conſuetudo, quorum ope et gratia huc etiam aliquam manuſcr. librorum copiam advexit, ac praecipue Senecae Philoſphi, cui jam tum reſtituendo animum intendebat. Annos natus XXVIII cum ſe in patriam et domum maternam recepiſſet, totum ſe pietatis ac Philoſophiae ſtudiis dedit, quibus ut liberius et expeditiore animo vacaret, coelibem vitam agere inſtituit: et amico cuidam ad nobilis puellae nuptias ambiendas aliquando incitanti, reſpondit: Vellem, inquit, apud me aeque firma ac rata ſint omnia ac meum illud animi propoſitum et votum, quo ſemel ſtatui me nuſquam uxorem ducturum. Indeque ſibi ſummam illam et inoffenſam tota vita ſua mentis tranquillitatem comparavit, dum vix adulta aetate quo ſe animus dirigat inſtituit, nec haerens et anxius quid agat, certum ſibi iter quod metiatur, et metam qua conquieſcat proponit. Tanta contentione Muſis operatus, interea tamen a civilibus negotiis haud omnino abſtinuit. Nam cum per aliquot annos in foro verſatus eſſet, anno CIↃ IↃ LXXII ut matri morem gereret vir ampliſſimo magiſtratu digniſſimus in numerum Conſiliariorum Regiorum, qui aquis et ſylvis in Gallia praeſunt, allectus eſt: eoque nomine non ſemel in provincias miſſus eſt, ut in delicta quae ſuae notionis erant animadverteret, ac ſilvarum regiarum venditionibus et auctionibus praeeſſet, quo munere ſtrenue et integre defunctus eſt. Placide cum matre dulciſſima vixit ad annum CIↃ IↃ LXXXI; quo peſte apud Lutetiam graſſante, contagione illa mater correpta eſt, quam, nihil praeſenti vitae diſcrimine deterritus, licet plerique domeſtici aufugiſſent, nunquam ille deſeruit, ſed aegrotanti aſſidue miniſtrans ad extremum adſtitit, nullo pietatis officio praetermiſſo, donec in monumentum, in quo poſtea ipſemet ſepultus eſt, honorifice conderetur. Sub id tempus Aegidium quoque fratrem cum extuliſſet, magiſtratu ſe abdicavit, et luctuoſae ſolitudinis ſuae taedia, literarum et Chriſtianae pietatis, quam unice colebat, ſolatio levare conſtituit. Itaque arctiſſimam cum magno illo P. Pithoeo vitae ſocietatem iniit, ab eoque peramanter exceptus, gemini dein Muſarum ocelli quaſi fratres ſub eodem tecto complures annos tranſegerunt. Hoc in otio bibliothecam editis et manuſcriptis codicibus inſtructiſſimam ſibi paravit, ac pleraque omnia veterum ſcripta incredibili diligentia et labore contulit, notavit, recenſuit. Sed tunc temporis praecipua in Senecas cura, quos anno CIↃ IↃ LXXXVII primum edidit, eiſque praefationes, et Senecae Rhetori notas adtexuit eruditiſſimas: quod praeclarum bene collocatae in ſtudiis operae ſpecimen, quamvis potuiſſet illi non infelix eſſe apud exteros famae ſurgentis initium, eo tamen fuit pudore et modeſtia, ut nomen ſuum minime adſcripſerit, et ne adſcriberetur non ſolum in hac prima ſed et in omnibus quae non eo inſcio poſtea prodierunt editionibus ſedulo curaverit. Sed ecce caecus apud nos fanaticae plebis inceſſit furor, quo nuſquam tutus locus et bonis

et

et piis recte ſentientibus, ubi praeſertim facinoroſis ex infima plebis faece hominibus praecipua eſſet auctoritas: quia tamen obortae tempeſtatis tempore Lutetia intercipitur, Athenas a ſexdecim tyrannis infeſtas noſter Socrates haud deſerit, librorum quos impenſe collegerat ſacra ſupellectile, ne illam prophanae manus violarent ac diriperent, et Pithoei ſui, Varii, Hollerii ac quorundam amicorum conſuetudine allectus et detentus, dum tempora deſaevirent. De quo rerum ſtatu et perturbatione quid vir ille patriae amantiſſimus ſentiret, liquet ex ejus ſcriptis ab eo olim et nunc primum a nobis editis, ac iis verſibus quos de decreto Senatus pro lege Salica tunc ſcripſit, cujus conficiendi boni illi viri authores et impulſores viro ampliſſ. Joanni Magiſtro, qui tunc praeſidis loco Lutetiae ſedebat, fuerunt. Ut et qua moderatione animi miſeram illorum temporum conditionem ſapiens et quietus animus tulerit, ex ea quam ad me vix dum adoleſcentem tunc temporis ſcripſit epiſtola, quam ſic concludit: Sed haec θεῶν ἐν γούνασι κεῖται. Nos interim θεοῖς ἕπεσθαι diſcamus, καὶ θέλειν τὰ γινόμενα γίνεσθαι ὡς γίνεται. Et quamquam parum juvaret, ut eadem epiſtola fatetur, in tanta omnium rerum confuſione ac publica calamitate, aliquid animoſe in ſtudiis adgredi, vir tamen bono publico natus, ne tum quidem prodeſſe deſtitit, Muſaſque ex Gallia profugas, apud exteras nationes, qua ope et induſtria poteſt, excitat: ac pro more eruditos, qui librorum editiones parabant, non ſolum manuſcriptis ultro, ſed etiam obſervationibus tranſmiſſis, juvat: Baronium praeſertim, qui per id tempus Annales primum moliebatur, ad quem, frequentes inter ad eum miſſas literas, elegans extat de myrrhata potione diſputatio, cujus partem aliquam ſecundae Annalium editioni inſeruit. Interim magni illi viri, ut per civilia diſſidia tempus fallerent, ne ingentibus ingeniis quid deeſſet, operam dederunt Mathematicis diſciplinis. In quibus excolendis ea Faber animi acie fuit, ut doctiſſimi Scaligeri ingenioſum de circuli dimentione conatum, (cum ejus demonſtrationem coram Jac. Aug. Thuano, Guil. Vario, Petro Pithoeo, Ant. Oiſelio in ipſis Thuani aedibus Monantholius faceret, et finem ſuum feliciter aſſecutum Scaligerum contenderet,) errore non carere primus animadverterit, quod et ingenue poſtea Scaliger ipſe, quo erat candore, agnovit. Detumeſcentibus paulatim odiis ſimul ubi primum Henrici Magni virtute rerum meliorum ſpes coepit affulgere, optimus ille communis patriae parens et publicae quietis vindex, ne res ut olim in incerto vacillarent, de ſucceſſore cogitat. Proximus tunc huic Henricus Borbonius Princeps Condaeus, ad quem, velut ad indulta poſt tot ac tantas clades ſolatia, ex ingenito Gallis erga ſtirpem regiam amore, omnes omnium oculi convertuntur. Illum ergo Rex ſapientiſſimus puerum juventutis principem ex Joannis Engeriaci fano, ubi educabatur, ad ſe in aulam advocat, et ut erat ſagaci juxta ac perſpicaci ingenio, rectorem et formatorem aſciſcit Joan. Vivonium Piſanium fortiſſimum ac prudentiſſimum regiae utriuſque militiae equitem, priſca generis nobilitate, militari virtute, morum gravitate, totiuſque vitae ſplendore conſpicuum, et qui variis graviſſimiſque legationibus apud exteros principes ſumma cum laude et gloria perfunctus, magnum prudentiae ac moderationis ſuae experimentum fecerat. Piſanio tanti principis pueritiae moderandae cura commiſſa, ab eodem ſapientiſſimo rege delectus Faber qui teneram hanc aetatem religionis et doctrinae praeceptis informaret: verum aliis huc uſque moribus et ſtudiis aſſuetus, et, quod caput eſt, omnis ambitionis expers, vix primo perſuaderi potuit ut munus illud ſuſciperet. Datum negotium Achilli Harlaeo et Jac. Aug. Thuano ſupremi Senatus praeſidibus, quibuſcum ſumma illi intercedebat conſuetudo, qui, ut omnia in Henrico ſine exemplo magna, ita hoc ſingulare regis judicium et votum efferunt, temporis conditionem et regni ſtatum videat, pro virili parte ſuccurrat, monent, hortanturque ſe pro rege, pro optimae indolis principe, pro communi omnium ſalute devoveat, eique tandem ut ſe his rationibus vinci pateretur perſuadent. Abs ſuis ergo libris, amicis, et vero Pithoeo ſuo, quicum multos annos conjunctiſſime vixerat, divellitur anno CIↃ IↃ XCVI, et apud Sangermanam arcem, in qua tunc regii ſanguinis primarius princeps educabatur, proficiſcitur: benigne ab eo, ab illuſtriſſima principis matre, a Piſanio ipſo et omnibus exceptus et habitus, qui virum hunc pium, doctiſſimum, modeſtiſſimum, nil praeter munus ſuum anxie anquirentem, ac virtutibus omnibus cumulatiſſimum colunt, venerantur. Anno vertente Pithoeus Auguſtobonam Tricaſſium, unde erat oriundus, ob ſaevientem Lutetiae peſtem rebus prolatis, ſeceſſerat: et, ut nunquam a publico et literario bono

animum

animum remittebat, editionem accurabat fragmentorum D. Hilarii Pictavienſis Epiſcopi, quae rerum in Concilio Ariminenſi geſtarum ſeriem novo nec antea recte ſatis intellecto ordine continerent. Sed magnus ille vir in medio hoc conatu acerba morte intercipitur, ex qua vix dici poteſt quantum moeroris Faber contraxerit, ut etiamnum apud me extet epiſtola, qua ſe mea et amicorum conſolatione in gravi hoc caſu egere fateatur. Vir porro ille optimus, etiam in morte de literis ſolicitus, ſuo elogio inchoati operis abſolutionem Fabri ſui fidei commiſerat, qui ut pii amici ſupremae voluntati morem gereret, licet principis educationi et Spartae ſuae adornandae aſſidue incumberet, inceptam editionem ad exitum perduxit, et inſuper doctam et elegantem praefationem, Jacobo Auguſto Thuano, ſicuti a Pithoeo rogatus fuerat, inſcriptam, addidit, quae doctiſſimum Baronium in magnas ac perplexas difficultates poſtea induit, ut multa ex praecedentibus invertere, mutare, corrigere in ſequenti Annalium editione, rei veritate et blanda modeſtiſſimi amici admonitione urgente, ſit coactus. In illa vero praefatione adſuenda cum dies Paſchae anni a Chriſto CCC LIX, divique Ambroſii epiſtola ad Epiſcopos per Aemiliam eum remoraretur, ad me ſcripſit ut calculum ſubducerem; quod ſedulo feci, et notas ad illam epiſtolam addidi cum praefatione ſimul editas. Qua interim diligentia, quaque induſtria et ſtudio in curam ſibi commiſſam incumberet, tute ſcis (Princeps Illuſtriſſime) tuumque eſt praedicare ut facis. Ego certe, qui Fabro tibi praelegenti ſaepius aſtiti, et cum morbo praepeditus abeſſet ejus vices, licet impar, aliquoties ſupplevi, teſtari poſſum qua alacritate ac felicitate ingenii in literas incumberes, quanta dexteritate ac judicio aetati praeverteres, quam tenaci memoria quae ſemel audiveras retineres, et omnium gentium hiſtorias per temporum ſeriem, autorum ac librorum argumenta, ac praecipuas ſententias ſumma animi contentione recitares, ut ne plus ille in docendo quam tu in diſcendo laudis et gloriae reportaret, uterque certaſſe videretur. Anno interim CIƆ IƆC inſtituta regis juſſu apud Blaudi fontem celeberrima collatione, qua liber Philippi Mornaei equitis de inſtitutione Euchariſtiae diſcuteretur, inter VI viros ad id delegatus eſt Faber, cui tamen diſceptationi ad diem conſtitutum ob valetudinem adverſam intereſſe non potuit. Condaeo porro jam adulto et omni eruditione exculto, Faber aulicae vitae pertaeſus, ſtudiiſque ac vigiliis fractus ſenex receptui canere inſtituit: hoc unum habens in votis ut animo ſoluto ac libero, inter blanda Muſarum otia pure pieque Deum coleret, coeleſtia meditaretur, ac, ut ſaepe ipſe uſurpabat, futurae vitae viaticum quaereret. Vix a Rege, ſed aegerrime a principe, qui eum ſaepius domus ſuae tutelarem Genium indigitabat, miſſione impetrata, quo ſe conferret aliquantulum dubius et anceps fuit; et cum omnem rei familiaris curam, ut ſe indignam, a ſe abjicere firmum et ratum in animo haberet, benevolentiae et humanitatis memor qua a Pithoeo ſuo et tota ejus familia fuerat acceptus, ſe Catharinae Paludellae honeſtiſſimae Pithoei viduae curae et hoſpitio commiſit, in cujus domo et familia humaniſſime exceptus ſanctiſſimam et quae poſteris ſit exemplo vitam per aliquot annos exegit, quam, ubi ad maturam pervenerat aetatem, ſic ineunte tempore inſtituerat. Media et concubia nocte, accenſo cereo, per duas horas orationi et piae lectioni vacabat, parato per hiemem cucullo canonicorum more, quo, perinde ut illi, caput obvolvebat: tum levi repetito ſomno, ſurgebat aeſtate ad primam auroram, hieme ſub gallicinium circa quintam et ſextam horam. Muſaeum ingreſſus, genibus proſtratus orationes et preces ad horam fere protrahebat: tum ſtudiis et libris intentus, ubi primum in ſacra aede vicina celebrandum Miſſae ſacrificium denunciabatur, eo ferebatur coelo quantumvis infeſto et ſaevo: hinc domum ſe referebat, ac ſolidum diem piis operibus, ſtudiis literarum, viſendis amicis, et privatis ac publicis, pro diverſa temporum ratione, officiis impendebat: pietati et ſanctimoniae adeo addictus, ut nullum tempus recte collocari exiſtimaret, niſi quod cultui divino impenderetur; nullam pecuniam recte expendi, niſi quae piis erogationibus abſumeretur. Jejunia ab Eccleſia indicta diligentiſſime ſervabat, ut erat cibi et potus parciſſimus: ſingulis Dominicis et aliis praecipuis feſtis diebus ſe ad ſacram menſam parabat, et licet in quibuſdam coenobiis id aliquando perageret, adeo tamen erat Eccleſiaſticae diſciplinae rigidus obſervator, ut iis diebus ſolemni paroeciae ſacrificio ſi liceret intereſſet, aut certe ſuum ad altare munus offerendum mitteret. In templo orationi perpetuo intentus, et genibus flexis. Si quem in religione errantem agnoſceret, nil habebat antiquius

quam ut eum doceret et erroris admoneret : id in ea eſſe optimum quod antiquiſſimum ratus, nec fas ulli de ſua fide mentiri, nil in ea diſſimulandum, nil ἀδιάφορον, ſed vitandas inanes et curioſas quaeſtiunculas, et religionem moderata ratione ſuadendam potius quam ferro et armis imperandam, aut denique quaeſitis mendaciis aſtruendam : ejus vero rectam inſtructionem non aliunde petendam eſſe, quam ex aſſidua ſacrorum librorum lectione, et antiquis patribus fidis et unicis eorum interpretibus, tanquam ex vivo et jugi fonte, quos, ut erat melioris antiquitatis diligens ſcrutator et adſertor, ſummopere venerabatur : maxime D. Auguſtinum, cujus lectioni aſſidue inhaerebat, ut ex recentioribus divum Bernardum noſtratem, quem ultimum Patrum nominabat : minime interim iis aſſenſum praebens, qui, quovis praetextu, auctoritatem Eccleſiaſticam et Regiam invadere aut convellere niterentur : quae omnia ex opuſculis quae nunc emittimus perſpicua fient. Ea porro erat in egenos charitate, ut certam eamque maximam ſtipendiorum quae ipſi quotannis ab rege tribuebantur, imo et redituum annuorum portionem duodecim piis hujuſce urbis locis, aliiſque privatim indigentibus ſingulis menſibus diſtribueret, pauperibus quibuſcumque obviis ſtipem erogaret, et, quod certe eximium eſt, morbo aut aliqua ſortis acerbitate oppreſſos undique conquireret ut eos pia vereque Chriſtiana benignitate et charitate ſuſtentaret : adhibita cautione ne a quo beneficium acciperent, perinde ac ſi furtum commiſiſſet, vulgaretur ; idque tanta feſtinatione ac calore, ut nimis ſancte pius, quod ait ille, quo ſequentis trimeſtris ſtipendium et annonam expectaret plerumque non haberet, niſi amici ſuccurrerent et ab eis mutuum acciperet, quod tamen prima quaque occaſione diſſolvebat. Et quoniam perpetua ſua praeda haec erat ac propria quaſi venatio, ut de egenis bene mereretur, non ſatis eſſe exiſtimabat ea quae ad corporis valetudinem conferebant curare, ni quae ad animae ſalutem et cultum in Deum neceſſaria eſſent adminiſtrarentur : cumque nonnihil eorum deſiderari in magno et inſtructiſſimo alioqui hujus urbis Noſocomio cognoviſſet, anno CIↃ IↃ CX firma et ſolemni inter vivos donatione, quingentas ex annuis reditibus libras, delectis ſacerdotibus, ſingulis annis a ſacrae domus curatoribus diſtribuendas, reliquit, qui aſſidue aegrotis adſidentes ad Dei cultum, patientiam, veramque pietatem eos hortarentur, antequam cibum ſumerent menſis benedicerent, agerentque cibo ſumpto gratias, ſingulis Dominicis diebus concionarentur, et dum mortui nocte, ut moris eſt, efferrentur, ipſi funus ſequerentur juſtaque facerent. Secundum religionem, morum in eo praecipua cura erat, quales vera et ſolida cui toto vitae curſu ſerio operam dederat in nobis informat Philoſophia, cujus non auditor ſed factor, quamque factis quam verbis exercere mallet : ea demum conſtantia et pertinacia, ut animum in poteſtate habens, ſibi quam ſemel legem dixerat ubique ſervaret, non altitudine fortunae et dignitatis elatus, non caſu depreſſus, ſed quaſi cum virtute ſponſione facta, noxa ſolutus, omni ex parte ſecum ipſe conſentiret, nec unquam a vera ſinceraque ratione deflecteret. Prudens in eo ſimplicitas, vera religio, conſulta innocentia, innoxia libertas, ſumma caſtitas, incredibilis bonitas, et ſingularis in omni vitae actione moderatio. Amicis gratus et beneficus, domi temperans et ſobrius, ut qui omnes voluptates fugeret, verus et apertus ac nullius rei diſſimulator, ſed ea ſuavitate, candore et verecundia, ut cum in unoquoque virtutum genere paucos pares habuerit, eum ſola modeſtia ſuper omnes extulerit. Servis ut amicis ſumma humanitate uſus, amicis ut dominis, a quibus ſi aliquando gravius acciperetur, benigne interpretando rem elevabat ; et cum aliis ſemper parceret, ſibi vix ignoſcebat. Mitto quam excelſo et erecto adverſus divitias, et ab omni repulſa avaritiaeque labe alieno animo, magnus ille Senecae amator et ſcriptorum ejus admirator eſſet ; qui tamen, ſi cum illo contendatur, multis partibus, eaque ipſa qua minor erat, ſuperior reperietur. Facile fuit Senecae, dum ingentes divitiarum acervos et latos campos ſub ſuo cenſu et ditione teneret, rerum et opum contemptum verbis prae ſe ferre. *Hoc, mi Lucili, egregium, hoc ſecurum et liberum, nihil petere, et tota fortunae comitia tranſire.* Cum noſter Faber iiſdem quibus ille ſacris operatus, ex aula regum et procerum, poſt multos annos, ſolius virtutis, nedum gloriae pretio contentus, diſceſſerit. His ergo virtutibus inſtructus, ad annum CIↃ IↃ CX in Pithoeana domo vitam hanc tranſegit innocentiſſimam, ac tranquillam ſane, ſi quietum Philoſophiaeque praeceptis ac longo uſu et experientia obfirmatum animum ſpectes ; ſi funeſtos rerum quae poſtea inciderunt eventus, aerumnarum non prorſus expertem :

dum

dum ſingulari in principem quem educaverat amore perſeverat, eoque nomine in ſuſpicionem ejus venit, quem fideli ſemper obſequio vir inconcuſſae probitatis coluerat, eumdemque cultum morigero hac in re alumno a primulis annis inſinuaverat. Interea, heu ſaeculi infamiam! Sol ille Galliarum patriae parens Henricus Magnus, ſceleſta perditiſſimi et Tartarei parricidae manu, cadit. Poſt tantam conſternationem erectis paulum animis, ſingulari Patrum Conſc. et principum ac procerum regni prudentia, concordibus ſuffragiis Auguſtae matri Ludovici XIII Regis impuberis tutela et regni procuratio decernitur. Atque ita ſedatis quodammodo rebus et alto quaſi hoc otio, ego, qui ex quotidiano congreſſu exquiſitam in Fabro Eccleſiaſticae hiſtoriae notitiam toties mirabar, ne haec interciderent, ſuaſeram, ut quod in ea doctrinae reconditioris obſervaſſet, ſcriptis mandaret, meam opellam, ſi qua juvare poſſem, pollicitus. Et jam, me ad excipiendum parato, manum huic operi admovebat, cum ecce virtutis fama celebris omnium votis diu expetitus, ſagaci reginae matris judicio eligitur qui ſpei regis admoveretur, et erudiendae ejus pueritiae praeeſſet. Laudant conſilium reginae proceres, omneſque in eum convertunt oculos, amici monent, hortantur, urgent. Ille oblatum munus recuſat, obſtitit, reluctatur: exhauſtos labores ſibi jure promeruiſſe munerum vacationem: memoria, viribus, valetudine, jam deficere fractum ſenem ac tremulum, nec deſultoriae huic aulicae vitae ſupereſſe poſſe contendit: quod ſuperat aetatis Deo, pietatis officiis, convaſatis rebus, vitae melioris parando viatico devoviſſe; et, quod innata ſibi ac propria modeſtia maxime urgebat, ſe doctrina, ingenio, viribus imparem huic muneri. Contra pollicetur regina ſe curaturam ne quid incommodi patiatur et aetati ejus debili ſuccurratur, in ipſo multa ſimul concurrere quae vix in aliis ſingula reperiantur. Inſtant inſuper amici, magnates quibus haec demandata cura, priſcae et antiquae virtutis meminerit, et ſe non ſibi ſed regi ac patriae, quam hoc beneficio totam devinctam teneat,natum recordetur: ad ſummum nil ei poſſe glorioſius contingere quam ſi vel in ipſo praeclaro munere et conatu mortem oppetat. Forte tunc Princeps Condaeus Burdigalam diverterat ad luſtrandam cui praeeſt ampliſſimam regni provinciam: hunc literis Faber rei certiorem facit, atque obſecrat ut ſe apud reginam excuſet: ſed regis et patriae amantiſſimus princeps, ultro Fabrum ſuum increpat et adhortatur, ſeque ſi adfuiſſet hoc in conſilium tam laudabile conſenſurum fuiſſe oſtendit. Victus his monitis et adhortationibus, poſthabita valetudinis infirmae cura, praeclarum hoc munus adoritur, ac Regem Chriſtianiſſimum per ſexdecim menſes Faber qua pollet pietate, doctrina, et bonis moribus informat, fidele obſequium, promptam voluntatem, aſſiduam operam praeſtat. Rex item illius veneratur conſilia, vitam et mores miratur, ſuſpicit et amplectitur doctrinam; hic ea comitate et ſuavitate, ille tanto animi obſequentiſſimi pudore ac reverentia, ut, ſicut in aula paſſim jactabatur, utrumque dixiſſes invicem de humanitate et verecundia decertare. Sed, o inviſa ſemper Galliae fata! dum in ſanctiore ſeceſſu cum rege lectioni vacat, in ipſo opere tam praeclaro et vitae actione praeſtantiſſima lethali febre corripitur; qua in dies ingraveſcente, pios ac religioſos viros acceſſiri jubet, imprimiſque Joan. Gulonium Foliacenſis monaſterii praepoſitum, qui ei aſſidue ad extremum vitae ſpiritum interfuit: teſtamentum deinde ſumma mentis tranquillitate condit, quo, quaedam de fide ac ſumma Dei miſericordia pie et erudite praefatus, ut corpus in D D. Innocentium coemeterium ad maternae gentis ſepulchrum, nulla aut tenuiſſima pompa, efferatur, jubet. Tum quibuſdam rebus piis locis, amicis, ac domeſticis legatis, Jac. Aug. Thuano ampliſſimo Senatus praeſidi omnes manuſcriptos codices, mihi vero, paucis exceptis, caeteros bibliothecae libros ſuprema voluntate reliquit, municipali legi patrimonii caeterorumque bonorum jus arbitriumque permittens: hoc inſuper addito, ut titulus, quem ſummae humilitatis Chriſtianae teſtem ſua manu ſcripſerat, lapidi marmoreo abſque alio ornamento ſepulchro inſculperetur, ejuſque rei curam Joanni Burlonio, quem dilectiſſimum cognatum ſupremae ſuae voluntatis curatorem inſtituerat, commiſit: amicos obteſtatus, ſi quid in eo vanum aut ambitioſius ſcriptum notaretur, tanta erat animi demiſſione ac modeſtia, id ut expungerent. His ita confectis et fidei Notariorum concreditis, relicta omni ſaeculi ac rerum mortalium cura, protinus ad mortem ſe accingit. Vir dudum morti aſſuetus, ut qui ſe multo ante comparaſſet, ac tota vita mori didicerat, mirum qua facilitate animi et conſtantia dolores ferret, quo vultu

vultu unumquemque conſolaretur. Per ſeptemdecim dies quibus decubuit aſſidue orationi vacat, a ſacris literis ſolatium petit, et ſententias quas in hunc uſum ſibi ſelegerat vel memoria recitat, vel aliis legentibus interpretatur et exponit, parato etiam ad eam rem ſibi uncialibus ac majuſculis literis ſcripto Pſalterio, itemque bibliorum codice Lugduni apud Gryphium edito. Quoties quid de debita in Deum veneratione, aut Dei in homines immenſis beneficiis profert aut ei recitatur, ingemiſcit, pungitur, et ſubinde ſingultus emittit teſtes mentis incluſam animo poenitentiam ac dulcedinem continentis. Domeſtici humi proſtrati benedictionem ab eo ut a domino petunt, quam, recepto more, illius benedictionem appellant; renuit et objurgat: Heu, amici, nulla apud me nec mea eſt, ſed benedictionem ſuam vobis Deus impertiat, et vobiſcum perpetuo maneat. In extremis conſtitutus, cum jam in praecordiis haerentem mortem ſentiret, ut ſacrum Domini corpus allatum vidit, moribundus membris aſſurrexit, vixque contineri potuit quin e lecto deſcenderet: et ut ſcias virtuti etiam eſſe, ut ait ille, in lectulo ac paene moriendi momento locum, presbyterum ſacrum oleum miniſtrantem comiter increpat, et ut paulo conſideratius et prolixius pronunciaret rogat: oculis fere perpetuo vel in coelum, vel in Chriſti crucifixi adpoſitam juxta lectum imaginem converſis. Extremam hanc pugnam ſtrenue fortiſſimo hoc athleta decertante, adſtant undique pii, amici, magnates regis reginaeque juſſu miſſi: Adfuit ipſemet princeps Condaeus amantiſſimus alumnus, quem Faber ad pietatem in Deum, obſequium in Regem, patriae amorem, publicae rei curam, decus principali familia dignum, et virtutem, his pridem hortamentis aſſuetum, qua poteſt voce monet, incendit, hortatur, ſeque et ſuos commendat. Princeps effuſis lachrymis, Heu! inquit, ſubita mors patruum chariſſimum nuper nobis praeripuit, et ecce amantiſſimum praeceptorem amittimus. Nae ille, poſſum hoc ego affirmare fidelis ac perpetuus conſiliorum ejus et actionum teſtis, dignus eſt, qui in numerum Sanctorum referatur, proinde curandum ut ejus corpus et oſſa aſſerventur. Tandem morbo recrudeſcente ac viribus paulatim deficientibus, ſed integro, ut ſaepe optaverat, animo, et adhuc ſecum coeleſtia ſpirante ac meditante, anno Chriſti CIↃ IↃC XII, aetatis LXIX, ſub horam decimam veſpertinam prid. Non. Novemb. majori Regis, Galliae et literarum damno quam ſuo, cum veluti in blandiſſimum ſoporem incidiſſet, nobis adſtantibus, placidam et felicem animam Deo reddidit: ſtupendo prius et inſolito ex ſiniſtri oculi acie in adſtantes fulgore emiſſo, qui nos omnes in admirationem rapuit. In quibus poſtremis recenſendis aliqua vel forte quorumdam judicio negligenda omittere noluimus, ne et iis qui ante haec quibus adfuimus dixere fidem derogaremus, et ut ſciant piis et maximis viris ſuſpiciendos et inſuetos exitus plerumque eſſe. Sic vixit, ſic devixit, ac ſic, ut teſtamento juſſerat, poſtero die effertur, honeſtiſſima magis amicorum et aulicorum concurſu quam ſuperba pompa, vir ille piorum doctiſſimus et doctorum piiſſimus, cujus aeternam memoriam excipient omnes anni conſequentes. Statura fuit mediocri, corpore vegeto robuſtoque ac laboris omnis inediae praeſertim et frigoris patienti, ſed ex aſſiduis vigiliis et jejuniis gracili ac macilento, et ſub ingraveſcentem aetatem fracto debilitatoque: venuſta et auguſta facie, nec oculi caſu indecora; ſpecie amabili et tranquilla, quam amicis efflagitantibus vix in tabella depingi ſit paſſus. Fortuna et ſorte uſus ſatis benigna et placida, magnis ingeniis ut plurimum iniqua et invidente: hanc nactus mediocrem a parentibus, liberaliter educatus a pueritia, ac per omnem aetatem bonis honeſte uſus et meſſe tenus propria vivens, eam, quantumvis illum publice invigilantem videas, nec ſibi nec ſuis auxit. Ea porro fuit animi benignitate et facilitate, ut, ſuo contentus, maximam Deo optimo diceret ſe inire gratiam, qui ei non ad vitam neceſſaria modo, ſed quae ad relaxationem animi honeſtaſque delicias conferrent, ſic enim librorum copiam appellabat, non denegaſſet. Nulla alia re inſuper ex iis quae poſſidebat adeo delectabatur, quam villâ, quam in Lineri-enſi apud montem Letherici pago habebat amoeniſſima: in quam aeſtate pietatis et ſtudiorum cauſa ut plurimum ſecedebat, et cui etiam, qua amplior fieret, acceſſionem ex agris proximis adjunxerat. Amicos habuit omnes pios et doctos, omnibus viciſſim, et quis eum non coleret? amicus et gratus. Nulli infenſus, neminem laceſſivit, a nemine ſcriptis laceſſitus, ſumma ille ſemper uſus moderatione ſi quando orta eſſet de religione aut doctrina contentio, quo nomine a proceribus, aulicis, piis, doctis omnibus amatus et acceptiſſimus fuit. Inter amicos praecipue coluit Jac.

Aug. Thuanum ampliſſimum praeſidem : tum GulielmumVarium Senatus Aquenſis principem, qui illi de Gallica eloquentia diſertiſſimum opus inſcripſit : ſed omnium familiariſſimum et vitae conſortem ac contubernalem Petrum Pithoeum, qui illi dicavit libellum de Latinis interpretibus bibliorum, et Salvianum Maſſilienſem. Dies deficeret ſi omnes recenſerem, ſed quos literae conciliarunt hos habuit familiares et praecipuos : Baronium, Borromeum, et Perronium, pios et doctiſſimos Cardinales : Ex viris clariſſ. Cl. Puteanum ejuſque filios, Paulum Petavium, Hollerium, Franciſcum Pithoeum Petri fratrem, Frontonem Ducaeum, et Jac. Sirmundum qui illi Ennodii opera dedicavit : Ant. Oiſelium, Iſaacum Caſaubonum, Nic. Rigaltium, Janum Guillelmium, qui ejus nomine notas in Ciſtellariam Plauti emiſit, ut et Ludovicus Cario librum ſecundum emendationum et obſervationum, et Fed. Morellus notas in Silvas Statii : et ſi ego in hoc albo et cenſu tantillus adſcribi mereor, me caeteroſque ejus opera et ea quae iis praefiximus elogia demonſtrabunt. Adeo tenaci et felici memoria fuit, ut licet nullum unquam commentarium confeciſſet, ſi quid tamen in amicorum congreſſu et communibus colloquiis dicendum ocurreret in quovis ſcientiarum genere, quarum nullam intactam reliquerat, ut quaeque ſeſe occaſio ſubita offerebat, id illico in numerato habebat, et ex memoria, tanquam ex ſanctiore quodam penu, expromebat. Cui accedebat acuti et perſpicacis ingenii ſumma vis, ſolers et peracre judicium, ſincerum nec incautum in rebus agendis, in literis autem ac ſcriptis aliorum dignoſcendis ſummum et excelſum, vixque ulli ex ſua patrumque memoria poſtponendum. Quibus animi dotibus ad illud ſummae eruditionis faſtigium evectus eſt, ut ob multiplicem illius per omne genus authorum lectionem, et omnes quas non perfunctorie ſed ſerio amplexus erat ſcientias, ἔμψυχος βιβλιοθήκη dici meruerit. A prima aetate humanioribus literis delectatus, has adeo parum remiſit, ut diceret hoc ſtudium vel ad ſenectutem ingraveſcere, cui toto vitae curſu ea ſe animi contentione addixit, ut vel ex libris in bibliotheca relictis clarum ſit, illum omnes antiquos utriuſque linguae ſcriptores ad unum legiſſe, concoxiſſe, et ad vetera exemplaria contuliſſe : quorum lectione atque inſtrumentorum et actorum quae ex bibliothecis antiquis, cimeliis regiis, urbium, monaſteriorumque collegerat, mirum quam exactam melioris antiquitatis et Galliae externaeque hiſtoriae notitiam ſibi comparavit. Inde per juris prudentiae ſcientiam, tum per omnes Philoſophiae partes excurrerat : ſed eam praeſertim quae eſt de moribus, quam, ut ex Ariſtotelis ſententia rectiſſime profiteretur, propriis moribus exprimebat. Extrema demum aetate ſe totum ad ſacrae hiſtoriae cognitionem contulit, eo candore et pietatis ac veritatis ſtudio, ut qui pure magis ac ſincere de ea, in his quibus verſamur opinionum procellis, ſenſerit, paucos pares, ſuperiorem habuerit neminem. At homo modeſtiſſimus, alienae potius quam ſuae inſerviens gloriae, ſi quem veterum auctorum recens aut iterum edi, vel quem in re aliqua tractanda operam dare audiebat, iis ultro vel ignotis manuſcriptos codices quos habebat omnis notae optimos offerebat et mittebat : ſi quid notaſſet, admonebat, interpretabatur, ea ſemper praefatione uſus, ne nominis ſui mentionem facerent, ut recte facti feciſſe ſola merces eſſet : cujus rei plura ſint licet huic editioni adtexta teſtimonia, unicum appellare poſſum locupletiſſimum teſtem Cardinalem Baronium, apud quem in Annalibus frequens ſit illius et honorifica mentio. Hincque effectum ut vir laborioſiſſimus et peritiſſimus tam pauca ſcripſerit et ediderit, quae tamen, quantumvis exilia, et reconditam ac multiplicem auctoris doctrinam et emunctae naris judicium arguunt. Recens edimus diſputationem quam mihi aſſervandam dederat, *Num gravioris mali vitandi cauſa levius committi poſſit*, cum quod elegantiſſime ſcripta et docte, ut caetera, tum quod veram ſincerae ejus mentis imaginem ad vivum reſecat, ac puros integri et aperti illius animi adfectus, ut ex tabella, oculis videndos ſubjiciat, ubi candor, ubi veritas, et non niſi nativus honeſti color. Quoſdam item verſus, epiſtolas, σχεδιάσματα, et alia etiam Gallico ſermone compoſita, ſparſa et in pulverem ſitumque abjecta undiquaque conquiſita collegimus, quae pietatis cauſa et omnibus opitulandi ſtudio ab amicis rogatus ſcripſerat, nullo plerumque apud ſe ſervato exemplo, vel ita conturbato nec dum conſummato, ut, cum ſenſum vix elicere poſſem, multa rejicere ſim coactus. Non haec, fateor, ab eo ſcripta ea mente ut lucem aſpicerent : Sed, o Manes eſtote boni, ſi ſingula veſtra verba, ſingula puto oracula, quae ab amicis am-

pliſſimis et eruditiſſimis viris non ita neglecta aut parvi aeſtimata ſunt, ut ea tradenda oblivioni viderentur, et quae de locupletiſſimis theſauris prodire nemo non fateatur. E quibus prodiit et elegans, quod ſibi ſua manu ſcripſit, ſepulchro inſculpendum elogium : quod ſupremum pii et praeclari ingenii monumentum hic ſubjici, non ſolum privatorum ad rarum humilitatis exemplum, ſed etiam publicae rei intereſſe, ac digniſſimum quod vitae integerrime actae hiſtoriam claudat, exiſtimavimus.

NICOLAVS FABER
PECCATOR NON VNVS EX MVLTIS
HIC IACEO.
QVID DE ME DICI VERIVS,
AVT A ME VTILIVS NON VIDEO.
AGNOSCO BONE IESV, TV IGNOSCE.
AD HOC ENIM NATVS ES, AD HOC PASSVS,
AD HOC PRO NOBIS TREMVISTI,
VT PER TE SECVRI ESSEMVS.

VIXIT ANN. LXVIII. M. IV. D. I.
DEVIXIT PR. N. NOV. AN. CIↃ IↃC XII.
R. I. P.

Ex Nic. Fabri in B. Hilarii ex opere Hiſtorico Fragmenta praefatione. Ad Clariſſ. Virum Jac. Aug. Thuanum Sacri conſiſtorii Conſiliar. Senatuſque Pariſienſis Praeſidem doctiſſ. atque prudentiſſimum.

ECCE tibi reſtituo, PRAESES AMPLISSIME, beati Hilarii Pictavienſis Epiſcopi librum a viro doctrina, prudentia, morumque integritate maximo, P. Pithoeo ſuprema voluntate relictum, meaeque fidei ut ſolidus ad te perveniret, id eſt, ſine ulla deductione et quam optimo jure apud teſtatorem fuit, commiſſum. Munus eſt, ſi folia numeres, non valde magnum, ſed ſi auctoris dignitatem, ſi fatum libri, ſi rei de qua tractat gravitatem conſideres, ejuſmodi, ut non acceptiſſimum eſſe nequeat. Tibi enim omnium diſciplinarum genere inſtructiſſimo, Gallicae ſalutis ac laudis amantiſſimo, et antiquae pietatis ac conſtantiae ſtudioſiſſimo, non poteſt non gratiſſimum eſſe antiqui ſcriptoris Galli, Theologorum qui in occidente floruerunt celeberrimi ac diſertiſſimi, excelſaeque arboris, ut eum vocat B. Hieronymus, qua aedificata eſt Eccleſia Dei, ad haec etiam fortiſſimi confeſſoris librum, de graviſſima omnium quae unquam in Eccleſia fuerunt controverſia ſcriptum, poſt tot annos e tenebris erutum clariſſimi tui nominis auſpiciis lucem aſpicere. Haec etſi ſatis ad commendationem muneris valeant, apud te praecipue, qui, pro tuo erga literas religionemque ſtudio, erectoque atque infracto adverſus divitias fumoſque aulicos, ad quae ſola nunc concurritur, animo, ſemper id genus reliquias Attalicis conditionibus praetuliſti : Paſſieni tamen ſententiae, ſi bene te novi, accedes, pluriſque in eo facies judicium eruditiſſimi cordatiſſimique viri, qui te dum vixit ob egregiam doctrinam, prudentiam, ſtudiumque ac pietatem in Remp. in quibus tecum conſpirabat, unice amavit et coluit, morienſque ſuae erga te propenſae voluntatis publice hoc teſtimonium poſteritati extare voluit. — Cum Pithoeus ſic vitam ipſe inſtituiſſet, ut commoda publica ubique propriis negotiis praeverteret, ſaevienteque Lutetiae peſtilentia Auguſtobonam Tricaſſium, quae illud nobis ſidus ediderat, receſſiſſet, nactus a Franciſco fratre, viro propria laude virtutis et doctrinae clariſſimo, et plane tanto fratri germano, vetus exemplar fabularum Aeſopiarum improbi, ut eum vocat Martialis, Phaedri, quo opere eruditum Tiberii ſaeculum nihil venuſtius elegantiuſve protulit, vel hujus ſui receſſus rationem publice conſtare voluit. Itaque procuratis characteribus pro captu urbis quidem magnae et frequentis, ſed mercaturae ac commercio penitus addictae atque occupatae, a literis vero penitus alienae, elegantibus, conductiſque operis, illas fabulas ſuo ſumptu atque haec fragmenta typis vulgare conſtituit : in qua cogitatione abſolutis fabulis, hiſque fragmentis tantum non ad umbilicum perductis, vir immortalitate digniſſimus

ſimus ad meliorem vitam aſſumptus eſt. Adderem hoc loco unde haec etiam fragmenta eruerit, niſi bonis viris ejuſmodi rerum cognitionem profitentibus ruborem ſuffundere vererer, qui deliteſcentis hujus in bibliothecis ſuis theſauri velut gallus ille Aeſopius unionis dignitatem non agnoverunt, vel agnitam non ſine publica jactura tandiu continuerunt. Dicam tantum quod praetermitti non poteſt, horum fragmentorum unicum exemplar Pithoeum Lutetiae anno ſalutis CIↃ IↃ XC. repertum habuiſſe: non magis enim noſter ille ſedecim tyrannis oppreſſa urbe quam Socrates triginta ſuas Athenas vexantibus propoſitum vitae decurſum philoſophando remque publicam juvando intermiſit. Unicum (inquam) neque illud pervetus exemplar habuit; ſed tantum ab hinc centum annis in charta, manu gallica, nec latinam linguam ſatis percipiente confuſis dictionibus ſcriptum, quod praeterea etiam librorum Caſſiani de Incarnatione Chriſti epitomen eadem manu ſcriptam contineret, illam fortaſſe quam Eucherium Lugdunenſem Epiſcopum confeciſſe teſtis eſt Gennadius. Inde ſpem conceperat et antiquum exemplar unde recens illud exſcriptum fuerat aliunde recuperari poſſe, quae cauſa fuit cur tandiu eorum editionem ſuſtinuerit. In quo certe illi hoc feliciſſime contigit, ut in publicandis duobus iſtis eximiis antiquitatis monumentis fato interceptus praeclare actam vitae fabulam illuſtriore fine veluti Cygnea cantione concluderet. Quamvis ſane difficillimum fuerit, virum ingenii animique bonis omnibus ornatiſſimum, qui ſemper illud antiqui poëtae ſibi occinens, καὶ μήτε παυσαίμεθα εὖ δρῶντες βροτὺς, omne ſtudium, laborem, induſtriam, omneſque cogitationes ſuas publicis utilitatibus devoverat atque impendebat, non in opere praeclaro morte deprehendi. De literarum ſtudiis tantum non loquor, in quibus aſſidue exquirendo, perſcrutando bibliothecas, antiquorum auctorum ſcripta vel a mendis vel ab interitu vindicata provulgando, vel alios quos in ea re aliquid poſſe judicabat exhortando, impellendo atque etiam juvando, nullo tempore non aliquid movit ac promovit. Quamvis enim illa ſtudia in noſtro Pithoeo ſumma fuerunt, doctrinaeque laude praecipue innotuit, ut qui ex primo quem juvenis dedit, publicatis quibuſdam divini ſui ingenii experimentis, eruditionis abſtruſae atque reconditae guſtu inter literatorum principes, vel ſuffragante invidia, ab iis qui tum in literis regnabant recenſitus fuerit, quam de ſe conceptam opinionem ad ultimum uſque vitae diem adauxit, ſuſtinebitque quamdiu literae durabunt: quantula tamen haec laudis et gloriae tanti viri eſt portio? Licet enim nemo melius unum quempiam auctorem noverit quam ipſe omnes antiquos utriuſque linguae ſcriptores, quos ad unum legerat, ad vetera contulerat exemplaria, et concoxerat: licet nemo privata et domeſtica negotia exactius tenuerit quam ipſe Gallicam externamque hiſtoriam, origines populorum, deſcriptiones temporum, ſucceſſiones familiarum, bella, foedera, conventiones, vel exterorum inter ſe vel nobiſcum geſta, ad haec etiam leges, mores, conſuetudines, provinciarum ſingularumve urbium, quarum omnium a teneris annis indefeſſo ac plane Herculeo labore ſibi perfectam notitiam cum ex vulgatis libris, tum etiam ex bibliothecis antiquis, archivis regiis, ſenatus rationalium, urbium, monaſteriorumque comparaverat, inſtrumentorumque ipſorum atque actorum bonam partem ſua manu deſcripſerat: in jure autem civili Romanorum licet ad eum gradum pertigerit, ut de eo celeberrimoque ejus praeceptore Cujacio dici jure poſſit quod de magnis olim oratoribus dictum eſt, hunc diſcipulo praeripuiſſe ne primus Juriſconſultus eſſet, illum vero praeceptori ne ſolus: licet, inquam, ea omnia, quae in quovis homine ſingula magnum virum et cum cura dicendum efficiant, in noſtro Pithoeo cumulata atque coacervata eundem ad ſummam laudem et commendationem evehant; quantum tamen abſunt ab illa ſapientia quam ingenii judiciique felicitate, ex cognitione rerum, aſſidua lectione atque uſu comparata, velut ex omnium antiquorum inventis, qui ſapientiae commendatione floruerunt, conflatam ſibi quaeſiverat? Quantum ab illa civili prudentia, qua praeditus, velut ἀριστοτέχνας τις (ut cum Pindaro loquar) καὶ δημιεργὸς εὐνομίας καὶ δίκης, non ſolum de rebus privatis et fori maxima cum facilitate atque aequitate reſpondere ac ſtatuere, ſed etiam de iis quae ad ſummam rempub. ſpectant ſapienter deliberare, conſiliorum exitus praevidere, dubiiſque ac periculoſis eventis provide occurrere noverat. Quamvis enim naturali quadam propenſione, corroborata ſordidiſſimi inquinatiſſimique apud nos moris odio magiſtratus non niſi per ſordes ineundi, ab omni ambitione vitaeque fulgore, niſi quem virtus emitteret, alieniſſimus vixerit, ita

ut

ut honores et magiſtratus vel ultro delatos reſpuerit; juvandae tamen patriae deſiderio, cujus amore mirum in modum exarſit, eos quos ſua ſors clavo reip. admoverat excitando, commonendo, ſuggerendo quae vel ab antiquis paribus in negotiis probata fuerant, vel ipſe (ut erat peracri ſolidiſſimoque judicio) quae facienda judicabat, toto vitae ſuae curriculo privatus negotium publicum, et abſque chlamyde vel praetexta perpetuum magiſtratum geſſit. Quantum denique ab illa morum integritate atque innocentia indeflexoque per omnes vitae partes probitatis tenore, quibus virtutibus conſecutus eſt ut non ſolum togatorum doctiſſimus, ſed et prudentiſſimus juriſconſultus, civis optimus ac plane vir bonus audiret, qualem vel Fimbria noverat vel Socrates. Atque haec etſi tibi aeque ac mihi notiſſima ſint, eo tamen libentius commemoro, ut cum non niſi jucundiſſima virtutum amiciſſimi viri recordatio eſſe queat, tum etiam imprimis qui in ſupremum ejus elogium inciderint, quod inter defuncti ſchedia repertum amici publicarunt, tua fide et auctoritate adducti, qui eum ipſum pro ſumma inter vos amicitia, veterique conſuetudine mutua virtutum alterius admiratione contracta, intus (quod aiunt) et in cute noveras, perſuaſum ſibi habeant, pari modeſtia et veritate ſcriptum illud eſſe qua vir modeſtiſſimus ab omni fuco ac vanitate quam maxime alienus, et qui ἀρχὰν μεγάλας ἀρετᾶς ἀλήθειαν duceret, in reliquis rebus tota vita uſus eſt. Sed vereor ne tanquam δρυὸς ἅλις, ita etiam praefationis ſatis ſuperque ſit, praeſertim apud te (vir Maxime) quem perſpicaci clementiſſimi atque fortiſſimi Regis noſtri judicio propter ſingularem prudentiam egregiumque erga ſe remque publicam ſtudium, fidem ac pietatem olim propriam noſtrae gentis, nunc vero magno noſtro dedecore rariſſimam laudem, componendis ſedandiſque magnatum noſtrorum inquietibus animis delegatum atque occupatum diutius publicis commoditatibus ſubtractum detinere ſine ſcelere vel etiam impietate nequeam. Quapropter Deum optimum maximum precatus ut te diutiſſime tuis, Senatui, laborantique Reipub. cujus ex deſtinis es, ſalvum et incolumem commodet; finem hic facio, meque tibi addictum, deditum, obſtrictum quod facis ames etiam atque etiam rogo. Vale. Ex Foſſatenſi caſtro, quod olim caſtrum Bagaudarum, non ignotae Diocletiani temporibus factionis, dictum eſt.

Ex MS. *Nic. Fabri Praefatio in hiſtoriam Concilii Tridentini, ſcriptam a V. C. J. A. Thuano.*

DE Concilio Tridentino, cujus admittendi quaeſtio jam nos quadraginta annos exercet, quid ſentiendum ſit, vehementer ſcire deſideras; in quo de dogmatibus antiquis, quae rata ſtataque a majoribus habita, noſtro demum ſaeculo in controverſiam vocata, hujuſce Concilii ex decretis aſſerta ſunt, te non ambigere mihi perſuaſiſſimum eſt: frequenter enim ex te audivi, quod olim ferebatur, moribus antiquis ac viris Rempublicam Romanam ſtare, meliore jure Rei-publicae Chriſtianae competere; quantumque diſcedimus a primorum fidei praeconum et propagatorum vivendi credendique ratione, tantum a ſimplicitate Chriſtiana, religioniſque puritate, nos abſcedere atque deficere. Supereſt ergo ut in iis aqua tibi haereat, quae de uſu clavium, dignitatum Eccleſiaſticarum diſpenſatione, facultatum diſtributione, eorum qui ad ſacra tractanda vocantur moribus, Romanae Curiae directione, caeteriſque id genus, Eccleſiae quibus diſciplina conſtat, hujus regulis definita ſunt. Et certe virum gravem vel in minima re labi et decipi culpa non vacat; in iis vero quae ad pietatem ſpectant, in quibus ſaepe cultus numinis divini ſceleribus impietatique praetenditur, allucinari, non ſolum pudendum eſt ſed etiam pernicioſum.

SI qua autem fides B. Cypriano debeatur, diſciplinam non minimam pietatis efficere partem hinc diſcimus, quod iis titulis hanc exornet, quibus honeſtioribus ne pietatem ipſam inſignire potuit; cum eam dicit cuſtodem ſpei, retinaculum fidei, ducem itineris ſalutaris, fomitem et nutrimentum bonae indolis, magiſtramque virtutis, per quam in Chriſto ſemper maneamus; ita qui de diſciplina contendit, non de lana caprina, quod aiunt, vel de aſini umbra litem movere, ſed de re maximi momenti ſummaque religione ſolicitus videri debeat. Cum tamen ingenii acumine, rerum ſacrarum peritia judiciique praeſtantia valeas, vereor ut ex praecepto Platonis facias, qui ab aliis emendices quod uberrime tibi domi ſuppetit. Praeſtat igitur ut in ea quaeſtione integra acerrimum tuum judicium excutias, et tuo marte quid ſtatuendum putes apud te videas: quandoquidem autem, ut de re quapiam

recte

recte judices, non parvi refert ſi quo modo quoque animo tranſacta ſit compertum habeas, viſum eſt ſimplicem et nudam eorum quae Tridenti geſta ſunt, pontificatu Pii IV, ad te mittere narrationem, ex actis ipſius Concilii, legatorumque qui ei interfuerunt nomine diverſorum Principum epiſtolis ac commonitoriis fideliſſime contextam; ex qua et mentem inſtruere, et nulla praeverſus opinione negotium iſtud accuratius examinare apud te queas. Haec autem ita ſe habet.

Eloge de Nicolas le Fevre, Precepteur de LOUIS XIII. *tiré des hommes illuſtres de M. Perrault. Paris,* 1700, *in Folio.* Tom. 2, p. 57.

CELUY dont j'entreprens ici l'Eloge a réüni en ſa perſonne deux qualitez qui ne ſe rencontrent pas ordinairement enſemble, une profonde érudition, & une tres-grande ſimplicité. Ce dernier avantage luy venoit du bon fond de ſon naturel, & de l'education Chrêtienne qu'il avoit receuë de ſes parens; pour l'autre, il le tenoit de ſon application continuelle à l'étude. Il nâquit le 4. Juillet 1543, & commença ſes eſtudes au College de la Marche, où il penſa mourir dés les premieres années de ſon enfance par un accident bien ſingulier & bien cruel. Il tailloit une plume, ce qu'il en avoit emporté avec le canif luy ſauta dans l'œil, où voulant porter la main dans le moment, à cauſe de la douleur vive qu'il reſſentit, il y porta auſſi la pointe du canif, qui luy creva l'œil de telle ſorte que toute l'humeur qu'il renfermoit en ſortit, & ſe répandit ſur l'habit de ſon frere qui eſtoit proche. Il en tomba griévement malade; & lors qu'il revint en ſanté, il ſembla que la force de l'œil perdu eſtoit paſſée toute entiere dans l'autre œil, dont il voyoit auſſi clair que des deux quand il les avoit. Son pere eſtant mort, ſa mere eut toute l'attention poſſible à faire que rien ne manquaſt à ſes eſtudes. Quand il eut achevé ſes Humanitez & ſa Philoſophie, elle l'envoya avec ſon frere à Turin, enſuite à Pavie, & enfin à Boulogne pour y apprendre le Droit ſous d'excellens Maîtres qu'il y avoit alors en ces Pays-là, pour ne rien obmettre de ce qui pouvoit contribuer à former ſon eſprit & ſes mœurs. Il continua de voyager pendant l'année 1569, par toute l'Italie, où eſtant preſque impoſſible de mettre le pied en aucun endroit qu'on ne marche ſur quelque monument venerable de l'Antiquité, il remarqua une infinité de choſes qui dans la ſuite luy furent d'une grande utilité dans ſes eſtudes.

A L'âge de 18 ans il prit la reſolution de vivre dans le celibat; & ſur ce qu'un de ſes Amis le preſſoit d'entendre à quelque propoſition de mariage qu'on luy faiſoit, *Je voudrois*, repondit-il, *eſtre auſſi ferme dans toutes les bonnes reſolutions que j'ay priſes ſur la conduite de ma vie, que je le ſuis dans celle de ne jamais me marier.* Il ſe donna tout entier à l'eſtude: cependant pour contenter ſa mere il prit une Charge de Conſeiller des Eaux & Foreſts, dont il s'acquitta avec toute l'exactitude imaginable. Dans ce temps, la peſte faiſant beaucoup de ravage dans Paris, ſa mere en fut frappée. Il ne put ſe ſéparer un moment d'auprés d'elle, ni s'empeſcher de luy rendre tous les devoirs & toutes les aſſiſtances dont on peut conſoler & ſecourir une perſonne malade, quoy que la plûpart de ſes domeſtiques l'euſſent abandonnée. Il l'accompagna juſqu'au tombeau, où dans la ſuite il voulut eſtre mis auprés d'elle.

AYANT perdu ſon pere dans le meſme-temps, il quitta ſa Charge, & prit le parti de ſe conſoler dans ſa ſolitude par ſon application aux belles connoiſſances, & aux devoirs de pieté dont il faiſoit une profeſſion particuliere. Il lia une intime & eſtroite amitié avec Pierre Pithou, un des plus ſçavans, des plus ſages, & des plus hommes de bien de ſon ſiecle. Ils ſe logerent enſemble, & paſſerent pluſieurs années dans cet agreable et vertueux commerce. Il s'appliqua particulierement aux Ouvrages de Seneque, ou des Seneques, s'il eſt vray que le Poëte & le Declamateur ne ſoient pas le meſme que le Philoſphe. Il les rétablit dans leur premiere pureté, & les illuſtra de Notes tres-ſçavantes. Il ne voulut jamais que ſon nom fuſt mis à aucune Edition de ſes Ouvrages, quoy que de nature à luy faire beaucoup d'honneur, & à luy donner une grande eſtime parmi les Sçavans. Il ſe plaiſoit à aider de ſes lumieres ceux qui s'occupoient à donner des Ouvrages au Public. Baronius qui travailloit alors à ſon grand Ouvrage de l'Hiſtoire en a receu beaucoup de ſecours, & a inſéré dans ſon travail de grands morceaux tous entiers des recherches curieuſes qu'il tenoit de Monſieur le Fevre, comme ce qu'il a rapporté ſur le vin meſlé avec de la myrrhe; boiſſon qu'on donnoit ordinairement aux criminels mourans pour leur oſter le ſentiment de la douleur,

douleur, & que noſtre Seigneur refuſa pour ne rien retrancher des maux que ſon amour luy faiſoit ſouffrir pour nous.

DANS ce temps, pour détourner ſon eſprit des chagrins où le mettoient les terribles troubles de la Ligue, il s'appliqua à l'eſtude des Mathematiques, où il fit un ſi grand progrés, que Scaliger ayant crû avoir bien démonſtré la maniere de meſurer le cercle, & Monantœil aſſeurant que la démonſtration de Scaliger en eſtoit tres-claire & trés evidente, il fut le premier qui découvrit le paralogiſme où Scaliger étoit tombé, & dont Scaliger luy-meſme fut obligé de convenir. Henry IV s'étant rendu maiſtre paiſible de ſon Eſtat, & voulant donner une excellente éducation au jeune Prince Henry de Bourbon ſon plus proche heritier, choiſit Monſieur le Fevre pour eſtre ſon Precepteur ; mais ſa modeſtie & ſon extréme pieté, qui craignoient la Cour & l'eclat qui la ſuit, eurent toute la peine du monde à s'y reſoudre ; il fallut que Monſieur de Harlay & Monſieur de Thou ſes amis travaillaſſent long temps à vaincre ſa reſiſtance ; ce qu'ils ne purent faire qu'en luy repreſentant quel bien il feroit à ſa Patrie & à ſon Roy, en formant les mœurs d'un Prince du Sang, & le preſomptif heritier de la Couronne. Il s'acquitta parfaitement de cet employ, & ſon jeune Diſciple répondit admirablement aux inſtructions & aux ſoins de ſon Maiſtre. Il fut nommé pour aſſiſter à la Conference qui ſe fit à Fontainebleau ſur le Livre de du Pleſſis Mornay ; mais ſa mauvaiſe ſanté l'en empeſcha. Il ſe retira chez la veuve de Monſieur Pithou, où il vacquoit encore plus que jamais aux exercices de pieté. Il fut choiſi pour eſtre Precepteur de Louis XIII. Il s'en excuſa ſur ſon âge, mais la Reine luy ayant promis tout le ſoulagement que ſon infirmité demandoit, & tous les gens de bien, & principalement Monſieur le Prince ſon Pupille & ſon Eleve, luy ayant repreſenté qu'il ſe devoit à ſon Prince & à ſa Patrie, & qu'il luy eſtoit glorieux de mourir ſous le faix d'un ſi beau travail, il fut contraint d'y conſentir. Il ne jouit pas long-temps de cet Employ, & mourut le 4 Novembre 1612, âgé de 68 ans & quelques mois.

Viri Eximii PETRI PUTEANI, *Regi Chriſtianiſſimo a Conſiliis et Bibliothecis*, VITA. *Cura Nicolai Rigaltii. Ad Illuſtriſſimum Ampliſſimumque Matthaeum Molaeum, Senatus Principem, Franciae Procancellarium.*

VENIT, ecce, Molaee praeſtantiſſime, Puteanus. Adeſt manibus tractandus tuis et conſpiciendus oculis ille nuper intimae admiſſionis et omnium horarum amicus. Sic viſum tibi eſt adferri poſſe tuo ſimul et publico dolori ſolatium. Omneſque adeo boni maximo conſenſu decrevere publicam viro eximio laudationem. Et haec laudatio Vita eſt, quam mortuis tribuunt bene merentibus literae. Sed Vita haec Puteanum vixiſſe narrabit, et verius dicetur Hiſtoria viventis inter mortales Puteani. Quale beneficium, naſci mortalem! quem ſic vivere oporteat, ut mortem in horas exſpectet! Magnum ſane beneficium Chriſtiano, cui ſic datum eſt inter mortales vivere, ut mortuus aeternum vivat. Talem accipe, ſapientiſſime Molaee, Puteanum huncce meum ; in quo tuum ſic agnoſces, ut jam meus dici conſtanter haud queat, niſi me prius per adoptionis alicujus imaginem tuum eſſe juſſeris Puteani Rigaltium.

HENRICI tertii principatu, rebus in Aquitania factioſo per ſpeciem religionis diſſidio turbatis, animi gentis illius, Belgis noſtratibus acriores, ita ſe ſtudiis invicem contrariis exaſperaverant, ut etiam apud judices illic bipertita claſſe ex utroque Catholicorum et Proteſtantium dogmate lectos ſententiis jure dicundo diviſis, litigantes crebris ampliationibus incerti ac dubii vexarentur. Cui malo tollendo, Flexana Collatione convenerat, ut ex Senatu Pariſienſi mitterentur ab Rege pacis amantes viri, qui de Proteſtantium cauſis cognoſcerent, et gratia procul, procul odio, nullo partium reſpectu, ſuum cuique tribuerent, ſive Proteſtanti, ſive Catholico. Itaque, delegatis in eam provinciam ex ordine ampliſſimo Pariſienſi viris quatuordecim, praeſes impoſitus a rege Petrus Seguierus, adſumptique ad procurationem publicam ſive regiam Petrus Pithoeus et Antonius Loiſellus. Inter illos quatuordecim lectiſſimos Senatores Claudius Puteanus tantum collegas ſuos demonſtrabat, quantum ipſe collegio ſuo demonſtrabatur. Summam viri prudentiam, doctrinam, ſolertiam, ſupraque

ſupraque omnia probitatis integerrimae conſtantiam, Scaevola Sammarthanus, et ipſe inter delegatos ſpectatiſſimus Jacobus Auguſtus Thuanus, laudavere; teſtimoniis profecto magnis, haud tamen ſupra veri fidem faventibus. Certe, cum primum ego ad rem litterariam acceſſi, ad quoſcumque me conferebam dicendi ſcribendique periſſimos, apud omnes vigebat Claudii Puteani nomen et gloria; neque ullum attingebam altioris cothurni volumen, quod non plurima mihi de Puteano ſignificaret valde proba. Quinetiam, ſimul atque innotuit defuncti manus, obſervabam codices omne genus auctorum vetuſtiſſimorum ab ipſo notatos, tanto judicio, tanta peritia curaque, ut jam ſubiret querela, tam felicis ingenii virum, tam multa, tamque praeclara, quae mente conceperat, non protuliſſe; etenim tantum ferebantur in Velleium Paterculum et Panegyricos notae, quae noſtrae ſitis ardorem vehementer augebant; adeo quidem ſibi, adeo vero poſteris defuiſſe videbatur. Neque indignando deſtitiſſem, niſi me repreſſiſſent qui gravibus et aſſiduis in Senatu curis occupatum fuiſſe norant; praetereaque difficillimis motuum civilium vorticibus natali ſolo et ſtudiis amoenioribus abreptum avulſumque; ac tandem obſtructis calculoſa congerie renibus, aegritudinis diritate eo ſaepe redactum ac percitum, ut ipſe ſibi mortem propinaturus videretur, niſi legis Chriſtianae fuiſſet obſervantiſſimus. Patrem habuerat Claudius Clementem Puteanum, quem inter nobiles eo ſeculo cauſarum in Senatu Pariſienſi patronos celeberrimum fuiſſe juris conſultum teſtatur elegans et erudita Dionyſii Lambini ad Joannem Maludanum epiſtola, et in famoſa illa Merindoliorum cognitione, expetitum ab Oppeda Maenerio, ſub graviſſimis criminationibus laborante, Clementis Puteani et Petri Roberti conſilium patrociniumque. Clemens igitur, ut erat juris peritiſſimus, eodem ſtudio Claudium ſuum apprime curaverat excolendum; et alterum quidem filium de patris nomine Clementem, qui poſtea in Jeſuitarum ſodalitio concionator, ſumma doctrinae, pietatis, et eloquentiae gloria claruit. Sed et Claudius ipſe ſub Hadriano Turnebo, mox etiam ſub Cujacio tantopere profecerat, ut paterna fraternaque luce ſimul et proprio fulgore ſplendeſceret, accituſque in Senatum Pariſienſem, mox inter illos quatuordecim, quos in Aquitaniam delegatos fuiſſe diximus, ſpectaretur. Conſedere autem illi primo Burdigalae, in fano Dominicanorum, aperto Senatu; poſtea vero Aginni Nitiobrigum; dein Veſunae Petrocoriorum; poſtremo Mediolani Santonum. Sic per triennium pacata provincia praepotens, ſapientiſſimorum judicum aequanimitatem experta, didicit, ſuis illis utrimque pro religione factionibus totam religionis ſubſtantiam mutuo ſacrilegio profligari, et in proximo fuiſſe perniciem. Conſidentibus igitur Aginni delegatis, quinto Cal. Decembr. anni ſupra milleſimum Chriſtianum quingenteſimi octogeſimi ſecundi, natus eſt Claudio Puteano tertius ex Claudia Sanguina filius. Sanguinae pater erat Jacobus Sanguinus Libriaci dominus, mater Barbara Thuana Chriſtophori Thuani Senatus Principis ſoror; et Sanguinorum quidem familiam vetuſtiſſimae Pariſiorum chartae inter ſuas praeclarae nobilitatis origines oſtendunt. Infantem in Senatoria purpura genitum ad ſacramenta baptiſmi Chriſtiani ſuſcepere delegatorum praecipui, Seguierus praeſes et Joannes Tumerius Boſſiſius, ac de nomine Praeſidis appellavere Petrum. Atque hic fuit Petrus Puteanus, cujus vitam conſtitui tradere poſteris; rarum quietae ac privatae, ſed nihilominus honoratae, peſſimo ac turbulentiſſimo ſeculo, virtutis exemplum. Summa curarum fuit optimis conjugibus educatio liberorum, quos habuere complures. Etenim Petrum huncce noſtrum, jam ut diximus tertium, ſecuti ſunt quinque; tres fratres et ſorores duae; onus illis temporibus grave, in ſanctiſſima praeſertim familiae Senatoriae frugalitate, magis attenta damnis evitandis aut ſaltem levandis, quam lucro captando. Adhibuit Claudius liberorum inſtitutioni Paulum Renealmum Bleſenſem, litteraturae Graecae ſimul et Latinae bene peritum, quod editae ab ipſo variarum ſtirpium conſiderationes firmant; atque hunc domeſticum quidem doctorem: nam et Chriſtophorus et Auguſtinus, et noſter Petrus, publicas praeterea exercitationes habuere Theodori Marcilii, et ipſius etiam Caſauboni. Satis erat illis domi pater, ſi non eum penatibus ſuis quotidianae Senatorii muneris occupationes abſtraxiſſent. Hunc igitur in modum inſtitutam octo liberorum curam Claudius, acerba morte, petroſo illo renum cruciatu raptus, anno aetatis quadrageſimo nono nondum exacto, uxoris diligentiae commiſit. Parens octo liberorum, vidua marito, deſideratiſſimi memoriam et pignora illa matrimonii

matrimonii ſanctiſſime concepti tranſactique per annos prope quadraginta ſingulari ſemper fovit affectu: pulcro certamine amoris utrimque et reverentiae perpetua concordia: felici ſucceſſu, nam et filii frugi; filiae honeſtiſſime collocatae; omnes originis ſuae decus integrum ſervavere. Filiorum maximus natu Chriſtophorus ab exordio juventutis Eccleſiaſticam in Regia dignitatem obtinuerat, et ad majores viam ſternebant amici. Sed, jam aulae ac ſeculi moleſtiarum pertaeſus, ad religioſae vitae ſtudia ſe recipere decreverat, neque ultra moratus Cartuſiae Burgofontanae ſacra ſuſcepit; unde aliquanto poſt, in Franciſci Cardinalis Barberini favorem et gratiam, adnuente Ordinis Cartuſiorum praepoſito generali, Romam migravit ad ejuſdem diſciplinae Cartuſiam, ubi eſt in hunc uſque diem, ob eximiam cum ſingulari pietate prudentiam ad officia Prioris et Procuratoris generalis electus, ac per annos jam duos ultra viginti ſumma cum religioſorum omnium laude ac veneratione continuatus. Secundus a Chriſtophoro Claudii filius Auguſtinus, vitae genus Ordini etiam ſacro devotum, ſed diſciplinae mitioris legibus adſtrictum, amplexus, ſedit inter Canonicos Eccleſiae Carnutenſis, ubi et Ingreanae praefecturae dignitate gaudebat, litteraturae politioris elegantia clarus. Is vitam ſectatus aequabilem magis quam negotioſam, facta cum Petro et Jacobo ſocietate paternae bibliothecae communi cura ſumptuque ſervandae atque amplificandae, annum agens ſexageſimum febre letali correptus, partem ſuam ſociis, uti pactum conventumque fuerat, tranſcripſit. Alii duo, Clemens et Nicolaus, bellicis artibus dediti. Clemens, militia variis expeditionibus tolerata, proelio ad Avinam in Belgis commiſſo, pro Rege fortiter occubuit, relicto ex Catharina Longovalla filio. Nicolaus, eques Hieroſolymitanus, in atroci triremium Melitenſium adverſus Biſertanas conflictu, quo praefectus triremium Chriſtianarum Equiteſque amplius centum periere, deſideratus eſt. De Petro jam dicenda ſunt digna ſcitu quamplurima, et in iis frequens erit nobis Jacobus, qui vita, quam vulgari vocabulo ſecularem nuncupamus, de Claudii filiis ſolus eſt hodie ſuperſtes, Petri ſtudiorum comes aſſiduus, particeps conſiliorum et adjutor laboris: hujus nomen, etſi modeſtiae ac pudori viventis obſecutus reticeam, ſemper intelligi tamen deinceps cum fratre velim, quando nec abſque illo quicquam frater aggreſſus eſt unquam. Petrus igitur Puteanus, per adoleſcentiae gradus omni litterarum ac ſcientiarum genere diligenter imbutus, primo juventutis adhuc flore forenſibus admotus negotiis, cauſam pro ſuo praeceptore Paulo Renealmo, jam doctore medico, adverſus Bleſenſes pharmacopolas, ſub Achille Harlaeo primario praeſide docte ac diſerte peroravit, et vicit. Satis eloquio, ſatis memoria, judicio longe ſupra annos pollebat: valetudo non ſufficiebat; immo, quantulum in ea roboris eſſe videbatur, inter athletica illa fori jurgia firmari aut ſervari poſſe medici negabant: ſed et ingenita juveni gravitas, et verecunda prudentia, mores ſuggerebat ab illa grandium cauſidicorum ferocia valde alienos. Itaque ad munia tranquilliora converſus, in illa ſe potiſſimum juris parte exercuit, quae ad rempublicam ſpectat; cujus ope regna ſive imperia unius aut plurium legitime tenentur et conſervantur. Partes implere poterat optimi Senatoris digniſſimus heres Claudii, ſed jam conſtabat ea dignitas pretio, numeroſae familiae difficili tunc atque damnoſo. Illa rerum notitia publicarum ab ipſo pendebat: Omnia domi tranquilla, honeſtatis et modeſtiae plena; matris liberorum amantiſſimae pia ſedulitas; fratrum conſenſus in ſtudia fratris, otium illi beatum faciebant. Sic in otio neutiquam ignavo vires idoneae ſuppetebant ſatagenti: ſic omnes omnium imperiorum hiſtorias evolvit, unde quae ad propoſita facerent excerperet: erant ad manum libri, et praeſto veterum chartarum ſupellex, unde arcana temporis anteacti paterent: ſumma ſagacitas indagandis veſtigandiſque, ſumma diſcernendis peritia, examinandis penſitandiſque judicium circumſpectiſſimum. Tam clarae indolis juveni latere diu non licuit: illico fama propinquos et adfines, quos habuit e praecipuis Lutetiae magiſtratibus complures, excivit; inde ad alios paſſim pervagata, conflavit amicorum copiam tanto paratu ſpectabilem, ut nemo jam in Urbe virtutis aut eruditionis gloria cenſeretur, qui Puteano illa jam aetate florentiſſimo non faveret, Scaligeri Lipſiique et ceterorum paternae memoriae cultorum commendatione obſervantiaque notiſſimo. Inter ceteros ego tunc Franciſci Pithoei benevolentia fruebar, qui Petro Pithoeo fratri jam novennio ſuperſtes maximi viri nomen peculiari ſua laude ſuſtinebat. Is mihi fores ad Jacobum Auguſtum Thuanum

aperuit,

aperuit, et gloriari liceat tanto ductore, mox et ad Puteanos. Ac Thuanum quidem jam in ampliſſimo Senatu praeſidem de prima illa ſuarum hiſtoriarum editione cogitantem reperi: Puteanos, trina germanitatis ſuae concordia, paternae bibliothecae amplificandae curam concipientes: Petrum ipſum quotidianae forenſium exercitationum auſcultationi ſtudia illa, quae regnorum atque populorum jura temperant, ſuperinducentem. Ab eo tempore, quod ſemiſeculum prope decurrit, nobiſcum intercessit amicitia tam bonis orta principiis, ut etiam nunc Petri obitu, media parte apud Deum tranſlata, non interrupta nec intermiſſa, ſed immortalitati tradita continuari ſentiatur. Illius vero ſemiſeculi annos octodecim ſibi vindicat Jacobus Auguſtus Thuanus, etenim tamdiu ego et Puteanus cum ipſo perpetua familiaritate conjunctiſſimi viximus. Summa illic opinandi, interrogandi ac diſſerendi libertas, ſic tamen ut honoris et modeſtiae magiſtra ſeveritas ubique praeeſſet: ſumma fides, ſummus candor, ſumma ſinceritas. Atque hoc ipſo temporis ſpatio ſuaviſſime ac diligentiſſime, qua litteris, qua conſuetudine, officiis et obſequio, coluimus e magiſtratibus Achillem Harlaeum Senatus principem, Thuani ſororium, Jacobum Gillotum, Ludovicum Servinum, Jacobum Gueſlam, ſummos in Senatu viros; Nicolaum Fabrum, Juſtum Lipſium, Joſephum Scaligerum, Joſiam Mercerum, Iſacium Caſaubonum, Bonaventuram Vulcanium, Scaevolam Sammarthanum, omni doctrinarum genere excellentes, qui ſuomet ipſi deſiderio compulſi, Claudii Puteani amicitiam ſive memoriam in Petro noſtro revireſcentem jucundiſſime conſpiciebant et amplexabantur. In iſto certe amicorum commercio Petrus, quod ſibi proprium eſſe poterat, maluit mecum eſſe commune. Itaque uberrimam nobis amicorum copiam praeſtabant frequentes apud Thuanum coïtiones, ad quem ex omnibus Urbis ordinibus et regni provinciis, atque etiam de nationibus exteris honeſtiſſimi ac ſtudioſiſſimi confluebant. Magna illic ſeges et materia noſcendi, quid in Urbe, quid in Senatu, quid in provinciis notabile contigerat, et quid novi de tranſmarinis aut tranſmontanis vela, remiges, curſores attulerant. Et mira inibi fuit ſingulis dijudicandis ac diſtinguendis prudentia Petri: mira comparandis quae probata fuerant induſtria; ſubnotandis acre judicium; deſcribendis labor indefeſſus. Atque hinc primordia divitis illius memorabilium gazae, qualem noſtratium hactenus poſſederat nemo: quam tanti plurimi facio, quanti aeſtimare par eſt exemplorum acervum ingentem, praeſtantiſſimi diſpenſatoris manu liberaliter adminiſtratum. Certe, ſuppetias iſthinc adfuiſſe ſibi non infitiantur viri optime de litteris et rebus noſtris meriti, Jacobus Sirmondus, Ludovicus Chantereavus Faber, Claudius Salmaſius, Andreas Ducheſnius, Petrus Gaſſendus, Claud. Menagius, Theodorus Gothofredus, Chriſtophorus Juſtellus, Joannes Beſlius, Lucas Holſtenius, et gemella Scaevolae proles, Sammarthani, alii plerique. Adeo, ſi Petrum, unde amicis tanta tam multis adjumenta praebebat, inde ſibimetipſi maxima comparaſſe dixero, fidem facturus videar, toties ab ejus litteraria ſupellectile quaeſitiſſimis opibus certior et locupletior factus. Adhuc noſtra, Petre, micabat in herba meſſis, et jam pridem cariſſimus eſſe coeperas ampliſſimo Procuratori regio, Molaeo. Huic te ab adoleſcentia ſodalem, poſthaec amicum aſſiduiſſimum vidimus: et mox in ipſius benevolentiam per te ſumus adſumpti, quem ſubinde maximi Senatus principem, hodie vero ſimul et in aula regia Procancellarium Gallia ſuſpicit; perque haec miſerrima tempora, rebus intricatiſſimis, Aulam inter et Senatum, reipublicae pariter et monarchiae fraena ſummo labore, ſummo periculo, ſumma conſtantia moderantem admiratur. Interea, Petre, civis optimi partes agis; et ades amico laboranti, fatigatum excipis, alloquio foves, et conſilio ſolaris: digna fortunatiore ſeculo cura tam amice pro rege, pro patria, proque ſalute publica conſpirantium, tot millibus in mutuam perniciem caeco furore conflictantibus. Petrum itaque noſtrum, agens adhuc regiam procurationem Molaeus, in eam muneris illius publici partem, quae circa regni tabularia verſatur, adſcivit. Ea vero tabularia, quae viſa quidem prius et inſpecta Joanni Tilio, Senatus Pariſienſis actuario, nec certe perperam, fuerant, Puteanus adeo curioſe ac diligenter poſt Tilium vidit, collegit, deſcripſit, adnotavit, indicibus laborioſe confectis digeſſit, explicavit, ut jam in aperto ſint innumera, quae merſa tenebris ignorabantur, haud minimo rerum noſtrarum atque etiam externarum detrimento. Teſtis operae ſive induſtriae tanto proceſſu navatae Molaeus, amico bene merenti non defuit apud primarios regni miniſtros, quibus

jam erat ipſe Puteanus per ſe notiſſimus; et facile obtinuit, ut in concilium Regis allectus honoraria penſione ſub Sillerio cancellario, dein etiam ampliore ſub Seguiero frueretur. Hoc vitae ſuaviſſimae honeſtiſſimaeque inſtituto Puteanus ſorte ſua contentus ſtudia ſic dividebat, ut otii partem veterum ſcriptorum commentariis evolvendis, partem chartis negotiorum publicorum diſpiciendis; interea vero amicorum officiis ultro citroque colendis, horas in dies ſingulos impenderet. Hanc ſibi diſciplinam formaverat ad exemplum Thuani, quem inprimis obſervabat; et viciſſim Thuanus cognati ſui moribus et conſuetudine oblectabatur. Ego quidem certe in utriuſque amicitia ſic eram, ut quanto magis me Puteanus diligebat, quantoque magis ego Puteanum redamabam, tanto nos Thuanus ambos amabiliore vinculo conſtringeret. Sic annos egimus aliquam multos, noſtrique Thuani caſibus conſiliiſque ſive laetis ſive triſtibus individui, ſaepenumero etiam bonis et liquidis coeli tempeſtatibus in Villabonio ſuo ruſticanti adhaeſimus, ſemper invicem adoptatiſſimi comites. Hiſtorias Thuanus horis ab Senatu ſubſecivis, et nonnunquam poëmata; Puteanus obſervationes ad regni reique publicae negotia pertinentes condebat: ego, quae veterum ſcriptorum, ſed praeſertim Chriſtianorum ſcitis illuſtrandis ac reſtituendis olim profutura videbantur, componebam. Magna vero ſemper et prompta nobiſcum fuit communitas omnium quae notabilia quiſque legendo, ſcribendo, maxime autem audiendo perceperat. Et quamplurimum certe Thuanus, qua dignitate ſive auctoritate pollebat, multis quotidie procerum frequentatus, in communitatem conferebat; nec ab eo diſceſſimus unquam niſi doctiores aut meliores, ſic omnia caſtigabat examine ſapientiſſimo. Etenim tempora ſurrexerant feracia trutinarum in bono aeque atque in malo ſtultiſſime vel improbiſſime judicantium. Quae res viro malitiarum et calumniarum intolerantiſſimo, etſi vixdum ingredienti ſenectam, adeo diſplicuit, ut corporis et animi viribus adhuc integer, nemini quicquam, ſed ſibimetipſi gravis; accedente ſub initium aegritudinis clade domeſtica, conjugis amatiſſimae obitu, poſt menſes inde novem ſtomachico ſcirrho in gangraenam efferato deceſſerit. Haec vidimus oculis deploranda noſtris, nec fuit nobis aliud luctus ingentis ſolatium, quam perpetua moeſtitiae praeſentia, quae dolorem continuum boni praeteriti recordatione nutriret. Parentes optimi liberos reliquerant, ſpem nobiliſſimae familiae continuandae, ſed aetatis adhuc tenellae. His teſtamento ſuo pater tutores dignitate ac probitate lectiſſimos providerat, extraque ordinem amica compellatione nobis ambobus filiorum per doctores valde probatos erudiendorum curam, ac praeterea ſuarum lucubrationum edendarum arbitrium mandaverat. Cognatis ſuis per utriuſque parentis deſiderium luctu geminato moeſtiſſimis tanto ſtudio tamque aſſidua diligentia ſive cura Puteanus adfuit, ut orbitatis mala ſenſerint multo leviora. Nam et ipſorum inſtitutioni optimos adhibuit praeceptores ſive cuſtodes, ſplendorem domus ſervavit, auxit bibliothecam. Mox denique, conductis magni illius habitatoris aedibus hoſpes ita ſucceſſit, ut quaſi Thuano ſuffectus, exhiberet ſeſe amicis, eodem illo conclavi, quo Thuanum adire ſolebant, convenientibus et beatos manes officioſe colentibus. Eo ſe libentiſſime conferebat Tumerius ille Boſſiſius, praecipuus Thuanorum pupillorum tutor, qui Puteano ab infantia prima, uti ſupra memoravimus, adſtiterat, et juvenem magnis virtutibus clarum paterno more diligebat; ambo igitur, communicatis ordinandae tutelae conſiliis, exſpectabant dum natu major Thuanus adoleſcentiae ſtudia concluderet. Interea miſſus ab Rege ad Ordines Hollandiae foederatos Boſſiſius, populis amicis, aliquid in religionis ſuae ſtatu reique publicae regimine turbantibus, concordiam ſuaſurus, obeundae legationi profectionem adornabat; et factis ſuper ea re ſermonibus ſenſerat haud inſuave fore Puteano perluſtrare oculis regiones amplitudine commerciorum et militari diſciplina, ſed et Scaligeri nuper hoſpitio tumuloque nobiles. Itaque comitem abduxit ſibi, perſpectaque amici prudentia, quamdiu legationis ordo proceſſit, conſiliorum et ſecreti participem habuit. Hujuſce autem peregrinationis occaſione Puteanus Hugonem Grotium, Danielem Heinſium, et alios eruditionis gloria celebres amicitiae foedere ſibi devinxit; notitia nominis et fama ſui conciliatrice. Grotium quidem, merito jam ſuo commendatiſſimum, quem diſſidia quarundam e Batavis civitatum traxerant in partes Barneveldii, Boſſiſius ſecundum mandata regia, ſalvo Barneveldio partium duce, ſalvum et incolumem cupiebat. Verum, Barneveldio criminationibus oppreſſo, Grotio Barnevel-

dianae

dianae cauſae nexibus intricato, factio praepotens utrumque damnavit; ac paulo poſt reditum Boſſiſii Barneveldio caput abſtulit, Grotio libertatem. Puteanum reducem amici excepere confertim gratulantes precanteſque omnia fauſta, felicia, fortunata. Biennio poſt, mortuo Franciſco Pithoeo, Auguſtobonam Tricaſſium regio diplomate miſſus eſt, repetitum et recognitum chartas ad jura regia pertinentes, quae penes Pithoeum illum Petri fratrem, etiam rerum noſtrarum externarumque bene peritum, depoſitae fuerant pro finibus regundis conſtituendiſque limitibus agrorum, de quibus erant inter Regem et finitimos Principes haud levis momenti controverſiae. Amico ad amici heredes intranti patuit tablinum, et exhibita omnis chartea ſupellex: bona fide cuncta perſcrutatus, confecit repertorum indices; et quicquid erat regii ſive publici, permittentibus defuncti cognatis, abſportari Lutetiam juſſit ad Regium Procuratorem, ab eoque ſibi et heredibus Pithoei cautiones dari curavit. Anno ſequenti exortis ſuper Arverniae comitatu ſuperque Turris baronatu quaeſtionibus, ad regia jura pernoſcenda viſum eſt negotia publica miniſtrantibus inſpici veteres tabulas, quas in arce Mercurolina ſervari ſciebant. Eo miſſus a Rege Puteanus, qua ſolebat induſtria diligentiaque cuncta pervidit, collegit, et in Regium tabularium retulit, explicatis, quae pro Rege Regnoque juſtiſſima et firmiſſima comperit, inſtrumentis, teſtimoniis, argumentis. Vix elapſo poſt haec triennio, majus obtigit negotium, finitimis ad Moſam et Moſellam populis adverſus Franciae jura contra veterum tabularum fidem, contraque longiſſimi temporis poſſeſſionem, nova molientibus, multa etiam in dies circa conditiones agrorum, ſive communium ſive ambiguorum, inverecunde tentantibus. Ea res Belgii principatum, Burgundiae, Barri, Bullionii ducatus pertingebat, nec erat mediocriter examinanda. Itaque delegati ab Rege tres viri, Cardinus Lebrettus, Joannes Delonius Lorma, Petrus Puteanus. Huic, etſi per delegationis ordinem poſtremo, primas tamen induſtriae ſive laboris partes collegae conceſſerant. Adeo cuncta quae ad rem facere videbantur ſuis ipſe librata ponderibus expendit atque digeſſit, ut quid fundorum, quidve agrorum, quid oppidorum, quidve civitatum de Lotaringia regali, aetatibus anteactis vel ambitioſe extortum, vel callide ſubtractum, vel negligenter omiſſum, ſive perfide confuſum fuerat, id quo jure, quibus indiciis aut argumentis recuperari, defendi, retineri quiret ac deberet, manifeſtiſſimum fecerit. Recuperatoribus ad Regem reverſis dato concilio, Lebrettus orationem habuit plenam ſolidi ac generoſi ſpiritus, ſuamque et collegarum operam regiarum curarum miniſtris approbavit. Ab eo tempore Puteanus in Urbe manſit, niſi quod brevibus interdum excurſionibus in Camplatroſum Molaei ſui praetorium rebus prolatis ruſticandi gratia ſecedebat, unde mox recurreret ad nota vitae officia privatae; per quae nihilominus publicis utilitatibus ita ſerviebat, ut penes eum perpetuus eſſe videretur in privati perſona magiſtratus. Haec vero tunc fuit aevi conditio. Excuſſo de regni gubernaculis Concinio nebulone, obtritis nimio Coneſtabilitatis pondere Luinaeis, ſubrepſerat inuſitatae audaciae genius, qui Rege non improbante, aut non ſentiente, deſpecto pegmate ſuggeſtus epiſcopalis, non regiae quidem ſed infinitae potentiae clavum arripuit, tenuitque imperioſiſſime, uſque dum per annos amplius viginti orbe Chriſtiano furoribus internecinis quaſſato, Gallia partim dirupta luxu, partim emaciata tributis, ipſe curis ingentibus exeſus, cadaveroſa tabe dilaberetur. Magna praeſtitit, ſed quicquid erat in omni Gallia roboris prodegit, et propoſitum facinus, quamvis immane, admiſtione virtutis adumbrari, ſummam credidit eſſe virtutem. Galliae proceres aut cohibuit carcere, aut bellicis adverſus finitimos expeditionibus diſtinuit, ut aula vacua ſolus Regem haberet. Haud ignoravit Puteani nomen, nec parum ſibi fore ad gloriam ratus ſi laudatiſſimo viro uteretur, ſtudiorum ejus fautor haberi, et honoraria quotannis praeſtari voluit; admiſit ad colloquium, conſuluit per epiſtolas, perque ſuos, ſuper negotiorum caſibus plerumque veris, aliquando etiam quaeſitis in ſpeciem figuris; nunquam tamen frivolis aut vanis, ſed regimini populorum ad caecos et ſubitos eventus exempla ſive praecepta daturis. Fecit huic genio Puteanus quod optimi viri fuit; reſpondit, ſive conſuluit quod rectum honeſtumque eſſe exiſtimavit; nihil adulatus eſt unquam, nihil ementitus. Sciebat, vim illam, fati alicujus fuiſſe neceſſitatem; ea vero quae auderet faceretve, non fuiſſe auſuram neque facturam, ſi Chriſtiani principes, quae ſuarum erant partium, ſciſſent ſive feciſſent. Hujuſce igitur aevi curriculo Puteanus

quamplurima

quamplurima condidit pro negotiis a primario miniſtro propoſitis, plurima etiam quae per ſe ipſe arbitratu ſuo tractanda ſuſceperat. Quae quoniam de rebus noſtris, pro Gallia ſcilicet, conſcribebat, ut facilius et promptius ab noſtris hominibus perciperentur, ſermone Gallico cudi et concipi oportere cenſuit, Latinae linguae, jamdiu ſepultae, ac de veteribus monumentis excitandae, vocabulis peregrinis ſegniter ferientibus aures minus aſſuetas. Atque hoc de publico ſive communi omnium gentium ſenſu. Et memini me, cum inter nos hac de re ſermones haberemus, amici conſilium valde probantem, adjeciſſe, male de ingenio ſuo meritos mihi videri, qui doctrinae adfectatione res hodiernas et vernaculas priſco ritu aut Romano ſermone tractarent; etenim facere ſe ſibimetipſis et aliis gratuito moleſtos atque difficiles, pravum invaluiſſe tam in Eccleſia quam in Senatu morem, patronos et concionatores adductis idiomate Graeco Latinove ſententiis orationes ſuas corrumpere; teſſellati operis lenocinio eloquentiae legitimae gratiam frangi, vires debilitari; auditorum, ſive judicum attentionem docilitatemque apud ignaros plerumque linguarum vaneſcere: denique, maximos oratores, quorum ſcripta legendo non ſatiamur, Graecos ſive Latinos, actionibus ſuis nihil unquam ſermonis exotici miſcuiſſe; hoc tantum epiſtolis indulſiſſe Latinos, at Graecos ne quidem epiſtolis: Plutarchum, facta mentione verſuum Horatianorum de magnificentia Luculli, mentem edidiſſe poëtae fideliter; Latina verba diligentiſſime ſuppreſſiſſe. Una fortean Romanenſibus hodie nobis excuſatio profit, quod linguam uſurpantes de Graeca ſimul et Latina prognatam, noſtrorum ſcilicet auctorum recordatione verba etiam ipſiſſima citantes, non videmur ingrati. Quantula pars exercitationum, quae vehemens animis incutiant Puteani deſiderium noſtris! Jure optimo tanti viri laboribus Gallia gloriabitur, et erit quod maximas nobis gratias habeant exteri, quibus eſt humanae vitae ſapienter inſtituendae cura. Puteani prudentiam, aequitatem, conſtantiam declarant Conſiderationes, Commentarii, Conſilia varia, ſive Reſponſa magnis de rebus elaborata, quantaeque apud probos et graves eſſe debeant exſpectationis, oſtendunt edita nuper de Libertatibus Eccleſiae Gallicanae volumina, quae jam veritatis hoſtibus tantum attulere faſtidii nauſeaeque. Horum calumnias ipſe Puteanus proprio volumine confutavit, quod ſuo quidem ordine apparebit, cum ceteris, quorum editionem fratri praeſtantiſſimo commiſit. Penes eum ſunt etiam diplomata, declarationes, edicta, ſuper arduis lucubrata negotiis; quibuſcum una ſervantur autographa pittacia, epiſtolae variae, quas ad Puteanum ſcriptitabant proceres manus Richelii, Seguieri, Bulionis et Joſephi, illius nimirum Capucini. Earum vero nonnullis ſuperſcribitur et Gothofredi nomen, talium etiam rerum ſcientiſſimi, quem noſter ſibi ſocium adhibuerat eruderandis illis occiduae ſenectae chartis, optimum et ſpectatae fidei virum, etſi minime ſtilo pollentem. Hoc praeſtabat Puteanus; proptereaque omnia quae labore ac ſtudio communi conquiſita et congeſta fuerant, ſolus digerebat et mandabat litteris. Porro, dicendi ſcribendique genere utebatur prompto et facili; hoc praeſertim accurans, ſignificanter et dilucide proferre quae ſentiret; neque alium certe amant characterem monita ſive reſponſa prudentium: docent, explicant, oſtendunt; rationibus, exemplis, ipſarumque adeo rerum momentis, aut negotiorum inſtrumentis; rhetorum tropos et ſchemata non admittunt; ceterum idiomatis Gallici nitorem minime reſpuebat; et eſſe partem ſeculi noſtri non ingloriam cenſebat hominum illud genus elegans facetum diſertumque. Mirifice autem capiebatur eruditis urbanitatum ſalibus et aculeis, ſi non impiis, neque ad calumnias aut maledicta probroſis. Amicos fide perpetua conſervavit, neque eſt ab ullo divulſus unquam, niſi morte; ac mortui quidem cineres et reliquias, puta liberos, agnatos, adfines, benigno proſecutus eſt adfectu. Gratiam magnatum nunquam ambitioſe aut importune eſt adſectatus; oblatam ſtudioſe ac reverenter coluit; qua nimirum prodeſſet quamplurimis opem ſuam poſcentibus, magis quam ſibi. Nullis unquam ſe partibus addixit; tantae compos aequabilitatis, ut conſtantia ſua, venientes ad ſe quandoque partium ferventiſſimos, tacito intra ſinum ipſorum pudore aut frigore feriret, legitimae ſemper majeſtatis ac publicae tranquillitatis amantiſſimus. Oderat rixas et jurgia, praeſertimque inter eruditos; ac turpe eſſe dicebat, viros indubitate doctos canina rabie famam viciſſim ſuam rodere ac lacerare ſcriptis trucibus, tanquam viliſſimos de plebe cerdones in angiportis ſeſe luto ac ſtercore conſpurcantes. Aiebat, rem eſſe

omnium

omnium peſſimam, hominis improbi litteraturam; ſententiae bonis ſemel rationibus ſtabilitae, ſi quis factioſa contumacia contradiceret, prudentis eſſe non altercari, ſed poſteritatis arbitrio rem integram permittere. Vir attentiſſimus operi, etiam cum otiari modica relaxatione videbatur, aliquid animo providebat quod ad publicam faceret utilitatem, adeoque laboribus etiam alienis adſavebat, ut quemque, qua dote valere judicaret, ea prodeſſe aliis ne pigeret, hortaretur: aut ſi quid ad ſtudia litterarum, ſive ad rerum gerendarum peritiam, geſtarumve notitiam, boni commatis apud heredes imperitos premi ſentiret, id pretio vel precibus eruebat, ut fieret olim publici juris. Ea cura ſervavit epiſtolas Foxii, itemque Oſſati; de quibus certe ſcriptionibus hoc veriſſime praedicabitur, poſt illam Pauli Sarpii Tridentinam, nihil exſtare, unde queant aulae Romanae artes pernoſci clarius aut certius. Servavit etiam Camdeni partem alteram Elizabethae Britannorum reginae, quam auctor, ſe vivo edere non auſus, penes Puteanum deponi mandaverat. Collegit et Joſephi Scaligeri Epiſtolas, multiplici eruditione locupletiſſimas, ejuſdemque Opuſcula inſigni praefatione Caſauboni maximo Thuano nuncupata. Praeterea ſervavit Nicolai Fabri Peireskii Senatoris Aquenſis Epiſtolarum ad ſe atque ad Jacobum fratrem volumina duo grandia, quibus continentur ad Naturalis hiſtoriae totiuſque litteraturae notitiam obſervationes elegantiſſimae. Eademque opera Puteanus ipſum Peireskium, atque de Juſſionum regiarum quatuor viris Antonium Lomenium Villoclarium, arctiſſimo ſecum invicem amicitiae nexu conjunctos, fecit ut enixe conſpirarent, qua pollebant gratia, requirendis undique arcanae memoriae chartis, curioſa rerum noſtrarum externarumque ſtudia valde juvantibus. Habentur illic Principum et Legatorum, viciſſimque ad Principes et Legatos litterae, Inſtructiones, Mandata, et hujuſcemodi alia innumera: quibus odorandis veſtigandiſque mira fuit Lomenii Peireskiique ſagacitas, magna felicitas ſive auctoritas obtinendis; maxima vero Puteani ſedulitas et induſtria ſingulis ordine ac tempore diſtinguendis et componendis. Exinde autem vidimus inſtauratam bibliothecam voluminum amplius quadringentorum, quae Lomenius noſter ſumptu liberali, multo labore tranſcripta, magnificoque opere compacta, ſuis aedibus officioſiſſime habuit ad varios amicorum uſus. Eo decedente, ex aerario regio librarum millibus quadraginta perſolutis, regiam plane ſupellectilem Luparanis armariis cuſtodiri placuit, donec accederet bibliothecae omnium toto orbe bibliothecarum copioſiſſimae, unde eſt tandem in Regiarum Chartarum theſaurum comportata. Hoc etiam vero Puteanum permultis beatiorem fuiſſe exiſtimo, quod ſero ſe permiſit typographis, quorum opera praefeſtinata poenitentiam nonnullis induxit, et conſervavit ridenda ſenibus cunabula. Jam in limine ſenectutis erat, cum editioni Libertatum Eccleſiae Gallicanae manus primas admovit. Opus antea tentatum pluribus, nulli felicius ceſſerat quam Petro Pithoeo. Is tantum capita quaedam tribus et octoginta conſtituerat articulis, ſummo judicio formatis. Ad ea igitur capita Puteanus collimavit, conjecitque probationes, ex ampliſſimis undique tribunalibus et variis Eccleſiarum chartulariis, atque ipſo Chartarum regni Theſauro collectas, unde, communi gentium ſenſu, continuatoque uſu, decreta manaverant, quae Pithoeanas poſitiones conſtabilirent. Hoc una quidem et altera editione praeſtitit, ac ſubinde repetita lectione adjecit ad omnes ſingulatim articulos commentaria, doctiſſimas obſervationes, quae citatis variorum ſciptorum teſtimoniis Gallicani juris aequitatem confirmant. Adverſus haec tanti momenti ſtudia, quae pro Regis et Cleri dignitate certabant, Clerus ipſe Gallicanus, inſtigantibus aulae tranſalpinae mancipiis, jam commotior accendi atque inflammari coeperat, et atrocia fulguraſſet, ſi non ipſa vitae ſanctiſſime tranſactae quaſi majeſtas texiſſet auctorem. Durat operi fama, geminata jam editione diſcurrens, durabitque olim venientibus ſeculis ubicumque ſapientia vigebit. Sed nihilominus aegre Puteanus attentatum facinus diſſimulavit: tam neminem ſenſerat injuriae regni legibus illatae vindicem. Ergo hic incipiunt perpetuo triſtia. Franciſci Thuani exitium indigniſſime tulit, atque inter triſtiſſima ſua duxit. Juvenis minime ſontis memoriam, cognitione diſpuncta, purgari ac redintegrari debere; rem aequiſſimam non abſque injuria differri, magnis rationibus peculiari volumine demonſtravit. Interdum erumpebant imo de pectore viri cordatiſſimi graves querelae: Multiplicibus triumphis ampliſſimas Gallicanae majeſtatis facultates decoqui. Sub triumphali conturbatore annos aliquando cenſeri, forſitan

viginti, beatos et locupletes: poſthaec vero, ſequente peſſimo neceſſariae fraudationis conſilio, facile extitiſſe publicos praedatores; et ſubinde concurſum populorum repoſcentium ablata, rapta, extorta. Plus auri argentique fuiſſe corraſum poſtremo vicennio tributis, quam ſeculis antecedentibus univerſim cunctis; nec impenſum militaribus ſtipendiis, niſi tantillum; milites ad omne nefas auctoratos: ducentas plus minus in Urbe grypotigres, nuper omnium egenas, hodie regifico luxu diſſolutas, monſtroſa rapacitate ſanctam alias Regii nominis poteſtatem ceteris urbibus, oppidis, agris horribilem feciſſe paſſim. Sic Urbem ipſam, ſic provincias, in apertam rabiem converſas. Et miramur annoſiſſimam orbe toto monarchiam delirare, deſipere, ineptire? aut tale quid pati, quod paſſam fuiſſe Romanam legimus? An miſereſcimus toties ac tandiu repueraſcentis! Nimirum, continuante fraudatorum impunitate atque licentia, gaza regia repente exaruit, et fides publica collabi viſa; et, abrupta ſive negata ſubſidiorum etiam tolerabilium praeſtatione, rerum gerendarum nervi omnes ubique ſuccisi. Quartus nunc agitur annus cum haec deplorare et lamentari videbam Lutetiae Puteanum, jam aegreſcentem. Aderam amico: et praecipiebamus animo quae ſubinde acciderunt triſtiora. Vir optimus, communis amici noſtri ſortem miſeratus, quod, rebus adeo turbatis afflictiſque, teneret in Senatu locum tot ſententiarum converſionibus ac difficultatibus obnoxium, felices affirmabat, quibus latebras Deus honeſtas conceſſerat, grates Numini maximas habebat, quod eo ſe vitae genere continuiſſet. Atque hoc impreſſerat cordi ſuo tantopere, ut adjungi conſilio Legatis ad pacem publicam ab Rege miſſis, quod poterat etiam ab modeſtiſſimis ambitioſe expeti, oblatum ſibi repetitis magnatum obteſtationibus munus, defugerit, ipſiſque etiam Legatis amice atque enixe ſibi hoc ab ipſo officium poſtulantibus reſtiterit pertinaciter, atque in Gothofredum ſuum tranſmiſerit. Annuit tamen, et fideliter praeſtitit, ut ſuper accidentibus negotiorum quaeſtionibus conſultus, ex animi ſui ſententia reſponderet; inſtrumenta, teſtimonia, exempla ſubminiſtraret. Mentis argutiſſimae ſenex praeſagiebat fruſtra illos ire, quum exirent domo, nec obſcure per litteras ante ſignificaverat amicis. Etenim ſatis intelligebat, illa Regis adhuc aetatula, novis regni miniſtris aeque ac deceſſoribus ſuis neceſſarias eſſe pacis differendae moras, aut evitandae rationes. Inter haec Puteanus noſter conſenuit: fatigatum nimia ſcribendi, legendi, meditandi contentione corpus, impar animi viribus, hoſpitem admonuit migrationis. Hanc ſibi tota vita ſua proſpexerat, quare, nihil quicquam monitu confuſus, placide cuncta diſpoſuit, fratrem a teneris annis optime ſemper abſque ulla offenſa dilectum inſtituit rerum omnium ſuarum heredem, et amicis intime commendatum hortatus eſt, ne ſolitudine triſtiore maceraretur, adhiberet ſibi Iſmaëlem Bullialdum aſtronomiae ſimul et litteraturae exquiſitioris apprime gnarum, jam longa ſatis aſſuetudine perſpectum, cujus familiaritate ſuaviter uteretur. Eodem teſtamento paucula, quae petitu ejus delineaveram, adſcribi tumulo mandavit. Ab ſeſquianno prius quam abiret, litteras ad me dabat frequentes, mentis indices Deo Chriſtoque domino devotiſſimae: interque officia reſcribendi ſic adficiebar amici pietate, ut agi mecum inclementius arbitrarer, ſi provectior aetate non anteirem, aut non ſaltem conſequerer abeuntem, ne ſuperſtes animae, quae me totum animabat, iners ego hic prae taedio moeſtitiaque ignavus jacerem: et continuo tanquam ad me reverſus, memetipſum redarguebam erroris, qui divina reſpexiſſem ſicut humana; cum illa ſint ab iſtis omnino diverſa: etenim facile concipi divinis humana, contra, non item, ſed charitate Chriſtiana, cujus aeterna eſt utilitas; receptum coelo Puteanum ſic apud Deum in Chriſto vivere, ut Chriſtianus ego, tantiſper adhuc agens in terris, vivam nihilo ſecius cum Puteano apud Deum in Chriſto. Hac vero nos invicem ſapientia ſolabamur, et Cypriani ad Cornelium ſuum ſcribentis admonitu, paciſcebar ab amico, ſemiſecularis amicitiae jure, charitate mutua, reciprocas ad Domini noſtri miſericordiam preces. Hoc agebat epiſtolae meae ad Puteanum ſupremae ſtilus; et quo momento curſori perferendae litterae tradebantur, vir immortali gloria digniſſimus animam Domino Servatori mandabat, ſacris Catholicis procuratam per ſacerdotem optimum, Curatorem Eccleſiae Sancti Coſmae nomini ſacratae. Ea ſcilicet Urbis regione habitabat in aedibus Regiae Bibliothecae ſervandae comparatis, quas ego vicennio plus habitaveram, cum Senatorii muneris hoc Mediomatricum Parlamento ſtudioſius obeundi conſilium cepi, ſimul et Bibliothecae regiae Curam

tradidi

tradidi viris amiciſſimis poſſidendam, ſicut a me fuerat decedente Caſaubono poſſeſſa. Huic vero maximum ornamentum contulere invecta ſua ipſorum bibliotheca ſumptu elegantiſſimo ſplendida, aemula Thuaneae. Etenim capit voluminum typis editorum millia novem, omnes auctorum cujuſque linguae, cujuſcumque diſciplinae, non aevi illius duntaxat veteris, ſed etiam deſcendentium in haec uſque tempora ſeculorum ſelectiſſimas editiones. Praeterea vetuſtiſſimos codices manuſcriptos ccc, Memorialium ſeptingenta et ſexaginta quinque volumina, ſcripta manu plerumque ipſius Puteani. Juvat haec etiam minuta perſequi. Quanto videlicet honeſtius, quam condere annalibus caedes et bella, urbes everſas, oppida capta, provincias deſolatas. Et quam putidum Chriſtiano tantorum ſcelerum duces honoribus adfici, per eoſque geſta poſteris tradi, ut nobiles et generoſi et magnanimi praedicentur qui tantis mactant innocentiſſimos malis. Abeant illi cum ſuis illuc, quo nemo pius ire non exhorrebit. At recta nobis et pia mente liceat de noſtro Puteano bene ſperantibus, bene de bonis omnibus merito, bene adprecari. Vitam ejus me ſcripturum pollicebar, et ſum ego polliciti reus, ſi non praeſtiterim hactenus, qui menſes et annos ejus ab infante ad nonum et ſexageſimum perduxerim. Supereſt tamen, quas poſteritati reliquias dicavit, adnumerare cumulatius: hoc itaque deinceps catalogo citabuntur, et univerſa defuncti vita, per ipſum ſcilicet, perque res ab ipſo geſtas replicabitur. Occurrit ecce inprimis Hiſtoria damnationis Templariorum. Sequitur Hiſtoria ſchiſmatis eccleſiaſtici ab anno 1378, ad 1428.

III. Historia pragmaticae ſanctionis Biturigibus conditae, an. 1439, quemadmodum ſtabilita, obſervata: quibus a Rom. Pontifice artibus oppugnata.

IV. De Concordatis Bononiae inter Leonem x, et Franciſcum i, quo pacto ſtabilita et uſitata.

V. Ordinationes Antiſtitum Eccleſiae.

VI. Controversia inter Pontificem et Imperatorem ſuper Inveſtituris.

VII. Quas ob cauſas Concilium Tridentinum Gallia non receperit, et quare ſit repudianda Cleri Gallicani ſuper hac re ſententia promulgata anno 1615.

VIII. Programma ſub nomine Epiſcopi Carnutenſis in cauſa Cenſurae per eum propoſitae ſub nomine Cleri Gallicani, anno 1626.

IX. Historia perſonarum ſex et viginti, Regio ſive Principali favore potentium. Volum. iv.

X. De regis Franciae jure ad regnum Navarrae adverſus Hiſp.

XI. De regis Franciae jure ad regnum Arrag.

XII. De regis Franciae jure in Rempublicam Genuenſem.

XIII. Pro regno Franciae et quibuſdam provinciis adverſus Anglos.

XIV. De Lege Salica.

XV. De jure confiſcandi in crimine Majeſtatis.

XVI. De regis Franciae jure ad regnum Angliae.

XVII. De jure regis Franciae ad regnum Caſtellae.

XVIII. De regis Franciae jure adverſus Sabaudum, circa Foſſiniacum, Nicaeam, et Coniacum.

XIX. De regis Franciae jure in Comitatu Flandriae, et de pactis Madriti, Cameraci et Crepiaci.

XX. Regis Franciae dominium alienari non poſſe.

XXI. De regis Franciae jure in Comitatu Arteſiano.

XXII. De regis Franciae jure ad Inſulam Flandr. Duacum et Orchias.

XXIII. De regis Franciae jure ad Tornacum, Santamandum et Mortaniam.

XXIV. De Comitatu Sancti Pauli. Unde moveat.

XXV. De regis Franciae jure ad regnum Burgundiae adverſus Imp. Germ. et Legitimo titulo poſſideri agrum Lugdunenſem, Delphinatum, Provinciam, Breſciam, &c.

XXVI. An ſit praeſcriptioni locus inter ſupremae poteſtatis Principes.

XXVII. Pro rege Franciae, adverſus Lotaringiae Ducem, ſuper Ducatu Andegavenſi.

XXVIII. De controverſia inter Franciae regem et Lotaringiae Ducem ſuper Comitatu Provinciae, Forcalqueri et agris adjacentibus.

XXIX. De regis Franciae jure ſuper Avenione, et Comitatu Venaſcinenſi.
XXX. Unde moveat Principatus Aurangiae.
XXXI. Confutatio quarumdam objectionum in cauſa Ducatus Britanniae.
XXXII. Pro Rege Franciae adverſus Hiſpanum, in cauſa Ducatus Burgundiae.
XXXIII. De Infantium Franciae Apanagiis.
XXXIV. Jura Regis Franciae ad Comitatum Altiſiodorenſem, Matiſconenſem, et Barrenſem Seq.
XXXV. Consideratio pactorum Atrebati, an. 1435, et Peronae, an. 1468.
XXXVI. De Regis Franciae jure in Comitatu Auxonenſi, et Sanlaurentii dominio.
XXXVII. De Ducatu Guiſae.
XXXVIII. Instrumenta probationum in cauſa Regis Franciae pro regionibus Epiſcopatuum Mediomatricum, Tulli et Veroduni.
XXXIX. Beneficentiae, ſive donationes regum Franciae Pontificibus Romanis.
XL. Apologia pro libris Hiſtoriarum Jacobi Auguſti Thuani.
XLI. De Regentibus Franciae, et quando Reges Franciae cenſeantur annis majores.
XLII. De quaeſtione habenda ſuper vita et moribus eorum qui ab Regibus proponuntur ad Epiſcopatus et Abbat.
XLIII. De contributionibus Eccleſiaſticis ad ſubſidia regia rebus urgentibus.
XLIV. Pacis ineundae rationes inter Franciae Regem et Principes vicinos in conventu Colonienſi.
XLV. Argumenta, ſive rationes, purgandae memoriae Franciſci Auguſti Thuani.
XLVI. De regis Franciae jure ad Principatum Mediolanenſem.
XLVII. Commentaria in Petri Pithoei librum de Libertatibus Eccleſiae Gallicanae.
XLVIII. De Interdictis Eccleſiaſticis.
XLIX. De Parlamento Pariſienſi.
L. Observationes et Exempla juriſdictionis regiorum magiſtratuum in Epiſcopos et alios clericos criminis poſtulatos.
LI. Documenta varia pro jure dominico Franciae in varias Urbes et Provincias.
LII. De jure Advenatus in Franc. An locum habeat adverſus Principes extraneos, quibus eſt juriſdictio ſuprema, et An Francigenis parentibus competat portio hereditatis adverſus parentes non Francigenas, excluſo rege.
LIII. Historia cognitionum criminalium adverſus Joannem Alençonii Ducem, et Borbonium Coneſtabilem, et Mareſchallum Biezium.
LIV. Historia controverſiae inter Bonifacium Pontif. viii, et Regem Philippum Pulcrum, ex ipſiſſimis Actis ab ann. 1296, ad ann. 1305, et ſub Pontificatu Clementis v. Vol. ii.
LV. Consultationes, Epiſtolae, et hujuſmodi alia ad Concilium Tridentinum ſpectantia, quorum pleraque hactenus non edita.

Indicavi titulos tantum et lemmata; qui volumina conſpexerit, mirabitur, talia tanta ſcripſiſſe hominem tot amicis quotidie vacantem. Hemicranicam valetudinem vitae caelibis aequabilitate ac lenitate abſtemius toleravit uſque, donec alvi profluvio, ſeptimeſtris languor, aſthma cum febre, menſis unus, anni novem ſupra ſexaginta, corpus exanimum tradidere ſepulcro. Exſequias funeris ad aedem Sancti . Coſmae proſecuti ſunt parentes, amici, conventu luctuque maximo. Exceſſit omnem doloris modum etiam cognationis neceſſitudini datum, Jacobi Auguſti Thuani, primae poſt ampliſſimam in Senatu Pariſienſi curiae Praeſidis, pietas et animus erga Puteani memoriam gratiſſimus, adeo quem a pupillo patris vice habuit et coluit, huncce ademptum tanquam filius parentem ſuſpirat atque deſiderat. Habet doloris in ſolidum participes illuſtriſſimos, adfinitatis ſive cognationis praerogativa commemorandos, Jacobum Daneſium, quondam in Rationum regiarum curia Praeſidem, nunc epiſcopum Tolonenſem, et Arnaldum Pontacum in Senatu Burdigalenſi Praeſidem, ſororios ſuos. Et Daneſius quidem, Puteanum biduo prius quam decederet Chriſtianis adjutans conſolanſque alloquiis, perſpexerat in amico ſpem optimam, fidem

fidem rectiſſimam, mentem ad Dominum toto corde geſtientem. Luxere Puteanum praeſtantiſſimi Regiae procurationis Advocati Audomarus Talonius et Hieronymus Bignonius. Atque ut uno tandem verbo cuncta complectar; optimum virum, optimum civem, optimum Regis conſiliarium, quotquot ubique ſunt optimates luxere. Tumulo frater titulum poſuit moeſtiſſimus. Tituli autem verba ſunt haec:

PETRVS PVTEANVS CLAVDII PVTEANI SENATORIS AMPLISSIMI FILIVS EX CLAVDIA SANGVINA FILIA BARBARAE THVANAE, QVAE FVIT CHRISTOPHORI THVANI SENATVS PRINCIPIS SOROR, CLEMENTIS PVTEANI IVRIS AEVO SVO PERITISSIMI NEPOS. OPTIMIS PARENTIBVS OPTIME RESPONDIT: DOCTRINA PIETATE PRVDENTIA FIDE GRAVITATE CONSTANTIA PROBATISSIMVS: REGI A CONSILIIS ET BIBLIOTHECIS: IMPERII GALLICANI IVRA, EXEMPLIS SVMMO LABORE PROVISIS, REM PVBLICAM MINISTRANTIBVS CONSVLTISSIME SVGGESSIT: PROCERVM ET CLARISSIMORVM VBIQVE VIRORVM OFFICIIS, OBSERVANTIA, FREQVENTI CONVENTV CELEBRATISSIMVS. VIXIT ANNOS SEXAGINTA NOVEM, MENSEM VNVM. HIC SITVS XIX CAL. IAN. AN. CHR. M. DCLII. IMMORTALIS PER CHRISTVM VITAE GRATIAM EXSPECTAT. IACOBVS PVTEANVS FRATERNAE GLORIAE CONSORS, ORBITATIS SVAE MOESTITIAM, NICOLAI RIGALTII VERBIS AMICITIAE VETERIS HONOREM TESTANTIBVS, QVANTO PER CHRISTIANAE MODESTIAE PRAECEPTA FAS EST SOLATIO CONSOLATVR.

CALENTIBUS adhuc exſequiarum lacrimis epicedia ſcripſere, amica ſimul et vera, fratres omnifariam doctiſſimi, Henricus et Hadrianus Valeſii. Et adventare audio Lud. Guezii Balzacii, Nicolai Heinſii Dan. F. Caroli Feramuſii, Petri Halleii, Caroli Ogerii, et aliorum, digna tanti viri meritis, digniſſima famae clariſſimae ſcriptoribus officia: quibus ego ſpectandis legendiſque locum cedo libens quaerenti efficaciora in luctu, quo nemini cedam, conſilia. Scrip. Tulli Leucor. Calend. Martiis Anni M. DC. LII.

Eloge de Pierre Du Puy Garde de la Bibliotheque du Roy, par M. Perrault.

IL ſeroit mal aiſé de dire ſi c'eſt du côté du Savoir ou du côté de la Vertu que celuy dont je parle a merité davantage d'être conſideré. L'Employ de Garde de la Bibliothéque du Roy, dont il étoit infiniment digne eſt un préjugé de ſa ſuffiſance, & ſes Ouvrages, qui ſont l'admiration des Savans, en ſont une preuve qui ne peut eſtre conteſtée.

A L'EGARD des mœurs, il n'y en eut jamais de plus douces, de plus reglées, ni de plus aimables; beaucoup de pieté & de modeſtie, une humeur obligeante, une parfaite intégrité, & un amour tres ardent pour ſa Patrie formerent ſon caractére. Il avoit encore un diſcernement admirable pour les affaires; quelque embarraſſées qu'elles fuſſent, il trouvoit d'abord le point qui les décidoit. Monſieur le Préſident de Thou ſon allié, qui ſe connoiſſoit ſi bien en hommes de merite, n'avoit point de plus grand plaiſir que de s'entretenir avec luy, & Monſieur Rigault fut admis pour tiers dans leurs ſavantes Converſations.

ON peut dire que la paſſion dominante de Monſieur Du Puy étoit l'amour de ſa Patrie. Preſque tous ſes Ouvrages ne tendent qu'à lui faire honneur, qu'à en faire valoir, & à en relever les avantages. Auſſi dés qu'il fut de retour d'un Voyage qu'il fit en Hollande, avec M. Thumery de Boiſſiſe envoyé par le Roy, où il renouvella l'amitié que ſon Pere avoit entretenuë avec tous les ſavans Hommes des Pays-bas, il travailla à la recherche des Droits du Roy & à l'Inventaire du Treſor des Chartres, dont l'examen, qu'il fit ſoigneuſement, luy donna une parfaite connoiſſance de tout ce qui regarde nôtre Hiſtoire. Il embraſſa avec une joye incroyable la commiſſion qui luy fut donnée de juſtifier, avec Meſſieurs le Bret & de Lorme, les Droits du Roy ſur les

trois Evêchez de Metz, Toul, & Verdun, & les uſurpations du Duc de Lorraine ſur ces mêmes Evêchez. Tout le poids de cette Commiſſion tomba ſur luy, il en dreſſa tous les Inventaires raiſonnez, & fournit quantité de Traittez & de Memoires pour la verification des juſtes prétentions de la France.

Pour eſtre convaincu de ſon amour pour ſa Patrie, & de ſon zéle pour l'avantage de la Couronne, il ne faut que lire les titres de ſes Ouvrages, dont voicy une ſuccincte énumeration. *Traittez touchant les Droits du Roy ſur pluſieurs Etats & Seigneuries: Recherches pour montrer que pluſieurs Provinces & Villes du Royaume ſont du Domaine du Roy; Preuves des libertez de l'Egliſe Gallicane; De la Loy Salique; Que le Domaine de la Couronne eſt inalienable; Traitté des Appanages des Enfans de France; Memoire du Droit d'Aubeine*, & pluſieurs autres de la même nature. Il n'avoit pas de plus grande joye que lorſqu'il découvroit un Titre qui ajoûtoit quelque choſe à la gloire du Royaume, ou qui luy étoit de quelque utilité. C'étoit une eſpece de Conqueſte à ſon égard qui luy donnoit plus de plaiſir, que s'il avoit augmenté ſon propre Patrimoine.

Il mourut à Paris le vingt-ſixiéme Decembre 1651, âgé de 69 ans. M. Rigault écrivit ſa Vie, où l'on peut voir plus au long les qualitez admirables de cet excellent homme. M. Valois fit ſon Oraiſon funebre, & preſque tous les ſavans hommes de ſon temps firent ſon Eloge. Il donna ſa Bibliothéque au Roy aprés avoir accru celle de Sa Majeſté d'un trés-grand nombre de Livres tant imprimez que manuſcrits. Luy & ſon frere prirent ſoin de la Bibliothéque de M. de Thou aprés ſa mort, & la rangerent de la maniere qu'on la voit dans le Catalogue imprimé en 1679, qui eſt le plus beau modelle dont on puiſſe ſe ſervir pour dreſſer une Bibliothéque.

Son frere Jaques Du Puy Prieur de S. Sauveur prit le ſoin de l'édition de ſes Ouvrages poſthumes, & fut Garde de la Bibliothéque du Roi aprés ſa mort. Il continua à entretenir les doctes Conferences qui s'y faiſoient tous les jours, & où ce qu'il y avoit de plus habiles gens & de grands perſonnages pendant la vie de tous les deux, prenoient un extrême plaiſir de ſe trouver. Il nous reſte une infinité d'excellentes choſes qui ont été dites dans ces Conferences & qui ſont venuës à nous ſous les titres de *Puteana*, de *Thuana*, & de *Perroniana*. Ces Conferences étoient ſi eſtimées & le Public témoigna un ſi grand regret de les voir finir, que M. de Thou les continua dans ſon Cabinet juſqu'à la vente de ſa Bibliothéque, aprés quoy M. Salmon Garde-roolle des Offices de France qui avoit entrée dans ces Conferences, les a tenuës chez luy juſqu'à ſa mort, & M. de Villevault ſon gendre Maiſtre des Requeſtes reçoit preſentement dans la même maiſon cette Aſſemblée qu'on appelle encore le Cabinet, parce qu'elle s'appelloit ainſi du tems qu'elle ſe tenoit dans le Cabinet de M. de Thou.

Ex MS. . *Cl. V. Petro Puteano.*

Nobiliſſime et ampliſſime vir, S. Tardius ad tuas longe ſuaviſſimas XV Jan. datas reſpondeo, eo quod diſcuperem ſatisfacere tibi ad omnia quaeſita tua. Freheri μακαρίτυ Moſella nihil habet aliud, quam Commentarium ad Auſonii Moſellam, in quo omiſſa quaedam a divino Scaligero planius explicat; et quamvis auctor extremam manum operi non impoſuerit, tamen in eo eſt ut brevi typis divulgetur: faxo tum ut habeas. Quaedam jam explicaverat in ſecundo originum Palatinarum, quem, quia grandior, tradere tabellariis non audeo; tradam autem hiſce Francofurtenſibus nundinis bibliopolis veſtris, in quo videbis de Ripuariis. Nihil enim tam mihi cordi eſt, quam tibi in omnibus obſequi, qui tot officiis tibi obſtrictus teneor. De novis ducatibus inſtitutis deficiente Caroli Magni progenie, res perobſcura et tenebris involuta. Lipſius aliqua explicavit in Lovanio ſuo. Jam non moror te iis, quae mihi obſervata, donec Freheri noſtri reliqua habeas. Quod de benevolentia in me magni herois Thuani, cujus memoria in benedictione, tam amice teſtaris, longe mihi gratiſſimum, et ſane quem vivum colui et maximi feci, ejus memoria mihi ſacroſancta. Noſtrae res in Imperio ſatis quietae hoc tempore. Caeſar Electores omnes invitavit, ut Ratisbonam ſe ſiſtant ipſi $\frac{1}{11}$ Maii, ut illic conſultent quae ad tranquillitatem faciant. Noſter omnino ſe ſtiturus eſt, ſi et ceteri compareant. Jam Conventus in Hungaria habentur, ubi confidit Rex Bohemiae etiam Hungaricum diadema obtinere; inde tertium quoque ſibi deſpondet Ratisbonae. De pace Bohemi cum Venetis ſunt qui dubitare

dubitare incipiant; et quia Hiſpanus occaſionem ſe nactum exiſtimat Adriatici maris dominatum obtinendi, Venetos pacis cupidos frui optatis vix ſinet. Sabaudus deſtitutus auxiliis veſtris leges accipere cogitur. Cenſuram Sorbonae in opus Spalatenſis vidi. Etiam Romae, renitentibus pleriſque Cardinalibus, Papa negotium dedit Andreae Eudaemon Joanni Cretenſi, qui jam ſe jactat a Palaeologis oriundum, ut illud refutet. Notae hominis intemperiae, et loquacitas nulla ſolida doctrina ſubnixa. Ceteri conſultius judicaverant ſcriptum illud negligere, et ſinere ut ipſo tempore vaneſceret. Publicavit Spalatenſis Concionem Italicam, in qua ſatis oſtendit affectum ſuum in Pontificem, quae ad vos haud dubie perlata quoque. Deum precor, ut te Rigaltiumque, quem cum affectu ſaluto, ſervet incolumes bono literarum et reipublicae. Vale vir nobiliſſime. Heidelberga 18 Mart. 1618.

Tuus ſincera fide,

GEORG. MICHAEL LINGELSHEMIUS.

Ex Tho. Smithi Syl. G. Camdeni, et ill. viror. ad eum Epiſt. Lond. 4to. 1691, p. 193.

G. Camdeno P. Puteanus S. *D.*

PATRICIUS Junius, vir eruditus, utriuſque noſtrum amiciſſimus, has tibi tradet, quibus tandem adjunxi varias lectiones *Itinerarii Antonini* ex codice Regio pervetuſto, ſed qui non multum variat ab editis, ut tute videre potes.—Ille ipſe eſt D. Thumerius Boſſiſius a Thuano tutor liberis datus, qui diu apud vos ſumma cum laude regnante Elizabetha legationem obiit: eſt ſane vir maximae probitatis, nec hujus ſaeculi; eum parentis loco colo et veneror, eoque libentius, quod olim parentis mei amicus intimus, et quod pro me in ſacro lavacro fidejuſſit: eum tuo nomine ſalutavi. Reliqua *Elizabethae* avide exſpectant omnes, qui primam partem viderunt. Audio abſolutum opus, ſed quare non evulgatur? opus ſane plenum aleae hiſtoriam ſui temporis ſcriptis mandare. Patricium Junium vidi libentiſſime, et quantum in me fuit, illi favi; patuit illi Bibliotheca ill. Thuani, ut et talibus Philologis eruditis et doctis. Eſt quidam apud vos, qui librum *de Diis Syris* publicavit: unum exemplar a te enixe, quantum poſſum, peto: nam fruſtra a Librariis noſtris, ut video, exſpecto. Libri veſtri hic non comparent niſi poſt triennium aut forte nunquam. Vale, vir clariſſime, et me ama. *Lutetiae Pariſ.* III. KL. VIIbris CIↃ IↃC XVII.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 202.

P. Puteanus Gul. Camdeno, V. C.

DUM in procinctu eſſet generoſus Legatus veſter, haec pauca et raptim exaravi. Tuas accepi, Vir amiciſſime, cum Seldeni libro *de Diis Syris*, doctiſſimo ſane et eruditionis multiplicis. Sed epicedium illuſtris J. A. Thuani a Thorio noſtro vulgatum nullus vidi: fac quaeſo ut compareat, nihil in hoc genere mihi gratius evenire poteſt. Gruterus utriuſque noſtrum amicus, et illuſtris Thuani virtutum admirator ſummus, his nundinis Francofurtenſibus ad me miſit plura Epigrammata, a ſe in hoc ſummo literatorum dolore fuſa, non ſine honorifica tui mentione, quae omnia, cum Deus volet, lucem videbunt: ſed hoc ſine Thorii verſibus fieri non poteſt.—Velle autem quaeſo Patricio Junio, eruditiſſimo viro, de collatione antiquiſſimi *Graeci codicis MS. Evangeliorum*, et ut ſtet promiſſis urge. Nam conjicio ex epiſtolis D. Pauli plane antiquis, quae penes me ſunt, Th. Bezam negligenter librum hunc venerandae antiquitatis vidiſſe; non vanus erit ejus labor, nec induſtria noſtra. —*Lutetiae Pariſ.* v. id. Novemb. CIↃ IↃC XVII.

Ex MS. *Guil. Camdenus, Cl. V. Petro Puteano.*

SERIUS reſcribo, Cl. Puteane, quod ſerius tuae poſtremae per Woodfordum mihi redditae, et poſt aliquot dies quam meas ad te per Porium dederim. Doctoris Thorii Epicaedium ad manus perveniſſe ſpero. Turvallo enim Gallico Regis noſtri interpreti commiſit, qui, ut affirmat, ad te per nobilem Scotum ante menſem tranſmiſit. Grutero vero optimo et de me optime merito de honorifica illa mentione plurimum debeo. Patricio Junio autem vello, et promiſſi moneo, quod facturum ſe dicit quamprimum exemplar quod eſt Cantabrigiae nanciſci poterit. Quodnam exemplar

exemplar intelligit neſcio: ſin illud quatuor Evangeliorum vetuſtiſſimum quod Beza in Angliam miſit, et ipſe Cantabrigiae ante plures annos in S. Trinitatis Collegio vidi, fruſtra erit. Ibi enim jam non comparet, et quid de illo factum e ſociis nullus dixerit: at rem totam a reverendiſſ. Epiſcopo Elienſi accepi. Tranſmiſit enim Beza ad Cecilium Theſaurarium illud tam venerandae antiquitatis monumentum, ut in Anglia aſſervaretur. Ille Academiae Cantabrigienſis Cancellarius ad Trinitatis Collegium miſit, juſſitque ut Academici gratias agerent; quod factum. Poſt aliquantum temporis Beza, qui juſtum pretium potius quam papiraceas gratias (ut opinati ſunt noſtri) expectavit, neſcio quo obtentu utendi in rebus magni momenti repetiit, et remiſſum erat. Ceterum in publica ibi Bibliotheca extat MS. exemplar Evangeliorum et Actorum Apoſt. Graece et Latine ſequioris aevi, charactere plane barbaro, quod olim Monaſterii S. Irenaei Lugduni, et anno 1562. in Angliam allatum, a Matthaeo Parkero Academiae donatum. Hoc juvenes ſuſpicantur eſſe illud Bezae, ſed falluntur, et cum illis Thomas Jameſus Bibliothecarius Oxonienſis in ſua Ecloga Oxonio-Cantabrigienſi, cujus exemplar cum Elizabethae Annalibus accipies. Qui noſtrorum Typographorum incuriam accuſas, cumulate rependas, ſi Analecta Hibernica, quae ex Cramoſii officina nuper prodierunt, cum commode poteris mihi impertias. 1 Decembris 1617.

Ex MS. *G. Camdenus P. Puteano, V. C.*

PRAETERMITTERE non potui quin per amicum Lutetiam jam cogitantem has literulas ad te darem et gratias iterum atque iterum de variis ad Britannicum Antonini Itinerarium lectionibus ex Regis et Thuani codicibus. Jam tandem animo ſatisfactum eſt meo, nactus enim ſum varietates ex Manuſcriptis Antwerpiano, Atrebatenſi, et Gauciano; et video me ſpe lactatum inani, nec ex illis ea quam expectavi mihi lux affulſit. Sed ecquis apud vos eſt qui Gallica apud illum itinera illuſtrare ſuſcepit? Tu enim noſti ſi quis alius: vel verbulo edoceas.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 211.
Petrus Puteanus Guil. Camdeno, S. P.

BINIS tuis ultimis hac unica ſatisfacio, Vir clariſſime. Variantes Itinerarii Antonini vel potius Ethici te recepiſſe ſignificas, quae certe, ut tibi indicaveram, parvi erant ponderis. Apud nos, ut audio, eſt quidam Remenſis nomine Bergerius, qui hoc opus adornat, homo mihi plane ignotus; illi tamen ſcribam, ut de re tota certior ſim. Vereor, ne deſtitutus ſit rebus ad hanc rem neceſſariis, manuſcriptis et virorum doctorum congreſſu et colloquio. Exemplar Annalium tuorum una cum Catalogo Oxonienſis Bibliothecae tradidit mihi nobilis Becherus cum uſura, lautiſſimo ſcilicet convivio. Quare gratias habeo tibi quidem quam, ut debeo, maximas et gratiſſimas. Graphice hiſtoriam manuſcripti IV Evangeliorum Theodori Bezae deſcribis. Hanc certe mihi intererat ſcire, qui epiſtolas D. Pauli Graeco-Latin. MS. omnium antiquiſſimas habeo. His tamen uſus eſt Beza ita negligenter, ut ex ſacra illa meſſe non parvum ſpicilegium poſteris reliquerit. Junii tamen noſtri iterum diligentiam requiro in perquirendis iſtis Evangeliis. Analecta Hibernica apud Cramoiſy non comparent. Auctor pauca tantum exemplaria edi curabat impenſis ſuis, quae ita brevi foris diſtracta ſunt, ut ne unicum quidem exemplar in Bibliothecis noſtris reperiatur. Opus tamen iterum ſub prelo eſt, ut mihi ſignificavit Typographus: itaque brevi exemplar habebis. *Lutet. Pariſ.* Januarii XXVI, CIƆ IƆC XVIII.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 243.
P. Puteanus Cl. V. Guil. Camdeno S. D.

NON tanti erant variantes lectiones *Antonini,* ut iterum gratias pro illis ageres; majora a me expectare debes, et praeſtare poſſum, qui ampliſſima illuſtris Thuani Bibliotheca utor, optimis et antiquis libris referta. Scripſit Bertius Batavus habere ſe ſub prelo *Ptolemaei Geographica, tabulam Peutingeri,* et *Itinerarium Antonini* cum obſervationibus ſuis: multum poteſt in talibus, ut ex conatibus ſuis conjicere poſſum. Eſt ſane vir doctus, et apprime diligens. Scio Bergerium Remenſem prope abſolviſſe commentarium ſuum in *Antonini Itinerarium* ſummo cum labore; lingua tamen Gallica, quod miror; ſcribit patriae, ut ait, non aliis: ſed opus ſuum, ut audio,

audio, omnium hominum eſt. Propediem illi ſcribam, ut de re tota certior ſim. Eſt hic nobilis diſputatio inter doctos de *Suburbicariis Regionibus*, quae diu plures torſit; libri ſunt ſub praelo. Mittam, ſi ad guſtum. Thuani auctarium videbis, εἴ ποτε πάλιν δὲς πικρὸν οὐκ εἴη. Interim vale, et me tui amantiſſimum redama. *Lut. Par.* Kl. Julii, anno Ch. CIↃ IↃC XVIII.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 263.
Petrus Puteanus Cl. V. Gul. Camdeno S. P.

ABSOLVIT ſcriptum ſuum Jacobus Sirmondus adverſus Jac. Gothofredum, ſed nondum publicavit; propediem et Sirmondi et Guterii et Leſchaſſerii ſcripta hac de re ad te mittam. Diſputatio eſt ſane nobilis, ſed implexa et obſcura nimis, quippe Geographica.—Quid in adverſariis tuis de Corteniaca familia tam Anglica quam noſtra habeas, oro te et obteſtor, ut mihi brevi communices.—*Lut. Pariſ.* XVI Kl. Xbris, CIↃ IↃC XVIII.

Ex MS. *Guil. Camdenus Petro Puteano, V. Cl.*

TE ad tuos incolumem ex Batavis rediiſſe gaudeo; Becherum vero noſtrum ad nos e Galliis, doleo. Sed, ut ſpero, poſt has nubes gratior redibit, aut Deus melius providebit in Curia Pupillorum regiorum. Quae de Courteniacis ſciſcitaris, ſingula quae obſervavi ante aliquot annos bono illi Bongarſio impertivi, et illum nobiliſſimis Dominis de Courtenay non dubito, quorum perſtudioſus videbatur; ſcilicet me in illa haereſi eſſe, ut exiſtimem cum Tilio veſtro, noſtros ex antiquiore ſtirpe Courteniaca, et a Comitibus Edeſſae, progerminaſſe. In antiquo enim libro de feudis familiae Courteniacae in Anglia legitur Reginaldum Courteniacum pararium fuiſſe conjugii inter Eleonoram Aquitanam a Lodovico VII repudiatam et Henricum II Angliae; illam ad maritum adduxiſſe 1152; cum illa in Angliam perveniſſe, una cum Guilielmo filio nubili ex priore uxore; eos hoc nomine duas accepiſſe filias et haeredes Roberti de Leiacre in uxores. Reginaldum ſuperſtitem fuiſſe 1175 conſtat ex Rogero Hovedeno noſtro, p. 313, editionis Londini; et anno 1177 Comes Robertus et Petrus Courteniacus, fratres, nominantur in conventione inter Lodovicum Francorum regem et Henricum noſtrum II, apud eundem authorem p. 326. Diſſertationes Jacobi Godofredi, Leſchaſſerii et Gutherii de regionibus ſuburbicariis legi: Si tibi Sirmondi, qui in re antiquaria familiam ducit, debeam, plurimum debebo. Dominus Cottonus tibi ſalutem impertit omnifariam. Vale, vir optime. Londini, 3 Dec. 1618.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 272.
P. Puteanus Gul. Camdeno. V. Cl.

ACCEPI literas tuas, vir amiciſſime, quae mihi fuerunt jucundiſſimae, cum propter uſum neceſſitudinis noſtrae, tum quia quid ſentis de *Corteniacis*, tam noſtris quam Anglis, diligenter perſcribis: vera certe tua cum Tilio noſtro de utriſque eſt opinio. Sed in hoc non haeremus: ſunt enim haec πάρεργα. Hoc opus, hic labor, ut probetur narratio Tilii, cum de his agitur poſt tempus S. Lodovici: multis enim non immerito ſuſpecta eſt.—Mirum quantum apud nos agitatur etiamnum quaeſtio *de Suburbicariis*: tot capita, tot ſenſus. *Cenſuram Sirmondi* vidiſti in *conjecturam Godofredi*; accuratum ſane opus et caſtigate ſcriptum, ſed non ſine acerbitate verborum. His nundinis prodierunt *vindiciae Godofredi* adverſus cenſuram: eas nondum vidi: ſed nunc habes *epiſtolam cenſoriam*, quae perbelle Cenſorem noſtrum excipit; hujus auctor Cl. Salmaſius Divionenſis, vir magni judicii. Audio M. Ant. de Dominis Archiepiſcopum Spalatenſem ſcripſiſſe *Hiſtoriam Concilii Tridentini*. Si tuo beneficio hoc opuſculum habere poſſum, humanitati tuae plurimum debebo. Hiſtoria ſat paucis nota. Si penes te ſint *Joſ. Scaligeri epiſtolae*, ad te vel ad alios ſcriptae, nondum editae, quaeſo apographa ad me mittas: talium rerum ſum curioſulus; certe non mediocriter me obligabis. Velſerus, Freherus, Lingelſhemius, Gruterus, alii, ſuas libentiſſime communicarunt. Habeo autographa earum, quae ad Caſaubonum ſcripſit, numero CXX: eſt ſane theſaurus. *Lutet. Pariſ.* April. XXVI, CIↃ IↃC XIX.

Ex MS. *Gul. Camdenus Petro Puteano V. Cl.*

QUAS ad me, Vir Cl. dediſti XXVI Aprilis literas 16 Maii accepi, quo tempore propitio divini numinis favore praeter omnium opinionem, certe meam, qui ad alteram meliorem vitam anhelavi, convaleſcere coepi. Gratiſſimae quidem illae, quia amore pleniſſimae; nec minus grata illa perquam erudita Cl. Salmaſii de Suburbicariis Epiſtola, quam avide lippientibus licet prae invaletudine oculis percurri. Eadem ſane Cenſoria gravitate acerbiuſcule in Cenſorem agit, qua ille in Conjectorem. Vereor ne alii modeſtiam in utroque requirant quam in Conjectore laudant, cujus vindicias ab ipſo expecto. Juſtum volumen lingua Italica de Concilio Tridentino Archiepiſcopus Spalatenſis excudendum tradidit, quod non ejus eſſe, ſed vel Fulgentii, vel P. Pauli, vel alterius neſcio cujus Veneti creditur. Adhuc ſub praelo gemit, nec maturat editionem typographus, dum male metuit ne Francofordienſes typographi minori forma ante proximas Nundinas recudant. Quamprimum prodierit a me accipies. Pauculas quas ab incomparabili Scaligero habui literas, vel Lindenbrogio, vel Caſaubono, ni male memini, in manus tradidi. De Bergerio Rhemenſi in Antonini Itinerarium, atque an Courteniaci veſtri de Bleſneau ſe Regiae ſtirpis palmites probaverint, aveo a te ſcire cum per negotia licuerit. Tilii fidem in Stemmate Courteniaco poſt S. Lodovici tempora ſuſpectam miror. Dominum Hotmanum quaeſo mihi ſalutes quam officioſiſſime. 21 Maii 1619.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 277.
P. Puteanus Cl. Viro Gul. Camdeno S. P.

ACCEPI una cum literis tuis *Hiſtoriam Concilii Tridentini,* Cl. Camdene, donum eximium ab eximio profectum amico; proque tam inſigni munere ſi tibi gratias agere ſerius videar, hoc ipſo quod eas in hoc tempus diſtuli, accipe auctiores. Librum avide legi ſumma cum voluptate, et maximo cum fructu: narratio dilucida, elegans, nec minus jucunda. Utinam, utinam abeſſet Praefatio, et etiam pars ultima tituli. Praejudicia apud nos multum valent, omnia poſſunt. Tam mihi certum eſt, Archiepiſcopum Spalatenſem auctorem non eſſe hujus hiſtoriae, quam certum illam ſcribere non potuiſſe ſine frequentibus digreſſionibus in Pontificem et ritus Eccleſiae, quae plerumque narrationem turbant, involvunt, et, quod caput eſt, librum utilem e manibus multorum excutiunt. Praefatio tamen, ſi non eadem plane efficiet, inutilem tamen et nullius fere momenti librum apud multos reddet. Bergerii conatus in *Antonini Itinerarium* non ſunt ita abſoluti, ut tam cito publicari poſſint: audio hominem anguſtia rei familiaris valde premi, et in patria latere obſcuriſſime. *Corteniacorum* negotium adhuc in incerto eſt; nihil uſque adhuc probaverunt. Deſines aliquando mirari, cur Tilii fides hac in re nobis ſit ſuſpecta. — *Lutetiae Pariſiorum* III Id. Julii CIƆ IƆC XIX.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 284.
Monſieur, *P. Puteanus G. Camdeno.*

PUISQUE vous trouverez dans ce paquet quelque diſcours en noſtre langue, j'ay penſé vous devoir encore faire celle-cy en François en continuant, ſçachant bien que vous l'entendez ſans peine. Je vous envoye donc un extraict de la Preface du livre de Monſieur Berger, avec la lettre qu'il m'a eſcrit ſur ce ſujet, où vous verrez ſon deſſein. Je croy qu'il fera bien, & le jugerez ainſi par l'eſchantillon de ce que je vous envoye; il m'a envoyé ſa Preface entiere, mais j'ay creu eſtre ſuperflu de la vous envoyer. Da tum *Lut. Pariſ.* 2 Auguſti CIƆ IƆC XIX.

Ex MS. *Gul. Camdenus Clariſſ. Viro* PETRO PUTEANO.

VIR Clariſſime, Profeſto S. Bartholomaei accepi literas tuas et una excerpta ex Bergerii praefatione cum ejuſdem ad te epiſtola. Ea ſane mihi perplacent, et ad meum palatum admodum faciunt. Hominis conſilium video et laudo: ex unguibus enim leonem. Ut feliciter coepta abſolvat Deum rogo. Interea editionem avide expectabo. Nec dubito quin Geographiae antiquae magnum lumen etiam in particularibus praetulerit. Tibi vero de cura, labore, et amore gratias habeo quam poſſum maximas. Miſeram ad te Regis noſtri opera omnia Latine converſa; ſed Margurinus

gurinus tabellio quaſi aliis onuſtus transferre recuſavit. Nec dubito quin Billius noſter exemplaria Lutetiam jampridem tranſtulerit. Sereniſſ. Rex noſter juſſit Hiſtoriam Concilii Tridentini Latine verti. Hoc onus ſubit D. Newtonus Scotus, qui pueritiae Henrici Principis fuit informator. Adjicietur aliquid de eodem ex Bibliotheca Nob. Roberti Cottoni (qui te ſalutat) quod tranſmiſſum ad Regem Edwardum VI ab erudito viro qui interfuit. Cheſilhurſti XXVIII Auguſti St. V. 1619.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 293.
Petrus Puteanus Cl. V. Gul. Camdeno S.

LITERAS tuas Cheſilhurſti XXVIII Aug. datas jampridem accepi, amiciſſime virorum; reſponſum diu diſtuli fateor; in cauſa fuit Boſvilii noſtri abſentia, et etiam noſtra, qui peſtis vitandae cauſa, cito, ut volunt medici, fugimus. Interea Bergerium urgere non diſtuli, ut opus ſuum Geographicum abſolvat, et in publicum edat: reſponſum expecto. Vidi *opera Regia* Lat. a Billio hic allata: opus vere Regium. Avide expecto *Hiſtoriam Concilii Tridentini* Latinam, propter appendicem ſolam, erutam ex Bibliotheca nobiliſſimi R. Cottoni. Nam Italica editio valde mihi perplacet: nativa enim quaedam gratia in ea elucet, quam fruſtra, ut puto, exprimere tentabit Newtonus veſter: narratio item facilis, jucunda, perſpicua, quae lectores ſuos rapit et ſuadet. Sed quando reliqua *Elizabethae* videbimus? et quam praeclare de omnibus merebere, ſi nos diu ea nobiliſſima parte Hiſtoriae carere non patiare! — *Lutetiae Pariſ.* Non. Decembris CIↃ IↃC XIX.

Ex MS. *Gul. Camdenus Clariſſ. V. Petro Puteano S. P.*

QUAS XVII Junii ad me dediſti IV Auguſti accepi, de quibus te amo. De Collectaneis vero Anaſtaſii et vita Mareſcalli Boucicaut gratias ago ſingulares. Ad palatum enim meum imprimis faciunt; ſed quid ego rependam? nihil ſane Literarum, nihil te dignum apud nos nuper prodiit, niſi Gulſoni medici celeberrimi in Ariſtotelis ad Theodecten Rhetorica, opus multorum judicio elaboratiſſimum, quod ille ſuis impenſis ſibi et amicis imprimi curavit. Duo exemplaria per hunc tabellionem miſi, alterum tibi, alterum D. Peireſcio. Bergerium tam feliciter progredi laetiſſimus audio, et Reipub. Literariae ex animo gratulor tot bonos authores apud vos praelo committi. Apud nos nihil niſi neſcio quid contra Bellarminum de Officio Principis. D. Cottonus afflicta decumbit valetudine, te tamen officioſe ſalutat. Latina Hiſtoria Concilii Tridentini nondum abſoluta. Anglica dudum prodiit, ſed ſine auctario. Non video cur deſperes videre reliquum annalium. Deo favente ſuo tempore videbis, etſi tempora mutentur, et Anglia in Hiſpanos nunc magis propendeat; de quibus in illis plurima. Xenophon nos docuit quam difficile ſit, Hiſtoricum, etſi non erret, μὴ ἀγνώμονι κρίσει περιτυχεῖν. Hoc illuſtriſſimus Thuanus expertus eſt, nec ego cum caeteris aliud expecto. Interim de depoſitario cogito cujus fidei committam, et quid ſi de te? Sed quando quaeſo prodibunt reliqua Hiſtoriarum magni illius viri, de quibus nobis ſpes dudum facta, et omnes boni avent. Vale vir Cl. et Camdenum te ex animo colentem ama. Londini XIV Aug. St. N. 1620.

Ex Sylloge Epiſt. Camdeni, &c. p. 310.
P. Puteanus Gul. Camdeno. V. Cl.

TUIS ultimis jamdiu eſt, quod ſatisfeci; ſed neſcio qua mala mea ſorte in itinere interciderunt incuria ſervuli amici cujuſdam, qui apud vos peregrinandi cauſa proficiſcebatur. Gratias iterum tibi ago de *Rhetorica Ariſtotelis*; exemplar unum, ut juſſiſti, D. Peireſcius habet. Cum de Hiſtoria tua agis, et de me depoſitario cogitas, non male certe cogitas: fidelem enim et vere amicum hac in re experieris: tantum effice, ut tuto ad me perferatur. *Bergerii* opus abſolutum paene eſt: in tertio *Peutingeri tabulam* explicat, et cum *Antonini Itinerario* confert non injucunde: uſum utriuſque docet antehac a multis incognitum. Nondum quartum librum vidi, quia non abſolvit; multis magis quam magnis negotiolis diſtrahitur; ideo ſtudia ejus protrahuntur. Si ad me ſcribere deſideras, dabis literas tuas ad D. de Beaulieu, qui ſuis ad D. Hotmannum adjunget, et ſic tuto ad me perferentur. Interea de depoſito ſerio cogita, et me ama, qui te colo plurimum. Vale vir clariſſime et amiciſſime. *Lutet. Pariſ.* X Kal. Decembr. CIↃ IↃC XX. *Ex*

Ex MS. *Gul. Camdenus V. Cl. Petro Puteano.*

LITERAE tuae datae x Kal. Xbris, etſi frigido, nivoſo et triſti coelo, et illaetabiles ex Bohemia rumores percrebuerunt, me tamen exhilararunt, et laetiſſimus lego quae de Bergerii conatibus doces. Boni viri coeptis bene apprecor, et nihil magis in votis habeo quam ut quamprimum in lucem prodeant. De te depoſitario ſententiam non muto. Te fidelem et vere amicum novi et expertus ſum. Jam deſcribenda tradidi, et partes ad te tranſmitti ſuo tempore curabo, etſi vereor quaedam de Gallicis ad palatum Gallorum faciant, ſed cum ſint veriſſima non dubito quin apud bonos veniam impetrent. 8 Dec. 1620.

Ad Puteanum miſſi 16 Aprilis
1589, 1598, 1599, 1600, | 1601, 1602, 1603.
Mittendi
1590, 1591, 1592, 1593, | 1594, 1595, 1596, 1597.

Ex MS. *Gul. Camdenus Petro Puteano, V. Cl.*

ECCE, vir Clariſſime, quae expetis, ſed ὕστερον πρότερον, quae poſteriora quia ad manum et jam deſcripta prius. Caetera brevi ſubſequentur. Singula tui facio judicii. Hoc male habet quod amanuenſi uſus ſum illiterato. Verbum non amplius addo. Fidem tuam et taciturnitatem novi. Saluta mihi quaeſo Hotomanum; Bergerium, cujus conatus videre aveo; ſed ante omnes Peireſcium, a quo Dominus Cottonus Geneſim Graecam MS. expectans jam diu expectavit. 16 Aprilis 1621.

Ex MS. *Gul. Camdenus P. Puteano, V.C. S.P.*

ILLA noſtra ad manus tuas incolumia perveniſſe gaudeo, at magis, quod in illis nihil aſteriſco notaveris. Unum et alterum annum per Boſſevillum communem amicum accipies, reliquos propediem. Rixentur aliquantiſper cum blattis et tineis; dum ego jam caecutiens potiorem vitam meditor. Ego jam totus ſum in illuſtriſſ. Thuani continuatione, qui a Typographis male acceptus, et quis non? Elogium illud Mariae Ateſtinae de D. Elizabetha mihi admodum perplacet. Saluta mihi quaeſo D. Hotmannum, D. Bergerium, et Clariſſ. Peireſcium. Vale V. C. et Camdenum tui amantiſſimum, quod facis, redama. IV Junii, St. N. Cheſilhurſti.

Ex MS. *Gul. Camdenus Petro Puteano, V. Cl. S. P.*

POSTRIDIE quam Boſſevillus noſter hinc iter ad vos ſuſcepit cum Annalium faſciculo, quem ad manus tuas jampridem perveniſſe ſpero, traditae ſunt mihi tuae poſtremae cum nonnullis Bergerii de Romanorum viis paginis, quae mihi longe gratiſſimae, nec dubito quin eadem felicitate inchoata perficiet. Aveo a te vel verbulo intelligere an honeſta miſſione Honoratiſſ. Edwardus Herbertus a vobis rediit. Vale optime virorum. Saluta mihi quaeſo Hotmanum, Limerium, Peireſcium et Boſſevillum cum primis. Ad quaeſita per Godofredum, ut opinor, breve reſponſum hiſce inſerui. Pro Margareta Catharinam emendavi. De praecedentia in Conciſio Tridentino nihil ſcripſi, niſi quod noſtri obſervarunt. Quae de honoris praerogativa Lodovicus Cabrera ſcripſit anno 1614 et 1617, vera eſſe fando accepi, nec enim interfui. Rex noſter cum nullam aequabilem rationem in re tanta excogitare poſſit, quod percupiit, et jam nuptias Mariae Hiſpanae cum Principe filio ambit, videtur in partem Catholici magis quam Chriſtianiſſimi propendere. Verum haec Dominus Godofredus optime ediſcat a Chriſtianiſſimi Regis legatis. 29 Julii 1621.

Ex MS. *Gul. Camdenus Petro Puteano, V. Cl.*

SINGULA ad te jam tandem per Boſſevillum perlata eſſe gaudeo. Bene ſe res habet, at hoc male me habet, poſteriores meas ad te et Limerium quas tradidi tabellioni non eſſe perlatas. Ille, cum Boſſevillum reverſum videret, eas in manum tradidit, qui jam dum detinet, donec tranſmittendi occaſionem nanciſcatur, forte per Dominum Edwardum Herbertum, quem reverſurum audio, nam ille animum revertendi non habet. Ad Leſchaſſerium ſcripſi; tu quaeſo obſignes. Videtur vir ille neſcio quid Suffenici ingenii habere. Vale optime virorum. A Cheſilhurſto, 2 Octob. 1621.

M. Pierre

M. Pierre du Puy a tant merité de M. le Preſident de Thou, & de ſa famille ; & ſes Ecrits qu'on a deja placé dans ce Tome en ſont des Ornemens ſi éclatans, que nous ne pouvons reſiſter à la tentation d'ajouter en ce lieu trois autres Pieces de ſa main, quoi qu'elles ayent deja été imprimées il y a long tems, & qu'elles n'ayent aucun rapport ni à noſtre Hiſtorien ni à ſon Ouvrage. Cependant, étant toutes trois hiſtoriques, & ſur des ſujets bien curieux, & chacune aſſez courte quoique parfaite en ſon genre ; nous oſons nous flatter que le Lecteur nous ſçaura gre, de ce qu'en joignant ainſi les travaux d'un ſi beau genie à ceux du grand de Thou ſon ami & ſon parent, nous tâchons de les tranſmettre enſemble à la poſterité.

Hiſtoire Particuliere du Grand Differend entre le Pape BONIFACE VIII, *&* PHILIPPES *le Bel Roy de* FRANCE.

IL n'y a poſſible en toute l'Hiſtoire de France rien de plus remarquable, ni qui merite plus d'eſtre ſceu avec ſes circonſtances, que le grand differend qui a eſté entre le Roy Philippes le Bel & le Pape Boniface VIII. Juſques icy les Hiſtoriens ont paſſé fort legerement pardeſſus, & encore avec beaucoup de contrarietez, les uns emportez de diverſes paſſions, les autres faute de bons memoires. Nous y voyons d'un coſté un Roy vrayement genereux, jaloux de ſon autorité & de ſa ſouveraineté, aſſiſté de ſon Clergé, de ſa Nobleſſe, & de ſon peuple, qui ont combatu courageuſement pour la manutention des anciens droits de la Couronne, & pour la liberté du païs, ſans entrer en beaucoup de vaines conſiderations que la ſubtilité, ennemie capitale de la verité, a depuis ſuggeré aux trois Eſtats de ce Royaume. De l'autre part on voit un Pape courageux, guerrier, ambitieux outre meſure, entreprenant ſur les Royaumes Chreſtiens, non point une puiſſance ſpirituelle qui ne luy eſtoit debatuë, mais la temporelle qui ne luy appartenoit point ; & pour ce il fut abandonné des ſiens, & des ſujets de l'Egliſe. Les moyens dont il uſa pour parvenir au Pontificat, firent juger par quelles regles il gouverneroit l'Egliſe Chreſtienne ; car abuſant de la ſimplicité & bonté du Pape Celeſtin ſon predeceſſeur luy perſuada par mauvais artifices, écrits par tous les Hiſtoriens, de renoncer au Papat, ce qu'il fit ; & puis par brigues ſe fit élire : & non content d'avoir ainſi dépoüillé ce ſaint perſonnage qui avoit reſolu de vivre une vie retirée, luy fit finir ſes jours dans une priſon, craignant que l'on ſe ſerviſt auſſi legitimement de la bonté de Celeſtin pour le troubler en ſon uſurpation, comme malicieuſement il en avoit abuſé.

CEUX qui ſçavent le grand reſpect que de tout temps nos Rois ont porté à l'Egliſe & aux S. Peres, & leur grande pieté, & au contraire le naturel du P. Boniface, jugeront touſjours que le Roy Philippes le Bel n'eſt venu aux extremitez contre luy pour cauſes legeres ; mais pour des uſurpations injuſtes, pour des ambitions effrenées, bref pour luy avoir voulu en pluſieurs façons ravir ſa Souveraineté : choſe inſupportable aux plus petits Princes ſouverains ; bien loin de la penſer ravir à un puiſſant Roy, un Roy de France, le premier Roy du monde.

LE Pape pour parvenir au grand deſſein qu'il avoit de ſe rendre ſouverain, tant au temporel qu'au ſpirituel, y alla par degrez, commença par des choſes qui ſembloient legeres pour s'inſinuer plus facilement : Voulut s'entrêmettre d'appaiſer le differend d'entre le Roy, & le Roy d'Angleterre ; à quoy ces Rois reſiſterent quelque temps, diſans que c'eſtoit choſe qu'ils termineroient ſans ſon entremiſe, & puis qu'il n'y alloit rien qui fuſt de ſa charge, rien que de temporel. Alors il leur propoſa que ce qu'il en faiſoit eſtoit pour le bien de la paix, non comme Pape, mais comme perſonne privée ; à quoy ils s'accorderent, & les jugea en cette qualité, ce qui l'autoriſa fort dans leurs affaires, s'aſſeurant qu'il auroit ſans doute un de ces deux Rois pour luy, ayant pouvoir de maintenir ſa ſentence arbitrale par ſon autorité ſpirituelle.

CE premier progrez n'eſtoit rien au regard de ceux qui ſuivent. Le Roy offenſé 1296.
de ce que Guy Comte de Flandres avoit promis ſa fille en mariage au fils du Roy d'Angleterre

gleterre ſans luy en demander permiſſion, comme c'eſt la couſtume en France, & la raiſon pour ce qui eſt des Grands ; manda le Comte & ſa femme qui s'acheminerent auſſi-toſt, leur remonſtra leur faute & les retint priſonniers, d'où ils ne ſortirent point, qu'ils n'eurent mis en oſtage leur fille Philippe promiſe au Roy d'Angleterre. Le Comte eſtant en liberté pourſuivit la delivrance de ſa fille, & voyant qu'il n'avançoit rien, il gagna le Pape, appella à luy de tout ce que le Roy avoit fait, envoya à Rome pour y former ſon appel, qui fut accepté par le Pape, qui envoya vers le Roy l'Eveſque de Meaux ſon Legat pour le ſommer de faire raiſon au Comte de Flandres, & à faute de ce l'adjourner à comparoiſtre devant le Pape où il eſtoit appellé, & là eſtre jugé. Le Roy s'offenſa juſtement de ce procedé ; & trouva eſtrange que le Pape entrepriſt ſur des choſes qui n'eſtoient de ſa juriſdiction ; & dit au Legat que ce n'eſtoit au Pape de ſe meſler des Seigneuries terriennes ; qu'il avoit ſa Cour pour faire juſtice à ſes ſujets & hommes liges, ſans qu'il reconnuſt autre que Dieu pour Souverain en ce point ; & par ainſi que ſon ambaſſade eſtoit fort inutile. Le Legat fut contraint de ſe retirer ſans rien faire.

Le Pape avançant ſon deſſein publia une Bulle, par laquelle ſe plaignant que les Rois exigeoient ſur les Eccleſiaſtiques quelques ſubſides, decimes, vingtiémes, ou autres portions de leurs biens, à quoy ils obeïſſoient ſans luy en demander permiſſion, ordonna que tous les Clercs quels qu'ils fuſſent, qui payeroient quelque portion de leur revenu ſous quelque pretexte que ce fuſt ſans le congé du Saint Siege, & les Rois & Princes qui exigeroient d'eux, ou feroient ſaiſir leurs biens, encourroient les cenſures de l'Egliſe. Mit en outre en interdit les Villes & Communautez qui avoient conſenty cette exaction ; defendit aux Eccleſiaſtiques d'obeïr aux Rois en ce point ſous les meſmes cenſures. Et paſſoit cette Bulle ſi avant, qu'il appelloit cette puiſſance des ſeculiers un abus horrible. Cette fulminante quoy que generale touchoit le Roy en ſon particulier, ayant fait une levée ſur le Clergé de ſon Royaume pour ſubvenir aux grands frais des guerres qu'il avoit ſur les bras ; ce qui luy donna ſujet de faire un Edict, portant defenſes à tous Eſtrangers de venir en France, & y exercer aucun trafic & marchandiſe ; contre lequel le Pape fit publier une autre Bulle ſur la fin de la meſme année de ſon Pontificat, où il remonſtroit au Roy fort aigrement ſa faute & par menaces, que cet Edict eſtoit fort prejudiciable à ſes ſujets, & que ſous ces mots de *tous Eſtrangers*, les Eccleſiaſtiques eſtoient compris, que c'eſtoit temerité & folie à luy de l'avoir ainſi entrepris, luy qui n'avoit nul pouvoir ſur eux, eſtant choſe directement contraire à la liberté Eccleſiaſtique, & par conſequent qu'il avoit encouru les cenſures de l'Egliſe : declara toutefois que ce qu'il en avoit fait n'eſtoit point pour vouloir nier que le Clergé ne le doive aider en ſes neceſſitez, qu'en ce cas les calices meſmes, les croix, les vaſes ſervans à l'Egliſe peuvent eſtre alienez ; mais qu'il ne ſe doit rien faire en cela ſans ſa permiſſion. Il adjouſte ſur la fin de la Bulle, que les Rois des Romains & d'Angleterre pour quelques pretentions qu'ils avoient ſur aucunes terres de ce Royaume, ne refuſoient point le jugement du ſaint Siege, eſtant d'ailleurs tres-certain que la deciſion luy en appartient, en ce que ces Rois ſouſtenoient qu'en cette detention le Roy commettoit un grand peché. Conclud enfin qu'il envoyoit l'Eveſque de Viviers porteur de ſa Bulle avec creance particuliere, priant le Roy ne ſe laiſſer emporter aux mauvais conſeils, & ſuivre les ſiens, & qu'il eſtoit preſt d'endurer le martyre pour la defenſe de la liberté Eccleſiaſtique.

Le Roy offenſé de cette Bulle, non ſans ſujet, fit reſponſe, qui n'eſt ce ſemble venuë entiere juſques à nous, ce qui reſte neantmoins eſt notable. Parlant donc du fonds il confeſſa qu'il avoit fait ces defenſes indefiniment de faire ſortir hors ſon Royaume chevaux, armes, argent, & toutes ſortes de marchandiſes ſans ſa permiſſion, pour connoiſtre à qui pouvoient appartenir les marchandiſes, ſoit aux Eccleſiaſtiques ou autres. Prouve en ſuite que les Eccleſiaſtiques ſont obligez de fournir aux frais de la guerre, dont il eſtoit fort preſſé du coſté d'Angleterre & d'Allemagne : proteſta qu'il adoroit Dieu en verité, reveroit ſon Egliſe & ſes Miniſtres, mais qu'il mépriſoit le menaces des hommes ; qu'au reſte les Eccleſiaſtiques ne ſe pouvoient approprier à eux ſeuls, cette liberté Eccleſiaſtique, par laquelle noſtre Seigneur Jeſus Chriſt nous a delivrez de la ſervitude du peché ; qu'il y a pluſieurs libertez ſingulieres attachées aux ſeuls Miniſtres de l'Egliſe, leſquelles prennent leur ſource des Statuts des ſouverains

rains Pontifes, & de la liberalité & conceſſions des Princes ſouverains. L'Archeveſque de Rheims, ſes ſuffragans, & les Abbez de ſa Province écrivirent lors au Pape, que le Roy & les Barons du Royaume ſouſtenoient que tous les ſujets du Roy, tous privileges ceſſans, devoient aider à la defenſe du païs, principalement les feudataires, eux & les autres Prelats, aucuns deſquels ſont obligez par hommage, & preſque tous par ſerment de fidelité de defendre le Roy, ſon Royaume & ſes droits: Prierent le Pape de vouloir adviſer d'appaiſer ce ſcandale qui pourroit avoir quelque ſuite. Le Pape, ſoit qu'il ſe repentiſt, ſoit auſſi qu'il euſt égard aux raiſons du Roy & de ſes Eveſques, publia l'an ſuivant, troiſiéme de ſon Pontificat, une Bulle, par laquelle il declara qu'il 1297.
n'avoit jamais entendu que ſa Decretale commençant *Clericis Laicos*, euſt lieu en France; au contraire qu'il ſçavoit que le Roy en cas de neceſſité pouvoit ſans le conſentement du Pape tirer ſecours des Eccleſiaſtiques de ſon Royaume.

NONOBSTANT cette ſatisfaction, il ne laiſſa pas de penſer aux moyens d'avancer ſon deſſein, & prit ſujet ſur ce qu'ayant fait publier une tréve entre le Roy, & les Rois des Romains, & d'Angleterre, il creut qu'il eſtoit neceſſaire de la proroger, & mit dans la Bulle de continuation de la tréve, qu'elle ſeroit entretenuë à peine d'excommunication contre les contrevenans. Le Pape pour faire ſçavoir au Roy cette continuation luy envoya les Eveſques d'Alba & Preneſte. Le Roy averty de ce que contenoit cette Bulle, declara avant qu'elle luy fuſt leuë qu'il ne reconnoiſſoit autre que Dieu pour ce qui eſt du temporel, qu'il n'avoit jamais eu intention de ſe ſoûmettre à homme vivant pour choſe temporelle de ſon Royaume, qu'il s'aſſeuroit de la defendre contre tous venans; mais que pour le ſpirituel, qu'il eſtoit preſt d'obeïr au ſaint Siege, entant que de droit il y eſtoit tenu comme vray & devot fils de l'Egliſe. Cela fait, la Bulle fut leuë, & ces Eveſques deputez donnerent acte au Roy de ſa proteſtation.

AVANT que de paſſer plus outre, & pour ſuivre l'ordre des temps, il importe pour entendre la ſuite de cette hiſtoire de repreſenter les perſecutions que fit le Pape contre ceux de la Maiſon des Colonnes (une des plus anciennes & illuſtres famille de l'Italie) qui furent puis aprés ennemis puiſſans & irreconciliables du Pape. Le principal ſujet de la haine qu'il portoit à ceux de cette Maiſon, venoit de ce qu'ils eſtoient Gibellins, c'eſt à dire Imperiaux, faction contraire aux Guelfes qui tenoient pour le Pape; ce qui fut cauſe qu'ils furent infiniment traverſez par les Papes. Celui-cy peu aſſeuré de la bonne volonté de deux Cardinaux de cette Maiſon, Jacques Colonne du tit. *S. Mariae in via lata*, & de Pierre du tit. de ſaint Euſtache, ou qu'ils luy en euſſent deſia fait paroiſtre quelques témoignages, les manda pour ſçavoir d'eux s'ils le tenoient pour Pape, bien qu'il fuſt deſia dans le troiſiéme an de ſon Pontificat. Eux ne jugeans pas qu'il fiſt ſeur pour eux prés le Pape, luy écrivirent du chaſteau de Longetia en la Romagne, qu'il n'eſtoit au pouvoir du Pape Celeſtin V de faire ceſſion du Papat, & pour ce, qu'ils ne le tenoient pour Pape; que pour terminer ce differend qu'il falloit aſſembler le Concile; que juſques à ce luy Boniface ne devoit faire aucune fonction de Pape, & luy en interdirent l'exercice, & appellerent de tout ce qu'il pourroit faire contre eux, au Concile futur, au ſaint Siege; & au Pape qui ſera éleu. Le Pape irrité contre ces Cardinaux les accuſa d'avoir volé le treſor de l'Egliſe, qu'ils avoient compoſé & publié des libelles diffamatoires contre luy, fulmina une Bulle contre eux, par laquelle aprés avoir narré amplement les maux faits à l'Egliſe par cette famille, & à toute l'Italie, il depoſoit du Cardinalat les deux Cardinaux ſuſnommez, les privoit de tous leurs benefices; les excommunia eux & tous ceux qui les tiendroient pour Cardinaux, & qui leur porteroient aide & faveur, de quelque qualité & condition qu'ils peuſſent eſtre, & les lieux où ils ſe retireroient interdits. De plus Jean & Oddo enfans de Jean Colonne frere de ce Jacques Cardinal, & les deſcendans de ce Jean de l'un & l'autre ſexe, declarez privez par cette Bulle de tous leurs benefices, & incapables juſques à la quatriéme generation de pouvoir jamais poſſeder aucuns benefices, ny exercer aucunes charges ſeculieres, principalement ſur l'Eſtat de l'Egliſe, ny aſpirer au Cardinalat, moins au Papat. Adjouſta que les deux Cardinaux ſe repreſenteroient devant luy dans dix jours, & à faute de ce les privoit de tous biens temporels en quelque lieu qu'ils fuſſent aſſis. Aprés cette horrible fulmination le Pape publia une croiſade contre eux, pour les opprimer plus puiſſamment. Sciarra Colonne un des premiers de cette famille, s'eſtant retiré à Preneſte, le Pape le fit

aſſieger;

aſſieger; il trouva toutefois moyen de ſortir de nuit avec ſes neveux, ſe retira dans les bois où il veſcut long-temps vagabond, fuyant la perſecution du Pape; d'où penſant ſe retirer il tomba entre les mains des Pirates, fut mis à la chaiſne, où il endura de grandes miſeres. Le Pape non content d'avoir chaſſé les Colonois de l'Italie par le moyen de cette croiſade, ruina leurs maiſons, & places fortes qu'ils y poſſedoient; ce qui les reduiſit au deſeſpoir, tel que le Pape s'en repentit puis aprés, comme il ſe verra en la ſuite de ce diſcours.

1298. VOILA quels eſtoient les deportemens du Pape en Italie. Il ne laiſſoit pas cependant de faire de mauvais offices au Roy, qui luy eſtoient fort ſenſibles. Les Allemans laſſez du rude gouvernement d'Adolfe de Naſſau Empereur, ſe reſolurent de proceder à une nouvelle élection. Le Roy ayant eu advis du deſſein des Allemans, eut quelque envie de faire élire ſon frere Charles Comte de Valois: à quoy le Pape ſembloit devoir incliner pour le recompenſer de la ceſſion qu'avoit fait ce Prince du Royaume d'Aragon à la priere du Pape. Les Allemans neantmoins éleurent Albert Duc d'Auſtriche, le Pape y connivant: dont le Roy fort offenſé, & s'en voulant reſſentir receut dans ſon Royaume Eſtienne Colonne, & autres de cette Maiſon chaſſez d'Italie par la perſecution du Pape.

UN des principaux ſujets de la grande querelle, qui fut fomentée par les ſimultez precedentes, qui n'empeſchoient pas qu'il n'y euſt quelque correſpondance entre eux, vint de ce que par la tréve d'entre le Roy, le Roy Edoüard II d'Angleterre, & Guy Comte de Flandres, il fut accordé, que le Pape ſeroit juge de leurs differens: pour en faire la pourſuite ils y envoyerent leurs Ambaſſadeurs. Ceux du Roy furent Jacques de S. Pol, & l'Archeveſque de Rheims; l'Eveſque de Dunelm pour le Roy d'Angleterre; & pour le Comte de Flandres, Robert Comte de Nevers ſon fils aiſné. Ces Ambaſſadeurs repreſenterent au Pape leurs moyens, conteſterent devant luy, enfin donna ſon jugement comme perſonne privée, au profit du Roy d'Angleterre & du Comte; qui fut tel, que le Roy rendroit au Comte ſa fille qu'il detenoit priſonniere depuis l'an 1296, pour la marier à ſa volonté, & quelques terres qu'il avoit conquiſes ſur luy, & qu'il iroit en Levant faire la guerre aux Infideles. De ce jugement le Pape en fit expedier Bulle, qu'il mit entre les mains de l'Ambaſſadeur Anglois, qui l'apporta à Paris eſtant accompagné de Jacques de Chaſtillon frere du Comte de S. Pol; & comme on la liſoit en la preſence du Roy, de Charles Comte de Valois ſon frere, de Robert Comte d'Artois, & du Comte d'Evreux, le Comte d'Artois en colere prit la Bulle de la main de l'Ambaſſadeur Anglois & la jetta au feu; jurant qu'il n'en ſeroit pas ainſi, & que le Pape ne ſe vengeroit pas au dépens du Royaume. Le Roy proteſta lors de ne rien faire de ce qui eſtoit ordonné, mais qu'auſſi-toſt que la tréve ſeroit finie qu'il recommenceroit la guerre.

APRE'S cette entrepriſe le Pape en la publication du Jubilé qu'il fit en l'année
1300. 1300, paroiſſant devant le peuple, tantoſt en habits Pontificaux, tantoſt en habits Imperiaux, diſant, *Ecce duo gladii, hîc vides ô Petre ſucceſſorem tuum, tu ſalutifer Chriſte cerne tuum Vicarium,* fit voir à tout le monde le deſſein qu'il avoit de ſe rendre ſeul Monarque ſpirituel & temporel de la Chreſtienté. Son ambition fut da-
1298. vantage reconnuë par la publication qu'il fit du 6 livre des Decretales compilé par luy, remply de pluſieurs mauvaiſes & ambitieuſes conſtitutions, entre autres celle qui commence *Unam Sanctam,* qui porte qu'il ne doit y avoir qu'une puiſſance en terre, ſçavoir l'Eccleſiaſtique qui a les deux glaives ſpirituel & materiel; que l'un doit eſtre manié pour l'Egliſe, l'autre par l'Egliſe, l'un par le Preſtre, l'autre par le Roy, mais à la volonté du Preſtre. Que ſi la puiſſance ſeculiere erre, elle eſt jugée par la ſpirituelle ſouveraine: Pour la ſpirituelle, il n'y a que Dieu ſeul qui la puiſſe juger. Enfin conclud qu'il faut croire de neceſſité de ſalut, que toute humaine creature eſt ſujete au Pontife Romain.

LE Roy toutefois deſirant s'entretenir tousjours en bonne intelligence avec le Pape, luy envoya lors Meſſire Guillaume de Nogaret de S. Felix, Baron de Calviſſon, Ambaſſadeur avec quelques autres, pour entre autres charges luy donner advis de l'alliance faite de nouveau entre luy & le Roy d'Allemagne, pour pouvoir plus librement vaquer à l'expedition de la Guerre Sainte. Le Roy d'Allemagne y envoya à cette fin. Le Pape mépriſa l'un & l'autre, blaſma l'élection du Roy d'Allemagne, le menaça de

luy

luy faire de la peine s'il ne donnoit à l'Egliſe la Toſcane, dont il entendoit diſpoſer, tint alors pluſieurs mauvais diſcours du Roy, & fit ce qu'il put pour rompre l'alliance qui eſtoit entre ces deux Rois. Ce fut lors que le Seigneur de Nogaret reconnut les mauvais deſſeins du Pape, & ſa vie ſcandaleuſe dont il l'advertit : ſurquoy il luy demanda s'il avoit charge du Roy ſon maiſtre de luy tenir ces diſcours, ou s'il les diſoit de luy meſme ; il répondit qu'il les luy faiſoit pouſſé de zele prevoyant les maux qui en proviendroient. Le Pape depuis ce temps chercha tous moyens de nuire au Roy & au Royaume. Pour donc y parvenir, il ſe ſervit de toutes ſortes de moyens juſtes ou injuſtes ; le plus plauſible & le plus legitime fut, voyant que le Roy y avoit de l'inclination, qu'il propoſa aux Rois Chreſtiens une Croiſade pour aller outre mer contre les ennemis du nom Chreſtien. L'on remarque dans l'Hiſtoire, que cette ſorte de voyage eſt une invention qui a le plus avancé la puiſſance des Papes au delà des regles ordinaires qu'aucune autre, au moyen des grandes exemptions & indulgences qu'ils donnoient à ceux qui entreprenoient ces expeditions lointaines, & du commandement comme abſolu dont ils uſoient envers les Princes d'y aller eux-meſmes en perſonne, ſous pretexte d'une choſe ſpirituelle, & qui s'entreprenoit pour le bien de la Religion ; leur nom d'ailleurs & leur autorité ſous leſquelles ſe faiſoient ces croiſades, s'épandoient par le monde.

Pour donc faire ſçavoir au Roy le deſir qu'il avoit de faire faire ce voyage, & luy faire quiter ſon Royaume, pour pendant ſon abſence, entreprendre ſans aucune reſiſtance, il luy envoya l'Eveſque de Pamiers (Eveſché erigé de nouveau l'an 1296, par luy meſme en l'Egliſe S. Antonin de Pamiers, contre la volonté du Roy, & dont il avoit obligé cet Eveſque fort factieux) avec charge non ſeulement de parler du voyage, mais auſſi de la delivrance du Comte de Flandres & de ſes enfans. Cet Eveſque ayant expoſé ſa charge, & voyant que le Roy n'en faiſoit compte, uſa de mauvaiſes paroles contre luy, diſant qu'il ne tenoit rien du Roy, mais du Pape dont il eſtoit ſujet, tant au ſpirituel qu'au temporel, & vint juſques aux menaces d'interdire le Roy & le Royaume ; ſoûtint la puiſſance du Pape ſur les Princes ſouverains ; dont le Roy fut tellement offenſé, qu'il le fit mettre en priſon au commencement de l'an 1301. 1301.
Le Continuateur de Guillaume de Nangis écrit que le ſujet de la priſon de cet Eveſque fut pour les monopoles qu'il faiſoit contre le ſervice du Roy, taſchant de faire revolter ſes ſujets, & que pour ce il fut adjourné au Parlement où il comparut & fut arreſté, avec defenſes toutefois de luy faire mal en ſa perſonne. Le Pape irrité de cet empriſonnement envoya en Fevrier Jacques des Normans Archidiacre de Narbonne ſon Notaire & ſon Nonce, au Roy pour luy commander de delivrer cet Eveſque, & le fit porteur d'une certaine petite Bulle adreſſante au Roy, qui ſe trouve en toutes nos Hiſtoires, & dans la gloſe meſme du Droit Canon, par laquelle le Pape luy denonce qu'il eſtoit ſon ſujet au temporel, que la collation des benefices ne luy appartenoit point, que s'il percevoit les fruits des Egliſes Cathedrales vacantes, c'eſtoit pour les rendre aux Prelats : declare en ſuite toutes proviſions & collations de benefices faites par le Roy nulles, de nul effet & valeur, & qu'il tenoit pour heretiques ceux qui croyoient le contraire. Quelques-uns ont penſé que cette Bulle eſtoit ſuppoſée, conceuë qu'elle eſt en ſtile concis, du tout contraire à celuy dont on uſe en Cour de Rome diffus & obſcur, bien qu'elle ſe trouve entiere dans les vieux livres, & dans les hiſtoires ſuſalleguées : l'on pourroit toutefois dire ſans l'arguer de fauſſeté, que c'eſt un abregé d'une plus longue de meſme datte, que le Pape envoya, qui commence *Auſculta fili* : laquelle comme elle eſt ample, eſt auſſi remplie d'infinis mauvais diſcours beaucoup plus que cette petite. Il dit dés l'entrée que Dieu l'a conſtitué ſur les Rois & Royaumes pour arracher, détruire, edifier, planter, bref pour faire ce que bon luy ſemblera. Pour le Roy, qu'il ne ſe doit perſuader qu'il n'a point de ſuperieur en terre, & qu'il ne ſoit point ſujet au ſouverain Pontife de l'Egliſe, car de le croire ainſi c'eſt folie, & de l'aſſeurer avec pertinacité c'eſt eſtre infidele : touche les points de la Regale comme la petite Bulle ; reprend le Roy de ce qu'il eſt juge en ſa propre cauſe, & qu'il n'en doit uſer ainſi.

Au meſme temps de cette Bulle le Pape pour ſe rendre le Roy & le Royaume irreconciliables, publia une Bulle de ſuſpenſion de tous les privileges par luy concedez au Roy & à ſes ſucceſſeurs, aux ſiens, & à ceux de ſon Conſeil, & ſpecialement les privileges

octroyez ſur le ſujet des guerres. Cet Archidiacre Nonce fit davantage. Car il eſtoit chargé d'une Bulle de meſme datte que les precedentes, portant commandement à tous les Prelats du Royaume, Docteurs en Theologie, & autres Eccleſiaſtiques de ſe trouver en perſonne aux Kalendes de Novembre enſuivant à Rome, ou autre lieu où ſeroit le Pape, pour adviſer aux deſordres & entrepriſes qui ſe faiſoient par le Roy & ſes Officiers ſur eux, & contre la liberté Eccleſiaſtique, & pour pourvoir à la reformation du Roy & de l'Eſtat: adjouſtoit qu'il avoit écrit au Roy qu'il y envoyaſt de ſa part, s'il croyoit que l'affaire le touchaſt, autrement qu'il châtieroit les uns & les autres, & le Roy meſme, ſelon qu'il le trouveroit à propos.

Le Roy pour ce qui eſtoit de l'Eveſque de Pamiers le mit en la garde de l'Archeveſque de Narbonne ſon Metropolitain pour punir ſa temerité ſuivant les regles Canoniques, dont le Pape ne fut pas content: admoneſta le Roy par une Bulle de le faire delivrer & luy donner main-levée de tous ſes biens, l'aſſeurant que s'il n'avoit de bonnes raiſons pour ſouſtenir ce qu'il avoit fait, qu'il avoit encouru les cenſures de l'Egliſe. *A*ucuns Hiſtoriens ont écrit, qu'enfin le Roy le rendit au Nonce du Pape, & qu'il leur commanda à tous deux de vuider ſon Royaume, & auſſi-toſt defendit le
1302. tranſport d'or & d'argent, & autres marchandiſes hors du Royaume ſous grandes peines: & envoya, ce dit Walſingham, Pierre Flotte vers le Pape qui ſe monſtra tres-courageux en cet affaire; eurent le Pape & luy de rudes paroles; car le Pape luy ayant dit qu'il avoit l'un & l'autre pouvoir, le Signeur Flotte répondit pour le Roy, je l'accorde, mais le voſtre eſt verbal, celuy du Roy mon maiſtre eſt reel.

Ces grandes entrepriſes du Pape firent reſoudre le Roy de faire aſſembler les trois eſtats de ſon Royaume, pour faire ſes plaintes, & pour adviſer les moyens de s'en defendre. L'aſſemblée ſe fit en l'Egliſe Noſtre-Dame de Paris le 10 du mois d'Avril. Là le Roy fit propoſer ce que le Nonce du Pape luy avoit dit de la part de ſon Maiſtre, qu'il eſtoit ſon ſujet au temporel, & de plus que voulant executer cette propoſition il l'avoit chargé de donner jour aux Eccleſiaſtiques de ſon Royaume de comparoiſtre devant le Pape, pour adviſer aux deſordres & entrepriſes de luy & de ſes Officiers ſur les gens d'Egliſe. Pierre Flotte qui parla pour le Roy, remarqua les mauvais deſſeins & grands torts que faiſoit la Cour de Rome à l'Egliſe Gallicane par reſervations, proviſions d'Archeveſchez, Eveſchez, & autres benefices aux Eſtrangers non jamais reſidens, contre l'intention des fondateurs; que toute la diſpoſition des benefices alloit au Pape, par le moyen de mille trompeuſes inventions; ſi bien que les Prelats n'avoient moyen de faire aucune recompenſe aux gens de merite, dont ils avoient connoiſſance dans leurs dioceſes plus particuliere que non pas le Pape; que l'Egliſe Gallicane eſtoit ſurchargée de beaucoup de nouveaux impoſts & diverſes extorſions; que les Archeveſques n'avoient plus aucun pouvoir ſur leurs Eveſques Suffragans, que pour toutes choſes on avoit recours à la Cour de Rome qui ne faiſoit rien que pour argent, ce qui ne ſe pouvoit plus ſouffrir. Proteſta pour le Roy, qu'il ne reconnoiſſoit aucun Superieur au temporel que Dieu ſeul; qu'au reſte ſon intention avoit eſté avant l'arrivée du Nonce de mettre ordre aux entrepriſes de ſes Officiers ſur les Eccleſiaſtiques, ſi aucunes y avoit; mais que depuis il s'eſtoit retenu, ne voulant pas donner cet avantage au Pape, que ce qu'il en euſt fait euſt eſté à ſa pourſuite, & par ſon commandement.

Sur tous ces points, & particulierement ſur celuy de la temporalité, le Roy demanda l'avis de l'aſſemblée, s'adreſſa premierement à la Nobleſſe, laquelle s'eſtant retirée pour deliberer, & aprés avoir quelque temps concerté enſemble, le Comte d'Artois porta la parole pour tout l'Ordre, remercia le Roy de la bonne volonté qu'il avoit de remettre ſon Eſtat, qu'ils eſtoient preſts d'expoſer leurs vies & leurs biens pour le defendre; adjouſta que ſi le Roy vouloit endurer ou diſſimuler les entrepriſes, que de leur part ils ne les pouvoient ſouffrir; au reſte qu'ils ne tenoient d'autre que de luy, & ne reconnoiſſoient autre que luy pour ce qui eſt du temporel. Le Comte ayant finy pour la Nobleſſe, le Roy fit demander aux Eccleſiaſtiques ce qu'ils tenoient de cette propoſition: ils ſupplierent le Roy de leur donner delay pour deliberer amplement, ayans intention d'appaiſer ſon courroux, & entretenir l'union d'entre le ſaint Siege & cette Couronne. Toutefois le Roy les preſſa de dire leur advis: Qui fut, qu'ils eſtoient obligez de defendre le Roy, les ſiens, & la liberté du

Royaume,

Royaume, & de plus qu'aucuns d'entre eux y eſtoient aſtreints par ſerment, pour les Duchez, Baronnies, Comtez, & autres fiefs qu'ils tenoient dans le Royaume, & les autres par devoir de fidelité. Supplierent le Roy de leur permettre d'aller vers le Pape à l'aſſignation qu'il leur avoit fait donner ; ce qu'il leur refuſa, aſſiſté en ce point de la Nobleſſe. Le Tiers Eſtat alla pour la liberté du Royaume, & fut lors la Bulle du Pape brûlée en preſence du Roy & de la Nobleſſe, & reſolu que le Roy écriroit au Pape la lettre que nous voyons dans l'Hiſtoire, & qui ſe trouve auſſi dans la gloſe non retranchée du Droit Canon, par laquelle le Roy répond mot pour mot à la petite Bulle du Pape, ſoûtenant que par droit Royal la collation des Prebendes luy appartenoit, comme auſſi les fruits des Eveſchez vacans, qui eſt ce que nous appellons Regale, tenant pour inſenſez ceux qui croyoient autrement.

En execution de cette celebre aſſemblée la Nobleſſe compoſée de Ducs, Comtes, Barons, & autres grands Seigneurs écrivit aux Cardinaux le meſme jour de l'aſſemblée, leur repreſenterent ce qui s'y eſtoit paſſé, comme le Roy avoit deliberé de reformer les excés qui eſtoient en ſon Eſtat, ſi aucun y avoit ; remarquerent les abus de Cour de Rome tels que le Roy les avoit fait propoſer, & les entrepriſes de celuy qui eſtoit lors au Siege de l'Egliſe, que par le moyen d'icelles leurs patronages eſtoient du tout abolis ou de beaucoup diminuez, eux qui en avoient joüy de tout temps ; bref qu'il n'y avoit que l'Antechriſt qui peuſt entreprendre ces choſes. C'eſt pourquoy ils les prioient d'y faire mettre ordre, afin que l'union demeuraſt entre l'Egliſe & le Royaume ; que jamais ils ne ſe départiroient du point de la Souveraineté du Roy au temporel, bien que le Roy y connivaſt & ne le vouluſt ſouſtenir. Leur lettre fut ſignée de plus de trente grands Seigneurs, & leurs ſeaux appoſez, advoüez en cela du corps de toute la Nobleſſe de France.

Les Eccleſiaſtiques écrivirent auſſi, non aux Cardinaux, mais au Pape : déduiſirent particulierement ce qui s'eſt paſſé aux Eſtats, & les plaintes que le Roy avoit faites contre luy ; monſtrerent qu'ils n'approuvoient point l'ambaſſade de l'Archidiacre de Narbonne ; prierent le Pape de vouloir conſerver l'ancienne union qui a tousjours eſté entre l'Egliſe, les Rois & le Royaume ; que l'eſtat de l'Egliſe Gallicane demeuraſt en ſon entier : & le ſupplierent pour la fin, ayant égard à leur condition, de revoquer la citation que ſon Nonce leur avoit faite de ſa part de venir vers luy.

La réponſe que fit le Pape aux Prelats, ne fut autre choſe qu'une plainte de ce que l'on avoit ſouffert Pierre Flotte, qu'il appelle *Belial ſemividens corpore*, dire des calomnies contre luy en plein Parlement ; ſouſtenant que ceux qui tenoient que le temporel n'eſtoit ſujet au ſpirituel, vouloient eſtablir deux principes, par conſequent heretiques.

Les Cardinaux en nombre de dix-ſept firent réponſe à la lettre de la Nobleſſe, non point ſur tous les chefs, mais ſeulement ſur le point principal de la temporalité, que jamais, diſent-ils, le Pape n'avoit pretendu ſur le Roy, & que l'Archidiacre de Narbonne n'avoit eu charge de parler, comme l'on dit qu'il avoit fait, & partant que la concluſion tenuë par Pierre Flotte au Conſeil du Roy eſtoit fauſſe. Aprés cela ils taſcherent par leur lettre de juſtifier les actions particulieres du Pape ; que les Eſtrangers qui avoient eſté pourveus des benefices en France, l'avoient eſté à la recommandation du Roy, & que pour quelques levées de deniers le Roy en avoit requis le Pape. Ces meſmes Cardinaux écrivirent auſſi une lettre de pareille ſubſtance aux Villes & Communautez du Royaume, où ils ſoûtenoient derechef que le Pape n'avoit jamais penſé de pretendre rien ſur le temporel, ny faire choſe contre les libertez & l'honneur du Roy & de la Couronne. Conclurent leur lettre par une plainte, de ce qu'en la lettre qu'ils avoient receuë de leur part, ils n'avoient nommé le Pape Boniface comme ils devoient, ny porté le reſpect, à quoy ils eſtoient obligez. Sur ce point reſtent deux lettres de trois Cardinaux, l'une de Mathieu Cardinal du titre *B. Mariae in Porticu* ; l'autre de Robert, *titulo S. Potentianae*, & de Pierre *tit. S. Mariae novae* à Robert Duc de Bourgogne ; où ils repreſenterent au commencement les bienfaits du Pape envers le Roy, & que ſi l'on regarde de prés les lettres clauſes apportées par

le

le Nonce Archidiacre de Narbonne (que le Roy ſans cauſe, adjouſtent-*ils*, avoit fait brûler en ſa preſence) l'on verra qu'il n'y a rien que d'honnorable pour le Roy, n'eſtant qu'un advertiſſement de ſes fautes, de rendre juſtice, & de ne point troubler la liberté Eccleſiaſtique. Se plaignoient de la defenſe qu'ont les Eccleſiaſtiques d'aller à Rome; de ce que les Grands du Royaume avoient écrit aux Cardinaux ſans écrire au Pape, ſans le nommer que par circonlocution. Et parce que le Duc de Bourgongne leur avoit écrit de trouver le moyen de pacifier ce trouble, à condition que le Pape revoqueroit la ſuſpenſion des privileges, dont eſt parlé cy-deſſus, & le commandement fait aux Eccleſiaſtiques de ſe repreſenter à Rome: ils luy répondoient qu'il falloit que le Roy ſe miſt en eſtat de recevoir ces graces du Pape, à quoi il ne ſe diſpoſoit point; qu'il ne ſe repentoit de ſes fautes, qu'il eſtoit excommunié, qu'il falloit qu'il s'humiliaſt, bref que c'eſtoit le ſeur moyen de parvenir à une bonne paix.

Pendant cette grande diviſion pluſieurs Officiers par le devoir de leurs charges publierent pluſieurs avis & conſeils contre l'entrepriſe du Pape; entre autres un nommé Pierre de Boſco, qui prend qualité d'Advocat *cauſarum regalium Baillivae Conſtantienſis, & Procurator univerſitatis ejuſdem loci*, fit un diſcours, à l'entrée duquel il inſere au long cette petite Bulle du Pape dont nous avons parlé, fait ce qu'il peut pour en détruire les propoſitions, & tient pour maxime, que *Summa Regis libertas eſt et ſemper fuit nulli ſubeſſe, et toti regno imperare ſine reprehenſionis humanae timore.* Un autre en meſme temps en fit un tres-ſolide & remply de bonnes raiſons, qui a eſté publié, où il monſtre clairement les mauvais fondemens du Pape, & la juſtice de la cauſe du Roy.

Sur la fin de cette année le 12 Mars, Meſſire Guillaume de Nogaret, le Roy eſtant au Louvre, où eſtoient pluſieurs Archeveſques, Eveſques, & autres Eccleſiaſtiques, Charles Comte de Valois, Loüis Comte d'Evreux, & autres Grands, preſenta ſa requeſte, contre le Pape, remonſtrant qu'il n'eſtoit point Pape, qu'il eſtoit entré au Papat non par les voyes ordinaires, mais par tromperies & mauvais moyens; ſupplia le Roy de l'aſſiſter en la pourſuite qu'il pretendoit faire contre le Pape, luy qui eſtoit oingt pour faire exercer la juſtice: cela fait il propoſa quelques accuſations contre le Pape, luy mettant ſus de grands crimes, hereſie, ſimonie, & autres: demanda au Roy qu'il luy plût promouvoir l'aſſemblée d'un Concile general, où il offroit verifier tout ce dont il accuſeroit le Pape; & de plus qu'il fuſt pourveu d'un Vicaire pour gouverner l'Egliſe, juſques à ce qu'au Concile il fuſt procedé à nouvelle élection: ſouſtint au Roy qu'il y eſtoit obligé par pluſieurs conſiderations, pource qu'il y alloit de la Foy, pource qu'il eſtoit Roy, & en vertu du ſerment qu'il avoit fait de defendre les Egliſes de ſon Royaume, deſquelles il eſtoit patron; qu'il ne feroit en cela que ſuivre les veſtiges de ſes predeceſſeurs: bref que c'eſtoit pour delivrer l'Egliſe de l'oppreſſion de Boniface, qu'il dépeint comme un tres-méchant homme.

Le Pape ayant eu avis de l'Edit fait par le Roy, portant defenſes de tranſporter l'or & l'argent hors le Royaume, que les paſſages eſtoient gardez pour empécher les Eveſques d'aller à Rome à ſon mandement, que les Eccleſiaſtiques par la permiſſion du Roy avoient deputé trois Eveſques d'entre eux pour luy faire leurs excuſes, que le Roy meſme luy avoit écrit par Pierre Eveſque d'Auxerre, qu'il deſiſtaſt de pourſuivre ſon Clergé, & qu'il s'en priſt à luy: ayant donc eu avis de tout ce que deſſus, il envoya un Legat vers le Roy, nommé Jean Cardinal le Moine François du tit. *S. S. Marcellini & Petri*, pour traiter avec le Roy de tous ces differens, mais en effet pour aſſembler ſecretement les Prelats; ce qu'il fit, & écrivit au Pape ce qu'il avoit pû tirer d'eux, & attendant ſa réponſe traita avec le Roy les points ſuivans, dont le Pape vouloit avoir raiſon. Le premier eſtoit touchant la defenſe faite par le Roy aux Eccleſiaſtiques d'aller à Rome à l'aſſignation à eux donnée par le Nonce. Le 2. qu'en la proviſion de tous benefices, le Pape ayant le principal pouvoir, ſoit qu'ils vaquent *in Curia* ou non, il n'y a aucun lay qui y puiſſe pourvoir ſans ſon conſentement. 3. Que le Pape peut envoyer ſes Legats par tous les Royaumes ſans attendre le conſentement de perſonne. 4. Qu'il peut diſpoſer à ſa volonté des biens des Eccleſiaſtiques. 5. Qu'au contraire le Roy ne les peut faire ſaiſir. 6. Que le Roy ait à ſe

purger

purger de ce que ſa Bulle a eſté brûlée en ſa preſence, & qu'il a reſolu de revoquer les privileges concedez aux Rois de France. 7. Advertir le Roy de n'abuſer point de la garde des Egliſes que par abus il appelle Regale, & que le revenu ſoit reſervé aux futurs Eveſques. 8. Qu'il remette aux Eccleſiaſtiques le glaive ſpirituel. 9. Qu'il adviſe au changement qu'il a fait par deux fois de la monnoye. 10. Qu'il mette ordre au different qu'il a contre l'Archeveſque de Lyon. Et pour fin, que ſi le Roy n'aviſoit à ce que deſſus, que le Pape y mettroit ordre. Les réponſes du Roy à ces articles furent fort modeſtes. Premierement, que la defenſe n'avoit point eſté faite au ſujet des Eccleſiaſtiques, mais pour la rebellion des Flamens, & pour pourvoir à quelques conjurations qui ſe faiſoient dans ſon Eſtat. 2. Que la collation des benefices comme il en a uſé luy appartient de droit, & de tout temps immemorial, & que ſes predeceſſeurs en avoient ainſi joüy. 3. Qu'il peut empécher la venuë des Legats en ſon Eſtat ſi ils luy ſont ſuſpects. 4. & 5. Qu'il n'entend rien faire que ce qu'il luy appartient par les Loix. 6. Qui concerne la Bulle brûlée : Il répond que le different eſtant entre l'Eveſque & le Chapitre de l'Egliſe de Laon, & les Eſchevins de ladite ville, l'Eveſque avoit obtenu cette Bulle pour tirer les Eſchevins en autre juriſdiction que la Royale, dont les Eſchevins ſe ſeroient plaints, & du conſentement de l'Eveſque, qui renonça à ſa Bulle, la cauſe fut renvoyée à la Juſtice Royale ; ſur ce la Bulle fut déchirée comme inutile, ce qui ne fut point fait au mépris du Pape. 7. Qui concerne la Regale : Il répondit, qu'il entendoit en joüir comme ſes predeceſſeurs Rois. 8. Dit qu'il n'avoit point empéché la juriſdiction Eccleſiaſtique, ny moins que les Eccleſiaſtiques uſaſſent de leur glaive ſpirituel aux cas qui leur appartenoient. 9. Pour le changement de la monnoye, qu'il l'avoit pû faire, toutefois ſur la plainte de ſes ſujets qu'il y avoit donné ordre. 10. Qui eſt le fait de Lyon : Qu'il eſtoit preſt d'en entrer en conference. Pour concluſion ſupplioit le Pape de ne le troubler en ſes libertez, franchiſes & privileges, & que s'il n'eſtoit content de ſes réponſes, qu'il eſtoit preſt d'en croire les Ducs de Bretagne & de Bourgongne comme luy meſme, s'eſtant remis à ce qu'ils en ordonneroient.

Le Pape tant s'en faut qu'il fut content de ces réponſes, qu'il écrivit au Comte d'Alençon & à l'Eveſque d'Auxerre, qu'il en eſtoit tres-mal ſatisfait ; menaça que ſi le Roy ne le contentoit, n'eſtant permis à un homme de s'oppoſer aux volontez de Dieu, qu'il procederoit contre luy ſpirituellement & temporellement ; & continuant ſa mauvaiſe volonté envoya une Bulle à ſon Legat par Nicolas de Benefracto, par laquelle il declaroit que le Roy en vertu des excommunications fulminées contre ceux qui empéchent les allans & venans en Cour de Rome eſtoit excommunié, ayant prohibé à ſes Prelats & autres Eccleſiaſtiques de venir à Rome ſur ſon mandement ; defendoit par cette Bulle à tous Eccleſiaſtiques de l'admettre à la participation des Sacremens, & de celebrer la Meſſe devant luy. A cette Bulle il adjouſta un Bref commandant à ſon Legat de faire publier en divers lieux en France la citation qu'il avoit fait faire aux Eccleſiaſtiques pour eſtre à Rome dans trois mois en perſonne ou autrement, & d'aſſigner auſſi dans ce temps les Archeveſques de Sens & Narbonne, les Eveſques de Soiſſons, Beauvais, & Meaux, & l'Abbé de ſaint Denys pour comparoiſtre en perſonne, ſur peine de depoſition de leurs charges, & privation de leurs dignitez Eccleſiaſtiques.

Le Roy ne fut ſi-toſt adverty de ces Bulles, que le Legat ſe retira crainte d'eſtre mal traité ; & quelques Eccleſiaſtiques qui les ſemoient, & diſpenſoient les ſujets de l'obeïſſance deuë au Roy, furent arreſtez. Et en ces entrefaites les Officiers du Roy à Troyes arreſterent l'Archidiacre de Conſtance, & ce Nicolas de Benefracto, qui eſtoient en France pour ce ſujet.

Toutes ces entrepriſes tres-ſenſibles aux Princes qui ont quelque ſentiment de leur grandeur, firent reſoudre le Roy de faire une ſeconde aſſemblée generale de ſes ſujets ; ce qu'il fit le treiziéme jour de Juin de l'an 1303, en ſon chaſteau du Louvre, 1303.
où Loüis d'Evreux fils du Roy, Guy Comte de S. Pol, Jean Comte de Dreux, & Guillaume du Pleſſis Chevalier Seigneur de Vezenobre ſe leverent, & l'un d'eux repreſenta à l'aſſemblée l'eſtat miſerable auquel lors eſtoit l'Egliſe par la faute du Pape, l'accuſant d'hereſie, & de pluſieurs autres grands crimes qu'ils promirent de verifier, & prouver, par ſerment qu'ils firent lors ſur les ſaintes

Evangiles. Le Seigneur du Pleſſis s'offrit de faire cette pourſuite en plein Concile, conjura le Roy comme champion, & defenſeur de l'Egliſe, de pourſuivre la convocation du Concile libre & legitime. Les Prelats ayant oüy cette propoſition, jugeans cet affaire grand & difficile, & qui meritoit conſeil, ſe retirerent. Le jour ſuivant le Seigneur du Pleſſis en la meſme aſſemblée leut un papier où eſtoient les propoſitions qu'il faiſoit contre le Pape. Souſtenoit premierement, qu'il eſtoit heretique, qu'il ne croyoit l'immortalité de l'ame, & moins la vie eternelle, qu'il doutoit de la verité du Corps de Noſtre Seigneur en l'Euchariſtie, & ne luy portoit aucune reverence, tenoit que la fornication n'eſtoit peché, qu'il avoit approuvé le livre de Arnauld de Villeneufve, improuvé de tous & condamné par l'Eveſque de Paris : Qu'il eſtoit ſorcier, ſimoniaque, ſouſtenoit que le Pape ne pouvoit commettre ſimonie, ce qui eſt heretique ; qu'il eſtoit ſodomite, qu'il contraignoit les Preſtres de reveler les confeſſions, mangeoit de la chair en tout temps, deprimoit les Moines, donnoit de grands biens à ſes parens, avoit démarié ſon neveu pour le promouvoir au Cardinalat, qu'il avoit fait mourir le Pape Celeſtin ; qu'il faiſoit paroiſtre en toutes ſes actions une haine grande contre les François, diſant ſouvent qu'il aimeroit mieux eſtre chien que François ; qu'il avoit entrepris de ruiner le Roy de France, pource qu'il ne reconnoiſſoit que Dieu ſeul au temporel ; que les François eſtoient Patariens. Ces propoſitions leuës en pleine aſſemblée par le Seigneur du Pleſſis, proteſta, que ce qu'il en faiſoit n'eſtoit par animoſité, & pour le faire voir, qu'il eſtoit preſt d'en faire la pourſuite en plein Concile, où ce qu'il propoſeroit ſeroit ſcrupuleuſement examiné ; conjura le Roy encore une fois, & les Prelats d'en pourſuivre la convocation. Adjoûta, que pource qu'il craignoit la colere du Pape, qu'il appelloit preſentement au Concile futur, & au ſaint Siege ; demanda acte de tout ce que deſſus, qui luy fut octroyé, ſe mettant en la protection de ſaint Pierre & ſaint Paul, & du Concile, adherant à l'appel interjetté cy-devant par Meſſire Guillaume de Nogaret, ſans toutefois aucunement ſe départir du ſien. Le Roy auſſi-toſt declara que ſon intention eſtoit de l'aſſiſter à la convocation du Concile, où il ſe trouveroit en perſonne, & pria les Prelats d'en faire autant ; & craignant que le Pape, vindicatif qu'il eſtoit, ne ſe reſſentiſt de cette procedure ſur luy ou ſes ſujets, il forma ſon appel en la meſme façon qu'avoit fait le Seigneur du Pleſſis ; & incontinent aprés les Archeveſques, Eveſques, Abbez, & autres Eccleſiaſtiques, meſmes l'Abbé de Ciſteaux, reconnurent que la convocation du Concile eſtoit tres-neceſſaire afin que l'innocence du Pape fuſt reconnuë, & partant qu'ils eſtoient de l'avis du Roy, des Princes, & du Seigneur du Pleſſis, n'eſtant neantmoins leur intention de ſe rendre parties en cet affaire, ny adherer avec ceux qui eſtoient parties ; mais que craignans que le Pape meu de leur procedé n'uſaſt de ſes cenſures ils adheroient à l'appel interjetté, ſe mettans en la protection du S. Concile general & du Pape futur.

Le Roy voyant le grand conſentement de cette aſſemblée, voulut en avoir un plus grand qui fuſt de tout ſon Royaume & de ſes voiſins, & pour y parvenir envoya par toutes les Provinces Meſſire Amaulry Vicomte & Seigneur de Narbonne, Guillaume du Pleſſis Chevalier, & Denys de Sens ſon Clerc, fondez de pouvoirs bien amples ; ce qu'ils executerent ſi diligemment, qu'ils tirerent plus de ſept cens actes de conſentement & adheſion audit appel, des Archeveſques, Eveſques, & de leurs Chapitres, Egliſes Collegiales & de leurs Doyens, des Abbez & Prieurs, Abbeſſes & Prieures, de leurs Convens, de divers Ordres, de ſaint Benoiſt, ſaint Auguſtin, Ciſteaux, Cluny, Fontevrault, Premonſtré, de la Trinité des captifs, Chartreux, & de Tiron : des Mendians, des Freres Preſcheurs, Mineurs, & Auguſtins : de pluſieurs Hoſpitaux, des Chevaliers de ſaint Jean de Hieruſalem : des Univerſitez du Royaume, des Docteurs en Droit Civil & Canon. Ils eurent davantage le conſentement des Provinces entieres, des Villes en particulier, des Communautez ; des Princes & grands Seigneurs, des Barons & Nobles des Provinces. Bref toutes les Egliſes, les Grands, Nobles, Villes & Communautez du Royaume de Navarre adhererent avec le Roy à cet appel. Et eſt remarquable, qu'en tous les actes des Villes il y a perpetuellement cette clauſe : *Qu'ils ſe ſouſmettent eux, leurs ſujets & adherens à la protection de noſtre mere ſainte Egliſe, du Concile, & autres qu'il appartiendra en ce qui concerne le ſpirituel ſeulement*, & en tous ces actes, tant des uns que des autres,

tres, y a auſſi cette clauſe : *Que le Roy a receu la puiſſance de Dieu pour la deffenſe & exaltation de la Foy, à quoy les Prelats ſont appellez pour prendre leur part de cette peine.* Outre tant de conſentemens domeſtiques & eſtrangers, qui témoignoient la juſtice de la cauſe du Roy, pluſieurs Cardinaux (choſe comme incroyable) par trois divers actes adhérerent à cet appel au futur Concile, approuverent le deſſein du Roy, & la pourſuite qu'il en faiſoit.

QUELQUES Hiſtoriens ont remarqué que l'Abbé de Ciſteaux refuſa de donner ſon conſentement avec tout le Royaume : les Annales de Colmar diſent plus, que les Abbez de Cluny, Ciſteaux, & Premonſtré furent chaſſez pour n'avoir conſenty comme les autres. De quoy on peut s'eſtonner, veu qu'il ne s'en trouve aucune marque dans ce qui nous reſte de cet affaire ; au contraire il ſe trouve 26 actes de ceux de Ciſteaux conformes à la volonté du Roy, & ſix ſeulement qui refuſerent d'y adherer, avec onze de divers autres Ordres qui ne parlerent franchement. L'on peut rapporter cette froideur & laſcheté de ceux de Ciſteaux (ſi les ſuffrages de ſix peuvent contre vingt-ſix) aux privileges concedez par le Pape à leur Ordre peu de temps auparavant.

INCONTINENT aprés la concluſion de cette aſſemblée, le Roy ayant eu avis que quelques Abbez & Religieux avoient apprehenſion des cenſures du Pape, pour n'eſtre comparus à ſon mandement, leur promit toute aſſiſtance, & de les defendre contre ceux qui les voudroient troubler : & par les meſmes lettres, la Reine Jeanne ſa femme Reine de Navarre Comteſſe de Champagne, & ſes enfans, promirent, tant pour eux que pour leurs ſucceſſeurs la meſme protection.

LE Roy deſirant avancer ce qui avoit eſté arreſté en ſon aſſemblée, donna charge par Lettres patentes à Guillaume de Chacenay, & Hugues de Celle Chevaliers, de pourſuivre la convocation du Concile, & faire tout ce qui ſeroit neceſſaire pour y parvenir ; donna auſſi au meſme temps avis de ſa reſolution au Roy de Portugal, aux Cardinaux, & à tous les Eſtats d'Eſpagne, Portugal & Navarre, les conjurant de vouloir favoriſer ſon deſſein, entrepris pour le bien de l'Egliſe univerſelle.

LE Seigneur de Nogaret lors du grand Parlement, & de l'appel interjetté par le Roy au futur Concile, eſtoit en Italie de la part du Roy, qui luy envoya la reſolution de l'aſſemblée, avec charge de la faire ſçavoir au Pape, & de la publier. Il ſubſiſta quelques jours pour voir ſi le Pape ſe reconnoiſtroit : mais en vain, car il ſceut qu'il s'eſtoit retiré à Anagnia lieu de ſa naiſſance où il penſcit eſtre en ſeureté, & avoit reſolu, comme il fit, de publier le jour de la Nativité Noſtre-Dame la Bulle qu'il avoit faite contre le Roy & le Royaume, par laquelle aprés quelques exemples de Rois excommuniez par les Papes il excommunioit le Roy, & diſpenſoit ſes ſujets de l'obeiſſance qu'ils luy devoient, & expoſoit le Royaume & les peuples au premier occupant. Aucuns ont écrit qu'il nommoit l'Empereur Albert pour en faire la conqueſte, & qu'il confirma à cet effet ſon élection à l'Empire, qu'il avoit par trois fois déniée. Ce qui fut inutile, car l'Empereur & le Roy eſtoient en fort bonne intelligence, depuis le mariage qu'ils firent de leurs enfans, & l'entreveuë de Vaucouleur l'an 1299.

LE Seigneur de Nogaret fut conſeillé de luy faire ſçavoir ce qui avoit eſté fait en France, eſtant aſſeuré de deux cens chevaux tirez des troupes que Charles Comte de Valois avoit laiſſées en Italie, & d'une bonne ſomme d'argent qu'il devoit recevoir des Petrucci de Florence. Il fut auſſi aſſiſté du Seigneur Muſciato de Franceſis, de Sciarra Colonna, qu'on dit que le Roy avoit racheté à Marſeille d'entre les mains des corſaires, qui avoit trois cens chevaux & quelques gens de pied, & auſſi des enfans du Seigneur Jean de Checcano que le Pape tenoit priſonnier, de Renaut de Supino Capitaine des Ferentins, & des enfans du Seigneur Maffeo d'Anagnia. S'eſtant donc aſſeuré de tous ces gens, ayant par le moyen de ſes habitudes promis quelques ſommes d'argent à ceux d'Anagnia, ils entrerent dans la ville le jour de la Nativité Nôtre-Dame le 8 Septembre, ayans l'eſtendart de France, & crians, *Muoia Papa Bonifacio, e viva il Rè di Francia.* Leur reſolution fut d'aller droit au Palais du Pape, mais il fallut paſſer devant la maiſon où eſtoit le Marquis Pierre Gaietan neveu du Pape, & de ſon fils le Seigneur de Conticellis, qui aſſiſtez de leurs familles les repouſſerent, & contraignirent de forcer leurs maiſons, comme auſſi les

Palais

Palais de trois Cardinaux amis particuliers du Pape, qui furent pillez, & les Cardinaux pris priſonniers. Le Seigneur de Nogaret voyant quelque reſiſtance alla à la place publique, fit ſonner la cloche, aſſembla les principaux de la ville, leur dit ſon deſſein, qui eſtoit pour le bien de l'Egliſe, les conjura de le vouloir aſſiſter; ce qu'ils firent ayans l'eſtendart de l'Egliſe Romaine qu'ils porterent devant leur troupe, & éleurent pour leur Chef un nommé Arnulphe, un des grands Seigneurs de la campagne, ennemy capital du Pape. Ce fut lors que le Seigneur de Nogaret fit ce qu'il put pour voir le Pape ſans violence, craignant qu'on volaſt le treſor de l'Egliſe, & pour ce recommanda fort à ceux d'Anagnia qui l'aſſiſtoient de n'y point toucher, & moins à la perſonne du Pape: mais la violence fut grande à cauſe de la reſiſtance qui ſe fit à l'entrée du Palais. Walſingham hiſtorien Anglois adjoûte, que le Pape demanda tréve à Sciarra, ce qu'il luy accorda pour neuf heures ſeulement, pendant leſquelles le Pape rechercha le peuple d'Anagnia pour luy ſauver la vie, promettant de grandes recompenſes plus grandes qu'*ils* ne pouvoient jamais eſperer de ſa priſe. Le Pape voyant qu'il ne pouvoit rien faire avec ce peuple animé par ſon Capitaine, pria Sciarra de luy bailler par écrit ce qu'il deſiroit de luy: il luy fit dire qu'il ne luy permettroit jamais de vivre, s'il ne reſtituoit ſes deux freres Cardinaux Pierre & Jacques, & tous ceux de ſa famille; que cela fait qu'il falloit qu'il renonçaſt au Papat. Le Pape eſtonné de ces demandes fit un grand & profond ſoûpir, & dit, *Hei me! durus eſt hic ſermo.* La tréve finie, Sciarra commanda à ſa troupe de pourſuivre l'entrepriſe, à quoy trouvans quelque reſiſtance, mirent le feu à l'Egliſe Nôtre-Dame pour entrer dans le Palais du Pape. Enfin le Pape fut pris, le treſor pillé en partie; ce qui reſta fut ſauvé par la diligence du Seigneur de Nogaret, qui prit auſſi en ſa garde la perſonne du Pape & de ſes neveux. Walſingham remarque que tous les Rois du monde n'euſſent pas pû fournir en un an autant de biens qu'il en fut pris, tant au Palais du Pape que des trois Cardinaux, & du Marquis Gaietan.

Le Pape ſe voyant ainſi abandonné par les ſiens, & par ce peuple, duquel il avoit quelque aſſeurance, ſe reſolut de mourir comme Pape, & auſſi-toſt ſe fit veſtir du manteau de ſaint Pierre, ſe fit mettre la couronne de Conſtantin ſur la teſte, & tenant la clef & la croix, s'aſſit dans la chaire Pontificale. Là les Seigneurs Nogaret, & Sciarra Colonne, & autres l'approcherent. Nogaret luy dit ſa charge, ce qui avoit eſté fait en France contre luy, luy defendit de ne rien faire à l'avenir contre le Roy ſon maiſtre & ſon Royaume, le ſomma de faire aſſembler le Concile, l'aſſeura de ſa vie, & qu'il falloit qu'il y euſt auparavant contre luy un jugement de l'Egliſe, le menaça de le faire conduire lié & garotté à Lyon, où il ſeroit jugé & depoſé par le Concile general, & pour ce qu'il le feroit ſeurement garder pour le repreſenter, & fut mis en la garde du Seigneur Regnaud de Supino & d'autres. Aprés cela il vint aux reproches, & luy dit: *O toy chetif Pape conſidere & regarde de Monſeigneur le Roy de France la bonté, qui de tant loin eſt de toy ſon Royaume, te garde par moy & defend de tes ennemis, ainſi que ſes predeceſſeurs ont tousjours gardé les tiens.* Il y en a qui ont écrit que le Pape preſſé de ces paroles, remit le differend qui eſtoit entre le Roy & luy au jugement de Mathieu le Roux Cardinal, & qu'il en paſſeroit par ſon avis. Antonin Archeveſque de Florence écrit, que le Pape répondit au Seigneur de Nogaret qu'il porteroit en patience d'eſtre condamné par des Patariens, tels qu'eſtoit luy Nogaret, ſon ayeul ayant eſté brûlé comme Patarien ou Albigeois; qu'aprés cela Nogaret ſe retira. Alors Sciarra prit la parole, demanda au Pape s'il ne vouloit pas ceder le Papat, *Non,* dit-il, *je perdray plûtoſt la vie,* & dit en ſon langage, *Ecco il collo, ecco il capo.* Sciarra en colere luy dit de mauvaiſes paroles, & luy bailla d'un gantelet ſur le viſage, & l'euſt tué, ſi le Seigneur de Nogaret ne l'euſt empéché.

Le jour meſme de cette execution la ville ne fut pas beaucoup émeuë, les Cardinaux demeurerent en leurs maiſons. François neveu du Pape fort & puiſſant de corps, duquel il s'eſtoit ſervy pour extorquer & amaſſer l'argent qu'il avoit, ſe retira en une place prés d'Anagnia, où ſes ennemis prirent occaſion de le vouloir opprimer: mais le Seigneur de Nogaret le garentit. Nogaret donc fit garder le Pape juſques au Lundy, luy faiſant bailler à manger par les ſiens meſmes. L'Hiſtoire de

Piſtoia

Piſtoia dit plus, que le Pape fuſt mort de faim ſans une pauvre femme qui luy donna un peu de pain & quatre œufs, & qu'il fut abandonné de tous fors d'un Cardinal nommé François, qui dit, qu'il mourroit avant qu'on le tiraſt d'auprés de luy.

Ceux d'Anagnia, ſe repentans de l'aſſiſtance qu'ils avoient faite aux François, leur declarerent qu'ils n'avoient plus beſoin d'eux, & qu'ils garderoient bien le Pape, chaſſerent par force tous les Eſtrangers de leur ville, les Chefs meſmes, & en tuerent quelques-uns. Walſingham écrit que Nogaret & Sciarra firent monter le Pape ſur un cheval ſans mors & ſans bride, le dos tourné vers la teſte du cheval, & puis le contraignirent de courir juſques à perdre haleine; ce qui n'eſt pas vray-ſemblable, n'ayant eſté écrit par aucun que cet Anglois, ny meſme reproché en tout le procés au Seigneur de Nogaret & autres, pour raiſon de la capture du Pape.

Ainsi le Pape & ſes neveux furent delivrez d'entre les mains des François & Colonois: ſe voyant donc en liberté ſe fit porter en la place de la ville, où il repreſenta ſa miſere & ſa neceſſité, & qu'il avoit eſté trois jours ſans manger, & incontinent on luy en apporta de tous coſtez. Il pardonna lors à ceux de la Ville, fors aux voleurs du treſor de l'Egliſe & des Cardinaux; declara qu'il vouloit avoir paix avec les Cardinaux Colonois, & que ſon intention eſtoit de les reſtablir, feignit auſſi ſe vouloir remettre bien avec les François, leur pardonna & au Seigneur de Nogaret, & dit qu'ils n'avoient encouru les cenſures de l'Egliſe, & au cas qu'ils les euſſent encouruës, leur donna l'abſolution.

Le Pape incontinent aprés ſortit d'Anagnia, alla à Rome aſſiſté de quelques troupes pour luy faire eſcorte: les autres ont écrit que les François l'y conduiſirent. Il arriva donc à Rome le trente-cinquiéme jour aprés ſa priſe: là ſoit de triſteſſe de ſe voir ainſi mal traité, ſoit auſſi qu'il fuſt ſurpris d'un grand dévoyement, cheut en freneſie, mangea ſes mains, & furent oüis, diſent nos vieilles hiſtoires, tonnerres & foudres non apparens aux contrées voiſines, & puis mourut ſans devotion ny proviſion de ſoy le douziéme jour d'Octobre de l'an 1303, le 9 an de ſon Pontificat, & fut enterré en l'Egliſe S. Pierre de Rome au tombeau qu'il avoit fait faire pour luy. Auſſi-toſt on ſe ſouvint de la prophetie qu'avoit dit ſon predeceſſeur Celeſtin de luy, *Aſcendiſti ut vulpes*, blaſmant ſon intruſion au Papat, *regnabis ut leo* jugeant ſes actions violentes, *morieris ut canis*, ce qui arriva. A la verité les Hiſtoriens du temps, & ceux qui ont écrit depuis, qui ont conſideré les mœurs de ce Pape, en viennent-là, que ce fut le plus entreprenant, & le plus injuſte ambitieux qui fut jamais. Voicy ce qu'ils en ont dit. *Super ipſum itaque Bonifacium, qui Reges et Pontifices, et Religioſos, Clerumque, et populum horrende tremere et pavere fecerat, repente timor et tremor, ac dolor una die pariter irruit, et ipſe aurum nimis ſitiens aurum et theſaurum perdidit: ut ejus exemplo diſcant ſuperiores Praelati, non ſuperbe dominari in Clero et populo, ſed forma facti gregis, ex animo curam gerere ſubditorum, pluſque amari appetant quam timeri.* Platine outre ces mots adjouſte: *Moritur hoc modo Bonifacius ille qui Imperatoribus, Regibus, Principibus, nationibus et populis terrorem potius quam religionem injicere conabatur, quique dare regna et auferre, pellere homines ac reducere pro arbitrio animi conabatur.* Et Robert Gaguin, *Talem vitae exitum habuit contemptor omnium hominum Bonifacius, qui Chriſti praeceptorum minime recordatus adimere et conferre regna pro ſuo arbitrio conabatur, cum non ignoraret ejus ſe loco verſari in terris, cujus regnum non de hoc mundo et terrenis rebus, ſed de coeleſtibus eſſet; quique dolo et malis artibus Epiſcopatum Romanum ſibi quaeſiverat, et Caeleſtinum, a quo dignitatem receperat, in carcere dum vixit habuerat.* Meſſire Jean du Tillet Eveſque de Meaux, en ſa Chronique abregée des Roys de France l'an 1302 dit, *Mira hominis impudentia fuit, qui regnum Galliae Pontificiae Majeſtatis beneficium aſſerere auſus eſt. Verum multo ſtolidiores eſſe puto, qui diſceptant an tantum liceat Pontifici.* Voila quels ſont les eloges que les Hiſtoriens donnent au Pape Boniface, qui ſervent de juſtification pour ceux qui ont employé leurs forces & leurs moyens pour le reduire à la raiſon, & aux regles, ſuivant leſquelles ſes predeceſſeurs avoient gouverné l'Egliſe.

Le Seigneur de Nogaret ayant eu avis de la mort du Pape, & craignant avec juſte raiſon que les Cardinaux n'éleuſſent un Pape creature du dernier mort, ou fauteur de

de ſes deſſeins, par un acte qu'il paſſa pardevant deux Notaires, remonſtra ce qu'il craignoit en cette élection, proteſta qu'au cas que les Cardinaux ne procedaſſent legitimement, qu'il appelloit pour la deffenſe de l'Egliſe au ſaint Siege, au futur Concile, & au Pape legitimement éleu.

Dix jours aprés la mort du Pape Boniface VIII. le 22 Octobre de l'an 1303, le Cardinal Eveſque d'Oſtia nommé Nicolas, de l'Ordre des Freres Preſcheurs, natif de Treviſe, fut éleu Pape, & prit le nom de Benoiſt XI. homme de bonne & ſainte vie.

Aussi-tost le Roy luy envoya ſes Ambaſſadeurs, Bernard Seigneur de Mercœüil, Guillaume du Pleſſis Chevaliers, & M. Pierre de Belleperche Chanoine en l'Egliſe de Chartre, pour ſe conjoüir de ſon élection, & luy recommander le Royaume que Dieu luy avoit commis en ſouveraineté; enſemble les chargea de le prier de vouloir honorer l'Egliſe Gallicane de ſes faveurs, & outre de rendre au Pape ample témoignage de toute reverence & devotion.

Le Pape ne fut ſi-toſt éleu qu'il ſe preſenta à luy Frere Pierre de Peredo Prieur de Cleſa, envoyé par le Roy en Italie, & vers le ſaint Siege dés le temps de Boniface, pour faire ſes plaintes contre luy; mais le trouvant mort, il s'adreſſa au Pape nouveau éleu, luy remonſtra les juſtes plaintes de ſon maiſtre, & la corruption qu'avoit introduit Boniface en l'Egliſe.

Le Seigneur de Nogaret par la mort de Boniface n'interrompit point ſes pourſuites: le Pape toutefois deſirant étouffer cet affaire, le fit prier de ſa part, par l'Eveſque de Tholoſe, de ne paſſer outre ſans nouveau commandement du Roy, & qu'il eſtoit deliberé d'appaiſer ce ſcandale, & remettre l'union entre l'Egliſe Romaine & le Royaume. Alors le Seigneur de Nogaret vint en France trouver le Roy, expoſa en plein Conſeil l'intention du Pape, qu'il eſtoit à propos de luy envoyer une ambaſſade à cet effet; ce que le Pape devoit avoir deſia fait, & envoyé ſes Bulles d'élection comme eſtoit la couſtume, & un Legat pour moyenner cette paix. Nogaret donc eut la charge de cette ambaſſade avec les meſmes Seigneurs que deſſus, fondez d'amples pouvoirs pour traiter cette paix à l'honneur du Roy & du Royaume, en conſervant les libertez, franchiſes, privileges, & bonnes couſtumes appartenans au Roy, au Royaume, aux Prelats, Barons & ſujets de ſa Majeſté. Ces Ambaſſadeurs, fors le Seigneur de Nogaret, eurent procuration expreſſe de recevoir au nom du Roy l'abſolution du Pape des cenſures qu'il pouvoit avoir encouruës. Cette ambaſſade eut cet effet que de faire la paix, & de tirer les Revocations qui ſuivent.

1304. Premierement le Pape envoya au Roy une Bulle, par laquelle il luy donnoit abſolution des ſentences qu'il pouvoit avoir encouruës pour le fait de Boniface, ſans que le Roy luy en euſt fait inſtance, porte la Bulle, qui eſt d'ailleurs remarquable pour la grande charité & humilité qu'on voit avoir eſté au Pape, qu'il ſouſtenoit devoir eſtre grande aux ſaints Peres, la charge deſquels eſtoit d'aller au devant des pecheurs, leur tendre les bras ſans en eſtre requis, pour les remettre au giron de l'Egliſe. Par une autre Bulle il annulla toutes ſentences, & Bulles de Boniface portans la revocation des privileges donnez au Roy de France, ſon Royaume, Conſeillers & Officiers, excepté Guillaume de Nogaret.

Il envoya auſſi au Roy ſes Bulles, par leſquelles il caſſoit celles de ſon predeceſſeur qui s'eſtoit reſervé par icelles la proviſion des Egliſes, tant cathedrales que regulieres, vacantes en ce Royaume; defendant à ceux qui avoient droit d'élire, & confirmer, de s'entremettre deſdites proviſions; remit toutes ces choſes en leur premier eſtat, & ordonna qu'il en ſeroit uſé comme auparavant. Il reſtablit auſſi le Chancelier de l'Univerſité de Paris, & autres au pouvoir qu'ils avoient de benir les Maiſtres és Arts, Docteurs en Theologie, en Droit Civil & Canon. Aprés cela par une Bulle particuliere du 13 May il abſout tous Archeveſques, Eveſques, Prelats, & autres Eccleſiaſtiques, Barons, Nobles, & autres du Royaume de toutes ſentences d'excommunication contre eux données; tant par le P. Boniface que autre, tant pour avoir empéché les allans & venans en Cour de Rome, que pour avoir adheré à la priſe de Boniface; excepté toutefois Guillaume de Nogaret, l'abſolution duquel il ſe reſervoit à luy particulierement. Et par une autre Bulle de meſme datte, il remit la contumace qu'avoient encouru les Eccleſiaſtiques François pour n'eſtre comparus à la citation que leur avoit fait donner Boniface.

Ce

Ce bon Pape monſtra en toutes ſes actions, qu'il vouloit vivre tout autrement que ſon predeceſſeur, & uſer de douceur aux choſes, où la rigueur de Boniface avoit tout gaſté; car pour adoucir quelques eſprits ulcerez dans l'Italie, il revoqua la ſentence donnée par Boniface contre Jacques, Pierre, & Jean de S. Vito, Oton, Agapet, Eſtienne, Jacques & Sciarra neveux de ce Jean, & fils de Jean Colonne, & auſſi contre Richard pere, & Jean de Montenigro & leurs adherens, & contre la ville de Preneſte; fors qu'il ne les reſtitua point à la dignité de Cardinal, ny ne les rehabilita pour pouvoir parvenir au Papat ny en leurs benefices; ne touchant point auſſi aux confiſcations: & defendit que Preneſte fuſt rebaſtie & fortifiée, & qu'elle euſt nom de Ville & Eveſché ſans ſon expreſſe permiſſion. Outre ce il ſe voit un ſtatut de la ville de Rome, par lequel les Colonois furent remis dans la ville en l'eſtat qu'ils y eſtoient avant leur banniſſement, & reſtituez en leurs biens, & P. Caëtan qui les avoit pillez, condamné envers eux en tous leurs dommages & intereſts; & de plus par ce meſme ſtatut, tout ce que Boniface avoit fait contre eux pour le regard de leurs biens fut declaré nul.

Le Pape neantmoins, bien qu'il euſt baillé toutes ces revocations avoit tousjours en l'eſprit le deſir de venger la violence faite à la perſonne de ſon predeceſſeur, entreprit de faire le procés à ceux qui l'avoient pris, & volé le treſor de l'Egliſe; ne voulut jamais traiter avec le Seigneur de Nogaret, bien qu'il fuſt envoyé de la part du Roy; mais ſeulement avec ceux qui furent avec luy: luy refuſa l'abſolution à cautele, & eſtant à Perouſe proceda rigoureuſement contre ceux qui avoient pris le Pape Boniface & aſſiſté à ſa capture & au vol du treſor de l'Egliſe, uſa contre eux de toutes les rigueurs qu'il ſe pût adviſer par ſa puiſſance.

Quelques-uns ont écrit que l'Abbé de Ciſteaux Jean de Pontoiſe, voyant que le Roy luy vouloit mal pour n'avoir adheré à ſon appel, & que ceux de ſon Ordre eſtoient mal traitez en France, renonça à ſon Abbaye.

Ce bon Pape chargé d'années allant de Rome à Perouſe, tomba malade, & mourut le huitiéme mois de ſon Pontificat le ſeptiéme Juillet de l'an 1304. Le Siege par le diſcord des Cardinaux vaqua treize mois.

Pendant la longue vacance du Siege, le Seigneur de Nogaret qui voyoit que c'eſtoit contre luy que tendoient toutes les pourſuites qu'avoit fait le Pape Benoiſt XI. paſſa deux actes de meſme datte pardevant l'Official de Paris. L'un contenant ſa proteſtation & excuſes, pour les envoyer au ſaint Siege pour faire voir ſon innocence, n'eſtant ſeur pour luy d'y aller en perſonne. Il declara donc que l'on ne devoit prendre advantage contre luy en faveur de Boniface, de ce qu'il avoit demandé, comme il faiſoit encore l'abſolution à cautele; que ce qu'il en avoit fait eſtoit pour faciliter ſa negotiation; perſiſtoit tousjours en ſa premiere accuſation contre Boniface y ayant eſté forcé pour les maux qu'il faiſoit, à quoy les Eccleſiaſtiques & les Princes connivoient; qu'il avoit eſté meu à ce bon œuvre pour l'amour qu'il portoit à ſa patrie, que Boniface avoit deſſein de ruiner, ayant remué entre l'Egliſe & le Roy des queſtions du tout injuſtes & inoüies. Adjouſtant qu'il avoit eſté ſouvent prié par l'Egliſe Romaine d'executer la reſolution du Roy, & là traitoit au long de la capture de Boniface, concluant qu'elle avoit eſté bien & juſtement faite, qu'il y eſtoit obligé pour la Juſtice, pour l'Egliſe Romaine, pour la Republique, pour ſon païs, pour ſon Roy; qu'il eſtoit innocent de ce dont on l'accuſoit, qu'il n'avoit point encouru les peines du Canon, *Si quis ſuadente*, ny les cenſures ordonnées contre ceux qui raviſſent les biens de l'Egliſe, ayant fait ſon poſſible pour empécher les violences: au reſte qu'il eſtoit preſt de ſe purger en plein Concile de ſon fait particulier, où tout le differend ſe devoit terminer; toutefois ſi le ſaint Siege le vouloit pourſuivre & le principal auſſi, ſans attendre le jugement du Concile, il offroit en ce cas ſubir ſon jugement & s'y preſenter, pourveu que ſa perſonne fuſt en ſeureté. Par le ſecond acte le Seigneur de Nogaret ſe plaignoit, qu'aprés tant de fatigues & perils le Pape Benoiſt avoit procedé contre luy à Perouſe à l'inſtigation de ſes ennemis, comme s'il euſt eſté excommunié, comme ſi Boniface ne l'euſt abſous, comme il fit ſi-toſt qu'il fut en liberté, en ce qu'il euſt pû avoir encouru les cenſures de l'Egliſe. Toutefois craignant les avoir encouruës, bien que le Pape Benoiſt ne l'euſt excommunié, mais ſeulement eut declaré qu'il eſtoit encouru

couru

couru *in Canonem latae ſententiae,* demandoit à l'Official de Paris, qu'il euſt à l'abſoudre à cautele en telle façon qu'il luy plairoit, eſtant preſt d'obeir aux commandemens du ſaint Siege,

Au meſme temps Nogaret paſſa deux procurations à Bertrand de Aguaſſa Chevalier. L'une pour demander en ſon nom l'abſolution au S. Siege, ou à autres Juges competans. L'autre pour faire ſes excuſes au ſaint Siege de n'eſtre preſent en perſonne pour pourſuivre ſon accuſation, & maintenir ſon innocence, pour recuſer ceux qu'il tenoit pour ſuſpects en cet affaire, & ſouſtenir qu'il n'avoit aucunement participé au vol du treſor de l'Egliſe; & bref pour demander un lieu ſeur pour ſe deſendre en perſonne. Puis aprés il fit une declaration par un autre acte, que ce qu'il avoit fait contre Boniface & ſes fauteurs n'avoit eſté pour aucune animoſité qu'il euſt contre eux, ains de zele envers l'Egliſe de Dieu, & pour la haine qu'il portoit à leurs vices & mauvais deportemens.

Ce n'eſtoit point le Seigneur de Nogaret ſeul qui eut en l'eſprit cette pourſuite; le peuple en fit au Roy une ſupplication tres-humble, luy remonſtrant qu'il y eſtoit obligé, parce que Boniface avoit grandement failly, quand il avoit ſouſtenu qu'il luy eſtoit ſujet au temporel, & qu'il ne pouvoit donner les prebendes, ne retenir les fruits des Egliſes Cathedrales vacantes. Prouve amplement la faute de Boniface en ce qu'il avoit dit qu'il eſtoit ſouverain au monde, tant au ſpirituel qu'au temporel: que cette maxime eſtoit de grand prejudice à l'Egliſe, donnant occaſion aux
1305. Princes mécreans de rejetter le Bapteſme, & l'obeïſſance à l'Egliſe de Rome, crainte de perdre le plus haut point de leur Seigneurie, c'eſt à ſçavoir de ne reconnoiſtre aucun Souverain de leurs fiefs. Concluoient que Boniface mourut heretique en ce point; & pour ce ſupplioient le Roy, y eſtant obligé, de le faire juger tel, & punir aprés ſa mort, & d'entretenir le ſerment qu'il auoit fait à ſon couronnement, afin que la grande franchiſe de ſon Royaume fuſt gardée.

Les Colonois firent la meſme inſtance au Roy, l'incitant par les grandes entrepriſes de Boniface, & les mauvais exemples qu'il avoit laiſſez; s'arreſterent particulierement à monſtrer qu'il n'eſtoit au pouvoir du Pape de priver un Cardinal du Cardinalat, eſtant conſtitué en cette dignité pour le reprendre, & l'aider au gouvernement de l'Egliſe, & qu'il eſtoit tres-dangereux d'attribuer au Pape la plenitude de puiſſance. Pierre Cardinal Colonne paſſa plus outre; car il envoya au Roy une liſte de pluſieurs faits d'hereſie & autres impietez qu'il mettoit ſus à Boniface, & qu'il promettoit de verifier tres-facilement.

Les Cardinaux aprés avoir eſté long-temps enfermez en Conclave à Perouſe aprés pluſieurs conteſtations ſur les divers deſſeins qu'ils avoient; les uns voulans élire un Italien; les autres, dont le Cardinal du Prat eſtoit chef, propoſans un François: Enfin ceux-cy pour parvenir à leur deſſein plus facilement, nommerent l'Archeveſque de Bourdeaux qu'ils ſçavoient eſtre ennemy du Roy, pour n'avoir, ce diſent aucuns, adheré avec le Roy contre Boniface; d'autres en rendent d'autres raiſons. A quoy le Conclave ne reſiſta pas beaucoup. Les Cardinaux François voyans qu'il y avoit de l'inclination du Conclave pour celuy qu'ils avoient propoſé, en donnerent avis au Roy en grande diligence, qui manda auſſi-toſt cet Archeveſque, qui vint, & luy communiqua ce qu'il faiſoit pour luy, & qu'il falloit oublier les broüilleries paſſées; ce qu'il promit, & dit au Roy que c'eſtoit à luy de commander, qu'il eſtoit preſt d'obeïr: le Roy lors prit la parole, & luy dit, Voicy ſix choſes que je requiers de vous lors que ſerez éleu Pape. La premiere, que vous m'abſoudrez pleinement de la priſe de Boniface, & me reconcilierez parfaitement avec l'Egliſe. 2. Que vous revoquerez toutes excommunications & cenſures fulminées, tant contre moy que contre les miens. 3. Que vous m'octroyerez pour cinq ans les decimes de mon Royaume pour me recompenſer des grandes dépenſes que j'ay faites en la guerre de Flandres. 4. Que vous me promettez de mettre à neant la memoire de Boniface VIII. 5. Que vous remettrez les Cardinaux Colonnes en leurs dignitez & en leur premier eſtat, & ferez de mes amis Cardinaux. Le 6. Qui eſt important, je me le reſerve de le vous dire en temps & lieu. L'Archeveſque promit au Roy par ſon ſerment ſur le ſaint Sacrement, de faire tout ce qu'il deſiroit de luy, & pour aſſeurance l'Archeveſque luy bailla pour oſtages ſon frere & ſes deux neveux. Lors le Roy

luy

luy promit de le faire élire; & à l'inſtant renvoya en diligence à Perouſe avertir le Cardinal du Prat de ce qu'il avoit fait, avec charge de faire en ſorte que l'Archeveſque de Bourdeaux fuſt éleu Pape; ce qui fut fait d'autant plus volontiers que les autres Cardinaux croyoient qu'il fuſt grand ennemy du Roy.

CET Archeveſque donc fut éleu abſent le 5. Juin de l'an 1305, & ſe nommoit Bertrand Gots, natif de Villandreault en Bajadois, d'illuſtre famille. Si toſt qu'il eut avis de ſon élection, il prit le nom de Clement V, & ſe fit ſacrer à Lion, où les Cardinaux le vindrent trouver; le Roy voulut aſſiſter à ſon Sacre avec pluſieurs Princes François; & comme ils retournoient de S. Juſt, un vieil mur chargé de peuple tomba, & de ſa ruine le Pape & les freres du Roy qui alloient à pied conduiſans la haquenée du Pape, furent un peu bleſſez, & le Roy auſſi: mais Jean II Duc de Bretagne y fut tué.

LE Pape auſſi-toſt qu'il fut étably confirma l'abſolution donnée au Roy par Benoiſt XI, & à l'heure meſme revoqua la decretale *Unam ſanctam*, de Boniface, declarant que la France n'eſtoit point plus ſujete à l'Egliſe, qu'elle eſtoit avant cette decretale.

EN ſuite de ce il fit une autre conſtitution caſſant celle de Boniface VIII, commençant *Clericis laicos*, & tout ce qui s'en eſtoit enſuivy, dont nous avons parlé cy-devant: ordonnant que tout ce qui avoit eſté conclu au Concile de Latran & autre, touchant les ſeculiers qui exigent les tailles, & pareilles ſubventions des Eccleſiaſtiques, fuſt inviolablement obſervé. Quelques-uns auſſi ont écrit qu'il rétablit les Cardinaux Colonnes en leurs dignitez, pour ſatisfaire à ce qu'il avoit juré pour eſtre Pape.

LE Roy, bien qu'il ſe fuſt écoulé quelque temps ſans parler de l'affaire de Boniface, ſe trouvant à Poitiers avec le Pape, le preſſa de faire oſter du rang des Papes Boniface VIII, & de faire brûler ſon corps, l'accuſant de pluſieurs crimes, d'hereſie, ſodomie, aſſaſſinats, & autres. Le Roy reconnoiſſant le Pape un peu froid inſiſta davantage, & luy declarant que c'êtoit là le ſixiéme point qu'il luy avoit promis par ſerment d'executer, pour parvenir au Papat, ce qu'il ne luy avoit voulu lors exprimer; le Pape ſe trouva fort empeſché, ſe voyant engagé par ſerment ſi ſolennel: mais pour tirer l'affaire en longueur ſupplia le Roy de luy permettre d'en prendre avis; que l'affaire eſtoit tres-important: le Cardinal du Prat, auquel il ſe conſeilla, fut d'avis pour eluder, de dire au Roy que l'affaire meritoit l'aſſemblée d'un Concile; qu'il le falloit indire: & de fait fut publiée la Bulle d'indiction d'un Concile à trois ans de là, pour donner temps à ceux qui s'y devoient trouver de ſe preparer; qui eſtoit en effet un bon moyen de refroidir le courage du Roy, & de tous ceux qui avoient entrepris cet affaire.
1307.
1308.

LE Pape toutefois ne laiſſa pas d'eſtre ſollicité par les agens du Roy de continuer le Procés, & fit publier par la ville d'Avignon une Bulle le 13 Septembre 1309, par laquelle ſur l'accuſation intentée contre Boniface par le Roy, par Louïs d'Evreux ſon fils, Guy Comte de S. Pol, Jean Comte de Dreux, & Guillaume du Pleſſis, tant les Princes que autres, eſtoient adjournez & aſſignez de comparoiſtre en Avignon dans la my-Careſme, pour y déduire leurs moyens d'accuſation. Il declara toutefois par une Bulle particuliere, qu'il n'avoit jamais entendu comprendre le Roy en cette citation generale, luy ayant touſjours oüy dire qu'il ne s'eſtoit jamais rendu partie en cet affaire; mais que ſon intention avoit eſté de citer Louïs Comte d'Evreux, Guy Comte de S. Pol, & les autres. Renault de Supino Chevalier François deſirant ſatisfaire à la citation du Pape, & declarer ce qu'il ſçavoit de ce fait, ſe mit ſur les champs pour aller en Avignon, où il fut aſſailly à trois lieuës de la ville, par des aſſaſſins; mais il ſe ſauva, & ne paſſa plus outre. Nonobſtant ces empeſchemens Guillaume de Nogaret, Guillaume du Pleſſis, Pierre de Galahard, Pierre de Manaſco Chevaliers & Ambaſſadeurs du Roy, & accuſateurs de Boniface, arriverent en Avignon, bien accompagnez, craignans le pouvoir de ceux qui avoient entrepris la deffenſe de la memoire de Boniface, qui eſtoient en grand nombre. Voicy les noms de ceux ſeulement qui parurent: François fils de Pierre Cajetan Comte, Thibault fils de Bernazo Chevalier d'Anagnia, neveu de Boniface, Got de Ariminio, Baldred Biſeth, Thomas de Murro, Jacques de Mutina, Blaiſe de Piperno, Creſcentius de Paliano, Nicolas de Verulis, Jacques de Sermineto, & Conrad de Spoleto, Docteurs en Droit.
1309.

Nogaret donc, & ceux qui l'accompagnoient ſe preſenterent au Pape en plein Conſiſtoire, où leur fut leu la citation qui avoit eſté publiée en Avignon : lors Nogaret propoſa quelques points pour reprendre l'affaire de plus haut : Incontinant François Cajetan chef des defendeurs, ſouſtint que ces accuſateurs n'eſtoient recevables, & aprés pluſieurs conteſtations, le Pape commit deux Cardinaux *Berengarius Epiſcopus Tuſculanus*, & Eſtienne du titre de ſaint Ciriace, pour proceder en cet affaire, & recevoir les actes contenans les raiſons des parties. Le Seigneur de Nogaret communiqua ſon acte d'appel au futur Concile, & d'autres pieces faites du vivant de Boniface, inſtruiſit en particulier le Pape de tout l'affaire, & le reduiſit à ce point, que de l'engager à le continuer. Lors ils recuſerent quelques Cardinaux intereſſez en la conſervation de la memoire de Boniface, eſtans de ſes creatures & promeus par luy au Cardinalat. Aprés cela ils propoſerent pluſieurs points contre Boniface, découvrirent les mauvais deſſeins qu'il avoit contre la France. Nogaret en particulier ſe juſtifia de ſa priſe ; que Boniface eſtant en liberté l'avoit abſous : demanda que le procés fait par Benoiſt XI contre luy fuſt caſſé & annullé. Les defendeurs de la memoire de Boniface propoſerent amplement leurs moyens, diſans que l'on ne pouvoit proceder contre la memoire de Boniface ſans le Concile general, ny proceder contre un Pape pour hereſies, qu'en plein Concile ; que cet affaire touchoit l'univerſel de l'Egliſe : Que les accuſateurs n'eſtoient recevables en leur accuſation, eux eſtans les chefs de la conſpiration contre Boniface, & puis s'eſtendirent ſur le fait de la priſe de Boniface, & la violence dont on avoit uſé contre luy, & du vol du Treſor de l'Egliſe. Souſtenoient davantage que Boniface eſtoit vray Pape, qu'il eſtoit mort tel & bon Chreſtien, s'eſtant fait veſtir avant mourir des habits Pontificaux, tenant la croix & recitant les articles de la Foy, & les reconnut, comme c'eſt la couſtume des Papes, en preſence de huit Cardinaux ; que de cela il y avoit lettre d'un Cardinal qui l'atteſtoit.

Le Seigneur de Nogaret en ce temps ſe trouva preſſé de deux choſes ; du procés qui avoit eſté fait contre luy à Perouſe par le Pape Benoiſt ; & de cette accuſation contre Boniface. Il preſenta à cet effet une requeſte au Pape pour juſtifier ſes actions, & par conſequent que le procés que l'on avoit fait contre luy eſtoit injuſte, Benoiſt XI. n'ayant eſté informé de la verité de la capture de Boniface & du vol du Treſor de l'Egliſe : repeta derechef les meſmes accuſations contre Boniface qu'il avoit autrefois publiées, pour monſtrer que ce qu'il avoit fait eſtoit tres-juſte, & meu de zele à la Religion. Supplioit toutefois le Pape de le vouloir abſoudre à cautele, & qu'il eſtoit preſt de luy obeïr, au cas qu'il le jugeaſt coupable. Adjouſta que les Cardinaux Jacques & Pierre Colonne avoient appellé au futur Concile contre le Pape, comme il avoit fait depuis, le ſieur du Pleſſis auſſi, le Roy, & tout le Royaume. Le Pape ne luy fit autre réponſe, Que l'affaire eſtoit important & difficile, & qu'il y penſeroit.

Nonobstant ce refus le Seigneur de Nogaret ne laiſſoit de pourſuivre : répondit aux defenſes propoſées par les Cajetans tant en point de droit que de fait : ſouſtenoit premierement, que Boniface n'avoit jamais eſté Pape, qu'on ſçavoit ce que l'on diſoit de luy, *Intravit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus ut canis :* que s'il a eſté quelque choſe en l'Egliſe, *fuit tanquam Lucifer in coelis :* que ce qui avoit cauſé l'oppreſſion des Colonnes, eſtoit qu'ils s'eſtoient oppoſez à ſon élection. Aprés cela il s'eſtendit en pluſieurs accuſations fort atroces contre Boniface, offrant les verifier. Par un autre acte les accuſateurs adjouſterent, que puiſque Boniface eſtoit mort, il n'eſtoit plus de beſoin de Concile pour le juger ; que le jugement du Pape ſuffiſoit ; que la demonſtration de pieté qu'il fit à la mort n'eſtoit ſuffiſante, qu'il falloit qu'il abjuraſt publiquement ſes fautes.

Les defendeurs fournirent d'autres amples memoires, tant de fait que de droit, où ils s'efforcerent de couvrir la memoire de Boniface, rapporterent ſelon leurs fins les cauſes de la haine d'entre le Roy & luy ; que pour cela le Roy n'étoit recevable à faire cette pourſuite : Que le Roy avoit recompenſé le Seigneur de Nogaret d'avoir pourſuivy cette accuſation, qu'il l'avoit receu en ſon Palais, luy avoit donné pluſieurs chaſteaux & de grands biens, & l'avoit fait ſon Chancelier : qu'il avoit mal traité ſes Nonces, & l'Abbé de Ciſteaux, pour n'avoir voulu adherer à ſon appel.

LE

Le Pape lors, ſur ce que poſſible le Seigneur de Nogaret s'étoit vanté qu'il n'avoit plus de beſoin d'abſolution, puiſqu'il l'avoit admis fort ſouvent à conferer avec luy de cet affaire, dit en plein Conſiſtoire, où il travailla ſouvent à l'inſtruction de ce procés: Qu'il ne croyoit point qu'un excommunié fuſt abſous pour avoir parlé au Pape & l'avoir ſalué; c'eſt pourquoy il declaroit que pour quelque communication qu'il pouvoit avoir avec un excommunié, qu'il n'entendoit l'avoir abſous; ce qui fut cauſe du decret qui fut arreſté au Concile de Vienne, qui decide ce point de la meſme façon que le Pape l'avoit declaré en plein Conſiſtoire.

Lors furent faites pluſieurs procedures pour faire oüir quelques témoins valetudinaires comme par forme d'examen à futur, & autres amples memoires & articles contre Boniface, qui aboutiſſent tous aux meſmes points d'accuſation, tels que les precedens, remplis d'infinies allegations fort inutiles & ennuyeuſes. 1310.

Environ ce temps le Seigneur de Nogaret en preſence du Pape & de tout le Conſiſtoire ſe plaignit de ce que les defendeurs par leurs écritures paſſoient les bornes de leurs deſenſes, mélans pluſieurs choſes contre l'autorité du Roy ſon maiſtre, & contre les droits qu'il a en la temporalité des Egliſes de ſon Royaume: ſouſtint que le Roy de ſon droit peut s'aider des biens des Egliſes & des Prelats contre leur gré en cas de neceſſité pour ſubvenir à ſes guerres, bien qu'il ne l'ait jamais fait ſans le conſentement de ſon Clergé. Il ſe plaignit auſſi en la meſme ſeance de la part du Roy, de la longueur que l'on apportoit en cet affaire. Le Pape s'excuſa ſur les longues procedures, & qu'ils en eſtoient la cauſe: en écrivit au Roy un bref, luy faiſant de grandes excuſes de cette longueur, qu'elle ne procedoit de ſon fait, qu'il eſtoit tout preſt de faire oüir les témoins; mais qu'il reconnoiſſoit qu'ils eſtoient intimidez d'approcher d'Avignon, par le pouvoir qu'avoient ceux qui defendoient le P. Boniface: que meſmes l'un d'eux eſtant preſt d'eſtre oüy fut trouvé mort dans ſon lit, ſans aucune apparence de maladie.

Les defendeurs deſirans eluder la concluſion de ce differend, produirent un fort ample diſcours remply de Loix & Canons, où ils taſcherent de prouver: Premierement, que Boniface ne devoit eſtre jugé que de Dieu ſeul, declinoient par conſequent la juriſdiction du Pape; qu'à tout le moins le Concile devoit eſtre aſſemblé; que les François n'eſtoient recevables, & moins le Roy: repeterent de nouveau la priſe de Boniface, & le procés fait contre ceux qui l'avoient pris.

Les accuſateurs ne manquerent de répondre à cet écrit, par les meſmes moyens de Loix & de Canons, & diviſerent leur écrit en autant de parties qu'avoient fait les defendeurs: là ils diſputoient amplement ſi Celeſtin avoit pû ceder le Papat: mais les uns & les autres traiterent ces matieres avec tant de confuſion, & ſi peu de profit, qu'il eſt inutile du tout de s'y arreſter davantage. Une ſeule piece toutefois merite d'eſtre leuë exactement, qui ſe trouve inſerée dans ce prolixe diſcours, qui fut produit par Meſſire Bertrand de Rupenegada Chevalier Procureur ſpecial des ſeigneurs Nogaret & du Pleſſis, par laquelle on reconnoiſt une infinité de beaux droits du Roy, dont beaucoup de perſonnes mal informées font doute à preſent, qui eſtoient lors en vigueur telle, que l'on en parloit comme de choſe qui s'obſervoit en France de tout temps immemorial. Que le Roy ne reconnoiſt pour le temporel que Dieu. Que le Roy de France pour le temporel, & ce qui en dépend, & pour les choſes qui touchent ſon Eſtat, & ſes hommes, n'a autre Juge que luy & ſa Cour. Que nos Rois ont tousjours conſervé les droits & les libertez de l'Egliſe ſelon les couſtumes de leur Royaume, par leſquelles quelques droits, qui de droit écrit appartiennent aux Egliſes, leur ſont propres par ancienne couſtume; comme auſſi quelques droits temporels, qui devroient appartenir de droit écrit au Roy ou autres Seigneurs temporels, appartenoient par couſtume aux Egliſes du Royaume. Que nos Rois eſtans fondateurs & dotateurs des Egliſes de leur Royaume peuvent empeſcher les levées de deniers ſur les Eccleſiaſtiques de leur Eſtat, & prendre garde que leurs biens ne ſe diſſipent: & les Papes ne peuvent mettre ſur eux aucune impoſition ſans le conſentement du Roy. Que le Roy de tout temps immemorial eſt gardien des Egliſes de ſon Royaume, & principalement des Cathedrales; ce qui eſt tres-avantageux pour les Egliſes. Que la Cour temporelle, & ſpecialement celle du Roy, connoiſt des ſucceſſions, & choſes temporelles, ſoit au petitoire ou poſſeſſoire, ſoit qu'elles appartien-

nent

nent aux Egliſes & perſonnes Eccleſiaſtiques ou Seigneurs temporels, tant en demandant qu'en defendant. Que de toute memoire le Roy ne plaide qu'en ſa Cour propre tant en demandant que defendant, ſans conſiderer la qualité du defendeur, fors de cauſes purement ſpirituelles, & qui touchent la Foy. Que le Roy avoit de tout temps le droit de Regale ſur les biens immeubles de pluſieurs Egliſes de ſon Royaume, & qu'il en jouït juſques à ce que les nouveaux Prelats ayent receu de luy en perſonne le temporel. Que le Roy confere les dignitez, benefices & prebendes de pluſieurs Egliſes, qui ſont de leur fondation. Qu'outre le droit de Regale celuy-cy eſt obſervé de tout temps, que nos Rois ont droit de percevoir les fruits des Egliſes vacantes, ſe les approprier, ſans aucune reſtitution, & jouïſſent de ce temporel, juſques à ce que les Prelats leur ayent fait ſerment de fidelité & hommage. Que pendant la Regale, le Roy donne les dignitez, prebendes & autres benefices qui ſont à la collation de l'Eveſque, ſoit que les benefices vacquent *in Curia Romana*, ou autrement. Que nos Rois ont cedé à quelques Barons de leur Royaume ce droit de Regale, & en jouïſſent leſdits Barons par droit feudal & Royal, qui s'appelle ainſi à cauſe qu'ils l'ont du Roy. Aprés ſuivent pluſieurs articles pour le fait de Lion, ſur ce qu'il y avoit differend entre le Roy & l'Archeveſque, de ſçavoir ſi l'Archeveſché de Lion & l'Egliſe, & la temporalité de la ville eſtoient du Royaume, & le tout aboutit à ce point, pour monſtrer que l'Archeveſque de Lion doit faire le ſerment de fidelité au Roy pour ſon temporel. Que ſi les Prelats & leurs Officiaux veulent par le moyen de leur Juſtice ſpirituelle empeſcher que la Juſtice Royale ait ſes fonctions, les Rois en ce cas de tout temps ont de coûtume de faire ſaiſir le temporel des Eccleſiaſtiques juſques à ce qu'ils ceſſent leurs entrepriſes. Qu'il eſt au pouvoir du Roy pour ſa conſervation de faire garder les paſſages de ſon Royaume, pour empeſcher les allans & venans, ſoit en Cour de Rome ou ailleurs, & prendre garde que l'on ne tranſporte l'or & l'argent & autres marchandiſes hors le Royaume. Que les differends qui ſurviennent pour le droit de patronage des Egliſes, ont eſté de tout temps decidez par le Roy & ſa Cour. Que de tous ces droits par une couſtume neceſſaire du Royaume, qui ſe peut & doit appeller antiquité, tant le Roy que ſes predeceſſeurs ont joüy de tout temps, ſans qu'aucun Pape leur en ait debatu aucun article, que Boniface. Au reſte que Boniface avoit impoſé au Roy par ſa Bulle commençant *Auſculta Fili*, dont eſt parlé cy-deſſus, diſant qu'il avoit ſouſtenu par ſes lettres qu'il n'avoit point abſolument de ſuperieur; ce qui ne ſe trouvera point; car qui eſt celuy (porte cet acte) qui reconnoiſſe plus devotieuſement & avec plus d'humilité la Foy Catholique, les Sacremens de l'Egliſe, le ſouverain Pontife, & l'Egliſe Romaine & leurs ſuperioritez, que le Roy de France?

Les defendeurs de la memoire de Boniface, & les Cardinaux qui y avoient intereſt, jugeant que leur affaire eſtoit mauvais, & au contraire les raiſons & moyens des François fortes & ſans réponſe, fabriquerent de fauſſes lettres, pour couvrir les actions de celuy, duquel ils avoient entrepris la defenſe: mais auſſi-toſt, à leur grande infamie, elles furent jugées fauſſes par la bouche meſme du Pape, & bruſlées publiquement dans Avignon.

Le Pape monſtra en cette action qu'il n'approuvoit point les mauvais moyens dont on ſe ſervoit pour couvrir la memoire de Boniface; faiſoit toutefois ce qu'il pouvoit juſtement pour appaiſer la pourſuite du Roy & des ſiens; écrivit à Charles Comte d'Anjou frere du Roy, qu'il fiſt en ſorte que le Roy ſon frere ſe ſoûmiſt de ce differend à ce qui en ſeroit ordonné par l'Egliſe & par luy, & que ceux qui avoient entrepris la pourſuite en fiſſent de meſme. Le Roy fut quelque temps ſans vouloir entendre à la priere que luy en faiſoit ſon frere, mais à la fin preſſé par pluſieurs Grands du Royaume, decerna ſes lettres patentes données à Fontainebleau, par leſquelles il remit tout ce differend au Pape, & au Concile preſt d'eſtre aſſemblé, ne trouvant pas raiſonnable, (portent ces lettres) qu'il fuſt à propos, en queſtion de foy, de revoquer en doute ce qui aura eſté ordonné par le Pape aſſiſté principalement du Concile. Ce conſentement du Roy fut ſuivy toſt aprés par Louïs Comte d'Evreux fils du Roy, & de Guy Comte de S. Paul, grand Bouteiller de France, qui en donnerent leurs lettres.

Le Pape n'eut pas ſi toſt ces deſiſtemens qu'il publia une Bulle, où aprés avoir narré ſommairement les procedures de ce fait, & qu'il avoit eſté bien informé du zele qu'avoit eu le Roy en cette pourſuite, qu'il n'avoit nullement approuvé les violences qui furent faites, tant en la perſonne du P. Boniface qu'au vol du Treſor de l'Egliſe; qu'ayant eſté conſeillé par le College des Cardinaux de rechercher le Roy & le perſuader d'en croire l'Egliſe, & de s'en remettre du tout à ce qu'elle ordonneroit, à quoy il auroit reſiſté quelque temps, enfin y auroit conſenty, comme auſſi les accuſateurs & defenſeurs de Boniface, par actes & lettres qu'il avoit fait mettre dans les archives de l'Egliſe pour memoire perpetuelle de leur devotion: enfin ſur ces conſiderations il revoqua, annulla & caſſa toutes ſortes de ſentences non inſerées dans le VI livre des Decretales, entant qu'elles portoient prejudice à l'honneur, droits & libertez du Royaume & des ſujets d'iceluy; & en ce qui touchoit les deux Decretales dudit Boniface, dont l'une commence *Unam Sanctam*, & l'autre *Rem non novam*, qui ſont aux Extravagantes communes, l'une au titre *de majoritate et obedientia*, l'autre au titre *de dolo et contumacia*, ordonna qu'elles auroient leur effet ſuivant les modifications qu'il en avoit cy-devant faites: revoqua de plus toutes ſuſpenſions de privileges, excommunications, interdits, privations, bref tout ce qui avoit eſté fait directement ou indirectement en public ou en particulier en ce fait, tant contre le Roy, ſes enfans, ſon Royaume, droits & libertez d'iceluy, que contre ceux qui avoient fait la denonciation publique, ſçavoir les Comtes d'Evreux, de S. Paul, & de Dreux, & Guillaume du Pleſſis, & leurs adherens à leur appel: bref tout ce qui avoit eſté fait contre eux depuis le jour de Touſſaints de l'an 1300, juſques alors. En ſuite de ce enjoignit à toutes perſonnes de toutes qualitez & conditions, ſoit Greffiers, Juges, ou autres, ſur peine d'excommunication, qu'ils euſſent dans quatre mois à mettre au feu toutes lettres, cedules, bulles de ſuſpenſions, excommunications, & procés originaux & copies concernant ce fait; qu'ils euſſent à les tirer de leurs regiſtres ſur les meſmes peines, & les ſupprimer: declara toutefois qu'en cette generale abſolution n'eſtoient compris Guillaume de Nogaret, Regnaut de Supino, Chevaliers; Thomas de Morolo, Robert de Supino fils de Regnaut, Pierre de Genetano & ſon fils Eſtienne, Adenulphe & Nicolas fils de Matthieu Giffred, Buffa Orlendin, & Pierre de Luparia, Chevaliers, citoyens d'Anagnia, Sciarra Colonne, Jean fils de Landulphe, Godefroy fils de Jean de Ceccano, & Maximin de Trebis, qui avoient tous aſſiſté à la priſe de Boniface & du Treſor; enſemble les citoyens d'Anagnia qui avoient aidé à ces violences. 1311.

Le Pape craignant que Guillaume de Nogaret ſupporté qu'il eſtoit en Cour, & fort courageux, ne traverſaſt cette paix, ſe voyant comme abandonné & ſans abſolution, le meſme jour de la precedente Bulle il en publia une autre en faveur du Seigneur de Nogaret, par laquelle il luy donnoit abſolution à cautele de tout ce qu'il pouvoit avoir commis, & ce en la meſme forme que la precedente abſolution; à la charge qu'il iroit au prochain voyage d'outremer avec armes & chevaux où il demeureroit à perpetuité, ſi le Pape ne luy fait grace: avant lequel voyage il eſtoit condamné de viſiter les Egliſes de Noſtre-Dame de Vauvert, de la Roche-d'amour, du Puy, de Boulogne ſur la mer, de Chartres, de S. Eloy & de Mont-major, & de S. Jacques en Compoſtelle; & au cas qu'il vinſt à deceder avant que d'accomplir ces penitences, ſes heritiers devoient joüir du meſme benefice d'abſolution, pourveu qu'ils accompliſſent ce qui reſtoit à faire; autrement tant Nogaret que ſes heritiers ne joüiroient de ladite abſolution, qui demeuroit nulle pour leur regard. Et par une autre Bulle de meſme datte le Pape declara, que ceux d'Anagnia étoient compris en cette abſolution, fors ceux qui avoient aſſiſté au vol du Treſor de l'Egliſe, leſquels il ſe reſervoit de pourſuivre quand bon luy ſembleroit; revoquant par une autre Bulle ce qu'il avoit arreſté cy-devant de n'admettre aucuns François pour eſtre oüis contre le P. Boniface: & declara qu'il ne recevroit à l'advenir aucuns actes qui blaſmeroient le bon zele du Roy en cet affaire.

L'on jugea bien deſlors que le deſſein du Pape eſtoit d'étouffer cet affaire; mais pour le couvrir & faire voir qu'il avoit deſir que la verité de la bonne ou mauvaiſe vie de Boniface fuſt reconneuë, il ordonna par une Bulle, que tous ceux qui ſçavoient quelque choſe de ce fait euſſent à le reveler aux nommez dans la Bulle, ſçavoir

Guillaume de Nogaret Chevalier, Seigneur de Calviſſon, Guillaume du Pleſſis & autres, & qu'ils y ſeront receus.

Le premier de Novembre fut commencé le Concile de Vienne en Dauphiné, où pour executer ce qui avoit eſté promis au Roy, l'affaire de Boniface y fut traité & decidé, & fut reſolu, Que Boniface eſtoit Catholique & n'avoit jamais eſté heretique, par pluſieurs raiſons qui furent alleguées & deduites au Roy par M. Richard de Siene Cardinal grand Docteur en Droit, par Jean de Namur Cardinal Docteur en Theologie, & par le Cardinal Gentil Docteur Canoniſte, & fut Boniface ſouſtenu tel par l'appel de bataille fait par M. Caroccio, & Guillaume Debolus Catalans vaillans Chevaliers, ce qui eſtonna le Roy. Mais le Pape & les Cardinaux voulans le contenter firent un decret, Que le Roy pour ce qu'il avoit fait contre le Pape Boniface n'en pourroit jamais eſtre recherché, ny ſes ſucceſſeurs. D'autres ont écrit, qu'à la verité le Concile n'approuva point la pourſuite du Roy contre Boniface, mais jugea que ce qu'avoit fait Boniface contre luy eſtoit injuſte & nul.

Voila quelle fut la fin de cette grande & faſcheuſe diviſion, qui avoit duré dix ans entiers, en laquelle le Roy eut cet advantage, que ſes droits furent maintenus, & les uſurpations & entrepriſes de Boniface furent condamnées par les Papes meſmes; mais le Pape Clement & les Cardinaux jugerent que la pourſuite qui ſe faiſoit contre ſa memoire aprés ſa mort, eſtoit un peu rude, & ſans exemple. Le Roy toutefois voulut qu'elle ſe perdiſt du tout en ſon Royaume, defendant que l'on allegaſt le VI livre des Decretales compilé par Boniface; ce qui a eu une telle ſuite que l'on ne l'oſe encore à preſent alleguer en Juſtice, non pas meſme pour raiſon; ce qui eſt remarqué dans la gloſe ſur le chap. *Generali Conſtitutione de Elect. in 6*, en ces mots qui ont eſté retranchez en l'edition de Rome: *Ideo ſecundum aliquos Conſtitutiones iſtius compilationis* (*ſcilicet* VI *libri*) *non fuerunt receptae in hoc regno propter iſtam controverſiam*, qui eſt la Regale.

Quelques Hiſtoriens voulans ce ſemble donner de la terreur aux Princes, & les détourner de venger les entrepriſes qui ſe pourroient faire ſur leur autorité, rapportent malicieuſement tous les defauts advenus du regne du Roy Philippes le Bel, & ſa mort meſme, qu'ils décrivent violente contre la foy & verité de noſtre Hiſtoire, à la trop rude pourſuite qu'il fit contre Boniface: remarquent davantage par d'ineptes circonſtances, que ſa poſterité fut mal-heureuſe ayant eſté excommuniée juſques à la cinquiéme generation. A cela la lecture de ſa vie peut ſatisfaire, où nous le voyons 26 ans regner avec autant de bon ſuccés en ſes affaires qu'aucun Roy de ſon temps, eſtant venu au deſſus de ſes deſſeins contre le Pape, & le Comte de Flandres, ſes deux principaux ennemis, qu'il rangea à la raiſon. Aprés luy ſes trois enfans ſuccederent à la Couronne, & aprés eux Philippes de Valois ſon neveu, duquel la poſterité regna aprés heureuſement. Quelle temerité donc, voire impieté à ces Hiſtoriens, de penetrer ſi avant dans les ſecrets jugemens de Dieu; entre autres Meyer inepte Hiſtorien, partiſan de la Maiſon d'Autriche, tres-impertinent écrivain, s'eſt pleu en deux lieux de ſon Hiſtoire de s'épandre en injures contre la memoire de ce grand Roy, mais avec tant d'imprudence qu'il en eſt ridicule, & taſche par là de ſe venger du rude chaſtiment dont uſa le Roy contre le Comte de Flandres ſon vaſſal pour s'eſtre rebellé contre luy. Ce meſme Auteur & un autre Anglois avant luy mal informez de la verité, ont écrit qu'aux nopces d'Iſabeau de France avec Edoüard II. R. d'Angleterre faites à Boulogne l'an 1307, le Seigneur de Nogaret mourut ſoudain en la ſale du Roy faiſant d'horribles grimaces: ce qui eſt faux, veu qu'en l'année 1311, il fit ſa pourſuite en Avignon contre le Pape, comme il eſt dit cy-deſſus. A cela l'on peut voir quelle foy l'on doit adjouſter au reſte de l'Hiſtoire de ce Flamand, qui a fait tout ce qu'il a pû pour diffamer la memoire de Philippes le Bel, l'un des plus grands Rois, plus pieux, & plus jaloux de ſon autorité, qui ayent regné ſur les François.

I ergo tu, et tibi uſurpare aude, aut dominans Apoſtolatum, aut Apoſtolicus dominatum.

D. Bernardus lib. II, capite VI, de Conſideratione ad Eugenium P P.

Hiſtoire

Hiſtoire de la Condamnation des Templiers.

LES grands Princes ont je ne ſçay quel malheur qui accompagne leurs plus belles & genereuſes actions, qu'elles ſont le plus ſouvent tirées à contraire ſens, & priſes en mauvaiſe part, par ceux qui ignorent l'origine des choſes, & qui ſe ſont trouvez intereſſez dans les partis, puiſſans ennemis de la verité, en leur donnant des motifs & des fins vitieuſes, au lieu que le zele à la vertu y prend d'ordinaire la meilleure part. Ce mal tire ſon origine de noſtre naturel depravé, qui tourne la prudence en fraude, la conſtance en hypocriſie, la hardieſſe & generoſité en impetuoſité & temerité, la preud'homie & droite intention en ambition & avarice. Les hauts & vertueux faits de noſtre Roy Philippes le Bel, un des grands Rois qui ait gouverné noſtre Monarchie, & qui a executé de tres-grandes entrepriſes, ont eſté merveilleuſement atteints de ce malheur commun; juſques à l'appeller impie, pour la genereuſe pourſuite qu'il fit contre le Pape Boniface; & uſurpateur des biens d'autruy & avaricieux outre meſure, pour le fait des Templiers. Et toutefois les choſes conſiderées ſans paſſion, en l'un & l'autre de ces points la verité eſt opprimée dans les intereſts particuliers, ce n'eſt que la paſſion qui parle. Au premier il eſtoit attaqué trop ſenſiblement pour ne s'en reſentir, voire juſques aux extrémitez, & non certes ſans grande & juſte raiſon. En l'autre tout l'Ordre des Templiers eſtoit tombé en de ſi déteſtables crimes, que c'eſt meſme horreur d'y penſer; ſi qu'il y euſt eu de l'impieté à ce Prince de n'en pourſuivre l'extirpation, comme il ſe verra cy-aprés.

MAIS avant que d'entrer en matiere, il ſemble qu'il eſt à propos de toucher un mot de l'origine des Templiers, voir leurs progrez en bref, & puis leur cheûte honteuſe & étrange, par toute la Chreſtienté.

IL eſt conſtant entre tous les Hiſtoriens, que les Templiers commencerent en l'an de noſtre Seigneur 1118, & que les premiers furent Hugues de Paganis, & Geoffroy de S. Aumer, & ſept autres dont les noms ſont ignorez. Ces neuf perſonnes ſe dediérent du tout au ſervice de Dieu à la façon des Chanoines Reguliers, firent profeſſion de garder les trois vœux entre les mains du Patriarche de Hieruſalem.

BAUDOÜIN II. Roy de Hieruſalem voyant le zele de ces neuf Confreres, leur donna pour quelque temps ſeulement une maiſon proche du Temple de Salomon, d'où ils porterent le nom de Templiers, ou Chevaliers de la milice du Temple; & les Chanoines du Temple leur accorderent fort librement une place qu'ils avoient prés le Palais à certaines conditions. En cette premiere ſimplicité ils ne vivoient que d'aumônes: le Roy de Hieruſalem, le Patriarche, les Prelats & les Grands leur donnerent quelques biens, les uns à tems, les autres à perpetuité.

LE ſeul but de cette Societé eſtoit, de défendre les pelerins de la cruauté & barbarie des Infideles, & tenir les chemins de la Terre Sainte nets de tous mauvais rencontres pour ceux qui entreprenoient les voyages, qui ſe trouvoient lors en quantité de toutes ſortes d'âges & de qualitez.

CES neuf premiers Confreres furent neuf ans ſans admettre aucun en leur Societé, & juſques en l'an 1128, que fut tenu un Synode à Troyes en Champagne ſous le Pape Honorius II, auquel eſtoient l'Eveſque d'Albe Legat du S. Siege, les Archeveſques de Rheims & de Sens, & leurs ſuffragans, avec eux auſſi eſtoient les Abbez de Ciſteaux, de Clervaux qui eſtoit S. Bernard, de Pontigny & autres. Là aprés que Hugues de Paganis le premier de l'Ordre euſt eſté oüi, aſſiſté de cinq de ſes Confreres, il fut arreſté qu'il leur eſtoit beſoin d'une Regle; & Saint Bernard fut chargé par le Concile de la faire, comme il fit, qui n'eſt pas toutefois venuë juſques à nous: car celle qui a eſté publiée depuis peu d'années ſous le titre de Regle des Templiers, eſt pluſtoſt l'abregé de la Regle, que la Regle entiere.

OUTRE ce, le Concile ordonna qu'ils porteroient à l'avenir l'habit blanc, à quoy Eugene III. l'an 1146 adjouſta une Croix rouge ſur leurs manteaux, tant aux Chevaliers qu'aux Servans.

GUILLAUME

Guillaume Archeveſque de Tyr écrit que de ſon temps il y avoit au Convent du Temple de Hieruſalem plus de trois cens Chevaliers ſans y comprendre les Servans qui eſtoient ſans nombre: Que leurs biens tant deça que delà la mer eſtoient immenſes; qu'il n'y avoit lieu en la Chreſtienté où ils n'euſſent des biens; qu'ils eſtoient comparables aux Rois pour les richeſſes.

Il remarque davantage, qu'ils furent quelque temps pendant lequel ils furent en reputation, mais que les biens les rendirent ſi arrogans & orgueilleux, qu'ils ſe ſouſtrairent de l'obeïſſance du Patriarche de Hieruſalem, duquel ils avoient reçeu leur inſtitut & leurs premiers biens, envahirent les biens appartenans aux Egliſes, les troublerent en leurs anciennes poſſeſſions; ce qui fut cauſe de leur attirer la haine de pluſieurs perſonnes.

A ce propos eſt notable ce que dit le Roy Richard I. d'Angleterre à Foulques homme de bonne & ſainte vie, qui luy remonſtroit les vices de ſa Cour, luy diſant qu'il en devoit bannir trois filles, l'orgueil, la paillardiſe & l'avarice. A quoy le Roy répondit qu'elles n'y eſtoient plus, & qu'il les avoit mariées, l'orgueil aux Templiers, & les deux autres à deux autres Ordres.

Jacques de Vitriaco qui a écrit les expeditions des Chreſtiens en la Terre Sainte, travaille fort à reparer les reproches de l'Archeveſque de Tyr, bien qu'il le tranſcrive mot à mot en pluſieurs endroits de ſon Hiſtoire; car au lieu de loups raviſſans, il les appelle brebis; d'arrogans, ſimples, & qui rendent à chacun ce qui luy appartient. Ce qui donne ſujet à beaucoup de n'adjouſter foy ni à l'un ni à l'autre. L'on peut dire toutefois que l'un & l'autre a écrit la verité, mais qu'il faut diſtinguer les temps; & l'on verra, que tant que la ſimplicité & la pauvreté ont eſté parmi eux, leurs vœux & leurs regles ont eſté obſervées; tant qu'ils ont mépriſé les biens, ils ont combatu avec de la valeur pour la Religion Chreſtienne contre les Infideles. Ils n'avoient autre ſoin que de tenir les paſſages libres & de ſeûr accés pour les pelerins; c'eſt ce qui leur avoit donné ſi grande reputation par le monde: c'eſt ce qui avoit excité tous les Princes de la terre, & les particuliers meſme de leur departir de leurs biens; ſi que Matthieu Paris en ſon hiſtoire remarque qu'ils avoient en la Chreſtienté neuf mille manoirs ou demeures, outre pluſieurs revenus innumerables. Ces belles actions, dis-je, ont tiré des hiſtoriens pluſieurs loüanges, & certes ils les meritoient. Mais ſoudain que leurs labeurs ont eſté trop largement reconnus, que les grands biens qui trainent aprés eux les delices & toute ſorte d'abondance, ſont venus fondre en cette Societé, ils ont fait des actions du tout contraires aux premieres, ont converti en tenebres la lumiere qu'ils avoient reçûë de leurs predeceſſeurs, ont abandonné le ſecours de la Terre Sainte, leur premiere & unique occupation, pour commander à des chaſteaux, à des villes, enfin à des peuples entiers; choſes du tout éloignées de leur premiere origine; pour uſurper ſur leurs voiſins & ſur les autres Ordres avec des cruautez extraordinaires: ont commis la charge de la guerre ſainte à ceux qui n'y avoient point de vœu, cependant qu'ils eſtoient plongez dans les delices; provoquant ſouvent les Infideles à faire des courſes, pour ſe rendre neceſſaires, & tirer de grandes ſommes de deniers des Princes Chreſtiens & des pauvres pelerins. Ils firent encore pis, s'abandonnans à toute ſorte d'infidelitez & barbaries, contre ceux meſmes qui avoient meſme deſſein qu'eux, ſçavoir la ruine des Infideles. En voicy les principaux exemples.

La perfidie dont ils uſerent contre l'Empereur Frederic II. eſt étrange & deteſtable. Il eſtoit en la Terre Sainte avec l'intention pieuſe qu'ont ceux qui entreprennent ces grands & perilleux voyages: il communiqua ſon deſſein à quelques Templiers, qui en donnerent auſſi-toſt avis au Souldan de Babylone, & comme il le pourroit ſurprendre. Le Souldan, Infidele qu'il eſtoit, deteſta tellement cette perfidie, qu'il en avertit l'Empereur, qui trouva l'avis ſi certain, que depuis il fit une étroite alliance avec cet Infidele; & l'eſperance que l'on avoit conçûë de ſon expedition fut du tout perduë.

Leur orgueil paſſa plus avant, ſouſtenu qu'il eſtoit ſur leurs grandes richeſſes, qu'ils en eſtoient formidables aux Rois & Princes. Il ſurvint un different entre le Prince d'Antioche & eux: Ils armerent ſept galeaſſes contre luy, luy firent la guerre trois ans entiers, & euſſent continué, ſi le Grand Maiſtre de l'Hoſpital n'euſt terminé leur different.

Leur grand pouvoir parut auſſi, lors qu'ils acheterent de Richard premier Roy d'Angleterre l'Iſle de Cypre, moyennant trente-cinq mille marcs d'argent, dont ils ne joüirent pas long-temps.

Les Hiſtoriens remarquent qu'il n'y avoit rien exempt de leurs rapines : les Chreſtiens & Infideles traitez également : ils invahirent la Thrace, prirent Theſſalonique, ravagerent l'Helleſpont, & le Peloponeſe, entrerent dans l'Attique, prirent Athenes, tuant Robert de Brenne qui y commandoit.

Un François qui vivoit du regne du Roy Philippes le Bel, qui a écrit peu avant leur condamnation, en ſon traité du recouvrement de la Terre Sainte, donne avis de leurs mauvais déportemens, que leurs grands biens eſtoient du tout inutils au ſecours de la Terre Sainte, & qu'il les leur falloit oſter ; que par cette reformation la perfidie de cét Ordre paroiſtroit à tout le monde, & on verroit clairement que juſques alors ils avoient trahi la Terre Sainte.

Ces choſes eſtans ainſi, c'eſt merveille comme cét Ordre le plus dépravé qui fut jamais, ait ſubſiſté long-temps corrompu. Car par l'Hiſtoire nous voyons qu'à meſure que leurs biens croiſſoient, ils manquoient à leur devoir ; que des 184 ans qu'il a duré, il a eſté plus de cent ans dans la corruption, & abandonné à toutes depravations ; & poſſible ſeroit-il encore en eſtre, s'ils ne ſe fuſſent voulu égaler aux Princes, aux Rois, & aux Empereurs, & ſelon aucuns au S. Siege meſme, par entrepriſe ſur leur authorité, tyranniſant leurs ſujets & uſurpant leurs terres. Bref que ne pouvoient-ils point commettre en ces extraordinaires ambitions, non contre leur regle, mais contre la ſocieté civile, contre Dieu meſme ?

Tous les Hiſtoriens qui ont touché l'hiſtoire de la Condamnation des Templiers, comme en paſſant, & ſans aucune diſtinction des temps, qui eſt l'ame de l'Hiſtoire, ſont d'accord que l'origine de la ruine des Templiers vient du Prieur de Montfaucon en la Province de Tholoſe, & de *Noffo Dei* Florentin banni de ſon païs, qu'aucuns tiennent avoir eſté Templier. Ce Prieur avoit eſté par jugement du Grand Maiſtre de l'Ordre condamné pour hereſie & pour avoir mené une vie infame, à finir ſes jours dans une priſon : l'autre, diſent-ils, avoit eſté par le Prevoſt de Paris condamné à de rigoureuſes peines.

Ces deux criminels reduits à endurer de grandes miſeres, ſe reſolurent pour ſe delivrer de découvrir pluſieurs ſecrets de l'Ordre des Templiers, qui avoient eſté cachez juſques alors ; cecy fut rapporté au Roy Philippes le Bel qui commanda qu'ils fuſſent examinez, afin de prendre plus ample inſtruction de cét affaire.

Ces delateurs (que les Hiſtoriens remarquent avoir mal fini leurs jours) declarerent des choſes ſi étranges, & d'abord tellement contraires à ce que l'on pouvoit s'imaginer des accuſez, que le Roy eut peine d'y ajouſter foy : mais ſoit qu'il fuſt touché de curioſité, ſoit auſſi qu'il jugeaſt que l'avis eſtoit trop important pour le negliger, ſe reſolut d'en ſçavoir la verité.

Mais d'autant qu'il vit que l'affaire touchoit à toute la Chreſtienté, il en parla 1306.
au Pape Clement V. à Lion, lors de ſon Couronnement, depuis à Poitiers par ſes Ambaſſadeurs.

Le Pape ne pouvoit croire que ces accuſations fuſſent veritables les tenant impoſſibles, & pour ce écrivit au Roy une Bulle l'an deuxiéme de ſon Pontificat : par laquelle il luy témoigne qu'il ne pouvoit aſſeoir fondement ſur ce qu'on luy avoit rapporté des Templiers, qu'eux-meſmes en ayant eu avis luy avoient écrit & declaré qu'ils ſe ſoûmettoient à toutes les plus rigoureuſes peines, en cas qu'ils fuſſent trouvez coupables de ce dont on les vouloit accuſer ; qu'il avoit neanmoins deliberé d'en faire informer pour ſa ſatisfaction, priant le Roy de luy envoyer ce qu'il avoit déja de preuve.

Le Roy cependant craignant que cét affaire éventé ne troublaſt la tranquillité de ſon Eſtat, cét Ordre eſtant tres-puiſſant en France ; fit en ſorte que tous les Templiers fuſſent arreſtez, mandant à ſes Officiers que ſes lettres qui portoient commandement d'arreſter les Templiers, fuſſent ouvertes en un meſme jour & à meſme 1307.
heure, ſur peine d'encourir ſon indignation ; ce qui fut executé, meſme en la perſonne du Grand Maiſtre de l'Ordre qui eſtoit au Temple à Paris, & à l'inſtant le Roy

ſe ſaiſit dudit Temple, y alla loger, y mit ſon Threſor, & les Chartes de France, & fit mettre en ſa main & ſaiſir tout le reſte de leurs biens.

Le Roy aprés cette capture deſirant pourſuivre, conſulta la Theologie de Paris, qui luy repondit par ſon decret, que l'authorité du Juge ſeculier ne ſe peut étendre à
1306. faire le procés à aucun pour fait d'hereſie, ſinon qu'il en ſoit requis par l'Egliſe, & qu'elle n'ait abandonné celuy duquel on ſe plaint; toutefois qu'en cas de neceſſité où il y a du peril, le Juge ſeculier le peut prendre avec intention de le rendre à l'Egliſe. Que ceux qui ſont en une milice pour la defenſe de la Foy, faiſans vœu de Religion approuvée par l'Egliſe, ſont tenus pour Religieux & exempts du Juge lay. Quant à leurs biens, qu'ils doivent eſtre conſervez pour eſtre employez aux fins qu'ils avoient eſté donnez aux Templiers.

Le Pape trouva tres-mauvais le procedé du Roy, pretendant que ces gens eſtoient Eccleſiaſtiques, remonſtra au Roy par d'autres Bulles la grande obeiſſance de ſes predeceſſeurs envers le S. Siege, qui n'avoient jamais entrepris de juger les Eccleſiaſtiques; que les Templiers eſtoient ſujets immediats de l'Egliſe; qu'au prejudice de ſes precedentes Bulles il avoit fait faire l'execution tant aux perſonnes qu'aux biens; c'eſt pourquoy il en demandoit raiſon, envoyant vers luy deux Cardinaux, Beranger du titre des SS. Nerée & Achillée, & Eſtienne du titre de S. Ciriace *in Thermis*, pour faire remettre les choſes en l'eſtat qu'il en puſt eſtre ſatisfait; le priant de commander que les accuſez & leurs biens fuſſent mis au pouvoir de ces deux Cardinaux.

1307. En ſuite de ces Bulles pleines de mécontentement, le Pape irrité ſuſpendit le pouvoir des Archeveſques, Eveſques, Prelats & Inquiſiteurs en France, & évoqua tout cét affaire à ſa perſonne: qui eſtoit rendre la pourſuite du Roy du tout vaine & ſans effet, dont il monſtra avoir du reſſentiment par la remonſtrance qui luy fut faite de ſa part; remonſtrance courageuſe & pleine de reſolution. Car il ſe plaignoit en premier lieu de ce que le Pape eſtoit froid à le ſeconder en cette juſte pourſuite, la choſe eſtant ſans difficulté, que Dieu ne deteſte rien tant que les tiedes: Que c'eſtoit apporter du conſentement aux crimes des accuſez, & leur donner aſſeurance de ne reconnoiſtre leurs fautes: Qu'il faudroit pluſtoſt que le Pape excitaſt les Prelats & Ordinaires des lieux d'y faire leur devoir pour l'extirpation de cét Ordre, eſtant appellez avec luy *in partem ſolicitudinis*, qui peuvent beaucoup mieux faire & inſtruire un tel affaire dans leurs Dioceſes, que ceux qui n'y ont point d'habitude. Il adjouſte: *Gravis, quod abſit, fieret injuria, ſi ſine juſta cauſa miniſterium a Deo ſibi traditum, et defenſionis fidei meritum, auferretur Epiſcopis; nec Praelati talem injuriam meruerunt, nec hanc ferre poſſent, nec* (*ſcilicet Rex*) *ſalvo ſuo juramento poſſet hoc tolerare, eſſetque peccatum graviſſimum ſpernere eos quos Deus miſit: Qui vos enim ſpernit, me ſpernit, ait Dominus. Quis ergo ſacrilegus vobis, Pater S. praeſumet conſulere quod vos eos ſpernitis, imo potius Jeſum Chriſtum eos mittentem?* Que le Pape eſt ſujet aux loix de ſes Predeceſſeurs, juſques là que quelques-uns ont dit que le Pape *in canonem latae ſententiae poteſt incidere, maxime in cauſa fidei, ipſo facto*. Que la ſuſpenſion qu'avoit fait le Pape du pouvoir des Inquiſiteurs eſtoit fort prejudiciable à cet affaire, donnant eſperance aux Templiers de trouver de la faveur prés de luy, où l'affaire ne prendra jamais fin; que depuis cela quelques-uns ont varié en leurs depoſitions. Sur la fin ayant exageré les méchancetez des Templiers, il remarque, que jamais Roy, ni Prince, ni aucun autre particulier, ſinon ceux de l'Ordre, ont pû voir la reception d'un des freres de l'Ordre, & qu'elles ſont toutes clandeſtines: Que le Roy de France, *Rex Catholicus, non ut accuſator, non ut denuntiator vel partialis promotor haec ſuſcepit, ſed ut Dei miniſter, pugil fidei Catholicae, legis divinae zelator, ad defenſionem Eccleſiae juxta traditiones SS. Patrum, de qua tenetur Deo reddere rationem.*

Le Roy toutefois voulant monſtrer à tout le monde qu'il alloit franchement en cét affaire, pour juſtifier qu'il n'avoit rien fait juſques alors ſans juſte occaſion, contenta ces deux Cardinaux, & fit conduire à Poictiers où eſtoit le Pape, quelques-uns des principaux Templiers, afin qu'il ſçeut par leur bouche la juſtice de ſon procedé.

Le Pape interrogea ces Templiers & ſoixante & douze de l'Ordre, qui reconnurent qu'à leur reception ils avoient renié Jeſus-Chriſt, & beaucoup d'autres crimes que le Pape a horreur de déduire en ſa Bulle, qui ſeront toutefois plus particulierement ſpecifiez cy-aprés. Leur depoſition fut redigée par écrit en preſence de Pierre Eveſque de Preneſte, des deux Legats envoyez en France, de Thomas du titre de S. Sabine, de Landulfe de S. Ange, & Pierre Colonne, Cardinaux. Ils reconnurent de nouveau en preſence de ces Cardinaux, que leur depoſition contenoit verité, & depuis encore y perſiſterent.

En ce meſme Conſiſtoire le Pape dit, qu'un Chevalier de cét Ordre qui eſtoit ſon domeſtique, luy avoit ingenuëment confeſſé tout le mal qu'il avoit reconnu en ſon Ordre, & ce en preſence du Cardinal Raimond d'Agut ſon couſin, qui écrivit à l'inſtant cette depoſition.

Ces confeſſions ſans contrainte, & d'ailleurs tres-étranges, & la franchiſe dont le Roy avoit uſé, firent changer de reſolution au Pape, & il vid bien qu'il avoit failli en ſuſpendant le pouvoir des Archeveſques, Eveſques & Inquiſiteurs de France. Car par ſa Bulle il leva cette ſuſpenſion, & permit aux Ordinaires de proceder en toute diligence dans leurs Dioceſes contre les Templiers, juſques à Sentence qui ſeroit donnée contre les particuliers aux Conciles Provinciaux, à la charge de ne rien attenter contre le General de l'Ordre; ſe reſervant à luy & au S. Siege de faire & parfaire le procés au Grand Maiſtre de l'Ordre, aux Maiſtres & precepteurs de France, Terres d'outremer, Normandie, Poictou, & Provence, pour en tirer une entiere & parfaite inſtruction. Pour la fin leur manda de faire en ſorte, que les Templiers fuſſent mis au pouvoir de ſon Nonce Eveſque de Preneſte, qui avoit toute charge de luy.

Le Nonce donna auſſi-toſt avis au Pape de ce qu'il avoit fait, que le Roy luy avoit remis les Templiers en ſon pouvoir; & jugeant bien qu'ils ne pouvoient eſtre ſeurement tranſportez hors le Royaume ſans grande eſcorte, ordonna qu'ils ſeroient gardez dans le Royaume par les gens du Roy, ſous le nom toutefois du Pape & de luy.

Le Pape ayant mis, ce luy ſembloit, un aſſez bon ordre pour les perſonnes des accuſez, penſa eſtre obligé d'aviſer à ce que leurs biens ne fuſſent diſſipez. Il en écrivit au Roy, que ſon intention eſtoit au cas de l'abolition de l'Ordre, que leurs biens fuſſent employez au recouvrement de la Terre Sainte, & par une autre Bulle avertit le Roy, qu'il avoit nommé ceux qu'il deſiroit eſtre adminiſtrateurs de ces biens, le priant d'en vouloir nommer de ſa part, à la charge d'en rendre bon & fidele compte: & que l'argent qui reſtera ſera envoyé en lieu ſeûr hors le Royaume en la protection du Roy, pour eſtre employé au fait deſigné cy-deſſus, & ſuivant auſſi ce que luy & ſes ſucceſſeurs en ordonneroient. Le Roy temoigna au Pape par ſes lettres, qu'il avoit tres-agreable cette deſtination, & qu'il ne ſouffriroit jamais qu'il fuſt diverti aucune choſe de ces biens à autre uſage; que ce qu'il en avoit fait, n'eſtoit que pour en empeſcher la diſſipation; qu'il eſtoit preſt de donner main-levée à ceux qui ſeront deputez de la part du Pape, & aux Eveſques ſur les lieux. Nomma par d'autres lettres ceux qu'il voulut commettre avec ceux du Pape pour adminiſtrer ces biens, ſçavoir Guillaume de Giſors Archidiacre d'Aulge, Gerard de Sabbanaco, Jean Petri Docteur és Loix, Guillaume Piſdouë, René Bourdon ſes valets de Chambre, & Raymond Barrani de Tholoſe.

Aprés cela ſuivirent pluſieurs Bulles du Pape: l'une aux Prelats François, à ce qu'ils euſſent à deputer dans leurs Dioceſes gens pour regir ces biens ſaiſis: par l'autre il deſigne ceux qui devoient aſſiſter avec les Prelats à l'inſtruction des procés des Templiers en leurs Dioceſes, à ſçavoir, deux Chanoines de leur Egliſe, deux Freres Preſcheurs, & deux Freres Mineurs: ajouſta que ſi d'avanture il ſe rencontroit quelque article qui ne puſt eſtre argué d'hereſie, qu'ils procedaſſent en ce cas de ſon autorité Pontificale, & qu'ils jugeaſſent ſuivant les ſanctions Canoniques. Par une ſuivante Bulle il remercia le Roy de la franchiſe dont il avoit uſé, remettant à la premiere inſtance de ſon Inquiſiteur les priſonniers Templiers ſous la garde de l'Eveſque de Preneſte qui avoit tout pouvoir de luy, & de les faire ſeurement garder tant en ſon nom de luy Pape, que des Prelats François, meſme hors le Royaume.

Il

Il n'eſtoit pas poſſible que le Roy tres-jaloux de ſes droits & de ſon autorité ne ſe trouvaſt intereſſé par ces Bulles, & qu'il n'en fiſt paroiſtre quelque mécontentement ; ce qu'il fit par ſes lettres, témoignant au Pape que comme par la priſe des Templiers il n'avoit jamais crû avoir bleſſé en aucune façon la liberté Eccleſiaſtique, auſſi qu'il n'entendoit pas par la franchiſe dont il avoit uſé en les delivrant aux deux Cardinaux, faire tort à ſes droits ; & pour leurs biens, que ceux qu'il y avoit deputez eſtoient gens fideles ſes ſujets, autres toutefois que ceux qui avoient la charge de ſon domaine.

Cette lettre tira du Pape une Bulle, par laquelle il declara que tout ce qu'il avoit fait & feroit en cét affaire par ſes agens, tant pour les perſonnes des Templiers que pour leurs biens, ne pourroit eſtre tiré en avantage, ni porter prejudice au Roy, aux Prelats, Ducs, Comtes, Barons & autres François, pour les hommages, fiefs & autres droits qu'ils pretendoient ſur les biens des Templiers, lors de leur capture.

Pendant que ces choſes ſe paſſoient, le Roy qui voyoit que le mal prenoit pied en ſon Royaume, & que l'inſtruction du procés ne ſe faiſoit point ; craignant d'ailleurs que ſa preuve ne s'alteraſt en quelque choſe, decerna commiſſion tant à Frere Guillaume de Pariſius Inquiſiteur pour le Pape en France, pour vaquer à l'interrogatoire des Templiers, que à quelques Gentils-hommes ſur les lieux où eſtoient priſonniers les accuſez, pour aſſiſter de ſa part avec cét Inquiſiteur.

Mais d'autant qu'il y a quelque choſe à remarquer en ladite commiſſion, il ſemble eſtre à propos d'en inſerer les principales clauſes. Le Roy donc ayant exaggeré le fait des Templiers, qu'il appelle loups raviſſans ſous la peau d'un agneau, dit que quand ils entrent en l'Ordre ils nient trois fois Jeſus-Chriſt d'une horrible barbarie, luy crachant autant de fois ſur la face ; que ceux qui ſont reçûs baiſent ceux qui les reçoivent par le derriere, au nombril, & à la bouche ; & puis l'un aprés l'autre ſe baiſent par un uſage profane & déteſtable : & puis ils s'obligent & font vœu de s'expoſer l'un l'autre à cét execrable vice de Sodomie, ſans qu'ils s'en puiſſent excuſer en eſtans requis. C'eſt pourquoy ayant traité, porte cette commiſſion, avec le Pape, les Prelats, Princes & Barons de noſtre Royaume, nous qui ſommes conſtituez & ordonnez de Dieu pour la défenſe de la Foy & liberté de l'Egliſe, ayant eſté deputé ſur ce fait par ſa Sainteté Guillaume de Pariſius de l'Ordre des Freres Preſcheurs, Inquiſiteur de la Foy, par deliberation de noſtre Conſeil, eu l'avis des Prelats, Princes & Barons de noſtre Royaume, voulons & mandons que vous preniez au corps toutes & chacunes les perſonnes des Templiers ſans exception quelconque, & iceux remettiez ſous le jugement & connoiſſance du Juge Eccleſiaſtique ; que tous leurs biens meubles & immeubles vous preniez & ſaiſiſſiez ſous noſtre main pour eſtre gardez & conſervez juſques à ce que par nous en ait eſté autrement ordonné.

En execution de ces commiſſions l'Inquiſiteur & les Gentils-hommes ne perdirent point de temps, travaillerent ſans intermiſſion à parfaire ce qui leur eſtoit enjoint par le Roy. Et par ce qui nous en eſt reſté des actes, nous apprenons que l'Inquiſiteur aſſiſté de pluſieurs témoins, oüit à divers jours cent quarante Templiers du Temple de Paris, qui convenoient tous en cecy, qu'à leur reception en l'Ordre on leur faiſoit renier Jeſus-Chriſt & cracher trois fois ſur un Crucifix qui leur eſtoit repreſenté ; que ſi quelques-uns reſiſtoient à cette execration, qu'ils y eſtoient contraints les uns par priſon de deux ou trois jours, les autres le couſteau ſur la gorge, les autres par ſupplices & tortures.

Ils depoſent en ſecond lieu, & tous ſont auſſi contextes en ce point, que le Reçeu baiſoit le Recevant en la bouche, au nombril, au dos & au bout de l'eſpine du dos en la partie la plus ſale du corps. En troiſiéme lieu, qu'on leur faiſoit d'étroites defenſes de connoiſtre charnellement les femmes, mais que s'ils eſtoient pouſſez de quelque deſir charnel, qu'ils pouvoient ſans crainte & ſans conſcience ſe meſler avec leurs confreres. Ce point eſt auſſi conſtant que les autres, & quelques Templiers non en petit nombre reconnoiſſent, que leurs Superieurs ont abuſé d'eux ; un entre autres nommé de Giac, confeſſe qu'eſtant en Cypre, le Grand Maiſtre abuſa trois fois de luy en une nuit.

Pour

Pour le quatriéme point, quelques-uns reconnoiſſent avoir adoré une teſte de bois dorée & argentée, qui avoit une grande barbe ; que l'on ne voyoit cette teſte qu'aux Chapitres generaux : voilà pourquoy peu en ont parlé, n'y ayant que les principaux qui euſſent connoiſſance de ces myſteres, ni qui entraſſent en ces Chapitres.

Quelques-uns de ces Templiers ont confeſſé n'avoir jamais pû voir les Statuts de leur Ordre, que deux mois avant leur capture, & ſeulement le Chapitre des Preſtres : qui leur faiſoit croire que ce dont on les accuſoit eſtoit vray, y ayant beaucoup de choſes en leur Ordre dont ils n'avoient point de connoiſſance.

Ils ajouſtent qu'il y avoit un ſtatut qui portoit, que ſi quelqu'un des freres avoit confeſſé un peché à ſon confrere, & qu'il le revelaſt, il eſtoit puni de meſme peine, que celuy qui avoit commis le mal ſeroit chaſtié, s'il avoit eſté trouvé en faute.

Le Grand Maiſtre Jacques de Molay, & Hugues de Peraldo, & le Dauphin dont nous parlerons cy-aprés, furent oüis en cette information. Le Grand Maiſtre & Perauld confeſſerent tout ce que deſſus : & un des Templiers confeſſa, que ce Perauld luy avoit dit que l'Ordre eſtoit fort décrié & hay du Pape, & du Roy, & qu'il en falloit ſortir & en avertir les amis.

Un d'eux nommé Geoffroy de Genavilla, qui avoit eſté reçeû en Angleterre, avouë ſans aucune contrainte, qu'à ſa reception eſtant refuſant de renier Jeſus Chriſt, le Superieur luy jura que cela ne luy pouvoit nuire, que c'eſtoit la couſtume de l'Ordre qui avoit eſté introduite par un mauvais Grand Maiſtre, lequel ayant eſté pris priſonnier par un Souldan n'en ſortit point, qu'il ne luy euſt promis d'introduire cette couſtume. D'autres diſoient qu'un Grand Maiſtre nommé Roncelin en eſtoit autheur ; d'autres Thomas Berauld auſſi Grand Maiſtre ; & d'autres auſſi que c'eſtoit à l'imitation de S. Pierre qui renia Jeſus Chriſt. Ce Templier ajoûte avoir eſté en peine, pour n'avoir obſervé cette mauvaiſe couſtume lors qu'il avoit reçeû quelques Novices ; que le grand pouvoir des Templiers, & les biens qu'il poſſedoit en l'Ordre, l'avoient empeſché d'en ſortir, ou de reveler ces abominations au Roy.

Plusieurs de ceux qui furent oüis en cette grande information, témoignerent avoir un grand reſſentiment de leurs fautes ; les uns diſans, qu'ils s'eſtoient confeſſez aux Penitenciers des Eveſques ; les autres qu'ils avoient eſté à Rome en demander pardon au Pape au grand Jubilé, & permiſſion de changer d'Ordre.

Il eſt à noter que de ces cent & quarante Templiers oüis en cette information, il n'y en eut que trois qui dirent n'avoir jamais veu aucun mal en l'Ordre, & qu'ils n'y avoient rien reconnu que d'honneſte.

Outre ce grand interrogatoire de tant de Templiers, il s'en trouve d'autres non moins juſtificatifs de leur condamnation.

Il y en a deux faits par Bertrand de Agaſſa Chevalier, & le Seneſchal de Bigorre deputez par le Roy à cét effet, où onze Templiers reconnoiſſent tout ce que deſſus : l'un d'entre eux dit qu'il ne faiſoit nulle difficulté de ſe meſler avec ſes confreres ; l'autre qu'il confeſſoit tous ſes pechez au Preſtre fors la Sodomie.

L'Inquisiteur Guillaume de Paris eſtant à Troyes oüit trois Templiers en preſence de deux Gentils-hommes du païs, qui firent de meſme que les precedens, fors de cette teſte adorée. Un toutefois ajouſte, que pour les cordes dont les freres ſont ceints à leur reception, qu'il ne ſçavoit ſi elles avoient touché à cette idole. Admoneſtez de ſe reconnoiſtre, ſe mirent à genoux devant l'Inquiſiteur, luy demandant pardon.

Le meſme interrogea cinq témoins à Bayeux & à Caën, qui reconnurent les precedentes accuſations.

Quelques Religieux deputez par l'Inquiſiteur, aſſiſtez de Hugues de Chaſtel, & Enguerrand de Villiers Chevaliers deputez par le Roy, interrogerent treize Templiers à Caën : leſquels aprés que ces Inquiſiteurs leur eurent promis la miſericorde de l'Egliſe, & les deputez du Roy la remiſſion de la peine temporelle, reconnurent les meſmes choſes que les precedens. Il leur fut parlé de la cordelette dont ils furent ceints à leur reception ; mais n'en ſçeûrent dire rien de particulier, ni à quel deſſein elle leur eſtoit baillée.

L'un de ces temoins ne voulant rien confeſſer fut mis à la queſtion, par le moyen de laquelle ils tirerent la verité comme des autres.

Un Gentil-homme nommé Jean de Arreblay de devers Cahors, oüit en preſence de deux Notaires ſept Templiers du Dioceſe de Cahors, qui confeſſerent tout en demandant pardon.

Il en fut interrogé dix au Pont de l'Arche par le Baillif de Roüen Pierre de Hangeſt, & autres Gentils-hommes, qui en reconnurent autant, & ajoûterent qu'il leur fut baillé une cordelette qui avoit touché à une image : mais qu'ils ne ſçavoient ce que ce pouvoit eſtre.

Reste la confeſſion de ſept Templiers oüis à Carcaſſonne, qui déduiſirent plus particulierement ce qui ſe paſſa à leur reception. Le premier, qui eſtoit Precepteur de la maiſon de Nogaredda prés Pamiez, dit que lors qu'il fut reçû on y obſervoit cette ceremonie : On luy envoya deux Chevaliers qui luy demanderent s'il vouloit entrer en l'Ordre, qu'il répondit que c'eſtoit ſon intention ; deux autres luy dirent, que ce qu'il entreprenoit eſtoit grand, & que leur regle eſtoit difficile à executer, & qu'il n'en voyoit que l'exterieur ; cela fait, perſiſtant en ſa premiere reſolution, qu'on le fit entrer. Auſſi-toſt ſe mit de genoux devant le Precepteur ou Superieur tenant un livre, eſtant aſſiſté d'environ dix freres de l'Ordre, qui luy demanda ce qu'il deſiroit : répondit, qu'il deſiroit eſtre de ſon Ordre : luy fit mettre la main ſur ce livre, & jura n'avoir aucun empeſchement, ſoit de debtes, mariage, ou ſervitude ailleurs. Et puis le Precepteur, luy ayant encore la main ſur le livre, luy dit : Il faut que vous prometriez à Dieu & à nous que vous ſerez obéiſſant, vivrez ſans propre, garderez chaſteté, & les us & couſtumes de l'Ordre, & que croyez en Dieu Createur qui n'eſt mort & ne mourra point : ce qu'il jura. Qu'aprés ce Precepteur prit un manteau qu'il mit ſur luy, reçû, un Preſtre de l'Ordre liſant le Pſeaume *Ecce quam bonum & quam jucundum, &c.* & puis le baiſa en la bouche : que ce precepteur ſe coucha ſur le banc où il eſtoit aſſis, & luy le baiſa par le derriere les habits au-devant, & puis s'aſſeit, & les autres freres preſens le baiſerent au nombril : que puis aprés ce Precepteur tira d'une boëte une idole en figure d'homme, la poſa ſur un coffre, & dit ces mots : « Mes amis, voila un ami de Dieu, & qui parle à luy quand il veut, « & remerciez-le de ce qu'il vous a fait parvenir au point que vous avez deſiré». Qu'auſſi-toſt ils adorerent cette idole par trois fois ſe proſternant à genoux, & autant de fois monſtrerent le Crucifix, qu'ils renioient & crachoient deſſus. Que le Precepteur luy bailla lors une ceinture de fil, & luy permit luy venant des eſguillons de la chair de ſe pouvoir meſler avec ſes confreres. Cette ceremonie achevée, il fut conduit ailleurs, & reveſtu de l'habit de l'Ordre & ramené au Superieur, qui luy enſeigna comment il avoit à ſe gouverner en l'Egliſe, à la guerre, & à la table, & qu'il devoit toûjours avoir cette ceinture. Ce Chevalier certifie qu'il en fut receu un autre avec luy, & qu'il en avoit veu recevoir d'autres de meſme façon ; ajouſta qu'en l'année 1300, lors de la pleniere Indulgence il fut à Rome, où il confeſſa ces crimes. Un autre de ces Templiers nommé Gaucerand de Monpezat dit de pareilles circonſtances que le precedent, & ajouſta que la licence qu'on leur donnoit de ſe meſler avec leurs confreres, eſtoit afin de mieux ſupporter la chaleur de la terre d'outre-mer, crainte auſſi d'eſtre diffamez par les femmes. Un autre ajouſte cette particularité, que le Superieur monſtrant l'Idole dit ce mot, *Sarrazin yalla.*

Il eſt rapporté dans l'Hiſtoire de Provence, qu'un des Commiſſaires deputé par le Roy vers Beaucaire, nommé Odoard de Moledinis, écrivit au Roy qu'il avoit arreſté quarante-cinq Templiers, entre leſquels eſtoient cinq Chevaliers & un Preſtre ; qu'il les avoit interrogez, & eſtoient demeurez d'accord de ce qui eſt reconnu aux precedens actes, comme la denegation de Noſtre Seigneur Jeſus Chriſt, le décrivant comme un abuſeur ; la permiſſion de la Sodomie, les baiſers aux parties ordes & ſales ; qu'ils nierent tous que les cordes dont parlent les precedens, fuſſent priſes d'auprés d'une teſte ou idole ; & qu'ils n'avoient jamais adoré cette teſte, fors une ſeule fois à Montpellier en un Chapitre Provincial où elle fut miſe ſur un coffre, & puis adorée par les Capitulans aprés l'heure de Complie ; aſſurant l'un d'entre eux, eſtre la couſtume de leurs Chapitres. Quant à ce qui regardoit la conſecration de la ſainte Hoſtie ; que ce ſeul Preſtre de l'Ordre en avoit confeſſé l'erreur, diſant que celuy qui l'avoit reçeu, luy commanda de ne la conſacrer à l'Autel, ni moins dire les paroles requiſes à la Conſecration, tant ſur l'hoſtie qu'il monſtreroit au Peuple, qu'aux

qu'aux hoſties qu'il donneroit aux Templiers. Que ce meſme Preſtre confeſſa avoir obſervé tres-étroitement ce qu'il avoit juré, pour ce qui eſtoit des hoſties qu'il diſtribuoit aux confreres; mais que pour celle qu'il monſtroit au peuple eſtant à l'Autel, qu'il la conſacroit toûjours en ſon cœur avec les paroles ſacramentales à ce requiſes. Quelques-uns, auſſi peu toutefois, depoſerent que lors qu'ils faiſoient la communion, ils ſçavoient fort bien recevoir des hoſties non conſacrées.

Voila en ſomme ce qui ſe tire des interrogatoires des Templiers, c'eſt ce qui nous reſte de preuve pour monſtrer qu'il y avoit grand ſujet de pourſuivre l'abolition de cét Ordre en general, puiſque la corruption eſtoit generale. Les Hiſtoriens toutefois qui en ont parlé, mettent en avant quelques faits execrables, outre ceux cy-deſſus dont on a preuve, non pas plus horribles, car aprés la denegation de Noſtre Seigneur Jeſus Chriſt, que peut-il y avoir de plus? Mais neanmoins tres-étranges, deſquels toutefois la preuve n'eſt venuë juſques à nous. Voicy les articles qui ſe trouvent au long dans la Chronique de S. Denis.

« Les forfaits pourquoy les Templiers furent ars & condamnez & pris, & contre eux approuvez ſi comme l'on dit, & d'aucuns d'eux en priſon reconnus, s'enſuivent.

« Le premier article de leurs forfaits eſt tel: Qu'ils ne croyent point en Dieu fermement, & quand ils faiſoient un nouveau Templier, ſi n'eſtoit de nulluy ſçeu comment ils le ſacroient, mais bien eſtoit vû & ſçeû comment ils luy donnoient les draps.

« Le II. article eſtoit: Quand iceluy nouvel Templier avoit veſtu les draps de l'Ordre, tantoſt eſtoit mené en une chambre obſcure, & tantoſt le nouvel Templier renioit Dieu par ſa male avanture, & paſſoit par-deſſus la Croix, & en ſa douce figure crachoit.

« Le III. article eſtoit: Car tantoſt aprés ils alloient adourer une fauſſe idole, & pour certain icelle idole eſtoit une vieille peau ainſi comme toute embâmée & comme toile polie, & illecques certes le Templier mettoit ſa tres-vile foy & creance, & en luy tres-fermement croyoit, & en icelle avoit és foſſes des yeux eſcarboucles reluiſans comme clairté du ciel, & pour certain toute leur eſperance eſtoit en icelle, & eſtoit leur Dieu ſouverain, & meſmement ſe affioit en luy de bon cœur.

« Le IV. article eſt tel: Car ils reconnurent auſſi la trahiſon que S. Loüis eut outre mer, il fut pris en ces parties & mis en priſon, & Acre une cité trahirent ils par leur grand mépriſon.

« Le V. article eſt tel: Que ſi le peuple Chreſtien fuſt prochainement allé és parties d'outre mer, ils avoient fait telles ordonnances & telles convenances au Soudan de Babyloine, qu'ils avoient par leur mauvaiſtié apertement les Chreſtiens vendus.

« Le VI. article eſt: Que eux reconnûrent du Treſor du Roy à aucuns avoir donné, qui au Roy avoient fait contrarieté: laquelle choſe eſtoit moult domageable au Royaume.

« Le VII. article eſt tel: Car ſi comme l'on dit, ils connûrent le peché d'hereſie, & pour leur hypocriſie habitoient l'un à l'autre charnellement, pourquoy c'eſtoit merveille que Dieu ſouffroit tels crimes & felonies déteſtables eſtre faites, mais Dieu par ſa pitié ſouffre faire moult de felonie.

« Le VIII. article eſt tel: Que ſi nul Templier en leur idolatrie bien affermer mourut en ſa malice, aucunement ils le faiſoient ardoir, & de la poudre de luy donnoient à manger aux nouveaux Templiers, & ainſi plus fermes leur creance & idolatrie tenoient, & du tout en tout depriſoient le corps de Jeſus Chriſt.

« Le IX, article eſt tel: Que ſi aucun Templier euſt eu entour luy ceinte ou liée une courroye laquelle eſtoit leur mahommerie, aprés ce jamais ſa loy ne fut reconnuë, tant avoit illec ſa foy & ſa loy affichée & fermée.

« Le X. article eſt tel: Que leur Ordre ne doit nul enfant baptiſer ne lever des ſaints Fonds, tant comme ils s'en pourront abſtenir, ne entrer en l'hoſtel où femme giſt d'enfant, s'il ne s'en va du tout en tout à reculons, laquelle choſe eſt déteſtable à raconter: & ainſi pour iceux forfaits & crimes furent du ſouverain Eveſque Pape Clement, & de pluſieurs Archeveſques, Eveſques & Cardinaux condamnez.

« Le

“ Le xi. article eſt tel : Car encores faiſoient-ils pis : car un enfant nouveau en-
“ gendré d'un Templier en une pucelle, eſtoit cuit & roſty au feu, & toute la graiſſe
“ oſtée, & de celle eſtoit ſacrée, & ointe leur idole”.

Thomas Walſingham Hiſtorien Anglois en la vie d'Edoüard ii, parlant de ces crimes, monſtre qu'il eſtoit bien informé de ce qu'il écrit. *Depoſitum nempe fuit contra Templarios, et compertum, quod quando receperunt quenquam ad Ordinem amotis omnibus, exceptis fratribus ejuſdem Ordinis, adduxerunt illum ad locum privatum, et totaliter denudaverunt, et tunc unus accedere ad eundem, et cum oſcularetur in poſteriori parte, deinde indueretur et cingeretur corrigia de ſambuco. Et poſt crux portaretur, et ibi diceretur ſibi quod crucifixus non eſt Chriſtus, ſed quidam falſus Propheta deputatus per Judaeos ad mortem propter delicta ſua, et fecerunt eum ter ſpuere ſuper illam, et poſtea projecerunt crucem ad terram, et eam pedibus conculcari fecerunt : deinde oſtenderunt ſibi caput cujuſdam idoli quod cottidie adorabant. Et praeter haec depoſitum eſt contra eos, quod vitio foedabantur Sodomitico, ſtatuentes, quod nullus utatur mulieribus, ſed quilibet alterutro cum voluerit.* Par ce paſſage nous voyons que les preuves qui ſe ſont trouvées en Angleterre contre les Templiers ſont conformes aux noſtres, & que le mal eſtoit étendu par tout l'Ordre.

Voicy ce que dit Rob. Gaguin Miniſtre General de l'Ordre des Mathurins, en ſon hiſtoire. *Tum etiam eſt proditus Templariorum error, qui Chriſto rejecto falſis ſe religionibus dediderunt. Erat enim illis ſimulacrum, cui pellem humanam ſuperinduxerant, appoſitis ad oculos ſtatuae duobus fulgentiſſimis carbunculis, qui vice oculorum micarent. Ei ſtatuae dum quiſpiam ad illos ingrederetur, ordinem vitamque Templariorum profeſſurus, abnegato ante omnia Chriſto, & cruce ejus calcata, ſacrificium faciebat : Morientis autem corpus in pulverem adactum, caeteris in potum conferebant : Quo poculo conſtantiores ſuos fieri arbitrabantur. Praeterea ſi ex Templarii coitu, infans ex puella virgine naſcebatur, hunc igni torrebant : exque eliquata inde pinguedine, ſuum ſimulacrum, decoris gratia ungebant. In confeſſo quoque habitum eſt, eorum dolo Divum Ludovicum, dum in Syria peregrinaretur, in vincula a Soldano Egyptio conjectum fuiſſe : et quod item maſculorum foediſſimi amatores eſſent.*

Guillaume Paradin en ſon hiſtoire de Savoye en dit des choſes tres étranges, & qui ne ſe trouvent ailleurs. “ Les Templiers, dit-il, eſtoient tombez par trait de
“ temps & par communication avec les Infideles en execrable hereſie & impieté,
“ & ayant renoncé Noſtre Seigneur Jeſus Chriſt, s'eſtoient addonnez à un ſacre
“ abominable. Car ils avoient un lieu creux ou cave en terre, fort obſcure, en
“ laquelle ils avoient une image en forme d'un homme, ſur lequel ils avoient ap-
“ pliqué la peau d'un corps humain, & mis deux clairs & luiſans eſcarboucles au
“ lieu des deux yeux. A cette horrible ſtatuë eſtoient contraints de ſacrifier ceux
“ qui vouloient eſtre de leur damnable religion, leſquels avant toutes ceremonies
“ ils contraignoient de renier Jeſus-Chriſt, & fouler la croix avec les pieds, &
“ aprés ce maudit ſacre, auquel aſſiſtoient femmes & filles (ſeduites pour eſtre de
“ cette ſecte) ils eſteignoient les lampes & lumiere qu'ils avoient en cette cave, &
“ violoient femmes & filles ſans égard d'honneſteté, & exerçoient ſtupres, adul-
“ teres, paillardiſe & toutes abominables ordures : & advenant que l'un de ces
“ Templiers mouroit, ils brûloient le corps, & l'ayant redigé en cendres, meſloient
“ leſdites cendres en un breuvage, duquel ils donnoient à boire à tous ceux de
“ leur ſecte, eſtimans par ce moyen qu'ils ſeroient plus fermes & fideles les uns
“ aux autres. Et s'il advenoit que d'un Templier & d'une pucelle naſquiſt un fils,
“ ils ſe rangeoient tous en un rond, & ſe jettoient cét enfant de main en main, &
“ ne ceſſoient de le jetter juſqu'à ce qu'il fuſt mort entre leurs mains : eſtant mort
“ ils le roſtiſſoient (choſe execrable) & de la graiſſe ils en oignoient leur grande
“ ſtatuë. Pluſieurs autres grandes méchancetez ils perpetroient, car ils eſtoient
“ bougres & Sodomites, avec ce ils faiſoient eſtat de gourmandiſes, banquets &
“ yvrogneries, & eſtoient ceux, qui mieux rempliſſoient leur pance, en plus grande
“ reputation entre eux, dont l'on dit encor juſqu'aujourd'huy en adage, Boire
“ comme un Templier”.

Abraham

Abraham Bzovius en la continuation de l'Hiſtoire Eccleſiaſtique du Cardinal Baronius, l'an 1308. dit avoir extrait d'un livre du Vatican les points dont quelques Eveſques Italiens avoient convaincu les Templiers. Voicy ce qu'ils portent.

I. Tirones *qui primo religionem Templariorum ingrediebantur, Deum blaſphemabant, et Chriſtum, Beatam Dei parentem Mariam, et omnes Sanctos abnegabant, ſuper crucem et imaginem Jeſu Chriſti ſpuebant, eamque pedibus conculcabant: Chriſtum falſum fuiſſe Prophetam, neque pro redemptione generis humani paſſum, aut crucifixum eſſe affirmabant.*

II. Caput *quoddam, faciem albam quaſi humanam prae ſe ferens, capillis nigris et criſpantibus, et circa collum deauratis ornatum, quod quidem nullius Sancti fuerat, cultu latriae adorabant, orationes coram eo faciebant, et cingulis quibuſdam illud cingentes, illis ipſis, quaſi ſalutares forent, ſeſe accingebant.*

III. Verba *conſecrationis in Miſſae ſacrificio omittebant.*

IV. Tirones *receptos oſculis in ore, umbilico, et membris quae pudor occuluit, in loco Capitulari, mox atque habitum induiſſent, fatigabant.*

V. Aversa *libidine omnes promiſcue ſeſe inquinabant.*

VI. Nemini *ea revelare, quae vel in aurora, vel primo crepuſculo agerent juramento praeſtito promittebant, aliaque nefanda perpetrabant.*

Le Pape ſoit qu'il n'eût pas grande fiance à ſes Inquiſiteurs François, ſoit auſſi qu'il vouluſt marcher ſeurement en cette condamnation, pour éviter les calomnies, (le Roy ayant fait tranſporter quelques-uns des principaux priſonniers à Chinon en Touraine) deputa trois Cardinaux, Berenger, Eſtienne & Landulphe, pour ſçavoir des priſonniers meſmes, ſi les informations des Inquiſiteurs François eſtoient veritables. Ces Cardinaux ayans executé leur commiſſion, donnerent avis au Roy de ce qu'ils avoient fait à Chinon, comme ils avoient interrogé le Grand Maiſtre de l'Ordre, le Maiſtre de Cypre, le Viſiteur de France, les Precepteurs de Poictou, Guyenne & Normandie. Que le Grand Maiſtre avoit confeſſé la denegation de Chriſt, le crachement ſur la Croix; comme firent auſſi les Precepteurs de Normandie, Poictou & Guyenne: que Hugues de Peraldo perſiſta en ſa confeſſion qu'il avoit faite à Paris, où il reconnut avoir fait ladite abnegation, & veu le chef idolatré, & le reſte.

Que le Grand Maiſtre quelques jours aprés leur avoir confeſſé le meſme, les pria vouloir oüir un de ſes freres ſervans qu'il avoit prés de luy; ce qu'ils firent, & reconnut tout ce que les autres avoient confeſſé. Cela fait, qu'ils leur demanderent d'eſtre reconciliez à l'Egliſe, principalement le Grand Maiſtre, Peraldo, & le Prieur de Cypre: ce qui leur fut accordé. Ces Cardinaux pour fin ſupplierent le Roy de les traiter favorablement, en conſideration de la reconnoiſſance qu'ils avoient faite de leurs fautes.

Le Pape voyant de plus en plus la corruption de cét Ordre, & que le temps luy apportoit de jour en jour nouvelle lumiere, eſtima que comme cét Ordre eſtoit épars par toute la terre, qu'il eſtoit auſſi beſoin que ſon Inquiſition fuſt generale; fit expedier ſes Bulles à tous les Archeveſques, Eveſques & autres Prelats, & à ſes officiers en France, Angleterre, Galles, Ecoſſe, Hibernie, Allemagne, Boheme, Pologne, és Royaumes d'Arragon, Majorque, Navarre & terres adjacentes, aux Provinces d'Arles, Aix, Ambrun, Vienne, Bezançon & Tarentaiſe, en Cypre, en toute l'Italie, Sicile, la Pouille, en Hongrie, Achaie, Sardaigne & Corſegue.

Par ces Bulles qui ſont amples, il narre la diligence qu'il avoit faite pour ſçavoir la verité de ces accuſations; que c'eſtoit le Roy de France qui avoit le premier remué cette pierre, *non typo avaritiae*, (porte la Bulle) *cum de bonis Templariorum nihil ſibi vindicare vel appropriare intendit, imo ea per deputandos a nobis generaliter, et per Praelatos regni Franciae ſpecialiter in ſuis Dioeceſibus adminiſtranda in regno ſuo dimiſit, manum ſuam exinde totaliter amovendo:* Qu'il avoit trouvé par l'audition de ſeptante-deux Templiers, comme il eſt marqué cy-deſſus, que cét Ordre eſtoit merveilleuſement corrompu; qu'il ne s'eſtoit voulu arreſter du tout à ce que pluſieurs des principaux avoient confeſſé aux Inquiſiteurs François; qu'ayant eſté tranſportez à Chinon il y avoit envoyé trois Cardinaux pour tirer d'eux la verité, leur donnant charge de les abſoudre, ſe rendans capables, & y venans

avec l'humilité requiſe ; qu'il avoit reconnu qu'ils avoient perſiſté en leurs premieres confeſſions. Conclud donc le Pape, que puiſqu'il a tant de preuves & ſi manifeſtes, & qu'il ne peut vaquer luy-meſme à tant de choſes, mande aux nommez dans la Bulle d'informer contre l'Ordre des Templiers ſuivant les articles qui y eſtoient attachez, pour le tout luy eſtre renvoyé. Voicy ce que portent ces articles.

I. Cum *in Ordinem cooptabantur in ipſis ſacrorum ſuorum initiis, Chriſtumne aut Deum, aut Virginem Deiparam, aut Divos abjuraſſent, vel ut abjurarent moniti fuiſſent, alioſve ipſi ad abjurandum incitaſſent.*

II. An *Chriſtum, vel Jeſum, crucive ſuffixum, verum Deum eſſe, vel paſſum pro humano redimendo genere negaſſent.*

III. An *fuiſſe pſeudo-Prophetam et pro ſuis ipſis afflictum criminibus affirmaſſent.*

IV. An *Ordinis Magiſtrum, qui nullis erat ſacris initiatus, crederent per poenitentiae Sacramentum eluere animae ſordes et peccata poſſe, et an ipſe id feciſſet.*

V. An *quae occulta habebantur in eorum legibus, ea orthodoxae Romanae Eccleſiae vituperationi eſſe, criminaque ac errorem fovere putarent.*

VI. An *in ipſo Ordinis ingreſſu docerentur poſſe inter ſe luxurioſe commiſceri, idque eſſe faciendum, neque ullum ob id perpetrari flagitium, et an haec tyrones etiam docerent.*

VII. An *Ordinis ſui amplitudini ſtudere vel contra quam fas eſſet juraſſent, ad idque jurandum alios induxiſſent.*

VIII. An *qui cooptabat eos in Ordinem, ne ſpem ſalutis ſuae in Chriſto Deo poſitam haberent, illis ediceret.*

IX. An *conſpuiſſent crucem, imaginemve Chriſti Dei, aut pedibus protriviſſent ac conculcaſſent, et die Veneris ſancto, vel alio, in eam minxiſſent.*

X. An *cattum, craniumve, aut ſimulacrum quodpiam et idolum hujuſmodi fictum et commentitium divina veneratione coluiſſent, in magnis comitiis, aliove fratrum loco : divitiaſque ab eo et terrarum arborumve uberes fructus ſperaviſſent.*

XI. An *quo cingulo interulam carnemve cingebant, eo idolum quodpiam hujuſmodi tetigiſſent.*

XII. An *tyrones, adoleſcentulos praeſertim, libidinoſe, intemperanterque, atque alia quam deceat, parte oſculati fuiſſent.*

XIII. An *dum rem divinam facerent, ſacra myſteriorum, et conſecrationis verba omiſiſſent.*

XIV. An *ſceleſtum et nefarium facinus ducerent, haec committere.*

Outre cette Bulle pour informer contre tout l'Ordre des Templiers, le Pape en fit une autre le meſme jour adreſſante aux Prelats & au Roy auſſi en particulier, qui contient au narré les meſmes choſes que la precedente ; mais porte ſur la fin la reſolution, tant de luy, que des Cardinaux, d'aſſembler le Concile à Vienne en Dauphiné, & en fait l'indiction du prochain mois d'Octobre à deux ans de là, pour mettre ordre au fait des Templiers & aux autres neceſſitez de l'Egliſe : enjoignant aux Prelats & aux autres Eccleſiaſtiques, de ſe trouver au lieu aſſigné ; ſuppliant le Roy de s'y vouloir trouver en perſonne.

Il y en a qui ont dit que le Pape écrivit auſſi que l'on citaſt tout l'Ordre des Templiers au Concile futur, afin qu'il y euſt de leur part des Syndics pour ſe defendre ; & à l'Eveſque de Preneſte qui avoit la charge des Templiers priſonniers en France, qu'il repreſentaſt en ce Concile le Grand Maiſtre & les principaux nommez cy deſſus, pour oüir ce qui ſeroit conclu & arreſté contre eux.

1308. Cependant le Roy envoya ſes lettres aux Archeveſques, Eveſques, Abbez, Prieurs, Chapitres, villes, communautez, & à quelques Grands du Royaume, pour ſe trouver par eux ou leurs Procureurs en la ville de Tours, en l'aſſemblée qu'il avoit intention de faire pour aviſer au fait des Templiers. Par ces lettres ayant exageré les enormes & deteſtables crimes dont les Templiers eſtoient ſuffiſamment convaincus, & dit que ſes predeceſſeurs avoient eu toûjours grand ſoin d'extirper les hereſies de l'Egliſe, & particulierement celles naiſſantes en leur Royaume : il ajouſte ce mots : *Scitis quod fides Catholica ex qua id quod ſumus in Chriſto conſiſtimus,*

ex

ex ea vivimus, ex ea nos ſic exules et mortales nobiles facti ſumus in Jeſu Chriſto, ut Dei vivi Patris aeterni filii veri ſimus cum Chriſto, nec non regni coeleſtis heredes; haec nos ſpes fovet pulcherrima, haec eſt tota noſtra ſubſtantia, Chriſtus eſt nobis vita et veritas, quis ergo poteſt ipſum negare? Pour la fin il conclud qu'il a reſolu de ſe tranſporter en perſonne vers le S. Siege pour preſſer cét affaire.

En execution de ce mandement il ſe trouve prés de quatre-cens Procurations de la part des Archeveſques, Eveſques & autres cy-deſſus, aux nommez en icelles, pour ſe trouver au lieu aſſigné par le Roy, ou comme portent aucunes, pouvoir de comparoir pardevant le Pape Clement v. & le Roy de France, & là traiter de l'Ordre des Templiers.

L'assemblée finie le Roy alla trouver le Pape à Poictiers accompagné d'une grande multitude de gens, qui eſtoient ceux de ces Procureurs que le Roy avoit retenus prés de luy, pour prendre avis ſur les difficultez qui pourroient ſurvenir.

Le Roy eſtant à Poictiers confera avec le Pape du fait des Templiers; paſſerent quelques articles enſemble, qui portoient entre autres choſes, que leſdits Templiers ſeroient gardez par l'authorité du Roy à la priere du Pape & des Prelats en leur nom. Que les Prelats pourroient juger les Templiers dans leurs Dioceſes, fors quelques-uns reſervez au Pape. Qu'en cas de l'abolition de l'Ordre, le bien ſera employé au fait de la Terre ſainte. Qu'ils donneront l'un & l'autre lettres, que l'argent provenant du bien des Templiers ne ſera diverti à autre uſage. Que le Pape, avant que le Roy ſorte de Poictiers, ordonnera quelque choſe touchant le fait des Templiers. Le Pape, bien que ce ſoit (dit-il) contre ſon authorité, promet au Roy puiſqu'il le veut, que l'Inquiſiteur pourra proceder avec les Ordinaires & autres à ce commis.

Le Pape avoit en tres-grande recommandation le bien des Templiers, & pour ſe le conſerver par ſes miniſtres uſa de tous moyens dont il ſe pouvoit aviſer, tira du Roy eſtant à Poictiers des lettres, deſquelles il luy en fut delivré vingt doubles, par leſquelles le Roy faiſoit commandement à ſes ſujets de rendre & reſtituer tous les meubles & immeubles qui avoient appartenu aux Templiers, à ceux que nommeroit le Pape. Enſuite dequoy le Pape fit defenſes à toutes perſonnes de retirer aucun des Templiers ni aider, au contraire enjoint de les arreſter, & les mettre entre les mains des Ordinaires des lieux & des Inquiſiteurs, excommuniant tous ceux qui manqueroient à ce commandement.

Tous les Hiſtoriens remarquent, mais ne ſont d'accord de l'année, qu'il fut executé pluſieurs Templiers à Paris, & fort cruellement. Je ne penſe pas que ce fuſt avant l'année 1309 puiſque le Pape qui s'eſtoit plaint de la capture des Templiers, & de la ſaiſie de leurs biens, pour avoir eſté ſans ſon authorité, ne ſe plaignit jamais de cette execution, dont il euſt eu plus de ſujet. Car tous les Hiſtoriens remarquent qu'elle fut faite de l'authorité du Roy, & la mettent incontinant aprés la priſe, ce qui eſt ſans apparence. L'autheur toutefois de la Chronique S. Denis la met en l'an 1309 en ces mots. "En l'an de l'Incarnation 1309 les Templiers 1309.
" tant à Paris comme vers le Moulin de S. Anthoine prés du chemin de Senlis,
" aprés les Conciles prononcez ſur les choſes illec celebrées, furent ars, & la chair
" & les os ramenez en poudre, deſquels Templiers deſſuſdits l'un le Mardi aprés la
" feſte S. Nicolas en May vers celuy Moulin fut ars, ainſi comme deſſus eſt dit.
" Mais ils eurent moult à ſouffrir de peine & de douleur, & ne voulurent onc rien
" reconnoiſtre en leur deſtruction, pour laquelle choſe ils eſtimoient que leurs ames
" en peurent avoir perpetuel damnement, car ils mirent le menu peuple en grand
" erreur; & pource aprés ce enſuivant la veille de l'Aſcenſion Noſtre Seigneur,
" les autres Templiers furent ars, & la chair & les os ramenez en poudre. Deſ-
" quels l'un eſtoit aumônier du Roy qui tant d'honneur avoit eu en ce monde,
" mais oncques de ſes meffaits n'euſt aucune connoiſſance". Boccace en dit autant pour le ſupplice qu'il décrit fort cruël, ſans cotter le temps. D'autres diſent qu'il en fut brûlé cinquante-ſix les uns prés de S. Antoine hors Paris, les autres à S. Denis en France.

Les Eveſques & autres Prelats en conſequence des Bulles dont nous avons parlé, par leſquelles le Pape avoit donné tout pouvoir de proceder contre les Templiers,

pliers, firent dans leurs Dioceſes ce qui eſtoit en eux pour chercher la verité de ces accuſations. Mais d'autant qu'en France les informations avoient eſté auparavant faites de l'authorité du Roy par les Inquiſiteurs, aſſiſtez de quelques Gentils-hommes nommez par luy, dont le Pape n'eſtoit pas content; & d'ailleurs qu'il eſtoit queſtion de juger un Ordre répandu non ſeulement en France, mais par toute la terre: le Pape jugea qu'il eſtoit du tout neceſſaire qu'il nommaſt des Commiſſaires, pour proceder tout de nouveau en ſon nom & par ſon ordre contre les Templiers. Sa commiſſion donc eſt du mois d'Aouſt de l'an troiſiéme de ſon Pontificat, & s'adreſſe à l'Archeveſque de Narbonne, aux Eveſques de Bayeux, de Mende, & de Limoges, à Mathieu de Naples Archidiacre en l'Egliſe de Roüen, à Jean de Mantouë, Archidiacre de Trente, à Jean de Montlaur Archidiacre en l'Egliſe de Maguelonne, & à Guillaume Agaron Prevoſt en l'Egliſe d'Aix.

La commiſſion donc du Pape qui eſt Clement V. porte qu'il avoit eſté averti des crimes commis par les Templiers, tant par le Roy de France, que par diverſes perſonnes; qu'il avoit ſçeu d'un des premiers de cét Ordre, qu'à leur reception ils nioient Chriſt, crachoient ſur la croix, & autres horribles crimes qui ne ſe pouvoient écrire: qu'il avoit eſté informé de cela par pluſieurs procedures faites dans le Royaume de France par les Prelats & les Inquiſiteurs de la Foy; qu'il avoit luy meſme interrogé ſeptante-deux Templiers en preſence de quelques Cardinaux, & fait rediger leurs confeſſions par écrit, auſquelles ils auroient perſiſté & icelles approuvées en plein conſiſtoire lors qu'il en fit faire la lecture. Qu'il n'avoit pû eſtant à Poictiers en interroger davantage, à cauſe de l'infirmité de pluſieurs; mais que voulant ſçavoir ce qu'ils avoient confeſſé pardevant ces Inquiſiteurs & autres Juges, il auroit commis Bernard Cardinal du titre de S. Nerée & S. Achille, & Eſtienne Cardinal du titre de S. Kiriace, & Landulphe Cardinal de S. Ange, avec pouvoir de donner l'abſolution au Grand Maiſtre & autres Templiers s'ils la demandoient devotement. Que leſdits trois Cardinaux trouverent les crimes dont l'on accuſoit ces gens tres-veritables, les interrogerent de nouveau, reconnûrent que ce qu'ils avoient dit devant les Inquiſiteurs eſtoit vray, demanderent pardon avec larmes, ce que les Cardinaux leur accorderent, & principalement au Grand Maiſtre, & à quelques Precepteurs. Que leſdits Cardinaux luy firent rapport de tout ce que deſſus: & d'autant, ajouſte le Pape ſur la fin de ſa commiſſion, que le mal eſtoit par tout où il y avoit des Templiers, il commande à ces Commiſſaires qu'ils aillent dans la Province de Sens, & envoyent aux autres Provinces de France pour faire voir leur pouvoir, & executer ce qui eſtoit de ſes commandemens.

Donc ces Commiſſaires arriverent à Paris, commencerent leur procedure au mois d'Aouſt de l'année 1309, citerent tout l'Ordre pour comparoir pardevant eux au premier jour aprés la S. Martin en la Sale de l'Eveſché de Paris. Leur acte de citation eſt du Vendredi devant la S. Laurent. Enſuite de cela ils envoyerent par toutes les Provinces faire la meſme citation à Rheims, Roüen, Tours, Lyon, Bourges, Bordeaux, Narbonne, Auch.

Le 22 Novembre enſuivant les Commiſſaires firent venir devant eux le Grand Maiſtre des Templiers nommé Jean de Molayo du Dioceſe de Bezançon, & Hugues de Peraldo Commandeur de France. Ce Grand Maiſtre dit qu'il y avoit dix ans qu'il eſtoit dans l'Ordre, qu'il n'y avoit reconnu aucun mal, qu'il eſtoit neanmoins reſolu de faire tout ce qu'ils ordonneroient. Les Commiſſaires reconnoiſſans cét homme en ſes geſtes & en ſa parole, fort ſimple & comme fou, (car leur procés verbal uſe des mots, *fatuus, & non bene compos mentis*) ne paſſerent pas outre pour l'heure à ſon égard, & le renvoyerent à l'Eveſque de Paris qui ſeul pouvoit recevoir de tels fugitifs dans ſon Dioceſe, car ledit Grand Maiſtre avoit dit qu'il s'eſtoit retiré de l'Ordre.

Neanmoins trois jours aprés il fut oüi derechef, & luy demanderent s'il vouloit defendre ſon Ordre. Dit que l'Ordre avoit eſté confirmé par le S. Siege; qu'il eſtoit étrange que l'on vouluſt ſi legerement proceder contre une ſi grande Compagnie, veu que la ſentence de depoſition contre l'Empereur Frederic fut differée 32 ans: ajouſta qu'il n'eſtoit pas aſſez ſage pour entreprendre cette defenſe, mais qu'il y feroit ce qu'il pourroit; qu'il eſtoit en une miſerable captivité, n'ayant pas

quatre deniers pour faire la moindre dépenſe que requiert un tel affaire; qu'il demandoit conſeil & aide, & que la verité fuſt ſçeuë non ſeulement par luy, & ceux de ſon Ordre, mais de tous les Rois du monde, des Princes, Barons, Comtes; qu'il ſçavoit bien que quelques Prelats diſoient que ceux de ſon Ordre eſtoient trop exacts à la pourſuite de leurs droits, qu'il eſtoit neanmoins d'accord de les croire. Les Commiſſaires l'admoneſterent de prendre bien garde à ce qu'il diſoit, & à cette reſolution de defendre ſon Ordre, & à ce qu'il avoit déja depoſé tant contre luy-meſme que contre ſon Ordre; qu'il falloit qu'il ſçeuſt qu'en fait d'hereſie & de la Foy l'on y procedoit ſimplement & ſans miniſtere de conſeil ni d'Avocat.

Apre's cela les Commiſſaires luy firent faire lecture de pluſieurs de leurs Commiſſions, entre autres d'une qui porte ce que ledit Grand Maiſtre avoit confeſſé contre ſon Ordre aux trois Cardinaux deputez par le Pape, dont il eſt parlé cy-deſſus; ce qui l'étonna tellement qu'il en fit le ſigne de la croix, diſant que ſi les Cardinaux eſtoient d'autre qualité, qu'il ſçavoit bien ce qu'il avoit à dire; & luy ayant eſté dit que ces Cardinaux n'eſtoient pas pour recevoir un gage de bataille, il dit qu'il ne l'entendoit pas ainſi; mais prioit Dieu qu'il uſaſt envers eux, de la meſme punition dont l'on uſe en ce cas contre les Saraſins & Tartares; car, dit-il, ils font trancher la teſte aux menteurs infames, & leur fendent le ventre.

Les Commiſſaires paſſans outre luy dirent que l'Egliſe jugeoit les heretiques, & livroit les obſtinez au bras ſeculier, & luy donnerent un delay pour ſe reſoudre à la défenſe de ſon Ordre. Ce delay expiré il comparut, & luy fut demandé s'il avoit bien penſé à cette défenſe; il répondit qu'il eſtoit Chevalier, tres-ignorant ce qui eſtoit des lettres, & tres-pauvre; qu'il ſçavoit que le Pape s'eſtoit reſervé par une Bulle la connoiſſance de luy & des principaux de ſon Ordre; qu'il n'entendoit pour le preſent dire autre choſe, qu'il eſtoit preſt de ſe preſenter devant le Pape: ajouſtant qu'il avoit trois choſes à leur dire à l'avantage de ſon Ordre. La premiere, qu'il ne croyoit pas qu'il y euſt des Egliſes fors les Cathedrales, qui euſſent de plus beaux ornemens & reliques qu'eux, ni où les Preſtres celebraſſent mieux le ſervice divin. La ſeconde, qu'il n'y avoit lieu où l'on fiſt de plus grandes aumônes. Car en tout l'Ordre par un decret general l'on faiſoit trois fois la ſemaine l'aumône. Et la derniere, qu'il ne ſçavoit pas qu'aucun autre Ordre de religion, ni aucune nation expoſaſt plus librement ſa vie pour la foy Chreſtienne, qu'eux: Que le Comte d'Artois qui fut tué en Terre Sainte, voulut, ſçachant la valeur des Templiers, qu'ils fuſſent à l'avantgarde de ſon armée.

Les Commiſſaires luy dirent que tout cela eſtoit inutile ſans la Foy; ce qu'il confeſſa: mais il repliqua qu'ils croyoient en la Sainte Trinité, & en tout ce que croyoit l'Egliſe Catholique.

Un des Superieurs de l'Ordre nommé Ponzard de Gyziaco, dit qu'ils avoient eſté fort gehennez en pluſieurs lieux, que tout ce qu'ils avoient confeſſé avoit eſté crainte de la mort, qu'aucuns avoient expiré dans les tourmens, qu'il eſtoit neanmoins reſolu de défendre ſon Ordre; demandant pour adjoints & conſeil Frere Renaud d'Orleans, & Pierre de Boulogne Preſtres & Freres de l'Ordre. Il ſe plaignit fort aux Commiſſaires de ce qu'il eſtoit plus mal traité, parce qu'il s'offroit de défendre l'Ordre, à quoy ils voulurent remedier; mais celuy qui eut cette charge, rapporta qu'il n'eſtoit pas vray que ce Templier fuſt travaillé pour le ſujet qu'il avoit dit.

Le Roy cependant pour faciliter la procedure de ſes Commiſſaires, decerna ſes Lettres patentes aux Baillifs & Seneſchaux de ſon Royaume, à ce qu'ils euſſent à faire ſeurement conduire à Paris les Templiers qui eſtoient dans leurs priſons; non pas tous, mais ſeulement ceux qui avoient intention de defendre le General de l'Ordre; qui eſtoit proprement la commiſſion des deputez du Pape.

Ces Commiſſaires eſtoient chargez d'un cahier que le Pape leur avoit envoyé, qui contenoit un grand nombre d'articles, ſur leſquels ils devoient interroger les accuſez qui avoient reſolu de défendre l'Ordre en general.

Voicy les principaux de ces articles.

QUILIBET *in receptione ſua et quandoque poſt, vel quam cito ad hoc commoditatem recipiens habere poterat, abnegabat Chriſtum, aliquando crucifixum, et quandoque Jeſum et quandoque Deum, et omnes Sanctos et Sanctas Dei.*

RECEPTORES *dicebant illis quos recipiebant, Chriſtum non eſſe verum Deum, et ipſum fuiſſe falſum Prophetam, non fuiſſe paſſum pro redemptione humani generis, ſed pro ſceleribus ſuis.*

QUOD *nec receptores nec recepti habebant ſpem ſalvationis habendae per Jeſum.*

QUOD *faciebant ſpuere illos quos recipiebant ſuper crucem et imaginem crucis, licet interdum qui recipiebantur ſpuerent juxta.*

QUOD *ipſam crucem pedibus conculcari mandabant, ſuper ipſam etiam mingebant, praecipue in die Veneris ſancti.*

QUOD *adorabant quendam catum ſibi quandoque in congregatione apparentem.*

QUOD *non credebant Sacramentum altaris.*

QUOD *credebant quod magnus Magiſter poterat a peccatis eos abſolvere, item Viſitatores et Praeceptores.*

QUOD *magnus Magiſter hoc fuit de ſe confeſſus in praeſentia magnarum perſonarum, antequam eſſet captus.*

QUOD *in receptione fratrum ſe deoſculabantur in ore, in umbilico ſeu in ventre nudo, et in ano ſeu ſpina dorſi, et in virga virili.*

QUOD *nullus erat praeſens in receptione fratrum, habebant eos ſtatim pro profeſſis, et propter hoc vehemens ſuſpicio contra dictum Ordinem a longis temporibus.*

QUOD *dicebant, quod ad invicem poterant unus cum alio miſceri carnaliter, quod hoc licitum erat, quod debebant, et non erat eis peccatum.*

QUOD *habebant idola, videlicet capita, quorum aliqua habebant tres facies, et alia unam, et aliqua cranium humanum; illa adorabant, ut Deum, quod poterat illos ſalvare et divites facere.*

QUOD *tangebant haec idola cordulis, quibus ſeipſos cingebant ſuper carnem.*

QUI *nolebant haec omnia facere, interficiebantur, vel ſaltem incarcerabantur.*

QUOD *injungebant eis per ſacramentum ne praedicta revelarent, et ſub poena mortis.*

QUOD *injungebant fratribus quod non confiterentur aliquibus niſi fratribus ejuſdem Ordinis.*

QUOD *ſanctae matri Eccleſiae nunciare neglexerunt.*

QUOD *praedicta ſervabantur ultra mare in locis, in quibus Magiſter generalis et conventus dicti Ordinis pro tempore ſunt morati.*

QUOD *praedicta fiebant et ſervabantur in Cypro, et in toto Ordine generaliter et a longo tempore, ſed ſine ſtatuto Ordinis, et poſt approbationem ſedis Apoſtolicae.*

QUOD *Magiſter generalis, Viſitatores et alii majores Ordinis ſic fieri injungebant, et haec facere nolentes graviter puniebant.*

QUOD *eleëmoſynae non fiebant ut debebant.*

QUOD *non reputabatur peccatum in dicto Ordine per fas et nefas jura acquirere aliena, et quod jurabant per fas et nefas augmentum Ordinis procurare.*

QUOD *clam et noctu tenebant Capitula, expulſis omnibus de familia extra domum, clauſis januis domus et Eccleſiae adeo firmiter, quod nullus ſit acceſſus ad eos. Ponentes etiam excubias ſupra tecta domus vel Eccleſiae, ne quis locum appropinquet.*

QUOD *ſimilem clandeſtinitatem obſervant in receptione fratrum.*

QUOD *omnes, vel quaſi duae partes Ordinis ſcientes dictos errores corrigere neglexerunt.*

QUOD

Quod *tanto tempore duraverunt ſupradicti pravi errores, quod Ordo in perſonis potuit renovari ſemel, vel pluries a tempore introductorum praedictorum errorum.*

Quod *multi fratres dicti Ordinis propter dictas foeditates exierunt ad religionem aliam, et nonnulli in ſaeculo remanſerunt.*

Quod *Magnus Magiſter Ordinis, Viſitator et magnus Praeceptor Cypri, Normaniae et Pictaviae, et plures alii Praeceptores, et nonnulli alii fratres dicti Ordinis praemiſſa confeſſi fuerunt tam in judicio quam extra judicium coram ſolemnibus perſonis, et in pluribus locis etiam perſonis publicis.*

Quod *nonnulli fratres dicti Ordinis tam milites quam ſacerdotes, alii etiam in praeſentia domini noſtri Papae et Dominorum Cardinalium fuerunt praedicta vel magnam partem dictorum errorum confeſſi.*

Quod *etiam in pleno conſiſtorio recognoverunt praedicta.*

Les Commiſſaires du Pape qui virent qu'en vertu des commandemens du Roy, l'on avoit conduit à Paris au Temple un bon nombre de Templiers; il s'en trouva ſoixante & quatorze qui nommerent P. de Boulogne Procureur general de l'Ordre en Cour de Rome, auquel ils donnerent charge de dire qu'ils avoient un Chef ſans la permiſſion duquel ils ne pouvoient rien faire: s'offrirent neanmoins de défendre l'Ordre devant les Commiſſaires; declarans que les articles envoyez par le Pape, qui leur avoient eſté leûs, eſtoient faux & abominables: que ceux qui les avoient faits eſtoient heretiques, voire infideles; qu'ils eſtoient preſts d'aller au Concile, pourveu que l'on les miſt en liberté; que les Freres qui avoient depoſé contre l'Ordre l'avoient fait par les tourmens, ou crainte de la mort, aucuns corrompus par argent ou par promeſſes.

Ce meſme de Boulogne en preſence des Commiſſaires, leut un acte paſſé par ceux qui avoient entrepris la défenſe de l'Ordre, par lequel ledit de Boulogne eſt nommé avec huit autres des principaux pour agir en leur nom. L'acte porte, qu'ils ſont preſts de ſe defendre tant en particulier qu'en general, & en un Concile univerſel; qu'il faut pour cela qu'ils ſoient en liberté, qu'ils ratifient dés à preſent ce que ledit de Boulogne & ces huit nommez avec luy diront & écriront pour la defenſe de l'Ordre, mais deſavoüent tout ce qui ſe dira contre & au prejudice d'iceluy. Supplient que lors qu'ils ſeront oüis, qu'il n'y ait aucun Lay preſent, ou qui puiſſe oüir leurs depoſitions. Souſtiennent que hors la France il ne ſe trouvera aucun de leurs Religieux, qui ait dit ce que l'on a extorqué de ceux qui avoient eſté interrogez en France. Donc pour la defenſe generale de l'Ordre ils diſent, qu'il a eſté fondé ſur la charité & l'amour, & à l'honneur de la Vierge Marie, pour defendre l'Egliſe contre les Infideles.

Que quiconque entre en leur Religion promet quatre vœux ſubſtantiaux, Pauvreté, Obedience, Chaſteté, & d'expoſer ſa vie pour le ſervice de la Terre ſainte.

Que le Religieux qui promet ces quatre choſes, eſt reçeû par un baiſer, & prend l'habit, & la croix qu'il porte devant ſa poictrine; & puis l'on luy fait voir la Regle ancienne de l'Ordre, approuvée par l'Egliſe & par les Saints Peres. Que cette forme avoit eſté obſervée de tout temps & par toutes les nations juſques à preſent. Que tout ce qui s'eſt dit au contraire eſtoit faux & deteſtable, & ne pouvoit avoir eſté dit que par de faux freres, chaſſez de l'Ordre pour leurs impietez & ſcandales: que ces méchans en avoient ſuborné d'autres auſſi méchans qu'eux, qui ont excité le Roy & ſon Conſeil contre tout l'Ordre; & ont crû qu'ils le faiſoient par zele de religion. Que le Roy a informé le Pape de la meſme ſorte qu'il l'avoit eſté, & ainſi l'un & l'autre ont eſté trompez. Que pluſieurs des Freres de l'Ordre qui ont confeſſé dans les tourmens, ſont preſts de changer s'ils eſtoient libres & de dire la verité, & qu'ils fuſſent aſſeurez que l'examen nouveau qui ſera fait, ſera tenu ſecret.

Un de ces huit nommez dans cét acte, ajoûte à ces plaintes, que toutes les depoſitions dont l'on ſe ſervoit contre eux eſtoient nulles, parce que par un privilege ſpecial ils ne doivent repondre devant aucun Juge ſeculier ou Eccleſiaſtique, ſinon devant le Pape ou ceux qui ſeront nommez par luy.

Que les perſonnes ſingulieres de l'Ordre ne ſont recevables à dire choſe prejudiciable à l'Ordre, & que ceux qui avoient depoſé, avoient eſté forcez par tourmens à dire ce qu'ils ne ſçavoient pas.

Au reſte, que pour maintenir la juſtice de leur cauſe ils offroient de combattre toutes perſonnes, fors le Pape & le Roy.

Les Commiſſaires répondans à ces actes, leur dirent qu'ils eſtoient priſonniers du Pape & de l'Egliſe, & leurs biens eſtoient ſous la main du Pape, qu'ils n'y pouvoient rien innover.

Que par la Bulle du Pape ils eſtoient fort diffamez : & pour ce qui concernoit les interrogatoires faits ſans l'authorité du Pape, que de droit l'on obſervoit le contraire pour ce qui eſt du crime d'hereſie, & principalement lors que les Prelats ſont Inquiſiteurs, & qu'ils travaillent par authorité Apoſtolique & ordinaire, qu'il n'eſtoit pas queſtion en leur commiſſion du fait de ces procedures.

Ces Templiers pour s'acquiter encore d'autant plus de ce qu'ils avoient entrepris pour leur defenſe generale, firent un autre écrit, par lequel ils ſouſtenoient que toute la pourſuite faite contre les Religieux Templiers, toutes les depoſitions que l'on avoit extorquées d'eux, n'eſtoient nullement conſiderables, ayans eſté miſerablement traitez, eſtans lors captifs & ſans volonté.

Que pour tirer d'eux plus facilement ce que l'on deſiroit, l'on leur faiſoit voir des lettres où eſtoit le ſeau du Roy, par leſquelles l'on leur donnoit aſſurance de la vie & de la liberté, qu'on leur bailleroit à chacun une penſion viagere bien aſſeurée, & en meſme temps l'on leur faiſoit voir que l'Ordre eſtoit condamné.

Que par toute la terre il y avoit tant de gens de bien & de plus grandes Maiſons, qui eſtoient de cét Ordre, qu'il n'eſt pas à croire, que ſi ce que l'on leur impoſe eſtoit, quelqu'un ne s'en fuſt plaint.

Qu'un entre autres nommé Frere Adam de Valincourt de noble extraction, deſirant vivre en une plus eſtroite regle ſe ſeroit fait Chartreux ; que depuis il auroit voulu retourner dans l'Ordre des Templiers, ce qui luy fut permis, mais de la meſme ſorte & avec les meſmes rigueurs qu'on faiſoit pratiquer à ceux qui apoſtazient ; car il fut reçeu de nouveau, mis nud en chemiſe en preſence de tous les Religieux, demandant avec larmes d'eſtre reçeu parmi eux : la penitence qu'on luy impoſa fut grande ; il mangea un an durant par terre, & jeuſna au pain & à l'eau quelques jours de la ſemaine, & tous les Dimanches de cette année ſe preſenta nud devant l'Autel, où le Preſtre celebrant luy donnoit la diſcipline.

Que ce Chevalier eſt encore vivant, duquel l'on pouvoit ſçavoir la verité de ce qui ſe paſſoit parmi eux ; qu'il avoit l'ame ſi bonne, qu'il ne fuſt jamais ſorti des Chartreux pour retourner chez les Templiers, s'il y euſt reconnu tant d'abominations.

Au reſte ces Commiſſaires furent dans Paris depuis le mois d'Aouſt 1309 juſques au mois de May de l'année 1311. Pendant ce temps ils examinerent deux-cens & trente-un témoins, tant Templiers qu'autres qui avoient depoſé devant les Ordinaires. Tous ces témoins, fors quelques-uns, reconnurent les crimes contenus dans les articles envoyez par le Pape. Le ſeiziéme témoin nommé Aimeri de Villars Templier, dit qu'il avoit depoſé faux, preſſé par les tourmens qui luy avoient eſté faits par L. de Marcilly, & Hugues de la Celle Chevaliers deputez de la part du Roy ; & que quand il veid cinquante-quatre Freres de l'Ordre dans des charettes, que l'on alloit brûler pour n'avoir rien voulu confeſſer, qu'il fut fort étonné ; que crainte de feu il dit ce qui n'eſtoit pas, & en euſt dit davantage. Le trente-ſixiéme témoin en dit autant. Voilà ſommairement la procedure des Commiſſaires du Pape contre le General de l'Ordre des Templiers.

Pendant ce temps il ſe tint dans Paris un Concile de la Province de Sens contre les Templiers, où l'Archeveſque de Sens preſidoit. Les Commiſſaires manderent au Concile qu'ils euſſent à leur laiſſer un certain Templier, auquel il faiſoit le procés. Le Concile repondit qu'il y avoit deux ans que ſon procés eſtoit commencé, qu'ils eſtoient aſſemblez par ordre du Pape pour le regard des Templiers.

Les defenſeurs des Templiers dirent aux Commiſſaires du Pape, qu'ils avoient appellé au Pape de ce Concile de Sens, & des autres Conciles qui ſe tenoient pour leur fait en diverſes Provinces ; les ſupplierent de prendre connoiſſance de cét affaire ; ce qu'ils refuſerent ſur ce que les uns & les autres avoient pouvoir du Pape, & que les Conciles jugeoient les particuliers, & eux informoient du General.

Enfin

Enfin ce Concile Provincial termina ſes longues procedures par le jugement qu'il rendit contre pluſieurs de cét Ordre; les condamnations furent ſort differentes. Quelques-uns furent abſous purement & ſimplement, d'autres condamnez à quelque penitence, puis delivrez. Il y en eut qui furent reſſerrez plus étroitement: pluſieurs furent condamnez à finir leurs jours entre quatre murailles. Mais cinquante neuf furent comme relaps degradez par l'Eveſque de Paris, & livrez au bras ſeculier, puis condamnez à eſtre brûlez; ce qui fut executé hors la porte S. Antoine. Ces pauvres miſerables declarerent juſques à la mort, qu'ils eſtoient innocens, & que tout ce qu'on leur avoit impoſé eſtoit faux; ce que le peuple regarda avec étonnement & conſternation, les uns admirans la conſtance & la vertu de ces gens, les autres deteſtans leur opiniaſtreté.

Peu aprés & en la meſme année l'on deterra le corps d'un Templier nommé Jean de Thureyo, autrefois Treſorier du Temple à Paris: ce qui reſta de ce cadavre fut brûlé publiquement comme le corps d'un heretique.

Il ſemble maintenant qu'il eſt à propos, puiſqu'en France les procés eſtoient inſtruits contre les Templiers, de remarquer ce que les Eveſques & Inquiſiteurs firent en divers Royaumes en execution de ces Bulles, & auſſi en conſequence des lettres qui furent écrites par le Roy à quelques Rois, pour l'imiter en cette pourſuite.

En Italie il s'y fit d'exactes & rigoureuſes procedures. L'Archeveſque de Ravenne aſſembla le Concile de ſa Province, pour aviſer aux deputations du Concile general, & informer contre les Templiers de ſa Province: il fit en cela de grandes diligences; fit arreſter ceux qu'il pût, les interrogea, les menaça de la torture. En plein Concile de ſa Province rapporta les charges contre eux, demanda avis s'ils devoient eſtre appliquez à la queſtion, fut repondu que non. Les Inquiſiteurs ſouſtenoient que les heretiques y devoient eſtre appliquez. Fut auſſi demandé ſi l'on renvoiroit le tout au Pape, fut reſolu, que puiſque le Concile general eſtoit proche, il ne falloit point de renvoy; qu'il les falloit du tout abſoudre, ou qu'ils ſe devoient purger. Le Concile fut d'avis qu'ils ſe devoient purger. Mais le lendemain les Eveſques ſe raſſemblerent & donnerent leur Sentence, par laquelle les innocens eſtoient declarez abſous, & les criminels devoient eſtre punis ſuivant la Loy; que les innocens eſtoient auſſi-bien ceux qui avoient confeſſé crainte des tourmens, & qu'il falloit conſerver l'Ordre ſi la plus grande partie ſe trouvoi ſaine, non entachée de ces corruptions.

A Bologne quelques-uns juſtifierent avoir toûjours bien veſcu, & n'avoir jamais commis les crimes dont eſtoient accuſez leurs confreres.

Les Archeveſques de Piſe, & de Florence, & ceux qui avoient charge du Pape d'informer contre l'Ordre en la Lombardie & Toſcane, dreſſerent leurs procés, & par la depoſition de pluſieurs témoins, qui parloient aucuns d'avoir veu, les autres d'avoir oüi, d'autres ſuivant le bruit commun & par pluſieurs circonſtances & indices, les Templiers, furent clairement atteints & convaincus des crimes horribles & deteſtables comme ceux de France, & ce ſuivant les articles qui leur furent envoyez par le Pape, qui ſont tranſcrits cy-devant.

Voyons enſuite ce qui ſe fit en Arragon où lors regnoit Jacques II. Ce Roy reçeut à Valence les lettres du Roy, & auſſi d'un Religieux nommé Remy de Brugaria Docteur en Theologie de Paris, le 1 Decembre, en preſence des Grands de ſon Royaume: à l'inſtant reconnoiſſant l'importance de cét affaire, & qu'il y alloit de la religion, chargea les Eveſques de Valence & Sarragoça qui eſtoient prés de luy, de s'informer de la vie des Templiers en leurs Dioceſes, attendu qu'ils eſtoient notez de grandes méchancetez. L'Inquiſiteur general en ce Royaume eut la meſme charge afin d'extirper cette malheureuſe ſecte; luy promet toute aide & faveur. Les Eveſques & l'Inquiſiteur donnerent avis au Roy, que beaucoup des Templiers s'abſentoient & ſe retiroient dans leurs places fortes, qu'il eſtoit à propos de les faire prendre, ce qui fut fait en vertu de ſes lettres du 3 du mois de Decembre, & leurs biens ſaiſis. L'Inquiſiteur cependant manda à pluſieurs villes qu'elles n'euſſent à preſter main forte aux Templiers, & decerna une citation contre eux à comparoiſtre à Valence au Convent des Predicateurs pour répondre de leur foy. Le Roy d'autre coſté aſſembla les Prelats de ſon Eſtat à Valence le jour de l'Epiphanie, pour aviſer comment ils procederoient en cét affaire.

Les Templiers voyans cette perſecution, ſe retirerent la pluſpart dans leurs places fortes, & reſiſterent au commandement du Roy & de l'Egliſe. Le Roy auſſi-toſt commanda de les exterminer par armes, à quoy ils firent de grandes reſiſtances: il emporta par force quelques places, mais beaucoup reſiſterent long-temps, tant ils avoient de forces & leurs places bien munies & en defenſe.

Ces Chevaliers qui eſtoient ainſi pourſuivis en Arragon écrivirent au Pape, lui remonſtrant comme ils eſtoient perſecutez injuſtement, qu'ils eſtoient fauſſement accuſez, que leurs actions eſtoient connuës de tous, & qu'ils n'avoient rien fait contre leur inſtitut; qu'au temps qu'ils ont eſté accuſez on ne pouvoit nombrer ceux de leur Ordre, qui eſtoient entre les mains des Infideles, qui n'avoient jamais voulu renier le nom Chreſtien; que s'ils l'euſſent voulu faire ils euſſent evité mille miſeres & eſté delivrez auſſi-toſt: qu'il conſideraſt le tort qu'il feroit à la Chreſtienté, eux qui eſtoient connus ſi neceſſaires pour ſa defenſe: que ſi quelques-uns avoient confeſſé des crimes tant abominables, qu'il les falloit punir, mais qu'il n'eſtoit pas juſte que tout l'Ordre ſouffriſt, ni les innocens. Supplioient le Pape d'y vouloir mettre ordre, offrans ſe ſoumettre au jugement du S. Siege Apoſtolique, & defendre leur foy par les armes, comme bons Chevaliers devoient faire contre tous ceux qui les accuſeroient fauſſement. Adjouſterent que leurs biens eſtoient cauſe de cette perſecution, qu'ils eſtoient vrais Catholiques & fideles Chreſtiens, qu'il n'y avoit toutefois aucun des Prelats, Religieux ou autre qui entrepriſt leur defenſe, que c'eſtoit à luy ſeul (parlans au Pape) de l'entreprendre, & que juſques à ce qu'ils euſſent réponſe de Sa Sainteté, qu'ils s'eſtoient retirez dans leurs fortereſſes.

Le Roy d'Arragon cependant preparoit ſes gens pour aſſieger les forts où s'eſtoient retirez ces Chevaliers: le principal eſtoit le Chaſteau de Monçon où commandoit Barthelemi de Belvis, & fut aſſiegé par Artault de Luna Gouverneur d'Arragon, qui le prit quelque temps aprés; & enſuite ſe rendirent quelques Chaſteaux, comme Miravete, Cantavieja & Caſtellot, qui reſiſterent quelque temps; tous ceux qui furent trouvez dedans furent pris priſonniers & envoyez en divers lieux du Royaume: le Pape lors commit l'Eveſque de Valence pour leur faire leurs procés.

En Caſtille où regnoit lors Ferdinand IV. les Archeveſques de Compoſtelle & de Tolede avec l'Inquiſiteur Jacques Aymericus (qu'on tient eſtre autheur du *Directorium Inquiſitorum*) informerent contre l'Ordre, & en fut deliberé aux Conciles Provinciaux: Gonſalve Archeveſque de Tolede cita le Maiſtre des Templiers nommé Roderic Ivanius; le Roy de Caſtille les fit tous prendre, & ſaiſir leurs biens, & les Eveſques établis gardiens.

A Salamanque fut tenu un Concile Provincial de dix Eveſques, où les Templiers furent declarez innocens, toutefois le tout renvoyé au Pape.

Si-tost que les lettres du Pape furent vûës en Angleterre, l'Archeveſque de Cantorbery aſſembla le Concile de ſa province, dont l'on ne ſçait pas l'iſſuë: mais ſçait-on bien qu'en cette année au mois de Janvier les Templiers furent tous pris en un jour & mis en diverſes priſons, & furent oüis en un Synode tenu à Londres, qui dura pendant les mois de May & de Juin, où ils confeſſerent tous les crimes dont eſt parlé cy-devant.

Le Pape écrivit auſſi à tous les Archeveſques, Eveſques, Prelats, Abbez & autres Eccleſiaſtiques d'Allemagne, pour ayde d'argent & de faveur à l'Abbé de Crudacio Dioceſe de Viviers, qu'il envoyoit en leur païs pour informer contre les Templiers, exceptant de ſa commiſſion les Dioceſes de Mayence, Cologne, Treves, Magdebourg, Conſtance & Straſbourg, aux Ordinaires deſquels il avoit, dit-il, envoyé commiſſion en particulier pour informer.

Il ſe void auſſi que le Duc d'Auſtriche fut prié par le Pape de proceder contre cét Ordre ſur les terres de ſon obeïſſance, & de les faire tous arreſter.

Le Pape en meſme temps eut avis d'Amaulry Seigneur de Tyr & Gouverneur du Royaume de Cypre, qu'en vertu de ſes lettres ayant voulu arreſter les Templiers en un meſme jour dans le Royaume de Cypre, qu'il ne l'avoit pû faire, ayant trouvé les Templiers armez & émeus, ſur l'avis qu'ils en avoient eû; que neanmoins voyans qu'il falloit executer ce commandement contre eux, que le Mareſchal, le Precepteur, le Drapier, le Treſorier, & autres Chevaliers de l'Ordre juſques à dix le feroient

venu

venu trouver à Nicotie, pour ſe ſoûmettre & tous leurs Confreres à faire ce qui ſeroit de la volonté du Pape, qu'il les avoit fait arreſter, & tout ce qu'ils avoient d'armes & de chevaux.

Mais pour revenir à ce qui nous touche de prés, nous voyons qu'en Provence Charles II. Roy de Sicile & Comte de Provence en fit autant que noſtre Roy; car par le commandement du Pape il fit arreſter en un meſme temps tous les Templiers dans ſon Comté de Provence; & voicy le moyen dont il uſa. Il envoya à tous ſes Juges des lettres en date du 3 Janvier 1307, qui portoient qu'il leur envoyoit une lettre cloſe ſous ſon petit cachet, leur commandant ſous le ſerment qu'ils luy devoient de les tenir cloſes & ſecretes juſques au 23 dudit mois, auquel jour les ayant ouvertes, leur enjoignoit les mettre à execution à toute rigueur, ſous peine de perdre corps & biens. Ces lettres ſecretes portoient, qu'en ſuite du ſecret mandement du Pape il leur commandoit prendre au corps tous les Templiers du Comté de Provence & Forcalquier le 24 du mois de Janvier, & ſaiſir leurs biens & en faire bons & loyaux inventaires, juſques à ce qu'il en euſt eſté ordonné autrement. Ces lettres furent executées, & les Templiers condamnez à mort & executez, & leurs biens meubles confiſquez au profit du Duc de Provence qui en fit part au Pape, & les immeubles furent conſervez aux Hoſpitaliers.

Cependant le Pape avoit ſoin que les biens de cét Ordre fuſſent conſervez, commit pluſieurs perſonnes pour les regir en ce Royaume qui eſtoient obligez d'en rendre compte à un de ſes Cameriers & aux Archeveſques des lieux, comme deleguez de luy: & par ſes Bulles à cét effet, l'on void que déslors le Roy s'eſtoit déſaiſy de la plus grande partie des biens de cét Ordre, & qu'il n'en reſtoit plus que peu de choſe.

Il ſe void auſſi une Bulle du Pape, au Roy, de l'an 6 de ſon Pontificat, donnée à Vienne, qui porte qu'il s'eſtoit reſervé particulierement, & au S. Siege le Jugement de la perſonne du Grand Maiſtre & des principaux de l'Ordre. Le Pape preſſé de tous coſtez, & voulant faire une fin à ce grand affaire attendu de toute la Chreſtienté, & pourſuivi par les Rois de France, d'Angleterre, Caſtille & Arragon, & autres qui luy repreſentoient ce qu'ils avoient fait dans leurs Eſtats contre cét Ordre, bien qu'il eût prorogé le temps de l'indiction du Concile de Vienne auparavant publié, écrivit à tous les Eccleſiaſtiques & aux Princes, qu'ils euſſent à ſe trouver au Concile indict l'année ſuivante, où ſeroit traité de pluſieurs choſes importantes à l'Eſtat de l'Egliſe, & principalement du fait des Templiers: mais parce que cette Bulle contient les meſmes termes que celle de l'indiction premiere, fors que le jour aſſigné eſt different, il ſemble inutile de s'y arreſter davantage. 1310.

Le Roy qui procedoit avec la franchiſe qui ſe pouvoit deſirer, monſtra juſques à la fin que ce n'eſtoit point les grands biens des Templiers qui l'engageoient à cette pourſuite; écrivit au mois de May de l'an 1311, au Pape, que puiſque par les informations, les Templiers ſe trouvoient merveilleuſement chargez, qu'il n'eſtoit pas poſſible qu'ils ne fuſſent exterminez par le jugement du futur Concile; le ſupplioit de faire en ſorte que leurs biens fuſſent employez à quelque nouvelle milice, ou bien transferez à un autre Ordre Militaire ja établi pour le ſecours de la Terre Sainte; promettant de faire executer tout ce qui en ſera ordonné, à la charge que ſes droits, ceux de ſes Prelats, Princes, Barons & ſujets ſoient conſervez. Le Pape par ſes Bulles luy accorda cette juſte demande; & cecy ſeul eſt ſuffiſant pour convaincre de calomnie tant d'hiſtoriens qui ont inſimulé d'avarice noſtre Roy, qui ne penſoit qu'à exterminer cette abominable milice de ſon Royaume. 1311.

Les Archeveſques, Eveſques, Prelats & autres Eccleſiaſtiques juſques au nombre de trois cens, s'eſtans trouvez à Vienne en Dauphiné, lieu à eux aſſigné par le Pape pour le Concile, la premiere Seſſion commença le 16 Octobre, où le Pape propoſa trois points, ſur leſquels il falloit aviſer.

Le premier eſtoit le fait des Templiers, l'autre le paſſage d'outremer, & le troiſiéme la reformation de l'Egliſe.

Sur ce premier l'on opina diverſement; les uns diſoient qu'il falloit oüir les Templiers en leurs defenſes, & qu'il eſtoit rude de retrancher ce membre ſi noble de l'Egliſe, ſans y obſerver formalité aucune; les autres au contraire, qu'il ne falloit

falloit plus differer d'abolir cét Ordre, tant pour le ſcandale qu'ils faiſoient à toute la Chreſtienté, qui eſtoit ſi grand que l'on avoit oüi contre eux deux mille témoins.

Guillaume Durandi Eveſque de Mende en bailla ſon avis au Pape par écrit, & luy conſeilla de ne plus differer à condamner ces gens, qui avoient mis en horreur & deteſtation par leurs mauvaiſes actions le nom Chreſtien parmi les Infideles, & corrompu meſme la foy de pluſieurs Chreſtiens, & fait vaciller en leur croyance.

1312. Cette premiere Seſſion du Concile dura depuis le mois d'Octobre juſques en la Semaine ſainte de l'année ſuivante, que le Pape manda les Cardinaux & les Prelats en un particulier conſiſtoire, où fut arreſté l'abolition des Templiers: & le 22 May fut tenu la ſeconde Seſſion où le Roy eſtoit preſent ſeant à coſté du Pape, aſſiſté de Charles de Valois ſon frere, & de ſes trois enfans Loüis Roy de Navarre, Philippes & Charles. En cette ſeconde Seſſion fut publié la Bulle de condamnation de l'Ordre avec l'approbation de l'aſſemblée. Voicy en ſubſtance ce qu'elle porte.

Que pour les grands & énormes crimes deſquels les Templiers eſtoient clairement convaincus, par l'approbation du Concile, non par forme de Sentence definitive, *Cum eam ſuper hoc ſecundum inquiſitiones et proceſſus ſuper his habitos non poſſemus* (dit le Pape) *ferre de jure, ſed per viam proviſionis ſeu ordinationis Apoſtolicae,* tout l'Ordre des Templiers eſt aboly, defenſes à toutes perſonnes d'y entrer, & y prendre l'habit à peine d'excommunication, reſervant au S. Siege la diſpoſition des biens de l'Ordre, & defendant à toutes perſonnes de s'en entremettre.

Qu'aprés une grande & meure deliberation de tout le Concile avoit eſté reſolu d'unir à l'Ordre & milice des Hoſpitaliers de S. Jean de Hieruſalem, tous les biens des Templiers tant meubles qu'immeubles à eux appartenans au temps de leur capture generale faite en France: enſemble tous les privileges à eux concedez, tant par le S. Siege que les Rois & Princes, exceptant neanmoins de cette union generale les biens des Templiers aſſis és Royaumes de Caſtille, Arragon, Portugal, & Majorque, qui ſeront toutefois diſpenſez ſelon la diſpoſition du S. Siege Apoſtolique: & en outre eſt enjoint à toutes perſonnes de toutes qualitez ſur peine d'excommunication, de rendre & mettre entre les mains des Hoſpitaliers leſdits biens dans un mois aprés la publication de cette Bulle.

Walsingham Hiſtorien Anglois fait cette remarque ſur cette clauſe de la Condamnation, *non de jure ſed per viam proviſionis,* en ces mots. *Cum in Viennenſi Concilio tractaretur an propter vocationem ſingularum perſonarum Ordinis Templariorum, vel propter acta contra eoſdem poſſet totus Ordo damnari propter ſingularium delinquentium vocationes, cum conſtaret quod dictus Ordo non fuerat vocatus, definitum fuit per Concilium quod non de jure.* C'eſt pourquoy la Bulle porte, *quamquam de jure non poſſumus, tamen ad plenitudinem poteſtatis dictum Ordinem reprobamus.*

Le Pape en execution de cette celebre Bulle, avoit deux choſes à penſer, aux perſonnes & aux biens des Templiers. Pour les perſonnes l'on y pourveut ainſi, que l'on s'en remettoit au jugement des Conciles provinciaux, pour faire punir ceux qui ſeroient trouvez coupables; auſquels Conciles ſelon la qualité des cas fut remis de pouvoir faire grace à ceux qui demanderoient miſericorde; reſervant neanmoins la connoiſſance de quelques perſonnes au S. Siege. Que ceux qui ſeroient trouvez innocens, ſeroient aſſignez leur vie durant ſur quelques lieux de l'Ordre, pour en percevoir le revenu. Pour le regard des impenitens & relaps, qu'il les falloit juger à la rigueur de Juſtice.

Il y en a qui ont écrit, que ceux qui s'en eſtoient fuis, & contre leſquels on n'avoit pû informer, furent citez par le Concile general à comparoir en perſonne dans un an devant leurs Dioceſains, pour répondre de leurs deportemens; que les defaillans l'an revolu, eſtoient declarez excommuniez, & les perſeverans en leur contumace l'année ſuivante condamnez & tenus pour heretiques.

Ensuite de cette abolition generale il eſt à propos de parler de la condamnation & execution du Grand Maiſtre de l'Ordre, bien que les Hiſtoriens ſoient fort differens pour marquer au vray le temps de cette execution; les uns la mettant en l'an 1307, ce qui ne peut eſtre; les autres en l'an 1311 le 11 Mars, ou l'an 1312,

&

& la Chronique S. Denys en 1313. Ils conviennent tous en ce point, qu'il ſe nommoit Jacques de Molay Bourguignon, Gentil-homme, cadet de ſa maiſon, lequel ſe voyant deſtitué de moyens convenables à ſon extraction, & ne voulant eſtre à charge à ſon frere, qui eſtoit fort riche, ſe retira avec les Templiers à deſſein de parvenir à quelque charge parmi eux ; ce qu'il fit, & fut pourveu d'un riche Prioré de l'Ordre, & la Grande Maiſtriſe venant à vacquer, il fut par brigues des Grands du Royaume fait Grand Maiſtre de l'Ordre, dignité qui l'égaloit aux Princes, ayant en cette qualité eu l'honneur de tenir ſur les fonts un des enfans du Roy Philippes le Bel.

Le Roy nonobſtant cela le fit arreſter avec tous ſes confreres, & fut reſervé avec trois autres, Guy frere du Dauphin de Viennois, Hugues de Peraldo un des grands de l'Ordre, & un autre qui avoit eu charge aux Finances du Roy. Ils furent interrogez l'an 1307 à Paris, & confeſſerent le tout comme nous avons remarqué cy-deſſus. Le Roy les fit conduire à Lyon vers le Pape, puis à Poictiers, où ils reconnurent en preſence du Pape & du Roy qui leur promit de leur ſauver la vie, qu'ils avoient dit la verité par leurs premiers interrogatoires. Cela fait ils furent conduits à Paris, & deux Cardinaux envoyez auſſi-toſt aprés, pour declarer quelle eſtoit l'intention du Pape touchant ces quatre principaux Chevaliers du Temple.

Pour donc publier ce qui eſtoit de la volonté du Pape, ces Cardinaux firent dreſſer un echaffaut au Parvis Noſtre Dame, ſur lequel eſtant élevez ils reciterent le decret & la depoſition de ces quatre Chevaliers, comme ils avoient reconnu la corruption de leur Ordre eux meſmes au Pape & au Roy.

Alors le Grand Maiſtre & le frere du Dauphin en preſence du peuple ſupplierent les Cardinaux d'eſtre oüis, & dirent qu'ils avoient depoſé faux contre leur Ordre, qu'il eſtoit tres-ſaint, qu'ils ſe dédiſoient de ce qu'ils avoient dit à Poictiers, & que ce qu'ils en avoient fait c'eſtoit à la perſuaſion du Pape & du Roy, & qu'ils eſtoient preſts de mourir pour ſoûtenir cette verité. La pertinacité de ces deux Templiers & leurs variations étonnerent les Cardinaux, qui commanderent qu'ils fuſſent remis en priſon ; les deux autres qui avoient perſiſté en leurs premieres confeſſions eurent la vie ſauve, ſuivant ce qui leur avoit eſté promis ; mais ils perirent depuis miſerables, comme a écrit Antonin Archeveſque de Florence.

Ces deux priſonniers quelque temps aprés furent executez & brûlez vifs en l'Iſle devant les Auguſtins de Paris, où ils endurerent tres-conſtamment la mort. 1313. Quelques Hiſtoriens remarquent que le Grand Maiſtre dit quelques diſcours à la mort : Mariana en rapporte, dit-il, les propres paroles. Paul Emile en dit autant, mais en divers termes ; ce qui fait croire que ce ſont choſes inventées & faites à plaiſir. En effet ils écrivent qu'il dit en preſence du peuple eſtant preſt d'endurer la mort, que ce qu'il avoit dit contre ſon Ordre eſtoit faux, qu'il n'y avoit jamais rien reconnu que ſainteté, qu'en cela ſeul il avoit bien merité la mort pour avoir dit faux en preſence du Pape & du Roy ; proteſta de ſon innocence & des ſiens. Le ſimple peuple abuſé de cette feinte conſtance & opiniaſtreté, crût que ces gens mouroient innocens, les tenoit pour Saints ; ce qui fut cauſe qu'aprés le ſupplice on en vid qui ramaſſerent de leurs cendres.

Un Hiſtorien François qui vivoit lors, confirme tout ce que deſſus concernant cette execution. Voicy ce qu'il dit. Il fut queſtion, dit-il, de mettre fin au procés du Grand Maiſtre des Templiers, & de trois autres des principaux de l'Ordre priſonniers, qui eſtoient le Viſiteur de France, & des Maiſtres d'Aquitaine & de Normandie, qui avoient eſté reſervez au jugement du Pape. Le Pape donc ayant donné pouvoir à trois Cardinaux Legats, à l'Archeveſque de Sens & autres Prelats, à condition d'appeller avec eux quelques Docteurs en Droit Canon pour juger ces quatre perſonnes ; ils s'aſſemblerent à Paris par-devant eux. Ces accuſez reconnurent publiquement les crimes dont ils eſtoient prevenus, & perſiſterent en leurs premieres confeſſions, & pour ce ces Juges ordonnerent qu'il ſeroit fait un échaffaut au Parvis Noſtre-Dame, où l'on leur feroit ſçavoir ce qui ſeroit ordonné. Un des Cardinaux ayant fait un diſcours au peuple, dit que ces quatre Templiers eſtoient condamnez en une priſon perpetuelle pour avoir ingenuëment confeſſé leurs fautes : à l'inſtant comme ces Juges y penſoient le moins, le Grand Maiſtre & le Maiſtre de Normandie, ſe leverent en preſence de tout le peuple & des Juges, & declarerent

que tout ce qu'ils avoient dit en leurs interrogatoires eſtoit faux. Auſſi-toſt les Cardinaux les livrerent au Prevoſt de Paris qui eſtoit là preſent, pour les repreſenter le lendemain qu'il en ſeroit ordonné. Cette nouvelle ainſi étrange fut portée au Roy, qui auſſi-toſt aſſembla ſon Conſeil, ſans y appeller aucuns Eccleſiaſtiques, où il fut arreſté que ſur le ſoir ce Grand Maiſtre & ſon compagnon ſeroient brûlez dans l'Iſle du Palais entre le Jardin du Roy & les Auguſtins; ce qui fut executé. Ces miſerables endurerent tres-conſtamment ce rude ſupplice, perſiſterent juſques à la fin, diſans que tout ce qu'ils avoient depoſé eſtoit faux; ce qui étonna le peuple qui aſſiſta à cette execution. Pour les deux autres qui ne parlerent point, l'on leur fit executer la ſentence qui les condamnoit à une priſon perpetuelle.

Les Hiſtoriens Allemans ont écrit, que le Pape Clement ayant envoyé à l'Archeveſque de Mayence la Bulle de condamnation des Templiers pour la publier, qu'ayant aſſemblé ſon Clergé pour faire cette publication, Hugues Waltgraff ou *Comes Silveſtris*, un des premiers de l'Ordre, accompagné de vingt Templiers armez, entrerent au lieu où l'Archeveſque tenoit ſon aſſemblée. L'Archeveſque étonné le reçeut humainement, Hugues les aſſura qu'il n'eſtoit point venu pour y faire violence: dit toutefois en colere qu'il avoit oüi dire, qu'ils eſtoient aſſemblez pour publier la Bulle contre eux; qu'il demandoit qu'ils euſſent à publier preſentement l'acte qu'il tenoit en main, qui eſtoit l'appel de cette condamnation de Clement, au futur Concile ſous le prochain Pape.

L'Archeveſque craignant d'eſtre violenté par ces Templiers armez ſous leurs manteaux, promit d'aviſer à ce qu'ils deſiroient de luy. Hugues le preſſa de le faire à l'inſtant; ce qu'il fit, & cét appel leû l'on vid qu'il contenoit la cauſe de leur defenſe, & l'injuſtice de leurs ennemis, que tous les témoins qui avoient eſté oüis contre eux eſtoient faux; que par miracle leurs robbes n'avoient pû brûler. L'Archeveſque ſe voyant ainſi forcé, les traita doucement; mais un des ſiens ſe mocqua de ce faux miracle, diſant que leurs robbes eſtoient pures & nettes, voila pourquoy elles ne brûlerent pas, mais parce que les hommes eſtoient méchans ils brûlerent. L'Archeveſque écrivit pour eux au Pape, à quoy le Pape récrivit qu'il s'informaſt de ce qui eſtoit contenu en ce libelle appellatoire; ce qui fut fait, & le Synode aſſemblé, les Templiers de cette Province furent abſous des accuſations qu'on leur avoit mis ſus. Il y en a qui content d'autre façon ce miracle des manteaux qui ne brûlerent point, diſans que ces vingt Templiers qui entrerent dans le lieu de l'aſſemblée, en ſigne de leur innocence mirent des charbons ardens ſur leurs manteaux qui ne brûlerent point.

Reste maintenant de déduire ce qui fut fait touchant leurs biens. En France le decret du Concile ne fut pas ſi-toſt fait, que le Roy écrivit au Pape qu'il l'approuvoit: tellement que les biens que les Templiers avoient en ſon Royaume, furent delivrez aux Hoſpitaliers ſans prejudice de ſes droits, & pretentions de ſes Prelats, Barons & autres de ſes ſujets: & y a clauſe dans ſes lettres, qui porte que ſon conſentement y eſtoit du tout neceſſaire, & que le Pape l'avoit deſiré, *cum bona praedicta quatenus in regno noſtro ſunt, ſub noſtra guardia ſpeciali et protectione conſiſtunt, ac in eis ad nos jus patronatus mediate vel immediate plenarie pertinere noſcitur.*

Le Pape reconnoiſſant cette bonne & franche volonté du Roy, le pria d'aider & favoriſer les Hoſpitaliers en la priſe de poſſeſſion de ces biens, & de commander à ceux qui en avoient l'adminiſtration de les rendre & reſtituer, & de faire contraindre ceux qui les detenoient contre ſon commandement.

Ainsi les Hoſpitaliers en vertu de la Bulle d'union, & du commandement du Roy, furent mis en poſſeſſion des biens des Templiers en ce Royaume.

Venons à ce qui ſe paſſa hors la France pour ce regard. En Arragon Jacques qui y regnoit lors, avoit envoyé au Concile ſes Ambaſſadeurs, & ſur le bruit qu'il avoit eu de la deſtination des biens de ceux du Temple aux Hoſpitaliers, leur bailla inſtruction de ſupplier le Pape, que les biens des Templiers en ſon Royaume fuſſent unis à ceux de l'Ordre de Calatrava, & qu'il en fuſt inſtitué un Grand Maiſtre en Arragon, qui dépendroit de l'Ordre de Ciſteaux, ſans plus répondre au Convent de Calatrava en Caſtille. Le Roy d'Arragon pour exciter le Pape de luy accorder ſa demande, l'informa de l'eſtat du Royaume de Grenade, & luy nota particulierement la quantité de Mores & Renegats qui eſtoient en ce Royaume.

Cette

Cette pourſuite fut cauſe qu'en la Bulle de condamnation des Templiers, comme il eſt remarqué cy-deſſus, les Royaumes d'Eſpagne pour le regard de l'union des biens des Templiers aux Hoſpitaliers ſont exceptez. Enſuite de laquelle exception le Pape écrivit aux Rois qui commandoient lors en ces Royaumes, qu'ils euſſent à luy envoyer gens pour dire & declarer leurs raiſons, & comment ces biens en leurs Royaumes ne devoient point ſuivre la loy generale.

Le Roy d'Arragon perſiſtoit en ce qu'il avoit remonſtré auparavant, qu'il plût au Pape établir un Ordre comme celuy de Calatrava, qui fuſt obligé de faire la guerre aux Mores ennemis de la Foy & Religion Chreſtienne, qu'il ſeroit à propos que le principal lieu de l'Ordre fuſt Monteſa au Royaume de Valence, place tres forte & comme imprenable: qu'au cas que le Pape vouluſt étendre cette union en ſon Royaume il donna charge à ſes Ambaſſadeurs de declarer, que pour la ſeureté de ſon Eſtat il ſeroit contraint de s'emparer de dix-ſept places fortes qui avoient appartenu aux Templiers, & retenir les rentes qui en dépendent pour fournir aux frais des garniſons. Le Pape ſur ces propoſitions fut quelque temps à ſe reſoudre: Enfin toutefois cét Ordre de Chevalerie fut inſtitué en Arragon des dépoüilles des condamnez.

Le Roy de Caſtille ne ſe preſenta point au jour aſſigné par le Pape, tellement que les biens qui eſtoient en ſon Eſtat appartenans aux Templiers, furent unis à ceux de l'Hoſpital. Ce que le Roy de Caſtille Ferdinand IV. n'executa nullement, car il appliqua à ſon domaine tous leurs biens & leurs villes qui n'eſtoient en petit nombre & de peu de conſideration dans ſon Eſtat.

Denys Roy de Portugal, par l'avis du Pape inſtitua en ſon Royaume les Chevaliers de Chriſt, qu'il fonda des biens des Templiers; & leur principale fonction eſtoit la guerre continuelle contre les Mores, & leur fut donné pour retraite Caſtro Marin lieu bien fortifié, pour eſtre proche de leurs ennemis.

Pour l'Angleterre voicy ce qui s'en trouve. En un Parlement tenu l'an 1324, les terres & poſſeſſions, bref tous les biens des Templiers d'un commun conſentement du Clergé & du peuple, furent concedez aux Hoſpitaliers pour en joüir à perpetuité, enſemble leurs privileges; & remarque-t-on que le Prieur des Templiers d'Angleterre eſtoit premier Baron.

Ceux qui reſterent de l'Ordre aprés cette univerſelle condamnation, ſe voyans deſtituez de tous biens, & déliez ce leur ſembloit de tous vœux, penſerent qu'il leur eſtoit loiſible de ſe marier: les Eveſques Anglois s'y oppoſerent, attendu les vœux qu'ils avoient faits entrans en leur religion.

Incontinant aprés la Bulle de condamnation le Pape declara par une autre Bulle, qu'en faiſant l'union & incorporation des biens des Templiers à l'Ordre de S. Jean de Jeruſalem, il avoit entendu que ce fuſt ſans prejudicier aux droits que les Rois & Princes, Barons & autres avoient ſur les biens des Templiers lors de leur capture; proteſtant que cette omiſſion avoit eſté faite par inadvertance & par le vice de celuy qui avoit écrit la Bulle.

Avant que finir ce diſcours il faut remarquer que Jo. Villani & autres ont écrit, pour d'autant plus deprimer cette action loüable & pleine de pieté de noſtre Roy, que tant s'en faut que l'Ordre des Hoſpitaliers euſt reçû par cette union de l'avancement comme il ſembloit, qu'il en fut grandement incommodé, & reduit en une tres-grande pauvreté, pour le grand argent qu'il leur fallut payer au Roy, & pour racheter les terres & autres biens des Templiers, qui eſtoient poſſedez tant par le Roy que par ſes ſujets.

La réponſe à ce dernier trait de calomnie, bien qu'elle ſe puiſſe nettement tirer de tout ce qui eſt deduit cy-devant, & encore plus preciſement par la tranſaction faite en l'an 1315, le 14 Février entre le Roy Loüis Hutin & Foulques de Villaret Grand Maiſtre de l'Hoſpital, pour demeurer quitte par ceux de cét Ordre envers le Roy de la ſomme de deux cens ſoixante mille livres, & de pluſieurs autres ſommes non exprimées, pour leſquelles il avoit tous les biens des Templiers obligez, & ce pour les grandes & immenſes dépenſes qu'avoit faites le Roy Philippes le Bel ſon pere tant en la capture, priſon, que pourſuites de l'abolition de cét Ordre: non pas que deſlors, porte la tranſaction, les Hoſpitaliers ne fuſſent en poſſeſſion & joüiſſance par l'entremiſe & authorité du Roy Philippes le Bel de tous les biens des Templiers;

mais

mais parce qu'il y avoit pluſieurs comptes à rendre par ceux qui avoient manié les biens des Templiers depuis leur priſe ; qu'il reſtoit auſſi beaucoup de meubles, & beaucoup de debtes mobiliaires recelées & cachées, deſquelles on avoit quelque lumiere. Il eſt donc convenu pour acquitter l'Ordre de ces grandes ſommes deües au Roy, qu'il auroit les deux parts de ces debtes mobiliaires & autres meubles, & cela ſans toucher aux immeubles dont ils eſtoient en poſſeſſion paiſible. Et c'eſt en cecy que l'on void le peu de fondement qu'il y a eu de vouloir tacher ainſi la memoire du Roy Philippes le Bel, qui ne toucha jamais aux immeubles, qui eſtoit le principal bien de cét Ordre ; mais ſeulement aux meubles, & à quelque argent qu'il pouvoit y avoir lors, & encore les deux parts, choſe de peu de conſideration & qui ſe diſſipe en un inſtant en un grand Eſtat comme celuy-cy.

Voila' ce qui eſt de la verité de cette Hiſtoire par les actes qui reſtent encore à preſent ; aprés cela peut on ajouſter foy aux Hiſtoriens, non ſeulement étrangers, mais François, qui accuſent le Roy Philippes le Bel de tyrannie & d'avarice, en ce qu'il opprima (diſent-ils) injuſtement cét Ordre par fauſſes accuſations, & que par cette oppreſſion il avoit deſſein d'uſurper leurs grands biens ?

Mais aprés les interrogatoires de deux-cens quarante Templiers oüis ſeulement en France, qui eſt ce qui nous reſte, & deux mille témoins oüis contre eux par toute la Chreſtienté ; aprés un conſentement de tous les Princes Chreſtiens, aprés un decret d'un Concile univerſel de trois cens Eveſques qui eſt infaillible, & de cette ſeule conſideration l'on peut tirer toute la juſtification qui ſe peut imaginer pour le Roy ; & aprés une ſi grande franchiſe dont il uſa pour mettre les Hoſpitaliers en poſſeſſion de ces biens, aprés la tranſaction dont nous venons de parler, aprés meſme la joüiſſance de tous ces biens, en laquelle ſont encore à preſent les Hoſpitaliers : Ne condamnerons nous pas d'ignorance & de temerité nos Hiſtoriens, d'avoir eſté ſi mal inſtruits, & ſi peu ſoucieux de l'honneur de la France, d'avoir mieux aimé ſuivre l'erreur commun, ou la paſſion de quelques impertinens Eſcrivains, que d'entreprendre la defenſe & juſtification de noſtre Roy, qui eſtoit certes tres-facile, par les Hiſtoriens étrangers meſmes, qui ont bien & ſagement conſideré que les abominables actions, impuretez & impietez de ceux de cét Ordre, avoient attiré l'ire de Dieu ſur eux & l'indignation de tout le monde. Zurita tres-prudent Hiſtorien l'a bien ſçeû remarquer, quand il a dit : *Fue verdaderamente caſo y exemplo degno de gran admiracion, que la malicia ſe eſtendieſſe tanto entre perſonas tan diverſas y eſtrañas en condicion, lenguaje y coſtumbres, y que todos profeſſavan religion y orden de Cavalleria, que pudieſſe manzillar ſus vidas de tal manera que ſe deſviaſſen de la ſe Catholica : y generalmente ſe pervirtieſſen en tanto grado que convinieſſe por eſta cauſa ſer deſhecha ſu memoria, o que la enormidad de delitos graviſſimos y neſandos comprehendieſſe à tantos, y quedaſſe tan manifieſta, que fue neceſſario arrancarla de rayz, ſin tener atencion, à che avia muchos que eſtavan non ſolo libres de culpa, pero à un de la ſoſpecha della.* Et plus bas : *Deſta manera ſe deſhizo del todo aquella orden por grande culpa de los que la gouvernavan, que ſe dieron à ſus regalos y vicios profaniſſimamente, con grande abominacion y torpeza, aviendo ſido inſtituido, para ſuſtentar los trabajos y peligros de la guerra, y ſer el fuerte de la Terra Santa contra los infieles : y eſto parecio ſer muy neceſſario, per mayor eſcarmiento y exemplo de toda la Chriſtianidad, porque las otras ordenes que ſeguian la miſma milicia contra los infieles, perſeveraſſen en ſu profeſſion, ſin apartarſe de la verdadera inſtitucion de ſus religiones.* Jean Mariana en ſon hiſtoire d'Eſpagne en parle ainſi. *Villaneus certe et Antoninus, alii a calumnia defendunt, fama frequentior et ſenſus prope omnium damnat.* Et plus bas : *Crudele decretum fuiſſe pleriſque viſum, neque eſt veriſimile ea delicta in omnes provincias manaſſe, contaminaſſe ſingulos : ſed cunctis tamen ejus Ordinis clade documentum datum, ſimilis perfidiae vitandae, praeſertim viris ſacratis, quorum opes vireſque integra magis pietatis opinione quam re alia nituntur.*

Albertus Krantzius Doyen de l'Egliſe de Hambourg, parlant à ce propos, dit : *Nemo putet levem occaſionem ſubvertendi Ordinis quem ante Romana Eccleſia tantis evexerat meritis. Regibus Franciae, Angliae, Hiſpaniae, apud quos in regnis morabantur extruſi terra ſancta, ea primum veſania perclaruit : illi*

nunciis

nunciis apud Clementem detexerant, Pontifice mirante; ſed vicit eum conſonum a tribus regibus teſtimonium, et ut res fieret conſpectior, protracti ſunt ex his nonnulli ad ſummum Pontificem, qui execrationem Chriſtianiſmi faterentur, alii tamen quaeſtionibus ſubjecti nihil omnino fateri voluerunt, nec poterat a robuſtioribus ulla quaeſtionis confeſſio extorqueri. Unde factum eſt, ut multi fabularentur propter praedia et arces quas tenuerant in regnis, reges in eos conſpiraſſe; ſed vanum vulgus atque ad credulitatem fabulationemque promptum eſt atque temerarium. Magiſter ejus Ordinis cum aliquot fratribus Pariſiis publice concrematus eſt, caeteri per regna, ne bellum aut gravior aliquis tumultus fieret, uno die capti oppreſſique ſunt.

Il s'en pourroit adjouſter d'autres qui font ces meſmes conſiderations, mais ceux cy ſuffiſent, pour convaincre la ſtupidité de quelques uns des noſtres; & il n'eſt pas poſſible, jugeant ſainement des choſes, de penſer autrement, ſi nous ne voulons, comme il eſt remarqué au commencement de ce diſcours, tirer à contraire ſens toutes les plus belles grandes & ſaintes actions des hommes.

Hiſtoire

Hiſtoire Generale du Schiſme, qui a eſté en l'Egliſe depuis l'an 1378 *juſques en l'an* 1428.

IL eſt certain que les grands changemens en toutes ſortes d'Eſtats & de Gouvernemens ont d'ordinaire une tres-perilleuſe ſuite. La tranſlation du S. Siege, & de la Cour de Rome en France, & en Avignon, comme elle a eſté grande & importante, auſſi a-t-elle eu ſes malheurs ſi extrémes & ſi dangereux, que la Chreſtienté a eſté long temps à reconnoiſtre où eſtoit l'Egliſe, diviſée qu'elle eſtoit en tant de partis ſi endurcis en leur erreur, qu'à peine deux Conciles generaux en ont pû voir la fin.

Le Pape Clement v. qui transfera le Siege de l'Egliſe en Avignon, fut élû en l'année 1305. L'ordre qu'il mit en Italie ſuivy depuis par ſes ſucceſſeurs, fut qu'il envoya des Legats aux principales Villes du Patrimoine de l'Egliſe, & à Rome trois Cardinaux avec la dignité de Senateurs, pour gouverner ces Eſtats ſous ſon nom. Mais comme leur authorité n'eſtoit telle que celle des Papes, & que ces Legats & Lieutenans avoient de leur coſté des deſſeins de s'agrandir, pluſieurs villes ſe rebellerent par les factions qui ſe formerent, appuyées par les Princes voiſins, qui reconnûrent ſe pouvoir emparer de ce qui eſtoit à leur bienſeance avec peu de peine. Sous ce premier l'Eſtat de Ferrare fut envahy par les Venitiens ; les Florentins & les Lucquois opprimerent miſerablement les Eccleſiaſtiques. Sous ſon ſucceſſeur, Boulogne ſe revolta ; mais ſi furieuſement, qu'ils violenterent & chaſſerent le Legat du Pape : & il y eut de grandes diviſions avec les Vicomtes de Milan. Benoiſt xii. penſant mieux faire que ſes devanciers eût deſſein de venir en Italie en perſonne, & tenir ſa Cour à Boulogne ; mais ayant fait ſonder les volontez de ce peuple, il le trouva ſi contraire à le recevoir, & ferme en leur deſobéïſſance, qu'il reſolut de ne point quitter Avignon ; mais envoya pluſieurs Legats, & plus que n'avoient pas fait ſes predeceſſeurs, pour voir ſi cette puiſſance ainſi diviſée ſe maintiendroit avec plus d'avantage pour luy. Cét ordre luy ſucceda aſſez bien, & à Clement vii. ſon ſucceſſeur. Mais Innocent vi. eût de grands affaires en Italie juſques dans Rome où les ſeditions furent furieuſes : tellement que Urbain v. ſon ſucceſſeur, penſant que ſa preſence ſerviroit de bride aux ſeditieux, & aux Princes voiſins, alla luy-meſme en Italie, & fut quelques mois à Rome : où ayant mis ce luy ſembloit un bon ordre aux affaires, de l'Egliſe en Italie, il s'en revint en France, où il mourut peu aprés, & en ſon lieu fut élû Gregoire xi. ſous lequel l'ordre qu'avoit mis ſon predeceſſeur ne dura gueres. Car les Vicomtes de Milan, & les Florentins travaillerent infiniment les ſujets de l'Egliſe : Boulogne, Peruſe, bref les villes du Patrimoine prirent les armes comme par un complot. Gregoire tâcha d'appaiſer ces revoltes par un Legat, mais inutilement ; ce qui fut cauſe que l'on luy perſuada d'y aller en perſonne. Balde ce grand Juriſconſulte ſon precepteur le porta à cette entrepriſe : un Eveſque luy remonſtra qu'il devoit l'exemple aux autres Eveſques, qu'il y avoit long-temps que ſon Egliſe de Rome eſtoit abandonnée, qu'il y devoit la reſidence : deux femmes renommées pour leur ſainteté, S. Brigitte, & S. Catherine de Sienne Religieuſes, luy donnerent ce conſeil comme par revelation : ce qui le fléchit tellement qu'il s'y reſolut contre l'avis du College des Cardinaux, & de tous ſes parens ; prit ſon chemin par mer comme en cachette, ſans en avertir les François,
1376. & partit le 13 Septembre 1376, accompagné de tous les Cardinaux, fors de ſix qu'il
1377. laiſſa en Avignon, & arriva à Rome en Janvier de l'année 1377. Il trouva Rome en un miſerable eſtat, les edifices ruinez, les mœurs de ce peuple rudes & barbares, & le patrimoine de l'Egliſe à demi uſurpé : mais comme il eſtoit à rétablir ce qu'une ſi grande ſuite d'années avoit corrompu & perdu, il mourut à Rome le 27 du
1378. mois de Mars de l'année 1378.

Voila' en ſommaire les malheurs que ce grand changement au gouvernement de l'Egliſe apporta en l'Italie ; mais ce qui ſuivit puis aprés, eſtant un mal univerſel, touchant au general de l'Egliſe, qui fut le Schiſme qui a eſté le plus long & ſans doute le plus pernicieux qui fut jamais en l'Egliſe, eſt incomparable à tout

ce qui ſe peut imaginer de mal. Gregoire mourant prejugea cette miſerable ſuite, car il ſe repentit d'avoir laiſſé la ville d'Avignon.

La plus grande partie des Cardinaux Ultramontains eſtoit à Rome lors de la mort de Gregoire, & ne s'en trouva que quatre Italiens. Il fut lors queſtion d'en élire un autre. Les Romains qui avoient intention, ſe reſſentans des miſeres paſſées, que la Cour de Rome demeuraſt à Rome, ou du moins en Italie, ſe reſolurent de mener vivement cét affaire, & enfin d'uſer de violence contre les Cardinaux pour parvenir à leurs deſſeins. Les Cardinaux pour ſe défendre de ces pourſuites dirent qu'ils éliroient en leur conſcience celuy qu'ils penſeroient le plus propre, ſans exception de nation, à l'exemple de Nôtre Seigneur qui appella à l'Apoſtolat gens de toutes Nations; que s'ils y procedoient d'autre ſorte, celuy qu'ils éliroient ſeroit intrus au Papat, & ne ſeroit point Pape. Les Romains ne faiſans pas cas de ces remonſtrances, craignans que les Cardinaux ſortiſſent de Rome, firent garder tous les paſſages, chaſſerent les nobles & principaux citoyens de la ville, & en leur lieu mirent les armes en main de certaines gens barbares & ruſtiques qui n'eurent aucun reſpect à la majeſté du Conclave, firent ce qui leur fut commandé. Ce fut à cette ſorte de gens que l'on donna la garde du Conclave. Le jour que les Cardinaux y entrerent, ces gardes, & le peuple armé dans la place de ſaint Pierre proche du lieu où eſtoit l'aſſemblée des Cardinaux, crierent d'une voix horrible, *Volemo un Papa Romano, o vero Italiano.* Ces clameurs durerent long-temps avec tel épouventement des Cardinaux enfermez, qu'ils eurent avis que les ſeditieux, furieux & ſans ordre amaſſoient quantité de bois, & autres matieres aiſées à brûler, qu'ils mettoient ſous la ſalle du Conclave; pour y mettre le feu, au cas que l'on ne fiſt ce que les Gouverneurs & le peuple deſiroient. Les Gouverneurs meſme contre tout ordre furent au Conclave, & ayant fait venir tous les Cardinaux en une chapelle, les avertirent de faire ce qui leur avoit eſté dit ſi haut. Les Cardinaux firent les réponſes telles qu'ils avoient fait auparavant. Les inſolences de ce peuple furent ſi grandes, que trois Cardinaux de l'avis des autres furent contraints de ſe preſenter à la feneſtre, & aſſeurer qu'ils feroient ce que l'on deſiroit : mais n'ayant point deſigné ce jour, les cris recommencerent plus que devant, ce qui fut cauſe que l'on aſſûra le peuple que dés le lendemain l'on feroit ce qu'il avoit deſiré : ce que neanmoins ils n'euſſent fait ſans cette violence, comme aucuns d'eux proteſterent en preſence de Notaires & Témoins. Tellement qu'en une telle precipitation ils elûrent Barthelemy *Butillus Praegnanus* non Cardinal, mais ſeulement Archeveſque de Barri Neapolitain, qui ſe nomma Urbain VI. Ceux qui ont écrit ſa vie, & qui l'avoient connu, l'ont loüé pour ſa pieté, CIↃCCCLXXVIII. & ſa doctrine en Droit Canon, ayant eſté long-temps employé dans la Chambre URBAIN VI. Apoſtolique; de ſon humilité avant qu'il fuſt élû; incorruptible, amy de juſtice & de pureté; mais ſe fiant trop à ſa prudence, & croyant trop aux flatteurs deſquels il ſe faiſoit entretenir. Les Cardinaux eurent cette ferme croyance, que s'il acceptoit cette charge, ce ſeroit pour un temps & pour les garentir du peril où ils eſtoient, luy qui avoit eſté preſent à la violence du peuple Romain, & avoit vû tout ce qui s'eſtoit paſſé; qu'eſtant verſé en Droit Canon & au ſtile de la Chancellerie il ſçavoit bien que l'election faite de ſa perſonne eſtoit notoirement nulle; & ainſi qu'ils eſperoient qu'il ne voudroit pas demeurer en cette charge avec la perte de ſon ame, & de celles de ceux qui l'avoient élû : que cela avoit eſté expreſſement convenu entre eux avant qu'ils euſſent promis au peuple furieux de faire ce qu'il deſiroit. Voila comme nos hiſtoriens ont laiſſé par écrit ce qui ſe paſſa en ce Conclave, meſme un qui a eſté preſent à toute cette tragedie. Mais Theodoricus de Niem qui eſtoit à Rome, & qui a écrit l'hiſtoire de ce Schiſme, mais fort confuſement, ne parle de ces violences qu'aprés l'election; reconnoiſt bien le cry *Volemo un P. Rom. o vero Italiano*; dit que tous les Cardinaux eſtoient preſque François, & qu'il n'y en avoit que quatre Italiens, ſçavoir Pierre Florentin, Jean Milanois, Jacques des Urſins Romain, & Jacques Cardinal de Saint Pierre Romain. Le peuple, au cry qui fut fait que le Barrois eſtoit Pape, fit une grande rumeur diſant que on avoit contrevenu à ce qu'il avoit demandé un Romain ou un Italien. Le Cardinal Urſin fut cauſe de ce bruit, qui deſiroit que le ſort tombaſt ſur luy : mais le vray ſujet de cette émeute fut l'équivoque du nom d'un nommé Jean de Bar

François

François Chambellan du defunct Pape, que le peuple croyoit avoir eſté élû, Urbain eſtant peu connû, pauvre & miſerable qu'il eſtoit, & le peuple ne penſa jamais à luy ; ce qui fut cauſe que le tumulte ne ceſſa point, & fit reſoudre les Cardinaux pour appaiſer cette populace, de leur dire que le Cardinal de S. Pierre eſtoit deſigné Pape, mais c'eſtoit un remede plus dangereux que le mal : car les amis de ce Cardinal vindrent en troupe, l'enleverent & le porterent ſur l'Autel de S. Pierre où on a de couſtume de porter les nouveaux Papes, où il fut tellement preſſé qu'il penſa eſtre étouffé, quoy qu'il dît tout haut, qu'il n'eſtoit point Pape, mais l'Archeveſque de Barri. Le meſme jour de l'election quatre ou cinq des Cardinaux ſe retirerent de Rome avec ce Cardinal de S. Pierre, d'autres furent au Chaſteau de S. Ange & au bourg : le lendemain les Cardinaux Pierre de Lune, l'Abbé de Grammont, Robert de Geneve, les Cardinaux d'Aigrefeüil, de Viviers, de Glandeves, de S. Ange, de S. Euſtache, de Bretagne, & de Poictiers tous François, & trois Italiens, furent trouver Urbain qui eſtoit au Palais, le mirent dans le ſiege, & le firent voir au peuple, qui s'eſtoit émû ſur cette équivoque ; la vûë d'Urbain les appaiſa, & le trouverent tel qu'ils avoient deſiré. Le jour de Paſques il fut couronné, & prit poſſeſſion à l'ordinaire.

Urbain ſe voyant reconnu du peuple & du College des Cardinaux ſe gouverna trop ſeverement, juſques à l'arrogance, & inſolence, telles que les Cardinaux vindrent à un tel mépris de luy, qu'ils le tenoient peu ſenſé. Tellement qu'environ le mois de May, treize Cardinaux faiſant plus des deux parts du College qui eſtoit à Rome lors de la mort de Gregoire XI. ſe retirerent à Anagnia, en la compagne de Rome, ſous couleur d'y paſſer les chaleurs de l'Eſté. Urbain reconnût leur deſſein & ſa faute, fit tout ce qu'il pût pour les faire retourner, s'avança prés d'eux à moitié chemin, juſques à Tivoli, où il fut quatre mois, pendant leſquels les Cardinaux le firent avertir par quelques Seigneurs, que ſon election eſtoit fort vitieuſe, & luy en firent voir les preuves ; ce que n'ayant pas bien reçû, il les obligea de commencer leur procedure contre luy : L'admoneſterent par lettre de penſer à ce qui s'eſtoit paſſé à Rome à ſon election, comme elle avoit eſté forcée par le peuple, & qu'elle avoit eſté faite par eux pour éviter la mort, & qu'il n'eſtoit point Pape ; ce qu'il reçût pour injure, & le fit roidir contre eux, & fit publier une lettre ſous le nom de tous les Chreſtiens, adreſſée à ces Cardinaux, où ſon election eſt maintenuë Canonique, & ſur la fin le Comte de Fundi eſt exhorté de ne point donner de protection à ces Cardinaux revoltez & ſchiſmatiques. Ce qui fut cauſe qu'au mois d'Aouſt leſdits treize Cardinaux publierent par le Patriarche de Conſtantinople une lettre par toute la Chreſtienté, par laquelle aprés s'eſtre plaint de l'ambition de Barthelemy de Barri, qui ſçavoit comment ſon election avoit eſte faite, ils declarerent qu'il n'eſtoit point Pape, l'anathematiſerent, & qu'il eſtoit intrus au Papat & deſtructeur de la paix de l'Egliſe : & aprés cela continuans leur pourſuite, le citerent à certain jour pour comparoiſtre devant eux ſous la protection de Honorat Gayetan Comte de Fundi Gouverneur de la Campagne pour l'Egliſe. Othon Prince de Tarente, fit ce qu'il pût pour éteindre ce feu qui commençoit à paroiſtre ; mais il trouva l'eſprit d'Urbain ſi déreglé & ſi ambitieux, penſant déja à donner des Principautez & des Royaumes à ſon néveu François *Praegnano*, qu'il avoit en penſée de faire Roy de Sicile, qu'il jugea que ce mal auroit un grand progrez. Urbain voyant qu'il ne pouvoit rien ſur ces Cardinaux, retourna vers l'hyver à Rome, & les Cardinaux François demeurerent à Fundi ſous la protection du Comte, & écrivirent une lettre à un des trois Cardinaux Italiens retirez à un Chaſteau appartenant à l'un deux, qui luy fut baillée en ſecret, & portoit que s'il pouvoit les venir trouver à Fundi, qu'ils feroient en ſorte qu'il feroit élû Pape : ils en écrivirent autant & avec une pareille precaution aux deux autres : ſi bien que ces Cardinaux ambitieux, ſans ſe communiquer les lettres, ſe déroberent l'un de l'autre, & partirent de ce chaſteau, & ſe rencontrerent à Fundi, où ils trouverent tous les Cardinaux aſſemblez. Là ſe voyant appuyez de la Reine Jeanne de Naples, aprés avoir monſtré comme l'election faite à Rome avoit eſté violentée, & extorquée d'eux, ils élûrent pour Pape Robert de Geneve, âgé de 36 ans, frere
CLEMENT VII. d'Amedée Comte de Geneve, qui prit le nom de Clement VII. il avoit eſté Eveſque de Theroüenne, puis de Cambray. Il ſemble à propos d'inſerer en ce lieu ce qui ſe trouve dans un Hiſtorien Anglois qui a écrit au commencement du regne de Richard

Richard II. Roy d'Angleterre, qui fut l'an 1378 en Octobre. Il ſe tint un Parlement à Gloceſtre, où ſe preſenterent quelques Ambaſſadeurs de la part d'Urbain VI. demandans ſecours contre aucuns Cardinaux apoſtats qui recherchoient les moyens de troubler l'Egliſe, & ſon election ; qu'au meſme lieu ſe trouverent auſſi des deputez de ces Cardinaux qui preſenterent une lettre de leur part ſcellée de dix ſeaux, par laquelle ils demandoient l'aſſiſtance du Roy d'Angleterre contre le Pape. Ces deputez furent fort mal reçûs, au contraire les Ambaſſadeurs du Pape bien traitez, & Urbain reconnu Pape. L'hiſtorien Anglois ajouſte, que le Parlement d'Angleterre s'eſtant informé comment les choſes s'eſtoient paſſées en l'election du Pape, l'on ſçût, dit il, qu'un des Cardinaux nommé le Cardinal d'Amiens ayant eſté envoyé par le feu Pape Gregoire à Piſe pour y terminer quelques differens, eût avis de la mort du Pape, & de l'election d'Urbain ; que ſur une lettre que luy avoit écrit le Pape nouvellement élû, il l'eſtoit venu trouver à Rome, où le Pape au premier Conſiſtoire parla aigrement contre l'infame avarice d'aucuns Cardinaux, qui au lieu de rechercher les moyens de faire la paix entre les Princes Chreſtiens, avoient pris de l'argent des uns & des autres pour nourrir leurs haines & le ſujet de la guerre : ce reproche toucha particulierement le Cardinal d'Amiens, qui avoit eſté envoyé par le défunt Pape en France, & en Angleterre pour la paix, dont il avoit tiré de grandes ſommes. Ce Cardinal furieux que cette injure luy eſtoit faite en lieu ſi public, ſe leva, & menaçant le Pape de la main, dit : *Toy comme Archeveſque de Barri tu as menti*, & auſſi-toſt ſortit du Conſiſtoire, & fut ſuivi d'autres Cardinaux complices du meſme crime, & ſe retirerent de la Cour de Rome : Que le Pape oſta le chapeau à ces Cardinaux revoltez, & fit une promotion de vingt-neuf Cardinaux composée de perſonnes de divers Royaumes.

LA haine que l'on portoit à Urbain avança de beaucoup les affaires de Clement ; auſſi-toſt les François qui eſtoient prés d'Urbain l'abandonnerent, & le troiſiéme de ces Cardinaux Italiens dont nous avons parlé, les deux autres eſtans morts, ſe retira en Avignon avec quantité d'Officiers : tellement qu'Urbain demeura ſans Cardinaux & Courtiſans, qui fut cauſe qu'il commença de ſe repentir de ſa rigueur, flatta ceux qui reſterent prés de luy, & fit en une promotion vingt-ſix Cardinaux de divers lieux, qui tous accepterent cette dignité ; c'eſtoit autant de creatures pour maintenir ſa grandeur. Cependant Clement envoya des Legats en diverſes parties de la Chreſtienté pour repreſenter ſon droit ; le Cardinal Croſo fut en France, le Cardinal d'Aigrefeuïl fut en Allemagne & en Boheme, le Cardinal de Maloſicco fut en Angleterre & en Flandre ; & en Eſpagne, Portugal, & Navarre il envoya le Cardinal Pierre de Lune, & en meſme temps il fit une promotion de ſix Cardinaux, deux deſquels avoient refuſé le Chapeau de la part d'Urbain, qu'ils diſoient eſtre intrus. Les Rois & Princes conſulterent, lequel de ces deux Papes ils reconnoiſtroient ; la plus grande partie tourna où leur intereſt les portoit. Charles de Luxembourg Empereur traita avec Urbain, de telle ſorte que luy faiſant approuver l'election de ſon fils Wenceſlaus Roy des Romains, il fit que l'Allemagne le reconnût ; la Hongrie meſme le reçût, juſques là que la Reine Eliſabeth veûve du Roy Loüis luy fit preſent d'une thiare de grand prix, dont luy & ſes ſucceſſeurs ont uſé. Il eût auſſi de ſon coſté la Toſcane, la Lombardie, la Boheme, la Pologne, le Dannemarc, Suede, Norvege, la Pruſſe, l'Angleterre : les Vicomtes de Milan le reconnûrent auſſi : le Comte de Flandre quoy qu'il dût ſuivre l'exemple de la France, & quoy qu'il fût proche parent de Clement, ſe declara pourtant tellement contre luy, qu'il ne voulut point voir le Cardinal qui luy fut envoyé de ſa part. Clement eût pour luy les Royaumes de France, Eſcoſſe & Naples, le Comte de Savoye, les Ducs de Lorraine & de Bar, à la reſerve de quelques lieux. Pour l'Eſpagne, voicy ce qu'en dit un Hiſtorien. Pierre de Lune Cardinal envoyé en Eſpagne par Clement trouva Henry Roy de Caſtille mort, & Jean ſon fils en ſon lieu Roy d'Eſpagne, lequel non informé de la ſorte que Clement avoit eſté élû, reconnoiſſoit Urbain : les Royaumes d'Eſpagne ſuivirent ſon exemple ; tellement que ce Cardinal Legat demeura quelque temps en Eſpagne, non comme Cardinal & Legat, mais comme Eſpagnol : enfin il emporta l'effet que Clement avoit deſiré, & le fit reconnoiſtre.

Clement ayant ſéjourné quelque temps à Fundi, alla avec toute ſa Cour à Splonata Dioceſe de Cazete, & de là vint à Naples avec quelques Cardinaux pour voir Jeanne Reine de Sicile : elle le reçût fort bien. Cette Reine ayant ſuſpendu ſa reſolution aprés l'election d'Urbain, elle ſe declara pour Clement ayant eſté informée de ſon election, & voulut qu'il fuſt reconnu dans ſes Eſtats, quoy que Urbain fuſt né ſon ſujet ; ce qui excita un grand tumulte dans Naples contre la Cour de Clement qui fut obligé de ſe retirer.

Pour ce qui eſt de la France, Charles v. y regnoit lors tres prudent & ſage Prince. Il ne voulut rien faire icy à la legere, ſe voulut informer quelle des deux elections eſtoit la plus juſte, & pour ce envoya vers les Cardinaux quelques-uns de ſon Conſeil, pour ſçavoir le particulier de cét affaire, & pour prendre le ſerment d'eux de ce qu'ils penſoient en leur conſcience de ces deux elections. Ces Cardinaux aprés avoir juré ſur le corps de Jeſus Chriſt repreſenterent la violence dont on avoit uſé à Rome pour leur faire élire un Romain ou un Italien, comme ils avoient eſté violentez par le peuple furieux, que pour éviter la mort qui eſtoit proche, conclurent entre eux qu'ils feindroient avoir élû l'Archeveſque de Barri Italien, qu'ils appaiſerent ainſi le Peuple de Rome, que cet Archeveſque n'eſtoit pour cela vray Pape, bien que les ceremonies accouſtumées eſtre faites aux élections des Papes euſſent eſté obſervées ; que depuis ils en avoient élû un autre qui eſtoit vray Pape, & que l'on le devoit reconnoiſtre pour tel. De cela ils donnerent leurs lettres ſeellées de leurs ſeaux, qui furent apportez au Roy par ſes Ambaſſadeurs. Le Roy non content de cette declaration, deſira oüir aucuns de ces Cardinaux qui avoient aſſiſté à ces elections, ce qui fut fait, & eux venus le Conſeil s'aſſembla à Vincennes, où les Prelats & Maiſtres de Theologie du Royaume ſe trouverent ; là il fut longuement diſputé, enfin reſolu que le Roy & la Chreſtienté ſe devoit tenir à la ſeconde élection : ce qui ſe fit ainſi, & le Roy en donna avis à tous les Princes Chreſtiens ſes alliez.

1379. Clement eſtant encores à Fundi leva quelques troupes, qui couroient juſque dans les Portes de Rome, & s'emparerent du Chaſteau S. Ange, & en quelques recontres les Romains furent bâtus. Rome ſe ſentit lors fort incommodée dedans & dehors ; dedans parce que les Clementins tenoient le Chaſteau S. Ange ; & dehors bloquée par les Urſins qui tenoient le party de Clement. Mais Urbain ayant pris courage par le cruel traitement que Clement fit aux Ambaſſadeurs de l'Empereur, & de Loüis de Hongrie, qui l'avertiſſoient de penſer à la paix, & qu'Urbain eſtoit le vray Pape, eût l'Empereur pour luy, & leva quelques gens de guerre ſous la conduite de Jean Aucuth grand Capitaine, qui eût une ſi rude rencontre avec les Clementins, qu'ils furent tous défaits : ce qui affoiblit tellement Clement, qu'il ſe reſolut de quitter l'Italie, & ſe retirer en France, & s'embarqua avec tous ſes Cardinaux, fors deux qu'il laiſſa en Italie, pour y conſerver ce qui luy reſtoit d'amis. Il arriva donc à Marſeille le 10 Juin, & de là fut en Avignon où il fut reçû avec une joye incroyable, principalement par cinq Cardinaux que le Pape Gregoire y avoit laiſſez. La Reine Jeanne de Naples accompagna Clement juſques en Avignon ; & ſe voyant ſans enfans, & ſans ſupport, au contraire tres-perſecutée, elle adopta là pour fils Loüis Duc d'Anjou frere du Roy Charles v. & luy fit don du Royaume de Naples & de Sicile aprés ſa mort ; à quoy le Pape Clement apporta ſon conſentement, & authoriſa la donation.

Quelques uns ont écrit que Henry Roy de Caſtille grand amy des François, non ſans grand ſujet, tenant ſon Royaume par leurs armes, accepta purement & ſimplement l'obeïſſance de Clement ; mais ceux d'Eſpagne en parlent autrement. Car ils diſent qu'Urbain ſçachant les menées de Clement ſon adverſaire, envoya ſes Nonces en Caſtille, qui trouverent le Roy à Cordoüe, le ſupplierent de la part d'Urbain, qu'ils nommerent le vray Pape, de ne point ſe ſoûmettre à l'Antipape ; ſur quoy ils s'étendirent longuement, & pour mieux le gagner ils promirent à ce Roy de la part d'Urbain, que s'il tenoit ſon parti il ne confereroit point les Eveſchez ni autres benefices & dignitez Eccleſiaſtiques aux Eſtrangers, mais aux ſeuls naturels du païs, tels qu'il plairoit au Roy luy nommer. Henry ne voulut rien faire en cela ſans conſeil, aſſembla les Prelats & grands de Caſtille à Tolede, où il fut reſolu qu'il

qu'il ſeroit ſurcis à la reconnoiſſance de ces deux Papes. Pendant que cette aſſemblée ſe tenoit à Tolede, les Ambaſſadeurs du Roy Charles VI. (ſon pere eſtant mort en Septembre 1380) arriverent pour prier le Roy de Caſtille de la part de leur Maiſtre de reconnoiſtre Clement pour Pape, & rejetter Urbain qui avoit uſurpé le ſiege. 1380.
Cette propoſition mit ce Roy en grande perplexité, & telle que ne voulant rien reſoudre, envoya en France deux Docteurs pour s'inſtruire particulierement du fait. L'hiſtoire ajoûte que ce Roy ayant fait cette réponſe aux Ambaſſadeurs d'Urbain, commanda que l'on miſt en ſequeſtre tous les deniers & revenus appartenans au S. Siege, juſques à ce qu'il fuſt determiné qui eſtoit le vray Pape. Voicy pour ce fait particulier ce qu'en diſent nos Hiſtoires. Les Ambaſſadeurs d'Eſpagne & de Hongrie vindrent trouver le Roy, furent oüis, le Duc d'Anjou preſent, propoſerent touchant le fait de l'Egliſe monſtrans que l'election d'Urbain aprés la mort de Gregoire XI. avoit eſté juſte & canonique, & qu'elle avoit eſté trouvée telle par les aſſemblées des Eccleſiaſtiques de leurs Royaumes, qu'ils avoient reſolu de luy obeïr ; ſupplierent le Roy d'en vouloir faire ainſi, autrement qu'ils ſe départiroient des alliances qu'ils avoient avec le Roy ; car ils reputoient, dirent-ils, ceux qui n'obéiroient à Urbain pour ſchiſmatiques. Cela fait ils ſe retirerent. Cette propoſition fut trouvée étrange, & fut dit au Conſeil du Roy, que les Hongrois n'avoient nul ſujet de tenir telle propoſition pour ſe départir de l'alliance de France : pour les Eſpagnols, qu'ils eſtoient bien ingrats, vû que par le feu Roy, leur Roy avoit eſté vainqueur de ſon ennemi & eſtoit Roy. Le Duc d'Anjou leur fit la réponſe, & parla premierement des alliances, puis vint au fait de l'Egliſe, & dît ce qui advint à Rome aprés la mort de Gregoire, les violences que fit ce peuple pour avoir un Pape Italien, que l'election d'Urbain eſtoit forcée & extorquée des Cardinaux, qui ſe retirerent auſſi-toſt, & eſtans en liberté elûrent Clement VII. qui envoya vers le Roy trois Cardinaux qui furent oüis pleinement en preſence d'une grande aſſemblée, où fut conclu & arreſté que le Pape Clement ſeroit reconnu en France : Toutefois que le Roy eſtoit preſt d'entendre à l'union de l'Egliſe. Aprés cette réponſe ces Ambaſſadeurs ſe retirerent, & firent rapport à leur Roy de ce qu'ils avoient ſçeu en France. Pendant cette ambaſſade le Roy de Caſtille envoye à Rome & en Avignon vers les deux contendans, pour avoir de chacun d'eux les actes de leur election, & pour s'informer particulierement comme les choſes s'y eſtoient paſſées, & qu'ils euſſent à envoyer chacun des perſonnes intelligentes pour remonſtrer leurs raiſons; ce qui fut fait. Ces deputez furent oüis en pleine aſſemblée, comme auſſi ceux que le Roy avoit envoyez à Rome, en Angleterre & en France, qui rapporterent ce qu'ils avoient appris de particulier. Aprés quoy Clement fut generalement reconnu en Caſtille, par le conſeil unanime des Prelats, de tous les ordres de Religieux, de la Nobleſſe, des Magiſtrats des villes, & de toutes les Communautez. Et de plus Gautier Gomez Eveſque de Palence, qui avoit eſté fait Cardinal par Urbain, qui l'avoit fait ſon Legat en Eſpagne, ſuivant la reſolution de toute l'Eſpagne de reconnoiſtre Clement, quitta la dignité de Cardinal qu'il avoit reçûë d'Urbain ; ce que firent pluſieurs autres Eccleſiaſtiques qui avoient eſté pourvûs de benefices par luy. Le Cardinal Pierre de Lune envoyé en Eſpagne pareillement, travailla fort à cette converſion, & fit donner par Clement le chapeau de Cardinal à ce Gomez qui l'avoit quitté en ſa conſideration. Le Roy d'Arragon uſa de la meſme procedure avant que de ſe reſoudre, ce qu'il fit en faveur de Clement. Les Ecoſſois ſous leur Roy Robert ſuivirent le parti de Clement, à cauſe de l'alliance perpetuelle qu'ils ont avec la Maiſon de France.

(In the right margin, next to the line beginning "particulier ce qu'en diſent nos Hiſtoires": 1381.)

EN ce temps Simon de Broſſano Cardinal de Milan declara peu avant ſa mort, par une forme de teſtament fait à Nice, que l'election de Barthelemy de Barri avoit eſté faite par impulſion & violence, & qu'elle eſtoit nulle, comme les Ultramontains Cardinaux l'avoient declarée, & que l'election de Clement VII. eſtoit juſte & legitime.

NONOBSTANT tout cela le parti d'Urbain eſtoit fort & puiſſant, & ſe voyant reconnu & aſſiſté de pluſieurs Rois, pourſuivit ceux qui s'eſtoient portez contre luy, proceda contre la Reine Jeanne de Naples, l'excommunia, & la priva de ſes Eſtats. Il en fit autant contre le Comte de Fundi, & les Urſins ; appella Clement Antipape,

Antipape, & ſes Cardinaux ſchiſmatiques, & les degrada de tous titres & dignitez Eccleſiaſtiques, & les Clercs & Prelats qui le ſuivoient. Clement en fit autant en Avignon ; auſſi avoient-ils autant de pouvoir l'un que l'autre : de là s'enſuivirent mille cruautez les uns ſur les autres.

Cependant le chaſteau de S. Ange qui tenoit pour Clement ſe rendit à Urbain, aprés avoit tenu un an durant, & le peuple le ruina. Il n'eſt pas de ce diſcours de déduire par le menu les maux que fit Urbain dans le Royaume de Naples, & en beaucoup d'autres lieux, pour avancer ſon parti. Les hiſtoriens en ſont remplis : mais il ſemble qu'il eſt bon de dire en bref, que Urbain ſe voulant vanger de Jeanne Reine de Naples donna le Royaume à Charles de Duras, & le couronna, à la charge qu'il confereroit à ſon néveu Charles François *Praegnanus* les Duchez de Capouë, & de Melfe, & autres terres dans le Royaume de Naples ; cela fut cauſe de beaucoup de miſeres qui advindrent à ce Royaume. Charles ſans argent ne pouvoit faire une telle conqueſte ; pour en avoir, Urbain vendit quelques fonds, & droits de l'Egliſe de Rome à diverſes perſonnes, dont il tira quatre-vingts mille florins d'or, ſans les calices, images des Saints, Croix & autres reliques d'or, dont il fit forger de la monnoye. Charles mena ſon armée dans le Royaume de Naples, ſe rendit victorieux de tout ce qu'il rencontra, prit la Reine Jeanne qui s'eſtoit renduë à luy par compoſition, & la fit étrangler contre ſa parole, ſuivant le mandement du Roy de Hongrie ſon oncle. Aprés quoy ayant auſſi fait arreſter les principaux Seigneurs du parti de la Reine, il fit prendre deux Cardinaux, ſçavoir Jacques de Itro & L. de Griffono, avec pluſieurs Archeveſques, Eveſques & Abbez, qui tenoient le parti de Clement dans le Royaume de Naples : l'un de ces Cardinaux mourut de miſere dans la priſon, & pluſieurs autres de ces Eccleſiaſtiques auſſi de faim & de tourmens qui leur furent faits.

1382. D'autre coſté Clement en Avignon declara Loüis Duc d'Anjou, Roy de Sicile : l'argent luy manqua comme à ſon adverſaire pour faire ſa conqueſte : le meilleur avis qui luy fut donné par ſes Cardinaux fort affamez, fut de faire de grandes exactions ſur les benefices par reſervations frequentes, graces expectatives, & autres inventions pour tirer de l'argent. Le Duc d'Anjou lors Regent en France, ſouffroit ces actions y ſentant de l'avantage : mais l'Univerſité de Paris opprimée par cette avidité, ſe reſolut d'aller trouver le Roy & le Regent, & leur remonſtrer cette oppreſſion. Un Docteur en Theologie nommé Jean Rouſſe, porta la parole, fit la plainte de la part de l'Univerſité, qui fut à la verité un peu aigre, & qui offenſa tellement le Regent qui eſtoit ſur ſon partement, qu'il fit prendre de nuit ce Docteur, & le fit mettre en priſon ; ce qui augmenta les plaintes de l'Univerſité, qui fit tant que ſon homme luy fuſt rendu : mais à condition que l'on obéiroit à Clement. Le Docteur delivré ſe retira vers Urbain, qui écrivit auſſi-toſt à l'Univerſité des lettres fort gratieuſes en les remerciant de leur bonne volonté, les exhortant de le reconnoiſtre. Le Recteur reçût cette lettre, & la fit lire en pleine congregation ; ce qui offenſa le Regent, qui commanda que le Recteur fuſt pris au corps ; mais averti il ſe retira, & pluſieurs de l'Univerſité. L'offenſe du Regent eſtoit juſte, le Recteur n'ayant dû recevoir cette lettre, l'ouvrir & la faire lire, avant que de l'avoir preſentée au Roy & à luy.

Clement pourſuivant touſjours ſon deſſein & recherchant la bonne grace du Duc, ordonna qu'il leveroit un dixiéme entier ; & nonobſtant qu'il en fuſt appellé par pluſieurs, il fut levé par officiers purs lais & ſeculiers.

Le Duc Loüis ayant mis ordre aux finances, ſon armée groſſit de bien ſoixante mille combatans, entra en Italie où il fit de grands progrez pour la conqueſte du Royaume de Naples, mena rudement Charles. Urbain craignant que Charles ne ſe defendit pas, comme il ſembloit qu'il n'en avoit pas grand deſſein, ſe reſolut d'y aller luy meſme, contre le conſeil des Cardinaux, vû le danger où il ſe mettoit : il ne laiſſa neanmoins, bien qu'Anagnia tinſt pour Clement, de paſſer outre juſqu'à Averſa, où Charles vint une lieuë au devant de luy, le mena dans la ville, & luy voulant faire voir le chaſteau il n'y voulut entrer, ſe defiant de ce qui luy arriva depuis. Car Charles l'ayant conduit à Naples, & aprés avoir eu quelques paroles enſemble, retint Urbain ſous bonne & ſûre garde, & le fit mettre au chaſteau neuf,

neuf, ayant toutefois la liberté de donner ſes audiences. Quelques Cardinaux pourſuivirent la liberté entiere du Pape envers Charles, ce qu'ils obtindrent, mais ſeulement de parole. Cependant les Cardinaux & autres Eccleſiaſtiques firent de grandes plaintes du mauvais gouvernement d'Urbain, ajouſterent affliction à l'affligé; propoſerent quelques articles où ils reſolurent qu'il eſtoit permis en cas de negligence du Pape, ou de peu de ſuffiſance, ou par ſa trop grande confidence, en ne prenant pas avis des Cardinaux, de luy donner des Curateurs par les Cardinaux meſmes. Mais Urbain en ayant eu avis aſſembla les Cardinaux, & en arreſta ſix, & quelques Docteurs, & mit un tel ordre à cette entrepriſe, que tout s'en alla en fumée. Cependant il fit nombre de Cardinaux indignes; les Electeurs Eccleſiaſtiques d'Allemagne, & quelques autres ne voulurent accepter le chapeau. Et enſuite de l'emprisonnement de ces Cardinaux, il deputa un de ſes confidens pour les interroger: ils eſtoient en une tres-étroite & rigoureuſe priſon, il fit appliquer quelques Eveſques à la queſtion pour avoir des preuves contre eux, & de cela il n'en pût eſtre diverti par quelques prieres que luy en fiſſent les ſiens. Les cruautez qu'il exerça ſur ces Cardinaux ſont merveilleuſes & ſi grandes, qu'elles ne ſe peuvent écrire ſans larmes: les hiſtoriens les ont amplement écrites, & entre autres Theodoric à Niem témoin oculaire. Urbain paſſant outre à ſa vengeance ſe reſſentant de l'injure qu'il avoit reçûë de Charles de Duras, forma un procés contre luy, l'adjourna à comparoiſtre en perſonne à Nocera où il s'eſtoit retiré; ce qu'il fit avec telle compagnie, qu'Urbain craignant la colere de ce Prince, ſe retira aprés l'avoir excommunié, & s'embarqua ſur les galeres de Genes, & ſe fit porter à Palerme en Sicile, faiſant mener aprés luy tous ces Cardinaux priſonniers. Il fut quelque temps en repos en Sicile, où il fit mourir un de ces Cardinaux; en delivra un à la priere du Roy d'Angleterre, mais il luy oſta toutes ſes dignitez; & retournant de Sicile à Genes en fit jetter cinq dans un ſac en la mer, & à ſon arrivée fit executer deux autres de ces miſerables priſonniers, & en degrada quelques autres, pour apporter de la terreur à ceux qui reſtoient, faiſant entendre qu'ils avoient conjuré contre luy avec le Roy Charles de Duras, & ſon adverſaire Clement. Ces cruautez luy alienerent l'affection de beaucoup de perſonnes: deux Cardinaux l'un nommé *Pileus de Prato* 1386.
Archeveſque de Ravenne, l'autre Galeot *de Petra Mala*, ſe retirerent vers Clement, qui les reçût les bras ouverts, & les confirma en leur dignité de Cardinal. Cependant l'on travailloit pour Urbain à bon eſcient en Angleterre, mais avec peu de ſuccés. Car par le moyen des Bulles, qui portoient abſolution de peine, & de coulpe à ceux qui prendroient les armes pour ſa cauſe, & permiſſion au Roy Richard petit fils d'Edoüard de lever le dixiéme de tous les biens des Anglois pour fournir aux frais de la guerre, il fut levé, diſent les hiſtoriens, trois millions de livres, & quelques troupes de gens de guerre ſous la conduite de l'Eveſque de Norwich qui fut creé Legat, qui ſe porta fort inſolemment en cette conduite tres-mal ſeante à ſa condition. Ayant donc paſſé la mer, aprés quelques rencontres aſſez heureuſes en Flandres, les François luy ayant couru ſus, toute ſon entrepriſe s'en alla à neant.

Au mois de Juillet 1387 mourut Pierre de Luxembourg âgé de dix-huit ans élû 1387.
Eveſque de Mets, qui avoit eſté fait Cardinal par Clement en la meſme année. La vie ſainte qu'il avoit menée, fut ſuivie de ſi grands miracles aprés ſa mort, que ceux du parti d'Urbain furent contraints de les reconnoiſtre, & de les avoüer; ce qui donna un grand poids au parti de Clement, eſtimé tres juſte, & le plus legal, puiſqu'il eſtoit ſuivi par ce Saint Cardinal, qui a eſté depuis canoniſé.

Clement de ſa part créa pluſieurs Cardinaux, penſant par là ſe maintenir, & rechercha de l'argent de tous coſtez. Il n'avoit meilleure ni plus franche obeïſſance qu'en France: il commanda donc à l'Abbé de S. Nicaiſe de Rheims d'y venir, & qu'il levaſt la moitié des revenus de tous les benefices pour employer à maintenir ſon Eſtat, & celuy de ſes Cardinaux, avec charge de priver de leurs benefices ceux qui deſobeïroient. Cét Abbé vint en France, alla en Bretagne & Normandie pour executer ſa commiſſion, exigea grande ſomme d'argent. L'Univerſité ſi-toſt qu'elle s'en ſentit foulée s'en plaignit au Roy par le Recteur, & un Docteur en Theologie qui parla au Conſeil, monſtra que le Pape ne pouvoit faire cette exaction. L'Abbé de S. Nicaiſe fut appellé devers le Roy, qui ſe faſcha contre luy, & luy commanda

ſur peine d'encourir ſon indignation de ſe retirer dans trois jours de ſon Royaume. Sur ce fut fait une ordonnance portant defenſes, que nul or, ni argent ne ſe tranſportaſt hors le Royaume, & que tous les benefices fuſſent ſaiſis, & les fruits mis en la main du Roy, un tiers employé aux reparations, l'autre à payer les charges, & le troiſiéme aux Eccleſiaſtiques. Cela étonna ceux d'Avignon, le Roy y envoya Arnaud de Corbie premier Preſident de Paris, qui fit voir que la plainte des Eccleſiaſtiques & de l'Univerſité touchant cette exaction eſtoit juſte: le Pape & les Cardinaux à l'inſtant promirent qu'il n'en ſeroit plus parlé.

Comme cette oppoſition faſcha ceux d'Avignon, la mort de Loüis Duc d'Anjou, que Clement avoit couronné Roy de Naples, les faſcha davantage: car aprés avoir fait quelques progrés aſſez heureux dans ce Royaume, la mort le ſurprit devant Barlette qu'il tenoit aſſiegée, laiſſant deux enfans en bas âge, que Clement aſſiſta toûjours de ſa faveur. Si cette mort fut regrettée en Avignon, celle de Charles de Duras fut agréable à Urbain, car l'affliction de cette maiſon, ſa veuve, & ſes enfans ne le pûrent fleſchir à faire en ſorte que leur pere fuſt inhumé en lieu ſaint; au contraire il pourſuivit contre eux plus animeuſement que jamais. Urbain eſtoit lors à Genes, où l'on luy parla de trouver les moyens d'appaiſer ce Schiſme, à quoy il ne voulut entendre: enfin aprés avoir fait quelques petits voyages dans l'Italie, & s'eſtant mis derechef en chemin pour aller en Sicile, il tomba de ſon mulet, & ſe bleſſa de telle ſorte, qu'aprés s'eſtre fait porter à Rome il mourut en Octobre l'an
1389. 1389.

La mort de ce Pape donna eſperance à ceux qui avoient de bons deſſeins à la paix de l'Egliſe, que l'on pourroit faire quelque choſe pour y parvenir: les Cardinaux d'Avignon s'imaginerent que treize Cardinaux qui eſtoient à Rome ſe joindroient avec eux; écrivirent au Roy de faire en ſorte que Wenceſlaus Empereur fils de Charles de Luxembourg, & les autres Princes Chreſtiens s'entremiſſent de façon, que les Cardinaux qui eſtoient à Rome, ne procedaſſent à nouvelle election, mais ce fut inutilement. Car ces Cardinaux craignans d'eſtre empeſchez en leur election entrerent auſſi-toſt en conclave, & élûrent le 2 Novembre Pierre de Thomacellis
Boniface IX. Neapolitain Cardinal, qui ſe fit appeller Boniface IX. La premiere année de ſon Pontificat il rétablit quelques Cardinaux que ſon predeceſſeur avoit degradez: & le Cardinal *Pileus de Prato*, qui avoit quitté ſon predeceſſeur, & pris le parti de Clement, quitta celuy de Clement & vint trouver ce nouveau élû. Il fut fort noté de cette inconſtance, & appellé par deriſion, *le Cardinal aux trois chapeaux*. Theodoric de Niem qui avoit eſté ſon domeſtique, parle de luy en grand mépris, pour ſon avarice inſatiable, ayant introduit, ce dit-il, pluſieurs mauvais & illicites moyens pour tirer de l'argent des benefices, paſſa tout le temps de ſon Pontificat à faire marchandiſe de toutes ſortes de graces & proviſions, qui avoient de couſtume de ſe donner en Cour de Rome.

Clement cependant avançoit tant qu'il luy eſtoit poſſible ſon parti. Le Roy Charles VI. l'alla viſiter en Avignon, il fut reçû en grande ceremonie, croyant que cette viſite affermiroit beaucoup ſon parti: en preſence du Roy il couronna Roy de Naples Loüis Duc d'Anjou fils du defunt Roy, que nous avons dit cy-devant eſtre mort à Barlette. Le Roy de là alla en Languedoc, où ayant fait ſéjour quelques mois repaſſa par Avignon en Janvier de l'année ſuivante, & puis retourna en France.
1390. Clement élevé & affermi ce luy ſembloit par cette viſite, proceda contre le nouveau élû de Rome, comme contre l'uſurpateur du S. Siege. Loüis nouvellement couronné fit de grands preparatifs de vaiſſeaux pour la conqueſte du Royaume de Naples, & s'embarqua en Juin accompagné d'un Cardinal Legat.

D'autre coſté, pour monſtrer l'étourdiſſement qui eſtoit lors en ces contendans au Papat, Boniface caſſa & annulla l'excommunication que ſon predeceſſeur Urbain avoit fulminée contre Charles de Duras, & inveſtit du Royaume Ladiſlas ſon fils, & le fit couronner à Gayette par un Legat. Nonobſtant tout cela, Loüis Duc d'Anjou pourſuivoit tousjours ſon entrepriſe, arriva par mer à Naples où il fut bien reçû, & aprés qu'il ſe fut aſſeuré des fortes places de l'Eſtat il revint en Provence: ce qui donna ſujet à Ladiſlas de faire entrer dans le Royaume de Naples une forte & puiſſante armée ſous la conduite d'Alberic Barbiane, qui fit un tel progrez, qu'il chaſſa tous ceux qui tenoient pour le Duc d'Anjou.

Ces deux Papes enyvrez de la douceur de commander, & animez l'un contre l'autre, faiſoient tout leur poſſible pour ſe maintenir, recherchant argent de toutes parts, & par tous moyens empeſchoient que la paix ne ſe fiſt. Ceux que Clement promovoit aux Prelatures, il les faiſoit jurer qu'ils ne l'abandonneroient point. L'Univerſité ne demeura pas en repos pendant cette confuſion : le Recteur donc aſſiſté de trois cens Maiſtres, Docteurs en Theologie & autres, fut trouver le Roy, pour luy remonſtrer en quelle confuſion eſtoit l'Egliſe, les maux que faiſoit le Pape auquel il obéiſſoit, les entrepriſes qu'il faiſoit ſur les libertez & franchiſes de ſon Egliſe, qu'il eſtoit obligé d'y mettre ordre. Le Roy ne fit pas grand compte de cette pourſuite, au contraire commanda qu'ils ne pourſuiviſſent plus.

Boniface avoit d'auſſi mauvais deſſeins que Clement, car voyant que les deux Rois de France & d'Angleterre eſtoient aſſemblez pour traiter une bonne paix entre eux, ſema la diſcorde entre ces deux Princes, & par des défiances qu'il fit artificieuſement entrer dans l'eſprit du Roy d'Angleterre par un Nonce qu'il y envoya, il luy fit croire que le Roy de France tendoit à l'attirer à ſa ligue pour ſe prevaloir de ſes forces, & puis le tromper, & luy ravir ſon Royaume ſi l'occaſion s'en preſentoit ; luy conſeilloit de ne point s'allier avec luy, ni faire aucun accord, à cauſe qu'il eſtoit Schiſmatique, ni meſme communiquer avec ſes deputez, ſinon en ce qui concernoit les moyens de le reduire à la reconnoiſſance du S. Siege : au reſte le prioit que s'il eſtoit reſolu d'entendre à la paix, qu'il ne la fiſt point qu'avec cette clauſe, que le Roy de France n'envoyeroit point de forces en Italie, & ne ſe méleroit nullement des affaires de l'Egliſe Romaine, ni de l'Empire, & ne donneroit aide ni faveur à l'Antipape Clement. Mais ces remonſtrances tant s'en faut qu'elles fuſſent écoutées, qu'elles furent mépriſées : la tréve fut concluë entre ces deux Rois : & Boniface ſe trouva court de ce qu'il pretendoit faire en Angleterre, les Eſtats de ce Royaume luy ayant auſſi retranché beaucoup d'émolumens qu'il tiroit de leur païs, & arreſté qu'aucun n'en ſortiroit plus pour aller plaider à Rome. En ce temps Pierre Comte de Geneve frere unique de Clement, luy ſucceda à ce Comté, tant à cauſe de ce qu'il eſtoit ſon frere, qu'en vertu d'une ſubſtitution de leur pere. 1391.

Environ ce temps deux Religieux Chartreux meûs de pieté allerent à Rome vers Boniface, l'exhorterent avec de ſi bonnes raiſons à la paix de l'Egliſe, qu'ils tirerent de luy une lettre au Roy qu'ils apporterent en France & la preſenterent. Par cette lettre il exhortoit le Roy de travailler à la paix de l'Egliſe, offrant de faire tout ce qu'il pourroit licitement pour y parvenir. Le Pape Clement eût avis de cette entremiſe, voulut faire arreſter ces Chartreux, mais le Roy les prit en ſa protection ; ce qui fut cauſe que Clement envoya vers le Roy pour luy dire qu'il eſtoit preſt de faire ceſſer le Schiſme en toutes façons, mais l'on crût qu'il n'en avoit nul deſſein ; toutefois il ſe fit en France pluſieurs prieres & oraiſons à cette fin, & meſme y eût une Meſſe propre à cét effet, & pardon à ceux qui la diroient. Mais Clement tiroit à luy les grands & les plus puiſſans du Royaume pour rendre cette pourſuite inutile. Les tréves que nous avons dit avoir eſté faites entre les Rois de France & d'Angleterre, eſtoient ſur le point d'expirer, quand l'on remit ſus un pourparler de paix. Les Ambaſſadeurs des deux Rois ſe trouverent à Boulogne, où il ſe traita des points fort importans, & qui meritoient d'eſtre repreſentez aux deux Rois pour en ſçavoir leur reſolution. Cependant arriva le Cardinal d'Arragon nommé Pierre de Lune envoyé Legat de la part de Clement tant pour contribuër à cette paix, que pour parler du fait de l'Egliſe : il demanda d'eſtre oüi non ſeulement en preſence des grands de France, mais meſmes des Seigneurs Anglois qui eſtoient lors en France pour le fait de la paix des deux Royaumes ; les Anglois le refuſerent pluſieurs fois, diſans n'eſtre venus en France pour ce fait : toutefois à l'inſtance des Princes de France il eût audience, & par un grand & docte diſcours il prouva que l'election de Clement eſtoit canonique, en déteſtant le fait de l'Antipape. Les Anglois repondirent en peu de mots qu'ils n'avoient point de charge de leur Roy, mais qu'ils ſçavoient qu'en ſon païs l'on tenoit Boniface pour vray Pape, & promirent à ce Cardinal de la Lune ſaufconduit s'il vouloit aller en Angleterre preſcher ce qu'il leur avoit dit ; ce que le Cardinal refuſa. Le Roy & ſon Conſeil eſtant à S. Germain en Laye, l'Univerſité deputa vers luy pour le ſupplier de penſer à 1392. 1393.

l'union

l'union de l'Egliſe; ce qu'il fit, & fut fait dans Paris une proceſſion generale pour remercier Dieu de la bonne volonté du Roy. Et d'autant que pluſieurs n'oſerent dire leurs avis librement, il fut arreſté, qu'on auroit un coffre dans lequel les opinans mettroient leurs avis par une petite ouverture; & furent de chacune nation ordonnez des deputez pour voir les opinions. La plus commune fut, que les voyes de ceſſion, & de compromis eſtoient les meilleures & plus ſûres: ſur cela Nicolas de Clemangis en fit une longue lettre, qui fut preſentée au Roy qui la lût avec contentement.

Il y eût entre le Cardinal de Lune Legat, & l'Univerſité de Paris d'aſſez fâcheuſes paroles. Ceux de l'Univerſité luy baillerent une propoſition aſſez rude; luy répondit plus rudement, & leur defendit de l'authorité Apoſtolique de n'uſer à l'avenir de tels diſcours; ce qui les offenſa. Le Pape ſur ce debat écrivit au Roy, le pria de luy envoyer Pierre Dailly & Gilles des Champs Docteurs en Theologie de tres grand nom: quand ils eurent avis du deſſein du Pape, ils dirent librement qu'ils n'iroient pas, craignans qu'il ne leur fuſt faite injure. Par là le Pape reconnut combien les eſprits de ces Maiſtres en Theologie eſtoient aigris, & qu'il n'y gagneroit rien, changea de deſſein, ſe tourna vers les grands, & ceux qui eſtoient prés du Roy, envoya gens avec de l'argent & des preſens, & tirant à luy par beaucoup d'obligations le Duc de Berry, fut cauſe qu'il ſe joignit avec ſon Legat de la Lune, & unis qu'ils furent firent mille peines à l'Univerſité, qui eut recours en ſon oppreſſion au Duc de Bourgogne, qui leur fit avoir audience du Roy. En laquelle ils luy preſenterent une lettre, où le Roy eſtoit tres-humblement ſupplié de penſer à bon eſcient à la paix de l'Egliſe; que l'Univerſité avoit par deliberation reconnu que par trois moyens l'on pouvoit principalement y parvenir; le premier & plus conſiderable expedient eſtoit la voye de ceſſion de l'un & l'autre des contendans de tout leur droit. Le deuxiéme eſt la voye de compromis, par laquelle les deux contendans remettroient leur droit entre les mains de perſonnes, nommées ou par eux ou par autres, qui decideroient ſouverainement le differend. Le troiſiéme eſt le Concile general. Ajouſte, que ſi les deux contendans n'acceptent l'un de ces trois moyens, qu'ils ſeront fauteurs du Schiſme. Et ſur ce que l'on objecteroit qui donneroit l'authorité au Concile general, l'Univerſité répond, que ce ſeroit le conſentement des fideles, & les paroles de Jeſus Chriſt en l'Evangile, par leſquelles il promet à ceux qui ſeront aſſemblez en ſon nom, l'aſſiſtance de ſon S. Eſprit. Le Roy aſſiſté des Princes, du Patriarche d'Alexandrie, d'autres Prelats, & de l'Univerſité, ouït lire cette lettre, la reçût, commanda qu'elle fuſt traduite en François, & leur fut dit que le Roy leur feroit réponſe dans certain temps, pendant lequel Pierre de Lune Legat fit tant qu'il fit changer le Roy: & quand l'Univerſité retourna, le Chancelier eût charge de leur dire de la part du Roy, qu'il n'avoit plus intention de pourſuivre cette matiere, leur fit defenſes ſur peine de deſobeïſſance d'en parler; ce qui offenſa fort l'Univerſité, qui fit entendre en preſence du Legat, qui s'en retourna incontinent, que l'on ceſſeroit les exercices de Scholarité & les predications, ſe ſentans appuyez de quelques grands qui eſtoient prés du Roy.

L'Universite' ſur cela écrivit à Clement qui eſtoit en Avignon, ce qui avoit eſté par eux aviſé ſuivant le commandement du Roy touchant l'union de l'Egliſe. Le Pape reçût ces lettres en preſence de beaucoup de perſonnes, les lût, & s'offenſant de ce qui y eſtoit contenu, ſe leva tout en colere, ne pouvant ſouffrir dit il une telle irreverence contre le S. Siege, & ſe retira en ſa chambre comme en fureur, évitant le rencontre de celuy qui avoit apporté la lettre, ne voulant pas meſme parler à aucun des Cardinaux. Les Cardinaux voyans que l'Ambaſſadeur de l'Univerſité n'avoit aucune réponſe, ſans demander congé au Pape s'aſſemblerent; ce qui augmenta ſon indignation, & les ayant mandez leur remonſtra leur temerité de s'eſtre aſſemblez ſans ſa permiſſion: il luy fut répondu qu'ils avoient vû & lû exactement la lettre de l'Univerſité, & qu'il falloit neceſſairement choiſir l'une des trois voyes, s'il deſiroit l'union de l'Egliſe.

En cette meſme année l'on écrivit de tous coſtez à l'Univerſité de Paris, touchant le conſeil qu'elle avoit donné au Roy, contenant les moyens d'appaiſer le Schiſme. Jean Roy d'Arragon écrivit, comme auſſi l'Univerſité de Cologne, leurs lettres nous

reſtent

reſtent encores. L'Univerſité leur ſatisfit par les mêmes raiſons contenuës en la lettre preſentée au Roy, avec exhortation de ſuivre pluſtôt Clement que Boniface, qu'ils appelloient l'Intrus. Clement ſoit de faſcherie ou autrement, aprés avoir eſté trois jours un peu indiſpoſé, le quatriéme jour mourut en Avignon d'une apoplexie le ſeize Septembre: il avoit pendant ſon Pontificat fait trente-quatre Cardinaux en treize promotions. Par ſa mort finit l'ancienne race maſculine des Comtes de Geneve, en ſorte que (ce qui n'eſtoit jamais advenu en cette Maiſon) Impert de Villars fils d'une ſœur de Clement, ſucceda au Comté de Geneve.

Le Roy eût auſſi-toſt avis de ſa mort par ſes Ambaſſadeurs qui eſtoient en Avignon. Le grand Conſeil fut incontinent aſſemblé, où eſtoient les Ducs de Berry, d'Orleans, & de Bourbon, Pierre de Navarre, Arnaud de Corbie Chancelier de France, le Patriarche d'Antioche, les Eveſques de Langres & de Meaux, Amaury d'Orgemont Vicomte de Melun, le Mareſchal Bouſſicault, & autres. Le Roy voulut oüir les avis: le Patriarche d'Antioche qui eſtoit le principal en authorité & dignité, fut d'avis qu'il eſtoit bon pour la paix de l'Egliſe, que le Roy écrivît au College des Cardinaux qu'ils ſurſiſſent l'election, juſques à ce qu'ils euſſent ſon avis qu'il leur feroit ſçavoir en bref par Ambaſſadeurs exprés; & que l'on écriroit auſſi au Duc de Bourgogne. L'aſſemblée fut de cét avis, fors l'Eveſque de Meaux, qui dit que l'election ne ſe devoit differer, car l'on feroit paroiſtre à l'Intrus que l'on ſe defioit du droit de feu Clement. Toutefois l'opinion du Patriarche fut ſuivie, ſuivant laquelle le Roy écrivit aux Cardinaux.

Le Roy d'Arragon de ſon coſté ayant ſçû la mort de Clement, écrivit à l'Univerſité de Paris, qu'il luy pleût écrire aux Cardinaux qu'ils penſaſſent à la paix de l'Egliſe avant que de paſſer outre. Il en fit autant aux Cardinaux les priant de ſurſeoir, afin de prendre avis des Rois qui feront cependant conſulter des moyens de faire qu'il n'y euſt plus qu'un Pape en l'Egliſe. L'Univerſité eſtoit de cét avis, & deputa vers le Roy pour le ſupplier de faire en ſorte que les Cardinaux differaſſent l'election, juſques à ce que l'on eût reſolu comment l'on pourroit parvenir à une bonne union, & que la premiere voye contenuë en leur lettre eſtoit la plus aiſée & la plus ſûre; & qu'il luy plût auſſi de faire une aſſemblée des plus fameuſes Univerſitez de ſon Royaume & des principaux Magiſtrats des villes, pour aviſer à ce fait; qu'il eſtoit à propos d'en écrire à Boniface qui eſtoit à Rome, & aux principaux de ſon parti & de permettre à l'Univerſité de Paris d'en écrire aux autres Univerſitez, & recevoir leurs lettres. Le Roy leur accorda leur demande, & ſe faſcha toutefois de ce qu'ils avoient ceſſé les lectures, & les predications depuis un ſi long-temps, commanda qu'ils euſſent à recommencer; ce qui fut fait. Le meſme jour le Roy aſſembla ſon Conſeil, fit rapport de la réponſe qu'il avoit faite à l'Univerſité: le Chancelier ajouſta que le Roy, ſi ſon Conſeil le trouvoit bon, avoit deſſein d'envoyer outre ſes lettres, des Ambaſſadeurs, le Patriarche, Pierre d'Ailly ſon Aumônier, & le Vicomte de Melun. Le Duc de Berry dit que ces Ambaſſadeurs eſtoient à la verité tres-capables pour s'acquitter de cette charge, mais que connoiſſant l'humeur des Cardinaux, qu'il ſçavoit qu'ils auroient l'ambaſſade plus agreable ſi l'on leur envoyoit des ſeculiers, qui n'auroient autre ſoin que d'executer le commandement du Roy; pour l'Aumônier, qu'il ſçavoit qu'il ne ſera pas bien reçû, parce que l'on croyoit qu'il eſtoit principal Conſeiller de l'Univerſité: tellement qu'il conclud qu'il ſuffiſoit d'y envoyer un Chevalier & un Secretaire, avec Loüis Maréchal de Sancerre, qui eſtoit déja en Avignon. L'avis du Conſeil fut, que Renaud de Roye iroit, & par le conſeil du Duc de Berry, le Maréchal Bouſſicault fut joint à luy, qui devoit porter une lettre à Raymond de Turenne, & luy faire commandement de la part du Roy de ne plus travailler les Cardinaux, auſquels il faiſoit une forte & rude guerre. Le Roy aprés ce Conſeil dépeſcha le 24 Septembre encore de nouveau aux Cardinaux, les priant de differer l'election juſques à ce que ſes Ambaſſadeurs fuſſent prés d'eux, & qu'ils iroient en diligence. Les Cardinaux à l'inſtant de l'election reçûrent la premiere lettre du Roy, qui fut baillée à leur Doyen, le Cardinal de Florence, & fut arreſté par les Cardinaux qu'elle ne ſeroit point ouverte qu'aprés l'election. Mais avant que d'en venir là, pour faire paroiſtre que leur deſſein eſtoit bon, ils firent un acte qu'ils ſignerent tous vingt-deux qu'ils eſtoient, par lequel ils promettoient que

celuy d'entre eux qui ſeroit elû, renonceroit au Papat, à la requiſition qui en ſeroit faite par les Cardinaux, à la charge, que Boniface cederoit de ſa part. Aprés cette proteſtation n'ayant eſté que trois jours en conclave ils élûrent Pape le Cardinal

BENEDICT XII. Pierre de Lune, qui ſe nomma Benedict XII. ou XIII. Cette election fut fort precipitée, car les Cardinaux entrerent en conclave le 26 Septembre, & en ſortirent le 28 enſuivant. Elle ne fut pas ſi toſt faite, que Benedict parut & mania les affaires de l'Egliſe de la façon que s'il eût eſté Pape de beaucoup d'années. Les Ambaſſadeurs du Roy, Bouſſicault & les autres, ayans eu avis par les chemins de cette election, ſe reſolurent de ne paſſer outre, reçûrent toutefois incontinant commandement du Roy de continuer leur chemin avec charge de s'entremettre d'appaiſer le different, meû entre la Reine de Naples & Raimond de Turenne. Auſſi-toſt ce Raimond recommença la guerre, demandant les meubles de feu ſon oncle le Pape Clement, qui en avoit laiſſé de grand prix, & diſoit on qu'il faiſoit la guerre au Pape ſans Rome, au Roy ſans Couronne, à ſçavoir au Roy de Naples, & à un Prince ſans terre, qui eſtoit le Prince d'Orange, duquel les terres eſtoient ſaiſies.

LE Cardinal de la Lune auſſi-toſt aprés ſon election, & avant ſa conſecration, envoya vers le Roy l'Eveſque d'Avignon & M. Pierre Plan, pour luy faire ſçavoir ſon election, qu'il diſoit avoir acceptée par importunité des Cardinaux, & qu'il eſtoit preſt d'entendre à l'union de l'Egliſe pas toutes les voyes qui ſeroient aviſées: ce qui contenta le Roy & l'Univerſité, croyans que ce qu'il en diſoit eſtoit avec verité & ſincerité. Ceux de l'Univerſité de Paris envoyerent à ce nouveau éleu une celebre ambaſſade, pour l'exhorter de penſer à l'union. Arrivez que furent ces Ambaſſadeurs en Avignon, ils preſenterent leurs lettres à Benedict, qu'il trouva ſi belles & bien faites, qu'il fut contraint de dire qu'il eſtoit auſſi preſt de ceder comme il eſtoit preſt de dépoüiller ſa chappe, que de fait il dépoüilla. Depuis il leur donna audience en public, où il les oüit pleinement, & leur dit qu'il eſtoit content de leur accorder un rôle pour le fait des benefices: mais que pour concerter de la forme de parvenir à la voye de ceſſion, qu'il falloit s'aſſembler particulierement. Ces Ambaſſadeurs ſe retirerent forts contents. Le Roy ayant ſçû la deliberation de Benedict, luy envoya ſon Aumoſnier P. d'Ailly, grand & celebre Theologien, qui eût audience, & eût pareille réponſe que l'Univerſité, continuant toûjours au bon deſſein qu'il avoit à la paix de l'Egliſe. Mais beaucoup croyoient que ce fuſt une feinte.

LE Roy d'Arragon fort zelé en cét affaire écrivit auſſi à l'Univerſité de Paris, pour avoir ſon avis de ce qu'il falloit faire aprés cette election, & qu'il n'aura nul égard à ce que Benedict eſtoit né ſon ſujet, & qu'il s'employeroit en cét affaire comme auparavant.

LE Roy pour ne rien faire qu'avec conſeil, reſolut de faire une grande aſſemblée: ſon Conſeil & l'Univerſité luy conſeillerent de ſuivre ce chemin. L'on aſſigna donc à Paris les Archeveſques, Eveſques, Abbez, Religieux & autres Eccleſiaſtiques, pour aviſer comment on travailleroit en cette matiere. L'aſſemblée fut grande, conſiſtant en plus de 50 tant Archeveſques qu'Eveſques, outre les principaux Abbez de France, & quantité de Docteurs. Simon de Cramault Patriarche d'Alexandrie & Evêque de Carcaſſone, un des principaux du Conſeil, fut choiſi pour preſider en cette aſſemblée, recueillir les opinions, & en faire rapport au Roi & au Conſeil. L'aſſemblée ſe fit au Palais, où aſſiſta Pierre d'Ailly & les autres Ambaſſadeurs qui avoient eſté de la part du Roy, & de l'Univerſité en Avignon, qui firent leur rapport de ce qu'ils y avoient fait, & que le Pape eſtoit preſt d'entendre à l'union de l'Egliſe en toutes façons, juſques à ceder ſon droit. Le Preſident de l'aſſemblée ayant pris le ſerment de tous ceux qui devoient opiner, demanda les avis: il y en eût quatre-vingt ſept qui conclurent à la voye de ceſſion, qu'elle eſtoit la plus expediente pour parvenir à l'union, & ce fut à cette opinion que l'aſſemblée ſe reſolut. Le reſte du temps fut employé à trouver les moyens pour y parvenir, & à dreſſer les inſtructions des Ambaſſadeurs que le Roy deſignoit d'y envoyer. Par ces inſtructions aprés que les trois voyes propoſées par l'Univerſité ſont bien balotées, enfin eſt reſolu que le Roy doit inſiſter ſur la ceſſion des deux contendans, & ſont inſerez les moyens pour parvenir à cette voye, & à l'executer, tant envers l'un des deux contendans qu'envers l'autre: & ainſi finit cette aſſemblée.

Tout ce qu'avoit fait le Roy juſques icy pour parvenir à la paix de l'Egliſe, luy ſembloit peu de choſe, au regard de ce qu'il ſe reſolut de faire cette année; bien que les Anglois euſſent publié une lettre dans les Univerſitez, addreſſante au Roy Richard, differente de celle de l'Univerſité de Paris, improuvant la voye de ceſſion par beaucoup de raiſons, ſouſtenant que la voye de compromis ou du Concile general, où les deux parties ſe trouveroient, eſtoit la plus certaine & la plus convenable. Le Roy toutefois pourſuivant touſjours la voye de ceſſion qui avoit eſté deliberée & reſoluë en ſon Royaume, comme la plus ſûre, envoya vers Benedict une grande & ſolennelle ambaſſade de ſes oncles Jean Duc de Berry, & Philippes Duc de Bourgogne, & de Loüis Duc d'Orleans ſon frere, accompagnez des Eveſques de Senlis, de Poictiers & d'Arras, de Guillaume Vicomte de Melun, Jean Comte de Sancerre, Guy de la Trimoüille, Jean de Bueil, Amaury d'Orgemont, Oudard de Moulins, Jean de Montaigu & Gilles des Champs. L'Inſtruction qui leur fut baillée eſtoit ample, tous les expediens qui avoient eſté propoſez aux aſſemblées faites par le commandement du Roy y furent déduits, mais conclud que la voye de ceſſion eſtoit la meilleure, & la plus certaine: « Bien, porte l'Inſtruction, qu'il ſemble que la voye du Concile general fuſt la plus raiſonnable de droit, car és faits concernans la Foy ou l'Eſtat de l'univerſelle Egliſe, comme eſt le Schiſme, le Pape eſt ſujet au Concile, & en peut le Concile juger & determiner, & ſi le Jugement eſtoit donné par le Concile General chacun y obeïroit, & ſi eſt à croire que la ſentence ſeroit juſte & raiſonnable, & Dieu ne ſouffriroit que en ce fait qui touche la Foy le Concile General erraſt, & ſuppoſé qu'il erraſt chacun en ſeroit excuſé en ſa conſcience en obéïſſant à la ſentence, & dient aucunes écritures anciennes qu'autrefois ainſi a eſté fait». Pendant que ces Princes eſtoient en chemin pour aller en Avignon, l'Univerſité de Paris écrivit à tous les Chapitres des Egliſes Cathedrales de ce Royaume, les ſuppliant de faire proceſſions generales, jeûnes & oraiſons pour l'union de l'Egliſe, & faire en ſorte qu'il pleût à Dieu que le voyage de ces Princes fuſt au bien & ſoulagement de la Chreſtienté. L'Univerſité envoya auſſi en Avignon ſes Ambaſſadeurs particuliers, & arriverent tant ceux du Roy que ceux-cy le vingt-deux May. La premiere audience ſe paſſa en complimens, ſeulement le Duc de Berry dit à Benedict, que le Roy les avoit envoyez vers luy pour le fait de l'Egliſe: ſur quoy Benedict l'interompit, luy diſant, que le temps ne permettoit d'en dire davantage attendu qu'il eſtoit travaillé du chemin, le pria le lendemain de diſner, ce qui fut fait; mais avant que de parler à luy, le Duc de Berry aſſembla le Conſeil chez luy, & fit reciter à Gilles des Champs, ce qu'il avoit à dire devant Benedict, afin de ne rien faire que bien à propos. A ce lendemain qui fut un Dimanche, Benedict les traita magnifiquement & leur donna heure au lendemain pour l'audience, qu'ils eurent en preſence de vingt Cardinaux, où Gilles des Champs ne dit rien que de general, & pour le particulier demanda audience particuliere. Benedict répondit ſur le champ, parla du zele des Rois de France envers l'Egliſe, comme ils l'avoient toûjours ſecouruë, & conclud qu'il ſuivroit toûjours la voye qui luy ſeroit propoſée la meilleure pour pervenir à la paix, & s'y expoſeroit juſques à la mort. L'audience ſecrette fut remiſe au 25 May, en laquelle l'Eveſque de Senlis propoſa & demanda à Benedict la cedule qui fut faite tant à l'entrée du Conclave, que toutes les écritures faites lors de l'election. Benedict répondit à cette demande, qu'il en parleroit à ces Meſſieurs les Ducs à part, & qu'il leur monſtreroit tout; mais ils firent réponſe qu'ils n'avoient pas de charge de parler à luy en ſecret, qu'ils n'euſſent vû la cedule & deliberé ſur icelle. Benedict étonné de cette reſolution commanda au Cardinal de Pampelonne d'apporter la cedule: ces Seigneurs en demanderent copie ſignée de tous les Cardinaux; ce que Benedict ne trouva pas bon, mais leur en fit delivrer une copie collationnée à l'original, qu'ils envoyerent auſſi-toſt au Roy, jugeans qu'elle faiſoit beaucoup à ſon intention, eſtant promis par tous les Cardinaux que celuy d'entre eux qui ſeroit élû, entendroit à l'union de l'Egliſe juſques à ceſſion incluſivement. 1395.

Benedict taſchant de rompre le cours à cette pourſuite, ouvrit le 28 May un expedient aux Ambaſſadeurs, que luy & les Cardinaux, dit-il, avoient trouvé. Que les deux parties euſſent à convenir d'un lieu ſûr prés du Royaume de France ſous

ſous la protection du Roy, & que là les deux Colleges des Cardinaux aſſemblez, rechercheroient les moyens d'accord ; & pour fin dit que cét expedient eſtoit le plus ſaint de tous ceux qui avoient eſté propoſez, & qu'il ne devoit eſtre rejetté de tout bon Chreſtien.

Le premier jour de Juin les Ambaſſadeurs eurent audience, Gilles des Champs fit la propoſition contre l'ouverture de Benedict touchant les ſix moyens de parvenir à l'accord. Le premier, celuy d'oraiſon. Le 2 la reduction des nations de l'Intrus par predication. Le 3 la voye de fait par armes. Le 4 le Concile general. Le 5 l'aſſemblée des deux partis en lieu ſûr & en la protection du Roy, qui comprend la voye de compromis. Et le 6 la ceſſion des deux partis. Les cinq premieres voyes refuſées par le Roy, & la derniere trouvée bonne & acceptée par luy & ſon Egliſe. Benedict nonobſtant perſiſta en ſa premiere ouverture, & demanda que celle à luy faite de la part du Roy luy fuſt baillée par écrit, avec les raiſons & la maniere de la pratiquer ; ce qui luy fut refuſé, dont il s'offenſa, & repreſenta éloquemment ſes raiſons, & que ce qu'il deſiroit eſtoit pour ſon inſtruction ſeulement, non pour une choſe reſoluë : enfin ſupplia derechef les Ambaſſadeurs de luy bailler ce qu'ils avoient d'inſtruction pour la voye choiſie par le Roy, avec les moyens de la pratiquer. A cela les Ambaſſadeurs ſe retirerent à part pour concerter enſemble, & retournez dirent que ce qu'il en avoit dit, n'eſtoit que par forme de conſeil, & que la voye choiſie par le Roy n'avoit beſoin d'eſtre miſe par écrit, la ceſſion eſtant ſimple, & ne contenant que deux ſyllabes, & que la demande faite d'avoir communication des moyens de pratiquer cette voye, n'eſtoit à autre fin que pour dilayer. A cela Benedict s'offenſa, & dit que l'on le vouloit precipiter en une choſe de ſi grande importance, que perſonne ne le pouvoit contraindre que Jeſus-Chriſt, duquel il eſtoit Vicaire, & auquel il eſtoit obligé de luy rendre compte ; qu'au reſte il perſiſtoit en ſa premiere reſolution de faire ce qui ſeroit en luy pour la paix de l'Egliſe, & qu'on n'avoit point eu de ſujet de le diffamer, comme l'on avoit fait. Sur cette colere les Ambaſſadeurs ſe retirerent, & prierent les Cardinaux de la part du Roy de venir vers eux à Villeneuve, ce qu'ils firent tres-volontiers : où le Duc de Berry les ſupplia de librement dire leur avis pour la pacification du Schiſme, non comme en College, mais comme particuliers, & puis repeta ſommairement les propoſitions de Gilles des Champs, & l'intention du Roy. Les Cardinaux qui eſtoient vingt en nombre furent tous d'avis de la ceſſion de l'un & l'autre parti, & que le Roy en devoit eſtre crû. Le Cardinal de Pampelonne ſeul fut de contraire avis, diſant qu'il y avoit de l'injuſtice de comparer l'Intrus, ſçavoir Boniface, à Benedict par la ceſſion ; qu'il falloit que l'Intrus fuſt depoſſedé ; que ce ſeroit confeſſer que la maiſon de France avoit failli, & eux auſſi qui avoient tousjours tenu le bon parti, & fut d'avis de l'expulſion de l'Intrus : au contraire le Cardinal de Saluſſes ajouſta qu'avant l'election meſme il avoit eſté d'avis de la ceſſion.

Le 8 Juin Benedict envoya dire aux Ambaſſadeurs qu'il deſiroit parler à eux chacun en particulier. Sur cela ils s'aſſemblerent, & ſe trouverent partis en opinions. Sept dirent qu'il ne le falloit pas faire, ſept au contraire qu'il n'y avoit point de peril : enfin reſolurent d'aller le lendemain veille de la Feſte de Dieu, oüir le ſervice de Benedict, & là qu'il leur diroit ce que bon luy ſembleroit. A ce jour ces Seigneurs furent au Palais diſner avec Benedict qui parla quelque temps avec le Duc de Bourgogne ; le Duc d'Orleans ſe confeſſa à luy, & le communia.

Ces Princes retournez à Villeneuve, rapporterent les propos qu'ils avoient eu avec Benedict, qui eſtoient en effet des plaintes du procedé du Roy, qu'il trouvoit rude contre luy par la demande de la cedule, & du refus des raiſons de la voye propoſée, qu'il eſtoit preſt de donner ſes moyens par écrit. Il ajouſta ſur la fin, qu'un des Cardinaux qui avoit fait paroiſtre tenir le parti du Roy, luy avoit revelé tout ce qui s'eſtoit paſſé cy-devant, luy donnant conſeil de ne point mettre ſous le pied ce qu'il tenoit en ſa main, & prendre garde que de maiſtre il ne devinſt valet. Le Duc ſupplia Benedict de luy vouloir nommer le Cardinal ; ce qu'il ne voulut faire. Le Duc repliqua que juſques icy le Roy avoit eu tres-bonne opinion de luy, & qu'il croyoit que la paix de l'Egliſe ſe feroit par luy en conſequence du ferment qu'il avoit fait avec tous les Cardinaux ; que cette voye de ceſſion n'avoit eſté trouvée en

en haine de luy, mais qu'il ſçavoit bien que du vivant de Clement elle avoit eſté conſultée, luy Benedict eſtant à Paris, bien qu'il la trouvaſt pleine de rigueur. Benedict ne repliqua autre choſe que des complimens. Les Princes pourſuivans d'avoir audience pour déduire leurs raiſons en preſence des Cardinaux, Benedict ne pouvant leur refuſer, leur fit dire que le moins de perſonnes qui s'y trouveroient ce ſeroit le meilleur, qu'il y avoit danger de divulguer ces ſecrets. Il leur donna donc jour au dix-ſept de Juin. Le Duc de Bourgogne trouva le terme un peu long, dit qu'ils eſtoient preſſez, que le Roy les avoit mandez : pour ce qui eſtoit du peu de gens qui ſe devoient trouver en cette journée, qu'ils avoient reſolu que ce ſeroit en preſence de tous les Cardinaux, qu'autrement ils n'y feroient rien, que leurs inſtructions portoient de ne rien faire ſans les Cardinaux, qu'au reſte ils iroient bien accompagnez, & de ceux-meſmes de l'Univerſité. Un jour avant l'aſſignation les Ambaſſadeurs furent trouver Benedict, ſur ce qu'un Jacobin nommé Jean Hacon Anglois ſon Penitentier, avoit fait huit propoſitions tres-fauſſes & méchantes, en demanderent raiſon. La premiere propoſition fut: *Chriſtus ita vere dedit claves uni ſicut unitati, et qui pertinaciter hujus oppoſitum aſſerit, haereticus eſt.* La quatriéme : « Que celuy eſtoit heretique qui diſoit qu'il falloit contraindre le Pape « à ceder. » Que le Pape *habet Deum, cujus eſt immediatus Vicarius, et propriam conſcientiam, et confeſſorem in foro conſcientiae, judices, et nullum ſuper hoc alium habet mortalem judicem : qui vero hujus oppoſitum aſſerit, et haereticus et temerarius cenſendus.* Huit Jacobins le lendemain juſtifierent leur Ordre de la temerité de leur confrere, le déſavouërent, & trois jours aprés ſe fit l'aſſemblée du Pape & des Ambaſſadeurs en preſence de trois Cardinaux & quelques Eveſques. Pour concluſion Benedict leur bailla une Bulle qui contenoit un grand diſcours de tout ce qui ſe paſſa en ſon election, & de la cedule dont eſt parlé cy-deſſus, qu'il eſtoit reſolu de ſe trouver avec ſon adverſaire & ſon College en lieu neutre pour trouver un moyen d'accord, autrement qu'il eſtoit preſt de ſuivre toutes voyes honneſtes & juridiques pour terminer ce differend, pourvû que Dieu & l'Egliſe n'y fuſſent offenſez.

Ce fait le Conſeil ſe rompit, & les Ambaſſadeurs furent conduits par les Cardinaux d'Albanie & Pampelonne, qui ſe prirent de parole ſur le fait de cette Bulle. Le Cardinal d'Albanie dit que Pampelonne l'avoit faite, & qu'il vouloit ſeul gouverner le Pape & l'Egliſe ; Pampelonne repondit qu'il ſçavoit ce que portoit la Bulle, qu'il eſtoit au contraire cauſe de ce mal ; Albanie repliqua & dit qu'il en avoit menti, & ce par pluſieurs fois ; les Seigneurs tournerent en riſée cette querelle.

Au meſme temps deux arches du Pont d'Avignon furent brûlées de nuit, l'on crût que rien n'avoit eſté fait en cela ſans le ſçû de Benedict, dont il ſe purgea à ces Seigneurs qui eurent de la peine de le croire.

Benedict taſcha par tous moyens de gagner ces Ambaſſadeurs ; nous avons vû comme il commença par les grands, prés deſquels il ne pût rien faire, il penſa de corrompre les autres : il manda donc à ces Princes qu'ils luy envoyaſſent des gens du Conſeil, clercs, & lettrez ; ce qui luy fut accordé : leur dit qu'il avoit en ſa conſcience propoſé la meilleure voye, & qu'eux qui eſtoient pour la plûpart gens d'Egliſe, devoient propoſer à ces Princes ces choſes, & non mettre tout en confuſion : leur réponſe fut que chacun garderoit ſa conſcience.

Cecy fut cauſe d'une grande aſſemblée que ces Princes firent aux Cordeliers d'Avignon, où eſtoient ceux de l'Univerſité, & de leur mandement dix-huit Cardinaux s'y trouverent, qui eſtoit tout le College, fors trois, le Cardinal de Pampelonne, qui ne fut mandé, & les deux autres malades. Et là l'Eveſque d'Arras recita le differend dont eſtoit queſtion, & comme Benedict avoit donné par écrit la voye qu'il deſiroit ſuivre, ce qui fut trouvé tres mauvais. Marqua neuf points qu'il y trouva à redire ; enfin pria les Cardinaux de donner leurs avis. Sur cela ils ſe retirerent à part pour concerter ce qu'ils avoient à faire, & puis par la bouche du Cardinal d'Amiens dirent qu'ils eſtoient de l'avis de la ceſſion, comme la meilleure, & la plus briefve, & qu'ils prieroient Benedict d'accepter cette voye ; mirent par écrit leur avis, donnans parole qu'ils ſeroient toûjours unis avec le Roy en ce fait ; ſupplierent ces Seigneurs de les prendre en protection, & leur fut baillé copie de

l'écrit de Benedict, comme ils avoient deſiré. Les Cardinaux ne manquerent pas dés le lendemain d'exhorter Benedict d'accepter la voye de ceſſion : Benedict leur demanda la maniere de la pratiquer, ils dirent qu'ils ne pouvoient rien faire ſans le ſçû & conſeil des Seigneurs François.

Le jour ſuivant ces Princes aſſemblez reſolurent que la lettre de l'Univerſité à Benedict ne luy ſeroit preſentée, à cauſe qu'il y avoit clauſe qui portoit que l'Univerſité n'avoit intention de revoquer ou condamner les autres voyes ; & fut commandé aux Ambaſſadeurs de l'Univerſité de ſuivre en cela l'intention du Roy.

Benedict ayant convié les Ambaſſadeurs à diſner, ils luy firent dire que s'il ne leur donnoit réponſe ſelon leur intention qu'ils n'iroient pas : mais les ayant aſſeurez qu'il leur donneroit favorable réponſe, ils y vindrent, & Benedict leur dit qu'il croyoit leur avoir baillé en conſcience ſon intention ; mais que puiſqu'ils n'eſtoient pas contents, qu'il la leur bailleroit par écrit : & leur fut lû une cedule dont ils n'eurent pour lors copie, & Benedict inſiſta fort que les Ambaſſadeurs de l'Univerſité n'y fuſſent preſens.

Le lendemain Benedict leur bailla cette cedule, qui portoit qu'il avoit par le premier écrit ouvert les expediens qu'il trouvoit propres & convenables pour appaiſer le Schiſme, & qu'il eſtoit preſt de les pourſuivre.

Ces Princes & les Cardinaux s'aſſemblerent, & ne trouverent pas que cette cedule fuſt bonne, reſolurent de demeurer en leur premiere opinion de la ceſſion de l'un & de l'autre parti.

Les Cardinaux & l'Univerſité ſupplierent Benedict de changer ſon avis : il n'en fit rien pour eux. Ce qui fut cauſe que les Cardinaux s'aſſemblerent avec les Princes, qui firent le rapport de ce qu'ils avoient fait avec Benedict, qui leur avoit répondu qu'il avoit donné par écrit la voye qu'il pouvoit ſuivre, & qu'il leur commandoit ſur les peines d'infidelité & autres ordonnées de droit, de l'aider à executer ce qu'il avoit propoſé, & de n'en accepter aucune autre ; que s'ils faiſoient autrement, il leur declaroit qu'il procederoit contre eux, comme contre deſobeïſſans : le ſupplierent nonobſtant de ne s'arreſter à ſa propoſition ; qu'aucuns d'eux ſe mirent à genoux devant luy les larmes aux yeux, le conjurans de penſer à ce que *ſi haut Prince* luy conſeilloit. A quoy il répondit, qu'ils eſtoient tous ſes ſujets, & il eſtoit leur Souverain & leur Seigneur, & non pas ſeulement à eux, mais à tous *mortement vivans*, porte la relation, & qu'il avoit à rendre compte à Dieu ſeulement. Ajouſta, qu'il avoit entendu que les Ambaſſadeurs leur avoient baillé une cedule pour la ſouſcrire, (comme il eſtoit vray) qui portoit qu'ils promettoient d'aider le Roy pour mettre à execution la voye de ceſſion, qu'aucuns d'eux la baillerent à Benedict qui la lût, & leur défendit de la ſigner comme tres pernicieuſe ; & dit qu'il vouloit faire un grand bien à la Maiſon de France, le plus grand qu'aucun Pape n'avoit jamais fait, que ſon intention eſtoit de donner au Roy le Patrimoine de l'Egliſe qui eſtoit en Italie ; ce que toutefois n'eſtoit en ſa puiſſance de donner, mais plus en celle des Cardinaux. A ce Conſeil eſtoient avec Benedict douze de ſes Conſeillers, Chambriers & autres que les Cardinaux voulurent faire ſortir, ne devans aſſiſter au Conſeil avec eux ; ce qu'il ne voulut pas permettre, & dit qu'ils n'en partiroient pas, car ils ſont, dit-il, mes Conſeillers & feaux ſerviteurs.

Aprés cela les Cardinaux & les Ambaſſadeurs s'aſſemblerent aux Cordeliers pour aviſer à cét affaire. Le Cardinal d'Amiens parla de la part des Cardinaux, remercia ces Seigneurs de la forme de leur procedé, & dit davantage que l'avis des Cardinaux eſtoit, qu'eux, les Ambaſſadeurs, & l'Univerſité devoient aller trouver le Pape, luy declarer au long tout ce qui eſtoit de cette voye de ceſſion, & ce que le Roy en avoit reſolu : Pour ce qui eſtoit des voyes par luy propoſées d'aſſembler les deux partis, & de Compromis, que les Cardinaux ne les avoient jamais accordées, qu'il falloit que Benedict revoquaſt la defenſe qu'il leur avoit faite, comme injuſte, & inique, qui fut lûë lors, dont eſt parlé cy-deſſus. Le Cardinal d'Amiens, cette cedule lûë, dit qu'elle ne ſe pouvoit ſouffrir, qu'elle eſtoit contraire au ſerment fait par Benedict lors de ſon election, qu'ils n'y devoient pas obéir. Ajouſta, que la cedule avoit eſté changée depuis qu'elle leur avoit eſté lûë, Benedict ayant des Tabellions à ſon commandement, conclud qu'ils eſtoient reſolus, & preparez à pourſuivre la ceſſion.

ceſſion. Il fut arreſté que Lundi les Cardinaux & les Ambaſſadeurs iroient vers Benedict, auroient audience publique, & que là on expliqueroit au long cette matiere. Ces trois Princes Ambaſſadeurs promirent lors toute protection aux Cardinaux, comme ils l'avoient demandée, & commanderent à leurs trois Chanceliers d'aviſer avec trois Cardinaux la forme de cette ſeureté. Ces Seigneurs donc ſuivant cette reſolution envoyerent vers Benedict pour avoir audience publique avec les Cardinaux: Benedict ne trouva pas bon que les Cardinaux y fuſſent; & pour éluder en quelque choſe ce qu'ils entendoient faire, il envoya un bref à Monſieur de Bourgogne par le Cardinal d'Albanie, par lequel il declaroit qu'il n'avoit eu aucune intention par ſes Bulles precedentes, d'annuller la promeſſe faite le jour de ſon election, ni la ſuſpendre en aucune façon.

Ces Seigneurs toutefois firent ſçavoir à Benedict qu'ils ſeroient chez luy avec les Cardinaux à un certain jour, qu'ils ne pouvoient plus differer. Ils furent donc à ce jour trouver Benedict, qui leur fit bailler la Bulle cy-deſſus un peu changée; mais fut arreſté au Conſeil particulier qu'elle ne ſuffiſoit pas, qu'il falloit proceder au principal, qui eſtoit que ces Seigneurs devoient ſupplier Benedict d'accepter la voye choiſie par le Roy, & qu'il oüit les Cardinaux ſur cela; qu'il ſeroit ſupplié de rendre la cedule du Conclave, & revoquer les deux autres qu'il avoit communiquées, l'une de l'expedient qu'il avoit choiſi, l'autre de la défenſe faite aux Cardinaux de traiter autrement que ſuivant cette reſolution; que s'il refuſoit ce parti qu'il luy falloit demander audience publique. Cela fait les Ambaſſadeurs monterent où eſtoit Benedict, comme auſſi les Cardinaux. Les Seigneurs s'agenoüillerent & parlerent par la bouche du Duc de Berry, Benedict fut ſupplié d'oüir l'opinion des Cardinaux ſur ce qui ſe preſentoit pour l'union de l'Egliſe: Benedict dit qu'il n'eſtoit honneſte ni convenable pour l'Egliſe, que les Cardinaux lui diſſent en public leur opinion; car l'affaire ne le touchoit pas ſeulement, mais les Cardinaux: & qu'il eſtoit preſt de les oüir en particulier. Ces Seigneurs toutefois le preſſerent tant qu'il y conſentit. Les Cardinaux donc par le Cardinal de Florence remonſtrerent ce qui s'eſtoit fait au Conclave avant ſon election, comme il avoit juré obſerver le contenu en la cedule: puis fut parlé des expediens, remarqua qu'ils n'eſtoient d'accord d'une meſme voye, combien que la plus grande partie fuſt d'avis de la ceſſion. Benedict ſur cette incertitude voulut que dix des Cardinaux s'aſſemblaſſent de nouveau pour aviſer à ce qui ſeroit de faire, & qu'ils luy rapporteroient ce qui ſeroit de leur avis; ce qui fut fait, & demeurerent d'accord à la voye de ceſſion, qui fut depuis en plus grande aſſemblée trouvée la plus facile & plus commode. Alors tous les Cardinaux, fors Pampelonne, ſupplierent Benedict à genoux de vouloir agréer cét expedient, & revoquer ce qu'il avoit fait contre eux, qui ne pouvoient excogiter d'autres voyes. Car le College (porte la Relation) és faits de l'Egliſe & de la Foy, a toûjours eu & a le privilege de franchement deliberer ſelon ſa conſcience. A quoy faire il fut ſupplié de nouveau par ces Princes. Sur ce Benedict dit, que puiſque ce qu'il avoit fait ne ſuffiſoit, qu'il avoit baillé une certaine Bulle qui expoſoit plus à plein ſon intention, & faiſoit voir qu'il n'avoit jamais penſé de ne pas executer ni obſerver la promeſſe faite au Conclave, au contraire qu'il la vouloit entretenir; ſupplia ces Seigneurs de s'en contenter: ce qui fut trouvé bon par la compagnie, qui le ſupplia derechef de ſe laiſſer perſuader à cette voye la plus juſte de toutes. Alors il répondit qu'il avoit fait ce qu'il avoit plû au Roy, qu'il falloit auſſi que le Roy fiſt quelque choſe de droit & raiſon pour luy; que la ceſſion fortifioit le parti de l'Intrus. Les Princes ſur ces diſcours demanderent audience publique en plein Conſiſtoire, afin d'expoſer quelque choſe touchant cette matiere: ce que Benedict ne voulut accorder; ce qui les offenſa tellement, qu'ils prirent bruſquement congé de luy, offrans de rapporter au Roy ce qu'il luy plairoit de ſa part. Benedict ſans leur dire autre choſe les pria de diſner pour le lendemain: ils répondirent qu'ils y avoient aſſez mangé, & que s'il n'avoit autre choſe à leur dire, qu'il avoit aſſez parlé à eux, qu'ils eſtoient preſſez d'aller trouver le Roy qui les avoit mandez.

Ces Ambaſſadeurs arrivez à Paris le jour de ſaint Barthelemy, rendirent compte au Roy de ce qu'ils avoient fait, le ſupplierent de pourſuivre ce qu'il avoit commencé pour l'union de l'Egliſe. L'on arreſta lors à la pourſuite de l'Univerſité, que le

le Roy envoyeroit vers les autres Rois & Princes Chreſtiens pour ce fait. L'Abbé de S. Gilles de Noyon, & Gilles des Champs furent depeſchez en Allemagne, qui ne firent pas grande choſe. Simon de Cramault Patriarche d'Alexandrie, Jean de Vienne Admiral de France, Guillaume Vicomte de Melun furent en Angleterre de la part du Roy, & Jean de Courtecuiſſe de la part de l'Univerſité, où ils furent bien reçûs, & demanderent permiſſion au Roy d'Angleterre de conferer de cét affaire avec ceux de l'Univerſité d'Oxford; ce que ce Roy détourna, ſur ce qu'il dit que les vacations eſtoient lors, qu'il y auroit peu de Docteurs. C'eſtoit ſon pretexte, mais en effet c'eſtoit qu'il ſçavoit qu'il y pourroit avoir du contraſt, à cauſe que beaucoup eſtoient pour Boniface qui eſtoit à Rome. Ces Ambaſſadeurs toutefois eurent bonne réponſe de ce Roy, qui leur dit qu'il feroit ſon poſſible pour la pourſuite de l'union de l'Egliſe, qu'il aſſembleroit un Concile de ſon Egliſe, & qu'il en donneroit avis.

BENEDICT étonné du zele du Roy, pour le démouvoir, & ceux qui eſtoient prés de luy, ſans qu'il en fuſt requis, octroya au Roy un dixiéme: ce qui offenſa les gens d'Egliſe, & fut ſans effet. L'Univerſité avertie par ſes Ambaſſadeurs qui avoient eſté en Avignon avec ſes Princes, de l'inique procedé de Benedict, comme il rejettoit la voye de ceſſion, comme il traitoit injuſtement les Cardinaux qui luy remonſtroient l'ordre qu'il devoit tenir, les forçoit au contraire de ſuivre ce qu'il luy plaiſoit; fit publier un acte d'appel de tout ce que pourroit faire Benedict à l'avenir & ſes adherens, au futur, unique, vray & univerſel Pape, & au S. Siege Apoſtolique. Benedict n'eût pas ſi-toſt avis de cét acte d'appel, qu'il l'annulla par une Bulle, l'appellant libelle diffamatoire, declarant qu'il n'eſtoit permis d'appeller du Pape. L'année ſuivante 1396, l'Univerſité appella derechef de Benedict, & par l'acte répondant à ſa Bulle, eſt porté que pluſieurs Papes ont eſté rejettez comme méchans, Benoiſt V. VI. & IX. Que les Papes corrigent les actes les uns des autres; que Boniface VIII. corrigea quelques conſtitutions de Celeſtin V. & Clement V. de Boniface VIII. Que le Roy, les Nobles, & les Prelats avoient appellé de ſa conſtitution commençant *Unam Sanctam:* Que l'effect en fût ſuſpendu par Clement V.

1396.

CE ſecond acte d'appel venu à la connoiſſance de Benedict, il y pourvût par une Bulle, excommuniant tous ceux qui appelleront de luy & de ſes ſucceſſeurs.

L'UNIVERSITE' ne ceſſant point ſa pourſuite, & taſchant de détromper la Chreſtienté, qui ſe tenoit à tout plein de formalitez qui empeſchoient le repos de l'Egliſe, s'aſſembla aux Maturins à Paris, & par une meure & ample deliberation ils furent tous d'un avis, que la voye de ceſſion des deux Contendans eſtoit la meilleure & la plus certaine, pour beaucoup de raiſons, amplement déduites par leur lettre. Les Cardinaux en nombre de dix-ſept qui eſtoient prés de Benedict en Avignon, pour aſſeurer d'autant plus le Roy de leur bonne volonté & intention au bien de toute la Chreſtienté, luy écrivirent chacun une lettre, témoignans qu'ils eſtoient fermes & conſtans en leur opinion que la ceſſion des deux Contendans eſtoit l'expedient le plus ſûr, & la voye la meilleure, & que jamais le Cardinal d'Amiens ne les avoit ſollicitez de changer d'avis, comme le Roy en avoit eu opinion, ce qui fut, ce ſemble, la principale occaſion de leur faire écrire ces lettres. Outre les Ambaſſadeurs que nous avons dit avoir eſté envoyez par le Roy en divers païs, il en dépeſcha auſſi vers les Rois de Navarre, d'Arragon, de Caſtille, Boheme & Hongrie: l'Univerſité y envoya auſſi, mais aux dépens du Roy. Ils eurent mille traverſes en Allemagne à cauſe du peu de ſûreté qu'il y avoit par les chemins: ils furent oüis volontiers par quelques Princes; mais le Roy de Boheme ne voulut oüir ceux de l'Univerſité, corrompu par Benedict, leur permettant ſeulement de preſcher; il reçût toutefois les Ambaſſadeurs du Roy aſſez bien, promettant d'aſſembler ſon Clergé, & donner avis de ſa reſolution. Le Roy de Hongrie fit plus, car il trouva que la voye choiſie par le Roy eſtoit bonne, & qu'il s'aſſeuroit que ſon frere le Roy de Boheme ſeroit de cét avis. Les Archeveſques de Treves, de Cologne, les Ducs de Baviere & d'Auſtriche, & les autres Princes répondirent de meſme, que l'avis de l'Univerſité eſtoit le meilleur, qu'il le falloit ſuivre. Les Rois de Navarre, & d'Arragon promirent reſpectivement d'aſſembler leur Clergé, loüerent le zele du Roy, & qu'ils eſtoient preſts de le ſeconder. En Caſtille le Patriarche d'Alexandrie y fut envoyé & un

nommé

nommé Calleville ; le Roy approuva comme les autres ce que le Roy de France avoit fait, donna meſme un écrit ſigné de ſa main à ces Ambaſſadeurs, pour le luy preſenter, par lequel il paroiſſoit comme il eſtoit de l'avis de l'Egliſe de France, & ouvroit les moyens pour executer cét expedient, qui n'eſtoient pas toutefois autres que ceux qui avoient eſté trouvez en France.

Le Roy eſtant à Compiegne donna audience aux Ambaſſadeurs du Roy d'Angleterre, qui eſtoient un Abbé de l'Ordre S. Benoiſt, & trois Docteurs en Droit Civil & Canon, qui dirent que bien que leur Roy fuſt de l'avis de l'Univerſité de Paris pour la voye de ceſſion ; neanmoins ayant aſſemblé ſon Clergé, qu'il s'étoit trouvé d'autre avis, & que la voye du Concile General avoit eſté trouvée meilleure ; que l'Univerſité d'Oxford avoit fait une epiſtre pour prouver ſon opinion, qu'ils preſenterent au Roy. Ces Ambaſſadeurs furent ſouvent priez de conferer de cette matiere avec nos Docteurs François ; mais ils ne le voulurent jamais faire, n'en ayans, ce dirent-ils, eu charge, & ſe retirerent. Le Roy d'Angleterre de ſon coſté faiſoit tout ce qu'il pouvoit ; il envoya un Abbé vers les deux contendans : & aux lettres qu'il leur écrivit, la ſuperſcription eſtoit differente, car à celle qui eſtoit écrite à Benedict, il y avoit *P. Cariſſimo Cardinali de Luna*, & à l'autre il luy écrivit comme au Pape ; la ſubſtance neanmoins des lettres eſtoit ſemblable, & leur mandoit que le Roy de France & luy avoient choiſi la voye de ceſſion comme la meilleure & plus expediente. Benedict ne voulut voir ni oüir cét Abbé qui n'avoit charge de le reconnoiſtre ; Boniface le reçût auſſi mal, ayant ſçû que Benedict ne l'avoit pas voulu voir : tellement que cette Ambaſſade n'eût aucun effet. Sur la fin de l'entrevûë qui ſe fit entre les Rois de France & d'Angleterre, il fut arreſté que les Ducs de Berry & de Bourgogne aviſeroient avec le Roy d'Angleterre ce qui ſe feroit pour pourſuivre leur deſſein de la paix de l'Egliſe ; il fut convenu que les deux Rois envoyeroient des Ambaſſadeurs aux deux contendans, qui leur feroient ſçavoir l'election qu'ils avoient faite de la voye de ceſſion, les feroient prier de la vouloir accepter, & qu'ils envoyeroient au Roy des Romains Venceſlaus, pour le prier de ſe joindre avec eux à cette pourſuite. Comme le Roy eſtoit à Paris arriverent deux Eveſques de la part du Roy d'Eſpagne, envoyez pour faire entendre au Roy ce qui avoit eſté reſolu en Caſtille ſur le fait de l'union. En leur audience ils parlerent en general du zele de leur Roy, mais ne toucherent le particulier de ce qui avoit eſté arreſté par les Prelats & le Clergé de Caſtille. Ce qui étonna le Conſeil du Roy, vû que le Patriarche d'Alexandrie qui avoit eſté envoyé en ce païs, avoit rapporté que le Roy de Caſtille eſtoit de l'avis du Roy, ce qu'il monſtra par lettres ſcellées de ſon ſeau, & ces Ambaſſadeurs le voulans nier, furent convaincus par la reconnoiſſance qu'ils en firent : & fut ſçû qu'ils avoient eſté corrompus par Benedict, afin de taire ce qu'ils avoient eu charge de repreſenter.

L'Université offenſée de ce procedé, & jugeant que le mal ne venoit que de la part des contendans, eût audience ; & Jean de Courtecuiſſe Docteur en Theologie repreſenta les torts & injures que Benedict faiſoit au Roy ; que ce qui luy faiſoit ainſi fuïr les moyens qui luy eſtoient preſentez pour parvenir à la paix, eſtoient les grands revenus qu'il tiroit de ce Royaume par decimes, collations de benefices & autres inventions : demanda qu'il luy fuſt fait ſouſtraction pour le regard des collations des benefices de la France. Le Roy eût tres-agreable cette remonſtrance, mais demanda temps pour en deliberer comme tres importante.

Ce qui fut cauſe de cette reſolution de l'Univerſité, fut le retour des deux Ambaſſadeurs de France & d'Angleterre, qui avoient eſté envoyez aux deux contendans, qui furent peu ſatisfaits ; car il leur fut répondu que l'affaire eſtoit important, & qu'ils en deſiroient communiquer & prendre avis des Princes qui les avoient aſſiſté, & aux Cardinaux ; & rapporterent en general, que ces deux Papes eſtoient ſi aveuglez d'ambition & d'avarice, qu'ils ne vouloient entendre à aucun parti.

Du coſté de l'Allemagne le Roy eût de bonnes nouvelles touchant l'union de 1397.
l'Egliſe, car les Ambaſſadeurs de cette part rapporterent que les Allemans avoient élû la voye de ceſſion à ſon imitation.

Martin Roy d'Arragon deſirant de ſa part contribuër à ce bon œuvre, envoya Vitalis de Blans Chevalier, & Remond de Francia Docteur, ſes Ambaſſadeurs, vers

Henry Roy de Caſtille ſon néveu, avec amples inſtructions, qui contenoient premierement le ſoin qu'il avoit pris d'appaiſer ce Schiſme, dés le temps meſme du Pape Clement avant ſon voyage en Sicile, & que durant ſon ſéjour en Sicile il avoit ſouvent écrit à Rome pour ce fait, meſme envoyé une ambaſſade ſolennelle, de laquelle il tira ce fruit, que Boniface ſe ſoumettoit de traiter la paix en ſa preſence & dans ſon Royaume: que de là il fut en Avignon prés Benedict ſix ſemaines entieres, où il voulut ſçavoir ſon intention, enſemble celle des Cardinaux qui n'eſtoient pas bien d'accord avec luy; car ils avoient reſolu de plaire aux Seigneurs François qui avoient eſté là: qu'il avoit reconnu que l'intention de Benedict eſtoit fort ſainte, & propre pour parvenir à la paix; que le moyen qu'il avoit trouvé avec luy, eſtoit, qu'il falloit entre Benedict & Boniface convenir d'un lieu, pour s'y trouver l'un & l'autre avec leurs Colleges; que là ils annulleroient toutes les pourſuites faites les uns contre les autres; les Cardinaux, Prelats & Beneficiers de l'un & l'autre parti ſeroient conſervez en leurs dignitez & benefices: cela fait les deux Papes éliroient chacun de leur part des perſonnes, qui jugeroient lequel des deux auroit meilleur droit au Papat; que celuy qui ſeroit jugé avoir le plus juſte titre ſeroit pourvû de nouveau, & que pour l'autre, ce qui ſera jugé aura l'effet d'une renonciation legitime faite par luy, & à ſon égard le ſiege ſera cenſé eſtre vacant. Que cette voye ayant eſté repreſentée aux Cardinaux d'Avignon, avoit eſté trouvée bonne, qui promirent de la faire ſçavoir au Roy de France & aux Seigneurs de ſon ſang, vers leſquels il avoit envoyé une ſolennelle ambaſſade pour ce regard, dont il attendoit réponſe: Que la voye de ceſſion de l'un & l'autre de ces Contendans eſtoit pleine de dangers & de difficultez. Supplie pour fin le Roy de Caſtille d'y bien penſer, que le choix qu'il a fait de cét expedient a eſté à l'inſtance du Roy de France, ſans peſer & conſiderer ce qui en pouvoit arriver. Le Roy de Caſtille répondit à ces Ambaſſadeurs aſſez amplement, faiſant paroiſtre au Roy d'Arragon, qu'il n'avoit rien fait qu'avec grande & meure deliberation: Que Benedict avoit ſupplié le Roy de France de luy envoyer quelques Ambaſſadeurs de qualité éminente, pour leur découvrir ſon intention; que ce Roy y avoit envoyé ſes oncles & ſon frere; qu'aprés beaucoup de conferences la voye de compromis propoſée par Benedict fut jugée par eux impoſſible & trop longue; que ces Princes ſupplierent les Cardinaux d'Avignon de penſer à un autre expedient; ce qu'ils reſolurent fut un acte par lequel ils declarerent la voye de compromis impoſſible, celle de la ceſſion de l'un & de l'autre plus aiſée. Aprés cela il examina l'expedient de compromis, monſtra que l'execution en eſtoit impoſſible, & trop longue; qu'il n'avoit point eſté perſuadé par le Roy de France à ſuivre ce parti, mais par la ſeule raiſon, ayant meſmes tant fait que de luy faire changer quelque choſe en l'expedient qu'il avoit reſolu de pourſuivre, le faiſant condeſcendre de trouver bon que les deux Papes ſe trouvaſſent enſemble en lieu ſûr, pour revoquer tout ce qu'ils avoient fait reſpectivement les uns contre les autres; & le reſte des particularitez contenuës aux actes qui furent lors accordez. Cette réponſe fut faite à Salamanque au mois de Septembre.

1398. Benedict eût avis que le Roy avoit envoyé vers les Princes ſes voiſins pour le fait de l'union, & de plus que le Roy d'Angleterre s'eſtoit joint avec luy; ce qui l'étonna, & fut cauſe qu'il envoya vers le Roy le Cardinal de Pampelonne ſon parent. Le Roy fut averti de la venuë du Cardinal, luy manda qu'il ne paſſaſt outre, dont Benedict s'offenſa, & en écrivit au Roy, & au Duc de Berry au deſavantage de Cramault Patriarche d'Alexandrie, qu'on accuſoit avoir dit en la derniere aſſemblée pluſieurs choſes contre luy; mais l'on ne s'y arreſta pas.

Le Roy donc pour pourvoir pleinement au Schiſme, delibera ſuivant ce que luy avoit requis l'Univerſité, d'aſſembler les Archevêques, Evêques, & Abbez de ſon Royaume, enſemble les Univerſitez. L'aſſemblée commença le 22 May, où le Roy pour ſa maladie, qui le travailloit par intervalles, ne ſe trouva pas, mais les Ducs de Berry, de Bourgogne, d'Orleans, & de Bourbon, & en leur preſence le Patriarche d'Alexandrie déduiſit l'hiſtoire du Schiſme depuis ſon commencement; que Benedict avoit juré qu'il feroit ce qu'il pourroit pour faire la paix, meſmes qu'il en viendroit juſques à la ceſſion: n'oublia pas de remarquer les diligences que le Roy avoit faites pour flechir Benedict, & Boniface; que la voye de ceſſion eſtoit

non ſeulement embraſſée par le Roy, & l'Egliſe Gallicane, mais par les Rois de Hongrie, Boheme, Angleterre, Arragon, Eſpagne, Navarre, & Sicile, auſquels le Roy avoit envoyé des Ambaſſadeurs: conclud que l'intention du Roy eſtoit de ſuivre cette voye & parvenir à l'union par ce chemin. Les Ambaſſadeurs d'Eſpagne eſtoient là preſens, qui dirent que le Roy s'étonnoit fort comme cette reſolution eſtoit ſi long-temps ſans eſtre executée. Le Roy de Navarre en fit autant. Benedict eût avis que cette aſſemblée eſtoit reſoluë, il envoya l'Eveſque de Maſcon ſon confident pour s'y trouver, qui ſupplia le Chancelier d'avoir la parole aprés le Patriarche; ce qui luy fut non ſeulement accordé, mais fut ordonné que l'on luy donneroit ſix ſçavans Docteurs pour l'aſſiſter, & luy donner des moyens pour ſoûtenir le parti de Benedict, & furent nommez ſix autres Docteurs pour tenir le parti contraire. L'aſſemblée fut remiſe au lendemain, les altercations des uns & des autres durerent huit jours entiers, & s'eſtans oüis ils ne ſe départirent point de la voye de ceſſion; au contraire il fut commandé de s'aſſembler au mois de Juillet, & qu'un chacun jureroit ſeparement de dire la verité, & que les opinions ſeroient miſes par écrit. Ce qui fut fait, les opinions furent diverſes, & peut-on remarquer qu'il y en eût quatre. La 1 eſtoit la ſouſtraction generale & abſoluë ſans parler de l'Intrus, c'eſt à dire du contendant Boniface. L'autre, qu'il falloit qu'en meſme temps ceux qui obéïſſoient à l'Intrus luy en fiſſent autant, & ſe retiraſſent de ſon obéïſſance. La 3 qu'avant que venir à cette extrémité qu'il falloit ſommer encore une fois Benedict, qui ne l'avoit eſté que deux fois. Et la derniere fut, qu'il n'en falloit point venir à ce remede. Il fut parlé de deux ſouſtractions, l'une generale, l'autre particuliere; celle-cy alloit ſeulement à oſter à Benedict la collation des benefices, procurations, & autres deniers qui nourriſſoient le Schiſme; la generale eſtoit de ne le reconnoiſtre en aucune façon. Les Ducs de Bourbon, de Bourgogne & de Berry, le Comte d'Alençon, & le Duc d'Orleans furent du troiſiéme avis. Toutes ces opinions ſe voyent encore, comme celle du Patriarche d'Alexandrie, de Henry de Marle Preſident en la Cour, & de deux Conſeillers, celles des Univerſitez de Paris, Orleans, Angers, Montpellier, & Thoulouſe, de onze Archeveſques, de ſoixante Eveſques, de ſoixante-dix Abbez, de ſoixante-huit Procureurs de Chapitres, de pluſieurs Docteurs en Theologie, en Decret, & Medecine, Bacheliers en Theologie, & Maiſtres és Arts: la plus grande partie (car ceux qui furent au contraire furent en fort petit nombre) fut d'avis de la ſouſtraction generale. L'Univerſité de Thouloſe ne fut de l'avis general, l'Epiſtre dont nous parlerons cy-aprés le fera bien paroiſtre. L'Archeveſque de Tours donna de grands memoires pour monſtrer les inconveniens de la ſouſtraction, dont il ne fut d'avis non plus que l'Eveſque du Puy.

Tout cecy ſe faiſoit de l'authorité du Roy, qui eſtoit malade, & recouvroit ſa ſanté par intervalles, lors il ſe fit reciter par ſon Chancelier ce qui s'eſtoit paſſé, & jugea qu'il ſe falloit tenir à la pluralité des voix, & que c'eſtoit la plus ſaine opinion: commanda au Chancelier que la ſouſtraction fuſt publiée le Dimanche ſuivant. Le Chancelier fit rapport en l'aſſemblée de ce qu'il avoit fait avec le Roy, & à la fin dit qu'il eſtoit reſolu de l'authorité du Roy, des Seigneurs François, & de l'Egliſe Gallicane que l'on ſe ſouſtrairoit entirement de l'obéïſſance de Benedict (car pour Boniface il n'avoit point eſté reconnu en France) & ce juſques à ce qu'il acceptaſt la voye de ceſſion: & ajouſta que l'intention du Roy eſtoit que cependant l'Egliſe Gallicane joüit de ſes anciennes libertez, que pluſieurs copies fuſſent faites de l'acte de la ſouſtraction, & defenſes faites de la blâmer & de parler au contraire. L'aſſemblée finie, le Dimanche ſuivant fut fait une proceſſion generale fort celebre, où ſe trouverent les Ducs de Berry, & de Bourgogne, où Maiſtre Gilles des Champs preſcha & publia la ſouſtraction, de l'authorité du Roy. Par les lettres de la ſouſtraction, qui ſont du 27 Juillet, le Roy expoſe amplement les diligences qu'il a faites pour appaiſer le Schiſme, qui ſont amplement remarquées cy-deſſus; remonſtre le peu de ſoin que Benedict avoit eu d'entretenir ſa parole, & ſon ſerment; qu'il n'a rien fait en cét affaire ſans le communiquer aux Rois Chreſtiens, qui ont agreé la voye de ceſſion qu'il avoit arreſtée; que le Roy de Caſtille meſme en executant cét expedient avoit fait une entiere ſouſtraction d'obéïſſance: Que ce procedé n'eſtoit extraordinaire, ni ſans exemple; que pluſieurs Eccleſiaſtiques s'eſtoient

juſtement

juſtement retirez pour un moindre ſujet, meſme ſans declaration precedente, de la communion d'Anaſtaſe: Que Guido Archeveſque de Vienne, qui fut depuis Calixte II. avec les Prelats eſtans au Concile de Vienne, ordonnerent que l'on ſe retireroit de l'obéiſſance de Paſchal II. qu'à plus forte raiſon en ce fait où il y avoit un ſcandale notoire, un Schiſme formé, & une ambition effrenée de ces deux contendans qui diviſoient l'Egliſe, par conſequent vrais heretiques, ſouſtenans de nouvelles opinions fauſſes & dangereuſes, qui ne tendoient qu'à leur grandeur & à leur gloire; qu'il ne falloit pas meſme obéir ſur peine de peché mortel à un ſeul & unique Pape commandant choſe notoirement contraire au repos de l'Egliſe, la puiſſance n'ayant pas eſté baillée à S. Pierre & ſes ſucceſſeurs pour détruire, mais pour edifier. Enfin conclud, que luy, l'Egliſe, le Clergé, & le peuple de ſon Royaume ſe retiroient du tout de l'obéiſſance de Benedict & de ſon adverſaire, duquel, dit-il, il n'avoit parlé pour ne luy avoir jamais obéï: enjoignit à ſes ſujets de ne point obéir à Benedict, ſes Collecteurs, Officiers, & Procureurs, ni leur payer aucune choſe. Que doreſnavant ſera pourvû aux benefices electifs par election, aux autres par collation par les Ordinaires, auſquels de droit la proviſion en appartient: que pour le regard des benefices tenus par les adherans & partiſans des contendans, les Ordinaires y pourvoiront en commande, juſques à ce qu'il y fuſt canoniquement pourvû.

Le meſme jour de ces lettres le Roy écrivit aux Cardinaux, leur donnant avis de ce qu'il avoit fait, les conjurant de ſe joindre avec luy en ce bon œuvre: il fit auſſi publier d'autres lettres, par leſquelles il declara qu'il n'entendoit pendant la ſouſtraction profiter des émolumens, frais, vacans, procurations & autres droits qu'avoient de couſtume prendre les Papes & ſes Officiers ſur les Eccleſiaſtiques; voulut qu'ils en fuſſent déchargez, & que les elections, poſtulations & collations des benefices fuſſent faites franchement & liberalement par ceux à qui il appartiendra, ſans impreſſion, menaces & autres voyes illicites quelconques. Aprés ces lettres il en fut publié auſſi d'autres, qui portoient commandement aux Notaires Apoſtoliques de mettre aux dattes des actes qu'ils paſſeroient à l'avenir, ces mots, *ab electione Domini Benedicti ultimo in Papam electi anno*, &c. & non pas, *anno Pontificatus Domini noſtri Papae*, &c. comme il avoit eſté accouſtumé. Sur cela arriva le decés de l'Abbé de S. Denis. Les Religieux s'aſſemblerent pour élire, en ayant eu comme de couſtume la permiſſion du Roy. Ils elûrent un nommé Philippes de Villette, qui fut agreable aux Princes qui gouvernoient. Il fut lors queſtion de confirmer cette élection, & d'autant que Benedict n'avoit plus de puiſſance de faire un tel acte en France à cauſe de la ſouſtraction, il fut adviſé que l'Eveſque Dioceſain la feroit, à la charge que telle confirmation par l'Ordinaire ne porteroit prejudice aux privileges, libertez & exemptions des Egliſes. De cela il en fut fait un acte qui ſe void encore; cette pratique fut faite en conſequence du decret du Concile de l'Egliſe Gallicane, qui portoit que les elections des Monaſteres tant exempts que non exempts, qui ſe feroient à l'avenir, ſeroient confirmées par les Eveſques Dioceſains, & les élûs benis par eux, juſques à ce qu'il y euſt un Pape approuvé de tous, ſans qu'il fuſt fait prejudice aux exemptions des Monaſteres, auſquels les Eveſques en donneroient acte. Cette ſouſtraction generale faite avec tant de deliberation, fut approuvée non ſeulement en ce Royaume, mais par les Princes voiſins. Les Cardinaux meſmes qui eſtoient prés Benedict en nombre de dix-huit approuvans cette action exalterent le zele du Roy, le ſupplierent d'eſtre ferme en cette reſolution, & pour l'y engager davantage firent une pareille ſouſtraction, en envoyerent l'acte, s'eſtans reſolus de ne plus obéir à Benedict. Benedict fit ce qu'il pût par monitoires pour faire changer la reſolution des Cardinaux: mais inutilement. Ce qui fut cauſe que par le conſeil des Cardinaux de Pampelonne & Taraſcon qui reſtoient prés de luy, il reſolut de les arreſter: ce qui leur ayant eſté rapporté, ils ſe retirerent à Villeneufve qui eſt du Royaume. Le peuple d'Avignon ſur cette diviſion ſuivit le parti des Cardinaux, & aſſiegea le Palais où eſtoit Benedict. Les Cardinaux appellerent à leur ſecours le Mareſchal Bouſſicault, qui y vint auſſi-toſt, qui bloqua le chaſteau, & fit dreſſer quelques machines de guerre qui l'incommoderent fort:

tellement

tellement que Benedict ſe vit court de vivres, & d'autres ſortes de commoditez. Rodrigo de la Lune frere de Benedict ſe défendit vaillamment & long-temps. Finalement le ſiege fut levé par traité, & les priſonniers de part & d'autre delivrez.

Au mois d'Octobre (pour retourner à ce qui ſe faiſoit en France) le Duc d'Orleans fit faire une grande aſſemblée à Paris, à Sainte Catherine du Val des Eſcoliers, où aprés avoir parlé de l'avis qu'il avoit dit en l'aſſemblée generale, qui ne fut pas d'en venir à une ſouſtraction d'obéïſſance, mais de ſommer Benedict encore une fois, bien que la plus grande partie fuſt de contraire avis; toutefois que le Roy ayant eu avis que le College des Cardinaux avoit ſuivi ſa reſolution, il declara, ayant conferé avec ceux qui eſtoient de ſon opinion, qu'il revenoit à l'avis commun, promit d'en pourſuivre l'execution, & de faire avec le Roy des Romains, & le Duc de Milan, avec leſquels il eſtoit allié, tout ce qui eſtoit en luy pour parvenir à la paix de l'Egliſe. Henry III. Roy de Caſtille & de Leon, du conſeil de ſon fils Ferdinand, des Grands, & des Prelats de ſon Royaume fit une pareille ſouſtraction d'obéïſſance à Benedict, tant au temporel qu'au ſpirituel: & par l'acte du 12 Octobre, il déduiſit ce qu'il avoit fait pour parvenir à la paix de l'Egliſe, comme il avoit ſommé Benedict d'executer ſon ſerment; ce que luy ayant refuſé il avoit fait une aſſemblée à Segovie des Grands de ſon Eſtat, & des Prelats, pour aviſer à ce qui ſeroit à faire, & reſolurent, que bien que le Roy de France euſt offert à Benedict par ſes oncles & ſon frere la voye de ceſſion, qu'il eſtoit bon toutefois de le ſupplier de ſe trouver avec ſon adverſaire; ce qui fut fait, tant par luy que par les Rois de France, & d'Angleterre, & neanmoins ſans effet: que depuis il y envoya en particulier un Ambaſſadeur, pour le conjurer à genoux de ceder comme il avoit promis de faire, & luy dire que la voye qui luy avoit eſté propoſée par un Eveſque de ſa part, n'avoit eſté trouvée juſte, & que s'il ne ſe vouloit employer d'en trouver une, que l'on en chercheroit, que l'ayant trouvée elle ſeroit ſuivie. Pour l'ordre qui fut mis en Caſtille en execution de cette ſouſtraction pour la proviſion des benefices, & autres reglemens, ils furent pareils à celui de France, & en fut fait acte ſigné de l'Archeveſque de Tolede, donné à Alcala de Henarés l'année ſuivante.

Marie Reine de Jeruſalem, & de Sicile, Ducheſſe de l'Apoüille, Princeſſe de Capoüe, Ducheſſe d'Anjou, Comteſſe de Provence & Forqualquier, du Maine, Piémont & Roucy, Mere & Tutrice de Loüis Seigneur de tant de Seigneuries, eſtant à Taraſcon en Novembre fit une pareille ſouſtraction à Benedict, en ayant eſté ſuppliée par les Cardinaux, & ſçû le peu d'eſtat que faiſoit Benedict de tenir ce qu'il avoit juré. Charles Roy de Navarre écrivit au Roy, que ſuivant ſon conſeil il avoit reſolu de faire ſouſtraction. Le Roy bien animé qu'il eſtoit en cét affaire & pour avancer la paix, écrivit en Italie aux Florentins, leur donnant avis de ce qu'il avoit fait, les conjurant de ſuivre ſon exemple, & qu'ils ſe retiraſſent de l'obéïſſance de l'Intrus de Rome.

Les Cardinaux qui eſtoient à Villeneufve envoyerent trois d'entre eux, ſçavoir Poictiers, Tury, & de Saluſſes au Roy qui les careſſa fort: ils eurent charge de le ſupplier de faire en ſorte de ſe ſaiſir de Benedict, & que lors l'on luy feroit faire ce qui ſeroit de la raiſon, & auſſi que les Princes de l'autre obéïſſance à ſon imitation fiſſent ſouſtraction à Boniface, qu'ils appelloient l'Intrus. Adjouſterent qu'il ſeroit bon d'aſſembler un Concile pour parvenir à la paix, demanderent avis s'il ne ſeroit à propos que quelqu'un d'entre eux y fût envoyé pour faire cette pourſuite. Ils le ſupplierent auſſi de vouloir avertir en charité le Roy d'Arragon de ne point ſupporter Benedict, & qu'il ne ſouffriſt point qu'il ſe retiraſt en ſon Royaume. Que pendant la ſouſtraction ils fuſſent conſervez en leurs droits & prerogatives, que leurs penſions & ſervices leur fuſſent payez, que leurs gens uſaſſent de graces expectatives qu'ils avoient obtenuës avant la ſouſtraction: Qu'il ne fuſt pourvû aux Archeveſchez, Eveſchez, Abbayes, Priorez Conventuels, & aux principales dignitez qui vacqueroient à l'avenir, juſqu'à ce qu'il y euſt un ſeul Pape: & que les fruits & revenus de ces benefices fuſſent reſervez pour fournir aux grandes dépenſes qu'il faudra faire à pourſuivre l'union. Le Chancelier répondit en peu de paroles, que

le Roy avoit reſolu de faire une aſſemblée au 20 de Février, où il prendroit avis ſur ce qui luy avoit eſté par eux propoſé. Cette ambaſſade de Cardinaux apporta plus d'empeſchement à la paix, que d'avancement, car ils ſe comporterent ſi arrogamment en France, qu'ils en furent mépriſez, & leurs demandes trouvées pleines d'avidité & d'avarice. Le Roy tant s'en faut qu'il penſaſt d'arreſter Benedict, qu'à la pourſuite de quelques Grands il envoya en Avignon commander au Mareſchal Bouſſicault de ne plus travailler Benedict par armes, à quoy il obéït: & qu'il priſt ſeulement garde que Benedict ne ſortiſt avec les treſors de l'Egliſe, & qu'il eût à luy faire porter ce qui luy ſeroit neceſſaire. Cependant le Cardinal de Pampelonne, & un autre Cardinal nommé Boniface s'eſtant traveſtis pour ſe ſauver, furent arreſtez par Bouſſicault qui les fit mettre en de ſi rudes priſons, que
1399. l'un mourut, & l'autre aprés pluſieurs grandes incommoditez ſe delivra en payant rançon.

Bien que le Roy eût fait retirer ſes troupes, Benedict eſtoit toûjours en defiance des Cardinaux, & de ceux d'Avignon, & n'avoit autre recours qu'au Roy, auquel il promettoit tout ce qu'il deſiroit. Car luy ayant envoyé des Ambaſſadeurs, ſçavoir l'Abbé du Mont S. Michel, Guillaume de Tignoville Chevalier, & Guillaume des Champs Docteur en Theologie, & auſſi le Roy Martin d'Arragon les ſiens, il accorda & promit par acte du vingt Avril, qu'au cas que l'Intrus, qui eſt Boniface, cedaſt, mourût, ou fuſt chaſſé, qu'il renonceroit, pour eſtre procedé à l'election d'un troiſiéme, à la charge que le Roy feroit ceſſer la voye de fait de ceux d'Avignon, & des Cardinaux, promettant deſarmer de ſa part. Il promit davantage, car il s'obligea ſe trouver en l'aſſemblée qui ſe feroit pour l'union de l'Egliſe; & moyennant ce le Roy luy promit protection pour cent de ſa ſuite, & leur fournir tout ce qui leur ſeroit neceſſaire, ſans pour cela prejudicier en rien à la ſouſtraction qu'il avoit fait publier.

Ces Ambaſſadeurs eurent charge expreſſe de ne point rendre l'honneur à Benedict comme au Pape, & defenſes d'entrer dans le Palais d'Avignon où eſtoit Benedict, qu'il n'eût promis l'execution de ces articles, & n'y eſtre point plus de trois jours. Benedict fit jurer les articles aux Ambaſſadeurs du Roy, ayant auſſi de ſa part promis de les executer. Aprés cela ces Ambaſſadeurs mirent entre les mains de Benedict les lettres, par leſquelles le Roy le prenoit en ſa protection; ce qu'il accepta volontiers: & fut arreſté entre eux, que pour la garde de Benedict, elle ſeroit commiſe au nom du Roy à l'Archeveſque de Narbonne, au Seneſchal de Beaucaire, aux Sieurs de Caſſenar, & de la Voute, & à George de Marle Seneſchal de Provence. Benedict avoit deſiré cette ſûreté du Roy, ſe défiant fort des Cardinaux & de ceux d'Avignon, ayant declaré tout haut, qu'il ne vouloit pas eſtre en leur ſauvegarde, & qu'il ne vouloit eſtre qu'en celle du Roy. Les Ambaſſadeurs tirerent promeſſe des Cardinaux, qu'ils ne feroient rien au prejudice de cette ſauvegarde Royale; ce qu'ils accorderent, à condition que le Pape deſarmeroit & feroit ceſſer les voyes de fait, ſans prejudice de leur ſouſtraction. La Ville d'Avignon fit un pareil acte, & le Pape promit de ſon coſté de faire ſortir ſes garniſons, ſe reſervant ſeulement cent perſonnes, qu'il fit jurer en preſence de nos Ambaſſadeurs de n'empeſcher l'union. Quand il fut queſtion de faire entrer dans le Palais ceux cy-deſſus nommez pour avoir la garde de Benedict ſuivant ce qui avoit eſté promis, Benedict parla aux Ambaſſadeurs du Roy, & leur dit que ces gens-là n'eſtoient aſſez puiſſans pour le maintenir & conſerver; qu'il deſiroit qu'il pleuſt au Roy luy donner Monſieur le Duc d'Orleans, qui pouvoit d'ailleurs beaucoup pour la paix de l'Egliſe. Les Ambaſſadeurs luy remonſtrerent, que ce qu'il avoit arreſté avec luy eſtoit contraire à cette propoſition. Benedict dépeſcha pour cela vers le Roy le Vicomte de Rodez, & Geraud de Cervillion Chevalier, pour traitter de ſa ſeureté. Le Roy leur fit réponſe, qu'il ne pouvoit éloigner ſon Frere d'auprés de luy, mais qu'il trouvoit bon, que ſous ſon authorité il nommaſt quelques perſonnes pour la garde de Benedict: il reçeut incontinant ce parti, & offrit de payer les gardes.

Nous avons parlé l'année precedente comment les Roys voiſins avoient imité le Roy en la ſouſtraction d'obeïſſance: en cette année les Villes de Liege, Dinant,

Cambray, Beſançon, & d'Huy en firent autant par actes qui reſtent encore, & qui furent lors envoyez au Roy.

Le Roy prevoyant, qu'en l'année ſuivante 1400, il y auroit pardon general en Cour de Rome, & qu'en conſequence de cela s'y tranſporteroit quantité d'argent par les Pelerins, fit faire défenſes par cry public d'y aller ſur grandes peines. L'on publia auſſi des Lettres Patentes, par leſquelles le Roy confirmoit le decret du Concile de l'Egliſe Gallicane convoquée par le Roy, où fut conclu la ſouſtraction generale, contenant la défenſe de ſe ſervir de graces expectatives, qui avoient troublé l'ordre des collations qui appartiennent de droit commun aux Prelats: la principale fin de cette Ordonnance, eſtoit pour faire joüir l'Egliſe Gallicane de la liberté qu'elle avoit dés ſa fondation ſuivant les ſaints Canons.

L'Empereur & les Princes d'Allemagne envoyerent vers le Roy pour plu- 1400.
ſieurs affaires, & entre autres pour le fait de l'Egliſe: & combien qu'ils ne declarerent pas la forme qu'ils entendoient tenir pour y parvenir, bien que le Patriarche d'Alexandrie Cramault, quand il y fut envoyé en ambaſſade, euſt rapporté qu'ils adheroient au Roy, & eſtoient d'opinion de ſuivre la voye de ceſſion. Le Roy étonné de cette contradiction, envoya vers les Electeurs ſes Ambaſſadeurs, l'Archeveſque d'Aix, Taupin de Chantemerle Maiſtre d'Hoſtel du Roy, & Jean de Monſtroeil ſon Secretaire, pour ſçavoir leur intention. Ils répondirent qu'ils eſtoient preſts d'entendre à l'union, mais non par la voye de ceſſion, ainſi que le Roy
l'avoit aviſé. (Ce qui étonna les Ambaſſadeurs: car ils aſſeurerent que le Patriarche 1401.
d'Alexandrie avoit fait ce rapport.) A leur retour le Roy ayant ſçû l'avis des Electeurs, le Duc d'Orleans voyant l'impoſture du Patriarche, luy reprochant les grandes dépenſes qu'il avoit fait faire au Roy en tant d'ambaſſades inutilement, luy défendit l'entrée du Conſeil du Roy, & auſſi de ſe trouver en lieu où il ſeroit; ce qui fit qu'il ſe retira en ſon Eveſché.

Le Roy d'Arragon, & l'Univerſité de Thoulouſe avoient des Ambaſſadeurs & Agens prés du Roy, qui pourſuivoient d'avoir audience pour le fait de l'Egliſe & de la ſouſtraction, diſans qu'elle n'avoit dû eſtre faite. Au contraire les Ducs de Berry & de Bourgogne diſoient que puiſqu'elle avoit eſté faite & reſoluë, qu'il la falloit maintenir, que l'Univerſité de Paris l'avoit trouvé bonne, les Prelats & toute l'aſſemblée, & qu'il la falloit obſerver tant & ſi long-temps que le Schiſme dureroit. Le Duc d'Orleans au contraire diſoit que ceux qui avoient fait faire la ſouſtraction eſtoient fauteurs du Schiſme, en improuvoit la procedure, qui n'avoit eſté faite ſelon les formes, que le Schiſme eſtoit plus tolerable que d'eſtre ſans Pape en l'Egliſe, qu'il eſtoit tres-ſcandaleux de tenir Benedict en captivité, & paſſa juſques là de dire qu'il eſtoit reſolu d'aller en Avignon, & le delivrer. Le Duc de Berry offenſé de ces diſcours prit la parole, & luy dit qu'il n'oſeroit; & ſur cela entrerent en paroles ſi aigres, que le Roy eût peine de les ſeparer. Quelques jours aprés un de l'Univerſité preſchant dit, que ſi quelqu'un vouloit dire la ſouſtraction n'avoir eſté bien faite, qu'on le devoit reputer fauteur du Schiſme, qu'il pechoit grandement; ce qui offenſa tellement le Duc d'Orleans, qu'il manda le Recteur & quelques Docteurs, leur demanda s'ils avoient donné charge à ce Docteur d'uſer de ces termes; ce qu'ayans nié, il ſe reſolut de s'en plaindre au Roy pour faire chaſtier ce Docteur. Le jour enſuivant Jean de Courtecuiſſe Docteur, en continuant dit, que la ſouſtraction eſtoit juſte, appella Benedict parjure & Schiſmatique, & qu'il eſtoit indigne du Papat: il ajouſta toutefois à la fin de ſon ſermon, qu'il eſtoit à propos que ceux qui luy obéïſſoient fuſſent de nouveau aſſemblez. Ceux d'Eſpagne en leur audience monſtrerent que la detention de Benedict eſtoit fort injuſte, qu'il ne devoit eſtre privé du Papat ſans grande connoiſſance de cauſe: ſupplierent le Roy d'y vouloir prendre garde, & y apporter le remede neceſſaire. Les Deputez de l'Univerſité de Thoulouſe ſuivirent ces diſcours, monſtrerent au Roy qu'ils n'avoient jamais approuvé ni accepté la ſouſtraction, & pour preuve preſenterent au Roy une ample & grande lettre contenant des moyens tout contraires à celle de l'Univerſité de Paris; où ils tâchoient de faire voir que le procedé dont on avoit uſé n'eſtoit pas legitime, que meſmes il y avoit eu de la violence & de la paſſion; bref qu'elle eſtoit injuſte & ſchiſmatique. Entre les Prelats qui eſtoient là preſens

l'Evêque

l'Evêque de S. Pons dit que le ſiege du chaſteau d'Avignon eſtoit une maniere d'empriſonnement de Benedict, choſe damnée, quelque ſouſtraction qu'on luy euſt faite, qui ne pouvoit empeſcher qu'il n'euſt eſté & fuſt encore Pape, & ſe tournant aux Cardinaux qui eſtoient là preſens, leur dit, que ſi le Pape Benedict venoit à deceder en cét eſtat, qu'ils n'avoient pas le pouvoir d'en élire un autre, pour le crime de leze Majeſté qu'ils avoient commis en ſon empriſonnement. A quoy les Cardinaux par le Cardinal de Poictiers repondirent, qu'ils eſtoient tres-innocens de cét empriſonnement, & que c'eſtoitceux d'Avignon qui l'avoient fait, auſquels Benedict avoit fait mille maux. Sur ces propoſitions ſi importantes, le Roy & les Ducs ordonnerent qu'on en delibereroit à loiſir une autre fois. Le Duc de Berry toutefois commanda aux Deputez de l'Univerſité de Thoulouſe de demeurer, & parce qu'ils avoient eſté ſi oſez que de ſouſtenir le parti de Benedict en public, il les fit mettre en priſon.

Des trois Cardinaux que nous avons dit cy-deſſus eſtre venus vers le Roy de la part du College, deux, ſçavoir Poictiers & Saluſſes, aprés avoir eſté ſept mois prés du Roy, ſe retirerent en Avignon, laiſſans le Cardinal de Tureyo à Paris, qui ne pût eſtre vaincu par aucunes prieres de s'en aller avec les autres, ayant ſçû que ſes Confreres avoient changé de volonté, & reprouvé la ſouſtraction, & qu'ils faiſoient tout ce qu'ils pouvoient pour appaiſer Benedict.

Environ ce meſme temps Loüis Roy de Sicile viſita le Pape Benedict, & luy jura obéïſſance, & luy promit de l'aſſiſter par le moyen du Comte de Provence. Les Ducs de Berry & de Bourgogne eurent avis de tout cecy, envoyerent quelques confidens de leur part, pour empeſcher que Benedict ne reçût aucunes lettres ni avis de qui que ce fuſt. Ils avoient de leur parti pluſieurs Grands tant en puiſſance qu'en ſçavoir & doctrine, qui s'eſtoient engagez au conſeil de la ſouſtraction. Le Duc d'Orleans au contraire n'en avoit pas moins de ſon coſté, qui la blâmoient & ſe plaignoient fort de ce qu'elle duroit ſi long-temps. Pendant que chacun diſoit ſon avis tant contre que pour la ſouſtraction, le Roy revint en convaleſcence, & s'eſtant fait repreſenter ce qui s'eſtoit paſſé, reſolut d'aſſembler ſon Conſeil à l'Hoſtel de S. Pol, où il fut arreſté tous d'une voix, que les Princes & Prelats de France ſeroient de nouveau aſſemblez au quinze May à Paris. Les Prelats eurent commandement, par la fidelité qu'ils devoient à Dieu & au Roy, de ſe trouver en l'aſſemblée, avec aſſeurance que leurs Chapitres & Colleges ratifieroient ce qui ſeroit fait & conclu; & leur fut dit qu'ils pourroient en toute liberté dire tout ce qu'ils croiroient ſervir à la paix de l'Egliſe.

Benedict ennuyé de tant de mauvais traitemens qu'il recevoit tous les jours d'une ſi longue detention, qui fut de prés de cinq ans avec mille incommoditez, n'approchans perſonne prés de luy qui ne fuſt viſité par les Cardinaux & ceux d'Avignon, qui rendoient par cette exacte vigilance l'accés auprés de Benedict tres-difficile, & ſon evaſion & ſa delivrance comme impoſſibles. Toutefois à la perſuaſion de ſes domeſtiques, & de pluſieurs ſoldats François qui alloient & venoient dans le Chaſteau d'Avignon, il ſe hazarda de tenter s'il ne ſe pourroit point evader. Enfin le 12 de Mars eſtant conduit par Robert de Braquemont Gentilhomme Normand, duquel on ne ſe défioit nullement, s'eſtant traveſti ſortit heureuſement du chaſteau, & vint trouver quelques Gentilshommes François qui l'attendoient, & aprés qu'ils l'eurent reconnu pour Pape le conduiſirent à Chaſteau Raynard dans le Dioceſe d'Avignon, où il trouva quelques troupes pour ſa garde. Il y en a qui ont écrit qu'en ſortant d'Avignon, il ne porta rien ſur luy que le corps de Noſtre Seigneur en une boëte, & des lettres du Roy de France où eſtoit ſon ſeau, par leſquelles il declaroit qu'il n'avoit jamais eſté d'avis de faire ſouſtraction à Benedict, bien qu'elle eût eſté publiée en ſon Royaume.

Benedict ſe voyant delivré ſe fit faire la barbe, qu'il avoit juré ne point faire tant qu'il ſeroit en affliction: les Cardinaux de Pampelonne, & de Taraſcon, & ſes ſerviteurs le furent trouver librement & ſans en eſtre empeſchez. Ceux d'Avignon furent merveilleuſement étonnez de cette evaſion: les Cardinaux qui s'eſtoient retirez d'avec luy, commencerent à rechercher ſon amitié, offrirent de luy obéïr comme auparavant, comme auſſi beaucoup d'Eveſques inconſtans & changeans ſelon

ſa fortune bonne ou mauvaiſe. Benedict ne fut pas ſi-toſt en lieu ſûr, qu'il écrivit au Roy, à ſon Conſeil, & à l'Univerſité de Paris, leur donnant avis de ce qui s'eſtoit paſſé, & qu'il eſtoit par la grace de Dieu en lieu, où il pouvoit en toute liberté & ſûreté travailler à la paix de l'Egliſe.

Bien que Benedict fuſt en liberté, l'on ne laiſſa en France de ſe tenir à ce qui y avoit eſté arreſté ; & cela ſe remarque par ce qu'en a écrit un de nos Hiſtoriens, qui dit que l'on a de couſtume à Paſques de faire une table que l'on attache au cierge benit où on met les années de la creation du Pape, & de la couronation du Roy, & qu'en pluſieurs Egliſes la creation de Benedict eſtoit marquée ; ce qui déplût aux Seigneurs qui gouvernoient à cauſe de la ſouſtraction, & que l'on envoya des Sergens aux Egliſes, qui arracherent les tableaux où il eſtoit parlé de Benedict. Le Duc de Berry fut fort chargé de cette action, mais il s'en défendit. 1403.

Benedict deſirant s'acquerir l'affection de ceux qu'il avoit faſchez, & qui s'eſtoient retirez d'avec luy, reçût volontiers en grace les Cardinaux qui le recherchoient, leur fit paroiſtre qu'il oublioit l'injure qu'il avoit reçûë d'eux, & les fit approcher de luy. Ils promirent à leur arrivée de luy obéir avec toute la fidelité qu'ils pourroient, & de faire ce qui ſeroit en eux pour la paix de l'Egliſe. Benedict les admoneſta de la faute qu'ils avoient faite, & comme ils eſtoient déchûs de leurs dignitez, & qu'ils eſtoient inhabiles d'élire le Pape par la ſentence qu'il avoit donnée contre eux, mais qu'il eſtoit preſt de les rehabiliter ; & pour leur faire paroiſtre une entiere reconciliation il les fit diſner avec luy, non ſans de grandes & vives apprehenſions de la mort, environnez qu'ils ſe virent de gens de guerre ; mais ils ſçûrent qu'en quelque lieu qu'eſtoit Benedict, meſmes en diſant la Meſſe, & aux lieux les plus ſecrets, que ces gens de guerre eſtoient toûjours prés de luy. Ces gardes durerent à Benedict tant qu'il eût de l'argent pour les payer, & pour ce faire il vendit juſques à ſes vaſes d'or & d'argent, & toute ſa vaiſſelle.

Benedict ayant conçû une grande haine contre ceux d'Avignon, pour l'avoir ſi rudement traité, & commis le Palais au pillage, & tout ce qui ſe pouvoit imaginer de barbare, ſe reſolut d'y envoyer ſes gens de guerre pour s'en vanger ; mais à la priere des Cardinaux, & des principaux habitans de la ville, il changea cette rude reſolution en clemence, & leur pardonna, à la charge qu'ils feroient rétablir à leurs dépens les murs du Palais qui avoient eſté ruinez pendant le ſiege ; & aprés y envoya une forte garniſon d'Arragonois.

Ce Pape ſe voyant reconnu par ſes Cardinaux & par ceux d'Avignon, envoya vers le Roy de France les Cardinaux de Poictiers & de Saluſſes. Ils eurent audience du Roy le 25 May en l'Hoſtel de S. Pol, où eſtoient les Ducs de Berry, de Bourgogne, d'Orleans, & de Bourbon, le Conneſtable, le Comte de Tancarville, & Jean de Montaigu. Le Cardinal de Poictiers porta la parole, remonſtra l'eſtat miſerable de l'Egliſe, & comme la ſouſtraction qui avoit eſté faite n'y avoit rien apporté : Que ce que les Cardinaux en avoient fait, eſtoit qu'ils avoient crû que la Paix s'en enſuivroit auſſi-toſt ; qu'au contraire le mal croiſſoit : Qu'ils avoient penſé qu'il eſtoit neceſſaire de ſe réünir à leur chef. Aſſeura le Roy que Benedict eſtoit preſt de faire ce qu'il trouvera bon & ſon Conſeil ; qu'il avoit ſouvent donné cette aſſeurance au Duc d'Orleans par ſes lettres. Pour la fin il ſupplia le Roy & l'aſſemblée de penſer à la reſtitution de l'obéïſſance. Le Roy répondit qu'il avoit pour cela convoqué les Eveſques de ſon Royaume, pour reſoudre ce qu'il faudroit ſuivre.

Les Agens des Univerſitez d'Orleans, Angers, Montpellier & Thoulouſe furent de l'avis du Cardinal, & dirent qu'ils n'avoient jamais eſté pour la ſouſtraction. Pour l'Univerſité de Paris, elle ne s'eſtoit pû aſſembler, agitée qu'elle eſtoit de diverſes paſſions. Le Cardinal de Tureyo, Cramault Patriarche d'Alexandrie, & quelques Eveſques & grands Docteurs aſſiſtans les Ducs de Berry & de Bourgogne, s'oppoſerent à l'abolition de la ſouſtraction : les autres avec le Duc d'Orleans pourſuivoient avec chaleur la reſtitution de l'obéïſſance ; & ainſi entre ces contentions l'affaire euſt traiſné ſi le Duc d'Orleans n'y euſt vivement travaillé. Car appuyé par le Roy il s'enquit ſecretement quelle pouvoit eſtre l'intention des Prelats, & l'ayant ſçû d'une partie les aſſembla en l'Hoſtel de S. Pol chez le Roy le 28 May, le Roy abſent, & les

les Ducs de Berry & de Bourgogne; & là reconnut le nombre de ceux qui eſtoient pour la reſtitution d'obéïſſance, dont il avertit le Roy aprés le diſner, l'ayant eſté trouver en ſon oratoire avec nombre d'Eveſques, & luy bailla le roôlle de ceux de l'Univerſité qui avoient eſté d'avis de la reſtitution d'obéïſſance. Le Roy joyeux de cette reſolution, dit qu'il eſtoit de cét avis; ce qui tranſporta tellement le Duc d'Orleans, qu'il alla prendre la croix qui eſtoit ſur l'autel, & le ſupplia de jurer ce qu'il venoit de dire; ce qu'il fit, & jura une entiere reſtitution d'obéïſſance à Benedict Pape, comme au Vicaire de Jeſus Chriſt en terre, & promit de la faire obſerver en ſon Royaume. De cela il en fut expedié un acte, & aprés le Roy ſe mit à genoux & commença le *Te Deum* luy-meſme, qui fut ſuivi par les aſſiſtans, & commanda que comme la ſouſtraction avoit eſté publiée par ſon Egliſe, la reſtitution le fuſt auſſi. Les Ducs de Berry & de Bourgogne avertis de ce qui s'eſtoit paſſé, ſe plaignirent pluſieurs fois librement au Roy de la precipitation dont l'on luy avoit conſeillé d'uſer en ce tres-important affaire. Le Roy taſchant de les appaiſer, leur dit qu'il croyoit que ſon frere y avoit travaillé en bonne conſcience; qu'il avoit juré & fait la reſtitution d'obéïſſance, eſperant que Benedict executeroit en faveur du Roy tout ce qu'il avoit promis à ſon frere. Le Roy leur fit lire les articles que le Duc d'Orleans promettoit faire executer au Pape: leſquels bien qu'ils fuſſent avantageux & honorables au Roy, au Royaume & à l'Egliſe Gallicane, ſi ne firent-ils pour lors aucun effet en l'eſprit de ces Princes indignez, qui menacerent de faire caſſer tout ce qui s'eſtoit fait. Mais cela ne dura gueres. Car le lendemain le Duc de Berry ne ſe rangea pas ſeulement à l'avis du Roy, mais fut du coſté de ſon neveu le Duc d'Orleans, qui l'aſſeura que le Pape luy octroyeroit tout ce qui eſtoit contenu en ces articles qu'il tenoit, meſmes davantage ſi beſoin eſtoit.

Pour faire donc cette reſtitution d'obéïſſance avec quelque ordre, le 30 du meſme mois les Prelats & autres Eccleſiaſtiques furent aſſemblez à Paris en l'Hoſtel du Duc de Berry, qui eſtoit aux Tournelles: où le Chancelier en preſence des Ducs de Berry & de Bourgogne expoſa ce qui s'eſtoit paſſé, la reſolution du Roy ſur cette réponſe, & que Monſieur le Duc d'Orleans s'eſtoit fait fort d'obtenir de Benedict les Bulles qui ſuivent. La premiere, d'accepter la voye de ceſſion en trois cas, ſon adverſaire cedant, ou venant à mourir, ou chaſſé de ſon ſiege. La 2 qu'il revoquera toutes proteſtations qu'il peut avoir fait contre la voye de ceſſion, & tous les procés qu'il peut avoir faits pour l'occaſion de la ſouſtraction. La 3 qu'il ne ſera jamais parlé au Concile general, ni autre part de la ſouſtraction, & qu'il oubliera tout ce qui s'eſtoit paſſé enſuite d'icelle. La 4 que aucune choſe ne ſera innovée és collations & promotions faites par les Ordinaires durant la ſouſtraction, pouvant toutefois Benedict confirmer ces promotions, ou aucunes d'icelles au profit & en faveur de ceux qui les ont obtenuës des Ordinaires. La 5 qu'il celebrera un Concile general de ſon obéïſſance dans un an, ſelon la forme de droit, auquel ſera traité la pourſuite de l'union de l'Egliſe, & que les charges qui ſe prennent ſur l'Egliſe Gallicane par la Cour de Rome ſeront moderées, & qu'il executera ce qui ſera ordonné en ce Concile. La 6 que pour aviſer ſur cette moderation des charges de l'Egliſe en France en ce Concile, le Roy y pourra envoyer des perſonnes bien entenduës, afin que ce qui ſera traité au Concile en ce poinct ſoit par eux aviſé. Aprés que le Chancelier eût rapporté ces promeſſes, il demanda à l'aſſemblée s'il n'y avoit rien à adjouſter, ou corriger; aucuns dirent qu'ils eſtoient preſts d'obéïr à ce que le Roy avoit arreſté; d'autres qu'ils deſiroient en deliberer avec les Eveſques de leur Province. En ce moment le Roy manda à ces Princes, que toutes choſes ceſſantes ils euſſent à le venir trouver. Ainſi l'aſſemblée fut rompuë, & trouverent le Roy montant à cheval pour aller à l'Egliſe Noſtre-Dame, & leur commanda à tous de le ſuivre; ce qu'ils firent, avec grand nombre de Prelats, & autres Deputez. Là le Cardinal Preneſtin, autrement de Poictiers, dit la Meſſe, & l'Eveſque de Cambray Pierre d'Ailly preſcha & publia la reſolution du Roy de la reſtitution, & les promeſſes qu'avoit faites le Duc d'Orleans, dont eſt parlé cy-deſſus. La Meſſe achevée, le Cardinal de Tureyo qui avoit eſté juſques icy perſiſtant en ſa premiere reſolution, ſe preſenta au Roy & approuva publiquement la reſtitution d'obéïſſance. Le Roy, ces ceremonies achevées, fit faire les lettres du 30 May de l'entiere reſtitution de l'obéïſſance au Pape Benedict XII. enjoignant

enjoignant à tous ſes ſujets de luy obeïr, comme ils avoient de couſtume de faire aux precedens Papes : mais ces lettres ne furent publiées en Parlement, que l'année ſuivante au mois de Juin.

Cependant l'Univerſité de Paris fut aſſemblée, où les nations ſe trouverent parties en opinions touchant la reſtitution ; aucuns en furent d'avis ; les autres opinerent pour la ſouſtraction : enfin ceux qui eſtoient contraires à cette reſtitution, qui fut principalement la nation de Normandie, acquieſcerent, à la charge que Benedict executeroit ce qu'il avoit promis. Les Jacobins enſuite de cette reſolution, & les autres Docteurs qui avoient eſté chaſſez pendant la ſouſtraction, furent rappellez & remis en l'eſtat qu'ils eſtoient avant qu'ils fuſſent chaſſez.

Le Roy envoya vers Benedict ſe réjoüir avec luy de ce qui s'eſtoit paſſé : & d'autant plus que le Duc d'Orleans avoit travaillé pour luy, il reçût auſſi avec plus d'affection ceux qui y allerent de la part de ce Duc, à ſçavoir l'Abbé de S. Denis, & l'Archidiacre d'Arras. Ils furent donc le trouver au Pont de Sorge au mois de Juillet, où l'Abbé fut oüi, qui luy recommanda fort tout ce qui concernoit le Duc d'Orleans, & ce dont il luy avoit écrit. Benedict les ayant oüis demanda temps pour leur répondre, juſques à ce qu'il en eût conferé avec les Cardinaux : cependant il commit deux Cardinaux pour connoiſtre de l'election de cét Abbé de S. Denis, qu'il declara puis aprés nulle, & luy dit qu'il eſtoit intrus ayant oſé ſans ſon conſentement accepter & retenir un ſi grand benefice. Enfin aprés s'eſtre diligemment enquis de la vie de cet Abbé en gardant les formes ordinaires, il le nomma Abbé en conſiſtoire & le pourvût de l'Abbaye. Cette action offença fort le Roy, car c'eſtoit venir directement contre un des points contenus aux articles promis par le Duc d'Orleans. Aprés ces deux Ambaſſadeurs, deux autres furent envoyez, l'Archeveſque d'Aix, & l'Eveſque de Cambray, pour preſſer Benedict d'executer ce qu'il avoit promis. Et parce que le Duc de Berry croyoit que Benedict executeroit pleinement ſes promeſſes, delibera de l'aller viſiter, & le prier de retourner en Avignon ; mais ayant avis du peu de compte qu'il tenoit de faire ce dont il s'eſtoit obligé, il rompit ſon deſſein, & incontinant ceux qui y avoient eſté envoyez s'en retournerent ſans rien faire, & ſans aucune ſatisfaction.

Sur ces differends le Cardinal de Pampelonne, le plus intime qu'eût Benedict pour le conſeil, & quelques autres courtiſans de ſes plus confidens moururent ; ce qui l'étonna, ſe voyant comme dépourvû de conſeil. D'autre coſté le Duc d'Orleans irrité de ce que Benedict s'eſtoit mocqué de ſes Ambaſſadeurs, & qu'il avoit éludé la pourſuite qu'ils faiſoient à l'honneur de l'Egliſe Gallicane, il ſe reſolut d'obtenir en perſonne ce qu'il n'avoit pû faire par les ſiens. Benedict ayant eſté averti de cette reſolution, & qu'il eſtoit parti de Beaucaire, ſe prepara pour le recevoir, luy envoya au devant à Villeneufve deux Cardinaux, & quelques-uns de ſes gens, & comme il eût avis qu'il approchoit, ſe reveſtit de ſes habits pontificaux pour le recevoir, & à l'arrivée l'ayant baiſé le fit ſeoir prés de luy. Le Duc confera ſouvent avec le Pape ſecretement, & puis aux Cardinaux de ce qu'il avoit promis de faire : tellement qu'environ le mois de Janvier le bruit courut que le Duc avoit obtenu de Benedict tout ce qu'il avoit deſiré : d'autres crûrent le contraire. Car par le commandement du Roy & de ſes oncles on publia en Parlement des Lettres Patentes du 19 Decembre, par leſquelles le Roy comme protecteur & defenſeur des Egliſes de ſon Royaume, ordonna que tous ceux qui avoient eſté pourvûs de benefices pendant la ſouſtraction, demeureroient en la libre poſſeſſion d'iceux, ſans payer aucun argent pour occaſion du vacant, ſervices, procurations, dixiémes & autres redevances de quelque temps que ce fuſt ; & en outre, que tous autres gens d'Egliſe de quelque eſtat qu'ils fuſſent, promûs aux prelatures & dignitez ou autres benefices avant le temps & depuis la ſouſtraction, ne ſeroient tenus de rien payer aux Collecteurs, Commis & Officiers de Cour de Rome. Ces Lettres furent ſignifiées à Benedict, dont il fut mal content ; & au contraire tres-contens les Eccleſiaſtiques François qui eſtoient déja travaillez par ſes Collecteurs, qui les contraignoient de payer de vieilles debtes, deſquelles les lettres les déchargeoient. L'on s'imagina donc que le Duc d'Orleans n'avoit pû rien obtenir de Benedict, dont toutefois il s'eſtoit fait fort, & qu'il ſe retira ſur la fin de Février mal-content.

1404. BENEDICT voulant monſtrer la bonne volonté qu'il avoit pour la paix de l'Egliſe, envoya l'Eveſque de S. Pons & autres Ambaſſadeurs vers Boniface à Rome, pour prendre jour & lieu où ils ſe pourroient trouver, pour aviſer aux moyens de la paix. Boniface ne voulut oüir ces Ambaſſadeurs autrement que comme Pape, ce qui les mit en perplexité; enfin deſirant le bien de la paix ils paſſerent ſur cette difficulté. L'Eveſque porta la parole, loüa Benedict, & expoſa la bonne volonté qu'il avoit d'aſſoupir le Schiſme, en ſe trouvant eux deux en un lieu qui ſeroit choiſi. Boniface s'étonna de cette propoſition, ſe retira en ſa chambre, & ſoudain la fiévre le prit, dont il mourut peu aprés. Le Capitaine du Chaſteau S. Ange voyant Boniface mort, contre le droit des gens retint les Ambaſſadeurs de Benedict dans ſon chaſteau; & huit Cardinaux qui eſtoient lors à Rome s'aſſemblerent & élûrent *Coſmatus Melioratus* de Sulmone, qui prit le nom d'Innocent: ce qui arriva le 12 d'Octobre, auquel les Ambaſſadeurs demanderent à ſe retirer; mais le Capitaine du chaſteau ne le voulut pas ſans argent, & par argent ils ſortirent, & retournerent ſans aucune réponſe.

INNOCENT VII.

BENEDICT averti par ſes Ambaſſadeurs du peu de ſatisfaction qu'ils avoient eu, delibera d'aller à Rome en perſonne pour aviſer avec le nouveau elû Innocent, comment il pourroit parvenir à l'union de l'Egliſe. Le fils du Roy d'Arragon s'offrit à Benedict de le conduire avec quantité de navires, afin de rendre ſon voyage plus magnifique, & luy plus reſpecté; ce qu'il ne voulut accepter, & dit qu'il vouloit à l'ordinaire de ſes predeceſſeurs, eſtre aſſiſté en ce voyage des Princes de France. Le Duc de Bourbon s'offrit de faire le voyage; mais le Roy venu en convaleſcence, ne le voulut pas, diſant avoir beſoin de conſeil. Benedict voyant que le Duc de Bourbon eſtoit empeſché de faire le voyage, pria le Roy Loüis Duc d'Anjou de l'aſſiſter; ce qu'il promit. Mais comme ils eſtoient preſts de partir, les Ambaſſadeurs qu'ils avoient envoyez à Rome arriverent & repreſenterent en plein conſiſtoire le peu ou point de fruit de leur ambaſſade, & que l'Intrus ſçavoir Boniface, avoit refuſé ce parti de ſe trouver enſemble, & aprés l'en priant à genoux, qu'il en eſtoit mort d'indignation. Aprés ils exaggererent le rude traitement qu'on leur avoit fait, la priſon qu'ils avoient ſouffert dont ils s'eſtoient delivrez par argent. Benedict nonobſtant cela dit tout haut & publiquement, qu'il travailleroit pour l'union juſques à la mort, & que ſans faute aprés Paſques il partiroit de Nice pour aller à Genes, pour faire ce qu'il pourroit en perſonne. Cependant ordonna que tous ceux qui eſtoient pourvûs d'Eveſchez & Abbayes auſquels il n'avoit donné la benediction, qu'ils euſſent à venir pour eſtre conſacrez de ſa main, ce qui en faſcha pluſieurs. Ce commandement touchoit particulierement ceux qui eſtoient promûs pendant la ſouſtraction; il y en vint toutefois grand nombre que Benedict reçût fort bien, les faiſant diſner avec luy, & leur donna à chacun la benediction, l'anneau Epiſcopal, & la permiſſion d'uſer de mitre en leurs Egliſes en faiſant le ſervice divin.

CE qui faiſoit croire à pluſieurs, que le Duc d'Orleans s'eſtoit retiré de la Cour de Benedict mal content, eſtoit la publication des lettres dont nous avons parlé cy-deſſus du 19 Decembre de l'année precedente, par laquelle l'on voyoit que la reſtitution d'obéiſſance n'eſtoit encore bien affermie. Toutefois eſtant le Duc renvoyé vers Benedict, quelque temps aprés fit rapport au Roy, & au Conſeil où eſtoient les Grands, & l'Univerſité de Paris, de ce qu'il avoit negotié avec Benedict, qu'il l'avoit laiſſé en tres-bonne volonté de travailler à l'union par toutes les plus juſtes voyes que l'on pourra aviſer; monſtra meſme en plein Conſeil, & fit lire les Bulles, qu'il s'eſtoit fait fort d'obtenir de luy par les articles qui furent lûs lors de la publication de la reſtitution d'obéiſſance; & aſſûra davantage que Benedict avoit accordé de moderer les charges de l'Egliſe de France, tant pour le paſſé que pour l'avenir. Ce rapport fait au Roy fit changer les volontez de beaucoup des aſſiſtans, car l'on croyoit que les affaires de l'Egliſe eſtoient pour ſe brouiller encores autant que devant: tellement que le Roy fit publier en Juin ſes lettres par leſquelles il confirmoit de nouveau la reſtitution d'obéiſſance par luy faite, declara avoir agreables les propoſitions, & le rapport que luy avoit fait ſon frere de tout ce qu'il avoit negotié avec Benedict, accepta les Bulles qu'il avoit apportées & les fit mettre en ſon Treſor, & en outre pour oſter tout ſcrupule à Benedict, revoqua & caſſa ces lettres du 19 Decembre, & remit les choſes comme elles eſtoient auparavant.

Pour reſoudre ces lettres le Conſeil fut aſſemblé, où il ſe trouva grand nombre de perſonnes, & eſt à croire qu'il y eut diverſité d'avis, vû les difficultez que le Chancelier fit de les ſeeller : car il eſt porté qu'elles furent ſeellées de l'exprés commandement du Roy.

Le Roy fit plus ; car il envoya vers Benedict qui eſtoit lors à Marſeille, l'Archeveſque d'Auch, & Pierre Trouſſel Archidiacre de Paris, tant pour luy que pour la Reine Iſabel ſon épouſe, & pour le Dauphin ſon fils, pour jurer & promettre amitié, alliance & confœderation entre Benedict & eux, & une correſpondance mutuelle pour leur defenſe : cecy fut executé au mois de Juin.

Benedict de ſon coſté pour travailler plus facilement à la paix, reſolut d'aller 1405. à Genes. Mais d'autant que le treſor de l'Egliſe eſtoit épuiſé, ordonna qu'il ſeroit levé un dixiéme ſur l'Egliſe Gallicane, & en toute ſon obéiſſance. Pour faire cette levée il employa ſon néveu l'Eveſque de Tolede, & encores un autre Eveſque en France, que les Ducs & Seigneurs reçûrent humainement, & conſentirent que la decime fuſt publiée & affichée aux portes des Egliſes de Paris. Cela fit naiſtre du ſcandale, parce que le mandement du Pape eſtoit un peu extraordinaire, car tous les exempts & non exempts y eſtoient compris ſous peine d'excommunication. Et d'autant que l'Univerſité n'eſtoit point exceptée, elle proteſta d'appeller de ces Collecteurs. Le Recteur accompagné d'un grand nombre d'Eſcoliers, fut trouver les Ducs d'Orleans, de Berry & de Bourbon, & leur remonſtra comme ils eſtoient foulez injuſtement, vû les grandes dépenſes qu'ils avoient faites pendant cette diviſion en l'Egliſe : Intimerent leur appel à ces Princes, leſquels bien que l'on crût qu'ils participaſſent à la levée, firent ce qu'ils pûrent pour les appaiſer ; mais les voyans roides à y reſiſter, firent tant envers les Collecteurs, qu'ils en furent exempts. L'Univerſité ayant obtenu ce qu'elle deſiroit, s'aſſembla, & arreſta d'envoyer vers le Pape à Genes, pour travailler au fait de l'union, & leverent ſur eux deux mille écus pour fournir aux frais de cette ambaſſade.

Innocent pour ſe juſtifier de la detention des Ambaſſadeurs de l'Univerſité, écrivit à l'Univerſité, s'offrit à l'union de l'Egliſe, s'excuſa de la detention qui avoit eſté faite des Ambaſſadeurs de l'Univerſité à Rome avant ſa creation, qui n'avoit, ce dit il, eſté faite à autre intention, que pour les ſauver pendant la vacance du ſiege, craignant qu'il leur fuſt méfait. Le Duc de Berry ſur la communication qui luy fut faite de cette lettre, envoya à Rome à Innocent pour l'exhorter à l'union : il eût agréable ces lettres, & luy récrivit, que pour la paix de l'Egliſe il avoit écrit aux Princes & Prelats de la Chreſtienté, & leur avoit envoyé ſes Ambaſſadeurs. Ses Cardinaux récrivirent de pareilles lettres au Duc de Berry. Mais parce que le Duc avoit écrit, que le College des Cardinaux Romains avoit rejetté la voye de ceſſion ; Innocent dit que cela n'avoit jamais eſté, & qu'il avoit eſté fauſſement rapporté au Roy : car jamais, dit-il, les Ambaſſadeurs de Benedict n'offrirent à Boniface IX. autre voye que celle de ſe trouver enſemble en perſonne ; ce qu'il refuſa : & ayant ſommé les Ambaſſadeurs d'en propoſer une autre, ils declarerent qu'ils n'avoient autre charge que ce qu'ils avoient dit, que ſur cette conteſtation Boniface deceda : qu'aprés ſa mort les Cardinaux, du nombre deſquels il eſtoit, furent tous d'un avis de travailler franchement pour aſſoupir ce mal : Si ces Ambaſſadeurs euſſent eu charge de ceder au nom de leur maiſtre, qu'ils l'euſſent voulu ou pû faire, qu'ils eſtoient preſts de ſurſeoir l'election ; mais ayant eſté appellez par les Cardinaux, & interrogez, ils répondirent qu'ils n'avoient aucune charge de ce faire, & qu'il n'y avoit nulle apparence, vû le droit qu'avoit leur maiſtre : qu'aprés cela l'on proceda à l'election qui tomba ſur luy ; que tout ce que l'on a rapporté au contraire eſtoit faux & inventé.

Ces lettres qui coururent en France, qui decrioient les Ambaſſadeurs de Benedict, firent grand tort à ſes affaires. Le Roy recherchant les Princes voiſins de ſe joindre avec luy & du côté de Benedict, envoya ſes Ambaſſadeurs vers Owen Prince de Galles avec d'amples inſtructions, où eſtoit contenu ſommairement ce qui s'eſtoit paſſé en cét affaire depuis la mort de Gregoire XI. juſques à preſent : comme les Cardinaux qui eſtoient au Conclave avoient eſté forcez par le peuple de Rome d'élire un Romain ou un Italien ; qu'Urbain n'avoit point eſté élû veritablement, mais pour

appaiſer la fureur du peuple: que Charles v. bien informé de cela par les Cardinaux ne l'avoit pas voulu reconnoiſtre: que Clement au contraire avoit eſté reconnu non ſeulement par ce Charles, mais par Jean Roy d'Arragon, par les Rois de Portugal, de Navarre, Jeanne Reine de Hieruſalem & de Sicile, par les Rois d'Eſpagne & de Cypre, les Ducs de Bar & de Lorraine, & le Comte de Savoye, le Comte de Fundy, & la Ville de Genes: que la procedure tenuë par ceux qui avoient ſuccedé à cét Urbain, eſtoit fort extraordinaire, n'ayant jamais voulu penſer à la paix contre les offres réïterées de Benedict. Le Prince de Galles ayant oüi cette ambaſſade ſe rangea aux raiſons du Roy, reconnut Benedict, & en l'acte de ſa reconnoiſſance demanda que pluſieurs choſes touchant le fait de l'Egliſe, qui y avoient eſté introduites par la corruption des guerres, fuſſent rétablies.

Benedict pourſuivant ſa reſolution, partit de Nice accompagné de gens de guerre, arriva à Genes au mois de May. Là il fut fort bien reçû de ce peuple, & à grande joye, & propoſa l'intention qu'il avoit de parvenir à la paix, & qu'il eſtoit venu là à ce deſſein: les pria de luy fournir des vaiſſeaux pour aller à Rome. Les Genois voyans tant de gens de guerre dans leur ville, & qu'il en venoit tous les jours de nouveaux, feignirent que de tout temps ils avoient de couſtume de faire une montre de gens de guerre pour reconnoiſtre leur puiſſance, & qu'il eſtoit bon de voir les gens de Benedict, pour juger s'ils eſtoient baſtans pour le conduire à Rome. Benedict eût de la peine à trouver bon cette propoſition, neanmoins la choſe fut faite comme ils l'avoient projettée. Toute cette milice donc ſortit hors la ville, & à l'inſtant les portes furent fermées, & ne laiſſa-t-on entrer aucun des gens du Pape, dont il fut fort mal content, juſques là meſme qu'il eût peur pour ſa perſonne: mais il fut appaiſé par les Genois, qui n'eurent autre choſe pour excuſe, qu'ils ſe doutoient de leurs femmes qui eſtoient belles, & qu'il ne vinſt ſous ombre d'aucunes d'elles quelque brouïllerie.

Les Ducs qui gouvernoient le Royaume, reçûrent du Roy de Caſtille des lettres, les priant d'envoyer des Ambaſſadeurs aux deux Contendans du Papat. Ces Princes deſtinerent quelques-uns de l'Univerſité pour faire le voyage; mais l'ambaſſade demeura faute d'argent. En meſme temps les Ambaſſadeurs de l'Univerſité, qui avoient eſté envoyez vers Innocent pour ſçavoir ſon intention, retournerent & firent leur rapport, comme Innocent avoit convoqué une aſſemblée de tous les Prelats de ſon obéïſſance, qui avoit eſté remiſe par deux fois; & voyant qu'ils n'eſtoient venus à ſon commandement, qu'il avoit eſté contraint de remettre l'aſſemblée pour une troiſiéme fois pour travailler à bon eſcient à cét affaire; que ſur ce delay il les avoit mandez & remonſtré ce que deſſus, & aſſeuré qu'il executeroit franchement ce qui ſera reſolu en cette aſſemblée.

Benedict ayant avis des allées & venuës de ces Ambaſſadeurs, envoya le Cardinal de Challanto Legat en France pour amuſer les Princes: de quoy ils ſe douterent, & ne le reçûrent comme l'on a de couſtume de recevoir les Legats, le firent attendre long-temps pour avoir audience: cependant il viſita les Princes, & voyant que le Duc de Berry eſtoit plus porté que les autres à la voye de ceſſion avec l'Univerſité, ſupplia le Duc de ne plus preſter l'oreille à ce que luy diroit l'Univerſité, luy remonſtrant que de cette part il y avoit beaucoup d'eſprits traverſez de divers intereſts, & plus jaloux de leurs opinions, que deſireux de la paix de l'Egliſe. Le Duc mépriſa ce conſeil, & le retorqua contre le Legat, luy diſant qu'il ne falloit donner audience aux Cardinaux qui bouchent l'oreille à la voye de ceſſion, n'ayans autre ſoin que de tirer de l'argent de ce Royaume pour entretenir leurs grands eſtats.

1406. Ce Legat donc aprés pluſieurs remiſes eût audience aprés Paſques, les Princes y eſtoient, & le Recteur de l'Univerſité. Il parla en Latin, deteſta le Schiſme, remonſtra les maux qui en pouvoient arriver, parla fort contre Innocent pour relever d'autant plus Benedict; qu'il avoit crû par cette Legation pouvoir faire quelque choſe pour la paix, principalement en France d'où les Papes & l'Egliſe Romaine avoient toûjours leur principale protection. Et aprés avoir parlé contre ceux qui blâmoient le procedé de ſon maiſtre, il dit, qu'il eſtoit porté de ſi bonne volonté en ce fait, que s'il eſtoit trouvé à *propos il cederoit ſon droit.* Ayant achevé de parler, Jean Petit

Petit Normand Docteur en Theologie, par le commandement du Recteur ſe leva, & demanda permiſſion de parler, & de déduire le ſentiment de l'Univerſité ; ce qu'il obtint de ces Princes aprés beaucoup de refus & d'importunitez. Enfin le 17 May l'Univerſité eût audience, & demanda que la ſouſtraction autrefois faite à Benedict fût gardée, & l'Epiſtre de ceux de Thoulouſe fût condamnée comme injurieuſe, & que l'Egliſe Gallicane fuſt delivrée de tant d'exactions introduites en Cour de Rome. Les Princes à ces propoſitions furent ſuppliez de demander les avis, il y eut de la contradiction par quelques-uns, qui dirent que par là l'on tâchoit d'enerver les droits de l'Egliſe, & faire injure à l'Univerſité de Thoulouſe, qui n'avoit rien fait que de juſte. Sur ces conteſtations difficiles & importantes, les Princes les renvoyerent au Parlement, où les parties s'eſtans preſentées, l'Univerſité eût audience en la grande Chambre le 7 Juin, les Princes & les autres Grands s'y trouverent, & parla un des principaux Docteurs qu'eût l'Univerſité, nommé Pierre Plaon, qui entreprit l'Epiſtre de Thoulouſe, monſtra la temerité de ceux qui l'avoient dreſſée, d'eſtre ſi oſez que d'eſtre contraires à la determination du Concile de l'Egliſe Gallicane, determination utile à l'Egliſe univerſelle ; davantage bleſſoient par cette lettre l'authorité du Roy qui n'avoit rien fait en cela que de ſaint & de juſte, & ſelon les Canons : bref qu'ils ne faiſoient pas par leur Epiſtre la moindre ouverture pour parvenir à la paix. Enfin il implora l'ayde de l'Avocat du Roy, pour chaſtier les autheurs de cét écrit. Aprés luy parla Maiſtre Jean Petit, lequel aprés avoir proteſté de ne rien dire au prejudice de perſonne, ſinon qu'en ce qui pouvoit toucher la ſouſtraction & la liberté de l'Egliſe Gallicane, remit ſus les premieres pourſuites, repreſenta le peu de ſoin qu'avoit eu Benedict de tenir ſa parole, non ſeulement celle qu'il avoit donnée avant ſon election, mais meſmes aprés, lors qu'il fut queſtion de luy reſtituer l'obéïſſance qui ne fut faite que par une authorité particuliere, & toutefois avec des conditions qu'il n'accomplit jamais ; car venant contre ſon ſerment, il confirma les elections des Prelats faites durant la ſouſtraction, les conſacra, & leur en bailla Bulles, qui portoient une deteſtation de la ſouſtraction d'obéïſſance faite en France, contre ce qui eſtoit ſtipulé en la reſtitution d'obéïſſance : Enfin aprés avoir exageré les grandes exactions & vexations qu'avoit reçû l'Egliſe Gallicane par les Collecteurs envoyez d'Avignon, qui détruiſoient les Egliſes, ſupplia les Princes de vouloir rendre la liberté à l'Egliſe Gallicane, aſſeurant que pendant que la choſe demeureroit en cét eſtat, que jamais Benedict ne penſeroit à l'union de l'Egliſe. Ayant fini, la Cour ſe leva. Le lendemain en la meſme aſſemblée Maiſtre Jean Juvenal des Urſins Avocat du Roy ſe leva, qui repeta briefvement ce qui avoit eſté touché par les autres, & reprouva l'Epiſtre de l'Univerſité de Thoulouſe, comme inepte & ridicule, & conclut par ces mots, que ſelon les loix & couſtumes de France non ſeulement ceux qui attentent à la perſonne du Roy, encourent le crime de leze Majeſté ; mais auſſi ceux qui ſont ſi hardis que de medire de luy & de ſes actions : conclut que l'Epiſtre fuſt brûlée au lieu où elle avoit eſte faite, & les autheurs punis criminellement, & enjoint à tous ceux qui en avoient copies de les apporter aux Greffes pour en abolir la memoire. Et pour ce qui eſtoit de la ſouſtraction, il dit que l'Univerſité de Paris en avoit ſainement deliberé, & que le Roy devoit ſuivre ſon conſeil : car que la reſtitution eût eſté faite à la perſuaſion de quelques uns, ce fut aux conditions, qui n'avoient eſté accomplies par Benedict. Monſtra & prouva, que les Rois principaux patrons de l'Egliſe de France avoient toûjours travaillé à la conſervation des libertez & privileges de leur Egliſe ; que Benedict avoit fait ce qu'il avoit pû pour les abolir par impoſitions, decimes, & autres exactions ; conclut qu'il en devoit eſtre du tout privé ; que l'on ne devoit venir toutefois à telles extrémitez qu'avec de grandes & preſſantes neceſſitez, & par la permiſſion du Roy, vû principalement que telles choſes n'eſtoient point droits anciens du Pape, mais inventions nouvelles des derniers Papes, avaricieux s'il y en eût jamais. Quand il eût fini, le Preſident demanda s'il n'y avoit perſonne pour Benedict ; quelques-uns de petite qualité ſe leverent, qui dirent que l'affaire eſtoit important, qu'il touchoit le Pape & la Chambre Apoſtolique, demanderent d'eſtre aſſiſtez de quelques ſçavans Docteurs, & terme pour en deliberer ; mais ſi long, que ceux qui eſtoient contraires, remonſtrerent que l'affaire eſtoit ſi preſſant qu'il ne recevoit point de delay, & qu'il concernoit

l'eſtat

l'eſtat de l'Egliſe univerſelle. Cét affaire demeura ainſi juſques en Juillet, pendant lequel temps l'Univerſité preſſa inutilement ceux du Parlement de leur faire juſtice: & voyant que l'on differoit de la luy rendre, elle eût recours au Roy; & par la bouche du Patriarche d'Alexandrie elle luy repreſenta tout ce qui s'eſtoit paſſé, & vint juſques à ſe plaindre, de ce que ces Princes negligeoient de leur rendre juſtice. Le Roy loüa leur zele & leur ſainte reſolution, & commanda aux Juges, que toutes affaires ceſſans on leur fiſt juſtice. A eux ſe joignit le Duc de Bourgogne, qui fit de ſon coſté ce qu'il pût. Enfin intervint Arreſt le 17 Juillet, par lequel l'Epiſtre de l'Univerſité de Thoulouſe apportée par Guy Flandrin deputé de cette Univerſité, fut declarée méchante, ſcandaleuſe, diffamante le Roy, les Princes, le Clergé de France, & l'Univerſité de Paris; ordonné qu'elle ſeroit brûlée à Paris, à Thoulouſe, & ſur le pont d'Avignon, & commandé à toutes perſonnes qui en avoient des copies de les apporter aux Greffes dans trois mois ſur peine de dix mille marcs d'argent, & outre eſt enjoint au Procureur General, à l'Univerſité, & au Duc de Bourgogne d'en pourſuivre les autheurs.

Cette Epiſtre comme elle eſtoit grande & ample, elle eſtoit auſſi remplie de beaucoup de raiſons, tant de fait que de droit, pour monſtrer que la ſouſtraction ne devoit eſtre faite, en blâmoit les autheurs meſmes avec injures. L'Univerſité y remarqua des hereſies, il y eût un d'entre eux qui y fit de grands commentaires qu'il preſenta au Roy, pour l'exciter d'en prendre vengeance. Ils trouverent à redire à cette clauſe: *Stabat Eccleſia in habitudine ad ſummum Vicarium*; & dirent, *unio in habitudine ad Chriſtum qui vivificat Eccleſiam ſanctam ſuam per charitatem Spiritus Sancti: ſtaret autem quod Papa non eſſet caput Eccleſiae per peccatum, quia quod proprium eſt Deo, creaturae attribuunt.* Les porteurs de l'Epiſtre avertis de l'Arreſt ſe retirerent en haſte; & le Cardinal qui eſtoit à Paris de la part de Benedict, voyant que les affaires ne tournoient ſelon ſon deſir, ſe retira. L'Arreſt eſtant executé, l'Univerſité recommença ſa pourſuite vers le Roy pour ce qui reſtoit à juger. Le Roy importuné manda aux Preſidens, qu'ils ſe haſtaſſent de donner leur jugement: Charles de Savoiſy reçût volontiers le commandement du Roy de faire cette pourſuite, pour ſe remettre aux bonnes graces de l'Univerſité, qui le haïſſoit dés long-temps: tellement que le 11 Septembre il fut dit par Arreſt, qu'à l'avenir l'Egliſe Gallicane ſeroit franche & libre de tous ſecours, decimes, procures & autres inventions introduites par l'Egliſe Romaine: & l'Univerſité par ſes preſſantes pourſuites fit tant par le moyen du Seigneur de Savoiſy, que ce tant celebre Arreſt fut ſeellé.

Des trois demandes que l'Univerſité avoit faites, en voilà deux de terminées à leur avantage; reſtoit la troiſiéme, qui eſtoit de la totale ſouſtraction d'obéïſſance qu'il eſtoit queſtion de faire à Benedict. Ceux qui n'approuvoient cette demande, faiſoient de grandes difficultez: enfin le Parlement ordonna que l'on patienteroit juſques à la Tous-Saints, auquel temps le Roy avoit deliberé d'aſſembler les Prelats de ſon Royaume, pour ſçavoir ce qui ſe devoit faire. Les Prelats & Eccleſiaſtiques de France furent donc mandez, pour ſe trouver à Paris à la S. Martin. Il fut queſtion de ſçavoir comment l'on travailleroit en cette aſſemblée; le Roy en ſon Grand Conſeil ordonna qu'on éliroit douze Theologiens & Canoniſtes, dont les uns ſouſtiendroient le fait du Pape, & qu'on ne luy devoit faire ſouſtraction; les autres au contraire pour l'Univerſité: cela fait, le Roy avec ceux de ſon Sang & de ſon Conſeil aviſeroit ce qu'il auroit à faire. Cét expedient plût à tous, & furent choiſis les douze ſuivant l'intention du Roy.

L'Assemblée donc ſe tint au Palais. Le premier qui propoſa pour l'Univerſité, fut Maiſtre Pierre aux Bœufs Docteur en Theologie: il monſtra par exemples que les Prelats ſe peuvent oppoſer aux mauvaiſes & deſordonnées mœurs des Papes, & qu'il ne falloit point douter qu'ils n'euſſent puiſſance de s'aſſembler pour y mettre ordre: Que le temps paſſé les Prelats d'Italie au mandement de l'Empereur Othon I. s'aſſemblerent contre le Pape Jean XII. & le priverent de ſa charge, non pas à cauſe du Schiſme, mais à cauſe de la vie ſcandaleuſe qu'il menoit. Que les autres Rois en avoient ainſi uſé: Que Clovis fit aſſembler ſes Prelats à Orleans où S. Melaine Eveſque de Renes preſida, où l'on fit pluſieurs ſaintes ordonnances & decrets,

decrets, qui ſe gardent encor aujourd'huy. Le ſecond qui parla, fut Maiſtre Jean Petit pour l'Univerſité, où fut preſent Monſieur le Dauphin, le Roy eſtant malade. Le Roy de Sicile, le Duc de Bourbon, le Comte d'Alençon, Pierre de Navarre, & autres Grands y eſtoient. Jean Petit diſcourut au long tout ce qui s'eſtoit paſſé prés Benedict pour le fléchir à la voye de ceſſion; Qu'avant qu'il fuſt Pape, lors Legat en France, il avoit dit qu'il cederoit volontiers pluſtôt que tenir l'Egliſe en Schiſme: Quand ce vint à l'election d'un Pape, il dit à un Cardinal qui penſa eſtre élû, que ſi le ſort tomboit ſur luy qu'il cederoit volontiers: Qu'il s'oppoſa à l'election du Prieur de la grand Chartreuſe, diſant que ces gens ſolitaires ſont d'ordinaire aheurtez à leurs opinions, qu'il ne voudroit pas ceder. Que les Cardinaux l'élûrent ſans avoir égard aux lettres du Roy qui les avoit priez de ſurſeoir, & écrivirent au Roy d'envoyer des Ambaſſadeurs des plus Grands de ſon Eſtat: Que les Ducs de Berry, d'Orleans, & autres y furent, qui porterent la reſolution du Conſeil, que la voye de ceſſion eſtoit la meilleure: Que Benedict parla de la voye de convention en paroles couvertes, refuſa l'autre: ſur ce qui luy fut demandé où il ſe trouveroit avec ſon adverſaire, il dit ſur les terres de France; ce qui ne ſe pouvoit, n'y ayant ſeureté que pour luy non pour l'autre: Qu'il refuſa ſix fois la voye de ceſſion à ces Princes: Que preſſé par le Cardinal de Florence, dit qu'il aimeroit mieux eſtre écorché que de condeſcendre à cette voye; ce qu'il repeta au Prevoſt de Paris: Qu'aprés ces diligences le Roy envoya en Caſtille: Que le Roy de Caſtille envoya aux meſmes fins vers Benedict, mais inutilement: Que le Roy envoya auſſi au Roy d'Arragon où le Pape avoit du pouvoir; que ce Roy toutefois monſtra que cette voye luy plaiſoit, mais qu'il ne la pouvoit perſuader à Benedict: Que le Roy aſſembla ſon Conſeil où fut conclu la ſouſtraction, dont l'effet fut empeſché par la reſtitution; que les autres en firent autant, & les Cardinaux auſſi, qui le ſommerent auparavant d'accomplir cette voye. Benedict abandonné écrivit au Roy, promettant ceder, ſon adverſaire cedant, mort, ou rejetté; qu'il tiendroit un Concile general de ſon obéïſſance; & qu'il approuveroit les promotions faites durant la ſouſtraction, & qu'il conſerveroit l'Egliſe de France en ſes libertez, ce qui fut arreſté, & non autrement. Que les Rois de France, d'Angleterre, & de Caſtille envoyerent une autre fois le ſommer d'accepter la ceſſion: qu'il la fit impugner par un Avocat d'Avignon nommé Boniface, qu'il fit depuis Cardinal en cette conſideration: Qu'il envoya ſans le ſçû des Cardinaux vers l'Antipape: Que les Ambaſſadeurs luy firent reverence comme à Pape, traiterent avec luy en ſecret: qu'ils colludoient enſemble. Que l'Intrus venu à mourir, que Benedict n'a cedé ſuivant ce qu'il avoit promis. Que les Ambaſſadeurs interrogez par les Anticardinaux de Rome s'ils avoient pouvoir de ceder, dirent que non. Que l'Eveſque de S. Pons, & un autre des Ambaſſadeurs dirent que Benedict n'en feroit jamais rien, que cette voye n'eſtoit juridique. Que Monſieur de Berry, & l'Univerſité envoyerent à Rome; qu'à leur arrivée les Cardinaux avoient élû Innocent, qui répondit à ces Ambaſſadeurs qu'il aſſembleroit ſon Conſeil à la Touſſaints, ce qu'il fit; mais fit deliberer par chambres, l'une ignorant du tout la deliberation de l'autre, & rapportoient tout au Vice-Chancelier qui le rapportoit au Pape: Que l'on diſoit que leurs opinions alloient à la ceſſion. Voilà le ſommaire de ce qui dit Jean Petit le premier jour. Le ſuivant il continua, & dit que lors que Monſieur de Bourgogne eſtoit en Avignon, dit que Benedict eſtant Cardinal Legat en France luy avoit dit aux Tournelles à Paris, preſent Monſieur d'Arras ſon Chancelier qui expliquoit le Latin du Legat, que les deux Papes fuſſent ſommez, & s'ils ne vouloient venir à raiſon qu'on leur devoit faire ſouſtraction: Qu'il demanda à Benedict en Avignon s'il ne ſe ſouvenoit pas de ce propos; qu'il luy répondit: Laiſſons, laiſſons, vous eſtes trop ſage. Monſieur de Berry luy en dit autant: Benedict répondit, que pour Monſieur de Bourgogne il n'en diſoit rien, mais ſi l'Eveſque d'Arras le diſoit qu'il mentoit par ſa gorge: Que Monſieur de Berry le rapporta à Monſieur de Bourgogne, qui dit que *ſauf l'honneur de la Papalité, c'eſtoit il qui mentoit par ſa gorge*. Que Benedict fit preſcher en Allemagne que le Roy de France ne pourchaſſoit l'union de l'Egliſe, que pour avoir un Pape unique François, & par ce moyen uſurper l'Empire: Que les Bulles baillées par luy à Monſieur d'Orleans eſtoient pleines d'ambages: qu'il avoit contrevenu aux quatre points promis à Monſieur d'Orleans:

d'Orleans : qu'il a reputé nulles les elections faites, & proviſions données pendant la ſouſtraction : Que les pourvûs furent contraints de ſe dépoüiller *in puris et nudis*, & compoſer des fruits du paſſé à de grandes ſommes, & puis ſe reconcilier *Schiſmate contracto* à cauſe de la ſouſtraction. Qu'il a trouvé de nouveaux moyens pour avoir de l'argent, qu'il envoye des abſolutions de peines & de coulpe par les Jacobins, & Carmes, qui remettent, diſent-ils, le peuple à l'eſtat d'innocence pour de l'argent. Que le Cardinal de Challant n'a rien fait ni offert ; qu'il a refuſé au Roy de Caſtille, & la voye de ceſſion, & du Concile general. Ces deux Docteurs conclurent qu'il falloit ſommer Benedict de trouver bon que s'il ne cedoit, de luy faire ſouſtraction, & qu'il ſeroit pourvû à l'Egliſe par Conciles provinciaux, & que le Roy en ſon Egliſe pouvoit pourvoir aux benefices collatifs par collations par les Prelats, & aux electifs par elections. Aprés que ces Docteurs eurent achevé, le Chancelier dit, qu'il avoit charge de Monſieur de Guyenne de dire à la compagnie que l'on euſt à avertir ceux qui devoient parler pour le Pape, & que l'on en choiſiſt des plus ſuffiſans, & que l'on luy en baillaſt le rôle. Le Samedi premier jour de l'Advent, Maiſtre Pierre de Cramault Patriarche d'Alexandrie propoſa pour l'Univerſité, qui dit entre autres choſes, que l'eſtat Papal eſtoit ordonné pour conſerver l'union en l'Egliſe de Dieu : Que Dieu ayant racheté l'homme, ordonna la Foy & les Sacremens, & les Miniſtres pour les diſpenſer, & voulut qu'il y en euſt un qui fuſt pardeſſus tous : que delà il paroiſt que le Pape n'eſt ordonné que pour la conſervation de l'unité de l'Egliſe : Mais (ajouſte-t-il) tu me diras, il eſt ainſi des Seigneurs temporels. Je te réponds, dit-il, qu'il y a grande difference, car le Pape ni les Prelats de l'Egliſe ne ſont pas Seigneurs des biens de l'Egliſe, mais en ſont les diſpenſateurs & Procureurs : mais les Seigneurs temporels ſont vrais Seigneurs. Si l'on demande, dit-il, comment ſe gouvernera l'Egliſe en cas de ſouſtraction, qui diſpenſera, à qui appellera-t-on, mais quelle proviſion y fit on en la derniere ſouſtraction ? Pour les diſpenſes, les Ordinaires enjoindront à ceux qu'ils diſpenſeront d'avoir recours au Souverain quand il y en aura ; quant aux appellations, on tiendra les Conciles provinciaux, comme ils doivent eſtre tenus de droit commun, & là les appellations reſſortiront : des Archeveſques on appellera au Primats : par là l'on verra comment il eſt à propos que les cauſes demeurent en ce Royaume. Pour les diſpenſes, que tout iroit mieux quand on en fera le moins, & les Archeveſques & Eveſques les donneront mieux ſur les lieux qu'aucuns autres.

Apre's que le Patriarche eut achevé, le Chancelier dit à ceux qui devoient tenir pour le Pape, qu'ils fuſſent Lundi matin preſts : ſur quoy ils demanderent delay d'un mois, & fut dit qu'ils en viendroient à Mercredi preciſement. A ce jour Maiſtre Guillaume Fillaſtre Doyen de Rheims en preſence du Roy & des Princes, impugna la requeſte de l'Univerſité, en faveur du Pape : Dés l'entrée de ſon diſcours il declare, que par le commandement du Roy il entreprend de ſouſtenir le parti du Pape, & qu'il ne dira rien que ſuivant les memoires qui luy ont eſté donnez par les deputez du Pape, ne voulant rien determiner : Dit qu'il ne trouvoit pas que toutes les nations enſemble pûſſent condamner le Pape, bien loin de croire, qu'un Concile de peu de gens le puiſſe, bien petit au regard de toute l'Egliſe : Qu'il trouvoit bien que les Rois de France avoient chaſſé du S. Siege ceux qui l'uſurpoient injuſtement ; mais qu'il n'a jamais vû qu'ils en ayent chaſſé ceux qui y avoient droit : qu'ils chaſſent bien les heretiques, mais ne prennent pas connoiſſance de l'hereſie. Aprés quelque preface il diviſa ſon action en trois points. Le premier, de ce qui ſe paſſa avant la ſouſtraction. Le 2 de ce qui ſe fit durant icelle : & le 3 de ce qui ſe fit aprés, & lors de la reſtitution, juſques au temps qu'il parloit. Sur le premier poinct il ne dit rien que ce qui eſt dit cy-deſſus, non plus que ſur le ſecond, fors qu'il dit que la reſtitution fut arreſtée par ſcrutine & ſans condition, & jura le Roy qu'il ne la pouvoit revoquer. Que cette reſtitution eſtoit neceſſaire, car la ſouſtraction avoit donné courage à l'Intrus qui avoit refuſé la ceſſion, & s'en tenoit plus fort, voyant l'obéiſſance de ſon adverſaire diviſée ; que meſme les Rois qui avoient ſuivi le Roy ſe diviſoient : Que l'Univerſité fit la reſtitution entiere par l'ambaſſade qu'elle envoya au Pape ; qu'elle porta le rôle pour avoir des benefices, qu'à la verité il eut quelques conditions que le Pape devoit accomplir, mais qu'elles furent arreſtées cinq jours

jours aprés par Monſieur d'Orleans, qui revint content d'Avignon. Pour le troiſiéme poinct il blâma noſtre inconſtance, car quand Barthelemy de Barry nommé Urbain VI. fût élû, au commencement du Schiſme, & qui occupa le ſiege de Rome ; le Roy & le Royaume luy obéïrent, puis aprés le laiſſerent pour obéïr à Clement VII. puis à Benedict comme à vrais Papes, puis, dit-il, nous avons fait ſouſtraction, puis nous nous ſommes remis en ſon obéïſſance, & puis nous ſommes preſts à luy faire ſouſtraction. Conclut qu'il n'en eſtoit point d'avis, & qu'il falloit demeurer en l'union.

Ce Docteur offenſa quelques-uns de la compagnie, & crût-on qu'il avoit dit quelque choſe pour diminuër l'authorité du Roy & de l'Egliſe de France. Le Chancelier aprés que ce Docteur eût achevé, dit qu'il ſembloit que ceux du Pape avoient encor intention de parler ſur cette matiere. Fillaſtre dit qu'ils vouloient encor répondre aux raiſons de l'Univerſité, & qu'ils eſtoient preſts. L'on les remit au lendemain 4 Decembre, où le Roy ſe trouva & les Princes. Ce Docteur recommença ſa ſeconde action, où il ne parla que des Schiſmes qui avoient eſté terminez par des Conciles, & le tout en faveur du Pape : Aprés luy parla pour le meſme parti l'Archeveſque de Tours nommé du Breüil. Le Chancelier aprés avoir oüi cette ſeconde action, leur demanda s'ils n'avoient plus rien à dire ; l'Archeveſque répondit qu'ils s'attendoient aux autres qui avoient eſté nommez.

Le onziéme enſuivant, le Roy preſent, Pierre d'Ailly Eveſque de Cambray propoſa de la part du Pape, & dit qu'il eſtoit neceſſaire que le Concile general de cette obéïſſance fuſt aſſemblé : qu'il s'étonnoit comme ceux qui avoient parlé avant luy, avoient eſté ſi oſez que d'appeller le Pape hereſiarque. Sur quoy le Patriarche d'Alexandrie ſe leva, dit qu'il l'avoit pû ainſi appeller, en ayant des exemples : & aprés quelques conteſtations il continua, & dit que la promeſſe de Monſieur d'Orleans n'obligeoit Benedict ; que c'eſtoit une maxime que les Conciles generaux n'ont point d'efficace, s'ils ne prennent authorité du Pape. Remarquez que quand l'on traita de l'erreur de Jean vingt-deux de la Viſion bien-heureuſe, le Roy envoya à la Faculté de Theologie, & non pas à l'Univerſité ; que la Faculté luy envoya vingt-ſix Maiſtres & Docteurs qui opinerent, & leur reſolution fut executée par le Roy. Que l'Univerſité ne devroit point en ce fait prendre une ſi grande part qu'elle y prend. L'Eveſque de Cambray ayant achevé, la compagnie ſe leva : & le lendemain Fillaſtre Doyen de Rheims ſur ce que l'on s'eſtoit formaliſé de quelques paroles qu'il avoit dites en ſa premiere propoſition, ſe leva, ſupplia le Roy de luy pardonner, qu'il eſtoit au pouvoir de Sa Majeſté de faire de luy à ſa volonté, implora la clemence du Roy, repreſenta comme il avoit eſté nourri baſſement, non prés des Rois ni des Grands, que jamais il n'avoit parlé en leur preſence, qu'il ſçavoit que le Roy n'eſtoit comme les autres Rois : que l'Empereur tient ſon Empire du Pape, mais que le Roy tient ſon Royaume par heritage, que le Roy ne tient pas ſeulement lieu de pur homme, mais eſt une perſonne moyenne entre ſpirituelle & temporelle, qui ne tient d'aucun ; qu'il eſtoit Empereur en ſon Royaume ; qu'en terre il ne reconnoiſſoit au temporel nul ſouverain : pour fin ſupplia derechef le Roy de luy pardonner, promettant d'eſtre plus retenu à l'avenir. Alors le Chancelier luy dit : Monſieur le Doyen, le Roy a oüi ce qu'avez dit l'autre jour quand vous parlaſtes, & Monſeigneur de Berry fut preſent Lundi : l'on en ordonnera. A l'audience ſuivante, qui fut le 14 le Roy preſida, où propoſa l'Abbé du Mont S. Michel, perſonnage de grande reputation, & tenoit le party de l'Univerſité, ne parla nullement du fait de la ſouſtraction, mais ſe jetta ſur d'autres matieres, & dit qu'il eſtoit licite de reſiſter au Pape pour procurer union, telle que l'on la recherche aujourd'huy : que le Pape ne pouvoit immuer les Conciles generaux, au contraire qu'il eſtoit obligé de les obſerver ; qu'il ne pouvoit non plus changer les ſtatuts de ſes predeceſſeurs, ny ne pouvoit diſpenſer contre le conſentement de l'Egliſe : prouva que la collation des benefices de droit commun appartenoit aux Ordinaires, aux Prelats, Colleges & Chapitres, approuva fort les elections ; & expliquant le paſſage *Paſce oves meas*, dit que Jeſus Chriſt avoit dit *meas* non *tuas*, & s'eſtendit ſur la fin ſur les exactions de Cour de Rome. Aprés qu'il eut achevé, le Chancelier dit qu'il ſembloit que l'on vouloit encore parler pour cette partie. Le Patriarche d'Alexandrie dit, que le Doyen

Doyen de Rheims, & Monſieur de Tours avoient grandement impugné la requeſte de l'Univerſité ; qu'il y falloit répondre, qu'il eſtoit preſt d'y répondre de fait & de droit ; ce qui luy fut accordé. Le lendemain Monſieur le Dauphin preſidant, Pierre Plaon Docteur fort eſtimé, parla pour l'Univerſité, répondit aux argumens de la partie contraire, & y entremeſla pluſieurs choſes tres-remarquables : comme, que l'on ne pouvoit dire qu'un homme humain fut Seigneur du corps myſtique de cette Egliſe : que le Pape pouvoit errer & pecher, & que l'Egliſe au contraire eſtoit ſi pleine de charité, qu'elle ne pouvoit pecher ; que c'eſtoit grandement faillir que de faire un homme humain égal & pareil à Jeſus Chriſt ; que cette Egliſe eſtoit reglée par prudence, qu'elle avoit diviſé l'ordre des choſes, que les Miniſtres ſont les ſerviteurs de Sion, le Pape Seigneur des Miniſtres, & les peut corriger quand ils manquent à leur devoir, que le Pape n'eſtoit pour autre choſe. Dit que le ſiege Romain en ſoy eſtoit un dioceſe comme celuy de Paris, mais comme Eveſque de Rome il preſidoit à l'Egliſe univerſelle, & que le ſiege Apoſtolique ne peut errer. Et dit que le premier principe eſt, que nous gardons union & unité en lieu de paix, & ainſi nous ſerons conjoints au ſiege Apoſtolique, poſé que nous ne ſoyons point conjoints au ſeant en iceluy. Aprés que ce Docteur euſt parlé quelque temps, le Chancelier l'interrompit, & luy dit, il ennuye à Noſſeigneurs, Maiſtre Pierre avez vous beaucoup à dire ; & ayant dit qu'il n'auroit pas ſi-toſt fait, il fut remis au lendemain. A ce jour Plaon pourſuivant ſes repliques aux propoſitions des adverſaires, dit, qu'il ne ſçavoit comment l'on oſoit dire, que le Roy ne pouvoit aſſembler ſon Conſeil, ſur matieres de Foy, de Schiſme, & d'Hereſie ; qu'il faut pour l'extirper, qu'il appelle ceux qui ſçavent comment l'on doit gouverner l'Egliſe, les Prelats & les Univerſitez ; qu'il faſſe diſputer en ſa preſence. Qu'il ne fait que ce qu'il doit faire ; qu'en ce faiſant il honore grandement la puiſſance ſpirituelle. Que le Roy avoit le titre d'authorité expreſſe, qui luy donnoit puiſſance de ce faire ; car il pouvoit dire, que de l'authorité de l'Egliſe univerſelle la puiſſance luy avoit eſté commiſe. Que Boniface l'en avoit prié autrefois ; les Rois des Romains & autres Rois l'en avoient requis. Qu'il tenoit que la puiſſance Papale n'eſtoit ſouveraine, mais miniſteriale : que celle du Roy eſtoit authoritative & poteſtative : qu'il conſideroit que de la dignité & ſublimité de l'Egliſe nul n'en eſtoit Seigneur, fors Jeſus Chriſt, qui en eſt le chef, & le fondement. Aprés que ce Docteur euſt achevé, l'Eveſque de Cambray qui tenoit le party du Pape, dit qu'il avoit charge de faire deux requeſtes. L'une, que puiſque l'on avoit leu la lettre de la ſouſtraction, qu'il ſupplioit auſſi que l'on leuſt celle de la reſtitution. L'autre, qu'ils eſtoient commis par le Roy pour ſouſtenir ce parti, & qu'il en avoit commandement, qu'il n'en pouvoit eſtre recherché en façon du monde : neanmoins qu'il avoit ſçû qu'en une congregation de l'Univerſité on avoit parlé de proceder contre luy ; que Jean Petit avoit eſté deputé de parler pour ce fait : que ſes compagnons deputez comme luy n'oſoient plus parler : ſupplia l'aſſemblée d'enjoindre à l'Univerſité de ne paſſer outre, ſinon en preſence du Roy, & proteſta d'appeller en cas que l'on vouluſt proceder ailleurs. Alors ſe leva Petit pour l'Univerſité, & dit que de verité l'Univerſité avoit eſté offenſée, qu'il la falloit juſtifier & en preſence du Roy : ſur cela il y eut pluſieurs conteſtations, & quelques propoſitions de part & d'autre de peu de conſequence. Aprés cela Monſieur le Chancelier dit que Meſſieurs les Princes feront tant, que Monſieur le Dauphin ne partira pas ſi-toſt, que ceux de la part du Pape propoſeront au premier jour, l'Univerſité aprés, & puis le Procureur du Roy.

A ce premier jour Fillaſtre Doyen de Rheims tenant la partie du Pape, dit entre autres choſes, que le Roy ne pouvoit juger du fait dont eſt queſtion, que les deux Puiſſances, Seculiere & Eccleſiaſtique, eſtoient diſtinctes & ſeparées ; que le fait eſtoit Eccleſiaſtique ; que l'on avoit beſoin en cela du Pape ; qu'il n'y avoit pas en cette aſſemblée la vingt-quatriéme partie de l'Egliſe, qu'il n'y avoit icy que trente-cinq Eveſques. Que le Pape eſtoit ſuperieur aux Conciles generaux, qu'il pouvoit diſpoſer des Eveſchez nonobſtant les Conciles generaux. Sur la fin de cette propoſition, s'émût quelques differens entre ce Doyen, & le Patriarche d'Alexandrie. Sur quoy ſe leva l'Archeveſque de Rheims, qui ſe plaignit de la longueur, &

& que l'on tenoit trop long-temps les Prelats de ſa Province; qu'il falloit conclure, que l'on touchoit le Pape & le Roy, que l'on parloit de la Foy, qu'il en falloit mieux parler à l'Eſchole, qu'il falloit ſupplier le Roy de mettre fin à l'aſſemblée, & que l'on avoit aſſez parlé. Le lendemain le Roy ſeant en l'aſſemblée, le Patriarche repliqua à l'Archeveſque de Tours, & au Doyen Filiaſtre, & répondant à ce qu'ils avoient dit, que le Roy ne pouvoit juger ce fait, eſtant une matiere Eccleſiaſtique, dit: Apelle-t-il cette compagnie un Chaſtelet ou le Parlement? Sire, dit-il, vous avez plus d'Archeveſques & Eveſques que n'ont pas les Rois de Caſtille, Arragon, Navarre, & Angleterre, vous en avez CXI. en France & Dauphiné. Que Jean XXII. ſe retracta à la preſence du Roy, & qu'il en avoit la Bulle de revocation. Que le Roy à ſon couronnement fait le ſerment, qu'au fait de l'Egliſe il procedera par le conſeil de ſes Prelats. Et répondant à ce que l'on avoit objecté, que ſi l'on fait ſouſtraction nous ſerons ſans chef: dit; que Joannes qui gloſa le decret, tient que c'eſtoit hereſie de dire que le Pape mort l'Egliſe demeure ſans chef, car Jeſus Chriſt en eſt le chef qui ne manquera jamais. Le Patriarche ayant achevé, Monſieur de Tours demanda audience au Roy pour ceux de la part du Pape, ce qui luy fut accordé: & le 17 Decembre le Dauphin ſeant au Conſeil, l'Archeveſque de Tours fut oüi pour le Pape, & dit que comme il eſtoit de neceſſité de ſalut de reconnoiſtre un chef au ſiege Apoſtolique, il eſtoit auſſi de la meſme neceſſité de reconnoiſtre le Pape qui y preſide: Qu'il ne ſe pouvoit rien faire en cecy qu'au Concile general: que de verité Benedict jura avant le Conclave de ceder; celuy de Rome en fit autant: ils ne l'ont pas effectué, s'en eſtans fait abſoudre par leurs Confeſſeurs: que l'on pouvoit dire que Benedict avoit juré eſtant Cardinal, que maintenant il avoit changé de qualité. Maiſtre Jean Petit qui avoit déja parlé, fut oüi pour l'Univerſité en la derniere audience, où preſida Monſieur le Dauphin, & dit que c'eſtoit errer que de ſouſtenir que les Conciles generaux ne pouvoient lier le Pape: parla ſur la fin de l'entrepriſe du Pape, & comme il n'y avoit nulle apparence qu'il ſe reſoluſt à ſuivre la voye de ceſſion; & dit qu'avant que la reſtitution fuſt ſeellée, les quatre conditions dont eſt parlé cy-deſſus, furent preſchées en l'Egliſe Noſtre Dame; que Monſieur le Chancelier en ſçavoit la verité. Cette action achevée, le Chancelier dit, Lundy parlera l'Advocat du Roy.

Le Lundy 20 Decembre preſida Monſieur le Dauphin: Jean Juvenal des Urſins Advocat du Roy dit entre autres choſes, que le Roy peut & doit aſſembler le Concile & les Prelats, pour luy donner conſeil comment il doit proceder à l'union de l'Egliſe: ſouſtient par raiſons cette queſtion, & auſſi par exemple: que Dieu a étably deux puiſſances non ſujettes l'une à l'autre, la puiſſance Papale pour gouverner l'entendement, la puiſſance Royale pour gouverner la ſenſualité; & à ce que l'entendement ne ſuive le corps & la ſenſualité, Dieu a baillé au Pape miniſtere, non pas ordinaire ni abſoluë puiſſance, mais bien à la puiſſance Royale le corps. Que les Rois ont fait des conſtitutions contre les blaſphemateurs, pour la conſervation de la Foy & autres matieres Eccleſiaſtiques. Souſtient que puiſque par le Chapitre *Adrianus* le Roy eſt neceſſaire à l'election du Pape, que celuy qui y a renoncé, ne l'a pû faire au prejudice de ſes ſucceſſeurs Rois, mais pour ſa perſonne ſeulement, car telle conceſſion n'a eſté faite à Charles ou à Pepin, mais au Roy de France. Remarquez la faute du Doyen de Rheims, d'avoir dit, que le Pape eſtoit ſuzerain au temporel & au ſpirituel, dont il s'eſt repenti & demande pardon; que s'il ne l'euſt fait, il euſt pris telles concluſions contre luy, que la punition s'en fuſt enſuivie, ſi rude, que les autres y euſſent pris exemple. Exhorta les Prelats de bien penſer à leur avis, approuvant la couſtume qui eſtoit en Poictou: quand ils veulent juger, ils jugent premierement par avis; & quinze jours aprés quand ils ont bien conſideré, ils jugent par ſentence. Remarquez les charges qui avoient eſté miſes ſur l'Egliſe de France, qu'il n'appartenoit point à l'Egliſe de Rome de prendre les vacans de l'Egliſe de Paris, qu'ils veulent avoir des procurations ſans viſiter, que les Apoſtres n'en leverent jamais; que le Roy peut & doit remedier à ces choſes, car les biens temporels & les hommes luy ſont ſujets: que le Pape ne peut prendre les biens temporels & les perſonnes, deſquels le Roy ſe doit aider: que les droits des Egliſes ſont venus des Rois & des Princes temporels. Parlant des exactions faites

par les Papes, & des extorſions des Collecteurs, il dit qu'ils gaſtent tout & excommunient tous ceux qui font mine de leur reſiſter : tellement qu'à une ſenne à Paris ils eſtoient trois-cens & neuf excommuniez contre la porte de l'Egliſe. Conclud que le Roy qui eſt Empereur en ſon Royaume, & les Prelats avec les Univerſitez, ſuffiſent à prendre conſeil en cette matiere. Reprend ce qu'avoit dit le Doyen de Rheims, que le Pape peut prendre tout, qu'il a tres-mal parlé en cela. Sur quoy ſe leva le Doyen & dit : " J'ay dit que les Princes prennent pour leurs guerres, & " que le Pape avoit droit auſſi de prendre quand il eſtoit preſſé." Aprés ces paroles, le Chancelier dit : " Beaux Seigneurs cette matiere pourquoy vous avez eſté " cy aſſemblez & mandez, eſt grandement ouverte : Meſſeigneurs me font dire, " que les Prelats, & non autres, ſoient demain ceans, & que nul ne departe juſques " à ce que l'on ait conclu, & ne vienne nul fors ceux qui ſont mandez."

Le lendemain l'aſſemblée ſe trouva à l'heure donnée, les opinions y furent diverſes & bien debatuës d'une part & d'autre : il fut aviſé qu'il eſtoit neceſſaire d'avoir un Concile general pour reformer l'Egliſe tant en chef qu'en membres, & qu'il ſeroit fait ſouſtraction à Pierre de Lune, dit Benedict, & que l'Egliſe de France ſeroit rétablie en ſes anciennes libertez, & que pour la proviſion des benefices, il en ſeroit uſé comme durant la premiere ſouſtraction.

La ſouſtraction arreſtée non ſans contradiction, arriverent les nouvelles de la mort d'Innocent, qui fut le 6 Novembre. Les Cardinaux de ſon obéïſſance, qui ſe trouverent lors à Rome ſeulement quatorze, delibererent pluſieurs fois s'ils surſeoroient à l'election d'un nouveau Pape, ou s'ils en eliroient un autre. L'autorité de la France eſtoit forte pour ne pas proceder à une nouvelle election, ayant donné avis que Benedict eſtoit reſolu de ceder en tout cas, ſoit que les Cardinaux du parti contraire ſurſiſſent à l'election aprés le decez d'Innocent, ſoit qu'ils obligeaſſent le Pape de leur obéïſſance de ceder ; afin que l'un & l'autre des Colleges s'uniſſans l'on travaillaſt à élire un Pape qui fuſt reconnu de tous.

L'avis d'élire un Pape fut ſuivi, mais à condition de ceder au cas que ſon adverſaire cedaſt auſſi. L'Ambaſſadeur de la Republique de Florence arriva les Cardinaux eſtant entrez dans le Conclave ; il eut neanmoins audience, & les exhorta fort de ſurſeoir l'election ; ce que les Cardinaux dirent ne pouvoir faire ; mais qu'ils mettroient tel ordre à cette action, que celuy qui ſeroit élû, connoiſtroit qu'il eſtoit élû pluſtôt comme Procureur pour la ceſſion du ſouverain Pontificat, que pour en faire les fonctions. Cela fait, les Cardinaux ſignerent un écrit, par lequel ils s'obligerent qu'auſſi-toſt que l'election ſeroit faite, celuy qui ſera élû écrira à l'autre Pape qu'il eſt preſt de ceder, pourvû qu'il en veüille faire autant de ſa part ; & qu'ils écriront auſſi aux Rois & Princes pour les avoir témoins de ſa promeſſe. Ils élûrent donc un Venitien appellé *Angelus de Corario*, qui prit le nom de Gregoire XII. Aprés ſa coronation luy & ſes Cardinaux choiſirent la voye de ceſſion, qui eſtoit la plus ſûre. Le Roy & les Grands de France furent tres-aiſes, de ce que Gregoire eſtant fait Pape uſoit d'une ſi grande franchiſe.

GREGOIRE XII.

L'ASSEMBLÉE de Paris ayant pris fin comme il eſt dit cy-deſſus, le ſeiziéme de Janvier il fut fait une celebre proceſſion pour rendre graces à Dieu de ce qui s'y eſtoit paſſé : il y avoit plus de 200 tant Archeveſques, Eveſques, qu'Abbez & Prieurs, avec un grand nombre de Docteurs & Licentiez ; les Ducs, Comtes & Barons s'y trouverent.

Les concluſions de l'Avocat du Roy en cette aſſemblée avoient pluſieurs chefs. Le Roy à la priere & pourſuite des Prelats, par ſes Lettres du 14 Janvier verifiées en la Cour le 23 Mars ſuivant, confirma un acte qui avoit eſté fait en ce Concile, par lequel defenſes furent faites à toutes perſonnes d'impugner la voye de ceſſion, & la ſouſtraction autrefois faite à Benedict, & venir au contraire de ce qui avoit eſté fait durant icelle ; & d'obéir aux ſuſpenſions, interdits, excommunications, & ſentences données par le Pape durant cette ſouſtraction. Le mois enſuivant le 18 Février, le Roy par deux autres Lettres Patentes confirma d'autres deliberations de l'aſſemblée, par leſquelles en conſervant les droits & libertez anciennes des Egliſes & des perſonnes Eccleſiaſtiques, les elections en tous benefices furent remiſes ſus, ſans avoir égard aux reſervations, graces expectatives, & autres, juſques à ce que le Concile general y euſt

y euſt mis ordre ; & de plus toutes ſortes d'exactions ſur les Eccleſiaſtiques furent defenduës.

Ces Lettres comme elles ſont amples, elles contiennent quelques clauſes notables. Le Roy donc déduiſant ce qui s'eſtoit paſſé en cette grande aſſemblée, dit que ſon Avocat aſſiſté de ſon Procureur General, ayant propoſé pluſieurs poincts tendans à la conſervation des droits & libertez des Egliſes du Royaume, & pour reduire les Egliſes & les perſonnes Eccleſiaſtiques à l'ancienne & Canonique liberté, avoit demandé qu'il fuſt pourvû ſur les uſurpations du Pape ; que cela fut debatu en pleine aſſemblée entre les Prelats, qui enfin conclurent tous, que bien que la puiſſance du Pape ſoit ordonnée pour la paſture ſpirituelle, & pour la conſervation de l'eſtat myſtique de l'Egliſe ; toutefois qu'il ne pouvoit tirer à luy ce qui eſtoit pour l'utilité commune, ni outrepaſſer les bornes miſes par les Peres, qui veulent que les droits de chacune Egliſe ſoient conſervez : Que par les Conciles les elections eſtoient établies, qui ont eſté abolies par le Pape par graces, reſerves, & autres inventions contraires aux Conciles. Sur la fin le Roy dit, qu'il ſe reconnoiſt obligé de defendre la verité, qui luy eſtoit annoncée par ſes Eveſques, confirmée par les Eſcritures, en prenant conſeil avec ſes Princes & Grands de ſon Conſeil. Remarquez le Roy, qu'il avoit eſté reſolu en cette aſſemblée, que le Pape ne pouvoit comme bon luy ſembloit impoſer des tailles & autres impoſitions ſur les Egliſes ; qu'il ne pouvoit pretendre le bien des Eccleſiaſtiques, ni moins leurs ſucceſſions aprés leur mort, parce que par noſtre uſage elles appartiennent à leurs heritiers : que les procurations ſont dûës aux Eveſques pour leurs viſites, non aux Officiers du Pape. Et aprés avoir parlé de beaucoup de ſortes d'exactions, comme annates, menus ſervices, & autres qu'exige le Pape ſur le Clergé de France, il dit que les Saints Canons enſeignent quand telles fautes ſe font par les Superieurs Eccleſiaſtiques, qu'il faut avoir recours aux Rois qui ſont établis de Dieu pour le ſouſtien de l'Egliſe ; & que les Saints Peres nous ont laiſſé par écrit que l'on peut deſobéir au Pape, ſans faute, quand il commande choſe qui peut troubler l'Eſtat de l'Egliſe.

La reſolution de cette aſſemblée, & ces Lettres ne furent publiées pour lors, ayant eſté arreſté que le Roy avant que d'en venir à ce point envoyeroit non ſeulement vers Benedict, mais meſme à Gregoire qui eſtoit à Rome, attendu qu'il avoit monſtré une grande franchiſe aprés ſon election. Furent envoyez pour cét effet le Patriarche d'Alexandrie, l'Archeveſque de Tours, les Eveſques de Beauvais, Meaux, Cambray, Troyes & Evreux, les Abbez de S. Michel, Jumiege, S. Denis, Clervaux, & S. Eſtienne de Dijon, l'Hermite de la Faye Seneſchal de Beaucaire, Nicolas de Calleville Chevalier, Guillaume de Boiſratier Maiſtre des Requeſtes, Gilles des Champs Aumoſnier du Roy, le Doyen de Roüen, Guillaume Filliaſtre, Dominique Parvi, Jean Courtecuiſſe, Jean Gerſon, Pierre Plaon, Jean Petit, tous Docteurs en Theologie, Geoffroy de Pompadour & Raoul de Refuge Docteurs en Droit, Jean Guyot, Robert du Queſneys Docteurs en Decret, Jean Voignon & Henry Doigny Docteurs en Medecine, Pierre Canchon, Euſtache de Fauquemberch Licentiez en Droit Canon, Guillaume Beaunéveu, Arnould Witwith, Jacques de Normano Secretaire du Roy, Jean Bourrullet, & Jean Renel Secretaire du Duc de Guyenne. Les inſtructions portent que les Ambaſſadeurs ſont envoyez par le Roy, l'Egliſe de France & du Dauphiné, pour remercier Benedict de ſon intention à la paix de l'Egliſe par la voye de ceſſion, que ſon adverſaire a offert pleinement cette voye, que toute autre eſt tres difficile à executer : luy demanderont ſes Bulles pour executer ce parti : que ces Ambaſſadeurs travailleront à ce que les deux contendans renoncent chacun en la main de ſon College ſans venir à la convention perſonnelle, & faire tout ce qui ſe pourra pour executer ce poinct, & puis que les deux Colleges s'aſſembleront pour élire un Pape : conſeilleront les Cardinaux des deux obéïſſances de proceder à cette election pour ce coup par voye de compromis, nommans des Cardinaux compromiſſaires des deux Colleges. Que ſi ces deux contendans ne peuvent s'accorder à ce poinct, & qu'ils veuillent ſe trouver en un lieu, & là renoncer enſemblement, & élire un autre Pape ; propoſeront que Sienne la vieille eſt lieu propre, comme auſſi Florence, Piſe, Genes ou Luques. Que ces Ambaſſadeurs ne demeureront attendans la réponſe d'acceptation de la voye de ceſſion que dix jours, & dix autres jours pour les autres difficultez & propoſitions.

Ce

Ce qu'eſtant accordé, une partie des Ambaſſadeurs demeurera prés Benedict, & l'autre ira à Rome repreſenter ce qui aura eſté fait, & là pourſuivront comme prés Benedict. Et au cas que Benedict refuſe du tout d'entendre à cette voye, les Ambaſſadeurs luy ſignifieront en vertu des Lettres Patentes dont ils ſont porteurs, & qui ſont cy-deſſus, que le Roy & l'Egliſe de France ſont ſeparez de luy, & s'en ſeparent du tout, comme d'un homme retranché de l'Egliſe, Schiſmatique & pertinax, & ſoliciteront les Cardinaux de le quitter & ſe trouver avec les autres pour proceder à l'election aprés la renonciation de Gregoire; car autrement on ne pouvoit rien faire de ſûr: & au cas que les Cardinaux ne le vouluſſent quitter, leur ſera fait pareille ſignification qu'à Benedict, n'eſtant l'intention du Roy en ce cas, qu'ils tiennent plus aucuns benefices en ſon Royaume. Ont charge de parler des libertez de l'Egliſe de France tant au regard des elections & collations des benefices, comme des finances & autres choſes. Et ſur la fin de cette inſtruction, il y a, que nul de ces Ambaſſadeurs ne communiquera avec le Pape, ni écrira rien en particulier ſans en communiquer aux autres; jureront qu'ils ne prendront rien des deux contendans, à peine d'encourir l'indignation perpetuelle du Roy: n'auront eſtant partis nul égard aux lettres clauſes du Roy, ou autres, contraires à leur inſtruction, & procederont ſuivant icelle; attendu, porte l'inſtruction, que ce qu'elle contient, eſt ſelon la deliberation du Roy, des Seigneurs de ſon Sang, & de l'Egliſe de France: & eſt défendu au Chancelier, aux Chambellans, & à tous les Secretaires; qu'ils ne faſſent, ni ne ſeellent aucunes Lettres au contraire.

Le grand Arreſt du Parlement contre les annates fut lors donné; les exactions & annates abolies, defenſes aux Officiers du Pape de les exiger, & de leur payer les procurations pour les viſites, & aux Cardinaux & Cameriers pour les benefices vacans.

Les Prelats & l'Univerſité pourſuivirent vivement la publication de la ſouſtraction; mais à cauſe du bon acheminement que l'on voyoit par la gratieuſe réponſe de Gregoire, il fut reſolu que l'on attendroit les effets de cette celebre ambaſſade.

1407. Gregoire ſe ſouvenant de ce qu'il avoit promis, envoya, executant ſon ſerment, mais le plus tard qu'il pût, aux Rois & Princes, & à ſon adverſaire Benedict; ſes lettres ſont du XI Decembre de l'an precedant, qui portoient en ſubſtance le contenu de ſon ſerment. A ces lettres Benedict eſtant à Marſeille y répondit, & ſes Cardinaux auſſi, & dit qu'elles luy avoient eſté baillées par un Frere Convers de l'Ordre des Predicateurs: il l'aſſure de la bonne intention qu'il a, de ſe trouver luy & ſes Cardinaux au lieu qui ſera aviſé entre eux pour faire la paix, & qu'il eſtoit preſt de ceder purement & ſimplement.

Aprés ſes lettres il envoya auſſi ſes Ambaſſadeurs, qui furent Antoine ſon neveu qu'il crea Eveſque de Bologne, Guillaume Eveſque de Tuderte, & Antoine de Butrio Docteur en Droit. Ces Ambaſſadeurs furent reçeus avec honneur; mais parce que l'Eveſque de Bologne en ſa propoſition avoit uſé de certains termes, qui ſembloient reprocher à Benedict qu'il eſtoit Schiſmatique, & que quand l'on rechercheroit ſon election que l'on la trouveroit illegitime, Benedict y répondit aſſez vivement; & s'excuſa l'Eveſque, qu'il n'avoit jamais penſé à la voye de diſcuſſion de leurs droits, & qu'il avoit eſté envoyé par Gregoire, qui tout brûlant de charité, eſtoit preſt de renoncer. Quand il fut queſtion de traitter plus avant, ils nommerent de part & d'autre pluſieurs villes où ils ſe pourroient trouver: Gregoire nomma Rome, Viterbe, Sienne, Tuderte, Florence & Luques: Benedict, Marſeille, Nice, Forli, Genes, & Savonne. Ils rejetterent les uns & les autres les Villes qu'ils nommerent, & en vindrent juſques aux injures: tellement que ces Ambaſſadeurs firent dire qu'ils s'en venoient en France & vers l'Univerſité de Paris. Ce qui troubla Benedict, lequel afin que le traité commencé ne ſe rompiſt pas de la façon, fit rappeller ces Ambaſſadeurs, & convindrent de trois Cardinaux nommez par Benedict, pour aviſer d'un lieu; ce qu'ils firent, & Savonne fut arreſté. Alors l'Eveſque de Bologne monſtra un acte de ſon oncle, par lequel pour faire voir le bon deſſein qu'il avoit à la paix, il declaroit qu'il accepteroit Grand ou Avignon. De cecy fut paſſé un acte en pluſieurs articles pour la ſeureté des uns & des autres, où

où le lieu de Savonne eſtoit arreſté, où les deux Papes ſe devoient trouver; lieu d'égale diſtance de leur ſejour ordinaire, & auquel il eſt facile d'aller par mer, & par terre. Le Roy comme Seigneur de Genes, de Savonne, & du territoire de Genes, eut pour agreable le lieu de Savonne, manda à ſes Gouverneurs & Lieutenans d'y recevoir Benedict & ſon College avec Gregoire, les bien traitter & les garder d'oppreſſion. Mais ce bon deſſein dura peu, car les parens & amis du Pape nouveau éleu luy oſterent peu à peu cette bonne volonté, qui fut tout à fait pervertie par Ladiſlaus Roy de Sicile, qui avoit de grandes guerres contre Loüis Duc d'Anjou pour ce Royaume-là, auquel Ladiſlaus eſtoit maintenu par le Pape qui tenoit le ſiege en Italie, & Loüis par celuy qui eſtoit en Avignon. Ladiſlaus qui joüiſſoit de ce Royaume, craignoit que par l'election d'un nouveau Pape un François fut élevé à cette dignité, qui eut vray-ſemblablement favoriſé Loüis Duc d'Anjou qui eſtoit Prince François; trouvant d'ailleurs ſon pouvoir plus grand par la foibleſſe du S. Siege, lequel luy ſeroit formidable par l'unité.

A la fin de Septembre ſur cette bonne reſolution ces Ambaſſadeurs ſe retirerent & vindrent à Paris, où ils publierent que dans peu de jours la paix ſeroit en l'Egliſe; ce qui fut cauſe que le peuple loüa grandement le procedé de Gregoire: mais puis aprés il fit bien paroiſtre que c'eſtoit ce qu'il deſiroit le moins, que de parvenir à la paix par la ceſſion de ſon droit.

PENDANT que les Ambaſſadeurs de Gregoire travailloient à Marſeille, nos Ambaſſadeurs avant que d'y entrer écrivirent à ces Ambaſſadeurs, leur donnant avis comme ils ſeroient bien-toſt prés Benedict, pour travailler à meſme affaire qu'eux. Les Ambaſſadeurs du Roy voulurent aller tellement preparez, qu'ils firent pluſieurs conferences entre eux de la façon qu'ils procederoient envers Benedict. Premierement, qu'ils ne l'offenſeroient de paroles, & qu'ils le ſupplieroient de traiter franchement ſans uſer d'ambiguité, & qu'il corrigeaſt la Bulle qu'il avoit baillée: qu'ils ne changeroient point la façon de traiter qu'ils pourſuivoient, qui eſtoit la ceſſion des deux contendans. Les Ambaſſadeurs de Gregoire ayant eu avis que les Ambaſſadeurs François eſtoient à Aix, envoyerent l'Eveſque de Tuderte pour les viſiter: il eut audience d'eux, & leur témoigna la joye qu'ils avoient de leur arrivée, & ce qu'ils avoient fait prés Benedict. Leur dit davantage, que le Pape Gregoire ne pouvoit pas eſtre à Savonne pluſtôt qu'à la S. Michel. Comme ils eſtoient enſemble, vint avis que le Cardinal de Tureio envoyé de Marſeille venoit au devant d'eux, tellement qu'ils ſe mirent en chemin où ils ſe rencontrerent, & d'abord parlerent de leurs affaires. Le Cardinal dit que Benedict à ſa perſuaſion avoit promis de renoncer, qu'il n'eſtoit cauſe de la remiſe de ſe pouvoir aſſembler, qu'elle venoit de la part de Rome, qu'au reſte ils ſeroient les bien venus, & qu'ils pouvoient venir en aſſeurance; & bien que le néveu de Gregoire euſt charge d'aller en France, qu'il avoit eſté aviſé qu'il allaſt à Rome pour informer Gregoire de ce qui s'eſtoit paſſé, mais qu'il n'avoit pas voulu partir qu'il n'euſt ſçû l'avis des François. Le Patriarche d'Alexandrie approuva ce conſeil, & pria ce Cardinal de faire en ſorte qu'ils retournaſſent à Rome ſans paſſer en France, & qu'il n'en eſtoit de beſoin.

COMME il eſtoit ſur ce diſcours les Ambaſſadeurs de Gregoire ſurvindrent, & là le neveu de Gregoire témoigna la bonne intention de ſon oncle à la paix; mais qu'il avoit trouvé Benedict fort reveſche, qu'il ne le falloit pas faſcher, au contraire le manier doucement pour venir à une bonne fin, qu'il falloit traiter cét affaire charitablement; qu'il ſçavoit bien que c'eſtoit l'avantage de Gregoire d'irriter & faſcher Benedict, que par ce moyen les François luy feroient ſouſtraction, ce qui rendoit Gregoire d'autant plus puiſſant & ſon parti, mais qu'il falloit traiter autrement.

BENEDICT diſſimulant les injures qu'il avoit reçûës en France, & qu'il y recevoit tous les jours, reçût tres-honorablement les Ambaſſadeurs François, envoyant au devant d'eux ſon Camerier & les Officiers de ſon Palais, & arriverent à Marſeille le 9 May, ſuivis d'environ ſix cens hommes. Benedict reçût ces Ambaſſadeurs dans l'Egliſe S. Victor, ils luy firent la reverence qui ſe fait d'ordinaire aux Papes.

Pour ce premier jour il ne fut rien fait davantage. Le lendemain le Patriarche d'Alexandrie propoſa en public dans l'Egliſe S. Victor, où il y vint telle affluence de peuple que l'Egliſe ne fut aſſez capable. Benedict luy répondit ſur le champ: & ſur ce que l'Ambaſſadeur avoit dit qu'en conſideration de l'Egliſe de Rome l'Eveſque du lieu avoit eu le gouvernement de l'Egliſe, il dit que cela eſtoit vray, mais qu'il avoit cette prerogative pour conſerver la paix & l'unité en l'Egliſe, & adjouſta que certainement l'Egliſe eſtoit pardeſſus le Pape; aſſûra que juſques icy il n'avoit pas crû pour le bien de l'Egliſe devoir declarer ſon intention eſtre de ceder, comme il fait, ayant trouvé que ſon adverſaire eſtoit reſolu de ceder. Remercia le Roy du ſoin qu'il prenoit en cét affaire, que telles pourſuites luy eſtoient tres-convenables, eſtant protecteur de l'Egliſe Romaine, & ſon defenſeur: conclut qu'il eſtoit preſt de faire ce qu'il promettoit, qui eſt de faire la ceſſion.

Le diſcours de Benedict fut fort long, & tellement embarraſſé, que les Ambaſſadeurs le rapporterent fort differement: ſi bien que le lendemain, qui fut 11 May, ils remercierent Benedict de ce qu'il avoit ſi franchement promis de ceder; mais qu'il falloit en faire une Bulle qui expliqueroit clairement ſon intention.

Benedict ſur cela fit un grand diſcours, monſtra ſous paroles couvertes, qu'il ne trouvoit pas bon que l'on ſe défiaſt de luy, & que ſes Bulles eſtoient aſſez claires & faciles à entendre, ſe plaignit des diſcours que l'on avoit tenus de luy en France: ſur la fin promit de s'aſſembler avec les Cardinaux, & aviſer en bref ce qu'il pourroit faire. A ce long diſcours le Patriarche taſcha d'y ſatisfaire, & vint à parler des plaintes de Benedict, de ce que l'on avoit dit contre luy à Paris, dont il s'excuſa fort, & s'eſtant mis à genoux devant luy le ſupplia de ne s'en plus ſouvenir, juſques à en jetter des larmes; luy demanda pardon s'il avoit dit choſe en la chaleur de l'action, contre le ſalut de ſon ame, en médiſant de luy qui eſtoit ſon pere, ce qu'il réitera pluſieurs fois. Benedict non ſeulement luy pardonna, mais aux autres qui eſtoient preſens, & puis ſe retirerent. Benedict pour faire paroiſtre à ces Ambaſſadeurs qu'il avoit tout oublié, & qu'il deſiroit les gratifier, il les pria à diſner avec luy pour le quinziéme May, où ils ſe trouverent tous fors le Patriarche qui fut indiſpoſé. Ces Ambaſſadeurs firent ſçavoir à Benedict, que leur charge expiroit dans deux jours, qu'il falloit faire fin. Le Chancelier de Paris fut oüi, & propoſa deux poincts aux Cardinaux; le premier, qu'au cas de mort du Pape qu'ils n'euſſent à proceder à nouvelle election: le 2, qu'ils travaillaſſent de telle ſorte, que l'un des contendans mort, ou tous les deux, les deux Colleges s'aſſembleront pour élire un ſeul & unique Pape, reconnu de tous. Le Patriarche prit la parole, & dit que ce n'eſtoit aſſez que les Cardinaux priaſſent le Pape, qui eſtoient meſme corps avec luy, *qua in re etiam Papae fidelitatis Sacramentum non praeſtabant*; qu'il falloit donc non pas prier qu'ils ſuppliaſſent le Pape; mais qu'ils interpoſaſſent leur pouvoir à ce que les choſes allaſſent comme il eſtoit demandé. Le Doyen des Cardinaux remercia le Roy du ſoin qu'il avoit du repos de l'Egliſe, que c'eſtoit la couſtume de ſes predeceſſeurs, d'où ils ſont appellez tres-Chreſtiens: promit au nom de ſes collegues de faire en ſorte que le Pape fera expedier la Bulle que l'on deſiroit de luy. Pour la demande de rendre capables par eux les Cardinaux de l'adverſaire de proceder à l'election au cas de decez d'un ou des deux contendans; cela leur importe du tout, n'eſtant raiſonnable qu'ils reconnoiſſent ces Cardinaux qui ne les veulent reconnoiſtre. Le Patriarche d'Alexandrie dit, que puiſque de leur coſté ils eſtoient les plus ſçavans & les plus eminens, qu'ils devoient l'exemple aux autres; puis ſupplia de faire avoir reſolution du Pape, le temps les preſſant; ce qui leur fut promis.

Le 17 l'Eveſque de Cambray, & quelques autres de la legation, eurent audience ſecrete du conſentement de tous les Ambaſſadeurs; où le Pape leur dit tout ouvertement, qu'ils ſe devoient contenter de ſa parole qu'il leur avoit donnée de ceder, qu'elle eſtoit plus que toutes ſortes de Bulles, & que l'on diroit qu'elles auroient eſté extorquées par force & impreſſion. Quand il fut queſtion de prendre congé de Benedict, qui fut le 29, le Patriarche le remercia de la peine qu'il avoit priſe de les oüir, mais ajouſta qu'ils ne s'en alloient pas contents, n'ayant pas eu les Bulles qu'ils avoient charge de tirer de luy. Benedict leur répondit qu'il croyoit avoir ſatisfait à leur demande, par la Bulle qu'il envoya à ſon adverſaire, ayant offert la voye

voye de ceſſion purement & ſimplement. Aprés quelques petites conteſtations, Benedict declara, que qui ne ſe contentoit de cette réponſe, ne penſoit point à la paix de l'Egliſe comme il falloit, & que ſi le Roy avoit un bon Conſeil qu'il en ſeroit ſatisfait. Aprés cela ils prirent congé, luy ayant baiſé les pieds & la bouche.

Les Ambaſſadeurs venus à Aix conſulterent ce qu'ils avoient à faire, ſçavoir s'ils feroient ſignifier au Pape la ſouſtraction deliberée au Concile de l'Egliſe Gallicane, ou bien s'ils ſubſiſteroient quelque temps. Aprés pluſieurs & diverſes opinions tirées de leurs inſtructions, qui eſtoient en quelques choſes ambigues, reſolurent unanimement de ne ſignifier la ſouſtraction, ſe retenans neanmoins la faculté de le pouvoir faire ſuivant leur inſtruction. Cecy eſtant ainſi arreſté par ces Ambaſſadeurs, ils ſe diviſerent en trois bandes: la plus grande partie fut avec le Patriarche d'Alexandrie pour faire le voyage de Rome vers Gregoire, vers lequel ſon neveu l'Eveſque de Bologne alloit en diligence pour luy faire ſçavoir ce qui s'eſtoit paſſé à Marſeille: l'Archeveſque de Tours, & l'Abbé S. Michel & autres demeurerent à Marſeille, pour entretenir le Pape en ſa bonne intention, & donner avis au Roy & au Patriarche de ce qui ſe paſſoit en cette Cour, & en cas de mort de Benedict faire inſtance aux Cardinaux de ne point élire. Le reſte des Ambaſſadeurs, ſçavoir l'Abbé de S. Denis, & le Doyen de Roüen, s'en retournerent en France, pour faire rapport au Roy de ce qui s'eſtoit paſſé.

Le Roy & les Grands les reçûrent bien, mais quelques-uns de l'Univerſité murmurerent de quelque choſe qui s'eſtoit paſſée; car un d'entre eux en plein ſermon declama contre les Ambaſſadeurs, les appella parjures & infames, pour n'avoir pas fait ſignifier à Benedict la ſouſtraction, ayant meſme refuſé de bailler ſes Bulles de la ceſſion. Ceux de l'Univerſité enſuite ſans conſiderer ce qui s'eſtoit paſſé à Marſeille, furent trouver le Roy, le ſupplierent de leur bailler les Lettres qui avoient eſté faites de la ſouſtraction des benefices du Royaume: & pour fin declarerent au Roy qu'ils avoient reſolu de ceſſer & les ſermons, & les leçons dans les Colleges. Le Roy trouva mauvais leur façon de proceder, leur monſtra que les choſes alloient bien, & que les deux contendans ſe devoient trouver en un lieu, & qu'il falloit avoir un peu de patience.

Au meſme temps les Ambaſſadeurs de Gregoire arriverent à Paris, où ils furent bien venus: à leur audience ils monſtrerent au Roy la bonne intention de Gregoire, & ce qu'ils avoient fait à Marſeille. Le Roy ayant defrayé ces Ambaſſadeurs pendant leur ſejour à Paris, ils ſe retirerent avec des lettres que le Roy écrivoit à Gregoire & à ſes Cardinaux, les exhortant de demeurer fermes en leur ſainte reſolution.

Les Ambaſſadeurs du Roy qui devoient aller à Rome, eſtans arrivez à Genes & tres-bien venus, firent tant qu'ils obtindrent de la Republique, qu'elle équipperoit cinq vaiſſeaux pour la ſûreté de Gregoire, & que ſur cela il pourroit avancer le temps prefix. Eſtans à Viterbe ils apprirent des Cardinaux Urſin & du Liege, qu'il y avoit du changement à Rome; que Gregoire y eſtoit fort preſſé par Ladiſlaus, qui le contraignoit de luy confirmer la couronne de Naples; que de là l'union pouvoit eſtre differée. Au reſte ces Cardinaux les aſſûrerent que Gregoire avoit eſté fort étonné de voir les lettres de la ſouſtraction faite en France, & l'acte fait en conſequence; que l'on traitoit Benedict trop rudement: & qu'ils ſçavoient que Gregoire ne ſe trouveroit en lieu de la domination du Roy de France, & qu'il n'entreroit pas dans les navires des Genois.

Le cinquiéme Juillet, ces Ambaſſadeurs arriverent à Rome, & avec eux eſtoient ceux de Benedict, où ils furent bien reçûs: & ayans eu audience, & preſſé le Pape de ſe mettre en chemin pour executer ce qu'il avoit promis, il leur dit qu'il eſtoit en ce meſme bon deſſein; mais que la choſe avoit changé de face, qu'il ne tenoit pas le lieu de Savonne ſeur, qu'il n'avoit pas le moyen d'armer des navires pour ſon eſcorte, que les Venitiens luy en avoient refuſé une, qu'il ne ſe fioit en celles de Genes; qu'au reſte il eſtoit reduit à une telle neceſſité, qu'il n'avoit pas le moyen d'envoyer un homme de pied à Benedict: que le Patrimoine eſtoit du tout occupé & tenu par Ladiſlaus.

Le 17 Juillet Gregoire donna derechef audience à nos Ambaſſadeurs, où le Patriarche loüa Gregoire de ſon deſſein de la ceſſion, & du lieu de Savonne pris entre eux pour adviſer à la paix. Dit que l'intention du Roy n'eſtoit pas de tranferer le ſiege en Avignon, qu'il avoit reçû plus de bienfaits des Papes reſidens à Rome, que depuis qu'ils eſtoient en Avignon. Pour la ſeureté de ſa perſonne, dit qu'ils demeureroient pour oſtage en quelque lieu qu'il luy plairoit de nommer, & que le Gouverneur de Genes bailleroit ſon neveu; que pour les navires de Genes, qu'elles avoient eſté equippées ſur ce qu'en avoit dit ſon neveu pour deux mille perſonnes. Ce diſcours achevé, Pierre Plaon Docteur en Theologie parla, loüa le Pape de ſon bon deſſein, & comment l'Univerſité avoit conçû de luy une bonne opinion, quand elle vid ſes Bulles. Prouva que la voye de ceſſion eſtoit juridique & pleine de charité. Gregoire à ce diſcours y répondit briefvement, n'eſtant pas preparé, & dit que ſon intention eſtoit bonne, qu'il vouloit que tout le monde la connuſt, qu'il vouloit ceder non ſeulement pour la reduction des Chreſtiens qui ne luy obeiſſoient pas, mais à cauſe de la ſeule France: Que pour la voye il ne la tenoit pas juridique ni juſte, mais que pour le temps, crainte de pis, qu'il y avoit conſenti: Pour la Ville de Savonne, que la ſeureté n'y eſtoit pas pour luy; que librement il executeroit le traité, pourveu que le Roy veüille fournir aux frais de ſon voyage, & l'aſſeurer qu'il ne ſera en façon du monde forcé; que ceci ne le touchoit pas luy ſeul, mais toute ſon obeïſſance.

Ces raiſons n'eſtoient propoſées par Gregoire, que pour eluder & ne tenir point ſa parole. Il ſe fit aux audiences ſuivantes pluſieurs propoſitions qu'il refuſa toutes, bien que tres-equitables. Ces Ambaſſadeurs voyans que Gregoire ne tenoit rien de ce qu'il avoit promis, & qu'il s'imaginoit des défiances vaines & ſans apparence, & qu'il ne venoit point au particulier pour y mettre ordre, demanderent leur congé, & luy dirent qu'il devoit s'aſſurer que comme les premieres Bulles l'avoient fait aimer en France, que quand l'on ſçauroit ce qui avoit ſuivi, cét amour ſe tourneroit en haine. Il repondit qu'il en communiqueroit encore une fois à ſes Cardinaux. Nos Ambaſſadeurs pourſuivirent d'avoir leur congé de Gregoire, ſe reſolurent avant d'aſſembler les Senateurs & Conſervateurs de Rome pour leur repreſenter la charge qu'ils avoient du Roy, que ſon intention n'eſtoit pas de tirer la Cour de Rome, hors de Rome où elle doit eſtre, non ſeulement parce que c'eſtoit le ſiege de S. Pierre, mais auſſi parce que c'eſtoit le ſiege de l'Eveſque de Rome, & que l'Eveſque doit la reſidence à ſon Eveſché.

Ces remonſtrances comme elles eſtoient faites à des gens qui n'avoient pas grand pouvoir prés Gregoire, elles eurent auſſi peu d'effet. Enfin trois Cardinaux de la part de Grégoire pour toute réponſe baillerent aux Ambaſſadeurs un acte, qui portoit, que Gregoire du conſentement des Cardinaux avoit aviſé que pour la ſûreté de la ville de Rome & du païs, que le lieu de Savonne devoit eſtre changé, que l'on en devoit convenir d'un autre en Italie ſous l'obéïſſance de Gregoire, & qu'il bailleroit les ſûretez neceſſaires. Et au cas que celuy d'Avignon ne s'accordaſt à cela, qu'il faudra enfin qu'il vienne à Savonne ſans navires & eſcorte, & qu'il s'y trouvera à la Touſſaints: à condition que Jean le Meingre dit Bouſſicault Gouverneur de Genes ſe retirera en France, où il ſera deux mois pendant le traité, & qu'il jurera qu'il ne fera rien tant contre luy que contre les Cardinaux & les ſiens, & que l'on mettra un autre Gouverneur à Genes, qui jurera ce que deſſus, avec lequel ſeront quelques Ambaſſadeurs du Roy; que pour ſeureté de luy Gregoire, des Cardinaux, & de ſa Cour l'on baillera pour oſtages cent Genois, cinquante Savonois des plus nobles à Gregoire, qui les mettra en des lieux de ſon obéïſſance.

Le 23 Juillet Gregoire envoya vers ces Ambaſſadeurs pour ſçavoir ce qu'ils avoient à dire de l'acte cy-deſſus: à quoy l'Eveſque de Cambray dit qu'il n'auroit rien à dire, juſques à ce que Gregoire euſt donné ſa reſolution finale aux Ambaſſadeurs de Benedict, afin que l'on ne diſt pas qu'eux Ambaſſadeurs du Roy euſſent rompu le traité de l'union, qui eſtoit comme proche. Le Patriarche adjouſta; que par leur inſtruction ils avoient charge, que s'il ſe trouvoit de la difficulté en la convention perſonnelle, qu'ils tiraſſent au moins des contendans, qu'ils cedaſſent par Procureur, ou entre les mains de leurs Cardinaux. Les Ambaſſadeurs le jour

ſuivant

ſuivant en dirent autant à Gregoire, à quoy il ne répondit que par ambiguité. Ses Cardinaux toutefois le preſſerent fort de ſatisfaire, que les expediens eſtoient fort juſtes & faciles à executer. Mais il ſe mocqua d'eux, car le 28 Juillet il manda que les Eveſques de Beauvais, & de Cambray, les Abbez de Moleſme, & de Jumiege, le Chantre de l'Egliſe de Paris, & Jacques de Normanis le vinſſent trouver. Eux venus il leur dit qu'il avoit crû que cette ambaſſade luy apporteroit de la conſolation, qu'il les avoit mandez pour leur découvrir ſon cœur, qu'il avoit toûjours la meſme bonne volonté qu'il avoit euë à la paix; mais qu'il y avoit le fait de Savonne qu'il ne pouvoit digerer, que le chemin tant de mer que de terre luy eſtoit impoſſible, que ſon intention eſtoit d'approcher prés d'Avignon juſques à *Petra Sancta* ou plus avant, & là parler enſemble & ceder. L'Eveſque de Cambray prit la parole, & luy repeta ce qui eſt cy-deſſus comme il devoit prendre aſſeurance en la protection du Roy, aprés cela qu'il ne devoit rien craindre: que pour le nouveau traité de changer le lieu de Savonne, qu'ils eſtoient Ambaſſadeurs, qu'ils n'avoient autre charge que ce qu'ils avoient pourſuivy cy-devant: Que Benedict auroit grand ſujet de ſe plaindre du Roy, ſi ſes Ambaſſadeurs avoient fait quelque choſe au prejudice & au contraire de ce traité. Gregoire s'eſtendit amplement ſur ce que le Roy avoit violenté Benedict: Qu'il reconnoiſſoit qu'il avoit eſté contraint en France de prendre la voye de ceſſion qui n'eſtoit juridique, & ſur cela il monſtra avoir défiance en la ſeureté qui luy avoit eſté promiſe du coſté de France, pour les grandes diviſions qu'il y avoit entre les Princes. L'Eveſque de Cambray à cela repliqua, que les Princes eſtoient amateurs de la paix, qu'ils y apporteroient toûjours ce qui ſera de leur authorité, que jamais les Rois de France n'avoient enfraint leur ſaufconduit, que pour le Goverﾭneur de Genes, qu'il y avoit tant d'aſſurance que luy Gregoire pouvoit plus ſeurement demeurer à Genes ſans gardes, qu'à Rome avec toutes les gardes du monde. Enfin ces Ambaſſadeurs le prierent de vouloir donner réponſe aux Ambaſſadeurs de Benedict, & qu'il ne falloit qu'ils s'en retournaſſent mal contents. Gregoire répondit qu'il ſe trouveroit à *Petra Sancta*, & que là il traiteroit avec ſon adverſaire. Comme il voulut continuer, il pleura ſi abondamment, qu'il ne put pas dire un ſeul mot; enfin il leur dit, je feray en ſorte que vous aurez la paix, & n'en doutez point, & feray tant que je ſeray aimé de voſtre Roy & de la France, & vous prie que quelques uns d'entre vous m'accompagnent en mon voyage, pour ma conſolation.

Voila' comment Gregoire eluda une ſi grande ambaſſade du Roy, & comme il renvoya les Ambaſſadeurs de Benedict avec quelques lettres. Sur quoy les Ambaſſadeurs François dépeſcherent auſſi-toſt vers Benedict, & en France pour avertir le Roy du procedé de Gregoire. Cependant les Ambaſſadeurs partirent de Rome, vinrent à Genes, d'où ils écrivirent le 22 Aouſt une grande & ample lettre à Gregoire, luy reprochant tout ce qu'il avoit fait & propoſé pour ne tenir point le traité d'entre Benedict & luy. De Genes les Ambaſſadeurs retournerent à Marſeille vers Benedict, où le Patriarche luy déduiſit les ſuites & tergiverſations de Gregoire: pour fin ſupplia Benedict de la part du Roy, & pour achever le fait de la paix, d'aller à Savonne.

Benedict, pour le faire court, répondit, que pour la peſte il s'eſtoit retiré à Nice, que de là il iroit à Savonne; le Patriarche luy repliqua que Gregoire en partant l'avoit prié de permettre qu'un des ſiens qu'il envoyoit vers Benedict fuſt en leur compagnie; qu'il eſtoit là, & le ſupplioit de l'oüir; ce qu'il fit incontinent: & dit que ſon Maiſtre avoit grand deſir à la paix, mais qu'il le ſupplioit de changer le lieu de Savonne. Benedict fit réponſe qu'ils s'eſtonnoit de ce changement, & qu'il ne pouvoit condeſcendre à convenir d'un autre lieu, aprés meſmes les offres des Ambaſſadeurs du Roy de France, & du Gouverneur de Genes, & qu'il ſe trouvera à Savonne au jour aſſigné. Cependant Gregoire écoutoit volontiers ceux qui luy conſeilloient de ne point ſe trouver à Savonne, & s'addonna du tout à l'advancement de ſes neveux, qui eſtoient trois, auſquels & à leurs deſcendans il bailla ces terres de l'Egliſe, la Ville & Comté de Faventia, & ce qui en dépend, la Ville & Comté de Forli & pluſieurs Chaſteaux, le Chaſteau de Cornet en Toſcane & autres Chaſteaux; & luy, à la ſuaſion de quelques Cardinaux, au cas qu'il euſt intention de ceder,

ſe voulut reſerver le Patriarchat de Conſtantinople, & l'Eveſché d'Oxford en Angleterre, & de Corone ſur l'eſtat de Veniſe, & autres biens de l'Egliſe.

Benedict de ſon coſté tint ſa parole, vint à Savonne où il attendit Gregoire, mais en vain; car il continua en ſes défiances & mauvaiſes raiſons pour n'y pas aller, & uſa de tout plein d'indignes moyens pour ſe former des pretextes de rompre ſa promeſſe. Neanmoins ſes Cardinaux, les Villes d'Italie par leurs deputez, les Florentins, Peruſiens, & Bolonois le preſſerent de faire ce qu'il avoit promis, & ſe voyant ainſi pourſuivi fit par les Predicateurs déduire ſes raiſons, comment il ne ſe pouvoit trouver à Savonne, diſans que l'on n'avoit du tout executé ce qui avoit eſté convenu pour y parvenir; remarquerent la ſouſtraction faite en France à Pierre de Lune, au cas que dans un certain temps ils ne cedaſt ſon droit, & que les Cardinaux des deux Colleges pourroient proceder à nouvelle election, ſans parler un ſeul mot de Gregoire, qu'il n'y avoit nulle ſeureté pour luy.

L'Archevesque de Raguſe au meſme temps publia quelques écrits, pour monſtrer que les expediens propoſez pour l'union n'eſtoient recevables, & encore moins la ceſſion, qui eſtoit fort dangereuſe; & tout cela en faveur de Gregoire qui eſtoit lors à Sienne.

Gregoire ne laiſſoit pas de capituler avec Benedict, offrant de ſe trouver ou à Piſe ou à Livorne, qu'elles eſtoient fort commodes pour conferer. A cela Benedict y répondit non par une Bulle, comme Gregoire avoit fait la propoſition, mais en tierce perſonne, aſſez amplement, remonſtrant tout ce que deſſus, & les diligences qu'il avoit faites pour parvenir à l'union, & les fuites de ſon adverſaire; qu'il voyoit bien le peu d'envie qu'il avoit de parvenir à la paix, qu'il envoyoit toutefois une ambaſſade vers luy pour y faire une fin. Ces Ambaſſadeurs venus il y eut mille conteſtations, à la fin deſquelles il parut que l'un ni l'autre n'avoit intention de bien faire, & ainſi tromperent long-temps toute la Chreſtienté, & particulierement les Cardinaux & les Courtiſans.

Tous ces mauvais artifices & illuſions furent reconnuës ſi clairement en France, que le Roy fut contraint de faire publier une neutralité dans ſon Royaume; les Lettres ſont du mois de Janvier, & publiées en Parlement le meſme mois. Le Roy donc par ces Lettres, aprés avoir remonſtré le grand ſoin qu'il avoit pris pour faire joindre ces deux Contendans, & eſtant hors d'eſperance d'y pouvoir plus rien faire, dit qu'il avoit eſté reſolu par l'avis de ſon Conſeil, que ſi dans la feſte de l'Aſcenſion prochaine l'union ne ſe faiſoit, de ſe ſouſtraire du tout de l'obéïſſance des deux Contendans; que ſon Egliſe & ſon Royaume ſeroient neutres. Outre cela le Roy dépeſcha auſſi des lettres pour exhorter tous les Princes Chreſtiens de ſe ſouſtraire de l'obéïſſance du Pape (entendant Benedict) & de l'Antipape (qui eſtoit Gregoire;) qua ſa reſolution eſtoit d'en uſer ainſi, ſi dans le temps porté par ſes Lettres de la neutralité ils ne mettoient remede aux diviſions de l'Egliſe.

1408. Gregoire perſiſtoit toûjours en ſa mauvaiſe volonté, & venant contre ſon ferment de ne point faire des Cardinaux durant certain temps, bailla le chapeau à ſes néveux, & d'autres. Cecy offenſa fort ſes Cardinaux, qui conſulterent comment ils l'abandonneroient, & où ils ſe pourroient retirer. Ce qu'ayant ſçû il leur fit défenſes ſous peine de privation de leurs dignitez, & de leurs benefices, de ſortir de Luques où il eſtoit. Les anciens Cardinaux prevoyans le mauvais traitement qu'on leur preparoit, ſe retirerent à Piſe, & ne demeura avec Gregoire que les quatre nouveaux Cardinaux, par le conſeil deſquels il commanda à ces anciens de retourner dans un certain jour, & défenſes à eux de s'aſſembler ſans ſon congé, & de communiquer avec les Cardinaux de l'autre College, ſur peine de privation de toutes dignitez, offices, & benefices. A quoy ils luy répondirent, qu'à la verité ils le tenoient pour Pape, & eſtoient preſts de luy obéïr, pourvû qu'il vouluſt coöperer avec eux pour parvenir à l'union de l'Egliſe, qu'ils eſtoient obligez d'y travailler, que cette défenſe de s'aſſembler eſtoit contre les droits du College des Cardinaux, qui de tout temps ont droit de s'aſſembler, pour aviſer aux affaires qui concernent le College: enfin voyans qu'ils ne pouvoient rien ſur Gregoire, aprés luy avoir remonſtré par un acte, que ſes comminations eſtoient injuſtes, contre ſon ſerment & contre l'honneur de Dieu, en appellerent à Jeſus Chriſt, & au Concile general,

auquel,

auquel, porte leur acte, toutes les actions des Papes ſont jugées & balancées, & au Pape futur, qui doit reformer les actions deſordonnées de ſes predeceſſeurs: l'acte eſt donné à Piſe le 13 May. Cét appel fut intimé à Gregoire ſeant en ſon ſiege, aſſiſté de ſes nouveaux Cardinaux.

Les anciens Cardinaux aſſemblez à Piſe le lendemain de leur acte d'appel, depeſcherent aux Princes Chreſtiens ſur ce qu'ils eſtoient retirez de Luques à Piſe; & par leurs lettres expoſerent l'obligation qu'avoit Gregoire de ceder pour venir à l'union; qu'il devoit venir à Savonne pour cét effect, dont il n'avoit tenu compte, appuyé & mal conſeillé qu'il eſtoit par ſes nouvelles creatures; qu'il avoit fait des Cardinaux contre ſon ſerment, & cruellement traité ceux qui luy conſeilloient d'executer ce qu'il avoit promis; que ſur ces mauvais traitemens ils s'eſtoient retirez de Luques, non ſans miracle, pour ſe trouver avec les Ambaſſadeurs de Pierre de Lune, & les Ambaſſadeurs du Roy de France au jour aſſigné.

Ce départ inopiné tant des Cardinaux que des autres Eccleſiaſtiques, & l'acte d'appel, irriterent Gregoire de telle ſorte, que par un acte du trois Juillet ſon nevû Cardinal, qui eſtoit ſon Camerier & Commiſſaire en cette partie, priva generalement tous les Prelats & autres Eccleſiaſtiques qui s'eſtoient retirez de Luques, de toutes les dignitez, offices & benefices; & le quatriéme ſuivant, fit lire en pleine audience un monitoire contre les Cardinaux, à ce qu'ils euſſent à retourner dans tout ce mois, & qu'il les recevroit volontiers, & traiteroit avec eux du fait de l'union. Les Cardinaux appellerent de nouveau de ce monitoire, & de tout ce que Gregoire avoit fait en cét affaire contre eux, à ſa honte & à ſa confuſion, & firent afficher en divers lieux de Luques leur acte d'appel. Ils publierent auſſi eſtans à Livourne une lettre qui s'addreſſoit à tous les Chreſtiens, où ils expoſerent la honte de Gregoire, comme pour ſa cruauté ils s'eſtoient retirez d'avec luy, & s'eſtoient ſouſtraits de ſon obéïſſance: admoneſterent tous les Eccleſiaſtiques & ſeculiers de les imiter; que l'on ne luy pouvoit obeïr en conſcience, qu'il n'eſtoit plus Pape, & que tout ce qu'il feroit cy-aprés ſeroit de nulle valeur, & qu'ils feroient tout caſſer par celuy qui ſeroit éleu.

Benedict voyant Gregoire mal avec ſes Cardinaux, & qu'il n'y avoit plus d'apparence de ſe pouvoir aſſembler, luy écrivit, luy reprochant ſes fuites; qu'il ſe retiroit avec ſes Cardinaux ſans pouvoir rien faire, qu'il en eſtoit la ſeule cauſe. Gregoire de ſon coſté voulant faire paroiſtre qu'il avoit deſir de bien faire, publia une Bulle d'indiction d'un Concile à Aquilée, où il invita les Eccleſiaſtiques & les Princes: de fait il y vint en perſonne, peu d'Eccleſiaſtiques s'y trouverent, & auſſi peu de Princes. L'on ne ſçait pas ce qui y fut reſolu.

Voila' ce qui ſe paſſa entre les deux Contendans, qui ſe donnoient jeu pendant que la Chreſtienté eſtoit diviſée: voyons maintenant ce qui ſe faiſoit en France par le Roy & ſon l'Egliſe, pour y apporter du remede. Ceux de l'Univerſité de Paris, indignez du peu de ſatisfaction qu'avoient eu les Ambaſſadeurs du Roy, envoyez vers Benedict, ſupplierent le Roy pluſieurs fois de faire publier la ſouſtraction, qui eſtoit concluë & arreſtée en l'aſſemblée generale. Les mauvaiſes réponſes que les Ambaſſadeurs du Roy avoient eu de Benedict & de Gregoire, mûrent le Roy de penſer à pourſuivre la paix de l'Egliſe par une autre voye. Il fit donc ſçavoir à Benedict par Jean de Chaſteaumorant, & Jean de Tourſay Chevaliers ſes Ambaſſadeurs, ce qu'il avoit reſolu par les Lettres cy-deſſus, que ſi dans l'Aſcenſion prochaine l'union n'eſtoit en l'Egliſe univerſelle, que luy & tout ſon Royaume, ne luy obeïroient, ni à ſon adverſaire. Cette ambaſſade faſcha fort Benedict, bien qu'il ne le témoignaſt pas à l'heure. Car il fit réponſe que le Roy ſçauroit ſa volonté, par Ambaſſadeurs qu'il envoyeroit exprés. Ces Ambaſſadeurs ſe retirerent; & peu de temps aprés arriverent prés du Roy les Ambaſſadeurs de Benedict: à leur premiere audience ils trouverent le Roy à ſon Hoſtel S. Pol comme il eſtoit à la Meſſe; ils preſenterent premierement une Bulle de leur Maiſtre écrite à Porto Venere Dioceſe de Genes, du 25 Mars, par laquelle ayant reproché au Roy tout ce qu'il avoit fait contre luy dans ſon Royaume, les mauvais conſeils de ſes ennemis qui y eſtoient crûs; ajouſte qu'il s'étonne de ce qu'il luy avoit fait ſçavoir par les Sieurs de Chaſteaumorant & de Tourſay, que ce n'eſtoit point là des actions de fils envers ſon pere, que c'eſtoit-là le moyen de rendre ſon adverſaire

plus opiniaſtre; le conjure de bien penſer à ce qu'il entendoit faire, qu'il examine ſon procedé, qu'il faſſe ceſſer les ſujets qu'il a de ſe plaindre de luy; & pour fin qu'outre les peines & ſentences prononcées de droit, qu'il avoit expedié depuis quelque temps une autre Bulle qu'il luy envoyoit pour s'acquitter de ſon devoir envers Dieu. Cette autre Bulle dont il entend parler, fut baillée au Roy par ſes Ambaſſadeurs, mais auſſi-toſt ils ſe retirerent; cette Bulle eſtoit datée un an auparavant la precedente, par laquelle en general il excommunie tous ceux qui empeſcheroient l'union de l'Egliſe, ou luy ou les Cardinaux qui y travailleront, & ceux qui appelleront de luy ou de ſes ſucceſſeurs Evêques de Rome, entrans legitimement au S. Siege, & ceux qui favoriſeront telles appellations, & la ſouſtraction, & tous ceux de quelque qualité qu'ils ſoient, Cardinaux, Empereurs & Rois, qui affirmeront que ceux cy-deſſus ne ſeront bien excommuniez par cette ſentence: que celuy qui l'endurera par opiniaſtreté durant vingt jours, s'il eſt lay de quelque condition qu'il ſoit, luy, ſes villes, chaſteaux, & toute ſorte de biens ſeront en interdict, & tous privileges à eux concedez par le S. Siege revoquez: Pour ce qui eſt des Eccleſiaſtiques, ſeront privez de toutes leurs dignitez, benefices & autres charges Eccleſiaſtiques, & leurs ſujets abſous du ſerment de fidelité qu'ils leur pouvoient devoir. Le Roy fut fort offenſé de ces Bulles, & non ſans grande raiſon. Il fut trois jours aſſemblé avec les Princes de ſon ſang, pour deliberer ce qui ſeroit beſoin de faire: quelques-uns de l'Univerſité ſe trouverent à ce Conſeil, & furent d'avis d'aprofondir cét affaire, & faire recherche exacte contre ceux qui l'avoient apportée; demanderent au Roy qu'il luy plût oüir là-deſſus l'Univerſité en public; ce que le Roy leur accorda: tellement que le Lundi 21 May le Roy aſſiſté du Roy de Sicile, des Ducs de Berry, Bourgogne, Bourbon, de Bar, & de Brabant, des Comtes de Mortain, de Nevers, de Saint Pol, de Tancarville, & de pluſieurs autres Ducs, Comtes, Barons, Chevaliers, Eſcuyers, Bourgeois qui eſtoient à ſa droite, & de pluſieurs Archeveſques, Eveſques, Abbez, Prelats, Religieux & Clergé, & de ceux de l'Univerſité qui eſtoient à ſa gauche, donna audience à l'Univerſité; & le Recteur ayant commandé à un des ſiens de parler, M. Jean de Courtecuiſſe Maiſtre en Theologie fit la propoſition, & prouva que ces Bulles eſtoient iniques & damnables, & dignes d'eſtre condamnées & déchirées, tendans à perpetuer le Schiſme, & avilir l'authorité du Roy, & le dépoüiller de ſa puiſſance: Que Pierre de Lune avoit dit ſouvent, que ſi toute la Chreſtienté eſtoit d'avis de la ceſſion avec ſon adverſaire, qu'il ne changera jamais ſa reſolution; & que ſi de là la ſouſtraction de ſon obéïſſance s'en enſuivoit, qu'il apporteroit un tel ſcandale à la France, que de cent ans il ne ſe pourroit reparer: & toucha en paſſant qu'il avoit vû des lettres de Benedict aux Rois de Caſtille & de Boheme, où il leur mandoit que luy ni les Eſpagnols ne recherchoient l'amitié du Roy de France, qu'entant qu'ils en avoient de l'avantage, & que le Roy aſpiroit à l'Empire qui appartenoit de droit au Roy de Boheme; & tout cela pour rendre le Roy odieux, & faire changer à ces Rois la reſolution qu'ils avoient priſe. Aprés cela ſouſtint que Pierre de Lune eſtoit ſchiſmatique & heretique, qu'il le falloit non ſeulement chaſſer du Papat, mais le priver de toutes charges Eccleſiaſtiques, ayant penſé d'intimider le Roy & le Royaume par ces Bulles iniques & injuſtes s'il y en eut jamais. Que l'Univerſité en avoit appellé; ce qui ſe pouvoit meſme faire licitement du vray Vicaire de Jeſus Chriſt, s'il ſe monſtroit contraire à l'union de l'Egliſe. Aprés cela il fit ſix concluſions de la part de l'Univerſité. La 1. Que Pierre de Lune eſtoit non ſeulement ſchiſmatique, mais heretique, perturbateur de la paix de l'Egliſe. La 2. Qu'il ne devoit plus eſtre nommé ni Benedict, ni Pape, ni Cardinal, ni ne luy devoit-on plus obeïr. La 3. Que tout ce qu'il avoit dit dans ces Bulles, eſtoit nul, comme auſſi les peines ſpirituelles, & temporelles contenuës en icelles. La 4. Que nul n'eſtoit obligé d'obéïr à ces lettres. La 5. Qu'elles eſtoient iniques, frauduleuſes, ſeditieuſes, & offenſans la Majeſté du Roy. Et la 6. Qu'il falloit proceder contre les fauteurs de Pierre de Lune comme contre luymeſme. Aprés ces ſix concluſions le propoſant pour l'Univerſité fit auſſi quatre requeſtes au Roy: la premiere, Que la Bulle fuſt lacerée & biffée, avec proteſtation d'expliquer en temps & lieu plus amplement ce qui touche la Foy en cette matiere. La 2. Que tous les receleurs & fauteurs de ces Bulles, que l'Univerſité nommera en temps & lieu, fuſſent

punis

punis ſelon les Canons. La 3. Qu'il pleût au Roy commander à l'Univerſité de preſcher la verité de cette doctrine par tout ſon Royaume: & la 4. Que l'Eveſque de S. Flour fuſt revoqué de ſon ambaſſade; & que Maiſtre Pierre de Courcelles, Sanxius Lupi, & le Doyen de S. Germain de Lauxerrois fuſſent arreſtez, & punis comme ils le meritoient. Sur ces concluſions & ces requeſtes, le Roy par la bouche de ſon Chancelier, dit que tout ce qui avoit eſté dit contre Pierre de Lune & ſes Bulles, luy avoit eſté tres-agréable, qu'il l'approuvoit, que les Bulles eſtoient iniques & injuſtes; auſſi le Secretaire du Roy les ayant monſtré à l'aſſemblée, & mis le couſteau dedans, les jetta aux pieds du Recteur qui les déchira en pieces. Guillaume de Gandiac Doyen de S. Germain de Lauxerrois, qui eſtoit là preſent, fut par le commandement du Chancelier pris & arreſté par les Archers du Roy, & mené en priſon avec ſcandale, dont ceux du Parlement furent mal-contents, parce qu'il eſtoit de leur corps. Le lendemain & autres jours ſuivans, le Roy à l'inſtance de l'Univerſité écrivit premierement au Seigneur de Bouſſicault Gouverneur de Genes, qu'il euſt à ſe ſaiſir s'il y avoit moyen, de Pierre de Lune qu'il avoit favoriſé juſques alors en conſideration de la paix de l'Egliſe; rappella auſſi l'Eveſque de S. Flour, qu'il avoit envoyé en Eſpagne pour perſuader à ce Roy la neutralité; & manda à l'Archeveſque de Rheims, à l'Eveſque de Cambray, M. Pierre d'Ailly, & à d'autres grands Docteurs, qui eſtoient ſoupçonnez d'adherer à Pierre de Lune, qu'ils euſſent à le venir trouver: à quoi ils n'obéirent pas, craignans la priſon: quelques-uns toutefois furent arreſtez, comme l'Eveſque de Gap, l'Abbé de S. Denis, & Jean de Sains Secretaire du Roy, & quelques Chanoines de Paris, & autres qui furent menez au Palais, de là au Louvre où ils furent long-temps. L'on leur mit ſus, qu'ils avoient eu avis de ces Bulles, & que pour ne l'avoir revelé au Roy, qu'ils eſtoient criminels de leze Majeſté. Cependant l'on fit de grandes diligences pour trouver ceux qui avoient eſté ſi hardis que d'apporter ces Bulles: enfin l'un, qui eſtoit le Courrier Caſtillan, fut pris vers Lion, & l'autre nommé Sance Loup Arragonois, fut arreſté dans l'Egliſe de Clervaux, & conduits à Paris, qui déchargerent ces priſonniers d'avoir ſceu ce que contenoient ces Bulles. Toutefois à la pourſuite de l'Univerſité l'on leur bailla des Commiſſaires compoſez en partie de quelques Maiſtres d'entre eux, que les autres ne voulurent reconnoiſtre pour juges, & pour ce les traitterent avec beaucoup de ſeverité, ſans vouloir oüir le Chancelier, qui leur dit qu'ils eſtoient innocens, & qu'ils avoient eſté déchargez par les Ambaſſadeurs du Pape, ſans avoir égard à ce que les priſonniers reclamerent & le Parlement & l'Eveſque de Paris, qui eſtoient leurs juges. Cette ſeverité ne fut pas trouvée bonne par le Roy, ni par les Princes: neantmoins le Roy à la pourſuite de l'Univerſité fit publier la lettre faite l'année precedente, dont nous avons parlé en ſon lieu en datte du 12 Janvier, pour la ſouſtraction d'obéiſſance aux deux Contendans, exhortant les Princes & tous les Chreſtiens d'en faire autant. La propoſition de la publication de ces lettres, fut faite par Maiſtre Pierre aux Bœufs Cordelier de grand nom pour la Theologie, qui parla en l'Egliſe S. Martin des Champs, où il ſe trouva un nombre infini de perſonnes. Aprés cette publication, le Roy envoya ces lettres au Princes Chreſtiens, & eut avis qu'à ſon exemple les Allemans, Hongrois, & Bohemiens avoient accepté la neutralité juſques à ce qu'un ſeul & unique Pape fuſt éleu canoniquement.

Le Roy écrivit auſſi aux Cardinaux qui eſtoient avec Gregoire, les exhortant de le quitter & ſe reünir avec ceux de Pierre de Lune, afin de remedier au Schiſme, & punir la Contumace de ces contendans, & pour ce faire leur promit toute protection. L'Univerſité en écrivit autant. Au meſme temps, & aprés que la Cour eût publié quelques Lettres Patentes qui avoient eſté faites dés l'année 1406. & dont eſt parlé cy-deſſus, le Roy y envoya d'autres Lettres qui furent publiées auſſi-toſt commandant à tous ſes ſujets de n'avoir plus égard à aucunes Bulles ou lettres de Pierre de Lune, écrites depuis la date de ces fauſſes & injurieuſes Bulles; leur enjoignant de les faire déchirer & faire arreſter ceux qui leur preſenteront, pour donner de la terreur aux autres.

Ces deux Contendans ouïrent avec étonnement ce qui ſe faiſoit en France. Gregoire ſe vit chaſſé de Rome & hay du peuple, pour avoir aliené le patrimoine de l'Egliſe à Lancelot, qui ſe diſoit Roy de Sicile. Benedict ſur la fin du mois de May, ſe retira ſur les Galeres n'ayant que quatre Cardinaux avec luy, craignant d'eſtre

retenu par Bouſſicault Goúverneur de Genes, comme il en avoit charge ; alla à Perpignan, & là il s'arreſta quelque temps. Avant que partir il écrivit à Gregoire, luy mettant ſus d'avoir eſté cauſe, qu'il ne s'eſtoit pû rien faire ; que toutefois il laiſſoit des gens pour traiter avec luy s'il luy en prenoit envie. Le Patriarche d'Alexandrie, & les autres Ambaſſadeurs de France écrivirent, que la plus grande partie des Cardinaux des deux partis avoient abandonné les Papes, & s'eſtoient trouvez premierement à Luques, puis à Livourne, où ils avoient deliberé de demander avis aux Rois, & à tous les Prelats comment ils avoient à ſe gouverner. Le Roy cependant ayant fait publier ſa ſouſtraction, aſſembla un Concile de ſon Egliſe en ſon Palais à Paris, pour ſçavoir comment l'on ſe gouverneroit pendant la neutralité. Là preſida l'Archeveſque de Sens en l'abſence du Patriarche d'Alexandrie, qui n'eſtoit encore de retour de ſon Ambaſſade. Ce Concile dura depuis le onziéme Aouſt, juſques au cinquiéme Novembre, où il fit pluſieurs bons reglemens pour la police, & de ce qui ſe pouvoit faire en France pendant cette neutralité. Quand ils parlent des diſpenſes pour les mariages, ils arreſtent que les Conciles Provinciaux en ordonneront. Pour les elections, que les Eveſques ſeront élûs & confirmez par leur Metropolitain, ou par le Chapitre de la Metropole le ſiege vacant : que les elections des Archeveſques ſeront confirmées par leur Primat s'ils en ont, ou bien par leurs ſuffragans aſſemblez, auſquels eſt certain que la conſecration leur appartient. Que les Archeveſques tous les ans tiendront leur Conciles Provinciaux avec leurs ſuffragans, autrement ſeront punis des peines de droit ; que chacun Concile durera un mois au moins. Qu'il ſe tiendra auſſi des Conciles Provinciaux des Religieux de S. Benoiſt, & autres ſelon les formes de droit. Pour le regard des appellations, elles ſe feront en cette ſorte, de l'Archidiacre à l'Eveſque, de l'Eveſque à l'Archeveſque, de l'Archeveſque au Primat ; & ſi l'Archeveſque n'a Primat, l'appel ira au Concile Provincial. Aprés ſuivent pluſieurs reglemens touchant quelques difficultez au fait des appellations, pour les cauſes des Reguliers & autres, & que l'on y procedera ſelon la diſpoſition du droit commun, non ſelon les regles de la Chancellerie, ſinon entant qu'elles ſe trouveront conformes au droit commun. Le Concile aprés cela preſcrivit l'ordre qui ſeroit gardé en la proviſion des benefices, tant aux ſeculiers qu'aux Reguliers ; qu'il ſera fait des roôlles par l'Univerſité, de ceux qui ſeront pourvûs des benefices : mais que ceux qui auront 400 livres de rente en benefices, ne ſeront nommez s'il ne ſont nobles de Pere & de Mere ou Licentiez en Theologie, Droit Canon & Civil, ou en Medecine, ou Bachelier formé en Theologie, ou Maiſtre des Requeſtes de l'Hoſtel du Roy, Aumoſnier du Roy, Medecin du Roy, ou ſon premier Chapelain, ou de la Reine, ou de Monſieur le Dauphin, ou de Meſſieurs les Ducs. Le Chapitre de Roüen éleut pour Archeveſque Loüis de Harcourt iſſu de ſang Royal. Le Concile eſtant aſſemblé confirma cette election faite par le Chapitre de Roüen, & declara l'Archeveſque d'Auch déchû du droit qu'il avoit en cét Archeveſché, qui luy avoit eſté donné par Benedict, & confirma la permutation faite entre les Eveſques de Tarbe & de Treguier. Et ſur la fin il y a ces mots : Que ces reglemens eſtoient faits ſauf les droits de la Couronne de France, & les libertez de l'Egliſe Gallicane, ſauf auſſi la reverence deuë au S. Siege Apoſtolique, & au Pape futur legitime, *clave non errante*. Ces reglemens, quoyque faits par une ſi grande aſſemblée, ne furent pas approuvez de tous ; Guy de Roye Archeveſque de Rheims les improuva, proteſta contre la neutralité, écrivit qu'elle eſtoit inepte, & qu'il ne pouvoit croire que le Concile ſans l'authorité du Pape peuſt avoir quelque force ; au contraire conſeilloit de ſe trouver à Perpignan au Concile que Pierre de Lune deliberoit d'y tenir. L'écrit de l'Archeveſque de Rheims offenſa fort ceux qui eſtoient aſſemblez, & l'Univerſité meſme ; auſſi firent-ils en ſorte que le Roy le manda en diligence pour rendre compte de ſa lettre ; ce qu'il ne voulut pas faire, diſant qu'il eſtoit Pair de France & Doyen des Pairs Eccleſiaſtiques, & qu'il ne reconnoiſſoit en quelque delict touchant ſa perſonne autre Superieur que le Roy. L'Univerſité auſſi pourſuivit le Roy de faire arreſter l'Eveſque de Cambray Pierre d'Ailly par le Comte de S. Pol, dequoy ayant eu avis, il prevint cette violence & eut un ſauf conduit du Roy, & dit que ſi l'on avoit à luy demander quelque choſe, que la connoiſſance en fuſt renvoyée à la Cour.

Pendant l'aſſemblée des Prelats le 20 Aouſt Sance Loup, & le Courrier Caſtillan qui avoient eſté arreſtez, comme nous avons dit cy-deſſus, furent convaincus

vaincus ſeuls d'avoir apporté ces Bulles ſcandaleuſes, & jugez par Commiſſaires à ce deputez par le Roy. Ils furent donc amenez du Louvre au Palais en deux tombereaux de bouës, veſtus d'une tunique de toile noire, où eſtoit peinte la forme des Bulles de Benedict avec ſes armes renverſées, des mitres de papier en leur teſte, où eſtoient écrits ces mots, *ceux ſont deſloyaux à l'Egliſe & au Roy*, & eſtoient ſuivis de pluſieurs Prelats François & autres gens d'Egliſe qui les avoient favoriſé, & eſtans au Palais monterent ſur un eſchaffaut au pied des grands degrez, ſur leſquels ils furent long-temps monſtrez au peuple, & puis ramenez au Louvre en cét equipage. Le lendemain qui fut un Dimanche, ils furent en pareil eſtat conduits au Parvis Noſtre-Dame, où l'un des Commiſſaires Miniſtre des Mathurins, Docteur en Theologie, fit une harangue remplie d'injures contre Pierre de Lune & ces miſerables, le declara heretique & ſchiſmatique, & tant ceux qui eſtoient dans les priſons ſes fauteurs, que ces deux-cy, dont l'un, ſçavoir Sanche Loup, eſtoit condamné en priſon perpetuelle, & le Courrier à une priſon de trois ans. Pour ce qui eſt des autres priſonniers, les Commiſſaires qui avoient monſtré juſques icy un peu de chaleur contre eux, furent tellement preſſez par le Roy & le Chancelier, que ce jour meſme la Reine & Monſieur de Guyenne leur commanderent avant qu'ils les fiſſent rentrer dans le Louvre qu'ils rendiſſent ces priſonniers à l'Eveſque de Paris, pour prendre connoiſſance du fait du Schiſme, & la Cour de Parlement du crime de leze Majeſté. Enfin l'Eveſque de Paris delivra ſes Chanoines. Pour les autres, la Reine, les Ducs de Guyenne, de Berry & de Bourbon voyans l'oppoſition de l'Univerſité à la délivrance de l'Abbé, & de l'Eveſque, ſans en alleguer les raiſons, les firent demander par le Cardinal de Bar, & ainſi furent delivrez. Voila ce qui ſe fit en France : voyons maintenant ce qui ſe fit pour mettre ces deux Contendans à la raiſon. Benedict retiré qu'il fut en Arragon, penſant colorer ſon parti, aſſembla un Concile de ſon obéiſſance, où les Eveſques qui s'y trouverent luy preſenterent un écrit : par lequel ils declarerent qu'ils le tenoient vray Pape non ſchiſmatique, le remercierent de la peine qu'il prenoit pour l'union de l'Egliſe, le supplierent de continuër, & d'envoyer vers l'Intrus & ſes Cardinaux, & ceux qui eſtoient à Piſe, pour s'accorder d'un lieu, où l'on pourroit conferer & aviſer les moyens pour parvenir à l'union : le ſupplierent auſſi de demeurer toûjours en cette reſolution de la ceſſion, ſans penſer à d'autre parti. Aprés cela il ſe retira à Paniſchola place forte & importante. Nonobſtant tout cela, dix de ſes Cardinaux le quitterent, & vindrent à Luques, puis à Livorne, pour trouver ceux qui avoient quitté Gregoire, & aviſerent enſemble de s'aſſembler en Concile, mais ils n'avoient un lieu ſûr pour ce faire. Balthaſar de Coſſa Cardinal de S. Euſtache, qui eſtoit Legat pour le Pape à Bologne, avec quelques autres Cardinaux partirent de Bologne, & deſirans viſiter les autres Cardinaux qui eſtoient à Piſe, paſſerent par Florence, où ils obtindrent des Florentins de pouvoir s'aſſembler à Piſe, avec les Cardinaux François, & là faire ce qui ſe pourroit pour la paix de l'Egliſe : & avant que d'aller à Piſe, eſtans encore à Livorne, le 14 Juillet, ils indirent le Concile general de l'une & l'autre obedience à Piſe au 25 de Mars lors prochain. Ils reſolurent d'en donner avis non ſeulement aux deux Contendans ; ce qui fut executé : mais auſſi aux Princes Chreſtiens, leur envoyant les Lettres de l'indiction du Concile. Deux de ces Cardinaux furent envoyez à Sienne où eſtoit Gregoire, pour le citer au Concile ; ce qu'il ne voulut oüir, & firent afficher leur citation à la porte de la principale Egliſe de Sienne, & en pluſieurs autres lieux. Gregoire faiſoit peu de cas de ce Concile, & de cette citation, diſant qu'il ne s'eſtoit pû faire, ni convoquer ſans luy, & qu'ils ne l'avoient pû ſans ſa permiſſion. Il fut auſſi depeſché une Bulle pour Benedict, par laquelle il eſtoit convié de ſe trouver à ce Concile ; qu'il ne devoit rien craindre, aſſeuré par eux qu'il ne luy ſeroit fait aucune violence ; le ſuppliant de prendre garde à ce qu'il avoit à faire, & qu'il n'empeſchaſt pas ceux qui avoient deſſein de ſe trouver en cette aſſemblée ; que la puiſſance ne luy avoit point eſté donnée pour détruire la verité ; que l'Egliſe, à l'unité de laquelle Jeſus Chriſt avoit donné la clef, ſouffriroit malaiſement d'eſtre traverſée en ce bon œuvre. Nos Ambaſſadeurs, ſçavoir le Patriarche d'Alexandrie, & l'Eveſque de Meaux, & autres témoins furent preſens, lors que ces lettres

tres furent expediées, comme auſſi à toutes les autres, qui furent envoyées aux Princes Chreſtiens.

Le Roy ſçachant l'indiction du Concile à Piſe, & que l'aſſemblée eſtoit grande & celebre, écrivit aux Cardinaux de l'un & l'autre College qui y eſtoient, leur témoignant le deſir qu'il avoit à la paix de l'Egliſe, qu'il eſperoit que leur aſſemblée en laquelle preſideroit le S. Eſprit, y apporteroit ce bien; les exhorte d'y élire un Paſteur pour toute la Chrétienté, & s'aſſeure qu'il ſera reconnu par tous les Princes, par luy & tous ſes ſujets, leur promettant tout ce qui ſera de ſon authorité pour leur conſervation.

1409. Au mois de Janvier de l'année 1409, les Cardinaux aſſemblez à Piſe, envoyerent le Cardinal de Bourdeaux en Angleterre, & Landolfe Cardinal de Bar à Francfort en Allemagne, pour convoquer les Prelats pour venir à ce Concile. Là pluſieurs Princes Allemans, pluſieurs Eccleſiaſtiques, Comtes, Barons, & autres Grands, les Ambaſſadeurs des Rois de France & d'Angleterre, & autres s'y trouverent auſſi pour traiter l'union: là le néveu de Gregoire qui eſtoit Cardinal s'y trouva, & ne fut pas bien reçû, fit un diſcours pour juſtifier ſon oncle, & contre les Cardinaux qui s'eſtoient retirez à Piſe, dont la compagnie ſe ſcandaliſa. Il n'y avoit en Allemagne que Robert Roy des Romains, qui portaſt le parti de Gregoire, & qui reçût ſon néveu, ſans conſiderer les intentions des Princes. Il envoya ſes Ambaſſadeurs vers Gregoire, l'Archeveſque de Riga, l'Eveſque de Wormes, & l'Eleu de Verden. Gregoire perſuada à l'Eleu de Verden d'aller à Piſe au nom de ſon Maiſtre, où il trouva quantité de Prelats, & bailla quelques propoſitions, qui portoient que ſi les Cardinaux vouloient choiſir un autre lieu ſeur pour Gregoire, & pour eux, que Gregoire s'y trouveroit; & ſoit que Pierre de Lune s'y trouvaſt ou non au temps prefix par le Concile, Gregoire neantmoins cederoit le Papat; ce que les Cardinaux luy refuſerent à plat: qui fut cauſe que cét Ambaſſadeur appella au nom du Roy Robert, diſant que c'eſtoit de la charge du Roy des Romains de convoquer les Conciles generaux, ou bien de ſon ordonnance, tellement qu'ils ne pouvoient rien ordonner juridiquement contre Gregoire. Cét appel affiché aux portes des Egliſes de Piſe, cét Ambaſſadeur ſe retira en haſte & en cachette.

Le 25 Mars eſtant venu, jour de l'indiction du Concile de Piſe, l'on accommoda la nef de l'Egliſe Cathedrale de Piſe, & fut ornée & remplie des ſieges pour les Prelats, & autres deputez; aux plus-hauts ſieges eſtoient les Cardinaux de Preneſte, d'Albe, d'Hoſtie, du Puy, de Tureyo, de Saluſſes, & de S. Ange, qui avoient obeï à Benedict; & les Cardinaux de Naples, d'Aquilée, de Colomne, des Urſins, de Branciaco, de Ravenne, de Landi & de S. Ange, qui avoient obeï à Gregoire. Pour les Ambaſſadeurs, l'Eveſque de Meaux ſeul y eſtoit de la part du Roy, l'Eveſque de Gap pour Loüis Roy de Sicile, deux Chevaliers & un Secretaire, & autant pour le Roy d'Angleterre, & eſtoient un Chevalier & un Docteur. Les prieres ordinaires achevées, deux Cardinaux Diacres, deux Archeveſques, deux Eveſques, & quelques Docteurs, par commandement du Concile ſe tranſporterent à la porte de l'Egliſe, & à haute voix demanderent ſi Pierre de Lune, & Ange de Corrario, qui eſt Gregoire, Contendans le Papat, eſtoient preſens, ou quelqu'un pour eux; perſonne n'ayant comparu ni parlé pour eux, ils firent leur rapport à l'aſſemblée, où l'on nomma auſſi-toſt un Promoteur, & quelques officiers pour le Concile. Les officiers inſtruits de cét affaire accuſerent la pertinacité de ces deux pretendus Papes, demanderent, ayant fait voir leur malice affectée, qu'ils fuſſent declarez contumax en matiere de Schiſme, & de la Foy. Le Concile nonobſtant que les choſes fuſſent fort preparées, remit d'en deliberer à la prochaine ſeſſion qui fut au 26 ſuivant. A ce jour le Concile fit citer ces contendans, comme la premiere fois, & aprés le rapport uſant d'un temperament extraordinaire, remit d'en ordonner à la troiſiéme ſeſſion, qui fut le 30 ſuivant: en laquelle aprés qu'ils eurent eſté encore de nouveau appellez, & non comparus, fut arreſté le decret contre le deux Contendans, qui fut prononcé par le Cardinal Preneſtin, autrement de Poictiers, par lequel ils furent declarez contumax, & ordonné qu'il ſeroit paſſé outre, & pour ce faire fut dit, que le 15 Avril le Concile s'aſſembleroit, & que pendant ce temps qu'un Cardinal qui adheroit à Gregoire, & deux qui adheroient à Benedict, ſeroient mandez

pour

pour comparoiſtre au Concile, & les deux Contendans, autrement qu'il ſeroit paſſé outre. En cette ceſſion arriverent les Cardinaux de Milan, & de Bar qui avoient eſté en l'aſſemblée de Francfort ; amenerent avec eux quatre vingts dix tant Archeveſques, Eveſques, qu'Abbez & Docteurs, qui ne s'eſtoient trouvez aux precedentes ſeſſions.

Au 15 Avril fut tenuë la quatriéme ſeſſion, où comparurent un Archeveſque, deux Eveſques & deux Clercs, qui ſe diſoient Ambaſſadeurs de Robert Duc de Baviere, qu'ils nommoient Roy des Romains : le Concile ne les reçût pas comme les autres, ni ne leur fut baillé des ſieges, ni ne furent reveſtus d'ornemens Eccleſiaſtiques. L'un d'eux qui eſtoit d'Egliſe, porta la parole fort obſcurement, & fit 22 queſtions, entre autres ; ſi les Cardinaux ſe pouvoient ſouſtraire de l'obéïſſance du Pape, s'ils pouvoient citer le Pape, s'ils pouvoient indire un Concile General, ſi les deux Colleges ſe pouvoient habiliter l'un l'autre ; conclud que le Concile ſe devoit differer, attendu que Gregoire qu'ils nommoient le Pape, eſtoit preſt de comparoiſtre, pourvû que ce fuſt en un autre lieu. Ces Ambaſſadeurs ayans achevé ſortirent de l'aſſemblée, & fut arreſté qu'il leur ſeroit fait commandement de la part du Concile, de bailler par écrit ce qu'ils ſavoient propoſé & quelle charge ils avoient de leur Maiſtre ; ce qu'ils firent aprés beaucoup de difficultez, puis ſe retirerent, & ne les vid on plus. Au meſme temps arriva auſſi à Piſe Charles de Malateſte de la part de Gregoire, qui ſupplia tres inſtamment que le Concile differaſt quelque temps, & que le lieu de la tenuë du Concile fuſt changé. L'on deputa deux Cardinaux de chaque obedience, pour conferer avec luy, qui luy remonſtrerent que ce qu'il demandoit eſtoit impoſſible, & ainſi s'en retourna. Le 24 Avril fut tenuë la cinquiéme ſeſſion, où les Cardinaux firent lire par l'Avocat du Concile, l'hiſtoire qu'il avoit dreſſée de cette diviſion en l'Egliſe, depuis le commencement juſques à la fin : aprés cela, l'on leut les demandes du Promoteur contre les deux Contendans, qui portoient, que puiſque le Concile avoit jugé que l'union des deux Colleges eſtoit juſte, & que les Cardinaux avoient pû indire le Concile General, & que la ville de Piſe eſtoit jugée lieu propre pour tenir le Concile, que les citations faites aux deux Contendans eſtoient confirmées, & qu'ils eſtoient contumax, que les deux Contendans fuſſent privez de la dignité Papale, & leurs fauteurs & adherans de tous benefices, dignitez, & offices, & permis aux Juges ſeculiers de les punir, & châtier, au cas qu'ils contrevinſſent au decret qui interviendra ; que tous les Rois & Princes, & generalement toutes ſortes de perſonnes fuſſent abſous de tous ſermens & obligations envers les deux Contendans. Le Concile deputa lors quelques-uns de la compagnie, pour ouïr les témoins produits par le Promoteur contre les deux Contendans. Voilà ce qui ſe paſſa aux ſeſſions quatriéme, & cinquiéme, & la ſuivante remiſe au dernier Avril.

Cependant le Patriarche d'Alexandrie Simon de Cramault, les deputez de l'Univerſité, les Ambaſſadeurs des Ducs de Brabant, de Hollande & du Liege, arriverent à Piſe ; comme auſſi les Ambaſſadeurs d'Angleterre, qui eſtoient l'Eveſque de Salisburi & un autre Eveſque, deux Abbez, un Chevalier, & deux Docteurs, accompagnez de deux cens Gentils-hommes ; & aprés eux arriverent les Ambaſſadeurs des Archeveſques de Mayence & Cologne, avec une grande ſuite. Mais ceux de Cologne à quelques lieuës de Piſe avoient eſté dévaliſez, & retenus par quelques gens de guerre du Marquis de Maleſpine, qui furent délivrez par le Mareſchal Bouſſicault Gouverneur de Genes. En la ſixiéme ſeſſion l'Eveſque de Salisburi fut oüi, parla long-temps contre les deux Contendans, & exhorta les Cardinaux de pourſuivre la paix de l'Egliſe. Il ne fut rien fait davantage en cette ſeſſion, & la ſuivante fut remiſe au quatriéme May, & pendant ce temps les Cardinaux de Bourdeaux, & d'Eſpagne arriverent à Piſe. Le Concile s'aſſembla au jour aſſigné, où en la ceremonie de la Meſſe eſtoient aſſis au coſté droit le Patriarche, les Eveſques de Meaux, & de Couſtance Ambaſſadeurs du Roy, & l'Eveſque de Gap Ambaſſadeur du Roy de Sicile, & les Ambaſſadeurs Anglois eſtoient à main gauche. Aprés cela les Cardinaux ayans pris leurs ſeances ordinaires, le Patriarche, comme il avoit eſté arreſté, prit ſeance aprés le Cardinal Preneſtin, le premier de tous les Cardinaux. Pierre de Ancharano celebre Docteur de Bologne, monta en chaire, répondit aux queſtions

faites par les Ambaſſadeurs du Duc de Baviere, & monſtra que les Contendans avoient eſté ſuffiſamment appellez par le Concile & les Cardinaux, & qu'avec juſtice on avoit pû legitimement proceder contre eux. En cette ſeſſion on nomma des Commiſſaires pour examiner les témoins produits par le Promoteur du Concile, ſçavoir les Cardinaux de Landi & de S. Ange pour les deux Colleges, l'Evéque de Liſieux & trois Docteurs pour la France, & un Docteur pour l'Angleterre, autant pour la Provence, & deux pour l'Allemagne. Il fut ordonné, que le Concile envoyeroit vers Lancelot qui ſe diſoit Roy de Sicile, qui tenoit Savonne aſſiegée, luy remonſtrer comme il empeſchoit la liberté du Concile. Aprés cela l'aſſemblée fut rompuë pour ce jour, & fut remiſe au 10 May, cependant il y eut differend pour le rang entre les Ambaſſadeurs des Archeveſques de Mayence & Cologne, & ſe retirerent de l'aſſemblée, & fut arreſté qu'ils ſiegeroient peſle-meſle. En une congregation qui ſe fit avant la VIII ſeſſion, le Cardinal de Preneſte dit que ſes confreres ne vouloient rien faire au fait de l'union ſans la deliberation du Concile, & parce que tous ne pouvoient pas aſſiſter en leurs deliberations, qu'il eſtoit bon d'en nommer quelques-uns pour ſe trouver aux deliberations qui ſe feroient; ſupplia la compagnie d'en vouloir nommer. Le Patriarche dit qu'il avoit eſté déja arreſté par la France, que de chacune Province un Archeveſque ſeroit deputé, ou s'il n'y en avoit, un Eveſque ou un Docteur: & furent lors nommez par la France le Patriarche, les Archeveſques preſens, l'Eveſque de Meaux pour la Province de Sens; pour Roüen, l'Eveſque de Liſieux; & pour la Provence qui aſſiſtoit toûjours la France, l'Eveſque de Gap fut nommé, & ainſi des autres Provinces.

Ce meſme jour le Cardinal d'Albe dit en pleine aſſemblée, qu'il avoit avis que les Ambaſſadeurs de Pierre de Lune arriveroient bien toſt, & qu'il falloit aviſer comment on les recevroit: l'on remit cette propoſition au lendemain 9 May jour de la huitiéme ſeſſion, auquel le Patriarche dit, qu'il falloit ſçavoir de ces Ambaſſadeurs de Pierre de Lune quelle charge ils avoient, & à qui elle s'addreſſoit, mais qu'il ne leur falloit faire aucune injure, au contraire les hanter honeſtement; ne dit pas toutefois quel honneur il leur ſeroit fait, parce, dit-il, qu'ils ne luy avoient pas encore fait ſouſtraction. L'Eveſque de Salisbury pour l'Angleterre dit, qu'il s'étonnoit fort de ce qu'aucuns s'eſtoient ſouſtraits, d'autres non; ajouſta qu'il eſtoit neceſſaire qu'au Concile tous fuſſent d'un meſme avis, & que la ſouſtraction devoit eſtre commune à tous; & conclud que nul honneur n'eſtoit dû à ces Ambaſſadeurs. Le Patriarche vint à cét avis, comme l'Eveſque de Cracovie Ambaſſadeur pour le Roy de Pologne, & ceux de Mayence & de Cologne. Mais les Cardinaux, qui n'avoient encore fait ſouſtraction, demanderent temps pour deliberer. Le lendemain aprés quelques diſputes, il fut reſolu que la ſouſtraction ſeroit commune à tous. Alors le Patriarche monta en chaire, & dit à haute voix de l'authorité du Concile, que la ſouſtraction d'obéïſſance des deux Contendans eſtoit licite & avoit dû eſtre faite, & qu'il ne leur falloit plus obéïr.

Le 11 l'on deputa quelques Docteurs pour faire l'acte de la ſouſtraction, qui ſeroit preſenté à la prochaine ſeſſion qui ſeroit le 17. Ce jour venu, l'acte fut repreſenté au Concile, tel qu'il avoit eſté fait & corrigé en quelques congregations tenuës auparavant. Le Patriarche prit l'acte, monta en chaire, & le lût tout haut; & portoit que le Concile jugeoit qu'il avoit eſté permis, & l'eſtoit encore de ſe ſouſtraire de l'obéïſſance de Pierre de Lune qui s'appelloit Benedict XII, & d'*Angelus de Corrario* qui ſe nommoit Gregoire XII, dés le temps qu'ils avoient juré de pourſuivre la voye de ceſſion, & que méchamment ils ne l'avoient pas pourſuivie, & mépriſé les occaſions de le faire: qu'il falloit que tous les Chreſtiens leur fiſſent ſouſtraction; que le Concile caſſoit toutes les ſentences, cenſures & autres procés faits par les Contendans contre ceux qui pourſuivoient l'union: que ceux qui eſtoient juges au Concile, pouvoient eſtre témoins contre les Contendans: & outre le Concile par ces actes donnoit encore quelque delais, pour proceder plus amplement contre les deux Contendans, juſques au 22 de May, auquel jour la dixiéme ſeſſion ſe devoit tenir.

CEPENDANT l'on inſtruiſoit le procés contre les deux Contendans ; les Commiſſaires deputez par le Concile oüirent pluſieurs témoins contre eux, qui découvrirent les mauvais moyens & artifices dont on s'eſtoit ſervi pour empeſcher l'union. On remarque qu'il y avoit lors au Concile tant Cardinaux, Archeveſques, Eveſques, qu'Abbez, cent quarante Prelats portans mitres, ſans les Abbez non mitrez, cent vingt Docteurs en Theologie, trois cens Docteurs en Droit Civil & Canon, & les Ambaſſadeurs des Rois de France, Angleterre, Jeruſalem, Sicile, Cypre & Pologne, des Ducs de Brabant, Auſtriche, d'Eſtienne & Guillaume de Bavieres, du Comte de Cleves, du Marquis de Brandebourg, de Moravie, des Archeveſques de Cologne, Mayence, Saltsbourg, & de l'Eveſque d'Utrecht, du Maiſtre de l'Ordre de Pruſſe, & du Patriarche d'Aquilée, & de pluſieurs Princes d'Italie ; l'Univerſité de Paris y avoit auſſi ſes Ambaſſadeurs, & l'on attendoit ceux d'Eſpagne & de Savoye.

EN la XIII ſeſſion Maiſtre Pierre Plaon Docteur en Theologie fort eſtimé dans le Concile, fit une propoſition en laquelle il exalta l'Egliſe, monſtrant qu'elle eſtoit pardeſſus le Pape ; ce qu'il deduiſit par pluſieurs raiſons, & puis conclud que Pierre de Lune devoit eſtre privé du Papat ; que tel eſtoit l'avis des Univerſitez de Paris, d'Angers, d'Orleans & Thoulouſe. Un Eveſque Italien parla aprés, qui dit qu'il avoit l'opinion de cent trois Docteurs en Theologie & autres de Boulogne, qui eſtoient de l'avis de l'Univerſité de Paris.

ENFIN en la XIV ſeſſion, qui fut le 5 Juin, aprés que les deux Contendans euſſent eſté citez de nouveau pour oüir la ſentence definitive, & qu'ils n'eſtoient comparus non plus qu'aux precedentes aſſignations, les deux Contendans furent declarez fauteurs du ſchiſme, contumax, opiniaſtres, heretiques, violateurs de leur Foy, & pour ce privez du droit qu'ils pretendoient au Papat, leur faiſant defenſes de ſe dire à l'avenir Papes ; que l'Egliſe Romaine eſtoit vacante, & que tout le monde, meſmes les Rois, eſtoient abſous du ſerment qu'ils leur avoient fait : & de plus declarerent nul tout ce qu'ils avoient ordonné contre les Cardinaux, Eveſques & autres, en haine de ce qui ſe faiſoit contre eux. Cette condamnation fut faite & publiée en preſence de vingt-quatre Cardinaux, aux portes de la ville de Piſe.

EN la ſeſſion ſuivante il fut fait un acte, qui fut ſigné par les Cardinaux, qui ſe preparoient à une nouvelle election d'un Pape ; par lequel ils promettoient que celuy d'entre eux qui ſera elû, ne permettra point que le Concile ſoit licentié, qu'il ne ſoit ordonné & fait une ſuffiſante reformation en l'Egliſe univerſelle, tant au chef qu'aux membres.

APRE'S la ſentence prononcée & publiée, comparurent quelques Ambaſſadeurs de la part de Benedict au Concile, leſquels eſtans appuyez des Ambaſſadeurs du Roy d'Arragon, furent oüis, bien qu'il fuſt reſolu auparavant qu'ils ne le ſeroient pas, parce que de droit ils n'eſtoient recevables de rien propoſer contre une ſentence donnée contre un heretique. Mais nonobſtant leur propoſition ils ſe retirerent, ſans rien effectuer pour leur maiſtre. Les Cardinaux ſuivant ce qu'ils avoient promis durant la XIX ſeſſion, le 26 Juin entrerent en conclave, & élûrent pour Pape Pierre Philaret de Candia, nommé le Cardinal de Milan, de l'Ordre des Freres Mineurs, & prit le nom d'Alexandre V. Incontinent aprés qu'Alexandre eût fait publier l'acte de ſa création, en la ſeſſion ſuivante, il ratifia tout ce qui avoit eſté fait au Concile, & unit les deux Colleges des Cardinaux, qui avoient eſté juſques alors diviſez. Aprés cela Alexandre preſidant au Concile fit pluſieurs decrets annullans tout ce qui avoit eſté fait par ces deux Contendans, depuis un certain temps. Il fit auſſi pluſieurs établiſſemens, & entre les autres un, en la ſeſſion XXII, par lequel par l'approbation du Concile, il ratifie & approuve toutes collations, elections & autres actes faits pendant la ſouſtraction aux lieux où elle avoit eſté faite ; n'entendant en aucune façon porter prejudice à ce qui avoit eſté ordonné en cette matiere en la derniere aſſemblée de Prelats & autres Eccleſiaſtiques faite à Paris : ordonne, en conſequence de la meſme approbation du Concile, qu'il ſeroit procedé contre les adherans & fauteurs de Pierre de Lune, & de *Angelus de Corrario* : que le Cardinal de Fliſco ſera reçû en grace de luy dans deux mois, en voulant ſe tenir à la determination du Concile.

ALEXANDRE V.

ALEXANDRE incontinent aprés declara en plein Concile par l'organe de l'Archeveſque de Piſe, qu'il remettoit à toutes les Egliſes tous les arrerages des grands & menus ſervices, qu'elles devoient à ſa Chambre Apoſtolique de tout le temps paſſé juſqu'alors, & qu'il n'entendoit point ſe reſerver les dépoüilles des Prelats decedez. Cela fait la XXIII ſeſſion qui fut la dernire, finit au ſeptiéme Aouſt, en laquelle le Pape par l'approbation du Concile, ordonna que les biens de l'Egliſe de Rome, & des autres Egliſes, ne ſeroient par luy, ni par les autres Prelats alienez ou hypothequez, juſques au prochain Concile, où il en ſera deliberé ; & ordonna que cependant les Conciles provinciaux ſe feroient par les Archeveſques dans les Provinces, & que les Religieux tiendroient leurs Chapitres generaux ; & qu'il envoyeroit par le conſeil des Cardinaux des Ambaſſadeurs aux Rois & Princes Chreſtiens, pour publier les actes de ce Concile de l'authorité du Pape, & du Concile. Et pour fin le Pape dit que ſon intention eſtoit avec le Concile, de reformer l'Egliſe en ſon chef, & en ſes membres, & qu'une partie avoit eſté déja faite, le reſte ne ſe pouvant achever, d'autant que pluſieurs Prelats & Ambaſſadeurs s'eſtoient retirez, ſuſpendoit cette reformation commencée juſques au prochain Concile, qui ſe tiendroit dans trois ans, auquel temps il conjuroit & convioit les Prelats de s'y trouver. Et ainſi finit le Concile de Piſe au mois d'Aouſt de la preſente année.

QUAND les nouvelles de la depoſition des deux Contendans, & de l'election d'Alexandre V, furent apportées à Paris, il ne ſe peut exprimer la joye qui ſe fit par tous les ordres ; les feux de joye & feſtins publics en furent faits par les ruës, les remercimens à Dieu dans les Egliſes, les proceſſions generales, & les acclamations du peuple, criant *Vive Alexandre* V *noſtre Pape*, retentiſſoient par tout, tant ils avoient deſir que la paix fuſt en l'Egliſe.

LE Pape Alexandre ne fut au ſiege que dix mois : ſa Cour fut fort corrompuë pour les graces qu'il donnoit indifferement, ſans conſiderer les perſonnes ; les Officiers de ſa Chancellerie mirent par leur avarice tout en confuſion, par la ſimplicité de leur maiſtre. Il eut quelques differens avec Rupert Roy des Romains, ayant donné ce titre à Wenceſlaus Roy de Boheme, ſans connoiſſance de cauſe ; ce qui donna ſujet à Rupert de troubler en Allemagne l'obéïſſance d'Alexandre : toutefois en créant l'Archeveſque de Mayence Legat né en ſa Province, & donnant tout plein d'autres exorbitantes graces aux Prelats d'Allemagne, il ſe rétablit, mais avec ſa grande infamie : il confirma auſſi le Cardinal de S. Euſtache Balthazar de Coſſa au Gouvernement de Boulogne, & en ſa Legation, pour avoir eſté un des principaux inſtrumens de la tenuë & ſûreté du Concile de Piſe. Alexandre donc eſtant à Boulogne, peu avant que mourir declara, que tout ce qui avoit eſté fait à Piſe au Concile, avoit eſté bien fait & ſans fraude.

PIERRE de Lune dit Benedict, procedoit de ſon coſté contre les Cardinaux qui l'avoient abandonné : Mais ſçachant la ſentence du Concile contre luy, pour faire le mal en l'Egliſe d'autant plus grand, il créa XII Cardinaux Eſpagnols, & Arragonnois ; & Gregoire en fit auſſi, & créa Cardinal Gabriël Condolmier qui fut depuis Pape nommé Eugene IV. Mais parce qu'il n'eſtoit pas loin du lieu où ſe tenoit le Concile, il craignoit que par l'aide du bras ſeculier il ne fuſt ſurpris, & ne jugeant en toute l'Italie lieu de ſeureté pour luy, non pas meſme Veniſe ſon païs, ayant faſché cette Republique par la depoſition du Patriarche d'Aquilée, qui cherchoit tous les moyens de luy nuire, écrivit à Lancelot Roy de Hongrie, luy remonſtrant le peu de moyens qu'il avoit, & comme il eſtoit reduit en un miſerable eſtat, le ſupplia de l'aſſiſter pour le retirer du lieu où il eſtoit ; ce qu'il fit, luy envoyant quelques vaiſſeaux ; & ſon neveu Cardinal engagea quelques bagues de la Chambre Apoſtolique dont il amaſſa de l'argent. Gregoire donc à la faveur du ſecours du Roy Lancelot alla en Auſtriche, & y tint une forme de Synode en cette année au mois de Septembre, où il fit lire un acte qu'il avoit fait dreſſer : par lequel il faiſoit voir le deſir qu'il avoit à l'union de l'Egliſe, mais qu'elle ne ſe pouvoit pas faire, non pas meſme quand Pierre de Candia (ainſi appelloit-il Alexandre V) & Pierre de Lune cederoient ; qu'il y falloit apporter de grandes circonſpections ; qu'il eſtoit preſt de ceder en la forme conceuë au Conclave, à condition que l'election future ſe feroit par les Cardinaux des deux partis : & donnoit per-

miſſion

miſſion à Rupert Roy des Romains, Lancelot & Sigiſmond Rois de Hongrie d'arreſter entre eux un lieu, où il eſtoit preſt de ſe trouver au jour qu'ils aſſigneroient; & au cas que ſes adverſaires ne vouluſſent accepter ce party, pour monſtrer qu'il ne tenoit pas à luy que la paix ne ſe fiſt, declara par cét acte qu'il permettoit à ſes adverſaires d'aſſembler un Concile General où bon leur ſembleroit, où il ſe trouveroit, & tiendroit ce qui y ſera ordonné, à la charge que la plus grande part de l'obéïſſance de ſes deux adverſaires s'y trouvaſt, en telle ſorte que cette deliberation ſeroit priſe par gens de trois obéïſſances: pour donc executer ce que deſſus leur donnoit un an, & pouvoir de proroger ce terme d'une autre année. Gregoire jugeoit bien, que jamais cette propoſition ne ſe pourroit executer, pour les grandes & implacables haines & guerres anciennes, qui eſtoient entre ces Princes qu'il avoit nommez pour convenir d'un lieu.

Gregoire croyant n'eſtre en ſeureté en Auſtriche alla à Arimini, où il fut bien reçû par Charles de Malateſte, puis en l'Abbruzzo, & à Cajete ſous la protection de ce Lancelot Roy de Sicile: là il avoit une fort petite cour, & n'avoit ſeulement de ſectateurs que ceux de la Sicile, crainte de faſcher Lancelot.

Aprés la mort du Pape Alexandre v à Boulogne 16 Cardinaux au mois de May éleurent Balthaſar de Coſſa, Cardinal Legat à Boulogne pour Pape: il prit le nom de Jean XXIII. Comme il eſtoit de bonne & riche maiſon, auſſi avoit-il de grands deſſeins de s'avancer. L'on a remarqué, qu'à ſon election il y eut beaucoup de brigues, juſques là qu'il fut accuſé d'y avoir forcé les Cardinaux, à cauſe du pouvoir qu'il avoit dans Boulogne. L'entremiſe de Loüis Roy de Sicile Duc d'Anjou fut cauſe, diſent aucuns, qu'il parvint à cette dignité; auſſi quand ce Roy le vint voir à Boulogne, il le reçût avec des magnificences extraordinaires. Jean XXI[II]

Cependant en France, le Roy voyant que ceux qui avoient eſté pourveus des benefices pendant la neutralité, & ſuivi l'ordre preſcrit par ſon Egliſe, eſtoient troublez par quelques Juges Apoſtoliques & autres, fit publier ſes Patentes: par leſquelles il confirma toutes les proviſions beneficiales obtenuës par ſes ſujets pendant la neutralité, avec defenſes de les troubler en la poſſeſſion de leurs benefices, ſur grandes peines.

Jean XXIII incontinent aprés ſon élection envoya en France l'Archeveſque de Piſe Legat, Nicolas de Robertis Chevalier, & Geoffroy de Peyruſſe Docteur, ſes Ambaſſadeurs, tant pour viſiter le Roy, (pretexte de la Legation) mais en effet pour tirer de l'argent de France pour les procurations, & dépouilles des Eccleſiaſtiques decedez. Sur cela il ſe fit en Novembre une grande & generale aſſemblée de l'Univerſité de Paris aux Bernardins, où d'entrée fut leuë l'Ordonnance du Roy de l'an 1406, dont eſt parlé cy-deſſus, faite par le Conſeil de l'Egliſe de France ſur ſes libertez & franchiſes; Ordonnance verifiée au Parlement, par laquelle fut arreſté que l'Egliſe ſeroit maintenuë & conſervée en ſon ancienne franchiſe, c'eſt à dire, qu'elle ſera franche de tous dixiémes, procurations, & autres exactions & ſubſides. Lecture faite de cette Ordonnance, il fut arreſté qu'elle ſeroit obſervée, & pour ce l'Univerſité deputa vers le Roy & la Cour de Parlement, pour remonſtrer les inconveniens qui pourroient arriver de l'inobſervance d'icelle. Fut auſſi arreſté, que ſi le Pape ou ſon Legat vouloit contraindre par cenſures Eccleſiaſtiques à payer ces impoſitions, que l'on en appelleroit au Concile general: que les Collecteurs & autres Officiers ſeroient mis en priſon; que le Procureur du Roy ſeroit requis de ſe joindre en ce cas avec l'Univerſité: Que toutefois ſi le Pape avoit neceſſité evidente, la faiſant voir, l'on aſſembleroit l'Egliſe de France, & là on adviſeroit un aide caritatif.

Quelques jours aprés cette aſſemblée, fut tenu le Conſeil du Roy, où preſidoit le Duc de Guyenne; l'Archeveſque de Piſe, & les autres Legats du Pape s'y trouverent, comme fit le Recteur & ceux de l'Univerſité. L'Archeveſque propoſa, que ce qu'il demandoit eſtoit dû à la Chambre Apoſtolique par toutes ſortes de Droits, Canon, Civil, & naturel, & que quiconque le dénioit n'eſtoit pas Chreſtien. L'Univerſité s'offenſa fort de ces paroles, qui alloient au deſhonneur du Roy, & d'elle; & pour ce s'aſſembla incontinent aprés aux Bernardins, où ils deputerent pour aller trouver le Roy, & luy faire connoiſtre l'importance des paroles proferées par le Legat du Pape, & qu'il falloit qu'il s'en dédiſt publiquement, & en cas qu'il n'en

vouluſt venir là, l'on deputeroit gens de la Faculté de Theologie, & de Decret, qui écriroient contre ce qu'il avoit dit.

La reſolution de cette ſeconde aſſemblée fut pareille à la premiere, & fut arreſté que l'on écriroit aux Prelats, & aux Univerſitez pour ſe joindre avec l'Univerſité de Paris; & de plus que l'Archeveſque de Rheims, & les autres du grand Conſeil du Roy, qui avoient ſerment à l'Univerſité, ſeroient requis de ſe joindre avec elle en cette pourſuite, qu'autrement ils ſeroient retranchez du corps de l'Univerſité.

Aprés cela il fut fait une nouvelle aſſemblée, où furent appellez pluſieurs Prelats pour en avoir leur avis, & fut conclu qu'il ne ſeroit rien octroyé au Pape, nonobſtant que la plus grande partie des Seigneurs, & ſpecialement les Princes fuſſent d'opinion contraire: leſquels enfin prenans le temps que la chaleur de l'Univerſité fuſt un peu refroidie, firent ordonner un ſubſide caritatif ſur le Clergé de France de la valeur d'un demy dixiéme pour le Pape, à payer en deux termes. Le Roy y conſentoit, les Princes & les Prelats pour la plus grande partie y conſentirent, & l'Univerſité auſſi, parce que c'eſtoit en la forme qu'elle l'avoit offert par ſa premiere reſolution. Ce ſubſide bien que caritatif fut levé fort rigoureuſement; ce qui fit crier pluſieurs pauvres Eccleſiaſtiques, qui n'en avoient pas donné leur avis.

Le Pape Jean pendant que ſes Legats travailloient à luy trouver de l'argent, écrivit au Roy qu'il eſtoit preſſé de fort prés par le Roy Lancelot, qui s'avançoit pour prendre Rome, pour puis aprés mettre un Pape à ſa devotion, dont s'en enſuivroit le renouvellement du Schiſme plus dangereux que devant; le ſupplia de le ſecourir: ce qui luy fut accordé à la pourſuite & du Legat & de l'Univerſité.

Pendant ces differends d'entre le Legat & l'Univerſité, le Legat fut au Parlement les Chambres aſſemblées, & preſenta une Bulle du Pape, par laquelle il expoſoit à la Cour comme il avoit eſté eleu, & l'intention qu'il avoit à pourſuivre la paix de l'Egliſe, en quoy il avoit grand beſoin d'eſtre aidé; ſupplioit la Cour de le ſecourir. La Bulle luë par le Greffier, Geoffroy Peyruſſe qui aſſiſtoit le Legat, parla comment le Pape avoit eſté élû, ce qu'il avoit fait à ſon advenement, & depuis; qu'il eſtoit digne de grande gloire pour avoir aſſiſté Loüis Roy de Sicile proche parent du Roy, & l'avoir magnifiquement reçeu; & puis parla de la ſainte intention qu'il avoit de mettre l'union en l'Egliſe Grecque & Latine, & de faire la paix entre les Rois de France & d'Angleterre, & la reſolution qu'il avoit de tenir le Concile au temps prefix par le Concile de Piſe, & de reformer l'Egliſe tant en chef qu'en membres. Sur cela le Preſident remercia le Pape & les Legats de l'honneur qu'il leur faiſoit, & offrit ce qui eſtoit du pouvoir de la Cour, pour l'aider en ſes bonnes intentions.

Le reſte de cette année, & une partie de l'autre ſe paſſa en allées & venuës d'Ambaſſadeurs: enfin l'on ſema par le peuple, que le Pape, & les Cardinaux avoient indict le Concile General au premier d'Avril lors prochain, pour proceder à la reformation de l'Egliſe. Cette nouvelle fut tellement agreable aux Eccleſiaſtiques de France, que bien que fort ruinez des guerres paſſées, ils ne laiſſerent pas de ſe trouver à Paris au mandement du Roy, eſperans d'y pouvoir faire quelque choſe d'utile pour l'Egliſe Gallicane. Le but de cette aſſemblée eſtoit pour dreſſer des memoires pour eſtre portez au Concile general, contenans les plaintes des trop exceſſives charges dont l'Egliſe de France eſtoit opprimée. L'aſſemblée donc ſe fit au Palais, où Benoiſt Gentian Religieux de S. Denis parla amplement & diſertement, & entre autres particularitez il toucha rudement ſur les penſions que les Cardinaux prenoient ſur les Egliſes de ce Royaume, ſur les appellations qui s'interjettoient en Cour de Rome, & ſur la promotion des étrangers aux benefices de ce Royaume; & que c'eſtoient là les ruiſſeaux d'où ſortoit une partie de l'argent hors de la France: ſupplia la compagnie d'en deliberer; les memoires en furent dreſſez, & l'on en chargea ceux qui furent envoyez puis aprés à Conſtance.

En ce temps l'on ſurprit une lettre qu'écrivit le Legat Archeveſque de Piſe au Secretaire du Pape, le priant de donner avis le plus ſecretement qu'il pourroit au Pape, comme ceux de la Cour de Parlement ſe pretendoient exempts du ſubſide qui avoit eſté accordé, & ce par le moyen d'un privilege Apoſtolique qu'ils ne monſtroient pas; que de fait ils ne le payoient pas, & qu'ils ne laiſſoient de demander

des

des benefices ; ce qui alloit à une notable diminution des ſubſides ; & de plus que la juriſdiction Eccleſiaſtique eſtoit du tout perduë, le Parlement prenant connoiſſance des cauſes Eccleſiaſtiques au poſſeſſoire, entre perſonnes Eccleſiaſtiques, Religieux, Abbez, Eveſques, & Cardinaux meſmes. Sur cela la Cour ſe tenant grandement offenſée de cette lettre, ordonna qu'il ſeroit informé ſi le Cardinal de Piſe l'avoit écrite ou non, & que le lendemain un des Avocats du Roy propoſeroit contre le Legat au Conſeil de l'Egliſe, qui ſe devoit tenir au Palais. L'on ne void pas ce qui ſe fit en execution de cét arreſt : mais le 13 Fevrier ſuivant, vingt Conſeillers aſſemblez à la Tournelle, arreſterent que l'un des Avocats du Roy, le Roy preſent, parleroit contre le Cardinal Legat, touchant ces lettres qui eſtoient au prejudice de la Cour, & à la diminution des droits Royaux, & eut charge d'inſiſter principalement ſur la derniere clauſe de ces lettres, qui touchoit l'authorité du Roy. L'Avocat du Roy parla devant le Roy, le Legat preſent, où il ne fut rien ordonné : mais la Cour le dixneufiéme Février arreſta, que le privilege de non payer decimes ni ſubſides au Pape, ſeroit cherché au Threſor des Chartres du Roy, & qu'il ſeroit remonſtré au Roy que la faute commiſe par le Legat eſtoit grande, & qu'il luy fuſt defendu d'écrire à l'avenir que le Roy, & ſes Juges, & par ſpecial la Cour ne peut connoiſtre des cauſes poſſeſſoires des benefices, en pouvant & devant connoiſtre ; & qu'il plût au Roy d'écrire au Pape, & aux Colleges des Cardinaux ſur ce fait, & qu'ils ne crûſſent pas aux lettres du Cardinal Legat, & que les privileges & prerogatives de la Cour fuſſent conſervées.

L'ANNE'E ſuivante ſur les plaintes de l'Univerſité le Roy renouvella ſes lettres, 1412.
par leſquelles il maintenoit ceux qui avoient eſté pourvûs des benefices pendant la neutralité, vû les troubles qui leur eſtoient faits par mille ſubtilitez de Cour de Rome.

LA corruption grande, qui eſtoit en cette Cour par le trafic des benefices qu'y faiſoit le Pape Jean, (qui fut un des principaux chefs de ſon accuſation en plein Concile) fut cauſe de deux aſſemblées, qui ſe firent en France coup ſur coup. Car le Roy par le conſeil des Prelats, Univerſitez, & autres gens d'Egliſe, ordonna, que toutes proviſions & commandes d'Egliſes ceſſeroient en ſon Royaume, & pour y pourvoir fut envoyé à Rome vers le Pape Jean, qui ne tint pas grand compte de cette ambaſſade, répondant qu'il y mettroit ordre : Mais ce fut pis que devant, la corruption y fut plus grande que jamais : ce qui fut cauſe que le Procureur general, le Prevoſt des Marchands, & les Eſchevins de la ville de Paris, conſiderans que par les promotions, collations & graces que faiſoit le Pape des benefices du Royaume, il tiroit à luy la plus pure ſubſtance des ſujets du Roy, qui eſtoient reduits à de grandes incommoditez, preſſerent le Roy d'y vouloit mettre ordre, qui commanda à ſon Procureur general d'en faire la plainte à la Cour pour y aviſer ;
ce qu'il fit, & toutes les Chambres aſſemblées avec pluſieurs Prelats, & autres de 1413.
l'Univerſité, fut arreſté que l'Ordonnance du mois de Février de l'an 1406, ſeroit executée quant aux benefices electifs ; & fut cette deliberation du Parlement rapportée au Roy, où eſtoient les Ducs de Bourbon & d'Alençon, le Conneſtable d'Albret, & pluſieurs Prelats & Barons, & autres du grand Conſeil du Roy, qui furent tous d'avis que cette Ordonnance devoit eſtre miſe à execution. Maintenant il eſt temps de reprendre la matiere du ſchiſme juſques icy intermiſe, ne s'y eſtant rien fait depuis l'election de Jean XXIII, juſques en cette année où nous allons entrer ; & ſemble qu'il eſtoit aſſez à propos de remplir ce vuide de trois ou quatre années de ce qui ſe paſſa en France approchant de cette matiere, où l'on fut aſſez empeſché de ſe defendre des corruptions que ce long & inveteré ſchiſme y avoit apportées.

L'ON eût crû aprés la deciſion d'un Concile ſi general que celuy de Piſe, & un applaudiſſement ſi grand de ce qui s'y eſtoit paſſé, & aprés les elections d'Alexandre V, & de Jean XXIII, que Benedict & Gregoire ſe dûſſent tenir en repos pour y mettre le reſte de la Chreſtienté : mais leur ambition eſtoit ſi effrenée & leur deſir de regner ſi démeſuré, qu'ils rechercherent des protecteurs de leur puiſſance imaginaire, & n'en manquerent pas. Gregoire ſe trouva ſupporté par Lancelot de Duras, que nos Hiſtoriens appellent uſurpateur du Royaume de Naples, qui le fit reconnoiſtre

noiſtre aux lieux qui luy obéïſſoient: Benedict le plus obſtiné de tous, avoit pour luy l'Arragon, l'Eſpagne, & l'Eſcoſſe: & tous deux avoient leurs Cardinaux, qui eſtoient autant de mauvais conſeillers, nez dans la corruption & dans la diviſion de l'Egliſe, tellement qu'il ne falloit pas attendre d'eux aucun conſeil charitable.

PARMI cette confuſion Jean XXIII ſe vid en grande perplexité, trouvant le ſiege merveilleuſement pauvre, ayant ce Lancelot Roy de Naples ſur les bras, avec une grande armée qui le ſerroit de prés. Tellement que tout ſon recours fut en France, & aux lieux où il eſtoit obéï, pour tirer quelque argent, mais avec beaucoup de peines. Ayant coulé environ trois années avec beaucoup d'incommoditez, & ſe voyant obligé par la reſolution du Concile de Piſe, d'indire un Concile, & que ce qui avoit eſté fait juſques alors, quoy que tres grand, n'avoit pas toutefois eſté tel que d'aſſoupir un ſchiſme ſi univerſel, & qui avoit travaillé la Chreſtienté tant d'années; crut le conſeil de l'Empereur Sigiſmond, qu'il falloit encore un autre Concile general, pour nettoyer du tout ce qui reſtoit de mauvais en l'Egliſe, que la corruption des ſiecles paſſez y avoit introduit.

IL indiſt donc de l'avis de l'Empereur le Concile à Conſtance au mois de Decembre 1413. Gregoire promit à l'Empereur, qu'il s'y trouveroit en perſonne avec ſes Cardinaux: Benedict monſtra auſſi d'y vouloir venir, demandant au Roy de France un ſaufconduit pour paſſer au travers de ſon Royaume.

1414. LE Roy aprés que l'indiction du Concile fuſt publiée, l'an 1414, fit aſſembler à Paris les Prelats & le Clergé de ſon Royaume, pour aviſer ce qui ſeroit à faire pour mettre le tout en bon eſtat, & ce qu'il falloit faire pour envoyer au Concile. La reſolution de l'aſſemblée, aprés avoir nommé ceux qui y devoient aller, fut que l'Ordonnance du Roy du mois de Février 1406, dont nous avons parlé nagueres, touchant la proviſion des benefices, ſeroit executée réellement & de fait, afin que l'Egliſe de France & du Dauphiné comparuſt au Concile en poſſeſſion & ſaiſine des franchiſes & libertez contenuës en cette Ordonnance; & bien qu'il y euſt quelque oppoſition à cette reſolution, par ceux qui vivoient dans la corruption & dans le deſordre, il fut auſſi conclu que les François qui ſeront au Concile, requerront l'approbation de cette Ordonnance, & qu'il ſeroit ordonné qu'elle ſeroit obſervée.

LE Pape Jean donc procedant franchement en ce point, arriva à Conſtance avec grande ſuite le 28 Decembre, & peu de jours aprés fit l'ouverture du Concile, où ſe trouverent une infinité de Prelats & de grands Princes, & principalement l'Empereur Sigiſmond ſuivi d beaucoup de Princes Allemans & Hongrois. Le but du Concile eſtoit d'aſſoupir le Schiſme, & faire ceder aux trois Papes leurs pretentions, & puis proceder à l'election d'un ſeul & unique Pape, qui fuſt reconnu de tous, ſans s'arreſter à la recherche de celuy qui avoit le meilleur droit; car c'euſt eſté une petition de principe, & reduire la choſe à l'impoſſible. Voilà pourquoy aprés pluſieurs ceremonies accouſtumées d'eſtre obſervées aux Conciles, aprés la nomination
1415. on des Officiers pour ſervir l'aſſemblée, par deliberation du Concile au mois de Mars de l'année ſuivante, le Patriarche d'Antioche preſenta au Pape Jean un papier, le ſuppliant de le vouloir accepter, & le lire. Il le prit donc, & par avance dit, que ſon intention eſtoit de donner la paix à l'Egliſe, & qu'il eſtoit venu là pour ce faire; & auſſi-toſt leut le contenu en cét écrit, qui eſtoit qu'il promettoit à Dieu, à l'Egliſe, & au Concile, de donner la paix à l'Egliſe, par la voye d'une ſimple & libre ceſſion du Papat, & de l'executer réellement ſuivant la reſolution du Concile, lors que Benedict & Gregoire cederont leurs pretentions purement & ſimplement par eux, ou par procureurs ſpeciaux; ce qu'il promit ſe mettant à genoux devant l'autel: & à l'inſtant fut remercié par l'Empereur au nom de tout le Concile. De cette ceſſion, ſoit volontaire ou forcée, le Pape pour plus grande aſſurance en fit une Bulle: tellement que l'on crût qu'il ne reſtoit plus que deux Papes, & que l'affaire eſtoit fort avancé. Toutefois le 26 Mars jour de la III ſeſſion, le Concile prejugeant ce qui arriva peu de jours aprés, ordonna ſur ce que le Pape ſe pouvoit retirer de Conſtance, & quelques Prelats auſſi, que le Concile par cette retraite ne laiſſeroit de continuer, mais demeureroit en pareil eſtat & authorité comme auparavant, & que l'on ne ſe ſepareroit qu'à la fin du ſchiſme; & fit defenſes à tous

Prelats

Prelats & autres qui devoient aſſiſter au Concile, de ſe retirer ſans demander permiſſion. En la ſuivante ſeſſion, furent faits quelques decrets ; Le premier important & ſolemnel, qui portoit que le Concile repreſentant l'Egliſe Catholique militante, avoit pouvoir immediat de Jeſus Chriſt, & que toutes perſonnes de toutes qualitez, meſme le Pape, eſtoient tenuës de luy obéïr aux choſes qui eſtoient de la Foy & extirpation du ſchiſme, & de la reformation generale de l'Egliſe, tant en chef qu'en membres. Voici en ce decret le fondement qu'il falloit eſtablir, pour ce qui ſe paſſa depuis au Concile. Par le ſecond decret furent faites defenſes au Pape Jean, de tirer hors de Conſtance la Cour de Rome, ni faire commandement aux Officiers de le ſuivre ; & que pour le bien de la paix il ne fera aucuns Cardinaux.

Ces decrets furent faits au Concile, pour mettre ordre à l'avis qu'ils avoient eu, que le Pape Jean s'eſtoit retiré de Conſtance à Schafouſe. Car ce jour là l'Archeveſque de Rheims fit rapport par le commandement du Roy des Romains, qu'ayant eſté envoyé à Schafouſe par les Ambaſſadeurs du Roy ſon maiſtre ſes collegues, il expoſa au Pape Jean ce qu'il avoit à luy dire ; qu'il luy baillaſt quelques lettres pour porter au Roy des Romains & à ceux du Concile ; qu'il luy fit bailler par le Cardinal de Chalant quatre brefs, l'un au Roy des Romains, l'autre aux Cardinaux, le troiſiéme aux Ambaſſadeurs du Roy de France, & le dernier aux Ambaſſadeurs de l'Univerſité de Paris. Par ces brefs le Pape ne donnoit autre cauſe de ſa retraite, que le mauvais air de Conſtance, qu'il n'avoit eſté violenté pour en ſortir, & qu'il eſtoit preſt d'executer ce qu'il avoit promis au Concile. En la ſeſſion cinquiéme le Concile paſſa plus outre pour les decrets. Car aprés avoir repeté le premier de la precedente ſeſſion, il adjouſte que toutes perſonnes, meſme le Pape, eſtoient obligées d'obeïr aux ſtatuts & ordonnances du Concile, & de tous autres ſur grandes peines : Que le Pape devoit renoncer en tout cas, non pas ſeulement en celuy contenu en l'acte de ſa ceſſion : Que s'il eſtoit requis par le Concile, de ceder pour le bien de l'Egliſe, & qu'il differaſt, qu'il ne ſeroit plus Pape ni reputé tel par perſonne : Qu'il ne s'eſtoit pas deu retirer de Conſtance, & que ſa retraite eſtoit prejudiciable à l'Egliſe ; qu'il devoit eſtre ſommé de retourner, autrement qu'il ſera procedé contre luy comme contre un fauteur du Schiſme, & ſuſpect d'hereſie : Qu'il ſeroit donné avis à tous les Rois, & Princes de cét affaire, & que les lettres ſeront ſeellées des ſeaux des quatre Prelats des quatre nations à ce deputez par le Concile, & du ſeau du Roy des Romains : Que le Roy des Romains ſeroit ſupplié de prier le Pape Jean de retourner à Conſtance, & l'aſſurer de ſa liberté. A cela le Roy des Romains dit que le Pape eſtoit à Lauffenburg dioceſe de Baſle, en la puiſſance de Frederic Duc d'Auſtriche, où il ne le croyoit pas en ſa liberté, & qu'il ne penſoit pas le pouvoir faire venir, quoy qu'il en euſt la volonté : adjouſta qu'il avoit donné charge à Frederic Burgrave de Nuremberg, de conduire ſon armée contre le Duc d'Auſtriche & vers Schaffouſe, pour promettre au Cardinaux qui y eſtoient, un ſaufconduit pour retourner à Conſtance ; qui luy firent réponſe qu'ils ne vouloient point de ſon ſaufconduit, ni retourner à Conſtance, ni eſtre avec le Pape Jean ; mais à Rome ; & que les Cardinaux, qui eſtoient à Conſtance, eſtoient de leur avis. A cela le Cardinal de Florence parlant pour les Cardinaux qui eſtoient à Conſtance dit, qu'ils s'eſtonnoient fort comme les Cardinaux de Schaffouſe avançoient une choſe à quoy ils n'avoient jamais penſé, que leur reſolution avoit toûjours eſté de ſuivre le Pape, au cas qu'il tint la promeſſe qu'il avoit faite au Concile.

Cette Seſſion finie, l'autre fut remiſe au 17 Avril, en laquelle l'on proceda vivement contre le Pape Jean, car le Concile deputa des Ambaſſadeurs vers luy, deux Cardinaux, & des deputez des quatre nations Gallicane, Italienne, Germanique & Angloiſe, pour le ſommer en premier lieu de venir au Concile pour executer ce qu'il avoit promis, en luy promettant tout ce qu'il pouvoit deſirer de ſeureté ; ou qu'il euſt à conſtituer des Procureurs tels qu'ils luy furent nommez des quatre nations, pour paſſer une procuration, qui avoit eſté arreſté par le Concile, & dont ils avoient copie, par laquelle il devoit donner pouvoir de ceder pour luy

en tout cas. Que s'il ne vouloit accepter l'un de ces deux partis, ils avoient charge de le citer au Concile, pour luy faire ſon procés. En cette ſeſſion furent leuës les lettres de l'Univerſité de Paris au Pape, l'exhortant de retourner à Conſtance: que comme la reſolution qu'il avoit priſe à l'entrée du Concile avoit eſté receuë avec allegreſſe de toute la Chreſtienté; auſſi ſa retraite de Conſtance l'avoit tellement eſtonné, que l'on perdoit eſperance que la paix s'en puſt enſuivre. Ces Ambaſſadeurs ne firent aucun effet; au contraire on eut avis à Conſtance, que le Pape, au lieu de s'approcher, alloit la nuit traveſti fuyant craignant d'eſtre arreſté: ce qui fut cauſe qu'en la VII ſeſſion, aprés que le rapport de cette fuite y fut fait, que luy ſes fauteurs, receleurs & ſectateurs furent citez à comparoiſtre au Concile dans 9 jours à compter du jour de la publication, pour voir dire & declarer ſa fuite clandeſtine eſtre ſcandaleuſe, honteuſe & contraire à l'union, à la paix de l'Egliſe, & pour entretenir le ſchiſme.

LA VIII ſeſſion fut employée à la condamnation de Wiclef. Mais en une congregation, le Roy des Romains rapporta, comme Frederic Duc d'Auſtriche, qui avoit reçû le Pape chez luy, comme nous avons dit, avoit eſté par luy reduit en telles extremitez, qu'il luy eſtoit venu demander pardon de tant d'offenſes commiſes contre luy & contre le Concile, principalement pour avoir retiré le Pape chez luy, le ſuppliant de luy pardonner, promettant de faire en ſorte que le Pape viendroit à Conſtance, ou ailleurs où il plairoit au Roy, pour ſe ſoûmettre à tout ce qui ſeroit ordonné tant par luy que par le Concile; en gardant auſſi par le Roy la promeſſe, qu'il ne ſeroit en aucune façon violenté ni les ſiens; conſentant de demeurer en oſtage à Conſtance juſqu'à ce que le Pape Jean y fuſt retourné.

LA ſeſſion IX fut employée à oüir le rapport des Officiers du Concile, de la citation qui avoit eſté faite au Pape, & à ſes adherans, ſuivant ce que le Concile avoit ordonné: aprés lequel l'on donna des Commiſſaires pour oüir & examiner les témoins qui devoient eſtre oüis contre le Pape, à la requeſte du Promoteur, touchant ſa mauvaiſe & ſcandaleuſe adminiſtration & dilapidation des biens de la Chambre Apoſtolique. Cela fait, le Cardinal de Florence ſe leva & diſt, que le Pape avoit envoyé une Bulle aux Cardinaux, par laquelle il nommoit ſes Procureurs trois d'entre eux, Pierre de Cambray, Guillaume Cardinal de S. Marc, & luy, pour comparoiſtre au Concile, & répondre aux accuſations qui ſeroient propoſées contre luy; ce que luy qui parloit n'avoit voulu accepter, & en plein Concile le Cardinal de S. Marc le refuſa. A cela le Promoteur dit qu'il eſtoit queſtion d'une cauſe criminelle & perſonnelle, qu'il falloit comparoiſtre en perſonne, non par Procureur. Sur la fin de cette ſeſſion, le Roy des Romains avec les deputez des autres trois nations, preſenta une Bulle qui leur avoit eſté baillée par Charles Malateſte d'Arimini, par laquelle Ange de Corrario, dit Gregoire XII, donnoit pouvoir à Malateſte, & à ceux de ſon obéiſſance de conſentir à tout ce qui ſe fera au Concile, & demanda que cette Bulle fuſt exactement leuë; Malateſte luy ayant promis de la faire corriger ſuivant ce qui ſeroit ordonné.

EN la ſeſſion ſuivante qui fut la dixiéme, l'on fit rapport de toutes les procedures faites contre le Pape Jean, ſuivant l'ordre preſcrit par le Concile. Sur quoy le Concile le 14 May fit ſon decret, par lequel ſur ce qui luy eſtoit apparu que le Pape Jean depuis le jour de ſon élection juſques alors, avoit adminiſtré le Papat, & la police de l'Egliſe avec toute ſorte de ſcandale, donnant de mauvais exemples, qu'il avoit vendu à deniers comptans les Eveſchez, Abbayes, Priorez, & aliené pluſieurs biens & droits de l'Egliſe de Rome, dont il ne s'eſtoit voulu corriger en ayant eſté adverti, le ſuſpendit de toute adminiſtration du Papat tant ſpirituelle que temporelle, fit defenſes à toutes perſonnes de luy obeir, entendant proceder alencontre de luy ſur les crimes cy-deſſus, pour le rejetter du tout du Papat. Cependant furent oüis & examinez pluſieurs témoins ſur pluſieurs faits contre le Pape; le tout fut leu en la XI ſeſſion, & ſur chaque fait, il y avoit un des Officiers qui liſoit la depoſition, la charge contenuë dans les informations, & la qualité de chacun des témoins. Sa vie dés ſon commencement fut recherchée, & l'on trouva que ſa jeuneſſe avoit eſté fort vitieuſe, impudique, qu'il avoit eſté fort deſobéïſſant à ſon Pere, qu'il

avoit acheté des benefices, & les avoit revendus, & par argent avoit eſté fait Cardinal, que pendant ſa Legation de Boulogne il s'eſtoit comporté tyranniquement, uſurpant le bien & le patrimoine de l'Egliſe, que par menées il eſtoit parvenu au Pontificat, qu'il avoit exercé fort negligement & par mépris les œuvres de devotion à quoy il eſtoit obligé, avoit vendu les benefices & dignitez Eccleſiaſtiques aux plus offrans, vendu les Bulles, avoit eſté inventeur de mille & mille exactions qui s'eſtoient faites ſur les benefices, & en la Chancellerie de la Cour de Rome, par le moyen deſquelles il avoit tiré de grandes ſommes de deniers, avoit vendu les Sacremens, Indulgences, Diſpenſes, & autres dons Spirituels & Eccleſiaſtiques ; bref l'on luy mit ſus, & de cela y avoit preuve, toutes ſortes de crimes les plus enormes qui ſe peuvent excogiter.

Le Concile pour aller ſeurement en cét affaire qui étoit tres important, avant que de donner le dernier jugement contre le Pape, deputa pluſieurs Prelats pour aller trouver le Pape, qui eſtoit à Celles dioceſe de Conſtance. Là l'Eveſque de la Vaur chef de la commiſſion luy dit, qu'ils eſtoient envoyez par le Concile pour luy faire voir les articles produits contre luy en cette grande aſſemblée, & qu'il euſt à les avouër ou deſavouër, & quelle oppoſition il avoit à faire au procés que le Concile entendoit pourſuivre contre luy ; bien, luy diſt, que cela ne fuſt neceſſaire, attendu la bonne réponſe qu'il avoit faite en ce lieu meſme de Celles à quelques Cardinaux & Prelats, de ſe tenir à ce qui ſeroit ordonné par le Concile, dont il avoit baillé acte. L'Eveſque de la Vaur tenant les articles les preſenta au Pape, & le ſupplia de ſatisfaire à ce que le Concile deſiroit de luy. Le Pape repreſenta ce qu'il avoit fait pour parvenir à l'union, tant du temps du Concile de Piſe, qu'à preſent en ce Concile, où il avoit librement offert de ceder ; adjouſtant avec un viſage triſte, qu'à la verité il s'eſtoit honteuſement retiré de Conſtance, & qu'il avoit ſouhaité d'eſtre mort avant ce fait, & partant qu'il n'avoit rien à dire pour le preſent, & ſe contentoit de l'acte qu'il avoit baillé le jour precedant aux Cardinaux, & aux deputez du Concile, qu'il eſtoit preſt de ſe conformer à ce que le Concile ordonnera, & de plus qu'il ratifiera tout ce qui ſera fait contre luy au Concile qui ne pouvoit errer, & que c'eſtoit une continuation du Concile de Piſe, qu'il ne contrediroit jamais au Concile de Conſtance ; que c'eſtoit là la forme comme il vouloit répondre à ces articles, dont il ne voulut prendre copie, & diſt : je veux que le Concile ſoit ma defenſe, parce que je ſçay qu'il ne peut errer. Aprés cela l'Eveſque de la Vaur luy dit, qu'il avoit charge de l'aſſigner au lendemain au Concile pour oüir la ſentence definitive contre luy : à quoy le Pape dit, j'ay grand envie que cette ſentence ſoit donnée, j'en remercieray le Concile avec tout l'honneur qu'il me ſera poſſibile, & la ratifieray & emologueray moy-meſme, & la confirme dés à preſent, & promets de ne jamais venir au contraire. Le rapport de ce que deſſus fut fait par ces Commiſſaires en la XII ſeſſion, qui fut le 29 May, & le Promoteur auſſi-toſt preſenta au Concile la forme de la ſentence definitive contre le Pape Jean, qui fut leuë tout haut ; & lors le Cardinal d'Oſtia dit que ſi quelqu'un vouloit dire quelque choſe contre cette ſentence definitive, qu'il eſtoit permis de le faire, & perſonne ne ſe preſentant pour parler, tous furent d'avis qu'elle fuſt publiée comme elle eſtoit. Le Cardinal de Florence ſe leva faiſant mine de vouloir lire un papier qu'il tenoit, luy fut impoſé ſilence : & le Concile commanda à l'Archeveſque de Riga de preſenter une Bulle qu'il avoit du Pape ; & le Promoteur demanda s'il ne plaiſoit pas au Concile, que le Vice-Chancelier fiſt rompre les armes de Balthaſar de Coſſa, ainſi ſe nommoit le Pape Jean ; ce qui fut trouvé bon, & à l'inſtant la Bulle fut déchirée, & le ſeau rompu.

En cette meſme ſeſſion le Concile fit un decret, qu'il ne ſeroit point procedé à l'election d'un Pape s'il avenoit que le ſiege vinſt à vaquer, ſans l'exprés conſentement du Concile, declarant tout ce qui ſeroit fait autrement nul & de nulle authorité. Enfin la ſentence definitive contre le Pape Jean fut reſoluë & publiée, par laquelle pour les cauſes cy-deſſus il fut privé & depoſé du Papat, & les Chreſtiens abſous du ſerment de fidelité pour ce regard, & enſuite fut fait un decret, que pour la paix de l'Egliſe aucun des contendans ne ſeroit élû, ſoit Balthaſar de Coſſa

nagueres

naguéres Jean XXIII, ſoit Ange de Corrario, dit Gregoire XII. ni Pierre de Lune, dit Benedict XII, & defenſes à toutes perſonnes, meſmes à l'Empereur & aux Rois d'obéir à aucun d'eux. Cette ſentence fut ſignifiée à Balthaſar de Coſſa par les deputez du Concile, lequel ayant demandé quelque temps pour la voir, dit qu'il l'approuvoit, & qu'il ne viendroit jamais au contraire, & en ſigne de ce, il fit oſter de ſa chambre la croix qu'ont de couſtume d'avoir les Papes, & ſe dépoüilla de tous ſes habits Pontificaux : ſupplia que ſi quelqu'un le vouloit pourſuivre à l'advenir ſur les crimes à luy impoſez, que le Concile, & le Roy des Romains le priſſent en leur protection. Ce qui fut approuvé par le Concile, & ainſi finit la ſeſſion XII. La ſeſſion ſuivante ſe paſſa en d'autres affaires : mais en la XIV, le ſiege vacant, on travailla de bonne ſorte à la paix de l'Egliſe. Car le Cardinal de Raguſe, & Charles de Malateſte d'Arimini Procureurs de Gregoire qui eſtoit à Arimini, ſe preſenterent au Concile, & firent voir leurs pouvoirs & les Bulles dont ils eſtoient chargez : l'une de ratification de l'indiction du Concile, entant qu'elle a eſté faite par le Roy des Romains non par Balthaſar de Coſſa : l'autre particulierement addreſſée à Malateſte, de faire pour luy à Conſtance tout ce qu'il verra bon eſtre à faire, & de choiſir telle perſonne d'Egliſe que bon luy ſemblera, en cas qu'il en faille une, pour faire ce qu'il ſera de beſoin. Ces Bulles leuës en plein Concile, Charles de Malateſte, qui avoit le plus exprés pouvoir, donna charge au Cardinal de Raguſe, d'approuver & authoriſer le Concile pour le Pape Gregoire ; ce qu'il fit à l'inſtant ; & le Concile reçût cette declaration comme ſurabondante pour plus grande certitude du Concile, uniſſant & conjoignant les deux obéïſſances de Jean & de Gregoire au Concile univerſel. Aprés cela le Cardinal de Raguſe fut admis & reçû avec les autres Cardinaux : & Malateſte preſenta une Bulle de Gregoire, par laquelle il luy donnoit charge & commiſſion pour luy de ceder & renoncer en tout le droit qu'il pretendoit au Papat ; & l'ayant fait lire, il fit en plein Concile la ceſſion & renonciation qu'il avoit charge de faire, à condition que l'on iroit à Nice, & que l'on ſçauroit ſi Pierre de Lune voudroit ceder. Le Concile toutefois ordonna que la ceſſion ſeroit faite ſans cette condition.

Aprés cette reſolution, le Concile renouvela ſon decret, qu'il ne ſeroit procedé à nouvelle election d'un Pape, que du conſentement du Concile, & qu'elle ne ſe feroit point, que par l'ordre qui en ſera preſcrit, & que l'on ne ſe départiroit qu'il n'y euſt un Pape éleu, & que le Roy des Romains y tiendroit la main ; ce qu'il promit par ſes lettres, qu'il fit lire en plein Concile : & le Concile par un decret approuva & ratifia ce que Gregoire avoit fait canoniquement en ſon obéïſſance ; que toutefois il ne pourroit eſtre éleu de nouveau, non pas faute de capacité, mais pour éviter le trouble ; que les Cardinaux par luy créez & ſes Officiers demeureroient en leurs dignitez. Ces choſes ainſi paſſées, Charles de Malateſte ſe leva, & aprés un grand & eloquent diſcours, fit la ceſſion, & renonciation du Papat pure & ſimple au nom de Gregoire XII. En preſence, diſt-il, de noſtre Seigneur, qui eſt chef & eſpoux de ſon Egliſe en ce Sainct Synode & univerſel Concile repreſentant l'Egliſe univerſelle. Ce qu'approuvant le Concile, & loüant ſon humilité ordonna que Gregoire ſeroit Cardinal au titre d'Eveſque de Tuſculum, & Legat perpetuel de la Marche d'Ancone. Tout ce qu'il avoit fait pendant ſon Pontificat fut approuvé ; les ſix Cardinaux reſtans de ceux qu'il avoit faits, furent confirmez & reçûs dans le College. Gregoire approuva ce qu'avoit fait le Concile ; reprit les habits de Cardinal, ayant quité celuy de Pape.

Il ne reſtoit donc plus que Benedict à faire comme les deux precedens. Le Concile ſans divertir à d'autres affaires deputa quelqu'un de l'aſſemblée, pour le ſommer d'executer ce qu'il avoit promis il y avoit tant de temps ; & en cas de refus, luy declarer qui le Concile le jugeoit ſchiſmatique, defenſeur & fauteur de l'ancien ſchiſme, pertinax, incorrigible, heretique & tranſgreſſeur de ſon ſerment & de ſes promeſſes ; & partant l'avoit rendu indigne de tout honneur & dignité, meſme du Papat, commandant à tous, & aux Rois meſmes, de ne luy pas obéir, & ainſi finit la XIV ſeſſion.

La ſuivante fut employée à faire le procés à Jean Hus, ce qui n'eſt pas de noſtre ſujet. Mais en la XVII, qui fut le 11 Juillet, le Concile deputa 15 Ambaſſadeurs pour aller en Arragon, pour ſommer Benedict de faire ce qu'il avoit promis. L'Empereur vaincu par les Peres du Concile ſe reſolut de faire ce voyage, pour adviſer avec le Roy Ferdinand d'Arragon les moyens d'appaiſer ce qui reſtoit du ſchiſme: il prit congé du Concile en cette ſeſſion, & fut ordonné que l'on feroit des prieres publiques pour luy.

L'Empereur avoit déja commencé cette negotiation, & avoit tant fait par lettres avec le Roy d'Arragon, qu'ils ſe devoient trouver à Nice en Provence, où ſe devoient auſſi rencontrer en meſme temps Gregoire & Benedict. L'Empereur paſſa par Paris, où il fut bien reçû, & paſſant ſon chemin eut advis de la maladie du Roy d'Arragon, & qu'il ne pouvoit venir à Nice: ſe reſolut d'aller en Arragon, tant il avoit la paix de l'Egliſe en recommandation. Ferdinand eſtoit lors à Perpignan, où le vint trouver l'Empereur, qui avoit avec luy les Ambaſſadeurs du Concile. Là il traitta de l'affaire non ſeulement avec Ferdinand, mais avec Benedict, qui y eſtoit venu par le commandement de Ferdinand.

Les ſupplications de l'Egliſe, de ces Rois, & de ces Ambaſſadeurs ne purent émouvoir Benedict, d'executer ce que tant de fois il avoit promis ſans contrainte; au contraire il ſe rendoit de plus en plus tellement opiniaſtre, qu'il fut ſept heures à defendre ſa cauſe. Cette contumace déplût ſi fort à Ferdinand, qu'il ne pût ſi bien faire qu'il ne luy en témoignaſt quelques reſſentimens. Tellement que Benedict craignant d'eſtre violenté, ſortit de nuit, & s'eſtant embarqué au port le plus proche de Perpignan, ſe retira à Paniſchola, qui eſt une place forte ſur la mer, en l'Eſpagne citerieure non loing de Dertoſa.

Cet indigne procedé de Benedict, offenſa tellement Ferdinand, qu'il ſe reſolut de l'abandonner, & avant que de le faire en communiqua à tous les Princes qui eſtoient de cette obéïſſance, qui approuverent ſon deſſein, & envoyerent des Ambaſſadeurs à Narbonne, où l'Empereur attendoit quelle ſeroit l'iſſuë de leur entrepriſe, pour traitter avec eux, comme il fit, ainſi que nous verrons incontinant.

Il ſembla au Concile, que la franchiſe dont avoit uſé Gregoire, qui avoit ſi librement cedé, meritoit quelque reconnoiſſance, & auſſi que le degré d'où il eſtoit deſcendu eſtoit ſi haut, que ſi on ne l'euſt ſouſtenu par quelque ſorte d'honneur, il euſt eſté ridicule & contemptible à ceux qui l'avoient aſſiſté. Pour donc le conſoler en quelque choſe, par decret public il fut ordonné qu'il precederoit tous les Cardinaux, ſauf à ordonner autrement, au cas que Benedict vint à ceder, & de plus fut fait ſa vie durant Legat du S. Siege en la Marche d'Ancone avec toutes les plus grandes marques de Legat *à latere*. Pendant que les Ambaſſadeurs du Concile eſtoient allez en Arragon, l'on tint deux ſeſſions, la XVIII, & la ſuivante, où l'on ne parla point de l'affaire du Schiſme.

Mais à leur retour en la XX ſeſſion, qui fut le 30 Janvier 1416, l'Archeveſque de Tours chef de l'Ambaſſade, fit le rapport de ce qui s'eſtoit paſſé en leur negotiation, & leut quelques articles accordez à Narbonne entre le Roy des Romains & les Ambaſſadeurs du Concile d'une part, & les Ambaſſadeurs & Procureurs des Rois de Caſtille, d'Arragon & de Navarre, & des Comtes de Foix & d'Armagnac tenans le party de Benedict. Par leſquels il fut convenu, que ceux de l'obéïſſance de Benedict ſeroient convoquez au Concile par les Peres d'iceluy, & que les lettres ſeroient adreſſées aux Rois, Princes & Cardinaux, & aux Prelats de cette obéïſſance, & qu'un terme de trois mois leur ſeroit donné pour s'y trouver, à compter du jour de la preſentation de ces lettres au Roy d'Arragon à Perpignan ou à Barcelonne, ou en ſon abſence à ſon Vicaire; & que pareillement ceux de l'obéïſſance de Benedict convoqueroient par meſmes lettres les Prelats du Concile de Conſtance au meſme Concile: que ceux de l'obéïſſance de Benedict venans à Conſtance, l'union ſera faite d'eux avec le Concile, pour faire qu'il ſoit univerſel. Et d'autant que ceux de cette obéïſſance avoient declaré, qu'ils ne pouvoient en conſcience obéir à un Pape, que Benedict ne fuſt mort, ou n'euſt cedé purement, ſimplement & librement; il fut accordé, qu'au cas qu'il ne vouluſt ceder, qu'il ſeroit procedé contre luy par 1416.

le Concile uni par les voyes legitimes, & qu'il ſeroit depoſé ſans s'arreſter à ce qui avoit eſté fait à Piſe ; que les Cardinaux de Benedict venans au Concile ſeront admis avec les autres Cardinaux ; que le Concile approuvera toutes les diſpenſes, conceſſions & graces accordées par Benedict en ſon obéïſſance. Ces articles, & autres en conſequence d'iceux, eſtans leus, furent ratifiez par le Concile, & chacun promit de les entretenir.

En ſuite de ces articles accordez à Narbonne, le Roy Alfonſe d'Arragon, ſon Pere Ferdinand mort, envoya ſes Ambaſſadeurs à Conſtance, qui declarerent en la ſeſſion XXII, car en la XXI il ne s'y fit rien, que l'intention de leur Roy eſtoit d'executer le traité de Narbonne, & pour ce firent la convocation ſtipulée par le premier article : ce qui fut accepté par le Concile, & puis en executerent d'autres.

Aprés cela le Concile ordonna, que le Comte de Cardonne Ambaſſadeur du Roy d'Arragon, prendroit ſa ſeance aprés Jean Gerſon Chancelier de l'Egliſe de Paris, Ambaſſadeur du Roy au Concile.

Pour pourſuivre toûjours de plus en plus l'execution de ces articles, l'on leut en la XXIII ſeſſion la commiſſion donnée à quelques deputez par le Concile, pour citer Pierre de Lune qui s'eſtoit retiré au Chaſteau de Paniſchola, lieu de difficile accés, pour commencer à luy faire ſon procés, avec pouvoir d'oüir ſommairement les témoins, & rechercher toutes ſortes de preuves, pour en faire leur procés verbal, & puis en faire le rapport au Concile ; en l'autre ſuivante fut leuë la citation, qui devoit eſtre faite à Pierre de Lune pour comparoir au Concile, avec injonction à tous Rois & autres d'y contribuer.

Aux XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, & XXIX Seſſions, il s'y paſſa peu de choſe remarquable pour le fait de cette hiſtoire ; ſeulement en ſuite du traitté de Narbonne, les Ambaſſadeurs du Comte de Foix, & puis ceux du Roy de Navarre furent reçûs au Concile, comme ceux du Roy d'Arragon ; & l'on nomma quelques Officiers pour vaquer à ce procés contre Benedict : quoy fait, l'un d'eux dit que le centiéme jour auquel expiroit le temps dans lequel Benedict ſe devoit preſenter, eſtoit venu ; demanda en accuſant la contumace de Benedict, qu'il luy fuſt permis de le faire appeller à la porte de l'Egliſe, & que l'on deputaſt pour paſſer outre ; ce qui fut fait, & n'ayant comparu, fut requis qu'il fuſt declaré contumax : il fut dit que le Con-
1417. cile en delibereroit ; cela fut le 8 May, 1417.

Le Concile continuant toûjours la reformation commencée, en la XXX ſeſſion qui fut le 10 de Mars, approuva & ratifia la ſouſtraction d'obéïſſance faite par le Roy Alfonſe d'Arragon à Benedict, que ce n'eſtoit qu'une continuation de celle qu'avoit auparavant fait le Roy Ferdinand ſon Pere.

En la ſuivante ſeſſion il ne fut point traitté du fait de Benedict, mais bien en la XXXII, qui fut le 1 Avril, où les Officiers du Concile accuſerent de nouveau la contumace de Benedict, & fut dit qu'il ſeroit appellé par trois fois à la porte de la grande Egliſe, où il ne comparut non plus qu'auparavant, ni perſonne de ſa part : de cela il y en eut un acte, & à l'inſtant un des Commiſſaires deputez pour aller vers Benedict pour le citer en perſonne, fit ſon rapport qu'il avoit parlé à luy à Paniſchola, où il eſtoit avec ſes Cardinaux, Prelats & autres gens d'Egliſe, & quantité de perſonnes, l'avoit cité à comparoiſtre au 8 Mars. Sur quoy l'Advocat du Concile demanda, que puiſqu'il avoit mépriſé de répondre & de comparoiſtre, qu'il fuſt declaré contumax ; & fut leu par le commandement du Preſident un decret, par lequel Benedict fut declaré tel, & ordonné qu'il ſeroit paſſé outre juſqu'à ſentence definitive : à l'inſtant furent nommez des Commiſſaires pour informer contre luy tant par témoins que par actes, ſur les articles qui leur ſeroient mis en main, avec pouvoir de faire citer Benedict pour aſſiſter à la jurande des témoins, & à toutes les autres preuves.

Les XXXIII & XXXIV ſeſſions furent employées à citer de nouveau Benedict, à ce qu'il euſt à venir voir jurer les témoins, afin d'inſtruire le procés ; ce qui fut fait, & pluſieurs témoins oüis, & les informations rapportées en plein Concile avec les faits, ſur leſquels elles avoient eſté faites.

Il reſtoit encore quelques-uns des Princes, qui avoient aſſiſté au traitté de Narbonne, à venir au Concile, pour ratifier non ſeulement ce traitté, mais meſmes pour s'unir avec le reſte de la Chreſtienté pour faire une paix. Les Ambaſſadeurs de Jean Roy de Caſtille & de Leon, & Henry Infant de Caſtille furent reçûs au Concile en la ſeſſion XXXV, où ils firent le meſme acte que les Ambaſſadeurs d'Arragon cy-deſſus, en execution du traité de Narbonne; & le Concile confirma la ſouſtraction d'obéïſſance faite à Benedict en Caſtille. Aprés cela le Promoteur demanda s'il y avoit quelqu'un de la part du Comte d'Armagnac, & qu'il ſe monſtraſt. Le Chancelier de l'Univerſité de Paris dit que les Ambaſſadeurs du Roy de France avoient certain écrit, par lequel il paroiſſoit que le Comte d'Armagnac avoit intention de ſuivre le Roy: ce qui ne ſuffiſoit pas, comme remonſtra le Promoteur, tellement qu'il proteſta publiquement contre luy, vû le ſerment qu'il avoit fait d'executer le traitté de Narbonne.

Je ne trouve pas en ce lieu une choſe remarquée par nos hiſtoriens, que le College des Cardinaux deputa un nommé Lievin Nivelin Docteur en Decret vers le Duc de Bourgogne, qui luy preſenta une lettre de creance de la part du College des Cardinaux, ſcellée de trois ſeaux, du Doyen des Eveſques, du Doyen des Preſtres, & du Doyen des Diacres. Ce deputé repreſenta au Duc de Bourgogne l'eſtat du Concile, & le ſoin qu'avoient pris les Cardinaux à pourſuivre l'union de l'Egliſe: luy dit que la Chreſtienté eſtoit unie, excepté le Comte d'Armagnac qui tenoit pour Benedict declaré ſchiſmatique; que le College l'avoit envoyé à luy non ſeulement comme Duc de Bourgogne, mais comme celuy qui repreſentoit le Royaume de France, & à qui appartenoit le Gouvernement, le Roy eſtant detenu de maladie longue & faſcheuſe, le Dauphin trop jeune, le Comte d'Armagnac jugé ſchiſmatique, & la pluſpart du Conſeil du Roy adherant au Comte, qui eſtoit jugé tel en une ſeſſion publique au Concile, nonobſtant les excuſes frivoles de Maiſtre Jean Gerſon. Pour fin il ſupplia le Duc de trois choſes: la premiere, qu'il euſt pour recommandé le S. College, le Pape & l'eſtat du Concile en les aidant & favoriſant. La ſeconde, qu'il n'euſt point à adjouſter foy à ceux qui écriront contre le Concile: & la troiſiéme, qu'il euſt agreable ce qui ſeroit fait par le College tant ſur le fait de l'election, comme ſur la reformation de l'Egliſe.

En la XXXVI ſeſſion, afin que les choſes ſe paſſaſſent ſans precipitation, il fut ordonné que Benedict ſeroit de nouveau cité à comparoiſtre au Concile le 26 Juillet, pour oüir prononcer contre luy la ſentence definitive. Ce jour venu, les Peres aſſemblez, ſe tint la XXXVII ſeſſion, où aprés avoir fait ſçavoir ſi Pierre de Lune, ou quelqu'un pour luy, n'eſtoient point venus pour oüir la ſentence definitive donnée contre luy, la ſentence fut leuë & publiée, par laquelle Pierre de Lune, nommé Benedict XII, fut declaré parjure, fauteur du ſchiſme, perturbateur de l'Egliſe, ſchiſmatique & heretique, devoyé de la Foy, & violateur de l'article de l'unité de l'Egliſe Catholique, & comme tel fut privé de toute dignité de Pape, & à luy defendu d'en prendre le titre, & ſont delivrez tous ceux qui luy obéïſſoient de tout lien de fidelité & obéïſſance, avec defenſes de luy obéir; toutes ſentences, procés & cenſures revoquées, & tout ce qui peut avoir eſté fait en conſequence.

Le Concile aprés avoir depoſé trois Papes, les deux premiers volontairement, & ce dernier par force, crût qu'il reſtoit encore pour le repos de l'Egliſe, à preſcrire des regles qui furent jugées neceſſaires pour maintenir l'Egliſe en ſa pureté, & la garentir de pareille diviſion que celle qui l'avoit ſi long-temps travaillée. Il ordonna donc aux ſeſſions ſuivantes XXXVIII, & XXXIX, XL, XLI, que les Conciles à l'advenir ſe tiendroient de dix en dix ans en l'Egliſe: Que s'il arrivoit que deux priſſent la qualité de Papes, que du jour qu'un tel mal ſera découvert en un an, le Concile ſe tiendra pour y mettre ordre, avec admonition aux Rois & Princes d'y tenir la main. Aprés cela ſuivirent beaucoup de reglemens, que le Concile ordonna eſtre obſervez en cas que l'Egliſe fuſt affligée à l'advenir d'un tel malheur. Le Concile fit encore davantage, car il préſcrivit ce que devoit faire le Pape futur avec le Concile, ou les deputez des nations, pour reformer l'Egliſe tant en chef qu'en membres, & la Cour de Rome, en dix huit articles qui furent leus &

arreſtez

arreſtez en la ſeſſion, touchant le nombre & quantité de Cardinaux, les reſerves, les annates, ſervices communs & menus, les collations des benefices, & expectatives, appellations *ad Curiam*, les Offices de Chancelerie & Penitencerie, les commandes, la ſimonie, les diſpenſes, indulgences & les decimes : & fut arreſté, que nonobſtant l'abſence des Cardinaux de Pierre de Lune, il ſeroit paſſé outre à l'election d'un ſeul & unique Pape, que le Concile ordonneroit eſtre faite pour cette fois ſeulement, par les Cardinaux avec trente Prelats ou autres perſonnes Eccleſiaſtiques tirées des nations qui eſtoient au Concile, ſçavoir ſix de chacune d'icelles, qui ſeroient choiſis par les nations dans dix jours : ces cinq nations eſtoient l'Italienne, la Françoiſe, l'Allemande, l'Angloiſe, & l'Eſpagnole. L'on dreſſa auſſi par articles ce qui devoit eſtre obſervé par ceux qui ſeroient nommez pour l'election, & par ceux qui devoient eſtre protecteurs & gardes du Conclave, que l'Empereur, autres Princes, & Grands jurerent les premiers, puis les Electeurs des nations, & de ſe porter en ce fait avec toute la charité Chreſtienne qui ſe pourroit deſirer. Enfin les Cardinaux avec ces Electeurs entrerent en Conclave, qui fut en la maiſon de Ville de Conſtance, le 11 Novembre, pendant la quarantiéme ſeſſion, où ayant eſté ſix jours, éleurent pour Pape *Odo de Columna* de l'ancienne famille des Colomnes, Cardinal de Saint George au Voile d'or, qui voulut eſtre nommé Martin V, & fut couronné le 21 Novembre enſuivant. L'Empereur aſſiſta à cette ceremonie, comme il avoit fait en toutes les ſeſſions du Concile, excepté lors qu'il fut en France & en Arragon, comme nous avons dit cy-deſſus.

Martin V. Le Pape Martin reconnu du Concile y preſida en la XLII ſeſſion, où il fit lire ſa Bulle, par laquelle du conſentement du Concile il décharge l'Empereur Sigiſmond, & Loüis Duc de Bavieres, de la perſonne de Balthaſar de Coſſa dit Jean XXIII, qu'ils avoient gardé depuis deux ans & demi, ſuivant le Decret du Concile : Onuphre dit qu'il fut gardé fort rudement prés de quatre ans.

Quelques Hiſtoriens quand ils ont parlé de cette priſon ont dit qu'elle fut à Heidelberg, d'autres à Gothlebes, & nous l'ont repreſentée tres-rude, ne luy ayant pas eſté permis d'avoir aucun Italien prés de luy pour ſon entretien, non pas meſme un domeſtique, eſtant gardé & ſervy par des Allemans, avec leſquels il ne pouvoit avoir aucune conſolation, n'entendant leur langue, ni eux la ſienne.

Cependant en France le Roy & Monſieur le Dauphin firent faire une grande aſſemblée de Prelats, de ſon Grand Conſeil, de la Cour de Parlement, de pluſieurs Abbez, Docteurs & Maiſtres de l'Univerſité en la grande Chambre du Parlement, ſur la réponſe qui eſtoit à faire à Loüis de Fliſco venu vers le Roy, luy faire ſçavoir l'election du Pape Martin, & auſſi ſur ce qui eſtoit à faire pour reduire l'Egliſe de France en ſes anciennes franchiſes & libertez ; & fut reſolu pour ce dernier point, que l'Ordonnance de l'an 1406 ſeroit entretenuë, & que doreſnavant aux Egliſes Cathedrales, Collegiales & Conventuelles, & autres benefices électifs y ſeroit pourveu par election ou poſtulation des Chapitres, Colleges & Convents des Egliſes tant Regulieres que Seculieres ; que ces elections ou poſtulations Canoniquement faites ſeroient confirmées par le Souverain ſans moyen ; & pour le regard des benefices non électifs, il y ſeroit pourveu par les preſentations, collations, & inſtitutions de ceux auſquels de droit commun, privilege ou couſtume il appartient, nonobſtant & ſans avoir égard aux reſerves generales ou ſpeciales de qui que ce ſoit, auſquelles meſmes ſeroit oppoſé le decret du Pape ou de ſon authorité, juſqu'à ce que le Concile General en euſt autrement ordonné. Cette reſolution fut agrée par le Roy aprés en avoir pris conſeil de ceux de ſon ſang ; car c'eſtoit reduire quant à ce point les Egliſes & perſonnes Eccleſiaſtiques en leur ancienne liberté & diſpoſition du Droit Canon.

Le 26 Février 1417, le Dauphin Lieutenant General du Roy vint au Parlement, où il preſida, & par la bouche du Premier Preſident fit deffenſes à ceux de l'Univerſité, qu'ils n'euſſent à determiner l'obéiſſance au Pape qui avoit eſté reconnu & éleu à Conſtance, ni ſur ce faire aucune aſſemblée, ni deliberation, juſques à ce que par le Roy & ſon Conſeil en euſt eſté premierement adviſé & deliberé.

Le

Le nouveau Pape, pour faire paroiſtre à la Chretienté le deſir qu'il avoit de faire de bons reglemens, en la ſeſſion XLIII, qui fut le 21 Mars, en executant ce qui avoit eſté arreſté par le Concile en la ſeſſion XL touchant les XVIII articles de reformation, fit publier quelques decrets, non pas ſur tout, mais ſur une partie, comme ſur les exemptions, les unions des benefices, ſur les fruits des benefices, ſur les diſpenſes, les decimes, & ſur les habits des Eccleſiaſtiques ; & en la penultiéme ſeſſion, ſuivant auſſi ce qui avoit eſté arreſté avant ſon election, il indiſt le prochain Concile univerſel à Pavie dans cinq ans ; ce que le Concile approuva, & l'Empereur auſſi. Enfin en la derniere ſeſſion qui fut la XLV, le Pape donna l'abſolution, qui 1418.
d'ordinaire ſe donne aux Conciles, & tous ſe retirerent.

Nos François qui eſtoient au Concile, qui avoient charge par leurs inſtructions de preſſer la reformation, & que l'Ordonnance de l'an 1406 fuſt approuvée, quelque diligence qu'ils purent faire furent éludez, tant par le Pape que par ceux qui avoient la principale authorité. Car l'Empereur qui ne paroiſſoit pas amy de la France, & les Cardinaux de Plaiſance, de Chalant, & de Piſe principaux Gouverneurs du Pape Jean XXIII, & de celuy-cy, avoient tenu la main à ce qu'ils ne fuſſent écoutez ; eſperans par ce moyen avoir part aux grandes ſommes de deniers qui ſe tiroient de ce Royaume, par les proviſions, collations & graces des benefices. Voilà pourquoy derechef au mois de Novembre le Parlement à la pourſuite du Procureur General s'aſſembla pour aviſer ce qui eſtoit à faire ſur cela : enfin aprés pluſieurs deliberations fut de nouveau arreſté, que cette meſme Ordonnance du 18 Février 1406, ſeroit miſe à execution, reſervé les graces expectatives du Pape Jean quant à un benefice tant ſeulement.

Voila' quelle fut la fin du Concile de Conſtance, qui dura quatre ans & ſix mois, où l'on ne pût ſi bien faire, qu'il ne reſtaſt des étincelles de ce malheureux & miſerable Schiſme, qui furent difficiles à éteindre, tant les choſes bonnes ont de peine à prevaloir pardeſſus les mauvaiſes.

Pour Gregoire XII, & Jean XXIII, ils en demeurerent à ce qui avoit eſté arreſté au Concile. Gregoire mourut avant meſme la fin du Concile à Recanati, aucuns diſent de melancholie de ſe voir décheu tout à coup de ſa grandeur, ne luy eſtant reſté que la Legation de la Marche d'Ancone, & le Decanat du College des Cardinaux ; & Jean XXIII, ayant corrompu ſes gardes pour trente mille ducats, ſe delivra de captivité, & vint à Florence, où il ſe proſterna aux pieds du Pape Martin 1419.
avec larmes, & en l'eſtat qu'un homme ſorty d'une miſerable captivité pouvoit eſtre. Le Pape le reçût fort humainement, & en memoire de ce qu'il avoit eſté, l'aggregea au nombre des Cardinaux, & le fit Doyen du College, & luy fit avoir un ſiege un peu plus eminent que les autres. C'eſtoit certes peu de conſolation aprés une ſi haute chûte ; qui fait que l'on peut remarquer en luy un merveilleux exemple de l'inconſtance de la Fortune, de luy à qui les Princes, les Rois, l'Empereur meſme, non ſeulement luy avoient obéï, mais s'eſtoient proſternez devant luy, & luy avoient baiſé les pieds. Mais il ne demeura gueres en cét eſtat ; car ſix mois aprés ennuyé de mener une vie pure privée, il mourut à Florence où l'on luy fit une ſuperbe pompe funebre.

Il ne reſtoit donc plus que Benedict, ou Pierre de Lune, le plus prompt à promettre la paix, mais le plus opiniaſtre & retif à ne la point donner : il avoit quelques Cardinaux en petit nombre prés de luy à Paniſchola, qui l'entretenoient tellement en ſon ambition, qu'il ne quitta jamais le nom de Pape.

Le Pape Martin ne pouvant ſouffrir qu'un ſeul homme fuſt cauſe d'un ſi grand trouble, envoya le Cardinal de Saint Euſebe Florentin Legat en Arragon, pour luy enjoindre ſous peine des cenſures Eccleſiaſtiques de ceder. Les Cardinaux qui eſtoient avec luy, informez particulierement de ce qui avoit eſté reſolu au Concile, le ſupplierent de penſer à la paix de l'Egliſe ; qu'il falloit ceder, que ſes deux Contendans avoient obéï. Benedict ne leur répondit franchement ; mais qu'il s'aſſembleroit avec le Pape Martin, & verroit ſi ce que l'on diſoit de luy, eſtoit vray, s'il menoit une ſi bonne vie ; & qu'ils ne s'en travaillaſſent plus. De quatre Cardinaux qu'il avoit, deux le laiſſerent, qui furent trouver Martin V, qui les confirma en leurs

leurs titres; il ne luy en reſta plus que deux, l'un eſtoit Chartreux, l'autre nommé Julien d'Obla. Auſſi-toſt toute l'Eſpagne reconnût Martin, & aprés les Eſcoſſois, & Armagnacs, & par ainſi toute la Chreſtienté fut uniforme en ce point, fors le petit lieu de Paniſchola en Catalogne, où s'eſtoit retiré Benedict, qui menaçoit en-
1422. core la Chreſtienté de nouveaux troubles. Car le Pape Martin en l'année 1422, portant le parti de Loüis III Duc d'Anjou Roy de Naples, luy confera le titre & l'inveſtit de ce Royaume, dont Alphonſe Roy d'Arragon ſe ſentant offenſé, rechercha tous les moyens de ſe vanger. Cependant le temps aſſigné pour la tenuë du Concile general, ſuivant ce qui avoit eſté arreſté à Conſtance, approchoit. Le Pape Martin envoya à Pavie lieu deſtiné à cét effet; quelques François & Allemans s'y trouverent; mais à cauſe de la peſte qui y ſurvint fort cruelle, les Peres transfere-
1424. rent, du conſentement des nations, le Concile à Sienne, où en l'an 1424, il ſe rendit grande multitude de Prelats & Deputez. Alfonſe penſa que c'eſtoit là une bonne occaſion de ſe venger du Pape Martin, remit ſus les pretenſions de Benedict, envoya à cét effet un Ambaſſadeur à ce Concile; qui par argent & par promeſſes fit ce qu'il pût pour établir l'obéïſſance de Benedict, & detruire celle de Martin. Mais comme il travailloit à ce mauvais deſſein, arriva la mort de Benedict, qui finit ſes jours en ſon obſtination dans ſon Chaſteau de Paniſchola.

Alfonse ne ſe ralentit pas pour cela, mais plus chaud & plus ardent en ſa vengeance, fit que deux Cardinaux Julian Dobla, & Cartuſianus, qui eſtoient prés de Benedict, éſlûrent pour Pape Gilles de Munion Eſpagnol Chanoine de Barce-
Clement VIII. lonne, qui prit le nom de Clement VIII, qui auſſi-toſt créa des Cardinaux, & fit tous actes de Pape.

Les Peres aſſemblez à Sienne preſentans ce malheur, donnerent un decret contre tous ceux qui aprés la mort de Pierre de Lune demeureroient en leur endurciſſement, ſans vouloir reconnoiſtre celuy que l'Egliſe & le Concile general reconnoiſſoient. Et peu aprés le Pape Martin craignant que ce mal ne priſt racine par la tenuë du Concile, commanda aux Peres aſſemblez de ſe retirer, & indit un autre Concile à Baſle à ſept ans de là, comme il eſtoit ordonné par le decret du Concile de Conſtance. Et pour éteindre du tout le mal qui pouvoit par le temps faire de grands progrez, le Pape traita avec le Roy d'Arragon, & envoya vers luy le Cardinal Pierre de Foix Legat, entre les mains duquel par le commandement du Roy
1429. d'Arragon, & à la perſuaſion d'Alfonſe Borgia, l'Antipape Clement remit tout ce qu'il pretendoit au Papat, aprés avoir eſté quatre ans à remettre ſon droit, & fut fait par le Pape Eveſque de Majorque. Mais les Cardinaux qu'il avoit créez ſe démirent volontairement, & ces deux, ſçavoir Dobla & Cartuſianus, qui avoient toûjours aſſiſté Benedict, ni voulu obéïr, au contraire perſiſté en leur pertinacité, furent mis en de tres dures priſons par le commandement du Legat, où ils moururent de deplaiſir & de miſere. Et ainſi ce Schiſme aprés avoir travaillé l'Egliſe cinquante un an durant, fut du tout aſſoupi par la prudence du Pape Martin V, qui demeura ſeul & unique Pape en l'Egliſe, reconnu de toute la Chreſtienté.

FIN.

THUANA.

Une perſonne de diſtinction à Paris, ayant bien voulu nous communiquer un Manuſcrit du Thuana, *qu'elle nous a aſſuré venir de M. Pierre du Puy ; nous n'avons pas crû pouvoir nous diſpenſer de donner ici cet ouvrage d'aprez une copie fidele de ce Manuſcrit.*

THUANA*.

LE Comte de Caiazze eſtoit fort aimé du Roy Charles IX, & avoit meſme une grande charge à l'infanterie. Il alla en Italie pour quelques affaires, & ſur ce qu'il eſtoit ſoupçonné d'eſtre Huguenot, le Pape Pie V le fit prendre par l'inquiſition. Incontinent le Roy y envoya le Marquis de Piſani, avec charge fort expreſſe de le tirer de priſon, & de l'amener en France, attendu qu'il eſtoit officier du Roy, & un de ſes ſujets. Le Marquis fut à Rome, parla au Pape, fit ſa charge. Le Pape demanda temps pour en deliberer. Le temps ſe paſſa ſans reſponſe. Le Marquis retourna voir le Pape, le preſſa de ſe reſoudre, & le pria de la part du Roy de le contenter, & que s'il ne le faiſoit dans huict jours, il avoit charge de faire choſe qui déplairoit à ſa Sainteté. Les huict jours paſſés ſans reſponſe, le Marquis retourne à l'audience, dit que ſi dans le lendemain on ne lui rendoit le priſonnier, qu'il avoit charge d'emmener l'Ambaſſadeur ordinaire du Roy, & que par ce moyen le train ordinaire des Benefices n'iroit comme il avoit accouſtumé. Le Pape fut conſeillé par les Cardinaux de le rendre, avec grande faſcherie ; diſant en particulier, que le Roy lui avoit envoyé un *imbriaco* [a]. Le priſonnier lui fut rendu, & fut lors ſçeu dans Rome, que le Marquis de Piſani ne beuvoit point, & que l'opinion que le Pape avoit de luy eſtoit fauſſe. Cecy arriva en l'an 1568, ou 69. Aucun hiſtorien n'a eſcrit cette hiſtoire, qui eſt notable ; & ne l'a eſcrite à cauſe qu'il n'en a point de memoires : toutesfois que s'il en ſçavoit l'année, le Marquis de Piſani luy en fit un recit ſi particulier, qu'il en ſçait aſſez pour l'eſcrire [b].

Les Bulles d'excommunication contre la Roine de Navarre ne ſont dans les Bullaires. M. le Chancelier de l'Hoſpital l'empeſcha, & M. le Conneſtable. L'on n'a pas eu ce ſoin pour celle contre le Roy Henry IV, qui s'y trouve à la honte de ceux qui gouvernent.

Le Marquis de Piſani eſtoit un des plus grands Miniſtres, qui ayent eſté en France. Les Eſpagnols le tenoient pour tel. Eſtant en Eſpagne il receut quelque affront des habitans d'une ville par où il paſſoit. Il ne ceſſa envers le Roy, qui fit ce qu'il pût pour l'appaiſer, que les habitans ne vinſſent lui demander pardon en corps. Depuis le Roy d'Eſpagne en fit grand eſtat. Il diſoit que s'il croyoit reſſembler de mine aux Eſpagnols, il ne ſe monſtreroit jamais en public.

Quand

* *Thuana.*] Le *Thuana* eſt un recueil de pluſieurs traits d'hiſtoire, &c. que Meſſieurs du Puy avoient ouï dire à M. de Thou. M. Sarrau, Conſeiller au Parlement de Paris, tranſcrivit en 1642 l'exemplaire même de M. Pierre du Puy ; & vingt ans aprez le Manuſcrit de M. Sarrau étant tombé entre les mains de M. Daillé le fils, Iſaac Voſſius qui étoit alors à Paris en obtint une copie, & à ſon retour en Hollande il fit imprimer cet ouvrage en 1669 ſous ce titre : *Thuana, ſive excerpta ex ore Jac. Aug. Thuani. Per F. F. P. P.* Il fit en même tems imprimer le *Perroniana*, qu'il avoit auſſi eu de M. Daillé. Mais ces editions ayant été faites ſur une fort mauvaiſe copie, elles étoient pleines de fautes ; ce qui obligea M. Daillé à en donner une à Rouen, qu'il intitula ſimplement *Perroniana et Thuana. Editio Secunda.* Dans cette ſeconde edition il rangea les articles du *Thuana* ſelon l'ordre de l'alphabet, comme il avoit déja fait à l'égard du *Perroniana*, & y joignit quelques Notes. Nous donnons ici ſes Notes ; mais du reſte nous nous ſommes conformez au Manuſcrit original, où l'ordre alphabetique n'eſt point obſervé. Outre les Notes de M. Daillé on trouvera pluſieurs Remarques de M. le Duchat, qui nous ont été communiquées par M. Des Maizeaux, lequel en a auſſi ajouté quelques unes de ſa façon. Les Notes de M. Daillé ſont diſtinguées par un *D* à la fin, celles de M. le Duchat par *L. D*, & celles de M. Des Maizeaux par *D. M.*

(a) Un *Imbriaco*] c'eſt à dire, un Ivrogne. *D.M.*

(b) *Il en ſçait aſſez pour l'eſcrire.*] Cette hiſtoire ſe trouve dans les Memoires de la Vie de M. de Thou, Liv. I. p. 20. Ed. Lond. Le Comte de Gayaz s'appelloit Galeas de S. Severin. *D.*

*Quand le Pape Sixte luy dit, qu'il lui commandoit qu'il ſortit de ſon Eſtat dans huiɫt jours, il luy reſpondit, que ſon Eſtat n'eſtoit ſi grand qu'il n'en ſortiſt bien dans vingt-quatre heures, & qu'il le feroit.

Il eſtoit de grande Maiſon. Il aimoit les hommes Sçavants, & toutesfois ne ſçavoit rien. Aux armées il eſtoit tousjours prés du Roy, tout armé, eſtant meſme fort âgé ; & le Roy diſoit, ſi tous ſes gentils-hommes eſtoient auſſy diligens & ardens à le ſervir que luy, qu'il ne ſeroit beſoin de trompettes.

Je ne cognoy homme de qui la vie fût plus belle à eſcrire que de ce grand homme : car elle fut une perpetuelle Ambaſſade, occupée en de grans affaires, dont il ſortoit fort genereuſement.

* [Le pape Sixte v, quand il arriva à Rome, eſtoit ſi pauvre, qu'ayant amaſſé quelques aumoſnes, il s'alla preſenter à la boutique d'un rotiſſeur, où il mit en deliberation en luy meſme, s'il employeroit ſon argent à un bon repas, & à aſſouvir la faim qui l'affligeoit, ou bien à une paire de ſouliers dont il avoit beſoin. Eſtant en cette meditation, un marchand remarquant en luy une action extraordinaire, luy demanda ce qu'il faiſoit. Il lui dit franchement, qu'il eſtoit aprés à vuider une conteſtation entre ſon ventre & ſes pieds, qui avoient également beſoin d'aſſiſtance ; ce qu'il dit d'une façon ſi agreable, que le marchand voyant de la vivacité en cet eſprit, l'emmena chez luy, le fit bien diſner, & decida par ce moyen le different qui l'embaraſſoit. Il s'en eſt ſouvenu eſtant Pape, & fit du bien à ce marchand. Il haïſſoit mortellement les Eſpagnols, & avoit deſſein de reünir le Royaume de Naples au ſiege de Rome. L'on intercepta des lettres de l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, qui en eſcrivant au Roy ſon maitre, diſoit, que le Pape eſtoit un tres-meſchant yvrogne. Sixte eſtoit fils d'un porcher, & fut Cordelier.]

Le Pape Pie v eſtoit fort ſevere ; il avoit eſté Religieux d'un des Ordres des Mendians. Il ſçavoit les vices qui regnoient dans ces Monaſteres, & fut en penſée de leur faire defenſe de prendre & recevoir des Novices, & voulut en faire une Bulle : mais il en fut deſtourné par quelques Cardinaux, qui luy dirent, que c'eſtoit pour perdre tous les Monaſteres, principalement des Mendians, où il n'y en entre que des jeunes pour la pluſpart.

Nous avons eu deux Cardinaux en France, qui ſont parvenus à ce degré contre la volonté des Roys, & aux depens de leurs affaires, les Cardinaux de Ramboüillet & de la Bourdaiziere [a]. Cela a deſtourné nos Roys de ſe ſervir d'Eccleſiaſtiques pour les Ambaſſades en Italie.

Le Cardinal de la Bourdaiziere, aprés avoir eſté fait Cardinal, ne vint plus en France, & amaſſa de grands biens en Italie ; il eſtoit grand meſnager. Il eut un Baſtard. Aprés ſa mort, ſes parens, qui eſtoient en France, comme Madame de Sourdis & M. de la Bourdaiziere, furent en Italie, pour recueillir cette ſucceſſion. Ils trouverent ce Baſtard, nommé, ce me ſemble, Alfonſe, qui eſtoit en poſſeſſion, en vertu d'une Bulle ſecrette, qui porte que les fils des Cardinaux leur ſuccedent *ab inteſtato*, aux biens qu'ils ont acquis à quarante milles de Rome. Ce baſtard n'avoit que cette bulle pour luy (ailleurs il n'y euſt point eu de procez, & n'euſt oſé paroiſtre) qu'il ne monſtroit point, & ne la voit on point, ni n'eſt inſerée dans le Bullaire. Les parens ſe défendoient par le droiɫt commun contre les Baſtards, & principalement des Preſtres. Le procez eſtoit pendant à la Rote, & dura plus de dix ans. Le Roy preſſoit le Pape pour les parens François, & quelques Cardinaux auſſi ; le Pape, qui eſtoit Pie v, rigide cenſeur, voulut caſſer cette Bulle, comme honteuſe. Les autres Cardinaux s'y oppoſerent. Enfin il fut dit à ces parens qu'ils s'accordaſſent, & que jamais ils ne verroient la fin de ce procez, à cauſe de cette Bulle, que l'on ne vouloit enfraindre. Le Baſtard donna vingt mille eſcus, & demeura fort riche. Le Cardinal Serafin, qui eſtoit lors Auditeur de la Rote, racontoit cette hiſtoire, & diſoit qu'il n'avoit jamais veu cette Bulle, mais qu'elle eſtoit tenue comme certaine. Il y a encores à Rome des enfans de ce Baſtard, un Camerier, qui vint ici il y a dix ans.

* *Cet article ne ſe trouve point dans le Manuſcrit.*

([a]) *Deux cardinaux*, &c.] M. de Thou auroit pû ajouter ici Anne d'Eſcars cardinal de Givry, promû à cette dignité en 1596, ſans la participation du Roy, qui ſe defioit de lui, comme ayant été de la Ligue. Voyez les Lettres du Cardinal d'Oſſat. *L. D.*

M. de Thou fut envoyé par le feu Roy, durant la Ligue, vers M. le Duc de Nevers, qui eſtoit à Nevers, tenant comme un parti neutre, & ce pour luy demander en preſt pour le Roy, une ſomme de quarante mil eſcus, qu'il avoit à Francfort, du reſte de ſon partage de Mantouë, que ſon frere aiſné luy envoyoit. Là il fut fort bien receu, il diſnoit tous les jours avec luy. Le Duc ne ſoupoit point : tous les ſoirs après le ſouper il l'envoyoit querir, & luy donnoit deux pages fort bien appris, pour le ſervir. C'eſt le Prince le mieux ſervi du monde. Il eſtudioit les Cartes, où il eſtoit fort ſçavant. Il ne luy eut pas ſi toſt ouvert la bouche pour les quarante mil eſcus, qu'il luy mit entre les mains toutes les lettres de change, ſans autre aſſeurance. Il arriva lors qu'il eſtoit là, que le Duc le mena à l'egliſe ouïr le ſermon de l'Abbé de Ste Foy, depuis Eveſque de Nevers, qui eſtoit grand Ligueur. Il preſcha fort ſeditieuſement contre le Duc & luy, & ſur la conference qu'ils avoient eu enſemble. Le ſermon fini, le Duc l'envoya querir, & parla à luy rudement, & l'Abbé luy demanda pardon, & le contraignit le lendemain de dire le contraire de ce qu'il avoit preſché, & dit, que ſi le feu Roy en euſt fait autant, qu'il n'euſt eſté tué à S. Cloud par un frere Preſcheur. Quelques années après, comme M. de Nevers pourſuivoit le payement de cette ſomme, qu'il avoit ſi liberalement preſtée, M. d'O, qui avoit la ſuperintendance des finances, lui bailla de mauvaiſes aſſignations. M. de Nevers trouva par occaſion M. d'O à la chambre du Roy, où en preſence de ſa Majeſté, & de pluſieurs Seigneurs, il luy dit injures, l'appella petit coquin, voleur, larron, & qu'il le feroit pendre. Le Roy l'appaiſa, & luy promit le faire payer. M. d'O dit qu'il eſtoit Gentilhomme : M. de Nevers reſpondit, Je le ſçay bien ; je n'attaque point vos peres, mais voſtre perſonne. M. le Mareſchal de Biron, qui n'aimoit ni l'un ni l'autre, dit ; ce boiteux, entendant M. de Nevers, ne fit jamais mieux.

Parlant encores de M. de Nevers, & que c'eſtoit un Prince fort liberal, dit, qu'eſtant près de luy plus de trois ſemaines, avec tout ſon train, comme il fut preſt à partir, & qu'il fut queſtion de payer à l'hôtellerie, on luy dit, que tout eſtoit payé. M. de la Trimouille luy en fit autant, & à M. de Calignon, eſtans envoyés par le Roy, pour faire les partages d'entre luy & Madame la Princeſſe de Condé.

Bandel [a], qui a fait des *Nouvelles* en Italien, eſtoit chez Jules Scaliger à Bourdeaux.

Lors qu'il [b] ſe mit à eſcrire l'Hiſtoire, il n'avoit jamais eſcrit en proſe ; que le commencement luy couſta beaucoup.

Stadius, grand mathematicien, diſputa la chaire de Ramus contre Breſcius, fort jeune. L'aſſemblée, pour juger auquel des deux appartiendroit cette chaire, fut tenuë chez M. le premier Preſident de Thou, où furent appellez pluſieurs grands perſonnages. M. de Foix preſidoit, M. Houlier, Conſeiller en la Cour des Aydes, y eſtoit, qui ſe fit admirer ; Regi ou Regius, Pelerin & pluſieurs autres. Les gaiges furent parti aux deux contendans par moitié.

M. Houlier eſtoit un tres-ſçavant homme, fils du Medecin, tres-habile homme. Il ſçavoit beaucoup de choſes. Il eſtoit fort eloquent, ſçavoit bien l'Hiſtoire. Ils avoient eſtudié aux loix à Toulouſe M. du Puy, le Fevre, & lui. Il eſtoit grand railleur & faiſoit un conte fort proprement & eloquemment. Il avoit fort voyagé ; ſe mocquoit de ceux qui eſtoient ſi curieux en livres.

Ils s'aſſembloient tous les dimanches & feſtes aux Cordeliers, dans le cloiſtre, depuis huict heures juſques à onze, Meſſ. Pithou, du Puy, le Fevre, de Thou, Houlier, Hotman, quelquesfois Servin, qui ſervoit pour faire rire [c]. M. Houlier ſe mocquoit

(a) *Bandel.*] Matthieu. Dans la Dedicace de la troiſiéme Partie de ces *Nouvelles* à Jules Scaliger, il parle de celui-ci, comme notoirement deſcendu des *la Scala* Princes de Verone. *L. D.*

(b) *Lorſqu'il*] M. de Thou. *D. M.*

(c) *Servin - - - pour faire rire.*] Louis Servin, Avocat géneral, mort fort vieux l'an 1626, en faiſant ſa charge en orateur veritablement Chrêtien, & toujours porté à procurer le ſoulagement du peuple. Voyez le *Mercure François* ſous cette année-là. Comme Henri IV avoit témoigné en plus d'une occaſion, qu'il ne tenoit pas Servin pour fort ſage, il n'eſt pas étonnant que d'autres parlaſſent comme le monarque. Mais la verité eſt que ce que Henri, nouvellement reconcilié avec le Pape & avec les Jeſuites, entendoit par ce defaut de ſageſſe, dont il taxoit Servin,

mocquoit de luy, & luy faiſoit accroire de grandes abſurditez. Là ils communiquoient des Lettres, & falloit eſtre bien fondé pour eſtre de leur compagnie : & pour moy, je ne faiſois qu'eſcouter. Cette compagnie ſe trouvoit chez moy les feſtes après diſner, où M. Scaliger eſtoit ſouvent. J'ay appris tout ce que je ſçay en leur compagnie.

Le bon homme Mazin d'Elbene diſoit en proverbe Florentin, parlant des familles de Florence, *tutti Giuſti buoni, e tutti Gondi triſti.*

Je fus en Italie avec M. de Foix, qui avoit des valets de toutes nations. Il avoit un Allemand pour apothicaire, qui ſe ſervoit d'antimoine, qui avoit un tel effect, qu'en moins d'un jour il gueriſſoit parfaitement. Il panſa tous les valets, qui furent tous malades à l'arrivée ; mais tous moururent au retour ſept ou huict mois aprés. L'on diſoit que l'antimoine en eſtoit cauſe.

Eſtant à Padouë, Auguſtinus Niphus, neveu de ce grand Philoſophe Auguſtinus Niphus, me parla de Scaliger, & me dit, que la verité eſtoit qu'il ne venoit point des Scaligers de Verone, & qu'il venoit de Benedetto Bordone, qui demeuroit à la *ſtrada della ſcala* à Veniſe, & m'aſſeura qu'il eſtoit ainſi. Comme j'en voulus parler à M. de Foix, M. de Foix dit que Niphus ſe plaignoit fort de Julius Scaliger, pour ce qu'il avoit meſpriſé ſon oncle, & qu'il ſemoit cette impoſture de ſa famille pour ſe venger de luy, & que ce qu'a eſcrit Schoppius a pris ſon origine de Niphus, qui le diſoit à tout le monde. Ce fut en 1573, que Niphus me fit ce conte.

Lipſius diſoit ſur ce debat de l'origine de Jules & Joſeph Scaliger, que ceux de Verone devroient tirer leur origine de ceux-ci, à cauſe de leur doctrine, & qu'ils eſtoient plus nobles que Verone entiere.

M. de Foix avoit avec lui en Angleterre Giſanius. Jules Scaliger vint en France avec les Fregoſes. Il avoit avec lui Bandel, l'auteur des *Nouvelles*.

Voſtre Pere [a] m'a fait cognoiſtre Benedetto Manzuolo, Agent en France pour le Cardinal d'Eſte, & depuis Eveſque de Reggio. Il avoit toute ſa vie travaillé ſur Theophraſte *de Plantis*, & l'avoit reſtitué par l'aide des Manuſcrits, & par ſon eſprit. Il y avoit une lacune, ſur laquelle il avoit long temps reſvé. Il pria voſtre pere de luy faire voir M. Scaliger. Ils ſe virent un jour chez voſtre pere, où j'avois aſſignation, & ne m'y peus trouver ſi toſt. Incontinent il luy communique ce lieu deſeſperé. Scaliger n'eut pas ſitoſt leu ce lieu, qu'il le reſtitua ſi heureuſement, que Manzuolo l'admira, & dit depuis, qu'il croyoit qu'il euſt un eſprit familier ; admirant cet eſprit. Voſtre Pere me monſtra le lieu, dont il ne me ſouvient pas.

Le Mareſchal de Biron le pere avoit eſtudié, & ſi n'en faiſoit point de ſemblant. Il eſtoit parvenu à ces grandes dignitez par degrez, bien qu'il fut de grande Maiſon. Il fut ſimple ſoldat, & a paſſé par toutes ſortes d'honneurs militaires. Il me dit qu'il avoit eu trente ſept Commiſſions du Roy pour commander. Il a eſté deux ans Chancelier, & exerça fort bien cette charge, & ſans deſordre. M. de Beaulieu avoit le ſceau, & M. de Biron la clef, & eſtoit preſent lors qu'on ſcelloit. Il diſoit, je feray bien l'eſtat de M. le Chancelier, mais il ne ſçauroit faire le mien. Il diſoit qu'il faiſoit baſtir une belle gallerie à Biron, où il ſe feroit peindre en tous les grades militaires, où il avoit paſſé ; ſçavoir, depuis le ſimple ſoldat juſqu'au General d'armée ; & que c'eſtoit de la façon qu'il falloit venir à eſtre Mareſchal de France, non pas de ſimple Clerc des vivres, ſe mocquant du Mareſchal de Rets.

Il eſtoit fort colere, & gourmandoit hardiment les Grands. Il avoit deux Clercs (il les appelloit ainſi) qui couchoient dans ſa chambre, & les reveilloit la nuict, pour leur faire eſcrire tout ce qu'il devoit faire le jour ſuivant, & les exploits de guerre qu'il avoit faits, & au bout du mois il les faiſoit mettre en ordre. J'en ay veu quelques uns, & ay fait la cour à ſon fils pour en avoir, qui me les promit, & donna charge

vin, étoit proprement l'averſion conſtante de celui-ci pour les Jeſuites, & ſa grande ardeur à defendre en toutes occaſions les libertez de l'Egliſe Gallicane, & l'independance des Souverains contre les Papes. Le Preſident de Gramont, quelque animé qu'il paroiſſe contre Servin, ne lui trouve que ces deux defauts. Voyez ſon Hiſtoire, liv. xv. *L. D.*

(a) *Voſtre Pere.*] Claude du Puy, Conſeiller en Parlement. *D.*

charge à M. le Prevoſt de les mettre en ordre. Le Roy me dit, que je ne m'en devois ſervir, pour n'eſtre pas bien certains. Il haïſſoit fort ces deux Birons, pere & fils, depuis la mort du fils.

Durant le regne de Pie v [a], l'Inquiſition eſtoit fort rigoureuſe. Muret me dit, « nous ne ſçavons que deviennent les gens icy. Je ſuis esbahy quand je me leve, « que l'on me vient dire, un tel ne ſe trouve plus : & ſi l'on n'en oſeroit parler. » L'Inquiſition les executoit promptement.

Il eſtime fort Adriani, Hiſtorien de Florence, bien qu'en Italie il ne ſoit eſtimé, à ce que luy a eſcrit le Cardinal Sforce. Par cet Auteur il ſe voit, que les choſes qu'a eſcrit M. de Monluc en ſes Commentaires, ne ſont pas ſi grandes qu'il les fait. Il eſtoit Gaſcon & vantard. Il y a de tres-bonnes choſes dans Monluc.

Il y a eu de noſtre tems des Hiſtoriens [b] comparables aux anciens, ſoit en ſtile, en prudence, & en bon ordre. Il marque Buchanan, Heberſtenius *de Rebus Moſcoviticis*, Conneſtaggio de l'Union de Portugal, les Memoires de Mendozze qui eſtoit icy durant la ligue. Il eſtime auſſi Ubbo Emmius.

Il y a quelque temps, & ſemble que ce fut à la derniere promotion des Cardinaux, que le Nonce d'Eſpagne fut fait Cardinal. L'on en murmura icy à la Cour. M. de Villeroy en eſcrivit à M. de Breves, à cauſe que celuy de France ne l'avoit eſté. M. de Breves manda à M. de Villeroy, que le Pape, pour ſauver ſon honeur, avoit eſté contraint de faire le Nonce d'Eſpagne Cardinal, pource que le Roy d'Eſpagne ne luy avoit donné temps pour s'en retourner, à cauſe de ſes enterpriſes ſur ſon autorité ; meſme avoit chaſſé ſon Auditeur, qui eſtoit trop remuant. Cela ferma la bouche à ceux de deça, qui devoient prendre inſtruction ſur ce fait : & ſemble que celuy de France taſche à parvenir au Cardinalat par cette voye.

M. Groulart, qui fut depuis premier Preſident à Roüen, eſtoit en ſa jeuneſſe de la Religion. Je l'ay cogneu à Valence, où il n'eſtudioit point, & eſtant de retour des Univerſités ne ſçavoit rien. A la St. Barthelemy il ſe retira à Geneve avec M. Scaliger, où il fut quinze mois, où il eſtudia ſous luy inceſſamment ; ſi bien qu'en ce temps il ſe rendit fort docte, apprit la langue Grecque fort bien, & toutes les fineſſes, & eſcrivoit en Latin tres-facilement & élegamment. Tellement qu'eſtant de retour il me fit voir quelques Oraiſons des Orateurs Grecs, qu'a depuis imprimé H. Eſtienne, qu'il avoit traduites, qui ſont tres-bien (M. Scaliger y avoit paſſé la main) & me dit, qu'il en faiſoit plus en un mois avec M. Scaliger, qu'avec d'autres en un an, à cauſe que rien ne l'arreſtoit, & ne faiſoit rien d'inutile. Si toſt qu'il fut de retour, il ne fit pas paroiſtre qu'il fut de la Religion, il acheta un eſtat au grand Conſeil, où il fut reçeu, & depuis par la faveur de M. de Joyeuſe fut premier Preſident à Roüen. C'eſtoit un bel eſprit, fort ſçavant, & qui eſcrivoit en Latin élegamment.

En ce meſme temps M. de Freſne Canaye acheta un eſtat de Conſeiller au Grand Conſeil, & l'ayant acheté il ſe declara de la Religion, & força le Grand Conſeil de le recevoir, & fut inſtallé par deux Maitres des Requeſtes. Il fit cela par vanité, pour paroiſtre dans ce party, où il aſpiroit aux plus grandes charges [c].

Le Cardinal Seraphin eſtoit Baſtard du Chancelier Olivier ; ſa Mere ſe maria depuis à Boulogne.

Agrippa, qu'on a tenu ſorcier, eſt mort à Grenoble, où il a demeuré long temps.

Le Chaſteau de Wiceſtre, près Paris, a eſté baſti par Jean Duc de Berry, Oncle du Roy Charles VI. qui a eſté un des grands baſtiſſeurs qui fut de long temps. Ce Chaſteau eſtoit un des plus beaux de France, & de plus grande eſtenduë. Il fut ruïné par ceux de la faction du Duc de Bourgogne, par les caboches bouchers, qui ſortirent de Paris.

(a) *Pie* v.] Dans les éditions precedentes du *Thuana* au lieu de *Pie* v, on avoit mis *Sixte* v ; ce qui cauſoit un Anachroniſme que M. Bayle a remarqué dans ſon Dictionaire, à l'Article TETTI. *D. M.*

(b) *Hiſtoriens*] Si le ſuffrage de Caſaubon eſt de quelque poids, on peut bien s'en tenir au jugement que fait ici M. de Thou de quelques Hiſtoriens modernes. Voyez la 314e des Lettres de Caſaubon, édition de 1709. *L. D.*

(c) *Il fit cela par vanité*, &c.] Cela eſt vrai ; car il changea depuis, & retourna à ſa premiere Religion. *D.*

ris. Le Duc Jean, en ſçachant la ruïne, le donna au Chapitre de Noſtre Dame de Paris, qui le poſſede à preſent. M. de S. Fuſcien y a demeuré autrefois, ayant ce lieu & ſes dependances pour ſon gros.

Ce Duc a baſty la Sainte Chapelle de Bourges. Il eſtoit auſſi Comte d'Auvergne, & a baſty de belles Egliſes en ce pays-là. Il eſtoit bon Prince. Tout ce qu'on blaſme en luy, eſt qu'il employoit les finances du Roy à ſes baſtimens.

Stephanus Pighius, qui a fait ſur Valere, eſt celuy meſme qui a fait ſur les Faſtes in folio, où il ſe nomme Stephanus Vinandus Pighius. Il prend le nom de Pighius de ſa Mere, qui eſtoit petite fille de ce Pighius qui a eſcrit contre Luther. Il a eſcrit la Vie d'Hercules Prodicius, qui fut tué à Rome, eſtant Pighius à ſa ſuite [a]. Tous ceux de la maiſon de cet Hercules ſont morts de mort violente. Pighius mourut en 1604.

J'ay cogneu fort particulierement le Cardinal Moroſin, qui eſtoit Venitien, & de bonne & ancienne maiſon. Ce Cardinal s'eſtoit fait eſtimer en ce grand affaire qu'il fit à Conſtantinople. Eſtant Bayle pour les Venitiens, il arriva que quelques particuliers Venitiens traiterent tres-cruellement quelques Turcs à Corfou : ce qui fut rapporté au Grand Seigneur, qui ſe delibera de s'en venger ſur les Venitiens, & fit de grands appreſts de guerre. Moroſin fit ſi bien par ſa dexterité, qu'il appaiſa le Grand Turc, qui menaçoit pour ce fait toute la Chreſtienté. Les Venitiens ayant promis de punir le Podeſta, qui avoit conſenti à cet outrage, le manderent. Il s'embarqua ; eſtant en pleine mer, ils le precipiterent en la mer, & firent croire qu'il s'eſtoit precipité luy meſme, crainte du ſupplice. Le Cardinal Moroſin eſtant de retour fut grandement eſtimé par les Venitiens. Il declara qu'il ne ſe marieroit jamais, & qu'il avoit deſſein de ſe faire d'Egliſe. Auſſi-toſt l'Eveſché de Verone vint à vacquer, ils nommerent au Pape Moroſin, qui fut fait Eveſque de Verone ; je croi, par la mort du Cardinal Valerio. Il faut noter que les Venitiens ont un concordat avec le Pape pareil au noſtre, pour la nomination à leurs principaux Eveſchés. Si-toſt qu'il fut Eveſque, le Pape Sixte, qui avoit oüy parler de luy, à cauſe de ce grand affaire, & qui faiſoit eſtat de ces perſonnes courageuſes, le fit venir à Rome, le fit Cardinal, & l'envoya en France vers le Roy Henry III, & il ſe trouva à Blois lors de la mort de Meſſieurs de Guiſe. Il fut accuſé par les Ligueurs d'avoir ſçeu cette mort, dont il fut mal voulu à Rome, mais il s'en purgea. Ce Cardinal aimoit fort la France. Il eſtoit gardien du Bref du Pape, qui permettoit au Roy pour quelque fait que ce fut ſe faire abſoudre par ſon Confeſſeur ordinaire.

Lors que M. le Comte de Soiſſons, contraint par les Ligueurs, ſe fit abſoudre, comme fauteur d'heretiques, pour avoir ſuivi le party du Roy de Navarre, ce fut luy qui luy donna

(a) *Il a eſcrit la Vie d'Hercules Prodicius, qui fut tué à Rome, eſtant Pighius à ſa ſuite.*] Il y a ici preſque autant de fautes que de mots. 1. *Hercules Prodicius*, dont on prétend que Pighius *a eſcrit la Vie*, n'eſt pas le nom d'un homme, mais le titre d'un livre. La mépriſe eſt un peu groſſiere : voici ce qui y a donné lieu. Prodicus célébre Sophiſte Grec avoit fait un ouvrage, où ſous le nom d'Hercule il donnoit l'idée d'un Prince accompli. Il y feignoit, entr'autres choſes, que la Vertu & la Volupté déguiſées en femmes, s'étoient preſentées à Hercule encore jeune, & avoient tâché à l'envi de l'attirer ; mais qu'il avoit preferé la Vertu à la Volupté. Pighius ayant, à l'imitation de Prodicus, fait l'hiſtoire de la Vie & des Voyages de Charles Duc de Cleves, & s'étant propoſé de donner dans cet Ouvrage le modele de l'education d'un Prince, a repreſenté ce jeune Duc comme un autre Hercule, & intitulé ſon livre *Hercules Prodicius, ſive Principis Juventutis vita et peregrinatio. Hiſtoria Principis Adoleſcentis Inſtitutrix ; & Antiquitatum rerumque ſcitu dignarum varietate non minus utilis quam jucunda.* Ainſi l'on a pris le titre allegorique d'un Livre, pour le nom d'une perſonne. 2. On ajoute que le pretendu *Hercules Prodicius* fut *tué à Rome* : mais cela ne ſe peut pas dire du Prince de Cleves, qui ne fut point *tué à Rome*, mais qui y mourut de la petite verole le 9 de Février 1575, agé de 19 ans & quelques mois. 3. Etienne Vinandus Pighius, dont il s'agit ici, n'étoit pas *à la ſuite* de ce Prince ; c'étoit un de ſes parens, nommé *Corona Pighius*, comme il nous l'aprend lui-même dans ſon *Hercules Prodicius*, p. m. 83. *Accerſitur*, dit-il, *Corona Pighius, mihi ſanguine junctus*, &c. Ces fautes ne ſauroient venir de M. de Thou ; & quoiqu'il ſoit facile de confondre & mal rapporter ce qui ſe dit en converſation, je ne croi pas qu'on doive les attribuer à Meſſieurs du Puy, qui connoiſſoient ſans doute l'*Hercules Prodicius* de Pighius, imprimé d'abord à Anvers l'an 1587, & enſuite à Cologne en *1609* in 8vo. Remarquons en paſſant que l'Auteur des paroles qu'on vient d'examiner, n'eſt pas le ſeul qui ait confondu *Etienne Vinandus Pighius* avec *Corona Pighius*. D'autres s'y ſont trompez, particulierement Martin Hankius dans ſon livre *De Romanarum Rerum Scriptoribus*, imprimé à Leipſic en 1669, in 4to ; & on l'a fidellement copié dans le Moreri. *D. M.*

donna l'abſolution, & ne le voulut faire en public, pour l'honneur de la France, mais en particulier, dans ſa chambre, & n'en fit aucun acte. M. Zamet eſtoit fort ſon amy & tres-familier. Il n'avoit pas beaucoup eſtudié, mais avoit grande cognoiſſance des affaires du monde. Eſtant de retour à Rome, il ſe retira à Verone, où il mourut deux ou trois ans après.

M. de Nevers le Pere ne ſe voulut jamais declarer de la Ligue, mais ſe tint neutre quelque temps, croyant qu'il ſeroit pris pour arbitre des deux partis. Toutesfois dés le commencement il fit paroiſtre qu'il entreroit volontiers dans la Ligue, s'il voyoit un Bref du Pape d'autoriſation d'icelle. Il preſſa M. du Maine de luy en faire voir un, l'on luy promit. Le Pere Mathieu Jeſuite fut envoyé à Rome pour cela; & promettoit de l'apporter. Il ne le pût obtenir, mais il dit qu'il eſtoit entre les mains du Vice-Legat d'Avignon. Voulant ſçavoir la verité du fait, il ne ſe voulut arreſter à ce que l'on luy en rapportoit, alla luy meſme en Provence pour le voir. Quand il fut en Avignon il n'en trouva point, mais ſeulement le Legat l'aſſeura, que le Pape autoriſoit cette Ligue. Luy courroucé s'en revint, & ſe retira d'avec les Ligueurs.

Meſſieurs de Guiſe & de Mayenne diſent autrement: car ils firent courir le bruit que ſon voyage de Provence n'eſtoit à autre intention que de ſe ſaiſir de Marſeille, & des principales villes de la Province, & s'en rendre maiſtre: ce que n'ayant pû faire, il s'en revint & ſe retira. Ce qui peut eſtre vray.

Chicot [a] eſtoit bon François, & grand bouffon: il eſtoit fort vaillant. Il prit le Comte de Chaligny lors du ſiege de Roüen, & le prenant, ne luy dit qui il eſtoit, & voyant le Roy, dit au Roy, Tiens, je te donne ce priſonnier, qui eſt à moy. Le Comte ſe voyant pris, bailla un grand coup d'eſpée ſur la teſte de Chicot, dont il mourut quinze jours après, par mauvais regime. En la chambre, où il eſtoit malade, il y avoit un ſoldat qui ſe mouroit. L'on fit venir le Curé du lieu pour le confeſſer, qui ne le voulut abſoudre, parce qu'il avoit ſuivi le Roy, qui eſtoit de la Religion. Chicot ſe leva de ſon lict en colere, & battit outrageuſement le Curé, & le jetta à coups de pied hors de la chambre. Il diſoit les veritez aux Grands de la Court, avec toute liberté. Il eſtoit de Gaſcogne, & avoit eſté au Mareſchal de Villars. Il mourut riche.

J'ay cogneu Auguſtino Valerio Cardinal, Eveſque de Verone, fort beau vieillard, & de fort bonne vie. Il eſtoit de noble maiſon de Veniſe & ancienne. Ceux de ſa maiſon avoient changé leur nom, parce qu'ils ſe devoient nommer Falerii; mais à cauſe qu'un de leur maiſon, pour avoir fait une conjuration contre la Seigneurie, fut publiquement puni, ils ont changé ce nom & pris celuy de Valerii. Il a eſcrit la Vie du Cardinal Borromée.

La Vie de Caſtruccio Caſtracani *de gli Interminelli* faite par Aldo Manucci eſt fort belle, & toute autre que celle eſcrite par Machiavel [b]: (car la petite Latine eſt peu de choſe, & tirée de Machiavel:) il ſe mocque de ce que Machiavel dit, que Caſtracani fut trouvé expoſé ſous des choux. Il monſtre qu'il eſtoit de tres-bonne maiſon. Sa mere eſtoit *de gli Interminelli*. C'eſt un grand Capitaine, & qui le dernier a triomphé à la Romaine. Car ſous les auſpices de l'Empereur il entra en magnifique triomphe dans Florence: c'eſt pourquoy les Florentins lui en veulent, & l'ont deprimé par leurs Eſcrits. Cette vie merite d'eſtre curieuſement recherchée. Je n'en ay jamais veu qu'une, entre les mains du Seigneur Scipio Sardini, qui venoit auſſi d'un *Interminelli*, & qui avoit incité Manuce à faire cette vie. Je croy qu'elle eſt imprimée à Lucques in quarto en Italien. C'eſt une belle piece.

Voyant le Volume de Ciceron de la Philoſophie, corrigé par Manuce, & dedié à Diego Hurtado de Mendoza, il dit, que ce Mendoza eſtoit un fort habile homme, qu'il avoit eſté employé en de grandes Ambaſſades pour le Roy d'Eſpagne, qu'il avoit fait une Hiſtoire des Indes fort belle, dont il s'eſtoit ſervi; que ſur la fin de ſes jours

(a) *Chicot*] Il eſt parlé de lui dans les Notes ſur le *Catholicon* d'*Eſpagne*. *L. D.*

(b) *La Vie de Caſtruccio Caſtracani - - - - par Machiavel.*] Imprimée in 8vo à Veniſe en 1537, avec le *Prince* & d'autres petits Ouvrages Italiens de Machiavel, qui ne font en tout que 84 feuillets. *L. D.*

jours il devint furieux, comme d'ordinaire les Eſpagnols. C'eſt luy qui a donné le Joſephe Grec, par le moyen d'un Flamand, qui eſtoit avec luy, fort ſçavant homme; duquel il n'a jamais ſceu avoir l'éloge.

Lors que les Venitiens furent preſſez par le Pape, durant le different, de remettre les Jeſuites en leur eſtat, ils luy declarerent, qu'il y avoit d'autres cauſes de leur baniſſement que ce qu'ils avoient fait depuis l'Interdict. Ils furent preſſez de le dire, & reſpondirent qu'ils en diroient les principales au Roy, & que M. de Freſne Canaye les ſçavoit. M. de Freſne eſtant de retour, dit qu'une des principales eſtoit, que depuis quelques années les jeunes gentils-hommes, qui aſpiroient aux charges de la Republique, ne recherchoient plus les principaux Magiſtrats, comme ils avoient de couſtume, & ne leur portoient plus le reſpect ordinaire; mais ſe fioient aux Jeſuites, qui les aſſeuroient de les faire élire, ſans briguer autres qu'eux: ce qui diminuoit beaucoup l'autorité de la Seigneurie. Ils avoient d'autres raiſons plus fortes, mais croyoient avoir aſſez dit.

Le fils du Roy de Portugal, D. Antonio, qui eſt en Flandre, & qui a eſpouſé la ſœur du Prince Maurice, a eſté nourri en ce païs, & fut donné en charge à feu M. de Givry, qui l'avoit tousjours près de luy aux armées, & le faiſoit ſeoir au bout de ſa table. Il a beaucoup d'enfans. Sa famille eſt d'ordinaire à Utrecht.

Ceux de la ville d'Utrecht n'obſervent le Calendrier Gregorien, bien que la Hollande le garde, par l'ordonnance de feu Monſieur, qui en eſtoit Duc. L'on oublia de leur envoyer ſon Ordonnance, eſtant une petite Ville, qui ſe gouverne en Republique. Ils crurent avoir eſté meſpriſez.

Parlant de la grande deſroute de l'armée Eſpagnole, pour envahir l'Angleterre, il dit qu'il avoit oüy dire à Don Bernardin de Mendoza, qu'elle avoit couſté au Roy d'Eſpagne douze millions d'or pour les preparatifs. Le Duc de Medina Sidonia en eſtoit General, qui fut ſix ans à faire les preparatifs. Marc Antonio Colonna fut à la pourſuitte du Pape choiſi par le Roy d'Eſpagne pour en eſtre General, & fut en Eſpagne pour cet effect, où il mourut auſſi-toſt, empoiſonné, comme l'on diſoit, par les Eſpagnols, envieux de voir un Italien preferé à eux. Le vent principalement defit cette armée. Le Roy d'Eſpagne en imputoit la faute en partie au Duc de Parme, qui eſtoit en Flandres, qui avoit commandement de fournir auſſi-toſt des raffraiſchiſſements à l'armée, & dix mil hommes frais, & des vaiſſeaux plats pour les embarquer; ce qui ne ſe trouva à temps. Le Roy d'Eſpagne ne voulut voir le Duc de Medina; & lors que le Roy d'Eſpagne commanda au Duc de Parme de venir en France, ſecourir Paris, les lettres interceptées portoient, “ Si vous vou-“ lez me faire perdre la memoire de la deſroute de l'armée, ſecourez ma bonne “ Ville de Paris.

Le Duc de Parme eſtoit un grand guerrier. Une de ſes prémieres expeditions ce fut le Siege d'Anvers, qu'il prit, & ne l'entreprit point, qu'avec promeſſe de M. de Guiſe de prendre les armes en France, ce qui empeſcheroit le ſecours des François. Ses appreſts du Siege furent quatre mois avant la priſe des armes de M. de Guiſe. Les Hollandois vindrent ſe donner au Roy Henry III, qui les refuſa.

Il y a des deſcendans de Chriſtophle Colombus en Eſpagne, qui ſont fort riches, & de Ferdinand Corteze, qui a gouverné fort courtoiſement les Indes Occidentales. Tous les autres, qui ont eu commandement aux Indes, ſont morts miſerables, & n'ont laiſſé de poſterité, pour les grandes cruautés qu'ils ont exercées.

Jamais Prince ne conquiſt pays en ſi peu de temps, & moins de frais, que feu Monſieur fit les Pays-bas. Car l'on ne ſçauroit en cent années conquerir ce qu'il avoit, ſçavoir la Hollande, Zelande, Friſe, Weſtfriſe, Brabant, Flandre, Hainault. Il ne luy reſtoit plus que la Franche-Comté & le Luxembourg, qui eſtoit peu de choſe.

Le mauvais conſeil qui luy fut donné de ſaccager Anvers, comme l'on diſoit (ce qui n'eſtoit pas proprement, mais de s'en rendre le maiſtre abſolu) gaſta tout. Son deſſein eſtoit de ſe rendre abſolu en tous ces pays, & pour ce faire, vouloit mettre garniſons aux grandes villes, & commencer par Anvers, à l'exemple de laquelle les autres ſuivroient. M. de Fervaques en fut l'autheur, les Flamans l'aimoient. A la conqueſte de ce pays il eſtoit porté par la Reine d'Angleterre, qui l'aimoit fort, & ſi elle ne l'euſt aſſiſté, il n'euſt jamais rien fait.

J'ay

[a] J'ay veu le Pape Sixte, eſtant encores Cardinal. Il avoit desja grande autorité, c'eſtoit un courageux homme. Il eſtoit fort petitement logé, ſa chambre luy ſervant d'eſtude & de chambre, y ayant des tablettes de livres. L'on conte une hiſtoire de luy, qu'il s'eſtoit donné au diable, pour eſtre Pape ſix ans ſeulement, & qu'un jeune homme, agé de dixneuf ans ſeulement, ayant fait un meurtre dans Rome, ſes juges dirent au Pape, que par les loix il ne pouvoit eſtre executé, n'ayant encore vingt ans: il ſe faſcha, & dit, " Et bien, je luy en donne un des miens: " je veux qu'il meure." Ce qui fut fait. Au bout de cinq ans eſtant tombé malade, le diable s'apparut à luy, & luy dit, qu'il le venoit querir. Il dit qu'il n'eſtoit pas temps, & qu'il n'y avoit que cinq ans. Il le fit ſouvenir de l'execution de cet homme, & il demeura confus. Cette hiſtoire n'eſt pas eſcrite par aucun; mais fut ſurpriſe dans pluſieurs paquets d'Eſpagnols, après la mort du Pape, & firent courir cette hiſtoire, luy voulans mal. Cicarelle eſcrit bien l'execution de ce jeune homme. L'on dit qu'il ſua ſang à la mort, monſtrant la violence faite aux loix, & ſa Mere voyant mener ſon fils au ſupplice, ſe precipita d'une feneſtre, & ſe tua.

Ce Pape eſtimoit fort le Marquis de Piſani. Ils avoient ſouvent querelle enſemble. Il luy diſoit ſouvent: je voudrois que voſtre Maiſtre euſt autant de courage que vous, nous ferions bien nos affaires. Son deſſein eſtoit de chaſſer l'Eſpagnol du Royaume de Naples. Voilà où il avoit deſſein de deſpenſer tant d'argent qu'il amaſſoit. Le Roy d'Eſpagne le ſçavoit, c'eſt pourquoy il envoya exprés un Ambaſſade à Rome, pour le ſommer de contribüer de ſes treſors à la guerre contre les Heretiques de France. Il fit dire à ſon Ambaſſadeur, que s'il luy faiſoit cette ſommation qu'il luy feroit trancher la teſte. L'Ambaſſadeur n'oſa rien dire.

Il diſoit qu'il n'y avoit qu'un homme & qu'une femme au monde, qui euſſent du courage, & qui meritaſſent commander; mais ils eſtoient heretiques, le Roy de Navarre & la Reine d'Angleterre. Le Marquis de Piſani diſoit, que c'eſtoit le plus meſchant Moine qu'il cogneut. Il faiſoit argent de tout, vendoit toutes les charges, & eut de l'heur, que de ſon regne elles vacquerent toutes. Il maria deux de ſes niepces à de riches maiſons, l'une aux Colonnes, qui n'eſt plus, & l'autre aux Urſins, dont eſt iſſuë Madame l'Amirale.

Parlant des lettres, concernant le Concile de Trente, dit en avoir veu tous les originaux. Qu'en l'an 1588, aux Eſtats de Blois, ſur la demande que firent les Eccleſiaſtiques de le faire publier, M. d'Eſpeſſe s'y trouva, qui monſtra au Roy, comme cette demande eſtoit prejudiciable à ſon Eſtat, & de quelle façon on y avoit procedé. M. de Lanſſac fut mandé par la Reine Mere, & luy fut commandé de dire ce qu'il y avoit veu; & luy eſtant eſchappé quelque diſcours contre ce qu'il avoit eſcrit, M. d'Eſpeſſe lui dit, qu'il avoit eſcrit au contraire, & tira à l'inſtant la lettre eſcrite & ſignée dudit Seigneur de Lanſſac, du S. Eſprit venu au Concile dans une Valiſe, qu'il luy monſtra, & luy fit confeſſer l'avoir eſcrite, & fut leuë tout haut; ce qui fit eſlever un murmure, qui faſcha M. de Lanſſac, & dit qu'il avoit eſté ſurpris. Alors M. le Cardinal de Gondi, qui eſtoit parent de M. d'Eſpeſſe, penſant avoir quelque liberté de luy dire ce qu'il en penſoit, luy dit, qu'il ne devoit parler ainſi; & que tout ceux qui s'oppoſoient à leur demande eſtoient heretiques. Lors M. d'Eſpeſſe eſleva ſa parole, & dit, que luy Cardinal ne ſçavoit que c'eſtoit qu'un heretique, & qu'il luy eſtoit bien aiſé d'eſtimer qui bon luy ſembloit pour tel, & qu'il luy accordoit ce qu'il diſoit, pourveu qu'il puſt decliner ce mot *Heretique*. Le Cardinal tourna ſon propos ailleurs. J'eſtois preſent à cette action.

M. de Lanſſac ſe nommoit de S. Gelais, & eſtoit de la maiſon de Luſignan, tres-ancienne. A la perſuaſion d'un Moine de Cypre, nommé *Frà Stephano*, qui a eſcrit, il prit le nom de Luſignan. Il eſtoit fort riche. Son fils, qui vit encore, eſt fort desbauché & meſchant. J'ay veu à Bourg, qui eſtoit à luy avant que M. d'Eſpernon

(*) Dans le Manuſcrit, à la marge, vis à vis de cet Article, on trouve ces paroles écrites d'une autre main: *Thuan. in omiſſis.* Voyez l'Hiſtoire de M. de Thou, Tom. V. p. 20, de cette Edition de Londres. *D. M.*

pernon le priſt, une infinité de papiers, tant de luy que de ſon fils. Les grands biens de cette maiſon ne ſont demeurez à ſon fils, qui fut exheredé par ſon Pere, mais les laiſſa à ſon autre fils du ſecond lict.

De Xaintes, qui avoit eſté au Concile, diſoit, qu'il y avoit plus du *Nobis* que du *Spiritui Sancto*. M. le Fevre ſçavoit cette hiſtoire de bonne part.

J'ay cogneu fort particulierement le feu Eveſque de Maillezais [a]. Il avoit eſtudié, & eſtoit fort bon homme & bon François. Il avoit au nez un mal eſtrange. Car il avoit une carnoſité dedans, qui croiſſoit tellement, qu'elle ſortoit quelquefois par le nez. Il la faiſoit ſouvent couper, ſans ſentir mal. Les Medecins appellent cela *Polypus*. Je l'ay autrefois ouï preſcher, mais ce mal luy empechoit d'avoir la parole libre & forte.

J'ay auſſi fort cogneu M. Viete, Maiſtre des Requeſtes, riche, & le premier Mathematicien de ſon temps, qui avoit inventé d'excellentes choſes en toutes les parties des Mathematiques. Il eſtoit d'une tres-profonde meditation, & fort melancholique, ſi bien qu'il eſtoit telles fois à reſver ſur quelque demonſtration trois jours & trois nuits, la teſte appuyée ſur le coude. Il n'a laiſſé qu'une fille, mariée à un Conſeiller du Grand Conſeil, qui eut charge de ſon beaupere mourant de continuer l'amitié qu'il avoit avec moy, & me bailler les œuvres qu'il laiſſoit eſcrites à la main. Ce que le gendre ne pût faire, les ayant baillées à M. Aleaume, qui avoit demeuré avec M. Viete.

L'Hoſtel de Longueville a eſté baſti par le grand pere de M. de Villeroy, du temps du Roy François I. Depuis il le vendit à M. d'Anjou, qui fut le Roi Henry III, lequel allant en Pologne le donna à ſa Sœur, la Reine Marguerite, laquelle eſtant preſſée pour des debtes le vendit à feuë Madame de Longueville. Le grand Pere de M. de Villeroy eſtoit riche. Il eſtoit Secretaire des Finances ; aucuns diſent Secretaire d'Eſtat, ce qui n'eſt bien certain : mais il eſtoit fort bien aimé de Madame la Regente. Son fils, pere de M. de Villeroy, n'eut jamais d'eſtat. Ayant les grands biens de ſon pere il veſcut fort innocemment, & ſomptueuſement ; il faiſoit grand chere. Il fut Prevoſt des Marchands. Ils ont eu de grands biens d'un de leur couſins, nommé le Gendre, qui eſtoit treſorier, & qui n'ayant que deux filles, qui moururent toutes deux en un jour, donna ſon bien à M. de Villeroy le grand Pere, & le ſubſtitua à ſes enfants. Jamais M. de Villeroy n'a eſté avaricieux [b]. La maiſon où ſe tient M. le Preſident Jeannin, où a demeuré M. le Prince, avoit eſté baſtie par ce Treſorier le Gendre.

M. d'Alincourt avoit fait mettre dans les Cahiers de Lion, que la Reine ſeroit remerciée de leur avoir donné pour Gouverneur M. d'Alincourt. L'on s'en eſt mocqué [c].

J'ay fort cogneu le Sieur Corbinelli Florentin. C'eſtoit un fort bel eſprit. Il eſtoit tres-capable des affaires du monde, & y avoit un merveilleux jugement. Il eſpouſa une Angloiſe, dont il a eu des filles, qui ſont encores à la Cour, au ſervice de quelques Dames. La Comteſſe de Fieſque en a une. Il avoit peu de moyens, mais vivoit avec un tel meſnage & eſtoit ſi nettement & proprement habillé que rien plus. Il eſtoit grand amy de l'Abbé d'Elbene.

L'Abbé d'Elbene avoit un bel eſprit, & avoit bien eſtudié. Le Roy luy donna un eſtat de Maiſtre des Requeſtes, qu'il n'exerça pas. Quand il fut à la Court il ſe broüilla parmi les Grands ; ce qui fut cauſe qu'il eut de mauvaiſes fortunes. M. d'O luy en vouloit, & M. le Grand. Le feu Roy Henry III eſtant à Tours aprés la revolte de Paris, L'Abbé d'Elbene luy fit paroiſtre qu'il avoit quelque intelligence, pour luy conſerver le Bois de Vincennes. Il eut charge de s'en entremettre, & pour ce

(a) *Le feu Eveſque de Maillezais.*] C'etoit Henry d'Eſcoubleau, de Sourdis. *D.*

(b) *N'a été avaricieux.*] Peut-être M. de Thou dit il cela par rapport à ce que dans un des *Tableaux* des premieres editions du *Catholicon d'Eſpagne*, ce Seigneur étoit accuſé de s'être laiſſé corrompre par l'or d'Eſpagne. Quoi qu'il en ſoit, la calomnie de cette accuſation fut bien tot averée, & l'avarice regne ſi peu dans la maiſon de Villeroi, qu'encore aujourd'hui (1727) on s'y porte de ſoi-même à faire penſion à tel Illuſtre que le Roi n'auroit, ce ſemble, jamais dû oublier. *L. D.*

(c) *L'on s'en eſt mocqué.*] Cela eſt effacé dans le Manuſcrit. *D. M.*

ce il avoit un courrier, qui alloit & venoit ſouvent de Paris à Tours. M. d'O dit au Roy, que l'Abbé eſtoit un traiſtre, & qu'il ne luy diſoit toutes les nouvelles qu'on luy eſcrivoit de Paris. Le Roy commanda que ce courrier fut arreſté. L'Abbé en fut adverti par le Roy meſme, qui luy commanda auſſi de l'arreſter. Ce qu'il ne fit pas : car ſi toſt qu'il vit le courrier, il l'advertit de tout, & le fit evader : mais il ne pût ſi bien faire qu'il ne fuſt pris, & mené au Roy, & confeſſa que l'Abbé l'avoit adverti. Auſſi-toſt M. de Richelieu eut charge du Roy de ſe ſaiſir de l'Abbé, & à trente pas du Roy il fut arreſté, & conduit chez le Capitaine des Gardes, où il voulut eſtre mené. Si-toſt qu'il fut en la chambre il demanda où eſtoit la garderobbe, & là il jetta les lettres dans le privé ; ce qu'un Garde apperceut, & en advertit le Roy, qui fit chercher, & furent trouvées. Elles ne le chargeoient pas fort, mais augmenterent le ſoupçon que le Roy avoit de luy. M. de Verſigny fut nommé par le Roy pour l'interroger, & faire inventaire de ſes papiers, où je le ſervis fort. Car à ma priere M. de Verſigny adoucit le Roy, & retira quelques papiers, entr'autres une infinité de lettres des Dames de la Court à leurs favoris, & de leurs favoris à elles, toutes originaux. Entr'autres de St. Meſgrain à Madame de Guiſe qui vit à preſent, où il y avoit de grandes injures contre le Roy Henry III. Ces lettres ne furent inventoriées, & me furent baillées. Je les rendis à l'Abbé, avec promeſſe de les bruſler. Toute l'excuſe qu'avoit l'Abbé de cette familiarité dans Paris, eſtoit la crainte qu'il avoit que l'on fiſt quelque deſplaiſir à ſa mere qui y eſtoit. Il n'avoit eu mauvaiſe volonté & eſtoit *Navarriſte*, comme on diſoit lors. Enfin après quelque temps le Roy ſe reſolut de finir cet affaire, & le fit venir devant luy, & luy prononça ſon jugement, qui fut qu'il ſe retiraſt pour deux ans en Italie, & qu'il ne le vouloit plus voir. Cela fut vers Paſques de l'an 1589. Luy, au lieu d'aller en Italie, alla en Languedoc vers M. de Montmorency, où il fut quelque temps. Si-toſt que le Roi fut tué, qui fut en Aouſt enſuivant, l'Abbé revint à la Court trouver le Roy dernier mort, & l'ayant ſalué trouva moyen de luy dire qu'il avoit ces lettres. Ce qui pleut tellement au Roy, qu'il l'avoit tousjours auprès de luy. Si bien qu'un jour près de Vendoſme, le Roy allant par les champs, ayant l'Abbé à ſon coſté, le chemin eſtant eſtroit, le cheval de l'Abbé cheut dans un precipice, qui luy demit l'eſpaule. Ce qui faſcha le Roy, & le fit porter au Camp devant Vendoſme, où il le fit panſer, & ne pût ſe tenir que le lendemain il ne le fiſt apporter en ſon quartier, pour deviſer de ces lettres. J'eſtois tout frais venu d'Italie, d'Allemagne, & de Suiſſe, où le feu Roy m'avoit envoyé. Je me faſchay fort contre l'Abbé de ces lettres. L'Abbé d'Elbene, M. de Boiſſiſe [a] & moy, nous joigniſmes enſemble, pour ſauver M. Chreſtien à la priſe de Vendoſme. Durant le ſiege de Paris il mourut à St. Denys, d'une fievre chaude, où l'air eſt fort gros, & les eaux tres-mauvaiſes, qui paſſent par le plaſtre.

Le jour des Rameaux, l'Abbé eſtant encores en priſon, le Roy allant à la proceſſion qui ſe fait à Tours fort ſolemnelle par la Ville, le jeune Cardinal de Bourbon eſtant avec luy, accompagné de toute ſa Court, le Roy & le Cardinal conteſterent ſur ce que le Roy diſoit que ſon Abbé de Belloſane [b] eſtoit de la Ligue, M. le Cardininal lui diſoit qu'il n'avoit aucun ſerviteur qui en fut, & qu'il reſpondroit de Belloſane comme de luy meſme. Le Roy luy dit j'en croiray un tel, qui eſtoit moy, là preſent. L'on m'appelle, le Roy me demande s'il n'eſtoit pas vray que l'Abbé de Belloſane eſtoit Ligueur. Je fus fort ſurpris à cette queſtion, & luy dis, Sire, je ne puis croire qu'aucun des Grands de voſtre Court, ny moins des Princes de voſtre ſang ayent des Ligueurs à leur ſuite. Il me dit, je ne vous demande pas cela. Alors le Roy dit au Cardinal, Voyez il n'oſeroit dire ce qu'il penſe en voſtre preſence, mais je ſçai qu'il croit que Belloſane eſt de la Ligue. A l'inſtant il me dit, & bien euſſiez vous jamais creu que l'Abbé d'Elbene en eut eſté ? Je lui repartis, Sire, quand j'ay veu

(a) *M. de Boiſſiſe.*] Jean Thumery de Boiſſiſe, que M. de Thou nomme dans ſon Teſtament l'un des tuteurs de ſes enfans, & à qui il dedie conjointement avec M. du Puy ſa Tragedie Latine, *Parabata vinctus*. *D.*

(b) *Abbé de Belloſane.*] Jean Touchard, natif d'Iſſi proche de Paris. Il avoit été Precepteur du jeune Cardinal de Bourbon. *D. M.*

veu que voſtre Majeſté l'avoit fait arreſter pour ce ſujet, je me ſuis taſté moy-meſme, pour voir ſi j'en eſtois. Le Roy me dit, je ſçais bien que vous n'en eſtes pas, encores que vous ſoyez bien de ſes amis. Car nous demeurions enſemble.

[a] J'ay cogneu le bon homme de Roques, qui ſe nommoit *Secondat*. Il demeuroit à Agen, & ſi eſtoit de Bourges. Il avoit eſpouſé la ſœur de la femme de Jules Scaliger, ſi bien qu'il eſtoit Oncle de M. Scaliger. Lors qu'ils y furent en leur commiſſion, il traitta les principaux. Là Silvius Scaliger y eſtoit, qui portoit les armes, & ne ſçavoit pas beaucoup. Ce Roques a laiſſé beaucoup d'enfans, un entr'autres, qui a ſouſtenu le ſiege d'Oſtende long-temps, & fut tué quinze jours auparavant la reddition. Il en a encores un qui eſt à la Court fort melancholique.

C'a a eſté un Fregoſe Eveſque d'Agen, qui fit venir Jules Scaliger en ce pays. Il y en avoit encores un de cette maiſon lors que j'y eſtois, qui ſe nommoit Octavianus Fregoſus, fort bon Prelat, & homme de bien.

Bajaumont [b], qui eſtoit à la Reine Marguerite, eſtoit de fort bonne maiſon, de la maiſon de Duras.

Patiſſon eſtoit d'Orleans, & ſçavoit quelque choſe.

L'on ne ſçavoit de quelle Religion eſtoit Corbinelli [c] : c'eſtoit une religion politique, à la Florentine : mais il eſtoit homme de bonnes mœurs.

Il ſe paſſa entre l'Abbé d'Elbene & un Ambaſſadeur d'Angleterre pluſieurs choſes, qu'il faut oublier. Ils eſtoient grands amis.

L'on me monſtra à Agen le lieu où eſt enterré Jules Scaliger, dans une Egliſe, à coſté d'un autel.

Le bon homme Roques me fit un conte d'un vieil Maiſtre des Requeſtes Fumée, qui avoit grande autorité, & qui fut envoyé en Gaſcogne, pour reformer la juſtice. Eſtant arrivé ſur le ſoir en un lieu, appellé le Port Ste Marie, il demanda s'il eſtoit prés d'Agen. On luy dit qu'il n'y avoit plus que deux lieues, il ſe delibere d'y aller. Il fut adverti que ces deux lieues eſtoient grandes, & qu'il y avoit mauvais chemin; il ne voulut pas laiſſer d'aller, & ſe mit en chemin, qu'il trouva ſi mauvais, qu'il arriva à minuit à Agen, ſes chevaux haraſſez, & ſes gens malades. Luy irrité de cela, ne voulut lors voir perſonne. Le lendemain il fit aſſembler la Juſtice, & aprés avoir fait lire ſa commiſſion, avant que paſſer oultre, il ordonna, & voulut que ſon Ordonnance fut gardée & la fit enregiſtrer, que doreſnavant l'on conteroit depuis le Port Ste Marie juſques à Agen ſix lieues (ce qui fut trouvé ridicule) il eſt certain qu'il y en a neuf de ce pays [d].

C'eſt Enguerran de Marigny qui a baſty Marcouſſy, & ceux de Balſac, qui le poſſedent à preſent, ne l'ont que par filles. Une partie de la ſucceſſion d'Enguerran eſtoit eſcheuë à l'Amiral de Graville, qui a veſcu prés de cent ans. (Car il eſtoit lors du Roy Charles VIII, & feu M. le premier Preſident de Thou l'a veu.) Une de ſes filles fut enlevée par le biſayeul de feu M. d'Entragues, lequel il ne voulut jamais voir qu'à la mort, qu'il lui pardonna & à ſa fille.

Une des principales accuſations contre le Comte d'Auvergne eſtoit, qu'il avoit eu communication avec l'Eſpagnol, & qu'il en avoit receu argent. Par ſon interrogatoire il avoit dit ſimplement, que le Roy le luy avoit permis; dont on ſe mocqua. Mais eſtant devant la Cour, il dit, que l'on avoit trouvé poſſible eſtrange ſa reſponſe touchant la communication qu'il avoit euë en Eſpagne; mais qu'il avoit un Brevet du Roy, qui luy permettoit de ce faire. Il tira de ſa poche ce Brevet, ſigné de M. de Villeroy, qui portoit permiſſion audit Sieur Comte de traitter, recevoir argent & penſions du Roy d'Eſpagne, pourveu qu'il en advertit ſa Majeſté. Il fut leu

(a) La plus grande partie de cet Article ſe trouve dans les Memoires de la Vie de M. de Thou, Liv. II. *D. M.*

(b) *Bajaumont*] Domeſtique de la Reine Marguerite, & l'un de ſes favoris encore en 1608. Voyez le *Journal* de l'Etoile, Tom. II. p. 234 & 247. Cet homme n'eſt pas non plus oublié dans le *Divorce Satirique*. *L. D.*

(c) *On ne ſçavoit de quelle Religion eſtoit Corbinelli*, &c.] Voyez ſon Article dans le Dictionaire Hiſtorique & Critique de M. Bayle. *D. M.*

(d) Cette hiſtoire eſt inſerée dans le premier livre des Memoires de la Vie de M. de Thou. *D. M.*

leu au bureau, & l'original veu de tous les Meſſieurs. L'on trouva cela eſtrange. Alors je dis aſſez haut à un des Meſſieurs, qui eſtoit près de moy; l'on a voulu perdre cet homme: ce qu'entendit le Comte en ſortant. Car il dit à Defontis, qui le conduiſoit; je me conſole de ce que j'ay oüy qu'un de mes Juges, je ne ſçay quel, ayant veu le Brevet du Roy a dit, que l'on m'a voulu perdre. Mais la reſponſe à cela eſtoit, qu'il n'avoit pas donné advis au Roy de tout ce qu'il avoit traitté avec le Roy d'Eſpagne.

Je m'eſtonne de ce que Philippes de Comines n'a point parlé de Triſtan l'Hermite, tant renommé du temps de Loüis XI. Il laiſſa de grands biens. La Principauté de Mortaing en Gaſcogne en eſtoit, qu'achepta M. le Mareſchal de Matignon. Il eſtoit comme Grand Prevoſt du Roy Loüis XI, & poſſible eſtoit celuy qui avoit mis Philippes de Commines dans les cages.

Petrus Montaureus eſtoit Maiſtre des Requeſtes, fort ſçavant aux Mathematiques. Il eſtoit Garde de la Bibliotheque du Roy, & avoit une tres-grande Bibliotheque de Manuſcrits de Mathematique. Il eſtoit grand amy de M. l'Hoſpital, qui fit ſon Epitaphe, qui eſt imprimé, duquel M. de Pibrac a oſté ce vers, *exul ob aſſertum verae pietatis honorem.* Il fut chaſſé d'Orleans, qui eſtoit ſon pays, & ſe retira à Sancerre, où il mourut, un an avant la S^t. Barthelemy. Sa Bibliotheque fut pillée à la S^t. Barthelemy. Il laiſſa un fils, que j'ay cogneu aux Univerſitez, qui fut Conſeiller au Grand Conſeil.

Je luy ai parlé d'une Hiſtoire de Flandre, intitulée *Leo Belgicus*, d'un nommé Michaël Aitzingerus Auſtriacus, qui eſt un ſotte & croteſque Hiſtoire. Il m'en dit autant. Mais ce qui en eſt bon, ce ſont les dattes, qui ſont fort exactement remarquées, & les plans & ſieges des villes, les camps & batailles bien repreſentez, dont il s'eſt beaucoup ſervi pour les deſcriptions. Il parle fort mal Latin.

Il m'a remarqué, parlant des Nobles de Flandre, qu'un appellé Lamorail de Noircarmes, ſe nommoit Amurat. C'eſt un nom de la famille, qui leur a eſté porté de la Terre Sainte: mais à cauſe que c'eſt un nom de Turc, ils l'ont voulu un peu changer.

J'ay veu Philippes de Marnix de Sainte Aldegonde au ſiege de Paris, & ay logé trois mois en meſme logis que luy, & le vieil Baron de Dona, qui amena les Reiſtres en France, qui vit encores. Marnix eſtoit poli, mais ce n'eſtoit pas grand choſe. Il eſtoit Chancelier de Gueldres. Il a mis la Religion en rabelaiſerie [a]; ce qui eſt très-mal fait.

Maffée Jeſuite, qui a fait l'Hiſtoire des Indes, a eſcrit la Vie du Pape Clement, à deux années près, car il mourut avant le Pape. Elle n'eſt pas imprimée. Je ne l'ai jamais ſçeu avoir. Le Pere Sirmond m'a dit qu'elle eſtoit faite [b].

Les Vies des Papes, qu'a adjoûté Cicarella à Onuphre, ſont bonnes, & y a des particularitez. Je m'en ſuis ſervi. Il parle fort mal Latin: l'Italien de luy n'eſt pas grand choſe.

Le jeune Cardinal de Bourbon & M. le Prince ſont fort ſemblables & de face & d'humeurs. Le Cardinal de Bourbon avoit cela de beau, qu'il aimoit les belles choſes, les beaux meubles, & vouloit de l'ordre. Ce fut luy qui fit le tiers parti. Touchart, l'Abbé de Belloſane, qui eſtoit ſon maiſtre, & M. du Perron eſtoient ceux qui le luy avoyent

(a) *En rabelaiſerie*] La Preface du *Tableau des differens de la Religion* a prevenu cette objection. *L. D.*

(b) *Maffée a eſcrit la Vie du Pape Clement*, &c.] Voici la remarque que Dom Bonaventure d'Argogne, déguiſé ſous le nom de *Vigneul Marville*, a fait ſur cet Article dans ſes *Mêlanges d'Hiſtoire & de Litterature*, Tom. II. p. 53. Edit. de Paris 1725. " On fait dire à M. de Thou " dans le *Thuana*, que le Jeſuite Maffée avoit écrit " la Vie de Clement VIII. à deux années près, par- " ce qu'il mourut avant ce Pape; que cette Vie n'a " point été imprimée; mais que le P. Sirmond aſ- " ſuroit qu'elle étoit faite. Le Cardinal Bentivo- " glio qui communiquoit tous les jours avec le P. " Maffée dans le Vatican, où ils étoient logez tous " deux, temoigne au contraire que cet Ouvrage n'é- " toit guere avancé: *Haveva di già cominciato, à* " *metter le mani nell' opera ; m'a prevedevaſi ch'* " *egli difficilmente haverebbe potuto condurla à fine,* " *perche di già ſi trovava molto aggravato da gl'an-* " *ni e tanto dalle fatiche nelle compoſitione paſſate,* " *che il viguore manifeſtamente gli mancava per* " *altre nuove preſenti.* De ſorte que s'il y a une " Vie de Clement VIII, qui ſoit attribuée à " Maffée, il faut dire qu'un autre l'a pourſuivie, & " y a mis la derniere main. " *D. M.*

avoyent perſuadé. Il commença à Tours. M. de Souvray en fut adverti, qui le manda au Roy, & moy je fus en Court, pour en advertit le Roy. Le Roy manda le Cardinal, qui amena Belloſane & du Perron. L'un, qui eſtoit un Pedant, ne pût eſtre gagné, l'autre fut introduit près du Roy par M. le Grand, qui l'aimoit fort, & luy deſcouvrit tout le parti, & trahit ſon maiſtre. Nonobſtant qu'il fut deſcouvert ils ne laiſſerent pas de faire l'entrepriſe de Mante, qui eſtoit de ſe ſaiſir de la perſonne du Roy, & de tuer Meſſieurs les Mareſchaux de Biron & de Bouillon. Celuy qui devoit executer cette entrepriſe eſtoit M. l'Amiral de Villars. Le Medecin Duret faiſoit la menée, & avoit donné le rendez-vous à M. l'Amiral de Villars, & à M. de Belin, pour arreſter du jour. L'Amiral trouva qu'il eſtoit impoſſible de tant entreprendre, que le Roy avoit deux mille Gentils-hommes avec luy, & qu'à un des Fauxbourgs de Mante il y avoit deux mille Anglois. Duret reſpondoit à tout, & diſoit, que la quantité d'hommes qu'il y avoit dans la ville rendoit l'execution plus facile, & qu'ils s'empeſcheroient l'un l'autre, comme firent les Reiſtres à Aulneau, & que M. d'O, Gouverneur de Mante, qui y avoit ſa compagnie, empeſcheroit les Anglois de paſſer. M. de Villars vit qu'il n'y avoit apparence. M. Duret le perſuadoit, & le chargeoit de tuer les deux cy-deſſus nommez, & de ſe ſaiſir du Roy, ou d'en faire ce que par leur prudence ils adviſeroient. Toute cette trahiſon fut deſcouverte de cette façon. Un nommé Balbani, qui eſt encores à la Court, pauvre & miſerable, & mangé de verole, fut envoyé à Rome par le Cardinal, & fut rencontré en chemin par Deſportes Baudoüin, qui eſtoit à M. du Maine. Ce Deſportes fit ſi bien qu'il vit les Inſtructions de Balbani, & en fit deux copies, qu'il envoya à M. du Maine par diverſes voyes. L'une fut ſurpriſe & envoyée au Roy. Le Cardinal, voyant que cet affaire ne pouvoit avoir effect, ſe retira à Gaillon, & taſcha de perſuader à l'Amiral de Villars, gouverneur de Roüen, de le venir enlever comme par force, & le mener à Roüen, & le faire Roy. M. de Villars n'y voulut entendre, & dit, que s'il avoit fait ce coup qu'il auroit un maiſtre dans Roüen, qu'il n'en reconnoiſſoit aucun, non pas meſme M. du Maine. Depuis que le Cardinal ſe fut mis le tiers parti en teſte, il ſe fit mocquer de luy. Le Roy le meſpriſa, & de dépit il tomba malade, & mourut, après avoir eſté long-temps au lict. Il eſtoit riche de plus de cent mil eſcus de rente en benefices. Il avoit tout ceux de feu M. le Comte de Soiſſons, de Monſieur de Rheims & du Prince de Conty. Il eſtoit fort avare. Ce Belloſane le gaſtoit. Dom Auger, Prieur des Chartreux, qui le gouvernoit, le fit enfin chaſſer. M. d'Entragues eſtoit du tiers party.

Avant que le Cardinal euſt mis en ſa teſte le tiers party, il affectionnoit fort le Roy, & diſoit ſouvent, qu'il euſt donné cent mil eſcus d'une Meſſe pour le Roy, où il euſt aſſiſté. Il tourna auſſi-toſt. Car quand le Roy ſe voulut convertir, il ne l'approuvoit pas, & fit ce qu'il pût pour empeſcher les Prelats de s'y trouver, en gaigna aucuns, comme l'Eveſque de Séez, & dit, qu'il en falloit adviſer ſa Sainteté, & qu'on ne le pouvoit faire. Nonobſtant cela les Prelats s'aſſemblerent en preſence du Roy, qui l'inſtruiſirent, & n'y eut jamais que M. de Bourges qui parlaſt. Comme ils eſtoient aſſemblez, M. le Cardinal de Bourbon entra, incontinent le Roy luy dit, qu'il n'avoit que faire là, & qu'il n'eſtoit point Eveſque ni Preſtre; qu'il recevoit le revenu de Roüen, mais qu'il n'en faiſoit la charge: & luy dit, qu'il en ſçavoit plus que luy, & qu'il eſtoit preſt de diſputer. Il ſortit.

Si-toſt qu'il eut formé le tiers party, je le quittay, bien que je fuſſe fort aimé de luy [a]. Parlant à moy du Roy il me dit, qu'il eſtoit Huguenot. Je lui reſpondis: tout Huguenot qu'il eſt, voſtre ſalvation en ce monde dépend de luy, & faut que vous ſçachiez, que ſi Dieu ne l'euſt fait naiſtre en cette ſaiſon, que jamais la Couronne euſt rentré en voſtre maiſon. C'eſt ſon bras qui l'a fait regner.

Le Roy ſe voyant un peu eſtabli après ſa converſion, fit aſſembler ſon Conſeil, tant Eccleſiaſtiques que Seculiers, où le Cardinal de Bourbon eſtoit. Le Roy fit un beau diſcours, & bien raiſonné, ſur ce qu'il avoit deliberé de caſſer l'Edict, par lequel aux Eſtats de Blois il avoit eſté declaré deſcheu de la Couronne, diſant s'il

(a) Il lui a dedié ſa Paraphraſe en Vers Latins ſur Job. *D.*

ſ'il ſubſiſte, vous ne me devez obeïr, parlant à ces Meſſieurs de ſon Conſeil, & en ce faiſant je deſire auſſi, les troubles pacifiez, remettre ſus l'Edict de Pacification. A cela M. le Cardinal dit, qu'il y falloit penſer, & qu'il n'en falloit pas reſoudre ſi promptement, & qu'il croyoit qu'aucun des Eveſques lors preſens ne ſeroit de cet advis, & qu'ils ſortiroient avec luy. Alors il ſe leva, & ſortit du Conſeil, ſans qu'aucun Eveſque le ſuivit. Eſtant deſcendu en bas, le Roy le renvoya rappeller, & luy dit : Eh bien, Mon Couſin, où ſont les Eveſques qui vous ont ſuivi ? Eſcoutez mes raiſons, les voicy. Il recommença ſon diſcours. Il en fit opiner en la preſence du Cardinal, & paſſa tout d'une voix l'advis du Roy.

M. d'O mourant envoya un gentilhomme au Roy, le ſupplier de ne point croire qu'il fût de l'entrepriſe de Mante. Le Roy faiſant cette hiſtoire du vivant de M. d'O, ne le nommoit pas, parce qu'il l'aimoit, & qu'il manioit ſes finances ; mais ſitoſt qu'il fut mort, il le mit dans l'hiſtoire.

Un jour il raccontoit cette hiſtoire en preſence du Procureur General de la Gueſle, & nommoit ſouvent le Medecin Duret. M. de la Gueſle luy dit, voulant excuſer la Famille, Sire, il y en a un au parquet, qui eſt fort affectionné à voſtre ſervice. Je le ſçay bien, dit le Roy, cela n'empeſché pas que le Medecin ne m'ait fait ce meſchant tour. Il ne ſe voulut jamais fier depuis au Medecin Duret, ny voulut que la Reine s'en ſervit.

M. le Cardinal du Perron [a] eſtoit fort miſerable à Tours, & n'avoit aucuns moyens. Un Jacobin, nommé Beranger, le logeoit, & luy fourniſſoit de ce qu'il avoit affaire de linge & d'habits : car le Cardinal de Bourbon eſtoit ſi avaricieux, qu'il ne donnoit rien à ceux qui le ſuivoyent.

M. le Marquis de Piſani & M. l'Eveſque du Mans [b], revenans de Rome ſur les galeres, furent pris par un Corſaire, nommé Barbe Rouſſette. Ce Corſaire les tint huict jours, & avoit deliberé de tirer rançon d'eux. M. de Piſani, voyant qu'un jour ce Corſaire avoit quitté ſa galere, & qu'il avoit donné ſes priſonniers en garde à ſes gens, ſe delibera de ſortir ſans rien payer, & ſe ſauver. M. du Mans n'en eſtoit d'advis, craignant la furie du Corſaire. Enfin M. de Piſani ſe faſcha contre luy, & luy dit, Allez prier Dieu, je feray le reſte. Ce qu'il fit ; car il tua le Capitaine qui l'avoit en garde, & quelques uns des principaux, & ſe ſauverent.

Madame de Larchant, qui vit encores, eſt fille de Jarnac, qui fit le duel en preſence de Henry II.

Je vis bleſſer le Roy Henry II [c] par Mongommery. La Reine Mere fit démolir les Tournelles pour ce fait : lieu ainſi appellé, à cauſe d'un vieux Chaſteau, où il y avoit beacoup de tournelles.

Madame la Comteſſe de S. Paul, fort courageuſe, eſt de la maiſon de Caumont. C'eſt cette heritiere ſi riche, dont il eſt parlé dans le *Catholicon*, que M. du Maine voulut avoir pour ſon fils. C'eſt une tres-ancienne maiſon. M. de la Force en eſt, & eſt puiſné, & le grand procez qu'il avoit, dont M. du Puy eſtoit rapporteur, eſtoit contre Madame la Comteſſe de S. Paul, pretendant que tous les biens qu'elle a eſtoient ſubſtituez aux maſles, à l'excluſion des femmes. Il perdit en partie. Le Comte de Lauſun eſt de cette maiſon. C'eſt un nom affecté à cette maiſon que *Nompar*.

Le Cardinal de Bourbon ſur la fin de ſes jours fut gaigné par les Jeſuites, tellement que lors qu'ils furent chaſſez, ils s'oppoſa pour eux ; l'on n'y eut aucun eſgard. Eſtant malade, quelques cinq mois avant que de mourir, il fut perſuadé par le Pere Commolet, Jeſuite, de faire faire des ornements d'Egliſe de drap d'or pour eux : auſſi-toſt il envoye chez un marchand, qui en apporta pour deux mil eſcus. Comme ce marchand demanda l'argent, on luy dit qu'il revint le lendemain, & qu'il auroit

(a) *Du Perron*] Voyez les Notes ſur la *Confeſſion de Sancy*. *L. D.*

(b) C'étoit Claude d'Angennes de Rambouillet, Ambaſſadeur à Rome ſous Sixte V. *D.*

(c) *Je vis bleſſer Henri* II.] M. de Thou étoit né le 9 Octobre 1553, & le Roi Henri II fut bleſſé le dernier Juin 1559. Il s'en falloit donc trois mois & plus, que M. de Thou n'eut ſix ans complets, lors de cette bleſſure. *L. D.*

auroit ſon argent. Le lendemain eſtoit un jour de feſte, il ne laiſſa pas d'aller pour avoir ſon argent, & arreſter de tout le prix. Il ſçeut que le matin meſme, en preſence du Pere Commolet, le Cardinal avoit fait tailler tous ces ornements, ce qui faſcha fort ce marchand. Le Pere Commolet le vint appaiſer, & luy aſſeura ſur ſes Saints Ordres, que l'on n'avoit pas mis le ciſeau dans ſon drap qu'après la Meſſe. Ce marchand perdit une partie de ſon drap.

Le Cardinal de Bourbon pretendoit que la Bibliotheque du Roy luy appartenoit, & que Henry III la luy avoit donnée. J'en demanday au Roy la garde, & en parlay au Cardinal, qui dit que c'eſtoit à luy. Je luy dis qu'il en falloit parler au Roy. Le Roy dit, que c'eſtoit un meuble de la Couronne, qui ne ſe pouvoit vendre ny donner, qu'il avoit ſes Officiers, & qu'il la garderoit mieux que luy, & qu'il avoit de l'argent pour en avoir une autre.

Le bon homme Cardinal de Boutbon, l'Oncle, que la Ligue fit Roy, eſtoit fort liberal, & avoit bien du Prince.

Si l'on euſt creu M. de Villeroy, il n'y euſt eu que M. d'Oſſat, qui euſt eſté employé à l'abſolution. Il ſçavoit comme l'affaire ſe devoit terminer. Ce fut M. le Grand [a] qui y fit aller le Cardinal du Perron. La priſe de Paris, que fit le Roy, eut plus de pouvoir ſur le Pape, que toute l'eloquence du monde.

M. Cujas avoit deliberé, au cas qu'il mourut ſans enfans, de donner ſes biens à M. Scaliger [b].

Jules Scaliger eſcrit ſouvent à un nommé Gaufredo Caumontio, qui eſtoit Pere de Madame la Comteſſe de S. Paul, qui ſe maria fort vieil, & s'appelloit le *Protonotaire*. Il eſtoit de la Religion. Au procez, dont M. du Puy eſtoit Rapporteur, il ſe voyoit un Teſtament du Pere de Gauffridus, qui avoit ordonné, qu'on diroit pour luy douze cens Meſſes. L'on dit alors, c'eſt pour ſes ſucceſſeurs, qui n'en font gueres dire.

Il n'eſtoit pas tolerable à Lipſe d'avoir donné ſa robe à la Vierge Marie, mais bien au grand pere de M. de Palaiſeau, qui ne ſçavoit pas lire, qui donna par teſtament deux robes à la Noſtre Dame des Carmes, l'une fourrée, qu'on luy devoit donner à un certain jour, & l'autre de ſatin moreau : ce ſont les mots du teſtament.

J'ay veu Veſale à Paris, quand il vint pour la bleſſeure du Roy. Il reſſembloit à Mayerne medecin. Il fit un eſſay admirable de ſa ſcience en l'Anatomie : car ayant les yeux bandés, il deffia qu'on le pûſt tromper aux os d'homme, & qu'on luy apportaſt quelques os que l'on voudroit, qu'il les diſcerneroit ; ce qu'il fit. Au partir de France il s'en alla en Ægypte & en Paleſtine, & fit un fort grand voyage. Au retour il mourut à Zante ou Zacynthe, qui eſt ſous les Venitiens ; ils luy firent faire un ſepulcre.

M. de Vic a la ſalade dans laquelle le Roy Henry II fut bleſſé ; il y a encores du ſang.

M. de Humieres eſtoit fort genereux, & d'une fort ancienne & grande maiſon, & riche. M. de Humieres, le jour que le Roy prit Paris, me fit le conte de M. de Fourcy [c]. Car ayant trouvé M. de Humieres dans le jardin du bailliage, & ledit Fourcy avec luy, il me dit, connoiſſez vous cet homme ; quand il vint à mon ſervice, le plus malotru de mes valets de chiens a un meilleur manteau que luy n'avoit. Il a de l'Eſprit. Le Roy Henry III voyant la France perduë, m'abandonna la Picardie, avec pouvoir de lever tout ce qu'il avoit droit d'y lever. J'en donnay la charge à Fourcy, où il a fait ſes affaires, & ſi bien, qu'il me parloit d'achepter une des mes terres ſix vingts mille francs. Il a gaigné deux cens mille livres avec moy, & moy je ſuis engagé de deux cens mil eſcus. L'on ne ſçait d'où eſt M. de Fourcy. La maiſon de M. de Humieres eſt tombée au Vicomte de Brigueil, qui s'acquite, & a vendu le Marquiſat d'Ancre.

J'ay

(a) *M. le Grand.*] Roger de S. Lari, Duc de Bellegarde & Grand Ecuyer. On a vû ci-deſſus que du Perron avoit gagné les bonnes graces de ce Seigneur. *L. D.*

(b) *Cujas, &c.*] Du moins avoit-il, diſoit-on, fait Scaliger heritier de ſes livres ; mais jamais celui-ci n'en vit rien. Voyez le *Scaligerana* au mot *Maſſon*. *L. D.*

(c) *M. de Fourcy.*] M. de Fourcy, dans cet Article, doit être Jean de Fourcy, Secretaire des Finances, & depuis auſſi Secretaire du Roi, juſqu'en 1607. *L. D.*

J'ay fort cogneu le Cardinal d'Eſte, Loüis, petit fils du Roy Loüis XII, le plus liberal qui fut jamais, & le plus magnifique. Il avoit une grande amitié & tres-eſtroite avec le Cardinal Madruccio, Chriſtophle, bien que l'un fuſt Protecteur des affaires de France, & l'autre d'Eſpagne. Il ſe voyoient tous les jours trois heures, & leur amitié eſtoit venuë de leur magnificence. Le Cardinal d'Eſte vint en France, où il tomba malade à l'extremité. M. de Foix eſtant alors Ambaſſadeur à Rome, (j'y eſtois auſſi) le Cardinal Madruccio en avoit un tel regret, & eſtoit en telle impatience, que par jour il envoyoit ſix courriers, à trois heures l'un de l'autre, qui avoient charge de partir de Paris en meſme temps qu'ils auroient veu le Cardinal d'Eſte ; tellement que de trois en trois heures il avoit des nouvelles de ſa ſanté. Enfin il eut nouvelle qu'il eſtoit ſauvé, & fit faire des feux de joye en ſa maiſon aux champs, où M. de Foix le fut voir. A ſon arrivée il l'embraſſa, & pleura de joye de ce que ſon bon ami eſtoit hors de danger. Il eſtoit fort goutteux, & dit à M. de Foix, le priant de s'approcher pour l'embraſſer, *animus promptus, pedes poltroni.* Il le retint & bien vingt perſonnes avec luy, juſques au lendemain. Il luy fit oüir la muſique Italienne, Françoiſe, Allemande, Eſpagnole, Moreſque, Turque, & voir les danſes de tous ces pays-là, & puis à un ſeul ſignal les fit tous chanter enſemble, & dit *ecco l'arca di Noë.* Comme il fut queſtion de ſe retirer, le Bourg où ſe devoit retirer M. de Foix, eſtoit à quelque cent pas du chaſteau, ils trouverent vingt mulets noirs comme jayet, harnachez de velours noir, preparez pour les conduire juſques au bourg, où ils furent bien traitez, & n'y avoit lict qui ne fuſt de ſoye. Le Cardinal d'Eſte revint, & le Cardinal Madruccio mourut incontinent après entre les bras du Cardinal d'Eſte, & dit, que c'eſtoit ce qu'il avoit deſiré.

J'ay veu Maldonat, qui eſtoit un grand homme, & l'ay oui en ſes leçons qu'il a fait ſur tout le Nouveau Teſtament.

J'ay fort particulierement cogneu voſtre Oncle [a], & l'ay ouï preſcher à S. Benoiſt. M. Houlier, grand juge de l'Eloquence, diſoit, qu'il eſtoit le plus eloquent homme, avec prudence & jugement, qu'il eut jamais veu.

Le Cardinal d'Eſte, en la grande broüillerie du Grand Maiſtre de Malte, & de Romegas, retint chez luy le Grand Maiſtre & trois cens Chevaliers, qu'il desfraya trois mois dans Rome ; & le Grand Maiſtre mort, fit porter ſon corps à Malte à ſes deſpens. Cela luy couſta plus de cent mil eſcus. Il avoit du Roy près de cent mil eſcus de penſion, & de bien tant en penſion qu'en benefices. Il avoit de beaux benefices. Muret eſtoit à luy.

([a]) *Voſtre Oncle,*] Clement du Puy, Jeſuite, grand Predicateur, dont vous pouvez voir l'éloge dans Florimond de Ræmond, au V livre de la Naiſſance de l'Hereſie, chap. 3. Il étoit frere de Claude du Puy, Pere de Meſſieurs du Puy, Auteurs de ce Recueil. *D*

F I N [b].

([b]) Le Manuſcrit finit ici. Quelcun y a ajouté les Articles ſuivans, qui, à quelques changemens près, ont paſſé dans les Imprimez du *Thuana* : mais ils ſont effacez dans le Manuſcrit, comme ne faiſant point partie de ce Recueil. En effet, ils ſe trouvent dans le *Perroniana* aux Mots *Langues, Theologie, Philoſophie.* & *Henri* III. Les voici.

Il a eſté de noſtre langue, ainſi que des fruicts qui ſe corrompent par les vers, avant que venir à maturité.

Il eſt de la Theologie comme de la Tortuë, de laquelle il ne faut point manger qui ne la veut manger toute : & de la Philoſophie comme de l'Ellebore ; ſi vous le prenez en maſſe il purge, ſi en poudre il tue. Ariſt. *Il faut prendre de la Philoſophie ce qui en eſt de plus ſolide, ſans s'arreſter par trop aux ſubtilitez qui ne ſervent qu'à faire evaporer l'eſprit.*

M. Miron, Medecin de Henry III, *diſoit de luy, qu'il eſtoit courageux de la teſte, non pas du cœur ; magnanime de jugement & de reſolution, pluſtoſt que d'inclination naturelle.* D. M.

Extrait du Traicté des plus belles Bibliotheques, *par le P. Jacob. Paris*, 1644. *in Octavo.* p. 558.

Si les Muſes doivent quelques recognoiſſances à ceux qui les courtiſent avec un grand fruit, elles en doivent une ſignalée à M.M. Pierre & Jacques du Puy freres, fils de Claude du Puy Conſeiller au Parlement de Paris : le premier eſt Conſeiller d'Eſtat, & l'autre Prieur de S. Sauveur, leſquels outre leur ſinguliere ſcience, ont une extrême paſſion pour les bons livres, deſquels ils rempliſſent leur fameuſe Bibliotheque, qui eſt compoſée de plus de huit milles volumes, y comprenant divers anciens manuſcrits qu'ils ont eu dudit Sieur du Puy le Pere, & autres qu'ils y ont adjouſtez par une grande diligence ; outre cela ledit Sieur du Puy Conſeiller d'Eſtat, a un cabinet de livres eſcrits à la main en nombre de ſix cens volumes, qui contiennent quelques memoires touchant l'Hiſtoire de France, & Affaires Publiques, & matieres curieuſes.

Ex Pet. Dan. Huetii Epiſcopi Abrincenſis Commentario de rebus ad eum pertinentibus. Amſt. 1718. *in* 12mo. p. 65.

Nec praetermittendi, quos eruditionis laude et nominis claritate florentes hoc tempore mihi adjunxi. Erant in his praecipui Puteani fratres, Petrus et Jacobus, quorum certe nomen vera laus eſt ; quos Majorum et multo etiam magis propria ipſorum virtus nobilitavit : nam praeter ſuaviſſimos mores, eximiae fuerunt ornati doctrinae praeſtantia ; ac Petrus potiſſimum, dignitatis Imperii Gallici & immunitatum Gallicanae eccleſiae vindex acerrimus. Quoniam autem illorum fidei commiſſa erat opulentiſſima biliothecae regiae gaza, illuc ad eos ventitabant diebus ſingulis viri plerique famae celebritate conſpicui, quorum ego quoque eruditis intereram ſermonibus, magna animi mei voluptate : praeſertim poſtquam apud illuſtrem hunc coetum, pro ſingulari ſua humanitate, exornavit me commendatione ſua fratrum par nobile : adeo ut ſine ullo meo labore, ac praeter meritum, tantorum virorum partam mihi amicitiam, nomenque meum eorum albo adſcriptum agnoſcerem.

DE JACOBO PUTEANO.

Ex Actis Literariis ex MSS. collectis cura Burc. Got. Struvii. in Octavo. Jenae, 1705. *Faſcic.* ii. p. 7.

Joannes Launoius Theologus Pariſienſis Jo. Alberto Portnero *S. P. D.*

Jamdudum literas a te nullas accepi. Timeo, ne quid tibi mali pro incerta humanarum rerum conditione contigerit. Improviſa ſunt pericula, caſus innumerabiles, quibus vita noſtra in quocunque aetatis tempore ſemper objicitur ; et certe mirari ſubit, quod vitentur multo plures, quam conſiderata re vitari poſſe videantur.

Qualibus in tenebris vitae quantiſque periclis
Degitur hoc aevi quodcunque eſt !

Nunc tandem typis mandatur carmen illud, quod in Hieronymi Bignonii mortem pepigiſti. Iſmael Bullialdus apud Edmundum Martinum editionem curat, et opus intra dies quindecim abſolvetur. Sed modo manus mea titubare incipit, cum tibi nunciandus eſt Jacobi Puteani, communis amici, obitus, qui xv Kalendas Decembris accidit, dum fere quarta poneretur vigilia. Quantum ille bonos ac literatos omnes perculerit, afflixeritque, excogitari non poteſt, tantum abeſt ut verbis exprimatur. A me ſentiendo, non loquendo exprimitur. Probe teneo, cum nuntius

tius hic imparatum pectus offendet tuum, illud obrutum iri dolore, qui te reſpirare vix ſinet. Hanc naturam habet inſperatum nec opinatum malum, quod hominem non premit tantum, ſed opprimit. Morbus, quo primum tentatus eſt Puteanus, diurnis nocturniſque non caruit viciſſitudinibus, quae pleroſque noſtrum, ut in malis ſemper imparati ſumus, oppido fraudarunt. Febre vexabatur, quae aſſidua quidem erat, neque talis a medico deprehendi facile poterat. Hinc ad breve tempus ſperabatur morbi liberatio, mortis diſcrimen haud credebatur proximum, ſive quia res ita eſſe videretur, ſive quia tarde credantur quae credita nocere ſolent. Blanditur homo ſibi ſemper, et ſuam ipſius imbecillitatem aucupatur. At quando febris aſſiduitas quotidiana foras emicuit, deſperare coepimus. Occurrebant exangue corpus, nervorum debilitas, artuum viſcerumque infirmitas, antiqua virium extenuatio, os ſine vitali ſpiritu, oculi ſine ulla hilaritatis aut venuſtatis nota, vultus morti ſimilis. Interveniebant identidem febris acceſſus geminati, quorum acris et vehemens ardor nulla venarum ſectione, nullo medicamentorum genere minui poterat, nedum extingui. Semel atque iterum vox amiſſa rediit, et ſuos moribundus cognovit, comiterque affatus eſt. Sacramenta eccleſiae tria tempore opportuneque ſuſcepit, ſumma animi tranquillitate, modeſtia, demiſſione, pari veneratione, iis nempe virtutibus, quae verum Chriſtianae religionis cultorem decent. Haeredes ſortitus eſt multos, ſed bibliothecae ſuae nullum ſcripſit. Haec bibliotheca ſelectis libris pluribus cum editis, tum manuſcriptis abundat, et utilitati publicae, qua Puteanis fratribus nihil fuit antiquius, inſervire maxime poteſt. Et quoniam re ipſa talis eſt, eam aggregari ad regiam, cujus cuſtos erat, idque ſenatus-conſulto fixum ratumque fieri voluit. Sed quia bibliotheca illa nummorum multorum eſt, a teſtamenti curatoribus rex orari debet, ut regem ſeipſum praeſtet, liberalem videlicet et munificum erga Caeſarem, ex fratre filium, qui unus maſculus de nobili familia, totius eruditionis et virtutis exemplari, ſupereſt. Quas conditiones adhibet, niſi ſerventur, bibliotheca ad nepotem illum pertinebit; exceptis veterum auctorum MSS. codicibus, qui bibliothecae regis ſimpliciter addicentur. Porro nepos ſi bibliothecam habeat, non divendet; aut ſi qua neceſſitate divendat, non ſigillatim et per capita, in ſolidum et per averſionem divendat. Sic a patruo cautum eſt, ut ubi ſit bibliotheca, haec tum demum opportunitatibus omnium inſerviat. Vide ſis, utrum hominem utilitatis publicae magis providum invenias. Jacobo Auguſto Thuano, Jacobi Auguſti praeſidis filio, legavit volumina non pauca, quae partim ſuis, partim fraternis et alienis manibus deſcripta ſunt. Haec vero continent infinita collectanea, quae ad privata et communia regni jura et negotia ſpectant, quae inexhauſtam legendi atque excerpendi aviditatem, incredibile ſtudium, laborem, operam prae ſe ferunt. Quicquid in cauſa theſaurus eſt pretio nullo aeſtimandus, quo bibliotheca jam toto orbe celebris creſcet, et velut munificentia Theagenis locupletabitur. Hanc eſſe Thuanam ſatis intelliges, nec ignorant, qui callent literas, et de bibliothecis audierunt non nihil. Uno verbo, Lutetiam non vidiſſe cenſetur, qui bibliothecam Thuanam non vidit. Hoc genus legati, quod Puteanus Thuano ſcripſit, commoditatibus adhuc publicis deſpondetur. Sic in bibliotheca regia, ſic in Thuana remanebit et conſecrabitur Puteanum nomen, et verſabitur in ore omnium, quamdiu ſuus literis honos dignitaſque conſtabit, quamdiu amor in rempublicam populorum animos incendet, quamdiu hominum ordines univerſi ſtabunt. Quae charitas inter natos et parentes eſſe conſuevit, ea fratres duo Petrus et Jacobus domeſticos atque extremos omnes ſibi devinxerunt. Nam ut ille compoſitis editiſque libris optimis qui difficile numerantur, ita et hic aſſerta regi bibliotheca, aſſertis Thuano manu exaratis codicibus, proſpexit, ne, cum uterque, amantiſſimus cunctis, deſiderandus ſemper eſſet, deſideretur amplius. Proſpexit, ut omnes boni utriuſque bonis fruantur; ut uterque cum omnibus vivat victuruſque ſit in perpetuitate conſequentium ſaeculorum. Quare modo Jacobus noſter non vitam, ſed mortalitatem depoſuit, cum annum aetatis impleret ſexageſimum ſextum. Ad reliquas facultates quod attinet, eas haeredibus ſuis diſtribuit, quatenus expedire judicavit. Sed potiorem habuit rationem eorum qui Puteani vocantur. Teſtamenti curatores inſtituit Jacobum Auguſtum Thuanum, inquiſitionum praeſidem, et

et Achillem Harlaeum libellorum ſupplicum magiſtrum, quos virtutes propriae multum commendant, paternus avituſque ſplendor diſtinguit et illuſtrat. Tu noſti, et ille tantum neſcit, qui non ſolum in Gallia, ſed etiam in orbe hoſpes ac peregrinus exiſtimatur. Jacobus, elapſis poſt obitum diebus binis, ad *ſanctorum* Coſmae et Damiani ſepultus eſt : ubi et Petrus frater jacet, vir nunquam *ſilendus*, nunquam, niſi honorifice, dicendus. Exequias cohoneſtarunt viri paene omnes, quotquot in ſingulis ordinibus eruditionis et ſcientiae fama celebrantur. Taceo conſanguineos et affines bene multos, qui variis magiſtratibus claros ſeſe reddiderunt. Quis autem in cuſtodia bibliothecae regis Puteano ſucceſſerit, ne inquiras ; non Iſmael Bullialdus, non Aegidius Menagius, non Valeſii fratres Henricus et Hadrianus, non Ludovicus Nubleus, non Ludovicus Faber Cantarellus, non alii denique Graece Latineque docti homines, quorum nomen tibi perſpectum eſt, atque animadverſum. Ego eum, qui ſucceſſit, tametſi Theologici gradus ac dignitatis candidatus ſit, non cognoſco. Nunc aedes, in quibus bibliotheca regia conſiſtit, ſolitudinis vaſtae ſpeciem referunt. Locus eſt deſertus, a conſeſſu gravium eruditorumque hominum, quos illuc ſuavis et jucundus odor Puteani nominis alliciebat, quos ibi congregatos in dies vidiſti, et praeſentia tua ſaepius ornaſti. Puteani fratres claritatem in eas aedes intulerunt, ab iis non acceperunt. Conſeſſus ille eo rediit, unde venerat : rediit in Thuanam domum, antiquae probitatis et doctrinae domum, quae bonis ac literate peritis omnibus ſemper patuit. Jacobus Auguſtus Thuanus ingenita illuſtri familiae humanitate gratum id acceptumque habet. Honori ſibi ducit, quod alii glorioſum ſibi eſſe putant. Honeſti viri certant inter ſe ; honor honore vincitur, quiſque victorem ſe eſſe cupit. Sed ſive victor, ſive victus extiterit, voti ſui fit compos, et manubiis ornatus ſuis. At enim ſi revertaris unquam Pariſios, ad Thuanam domum perge ; ibi ſedem tuam implebis. Gratulare nunc tibi, quod hac in parte nihil amiſeris. Mortale quidem Puteanorum amiſiſti corpus, ſed immortale non amiſiſti ; libros ſcilicet, qui Tullio corpora dicuntur. Vale. Lutetiae Pariſiorum, IX Kal Dec. An. Chr. CIϽIϽCLVI.

ISMAEL BULLIALDUS. *Eidem, S. P. D.*

Vir clariſſime,

POST diuturnum ſilentium in lugubres voces nunc erumpo, noſter enim Jacobus Puteanus heu obiit, vir illuſtriſſimus, et patriae ſuae ac bonorum omnium utilitati natus. Decubuit die hujus menſis 6, et poſt undecim dies, decima ſeptima nempe, hora poſt mediam noctem 3, annos 65, menſ. 1, dies 20 natus, animam exhalavit. Bile putrida crus alterum jam intumuerat ante ſeptimanas aliquot ; neglectum hoc oedema febrem invexit, quae paroxiſmos convulſionibus comitantibus habuit. Bonus ſenex ab hauſtu pharmacorum ita abhorrebat, ut ſaepe monenti mihi, ſibi a bilis aeſtu et inflammatione caveret, toties indignabundus ſuccenſuerit ; propter vitam enim vivendi perdere cauſas arbitrabatur, ſi diem unum curandae valetudini inſumpſiſſet, quem conſuetis exercitiis et amicorum colloquiis ſubtraxiſſet. Teſtamento bibliothecam ſuam librorum impreſſorum et manuſcriptorum veterum regi legavit, ea conditione, ut regiae bibliothecae ſic accreſceret, ut ab ea nunquam divellatur ; veritus ne ab aliquo, qui gratia apud regem inpoſterum nimia valeret, auferretur, et in privatas aedes, ubi diſſipationi pateret, transferretur. Manuſcriptorum volumina ſupra octingenta quadraginta, et quicquid ad literas humaniores pertinet, in duobus illis conclavibus camino cubiculi adjacentibus recondita illuſtriſſimo Thuano legavit. Bibliothecae cuſtodiam eminentiſſimus cardinalis Abbati Colberto, procuratoris rerum domeſticarum ſuarum fratri, commiſit. In Theologia hic Abbas licentiatus eſt, et Sorbonae prior, annos natus viginti ſeptem. Catalogos tam exacto, tamque facili methodo compoſitos ac digeſtos inveniet, ut citra difficultatem aliquam bibliotheca uti poterit. Apud illuſtriſſimum Thuanum, priſtinum patronum meum, me recipio : ſtudia mea valde turbata ſunt, et tam facile tamque frequens commercium cum amicis exercere deinceps non potero. Ita ſe res humanae habent, continuoque fluxu latae, quandoque in tranquillum ſecurumque portum vehuntur,

vehuntur, quandoque in ſcopulos et brevia impingunt. In his ſapiens animum quietum et immotum gerere debet, et ſapientia firmatus fluctibus ac procellis obniti. Quam primum potero ad te ſcribam, ut quo loci res meae fuerint, certiorem te reddam. Vale, vir clariſſime, diſſolutae literatorum ſocietati illachrima, et me ama. Scrib. Lutetiae Pariſiorum die 24 Novemb. 1656.

Ex Pet. Burmanni Sylloge Epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum, Leidae, in 4to. Tom. V. *p.* 591.

ISMAEL BULLIALDUS NIC. HEINSIO. *Amſtelodamum.*

NON dubito quin alte in animum tuum deſcenderit dolor, quem ex erepto nobis illuſtriſſimo Jacobo Puteano concepiſti. Cum omnibus honeſtis probiſque viris commune damnum ſenſiſti; quin etiam ad te propius quam ad ceteros ſpectat; arctiori quippe vinculo amicitiae cum ipſo conjunctus eras, et apud eum auctoritate et gratia omnino valebas. Illum enim plurimi te ſemper feciſſe animadverti, famaeque tuae et virtutum tuarum ſtudioſum fuiſſe, illaſque omnibus commendaſſe. Rationem quoque mei rerumque mearum, hunc caſum dum defles, te habuiſſe penitus perſuaſus ſum; jacturam enim gravem me feciſſe probe intelligis, cum ob amiſſum, cujus imago meis quotidie obverſatur oculis, deſideriumque defuncti facit; tum etiam ob memoriam anteactae cum ipſo vitae, quae me inofficioſi teſtamenti querelam inſtituere cogit. In contrarias ſane partes abriperer, ſi commodi rerum mearum privatarum diligentior eſſem, quam juris amicitiae, cujus me prae ceteris ſtudioſum eſſe mecum conſtitui. Ab ampliſſimo Wiquefortio multa de his, quae teſtamento juſſit Jacobus ille Puteanus, audire potuiſti: unum tamen aliquis ipſi perperam ſignificavit, veteres nempe manuſcriptos codices illuſtriſſimo Thuano ab ipſo fuiſſe legatos, quos regiae bibliothecae conſecravit, eo etiam caſu, ſi rex excuſorum librorum bibliothecam accipere recuſaret.

Lutetiae Pariſiorum, 13 Febr. 1657.

Eloge de NICOLAS RIGAULT. *Par M. Perrault.*

M. De Thou faiſoit une ſi grande eſtime de celui dont je vais parler, qu'il le pria dans ſon teſtament de prendre ſoin de l'education de ſes Enfans, de les conduire dans l'étude des belles Lettres, & de veiller ſur eux & ſur les Precepteurs qui leur ſeroient donnez; il le chargea auſſi de l'édition de ſon Hiſtoire & de ſes autres ouvrages. Cette confiance ſuppoſe tant de bonnes qualitez en la perſonne de M. Rigault, qu'elle pourroit ſeule luy ſervir d'éloge.

Il nâquit à Paris l'an 1577, & fit ſes études aux Jeſuites, qui charmez de la delicateſſe & de la beauté de ſon eſprit, n'obmirent rien de ce qu'ils crurent pouvoir l'engager à ſe mettre dans leur compagnie. Il compoſa un eſcrit en Latin ſous le titre de *Satyra Menippaea, Somnium, L. Biberii Curculionis Paraſiti Mortualia apta ad ritum priſci funeris,* où il paroiſſoit tant d'eſprit & tant d'érudition, que les Sçavans de ce temps-là eurent peine à croire que ce fût l'ouvrage d'un homme de dix-neuf ans. M. de Thou en fût ſi charmé, qu'il luy envoya un de ſes caroſſes à Poitiers pour l'emmener chez luy, & le faire le compagnon de ſes études. Il fut choiſi avec M. Caſaubon, pour mettre en ordre la Bibliotheque du Roy, qui luy en donna la garde en même temps. S'il rendit un ſervice conſiderable au Public, en arrangeant un ſi grand nombre de Livres; il en reçut de ſon côté un tres-grand avantage par les lumieres qu'il y puiſa en les examinant; lumieres qui ont éclaté dans les differens ouvrages que nous avons de luy. C'eſt à M. Pithou que nous devons le Phedre, qui juſqu'à luy étoit demeuré dans la pouſſiere des Bibliotheques, mais M. Rigault n'a pas peu travaillé à le faire connoître au Public. On ſçait quelle eſt la beauté, la naiveté & l'élegance de cet Auteur ſi utile à la jeuneſſe dans la plûpart de

de ſes Fables, ſoit pour les mœurs, ſoit pour la belle & pure Latinité du temps d'Auguſte. Il s'appliqua enſuite à rétablir Tertullien, & à expliquer par ſes Notes les dures expreſſions de cet Auteur.

Il fit auſſi des remarques ſur Saint Cyprien, ſur Minucius Felix, ſur Artemidore, ſur Julien, & ſur les Ecrivains *de re Agraria:* ces remarques ſont pleines d'une tres-profonde érudition, & furent eſtimées de tout ce qu'il y avoit de ſçavans hommes. Il avoit quelquefois des ſentimens particuliers. C'eſt luy qui a renouvellé & ſoûtenu un paradoxe fort extraordinaire touchant la figure de la perſonne & du viſage de Jeſus Chriſt. Car bien loin d'eſtre de l'opinion commune, qui veut que nôtre Seigneur ait été tres-beau & tres-bien fait, ſuivant ce paſſage que l'on allegue; *ſpecioſus forma prae filiis hominum:* il ſoûtient qu'il étoit dépourvû de tous les avantages de la Nature, & que n'ayant voulu ni des honneurs ni des richeſſes, il avoit renoncé de même à la beauté & à la bonne mine; ce qu'il appuye par une infinité de paſſages de l'Ecriture ſainte & des Peres, qui donnent quelque vray-ſemblance à ſon ſentiment: perſuadé que le viſage du Seigneur devoit porter toutes les marques de la foibleſſe & de l'infirmité de la nature humaine, à la reſerve du peché ſeul, dont elles ſont la ſuite. Quoiqu'il en ſoit, il eſt étonnant qu'on ait diſputé ſur cet article dés le temps même de Tertullien, qui étoit de l'avis de M. Rigault. La raiſon qu'on peut rendre de cette incertitude où on eſt d'une choſe qui ſembloit ne devoir pas eſtre douteuſe, c'eſt que nôtre Seigneur ayant paſſé toute ſa vie parmi les Juifs, à qui la Loy de Dieu defendoit expreſſement de faire aucune image ni aucune reſſemblance de ce qui eſt, ſoit au Ciel, ſoit ſur la Terre, ſoit dans les Eaux, il n'y a eu aucun Peintre ni aucun Sculpteur qui ait oſé en faire le portrait, dont la ſeule vuë auroit empeché toutes ces diſputes. Le Pere Vavaſſeur Jeſuite a pris un milieu entre ces deux opinions ſi oppoſées: ſa penſée eſt que nôtre Seigneur n'étoit ni beau ni laid, & que s'il eſt vray-ſemblable qu'il a renoncé au frivole avantage d'une beauté extraordinaire, il n'eſt pas moins ſelon la raiſon, qu'il n'ait pas voulu auſſi paroître ſous une forme diſgraciée & rebutante, qui ne luy convenoit point du tout, & qui n'auroit de rien ſervi aux fonctions divines de ſon miniſtere.

Aprés la mort de M. de Thou, ſa Majeſté honora M. Rigault de la Commiſſion de Procureur General de la Chambre ſouveraine de Nancy, dont il prit poſſeſſion. Il ſe fit recevoir Conſeiller au Parlement de Mets dés les premiers jours de ſa création, & il en a été le Doyen juſqu'à ſa mort, qui arriva en l'année 1654. Pendant cet intervale les affaires de Lorraine ayant obligé le Roy à transferer ce Parlement, de la ville de Mets dans celle de Toul, ſa Majeſté luy donna l'Intendance de la Province, avec pouvoir de juger ſouverainement les affaires où les ſoldats de la garniſon de Mets pouvoient avoir intereſt. Les peuples ſe trouverent ſi bien de l'équité de ſes Jugemens, qu'ils n'obmirent rien pour donner à leurs affaires le tour qu'il falloit, pour les faire tomber ſous ſa Juriſdiction, juſques-là même que les Bourgeois ſe faiſoient enroller pour devenir ſes juſticiables.

Eloge de M. SCEVOLE DE SAINTE-MARTHE. *Par M. Perrault.*

ON n'avoit garde d'oublier dans ce Recueil l'illuſtre Scevole de Sainte-Marthe, non ſeulement parce qu'il a eſté un des plus excellens Hommes de ce ſiecle, mais parce qu'ayant fait les Eloges de tant d'Hommes illuſtres, il y auroit une extréme injuſtice à ne luy pas rendre une partie de l'honneur qu'il a fait aux autres. Cet honneur ne luy ſera pas rendu avec la meſme Eloquence que toute l'Europe a admirée dans ſes Diſcours & dans ſes Ecrits: mais ce ſera avec une verité & une ſincerité qui ne luy ſeront pas moins avantageuſes que toutes les beautez & toutes les graces du bien dire. Il eſtoit Preſident & Treſorier General de France à Poitiers.

Il nâquit à Loudun le deuxiéme Février de l'année 1536, d'une famille où l'eſprit & la vertu ſont des qualitez eſſentielles & hereditaires. Il eſtoit fils de Loüis de Sainte-Marthe Eſcuyer Sieur de Neüilly, & de Nicole le Févre de Biſay, & petit fils de Gauchèr de Sainte-Marthe Eſcuyer Sieur de Villedan & de la Riviere, l'un

&

& l'autre Hommes de Lettres & d'un ſçavoir diſtingué, tous Deſcendans d'un Nicolas de Sainte-Marthe, que le Comte de Dunois fit Chevalier au ſiege de Bayonne en l'année 1451, & qui eſtoit iſſu de Meſſire Guillaume Raymond de Sainte-Marthe Chevalier Seigneur de Roquevert, qui ſervoit Philippes de Valois dés l'année 1350.

La force & la vivacité de l'eſprit de Scevole le rendirent habile en peu de temps, & luy firent acquerir des connoiſſances preſque ſans bornes. Il eſtoit Orateur, Juriſconſulte, Poëte, & Hiſtorien. Les Langues des Sçavans luy eſtoient toutes tres-familieres, particulierement la Grecque, la Latine, & l'Hebraïque. Il joignit à cela les qualitez d'un parfaitement honneſte homme. Il eſtoit bon ami, zelé pour ſa Patrie, & d'une fidelité inviolable pour le ſervice de ſon Prince. Il merita l'eſtime & les louanges de quatre grands Rois. Henry III s'eſtoit propoſé, peu de jours avant ſa mort, de le faire Secretaire d'Eſtat; & l'ayant entendu haranguer en faveur des Treſoriers de France ſes Confreres qui avoient eſté ſupprimez, les rétablit à ſa conſideration, & dit qu'il n'y avoit point d'Edits aſſez forts contre une ſi forte Eloquence. Henry IV le regarda comme le plus eloquent homme de ſon Royaume. Jacques Roy d'Ecoſſe & d'Angleterre admira ſes Ecrits, & dit que Ciceron & Virgile eſtoient renfermez dans un ſeul Scevole: & le Prince de Galles, Fils & Succeſſeur de ce Monarque, paſſant inconnu en France pour aller en Eſpagne, viſita ce ſçavant homme à Loudun, & luy dit qu'il croyoit voir tous les Sçavans, lorſqu'il voyoit Scevole de Sainte-Marthe.

Henry III & Henry IV le chargerent d'emplois dignes de ſa ſuffiſance & de ſa probité: Et comment n'auroient-ils pas honoré un homme qui faiſoit tant d'honneur à leur Royaume? Sa conſtance & ſa fidelité parurent avec éclat aux Eſtats de Blois en 1588, où il ſe trouva par ordre du Roy Henry III, pour rendre ſervice à ſa Majeſté dans les occaſions qui ſe preſenteroient. Il y en eut une entr'autres bien importante. Un des principaux Chefs de la Ligue ayant remarqué qu'entre les Deputez il n'y en avoit point de plus contraires à ſes deſſeins, ni qui témoignaſſent plus de fidelité pour le Roy que les Officiers, il fit propoſer d'en ſupprimer une partie, afin de les intimider & de les reduire à appuyer ſon party. Les Officiers, qui s'apperçurent de ce piege, firent un Acte de proteſtation, qu'ils ſignerent au nombre de plus de trois cens, & chargerent le Sieur de Sainte-Marthe de le preſenter & de porter la parole pour eux. Il entreprit une action ſi genereuſe, meſmes au peril de ſa vie, & renverſa les deſſeins qu'on avoit formez contre le ſervice du Roy. Il donna encore depuis des marques de ſa fidelité par ſa conduite & par ſes ſages avis en l'Aſſemblée des Notables convoquée à Roüen par l'ordre du Roy Henry IV, pour remedier aux deſordres qui s'eſtoient gliſſez dans ſon Eſtat pendant les Guerres civiles. Son integrité parut lorſqu'il fut fait Intendant des Finances dans l'Armée de Bretagne ſous le Duc de Montpenſier, & ſon zele pour la Religion dans la Commiſſion qu'il exerça par ordre du Roy en Poictou & ailleurs avec le Chancelier de l'Hoſpital, pour faire joüir les Catholiques de leurs biens, dont ils avoient eſté depoſſedez; & pour reſtablir l'exercice de la Religion Catholique dans les Villes occupées par ceux de la Religion pretenduë Reformée. La Reduction de Poictiers ſous l'obéiſſance de Henry IV, fut ſon ouvrage, & un de ſes plus ſignalez Services. Loudun, dont il empeſcha la ruine, le regarda comme le Pere de la Patrie, & luy en donna meſme le ſurnom. Il y mourut le 29 Mars 1623, âgé de 87 ans, regretté de tout le Royaume. Un grand nombre de grands Perſonnages firent alors ſon Eloge, entre leſquels ſe ſignalerent principalement Baif, Joſeph Scaliger, Juſte Lipſe, Caſaubon, Jean d'Aurat, le Preſident de Thou [1], Janus Douza, Rapin & Paſquier.

Ses principaux Ouvrages furent les Eloges des Hommes illuſtres, & un Poëme de la maniere de nourrir les enfans à la mamelle, avec ce titre: *Paedotrophia, ſeu de puerorum educatione Libri* III. Ce Poëme fut imprimé dix fois pendant ſa vie, & environ autant de fois depuis ſa mort. Il fut lû & interpreté dans les Univerſitez les plus celebres de l'Europe, avec la meſme veneration qu'on a pour les Auteurs anciens. Il compoſa divers autres Poëmes Latins & François.

Il

[1] *C'eſt une mépriſe; car M. de Thou mourut en* 1617.

Il eut de Renée de la Haye ſa femme pluſieurs enfans tres-dignes de luy, mais particulierement ceux-cy: Abel de Sainte-Marthe Conſeiller d'Eſtat & Garde de la Bibliotheque de Fontainebleau, homme Sçavant & Eloquent, qui compoſa d'excellens Ouvrages imprimez en partie avec ceux de ſon Pere: & Scevole & Loüis de Sainte-Marthe freres jumeaux nez à Loudun le 20 Decembre 1571. Ils furent tous deux Hiſtoriographes de France; mais ſi ſemblables de corps, d'eſprit & d'inclination, qu'on les prenoit ſouvent l'un pour l'autre, & qu'ils paſſerent toute leur vie enſemble dans une parfaite union. Ils eſtoient comme les Oracles de la France pour l'Hiſtoire & pour les belles Lettres. Nôtre Monarchie leur ſera eternellement redevable de l'Hiſtoire Genealogique de la Maiſon de France en deux gros Volumes, Ouvrage incomparable & auquel ils travaillerent conjointement pendant cinquante années. L'Egliſe de France ne leur doit pas moins pour l'Hiſtoire de tous ſes Prelats, qu'ils ont faite ſous le titre de *Gallia Chriſtiana.* Comme tous les hommes de cette Famille ont eſté tres-illuſtres, il auroit fallu faire icy douze ou quinze Eloges au lieu d'un: mais auſſi comme ils ont poſſedé les meſmes grandes qualitez, on peut dire que l'Eloge du grand Scevole peut en quelque façon ſervir à tous les autres.

Les deux Lettres ſuivantes de M. du Puy à M. de Sainte-Marthe, ſans date, ſe ſont trouvées parmi d'autres papiers volants dans le ſixiéme Volume du Manuſcrit de l'Hiſtoire de M. de Thou écrit de la main de Meſſ. de Sainte-Marthe, & conſervé dans la Bibliotheque de St. Magloire.

MONSIEUR,

JE vous renvoye vos Meſlanges de S. Julien, dont je vous remercie. J'ai reçeu lettres de M. de Thou, qui me charge de vous voir & vous prier de donner quelques heures à la tranſcription de ce que vous ſçavez, afin qu'il trouve faict à ſon retour ce qu'il vous a baillé. Je vous ai cherché au Palais pour vous advertir de cecy: vous m'obligerez fort d'achever ce que vous avez. Je demeurerai,

Monſieur, Voſtre tres-humble Serviteur,

DU PUY.

MONSIEUR,

JE vous prie de m'envoyer le Volume de l'Hiſtoire qui ſuit celuy-cy. Je vous le rendrai pluſtoſt que celuy-cy. Quand vous aurez faict de mes papiers, vous me ferez plaiſir de les renvoyer. Je ſuis voſtre Serviteur,

DU PUY.

XII.

XII.

De Jacobo Auguſto Thuano J. A. F. Deque Bibliothecae Thuanae fato.

Ex Pet. Burmanni Syll. Epiſt. Gudii, Sarravii, &c. in 4to. Ultraj. 1697, *p.* 47. *Ep. Sarravii.*

CLAUDIUS SARRAVIUS FRIDERICO GRONOVIO.

SUPEREST in Thuana domo unus Jacobus Auguſtus, brevi cooptandus in ſenatum noſtrum; in quo pater, avus, atavus, primas ſedes ſummo cum honore et pari dignitate tenuere: polletque hic ſuperſtes iis dotibus, quibus ſe tanti nominis dignum heredem probet. Bibliothecae nihil deperiit, quae cum omni defuncti [*Franciſci Thuani*] patrimonio, poſt cardinalis [*Richelii*] demum obitum, fratri a rege donata eſt. *Lut. Par. Idib. Mart.* 1643.

THEONEM *Smyrnaeum, Graece, cum Latina verſione, primum edidit, et Jac. Aug. Thuano F. dedicavit Iſmael Bullialdus. Ex cujus epiſtola dedicatoria quae ſequuntur ſunt excerpta.* Theonem tibi, vir illuſtriſſime, tuum reddo, ſimul et operae aliquid in illum meae; quam eſſe quoque tuam jure dixerim, beneficentiae tuae patrocinio tam liberale otium conſecutus, per quod acceptum ex ampliſſima bibliotheca tua mathematici praeſtantiſſimi codicem nondum editum diligentius inſpicerem, ac publicarem.—Praeter multa ac prope innumera in ſtudioſos artium liberalium a majoribus tuis collocata beneficia, reipublicae literariae praeſtita officia, auctaque commoda, hoc recens hodie per te acceſſit adnumerandum prioribus, nec vulgare quidem. Perge porro, vir illuſtriſſime, parentem illum tuum magnum et incomparabilem imitatus, nominis tui celeberrimam famam diffundere, ac dilatare; quod temporum longiſſimorum ſitus obrutum ſilentio nunquam opprimet. Tu unus illuſtris generis ſtirps relictus es, in te uno domus tuae fata volvuntur.—Exoriare itaque unus nominis Thuani vindex, fautor bonorum, et majorum tuorum veſtigiis inſiſtens, regi ac regno egregiam operam navaturus. Nunc etiam ſub tui nominis auſpiciis Theone prodeunte fruantur omnes, non modo Platonicae philoſophiae ſtudioſi, ſed etiam quicumque reconditioris ſapientiae contemplatores ſunt, et veritatis mathematicae amantes. Tu vero, vir illuſtriſſime, qui in ipſa Minervae arce natus es, et educatus, quique liberales omnes diſciplinas affatim hauſiſti, et probe noſti quid Mathematicae diſciplinae, non ad Platonem tantummodo percipiendum conducant, verum etiam quid in caeteris rebus poſſint, bono et aequo animo hunc meum laborem excipe, cujus te non minus aequum judicem ſpero, quam commodum bonumque patronum expertus ſum. Vale, vir illuſtriſſime.

Scribebam Lutetiae Pariſiorum in aedibus tuis E. A. diem v Eid. Sextil. CIƆIƆCXLIII.

Ex Pet. Burmanni Sylloge Epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum, in 4to. tom. 3. *p.* 385.

NIC. HEINSIUS J. FR. GRONOVIO. Leidam.

NUdiuſquartus puerum ad aedes meas mittebat ill. Thuanus, qui et feſtinatum die altera prandium prolixe excuſaret, et te rogaret mecum denuo. Reſpondi,

meam fuiſſe omnem culpam, qui intempeſtive te adduxiſſem. Promiſi etiam me adfuturum; de te polliceri non poſſe, qui Leidam jam profectus eſſes. Invitaverat et Voſſium, nullo praeterea vocato; credo ut de ſtudiis nemine interpellante nobiſcum diſſereret. *Hagae Comit.* 1658. *a. d.* 19 *Martii.*

Ex Pet. Burmanni Sylloge Epiſtolarum a viris illuſtribus ſcriptarum, in 4to. tom. 5. *p.* 604.

ISM. BULLIALDUS NIC. HEINSIO. Hagam.

JUſſit me illuſtriſſimus dominus Thuanus regius ad PP. foed. Belgii Ordd. legatus, ut in omnibus morem tibi geram ac obtemperem, et libros per te indicatos MSS, celeberrimae bibliothecae ſuae, cum hinc diſcedam, ad te perferri cum caeteris ſarcinis curem. Ex familiari conſuetudine, quam cum ipſo jamdiu habes, ejus recta ac generoſa indoles, et ad omnes res eximias honeſtaſque diſciplinas propenſio, notiſſimae tibi erant: hinc etiam, quod ſe tam facilem praebeat, tamque libenter librorum ſuorum tranſlationem concedat, eum eruditis viris ſummo ſtudio ac generoſa magnanimitate genti ſuae ingenitis favere; et quiſnam ſit librorum legitimus uſus, quos tineis et blattis corrodendos avare ac invide non occultat, nec quos inter luxus inſtrumenta, ſicut hodie more peſſimo ac depravatiſſimo apud nos vivitur, ut ignarae hominum oſtentet turbae, poſſidet, ipſum apprime etiam doctum probe tenere quivis cognoſcere poteſt. *Pariſiis,* 30 *Jul.* 1660.

Ex eadem Pet. Burmanni Sylloge, tom. 3. *p.* 812.

Ex Epiſt. EZECH. SPANHEMII ad NIC. HEINSIUM.

CAeſarum Juliani tralationem Gallicam una cum notis nuper a me ſereniſſimi domini juſſu et ſumptibus publici juris factam, cum duobus pro Voſſio Gronovioque V. C. exemplaribus, accepiſſe non dubito. Unum et noviſſime ad illuſtriſſimum Thuanum tranſmiſi, cum debita ob promiſſa Lucani exemplaria gratiarum actione, quae Hagam delata Grotio una cum tuis ſecure tradi poterunt. *Heydelb. Idib. Dec.* 1660.

Ex eadem Pet. Burmanni Sylloge, tom. 3. *p.* 820.

NIC. HEINSIUS EZEC. SPANHEMIO. Heydelbergam.

ILluſtriſſimus Thuanus, cum in procinctu ſtarem [1], ſe literarum nonnihil ad te velle dare, quo gratias tibi acturus eſſet pro Juliani Caeſaribus, promittebat. Spero promiſſi memorem fuiſſe. Praefationem tuam miris laudibus extollebat: nam opus integrum nec dum perlegerat, ut eſt graviſſimis negotiis plerumque obnoxius. *Holmiae Suecorum, An.* 1661, 27 *Auguſti.*

Ex eadem Pet. Burmanni Sylloge, tom. 3. *p.* 817.

EZEC. SPANHEMIUS NIC. HEINSIO. Hagam.

ILluſtriſſimo Thuano me et mea qualiacunque probari unice gratulor. Virum non dignatione ſolum aut adſcititia fama, ſed ingentibus meritis et ſolida virtute illuſtrem, inter paucos colo et obſervo. Laudes ejus prolixe mihi ante dies paucos decantavit ſereniſſima Electoris ſoror, cui praefixam ante Caeſares noſtros epiſtolam placuiſſe ſummo viro ſcribis. *Heydelb.* 9 *Mart. An.* 1661.

1 *Haga diſceſſurus.*

ON

On ne peut rien dire, ni de l'auteur des Memoires ſuivans, ni de l'occaſion à laquelle ils furent écrits, ni du tems qu'ils ont été premierement rendus publics, ſinon que la ſeule edition qu'on en a veu, & dont on ſe ſert ici, porte dans le titre qu'ils ont été dreſſez par Mr. D. L. R. & imprimez à Cologne en 1710 in 8°. Ainſi on les met ici comme on les a trouvez, avec l'Avertiſſement qui les precede dans cette Edition-là. Il ſemble être encore neceſſaire d'avertir le lecteur que le Roy de France jugea qu'il étoit de ſon interêt d'envoyer à la Haye au mois d'Avril 1657 Meſſire Jacques Auguſte de Thou, Chevalier, Comte de Meſlay, Conſeiller ordinaire de ſa Majeſté en ſes Conſeils d'Etat & privé, & Preſident en ſa Cour de Parlement de Paris, avec le Caractere de ſon Ambaſſadeur aux Etats des Provinces Unies des Pays-bas: & qu'il y avoit alors Guerre entre la France & l'Eſpagne.

Memoires de ce qui s'eſt paſſé de plus particulier en Hollande pendant l'Ambaſſade qu'y fit Monſieur DE THOU.

Avertiſſement.

Les Mémoires que l'on donne au Public, touchant Mr. de Thou, ne peuvent que lui être fort agréables. La réputation, que ce ſage Politique s'eſt aquis dans le Monde, eſt une aſſez forte recommandation, pour lire ce qui s'eſt paſſé de conſidérable pendant ſon Ambaſſade d'Hollande. Ainſi ſans m'arrêter à dire ce que contient ce petit Ouvrage, il ſuffira d'avertir ici le Lecteur que les Mémoires, dont on lui fait préſent, ſortent du Cabinet d'un Grand Prince, pour qui ils ont été écrits. C'eſt pourquoi il y a tout lieu de croire que cela fera du plaiſir à ceux qui aiment la mémoire des grands Hommes, comme l'étoit véritablement Monſieur de Thou.

LA Paix eſt une faveur du Ciel d'une valeur ineſtimable, & ceux dont il ſe ſert pour la procurer deviennent, par l'honneur de ce choix, dignes de la vénération de tout le Monde. Monſieur de Thou, qui fait le ſujet de ces Memoires, eut la gloire de contribuer au raffermiſſement de cette Paix, entre la France & les Provinces-Unies. Durant que les affaires ſe traitoient, il y eut un demêlé fort délicat, & de la derniére importance, entre Monſieur de Thou & Dom *Eſtevan de Gamarre*, pour lors Ambaſſadeur en Hollande de la part du Roi d'Eſpagne, dans lequel Monſieur de Thou ſe porta ſi généreuſement, & en ſortit avec tant de gloire, qu'il en reçut mille éloges de la Cour, & qu'on a avoué par tout que ſa conduite vigoureuſe ne pouvoit trop ſe louër. En effet jamais Miniſtre n'avoit porté plus haut, ni ſoûtenu plus dignement la Grandeur de ſon Maître. Toutes les circonſtances, non ſeulement de ſon Emploi, mais auſſi de ſa Vie, ont été une confirmation continuelle de cette verité. Et bien qu'il n'y ait aucun endroit, où la renommée n'ait ſemé le bruit de cette grande querelle, il eſt à propos d'en rapporter ici les Particularitez, qui doivent trouver d'autant plus de créance, qu'elles partent du récit ingenu d'une Perſonne ſincére, & qui a été témoin oculaire du détail de cette fameuſe conteſtation.

MONSIEUR l'Ambaſſadeur de France, ſortit de ſon Logis l'après-dînée d'un Dimanche, ſur les cinq heures du ſoir, dans un de ſes Carroſſes, attelé de ſix Chevaux, à deſſein de joüir de la beauté du reſte de la journée, & de faire une promenade au Cours; lequel eſt preſque au milieu de la Haye, dans une longue Place, retranchée par des Barriéres, qui la ferment depuis un bout juſques à l'autre, & font un Enclos ſpacieux, dans lequel on ſe promene à pié, pendant que les Carroſſes tournent dehors, au long de ces Barriéres, ſur un chemin aſſez large, & pavé, dans lequel deux Carroſſes peuvent marcher de front, tres-facilement. Il n'étoit accompagné que de Mr. Douchamps, Meſtre de Camp d'un Regiment d'Infanterie Françoiſe, & ſans contredit un des plus braves & des plus vaillans Gentilſhommes de ſon Siécle, mais de qui l'âge trop avancé ne pouvoit plus ſervir le courage, & de trois Perſonnes de Lettres, qui n'avoit point d'épée

d'épée. S'il étoit peu fort par la Compagnie qu'il avoit dans ſon Carroſſe, il ne l'étoit gueres davantage par le train qui le ſuivoit, qu'il n'avoit pas encore eu le loiſir de faire, & lequel n'étoit composé pour lors, que de trois petits Pages, dont le plus âgé n'avoit que quatorze ans, & de quatorze Valets de pié, un peu plus vieux, & plus robuſtes. A peine étoit-il entré dans le Cours, qu'il rencontra dans ſon chemin, tête pour tête, Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, ayant autour de ſon Carroſſe tous les gens de ſa livrée, leſquels étant de beaucoup plus hauts, & en plus grand nombre que ceux de Monſieur de Thou, apparemment en étoient les plus forts; & outre l'avantage de cette Suite, il étoit encore eſcorté d'un ſecond Carroſſe, plein de ſes autres Domeſtiques, par lequel il s'étoit toûjours fait ſuivre, depuis l'arrivée de Monſieur l'Ambaſſadeur de France à la Haye, & qu'il renvoya promptement en ſon logis, prendre des Piſtolets, Mouſquetons, & autres armes à feu, dès l'inſtant qu'ils entrérent en diſpute. Les Carroſſes de part & d'autre s'arrêterent, & s'entre-fermerent le chemin, ſurquoi Mr. de Thou ayant avancé la tête hors de la Portiere du ſien, dit à ſon Cocher, & à ſon Poſtillon, qu'ils ſe donnaſſent bien de garde de bouger, ſur peine de la vie, & qu'il la leur arracheroit lui-même, s'il leur arrivoit de s'écarter d'un ſeul pas. D'abord, Monſieur l'Ambaſſadeur d'Eſpagne s'imagina avoir intimidé Monſ. de Thou par le grand nombre de ſes gens, & ſur cette opinion il luy envoya dire, qu'il croyoit n'avoir pas beſoin d'employer toutes ſes forces, pour prendre un chemin, auquel il s'oppoſoit, & qu'il lui conſeilloit de lui rendre un Paſſage, qu'il n'étoit pas en état de lui conteſter. A quoi Mr. l'Ambaſſadeur de France répondit, *Que c'étoit au Roy d'Eſpagne à céder par tout au Roy ſon Maître; qu'il n'y avoit aucune conteſtation à faire là-deſſus, & quand par un malheur qu'il ne prévoyoit pas, tous ſes gens auroient péri dans cette rencontre, qu'il défendroit le droit de ſon Maître, ſeul, juſques à la derniére goutte de ſon ſang.* Ces paroles, raportées à Mr. de Gamarre, lui firent bien connoître, qu'il étoit fort éloigné de ce qu'il avoit imaginé, par un trait aſſez ordinaire de ſa Nation. Durant ce petit intervalle, on vit l'Ecuyer, les Gentilſhommes, & les autres Domeſtiques de Monſr. de Thou, accourir à ſon Carroſſe, lequel étant devenu le plus fort à ſon tour, par le ſecours de cette Recruë, envoya tout auſſi tôt dire à Mr. de Gamarre, que par l'arrivée d'une partie du reſte de ſes gens, il ſe voyoit en pouvoir de reprendre hautement par la force, le chemin qu'il lui diſputoit injuſtement, qu'il lui en faiſoit donner avis, pour ne rien devoir à ſa Civilité, & afin qu'il eût à en ſortir promptement, pour lui faire place. Cependant chacun avoit interrompu ſa promenade, pour voir qu'elle ſeroit l'iſſuë de cette conteſtation, en laquelle le mauvais état des affaires, qui étoient alors dans leur plus grande aigreur, & qui animoient extrémement le Peuple contre la France, ne laiſſa dans le Parti de Mr. de Thou, qu'un petit nombre de Perſonnes de Condition, & quelques Officiers de la Nation, qui vinrent ſe ranger auprès de ſon Carroſſe, armez à la Françoiſe, c'eſt à dire de leurs épées ſeulement. Il n'y eut jamais une plus grande apparence de carnage. Par le retour du Carroſſe, qui avoit apporté l'Artillerie de la Maiſon de Monſieur l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, les choſes ſembloient être venuës au dernier terme, les épées étoient tirées, les Mouſquetons bandez, & l'on alloit commencer de s'égorger, lors qu'on vit arriver une Compagnie d'Infanterie, que quelques Meſſieurs de l'Etat, qui avoient vû la naiſſance de cette difficulté, avoient fait venir de la Cour, qui eſt proche du Cours, pour en empêcher les ſanglantes ſuites, & tâcher par leur prudence d'accommoder ce different, qu'ils ne pouvoient regler par leur autorité. Auſſi-tôt les Officiers firent ſaiſir la Barriere, par une partie de leur Troupe, & ſe poſtérent avec l'autre entre les deux Carroſſes, & à l'entour, après en avoir écarté la Populace. Le nombre de Meſſieurs des Etats groſſit en même temps par pluſieurs autres qui s'y joignirent, pouſſez du même déſir de pacifier les choſes; & incontinent on propoſa des voyes d'accommodement. Mr. de Beververt, le premier des Nobles de la Province de Hollande, s'employa le plus en cette negociation, & dit d'abord, qu'il croyoit que Meſſieurs les Ambaſſadeurs de France, & d'Eſpagne, ſans ſouffrir aucun tort,

pourroient

pourroient bien s'en retourner, & que par la retraite de leurs Carroſſes, qui ſe feroit juſtement dans un même temps, aucun ne ſeroit obligé de céder. Ce moyen plût fort à Monſr. de Gamarre, mais lors qu'on en vint parler à Monſieur l'Ambaſſadeur de France, il fit réponſe, qu'il ne pouvoit pas y conſentir, ni recevoir en égalité Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, lequel ne devoit prétendre aucune compétence avec lui; que la France étant en poſſeſſion de la Preſéance par tout, ſur l'Eſpagne, depuis tant de Siécles, c'étoit une nouveauté ridicule, & ſans fondement, que de vouloir la lui conteſter; & que par la connoiſſance de cette verité, ſa Majeſté Catholique, avoit donné ordre, & le donnoit encore tous les jours à ſes Ambaſſadeurs, d'éviter ſoigneuſement la rencontre de ceux de France, qu'il y alloit de ſa tête, & ce qui étoit encore plus, de ſon honneur: & qu'ainſi, pour rompre le cours de leurs recherches inutiles, il lui falloit, ou paſſer, ou périr. Monſr. de Beververt ne laiſſa pas de faire pluſieurs autres tentatives, que Mr. de Gamarre approuva toutes, pour ſe tirer du mauvais pas qu'il avoit fait, mais qui trouverent toûjours Mr. l'Ambaſſadeur de France, également ferme, & inébranlable. Enfin, après quatre heures entiéres de Conteſtation & de Conférences ſuperfluës, Mr. de Beververt, & les autres Mrs. de l'Etat, voyant Mr. de Thou tout-à-fait réſolu de ne point changer de réſolution, propoſérent à Mr. de Gamarre, de ſe retirer au travers du Cours, offrant pour l'éxécution de ce projet, d'y faire deux Ouvertures, & lui repréſentant, que par ce moyen, il auroit & la Barriére, & la Droite, qui n'étoient que deux avantages imaginaires, parce qu'outre qu'il ne s'agiſſoit que de la liberté du chemin, par lequel tous deux vouloient paſſer, & qu'il faloit que l'un cédât, par déference pour l'autre, Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne ne pouvoit, marchant comme il faiſoit, prendre la Droite ſur Mr. de Thou, ſans la donner pareillement à Mr. de Thou, au deſſus de lui. On eut peu de peine à le perſuader, ou plûtôt, il le voulut bien être, pour cacher le deſavantage de ſa Retraite ſous ces fauſſes apparences d'honneur; de ſorte qu'enſuite de ſon conſentement, & de l'agrément de Mr. de Thou, qui ne vouloit, avec raiſon, que la liberté de ſon paſſage, qu'il lui diſputoit, on rompit la Barriére, vis à vis de ſon Carroſſe, par laquelle il entra dans l'Enclos du Cours, & cette Ouverture a été toûjours appellée du depuis, *le Trou Gamarre*. Lors qu'il en fut ſorti, par le moyen d'une ſemblable rupture, que l'on fit à la Barriére de l'autre côté, il prit ſon chemin par le Vivierberghe, Place très-agréable, laquelle prend ſon nom d'une petite hauteur, qui regarde le Vivier de la Cour, ſur le bord duquel elle eſt aſſiſe; & retourna chez lui aſſez vîte, à cauſe, peut-être, de la nuit, qui étoit ſurvenuë, durant la longueur de leur diſpute, nonobſtant laquelle pourtant, Mr. l'Ambaſſadeur de France acheva ſa promenade, au petit pas de ſes Chevaux, d'où il retourna dans ſa Maiſon, ſuivi toûjours des Officiers François, qui ne voulurent point le quitter, qu'après l'avoir vû chez lui, où il les remercia très-civilement du zéle généreux, qu'ils avoient témoigné pour la défenſe du Droit de leur Monarque, & des offices qu'ils lui avoient rendus en ſon égard particulier. Le lendemain, on lui députa de la part de l'Etat, pour le prier de vouloir tomber d'accord avec Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, d'un côté, par lequel ils entreroient tous deux au Cours deſormais, afin que le dernier qui y viendroit, ſe trouvant obligé, par la néceſſité du chemin, de ſuivre le premier ſur la même ligne, on ne vit plus renaître entr'eux de ſemblables inconveniens. Il répondit aux Députez de l'Etat, comme il avoit fait à Mr. de Beververt le jour précédent, qu'il ne pouvoit entrer en compétence, ni traiter d'égal avec Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne; qu'il ne vouloit ni le chercher, ni l'éviter; qu'à la conſidération ſeule de leur priére, il vouloit bien choiſir un côté, par lequel il entreroit au Cours deſormais, toutes les fois qu'il iroit s'y promener, de maniere qu'il auroit la Barriére à ſa main droite, & que ſur cela Mr. de Gamarre pouvoit prendre ſon parti. Cet Ambaſſadeur ſe régla ſi bien ſelon le choix de celui de France, que malgré la continuation de la guerre, entre les deux Couronnes, qui a duré plus de trois ans, encore après la fin de ce démêlé, ils n'en ont jamais eu enſemble du depuis.

Aussi-tot que cet important Traité fut conclu, la ſuperbe Amſterdam, l'Ame

de la Hollande, qui par la multitude innombrable de ſes Habitans, ſemble moins une Ville, qu'un Monde, où les Indes viennent tous les ans ; qui par la grandeur de ſes richeſſes, compte chez elle autant de Seigneurs, que de Bourgeois, leſquels ont du bien par toute la terre, & dont les forces étonnantes peuvent contre-balancer ſur la Mer celles des plus puiſſans Royaumes du Monde ; la ſuperbe Amſterdam, dis-je, comme intéreſſée principalement dans le Bénéfice de cette réconciliation, ne demeura pas long-tems, ſans en témoigner à Mr. de Thou, ſa reconnoiſſance, & ſa joye. Pour cet effet, on y nomma incontinent des Députez qui vinrent à la Haye, le prier de leur faire l'honneur de venir voir leur Ville, ce qu'il leur promit pour le premier Dimanche ſuivant. Mais nonobſtant leur diligence, ils avoient été prévenus, par cette Ville illuſtre [1], en laquelle on voit fleurir, avec une égale vigueur, & les Arts, & les Sciences, qui ſeule, & ſans autre ſecours, que du courage de ſes Enfans, a ſoûtenu, contre les forces d'un grand Roi, un ſiége opiniâtré, durant plus d'une année, s'en eſt glorieuſement délivrée, & devant ſes Murailles en a fait avorter les deſſeins. Mrs. de Leyden, en un mot, par un beau ſentiment d'eſtime & d'inclination l'avoient déja regalé chez eux, en cette maniére.

Ils le firent convier par leurs Députez, de vouloir les honorer d'une Viſite, & pour lui en donner la plus honorable commodité, ils lui envoyerent leur Yacht à la Haye, à la ſortie duquel les Députez de Mrs. les Magiſtrats le reçûrent bien reſpectueuſement, le complimenterent, & le firent entrer dans un des Carroſſes, qu'ils avoient fait trouver ſur le bord du Canal, pour lui, & pour beaucoup de Gentilſhommes, qui l'accompagnoient. Ils le menerent d'abord en leur Hôtel de Ville, où l'un de Mrs. les Bourguemaîtres, le harangua très-éloquemment, de la part de la Ville, qui étoit toute dans les Ruës de ſon paſſage, & le conduiſirent enſuite, dans leurs Doeles, où ils le regalerent, par un Feſtin extraordinairement magnifique, lequel s'étendit juſques à la nuit, par de longues aſſûrances, qu'on s'y donna de part & d'autre, d'une mutuelle affection, & de nouveaux engagemens d'une amitié reciproque, dont les ſuites ont prouvé la ſincérité juſques à ce jourd'hui. Ainſi Mrs. d'Amſterdam, comme Jaloux de n'avoir pas eu les premiers cet avantage, encherirent beaucoup ſur l'éclat de cette Journée. Et bien que mon deſſein ne ſoit pas de particulariſer l'Hiſtoire du Miniſtére de Mr. de Thou, mais ſeulement d'en rapporter les plus conſiderables circonſtances, il faut que je m'arrête un peu ſur cet évenement, qui aſſûrément en a été un des plus beaux, & des plus illuſtres.

Mr. de Thou partit de la Haye le Dimanche qu'il avoit promis, accompagné de quantité de Perſonnes de qualité, outre les Gentilſhommes ordinaires de ſa ſuite, & marcha d'une Traite, juſqu'à la Maiſon des Seigneurs des Digues, qui d'entre les Premiers des Villes, ſont ceux aux ſoins deſquels eſt commis le ſalut de tout le Païs, qui ne ſe conſerve, que par ces ſortes de défenſes contre la furie de la Mer, auxquelles ils font tenir l'œil & la main continuellement. Elle eſt à un peu plus d'une lieuë de la Ville d'Amſterdam, aſſiſe ſur un de ces Retranchemens ſalutaires, qui bride la Mer de Harlem, & où l'on ne ſait, ce qui ſe doit le plus admirer, ou du travail, ou de l'invention. Il s'y arrêta, pour en viſiter les Appartemens, dont les beautez répondent dignement à celles de l'extérieur du Bâtiment, & à peine les avoit-il vûs, qu'on entendit un bruit ſurprenant de pluſieurs Trompetes, qui touchoient la marche agréablement, & fort juſte. Ce qui ayant invité de mettre la tête à la fenêtre, l'on vit approcher une Compagnie de cinquante jeunes Marchands François, ou plûtot de cinquante Cavaliers, tous avec l'écharpe blanche, chargez d'une abondance extraordinaire de plumes, & richement parez à l'envi l'un de l'autre. Ils étoient tous montez fort avantageuſement, & ſur des Chevaux de grand prix, qu'une infinité de rubans, de toutes les couleurs, ſembloient rendre & plus gais, & plus fiers. Ils ne marchoient que deux de front, à cauſe du petit eſpace du terrain, que des Canaux de part & d'autre étreciſſent ; & ils précédoient une longue file de Carroſſes, remplis des principaux Marchands de la Bourſe. Auſſi-tôt que le Cortége fut

[1] *Leyden.*

fut arrivé, les Chefs de l'une & de l'autre Troupe décendirent, firent chacun ſa harangue à Mr. de Thou, & par de profonds reſpects, lui donnerent en ce lieu-là, les premiéres aſſûrances d'une reconnoiſſance éternelle. Après quoi les Cavaliers reprirent leur marche vers la ville, à la tête des Chevaux du Carroſſe de Mr. de Thou, lequel fut ſuivi par tous les autres. En cet ordre, & au bruit éclatant des Trompetes, qui toucherent toûjours ſur le chemin, il ſe rendit à cinq heures du ſoir à la Porte d'Amſterdam, où il étoit attendu, & il fut complimenté par un Député de Mrs. du Magiſtrat, qui le mena incontinent dans le Heer-Logement, au travers des acclamations d'une foule incroyable de Peuple, que néanmoins, on avoit de la peine à entendre, à cauſe du grand bruit des coups de Canon, qui ſe tiroient des Vaiſſeaux. Les grandes Cérémonies de la Ville ſe firent dans ce Palais. Il fut reçû par Mrs. les Bourguemaîtres, un deſquels prit la parole, & le harangua en des termes très-obligeans, & très-doctes. Après quantité de civilitez réciproques, ils le priérent de décendre dans une grande Sale, non moins richement parée que le reſte du Logis, qui étoit préparé pour ſa Réception, dès long-tems avant ſon arrivée; & où le ſouper ayant été ſervi, ils le régalerent ce premier ſoir d'un Feſtin fort ſuperbe, & digne, auſſi-bien que ceux qui le ſuivirent durant toute la Semaine, de la ſplendeur d'une ſi puiſſante Ville. Le lendemain Mrs. les Bourguemaîtres, accompagnez de quelques-uns des Echevins, ſe rendirent chez lui, avec une ſuite de pluſieurs Carroſſes, d'où ils le menérent voir le grand, & ſomptueux Edifice de leur Hôtel de Ville, dont l'exceſſive abondance du Marbre qui l'enrichit, ou plûtôt, qui le compoſe, & les Peintures admirables, qui le parent, ne font que les moindres ornemens; où la délicateſſe inimitable de l'Ouvrage, ſurpaſſe infiniment l'excellence de ſa matiére, & enfin qui eſt incomparablement moins précieux encore, par les beautez que l'on y voit, que par celles qu'on n'y voit pas, puis qu'il renferme, & cache ſous lui tout l'or, & l'argent de la plus riche Banque du Monde. Pour l'emmener dîner, il falut l'arracher de ce Palais enchanté, où l'œil s'égare parmi tant de merveilles, & où l'Art & la Nature étalent, comme à l'envi, ce qu'elles ont de plus beau, mais où l'Art triomphe de la Nature. Il crût ne pouvoir reconnoître mieux les civilitez extraordinaires de Meſſieurs les Bourguemaîtres, qu'en rendant les ſiennes à Meſdames leurs femmes, & dans ces Viſites, une grande partie de l'après-dînée ſe conſomma, dont le reſte fut employé à voir quelques-uns des principaux Hôpitaux, dont l'Architecture, & la propreté furent trouvées admirables. Cela dura juſques à l'heure du ſouper, parmi la délicateſſe duquel la Muſique mêla ſes douceurs, par un Concert de pluſieurs Inſtrumens nouveaux, & extraordinaires, dont l'harmonie étoit tout-à-fait agréable, & ce qui n'eſt pas peu à remarquer, outre quantité de Tables, pour toutes les Perſonnes de ſa ſuite, qui étoient ſervies en même tems que la ſienne, il y en avoit d'autres encore, où chacun pouvoit manger, & qui étoient ouvertes à tout le Monde; auſſi-bien que la Cave, de laquelle on tiroit du Vin à un chacun, tel qu'il le demandoit, & qui ne ſe ferma point pendant tout le tems, que Mr. de Thou demeura dans la Ville. La matinée du Mardi ſe paſſa à viſiter ces puiſſans Magazins de l'Amirauté, d'où la Ville tire ces grandes Forces, qui la rendent ſi redoutable ſur la Mer, & ſi conſidérable par toute la Terre. Durant l'admiration de cette prodigieuſe abondance de toutes les choſes, qui ſont néceſſaires pour équiper, tant en Guerre qu'en Marchandiſes, un nombre infini de Vaiſſeaux, l'heure du dîner arriva, que l'on vint prendre avec une pareille magnificence, & les mêmes Cérémonies que Mrs. les Bourguemaîtres obſerverent depuis le premier Feſtin juſques au dernier, commençant toûjours leur bonne chére, par un grand verre de Vin, qu'on beuvoit à la ſanté de ſa Majeſté Tres-Chrétienne, qui étoit ſuivi de quelques autres de reſpect, & enfin par des verres d'amitié particuliére, ſans obliger Mr. de Thou, qui eſt le plus ſobre de tous les hommes, de boire que la quantité du Vin qu'il lui plaiſoit. Par la longueur du repas, inſenſiblement le jour s'accourcit, & le peu qui reſtoit de l'après-dînée fut employé à la recherche des raretez des Indes, chez un nommé du Pont, qui ordinairement en a de fort curieuſes. Mais comme il n'eſt rien tel, que de voir

les choſes dans leur ſource, le Mercredi au matin, étant entré dans un des Carroſſes, avec leſquels Mrs. les Bourguemaîtres ne manquerent pas, une ſeule matinée, de ſe rendre à ſon Logis, ils allerent enſemble voir la ſuperbe Maiſon des Indes, ou plûtôt les Indes mêmes, dans cette République à part, dont le commerce particulier entretient, & nourrit un nombre infini des perſonnes. Les principaux chefs de cette puiſſante Compagnie le reçûrent avec bien du reſpect & de la joye, & après l'avoir complimenté, le régalérent des plus exquiſes Confitures qui viennent de ce Païs-là, & lui ouvrirent leurs plus ſecrets Magazins, où il contempla, non ſans beaucoup d'admiration les beaux Ouvrages, & les Richeſſes immenſes, qu'ils en reçoivent toutes les années. Auſſi ne fut-ce pas ſans peine, qu'il conſentit à quitter de ſi agréables choſes, pour venir dîner, enſuite duquel on acheva le reſte de la journée à voir chez des Juifs, & autres Marchands, des Diamans, des Perles, des Rubis, des Emeraudes, & quantité d'autres Pierres précieuſes, d'un prix ineſtimable. Le Jeudi de bon matin, jour de Poſte, il commença de travailler à la continuation de ces belles Dépêches, dont l'éloquence lui a tant aquis de réputation à la Cour, & bien qu'il ſe fût fait ſuivre par tous ſes Secretaires, elles ne pûrent être achevées que lors qu'il falut ſe mettre à Table pour dîner; à la ſortie duquel Mrs. les Bourguemaîtres, comme pour le délaſſer du travail, qu'il venoit de prendre, le réjouïrent d'une Promenade ſur l'eau, au bruit des mêmes Trompetes, qui touchoient mille Fanfares dans la cour de ſon Logis, toutes les fois qu'il en ſortoit, ou qu'il y rentroit, & ſur un Yacht tout doré, qu'ils avoient fait venir à la Porte de ſa Maiſon, par la commodité d'une petite eau qui l'environne. Ils le menérent comme en triomphe ſur tous les Canaux de la Ville, qui étoient bordez de part & d'autre par un million de perſonnes, attirées par la nouveauté de ce divertiſſement, lequel ne ſe fût pas terminé ſi-tôt, mais la nuit ſurvenant les obligea de ſe retirer, & de le remener en ſa Maiſon, de la même maniére qu'ils y étoient venus le prendre. Mrs. les Bourguemaîtres ayant remarqué que cette Promenade lui avoit plû, projeterent enſemble de lui en donner une plus longue le lendemain, & de le mener en un certain Village à deux lieuës d'Amſterdam, qu'ils nomment Sardam, où ſe bâtit la plus grande partie des Navires de tout le Païs. Pour cet effet, ils vinrent chez lui le Vendredi au matin, & le priérent de vouloir entrer dans le même Yacht de la Journée précédente, lequel étoit ſuivi de pluſieurs autres, pour les Perſonnes de ſa ſuite. Ils traverſerent ainſi la Ville au bruit des Trompetes, qui a toûjours je ne ſai quoi de plus agréable ſur l'eau, & à peine avoient-ils pris le grand Canal, qu'ils rencontrerent plus de cinq cens petits Yachts dorez, & enjolivez, ſur leſquels les principaux Bourgeois attendoient celui de Mr. de Thou, pour en augmenter le Cortége, & honorer d'autant plus la Fête de cette belle Journée. D'un Yacht, où l'on faiſoit la Cuiſine, on lui ſervit dans le ſien un dîner en poiſſon, qui n'avoit point encore eu ſon pareil en délicateſſe, & les Vins de toutes ſortes, étoient en une ſi grande abondance dans un autre Batteau tout proche, qu'il ſembloit qu'on y eût embarqué la Cave entiére du Logis qu'on venoit de quitter. Tous les Yachts du Cortége ſe rangerent autour du ſien, d'où l'on voyoit les uns & les autres dîner enſemble, avec une charmante confuſion, & pouſſer en l'air mille cris d'une alégreſſe ſi parfaite, qu'il étoit bien véritable de dire, qu'on y nageoit moins dans l'eau que dans la joye. On prit terre à Sardam, où les Habitans, après quelques Complimens à leur mode, dans leſquels la vérité ſe produit toute nuë, lui préſenterent une Collation ruſtique, & enſuite le menérent voir les grands Bâtimens des Vaiſſeaux, qui s'y faiſoient alors, où il ne pouvoit ſe laſſer d'admirer l'induſtrie des Ouvriers, & en même tems la réſolution hardie de l'Inventeur de ces Maiſons flotantes, qui a trouvé & pratiqué le premier le miraculeux ſecret de la Navigation. Il auroit paſſé volontiers le reſte de la Journée dans cette divertiſſante occupation, mais Mrs. les Bourguemaîtres, qui lui avoient préparé un autre genre de plaiſir le remenérent dans la Ville, où ils lui donnerent une Comédie repréſentée par quelques-uns de leurs Habitans, & en la maniére du Païs, qui par ſa rareté, ne fut pas un des plus médiocres divertiſſemens de la Sémaine. Enfin, le Samedi qui étoit

le dernier jour, & le couronnement de cette grande Fête, Mrs. les Bourguemaîtres lui rendirent des honneurs nouveaux, auxquels ils ne pouvoient plus rien ajouter. Et premiérement, non contens de leurs remercîmens, & Complimens particuliers, ils lui en firent faire de publics, & l'étant venus prendre en ſon Logis, le matin, à l'heure, & dans la forme accoûtumée, le menérent en leur Académie, où il fut harangué en Latin, durant l'eſpace d'une heure & demie, par un fort docte & célébre Orateur, nommé Mr. Morus, qu'ils avoient alors pour Profeſſeur dans leur illuſtre Ecole. Tous les auditeurs furent ravis de la beauté de cette action, & Mr. de Thou, charmé de ſon éloquence, le fit entrer dans ſon Carroſſe, & voulut qu'il vint prendre part à l'honneur de ſon dîner ; lequel n'étoit preſque pas achevé, lors qu'on vit un grand homme, maigre & défait, ſe jetter à ſes génoux, qu'il mouilla d'un torrent de larmes de joye, l'appellant ſon Liberateur, ſon Seigneur, & ſon Maître, & le remerciant avec une ardeur ſans pareille, d'une grace, qu'il ne ſavoit pas lui avoir faite. Mais Meſſieurs les Bourguemaîtres lui expliquérent cette aventure, & lui dirent, Que c'étoit un Priſonnier, devoué pour dix-neuf ans, à la peine terrible du Raſpuys, dont ils châtient les Criminels, qu'ils ne condamnent pas à la mort, & qu'il n'avoit encore ſoufferte que durant deux années, duquel ils lui faiſoient préſent, & qu'ils élargiſſoient en ſon honneur, pour lui donner une preuve authentique de l'eſtime tres-particuliere qu'ils avoient, & auroient à jamais pour lui. Cette obligeante circonſtance le ſurprit bien agréablement, & après leur en avoir fait compliment, il les pria de vouloir l'attendre le lendemain au matin dans leur Hôtel de Ville, pour y recevoir ſes très-humbles remercîmens, & cependant il employa toute l'après-dînée à rendre ſes civilitez, & à dire Adieu à Meſdames leur femmes. Etant de retour en ſon Logis, il y fit de grandes largeſſes, & il diſtribua par les mains de ſon intendant, une ſomme d'argent conſidérable. Le Dimanche étant arrivé, la Meſſe entenduë, & après un Feſtin, non moins grand que les précédens, il alla dans ſes Carroſſes particuliers, ſuivis par ceux de ſon Cortége ordinaire, à l'Hôtel de Ville, où par une belle & docte harangue, il remercia Meſſieurs les Bourguemaîtres, & les Officiers de Meſſieurs du Magiſtrat, qui y étoit en Corps, tant de l'honorable Reception, que du traitement magnifique qu'ils lui avoient fait. Et enſuite des civilitez particuliéres, qu'il en avoit reçuës, on s'y donna de part & d'autre mille nouvelles aſſûrances d'une inviolable Union, & d'une amitié de même. Après quoi, ſur le Midi, accompagné du même Cortége, qui l'avoit été prendre à la Maiſon des Seigneurs des Digues, il retraverſa la Ville, d'où la foule du Peuple, qui y étoit accouru de toutes parts, ſembloit, en s'oppoſant à ſon paſſage, ne vouloir pas le laiſſer ſortir. Ainſi, Monſieur de Thou revint à la Haye, plein de gloire & de ſatisfaction, comblé des bénédictions de toute cette grande ville, & d'honneurs extraordinaires, qui n'y avoient jamais été faits à perſonne, & que perſonne auſſi n'y a jamais reçûs du depuis.

Ce Politique, toûjours vigilant, n'a point borné ſes ſervices dans l'étenduë de ſon Emploi, mais non content de ceux qu'il rendoit continuellement à ſon Monarque, ſur les lieux où ſes Ordres le faiſoient ſéjourner, il lui étoit utile, quaſi par tout, entretenant pour cet effet une très-ponctuelle Correſpondance avec tous les autres Miniſtres du Roi, ſon Maître, auxquels il écrivoit réglément, par tous les Ordinaires. Il avoit auſſi des intelligences particulieres, & de grande autorité chez les Etrangers, (ce qui ne ſe peut ſans de grandes dépenſes) par le moyen deſquelles, il ſavoit toûjours ce qui s'y paſſoit de plus reſervé, & il donnoit à la Cour de très-importantes lumiéres, ſur toutes les affaires de l'Europe. Par les reſſorts inconnus de ſes puiſſantes intrigues, il pénétroit juſques dans les plus ſecrettes Conférences des Ennemis du Roi, ſon Maître, & en éventoit les plus cachées réſolutions. Par là, combien de grands avis n'a-t'il point donnez à Monſieur le maréchal de Turenne, durant toutes les Campagnes, qui ſe ſont faites en Flandres, pendant ſon ſéjour en Hollande, & particuliérement en la derniére ; avec leſquels ce ſage & vaillant capitaine pouſſa ſi avant les Armes de ſa Majeſté Très-Chrétienne, gagna d'abord une Bataille aux Portes d'une Ville, qu'il aſſiégeoit, prit

prit en ſortant de cette Victoire, Dunkerque, Vinoxbergue, Furnes, Dixmude, Audenarde, Ypres, Menin, & Comin? Enfin il porta juſques dans Bruxelles, & dans Anvers, tant de terreur & d'épouvante, qu'il ne faloit plus qu'une Campagne au Roi Très-Chrétien, pour ſe rendre Maître de la Flandre; mais ce Monarque, tout rayonnant de gloire, voulut bien ſouffrir, dans l'agonie de ce Païs, qu'Amour vint le déſarmer par les charmes de l'Infante d'Eſpagne; Princeſſe moins illuſtre encore par ſa haute Naiſſance, que par le nombre infini de ſes Vertus. Et enſuite d'une Paix glorieuſe, cimentée par ce Mariage incomparable, il fit violence à ſa Valeur, mêla le Myrthe à ſes Lauriers, & conſentit à la fin de ſes Conquêtes. De ſorte qu'il eſt tres-vrai de dire, que Monſieur de Thou a été fort utile à ſa Majeſté Très-Chretienne, non ſeulement dans la Hollande, mais en pluſieurs autres endroits, quoi qu'il n'y ait pas été en Perſonne. Et même qu'il n'a pas peu contribué à la gloire de ſes Armes, & à la grande quantité des notables avantages qu'elles ont remportez dans la Flandre, principalement en la derniére Campagne; ainſi que j'ai fait voir cy-devant.

Il n'y avoit pas long temps, que le Traité d'accommodement entre la France & la Hollande, terminé par Monſieur de Thou, avoit été ratifié par le Roi, ſon Maître, lors qu'il trouva une matiére bien ample d'exercer, & de ſignaler ſa haute capacité, ſur de certains differens. Il s'éleva une Guerre entre la Suéde & le Dannemark, qui mettoint le Nord tout en feu, & intéreſſoit l'Europe entiére, ſelon les diverſes Alliances qui engageoient les uns & les autres. En moins d'un Hyver, le Roi de Suéde s'étoit aſſûré du Paſſage du Sund, par la priſe des Châteaux de Cronembourg, & d'Elſembourg, & il avoit conquis tout le Dannemark, à la reſerve de la ſeule Ville de Coppenhague, où il tenoit le Roi enfermé. Meſſieurs les Etats Généraux, allarmez d'une ſi ſubite tempéte, & craignant de voir inonder auſſi leur Païs, par cet inopiné débordement, envoyérent incontinent des Ambaſſadeurs, pour eſſayer de calmer cet Orage, & travailler conjointement avec Monſieur le Chevalier de Terlon, Ambaſſadeur de ſa Majeſté Très-Chrétienne auprès du Roi de Suéde, à la Réconciliation de ces deux Voiſins irritez. Mais voyant cette tentative ſans effet, & le mal croître de jour à autre, ils réſolurent de ſécourir le Roi de Dannemark, à force ouverte, & de dégager ainſi la Mer Balthique, pour la facilité du Commerce ordinaire, qui leur importe extrémement, & qui leur avoit été toûjours fermé, depuis la naiſſance de cette Guerre. Pour cet effet, ils dépêcherent promptement des Patentes, afin de faire choiſir dans toutes leurs Garniſons, & tenir prêts ſix mille hommes de pié, avec un Colonel, pour les commander, & en même tems des ordres à toutes les Amirautez de l'Etat, pour avoir à fournir enſemble, & chacune pourtant à proportion de ſes forces, la quantité de quarante Navires de Guerre, des mieux équipez, & en état de faire voile au premier vent, à deſſein d'aller combattre la Flotte du Roi de Suéde, qui ténoit la Mer Balthique, & qui ôtoit à Coppenhague toute eſperance de ſecours. Cépendant Monſieur de Thou, qui conſidéroit avec beaucoup de déplaiſir ces apparences de deſordres, & qui prévoyoit les ſuites dangéreuſes de cette réſolution, eſſaya plus d'une fois de la rompre, & la combattit, par de beaux Mémoires, qu'il préſenta à Mrs. les Etats Généraux, ſur cette Conjoncture d'affaires, où il leur faiſoit connoître clairement, par des Remontrances ſincéres, & officieuſes, le périlleux état où ils ſembloient abandonner leur Païs, en ôtant les plus conſidérables Troupes. Que celles qui y reſteroient après le départ de celles-là, ne ſeroient pas ſuffiſantes pour le garder; Que leur Ancien Ennemi ſe prévaudroit peut-être de cette occaſion, & ſur le prétexte de ſes vieilles prétentions, quoi qu'éteintes en apparence, il prendroit avantage de leur foibleſſe. Qu'il faloit travailler à cette Paix, par un Traité amiable, & non par la pointe des Armes; qu'autrement ce ſeroit irriter les choſes, au lieu de les appaiſer; Qu'ils alloient aigrir tous les Alliez de la Suéde, & s'en attirer les Forces ſur les bras, & particuliérement celles du Roy, ſon Maître, qui n'abandonnoit jamais les intérets de ſes Amis, & qui voyant ſes armes réünies par la Paix, qu'il avoit bien voulu faire avec l'Eſpagne, étoit encore plus redoutable qu'auparavant, & en état de les ſécourir plus puiſſamment. Que pour l'équipage

&

& l'entretenement de cette double Armée, il faloit néceſſairement établir de nouvelles Impoſitions ſur leurs ſujets, qui gémiſſoient déja ſous aſſez d'autres, & en extorquer des Sommes d'argent, capables, ſinon de les ruiner totalement, au moins de les incommoder beaucoup durant un grand nombre d'années. Qu'ils expoſoient la meilleure partie de leur Milice à un Combat, dont l'iſſuë étoit incertaine, où la Victoire même ne pouvoit leur être que funeſte ; & qu'enfin, ils pourroient bien donner quelque ſécours au Roi de Dannemark, mais non pas le délivrer, ni chaſſer le Roi de Suéde de deſſus ſes Terres. Ces puiſſantes raiſons, & pluſieurs autres de la même force, ſi éloquemment déduites dans ſes Mémoires, & que je ſerois trop long de rapporter ici, ſembloient aſſez plauſibles ; cependant on ne trouva pas à propos de les ſuivre ; mais les gens de Guerre ayant été partagez ſur les Navires, la Flotte ſe mit en Mer, ſous le Commandement de Monſieur le Lieutenant Amiral de Waſſenaer, combattit celle de Suéde avec une perte preſque égale, & par la faveur d'un vent qui ſe leva, elle entra dans Coppenhague, où les Soldats, & les vivres ayant été débarquez, le Roi de Dannemark ſe vit effectivement ſécouru, mais non pas délivré ; d'autant que le Roi de Suéde, flatté de l'eſpérance d'une nouvelle gloire par la défaite de ce Renfort, preſſa la Ville du depuis, par d'autres Travaux & de nouvelles Attaques, s'attachant d'autant plus à la Régularité de ce Siége. Incontinent Monſieur de Thou voyant à regret l'effet de ces preſſentimens, & le mal irrité, ſans ſe rebuter de ce qu'on avoit négligé ſes avis, courut à d'autres remédes, & il perſuada enfin Meſſieurs les Etats Généraux, & les engagea dans une commune recherche des moyens de terminer cette Guerre, dans laquelle toute la Chrétienté ſe préparoit de prendre Parti. Il fit entrer auſſi l'Angleterre dans la Societé du Traité qu'il entreprenoit, dont les Forces Maritimes pouvoient ſervir beaucoup à l'éxécution ; & d'où Cromwel fit partir pour le Sund quarante Navires de Guerre, dès la prémiére ouverture, qu'il lui fit de ſon deſſein. Les choſes ainſi diſpoſées, on s'aſſemble dans ſon Hôtel, on confére, on projette, on peſe le Droit de part & d'autre, on en contrebalance équitablement les raiſons, & Mr. de Thou propoſe tant de facilitez raiſonnables, qu'après pluſieurs jours, & pluſieurs nuits de Conférences, on tombe d'accord de certaines Conditions, ſous leſquelles on jugea, que les Rois de Suéde & de Dannemark pouvoient bien s'accorder, avec toute ſorte de Juſtice, & ſans préjudicier à l'un, ou à l'autre. Et pour faire avoir effet à ce Traité, les trois Mediateurs, à ſavoir, la France par Monſieur l'Ambaſſadeur de Thou, l'Angleterre par Monſieur le Réſident Downing, & la Hollande par les Députez de Meſſieurs les Etats Généraux, ſe promirent & s'engagerent reſpectivement l'un avec l'autre, de tourner toutes leurs Forces, qui étoient ſur les lieux, contre celui des deux Rois, qui le refuſeroit, & même d'y en envoyer d'autres encore, s'il ſe trouvoit en être beſoin. Cet Accord ayant été ſigné à la Haye, par les Commiſſaires de Meſſieurs les Etats Généraux, & approuvé par leurs Maîtres, fut auſſi tôt envoyé par des Couriers extraordinaires en France, & en Angleterre, où il fut trouvé fort judicieux, & auſſi-tôt ratifié. Enſuite dequoi, l'on dépêcha, de là, en même tems, qu'on fit de Hollande, d'autres Couriers exprès, pour le porter en diligence aux Miniſtres des uns & des autres, avec ordre de s'y conformer, d'en bien repréſenter aux deux Rois la Juſtice, de les prier d'en vouloir accepter les Conditions, & de tâcher par toutes ſortes d'offices de les y réduire. Mais il ne fut pas beſoin d'en faire beaucoup, les Clauſes de ce Traité ayant été jugées, & par l'un, & par l'autre, ſi équitables, qu'elles en furent acceptées, preſqu'auſſi tôt qu'éxaminées. Ainſi, le Rétabliſſement du Repos, par toute l'Europe, qui ſe trouvoit ébranlée par cette furieuſe querelle, fut un des Ouvrages de Mr. de Thou, lequel ſembloit moins né pour lui, que pour le Bien de toute la Terre. Ainſi le Roi de Dannemark commença de reſpirer avec liberté, & ainſi l'on vit finir cette ſanglante Guerre, preſqu'avec la vie du Roi de Suéde, digne ſucceſſeur du Grand Guſtave ; Qui tout jeune, qu'il étoit, avoit déja fait trembler tant d'Ennemis, & agrandi les limites de ſon Royaume par plus de Conquêtes, qu'il n'avoit vêcu d'années. Il ne reſtoit plus, pour rendre cette Réünion de tous points accomplie, qu'à compoſer de légéres difficultez,

ſur

ſur la compenſation de quelqus Déniers, tant entre la Suéde & le Dannemark, qu'entre le Dannemark & la Hollande, leſquelles furent bien-tôt levées, aprés l'arrivée de deux Ambaſſadeurs Extraordinaires de Dannemark, qui vinrent y travailler, avec Meſſieurs les Etats Généraux; auprès deſquels étoit déja, pour le même deſſein, Monſ. Coyet, Envoyé Extraordinaire du Roy de Suéde. Et comme à l'entrée deſdits Ambaſſadeurs à la Haye, il arriva une difficulté, aſſez remarquable pour n'être pas omiſe ici, j'en ferai une petite Rélation, qui non-obſtant ſa brieveté, ne laiſſera pas de montrer, combien il eſt dangéreux pour un Etat, de ſe repoſer des affaires importantes, comme étoit celle-là, ſur de jeunes perſonnes, qui pour n'avoir pas toute l'expérience néceſſaire, manquent ordinairement de conduite, & engagent leurs Maîtres dans des fautes, qu'il eſt ſouvent bien difficile, & toûjours fort fâcheux de reparer.

Monsieur de Thou, avoit auprès de ſa Perſonne, un homme d'honneur, qui étoit venu prendre l'Emploi de ſon Ecuyer, en ſortant de celui d'Exempt, ou de Maréchal des Logis de la Compagnie des Gardes de Monſieur le Prince de Condé, dans lequel il l'avoit ſervi, avec réputation, durant cinq années de ſa Guerre, ou plûtôt, de l'interruption de ſon devoir; & dont ſa Majeſté Trés-Chrétienne lui avoit accordé ſon abolition, en une forme trés-authentique. Ce fut lui, qu'il choiſit, pour envoyer au devant de Meſſieurs les Ambaſſadeurs de Dannemark, à la très-humble priére que lui en vint faire Mr. de Chariſius, qui en étoit Réſident en Hollande; de ſorte qu'un Mercredi, ſur les deux heures après Midi, l'Ecuyer de Monſieur de Thou, mena ſon Carroſſe à la Cour, où s'aſſemblent toûjours les Cortéges. Il étoit ſuivi de quelques Valets de pié ſeulement, ayant laiſſé les autres au Logis, avec les Pages, pour le ſervice particulier de leur Maître; & accompagné du Sr. Bernarts, Secretaire Flamand de Monſieur de Thou, lequel obſervoit toûjours cette précaution, de l'envoyer en ces ſortes de rencontres avec ſes autres Domeſtiques, tant pour les aſſiſter de la Langue du Païs, que pour être d'autant plus préciſément informé de toutes les circonſtances. Comme ils furent arrivez à la Cour, ils trouverent le Carroſſe de Mr. Fricquet, Réſident de l'Empereur, où étoient ſon Aumônier, & ſon Sécretaire, qui le firent ranger tout auſſi-tôt, pour faire place à celui de Monſieur de Thou, que ſon Ecuyer fit mettre derriére le Carroſſe de Madame la Princeſſe Douairiére d'Orange, dans lequel devoient aller Mrs. les Députez de l'Etat, & incontinent après il monta dans la Chambre, où ils s'aſſemblent avant leur départ, pour leur faire un Compliment, par lequel il leur dit, qu'il venoit de la part de Monſieur l'Ambaſſadeur de France, pour avoir l'honneur de les accompagner en leur Cortége. Mr. de Flodorff, qui étoit Député de l'Etat avec Mr. de Schulemborgh, ſans répondre à la civilité, qu'il venoit de recevoir de la part de Monſieur de Thou, dit à ſon Ecuyer, qu'il ſe trouvoit quelque difficulté pour le rang des Carroſſes, touchant la marche, & qu'il eût à paſſer dans une autre Chambre, pendant qu'il en délibereroit avec Monſr. de Schulemborgh, ſon Condéputé. Ce que l'Ecuyer obſerva, lui diſant, qu'il ne pouvoit y avoir de difficulté pour le Carroſſe de Monſieur l'Ambaſſadeur de France, dont le rang étoit toûjours de marcher immediatement après celui de l'Etat. Et quoi qu'ils déliberaſſent, qu'il n'en pouvoit point prendre d'autre, ils furent long-temps à former leur réſolution, ſur un point, qui étoit reglé de lui-même, pendant lequel l'Ecuyer de Monſieur de Thou demanda au Sécretaire de Mr. Fricquet, quel rang il prétendoit faire prendre au Carroſſe de ſon Maître, croyant que c'étoit lui, qui faiſoit naître cette nouvelle difficulté, dont Mr. de Flodorff venoit de parler. A quoi il répondit, qu'il avoit ordre de ſon Maître, de prendre aveuglément le rang, qu'il plairoit à Mrs. les Députez de l'Etat, de lui ordonner. Leſquels enfin, ayant rappellé l'Ecuyer de Monſieur de Thou, Mr. de Flodorff reprit la parole, & lui dit, Qu'il étoit véritable, & qu'il ſavoit bien que le Carroſſe de Monſieur l'Ambaſſadeur de France, avoit toûjours marché immédiatement après celui de l'Etat. Mais que c'étoit, à cauſe que la difficulté, qui ſe trouvoit, ne s'étoit point encore préſentée, qui étoit, que lui étant Deputé de l'Etat ſon Carroſſe devenoit Carroſſe de l'Etat, & ainſi il devoit marcher immédiatement après celui de l'Etat,

qui

qui ſeroit le prémier. L'Ecuyer de Monſieur de Thou lui répondit civilement que l'Etat n'avoit de Carroſſe, que celui dans lequel devoient entrer les Ambaſſadeurs qu'il envoyoit querir, & qu'il lui étoit indifférent, que ce fût celui de Madame la Princeſſe Douairiére d'Orange, ou le ſien. Que ceux qui l'avoient précedé dans les Députations de l'Etat en de ſemblables conjonctures, ayant eu tous des Carroſſes comme lui, étoient en droit d'intenter cette nouveauté, à laquelle n'ayant connu aucun fondement, non pas penſé ſeulement, & laquelle Mr. de Schulemborgh, ſon Collégue, qui, comme plus Ancien, ſavoit bien l'uſage des choſes, n'avoit garde de prétendre, ni de propoſer, & qu'il lui demandoit un quart d'heure, pour aller en donner avis à Monſieur l'Ambaſſadeur de France; mais il lui dit, qu'il faloit partir à l'inſtant, ce que néanmoins, on ne fit encore d'une grande demi-heure après. Enfin Mr. de Flodorff voyant l'Ecuyer de Monſieur de Thou tout à fait opiniâtré dans la ferme réſolution de ne prendre point d'autre rang, que celui qu'il avoit ordre & coûtume de tenir, lui dit, qu'en la conſidération de Monſieur l'Ambaſſadeur de France, il paſſeroit par deſſus cette difficulté, pour cette fois: Mais, qu'il la feroit régler pour l'avenir.

Le Carroſſe donc de Mr. l'Ambaſſadeur de France, ayant pris ſon rang immédiatement après celui de l'Etat, on partit de la Cour, & l'on marcha en cet ordre, juſques au Pont de Ryſwick, qui eſt à une petite demi-lieuë de la Haye, & l'endroit ordinaire, où Meſſieurs les Etats Généraux envoyent recevoir les Ambaſſadeurs des Princes Etrangers; auquel ceux de Dannemarck s'étant rendus en même tems, que les Députez de l'Etat, & après les Cérémonies accoutumées, on reprit le chemin vers la Haye, toûjours avec le même ordre, & toûjours le Carroſſe de Mr. l'Ambaſſadeur de France immédiatement après celui de l'Etat, à cauſe que celui de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, que l'Ecuyer de Mr. de Thou avoit charge de laiſſer paſſer devant le ſien, ne s'étoit point encore préſenté, quoi qu'il eût pris ſoin de le faire appeller par pluſieurs fois. Mais à peine eut-on marché deux cens pas, qu'il parut à côté des autres Carroſſes. Et l'Ecuyer de Mr. de Thou, ayant fait ſigne au Cocher d'avancer, fit arrêter celui de ſon Maître, & placer celui de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, entre celui de l'Etat & le ſien. Les choſes étoient alors dans la véritable forme où elles devoient être, & tout à fait ſelon l'uſage reçu, qui honore d'autant plus un Prince en ſes Ambaſſadeurs, faiſant paſſer le premier après le Carroſſe de l'Etat qui les reçoit, un des leurs, comme repréſentant celui de la Perſonne même du Prince, & lequel par cette raiſon doit être vuide. Lors que l'Ecuyer de Mr. l'Ambaſſadeur de France, aperçût un autre Carroſſe de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, qui faiſoit tous ſes efforts pour couper celui de ſon Maître, & paſſer auſſi devant, cette nouveauté, non moins bizarre, & auſſi peu fondée que la premiére, le fâcha comme étant formellement contre la pratique ordinaire, auſſi bien que contre ſon Inſtruction. Et croyant avec beaucoup de raiſon, devoir ne la pas ſouffrir, il l'empêcha hautement durant tout le chemin de Ryſwick à la Haye, quoi que Mr. de Flodorff lui envoyât dire trois fois par un Meſſager de l'Etat, qu'il eût à laiſſer paſſer le ſecond Carroſſe de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck devant celui de ſon Maître, ainſi qu'il avoit fait le premier, par lequel Meſſager il lui manda toutes les trois fois, qu'il ne connoiſſoit point ſes Ordres, & qu'il n'en feroit rien, parce que cela ne ſe devoit point, & qu'il avoit Ordre de n'en laiſſer paſſer qu'un. Cependant le Carroſſe de l'Etat arriva dans la Haye, avec celui de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck qui le ſuivoit immédiatement, mais celui de Mr. de Thou, que ſon Ecuyer avoit maintenu toûjours dans ſon rang, ſe trouva obligé de faire alte ſur le Pont levis, par lequel on y entre en venant de Ryſwick, pour donner lieu de raccommoder le harnois d'un des Chevaux qui étoit défait, & pour en dépêtrer un autre. Lors que les Gens deſdits Ambaſſadeurs de Dannemarck, préſumant beaucoup de l'appui d'un Deputé de l'Etat, qui s'étoit déclaré ouvertement pour eux, & déſeſpérez de n'avoir pû faire paſſer le ſecond Carroſſe de leurs Maîtres, devant celui de Mr. l'Ambaſſadeur de France, vinrent par derriére en charger quatre Valets de pié, occupez tant à dépêtrer un Cheval, qu'à rajuſter le harnois d'un autre, qui avoit été preſque rompu, par les

fréquentes ſécouſſes, & diverſes attaques que lui avoit données le ſecond Carroſſe de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, en eſſayant de gagner le devant. Surquoi leſdits Valets de pié s'étant mis promptement en défenſe, bien qu'ils ne fuſſent que quatre, pouſſérent les autres plus de cent cinquante pas, leſquels ſe trouvoient au nombre de quinze.* L'Ecuyer de Mr. l'Ambaſſadeur de France, ayant aperçû ce deſordre, ſe jetta incontinent hors du Carroſſe, & courant à ſes Gens l'épée à la main, rencontra Mr. de Flodorff, lequel peu ſatisfait de ce qu'il lui avoit toûjours renvoyé dire par ſon Meſſager, avoit mis pié à terre, pour faire exécuter lui même, par l'Autorité de l'Etat, qu'il avoit alors entre les mains, la choſe ainſi qu'il l'avoit projettée, en faveur de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck. Et d'abord il fit commandement de la part de l'Etat, à l'Ecuyer de Mr. de Thou, de remettre ſon épée, & de ſe retirer avec ſes Gens, lequel lui répondit, qu'il devoit donner cet Ordre aux Aggreſſeurs, qui tenoient encore leurs épées nuës, & qu'à moins qu'il ne vît les leurs remiſes, il ne remettroit point la ſienne dans ſon fourreau. Ce que Mr. de Flodorff ne voulut point faire. Il eſt bien vrai que la ſuite montra qu'il n'en étoit pas beſoin, parce que tout fut appaiſé, & le Carroſſe de Mr. l'Ambaſſadeur de France dans ſon rang, ſans diſpute. Ce qui fit croire à ſon Ecuyer, qu'il pouvoit bien alors remettre ſon épée. Il renvoya auſſi les quatre Valets de pié de ſon Maître à ſon Carroſſe, qui étoit encore ſur le même Pont, & il repréſenta ſon Ordre à Mr. de Flodorff, & la pratique accoûtumée, qui ne lui permettoient de laiſſer paſſer qu'un Carroſſe ſeul & vuide, devant celui de Mr. l'Ambaſſadeur de France. Et mêmes que c'étoit ſans aucune obligation, qu'on en uſoit de cette maniére, mais ſeulement par une civilité reçuë. Ce que le Sr. Bernarts lui confirma par pluſieurs exemples, tant anciens que modernes. Surquoi Mr. de Flodorff, les ayant à peine écoutez, & s'irritant de plus en plus par la fermeté de l'Ecuyer de Mr. de Thou, lui dit bruſquement par deux fois, qu'il lui ordonnoit de la part de l'Etat, de laiſſer paſſer le ſecond Carroſſe de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, ainſi qu'il avoit fait le premier, devant celui de ſon Maître, & que c'étoit trop diſputé ſur un point, que l'Etat vouloit abſolument, lequel enfin avoit des forces pour ſe faire obéïr. A cette ménace l'Ecuyer de Mr. de Thou répondit, qu'il n'étoit ni en volonté ni en pouvoir de combattre l'Etat. De ſorte que voyant revenir les Gens de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck fortifiez, de quatre hommes, qu'il avoit, en ayant trois hors de combat, l'un par une bleſſure à la jointure du coude du bras droit, & deux par la rupture de leurs épées, il fit ſortir du Cortége le Carroſſe de Mr. l'Ambaſſadeur de France, & par un autre chemin, retourna au petit pas de ſes Chevaux, lui rendre un conte exact de toutes les circonſtances de cette action.

Comme rien n'a jamais touché ſi ſenſiblement Mr. de Thou, que l'interêt de la gloire du Roi, ſon Maître, il prit cette affaire d'une hauteur extraordinaire, & n'ayant pû faire ſes plaintes qu'à Mr. le Penſionnaire de Hollande, à cauſe du peu qui reſtoit de ce jour-là, il les fit amplement le lendemain à Mrs. les Etats Généraux, dans un Mémoire auſſi fort que juſte, par lequel leur ayant repréſenté l'imprudente conduite de leur Député, il leur en demandoit réparation dans cette journée diſant, que c'étoit encore beaucoup trop, que l'on crût ſon Monarque avoir eu lieu de ſe plaindre durant une nuit & un jour, ſans avoir été appaiſé par de juſtes ſatisfactions. Mrs. les Etats Généraux, qui n'avoient pas coûtume de voir chez eux des Mémoires conçûs en termes de cette force, & prévoyant les ſuites fâcheuſes, & infaillibles, que cette mauvaiſe affaire alloit leur attirer inévitablement, après une longue & ſérieuſe délibération, cenſurerent unanimement le procédé de Mr. de Flodorff, leur Député, en envoyerent à Mr. de Thou une Déclaration par écrit, non ſeulement trés ſatisfaiſante, mais encore très-glorieuſe pour le Roi, ſon Maître, & lui députérent Mr. le Baron de Ghent, Membre du Collége de la Nobleſſe, ainſi que des Etats de la Province de Gueldres, & du depuis le premier des trois Ambaſſadeurs Extraordinaires, que l'Etat envoya en France, ſur le ſujet de la Paix, faite entre les deux Couronnes, & du Mariage de ſa Majeſté Tres-Chrétienne avec l'illuſtre Infante d'Eſpagne, qui lui fit

fit au Nom de l'Etat une ſatisfaction Verbale, laquelle outre le déſaveu du procedé de Mr. de Flodorff, contenoit en ſubſtance, toutes les proteſtations de déplaiſir, qui étoient couchées dans leur Déclaration écrite, laquelle plût fort au Roi Très-Chrétien, auſſi-bien que l'empreſſement zélé de Mr. de Thou, & le devoir bien rempli de ſon Ecuyer.

Il étoit content de Mrs. les Etats Généraux, dont il avoit eu tout ce qu'ils pouvoient donner dans une pareille Conjoncture. Mais il lui reſtoit quelque ſcrupule, à l'égard de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, duquel il fut bientôt guéri par un Gentilhomme, qui vint le voir de leur part, lui faire Compliment ſur leur arrivée, & des excuſes de ce qui avoit été fait par leurs Domeſtiques, lui diſant en François, qu'il avoit Ordre de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, ſes Maîtres, de le prier de croire, qu'ils n'avoient aucune part dans cette affaire, qu'ils en étoient trés-fâchez & prêts de remettre leurs Gens entre ſes mains, pour les châtier ainſi qu'il lui plairoit. Qu'ils le prioient trés-humblement de vouloir n'interrompre pas pour cela la bonne Correſpondance, qui étoit entre ſa Majeſté Très-Chrétienne & le Roi de Dannemarck, leur Maître, & ne laiſſer point de leur faire l'honneur d'envoyer le Samedi ſuivant ſon Carroſſe au Cortége de leur Audience, & que pour lui faire quelque ſatisfaction, ſur une faute, en laquelle ils n'avoient point trempé, ils n'y envoyeroient qu'un de leurs Carroſſes, & mêmes pas un s'il le ſouhaitoit. Mr. de Thou accepta d'abord cette derniére propoſition, par laquelle il ſe voyoit diſpenſé de leur rendre une eſpéce de déférence uſitée. Et après avoir répondu civilement aux Civilitez de leur Gentilhomme, il envoya un des ſiens leur rendre de ſa part des Complimens reciproques. Et il donna Ordre à ſon même Ecuyer, de mener ſon Carroſſe, le Samedi ſuivant, au Cortége de leur Audience, lequel alla & retourna immédiatement après celui de l'Etat. Par cette belle maniére d'agir, il ſçût ſi bien tourner les choſes à l'honneur du Roi, ſon Maître, qu'enſuite de la réparation reſpectueuſe de Mrs. les Etats Généraux, & des ſatisfactions très-civiles de Mrs. les Ambaſſadeurs de Dannemarck, elles demeurerent dans un état plus avantageux pour la gloire & pour le ſervice de ſa Majeſté Tres-Chrétienne, qu'elles n'étoient avant cette Conjoncture.

Durant que Mr. de Thou travailloit ſi utilement, quaſi par tout, pour le Roi, ſon Maître, par des ſoins officieux, il veilloit encore aux affaires de ſes Alliez. Et s'étant chargé obligeamment de celles du Portugal, en peu de tems, il les diſpoſa de ſorte, que dans la plus forte aigreur de leur quérelle, il fit conſentir Mrs. les Etats Généraux, d'en recevoir chez eux un Ambaſſadeur, pour traiter à fond de leur Accommodement. Dequoi ayant donné avis à la Cour de Lisbonne, on y en nomma un incontinent, & Dom Fernando Tellés de Faro, par le credit de Mr. le Comte d'Odemeyra, ſon Oncle, ſe vit préféré non ſeulement à Mr. le Comte de Prato, deſtiné déja pour cette Charge, mais à cent autres Cavaliers d'honneur, qui étoient incomparablement plus dignes que lui de cet Emploi. Outre ſes Lettres de Créance, il en apporta de particuliéres à Mr. de Thou, de la part de la Reine, ſa Maîtreſſe, pleines des marques honorables d'une très-haute eſtime, & de remercîmens glorieux, avec d'inſtantes priéres de vouloir continuer ſes Offices généreux, en aſſiſtant de ſes bons conſeils l'Ambaſſadeur, qu'Elle envoyoit en Hollande; auxquelles Mr. de Thou déféra beaucoup, & ſatisfit ponctuellement, ayant tenu avec lui pluſieurs Conférences ſecretes, dès avant ſon Entrée à la Haye, l'ayant reçû & traité dans ſa Maiſon avec des Civilitez extraordinaires, & lui ayant donné toutes les Inſtructions néceſſaires, pour éviter mille incongruitez, que ſans ce favourable ſecours, il auroit indubitablement commiſes dans les formalitez de ſa Réception, & dans l'œconomie de ſa conduite. Pour lui faire plus d'honneur, Mr. de Thou envoya ſon Carroſſe, rempli tant de ſon Ecuyer que de ſes Gentilhommes ordinaires, & ſuivi généralement de toute ſa Livrée, au Cortége de ſon Entrée, & à celui de ſon Audience. Du depuis, il continua toûjours de l'inſtruire, tantôt par des leçons charitables, tantôt par des conſeils ſalutaires, ſelon l'éxigence des choſes. Et par l'avantageux ſuccés de ſes ſoins, il avoit mis le Traité de Paix entre le Portugal

& la Hollande, en état d'être bien-tôt terminé, quand par les lumieres de ſon eſprit clair-voyant, à qui rien ne pouvoit être long-tems caché, il vint à connoître, avec un étonnement incroyable, que ce Miniſtre infidéle, qui avoit une part ſi honorable dans les ſecrets de ſon Maître, en trahiſſoit les intérêts, vendoit ſon honneur & ſon Païs, & d'Ambaſſadeur Extraordinaire du Roi de Portugal, étoit devenu mercenaire & lâche eſpion de l'Ambaſſadeur ordinaire d'Eſpagne. Mr. de Thou, quoi qu'aſſûré de cette métamorphoſe horrible, ne pouvoit ſe réſoudre de la croire, & ſa belle ame, qui toûjours a craint l'ombre même du plus leger crime, n'étoit preſque pas capable de s'imaginer celui-là dans une autre. Incontinent il lui rétrancha l'honneur de ſa correſpondance, & totalement celui de ſa fréquentation. Il écrivit cette étrange nouveauté à ſa Majeſté Très Crétienne, ainſi qu'à la Cour de Portugal, dont il eut de nouveaux Complimens. Et il en donna communication à Mrs. les Etats Généraux, leſquels en profitérent, & lui en rendirent de très-humbles remercimens. Ce faux & malheureux Politique, jugeant bien par la retraite de Mr. de Thou, que ſon deſſein étoit découvert, & ſes Pratiques éventées, enfin leva le maſque, & s'erigéant en deſerteur infame, par un complot plus noir que la nuit, dans laquelle il ſe cacha, il s'enfuit de la Haye chez les Ennemis de ſon Maître, & de ſa Patrie, ſur l'aſſûrance qui Richard, Secretaire de Mr. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, lui avoit donnée, d'une favorable réception, & d'un traitement fort avantageux dans la Flandre. Mais dès-lors le trompeur ſe vit trompé; car outre qu'on abhorre par tout la perſonne d'un Traître, pendant qu'on jouït du profit qu'apporte ſa perfidie, Mrs. les Miniſtres d'Eſpagne, ayant reconnu en lui la médiocrité de leur conquête, le traitérent à Bruxelles avec de ſi grands mépris, qu'ayant été contraint d'en ſortir bientôt après ſon arrivée, il fut heureux de prendre pour retraite, une des plus chetives Tavernes de la Ville d'Anvers, où il demeura long-tems, obſcur & ſans nom, vivant avec difficulté, & goûtant à loiſir les premiers fruits d'une action ſi honteuſe, & ſi criminelle. Il laiſſa à la Haye pour Adieu, un Ecrit contre Mr. de Thou, ſi mal conçu & plein d'impertinences ſi ridicules, & de fauſſetez ſi groſſiéres, qu'il étoit bien facile de voir clairement, que l'Auteur avoit auſſi peu d'eſprit que d'honneur. Et bien qu'à force d'injures il eût fait tout ſon poſſible, pour rendre ce Libelle diffamatoire, il réüſſit de même que firent autrefois les Pigmées, qui crachoient contre le Soleil pour en éteindre la lumiére. Et loin de bleſſer le moins du Monde, la réputation de Mr. de Thou, laquelle eſt appuyée ſur de trop puiſſans effets, & bâtie ſur des fondemens trop ſolides, pour être jamais ébranlée, il la fit briller d'un nouveau luſtre, par l'oppoſition de ſes contraires. Encore que les menteries, & les ſuppoſitions éfrontées de ce prétendu Manifeſte, fuſſent connuës de tout le Monde, auſſi bien que la haute integrité de Mr. de Thou, qu'elles attaquoient, & que ſa gloire, infiniment au deſſus de toutes les médiſances, n'euſſent rien à craindre de celles-là, néanmoins il y fit un mot de réponſe, avec une modération conforme à ſon humeur, comme digne de l'honneur de ſon Caractére, & avec une pitié généreuſe, qui fut admirée univerſellement, & laquelle ne pouvoit partir que du beau principe d'une charité parfaite.

Il n'en demeura pas là, & ce ne fut point aſſez pour lui d'avoir découvert cette énorme trahiſon dès ſa conception, & diſſipé de ſourdes Pratiques par ce moyen, qui auroient pû apporter de l'interruption aux affaires, nonobſtant la grande ſageſſe, & la prudente reſerve, avec laquelle il avoit toûjours ménagé ſa conduite. Mais il s'imagina, par une prévoyance, qui ne l'a jamais trompé, que cet exemple, quoi qu'infame, avoit, ou auroit de la ſuite. Et que ſi un homme de cette qualité, mis en vûë à tout le Monde, par l'éminence de ſon Emploi, avoit été aſſez foible, & aſſez lâche pour trahir ſon Maître, quelque perſonne de moindre étoffe pourroit bien ſe trouver capable d'une faute de ſemblable nature. Sur cette défiance judicieuſe, qui ne fait pas la moindre partie d'un accompli Politique, il redoubla ſes ſoins, renouvela ſa vigilance, & fit jouër tant de reſſorts, qu'après quelque tems d'obſervations très-exactes, par l'effet ſurprenant de ſes intrigues imperceptibles, il tira du Cabinet de Monſieur l'Ambaſſadeur d'Eſpagne,

l'Original

l'Original d'une Lettre, qu'il écrivoit à Dom Louïs de Haro, dans laquelle il lui mandoit, que depuis peu, il avoit gagné un nommé Janot, Conſul François, qui ſervoit comme de Secretaire à Monſieur l'Ambaſſadeur de France, & par le moyen duquel, il auroit connoiſſance de ſes ſecrets. Mais il s'étoit bien méconté, & engagé peu ſûrement ſur cette croyance, d'autant que Monſieur de Thou, durant toute l'étenduë de ſon Emploi, n'a jamais partagé aucune de ſes affaires avec perſonne. Il a travaillé tout ſeul à toutes, & par l'unique ſecours de ſon eſprit, & de ſon jugement, il s'eſt trouvé toûjours aſſez fort, pour ſoûtenir dignement, comme il a fait, le grand fardeau qu'il a eu continuellement ſur les bras. Il eſt impoſſible de bien repréſenter le dépit qu'eut Mr. de Thou, de voir ſa Majeſté Très-Chrétienne trahie par un de ſes Sujets, qu'Elle avoit honoré d'une Charge publique. Il le diſſimula néanmoins, durant quelques jours, pour ne pas effaroucher le coupable, & il ſe contenta, pour lors, de lui interdire ſa Maiſon, ſous couleur de quelques affaires, arrivées juſtement dans ce tems-là, dans la Province de Zélande, touchant les intérêts d'un Capitaine de Navire François, nommé du Pré, où ledit Janot avoit malverſé. Cependant le Roi, ſon Maître, dûement informé par ſes Dépêches, du détail de cette action, appella vers lui le Criminel, & par une Lettre de Cachet, il lui fit commandement de venir lui rendre conte de ſes déportemens. C'eſt par des Coups de cette importance qu'un tel Miniſtre eſt à bon droit nommé le plus précieux Tréſor d'un Monarque, l'œil toûjours ouvert d'un Etat, qui en découvre de loin les tempêtes, & le ſage Pilote, qui l'en garentit.

Je ferois pluſieurs gros Volumes ſi je voulois déduire en détail, toutes les affaires particuliéres, qu'il a rencontrées durant le cours de ſon Ambaſſade, & m'étendre ſur la chaleur généreuſe, & les aſſiſtances favorables, dont il a protégé les intérêts de ceux de la Nation; ce qui ne lui a pas aquis moins de Créatures, qu'il a paſſé de François en Hollande, pendant le ſéjour qu'il y a fait. Je pourrois bien dire, avec vérité, que ſi l'avantage de ſa Naiſſance lui a donné pour Alliez un grand Prince, & une Princeſſe illuſtre, qui ont l'honneur d'être du ſang Royal, ſa Vertu lui a gagné l'amitié de tout ce qui ſe trouve d'honêtes gens en France, & qu'une juſte réputation lui a aquis encore un grand nombre d'Amis, fort conſidérables, dans des Païs, où il n'a jamais été; tant par les offices obligeans, qu'il leur a rendus, que par cette belle ſimpathie, qui ſe rencontre toûjours entre les Perſonnes vertueuſes. Mais le rapport exact de toutes ces particularitez eſt plus propre dans un Panégyrique, pour lequel il faut une plume plus forte, & plus diſerte, que la mienne, que dans une petite Rélation, comme eſt celle-ci. Je paſſe donc ces choſes ſous ſilence, & je ne parlerai pas même de cet empreſſement ardent, avec lequel, il a ſollicité ſi fortement les interêts de l'Auguſte Collége de Malthe, dans l'affaire particuliére, qui regardoit Mr. le Cardinal de Heſſe, comme Grand Prieur de cet Ordre en Allemagne, & preſſé Meſſieurs les Etats Généraux de reſtituer à ce Prince de l'Egliſe les biens, qui ſe trouvent dans leur Païs, appartenir à ce Corps ſi conſidérable, à cette honorable République, dont les Membres Illuſtres, du Roc imprenable de leur retraite, combattent avec une gloire, qui ne mourra jamais, pour la défenſe du Chriſtianiſme. Qui, nonobſtant leur petit nombre, ſoûtiennent par leur ſang, depuis tant de ſiécles, la vérité de la Foi, contre les grandes forces de l'Infidéle, font tous les jours trembler le Turban, & par un courage digne de leur Naiſſance, portent juſques dans le Serrail, la terreur de leurs Armes. Je tairai ſemblablement la gloire, qu'il s'eſt aquiſe dans cette Iſle, les remercîmens avantageux, qu'il a reçus du Grand Maître, & les termes honorables de ceux de Monſieur le Cardinal de Heſſe. Mais quand je fais réfléxion ſur toutes ſes démarches, durant le ſéjour éclatant, que fit à la Haye le Roi d'Angleterre, quand il paſſa de Flandres en Hollande, pour aller dans ſon Royaume, je croirois faire une eſpèce d'injuſtice, ſi je ne m'arrêtois un peu en cet endroit, pour conſidérer la prudente conduite, avec laquelle il s'eſt menagé ſi judicieuſement, & il a ſoûtenu ſi glorieuſement les affaires, dans une Conjoncture ſi difficile, ſi délicate & ſi peu ordinaire.

Quand après la longue tribulation de ce Prince, le Ciel plus doux, eut enfin

réſolu de lui rendre Juſtice, & de le rétablir ſur le Trône de ſes *Péres*, par la mort du Tyran, qui s'étoit fait Maître de l'Angleterre, aux dépens du ſang de ſon Roi, & par le crime le plus éxécrable de la Nature, s'étant ouvert le chemin à la Souveraineté, regnoit effectivement en ſa place, ſous le faux nom de Protecteur, dont il abuſoit le Peuple, & couvroit ſon Uſurpation. Quand, dis je, ce Prince ſe vit pleinement aſſûré de la repentance de ſes Sujets, & de l'impatience qu'ils avoient de lui rendre leurs hommages, comme à leur ſeul légitime, & véritable Roi, il quitta la Flandre, & vint à Breda, aimant beaucoup mieux mettre ſa Perſonne entre les mains des Hollandois, & ſe donner aveuglément à la foi de Meſſieurs les Etats, dont toute la Terre connoît la Candeur, & l'Intégrité, que de demeurer à Bruxelles, comme l'Otage de Dunkerque, pour le moins; vû les dangéreuſes Maximes de la Politique d'Eſpagne, dont ordinairement l'utilité fait les raiſons, & l'avantage la Juſtice. Là il ſe vit bien-tôt confirmé authentiquement dans l'aſſûrance, qu'il avoit de la parfaite ſincérité de Meſſieurs les Etats, par les diverſes Députations qu'il y reçût, de la part de tous leurs Corps. En ſuite deſquelles, prenant une entiére & aveugle confiance ſur l'honneur de leur Procedé, & ayant avis que la Flotte d'Angleterre n'attendoit plus que ſes Ordres pour le venir querir, au lieu qu'il commanderoit, il la fit venir à Scheveling, & il vint l'attendre à la Haye, qui n'en eſt qu'à une demi-lieuë. Toute la Jeuneſſe à Cheval, & Meſſieurs les Etats avec tous les Carroſſes, qu'ils pûrent aſſembler, allerent hors de la Haye recevoir ce Prince, qui étoit accompagné de Meſſieurs les Ducs d'York, & de Gloceſter, ſes Fréres, & de Madame la Princeſſe Royale, ſa Sœur, leſquels étoient tous dans un même Carroſſe, où avec une joye extraordinaire, l'on voyoit réüni par le commencement d'une meilleure fortune, ce précieux débris d'une Maiſon ſi Illuſtre. Tous les Bourgeois, ſous les Armes, le reçurent à l'entrée de la Haye, & le conduiſirent au Palais de Monſieur le Prince Maurice, que Meſſieurs les Etats avoient fait préparer pour ſon Logement, où ils lui rendirent tous les honneurs qu'ils pûrent, le traitérent durant ſept jours, avec une magnificence digne de la généroſité d'une ſi puiſſante République, & le régalerent enfin de quantité de préſens, dont la Beauté, la Richeſſe, & la Rareté ne peuvent être ſurpaſſées. Monſieur de Thou avoit bien donné avis à la Cour de cette grande Révolution, & de l'arrivée de ce Prince à Breda. Mais les choſes ſe paſſerent enſuite ſi promptement, qu'il n'en pût avoir de réponſe, ni par conſéquent d'Inſtruction, pour ſe gouverner dans cette rencontre. Outre le manquement de ce ſecours, qui eſt toûjours grandement conſiderable, la liaiſon, que les conſeils de feu Monſieur le Cardinal Mazarin, ſur lequel le Roi Très-Chrétien, à cauſe de ſa grande jeuneſſe, ſe repoſoit alors du Gouvernement de ſes affaires, avoient induit ſa Majeſté de faire avec Cromwel, avoit irrité l'eſprit de ce Prince contre la France, dont il avoit fait déja quelques plaintes. Mais nonobſtant ce reſſentiment, & les artifices de l'Eſpagne, qui nourriſſoit & fomentoit par toutes ſortes d'inventions les mauvaiſes impreſſions qu'elle avoit données de la France à ce Prince, il ſût maintenir hautement dans cette occaſion, comme il a fait par tout, ſa Préférence, & avoir la premiére Audience du Roi d'Angleterre, où il le confirma dans la grande opinion qu'il avoit déja de ſon mérite extraordinaire. Il ne ſe contenta pas de cette premiére entrevûë, où l'on n'avoit parlé que d'alégreſſe & de joye, ſur l'heureux changement de la fortune, ſans avoir entamé aucune affaire. Mais ayant été averti, dès le jour de l'arrivée de ce Prince, qu'il avoit réſolu d'aller tous les ſoirs, après avoir ſoupé, ſe divertir chez Madame la Princeſſe Royale, ſa Sœur, il ne negligea aucune de ces occaſions de le voir, & ſe mêlant exprès dans leurs divertiſſemens, il l'entretint une heure la premiére fois. Le Roi d'Angleterre prit tant de plaiſir dans cette converſation familiére, qu'il le pria de continuer de ſe rendre tous les ſoirs chez Madame la Princeſſe Royale, où il ſe trouva ponctuellement. Et dans ſes diverſes Conférences, ayant donné à Sa Majeſté Britannique quantité de conſeils ſalutaires, il lui fit voir clairement, combien il lui étoit important, & mêmes néceſſaire, d'être bien avec le Roi Très-Chrétien, dont il avoit éprouvé la tendreſſe, & la généroſité en mille & mille rencontres, dont la Reine, ſa

Mére, & la jeune Princeſſe, ſa Sœur, reſſentoient encore tous les jours de nouveaux effets. Qu'il en devoit bien ménager l'amitié, particuliérement dans la naiſſance de ſon Autorité, laquelle ne pouvoit être aſſurée, par une plus prompte voye, & plus puiſſante. Que le plus grand malheur, qui pouvoit lui arriver, étoit d'irriter un Voiſin ſi redoutable, par la réünion de toutes ſes Forces. Et quant à l'Alliance, comme involontaire, que la France avoit faite avec Cromwel, que la Conjoncture du tems la juſtifioit, & l'intérêt de l'Etat l'autoriſoit. D'autant que comme long-tems auparavant, le Roi d'Eſpagne avoit reconnu Cromwel pour Souverain, & enſuite de cet aveu, il lui avoit envoyé une Ambaſſade, par laquelle il lui demandoit un ſecours conſidérable contre la France, & qu'il étoit à la veille de l'obtenir, il étoit de la prudence de Monſieur le Cardinal Mazarin de détourner Cromwel de cette réſolution, comme il fit, par un grand coup de ſavant Politique. Pour cet effet, il falut le traiter de Souverain, comme avoit déja fait le Roi d'Eſpagne, flater le Tyran que l'on déteſtoit, & par une liaiſon néceſſaire le gagner à la France, ſeulement pour l'ôter à ſes Ennemis. Il ajoûta beaucoup d'autres belles raiſons d'Etat à celle-ci, leſquelles tiendroient trop de place dans ce petit Recueil, & qui ayant diſſipé de certaines chiméres, que les Miniſtres d'Eſpagne avoient fait naître dans l'eſprit de ce Prince, lui plûrent tellement, qu'après s'être rendu à leur force, & à leur vérité, il aſſûra Mr. de Thou dans la derniére Audience, qu'il lui donna, qu'il auroit toûjours un égard très-particulier, une reconnoiſſance bien forte, & une amitié inviolable pour Sa Majeſté Très-Chrétienne, & pour lui beaucoup de bien-veillance & d'eſtime. Et s'il a témoigné en Angleterre, quelqu'aigreur, à l'endroit de Monſieur de Bordeaux, qui s'étoit trouvé Ambaſſadeur du Roi Très-Chrétien, auprès de Cromwel, ce n'a été que par la connoiſſance certaine, qu'il a euë, que ce Miniſtre paſſionné pour le ſervice de ſon Maître, par un zele aveugle, en avoit excédé les Ordres. La conduite de Monſieur de Thou, dans cette occurrence délicate, où il y avoit tant de faux pas à éviter, & de grandes difficultez à vaincre, fut non ſeulement approuvée de toute la Cour, mais mêmes admirée. Et les puiſſantes lumiéres, par le moyen deſquelles il avoit prévenu, & deviné ſi juſte les intentions du Roi, ſon Maître, ajoûterent de nouveaux brillans, à ſa belle réputation, & plûrent tant à Sa Majeſté Très-Chrétienne, qu'elle lui en témoigna une ſatisfaction extraordinaire. Et ayant reconnu par cette derniére preuve de ſa haute ſuffiſance, qu'il étoit plus capable de donner des Inſtructions, que d'en recevoir, Elle réſolut de l'appeller auprès de ſa Perſonne Royale, pour joüir de l'avantage de ſes ſages conſeils, auſſi-tôt que par le relâchement des affaires, il lui ſeroit devenu moins néceſſaire en Hollande. Ce qu'Elle fit, ainſi que je dirai dans la ſuite de ce Diſcours.

Cependant, la Flote étant arrivée d'Angleterre à Scheveling, avec de nouveaux Députez, qui vinrent donner à leur Roi, au Nom du Parlement, & de tout le Païs, les premiéres aſſûrances de leur reconnoiſſance, & de leur fidélité, il réſolut ſon départ, & voulant auparavant remercier des Hôtes ſi obligeans d'un traitement ſi favorable, & ſi magnifique, il alla premiérement chez Mrs. les Etats Généraux, auxquels il fit ſon Compliment debout, & la tête nuë, & enſuite chez Mrs. les Etats de la Province de Hollande, auxquels il parla couvert & aſſis. Toute la Haye le ſuivit à Scheveling, où ayant pris congé de Mrs. les Etats, auſſi bien que de la Reine de Bohéme, ſa Tante, de Madame la Princeſſe Royale, ſa Sœur, de Mr. le Prince d'Orange, ſon Neveu, & enfin dit Adieu à tous les Gentilſhommes, qui s'y trouverent, avec cette même douceur, qui lui en avoit gagné tous les cœurs, & attiré les bénedictions de tout le Peuple, il partagea Mrs. les Ducs d'York & de Glocester, ſes Fréres, ſur deux Navires, & il monta ſur la Flote, où il fut reçû avec une Salve générale de tout le Canon, qui ſe réïtera juſques à trois fois, auxquelles répondit toûjours, par un charmant Echo, toute l'Artillerie de la Haye, que Mrs. les Etats avoient fait porter ſur l'Eſtran, la nuit qui précéda le jour de ſon départ. Jamais Paſſage ne fut plus heureux, & jamais les vagues ne furent plus modeſtes. Il ſembloit que la Mer, devenuë ſenſible à l'honneur qu'elle recevoit, négligeant ſon agitation ordinaire, s'élevoit

s'élevoit avec je ne ſai quel reſpect, autour de ſon Navire, & elle ne s'enfloit que de la gloire de porter ſon Maître. Comme il avoit le vent en poupe, auſſi-bien que la fortune, il paſſa promptement en ſon Royaume, où ſes Sujets le reçûrent avec des acclamations incroyables, & des expreſſions d'une alégreſſe inconcevable. C'eſt ici, que toute la ſageſſe humaine n'eſt qu'ignorance, & que nous devons apprendre à révérer les Décrets de Dieu, avec une humilité profonde, ſans vouloir par une impertinente curioſité, & des réfléxions téméraires, ſonder l'abîme impénétrable des ſacrées réſolutions, qu'il a priſes de toute éternité, dans le très-haut & très-adorable Conſeil de la Trinité incompréhenſible.

MADAME la Princeſſe Royale ne fut pas long-temps ſans ſuivre le Roi, ſon Frére, tant pour aller jouïr de l'accompliſſement de ſes plus doux ſouhaits, qu'Elle avoit bornez dans cet heureuz rétabliſſement, que par un déſir auſſi juſte que naturel, d'aller revoir ſon Païs, après une longue abſence, où toutes les apparences lui promettoient de grandes douceurs. Mais que la conduite du Ciel eſt éloignée de celle des hommes, & qu'ils voyent peu clair dans les ſecrets de la Divine Providence! Après que Mr. de Thou eut pris congé d'Elle, & qu'en leur derniére Conférence il lui eut donné quantité d'avis importans, & officieux, ſur l'état de ſes affaires, & repréſenté le grand intérêt qu'Elle avoit, de contribuer de tout ſon pouvoir, & de faire en ſorte, que le Roi, ſon Frére, cultivât bien ſoigneuſement l'amitié de Sa Majeſté Très-Chrétienne. Après qu'Elle eut reçû les embraſſemens de la Reine de Bohéme, ſa Tante, les Civilitez de Mrs. les Etats, les Adieux de toute la Haye, & qu'Elle eut enfin tiré des larmes des yeux de toutes les perſonnes qu'Elle y laiſſoit, Elle en partit avec toutes les marques d'une très-grande ſatisfaction, laquelle fut bien-tôt troublée, par un prompt & fâcheux accident. Comme Elle entroit dans le Navire, on lui apporta la triſte nouvelle de la mort de Monſieur le duc de Glocester, le plus jeune de ſes Fréres, qu'Elle chériſſoit uniquement. Et le Ciel, qui n'avoit pas accoûtumé de laiſſer ſa Vertu long-tems inutile, & qui l'avoit exercée dès ſa plus tendre jeuneſſe, par un long tiſſu de malheurs éfroyables, dont ſon courage plus fort a toûjours ſû triompher, lui envoya alors une nouvelle & funeſte matiére pour s'exercer. L'Alégreſſe qui précéde, & qui promet ordinairement un heureux voyage, fut bien-tôt changée en une profonde triſteſſe, & par l'excès de ſon tendre naturel, cette Princeſſe affligée, verſa dans la Mer un Torrent de larmes. Mêmes le Vaiſſeau qui la reçût, par je ne ſai quel preſſentiment, dont naturellement il n'étoit pas capable, ſembloit ne porter qu'à regret cette Illuſtre victime à la mort. Et comme pour éviter ce triſte emploi, il voulut par pluſieurs fois ſe briſer à la Rade, pour la rejetter, par cet heureux naufrage, dans le Port qu'Elle venoit de quitter. Mais bien loin d'être étonnée de ces dangers, qui ébranlérent juſques au Pilote, à peine s'en apperçût-Elle. Et nonobſtant ces mauvais augures, continuant ſon Voyage, Elle arriva dans Londres, où ſon abord ne donna pas moins de contentement à tous les Anglois, que venoit de leur en apporter le retour de leur Monarque. On lui rendit chez Elle, les honneurs qui lui étoient dûs. Mais Elle n'eut pas le loiſir d'en jouïr, d'autant que quelques jours après ſon arrivée, ſe trouvans attaquée d'une maladie pourprée, Elle rendit l'eſprit entre les bras du Roi, ſon Frére. Et cela doit apprendre à tous les Potentats du Monde, quelle eſt la fragilité de leurs Grandeurs, & l'infirmité de leur être; qu'ils ſont auſſi mortels que les autres hommes, que ni la Pourpre qui les couvre, ni l'éclat qui les environne, ni la Garde qui veille jour & nuit autour de leurs Perſonnes, ne peut les garentir de la mort, ni mêmes retarder d'un ſeul moment ce terme fatal à toute la Nature. Dieu, ſeul Monarque indépendant, ſous qui tremble tout ce qui eſt, & dont la Puiſſance incompréhenſible à tout ce qui n'eſt pas lui, ne peut recevoir d'alteration, ſe jouë, quand il veut, indifféremment de tous les hommes. Le plus grand Roi qui ſoit ſur la Terre, ne lui coûte pas davantage, que le plus ſimple Berger, qui s'y trouve. Il les rappelle quand il lui plaît, par la mort qui leur eſt également inévitable. Et le chemin leur eſt commun, par lequel il faut de néceſſité abſoluë, qu'ils ſe rendent aux piés de ce Juge terrible, dès le moment qu'il le commande. Là, il n'eſt point de préférence; chacun dans

un même rang, y plaide ſa cauſe, & la ſeule innocence a droit d'y faire faire de la différence. L'on n'y connoît point d'Empereurs, les Rois ne s'y diſtinguent point d'avec leurs Peuples, ni le Prince d'avec ſon Sujet, & ces fantômes de gloire, confondus parmi les autres hommes, attendent ſur la même ſellete qu'eux, le dernier Jugement de ce grand Arbitre de leur éternelle deſtinée.

Mais par l'enchaînement des affaires d'Angleterre, où Mr. de Thou s'étoit officieuſement intéreſſé, je me ſuis inſenſiblement engagé dans un Recit, qui n'étoit pas tout à fait de l'eſſence de mon ſujet. Et pour en reprendre la ſuite, je peux bien dire avec vérité, que ce généreux Ambaſſadeur a toujours ſervi ſon Maître avec un zéle déſintéreſſé, & une fidélité incorruptible. Ces deux principes d'honneur, ont été continuellement les fondemens inébranlables de ſa Politique, & les Arcsboutans de ſa conduite. De ſorte que bien loin d'avoir eu quelque commerce avec ce Miniſtre imprudent, dont la Cataſtrophe étonnante ſervira d'un exemple mémorable à jamais de l'inſtabilité de la fortune, & de la grande miſéricorde de Dieu, qui vraiſemblablement, n'avoit plus que cette voye, pour le ſauver du précipice, ſur le bord duquel ſes paſſions déréglées, & ſes voluptez criminelles l'avoient pouſſé ; bien loin, dis-je, d'avoir eu quelque ſorte d'intelligence avec le Surintendant Fouquet, il a toûjours condamné le luxe exceſſif, dans lequel vivoit ce Sardanapale, & l'inſatiable violence, avec laquelle il tiroit impunément le ſang du Peuple, pour l'employer à la magnificence de ſes crimes. Cette contrarieté d'inclinations avoit fait naître entr'eux une eſpèce d'antipathie, vertueuſe dans l'un, autant que vicieuſe dans l'autre, & que Monſieur de Thou a tenu toûjours cachée, ſous un mépris continuel, ayant témoigné mêmes, dans ſon malheur, une généreuſe & ſincére pitié pour lui. Mais, voyant que ce Politique, mal-intentionné ſans doute, avoit ſurpris par ſes largeſſes malicieuſes, une grande quantité de perſonnes en France, & connoiſſant, que la Hollande étoit fort commode, pour fournir toutes les choſes, qu'il ſouhaiteroit, pour l'éxécution de ſes vaſtes & téméraires deſſeins, il jugea qu'il y pourroit avoir, ou y faire des habitudes, pour la facilité de ſon commerce. Et comme rien d'important n'échapoit à ſa connoiſſance, il découvrit bien tôt, qu'il avoit pour Correſpondans deux Marchands François, qui demeurent à Amſterdam, & qui étant préoccupez par l'eſpérance qu'il leur avoit donnée, d'un profit conſidérable, lui envoyoient ſous main du Canon, de la Poudre, & d'autres Munitions de guerre, pour mettre dans ſa Fortereſſe de Belle-Iſle. Auſſi-tôt Monſieur de Thou écrivit au Roi, ſon Maître, de cette Intelligence clandeſtine, mais en des termes ſi juſtes, & ſi peu violens, que Sa Majeſté Très-Chrétienne, qui ſavoit leur meſintelligence, connut bien que cet avis important ne lui étoit point donné par quelque mouvement d'animoſité, mais qu'il venoit d'un Miniſtre ſincére, qui faiſoit ſa Charge avec honneur, & qui n'agiſſoit que par l'intérêt de ſon ſervice. Sur cette croyance honorable, que le Roi, ſon Maître, a toûjours donnée à ſes Dépêches ; avec une aveugle confiance, ſans avoir jamais pris de fauſſes meſures ſur leur teneur, Sa Majeſté Très-Chrétienne commença de regarder de plus près la conduite du Surintendant, dont Elle reconnut bien-tôt les égaremens incroyables. Et voyant le grand nombre de perſonnes, qu'il avoit à ſes gages, dans ſon Royaume, & même dans ſa Cour, prêtes pour l'éxécution de toutes ſes réſolutions, & dont l'audace s'augmentoit par l'aſſûrance d'une Retraite dans une Fortereſſe, qu'il avoit renduë comme imprenable, par les grands Travaux dont il l'avoit fait fortifier, & qu'il avoit munie de toutes les choſes qui ſont néceſſaires pour vivre, & pour ſe défendre durant pluſieurs années. Voyant de plus quantité des principales Charges de ſon Etat poſſedées par lui, ſous le nom de ſes Créatures, par qui il les faiſoit exercer, ſon Peuple gémir ſous des extorſions extraordinaires & cruelles, ſes Coffres vuides, les Finances de la France s'épuiſer, & ſe diſſiper de plus en plus tous les jours, par celui, qui, comme le Chef, étoit obligé d'autant plus, de les ménager utilement pour ſon ſervice, ſa Maiſon ſans argent, ſes Troupes ſans un denier, & tout l'Etat enfin dans un déſordre general, pendant que l'on contemploit, non ſans beaucoup d'admiration les Palais de Monſieur Fouquet s'élever avec une magnificence, qui n'eut jamais de ſemblable, la Pompe

de ſes Banquets, par une délicateſſe criminelle, aller juſqu'au delà des ſouhaits, comme de l'imagination; & ce miſérable aveuglé par les faveurs d'une fortune aveugle, ſurpaſſer dans les dépenſes journalieres de ſa Famille, les plus grandes, & les plus extraordinaires, qui ſe ſont jamais faites en France. Sa Majeſté donc, voyant tant de maux excitez par les débordemens d'un inſolent Miniſtre, & ayant encore à en craindre de plus grands, prit la réſolution d'y remédier au plûtôt, & d'en couper la racine. Mais comme il n'étoit pas tout à fait ſûr de l'attaquer ouvertement, à cauſe des puiſſantes Cabales, qu'il avoit quaſi par tout le Royaume, Sa Majeſté Très-Chrétienne, par une prudence ſans exemple, dévora ſon dépit durant quelque tems, & diſſimula ſon deſſein, en attendant l'occaſion de le faire éxécuter hautement, & ſans crainte de remuemens. Pour cet effet le Roi voulut le tirer de Paris, & médita le Voyage de Nantes, où étant aſſûré de la fidélité de Monſieur le Maréchal de la Melleraye qui en eſt Gouverneur, il y alla effectivement. Mais comme le Surintendant étoit conſidérable dans le Parlement, par la Charge de Procureur Général, qu'il y occupoit, & qui le diſpenſoit de reconnoître des Juges ailleurs, Sa Majeſté Très-Chrétienne ne jugea pas à propos, dans l'état où Elle voyoit les choſes, d'irriter ce grand Corps, dont Elle connoiſſoit pluſieurs Membres empruntez, & d'autres empoiſonnez par de fauſſes eſpérances. Mais pour l'engager inſenſiblement à ſe défaire de cet Office, par la continuation de ſon bon viſage, & la douceur ordinaire de ſon accueil, Elle fit naître dans ſon eſprit, l'eſpérance de quelques nouvelles Dignitez, & le perſuada inopinément, que ne pouvant manquer d'avoir les ſceaux, il lui étoit infaillible auſſi d'entrer dans le nombre des Perſonnes Illuſtres, que le Roi avoit réſolu de faire Chevaliers de ſes Ordres, & d'honorer du Cordon Bleu. Par cette ambition téméraire, avec laquelle il dévoroit toutes les Grandeurs du Royaume, il commença de ſe dégoûter de la Charge de Procureur Général, & comme la tenant au deſſous de lui, il s'en démit, en faveur de Monſieur du Harlay, après le conſentement du Roi, qu'il n'eut point de peine à en obtenir. Ainſi Sa Majeſté ſatisfaite ſur cet Article, partit pour Nantes, ſous prétexte de vouloir aller en Perſonne, accommoder des difficultez importantes, qui étoient ſurvenuës entre le Gouverneur, & le Peuple. Où étant avec toute ſa Cour, & quelques Troupes, dont elle s'étoit fait ſuivre, Elle fit arrêter ce grand Criminel par Monſieur d'Artagnan, Lieutenant de ſes Mouſquetaires, qui tira de lui d'abord un Ordre au Commandant de Belle-Iſle, de remettre la Place entre les mains de celui, qu'il plairoit au Roi d'y envoyer. Enſuite dequoi Sa Majeſté Très-Chrétienne fit partir un de ſes Capitaines des Gardes, avec un bon nombre d'Infanterie, qui fut promptement en prendre poſſeſſion, & il fit ſaiſir en même tems, par divers Ordres, tous ceux qui étoient le plus avant dans ſes intrigues, ſans avoir trouvé aucune difficulté en aucun endroit. Toutes les Créatures, qui l'adoroient dans ſa Proſpérité l'abandonnerent dans ſa Diſgrace. Tant de perſonnes intéreſſées, qui ſacrifioient jour & nuit à ſa fortune, & à ſa puiſſance, le méconnurent dans ſon malheur, & mépriſerent leur Idole. Tant il eſt vrai, que les Amis que la fortune nous donne, ſont de même nature qu'elle, & qu'il n'eſt point d'amitié ſolide, ſi la Vertu n'en eſt le fondement. Le Roi Très-Chrétien, pour juſtifier ſon procédé, & le mettre dans ſon luſtre, fit aſſembler inceſſamment des Députez de tous les Parlemens de ſon Royaume, & fit convoquer à Paris une Chambre de Juſtice, tant pour faire le Procès au Surintendant, & chercher le moyen de redreſſer les Finances, que pour faire rendre compte à ceux qui ſe trouveroient avoir eu part dans ſes Concuſſions, & qui mêmes auroient malverſé dans leurs Manîmens particuliers. Ainſi la prudence du Roi fut admirable, dans toutes les circonſtances de cette affaire. Mr. de Thou fut la cauſe honorable & innocente de la perte du Surintendant Fouquet; & par l'avis néceſſaire qu'il donna au Roi, ſon Maître, des Intelligences qu'il avoit en Hollande, & des Munitions qu'il en tiroit pour Belle-Iſle, il fut comme le premier Mobile, qui donna le branle aux choſes, dont je viens de parler, & qui ſauva l'Etat d'un funeſte changement dont il étoit ménacé, par l'ambition inſatiable, les vaſtes entrepriſes, les liaiſons diverſes, & le trop grand Crédit de cet aveugle Politique.

COMME Mr. de Thou ne trouvoit de plaiſir que dans le ſervice du Roi, ſon Maître,

Maître, ſans en rechercher ailleurs, il s'y appliquoit ſi entiérement, qu'il ne ſe donnoit de relâche, que les heures, qu'on ne peut réfuſer aux beſoins de la Nature. Et parce qu'un Miniſtre, chargé d'une grande quantité d'occupations, doit les interrompre quelquefois, & adoucir ſes peines, par quelques ſortes de plaiſirs: Qu'un eſprit, ſi fort qu'il puiſſe être, ne ſauroit demeurer toûjours bandé de la même maniére, ſans ſouffrir de l'altération; & que par le repos il reçoit une ſeconde vigueur, & prend de nouvelles forces; cet accompli Politique ſe délaſſoit d'une façon particuliere, & par une méthode tout à fait extraordinaire, c'eſt à dire, en ſe remettant au travail. Il aimoit tant les affaires du Roi, ſon Maître, & il s'étoit aquis une ſi grande & ſi belle facilité de les faire, qu'elles lui ſervoient moins de travail, que de récréation, & bien plus de divertiſſement que de fatigue. Quand il avoit donné toutes les Audiences, & les Conférences qu'on lui demandoit tous les jours, ſur cent affaires différentes, expédié ſes Dépêches, ſelon le départ des Couriers, tant pour Sa Majeſté Très-Chrétienne, que pour tous les Miniſtres, qu'Elle avoit dans les Païs étrangers, avec leſquels il entretenoit une Correſpondance très-exacte, comme j'ai dit, dans un autre endroit de cette Rélation, & fait les viſites de conſéquence, que la néceſſité des choſes, & la bienſéance l'engageoient de rendre, il alloit aſſez ordinairement chez un Marchand affidé, qui vendoit des Raretez des Indes, fort curieuſes. Mais bien qu'il en achetât quelquefois par formalité, c'étoit pour lui, bien moins une Boutique de Marchandiſes, qu'un Bureau d'adreſſe, où on lui apportoit avis de tout ce qui ſe paſſoit de plus particulier dans le Païs, & le Rendez-vous d'une grande partie de ſes Créatures, qu'il faiſoit venir en ce lieu-là ſur divers prétextes, pour éviter l'éclat de ſa Maiſon, & les yeux mêmes de ſes plus confidens Domeſtiques, ayant eu toûjours pour une de ſes premiéres Maximes, que l'on ne pouvoit jamais apporter trop de ſoin, ni prendre trop de précaution, pour la ſûreté de ſa conduite. Je ſai bien, que certaines perſonnes, ſur une imagination bizarre, ont déſapprouvé cette aſſiduité, & voulant régler ſes démarches par leurs caprices, ont cenſuré des viſites, dont ils ne ſavoient pas les raiſons. Mais c'eſt un vice aſſez commun parmi les hommes, que de condamner légérement, ce qu'ils ne connoiſſent pas; & par le mouvement ordinaire d'une maligne jalouſie, ſuppoſer des défauts à la Vertu, pour avoir lieu de la rendre moindre, & tâcher d'en affoiblir l'éclat, en ceux qui la poſſédent le plus éminemment. Comme auſſi d'ailleurs, c'eſt une fatalité inévitable, à ces Grands Perſonnages, par leur Elevation, d'être expoſez davantage aux traits de l'envie. Ce leur eſt un bonheur aſſûrément, que de rencontrer quelqu'un, qui par le ſécours d'une Plume équitable, prenne ſoin généreuſement, de juſtifier leur conduite; qui protége leur réputation contre la médiſance, dont ordinairement elle eſt attaquée; qui ſache développer les belles circonſtances de leurs actions, les mettre dignement dans leur jour, & faire enfin comme épanouïr ces fleurs, afin qu'elles épandent par tout leur odeur agréable.

Enfin, la grande quantité des affaires, que Mr. de Thou avoit euës continuellement ſur les bras, depuis le premier jour de ſon Emploi, étant venuë à diminuer, & le Roi Très-Chrétien, ayant achevé d'être pleinement inſtruit de ſon mérite extraordinaire, dans un petit voyage, qu'il lui permit de faire à la Cour, pour éclaircir une Succeſſion fort conſidérable, qui étoit arrivée du côté de Madame, ſa Femme, à l'Aîné de ſes Enfans, & dans laquelle Sa Majeſté avoit eu des égards bien particuliers, & des bontez tout à fait glorieuſes pour lui: Elle prit alors une ſi forte eſtime, & conçût une opinion ſi haute de ſa capacité, laquelle par Politique, Mr. le Cardinal Mazarin ne lui avoit laiſſé connoître qu'imparfaitement, qu'aprés lui avoir donné beaucoup d'aſſûrances honorables de ſa ſatisfaction, comme de ſa bienveillance, & ordonné de travailler conjointement avec Mrs. les Commiſſaires, Députez par ſa Majeſté, & Mrs. les Ambaſſadeurs Extraordinaires de Hollande, au Traité d'une nouvelle Alliance qui ſe projettoit, & laquelle avança fort par ſon entremiſe, le Roi Très-Chrétien réſolut de le retirer dans ſon Conſeil, & de ne le plus laiſſer en Hollande, que durant le peu de tems qu'il lui faloit, pour terminer quelques affaires, qui ſe trouvoient ébauchées, & pour prendre congé de Mrs. les Etats. De ſorte, qu'à peine y avoit-il été deux mois,

mois, après ſon retour du petit Voyage, dont je viens de parler, que le Roi Très-Chrétien le rappella, par l'Ordre le plus beau, qui ſe puiſſe donner; & par la Dépêche la plus avantageuſe du Monde, que Sa Majeſté écrivit à Mrs. les Etats Généraux, où Elle expliquoit, en termes ſi honorables pour Mr. de Thou, la grande ſatisfaction qu'Elle avoit de ſa prudente conduite, & donnoit tant de témoignages de l'eſtime particuliére qu'Elle en faiſoit, qu'il ne s'y pouvoit rien ajoûter, non plus qu'à la gloire ineſtimable qu'il en reçût. Ayant réſolu ſon départ, il alla chez Mrs. les Etats Généraux, où il prit congé d'Eux, par une Harangue très-docte, & civile, à laquelle ils répondirent fort civilement, & dont les Deputez l'étant venus prendre en ſon Logis, quelques jours après, avec le Cortége ordinaire, le priérent d'entrer dans le Carroſſe de l'Etat, & le reconduiſirent hors de la Haye, avec les Cérémonies accoûtumées. Ainſi partit Mr. de Thou, comblé d'honneurs extraordinaires, plein de l'honorable ſatisfaction d'avoir utilement ſervi ſon Maître: & emportant avec lui l'approbation, l'eſtime, l'amitié, & les bénédictions de tout le Païs, où ſa Mémoire ſera vénérable à jamais, par la belle réputation qu'il y a laiſſée. Le Roi Très-Chrétien le reçût au Louvre, avec démonſtration d'une joye non médiocre, & bien qu'il ſe trouvât alors beaucoup d'Emplois fort conſidérables, ſans être remplis, Sa Majeſté ne lui en voulut donner aucun, pour ne le plus éloigner d'auprès de ſa Perſonne Royale, mais Elle le retint dans ſon Conſeil, & par la connoiſſance de ſa grande capacité, Elle l'auroit élevé ſans doute, au Poſte éminent qu'occupoit feu Mr. le Cardinal Mazarin, comme très-digne de ſuccéder à cet Illuſtre Etranger, lequel a ſervi la France, comme ſi elle eût été ſa propre Mére, à qui Sa Majeſté Très-Chrétienne, avoit d'autant plus d'obligation, que ſes Services partoient d'une inclination libre, & non de cet engagement indiſpenſable, dans lequel naiſſent tous ſes Sujets, & enfin, qui ayant pris le Timon de la Barque dans l'Orage, c'eſt à dire, le Gouvernement des affaires du Royaume, dans une Saiſon tumultueuſe, où par le déſadvantage de la Minorité du Roi Très-Chrétien, elles étoient extrémément brouillées, les démêla favorablement, par la vivacité de ſon eſprit: Et après avoir écarté mille noires tempêtes, qui ſembloient ménacer l'Etat d'un naufrage aſſûré, il a maintenu le ſacré Pupille dans les Droits, dans l'Autorité, & dans la Gloire de ſes Péres, d'heureuſe, & triomphante mémoire. Mais pour regner dignement, ce Monarque n'a plus beſoin maintenant du ſécours de ſemblables Miniſtres. Il eſt plus que ſuffiſant pour gouverner ſon Royaume par ſes propres forces, & par ſes lumiéres.

Le Pere le Long, *dans ſa Bibliotheque Hiſtorique de la France*, p. 678. N° 13299, à l'article *des Memoires touchant M. de Thou*, dit: Ces Memoires ſont l'ouvrage d'un homme qui avoit été à Jacques Auguſte de Thou, ſecond fils de l'Hiſtorien, & qui fait le recit d'une partie de ce qui ſe paſſa dans l'Ambaſſade de ſon Maître en Hollande, vers le milieu du dix-ſeptiéme ſiecle. Selon les Auteurs des Memoires de Trevoux, Juillet 1712. " Ce ne ſont qu'un Recueil " de pluſieurs Papiers reſtez entre les mains des Heritiers de ceux qui gouvernoient " la Hollande, pendant cette Ambaſſade. On y a mêlé ce qu'on a voulu; & la " bonne foy de l'Editeur n'eſt pas bien publique.

Extrait

Extrait des Memoires Hiſtoriques, Politiques, *&c. par* Amelot de la Houſſaie, *en deux Tomes. Amſt.* 1722. *in* 12° *Tom.* I. *p.* 78.

EN 1657. M. de Thou, Ambaſſadeur de France en Hollande, s'étant rencontré au Voorhout avec l'Ambaſſadeur d'Eſpagne (c'eſt à la Haye ce que nous appellons à Paris le Cours) le Cocher de l'Eſpagnol affecta de marcher toûjours le long de la barriere, qui eſt la place d'honneur de ce lieu-là. Le cocher de M. de Thou fit la même choſe : ainſi les deux Ambaſſadeurs ſe trouvérent arrêtez l'un devant l'autre, & ſe diſputérent opiniâtrement le paſſage ; l'Eſpagnol ayant commandé à ſes cochers ſur peine de la vie de tenir ferme, parce qu'il ſe ſentoit le plus fort, étant ce jour-là ſuivi non ſeulement de toute ſa livrée & de toute ſa Maiſon, mais encore de pluſieurs autres perſonnes afectionnées à la Couronne d'Eſpagne : au lieu que le nôtre n'avoit dans ſon Caroſſe que quatre hommes ſans armes. Quelques-uns de Meſſieurs les Etats Généraux qui s'y rencontrérent par hazard, comme il arrive ordinairement dans les promenades publiques, propoſérent pluſieurs expediens, & l'Eſpagnol les acceptoit tous, parce qu'ils favoriſoient l'égalité qu'il pretendoit. Mais M. de Thou répondit, qu'il ne s'agiſſoit pas de conſerver l'égalité entre les deux Rois, mais de maintenir le Roi ſon Maître dans la preſſéance, qui lui avoit été adjugée à Rome, à Veniſe, à Coire, à Varſovie, à Munſter : qu'il faloit donc que l'Eſpagnol pliât de gré, ou de force. Meſſieurs de Beververt, de Wit, & de Beverning, lui dirent qu'il ne leur apartenoit pas de décider du diférend de deux ſi grans Rois. Il répondit, que c'étoit une choſe jugée ; & que par conſequent ils n'avoient qu'à ſe regler ſur la poſſeſſion, & ſur les exemples. Le Sieur de Beverning propoſa un expédient facile, qui fut d'ouvrir la barriere à l'endroit où le Caroſſe de l'Ambaſſadeur d'Eſpagne étoit arrêté, afin qu'il pût entrer dans l'allée, & ſortir par une autre ouverture qui ſeroit faite à l'autre bout de la barriere. M. de Thou accepta ce parti, diſant qu'il ne ſe ſoucioit point par où cet Ambaſſadeur ſortît, pourveû qu'il demeurât le maître du paſſage.

J'ai leû dans une dépêche de ce tems-là, que M. de Thou ayant dit à Don Eſtevan de Gamarra (c'eſt le nom de cet Ambaſſadeur d'Eſpagne) qu'il ſavoit bien que le Roi Catholique lui avoit défendu d'entrer en diſpute pour la preſſéance ; Don Eſtevan répondit, qu'il ne concevoit pas comment le Seigneur de Thou avoit peû lire de loin ſes Inſtructions ſecretes, lui qui avoit la vuë ſi courte. Mot équivoque, par où il ne lui reprochoit pas tant ſa mauvaiſe vuë, que ſon petit génie & que ſon peu de pénetration.

M. Braſſet le fils m'a fort aſſuré que M. de Thou ayant écrit à la Cour, qu'il avoit bien ſoûtenu l'égalité dans la rencontre du Voorhout, M. de Brienne, alors Secretaire d'Etat, lui fit réponſe, que ſa Lettre n'avoit pas plû au Roi, atendu qu'il ne s'agiſſoit pas de l'égalité, mais de la ſupériorité & de la preſſéance. Si ce fait eſt vrai, comme l'aſſure le Sieur Braſſet, qui dit que ſon pére l'avoit apris de la propre bouche de M. de Brienne, il en faut inférer, que M. de Thou n'avoit pas parlé aux entremetteurs dans les termes que j'ai rapportez ; mais qu'ayant été redreſſé par le Secretaire d'Etat, il corrigea ſa dépêche, & mit dans le Memoire qu'il donna depuis à l'Imprimeur, non ce qu'il avoit dit, mais ce qu'il devoit dire à Meſſieurs de Beververt, de Wit & de Beverning. Il arrive ſouvent aux Ambaſſadeurs, qui font imprimer leurs négociations, d'y raconter les choſes autrement qu'ils ne les ont faites. Si jamais on imprime celles de feu M. l'Abbé de S. Romain, il faudra les lire avec beaucoup de précaution : car il eſt à croire, que s'il n'a pas fait ſcrupule de mentir dans les Lettres qu'il écrivoit au Roi, & à feu Monſieur de Lyonne, il ne s'en ſera pas fait un de tromper la poſtérité.

*COmme on s'eſt attaché à donner ſans partialité tout ce qu'on a pû trouver pour & contre ſur les differens ſujets qui compoſent ce ſeptiéme Tome, on auroit été reduit à laiſſer les Memoires touchant M. de Thou, & les Anecdotes de M. Amelot de la Houſſaie qui les regardent, ſans eclairciſſement ; ſi les Lettres originalles de M. de Thou à Meſſieurs les Comtes de Brienne Pere & Fils, Secretaires * d'Etat, n'euſſent été heureuſement apportées à Londres il y a environ neuf ans par un libraire Anglois qui les acheta avec la Bibliotheque de feu M. de Brienne, Evêque de Coutances en Normandie, Fils du premier Comte de Brienne. M. le Comte d'Oxford, qui ne laiſſe echapper aucune occaſion d'enrichir ſa belle Bibliotheque de ce qu'il y a de plus curieux en tout genre, & principalement des MSS. ſervant à l'Hiſtoire, ne manqua pas de s'acquerir ces Lettres de M. l'Ambaſſadeur de Thou : & comme ce Seigneur en amaſſant de tels treſors, a toujours en vûe l'utilité que le public en pourroit recevoir ; il a eu la generoſité de nous confier les Originaux*

de

* Henri-Auguſte *de Lomenie Comte de Brienne, &c. obtint en* 1615 *la ſurvivance de la Charge de Secretaire d'Etat qu'avoit ſon pere (mort en* 1638*). De ſon Mariage avec Louiſe de Beon, il eut,* 1. Henri Louis, *qui en Aout* 1651 *dès l'age de* 16 *ans fut pourvu de la ſurvivance de la Charge de Secretaire d'Etat, & le Roi lui permit de l'exercer en* 1658, *quoi qu'il n'eut que* 23 *ans. Il mourut en* 1698 *chez les Peres de l'Oratoire.* 2. Charles-François, *Evêque de Coutances, &c. mort le* 7 *Avril* 1720, *étant le plus ancien des Prelats de France.* Dict. de Morery. de l'edit. de Paris, 1732.

de ces Lettres, & de nous permettre de les examiner à loiſir, afin d'en tirer ce qu'on jugeroit propre à entrer dans cet Ouvrage.

M. de Thou arriva à la Haye le 25 *d'Avril* 1657. *Ses Lettres ont été écrites depuis ce temps-là juſques au commencement de Septembre* 1661; *lors qu'avec la permiſſion du Roy, il fiſt un tour à Paris pour ſes Affaires particulieres; laiſſant aux Sieurs Bernarts & Deſtouches ſes Secretaires la charge d'entretenir les Correſpondences qu'il avoit établies, & de luy fournir regulierement pendant ſon ſejour en France des Memoires & des nouvelles; ce qu'ils firent juſqu'au* 21 *Decembre* 1661, *où finit ce Recueil de Lettres; leſquelles avec les Pieces qui les accompagnent ſont ſept Volumes in Folio, & ſont addreſſées la pluſpart à Monſieur le Comte de Brienne Commandeur des Ordres de ſa Majeſté, & Secretaire d'Etat; d'autres ſont écrites au fils de M. le Comte de Brienne, qui fut Conſeiller du Roy en ſes Conſeils, & Secretaire d'Etat; & quelques unes au Roy luy même.*

Des ſuſdites Lettres originalles on mettra ici premierement des Extraits de celles qui regardent la diſpute entre M. de Thou & Don Eſtevan de Gamarra pour la Preſeance.

Il ne ſera peut-eſtre pas inutile d'avertir le Lecteur que tout ce qui eſt en Italique dans les Lettres ſuivantes de M. de Thou, étoit écrit en chiffres, mais a été dechiffré aprés leur reception.

Relation de ce qui s'eſt paſſé entre les Ambaſſadeurs de France & d'Eſpagne.

De la Haye ce Dimanche 12 *Aouſt*, 1657.

‘ IL eſt arrivé ce ſoir un differend entre l'Ambaſſadeur de France & celuy d'Eſpagne,
‘ qui a eſté de grand eſclat, pource qu'outre la qualité & dignité des perſonnes, il
‘ s'eſt rencontré en un jour de Dimanche, & ſur les 6 heures, qui eſt l'heure que tous les
‘ carroſſes, & une grande partie des honeſtes gens & du peuple ſont à la promenade, en un
‘ lieu qui s'appelle le Voorhout. Ce lieu eſt une grande rue au plus bel endroit de la
‘ Haye, de la largeur de celle de St. Anthoine vers la Baſtille à Paris, au milieu de laquelle
‘ il y a une grande allée d'arbres, environnée de barrieres, autour deſquelles il ſe fait un
‘ Cours de carroſſes, & au dedans de l'allée on ſe promene à pied, & ordinairement plu-
‘ ſieurs Membres de l'Eſtat s'y trouvent, qui a eſté cauſe que la choſe s'eſt paſſé ſans ef-
‘ fuſion de ſang, comme il y en avoit grande apparence. Juſques icy leſdits Sieurs Am-
‘ baſſadeurs avoient veſcu aſſés civilement, & l'Ambaſſadeur de France dernier arrivé
‘ ayant appris que celuy d'Eſpagne avoit donné ordre à ſes gens de ſaluer ceux dudit Am-
‘ baſſadeur, il donna auſſitoſt le meſme ordre aux ſiens, & leurs perſonnes s'entreſaluerent
‘ aux rencontres avec beaucoup de civilité; & juſques alors l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, ou
‘ par bonheur, ou par prudence, avoit evité la rencontre de noiſe, qui eſt arrivée ce ſoir,
‘ comme vous allez apprendre. L'Ambaſſadeur de France s'eſtoit allé promener à la mai-
‘ ſon de plaiſance de Madame la Princeſſe douairiere d'Orange, qui eſt dans le bois; & à
‘ ſon retour paſſant devant le Voorhout, eſtant encore haute heure, il fit commander à
‘ ſon poſtillon, pource qu'il eſtoit à ſix chevaux, de faire un tour dudit Voorhout; &
‘ comme il fut advancé environ cent pas proche d'un tournant, il rencontra le Carroſſe de
‘ l'Ambaſſadeur d'Eſpagne à deux chevaux, dont le cocher affecta de ſe ſerrer, & appro-
‘ cher contre la barriere, qui eſt le deſſus & la place d'honneur de ce lieu là. Ce qui ayant
‘ eſté aperceu par les cochers de l'Ambaſſadeur de France, ils ſe ſerrerent auſſi contre la-
‘ dite barriere, & les carroſſes demeurerent ainſi arreſtez l'un devant l'autre. L'Ambaſ-
‘ ſadeur de France n'avoit en ſon carroſſe que quatre perſonnes, tous ſans armes, & ſeule-
‘ ment cinq valets de pied, & deux petits pages, qui eſtoient ſur le derriere de ſon carroſſe;
‘ l'Ambaſſadeur d'Eſpagne avoit autour du ſien une nombreuſe livrée, qu'il avoit arborée
‘ depuis quelques jours, augmentée de la moitié de ce qu'il avoit acouſtumé, ayant ſix
‘ grands pages au lieu de trois qu'il avoit d'ordinaire, ce qui fait croire qu'il pouvoit y
‘ avoir quelque deſſein premedité. L'Ambaſſadeur de France ayant veu ſon carroſſe ar-
‘ reſté, & le ſujet, fit commander à ſes cochers à peine de la vie de tenir ferme, & de ne
‘ s'eſcarter pas de la barriere, & envoya à ſon logis donner ordre à ſa maiſon de ſe rendre
‘ en diligence auprés de ſa perſonne, avec des armes; & incontinent les deux carroſſes
‘ furent environnez de mille perſonnes de toute ſorte de conditions, qui accoururent à la
‘ nouveauté d'un accident qui n'eſtoit pas encore arrivé, & dans ce nombre ſe trouverent
‘ quelques uns des Membres de Mrs. les Eſtats Generaux & de ceux de Hollande, qui ne fu-
‘ rent pas peu ſurpris, & en inquietude de ce qui pouvoit arriver. Ils propoſerent pluſieurs
‘ expedients, que l'Ambaſſadeur d'Eſpagne acceptoit touts, pource qu'ils alloient à conſerver
‘ en quelque façon l'egalité. Mais l'Ambaſſadeur de France leur repondit, qu'il ne s'agiſſoit
‘ point de conſerver l'egalité entre deux perſonnes, dont l'une eſtoit en poſſeſſion de la pre-
‘ ſeance, qu'il ſçauroit bien maintenir; qu'il n'avoit point affecté ce rencontre, mais que
‘ l'Ambaſſadeur d'Eſpagne l'ayant recherché, ou eſtant né par hazard, il falloit qu'il
‘ cedaſt, ou de gré ou de force. Sur ces diſcours arriverent en grande diligence deux
‘ eſcouades de la Garde, qui entre tous les jours en la Court de Hollande, qui en eſt aſſés
proche,

‘ proche, & ſe rangerent en haye des deux coſtés. Mrs. de Beververt, de Wit, de Barendreck, & de Beverning, vindrent en ſuitte, & dirent à l'Ambaſſadeur de France, qu'ils avoient faict venir ces gens pour la dignité de l'Eſtat, & pour empeſcher le tumulte, mais qu'il ne leur eſtoit pas permis de decider un pareil differend entre deux grands Roys. L'Ambaſſadeur de France leur dit qu'il n'y avoit point de differend en une choſe jugée; qu'à Rome, à Conſtantinople, à Veniſe, en Suiſſe, en Dennemark, Suede, & Pologne, & generalement par tout, les Ambaſſadeurs de France avoyent la preſeance, qu'on ne leur avoit jamais oſé conteſter: que l'Ambaſſadeur d'Eſpagne n'avoit point d'ordre de la diſputer, mais de rechercher ſeulement avec addreſſe l'egalité, & que ſes ordres de roy eſtoient de maintenir la preſeance au peril de ſa vie, comme il feroit; & qu'au reſte cette preſeance eſtoit une choſe de juſtice, eſtant fondée ſur le droit, ſur la poſſeſſion, & ſur les exemples, que le temps & le lieu ne permettoit pas d'expliquer. Pendant tous ces diſcours, la Maiſon de l'Ambaſſadeur de France arriva, & touts les officiers François de la Haye, avec meſme quelques officiers Anglois, Eſcoſſois, & du Pays, & toute la ſuitte des amis, qui environnerent le carroſſe de l'Ambaſſadeur de France; & il parut bien alors que le party de France n'eſtoit pas le plus foible, ni le moins brave, touts les François n'eſtants armés que de leurs eſpées, & tres gais, tres reſolus; & tout ce qui eſtoit autour du carroſſe de l'Ambaſſadeur d'Eſpagne eſtant fort eſtonné, avec tous leurs mouſquettons, & toutes leurs armes à feu. Enfin l'Ambaſſadeur de France, ennuyé de la longueur de ce procedé, diſt à Mrs. des Eſtats qui ſe trouvoient là, qu'il falloit que l'Ambaſſadeur d'Eſpagne priſt parti, & que juſques icy par le reſpect qu'il leur avoit porté, il avoit empeſché la violence, mais qu'il falloit que la choſe finiſt. Sur cela le Sr de Beverning diſt, qu'il falloit trouver quelque trou, pour faire paſſer l'Ambaſſadeur d'Eſpagne; que de la façon que l'Ambaſſadeur de France parloit, il y avoit apparence qu'il ne ſe relaſcheroit pas, & propoſa de faire une ouverture à la barriere, par où l'Ambaſſadeur d'Eſpagne entreroit dans l'allée, & ſortiroit par un autre paſſage au bout: ce qui fut executé, l'Ambaſſadeur de France ayant dit qu'il ne luy importoit par où il ſe retiraſt, pourveu qu'il luy cedaſt le chemin qu'il luy avoit voulu conteſter. Ainſy ſe termina ce differend, que l'on a eſté bien aiſe de particulariſer, affin qu'il n'y ſoit rien adjouſté ny diminué. L'Ambaſſadeur d'Eſpagne s'eſtant retiré par derriere le Viverberg à ſon logis avec quelque ſolitude; l'Ambaſſadeur de France, ayant faict encore un tour de Voor-hout, ſe retira, accompagné de plus de mille perſonnes, qui l'ont ſuivi juſques à ſon logis. Et il y avoit quelque juſtice & quelque fatalité, que le meſme jour que l'on avoit receu le premier advis de la priſe de Montmedy, l'Eſpagne receuſt encore cette mortification dans ſon injuſte pretenſion. Il eſtoit encore bien juſte, qu'en un lieu où les François ont ſi bien merité de l'Eſtat, par le long & fidel ſervice qu'ils luy ont rendu, le peuple ſe declaraſt, comme il a fait, en faveur de leur Ambaſſadeur dans une occaſion d'honneur comme celle-cy.

A M. le Comte de Brienne Commandeur des Ordres de ſa Majeſté & Secretaire de ſes Commandemens.

De la Haye, ce 13 *Aouſt* 1657.

IL ne me reſte plus qu'à vous donner avis du rencontre que j'eus hier avec l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, duquel vous trouverez une Relation dans cette Deſpeſche, à laquelle je n'ay rien à adjouſter ſinon que ledit Ambaſſadeur a teſmoigné en eſtre tres marry, comme je n'en doubte pas, & a fort proteſté qu'il n'y avoit eu rien de premedité de ſa part, & j'eſtime qu'il n'en cherchera pas l'occaſion à l'advenir. Je ne puis auſſy oublier de vous dire que *Monſieur le Reſident de Suede envoya toute ſa famille autour de* mon carroſſe, & *depuis* m'eſt venu faire compliment là deſſus, comme auſſi *le Reſident de Brandebourg*. Tout le monde eſt demeuré d'accord que ſi les gens de l'Ambaſſadeur d'Eſpagne euſſent dit la moindre choſe, ou branſlé, que *nonobſtant la Garde de l'Eſtat*, on euſt fait main baſſe ſur eux. Je penſe que la choſe s'eſt paſſée pour le mieux, pource que la violence ne pouvoit arriver ſans la perte de pluſieurs honeſtes gens, dont ún ſeul ſeroit à regretter. *Monſieur le baron de Langrackt, fils de celuy qui a eſté Ambaſſadeur en France*, merite que vous me donniez charge de luy faire, outre le general, que je m'aſſeure que vous me donnerez ordre de faire à *tous les officiers François & nos amis*, un compliment particulier, de la façon & maniere dont il s'eſt comporté, car il ne ſe peut rien adjouſter ny à ſa chaleur, ny à ſon zele, & c'eſt une perſonne qui vaut beaucoup. Pour l'advenir j'ay declaré hautement, que dans la promenade je prendrois tousjours la main droite de la barriere, c'eſt à dire, que le cocher la mettroit tousjours à ſa main droite; je penſe que l'Ambaſſadeur d'Eſpagne fera la meſme choſe, & ainſi nous ne nous rencontrerons jamais: que ſi il prend le chemin de ſe rencontrer, *je luy feray quitter le pavé, comme j'ay faict.* C'eſt ſur quoy j'attendrai vos ordres,

dres, auſquels je m'e conformeray comme je doibs. Il n'y a rien dans la Relation que de vray, & je l'ay faite la plus modeſte qu'il s'eſt pû, & l'on ne peut icy aſſez eſtimer la retenue & obeiſſance des François, & Mrs. les Eſtats s'en ſentent obligez. Les 4 perſonnes qui eſtoient dans mon Carroſſe, ſont le bon homme M. de Douchant, le Sr de la Vallée, un nepveu de M. de la Cour Groulair, & le Conſul Janot. Je ſuis, *&c.*

J. A. DE THOU.

Au même.

De la Haye ce 20 Aouſt 1657.

JE donneray demain à ſoupper aux Deputez de l'Eſtat, pendant lequel il y aura un feu ſur le Vivier, qui eſt vis-à-vis des feneſtres, eſtant encore dans le logis de l'Eſtat, n'en pouvant trouver pour me loger, quelque diligence que j'aye faite, & que je continue. L'année paſſée l'Ambaſſadeur d'Eſpagne fit auſſi un feu de joye pour le ſecours de Vallenciennes, & prepara un grand Feſtin, où il convia les Deputez de l'Eſtat, qui n'y voulurent point aſſiſter, neantmoins ils ſe doibvent trouver au mien. Mais l'on m'a dit, qu'il pretend en faire un pour la priſe d'Olivenza, & que l'Eſtat s'y pourra trouver pource que cette conqueſte eſt contre un Prince qui eſt en quelque façon en guerre avec eux. Depuis ma precedente il ne s'eſt rien paſſé que de civil entre nous: l'ayant rencontré deux fois par les rues, & ſes gens ayant ſallué les miens, le ſalut leur a eſté rendu, & les maiſtres en ont uſé de meſme. Et comme il a ſceu que mes cochers avoient ordre par les rues & chemins de prendre tousjours à droict, il a je penſe donné le meſme ordre, & ainſi il ne me rencontrera jamais: & j'ay auſſi ſceu qu'il avoit renvoyé au pluſtoſt des officiers de ſa garniſon de Gand qui l'eſtoient venu trouver, ſur la nouvelle du different, qui je penſe n'ira pas plus avant. Mais neantmoins je ne lairray pas d'eſtre tousjours ſur mes gardes, affin que rien ne puiſſe corrompre le fruict de noſtre advantage.

Au même.

De la Haye ce 24 Aouſt 1657.

NOUS fiſmes avanthier nos resjouiſſances publiques pour la priſe de Montmedy, dont le ſiege ayant eſté de grande reputation, & par la force de la place tenue imprenable dans la Flandre, par la vigoureuſe reſiſtance des aſſiegez, & par la preſence de ſa Majeſté & de toute ſa Court, j'ay creu qu'il falloit faire quelque choſe de plus que l'ordinaire, que j'ayme mieux par modeſtie que vous appreniez de la plume d'autruy que de la mienne. Ce que je vous puis dire, eſt que dans le ſoupper, où les Deputez de l'Eſtat ſe trouverent avec le Greffier, affin que le College fut complet, les ſantez de ceremonie s'y burent avec grande ſolemnité, au bruit des trompettes & tymballes.— Je vous puis aſſurer que je n'ay jamais veu un College moins Eſpagnol que celuy qui eſtoit à la table, à laquelle j'avois prié M. le Baron de Langrackt, dont je vous ay desja eſcrit, de ſe trouver pour me ſervir de ſecond, lequel s'acquitta dignement de ſa commiſſion, & ſi bien qu'il n'y eut pas un deſdits Deputez qu'il ne fallut conduire ſoubs les bras au carroſſe: & en ce pays icy ſi la choſe ne ſe paſſe de cette façon, ils ne croyent pas que la chere ſe face, ny du cœur, ny de bonne grace.— J'oubliois à vous dire que l'Ambaſſadeur d'Eſpagne a eſté de ſi bonne volonté & de ſi bonne humeur, qu'il a aſſiſté à voir noſtre feu dans une maiſon particuliere avec des femmes.

Au même.

De la Haye ce 2 Oct. 1657.

POUR faire voir en moindre choſe à M. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, que noſtre preſeance n'eſt pas doubteuſe, mais bien eſtablie, la Bande de Comediens François qui jouent à Bruxelles l'hyver, ayant eu icy permiſſion de jouer, & un theatre ſe preparant pour ce ſubjet, j'ay fait marquer ma Loge proche de celle de la Reine de Boheme, qui eſt à la main droite, vis-à-vis de laquelle ſera celle de Madame la Princeſſe Royalle, auprés de laquelle M. le Ambaſſadeur d'Eſpagne pourra prendre la ſienne ſi bon luy ſemble, & aura la quatrieſme loge: & ainſi les petits enfants ſeront ſçavants, comme par tout nous ſommes en poſſeſſion de la main droite, & que nous la ſçavons prendre & maintenir.

Au même.

De la Haye, ce Jeudy, 25 Oct. 1657.

NOUS avons icy la Compagnie de Comediens de Bruſſelles, qui jouent touts les jours, où M. l'Ambaſſadeur d'Eſpagne n'aſſiſte point, à cauſe peut-eſtre de ce que je vous ay mandé. Les compliments que vous m'ordonnez pour les Officiers François ſeront faits, & *M. de Thou* eſt tres ſatisfait de l'honneur qu'il reçoit de l'approbation de ſa conduitte, de laquelle il ne ſe relaſchera.

Voila des Lettres écrites ſur le champ, & pour ainſi dire dans l'inſtant même que ce qu'elles racontent s'eſt paſſé. On peut aſſurer ici avec verité que dans toutes ces Lettres, il ne ſe trouve abſolument rien qui donne à entendre que M. de Thou ayant été redreſſé par le Secretaire d'Etat, corrigea ſes depêches : aprés quoi on laiſſe au Lecteur à juger des pretenduës Anecdotes de M. Amelot de la Houſſaie.

*A l'égard de ce que M. Amelot de la Houſſaie pretend avoir lû dans quelque depêche, d'un mot equivoque de Don Eſtevan de Gamarra, par où il reprochoit à M. de Thou ſon petit genie & ſon peu de penetration ; on dira ſeulement qu'on croit avoir deja prouvé que cet Ecrivain a debité touchant la diſpute entre ces deux Ambaſſadeurs une Anecdote qui n'a aucun fondement ; ainſi comme cet autre conte eſt ſur le même ſujet, on doit regarder un tel homme comme étant au moins prevenu & partial. Mais poſons qu'il y ait eu une telle depêche, eſt-ce que dans le cas d'une diſpute de telle conſequence où M. de Gamarra eut le chagrin de ceder à ſon adverſaire, on doit attendre de ſa bouche le veritable caractere du genie & de la penetration de M. de Thou? On peut juger de ce que ceux du party de Don Gamarra étoient capables d'écrire dans ce temslà contre M. de Thou, par le court Extrait ſuivant de ſa Lettre du 2 Octobre 1657, dans laquelle parlant d'une Converſation qu'il avoit eue avec Madame la Princeſſe Douairiere d'Orange, il conclut ainſi, " La Converſation qui dura plus de deux heures, ne ſe finit " pas ſans faire mention de la rencontre du Voor-hout & de la * Gazette de Bruxelles, qu'on " n'avoit pas manqué de leur envoyer à Tournhout [Terre appartenante à la Princeſſe où elle " faiſoit ſouvent ſon ſejour] qui ne manqua pas d'etre traitée de ſote, impertinente, & fauſſe comme " elle eſt.*

Au reſte, quoique la pluſpart des Faits qui ſont rapportez dans les ſuſdits Memoires, comme arrivez pendant l'Ambaſſade de M. de Thou, ayent pour fondement & pour preuve de leur Verité ſes propres Lettres ; cependant il ne paroit que trop que ces Memoires ſont ecrits d'un Stile enflé, & que les penſées mêmes de l'Ecrivain n'ont pas moins de faux-brillant que ſes Expreſſions. C'eſt de cela même qu'on doit conclure qu'ils ont eté dreſſez à l'inſceu de M. de Thou & ſans ſa participation, puis qu'on ne voit rien de ſemblable dans toutes ſes Lettres, où tant les faits que ſes Reflexions ſur ces faits, ſont exprimez d'un Stile naturel & clair, ſans affectation ou enflure. On croit, avec le Pere le Long, ' que ces Memoires ſont l'ouvrage d'un homme qui avoit ' été à M. de Thou,' & qui avoit plus de Veneration & de Reconnoiſſance envers un bon maitre que de capacité dans l'art d'ecrire. Et on ne doubte point que le Lecteur n'en convienne s'il conſidere l'affection genereuſe de M. de Thou pour ceux qui avoient merité de luy par leurs Services, comme cela paroit par les Extraits des cinq Lettres ſuivantes, ecrites de ſa propre Main en faveur d'un de ſes Secretaires.

A M. le Comte de Brienne.

De la Haye le 31 Mars 1661.

J'AY une priere à vous faire, qui eſt de me faire la grace de m'envoyer des Lettres de Secretaire de ſa Majeſté *ad honores*, pour un Secretaire Flamand que j'ay ici, nommé Bernard, qui eſt connu de M. de Chanut, & qui me ſert depuis que je ſuis icy avec grande diligence & fidelité. Il a ſçeu qu'un nommée Sleutre Allemand qui a autrefois ſervi M. Braſſet en avoit eu de cette qualité, & il demande la meſme marque d'honneur, & que les clauſes en fuſſent remplies de termes les plus obligeants & advantageux qu'il ſe pourroit. Pour eſtre digne de cette grace, il la merite & au delà ; & quoiqu'il aye eſté recherché de differens endroits pour prendre party, & avec des conditions bien advantageuſes, tant du coſté d'Angleterre que de Dannemarc & Allemagne, il n'a jamais pû eſtre deſtaché du ſervice de France ; de ſorte qu'il eſt tout à fait digne de recognoiſſance, & quelque que ſoit celle que je luy pourray procurer, elle ſera tousjours au deſſoubs de ce qu'il a merité & merite tous les jours. C'eſt pourquoy je ne fais pas difficulté de vous le re-

** Ce même ſujet de la Gazette de Bruxelles eſt touché encore dans une Lettre du 14 Jan. 1658, qu'on trouvera dans la ſuite.*

commander de toute mon affection & de la meilleure façon qu'il ſe peut, dans cette marque d'honneur qu'il deſire.

Deux mois aprés M. de Thou trouva à propos de charger ce M. Bernard d'un pacquet au Roy, & prit cette Occaſion de le recommander à ſa Majeſté, en ces termes :

Au Roy.

SIRE, *De la Haye ce 1 Juin 1661.*

LA preſente ſera rendue à voſtre Majeſté par le Secretaire Bernard Hollandois de nation, & duquel je me ſers icy depuis quatre ans, & ſuis obligé de rendre ce teſmoignage à V. M. & à la verité, qu'il ne ſe peut rien adjouſter à la fidelité, diligence, & affection qu'il a apporté dans l'execution de touts les ordres que je luy ay donnez, & dans toutes ſortes de rencontres & aſſez delicates ; & eſtant ſur le point de ſe marier, & ayant une paſſion deſmeſurée de voir une fois la Court & la Perſonne de V. M. je n'ay peu luy refuſer cette permiſſion, & ay pris l'occaſion de le rendre porteur de la preſente deſpeche.

A cette Occaſion M. de Thou écrivit auſſi une Lettre particuliere à M. le Comte de Brienne.

De la Haye ce 1 Juin 1661.

JE continue d'eſcrire au Roy ſuivant ce que vous avez ordonné. J'eſpere que ſa Majeſté en ſera ſatisfaite, & que le porteur ne reviendra pas ſans rapporter ſon Expedition de Secretaire, & ſans quelque gratification pour ſon voyage, laquelle il merite tres bien pour les ſervices qu'il a rendus, & pour ceux qu'il pourra rendre à l'advenir. C'eſt un garçon qui a un peu de gloire Batave, mais qui a beaucoup d'honneur & de fidelité ; c'eſt pourquoy je ne puis aſſez vous le recommander. Il a ordre d'aller deſcendre chez vous.

Au même.

De la Haye ce 21 Juillet 1661.

DEVANT que finir, je ne puis vous repreſenter quelle a eſté la mortification du pauvre Bernard, de n'avoir peu eſtre admis à ſaluer ſa Majeſté. Je vous aſſure qu'il n'en eſt pas conſolable, & que je ne ſçais comment luy pouvoir remettre l'eſprit, eſtant un garçon lequel pour eſtre Hollandois a extremement du naturel, & de la paſſion, & de la chaleur pour ce qu'il ayme. C'eſt pourquoi je vous ſupplie, Monſieur, pour le conſoler, s'il ſe peut, de vouloir faire expedier des Lettres pour ſa qualité de Secretaire, s'imaginant que le Brevet qu'on luy a donné pource qu'il n'y a point de ſeau, que l'on s'eſt mocqué de luy, & que c'eſt un morceau de parchemin fait à plaiſir. Je luy ay bien repreſenté que les Brevets n'eſtoient point d'autre façon, & que l'on ne mettoit le ſeau qu'aux Lettres ; deſorte que neantmoins, ſi vous ne me faittes obtenir cette grace pour luy, je ne penſe pas, que je luy puiſſe remettre l'eſprit ; & certainement c'eſt un garçon qui eſt icy tres-utile, eſtant tres-vigilant, tres-laborieux, & qui execute des choſes tres-difficiles : C'eſt pourquoi je ne puis aſſez m'en louer ny le recommander auſſi.

Au même.

De la Haye ce 4 Aouſt 1661.

JE vous envoye le Brevet de Bernard, auquel j'ay leu une partie de l'article de voſtre Lettre qui le concerne, dont il ſe ſent tres-obligé, & le ſera extremement lors qu'il vous plaira de me renvoyer ledit Brevet avec le ſeau ſecret de ſa Majeſté. Et certainement c'eſt un bon garçon, & dont le zele & la fidelité meritent d'eſtre recompenſés.

Juſques ici on ne s'eſt ſervi des Lettres originalles de M. de Thou, que pour en tirer les paſſages qui peuvent eclaircir ce qui a eté publié pour ou contre luy, à l'egard de ſon Caractere d'Ambaſſadeur. Nous ajouterons ici pluſieurs Extraits du ſuſdit Recueil de ſes Lettres, qui nous ſemblent le plus convenir à notre deſſein, qui eſt de mettre nos Lecteurs en etat de ſe former une aſſez juſte idée de ce ſecond fils de notre illuſtre Hiſtorien. Nous rangerons ces Extraits ſelon leurs dattes, laiſſans à d'autres perſonnes à faire leurs Reflexions ſur les differens Sujets qu'ils y rencontreront.

A Monſieur le Comte de Brienne Secretaire d'Etat & des Commandemens de ſa Majeſté en Court.

De la Haye ce 5 Juillet 1657.

POUR les nouvelles courantes non ſeulement vous me ferez grace & plaiſir, mais ſervice à S. M. de vous en informer le plus exactement qu'il ſe pourra, pource que outre qu'il importe que le Miniſtre du Prince par reputation ſoit bien informé, il importe encores de l'eſtre pour deſtruire toutes les fauſſes nouvelles que vous ſçavez que *les Eſpagnols ſont habiles à former & debiter.* Au reſte, Monſieur, je ne puis finir cette lettre ſans vous repreſenter qu'il eſt neceſſaire que S. M. faſſe quelque *deſpenſe extraordinaire pour* reconnoiſtre les affectionnez d'icy *& pour ſubvenir aux frais extraordinaires.* Et ſi le Conſeil de S. M. ſçavoit *quelles deſpenſes ſont à cela les miniſtres des autres princes,* il trouveroit qu'elle eſt ſervie *à bien meilleur compte qu'eux.* Et il ne ſe faut point tromper, que quelques *affectionnés qu'on* les puiſſe acquerir, il ne faille *outre les belles paroles, les Civilitez, Careſſes, & Congratulations d'honeſteté* quelque choſe *de ſolide pour* la conſervation de ceux *qu'on a bien pris de peine d'acquerir.* Pour la perſonne de l'Ambaſſadeur, à faire la charge avec toute la magnificence neceſſaire, il ne ſçauroit s'en bien acquitter qu'avec les appointements d'extraordinaire, pource que ce lieu eſt ſi rempli d'occupations, & que les affaires y viennent ſi en foule, qu'il faut avoir beaucoup de monde, & faire une grande deſpenſe. Et cela eſt ſi vray, qu'avec quatre Secretaires que j'occupe tous les jours de la ſemaine, ou à leur dicter ou faire copier, à peine puis-je ſatisfaire à une partie des affaires, qui m'ont juſques icy tellement preſſé, que je n'ay peu retenir les minutes de la moitié de mes deſpeches. Ce qui me fait vous ſupplier, Monſieur, de trouver bon que lorſque M. Courtin ſera de retour d'Auvergne, auprez de Monſieur voſtre fils, qu'il me faſſe des copies de celles qui me manquent. Meſſieurs les Miniſtres que le Roy a en Angleterre, en Dannemark, & auprés des Roys de Suede & de Pologne, vous teſmoigneront je m'aſſure n'eſtre pas mal ſatiſfaits de moy, par le ſoin & la diligence avec laquelle je les informe de tout ce qui ſe paſſe en ce lieu, qui a rapport avec les intereſts des Princes auprés deſquels ils reſident. Je vous mande cecy, Monſieur, en particulier pour eſtre repreſenté, s'il vous plaiſt, à ſon Eminence, qui je m'aſſure y fera reflexion par ſa prudence.

Au même.

A la Haye ce 12 Juillet 1657.

MONSIEUR l'Eveſque de Tralles, coadjuteur de M. l'Archeveſque d'Epheſe, m'eſt venu viſiter pour ſe resjouir avec moy de l'accommodement, & me recommander la protection des Catholiques du pays, comme en ayant la principale conduite en l'abſence dudit Sieur Archeveſque d'Epheſe, qui eſt (comme vous ſçavez) banni du pays, à cauſe de l'imprudence qu'il commiſt il y a quelques années en Nord-Hollande. Je luy dis que le premier article de mes inſtructions regardoit le ſoin que leurs Majeſtés prenoient des Catholiques, & qu'il pouvoit bien juger que je n'avois pas attendu ſa requiſition pour les ſervir, & qu'ils n'avoient jamais eu tant de liberté que depuis mon arrivée en ce lieu; ce qu'ils devoient purement à la bonté & à la pieté de leurs Majeſtés, qui m'avoient particulierement recommandé de les proteger, ſervir, & aſſiſter comme je faiſois; & que ſon Eminence en ſon particulier m'avoit recommandé en partant, & me recommandoit trés ſouvent par ſes lettres, l'execution de ces ordres. Il demeura d'accord qu'il eſtoit vray que jamais les Catholiques n'avoient eſté en ſi grande liberté, & qu'il ne manqueroit d'en informer M. l'Archeveſque de Coſence, Nonce à Cologne, & meſme ſa Sainteté, de laquelle il pretend avoir eſté choiſi pour cet employ, pour l'avoir connuë à Munſter, lorſqu'il y eſtoit avec M. Brun. De fait M. le Nonce de Cologne m'a eſcrit un grand compliment ſur noſtre accommodement, & me recommande de la part de ſa Sainteté ledit Sieur Eveſque de Tralles, & tous les Catholiques qui ſont ſoubs ſa direction. Et quoyque je doibve avoir quelque deffiance dudit Sieur de Tralles, pource qu'il eſt, comme je penſe, Bourguignon, & nourri & élevé dans la maiſon & l'ecole de feu M. Brun; neantmoins il m'a paru par ſes diſcours eſtre homme de vie aſſez exemplaire, & m'a fort aſſuré qu'il avoit des ordres tres precis de ſa Sainteté de ne s'immiſcer aucunement dans les intereſts politiques des deux Couronnes, mais de ſe ſervir de l'authorité de leurs Ambaſſadeurs pour l'aſſiſtance & protection des Catholiques. Sur ce diſcours je luy dis que M. l'Archeveſque d'Epheſe n'en avoit pas uſé de la ſorte à l'egard du P. Cæſar Bertius, qui avoit eſté chaſſé de ces pays icy ſoubs de faux-donnez à entendre, quoyque ce fuſt un Religieux d'une vie tres exemplaire, comme j'en eſtois pleinement informé par les certificats & teſmoignages de tous les Superieurs de France, & par le conſentement unanime de tout

tout ce qu'il y a de François icy de l'une & de l'autre religion. La deſſus il voulut repliquer quelque choſe ; mais comme il me trouva ſi ſçavant & inſtruit ſur cette affaire, il n'oſa paſſer outre ; & me diſt qu'il en eſcriroit à M. le Nonce de Cologne. Je luy dis enſuite, que les Superieurs de France ſouhaittoient que ledit P. Cæſar demeuraſt avec eux en France, où il leur eſtoit tres utile par l'exemple de ſa bonne vie, & le fruit de ſes predications ; mais que ſa Majeſté vouloit abſolument qu'il revint icy pour la ſatisfaction de l'injure qu'elle pretendoit luy avoir eſté faite ; ledit P. Cæſar ayant eſté reconnu pour Aumoſnier & Predicateur de ſes Ambaſſadeurs, par 4 lettres patentes de 4 de ſes Miniſtres conſecutifs qu'elle avoit eus icy ; & que le Roy deſiroit de luy, & de M. le Nonce de Cologne, que non ſeulement ils ne s'oppoſaſſent pas à ſon retour, mais qu'ils y contribuaſſent en ce qui dependoit d'eux ; pource qu'autrement j'executerois des ordres de ſa Majeſté, dont ils ne ſeroient pas ſatisfaits. Et je luy dis enſuite que quoyque j'euſſe beaucoup d'eſtime pour M. l'Archeveſque de Coſence, neantmoins eſtant ſujet du Roy d'Eſpagne, ſa Majeſté ne deſiroit pas que les intereſts du P. Cæſar fuſſent traittés par luy, mais par M. le Nonce qui eſt en France ; auquel je me ſouviens, Monſieur, que vous en avez parlé devant que je partiſſe de Paris tres fortement de la part du Roy ; ce que ledit Sieur Eveſque de Tralles accepta ce me ſemble avec grande joye, & qui me feit juger qu'il fut bien aiſe que l'affaire ſortiſt d'entre les mains de M. le Nonce de Cologne, & de M. l'Archeveſque d'Epheſe, dans la dependance deſquels il eſt, du dernier pource qu'il eſt ſon Coadjuteur, & de l'autre, pource que le Vicaire Apoſtolique, dont M. l'Archeveſque d'Epheſe a la qualité, eſt ſoubs la direction de la Nonciature de Cologne. Je vous envoye copie de la lettre dudit Sieur Archeveſque de Coſence, dans laquelle il ne parle point du P. Cæſar ; mais par la reſponſe que je luy ferai, & que j'ay deſja minutée, je l'obligerai bien à en faire mention, pource que je ne manquerai pas de luy faire entendre comme il faut les intentions de ſa Majeſté ſur cette affaire. A l'occaſion de laquelle, & puiſque je ſuis ſur les Catholiques, je vous dirai, Monſieur, que je ſuis dans la derniere peine de me trouver comme ſur le pavé, n'y ayant icy aucune maiſon à louer, qui ſoit propre pour loger ma famille, qui ſera grande lorſque ma femme ſera arrivée ; que j'ay mandée, à preſent que je veois que le ſervice de ſa Majeſté m'arreſtera en ce lieu ; de ſorte que je me trouve encore dans la maiſon de M^rs. les Eſtats : y en ayant deux fort belles, & qui ont un grand eſpace, qui ne ſont pas à louer, mais à vendre. De façon que ſi ſa Majeſté dans le deſſein qu'elle a de reſtablir l'amitié & l'ancienne alliance avec cet Eſtat, ſe pouvoit reſoudre à vouloir achepter une maiſon, pour loger ſes Ambaſſadeurs, on en pourroit avoir une de ces deux-là pour 10 ou 12 mille eſcus ; ce qui ſeroit une grande commodité pour ceux qui ſervent, & de reputation, pour ce qu'on y pourroit accommoder une Chapelle, qui ſeroit comme une paroiſſe publique pour les Catholiques de la Haye : & comme ils auroient plus liberté d'y venir que chez l'Ambaſſadeur d'Eſpagne, *cela deſtruiroit toutes pratiques & intelligences, dont* je n'ay que trop reſſenti les effets *par les difficultés de l'affaire qui vient d'eſtre accommodée* ; & cela confirmeroit d'autant plus ces peuples icy dans l'eſperance & la continuation de l'amitié, dont le Roy les veut honorer. C'eſt ce que je crois eſtre obligé de repreſenter à ſa Majeſté dans la conjoncture des affaires preſentes, me perſuadant qu'une ſomme de 10 ou 12 mille eſcus, dont elle recevra de ſi grandes commodités, ne ſurchargera pas trop M^rs. des Finances. Il me ſemble qu'à Soleure il y a dans les Cordeliers une maiſon affectée à M^rs. les Ambaſſadeurs de France, qui eſt fort belle, & fort honorable par les accommodements que M^rs. les Ambaſſadeurs y ont fait les uns aprés les autres : & je me ſouviens qu'on avoit autresfois un pareil deſſein pour Rome pour le Palais des Ruſcellai, qui eſt à preſent aux Gaietans ; mais la choſe ne s'executa pas, pour le grand prix de 50 ou 60 mille eſcus, qu'il falloit pour achepter ladite maiſon ; mais à l'egard d'icy, la conſideration de la Religion, & des Catholiques, & la pieté de leurs Majeſtés, pourroit pluſtoſt convier le Roy d'y penſer.

Au même,

De la Haye, ce 19 Juillet 1657.

PAR ma precedente je vous ay fait un grand Article touchant M. l'Eveſque de Tralles Coadjuteur de l'Archeveſque d'Epheſe, & vous ay touſché quelque choſe de l'affaire du P. Cæſar, contre lequel il n'y a rien qu'ils ne faſſent pour empeſcher ſon retour en ces pays icy, & ſe ſervent de toute ſorte d'artifices & de calomnies pour parvenir à leur deſſein. Ledit Eveſque de Tralles, qui eſt preſentement aux eaues de Spa, m'ayant eſcrit que M. le Nonce de Cologne luy avoit mandé qu'il avoit des preuves literales comme ledit Pere Cæſar avoit eſcrit contre l'authorité du Pape, & revelé le ſecret de la confeſſion auriculaire, qui eſtoient des cas enormes à tous les Catholiques, & particulierement à un Religieux qui eſt d'un ordre celebre & de reputation, comme celui des Carmes reformez : je

leur

leur ferai à tous deux une vigoureuſe reſponſe là deſſus, & leur manderay qu'ils ayent à me faire voir leſdites preuves, pource qu'autrement je proteſteray de la fauſſeté de l'accuſation. Ledit Nonce de Cologne peut eſtre ſurpris, où piqué de ce que je dis audit Evêque de Tralles, que ſa Majeſté deſiroit que les intereſts du P. Cæſar fuſſent traitez par le Nonce qui eſt en France, ce que ledit Evêque de Tralles m'avoit teſmoigné approuver : & pour vous deſcouvrir le ſecret de l'affaire, je vous diray, que c'eſt l'ouvrage de *l'Ambaſſadeur d'Eſpagne*, lequel veut empeſcher qu'il n'y ayt aucun Religieux François en miſſion en ce pays icy, affin que tous les Catholiques ſoient *en la dependance des Preſtres & des Religieux Brabançons*, & par cette *dependance* ſoient toujours conſervez *dans l'inclination pour le Roy d'Eſpagne.* Et la raiſon pour laquelle ils ſont envenimez contre ledit P. Cæſar, eſt que luy dans la Haye, & ſon frere à Leyden avoient des Chapelles, où ils avoient eux deux ſeuls plus de Catholiques que 50 autres Preſtres & Religieux Brabançons n'en avoient tous enſemble, leſquels ſont ordinairement addonnez au vin, & ne peuvent eſtre de la reputation que ſont ces deux Religieux, qui ſont ſobres, de bonne vie, & de bon exemple, & qui preſchent fort bien en François & en Flammand, dont les Catholiques de ce pays icy ſont tres deſireux & tres friands : un bon predicateur eſtant couru, comme la choſe du monde qu'ils affectionnent le plus.

Vous ferez, Monſieur, s'il vous plaiſt, les reflexions convenables ſur cette affaire, qui ne regarde pas ſeulement l'intereſt de ces deux Religieux particuliers, mais qui eſt d'une plus haute importance, par l'application avec laquelle je voy que *les Eſpagnols s'y attachent.* Et ſi ſa Majeſté peut prendre reſolution, comme j'avois mandé par ma precedente, de faire la deſpenſe pour l'achapt d'une maiſon icy, où nous aurions une Chapelle reglée, je crois que nous romprions beaucoup de meſures à cette caballe, & aux intrigues que *l'Ambaſſadeur d'Eſpagne entretient parmi les Catholiques* ; & ce fut le premier ouvrage du feu Ambaſſadeur Brun, d'eſtablier icy dans ſon logis une chapelle, pour laquelle il eut un fonds de 25 m. Francs, pour eſtre employé en argenterie & ornemens, qui ſont encor chez celui-cy, où tous les jours on dit grande quantité de Meſſes ; ce que je ne puis pas faire dans ma maiſon, pource que par leur caballe ils empeſchent qu'aucun François ne ſoit icy : & ſi je me voulois ſervir de *Brabançons*, ce ſeroient autant *d'eſpions* que j'aurois dans ma maiſon ; ce qu'ils croiroient pouvoir faire en conſcience, eſtants tous prevenus & perſuadez par leur ſimplicité que nous ſommes *demy heretiques*, y ayant eu des Catholiques à Leyden, qui ont demandé s'il étoit poſſible qu'on diſt la Meſſe chez moy.

Au même.

De la Haye ce 19 *Juillet* 1657.

Aprez avoir rendu comte d'une Conference qu'il avoit euë chez luy avec 8 *Deputez de Meſſieurs les Eſtats, il ajoute :*

COMME dans la Chambre, où je leur donnay audiance, j'ay les portraits du Roy, de la Reine, de Monſieur, du feu Roy, & de Henry IV, s'informans de moy ſi le Roy eſtoit de taille auſſi grande & auſſi puiſſante qu'il paroiſt dans ſon tableau ; vous pouvez juger que je ne manquay pas de m'eſtendre ſur le nombre des belles qualitez de S. M. particulierement ſur ſa bonté, humanité, & generoſité ; & comme il y a 3 ans que S. M. ne s'eſt point fait peindre, je leur dis que le Roy eſtoit encore tout autre qu'il ne paroiſſoit dans ledit tableau. Et ſur ce ſujet je croys, Monſieur, qu'il ſeroit bien à propos que S. M. euſt la bonté de ſe faire peindre de temps en temps par d'excellents maiſtres, affin qu'on pûſt voir au dehors dans les pays eſtrangers, la perſonne de S. M. telle qu'elle eſt, pource que cela ne peut que concilier du reſpect, de la veneration, & de l'amour pour elle : je croys auſſi qu'il ſeroit bien à propos qu'on fit battre quelques Medailles de S. M. de pluſieurs grandeurs, pour pouvoir faire des preſens agreables dans les rencontres : les victoires, & les actions relevées de ſa Majeſté, donnant une matiere bien ample & abondante aux bons eſprits d'inventer & rencontrer de beaux revers & de belles deviſes.

Au même.

De la Haye ce 9 *Aouſt*, 1657.

MONSIEUR, Je vous eſcris ce billet à part, pour vous remercier tres humblement & de tout mon cœur, de la continuation de touts vos bons offices, & particulierement ſur le ſubject de la maladie de M. le Prevoſt, qui en a appellé pour cette fois, & eſt à preſent en eſtat de faire encore beaucoup de chemin. Mais ſi la liberalité du Roy ne ſe fuſt eſtendue qu'à Bonneval, ce n'euſt eſté rien, pource que l'Abbaye depend de Monſieur le Duc d'Orleans eſtant dans ſon appanage ; & ſi l'occaſion ſe preſentoit de s'expliquer de cela à ſon Eminence,

Eminence, je vous en ſerois de nouveau obligé. —— L'Abbaye de Lamers en Boulonois appartient au convaleſcent, qui eſt de quelque conſideration. —— Je vous ſupplie que M. de Gentillot puiſſe avoir une ordonnance de voyage, pource qu'autrement il le feroit à mes deſpens ; & ce que le Roy donne ici ne permet pas que l'on faſſe de ces Extraordinaires : & ſur cette occaſion je vous diray, Monſieur, que ce lieu où je ſuis eſt de telle qualité, que pour le ſervice du Roy il ne faut jamais qu'il ſoit ſans Ambaſſadeur, pource que toutes les affaires y viennent par la ſituation du pays & le commerce de la mer, & un Ambaſſadeur n'y peut demeurer ſans y incommoder ſes affaires & ſe ruiner, s'il n'eſt aſſiſté des appointements extraordinaires, & qu'il n'aye quelque fonds pour des deſpenſes impreveues, dont il faut rendre un bon & fidel compte. Je vous ſupplie dans les occaſions de repreſenter cecy, qui eſt juſte, & qui ne peut reuſſir que par vous.

Au même.

De la Haye ce Jeudy 25 Oct. 1657.

MADAME de Thou ayant vendu ma charge avec peut-eſtre un peu de precipitation, j'eſcris ſur ce ſubject à ſon Eminence, & le ſupplie de vouloir obtenir de ſa Majeſté en ma faveur des lettres de Conſeiller d'Honneur, affin que je ne ſorte point de la Compagnie, & que j'y puiſſe conſerver mes amis & mes habitudes, pour y ſervir ſa Majeſté. Je vous ſupplie, Monſieur, de vouloir appuyer de vos offices cette demande auprés de leurs Majeſtez & de ſon Eminence ; j'eſpere que M. le Tellier me fera la meſme grace, comme je l'en ſupplie.

Au même.

De la Haye, ce Jeudy, 22 Nov. 1657.

JE vous envoye pluſieurs papiers & advis, qui ne ſont point dans la deſpeche de ſon Eminence, pource que je me trouve ſans ſecretaire, mon premier eſtant allé à Paris trouver Madame de Thou, où il eſt encore, & l'autre eſtant tombé malade & obligé de s'en retourner en France pour ſe faire tailler, deſorte que je n'ay plus que deux hommes qui copient & eſcrivent ſoubs moy, & je me trouve chargé d'un grand travail à cauſe des affaires du Nord, où j'eſcris toutes les ſepmaines pluſieurs grandes & longues deſpeches.—— Je vous ſupplie de vous reſſouvenir de la priere que je vous ay faitte pour mes lettres de Conſeiller d'Honneur au Parlement : Monſieur le Tellier m'a fait reſponſe, & me parle de Conſeiller Honoraire, mais il y a grande difference entre l'ùn & l'autre. J'en eſcris encore aujourd'huy à ſon Eminence, lequel me teſmoigne que ſa Majeſté eſt ſatisfaite de mon ſervice.

Au même.

De la Haye ce 25 Dec. 1657.

POUR mes Lettres de Conſeiller d'Honneur, ſi j'en ſuis gratiſié, comme je l'eſpere, ce me fera une Datte pour qu'un autre ne paſſe pas devant moy. C'eſt pourquoi je vous ſupplie & M. le Tellier de m'y continuer vos bons offices.

Au même.

De la Haye ce 26 Decembre 1657.

POUR voſtre deſpeche du 14, je n'accuſay que ſimplement la reception par le dernier ordinaire : j'en executeray les ordres au mieux qu'il me ſera poſſible ; mais comme il ne fault pas porter dans l'Aſſemblée generale les affaires crues & indigeſtes, j'ay remis mon Audiance aprés la feſte, pour cependant avoir le loiſir de faire les offices particuliers qui ſont neceſſaires pour faire reuſſir l'affaire ſelon que le ſouhaitte ſa Majeſté. *Mais je ne puis vous celer que jamais incident n'arriva plus à contretemps, que ce jugement* dernier *du vaiſſeau nommé le Lievre, & ſi l'on avoit à prononcer de la* façon *qu'on a faict, il euſt eſté du moins bien à propos de differer le Jugement & le tenir en longueur comme on avoit faict juſques icy,* y ayant prés *de dix mois que cette Priſe fuſt faicte. Je vous aſſure que cette affaire rompt toutes nos meſures.* Et comme par mes precedentes *je vous ay mandé que beaucoup de perſonnes tres conſiderables d'Amſterdam y eſtoient intereſſés, & que par les deſpeches de la Cour eſcriptes à M.*

Boeſſet

Boeſſet ils avoient en quelque façon *aſſurance de la reſtitution du vaiſſeau*, cela peut eſtre *capable de nous faire perdre, ou du moins bien alterer, toutes les affections que nous avions* juſques icy *ſi heureuſement meſnagé en cette ville là.* Comme c'eſtoit *le fort & s'il fault dire la citadelle du Roy d'Eſpagne, où il* avoit fait *toutes ſes fortes pratiques & intelligences*, j'avois creu *rendre un grand ſervice à ſa Majeſté de l'en avoir en* quelque façon *deſlogé, ou du moins y avoir pris une place plus advantageuſe que luy.* Car comme vous ſçavez *cet Eſtat* eſt à preſent *regi* par des particuliers *qui font le bien ou le mal* ſelon qu'on ſe les rend bien ou mal *intentionnez*, ce ſont ces *particuliers qu'il fault* obliger dans les occaſions. Pour moy j'avois tousjours jugé que *ſi le Conſeil de ſa Majeſté* ne vouloit pas faire une grace pleine & entiere, *que l'affaire ſe devoit faire par un accommodement, en confiſcant les effects* appartenants aux *ſujects d'Eſpagne*, & relaſchant par grace ceux *qui appartiennent à cet Eſtat* avec le *corps du vaiſſeau*; comme *M. le Chevalier de Lalande me l'a dict* avoir eſté ſouvent praticqué lors *qu'un vaiſſeau* avoit eſté *confiſqué*; pour ne pas exercer toute la rigueur de l'ordonnance contre des *Alliez* qui en faiſoient *de ſi* grandes *plaintes.* Je ne doutte pas *que l'arreſt* ne ſoit dans *les formes* & que toutes les raiſons & deffenſes de part & d'aultres *n'ayent eſté examinées*: mais dans des conjonctures d'affaires comme celle-cy, je penſe qu'il eſt peut-eſtre de la *prudence d'un* grand *Roy de* faire quelquesfois une *liberalité* d'eſclat quand elle nous peut produire beaucoup d'avantage & beaucoup d'utilité dans la ſuitte. Vous voyez comme ces *gens icy* ſont recherchez par *l'Ambaſſadeur d'Eſpagne*, & de quels termes ſublimes *il uſe dans ſes Memoires*, dont je vous envoye des copies. Pour moy je ne feray jamais d'avis de *l'imiter en cela*, & ne feray jamais parler *ſa Majeſté* qu'avec la *dignité* qui eſt deue à ſa grandeur: mais neantmoins cela nous doit advertir, qu'il ne fault pas perdre l'occaſion de *les bien traicter & obliger*, pour *rompre les meſures dudit Ambaſſadeur.* C'eſt ce que je croy eſtre obligé de vous repreſenter, comme je penſe avoir desja faict par ma precedente, affin qu'il ne me ſoit rien imputé ſi les choſes ne ſuccedent comme elles doivent, & *comme juſques icy j'avois* eu lieu d'eſperer: car tout eſtoit *bien diſpoſé, en cette grande ville*, à noſtre avantage.— Je croy encores une fois que l'on doibt faire une ſerieuſe reflexion là deſſus, & que *les Eſpagnols* ne perdroient pas une pareille occaſion d'obliger des perſonnes puiſſantes dont *ils pouroient tirer de l'avantage.* L'exemple de la Princeſſe d'Orange en 1647 ne parle que trop là deſſus. En ce temps icy il y a peu d'ames aſſez belles & genereuſes qui ſe ſatisfaſſent de la juſtice, mais au contraire la pluſpart ſe gaignent par les graces & biens faits; & une liberalité faicte à temps & à propos avance beaucoup dans une affaire.—

Au reſte, Monſieur, ayant releu & examiné les endroits de voſtre depeſche qui regardent les affaires de *Portugal*, outre que je voy tousjours une grande diſpoſition de la part de ces *gens icy à un accommodement*, je ne pourray jamais eſtre d'avis par la conoiſſance que j'ay de leurs *eſprits* & de leurs *inclinations*, d'uſer d'aucuns termes de menaces à leur eſgard: mais de laiſſer ce partage aux *Anglois*, qui ont *cent fregates de guerre* pour ſouſtenir cette façon d'agir: de laquelle s'ils ont juſques icy profitté, ils ſe ſont auſſy acquis une ſi *furieuſe hayne* de tous ces *peuples icy*, que ſi l'occaſion ſe preſente de la faire *eſclater*, il n'y a rien qu'ils ne ſoient capables de faire avec tant de joye & de reſolution. Ce ſont des *taureaux* qu'il fault meſnager par douceur & par raiſons, qui font leurs effets en leur temps aprés qu'ils les ont bien digerées & ruminées; & comme les *taureaux* ne ſe domptent pas par les coups d'eguillons, mais ſe mettent en fureur, il en eſt de meſme de ces *gens icy quand* ils ſont *menacez & rudoyez*; comme ils ne l'ont que trop fait voir *au Roy d'Eſpagne* par cette longue *guerre* qu'ils ont eue avec *luy*, au commencement en ſe *deffendant*, & ſur la fin en *attaquant*, & le reduiſant à une *paix ſi honteuſe* qu'il a conſenty *que ces rivieres de l'Eſcaut & du Sas* demeuraſſent comme ils ſont encores fermées. Je conſidere auſſy, que comme noſtre *liaiſon* avec les *Anglois* n'eſt pas du nombre des choſes qui ſoient immuables, & que S. E. entretient tousjours *commerce* avec *Monſieur le Protecteur*, je croy qu'il eſt de la prudence de meſnager les eſprits & les inclinations d'une nation qui eſt *trés puiſſante ſur la mer*, & laquelle ne deſireroit rien avec plus d'ardeur & de paſſion *que de ſe lier avec nous contre les Anglois* s'ils venoient quelque jour *à rompre avec nous.* J'ay deſcouvert ces *ſentiments* plus d'une fois eſtre dans le *Corps des principaux*, dont ils ſe ſont expliquez avec *moy* dans la *chaleur du vin*, où ils diſent quelques fois avec *liberté*, ce qu'ils cachent avec tant de taciturnité *eſtant ſobres.*

Au même.

De la Haye ce 14 *Janvier* 1658.

Vous verrez par ceux qui accompagnent la preſente, comme il ſemble qu'on veuille *rappeller M. de Gamarra*, lequel en teſmoigne beaucoup de deſplaiſir; & quoy qu'il ne ſoit pas habile en affaires, neantmoins il ſera difficile que quelqu'autre *qui puiſſe venir en ſa place nous faſſe autant de mal que luy*; pource que ſa perſonne eſt *icy fort aymée par les* *bonnes*

bonnes cheres, les deſpenſes & les liberalités qu'il faict avec eſclat, *& par les habitudes qu'il a icy avec les Catholiques* par le moyen de *l'Archeveſque d'Epheſe* : il a outre cela un grand advantage par la *langue du pays, qu'il parle* comme naturel ; deſorte qu'il paſſe *icy pour un Flamand & non pour un Eſpagnol*, dont il a touſjours eſvité avec aſſez d'addreſſe de parler *la langue*, ne parlant jamais que *François ou Flamand*, ny de porter l'habit, non plus qu'aucun de ſa maiſon ; car ces *peuples icy* ne ſont encores aulcunement aprivoiſez à *l'habit Eſpagnol*. Et cela eſt ſi vray, que dernierement un *Eſpagnol* eſtant venu *de Brabant* chez *l'Ambaſſadeur d'Eſpagne*, & s'eſtant hazardé d'aller par la ville avec ſa *fraiſe & ſes bigotelles*, il amaſſa en un moment plus de deux cens petits enfans ſur la nouveauté de ſa mine & de ſon habillement, qui l'obligerent à ſe retirer bien viſte *chez l'Ambaſſadeur d'Eſpagne*, d'où il eſtoit ſorty. Le ſubjet le plus veritable *de ſa revocation*, ſi elle s'effectue, eſt jugé par les plus intelligens eſtre la *rencontre qu'il euſt avecq moy au* Voor-hout ; *de laquelle* j'ay ſceu que *Don Juan* avoit eſté merveilleuſement picqué, & que c'eſt luy qui fiſt faire exprés cette *Gazette de Bruxelles* ſur ce ſubjet qui eſtoit ſi injurieuſe *contre moy* : alors qu'ils ont examiné cette affaire, ils ont pretendu s'il fuſt opiniaſtré davantage, l'affaire ne ſe fuſt pas paſſée ſi *deſadvantageuſement pour luy & pour la Couronne d'Eſpagne*.

Au même.

De la Haye ce 24 Janv. 1658.

J'Adjouſte ce mot icy à ma precedente, pour vous ſupplier de trouver bon que M. Boullian, aux heures que vous ſeront les moins incommodes, vous informe des choſes dont je le chargeray ; & me faire l'honneur & la grace de dire en liberté à Madame de Thou comme elle ſe doit gouverner dans l'obtention des Lettres de Conſeiller d'Honneur, pource que je deſire qu'elle ſuive en cela comme en toutes choſes abſolument vos ordres & bons advis, que je me promets que vous ne luy refuſerez pas, ayant l'honneur d'eſtre ce que je vous ſuis, c'eſt à dire voſtre ſerviteur, voſtre parent, & voſtre obligé.

Au même.

De la Haye ce 7 Mars 1658.

J'Ay bien à vous remercier de la ponctualité avec laquelle vous reſpondez à tous les chefs de ma deſpeche du 14, & particulierement de l'ordonnance qu'il vous a pleu de ſigner, que ſon Eminence a fait accorder à Madame de Thou.—— Je vous ſupplie auſſy de vous ſouvenir du Portrait de ſa Majeſté, dont on ſera icy des copies : & comme il n'y a que des mains les plus ſçavantes qui doibvent travailler à cet ouvrage, il faudroit qu'il fuſt de la main du Sieur le Brun, ou de Nooret, & qu'enſuitte on en fiſt graver quelque belle taille douce par Nanteuil, qui eſt admirable pour la reſſemblance. Je vous prie auſſy de vous reſſouvenir de la Medaille de ſa Majeſté.

Au même.

De la Haye ce 16 May 1658.

JE prie ſon Eminence par la lettre que je luy eſcris de vous faire donner l'ordre pour l'année entiere des mes appointements, & pour le Change, qui eſt une choſe qui ne debvroit pas eſtre demandée, puiſque ce ſeroit donner & retenir : & je luy repreſente, qu'il eſt inouy que l'on puiſſe faire preſentement pour ſix mille eſcus ce qui ſe faiſoit pour meſme ſomme du temps de Henry IV, la deſpenſe eſtant non ſeulement doublée, mais triplée depuis ce temps là. Et en plaidant en cela, ce ſemble comme en general, la cauſe de touts les Ambaſſadeurs, je croy certes faire le ſervice de ſa Majeſté ; y allant de ſa dignité, que ceux qui ſont honorez de ce Charactere, le puiſſent maintenir avec honneur & reputation.

Au

Au même.

De la Haye ce 30 *May* 1658.

JE vous envoye pluſieurs advis aſſez conſiderables, qui vous aſſureront de la continuation de mes diligences, pour leſquelles, je penſe, que vous ſerez ſollicité de me donner une ordonnance de ma ſeconde demie année & du change auſſi: ſoubs quel nom il vous plaira de le mettre, ou de change ou de ſupplement, il n'importe pour celuy que le reçoit; mais il me ſemble que la conſequence n'en doit pas eſtre apprehendée, puiſqu'on n'a jamais pû faire compte de l'argent que le Roy donne à ſes Miniſtres, que ſur le prix du pays auquel on doit faire le ſejour, & le deſpenſer; & je penſe que la choſe ſe doit generalement obſerver pour touts ceux generalement qui ſervent ſa Majeſté au dehors tant en qualité de Conſuls, d'Envoyez, d'Agens, Reſidens, ou d'Ambaſſadeurs; puiſque les appointments de touts ſont ſi modiques que certainement il n'y a pas lieu d'en rien retrancher, mais bien de les augmenter. Je vous eſcris cecy, Monſieur, d'autant plus hardiment & librement, que je n'ay pas lieu d'envoyer un Duplicata de cette deſpeche; & que ſur cette matiere, vous n'eſtes pas de different ſentiment au mien, dans la cognoiſſance que vous avéz de l'excés de la deſpenſe, & de la cherté de toutes choſes.

Au même.

De la Haye ce 1 *Aouſt* 1658.

JE ſuis attaqué depuis huict ou dix jours, d'un mal qui reſemble fort à la goutte; lequel ayant voulu ſtrapaſſer, il s'eſt irrité contre moy, & m'oblige preſentement à garder le lit, & à faire des remedes. C'eſt le fruit d'un travail ſedentaire, & de pluſieurs veilles qui ont eſté neceſſaires pour s'acquitter du ſervice que je doibts icy; auquel il faudra que je ſois bien malade pour manquer & pour l'interrompre, puiſque du coſté de la Court on a tant de bonté que de luy donner de l'approbation.

Au même.

Ce 7 *Nov.* 1658.

JE vous rends graces tres humbles de l'Ordonnance qu'il vous a pleu de ſigner de la ſeconde demie année de mes appointements, & vous ſupplie de vouloir faire office, pour le change & l'extraordinaire. Pour le premier, il me ſemble qu'il ne debvroit pas eſtre demandé, puiſqu'autrement je ſerois icy traité comme un Reſident en n'en recevant que les gages. Et pour l'extraordinaire, dans la qualité de ce poſte icy, qui eſt comme le centre de la correſpondence de ſept ou huict Miniſtres de ſa Majeſté, & de toutes les affaires du Nord, & où un Ambaſſadeur a plus de travail luy ſeul, que quatre des autres les plus employez, il me ſemble qu'il ne peut eſtre refuſé avec juſtice; puiſque ſans ce ſecours je ſerois incapable d'y pouvoir continuer le ſervice, dont juſques icy on a eu la bonté de ſe louer. C'eſt ſurquoi je me promets bien que vous ne me refuſerez pas vos offices, cognoiſſant, comme vous faites, la juſtice de la demande.

Au même.

Ce Jeudy 20 *Nov.* 1659.

JE ne ſçais pas ſi les Finances de ſa Majeſté ſont ſi à l'eſtroit que les Miniſtres au dehors ne puiſſent rien recevoir: mais je n'ay pas encore rien touché de mon Ordonnance de dix mille livres qui m'a eſté accordée pour le change & extraordinaire de l'année paſſée, quoiqu'elle ne ſoit conceue que ſoubs le terme d'une Gratification; & pour les appointements de cette année, quoique nous ſoyons à la fin du penultieſme mois, je n'en ay pas encores receu le premier florin; de ſorte qu'il faut vivre d'emprunt, & prendre de l'argent avec tres grande perte. L'on m'a remis de Paris à Bourdeaux, & de Bourdeaux à Tholoſe, d'où j'attends des nouvelles. Mais certainement un Miniſtre eſt bien deſcouragé de ſervir quand il n'eſt point ſatisfait de ſes gages, & principallement lorſqu'il eſt dans un employ penible & laborieux comme celui-cy. Et quand je conſidere les Miniſtres des autres Princes & Eſtats, qui ſont ſi foibles à comparaiſon de celuy de noſtre Maiſtre, & eſtre payés

comme ils ſont, il eſt difficile que l'on ne ſoit un peu mortifié. J'ay bien voulu, Monſieur, verſer dans voſtre ſein cette plainte, & deſcharger le cœur ſur vous, qui me faites l'honeur de me teſmoigner tant de bonté & d'amitié ; ſans pretendre vous obliger à en eſcrire, ny parler, ſinon qu'autant que vous jugerez le pouvoir faire d'office, & ſans y avoir eſté provoqué par des plaintes & des reproches, dont nous nous retenons par pur reſpect & diſcretion.

Au même.

De la Haye ce 25 *Dec.* 1659.

DEPUIS quatre jours je me ſuis trouvé ſi incommodé, que j'en ay perdu le repos de la nuit, & qu'à peine ay-je la force de dicter ce mot de Lettre, par laquelle vous m'excuſerez, s'il vous plaiſt, ſi je ne vous envoye pas une depeche à l'acoutumée.—— Je ne puis eſcrire ny à ſon Eminence ny à Monſieur voſtre fils par cet ordinaire. Et je ne puis vous diſſimuler, qu'une partie de mon mal ne vienne du chagrin que j'ay qu'on ne me donne pas ſatisfaction ſur ce payement de ma derniere Ordonnance, & ſur les appointements de cette année icy qui eſt preſentement à ſa fin, de laquelle je n'ay encores rien touché ; *& il eſt bien faſcheux qu'ayant ſervi & continuant à ſervir comme je fais, on ſe ſouvienne ſi peu de moy.* Je laiſſe à voſtre diſcretion & confiance d'en toucher quelque choſe à ceux qui y peuvent apporter remede. Mais *on ne doibt plus faire eſtat de moy, ſi on ne me donne ſatisfaction ; car je ne ſuis point fils de Partiſan, & n'ay point faict d'affaire avec le Roy pour le ſervir icy à mes deſpens.*

Au même.

De la Haye ce 13 *Jan.* 1661.

POUR repondre au particulier de voſtre lettre, je vous diray, que vous me faites quelque juſtice en me diſant que rien n'eſt capable de me faire relaſcher de mon travail & de ma diligence accouſtumée, puiſque ce n'eſt pas le bon traittement que je reçois au ſubject du payement. Je veux neantmoins voir & eſprouver juſques où peut aller la dureté, & ſi par la force & conſtance du ſervice elle ne peut pas eſtre attendrie. J'ay eſcrit de mes intereſts par deux fois à S. E. aſſez amplement depuis cette grande lettre, dans laquelle on me payoit de l'exemple de M. d'Eſtrades. L'on m'a accuſé la reception de ces deux lettres, & l'on a reſpondu à quelques articles aſſez indifferement, mais ſans dire un mot, ny faire aucune mention de ces articles qui me regardent ; dequoi j'ay touché un mot, mais tres-reſpectueuſement, dans ma derniere ; & par cet ordinaire je n'ay point eu de lettres, deſorte que j'attends ce que les premieres m'apporteront. J'ay auſſi eſcrit une grande lettre à M. Colbert, qui eſt celuy à qui ſon Eminence a dit à Madame de Thou qu'on s'addreſsât, & ce qu'elle m'a confirmé. Mais il ne m'a fait juſques icy aucune reſponſe, & ce qui eſt à conſiderer, eſt qu'on ne ſe met en aucun eſtat, & on ne donne aucune parole de faire payer meſme ce dont on demeure d'accord, & qui eſt deu depuis deux ans que je n'ay rien touché ; deſorte que je ne ſçais ce que l'on veut faire de moy. C'eſt pourquoi je vous ſupplie, Monſieur, me faire l'honneur & la grace de me donner là deſſus vos bons advis, puiſque vous voyez les choſes de plus près, & dans leur ſource. Ce que je vous puis dire en particulier, eſt qu'on m'a adverty que dans les temps que ſon Eminence eſt indiſpoſée, elle fait faire des Extraicts de ſes lettres par quelques perſonnes, ſur leſquels Extraicts elle fait enſuitte elle meſme ſes reſponſes, ſans voir les originaux ; & ſouvent les meſmes perſonnes qui font les Extraicts, font auſſi les reſponſes ; deſorte que la choſe eſtant ainſi, l'on peut dire que les abſents ne vivent qu'à la mercy & à la miſericorde de ceux qui font ces Extraicts ; leſquels s'excuſent, à ce qu'on m'a dit, de ce qu'ils n'oſent faire voir à ſon Eminence que les choſes agréables. Or vous pouvez juger où peut aller ce diſcernement de choſes agréables, & ce qui ſe peut jouer là deſſus.

Au même.

De la Haye ce 20 *Janvier* 1661.

J'ay receu voſtre deſpeche du 14, accompagnée d'une lettre de ſon Eminence de meſme datte, & d'une de Monſieur voſtre Fils ; par toutes leſquelles j'apprends, comme ſon Eminence avoit admis à ſon audience les Ambaſſadeurs de cet Eſtat : mais il ne vous a pas encore plû me mander le nom des Commiſſaires, que l'on a reſolu de leur donner. J'eſpere que voſtre premiere deſpeche me les apprendra, & peut-eſtre la premiere Conference qui aura

aura eſté tenue avec eux, puiſque j'apprens par voſtre lettre, *qu'ils ont paſſion d'entrer en matiere, & de parvenir au renouvellement d'alliance. Pour ce qui regarde l'inſtance qu'ils font de faire oſter cette derniere Impoſition eſtablie en France ſur les vaiſſeaux eſtrangers, je leur ay dit*, qu'ils prenoient la voye qui eſtoit legitime, à ſçavoir, *de faire voir au Conſeil de ſa Majeſté par bonnes raiſons* l'utilité qui en reviendroit aux Subjects de ſa dicte Majeſté *en oſtant ladite impoſition ; & le dommage qu'ils en recevroient en la faiſant ſubſiſter ; mais non pas celle d'aller cabaler avec les nations eſtrangeres pour obliger le Roy à s'en deſpartir.*— Ce ſera à preſent au Conſeil de ſa Majeſté, d'examiner & de juger ſi leurs raiſons ſont valables & ſuffiſantes pour nous perſuader, & ſur cela j'eſtime que *les marchands & les adjudicataires des grandes fermes du Roy doibvent eſtre conſultez &* peuvent donner des lumieres pour prendre une bonne reſolution ſur cette affaire : & il ne faut pas doubter, ſi l'on veut *faire ſubſiſter cette impoſition, qu'ils ne faſſent de leur part chez eux tout* ce qu'ils pourront *s'imaginer pour apporter de l'incommodité & difficulté au debit de nos denrées.* Car pour faire *une meſme loy ſur les vaiſſeaux François qui viendroient en leur pays*, il ne faut pas doubter qu'ils ne la faſſent ; mais cela ſeroit peu conſiderable. Et il ne faut pas croire, *qu'ils en demeurent ſeulement là, & qu'ils ne ſoient capables de venir à deffendre toutes les denrées qui viennent de France*, ſans *parler des vins & des eaues de vie qu'ils appellent les groſſes & peſantes marchandiſes.* Il eſt certain que de ce *qu'on appelle des merceries, il vient un grand argent en France. Ces peuples d'ici eſtants encore plus ſols & emportez que l'on n'eſt pas en France*, à donner dans les modes qui en viennent, & à n'eſtimer dans tout ce qui depend des habillements & des meubles que ce qui vient, ou ce qui eſt faict à la mode de France ; qui donne en cela la loy à l'Angleterre, à toutes les Provinces d'Allemagne, & aux Royaumes du Nord, *qui ſe ſoubſmettent aveuglement* à ſes modes & nouveautez : ce qui vient de l'excellence & habilité de nos Artiſans de France, qui ſont, preſque en tout, incomparablement meilleurs que dans les pays eſtrangers, & qui par cette Academie Royale du Deſſein, qui eſt eſtablie aux Galleries du Louvre, augmenteront & croiſtront touts les jours en ſuffiſance, & enleveront enfin à l'Italie l'Art de la Peinture & de la Sculpture qu'ils ont conſervée juſques à preſent chez eux ; ne leur cedants pas à preſent dans celuy de l'Architecture, & des ornements qui en dependent. C'eſt pourquoi cette Academie ne peut eſtre trop favoriſée & ſouſtenuë par les belles conſequences qu'elle attire aprés ſoy. *Deſorte que cette affaire de Commerce eſt une matiere qui merite bien d'eſtre examinée à fonds.* Il s'eſt imprimé *à Nantes un livre ſoubs le tiltre de Commerce honorable, dedié à M. le Mareſchal de la Meilleraye* ; dans lequel l'autheur a examiné aſſez *le detail du Commerce*, comme le deſſein du livre va *à reſtablir celuy de France*, & à exciter & encourager *la nation Françoiſe à s'y appliquer.* Il me ſemble que le principal moyen pour y parvenir, n'eſt pas celuy de *faire des Impoſitions pareilles à celle dont il s'agiſt, mais à eſtablir des Compagnies & à donner protection aux marchands, & à en rendre la condition moins vile & baſſe qu'elle n'eſt pas en France.* Et ſans doubte c'eſt ſur ces maximes que *cet Eſtat ici s'eſt attiré la plus grande partie du Commerce de tout le monde*, nonobſtant *l'incommodité de ſes ports & l'extravagance de la ſituation de ſon pays*, dont le terrein eſt *par tout plus bas que l'eau. Deſorte que ſi en France on ſe vouloit appliquer de la bonne façon au Commerce*, il ne faut pas doubter que l'on n'y reuſſit, avec touts les advantages que la nature a donnés au Royaume de ſa Majeſté, & avec l'eſprit & induſtrie des François, *qui ſurpaſſe ſans doubte de beaucoup celuy de ces peuples icy, qui ſont lourds & groſſiers en comparaiſon des noſtres, mais* qui par une routine & une application continuelle *s'acquierent une cognoiſſance du detail du Commerce, & le font fleurir chez eux.* Pour ce livre, dont j'ay fait mention, il a eſté imprimé pluſieurs fois à *Nantes*, & neantmoins on n'en trouve que difficilement, *les gens icy faiſant enlever tous les exemplaires par leurs Conſuls & par leurs Correſpondents ſecrets, & les ſupprimant enſuite autant qu'ils peuvent.* C'eſt pourquoy j'eſtime qu'il ſeroit *du ſervice de ſa Majeſté de le faire imprimer dans ſon Imprimerie Royalle*, affin qu'il fut cognu plus qu'il n'eſt pas ; & en commettant ce ſoin à quelques perſonnes intelligentes en cette matiere, ils pourroient y adjouſter beaucoup de bonnes choſes, & en retrancher quelques inutiles, & les Subjects de ſa Majeſté en recevroient beaucoup d'advantage, *par l'affection que ce livre leur donneroit pour le Commerce*, & par les lumieres qu'il leur communiqueroit pour ſe deffendre des fineſſes, ſurpriſes, & artifices des eſtrangers. *M. le Mareſchal de la Meilleraye* pourroit ſans doubte auſſi *eſtre utillement conſulté ſur cette affaire, ayant* au jugement de touts *les intelligents de ce pays, qui ne l'ayment pas* pour ce ſubject, *penetré plus avant qu'aucun autre dans les ſecrets les plus cachez de cette matiere du Commerce : qui eſt ſi importante que d'un pays tres-petit en ſon eſtendue, & ſterile* en beaucoup d'endroits, *elle en a faict une puiſſante Republique, dans laquelle* il y a plus de *grandes villes, & toutes riches & tres peuplées, qu'il n'y a dans* pluſieurs Royaumes de grande eſtendue.— Je vous envoye touts les advis d'Angleterre, & n'en oublie aucun, à cauſe que noſtre Ambaſſadeur n'y eſt pas encore arrivé.— *Par ces advis d'Angleterre vous verrez la lettre que le Roy d'Angleterre a eſcrite à ces Meſſieurs icy* ; & quoy que *les conferences faſſent ſemblance d'eſtre differées*

differées juſques au retour du Roy de la conduitte de la Reyne ſa Mere, neantmoins *par la derniere ligne du dernier advis, il ſemble qu'elles debvoient recommencer* ; & par ce qui s'eſt paſſé au ſubject de *cet Acte de la peſche* il ſe voit que *ces gens icy ſont mal voulus par la nation, mais favoriſez par le Roy & ſon Conſeil* ; deſorte que *dans l'abſence d'un Parlement, qui eſt à preſent diſſolu*, il y a lieu de croire qu'ils *auront du credit en Angleterre* ; *& comme cette Nation eſt en reputation, à ce que diſent ces gens icy, d'eſtre venale*, il eſt certain qu'*ils n'eſpargneront pas quelque ſomme d'argent pour parvenir à leurs fins.*

Au même.

A la Haye ce 27 Janv. 1661.

Je ne puis aſſez vous remercier, ny vous teſmoigner le reſſentiment d'obligation que je vous ay, de la conſolation qu'il vous a pleu me donner par voſtre lettre du 21 ; laquelle a redonné le calme & le repos à mon eſprit, & m'a donné le courage de continuer dans le ſervice, & de taſcher à ſurmonter l'envie par la perſeverance & le merite du travail. Mais quoique par prudence & bonté, vous taſchiez à excuſer ceux qui me font du mal aveç bien de l'injuſtice, par quelques lettres particulieres de Paris, je recognois preſentement & ſuis eſclaircy du nom de ceux à qui j'ay l'obligation des bons offices qui m'ont eſté rendus en pluſieurs occaſions.—— Autant qu'il y a de plaiſir de travailler & peiner à bien faire & ſe rendre agréable au Patron, autant y a-t-il de douleur que ſon travail tombe entre des mains malignes & eſtrangeres, qui ne ſongent qu'à s'en approprier l'honneur & à en fruſtrer celuy auquel avec juſtice on en debvroit ſçavoir gré. J'ay depuis quatre ordinaires eſcrit au Patron des lettres que je deſcouvre qu'il n'a point leues, quoique par toutes ſortes de raiſons on y euſt deu faire reflexion ; mais il faut ſe conſoler, & pour s'acquitter touſjours de ſon debvoir, & faire crever de deſpit les envieux & les jaloux, faire mieux s'il ſe peut que par le paſſé.— J'attends reſponſe de M. Colbert ſur deux amples lettres que je luy ay eſcrites, & auxquelles il faut qu'il ſoit bien occupé, s'il ne peut deſrober un moment de loiſir pour y faire un mot de reſponſe, eſtans bien preciſes & bien civiles de la part de celuy qui les a eſcrites.

Au même.

De la Haye ce 10 *Febvr.* 1661.

J'ay receu par cet ordinaire une lettre de ſon Eminence, ou du moins ſignée par elle ; mais il ne me fait aucune reſponſe ſur tout ce que je luy puis mander pour ma ſubſiſtance, & cependant voicy la troiſiéme année qui court que je ne reçois rien ; & M. Colbert, à qui j'ay eſcrit deux fois, ne me fait aucune reſponſe. J'ay par le precedent ordinaire eſcrit à M. de Lyonne, puiſque c'eſt luy qui à preſent a ſoin des deſpeches de ſon Eminence ; je verray ce qu'il m'eſcrira, & ne manqueray de vous en rendre compte.

Au même.

De la Haye ce 3 *Mars* 1661.

M. Colbert m'a enfin eſcrit un billet par cet ordinaire, lequel eſt datté de Vincennes de l'onzieſme du paſſé ; par lequel il me dit avoir receu mes lettres, & avoir parlé par deux fois differentes de mes intereſts à ſon Eminence ; mais que ſon indiſpoſition n'avoit pû permettre de rien reſouldre, & qu'il ne perdra aucune occaſion d'achever l'affaire. Je n'oſerois pas, Monſieur, vous ſupplier de l'en vouloir faire reſſouvenir, parce que s'il a bonne volonté, il ne peut eſtre plus ſollicité qu'il l'a eſté par mes lettres, & qu'il l'eſt encores par celle que je luy eſcris aujourd'huy. Mais neantmoins, ſi par occaſion vous luy pouviez demander ſi l'on ne s'eſt pas ſouvenu de me faire donner quelque ſatisfaction pour la ſubſiſtance, je vous en ſerois bien obligé.

A M. le Comte de Brienne [*le fils*] *Conſeiller de ſa Majeſté en ſes Conſeils, & Secretaire d'Etat.*

De la Haye ce 17 *Mars* 1661.

J'ay receu voſtre deſpeche de l'onziéme, par laquelle il vous plaiſt me donner advis comme les receptes des Medecins n'ayant pû ſurmonter la violence de la maladie de ſon Eminence, elle l'avoit emporté le 9 ; ayant conſervé juſques à l'extremité une entiere force & liberté d'eſprit, & qu'enſuite ſa Majeſté s'eſtoit declarée de vouloir prendre elle meſme

meſme le ſoin du gouvernement de ſon Royaume : ce qui donne une grande conſolation à touts les ſerviteurs de ſa dicte Majeſté dans une conjoncture de cette qualité ; ſes ſubjets ne pouvant eſperer que toute ſorte de bonheur, un grand Prince, & qui a toutes les belles lumieres & cognoiſſances qu'a ſa Majeſté, ſe voulant donner la peine de s'appliquer au ſoin de la conduite de ſes affaires, leſquelles par ce moyen ne peuvent que ſe maintenir dans les hauts points de grandeur & de reputation où elles ſont à preſent. Deſorte qu'il y a lieu d'eſtre perſuadé que le Regne de ſa Majeſté ſera, s'il plaiſt à la Divine bonté, un Regne accompagné de toute ſorte de bonheur & de felicité, pour ſes peuples, & pour ſes amis & alliez.

Par mes precedentes Deſpeches je vous ay informé amplement de toutes les affaires que je pourſuis icy par ordre de ſa Majeſté ; mais comme la maladie de ſon Eminence a empeſché qu'on n'aye peu prendre dans les dernieres ſepmaines, aucunes reſolutions, je vous ſupplie, Monſieur, d'y faire faire à preſent les reflexions convenables ; & d'avoir eſgard à ce que j'y ay repreſenté, & qui touche mon particulier, affin que je ſois en eſtat de pouvoir continuer icy le ſervice de ſa Majeſté avec utilité.

Au même.

De la Haye, ce 17 *Mars* 1661.

J'Eſcris par cet ordinaire à Meſſieurs le Surintendant le Tellier & de Lyonne, & leur fais un compliment à chacun convenable ſur la mort du deffunct ; & je vous ſeray bien obligé, s'il vous plaiſt de me mander de quelle façon vous jugez que ces perſonnes me ſoient bien, mal, ou indifferemment affectionnées, affin que ſelon voſtre jugement & advis je ſçache de quelle maniere je me doibs conduire avec eux. Pour mes intereſts je n'ay garde d'en parler à l'abord, & j'attends ſur cela vos bons advis : mais, s'il y a moyen, je vous ſupplie que je ne ſois pas traitté differemment les années 1659 & 1660, que je l'ay eſté és années 1657 & 1658, dans leſquelles j'ay touſché dix mille eſcus monoye de France, qui reviennent en ce pays à vingt & deux mille livres ou environ ; & je vous aſſure que c'eſt bien peu pour souſtenir toute la deſpenſe d'une Ambaſſade de cette qualité, pour laquelle il m'a fallu depuis un mois emprunter douze mille eſcus pour ſatisfaire à une partie de ce que je debvois, & pour ſubſiſter dans le commencement de cette troiſiéme année qui court & qui m'eſt deuë. Et ſi nous ſommes aſſez heureux que ſa Majeſté continue à prendre elle meſme le ſoin de ſes affaires, je ne puis croire qu'elle ſouffre, que ſes Ambaſſadeurs ſoient traittés comme ils ont eſté, c'eſt à dire qu'ils ayent eſté reduits à demander & ſolliciter le payement de leurs gages & appointements comme du pain par aumoſne : & ſi vous ſçaviez, Monſieur, quelle honte & quel prejudice cela porte aux affaires dans les pays eſtrangers, comme je n'en doubte pas, je m'aſſure qu'il n'y a point de bon ſerviteur du Roy qui n'en eut douleur, & qui ne s'efforçaſt de contribuer à oſter & faire ceſſer ce ſcandale. Pour des recompenſes, l'on peut eſtre reſervé à les faire, & à ne les advancer mal à propos ; mais à payer les gages & les appointements, c'eſt à quoi il ſemble qu'on ne debvroit pas manquer. Vous voyez, Monſieur, avec quelle confiance je vous eſcris, mais c'eſt ſeulement à Monſieur voſtre Pere, & à vous.

Au même.

De la Haye, ce 24 *Mars* 1661.

Je penſe vous avoir mandé par ma precedente comme j'avois eſcrit à Meſſieurs le Tellier le Surintendant, & de Lyonne ; je verray par le prochain ordinaire ce qu'ils me reſponderont. Mais vous ne doubtez pas, je m'aſſure, que ce ne ſoit avec une extreme joye que nous apprenons que ſa Majeſté s'eſt reſervé & retenu, comme il appartient, la diſpoſition de toutes les graces, dons, gratifications, gouvernements & benefices. L'on me mande de Paris, que ſa Majeſté deſiroit auſſi que l'on s'addreſſaſt directement à elle, & que M. de la Chaſtre ayant pris cette voye, pour eſtre ſatisfait d'une promeſſe de cinquante mille eſcus pour la recompenſe du Gouvernement de Marſal, que ſa Majeſté avoit dit que c'eſtoit ſon premier enfant d'honneur, & qu'elle avoit commandé qu'il fut ſatisfait, & qu'il l'avoit eſté. Pour moy, je n'ay garde de m'aller plaindre d'abord qu'il m'eſt deu deux années & la courante ; neantmoins quand il ſera temps d'en faire la ſollicitation, je m'aſſure, qu'on ne peut pas trouver à redire que l'on demande une choſe qui eſt ſi juſte ; & je me promets bien que vous me fairez cette grace de me donner voſtre advis ſur cet article, comme je le demande à Monſieur voſtre Pere & à vous, pour ſçavoir quand & à qui il faudra s'addreſſer.

Au même.

De la Haye ce 7 Avr. 1661.

M. le Tellier m'a eſcrit par cet ordinaire une lettre la plus obligeante du monde, de laquelle je me ſens luy eſtre beaucoup redevable. M. de Lyonne m'a eſcrit auſſi tres-civilement, & me marque qu'horſque j'aye à luy recommander quelque choſe en particulier, il n'eſt pas neceſſaire que je luy donne part des affaires courantes, pource qu'il a l'honneur d'eſtre preſent quand vous rendez compte à ſa Majeſté du contenu de mes deſpeches. Ce ſont ſes termes: mais je croy n'avoir pas eu beſoin de cet advertiſement, pour ſçavoir que je n'ay à rendre compte preſentement qu'à Monſieur voſtre Pere & à vous, qui avez la plume du Roy, & le charactere de la charge, à moins que j'en receuſſe un ordre exprés & nouveau de ſa Majeſté; auquel cas, il auroit fallu y obeir, comme du temps de ſon Eminence. Neantmoins M. de Lyonne m'a eſcrit cecy, ſans doubte par deference pour vous, & ſçachant bien que je vous en donnerois advis: pour vous donner à cognoiſtre qu'il ne veut pas entreprendre ſur voſtre charge; en quoi il en uſe tres-ſagement & en homme d'eſprit, & qui ſçait ſon monde, n'y ayant rien de ſi odieux & de ſi inſupportable, que de faire & entreprendre ſur la charge d'un autre, & particulierement de ceux qui s'en acquittent, comme vous faites, avec honneur & ſuffiſance, & telle qu'il ne s'y peut rien adjouſter. Sa Majeſté peut prendre conſeil de qui il luy plaiſt, & le ſuivre ſi elle le juge à propos; mais de faire faire la charge d'un autre, cela ſe peut faire par toute puiſſance, mais non pas ſans quelque eſpece d'injuſtice. Neantmoins il eſt certain que la prudence veut que l'on s'accommode dans la Court au temps quand on a à y paſſer ſes plus belles années, dans le cours deſquelles il eſt bien difficile qu'il ne ſurvienne des bouraſques & des tempeſtes, qu'il faut ſurmonter & par courage & avec patience.

Au Roy.

De la Haye le 19 *May* 1661.

SIRE,

JE ne pouvois recevoir un plus agreable commandement que celuy que M. le Comte de Brienne m'a fait de la part de voſtre Majeſté, par ſa deſpeche du 13 de ce mois, que le dernier ordinaire m'a apportée, qui eſt, qu'elle deſire que ſes Ambaſſadeurs addreſſent directement à ſa perſonne ſacrée la principale lettre d'affaire; ce qui nous confirme bien clairement qu'elle ne ſe relaſche point de cette merveilleuſe application qu'elle donne à la conduitte des affaires de ſon Royaume; & par les ordres ſi bien expliqués qu'elle nous faict l'honneur de nous envoyer enſuitte, il eſt bien aiſé de recognoiſtre, avec quelle netteté & facilité d'eſprit elle comprend toutes les affaires les plus difficiles, & avec quel profond jugement elle les decide enſuitte & les reſoult; ce qui donne autant de joye & de conſolation à ſes Subjets & Serviteurs, que de reſpect, d'eſtime, & d'amour aux Princes & Eſtats eſtrangers ſes alliés, de voir qu'un Grand Roy, comme eſt voſtre Majeſté, dans un aage qui ſemble n'eſtre employé par les autres Princes qu'aux plaiſirs & aux divertiſſements, s'attache aux affaires de ſon Eſtat avec tant de ſuffiſance, de ſoing, & d'aſſiduité, que ſi elle n'avoit jamais faict autre choſe, & qu'elle fut dans un aage tres-advancé, qui luy euſt donné une longue experience de toutes ſortes d'evenements. C'eſt pourquoy nous ne pouvons aſſez nous reſjouir, & louer Dieu d'avoir à paſſer nos jours ſoubs un Regne qui nous promet tant de bonheur & de felicité parfaite. Voſtre Majeſté pardonnera à mon zele cette digreſſion, dans laquelle je prends la liberté de luy exprimer ainſi mes ſentiments, qu'elle recevra s'il luy plaiſt avec cette bonté acouſtumée dont elle reçoit elle meſme les Requeſtes de ſes moindres Subjets.—— Voſtre Majeſté verra par la Reſolution du 13 de ce mois, comme la Reyne de Boheme doibt paſſer en Angleterre au premier vent, ſur les trois vaiſſeaux de guerre, que Mrs. les Eſtats luy donnent; leſquels furent hier l'apreſdiſnée la complimenter ſur ſon partement, comme firent pareillement les Deputez des autres Colleges & Cours de Juſtice qui ſont en ce lieu. Je n'ay pas auſſi manqué de la voir ſur le ſubjet de ce voyage; & elle me dit *bien franchement, qu'elle ne ſeroit pas contraire aux intereſts de la France, &* qu'elle ſe reſjouiſſoit que voſtre Majeſté envoyoit un Ambaſſadeur ordinaire pour reſider en cette Court là, d'où elle faict eſtat de revenir encores à la Haye: mais je doubte que le Roy ſon neveu la laiſſe revenir, pource qu'aſſurement elle ne luy peut eſtre que tres-neceſſaire, eſtant une bonne perſonne, d'une humeur tres civile, & touſjours égale, qui n'a jamais deſobligé aucun, & qui ainſi eſt capable de faire aimer la Maiſon Royale en ſa perſonne; qui dans ſon aage, plus que ſexagenaire, conſerve encores une entiere vigueur de corps & d'eſprit: & quoy *qu'elle doibve icy plus de deux cents*

mille

mille eſcus, à quantité de pauvres creanciers & marchans qui luy ont fourni ſa ſubſiſtance durant les diſgraces de ſa Maiſon, neantmoins par l'amitié qu'ils ont pour ſa perſonne, ils la laiſſent partir ſans aucun murmure, & ſans autre aſſurance de leur payement, que l'opinion qu'ils ont de ſa bonté & generoſité, & qu'auſſi toſt qu'elle aura moyen de leur donner ſatisfaction, elle ne manquera pas de le faire de bon cœur, quoy qu'abſente & eſloignée.

A Monſieur le Comte de Brienne Conſeiller du Roy en ſes Conſeils.

De la Haye ce 19 *May* 1661.

J'Eſcris au Roy, ſuivant l'ordre qu'il vous a plû de me donner de ſa part, par voſtre deſpeche du 13 ; & luy rends compte, au moins mal qu'il m'eſt poſſible, de l'eſtat de ſes affaires par deça. Mais par reſpect & diſcretion, pour la premiere fois que j'ay commencé d'eſcrire directement à ſa Majeſté, je n'ay pas voulu y mettre l'article de ma ſubſiſtance, quoy qu'il me ſoit de tres grande conſequence, puiſque preſentement il m'eſt deu prés de deux années & demie de mes appointements. C'eſt pourquoy je vous ſupplie tres humblement me faire la grace, d'en vouloir parler à ſa Majeſté, & d'avoir la bonté de luy repreſenter la qualité du ſervice de cette Ambaſſade, & de l'aſſiduité qui eſt attachée au travail d'icelle. Je vous ſupplie auſſy de luy vouloir repreſenter la grandeur de la deſpenſe, que l'on eſt engagé de faire icy, le nombre des Secretaires que l'on eſt obligé d'avoir *pour ramaſſer & mettre au net tous ces advis & memoires que ſa Majeſté teſmoigne prendre plaiſir de voir, & que l'on continue de luy envoyer*, la perte qui ſe faict ſur les monnoyes de France, dont on ne touche icy que quarante huict ſols de l'eſcu, qui en vaut ſoixante à Paris, ſans y comprendre les gros intereſts que l'on eſt obligé de payer, pour ſe faire advancer & emprunter l'argent à cauſe du retardement qui s'apporte au payement *de la part de Meſſieurs des Finances*. Je pourrois auſſy repreſenter *qu'il faut icy tenir teſte, & du moins egaler un Ambaſſadeur d'Eſpagne, lequel touche quarante ſix ou quarante ſept mille livres par an*, monnoye de ce pays icy, qui reviennent à vingt mille eſcus de France. De ſorte, Monſieur, que par toutes ces conſiderations, & particulierement par celle de cet eſprit de juſtice, de bonté, & d'equité, que ſa Majeſté apporte, dans la reſolution de toutes les affaires, dont elle prend à preſent cognoiſſance, je croy avoir lieu d'eſperer, que ſi vous, & Meſſieurs de ſon Conſeil, prenez la peine de luy recommander mon affaire, qu'elle me fera ſans doubte donner ſatisfaction ; de laquelle je vous preſſe d'autant plus, que vous ne pouvez doubter, que je ne ſois icy beaucoup engagé & endebté, par ce retardement de payement. Feu M. le Cardinal, dans l'année 59, me donna parole poſitive, par pluſieurs de ſes Lettres, qu'il me feroit toucher de l'argent devant le partement de la Court ; il me remit en ſuitte de Paris à Bourdeaux, de Bourdeaux à Bayonne, de Bayonne en Provence, & en ſuitte au retour à Paris, ſans que j'aye receu aucun effect de ſa bonne volonté ; & cependant les jours & les années s'eſcoulent, les deſpenſes ſe continuent, & les creanciers ne ſe contentent pas de promeſſes & de belles paroles de civilité. Deſorte, Monſieur, qu'à preſent que ſa Majeſté prend cognoiſſance de toutes choſes, nous avons conceu une entiere eſperance de ſatisfaction, & pour le paſſé & pour l'advenir, tant que ſa Majeſté me jugera digne de continuer dans ce ſervice, auquel ſa Majeſté & ſon Conſeil, m'ayant faict l'honneur de donner approbation, & même eloge, en pluſieurs occaſions, il ne me peut tomber dans l'eſprit, que ſa Majeſté voulut ſouffrir, que ma Famille, qui eſt nombreuſe, demeuraſt incommodée pour ce ſervice, n'ayant pas beſoin de vous repreſenter, ce qui eſt aſſez cognu, combien les affaires domeſtiques deperiſſent, pendant l'abſence au dehors des Maiſtres, à quelques fideles perſonnes qu'elles puiſſent eſtre confiées.

Au même.

De la Haye ce 19 *May*, 1661.

Je vous rends graces tres-humbles de celle qu'il vous a pleu me faire de me donner advis de vous eſcrire par billets ſeparés ce qui ſeroit de nature à n'eſtre pas veu de tout le monde. Vous jugerés bien, que je ne ſeray pas marry, que celle que je me donne l'honneur de vous eſcrire par cet ordinaire ſoit veuë du Maiſtre ; mais qu'au contraire j'eſtime qu'elle me pourroit ſervir, s'il pouvoit en vouloir prendre la lecture, ce que je remets à voſtre prudence & à voſtre bonté. Pour les ordonnances, s'il vous plaiſoit touſjours de les donner au nommé S . . . . qui a ſoin de mes affaires, ce ſeroit un tiltre pour ſolliciter avec plus de liberté Monſieur le Surintendant, lequel m'a fait l'honneur de m'eſcrire

crire par cet ordinaire, & me mande qu'il croit que je doibs eſcrire à ſa Majeſté de mes appointements ; que neantmoins je doibs differer à cauſe du peu de fonds qui eſt preſentement dans les Finances, ſi ce n'eſt que je ſçache quelque fonds particulier ſur lequel je peus me faire aſſigner. Mais il eſt bien eſtrange, que je puiſſe, eſtant en Hollande, avoir cognoiſſance de ces fonds là, n'eſtant pas homme d'affaires, & ayant peu de commerce avec ces Meſſieurs-là, deſorte que je ne ſçais comment ils pretendent me ſatisfaire. Neantmoins je vous ſupplie, Monſieur, s'il y a moyen, de me faire delivrer mes ordonnances, pour les années 1659 & 1660 ; & s'il ſe peut qu'elles ſoient de la meſme ſomme de dix mille eſcus que j'ay touchés dans les deux années 1657 & 1658 ; affin qu'il n'y aye plus de conteſtation ſur ce ſubject.

Au Roy.

De la Haye ce 9 Juin 1661.

SIRE,

Comme le changement des jours du partement des Courriers de Hollande, qui a eſté faict en France, ne s'execute point encores par deça, pource que peut-eſtre la choſe n'y a pas eſté concertée, & que les Commis de la poſte, qui dependent de Madame de Taxis, ne font partir leur Courrier que le Jeudy au ſoir à l'accouſtumée, cela eſt cauſe que voſtre Majeſté recevra plus tard qu'elle n'euſt faict la reſponſe à ſa Lettre du 27 du paſſé, dont elle m'a honoré, que je receus Lundy à midy, par laquelle je me ſens infiniment obligé de la bonté avec laquelle elle ne deſagrée pas mes ſoings dans l'execution de ſes ordres & de ſes commandements, & que cette même bonté porte voſtre Majeſté à m'aſſurer de ſa Royale bienveillance, avec des termes ſi obligeants, portez par les dernieres lignes de ſa Deſpeche. Mais pour eſtre en eſtat de pouvoir continuer à voſtre Majeſté mon tres-humble ſervice en ce lieu, je la ſupplie tres-humblement, avec tout le reſpect que je doibs, de vouloir commander que je ſoye payé & ſatisfaict de deux années & demie de ſubſiſtance, qui me ſont deubs, comme je l'ay expliqué plus particulierement par ma Lettre à M. le Comte de Brienne du 19 du paſſé : c'eſt ce que j'eſpere & attends de ſa Royale faveur.

A M. le Comte de Brienne Conſeiller du Roy en ſes Conſeils, &c.

De la Haye ce 16 *Juin* 1661.

M. De Lyonne m'eſcrit par cet ordinaire en reſponſe de ma derniere, & teſmoigne d'eſtre ſurpris qu'il me ſoit deub deux années & demie de mes appointements tant ordinaires qu'extraordinaires. Si cela eſt, il faut qu'il n'ayt eu aucune cognoiſſance de toutes les deſpeches que j'ay eſcrittes en 1660 & 1661 à ſon Eminence, dans leſquelles j'en ay faict tant d'inſtances & ſi reiterées. Je vous ſupplie, Monſieur, de ne vous relaſcher point de vos offices & ſollicitations à cet egard, puiſque j'oſe dire que cela fait partie de voſtre charge que les Miniſtres de ſa Majeſté au dehors ſoient payés & bien traittez.— J'apprends que M. le Prevoſt, Oncle de Madame de Thou, avoit reſigné ſes Abbayes à mon fils aiſné ſon nepveu, lequel eſtoit allé à Fontainebleau, pour en obtenir la grace de ſa Majeſté. Or comme c'eſt une affaire où il y va de tout l'eſtabliſſement & fortune de ma famille, j'eſpere que toute la voſtre me fera l'honneur de m'y aſſiſter, & que par la protection & ſecours de touts ceux à qui j'ay l'honneur d'appartenir & de mes amis, que ſa Majeſté ſe portera à m'accorder ces graces pour recompenſe de mes ſervices, & pour eſtre plus en eſtat de les continuer. Mon fils ſe trouve avoir les qualités requiſes, & en a une ſur laquelle je fais un grand fondement, qui eſt d'avoir l'honneur d'eſtre filleul de la Reyne Mere. Enfin, Monſieur, c'eſt un coup de partie pour moy, & qui ne me doit pas eſtre envié, me trouvant avoir une grande & nombreuſe famille, & peu de biens qui rendent du revenu, & beaucoup de debtes ; deſorte que par toutes ces conſiderations je debvrois bien eſperer du ſuccés de cette affaire.

Au même.

De la Haye ce 14 *Juillet* 1661.

Je vous ſupplie de vouloir vous reſſouvenir de l'affaire des appointements, puiſque vous ſçavez le danger qu'il y a & le prejudice que l'on ſouffre de laiſſer accumuler pluſieurs années d'arrerages ; & ſa Majeſté teſmoignant ſatisfaction, comme vous m'aſſurez, de mon ſervice, il me ſemble qu'elle ne ſera pas marrie de m'en faire donner ſur le ſubject du paye-

ment

ment ; & d'autant plus, qu'elle a depuis peu accordé à mon fils l'Abbaye de Lamers, que je ne puis conſiderer que comme une recompenſe faite à ma famille, en conſideration du ſervice actuel dans lequel je ſuis.

Au Roy.

De la Haye ce 21 *Juillet* 1661.

JE ſupplie voſtre Majeſté tres-humblement, avec toute ſorte de reſpect, de vouloir renouveller ſes ordres pour le payement de nos appointements, & de noſtre ſubſiſtance ; ne pouvant plus ſubſiſter par mon credit, qui ſe trouve eſpuiſé par le retardement du payement de trois années, dont la derniere demie année eſt courante.

A M. le Comte de Brienne Conſeiller de ſa Majeſté, &c.

De la Haye ce 21 *Juillet* 1661.

JE ne puis aſſez vous teſmoigner la joye que j'ay receuë de voir une lettre de Monſieur voſtre Pere, après ce que je vous avois mandé m'avoir eſté eſcrit ſur ce ſubject. Il me teſmoigne, comme touts mes amis, de la douleur de ce que l'on a chargé l'Abbaye de penſions. Mais il n'en faut pas rien teſmoigner, & le Maiſtre qui l'a ainſi ordonné, quand il lui plaira de deſcharger l'Abbaye, le pourra faire avec autant de facilité, qu'il y en a euë à la charger ; eſtant facheux que l'on diſe, que Monſieur a traitté plus favorablement ſon ſerviteur que ſa Majeſté ſon Ambaſſadeur. Cela neantmoins ne relaſchera rien de mon zele, comme vous verrez dans la ſuitte de mon ſervice. Mais ſi l'on ne me paye de mes appointements, il faudra que je demande & preſſe mon congé, ne pouvant plus icy ſubſiſter ſur mon credit, par les grandes deſpenſes que je ſuis obligé de faire icy, & en France pour recueillir la nouvelle ſucceſſion qui n'eſt pas deſaccompagnée de debtes. C'eſt pourquoi j'en ay mis un Article dans la lettre de ſa Majeſté.

A M. le Comte de Brienne, le pere.

De la Haye ce 28 *Juillet* 1661.

J'ay receu avec beaucoup de joye la lettre qu'il vous plaiſt me faire l'honneur de m'eſcrire, puiſque vous me donnez par icelle des aſſurances de la continuation de l'honneur de voſtre amitié & bonne grace, & me donnez part auſſi des bontez que la Reyne Mere du Roy m'a teſmoignées & de ſi bonne grace & façon, dans la perſonne de mon fils, dont j'ay bien creu que l'honneur d'eſtre ſon Filleul ne luy ſeroit pas inutil dans une occaſion ſi importante. Je luy en ay faict mes tres-humbles remerciements, & ſi j'euſſe auparavant receu voſtre lettre, j'aurois pris la liberté de vous addreſſer la Lettre que j'ay ſupplié Madame la Comteſſe de Flex de luy vouloir preſenter. Je ne lairray pas, Monſieur, de prendre la liberté de vous ſupplier de vouloir aſſurer la Reyne que je ſuis informé de ce qu'elle a eu la bonté de faire pour nous en cette occaſion, & que Madame de Thou & moy en conſervons toute la recognoiſſance que nous debvons.

Au Roy.

De la Haye ce 4 *Aouſt* 1661.

ON verra quelle reſponſe le Roy d'Angleterre fera à la lettre que Meſſieurs les Eſtats luy eſcrivent, ſur la notification faite par les Fregates d'Angleterre au commandant du Cap Verd, & à ceux des autres coſtes de l'Afrique juſques au Cap de Bonne Eſperance ; & ſi l'Angleterre perſiſte dans cette pretenſion, avec les precedentes touchant la Peſche & la viſitation des vaiſſeaux, je croy que *ſans faire un jugement temeraire on peut dire, que ces deux Eſtats pourroient ſur toutes ces matieres venir en rupture*, pource que cela bleſſe directement la liberté de leur Commerce, *qui eſt l'ame & la vie de leur Eſtat.* —— Je m'arreſte preſentement en cet endroit pour aller chez le Sr. Downing qui eſt de retour de la Campagne : & je n'ay pas manqué d'abord de luy parler de l'affaire du Cap Verd, ſur quoy il m'a dit que c'eſtoit une affaire particuliere de l'ancienne Compagnie de la Guinée en Angleterre, dans laquelle le Prince Robert eſtoit intereſſé, lequel avoit ſans doute obtenu

du Roy ſon Maiſtre l'envoy de ces cinq Fregattes ; mais que le deſtail de la relation eſtoit ſans doubte faux & faict artificieuſement, pour rendre l'Angleterre odieuſe aux autres nations ; & que la plus grande apprehenſion que ces gens icy euſſent, c'eſt qu'il y euſt bonne correſpondence entre les deux Roys, pource qu'ils ſçavent bien qu'ils les mettroient à la raiſon, & les tiendroient dans leur debvoir, dont ils ſortent touts les jours, en vivant ſi indiſcrettement & ſi peu reſpectueuſement avec eux : ſurquoy nous ſommes demeurés d'accord, mais neantmoins avec cette reſtriction que ces manques de reſpect ne debvoient pas eſtre entierement attribués au Corps de leur Eſtat & de la Nation, mais à huict ou dix particuliers, qui s'eſtoient emparés de l'auctorité, & eſtoient devenus comme les Tirans de toutes les Provinces, qu'ils rendoient odieuſes à touts leurs voiſins, par leur mauvaiſe conduite & par les injures & affronts qu'ils faiſoient indiſtinctement à touts les Princes, avec leſquels ils avoient à traitter. Là deſſus il me dit, que du coſté d'Angleterre on eſtoit reſolu entierement de s'unir bien avec la France, & que pour ce ſubjet juſques icy on *s'eſtoit mocqué d'eux & de tous les projets qu'ils avoient preſentés* ; & que ſi les deux Roys eſtoient bien conſeillés, & cognoiſſoient bien leurs intereſts (comme il le falloit croire) ils feroient leur Traitté, & qu'enſuite ils traitteroient avec ces gens icy, deſquels ils ne debvoient pas eſtre les duppes, & ne tomber pas dans les pieges qu'ils leur tendoient, & dans les artifices qu'ils apportoient pour les brouiller enſemble : que cet Eſtat icy ſe pouvoit dire l'Enfant & la production de la France & de l'Angleterre, & que cet Enfant eſtant devenu grand, & engraiſſé par les ſoings & les aſſiſtances de ſes peres, il les meſconoiſſoit à preſent, & leur manquoit de reſpect. Il m'a dit en ſuite, qu'on avoit recognu en Angleterre, la faute qu'on avoit faicte d'avoir creu de pouvoir reſtablir le jeune Prince ſans le concert & la participation de la France, & qu'il croyoit par ce que M. le Chancelier luy mandoit, que je debvois dans peu recevoir des ordres, pour agir de concert avec luy dans les Intereſts du jeune Prince. Je luy ay dit là deſſus ce que voſtre Majeſté m'ordonne par la lettre de M. le Comte de Brienne, que j'ay receuë ce matin du 30 du paſſé, à ſçavoir que l'auctorité qu'on donnoit à Madame la Douairiere pouvoit faire grand tort au jeune Prince ; ſurquoy il m'a dit, qu'on y trouveroit quelque temperament, & eſt demeuré d'accord avec moy que *ſa Conduite eſtoit tres mauvaiſe pour les intereſts du jeune Prince, & qu'il n'eſtoit pas juſte que ſon education demeuraſt abſolument entre ſes mains.* Et ſur ce ſubjet je luy ay faict remarquer la faute groſſiere qu'elle fiſt, de faire imprimer ſi à contre temps cette harangue de M. de Batteville, & que c'eſtoit elle ſans doubte qui avoit faict imprimer depuis deux jours un livre des Préeminences de la Maiſon d'Orange, qui les mettoit au deſſus de touts les Roys de l'Europe, & les qualifioit les Roys d'Arles. J'envoye à voſtre Majeſté par la preſente deſpeche le dit livret, lequel eſt tout remply de Chimeres, & lequel eſt l'abregé d'un plus grand Volume, qui a eſté faict autresfois par ce nommé la Piſe, & que les deffuncts princes d'Orange bien ſages & adviſés n'ont jamais voulu ſouffrir eſtre imprimé de leur vivant, & preſentement j'ay ſceu de l'Imprimeur qu'il debvoit travailler dans peu à ce gros Volume & que ledict la Piſe eſtoit allé à Turnhout. Mais ce qui eſt à conſiderer dans l'impreſſion dudit livre, eſt que le nom de l'imprimeur y eſt ; ce qui eſt une preuve certaine & concluante, que cet imprimé s'eſt faict avec cognoiſſance & avec permiſſion du Penſionaire, pour ce que ledict imprimeur n'oſe rien imprimer ſans luy en donner advis. Mais il faut conſiderer la difference des fins & intentions de Madame la Douairiere & du Penſionaire, pource que celles de la premiere ne vont qu'à *faire deſpit à la France & à ſatiſfaire ſa vanité, qui eſt telle qu'il y en a qui croyent qu'elle ſeroit capable de ſe faire intituler Reine d'Arles* ; & les intentions de l'autre, qui eſt *plus fin & auſſy dangereux*, ſont de rendre le Prince d'Orange odieux à la France, & ſuſpect au peuple de ces Provinces, pour retarder ſon Eſtabliſſement ; pour lequel empeſcher *il n'y a rien que ledict Penſionaire & ceux de ſa cabale ne ſoient capables de tenter & d'entreprendre*, quelque extravagant & hardy qu'il peut eſtre. Et il ne faut pas doubter que *la Princeſſe d'Orange, qui eſt neceſſiteuſe* ne ſoit capable auſſi de s'ajuſter avec luy, quoy qu'il l'aye trompée desja bien des fois, en luy donnant eſperance de la faire payer des arrerages d'une certaine penſion de l'Eſtat, de vingt mille Francs qu'on luy promit à la mort de ſon mary, & qu'elle refuſa, eſperant d'en avoir une de quarante. Et ſur ce ſubjet ledit Sr. Downing m'a dit que M. le Chancelier d'Angleterre avoit des Papiers en main de deffunct Cromwell pour ruiner ces Directeurs d'à preſent quand il voudroit, leſquels s'eſtants tousjours excuſés ſur Cromwell de ce qu'ils faiſoient contre le Prince d'Orange, à preſent que Cromwell n'eſtoit plus, on feroit bien voir que c'eſtoit eux qui avoient ſollicité cet acte de ſecluſion, qui a fait tant de bruit, & qu'ils en eſtoient les ſeuls & veritables autheurs. ——— Meſſieurs les Eſtats de Hollande ſe doibvent ſeparer ſamedy prochain, & Mardy ils donnerent quarante deux Compagnies d'Infanterie vacquantes, & ont remis à la premiere aſſemblée la diſtribution des deux Compagnies des Gardes, dont le fils aiſné de M. le Rhingrave en ſolicitoit une, & la meritoit bien ; ils ont auſſi remis à pourvoir à deux Compagnies de Cavalerie de

vacquantes, de peur d'en donner une à M. de Langrackt qui avoit eu un acte de retenue de la premiere vacquante, à la recommandation du Roy d'Angleterre ; ce qui a eſté en partie cauſe, outre les Ordres de voſtre Majeſté, que j'ay creu ne debvoir point recevoir l'acte qu'ils ont voulu donner au fils du Sr. Braſſet, pource que c'eſt une de leurs Maximes, quand ils veulent tromper & amuſer quelqu'un, de donner des actes de cette qualité. Mais pour les mettre entierement dans leur tort, j'ay preſenté un quatrieſme memoire, ſur lequel ils debvoient deliberer ce matin, y ayant encores une Compagnie d'Infantrie vacquante. Mais ils ne ſe ſont point aſſemblés, & je ne ſçay pas s'ils en parleront cette aprés-diſnée. Mais pour rendre juſtice à un chacun, & m'acquitter du debvoir d'un homme de bien, qui eſt de dire la verité à ſon Maiſtre, & ſans deſguiſement, le Corps de l'aſſemblée n'eſt point coupable de n'avoir pas accordé à voſtre Majeſté ce qu'elle demandoit, & qui ne luy pouvoit eſtre refuſé ſans honte, aprés les diligences que j'avois faictes en ſon nom, & peut eſtre au delà de ce que je debvois, pour compatir au deffaut de la conſtitution de leur gouvernement. Mais la faute en doibt eſtre imputée ſeule *au Penſionaire & à ſes confidents*, leſquels je ne ſçay s'ils ont quelque hayne ſecrette contre le Sr. Braſſet à cauſe de la Maiſon d'Orange, mais dans toute cette affaire, qui eſtoit une choſe de rien, & qui ne meritoit pas de faire une ſeconde inſtance, ils y ont eu une conduite, à laquelle on ne peut donner un nom plus favourable que celuy de tromperie & de trahiſon ouverte ; ledict Penſionaire ayant produit ſecrettement une Lettre particuliere d'un de leurs Ambaſſadeurs [à Paris] qui les aſſuroit que voſtre Majeſté n'avoit recommandé cette affaire que par importunité, & qu'elle ſe contenteroit d'un acte d'expectative ; ce qui empeſcha que l'affaire ne paſſaſt, tous les Deputés de l'Aſſemblée y ayant eſté entierement diſpoſés, par la viſite que je leur avois renduë. De laquelle lettre ayant eſté adverty, je dis à quelques Deputés, que c'eſtoit une fourberie & tromperie que voſtre Majeſté demandoit une Compagnie d'Expectative ; ce qui ayant eſté reproché au Penſionaire, pour couvrir & colorer un peu ſa faute, il m'envoya prier chez moy par ſon premier commis, de vouloir preſenter un autre Memoire ; à quoy j'eus peine à me reſoudre, & neantmoins, pour le mettre entierement dans ſon tort, comme j'ay dit, & qu'on ne me pût pas reprocher que j'aurois eſté cauſe que l'affaire ne ſe fuſt pas achevée, je fis dreſſer le memoire joint à cette deſpeche, lequel a eſté leu, mais ſur lequel ils n'ont point encores deliberé. Deſorte que quand meſme l'affaire ſe feroit, ce ne pourra touſjours eſtre que de tres mauvaiſe grace, & par la faute dudict Directeur, qui s'eſt attiré par cette conduite, qui a eſté ſçeuë de tout le monde, la hayne & l'averſion d'un chacun ; eſtant accuſé de rendre ſa Province odieuſe par ſa mauvaiſe conduite, & par les fautes qu'il faict faire touts les jours dans le gouvernement, pour vanger ſes paſſions particulieres ; ſe conduiſant par les impreſſions de ſon Pere, qui loge avec luy, lequel eſt un grand melancolique republicain, ennemy de touts les Roys, & de touts les Princes, & un de ceux qui fut mis priſonier dans le Chaſteau de Louveſtein par le dernier Prince Guillaume. Deſorte qu'il n'eſt pas eſtrange qu'un Eſtat Populaire, qui a pour principaux Directeurs deux Eſprits de cette qualité, ſe porte ſi hardiment à faire tant d'injures, de manques de reſpect aux Roys & teſtes couronnées.— Je finiray après avoir tres humblement remercié voſtre Majeſté de l'Ordre qu'il luy a pleu donner, pour le payement d'une année d'arrerages de noſtre ſubſiſtance, dans laquelle elle me permettra de la ſupplier tres humblement avec toute ſorte de reſpect, que je ne ſois pas traitté differemment de ce que je l'ay eſté les deux premieres annés de mon employ ; puiſque les ſubjects de deſpenſes extraordinaires, & de l'aſſiduité du ſervice & du travail, n'ont pas diminué, comme voſtre Majeſté en peut eſtre à preſent elle meſme teſmoin par ſa bonté ; à laquelle j'oſe recourir en cette occaſion, après en avoir receu depuis peu des preuves ſi conſiderables & ſi eſclattantes, qui m'obligent à prier Dieu toute ma vie pour ſa proſperité, & pour le bonheur de ſon Regne.

A M. le Comte de Brienne Conſeiller du Roy en ſes Conſeils, &c.

De la Haye ce 11 *Aouſt* 1661.

Je vous remercie de l'Ordonnance de 18000*l.* qu'il vous a pleu ſigner par ordre de ſa Majeſté : mais j'eſpere que l'on ne me traittera pas differemment de ce que je l'ay eſté les deux premieres années, à ſçavoir de 30000*l.* monoye de France, qui ne reviennent qu'à vingt deux ou vingt trois monoye de Hollande ; & au deffaut de ce traittement il faut que je demande mon congé, ne pouvant pas ſubſiſter autrement. Vous ſçavez, Monſieur, la qualité du ſervice ; c'eſt pourquoi je ne puis croyre, que ſa Majeſté en eſtant informée n'y face reflexion.

A M. le Comte de Brienne Commandeur des Ordres de ſa Majeſté, &c.

De la Haye ce 25 Aouſt 1661.

QUELQUE diligent & exact que ſoit Monſieur voſtre Fils, je puis vous dire qu'il n'approche en rien de voſtre ponctualité, qui ne paroiſt pas ſeulement dans la lettre de ſa Majeſté, mais dans la voſtre particuliere, qui m'oblige à vous en faire mille remerciements, & ſur tout des offices qu'il vous a pleu de me rendre auprès du Maiſtre, en luy faiſant rapport de ma deſpeche. Je vous en demande la continuation; & ſi par le paſſé j'ay eu quelque approbation de ma diligence, je me promets que dans la ſuitte je m'efforceray à ne faire pas perdre la bonne opinion que l'on en a conceue. Mais avec toute ma bonne volonté, il faut que l'on me ſecoure & aſſiſte; & ſi je ſuis traitté differemment de ce que je l'ay eſté les deux premieres années, c'eſt m'oſter & le moyen & le courage de continuer le ſervice; dans lequel vous eſtes un fidel teſmoin, qu'en cinq ans je ne me ſuis pas relaſché d'un ſeul ordinaire, ſain ou malade.

DE
BIBLIOTHECAE *THUANAE* FATO.

Extrait du Traité des plus belles Bibliotheques *par le P. Jacob, imprimé à Paris* 1644, *in 8vo. p.* 565.

LA reputation de la noble famille de M M. de Thou eſt cogneuë dans toute l'Europe, pour avoir donné ces grands perſonages, Auguſtin Preſident au Parlement, Chriſtophle I Preſident au meſme Parlement, & Chancelier d'Henry duc d'Orleans, puis de François duc d'Anjou, & Jacques Auguſte Preſident au Mortier, qui a eſcrit cette belle Hiſtoire Latine de ſon temps, & qui a conſommé XL ans à eriger cette nombreuſe & exquiſe Bibliotheque, qu'il a laiſſé à ſa famille, de laquelle eſt chef à preſent M. Jacques Auguſte de Thou ſon fils, Conſeiller d'Eſtat, & de la Cour de Parlement, legitime heritier des vertus de ſon Pere.

Ibid. p. 566.

CETTE Bibliotheque poſſede plus de 8000 Volumes des plus rares & curieux, qui ont eſté recherchez dans l'Europe avec une deſpenſe exceſſive, leſquels ſont tous reliez en marroquin & veau dorez, qui eſt encore une autre grande ſumptuoſité de ce Parnaſſe des Muſes. Quant aux Manuſcrits, il y en peut avoir mille tous de grande conſideration, leſquels ſervent journellement aux impreſſions, comme il ſe void par les livres. L'eſtroicte amitié qui eſtoit entre feu M. de Thou, & feu M. Nicolas le Febvre, Precepteur du feu Roy Louys XIII, homme d'une rare doctrine, obligea ce dernier à leguer tous ces Manuſcripts à cette Bibliotheque.

Ibid. p. 570.

PLUSIEURS doctes perſonnages ont rendus des temoignages de loüange à cette Bibliotheque [de M. de Thou] deſquels je rapporteray celuy d'Henry Eſtienne, ſur l'*Aulugelle*, ou il parle ainſi à cet illuſtre Preſident Jacques Auguſte. *Indoctum quendam multos tamen libros ementem irridet & inſectatur Lucianus. Ejus enim extat epiſtola ſive oratiuncula qua invehitur in quendam* ἀπαίδευτον πολλὰ βιβλία ὠνούμενον. *Quantum autem illum ludibrio habuit, tanto te, ut opinor, honore proſequeretur: quantum illum vituperavit, tantum te laudaret, te inquam, non* ἀπαίδευτον *ſed* πολλαχῶς εὐπαίδευτον, *huic libros undique*

que conquirendi ſtudio acerrime incumbentem, atque ut omni librorum genere, Graecorum praeſertim et Latinorum, tua tandem Bibliotheca poſſit eſſe referta, nullis ſumptibus parcentem. Quinetiam quod in delectu editionum Typographicarum tantum judicii adhibes, quod quanto majore in pretio tibi eſt aliquod volumen, eo pretioſiore integumento et velut indumento ornas: tuum in iis quoque ſtudium, tuamque diligentiam, non illaudatam (ni fallor) relinqueret: ad me quidem certe quod attinet, non tantum ardens illud amplificandae in dies Bibliothecae deſiderium laudo, ſed etiam omnimodis gratificari cupio.

Ibid. p. 573.

Il eſt encore à remarquer que M. du Puy, denommé dans le teſtament de M. Jac. Aug. de Thou, employe tous ſes ſoings à enrichir cette Bibliotheque, en laquelle nouvellement ont eſté mis pluſieurs bons livres de la Bibliotheque de feu M. Picardet, Procureur General au Parlement de Dijon, beau-pere de M. le Conſeiller de Thou d'à preſent. De plus, feu M. le Preſident de Thou, achepta les Manuſcrits anciens de la Bibliotheque de M. Pierre Pithou, Sieur de Savoye, Advocat au Parlement de Paris, celebre Juriſconſulte & Hiſtorien, qui deceda à Nogent ſur Seine, aagé de 57 ans, l'an 1596.

Ex libro cui titulus, *Catalogus Bibliothecae Thuanae a clariſſ. viris Petro et Jacobo Puteanis ordine alphabetico primum diſtributus. Tum ſecundum ſcientias et artes a clariſſimo viro Iſmaele Bullialdo digeſtus. Nunc vero editus a Joſepho Queſnel Pariſino & Bibliothecario. Pariſiis, Impenſis Directionis*, 1679. 2 Vol. 8vo.

Praefatio.

Quandoquidem fatali rerum neceſſitate in proximo eſt ditiſſimae Bibliothecae Thuanae venditio, atque forſan diſtractio; mearum eſſe partium duxi, memoriam ſaltem illius tam immenſae tamque eximiae librorum collectionis conſervare, quam integram retineri non poſſe omnes literati lugent. Sed eam eſſe rerum quae ſub coelo ſunt naturam et conditionem, ut quemadmodum ortum habent ſuum, ita et interitum nemo neſcit: nihil enim in iis firmum, nihil conſtans, et quod ſemel in lucem prodit, abdat ſeſe in decurſu temporis, ac tandem extinguatur, neceſſe eſt.

Viſum eſt tamen aliquod reipublicae literariae adferri poſſe ſolatium edito ejus Bibliothecae celeberrimae catalogo, qui a Clariſſimis Viris Petro et Jacobo Puteanis fratribus, et Iſmaele * Bullialdo, aſtronomiae ſimul et literaturae exquiſitioris apprime gnaro, digeſtus eſt, ſervata etiam ab eodem Bullialdo, quantum licuit, temporum ſerie.

Quod ſi qui ſunt qui hoc officium parum utile cenſeant, meminerint nobiliſſimarum Graeciae urbium, quae jam a multis ſaeculis funditus interiere, memoriam Dicaearchi libello ſic fuiſſe ſervatam, ut illum hodie qui legunt, Athenis et in media Tanagra ambulare ſibi videantur.

Neque tamen oſtendere facile eſt, quanta ſit jactura hujuſce Bibliothecae, quam dotes commendant plurimae, ingens manuſcriptorum indubiae vetuſtatis copia, curioſa editionum elegantia, in tanta auctorum ſylva operoſus ſelectus, ad cujus ſolam librorum compactionem viginti millia ſcutatorum nummûm et amplius conſumpta ſunt: et, ne quid deeſſet cultui, ubi deerat optima et major charta, etiam in regiones longinquas illam mitti et pervehi non ſine ſumptu curatum eſt. Quid dicam de ornatu? et quanquam ſit adoranda veterum librorum rubigo, tamen illa concinnitas non omittenda, ubi omnes libri, tanquam ab artificum manu recentes et indelibati, nitorem et elegantiam prae ſe ferunt.

Sed longe majus a ſuo conditore decus accepit: ille erat Jacobus Auguſtus Thuanus praeſes, qui gravi illius aetatis hominum Joſephi Scaligeri, Iſaaci Caſauboni, Petri et Jacobi Puteanorum fratrum, Claudii Salmaſii, Hugonis Grotii, Sammarthanorum fratrum, Jacobi Sirmondi, et aliorum conſilio, hanc Bibliothecam paravit.

Quantus autem vir fuerit ille, univerſa ejus vita, hiſtoria ab ipſo conſcripta, et alia ejus opera ſatis indicant; quo tamen modo Bibliothecam hanc magnifico ſumptu ſplendidam extruxerit, paucis expono: neque enim ad pompam et oſtentationem tantam ſupellectilem ſibi comparavit, ſed ad doctrinam et eruditionem; magnus enim in Thuano

* Rigaltius in vita Petri Puteani.

ano fuit ab ineunte aetate literarum amor, a quo manavit non minus vehemens erga literatos omnes.

Cumque paulatim jam illud nobile congerendae Bibliothecae propoſitum in animo haberet, eo omnes ſuas cogitationes conferebat, etiam in ſua non otioſa peregrinatione, quam ideo propterea ſuſcepiſſe videtur, ut ex Bibliothecis, quas viſebat, ſibi ſuae futurae exempla peteret; ita ut dum quiſque ad quam urbem perveniſſet luſtrandam diſcurreret, Thuanus librariorum apothecas veſtigabat. Inde magnam librorum, qui apud nos rariores, copiam ſibi comparavit apud Italos, Germanos, et Batavos. Lugduni quidem apud Jo. Torneſium et Guil. Rovillium; et Antuerpiae apud Plantinum, et alibi multos coemit.

Cum [1] Urbini eſſet, vix paucarum horarum ſpatium illi conceſſum eſt, dum Foxius, cui Italiam proficiſcenti ſe comitem adjunxiſſet, cum principe eſſet; Thuanus ad Bibliothecam, quae in palatiis aſſervabatur, viſendam ſe contulit, quae illi per Fred. Commandinum patuit.

Sed illud maxime non eſt praetereundum: cum noſtrum Thuanum Florentiae Petrus Victorius ad Sanlaurentiam Bibliothecam deduxiſſet, ſubinde ingemiſcens quod antiqua Medicaea tanti nominis [2] Bibliotheca per ſeditiones domeſticas Romam et inde extra Italiam avecta erat, eundem Thuanum, hiſce juſtis querimoniis commotum, ipſam Bibliothecam Medicaeam, a creditoribus pecunia regis redemptam, in Bibliothecam regiam inferendam curaſſe, et congeſtum a magnis regibus noſtris tanta acceſſione ſic locupletaſſe theſaurum, cujus poſtea cuſtos factus eſt.

Lutetiam reverſus, advectis ſecum libris quamplurimis, immenſum illud amplificandae Bibliothecae negotium promovit, quam ſemper novorum librorum additione adaugebat: quod tamen ille non ad privatum duntaxat uſum ſibi retinendum putavit, ſed, ut erat bono publico natus, omnium uſui et commodis publicavit: ita ut hujus Bibliotheca vocari poſſet aſylum ac perfugium literarum et commune quoddam vinculum eruditorum. [3] Etenim uberrimam amicorum copiam praeſtabant frequentes apud Thuanum coitiones, ad quem ex omnibus urbis ordinibus et regni provinciis honeſtiſſimi ac ſtudioſiſſimi confluebant.

Vir ſummus igitur ille Thuanus in ſua Bibliotheca, cui adornandae et locupletandae totus, quamdiu ſuperſtes fuit, incubuit, a ſtrepitu forenſi et a curis domeſticis inter tot tantaque ſenatus negotia liber acquievit: denique, quanti eam fecerit, multis monumentis ſatis teſtatum reliquit.

Hanc Bibliothecam non degener haeres Jacobus etiam Auguſtus Thuanus praeſes, et in Belgio legatus regius, cum Puteanis, qui in aedibus Thuanis per annos undetriginta ab obitu patris hujus habitarunt, communi cura etiam officioſiſſime ſervavit atque amplificavit, nec ſolum haereditario quodam, ſed proprio ac peculiari affectu ſtudioſos omnes fuit amplexus; eundem enim ſenatum illum eruditionis ac bonae mentis apud ſe retinuit, ad quem aedes ſuas quotidie praebere voluit, qui tandem vita exceſſit Septemb. die XXVI, anno MDCLXXVII, cum annum aetatis LXIX, ante duos menſeis firma valetudine uſus, inchoaſſet, publicoque luctu apud Divi Andreae Fanum in majorum ſepulchro conditus eſt.

Spirant tamen adhuc ipſi Thuanorum manes, non ſolum in filio qui ſupereſt Jacobo Auguſto Thuano, verum etiam in antiquo illo celeberrimo doctorum virorum coetu, qui ſingulis diebus, ſi non amplius in eadem Bibliotheca, ſaltem eodem animo, apud Clar. D. Salmonem, virum undequaque facillimum atque officioſiſſimum, congrediuntur.

Illam itaque Bibliothecam, cujus cura, neſcio quo bono Thuanae familiae genio, tamdiu mihi credita fuit, illam ipſam pari ſtudio, pari amore, pari confidentia, literatis omnibus, bonis rerum aeſtimatoribus, hodie integram committo. Scrib. in ipſis aedibus Thuanis, menſe Jun. MDCLXXIX.

Ex Pet. Burmanni Sylloge Epiſtolarum Gudii, Sarravii, et aliorum doctorum Virorum, in 4to. Ultraj. 1697. p. 51.

Ex Epiſtola Jo. Geo. Graevii ad Marq. Gudium, 7 Maii 1680.

INDICES inſignis illius Bibliothecae Thuanaeae, quae vendita eſt, credo te vidiſſe. Digni ſane ſunt qui videantur a te. Manu ſcriptos codices ſibi vindicavit Colbertus, ut et pleroſque editos. Sic ad alios dominos tranſiit tam pretioſa Bibliotheca, que longe vilius fuit vendita, quam involucra voluminum fuerunt olim a Thuano parata.

Ex

[1] *De vita ſua, lib.* 1. [2] *Ea eſt quam Catharina regum noſtrorum parens, magno pretio, quantumvis Coſmo contradicente, comparatam, in Galliam tranſportandam impetravit.* [3] *Rigaltius in vita Petri Puteani.*

Ex Pet. Dan. Huetii Epiſcopi Abrincenſis Commentario de rebus ad eum pertinentibus. Amſt. 1718, *in* 12° *p.* 390. *et ſeq.*

ANTE annos aliquot redierat ex Hollandia Thuanus, clariſſima illa Thuanorum gente ortus, tam bene de optimis literis merita. Is Chriſtianiſſimi regis nomine legationis munus apud Batavos obiverat magno cum ſplendore, et Gallici nominis dignitatem adverſus Hiſpanici legati contumaciam fortiter erat tutatus. Ea autem fuerat liberalitas vitae, ſumptuumque magnificentia, ut attenuatis rebus, ac prope acciſis, de vendenda Bibliotheca ſua cogitaret; ea, inquam, Bibliotheca, quam Jacobus Auguſtus Thuanus in teſtamento ſuo fuiſſe a ſe praedicat quadraginta amplius annorum ſpatio magna diligentia ac ſumptu congeſtam, quamque integram conſervari non familiae ſolum intereſſet ſuae, ſed rei etiam literariae, ac propterea dividi, vendi, et diſſipari vetuerat. Id pro fideicommiſſo, ex juriſconſultorum ſententia, fuerat habendum; ſed in his rei familiaris anguſtiis neceſſitati parendum erat. Mihi autem interceſſerat familiaritas aliqua cum Thuano jam ab annis aliquot. Venit ille ad me ſubtriſtis, ac, nonnulla de temporum difficultate praefatus et conqueſtus, rogavit num regi perſuaderi poſſe crederem, ut Bibliothecam ſuam in uſum Sereniſſimi Delphini comparare vellet, quae eo penitus indigna non eſſet, vel ob librorum delectum, vel ob copiam, vel ob elegantiam et nitorem. Spopondi equidem daturum me operam, ut regi, regnique adminiſtro et aerarii praefecto Colberto, res proponeretur. Quod et factum eſt, ſed nullo ſucceſſu; reſpondit enim rex eſſe ſibi Bibliothecam ſatis amplam, qua filius ſuus uti poſſet. Hac ſpe dejectus Thuanus ad emptores alios converſus eſt; quos cum frigidos reperiſſet atque parcos, nec de pretio conveniſſet, diuque proſtaret Bibliotheca, poſtquam morte ille ſublatus eſt, tam parvo demum pretio, ad rei literariae dedecus, addicta eſt ab heredibus, ut cum in libris compingendis et concinne ac ſumptuoſe etiam conveſtiendis centum millia librarum fuerint impenſa, ut pro certo mihi affirmavit Thuanus, ne tertiam quidem ſummae hujus partem aequaverit ipſius Bibliothecae venditio. Cumque publice deinde diſtraheretur, venit ad me pars ejus aliqua, quae magno Bibliothecae meae ornamento fuit. Dolet nihilominus tam nobile intercidiſſe literarum decus, tamque parum ad eam conſervandam valuiſſe Jacobi Auguſti Thuani teſtamentum, cautioneſque teſtamento adhibitas.

Mêlanges d'Hiſtoire & de Litterature par M. de Vigneul-Marville. Paris 1725. 12°. *Vol.* I. *p.* 26.

MESSIEURS de Thou, qui ont été ſi long tems chez nous la gloire & l'ornement des belles Lettres, n'avoient pas ſeulement la noble paſſion de remplir leur Bibliotheque d'excellens livres qu'ils faiſoient rechercher par toute l'Europe; ils étoient encore tres-curieux que ces Livres fuſſent parfaitement bien conditionnez. Quand il s'imprimoit en France, & même dans les Païs étrangers, quelque bon livre, ils en faiſoient tirer deux ou trois exemplaires pour eux, ſur de beau & grand papier qu'ils faiſoient faire exprés; ou achetoient pluſieurs exemplaires, dont ils choiſiſſoient les plus belles feüilles, & en compoſoient un volume le plus parfait qu'il étoit poſſible. Mais aprés tant de ſoins & tant de depenſes, cette belle & riche Bibliotheque à été diſſipée; & ce n'a été qu'en paſſant en d'autres mains, & changeant de nom, qu'elle s'eſt ſauvée du naufrage. M. de Menard l'a achetée; & ce n'eſt plus aujourd'hui *Bibliotheca Thuana*, ſi célébre par toute l'Europe; c'eſt par ſon deſtin, *Bibliotheca Menarſiana*, comme l'appelle Santeüil dans un poëme Latin, qui nous tire les larmes des yeux. Cette Bibliotheque apartient à preſent à M. le Cardinal de Rohan, qui n'oublie rien pour lui conſerver ſon ancienne ſplendeur.

Ex

Ex Jo. Bapt. Santolii Victorini operibus Lutetiae editis in 8vo. 1729. Tom. I. p. 282.

*BIBLIOTHECA *THUANA* nunc *MENARSIANA.*

Menarſo, qui ſuam hanc fecerit, ne venditis ſparſim voluminibus evaneſceret, gratiarum actio.

CARMEN.

Vos umbrae, queruli manes, gens clara, THUANI,
Seu tumulis lugetis adhuc fata aſpera veſtris,
Docta per Elyſios ſeu ducitis otia campos,
Si vos antiquae tangit nova gloria gentis,
Huc vos ferte pedem; neque enim vos purpura tantum,
(Quandoquidem leges ſolio dictaſtis ab alto)
Non trabeae, et faſces, non illa domeſtica virtus
Extulit, hoſpitibus nec ſtructa Palatia Muſis,
Quantum veſtri olim MENARSUS nominis ultor.
Debuit in veſtris celebrari annalibus, inter
Et Francos ſcribi heroas, non ultimus heros;
Debuerant etiam praeſaga mente videre,
Natalemque diem coelare et nomen in auro.
Nam licet e veſtra fuerit non ſtirpe profectus,
Ille THUANORUM tamen inſtauravit honores,
Et lapſae decora alta domus, qui veſtra tuendo
Nomina, qui titulos fatis melioribus auxit.
Ac velut aeſtate in media, quando ardet in axe
Arenteſque coquit lenta face Sirius agros,
Pauper aquae ſicca vix ſeſe evolvit arena
Triſte fluens, jam jam ſine re, ſine nomine rivus;
Occurrat tumidum juga per declivia flumen,
Ille inopes repens furtivo tramite fluctus
Jungere amat, ſenſim ſe attollit, et auctus eundo
Urbes ingreditur peregrinis dives ab undis.
  Improba ſors dudum, gentique adverſa THUANAE,
Tendebat Muſis tam charum exſcindere nomen,
(Summis ſtare diu non hactenus invida Fata
Conceſſere, ruunt nimis alta, docentque ruina
Nos laetis adeo nunquam confidere rebus;)
Rodebat titulos Livor, ſaevo ungue THUANA
Nomina marmoreis delebat ſculpta ſepulchris.
Nil patrii faſces, nil nomina magna movebant,
Nil tot legiferi trabeato ex ordine patres.
Scilicet auguſtas meditans evertere ſedes,
Antiquum Phoebi hoſpitium, loca ſacra Camoenis,

Ne

* *La ſçavante famille de Thou, s'étoit fait une Bibliotheque curieuſe, qui eût été diſperſée ſans l'attention de M. le Preſident Menars. Il eut le ſoin de retirer de tous côtés les livres qui avoient été vendus. Dans la ſuite, il a jugé qu'elle ne pouvoit être mieux conſervée que ſous les yeux de M. le Cardinal de Rohan, à qui il l'a cedée.*

Ne quid reſtaret vel tanti nominis umbra,
Regifico ſumptu, extremoque ex orbe petitos,
Vili pro pretio ſperabat perdere libros,
Atque una totam paulatim extinguere gentem.
Dicta dies aderat, qua jam venalis Apollo,
Venales Muſae, venalis gloria Pindi:
Proh facinus! tabulata ſuper, Phrygioſque tapetas,
Aſpiceres Muſarum expoſta volumina plebi,
Mille Oratores trepidos et mille Poëtas,
Qui fugitiva tenent injectis tempora fraenis,
Qui Francos regum annales et fortia facta
Deſcribunt: legum videas juriſque Magiſtros,
Qui lucem obſcuris, qui dant praecepta per artes,
Quique poteſtates herbarum occultaque rerum
Explorant elementa, et qui ſuper aethera vecti
Diſſita ſubjiciunt oculis propioribus aſtra;
Quinetiam humanae ſupra mortalia mentes
Numinis ad nudos audent ſe attollere vultus,
Prorſus inacceſſae ſcrutantes intima mentis.
Confuſi ſine honore omnes, vilique ſub haſta
Proſtabant, miſerum! rumor jam creber in urbe
Muſarum delubra rapi, ſedeſque Thuanas,
Haec illa antiquis habitata palatia Muſis
Jam ruere, et vacuas paſſim volitare per auras
Collectas tot opes, vigilataque ſcripta tot annos,
Membranas, putreſque ſitu et rubigine chartas,
Quas jactabat adhuc rugis veneranda Vetuſtas.
Non ita rex Parius grandes congeſſit acervos
Librorum, doctae non tot vidiſtis Athenae,
Nec Vaticanas par quicquam Roma per aedes
Vidit, dum Latiis florerent moenibus artes.
Hic aderant, queis nuda patet ſine nocte Vetuſtas,
Baluzi et Valesiadae, geminique Herovalli,
Menagianae acies, et longa in veſte Marolli;
Bullaldusque toga brevior, breviorque capillo,
Et lippis oculis, totus ruber ora Varillas.
Illi avido exeſis inhiantes pectore libris,
Muſſabant circum, nec fata indigna ferebant.
Flebant Muſae omnes, moerens et flebat Apollo,
Librorum cladem immenſam, tot et optima ſcripta,
Depoſitamque fidem, et ſanctorum oracula vatum.
Flebant doctorum commercia rupta virorum:
Huc etenim certis veniebat turba diebus,
Turba virûm ſelecta, favens et amica Camoenis.
Exundans plenis hic tota Scientia rivis,
Quae plebi indoctae nunquam vulgaverat, ultro
Abdita pandebat pulſa myſteria nocte,
Sunt ſua nam Muſis Sacraria; viſa redire
Ordine qui libros digeſſerat umbra Thuani.
Horruit ipſe locus, librorum exculta ſupellex
Diripitur, toto circum indignante Licaeo.
Tot gemitus inter, confuſaque murmura turbae;
Dedecus aetatis noſtrae, luctumque futurae,
Non tulit accenſus ſtimulis Menarsus honeſtis.

 Scilicet

Scilicet aſſiduis tot parta laboribus, inquit,
Illa THUANORUM monumenta impune peribunt?
Quas flammae hoſtiles, quas bella domeſtica nunquam
Diripuere, ſacras tot opes, tot docta reperta,
Auferet una dies, mediaeque per otia pacis,
Quando vigent praeclarae artes, dum praemia ponit
COLBERTUS, ſtimulos addens, animoſque Poëtis?
An quae perpetuum dant Muſae vivere in aevum,
Hoc fatum meruere? haec praemia digna THUANIS!
Non patiar, ſua laus ſemper, ſua gloria per me
Durabit, doctis decus immortale THUANIS.
Hae mihi erunt deinceps potiori jure Camoenae,
Tantaque non titulis vileſcent nomina noſtris.
Addam et opes, addam et titulos, creſcetque per annos
Tanti fama operis, noſtri quoque gloria coepti;
Quinetiam immenſis quas ſtruxi ſumptibus aedes,
Nunc habitent, ſolis fundata palatia Muſis.
Dixerat: hinc celeres facto velut agmine Muſae,
Deſerere antiquoſque lares et tecta THUANA,
Inque novas ruere et certatim irrumpere ſedes.
Sic viſo accipitre, aut nigra incumbente procella,
Dant ſe praecipites latebroſa in tecta columbae.
Si qua it pone ſequens, minus aequo tarda volatu,
Quanquam vi multa atque aegris adremiget alis,
It tamen, et ſuperans longa intervalla viarum,
Se ſociis jungit (pennas amor ipſe dediſſet.)
Aſpiceres notis alacres diſcedere tectis,
Nonnullas tamen ingemere, et lugere parumper,
Miſcentes tepidos media inter gaudia luctus,
Vix auſae lugere palam: nec ſegniùs inſtant,
Incumbuntque operi; tota concurritur aede,
Fit ſtrepitus, ſeſeque omnes hortatibus urgent:
Illae autem, nudis media plus parte lacertis,
Et nodo poſt terga comas veſteſque revinctae,
Tot gazas properant vacuas tranſmittere in aedes,
Stelligeros orbes, ſphaeras, pictoſque tapetas,
Tum mole immanes, ceu pondus amabile, libros,
Laevo pars humero, geminis pars geſtat in ulnis;
Aſt aliae plenis ſimul avectare caniſtris,
Illae alacres capiti gaudent imponere ſummo
Faſciculi in morem, et per iter ſua carmina cantant.
Ruſtica ſic virgo bene olentes, quas legit, herbas
Portat, ſic teneris fert pabula grata capellis,
Sub noctem patrio properans ſe reddere tecto;
Jejunum queritur pecus, incuſatque morantem.
Mirantur ſedes, mirantur et ampla locorum
Tot ſpatia, et multo laquearia tecta ſub auro.
Hic ſtat perpetuos MENARSO impendere honores,
Illius et ſtatuam Pario de marmore totam
Erigere, et ſeris hunc illum oſtendere ſaeclis.
Huc venient divinae artes, loca ſacra Camoenis
Certatim ornabunt, et erunt pars optima laudis.
Huc etiam extremis venient e partibus orbis
Externae gentes, venient maneſque THUANI

Ad nomen, vir magne, tuum, et te vindice tanto
Clara recognoſcent doctae primordia gentis.
In te unum converſi omnes aſſurgere amabunt
Auctori tantorum operum, et melioribus acti
Conſiliis, titulos ultro, tibi nomina cedent.
Haec decora antiqua, hos unus renovabis honores.
Thura tibi, tibi ſerta dabunt, tibi lilia Muſae;
Laudabunt tua coepta, nec uno carmine dicent
Te vates: ſeris magnus monſtrabere saeclis
Muſarum reparator, et altae gloria gentis.
 Interea monumenta tibi dum aeterna paramus,
Ne dubita ſummis miſceri heroibus heros.

L'an 1730, *le Roy de France acheta de M. le Marquis de Seignelay tous les Manuſcrits de la Bibliotheque Colbertine, parmi leſquels ſont ceux qui avoient appartenu à M. de Thou, & qui font part maintenant de la Bibliotheque Royale.*

FINIS.

INDEX Epiſtolarum omnium aliorumque ſcriptorum, quae in hoc Septimo Tomo continentur.

N. B. *Hic tomus in duodecim capita diſtinguitur, quorum ſingula numerus ad imum primae paginae ſchedae cujuſque collocatus indicat.*

AMELOT de la Houſſaie. *Vide* Houſſaie.

BAILLET ; ſon jugement ſur M. de Thou, C. VIII. p. 19, 20
BARTHII (Caſp.) Epiſt. ad Thuanum, C. IX. p. 40
BAYLE (Pierre) ſes remarques critiques ſur l'Hiſtoire de M. de Thou, tirées de ſon Dictionaire, C. VIII. p. 43. et ſeqq.
BEAUMONT (Chr. de Harlay, *Comte de*) Let. à M. de Thou, C. V. p. 1
BELLARMINI (*card.*) Epiſt. ad Scioppium, C. III. p. 28
Bibliotheque Royale à Paris ; ſes Maiſtres & Gardes, C. IX. p. 54, & ſeqq.
Bibliotheca Thuana. De ejus fato vid. C. XII. p. 48. et ſeqq.
BOCKSTADII (Joan.) animadverſiones in Thuani Hiſtorias, C. VI. p. 47
BONANNI (Phil.) explicatio numiſmatis Gregorii XIII, inſcripti HUGONOTTORUM STRAGES, C. VIII. p. 42
BORROMAEI (Frid. cardinalis) Epiſt. ad Thuanum, C. I. p. 32, 34
BOSII (Jo. Andr.) de Thuano judicium, C. VIII. p. 20
BULLIALDI (Iſm.) Epiſt. ad Nic. Heinſium, C. XI. p. 205. C. XII. p. 2
ad Portnerum, C. XI. p. 204
dedicatio Theonis Smyrnaei Jac. Aug. Thuano F. C. XII. p. 1

CALIGNON (Soffrey de) ſa vie, C. XI. p. 17. & ſeqq.
CAMDENI (Gul.) Epiſt. ad J. A. Gruterum, C. V. p. 36, 37
ad *Jo.* Hotomanum, *C. VI. p.* 101. *C. VII. p.* 6
ad Puteanum, *C. VII. p.* 6. *C. XI. p.* 55, 56, 57, 58, 59, 60
ad *Thuanum, C. V. p.* 3, 5, 8, 25, 29, 35, 36
carmen in J. A. Thuani mortem, C. VII. p. 7
CAPELLI (Jac.) ad Thuanum Epiſt. C. VI. p. 69, 70
CARACIOLI (Ant.) cenſura in XVIII libros priores Hiſtoriarum Thuani, C. I. p. 43. et ſeqq.
CAREW (Georg.) Epiſt. ad Thuanum, C. V. p. 26
CASAUBONI (Iſ.) Epiſt. ad Jo. Caſaubonum F. C. V. p. 13
à M. Goulart, C. I. p. 20
ad Jacobum Magnae Brit. regem, C. V. p. 13
ad J. Lipſium, C. II. p. 2. C. VI. p. 4, 5
ad Meurſium, C. VI. p. 28, 29
ad N. N. C. V. p. 12
ad Thuanum, C. II. p. 12, 14. C. V. p. 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 32.
animadverſiones in Thuani rerum Scoticarum anni 1564 narrationem, C. V. p. 34
CHASSENEUZ. *Vide* Niceron.
CLUSII (Car.) *de l'Ecluſe*, Notae in Thuani Hiſt. C. VI. p. 14. et ſeqq.
CORDES (J. de) Let. à M. Grotius, C. X. p. 5

DANIEL (*le Pere*) ſon jugement ſur M. de Thou, C. VIII. p. 24

Decretum magiſtri Palatii Romae Thuani hiſtoriam damnans, C. I. p. 35, 37
Defenſe du Roy de France de traduire ou imprimer l'Hiſtoire de M. de Thou ſans ſon ſceu & permiſſion, C. I. p. 20
DENAISII (Petr.) in Hiſt. Thuani animadverſiones, C. VI. p. 52
Epiſt. ad Thuanum, p. 53, 54, 55
DRUSII (Joh.) Epiſt. ad Thuanum, C. VI. p. 13
DUCHAT (*M. le*) ſes Notes ſur l'Hiſtoire de M. de Thou, C. VIII. p. 49

ECLUSE (Char. de l') *Cluſius*, Let. à M. de Thou, C. VI. p. 13
Eloges. Jugemens des ſçavans ſur ceux de M. de Thou, C. VI. p. 103. *Voyés* Vigneul-Marville.
EMMII (Ub.) Epiſt. ad Meurſium, C. VI. p. 29
ad Thuanum, C. VI. p. 20, 21, 22
Epitaphium Fabri, (Nic.) C. XI. p. 38
Pithoei, C. XI. p. 11
Thuani, C. VII. p. 28
uxoris ejus primae, C. IV. p. 158
uxoris ejus ſecundae, C. VII. p. 28

FABRI (Vidi) Epiſt. ad Carolum cardinalem Lotharingum, ex MS. C. IX. p. 27
FEVRE (Nic. le) Let. à M. Gillot, C. XI. p. 12, 14
ejus Vita, C. XI. p. 30. et ſeqq.
ejus praefatio ad Thuanum, B. Hilarii fragmentis praefixa, C. XI. p. 38
praefatio hiſtoriae concilii Tridentini a Thuano ſcriptae praefigenda, C. XI. p. 40
ſon Eloge par M. Perrault, C. XI. p. 41
de FRESNES CANAYE, Let. à M. de Thou, C. VI. p. 1
FULGENTII Epiſt. ad Puteanos fratres, C. VIII. p. 17

GALLI (Jo. Bapt.) in Thuanum Notationes, C. III. p. 32. et ſeqq. adverſus eas Praetoris praefecturae Pariſienſis ſententia, eique adjuncta Anonymi cujuſdam de iiſdem Notationibus cenſura, p. 71
le GENDRE, ſon jugement ſur M. de Thou, C. VIII. p. 23
GENTILIS (Scip.) Epiſt. ad Thuanum, C. VI. p. 9, 11, 12. C. IX. p. 34.
GILLOT (M. J.) Let. à M. de la Scala, C. II. p. 2
GOBELKOFER (Oſw.) in Thuani Hiſt. obſervationes, C. VI. p. 75, 76, 77
GOLDASTUS (Melch.) cum Hiſtoriarum Thuani LVII priores libri in Germania recuderentur, notas margini appoſuit ; quod Thuanus aegre tulit. Quae ad hanc rem ſpectant videantur, C. VI. p. 45. et ſeqq.
GRAEVII (Jo. Geor.) de Scioppio judicium, C. III. p. 29
Epiſt. ad Marq. Gudium, C. XII. p. 50
GRAMONDI (Gabr. Barth.) de Thuano judicium, C. VIII. p. 18
GROTII (Hug.) Epiſt. ad Jo. Cordeſium, C. X. p. 4, 5
ad Maurerium, C. VI. p. 25. C. X. p. 1
ad Jac. Puteanum, C. X. p. 4
ad J. A. Thuanum, C. VI. p. 23, 24, 25
ad Fr. Aug. Thuanum, C. X. p. 3, 4, 5
Sylva ad Fr. Aug. Thuanum, C. X. p. 1

Grotii (Hug.) Epiſtolae quaedam de morte Fran. Aug. Thuani, C. x. p. 98, 99, 100
Gruteri (Jani) Epiſt. ad Camdenum, C. vi. p. 45
ad Thuanum, C. vi. p. 8

Harduini (Joan.) explicatio nummi ſub Ludovico xii Francorum rege cuſi, inſcriptique PERDAM BABILLONIS NOMEN, C. viii. p. 32, 33. explicationis iſtius refutatio, p. 34. et ſeqq.
de Harlay. *Vide* Beaumont.
Heinsii (Dan.) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 13. C. vii. p. 3. C. ix. p. 34. et ſeqq.
Carmina in Thuani obitum, C. vii. p. 18. et ſeqq.
Heinsii (Nic.) Epiſt. ad J. Fr. Gronovium, C. xii. p. 1
ad Ezech. Spanhemium, C. xii. p. 2
Henry iv, *Roy de France*, Let. à M. de Thou, C. ii. p. 1
à M. de Bethune ſon Ambaſſadeur à Rome, C. ii. p. 2
Hotomanus (Jo.) Epiſt. ad Gul. Camdenum, C. vi. p. 101. C. vii. p. 5
Houssaie (Amelot de la) ſes Anecdotes touchant M. l'Ambaſſadeur de Thou, C. xii. p. 25
Huet (P. Dan.) de la latiniſation des Noms, C. viii. p. 25
de Puteanis fratribus, C. xi. p. 102
de bibliotheca Thuana, C. xii. p. 51

Jacques (*Roy de la Grande Bretagne*) Let. à M. de Thou, C. v. p. 2
Inquiſitionis Hiſpanicae cenſura de primis octoginta libris Thuani Hiſtoriae, C. i. p. 63. et ſeqq.
Joyeuse (*le Cardinal de*) Let. à M. de Thou, C. i. p. 2, 5. C. ii. p. 12, 14, 15.
Junius (Fran.) *Vide* Voſſius.

Lambecii (Petr.) de Scioppio judicium, C. iii. p. 28
narratio de codice MS. Nicephori Calliſti e bibliotheca Caeſarea ad Thuanum tranſmiſſo, C. ix. p. 47. et ſeqq.
Launoii (Joan.) Epiſt. ad Portnerum, C. xi. p. 202
Laurentii (Gaſp.) in Thuani Hiſt. animadverſiones, C. vi. p. 77. et ſeqq.
Lenglet du Freſnoy (*M. l'Abbé*) ſon jugement ſur M. de Thou, C. viii. p. 23
Liceti (Fort.) in fabulam de lapide Indico diſſertatio, C. viii. p. 28
Limerii (M. F.) Epiſt. ad Camdenum, C. vii. p. 5
Lindenbrogii (Frid.) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 43
Lingelshemii (G. Mich.) Epiſt. ad Bongarſium, C. vi. p. 10, 30, 32, 38, 52
ad Hug. Grotium, C. viii. p. 3
ad Pet. Puteanum, C. vi. p. 44. C. xi. p. 54
ad Joſ. Scaligerum, C. vi. p. 52
ad Thuanum, C. vi. p. 30, 31, 33, 36, 37, 40, 41, 43.
monitum Hiſt. Thuani Gen. edit. 1620 praefixum, C. viii. p. 1
Lipsii (Juſt.) Epiſt. ad Iſ. Caſaubonum, C. vi. p. 4
ad Thuanum, C. vi. p. 5

Machaultus (*Jeſuita.*) *Vide* Gallum.
Maronitarum ad cardinalem Perronium epiſtola, C. ix. p. 44
ad Thuanum, p. 43, 44, 46
Massonis (Pap.) vita a Thuano ſcripta, C. ix. p. 24
Maurier (Ben.) Let. à M. Grotius, C. x. p. 2
Melissi (Pauli) Epiſt. ad Thuanum, C. ix. p. 23
Meninii (Oct.) Epiſt. et carmen ad Thuanum, C. vi. p. 70, 71
Meursii (Joan.) Epiſt. ad Iſ. Caſaubonum, C. vi. p. 26, 28
ad Thuanum, C. vi. p. 25, 26
Mezeray, ſon jugement ſur M. de Thou, C. viii. p. 18
Mornay (du Pleſſis) ſes notes ſur une partie de l'Hiſtoire de M. de Thou, C. vi. p. 92. et ſeqq.

Niceron (*le Pere*) Ses Remarques ſur ce que rapporte M. de Thou touchant M. de Chaſſeneuz, C. viii. p. 58
Nogueyra (Vinc.) Lettre en Eſpagnol à M. de Thou, avec la traduction, C. vi. p. 82, 84

Olgiato (Antonio) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 32, 34

Palatini (*Friderici electoris*) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 1
Pareus (Phil.) locum in Thuani Hiſt. emendat, C. viii. p. 28
Patin (*Guy*) ſes Remarques ſur l'Hiſtoire de M. de Thou, C. viii. p. 32
Peireskius (Nic.) Quaedam de Jac. Aug. Thuano ex vita ejus deſumpta, C. vi. p. 11
item de Fr. Aug. Thuano, C. x. p. 1
Perrault. Son eloge de M. de Thou, C. viii. p. 21
Perron, (*le cardinal du*) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 22, 31
Pithoei (Petr.) vita, C. xi. p. 1. et ſeqq.
carmen ad Jac. Aug. Thuanum, C. xi. p. 15
Poquet de la Livoniere. Remarque ſur un paſſage de M. de Thou, C. viii. p. 59
Pory (Jean) Lettre à M. le Chev. Cotton, C. v. p. 21
Praefatio, Hiſt. Thuani edit. Drouart. in 12° et Rob. Steph. in folio praefixa, C. viii. p. 2
Puteanus (Jac.) De ejus morte epiſtolae tres, C. xi. p. 202, 204, 205
Puteani (Petri) *du Puy*; Epiſt. ad Camdenum, C. vii. p. 6. C. xi. p. 55, 56, 57, 58, 59
à M. de Ste. Marthe, C. xi. p. 208
à M. de la Scala, C. i. p. 19, 25. C. ii. p. 3. C. iii. p. 1
ſon explication de pluſieurs Noms anciens dont ſe ſert M. de Thou, C. vi. p. 102
ſon apologie pour M. de Thou ſur ſon Hiſtoire, C. viii. p. 4
ſes Memoires & Inſtructions pour ſervir à juſtifier l'innocence de M. François Auguſte de Thou, C. x. p. 6. et ſeqq.
Vita a Nic. Rigaltio, C. xi. p. 42. et ſeqq.
ſon eloge par M. Perrault, C. xi. p. 53
ſon Hiſtoire particuliere du grand Differend entre le Pape Boniface viii, & Philippes le Bel Roy de France, C. xi. p. 61. et ſeqq.
ſon Hiſtoire de la Condamnation des Templiers, C. xi. p. 83. et ſeqq.
ſon Hiſtoire generale du Schiſme qui a eſté en l'Egliſe depuis l'an 1378 juſques en l'an 1428, C. xi. p. 110. et ſeqq.

Ribere (M. de) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 39
Riccerii (Mut.) Epiſt. ad Thuanum, C. i. p. 24
Richeome (*le Pere*) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 38, 42
Rigaltii (Nic.) Epiſt. ad Meurſium, C. vi. p. 30
Vita Pet. Puteani, C. xi. p. 42
ſon Eloge par M. Perrault, C. xi. p. 205
Rittershusii (Conr.) Epiſt. ad Thuanum, C. ix. p. 40. et ſeqq.
Rochefoucault (Fr. *cardinal de la*) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 39, 40, 41, 42

Rosini

Rosini (Joan.) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 72, 73, 74, 75
Rutgersii (Jani) Epiſt. ad Thuanum, C. ix. p. 39
Sainte-Marthe (*Meſſ. de*) leur Eloge par M. Perrault, C. xi. p. 206

Salmasii (Claud.) in Thuani obitum epicedium, C. vii. p. 12
Santolii (Jo. Bapt.) carmen in Bibliothecam Thuanam, C. xii. p. 52. et ſeqq.
Sarravii (Claud.) Epiſt. ad Frid. Gronovium, C. x. p. 99. C. xii. p. 1
Savilii (Henr.) Epiſt. ad Thuanum, C. v. p. 7
Scaligeri (Joſ.) *della Scala*, Epiſt. ad Freherum, C. vi. p. 11
à M. de Thou, C. vi. p. 3, 4, 6, 19
dedicatio Euſebii ad Thuanum, C. vii. p. 6
ad Velſerum, C. vi. p. 10
vers ſur Lipſe, C. vi. p. 7
Schotti (Andr.) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 68, 69
Scioppii (Gaſp.) ſcripta contumelioſa adverſus Thuanum, ſcil. in *Scaligero Hypobolimaeo*, C. iii. p. 2. et ſeqq. in *Eccleſiaſtico*, p. 10. et ſeqq. in *Judicio de ſtylo hiſtorico*, p. 29. et ſeqq. Liber ejus, cui titulus *Eccleſiaſticus*, a ſenatu Pariſienſi damnatus, p. 28
Seguerii (Jacobi) Epiſt. ad Thuanum, C. i. p. 33
Seraphin (*le cardinal*) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 32
Sforza (*le cardinal de*) Lettre à M. de Thou, C. i. p. 21, 26, 33, 35
Sigaea (Aloiſia) a Titio accuſata, a Morhofio vindicata, C. viii. p. 31
da Silveis (*Dom.* Luis Lobo) Lettre en Portugais à M. de Thou, avec la traduction, C. vi. p. 87, 89
Smetii (Henr.) Epiſt. ad Thuanum, et in ejus Hiſtorias notae, C. vi. p. 55. et ſeqq.
Sorel, ſon jugement ſur M. de Thou, C. viii. p. 19
Spanhemii (Ezech.) Epiſt. ad Nic. Heinſium, C. xii. p. 2
Sweertii (Franc.) Epiſt. ad Thuanum de quibuſdam in Hiſt. ejus emendandis, C. vi. p. 80

Thorii (Raph.) Epiſt. ad Puteanum, C. vii. p. 8
carmen in Thuani obitum, C. vii. p. 8
de Thou (François Aug.) ſon innocence juſtifiée par M. Pierre du Puy, C. x. p. 6. et ſeqq.
Thuana, C. xi. p. 185. et ſeqq.
Thuani (Jac. Aug.) *de Thou*, Lettre à M. le duc de Bouillon, C. ix. p. 5
à M. le comte de Beaumont, C. ii. p. 3
ad Gul. Camdenum, C. v. p. 2, 5, 11, 28, 36.
à M. Caſaubon, C. ii. p. 13. C. v. p. 15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33. C. vi. p. 28.
ad Scip. Gentilem, C. vi, p. 12
Thuani (Jac. Aug.) Epiſt. ad Gruterum, C. vi. p. 38
à M. Gillot, C. xi. p. 13, 14
ad Jacobum i Magnae Britanniae regem, C. v. p. 1
ad Petrum Janinum, C. ii. p. 4
au cardinal de Joyeuſe, C. i. p. 2
Epiſt. de colloquio Juliodunenſi, C. ix. p. 6
lettre contre la Ligue, C. ix. p. 1
ad Lingelſhemium, C. vi. p. 31, 32, 34, 41, 42, 44.
ad Meurſium, C. vi. p. 25
ad Vincentium Nogueram, C. vi. p. 85
au cardinal du Perron, C. i. p. 22, 28, 30
à M. Chr. du Puy à Rome, C. i. p. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 21, 23, 24, 26, 27, 29.
ad Hen. Savilium, C. v. p. 6
à M. Joſ. de la Scala, C. iii. p. 1, 2. C. vi. p. 3, 5, 7, 8, 13, 19.
au cardinal Sforza, C. i. p. 16, 34
Vita Pap. Maſſonis, C. ix. p. 24
de Occamo recudendo mandata, C. vi. p. 39
Teſtamentum, C. vii. p. 1
mors, C. vii. p. 5
de vita ſua Commentarii, C. iv.
Thuanus (Jac. Aug. F.) C. xii. p. 1. et ſeqq.
Memoires de ce qui s'eſt paſſé en Hollande pendant l'Ambaſſade qu'il y fit, C. xii. p. 3. et ſeqq.
Extraits de pluſieurs lettres écrites par lui pendant ſon Ambaſſade, C. xii. p. 25. et ſeqq.
Tiardae (Eiz.) Epiſt. ad Meurſium, C. vi. p. 30
Titii (Jo. Petr.) de Thuano judicium, C. viii. p. 20

Vair (Guil. du) Lettre à M. de Thou, C. vi. p. 3
Velseri (Marci) Epiſt. ad Thuanum, C. vi. p. 9
ad Joſ. Scaligerum, C. vi. p. 10
Vertunien, Lettre à M. de la Scala, C. ii. p. 2. C. ix. p. 46
Vigneul-Marville; ſon caractere de Chr. du Puy, C. i. p. 30
ſon jugement ſur M. de Thou, C. viii. p. 22
il loue les Eloges de M. de Thou, C. viii. p. 59, & la Bibliotheque de M. de Thou, C. xii. p. 51.
Villeroy (*M. de*) Lettre à M. de Bethune touchant l'Hiſtoire de M. de Thou, C. ii. p. 4
ſon eloge par Gramond, C. viii. p. 18
Vossius (Ger. Jo.) Thuani de Franciſco Junio judicium aegre ferens, ſocerum ſuum tuetur, C. viii. p. 11. et ſeqq.
Vulcanii (Bonav.) Epiſt. ad Thuanum, C. ix. p. 31, 33.

F I N I S.

00030865

Digitized with financial assistance from
Observer Research Foundation
on 21 May, 2019